Stjepan Antoljak

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA

M A T I C A   H R V A T S K A

POSEBNA IZDANJA

Urednica
JELENA HEKMAN

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 930 (497.5)
94 (497.5) "06/18"

ANTOLJAK, Stjepan
Hrvatska historiografija / Stjepan Antoljak. –
2. dopunjeno izd. – Zagreb : Matica hrvatska, 2004. –
(Posebna izdanja)

Kazalo.

ISBN 953-150-140-8

I. Historiografija – Hrvatska
II. Hrvatska povijest – Historiografija

440407078

Stjepan Antoljak

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA

Drugo dopunjeno izdanje

MATICA HRVATSKA
ZAGREB MMIV

PREDGOVOR

Svatko tko se želi baviti poviješću hrvatskoga naroda kao znanošću, mora se ponajprije upoznati s razvitkom hrvatske historiografije, jer će iz toga dobiti jasan uvid u historijsku metodu prošloga vremena i ujedno postići opširan pregled i objektivnost u izučavanju tuđih mišljenja i ideja.[1]

Kod nas, nažalost, postoji vrlo malo pokušaja pregleda ili uvida u opću ili hrvatsku historiografiju.

Tako je kao najstarija »Istoriografija«, sačuvana u rukopisu, ona koju je »tumačio« prof. *V. Bratelj* u Zagrebu. To su zapravo skripta koja je pisao *Vladimir Barac* 1868. godine i sastoje se od 16 stranica. No ovo je samo »Početak istoriografije«, u kojoj su obrađeni jedino grčki logografi.[2]

Istom 1885. g. tiskao je F. Rački »Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine«, koji je izišao »u proslavu pedesetgodišnjice preporoda hrvatske knjige godine 1885.«[3]

Rački si ne laska da je ovaj »Nacrt« potpun, ali ipak prikazuje »u velikom vjernu sliku našega rada na polju historijskom za posljednjega poluvieka«.

U »ilirsko doba hrvatska se je historiografija riešila povoja, u srednje prikazuje se kano čvrsto nadobudno diete, u naše stoji kano krepak mladić« i »sada pribire svu svoju snagu«, jer »sve što je do sada učinjeno, krasan je početak — i ništa drugo«. No ipak s nadom »da se naša historiografija u ovoj drugoj petdesetgodišnjici, koju započima, popne do onoga stupnja razvitka, na kojem ju vidismo drugdje kod prosvietljenih naroda«, završava ovo svoje izlaganje Rački.[4]

Usporedo s ovim »Nacrtom« sačuvani su uz »Izvore za povijest hrvatsku po tumačenju prof. *Tadije Smičiklasa*«[5] i pisci od 16. st. dalje u prijepisu tadašnjega studenta filozofije Milana Šufflaya.[6]

Rano preminuli *Janko Koharić* (1877–1905) još je 1900. napisao članak »Ideje o historiografiji« (Svjetlo 1. i 8. VII. 1900, br. 26 i 27), zasnovane u retorskom obliku. Međutim, te su »ideje« plod razmišljanja mladoga znanstvenika od 22 godine i na tim »mladenačkim razmišljanjima« i »idejama trebao je tek graditi svoja historiografska ostvarenja«, piše Ljerka Racko.[7]

---

1 F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb, 1914, 37

2 Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu R–6535

3 »Rad« JAZU LXXX, Zagreb, 1885, 246–313

4 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU LXXX, 312, 313

5 On je od 1882. do 1905. g. kao redovni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu predavao uz hrvatsku povijest i pomoćne historijske nauke (Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu II, Zagreb 1969, 73, 75).

6 Hrvatski državni arhiv (HDA) u Zagrebu — Ostavština Milana Šufflaya — kutija 4

7 Lj. Racko, Janko Koharić (prilog poznavanju njegova znanstvenog i publicističkog rada), Historijski zbornik XXXI–XXXII, Zagreb, 1978–79, 255, bilj. 6; 259, bilj. 18; 261

Smičiklasov nasljednik na katedri za hrvatsku povijest bio je *Ferdo Šišić* (1906–29. VII. 1939),[8] koji je studentima predavao i »Pregled historiografije hrvatske« za cijelo vrijeme svoga službovanja na fakultetu.[9] On je još 1914. objelodanio taj »Pregled historiografije hrvatske« u knjizi »Priručnik izvora hrvatske historije«,[10] napisan u svrhu »da bude slušačima hrvatske historije neke ruke pomagalo, uz pomoć kojega će oni potom proširiti svoje izučavanje u tom predmetu samostalnim čitanjem pojedinih djelâ«. Kako se »stariji pisci vrstaju među izvore (scriptores)«, to je ovaj pregled Šišić započeo »prikazivanjem rada onih historika, koji su izašli na javu *od XVI. vijeka* (S. A.) dalje,[11] a koji su poduzimali da napišu djela poglavito o cjelokupnoj historiji hrvatskoj«. Ujedno je naglasio da se »kod toga neće *isključivo* (S. A.) obazirati na rođene Hrvate, već i na neke odlične strance, čiji je rad ostavio ne samo *dubokih* (S. A.) tragova u *našoj* (S. A.) historiografiji, već je nerijetko djelovao i na njen dalji razvitak«. Polazeći s navođenjem historičara »s čisto hronološkog gledišta« Šišić je pri kraju svoga »Pregleda« zaključio da: »*Iscrpiva studija o hrvatskoj historiografiji s obzirom na biografije, te ideje voditelje, kao i* naučni metod pisacâ, zapremala bi omašnu knjigu«. (S. A.)[12]

Jedanaest godina nakon izlaska ovoga »Pregleda« Ferdo Šišić kao najizrazitiji predstavnik hrvatske historiografije uz velike napore tiska čuvenu »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« (Zagreb, 1925).[13]

U poglavlju te knjige naslovljenom »Literatura« Šišić tvrdi da se »Historiografija hrvatska *u pravom* smislu (S. A.) te riječi začinje tek *u drugoj polovici XVII.* vijeka« (S. A.).[14] Odmah poslije ovakve tvrdnje sasvim je ukratko i u dosta općenitim crtama opisao rad Rattkaya i sve to završio sa svojim djelovanjem[15] na području hrvatske historiografije.

---

[8] Spomenica... II, 75

[9] Još 1917. F. Šišić je opisao »Die neuere kroatische Geschichts–literatur« u časopisu »Österreich« (I, Wien, 1917, 220–226) i to je samo njen kratki i nedovršeni letimični prikaz.

[10] I/1, 33–107

[11] Evo, prema Šišićevoj obradi redom tih historičara: Dinko Zavorović, Ivan Tomko Mrnavić, Serafin Razzi, Mavro Orbini, Jakov Lukarević, Junije Rastić, Juraj barun Rattkay, Ivan Lucius, Pavao Ritter Vitezović, Toma Kovačević, Juraj Marcelović, Baltazar Adam Krčelić, Filip Riceputi, Daniele Farlati, Jacopo Coleti, Franjo Žaver Pejačević, Đuro Pray, Stjepan Katona, Jovan Rajić, Josip Mikoczy, Johan Kristian Engel, Pavao Josip Šafarik, Ljudevit Gaj, Ivan Švear, Ivan Kukuljević Sakcinski, Šime Ljubić, Matija Mesić, Franjo Rački, Radoslav Lopašić, Ivan Krst. Tkalčić, Natko Nodilo, Illarion Ruvarac, Tade Smičiklas, Vjekoslav Klaić, Frane Bulić, Stojan Novaković (F. Šišić o. c I/1, 38–107).

[12] F. Šišić, o. c, I/1, 107, bilj. 1, 38, 107, bilj. 1. Istom 1923. osvrnuo se je na hrvatsku historiografiju dr. Nikola Radojčić (1882–1964), srpski historičar i dugogodišnji sveučilišni profesor na ljubljanskom Filozofskom fakultetu (1920–1940) ovako: »Istorije hrvatske istoriografije nema. Nema ni dovoljno rasprava o pojedinim periodima iz razvoja hrvatske istoriografije, a isto tako ni o pojedinim istoričarima, koji bi omogućivali da se skladno smisli i valjano izradi istorija celokupne hrvatske historiografije. A ta bi bila veoma potrebna, jer se bez nje nikako ne može točno shvatiti ni razvitak duhovnih nauka kod Hrvata uopšte, niti se bez nje može razumeti razvoj političkih ideja među Hrvatima koje su se formirale pod jakim uticajem hrvatske istoriografije, niti se naposletku bez nje može steći jedna predstava o vaskolikoj hrvatskoj političkoj aktivnosti, koja je mnogo zavisila od shvatanja prošlosti, kako se ona ogleda u pojedinim periodima hrvatske istoriografije. Danas su jedina ispomoć za istoriju hrvatske istoriografje studija F. Račkoga, Nacrt od 1835. do 1885. godine i sumarni Pregled historiografije hrvatske od F. Šišića u Priručniku. Člančić pak J. Mala: 'Neuere kroatische Historiographie', Zeitschrift für öster. Geschichte IV (1918), 218–221 ima samo zavodljiv natpis, jer je to jednostavan prikaz sadašnjih hrvatskih publikacija istorijske sadržine — najviše Jugoslavenske akademije — a ne i pregled novije hrvatske istoriografije...« Kritizirajući dalje rad na tom polju od Račkoga do Šišića zaključuje Radojčić riječima: »Kamenja dakle, za zgradu hrvatske istoriografije je malo, i najviše je slabo izglađeno...« (N. Radojčić, Iz istorije hrvatske istoriografije, Jugoslavenska Njiva br. 6, Zagreb 1923, 260, 261).

[13] Tih godina obećao je St. Stanojević, urednik »Narodne Enciklopedije srpsko–hrvatsko slovenačke« (I, Zagreb, 832) da će u njenom dodatku dati historiografiju, što nije nikada učinio.

[14] F. Šišić, Povijest Hrvata..., 29

[15] Evo redom tih pisaca: Rattkay, Lucius, Vitezović, Krčelić, Riceputi, Farlati, Coleti, Mikoczy, Engel, Gaj, Tkalčić, Kukuljević, Rački, Mesić, Ljubić, Lopašić, Dümmler, Büdinger, Gfrörer, Smirnov, Jireček, Smičiklas, Vj. Klaić, R. Horvat, F. Šišić (F. Šišić, Povijest Hrvata..., 29–38).

Pošto je kontinuirano predavao svojim studentima »Hrvatsku historiografiju«, klub historičara na Filozofskom fakultetu izdao je ta Šišićeva predavanja, uz njegovu dozvolu kao skripta u kratkom pregledu. Danas su ta skripta rijetkost, a već su i zastarjela.

Kada je 1935. g. pokrenut »Jugoslavenski istoriski časopis« (čiji je suurednik bio i F. Šišić), u njegovom prvom broju započela je izlaziti Šišićeva »Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća«.[16] Tu je on kao prvi dio obradio razdoblje 16. i 17. st.,[17] a u drugom broju JIČ–a pod istim naslovom[18] i drugi dio: 18. i prvu polovicu 19. stoljeća.[19]

U prvom dijelu ovoga svoga rada Šišić je i ovdje, ali samo drugim riječima, ponovio da je »poznavanje razvitka historiografije nekoga naroda i veoma poučno i potrebno za dobivanje novih naučnih rezultata«. Kako su naše srednjovjekovne kronike i spisi (od 12. do 15. st.) u prvom redu historijski izvori, a ne literatura, to će on pokušati da dade »u pregledu jasan prikaz hrvatske naučne historiografije *od XVI. st.* (S. A.) dalje, naročito o tome kako se ona razvijala prema duhovnim i političkim prilikama svojega vremena«. Kod toga se on neće »obazirati *samo* (S. A.) na rođene Hrvate, već i na neke zaslužne strance, kojih je rad ostavio *dubokih* (S. A.) tragova u našoj historiografiji i ne rijetko čak i snažno utjecao na njen dalji razvitak. Još treba kazati i to, da se *ovaj pregled bavi u prvom redu radom onih naučenjaka, koji su obrađivali cjelokupnu ili bar veću čest hrvatske historije, a tek u drugom redu još i radom onih, koji su obrađivali tek pojedine manje epohe ili čak samo poneka pitanja iz naše narodne prošlosti«* (S. A.), završio je svoje izlaganje Šišić.[20] Time je i ova »Hrvatska historiografija« ostala samo torzo, odnosno nedovršena, iako je naslov sugerirao obradu barem do 30–ih godina 20. stoljeća.

Godine 1936. tiskana je »Hrvatska historiografija u posljednih 75 godina«,[21] koju je sasma ukratko sastavio publicist I. Esih. To je obični promašaj i bez ikakve vrijednosti, jer se njome uopće ne dobiva točan i jasan uvid u razdoblje hrvatske historiografije od 1860. do 1935. godine.

Kako je Šišićev nasljednik na katedri za hrvatsku povijest (1940) *M. Barada* predavao samo »Izvore za hrvatsku povijest srednjega vijeka«, to je *S. Antoljaku,* tadašnjem docentu za noviju hrvatsku povijest (28. II. 1941), povjereno da predaje (i ispituje) »Hrvatsku historiografiju«,[22] za koju je otada sabirao izvorne podatke i građu sve do danas.

Josip Matasović, nekadašnji redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Skopju, a onda honorarni redoviti profesor na katedri za pomoćne historijske nauke (1946–1958), ostavio je svoja »Školska predavanja« pod naslovom »Pregled hrvatske historiografije«, sačuvan u rukopisu.[23]

16 JIČ I/1–4, Ljubljana–Zagreb–Beograd, 1935, 22–51

17 Započeo je s Marulićem, a onda nastavio sa Zavorovićem, Rattkayem, Luciusom i završio s Vitezovićem.

18 JIČ II/1–4, Ljubljana–Zagreb–Beograd, 1936, 16–48

19 Ovdje je obradio T. Kovačevića, Đ. Marcelovića, C. du Fresnea du Cangea, Ivana Tomka Szászkya, Krčelića, Riceputija, Farlatija, Coletija, Mikoczya, Engela, Gaja, Šveara i Dragutina Seljana.

20 F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 22, 23

21 Obzor spomen–knjiga 1860–1935, Zagreb, 1936, 192–195

22 S. Antoljak je tada ukratko obradio »Razvoj hrvatske poviesti kao znanosti od XVIII stoljeća do danas« a zatim i »Biografije najznamenitijih hrvatskih poviestničara do početka XX stoljeća« te je na kraju dao i »Bibliografiju važnijih djela o hrvatskoj povijesti« i iznio glavnije i važnije historijske časopise (»Naša domovina« I, Zagreb, 1943, 507–513). No i ti su pregledi danas zastarjeli i nadmašeni.

23 U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod R4418 stoji ovako: »Matasović Josip, Pregled hrvatske historiografije, Školska predavanja. Kupljeno iz zaostavštine Josipa Matasovića 10. X. 1968.« Taj je naslov proizvoljan, jer se u ovoj Matasovićevoj teci bez naslova, imena i prezimena, a na 50 strana sasvim ukratko govori o piscima: Batiniću Miju Vjenceslavu, Bogišiću Baltazaru, Jeliću Luki, Fermandžinu »Eugenu« (S. A.), Kostrenčiću Ivanu, Kukuljeviću Ivanu, Laszowskom Emiliju, Ljubiću Šimi, Lopašiću Radu, Račkome Franji, Smičiklasu Tadi, Theineru »Eugenu« (!S. A.) i Zlatoviću Stjepanu. Zatim autor donosi mađarske zbirke izvora, te još neke druge. Zatim pod »Scriptores« — i to domaći — citira: Ivana Tomašića,

Kada je *V. Bogdanova* zamijenio *J. Šidak* (1958) na mjestu predavača novovjekovne hrvatske povijesti (od početka 16. do potkraj 19. st.), on je stalno i sve do svoga umirovljenja predavao i »Povijest hrvatske historiografije«.[24]

Cijelo to vrijeme on se neprekidno — unatoč brojnim obvezama — bavio hrvatskom historiografijom — i to općenito i pojedinačno. Kao dokaz su njegovi povremeni radovi iz toga područja, objelodanjeni u Historijskom zborniku, a i brojne natuknice u Enciklopediji Jugoslavije (1–8 sv.).

Još 1953. u »Historiji naroda Jugoslavije« (I, Zagreb, 1953) Šidak je na dva mjesta pod nazivom »Literatura« iznio kratku historijsku bibliografiju za razdoblje hrvatske povijesti od 7. do početka 12. (str. 235–244) i od 12. do 16. stoljeća (str. 806–810). Ta je »Literatura« s navođenjem radova i pisaca sezala do 1952. g., a odnosila se je na pojedina vremenska razdoblja i raznovrsna pitanja hrvatske srednjovjekovne prošlosti u općenitom smislu i pojedinostima. Slično je Šidak postupio i u drugoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije« (II, Zagreb, 1959) — i to naročito za razdoblje od 16. do kraja 18. stoljeća hrvatske povijesti — za čiji je jedan dio iznijela obrađenu literaturu i N. Klaić.

Sve to ipak nije bila ona prava »Hrvatska historiografija«, koju su svi željno očekivali i koju još očekujemo.

Isto tako, iako se 1955. pojavio veliki svezak pod naslovom »Dix années d'historiographie yougoslave 1945–1955«, u kojoj je prvi puta iznesen cjelokupni razvoj ondašnje jugoslavenske historiografije u okviru navedenih godina, ipak ni on nije pridonio mnogo više upravo zbog tog relativno kratkog razdoblja.

Pet godina nakon toga sveska objelodanjena je »Historiografija hrvatska« u Enciklopediji Jugoslavije (sv. 4, Zagreb, 1960), koju je sastavio i napisao J. Šidak. On počinje ovu historiografiju s Konstantinovim »De administrando imperio« i kaže da je prijevod »Hrvatske kronike« Marka Marulića (1510) *»podloga za daljnji razvoj hrvatske historiografije«* (S. A.). Nadalje, prema Šidakovu mišljenju, upravo tim Marulićevim tekstom zasnovana je *»moderna historiografija« u Hrvata* (S. A.), jer se taj prijevod u idućih 150 godina često prepisivao i tako postao »glavni izvor historijskog znanja Hrvata, a naročito dalmatinskih«. Ovakav Šidakov pregled hrvatske historiografije, sakupljen sada u jednu cjelinu, ide do 1957. godine.[25]

Godine 1962. priredio je J. Šidak treće izdanje Šišićeva »Pregleda povijesti hrvatskoga naroda«, gdje je dopunio njegov historiografski uvod najvažnijim podacima o daljnjem razvoju hrvatske historijske znanosti od 1920. do 1961. godine.[26]

U »Predgovoru trećem izdanju« Šidak piše: »budući da je *Šišić tek s nekoliko podataka dopunio uvodno poglavlje o hrvatskoj historiografiji«* (S. A.), to ga je on »jednim samostalnim tekstom, koji je označen u uglatim zagradama, produžio do naših dana« i pojedina poglavlja »dopunio

Georgiusa Rattkaya, Pavla R. Vitezovića, B. Ad. Krčelića, a onda prelazi na ugarske, austrijske, mletačke i turske, te pridaje »Dodatak«, u kojem govori o Ljubiću, K. Horvatu, Al. Iviću i J. Radoniću. No nigdje ne naznačuje odakle je crpio podatke za životopise i djela ovih pisaca. Jednom riječju i taj je »Pregled« bez ikakve vrijednosti. No, i u Ostavštini J. Matasovića u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu sačuvane su njegove bilješke i izresci iz novina pretežno o europskoj i ponešto o hrvatskoj historiografiji u nekoliko kutija (7, 9, 47, 77), ali sve to nije od neke jače važnosti.

[24] Spomenica... II, 78

[25] EJ 4, Zagreb 1960, 9–13

[26] Tj. Šišić u poglavlju »Uvod. Glavni izvori i djela o hrvatskoj povijesti«, nakon što govori »O povijesti uopće« i opisuje »Izvore« prelazi na naslov »Hrvatska historiografija« i tu odmah kaže da u pravom smislu te riječi ona počinje tek »s drugom polovicom XVII. st.« tj. sa Rattkayem. Zatim prikazuje: Luciusa, Krčelića, Mikoczya, Račkoga, Mesića, Ljubića, Smičiklasa, Vj. Klaića (F. Šišić, o. c, 17–25), dok Šidak u nastavku dopunjava sve to (u uglatim zagradama) u prvom redu samim Šišićem, a onda Katićem, Čulinovićem, R. Horvatom, J. Horvatom, V. Babićem, M. Kostrenčićem, G. Novakom, J. Tadićem, S. Antoljakom, A. Dabinovićem, Zl. Herkovom i N. Klaić (25–29).

novijom literaturom (do početka 1962)«.[27] Na kraju pak »Uvoda« Šidak je naznačio da »Pregled hrvatske historiografije«, koji još uvijek nema svoje *bibliografije* (S. A.), daju samo Šišić i on.[28]

Godine 1965. Šidak je donio prikaz pod naslovom »Hrvatska historiografija 1955–65 (I. dio)« /Historijski zbornik XVIII/1–4, Zagreb, 1965, 1–46, a iste godine tiska se i novi svezak »Historiographie yougoslave 1955–65« (Beograd, 1965), u kojem je opširno dan pregled hrvatske historiografije u tih 10 godina — i to u okviru pojedinih povijesti južnoslavenskih naroda i narodnosti, pa tako i hrvatske.

Godine 1967. pojavljuju se kao skripta »Pregled izvora i historiografije za hrvatsku povijest do XII. stoljeća« (88 str.), koju je napisala N. Klaić. U tome pregledu autorica je uz ostalo prikazala i noviju hrvatsku i jugoslavensku historiografiju o osnovnim problemima ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti.

Godine 1972. neumorni J. Šidak u Historijskom zborniku pod naslovom »Hrvatska historiografija — njezin razvoj i današnje stanje (1971)«[29] prikazuje vrlo kratko razvoj ove historiografije od Luciusa preko Mikoczya, Račkog, Klaića, Smičiklasa, Šišića i drugih sve do 1971. g., tvrdeći da hrvatska historiografija »može danas s pouzdanjem gledati na svoj daljnji razvoj«.

Kada je 1975. izišao novi svezak »Historiographie yougoslave 1965–1975« (Beograd, 1975), iste godine pojavljuje se i Šišićev »Pregled povijesti hrvatskoga naroda«. U poglavlju »Glavni izvori i djela o hrvatskoj povijesti« ostavljen je navod toga našega velikoga historičara da hrvatska historiografija »u pravom smislu te riječi počinje tek u drugoj polovici *XVII. stoljeća«* (S. A.), tj. s Rattkayem, a nju je Šišić i ovdje završio s Vj. Klaićem.

Međutim, *Trpimir Macan,* koji je priredio ovaj »Pregled« i napisao pogovor, kaže da hrvatska historiografija *»nema svoje bibliografije«* (S. A.). Zatim u poglavlju »Pogled na djelo Ferde Šišića«, ocjenjujući vrijednost njegova »Pregleda historiografije hrvatske« u Priručniku (I/1) iznosi da je napisan »kroz život i rad domaćih i tuđih pisaca, a ne kroz razvitak znanosti u tehnici i problematici«. Zato je šteta što Šišić i svoj drugi pokušaj na tom polju »dvadesetak godina poslije«, nije priveo kraju i »što je ponovno pošao istim putem u prikazu«.[30]

Kako vidimo, Šišić je pisao i radio na »Hrvatskoj historiografiji« od 16. do 20. stoljeća, ali ju nikada nije izdao kao »omašnu knjigu«, jer nije imao vremena, a možda ni strpljivosti i upornosti za tako velik pothvat.

Drugi, a među njima i R. Horvat i J. Matasović, ostali su samo na kratkim pregledima ovakve vrste historiografije.

Jedini je J. Šidak skupljao ogromnu historijsku bibliografiju, što najbolje potvrđuju njegovi radovi na tom području, ali ni on nije nigdje izjavio da pomišlja na obradu hrvatske historiografije u obliku knjige ili čak više knjiga.

Njega je samo mučilo što mi »*vlastite bibliografije* (S. A.) nismo imali, pa ona i danas (1972: S. A.) stoji pred nama kao jedan od najprečih zadataka«.[31]

Godine 1980. redakcija Historijskog zbornika za g. 1978. i 1979. odlučila je u tom svesku objaviti i pregled hrvatske historiografije, koji je grupa historičara izradila za izdanje knjige »The Historio-

[27] F. Šišić, o. c, priredio J. Šidak, 11

[28] F. Šišić, o. c, priredio J. Šidak, 29

[29] XXIII–XXIV–1970–1, 1–20

[30] F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Nakladni zavod Matice hrvatske. Priredio i pogovor napisao Trpimir Macan. Zagreb, 1975, 13, 18, 489.

[31] J. Šidak, Hrvatska historiografija — njezin razvoj i današnje stanje (1971), HZ XXIII–XXIV, 11. Još 1935. g. St. Stanojević je u JIČ–u (I/1–4, Ljubljana–Zagreb–Beograd, 1935, 6) u poglavlju »Zadaci Jugoslavenskog istoriskoga časopisa« ukazao da: »Bibliografija je u opšte jedna od najgore obradjenih i od najviše zanemarenih struka u našoj nauci«.

graphy of Yugoslavia 1965–1975«, priređene u povodu XIV. internacionalnog kongresa historijskih nauka u San Franciscu 1975. godine.

Budući da su u »The Historiography...« objelodanjeni samo tekstovi do kraja 1974, redakcija je zamolila autore da svoj prikaz prošire i na sve tekstove, koji su izašli iz tiska s oznakom g. 1975. i da, po mogućnosti, unesu u svoj prilog i radove inozemnih historičara.

I tako je objelodanjena »Historiografija od 1965. do 1975. za hrvatsku povijest do g. 1918.« (HZ XXXI–XXXII/1–4, Zagreb, 1978–79, 1–122), podijeljena u 8 dijelova, a obrađena od 9 autora, koji nisu ulazili i u kritičke primjedbe i ocjene.

Ovaj pregled hrvatske historiografije obuhvaća doba od doseljenja Hrvata u njihovu današnju postojbinu do 1918. g., tj. do njihova ulaska u državu SHS /I. Historiografija za razdoblje srednjega vijeka (do 1527), koju je obradio T. Raukar (3–20), II. Razdoblje od 1527–1790: J. Adamček (21–45), III. Povijest Dubrovačke Republike: J. Lučić (45–64), IV. Razdoblje od 1790–1883: J. Šidak (65–77), V. Narodni preporod u Dalmaciji: N. Stančić (78–83), VI. Razdoblje od 1883–1918: M. Gross — V. Oštrić (83–88), VII. Istra i Kvarnerski otoci u XIX. i na početku XX. stoljeća: P. Strčić (88–109) i VIII. Razdoblje prvog svjetskog rata: D. Šepić (109–122), dok tekst o literaturi za antikno doba nije izašao.

Kako se u hrvatskoj historiografiji još uvijek ne raspolaže sustavno vođenom bibliografijom literature o povijesti hrvatskoga naroda, redakcija je bila uvjerena »da ovim prikazima barem donekle popunjava jednu od njezinih najosjetljivijih praznina«.

Iste te godine u »Enciklopediji hrvatske povijesti i kulture«, koju je tiskala Školska knjiga, obilježavajući 30. godišnjicu svoga djelovanja, obradio je J. Šidak dosta kratko i našu »Historiografiju«, podijeljenu u 5 dijelova: Od početka historiografije do sredine 19. st., Od 1850. do 1918, Od 1918. do 1945, Nakon oslobođenja (do 1970/71) i Od 1971. do 1980.

Ona počinje od Konstantina VII. Porfirogeneta i seže do 1980. g., tj. završava opisom knjige M. Gross »Historijska znanost — razvoj, oblik, smjerovi« (Zagreb, 1976, 1980).

Godine 1981. opet Školska knjiga tiska Šidakovu knjigu »Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti«. Nju je autor počeo kratkim »Pogledom na prošlost hrvatskog naroda do godine 1918« (str. 1–9), radom koji je već prije tiskao u dva navrata (1955, 1972), a zaključio je s radom »Hrvatska historiografija — njezin razvoj i današnje stanje (1971)«, tj. s onim svojim referatom, održanim na savjetovanju Instituta za hrvatsku povijest 21. lipnja 1971, tiskanim pod istim naslovom 1972. u već spomenutom HZ (XXIII–XXIV, 1–20).

Šidak je u »Predgovoru« navedene svoje knjige »Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti« (str. IX) naveo da taj referat »zaključuje ovu knjigu cjelovitim osvrtom na historiografska nastojanja u nas od Luciusa do nedavnih dana, s težištem na 20. stoljeće«.

Smatrajući se arbitrom da dade pogdjegdje svoju ocjenu o pojedinom historičaru i njegovu radu, pokazao se je i ovdje opet osoban, jednostran i čak neobjektivan. Naročito se je to odrazilo onda kada ga je uz ostale neke historičare publicist Z. Kulundžić napao u knjizi »Tragedija hrvatske historiografije« (Zagreb, 1970). Kao ustuk tome Šidak je vrlo samopouzdano i smjelo ustvrdio da je »hrvatska historiografija« u »posljednjih četvrt stoljeća uradila više nego u ijednom svojem prijašnjem razdoblju i to ne samo s obzirom na količinu obavljena posla nego i na njegovu kakvoću«, u čemu je ipak pretjerao te je, osjećajući to, odmah zatim dodao: »Unatoč očiglednom napretku u prošlih četvrt stoljeća, hrvatska se historiografija danas (1971: S. A.) nalazi u apsurdnom položaju«.

Poistovjećujući napad Kulundžića na sebe i još neke historičare s podmuklim napadom na hrvatsku historiografiju uopće, Šidak je ustvrdio da je »ispunjen mnoštvom izmišljotina, laži i kleveta«. Ujedno je naveo da su se poslije ovoga napada »pojavili... odjednom samozvani suci koji lome nad njom štap«, te iznosi o čemu se radi i citira čak jednog historičara, »koji je i sam dao zapažen prinos napretku

naše povijesne znanosti« (a taj je prije branio Šidaka: S. A.) kako je izjavio da hrvatska historiografija doista »nije izvršila svoju društvenu funkciju«. Međutim, zaključuje Šidak, »hrvatskoj historiografiji nije potrebna nikakva Canossa. Ona može danas s pouzdanjem gledati na svoj daljnji razvoj, jer je — ako je obuhvatimo u njezinoj dijalektičkoj cjelini, sa svim njezinim unutrašnjim suprotnostima, sukobima i nedostacima — ipak svoju društvenu funkciju dostojno vršila«. Njezin dug »prema vremenu i svom narodu«, ako želi ostati znanošću, »ne može biti drugo nego pronalaženje historijske istine, ma kako ono bilo mukotrpno i bolno, a nikako ne pragmatizam, bez obzira kakve on vrste bio, koji smo do sada uvijek kod drugih osuđivali i protiv kojega smo se i u nas dosljedno borili«, završava svoj »referat« ovim riječima Šidak, koji u bilješci čak upozorava gdje se sve mogu naći podaci »o daljnjem razvoju hrvatske historiografije« do 1980. godine (gl. J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 351–369 i bilj. 24).

Mirjana Gross, pripadnica »Šidakove škole«, u svome članku »Historiografija–ideologija, skladište podataka, znanost« (Naše teme, 12, Zagreb, 1982) je 1982. godine uz ostalo prvo upozorila kako se »u nas« često »upotrebljava pojam 'historiografija' u značenju« pojma »historija«. No ona to ne može »prihvatiti zato jer se 'historiografija' može odnositi samo na ono što je napisano«, a njoj (tj. M. Gross: S. A.) »je nužan pojam koji obuhvaća svako bavljenje poviješću, dakle opću znanstvenu i nastavnu aktivnost, žurnalistiku, ideologiju«. Zatim je ukazala kako je u Hrvata nastala u drugoj polovici 19. st. »znanstvena historiografija koja se uglavnom temeljila na normama idealističkog historicizma Rankeove škole«. Ujedno je opisala njezin daljnji razvoj koji se pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća sastojao u tome što se hrvatska historijska znanost nije »morala kretati u krutom obruču dogmatskog marksizma«. Ona čak tvrdi kako danas »još uvijek u hrvatskoj historiografiji pečat daje površni opis pojedinih činjenica a nekad i puko prepričavanje izvora«. Na kraju svog članka ona smatra da treba »svim silama nastojati da historija ne bude samo ideologija i samo skladište podataka nego da bude i znanost koja će pri snalaženju u povijesnim akcijama i dati značajan doprinos hrvatskoj kulturi« (M. Gross, o. c., Naše teme, 12, 2175, bilj. *, 2182–2184, 2188).

Međutim, mi smo već odavno došli do saznanja da više ne trebamo ni prikaze a ni preglede hrvatske historiografije, rascjepkane po knjigama i časopisima, nego jednu cjelovitu hrvatsku historiografiju, koja ide od humanizma (15. st.) pa do 1918. godine, a onda će se tek moći obraditi i razdoblje od te godine do danas što je mnogo lakše, jednostavnije i preglednije.

Ovakvom mišlju zanosio sam se još kao asistent, a onda napose kao docent i kroz punih 40 godina sabirao sam svakovrsne podatke, bilo izvorne bilo tiskane, o ma kojem piscu i njegovu radu, koji je ulazio u okvire hrvatske historiografije za ovo razdoblje. U vezi s tim pregledavao sam godinama mnoge biblioteke i arhive, pa čak i muzeje u zemlji i inozemstvu, što svakako nije prazna riječ već stvarnost, jer će se dobronamjerni čitatelj moći u to lako uvjeriti.

Tako sam i došao do nekih historiografa, o kojima se znalo vrlo malo ili gotovo ništa.

U ovoj knjizi obrađeni su gotovo svi oni naši i strani kroničari, historičari–diletanti ili znanstveni radnici koji su se na bilo koji način u svojim radovima i djelima dotakli hrvatske povijesti kroz vjekove.

U ovom okviru obuhvaćene su Dalmacija, Hrvatska, Istra, Bosna i Hercegovina, u kojima su ti pisci živjeli ili kao domaći sinovi ili kao stranci koji su makar i nakratko u tim zemljama boravili ili pak o povijesti tih zemalja pisali.

Koliko sam u nastojanju koje sam si postavio kao cilj — kronološki ograničenu obradu hrvatske historiografije — uspio, to prepuštam nepristranom sudu znanstvene javnosti i njenoj objektivnosti.

Vjerujem da sam ovim djelom dao poticaj da kroz izvjesno vrijeme dobijemo u kolektivnoj obradi najnoviju hrvatsku historiografiju od 1918. do današnjih dana, a onda i historiografiju ostalih južnoslavenskih naroda, kao i drugih susjednih naroda, s kojima su Hrvati kroz stoljeća imali i održavali raznolike odnose i doticaje.

Hoc est in votis!

UVOD

Historiografija proizlazi iz grčkih riječi ἱστορία (= historia) i γράφειν (= pisati). Dakle, to je znanost koja proučava historiju razvoja ljudskog društva i otkriva zakone historijskog razvitka, a bavi se historijom proučavanja metode historijskog istraživanja. Drugim riječima, historiografija je povezivanje historijskih činjenica koje se odnose na jednu određenu historijsku epohu ili problem. Osoba koja se bavi historijom kao znanošću jest *historiograf*,[32] tj. pisac historije, historik, povjesničar.[33]

U starom, a djelomično i u srednjem vijeku, historiografija je smatrana vrstom književnosti i imala je praktički značenje pouke.

Srednjovjekovna historiografija je izrasla na antičkoj i kršćanskoj baštini i zapravo postoje dva tipa europske srednjovjekovne historiografije: latinskoga Zapada i grčkoga Bizanta. Srednjovjekovnu historiografiju pisali su svećenici, i to u prvom redu monasi, na latinskom jeziku. Istom od 12. st. pojavljuje se veći broj historijskih djela na živim narodnim jezicima.

U Europi je srednjovjekovna historiografija imala različite oblike.[34] To su u prvom redu: kronike, historiae, zatim anali, te vitae (životopisi), gesta (djela i čini), miracula (čudesa) i slično.[35]

---

32 U Hübnerovom leksikonu iz 1789. g. piše da se historik i historiograf zove onaj koji piše povijest ili pak u službi nekoga velikaša mora opisati povijest zemlje (Johann Hübners Reales Staats=Zeitungs=und Conversations=Lexicon, Leipzig, 1789, 1153). Mladi pak hrvatski historičar Janko Koharić još 1900. g. u članku »Ideje o historiografiji« piše sljedeće: »Historičar mora biti umjetnik i učenjak i beletrista, čovjek fantazije i maštovnjak, čovjek hladne krvi i zdrave logike. Ne nađe li se obojeg u njega onda neka ne krene nadesno ili lijevo, ali neka ne zaboravlja, da se oboje od njega tražilo« (Lj. Racko, o. c, HZ XXXI–XXXII, 259, bilj. 21). M. Gross doduše ne definira izraz historiograf. Ali zato, služeći se radom poljskog znanstvenika J. Topolskog (»Metodologia historii«, Warszava, 2, 1973) izlaže da se pod pojam historiografija uzimaju rezultati proučavanja u obliku određenih napisanih tvrdnji historičara u prošlosti. Termin pak »historija« ima značenje: historija kao djelatnost istraživanja prošlih činjenica i historija kao rezultat te djelatnosti. Navodeći dakle ovo što tvrdi Topolski, ona dodaje da se »kod nas... upotrebljava samo pojam »historiografija« a pritom se misli najčešće na napisane rezultate historičara koji se bave političkom poviješću« (M. Gross, Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi. Posebna izdanja Instituta za hrvatsku povijest 3, Zagreb, 1976, 23 i bilj. 10). Objelodanjujući članak »Historija–ideologija, skladište podataka, znanost« (»Nove teme« 12. Zagreb, 1982, 2175) ukazuje da njoj »historia« i »povijest« znače stvarnu prošlost (res gestae) u značenju njezina shvaćanja pojma »historia«. Stoga ona to ne može prihvatiti »zato jer se 'historiografija'« može odnositi samo na »ono što je napisano«, a njoj (tj. M. Gross: S. A.) je »važan pojam koji obuhvaća svako bavljenje poviješću, dakle opću znanstvenu i nastavnu aktivnost, žurnalistiku, ideologiju«.

33 Enciklopedija Leksikografskog zavoda 3, Zagreb, 1958, 407

34 M. Gross, Historijska znanost. Posebna izdanja Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 3, 24, 44, 46

35 S. Antoljak, Izvori za opću povijest srednjega vijeka (skripta — kratki pregled — za internu upotrebu, umnožili studenti povijesti po odobrenju autora), Zadar, 1973 1–32 i gl. S. Antoljak, »Izvori historije naroda Jugoslavije — srednji vijek«. Posebna izdanja Filozofskog fakulteta u Zadru 2, Zadar, 1978, IX, X

DOBA RANOG I RAZVIJENOG FEUDALIZMA DO POČETKA 15. STOLJEĆA

SREDNJOVJEKOVNI PISCI

Uspoređujući s razvojem europske srednjovjekovne historiografije, na Balkanu — tome vjekovima uzavrelom teritoriju preko kojega su prohujali razni vjetrovi — historiografski je rad počeo sa zakašnjenjem uslijed složenih političkih prilika.

U centru takvih previranja bile su gotovo stalno hrvatske zemlje, od doseljenja Hrvata u njih pa nadalje.

Naime, nakon dolaska Hrvata u Dalmaciju ispočetka se stanovnici romanskih gradova ispred njih sklanjaju, ali ubrzo zbog međusobnih interesa dolazi do zbližavanja i simbioze. U tome je presudnu ulogu odigrala kristijanizacija Hrvata preko koje su ušli u interesne sfere tada velikih sila: Bizanta i Franačke. U međuvremenu dolazi i do organiziranja Hrvatske kao države koju uskoro nastoji pomorski ojačana Venecija lišiti gospodstva nad Jadranskim morem.

No upornim zalaganjem narodnih vladara (knezova, kraljeva) ne samo da je kroz stanovito vrijeme osigurana njihova vlast na tome moru nego je i proširen teritorij hrvatske države. Dalmatinski gradovi, koji su uživali podršku bizantinskih bazileusa, a onda i hrvatskih vladara, dolaskom dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje proširuju svoje komunalne privilegije. To su u prvom redu: Zadar, Trogir, Split, dok Dubrovnik uslijed svoga specifičnog položaja ubrzo odskače i sve se više izdvaja iz toga kruga. Pod Arpadovićima ujedinjene su Hrvatska, Dalmacija i Slavonija, koje su se ipak uvelike razlikovale, iako njima u ime kralja vlada ban, a kasnije herceg i banovi.

Pred kraj dinastije Arpadovića jača kuća bribirskih knezova na čelu s Pavlom, »gospodarom Hrvata i cijele Bosne« koji čak Hrvatima i Mađarima dovodi za vladara novoga kralja iz dinastije Anjou u Napulju.

Vladavina Anžuvinaca u hrvatskim zemljama trajala je jedno stoljeće. Za to su vrijeme oni oživotvorili gospodstvo na Jadranu, a velikim dalmatinskim komunama osigurali procvat u svakom pogledu, napose u privredno–trgovačkom i kulturnom.

Tada je Dubrovnik priznao vlast Anžuvinaca kao hrvatsko–ugarskih kraljevâ (1358), oslobodio se Venecije i ubrzo postao samostalna republika.

No već 1409. prešli su »kupnjom« dalmatinski gradovi u vlast Mletačke Republike i hrvatski se politički život suzuje u okvire srednjovjekovne Slavonije.

U takvim vrlo složenim, promjenljivim i nesigurnim prilikama u hrvatskim zemljama, a napose u Dalmaciji, razvija se, uz srednjovjekovnu književnost i umjetnost, i djelatnost stranih i naših pisaca na obradi kronikâ i raznovrsnih historijskih spisa crkvenosvjetovnoga sadržaja.

Nesumnjivo prvi srednjovjekovni historiografski spis, koji se je odnosio na povijest Hrvata, bio je strane provenijencije. Naime, prvi koji je uopće napisao historiju Hrvata (...τῶν χρωβάτων

ἱστορίαν...) bio je bizantinski car *Konstantin VII. Porfirogenet* (905–959), kako on sam kaže u 33. i 35. glavi svoga djela »De administrando imperio«.

Sama pak ova »Historija Hrvata« sadržana je u glavi 31, koja nosi naziv »O Hrvatima i zemlji u kojoj sada obitavaju« te obrađuje razdoblje od početka 7. stoljeća pa sve do 959. godine.[36]

Značajnije historijske podatke o hrvatskoj prošlosti od 8. do 12. st. možemo naći u dalmatinskim crkvenim knjigama liturgijskog karaktera (misali, sakramentari, evanđelistari, laudes).

Na tragove suvremenih domaćih historiografskih izvora za 10. i 11. st. hrvatske povijesti nailazimo u izgubljenim tzv. »Gesta regum chroatorum«, koja se izričito navode u poveljama hrvatskih vladara 11. stoljeća. Ovdje pod imenom »Gesta« može se misliti i na ljetopise ili životopise, koji nisu sačuvani čak ni u izvacima. Ali zato su se u kasnijim spisima, nastalim na hrvatskom tlu, sačuvali razni i brojni podaci o događajima i ličnostima iz toga razdoblja. Tako su, kao i u drugim krajevima i gradovima Zapadne Europe i u dalmatinskim gradovima nastale brojne svetačke legende čiji sadržaj nije ni danas dovoljno proučen.[37]

To su u prvom redu, prema podacima Tome Arhiđakona, tzv. »Passiones beatorum martirum Domnii et Anastasii«. Te je legende »a ueteribus ystoriis«,[38] tj. »iz starih historija«, sastavio hagiograf *Adam Pariški* kada je, na proputovanju za Atenu gdje je namjeravao naučiti grčki jezik, neko vrijeme proboravio u Splitu u doba nadbiskupa Lovre (1059–1096/7). Zatim slijede »Vita beati Joannis confessoris episcopi traguriensis et eius miracula«, nastala oko sredine 12. st. Ova se »Vita« odnose na život trogirskog biskupa Ivana Orsinija (1063–1100), a definitivni oblik dao im je 1203. trogirski biskup Firentinac *Treguan.*

»Historia translationis sancte Anastasie« nastala je mnogo kasnije i ona je kao izvor povezana sa zadarskim biskupom Donatom i događajima na Jadranu početkom 9. st.[39]

Tzv. »Translatio« tijela sv. Krševana, čiji originalni rukopis, po mišljenju V. Brunellija, nije stariji od 13. st., nanovo je prepisao i iluminirao Zoilus Ivanov, monah samostana sv. Krševana u Zadru 1498.

Samu pak »Descriptio translationis sacri corporis beatissimi Chrysoguni..., Patroni Jaderae...« iz »libro membranaceo antiquissimo« preveo je *Jeronim Chrysogono,* doktor obaju prava u 17. stoljeću.[40]

Vrlo značajna su »Miracula« ili »Historia sancti Christophori martyris«, koja je sastavio rapski biskup *Juraj Kostica* (1292–1313), a odnose se i na historijat opsade otoka Raba od Mađara i Normana u 11. stoljeću.

»Vita s. Gaudentii episcopi Absorensis« sastavio je jedan anonimni monah, a tiču se Osora i tamošnjeg djelovanja biskupa Gaudencija (I. pol. 11. st.).[41]

Za hrvatsku povijest 10. i 11. st. naročitu vrijednost ima tzv. *Korčulanski kodeks,* nastao u 12. st.[42]

---

36 S. Antoljak, Kada je nastala prva »Historija Hrvata«, »Mogućnosti« X/2, Split, 1963, 200–202. Gl. Konstantin Porfirogenet, O upravljanju carstvom. Priredio M. Švab. Preveo N. pl. Tomašić, Zagreb 1994. sa Predgovorom, koji je napisao S. Antoljak, str. 84–87, 93, 94

37 S. Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije. Srednji vijek..., 23, 24

38 Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana. MSHSM XXVI, Scriptores III, Zagrabiae, 1894, 48

39 S. Antoljak, o. c, 24

40 V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia, 1913, 169

41 S. Antoljak, o. c, 24

42 Gl. V. Foretić, Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije o njemu, »Starine« JAZU 46, Zagreb, 1956, 23–44

Među kasnijim domaćim historiografskim spisima svakako je jedan od najvažnijih izvora tzv. »Ljetopis Popa Dukljanina«, kojega sam njegov autor naziva »Libellus Gothorum« ili »Regnum Sclavorum«.[43] Autor ovoga spisa je po svoj prilici nekadašnji barski nadbiskup *Grgur*, porijeklom Zadranin, koji se pod starost povukao u svoj rodni kraj i napravio oporuku u korist samostana sv. Krševana.[44] Ovaj narativni izvor, koji su od 16. st. do danas različito nazivali,[45] sastavljen je u drugoj polovici 12. stoljeća.

Taj »Regnum Sclavorum« prikazuje najstariju prošlost Južnih Slavena sve do sredine 12. stoljeća. Naročito dragocjenih podataka ima za najstariju hrvatsku povijest i oni su još i danas u središtu kritičkih razmatranja.[46]

U vezi s Ljetopisom Popa Dukljanina je i tzv. njegova *hrvatska redakcija,* otkrivena tek početkom 16. st. (1500). Nju je preveo na latinski jezik Marko Marulić (1511) pod naslovom »Croatiae Dalmatiaeque regum gesta«. Ova redakcija Ljetopisa Popa Dukljanina nastala je po Šišiću »negdje u 14. vijeku«,[47] a prema D. Mandiću ta su »gesta« nastala prije samoga Ljetopisa.[48] Ova se hrvatska redakcija, koja završava sa 1079, poklapa s Ljetopisom samo djelomično do 23. poglavlja, a onda se sasvim razilaze, i vremenski i sadržajno.[49]

Mnogo važniji pisac od Popa Dukljanina za hrvatsku povijest je ipak *Toma*, arhiđakon splitske crkve (rođen 1200 — umro 1268). On je napisao čuveno djelo »Historia Salonitana«, tj. historiju splitske crkve od rimskih vremena do 1266. godine. Od nje postoji nekoliko starijih i mlađih prijepisa i nekoliko izdanja, od kojih je posljednje priredio za tisak Fr. Rački (1894), čiji izlazak iz tiska nije dočekao uslijed iznenadne smrti.

Tu je uz ostalo sadržana i povijest hrvatskoga naroda od njegova doseljenja na Jadran pa sve do druge polovice 13. st.[50]

Međutim, iako je Toma najvažniji i najistaknutiji dalmatinski srednjovjekovni pisac za staru hrvatsku povijest, on je zaobišao mnoge događaje iz ove historije do 1102. godine.

Pored Tomina djela »Historia Salonitana« postoji i »*Historia salonitana maior*« (tako nazvana od Farlatija) i njen se tekst uglavnom podudara do 1185. g. sa HS ili »Historia salonitana minor«. Sav

---

43 F. Šišić, Letopis popa Dukljanina. Posebna izdanja SKA LXVII/18, Beograd–Zagreb, 1928. 292.

44 Gl. T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, Zagreb, 1904, 159 (1178–9), 170 (o. 1180), 270 (1194), 282 (1196)

45 O njemu je do danas narasla velika literatura, koja je do 1928. g. navedena u knjizi F. Šišića (»Letopis popa Dukljanina«, 30–47). Zatim je nastavljena 1950. u »Ljetopisu popa Dukljanina«, koji je ponovno izdao (s lat. tekstom i hrvat. prijevodom) Vl. Mošin, dok je fototipsko izdanje jedinog sačuvanog latinskog rukopisa, koji se nalazi u Vatikanskoj biblioteci u Rimu, objelodanio Sl. Mijušković (»Ljetopis Popa Dukljanina«, »Luča«, Titograd, 1967) s otprilike istom literaturom kao i F. Šišić, ne slažući se ujedno sa nazivom N. Radojčića Dukljaninova djela Barski rodoslov. U međuvremenu je još 1963. o ovome »Ljetopisu« opširno pisao D. Mandić, služeći se starijom literaturom (D. Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim, 1963, 443–469), a 1971. je Nikola Banašević još detaljnije prokomentirao taj spis, koji je izišao pod naslovom »Letopis Popa Dukljanina i narodna predaja« (Srpska književna zadruga, Beograd, 1971) i iznio svoja gledanja u odnosu na autorstvo i namjene »Regnum Sclavorum«. Godine 1979. pak na Filozofskom fakultetu u Zadru obranio je E. Peričić svoju doktorsku disertaciju u kojoj je s novim i pojačanim dokazima ustvrdio da je autor ovoga djela Grgur Barski. (Slično je tvrdio bez ikakvih izvornih dokaza i Đorđe Sp. Radojičić. Njemu je svojedobno dao sve izvorne podatke o tome spisu Stjepan Sakač, kojega ovaj nije nigdje citirao.) Peričić je donio brojne faksimile koji se odnose na ovaj »Ljetopis«, pa ipak nije ušao u pojedina pitanja, iskrsla u vezi s tekstom ovoga toliko prijeporna spisa. (gl. detaljnije: E. Peričić, Sclavorum regnum Grgura Barskog, Ljetopis popa Dukljanina, annalecta croatica christiana XIX, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991).

46 Gl. N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971, 17–22

47 Gl. F. Šišić, Ljetopis..., 154–162

48 D. Mandić, o. c, 454–462

49 S. Antoljak »Izvori«..., 27

50 Thomas Archidiaconus, »Historia Salonitana«, I–212

dokumentirani materijal, koji sadrži »Historia salonitana maior«,[51] sačuvan u prijepisu iz početka 16. st. raznolike je vrijednosti, ali unatoč tome pruža niz izvornih podataka za ranu srednjovjekovnu povijest hrvatskoga naroda i time nadopunjuje onu Tominu HS.

Za 11. stoljeće hrvatske povijesti donosi vijesti i ljetopis tzv. »Chronologia« (tako ju je nazvao njen izdavač B. A. Krčelić), a valjda je sastavio *Ivan Arhiđakon Gorički* (kraj 13. st. — poslije 1353).[52]

U pogledu autorstva slična je stvar i sa tzv. »*Chronicon zagrabiense*«, koja je stavljena ispred teksta Statuta zagrebačkog kaptola, sastavljenoga u drugoj polovici 14. st. Ona počinje sa sv. Ladislavom, osnivačem zagrebačke biskupije, a još ni danas nije određeno da li je njen autor Ivan Gorički.[53]

Tzv. »Anonimna kronika« (rukopis iz 16. st. u Naučnoj biblioteci u Zadru)[54] sadrži opis »pogibije« kralja Zvonimira na »Petrovom polju« i kako je onda pozvan za vladara u Hrvatsku Ladislav itd.

Spis *Mihe Madija de Barbezanisa* (rođen oko 1280. u Splitu, umro oko 1338), rođaka Nemanjića s majčine strane, pod naslovom »*De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum*«, od kojeg je sačuvan samo drugi dio druge knjige, daje dobrih podataka za događaje u Hrvatskoj od 1290. do 1330. godine. To je historijsko djelo prvoga reda i njega je 1666. prvi objelodanio I. Lucius, a onda 1877/8. V. Brunelli.

Lucius je tiskao i jedan splitski spis pod nazivom »*Summa historiarum tabula A Cutheis de gestis civium Spalatinorum*«. *A. Cutheis* (druga pol. 14. — prva pol. 15. st.) je na temelju raznih starijih rukopisa iznio prvorazredne izvorne podatke za dalmatinske gradove od 1348. do 1371. godine.

U »*Obsidio Jadrensis libri duo*« nepoznatog pisca, opisani su događaji u Hrvatskoj i oko Zadra od 1344. do 1347. g. Ovaj spis, nastao između 1347. i 1358, prvi je objavio također Lucius. Nasuprot ovome zauzeto je promletačko stanovište u tzv. »*Chronica Jadertina*« (rukopis na latinskom u Marciani u Veneciji) čiji original nije objavljen, ali je zato njen prijevod na talijanskom izišao 1796. u Veneciji.[55]

Iz 14. stoljeća poznat je i spis »*Memoriale*« koji je sastavio Pavao Pavlović (*Paulus de Paulo*), zadarski plemić (rođen oko 1347, umro 1416). U njemu je obradio razdoblje od 1371. do 1408. g. koje se odnosi na Dalmaciju a napose na Zadar, gdje je bio dugo vremena istaknuta politička ličnost.

---

[51] Gl. S. Gunjača, Historia Salonitana maior, »Rad« JAZU 283 Zagreb, 1951, 175–243; N. Klaić, Historia Salonitana maior. Posebna izdanja SAN CCCXCIX/55, Beograd, 1967, 1–128; S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I, Zagreb, 1973, 15–178

[52] M. Švab, »Kronologija« Arhiđakona Goričkog Ivana kao izvor za hrvatsku povijest, Zagreb, 1976 (magistarska radnja u rukopisu s bibliografijom) 1–132. Gl. i M. Švab, Prilog kritici odlomka 'Kronologije', djela pripisivanog arhiđakonu Goričkom Ivanu, HZ XXXV (1), Zagreb, 1982, 119–160. Švab ne navodi u svome radu da je Šišić preveo na hrvatski Šufflayevu raspravu, izašlu 1904. na mađarskom, te da je dao naslov »O fragmentu kronike Ivana Arcidjakona Goričkog«. Taj prijevod obuhvaća 41 stranu teksta i 13 strana bilježaka. Ovom rukopisu su priložene »Moje primjedbe« (tj. Šišićeve: S. A.) koje su bile učinjene na Šišićev prijevod Šufflayeve rasprave (HAZU — XIII — ostavština F. Šišića — B. Rukopisi i ostalo br. 41).

[53] N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, 31

[54] Iz nje je po Šišiću nastao ulomak koji je on pronašao u British Museumu u Londonu i dao mu naslov »Spljetski anonim (Luccari — Dr. Ljubavac)« te ga i objelodanio (F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, 309–313, 321). H. Morović je pronašao u biblioteci muzeja grada Trogira (nekoć biblioteka Garagnin–Fanfogna) rukopis kojem je dao naslov »Anonimna splitska kronika« i datirao ga na kraj 16. ili početak 17. st. (H. Morović, Anonimna splitska kronika, Split, 1960). Nešto kasnije je M. Kurelac u Naučnoj biblioteci u Zadru naišao na »Codex Lucianus« iz 16. st. i u njemu na onaj rukopis o kojem govori Šišić, te ga i objelodanio (M. Kurelac, Povijesni zapis nazvan 'Anonimna kronika' u rukopisu Naučne biblioteke u Zadru, HZ XXIII — XXIV (1970–1971), Zagreb, 1972, 363, 364).

[55] S. Antoljak, Izvori historije naroda Jugoslavije..., 31, 32, 130, 86

Ovaj spis objavio je prvi Lucius, zatim Schwandner, te Šišić,[56] a i G. Praga se pripremao da ga izda.[57] Inače, Pavlovićev »Memoriale« nastavili su njegov nećak *Mauro* (do 1430. g.) i drugi.[58]

Oko 1340. g. neki *Miletije* je sastavio nekoliko fragmenata u stihovima koji se odnose na Dubrovnik.

Iz kraja 14. st. potječe i rukopis *Ivana Ravenjanina* (1348–1408), dubrovačkog kancelara. On je u razdoblju od 1384. do 1387. g. napisao »*Hystoria Ragusii*«[59] (do 1358), tj. opis grada i života u njemu. Sam ovaj rukopis nije ni do danas publiciran.

Filip de Diversis de Quartigianis sastavio je 1440. g. djelo »*Situs aedificiorum politicae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii ad ipsum Senatum descriptio*« (ovaj spis je preveo i dao uvod o tome piscu i njegovu djelu 1973. I. Božić) u kojem je opisano državno uređenje Dubrovnika kao i njegove društveno–ekonomske i kulturne prilike u prvoj polovici 15. stoljeća.

Poznati su i tzv. »*Annales Ragusini Anonymi*« koje je obradilo nekoliko nepoznatih autora a i dijele se na nekoliko dijelova (I. do 1385, II. od 1385. do 1474, itd. — sve do početka 16. st.).[60]

Sasvim po strani je *Darsa pl. Meliciacca*,[61] najstariji tadašnji književnik kojim se Kotorani ponose. On je bio ondje biskup od 1326. do 1328. g. Neki ga zovu »Malliciates«, te misle da je napisao »*Notitia Ecclesiarum et Episcoporum Urbis et Orbis ab Episcopo Catharensi Exposita*«. Taj spis se čuva kao rukopis u Vatikanskoj biblioteci (pod br. 2923 i 2986).[62]

Od ovih srednjovjekovnih pisaca i njihovih manjih ili većih spisa, nastalih pretežno u lokalnim prilikama i ograničenom prostoru i vremenu od 10. do sredine 15. st. većinom na obalama Jadrana, poslužio je dio za nadgradnju i početni razvoj naše historiografije.

---

56 F. Šišić, »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara«, 25, 26 i bilj. 87

57 S. Antoljak, o. c, 130. Začudo Bianchi, kada citira Paulusa de Paula, piše i o njegovoj zadarskoj kronici (cronaca jadertina ili cronaca jadrense) koju razlikuje od njegovog »memoriale jadrense«. Čak iz one kronike donosi izvorni isječak, koji se odnosi na 1346, 1380. i na 1384. i 1385. g., dok iz memoriala donosi podatak koji se tiče zbivanja u Zadru 11. IV. 1394. godine (C. F. Bianchi, Zara cristiana I, Zara, 1877, 477, 499, 50, 169).

58 Od njih nabraja Brunelli ove iza Maura: Simon Begna do 1550. g. (?!: S. A.), Simeon Ljubavac (Gliubavaz) do 1660, Lorenzo Fondra do 1690, Giovani Tanzliger i D. Bonaldi do 1702, Giovanni Maria i Alberto Canova do 1730, Simon Kustera do 1746. i Matteo Maslavcich do 1795. Ujedno kaže da je od svih »diari« ostao spašen samo onaj Paulusa de Paula, dok su od drugih samo sačuvana imena (V. Brunelli, o. c, I, 13, 14, 17).

59 Prijepis rukopisa »Historia Ragusii« Ivana Ravenjanina (Joh. de Ravenna) učinjen po manuskriptu »de la Bibliothéque du Roi nro 1414« nalazio se je u nekadašnjoj biblioteci velike gimnazije u Zadru (V. Brunelli, Catalogo sistematico dell' i. r. biblioteca ginnasiale — provinciale di Zara, Zara, 1902, 39). Jedan pak prijepis ovoga djela čuva se u Arhivu HAZU–II d. 55.

60 S. Antoljak, o. c, 96

61 S. Ljubić ga naziva i Miliziato, Melilacca ili Melliciato (S. Gliubich, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna, 1856, 208).

62 S. Gliubich, o. c, 208

POČETAK PROPADANJA FEUDALIZMA U 15. I POČETKOM 16. STOLJEĆA

NAŠI HISTORIOGRAFI U DOBA HUMANIZMA U EUROPI

Gubitkom Dalmacije težište hrvatskog političkog života se polagano ali ustrajno pomiče na sjever, te se od 16. st. predio između Drave i Gvozda stade nazivati Hrvatskom.

U to doba Turci sve jače ugrožavaju hrvatske zemlje, jedan za drugim slijede njihovi prodori i obično završavaju njihovom pobjedom i pljačkanjem.

Sve do dolaska na ugarsko–hrvatsko prijestolje Matije Korvina (1458–1490) Hrvati, čije su velikaške obitelji međusobno u sukobu, ne mogu se organizirano oduprijeti Turcima.

Usporedo s time, Venecija oko sredine 15. st. dobiva gotovo sve primorske gradove (osim Dubrovnika, koji se već naziva republikom i vješto brani svoju slobodu i štiti interese), a i veći dio otokâ (Krk, 1480).

Tursko, ali ne i mletačko prodiranje zaustavio je Matija Korvin, za čijeg kraljevanja na dvoru cvate humanizam i renesansa, a odjeci toga pokreta povremeno se javljaju u nekim dijelovima Hrvatske.

U Dalmaciji je 15. stoljeće u znaku velikih crkvenih građevina, procvata obrta i slično, a naravno i starije hrvatske književnosti.

To je dakle doba dominantnog svjetskog kulturnog pokreta humanizma i renesanse, kojega zasjenjuje pad Bosne (1463), Hercegovine (1482), a napose krbavska bitka (1493) koja je značila pravu katastrofu za hrvatske zemlje.

Od te godine započinje životna borba Hrvata s Turcima koja će trajati preko dva stoljeća.

Nakon smrti Matije Korvina dolazi dinastija Jagelovića (1490–1526), a u Hrvatskoj pojedini banovi spašavaju od Turaka što se spasiti dade te uzaludno traže pomoć od Zapada i papinskog dvora. Turci otkidaju ne samo teritorij Hrvatske već i Dalmacije, što izaziva znatno emigriranje stanovništva iz tih zemalja.

Vrhunac turskih pobjeda je bitka na Mohačkom polju (1526) od čijih posljedica spašava Hrvatsku Krsto Frankapan »skrbnik i branitelj kraljevstva«.

Mohačkom katastrofom nestalo je dinastije Jagelovića u Ugarskoj i Hrvatskoj i time je bio otvoren put na prijestolje Habsburgovcima. Naime, nakon dugih pregovora bira se Ferdinand I. za kralja Hrvatske u Cetinu (1. I. 1527). No time je buknuo građanski rat u Slavoniji, završen tako što se Ferdinandov takmac Ivan Zapolja odrekao naslova kralja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1538).

U međuvremenu padom Jajca (1528) učestaše sve jače provale Turaka kako u Dalmaciju i Hrvatsku tako i u Sloveniju.

Padom Klisa (1537) u turske ruke dolazi južna Dalmacija osim gradova kojima čvrsto vlada Venecija, a veliki dio Slavonije nakon bitke kod Gorjana (1537) postaje stvarni posjed sultana.

U takvim se, eto, prilikama u hrvatskim zemljama razvija književnost, a napose historiografija koja je ipak po djelima najbrojnija u Dalmaciji i njenim gradovima (kopno i otoci).

O pravoj historiografiji kao znanstvenoj obradi povijesti može se govoriti tek otkad se probudio kritički historijski duh — a to je baština humanizma.[63]

Naime, europski historičari u doba humanizma, tj. od druge polovice 15. st. pa dalje, uzdigli su historiografiju sa stupnja kronike i ljetopisa na nivo znanosti. Ujedno su prekinuli tradiciju pisanja srednjovjekovnih crkvenih kroničara koji su svoje radove započinjali od tzv. stvaranja svijeta.[64] Humanisti su time položili temelj sekularizaciji historijske misli, što je jedan od glavnih preduvjeta moderne historiografije. Zato historiju nisu više pisali samo redovnici i teolozi kao nekada na kršćanskom zapadu u srednjem vijeku nego književnici, publicisti, diplomati i državnici.

Humanistička historiografija dobila je svoj klasični oblik u Italiji.[65] Tamo su, prema metodi grčkih i rimskih historičara, a polazeći s političkog, državnog i partikularističkog gledišta, koje je tada i u Italiji prevladavalo, u smislu novoga shvaćanja historije počeli pisati povijest svoje uže domovine. Kako pak u dotadašnjim kronikama nisu nalazili sve potrebne podatke, oni su se prvi stali koristiti arhivskim materijalom, tj. izvorima.

Tako je upoznavanje novih izvora dovelo humanističke pisce do kritike kronika i ljetopisa koji su dotad uživali neograničeni autoritet. Iako je ova kritika bila nedosljedna, tendenciozna i površna, ipak su ti pisci svojom sistematikom i shvaćanjem unijeli novi smjer u onu historiografiju koja je u kasnom srednjem vijeku stala rapidno napredovati.

Na taj način oni su položili temelje kritičkoj historiografiji, temeljenoj na istraživanju izvora.[66]

Kao što su historiografi raznih naroda od humanizma pa nadalje pridonijeli svoj obol općoj historiji i historiji svoga naroda, tako su to učinili i naši historiografi u većoj ili manjoj mjeri.

Stoga je i potrebno da prema raspoloživoj građi razne vrste obratimo pažnju na njih i da upoznamo njihov život, prilike, djela i način pisanja, te da im onda odredimo ono mjesto koje im pripada u hrvatskoj i europskoj historiografiji. Oni su sa svojim manjim ili većim djelima postavili temelje moderne hrvatske historiografije i pridonijeli njenom sadašnjem usponu i značenju u južnoslavenskim i europskim okvirima.

Za razliku od drugih u Europi, hrvatska historiografija počinje zapravo u 15. st., a ne u 16. ili 17. stoljeću kako je tvrdio Šišić, a za njim su se onda povodili i drugi.

Prvi naš lokalni historičar bio je *Dujan Kranković* (Dodimus ili Domnius de Cranchis) koji je, kako se zna, prvi kušao 1405. g. opisati Brač i dati kratak pregled njegove povijesti. Ulomke ovoga pregleda pronašao je 1783. Ciccarelli[67] i njime se poslužio u svojim »Osservazioni sull'isola della Brazza«. Iako je Krankovićev historijski spis bio kronološki manjkav, bio je zato dosta istinit.

Kranković je u svoje vrijeme uživao veliki ugled. Bio je nadpop (arhiprezbiter) u Nerežišćima na otoku Braču,[68] a 1421. postao je hvarskim biskupom. Krajem te ili početkom 1422. g. umire.[69]

[63] Fr. Zurbonsen, Anleitung zum wissenschaftlichen Studium der Geschichte, Berlin 1906, 101

[64] F. Šišić, Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća, JIČ I/1–4, 23

[65] M. Gross, o. c, Posebna izdanja... 3, 55

[66] F. Šišić. o. c, JIČ I/1–4, 23, 24

[67] »Descriptio insulae Brachia«, prepisan na 4 stranice po Ciccarelliju nalazio se u gimnazijskoj biblioteci u Zadru (V. Brunelli, Catalogo sistematico dell' i. r. biblioteca ginnasiale–provinciale di Zara, 39).

[68] I. Ostojić, Povaljska opatija, Narodna starina 24, Zagreb, 1930, 163

[69] D. Farlati, Illyricum Sacrum IV, Venetiis, 1769, 254. Gl. i Fr. Heyer von Rosenfeld, Wappenbuch des Königreichs Dalmatien, Siebmacher's grosses und algemeines Wappenbuch IV Bd, III Abteilung, Nürnberg, 1873, 37

Krankovićev suvremenik je *Stjepan Biličić* pok. Martina, opat sv. Nikole u Šibenskom kanalu. On je 1449. g. napisao kroniku (na 94 stranice) koja govori i o šibenskim crkvama. Njen pak rukopis nalazi se u Münchenu, a objelodanio ju je Fr. Gundrum.[70]

Početkom 15. st. *Matij Držić,* Dubrovčanin, sastavio je genealoško djelo »De Nobilium familiarum (Ragusinarum) origine usque ad a. 1400«, a kasnije do 1500. g. nastavili[71] su Bjelosav i Ivan Evanđelista Tiburtini. Za sada je ovaj Držićev rukopis izgubljen.[72]

Veoma je zanimljiv kao historiograf *Nikola Modruški* (Nikola Kotoranin, Nikola iz Majina, Nikola Machinensis)[73] rođen u Grblju (kraj Kotora) oko 1427. Školovao se u Veneciji (1434–55), gdje je promoviran u čast doktora filozofije i teologije. Senjski biskup postaje 1457, a modruški 1461. Iste godine boravio je u dva navrata kao papinski delegat na dvoru kralja Stjepana Tomaševića u Bosni. Nakon pada Bosne odlazi u Ugarsku na dvor Matije Korvina, a iza 1463.[74] prelazi u Italiju, odakle se više nikada nije vratio u svoju biskupiju. U papinskoj je državi vršio razne službe[75] i obavljao mnoge poslove.

Bio je upravitelj tvrđave u Viterbu (1464–1468), a zatim je upravljao gradom Ascolijem (1468–1470), pa Fanom (1470/1). Neko vrijeme je bio papin povjerenik kod mletačkog dužda, gdje je kao pratilac kardinala Oliviera Carafe pripremao mornaricu za rat pape Siksta IV. protiv Turaka, što i sam svjedoči u jednom svome spisu.

Čak je 1472. krenuo sa vojskom na Istru i izgleda da se zajedno sa Carafom vratio u Rim 1473. U tome gradu je ostao do 1474, a onda postaje upravitelj Fana, 1475. grada Spoleta (do 1478). Još 1475. Siksto IV. mu je povjerio upravu nad biskupijom u Skradinu i na toj dužnosti je ostao sve do 1479. Umro je prije 29. V. 1480. i pokopan je u Rimu u crkvi Santa Maria del Popolo s natpisom koji je kasnije nestao, ali mu je sačuvan prijepis.[76]

Najvažnije njegovo djelo je »Defensio ecclesiasticae libertatis« napisano 1479. (rukopis u Vatikanskoj biblioteci).

Uz autobiografske podatke on tu iznosi i svoja gledišta na događaje svoga vremena, s naročitim naglaskom na one u kojima je sam djelovao i sudjelovao.

Posebno se osvrće na »natio Illirica« koja se našla u teškom stanju uslijed turske opasnosti i unutrašnjih suprotnosti i dekadencije u višim društvenim slojevima. U historijskom spisu »De bellis Gothorum« sastavljenom oko 1473/4. (rukopis u Biblioteca Corsiniana) važni su oni njegovi pasusi u kojima prikazuje suvremene događaje[77] i krajeve u kojima je boravio ovaj naš jedan od najistaknutijih humanista 15. stoljeća.[78]

---

70 K. Stošić, Sela šibenskoga kotara, Šibenik 1941, 13

71 O tome piše F. M. Appendini. Notizie istorico–critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei II, Ragusa, 1803, 17

72 I. Kukuljević Sakcinski, Chronicon breve regni Croatiae Joannis Tomasich Minoritae, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, Zagreb, 1868, 6

73 Važnija literatura o njemu gl. Serafin Hrkać, Nikola Modruški, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine II/3–4, Zagreb, 1976, 145, bilj. 1

74 Upravo te godine umire u Rimu *Flavio Biondo* (*Biondi*), rođen u Forliju 1392. g. On je obradio europsku povijest od 412. do 1441. g. pod naslovom »Historiarum ab inclinacione Romanorum decades« (1453), a u drugom djelu piše: »De origine ac gentis Venetorum« (1481). U oba ova djela daje podatke i iz doba dolaska Slavena na Balkan kao i o borbi dalmatinskih gradova s Venecijom. U knjizi pak »Italia illustrata« (1453) iznosi geografsko–historijski opis Italije, pa tako i Istre (do Raše) [Ž. Muljačić, Biondi, Flavio, Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb, 1955, 580].

75 EJ 6, Zagreb 1965, 288, 289

76 S. Hrkać, o. c, Prilozi II/3–4, 148, 149

77 Drugi spis, koji je otkrio Fr. Rački u biblioteci Barberini bio je »Oratio Nicolai Sagundini, episcopi Modrussiensi, De Constantinopolis expugnatione 1415(!)«; za sada je taj rukopis nestao (S. Hrkać, o. c, Prilozi II/3–4, 154).

78 EJ 6, 289

Suvremenik Nikole Modruškog je *Koriolan Cipiko* (rođen u Trogiru 1425. — umro u Trogiru 1493).[79] Studirao je na sveučilištu u Padovi. Kao pomorski kapetan na trogirskim brodovima sudjelovao je u pomorskim bojevima vođenim između Venecije i Turaka na Istoku (1470–4), te je napisao i štampao povijest tih ratova pod naslovom »Coriolani Cepionis Dalmatae de Petri Mocenigi Imperatoris Gestorum libri tres« (Venezia, 1477).[80] To je djelo pisano 1475. i posvećeno Markantoniju Morosiniju, mletačkom poslaniku na dvoru burgundskog vojvode. Od ove tiskane knjige postoje tri primjerka u Hrvatskoj (Zagreb, Dubrovnik i Zadar). U njoj su opisane razne faze ratne ekspedicije Moceniga. Naročito je zanimljiv opis razbijanja turske blokade na Bojani i oslobođenje Skadra, te podaci o gradovima Dubrovniku, Kotoru, Skadru i drugima, o životu i junačkim podvizima naših vojnika u savezničkoj vojsci, te o zapovjednicima koji su potjecali iz srpskog, hrvatskog i crnogorskog naroda, kao i o sudjelovanju naših ljudi u turskoj vojsci.

Zbog svoje zanimljivosti ova je knjiga u nekoliko navrata prevođena (4 puta na talijanski) i tiskana (također 4 puta).

Između 1476. i 1481. Koriolan Cipiko je podigao, novcem dobivenim od rasprodaje ratnoga plijena po Levantu, kaštel između Splita i Trogira, gdje su se sklanjali okolni stanovnici ispred Turaka. Tu se kasnije stvorilo naselje Kaštel Stari (1512). Koriolanovu čuvenu palaču u Trogiru gradio je sam Nikola Firentinac.

I Koriolanovi sinovi su se isticali znanjem i položajem. Jedan od njih po imenu Ludovik bio je humanistički pjesnik, sekretar triju papa i biskup u Famagusti na Cipru; drugi sin Ivan bio je zadarski nadbiskup, a treći Jeronim, splitski arhiđakon. Neki od potomaka Koriolanovih sinova prozvali su se po njemu Koriolanovići.[81]

U srednjovjekovnoj Slavoniji djeluje *Marko de Dombro,* pavlin, rodom iz Dubrave. Živio je u drugoj polovici 15. st. i bio je prior samostana u Remetama i Lepoglavi, gdje je i umro oko 1497. g.[82] On je oko 1496. napisao ljetopis pod naslovom »Chronicon Ordinis S. Pauli primi Eremitae« kojim su se Gyöngyösi, Pongratz, Eggerer, Benger i ostali pavlinski pisci služili u svojim povijesnim djelima. Nažalost ovaj se rukopis izgubio[83] kao i njegova »Privilegia et gesta monasteriorum« koja je sabrao.[84]

---

[79] Godine 1493. tiskana je u Nürnbergu knjiga (inkunabula) »Liber cronicarum«, koja seže od tzv. stvaranja svijeta do navedene godine. Nju je kompilirao *Hartmann Schedel.* Ona obuhvaća 6 razdoblja (etates), a teži prikazati i sedmo tj. Antikristov dolazak i svršetak svijeta. Ukrašena je raznim slikama gradova (naročito njemačkih i talijanskih) a prikazane su i tvrđave Šabac, Ptuj, Celje, Senj (Seng), Dubrovnik (Ragus) i Beograd (Belgrad). Kako je ova kronika kompilacija iz drugih djela (najviše iz Eneje Silvija Piccolominija), u njoj se nalazi i raznih podataka iz historije južnoslavenskih naroda, a napose povijesti hrvatskoga naroda. Tako se govori o papi Ivanu IV, Ćirilu i Metodiju, Ladislavu Napuljskom, Matiji Korvinu, Ivanu Česmičkom itd. Za sv. Kvirina, biskupa, kaže se da je mučen: »apud Illiricum id est Sclavoniam in Sciscia urbe«, a govori i da je »Sveropilus Dalmatie rex«, te o podjeli Dalmacije »Grecie regio prima«, zatim o novoj »razdiobi« »a campis Dalmacie hinc Historiam usque Croaciam Albam« i »inde a dictis campis Dirachium usque Croaciam Rubeam« i »Rassiaque et Bosna pro regni Croacie regionibus habentur«. U istom spisu izlaže kako su Saraceni popalili gradove na obali Jadranskog mora; zatim priča kako je Bajazit, Orkanov nasljednik, osvojio veći dio Trakije i »Missosque, Illirios, Tribalios crebris icursionibus infirmaverit«, a Murat kako je poplijenio »Illiricorum agros«. Kada na posebnom listu piše »De Illiria«, on za ovaj narod kaže da ih u njegovo vrijeme zovu: »Sclavos, et alii Bosnenses, alii Dalmate, alii Croaci, Histri Carnique nuncupantur«. Opisuje Bosnu i kralja im Stjepana, koji se je obratio na katoličku vjeru te navodi heretike u njoj, zvane manihejci, i iznosi njihov način života i vjerovanje (o čemu ni Šidak ni Kniewald a niti Mandić ne znaju da ovaj spis to prikazuje). Zatim prelazi na poglavlje »De Dalmacia« i piše o Stjepanu (Vukčiću Kosači: S. A.), koji je imao svoj dukat »inter Bosnenses et Dalmatas ducatum« a onda nastavlja »De Croacia« i citira: »Croacia Australis«, tj. Južnu Hrvatsku. Opširno govori i o Liburniji i Liburnima »inter Croatinos et Dalmatinos«, pa onda »De Histria« i njenim granicama itd. /O. A. Posinković, Jedna starodrevna štampana knjiga (Liber Cronicarum iz 1493). Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor IV, Beograd, 1924, 130–133, 135, 137–138/.

[80] Hrvatska enciklopedija III, Zagreb, 1942, 779, 780

[81] EJ 2, Zagreb, 1956, 381–382 (s bogatom literaturom) i HBL 2, 677–679

[82] Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925, Zagreb, 1925, 70

[83] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IX, 7

[84] I. Tkalčić, O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah, »Rad« JAZU XCIII, Zagreb, 1888, 102

Najstariji pisac o krčkim knezovima ili Frankapanima je *Antonije Vinciguerra* ili *Vincivera* (r. u Veneciji oko 1440, umro u Padovi 9. XII. 1502).

U duždevoj kancelariji u Veneciji bio je izvanredni notar još 1468, a kasnije tajnik Vijeća desetorice, pa je u mnogim poslovima zastupao svoju republiku na Krfu (1481),[85] u Francuskoj (1483), Rimu (1486/7) i Bologni (1498). Uz to mnogo se je bavio književnošću — stihovima i prozom — a pisao je i satire.

Za povijest se također živo zanimao pa mu je zbog toga Marin Sanudo dao naslov »cronico«, tj. ljetopisac.[86]

Vinciguerra je bio mletački providur na Krku od 19. IV. 1480. do 24. IV. 1481. Kroz to je vrijeme proučio ne samo prilike na otoku već i spise Frankapana, pa je 1481. napisao opsežnu relaciju ili izvještaj, u kojoj je prikazao uz prilike na otoku Krku i prošlost njegovih knezova sve do posljednjega Ivana Frankapana.[87] Naslov toga spisa je »Giurisdizione antica di Veglia 1481. Relazione di Antonio Vinciguerra«. Od toga izvještaja postoje dva rukopisa; jedan je u Nacionalnoj biblioteci u Beču, a drugi u gradskom muzeju Correr u Veneciji.[88]

Još 1844. izdao je Splićanin Vincenzo Solitro u zborniku »Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia« (I, Venezia 1844, 1–74) ovu relaciju prema rukopisu u Marciani pod naslovom »L'ultimo conte di Veglia«.

Međutim za podlogu izdanja ove relacije uzeo je Šime Ljubić bečki rukopis, a služio se je i gore navedenim rukopisima, te ju je izdao pod već navedenim naslovom u MSHSM (VI, Zagreb 1876, 29–101). Taj Vinciguerrin spis je razdijeljen na 31 glavu te se posebno bavi posljednjim gospodarem otoka Krka Ivanom Frankapanom, prikazujući ga kao najgoreg tirana.

Vinciguerra hoće dokazati kako je Krk od davnine bio mletački te da su ga Frankapani primili u leno od Venecije (u 13. st.). Učinio je naročiti osvrt na povijest ove obitelji u 15. st. a u VII. poglavlju dokazuje da su krčki knezovi neovlašteno uzeli ime Frankapani, koje im je papa Martin V. ipak potvrdio i dao grb rimskih knezova istoga imena. Dalje je opisao kako je ovaj otok došao u posjed Mletačke Republike i na kraju je donio oporuku Ivana Frankapana.[89]

Uz svu svoju pristranost, Vinciguerrin spis ili »Cronica«[90] (kako se također naziva) vrijedan je izvor za povijest Krka i njegovih nekadašnjih gospodara Frankapana, a djelomično i za povijest Hrvatske u drugoj polovici 15. stoljeća.[91]

Sljedeći pisac je također Talijan — *Marko Antonije Bonfini* (Bonfinius). On je (rođen u Patrignoneu, Montalto, Ascoli Piceno oko 1427. — umro u Budimu 1502. ili 1503) najprije poučavao u Ascoliju, a zatim u Recanatiju (1478). Odatle je pošao u Rim za profesora retorike. Već tada se je istakao kao prevodilac retorskih i historijskih djela s grčkoga na latinski, a napisao je i kratku povijest svoga rodnoga mjesta. Sastavivši »Libellus de Corvinae domus origine« (tiskan tek u Baselu, 1577) pošao je ugarsko-hrvatskom kralju Matiji Korvinu i supruzi mu, kraljici Beatrici. Na to bude pozvan

[85] Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankopani I, Zagreb, 1901, 3

[86] S. Ljubić, Commissiones et relationes venetae I, MSHSM VI, Zagreb, 1876, 29, 30

[87] Vj. Klaić, o. c, I, 4

[88] Sam spis (16. st.) našao je Š. Ljubić pod nazivom »Cronica di Vegia del Vinciguera 1479« u zbirci Cicogna u Cod. 1658 (16. st.), koja se čuva u muzeju Correr. Taj rukopis sa nekoliko pisama, po Ljubiću, završava s datumom 13. VIII. 1481. i potpisom Vinciguerre (Catalogo della Biblioteca di Emmanuele Cicogna–Codici manoscritti–ora in museo Correr). Jedan pak prijepis čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu pod sign. II a 55, a naslov mu je »Giurisdizione di Veglia anno 1481«.

[89] S. Ljubić, o. c, 29–101

[90] U HAZU (sign. II b 26) nalazi se također taj spis i pod naslovom »Vinciguerra Antonio 1482, Cronica della isola di Veglia e della famiglia Frangepani in Quella isola«.

[91] Gl. EJ 8, Zagreb, 1971, 497 (sa starijom i najnovijom literaturom).

od Matije u Beč, gdje postane kraljičin tajnik. Tada mu Matija naloži da napiše povijest hunskog naroda, a zatim Ugarske.

To je djelo završio tek 1495. za vrijeme Matijina nasljednika Vladislava II. Jagelovića, koji mu dade ugarsko plemstvo. Potpuni naslov ovoga djela glasi »Rerum Hungaricarum decades IV cum dimidia seu libris XLV comprehensae«, u kojem je obuhvaćeno razdoblje od 364. do 1495. godine.

Poput Livija razdijelio je povijest na dekade. Djelo je pisano lijepom latinštinom i po uzoru rimskih historičara, ali nekritički.[92]

Unatoč tome, ovo djelo je važan izvor za povijest Ugarske i drugih zemalja, osobito hrvatskih.

Zanimljivi su njegovi podaci o porijeklu Slavena, o Atili i Dalmaciji, o pripojenju Hrvatske i Dalmacije Ugarskoj, o prodaji Dalmacije 1409. g., o Beogradu, o bitki kod Varne, borbi Hunadijevaca sa Celjskima u Hrvatskoj i Slavoniji, o osvajanju Jajca i opsadi Smedereva i slično.[93]

Drugim riječima, tek za doba Matije Korvina ima mnogo dragocjenih podataka i za ugarsku i za hrvatsku povijest.

Kada Bonfinius govori o vladavini Vladislava II, tada je u svakom pogledu prvorazredan izvor.

Njegova povijest se uvelike čitala i izašla je u nekoliko izdanja, od kojih prvo 1543. u Baselu. Najbolje je izdanje tiskano u Leipzigu 1771. g. od K. Bela. Bonfinijevu povijest su prevodili na njemački i mađarski,[94] a njime su se služili Vitezović i Rajić.[95] Osim ovoga Bonfinius je pisao manje historijske stvari, a njegovi su ga suvremenici zvali ugarskim Livijem.[96]

Suvremenik Bonfiniusa, Tome Nigera i Šimuna Kožičića Begne bio je pjesnik i književnik *Marko Marulić*. On se je zapravo zvao Marko Marul Pečinić, a rodio se je u Splitu 18. VIII. 1450. od plemićkih roditelja.[97] Više nauke završio je u Padovi, gdje se oduševio humanizmom i već tada proslavio svojim pjesmama. Ispočetka je živio vrlo veselo, a kasnije se povukao od svijeta te je neko vrijeme živio na otoku Šolti (1510) u samostanu sv. Petra u Gluhoj dolini u Nečujmu. Ali se i ondje razočarao te je prešao u Split, gdje je živio do svoje smrti,[98] 5. I. 1524. godine. Za vrijeme svoga boravka u Splitu imao je razne službe (advokat, sudac, egzaminator notarskih spisa), a bavio se i slikarstvom.[99]

Napisao je »Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI Pont. Max.« (tiskana u Rimu 1522), u kojoj upozorava i moli za pomoć, jer su Turci već stoljeće do zidina Splita.[100]

Polemičan mu je spis »Animadversio in eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt« (J. Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666).

Ovdje je on napao Flavia Blonda (Blondus iz Forlia), koji je tvrdio da je domovina sv. Jeronima Istra, te da je prema tome ovaj svetac Talijan. Ove je tvrdnje ponovio i neki monah iz Bergama. To je ražestilo Marulića pa se je oštro oborio ne samo na Blonda već se narugao i tome Bergamcu nazivajući ga učenjakom–profesorom.

Marulić je pomoću grčkih i rimskih geografa dokazivao da je Liburnija dijelila Dalmaciju od Istre i da je rimska Sidrona jedno te isto sa Stridonom, a taj grad je ležao gdje je u njegovo doba bilo selo Strigovo.

---

[92] Hrvatska enciklopedija III, 61

[93] EJ I, 682

[94] HE III, 61

[95] EJ 1, 682

[96] HE III, 61

[97] EJ 6, 32. Gl. što o njemu opširno piše i D. Kečkemet, Život Marka Marulića Splićanina, Split, 1975.

[98] B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti I, Zagreb, 1913, 100–102

[99] Tako je ostavio iza sebe »libellum«, ukrašenu svojeručno »cum picturis historiae evangelicae« i »Repertorium historicum per alphabetum« (Fr. Rački, Oporuka Marka Marulića, »Starine« JAZU XXV, Zagreb, 1892, 155, 159).

[100] EJ 6, 32, 33

Uz Marulića je pristao i čuveni Erazmo Roterdamski, a i Lucius se izdavajući ove njegove opaske, složio sa njegovim razlozima. Osim ovih, Marulićevo gledište podržavali su i Ivan Tomko Mrnavić, Rafael Levaković, Ignjat Đurđević, Matija Katančić, Pavlović–Lučić, Ciccarelli i drugi.[101] Međutim ni Blondus u svome mišljenju nije bio usamljen, imao je i on svojih sljedbenika.

Marulić se bavio i arheologijom, te su od njega sačuvane razne zbirke starih natpisa iz Italije i Dalmacije, a osobito Salone.[102]

Tako je sastavio »Commentaria in inscriptiones veterum in marmore incisas«, te »Inscriptiones Dalmaticae quae in manuscripto codice Vaticanae Bibliothecae num. 5249 reperiuntur, a Marco Marulo, Patritio Spalatensi collectae etc« (Venetiis 1673).[103]

U zbirkama starih natpisa (In epigramma priscorum commentarius) ima natpisa iz Kopra, Pule, Umaga, Nina, Trogira itd. a osobito se ističu natpisi nađeni u Saloni[104] (Inscriptiones repertae Salonis, rukopis u Vatik. biblioteci),[105] kako smo već prije naveli.

Na molbu svoga rođaka i prijatelja Dmine Papalića[106] koji je pronašao hrvatski prijevod Ljetopisa Popa Dukljanina kod Markovića u Krajini, Marulić je 1510. g. preveo taj rukopis na latinski jezik i naznačio da taj od Papalića pronađeni »Comentariolum« sadrži »Croatiae Dalmatiaeque regum gesta«.[107] To je učinio uz ostalo i zato, kako sam kaže, da se i oni Latini, koji ne znaju hrvatski, mogu upoznati s ovom stvari vrijednom da se zna. No tom prilikom Marulić nije preveo od riječi do riječi taj hrvatski tekst nego ga je naprosto parafrazirao na latinski. Ovim latinskim prijevodom služili su se razni pisci, a prijepisi toga rukopisa čuvaju se u Milanu, Veneciji, Padovi, Rimu i drugdje. I. Lucius je objelodanio taj prijevod 1666. u »De Regno...«[108] pod naslovom »Marci Maruli Regum Dalmatiae et Croatiae gesta latinitale donata«,[109] a poslije njega objavio ga je Schwandner.[110]

Ovaj Marulićev prijevod postao je — prema mišljenju Šišića — *prvi osnov hrvatske historiografije* (S. A.), jer su iz njega učili svi oni, koji su željeli štogod saznati iz ranije hrvatske historije i onda bi nadovezivali na kazivanje »Hrvatske kronike« još i svoje znanje. Znači, opet po Šišiću, da se sama *moderna historiografija kod Hrvata* začinje u stvari otkrićem takozvane »Hrvatske kronike« ili bolje rečeno *Marulićevim latinskim prijevodom* ove »Hrvatske kronike«.[111]

---

101 Fr. Bulić, Stridon (Grahovo polje u Bosni), rodno mjesto svetoga Jeronima, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« XLIII, Sarajevo, 1920, 8, 24–31

102 Br. Vodnik, o. c, 105

103 S. Gliubich, Dizionario... 200, 202

104 Od Marulića su sačuvana i »Lettere sulla antichità di Salona«..., a pohranjena su kao rukopis u HAZU II d 161.

105 EJ 6, 33

106 U Magyar Nemzeti Muzeum u Budimpešti čuva se kodeks u kojem se uz ostalo nalazi i prijepis Historiae Salonitanae Tome Arhiđakona. Na koricama toga kodeksa ispisana su slova: HP, tj. Jerolim Papalić, pa je prema tim inicijalima S. Gunjača zaključio da je taj kodeks pripadao »tome plemiću« i prozvao ga »Papalićev kolektanij« (S. Gunjača, Uz rukopise »Incipit istoria Salonitanorum pontificum atque Spalatinorum« Tome Arciđakona Splitskog, Rasprave Slovenske akademije znanosti i umetnosti V. Hauptmanov zbornik, Ljubljana 1966, 166, 167). Međutim, D. Kečkemet je prema fotokopijama kodeksa pronašao na jednom listu toga spisa i grb obitelji Marulić, pa je zaključio da je taj kodeks tj. »srednjevjekovna kronika, dakle, prije Jerolima Papalića pripadala jednom Maruliću, najvjerojatnije pjesniku Marku Maruliću, koji je ucrtao obiteljski grb u njoj, a prije smrti ju je darovao svome najboljem prijatelju Jerolimu Papaliću« (D. Kečkemet, Život Marka Marulića Splićanina, 73). Ovakvo zaključivanje Kečkemeta prihvatio je i S. Gunjača pa je na temelju toga tome spisu promijenio naziv u »Marulićev kodeks«.

107 Taj prijepis rukopisa pod nazivom »Regum Dalmatiae atque Croatiae gesta« (carte scritte 17) nalazi se danas u Naučnoj biblioteci u Zadru (I manoscritti della Biblioteca comunale »Paravia« di Zara, 159).

108 F. Šišić, Letopis..., 156–158

109 S. Gliubich, o. c, 200, bilj. 1

110 F. Šišić, o. c, 157

111 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 25

Suvremenik Bonfiniusa i Marulića bio je i *Ludovik Crijević* (Ludovico, Aloysius de Cerva, de Crieva, Cervarius, Tubero) potomak stare plemićke obitelji (rođen u Dubrovniku 1459, umro u Dubrovniku iza 10. V. 1527). Poznatiji je po pridjevku *Tuberon* dobivenom u Parizu kao počasno ime. Nakon završenog školovanja u svom rodnom gradu odlazi na više nauke u Pariz. Vraća se kući 1484. i onda se ženi.[112] U 25. godini rastavlja se od svoje žene Jelene Gučetić i stupa u benediktinski red, te se povlači u samostan na otočić sv. Andrije, gdje je proveo 20 godina.[113]

Godine 1502. izabran je za opata sv. Jakova u Višnjici kraj Dubrovnika i na tome položaju je ostao do kraja života. Neko vrijeme je bio i vikar odsutnoga dubrovačkog nadbiskupa.

Bavio se znanstvenim radom, osobito poviješću Dubrovnika i svoga doba. Za suvremene događaje dao mu je po svoj prilici mnoge podatke kaločko–bački nadbiskup Grgur Frankapan, kod kojega je duže vremena boravio.[114]

Najvažnije njegovo djelo je »Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis etc. Commentariorum[115] de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim: summa fidelitata nec non diligentia conscripti«.[116]

Ovdje je Tuberon u 11 knjiga opisao događaje koji su se zbili od smrti Matije Korvina (1490) do smrti pape Leona X. (1522). Taj njegov prikaz pretežno se odnosi na europski jugoistok, a što se tiče kronologije tu pravi razne skokove. Prvih pet knjiga Tuberonovih komentara sadrže prikaz borbe koja je buknula za ugarsko–hrvatsko prijestolje poslije Matijine smrti. U petoj knjizi opisuje i prošlost Dubrovnika od prvih početaka, a u šestoj daje rezime turske historije. S prikaza krvavih pustošenja mletačko–turskog rata od devete knjige Tuberon prelazi na događaje oko Cambraiske lige, u desetoj se zadržava na Dožinoj buni. Pad Beograda je opisan u jedanaestoj knjizi. On smatra da je taj događaj za kršćanske interese veći gubitak nego pad Carigrada.

Tuberonovo djelo bogati je izvor podataka o zbivanjima s kraja 15. na prijelazu u 16. stoljeće. On ne razmatra samo političko–ratne prilike, nego i daje materijal iz geografije i etnografije, a naročito su mu zanimljive pojedinosti anegdotskog karaktera, prikazi ličnosti, iznošenje fiktivnih govora i pisama itd. Zanimljiva su i Tuberonova osobna zapažanja o podrijetlu, karakteru i mentalitetu raznih naroda (Mlečana, Mađara, Turaka, Francuza, Čeha itd.). On odbacuje teoriju o autohtonosti balkanskih Slavena, te tvrdi da su se onamo doselili iz Rusije tek u 7. st.

Njegovi komentari su puni građe iz kulturne historije Podunavlja i Balkana. Vrijedan pažnje je i njegov oštar sud o papama Aleksandru VI, Juliju II. i Leonu X. kao i o visokom svećenstvu, te duh tolerancije prema tzv. hereticima i religiji Turaka. Naime, on je branio na nekim mjestima ovoga djela protestante, a za katoličku i pravoslavnu crkvu je tvrdio da nema među njima druge razlike osim ludog i prijepornog tumačenja riječi.

U komentarima se na više mjesta očituje Tuberonova simpatija za puk, s kojim mnogi plemići postupaju »kao s robljem«, a nasuprot tome on ne taji ni svoje antipatije prema Mlečanima, Nijemcima

---

112 Vj. Klaić, Povijest Hrvata... III/1, Zagreb, 1904 (Prilog I)

113 EJ 2, Zagreb 1956, 391. U rukopisu je ostavio F. Šišić spis pod naslovom »Tubero« i on obasiže 31 stranu (A HAZU — XIII B 122/18 — Ostavština F. Šišića). Gl. i HBL 2, 719, 720

114 Vj. Klaić, o. c, III/1 (Prilog I)

115 Prijepis iz 17. st. Tuberonovih »Commentaria de temporibus suis«, pisan latinskim kurzivom (1781.), nalazi se od 1964. g. u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 4027.

116 Ovako stoji na naslovnoj strani njegova djela, koje je izdano 1603. u Frankfurtu (EJ 2, 391). Međutim Vj. Klaić daje mu ovakav naziv: »Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis commentariorum de rebus, suo tempore nimirum ab anno Christi MCCCCXC usque ad annum Christi MDXXII in Pannonia et finitimis gestis libri XI« (Vj. Klaić, o. c, III/1 — Prilog I). U Marciani u Veneciji pak postoji rukopis pod naslovom »Tubero Ludovicus, Commentarii de temporibus suis« (Cl. X, Cod. CLV, Chart. in f° — Saec. XIV–3620).

pa i Mađarima. O svojoj pak republici nema pozitivno mišljenje. Zanimljivo je njegovo zapažanje da Dalmatinci, koji su najvećim dijelom Hrvati, nisu pod ugarsku upravu došli silom ni oružjem već »po nasljednom rodbinskom pravu«.[117]

Tuberon je bio prvi naš pisac koji izričito spominje Ljetopis Popa Dukljanina i to kao literarno djelo (Annales) i veoma stari spis u vezi s postankom Dubrovnika.[118]

Tuberonovi »Commentarii« doživjeli su u svemu 4 izdanja. Prvo pod već navedenim naslovom »Commentariorum...« u Frankfurtu 1603, drugo također u Frankfurtu 1627. pod naslovom »Syndromus rerum Turcico–Pannonicarum«, treće 1746. u zbirci J. G. Schwandnera (Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini t. II, 107–381),[119] a četvrto u Dubrovniku 1784. godine sa životopisom Tuberona.[120] Ovo djelo je Vatikan još 1734.[121] stavio na rimski Index zabranjenih knjiga.[122]

Međutim još 1590. u Firenci je objavljen izvadak onoga dijela knjige koji se tiče povijesti Turaka pod nazivom »De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius«,[123] a 1790. u Dubrovniku je iz te iste knjige objavljeno ono što se odnosi na Dubrovnik. Taj dio je tiskao Miho Sorkočević pod naslovom »De origine et incremento urbis Rhacusanae«.[124]

Što je pak bilo s ostalim njegovim rukopisima u Veroni, ostalo je do danas nepoznato.[125]

Prema Jirečekovom svjedočanstvu (1899) sačuvao se je autograf Tuberonova djela s bilješkama i ispravcima u nekadašnjoj knjižnici don Luke Pavlovića.

Tuberon (Crijević) je po želji nadbiskupa Frankapana unio u petu knjigu svojih »Commentariorum...« četiri glave o prošlosti Dubrovnika;[126] Sorkočević je to neznatno preradio s notama i dodacima i kao poseban spis izdao pod gore navedenim naslovom.[127]

Kao povjesničar Crijević pokazuje težnju za istinom i trijeznim rasuđivanjem, a odlikuje se lijepim stilom,[128] pa ga zato i zovu dubrovačkim Salustijem,[129] a mađarski historičari smatraju da mu među piscima »ugarske« povijesti pripada prvo mjesto.[130]

---

117 EJ 2, 391, 392

118 F. Šišić, Letopis..., 58, 59

119 EJ 2, 292

120 F. M. Appendini, Notizie istorico–critiche... II, Ragusa, 1803, 9.

121 I dok G. Valentinelli (Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, Zagabria, 1855, 196) stavlja da je to bilo 1724, HE (IV, Zagreb, 1942, 97) ima: 1734.

122 Pjesme Marka Marulića. Skupio I. Kukuljević Sakcinski. Stari pisci hrvatski I, Zagreb, 1869, XXVII.

123 Zapravo naslov glasi »De Turcarum origine, moribus et rebus gestis Commentarius libri sex«, (Firenze, 1590, p. 149), a nagovorio je Tuberona da taj tekst ovako napiše već spomenuti Frankapan (Pjesme Marka Marulića, Stari pisci hrvatski I, XXVII).

124 Ovaj Tuberonov spis »De origine et incremento urbis Rhacusanae« kao prijevod iz talijanskog tiskanog djela ima nešto od toga teksta i sačuvan je u rukopisu u biblioteci Male braće u Dubrovniku (M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, Hrvatska bibliografija 3, Zagreb, 1952, 178, 179).

125 EJ 2, 392

126 HE IV, 97; J. G. Schwandtner, Scriptores... II, 189–200 — IV–II. U Tuberonovom govoru na latinskom jeziku, održanom u Dubrovniku na spomen Matula Zamanje (oko 1513), a koji je prepisao Rački iz Vatikanskog arhiva i objelodanio, se kaže: »...Urbem Rhacusam, ab Epidauro a Gothis aut Vandalis, qui Saraceni vocantur, everso, originem ducere, nemo est qui nesciat. Epidaurum vero, ut omnes fere Dalmatiae maritimae urbes, roman coloniam fuisse... Sed quia nostra tempestate scythica lingua utimur, nonnuli Rhacusam a Rhagaso, Gothorum potentissimo rege, deductam esse suspicantur...« Nadalje kaže da su se Dubrovčani služili romanskim jezikom, koji se zove »rhacusea« i da je Dubrovnik »unius civitatis, quae caput Illyrici est...« (Fr. Rački, Iz djela E. L. Crievića, Dubrovčanina, »Starine« JAZU IV, Zagreb, 1872, 193).

127 F. M. Appendini, o. c, II, 9

128 HE IV, 97

129 F. M. Appendini, o. c, II, 9

130 Vj. Klaić, Povijest... III/1 (Prilog I)

Tuberon je zapravo prvi naš historičar koji je ušao u probleme srednjovjekovne hrvatske povijesti od 7. st. dalje (npr. o autohtonosti Slavena, o odnosu Hrvata prema Mađarima, o najstarijoj prošlosti Dubrovnika, o Ljetopisu Popa Dukljanina). On je, dakle, na neki način predšasnik Luciusa i dosta je kritičan kako prema historiji svoga rodnoga Dubrovnika tako i prema povijesti drugih naroda na Balkanu i u ostaloj Europi.

Kao sljedeći historiograf, zanimljiv po svome radu na tome području, gdje je samo povremeno navraćao, jest *Ivan Polikarp Severitan* (Joannes Policarpus Severitanus). Rodio se 1472. g. u Šibeniku od siromašnih roditelja. Otac mu je bio mornar i poginuo je na moru, a majku mu je slomila teška bolest.[131]

Iz njegovih djela se saznaje da je imao dva brata blizanca (Nikolu i Franu) i dvije sestre, a jedan ujak mu je bio šibenski dominikanac.[132]

Dugo vremena se mislilo da mu je pravo ime *Barbetta*[133] ili »Barbula«.[134] Po nekim piscima rodom je bio iz Dalmacije, po drugima iz Panonije, a po trećima iz Krete.[135]

Međutim, hrvatski književni povjesničar Mirko Breyer uspio je 1894. g. dokazati kako su zapravo Severitan i Barbetta jedna te ista osoba.

Severitan je u svojoj 25. godini otišao iz Dalmacije u Italiju na nauke, pun neugodnih uspomena na svoj rodni grad i njegove stanovnike kojima spočitava da malo mare za znanost. Unatoč tome on je sa sjetom mislio na svoju domovinu i izražavao ljubav prema njoj. Tako kada se dotiče mnogo raspravljana pitanja o domovini sv. Jeronima, on s velikim brojem dokaza pobija one pisce koji su osporavali da je taj svetac iz Dalmacije. Čak na jednom mjestu kaže: »Dalmacija mi je domovina, a ljubim ju ne što je bila velika i slavna, što ipak nekad bješe, već jedino stoga što je mogu nazvati svojom«.

Severitan je svršio nauke na sveučilištu u Padovi, gdje su mu bili profesori Palladio Fosco, pisac djela »De situ orae Illyricae«, Marcantonio Sabellico, Pomponio Leto i Ivan Salpitio. Bio je prijatelj s biskupom Pavlom od Midelburga, kojem je u znak zahvalnosti posvetio jedno svoje djelo (1517), a u slavu urbinskih knezova pjevao je pjesme. Uskoro je stupio u dominikanski red i s vremenom dobio zvanje učitelja bogoslovlja.[136] Naime, nakon svoga zaređenja u Šibeniku Polikarp je premješten u Ferraru da dovrši studij filozofije. Odavde prelazi u Bolognu, gdje studira teologiju, a onda se vraća u Ferraru kao magister studentium i na tamošnjem sveučilištu je i doktorirao. Godine 1501. postaje glavnim upraviteljem generalnog studija u Perugi pa onda u Anconi. Zatim na poziv šibenske općine dolazi u Šibenik za učitelja i tu ostaje punih 11 godina. No uslijed intriga pun ogorčenja napušta rodni grad i odlazi ponovno u Italiju, ali je ipak svuda isticao da je Šibenčanin i Dalmatinac. Čak je jednom svom povijesnom djelu dao naslov »De laudibus Dalmatiae«, koja je za njega sinonim za Hrvatsku ili »Iliriju«. Za Hrvate kaže da nastanjuju Istru sve do koparske doline.

Predavao je u nizu talijanskih gradova, ali je posebno lijepo primljen u gradu Sulmoni.

---

131 M. Breyer, Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj, Zagreb, 1904, 40

132 S. Krasić, Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske ostavštine III/5–6, Zagreb, 1977, 13

133 Barbete (G. Valentinelli, o. c, 280)

134 On sam je na to ukazao. Naime, na početku se potpisivao kao Joannes Barbula Pompilius, što mu je kasnije smetalo, pa je smatrao potrebnim naglasiti da to nije njegovo pravo prezime već Joannes Policarpus Severitanus (Gl. S. Krasić, o. c, Prilozi... III/5–6, 10). Gl. o njemu, njegovom imenu i nazivu i u S. Krasić, Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392–1600) I, »Arhivski vjesnik« XVII–XVIII, Zagreb, 1976 (1974–1975), br. 935, 962, 805, 849, 858, 871, 930, II, »Arhivski vjesnik« XXI–XXII, Zagreb, 1980 (1978–1979), br. 948, 959, 961, 986, 1019, 1024, 1046, 1064, 1086, 1148.

135 S. Gliubich, Dizionario biografico..., 22. Gl. koji su svi tako mislili: S. Krasić, o. c, Prilozi... III/5–6, 11.

136 Prema nekim piscima među dominikance je stupio u Vicenzi, što je Krasić nedavno pobio izvornom građom i ukazao da je Severitan ušao u taj red u Šibeniku i bio član šibenskoga samostana (S. Krasić, o. c, Prilozi III/5–6, 18, 19).

Prema Krasiću umro je iza 1525, »vjerovatno koju godinu kasnije, i to, po našem sudu, gotovo sigurno negdje u Italiji«,[137] a po drugima nije poznato ni kad, ni gdje ga je smrt zatekla.[138]

Svojim radom na književnom i znanstvenom polju stekao je veliki glas i slavu među svojim suvremenicima.[139]

Danas je dakle utvrđeno da se je nazivao Joannes Barbula Pompilius, a humanističko mu je ime bilo Joannes Polycarpus Severitanus, dok je pogrešno nazivan potalijančenim prezimenom Barbetta.[140] Uz svoje radove na području latinskih klasika bavio se je i poviješću. Tako je napisao historiju grada Gubbia u Umbriji. Zatim djelo pod naslovom »Historia Dalmatiae vel de laudibus Dalmatiae« koje se nažalost izgubilo i nije tiskano.[141]

Dubrovčanin Ambroz Gučetić u svome spisu »Catalogus virorum ex familia praedicatorum« (Venetiis, 1605) navodi da je Severitan napisao knjigu »De laudibus Illyriae« i to oko 1480, što nije ispravno, kada znamo da se rodio tek 1472. godine.[142]

Kukuljević je pak držao da je ona »Historia Dalmatiae« napisana čak prije 1464.[143] Severitanova historijska djela poznavali su već spomenuti Gučetić[144] i Vitezović,[145] a neki su mu rukopisi i danas neobjelodanjeni.[146]

Severitanov suvremenik bio je *Martin (Martino)*, također Šibenčanin, koji je postao i skradinskim biskupom. On je bio poznati teolog druge polovice 15. i početkom 16. st. a napisao je 1489. godine »Cronicon Dalmatiae et Salodiae«[147] (Saloniae: S. A.).

Sljedeći historiograf je *Toma de Nigris (Negri)*[148] rođen između 1450. i 1460. g. u Splitu. Njegov otac Ivan pripadao je splitskom građanskom staležu. Brat mu se zvao Kristofor i bio je profesor gramatike u Zadru, a Toma je tu istu službu vršio u Hvaru. Već 1491. g. prešao je na školu u Split, gdje ga se nalazi 1499. u svojstvu arhiđakona, vikara nadbiskupa i upravitelja stolne crkve. Otad on često putuje. Tako ide u Veneciju, pa 1503. preko Zagreba dolazi u Ugarsku,[149] a išao je i u Češku i u Poljsku na kraljevski dvor.[150] Kao tajnik splitskog nadbiskupa Zanea prisustvovao je 1512. g. lateranskom koncilu u Rimu,[151] sazvanom radi organiziranja zajedničke akcije kršćanskih zemalja protiv Turaka. Po povratku u Split sudjeluje u ustanku pučana, pa je kao jedan od njihovih vođa odveden u Veneciju,[152] odakle se smio natrag vratiti tek početkom 1514. godine. Ali ovaj put njegov

[137] S. Krasić, o. c, Prilozi... III/5–6, 19–28

[138] U EJ (1, Zagreb, 1955, 366) stoji da je umro oko 1526.

[139] O njegovu radu i djelima opširno piše i A. Bacotich, Giovanni Policarpo Severitano de Sebenico, Archivio storico per la Dalmazia, anno VII, vol. XIV, Roma 1932, 311–334.

[140] EJ 1, 366

[141] Krasić kaže da se je zametnuo trag ne samo njegovoj povijesti grada Gubbia (Reipublicae Eugubinae historia) nego i djelu »Historia Dalmatiae« ili »De laudibus Dalmatiae«. Brojna istraživanja po raznim knjižnicama i arhivima da se pronađe to zanimljivo i za hrvatsku povijest važno djelo nisu urodila nikakvim plodom«, piše S. Krasić (o. c, Prilozi... III/5–6, 47).

[142] M. Breyer, o. c, 37–41

[143] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IX, b

[144] M. Breyer, o. c, 40

[145] A. Schneider, Prilozi bibliografiji Vitezovićevih djela, »Nastavni vjesnik« XIV, Zagreb, 1906, 108

[146] EJ 1, 366

[147] S. Gliubich, o. c, 198. I. von Düringsfeld (Aus Dalmatien I. Reise–Skizzen IV, Prag 1854, 269) takoder piše da je Martin sastavljač rukopisa »Chronicon Dalmatiae« 1489. g.

[148] Nigro, Nero, Crnić (Gl. K. Šegvić, Obrana Klisa i zasluge Splićanina Tome Crnića (Nigra) u pismu Klementa VII god. 1525. »Vj. kr. zemaljskog arhiva« VII, Zagreb, 1937, 36, 37), Crnot, Črne (EJ 6, 286)

[149] G. Praga, Tomaso Negri umanista e uomo politico del secolo XVI, »Archivio storico per la Dalmazia« v. XV, f. 88, Roma 1933, 160–163

[150] K. Šegvić, o. c, »Vjesnik... VII, 40

[151] D. Farlati, Illyrium sacrum IV, 26; G. Novak, Povijest Splita II, Split 1978, 940

[152] EJ 6, 286

boravak u Splitu je kratak jer se iste 1514. g. zaputi na poziv Petra Berislavića, hrvatskoga bana i biskupa, u Vesprim, gdje ga je zamjenjivao u svojstvu vikara. Ban ga je ujedno zaposlio kao svoga tajnika i poslanika. Tako 1515. odlazi u Veneciju, gdje moli za pomoć protiv Turaka, a zatim s istom svrhom polazi u Rim papi u dva navrata (1516. i 1517. g.). Toma je 1519. ponovno u Rimu, gdje pred papom u konzistoriju opisuje teško stanje Hrvatske[153] i ukazuje, ako se toj zemlji ne pomogne, da će se ona potčiniti Turcima i tako im otvoriti put u europske države.[154] Tada ga papa postavi na upražnjenu stolicu skradinskog biskupa.[155] Iz Rima je pošao u Veneciju, gdje je izložio što mu je obećala papinska kurija, a zatim je krenuo u Bruxelles na dvor cara Karla V.[156] da upozori toga vladara na opasnost od Turaka, jer oni ugrožavaju ne samo Hrvatsku već i cijelo kršćanstvo, te da ga zamoli za hitnu pomoć.[157] Tomina misija traje i nakon smrti junačkoga bana Petra Berislavića (1520).[158]

Tako ga krajem 1522. papa šalje u Krakov, odakle Niger piše svojem prijatelju u Splitu,[159] a upravo te godine Turci su zauzeli i Tomin Skradin. U vezi s tim Niger se obraća Veneciji da pruži pomoć ugroženom od Turaka Klisu, te po istoj stvari putuje i u Rim.[160] Doista papa Klement VII. udovolji njegovoj molbi i uputi pomoć Klisu u obliku živežnih namirnica i drugih sredstava da sačuva tu »važnu tvrđavu za obranu kršćanstva«.[161]

Iako ga je isti papa imenovao trogirskim biskupom (1524),[162] Toma je i dalje diplomatski aktivan te putuje u Veneciju.[163]

No uskoro će se zbog starosti odreći trogirske biskupije u korist svoga nećaka Kristofora (1525) i povući će se u franjevački samostan na Poljudu kraj Splita,[164] u kojem je umro oko 1531. godine.[165] Pokopan je u crkvi sv. Marije također u Poljudu,[166] gdje se i danas nalazi sačuvana njegova nadgrobna ploča,[167] a u tamošnjoj biblioteci njegova slika od Lorenza Lotta iz 1527. godine.[168]

Osim brojnih svojih govora i poslanica (epistola) Niger nije ostavio veća književna djela. Kao istaknutiji naš humanist[169] napisao je predgovor Pribojevićevu »De origine successibusque Slavorum«, a djelo »Knižica od horvacke zemlje i od hvale njeje« nije stigao završiti, unatoč nastojanju njegova prijatelja Šime Kožičića Begne.[170]

---

153 G. Praga, o. c, Archivio... v. XV, p. 88, 165, 167
154 EJ 6, 286
155 D. Farlati, o. c, IV, 27. G. Novak (o. c, II, 944) pogrešno stavlja da je papa imenovao Tomu za skradinskog biskupa 1520. g.
156 G. Praga, o. c, 167
157 D. Farlati, o. c, IV, 27
158 Tako prema Sanudu Novak donosi kako su hrvatski velikaši poslali Tomu Nigera, skradinskog biskupa u Veneciju, gdje je on 17. III. 1521. pred tamošnjim vijećem izjavio da će se hrvatski knezovi nagoditi s Turcima, ako im Venecija, papa i ostali kršćanski knezovi ne pomognu (G. Novak, o. c, II, 945, 1187, bilj. 2290).
159 L. Katić, Novi arhivski podaci o Tomi Nigeru, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku IV–V, Dubrovnik 1955–56, 232–234
160 G. Praga, o. c, 168
161 K. Šegvić, o. c, 40
162 D. Farlati, o. c, IV, 27
163 G. Praga, o. c, 173
164 G. Novak — opet prema Sanudu — piše kako je 1530. Niger donio Klisu opsjednutom od Turaka hrane i municije (G. Novak, o. c, II, 957, 1187, bilj. 315). To je valjda bila njegova zadnja aktivnost pred bliskom smrću.
165 EJ 6, 286
166 I. Brčić tvrdi da je Niger živio još i u 1531. g. i da je za života dao načiniti grob i urezati natpis na ploči u Poljudu (I. Brčić, Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga, Rad JAZU LIX, Zagreb 1881, 182–184).
167 D. Farlati, o. c, IV, 413. Hrvatski prijevod latinskog natpisa ove ploče dao je K. Šegvić (o. c, 35)
168 G. Praga, o. c, 158
169 Tako je bio u najintimnijim prijateljskim vezama sa Markom Marulićem, koji ga se je čak sjetio u svojoj oporuci (K. Šegvić o. c, 37)
170 EJ 6, 286.

Pored književnosti Niger se bavio i pjesništvom, a zatim i historijom. Ali on nije bio humanistički historiograf već marljivi sabirač i uređivač anala solinsko–splitske crkve, kojoj je više od jednog desetljeća bio upravitelj.

Njegov rukopis nalazio se je u biblioteci Fr. Carrare pod naslovom »Pontificum Salonitanorum et Spalatensium series ex Romanis et variis antiquis monumentis collecta a viro Dalma patriae et nationis suae amantissimo«. Sa strane ovoga djela dodao je Carrara sljedeću notu: »Hanc seriem ex antiquis approbatis auctoribus et monumentis Thomas Niger civis Spalatensis, episcopus Scardonensis, inde Traguriensis, ordinavit ut in Archivio Romano Sanctae Sedis servaretur«.[171] Prema M. Kurelcu u ovome se djelu naziru utjecaji Ljetopisa Popa Dukljanina, koji je tada Marulić preveo na latinski.[172]

Nigerov prijatelj *Šimun Kožičić Begna*,[173] potomak čuvene zadarske plemićke obitelji, rodio se između 1460. i 1470. u Zadru. Iako su njegovi roditelji željeli da postane vojnik, on se opredijelio za svećeničko zvanje[174] u kojemu je sve više napredovao, te je postao biskup modruški[175] i krbavski 1509.[176] Na lateranskom koncilu 1513. govorio je o obnovi čitave katoličke crkve i o papinskom pothvatu protiv Turaka. Tom prilikom je zorno opisao nevolje svoje domovine, koju Turci pljačkaju i uništavaju.[177] Godine 1516. ponovno je govorio u Rimu o pustošenju Hrvatske (oba ova govora je tiskao).

Kako je biskupsko sjedište stradalo, Kožičić se je iz Modruše preselio u Novi Vinodol, a kasnije se opet zbog turske opasnosti sklonio na Rijeku. Radi tiskanja knjiga često je boravio i u Veneciji. U samoj pak Rijeci imao je svoju tiskaru iz koje je izašao njegov »Misal hrvatski« (1531). Od 1533. živio je u Zadru, gdje je i umro u ožujku 1536. godine.[178] Sahranjen je na susjednom Ugljanu (Uljan) u istoimenom mjestu, gdje je jedan od njegovih predа podigao franjevački samostan sa crkvom sv. Jeronima i Petra.[179] U toj zadužbini su počivali uz njegove pretke i roditelji mu. Šimunov brat Ivan Donat, zadarski kanonik, podigao mu je ondje spomen ploču,[180] koja je i danas sačuvana.

Iste one godine kada i misal, Kožičić je na Rijeci izdao svoju knjižicu »Od žitija rimskih arhijerejov i cesarov, od Petra i Julija daže do sadanih Klimenta sedmoga i Karla petoga«, a posvetio ju je Tomi

---

171 G. Praga, o. c, 176–181

172 EJ 6, 286

173 O njemu su opširno pisali: G. Ferrari–Cupilli, Della vita e degli scritti di Simeone Begna Zaratino vescovo di Modrussia. Annuario dalmatico I, Spalato 1859; Fr. Rački, Život Šimuna–Kožičića–Begne, biskupa modruškog i pisca, Zagrebački katolički list, Zagreb 1861; P. Kolendić, Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci, Južni pregled IX, Skoplje 1934; P. Kolendić, Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Rijeci, Magazin sjeverne Dalmacije, Split 1935. Čak je 1991. tiskan »Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji« (Znanstveni skupovi — knjiga 1, JAZU, Zagreb 1991).

174 Znameniti i zaslužni Hrvati, 143

175 D. Farlati, o. c, IV, 110

176 Znameniti... 143

177 D. Farlati, o. c, IV, 111

178 Vj. Klaić, Povijest Hrvata... VII sv. I snopić 76, i P. Kolendić, Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Reci, Južni pregled IX, 61–69, te S. Antoljak, Šimun Kožičić Begna i njegovo doba, Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji, 11–25.

179 A. Rube Filipi, služeći se nesigurnim podacima iz Fabijanićevog djela »Storia dei fratri minori« (II, Zara, 1863, 118), piše da je Begna umro 1537. u Zadru i da je pokopan u obilježenoj grobnici u samostanu sv. Jeronima u Ugljanu, gdje se još vidi veoma lijepa njegova nadgrobna ploča s natpisom. Biskup Šime Begna Kožičić je ovu crkvu i samostan koji su njegovi predi podigli 1430. toliko cijenio da je 1536. dao »restaurare et accrescere il monastero, e provvedere di suppellettili sacre di chiesa«, prema Fabijaniću. Čak Filipi zaključuje da je Kožičić, nakon što je zapaljena augustinska crkva i samostan sv. Marije u Brinju, dao prenijeti vrlo dragocjeni kalež i darovati ga onoj crkvi u Ugljanu gdje je i pokopan (Amos–Rube Filipi, Podrijetlo jednog ugljanskog kaleža, Radovi Instituta JAZU u Zadru 1, Zagreb 1954, 305–309). Gl. i neke nadopune Filipijevih izlaganja: S. Antoljak, o. c., Zbornik... 11–25.

180 D. Farlati, o. c, IV, 111

Nigeru.[181] U njoj ga moli da svrši neku, sigurno latinsku, historiju Hrvatske,[182] s tim što će mu je on prevesti i štampati.[183]

Kao njegov rukopis spominju se »Monumenta vetera Illyrici Dalmatiae Urbis et Ecclesiae Salonitanae ac Spalatensis a Simeone Begnio Patritio Jadertino, Episcopo Modrusiensi ex variis codicibus et tabulariis collecta«.[184] Taj rukopis se još 1805. nalazio u Arhivu Propagande fide u Rimu, a već 1816. je odande odnesen.[185]

Kožičić je ostavio iza sebe i zbirku »Collectanea« u kojoj je sabrao sve stare spomenike. Ovu je zbirku prepisao i popunio Levaković; ona se još u Farlatijevo doba nalazila u 4. sv. u Arhivu Kaptola u Splitu,[186] a tamo je i danas.

Neki su Kožičićevi rukopisi[187] sačuvani i u Vatikanskom arhivu, a pored toga je on napisao i povijest zadarske crkve i Miscellanea pod nazivom »Memorie sulla Dalmazia« kako kaže G. Sabalich.[188]

U 16. st. spadaju i dvije zadarske kronike. Prva je od *Franje Grisogona,* koja je još u 18. st. bila čuvana u kući kneza Faustina Fanfogne, a druga je od *Franje Fumata*, koja je pripadala bogatoj biblioteci plemićke obitelji Pappafava u Zadru. To ipak nije kronika nego zapravo zbirka izvora za povijest Zadra, kako to kaže Brunelli.[189]

Krajem 15. i početkom 16. st. živio je i dominikanac *Bernardin Geraldo,* Dubrovčanin. On je oko 1510. napisao »Historiam virorum illustrium Congregationis Ragusanae«. Njegov suvremenik također dominikanac i Dubrovčanin je *Bernardo Ghetaldi.* On je 1500. opisao povijest svoga reda u Dubrovniku[190] ali njegovo djelo se izgubilo.

U to doba živi i čuveni *Vinko Pribojević,* dominikanac i doktor teologije. O njemu se još i danas vrlo malo zna i to pretežno na temelju njegovoga govora iz 1525. godine. Rodio se je u Hvaru, kako sam kaže i imao je brata Jeronima, također dominikanca.

Humanističku školu završio je u dominikanskom samostanu u Hvaru, a onda je i sam postao dominikanac. Bio je i nastavnik teologije i mnogo je putovao. Tako je išao u Poljsku gdje je upoznao i Poljake i Ruse. Pribojević je bio porijeklom hvarski pučanin i zato su njegove simpatije na strani puka.[191] Napisao je djelo o porijeklu i zgodama Slavena na latinskom jeziku[192] u formi govora održanom pred odabranim skupom Hvarana 1525. godine »Kao Slaven Slavenima«.[193] Djelo je tiskano 1532. u Veneciji, dozvolom tamošnje vlade pod naslovom »Oratio Fratris Vincentii Priboevii

---

181 Vj. Klaić, o. c, VII sv. I snopić, 76

182 U predgovoru toga »Žitija...« nagovara Nigera »da pospešniji budeši složiti knjižicu od hrvacke zemlje i od hvala njeje« (EJ 5, Zagreb, 1962, 367)

183 P. Kolendić, o. c, Južni pregled IX, 69

184 S. Gliubich, o. c, 26

185 G. Sabalich, Guida archeologica di Zara, Zara, 1897, 73. Gl. opširnije o tome rukopisu: S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, Monografije Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu 9, Zagreb 1980, 85 i bilj. 357

186 D. Farlati, o. c, IV, 112. O tim »Collectanea« gl. također što piše S. Antoljak, o. c, 85, 80 i bilj. 357, 360

187 Uz ona »Monumenta« kako rukopise navodi I. von Düringsfeld (Aus Dalmatien I, Reise Skizzen IV, 244) i »Vita di S. Clemente Papa« kao i životopise zaštitnika Zadra u stihovima na hrvatskom jeziku (»in illyrischen Versen«).

188 o. c, 73

189 V. Brunnelli, Storia della città di Zara I, 14

190 v. Gliubich, o. c, 142

191 Vinko Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena. Uvod i bilješke G. Novak, JAZU, Zagreb, 1951, 26, 27. Gl. o njemu još i S. Krasić, Regesti... II, »Arhivski vjesnik« XXI–XXII. br. 1071 (1510. g.), 1079 (1513), 1117 (1521), 1332 (1545)

192 Godine 1951. ovo djelo je na hrvatski preveo V. Gortan (Vinko Pribojević, o. c, 157–215).

193 G. Novak, Hvar. Istoriska biblioteka II, Beograd, 1924, 161; G. Novak, Hvar kroz stoljeća, JAZU, Zagreb, 1972, 150

Sacrae Theologiae Profes. Ordinis Praedicatorum de Origine successibusque Slavorum habita Phariae anno 1525«[194] (str. 61).

Pohvalnu pjesmu, koja se nalazi u tome spisu pod naslovom »Encomium« sastavio je sam Toma Niger, a počinje ovako: »Koliko Jeronimu, toliko duguje Dalmatinac tebi, Vinko, vedra zvijezdo hvarske zemlje«.

U Pribojevićevu čast pjeva pjesmu i Nikola Dominis Rabljanin, a Leonard Ales iz Torina ga u jednoj sličnoj pjesmi naziva drugim Livijem. U neke vrste predgovora, posvećenog njegovom najboljem prijatelju Petru Vitaljiću, hvarskom patriciju i zapovjedniku galije, Pribojević prvo razlaže svoje gledište o povijesti. On kaže da je treba smatrati vrlo korisnom za životne pouke koliko za mlađe ljude, koji čitanjem raznovrsnih zgoda postaju ravni starijima u razboritosti, toliko za ljude u zreloj dobi, kojima je dugi život pružio obilna iskustva, pa tako mogu dozivati sebi u pamet ono što su sami vidjeli i što su čuli. Ta povijest, kako kaže Diodor Sikulski, obične ljude čini dostojnim vlasti, vojskovođe radi besmrtne slave potiče na sjajna djela, vojnike radi pohvale, koja ih čeka nakon smrti, čini spremnijim da se izvrgavaju pogiblima za domovinu, opakim ljudima ulijeva strah da će ih snaći zao glas, i tako ih odvraća od rđavih djela i pruža smrtnicima mnoge druge koristi, koje bi bilo predugo pojedinačno navoditi. Iz ove posvete se dalje vidi da je izdavač navedenoga govora Vinka Pribojevića (Oratio Fratris Vincentii Priboevii), Hvaranina Dalmatinca bio Petar Vitaljić, glasovit »među Dalmatincima zbog bogatstva i dične slave...«[195]

Taj govor »O podrijetlu i zgodama Slavena«, održan u Hvaru 1525. godine, temeljen je na obilnim citatima iz pojedinih starih pisaca (Plinije, Apijan, Svetonije, Strabon, Polibije, Diodor itd.).

Pribojević veliča prošlost Slavena i s ponosom se zove Dalmatinac, zatim Ilir i Slaven. Štoviše on drži da su Slaveni i stari Makedonci kao i mnogi drugi narodi (Iliri, Goti), te ih stavlja pod to ime. Nadalje govori da ime Slaven potječe od »Slave« (što dokazuju imena: Stanislav, Pribislav, Ladislav itd.). Zatim tvrdi da su Filip Makedonski i Aleksandar Veliki također Slaveni kao i Aristotel, pa i neki rimski carevi. Povijest Dalmacije iznosi od najstarijih vremena; govori o njenom bogatstvu i hrabrosti stanovnika i niže imena pojedinih slavnih Dalmatinaca (Jeronima, Marka Marulića, Šimuna Begnu, Fridriha Grisogona, svoga brata Jeronima Pribojevića, Hanibala Lucića, Petra Hektorovića, Jurja Bizantija, Vinka i Dominika Buću itd.), kao i pojedine pape.

Piše i o tome tko je donio kršćanstvo u Dalmaciju te spominje pojedine gradove i otoke. Liburne također smatra Dalmatincima. Zatim ponovno govori o ilirskim kraljevima (Agron, Teuta, Demetrije Hvarski) i borbi sa Rimljanima, te sve to završava i opet sa Hvarom.[196]

Pribojević je uglavnom ušao u povijest staroga vijeka, a samo djelomično u srednji vijek.

---

194 Taj se rukopis čuvao u knjižnici kaptola u Hvaru. Jedan pak prijepis tiskanog izdanja od 1532. nalazi se i u biskupskom arhivu u Hvaru, ali same tiskane knjige iz ove godine nema ni jedna naša biblioteka. G. Novak je pronašao tek njen jedan jedini primjerak u Marciani u Veneciji i za sada se smatra da je to unikat (Vinko Pribojević, o. c, 5). Upravo zbog toga treba ovdje navesti i prijepis iz tiskanoga Pribojevićevog govora od 1532, koji je učinio 29. I. 1825. dubrovački kanonik Rafo Radaljević, a nalazi se danas u knjižnici Male braće u Dubrovniku (M. Brlek, o. c, 226, 227). Inače, o Pribojevićevu govoru pisao je još 1935. g. Fr. Fancev (»Hrvatska straža«, Zagreb 16. III. 1935). Usporedo s ovim treba podvući da je Pribojević bio prvi, koji je tiskom objelodanio tekst lažne diplome makedonskog vladara Aleksandra Velikog pod naslovom »Privilegium Alexandri Magni Donatum Populi Slavi«, koji se začudo ne nalazi u Pribojevićevom »De origine successibusque Slavorum« (1532) iz mletačke Marciane, nego je tiskan u toj istoj knjizi, što ju je nedavno otkrio bibliotekar Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu Šime Jurić u metropolitanskom fondu iste biblioteke. Naime, nakon Nigrisova »Encominuma« i posvete Petru Vitaleu, otiskan je ondje latinski tekst »Privilegiuma« (H. Morović, Sa stranica starih knjiga, Biblioteka MH za društvene nauke 4, Split 1968, 114, 115).

195 Vinko Pribojević, o. c, 53, 40, 41, 112, 55, 56, 159, 160

196 Vinko Pribojević, o. c, 57–111, 161–215

Njegov je značaj i u tome što je prvi iznio svoja gledišta na povijest Hrvata i Slavena, odlučno prekinuvši sa svim dotadašnjim uobičajenim prikazivanjem njihove prošlosti.

Istina, on malo pretjerano glorificira svoj hrvatski narod i sav slavenski rod. Međutim, Pribojević je prvi iznio sveslavensku ideju u njenom najplemenitijem obliku. Kloneći se bilo kakvih političkih koncepcija, on govori samo o slavenskom rodu, kojem pribraja mnogo više naroda nego su mu uistinu pripadali. Ovakva njegova koncepcija publicirana je prvi put u Veneciji 1532. godine. Pribojević je prvi donio da »braća Čeh, Leh i Rus, protjerani iz Dalmacije zbog unutrašnjih ratova, bijahu praoci Čeha, Poljaka i Rusa«.

Pribojevićeva povijest Dalmacije do njegova vremena (do 1525) zapravo je prva sinteza dalmatinske povijesti uopće. On doduše ne razlikuje Dalmate od skupnog imena Iliri, a kad govori o dalmatinskim gradovima on samo spominje njihovu davnu prošlost i rijetko ulazi u srednji vijek, a gotovo ništa ne kaže o tadašnjem njihovom stanju. Dalmatince opisuje na svoj osebujan način u nekoliko navrata retorički.

Kad je riječ o Hvaru, onda prikazuje ne samo staru i srednjovjekovnu povijest nego i tadašnje socijalno–ekonomske prilike. Čak daje i neke arheološke podatke o tome otoku i njegovim lokalitetima, a Hvarane glorificira kao junake.

Pribojevićevo djelo »De origine successibusque Slavorum« zauzima vidno mjesto ne samo u našoj nego i u europskoj historiografiji. Istina, dubljom analizom ovoga spisa može se zapaziti da je u pogledu antičkih i drugih citata dosta nepouzdan i pun grešaka. Međutim takve greške imaju i njegovi suvremenici, a u prvom redu Sabellicus, taj glavni izvor Pribojevićevih citata i podataka. Unatoč tim greškama on je ipak dobar poznavalac klasične starine i njegovo se djelo čitalo i uvažavalo u toku 16. stoljeća.[197]

Zasluga Pribojevića je i u tome što je on prvi na temelju starih pisaca pokušao iznijeti političku doktrinu panslavizma, prema tome on je prvi panslavist;[198] znači prije Orbinija, koji ga je izgleda ne samo u mnogo čemu slijedio nego i »pokrao«. Ipak Pribojevićevo djelo nije imalo onakav odjek i utjecaj kao Orbinijevo, te je kroz stoljeća ostalo zaboravljeno. Njegov »Oratio« preveo je 1595. Splićanin Belizar Malaspalli na talijanski jezik (Venezia, str. 79)[199] pod naslovom »Della origine e successi degli Slavi...«. Svoj prijevod Malaspalli je posvetio Dominiku Avriu, tj. Dinku Zlatariću, dubrovačkom pjesniku (Split 15. VI. 1595), koji mu je darovao ovaj »Oratio« za vrijeme njegova boravka u Dubrovniku. Malaspalli, po zanimanju pomorski kapetan, a po »narodnosti Slaven« u posveti ističe da je Dominiko Avri (Dinko Zlatarić) ne samo zaslužan za domovinu zbog svojih pjesama nego radi toga što nastoji da se obnove stare ilirske »memorie«, tj. ilirska povijest.[200]

Farlati pak spominje da postoji još jedan talijanski prijevod Pribojevićevog »Oratio« od Nauclerius Parestinusa.[201]

Godine 1660. Hvaranin Aleksandar Gazarović u svome spisu »Avvenimenti storici di Lesina«, u popisu literature citira i »Vincenzo Priboevio dell'origine de' Slavi«.

Nedvojbeno, Pribojević je ovim svojim spisom bio prvi, koji je iznio koncepciju o slavenskom jedinstvu i veličini Slavena i težio da to znanstveno dokaže.

Novo je njegovo gledanje na Slavene, na njihovo podrijetlo i na njihovu prošlost.[202]

197 Vinko Pribojević, o. c, 17, 18, 20–41

198 Gl. P. Grgec, Vinko Pribojević, otac sveslavenske misli među Hrvatima, Kalendar Gospine krunice za g. 1935 2, Zagreb 1935, 39–46

199 G. Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, 1

200 Vinko Pribojević, o. c, 41, 42

201 G. Valentinelli, o. c, 1

202 Vinko Pribojević, o. c, 42, 43

Pribojević se smatra pretečom slavenske ideje kod Južnih Slavena, a po svojoj koncepciji o autohtonosti pretečom kasnijeg ilirstva. Doduše, njegove misli o velikoj zajednici slavenskih naroda, inspirirane su poljskim idejama i uzorima.

Mada je njegov »Oratio« nekritičan, ipak je značajan za upoznavanje etničke svijesti i pripadnosti naših humanista,[203] osobito fra Vinka Pribojevića, »Hvaranina, Dalmatinca«, kako on sam za sebe na kraju »Oratia« kaže te dodaje da je to govor »o podrijetlu i zgodama Slavena, u kojem se govorilo o Dalmaciji i o Hvaru«.[204]

[203] EJ 6, 613 (s navedenom manjom literaturom)

[204] Vinko Pribojević, o. c, 111, 215

VRIJEME KRIZE FEUDALNOG DRUŠTVA OD 16. DO 17. STOLJEĆA

DOBA REFORMACIJE I POČETAK PROTUREFORMACIJE

Utjecaj reformacije se dosta osjetio i kod Hrvata, iako ne u tolikoj mjeri kao kod Slovenaca. Taj je pokret prodro iz Slovenije (protestantizam) i Ugarske (kalvinizam) u Slavoniju i u Hrvatsku. Koliko je pak imao značenja i koliko je djelovao u današnjoj Dalmaciji, to unatoč bogatoj arhivskoj građi u Veneciji uopće dosad nije proučeno, i zbog toga se vrlo malo zna, dok je taj pokret u Istri ne samo poznat nego i opširno obrađen. Naime, pristalica luteranizma ili protestantizma u Istri bilo je u znatnom broju kako po njenim gradovima tako i manjim mjestima a i po cijeloj Dalmaciji (kopno i otoci), naročito u Splitu i Zadru (1556), gdje su se širili spisi napisani na hrvatskom jeziku, a upereni protiv katoličke vjere. Zato je tzv. Oficij u Veneciji vodio proces protiv pojedinaca iz Istre i iz Dalmacije optužujući ih za luteranstvo.[205] Tako se ni protestantizam ni kalvinizam, koji su kao tzv. heretički pokreti ugrožavali temeljne dogme katoličke crkve, nisu mogli ustaliti u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, jer su posvuda suzbijani tzv. protureformacijom, a u duhu odredaba Tridentskog koncila. U ovakvim vrlo složenim i netolerantnim vjerskim prilikama, opterećenim uz to seljačkom bunom od 1573. i stalnim turskim upadima i napadajima, iz sasvim razumljivih razloga, vrlo slabo se razvijala naša književnost, a ništa bolja nije bila ni historiografija koja se uglavnom sastoji od skupljanja nove izvorne građe i pisanja pretežno kronika i manjih djela, napose biografija.

Naravno da je i dalje kolijevka naše historiografije bila Dalmacija gdje u to doba živi *Antonije Rosaneo,* Korčulanin. Godine 1546. postao je profesor prava na sveučilištu u Padovi. Na latinskom jeziku opisao je »Povijest podsjedanja Korčule po Uluz Aliu, potkralju Alžira g. 1571.«.[206] Ovo djelo je s latinskog[207] na talijanski jezik preveo kanonik dr. Ivan Saletić,[208] a na hrvatski Antun Ružić pod naslovom »Povijest Korčulanske Pobjede protiv Uluz–Alije Algjerskome polukralju održane dne 15.

---

205 Gl. o tome S. Antoljak, Arhivske zabilješke i marginalije o Markantoniju de Dominisu, Radovi Centra JAZU u Zadru XXII–XXIII, Zadar 1976, 58 i bilj. 58–60

206 S. Gliubich, o. c, 270

207 Po I. von Düringsfeld glasi na latinskom naslov toga djela »Antonii Rosanei Corcyrae Mellanae Opus« (I. von Düringsfeld, o. c, II, 239). U Arhivu HAZU (III d 51) pak pohranjen je ovaj spis pod nazivom »Rosaneus Antonius, Commentarium de defensione corsolensi a classe Turcica 1571«, dok jedan prijepis valjda iz 18. st. pod naslovom »Rosaneo A., Relatio historica 1571«, u kojem je anagram Rittera Vitezovića o »Corcyra Nigra«, kao i ispis iz Paulinijeve historije u Badiji i ondašnjem samostanu, čuva se u biblioteci HAZ–a pod sign: I H* 63.

208 Objelodanio ga je korčulanski učitelj Vid Vuletić–Vukasović u »Bulletino di archeologia e storia dalmata« V, Spalato, 1882, 10, 27, 46, 62, 75, 94, 105, 125, 142, 159, 173. Mano in 4to — Testo latino–italiano je svojevremeno darovao G. Gelcich Biblioteci Historijskog arhiva u Zadru.

kolovoza 1571. godine«.[209] Pored toga, Rosaneo je ostavio u rukopisu i djelo »Storia della chiesa cattedrale di Curzola«.[210]

Drugi je pisac *Baldassare*, Splićanin. On je također živio u 16. st. i prema tvrdnji Orbinija i Lukarevića ostavio je nekoliko djela u rukopisu na hrvatskom jeziku (»opere illiriche«). Međutim, ona nisu poznata Levakoviću i Luciusu, a također se ne zna gdje se sada ti spisi nalaze. Marko Alandi pak je preveo jedno njegovo djelo na talijanski pod naslovom »Delle cose della nazione illirica«.

Splitski kanonik *Marko Dumaneo* (umro 1701)[211] spominje Baldassara u svome »Synopsis virorum illustrium Spalatensium« i dodaje da ni Levaković, ni Lucius a ni on sam nisu mogli o tome piscu ništa iznaći.[212]

Iz srednjovjekovne Slavonije je *Stjepan Brodarić* (Stephanus Brodericius), rođen u Jerošinu (Slavonija) oko 1480, a umro u Váczu 17. XI. 1539.[213] Studirao je prvo u Pečuhu, a nastavio u Padovi, gdje je postao doktor prava. Kao tajnik pečujskog biskupa imao je točan uvid u prilike i ljude na dvoru Vladislava II. i Ludovika II. Jagelovića.

Mnogo je putovao u diplomatskoj misiji (Poljska, Rim, Beč) i 1526. imenovan je ugarskim državnim kancelarom. Nakon bitke kod Mohača Brodarić odlazi u Poljsku, zatim se ponovno vraća u Ugarsku i postaje Zapoljin glavni savjetnik, te se kao diplomat opet zalaže za svoga gospodara i radi na pomirenju Zapolje s Ferdinandom I. Pred smrt je imenovan biskupom u Váczu i dočekao je dan pomirenja između oba vladara u Velikom Varadinu (24. II. 1538).

Od Brodarića je sačuvan jedino spis o bitki kod Mohača pod naslovom »De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohach« (Krakov, 1527), u kojem je kao očevidac točno okarakterizirao glavne političare i državnike te sami tok ove sudbonosne bitke[214] toliko značajne za Hrvatsku.

Fra Šime Klimantović ili *Klemenović,* franjevac trećoredac, rodio se je u Lukoranu na otoku Ugljanu oko 1460. g.[215] Obnašao je razne časti i dužnosti u svojoj provinciji. Tako je bio tajnik provincijalnog kapitula (1492), a od 1506. do 1509. g. tajnik provincijala, te 1513. njegov zamjenik. Godine 1526. izabran je za provincijala svoje provincije na kapitulu održanom na otočiću Galevcu (kraj Zadra). Godine 1540. je starješina samostana sv. Marije u Glavotoku (otok Krk), kamo se je 19 redovnika glagoljaša iz Zadra i Šibenika sklonilo uslijed turske opasnosti.[216]

Klimantović je napisao tri zbornika[217] za potrebe nekih samostana svoje provincije. Sva tri su gotovo istoga sadržaja s tim što im je raspored malo drugačiji.[218] Zbornik I. počeo je pisati u samostanu

209 Dubrovnik 1871.

210 Isprva se je nalazio u Kukuljevićevoj knjižnici, a sada je u Arhivu HAZU u Zagrebu.

211 S. Gliubich, o. c, 17, 126. Taj splitski patricij, kanonik i primicerij, koji se je dopisivao sa Tanzlingerom, jest prepravljač i nastavljač tzv. »Chronicon Pontificale vetus et novum Ecclesiae Salonitanae et Spalatensis correctum, auctum, illustratum et ad nostra tempora productum«. To je valjda onaj prijepis rukopisa »Incipit Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatinorum«, koji je učinjen u I. pol. 18. st. a nalazi se u A HAZU — II. b. 155. (Gl. detaljnije: S. Antoljak, Pacta ili concordia..., 73, 74, bilj. 266, 97, bilj. 429, 98, 99). Gl. i HBL 2, 699, 700

212 Hrvatska enciklopedija IV, 132

213 Uz ostalu literaturu o njemu gl. i rukopise: I. Kukuljević, Stjepan Brodarić (oko 1480–1539), 9 fol. (Hrvatski državni arhiv — MSC 17) i Steph. Matković, Biographia Stephani Brodarić, 5 I. na latinskom (HDA — MSC br. 94)

214 EJ 2 (1956), 228, 229. U Archivio di Stato u Firenci nalazi se veći broj pisama Stjepana Brodarića. O tome gl. i HBL 2, 352, 353

215 Stjepan Ivančić, Povijesne crte o samostanskom III redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri, Zadar, 1910, 169, 170

216 S. Ivančić, o. c, 66, 67 — Prilog A LXII

217 Zbornik ili obrednik je zbirka obreda, molitava i pobožnog štiva o čijoj ulozi piše i E. Hercigonja (Povijest hrvatske književnosti 2, Zagreb 1975, 198–209)

218 Stj. Ivančić, Nešto o hrvatsko–glagolskim piscima samostanskih Trećoredaca, Zadar, 1911, 6–11

sv. Franje na Komrčari pred Rabom, a završio ga je u samostanu na Zaglavi (23. II. 1512). Danas se taj zbornik čuva u arhivu samostana sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu.

Zbornik II. napisan je još 1509. ali se ne zna gdje, dok je Zbornik III. sastavio u samostanu sv. Marije na Glavotoku 1514. g. Zadnja dva zbornika bila su vlasništvo don Ivana Berčića (Brčića) i odatle su došla u posjed »Publične biblioteke« u Petrogradu,[219] gdje se i danas nalaze.

Od svih ovih zbornika potpuno je sačuvan onaj prvi koji se i danas čuva u arhivu samostana sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu. Taj je rukopis 1919. prenesen iz okupiranog Zadra u Krk, a 1925. iz Krka u provincijalni arhiv samostana sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu. Taj zbornik je opsegom najveći i najljepše pisan uglatom glagoljicom na pergameni. Ima 234 lista. Sadržaj zbornika je raznolik, a sama kronika dolazi na kraju toga rukopisa (454–468). Ovu je kroniku transliterirao i objavio Ivan Kukuljević Sakcinski pod naslovom »Kratki ljetopisi hrvatski« (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV, Zagreb 1857, 32–35), a 1913. izdao ju je R. Strohal pod nazivom »Glagolska kronika fra Šimuna Klimentovića« (Vjesnik zemaljskog arkiva, Zagreb 1913, 211–215).

Sama kronika počinje od »prvog človika Adama do današnjega dana«, tj. do 1508. godine s poznatim ratom između Venecije i Cambraiske lige.

Za nas je osobito zanimljiv treći dio jer se pretežno odnosi na naše zemlje u 14. i 15. st. u vezi s provalom Turaka u Hrvatsku, stalno nazivane »Hrvati«. U tome zborniku ima i nekoliko bilježaka; jedna od njih govori da je autor ove knjige »fratar fra Šimun sin Jurja Klemenovića z Lukorana«, u drugima se priča o gladi u Dalmaciji (1501. i 1505), te se onda donosi netočna godina (1394) prodaje Dalmacije Veneciji itd.

U »Bulariumu« ili »Marum manjum«, tj. u prijevodu knjižice »Meštra« Marka tiskane u Veneciji 1502. na latinskom, koja sadržava papinske povlastice dane dominikancima i franjevcima, u završnoj bilješci govori o potresu koji je nanio silne štete Istri (1511), zatim o tome kako je mletačka armada spalila Rijeku itd. Klimentović je, kako se vidi, podatke do svoga vremena crpio iz nepoznatih izvora i upravo je tu ponekad nepouzdan, pogotovo u kronologiji.

Šimun Glavić, franjevac, rodio se je u Šibeniku, ili u njegovoj bližoj okolici, kako se može razabrati iz zbornika, koji nam je ostavio. On sebe naziva »Šibenčanin« s »pridivkom Glavić«. Stupivši u trećerece najviše je vremena proveo u Zadru i njegovoj okolici. Tri puta je bio provincijal. U rujnu 1564. boravi u samostanu u Zadru.[220]

Od Glavića je ostao jedan zbornik,[221] koji je zapravo prijepis prvog Klimantovićevoga zbornika, samo mu je raspored izmijenio. Zbornik je jednim dijelom (stariji dio) pisan ustavnom glagoljicom, a jedan dio (mlađi) poluustavnom. U tome zborniku Glavić donosi dvije kronike; obje je objavio Kukuljević.[222]

Kronika I. je prijepis Klimantovićeve kronike do 1522, s tom razlikom što ova ne ide od stvaranja svijeta nego Glavić prvo daje jedan poduži uvod u svome vremenu pa se nastavlja na Klimantovića od 1522. do 1529. zajedno s Glavićevim bilješkama. Glavićev dodatak počinje padom Knina (1522), a završava se 1529. tj. s podatkom o susretu pape i cara u Bologni (ovoj kronici je dodana jedna bilješka novijeg datuma o izvršenju smrtne kazne u Zadru 1549. uz napomenu da je te godine bila velika zima).

---

[219] Gl. I. Brčić, Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga, »Rad« JAZU 59, Zagreb, 1881, 161–164, D. Milčetić, Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu, »Radovi staroslavenskog instituta« 2, Zagreb, 1955, 100–103

[220] Stj. Ivančić, Povjesne crte..., 170, 171

[221] I. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija, Zagreb 1911, 391–396; Vj. Štefanić, Glagoljski rukopisi JA II, Zagreb 1969, 35–39

[222] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IV, 37–44

Kronika II. ide pak od tzv. postanka svijeta »do danas«, tj. 1549. g. U njoj Glavić izlaže kronološki pregled turskoga carstva i pri tome pravi niz kronoloških grešaka. Dotiče se i Zadra te svoju kroniku završava prikazom kako je uslijed turske opasnosti morao napustiti svoj matični samostan izvan gradskih zidina i skloniti se 1542. »u manastir u Zadru«.[223]

Prvi ljetopis ili kroniku koja je u stvari prijepis Klimantovićeve sa svojim dodatkom od nekoliko godina Glavić je pisao u samostanu sv. Pavla na otočiću Galevac (kod Zadra).

Drugu kroniku je Glavić sam sastavio u franjevačkom samostanu u Zadru.[224] Glavićev »Ljetopis od početka sveta do 1542. i ljetopis od 1531–1529. sa različitimi stvarmi u prozi i u verzih Cod. cart. saec. XV. et XVI.« nalazio se je još 1867. u biblioteci Ivana Kukuljevića,[225] što je i Ljubić svojim komentarom popratio u svojoj već navedenoj bilješci u »Dizionario«.[226]

Prvi hrvatski leksikograf je *Bartol Đurđević* (Georgievicz de Croatia, Georgius), rođen u Maloj Mlaki kod Odre (?) oko 1506, umro u Italiji iza 1566). Osnovno obrazovanje stekao je u Ugarskoj, kasnije je bio zarobljen i kao zarobljenik prošao je sve moguće krajeve turske imperije, odakle je 1535. g. uspio preko Armenije pobjeći u Siriju i Palestinu, zatim je stigao u Španjolsku i Rim i odavde dalje. Godine 1544. u Antwerpenu mu je izašao spis »De Turcarum ritu et ceremoniis« i »De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium christanorum«. U ovim je spisima prikazao vjerske, vojne i privredne prilike u Turskoj i teški položaj porobljenih kršćana kao i svoje doživljaje. Nastojao je pridobiti javno mnijenje Europe na borbu protiv Turaka čijoj je državi proricao propast (Exhortatio contra Turcas, Antwerpen 1545). Time su njegovi spisi uskoro postali neobično popularni i aktualni, pa su doživjeli brojna izdanja u gotovo svim većim europskim gradovima i bili prevođeni na sve vodeće europske jezike.[227]

Na širenju protestanskog pokreta dobro je poznato djelovanje *Matije Vlačića Ilirika* (Matthias Flacius Illyricus) rođenog u Labinu,[228] a ne u Šumetu[229] (selo blizu Dubrovnika), 3. III. 1520. Otac mu se zvao Jadre (Andrija) Vlačić, a majka Jakovica, rođena Luciana iz Labina.[230] Vlačić je rano ostao bez roditelja, a iz Labina je došao na nauke u Veneciju. Na omeđenom prostoru toga grada hrvatska malobrojna sredina je imala na njega stanovit utjecaj. Iz Venecije prelazi i nastavlja studije prvo u Baselu, pa u Tübingenu a zatim u Wittenbergu. Ubrzo stupa u krug Luthera i Melanchtona i

223 Stj. Ivančić o. c, 43–47

224 Gl. S. Gliubich, o. c, 158–9 (Između ovih strana pisani su Ljubićevom rukom podaci o Glaviću i njegovom djelu na posebno umetnutom papiru. Taj »Dizionario« je sada u mome posjedu.)

225 Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu. Zagreb 1867, 16

226 S. Gliubich, o. c, 159

227 EJ 3 (1958), 209 (s literaturom) i HBL 3, 760, 761

228 M. Mirković, Matija Vlačić Ilirik, Djela JAZU 50, Zagreb, 1960, 3–5

229 Još je Petar Stanković, na temelju izjave svoga vršnjaka Boissarda, pisao da je Vlačić rođen u Labinu 1520. g. Međutim P. Cerva, Appendini i Stulli tvrde da mu je mjesto rođenja »Gionchetto« tj. Šumet, selo blizu Dubrovnika. Sve ovo iznosi 1856. g. Ljubić, koji ga naziva »Francovich, Mattia, detto Flacco Illirico o Raguseo« (S. Gliubich, o. c, 133, 134), a don Niko Gjivanović koji se je amaterski bavio i poviješću, iznosi u svojim bilješkama o Vlačiću i ovo: »Matthia Flaccius illyricus, author precipuus historie centuriate Magdeburgensis i ostalo, Patarius loco citato. — Ovi biaše rodom *iz Scjumeta Sella dubrovackoga* (S. A.): svasce se Mattia Francovich, jur kmet kaludjeraa od Lokrumna, pak razlika ima magna: nagjese u Mlezih, pak sa tim u Njemačkomu, u kômu doghje bit ucenik Melantunov, s'koiem nemoguchise pak pogodit, prislonjse k'Luteru, koga pisma novieh nauka, sdruscena s'ovoiem, slane gospodi dubrovackoj; u vnnij gnih bjelodano prid sviem pukom cignahu scech rukah karvnicka...« (Historijski arhiv u Dubrovniku — Ostavština don Nika Gjivanovića — 69). M. Mirković (1960) iznosi mišljenje Serafina Crijevića o mjestu rođenja Vlačića. Po Crijeviću Albona nije istarski Labin nego latinizirano ime šumetskog Bijelog polja. Crijević čak tvrdi da je Vlačić u pismima upućenim dubrovačkom Senatu sebe nazivao Dubrovčaninom (M. Mirković, o. c, 429, 430). Kako je Mirković ukazao izvornim dokumentima a da je Vlačić rodom iz istarskog Labina, zato on nigdje ne pobija Crijevića i njegove istomišljenike.

230 M. Mirković, Flacius. Znanstveni radovi. Hrvatska naklada 7–8, Zagreb 1938, 145

ovaj prvi ga koristi za razne misije. Godine 1544. postaje sveuč. profesor u Wittenbergu koji napušta 1549. Zatim odlazi u Magdeburg (1549–1557), a poslije toga u Jenu (1557–1561), gdje doživljava puno uspjeha i još više neuspjeha. U Regensburgu boravi od 1562. do 1566, posjećuje Sloveniju i Istru i intenzivno se bavi znanstveno–izdavačkom djelatnošću. Zbog svoga ideološkoga stava napušta Regensburg i otad započinju Vlačićeva lutanja od grada do grada. Godine 1567. preselio se u Strassbourg, gdje ostaje do 1573. kada mu vlasti kao heretiku zabranjuju daljnji boravak u tome gradu. Sklonio se u Frankfurtu na Majni ali i tamo je naišao na nesigurno utočište. Siromašan, iscrpljen i bolestan umire u tome gradu 11. III. 1575, a grob u kojem je sahranjen i do danas je ostao nepoznat.[231]

Vlačić je pisao na više jezika i objavio veliki broj djela raznovrsnog sadržaja.

Od svih područja kojima se bavio i o kojima je pisao mi ćemo se osvrnuti samo na njegove historijske radove.

Osnovnu historijsku orijentaciju stekao je još za vrijeme svoga boravka u Veneciji, a glavni učitelj mu je u tome bio Giannbattista Cipelli, i sam historičar.

Zapravo, Vlačić je po svome školovanju i sveučilišnoj profesuri bio filolog (hebreist i grecist), a pisao je na latinskom, pa ipak najznamenitiji je postao kao historičar.

Prvo njegovo veliko historijsko djelo je »Katalog svjedoka istine« (»Catalogus testium veritatis«), napisano u Magdeburgu (1552/3).

Ovaj katalog objavljivan je u tisku više puta i na nekoliko jezika. Prvo izdanje je bazelsko (1556), a zatim su slijedila druga. Prvi pak prijevod ovoga djela bio je na njemačkom (1573),[232] a prvi prijevod na hrvatski — i to samo odabrana poglavlja ovoga »Catalogusa« izvršio je vrlo slobodno V. Vitezica u redakciji V. Gortana i s predgovorom M. Mirkovića (1960).[233]

»Catalogus testium veritatis« pun je historijskih dokumenata, svojim sadržajem plijenio je ljude te je bio rado čitan i širen.

»Katalog« je bio prvo Vlačićevo historijsko sistematsko djelo,[234] u kojem su bili skupljeni crkveni i svjetovni pisci, crkveni kroničari, političke ličnosti, kraljevi, carevi, narodi i države, tj. svi oni koji su se borili protiv papinskog centralizma.[235]

Od onih odabranih poglavlja koje je preveo Vitezica na hrvatski jezik, kako smo već prije rekli, neka se odnose i na samu srednjovjekovnu hrvatsku povijest i to na doba kneza Domagoja. Naime, Matija Vlačić Ilirik u svome »Katalogu svjedoka istine« donio je uz stanovitu manju razliku iz Liber pontificalis odlomak u kojem se govori o Slavenima ili slavenskim gusarima, koji su papinske poslanike na povratku sa sinoda u Carigradu zarobili (870).[236]

Veliku crkvenu povijest označuju Vlačićeve »Magdeburške centurije« podijeljene u 13 svezaka, a objavljene u Baselu od 1559. do 1574. godine. U »Centurijama« ima dosta pojedinosti koje se odnose na zemlje Balkana, pa tako i na Panoniju, Dalmaciju i Istru. Tako je iznesen pregled kretanja Avara i Slavena krajem 6. i poč. 7. st. U tim »Centurijama« piše da je Hrvatsku, Dalmaciju i Istru u tom razdoblju (kraj 6. i poč. 7. st.) naselio isti narod i da je taj narod do 16. st. sačuvao isti jezik. Spominje Ljudevita Posavskog kao kneza u Donjoj Panoniji (poč. 9. st.), a u 11. centuriji ima jedna bilješka,

[231] Gl. M. Mirković, Flacius, Znanstveni radovi... 7–8, 1–213, a vrlo opširno i dosad najpreglednije djelo o Vlačiću napisao je M. Mirković, Matija Vlačić Ilirik, Djela JAZU 50, 3–251.

[232] M. Mirković, Matija Vlačić Ilirik, 27, 28, 255–266

[233] Matija Vlačić Ilirik, Katalog svjedoka istine, Zagreb 1960, JAZU, Hrvatski latinisti 5

[234] M. Mirković, o. c, 266–268

[235] EJ 8 (1971), 510, 511

[236] Matija Vlačić Ilirik, o. c, 84, 91, 94, 95. Gl. i S. Antoljak, Miscellanea medievalia adriatico–croatica, Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru 1, Zadar, 1974, 265–267 i bilj. 5

sastavljena po Zonari, da su Hrvati i Srijemci (Crobatae et Sirmi) priznali vlast Bizanta, dok druga bilješka, izrađena također po Zonari, donosi da su »Hrvati koji se i Srbi zovu« (»Croati qui et Servi dicuntur...«)[237] oko 1077. provalili u Bugarsku. Obrađujući biskupe i crkvene pisce 9. stoljeća, »Centurije« se ponovno vraćaju na Ćirila i Metoda, za kojeg kažu da je sa svojim slavenskim pismom došao u Dalmaciju i Ilirik.

Kao cjelina sa svojih 13 svezaka »Centurije« su u prvom redu i u najvećoj mjeri djela protestanta Matije Vlačića, Hrvata neobičnoga dara, izdane s unaprijed određenom tendencijom. One sadrže pregled izvora starih pisaca i izvorne građe kao i ocjenu njihove upotrebljivosti.[238] Koliko su od koristi »Katalog« i ove »Centurije« za našu historiografiju ni danas nismo načisto, jer sve što one donose o Hrvatima, sasvim je šturo, kratko i dosta slobodno. Ostali Vlačićevi historijski radovi odnose se pretežno na opću crkvenu povijest.

Godine 1549. izdao je Vlačić u Magdeburgu na latinskom, a 1550. na njemačkom »Pismo nekog propovjednika iz Turske upućeno na Magistra Ilirika, koje pokazuje kakav je položaj Evangelija pod Turcima, s predgovorom Ilirika«. U svom predgovoru Vlačić kaže da je to pismo dobio od nekog Emerika Zigeriusa, koji je oko 1543. došao iz Tolne studirati u Wittenberg. Nakon godine dana se Emerik vratio u domovinu i trebalo mu je šest godina da se javi Vlačiću pismom koje je on objelodanio. U svome listu Zigerius piše kako se je luteranstvo proširilo po čitavoj Panoniji sve do Srbije i dalje. S druge strane napada Dubrovčane koji se odupiru Evangeliju. Zato se je Vlačić u njemačkom izdanju Zigeriusova pisma osvrnuo na taj napad i pokušao obraniti Dubrovčane i pohvaliti Dubrovnik kao »veliki grad skoro na kraju Ilirika«. Dubrovčane uspoređuje po bogatstvu sa Nirnberžanima i kaže kako posvuda trguju kako s kršćanima tako i s Turcima. U svojim spisima Vlačić sebe stalno naziva »Ilirikom«, tj. stanovnikom Ilirije po narodnosti i jeziku. Isti termin upotrebljava i za Dubrovčane i za Hrvate u Vojvodini, za hrvatske crkve i jezik.

Iako su do danas strani i domaći znanstveni radnici pokušali izreći svoj sud o Vlačiću kao crkvenom historičaru u protestantsko–rimskoj kontroverzi,[239] on je unatoč sveobuhvatnoj obradi M. Mirkovića o njegovu životu i djelu, ostao i danas nedovoljno proučen u pogledu njegova priloga izvorne građe našoj historiji.

Naročito se treba posvetiti onim poglavljima njegovih djela, gdje su ukomponirani podaci osnaženi izvorima o nama i našoj prošlosti, te onda pojasniti zbog čega je taj naš veliki znanstvenik upravo njih uzeo kao prikladne umetke u svoja znanstvena djela, pretežno crkveno–historijskog sadržaja.

Pored Vlačića, u reformatorske pisce, iako manjeg formata, spada i *Pavao Skalić* (Scalichius, Scaliger). Rođen je u Zagrebu 1534. g. Završio je studij filozofije u Beču a doktorirao iz teologije u Bologni. Neko vrijeme živio je i u Rimu, a zatim je prešao u Beč, odakle je prognan, jer je falsificirao svoje titule. Poput Vlačića i on putuje po Njemačkoj iz jednoga grada u drugi i prelazi na protestantizam. Pruski vojvoda Albrecht primio ga je za svoga tajnika, a onda je postao profesor teologije na univerzitetu u Königsbergu. Tu se brzo zamjerio zbog falsificiranja titula i genealogija, pa je pobjegao u Gdansk, zatim u Pariz, pa u Münster i ponovno u Gdansk, gdje je umro 1575. godine,[240] tj. one iste godine kao i Flacius. Napisao je oko tridesetak historiografskih teoloških polemičkih spisa i to prvo u duhu reformacije, a onda uperene protiv nje. On je prvi upotrijebio riječ »enciklopedija« u današnjem

[237] Gl. točno citiranje i pravilno obrazloženje ovoga pasusa kod Zonare u radu S. Antoljak: Učestvoto i ulogata na Srbite, Hrvatite i Ungarcite vo vostanieto na Georgi Vojteh (1072), Glasnik na Institutot za nacionalna istorija XVII/1, Skopje 1973, 117, 130–133

[238] M. Mirković, o. c, 271, 320–322, 330, 334, 335

[239] M. Mirković, o. c, 436, 437, 442–443, 483, 484

[240] EJ 7 (1968), 205 (sa literaturom)

značenju pod naslovom »Encyclopediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon« (1559).[241]

Od svojih historiografskih djela 1561. izdaje »Genealogia seu antiquissima Scalichiorum...«, a neki su mu spisi ostali u rukopisu.[242]

Na molbu Skolastike, kćeri Skendera Gučetića, sastavio je 1526. dubrovački svećenik *Jeronim Nikolina Spatari* kratku bilješku o postanku dubrovačke crkve sv. Marije kraj mora koja se nalazila pored crkve sv. Sergeja. Ova bilješka je bila zapravo latinski prijevod »ex quondam chirographo ex lingua vernaculi«, a nalazi se kao rukopis u Vatikanskoj biblioteci (Cod. 6902).[243]

Po želji pak rimskih Frangipana sastavio je o njima veliku monografiju *Onufrio Panvinio* (rođen u Veroni 1529, umro 1568), član reda sv. Augustina, a kasnije profesor teologije u Firenzi, pod naslovom »De gente Frangipania libri IV« (rukopis u biblioteci augustinskog samostana u Rimu, br. 7). U njoj Panvinius dokazuje da su rimski Frangipani potomci starorimskih Anicija, a hrvatski Frankapani su potomci i od jednih i od drugih,[244] što naravno ne odgovara istini.

Nikola Ranjina je napisao kroniku bez nekog reda i stila a i od male vrijednosti. Sezala je do 1545,[245] međutim, kronologija je točna od 1400. pa nadalje.[246]

Ovdje treba spomenuti i *Ambrozija Ranjinu* (Ambrosius Araneus), dominikanca i starješinu dubrovačke kongregacije ovoga reda, iz stare patricijske obitelji. Rodio se u Dubrovniku 1490. a umro je 1550. godine. U pismu (20. VIII. 1540) upućenom Bernardu Getaldiću, također dominikancu iz stare dubrovačke plemićke obitelji, govori o znamenitim dubrovačkim dominikancima. Ovo je pismo kasnije, iako u njemu ima dosta nepotpunosti, poslužilo kao izvor za njegova kasnija djela i tiskano je kao prilog u bogoslovnom spisu Ambrozijevog rođaka *Klementa Ranjine* »Quodlibetum concionatorium« (Venecija, 1541).[247] Prema tome, Ambrozije Ranjina je prvi dubrovački biograf, čije je pismo dopunio spomenuti *Bernardin Getaldić,* te se zato i on može smatrati znanstvenim radnikom na tome području.[248]

---

[241] Povijest hrvatske književnosti 3, Zagreb, 1974, 107. Godinu dana iza one Skalićeve »Enciklopedije« izašao je 1560. u Veneciji spis *Franje Petrića* (rođen u Cresu 29. IV. 1529 — umro u Rimu 7. II. 1579) pod naslovom »Della historia diece dialoghi di M. Francesco Patritio ne quali si ragiona di tutte le cose appartenenti all'historia, allo scriuerla, et all asserualla«. U predgovoru obraća se čitaocima Petrić (Franciscus Patricius = Franjo Petris = Franjo Petričević: I. Supek, Dosad za gluhe uši, Vjesnik, Zagreb 13. II. 1996, 18), koji kaže da je u tih 10 dijaloga raspravljeno i protumačeno sve što je u vezi sa poviješću, s pisanjem i proučavanjem historije. »To je« piše on, »zaista na korist svih staleža, a navlastito onih koji su rodjeni da drugima vladaju«. Dosad »je o tome raspravljalo« dodaje isti »vrlo malo pisaca, i to nedostatno«. Nadalje ukazuje u tim dijalozima što pojedini pisci misle o povijesti, te onda sam Petrić sa njima, ponekad vrlo naivno raspravlja o toj historiji. Iznosi uz ostalo i kakav treba biti povjesničar, upozorava na razne vrste povijesti, te što je sve povijest. Nadalje da povijest može pisati o budućnosti, govori o njenom cilju i povijesnoj istini, te kako se ona postiže itd. (Frane Petrić, Deset dijaloga o povijesti. Istra kroz stoljeća. Drugo kolo, knjiga 7, Pula–Rijeka, 1980. Čakavski sabor — Pula, 33, 37, 41. Prikaz tih »Deset dijaloga o povijesti«, izašlih 1980. g., dala je dosta opširno Lj. Šifler–Premec u HZ XXXI (1), 293–297. Franjo Zenko, koji je napisao uvod u ove dijaloge povijesti, kaže da se oni pojavljuju u najužem tematsko–problematskom sklopu i kontekstu, koji se u njima konstituira u drugoj polovici talijansko–renesansnog 16. stoljeća. Tada se prvi put u povijesti europske teorijske misli pokušalo javnom diskusijom utvrditi bit povijesti i osvijetliti čovjekov odnos prema njoj, dodaje svemu ovome Zenko (Frane Petrić, o. c.).

[242] EJ 7, 205. Genealogija Scaligera, tj. Skalića nalazi se kao rukopis u A HAZU — XV/10 a

[243] Fr. Rački, Rukopisi tičući se južno–slovinske poviesti u arkivih srednje i doljnje Italije, Rad JAZU XVIII, Zagreb 1872, 247

[244] Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankopani I, 5, 6

[245] Ranjina se 1545. navodi kao Nicolo Aranea, Dubrovčanin, čak se smatra »celebre historico« (Gl. S. Gliubich, o. c, 4 — rukom dodano na jednom papiru)

[246] S. Gliubich, o. c, 265

[247] S. Gliubich, o. c, 264

[248] P. Popović, Dubrovačka biografija, Godišnjica Nikole Čupića XXII, Beograd, 1903, 149, 150; V. V. Makušev, Isledovanija ob istoričeskih pamjatikah i litopisateljah Dubrovnika, Sanktpeterburg 1867, 85–88

Njegovo biografsko djelo nosi naslov »Historia virorum illustrium Congregationis Raguseae« (St. Dominici),[249] a napisao ga je, po Kukuljeviću, početkom 16. stoljeća.[250]

To isto tvrdi i Ljubić kad kaže da je Bernard Getaldić napisao 1500. historiju svoga reda u Dubrovniku, koja je izgubljena,[251] kako smo već prije naveli (gl. bilješku 190). Time su ovi znanstvenici oko pitanja autorstva toga spisa još više zamrsili tu historiografsku stvar.

Po svoj prilici u istom 16. st. živio je i *Ivan Evanđelista Tiburtini,* Dubrovčanin. On je sakupio i popunio genealogije svih dubrovačkih obitelji po pređima iz roda Tiburtini. Potpuni naslov ovome djelu je »Origine e Genealogie di famiglie dei Cittadini della Città di Ragusa, quali successivamente sono uscite di tempo in Tempo cominciando da circa l'anno 1300. fino all'anno 1500. cominciate a discriversi di Bjeloslavo di Gradoje Tiburtini fino all'anno 1400. e seguitate di detto Evangelista fino all'anno 1500. ed ampliate per me Giovanni Evangelista«.[252]

U ovome djelu, koje je također poput one Getaldićeve historije izgubljeno, opisano je više od 300 dubrovačkih obitelji, na jednostavan način. Njime su se služili Cerva i Dolci.[253]

Suvremenik Ambrozija Ranjine je *Lodovico Beccadeli,* rođen 29. I. 1501. u Bologni gdje je jedno vrijeme pohađao sveučilište, a nastavio je na ono u Padovi (1528–1534). Zatim je postao tajnik kardinala Contarinija u Rimu i obavljao razne diplomatske poslove. Nakon smrti ovoga kardinala (1541) zaredi se i postade vikar u Reggiu te opet vrši izvjesne misije. Godine 1549. imenovan je biskupom u Ravellu (Kraljevina Napulj), a 1550. legatom u Veneciji. Odatle odlazi u Rim, gdje vrši dužnost prefekta »gradnje crkve sv. Petra« i sprijatelji se s Michelangelom. Na molbu Dubrovčana papa Pavao IV. ga imenuje njihovim nadbiskupom (1555). Tada Beccadeli odluči u Dubrovniku srediti crkvene prilike i provesti neke reforme. Godine 1560. napušta taj grad i odlazi u Italiju,[254] ali zadržava naslov dubrovačkog nadbiskupa. Bio je vrlo znamenita ličnost i cijenjen kod pape i ostalih vladara. Umro je 17. X. 1572. u Pratu.[255]

Bavio se je književnošću i historijom.[256] Tako je napisao »Chronologia a Nini regno usque ad Christum et ex post usque ad ann. 1550«, a na talijanskom jeziku »Povijest tridentinskog koncila« i kroniku Dubrovnika[257] kojoj Appendini daje naslov »Cronaca sulle cose di Ragusa[258] e di Spalatro«, te kaže da je u Dubrovniku više nema.[259] Drugi joj daju naslov »Notizie storiche della città di Ragusa

[249] Međutim Coleti (Farlati–Coleti, Illyricum sacrum VI, Venetiis, 1800, 33) pripisuje Getaldiću spis »Historiarum virorum illustrium patriae suae Ragusinae« i kaže da ga je »confecit anno 1471«.

[250] I. Kukuljević Sakcinski, Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae. Kratak ljetopis hrvatski Ivana Tomašića malobračanina, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, 8

[251] S. Gliubich, o. c, 142

[252] I dok Ljubić daje ovome djelu gotovo isti naslov (S. Gliubich, o. c, 296), A. K. Matas ga naslovljuje ovako: »Famiglie Cittadine di Ragusa constituenti la Fratria di S. Antonio sulla Cronache di Fratelli Tiburtini, di Mar. Darsa, etc.« i kaže da se taj rukopis nalazi kod prof. Gelcicha u Dubrovniku (A. K. Matas, Miletii versus, Biblioteka za povijest dalmatinsku I, Dubrovnik, 1882, 50). Da je M. Držić nastavio ovu genealogiju do 1550, Ivan Gabriel Evanđelista do 1605, a tajnik republike Ludovik Bičić i Kristofor Vlaiki (umro 1728) još dalje, piše i V. V. Makušev (o. c, 85–88).

[253] F. M. Appendini, o. c, II, 17

[254] A. Schneider, Lodovico Beccadeli (nadbiskup dubrovački i prijatelj Michelangelov), »Savremenik« XIII, Zagreb, 1918, 385–396

[255] Hrvatska enciklopedija II (1941), 307, 308; J. Torbarina, Jedan dubrovački arhibiskup, »Nova Evropa« XXI/3, Zagreb, 1930, 180–191. Uz to gl. Rassegna dalmata (»Smotra«) 1918, br. 75 i Lamberto Donati, Di Ludovico Beccatelli, arcivescovo di Ragusa (1555–1560), Archivio storico per la Dalmazia v. 3, f. V/28, Roma, 1928, 158–170; EJ 1 (1955), 399, 400, te Hrvatski biografski leksikon 1, Zagreb, 1983, 562–565.

[256] O njemu su pored A. Schneidera (1918) i Donatija, pisali J. Torbarina (1929, 1930. i 1931), M. Deanović (HE 2, 308) i M. Brlek (HBL 1, 562–565)

[257] Farlati–Coleti, o. c, VI, 230–242

[258] U A HAZU pod I b 84 sačuvan je rukopis »Ragusa di citta origine e molte cosa successe da poi in quella« (ann. 1569).

[259] F. M. Appendini, o. c, II, 308

e Spalatro«. Još se kaže da je napisao »Povijest nadbiskupa dubrovačkih« (Episcopi Ragusini Memoriae),[260] što Torbarina odlučno pobija.[261] Ove dvije zadnje rasprave ne nalaze se, kako tvrdi Schneider, u Bologni[262] već u Parmi.[263]

Ovdje treba navesti i *Franu Gundulića* (Gondola), člana čuvene obitelji u Dubrovniku gdje je i rođen 1530. g. Njegova republika ga je slala po važnim poslovima u Rim i u Napulj.

U svome rodnome gradu bio je vođa stranke koja je bila za to da se bez prigovora prihvate zaključci Tridentskog koncila.

Kao svršeni pravnik napravio je posljednju redakciju starijih dubrovačkih zakona, te Statuta od 1272. godine. Tekstu je dodao natpise, pregled sadržaja i tumačenja. Umro je u Dubrovniku 1589. godine. Sakupljao je građu za dubrovačku povijest, kako to navodi Cerva ovim riječima: »Apparatum ad historiam Ragusinam ex publicis praesertim tabulis, quas senatus permissu omnes evolvit, etiam quae inter cancellos latent, lucubraavit, ex quo Junius restius suos annales descripsit, feliciori successu futurus ipse Gundula, si longior ei vita contigisset«.[264]

Njegov suvremenik je *Euzebije Kaboga (Caboga),* potomak stare plemićke obitelji. Bio je učenik slavnog talijanskog teologa Grisostoma Calvina. Kasnije je postao opatom benediktinaca. Umro je u Stonu 1590. a držali su ga za vrlo učena čovjeka. Napisao je na latinskom jeziku »Povijest Dubrovnika«, tzv. »Annales Epidaurini seu Ragusini« i »Vitae Ragusinorum Pontificum«, koje spominju i Razzi i Orbini. Neko vrijeme je njegove rukopise imao kod sebe stonski biskup Hrizistom Ranjina, a onda su se izgubili. Osim toga je Kaboga napisao predgovor Tuberonovom djelu »De Turcarum origine...«. U rukopisu je ostavio manje djelo pod nazivom »De exemplis[265] illustrium virorum Ragusinae civitatis ex exterorum qui in eam aliquo beneficio noti habentur«, te »Animadversiones in Antiquitates Ragusinas: Monumenta majoris gentis Cabogae«.[266]

Po obitelji porijeklom je iz Kotora *Pavao Zuzzeri,* dominikanac. Nakon završenih studija iz filozofije i teologije u Italiji vratio se u Dubrovnik. Umro je oko 1591.[267] Napisao je mnogo djela na hrvatskom jeziku.[268] Tako i o Bratovštini sv. Rozarija i o Bratstvu imena Božjega;[269] međutim sva ta djela su izgubljena.

Gornjoj Hrvatskoj pripadaju dva kroničara iz druge polovice 16. stoljeća. Prvi je Tomašić, a drugi je Vramec.

Franjevac *Ivan Tomašić* rođen je u modruško–senjskoj biskupiji, a umro je između 1561. i 1568. godine. Napisao je »Brevis chronologia Croatiae«[270] ili »Chronicon breve Regni Croa-

---

260 HE II, 308

261 J. Torbarina, o. c, 192

262 A. Schneider, o. c, 397

263 J. Torbarina, o. c, 192

264 V. Bogišić — C. Jireček, Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. MHJSM IX, Zagrabiae, 1904, XXVIII–XL. Gl. i David Bogdanović, Franjo Gundulić (1539–1589), »Narodne novine«, Zagreb, 1906. g. 72, br. 32, 1–2; J. Tadić, Frano Fr. Gundulić, Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd, 1929, 372–379

265 Makušev mu daje naslov »Virtutum exempla ex rebus gestis Ragusinorum civium deprompta« (V. V. Makušev, o. c, 95).

266 F. M. Appendini, Notizie... II, 11, 12; S. Gliubich, o. c, 66, 67

267 S. Gliubich, o. c, 324

268 Znameniti..., 290

269 S. Gliubich, o. c, 324

270 U A HAZU (II b 80) je pohranjen prijepis ovoga rukopisa pod naslovom »Nr. DCCCLXXXV: Joannis Tomaschich Minoritae Bosnensis Brevis Chronologia Croatiae conscripta anno 1561«, a ispod toga tiskanim slovima piše »Chronicon Breve«. Na str. 1. to isto je napisano tintom i tekst ovoga ljetopisa završava riječima: »Finis per fratrem Joannem Tomasich Anno supradicto die vero Decembris. Ex autographo quod conservatur in archivio Principis ab Auersperg Lublianae«. Zatim slijedi još jedan prijepis lijepim rukopisom, na kraju kojeg je Kukuljević dodao olovkom: »Valvasor XII, p. 92 citira Tomašića još za g. 1569. i 1589. o kojih tu nema traga, a i ne može biti jer Ljetopis ide samo do g. 1562. kako i Schönleben sviedoči van

tiae«;[271] ona je sačuvana i seže od 453. g. tj. od smrti Atile do 1561. godine, dok je rukopis u kojem je sadržan opis događaja prije 453. izgubljen. Za ovo svoje djelo Tomašić se služio raznim anegdotama, ugarskim kronikama, te ljetopisima koji su se čuvali u knjižnici samostana na Trsatu kao i drugim spisima. Od posebnog značenja su njegovi opisi smrti kralja Zvonimira i mohačke bitke (njen je opis preveo s mađarskog),[272] dok je svoj vrlo zanimljiv izvještaj o krbavskoj bitki prepisao od riječi do riječi iz malo poznatoga spisa nucerinskoga biskupa Pavla Giovija (umro 1552).[273]

Opisujući Tomašićev ljetopis, Šišić prvo kaže da o Tomašiću »nažalost, ne znamo upravo ništa« i da je »vjerovatno iz kraja koji je pripadao Frankopanima«. Zatim da »nije moguće, da je fra Ivan Tomašić samo *kopirao* jedan stariji predložak, i da on sam nije autor kronike«. Natpis ove kronike kojega u originalu nema, jer »u početku manjkav« (nedostaju 2–3 lista) dao je Kukuljević i »mi ćemo našu kroniku i dalje zvati: *Tomašićevim ljetopisom*«, zaključuje Šišić.[274]

Kako je rukopis ove kronike pronađen u Ljubljani, pretpostavlja se da je i pisana u tome gradu. Izdao ju je I. Kukuljević Sakcinski 1868. g. (Arkiv IX).[275]

Svakako je izvorna vrijednost ove Tomašićeve kronike i danas problematična i pravi kamen spoticanja u našoj historiografiji.

No pažljivom analizom teksta u cjelini i u pojedinostima ipak se može doći do korisnih spoznaja, koje mogu poslužiti u rasvjetljavanju izvjesnih događaja i ličnosti naše povijesti.

Od mnogo manje vrijednosti nego što je Tomašićeva kronika je »Kronika vezda znovich zpravliena kratka szlouenzkim jezikom« (Ljubljana, 1578), koju je napisao *Antun (Antol) Vramec* (rođen u Vrbovcu 1538. — umro u Varaždinu 1587), zagrebački kanonik. On je 1562. bio lišen kanoničkoga čina, jer je vjerojatno bio oženjen. Kasnije je bio župnik u Stenjevcu, a od 1584. živio je sve do smrti u Varaždinu.[276]

Vramčeva je kronika »vezda znovič zpravljena« povijesno djelo tiskano u protestantskoj tiskari u Ljubljani 1578. godine (reprint: Zagreb — Varaždin 1992, Posebna izdanja HAZU). U toj kratkoj kronici na kajkavskom dijalektu Vramec s priličnim uspjehom povezuje događaje iz opće povijesti s onima iz naše historije. Jasno je da prednost daje opisivanju prilika svoga doba.[277] Ova kronika je prvo tiskano hrvatsko povijesno djelo, podijeljena je na 6 »doba«, a počinje od stvaranja svijeta i

ako je Valvasor imao sasma drugi prepis (exemplar) Ljetopisa« završava taj opis Kukuljević. Godine 1936. pak Šišić, donoseći izvadak iz »Ljetopisa Ivana Tomašića« i njegove »Chronicon breve regni Croatiae«, piše da je »Originalni rukopis u arhivu Jugoslavenske Akademije u Zagrebu (nekoć u biblioteci knezova Auerspergera u Logensteinleitenu u Gornjoj Austriji)« i malo zatim citira da su »rukopis — bez sumnje, original — napisale dvije različite ruke, drugi dio pisao je fra Ivan Tomašić, koji se je i potpisao na kraju, ali nažalost bez datuma i znaka mjesta gdje je radio« (F. Šišić, Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496) »Starine« JAZU XXXVIII, Zagreb, 1936, 147, 149). I u Codices u A HAZU (I a 516/512) nalazi se jedan rukopis: Tomašić Joannes, Chronologia Croatiae.

[271] I. Kukuljević Sakcinski, Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomassich minoritae, »Arkiv«... IX, 13–34 (tekst)

[272] EJ 8 (1971), 350

[273] Šišić kaže da se Giovijev spis nije sačuvao ni u jednoj našoj biblioteci, dok ona u Budimpešti posjeduje čak više primjeraka. Ali i Giovio nije izvoran, jer je on ovaj isti opis te bitke prepisao od starijega mletačkoga pisca Donata od Lezze (umro 1526). Tomašić je izuzev nekoliko hrvatskih stavaka — naprosto doslovno prepisao taj opis bitke »iz latinskoga prijevoda«, dakle Giovijeva »Turcicarum rerum commentarius« koji je tiskan 1537, ali ga je, kako piše Šišić, »od česti dopunio veoma značajnim čisto hrvatskim podacima, o čijoj se provenienciji sada ne može ništa pouzdano kazati«. Ujedno Šišić donosi taj Tomašićev opis krbavske bitke, iako ga je već tiskao Kukuljević, u zbirci »Rukovet spomenika od 1473. do 1496«. (»Starine« JAZU XXXVII, 190, XXXVIII, 149, 146–149)

[274] O. c, XXXVIII, 149

[275] EJ 8, 350

[276] EJ 8, 533, 534 (s literaturom). Gl. R. Horvat, Crtice iz hrvatske povijesti. Žena kanonika Vramca. »Obzor«, Zagreb, 1926, g. 67, br. 110, 3

[277] Povijest hrvatske književnosti 3, 173, 174

završava sa 1578. g. U njoj je Vramec[278] donio i neke vrlo važne vijesti iz 30–ih godina 16. st. sve do 1578. Ti podaci su utoliko dragocjeniji što ih u drugim izvorima ne nalazimo. Inače se služio raznim djelima pri opisivanju događaja u svojoj kronici koja je po svoj prilici već u 17. st. bila poznata. Na nju će čak Vitezović nadovezati svoju kroniku.[279] Prema usmenoj tradiciji, ova Vramčeva kronika za koju se autor služio uglavnom poznatom povijesnom literaturom iz 15. i 16. st., ali je crpio i građu iz drugih izvora, bila je spaljena.[280] Izvorna vrijednost ove kronike nije do danas dovoljno proučena, niti joj je u našoj historiografiji dano ono mjesto koje joj pripada.

Samo iz jednog izvornog podatka saznaje se da je 6. IX. 1584. umro Ivan »*Zermeg,* historicus«[281] i to je sve što o tome piscu zasad znamo.

278 Njegov brat Mihajlo je duže vremena živio u Sedmogradskoj i Ugarskoj, iza sebe je u rukopisu ostavio »Memorie sopra la storia d'Ungheria«, kako to piše I. von Düringsfeld (o. c, I, 270).

279 EJ 8, 533, 534; Povijest hrvatske književnosti 3, 174

280 Povijest... 3, 174

281 F. Šišić, Notationes rerum memorabilium, »Vjesnik zem. arhiva« V/4, Zagreb, 1903, 236

KRAJ 16. I PRVA POLOVICA 17. STOLJEĆA

Nakon što je ugušena seljačka buna (1573) Hrvati su ušli u novi rat s Turcima u Bosni, koja od begluka postaje beglerbegluk ili pašaluk.

Osnivanjem pak tvrđave Karlovca (1579), koji postaje sjedište hrvatske, a Varaždin slavonske Vojne krajine, stvoren je novi politički teritorij na hrvatskom tlu, izuzet ispod vlasti bana i Sabora. Tako je Hrvatska pod banskom vlašću s kraja 16. st. svedena na polovicu svoga teritorija i iza mohačke bitke (1526) s pravom će je zvati »ostaci ostataka nekoć slavnoga hrvatskoga kraljevstva«.

Upravo one 1573. godine, tj. nakon završetka ciparskoga rata (1571–1573), po mirovnom ugovoru samo prividno je vladao mir između Venecije, Turske i Dalmacije jer su se na granici odvijali česti sukobi, a uskoci su provaljivali upravo preko mletačkoga teritorija u susjedne turske krajeve i pljačkali.

U ovakvoj situaciji uz pristanak Venecije, koja se je čvrsto držala svoje teorije da je Jadransko more njen dominij, pokušava se Split učiniti glavnim uporištem mletačke trgovine s Turskom i u tu svrhu se uz velike napore izgrađuje u tom gradu trgovačka skala.

I dok mletačke vlasti utvrđuju Zadar radi pripravnosti za rat protiv Turaka, Dubrovnik posjeduje političku samostalnost plaćajući i dalje sultanu danak a zauzvrat mogao je i nadalje trgovati po njegovom carstvu. Međutim, nakon otkrića Amerike i drugih zemalja trgovački putovi s Mediterana prelaze na Atlantik što uvelike pogađa Dubrovnik, ali i Veneciju koja se, gubeći svoje posjede u Levantu, sve više usredotočuje na Dalmaciju i iscrpljuje je ekonomski i vojnički.

Krajem 16. st. sprema se čak velika akcija za oslobođenje kršćana od turske vlasti na Balkanu. Kao uvod tome bila je bitka kod Siska (1593), gdje su Turci doživjeli katastrofu; tom bitkom prestaje turska ofenziva i polagano počinje defenziva.

Dobro izrađeni ratni plan odobrava čak i papa, te Splićani uz pomoć dalmatinskih uskoka zauzimaju načas turski Klis, što izaziva opću radost na Balkanu i u Italiji. Kad se ova tvrđava ponovno predala Turcima, propala je nada da će se s ove strane moći provaliti u Bosnu i osvojiti ju, kako je to zamišljao habsburški carski dvor. I dok Hrvatska poslije sklopljenog mira između Austrije i Turske na ušću Žitve u Dunav (1606), iako stegnuta na najuže granice, uživa duže razdoblje mira, koje joj je bilo potrebno da pribere sve svoje snage i da se sredi, na Hrvatskom se primorju odigrala teška i krvava borba između senjskih uskoka i Venecije, koja koristi sva dopuštena i nedopuštena sredstva da ove hrabre i smione čuvare Jadranskoga mora potisne s njegovih obala u unutrašnjost zemlje i da ona postane jedina i neograničena gospodarica toga važnog primorskog pojasa.

Prvi sukob između Venecije i uskoka izbio je nakon ponovnog pada Klisa u turske ruke (1596) zaslugom Mletačke Republike. Borba se vodila i na kopnu i na moru, praćena međusobnim krvavim

obračunavanjem i pljačkanjem. Venecija čak provodi blokadu Hrvatskog primorja što se pretvara u pravi i otvoreni rat između oba protivnika (1612–1617). Oslabljena Venecija sada je jedva dočekala da je 1617. posredstvom europskih sila sklopljen mir u Parizu, po kojem je habsburški dvor žrtvovao uskoke i preselio ih iz Senja u okolicu Otočca i Žumberka. Tako je riješeno uskočko pitanje i na Jadranu je zavladao opet mir do kojega je Venecija došla uz velike financijske žrtve.

Kroz ovo vrijeme u Hrvatskoj dolazi do vjerskih progona. Naime, kad je car potvrdio vjerski zakon po kojem je katolička crkva jedina crkva u toj zemlji i da se heretici imaju silom odstraniti, nastalo je proganjanje protestanata i kalvina koje je pojačano dolaskom isusovaca u Zagreb (1606). Tada protureformacija dobiva još više na udarnoj snazi i uspijeva smrviti reformaciju unutar gradova Hrvatske.

Val idejâ reformacije koji je zapljusnuo hrvatske zemlje osjetio se i u Istri, a stekao je pristalica i u Dalmaciji u 16. i početkom 17. stoljeća. Tada je ondje djelovala papinska inkvizicija. Nju je ipak znala zauzdati Mletačka Republika, koja je »luterane«, osobito one u Dalmaciji — i to pretežno u Splitu u širenju njihovih ideja vješto sprečavala.

U ovakvom vjerskom obračunavanju Hrvati zahtijevaju od Habsburgovaca da se u Krajini postave domaći ljudi i da se banu dade vlast od Dunava do Jadrana. No sve se ovo svršilo na neispunjenim obećanjima, štoviše, Hrvatska na jedno vrijeme ulazi u konfederaciju s Kranjskom, Koruškom i Štajerskom — radi lakše obrane od neprijatelja, što joj je samo štetilo.

Godine 1618. započinje tzv. 30–godišnji rat, u kojem se Hrvati bore za interese Habsburgovaca i za njihov prestiž u Europi. Prokrstarili su Njemačku i Francusku te doprli do zidina Pariza, a kao nagradu za svoja junačka djela i podvige u tome dugome i krvavome ratu dobijaju od Habsburgovaca da se izuzme Vojna krajina ispod vlasti bana i Sabora te da se stvori posebni teritorij. Usporedo s tim borbama Hrvata po europskim bojištima u Tridesetgodišnjem ratu, naš narod u Dalmaciji zatječe početak tzv. »Kandijskog« rata između Venecije i Turske, koji je izbio 1645. i trajao dugi niz godina.

Za ovo vrijeme rat se vodio od Novigradskoga mora i Zrmanje do Cetine kao i u Boki kotorskoj. U prvoj fazi ratovanja Venecija se ograničila u Dalmaciji na defenzivu, a uskoro zatim prelazi u napade, te niže vojne uspjehe i 1647. zauzima Klis.

Hrvati su 1648. dočekali na bojištu i poslije Westfalskog mira vraćaju se kućama, ovjenčani slavom ali i s velikim gubicima. Sada se novi hrvatski ban, proslavljeni Nikola Zrinski (1647–1664), zajedno sa svojim bratom Petrom dade na obranu Hrvatske, a uz to je još morao čuvati prava kraljevine, koja i dalje umanjuju Habsburgovci.

Tako je eto izgledalo stanje u hrvatskim zemljama, tj. u Hrvatskoj i Dalmaciji krajem 16. i u prvoj polovici 17. stoljeća. Na temelju toga jasno je kakve su mogle biti kulturne prilike i u kakvom se je kontekstu razvijala i bivstvovala naša historiografija. To se u prvom redu odnosi na naše komune u Dalmaciji.

ZADAR

U Zadru je od 1596. bio nadbiskup *Minuccio de Minucci,*[282] rođen 1551. u Serravale u Trevigianu.[283] On je bio nećak zadarskoga nadbiskupa Andrije de Minucci (1567–1572). Studirao je u Padovi, a zatim je postao tajnik papinskog nuncija u Njemačkoj. Bio je protonotar i tajnik papa Inocenta IX. i Klementa VIII. glede njemačkih stvari. Klement VIII. mu je uskoro predao opatiju sv. Krševana u Zadru, a onda ga imenovao zadarskim nadbiskupom (13. IV. 1596). Stigavši u Zadar (rujan 1596) prvo je sazvao dijecezanski sinod i obišao svoju nadbiskupiju. No uslijed bolesti morao se vratiti u svoju domovinu. Kad ga je bavarski vojvoda pozvao k sebi u službu u München, od kapi ondje umire 7. III. 1604.[284]

Iza sebe je ostavio nekoliko djela, što u rukopisu što objavljenih. Tako je njegova »Storia degli Uscocchi« tiskana u Veneciji 1602. te iznova u Milanu 1831, a nastavljena od Sarpija do 1615. izašla u Veneciji 1617.[285] Ovo je djelo na francuski preveo (Pariz, 1682) Amelot de la Houssaye, francuski publicist (1634–1706), sekretar francuskog poslanstva u Veneciji.[286]

Pisano oštroumno, bez strasti i mržnje, kao i bez ikakve nadutosti koja je bila odraz toga doba kako piše Bianchi,[287] ovo djelo je ponovno tiskano u »Starinama« JAZU (9, Zagreb, 1877). To je učinio Rački pod naslovom »Prilog za poviest hrvatskih uskoka«. Pored ovoga djela koje je ostalo nedovršeno, a kojega je nastavio, kako je već rečeno, Sarpi,[288] Minucci je ostavio još dva zanimljiva spisa i to: »De Tartaris« (Povijest ratova između Turaka i Tatara od 1595. do 1599. g.) i »De Aethiopia, sive de Abyssinorum imperio«.[289]

Jedan od mogućih zadarskih historičara čije je historijsko djelo zasad izgubljeno bio bi poznati hrvatski pjesnik *Juraj Baraković,* rođen po svoj prilici 1549. u Plemićima kraj Nina, a umro je 1628. u 80. godini u Rimu.

Za njega je, piše anonimni pisac (1868), 1590. na zadarskoj akademiji stavljen natpis na kamenoj ploči, koji je glasio ovako: »Georgius Baracovich historicus et poeta egregius«. Taj isti anonimni

[282] O njemu je pisao konte Federico Alten de' Conti di Salvarolo pod naslovom »Memoria interno alla vita di Monsignor Minuccio Minucci Arcivescovo di Zara« (Venezia, 1757).
[283] S. Gliubich, o. c, 213
[284] C. F. Bianchi, »Zara cristiana« I, Zara, 1877, 61, 62, 64, 65
[285] S. Gliubich, o. c, 214
[286] Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 1, Zagreb, 1977, 132
[287] C. F. Bianchi, o. c, II, 65
[288] C. F. Bianchi, o. c, II, 65
[289] S. Gliubich, o. c, 214

pisac zna i to da je Baraković u jednom svesku sabrao povijest Dalmatinaca i Hrvata, koju je tiskao njegov nećak Marko, stanovnik Nina. Kako i ovo djelo nije poznato, a ne zna se ni za izvor navedenoga podatka, to se prema mišljenju Fr. Šveleca mora »zasada tek izraziti želja da se dalje traga« i za tim spisom »zadarskog književnika«.[290]

[290] Gl. opširnije: S. Antoljak, Djelatnost Jurja Barakovića u Novigradu, »Zadarska revija« (posebno izdanje »Zadarske revije«), Zadar, 1979, 97–103 (s opširnom literaturom).

ŠIBENSKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

Prvi po redu iz ovoga kruga je *Dinko Zavorović*[291] (Domenico Zavoreo, Zavoreus),[292] rođen u Šibeniku oko 1540. godine. Pripadao je uglednoj šibenskoj obitelji, koja se spominje u izvorima već od 1418. godine. Dinko pak drži da njegova obitelj vuče lozu od plemena Šubića–Slavogostića, koji se preseliše iz Bribira u Šibenik prije mnogo vremena. Prema ovakvim podacima moglo bi se zaključiti da su Zavorovići plemići, premda ih u popisu šibenskog plemstva od 1430. do 1510. g. nema.

Moguće je da se Dinkov otac zvao isto kao i on, jer se jedan Dinko Zavorović spominje 1542. i 1550. g. kao trgovački konzul i obrambeni sudac. Zavorovićeva majka bila je od plemićke obitelji Stafilića iz Trogira. Kao i mnogi mladi Dalmatinci tako je i Dinko — po svoj prilici — učio višu školu u Padovi, te se je odmah po povratku u rodni grad dao na istraživanje povijesti Šibenika[293] i čitave Dalmacije.[294] Bio je član Gradskoga vijeća i Vijeća petnaestorice, te gradski sudac (1580. i dalje) kao i »capetan burgi« (1584).

Kada je veći dio svoje povijesti grada Šibenika dovršio, u njoj je iznio na koji su se način Mlečani domogli dalmatinskih gradova, što je na njih bacalo vrlo loše svjetlo. Zbog toga je morao po nalogu Mletačke Republike i zaključkom vijeća u Šibeniku na neko vrijeme (1585–1587)[295] napustiti svoj grad kao prognanik. Otišao je prvo u Hrvatsku i Ugarsku, gdje je boravio i kod svoga rođaka Fausta Vrančića.[296] Ujedno je služio kao vojnički časnik u hrvatskoj Vojnoj krajini i sudjelovao u ratovima protiv Turaka. Radi njegove hrabrosti car Rudolf II. izdade mu povelju (Prag, 13. VII. 1587),[297] po kojoj je dobio hrvatsko plemstvo i novi grb. U toj diplomi se nabrajaju i priznaju Zavorovićeve zasluge učinjene kruni kraljevine Ugarske, a time i caru.[298]

---

[291] Gl. i rukopis na hrvatskom (6 fol.): I. Kukuljević, Dominiko Zavorović (oko 1540–o. 1610) — valjda pripremljeno za tisak (HDA — MSC br. 17).

[292] Ante Šupuk pretpostavlja da je prezime Zavorović »antroponimijska zabluda« i misli da se je obitelj zvala zapravo »Zaborović, od zaborav«, zatim upozorava da »i na Braču ima Zaborovića« te da će »o tom drugom prilikom« pisati (A. Šupuk, Sitniji prilozi biografiji prvog hrvatskog historiografa, »Zadarska revija« XVII/2, Zadar, 1968, 152).

[293] I. von Düringsfeld (o. c, I, 269) donosi, da je zagrebački kanonik Ivan Nardino u 16. st. pjevao na latinskim stihovima hvalu u čast Šibeniku.

[294] I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova, Zagreb, 1886, 126, 127

[295] Po Šišiću Zavorović služi kao časnik u mnogim krajiškim bojevima između 1576. i 1587. g. No po šibenskoj Liber baptizatorum Dinko Zavorović je 1581. dva puta upisan kao krsni kum, 1583. i 1584. po jedan put, a 1583. tri puta. Na temelju te građe Šupuk korigira Šišićev podatak o Zavorovićevom progonstvu i zaključuje da ono nije moglo dulje trajati nego najviše četiri godine, »i to od 1585. do 1588.« (A. Šupuk, o. c, »Zadarska revija« XVII/2, 150–152).

[296] EJ 8, 611

[297] Ljubić donosi da je ta diploma izdana 13. VII. 1585. (S. Gliubich, o. c, 319).

[298] I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati..., 128; F. Šišić, Priručnik izvora I/1, 38

Na poziv svojih sugrađana vratio se u Šibenik, gdje ponovno obavlja javne dužnosti i 1589. izabran je za člana suda »Corte maggior«. Umro je u rodnom gradu 5. X. 1608,[299] a ne 1610. kako se donedavno držalo.[300]

U razdoblju iza 1589. g. u mirnom obiteljskom krugu (imao je 3 sina)[301] Zavorović nastavlja sa svojim historijskim radom te 1597.[302] dovršava prvi dio šibenske povijesti na talijanskom jeziku pod naslovom »Trattato sopra le cose di Sebenico«,[303] koju posvećuje svome prijatelju i sugrađaninu učenjaku i pjesniku Franji Divniću, »na temelju čiste istine i vjerodostojnih pisama i javnih gradskih isprava«.

Već prije Zavorovića napisao je *Juraj Šišgorić*[304] djelo »De situ Illyriae et civitate Sibenici«[305] u kojem se je dotakao opisivanja ilirskih zemalja, a opširnije se pozabavio običajima svoga rodnoga grada. On nije uspio toliko zaći u područje istraživanja povijesti Šibenika kao Dinko Zavorović, čija je zasluga to veća što se poslužio ne samo tiskanim knjigama, nego je upotrijebio i razne rukopise, listine i zapisnike grada.

Ova Zavorovićeva povijest seže od rimskoga doba sve do 1412.[306] godine, kad se je grad Šibenik predao Veneciji na temelju sporazuma sa duždem Mihaelom Stenom od 30. XII. 1412. Čitav rukopis ima 283 strane u četvrtini i nalazi se u prijepisu oko 1767. u A JAZU[307] kako je već prije navedeno. Što se je dogodilo sa II. dijelom ove povijesti za koju je na dva mjesta najavio da ju piše, ne zna se i nije sačuvana.[308] Nadajmo se da je taj drugi dio negdje na skrovitom mjestu, i da će nekim slučajem izaći na svjetlo, što bi svakako imalo stanovito značenje za hrvatsku povijest.

Međutim, na početku svoga »Trattato« Zavorović netočno govori o postanku grada Šibenika za koji kaže da je postojao već u predrimsko i rimsko doba i da se je zvao Sicum, služeći se navodima Plinija i Ptolemeja. Kad opisuje grad, spominje koliko broji stanovnika s predgrađem (12.000), nabraja neke plemićke obitelji, crkve i samostane. O dobi hrvatskih vladara piše vrlo kratko, a služeći se po svoj prilici vijestima iz Dandolove kronike prikazuje gusarenje Neretljana i predaju Šibenika duždu Petru II. Orseolu. Navodi kako je Zvonimirova udova Jelena predala hrvatsko prijestolje svome bratu Ladislavu kojega je naslijedio Koloman.

---

299 EJ 8, 611

300 F. Šišić, o. c, I/1, 38

301 Zavorovićeva žena se je zvala Klara. Kći im Polikrena rodila se je 1584, a 1585. dobili su sina Ivana Baptista (A. Šupuk, o. c, »Zadarska revija« XVII/2, 150, 151).

302 Po Šišiću Šupuk iznosi da je Zavorović dovršio ovo svoje djelo 1579. g. i još točnije »veći dio povijesti Šibenika napisao je oko 1570, a dovršio oko 1579.« Međutim po Krsti Stošiću (Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik, 1936, 98) završio je to 1597. g. nakon što se vratio iz Ugarske i Hrvatske, gdje je bio u progonstvu. Prema tome Zavorovićeva povijest je bila napisana »ništa manje nego 18, odnosno 27 godina kasnije no što pretpostavlja Šišić«. Iznoseći sve ovo Šupuk misli da bi podatak »o godini 1597. mogao biti i tiskarska ili autorova greška pa bi onda to »moglo biti samo 1587 godina«. No on smatra da je svakako »logičnija i točnija Šišićeva godina 1570, odnosno 1579, kojom utvrđuje dovršenje prvog djela« (A. Šupuk, o. c, 149). K. Stošić 1941. g. piše (Sela šibenskoga kotara, 4) da je Zavorović napisao »Annales de Sebenico«, čiji je rukopis od 1597. godine.

303 To se djelo pod naslovom »Annali Di Sibenico« nalazilo još 1922. g. kod prof. V. Miagostovića u Šibeniku (A. Dudan, La Dalmazia nell' arte venti secoli di civiltà italiana II, Milano 1922, 515). Jedan od rukopisa »Trattato« čuva se u A HAZU pod sign. II b 42 (gl. F. Šišić, o. c, I/1, 38, bilj. 2) i u istom arhivu pod br. 266 (Kodeksi velikog formata) a taj je rukopis pripadao Difnicu Michiteu, dok onaj drugi pod br. 26 obitelji Galvani–Gogala.

304 Rođen u Šibeniku oko 1420–umro 1509 (EJ 8, 251).

305 M. Šrepel je u A JAZU pod sign. II b 97 naišao na prijepis toga rukopisa iz knjižnice Em. Cicogne u Veneciji (br. 2218), koji je objelodanio. Za taj isti prijepis Šrepel kaže da je »netočan« (gl. M. Šrepel, Jurja Šišgorića spis »De situ Illyriae et civitate Sibenici a 1487«, Građa JAZU 2, Zagreb, 1899, I–12). No tom prilikom je trebao navesti i to da je taj prijepis poslao A JAZU Š. Ljubić, koji je umro još 1896. godine.

306 M. Kurelac stavlja da I. dio ide do 1410. g. (EJ 6, 611).

307 Sign. II b 42: Zavorei Dominicus 1597. Trattato sopra le cose di Sebenico

308 I. Kukuljević, o. c, 129; EJ 8, 611

Od ovoga razdoblja pa do ustanka feudalaca protiv ženske vlade u Ugarskoj i Hrvatskoj kao i vlade Žigmunda vrlo je opširan i puno kritičan; taj svoj prvi dio završava spomenutim ugovorom od 1412. između Šibenika i dužda.

Dok je Zavorović pisao ovaj svoj »Trattato«, usporedo s time je radio i na povijesti čitave Dalmacije koju je razdijelio na 10 knjiga.

Upravo je dovršio (oko 1598) ovu povijest kad u Šibenik dođe neki franjevac iz Engleske, po imenu Robert Bonaventura (Robertus Bonaventura Britanus),[309] koji se odmah sa Zavorovićem sprijateljio preko njihovog zajedničkog prijatelja, svećenika Tome Suričevića (s ovim je Bonaventura studirao u kolegiju u Rimu i kod njega se i nastanio).

Bonaventura je duže vremena ostao u Šibeniku pa je imao mogućnosti razgovarati sa Zavorovićem o njegovom djelu, jer se i sam bavio historijom; čak je nagovorio Dinka da mu svoj rukopis dade na pregled, kojem će on dodati, ako bude trebalo, neke opaske. Zavorović se prevari i izruči mu rukopis, a Bonaventura iznenada nestane s Dinkovim životnim djelom i prvo se navrati u Veneciju i onda pođe dalje.

Kako je Zavorović izgubio svaku nadu da će dobiti svoj rukopis, a osim toga u strahu da će Bonaventura objaviti pod svojim imenom njegovu povijest Dalmacije, odluči se da drugi put napiše istu stvar. Prvu knjigu ove povijesti ispravi i dopuni, a iz ostalih ponešto ispusti, jer je ostao bez bilježaka i podataka, tako da je sad cijelo djelo obuhvaćalo umjesto 10 samo osam knjiga, a bilo je završeno 1602. g. pod naslovom »De rebus Dalmaticis libri octo«. Djelo je posvetio svome rođaku čanadskom biskupu Faustu Vrančiću. Umjesto predgovora objavio je otvoreno pismo posvećeno Tomi Suričeviću u kojemu iznosi cijelu aferu s onim franjevcem. Suričević mu je odgovorio da se tješi, jer je ovaj franjevac i druge prevario i da bi najbolje bilo da što prije dade tiskati svoje djelo.

U posveti Vrančiću navodi Zavorović da je, kada je bio prognan iz svoga rodnoga grada, našao utjehu jedino u knjizi i sabiranju podataka za historiju svoje zemlje, pa se mnogo služio hrvatskim ljetopisom prevedenim po Marku Maruliću a još više poveljama i javnim ispravama, te rukopisnim i tiskanim spisima na koje god je mogao naići. Ovo njegovo djelo seže do smrti kralja Žigmunda (1437).

U prvoj knjizi Zavorović se opširno pozabavio s Ilirima na temelju podataka rimskih historičara: Polibija, Plinija, Strabona, Apijana i drugih. Zatim prelazi na samo rimsko vladanje u Dalmaciji i širenje kršćanstva. Nadalje govori o Alarihu i provali Zapadnih Gota u ovu zemlju.

Druga knjiga ide od Atilinog vladanja, pa Zavorović nabraja tobožnja Atilina pustošenja pojedinih gradova u Dalmaciji, Liburniji, Istri i Panoniji. Za ovo ne navodi izvore i literaturu kojom se je služio. Knjigu završava s Istočnim Gotima i pobjedom kralja Totile.

U trećoj knjizi opisuje Sarmatiju, a zatim govori o Slavenima, Vinidima i Vinulima. Odbacuje tvrdnju da su braća Čeh, Leh i Meh osnovali državu češku, poljsku i rusku (moskovsku). Pokušava dokazati da su Slaveni došli na Balkan za vrijeme vladavine cara Justinijana ne priznavajući nikoga nad sobom, a u Dalmaciju su prodrli čak za cara Maurikija. Govori i o panonskom knezu Ratimiru kao i o razaranju Solina služeći se za to nekim rukopisima nepoznatog pisca Mateja Izare. Pobija da je sv. Jeronim pronašao glagoljicu »bukvicu«. Kada piše o gusarenju Neretljana, služi se i poziva na analistu Mihaela Solinjanina (Michael Salonitanus) i Baltazara Splićanina (Balthazar Spalatensis). Govori i o Kotoru, te o osvajanju Dalmacije od dužda Orseola. Dalje slijedi Popa Dukljanina i mnogo toga miješa. Navodi podjelu biskupijâ u Dalmaciji i opširnije vladavinu Krešimira IV. te njegove darovnice samostanima, a Zvonimira smatra sinom Krešimirovim. Govori i o Zvonimirovoj krunidbi

[309] Izrazi »Britanus« i »Britanico« se tu i tamo nalaze u HAZ–u u spisima tzv. Conte di Zara. Stoga bi bilo korisno usporediti te izraze i zaključiti što zapravo mogu sve značiti.

i o njegovoj smrti na Kosovu polju kod Knina, te završava kako je Vladislav (Ladislav) primio hrvatsku krunu od svoje sestre Jelene.

Četvrta knjiga počinje opisom kako je Koloman pobijedio hrvatskog kralja Petra »in monte Modrusie« (po njemu nazvanom Petrova gora) i kako je sklopio »Pacta« sa 12 predstavnika 12 hrvatskih plemena na Dravi.[310] Zatim nastavlja prikazom Kolomanova vladanja u Hrvatskoj i Dalmaciji, za što mu je glavni izvor bio Bonfinius.

U petoj knjizi ukratko iznosi tok događaja u Dalmaciji od Stjepana, sina Kolomana, do Bele II. (III) služeći se i ovdje Bonfiniusom i Petrom Justinijanom. Na kraju ove knjige govori o Dubrovniku i srpskim županima upotrebljavajući dubrovačke ljetopise.

Uz događaje u Dalmaciji od Bele II. (III.) do Ludovika I. (1342), u šestoj knjizi uvlači i dubrovačku i srpsku povijest, a usput piše i o knezovima Bribirskim. Pišući ovu knjigu također se služio Bonfiniusom, Petrom Justinijanom, Tomom Arhiđakonom, dubrovačkim ljetopisima i nekim ispravama Zadra, Splita i Šibenika.

Sedma knjiga govori samo o vladanju Ludovika I. Anžuvinca i historiji Bosne. Nadalje se bavi poviješću Dubrovnika i odnosom toga grada s Venecijom i Kotorom. Završava time kako je Venecija osvajala pojedine dalmatinske gradove.

Osma knjiga daje kratki prikaz buna i ratova za vladavine kraljeva Marije i Žigmunda, te čitavo ovo svoje djelo autor zaokružuje sa 1437. godinom. Na kraju, kada govori o pogibelji od Turaka i dolasku stranaca u Dalmaciju, tuži se na raseljavanje našega naroda zbog čega je Dalmacija umnogome silno opala. Svoje djelo Zavorović završava pjesmom Daniela Divnića:

»*Turcha heu! rapuit rura et gens cetera jura*
Praestat sola fides, caetera rapta vides«.

Zavorovićevo djelo s obzirom na svoju kritičku vrijednost nije naročito, pogotovo ne za najstarije doba povijesti Dalmacije. Ali ipak može poslužiti zbog toga što navodi neke nepoznate pisce i izvore, koji su na ovaj način sačuvani od zaborava.

Veća mu je vrijednost za ono razdoblje, za koje se služi ispravama gradova Šibenika, Splita, Zadra i Trogira.

Cijelo ovo djelo je pisano grubom latinštinom i nerazumljivim stilom.[311]

Jedan primjerak ovoga djela nalazio se je kao rukopis u biblioteci Garagnin–Fanfogna u Trogiru,[312] drugi u Biblioteci Nazionale Marciana u Veneciji. Primjerak ovoga istoga spisa vidio je čuveni Mommsen na Rabu. I u biblioteci Arheološkoga muzeja u Splitu nalazi se jedan primjerak u 5 knjiga s potpisom: Šibenik 7. jula 1603. Ovu povijest u pet knjiga preveo je »za zabavu« na talijanski fra Ivan Raičević,[313] redodržavnik Presv. Otkupitelja.[314]

---

310 Za opis bitke na Petrovoj gori i kako je došlo do sklapanja »Pacta« gl. rukopise: Dominicus Zavoreus, De rebus dalmaticis (prijepis iz 17. st.), 1. 57', 58 (Nacionalna i sveučilišna biblioteka — R 3234) i Historia Dalmatina di Domenico Zavoreo, nobile di Sebenico, 1603 (prijepis s kraja 18. st.), 1.80', 81 (Nacionalna i sveučilišna biblioteka — R 7329).

311 Za potvrdu gl. sam tekst toga djela (Sveučilišna i nacionalna biblioteka u Zagrebu — R 3234) i I. Kukuljević, o. c, 130–136.

312 I. von Düringsfeld, o. c, I, 27

313 Danas se taj rukopis nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu sa sign. R 6842. pod naslovom: Zavorović Dinko, La storia della Dalmazia, divisa in 5 libri. Prijepis Ivana Rajčevića, provincijala. Uz to je ovdje i rukopis: Nobilium Regni Bosnae familiae alphabetio ordine positae. Ovjerovljeni prijepis dat. Sign. 29. I. 1793. sa 125 1. — Razlikuje se mjestimično od prijepisa pod br. R 7329 u istoj biblioteci. Cjelokupni taj rukopis nalazio se je do 1964. g. u posjedu Jakova Sliškovića iz Splita; tada ga je od njega otkupila spomenuta biblioteka u kojoj se također čuva, kao dodatak Zavorovićevoj La storia jedan prijepis iz 18. st. s naslovom »Nobilium regni Bosnae familiae«, sign. R 4026.

314 S. Ljubić, Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju, »Rad« JAZU LXV, Zagreb 1883, 130, 131

Uz već spomenuti prijepis Zavorovićeva spisa »De rebus dalmaticis« iz 17. st. na latinskom koji je pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3234), čuva se u istoj biblioteci (R 7329) kao rukopisni prijepis originalnog prijevoda ovoga spisa na talijanskom iz kraja 18. st. Njega je preveo na talijanski 1714. Alberto Papalić pod naslovom »Historia Dalmatiae di Domenico Zavoreo, nobile di Sebenico 1603« — i to je učinio tako da je taj prijevod sveo sa osam na pet knjiga. Usto se je obilno poslužio Ljetopisom Popa Dukljanina, dubrovačkim ljetopisima i nekim javnim poveljama, te je unutar toga teksta dodao mnoge nevjerojatne stvari i po svome znanju ih čak nadopunio.

Jedan ovakav rukopis iz 18. st. ima Arhiv HAZU pod sign. I c. 40 (Historia Dalmatina di Domenico Zavoreo nobile di Sebenico), a ljepši rukopis toga prijevoda posjeduje British Museum u Londonu (sign. Ital. 8. 603).[315] Pod istoimenim naslovom »Historia...« čuvao se je njen rukopis do pred svršetak II. svjetskog rata u biblioteci Pappafara u Zadru.[316] Danas je vraćen iz Italije u Zadar i Papalićev prijepis »Storia dalmatina tradotta del latino in italiano, de Alberto Papali« (1714, pg... 297), te se nalazi u zadarskoj Naučnoj biblioteci, gdje je i »Storia di Dalmazia«, tj. IV. knjiga prijepisa navedenog rukopisa.[317]

Godine 1727. klerik Ivan Jurjetinović ju je prepisao od kopije čuvane kod obitelji Zavoreo. Obuhvaćala je u prijepisu 176 strana i do II. svjetskog rata se je čuvala u biblioteci zadarske velike gimnazije.[318]

Po Šišićevom mišljenju »najbolji primjerak (možda original)« nalazi se u Marciani (Cod. lat. X. sv. XL),[319] i od toga ima »rđav prijepis u jugosl. akademiji iz godine 1864. pod signaturom I. c. 44«.[320] Naime, Kukuljević je dao načiniti taj prijepis[321] iz Marciane, ali mu je prepisivač sve pogrešno ispisao i iskvario, pa je tekst često na više mjesta nerazumljiv.[322]

Međutim, postoji još jedan prijevod Zavorovićeva djela pod naslovom »Zavoreo D, Istoria della Dalmazia della stesso fatta nell'anno 1603 e poi, per comando dell'Illmo et Eccmo Alvise Mocenigo all'ora generale in Dalmazia ed Albania, tradotta nell'idioma volgare dal Signor Alberto Papali Nobile Spalatino. Libri cinque. Sta nelle »Memorie antiche e recenti, raccolte da Pré Marino Zaninovich Parrocho di Rogosnizza, in data 15 Novembre 1752«.[323]

315 F. Šišić, o. c, I/1, 39 i bilj. 2

316 G. Sabalich, La Dalmazia nei commercii della serenissima, Zara, 1907, 104

317 I manoscritti nella Biblioteca communale »Paravia« di Zara, 149

318 V. Brunnelli, Catalogo sistematico dell'i. r. biblioteca ginnasiale–provinciale di Zara, Programma dell'i. r. ginnasio superiore di Zara LXV, 1901–1902, 63

319 Ljubić citira Valentinellija, koji opisuje taj rukopis ovako: »Dominici Zavorei de rebus dalmaticis libri octo, admodum illustri ac reverendissimo D. D. Fausto Verantio Episcopo Chariadensi (leggi: Chanadiensi) sacrae Cesarae Regiaeque Majestatis consilario, cognato domino meo observandissimo. Sta nel codice cartaceo in foglio del secolo XVII. (Mss. lat. c. X. num 40) car. 1–135. Zapravo ovom rukopisu u Marciani je sign. Cl. X. Cod. XL–3652. Ljubić dalje kaže da je Zavorovićev komentar neobjavljen i nepoznat većini dalmatinskih historičara, te da seže od početka dalmatinske povijesti do 1413. godine. (S. Gliubich, o. c, 319).

320 F. Šišić o. c, I/1, 39, bilj. 1

321 Uz taj prijepis još dva su pohranjena u HAZU. Prvi ima naslov »Dominici Zavorei, Patritii Sibenicensis, De rebus Dalmaticis libri quinque, Sibenici anno Domini 1602.« (br. 278: Kodeksi velikoga formata) i drugi »Zavoreo Dominico, Nobile de Sebenico, Istoria di Dalmazia, fatta l'anno 1603.« (br. 282, Kodeksi velikog formata inv. br. 228), dok u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 7544) postoji prijepis iz 18. st. pod nazivom »De rebus dalmaticis libri V«.

322 I. Kukuljević, o. c, 136.

323 Zaninovich Prè Marino Parrocho di Rogosnizza. Compendio Istorico della Dalmazia con diverse Memorie antiche e recenti sotto la felicissima Regenza e buona memoria dell'Illmo e Revemo Monsre fra Carl'Antonio Donadopi Prelato Vigilantissimo di Sibenico. Il tutto fedelmente estratto da altri simili veridici originali ed esteso nel presente Manoscritto di mio proprio pugno, col suo Indice nel prospetto, 1752 15 novembre, vol. 1, pag. 356, manoscritto II C* 126 — Biblioteka HAZ–a.

Iako toliko puta navedeno Zavorovićevo djelo »De rebus Dalmaticis« (kao i prijevod na talijanskom jeziku) nije od neke velike vrijednosti, ipak se piscu mora odati priznanje što se je on prije Luciusa usudio napisati povijest Dalmacije, a usto je znao dosta vješto raspodijeliti njen sadržaj.[324]

Zbog svega toga može se Zavorović ubrojiti u prvoga, premda ne sasvim pouzdanog i kritičkog, našega novovjekovnog historiografa,[325] koji je živio u jednom malom gradu naše obale i dao onoliko koliko mu je to znanje dopuštalo.

Zavorovićev rođak *Faust Vrančić* rodio se je u Šibeniku 1551. godine. Otac mu se je zvao Mihovil, brat čuvenog Antuna Vrančića (Šibenik, 29. VI. 1504.–15. VI. 1573),[326] diplomata, historičara, arheologa, putopisca i pjesnika, a majka se zvala Katarina Dobrojević. Studirao je u raznim europskim gradovima (Padova, Venecija, Beč i Rim), ali je njegovu obrazovanju najviše pridonio stric Antun, kod kojeg je bio u Ugarskoj. Tu je Faust bio u raznim državnim službama, a boravio je i na carskom dvoru u Pragu. Kad mu je žena umrla, zaredi se i postane svećenikom, a već 1594. čanadskim biskupom. Nedugo zatim odrekao se i te časti te stupa u red pavlina (barnabita) i prelazi prvo u Rim, a onda u Veneciju, gdje je i umro 27. I. 1617. godine. Odavde mu je lijes prenesen u rodni kraj i sahranjen u župnoj crkvi u Prviću (otok kraj Šibenika).[327] U Rimu, Veneciji i Beču ostavio je tragove svoje izumiteljske djelatnosti u obliku raznih građevinskih objekata. Bavio se je filozofijom, mehanikom, jezikoslovljem i historijom.

Prema nekim piscima sastavio je povijest Dalmacije, za koju je oporučno odredio da se stavi i sahrani s njegovim tijelom u grob.[328] Ali to je izmišljotina iz kasnijeg vremena, jer u njegovoj oporuci, sastavljenoj u Rimu 12. VI. 1615. nema ni traga takvoj odredbi.[329] Njegov spis »De Slowinis seu Sarmatis«[330] tiskan je u Rimu 1606. kao dodatak djelu »Život nikoliko izabranih divic«.

Naime, Faust Vrančić je zastupao, pod utjecajem poljske i češke historiografije, slavensko–sarmatsku koncepciju o doseljenju i rasprostranjenju Slavena u tri osnovne skupine i sve to povezivao s tezom da je »dalmatinski« jezik najljepši od svih slavenskih jezika.[331] Faust je napisao i »Vita Antonii Verantii Archiepiscopi Strigonensis, et Cardinalis...« koja su tiskana i u Budimu 1798. u Scriptores rerum Hungaricarum II, ed. Kovačić.[332]

---

324 I. Kukuljević, o. c, 138

325 EJ 8, 611 (sa literaturom o njemu i njegovim djelima). Kako se je i prije pisalo o Zavoroviću uz već navedenu literaturu može se usput citirati i slabo poznate novine »Dalmazia« 1845, br. 16, 17 i »Gazzetta di Zara« 1847, br. 80–82.

326 U rukopisu je ostao spis o Antunu: Steph. Matković, Biographia Antonii Vrančić (Verantii) na lat. sa 7 l. (Hrvatski Državni arhiv — MSC br. 166).

327 EJ 8, 535 (s popisom Faustovih djela i literaturom o njemu). Neobjavljenu monografiju o Faustu, Antunu i Mihovilu ostavio je u rukopisu M. Breyer (V. K–ć, Mirko Breyer, »Republika« 1, Zagreb 1947, 75, 76). Uz to da spomenemo i starije novine kao što su »La Gazzetta di Zara« 1832 br. 7 /D. U. I. Dei due Veransii de Sebenico, Antonio e Fausto, 1837, br. 19, 73–75, br. 20, 77–79 (A. F. Fausto Verenzio)/. U HAZ–u: Rukopisi i isprave obitelji Draganić–Vrančić (f. 1–3) nalaze se uz ostalo i rukopisi Fausta Vrančića kao i diploma njegovog strica Antuna Vrančića.

328 S. Gliubich, o. c, 309. Gl. i I. von Düringsfeld, o. c, I, 270

329 Vj. Klaić, Povijest Hrvata, VI. svezak, snopić prvi, Zagreb, 70, 71

330 G. Valentinelli (o. c, 84 85) daje naslov tome spisu »Dell'origine dagli Slovini o Sarmati in Dalmazia, e della lingua parlata ai tempi di S. Girolamo« te kaže da je umetnut u Vrančićev »Xivot nikoliko izabranih divicz« (Roma, 1606). Ljubić pak citira naslov toga spisa ovako »De Slavinis seu Sarmatis ad Christophorum Varsovinum canonicum Cracoviensem« (S. Gliubich, o. c, 309).

331 EJ 8, 535

332 M. Kurelac daje ovaj naslov »Vita Antonii Werantii Archiepiscopi Strigonensis et Cardinalis« (Požun 1575) i navodi da su ta »Vita« tiskana i u izd. Kovacich, Scriptores rerum Ungaricarum II, Budapestini 1798 (EJ 8, 535). Jedan pak prijepis rukopisa ovoga djela iz 18. st. pohranjen je u Arhivu HAZU (I d 92) a drugi pod br. 208 (Kodeksi velikog formata).

Vrančić je ostavio u rukopisu »Illyrica historia, fragmenta ex variis Historicis cum Latinis tum Graecis hinc inde collecta a Fausto Verancio Siceno Episcopo chanadensi« (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 5721, nedovršen rukopis sa 140 strana) i »Statuta civitatis Sibenicensis« (Rkp. u Muzeju grada Šibenika, Mss. Cod. 71).[333]

Mlađi Zavorovićev i Vrančićev suvremenik je *Ivan Tomko Mrnavić*[334] (Johannes Tomco Marnavich, Marnavitio). Rođen je u Šibeniku 7. II. 1580. Tomkov djed došao je iz Fojnice (Bosna) koncem 1555. sa sinom Markom u Šibenik. No već sljedeće godine napušta taj grad, a Marko se odgaja kod jedne šibenske obrtničke obitelji. Godine 1572. oženio se je Katarinom Bilošević, koja mu je rodila 4 sina i 4 kćeri. Marko je umro između 1593. i 1602, a Katarina tek 1644. godine.

Ivan Tomko Mrnavić bio je Markovo treće dijete, a rodio se je kao blizanac sa sestrom Klarom koja je kasnije postala benediktinka. Iako je bio po rođenju Šibenčanin, ponosio se svojim bosanskim podrijetlom, pa se i potpisivao »Bošnjanin«, što je neke pisce navelo da su pisali kako je rođen u Bosni. Međutim Ivan je sam premjestio očevo rodno mjesto u Niš radi svoga genealoškog »mahnitanja«.

Kao dječaka uzeo ga je k sebi šibenski biskup Vicko Basso u seminar (1591), a onda ga, nakon svršenih nauka u istom gradu, zahvaljujući njegovoj marljivosti pošalje 1597. u Rim kao pitomca Ilirskog kolegija. Tamo je ostao do 1603. i u svojim studijima je pokazao lijepi napredak. U dvadeset i trećoj godini Ivan se vratio u Šibenik, gdje je i zaređen. Tu je ubrzo stekao naklonost novoga šibenskoga biskupa Vicka Arrigonija iz Brescie te postade profesorom u seminaru i propovjednikom. Godine 1606. imenovan je za kanonika i biskupskog odvjetnika, a kaptol ga postavi za svoga tajnika. Kada je papa Pavao V. namjeravao tiskati crkvene knjige i na hrvatskom jeziku, papska nuncijatura pozove Mrnavića u Veneciju da ispravi glagoljski misal i brevijar. Godine 1614. opet boravi u Rimu, sljedeće godine u Šibeniku, a 1616. je ponovno u Rimu, zatim 1617. u Šibeniku i 1619. se nalazi iznova u Rimu.

Čim je papa Grgur XV. osnovao kardinalski zbor tzv. »Congregatio de propaganda fide catholica« (1622), koji je imao zadatak da pomoću misionara i izdavanjem knjiga širi i učvršćuje katoličku vjeru među narodima, zapala je i Ivana Tomka Mrnavića dužnost da u tome poslu sudjeluje. U Rimu je nastojao da dobije dozvolu od crkvene vlasti da sam tiska na svoj trošak glagoljske knjige. Ali to mu nije bilo dopušteno i zato je bio vrlo ogorčen. Godine 1623. imenova ga novi papa Urban VIII. za papinskog protonotara, te je sa zadarskim nadbiskupom u sljedećoj godini uvelike obilazio dalmatinsko primorje, hrvatsku i bosansku krajinu, nadgledavajući crkveno stanje u pojedinom kraju. Jednom takvom prilikom došao je i u Zagreb, gdje ga biskup Petar Domitrović postavi zagrebačkim kanonikom i arhiđakonom (1627). Tada Mrnavić zamoli Propagandu da se može preseliti u Zagreb, ali mu i ova molba bude odbijena. To ga je zaboljelo i uvrijedilo te je bio pripravan da se odrekne svoje službe. Međutim, na nagovor pape, povukao je tu svoju odluku.

Kako je 1626. g. umro šibenski biskup Arrigoni, najviše izgleda da postane novi biskup imao je Mrnavić koji je te iste godine, kako se čini, postao doktor teologije. Ali mletački knez u tome gradu Petar Grimani nastojao je onemogućiti njegov izbor, iako se za njega zauzimalo i svećenstvo i građanstvo u Šibeniku. Čak je i Mletačka Republika intervenirala u Rimu protiv Tomka i tako on ne

[333] Gl. i nešto o tome: EJ 8, 535

[334] Kako je još Armin Pavić predlagao da se Ivan Tomko zove Mrnavić, to je G. Novak izrazio svoje neslaganje i bio za to da se on naziva Marnavić. Naime, Novak je iznio da se je cijelo Tomkovo djelovanje i njegov život odvijao u Šibeniku, u čakavskoj sredini, koja ne podnosi »r« između dva suglasnika, nego između njih stavlja samoglasnik »a«. Tako u čakavštini nije »vrt« nego »vart«, ne »Grgur« već »Gergur« itd. (G. Novak, Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412–1797. godine. Šibenik spomen–zbornik o 900. obljetnici, Šibenik 1976, 257).

postade biskupom.[335] Ogorčenog Mrnavića je uskoro razveselila vijest da je imenovan zagrebačkim kanonikom lektorom u Kaptolu, te se sada zahvali na šibenskom kanonikatu, a 1631. bude čak izabran za počasnog građanina grada Rima. Iste godine imenovaše ga car i kralj Ferdinand II i papa Urban VIII. bosanskim biskupom, na čemu se je Mrnavić obojici srdačno i toplo zahvalio.[336] Za vrijeme boravka u Rimu, Mrnavić je u svojoj kući primio kao gosta čuvenog avanturistu »sultana Jahju« koji je za svoje planove oduševio ne samo Mrnavića nego i svoga biografa Levakovića. U Mrnavićevom domu stanovao je izvjesno vrijeme i drugi pustolov, Tarnovski; tom prilikom vodio je pregovore s biskupom, kao domaćinom i sa »Jahjom«. Obojica ovih avanturista su se zanosili fantastičnim planovima da oslobode balkanske zemlje od Turaka.[337]

Godine 1632.[338] Mrnavić putuje po Mađarskoj kao papinski izaslanik i tamo pregledava pavlinske samostane. Na povratku se zadržava u Zagrebu, gdje posvećuje katedralu, koju je grom 1624. oštetio. Godine 1633. postaje zagrebačkim biskupskim vikarom a zatim i kraljevskim tajnim savjetnikom. Nakon toga ponovno se vraća preko Šibenika[339] u Rim i tamo posvećuje crkvu sv. Jeronima, a 1635. opet je u Zagrebu, donijevši sa sobom za stolnu crkvu srebrno i pozlaćeno poprsje sv. Stjepana, u kojemu se nalazila lubanja istoga sveca, dar kardinala Barberinija. Iste godine (1635) Mrnavić se odriče časti bosanskog biskupa. Umro je već 1. IV. 1637.[340] godine u Beču ili Trnavi, a nikako ne u Rimu[341] kako to tvrde Kukuljević i Pavić.

Smrt ga je zatekla usred očekivanja kakve nove časti koja je njegovoj taštini tako silno laskala.

Mrnavić se još u svojoj ranoj mladosti bavio historijom, što nije nimalo čudno, jer su na njega utjecala djela nekoliko poznatih Šibenčana, a najviše Zavorovića. U Šibeniku je upoznao i mnoge kronike i historijska djela kao npr. Ljetopis popa Dukljanina.

U svim se Mrnavićevim djelima opaža njegovo nastojanje da prikaže našu prošlost u čisto katoličkom duhu i slavi.

Kada je boravio u Rimu, marljivo je radio na svome geografsko–historijskom djelu »De Illyrico Caesaribusque Illyricis Dialogorum libri VII«, koje se sačuvalo u rukopisu i nije nikada tiskano. Prve

335 Po mišljenju šibenskog biskupa A. G. Fosca (Vita di Giovanni Tomko Marnavich, 1890, 3) nije mogao postati biskup zato jer je bio fanatični pristaša isusovaca. Uz to je bio, po tvrdnji Milaša, nemili progonitelj pravoslavnih u Šibeniku, o čemu je tadašnji knez izvijestio svoju vladu i upravo to je, piše dalje Milaš, imalo za posljedicu da je postao prema njima još gori (G. N. Milaš, Pravoslavna Dalmacija, Novi Sad, 1901, 282, 283). Međutim stvari stoje ipak malo drugačije. Naime, Tomkovi prijatelji, Šibenčani uopće pa i kardinal Barberini bili su za to da im on bude biskup, ali tome se preko svoga poslanika odlučno usprotivi mletačka vlada, a kao razlog navede da je Tomko turski podanik. Kada je to Mrnavić saznao, on je o tome obavijestio svog brata dominikanca fra Vinka Tomka, na čiju inicijativu šibenska biskupska kurija provede istragu i ispita oko 30 raznih ljudi u Šibeniku sa ciljem da utvrdi »za sva vremena i na svakom mjestu njegovo čisto ime i besprijekoran život«. Kada su se svi pozitivno izjasnili o Tomku, mletački knez i kapetan u Šibeniku Petar Grimani (1626–1628) pošalje o njemu negativan izvještaj i ustvrdi da je on »Morlak rođen ovdje (u Šibeniku), gojenac Isusovaca i po prirodi nemiran, zlo raspoložen protiv grada« itd. i da ne bi bilo »dobro da ova biskupija pripadne njemu, a ponajviše zbog toga, što on potpuno zavisi o jezuitskoj sekti«. Na temelju toga je mletački poslanik u Rimu uspio i mimo Barberinija da je papa imenovao za šibenskog biskupa Mlečanina Ivana Paula Savija (G. Novak, o. c, Šibenik spomen–zbornik, 252–254).

336 A. Pavić, Ivan Tomko Mrnavić, »Rad« JAZU 33, Zagreb, 1875, 58–127; Gl. i Giovanni Tomco Marnavich, Folium dioecesianum organon Curiae episcopalis Sibenicensis a 1885, 1886, br. 1, 7, 1889, br. 1 I, 1890, br. 2

337 Gl. S. Antoljak, Sultan Jahja u Makedoniji, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na univerzitetot vo Skopje 13 (1960–1), Skopje 1962, 141, 142 i bilj. 198

338 Mrnavić je 1632. god. postao čak vitez Malteškog reda. Te godine je u Beču (G. Novak, o. c, Šibenik spomen–zbornik, 255).

339 U rujnu 1633. je došao u taj grad posjetiti svoju majku, prijatelje i poznanike (G. Novak, o. c, 255).

340 Ljubić stavlja da je Mrnavić rođen 1579. u Šibeniku, a da je umro 1639, nakon što je iste godine učinio oporuku, u nepoznatom mjestu (S. Gliubich o. c, 195, 196). G. Novak se pita da li je 1. IV. 1637. umro Mrnavić, kako to kaže Fosco, u Zagrebu ili pak u Rimu, kako pretpostavlja Farlati ili A. Pavić, ili pak u Beču, kako smatra Šišić, dodajući da »to ne možemo točno kazati« (G. Novak, o. c, 255).

341 I dok Šišić samo datira njegovu smrt 1. IV. 1637. a ne kaže gdje je umro (o. c, I/1, 40), Šidak stavlja da je umro u Rimu 1. IV. 1637. (EJ 6, 173)

tri knjige ovoga rukopisa završio je do 1603. a ostale četiri u Šibeniku 1607. g. Ovaj spis obuhvaća 520 stranica. Na naslovnoj strani nacrtana je geografska karta u bojama pod rimskim imenom »Illyricum«, koji su, po njegovom mišljenju, sačinjavale ove zemlje: Tracija, Mezija, Epir i Makedonija.

Prve tri knjige daju geografski pregled navedenih zemalja, a ostale četiri razlažu povijest Ilira od Cezara. Po autorovu pripovijedanju za ovo je djelo upotrijebio 216 izvora, a među njima mnogo ih je od naših domaćih historičara.

Djelo je napisano u dijaloškoj formi, a u njemu sudjeluju tri lica: Nikola Rankolin, šibenski sudac, Marko Tomo Mrnavić (Ivanov otac) i starac Krsto Lučić. Oni su se sastali na otoku Zlarinu i na poticaj Rankolina iznosi Mrnavić geografiju i historiju Dalmacije i Ilirika. Njemu su »Iliri«[342] i carevi Dioklecijan, Prob, Konstantin Veliki i Justinijan, jer su se rodili u Iliriku. Ukupno uzevši, ovo je djelo od male historijske vrijednosti.

Drugi Mrnavićev spis napisan je 1609. na talijanskom jeziku pod naslovom »Discorso dell'priorato della Wrana«.[343] I ovo djelo je bez kritičke vrijednosti, ali je važno radi podataka koji se drugdje ne mogu naći. Kao izvor je upotrijebio popa Jurja Srijemca i Antuna Vrančića, a služio se i radovima starijih mađarskih historičara kao i građom iz nekih domaćih arhiva.

Godine 1612. izdao je u Veneciji, pošto je preveo s »vlaškoga«[344] (latinskoga) jezika na hrvatski »Xivot blaxene divice, kcheri Bele (IV) kraglja ugarskoga i horvatskoga, sestrenice sv. Dominika«.[345] Godine 1628. tiska u Rimu »apud Ludovicum Grignanum« novi svoj historijski spis »Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae, Dalmaticae[346] nobilitas«.

To je djelo napisano pod dojmom nalaza u grobnici pape Gaja u katakombama Rima, gdje se otkopao i novac cara Dioklecijana, pa je sastavio genealošku tablicu, po kojoj je doveo u vezu ovoga papu s carem Dioklecijanom. Pozivajući se na Marka Marulića dokazuje da je Gaius Aurelius Valerius otac cara Dioklecijana i otac pape Gaja.[347] 1629. g. tiska opet u Rimu poveću povijesno–crkvenu raspravu pod naslovom »Sacra Columba Venerabilis Capituli AC. RR. DD. Canonicorum S. Petri Romaricensis ab imposturis vindicata suaque origini non restituta« (str. 83). U njoj pokušava obesnažiti tvrđenje da je ovaj samostan u Francuskoj sagradio bl. Petar Romarik u 7. st. s namjerom da redovnici i redovnice zajedno pod istim krovom »sveti« život provode. Budući da je u ovom samostanu boravio neko vrijeme i sv. Kolumban, o kojem se je — po Mrnavićevom pisanju — pričalo da je bio i svećenik sv. Martina iz ilirskog Srijema, on je ovdje iznio njegov život kao i još nekih

342 Šišić kaže da je Mrnavić smatrao »stare Ilire, a kroz to i rimske careve, koji su se rodili na Balkanskom poluotoku (Dioklecijan, Prob, Konstantin, Justinijan i drugi) Slavenima«. Inače mu je ovo djelo kao što su i ostala, »neznatne historijske vrijednosti« (F. Šišić, o. c, I/1, 40). Sam ovaj rukopis »De illyrico Caesaribusque Illyricis Dialogorum Lib. VII« došao je u zbirku Giusepe Gelcicha u Dubrovniku i on ga je dao prof. Zarboniju da ga opiše. Uz ostalo na fol. 263 istoga djela je naslov: Memorie sulla Polonia 1453. 1620., a na fol. 265–267: Divium rerum gestarum in Polonia contra turcas a 4 ad 24 Septembris 1621, dok u fol. 268 piše: una breve nota storica sulla Dalmazia riferentesi all'anno 1284. tolta da Emilio (»Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata« III/8, Spalato, 1880, 132–135).

343 Tiskan u redakciji historičara Luke Jelića u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« god. 1906. (Sarajevo, 1906, 279–305) pod naslovom »Discorso del Priorato della Wrana di Giovanni Marnavich Bosnese Canonico di Sibenico«. Prema Jeliću, rukopis toga djela čuva se u knjižnici malteških vitezova u Beču.

344 U Rimu je 1614. izdao »Zalosnosnokazje Krispa Cezara, slog Bernardina Stefania Sabinca, popa Družbe Isusove, prineseno iz pisma *vlaske u harvatsku* (S. A.) tumačenjem i ulogom Iv. Tomo Marnjavića *bosjanina* (S. A.), kanonika Šibenskoga...« (S. Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II, Rieka, 1869, 398).

345 Ovaj »xivot« je prepisao iz djela kartuzijanca Suria »Vitae Sanctorum«, a posvetio ga je svojoj sestri Dominiki opatici redovnica u Trogiru (I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka, »Arkiv«... IX, 254).

346 F. Šišić (o. c, I/l, 40): Dalmatiae

347 A. Pavić, o. c, »Rad« JAZU 33, 93

drugih. U bilješkama pak nastojao je Mrnavić dokazati da je Kolumban propovijedao i kod dalmatinskih Hrvata,[348] što naravno nema osnove.

Sljedeći Mrnavićev rad je opet izdan u Rimu u Vatikanskoj tiskari 1630. g. pod nazivom »Regiae sanctitatis illyricanae fecunditas«. Knjižica je izašla o trošku kardinala Barberinija i na njegov poticaj ju je posvetio caru Ferdinandu III. (1637–1657). Autor ovdje govori o životu svetaca i svetica božjih, koji su kraljevske krvi i ilirskoga roda (sv. Ivan Gostimil, sin Branimira (?), sv. Sava).[349] Pod ilirskim imenom pisac razumijeva ne samo stare Ilire već i Južne Slavene i Mađare te stoga među ove stavlja i kraljeve: Stjepana, Ladislava, Emerika itd. Ujedno tvrdi da Habsburgovci potječu od cara Konstantina Velikoga, pozivajući se na popa Bogomila.

Čitavo ovo djelo ima više vrijednosti za crkvenu negoli za narodnu povijest. Ukrašeno je bakroreznim slikama grbova Ugarske i kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te Nemanjića i Zahumlja.

Godine 1631. objelodanjuje također u Rimu tragediju u 5 činova »Osmančica«, a posvećuje je Vuku »Mrnaviću«, sinu hrvatskoga banovca Krste, nazivajući prvoga svojim bratučedom a drugoga stricem, uvjeravajući ih da vuku lozu od kralja Vukašina, despota Uglješe i Gojka, velikog vojvode srpskog i raškog. Dalje tumači i dokazuje Vuku da su Mrnavići u rodu s Korvinima (Jankom i Matijašem) kao i s Ivanom Skenderbegom. Njegova taština ga je natjerala da bude rođak Berislavića i Mrnjavčevića, a to je u »Osmančici« buknulo pravom ludošću. Kako je bilo ljudi koji su sumnjali u njegove genealoške tvrdnje, on izdaje 1632. i ovaj put u Rimu, povijest svoje obitelji pod naslovom »Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae[350] Nissensis, per Joannem Tomcum eiusdem gentis collecta et ad fortissimum virum consaguineum suum Lupum sive Farkassium perscripta«. Knjigu je uresio svojom slikom i slikom tobožnjega pradjeda kralja Vukašina, a u nju je umetnuo šest falsificiranih isprava, u kojima kralj Dabiša, Tvrtko II, János Hunyadi, Mihajlo Szilagyi i Matija Korvin izdaju darovnice pojedinim tobožnjim članovima obitelji Mrnavić. Da su to falsifikati ne treba puno dokazivati. Cilj pisca je bio da uvjeri kako su Mrnavići vrlo stara obitelj, koju su već bizantinski, bugarski i srpski vladari odlikovali, a središte joj je bilo kao i praposjed — grad Niš.

Ovim izmišljenim diplomama Mrnavić je uspio prevariti čak rimsku Propagandu fide, splitski Kaptol, te malteški red, koji ga imenova svojim vitezom, a i lakovjernoga srpskoga pisca Čedu Mijatovića. Godine 1634. objelodanio je »S. Felix episcopus et martyr spalatensi urbi dalmaticae–croaticae metropoli, primatialique et veritati vindicatus« (Romae).[351]

[348] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 261, 262

[349] Ovaj život sv. Save tiskao je Mrnavić u dosta slaboj i pogrešnoj latinštini, osim toga sva fakta u toj biografiji izvrnuo je u korist katoličke crkve (A. Pavić, o. c, »Rad« JAZU 33, 98). Veselin Čajkanović (Beograd, 28. III. 1881) svojedobno profesor na Univerzitetu u Beogradu, izdao je »Život sv. Save, episkopa, sina Simeona Stefana, kralja Raške od Ivana Tomka Mrnavića« (Svetosavski zbornik 2, knj. 2, Beograd, 1939).

[350] Kao rukopis pod naslovom »Privilegia Familiae Marnavitiae Sibenicensis a diversis principibus concessa« postoji u biblioteci Male braće u Dubrovniku (M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, bibliografija 3, 174) i vrijednost ove građe trebalo bi bolje proučiti. Međutim iz povelja 17 st. se uočava da se oni hrvatski »Mrnavići« zovu »Mernjavchich« ili »Mernyauchich« (HDA u Zagrebu — Arhiv obitelji Drašković — kutija 109 — povelja od 1599. g. »...Nos Christ. Mernaucich de Brezouicha...«; kutija 18, br. 1523–1648. g. »...Mernjavicich...«, kutija 44–1650. g. »...Steph. et Sigism. Mernyuchich ultimi possessores et heredes Dominii Brezouiza...«; 1656. g. »...Mernaucich...«) itd.

[351] Prijepis rukopisa ima biblioteka franjevačkog samostana u Dubrovniku (I. Kukuljević Sakcinski o. c, »Arkiv«... IX, 263 i M. Brlek, o. c, 126, 127). Ovdje su nadalje neki spisi Karla i Mihovila Vrančića (Verantius), te opširna pjesma Ivana Luciusa »Tragurini« ad Dannolum (on je bio pisac o sv. Feliksu) kao i stihovi Ivana Miserčića, šibenskoga kanonika, Matije »Dudesÿ absorensis«, anagrami Antonija Bogdanića »Bosnensis« i Mihajla »Clarij Zagrebiensis de S. Felice«. U ovome spisu se Mrnavić protivi mišljenju Napuljca Tadije Donnole (»Tractatus de loco martyri S. Felix Episcopi«, Venetiis 1620) da je taj svetac mučen u Splitu. Ali mu je Donnola odgovorio u djelu »Apologia qua S. Felix Episcopus et Martyr Spellatensis diluciditur et confirmatur, et quae de eodem S. Felice, et de nonnulis ad Historias pertinentibus Reverendissimus D. Joannes Tomcus Marnavitius, Bosnensis Episcopus scripsit parte prima et secunda redargantur et confutantur etc«, Fulginae 1643, p. 179 (G. Valentinelli, o. c, 139, 140).

Godine 1635. g. izašla mu je, kao i one prve u Rimu, knjiga pod nazivom »Della venerabile serva di Dio Magdalena Budrissich contessa di Zirovo, Croata, estratta da quella scrisse il suo Confessore. Publicata di gia in Poema illirico,[352] hora in lingua italiana«. Posvetio ju je Jeleni Santa Croce, rimskoj plemkinji i rođakinji kardinala Santa Croce. Jedan od razloga toj posveti bio je i taj što je Magdalena potjecala od hrvatske kuće po imenu također Santa Croce, tj. od obitelji Križanića ili kako Mrnavić veli: Križanovića. Sam sadržaj, pisan u talijanskoj prozi, gotovo je isti kao i u onoj hrvatskoj pjesmi od 1626. g. Jedino je nešto dodao na početku a i na nekim drugim mjestima kada opisuje Hrvatsku i modrušku kneževinu, gdje se je rodila Magdalena.

Iste je godine izdao još jedan rad pod naslovom »De sacris ecclesiarum ornamentis et donariis contra eorum detrafactores«, uz posvetu kardinalu Barberiniju, pokrovitelju ilirskog sjemeništa. Ta knjižica je utoliko vrijedna pažnje što je u njoj sadržan prikaz zagrebačke stolne crkve i govori se o onom daru što ga je Barberini dao toj crkvi. Začudo Fortis i Engel smatraju tu knjižicu njegovim najboljim djelom.[353]

Pred samu smrt izlazi Mrnaviću u Beču spis »Vita beati Augustini ordinis praeedicatorum ex Zagrabiensi Nucerini episcopi«. Vrlo su zanimljivo iznesene historijske, političke i crkvene prilike u Hrvatskoj, premda ih se mora sa izvjesnom skepsom promatrati. Naime ovdje je prikazan život i djelo Trogiranina sv. Augustina Kažotića (rođ. polovicom 13. st.), kasnijeg zagrebačkog biskupa, njegove zasluge pri posredovanju za izmirenje hrvatskih velmoža, a također je uspio privoliti Mađare da prime Karla Anžuvinca za svoga kralja. Kažotić je bio protivnik Mladena Bribirskoga; umro je 1322. u Apuliji, gdje je i biskupovao.[354]

Još 1620. Mrnavić je u Veneciji objelodanio svoja »Vita Berislavi Bosnensis Episcopi Vespimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniaeque bani Joani Tomco Mrnavich... Authore«,[355] za koje kaže Fortis u svome »Viaggio in Dalmazia« (I. sv.) da je Mrnavić to ukrao. Naime, kada je u Veneciji umro Faust Vrančić (27. I. 1617), koji je baštinio od svoga strica Antuna njegove spise, Mrnavić je ukrao te rukopise. Doista, Vrančićev i Mrnavićev spis »Vita Berislavi« slažu se i po sadržaju i po formi. Međutim bilo je i branitelja Mrnavića, koji su dokazivali da to nije baš tako, ali nisu bili uspješni. Jedino bi možda išlo u prilog Mrnaviću što ga nije sasvim bestidno pokrao, onako kako ga Fortis ocrnjuje.

U predgovoru ovoga djela Mrnavić kaže da ga je na djelo potaklo to što je dobio u Dalmaciji banov prsten, a u Rimu je naišao na pismo koje je Berislavić uputio papi Leonu X. U njemu je naveo sva ona mjesta koja su bila pod njegovom vlašću.

Mrnavić zatim dodaje da je ovom radu bio to više sklon jer »pridem desiderio noscenderum rerum nostrarum, euisdem Petri gestas ex diversis authoribus, imprimis vero ex Joannis Statilei Transylvani episcopi, Nicolai Statilii, necnon Antonii Verantii Strigonensis episcopi aliique eorum temporum scriptoribus, carptim excerptas tenerem«. Dakle, on sam priznaje da je crpio podatke za život Berislavića iz zaostavštine Ivana Statilića, erdeljskog biskupa, Nikole Statilića i Antuna Vrančića, ostrogonskog nadbiskupa kao i nekih drugih pisaca onoga vremena.[356]

Ovo je djelo posvetio svome prijatelju opatu Jurju Draškoviću. U njemu je doveo u rodbinsku vezu tri obitelji Berislavića: trogirske, doborgrabarske i vrhriječke — malomlačke. One su bile

[352] Mrnavić je još 1626. u Rimu čakavskim narječjem objelodanio tu epsku pjesmu pod naslovom »Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića« (EJ 6, 173). Kako je ona stanovito vrijeme živjela u samostanu u Rabu, to se dosta podataka o njoj nalazi u spisima rapskog arhiva, danas pohranjenog u HAZ–u.

[353] I. Kukuljević, o. c, Arkiv... IX, 262, 263

[354] A. Pavić, o. c, »Rad« JAZU 33, 122–126

[355] Jedan rukopis ovih »Vita Berislavi episcopi et bani« nalazi se u A HAZU pod sign. II a 7.

[356] I. Kukuljević, o. c, »Arkiv«... IX, 256

suvremene u 16. st. ali međusobno tuđe.[357] Nadalje izvodi da su Berislavići potomci nekoga Trpimira koji je za vladanja bosanskog bana Jurika obranio Bosnu od ugarskog kralja Kolomana te je za nagradu dobio od bana Dobor; baka pak bana Petra Berislavića bila je tobože Stojslava Mrnavić, kneginja od Zvornika[358] Tako je Mrnavić došao u rod s Berislavićima i zbog toga smatra svojom dužnošću da ne smije Berislavić ban biti zaboravljen.

Kako rekosmo, Mrnavić se obilno poslužio Vrančićevim djelom, štoviše, mnogo toga je od slova do slova prepisao, pa je tako i latinština ostala ista kao iz onoga doba kada je Vrančić sastavio svoj »Vita« Berislavića. Takve elegancije ne nalazimo ni u jednom drugom Mrnavićevom djelu.[359] Ovo djelo je izdao Szalay u Mom. hung. hist. Scriptores (III, Buda, 1857).

Međutim, neka njegova djela su izgubljena, ne zna se ni da li su tiskana, npr: »Vinea Domini in Illyrico« i »Acta Marcelli Pontificis, qui Cajo successit post Marcellium«.[360]

Pa ipak, najvažnije patvorine Mrnavića ostale su u rukopisu i anonimne. To su »Vita Justiniani«, čuva se u Barberinskoj biblioteci u Rimu. Šišiću je uspjelo da dokaže na temelju tvrdnje stranih znanstvenika (Brajs, Vasiljev) da je ovaj rukopis zapravo Teofilov »Život Justinijanov«, što ga citira 1623. g.[361] učeni Nikola Alemani, skriptor Vatikanske biblioteke, u bilješkama Prokopijevih »Anekdota« i na koji su se zatim ostali pozivali.

Mrnavić je ovaj spis završio u Rimu 1619. g. Bogomil (Teofil), tobože učitelj cara Justinijana i njegov životopisac, nije uopće postojao, već ga je Mrnavić samovoljno poistovjetio s historijskim licem Domnijem, serdičkim (sofijskim) biskupom. »Vita« su novijeg porijekla i plod piščeve fantazije. Za izradu ovoga spisa Mrnavić se je poslužio osobito Prokopijem, Agatijasom, Amijanom Marcelinom, Dukljaninom, Vrančićem, Orbinijem, Lukarevićem — ali vrlo slobodno. Osim njih mnogo se koristio i Baronijem (Annales ecclesiastici, 1602). Najveći dio toga je izmislio da posluži svoga prijatelja Alemanija pri njegovom izdanju »Anekdota«.

Slavenska imena cara Justinijana i njegove obitelji (Justinijan=Upravda; majka mu je Biljenica, otac Istok, a žena Justinijana=Božidara) postojala su među južnoslavenskim kaluđerima i svećenicima i to na taj način što su prevedena s grčkog i latinskog jezika. Neka je izmislio sam Mrnavić. Carevi Justin i Justinijan bili su ilirskog podrijetla[362] iz Dardanije oko Skopja, a ne Slaveni.[363]

Ime Justinijanovom ocu bilo je Sabbatios, dok je Istok samo izmišljotina. Biljenica također nije historijska ličnost, a Justinijan nije nikada bio talac kralja Teodoriha u Rimu.

Sve ove netočne vijesti ušle su iz Alemanovih bilježaka Prokopijevih »Anekdota« u svjetsku historiografiju.

Cijeli opis »Vita« odiše slavenskim duhom i ukazuje da je i autor Slaven, katolički svećenik vrlo bujne fantazije, a takav je upravo bio Mrnavić. Tekst ove patvorine objavio je Šišić u svojoj raspravi »Kako je bizantinski car Justinijan postao Slaven« 1901. g.[364] Inače Mrnavićev je rukopis bio neko

[357] A. Pavić, o. c, »Rad« JAZU 33, 75–78

[358] F. Šišić, o. c, I/1, 40

[359] A. Pavić, o. c, »Rad« JAZU 33, 76, 77

[360] I. Kukuljević, o. c, »Arkiv«... IX, 263

[361] Te 1623. izdao je Giovanni Nicolo Doglioni raspravu »Illiride ossia Dalmatia, Croatia, Bossina, Servia, Bulgaria, Carnia, Carinthia et Stiria«, koju je objelodanio u svome »Amfiteatro d'Europa« (Venezia, 1623, 1004–1054) [G. Valentinelli, o. c, 3].

[362] O ilirskom porijeklu Justinijana pisao je i Đorđe Popović Daničar (Justinijan I i Iliri, »Brankovo kolo« 12/1906, 23, 726–730, 24/25, 781–787).

[363] U Justinijanovo slavenstvo prvi su izrazili svoju sumnju znanstvenici Resler i Tomašek (N. Radojčić, O tobožnjem slavenskom poreklu cara Justinijana, Glas SKA 184, Beograd 1940, 196).

[364] F. Šišić, Kako je bizantinski car Justinijan postao Slaven, »Nastavni vjesnik« IX, Zagreb, 1901, 214–229, 390–415, 561–581

vrijeme izgubljen te ga je pronašao N. Radojčić u Zemaljskom muzeju za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu; tamo ga je svojedobno predao historičar Gelcich.[365] Druga poznata patvorina je tvrdnja o nekom glagoljskom psaltiru čime je Mrnavić htio dokazati kako je glagoljicu izumio sv. Jeronim oko 400. godine, ali je V. Jagić [Tomko Mrnavić als Fälscher des angeblich im Jahre 1222. geschriebenen glagolischen Psalters, Archiv für slavische Philologie, XXXIII(1912)] sve to obesnažio i dokazao besmisao svega toga.[366]

Živo prateći političke prilike u Europi i politička zbivanja na Balkanu, on je napisao još dva spisa, ali nijedan nije publicirao. Pronašao ih je poč. 20. st. K. Horvat u Cassanatenskoj biblioteci u Rimu i objavio u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« 1909. g. Prvi opisuje Bosnu s geografskog, povijesnog i etnografskog stajališta te razlaže kako da je kršćani vrate od Turaka, a u drugom spisu govori kako da se osvoji Carigrad, a poslije toga Bosna i ostali Balkan; na kraju iznosi način kako da se izvrši podjela između članova kršćanske lige, koji bi u tom ratu sudjelovali.[367]

Da zaključimo: Ivan Tomko Mrnavić bio je veoma obrazovan čovjek u svoje doba, vrlo darovit pisac a osobito historičar. Međutim, kod njega je mnogo historijskih netočnosti i falsificiranja, pogotovo u obiteljsko–genealoškim poslovima.[368]

Bio je čovjek velikih sposobnosti i neobično marljiv, ali i slavohlepan, tvrdeći da su njegovi »sadidi« i »pradidi« nekoć pripadali srpskoj dinastiji. Držao je da su svi južnoslavenski jezici u biti jedan jezik s mnogim dijalektima koje je moguće svesti na jedan. Kada objavljuje svoje spise na hrvatskom jeziku, naziva se »Bošnjanin«, a kada ih tiska na latinskom »Bosnensis«. Otkad ga je Fortis proglasio plagijatorom, pokazalo se da on nije samo plagijator Antuna Vrančića nego je i falsifikator, pa je čak izmišljao i pisao isprave, koje nikada nisu ni postojale. Sve je to činio iz strasti da dokaže kako je on potomak Mrnjavčevića i u rodu sa vladarskim obiteljima, naročito srpskom. Unatoč toga, njegovi Šibenčani su ga voljeli, a njegova djela su ušla u »svjetsku literaturu«, pa čak i u neke povijesne udžbenike. I dok ga Fortis ovako optužuje, Farlati govori o njemu s poštovanjem i vjeruje mu da je od roda »Mrnjavčevića«.[369] Stoga se mora upotrebi njegovih djela, iako je zamaman materijal koji nam on pruža, s puno pažnje i kritičnosti pristupiti.

---

[365] N. Radojčić, O tobožnjem slovenskom poreklu cara Justinijana, Glas SKA, 84, 184, 205

[366] F. Šišić, o. c, I/1, 41 i bilj. 3

[367] G. Novak, o. c, Šibenik..., 258 i bilj. 619, 620

[368] F. Šišić, Kako je..., »Nastavni vjesnik« IX, 415. Tako, kada je Mrnavić tvrdio da je Skenderbeg pripadnik Mrnavićevog roda i Bosanac, stupio je s njime u polemiku Frangh Bardhi, sastavljač prvog albanskog rječnika (1635) u svome latinskom djelu Georgius Castriotus (1636). Tu je dokazivao da je Skenderbeg bio Arbanas, a ne Bosanac ili čak Mrnavićevog roda (EJ 1, 160).

[369] G. Novak, o. c, 256, 252, 256–258

DUBROVAČKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

Drugo važno područje hrvatske historiografije bio je Dubrovnik, gdje je parcijalni i nepovezani rad započeo dosta rano, a o njegovom jačem zamahu može se govoriti približno tek od kraja 16. stoljeća.

Naime, 1595. g. izdao je u Lucci talijanski dominikanac *Serafin Razzi* djelo »La storia di Raugia, scritta nuovamente in tre libri« (str. 184).

Razzi se je rodio u Marradi 13. XII. 1531. i na krštenju dobio ime Ivan. U Firenci se zaredio za dominikanca, prešavši sve stupnjeve, a 1556. postaje redovnikom. Proputovao je mnoge talijanske gradove. Već od 1563. započeo se baviti pisanjem pretežno iz crkvenog područja. Bio je i u Francuskoj. Godine 1587. postavljen je za nastojnika svih dominikanskih samostana na području Dubrovačke Republike, gdje je trebao zavesti red i ukloniti sve nesuglasice. Stigao je u Dubrovnik 28. X. 1587. i odmah zadobio naklonost sviju. Kada je u srpnju 1588. u Gradu umro nadbiskup, Razzi bi izabran za kaptolskog vikara za vrijeme sedisvakancije. Nakon što je popunjena nadbiskupska stolica, boravi neko vrijeme kao propovjednik u Kotoru. Međutim, i dalje nastavlja sa svojim književnim radom te piše razne životopise svetaca i svetica (npr. svete Ozane Kotorske) koje objavljuje u Firenci 1592. godine.[370] Zatim radi na djelu »Narrazione degli Arcivescovi di Ragusa«[371] tj. biografije 49 nadbiskupa od 980. do 1559. g. Ovo djelo, napisano 1589. ostalo je u rukopisu, a autor ga je posvetio dubrovačkom plemiću Mateju Beneši.

Međutim, iz Italije su počeli stizati zahtjevi da se Razzi tamo vrati, jer se osjećala njegova odsutnost. Tako 1598. ode u Perugiu na veliku žalost dubrovačkog svećenstva i puka. Otada posvuda vrši razne svećeničke službe, pišući i objavljujući svoja djela. Uz ostalo se bavio i muzikom. Umro je u Firenci 8. VIII. 1611. u 80. godini, ostavivši golemi broj izdanih i neobjavljenih[372] djela.[373]

Svoju povijest Dubrovnika[374] Razzi je napisao, kako sam kaže u predgovoru, jedino po pismima i spomenicima (tj. ljetopisima), što mu dadoše vlastela i prijatelji iz Dubrovnika.

---

370 Vita della beata Ossana da Cattaro, Firenze, 1592. Stariji prijevod života bl. Ozane, koji je napisao Serafin Razzi, a i noviji, nalazi se u nadžupskom arhivu crkve sv. Nikole u Perastu. Tu je pohranjen i »Život bl. Ozane« od Vicka Dudana, Vicka Bolice i Dominika Cecića — Domenico Cezi (Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarom muzejskih i crkvenih fondova i zbirki, Kotor, 1977, 379). Gl. i Niko Luković, Blažena Ozana Kotorska, Kotor, 1965, str. 121).

371 Makušev mu daje naslov »Vite degli Arcivescovi di Ragusa« i kaže da se autograf nalazi u dominikanskoj biblioteci u Firenzi, a »spisok« u Marciani u Veneciji (V. V. Makušev, Isledovanija, 94)

372 Tako je u rukopisu ostavio »Servitture fatte in Raugia l'anno 1587 e 1588; Dell'origine della milizia e degli custumi dei Turchi« — prijevod djela ulcinjskog biskupa Martina de Segoviis (EJ 7, 54).

373 L. Ferretti, Fra Serafino Razzi, Firenze, 1903, 3–52

374 Razzi je napisao i u Lucci tiskao 1596 »Storia degli huomini illustri del Ordine degli Predicatori« (V. V. Makušev, o. c, 94)

Djelo je podijeljeno u tri knjige. Prva ide do 1400. Povijesna građa je ista kao i u ljetopisima sačuvanim iz toga doba.

Druga ide od 1400. do 1571. i ima osobitu vrijednost za upoznavanje prilika 16. stoljeća. Ovdje se također uvelike služi ljetopisima.

Treća knjiga važna je radi toga što sadrži topografski opis samog Dubrovnika, njegovih utvrda, zemljišta, otoka, zatim opis zakona i običaja kao i popis najodličnijih gradskih obitelji.[375] Kopija ovoga djela nalazi se sa mnogim »postillama« od samoga autora, u Narodnoj biblioteci u Firenci.[376]

Ova Razzijeva knjiga je inače prava bibliografska rijetkost. Dva njena primjerka nalazila su se u Dubrovniku[377] (kod dr. Kaznačića i Martekinija) i jedan u Veneciji.[378]

Godine 1903. pak izdao je Gelcich ovo djelo u Dubrovniku pod naslovom »F. Serafino Razzi, O. P: La storia di Ragusa«.[379]

Drugi historiograf iz ovog kruga bio je Dubrovčanin *Mavro Orbini*,[380] benediktinac iz samostana istoga reda na Mljetu. Po ocu vodio je podrijetlo od znamenite obitelji Orbini[381] a po majci iz obitelji Flori (djed mu Simon de Flori istakao se je u ratnim podvizima). U ranoj mladosti stupio je u benediktinski red[382] u samostanu na spomenutom otoku Mljetu,[383] gdje je kasnije izabran za opata. Nakon nekog vremena napusti ovaj samostan i preseli se u Ston kod biskupa Hrizostoma Ranjine, a zatim ode u Ugarsku. Tamo je u Baču u kaločkoj nadbiskupiji[384] postao opat benediktinskog samostana sv. Marije. Točna godina njegove smrti nije pouzdano utvrđena, ali svakako to nije 1614.[385] kako je tvrdio Rava 1913. godine. Jer, na temelju najnovijih arhivskih istraživanja M. Pantića, mi sada nešto više znamo o Orbiniju i njegovom djelovanju iza 1601. Tako 1604. Dubrovački senat traži od dubrovačkog nadbiskupa da dum Mavra, monaha sv. Jakova od Višnjice, odstrani iz ove provincije i da ga smjesti na otok Šipan.

Godine 1606. Orbini odlazi papi u Rim u službi svoje vlade.

375 F. Šišić, Priručnik... o. c, I/1, 42; N. Nodilo, Prvi ljetopisi i davna historiografija dubrovačka, »Rad« JAZU 65, Zagreb, 1883, 93

376 L. Ferretti, o. c, 23

377 Razzi Serafino, La storia di Ragusa. Gl. i M. Brlek (Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, Hrvatska bibliografija 3, 109, 110), koji detaljno opisuje i rukopisni prijepis iz 1691. sa raznim bilješkama u biblioteci Male braće u Dubrovniku.

378 V. V. Makušev, o. c, 94

379 F. Šišić, o. c, I/1, 42. Samo sada je ovo Razzijevo djelo izašlo pod naslovom: F. Serafino Razzi O. P., La storia di Ragusa Preceduta dagli appunte biografico — critici del P. Lodovico Ferretti O. P. con Introduzione, note e appendice cronologica del prof. G. Gelcich, Srpska dubrovačka biblioteka br. 5, Srpska dubrovačka štamparija A. Pasarića, Dubrovnik 1903, III.–LII + 1–295 (sa Indice generale) + 1–14. Pred kraj su dane: »Memorie cronologica in continuazione alla Storia del P. S. Razzi«, tj. kratki kronološki pregled od 1570. do 20. I. 1814. godine, dodan od G. Gelcicha: To je djelo, koje je Gelcich ovako objelodanio dosta zbrkano i nesigurno za znanstvenu uporabu, koju nije uopće uočio V. Foretić (Povijest Dubrovnika do 1808. I, MH, Zagreb 1980, 11, 12).

380 Ovakvo ime i prezime pisac je upotrebljavao kada je pisao na talijanskom jeziku. No na hrvatskom sam se nazivao, a i njegovi sunarodnjaci su ga zvali Mavar Orbin (Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968, XI, bilj. 1).

381 Prvi Orbin, koji se nastanio u Dubrovniku, bio je Vicko Nikolin. On je ovamo došao iz Kotora oko pedesetih godina 16. st. Prezime Orbin bilježi se u raznim dokumentima kao: Orbini, de Orbino, de Urbinis, Urbino, Urbinus, i dodaje mu se stalno i »de Catharo«, tj. da se ne bi zaboravilo da ova obitelj potječe iz Kotora (Mavro Orbin, o. c, XVI, XVII i bilj. 5).

382 Monahom je postao najvjerojatnije iza 1576. g. (Mavro Orbin, o. c, XXV).

383 Prvi put se Mavro Orbini (ili Mavar Orbin) javlja u izvorima tek 1592. i to kao prior samostana sv. Andrije na istoimenom otoku, a 1593. izabran je za opata sv. Mihajla Arhanđela na otoku Šipanu; na tome položaju je doživio razne neprilike (Mavro Orbin, o. c, XXVIII–XXXII).

384 Još 1597. papa Klement VIII ga je imenovao za to mjesto (Mavro Orbin, o. c, XXXII).

385 F. Šišić (o. c, I/1, 42 i bilj. 5) stavlja, držeći se Makuševa, »oko 1614«, a J. Šidak (EJ 6, 387) datira sa »Dubrovnik 1611«.

Godine 1607. odigrao je jednu neobičnu ulogu u korist Dubrovačke Republike kao prior samostana na Sv. Andriji, potpisujući se na svojim knjigama: »opat mljetski«, iako prema Pantiću on nikada nije bio opat sv. Marije na Mljetu.

Iz 1609. g. dvije su vijesti vezane za poslove koje je obavljao kao prior sv. Andrije i obje su vrlo prozaične.

Dubrovačka ga je vlada pak 1610. imenovala za župnika crkve sv. Antuna u Stonu Malom. Tamo je ostao kratko vrijeme i zapravo je to mjesto izgubio. Međutim, imao je veliki utjecaj na novoga biskupa Miha Rastića u Stonu, čiji je dolazak pao upravo u doba kada Orbini prestaje biti župnikom. Zato na sugestiju dubrovačkog nadbiskupa Malo vijeće zatraži od ovoga stonskog biskupa da Mavra Orbinija odstrani iz svoje dijeceze. Drugim riječima, bio je prognan, a nije poznato kamo se je sklonio. Nesumnjivo, vijest o smrti Orbinija stigla je u Italiju negdje svibnja ili lipnja 1611. g. i to je jedan »sasvim siguran termin«, kako kaže Pantić, koji pobija nagađanje da je taj pisac umro 1614. g. Štoviše, Pantić drži da bi prema jednom zapisu Mavro Orbini umro već 30. XI. 1610, tj. samo 20 dana nakon onoga kada mu je uručena naredba dubrovačke vlade da napusti Ston.[386]

Kod Girolama Concordie u Pesaru izdao je Orbini 1601. g. djelo pod punim naslovom »Il Regno degli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni. Historia di Don Mauro Orbini Rauseo abbate Melitense. Nela quale si vede l'origine quasi di tutti i populi, che furono della lingua Slava, con molte e varie guerre, che fecero in Europa, Asia e Africa, il progresso dell'Impero loro, l'antico culto, et il tempo della loro conversione al Christianessimo. E in particolare vèggonsi i suççessi de' Rè che anticamente dominàrono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Russia e Bulgaria«.[387]

To je Orbinijevo djelo[388] krcato bogatim arhivskim materijalom, sabranim iz biblioteke knezova Urbini, njegovih pokrovitelja, kao i iz Dubrovnika, ali mu nedostaje kritičnost.

U tome spisu Orbini navodi prve povjesničare svih naroda kao Židova, Grka, Rimljana, Indijaca i Perzijanaca. Započinje s opisivanjem Skandinavije, stare domovine Slavena, kako on kaže. Odavde su po njegovom mišljenju došli Slaveni s mnogim drugim moćnim narodima. Nadalje govori o porijeklu Slavena i razvitku njihove države. Na temelju raznih pisaca (Jornandesa, Pavla Đakona) stavlja Venede, Slavene, Ante, Herule, Alane, Srbe, Dačane, Fince, Vandale, Burgunde, Gote (Istočne i Zapadne), Šveđane, Ruse, Poljake, Čehe i Bugare sve pod jedno ime: slavensko. Piše da je jezik slavenski zajednički za stanovnike Dalmacije, Istre, Ilirika, kao i Bugara, Rašana (Srba), Hrvata, Rusa, Podoljaca, Moravaca, Poljaka, Litvanaca, Čeha itd. Ukratko, slavenskim se jezikom govori od Kaspijskog mora pa sve do Saske i od Jadranskog do Njemačkog (Sjevernog) mora.

U svim ovim predjelima nalazi se slavenski narod. Opširno opisuje ratove s Rimljanima, govori o ratovanju i okrutnosti Slavena, o njihovom prijelazu preko Dunava i sukobima s Rimljanima, zatim o provali u Dalmaciju i Ilirik. Bavi se Ćirilom i Metodijem kao i prijelazom Slavena na kršćanstvo. Netočno govori da je Metodije umro u Rimu, a da je njegove kosti Ćiril odnio u domovinu; nadalje da je izumio ćirilicu. Opisuje podjelu Slavena na razne grane, spominje njihove vođe i daje popis knezova–vođa Herula–Slavena, Rusa, Srba (među koje ubraja Justinijana, za kojeg kaže da se rodio u Prizrenu), zaključujući da su Goti, Vizigoti, Gepidi, Vandali i Geti svi redom Slaveni. Da bi tu svoju tvrdnju potkrijepio, prevodi vandalske i slavenske riječi na talijanski.

U nastavku opisuje markomanske ratove, opsadu Carigrada pod zapadnogotskim kraljem Alarikom i govori o ulasku Istočnih Gota u Italiju (Teodorih). Posebno se osvrće na Ilirik i Dalmaciju, gdje

386 Mavro Orbin, o. c, XLVII–LVII.

387 Detaljni opis ovoga djela gl.: Mavro Orbin, o. c, LVII–LXXXVIII.

388 Ovo djelo je posvetio svome meceni Marinu Andrijinom Bobaljeviću (1556–1605) s odužim tekstom (Mavro Orbin, o. c, XXXVII–XLIV).

se govori slavenski. S naročitim simpatijama iznosi podatke o Dubrovniku, njegovoj povijesti i uglednim ljudima toga grada. Hvali mudrost Dubrovčana.

Također opisuje pojedine dubrovačke otoke: Lastovo, Mljet itd. Ovim je i završen prvi dio (str. 5–203). Drugi dio obuhvaća talijanski prijevod latinskoga Ljetopisa Popa Dukljanina, »koji je rođen u Dukljі, metropoli crvene Hrvatske«. Orbini vjeruje da je autor iz Bara.

Taj ljetopis tj. »Historija Dalmacije« bavi se porijeklom slavenskih kraljeva, odnosno njihovih nasljednika koji su vladali u toj zemlji i ostalim predjelima Ilirika od 495. do 1165. g. tj. do smrti Radoslava (str. 204–241). Iza tog talijanskoga prijevoda, u tzv. trećem dijelu (244–273) kao nastavku ovoga ljetopisa, daje historiju srednjovjekovne Srbije, Bosne, Hrvatske (samo banovanje Pavla i Mladena Bribirskog kao i Nikole Széchya u doba Ludovika I.) i Bugarske. Završetak se odnosi na pobjedu Murata I. i zauzimanju Jedrena (1363).[389] Orbinijevo djelo sadrži čitavo bogatstvo historijskih događaja i bilješki, sve potkrijepljeno starim i nekim već zaboravljenim piscima. Manjkav je u pogledu kritičnosti i kronologije a u ponečemu je i konfuzan.[390]

Međutim, ukoliko se savjesno kontrolira, može se korisno upotrijebiti za rasvjetljavanje ionako tamne srednjovjekovne prošlosti slavenskih naroda.

Orbini je usko povezao prošlost Južnih Slavena, osobito onih u zaleđu Dubrovnika, s poviješću ovoga grada. Pritom se služio ne samo bogatom literaturom nego i arhivskim podacima različite vrijednosti i porijekla, pa tako i onima koje je čuvala obitelj Marina Bobalija, kojem je i posvetio ovo svoje djelo. Također se je služio usmenom predajom (tradicijom), ali unatoč tome Orbinijeva pouzdanost i kritičnost je ograničena, iako donosi mnogo zanimljivih i sasvim nepoznatih vijesti o zemljama (Bosna, Hum, Srbija) u okolici Dubrovnika tokom 14. i 15. stoljeća.[391]

Ta njegova historija slavenskih naroda predstavlja drugi opširniji pokušaj političke doktrine panslavizma, a Orbini je s pravom naš drugi panslavist (Pribojević je prvi), koji je posvetio čitav jedan dio svoga djela u dokazivanju slavenstva dugog niza rimskih careva, sve radi uveličavanja i slave slavenstva.[392]

On je promatrao historiju Južnih Slavena iz svoga grada, pa se je zato radije zadržavao na događajima u bližem zaleđu i često ih je ocjenjivao prema njihovu značenju za Dubrovnik.

U Orbiniju je N. Radojčić gledao humanistu, koji se, i pored nedovoljne spreme, ozbiljno namjeravao sa svojom historijom Južnih Slavena ubrojiti među slične zapadne pisce i njihove knjige o prošlosti naroda kojima su pripadali. Međutim, njegovo je mjesto u donjem sloju historičara humanističkog pravca. Orbini je objavio »Kraljevstvo Slavena« kao veliku zajedničku historiju južnoslavenskih zemalja, podržanu njihovim tradicijama, a sazidanu od raznovrsne građe, položene na humanističke osnove i obilježene insignijama nekadašnje veličine i slave, kako piše Samardžić.[393]

---

[389] Prijevod na srpski jezik tiskan je u: Mavro Orbin, Kraljevstvo..., 1–290. Prijevod je iz pera Ž. Šundrice, a komentar i izvore, kojima se je Orbini služio, napravio je S. Ćirković (293–428). Prije početka II. svjetskog rata, na hrvatskom prijevodu Orbinijeva djela, radio je gimnazijski profesor u Zagrebu Lukatela. Što je danas s tim autorom i njegovim prijevodom nije nam poznato.

[390] L. Rava, Mauro Orbini primo storico dei popoli slavi, Bologna 1913, 3–28

[391] EJ 6, 387

[392] N. Radojčić, O tobožnjem slovenskom poreklu cara Justinijana, Glas SKA 184, 177. Još 25. XII. 1900. boraveći u Petrogradu traži St. Novaković od V. Bogišića da mu javi »šta se zna, ili gde ima što više i pouzdano napisano o Dubrovčanima Creviću (Cerva Tubero) i M. Orbiniju«. Ujedno ga pita da li misli »da je slovenska teorija M. Orbinija njegovo vlastito delo, *onovremenoga postanja,* ili je M. Orbini uzimao što i od Crevića«? Poglavito ga zanima »vrednost originala i postanje slovenske, upravo panslovenske teorije Orbinijeve, jer se iz nje mnogo koješta grana sve do u naše dane. A mi o načinu kojim su se u pisaca naših obrazovale teorije i osnovne njihove misli nemamo gotovo ništa«, zaključuje St. Novaković (Br. M. Nedeljković, Prepiska Stojana Novakovića i Valtazara Bogišića, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda XXVIII, Beograd, 1968, 159).

[393] R. Samardžić, Pisci srpske istorije, Beograd 1976, 18, 21, 23

Orbinijevo djelo stavljeno je 7. VIII. 1603. u Rimu na »Index prohibitorum librorum«, jer se je često pozivao na pisce, koje je katolička crkva osuđivala kao heretike.[394] Usto je slavio i tzv. srpske i bugarske šizmatike.[395]

Iako je ovo djelo loše komponirano i još lošije pisano, a u svojim vijestima često nepouzdano, ono je utjecalo na našu i svjetsku historiografiju od onoga trena kad je izašlo iz tiska.

Kod nas je ono postalo ne samo udžbenik slavenske historije nego i udžbenik slavenskog patriotizma.

Njime se koriste i dubrovački historičari i pisci (Jakov Lukarević, Đivo Gundulić). U Boki kotorskoj Orbinijev je sljedbenik primas srpski Andrija Zmajević, u Splitu Jerolim Kavanjanin, u Makarskoj Andrija Kačić Miošić, u Hrvatskoj Juraj Rattkay i Pavao Ritter Vitezović.

Orbinijeva knjiga se čita u Petrogradu, gdje ju je priredio »grof raguziaski« i ruski diplomat *Sava Vladislavić*.[396]

Posredstvom Vladislavićevog izvoda »Kraljevstvo Slavena« ima odjek i u bugarskoj historiografiji 18. st. (Pajsije Hilandarski), a u svjetsku historiografiju Orbinija je uveo francuski bizantolog Charles du Fresne Du Cange (1680).[397]

Po svojoj koncepciji i patriotskoj tendenciji ovo djelo je imalo znatnog utjecaja na kasnija pokoljenja južnoslavenskih književnika, pjesnika i historičara.

Međutim, u Dubrovniku je bilo i sasvim neznatnih pisaca i povremenih historičara. Takav je bio *Gabrijel Konavljanin*, rođen u Konavlima. U dva maha je bio vikar dubrovačke dominikanske kongregacije. Njegov spisateljski rad sastojao se u tome što je nastavio s pisanjem nekrologa dubrovačke kongregacije, koji je započeo Serafin Razzi. Konavljanin je umro 28. II. 1617. g. u Dubrovniku.[398]

Sljedeći je *Martin Rusić* (Rosa), Stonjanin (umro u Dubrovniku 27. IV. 1660). Kao lektor teologije više godina je živio u franjevačkom samostanu u Madridu. Tamo je izdao 1638. g. izvod iz Orbinijeva djela s dosta nezgrapnim heksametrima pod naslovom:[399] »Breve compendium nationis gloriosae totius linguae illyricae, in quo breviter origo ipsius nationis ostenditur, extensio eius copiosa, reges fidei catholicae totius Dalmatiae, Bosnae, Serviae, atquae Rassiae, quos habuit: in fine vero sub ombra aquilae magnorum alarum respublica Ragusina feliciter quomodo moratur, ex quo delectationem, voluptatem atque utilitatem maximam de antiquitate hujus nationis catholicus percipiet lector«.

Na kraju izdavač u stihovima hvali mnoge Dubrovčane, u Španjolskoj obasute raznim častima.[400]

394 EJ 6, 387

395 F. Šišić, o. c, I/1, 43

396 U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (sign. R. 3558) nalazi se rukopis »Regni Slavorum, qui hodie corrupta voci dicti sunt Slavi, historia, Authore D. Mauro Orbini, Abbate Melitense«. Prijevod s talijanskog na latinski napravio je Juraj (Georgius) Barjaktari, direktor gimnazije u Sl. Požegi (on je potpisan na kraju Kanižlićeve oporuke od 15. VIII. 1777. g.). Ovaj Barjaktarijev latinski prijevod Orbinijeve knjige (473 strane in folio) nije nikada ugledao svjetlo, pa ipak nije pao u zaborav jer od njega postoje još dva kasnija prijepisa. Jedan je prepisao 1831–1833. g. »ex originali manuscripto« Stjepan Ivan Jelačić Bužinski, asesor sudbenog stola varaždinske županije. Uz ovaj postoji i još jedan latinski prijepis u Arhivu HAZU (sign. III d 28), ali se ne zna tko je bio prepisivač ovoga ogromnoga rukopisa Barjaktarijeva latinskog prijevoda (T. Matić, Barjaktarijev latinski prijevod Orbinijeva »Il Regno degli Slavi«, HZ III/1–4, Zagreb, 1950, 193–197). Iz 19. st. je i »Estratto della storia del regno degli Slavi di Mauro Orbini Abbate Melitense« (36 strana); taj je spis prepisao Michele Caraman, a nalazio se je u biblioteci velike gimnazije u Zadru.

397 Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, LXXVIII–LXXXVI

398 Znameniti i zaslužni Hrvati, 138

399 HE III, 821

400 G. Valentinelli, o. c, 2, 3

Pored niza pisaca koji su imali izvjesne namjere ali bez naročitog uspjeha, »Kraljevstvo Slavena« koristio je i Charles Du Cange, osnivač moderne bizantinologije. To isto su činili i njegovi sljedbenici pri proučavanju Bizanta i susjednih zemalja.

Jedan latinski izvod iz Orbinijeva djela imao je pri ruci i čuveni erudit *Luigi Ferdinando Marsigli*[401] (1658–1730), general i diplomat u austrijskoj službi.[402] Marsiglijev suradnik, *Pavao Ritter Vitezović* također je koristio ovo djelo kad je sastavljao svoje spise o prošlosti Južnih Slavena kao jednome narodu.[403]

Godine 1722. po nalogu ruskoga cara Petra I. Velikog, objavio je, kako je već prije rečeno, Sava Vladislavić svoj opširni izvod iz Orbinijeva djela na jeziku, koji je bio neka vrst mješavine ruskog, srpskog i crkvenoslavenskog jezika.[404]

Prema Šišiću, pak, te iste godine (1722) izdao je novgorodski arhiepiskop Teofan Prokopovič u ruskom prijevodu Orbinijevo »Il Regno«, posvetivši ga caru Petru Velikom.

Da je to djelo dugo vremena igralo značajnu ulogu dokaz je i to što su ga čitali i njime se služili hrvatski pisci kao što su Rattkay i Kačić, a također i dubrovački pisci i pjesnici; kod Srba se Orbinijem koristio Jovan Rajić.[405]

Zanimanje za Orbinija i njegovo djelo nije jenjavalo ni u 19. st. Tako Đorđe Srdić 1854. piše kako bi trebalo »da jednom naši učeni ljudi« pretresu autore koje taj pisac navodi, te da »strogo kritičnu povestnicu od najstarijeg vremena o Srbskom narodu sačine«, jer nije pametno »da se svi jednog Porfirogeneta, kao slepac plota, drže...« No bilo je i onih, koji su ustajali protiv piščevih katoličkih tendencija.[406]

I arhimandrit *Ilarion Ruvarac* (umro 1905),[407] koristio se Orbinijem, a 1950. g. *Nikola Radojčić* u svojoj raspravi »Srpska istorija Mavra Orbinia«[408] je prije svega u Orbiniju vidio humanista, a nikako velikog historičara, nego samo vatrenog rodoljuba, koji je želio uz bok prošlosti Italije postaviti prošlost Ilirije i pored slavnih historija talijanskih gradova metnuti historiju svoga Dubrovnika.[409]

No, nema sumnje Orbinijevo djelo i danas izaziva pozornost, a dokaz tome je srpski prijevod njegova »Il Regno degli Slavi«, izašao u izdanju Srpske književne zadruge 1968. g. pod već navedenim naslovom »Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena« popraćeno s predgovorom i vrijednim pažnje bilješkama.

Jedan drugi Dubrovčanin *Jakov Lukarević* (Giacomo Luccari) izdao je 1605. g. historiju svoga rodnoga grada pod naslovom »Copioso ristretto degli annali di Rausa libri IV di Giacomo di Pietro Luccari Gentilhuomo Rauseo: ove diligentissimamente si descrive la fondazione della città, l'origine della Republica, e suo Dominio, le guerre, le paci, e tutte i notabili avvenimenti occorsi dal principio di essa sino all'anno presente MDC III.[410] Et insieme si narra le famiglie Nobili e gli Arcivescovi d'essa. In Venetia ad instantia di Antonio Leonardo 1605«.[411] (8°, str. 176) sa slikom autora.

401 R. Samardžić, o. c, 25
402 EJ 6, 29. Gl. i L. Bruzzo, Luigi Ferd. Marsili. Nuovi studi sulla sua vita e sulle opere minori edite ed inedite, Bologna 1921.
403 R. Samardžić, o. c, 25
404 EJ 6, 387
405 F. Šišić, Priručnik... I/1, 43
406 R. Samardžić, o. c, 28
407 F. Šišić, o. c, I/1, 43
408 EJ 6, 387
409 R. Samardžić, o. c, 21, 15
410 Vl. Mažuranić (Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića, Narodna starina, Zagreb, 1924, 21) piše da obuhvaća razdoblje do 1604. g.
411 Drugo izdanje ove knjige je izašlo u Dubrovniku 1790. g. »nella Stamperia pubblica presso Andrea Trevisan« u kojoj se nalazi opis Lukarevićeva života (V. V. Makušev, o. c, 101).

Lukarevićevi preci doselili su se iz Epira u Dubrovnik tobože oko 1000. godine. Jakov se rodio 1551. U 20. godini stupio je u Veliko vijeće (Consiglio maggiore) i imao razne službe, a bio je i poslanik kod sultana i bosanskog paše. Godine 1613. izabran je za kneza Republike. Umro je 22. V. 1615. godine.

Dosta je putovao po europskoj Turskoj (Srbiji, Bugarskoj, Rumunjskoj), zatim je bio u Italiji, Africi (Tunis) i bio je čak i na Majorci. Puno se zanimao za nošnje naroda i prikupljao građu za svoju historiju dobivši odobrenje od Dubrovačke Republike da prouči njen arhiv. Unatoč svemu tome, svoje je djelo napisao konfuzno, ne pazeći na kronografiju i geografiju, bez kritike i sistema, iako je pred sobom imao bogati materijal.

Lukarević je jednostavno prepisivao bizantinske, zapadne i istočne pisce, a u topografiji je silno griješio.[412] Bio je načitan čovjek i htio je stvoriti učenu historiju. Stoga, uz dubrovačke ljetopise, navodi i razne srpske kronike, kao i niz drugih knjiga koje su mu došle pod ruku. Kada piše o najstarijoj povijesti Dubrovnika, kaže da se je služio vrlo starom kronikom (chronica molto antica) u kojoj se govori o Neretljanima za vrijeme njihove prevlasti na Jadranskom moru. S ovim Neretljanima, tj. stanovnicima Paganije bili su Dubrovčani ne samo dobri susjedi nego i prijatelji, pa nije čudo što Lukarević crpeći građu iz tih starih izvora zna o starome Dubrovniku više od njegovih analitista.[413]

U svojoj pragmatički pisanoj historiji koja obrađuje prošlost Dubrovnika od njegova osnutka do 1600. g.,[414] pod utjecajem Mavra Orbinija, smatra cara Justinijana Slavenom i daje njegovu genealogiju. Netočno datira Bodinovu vojnu na Dubrovnik i mir s banom Borićem. Sve do kraja 14. st. ne spominje akta iz arhiva, a od 1387. citira odakle je crpio građu za svoje tvrdnje. Što je bliže svom vremenu, to više ide u detalje. Tako doznajemo mnogo zanimljivih potankosti, koje ne nalazimo u drugih pisaca. Nije bez značenja ni njegov opis o pravu i običajima Dubrovnika.[415] Za Lukarevićev prikaz državnog uređenja u tom gradu V. Foretić smatra da je »od znatne vrijednosti«. Lukarević nije samo Dubrovčanin nego i »Slovinac« uvjeren da su svi na jugu: Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari jednoga porijekla sa Slavenima, autohtonima u Češkoj, Poljskoj i Rusiji, te da su svi potekli od krvi balkanskih Slavena koje su strani pisci nazivali Gotima, Vandalima, Sarmatima i Skitima. Zbog toga Lukarević drži da je zemlja gdje su Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari stanovali, »Scythia minor« i »Sarmatia«.[416]

S obzirom na njegov nesređeni način pisanja Sebastian Dolci (umro 1777) je rekao: »aliena potius quam nostra scripsit«,[417] čime je ipak malo pretjerao u sudu o historijskom radu Lukarevića.

U to doba živi i *Ambrozije Gučetić* (Gozze), rođen također u Dubrovniku 1563. g. U 15. godini stupa u dominikanski samostan. Filozofiju i teologiju je učio u Bologni i Napulju. Kao profesor službovao je po raznim talijanskim zavodima. Umro je 1632. u Stonu gdje je i sahranjen. Mnogo je toga ostavio u rukopisu. Tako i »Alberum familiae Gozzae seu stemma et genealogica series Gozzae gentis«.[418] Godine 1605. tiskan je u Veneciji njegov »Cathalogus insignium virorum ex familia praedicatorum in literis insignium« s posvetom dubrovačkim senatorima. Ovdje je spomenuo petnaestoricu, a na prvom mjestu je stavio sebe, hvaleći se pritom.[419] Sačuvano je više njegovih ispravaka raznim knjigama, pa tako i knjizi Mavra Orbinija »Il regno degli Slavi«.[420]

412 V. V. Makušev, o. c, 101–103. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 6984 nalazi se rukopis »Mažuranić Vl., Izvori dubr. historika Jakova Lukarevića«, I–III, 159 l.
413 N. Nodilo, o. c, »Rad« JAZU 65, 93
414 EJ 5 (1962), 562
415 V. V. Makušev, o. c, 103–105
416 EJ 5, 562
417 S. Gliubich, o. c, 115, 184
418 D. Farlati, Illyricum sacrum VI, Venetiis, 1800, 356, 309, 357
419 K. Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, »Starine« JAZU XXVIII, Zagreb, 1856, 33, 34
420 Znameniti i zaslužni Hrvati... 99

Ambrozijev mlađi suvremenik je *Đivo Marinov Gundulić (Gondola)*. Rodio se oko 1600. u Dubrovniku, a umro je 14. VIII. 1650. u istome gradu.[421]

Kod svojih sugrađana bio je osobito cijenjen kao historičar, pa mu je Senat za njegova proučavanja otvorio državni arhiv. Pošto je upotrijebio sakupljenu građu od Frane Gundulića sastavio je na talijanskom jeziku kroniku grada Dubrovnika[422] koja ide od osnutka toga mjesta pa do 1484. Nju je kasnije prepravljao Rastić (Resti). Za starije doba držao se je nekritičnih anonimnih anala, ali za novije razdoblje služio se je najviše izvorima iz dubrovačkih arhiva.

Godine 1893. ovu kroniku je izdao u MSHSM Nodilo i dodao joj »Notizie, aggiunte de mani ignote alle croniche di Giovanni Gondola« od 1485. do 1554. godine.[423]

---

421 St. Stanojević, Narodna enciklopedija... (ćir.) I, 800 801

422 U Arhivu HAZU (II. a 34) čuva se Gundulićev spis pod naslovom »L'annali della nobilissima repubblica di Ragusa«.

423 S. Nodilo, Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484), MSHSM XXV, Zagrabiae 1893, V–XIX, 429–439

KOTORSKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

Iz poznate kotorske plemićke obitelji Bolica[424] (Bolizza, Boličić, Bivoljić, Grbičić) poteklo je tokom 16. i 17. stoljeća nekoliko pisaca koji se na izvjestan način mogu svrstati među historiografe. Tako se zna da je *Ivan Bolica*, s pridjevkom Bona, de Boliris, humanist, živio u drugoj pol. 16. i u prvoj pol. 17. stoljeća. Na talijanskom jeziku napisao je biografiju bl. Ozane Kotorske. Ta je knjiga poslužila S. Razziju kod sastavljanja[425] »Vita della reverenda. Ossana di Cattaro« (Firenza, 1592)[426]

Po Düringsfeldovoj on je bio izvrstan vojskovođa, kojem je Kotor imao više puta zahvaliti za svoj spas i slobodu. U 330 elegantnih heksametara opisao je Kotor pod naslovom »Descriptio Ascrivensis urbis«. Taj spis se nalazi u »Storia di Ragusa« od Serafina Razzija.[427]

Zauzimanjem Ivana Bolice, a pomogao mu je u tome i Marijan Buća, tiskan je u Veneciji 1616. Kotorski statut.[428]

Ivan (Đivo) Bolica živio je u 17. st. Učio je u Padovi i bavio se raznim javnim službama. U Kotoru je bio gradski sudac i izabran za poslanika svoje komune u Veneciji (1654).[429] Osim na hrvatskom pjevao je i na talijanskom jeziku. Tako je 1660. g. ispjevao »Il Trifone« (12 pjevanja), u kome opjevava život sv. Tripuna, zaštitnika Kotora, opisuje ljepote i prošlost Boke kotorske i Kotora, katedrale sv. Tripuna, opsadu Kotora pod Hajredinom Barbarosom (1539) i sultanom Muhamedom IV. (1657).[430]

Iz ove iste obitelji je i pisac *Marijan Bolica,* rođen u drugoj polovici 16. stoljeća. Studirao je u Padovi. Kako je bio dobar poznavalac turskih prilika mletačka vlada ga je više puta koristila za razrješavanje pograničnih sporova.[431] Umro je u prvoj polovici 17. st.[432]

Prije svoga odlaska iz Kotora sastavio je opis skadarskog sandžaka pod naslovom »Relatione et descrittione del sangiacato di Scuttari, dove si ha piena contezza della città et siti, loro villagi, case et

424 U. Raffaeli, Cenni intorno alcuni individui della cattarina famiglia Bolizza, La Dalmazia, Zara 1847, br. 13, 100–101, br. 14, 105–111 i HBL 108, 109, 110

425 Prema ovoj biografiji Razzija ispjevao je Vicko (s nadimkom Kokoljić), rođen krajem 16. st. a umro u prvoj pol. 17 st., u osmercima »Život blažene Osane« (EJ 1, 664). Gl. i P. Kolendić, Boličin »Život blažene Ozane«, Glasnik Skopskog naučnog društva I/2, Skoplje 1926, 343–350.

426 HE III, 30, EJ 1, 664

427 I. von Düringsfeld, o. c, III, 311 i opširnije HBL 2 (1989), 110

428 EJ 1, 664

429 HE III, 30

430 EJ 1, 664 i HBL 2, 110

431 HE III, 30

432 EJ 1, 664 i HBL 2, 111

habitatori, rito, costumi, havere et aromi di quei popoli, et quanto di considerabile minutamente si contenga in quel ducato«; taj rukopis je 1614. predao svome prijatelju M. Michieliju u Veneciji. Sada se nalazi u Marciani u istome gradu. Godine 1880. objelodanio ga je S. Ljubić u »Starinama«, JAZU (XII, Zagreb, 1880, 164–193) pod imenom »Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614«.

Frano Bolica živio je u 17. st. Službovao je u Kotoru, a zna se i da je vodio borbe s Turcima. Iza sebe je ostavio rukopis »Descrizione del Montenegro, Scutari, Antivari e Dulcigno con le loro adiacenze«,[433] koji se čuva u današnjoj Naučnoj biblioteci u Zadru, nekadašnjoj »Paravia«.

Timotej Cisila rodio se je u Kotoru u drugoj polovici 16. stoljeća. Stupio je u benediktinski red, a 1605. postao je prior benediktinskog samostana sv. Jakova u Višnjici kod Dubrovnika. Godine 1620. nalazi se u Ulcinju. Umro je polovicom 17. stoljeća. Od njegovih brojnih radova sačuvao se je rukopis »Il bove d'oro«, u kojem je opisao povijest stare plemićke obitelji Bolizza (Volica)[434] i »Memorie dalle Cronache di S. Giorgio« (Perast). Taj se rukopis čuvao u knjižnici konte Smeća (Smecchia) u Baošićima.[435]

Julije Balović, pomorski kapetan i junak, živio je u 17. st. Bavio se je i književnošću a od historijskih djela sačuvala se njegova »Kronika peraška«.[436] Ona je također bila pohranjena kod obitelji konta Smeće.[437]

433 HE III, 30 i opširnije HBL 2, 112

434 Znameniti i zaslužni Hrvati, 49. Ovaj Cisilin rukopis »Bove d'oro« čuva se danas u nadžupskom arhivu crkve sv. Nikole u Perastu (Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki, 379).

435 G. Gelcich, Memorie storiche sulla Bocche di Cattaro, Zara 1880, 62 i HBL 2, 688, 689

436 HE II, 167 i HBL 1, 402, 403

437 S. Vulović, Gospa od Škrpjela, Zadar, 1887, 17

PREOSTALI HISTORIOGRAFI

Od historiografa koji ne pripadaju ni jednom od ova tri kruga, u prvom redu stoji *Ante Vladomirović* (Vladimirović). On je 1607. tiskao u Veneciji svoje djelo pod naslovom »Compendio storico della Dalmazia«.[438]

Vrijedan je spomena i Trogiranin *Ivan Rosignoli;* živio je u 17. stoljeću,[439] a ostavio je u rukopisu djelo »Compendio dell'istoria civile della Dalmazia«. Tek 1780. g. taj je rukopis tiskan u Trevisu na 64 strane u djelu Grisogona Petra Nutrizia »Notizie per servire della storia civile, del Sig. Giovanni Rosignoli dedicata a sua Eccelenza Girolamo Sagredo, veneto senatore amplissimo« (Traù 16 Ottobre 1779).[440]

Vinko Filjanović rodio se oko 1550. Bio je župnik i notar u Boljunu (Istra) do svoje nasilne smrti (1612). U arhivskoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazio se je original knjige »Kratka kronika«, pisane glagoljicom od Filjanovića i župnika i notara Krizmanića. U njoj su opisani najznamenitiji događaji između 1451. i 1622. godine, a R. Strohal ju je tiskao u »Kršćanskoj školi« 1910/11 g.[441]

Franjo Glavinić bio je podrijetlom, kako je sam pričao, iz okolice Glamoča u Bosni. Jedna grana Glavinića došla je u Istru i od nje je potjecao Franjo Glavinić. Rodio se u Kamfanaru (Istra)[442] 1585. godine.[443] Na krštenju je dobio ime Ivan, ali pošto su ga roditelji u 10. godini poslali u trsatski samostan (iznad Rijeke), stupio je u franjevački red i uzeo ime Franjo. Nakon završenog naukovanja otišao je u inozemstvo (po svoj prilici u Italiju), gdje je učio teologiju, filozofiju i postao doktor bogoslovije. Vrativši se u Trsat izabran je za glavara ovoga samostana. Iako u to vrijeme nije imao nijedno tiskano djelo, važio je kao znanstvenik te su ga braća redovnici koristili za mnoge važne poslove. Kada se je 1626. g. održavao zbor reda sv. Franje u Španjolskoj, tamo je delegiran Glavinić. Iz te zemlje donio je mnogo knjiga i rukopisa te na taj način obogatio samostansku knjižnicu na Trsatu. Nažalost nije dugo trajala, nakon dvije godine izbio je požar i sve je propalo. Po povratku iz Španjolske, Glavinić se povlači u samostan sv. Leonarda kod Samobora (između Okića i Lipovca). U samoći zaokupljen je pisanjem liturgijskih knjiga na hrvatskom jeziku koje je i objelodanio. Kad je ponovno izabran za glavara trsatskog samostana, uspio je proširiti i urediti tamošnju crkvu.

---

[438] G. Valentinelli, o. c, 270. O historiji obitelji Vladimirović uz citiranje isprava od 16. st. dalje gl. u HAZ — Atti della Correspondenza ufficiosa d'archivio filza XIIa dall'anno 1876 all'anno 1884, No 14–22. VII. 1876).

[439] S. Gliubich, o. c, 270

[440] G. Valentinelli, o. c, 8, 70

[441] Vj. Spinčić, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926, 30

[442] I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovici XVII. vieka, »Arkiv«... IX, 265

[443] EJ 3, 473. Međutim, Kukuljević stavlja godinu njegova rođenja 1586 (I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 265).

U znak priznanja za zasluge učinjene svome redu kao i za zasluge na književnom polju, car Ferdinand III. imenuje ga senjsko–modruškim biskupom. Međutim, Glavinić odbija tu čast iz skromnosti. Umro je 6. XII. 1650. u samostanu na Trsatu gdje je sačuvana njegova slika, na kojoj je kasnije njegov sinovac *Sebastijan Glavinić,* senjski biskup, dao napisati stričev kratki životopis.

Od Franjinih crkveno–povijesnih djela ističe se »Historia Tersattana, Oue si contiene la vera relatione della translatione della Santa Casa hereditaria della Vergin Gloriosa da Nazareth à Tersatto, e da Tersatto à Loretto; quando come, perche, e da chi forse trasportata; con alcune cose più particolari pertinenti alla Chiesa, e Monasterlo, Tersattano. Raccolta delle Antiche, e moderne Historie, Annali e Traditioni, Per il M. R. P. F. Francesco Glavinich Istriano, dell'Ordine di Minori Osservanti di S. Francesco, della Prouincia di Bosna Croatia e Carniola Padre, Theologo, e Predicatore Apostolico etc. In Vdine, MDCXLVIII. Appresso Nicolò Schivatti Con licenza di Superiori«. (str. 70 sa drvorezima).

Prigodom pisanja ove povijesti on je imao pri ruci rukopisna djela, koja su izgorjela kad je izbio onaj požar u samostanu.

Drugo mu je djelo »Origine della Provincia Bosna–Croatia« (Udine, 1648, str. 45 s drvorezom; II. izdanje tiskano je također u Udinama, 1691. g.).[444]

Obje spomenute knjige imaju dragocjenih podataka za hrvatsku povijest, osobito s područja crkvene povijesti i umjetnosti.

Zameo se međutim trag »latinske historije« i još nekog rukopisa posvećenog caru Ferdinandu II. (1619–1637).

Zanimljivo je da Glavinić smješta rodno mjesto sv. Jeronima blizu Drave, tj. u mjesto Štrigovu. Ovo je naveo u knjizi »Czvit szvetih« (Venecija, 1628. Ista knjiga je izišla u II. i III. izdanju).[445]

Istaknuto mjesto pripada čuvenom Hvaraninu, *Gian Francescu Biondiu (Ivan Franjo Biundović).* On se prema Ljubiću rodio 1572,[446] a prema G. Novaku 1574. g.[447] u gradu Hvaru, što prihvaća i K. Krstić.[448] Otac mu je bio Jakov Biundović, a majka Margareta. Oni su imali više djece i dosta su oskudno živjeli unatoč tome što se Margareta svojevremeno ubrajala među najbogatije žene u Hvaru. (Jakov se njome oženio kao udovom Ferdinanda Bronzona.) I Jakov i Margareta se uvijek potpisuju Biundović, a u 17. st. članovi te obitelji počinju se zvati Biondi.

Nakon završenih humanističkih nauka u Hvaru, prešao je mladi Biondi u Italiju, gdje je na tamošnjim sveučilištima[449] slušao pravo. Vrativši se u Hvar bavio se je advokatskom praksom.[450]

Godine 1605. (12. IV) pučka skupština (kongrege) delegirala ga je u Veneciju kako bi isposlovao da se na taj otok[451] pošalje 4.000 kablova (cabli) soli. Iz Venecije se je Biondi javio svome prijatelju Iv. Andr. Cinganoviću (3. IX. 1605) da kani putovati za Pariz. Stoga ga moli da se pobrine za njegove poslove u Hvaru i štoviše da mu šalje novac što ga je imao dobiti od hvarske komune preko prijatelja Franje Pollaca.[452] Te iste 1605. g. dođe u Pariz[453] kao tajnik mletačkog poslanika Soranza. Uskoro

---

444 Rukopis toga djela nalazi se u A HAZU pod sign. II a 52.

445 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 236–238

446 S. Gliubich, o. c, 32

447 G. Novak, Hvar kroz stoljeća, JAZU, Zagreb 1972, 155

448 Biondi (Biundović) Gian Francesco, EJ 1, 570 (sa bibliografijom i literaturom); N. Kolumbić, Biundović, Ivan Franjo, Hrvatski biografski leksikon (HBL) 1, Zagreb 1983, 786–790

449 Studije je svršio na Sveučilištu u Padovi (EJ 1, 580).

450 G. Novak, o. c, 155

451 S. Gliubich, o. c, 32 (Ljubićevom rukom na prilijepljenom papiru ispisan je ovaj podatak iz mletačkog arhiva pod datumom 24. IV. 1605).

452 G. Novak, o. c, 155

453 S. Gliubich, o. c, 32, 33, EJ 1, 580

ga papinski nuncij u Parizu optužuje da svoje prijatelje u Veneciji opskrbljuje »zbirkom najotrovnijih knjiga... koje su kadre da iskvare dušu čak i gondolijerima i arsenalskim radnicima«.[454]

Svojom spretnošću je u Parizu učinio mnoge usluge mletačkoj vladi te je po povratku iz Francuske u Veneciji bio nagrađen i odlikovan[455] od strane Mletačke Republike.

Biondi je 16. I. 1610. izabran za poslanika hvarske »università« »per le cose della spiazza in intesa coi nobili, di cui era ambasciator Marin Gazzari«, a 20. IV. 1611. od hvarske kongrege za poslanika kod dužda »per la conferma dei capitoli di pace tra Popolo e Nobili«;[456] godine 1611. bio je sekretar Gregoria Barbadiga, mletačkog poslanika na savojskom dvoru u Torinu. Za vrijeme svoga boravka u Grenoblu otkrio je urotu[457] koju su skovali Savoja, Francuska i Milano protiv Dubrovnika te je o tome podnio izvještaj mletačkom senatu (5. IX. 1611). Sam pak Marin Resti radio je na propasti svoga grada u savezu s vojvodama Mantove i Savoje, a kada ga je Dubrovački senat htio zatvoriti, on je pobjegao. Zato je Biondi, kada je stigao u Dubrovnik nagrađen od vlade sa 350 talira, kako je mletački generalni providur u Zadru saznao od uhode, upućene u taj grad.[458] Taj isti providur je izvijestio svoju vladu (11. V. 1612) da je Biondi na povratku iz Dubrovnika, stigao u Zadar i odatle krenuo za Veneciju,[459] smatrajući onu zavjeru protiv Dubrovnika »nepoštenom i nekorisnom za Mletačku Republiku«.[460]

Za vrijeme svoga višegodišnjeg boravka u Veneciji prijateljevao je s Galilejem, Marinom Getaldićem, Markantunom de Dominisom, Franjom Petrićem (Petrisom), Paolom Sarpijem i engleskim ambasadorom H. Wottonom,[461] koji ga pozove da dođe u London.[462] Pošto mu je i njegov veliki prijatelj de Dominis davao sugestije u tome smislu, Biondi[463] krene na taj put. Wottonovim posredstvom bio je primljen na dvor Jakova I. U Engleskoj se Biondi oženio sestrom dvorskog liječnika Muerne Turqueta koja mu u miraz donese imanje u Švicarskoj.

Nije poznat točan datum njegova dolaska u London, no iz pisma upućenog iz toga grada 1618. svome prijatelju Hvaraninu Gabrielu Ivaneo vidi se da je on već dosta vremena u Londonu. Iz istoga pisma se razabire da se on zanima za novosti u Hvaru i kako sanjari da se tamo povuče. Pa ipak Biondi i dalje ostaje u Londonu, gdje postaje kraljev komornik, a uvažavan je i kao pisac i diplomat. Upravo radi njegove diplomatske sposobnosti slan je na strane dvorove, pa tako i na dvor savojskog vojvode. Svi ovi uspjesi donijeli su mu mnoge časti i veliku materijalnu korist kao i godišnju mirovinu od 200 funti.

Zna se da 1632. još uvijek živi u Londonu, a kasnije na imanju svoje žene[464] u Aubornnu u Švicarskoj gdje je po svoj prilici, prema Krstiću, umro 1644,[465] a prema Novaku 1645. godine.[466]

[454] EJ 1, 580
[455] S. Gliubich, o. c, 33; G. Novak, o. c, 156
[456] S. Gliubich, o. c, 32 (Ljubićevom rukom ispisani podaci na nalijepljenom papiru iz mletačkog arhiva).
[457] G. Novak, o. c, 156
[458] V. V. Makušev — M. Šufflay, Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji, »Starine« JAZU XXXI, Zagreb 1905, 171–176
[459] S. Gliubich, o. c, 32, 33 (Ljubićevom rukom ispisan podatak iz mletačkog arhiva sa datumom: Zadar, 11. V. 1612. na prilijepljenom papiru).
[460] G. Novak, o. c, 156
[461] EJ I, 580
[462] G. Novak, o. c, 156
[463] S. Gliubich, o. c, 33
[464] G. Novak, o. c, 156
[465] EJ 1, 580
[466] G. Novak, o. c, 156. Gl. i vrlo opširno što piše o njemu, a napose o boravku u Engleskoj V. Kostić, Kulturne veze između jugoslavenskih zemalja i Engleske do 1700. godine, Posebna izdanje SAN — Odelenje jezika i književnosti CDLVIII/22, Beograd 1972, 52–115

Latinski epitaf na njegovom grobu kaže da mu »domovina nije bila toliko Hvar, gdje je rođen, koliko čitavi svijet«.[467]

U svome romanu »La donzella desterrada« (1627) opisuje i Hvar,[468] a na temelju literature i arhivske građe napisao je dosta pristrano »Istoria della guerre civili d'Inghilterra tra due case di Lancestro e Jorc« u tri sveska, tj. razdoblje od 1377. (Rikard II) do 1509. (Henrik VII).

Prvo je izdanje izašlo u Veneciji 1637–1644, drugo u Bologni 1647, a treće 1724. Engleski prijevod H. Careya, grofa od Montmoutha, izašao je također 1724. g.[469]

Ta je povijest sinteza, napisana na temelju dostupnih izvora, a prožeta duhom nužnosti apsolutne monarhije.

Iako je Biondi pisao na talijanskom jeziku, u velikoj cijeni je držao »ilirski« jezik, pa je čak u jednom svom romanu donio epizodu o hvarskom kralju Ormondu i njegovim zaslugama za širenje toga jezika.[470]

Inače u knjizi »Le glorie degl'incogniti« ispod Biondovog portreta stoje i stihovi:

»*Historiam fictam et veram edis, utrumque venuste,*
Et juvat haec multum, sed placet illa magis«,

koji aludiraju na njegova djela.[471]

S. Ljubić govoreći usput o njemu, u jednoj ediciji JAZU, piše da »i u raznih zbirkah ima dosta krasnih njegovih stihova«, a u rukopisu »ostavi mletačku povijest«,[472] što dosad nije potvrđeno, jer čak ni Biondov glavni biograf G. Novak o tome nigdje ništa ne donosi.

467 EJ 1, 580

468 G. Novak, o. c, 156

469 EJ 1, 580. Pišući o opširnoj toj Biundovićevoj »Istoriji engleskih gradjanskih ratova« V. Kostić (o. c, 104–115) zaključuje da je ona zastarjela »kao što su zastarjela istorijska dela Mora, Hola ili Bekona«, te priznaje da je »plod poštenog napora jednog čovjeka širokog duha i znatnog spisateljskog dara, koji je nagradjen zaboravom«.

470 Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 1, 540

471 S. Gliubich, o. c, 35

472 S. Ljubić, Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa, »Starine« JAZU 2, Zagreb 1870, 182.

ZAGREBAČKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

Prije svih spomenut ćemo *Nikolu Stepanića Selničkog*. Rođen je oko 1553. u Selnici kod Konjščine u Hrvatskom zagorju. Više nauke učio je na Sorboni i u Bologni. Godine 1576. postaje zagrebački kanonik, a 1578. arhiđakon varaždinski. Zatim je imenovan predstojnikom kaptola, a 1595. naslovnim pečujskim biskupom, dok 1598. g. postade zagrebački biskup. Godine 1602. držao je u Zagrebu crkveni sinod. Te iste godine 24. XII. umro je i sahranjen u stolnoj crkvi. Pored ostalog bavio se i književnošću.

Prije potvrđenja za biskupa došao je u sukob s papinskom kurijom zbog neplaćanja anata i crkvenih taksa. U vezi s tim napisao je opširnu historijsku raspravu u kojoj je tvrdio da je sadašnja Hrvatska, tj. nekadašnja Slavonija, bila vojvodina mađarska još u doba kralja sv. Stjepana. Ovu raspravu sačuvao je Rafael Levaković, pa ju je kasnije tiskao Krčelić u svome djelu »Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae, tomus I« (1770). Od ostalih rukopisa sačuvala mu se je »Historia Obsidionis Petrinae et Cladis Szerdianae A. 1596«. (Arhiv zagrebačkog kaptola–Acta antiqua i A JAZU II b93: S. A.), koja je dosta oštećena. Drugo njegovo djelo »Historia obsidionis Sisciae« je izgubljeno. Za opsjedanje Siska Stepanić je dao podatke Istvanffyu za njegovu povijest.[473] Ta međusobna znanstvena suradnja Istvanffya s Nikolom Stepanićem Selničkim kao i davanje svoje biblioteke zagrebačkim isusovcima, s kojima je također bio u doticaju ukazuje da i njega možemo uvrstiti u ovaj zagrebački historiografski krug.

Inače, *Nikola* (mađ. *Miklós*) *Istvanffy* bio je mađarski potpalatin i historičar (Kissaszonfalva, zap. Ugarska 8. XII. 1538. — Vinica kraj Varaždina, 1. IV. 1615). Niže škole svršio je u Pečuhu, a humanističke i univerzitetske nauke u Padovi, Bologni i Grazu. Bio je odličan poznavalac klasičnih i gotovo svih europskih jezika kao i turskog. Pod vodstvom Nikole Zrinskoga Sigetskoga sudjelovao je u borbi protiv Turaka. Kasnije je bio tajnik ostrogonskog nadbiskupa Nikole Olaha (1562–8), a 1572. prešao je u kraljevsku kancelariju sudjelujući u rješavanju diplomatskih pitanja. (Upravo iz 23. VI. 1572. postoji u HDA u Zagrebu — Razne obitelji–kutija 10/K/ isprava iz kraljevske kancelarije na kojoj je potpisan car Maksimilijan II. i Nikola Istvanffy.) Stekao je povjerenje Rudolfa II. i postao član kraljevskog vijeća kao i komesar za uređenje uprave Erdelja. Imenovan je 1581. zamjenikom palatina i na tom je položaju do 1608, vršeći vlast palatina Ladislava Bánffya, koji je bio teško bolestan. Tom se je prigodom istakao kao odlučan protivnik protestantizma, a povukao se je iz političkog života kada je njegov najveći neprijatelj protestant Illyésházy izabran za palatina. Po majci je naslijedio posjed Vinicu kod Varaždina, pa je kao hrvatski velikaš sudjelovao u hrvatskim saborima.

---

[473] I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah..., Arkiv... IX, 236–238

Iza 1608. živi stalno u Vinici. Još 30. X. 1597. Istvanffy kao »locumtenens« izdaje uz tolike povelje u Vinici listinu na kojoj se nalazi njegov originalni potpis i pečat, a to on ponavlja i 1599. te 20. I. 1603. i 3. III. 1607. (HDA u Zagrebu–Spisi obitelji Oršić, kutija 4, F. 22 i kutija 13, F. 65 kutija 16 itd.), gdje je i umro (Gl. I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku IX, Zagreb 1868, 188–190, 235, 236; Holub, Istvánffy Miklós historiája, Szekszárd 1909; Vj. Klaić, Povijest Hrvata III/1, Prilog I, Zagreb 1911, te Révai Nagy Lexikona az ismeretek enciklopédiaja X, Budapest 1914, 679, 680, a slično piše EJ 4, 399, 400). Svoju čuvenu biblioteku (za cijelu ovu biblioteku pok. Istvanffya ban Juraj Zrinski 1624. g. izjavljuje da se nalazi u posjedu Jurja Draškovića: HDA u Zagrebu — Arhiv porodice Drašković — kutija 12) ostavio je zagrebačkim isusovcima, a kada je red ukinut, prenesena je u Sveučilišnu biblioteku u Budimpeštu (zanimljivo je da je i sam I. Kukuljević Sakcinski svojevremeno darovao neke Istvanffyeve rukopise »peštanskom muzeju«, gdje je čak M. Šufflay našao zbirku »Kodeks Istvanfijev 16. stoljeća«, SCD II, str. XX).

Nikola Istvanffy »de Kissaszonfalva locumtenens« ili »propalatinus« posjedovao je, kako je već rečeno, Vinicu koju su kasnije naslijedili Draškovići. Brojni izvorni podaci (napose pergamene) o članovima obitelji Istvanffy, podrijetlom iz Mađarske, a napose o Nikoli s velikim mnoštvom listina na kojima je njegov potpis i pečat, sačuvani su u arhivu obitelji Drašković (sada u HDA u Zagrebu napose u kutijama 8, 11, 12, 24, 29, 34, 41). Genealogija pak obitelji Istvanffy opisana je na jednom listu iz 18. st. Iz nje se vidi da je Nikola Istvanffy bio oženjen Elizabetom Both te da su imali same kćeri: Katarinu udatu za Đuru Keglevića, Evu za Ivana Draškovića i Ursulu za Ivana Lipcheia (HDA — Fond obitelji Sermage — kutija 65).

Potkraj života Istvanffy se na poticaj svojih prijatelja dao na pisanje povijesti suvremenog doba, koju je oporučno ostavio svome prisnom prijatelju kardinalu Petru Pázmányu, a ovaj ju je onda dao tiskati 1622. u Kölnu pod naslovom »Nicolai Istvanffi Pannonii historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV ab anno 1490 ad annum 1605«. Djelo je kasnije ponovno izdato 1665, 1685, 1724. u Kölnu, a 1758. u Beču, dok je u mađarskom prijevodu izašlo već 1622. godine. Istvanffy nije dovršio svoje djelo, ali je zadnje četiri knjige (Epitome libri XXXV–XXXVIII: S. A.) ostavio u izvacima, pa su isusovci S. Timon i F. Kazy 1724. dali tome djelu konačni oblik, iako to nisu učinili s nekim naročitim uspjehom.

Istvanffyevo djelo obuhvaća razdoblje od 1490. do zapravo 1606, tj. ide od smrti kralja Matije Korvina do Matije II. Habsburgovca. Ovaj je historičar prikazao razdoblje neposredno prije sebe i ono koje je proživljavao, u živio i sudjelovao. Znanje o ranijim događajima crpio je i iz izvora a napose za drugu polovicu 16. st. Nastojao je pisati »sine ira et studio«. No ipak nije nepristran, jer je obuzet legitimističkom vjernošću prema habsburškoj kući i privrženošću katolicizmu. Piše stilom rimskog historičara Tita Livija i zbog toga je i prozvan »mađarski Livije« (EJ 4, 399, 400). Šišić ide tako daleko u hvaljenju ovoga njegova djela da kaže kako se odlikuje »biranom latinštinom i velikim poznavanjem događaja o kojima govori, a naročito od druge polovice XVI. vijeka dalje«, te mu je ono »bez sumnje« jedan »od najdragocjenijih izvora ugarske i hrvatske historije« (F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925, 28).

I uistinu, kao historičar Istvanffy je ovim svojim djelom nadmašio sve starije ugarske i hrvatske pisce. Vrijednost njegova djela utoliko je veća što je bliže vremenu u kojem je živio. Samo ovo djelo važno je i za historiju Hrvata i Srba tih stoljeća (S. Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije. Srednji vijek, Zadar, 1978, 84, 124). Za hrvatsku povijest ono je jedan od najvrednijih narativnih izvora navedenoga razdoblja. Od događaja iz naše povijesti Istvanffy prikazuje dosta zorno bitku na Krbavskom polju (1493) i naročito daje mnogo podataka za borbu Hrvata s Turcima. Isto tako detaljno prikazuje borbu za Siget koji je branio Nikola Zrinski (1566), a onda govori i o seljačkoj buni Matije

Gupca (»Gubeciana seditio rusticorum anno 1573«), te o bitki kod Siska (1593), za koju mu je, kako je već rečeno, dao izvornu građu zagrebački biskup Stepanić. Gotovo svugdje usporedo ocrtava događaje u Slavoniji i Ugarskoj sve do 1606, značajne za obje zemlje.

Svakako bi bilo vrijedno da se to djelo, koje obuhvaća tri stoljeća ugarske i hrvatske povijesti kao i samu ličnost njenoga autora Istvanffya, detaljno obradi, povezavši sve to i s materijalom koji se čuva u navedenom HDA u Zagrebu, a napose u tamo pohranjenom arhivu obitelji Drašković s kojom je on bio tijesno povezan.

U Hrvatskom zagorju se po svoj prilici rodio i *Pavao Jagustić* g. 1578. Više nauke je učio u Beču. Zarana se posvetio svećeničkom zvanju, i postao župnik u Krapini. Zatim je ponovno otišao u Austriju te u Pragu i Beču odgajao princa Julija, nezakonitog sina cara Rudolfa II. Godine 1604. imenovan je zagrebačkim kanonikom, a 1607. rektorom hrvatskoga kolegija u Bologni, namjesto Benka Vinkovića. U Italiji je boravio skoro tri godine i tamo stekao još više naobrazbe. Godine 1608. papa Pavao V. imenuje ga apostolskim protonotarom. Bio je doktor prava i 1612. postao je zagrebački kanonik–lektor, 1615. prisjednik banskoga stola. Poslanikom za zajednički sabor biran je 1615. i 1617. Umro je u Zagrebu 4. IV. 1619. u 42. godini života.

Bavio se je i povješću, napose domaćom — i to crkvenom (O znamenitim osobama zagrebačke crkve). Svi su njegovi radovi izgubljeni, a sačuvani su samo neki fragmenti zahvaljujući Krčeliću. Jedno njegovo oveće djelo »Chronologia Illustrium Collegii Illyro–Hungarici Bononiae fundati ab A. 1553. per Reverendissimos dominos Rectores compendiose ac brevi calamo rerum memorabilium notitiam exhibens« navedeno je u rukopisnom zapisniku kolegija u Bologni. U tom je rukopisnom djelu Jagustić opisao događaje od 1604. do 1611, a pozabavio se i prilikama u Hrvatskoj i Ugarskoj (npr. Bočkajeva buna). Međutim, sve to je opisano u dosta kratkim crtama.[474]

Među bolje historiografe iz ovoga istoga kruga ubraja se *Benko Vinković*. U Jaski (Jastrebarsko) rodio se 1581. g. (prema Krčeliću 1573). Kako je bio vrlo bistar i pokazivao volju i ljubav za znanost, isusovci su ga odveli u Koložvar (Erdelj) gdje je bio odgajan na njihov način. Nakon toga je neko vrijeme predavao pitomcima zagrebačkog sjemeništa, a onda ide na daljnje nauke u Beč gdje je postao doktor filozofije. Vrativši se u domovinu imenovan je ravnateljem sjemeništa i zagrebačkim kanonikom. Godine 1606. postaje upravitelj hrvatsko–ugarskog kolegija u Bologni. U tome gradu je položio doktorat iz teologije i crkvenog i građanskog prava. U Zagreb se vraća 1609. i tada ga biskup Šimun Bratulić postavlja za začesmanskog arhiđakona i kanonika lektora. Kao dobar propovjednik upućen je u Međumurje gdje je nastojao istisnuti Lutherovu nauku. Godine 1617. dobio je hrvatsko–ugarsko plemstvo za sebe i za svoje rođake što mu je potvrdio Hrvatski sabor. Godine 1624.[475] imenovan je predstojnikom zagrebačke crkve. Hrvatski sabor ga je 1625. g. izabrao svojim poslanikom za zajednički sabor u Bratislavi, gdje je sa svojim drugovima čvrsto zastupao stav da Međumurje pripada Hrvatskoj ili gornjoj Slavoniji i da su njime uvijek upravljali knezovi Zrinski kao posebnim krajem. Ujedno je Vinković branio prava zagrebačke biskupije na Međumurje, gdje nema mjesta protestantima i kalvinistima. Njegov je govor u tolikoj mjeri razjario brojne pristalice ove vjere na Saboru da

[474] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 238–242. Prema pisanju Lj. Ivančana Jagustićeva »Chronologia illustris Collegii Ungaris–Illyrici, Bononiae fundati« kao rukopis se čuva u A HAZU (Podaci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924. Sabrao dr. Ljudevit Ivančan zagr. kanonik i kustos — tiskopis na pisaćoj mašini zasad u HDA). Naime Ivančan pod br. 62 svoga rukopisnog djela »Podaci...« navodi ovu Chronologiu kao izvor, kojim se je služio.

[475] Dana 29. III. 1624. umro je u Zagrebu prepošt i kanonik zagrebačkog kaptola *Baltazar Dvorničić Napuly;* pravo je završio na sveučilištu u Bologni, a onda je u Zagrebu osnovao privatnu školu za izučavanje prava. Hrvatski sabor ga je izabrao na čelo jednog odbora sa zadatkom da pregledaju i registriraju privilegije kraljevstva. O Dvorničiću je ostavio u rukopisu biografiju njegov mlađi suvremenik Georgius Peros, koji ju je sastavio 1739. g. Sada se nalazi u A HAZU (Vj. Klaić, Prilozi za historiju državnoga prava hrvatskoga, »Vjesnik kr. državnog arhiva« u Zagrebu III, Zagreb, 1928, 133 i bilj. 2).

su mu kosu i bradu iščupali. Takav postupak izazvao je revolt kod katoličkog svećenstva i Hrvata, pa nisu više htjeli ići na daljnje saborske sjednice. Za Vinkovića se zauzeo čak i sam kralj Ferdinand II. iza čega je uslijedilo kažnjavanje napadača.

Taj je vladar dodijelio Vinkoviću kao predstojniku zagrebačke crkve i njegovim nasljednicima naslov vranskog priora i opata sv. Margarete od Bele, što potvrdi papa Urban VIII. i dozvoli mu da nosi mitru. Kralj ga je zatim imenovao svojim tajnim savjetnikom. Hrvatski sabor ga 1626. izabire za svoga povjerenika u vezi s pravoslavnim stanovništvom. Te iste godine on se angažira na uređenju hrvatskog kolegija ili sjemeništa u Beču. Njegovim nastojanjem kupljene su za tu svrhu u Beču zgrade i vrt. Od 1624. do 1635. Vinković i dalje neumorno radi na uređenju ovoga zavoda i postiže puni uspjeh. Godine 1627. izabra ga Hrvatski sabor ponovno svojim poslanikom te zajedno s barunom Gasparom Konjskim pođe u Beč. Na Vinkovićevu molbu car imenova Hrvatima bana kojeg su željeli: Sigismunda Erdödya. Uz sve spomenuto Vinković je obavljao i druge poslove, a na crkvenom saboru u Trnavi hrabro je branio stari crkveni obred zagrebačke crkve i spriječio da se ukinu posebna hrvatska sjemeništa u Zagrebu, Beču i u Bologni. Na preporuku bana Erdödya kralj mu zbog zasluga podijeli opatiju sv. Jurja u Đakovu (tada u željeznoj županiji) i sv. Marije Kotorske (u zaladskoj županiji), a osim toga imenuje ga naslovnim pečujskim biskupom.

Kralj Ferdinand II. postavio ga je 2. V. 1637. za zagrebačkog biskupa. Ova nova čast donijela je Vinkoviću mnogo neprilika i borbi. Protiv njega su prvo ustali protestanti, a zatim i zagrebački kaptol. Također je bio u sukobu s krajiškim generalima i kapetanima zato što su oni počeli podizati razna naselja na njegovim imanjima a bio je u zavadi i s novim banom. U prenapregnutim odnosima bio je i s papinskom kurijom, jer je od njega tražila da plati neke takse za svoje potvrđenje. To se povlačilo punih pet godina i tek je 1642. g. Vinković potvrđen za zagrebačkog biskupa.

Prije toga, 1639, sazvao je Hrvatski sabor nakon smrti bana Erdödya, a 1640, kao kraljev povjerenik, uveo je u bansku čast Ivana Draškovića. Vinković je umro 2. XII. 1642.[476] u 62. godini života,[477] a prema Krčeliću pak to se dogodilo 28. IV. 1643. u 73. godini.[478] Sahranjen je u zagrebačkoj stolnoj crkvi.[479]

Vinković je bio vrlo okretan čovjek, poduzetan i borben, odlično je znao braniti prava svoje domovine i biskupije. Sva njegova književna djela sačuvana su u rukopisu. Prvo mu je »Notitiae Episcopatus et Episcoporum Ecclesiae Zagrabiensis«, sačuvano u starom prijepisu s originala, a manjka mu početak i »dospietak«[480] kako piše Kukuljević.

»Notitiae« su razdijeljene na 15 glava; prvoj manjka početak tako da se prelazi na utemeljenje zagrebačke biskupije po kralju Ladislavu i izgradnju stolne crkve. Osim toga pisac govori kako je

476 D. Farlati, Illyricum sacrum V, Venetiis 1775, 571–579 i I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 273–281. U HDA u Zagrebu (Varia–kutija 2) sačuvano je pismo Benka Vinkovića od 3. VII. 1641, upućeno iz Zagreba caru Ferdinandu III. U njemu se on potpisuje kao »Humillissimus in Domino Capellanus Benedictus Vinkouich episcopus Zagrabiensis«.

477 T. Kovačević, D. Farlati i I. Kukuljević datiraju njegovu smrt sa 2. XII. 1642 (I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 280 i bilj. 1).

478 Krčelić ispisuje taj datum Vinkovićeve smrti u svojoj rukopisnoj povijesti zagrebačke crkve, što Kukuljević pobija time što je Vinkovićeva oporuka otvorena i proglašena 17. XII. 1642. i drugo što je Vinkovićevim nasljednikom na biskupskoj stolici imenovan Matija Bogdan 11. IV. 1643. i to ukazuje da je »Vinković jur prije umro« (I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 280, 281, bilj. I). Međutim u HDA (Acta capitoli antiqua pod 99/6) s datumom 1643. nalazi se Vinkovićeva oporuka.

479 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 280. O njemu piše također već spomenuti Lj. Ivančan u svome rukopisnom djelu »Podaci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.« II, 491–499.

480 Nekad se ovaj spis nalazio u Kukuljevićevoj knjižnici, a sada je u Arhivu HAZU (sig. III d 110). Iako taj rukopis ima više historijskih netočnosti, ipak ga je zagrebački kanonik dr. Lj. Ivančan pretipkao u 4 primjerka te je neke pogreške i sam ispravio (J. Barle, Dr. Ljudevit Ivančan, Jugoslavenski istoriski časopis I/3 i 4, Ljubljana–Zagreb–Beograd 1935, 768).

Ladislav zavladao Slavonijom, tj. Hrvatskom, gdje je još bilo poganstvo. Posebno se bavi građenjem i dogradnjom stolne crkve kada je Toma Bakač bio njen upravitelj.

Vinković je dakle prvi potanko napisao povijest zagrebačke katedrale i njegovo djelo je kasnije služilo kao jedino vrelo Ritter–Vitezoviću, Marceloviću, Kovačeviću, Krčeliću i Farlatiju.

Drugo je njegovo djelo »Relatio et Informatio de Valachis et Episcopatu Valachorum seu Rascianorum, Legato apostolico ad Aulam Caes. Viennensem, Anno 1640. data«. Taj historijski spis podnesen papinskom legatu na bečkom dvoru Gasparu Mateu, atenskom nadbiskupu, sastoji se iz tri dijela. Prvi govori o vladiki i pravoslavnoj eparhiji uopće, drugi o njenom utemeljenju za sljedbenike pravoslavne crkve u zagrebačkoj biskupiji, a treći o načinu kako bi se nesjedinjeni sljedbenici te crkve mogli ujediniti s katoličkom crkvom.

Taj je izvještaj Vinković poslao na zahtjev spomenutog legata, pošto je njegov prijašnji izvještaj (1639) ležao u ladici kod cara.

U njemu on prikazuje kako je navedena eparhija nazvana »vratanjska«, zatim opisuje ličnost i djelovanje vladike Maksima Petrovića kao i njegovo svećenstvo i vjeru. Da bi se provelo sjedinjenje, po njegovu mišljenju, trebalo bi da se prvo odstrani tadašnji vladika (Petrović) i da se imenuje novi, ali taj bi trebao biti katolik.

Sjedinjenju bi mogli pridonijeti i krajiški zapovjednici, ako im se naloži da u tome pravcu djeluju. Oni bi, naime, trebali zabraniti dolazak kaluđera iz Turske u hrvatske krajeve. Za mjesto vladike preporuča svoga prijatelja Levakovića, zato što je on sposoban za tu čast. U nastavku izlaže kako bi stari kalendar mogao ostati, zatim da se katolički svećenici zamijene s pravoslavnim te da se podignu škole i unijatsko sjemenište u Zagrebu, gdje bi i novi vladika mogao stanovati. Na kraju navodi kakvu bi sve korist imali od te unije. (Taj rukopis kao i njegova nova kopija nalazili su se u Kukuljevićevoj knjižnici, a sada se čuvaju u A HAZU.)

Treće Vinkovićevo djelo »De Curia Episcopali et Monasterio Franciscanorum in Ivanich, deductio historica« (1641),[481] sadrži opis razaranja biskupskog dvora kao i njegovo prijašnje stanje. Zatim govori o samostanu sv. Ivana u Ivaniću, te o pustošenju istoga kao i o tome kako je taj samostan prešao u vlast zagrebačkih biskupa. Sve ovo je popratio iznošenjem pojedinih zgoda o tom samostanu. (I taj se rukopis nalazio u Kukuljevićevoj knjižnici, a danas je u A HAZU.)

Iako je ovo djelo dosta površno pisano, ipak ima važnih podataka za historičare.

Četvrti Vinkovićev spis govori o financijskom stanju hrvatskoga kolegija u Beču od 1626. do 1636. g. i sadrži značajne podatke za njegovu povijest.[482] (Kao i oni prvi rukopisi tako se i ovaj čuvao u Kukuljevićevoj knjižnici, a danas je u A HAZU.)

Osim spomenutih tema, Vinković[483] je pisao o starom obredu zagrebačke crkve i o nekim zagrebačkim kanonicima. Donio je i opširan životopis Baltazara Dvorničića nazvanog »Napuly« (1560–1624), zagrebačkog kanonika i predstojnika zagrebačke crkve.

Spomenutim spisima je danas izgubljen trag, međutim, njima su se još služili Kovačević i Krčelić.

Vitezović je pak zabilježio da je Vinković napisao još jedno djelo pod naslovom »Notationes Variae ex Documentis Literariis pro compilanda Historia Ecclesiae Zagrabiensis«, ali ni tome rukopisu nema do sada traga.[484]

[481] Objelodanio ga je J. Barle u »Vjesniku... zemaljskog arkiva« (XV, Zagreb, 1913, 3–10) pod naslovom »Biskup Vinković o biskupskom dvoru i franjevačkome samostanu u Kloštru Ivaniću« (iz rukopisa u nadbiskupskom arhivu).

[482] Povijest ovoga istoga kolegija pod naslovom »Historia Collegii Croatici Viennae fundati« napisao je 1737. g. zagrebački kanonik Vuk Kukuljević.

[483] Od Vinkovića su sačuvana 33 pisma, a onda i pismo upućeno njegovom sufraganu Rafaelu Levakoviću (HDA — Acta Capitoli antiqua 94/68, 91/36).

[484] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IX, 281–285

Sljedeći historiograf iz toga istoga kruga je častohlepni *Rafael Levaković,* Vinkovićev suvremenik i prijatelj. Rodio se je u Jaski oko 1590.[485] Vrlo mlad je stupio u franjevački red, pa je na preporuku Glavinića otišao u Rim (1622/3). Tamo se upoznao sa staroslavenskim i dobio volju da se bavi poviješću svoga naroda. U Rimu je našao mnogo svojih sunarodnjaka kao što su Ivan Tomko Mrnavić, Juraj Baraković, Bartol Kašić, Pavao Gučetić, Junije Palmotić, Ivan de Dominis i drugi. Sve do 1625. g. ostao je u tome gradu, a onda ga rimska kurija pošalje kao svoga tajnoga poslanika u Ugarsku s ciljem da dozna koliko koja biskupija ima dohodaka. Vrativši se u Rim bavio se je pripremanjem za tisak glagoljskih crkvenih knjiga, štoviše neke je prevodio i izdao glagoljicom na trošak rimske Propagande (misale, brevijare itd.).[486] Godine 1631. Levaković se u Rimu upoznao sa »sultanom Jahjom«, pretendentom na turski prijesto i tobožnjim sinom sultana Mehmeda III. (1595–1603), u kući svoga prijatelja Tomka Mrnavića, bosanskog biskupa, kako to sam opisuje u biografiji »sultana Jahje«. Naime, taj je avanturist, koji pokrstivši se dobi ime Aleksandar, živio neko vrijeme kao gost u kući Mrnavića, gdje se razbolio i Tomko ga je njegovao i liječio.

Iz razgovora sa Jahjom Levaković je stekao o njemu najbolje mišljenje pa su se čak i sprijateljili. Tada je »sultan« stao ovome fratru u najvećem povjerenju otkrivati mnoge tajne iz svoga burnoga života. Levaković je sve revnosno bilježio i onda sastavio prvo jednu grubu skicu, zatim je sve sredio, original zadržao za sebe, a jedan primjerak u prijepisu predao »Jahji« da mu učini zadovoljstvo, kako to sam kaže.

Zapravo postoje tri vrste Levakovićevih »La vita del Serenissimo Sultan Jachia Prencipe Catholico della Casa Ottomana«. Prva vrst opisuje događaje do blizu 1630, druga do 1640, a treća do 1646. odnosno od 1640. do 1646. g. Dva rukopisa tih »Vita« čuvaju se danas u Biblioteca civica di Udine, a treći rukopis ove biografije, koja sadrži pet poglavlja, nalazi se u kaptolskom arhivu u Splitu među ostavštinom historičara Ivana Luciusa.[487]

Kad se Jahja 1632. g. odlučio prebaciti na Levant, ovlastio je Levakovića da mu bude zastupnik, tj. da požuruje njegov posao u Italiji, a ujedno mu je ostavio i svoju oporuku.[488]

Oko 1636. Levaković je napustio Rim i otišao u svoju domovinu na poziv Vinkovića koji ga imenuje kanonikom i arhiđakonom zagrebačke stolne crkve (1637). Osim toga preporučio ga je caru Ferdinandu II. i ugarskom kardinalu primasu Pasmanu, te ga vladar postavi za naslovnog smederevskog biskupa. Budući da se je zagrebački kaptol opirao da Levaković kao franjevac postane njegov član, Vinković ga uputi u Rim da obojici isposluje potvrđenje za biskupa.

Tom prigodom se je okretni Levaković upoznao s brojnim crkvenim velikodostojanstvenicima, pa je bio predstavljen i samom papi Urbanu VIII. Pa ipak, u svojoj misiji je uspio samo polovično, naime, Vinković je konačno potvrđen za biskupa (1642) dok Levaković za sebe to nije mogao pribaviti.

No bez obzira na to papa ga šalje u Njemačku, Poljsku, Rusiju i Ugarsku gdje prisustvuje crkvenom saboru u Trnavi, saboru koji je radio na sjedinjenju katoličke i pravoslavne crkve i pripremao neke reforme u toj zemlji. Po povratku sa sabora nije dugo ostao u Rimu, već ubrzo ode u Hrvatsku, gdje je imenovan vikarom i po Vinkoviću bio predložen za vladiku.

---

485 Vjekoslav Stefanić bez ikakvih dokaza pretpostavlja da se je rodio »1597?« (EJ 5, Zagreb 1962, 521).

486 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 285–287. Prijepisi dvaju pisama Levakovića iz Arhiva Propagande fide u Rimu čuvaju se u SANU (Ispisi iz Vatikana dra Mihaela Gavrilovića I, br. 111 i II, br. 42). U prvom pismu (9. I. 1626) Levaković piše u vezi s tiskanjem crkv. knjiga ćirilicom i glagoljicom, a u drugom (1631?) se govori o pomoći Levakoviću za njegov prijevod misala na »ilirski«.

487 O tima trima »Vita«, gl. opširno S. Antoljak »Sultan Jahja« u Makedoniji, Godišen Zbornik na Filozofskiot fakultet na univerzitetot vo Skopje 13 (1960–61), 110–113 i bilj. 14–30.

488 S. Antoljak, o. c, Godišen... 13, 142

Za vrijeme svoga boravka u Hrvatskoj Levaković uređuje i pregledava biskupski arhiv u Zagrebu, bilježi povijesne podatke iz kojih je kasnije sastavio svoje rasprave o zagrebačkoj crkvi i biskupiji. Međutim, nije mogao dobiti pristup u zagrebački kaptolski arhiv, iako je Vinković u tome smislu intervenirao. Isto tako propade njegovo imenovanje za vladiku i kao što rekosmo nije ga rimska stolica potvrdila za biskupa »in partibus infidelium«.

Stoga Levaković u rujnu 1641. g. ode preko Ljubljane i Venecije u Rim odakle se dopisuje s Vinkovićem, koji ga tješi i bodri novim obećanjima. Međutim, on nastavlja s književnim radom, iako ne uspijeva ući u rimske arhive, kamo su bili pripravni da ga puste, ali uz uvjet da plati određenu svotu čemu on nije mogao udovoljiti, jer nije imao novaca.[489] U Rim je sa sobom doveo Nikolu Matkovića »Bugarina« koji je nosio »sultanu Jahji« pismo paše Temišvara i Silistrije kao i Matije Basaraba, kneza Vlaške.[490]

Uskoro umire Levakovićev prijatelj i zaštitnik Benko Vinković pa se fra Rafael morao odreći i kanonikata i arhiđakonata zagrebačke crkve, a i mnogih svojih lijepih nada. Tada se povukao u rimski franjevački samostan »Ara coeli« i potpuno se posvetio književnom radu.[491]

U međuvremenu vratio se »sultan Jahja« sa svoga putovanja po Europi i evo ga ponovno u Italiji, u mjestu Jesi (pokrajina Ancone), odakle je uputio pismo 4. X. 1646. Propagandi fide. U njemu uz ostalo predlaže da se obnovi primat Justinianae primae, tj. Ohrida[492] i da se ondje postavi nadbiskup koji će biti redovnik, učen, dobra života, Slaven, upućen u crkvene sabore i vješt obredu i ceremonijama »grčkim«. Po Jahjinom mišljenju tome prelatu treba podvrgnuti sve pokrajine i crkve upravo onako kao što je bilo u vrijeme cara Justinijana I. i još iza toga. On treba imati stalno sjedište kao i svi drugi biskupi i nadbiskupi. Stoga Jahja predlaže za taj položaj Hrvata fra Rafaela Levakovića. Sam Jahja se obvezuje da će za Levakovića i njegove svećenike dati ne samo berat nego i hatišerif, kako ih ne bi uznemiravali ni Turci ni Grci. Kad je Kongregacija dobila ovaj Jahjin list, odlučeno je u siječnju 1647. da se iznese na dnevni red. I tako Levaković bi postavljen za ohridskog nadbiskupa, a osim toga i za administratora prizrenske biskupije.

Na putu za Ohrid duže vremena se zadržao u Zadru i odgađao da nastavi putovanje. Ipak kolovoza 1648. krenuo je fra Rafael za Kotor, kamo je stigao 26. VIII. Odavde se spremao da pođe u svoju nadbiskupiju, ali ga je neki Andrija Nikić iz Sofije upozoravao da ne ide u Ohrid jer će izgubiti život. Tako se on iznenada vraća iz Kotora u Zadar. Tijekom listopada u tome gradu se je sastao sa Jahjom, koji mu se u prisutnosti sapatskog biskupa žalio da je vojnički zapostavljen i da Venecija zauzima negativan stav u odnosu na njegovu želju da sudjeluje u ratu što će se voditi s Turcima. U vezi sa tim Levaković je pisao mletačkom senatu zauzimajući se za Jahju i podupirući njegove planove u pogledu Albanije i Srbije. Nakon nekoliko mjeseci boravka u Zadru i druženja s Jahjom, Levaković ponovno

[489] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IX, 294–299

[490] S. Antoljak, o. c, 145

[491] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 301. Svakako je u vezi s Levakovićevim književnim radom zanimljiva pjesma koju je franjevac Daniel Grozdek nazvan de Tauris (Karlovac, oko 1600 — Ljubljana, 1. II. 1667) posvetio »Otcu Rafaelu Levakoviću, knjigočiji slovinskomu«, gdje ga hvali i slavi (I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah s one strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka, »Arkiv«... IX, 203, 204).

[492] Naime i Propaganda fide je prihvatila vjerovanje da je Ohrid rodno mjesto cara Justinijana, tj. da je to Justiniana prima. No danas je sasvim jasno da taj grad to nije, a gdje se nalazila Justiniana prima ni danas se točno ne zna (S. Antoljak, o. c, 148, bilj. 237). Zanimljivo je da još u veljači 1640. papa Inocent upućuje bulu Rafaelu Levakoviću »Archiepiscopo Acridae, seu primae justinianae« da nanovo izda ilirski brevijar, koji je prije nekoliko godina papa Urban naredio da se tiska (Arhiv Propagande fide u Rimu — III — Albania–Macedonia Servia Dalmatia ed Illiroco 1648 — No 264, 1. 589–592). To bi značilo da je Levaković tako tituliran već 1640. tj. 7 godina prije nego što je službeno postavljen u tu čast. Međutim kako je poznato, 1640. godine je papa Urban VIII. (1623–1644), a Inocent X. postaje papa tek 1644, tj. poslije smrti Urbana. To nam dokazuje da je ova bula netočna i da takva titulacija Levakovića za g. 1640. otpada.

otplovi za Kotor, gdje se je sastao s episkopom Simeonom i s njim zajedno pošao u unutrašnjost Crne Gore mjeseca veljače 1649. g. Dokle su stigli nije poznato.

Prema I. Kukuljeviću Sakcinskom, Levaković je 1649. g. boravio u Rimu i oko 1650–1653. umro u tom istom gradu u »Ara coeli«, [493] J. Radonić pak bez ikakvog dokaza piše da je Levaković umro 1649. »u Zadru ne sagledavši svoju rezidenciju, tj. ni Prizren ni Ohrid«. I. Dujčev navodi, služeći se Fermendžinom, da je umro početkom prosinca 1649. Međutim, iz jednoga suvremenoga izvora vidi se da je Levaković još u veljači 1649. g. boravio u Kotoru i da je u ožujku iste godine stavio svoj potpis na listi popisanih stvari iz ostavštine svoga prijatelja Jahje koji je umro u tome gradu (12. III. 1649). Levaković je, kako izvještava jedan suvremeni izvor, umro 1649. Sve svoje stvari je ostavio, kako se govorilo, kod Giovannia Domenica Verusio, kojem je bila povjerena štamparija Propagande fide u Rimu. Za Levakovićeva nasljednika na ohridskoj stolici postavljen je u veljači 1651. g. Andrija Bogdani, svećenik u Prištini (umro 1675). Taj nam podatak kazuje da Levaković te godine nije više bio u životu. Međutim, sofijski nadbiskup Petar izvještava 10. II. 1655. da je fra Rafael Levaković na putu iz Rima prema Ohridu umro u Zadru. Prema dokumentu od 3. VII. 1650. kada je Bogdani predložen za ohridskog nadbiskupa papinskoj kuriji,[494] najvjerojatnije je te 1650. g. Levaković i umro.

Vj. Stefanić donosi da se to dogodilo u Zadru oko 1. XII. 1649.[495] Svakako, točan datum njegove smrti dosad nije utvrđen.

Levakovićeva historijska rukopisna djela mogu se podijeliti na sačuvana i zasad izgubljena.

1. Sačuvana rukopisna djela

Na prvom se mjestu ističe njegova »Historiola Episcopatus et Dioecesis Ecclesiae Zagrabiensis« (dva stara prijepisa nalazila su se u Kukuljevićevoj knjižnici, a sada u A HAZU[496] dok je Levakovićev autograf bio pohranjen u knjižnici Lj. Gaja pod naslovom »Historiola Episcopatus et Dioecesis Zagrabiensis cum aliis historicius notatis et fragmentis ejusdem Auctoris«, čiji je izvorni rukopis dobio Krčelić 1748. g. u Beču. Stariji prijepis tog djela, za koji misli Kukuljević da ga je pisao kanonik Toma Kovačević, sadrži Levakovićeve autografske bilješke. Građu za ovu »Historiolu« uzeo je autor iz biskupskog arhiva u Zagrebu, a skupio je dosta, iako zbrkano, izvora i u Rimu.

Međutim, rad na tome spisu je morao prekinuti, jer mu zagrebački kanonici nisu htjeli poslati potrebno gradivo. To je Levakovića jako boljelo pa se tuži Vinkoviću (16. VIII. 1642) kako Mađara Inhofera pomažu sa sviju strana Ugarske te da će zbog toga hrvatska povijest i dalje ostati u tmini.

[493] I dok ovako piše Kukuljević, Krčelić začudo tvrdi da je Levaković otišao u Dalmaciju i postao zadarskim nadbiskupom (I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 305), što nema nikakve izvorne podloge.

[494] S. Antoljak, o. c, 157, 158, 160, 163, 160, 161, bilj. 344

[495] EJ 5, 521. Međutim i već spomenuti Lj. Ivančan u svom rukopisnom djelu »Podaci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924« (II, 537–640) kada piše opširno o Rafaelu Levakoviću, stavlja bez oklijevanja kao godinu njegove smrti 1650. ne navodeći gdje je preminuo.

[496] Tako »Historiola de fundatione episcopatus Zagrabiensis et structura ecclesiae cathedralis« kao »fragmentum« pod sig. II d 60, a »Historia episcopatus et ecclesia zagrabiensis« također »Fragmentum« pod III d 152. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3339) ta Levakovićeva »Historia episcopatus ecclesiae Zagrabiensis« je s. 1. i po svoj prilici prijepis. U A HAZU se čuva i spis »De jure patronatus Rerum Hungariae et de reditibus Episcoporum Regni Hungariae A. 1625.« (Nekad u Kukuljevićevoj knjižnici, dok je original — po mišljenju Kukuljevića — pohranjen u nekadašnjoj bečkoj dvorskoj biblioteci), koji je Kukuljević pogrešno pripisivao Levakoviću. Prema pisanju Krčelića i Engela ta je radnja izazvala veliku poviku Mađara protiv Levakovića, koji ju je podnio rimskoj kuriji u obliku izvještaja (I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 308). Međutim, J. Šimrak je 1926. u jednom svome radu ukazao da je taj spis sastavio Karlo Caraffa, biskup Averske i papinski nuncij u Beču (1621–1629), što je prihvatio i J. Radonić (Jeronim Pastrić, istorik XVII veka, Glas SAN, CXC, Beograd, 1946, 87).

Treba podvući da je Levaković ovo svoje djelo pisao u dva maha. Jedanput kraće, drugi put opširnije. Prva, kraća rasprava, dijeli se samo na dvije glave i to: 1. De fundatione Ecclesiae et Episcopatus Zagrabiensis (u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu — R3681) i 2. De structura et qualitate Ecclesiae Zagrabiensis. Podatke za prvu glavu uzeo je iz Ivana Goričkoga, pisca 14. st., a koristio je i razne listine. Osim što spominje utemeljenje zagrebačke crkve i biskupije, opisuje ovdje i stari Zagreb. U drugoj glavi govori o samoj crkvi i sasvim ukratko daje historijske podatke o njoj počam od kralja Ladislava pa do biskupa Osvalda (druga polovica 15. st.).

Slijedi jedna poveća rasprava pod naslovom »Alia eiusdem Scriptoris Historia« podijeljena na pet glava: 1. De Ecclesiae Zagrabiensis Fundatione. 2. De ubi, seu loco fundationis. 3. De tempore fundationis Episcopatus Zagrabiensis. 4. Descriptio Ecclesiae Zagrabiensis (inchoata sed non finita) i 5. Paria fundationis Episcopatus Zagrabiensis.

Ako se usporedi ta povijest s Vinkovićevom, onda će se vidjeti da ju je svaki na svoj način pisao. Vinković se razlikuje od Levakovića što je slijedio svoga suvremenika Ivana Tomka Mrnavića, s obzirom na staru hrvatsku povijest, dok se je Levaković služio boljim piscima i izvorima.

Obje ove Levakovićeve rasprave je upotrijebio Krčelić i potpuno iscrpio bilješke o utemeljenju zagrebačke crkve, dok je Farlati od riječi do riječi priopćio cijeli njegov opis crkve.

Nesumnjivo ta rasprava »Alia...« ima i danas vrlo važnih podataka za hrvatsku crkvenu povijest te može služiti kao dobar izvor. Daljnji Levakovićev rad »De Erroribus Bonfinii et aliorum Scriptorum Hungariae Collecti per me fr. Raphaelem Croatam« (nalazio se je u knjižnici Lj. Gaja, a sada u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, dok je prijepis nekad bio u Kukuljevićevoj knjižnici a danas je u A HAZU — III. d 193) sastoji se iz sedam glava:

1. De Emerici (Regis) obitu
2. De Ladislai obitu et creatione
3. De Andrea Hierosolymitano
4. De Bela quarto
5. De Stephano Belae filio
6. De Ladislao IV
7. De Andrea III

Ovdje Levaković ispravlja Bonfinijeve kronološke pogreške, ali ne ulazi u kritiku njegova prikazivanja. Zapravo ta je rasprava gotovo bez ikakve vrijednosti.

»Ordo et Series Cleri Dioecesis Zagrabiensis 8. Martii 1574. in Synodo« je dosta važna rasprava o sinodu svećenstva zagrebačke biskupije u 1574. g. gdje se navodi i točan popis župa, a osim toga vidi se i to u koliko se župa glagoljalo.

»Tituli librorum quos festino pede Zagrabiae percurrere licuit A. 1641«, sadrži u obliku bilježaka samo dvije tri knjige koje je Levaković rabio 1641. g.

»Mensura Ecclesiae Zagrabiensis« izražava duljinu, širinu i visinu zagrebačke stolne crkve. Prvo je po Levakovićevom zahtjevu to učinio neki kipar, a kasnije ju je i sam premjerio.

»Abbatiae S. Benedicti, Ord. Cisterciensis, Praepositurae saeculares, Canonici Regulares, Praemonstrantenses, Cruciferi, Templarii, Dominicani Ordo S. Francisci, S. Pauli, S. Augustini in R. Slavoniae« sadrži popis raznih opatija i redova u kraljevini Slavoniji te predstavlja vrijedan prilog za historijsku znanost. »De Bonis per Valachos occupatios« je popis »vlaških« novih mjesta i ima također svoju vrijednost [izvorni rukopis tih šest radnji (od »De jure...« do »De Bonis...«) pod zajedničkim naslovom »Miscellanea« nalazio se je u Gajevoj knjižnici, a sada je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, dok su prijepisi bili pohranjeni u Kukuljevićevoj knjižnici, a danas u Arhivu HAZU–III d 193, zapravo pod ovakvim naslovom: De episcopatibus regni Hungariae et Croatiae ordo

et series cleri Zagrabiensis in synodo 1574. abbatiae diversae connotantur super bonis Valachos occupatis].

Izvorni pak rukopis »Copiae multorum Diplomatum Regiorum partim ex ipsis Originalibus, partiln authenticis Instrumentis exscriptorum« nalazio se je u Gajevoj knjižnici, a sada je pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[497]

U A HAZU čuva se rukopis rasprave »Historia Provinciae seu Bonorum Ven. Cap. Zagr. Sisciensium«[498] i »Historia Rebellionis Stibrensis«.[499] Za te rukopise je Kukuljević sasvim pogrešno držao da su Levakovićevi.[500]

2. Zasad izgubljena rukopisna djela

Kao prvo bi bilo »Conceptus Originales manu mea scripti in rebus arcanioribus ad plures S. R. E. Cardinales et apostolicum Nuncium«. Zatim »Schismatis destructio ad reducendos et uniendos cum Romano Pontifico Schismaticos«. U »Adversia ad tres Illyria« zabilježio je Leваković neke događaje iz svoga vremena i o Vinkoviću, a također je ovdje uvrstio važan spis zagrebačkog biskupa Nikole Stepanića Selničkog, u kojem je ovaj prelat tvrdio da je Slavonija nešto sasvim drugo nego Hrvatska i da je ona nekad bila vojvodina Ugarske. Svim ovim rukopisima zameo se trag, iako se zna da ih je Krčelić ostavio zagrebačkoj akademijskoj knjižnici.

»Dialogus de Antiquorum Illyricorum lingua cum Tractatu de Patria S. Hieronymi« Levaković je posvetio kardinalu Barberiniju, dokazujući da su stari Iliri Slaveni. Kardinalu se je svidio ovaj spis samo je savjetovao autora da raspravu o rodnom mjestu sv. Jeronima razdijeli na glave. Međutim, na sugestiju nekih svojih prijatelja fra Rafael je odustao od namjere da tiska taj spis, pa je čak i sam rukopis nestao.

Za djelo »Historia Universalis de Illyrica natione et eiusdem vera Origine« koristio se s više od 500 pisaca, koje je kradomice uspio pregledati u rimskim knjižnicama, dok u tamošnje arhive nije mogao ući, jer nije imao novaca.

Ostale Levakovićeve rasprave su isto tako samo po naslovu poznate: »Commentarii Ecclesiae Jagatriensis« (?), »Annales Regni Hungariae«, koje navodi Ljubić, dok spis »De obventionibus Urbarialibus Episcopo Zagrabiensi a quavis possessione debitis« citira Engel. Iz jedne pak Levakovićeve bilješke doznaje se da je on sabirao građu ne samo u zagrebačkom biskupskom već i u pečujskom arhivu te je odande povadio i prepisao mnoge važne podatke za historiju (oko g. 1632–1634).[501]

Zadržavajući se u Kotoru i Zadru bavio se je prepisivanjem historijskih izvora kao što su: Ljetopis Popa Dukljanina i Historia Salonitana te i ćirilskom korespodencijom za mletačkog providura.[502] Dosta je teško odrediti pravo mjesto Levakoviću u hrvatskoj historiografiji. Svakako mu se ne može poreći da nije bio kritičan i da se nije služio arhivskom građom. Dapače on je u tome poslu pokazao

[497] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 305–310

[498] Šišić izvorno ukazuje da je ovaj spis sastavio T. Kovačević (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, Ljubljana–Zagreb–Beograd 1936, 19).

[499] Neobično je da T. Smičiklas ubraja kao Levakovićeve rukopise uz Historia Rebellionis Sisciensis 1653. i Rebellio Stibrensium 1633–34 /Arhiv HAZU — XV–45 — Ostavština T. Smičiklasa — C. Rukopisi. 3 b. Scriptores — Sign. IV. c. 15/. U A HAZU (III d 193) nalazi se i rukopis »Descriptio civit. Zagrabiensis«, koji se također pripisuje Levakoviću, dok »Vita sancti Domni primi Salonarum in Dalmatia Archiepiscopi Ex vetustate breuiario Salonico manuscripto desumpta, atque in Latinam Linguam translato Per fr. Raphaelem Croata, min. de Obstia« kao rukopis je danas pohranjen u HDA u Zagrebu (M S C–kutija 8, III, 313–314. Zapravo to je Zbirka Fanfogna–Garagnin).

[500] Jugoslavenska knjižnica J. K. S. u Zagrebu..., 10

[501] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 310–312

[502] EJ 5, 521

mnogo volje i smisla; još prije Luciusa shvatio je važnost dokumenata pohranjenih u rimskim arhivima i bibliotekama koji su mu nažalost bili nedostupni uslijed već navedenih razloga.

Najveća je šteta što su izgubljena neka njegova djela, jer bi nam sasvim sigurno ona omogućila da stvorimo još jasniji sud o njegovoj vrijednosti kao historiografa.[503] Ali i na temelju onoga čim raspolažemo sigurno je da Levaković zaslužuje da mu se dade veća važnost nego što je to dosad učinjeno.

[503] I dok T. Smičiklas za neke njegove rukopise piše da su od male ili nikakve vrijednosti (Arhiv HAZU — XV–5 — Ostavština T. Smičiklasa C. Rukopisi 3. b. Scriptores — pod Levaković), dotle Vj. Štefanić za Levakovića tvrdi da je bio ambiciozan diletant u historiji i filologiji, te su njegove zablude o autohtonosti Hrvata i njihovoj identičnosti s Ilirima, kao i zabluda o Jeronimu, tobože autoru glagoljice, danak vremenu (EJ 5, 522).

DRUGA POLOVICA 17. STOLJEĆA

Poslije sklapanja Westfalskog mira (1648) ban Nikola Zrinski (1647–1664) ne samo da brani Hrvatsku od novih navala Turaka, nego i čuva prava kraljevine koja umanjuje car Leopold I. (1657–1705), sin Ferdinanda III.

Leopoldova duga vladavina odiše duhom krajnjeg apsolutizma i centralizma pa je bečki dvor htio Hrvatsku i Ugarsku izjednačiti sa svojim provincijama. Zato je caru došao nezgodno rat s Turskom, u kojem su braća Nikola i Petar Zrinski svojim junaštvom zadivili Europu.

Nakon poraza velikog vezira Ahmeda Köprölija (Ćuprilića) kod sv. Gottharda (1664), car Leopold sklopi vrlo nepovoljan mir sa sultanom u namjeri da skrši moć hrvatskih i ugarskih velikaša, čiji je duhovni vođa postao Nikola Zrinski.

No usred priprema da se što uspješnije izvede urota protiv habsburškog dvora pogine na neobičan način u lovu nedaleko od Čakovca Nikola Zrinski, »utjeha Ugarske, svjetlo Slavonije, očinji vid Hrvatske, potpora Dalmacije, srce Europe, slava kršćanstva, štit carstva, užitak papinstva i najjači zaštitnik općeg dobra i primjer svakog ljudskog nastojanja«, kako ga je nazvao lepoglavski pavlin Kery.

Sada Leopold imenuje banom Petra Zrinskog, koji nastavlja djelo svoga brata, proširuje i učvršćuje oslabljene veze s ugarskim velikašima, a osobitu pažnju posvećuje vezama s Francuskom. No već 1668. između pariškog i bečkog dvora dolazi do nagodbe o diobi španjolske baštine i nakon četvorogodišnje dvolične igre Francuska ostavlja bana Petra na cjedilu. Napušteni hrvatski velikaš pokušava uspostaviti veze s Venecijom i Poljskom, a onda učini fatalan korak da se nagodi s Turskom planirajući da će pomoću nje osloboditi Hrvatsku habsburškog gospodstva, a ugarsko–hrvatskim kraljevstvom bi vladala dinastija Zrinski, priznavajući suverenitet Porte.

Ali sultan je izigrao Zrinskoga tako što je o svim pregovorima s njim obavijestio bečki dvor, a Zrinski ne znajući za to stade se spremati na bunu i kupiti vojsku uz pomoć ženina brata Frana Krsta Frankapana.

Kad je Zrinski uvidio da ga Turci varaju, on se zajedno sa Frankapanom uputi u Beč, gdje im obojici nakon presude odrubiše glave (30. IV. 1671) unatoč prosvjeda pape i nekih europskih vladara (izuzev francuskoga kralja).

Tako je austrijskom dvoru uspjelo da se konačno riješi dviju najmoćnijih hrvatskih feudalnih obitelji koje su neko vrijeme upravljale hrvatskim zemljama i bile nosioci hrvatske državnosti.

U razdoblju od 1645. do 1669, tj. u doba Kandijskog rata, Mlečani su se ispočetka u Dalmaciji ograničili na defenzivu. No već od 1647. započinju s napadima i 1648. zauzećem Klisa Mlečani dobivaju ključ primorske Dalmacije i prošiše svoju vlast do Neretve. Godine 1649. osvojiše Risan u Boki kotorskoj.

Međutim od 1657. g. pa dalje Turci ugrožavaju predjele oko Zadra, Šibenika i Splita. To se nastavilo i idućih godina u neprestanom ratu između Venecije i Turske. No padom, zapravo kapitulacijom Kandije (6. IX. 1669) okončao se taj dugotrajni rat. Venecija je izgubila otok Kretu, a u Dalmaciji je zadržala osvojeno (linea Nani, acquisto vecchio).

Kako je još 6. IV. 1667. Dubrovnik stradao od potresa, mletačka vlada htjela je to iskoristiti, tj. da se Dubrovnik preda njenoj vlasti. Turci su također željeli i pokušali osvojiti Dubrovnik. Dubrovačka Republika je, međutim, znala sve to vješto spriječiti i dalje sačuvati svoju slobodu.

Zamisao bečkog dvora da se Hrvatska otcijepi od Ugarske i da se sjedini s austrijskim nasljednim zemljama, propada u času kada je buknuo novi turski rat (1683–1699). U ovom ratu za oslobođenje hrvatskih i ugarskih zemalja zapaženo sudjeluju i Hrvati, nakon turskog poraza pod Bečom (12. IX. 1683). Rat protiv Turske se je nastavio, a u savez Austrije i Poljske stupi i Venecija (5. III. 1684) s ciljem da proširi svoj teritorij u Dalmaciji.

Venecija također pokušava prodrijeti u dubrovačko zalede, zato Dubrovnik, da bi se spasio tih novih planova Venecije, sklapa uz posredovanje Španjolske sa carem Leopoldom ugovor, po kojem ga ovaj prima pod svoju zaštitu (1684).

Hrvati sada provaljuju u Slavoniju gdje su Turci bili poraženi od fra Luke Ibrišinovića kod Sl. Požege (1683) i veći dio Slavonije izgubili. Tako Una postaje granica prema Bosni, Lika i Krbava se također oslobađa od Turaka (don Marko Mesić), a u Dalmaciji Venecija osvaja Sinj (1685), Herceg Novi (1687), Knin, Vrliku i Zvonigrad (1688). Sve ove pobjede su imale snažnog odjeka u Zadru, gdje je bilo sjedište mletačkog generalnog providura za Dalmaciju i mletačku Albaniju (Boku kotorsku).

I dok Venecija, služeći se domaćim stanovništvom koje je mrzilo Turke, nastavlja nizati vojne uspjehe u Dalmaciji, Turci pobijeđeni kod Slankamena (1691) morali su sasvim napustiti Slavoniju. Sjajna pobjeda nad Turcima kod Sente (1697) i provala u tursku Bosnu, što ju je izveo vojskovođa princ Eugen Savojski, prisilila je sultana da sklopi mir s Leopoldom I. u Srijemskim Karlovcima (27. I. 1699). Po tome miru car je dobio Ugarsku bez Banata, Hrvatsku do Une, Slavoniju do Save (osim jugoistočnog Srijema), a Venecija dobiva gotovo sve ono što je osvojila za vrijeme toga ratovanja (Knin, Sinj, Vrlika, Vrgorac, Čitluk, Gabela) i tako se na ove čisto hrvatske predjele proširi ime Dalmacija (acquisto nuovo). Što se tiče Dubrovnika on je i dalje uživao austrijsku (od 1684) i tursku zaštitu samo s tom razlikom što je nakon 1699. g. prestao plaćati danak ugarsko–hrvatskom kralju, dok je Porta svoj dio uzimala. Time Dubrovnik nije izgubio karakter suverene države koji je Venecija pokušala ugroziti od 1684. do 1699. g.

SJEVERNA HRVATSKA

U tzv. zagrebačkom historiografskom krugu, ali samo u drugoj polovici 17. stoljeća, zauzima mjesto *Petar Petretić*. Prema Farlatiju, on se rodio u Sošici (žumberački kraj) 1604. g. dok Krčelić piše da se Petretić rodio u Ivaniću. Potjecao je od siromašnih roditelja i za njega se osobito brinuo zagrebački biskup Petar Domitrović, rodom također iz Ivanića. On je i doveo Petretića u Zagreb, tu ga je jedno vrijeme školovao, zatim ga je poslao u hrvatski kolegij u Beču da tamo uči teologiju. Godine 1632. Petretić postaje zagrebačkim kanonikom i upraviteljem hrvatskog kolegija, a 1635. vraća se u Zagreb. Do 1637. g. vrši dužnost upravitelja tamošnjeg svećeničkog sjemeništa.

Čak 1637. kao zastupnik zagrebačkog kaptola sudjeluje na ugarsko–hrvatskom saboru, a 1640. biskup Vinković ga imenuje kalničkim arhiđakonom. Kad je mjesto Vinkovića došao biskup Martin Bogdan, on Petretića postavlja za predstojnika zagrebačke crkve, a nakon smrti Bogdana kralj Ferdinand III. imenuje ga zagrebačkim biskupom (1648), što i papa potvrdi (1649). Zanimljivo je da su se za ovu čast natjecali mnogi, a među njima i kanonik Juraj Rattkay Velikotaborski. Petretić je svečano za biskupa posvećen (1649) a kralj ga te iste godine odredi za svoga povjerenika da uvede u bansku čast kneza Nikolu Zrinskoga. U početku su knez i prelat došli u sukob radi nekih crkvenih posjeda, ali već 1651. g. obojica su međusobom postali tako dobri da na molbu Zrinskoga Petretić predsjeda Hrvatskom saboru.

Osim neprilika koje je imao s krajiškim generalima zbog Ivanića, glavna Petretićeva borba i životna preokupacija bila je da provede uniju pravoslavne i katoličke crkve u Hrvatskoj. U ostvarenju toga cilja bio je do krajnosti uporan i beskompromisan tako da je prema onim pravoslavnim svećenicima, koji se nisu htjeli pokoriti njegovoj vlasti, pokazao upravo nesmiljenu strogost.

Petretić je inače bio za svoje doba učen čovjek i podupirao je književnost. Usto je zagrebačku stolnu crkvu dao ukrasiti slikama, orguljama i kipovima. Nije zaboravio ni druge crkve, a bio je široke ruke u darivanju pojedinih biskupskih imanja.

Car Leopold I. imenuje ga 7. VII. 1667. kaločkim nadbiskupom. Međutim, te iste godine 12. X. 1667. poslije duže bolesti on umire u Zagrebu, gdje je i sahranjen u stolnoj crkvi.[504]

Petretić je napisao nekoliko književnih djela na hrvatskom i latinskom jeziku.

---

504 D. Farlati, Illyricum sacrum V, Venetiis 1775, 580–585; I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 312–316. Gl. i Lj. Ivančan, Podaci... (II, 530–533). U HDA u Zagrebu (Arhiv obitelji Drašković–Kutija 38–Archivum minus f. XXXVII, br. 1522) sačuvano je pak pismo biskupa Petra Petretića, koje je uputio caru 14. I. 1650. iz Zagreba zbog posjeda Brezovice i pitanja njegova nasljedstva.

Od njegovih povijesnih radnji treba spomenuti »Historia de Valachorum in Confiniis Regni Slavoniae degentium, Episcopatus origine, progressu et effectibus« (nekad u Kukuljevićevoj zbirci, a danas u Arhivu HAZU pod II[d 51]), pisanu oko 1660. godine.

Ta »Historia«[505] počinje od 1608. i 1609. g. kada su se Srbi (Valachi sive Rasciani nec ut verius dicam Serviani) počeli doseljavati iz Srbije u slavonsku Vojnu krajinu. Zatim opisuje ličnost i djelovanje arhimandrita Vratanje prema njemu (Petretiću), kao i Vratanjinih nasljednika i njihov odnos. Okosnica toga djela je dokazivanje caru u obliku izvještaja kako je suvišno utemeljiti episkopiju za Srbe i primati pravoslavne i svećenstvo na teritorij carstva, jer se na taj način onemogućava unija. Ujedno predlaže tko bi mogao biti vladika, a smatra da svidničku biskupiju treba ukinuti. Dakle, namjera te Petretićeve rasprave jest da dokaže kako vlast pravoslavnog svećenstva treba dokrajčiti i da sve sljedbenike te crkve treba podvrgnuti papi.

Druga mu je radnja »Relatio de Episcopatu Svidnicensi anno 1667. Caesari facta«, napisana u istoj namjeri kao i prethodno spomenuta. Oba ta spisa imaju vrijednost za povijest unijatske biskupije u Križevcima i popunjuju Vinkovićeve rasprave.

Petretić je, prema Krčelićevoj tvrdnji, napisao i »Povijest Marče«. No Kukuljević misli da je tu riječ o onoj prvoj Petretićevoj radnji.[506]

Navedeni pisci iz zagrebačkog kruga su se ipak samo parcijalno bavili hrvatskom poviješću, tako da je prvu povijest Hrvata napisao *Juraj Rattkay Velikotaborski* pod naslovom »Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, objavljenu u Beču 1652. godine.

Obitelj Rattkay potječe iz mjesta Ratka na rječici Balog, pritoci Šaju u nekadašnjoj gömörskoj županiji u sjevernoj Ugarskoj. Rattkayi su bili po svoj prilici slovačkog podrijetla i po navedenom mjestu prozvaše se »de Rathka«, a prvi puta se nazivaju 1504. g. »Rathkay«, što je isto.

Po sačuvanim izvornim spomenicima Rattkayi se javljaju već 1400. Jedan od članova te obitelji po imenu Pavao Rattkay bio je kapetan četa bana Ivaniša Korvina i vojevao je u mnogim ratovima »za obranu hrvatske kraljevine«, što je i sam Ivaniš priznao. Godine 1502. taj ban mu izdaje darovnicu po kojoj dobiva u posjed imanje Jurketinec, a iste godine i grad Veliki Tabor. Stjecanjem ovoga posjeda u Hrvatskoj, obitelj Rattkay uzima naslov »de Nagy Tabor«.

Poslije smrti Ivaniša Korvina (1504) morali su Rattkayi izdržati mnoge borbe da bi održali darovana imanja. Stoga su bili prisiljeni od kralja tražiti ponovnu darovnicu za ove svoje posjede (1513), a 1524. g. povećavaju svoj posjed jer su kupili i Mali Tabor. Godine 1559. braća Petar i Pavao (zagrebački kanonik) dobiše od cara Ferdinanda I. barunsku čast. Štoviše, car Petru izdaje, u znak priznanja za njegovu veliku hrabrost, kraljevsku darovnicu kao i potvrdu za njegova imanja, a 1578. potvrđen mu je i obiteljski grb.

Kako se je tri puta ženio, to je time proširio svoje potomstvo, a i posjede. Jedan njegov sin po imenu Stjepan postao je isusovac, kći Ana se udala za Pavla Gregorijanca, a drugi sin Juraj oženio se je Eufrozinom Pallfy. Iz toga braka Juraj je imao tri sina: Nikolu, Pavla i Sigismunda. Nikola je, kao i stric mu Stjepan, također postao isusovac i proputovao mnoge zemlje, između ostalih Siriju, Indiju i Tibet gdje je vidio Dalaj Lamu.

Osim Stjepana, Ane i Jurja, njihov otac Petar je imao još jednog sina, po imenu Ivana. On je pak imao četiri sina: Petra, Šimuna, Franju i Gašpara i još četiri kćeri. Ivanov sin Petar bio je oženjen Barbarom Erdödy i iz toga braka potječu Juraj, budući historiograf, i kći Elizabeta.

---

[505] Citirajući naslov ovoga rukopisa Smičiklas je naveo uz signaturu da je to »veoma zanimivo i važno za XVII vijek« i da ga on treba dati »prepisati« (Arhiv HAZU — XV- 45 — Ostavština T. Smičiklasa — C. Rukopisi — 3 b).

[506] I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 316–325

Juraj Rattkay rodio se je 1612.[507] i to, kaže Šišić, »po svoj prilici u gradu Karlovcu, gdje mu je tada boravio otac kao krajiški časnik«.[508] Međutim, M. Kurelac stavlja da mu je rodno mjesto Veliki Tabor.[509]

Mladi Juraj učio je škole prvo u Grazu, a onda teološke nauke na hrvatskom sjemeništu u Beču; potom stupi u isusovački red, ali uskoro mu to omrazi i nije htio dalje ostati već postade svjetovni svećenik.

Još u svojoj 28. godini života izdao je u Beču kod Grgura Gelbhalza (1640) djelo o krepostima Ferdinanda II, koje je preveo s latinskog na hrvatski. (Inače autor toga djela bio je prior bečkih isusovaca Vilim Lemormain.) Juraj je ovaj prijevod posvetio banu Ivanu Draškoviću, svome meceni.

Godine 1641. govorio je u stolnoj crkvi sv. Stjepana o sv. Ladislavu, i otad dođe na glas kao vrstan govornik.

Zagrebački biskup Benko Vinković imenovao ga je 1641. g. kanonikom, a malo zatim i svojim kanonikom »a latere«. Vinkovićev pak nasljednik Martin Bogdan postavi ga čazmanskim arhiđakonom, 1643. kalničkim, te onda i kanonikom lektorom.

Kroz to vrijeme Juraj ratuje zajedno s banom Draškovićem protiv Turaka, a posebno se ističe u bitki kod Kladuše (1641).

Kada je 1646. g. na bratislavskom saboru izabran Drašković za palatina, pozdravi ga Rattkay u ime Hrvata, naglasivši da je on već peti Hrvat po redu u toj časti (nabrajajući tom prigodom da su Hrvati i Nikola Grojanski, Emerik Perenyi, Toma Nadaždi i Emerik Zapolja). Pored Draškovića bio je Rattkayev prijatelj i njegov daljnji rođak Petar Zrinski i Juraj Frankapan, brat Frana Krsta. Ta dva uglednika pismeno se obratiše iz Zagreba (10. VI. 1647) zagrebačkom kaptolu s molbom da dozvoli Jurju Rattkayu da pođe s njima, kao vojni propovjednik i ispovjednik s time da zadrži svoje kanoničke dohotke »jer je velmožni i prečasni gospodin Juraj Rattkay, brat i rođak naš, potekao od takvih pređa i djedova koji su vazda znali kraljevstvu i kralju koristiti, a dobro znademo da je i on takvoga duha«.

Doista, kaptol im izađe u susret i dozvoli svome kanoniku da ode s hrvatskom vojskom u Češku, gdje Ferdinand III. kod Plznja svečano dočeka četu Petra Zrinskoga. Rattkay je sudjelovao u ratu protiv Šveđana tukući se po Češkoj, Saskoj i Tiringiji sa svojim sunarodnjacima koji su posvuda zadavali strah.

Kako je 10. XII. 1647. umro biskup Bogdan, to kaptol predloži uz Petretića i Nikolu Dijaniševića još i Rattkaya za to mjesto. No upravo tada (rujan 1648) zadesi smrt njegovog zaštitnika bana Draškovića, pa je uspjelo predsjedniku ugarskog donjeg doma Tomi Mikuliću, protivniku Rattkaya i obitelji Zrinski, da kralj imenuje za biskupa njegova štićenika Petretića.

507 E. Laszovski, Porodica Ratkaja, Prosvjeta g. 1895, 146–148, 176–179, 203–206; E. Laszovski, Das Geschlecht der Rattkaj (HDA — Sign. 6–49 Obitelj Rattkay — rukopis br. 65 i M S C kutija 65). Uz to se u HDA nalaze i spisi obitelji Rattkay u 12 kutija, a obuhvaćaju građu od 1519. do 1750. godine — zapravo se ti spisi odnose pretežno na 18. stoljeće. Gl. N. i A. Gulin, Povijest obitelji Rattkay. Genealoška studija i izvori (1400–1793), Djela HAZU 72, Zagreb 1995. O samome Jurju Rattkayu kao zagr. kanoniku piše dosta kratko i Lj. Ivančan (o. c, II, 544–550). U Arhivu obitelji Sermage — kutija 70 (HDA) čuvaju se 2 pisma na hrvatskom od 26. i 30. X. 1649, koja je uputio »Georgius Rattkay« plemiću Franji Čikulinu, u pismu od 8. XI. 1661. (Arhiv obitelji Sermage — kutija 8) se Rattkay naziva »lector et canonicus Zagrabiensis ac Sacrae Regiae Maiestatis Consiliarius«, dok se u arhivu obitelji Drašković, koji je, kako je poznato, pohranjen u HDA nalaze dvije povelje od 1660. g., koje se odnose na Jurja Rattkaya kao zagr. kanonika i lektora (kutija 38 — Archivum minus f. XXXVIII, br. 1545; kutija 44 — Arch. minus, f. H). I u spisima obitelji Oršić čuva se akt iz 1649. koji je potpisao »Georgius Rattkay lector«, a onda i 1651. kao »lector et Canonicus Zagrabiensis« (HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Oršić — kutija 16 i 1, f. 12). Među pak spisima »Razne obitelji« (kutija 21–P–R), koji se također čuvaju u HDA, pohranjen je čak autograf Jurja Rattkaya iz 1645. godine.

508 F. Šišić, Priručnik I/1, 45

509 EJ 7 (1968), 48

U želji da Rattkaya kako tako raspolože, Petretić i kaptol poslaše ga kao svoga zastupnika na veliki crkveni sabor u Trnavu, a 1649. imenuje ga Hrvatski sabor za svoga poslanika zajedno s protonotarom Ivanom Zakmardijem na ugarskom saboru.

Poslije smrti Tome Mikulića (1651), ban Nikola Zrinski imenuje Rattkaya kraljevskim povjerenikom za srpska pitanja. Istodobno Rattkay s banom Nikolom vojuje protiv Turaka kod Petrinje, Kostajnice i na Uni što je opširno opisao u svojoj povijesti od 1652. godine. Ovo djelo, kojim se je trebao proslaviti, početak je Rattkayeve propasti, jer Hrvati ne vole učenosti, kako kaže jedan naš kasniji pisac. Povod — i to s njemačke strane — bio je taj što je Rattkay u svome prevelikome rodoljublju napao djelo Holandeza Petra Opmera, koji je oblatio »Slavene u Iliriumu« na najgadniji način. Kako je taj Rattkayev napadaj bio napisan u antiprotestantskom duhu, dakle katoličkom, izazvao je protestante u Regensburgu i Frankfurtu da su Rattkayevo djelo javno spalili na lomači i proglasili nevaljalim. To su objeručke dočekali njegovi brojni neprijatelji u Hrvatskoj pa su uložili sve snage da se i ovdje to djelo zabrani i proglasi nevaljalim, govoreći da će strani svijet inače Rattkayevu krivnju baciti na sve Hrvate, a protestanti će još žešće napadati na hrvatska prava i to preko ugarskoga sabora, vlade, a i na književnom polju.

Da zlo bude veće, napisao je jedan svećenik reda sv. Pavla (pavlin) opširnu kritiku o ovoj knjizi pod naslovom »Criterion operis Georgii Rattkay Memoria Regum et Banorum Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ab uno Regnicola«,[510] te je posla tadašnjem ugarskom kancelaru.

U toj kritici anonimni autor šiba Rattkaya, predbacujući mu da je ovo djelo napisao iz osobne taštine i zle namjere da se izruga zaslužnim ljudima i da Nijemce obaspe kojekakvim lažima, a ne da napiše historiju. Podrugljivo ga naziva hrvatskim Tacitom i ocrnjuje da mu je svrha da narod nahuška protiv habsburške dinastije, iako je posvetio svoje djelo Ferdinandu IV, o kojem ništa pohvalno ne piše, a o ostalim kraljevima iste loze govori da su gazili sveta prava ugarske krune i hrvatskog naroda. Nadalje mu zamjerava što brani buntovnike svoga naroda i da uz Nijemce napada i Mađare, da im predbacuje za mnoge nepravde učinjene prema Hrvatima. Cilj mu je, kaže ovaj nepoštedni kritičar, da Ilire diže do nebesa, ne pazeći pritom na mnoga protuslovlja i laži. Na kraju mu prijeti osvetom palatina Pallfya, obitelji Erdödya, Draškovića i Mikulića, jer ih je sve u svojoj povijesti uvrijedio.

Iako je taj napadaj imao uspjeha, Rattkayevi prijatelji su postigli da je bio odlikovan titulom predstojnika kaločke crkve (1656). No ipak su njegovi neprijatelji bili jači i uspjeli su Rattkaya konačno lišiti zagrebačkog kanonikata i tome pripadajućih dohodaka. Povod tome bio je njegov odnos prema nekoj ženi na zlu glasu koja je živjela na njegovu imanju Kraju i s njime posvuda putovala. Premda je Rattkay tvrdio da mu je dotična bila rođakinja, njegov pretpostavljeni mu naredi da je otpravi, što je ovaj teška srca učinio. Otad je njeno mjesto boravka Krško, gdje ju je Rattkay i dalje posjećivao preobučen kao svjetovnjak. Time je izazvao sablazan među svojim kolegama svećenicima kao i među samim mještanima.

Takvi njegovi postupci doveli su do toga da ga je biskupski sud u Zagrebu 1659. g. osudio da plati neku malu novčanu globu, a zatim ga liši na polovicu godine svih njegovih kanoničkih dohodaka. Ta kazna ga je prisilila da zauvijek prekine sentimentalnu vezu s dotičnom ženom, i time opet uđe u volju biskupu Petretiću.

Međutim, Rattkay je i dalje ostao sklon avanturama. Naime, kada je 1662. g. došla u Zagreb A. Malenička, prognana žena Petra Patačića, i u nju se vatreno zaljubio. Sačuvana su dva ljubavna pisma (na hrvatskom jeziku u kajkavskom narječju), koja je pisao »vu svetu najdražem prijatelju A. M.« On moli za sastanak da joj milu ruku poljubi i »rozična vusta celuva« nazivajući je »angel lepa stvora«.

[510] Nekada u Kukuljevićevoj knjižnici, a danas u A HAZU.

U prvom se pismu potpisuje »zalubleni«. Nijedno od ovih pisama nije naišlo na odziv kod dame njegova srca, ali je zato biskup, saznavši za njih, planuo novim gnjevom. Ta kako i ne bi, kad se na Griču pričalo da se kanonici u Zagrebu žene, i da kao protestanti žive javno sa ženama, a Rattkayeve strasti i avanture bile su poznate i zagrebačkim piljaricama i pandurima. Bilo je tu raznih zgoda i nezgoda. Jedna od tih je kada je sluga ovoga veselog kanonika predao pismo njenoj majci umjesto gospođi, pa je majka dozvala svoju služinčad i naredila im da ga dobro izbatinaju. Da nesreća bude još veća ta pisma dobije u svoje ruke biskup, koji sazove crkveno vijeće i ono osudi Rattkaya na gubitak časti i dohodaka te se morade iseliti iz Zagreba i otići u svoj kraj.

Izvještaj o parnici vođenoj protiv Rattkaya 1664. g. poslao je Petretić kaločkom nadbiskupu i kancelaru Jurju Selepceniju. Iz toga se vidi da je Rattkay izgubio sve časti i crkvene dohotke i da nije više bio član kaptola.

Pošto je dovoljno propatio i okajao svoje grijehe, pri kraju 1665. ili početkom 1666. s kostoboljom i slabim općim zdravstvenim stanjem, dobije na upravu župu sv. Ivana u Novoj Vesi. Kao župnik je tu i umro 1. IX. 1666. a sahranjen je kao kanonik vrlo svečano u grobnici stolne crkve.

Rattkay je bio srednjeg stasa, crvenkasta lica, oširokog nosa, vatrenih očiju, velike brade i lijepo začešljanih brkova. Temperamenta vrlo živahna i vesela, a osobito cijenjen od obitelji Zrinskih i Frankapana, Zakmardija, Čikulina i drugih.

Sačuvan je njegov portret iz 1650, kada je imao 38 godina, a u bakru ga je rezao E. Videman. Ispod slike je Rattkayeva lozinka: »Fortior adversis«.

Rattkay nije puno pisao, a njegovo prvo djelo ima naslov »Kripozti Ferdinanda II rimskoga czeszara kralevstvih rimszkoga, wgerskoga, chezkoga, dalmatinzkoga, hervatzkoga, szlovinzkoga krala, po otczu Guilielmusu Lemormaini diachkim jezikom zlosene, szada pako po Juriu Ratkaiu szlobodnom gozpodinu od velikogha Thabora grada i zagrebachkim canonicom, szlovinzkim jezikom popiszane« (Štampano u Bechu po Gerguru Gelbharu g. 1640. — str. 148).

Tu knjigu, kako smo već spomenuli, posvetio je banu Ivanu grofu Draškoviću.

Značajan je njegov predgovor čitaocu u kojem kaže da je ta knjiga izašla na svjetlo zbog toga što ga srce boli i plače kada vidi sve druge narode da nove knjige pišu ili ih na svoj jezik prevode, »a sami naši Slovinci tako nemarni gnjiju i samu svoju sramotu nećute: naimre oni, kojim nit starost pači, niti je mlahavost ne bantuje, niti vrime majnka, niti navuk fali zadovoljan. Daj, o svamogući Bože, da bi se vsaki iz svoje časti, ter dužnosti spomenul, i ono učinil što se od njega čekati more!«

Godine 1641. Rattkay izdaje svoj govor održan u stolnoj crkvi u Beču pod naslovom »Panegyris D. Ladislai Regi Inclytae nationis Hungariae, in celeberrima et antiquissima Universitate Viennensi Patrono tutelari, in Basilica D. Stephani Protomartyris declamata anno 1641.« Zatim slijedi »Oratio in Synodo Zagrabiensi habita 26. Augusti 1642«, tiskan na kraju njegovih »Memoria Regum...«

No glavno, najvažnije i najznačajnije njegovo djelo jest »Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae,[511] inchoata ab Origine sua et usque ad presentem annum MDCLII

[511] Jedan prijepis se čuva u A HAZU–II d 107. Četiri godine nakon izlaska ovih »Memoria...« kanonik Ivan Grisogono, kada je pisao iz Zagreba 4. V. 1656. (talijanski) Jeronimu Paštritiću u Rim, uz ostalo mu kaže da se je namučio da dobije tu Rattkayevu knjigu, jer je naklada mala, a potražnja velika. Tu mu »Memoria...« šalje sam Rattkay kojeg hvali Grisogono, a kudi Jurja Križanića radi njegovog protukranjskog stava (I. Golub, Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653–1657), »Starine« JAZU 57, Zagreb, 1978, 130, 131, 185). Inače *Juraj Križanić* (rođen 1618 — umro 1683?: S. A.), o kojem se je toliko pisalo u nas (autograf inače tiskanog djela »Život i rad Jurja Križanića«, koji je objelodanio V. Jagić, pohranjen je u rukopisu u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu /sign. R 4517/ pod naslovom »V. Jagić, Juraj Križanić« 422, 1) i u stranoj historiografiji, napose sovjetskoj, bio je preteča mnogih ideja. Napose je njegovo značenje za historiju slavenske misli, za propagiranje slavenske uzajamnosti i jedinstva, te za okupljanje oko tamošnje Rusije. »Georgius Krisanich Croata« ili »Georgio

deducta«. (Viennae ex officina Typographica Matthei Cosmerovii Sac. Caes. Ap. Maj. 1652. str. 277; II. izdanje je izašlo također u Beču 1772. g.). Da je ovo djelo napisano zaslužan je za to tadašnji ban, a kasnije palatin grof Ivan Drašković, kojem je Rattkay namjeravao posvetiti ovu »Memoria«. Ali Drašković umire prije negoli je djelo štampano. Stoga pisac posveti svoju knjigu kralju Ferdinandu IV, koji nije nikada samostalno vladao, te braći Nikoli i Petru Zrinskome.[512] Na naslovnoj strani toga djela stoji slika mladoga kralja Ferdinanda IV. na konju koji se propinje a nad slikom je napisano: in hoc signo vinces, dok ispod slike stoji: pro deo et populo. Nasuprot te slike vide se devet manjih, koje prikazuju: sv. Jeronima, papu Gaja, Konstantina (sv. Ćirila), sv. Kvirina, sisačkog biskupa, sv. Augustina, zagrebačkog biskupa, sv. Budimira, tobožnjeg apostola i kralja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, sv. Ivana, sina tobožnjeg hrvatskog kralja Gostimila, Godeslava, tobožnjeg slavonskoga kralja i svećenika te sv. Pavla oko kojeg su se ostale slike splele. Sve te slike je dosta ukusno izradio neki G. Šubarić, a navedeni likovi su plod njegove bujne fantazije.

Cijela »Memoria« podijeljena su u šest knjiga. Prva knjiga počinje općim potopom i govori o tome kako je Noin sin Jafet otišao u Europu, a od njegovih sinova su potekli Slaveni. Za Ilire kaže da su potomci Polifemova sina Ilira, zatim da su Aleksandru Velikome kod njegovih osvajanja mnogo pomagali Slaveni, pa im je u znak zahvalnosti dao na obali velikoga Nila diplomu. To je, kaže, bilo u dvanaestoj godini Aleksandrovog vladanja.

U nastavku prve knjige bavi se ratovima Rimljana s Teutom i njenim nasljednicima na kraljevskom prijestolju, a završava geografskim prikazom Hrvatske i Slavonije u svoje vrijeme (dakle oko 1650. g.). Tako npr. za Krapinu kaže da je bila središte zagorske župe i da su tu bili Čeh i Leh, pa su se zavadili i jedan otišao u Češku, a drugi u Poljsku. Citirajući poljskog pisca kardinala Stanislava Hoziusa, koji je ustvrdio da se najčišći slavenski jezik nalazi u Hrvatskoj i Dalmaciji, dokazuje da su Slaveni odande potekli.

U drugoj knjizi piše o širenju kršćanstva u našim zemljama. Zatim o provali Totilinog brata Stroila i navodi kako su hrvatske zemlje potpale pod vlast njegovih nasljednika–kraljeva: Svevlada, Želimira, Mladena, Ratimira, Satimira, sv. Budimira, Svetolika, Vladislava, Boleslava, Sebeslava, Vladimira, Kanimira, Tvrdislava, Oštrivoja, Zvonimira I, Pribislava, Cepimira, Svetoslava, Radoslava, Seislava, Branimira, Gostumila, Kresimira, Pribune, Godeslava i Zvonimira II, za kojeg je bila udata Lijepa, sestra sv. Ladislava. Opširno govori o Zvonimirovoj vladavini i njegovoj nasilnoj smrti, te o baštinskom pravu sv. Ladislava na hrvatsku krunu.[513]

Sva ova zbrka kako u prvoj tako i u drugoj knjizi zapravo je posljedica Rattkayevog nedovoljnog poznavanja izvora i pisaca, posebno onih dalmatinske Hrvatske.

Crisanio« ili »Juraj Serbljanin« kako se je u raznim prigodama nazivao, sa svojim životom, radom i djelovanjem bio je dobro poznat i od naših i ruskih (i kasnije sovjetskih) znanstvenika gotovo do u tančine obrađen. Pa ipak tu i tamo ostalo je ponekih praznina koje nisu dovoljno uočene. Jedna od tih je tako i njegov rad kao ruskog historičara. Kao plod njegovog detaljnog proučavanja ruske historije i to na temelju stranih i domaćih izvora je ostao i dosad neobjavljen golemi rukopis od 586 strana, koji se nalazi u Moskvi. Na kraju tog glomaznog rukopisa Križanić je pravio kombinacije i kronološke bilješke iz opće, poljske i ruske historije, radeći sve u velikoj žurbi. Inače mu je manjkala objektivnost i mirnoća u rasuđivanju historijskih događaja, iako je dao par dosta oštroumnih zapažanja. U svome kapitalnom djelu »Politika« iznosi također svoje kritičko mišljenje o pojedinim pitanjima i događajima iz ruske historije. Tako je on prvi put postavio pitanje etnogeneze Slavena i obradio porijeklo Rusa. On je, po Dacjuku, sovjetskom historičaru, bio i pravi utemeljitelj kritike teksta ruske historiografije. Svakako još ni danas nije kasno da se požuri s kritičkim izdavanjem Križanićevih djela s toga područja i detaljno prouči njegov rad na historijskom polju (S. Antoljak, Juraj Križanić kao ruski historičar, Slobodna Dalmacija, Split, 1948, br. 934).

512 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 325–334

513 F. Šišić, o. c, I/1, 49, 50

Kad se pak služio npr. Lukarevićem, Orbinijem i Tuberonom, nije znao u njima razlikovati istinu od neistine, jer je za to trebalo dosta kritičnosti, koja je Rattkayu uvelike nedostajala.[514]

Za nabrajanje onih izmišljenih hrvatskih vladara poslužio se je hrvatskom redakcijom Kronike Popa Dukljanina prema Marulićevom latinskom prijevodu, koju je Rattkay pripisivao Tuberonu.[515] Ovdje je trebao Juraj Rattkay bolje proučiti Konstantina Porfirogeneta, ostale bizantinske i zapadnoeuropske pisce, pa bi time i njegova znanstvena vrijednost bila veća.[516]

Treća knjiga počinje prikazom kako je Ladislav dobio u svoju vlast Hrvatsku preko svoje sestre Jelene i po rimskom papi, jer da je on imao na to pravo prema tobožnjem sklopljenom ugovoru Zvonimira i Budimira s papinskom stolicom. Ovdje je pisac povjerovao pripovijedanjima Tuberona i Baronijevim analima.[517] Zatim govori o ostalim Arpadovićima, o Anžuvincima Karlu Robertu i Ludoviku, kćeri mu Mariji, Karlu II. Dračkome, Žigmundu, Ladislavu, Matiji Korvinu, Vladislavu II. Jageloviću i sinu Ludoviku II, te o Ferdinandu I. i Ivanu Zapolji kao i o ratu među njima (do 1538. g).[518] Ta je knjiga mnogo vrijednija od onih prijašnjih, jer se je poslužio više boljim izvorima, iako je i ona napisana bez kritičnosti.[519]

Svi događaji iz hrvatske prošlosti u ovoj knjizi prikazani su kao da su ovisni o volji banova, a ne ugarsko–hrvatskih kraljeva.[520] Osim toga, Rattkay ne zna, što je vrlo značajno, o izboru Ferdinanda I. na cetinskom saboru za hrvatskoga kralja.

Četvrta knjiga počinje od 1538. dakle od vladanja Ferdinanda I, i ide do početka kraljevanja Ferdinanda II. (1619).[521]

Ovdje, kao i u trećoj knjizi, započinje s banovima. Samo je sad njihovo nabrajanje točnije i bolje. Također je dosta točno naveo godine njihovog banovanja i njihova djela.[522]

U toj knjizi vijesti su mu pouzdanije jer se temelje na vjerodostojnoj tradiciji starijih ljudi s kojima je bio u doticaju, a djelomično se služio arhivalijama.

Najbolje su mu peta i šesta knjiga, koje idu od 1619. do 1651. g. obuhvaćajući vladavinu Ferdinanda II. i III. One su najvrijednije, jer je u njima iznio ono što je sam doživio i u čemu je sudjelovao.[523] Samo je pitanje da li je u svemu htio biti objektivan i istinit, naročito kada prikazuje pojedine ljude, koje u svome temperamentu vrlo živo opisuje.

Stoga treba prigodom upotrebe njegova djela biti u mnogo čemu oprezan.[524]

Po Šišićevom mišljenju najvažnije je Rattkayevo »ono što govori o XVII. st.«, npr. geografski opis Hrvatske i Slavonije njegova vremena i opis vojevanja s Turcima i Šveđanima u 30–godišnjem ratu. Međutim, kad opisuje neke ličnosti svoga vremena, pokazuje se pristranim, ako su to protivnici njegove obitelji i njegovi.

---

514 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 335. Gl. i F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 28, 29, i bilj. 10–13. Rattkay je znao i za Luciusa i za njegov rad na polju historije. Tako dopisujući se sa Jeronimom Paštrićem u Rimu, u pismu od 25. IV. 1656. šalje mu svoju knjigu, koju je ovaj od njega tražio, te očekuje od Paštrića za uzvrat Luciusov »De rebus Dalmaticis« (I. Golub, Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653–1657), »Starine« JAZU 57, 130, 184).

515 F. Šišić, o. c, I/1, 50

516 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 335

517 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 335.

518 F. Šišić, Priručnik... I/1, 50

519 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 335

520 Šišić također kaže da Rattkay »događaje hrvatske historije od XII do XVII st. prikazuje tako kao da se svi oni kreću oko hrvatskih *banova* a ne oko ugarsko–hrvatskih kraljeva« (F. Šišić, Hrvatska historiografija, JIČ I/1–4, 29)

521 F. Šišić, Priručnik... I/1, 50

522 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 335

523 F. Šišić, o. c, I/1, 51

524 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 336

No pored »svih tih mana« Rattkayevo je djelo, kaže Šišić, »značajno u prvom redu po onom eminentno *hrvatskom patriotskom duhu* koji ga provijava«.

Šišić mu zamjerava što »nije naučio da bolje cijeni arhivske podatke, jer su mu lako bili pristupačni«. Njegovo djelo očituje sva glavna obilježja Hrvatske u 17. st.: gorljivost za katolicizam, prvenstveni interes za plemićke privilegije, za ratove s Turcima i za uži kraj između Drave i Save, dok o Dalmaciji i primorju, osim u ranom srednjem vijeku, »takoreći ništa i ne zna«, završava ovako Šišić svoj sud o Rattkayu.[525]

Pa ipak, uz sve nedostatke, Rattkayev pokušaj da napiše takve vrsti »Memoria« ostavio je trajan i svijetao spomen u hrvatskoj historiografiji i to se djelo ne može mimoići.

Nešto mlađi Rattkayev suvremenik je *Andrija Eggerer,* Slovenac, rodom iz Graza. Kao propovjednik neko je vrijeme boravio u Moravskoj, a zatim je došao u Hrvatsku i najduže stanovao u Remetama i Lepoglavi, gdje je bio profesor filozofije (1666). Umro je 1672. godine. U Beču je još 1663. tiskao historijsko djelo: »Fragmen panis corvi protoeremitae...« tj. povijest pavlinskoga reda od postanka pa do 1660. godine, pisano vrlo lijepim stilom.[526] Iz knjige isusovca *Lovre Grisogona* Splićanina »Mundus marianus«[527] (II. svezak, Padova, 1651) naprosto je prenio jedan odlomak o remetskoj gospi u svoje djelo »Pharmacopaea coelestis« (Graz, 1672, str. 5).[528]

Petar Keglević, član čuvene hrvatske plemićke obitelji, sastavio je između 1661. i 1665. ljetopis »Conscripta quaedam notatu et memoria digna ab anno 1599., iuxta vero mea calendaria ab anno 1627., excepto calendario anni 1631., quod non extat, quae in regno Sclavoniae gesta, facta et perpetrata sunt«. Iz starih kalendara on je ovdje ispisao svoje bilješke s puno obiteljskih podataka i raznih događaja iz Hrvatske i Ugarske. Plastično i vjerno je opisao život hrvatskog plemstva 17. stoljeća, pa je upravo radi toga ovaj ljetopis dobar izvor za kulturnu povijest Hrvatske u to doba. Pisan je latinskim i hrvatskim (kajkavskim narječjem), a danas se nalazi u biblioteci Mađarske akademije nauka u Budimpešti.[529]

Zagrebački kanonik *Krsto Kupinić* rodio se je oko 1630. g. Zarana je postao svećenik i 1665. Petretić ga obdari kanoničkom čašću. Nastavio je pisati životopise zagrebačkih kanonika i biskupa, tj. produžio je odande gdje je Vinković stao. Njegovim spisom se kasnije poslužio Toma Kovačević, a biskup Aleksandar Mikulić dodao je tome šaljive epigrame.[530]

Jedan od gotovo najmlađih historiografa 17. stoljeća u ovim krajevima je *Franjo Ladany.* Rodio se je u varaždinskoj županiji 1640. godine. O njemu nema mnogo biografskih podataka. Zna se da je bio bilježnik varaždinske županije i podžupan križevačke županije. Godine 1670. izabrao ga je Hrvatski sabor za poslanika kod cara Leopolda I. sa zadatkom da moli cara da umjesto Petra Zrinskog Hrvatima dade novoga bana. Godine 1675. Sabor ga je imenovao članom odbora za izradu instrukcija poslanicima određenim u ugarski sabor, a 1681. g. Sabor ga postavlja za prisjednika banskog stola.

525 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 29

526 I. Tkalčić, O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah, »Rad« JAZU XCIII, Zagreb 1888, 102, 103

527 Gl. o tome piscu i njegovom djelu: S. Gliubich, o. c, 173, 174

528 J. Predragović, Lovro Grizogon i njegov »Mundus marianus«, Vrela i prinosi 8, Sarajevo, 1938, 64–68

529 F. Šišić, Dva ljetopisa XVII. vijeka, »Starine« JAZU 36, Zagreb 1918, 354, 368–389; EJ 5 (I. Kampuš), 235. Uz Keglevićev ljetopis, koji seže od 1599. do 1661. g., ide i tekst drugoga ljetopisa »Notationes rerum memorabilium«, koji Šišić naziva »Trakošćanskim«, obaseže događaje od 1553. do 1607, a nastao je prije polovice 17. stoljeća (F. Šišić, o. c, »Starine« JAZU XXXVI, 353, 355–367). Ovaj Kukuljevićev rukopis na latinskom jeziku, koji seže od 1599. do 1661. g. nalazi se u A HAZU u Kodeksu velikog formata pod br. 207. Svakako bi bilo zanimljivo provjeriti da li je stariji ovaj u Zagrebu ili onaj u Budimpešti i koji je zapravo original.

530 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 337

Posljednji put se spominje 1684, uz svoga brata Vladislava. Ladany je ostavio dva historijska djela u rukopisu i to: »De gestis Banorum Regni Sclavoniae« i »Genealogia sive Descendentia Familiae Comitum Drascovich«.[531]

U prvom djelu[532] Ladany je stavio sebi zadatak da ispravi kronološki red *banova* kod Rattkaya i da ga u mnogo čemu korigira. On je imao veliki broj isprava na raspolaganju, ali unatoč tome nije bio sretne ruke. Naime, on je već u samom naslovu Slavonija pogriješio, jer je imao na umu samo njene banove koji su bili i hrvatski, a usto Slavonija nije bila sama po sebi kraljevina i nije mogla opstojati bez Hrvatske. Nadalje, nije uspio nadmašiti Rattkaya zbog toga što je napisao povijest banova od 1100, tj. od tzv. pripojenja ugarskoj kruni, pa do 1505. godine.

To djelo je inače podijeljeno na šest knjiga.

U prvoj opisuje sjedište Slavena u Sarmatiji, gdje su tobože zajedno s Mađarima stanovali i jednaku sudbinu dijelili. Zatim prikazuje Slavoniju koju sačinjava šest županija: zagrebačka, varaždinska, križevačka, požeška, virovitička i vukovarska. Srijem smatra dijelom Ugarske i posebnim dukatom pa zamjera Rattkayu što ga je pripojio Slavoniji. Ovdje daje nekoliko vrlo vrijednih topografskih podataka s obzirom na županije.

U drugoj knjizi historijski obrađuje Slavoniju. Međutim, kad se to čita čini se da je Ladany više Mađar nego Hrvat. Naime, on hoće dokazati kako je Slavonija još prije sv. Stjepana pripadala Ugarskoj i da ju je kralj Stjepan nazvao ugarskom Slavonijom davši joj za vojvodu svoga sina Emerika (što ne odgovara, jer mu Emerik nije bio sin). Nakon smrti ovoga vladara, uslijed nemira u Ugarskoj, Slavonija je ponovno pripala Hrvatskoj, a za vrijeme Kolomana obje su došle pod ugarsku krunu. Iza toga nabraja banove i prvi mu je Beluš. Tu pravi greške glede kronologije banova, a mnoge je i ispustio.

Treća knjiga ide od 1236. do 1340. i u njoj zapada u iste pogreške.

Četvrta obuhvaća razdoblje od 1351. do 1405.

Peta od 1411. do 1484, a šesta od 1491. do 1505. i jedino u toj knjizi nije pogriješio u nabrajanju banova.

Ipak se mora priznati da je u mnogo čemu ispravio Rattkaya, što nije ni čudno jer je imao pored ostalog na raspolaganju veći broj tiskanih knjiga i isprava. Ali valja istaći i jednu bitnu razliku u samom pristupu, tj. Rattkay je pisao u hrvatskom duhu, a Ladany u mađarskom.

---

[531] O. Utiešinović mu daje naslov »Arbor seu Genealogia Dominum Drashkovith, delineata per Franciscum Ladany anni 1668«. (O. Utiešinović, Životopis kardinala brata Gjorgja Utiešinovića, prozvanoga Martinusius, »Rad« JAZU LIII, Zagreb, 1880, 15). U HDA u Zagrebu, na zidu hodnika, nalazi se ogromna slika na kojoj su u obliku genealoškog stabla naslikani u pojedinim medaljonima likovi članova plemićke obitelji Drašković sa slikom njihova grada Trakošćana. Gotovo pri dnu ove slike napisano je velikim slovima: »Arbor seu Genealogia Dominorum Draskovith Delineata Per Franciscum Ladany Anno 1668«, a ispod toga je naslikan kao pokojnik jedan od Draškovića u viteškoj odori i u ležećem stavu. Uz one podatke o Franji Ladanyu on se 1660. g. navodi i u listini od te iste godine da nije bio samo zakleti notar varaždinske županije nego i službenik trakošćanskih grofova Nikole (mlađega) i Ivana Draškovića (HDA — Arhiv grofova Draškovića — kutija 41 — rastrgana listina s datumom od 1660. g.) dok se njegov brat Ladislav spominje još 1695 (Kutija 13 — Arch. maius XXXIV). Dana 18. V. 1683. pak se imenuje u jednom spisu plemkinja Katarina Ladany koja se udala za Matiju Somšića, što je potvrdio i tadašnji ban Nikola Erdödy (HDA — Spisi obitelji Oršić — Kutija 13, F. 65). Od 1704. do 1713. bio je zagrebački kanonik Kristofor Adam Ladany, o kojem piše Lj. Ivančan u već toliko puta spomenutom svome rukopisnom djelu (Podaci... II, 711–714).

[532] Taj rukopis čije su prve dvije stranice tiskane, nalazi se u Sveučilišnoj biblioteci u Bologni među Marsiglijevim spisima [S. Beigl, Spisi grofa Marsiljija (Marsigli)]. (Glasnik zemalj. muzeja u Bosni i Hercegovini XIII, Sarajevo, 1901, 550). U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu su dva prijepisa toga djela. Jedan je grofa Ivana Patačića za Krčelića, kako to kaže V. Gaj (Gajeva knjižnica, 113). Njegov naslov glasi: Ladany F., De gestis banorum regni Sclavoniae, s. I. 1750, sa sign.: R 3249, a jedan u Arhivu HAZU (Sign. IV d 60). Po Kukuljeviću to bi bio rukopis iz 18. st. (Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb, 1867, 10). »Ex manuscriptis Joannis Kukuljević« je i Kodex No XLIX (str. 1–328) u kojem je prijepis iz početka 19. st.: »Francisci Ladanyi De Gestis Banorum Regni Sclavoniae« Liber Primus do Liber Sextus (str. 3–56). I taj kodeks se danas nalazi u A HAZU pod sign. III d 20.

Drugo Ladanyevo djelo je manjkavo i uglavnom neistinito, kao što su uostalom bila i druga rodoslovlja ugarska i hrvatska.

Godine 1754. Matija Purilić je popunio i na mnogim mjestima ispravio[533] to rodoslovlje.

Rukopisna djela Slovaka *Adama Kolečanja* (u. 1699), tj. njegove lepoglavske i remetske »Annuae«, o kojima Benger kaže da su velikim trudom iz starih razasutih zabilježaka prikupljene, po svoj prilici su negdje propale jer im traga nema.

Kolečanji je 1699. sakupio i napisao »Summa privilegiorum monasterii Remetensis«; taj spis je sačuvan.[534]

Isusovac *Ivan III. Patačić Zajezdanski*, sin Nikole III, protonotara hrvatskoga kraljevstva, rodio se je u Vinici 14. VII. 1649. Rano je stupio u isusovački red i postao doktor filozofije i teologije. Zatim je bio profesor u Trnavi, Grazu i u Beču. Konačno je postavljen za rektora isusovačkog kolegija u Zagrebu, gdje je i umro 2. IV. 1700.

Još 1692. tiskan mu je u Trnavi povijesni spis pod naslovom »Infuleta Ungariae Sanctitas seu sancti Praesules in Ungaria mundo aut coeli nati«.[535]

533 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IX, 338–342
534 I. Tkalčić, O starijim..., Rad JAZU XCIII, 102, 103
535 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, Arkiv... IX, 342, 343

DALMATINSKA HRVATSKA

Jedan od najvažnijih i najvećih hrvatskih historiografa uopće — i to ispred Račkoga — jest *Ivan Lucius* (talijanski Lucio, a hrvatski Lučić).[536]

Plemićka obitelj Lucius spadala je među najstarije u drevnom gradu Trogiru, gdje se njeno ime spominje još od kraja 12. stoljeća.[537] Od početka pak 13. st. članovi obitelji Lucius su po raznim dalmatinskim komunama na istaknutim javnim i crkvenim položajima.

U samom Trogiru su uživali visoki ugled. Tako je Dessa Lucius podigao u Trogiru prvu crkvu i prvi samostan franjevaca (1214–1236). Sudac Petar Lucius potvrđuje mir sa Splićanima (1239–1246), Valentin Lucius je izabran za podestu u Šibeniku (1270/1), Matija (1284–1305) je sindik i prokurator Trogira, a kasnije konzul na Braču. Grgur Lucius ide kao poslanik u Veneciju, a Andrija, sindik (1339–1358) sklapa mir s Bračanima. Ivan Lucius (1502–1557) je čak šibenski biskup.

Grobnica obitelji Lucius bila je dijelom u crkvi sv. Ivana Krstitelja, a dijelom u katedrali u Trogiru.

Bilo je 10 na broju[538] trogirskih obitelji Lucius, a nisu bili ni u kakvoj rodbinskoj vezi ni s dubrovačkom ni sa hvarskom obitelji istoga prezimena.

Iz ove obitelji Petar Lucius[539] oženio se je 1597. g. plemkinjom Klarom[540] Divnićevom (Difnico) iz Šibenika, čija je obitelj u tom gradu bila vrlo ugledna i dala nekoliko književnika.[541]

U rujnu 1604. rodi se iz ovoga braka Ivan Lucius.[542] Osim njega roditelji su imali još sina Jeronima i kćer Ivanu. Luciusova plemićka kuća stajala je kod gradskih bedema,[543] gdje je mali Ivan rastao. No roditelji su uskoro umrli i djeca su dobila skrbnike.

Prvi odgoj i školski temelj dobio je u roditeljskom domu i gradskoj učionici, pa je ubrzo uz talijanski naučio potpuno i hrvatski, jer se je u Trogiru u to vrijeme govorilo više hrvatski negoli talijanski, pa se štoviše nosila hrvatska narodna nošnja.[544]

---

536 O Luciusu i njegovu radu na polju historiografije vrlo mnogo se pisalo, a naročito u novinama u Dalmaciji. Tako npr. »Gazzetta di Zara« 1835, br. 77, 78, »Zora dalmatinska« 1847, br. 4, »Il Rammentatore Dalmatino« 1874, »Oservatore dalmato« (»Objavitelj dalmatinski«) 1887, br. 51–53, 55 »Il Dalmata« 1896, br. 36, 49, »Narodni list« 1907, br. 84. 85, dok je u Gornjoj Hrvatskoj izašlo najnovije i najpotpunije djelo o njemu pod naslovom: »Ivan Lučić Lucius otac hrvatske historiografije«, koje je napisao Miroslav Kurelac, u izdanju Školske knjige u Zagrebu 1994. godine.

537 Fr. Rački, Povjestnik Ivan Lučić Trogiranin, Rad JAZU XLIX, Zagreb, 1879, 66

538 V. Brunelli, Giovanni Lucio, »Rivista dalmatica« I/1, Zara 1899, 6–9

539 Gl. o tome sakupljaču pjesama starih pjesnika na hrvatskom i latinskom jeziku u njegovoj zbirci »Vrtal« što piše C. Fisković, Lučićeva rodna kuća, Zbornik historijskog instituta 6, Zagreb, 1969, 6, 47, 57

540 Prema izvornim podacima V. Brunelli (o. c, »Rivista dalmatica« I/2, Zara, 1899, 119) ju zove Katarina.

541 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 66

542 V. Brunelli, o. c, »Rivista dalmatica« I/1, 10

543 Gl. o tome opširno: C. Fisković, o. c, Zbornik... 6, 45–60

544 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 66–68

Nakon izvjesnog vremena pođe Lucius u Rim, dovršivši humanističke nauke u jednom ondašnjem seminaru potkraj 1619. godine. Odatle je otišao u Padovu, gdje je učio pravo i 1628. položio doktorski ispit iz crkvenog i svjetovnog prava.

Na Padovanskom sveučilištu dobio je 21. VI. 1630. lovorov doktorski vijenac. Iza toga se vratio u Trogir te sudjeluje u gradskim poslovima i vrši razne službe, koje su mu kao plemiću pripadale. Godine 1631. bi izabran za člana domovinskog vijeća, pa je kao takav zajedno s Dominikom Andreisom pošao 1643. u Veneciju da bi »sačuvao« sloboštine plemstva protiv zahtjeva građana.

S još dvojicom drugova izabran je 1646. da što bolje utvrdi Trogir u slučaju napada Turaka, s kojima je Republika sv. Marka bila u otvorenom ratu.

Usporedo s time upravljao je s arhiprezbiterom Antunom Sborovazzom, kasnijim kotorskim biskupom, gradnjom novoga oltara u stolnoj crkvi i nove grobnice, u koju su bili položeni ostaci sv. Ivana Ursinija, trogirskog biskupa.[545] Sve ovo Lucius je na opće zadovoljstvo proveo u djelo.[546]

Pored gradskih poslova upravljao je i svojim imetkom, budući da mu je brat umro već 1635. Te iste godine Lucius je ponovno boravio u Rimu.[547]

O tome kako se je Lucius dao na proučavanje i pisanje povijesti postoji sljedeća verzija. Kompilatori djela »Biografia universale antica e moderna« (Venezia, 1827) tvrde da se je Lucius, kada je pošao u Rim studirati, ondje družio s mnogim uglednim ličnostima, pa tako i sa čuvenim piscem Ughellijem koji ga je sklonio da postane povjesničar svoje zemlje. Ali izgleda da je to čista izmišljotina i prema tome ova verzija otpada.[548]

Međutim, sa sigurnošću se može tvrditi da je Lucius svoje prethistorijsko znanje stekao u Padovi i Rimu, gdje je bio na vrelu nauke i tu je upoznao tadašnju metodu historijskog istraživanja.

Imena Allaccija, Olstenija, Schelstradea, Baronija, Rinaldija i Ughellija, sastavljača crkvene povijesti u dva monumentalna dijela pod naslovom »L'Italia e la Gallia sacra« dovoljno govore da je u to doba historijska znanost zakoračila velikim korakom naprijed. Lucius je imao prilike da u Rimu proširi i produbi svoje historijsko znanje, jer u svojoj domovini nije našao ličnosti koje bi mu mogle služiti kao uzor, a njihovi radovi su bili dvojbene vrijednosti i rijetko se je tkogod malo jače pozabavio Dalmacijom. Svjestan te teškoće, Lucius je sam morao krčiti put i u tom je bio neumoran, postojan, silno marljiv i dosljedan.

U svojoj povijesti Dalmacije i Hrvatske pokazao je rijetku pronicljivost duha i veliku erudiciju.[549]

Pravi povod da napiše povijest Dalmacije bio je ovaj: budući da je Venecija bila u ratu s Turskom, stalo se govoriti da će gubitkom otoka Krete (Kandije), koji je bio »regnum«, izgubiti prava na počasti koja se daju kraljevima, drugi su govorili da neće — i tako se je o tome vrlo živo raspravljalo.

O tom spornom pitanju i raspravi dopro je glas i u Dalmaciju, gdje su Lucius, Simeon Ljubavac, zadarski književnik i Daniel Divnić iz Trogira, historičar, dojavili mletačkim vlastima da gubitkom otoka Krete neće biti izgubljen naslov »regnum«, jer je Dalmacija od najstarijih vremena imala taj naziv. Pred generalnim providurom u Zadru Lucius je iznio svoje mišljenje i tvrdnje podupro nekim dokumentima tkonske opatije (nekad stari benediktinski samostan u Tkonu na otoku Pašmanu). U svom dokazivanju bio je tako uvjerljiv da je providur u tome smislu poslao izvještaj svojoj vladi. Ljubavac je slično učinio, a i Dominik Andreis.

Tako je, dakle, Lucius došao na misao da napiše djelo »De regno Dalmatiae et Croatiae«.[550]

[545] V. Brunelli, o. c, »Rivista dalmatica« I/1, 10, 11, 120
[546] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 69
[547] V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/1, 11–13
[548] V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/1, 14, 15
[549] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 69–71
[550] V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/1, 15–18

Svoju knjigu Lucius je započeo 3. XI. 1651. i radio je na njoj 11 godina. Vidio je da će mu ta historija zadati više truda nego što je mislio, ali je ipak nije htio napustiti. Usporedio je Orbinijev »Il Regno degli Slavi« s Ljetopisom Popa Dukljanina prevedenim na latinski od strane Marulića. Ovo ga je potaklo da ne upotrijebi ništa od toga za svoju povijest.

Odmah je napisao uvod u svoje djelo poslužívši se rimskim historičarima koji su govorili o Dalmaciji, tj. o njenoj geografiji i historiji u raznim vremenima. Istodobno je počeo raditi i na prikupljanju građe za životopis sv. Ivana Ursinija.

Pored toga dopisivao se s pojedinim uglednim osobama iz dalmatinskih gradova koje su mu mogle poslužiti da mu dadu isprave i podatke za osvjetljenje njegove započete historije.

Iako mu je bilo vrlo teško raditi na tome djelu, jer nije imao gotovo nikoga da ga savjetuje i pomaže, ipak je dospio do vremena kad su Mlečani ojačali na moru i došli u dodir sa Saracenima i Neretljanima (do prve polovice 9. st.). Uto je iz Venecije dobio neke kronike u rukopisu u kojima je našao više građe za svoju stvar nego li u tiskanim historijskim djelima Sansovina, Petra Giustinianija, Sabellica, Paula Morosinija i Bernardina Giustinianija.

Kada je u tim djelima naišao na neke suprotnosti, pisao je 6. XII. 1651. svome prijatelju u Zadru arhiđakonu Valeriju Ponteu da mu potraži kakve stare mletačke kronike koje se bave 12. stoljećem i moli ga da mu dade prepisati isprave iz samostana sv. Krševana i sv. Marije. Ujedno mu daje upute kako to treba učiniti. Moli ga da nikome ne govori o njegovom radu, jer je odlučio ili da ništa ne napiše ili da prije dobro i u detalje svaku stvar pomno prouči.

Posvuda je prikupljao isprave a polagao je važnost i na one povelje iz Raba. Osim toga zanimale su ga i »pohvale«, tzv. »laudes«, koje su se pjevale na velike blagdane u Zadru, Splitu, Dubrovniku, Cresu, Osoru, Krku, Ninu itd., jer je i u njima tražio daljnje potvrde za svoje djelo.

Dana 28. XII. 1652. doznajemo da nastavlja svoj rad na »De Regno«, da u tome silno uživa, iako mu je zadao puno truda, jer je nailazio na teškoće, koje nije očekivao. Kaže da je otkrio mnogo novih stvari kojima se nije nadao i tako mu se posao podvostručio, budući da je trebao sve ispraviti i pregledati, a za to nije imao nikoga kome bi povjerio da mu prepiše.

Tada je bio došao do 1100, a od nove 1653. godine odlučio je produžiti svoj posao koji nije htio ostaviti, kako kaže Ponteu, makar ga osudili na šibe.

Iz svega ovoga se vidi s kakvom predanošću i preciznošću je radio Lucius, koliko je knjiga i isprava prošao i prostudirao a pored toga stigao i pregledati neke radove svojih prijatelja Ljubavca i Divnića.[551]

Još za vrijeme svoga boravka u Trogiru Lucius je pregledao tamošnji arhiv, a zatim zbirke ostalih dalmatinskih gradova, samostana, pojedinih plemićkih obitelji kao i biblioteka. U sabiranju i prepisivanju građe pomagali su mu zdušno Šime Ljubavac, Valerio Ponte, Splićanin Jerko Cindro, Rabljanin Franjo de Dominis i drugi.

On je obrađivao ne samo pravne spomenike (statute Zadra, Splita, Trogira, Šibenika i Dubrovnika) i isprave političke povijesti, već se bavio kako starijim tako i suvremenim piscima, pa i proučavanjem natpisa.

Tomu Arhiđakona — i to najstariji rukopis — dobio je od Petra Cindra; on mu je također dao djelo Mihe Madija i A. Cutheisa.

Domogao se je i »Memoriale« Pavla Pavlovića Zadranina. Čak je Marulićev prijevod Popa Dukljanina ispravio iz dva rukopisa. Iako je njegovo zanimanje bilo pretežno usmjereno prema sabiranju građe koja se odnosila na Dalmaciju, nije ispustio iz vida ni ostale zemlje. Tako se zanimao i za Posavsku Hrvatsku, odakle mu je fra Rafael Levaković poslao nekoliko prijepisa listina zagrebačke biskupije iz 13. st. tada pohranjenih u biskupskom arhivu.

---

551 B. Poparić, Pisma Ivana Lucića Trogiranina, »Starine« JAZU XXXI, Zagreb, 1905, 278, 279, 298–310

Lucius je ispisivao iz rukopisa samo onoliko koliko mu se je činilo da je važno. Da bi što dublje pronikao u hrvatsku povijest, odlučio je ljeta 1652. g. da izvorima proučiti i ugarsku povijest.

Skupivši golemu rukopisnu građu i proučivši svu mu pristupačnu historijsku literaturu dao se je na pisanje svoje povijesti i dovršio ju je 1654. godine.

U međuvremenu je uvidio da za usavršavanje ovoga djela treba još i građe izvan njegova Trogira i Dalmacije i odlučio se preseliti u vječni grad Rim,[552] unatoč tome što je u svome rodnome mjestu posjedovao pet kuća i veliko imanje koje se je prostiralo po čitavom teritoriju stare trogirske komune.[553]

Na taj se je put odlučio još u listopadu 1653. Preko Ancone u Rim je stigao 1654. g. i tu se stalno nastanio.[554]

Razni pisci navode sasvim druge razloge odlaska Luciusa iz Trogira. Po njima bi to bilo ovako: Oko 1650. stigao je u Trogir mletački providur ili general, kojega je Lucius trebao dočekati i primiti u svoju kuću. Međutim, on se tome usprotivio, a Pavao Andreis to dojavi prividuru prikazujući Luciusa kao neprijatelja mletačke vlade. Čim je Lucius stupio na galiju ovoga dostojanstvenika, taj ga dade uhititi i prepusti ga nemilom postupku. Lucius je pušten tek kada je posjet završen.

Taj nečuveni postupak toliko je ozlojedio Luciusa da je odmah otputovao u Rim, odakle se više nikada nije htio vratiti u svoj rodni kraj.

U istinitost ove priče Rački sumnja, dok Brunelli drži da je u suštini istinita i nastoji je potkrijepiti Luciusovim pismima, iako bez uspjeha.

Ovu izmišljotinu su prvi iznijeli putopisci Francuz Spon i Englez Wheler, koji su 1678. g., dakle za života Luciusa, izdali u Lyonu djelo »Voyage d'Italie, de Dalmatie etc.« u kojem na str. 94. to tvrde. Samo oni ne upliću u tu aferu Andreisa, a važno je i to da se o njihovoj izmišljotini podrugljivo izjasnio i sam Lucius.

Zapravo je Andreisa prvi spomenuo Matija Bel u predgovoru Schwandtnerovog izdanja »De Regno Dalmatiae et Croatiae«, Scriptores rerum Hungaricarum III, 1748, p. XII. itd. a za njim se povedoše Kreglianovich — Albinoni, Memorie per la storia della Dalmazia II, str. 233, Marko Casotti, Gazetta di Zara, anno 1835, nr. 77, 78, a za ovima i drugi, varirajući spomenutu priču.

S obzirom na to da se zna kako je Andreis, dok je Lucius obitavao u Trogiru, bio s njim u prijateljskim, dapače i rodačkim vezama te da je to prijateljstvo i kasnije njegovano putem dopisivanja, onda se dolazi do zaključka da Andreis nije bio piščev neprijatelj do 1654. g. niti uzročnik njegove kazne i napuštanja rodnog kraja.

Po mišljenju Marka Perojevića, Lucius se je bio posvadio s providurom Lovrom Dolfinom i primio od njega ukor. Međutim, iz Trogira je otišao svojevoljno. Ratne neprilike u okolici Trogira, tj. česte provale Turaka, natjerale su Luciusa da se preseli u Rim i da ondje nastavi rad pošto je prethodno uredio svoje imovinske prilike i učinio oporuku, zaključuje Perojević.[555]

Stigavši u Rim, Lucius je ondje našao mnogo znanstvenika naših i stranih, koji ga u svoj krug primiše. Tu su bili Ivan Tomko Mrnavić, Rafael Levaković, Bartol Kašić, Petar Beneša i njegov sinovac Stjepan Gradić, Petar Božidarević i drugi. Naročito je bio u prijateljskim vezama s Gradićem, koji ga je u svemu pomagao, a osobito kada je postao predstojnik Vatikanske knjižnice.

Vrlo marljivi i isto toliko pedantni Lucius tada je odlučio prekopati sve rimske biblioteke i arhive te skupljenu građu za svoje djelo usporediti s onom donesenom iz domovine i konačno spremiti djelo za štampu.[556]

---

552 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 71–76

553 C. Fisković, Oporuka i kodicil Ivana Lučića, »Viestnik hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu« IX/X, Zagreb, 1941, 60, 61

554 V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/1, 23, 24

555 M. Perojević, Storia della città di Trau, opera di Paolo Andreis, Spljet 1908, V–VIII

556 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX 77, 78

Usporedo s radom na »De Regno« Lucić je izdao u Rimu 1657. g. stari trogirski rukopis »Vita beati Joannis Confessoris, Episcopi Traguriensis,[557] et ejus miracula, cum notis Joannis Lucii«[558] (u tiskari Thome Colonija, obuhvaćao je 64 strane).[559]

Taj biskup je upravljao trogirskom crkvom od drugog dijela vladavine kralja Petra Krešimira IV. pa do po prilici 1110. g. dakle i za vrijeme Kolomana, kojemu je pomogao da mu se na miran način predaju Zadar i Trogir.

Po Luciusovu mišljenju ta »Vita« je sastavio neki anonimus, suvremenik biskupov, a 1203. g. ih je preradio arhiđakon Treguan po nagovoru trogirskog biskupa Mihaela. Treguan je tome spisu pridodao povijest o tome kako su nađene i prenesene kosti Ivana Ursinija, zatim je opisao čudesa koja su se dogodila do 13. st. Čitav taj spis je prvi put tiskao Trogiranin Ivan Statilić, tajnik kralja Ludovika II.[560]

Kako je prvo Luciusovo izdanje postalo rijetkost, on je pripremio novo i popratio ga svojim opaskama (od str. 23. do 62).[561] Nekoliko primjeraka toga djela Lucius je razaslao svojim prijateljima u Dalmaciji.[562]

Međutim, Ivan Lucius je i dalje radio na svome kapitalnome djelu tražeći podatke od svojih prijatelja. Tako se zanima za iskopine iz rimskog doba u Zadru, pita Valerija Pontea za neka razjašnjenja o prvom zadarskom biskupu Lamprediju, a također su mu potrebne informacije i glede dvaju otočića blizu Zadra (Gallo et Arte). To ponavlja i u svojem pismu od 24. XII. 1659. kao i u onom od 3. III. 1660. U listu od 12. XI. 1660. još detaljnije se izjašnjava ovim riječima: »Nastavio sam svoje djelo i promijenio mnogo toga, jer svaki dan nailazim na nešto što moram da promijenim,

557 Još 1648. g. u Veneciji je izdao Giovanni Francesco Loredan »Vita di S. Giovanni Vescovo traguriense, alla Signora Cristina Malaspina« (str. 87); drugo izdanje izašlo je u istome gradu 1670. Iz toga doba postoji par djela, u kojima se život ovoga sveca slavi u stihovima. (G. Valentinelli, o. c, 165, 166)

558 U Naučnoj biblioteci u Zadru pod sign. Mss 766 nalazi se Luciusov vlastiti primjerak toga tiskanog djela s njegovim svojeručnim dopunama teksta i korekturama. Jedan dio teksta tih »Vita« objavio je Lucius u »Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau« (Venezia, 1673). Cijeli tekst tih »Vita« i Luciusove bilješke izdao je D. Farlati (Illyricum sacrum IV, Venetis, 1769, 310–329), a građa koju je Lucius sabrao u rukopisnom kodeksu čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 6608 (M. Kurelac, Bibliografija o Ivanu Lucius–Lučiću i njegovu djelu, Zbornik Historijskog instituta JAZU 6, 169). Luciusove pak dopune i ispravke nalaze se na posebnim naknadno slijepljenim listovima uz njegov vlastiti tiskani primjerak »Vita« B. Joannis Ep. Trag.« u Naučnoj biblioteci u Zadru pod sign. Mss 767 (M. Kurelac, Lučićev autograf djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae« u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi, Zbornik Historijskog zavoda JAZU 6, 159).

559 V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/1, 130. Jedan primjerak tiskanog Statilićevog spisa čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu u ukoričenoj knjižici (Sign. R II F–8°–1771) pod naslovom na prvoj strani lista (unutarnja strana je prazna) »Vita B. Joannis Confessoris Episscopi Traguriensis et eius miracula. Romae Typis Thomae Coliný 1657. Superiorum permissu.« Ispod toga je rukom (17. st.) dodano »Ad usum D. Nicolai Semonich«. Na prvoj pak strani sljedećeg lista je naslov »Vita Beati Joannis Episcopi et Confessoris Traguriensis, et eius Miracula: Impensis Reuerendi Domini Joannis Statilii Traguriensis Praeposito Vrsiensis Serenissimi Regis Hungariae Secretarii Excusa« (str. 1–22). Iza toga je spis »Joannis Lucii Notae Historicae ad vitam B. Joannis confessoris Episcopi Traguriensis« sa »Errata corrige« (24–62). Onda na sljedećem listu je naslov »Vita Beati Joannis Episcopi et Confessoris Traguriensis et eius miracula«, a na prvoj strani drugoga lista naslov glasi »Vita Beati Joannis Episcopi et Confessoris Traguriensis, et eius Miracula: Impensis Reuerendi Domini Joannis Statilii Traguriensis Praepositi Vrsiensis Serenissimi Regis Hungariae Secretarii excusa« (bez naznake datuma. Po slovima je tisak iz 16. st.). Poslije toga spisa povezan je sa svima navedenima i rukopis iz 17. st. pod glavnim naslovom: »Sequuntur quedam fragmenta inter uetustissimas scripturas Tragurii reparta Miraculorum Beatissimi Confessoris Joannis Episcopi Traguriensis« (bez naznake strane), u kojem se opisuju čudesa, koja je učinio ovaj svetac (bez navoda godina, ali s imenovanjem osoba). Na kraju su još neki podaci tako da taj rukopis obuhvaća 19 listova.

560 V. Brunelli, o. c, Rivista... I/1, 130. Kako je već navedeno u bilj. 559 jedan primjerak ovih tiskanih Statilićevih »Vita« iz 16. st. čuva se danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R II F–8°–1771.

561 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 78

562 B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXI, 311

pa sam i 7 zadarskih pobuna kako ih opisuju mletački historičari, sveo na samo 3 i to g. 1180, 1242. i 1311. a za ostale kažem onako kakve su uistinu bile. Sada sam dospio do IV. knjige oko g. 1300. i nadam se božjom pomoću da ću dovršiti sve ovoga ljeta, jer sam djelo podijelio u 6 knjiga«.

Da je ovako napredovao, mnogo mu je pomoglo i to što je mogao u miru raditi, te je gotovo zaboravio na sve nevolje svoje domovine. Lucius se naročito zanima za Zadar i traži upute o njegovoj najstarijoj povijesti.[563]

Međutim, rad se nije odvijao onim tempom kakvim se prethodne godine nadao, jer iz njegova pisma Ponteu od 22. I. 1661. doznajemo da svoje djelo još nije završio. On mu šalje samo popis poglavlja prvih svojih četiriju knjiga, koje su već potpuno uređene i javlja da radi na petoj.[564]

U travnju 1661. Lucius je mislio na tiskanje svoga djela koje je htio upotpuniti i razjasniti geografskim kartama i tlocrtima te planovima dalmatinskih komuna. Stoga je 12. IV. iste godine zamolio svoga rođaka Daniela Divnića u Šibeniku da mu pošalje nove snimke toga grada kako bi ih mogao usporediti sa svojima. Tako je već imao snimak Kotora.[565]

Konačno, krajem 1661, a najkasnije početkom 1662, dovršio je Lucius svoje »De Regno« i predao ga na papinsku cenzuru.[566] Cenzor i upravitelj apostolske palače o. Giacinto Capizucco preda Luciusov rukopis Stjepanu Gradiću (Gradius), konzultoru kongregacije Indexa, koji pismeno izjavi u lipnju 1662. da je djelo pročitao i ocijenio te da ništa ne priječi da se tiska.[567] Nakon toga odobrenja trebao je naći nakladnika koji bi htio na svoj trošak tiskati ovo djelo. Međutim, svi tiskari u Italiji su tražili od njega da on sam podmiri odgovarajuće troškove. U toj nevolji prihvatio je objeručke ponudu braće Ivana i Kornelija Blaeua ili Blawa, nizozemskih tiskara u Amsterdamu, s kojima je već od 1661. bio u kontaktu.

Tako mu je omogućeno izdavanje toga opsežnog djela i time izbjegnuta opasnost da ostane u rukopisu.

Lucius 31. I. 1665. iz Rima objašnjava svome prijatelju Ponteu zašto je tako daleko dao tiskati »De Regno« jer su, kaže, pripravni izraditi mu i tabli kolikogod hoće, a u Italiji na to nitko nije htio pristati već samo onda ako je na njegov trošak. Tuži se da je zbog nemarnosti Blaeuovog zastupnika u Veneciji jako kasno došlo to djelo u Amsterdam, a onaj od te braće koji se je brinuo da izađe upravo tada je bio odsutan u Njemačkoj i na povratku mu je poslao polovicu tiskanog arka, kasnije pak cijeli arak ispravljen po Luciusovoj želji.

U međuvremenu izbila je kuga u Nizozemskoj pa su se i gospodari te tiskare kao i radnici raspršili tako da Lucius ne zna što je sada na stvari i gdje se nalaze Blaeui. Zatim nastavlja »stoga djelo spava i spavat će još dugo, jer i ako gospodari ne umru, prije nego preuzmu posao, bojim se da će opet proteći mnogo vremena. Da imam sredstava, ja bih ga tiskao u Italiji, ali pošto ih nemam, trebat će strpljivo čekati da se nastavi tiskanje u Amsterdamu«.

Ipak, Luciusov je pesimizam bio pretjeran, jer već 12. IX. 1665. dobiva obavijest o svome djelu od Ivana Blaeua, a 16. XII. 1665. javlja Ponteu da je djelo tiskano. To je najprije doznao od jednog rimskog knjižara kojemu je često zalazio, ovaj je pak tu vijest dobio iz Lyona, a to mu je istodobno potvrdio i sam Ivan Blaeu.

563 B. Poparić o. c, »Starine« JAZU XXXI, 311–320

564 B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXI, 279, XXXII, l, 2

565 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX 80; I. Kukuljević Sakcinski, Izvorna pisma Ivana Luciusa, »Arkiv«... IV, Zagreb, 1857, 126–128.

566 Taj se rukopis nalazi u Vatikanskoj biblioteci pod naslovom »Joannis Lucii de regnis Dalmatiae et Croatiae indagationum libri sex« zajedno sa »rerum dalmaticarum scriptores nondum impressi«, gdje je napisao Lucius predgovor (Fr. Rački, Rukopisi tičući se južno–slovinske povjesti u arkivih srednje i dolnje Italije, Rad JAZU XVIII, Zagreb 1872, 243).

567 Fr. Rački, Povjestnik Ivan Lučić, »Rad« JAZU XLIX, 80

Naravno, Lucius je bio silno zadovoljan što mu je ta stvar konačno poslije toliko muka sretno dovršena.[568]

Ali prošla je i 1666. i dobar dio 1667, a da Lucius nije vidio prve primjerke svoga djela. Uzrok je bio rat između Nizozemske i Engleske, te napadaj Francuske na Nizozemsku, što je spriječilo svaku vezu morem s Italijom.

Lucius je ipak gajio nadu da će dobiti otiske tijekom 1666. g. jer su mu iz Nizozemske pisali da će mu ih poslati. No prošla je i 1667. godina[569] a od toga ne bi ništa. Kroz cijelo to vrijeme Lucius i dalje radi na proučavanju prošlosti Dalmacije, odgoneta pojedine natpise, marljivo prati političke događaje i stupa u vezu s pojedinim uglednim ličnostima koje dolaze u Rim (npr. s Ivanom Antunom Zrinskim, sinom Petra kojeg je pozdravio kao potomka Bribirskih te je ostao i dalje u vezi s njim).

Iz pisma svome prijatelju Ponteu datiranom 22. VI. 1667. razabire se da se Lucius mnogo puta obraćao Blaeuu u Nizozemskoj, ali nije dobijao nikakav odgovor. Kad je pak doznao da se njegovo djelo prodaje u bečkim knjižarama, upućuje Pontea da ga odande nabavi preko Rijeke.[570] Ponteu 12. X. javlja kako je obaviješten iz Nizozemske da će nekoliko brodova krenuti odande u Sredozemno more i da će mu tada Blaeu tim putem poslati nekoliko komada »De Regno«. Doista, taj Nizozemac konačno je uputio 3. VII. 1668. tri primjerka toga djela, od kojih je Lucius odredio jedan za Pontea, drugi za Franju Luccaria, a treći za Franju Dragazza u Trogiru. No sve su te knjige bile bez tabla i genealoških tablica i indeksa, koje je Lucius primio tek u svibnju 1669. i siječnju 1670. godine.[571] Istom kada mu je Ponte poslao svoj sud o »De Regno«, Lucius mu je odgovorio 16. III. 1669. ovako: »Glede mojega djela vaše je gospodstvo dobro opazilo da ja prikazujem pomorsko gospodstvo Mlečana temeljitije i bistrije nego li su to drugi učinili, a što se tiče Pauli di Paulo, zadarskog podsjedanja i splitskih kronika, premda tu imade ponešto protivno prejasnoj republici, ipak mi se čini, kada se prispodobi ono malo nepovoljno, da se s tim više ističe toliko drugoga povoljna. Što se pak tiče sloboština dalmatinskih komuna, nijesam mogao popustiti da ih ne spomenem i ne naglasim svuda, gdje mi se je pružila prilika, da mi se ne bi prebacivalo da sam slab historičar i loš patriota, jer sam čuo da je i u Veneciji netko li nešto procijedio kroz zube o mome djelu, zamolio sam gospodina gubernatora Detrika neka upita preuzvišenoga Sagreda, što on kaže i odvrati mi da on dobro govori o djelu, a meni je dosta da ne govori zlo.«[572]

U vezi s tim Bare Poparić je stvorio zaključak da je Luciusovo »De regno Dalmatiae et Croatiae« bilo patvoreno u Veneciji, gdje je zaostalo punih osam mjeseci. Republika ga je dala prenačiniti kako je odgovaralo njenim interesima a Lucius ga je, kad je 1669. doznao za to, silom prilika priznao za originalno djelo.[573]

Međutim, za sve to treba boljih, sigurnijih i jačih dokaza iznijeti pa nije nikakvo čudo da takvo Poparićevo mišljenje nije do danas prihvaćeno u našoj historiografiji.

Tiskano u folio–formatu Luciusovo djelo nosi ovakav naslov: »Joannis Lucii Dalmatini De regno Dalmatiae Et Croatiae Libri Sex«. Zatim dolazi izdavačev žig, pod njim je njegov moto: »Indefessus agendo«, a na kraju stoji: »Amstelaedami Apud Joannem Blaev MDCLXVI«. No ima primjeraka gdje nedostaje ono »Dalmatini« a datirani su i »Amstelodami MDCLXVII« i »Francofurti MDCLXVII« ili »MDCLXVIII«. Navedena izdanja ne razlikuju se u tekstu već samo glede priloga u njima. Ipak, izdanje iz 1668. g. je najpotpunije.

[568] B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXI 280, 281, XXXII, 13, 22, 23
[569] B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 24, 31
[570] B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 35, 36
[571] B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 36, 41, 43, 47
[572] B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 291–292
[573] B. Poparić, o. c, XXXII, 295–297

U svim izdanjima nakon naslovne strane obično slijedi posveta Ivana Blaeua Luciusu, datirana u izdanju od 1666. s »Amstelodami Idus septembris 1665«, a u izdanju od 1668. »Amstelodami Idus septembris 1667«. Dalje slijedi sadržaj knjige pod naslovom: »Argumenta rerum quae hoc Opera continentur«. Tu se navode nazivi poglavlja pojedinih knjiga i naslovi pojedinih izvora koji su dodani djelu pod zajedničkim naslovom »Rerum Dalmaticarum Scriptores«. Ispod sadržaja je tekst imprimatura Stjepana Gradića, datiran s 6. VI. 1662. u Rimu.

Sam tekst »De regno« ide od 1–286, a tekstovi izvora s komentarom Luciusa od 287–474 strane. Kao prilog tome djelu Lucius je izdao geografske karte i genealoške table. Svaka pojedina geografska karta ima svoj naslov. Tako prva nosi naslov: »Illyricum et Liburnia«, druga: »Regnum Illyricum et Illyricum a Romanis additum« (uz nju genealogija: »Reges Illyrii« i »Loca incertae positionis«), treća: »Illyricum Monarchiae Romanae«, četvrta: »Dalmatia post Imperii declinationem in Croatiam, Serviam et Dalmatiam ipsam distincta«, peta: »Croatia maritima, Dalmatiae pars, er pars Serviae« i šesta: »Illyricum hodiernum« sa sljedećom opširnom ali značajnom legendom: »Illyricum hodiernum, quod scriptores communiter Sclavoniam, Itali Schiavoniam nuncupare solent in Dalmatiam, Croatiam, Bosnam et Slavoniam distinguitur. Sed cum ejus majorem partem Turcae obtineant, in Praefecturas eorum more Sanzacatus dictas divisium est, reliquum autem Veneti, Vngari, et Ragusini tenent. Sanzacatus sunt Bosna, Residentia Bassae: Poxega, Bihac; Lika et Crbava, Clissa; Herzegowina«.

U gornjim uglovima te karte su ukrašeni grbovi (Bosna, Dalmatia, Slavonia, Croatia), a iznad svakoga grba je kruna. U izdanju pak od 1668. g. karta »Illyricum hodiernum« ima dolje u sredini tiskanu posvetu Ivana Blaeua »comiti perpetuo de Zrin« Petru Zrinskome »Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano, Bano Hereditario Maritimo« itd.[574] Ta ista karta od 1668. ima tiskan naslov »Colfo di Venetia« za Jadransko more.

Uz »De regno« priložena su i genealoška tabla: »Reges Hungariae«, »Comites Breberienses de genere Subich«[575] te »Comites Tininii« (do 1410. g.) i »Comites Corbaviae de genere Gussich« (do 1387) kao i »Reges Bosnae« (do Tomas Spurius 1465).[576]

To Luciusovo djelo je prvi pretiskao J. G. Schwandner kao treći dio djela »Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini, partim primum, partim antehac quidem editi, mappis geograficis exornati et cum amplissima praefatione Matthiae Belii, cura et studio Joannis Georgii Schwandtneri«. Lipsiae, litteris Eisfeldianis..., impressis Joannis Pauli Kraus 1746–1748, folio–format, str. 1–461.[577]

Schwandner je ovim pretiskao prvo Blaeuovo izdanje, ali pod istim naslovom postoji još jedno Schwandnerovo izdanje izašlo u Beču 1748. g.

Tiskar J. Thoma Trattner je također pretiskao Luciusa u folio–formatu na 276 strana. To izdanje je izašlo u Beču 1758. g. pod naslovom »Joannis Lucii De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex«, ali mu nedostaju zbirke izvora (Rerum Dalmaticarum scriptores) kao i geografske karte. Neki pak primjerci u naslovu su posvećeni carici Mariji Tereziji od Franje Stjepana Patačića iz Zajezde.

574 U Luciusovu vlastitom primjerku, pohranjenom u biblioteci samostana sv. Franje u Šibeniku, ta posveta je napisana, ali ne Luciusovom rukom (M. Kurelac, Bibliografija..., Zbornik... 6, 171). U biblioteci toga istoga samostana sv. Franje konventualaca u Šibeniku našao je još 4. VI. 1907. E. Laszowski egzemplar toga Luciusovog djela »De Regno Croat.« s njegovim vlastitim bilješkama kao i Luciusova pisma (HDA — Ostavština E. Laszowskog sv. 2 — Naučno putovanje u Dalmaciji 1907), što svakako nije bilo poznato Kurelcu.

575 Dopune ovoj genealogiji napisane rukom Luciusa nalaze se u njegovom primjerku čuvanom u biblioteci franjevačkog samostana sv. Franje u Šibeniku i u primjerku kojeg je poklonio Jeronimu Pastriću (u biblioteci splitskog kaptola). Te dopune se odnose na rodoslovlje obitelji Zrinskih — sinova kneza Nikole i grofa Petra Zrinskoga (M. Kurelac, o. c, Zbornik... 6, 171).

576 M. Kurelac, o. c, Zbornik... 6, 170–172

577 Gl. Fr. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka, Književnik I, Zagreb 1864, 200, bilj. 1

Još 1725. u »Lugduni Batavorum« objavljene su 1–4 glave prve knjige Luciusova djela kao i prve tri karte pod nazivom »Joannis Lucii, De Regno Illyrici liber« u zbirci »Thesaurus antiquitatum et historiarum Siciliae«.[578]

Što se tiče prijevoda ovoga djela, fra Pavao Klement Miošić (rođen u Makarskoj 25. XI. 1784, umro 10. X. 1837) popunio je Luciusa s bilješkama[579] i preveo na talijanski, a 1867. Cezar Pavišić priredio je ovaj talijanski prijevod za tisak, ali s mnogo grešaka i nepotpunosti. To izdanje nosi naslov »Storia Del Regno di Dalmazia e di Croazia di Giovanni Lucio Traguriense libri sei« (Prima versione italiana — Trieste 1896). Greška je nastala čak i u portretu što ga donosi Pavišić, jer to nije Luciusov portret već Koriolana Cipika. Genealoške table i historijsko–geografske karte su donesene, ali su izostavljeni »Rerum Dalmaticarum scriptores«. Zbog netočnosti i Pavišićeva uvoda ovaj prijevod je izazvao veliku diskusiju, u kojoj je uz ostale najviše sudjelovao B. Poparić.[580] Inače, autograf Luciusov »De Regno« nalazi se u Vatikanskoj biblioteci u Rimu u 3 kodeksa pod sign. 6958–6960.[581]

Navedeni kodeksi pisani su Luciusovom rukom i rukom njegovih prepisivača. Ove je rukopise predao na cenzuru u Vatikan, što ukazuje onaj imprimatur Gradićevom rukom napisan na prvoj strani kodeksa Vat. Lat. 6959.

Čitav ovaj tekst Luciusova rukopisa sasvim je podudaran s tekstom izdanja 1666–68. g. i time postaje bespredmetna Poparićeva tvrdnja o naknadnom mijenjanju u korist Venecije.

Međutim, ima jedna razlika koja se odnosi samo na naslov stranice. Naime, u rukopisu Vat. Lat. 6959 stoji tiskanim slovima napisana naslovna strana: IOANNIS LUCII DE REGNIS DALMATIAE, ET CROATIAE INDAGATIONUM LIBRI SEX, dok u tiskanim izdanjima je »REGNO«, a nema ni »Indagationum«.[582] Rukopisna pak građa za »De regno« pohranjena je zajedno s građom za ostala Luciusova djela u 14 svezaka u arhivu kaptola u Splitu pod sign. 528, 529, 531–542 kao i u A HAZU u Zagrebu pod sign. Ic 56[583] i nazivom »Notata historico–chronologica«.[584]

Cijelo Luciusovo djelo ima dvije kolone a podijeljeno je u 6 knjiga.[585] U prvoj knjizi sa 16 poglavlja, govori se pretežno o Iliriku i djelomično o rimskoj Dalmaciji. Zatim o provali »barbara«, osobito Avara i Slavena koji su osvojili tu provinciju i razorili starorimske gradove. Dotiče se Hrvata i njihovog pokrštavanja, njihovih župa i različitosti između Dalmacije, Hrvatske i Srbije. Ta knjiga završava time kako je Dalmacija razdijeljena između Franaka i Bizantinaca, a dosta ima govora i o Veneciji, te seže do 823. godine.

---

578 Gl. M. Kurelac, o. c. Zbornik... 6, 173, 172

579 S. Gliubich, o. c, 218

580 Gl. B. Poparić, O talijanskom prevodu Lucićeva djela »De Regno Dalm. et Croatiae«, Spalato 1896. Pune 93 godine poslije ovog prvog Pavišićevog talijanskog prijevoda i porazne Poparićeve kritike ponovno je tiskan taj prijevod, ali sada na temelju originala sačuvanog u La Biblioteca Civica u Trstu pod naslovom »Giovanni Lucio, Storia del Regno di Dalmazia e di Croazia. Saggio introduttivo di Vitaliano Brunelli«, Trieste, 1983, str. 703.

581 M. Kurelac napominje da je on pronašao taj autograf pod navedenim signaturama. Iako je Rački naveo jedan od gornjih kodeksa (Vat. Lat. 6959) u Radu LIXV (1873), gdje govori o tome piscu, Kurelac smatra da se nije osvrnuo na sadržaj toga rukopisa i da ga zasigurno nije poznavao, te je podatke crpio iz druge ruke (M. Kurelac, Lučićev autograf..., Zbornik... 6, 155, 156). Međutim još 1864. Rački citira »MSC. Vat. 7019. Lučićev predgovor. Farlati: I, 319« i izvadak iz njega (Fr. Rački, o. c, »Književnik« I, 387 i bilj. 1), što ukazuje da ga je ipak poznavao!

582 M. Kurelac, Lučićev autograf..., Zbornik... 6, 155–157

583 M. Kurelac, Bibliografija..., Zbornik... 6, 174

584 Arhiv HAZU–XV–45 — Ostavština T. Smičiklasa — C. Rukopisi — 3 b. Scriptores

585 Prvobitni raspored Luciusovog djela sastojao se je od pet knjiga i taj neobjavljeni tekst čuva se u arhivu kaptola u Splitu pod sign. 528. Pronašao ga je i prvi objelodanio M. Kurelac pod nazivom »Joannis Lucii de regnis Dalmatiae, et Croatiae indagationum libri V« tako da I. knjiga ima 30 glava, II. ima 16, III. 31 glavu, IV. 7, a V. 5 glava (M. Kurelac, Lučićev autograf... 161, 164, 165) što je svakako značajna razlika u pogledu Luciusova tiskanog djela u 6 knjiga (I: 16 II: 16 III: 14, IV: 16, V: 5 i VI: 5).

U drugoj knjizi, također sa 16 poglavlja, piše o dobu hrvatskih vladara od 7. do 12. st.[586] Izlaže djela hrvatskih knezova i kraljeva ukoliko su bili u vezi s dalmatinskim gradovima koje je Venecija pomagala protiv njih. Lucius ovdje razlikuje romansku Dalmaciju od Hrvatske i iznosi njihove običaje i granice.

Treća knjiga s 14 poglavlja izlaže događaje u 12. st. (Ugarsko–hrvatsku nagodbu) zatim govori o borbama između Venecije i Mađara za osvojenje Dalmacije kao i o nastojanju Bizantinaca da se domognu toga istog teritorija.

Četvrta knjiga, kao prva i druga, ima 16 poglavlja, a polazi od razaranja Zadra (1202) do Zadarskog mira (1358) kada je Venecija morala prepustiti ugarskoj kruni sve svoje posjede na istočnoj obali Jadrana. Prikazuje borbu Venecije da se održi kao gospodarica Dalmacije. Govori i o omiškim gusarima, hrvatskim knezovima, napose Bribirskim, i o pitanju o kojem se toliko raspravljalo u njegovo doba: da li se Jadran ima nazivati zaljev Venecije.

Peta knjiga u pet poglavlja bavi se događajima od 1358. do 1409. g. Priča o gospodstvu ugarsko–hrvatskih kraljeva u Dalmaciji, o borbi između hrvatskih knezova i o tome kako je Ladislav Napuljski vratio Dalmaciju i prodao ju Veneciji. Iznosi nastojanje bosanskih kraljeva, u prvom redu Stjepana Tvrtka, da se domognu Dalmacije te završava sa 1480. g. (gubitak otoka Krka).

Šesta knjiga je također s pet poglavlja, ali nije čisto historijska jer opisuje običaje Hrvata i Dalmatinaca, zatim govori o susjedstvu ovih zemalja te o Slavoniji i Vlasima.[587]

Lucius je, kako se vidi iz čitavog njegovog djela, iscrpio sve javne i privatne arhive u Dalmaciji, a kada se je preselio u Rim, koristio je tamošnje bogate biblioteke koje su mu pružile obilje materijala.

On nije poznavao samo geografe velikog formata kao što su Strabon, Ptolemej, Pomponije Mela i Plinije, već i one manje kao što su Dionizije Perieget, Markijan iz Heraklije, Skilak i drugi. Citira itinerar Antonina i tabulu Peutingerianu, a upotrebljava i moderne geografe. Lucius se je poslužio i brojnim starim historijskim piscima kao: Amijanom Marcelinom, Apolonijem Rodskim, Apijanom Aleksandrijskim, Cezarom, Ciceronom, Diodorom Sikulskim, Dionizijem Halikarnaškim, Helijanom, Herodotom, Eutropijem, Festom, Flavijem, Florom, Justinom, Livijem, Nikandrom, Homerom, Ovidijem, Tukididom, Velejem Paterkulom i Vergilijem.

Dakle, odlično je poznavao čitavu grčko–rimsku književnost. Također je upotrijebio brojne srednjovjekovne izvore. Tu se naročito ističu: Ana Komnenka, Ivan Kantakuzen, Kedren, Skilica, Kinam, Niketa Honijat, Konstantin VII. Porfirogenet, Teofilakt Simokata, Zonara. Zatim slijedi čitav niz pisaca prvih stoljeća srednjega vijeka kao: Kasiodor, Jornandes, Pavao Đakon i Prokopije. Iz karolinškog doba i nešto kasnije su Annales regni Francorum, Einhard, barski anonimus, Liutprand i Regino. Iz križarskih ratova: Gaufredo Malaterra, Gontier, Vilim Tirski, Lupo Protospatar, Raimund d'Agiles i Villehardouin. Lucius nabraja i mletačke kroničare,[588] zatim historičare između kojih i mnoge anonimne. Evo ih redom: Caresino, Cassoldo, Dandolo sa svojim nastavljačima, Monaco Potavino, braća Cortusi, anonimus o podsjedanju Zadra, Andrea i Paulo Morosini, Albertino Mussato, Sabellico, Sansovino i Ramusio.

[586] Fondove kojima se je on koristio za to razdoblje nabraja i opisuje opširno M. Šamšalović, Isprave iz vremena hrvatskih narodnih vladara u djelu Ivana Luciusa–Lučića, Zbornik... 6, 61–73

[587] Komentirajući taj pasus o Vlasima Šišić kaže da su oni novi došljaci »na dalmatinsko primorje od prve polovine XIV st. dalje« te da sve »Vlahe (ili Morovlahe, Morlake) po vjeri katolike a jezikom, kako se čini — čakavce, valja razlikovati od docnije (u XVII st.) doseljenih pravoslavnih i štokavskih Srba« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 32 i bilj. 19).

[588] Ali začudo ne poznaje gotovo najvažnijeg mletačkog kroničara Ivana Đakona (F. Šišić, Priručnik... I/1, 58) i to ga je navelo »na neke neispravne zaključke, tako u pitanju plaćanja danka (solitus census) hrvatskim i neretljanskim vladarima do vremena dužda Petra II Orseola« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 33, bilj. 21).

Za ugarsku povijest imao je pri ruci: Annales Hungarici, Bonfiniusa i Thuroczya. Od talijanskih pisanih historija Villanija, te djela mnogih humanista kao: Flavia Blonda, Crassa Nicolausa, Giannotija, Martina Cramera, poljskog historičara, Fulvia Orsinija, Giovia Paola, Lacia Volfanga i Pietra de Marca.

Za crkvenu historiju: Anastazija Bibliotekara, papinska pisma, anonimnog biografa Inocenta II, Baronija, Petra Damianija, Rinalda i Ughellija.

Drugi dio »De Regno« sadrži neizdane kronike nekih dalmatinskih pisaca i pretiskavanje nekih djela koja su imala vezu s Dalmacijom kao i Luciusove bilješke.

Ovi su izvori raspodijeljeni na sljedeći način:

1. Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum,[589] pag. 287–302 s notama[590] na pag. 439–443.
2. Regum Dalmatiae et Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio latinitate donata,[591] p. 303–309, note[592] p. 444–450.
3. Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium,[593] p. 310–370, note p. 469–473.
4. Incipit Historia edita per Micham Madii de Barbazanis de Spaleto, De gestis Romanorum Imperatorum et Summorum Pontificum — pars secundae partis de anno Domini MCCXC,[594] p. 371–380.
5. Incipit Summa historiarum tabula A Cutheis De gestis civium Spalatinorum sub brevitate compilata et diversis chirografis de temporibus retractis ut non praecedentes sed posteri suis gradantibus narrabunt,[595] p. 381–385.

---

[589] To je Šišiću »latinski tekst Ljetopisa Popa Dukljanina« *iz XII. st. jedini danas uščuvani, jer se takav stariji rukopis još nije našao* (S. A.). No izdanje »s objašnjenjem« priredio je Šišić u izdanju SKA 1928 (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ I/1–4, 33 i bilj. 22). Vl. Mošin je 1950. ponovno izdao »Ljetopis Popa Dukljanina« (Zagreb, MM), dok je fototipsko izdanje jedinog sačuvanog latinskog rukopisa koji se nalazi u Vatikanskoj biblioteci, objelodanio Sl. Mijušković (Ljetopis Popa Dukljanina, Titograd, »Luča«, 1967). Ali unatoč svim ovim izdanjima potrebno je jedno novo s opširnom obradom i komentarom ovoga Ljetopisa, nastalom nesumnjivo krajem 12. stoljeća, kako je to nedavno utvrđeno, a tko je zapravo njegov autor, ostaje i danas pitanje.

[590] Luciusov koncept za »Notae ad Historiam Presbiteri Diocleatis« nalazi se u Luciusovoj zaostavštini u arhivu kaptola u Splitu pod sign. 536 i u Cod. Vat. Lat. 6958; 1. 103–109 (M. Kurelac, Lučićev autograf..., Zbornik... 6, 157, 156).

[591] Po Šišiću to je parafraza »Hrvatske kronike« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 33). O tome gl. opširnije i S. Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije — srednji vijek, 26, 27.

[592] Ove Luciusove »Notae ad Commentariolum Marci Maruli« (carte scritte 10) danas se čuvaju u Naučnoj biblioteci u Zadru i u Cod. Vat. Lat. 6958, 110–116 (M. Kurelac, Lučićev autograf..., Zbornik... 6, 156)

[593] Šišić iznosi da je »tekst najodličnijega starijeg našeg historijskog djela, što ga je u XIII st. napisao spljetski arhiđakon Toma († 1268)« sačuvan »u arhivu splitskog kaptola, ako ne sam Tomin autograf, a ono svakako rukopis još iz XIII st.«. Iako je novo izdanje priredio Fr. Rački 1894, Šišić smatra da bi trebalo »omogućiti novo izdanje« i da je »spremljen rukopis novog izdanja koje ima V. Novak« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 33 i bilj. 23). No kako je nedavno umro V. Novak, a nije ostavio nikakvu vrst rukopisa, to smo slobodni dodati da se i mi slažemo da se objelodani novo izdanje HS sa svim varijantama iz najstarijih prijepisa ovoga rukopisa i s opširnim bilješkama. Ujedno napominjemo da smo proveli sve ovakve usporedbe i da bi se HAZU trebala pobrinuti i preuzeti brigu oko izdanja Tomine HS, jer je onakva vrst izdanja kakvo je izdao Čakavski sabor u Splitu, promašaj, naime, tiskan je 1977. samo hrvatski prijevod ove kronike s faksimilima.

[594] V. Brunelli je u programu zad. gimnazije 1877/8. bio priredio jedno izdanje Mihe Madija, »ali ne na osnovu vatikanskog rukopisa iz XV. st. nego Lucijusova teksta« kaže Šišić (Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 33, bilj. 24). Inače je 1977. u izdanju Čakavskog sabora tiskan samo hrvatski prijevod Madijeva djela.

[595] Za taj spis kaže Šišić da »novoga izdanja nema, ima stari rukopis u Luciusovoj ostavštini u Vatikanskoj biblioteci u Rimu« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 34, bilj 25). Godine 1977. tiskan je u izdanju Čakavskog sabora također hrvatski prijevod i A. Cutheisa.

6. Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae, p. 385–386, note[596] p. 477.
7. Obsidionis Jadrensis libri duo,[597] p. 387–422.
8. Memoriale Pauli de Paulo patritii Jadrensis,[598] p. 423–428.
9. Palladii Fusci Patavini de situ orae Illyrici,[599] p. 451–456.
10. Marci Maruli patritii Spalatensis, In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt, p. 457–458[599]) note 459.
11. Appiani Alexandrini Rom. hist., De bellis Illyricis[599]) Stephano Gradio patritio Ragusino abbate bibliothecae Vaticanae custode interpretate, p. 460–468.[600]

I kad je izašlo iz tiska »De Regno« Lucius ga nije prestao popunjavati i ispravljati.[601]

Kao plod toga nastale su Luciusove »Inscriptiones Dalmaticae — Notae ad memoriale Pauli de Paulo — Notae ad Palladium Fuscum–Addenda vel corrigenda in opere de Regno Dalmatiae et Croatiae — Variae lectiones Chronici Ungarici manuscripti cum edidis«.

»Inscriptiones« su zbirka rimskih natpisa u Dalmaciji koje je Lucius htio staviti na kraj svoga djela, ali uslijed nekih nepravilnosti za vrijeme tiskanja, ti su natpisi bili ispušteni. Ovdje Lucius donosi natpise iz velikog zbornika Ivana Grutera »Inscriptiones anticae« (Heidelbergae, 1603), ispravivši neke koji su bili pogrešni, zatim iz rukopisa Marka Marulića (našao ih je u Vatikanskoj biblioteci). Nadalje je i sam neke skupio u Solinu, a druge dobio od Pontea, te iz zbirke Ljubavca, Frane Divnića i Karla Vrančića.

To je prva potpunija zbirka starih rimskih natpisa nađenih u Dalmaciji. Da se je Lucius dao na posao da ispravi »Memoriale Pauli de Paulo« koji je izdao po Ljubavčevom rukopisu, razlog je taj što je opazio da je taj rukopis imao pogrešaka, naročito u datumima.

Zbog istog je razloga izdao i »Note ad Palladium Fuscum De situ orae Illyrici« nakon što ga je popunio i ispravio. On je također svoj »De Regno« u mnogo čemu dopunio i promakle greške ispravio. Slično je radio i u dodatku »Variae lectiones chronici Ungarici...«[602] U svoj pak vlastiti primjerak »Inscriptiones« sa »Notae«[603] i »Addenda...«, koji se čuva u knjižnici samostana sv. Franje u Šibeniku

---

596 I u Cod. Vat. Lat. 6958, 1. 125 (M. Kurelac, Lučićev autograf..., Zbornik... 6, 156). Zapravo, ova »Memoria« su katalog salonitansko–splitskih nadbiskupa od sv. Dujma do Mlečanina Lovra Zanea (1452–1473), koji je sastavio nepoznati pisac iz druge polovice 15. st. (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 34).

597 Iako su taj spis objelodanili Lucius i Schwandner, on također zaslužuje novo izdanje i obradu.

598 Uz Luciusa ovo »Memoriale« su izdali Schwandtner i F. Šišić (»Vjesnik zem. arhiva« VI, Zagreb; 1904), koji je 1935. predlagao da bi »i od toga pisca valjalo..., prirediti novo izdanje« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., Zbornik... 6, 34, bilj. 26). Poznato je da je i G. Praga pripremao izdanje Pavla Pavlovića i skupio građu koja ilustrira Memoriale (S. Antoljak, Izvori..., 130).

599 Nema Lucius u Cod. Vat. Lat. 6958

600 V. Brunelli, o. c, »Rivista« I/2, 39–43

601 Još 1905. pronašao je P. Kaer u biblioteci franjevaca konventualaca u Šibeniku »De Regno«, koje je sam Lucić uvelike ispravljao i dodavao bilješke svojom rukom, a na kraju i »Index rerum Notabilium« na osam strana; sve to je Kaer i objelodanio (P. Kaer, Aggiunto e correzionni autografe di Giovanni Lucio al »De Regno Dalmatiae et Croatiae«, »Rivista dalmatica« V/2, Zara, 1911, 213–253), što nije bilo poznato ni Laszowskom (gl. bilj. 574).

602 V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/2, 45–91; Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 84, 85

603 Fr. Rački je pod naslovom »Notae Joannis Lucii« (»Starine« JAZU XIII, Zagreb, 1871) objavio njegove ispise i bilješke iz trogirskih rukopisa, koji su većim dijelom propali, a u »Bullettino di archeologia e storia dalmata« (1881–3) učinio je to s ostalom građom takve vrste i J. Alačević pod naslovom »Notae cronologiche e documenti raccolti« (EJ 5, 560). U Marciani (Cl. X, Cod. CCXL, Lat. 3540) se također čuvaju »Inscriptiones Dalmaticae Joannis Lucij Lectori...« (17. st.), str. 1–24. Na nekim stranama je tekst križan ili ispravljan. Zatim slijede: »Joannis Lucij notae ad Memoriale Pauli de Paulo« (25–38'), »Joannis Lucij notae ad Palladium Fuscum« (39–41'), »Addenda eel corrigenda in opero de Regno Dalm. et Croat.« (42–49'), »Errores impressionis in operibus Slavorum Presbiteri Diocleatis« i »Marci Mar. Hist. R. R. Dalm. et Croat.«, te »Thomae Archid. Spalat. Michae Madiis, Obsidione Jadr., palladii Fusci« (50–51). Na str. 52 stoji »Thomas autem Archidiaconi textum

(sign. Z–X–8) a što je opisao i Kaer, Lucius je tokom vremena također stavljao svoje naknadne dodatke i popravke pa čak i umetao čitave listove svojom rukom.[604]

U Naučnoj biblioteci u Zadru (Ms 766)[605] nalaze se Lučićeve dopune i ispravke također na posebnim naknadno nalijepljenim listovima uz njegove vlastite primjerke tiskanog djela »Inscriptiones Dalmaticae–Addenda vel corrigenda in De Regno«.

Gotovo istodobno s glavnim svojim djelom Lucius je radio i na historiji svoga rodnoga grada Trogira. Izgleda da je počeo s tim radom još u siječnju 1665, a već 1666. piše Ponteu da bi trebao novaca za tiskanje »La Cronica di Traù«. Dana 16. II. 1667. pak javlja Frani Divniću u Šibenik da je dovršio svoju kroniku te ga moli za neke podatke kao i da mu pošalje uopće sve ono što je imao do godine 1500. glede susjednih hrvatskih banova kako bi to dodao svome djelu, jer teško da će se ikad tko drugi baviti ovim stvarima. U listopadu iste godine šalje Ponteu kronološke table koje će dodati svojoj kronici, a usto traži od njega i dalje razne podatke. U lipnju 1668. javlja mu da je proširio naslov svojih »Memorie«, a 7. XII. 1670. moli ga da svakako proda njegovu srebrninu, da time dobije novac za tiskanje svoje kronike. U travnju 1671. šalje mu čak dva poglavlja svojih »Memorie« da ih pregleda s prijateljima, a uz to se bavi i drugim raznim historijskim pitanjima.[606]

Konačno su u siječnju 1672. dovršene sve »Memorie« i priređene za tisak.[607]

Kada su padovanski cenzori Angelo Correr i Petar Bassadona dali dozvolu za tiskanje (9. XII. 1672), onda je to u svoje ruke uzeo mletački tiskar Stefano Curzi.[608]

Tako je u travnju 1673. Ponteu mogao javiti Lucius kako će ove »Memorie« biti u svibnju gotove. No u tome se je ipak prevario jer su tek u rujnu iz tiska izašle »Memorie di Traù«. Tada on Ponteu šalje 5 primjeraka i to za njega, dr. Grisogona, dr. Sopparija, Franju Luccarija i Soppea.[609]

Svoje »Memorie« Lucius je posvetio mletačkom kardinalu Petru Bassadoni koji je pomogao novcem da se djelo tiska.

No pošto je bilo mnogo toga ispušteno,[610] Lucius nije bio zadovoljan tiskanjem. Naslov tome djelu je »Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù« s podnaslovom »ed altri successi di Dalmazia«.[611] U nekim pak knjigama iz 1674. g. stoji naslov »Historia di Dalmazia et in particolare della Città di Traù, Spalatro e Sebenico, nella quale si contegono le guerre seguite fra diversi Prencipi per causa del detto regno e delle dette città, et insieme la discendenza dei Re d'Vngheria et altri Prencipi che ci hanno dominato. Descritta da Giovanni Lucio«.[612]

Izdanje od 1674. g. pored genealoških tabla ugarskih kraljeva sadrži i tri geografsko–historijske karte (dvije s područja Dalmacije, a jedna s tlocrtom i vedutom Trogira).

---

antiquum depositum in Bibliotheca Vaticana signatum No 6525 cum sequenti Epigraphe« s Luciusovim predgovorom, koji se ponavlja na 56. strani i on je ondje križan. Zatim slijede razni ispravci do 65. strane iz Tome itd. Sve u svemu izgleda da je i to Luciusov autograf. U vezi sa Luciusovom rukopisnom ostavštinom u Rimu u Marciani čuvaju se njegovi neki ispisi i pod sign. Ital. Cl. XI, Cod. XLVII–7351. Čak na str. 160 na jednom papiru piše: »Quesite iscrizioni si sono estratte dalle Collectanee fatte lasciare in Roma da Gio. Lucio Traguriense. La copia di suo mano da un libro MS della Biblioteca Vaticana, notato col num° 5249 in foglio, intitolato: Iscrizione Miscellanee, e principia con...«

604 M. Kurelac, Bibliografija..., Zbornik... 6, 172

605 M. Kurelac, Lučićev autograf..., Zbornik... 6, 159

606 B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 13–51

607 V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/2, 43

608 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 86

609 B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 60, 62

610 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 86 87

611 Venezia, 1673 i 1674 (M. Kurelac, Bibliografija..., Zbornik... 6, 174)

612 V. Brunelli, o. c, »Rivista«... I/2, 38, 44

Odlomci iz »Memorie istoriche di Tragurio« objavljene su u »Archivio storico per la Dalmazia« (Roma, 1926) a rukopisna građa za »Memorie« nalazi se u arhivu kaptola u Splitu među Luciusovom ostavštinom.[613] Ove »Memorie« napisane su na talijanskom jeziku,[614] dijele se u 6 knjiga i idu do prve polovice 15. stoljeća. Osim Trogira one se obaziru i na ostalu Dalmaciju, a osobito na gradove Split i Šibenik.[615]

Lucius se je i ovdje pokazao velikim historičarem; on nas upravo fascinira iznesenim obiljem savjesno upotrijebljene i raspoređene građe.

U početku opisuje položaj Trogira, govori o njegovom nastanku i raznim situacijama od najstarijih vremena. Opisuje i prosvjetne prilike tako da I. knjiga završava s 1123. godinom.

Druga započinje prikazivanjem odnosa Trogira s ugarsko–hrvatskim kraljevima i razmirice sa Splićanima, a završava s polovicom 14. stoljeća. U tom pravcu nastavlja treću i četvrtu knjigu koja se više bavi unutarnjim prilikama u Trogiru za vrijeme mletačke »zaštite«. Peta knjiga govori o neprijateljstvu Venecije i Ugarske, a šesta o hrvatskom pokretu poslije smrti Ludovika I. i o tome kako je Venecija ostvarila gospodstvo u Dalmaciji. Uz opis političkih prilika Lucius stalno upleće i prikaz unutrašnjeg života Trogira što naročito dolazi do izražaja u šestoj knjizi.

Luciusova povijest Trogira je tako sjajno napisano djelo kakvim se rijetko koji naš grad još i danas može podičiti.

Zapravo Lucius je povijest Trogira[616] smatrao dopunom svoje povijesti Dalmacije i Hrvatske. Osim toga on je svoje »Memorie« htio kompletirati izdanjem Trogirskog statuta i već 1673. g. bio je gotov s njegovim rukopisom i namjeravao ga je posvetiti Trogiranima. Ali taj statut[617] nije izdan za Luciusova života nego ga je tek 1708. g. objelodanio Trogiranin Jeronim Cippicus (Cippico) u Veneciji.[618]

Statut se dijeli na tri knjige a svaka na glave i to: reformationes (novi zaključci dodani starom statutu) u 2 knjige, od kojih prva sadržava zakone iz 1322. do 1420, a druga od 1420. do 1581. g. Luciusova značajna djela, pisana latinskim i talijanskim jezikom, izazvala su pažnju i divljenje njegovih suvremenika. Sa svih strana tražili su od njega savjete i pomoć u radu.

Njegov suvremenik Ferdinando Ughelli, prelat pape Aleksandra VII, u svom djelu »Italia sacra« napisao je nešto i o crkvenoj historiji Dalmacije, pa ga je Lucius upozorio na neke manjkavosti koje je ovaj htio ispraviti, ali ga je u tome smrt spriječila. Stoga je Luciusu bilo stavljeno u dužnost da izvrši te ispravke.

Pored toga Lucius je došao u doticaj i s talijanskim književnikom Valeriem Zanijem iz Bologne. Čak se je s njime i dopisivao, te je Zani molio Luciusa da mu dade svoje mišljenje o pojedinim

613 M. Kurelac, Bibliografija..., 174

614 Godine 1979. Čakavski sabor u Splitu objelodanio je hrvatski prijevod Luciusovih »Memoria« pod naslovom »Povijesna svjedočanstva o Trogiru« (I, II, str. 1220). Njihov prijevod, naslov na hrvatskom i uvodnu riječ dao je J. Stipišić, upozoravajući na brojne tiskarske pogreške i kriva čitanja u tome Luciusovom spisu. U predgovoru pak prijevoda toga spisa obradio je M. Kurelac život i djela Ivana Luciusa te iznio literaturu o tome piscu i njegovim radovima, a na kraju drugog sveska dat je indeks. Sam tekst popraćen je s nekoliko faksimila.

615 F. Šišić, Priručnik... I/1, 59

616 Šišić (1935) ove »Memorie« svrstava »među najodličnija djela starije naše historiografije i naročito zadivljuje veliko obilje publikovanih izvora, u prvom redu danas izgubljenih isprava i pisama iz trogirskoga i zadarskoga varoškoga arhiva, od kojih su neka nažalost, štampana u talijanskom prijevodu mjesto u latinskom originalu«. Zaključujući svoj sud o tome djelu Šišić smatra da je Lucius »u tome pošao za stopama Šibenčanina Zavorovića, samo ga je daleko i daleko nadvisio u svakom pogledu, naročito u naučno–metodičkom« (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ I/1–4, 45).

617 Luciusov rukopis Statuta grada Trogira čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. 5724 (M. Kurelac, Bibliografija..., 175).

618 O radu Luciusa na tome Statutu opširno je pisao R. Strohal u uvodu k izdanju »Statut i informacije grada Trogira« (MHJSM X, Zagreb. 1915). O Jeronimu Cippicu gl. u HBL 2, 677.

pitanjima (npr. o etruščanskoj umjetnosti). Preko istoga književnika Lucius se je upoznao i s mladim znanstvenikom Hatzenfeldom iz Holandije, koji je znao ruski i poljski.

Lucius se je uz ostalo bavio i pitanjem imena »Vlah« pa je u vezi s tim proučavao i rumunjski jezik, naravno onoliko koliko mu je bilo potrebno za taj njegov predmet.

Također je kontaktirao s Petrom Carinom, kancelarom iz Faenze, koji se je bavio starinama.

Luciusu se za savjet obraćaju i njegovi zemljaci, naročito kad je potrebna pomoć, odnosno objašnjenje iz područja književnosti. Tako je njegov rođak po majci dr. Frano Divnić, autor djela »Historia della guerra di Dalmazia fra Veneziani e Turchi dell'anno 1645 fino alla pace e separatione de' confini«, mnogo toga izmijenio prema Luciusovu savjetu. Iznenadna smrt je spriječila Divnića da izda svoje djelo, tako da je ono kasnije izašlo onako kako je prvobitno napisano.

Kako je već otprije poznato, Lucius je bio u osobitom prijateljstvu sa Stjepanom Gradićem, pa se to prijateljstvo nastavilo i kad je Gradić otišao u Dubrovnik.

Još 1662. g. u srpnju mjesecu kardinal Sacchetti imenuje Luciusa Gradićevim zamjenikom i potpredsjednikom zbora Jeronimskog zavoda u Rimu, a nakon nekoliko mjeseci Lucius zamjenjuje Gradića u predsjedničkoj časti (2. IV. 1663). No već 1665. Gradić je opet predsjednik, a Lucius prvi »gvardijan«. Kada su Luciusa ponovno izabrali za predsjednika 1669. g. on odbija te časti iz »različitih obzira«.[619]

U Zavodu sv. Jeronima Lucius je upoznao mnogo naših ljudi, koji su se bavili književnošću (Stjepan Gučetić, Petar Božidarević, Jeronim de Andreis itd.). Osim toga on je budno pratio događaje i prilike u svojoj domovini, a naročito se zanimao za rat s Turcima. Jezik naroda u Dalmaciji Lucius naziva »lingua slava o croata« i zna točno o srodstvu Hrvata s Bugarima, Slovencima, Česima, Poljacima i drugima, zastupajući stajalište da svi govore narječjem slavenskog jezika. On ima i svoje posebno mišljenje o talijanskom jeziku u Dalmaciji pa tvrdi da taj jezik nije tamo presađen za vrijeme mletačke vladavine nego da je nastao iz latinskog, koji je vladao u gradovima rimske Dalmacije. Kasnije se je pomiješao s hrvatskim riječima i to Lucius dokazuje raznim ispravama.[620]

Uz sve drugo on se bavi npr. granicama zadarske, ninske i skradinske biskupije, crkvenom desetinom u Vrani, »vraždom«, »ligom« zadarskog kotara, te moli Pontea da mu prepiše važnije isprave iz raznih arhiva, i razlaže istome gdje bi se moglo naći tijelo sv. Krševana. Piše mu i o zanimanju stranih znanstvenika za njegovo djelo zatim ga izvještava o knjizi Jakoba Spona (Putovanje po Italiji, Dalmaciji, Grčkoj i Levantu na francuskom jeziku) te ističe nedostatke i netočnosti u njoj glede same Dalmacije.[621]

Lucius se u Rimu sav predao radu tako da o njemu gotovo i nemamo nekih drugih podataka. Znamo da je stanovao na »Piazza della Rotonda« u blizini Pantheona. Izgleda da nije ni u čemu oskudijevao. Radio je do posljednjeg daha.[622]

Rekli smo već da se sva historijska građa, kojom se je Lucius služio, nalazi sada u kaptolskom arhivu u Splitu povezana u 14 svezaka.

Tako su u četiri sveska prijepisi trogirskih isprava, u petom su zadarske povelje, koje je prepisao dr. Ljubavac; uz to ima rimskih i srednjovjekovnih natpisa. Šesti svezak obuhvaća listine splitskog

619 Šišić piše da je Lucius »od 1662. do smrti bio u Rimu i na čelu staroga hrvatskoga gostinjca Sv. Jeronima« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 31, bilj. 17), što — kako se vidi — nije točno.

620 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 85–101

621 B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXII, 63–91. Što se tiče pretpostavke Luciusa u pismu Ponteu glede nalaza tijela sv. Krševana, 1899. je Jar. Parall izdao u Kotoru knjigu pod naslovom: »La Marinezza Bocchese e la testa di San Trifone con un appendice, La vita e il Martirio di San Trifone«. U njoj donosi i sliku relikvijara sv. Trifuna, a ispod toga je prikazana staklena kutija, u kojoj je »Testa di San Grisogono (S. A.), postettore di Zara« (o. c., 31).

622 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 101

arhiva (a počima s Trpimirovom listinom i ide do 1442. g.). U sedmom svesku su rapske povelje (1018. do 1408) koje mu je poslao Ljubavac, kao i još druge isprave. U ostalim svescima nalazi se Tomina »Historia Salonitana«, Madijeva kronika, te spis A. Cutheisa, izvaci iz mletačkih arhiva, iz Baronija itd.[623]

Ti su izvaci pod već navedenom signaturom (528, 529, 531–542) kao i u najnovijem prijepisu u A HAZU u Zagrebu pod sign. Ic 56 (također već citiranom).[624]

Mnoge Luciusove bilješke i prijepisi raznih djela čuvaju se u Naučnoj biblioteci u Zadru (Ms 616, 617, 618, 837) i u Vatikanskoj biblioteci.

Lucius je priredio za tisak i djelo Frane Divnića »Historia della guerra di Dalmazia fra Veneziani e Turchi dell'anno 1645 fino alla pace e separatione de' confini« te mu je dodao nekoliko svojih priloga. Rukopis toga djela nalazi se u Naučnoj biblioteci u Zadru (Ms 837) zajedno s Luciusovim bilješkama koje su ulijepljene ili sa strane dodane. Čistopis toga istoga djela s Luciusovim autografskim bilješkama pohranjen je u Muzeju grada Splita.[625]

Tzv. Luciusove »Notationes Historiae ad illustrandam Historiam Dalmatiae et Croatiae ab anno 1285 incoando« (autograf) i »Lucio Petri et Joannis de Tragurio, Documenta, Litterae, missiles, Quientantiae, una cum arbore Genealogica familiae Luciannae, ab anno 1595–1676« kao rukopis nalazili su se nekad u Kukuljevićevoj biblioteci, a danas u A HAZU (IV c 43)[626]

U Naučnoj biblioteci u Zadru čuva se tzv. »Codex Lucianus« (Ms 617), u kojem su i razni prijepisi i bilješke autobiografskog i povijesnog karaktera Ivana Luciusa. U Ms 616 čuvaju se Luciusovi prijepisi Zavorovića, a u Ms 618 Dandola.

Biblioteka Muzeja za nacionalnu arheologiju u Splitu čuva glasovitu Luciusovu korespondenciju s Valerijem de Ponteom. Od 146 pisama Poparić je objelodanio samo 104, od kojih mnoge nije donio u cijelosti[627] Zato bi bilo potrebno da ju se ponovno prouči i nanovo izda.[628]

Prema Ljubiću Lucius je ostavio još i ove rukopise: Excerpta Ragusae ex codice Vaticano. C. 6923. p. 56 et segg. Pro Petronii Fragmen. excerpta. Dissertatio de Illyrico, et arbores familiarum, C. 1619, p. 103 et 110. Supplementum in chronica Hungarorum C. 6970.

Između Luciusovih neizdanih rukopisa, koji su kasnije dopali u ruke Riceputija, navode se: Le origini della Chiesa di Croazia e Dalmazia; Gl'indici e cataloghi degli Arcivescovi e Vescovi; Le serie dei concilii e dei sinodi patri e Le vicende della patrie chiese.[629] Kao Ljubić i I. von Düringsfeld

623 I. Tkalčić, Izvještaj o arkivarskih istraživanjih u Dalmaciji, »Rad« JAZU XXXV, Zagreb, 1876, 173, 174

624 Sve ove sveske su prepisali iza 1945. g. dr. Marin Bego i don Mate Hajlo pod nadzorom dr. M. Barade i danas se nalaze u A HAZU.

625 M. Kurelac, Bibliografija..., 174, 175

626 Gl. M. Kurelac, Lučićev autograf..., 159

627 M. Kurelac, Lučićev autograf..., 159, 160

628 Za ta Luciusova pisma, koja je objelodanio B. Poparić (1905), taj isti njihov izdavač piše da je 1896. g. »Bihać« hrv. društvo »za istraživanje povijesti u Spljetu *nabavilo od privatne osobe u Zadru, posredovanjem dra L. Jelića, zbirku pisama glasovitoga povjesničara Ivana Lučića Trogiranina* (S. A.). Ta je zbirka jedini, a ako ne potpuni naš epistolar iz starijeg doba. Sastoji se od 140 pisama... Lučića Ponteu...« (B. Poparić, o. c, »Starine« JAZU XXXI, 276). No još 26. VI. 1895. L. Jelić je pisao iz Zadra T. Smičiklasu sljedeće: ...Obradovat će Vas, *da sam pronašao preko 100 izvornih Lucijevih pisama i njekoliko Gradijevih* (S. A.), među kojima ima prezanimivih i za povjestnu gradju. Sad su *u mojim rukama; nego dospjet će u koji dalmatinski zavod* (S. A.)...« (A HAZU–XV–45 — Ostavština T. Smičiklasa — korespondencija). Dana 25. I. 1899. V. Brunelli je molio Bulića, predsjednika »Bihaća« za »uvid u epistolar Lučićev za životopis njegov« (B. Poparić, o. c, 277, bilj. 1). Kad mu je Bulić dao ta pisma, onda je, prema Poparića, koji direktno ne spominje Brunellia, ali je jasno da je on to, dakle taj ove listove »a napose ekscerpte, ukoliko se tiču hrvatske prošlosti je negdje osakatio, negdje upotrebio onako, kako ne dolikuje historičaru...« Konačno je Poparić odlučio da izda ovu zbirku pisama, te je od 142 pisma izlučio samo 104 »i to nekoja u cjelosti, većinom pak u odlomcima...« (B. Poparić, o. c, 277).

629 S. Gliubich, o. c, 189

ispisuje istim ovim redom navedene rukopise.[630] Neke od njih mogla je i vidjeti kad je obilazila gradove u Dalmaciji, pa tako Trogir, Split itd.

U Arhivu HAZU (IV, 28, br. 472) pak čuva se spis »Lucius Joannis Chronicon Dalmaticum saec. XV–XVI« (autographum Lucii) na kojem je Kukuljević dodao svojom rukom: »Priobćeno tiskom po meni u arkivi knj. IV, p. 50«. Na strani 1. toga rukopisa stoji: »Copiato del libro dove era registrato con l'ultimo caratere l'istoria in slauo de Re de Dalmatia scritta del prete Girolamo Chialetich de 1546 deposuit nella Vaticana...«, a onda od str. 53. dalje slijedi izvorna građa od 14, 15. i 16. stoljeća.

U već spomenutom arhivu u Splitu među Luciusovom ostavštinom čuvaju se neki njegovi tekstovi koji su doskora bili nepoznati. To su predgovor i uvod u »De Regno Dalmatiae et Croatiae« pod nazivom »Lectori Dalmatiae veritatem amanti« i »Operis introductio« kao i komentar uz kartu »Illyricum hodiernum« pod naslovom »In Tabulam Illyrici hodierni Illyricum siue Sclavonia«.

Ta je dva teksta 1969. prvi objelodanio M. Kurelac i popratio ih svojim zapažanjima.

U prvom tekstu Lucius izlaže metode i principe koje je primijenio pri pisanju »De Regno« i to je prema mišljenju Kurelca, »jedan od prvih metodoloških komentara naše moderne historiografije«. U nastavku toga Lucius piše o uporabi izvora od kojih ističe izvore dokumentarnog karaktera, a govori i o rasporedu gradiva.[631]

U uvodu pak koji nosi naslov »Operis introductio« Lucius iznosi dosadašnje rezultate historiografije kod nas, napose u Dalmaciji (Toma Arhiđakon, Marko Marulo, Dominicus Zavoreus, Mavro Orbini, Michael Salonitanus, Baldassar Spalatensis, Zavoreo Matheus Izarus) i aktualnu političku situaciju. Tu se zrcali njegova »ljubav prema domovini i ljubav prema istini« te želja da cjelovitije osvijetli prošlost naroda i zemalja u kojima bijesni rat protiv Turaka i gdje ratni uspjesi Hrvata uz pomoć organiziranog antiturskog saveza mogu dovesti do zbacivanja turskog jarma kod ostalih Slavena i istjerivanja Turaka iz Europe.

U komentaru uz navedenu kartu »Illyricum hodiernum« prvo iznosi što je bio Ilirik kroz historiju, što sadrži i koje su mu granice. Posebno se dotiče međa Dalmacije i ukratko njene historije, te Bosne, Slavonije i Hrvatske. Govori i o pojedinim gradovima u Dalmaciji i crkvenim prilikama u njoj itd. Uz komentar priložena je i shema: iz nje se vidi koji su teritoriji tih zemalja pod vlašću Venecije, Ugarske i Dubrovnika, a koji pod Turskom.[632]

Lucius je još davno prije svoje smrti sastavio oporuku koju je 1654. ostavio u Trogiru, a 1679. u Rimu je napisao paoporuku, ovjerovljenu po tamošnjem notaru Vincenzu Oktavianu.[633]

Međutim, C. Fisković, koji je objelodanio taj njegov kodicil[634] datira ga sa 1677. godinom.

Lucius[635] je umro u 73. godini 11. I. 1679. a sahranjen je po svoj prilici u crkvi sv. Jeronima, gdje se i sada nalazi njegova spomen–ploča, podignuta 1740. g. s ovim natpisom:

630 I. von Düringsfeld, o. c, I, 299, II, 208, 209

631 Zanimljivo je da M. Gross, kada u svojoj knjizi »Historijska znanost« govori o historijskoj erudiciji kao posebnoj disciplini i spominje razne tehničare historije u Europi u 17. i 18. st., jedinog ističe »među našim eruditima... Ivana Lučića (Luciusa) pisca djela De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex...« (M. Gross, o. c, Posebna izdanja Instituta za hrvatsku povijest, 64, bilj. 4). No tom prilikom ne navodi u čemu se sastoji njegova erudicija, što bi bilo itekako važno, s obzirom da je živio u doba Bollanda i Mabillona i nije bio ništa manjeg formata od njih dvojice po sustavu svoga znanstvenog rada i primjeni znanstvene metode.

632 M. Kurelac, Lučićev autograf..., 160–168

633 I. Črnčić, Paoporuka Ivana Lučića, Trogiranina, našega povjestnika, od g. 1679, »Starine« JAZU XXVI, Zagreb, 1893, 20–26; V. Brunelli, o. c,... »Rivista«... II/4, Zara 1900, 17–24

634 C. Fisković, Oporuka: kodicil Ivana Lučića, Vjesnik arkiva X/XI, Zagreb, 1941, 78–84

635 Gl. literaturu o njemu detaljno navedenu: M. Kurelac, Bibliografija..., 176–180

D. O. M.
Illyricae nationis urbe praesidibus
Joanni Lucio, nobili Traguriensi, qui Dalmatiae, Croatiae
patriamque historiam illustravit et conscripsit[636]
Obiit III Id. Jan. MDCLXXIX.[637]

Tako je završio svoj život ovaj neumorni veliki istraživački duh koji je svojim djelom ostavio trajan spomen svim pokoljenjima i kulturnim narodima Europe.

»Osobito je interesantno«, piše Šišić (1935), »da Lucijeva klasična djela i njegov pravi naučni metod ne samo da nisu kod nas stvorila škole, nego čak nisu bila u ranije vrijeme ni ocijenjena, ni u Dalmaciji ni u Hrvatskoj, onako, kako su to zavrijedila. Tek je XIX stoljeće umjelo da potpuno uvaži Lucijev rad i da ga digne na ono mjesto, koje ga ide. Glavni razlog bili su lokalni interesi, stoljetno otuđivanje Dalmacije od Hrvatske i slaba metodička sprema onih koji su kod nas radili u oblasti hrvatske historije poslije njega. Šta više, neki su ga pisci čak i uzeli prekoravati kao mletačkoga partizana i neprijatelja Hrvatske, a to on nikako nije bio«, završava Šišić svoj sud o tome historičaru.[638]

Lucius je prvi moderni hrvatski historiograf, i njegove se metode naša građanska historiografija držala sve do naših dana. Smičiklas, Klaić, Šišić i drugi hrvatski historiografi došli su naravno mnogo dalje od Luciusa, razbistrili su mnoga nejasna pitanja i slično. Ali čitav taj studij, koji je dao relativno dobru i korisnu građansku sintezu hrvatske povijesti, bio je gotovo 300 godina neprekidno na metodskoj liniji Luciusovoj. Prije Luciusa bilo je nekoliko domaćih pokušaja da se tretira naša povijest, ali svi ti radovi i historiografski pokušaji do Luciusa, nisu još bili na tolikom nivou znanstvenosti da bi se mogli uzeti kao definitivni početak velikog složenog studija naše povijesti. Lucius se je poslužio radovima svojih prethodnika, ali se s time ipak nije mnogo pomogao. Sve te historijske predradnje do Luciusa bile su slijepo tapkanje bez pravoga kompasa, bez oštra kritična duha i naročita talenta. Šišić je napisao da u djelima Luciusa nema dovoljno hrvatskoga duha. To je točno kao i to da je taj pisac htio pošto poto ostati dosljedan svojoj kriticističkoj i objektivističkoj liniji, liniji znanosti radi znanosti, spoznaje radi spoznaje.

No on je zato utemeljitelj hrvatske historiografije, čije ime nešto znači i u svjetskoj znanosti.[639]

Njegova je zasluga da je razjasnio mnoge tamne stranice iz hrvatske povijesti i svojim radom postao sjajan primjer i putokaz svim sadašnjim i budućim hrvatskim historičarima kako treba stvarati i pisati našu ionako u mnogočemu nerazjašnjenu povijest.

---

[636] Tek 1966. g. općina Trogir i JAZU podigli su Luciusu »spomen–ploču na rodnoj kući« naglasivši kako je svojim djelom »De Regno Dalmatiae et Croatiae« objavljenim 1666. »postavio temelje znanstvenom istraživanju hrvatske povijesti« (C. Fisković, Lučićeva rodna kuća..., 60). Ocjenjujući njegov »De Regno« ili »dalmatinsko–hrvatsku historiju« Šišić kaže da ona »ide u red najodličnijih naučnih djela naše historiografije sviju vremena, tako da u mnogo čemu nismo ni danas došli mnogo dalje od njega. I danas još bi bila nauci učinjena velika korist, kad bi se štampala u srpsko–hrvatskom prijevodu, jer tek onda izašla bi prava njena vrijednost na vidjelo, budući da bi bilo mnogo pristupačnije i onim krugovima, koji ne vole da čitaju stare naše latinske pisce od početka do kraja. Istina je, ona se ne odlikuje onako čistim patriotskim hrvatskim duhom kao Rattkayevo djelo; šta više Lucius je privrženik mletački što je i razumljivo poslije 250 godišnjega vladanja mletačkoga u Trogiru i u Dalmaciji ali uza sve to, on se umije da uzdigne i na razmjerno znatnu visinu i snagu objektivnosti. Pored toga njegov kritički duh i danas još nadilazi mnoge i mnoge diletante, odlikujući se oštroumnošću i izvornom trezvenošću«. (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4 34).

[637] Gl. S. Gliubich, o. c, 189, 190 (No prigodom objelodanjivanja ovoga natpisa Ljubić je ispustio broj: C i: Idibus); Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XLIX, 101, 102.

[638] F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ I/1–4. 35

[639] J. C., Trogiranin Ivan Lučić, Naprijed, Zagreb, 29. II. 1952, br. 10

LUCIUSOV ZNANSTVENO–SURADNIČKI KRUG NAŠIH HISTORIČARA

Lucius je u Dalmaciji imao čitav niz suradnika koji su se isticali ili bavili znanošću, a napose historijom.

Među prvima je bio zadarski historičar *Šimun (Simeone) Ljubavac (Gliubavaz),*[640] rođen u Zadru 1608, a umro isto u Zadru 20. I. 1663.[641] Ljubavac je od 1631. do 1637. g. studirao u Padovi[642] gdje je postigao doktorat prava. U Zadru je obavljao nastavničku i sudačku službu. Njegovu zbirku rimskih natpisa[643] upotrijebio je Lucius, s kojim je i inače stajao u živom dopisivanju o raznim pitanjima historije.[644] Tako u pismu od 15. IV. 1653. Ljubavac iz Zadra piše Luciusu i raspravlja o hrvatskom kralju Stjepanu kao Zvonimirovu nasljedniku i dotiče se vojne Ladislava od 1091. iznoseći o tome sve one izvore što ih je poznavao. Ovo pismo je pronašao Šišić u British Museumu pod naslovom »Della Dalmazia. Discorso di Simeon Gliubavas nob. Zaratino«. To pismo se nalazi na fol. 26, a na fol. 28 B i 29 A »una nota manuscritta«, koju je dobio Ljubavac od Jeronima Luccaria, takoder Luciusovog suradnika, za vrijeme svoga boravka u Splitu. I ovdje se radi o vojni Ladislava u Hrvatsku.[645]

Glavno je Ljubavčevo djelo, prema Kruni Krstiću, »Agri jadrensis illustrator Memorie istoriche«; u njemu je sadržan geografsko–historijski prikaz zadarskog područja, a sačuvano je u pet rukopisnih primjeraka. Ono je dijelom objavljeno u zadarskom časopisu »La Domenica« (1890–91).[646] Međutim, mi imamo sljedeće rukopise Ljubavčeva djela pod ovakvim naslovima: »Storica Dissertazione del Contado e Territorio di Zara«, dogotovljeno u prosincu 1652.[647] Taj rukopis je posjedovao Kukuljević

---

640 U dvorani nekadašnje zadarske akademije sve do kraja 18. st. bio je jedan kip Ljubavca s ovim natpisom:
MDCIX (? S. A.).
Simeon Gliubavaz Jadrensis
Juvenum Vrbanus Instructor
Agri Jadrensis et Romanorum Inscriptionum
Illustrator (V. Brunelli, Giovanni Lucio, Rivisita II/4, 14)

641 I. von Düringsfeld (o. c, I, Prag 1857, 245) piše da je umro 1670. g.

642 I. von Düringsfeld, o. c, I, 245

643 Dana 20. V. 1799. knez Petar de Vergada iz Zadra šalje zagrebačkom biskupu M. Vrhovcu »una copia del Codice del Celebre B^n Simone Gliubavaz Frangipani sulle lapide Romane rinvenute in questo Regno...« [HDA u Zagrebu — M S C, kutija 1, br. 6 — Excerpta ex epistolis missilibus a diversis ad episcopum Maximilianum Verhovac scriptis de anno 1784 usque ad annum 1815 (rukom 20–30 godina 20. stoljeća)].

644 EJ 5 (1962), 566 (K. Krstić, Ljubavac Šimun). Gl. i B. Desnica, Zadranin Šimun Ljubavac. Jedan dalmatinski erudit XVII vijeka. »Glasnik Primorske banovine«, Split, 1938, 17/18, 173–181

645 F. Šišić, Priručnik... I/1, 309, 310, 321

646 EJ 5, 566, 567

647 V. Brunelli, o. c, »Rivista« I/1 (1899), 21

u svojoj biblioteci, a danas je u Arhivu HAZU. Jedan primjerak nalazi se i u Metropolitanskoj biblioteci u Zagrebu pod Miscellanea M R 55 — i to pod ovakvim naslovom: »Storica dissertazione del Contado e Territorio di Zara del D. Simon Gliubavaz Frangipani«.[648] To je kopija iz 17. st.

Međutim, nekompletno djelo (114 strana) pod naslovom »Storica dissertazione del Contado e Territorio di Zara del dott. Simeone Gliubavaz, dedicata al E. Leonardo Foscolo, provveditor generale di Dalmazia e Albania« čuva se u Naučnoj biblioteci u Zadru. Štampano je u »La Domenica« (Zara, 1890, br. 36–40, 42–44, 47–49, 51, 1891, br. 1–4, 6, 8, 12, 14–17, 19)[649] kako je Krstić djelomično naveo. Godine 1860. Matija Pališić je napravio prijepis toga rukopisa koji se tada nalazio u biblioteci velike zadarske gimnazije.[650]

Još 1652. zajedno sa Fr. Divnićem Ljubavac je napisao raspravu »Prerogative di Dalmazia«;[651] s njom se je na temelju mletačkog posjeda Dalmacije dokazivalo pravo Republike sv. Marka na rang »kraljevine« u međunarodnim odnosima.[652]

Ljubavac je ostavio iza sebe više rukopisa geografsko–historijskog sadržaja. Među njima su i sabrani natpisi iskopani iz zemlje, a prema Fortisu pripisivao mu se je i spis »De situ Illyrici«.[653] I. von Düringsfeld također navodi da je iza njegove smrti ostalo više rukopisa geografsko–historijskog sadržaja o staroj Iliriji, na latinskom jeziku, a osim toga i »Memorie di Zara«,[654] popis zadarskih[655] biskupa i nadbiskupa kao i zbirka starih natpisa iz Zadra i okolice.[656] Krstić pak kaže da nije poznata sudbina ostalih Ljubavčevih djela, čiji su naslovi poznati iz podataka u djelima suvremenika i popisa njegove ostavštine. (De situ Illyrici, Rivoluzioni di Chiesa, Diarii di Zara, Bellum Dalmaticum, itd.).[657]

Sljedeći je Luciusov suradnik njegov rođak *Frano Nikolin Divnić (Difnicus, Difnico),* rođen u Šibeniku 22. X. 1607, a umro 17. II. 1672. godine. Studirao je pravo i doktorirao u Padovi (1634); obavljao je razne službe i poslanstva za šibensku komunu. Pod utjecajem Luciusa bavio se je historijom i arheologijom. Prema povijesti Dinka Zavorovića izradio je izvještaj »Memorie sulla Dalmazia« (1652), kada je za vrijeme kretskog (kandijskog) rata nastalo pitanje da li Dalmacija ima pravo na naslov kraljevine. Nadalje, Divnić[658] je slao Luciusu podatke i izvore, a u djelu »Inscriptiones Dalmaciae« (1673)[659] Lucius je uvrstio i Divnićevu malu zbirku natpisa.[660]

648 A. Markov, Katalog metropolitanskih riedkosti, Kulturno–poviestni zbornik zagrebačke biskupije I, Zagreb, 1944, 543

649 Autograf ovoga Ljubavčevog djela nalazi se u A HAZU–II d 127 i samo su neke male razlike od onoga teksta objelodanjenog u »La Domenica«.

650 V. Brunelli, Catalogo sistematico dell'i. r. biblioteca ginnasiale–provinciale di Zara, Programma dell'i. r. ginnasio superiore di Zara XLV, 1901–1902, 42

651 Ljubić piše da se iz pisma Ivana Luciusa upućenog Danielu Divniću u Šibenik (26. VIII. 1675), objelodanjenom od Kukuljevića u »Arkivu za povjestnicu jugoslavensku« (IV, Zagreb, 1857, 129) saznaje da je Ljubavac sastavio spis »Prerogative di Dalmazia delq. Sr Dr Gliubovaz«. Gl. i Programma del Gin. di Zara 1859, p. 88.

652 EJ 5, 567

653 S. Gliubich, o. c, 160

654 U Muzeju Correr u Veneciji čuvaju se te »Memorie storiche del signor Simeon Gliubavaz nobile della città di Zara«, o čemu piše G. Praga kao i o još nekim njegovim historijskim djelima koje je pronašao u Veneciji (G. Praga, Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedittina di San Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia, Roma 1929, a. IV, v. VII, p. 42, 285 i bilj. 1). Za popis Ljubavčeve biblioteke gl. HAZ–SZN Francesco Sorini b. V, f. VI, N°1–23. I. 1663 [G. Praga, Lo »Scriptorium«... (separat) 42].

655 U Arhivu HAZU — II d 127 nalazi se Ljubavčeva »Topographia districtus Zarae«.

656 I. von Düringsfeld, o. c, I, 245. U British Museumu u Londonu pohranjeni su Ljubavčevi dokumenti o srednjovj. hrvatskoj povijesti (Hrvatska enciklopedija III, 313).

657 EJ 5, 567

658 U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu čuva se pod sign. 3325 »Catastico della famiglia Difnico« iz 17. stoljeća.

659 Upravo te 1673. g. u Veneciji (a 1676. u Bologni) je tiskana »Historia dell'ultima guerra trà Veneziani e Turchi, nella quale si contegano i successi delle passate guerre nei regni di Candia e Dalmazia, dall'anno 1664 sino al 1671« (G. Valentinelli, o. c, 15). U Marciani pak u Cod. CLXXIV (Chart. in 4°. Saec. XV et XVI–3621) nalazi se rukopis pod nazivom »Difnicus Georgius Dalmata Episcopus Nonensis Epistola Alexandri VI de clade Turcis illata in Croatia, Slavonia et Hungaria 1493«

Ali glavno Divnićevo djelo je, kako smo ranije naveli, »Historia della guerra di Dalmazia fra i Veneziani e Turchi dall'anno 1645. fino alla pace...«. Na želju Divnićevog brata Daniela, Lucius je pročitao taj rukopis, kojemu je htio dati drugi naslov. Ujedno je upozorio Franju Divnića na neke nedostatke u tome djelu i predložio da se iznova prepiše. Unatoč tome taj rukopis nije izdan nego se je čuvao u knjižnici bivšeg biskupa Ivana A. Miočevića u Šibeniku[661] a danas se nalazi u Naučnoj biblioteci u Zadru;[662] jedno je vrijeme bio pohranjen u biblioteci Garagnin–Fanfogna u Trogiru pod naslovom »Historia della Guerra etc. 1646«,[663] dok ovakav njegov rukopis koji se čuva u A HAZU (II d 120) ima naslov »Dell'historia di Dalmazia durante guerra Cretense«.[664]

Inače, veći je dio ove »Historia« objavljen u zadarskoj »La Domenica« (Zara 1889, br. 4, 5, 7–9, 11, 13–15, 17–51; 1890. br. 1–3, 9, 10, 14, 15, 19–22, 24, 26, 28, 31, 40–46, 48–51; 1891. br. 7, 9, 10, 13, 15, 17, 19, 35–45). Posljednji pak dio toga rukopisa pod naslovom »La delinazione della Dalmazia nell 1671.« izašao je u Tabulariumu (Zara 1903 — i posebno). Njegova pak kopija iz 1860. čuvala se je u biblioteci velike zadarske gimnazije.[665]

Lucius je bio vrlo usko i prijateljski povezan s *Valerijem Ponteom,* zadarskim kanonikom. Ta ugledna i patricijska obitelj Ponte potječe iz Bergama. Odande je sredinom 16. st. došao u Zadar Giambattista (umro 1610) sa svojim bratom Giampietrom Ponte potražiti svoju sreću u trgovini. Giambattista se je oženio Katarinom Tirabosco (umrla 1614) koja mu je donijela za ono vrijeme priličan imetak. Iz toga braka poteklo je 5 sinova i 5 kćeri. Od svih njih istakla su se dvojica: Marko (rođen 1589 — umro 1675) na vojničkom i diplomatskom polju i don Valerio,[666] rođen prvih dana

(No 134). Taj je Juraj Difnico bio ninski biskup od oko 1475. do svoje smrti, tj. do 1530. i vrlo je živo surađivao s papinskom kurijom (Gl. D. Farlati, Illyricum sacrum IV, Venetiis 1769, 323–325).

660 Hrvatska enciklopedija V, Zagreb 1945, 106 i HBL 3, 411, 412

661 Fr. Rački, Povjestnik Ivan Lučić Trogiranin, »Rad« JAZU XLIX, 94–96

662 G. A. Gurato je već u 19. st. načinio kopiju, koja obuhvaća 242 strane s indeksom (I manoscritti della Biblioteca communale »Paravia« di Zara, 162, 163). Inače se u Naučnoj biblioteci u Zadru kao rukopisi čuvaju brojni prijepisi isprava i spisa, koje je svojedobno učinio Zadranin Giovani Gurato (10. IX. 1804. — Rab, 17. V. 1874), svećenik koji je prepisao tijekom niza godina ogroman broj zanimljivih dokumenata u vezi sa cijelom Dalmacijom, a napose Zadrom i Rabom. U svojoj oporuci ostavio je kaptolskoj biblioteci u Zadru svoju bogatu i dragocjenu knjižnicu i sve tiskane i netiskane rukopise, koji se pretežno odnose na Zadar (C. F. Bianchi, »Zara cristiana« I, Zara, 1877, 247, 248). Rukopisi i prijepisi listina i spisa, koji se većinom tiču Zadra, a pohranjeni su u već navedenoj Naučnoj biblioteci u Zadru, idu ovim redom: De sanctis titularibus ac patronatus civitatis et arciedioecesis Jadrensis et manuscriptis et impressis operibus acurate diligenterque a excerpta et collecta (latino e italiano: sign. Ms 438), Sommario delle cose della città di Zara (1409–1598): Ms 441, Memorie de Pago–Constitutiones capituli et cleri Colleg. Ecclesiae matricis s. Mariae Majoris Pagensis (1424–1773): Ms 442, Testamento di Gregorio Merganich (1460) e di Georgio Brunaich (1581): Ms 443, Registro Lettere attienti all'Ispetorate cantonale di Zara a Obrovazzo per culto... (Ms 444), Chiesa di s. Michele e confraternità della Misericordia in detta chiesa di Zara (Ms 445), Vescovi, arcivescovi e capitoli di Zara (Ms 446), Delle confraternite (Ms 447), Chiesa e vescovi di Nona–Un foglietto a stampa suffragi sanctorum ecclesiae Nonensis (Ms 448), Notizie circa la chiesa di s. Simeone di Zara e Statuto di quella confraternita dell ss. Rosario (Ms 449), Notizie sulle chiese di Borgo Erizzo s. Maria degli Ulivi ecc. (in italiano e latino: Ms 450), Notizie sulle chiese di Zara: S. Francesco–S. Maria di Melta–S. Grisogono–S. Giovanni Battista ecc. (Ms 451), Notizie circa la chiesa metropolitana di Zara e Seminario illirico (in italiano e latino: Ms 452), Sommario delle bergamine del ven. Capitolo della Metropolitana di Zara, fatto nell'anno 1757 (Ms 453) i Chiesa Illirica–Collegio Illirico di Loreto (in italiano e latino: Ms 454). Ostali Guratovi prijepisi se nalaze i u kaptolskoj biblioteci u Zadru, pa čak i drugdje. Svakako je vrijedno da se taj Guratov kolekcionarski rad osvijetli kao i njegov dosad dosta nepoznati životopis i djelovanje na području istraživanja i prepisivanja izvorne građe, koja se pretežno odnosi na crkvenu povijest Zadra i njegove okolice.

663 I. von Düringsfeld, o. c, I, 272

664 To djelo pod nazivom »Historia di Dalmazia durante la Guerra Cretense« sa još nekim apologetičkim pismima na talijanskom jeziku nalazilo se je u Kukuljevićevoj biblioteci, a sada u HAZU pod već citiranom sign. II d 120. Drugi rukopis na talijanskom pod naslovom »Francesco Difnico, Historia della guerra di Dalmazia tra Veneziani e Turchi dell' anno 1645 fino l'anno 1670 e la pace e reparazione de confini« pohranjen je također u A HAZU pod br. 277 (Kodeksi velikog formata).

665 V. Brunelli, Catalogo..., Programa..., 40

666 G. Alacevich, I capitano Marco Ponte, Smotra dalmatinska 15, Zara 1902, 18–25 i Tabularium 2, Zara 1902, 2, 1–64

mjeseca kolovoza 1603. g. i kršten 10. VIII. Nakon što je dovršio prve škole u svome rodnom gradu, pošao je u Rim gdje je u jednom seminaru[667] bio sudrug Luciusa s kojim se brzo uvelike sprijateljio. Vrativši se kući zaredio se je i postao svećenik, a 1646. na sveučilištu u Padovi proglašen je doktorom obaju prava (njegova originalna diploma se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru). Ponte je u zadarskom kaptolu imao razne funkcije i časti. Postao je arhiđakon te vikar zadarskog nadbiskupa Teodora Balbija (1656–1669) i apostolski vizitator zadarske nadbiskupije; u tom je svojstvu u dva navrata obišao i osorsku biskupiju.[668] No otklonio je ponudu da bude osorski biskup, pa čak nije pristao ni da bude imenovan trogirskim biskupom, što je Luciusa veoma ražalostilo.

Međutim, prihvatio je da bude dugogodišnji upravitelj komende Stjepana Gradića, opata rogovske opatije sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu.

Još za vrijeme svoga boravka u Osoru (1647–9) u svojstvu apostolskog vizitatora i vikara Ponte je naročitu brigu posvetio biskupskom arhivu. Pošto nije bio uređen, Ponte je naložio da se sastavi njegov inventar, a sam je izvršio neke prijepise isprava i poslao ih Luciusu. U razdoblju od 1635. do 1654. Lucius se je u nekoliko navrata susreo s Ponteom u Zadru, Rogovu i Tkonu, a kada je Ivan Lucius odlučio pisati svoj »De Regno« Ponte mu je postao glavni oslonac u vezi s traženjem arhivske građe iz domovine.

Oko Pontea su se u Zadru okupljali: Šime Ljubavac, G. Ligniceo, A. i Š. Bertolazzi, L. Grisogono, A. Giordani, N. Ventura, G. Zaccaria, Vitasović i drugi. Svi oni su ujedno pripadali krugu Luciusovih prijatelja. Iz potrebe za razmjenom znanstvenog mišljenja i zajedničkog zanimanja za lijepe umjetnosti, poeziju i govorništvo, na inicijativu G. Zaccarie i V. Pontea 1665. g. u Zadru se osniva »Accademia Cinica« sa sjedištem u nadbiskupskoj palači.

Uz sva razna zaduženja Ponte se na inicijativu Luciusa počeo baviti i historijom, a zatim i epigrafikom te je sabrao čitavi niz natpisa iz Zadra i okolice, koje je 1637. objavio Lucius u »Inscriptiones Dalmaticae«.

Kada su J. Spon i G. Wheler 1675. posjetili Zadar, ondje im je Ponte bio vodič i tumač starina.

Ponte je kao historičar bio povezan uz Ljubavca i s Franom i Danielom Divnićem, Nikolom Cipikom, Jerolimom Papalićem i Karlom Vrančićem i s njima se dopisivao (korespondencija se čuva u arhivu kaptola u Splitu u Luciusovoj ostavštini pod sign. 528). U posebnom prijateljstvu je bio sa Stjepanom Gradićem što se vidjelo po njihovoj veoma živoj pismenoj vezi.[669]

Kada je Ponte saznao za smrt Luciusa, on je u veljači 1679. uputio pismo Gradiću i nije krio svoju bol za nestalim prijateljem.[670] Ponte je umro 2. VII.[671] 1679. u rodnom gradu.

Kao vrlo uvažena ličnost sa širokim obrazovanjem, Ponte je stvarno mnogo pomogao Luciusu u njegovom radu oko »De Regno«.

Hvalili su ga poznati putnici i pisci Spon i Wheler kao što je to isto kasnije činio i Farlati.

Bio je plodan pisac i većinu njegovih djela još 1854. g. vidio je svećenik Gurato, marljivi skupljač domaćih starina, u kući obitelji Ponte.

Glavno mu je djelo »Historia ecclesiae Jadrensis«, koju je djelomično i ne sasvim točno objelodanio Farlati u svomu »Illyricum sacrum«[672] pod nazivom »Rerum Ecclesiasticarum Jadrensium commentarius« (ide do 1427. g.); to je djelo u rukopisu Farlatiju u Padovu poslao Daniel Thomasonus.

667 To je isusovački »Seminarium Romanum«, gdje su skupa boravili ta dvojica od 1619. do 1620. g. (M. Kurelac, Suvremenici i suradnici Ivana Lučića, Zbornik... 6, 134).
668 D. Farlati, Illyricum sacrum V, Venetiis, 1775, 165, 218
669 Historijski arhiv u Zadru — Spisi samostana sv. Kuzme i Damjana br. 204 (dopisivanje V. Pontea sa S. Gradićem)
670 M. Kurelac, Suvremenici i suradnici Ivana Lučića, 134–138
671 M. Kurelac (o. c, 138) stavlja da je umro »5 srpnja«
672 V, 11–24

Manuskript toga djela (64 str.) prešao je od zadarske obitelji Addobbati u nekadašnju »Paraviu«, tj. današnju Naučnu biblioteku u Zadru. S latinskog originala kasnije je tu povijest preveo na talijanski jezik (nela lingua volgare) opat Giambattista Gerolimo Sorini.[673]

Autograf te verzije, zajedno s jednom čistom kopijom, pohranila je obitelj Bianchi u »Paraviu«, tj. sadašnju Naučnu biblioteku u Zadru.

Tu Ponteovu historiju na latinskom — sa Sorinijevim talijanskim prijevodom objelodanio je bez završetka V. Brunelli u časopisu »Rivista dalmatica« (IV/1, Zara 1907, 101–133, IV/2. (1908), 191–232, V/1 (1909), (63–109) s Ponteovom slikom.[674]

U predgovoru svoga djela Ponte obavještava čitaoca zašto je napisao tu povijest, a zatim izlaže kako ga je na to najviše natjerao Lucius i da mu je »De Regno« poslužilo za obradu njegove crkvene povijesti. U nastavku govori o Zadru, njegovom imenu i počecima, te donosi razne kamene natpise iz toga grada. Zatim prelazi na sam postanak zadarske crkve, govori o njenim sufraganima, relikvijama i moćima, donosi ispravu od 1076. g. napisanu rukom arhiđakona Madija kao i još neke druge povelje. Piše o kaptolu i njegovom ustrojstvu, katedrali i još nekim crkvama, samostanima (s ispravama), opatima i o bratovštinama.

Jedan Ponteov rukopisni primjerak pod naslovom »De Ecclesia Jadrensi eiusque Episcopis et Archiepiscopis« imao je u svome posjedu, tj. u svojoj biblioteci Kukuljević, a danas je pohranjen u Arhivu HAZU (II c 9). Ovjerovljeni prijepis iz 1720. g. pod nazivom »Ponte Valerij de, De ecclesia Jadrensi eiusque episcopis et archiepiscopis« nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[675] Ponteov manuskript, njegova biografija kao i razni drugi sastavci, sve se to nalazilo u rukopisu pod imenom »Varia ad jadertinas ecclesias earumque praesules spectantia« u biblioteci Pappafava u Zadru,[676] a danas je pohranjen u Naučnoj biblioteci u Zadru pod sign. M 856.[677]

Ponte je ostavio i bilješke o crkvenoj povijesti Ilirika; njima se obilno poslužio Farlati za svoje djelo. Uz to Ponte je pisao i o kultu sv. Anastazije.[678] U Naučnoj biblioteci u Zadru čuvaju se i Ponteove bilješke, izvađene iz njegovih djela,[679] te pod Ms 822 rukopis »Ponte Valerio–Scritture autografe e materiali per la sua biografia«.[680]

Iste godine kada je izašlo Luciusovo »De Regno Dalmatiae et Croatiae«: (1666), umro je u Trogiru njegov prijatelj *Jeronim (Girolamo) Michieli*.[681]

---

673 »Historia ecclesia Jadrensis«, prijepis iz 18. st. (64 str.). Ondje je bio i njen prijevod na talijanskom pod naslovom »Historia ecclesiastica di Zara, suoi vescovi, arcivescovi compilata in lingua latina dall'arcidiacono Valerio Ponte, recata in italiano dall'abbate G. B. Sorini« — vol. I in 80, diviso in due parte, la prima di pg. numerate 164, la II^{a} di pg. numerate I–VIII e 1–94. Postoji u Naučnoj biblioteci i još jedan primjerak pod nazivom »Storia della Chiesa di Zara, scritta in latino dall' arcidiakono Ponte, tradotta in italiano dall' Ab. G. B. Girolamo Sorini« na 122 strane (I manoscritti della Biblioteca communale »Paravia« di Zara, 54, 201).

674 Ona se prije nalazila u sali biblioteke »Paravia«, a onda je poslije 1945. bila u Arheološkom muzeju u Zadru. Danas se taj Ponteov portret čuva u Zavodu za zaštitu spomenika u Zadru, gdje ga je smjestio njegov prvi konzervator i direktor Grga Oštrić.

675 Međutim ta signatura danas glasi: R 6943, a prijepis je 13. VI. 1720. g. »conte Antonio Fanfogna di hauer fatto copiare la prasente opera, del suo originale fedelmente«. Po Kurelcu je sign. R 68–1965 (M. Kurelac, Suvremenici..., 137, bilj. 15).

676 G. Sabalich, Guida archeologica di Zara

677 M. Kurelac, o. c, 137, bilj. 15

678 Rukopisi pod naslovom »Commentarii intorno la storia sacra dell' Illirio« i »Disertazione sopra il culto di S. Anastasia« (I. von Düringsfeld, o. c, I, 245). Pod već navedenom sign. R 6943 dodano je na str. 116'–118 spisa »1. In translatione B. Annastasie...«, a pod 2. je također nadodano »La precedente nota è copia di un Codicillo di Mons. Florio fatto in Zara 13. II. 1656« (str. 119–122).

679 I manoscritti..., 78

680 M. Kurelac, o. c, 134, bilj. 7

681 S. Gliubich, o. c, 210

Rođen je 15. 1. 1600.[682] u Postirama na Braču. Nakon dovršenih pravnih studija u Padovi, na istom sveučilištu je i doktorirao. Zatim postaje kancelar kod mletačkih kapetana, generala i rektora u Dalmaciji, Italiji pa i na Kreti, odlikujući su u tome zvanju razboritošću i sposobnošću. Unatoč tim kvalitetama imao je dosta neprijatelja, a naročito ga je progonio providur Dalmacije Antonije Berardo po čijem je nalogu, a na poticaj njegova kancelara Giovannia Antiquaria iz Hvara, opljačkana Michielijeva kuća u Postirama i tom prigodom su pali žrtvom požara njegovi rukopisi.

Pored prava Jeronim Michieli bavio se je i pjesništvom i poviješću, a osim toga pomagao je Luciusu[683] dokumentima i bilješkama za njegovo monumentalno djelo.

Michieli je ostavio u rukopisu svoju historijsku raspravu pod naslovom »Frammenti istorici sulla Dalmazia«.[684] Njemu Ciccarelli pripisuje i radnju »Frammenti istorici della guerra di Candia«, te kaže da ih je 1649. g. izdao u Veneciji pod pseudonimom »Sertonico Anticano«.[685] Ciccarelli mu pripisuje još dva djela.[686] To je mišljenje prihvatio i A. F. Karaman, a preko njega i L. Jelić, što je obesnažio B. Desnica. Naime, on je ustvrdio da je to pseudonim pod kojim se po općem mišljenju krije Padovanac Antonije Santacroce. Svoj stav Desnica još više podupire ukazivanjem na niz pogrešaka, koje je pisac toga djela činio glede topografije i geografije što potvrđuje da nije uopće Dalmatinac.[687]

Jeronim Michieli je bio oženjen posljednjim izdankom trogirske plemićke obitelji Vitturi, Katarinom (umrla 1678).[688] Umro je u listopadu 1666. godine,[689] kako je već spomenuto.

Bliski prijatelj Luciusa bio je i *Stjepan Gradić,* polihistor, pjesnik, lingvist, matematičar, a uz to i diplomat, kojega je ličnost i djelo, nedavno, temeljito istražio S. Krasić.[690] Gradić se je rodio 6. III. 1613, u Dubrovniku, gdje je stekao osnovno obrazovanje, a 1629. odlazi u Italiju. Studira u Rimu i Bologni pravo, klasične nauke i matematiku.[691] Doktorat filozofskih i prirodnih znanosti stekao je na fakultetu »Sapienza« u Rimu, gdje je bio štićenik svoga ujaka Petra Beneše, nastojnika papinske kancelarije i državnog sekretara Vatikana, a ujedno i zastupnika Dubrovačke Republike. Doktorat prava položio je u Bologni 1638. g., zatim se vratio u Rim i dovršio teologiju. Po smrti ujaka Beneše neko vrijeme on zastupa Dubrovačku Republiku.[692] U Dubrovniku je boravio povremeno.[693] Tako je po povratku iz Rima u svoj rodni kraj 1644. vršio funkciju kanonika arhiprezbitera i vikara dubrovačkog kaptola. Češće odlazi u Veneciju, Padovu i Rim gdje ga ponovno nalazimo 1653. u funkciji zastupnika svoje republike. Kada se je njegov prijatelj Lucius 1654. stalno nastanio u Rimu, neko vrijeme su zajedno stanovali (blizu Pantheona).

---

682 A. F. Karaman, Memorie storiche sulla famiglia Michieli–Vitturi, »Bullettino di archeologia e storia dalmata« XXI, Spalato, 1898, omot, 1–12; XXII, 1899, omot, 1–16, XXIII, 1900, omot 1–2

683 Zanimljivo je da taj njegov rad i prijateljstvo sa Luciusom uopće ne spominje M. Kurelac.

684 S. Gliubich, o. c, 210, 211; I. von Düringsfeld, o. c, I, 311

685 Međutim, G. Valentinelli (o. c, 14) samo navodi da je Sertonico Anticano napisao »Frammenti istorici della guerra in Dalmazia (1644–1649)« (str. 321) i da je to zapravo relacija, koju je izdao u obliku knjige Giovani Prepiani. Ljubić pak citira Ciccarellijevo mišljenje o Sertonico Anticanu i iznosi da je to učeni Padovanac Antonio Santacroce, kako se ovo može zapaziti iz pisma Gian Francesca Loredana (S. Gliubich, o. c, 210)

686 A. Ciccarelli, o. c, 57

687 B. Desnica, Ko je »Sertonico Anticano?«, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« XLV, Split, 1922, 102–104

688 A. F. Karaman, o. c, »Bullettino«... XXI, omot, 1–12

689 A. Ciccarelli, o. c, 57

690 M. Kurelac, Suvremenici..., 138, 139. Gl. i Il Rammentatiore Dalmatino, Zara, 1874, i La Rassegna Dalmata, Zara, 1913, br. 18 Osim djela dominikanca dra Stjepana Krasića (Stjepan Gradić 1613–1683. »Život i djelo«, JAZU, Zagreb 1987) još i danas je upotrebljiv rad Đure Körblera »Život opata Stjepana Gradića i rad njegov za Dubrovnik. O tristagodišnjici njegova rođenja (6. marta 1913.)«. »Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina senatu republike dubrovačke od godine 1667. do 1683«, MSHSM 37, Zagreb, 1915, 1–527.

691 EJ 3 (1958 — K. Krstić, Gradić Stjepan), 532

692 M. Kurelac, Suvremenici..., 138, 139

693 EJ 3, 532

Godine 1658. Gradić postaje »Consultor S. Congregatione dell'Indice«; 1661. je kustos Vatikanske biblioteke, te član Akademije kraljice Kristine Švedske, profesor egzaktnih nauka na sveučilištu »Sapienza«; 1676. je prefekt te konačno 1682. glavni predstojnik Vatikanske biblioteke.[694] Uz razne ostale funkcije dugi niz godina bio je predsjednik Zbora sv. Jeronima; u toj časti ga je neko vrijeme zastupao Lucius.[695]

Gradić je pripadao literarno–znanstvenom krugu oko pape Aleksandra VII. i kraljice Kristine Švedske,[696] a bio je član rimske akademije Reale, padovanske akademije Dei Ricoverati i održavao veze sa čitavim nizom istaknutih ličnosti europske nauke, književnosti i diplomacije.[697]

O svim važnijim pitanjima znanstvenim i drugim savjetovao se i raspravljao s Luciusom, tako su zajednički surađivali pa čak i nastupali. Lucius ga je uključio u svoj rad na »De Regno« u kojem je Gradić kao prilog (Rerum Dalmaticarum scriptores) priredio odličan prijevod Apijanove historije ilirskih ratova; u predgovoru toga rada Gradić hvali Luciusa.

Ranije smo naveli da je Gradić dao svoj imprimatur za tiskanje »De Regno«. On je omogućio Luciusu da prouči poznate fondove biblioteke kraljice Kristine[698] s kojom je stajao u dobrim odnosima pa je uveo i Luciusa na skupove Kristinine akademije da tamo aktivno sudjeluje.

Gradić je također upoznao Luciusa s prošlošću Dubrovnika i stavio mu na raspolaganje svoju ogromnu skupljenu građu, koja je uglavnom dosad neproučena. U njoj se pored Gradićevih spisa u obliku indeksa nalaze i Luciusovi ispisi iz dubrovačkih kronika i anala (Miscellanea S. Gradii, Vat. lat. 6900–6932).

Sve to ukazuje na njihovu povezanost i zajednički rad, protkan dubokim prijateljstvom. Ono se naročito očitovalo kad su obojica doznali da je Dubrovnik 1667. teško stradao od potresa. Šetajući obalom Tibera plakali su i žalili dragi grad. Ali nije sve bilo u tome. Gradić je odmah stupio u akciju i tražio pomoć za svoj rodni grad na europskim dvorovima i posvuda odakle je mislio da pomoć može stići. Nastojao je spriječiti ucjenu velikog vezira Kara Mustafe, a s druge strane mletačke intrige i pritisak Venecije na Dubrovnik. U svim njegovim potezima srcem i dušom sudjelovao je i Lucius.

Koliko je Gradić bio povezan s Luciusom dokaz je i to što ga je taj učeni Trogiranin imenovao, pored Dubrovčanina Petra Božidarevića (umro 1685), za egzekutora svoje oporuke pa mu je čak ostavio i križ od ebanovine kao uspomenu na njihovo prijateljstvo.

Poslije smrti Luciusa Gradić upotrebljava svu svoju diplomatsku sposobnost da dvor Luja XIV. pomogne ugroženoj Dubrovačkoj Republici, pri čemu doživljava nova razočaranja. Umro je 12. VI. 1683.[699] u Rimu.[700]

Gradić je bio jedan od najprosvjetljenijih Dubrovčana iz vlasteoske obitelji. On je prvi počeo pisati potpune i temeljite biografije nekih uglednih Dubrovčana, od kojih su poznate samo dvije. Prva je biografija Junija Palmotića, tiskana u Rimu 1670. g. kao uvod u Palmotićevu Kristijadu.[701] Druga je biografija dubrovačkog kanonika Petra Beneše (rođen 1580 — umro 1642), njegovog ujaka, pod

[694] Gl. I. Delalle, Jedan predčasnik Pia XI u Vatikanskoj biblioteci. Stjepan Gradić, Hrvatska straža I/1929, 147, 5

[695] M. Kurelac, o. c, 139, 140

[696] Gl. Fl. Banfi, Cristina di Svezia e Stefano Gradi di Ragusa, »Archivio storico per la Dalmazia« 14/1939; XXVI/154, 362–394

[697] EJ 3, 532

[698] Luciusovi prijepisi rukopisnih fondova iz ove biblioteke nalaze se danas u Naučnoj biblioteci u Zadru pod sign. Ms 618 (M. Kurelac, o. c, 140)

[699] Ljubić označava kao datum njegove smrti: 7. V. 1683. (S. Gliubich, o. c, 172), a Kr. Krstić (EJ 3, 532): 12. V. 1683. dok M. Kurelac (o. c, 140) 12. VI. 1683!

[700] M. Kurelac, o. c, 140–142

[701] De vita, ingenio et studiis Junii Palmotae Romae typis Jacobi Mascordi, 1670 (S. Gliubich, o. c, 172)

naslovom »Vita Petri Benessae«[702] koja je i danas ostala u rukopisu, a njen skraćeni prijepis ima franjevačka knjižnica u Dubrovniku.[703]

Zatim je napisao izvještaj pod naslovom »Notizie della Congregazione Melitense data dal Signor Abbate Gradi agli Eccelsi Signori della Repubblica di Ragusa, loro agente alla corte di Roma l'anno 1672«. U njemu su sadržani podaci o mljetskoj kongregaciji (nalazi se u Cervinoj Metr. Rag. t. I, P. 5, str. 225–252).[704]

Gradić je dogotovio nacrt povijesti svoje obitelji, sastavljen prema dubrovačkim kronikama i rodoslovlju. U tome mu je pomogao njegov brat Gjono 1630. g. vadeći podatke iz najstarijih knjiga o obitelji Gradića. Iz ovoga se izvodi da su Gradići iz Duklje, a 980. su došli u Dubrovnik. Nacrt se kao rukopis nalazi u Vatikanskoj biblioteci.[705]

Osim navedenog, Gradić je napisao i »Relatio Ragusinae Ecclesiae S.«, »Congreg. Consilii oblata«, »Massime politiche pel buon governo della Republica di Ragusa«, »Diatribe antiquitatum Ragusinarum« (izašlo u Tuberonovim Commentarii 1790. g.), »Discorso sopra l'augmento delle entrate pubbliche di Ragusa«, »Discorso sopra i sali di Narenta« i »Discorsi ai Veneziani a favor de' Ragusei«,[706] kao i »De presenti statu Ottomanici imperii anno 1661« (rukopis Vat. Lat. 6907,[707] fol. 49–62; prijepis (1–14 l.) u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, s Gradićevim grbom na koricama: R 3232).[708] Ovdje se ne smiju zaboraviti ni rukopisi: »Discorso sopra la fortificazione della Città« te »Discorso sopra la missione di persona espressa della Sede Apostolica al Gran Duca di Moscovia« itd.[709]

Malo širem Luciusovom krugu nego što je onaj — Ljubavac, Gradić i Michieli, pripadao je *Marko Forstal,* tajnik i historiograf obitelji Zrinskih (Nikole i Petra). On je bio angažiran u važnim diplomatskim poslovima, vodio je talijansku korespondenciju za Zrinske i bio je odgojitelj Petrovoga sina Ivana Antuna, s kojim je Lucius bio naročito povezan. Kao tipičan predstavnik dvorske

---

[702] Vita Petri Benissae (S. Gliubich, o. c, 172)

[703] P. Popović, Dubrovačka biografija Ignjat Đorđić (Godišnjica N. Čupića XXII, Beograd, 1903, 151, 152)

[704] K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici. I dio: Stanje dubrovačke crkve u XVI. i XVII. v. »Rad« JAZU 119, Zagreb, 1894, 118. U knjižnici Male braće u Dubrovniku (br. 184) nalaze se još Gradićeva »Opera«, gdje su sačuvana 2 tiskana njegova djela i 4 rukopisa. Zatim je u jednom rukopisu (br. 243) i spis »Brano di un discorso dell' ab. S. F. Gradi sopra l'aggregazione alla nobiltà di Ragusa nel Consiglio grande di questa repubblica composto dal ab. St. Gradi« (172 str.), dok se u drugom (pod br. 244) nalaze »Poemata Stephani Gradii abb, SS. Cosmae et Damiani, Patricii Ragus. ex Bibl. Vaticanae Custodis« (M. Brlek, o. c, 174, 175, 241, 242). Prema citiranju I. Ostojića (o. c, II, 230, bilj. 37) u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu (sign. 49. g. 14) čuva se Gradićev rukopis kojem je dan naslov »Abbate Gradi, Lettere e conti«.

[705] Fr. Rački, Rukopisi tičući se južno–slovinske povjesti u arkivih srednje i doljnje Italije, »Rad« JAZU XVIII, Zagreb, 1872, 246, 247. U Vatikanskoj biblioteci čuvaju se — prema citiranju E. Fermendžina — još i ovi Gradićevi rukopisi: Gradićeva rasprava o govorništvu, upravljena njegovom zemljaku dominikancu Hijacintu, slavnom govorniku (Cod. Vat. No 6917, p. 1–10); Gradićevo pismo kraljici Kristini, koja ga je imenovala članom svoje akademije (Cod. Vat. No 6919, p. 148–153); Gradićeva djela iz matematike, astronomije i fizike (Cod. Vat. No 6921, fol. 1–290); »Discorso del Abbate S. Gradi fatto al Card. Rasponi del modo di amministrare la guerra col Turco nel anno 1664« (Cod. Vat. No 6902, fol. 47–51) i »Discorso dell'abbate Gradi fatto nell'a. 1674. al. Card. Rasponi sopra la christianità del rito greco in lingua slava, e sopra i popoli e paesi ne quali esso rito si asserva« (Cod. Vat. No 6902, fol. 60–70), te pismo Gradića Mlečaninu Maninu o dužnosti mlet. republike da pomaže Dubrovnik (Cod. Vat. No 6902, fol. 117–126) kao i historija o porodici Gradić (Cod. Vat. No 6923. fol. 86, 87) itd. (Gl. A HAZU — Ostavština E. Fermendžina XV–24–II/13 a 4).

[706] V. V. Makušev, Isledovanja..., 227, 228

[707] U A HAZU (I d 177) je prijepis iz Cod. Vat. N° 6906 (sic!: S. A.): »Gradius Steph. Ragusinus, De presenti statu Ottomani imperii... ann. 1661.« U Marciani pak (C. XIV. Cod. LII) čuva se spis pod naslovom »Gradius Stephanus, Epistola ad Ferdinandum Furstenburgium de Ottomanici imperii Statu« i »Carmen de Laudibus Reipublicae Venetae« (Ch. XI. Cod. LXXVI) kao i još nekoliko njegovih rukopisa.

[708] M. Kurelac, o. c, 141 i bilj. 37

[709] Gl. Kr. Krstić, Gradić Stjepan sa bibliografijom i literaturom (EJ 3, 532, 533)

historiografije toga doba, Forstal je sastavio djelo »Stemmatographia Mavortiae Familiae Comitum de Zrin«;[710] njen original se čuva u Državnom arhivu u Beču, a odgovarajući prijepis (možda Vitezovićev) u Naučnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[711]

Jasno se vidi da je augustinac, doktor i profesor teologije Forstal napisao to djelo na zahtjev Sofije Löbl, udove kneza Nikole Zrinskoga. To je zapravo panegirik obitelji Zrinskih, a naročito knezu Nikoli koji nije više bio u životu kada je ta »Stemmatographia« napisana. U toku svoga izlaganja Forstal se poziva na Popa Dukljanina, Mavra Orbinija i Jurja Rattkaya, a služi se i legendama, te tvrdi da Zrinski potječu od gotskih ili slavenskih kraljeva.[712] Njihov pak »Genarcha« je »Ostrovius«, Totilin brat i od te obitelji su dobili ime i od nje vuku svoje podrijetlo.[713] Nastavlja s opisivanjem posjeda Zrinskih, zatim slavi herojska djela i ratničke uspjehe te obitelji, a Nikolu Zrinskoga titulira s »Illyricorum Regnorum Prorex«.

Za to se djelo Forstal služio i »Csakatoriensis Pinacotheca« ili »Cartophilacuum Chacatoriensis«, u kojoj su se nalazile brojne povelje i dokumenti.

Forstal je 1667. g. boravio i u Veneciji gdje je podnio dokumente, zatim bio svjedok priznanja i obnove mletačkog plemstva Zrinskima, jer su oni još 1314. g. postali mletački plemići.

Bio je u pismenoj vezi s Luciusom, s njim se konzultirao u pogledu postanka riječi »vražda«, a zauzvrat mu je slao podatke koji su se odnosili na obitelj Zrinski čijim se je historijatom Lucius također bavio.[714]

U pismu pita Luciusa o »vraždi« (Venecija, 1. I. 1668), ali se također zanima za pripadnost samostana sv. Elizabete u Skradinu kao i sv. Nikole u Zadru. Zatim ga moli da mu protumači neke znakove na grbu Zrinskih.[715]

---

[710] Zapravo njen dugi naslov glasi ovako »Stemmatographia Mavortiae Familiae Comitum de Zrin, ob opressas et de triumphatos toties Ottomanos, toto Orbae conspirueae directione et auspiciis Celeberrimi Ducis et Herois Nicolai à Zrinio, Illuricorum Regnorum Proregis, Aurei Velleris, Equitis, S. C. Majestatis Consiliarii Intimmi incepta. Jessu deinde cura et sumptibus Mariae Sophiae do Löbl, eiusdem Vidnae, Per. R P. P. Marcum Forstal Hybernum, Ord. S. Augustini, SS. Theolog, Doct. et Profess. ac per Austria Provincialem, ejudemque Herois Theologum conciunata et absoluta«; Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu R 3031 (S. Antoljak, Ban Pavao Bribirski »Croatorum dominus«. Radovi JAZU u Zadru 19, Zagreb 1972, 12, bilj. 36). Prema Kurelcu »rukopis Forstallova djela Stemmatographia Mavortiae familiae Comitum de Zrin« čuva se uz jedan dio obiteljskog arhiva Zrinskih u HDA u Zagrebu, Fond »Obitelji Zrinski« kut. I, fasc. 280 (M. Kurelac, Prilog Ivana Luciusa–Lučića povijesti roda Zrinskih i njegove veze s banom Petrom Zrinskim, Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8, Zagreb, 1977, 104, 105 i bilj. 9, 13), dok je prema našem istraživanju taj spis pod nazivom »Stemmatographia Zrinianorum Mavortiae familiae« pohranjen u fondu Marsigli u Sveučilišnoj biblioteci u Bologni i seže od str. 273. do 321. teksta. Za onaj gore navedeni Forstalov rukopis Šišić kaže da ne zaslužuje veću pažnju iako je Forstalu stajao na raspolaganju bogati obiteljski arhiv porodice Zrinskih u Čakovcu (F. Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, Posljednji Zrinski i Frankopani, Zagreb, 84). Danas se čuva u HDA u Zagrebu jedan dio obiteljskog arhiva Zrinskih koji je bio prvotno pohranjen u Haus–Hof und Staatsarchivu u Beču, a od 1936. u Mađarskom zemaljskom arhivu u Budimpešti, odakle je 1958. g. prenesen u Zagreb. Među tom građom nalazi se i 12 pisama Luciusa upućena Forstalu, a jedno banu Petru Zrinskom (1666–1668). Tu su i kraći prikazi povijesti obitelji Zrinski iz pera Forstala kao i njegov rukopis »Pars Genealogiae Comitum a Zrin« i rukopis »La casa de Subich« itd. Svu tu građu uz posebnu studiju o M. Forstalu priprema Kurelac »za objavljivanje« kako sam piše (M. Kurelac, o. c, Zbornik... 8, 104, 105, i bilj. 8–12, 106, bilj. 16. 114, 120, 105, bilj. 12).

[711] M. Kurelac, »Illyricum hodiernum« Ivana Lučića i ban Petar Zrinski, Zbornik Historijskog instituta JAZU 6, Zagreb, 1969, 147 i bilj. 16

[712] M. Kurelac, o. c, 147

[713] S. Antoljak, o. c, 12, bilj. 36

[714] M. Kurelac, o. c, 147, 148, 147, 148

[715] F. Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani 313. Ovo se pismo nalazi u ostavštini Luciusa u arhivu kaptola u Splitu.

KRUG LUCIUSOVIH SUVREMENIKA

Mlađi suvremenik Luciusa ninski je plemić *dr. Ivan Kašić (Giovanni Cassio)* od kuće Petričića (umro 1698). Opisao je svjetovne i crkvene spomenike svoga doba koji su se vidjeli[716] još u 17. st. Kao zadnji potomak svoga roda sastavio je na osnovi dokumenata: »Storia di Nona« i »Storica dissertazione sulla città di Zara«.[717]

Donedavno je bio malo poznat kodeks »Monumenta Ecclesiae cathedralis Nonae ex antiquis et recentioribus etiam scripturis, et documentis canonice, et in forma probanti decripta ab Illustrissimo, et Reurendissimo Domino *Francisco de Grassis eiusdem cathedralis episcopo* (S. A.). Anno Domini MDCLXXV« koji je Farlati prozvao »Liber rubeus«, a nalazi se danas u arhivu zadarske nadbiskupije medu spisima ninske biskupije.

Ovaj zbornik nastao je na inicijativu ninskog biskupa Franje de Grassisa, rodom iz Chioggie, građanina Venecije. On je bio ninski biskup od 1667. do 4. II. 1677. kada je umro u Zadru, gdje je više stanovao negoli u Ninu.

Razlog da skupi značajne dokumente o ninskoj biskupiji bila je nakana da se sačuvaju posjedi, prava i povlastice ove biskupije, kako je to izravno naglasio u predgovoru toga zbornika Franjo de Grassis »Mlečanin svojim nasljednicima časnim biskupima i ljubljenim kanonicima«. Ova »Monumenta« sadrže obilje podataka o crkvenom životu i napose o prilikama grada Nina i ninske biskupije. Isprave sačuvane u tome zborniku, a koje idu od 1244. do 1675. godine, pružaju i podatke o sastavu i migracijama stanovništva na području ninske biskupije koju je povremeno obilazio Franjo de Grassis i koji se čak u jednoj svojoj okružnici, pisanoj glagoljicom (9. VII. 1672) naziva »Frančisko Graši... biskup od Nina, Like, Banadiga i ostalih«.

Na temelju ovdje sačuvanih isprava može se dobiti i točniji uvid u povijest Nina i njegove biskupije i s nekima od tih povelja nadodati zbirke T. Smičiklasa i S. Ljubića kao i G. Prage.

Svakako ova »Monumenta« de Grassisa proširuju još više naše znanje o prošlosti Nina i njegove okolice i bez njihove upotrebe danas se ne može pisati o tom gradu i okolnim predjelima.

Uz ovaj zbornik Fr. de Grassis je ostavio knjižicu, vlastoručno napisanu, pod vrlo opširnim naslovom »Notitia proventum ac decimarum Ecclesiae Nonensis, Methodus...« koja se također čuva u arhivu zadarske nadbiskupije. Nadalje je taj biskup sastavio i popis svih stvari ninske crkve (Inventarium bonorum omnium... Ecclesiae Nonensis). Svim tim spisima služio se je prvi D. Farlati,

[716] L. Jelić, Dvorska kapela sv. Križa u Ninu. Hrvatski spomenici ninskoga područja iz doba hrvatskih narodnih vladara I, Djela JAZU XIX, Zagreb, 1911, 3

[717] V. B. Un gruppo di Famiglie zaratine, »Il Dalmata«, Zara, 12. V. 1894. N° 38

a onda i C. F. Bianchi kao i još neki drugi,[718] dok je starine Zadra prema nekim piscima opisao *Ivan Grisogono* 1674. godine.[719]

Pored Luciusa u našoj se historiografiji ističe još jedan Trogiranin, *Pavao Andreis,* član odlične patricijske obitelji. Ovo je vrlo stara obitelj, neki drže da je došla iz Ugarske na Rab, pa u Trogir, dok Farlati kaže da potječe od neke hrvatske obitelji iz doba kralja Zvonimira.

Pavao Andreis, sin Dominika i Katarine Vitturi, rodio se je u Trogiru potkraj prvoga ili početkom drugoga desetljeća 17. stoljeća.[720] Osnovno obrazovanje dobija u svome rodnom gradu, zatim školovanje nastavlja u Padovi. Za vrijeme boravka u Italiji stekao je prijateljstvo mnogih tamošnjih znanstvenika i s njima se tako reći do smrti dopisivao. Godine 1626. oženio se je Magdalenom Lodi (umrla 1661). Iz toga braka rodile su se dvije kćeri, Marcela i Kornelija, kao i dva sina, Franjo (kasniji trogirski kanonik) i Jeronim.

Pavao Andreis bio je poput Luciusa vrlo uvažena ličnost u Trogiru, što se najbolje dokazuje time da je u svome malom gradu obnašao razne časti. Čak je i u ratu sudjelovao. Međutim, njegova glavna preokupacija je bila znanost, posebno povijest. Umro je 24. V. 1686. g.[721] Pavlu Andreisu se predbacivalo da je bio veliki protivnik Luciusa. Sve do 1666. ne može biti ni govora o nekom sporu medu njima. Tek poslije te godine dolazi do neslaganja na književno–političkom polju i do prekida njihovih dotadašnjih odnosa.

Naime, kad je izašlo Luciusovo »De Regno«, mnogi su u Dalmaciji ustali protiv njega, jer je tobože upereno protiv mletačke vladavine. Takvo mišljenje je imao i Pavao Andreis. Sve je to Luciusu bilo poznato zato se je obratio na razne strane pa čak i Veneciji da čuje sud o svome djelu. Odgovor je bio povoljan čak i od Mlečana što Andreis nikako nije mogao shvatiti. Međutim, šutio je sve do 1673. kada je Lucius izdao svoje »Memorie«.

Protiv toga djela digoše se mnogi pojedinci kako u Trogiru tako i po ostalim dalmatinskim gradovima, a i sam Andreis stade ga napadati. Štoviše odluči sam napisati povijest Trogira prema svome shvaćanju. Kada je za to doznao Lucius, narugao se je Andreisu i poručio da bi mu bio zahvalan ako bi mu dokazao protivno od onoga što je on napisao. Iz toga bi se dalo zaključiti da se prijašnje Luciusovo i Andreisovo međusobno prijateljstvo ipak nije izrodilo u mržnju i zavist već je samo ohladilo.

Andreis je ostavio dva veća i važnija djela. Jedno je »Storia della traslazione di San Giovanni«, a drugo »Storia della città di Traù«. Prvo djelo je napis o 1681. a tiskao ga je 1683. u Veneciji Antonio Loredan, kako je to tvrdio Perojević, iako ga nije mogao opisati, jer je taj Andreisov rukopis bio zagubljen.[722] Istom 1927. g. Arnolfo Bacotich pronašao je taj rukopis u Zadru i dokazao da Perojevićeva tvrdnja ne stoji. Naime, istina je da je Antonio Loredano tiskao 1683. g. djelo o ovome svecu pod naslovom »Il cuore aperto della città a popolo di Traù, anatomizzato con l'occasione della traslazione del corpo di Giovani fu vescovo di detta città«, ali nije tiskao Andreisov rukopis, već se

[718] Gl. što opširnije o tom Zborniku i ostalim spisima kao i o radu i djelovanju biskupa Franje de Grassisa piše J. Kolanović (Zbornik ninskih isprava od XIII do XVII stoljeća, Povijest grada Nina, JAZU, Zadar 1969, 485–528). Inače Kolanović nije naveo i to da se je u knjižnici Fanfogna u Trogiru u rukopisu »Istoria delle due chiese unite et antiche di Narenta e Macarsca« nalazila uz različite izvještaje o ninskoj biskupiji (p. 72–128): »poviest ove biskupije do biskupa Antuna Rosignola (1713)«, kako je to uočio 1874. g. Rački, i »(p. 118) monummenta ecclesiae, cathedralis Nonae, decerpta ab illmo et rmo d. Franc. de Grassis« (1675) /Fr. Rački, Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, Rad JAZU XXVI, Zagreb 1874, 174/.

[719] Gl. H. Böttner, L'archivio di S. Domenico. Parte speciale dell' Archivio degli antichi dalla i r. Luogotenenza Dalmata, Tabularium anno II, f. 2, Zara 1902, 75.

[720] S. Rozgaj u EJ (1, 102) bez ikakvih dokaza datira rođenje »oko 1610«

[721] S. Rozgaj i ovaj put proizvoljno stavlja datum Andreisove smrti »oko 1687« (EJ 1, 102). Inače o Pavlu Andreisu gl. i što je napisao i J. Babić u Hrvatski biografski leksikon (HBL) 1, Zagreb 1983, 123.

[722] Gl. M. Perojević, Storia della città di Traù opera di Paolo Andreis, Spljet 1908, III–XII

je samo njime poslužio za svoju knjigu. Dakle, Bacotich je našao taj izgubljeni rukopis u »Procura di Financa« kao i još neke Andreisove rukopise.[723]

Na temelju neizdanog manuskripta on je objelodanio to Andreisovo djelo pod naslovom »Traslazione di san Giovanni vescovo di Traù fatta di 4 maggio l'anno 1681«[724] i popratio ga vrijednim opaskama i razjašnjenjima.

Andreisova »Storia della città di Traù«,[725] ostala je netiskana sve do 1908. godine. Inače je sačuvana u 4 rukopisa, od kojih je poznato 6 prijepisa (Dragazzov, najvjerniji prijepis, iz 18. st., Fanfogna–Garagninov,[726] kaptolski i Vitturijev, zatim jedan kod Franje Nutrizia u Trogiru i također jedan kod obitelji Pappafava u Zadru, prepisan od kaptolskog rukopisa).

To je djelo napisano u 10 knjiga, ali šestoj se zameo trag. S velikom sigurnošću može se tvrditi da je Andreis počeo pisati svoju »Storia...« 1673. g. i da je na njoj radio tri godine, tj. završio je 1676. godine. Služio se je mnoštvom knjiga i pisaca, a upotrijebio je i mnoge izvore.

U predgovoru objašnjava zašto se dao na pisanje ovoga djela pa kaže: »...Prisilile su me neke ugledne ličnosti da u mojoj starosti napišem povijest Trogira. Premda mi je teško, ipak ću ukratko ispripovijedati događaje poslije svojevoljne predaje Trogira u mletačke ruke, a ovom ću se zgodom dotaknuti nekih točaka što ih je Lucius izostavio. Ja temeljim moje pripovijedanje na javnim ispravama, a pišem da me svatko razumije i neću nikoga varati. Divim se također Luciusovim djelima, te se ne mislim s njime takmičiti nego ću mu samo gdjekoju pogrešku i neke izostatke napomenuti i otkriti«. Ali on nije prigovarao Luciusu samo zbog toga što je neke stvari pogriješio i izostavio nego što ih je i lažno opisao da prevari javnost. Naročito mu je zamjerao što se zaustavio u svome djelu na 1420. g. i što nije htio dalje pisati da ne bi govorio o mletačkoj vladavini. Zato Andreis i piše svoje djelo s glavnim ciljem da prikaže Trogir pod mletačkom vladavinom. Ali on je ukratko opisao povijest toga grada i prije 1420. godine. U prve tri knjige sažeo je Luciusove »Memorie« i tom prigodom ispravio neke njegove pogreške izražavajući neslaganje s njim u citiranju godina.

Kada je Lucius doznao za Andreisovo kritiziranje, samo je sa smiješkom prešao preko toga.

Iako je Andreis napadao Luciusa, on mu se je u mnogo čemu i divio. Zapravo je vrijednost Andreisova djela u IV, V. i VI. knjizi. Ovima je dodao još četiri knjige o topografiji i o trogirskim znamenitostima, u tome je originalan i zanimljiv.

Ovim djelom Andreis nije potamnio Luciusovu slavu, ali ga je natkrilio svojim jezikom i stilom, punim elegancije, jezgrovitosti i poleta. U radu se služio kao izvorima tadašnjim najglasovitijim historičarima: Sabellicom, Sagredom, Doglionijem, Verdizzotijem, Sansovinom, Paolom Morosinijem, Giovani Battistom Contarinijem, Giovani Battistom Verom, Pietrom Giustinianom, Maurom Orbinijem, Rattkayem itd. pa i Luciusom; uz to je prekopao sve arhive u Trogiru: gradske crkvene i privatne. Popom Dukljaninom se je služio za doba hrvatskih narodnih vladara. Svoje djelo »Storia...« završio je, kako smo već kazali, 1676. godine. Sve rukopise ove »Storia« sredio je i izdao u Splitu 1908. g. prof. Marko Perojević pod naslovom »Storia della città di Traù« u devet knjiga (deseta, odnosno šesta manjka) s dodacima: »Epitome Cronologica delle vicende della città di Traù in Dalmazia« (počinje kronološkim nabrajanjem od osnivanja Trogira po »Sicilijancima« na Visu, a

[723] A. Bacotich, Della vita e delle opere di Paolo Andreis appunti storici, Archivio storico per la Dalmazia, anno II, v. III, f. 17, Roma, 1927, 273–275

[724] A. Bacotich, o. c, »Archivio«... a. II, v. III, f. 18, 281–292, a, II, v. IV, f. 19, 41–52, f. 21, 150–156, f. 23, 249–254, f. 24, 299–306

[725] Samo jedan mali ulomak ove povijesti objelodanjen je u »Gazzetta di Zara« 1846. g. br 94 pod naslovom »La fuga del re Bela IV in Dalmazia« (M. Perojević, o. c, XII).

[726] Ovom rukopisu I. von Düringsfeld (o. c, I, 299, 301), daje puni naslov »Andreis (Paolo), Storia della Città di Traù dalla fondazione sino all' 1643.«

završava sa 1420. g. kada je taj grad došao pod mletačkog lava) i »Memorie diverse dele famiglie di Traù e loro illustri azioni« (nabraja trogirske obitelji i donosi njihov historijat, a naravno u prvom redu historijat svoje obitelji Andreis). Na kraju je Perojević dao dosta dobar indeks.[727] Gotovo 70 godina nakon Perojevićeva izdanja Andreisova djela o povijesti Trogira, Frano Baras iznosi da ovo »Perojevićevo izdanje predstavlja pravi književno povijesni rebus.« Naime, on se nije poslužio »izvornim Andreisovim tekstom« nego je svoje izdanje »sačinio na osnovu četiriju prijepisa ove povijesti«, od kojih je čak tri priredio izvjesni Girolamo de Buffalis, javni notar »di Veneta autorità«. Jedan pak rukopis, čuvan u knjižnici Paravia u Zadru dostavio je Perojeviću V. Brunelli. Kada je Perojević usporedio taj rukopis s ostalima, opazio je da se po sadržaju ne slažu.

Baras kaže da je Perojević proizvoljno dao naslov Andreisovom djelu »Storia della città di Traù«, te da je »iz raznih rukopisa« sastavio i priredio ovo izdanje. Zatim se Baras pita da li uopće postoji izvorna »Povijest grada Trogira iz pera Pavla Andreisa« i da odgovor prepušta »našim povjesničarima«.[728] Sasvim sigurno Barasova je ocjena toga Perojevićevog izdanja suviše oštra i dosta površna, a zapravo povod za taj atak mu je dao hrvatski prijevod Andreisovog talijanskog izvornika u izdanju Perojevića. To je preveo i priredio prof. Vl. Rismondo, a izdavač je »Splitski književni krug«, zapravo Čakavski sabor u Splitu (1979).

Kritizirajući i prijevod i Rismondov pristup, Baras mu iznosi ozbiljne zamjerke,[729] koje bi se tome prevodiocu mogle učiniti i u odnosu na prijevod Tome Arhiđakona.

Zato će biti korisno da se svi rukopisi i prijepisi[730] Andreisova historijskoga djela još jedanput usporede i kritički prokomentiraju, jer je došlo vrijeme da i ova povijest konačno dobije svoje pravo mjesto u našoj historiografiji.

Luciusov suvremenik bio je i *Sebastijan Glavinić,* putopisac, nećak Franje Glavinića. Rodio se je u Pičnju (Istra) 1630. g. Svećenik je postao 1660. g. Zatim je imenovan dvorskim kapelanom u Beču, te je 1665. g. s austrijskim poslanstvom putovao u Moskvu. Plod toga putovanja je njegov spis »Relatio brevis de rebus Moscoviticis cum epistola ad Leopoldum Imperatorem praemissa« (rukopis u nekadašnjoj Dvorskoj biblioteci u Beču, današnjoj Nationalbibliothek br. 8578 — Hist. prof. 937) i drugi spis »Interpretatio portalibus Russorum ad Leopoldum Imperatorem« (Nationalbibliothek — 10214[k] — N. s. n. XV. et XVII — 1670. 1 f.). Poslije toga bio je tumač za ruski jezik na carskom dvoru u Beču, a 1690. imenovan je senjskim biskupom. Nastojao je da se njegova biskupija odijeli od ugarskog primasa i podvrgne pod splitsku nadbiskupiju.

Godine 1691. g. uspijeva da Lika i Krbava budu pod njegovom vlašću. U vezi s tim proputovao je ove krajeve i opisao ih u spisu »Brevis et Compendiosa duarum Comitatum Regni Croatiae, Liccae et Corbaviae Descriptio« (rukopis u A HAZU — II d 33). Taj spis je izdao E. Sladović u svojoj »Povijesti biskupijah senjske i modruške« (29–39) s malim pogreškama. Uz topografske podatke u tome spisu ima statističkih kao i geografsko–historijskih. Pisao je i pjesme na latinskom jeziku.[731]

Umro je na putu za Beč u Sv. Ivanu kod Gojniškog Trha (Štajerska)[732] 1698. godine.[733]

---

727 M. Perojević, o. c, XII–XXVIII, I–385

728 Fr. Baras, Tko je autor Andreisove »Povijesti grada Trogira?«, »Slobodna Dalmacija«, Split, 21. IV. 1979.

729 Fr. Baras, o. c., »Slobodna Dalmacija«, Split, 21. IV. 1979.

730 Neki od Andreisovih rukopisa i prijepisa čuvaju se u Naučnoj biblioteci u Zadru, a našlo bi ih se i u još ponekom dalmatinskom gradu, dok su Andreisova »Operaria« danas zagubljena.

731 I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah s one strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vjeka »Arkiv«... X, Zagreb 1869, 5–11. Gl. i J. Voh, Škof Sebastijan Glavinić. Zgodovinska črtica. Voditelj v bogoslovnih vedah, 2/1899, 2, 142–146. S. Glavinić je napisao i spis »Memoriale seu acta et notata episcopatum Segniensiem ac Modrusiensem tangentia«, koji se čuva u A HAZU (sign. II c. 44).

732 Farlati (o. c, IV, 147–148), pišući o Glaviniću kaže da je umro 1699.

733 I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... X, 10, 1; EJ 3, 474

Svećenik *Jeronim Paštrić* ili *Paštritić*[734] (Hieronymus Pastritius Dalmata Spalatensis)[735] rodom je iz Splita. Po želji splitskog nadbiskupa 1644. g. otputovao je u Veneciju gdje je 1649. imenovan priorom »katakumena« i izabran sakristanom i eksaktorom iste bratovštine. Iste godine prešao je u Zavod sv. Jeronima u Rimu, čiji je zaštitnik bio kardinal Giorgio Sacchetti, a njegov zamjenik Ljudevit Antonije Manfron.

Paštrić je uskoro izazvao cijeli sukob u tome zavodu, jer je htio zapriječiti dolazak Kranjcima, Štajercima, Koruščanima, Istranima, Srbima i Bugarima zato što oni nisu Iliri, a zalagao se da tu mogu dolaziti samo Dalmatinci, a po njihovoj samilosti i Hrvati i Bosanci.

Dakle, po njemu su Iliri samo Dalmatinci i u vezi s tim nije se ustručavao ni falsificiranja.[736]

Stoga je 18. II. 1652. sastavio polemički spis pod naslovom »De situ Carnioliae, ac Lubianae eius Metropolis«, u kojem je na temelju starih i novijih pisaca dokazivao da je Ilirik obuhvaćao samo Slavoniju, Hrvatsku, Bosnu i Dalmaciju, te da je prema tome Kranjska njemačka pokrajina i da je njeno mjesto u njemačkom kolegiju. Doduše, on priznaje da su Slovenci i Istrani Slaveni, ali da im je jezik iskvaren njemačkim narječjem. Za Čehe i Poljake pak kaže da su Slaveni koji potječu od Dalmatinaca i da je slavensko ili ilirsko ime rašireno po većem dijelu Europe i Azije. Na kraju zaključuje da je Kranjska nekada bila u gornjoj Panoniji, dakle ne u Iliriku, a budući da je danas u Njemačkoj, to joj nije mjesto u ilirskom već u njemačkom kolegiju.[737]

Na temelju takvih Paštritićevih »dokaza«,[738] 10. XII. 1655. donesena je odluka da su ilirske pokrajine Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slavonija, a da tu nikako ne spadaju Kranjska, Koruška i Štajerska. Tako se ovaj zavod od 1655. g. prozove ilirski, a u njemu su postali i gospodari Paštritić i Dalmatinci.[739]

Kada je pak 1662. g. nadstojnik ovoga zavoda Stjepan Gradić pošao u Dubrovnik, Sacchetti mu za zamjenika postavi Luciusa, a za prvog sindika Paštritića i još neke da upravljaju imovinom zavoda i da primaju u nj za članove »urođenike« iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne.[740]

[734] Njega J. Radonić naziva Jeronim Paštrić i o njemu je napisao radnju pod naslovom »Jeronim Paštrić, istorik XVII veka«, »Glas« SAN CXC, Beograd 1946, 46–195. Paštričić je rođen u Splitu 1615, 1641. dolazi prvo u Veneciju a onda 1650. u Rim gdje postaje član Zbora sv. Jeronima i kanonikom iste crkve (1656). Do 1693. bio je predsjednik Zbora sv. Jeronima. Umro je 1708. i pokopan n istoj crkvi (I. Golub, »Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653–1657), »Starine« JAZU 57, 129)

[735] Jeronimov brat zvao se je Ivan i za njega se kaže da je iz Poljica (I. Golub, Ivan Paštrić. Prinosi za životopis Ivana Paštrića (1636–1708). Poljički zbornik I, Zagreb, 1968, 210. Isti neki arhivski materijali o ustanovama sv. Jeronima u Rimu, Historijski zbornik XXIII–XXIV (1970–71), Zagreb 1972, 353. U Vatikanskoj biblioteci u Rimu pod Vat. lat. 6185 ima veliki broj rukopisa Ivana Paštritića (Pastritio Giovanni) i to najviše pisama.

[736] I. Črnčić, Imena Slovjanin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453 godine, »Rad« JAZU LXXIX, Zagreb, 1886, 32–40

[737] I. Črnčić, Prilozi k razpravi Imena Slovjanin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1454. god., »Starine« JAZU XVIII, Zagreb, 1886, 90–102. Još 1626. g. Mrnavić je uz ostalo napisao: »...attesso che l'Istriano è fatto mezzo Italiano, il Cragnolino mezzo Tedesco, il Slavone mezzo Tedesco e mezzo Ongaro, il Bulgaro mezzo Greco e Turco...« (E. Fermendžin, Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620–1648, »Starine« JAZU XXIV, Zagreb, 1891, 8).

[738] Kada je iz Beča Juraj Križanić stigao u Rim i na neko vrijeme se sklonio u Svetojeronimski zavod, vrlo često se je tamo družio sa Jeronimom Paštričićem. Razišli su se u »pitanju učešća Slavena« u tom istom zavodu (J. Radonić, o. c, Glas. SANU CXC, 19–21). Gl. i I. Golub, Ivan Paštrić i njegovi suvremenici. Prinosi za povijest veza I. Paštrića (1637–1708), sa suvremenicima, Kačić IV, Split, 1971, 161–169 te I. Golub, Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653–1657), »Starine« JAZU 57, 111–126. Radi protukranjskog stava Križaniću se obratio i Rattkay tako u pismu od 25. IV. 1656. upućenom iz Zagreba posredstvom Ivana Grisogona, on nastoji da Križanića odvrati i da mu predoči sve posljedice takvog njegovog držanja (I. Golub, o. c, »Starine« JAZU 57, 130, 181, 182).

[739] I. Črnčić, Imena..., »Rad« JAZU LXXIX, 64–70

[740] Fr. Rački, Povjesnik Ivan Lučić, Trogiranin, »Rad« JAZU XLIX, 95

Što se tiče Paštritićevih historijskih radova, to je u prvom redu spis »Dalmaten. seu Albanen. Confiniarum«[741] u kojem na temelju papinskih bula, dekreta i pisama tvrdi da je Albanija Dalmacija i da je ondje jezik ilirski te da ima pravo na Ilirski zavod sv. Jeronima.[742]

Ostali Paštritićevi netiskani spisi su: Allegationes de Allessio civitate Dalmatiae, De origine gentis et linguae Albanorum, Informatio de congregatione Illyrica in Roma contra Jo. Paulum Trumpi Albanensem (1654), Decisio S. Rotae in qua firmitur quod Dalmatia, Croatia, Bosna[743] et Slavonia sit Provincia Illyrica, Allegationes duae pro natione Illyrica, contra Paulum Trumpi Albanensem i De Jure Albanensium ad Collegium lauretanum attestio (autografi iz 17. st. nekada u Kukuljevićevoj knjižnici a sada u A HAZU[744] pod »Pastritii Hieronymi Spalat. Opera miscellanea Historica«). Neki njegovi radovi se nalaze u biblioteci Kolegija de Propaganda fide: »de regni et episcopati bosnensi« i »dell'ospitale illirico di B. Girolamo«;[745] za ove radove I. Golub ne zna.

Paštritićev pak rukopis »Descriptio Dalmatiae[746] et Hillyrii cum suis provinciis, provianciarum Slavorum, principum Slavorum, autorum super Slavis, lingue Slavonice, quam sit diffusa, provinciarum Germaniae, Carnorum et Carnolensium, provinciarum Italiae juxta Illyricum« (od 52 strane 2 nedostaju) nalazi se danas u Naučnoj biblioteci u Zadru pod sign. Ms 575.

Kako vidimo svi ovi spisi su historijsko–polemičke naravi[747] i nisu bogzna kakve vrijednosti, ali su zanimljivi zbog »dokaza« što ih navodi Dalmatinac–Ilir Jeronim Paštritić.

---

741 U Arhivu HAZU (II c. 6) pod »Pastritii Hieronymi Spalatensis, opera miscellanea historica« nalazi se taj isti spis pod nazivom »De confiniis Dalmatiae et Albaniae«.

742 I. Črnčić, Prilozi k raspravi..., »Starine« JAZU XVIII, 161–164

743 J. Jelenić, Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca (1437–1878), »Starine« JAZU XXXVI, Zagreb, 1918, 152–159), kaže da Jeronim Paštritić opisuje crkvenu povijest Bosne.

744 U ovom arhivu, pored citiranih rukopisa pod raznim signaturama čuvaju se i sljedeći Paštritićevi rukopisi: »De Baptismate Zagrabiensi« (autograf), zatim nekoliko spisa, koji se odnose na Zavod sv. Jeronima, te rukopis »Fatto storico della Nazione Illirica in Romana — Esposizione istorico legale« (I. Golub, Neki arhivski materijali o ustanovama sv. Jeronima u Rimu. Historijski zbornik XXIII–XXIV (1970–71), 347–353)

745 Fr. Rački, Rukopisi tičući se..., »Rad« JAZU XVIII, 258

746 Kako se je kroz Dalmaciju u 17. st. dosta putovalo, to postoji nekoliko zanimljivih putopisa o njoj. Npr. Francesca Grassetta, Jacoba Spona i Georga Whelera (Voyage d'Italiae, Dalmatie, de la Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, Lyon, 1678 — izašlo i na drugim jezicima). Jacob Spon (Lyon, 1647 — Vevey, Švicarska, 1685), francuski liječnik i arheolog je zajedno sa G. Whelerom putujući za Grčku i Istok, obišao i važnije gradove Dalmacije te opisao njihove znamenitosti. Štoviše dao je i crteže nekih dijelova Dioklecijanove palače (gl. G. Valentinelli, o. c, 22, 23, i D. Rendić–Miočević, Spon Jacob, EJ 8, 504).

747 U Arhivu hrvatskog Zavoda svetoga Jeronima u Rimu Golub je pronašao još 7 Paštritićevih rukopisa, pretežno polemičkog karaktera i povezanih s tim zavodom. Između njih se posebno izdvaja spis »De Alessio ciuitate Dalmatiae«. U Vatikanu je Golub također našao nekoliko Paštritićevih rukopisa, koji se odnose na isti Zavod sv. Jeronima (I. Golub, Neki arhivski materijali..., HZ XXIII–XXIV, 353–360). Gl. i I. Golub, Rukopisna ostavština Ivana Paštrića u Vatikanskoj knjižnici (Fondo Borgiano latino), »Arhivski vjesnik« XI–XII, 1968–69, 405–426. Medu Levakovićevim radovima I. Kukuljević Sakcinski navodi kao njegovu raspravu »De Hungarorum origine, imperio et privilegiis ecclesiasticis quod fundationem et nominationem episcopatum illius Raphaelis Leuakovitii archiepiscopi Achridensis dissertatio«. Kukuljević dalje kaže da je prepisana u 18. st. s originala (izvornog rukopisa), koji se čuva u biblioteci Svetojeronimskog zavoda u Rimu, a sačuvana je samo u odlomku (6 čitavih listova). Zatim opisuje sadržaj toga rukopisa i pretpostavlja da je prepisivač ovaj odlomak uzeo iz povećeg Levakovićevog izvornog rukopisa i to zajedno s Levakovićevim bilješkama (I. Kukuljević Sakcinski, o. c, »Arkiv«... IX, 308–310). Sudeći po naslovu ovoga rada i po temi moglo bi se pomisliti »da je Pastrić plagirao Levakovića, isto onako kao Ivan Tomko Mrnavić... o banu Petru Berislaviću«, kako komentira mišljenje Kukuljevića J. Radonić, koji iznosi da je »ovaj odlomak Pastritićevog spisa, bez oznake autora, našao ili dobio od nekud u prepisu, pa ga pogrešno pripisao Levakoviću...« Pastritićeva rasprava »De Ungarorum origine...« sastoji se od dva dijela. Prvi je opširniji i historijske je prirode, a drugi manji koji glasi »De jure eligendi seu praesentandi episcopos« više je historijsko–pravne prirode. Prvi dio počinje sa donjom Panonijom i njenim granicama, zatim govori o Mađarima. No nas zanima ono što piše o Slavoniji i Srijemu i njihovim međama, te o zagrebačkoj crkvi. Piše i o biskupijama i nadbiskupijama u Hrvatskoj i Dalmaciji i njihovim međusobnim odnosima. Razlikuje širu od uže Hrvatske, čije granice daje, te Slavoniju odvaja od Hrvatske. Posebnu pažnju posvećuje Bosni i njenoj

Bernardin Đurdević (Giorgi), Dubrovčanin po rođenju, bio je isusovac i kanonik. Umro je u domovini 1687. g.[748] Uz pjesništvo bavio se je i poviješću. Tako je ostavio u rukopisu: »Monumenta varia Cathedralis Ragusinae«, »La vita di Francesco Perotto Arciv. Ragusino«[749] te »Collectio proverborum Illyricorum«.[750]

Jedan od brojnih suvremenika Luciusa bio je, iako sasvim po strani, *Vicko Prodić (Vincenzo Prodi),* rođen 23. III. 1628. u Pučišćima (Brač). Vickov otac Bernardin imao je prije njega dvije vanbračne kćeri sa svojom kasnijom ženom, a Vickovom majkom Katarinom. Sam pak Vicko oženio se je 23. IV. 1653. Hipolitom, kćeri Mihovila Zuvetića; s njom je imao samo kćer Francisku koja se udala za Ivana Marinovića iz Omiša.

Vicko Prodić je umro 10. IV. 1663. u svojoj 35. godini života i sahranjen u obiteljskoj grobnici u Pučišćima.

Obitelj Prodi upotrebljavala je i prezime Prodić.

Sve one povelje koje je skupio za svoje djelo izgubile su se, a svoju kroniku je posvetio ondašnjem bračkom nadpopu u Nerežišćima Šimunu Cerineo (Cerinić) iz Škripa (umro 7. III. 1683).

Prodićeva »Cronica dell'Isola della Brazza« pohranjena u A HAZU u Zagrebu, jest prijepis, koji je napravio 1885. Vid Vuletić Vukasović (II c. 86) prema starijem prijepisu, koji je napravio 1779. g. Jeronim de Buffalis. (Taj se prijepis i danas nalazi u samostanu dominikanaca u Bolu.)

A. Jutronić je 1955. g. iznio u kratkim potezima sadržaj ove kronike, uzimajući za bazu Akademijin primjerak. On je naveo još nekoliko njenih prijepisa, među njima jedan danas privremeno izgubljen koji se prije nalazio u biblioteci velike gimnazije u Zadru. Prijepis ove iste kronike postoji u Muzeju grada Splita, tamo je donesen iz zaostavštine Capogrosso Kavanjina iz Sutivana. Jedan pak primjerak je bio pohranjen u biblioteci Garagnin–Fanfogna u Trogiru.[751]

Na ovu kroniku prvi je upozorio A. Ciccarelli, prepisao ju je i tiskao u svome djelu »Oservazioni sul'isola di Brazza« (1802). Inače, kako se pretpostavlja, Prodić je napisao svoju kroniku 1662. g. Ona seže od najstarijih vremena do 1420. godine.

---

historiji, a onda piše o Raškoj i Srbiji (do 1521) i ponešto o Bugarskoj (nešto i o Samuilu) i njenim granicama. Drugi dio rasprave je pravno–historijskog sadržaja u kojem se vraća ponovo na navedene zemlje i njihove crkvene prilike. Iz cijele ove rasprave opaža se i kojim se je izvorima služio do svoga doba (J. Radonić, o. c, »Glas« SAN CXC, 86, 87, 138–167). Gl. i I. Golub, Nova građa..., »Starine« JAZU 57, 129 i bilj. 32.

748 Te godine objelodanjuje Casimir Freschot (Fraischot) svoju knjigu »Memorie historiche e geografiche della Dalmazia in cui sono le notitie piu particolari di Suoi Stati, Dominij, le piazze coi nomi antichi e moderni, le serie delli Principi, che la possedereno e passegeno col raguaglio delle guerre succese in quel Regno fin dopo la presa di Castel Nuovo dell'arrni venete raccolte da Casimiro Freschot Benedittino, dedicare all'illustr. Sig. e Pad. collendis. il Signor D'Onorato Bonifacio Papacino, almirante reale dell' armata dell'Oceano et Almirante governatore della navale di Fiandra etc. in Napoli 1687 nella nuova stampa di Dom. Antonio Parvino e di Michele Luigi Mutij« (ovo je djelo izašlo i u Bologni, a prevedeno je i na njemački, te je tiskano u Leipzigu 1688). Casimir Freschot se je rodio oko 1640. u Mortlau, Franche Comté. Godine 1663. ušao je u benediktinski red, iz kojega je izašao 1704, te onda u Utrechtu predavao povijest i književnost, da bi se ponovno vratio u svoj benediktinski red. Specijalno se bavio proučavanjem povijesti Utrechta i utrechtskog mira. Umro je 1720. g. u Luxeiulu (G. Valentinelli, o. c, 8). Mnogo je putovao a oko 1687. pohodio je i Dalmaciju, koju je opisao u tri dijela navedene svoje knjige. Prvo je dao kartu Dalmacije i opširno prikazao historiju ove zemlje do 1687. g. (do 172. strane). U II. dijelu opisao je Morlakiju, koja leži kao mala pokrajina između Istre i Dalmacije, te onda Istru, Rijeku, Trsat, Brinje, Bakar, Senj, Novigrad, Nadin, Nin, Zadar, Vranu, Skradin, Šibenik, Drniš, Trogir, Solin, Klis, Omiš, Neretvu i na njoj gradove, Dubrovnik, Trebinje, Lješ, a u III. dijelu (od 228 str.) otoke: Osor, Krk, Rab, Pag, Vis, Brač, Sv. Andriju; završava s ratom Venecije protiv Turaka u Dalmaciji i osvajanjem tamošnjih gradova (do 282 strane).

749 F. M. Appendini, Notizie istorico–critiche sulle antichità, storia e letteratura di Ragusei II, 311; S. Gliubich, o. c, 145

750 S. Gliubich, o. c, 145 i HBL 3, 761, 762

751 I. von Düringsfeld (o. c, I, 310, 311), slijedeći Ljubića (S. Gliubich, o. c, 262), pogrešno stavlja da se je Vincenzo Prodi rodio u Pučišćima 1528, a da je umro 1563. Ona i Ljubić čak kažu da je Prodi ostavio i više drugih historijskih rukopisa o Braču. Ista spisateljica navodi da se jedan rukopis ove kronike nalazi u biblioteci Garagnin (I. von Düringsfeld, o. c, I, 318).

Jutronić drži, služeći se mišljenjem Ciccarellija, da ovu kroniku ne treba u cijelosti objelodaniti. Stoga se je on i odlučio da donese samo prva njena poglavlja i završetak, a ostalo u hrvatskom izvodu uz Prodićev sadržaj (Indice na talijanskom jeziku).[752]

Kako ni Jutronić nije donio sasvim određeni i kritički sud o ovome spisu, to bi bilo vrijedno napora da se kroniku[753] ponovno podvrgne ispitivanju i odredi joj točnije mjesto u našoj historiografiji.

Za *Prodi Bernardina,* također iz Pučišća, I. von Düringsfeld kaže da je bio vikar Brača i da je sastavio »Vita B. Joannis Confessoris Episcop. Traguriensis et ejus Miracula« (Romae, 1657),[754] a ne 1579. kako Ljubić piše.[755]

Iz toga razdoblja imamo još jednog historiografa. To je *Juraj Samuel Kačić* koji je ostavio dva djela u rukopisu. Prije su se oba nalazila u Kukuljevićevoj biblioteci, a danas su u Arhivu HAZU. Prvo ima naslov »Kako Bosne kraljevstvo pade« (rukopis je iz 17. st. a prijepis iz 1854. g.).[756] Drugo je »De vita et praeclaris facionoribus Joannis Hunyadi« na hrvatskom i latinskom jeziku iz istoga, tj. 17. stoljeća.[757]

Ovdje bi se mogao staviti i *Ivan Bartol Gladić,* potomak plemićke obitelji (njen grb donosi Valvasor), rođen na Rijeci oko 1620. g. Zarana je postao svećenik, a 1650. ljubljanski kanonik i neko vrijeme generalni vikar za vrijeme biskupovanja Josipa Rabate (1664–1683).

Prema svjedočanstvu Pavla Rittera Vitezovića, Gladić se je bavio poviješću. Čak je Vitezović iz jednog sada izgubljenog Gladićevog djela povadio neke bilješke o Senju, Rijeci, Trsatu, Liburniji, Dalmaciji, uskocima kao i o pojedinim primorskim gradovima (ove bilješke u prijepisu nalaze se među Vitezovićevim rukopisima, pod naslovom »Ex Notatis Joannis Bartholomaei Gladich Fluminensis, Canonici Labacensis«).

Nažalost, izvorno Gladićevo djelo je prema mišljenju Kukuljevića ili »izgubljeno, ili pak gdjegod sakriveno«.[758]

Sasvim na jugu jadranske regije, u Budvi, rođen je don *Krsto (Kristoforo) Ivanović* (Budva, 1618–Venecija, 1688), porijeklom iz Dobrote, pjesnik i muzičar.[759] Prema Düringsfeldovoj on je sastavio »Cronica degli Annali di Budua« i kao rukopis se nalazio u obitelji Raffaeli u Kotoru.[760] Međutim, N. Luković naziva ovaj spis »Annali di Budua« i kaže da se taj rukopis od 1645 g. čuvao u arhivu kotorske općine.[761] Međutim, danas se kronika Budve don Krsta Ivanovića 1650. g. (u prijepisu 18/19. st.), nalazi u Istorijskom arhivu u Kotoru, (»Po«–54).[762] Taj isti spis pod nazivom »Cronica dell'Annali di Budua (Estratto per Pietro Marcovich)« prepisana 1783. g. čuva se u A HAZU (I. d 103) te pod nazivom »Cronaca di Budua« u istom arhivu sa sign. II. b 52, dok kao »Cronica degli

752 A. Jutronić, Vicko Prodić i njegova »Cronica dell' isola della Brazza«, »Starine« JAZU, Zagreb 1955, 336–344, 331–333, 338, 341 348–378

753 Hrvatski prijevod priredio je J. Posedel na temelju bolskog rukopisa ove kronike, što ga je 1885. napravio V. Vuletić Vukasović, a koji se danas, kako je rečeno, nalazi u A HAZU. Posedel je dao uvod te kratke »Bilješke«, naveo je literaturu o tome piscu i njegovoj kronici, koja je tiskana pod naslovom »Vicko Prodić, Kronika otoka Brača«. Preveo i uredio J. Posedel. Legende i kronike, Čakavski sabor, Split, 1977, 222–264.

754 I. von Düringsfeld, o. c, I, 310

755 S. Gliubich, o. c, 262

756 Rukopisi hrvatski u knjižnici Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku« V, Zagreb, 1859, 172. U A HAZU pod III d 10 je navedeno da je autor »Kako Bosne kraljevstvo u turske ruke pade« Andrija Kačić!

757 Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb 1867, 11

758 I. Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatah..., Arkiv... IX, 336, 337

759 Opširnije K. Krstić, Ivanović Krsto, EJ 4, 404, 405

760 I. von Düringsfeld, o. c, III, 209

761 N. Luković, Boka Kotorska, 227

762 Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki, Kotor, 1977, 313

Annali di Budua di don Chr. Ivanovich« prepisana iz orig. manuskripta u općinskom arhivu u Budvi 20. III. 1898. pohranjena je u bibliteci HAZ–a (X C* 6).

Drugi kroničar ove regije *Andrija Zmajević,* barski nadbiskup rođen je u Perastu, 16. VI. 1624, a umro 7. IX. 1694.[763] Nakon završene teologije u Rimu kao svećenik od 1656. jest opat samostana sv. Đorđa kod Perasta i vikar u Budvi, a od 1671. barski nadbiskup. No kako je Bar bio u turskim rukama, to je on stolovao u Paštrovićima, baveći se i skupljanjem narodnih pjesama. U rukopisu je ostavio pored ostalih zbirki i »Lietopis zarkovni«.[764] Jedan tom ovoga manuskripta (na latinskom) nalazi se u arhivu Propagande fide u Rimu, drugi pod navedenim hrvatskim naslovom čuva se u Perastu,[765] dok je jedan rukopis bio nekada u biblioteci Smecchia u Baošićima.[766]

Ovi tzv. crkveni anali[767] idu od početka kršćanske ere do 1644. godine.[768] N. Luković pak naziva rukopis Andrije Zmajevića i »Deržava sueta slauna i kriposna carkovnoga lietopisa« i datira ga sa 1675. g. Dalje kaže da je pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu.

Osim toga Luković piše da je »Hroniku perašku« (17. st.) napisao *Julije Balović,*[769] pomorski kapetan, odlikovan u bitkama kod Sasena, Vonice i Preveze.[770]

S ovim bokokotorskim historičarima zatvara se krug Luciusovih suvremenika — dijelom suradnika koji su djelovali svaki za se u našim primorskim krajevima, gradovima i manjim mjestima.

[763] St. Stanojević, Narodna enciklopedija II (lat.), 1271, P. Butorac, Andrija Zmajević (1624–1694), Hrvatska prosvjeta, 15/1928. I, 11–15 i N. Martinović, Zmajević Andrija, EJ 8, 628

[764] N. Martinović, o. c, EJ 8, 628

[765] C. F. Bianchi (»Zara cristiana« II; Zara, 1872, 6, 7) piše da je Andrija Zmajević napisao »Annali dell'Illirio« u 2 sv. ćirilicom i s tumačenjem na latinskom jeziku, koji su odobreni za tisak u Rimu, ali nisu izdani. Jedan svezak se čuva u Rimu, dodaje Bianchi, kod kongregacije »de Propaganda Fide«, a drugi, priča se, da je u Perastu.

[766] G. Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche d'Cattaro, Zara 1880, 76

[767] N. Luković (o. c, 277, 8) naziva ih: Annali; Illiro–latini

[768] S. Gliubich, o. c, 320; gl. i J. Radonić, Rimska kurija i južnoslavenske zemlje, SAN, Beograd, 1950, 359–362 i G. A. Škrivanić, Crkveni letopis iz XVII veka barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića–Peraštanina, Istoriski zapisi g. VII, knj. X, Cetinje, 1954, 310–330. Isti Škrivanić je 1948. g. prepisao »Crkveni letopis Andrije Zmajevića«, koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, i taj prijepis je pohranjen u Arhivu Istoriskog instituta u Beogradu (R 26, kutija 8, 1675).

[769] N. Luković, o. c, 227, 228

[770] A. Milošević, Balović Julije, EJ 1, 326

18. STOLJEĆE — DOBA APSOLUTIZMA: PRVA POLOVICA 18. STOLJEĆA

Mir sklopljen u Srijemskim Karlovcima (1699), nije zadovoljio težnje Hrvata, jer nisu dobili ono što su očekivali. Habsburgovci nastavljaju slabiti hrvatska prava. Smrću pak Ivana Antuna, toga zadnjega potomka roda Zrinskoga, utamničenog na Schlossbergu u Grazu, 1703. ugasila se ova velikaška obitelj koja je hrvatskom kraljevstvu dala nekoliko banova i vojskovođa.

Te iste godine Leopold na papiru dokida varaždinsku krajinu, ali odgađa to provesti u djelo, dok bansku krajinu stvarno predaje pod vlast bana. Istina za to je bio krajnji trenutak, jer je u Ugarskoj buna bila u punom jeku; podigao ju je Franjo II. Rakoczy, sin Jelene Zrinske i Franje I. Rakoczya, a unuk bana Petra.

Na njegov poziv da se dignu protiv zajedničkog neprijatelja, hrvatski staleži se oglušuju; štoviše, hrvatske čete pod vodstvom bana Ivana Palffya (1704–1732) sudjeluju u gušenju ovoga ustanka u Ugarskoj.

U isto vrijeme ratuju Hrvati za habsburške teritorijalne interese na europskim bojištima, svugdje u prvim redovima protiv Francuske. Suprotnosti i udaljavanje Hrvata od Mađara se pojačava za vrijeme Josipa I. (1705–1711), sina Leopolda I, kada Hrvati istupaju na zajedničkom saboru u Bratislavi (1708) gdje brane od mađarskih zahtjeva prava svoga Sabora i pokušavaju da zagrebačku biskupiju podignu na stupanj nadbiskupije i da tako i u crkvenom pogledu posve oslobode Hrvatsku od mađarskog skrbništva.

Mađarsko–hrvatske suprotnosti se još više zaoštravaju za doba Karla III. (1711–1740), Josipova sina, jedinog muškog člana habsburške dinastije.

No kako je trebalo osigurati prijestolje i ženskoj lozi ove dinastije, to su Hrvati prvi pod predsjedanjem bana u Zagrebu na svome Saboru stvorili zaključak da će se povjeriti onoj i onakvoj ženskoj lozi austrijske kuće, koja će posjedovati ne samo Austriju već i Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovat će u Austriji (1712). Taj samostalni zaključak kasnije je nazvan »hrvatska pragmatička sankcija« i njome su Hrvati pokazali da državna zajednica između Hrvata i Ugarske stoji samo u osobi vladarevoj.

Bečki dvor prihvati taj zaključak Hrvatskoga sabora, ali iz obzira prema Mađarima ne potvrdi ga, nego 1713. izdaje Karlo III. dinastički zakon, prozvan »pragmatička sankcija« (ženska primogenitura) koju su Mađari prihvatili tek 1722. g. kada je kralj proglasio ovu sankciju obveznom za sve zemlje krune sv. Stjepana. I tako hrvatska pragmatička sankcija od 1712. prestade važiti za Hrvatsku, jer je na njeno mjesto stupila ona pragmatička sankcija koju je Karlo potvrdio kao ugarsko–hrvatski kralj.

U međuvremenu je Karlo III. uspješno vodio rat protiv Turaka (1716–1718), u kojem sudjeluje i Venecija (Morejski rat: 1715–1718). Glavna borba u Dalmaciji vodila se je oko Neretve i južno od nje, gdje su Mlečani ponovno nastojali steći dubrovačko zaleđe. Godine 1718. sklopljen je Požare-

vački mir po kojem Austrija dobija veliki dio sjeverne Srbije, Vlašku i Banat, svu desnu obalu Save i Une u Bosni do podnožja planina; Hrvatska dobija nešto preko Une, a ostalo je potpalo pod Vojnu krajinu. Veneciju zapade Imotski i kraj na jugu Neretve do granice Dubrovačke Republike. Nato Dubrovnik predade Turskoj Klek i Sutorinu samo da ne graniči s Republikom sv. Marka. Poslije dužih pregovora s Turskom, Venecija je ustanovila pograničnu liniju između obje zemlje (»linea Mocenigo«: 1721–1723. g.) koja je ostala granicom mletačke Dalmacije sve do 1797. g. (»acquisto nuovissimo«).

U drugom turskom ratu (1736–1739) nakon mnogih neuspjeha, Beogradskim mirom (1739) Sava postaje ponovno granica između Hrvatske i turske Bosne.

Kroz sve to vrijeme se Vojna krajina dovršava i preuređuje u carsku zemlju, a njezini vojnici postadoše »carski ljudi« i »krajišnici«. Ali ovo je uređenje bilo samo privremeno, jer konačni oblik Krajini daje Karlova kći i nasljednica Marija Terezija (1740–1780). Čim je, po slovu pragmatičke sankcije stupila na prijestolje, na Austriju navale Prusija, Francuska i Bavarska. U tzv. austrijskom nasljednom ratu (1740–1748) Marija Terezija je dobila punu podršku kako u Ugarskoj tako i u Hrvatskoj. Pored redovitih hrvatskih četa u borbama po Italiji, Njemačkoj, Francuskoj i Nizozemskoj istakli su se i dobrovoljci, tzv. Trenkovi panduri (njih je skupio barun Franjo Trenk, najbogatiji slavonski feudalac, porijeklom Prus). I dok Trenk pobjedonosno ratuje po Njemačkoj i ubrzo preko Rajne prelazi u Francusku, a redovite se hrvatske čete također uspješno bore po Bavarskoj i Češkoj, prema kraljičinoj naredbi provedeno je pripajanje Slavonije Hrvatskoj, a Slavonska posavina preuredi se također u Vojnu krajinu (1745). Konačno je reorganizirana i Vojna krajina tako što je podijeljena na pukovnije, ove na bataljone, satnije i općine kojima su na čelu stajale vojne osobe, a službeni jezik je njemački. Svaki pak »graničar« obučen u carsku uniformu bio je vojnik od 16. do 60. godine. Tako Vojna krajina postade veliki vojnički logor, iz koga su dolazili najbolji vojnici, koji su se istakli u navedenom nasljednom ratu, naročito protiv Prusije.

Nakon sklopljenoga mira vratiše se Hrvati svojim kućama, ovjenčani ratnom slavom i odlikovanjima, svjesni usluga učinjenih kraljici, a vođa pandura Trenk umire u zatvoru kao žrtva spletaka svojih neprijatelja (1749. godine).

Marija Terezija nastavlja mudro provoditi centralizam i germanizaciju u svojim zemljama, u čemu je nesvjesno pomaže u većini hrvatsko plemstvo. U mletačkoj Dalmaciji međutim unutrašnje prilike su vrlo složene. Državna vlast ostavlja ovu zemlju u siromaštvu, bez trgovine i industrije. Gradovi u Dalmaciji životare, a sela su na rubu oskudice i povremeno dižu bune (npr. Kuridžina buna 1704, pokret dalmatinskih težaka 1736–1740).

Takvom teškom gospodarskom stanju odgovaralo je kulturno kao i prosvjetno (školstvo). Na čelu mletačke Dalmacije stajao je generalni providur Dalmacije i mletačke Albanije (Boke kotorske) u Zadru, a dalmatinskim komunama upravljali su conti (knezovi). Područje koje su Mlečani stekli u 17. i 18. st. bilo je razdijeljeno na 5 okruga (na čelu s proveditorom), dok su Poljica imala svoju autonomnu upravu i statut.

Svi plemići pojedine komune sačinjavaju »plemićku zajednicu« (magnifica communità nobile), a pučani su se sastajali u zborove (congrega) i njihov javni život odvijao se je u bratovštinama, obrtničkim i vjerskim.

Pored plemića i pučana u nekim komunama se od 16. st. pa dalje stvara i treći stalež, »građani«.

Takvo je bilo stanje u hrvatskim zemljama pod Austrijom i Venecijom u prvoj polovici 18. stoljeća.

DALMATINSKO–PADOVANSKI KRUG

Prvi iz ovoga kruga jest *Marko Dumaneo.* Rodio se 1628. g. u Splitu gdje je bio kanonik i primicerij, te generalni vikar albanskog nadbiskupa. Umro je 3. X. 1701. u 73. godini života. Napisao je »Chronicon Pontificale, vetus et novum, Ecclesiae Salonitanae et Spalatensis, correctum, auctum, illustratum, et ad nostra tempora perductum«; djelo nije tiskano, znači ostalo je u rukopisu. Zatim je sastavio »Synopsis virorum illustrium spalatensium«, a izdao ga je A. Ciccarelli u svojim »Opuscoli riguardanti la storia degli nomini di Spalato e di parecchi altri dalmati«.[771]

Dumanea su smatrali, a to je u stvari i bio, vrlo učenim čovjekom svoga doba. Skupljao je, prepisivao i objašnjavao natpise iz Salone kao i mnoge dokumente ne samo iz Splita nego i iz čitave Dalmacije.[772]

Dumaneov suvremenik je *Jeronim Kavanjin* (Split, 4. II. 1641–29. XI. 1714), advokat i književnik. Pod starost se povukao u Sutivan na Braču i u tišini stvarao. Napisao je epsku poemu »Poviest vanđelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara«. U tome djelu je umiješao i ono što je pročitao iz historijskih djela.[773] U rukopisu, na talijanskom jeziku ostavio je historijsku raspravicu o svome rodnom gradu i crkvi pod naslovom »Imformazione circa Spalato e la chiesa metropolitana«. Do 1861. g. ovaj spis se je nalazio u potomakâ Sabe, njegove kćeri, udate za splitskog plemića Nikolu Kapogrosovića.[774]

Aleksandar Gazarović (Gazzari), Hvaranin (Vis 1637–1706)[775] bio je unuk Marina, hvarskog pisca, a otac mu se je zvao Ivan.[776] Potjecao je od stare hvarske vlastelinske obitelji, čiji članovi u hvarskoj komuni obavljaju razne komunalne poslove još od 14. stoljeća. On se bavio proučavanjem prošlosti Hvara. Povremeno je boravio u svojoj kući na Visu, gdje su Gazarovići imali svoja imanja, poput drugih hvarskih obitelji. Sam otok Vis je bio sastavni dio hvarske komune.

U Visu je napisao djelo »Avvenimenti Storici di Lesina, compendiati in tre libri«. Ono nije nikada tiskano, ali je zato poznato u raznim prijepisima. Jedan je iz kaptolske biblioteke u Hvaru, a drugi iz

[771] A. Ciccarelli, o. c, Ragusa 1811, 12–41; S. Gliubich, o. c, 126. o onom Dumanovom (ili Dumanićevom) »Synopsis« donosi opširne podatke i H. Morović (Sa stranica starih knjiga, 8–14), koji kaže da je ovaj Dumanićev spis prvo biografsko djelo o glasovitim Splićanima, koji su ovdje obrađeni abecednim redom.

[772] S. Gliubich, o. c, 127. Gl. i S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, monografije Centra za povijesne znanosti... 9, 74, 97, bilj. 429

[773] I. Slamnig, Kavanjanin Jerolim, EJ 5, 232

[774] J. Kavanjin, Bogatstvo i ubožtvo, Zagreb, 1861, VII, VIII, autograf Kavanjaninove »Poviest vangelska« otkupila je 1952. SAN i sad se nalazi u A SAN (br. 375)

[775] EJ 3, 434

[776] C. Fisković, Gazarovićev ljetnikovac u Visu (otisak iz »Kola Matice hrvatske« za god. 1946), 2.

biblioteke G. Novaka također u Hvaru, prema kojemu je sam Novak (1978) publicirao taj prijepis pod naslovom »Avvenimenti storici compendiati in tre libri dal Signor Allessandro Gazzari nobile di Lesina«.

U prvom dijelu svoga spisa Gazzari se drži poznate literature. Tako on navodi brojne pisce koje je imao pred sobom (i naveo ih u svome djelu) a to su npr. Strabon, Diodor Sikulski, Polibije, Sv. Jeronim, Julije Cezar, Lucije Florus, Renije Fonius (Fanio), Ludovik Alearti, Tit Livije, Sabellico, Vinko Pribojević (dell'origine de' Slavi), Apijan Aleksandrijski, Petar Maricio, Antonije Bonfinius, Ptolomej, Tomko Mrnavić, Sv. Isidor, Mavro Orbini (Urbino), arhiđakon, kroničar Splita (L'arcidiacono chronochista di Spalato, Toma Arhiđakon: S. A.), Dinko Zavorović (Zavoreo), Dionizije iz Fana, Mihael Solinjanin, Pietro Giustiniano, Biondo, Plinije, Alessandro Tomaseo, Ivan Andreis, hvarski biskup, Petar Querini, mletački kroničar, Marko Marulić koji objašnjava nadgrobne natpise (espositore di Epitafj), Miha Madijev de Barbazanis, rukopisne relacije sindika, Pavao Paladin, zatim Ivan Lucius i Ludovik Tuberon u komentarima. U drugom dijelu Gazzari je, bez obzira na čitav niz grešaka, autentičan i vrlo vrijedan kao pisac, a napose za razdoblje borbi hvarskih pučana s plemićima od 1418. do 1420. g. Isto tako je zanimljiv za razdoblje poslije 1420. g. kao npr. za opis događaja na Hvaru i Visu 1510. kao i za prikaz napada Uluz–alije na Hvar 1571. g. i sudjelovanje Hvarana u bitki kod Lepanta, čime i završava taj svoj spis.[777]

Šteta je što G. Novak nije dao komentar i bilješke i što nije usporedio i druge prijepise s ovim koji je objelodanio.

Osim ovih jedan prijepis istoga rukopisa nalazio se i u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku.[778]

Pod naslovom »Avvenimenti storici della città di Lesino compendiati in tre libri«[779] bili su svojevremeno pohranjeni u dvije kopije (I. na 30 str., a II. na 44 str.) iz 17. st. u biblioteci nekadašnje velike gimnazije u Zadru. Ondje se je čuvao i drugi Gazzarijev rukopis pod naslovom »Historia d'ill. mi Prelati di Lesina e Brazza. Atione di A. G. nobile pharense proseguita poi da altri dopo la morte dell'Autore che segui l'anno 1706« (cod. chart. 160 na 131 strana — 17. i 18. st.).[780]

G. Novak također piše da su se »Avvenimenti« i »Historia« čuvali u toj biblioteci,[781] pod br. 2567 i 2579 i da su izgorjeli za vrijeme II. svjetskog rata. To zaključuje na temelju knjige J. Boglića »Studi storici sull'isola di Lesina«.[782] Jedan pak rukopis ove »Historia« bio je u posjedu Sigismunda Machieda u Hvaru, kako piše I. von Düringsfeld.[783]

Gazzari je napisao i »Apologia o difesa a favor del Commentarioli di M. M. (Marulo) contro la note del Dr Lucio Traurino« (carte scritte 5). Taj spis se danas nalazi u Naučnoj biblioteci u Zadru.[784]

Gazzarijev mladi suvremenik je *Nikola Michieli–Vitturi,* sin Jeronima Michielija. Rodio se je 28. VII. 1654. u Postirama na Braču. U isusovačkom kolegiju u Brescii dobio je potpun odgoj. Bio je upućen u povijest i dobro je poznavao kamene spomenike, kako to potvrđuje dr. Karamaneo u svojim »Note ai Fasti d'Ovidio«, tiskanim 1704. g. u Veneciji. Nikola Michieli–Vitturi napisao je i

[777] G. Novak, Aleksandar Gazzari (Gazarović), Povijesni događaji Hvara složeni u tri knjige, »Starine« JAZU 57, Zagreb, 1978, 51–73

[778] Biblioteca... Ciulich, 184

[779] Ove »Avvenimenti...« u rukopisu imao je i pok. don Kuzma Vučetić; a R. Bučić uz ovaj prijepis i Gazzarijevu »Historia«, dok postoji i Ljubićev prijepis »Degli Avvenimenti Istorici del Sig. Alessandro Gazzari Nobile di Lesina«.

[780] V. Brunelli, Catalogo..., Programa..., Zara, 1902, 41

[781] U toj biblioteci su se nalazili i brojni duži ili kraći spisi, koji su se odnosili na povijest otoka Hvara i Visa i ti rukopisi su prijepisi iz 17, 18. pa čak i 19. st. (gl. V. Brunelli, o. c, Programa..., 43–45).

[782] G. Novak, Aleksandar Gazzari (Gazarović), »Starine« JAZU 57, 52

[783] O. c, I, 318

[784] I manoscritti... 159

»Dissertazione sopra alcune monete de Primi Imperatori Romani dissotterate alla Brazza«. Uredio je i Trogirski statut koji je kasnije tiskao njegov nećak Jeronim Cipiko. Sudjelovao je u borbi za osvajanje Sinja (1686) te je onda imenovan podintendantom i guvernerom istoga mjesta. Umro je u Kaštel Lukšiću (Castel Vitturi) 25. V. 1721. g.[785]

Tripun Mladineo je ostavio iza sebe započetu ali nedovršenu »Storia della Brazza«. Umro je vrlo mlad 1708. godine.[786]

Nikola Tommaseo iz Brača, imenovan je za skradinskog biskupa 1721. g. a umro je u Šibeniku 1731. Napisao je i ostavio u rukopisu samo jednu znanstvenu raspravu o »Grcima« (tj. pravoslavnima u skradinskoj dijecezi).[787]

Posebno mjesto zauzima historijski rad *dr. Antuna Matijaševića Karamanea.* U Visu se rodio 1658. godine. Škole je polazio u biskupskom sjemeništu u Hvaru, a iza toga u isusovačkom kolegiju na Rijeci. Studirao je na sveučilištu u Padovi, gdje je 1686. položio doktorat iz crkvenog i svjetovnog prava. Godine 1688. se je vratio na Vis i tamo postaje župnik. Ali uskoro se odrekao dušobrižničke službe i sav se posvetio znanosti, stvorivši oko sebe literarni krug ljudi željnih znanja i razgovora. Medu ovima se naročito isticao mladi konte Franjo Radoš. Matijašević se u prvom redu bavio pjesništvom i bio je zanesen hrvatskim jezikom. Polazi 1696. u Rovigo (Italija), gdje je djelovao kao profesor na biskupskom sjemeništu tri godine. Odavde je otišao u Padovu i Veneciju koja je još uvijek bila centar književnosti i umjetnosti. Kako je bio bolestan na želucu, a osim toga imao je i astmu, vratio se ponovno na Vis 1704. g. Živeći skromno na Visu se bavio znanstvenim radom i podučavanjem mladeži, a od vremena do vremena dolazio je i na Hvar.

Povučen i tih stajao je u dopisivanju s mnogim znanstvenicima i književnicima (Riceputi, Fr. Radoš, Ignjat Đordić ili Đurdević) i sa zanimanjem je pratio sve ono što se je tada objelodanjivalo. Kroz sve vrijeme piše pjesme na latinskom i tiska ih, a ne zaboravlja ni na svoj materinji jezik.

Matijašević je umro 1721, tj. u svojoj 63. godini života. Iz sačuvanih pisama koja je Matijašević pisao svojim prijateljima i znancima vidi se da je u njima doticao i pojedina historijska pitanja. Tako piše Jurju Luciu u Hvar »o domovini svetog Jeronima«. Kanoniku Salečiću govori o tome da li je na Mljet ili Maltu dospio sv. Pavao, dok splitskom arhipretu Grguru Sori tumači neke starinske natpise, a mladom svećeniku Borkoviću opisuje razni stari novac. No Matijašević je svojim sumještanima bio najpoznatiji po svojoj historiji Visa.[788] Međutim, tu povijest Matijašević Karamaneo nije sastavio onako kako je ona u rukopisima do nas došla, nego ju je po Matijaševićevim spisima sastavio istom 1762. g. njegov učenik, hvarski plemić Franjo Radoš.[789]

---

785 A. Ciccarelli, o. c 57–59; S. Gliubich, o. c, 211

786 I. von Düringsfeld o. c, I, 311; S. Gliubich, o. c, 218

787 S. Gliubich, o. c, 299; I. von Düringsfeld, o. c, I. 311; D. Farlati, Illyricum sacrum, IV, 34.

788 G. Novak (Književne tradicije otoka Visa, »Vjesnik« Zagreb 2. XII 1951, br. 2045 str. 3) piše također više o Matijaševiću, a manje o Vitaljiću. Gl. i G. Novak, Antun Matijašević Karamaneo, Anali Historijskog instituta JAZU IV–V, Dubrovnik 1955–6, 455–482.

789 Jedan naslov glasi »Mattiassevich–Caramaneo de Antonio: Raccolta di memorie antiche, riguardanti l'isola e città di Lesina in Dalmazia, reddata in parte dal fu dr A. M. C. insigne letterato, poscia continuata dall'on. def. Co Francesco Radossio« — 10 str. — 18. st. Drugi pak ovako »Mattiassevich Caramaneo d[n] Antonio: Notizie di Lissa e di Lesina, cavate degli antichi autori da D. A. M. C. Dottor in ambe le leggi, eccelente Poeta ecc..., qui da un suo unitore unito... l'a. 1762«, str. 58 — 18 st. Oba ova prijepisa rukopisa iz 18. st. su se nalazila u biblioteci zadarske velike gimnazije (V. Brunelli, o. c, Programma..., 47), a jedna kopija iz 19. st. čuva se i danas u Naučnoj biblioteci u Zadru pod naslovom »Notizie di Lissa e di Lesina, cavate degli antichi autori, da don Antonio Mattiassevich Caramaneo« (Ms 22614). Don Kuzma Vučetić je također imao rukopis Karamanea, a u ostavštini G. Novaka pohranjen je njegov rukopis (taj potječe iz obitelji Radossio) čiji naslov glasi: »L. D. O. M.« Notizia di Lissa e di Lesina cavata dagli antichi autori da D. Antonio Mattiassevich Caramaneo, Dottor in ambe le leggi, eccelente Poeta, e Soggetto eruditissimo, qui da un suo uditore unito l'anno 1762.« G. Novak, Vis I, Zagreb, 1961, 172 i bilj. (66).

Taj je dakle Radošev sastav Matijaševićevih spisa u formi historije Visa[790] upotrijebio iscrpno i onda djelomično prepisao S. Stanić u raspravi »Studi storico–critici sopra l'isola e antica città di Lissa (Issa)«.[791] Dodao je samo kratak pregled događaja opće povijesti Dalmacije do 1815, tu i tamo spominjući Vis.

Takva Stanićeva obrada ponovno je pretiskana u »Archivio storico per la Dalmazia« (Anno I/1–5, Roma 1926, II/7–9, 11).[792]

Sam rukopis, prema onome koji se čuva u arhivu župnog ureda u Visu, nosi naslov L. D. O. M.

Notizia di Lissa, e di Lesina, cavata dagli antichi autori da D. Antonio Mattiassevich Caramaneo, Dottor in ambe le leggi, eccelente Poeta, e Soggetto conditissimo, qui da un suo uditore unito l'anno 1762«.

Iako taj spis ne potječe direktno iz Matijaševićeva pera, on je nesumnjivo sastavljen na temelju njegova rada i očito da je Karamaneo namjeravao napisati historiju Visa, odnosno on je uglavnom građu i donio.

Stoga se to smatra njegovim znanstvenim djelom, za koje je upotrijebio uopće sve ono što se nalazilo u starim klasicima, a i u kasnijoj literaturi o staroj Issi i Visu, nastojeći kritički obraditi pojedine navode.

Naravno da je ta historija Visa prema stanju sadašnje znanosti neupotrebljiva. Kudikamo je važniji rukopis koji se je nalazio kod Apolonija Zanelle u Visu i prema kojemu je sasvim sigurno radio i sam Radoš. Dok se Radošev sastav odnosi samo na staru historiju Visa, u ovom rukopisu se pored te historije, koja se tu i tamo razlikuje od Radoševog sastava, nalazi i opis tadašnjeg Visa i Komiže, što omogućava da se upoznaju prilike na tom otoku. Zanimljivo je da Matijašević Karamaneo ovu historiju i tadašnje stanje na Visu izlaže u formi pisama upućenih svojim prijateljima.[793] Najvrednija je pak njegova historijska rasprava pod naslovom »Riflessioni sopra la vita di S. Doimo,[794] primo vescovo di Salona, e martire, Patron della città di Spalato, dalla quale sono formate le lezioni pel secundo notturno, a 7 Maggio«.[795]

Ta rasprava jasno pokazuje svu solidnost Matijaševićeva znanstvenog rada i njegov odlučni i neustrašivi stav u borbi za istinu, bez obzira na moguće posljedice. Tako je on u ovome spisu ustao protiv dotadašnjeg službenog mišljenja splitske crkve, koje se je vuklo od Tome Arhiđakona, da je sveti Dujam učenik sv. Petra i da se njegove kosti nalaze u splitskoj katedrali. Na temelju snažnih znanstvenih dokaza on je pobio oba mišljenja i ustvrdio da se kosti toga sveca nalaze u crkvi sv. Venancija u Rimu, kamo su prenesene po nalogu pape Ivana IV.

---

790 Još 1857. g. počeo je konte G. Sanseverino u »Cronica Milanese« priopćavati svojim bilješkama »Notizie sulle isole di Lissa di Lesina«, što ih je 1742 (?) iz starih pisaca sabrao D. Ant. Matijašević Karamaneo. Rački, međutim, daje ovome djelu naslov koji je publicirao Sanseverino: »Notizia di Lissa e Lesina (Cronace di scienze. Milano, 1858)« (Gl. Fr. Rački, Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine, »Rad« JAZU LXXX Zagreb, 1886, 285, bilj. 7).

791 Program zadarske gimnazije, Zadar, 1864, 7–102. Prije toga, 1863. u »Osservatore Dalmato« (br. 101, 115, 119, 139–141) tiskan je rad pod naslovom Caramaneo A, Cenni storici sull' isola Lissa.

792 G. Novak (o. c, I, 173) samo piše da je »Stanićeva radnja« pretiskana »gotovo u cijelosti« u »Archivio storico per la Dalmazia« i ništa više.

793 Gl. opširnije G. Novak, o. c, I, 155–173

794 U državnom arhivu u Veneciji Cod. 1637 se nalazi Matijaševićev rukopis »Annotazioni all'Historia di s. Doimo già vescovo di Salona, hora Patrono di Spalato, contenute nella 4. 5. e 6. lettione del suo offitio, del sig. Dr Don Antonio Caramaneo con diverse sue erudite lettere, compositioni et in verso«. Tu je i njegov list o staroj historiji Visa i Hvara (S. Ljubić, Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošlog stoljeća, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva VIII/1, Zagreb, 1886, 17, 18).

795 Matijaševićev sumještanin don Antonio Zanella (u. 13. III. 1907) objelodanio ju je pod gore navedenim naslovom u »Bullettino di archeologia e storia dalmata« (Supplemento, br. 12–XVI–27–Split 1900).

Povod da napiše tu raspravu bila je polemika što ju je izazvao u Splitu njegov učenik Franjo Radoš. Stoga Radoš moli Matijaševića da ga uputi u tu stvar; ovaj je to najpripravnije učinio i poslao mu spis o tome.

Na temelju toga Radoš javno pobija mišljenje da se tijelo sv. Dujma nalazi u Splitu i da je on učenik sv. Petra. Protiv te smione tvrdnje ustali su razni protivnici, a u prvom redu splitski kanonik Mihić, optužujući Matijaševića da je heretik. Ovima se pridružio i sam Riceputi te začudo i Farlati koji u jednom opširnom radu nastoji obesnažiti mišljenje Matijaševića. Ali bilo je i nekih rijetkih koji su osuđivali takav način pisanja protiv Matijaševića. Istom krajem 19. st. dokazali su nepobitno Fr. Bulić i bolandist H. Delahaye da Matijašević ima pravo i tako su ove njegove tvrdnje postale znanstvena istina.[796]

Mnogo puta, u raznim prilikama a naročito u pjesmama i pismima, Matijašević ističe kako on nije Talijan nego Hrvat. Njega je poštovao i Kavanjin pa mu je u znak pažnje posvetio nekoliko stihova u svojoj velikoj poemi »Bogatstvo i uboštvo«, a bio je u prijateljskim vezama i s drugim suvremenim književnicima.

Istina, njegov znanstveni rad ne doseže ni izdaleka Ivana Luciusa, ali zato ne zaostaje za sličnim radovima u Italiji.

Matijaševićeva zasluga je i u tome što je ostavio zabilježeno kako je izgledala stara Issa, tj. njeni ostaci u drugoj polovici 17. st. i tadašnji Vis, a djelomično je pridonio i poznavanju povijesti Hvara.[797]

Historijskim radom bavio se je i *Petar Dominis,* svećenik iz Brača. On je 1697. g. napisao povijest obitelji Statilić (Statileo)[798] a 1705. »L'Idea della Brazza«.[799]

Michael Luposignoli (Vukoslavić)[800] ostavio je rukopis pod nazivom »Notizie della Dalmazia ora soggetta al Dominio Veneto, Cesareo e Ottomano, raccolte dalle memorie istoriche e geografiche si antiche che moderne«. Danas se taj rukopis čuva u HAZU,[801] a nekad je pripadao Kukuljevićevoj biblioteci.[802]

Suvremenik Karamanea je i *Matija Nižetić (Nisiteo),* rođen na Braču 1664. a umro 1739. godine. Živio je u Selcima (Brač) i kao potomak bračkog vlasteoskog plemstva vršio je razne službe u bračkoj komuni. Bio je načitan čovjek i bavio se uz arheologiju i ekonomiju još i historijom. Ostavio je nekoliko rukopisa sačuvanih u cjelini ili u izvacima; oni, međutim, nisu skupljeni na jednom mjestu nego su razasuti po Braču. Tako imamo, iako u ulomcima, njegov rukopis »Memoria della Antichità dell'Isola Brazza«, gdje tvrdi da je Bol »Urbs Braciensis« Ivana Đakona. Zatim opisuje novac koji se kovao još u starom vijeku u Braču kao i u Visu i Hvaru. Dosta toga je u ovom rukopisu uneseno iz tradicije. Također je vrijedno spomenuti njegov spis »Informazione di certe cose a Brazza« u kojem

[796] Gl. o tome opširnije: G. Novak, o. c, I, 174–177.

[797] G. Novak, o. c, I, 177–181. Inače je Novak u ovom djelu vrlo opširno obradio život i radove Matijaševića pod posebnim naslovom »Antun Matijašević Karamaneo« (155–181).

[798] I. von Düringsfeld (o. c, I, 311) donosi da je on te godine napisao »La storia della famiglia Statileo« kao i još neka neobjelodanjena djela.

[799] S. Gliubich, o. c, 120

[800] Luposignoli su starobosansko plemstvo. Njihovo staroslavensko ime — prema Heyeru — Vukoslavić je tijekom vremena prevedeno na talijanski jezik u Luposignoli. Jedan od ove obitelji je bio don Pietro »Luposignoli alias Yukoslavich«, doktor obiju prava »ilirski plemić« i 1690. kanonik splitske nadbiskupije (Fr. Heyer von Rosenfeld, Wappenbuch des Königreichs Dalmatien. J. Siebmacher's grosses und algemeines Wappenbuch IV Bd, III Abteilung. Nürnberg, 1873, 118). U 18. st. se navodi i Michael Luposignoli, slikar iz Splita (L. Donati, Artisti minori di Dalmazia, Archivio storico per la Dalmazia, a. VI, vol. XII, fasc. XII, Roma, 1931, 455, 456).

[801] Sign. II. c, 17

[802] Jugoslavenska knjižnica J. K. S. 10

Matija obrađuje mnoga historijska i statutarna pitanja ne samo Brača, nego se dotiče i ostalih komuna u Dalmaciji, npr. Zadra, Šibenika, Omiša itd.[803]

Iako stranac, *Filippo Riceputi* je sa svoja dva suradnika prvi poslije Luciusa napisao jedno veliko i monumentalno djelo, »Illyricum sacrum«. Rodio se je 11. VII. 1667. u gradiću Forli[804] nedaleko Ravenne. Još kao mladić od 15 ili 16 godina odlučio se proučiti i napisati crkvenu i svjetovnu historiju Ilirika.

Navode se različiti razlozi za takvu njegovu odluku, ali sve je to nesigurno i predstavlja prepričavanje u varijantama.[805] Važno je da se on doista posvetio tom ogromnom poslu.

Godine 1693. Riceputi je postao svećenik, imao je blizu 26 godina. Sljedeće, 1694. g. imenovan je za rektora biskupskog sjemeništa u Macerati (kraj Ancone), gdje postaje i profesor retorike na svećeničkom institutu.

Godine 1695. kao tajnik kardinala Pauluccija, koji je bio imenovan za nuncija u Njemačkoj, polazi s njim na put, ali samo do Beča. Ondje Riceputi ostaje i ulazi u isusovački red. Tamo počinje skupljati dokumente iz prošlosti onih zemalja koje su sačinjavale nekadašnji rimski Ilirik, a tada su djelomično pripadale habsburškoj monarhiji. U novicijatu u Beču (1696–1697) družio se sa isusovcima–Hrvatima, i kod njih se raspitivao za izvore povijesti biskupije u hrvatskim zemljama i upoznavao ih sa svojim planovima. Nakon provedenog novicijata u Beču službuje u isusovačkim kolegijima u Gorici, Rijeci i Trstu gdje nastavlja s prikupljanjem građe za povijest Ilirika. Zatim prelazi u mletačku isusovačku provinciju i boravi u Dalmaciji gotovo 7 godina,[806] sabirući neumorno rukopisnu historijsku građu za svoje buduće djelo. Početkom 1716. g. napušta Dalmaciju i prelazi u Veneciju, a poslije toga bude dodijeljen isusovačkom kolegiju u Padovi s točno određenim zadatkom da napiše crkvenu historiju Ilirika. Tokom tri godine je temeljito proučavao i sređivao do tada sakupljenu povijesnu građu. U Padovi mu se ponudi da mu u tom poslu bude pomagač Pacifik Bizza,[807] čovjek iz naših krajeva, a preko grofa Antuna Bisantija otvore mu se vrata svih mletačkih arhiva.

Godine 1718.[808] Riceputi je sastavio sinopsis svoga planiranoga povijesnog djela[809] pod naslovom »Prospectus Illyrici sacri, cujus historiam describendam typisque mandatam suscipit P. Fil. Riceputi«.[810]

[803] M. Vrsalović, Prinos iz bračkih starina, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« L, Split, 1932, 257, 290

[804] F. Šišić, Priručnik... I/1, 78. Inače o Riceputiju je pisao i M. Vanino, Illyricum sacrum i Filip Riceputi, Croatia sacra I, Zagreb, 1931, 259–292; Isti: Illyricum sacrum i začetnik mu F. Riceputi, Vrela i prinosi I, Sarajevo, 1932, 10–79.

[805] Tako Šišić kaže da su ga na misao pisanja historije Ilirika tj. Balkanskog poluotoka i Južnih Slavena »naveli podsada Beča 1683 i veliki turski rat (1683–1699)« u kojem »je bila angažovana malo ne čitava Evropa« (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, Ljubljana–Zagreb–Beograd 1936, 38).

[806] Znači od 1709. do 1715. U travnju 1709. Riceputi se nalazi u Splitu, gdje je zatekao isusovca Ardelija Della Bellu (Foggia, 1655–Split, 1737), čuvenog po njegovom talijansko–latinsko–ilirskom rječniku, tiskanom u Veneciji 1728, a onda i 1785. u Dubrovniku (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, 39).

[807] Pacifik Bizza (Rab, 1696–Split, 1765), svećenik, a kasnije rapski biskup i onda splitski nadbiskup, upoznao se je sa Riceputijem u Padovi. S njime zajedno je prokrstario Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Istru, Kranjsku i Korušku. Zajedno su pretraživali sve domaće i javne arhive. Da nije bilo Bizzine pomoći možda bi sav Riceputijev trud bio uzaludan (F. Farlati, o. c, III, Venetiis, 1765, 557–565). Kada je Bizza došao u Dubrovnik pomogao mu je sabirati građu Ivo Naletić Aletin (M. Deanović, Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana, »Rad« JAZU 250, Zagreb 1935, 29). Zbog pružanja dragocjene pomoći Riceputiju Farlati naziva Bizzu »drugim ocem i osnivačem« Illyricum sacruma (EJ 3, 285).

[808] Godine 1718. u Nürnbergu (bey Peter Conrad Monath) izlazi jedna knjiga pod suviše opširnim naslovom »Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien, welcher alle und jede historische Merkwürdigkeiten von den ältesten Zeiten begreifet, absonderlich diejenigen, so sich in dem Candischen und letzten Kriege, dann nach dem Carlowitzischen Frieden bis auf das Jahr 1717. zugetragen; ingleichen die Geographische Beschreibung des Landes samt dessen Städten und festen Plätzen, wie auch der Uscochen, Morlachen und der Republic Ragusa: ferner die Stamm= Register derer Könige und Fürsten dieses Königreiches, nebst dem Zustande der Christlichen Religion und denen berühmten Männern so aus demselben gebürtig. Zu Ende sind J. Lucii Inscriptiones Dalmaticae beigefüget, und das ganze Werk mit vielen curiosen Anmerkungen und feinen

Taj je spis tiskan 1720. g. uz pomoć pape Klementa XI. Taj papa je smatrao da je i sam porijeklom iz Albanije[811] — Ilirika pa je u tu svrhu istraživao arhivsku građu i svu tu zbirku rukopisa zajedno sa svim dokumentima koji su se odnosili na Ilirik poklonio je Riceputiju.

Posredovanjem istoga pape Riceputiju je bilo omogućeno da u Rimu pretraži ne samo arhive nego i biblioteke. Uz papinsku materijalnu podršku Riceputi je obišao 1719. i arhive u Napulju kao i još neke druge po Italiji.[812] Sljedeće godine o trošku Klementa XI. Riceputi i mladi Pacifik Bizza prokrstarili su nekadašnje područje Ilirika i tamo se zadržali dvije godine.[813]

Putovanje su započeli iz mletačke luke 27. V. i prvo su stigli u Osor, pa onda u Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. Na povratku su bili u Korčuli, Hvaru, Trogiru, Šibeniku, Skradinu, Pagu, Bagu, Senju, Modrušu, Karlovcu i u Zagrebu gdje su se zadržali od 1. XI. do 2. XII. Iz Hrvatske su se preko Kranjske, Rijeke, Trsta, Pule i Udina vratili u Italiju.

U svim ovim mjestima Riceputi je tragao za arhivskom građom i nakupio čitavo mnoštvo što originala što prijepisa.[814]

Kada su pak obilazili Dalmaciju, dobro su se organizirali i uputili pojedine suradnike (pretežno svećenike) kako treba raditi, odabirati i prepisivati građu za »Illyricum sacrum«. Čim bi dokumenti bili prepisani, odmah bi se u komunalnom notarijatu ovjerovili i tako postali vjerodostojni. Arhivi u Zadru, Splitu, Dubrovniku itd. pružili su im ogromno i dragocjeno izvorno blago. Prema potrebi Riceputi i Bizza su i po nekoliko puta obilazili pojedina dalmatinska mjesta i otoke, a bili su i u Kotoru, kako je već rečeno, i tamo su im pravoslavni monasi donosili kodekse da ih prepišu.

Usred toga posla Riceputi saznaje da je umro njegov zaštitnik Klement XI. (1721). Stoga je, u duhu odredbe Klementa XI, odmah podnio izvještaj o svome dotadašnjem radu i istraživanju novome papi Inocentu XIII, koji je također odobrio njegov rad. Tako Riceputi nastavi s istraživanjem i prepisivanjem građe po Dalmaciji i u Ljubljani (1721), a istodobno je organizirao ispisivanje dokumenata u rimskim arhivima. Sada Riceputi dobija nalog da napiše povijest Ilirika po tzv. »metodus romanus« i preseli se iz Rima u Padovu čija mu je klima bolje odgovarala. Tu mu je dodijeljen za »sociusa« mladi isusovac Daniele Farlati (1732–1742). U međuvremenu Bizza ponovno odlazi u Dalmaciju (1725), Rab, Zadar, Šibenik, Trogir i Split te skuplja novu povijesnu građu. S istom svrhom putuje u

Kupfern versehen«. Na strani lijevo od naslova dan je u bakrotisku lik grofa von den Schulenberga, generalnog zapovjednika mletačkih četa; iza naslova je predgovor upućen čitaocu u kojem se izlaže što sve prikazuje ova knjiga i kojim se je izvorima i piscima, pored Luciusa služio anonimni autor. Uz ostalo on nagovještava da će se ovdje govoriti i o pretenzijama Austrije na Dalmaciju kao i Mlečana za »dominio maris Adriatici«, te o ribarstvu i koraljstvu, o običajima uskoka i njihovoj religiji. Upozorava na svoje greške učinjene u toj knjizi i završava s motom »Nihil enim natum simul est, atque perfectum«. Prva knjiga počinje Ilirima i opisuje Dalmaciju kroz stoljeća sve do 1717. g. U II. knjizi govori o dalmatinskom moru, brodarstvu itd. kao i o pojedinim priobalnim gradovima i otocima (donosi čak i njihove slike), a posebno obrađuje Dubrovnik i završava jonskim otocima (Kefalonija). U III. knjizi se bavi kraljevima Srbije, zatim Dalmacije i Hrvatske, vladarima Bosne i Hercegovine, te upravljačima Zete i Crne Gore, i k tome još daje razne genealoške prikaze. Također govori o religiji »Dalmatinaca« (njihovom obraćenju, Ćirilu i Metodu, pismu i laudama), o carevima i papama kao i drugim čuvenim osobama koje su potjecale iz Dalmacije. Svemu ovome dodao je »Inscriptiones Dalmaticae« te na kraju dobar indeks kao i upozorenje na kojoj su strani tiskarske greške. Inače je djelo bez bilježaka, ali je ipak samo po sebi i danas upotrebljivo.

809 J. Lučić, Daniele Farlati (1690–1773), Historijski zbornik XXV–XXVI (1972=1973), Zagreb, 230, 231

810 F. Šišić, o. c, I/1, 78

811 Taj papa je smatrao ne samo da je albanskog porijekla nego i da je čak u srodstvu sa srpskom dinastijom Nemanjića (F. Šišić, Hrvatska historiografija, JIČ II/1–4, 40).

812 Tako i onaj u Beneventu, gdje mu je tamošnji nadbiskup kardinal Petar Fr. Orsini (kasniji papa Benedikt XIII–1724–1730) darovao jedan prijepis životopisa svoga davnoga pretka, trogirskoga biskupa sv. Ivana Ursinskoga (1064–111) [F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 40]

813 J. Lučić, o. c, 231

814 F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 40

neke gradove Italije, a Riceputi obilazi Udine i Cividale. Uz sav taj ogromni posao Riceputi je stajao u prepisci s mnogim znanstvenicima[815] u Dalmaciji, Hrvatskoj i drugim krajevima. Oni su ga poticali u njegovom radu i obavještavali ga o znanstvenim pitanjima i dostignućima. Godine 1729. odlučeno je da se pored crkvene napiše i profana historija Ilirika. Godine 1740. izlazi čak drugi prospekt sa 300 poglavlja u kojima je iznesen sadržaj buduće historije Ilirika koja bi trebala obuhvatiti 18 tomova.

Tako je Riceputi prešao s teorije u praksu jer je već sastavio uvod u »Illyricum sacrum« u tri toma i dodao k tome još neke druge sastave. Sve to su isusovački revizori i cenzori vrlo povoljno ocijenili i prihvatili.

Upravo kada je sav taj posao[816] bio u punom zamahu, Riceputi umire 5. X. 1742.[817] u Ceseni[818] blizu svoga rodnoga mjesta Forli, u biskupskom dvoru.[819]

Prema svjedočanstvu izvora »Brevi notizie« Riceputi je ostavio brojne rukopise u velikom broju tomova, ne dočekavši objelodanjivanje svoga djela.[820]

Neke Riceputija bilješke i prijepisi nalazili su se u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku,[821] a na Korčuli je V. V. Vukasović upotrijebio njegov rukopis[822] pod naslovom »Riceputi, Istoria della Chiesa di Curzola etc«.[823] On je naveo da je taj talijanski prijevod crkvene povijesti otoka Korčule napisan na 124 lista, nađen u obitelji Andrijić na Korčuli.[824]

Riceputijevo rukopisno djelo »Storia della vita di San Giovanni Orsini« izdao je kanonik Stjepan Pavlović–Lucić pod naslovom »Memorie di cose dalmatiche nella storia della vita di San Giovanni Orsini Vescovo di Traù« i popratio ga svojim bilješkama, pa čak stavio i neke dodatke za to djelo.

Riceputiju pripisuje Šišić i tzv. »Catalogus ducum et regum Dalmatiae et Croatiae«, sastavljen po svoj prilici u prvoj polovici 18. st. i za njega kaže da je »sasvim obična i nekritična kompilacija na temelju tiskanih knjiga...«[825]

Riceputi[826] je imao veliku, odnosno najznačajniju ulogu u pripremama, pisanju i stvaranju »Illyricum sacruma« svojom ogromnom marljivošću, sposobnosti i pronicljivošću.

815. Jedan je od njih, koji je stajao u vezi sa Riceputijem bio i Nikola Petricelli. On je bio svećenik i član kongregacije, koja se zvala »Somascha« tj. prema imenu sela kraj Bergama. Ujedno je bio i prefekt mletačke kongregacije »Somaschensis« S. Mariae de Salute. Općenito je bio vrlo obrazovan i učen čovjek (D. Farlati, Illyricum sacrum III, Venetiis 1765, 510). Napisao je »Vitae quatuor archiepiscorum spalatensium ex Congregatione Somaschensi descriptae« (1743. g. Raccolta Calogera XXVIII, 411–465; D. Farlati o. c, III, 510–511, 514–518, 532–535, 549). Ovdje su opisani životopisi Bonifacia Albanija (1668–78), Stefana Cosmija (1678–1707), Stjepana Cupillija (1708–1719) i Giorg. Batt. Laghija (1720–1730) [G. Valentinelli, o. c, 145]. O Pacifiku Bizzi i u njegovoj suradnji sa Riceputijem gl. i HBL 1, 799, 800.

816 Šišić piše da je Riceputi dovršio definitivnu redakciju svoga golemoga djela, izmijenivši raspored samo do četvrtoga toma, »pa i taj posao nije bio potpuno spremio za štampu« (F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 40).

817 J. Lučić, o. c, 231, 232

818 F. Šišić, Priručnik... I/1, 78

819 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 40

820 J. Lučić, o. c, 233 i bilj. 9. Š. Ljubić je pronašao »Lettere di diversi soggetti diretti al M. R. Padre Filippo Riceputi gesuita« u vezi sa Illyricum sacrum u navedenom katalogu »Catalogo della Biblioteca di Emmanuele di Cicogna–Codici manoscritti« pod Cod. 463. br. 41.

821 Biblioteca... di Ciulich... 78, 84

822 Filippo Riceputi, Istoria del Padre, rkp. za štampu priredio Vice Vuletić Vukasović (A HAZU–I d 171)

823 V. V. Vukasović, Drevne uspomene o Korčuli, »Bullettino«... IV, Spalato 1891, 90

824 V. Vuletić Vukasović, O Korčuli i o korčulanskijem saveznicima Neretljanima, Srpski magazin, Godišnji časopis 1897. g. Dubrovnik 1898. 16

825 S. Antoljak, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 10, Zadar, 1972, 81–83

826 Još 1888 (br. 8, 10) piše o njemu u listu »Cronaca Dalmatica«. I dok F. Šišić 1914 (Priručnik... I/1, 78) o Riceputiju piše samo ukratko, 1936. g. je već puno opširniji (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 38–40). Utoliko je čudnije što je EJ (7, 70) ovome piscu posvetila tako malo pažnje i dalo mu se samo 3 retka!

On je zapravo utemeljitelj i tvorac povijesti Ilirika. Pa ipak mora se navesti i odati priznanje i drugim ličnostima koje su pridonijele tome stvarnome i zasluženome uspjehu Riceputija.

U prvom redu tu je već spomenuti Pacifik Bizza, kojeg Farlati naziva »drugim ocem i osnivačem« toga djela, zatim Stjepan Cupilli, splitski nadbiskup[827] koji je materijalno pomagao rad oko izdavanja »Illyricum sacruma«. Pape Klement XI, Inocent XIII. i Benedikt XIV. su na sve moguće načine pomagali Riceputija a pored njih bilo je još mnogo znanih i neznanih dobročinitelja.

No bilo je i takvih osoba koje su htjele ometati taj rad, pa su čak denuncirali Riceputija pred papinskom kurijom i drugim crkvenim poglavarima te raznim prijetnjama ogorčavali rad ovome neumornome pregaocu. Međutim, uz pomoć vrijednih suradnika i svih onih koji su ga poticali na rad, Riceputi se je uspješno bližio kraju svoga ogromnoga posla.[828]

Riceputijev suvremenik bio je Korčulanin *dr. Ante Paulini,* vrlo obrazovan čovjek i izvrstan liječnik. Neko vrijeme je živio u Splitu gdje mu je bio zadatak istražiti uzroke teške zaraze koja je harala u tome predjelu. U tome gradu je imenovan za glavnog liječnika (primariusa). To je zvanje dobio od generalnog providura za Dalmaciju i mletačku Albaniju (Boka kotorska), a po nalogu mletačkog senata išao je i bosanskom paši.

Uz liječnički rad bavio se i poviješću. Skupljao je građu za Korčulu i Dalmaciju. Poznat je njegov neobjavljeni rukopis »Istoria di Curzola Ecclesiastico–Profana del Dottor Antonio Paulini, che contiene anco le cose principali della Dalmazia con varie dissertazioni sopra«.[829]

Spis »Memorie di uomini riguardevoli, tratta della Storia di Curzola dall'anno 1400–1735.« nalazio se kao rukopis u Kukuljevićevoj biblioteci, a sada je u A HAZU.

Tiskan mu je rad »Catalogus dei Conti, Vicari e Rettori che si succedettaro nel governo di Curzola dal 998 all'anno 1450« (Biblioteca storica della Dalmazia. Lavori interiori inediti III, Ragusa 1882).

Sljedeći Korčulanin je *Jakov Salečić (Giacomo Sallecich).* Učeni korčulanski kanonik (umro 1747), napisao je kratku raspravu o brodolomu sv. Pavla i osvijetlio razne stare dokumente i kamene spomenike.[830]

U rukopisu je ostavio rad »In qua regione fuerit Divi Hieronimi Doctoris Eccl. Maximi Patria«. Danas bi se taj rukopis prema Čuliću — trebao nalaziti u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku,[831] što Brlek ne potvrđuje.

Kako se vidi tokom prve polovice 18. st. historiografija u Dalmaciji nije bila razvijena. Pa ipak javljaju se pojedini entuzijasti koji prema svojem znanju i snagama daju ono što mogu. Među takve je spadao i fra *Filip Grabovac*, rođen 1697. u okolici Vrlike.[832] Nakon završene škole postao je redovnik u franjevačkom samostanu u Zaostrogu. Zatim je poslan u Italiju da uči teologiju. Kao kapelan kod dalmatinskih vojnika u mletačkoj službi bio je po raznim mjestima (Venecija, Palmanova, Brescia, Verona). Godine 1747. izdao je »Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga« (Venecija). Međutim, mletačka vlada je ovu knjigu zaplijenila radi njenog rodoljubnog sadržaja. Zbog istoga razloga je u Veneciji bio uhićen i u zatvoru je iznuren od bolesti umro[833] kako to navodi Š. Urlić.

[827] Godine 1760. u Rimu (na 38 strana) izišao je »Breve compendio della vita di Monsignor Stefano Cupilli Somasco, Arcivescovo di Spalato, ricavata dalli opuscoli Calogeriani e dedicata all'Illustriss. Sig. D. Roscalisio Raggi concittadino del medessimo archivescovo«, koju je napisao Ermegildo di S. Gio. de Matha Trinitario Scalzo« (G. Valentinelli, o. c, 145).

[828] J. Lučić, o. c, 233, 234

[829] S. Gliubich, o. c, 247. Gl. opširnije o tom djelu u bilj. 1282

[830] S. Gliubich, o. c, 272

[831] Biblioteca... Ciulich..., 89

[832] EJ 3, 523

[833] S. Urlić, Filip Grabovac, »Nastavni vjesnik« XIX, Zagreb, 1911, 659–665

P. Matić pak piše da je umro 1749.[834] u samostanu na otoku San Spirito godinu dana kasnije nakon što je pušten iz zatvora.[835]

Grabovčev »Cvit razgovora« je zbornik zabave i pouke, pobožno–poučnog i historijskog sadržaja. Zanimljiv je navod kako je napisao knjigu pod naslovom »Historija naroda iliričkoga ili rvackoga« koja je, prema Zlatoviću, tiskana u Veneciji 1745. godine.[836] Š. Urlić je pokušao pronaći barem jedan primjerak ovoga djela, ali bezuspješno.

Najstarija tiskana vijest o toj »Historiji« nalazi se kod F. M. Appendinija.[837] Urlić zaključuje da bi to možda bio Grabovčev »Cvit«. Ovu »Historiju« su dalje navodili Šafarik, Kukuljević i Ljubić, dok Zlatović kaže da ju je Grabovac napisao po do onda poznatim izvorima i piscima i to od svih plemena slavenskih. Prema ovome bi se dalo zaključiti da ju je on imao u rukama. Ali Urlić sumnja da bi to tako bilo, jer bi u tom slučaju Zlatović kao historičar rekao nešto o tome djelu. Stoga drži da pitanje ove historije ostaje neriješeno, dokle god se slučajno ne pronađe koji njezin primjerak, ili kakva pouzdana vijest da Grabovac ovo djelo nije nikada napisao.[838]

Kako ni T. Matić ne govori o ovoj »Historiji« nego samo o »Cvitu« izgleda da ta »Historija« nije uopće tiskana, odnosno da nije ni postojala nego je to netko izmislio.

---

834 T. Matić, koji je o njemu pisao 1951. g. stavlja da je umro u samostanu na otoku San Spirito kod Venecije 1749. nakon što je pušten iz zatvora Sotto i piombi (EJ 3, 522), dok Š. Urlić još 1911. piše da je umro 20. IV. 1750. u tamnici (Š. Urlić, o. c, »Nastavni Vjesnik« XIX, 665).

835 EJ 3, 523

836 S. Zlatović, Franovci države presv. odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb, 1888, 293, 471

837 Notizie critiche... II, 406

838 Š. Urlić, o. c, »Nastavni vjesnik« XIX, 662, 663

DUBROVAČKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

Kao historiograf značajno mjesto zauzima *Džono (Junije) Rastić (Giugno Resti).* Rodio se je 1671. g. i posljednji je znamenitiji predstavnik svoga roda. Umro je 6. IX. 1735.[839]

Rastić potječe od stare dubrovačke obitelji čiji se pojedini predstavnici spominju još u 12. st. pod imenom: Rasti, Resti i hrvatski Rastić. Džono (Junije) je bio član Senata Dubrovačke Republike a obavljao je i druge važne upravne funkcije.[840] Tako je bio knez u Župi, Mljetu i Stonu, izaslanik kod bosanskog paše, član Maloga vijeća i dva puta knez Republike.[841]

Bio je dobar poznavalac latinskog i grčkoga jezika pa su ga radi njegove učenosti poštovali i voljeli. Čak su neki dubrovački pjesnici pjesme pjevali u njegovu čast.

Svoje djelo »Croniche di Ragusa«[842] razdijelio je u 13 knjiga,[843] a obuhvaća razdoblje od 550. do 1451. godine.

I. knjiga govori o osnivanju Dubrovnika oko 586. Zatim opisuje širenje Republike, prve njene ratove i ugovore kao i mir s Venecijom.

II. knjiga obuhvaća događaje od primirja s Venecijom do pristupa Dubrovnika pod protektorat sicilijanskih kraljeva (1000–1172).

III. počinje ratom sa Stevanom Nemanjom, a završava istjerivanjem kneza Dandola iz Dubrovnika (1177–1230).

IV. ide od 1231. do 1306, tj. do završetka ratovanja s Genovežanima i Kotoranima.

V. obuhvaća razdoblje od 1308. do 1340.

VI. govori o događajima od 1346. do 1371. Znači od podsjedanja Zadra do prekida odnosa s Venecijom.

U VII. se opisuje razdoblje od 1374. do 1399. odnosno otkad je Dubrovnik potpao pod vlast Ludovika I. do pregovora s Francuskom.

U VIII. je uzeto samo 12 godina, tj. do dolaska poslanika Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Dubrovnik.

IX. knjiga ide od 1413. do 1429, dakle od dolaska Žigmundovih poslanika u taj grad do ratovanja s Radoslavom Pavlovićem.

---

839 M. Kurelac stavlja da je rođen u Dubrovniku »1669 ili 1671« a da je umro »1735« (EJ 7, 66). V. Foretić (Povijest Dubrovnika do 1808. I, Zagreb 1980, 12) pak piše da je rođen 1669. i umro 1735. g.

840 EJ 7, 66

841 M. Deanović, Odrazi akademije »degli Arcadi« preko Jadrana, »Rad« JAZU 250, 30

842 Kasnija kopija ovih »Croniche de Ragusa« pod naslovom »Annali di Ragusa fino al anno 1455« nalazila se je u Kukuljevićevoj knjižnici, a danas u A HAZU (I. c 59) kao i ona kopija pod starim nazivom »Croniche di Ragusa« (I. c 58).

843 Ne 12, kako piše F. Šišić (Priručnik... I/1, 44).

U X. od 1430. do 1431. govori se o pregovorima Republike s Ugarskom i Turskom na štetu Radoslava Pavlovića.

XI. knjiga iznosi događaje od 1432. do 1440. tj. od primirja s Radoslavom do dolaska Đurda Brankovića u Dubrovnik.

XII. od 1441. do 1451, znači od boravka Brankovića u Dubrovniku do vojne sa Stjepanom Vukčićem Kosačom.

XIII. knjiga govori o neprijateljstvu između Kosače i Dubrovačke Republike.[844]

Rastić nije mogao završiti svoje djelo, što je svakako šteta bez obzira na mnoge nedostatke. Njegov stil je težak i rastrgan. O crkvenoj historiji[845] Dubrovnika govori malo. Ali zato pruža detaljne vijesti iz političke historije.

Glavni predmet ove historije jest zakonodavstvo Republike i njen odnos prema drugim narodima. Rastić svoje navode temelji na dokumentima iz arhiva i raznih samostana. Služi se i mjesnim ljetopisima podvrgavajući ih strogoj kritici. Kada govori o osnivanju Dubrovnika, služeći se Konstantinom Porfirogenetom, ne propušta ni narodnu predaju kao ni ljetopise. U daljnjoj obradi koristi se Kedrenom i Zonarom (npr. o arapskoj navali na grad i dubrovačkom poslanstvu u Carigradu).

Sve vijesti do početka 12. st. crpi pak iz ljetopisa.

Rastić je nastojao dati kritičku i sistematsku historiju i u tome je djelomično uspio.[846] Zato ga Šišić i smatra najboljim i najpouzdanijim dubrovačkim historiografom i ljetopiscem.[847] Rešetar međutim tvrdi da to nije originalno Rastićevo djelo, već potpunija i bolja redakcija dubrovačkih kronika što ih je u 17. st. *Đivo Marinov Gundulić,* na temelju materijala skupljenog u 16. st. od Frana Gundulića, bio sastavio i dotjerao do 1484. godine.[848] Naime, T. Kurelac je iznio da je Rastić upotrijebio rukopise Frane Gundulića »Apparatus ad historiam Ragusinam« i Ivana Marina Gundulića »Annali ossia Notizie dall'origine della republica di Ragusa e delle cose piu cospicue occorse in diversi tempi della medesima, raccolte da varii manuscripti antichi« i u tolikoj ih mjeri koristio da se njegov rad smatra trećom redakcijom ovih dubrovačkih kroničara 15–17. st.[849]

Inače manuskript, tj. originalno Rastićevo djelo nemamo. Kopiju pak ovoga djela je prepisao 1735. g. Cerva pod naslovom »Istoria di Ragusa scritta da Giugno d'Antonio Resti e cavata dalla note di Francesco Gondola 1735«.

Izgleda da je ovo najstarija kopija Rastićevog rukopisa. Drugi prijepis je isto tako star, a ima naslov »Croniche di Ragusa«; čuvao se je svojevremeno u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku. Još su se tri ili četiri prijepisa ove kronike nalazila u istoj biblioteci.

Godine 1861. izdao je predgovor Rastićevoj historiji Ivan Medović s Reginom Ivačićem kod tipografije I. Demarchis i I. Rougier u Zadru. Kratki pak izvadak iz Rastića (nedovršen) objelodanio je ćirilicom (na srpskom jeziku) Medo Pucić, a sam izvadak iz godina 1358, 1373. i 1389. donio je 1867. Makušev.[850]

Godine 1883. Gelcich je u izdanju »Biblioteca storica della Dalmazia« objelodanio onaj predgovor Rastićevoj kronici koji je napisao između 1735. i 1746. g. Vladislav Gučetić (umro 1746), upućen čitateljima, s tekstom prve i druge knjige.

[844] Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine) urbis usque ad annum 1451... Digessit Speratus Nodilo. MSHSM 26, Scriptores III, Zagreb, 1893, 1–315

[845] Restić u svojem radu »Historia Pontificum in Calvino« (pag. 5. et seq., koju K. Vojnović citira po S. M. Cervi) ističe slabost biskupa Krisostoma Calvina (1564–1575), nasljednika Beccadellija (K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici. I dio: Starije dubrovačke crkve u XVI i XVII. v., Rad JAZU CXIX, Zagreb, 1894, 92, 45)

[846] V. V. Makušev, Isledovanija ob istoričeskih pamjatnikah i litopisateljah Dubrovnika, Sanktpeterburg 1867, 111–127

[847] F. Šišić, o. c. I/1, 44

[848] St. Stanojević, Narodna enciklopedija (ćir.) III, 671

[849] EJ 7, 66

[850] V. V. Makušev, o. c, 127, 401–405

Godine 1893. cijelo ovo djelo tiskao je Natko Nodilo u izdanju JAZU pod naslovom »Croniche di Ragusa, Opera di Giugno Resti, senatore di Ragusa« služeći se prijepisom Cerve kao i onim iz franjevačke biblioteke u Dubrovniku. Ovim je udovoljena želja ljubitelja povijesti grada Dubrovnika.

Nema sumnje, Rastić se ubraja medu veoma važne dubrovačke historičare, jer je prema načelima tadašnje historiografije polagao veliko značenje arhivskoj građi, pa su mu zato i podaci vrlo pouzdani.[851]

Dubrovačkom krugu historiografa pripada i *Ignjat Đurđević* ili *Đorđić (Giorgi)*. Rodio se je u Dubrovniku 13. II. 1675. i na krštenju je dobio ime Nikola. Njegov otac Brnja[852] je tek poslije velikoga zemljotresa (1667) postao dubrovački vlastelin. Nikola (Ignjat) je učio gimnaziju u svom rodnom gradu kod isusovaca, a onda je stupio u državnu službu. U svojoj 20. godini (1695) postaje knez otoka Šipana, a 1696. kapetan utvrde Lovrijenca. U svojoj 24. godini, 16. II. 1698. iznenada, možda zbog nesretne ljubavi, odlazi u Rim gdje stupi u isusovački red. Tamo je svršio višu školu te je onda poslan kao učitelj isusovačkog kolegija u Ascoli. Međutim, on je želio drugo mjesto rada, a pošto mu njegove starješine to nisu htjele omogućiti, on istupi iz isusovačkog reda (25. I. 1705). Pravi je razlog ovom njegovom koraku bio taj što nije bio zadovoljan životom kao isusovac. Vrativši se u Dubrovnik poslije nekoliko mjeseci uđe u benediktinski red, uzevši ime osnivača isusovačkog reda Ignjacija (1706). U novom redu brzo se istakao i postao vrhovni starješina benediktinske dubrovačke provincije i opat samostana na Mljetu. Zbog njegove učenosti dubrovačka vlada ga je imenovala državnim teologom. Međutim on 1710. g. brani prava svećenstva koja su bila protivna Republici zbog čega bude prognan. Nakon prisilnog boravka u južnoj Italiji, pretežno u Napulju gdje je u benediktinskom samostanu sv. Severina bio namješten kao »lector eloquentiae«, na intervenciju pape Klementa XI. dozvoli mu dubrovačka vlada povratak kući (1712). I tako Đurđević (Đorđić) od 1713. boravi u benediktinskom samostanu sv. Jakova na Mljetu baveći se književnošću i znanošću uz dosta veseli život.

U međuvremenu je putovao u Italiju (Padova, Venecija). Godine 1734. postaje ponovno opat i predstojnik mljetske kongregacije. Umro je iznenada od kapi u kući svoga prijatelja trebinjskog biskupa Šiška Tudiševića u Dubrovniku 21. I. 1737. g.[853]

Đurđević se je vrlo rano počeo baviti pjesništvom. Oduševljen pobjedom princa Eugena Savojskog kod Petrovaradina (1716) i Beograda (1717) sastavio je oveću pjesmu na latinskom u slavu toga vojskovođe.[854]

Njegov smisao za znanstveni rad dolazi do izražaja još za vrijeme boravka u Rimu. Patriotizam ga potiče da istražuje prošlost i slavu svoga rodnoga grada i uopće svoga naroda.

Nekoliko prvih godina je skupljao građu za svoje prvo veće znanstveno djelo »Historija Ilirije« ili »Ilirske starine« na kojemu je radio sve do kraja života i nije ga dovršio. Od toga djela našle su se nakon njegove smrti samo tri knjige prvoga dijela, dok je ogroman materijal, pisan ponajviše Đurđevićevom rukom, ostao u nekoliko knjiga. Taj se rukopis koji nije Đurđevićev autograf nego prijepis, čuva u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku pod naslovom »D. Ignatii Georgii Abbatis

[851] EJ 7, 66 (s bibliografijom i literaturom o Rastiću)

[852] Otac mu Bernardin Giorgio je bio oženjem Terezom Zlatović i Nikola (Ignjat) je bio njihov sin–jedinac (S. Gliubich, o. c, 145). Gl. opširnije: V. Bogišić, Đurđević Ignjat (HBL 3, 763–767).

[853] R. Bogišić pretpostavlja da je posljednje godine proveo u Sv. Jakovu, gdje je i umro (EJ 3, 209), dok Ljubić piše da je umro 21. I. 1757. u kući svoga prijatelja Rajmonda Tudiševića, a sahranjen je u Sv. Jakovu (S. Gliubich, o. c, 147).

[854] Djela Ignjacija Gjorgi. Za tisak priredio M. Rešetar. Stari pisci hrvatski XXV, Zagreb, 1926, XXIII–LXVII, LXXI, XCIV, XCV.

Melitensis Rerum Illyricarum[855] sive Historiae Rhacusanae Pars I. in qua de veteri Illyrico, vel de Urbis Rhacusanae progenitoribus agitur Libris VIII quorum argumenta aversa pagina dabit«.[856]

Ovim su se rukopisom pozabavili dr. I. Kaznačić i V. Makušev koji je objelodanio sadržaj ovih osam knjiga i natpise glava sačuvanih knjiga. Nadalje je izdao jedan dio predgovora i pet raznih glava iz II. knjige. Ali pravo značenje ovoga rukopisa uočio je tek K. Vojnović. On je ustvrdio da je ovaj prijepis učinjen pod nadzorom samoga Đurđevića koji ga je pregledao, ispravio i u tekst vlastoručno uvrstio neke umetke.

Sadržaj ovih 8 knjiga I. dijela imao je biti ovakav:

I. O granicama i stanovnicima Ilirije

II. O klimi zemlje i običajima stanovnika

III. i IV. O kraljevima ilirskim i njihovim djelima

V. i VI. O Epidauru

VII. O doseljenju Solinjana u Dubrovnik

VIII. O porijeklu Slavena i njihovim provalama u Iliriju

Zbog čega se dao na pisanje ovoga djela, Đurđević nam sam obrazlaže u predgovoru. U njemu navodi da su mnogi pisali o Dubrovniku, ali stranci su puno nepravedno i pogrdno pisali, susjedi su najviše isticali što ne valja, a domaći su opet sve poljepšavali, tako da nitko dosad nije dublje istražio uzroke događaja i tako opisao duh i život Dubrovačke Republike. Stoga će on nastojati to ispraviti i biti ako ne učeniji, a ono barem pravedniji i savjesniji pisac njene historije. On će biti objektivan, jer iako voli svoju domovinu više od svega na svijetu, ipak mu je istina preča od domovine.

Po svemu ovome izgledalo bi da je Đurđević u toj svojoj povijesti htio biti objektivan i temeljit, ali nije tako.

Iz jednog njegovog pisma doznaje se da je namjeravao svojim djelom »Illirico profano« obuhvatiti ilirske starine od općeg potopa do prve godine Dionizijeve ere, tj. do Kristovog rođenja, i razdijeliti ga na dva dijela. Prvi će sadržavati anale »maloga Ilirika« (Illirico minore), tj. njegovu historiju, a drugi će se baviti »Velikim Ilirikom« (Illirico il grande) u više od 200 rasprava. Čudna je ova njegova podjela Ilirika, takve nema kod drugih pisaca. On drži da je »Mali Ilirik« obuhvaćao primorje od Krke do Drima, a »Veliki Ilirik« bi mu bio stari rimski Illiricum, tj. sjeverozapadni dio Balkanskog poluotoka. Rešetar smatra da stoga ni naslov iz 1716. Đurđevićevog djela »Rerum Illyricarum sive Historiae Rhacusanae...« ne odgovara, jer on vrlo malo govori o povijesti te Republike i nije obradio pojedine knjige već ih samo započeo. Budući da je Đurđević uvjeren da su Iliri bili Slaveni, držao je da kada piše o njima da piše i o Hrvatima u granicama stare Ilirije, pa zato i o Dubrovniku, te je na taj način »Historija ilirska« trebala biti i dubrovačka historija.

[855] Gl. detaljnije: M. Brlek, o. c, 258–260 i I. Prudić: Rerum illyricarum Ignjata Đorđevića, Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Odjelenje istorijsko–filoloških nauka) XXVIII/16, Sarajevo, 1967, 5–367. Ovdje je Prudić uz ostalo iznio i preveo opis rukopisa i rekonstrukciju Rerum Illyricarum (autografi, prijepisi, analiza) sa prilozima u obliku odabranih faksimila. Međutim u biblioteci Gradskog muzeja (Museo civico) u Padovi, sig. C. M. 220 čuva se Đurđevićev rukopis »Antiquitatum Illyricarum Tomus primus sive de Illyrici Minoris, atque Dalmatiae Rebus Disquisitiones, et Annales de Diluvio Noachio ad Tiberij Caesaris Principatum Prolati«, za koji se je mislilo da ga je napisao anonimni dubrovački pisac 17. st. Inače treće poglavlje (c. III) ovoga djela objelodanio je L. Thalloczy pod naslovom »Fabulae Diocleatis de divisione Dalmatiae« u Archiv für slavische Philologie XX, Berlin 1898, 209–212. U katalogu rukopisa ove biblioteke piše da su »Antiquitatum Illyricarum« iz 18. st. u »vol. 2 incopleti entrambi«. Đurdević je prvo naznačio što će svako poglavlje na koje je podijeljen ovaj tom raspravljati, a onda slijedi »Index Auctorum, quorum Scripta, uel nominata huic Hystoriae suggesserunt, uel in ea redarguntur, uel ut antiquiore sue menti, ac lectioni restituuntur«, iz kojeg se vidi da je upotrijebio ogroman broj pisaca (domaćih i stranih). Djelo obuhvaća str. 3–562 i pretežno se odnosi na Ilirik i njegove dijelove (npr. Dalmaciju) te gradove Salonu, Epidaur itd. Govori i o Jadr. moru i Makedoniji itd. No čini se da nešto manjka od ovoga spisa, koji je vrijedan da se objelodani, a ne samo parcijalno kako je to učinio Thalloczy.

[856] Jedan rukopis ovoga spisa nalazio se nekoć u Kukuljevićevoj biblioteci, a danas je u Arhivu HAZU (I c 49).

Golemi materijal što je Đurđević sabrao, pregledao je i ukratko opisao K. Vojnović u 27. i 28. knjizi Starina JAZU, a čuvao se je u baštinika posljednjeg Đurđevića (dr. Marinice) u čiju ga je kuću doveo o. Lujo pijarist, brat dr. Marinice, kada su pijaristi napustili Dubrovnik (1850).

Sve to, kako sirovi materijal tako i gotove izrađene rasprave, crpljeno je iz čitave klasične i srednjovjekovne grčke i latinske književnosti, te iz moderne literature sve do prve polovice 18. stoljeća. Gotovo sve je pisano latinskim jezikom i Đurđevićevom rukom, a samo manji dio talijanskim jezikom i tuđom rukom.

Ali to još uvijek nije sve što je ostalo od ovog Đurđevićevog djela. P. Kasandrić je u zadarskoj »Iskri« (I, 1901, 129, 130) opisao dva debela rukopisa što je našao na Hvaru u kojima se je očuvao dobar dio Đurđevićeve »Historije ilirske«.

Taj hvarski rukopis nije važan samo zato što ima u njemu i rasprava kojih nema u Đurđevićevoj ostavštini, nego i zato što je u njemu cijelo djelo bilo razdijeljeno na 6 dijelova. Također u Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku u Zagrebu s Gajevom knjižnicom dospio je jedan odlomak pisan Đurđevićevom rukom, na cijelom listu. Bez sumnje bilo bi potrebno i vrijedno truda da se prouče svi ovi nabrojeni rukopisi i da se odredi njihov međusobni odnos.

Đurđević nije uspio ni dovršiti svoju veliku »Historiju ilirsku« ili »Ilirske starine«, pa tako nije ni prikupio materijal za crkvenu historiju Ilirika — Illiricum sacrum, koju je namjeravao pisati čim završi ovo svoje prvo djelo.

U Đurđevićevoj ostavštini našla se i mala rasprava tuđom rukom pisana na talijanskom jeziku o trebinjskoj (tribunjskoj) biskupiji, te tri rasprave u obliku pisama upravljenih nekom odličnom Bokelju. U njima on dokazuje da je Boka kotorska kao i Dubrovnik uvijek pripadala Dalmaciji i zavisila od rimskog patrijarha.

Time pobija Luciusa.

Rešetar misli da je Đurđević napisao i raspravu o sv. Jeronimu, u kojoj se dokazuje da je ovaj svetac preveo na »ilirski« Stari i Novi zavjet.

Đurđević se je specijalno pozabavio jednim pitanjem iz crkvene historije, te je napisao raspravu pod naslovom »D. Paulus Apostolus in mari, quod nunc Venetus Sinus dicitur, naufragans, et Melitae Dalmatiensis insulae post naufragium hospes... Inspectiones Anticriticae Autore D. Ignatio Georgi Benedictino et Congregatione Melitensi Ragusina. Adjicitur brevis Dissertatio ejusdem Autoris de Catellis Melitacis«, koja je tiskana i lijepo opremljena izašla u Veneciji 1730. godine.

Da napiše ovaj rad poticao ga je arhiđakon i generalni vikar u Korčuli Kapor. Sama priprava nalazi se kao rukopis također u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku.

Svrha rasprave je bila da se dokaže kako je sv. Pavao na putu za Rim stradao kod Mljeta, a ne Malte. Zato je Đurđević upotrijebio oko 350 raznih pisaca. Za tu se tvrdnju danas pokazalo da je bez temelja i bilo je šteta truda koji je Đurđević uložio u tu raspravu.

Prilog u tom spisu pod nazivom »Parergon de catellis Melitensibus« također je bez temelja, dok je jedino vrijedan članak »Melitae Illyricanae notitia«, u kojem je sadržan opis Mljeta kao i neke historijske vijesti o njemu.

Rasprava o brodolomu sv. Pavla kod Mljeta izazvala je reakciju kod samih Maltežana, pa se čak veliki meštar malteškoga reda Gyot de Mearne usprotivio i napisao dvije brošure: »Epistola refutatoria« i »Vindiciae Melitense«. Đurđević je također dao oštar odgovor. Znatno veću vrijednost nego spis o sv. Pavlu ima njegov kratki članak o benediktinskom redu u dubrovačkoj oblasti, što ga je izdao Coleti u VI. knjizi »Illyricum sacrum« (66–76) pod naslovom »De Congregatione Melitensi Benedictina Breve Commentarium«. Članak je napisan talijanski, a Coleti ga je preveo na latinski i popratio napomenama. Uz istraživanje prošlosti svoje domovine Đurđević je skupljao podatke o životu i radu

dubrovačkih književnika i znanstvenika, sastavljao njihove kratke biografije i navodio njihova tiskana i rukopisna djela.

Prema tome, on je naš prvi literarni historičar.

Njegove »Vitae et carmina nonnulorum illustrium civium Ragusinorum« sadržavaju vijesti o životu preko 100 dubrovačkih književnika. Osim toga on je dao vrlo trijezan sud o njihovim djelima i sabrao dosta vješto uz faktografske podatke i male oglede njihove poezije. Međutim, to je djelo ostalo nedovršeno i njime se slabo može koristiti.[857]

Od Đurđevića je u rukopisu ostalo još vrlo zanimljivih i nedovršenih rasprava kao i građe, pohranjene u obiteljskom arhivu baštinika dr. Marinice Giorgi. Tu se ističu »Disquisitiones quibus antiquitates Illyriacae illustratur–Pars prima«, a obuhvaćaju ilirsko i rimsko doba. Zatim slijedi spis »Antiquitatum Illyricarum. Pars tertia Hieronimiana« koji obrađuje domovinu ovoga sveca, ilirski govor u Dalmaciji, jezik Tračana, te prikazuje razne germanske i slavenske narode (npr: De Slavis quod Gothi sint) i Turke.

»Antiquitatum Illyricarum pars quarta — Colonica et Basilica« sadrži: »De coloniis e Minore Ilyrico im staliam transgressis«, »De Dalmatensium Zechi et Lechi trans Danubium in Poloniam Bojemiamque celeberrima migratione«, a onda slijede neki događaji i osobe iz ilirske povijesti. Tu nalazimo i pet svezaka koji se tiču naše povijesti. Spomenut ćemo rasprave: »De Slavis in Gallia«, »De Dalmatia« i »De ss. Cyrillo et Metodio eorumque Slavinica versione«, kao i još neke što se odnose na Tračane i Kelte.

Daljnja četiri sveščića sadrže također gradivo za našu povijest. Tako u III. sveščiću ima zanimljivih podataka o albigenzima i patarenima, a druga dva obuhvaćaju izvatke iz raznih pisaca, naročito bizantskih.

Pet svezaka pak sadrže rasprave o Ilirima, Tračanima, Venedima, Galima itd., a u dva sveska su odlomci rasprava o Iliriku crkvenome i političkome.

U jednom sveščiću Đurđević je započeo pisati o postanku Dubrovnika, a odlomci o njegovoj povijesti i širenju njegovog teritorija nose naslov »Annotazioni sopra i beni stabili dello stato di Ragusa di qualli natura siano stati nel suo principio, e come pervenuti e da chi« (jedan sveščić — nije njegova vlastoručna radnja). Njegovo djelo je i »Dell'Historia dell'Auguste«, tj. životopisi žena u rodbinskim vezama sa J. Cezarom, a u dvije knjige druga rasprava (nedovršena) opisuje žene rodbinskim vezama s Markom Antonijem.[858]

U Arhivu HAZU (prije u Kukuljevićevoj knjižnici) nalazi se Đurđevićeva »Notata historlca ad Rempublicam Ragusinam pertinentia« i »Parallelismus sive collectio Afro–Melitae seu Maltae numidiae Insulae cum Dalmatia«.[859]

Sljedeći spis je »Istoria della chiesa di Curzola con le serie dei suoi vescovi, e la vita in suecinto di cadauno«.[860]

U franjevačkoj pak biblioteci u Dubrovniku se čuvalo i njegovo rukopisno djelo »De statu metropoliticae Dioecesis Rhacusanae Libellus ad D. N. Papam«.[861]

Đurđević nije samo lokalni historiograf Dubrovnika već je prije svega obrađivač ilirske, tj. naše ukupne povijesti.

---

[857] Djela Ignjacija Gjorgi, Stari pisci hrvatski XXV, str. CXV–CXXVII. Uz ova »Djela« M. Rešetar je objelodanio i »Pisma Ignjatia Đurdevića i Dum Đura Matijaševića« (Građa za povijest književnosti hrvatske 11, Zagreb, 1932, 124–144).

[858] K. Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, »Starine« JAZU XXVIII, Zagreb, 1896, 65–72

[859] Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, 9

[860] V. V. Makušev, Isledovanija..., 135

[861] Biblioteca... Ciulich. 97

Ovako ogromnu građu o »Iliriji« sabrao je zahvaljujući svome pregalaštvu, znanju, marljivosti i poznavanju gotovo svih svjetskih jezika. On je,[862] po mišljenju K. Vojnovića, pravi znanstveni otac ilirizma,[863] čija djela hrvatski preporoditelji uopće nisu poznavali. Fr. Švelec pak piše da je znanstvena kritika »negativno ocijenila njegov povjesničarski rad«,[864] iako je on pokazivao veliko zanimanje i za povijesna istraživanja.

Rastićev i Đurđevićev suvremenik je *Vlađo Lukše Gučetić (Gozze)*, rođen u Dubrovniku 1679. godine. U njegovoj jedanaestoj godini otac ga je poslao u plemićki kolegij u Sienu gdje je učio. Nauke je nastavio na tamošnjem sveučilištu. Nakon završenih studija vratio se je u domovinu i bio u raznim državnim službama. Opće cijenjen, umro je 1746. u 65. godini života. Uz knjigu, pravo i poeziju Gučetić se je bavio i poviješću. Tako je napisao »De recta Senatorum electione« i lijepi predgovor Analima Junija Rastića (Reste), u kome slavi i ističe vrline svojih predaka. Zato on i piše tu radnju budući da je vidio kako je kod drugih naroda oživjela ljubav prema vlastitoj povijesti, te bi želio da ne zaostane u tome ni Dubrovnik, koji se može podičiti svojom prošlošću.[865] Pored toga je napisao u obliku pjesme i spis »De casibus familiae atque domus suae«, čiji se rukopis čuva u biblioteci Male braće u Dubrovniku.[866]

[862] Gl. o njemu i P. Kolendić, Biografska dela Ignjata Đurđevića. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, SKA, II odelenje, knjiga VII, Beograd, 1935, IX–XLVII (uvod P. Popovića pod naslovom »O radu na dubrovačkoj biografiji — Uvod ka ovom izdanju–«) + 1–348 (Izdanje nekolicine probranih biografskih djela I. Đurđevića, koje je proveo P. Kolendić i dao uz to komentar o tim spisima), te R. Bogišić, EJ 3, 209–210 (s literaturom).

[863] K. Vojnović, o. c, »Starine« JAZU XXVIII, 212

[864] Povijest hrvatske književnosti 3, Zagreb, 1974, 285

[865] M. Deanović, Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana. »Rad« JAZU 250, 81–83

[866] S. Gliubich, o. c, 167; M. Brlek, o. c, 240

ZADARSKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

U Zadru, stalnom sjedištu generalnog providura za Dalmaciju i Boku kotorsku, ratovi Austrije i Venecije s Turskom nisu imali neki jači odjek i taj grad je živio relativno mirnim, bolje reći tromim životom. Pa ipak iz toga doba i takve sredine poniklo je nekoliko historiografa. Tako *Lorenzo Fondra,* zadarski plemić ostavlja u rukopisu »Storia dell'insigne reliquia di S. Simeone«[867] tiskanu u Zadru.[868] Sačuvan je i njegov drugi rukopis pod nazivom »Memorie di Zara« koji je nastavio *drugi Fondra* do 1782. g.[869]

Osim toga Ljubić pripisuje Lorenzu Fondri, koji je po njegovom sudu živio oko 1632,[870] i djelo »Cittluch conquistato nel 1694 dal Veneti[871] Augustae Vindelicorum apud Adrianum Vestenani, 1695.«[872]

Nepoznata je sudbina »Cronaca de suoi tempi« napisana od *Damiania de Ciprianis,* zadarskog plemića, te »Chronicon conventus s. Dominici de Jadera« od dominikanca *Kornelija Utičkog (Uticense),* zadnjeg potomka ove zadarske obitelji.

Pronađena je i »Storica dissertazione della città di Zara« od *Ivana Cassia.*[873]

U drugoj polovici 17. st. i poč. 18. st. živio je *Grgur Civalelli,* rodom iz Zadra, gdje je bio primicerij i zatim skradinski biskup (od 1698. g.). Umro je 1715. u Šibeniku. Ostavio je u rukopisu djelo »Distinta[874] relazione esistente dell'antico Regno Dalmatico, nominato Provincia, e cio dallo scoglietto di Veruda fino il fiume di Scuttari detto Bojana ecc. annata 1708«, dok je njegov generalni vikar *Karlo de Rubeis* podnio izvještaj o stanju skradinske crkve, upućen Svetoj kongregaciji kardinala u Rimu.[875]

867 S. Gliubich, o. c, 132. Gl. i Osservatore dalmato 1855, br. 154

868 Ovu njegovu rukopisnu »Storia della insigne reliquia di S. Simeone Profetta che si venera in Zara« objelodanio je C. F. Bianchi 1855. u Zadru i posvetio ju je tamošnjem nadbiskupu Godeassiju (G. Valentinelli, o. c, 98).

869 V. Brunelli, Storia di Zara... I, 14

870 To je apsurdan kronološki podatak. Iz djela »Cittluch...« objelodanjenog 1695. g. jasno je kada je živio.

871 G. Valentinelli (o. c, 126, 127) daje mu ovakav naslov: »Cittluch conquistato e difeso nella compagna dell' anno 1694, colle altre conquiste in Dalmazia fatte dall'armi della Repubblica veneta sotto il comando dell'Ill. ed Eccel. Daniele Delfin IV. — Augusta... 1695.« I. von Düringsfeld pak ima samo napisano »Cittluch conquistato nell' ano 1694 dai Veneti. Venezia 1695.« (I. von Düringsfeld, o. c, I, 244, 245).

872 S. Gliubich, o. c, 132. U Biblioteci HAZ–a (stara sign: III C* 94) nalazi se: Fondra L, Diario di Vienna (1700), Zara, 1897.

873 V. Brunellil, o. c, I, 17

874 I. von Düringsfeld (o. c, IV, Prag, 1857, 244) piše samo da je kao skradinski biskup ostavio u rukopisu djelo o dalmatinskom kraljevstvu. O njemu gl. i HBL 2, 690

875 Gl. opširnije D. Farlati, o. c, IV, 29–31, a kraće S. Gliubich, o. c, 85, 86.

Godine 1646. g. u Zadru se je rodio franjevac *Oktavije Spader.* Nakon dovršenih studija u Italiji pozvan je za biskupa u Rabu. Umro je 1715. Objelodanjen mu je »Cathalogus de Minoribus provinciae dalmaticae Sancti Hieronymi nuncupatae, qui sanctitate dignitate, et publicis muneribus floruerunt« (Bononiae, 1686. i 1737). Svojih 6 volumena rukopisa historijskog sadržaja predao je uz ostale samostanu u Asisiju, a jedan rukopis iz filozofije poslao je P. Bonaventuri iz Zadra, zvanom »Bocca Bianca«, za njegov samostan.[876]

Među pripadnicima zadarskog kruga svakako je najvažniji kanonik *Ivan Zanotti Tanzlinger,* rođen u Zadru 1651. a umro[877] 1732. u tom istom gradu. On je u Veneciji 1688. izdao u dvije knjige svoj prijevod na hrvatski dvaju pjevanja Vergilijeve »Eneide«. Radio je blizu 25 godina na »Vocabulario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino.[878] Završio ga je 1699. te i danas stoji sačuvan u rukopisu.

Za ovo djelo sam kaže da ga je namijenio »hrvatskoj slovinskoj mladosti«. Njemu se pripisivao i spjev »Skazovarije od čudnovate rati ča je bila pod Maltom a za njom nasliuduje rat od Klisa«; danas je međutim ta tvrdnja obesnažena.[879] Inače je Zanotti Tanzlinger održavao veze i s Pavlom Ritterom Vitezovićem.[880]

Uz spomenuti rječnik (kao autograf čuvan je kod nasljednika dr. Filippija u Zadru) sastavio je crkvenu kroniku zadarske dijaceze pod naslovom »Dama cronologica«,[881] zapravo »La dama cronologica[882] con la pedine, poste, risposte, mosse, rimosse e radicate, scelte da molti autori per Gio. Tanzlinger dedicata a mons. arciv. di Zara Vittorio Priuli l'anno 1708«.

---

876 S. Gliubich, o. c, 284

877 Tanzlingerovu oporuku i inventar iz HAZ–a imao je dr. A. M. Strgačić, kako smo se osobno uvjerili 26. VIII. 1952. g. Isto tako je kod njega bilo 6 kodeksa raznolikog sadržaja, koji su pripadali Tanzlingeru. Neki od prijepisa i spisa sadržanih u tim kodeksima bili su upereni protiv hereze Luthera i Calvina. Zatim se nalazio opis istjerivanja vraga od 1613. i 1712. Gdje su danas ti kodeksi nije poznato, jer je Strgačić prije nekoliko godina umro (detaljan opis ovih kodeksa, sastavljen od pok. Strgačića koji mi ga je darovao, nalazi se u mom posjedu). U Biblioteca Vaticana (Borg. lat. 731, f. 64) pohranjene su »Lettere dei procuratori e del presidente di città di Zara riguardanti Giov. Tanzlinger canonico e vicario generale della chiesa metropolitana di Zara« (Zara, 18. febr. 1703), a u Borg. lat. 231 (ff. 62, 66–66v) je nekoliko pisama Tanzlingera (2–10. III. i 12. IV. 1703) upućenih Giovaniu Pastrizziu, bratu Jeronima.

878 I. von Düringsfeld (o. c, I 245) piše da taj rukopis obuhvaća 1250 stranica. Fr. Švelec pak kaže da je ovaj »hrvatsko–talijansko–latinski rječnik«, što ga je sastavio Ivan Tanzlinger–Zanotti, »stekla« zadarska Accademia degli Incalatori osnovana 1694. g. (Povijest hrvatske književnosti 3, Zagreb, 274, 275). Inače u A HAZU (I b 142) se čuva Tanzlingerov »Rječnik talijansko–hrvatski«, o čijoj prvoj redakciji je pisao T. Matić pod naslovom »Prva redakcija Tanzlingerova rječnika« (»Rad« JAZU 293, Zagreb, 1953, 253–279) s kratkim opisom Tanzlingerova života, a pod sign. I c. 68 »Zanotti I, Odlomak prijevoda Vergilijeve Eneide II pijev«.

879 Marin Franičević kaže da je koncem 16. ili početkom 17. st. napisana »negdje u Zadru i osmeračka *Pisan od Malte* inspirirana bitkom od 1656. te dvanaesterački *Boj ili vazetje Klisa* nepoznata autora. Obje su tiskane od Ivana Zadranina (1655. godine) pod naslovom »*Skazovanje od čudnovate rati ka je bila pod Maltom, a za njom nasliduje rat od Klisa«* a ta je doživjela više izdanja (1699, 1724). U 17. st. će »uz fra Ivana od Zadra djelovati i Ivan *Tanzligner* (! S. A.) Zanotti, ali obojica pripadaju potpuno svome stoljeću« završava ovako Franičević (Povijest hrvatske književnosti 3, Zagreb, 98). O fra Ivanu Zadraninu pisalo se je dosta, a literaturu o njemu dosta opširno nabraja i Vj. Maštrović, Doprinos Zadra u hrvatskoj kulturi (X–XIX st.), Radovi Instituta JAZU (11–12, 124, bilj. 86).

880 EJ 8, Zagreb, 1971, 318. Gl. i literaturu, koja se većinom odnosi na njegov literarni rad: Š. Urlić, Ivan Tanzlinger–Zanotti i njegove pjesme, Građa za povijest književnosti hrvatske 5, Zagreb, 1907, 41–53 (životopis i djela: S. A.) i Vj. Maštrović, Doprinos Zadra u hrvatskoj kulturi (X–XIX st.), Radovi Instituta JAZU (11–12, 124, bilj. 85), te što je o njemu publicistički pisao i J. Guić pod naslovom »Ivan Tanzlinger Zanotti, jedan nepoznati naš spisatelj, 1651–1732«, Novosti, Zagreb, 1931, br. 8, 9

881 S. Gliubich, o. c, 317

882 I. von Düringsfeld (o. c, I, 245, 246) citira također ovaj rukopis za koji kaže da je crkvena kronika zadarske dijeceze. C. von Wurzbach (Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich 43, Wien 1881, 61) ovo djelo također naziva »La dama cronologica, con le pedine, poste, riposte, mosse, rimosse, etc.«, te kaže da sadrži 266 listova i da ga je Tanzlinger poklonio samostanu sv. Krševana.

On je autor i »Memorie di Zara«, »Memorie della metropolitana di Zara«, »Oraculum eccl. Jadrensis«, »Venticinque processi di energumeni«. Od njega je sačuvan i rukopis (danas u HAZ–u) pod naslovom »Initium à Domino Anno ob Incarnatione Domini 1692, die 2 Julii, Jadrae: Compendium sive repertorium materiarum sive rerum ex constituionibus synodalibus Ecclesiae Metropolitanae Jadrensis, actarum a fondatione Capituli usque ad processus saeculi habitis et emenatis, desumptum a suis originalibus existentibus partim in archivio capitolari et partim in offitio cancellariae archiepiscopalis civitatis Jadrae, ad usum *B. Joannis Zanotti alias Tanzlingher*[883] (S. A), iurisutrisque doctoris et canonici Jadrensis«. To djelo ukazuje kako je i 1692. g. zadarska crkva imala bogatu izvornu građu za svoju povijest.

U njemu je izložen rezime sinoda i vizitacija zadarskih nadbiskupa od Petra Matafarija (1395) do Ivana Evanđeliste Parzaghija (1680) s uputom, gdje se originalni spisi nalaze u kaptolskom arhivu kao i u nadbiskupskoj kancelariji.[884]

Sačuvan je još jedan rukopis I. Zanotti Tanzlingera, taj ima naslov: »Epitome Synodorum Dioecesis Jadrensis ab anno 1395« i bio je pohranjen u nekadašnjem arhivu samostana sv. Dominika (br. 1189), a danas se nalazi u HAZ–u.

[883] Kako se već odavde vidi, ovaj se pisac 1692. naziva »Zanotti alias Tanzlingher«, tj. Zanotti inače drugim imenom Tanzlinger. U onim kodeksima koji su bili u posjedu Strgačića, taj kanonik se piše »Zanotti Tanzlingher« ili samo »Zanotti« ili pak »Zanotti Tanzlingher Jadrensis«. Prema tome i mi ga trebamo zvati Zanotti Tanzlinger, a ne kako se je dosada uobičajilo Tanzlinger Zanotti! Inače se je Zanotti Tanzlinger osjećao Hrvatom, što dokazuje i izjava u njegovoj slovnici: »U Zadru svi Hrvati jesmo« (G. Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru XI–XII, 65). O Tanzlingeru i njegovim djelima je pisao dosta opširno i C. von Wurzbach, na temelju knjige I. von Düringsfeld (Aus Dalmatien I, Prag, 1857, 245) i rada: G. Ferrari–Cupilli, Della vita e degli scritti di Giovanni Tanzlinger Zanotti (Annuario Dalmatico II, Spalato, 1861, 77–104), te je iznio da je rođen u Zadru 23. VII. 1653, a umro je u istom gradu 22. VII. 1732. g. Nadalje da je ovom piscu u koru crkve sv. Krševana bio postavljen spomenik s grbom i devizom: Fortis tutela. Nadalje je Wurzbach ukazao da je taj pisac ime Zanotti uzeo od svoga očuha Mateja Zanottija, drugoga muža svoje majke te da se je u svojim talijanskim djelima potpisivao Zanotti ili Tanzlinger–Zanotti (C. von Wurbach, o. c, 43, 59–62). U vezi pak s Tanzlingerom kao vikarom i prelatom u Zadru gl. i HAZ–Spisi zad. kneza Francesca Semitocolo (1711–1713) I, 155–239, a u Naučnoj biblioteci u Zadru »Materiali per la vita di Mons. Giurovich e Tanzlinger, raccolti da G. Ferrari« (Carte mss. 37 e 12 a stampa XXIX II, II, inv. br. 14991), »Documenti spettanti alla famiglia Zanotti di Zara« (Un fasc. di pg. scritte 28 sec 28–XXIX, III, I — inv. br. 11096) i »Acquisti di case di M^{0} Paolo Zanotti a s. Silvestro. Processo« (Un fasc. di pag. scritte 26, sec. XVII–XXIX III, I–inv. br. 11093)

[884] V. Brunelli, o. c, 14, 15

KOTOR

Već ranije je Kotor dao nekoliko pisaca — osobito iz tamošnje obitelji Bizanti (Bisanti, Bysantius, Bisantius, Bižanti), čiji su se članovi pored toga istakli i kao pomorci, vojnici, pravnici, visoke crkvene ličnosti (biskupi) itd.

Jedan pripadnik ove stare patricijske obitelji bio je historičar. To je *Antun Bizanti,* rođen u Kotoru oko 1670. g. Pravne nauke je svršio u Padovi, a duže vremena je živio u Veneciji i bio je prijatelj poznatog talijanskog književnika Apostola Zena (1668–1750). Umro je oko 1740. g. U raznim domaćim i stranim arhivima sakupljao je građu o političkoj, kulturnoj i crkvenoj povijesti naših krajeva, osobito gradova Kotora, Splita, Dubrovnika itd. Surađivao je i sa Filipom Riceputijem, kome je dao brojne izvorne podatke za njegov »Illyricum sacrum«. U nekim Bizantijevim pismima (objavljenim u »Archivio storico per la Dalmazia«, XXI–XXII) nailazi se također na vrijedne bibliografske i književno–povijesne podatke.[885]

Prema Ljubiću, Bizanti je napisao »Cronologia di Cattaro«, koja se je čuvala u obitelji Rafaeli.[886]

Dominikanac *Vinko Marija Babić* iz Kotora bio je 1726. g. izabran provincijalom dalmatinske provincije i više godina je živio u zadarskom samostanu, u kome je za svu provinciju bila visoka filozofsko–teološka škola, na kojoj je i on predavao.[887] Napisao je »Catalogo dei Vescovi di Cattaro« (ms presso Urb. Raffaeli),[888] tj. popis kotorskih biskupa, kojim se je poslužio i Farlati za svoj »Illyricum sacrum«,[889] a 1706. izdao je u Veneciji bogoslovno–povijesno djelo »Radii Theologici[890] haereseo–antagonistici e Thomistico dinamanteo solo in Dominicano coelo super astra dalmaticae provinciae reflexi«, u kojem govori o glasovitim dominikancima dalmatinske provincije.[891]

---

885 EJ 1, 590 (s literaturom o tome historičaru)
886 S. Gliubich, o. c, 35
887 Znameniti..., 13
888 G. Gelcich, Memorie storiche sulla Boccha di Cattaro. 76
889 Znameniti..., 13
890 EJ 1, 262
891 A. Zaninović, Pogled na apostolsko–znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama, »Bogoslovna smotra«, Zagreb, 1917, 281

ZAGREBAČKI HISTORIOGRAFSKI KRUG

Mlađi suvremenik Luciusa i Rattkaya bio je *Pavao Ritter Vitezović.* Obitelj Ritter je, kako to tvrdi sam Pavao, porijeklom iz Elzasa (Alsasija) oko Strasbourga, gdje među tamošnjim praplemstvom spominju plemiće »Ritter vom Wrendorf (Frendorf)«.

Ritterovi preci došli su u Senj za vladanja Ferdinanda I. braniti granice Hrvatske od napadaja Turaka, tj. opredijelili su se za vojnu službu i ubrzo su se istakli svojim junaštvom.

Nije poznato ime prvog Rittera doseljenog u Senj, ali se zna da se Pavlov pradjed zvao Antun i da je bio porkulab Ledenica i kapetan Novog te je spasio krajiškog generala Jurja Lenkovića pod Klisom (1596) i doveo ga ranjenog u Kaštel Sućurac. U znak zahvalnosti Lenković ga je imenovao vrhovnim stražmeštrom[892] u Senju, izdao mu pohvalno pismo i preporučio ga koruškim staležima.

Ritteri se i dalje spominju u vojnom popisu senjske kapetanije. Polovicom 17. st. u Senju žive tri brata Rittera: Antun, Juraj i Ivan. Prvi je Pavlov otac, a drugi su mu stričevi i svi su se osobito istakli u borbi s Turcima, te su za svoje junaštvo dobili od cara Ferdinanda III. diplomu, izdanu u Pragu 15. X. 1652. Tom diplomom oni kao i Antunova supruga Doroteja Lučkinić i sin im Pavao dobivaju od vladara ugarsko–hrvatsko plemstvo i grb »za zasluge i vjernu službu«.[893] Ta je povelja 1653. g. pročitana u Hrvatskom saboru i primljena bez protivljenja.[894]

Braći Ritter sve više raste ugled u Senju i njegovoj kapetaniji. Naročito se ističe Antun koji je postao član gradske uprave i prisustvuje velikom i malom vijeću.[895]

Antunova žena Doroteja Lučkinić porijeklom je bila iz hrvatske plemenitaške obitelji u Senju, zato sam Pavao Ritter Vitezović i kaže da je po ocu njemački plemić, a po majci ilirski, tj. hrvatski.

---

[892] F. Šišić (Hrvatska historiografija I, JIČ I/1–4, 36) kaže da je imenovan komandantom straže u senjskoj tvrđavi Nehaju »i tako se udomaćila porodica Rittera u Senju, gdje se ubrzo pohrvatila ponajviše uticajem žena Hrvatica, koje su Ritteri uzimali«.

[893] R. Lopašić kaže da se to odnosi samo na Pavlovu braću Jurja i Ivana (R. Lopašić, Pavao Ritter–Vitezović, Građa za povijest književnosti hrvatske I, Zagreb, 1897, 40). Šišić pak iznosi da je Pavlov otac Antun sudjelovao u bojevima s Turcima na granici bosanskog pašaluka i zato je bio odlikovan 15. X. 1652. od Ferdinanda III. »ugarsko–hrvatskim plemstvom i grbom« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 36).

[894] To odlikovanje u obliku povelje »primio je na znanje i hrvatski sabor u Zagrebu 25. VIII. 1653«, a značilo je, kako kaže Šišić, da su »Ritteri tek sada stekli punopravno državljanstvo u Hrvatskoj, jer su dosad smatrani samo kao carski graničarski oficiri, kojima njemačko plemstvo nisu u Hrvatskoj priznavali kao ravnopravno s hrvatskim plemićima u vršenju i sticanju građanskih prava« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 36).

[895] Sam grad Senj smatrao se je, u smislu starih zakona, kao kr. slob. grad, tj. autonomni grad, u kraljevini Hrvatskoj. Njime je autonomno imalo da upravlja gradsko vijeće (magistrat) s načelnikom (sucem) na čelu. No Senj je bio ujedno i sjedište carske kapetanije sa carskim generalom na čelu, a taj je bezobzirno kočio razvitak senjske autonomne uprave. Odatle je potjecao i teški sukob između slob. kralj. grada Senja i u njemu smještenih carskih vojnih vlasti. U ovom dualističkom odnosu civilnih i vojnih vlasti Ritteri su 1653. postali senjski građani (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 36 i bilj. 22).

Pavao je rođen 7. I. 1652. i kao što smo spomenuli još u djetinjstvu je carskom poveljom postao ugarsko–hrvatski plemić. Imao je dva brata i dvije sestre. Jedan brat je kao dijete umro, a drugi, Juraj, posvetio se vojničkom pozivu. Istakao se u bitki pod Bečom 1683. g., a sljedeće 1684. junački pogine u ratu protiv Emerika Tökölya u Ugarskoj. Imena Pavlovih sestara nisu poznata dok se potomci Antunove braće i dalje spominju u Senju.

U doba Pavlovog dječaštva Senj je gotovo čisto hrvatski grad. U njemu su doduše uz hrvatsko građanstvo i plemstvo bile i njemačke čete, ali je pravih Nijemaca bilo vrlo malo i oni su se ubrzo pohrvatili. Znači, pretežnu većinu su sačinjavali domaći ljudi i hrvatski jezik, tj. čakavština s primjesom štokavštine gospodarila je i u javnom i u privatnom životu.

Početne škole mladi Pavao je po svoj prilici polazio u svom rodnom gradu, a gimnaziju je učio u Zagrebu kod isusovaca, moguće na poziv svoga ujaka svećenika Jakova Lučkinića. Na toj gimnaziji je tada bio rektor Juraj Habdelić, hrvatsko–kajkavski pisac, a profesori su bili Ivan Despotović i Franjo Jambreković. Obojica su Pavlu ostali u lijepoj uspomeni. Među svojim drugovima je našao prijatelje i s njima je kasnije stajao u živom dopisivanju.

Kao odličan đak Pavao je svoje školovanje u Zagrebu završio sa šestim razredom (retorika), a ne zna se zašto nije ondje nastavio nauke. Oko 1670. kao devetnaestogodišnji mladić putuje po susjednim zemljama i odlazi u Rim. Možda se je tamo upoznao i s Luciusom.[896] Vrativši se iz »vječnoga grada« opet je putovao po susjednim zemljama i upoznao se s mnogim znamenitim ličnostima. Godine 1676. i 1677. boravi u gradu Wagensbergu (slovenski: Bogensperg) u donjoj Kranjskoj kod poznatog polihistora baruna Ivana Weikharda Valvasora, pisca čuvenoga djela »Die Ehre des Herzogthums Crain« (Laybach, 1689), kojemu postaje suradnik i prijatelj. Kako izgleda, Pavao Ritter je i prije zalazio u Kranjsku i navraćao očevom prijatelju barunu Wolfgangu Adamu Merdaxu. Kod njega je upoznao plemiće Gusiće, porijeklom Hrvate, koji su se u doba turskih provala preselili u Kranjsku (Metlika). Tu je upoznao i Valvasora te bogatog i silno utjecajnog velikaša Ivana Weikharda Auersperga koji je još 1653. postao državni knez njemačkog carstva. Čak je neko vrijeme Ritter boravio na Auerspergovom dvoru u Ljubljani, baveći se mačevanjem i jahanjem i družeći se s kneževim sinom. Ali tu nije mogao dugo izdržati pa se preseli Valvasoru u Wagensberg (1676. g). Barun Valvasor (1641–1693) spadao je medu najumnije ljude Kranjske. Pošto je proputovao gotovo cijelu Europu, nastanio se u Wagensbergu i pretvorio ga u pravi »muzej« s dragocjenom bibliotekom (10000 svezaka), slikama i nacrtima kao i s drugim skupocjenim predmetima. Sve mu je ovo služilo da nastavi i izda geografsko–historijsko djelo, u kojem će prikazati cjelokupnu sliku Kranjske. Za ovo je trebao Valvasor suradnikâ, pisacâ, znanstvenikâ, bakrorezacâ, i crtačâ. Jedan od tih bio je i Ritter koji mu je pomagao naročito za historijat Vojne krajine i građanske Hrvatske.

Za vrijeme boravka u Wagensbergu Ritter je povremeno putovao po Kranjskoj (kod Merdaxa) i Hrvatskoj (Zagreb). Uz to je proučavao Valvasorovu ogromnu biblioteku i pomagao mu u sabiranju građe, ne prestajući se baviti pjesništvom, ispočetka pišući na hrvatskom, a zatim i na latinskom jeziku, kojim je odlično vladao. Od latinskih pjesama što ih je ondje u 1676. i 1677. g. spjevao, sačuvane su samo neke. To su pjesničke poslanice sabrane u 2 knjige. Usput je pomagao Valvasoru da izda djelo, izašlo 1679. g. pod naslovom »Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster und Schlösser wie sie anjetzo stehen im Herzogthums Crain«. U ovom albumu nema gotovo nikakvog teksta već su sami bakrorezi (316). Predgovor tom djelu napisao je sam Valvasor, dok je Ritter spjevao latinsku pjesmu koja je stavljena iza predgovora. U njoj čestita piscu na tom djelu.

[896] F. Šišić (o. c, JIČ I/1–4, 37) smatra da je »oko 1674.« došao u Rim i da se je lako mogao u Zavodu sv. Jeronima, »koji su Hrvati redovito pohađali«, upoznati »s Ivanom Lucijem (+1679)«

Ritter je također sudjelovao na izradi ovih bakroreza, te je napravio 54, tj. 1/6 od ukupnog broja i označio ih svojim inicijalima: P. R. ili R. sculpsit ili fecit. Ritter je i kasnije pravio bakroreze i to vrlo vješto, pomažući Valvasoru savjetom i radom. Po svoj prilici već tada se počeo baviti hrvatskom povješću. Naime kod Merdaxa se je upoznao s jednom granom plemića Gusića koji su tvrdili da su potomci nekadašnjih krbavskih knezova Kurjakovića od plemena Gusić. U vezi s tim on je još 1677. napisao knjižicu o rodu Gusića, objelodanjenu tek 1681. pod naslovom »Apographum ex Joanne Lucio, aliisque nonnulis approbatis historicis de comitibus Corbaviae, qui fuerunt de genere Gussich. Collectum opere generosi Pauli Ritter de Segna, nobilis Croata, Labaci, Typis Joannis Baptistae Mayr, inclitorum statuum Carniolae Typographi, Anno 1681«.[897] To je Ritterov prvi tiskani historijski rad posvećen Ivanu Sigismundu Gusiću od Gusićgrada i Brloga, kapetanu pješadije u donjem kraju vojvodine Kranjske. Pisac se pritom služio Luciusom, Rattkayem, Thuroczyevom ugarskom kronikom i historijom Antoniusa Bonfiniusa, zatim spisima i ispravama gradačkoga ratnog vijeća kao i narodnom predajom. To djelo se sastoji od 14 poglavlja ili paragrafa. U njima govori o župi Krbavi, porijeklu Gusića, tj. da su potekli od rimskog plemstva (Manlija i Torkvata), zatim govori o povijesti Kurjakovića od plemena Gusić i pojedincima, pa i o preseljenju jedne grane u Kranjsku te onda nabraja ove Gusiće do svojega doba i navodi koje su sve časti obnašali.

Vitezović je uspio utvrditi da su ovi Gusići istoga plemena, ali zato nije mogao i dokazati da su oni izravni potomci krbavskih knezova.

Krajem 1678. ili početkom 1679. Ritter napušta gostoljubivu Kranjsku i vraća se u Senj, te sudjeluje u četovanju Senjana po turskom predjelu Like i Krbave. Ali on i dalje radi na književnom polju, pa je tako sastavio neke knjižice na hrvatskom jeziku s namjerom da ih objelodani u Veneciji; to mu, međutim, nije uspjelo, izgleda da nije tamo ni otišao.

Godine 1681. izašle su mu u Ljubljani prigodne pjesme u slavu Aleksandra Mikulića, zagrebačkog kanonika, kasnijeg biskupa. Tako je došao na glas u čitavoj Hrvatskoj pa su se stali i drugi otimati da ih na isti način slavi. On postaje poznat i kao povjesničar i kao pjesnik pa te iste godine ulazi u javni i politički život. Grad Senj ga je odredio za svoga poslanika na ugarsko–hrvatskom saboru u Šopronju da brani autonomiju i privilegije Senja, davši mu u tom smislu upute.[898]

Taj je sabor stvorio uz ostale zaključke i onaj kojim se određuje da kralj neće više dozvoliti svojim službenicima, kapetanima ili glavarima da smetaju Senjane u njihovim pravima i sloboštinama, sve nepravde i nasilja će strogo zabraniti i prijestupnike oštro kazniti.[899] U toku zasjedanja sabora Ritter se upoznao s mnogim ugarskim i hrvatskim velikašima, npr. s grofom Leopoldom Kolonićem, kasnijim kardinalom i ugarskim primasom, kojem je po svome običaju posvetio pjesmu. Uz druge uglednike upoznao se i s hrvatskim plemićem Franjom Ivanovićem od Šćitarjeva, Stjepanom Jelačićem, zagrebačkim podžupanom i drugima.

[897] Pod naslovom »Tractatus de Comitibus Corbaviae qui fuerunt de genere Gussich« noviji prijepis se je nalazio u Kukuljevićevoj jugosl. knjižnici, a danas u A HAZU, gdje se čuva i onaj »Apographum...« (A. Schneider, Prilozi bibliografiji Vitezovićevih djela, »Nastavni vjesnik« XIV, Zagreb, 1906, 23) pod sign. II b. 70. I u HDA u Zagrebu (MSC kutija 1, br. 2) nalazi se prijepis ovoga spisa pod naslovom »Pauli Ritter« de Segna Tractatus de Comitibus Corbaviae cui fuerint de Genere Gussich Codice Msc. asservato in Bibliotheca Palatina Vindobonensi«. I naslov i tekst je na latinskom i njemačkom, a u prijepisu iz 19. st. Spis seže do 1645. godine.

[898] Za ovaj sabor sazvan u Šopronju za 28. IV. 1681. izabran je Ritter kao poslanik ne samo grada Senja nego i senjskog kaptola. Sam grad Senj — prema običaju onoga vremena dao je svome sinu striktnu instrukciju, tj. »da mu ishodi nesmetano uživanje svih privilegija«, što su kao kraljevski slobodni grad dobili od preďašnjih ug. hrv. vladara (od Bele IV. 1269, pa nadalje), a koje su mu »od nekoga vremena« krajiški generali, a napose grof Ivan Herberstein samovoljno zakraćivali« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 37).

[899] Ovaj zaključak donio je šopronjski sabor kao čl. 77. pod naslovom »Civitas Segniensis gravamina et querelae; commissione mediante determinandae« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 37, 38, bilj. 33).

Kada je kralj Leopold I. zaključio sabor u Šopronju (30. XII. 1681), posvetio mu je Ritter hvalospjev kao dar za Novu godinu. U njemu se zahvaljuju Ugarska, Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, svaka posebnom pjesmom, što je sabor sretno završio. Dalmacija žali što mu se cijela ne može pokloniti, jer joj jednim dijelom vlada lav, a drugim turska Diana, dok Dubrovnik mora služiti više gospodara. Na sreću ban i potkralj je Nikola Erdödy,[900] koji svim sredstvima nastoji da kralju vratiti Dalmaciju onakvu kakva je bila na početku. Ali zato je Senj sačuvao svoju vjernost prema njemu, održavši se i braneći se od Dianinih pasa i repatog lava. Vjerni su mu Vinodol i istarski krajevi koji budno straže između lava i tih pasa, živeći za Boga i kralja. I Hrvatska koju bije Niobina sudbina, klanja se svom kralju, te se uzda da će se pod njegovom zaštitom proširiti sve do Bihaća i Knina i moli ga za blagoslov prije nego što će poći u boj do Kupe. Slavonija zahvaljuje kralju što je nedavno obnovio bansku čast i što podiže slobodne kraljevske gradove: Zagreb, Križevce, Varaždin i Koprivnicu, želeći mu dug život zajedno sa suprugom i sinovima.

Taj tiskani Ritterov hvalospjev raširio se po Ugarskoj i Austriji pa je predan i samome kralju. Vladar ga je novčano nagradio, ali ga ipak ne proglasi »ovjenčanim pjesnikom« (poëta laureatus). Nakon što je sabor zaključen, Ritter je otišao u Beč da zagovara svoj grad od nasilja hrvatskog krajiškog generala grofa Ivana Josipa Herbersteina (1669–1689) i s tim ciljem ga je njegova općina imenovala svojim poslanikom kod kralja. Tako je on ostao u Beču čitavu 1682. i do travnja 1683. g. zalažući se za svoj grad kod moćnih ličnosti, posjećujući prijatelje i znance. Uz sve to bavio se i znanošću. Najčešće je zalazio u hrvatski kolegij, gdje su stanovali mladi svećenici zagrebačke biskupije koji su učili na tamošnjem sveučilištu. Za poklade im je priredio na hrvatskom »Mesopustyica aliti çin od Mesopusta u Beçu u Hervatskom Collegyu na 9. iskázan. Predgovornik«. Usput je učio geografiju kod svećenika Jurja Mateja Vischera, poznatog kartografa i matematičara. Njemu je također ispjevao pjesmu. Vischer mu se odužio popratnim stihovima, kada je Ritter 1683. izdao knjižicu »Nova Musa«.

Za vrijeme boravka u Beču Ritter je sastavljao prigodne pjesme i drugim značajnim ličnostima: prijestolonasljedniku Josipu, Koloniću, Szelepchenyu, vrhovnom ugarskom kancelaru i nadbiskupu, grofu Petru Ricciardiju, nasljednom županu Like, kojeg Ritter zove »novim Skenderbegom«, koji će uskoro osloboditi Liku od Turaka. Ritter je marljiv i glede dopisivanja sa svojim prijateljima i znancima u Hrvatskoj (naročito s Ivanovićem) i Ugarskoj, šalje im latinske poslanice izvještavajući ih o prilikama u Beču, gdje mu je, kaže, već dodijalo živjeti; više bi volio »opet jahati po plodnim poljanama Slavonije, loviti po šumama Hrvatske i voziti se po Jadranskom moru te obilaziti dalmatinske zaljeve«. Ali morao je ostati radi Senja, budući da je Herberstein i dalje činio neprilike tome gradu.

Živo se zanimao za prilike u Hrvatskoj, gdje se podigla insurekcija protiv Turaka.

Konačno, Ritter je dobio od kralja svečanu povelju (19. IV. 1683), kojom se zabranjuje svim glavarima kraljevske posade u Senju da diraju u prava toga grada i naređuje im da štite Senjane. Kad se je Ritter vratio u domovinu, našao je Hrvatsku i Slavoniju u velikom uzbuđenju. Znalo se da se veliki vezir Kara Mustafa paša sprema na Beč da pomogne Emeriku Tökölyu i ostalim ugarskim rebelima. I dok je Leopold I. posvuda tražio pomoć, Hrvati su na svom Saboru u Varaždinu (15. V. 1683) pripremili sve za obranu svoje domovine. Možda je i Ritter prisustvovao istom Saboru, te je sa svojim bratom Jurjem stupio u hrvatsku pukovniju već spomenutog grofa Riccardija. I dok mu je brat otišao u Beč i uskoro poginuo (1684), Pavao Ritter je ostao u Međumurju zajedno sa banom Erdödyem i hrvatskom vojskom braniti Slavoniju, zapadnu Ugarsku i Štajersku.

[900] Nikola Erdödy je bio zakleti neprijatelj Zrinskih i njega je car Leopold I. imenovao isprva samo banskim namjesnikom s punom vlasti (1674), a tek 1680. banom.

Nakon poraza Turaka pod Bečom, on je sudjelovao s banom u zauzimanju Lendave i Sigeta kao i kod navale na Breznicu i Bobovišće koji su bili pod turskom vlašću.

Kada je u studenom 1683. završeno ratovanje i vojska raspuštena, uzima ga Erdödy za svoga dvorskog časnika. Na banovom dvoru u Obrežu (Turopolje) upoznaje se Pavao s Adamom Zrinskim, sinom bana Nikole, kojem je Ritter posvetio prigodnu pjesmu.

Godine 1684. pošalje ga Erdödy kao svoga nuncija kralju Leopoldu u Linz, gdje je ostao 4 mjeseca. Tu je tiskao na hrvatskom nedovršeno pjesničko djelo o junačkoj smrti kneza Nikole Zrinskog pod Sigetom s natpisom: »Oddilenye Szigetzko, tuliko razlichitom, kuliko nechujenom dosele Hervatzke ritme lipotom zpravlyjeno po plemenitomu y hrabrenomu G. Pavlu Vitezovich aliti Ritter, Hervatzkomu y Szenyzkomu Vlaztelinu szlavn. vojvodztva Ricardianzkoga Capitanu«.

Vrativši se u Hrvatsku otišao je s banom u Podravinu u srpnju mjesecu 1684. g. Uskoro ga nalazimo kod Bača na Dravi i to u nekoj novčanoj krizi. Odatle je otišao u Senj, a u listopadu opet kod Valvasora u Wagensberg, odakle stiže u Beč (1685), gdje je stajao čekajući nalog Riccardija da ga pozove u rat.

U Beču je Ritter objelodanio drugo izdanje svoga »Oddylenya Szigetzkoga« (1685) i posvetio ga opatu i vrhovnom kapetanu Szalavara (na Blatnom jezeru) Matiji Ignjatu Radonayu.

Godine 1686. hrvatski stalež imenuje Rittera »agens aulicusom« na carskom dvoru s godišnjom plaćom. Ovu je službu obavljao do 1687. g.[901] U Beču je dočekao oslobođenje Budima od Turaka kao i pobjede u Slavoniji, Lici i Krbavi.

Pod utjecajem tih događaja iste godine objavljuje spis pod naslovom »Pauli Ritter equitis Croatae Opera anagrammaton (pars prima, liber primus sive) Laurus auxiliatoribus Ungariae«. U njemu su sadržana 76 veća ili manja anagrama (u počast Majci božjoj zaštitnici Ugarske, sv. ugarskim kraljevima Stjepanu, Ladislavu, tadašnjem papi Inocentu XI, europskim vladarima Leopoldu, Janu Sobjeskom, duždu Marku Antoniju Giustinianiju, španjolskom kralju Karlu II. Habsburgovcu, francuskom vladaru Luju XIV, engleskom kralju Jakovu II, švedskom vladaru Karlu XI, danskom i norveškom kralju Kristijanu V, portugalskom vladaru Pedru II. i moskovskim velikim knezovima Ivanu i Petru Aleksijevičima, mnogobrojnim duhovnim i svjetovnim knezovima njemačkog carstva, talijanskim knezovima, kardinalima, nadbiskupima i biskupima, careviću Josipu, a među zadnjima slavi i princa Eugena Savojskog, kojem želi da sretno uspije na putu vječne slave). Ovu knjižicu Vitezović je razaslao svima onima koje je hvalio i veličao.

Dok je boravio u Beču, Vitezović je činio razne usluge svojim prijateljima, a nastojao je da kod cara i za sebe štogod isposluje.

Kada je na saboru u Bratislavi, sazvanom 18. listopada 1687, zastupao grad Senj, odlikovao ga je novovjenčani ugarsko–hrvatski kralj Josip, uz ostale Mađare i Hrvate, titulom »zlatnog viteza« (eques aureatus), što je Vitezoviću silno imponiralo.

Veze između Valvasora i Vitezovića ostale su i dalje jake. To je naročito došlo do izražaja kada je u svom prije spomenutom djelu nabrojao Vitezovićeve spise i kićenim riječima pohvalio svoga prijatelja. Da ne ostane dužan Vitezović mu je spjevao tri pjesme pohvalnice. Jednu na latinskom u svoje ime, drugu u ime Hrvatice (na hrvatskom i latinskom) i treću u ime Dalmacije (također na hrvatskom i latinskom). Sve ove pjesme je Valvasor objelodanio odmah na početku svojega djela.

Karakteristična je pjesma Hrvatice (Croatia), koja jadikuje nad svojom žalosnom sudbinom ovim riječima:

[901] Šišić piše, nasuprot Klaiću, da je »već od kraja 1684. do jeseni 1687. nanovo... odaslan u Beč kao hrvatski dvorski agent (agens aulicus), naime kao predstavnik hrvatskoga sabora, da interveniše u hrvatskim poslovima kod dvora i u ugarskoj dvorskoj kancelariji« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 38).

»S orsaga bo moga, takve domovine,
Ne vidiš drugoga neg puste zidine;
Izmed jedanajstih varmegij samoga
Nimam v ovih litih varoša jednoga,
S manom Senja grade Dalmacije vživa,
Modruša opada, zemljom se pokriva.
Glasan srićom dugom Sisak sad je selo,
S travom se j', s lugom Šćitarje odelo,
A mesta ostala za kralje i bane
Od mene su pala pod turske pogane«.

U nastavku se ipak hvali Hrvatica jer je uvijek odbijala tursku silu:

»Nebo s mučeniki ja sam naselila,
Pakal s nazlobniki, tako sam se bila.

——— * ——— * ——— * ———

Tisuć sam Herkulov i Hektor rodila,
A broj od vitezov Bogu sam pustila.
Veru držim čvrsto za Boga i kralja,
Kako vsakom krstu učiniti valja.

——— * ——— * ——— * ———

Podpunoma nisam obladana jošće,
Krunu i bat imam do Božje milošće.«

Stoga se nada boljim danima nakon sjajne pobjede nad Turcima.

Ova pjesma je napisana u čakavsko–kajkavskoj mješavini, dok je druga oponašanje dalmatinskih pjesnika. Osobito su karakteristične zadnje kitice ove pjesme u kojoj Dalmacija govori ovako:

»Obirala jesam kralja
Izmed sinkov nigda moga,
Sada sklopit ruke valja.
Gospodara slušat svoga:
Cezar krunu drži sada,
A s gradima Mlečić vlada.
Znala bih ti kazat veće,
Ča bi vriedno popisati:
Dobre i zle moje sreće.
Ke sad moram probavljati;
K ričam jazik, k pismu ruke
Svezahu mi moje muke.
Neg se dičim još ovomu,
Da je meni dopušćeno,
V jaziku i pismu momu
Opravljenje sve crikveno;
Zato jazik strane moje
Med svetimi takoj broje«.

Vitezovića je osobito razveselila pobjeda hrvatske vojske pod grofom Petrom Draškovićem nad Turcima između Zrinskoga polja i Novoga na Uni (29. VI. 1689), te je na hrvatskom jeziku spjevao »Novljančicu«, u kojoj je detaljno prikazao tu pobjedu (od ove pjesme dosad se nije našao ni jedan primjerak).

Iste godine (1689) izdao je drugu knjigu svoga djela »Anagrammaton sive laurus auxiliatoribus Ungariae« koji je posvetio svome školskom drugu zagrebačkom biskupu Mikuliću. U njoj je proslavio zemlje i pokrajine, a i veće gradove koji su pomogli Ugarskoj protiv Turaka.

Po starinskoj razdiobi u prvom redu se proslavlja »Germania laureata«, zatim »Italia cum parte Graeciae laureata«, »Illyricum laureatum«, »Hispania laureata« i »Sarmatia laureata«.

Pod »Germania laureata« uvrstio je Englesku uz slovenske zemlje (Kranjsku, Korušku, Goricu i Štajersku), pod Ilirik stavio je sve hrvatske, srpske, bugarske, albanske, donekle i grčke zemlje a i Vlašku. Pod Sarmatijom je uvrstio uz ruske zemlje još i Litvu, baltičke zemlje s Prusijom, Estoniju, Livoniju, Kuroniju i Moldaviju.

Zanimljiv je anagram posvećen Zagrebu:

> ». . . . .
> *Zagrabia o dives Naturae dote, Deique:*
> *Civibus ornatum congeris ipsa tuis.*
> *Vive, vigeque bonis Natura, Numire, Fatis:*
> *Exornans Cives dotibus ultro tuis.*«

Boraveći pretežno u Zagrebu, gdje ga je podupirao spomenuti Mikulić, Vitezović se je uz književnost bavio i politikom.

Naime, 22. XII. 1691. Hrvatski sabor na prijedlog nasljednog župana Like i Krbave grofa Riccardija potvrdi Vitezovića u časti podžupana, što je ostalo samo na papiru, jer su u tom kraju zapravo zapovijedali krajiški generali u Karlovcu.[902]

Uskoro je umro, 9. VI. 1693, »otac domovine«, proslavljeni ban Nikola Erdődy i njegovim je nasljednikom imenovan grof Adam Batthyány, koji se istakao u ratu po Ugarskoj. Za Erdődyem je Vitezović mnogo žalio, a još jače ga je pogodila smrt njegovog velikog prijatelja Valvasora (19. IX. 1693).

U međuvremenu Hrvatski sabor je nanovo poslao Vitezovića u Beč gdje je ostao duže nego što je prvobitno namjeravao. Za vrijeme boravka u Beču, njegov prijatelj i zaštitnik Mikulić je umro, pa na to upražnjeno mjesto dolazi dotadašnji zagrebački prepošt Stjepan Seliščević. S njim je Vitezović također stajao u najboljim odnosima.

U austrijskoj prijestolnici Vitezović se i nadalje bavio knjigom. Iz ljubavi prema domovini, uz poticaj svojih prijatelja, radi na djelu »koje se tiče kraljevina«.

Dana 11. XI. 1694. Hrvatski sabor u Varaždinu pod predsjedanjem Batthyánya odredi da se zemaljska tiskara, koju su od 1664. vodili isusovci, preda Vitezoviću,[903] s tim da tiska knjige, ali i sa zadatkom da ne smije dozvoliti da tiskara propadne niti da se preseli iz Zagreba. Tako je poslije niza godina pauze ova tiskara ponovo proradila u prostorijama smještenim u Gornjem Gradu.

---

[902] F. Šišić (o. c, JIČ I/1–4, 38) kaže da ga je titularni »nasljedni župan« Ricciardi uzeo za svoga zamjenika i podžupana. »Dabome, i Ritter bio je samo titularni ličko–krbavski podžupan, jer gospodar ove županije bila je nutarnjo–austrijska komora (finansijska vlast) u štajerskom Grazu, na veliku srdžbu hrvatskoga sabora«.

[903] Evo kako to obrazlaže Šišić: »Kad je hrvatski sabor 1694. *nabavio zemaljsku štampariju u Zagrebu* (S. A.), uopće prvu u tome gradu, povjerio je njenu upravu tada već čuvenom književniku Ritteru« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4. 39).

Hrvatski sabor 6. IX. 1695. odredi da se Vitezoviću godišnje isplaćuje 200 forinti uz uvjet da nastavi s tiskarskim radom.

Ove iste godine Vitezović se ženi (tada je imao 43 g.) s barunicom Katarinom Vojnović, kćeri nekadašnjega ogulinskog kapetana Stjepana Vojnovića. Njen je brat bio poznati rebel Josip Vojnović; on je u službi svoga »kralja« Franje II. Rakoczya htio Hrvatsku osloboditi habsburškog jarma, ali je to ostalo samo na željama.

Uz ostalo Vitezović se bavio i javnim poslovima hrvatskog kraljevstva, pa ga je najviše ogorčavalo to što su dvorsko ratno vijeće i komora u Grazu nastojali da uz Liku i Krbavu podvrgnu pod svoju vlast i krajeve između Kupe i Une, tzv. bansku krajinu, buneći preko krajiških časnika tamošnje Vlahe. Tome se je naravno Hrvatski sabor odupirao koliko je to bilo u njegovoj moći.

Vitezović je dobro uočio tu politiku dirigiranu iz Graza i tražio da se Hrvati odupru štajerskim zahtjevima jer »ako se pak sada mirno pripuste Štajerci«, kaže u pismu biskupu Seliščeviću (Ljubljana, 20. XII. 1695), »oni će poslije u doba mira nagnati Hrvate, nekad najvjernije i najhrabrije branitelje svoje da postanu njihovi vazali, pa će se tako ime nekad kraljevske slobodne Hrvatske prometnuti u ropsko ime provincije Štajerske. Onda će rečenica Hekuba kod Seneke primijenjena slavenskom narodu glasiti: 'Ako vidiš kojeg bijednika, smatraj ga Slavenom'. Neka dobri Bog milostivo odvrati takovu pogibao od svoje vjerne Hrvatske!«, rekao je na kraju Vitezović.

Ovo se je pismo silno dojmilo biskupa pa je svim sredstvima u Beču nastojao da se taj gradački manevar spriječi.

Uto je 23. II. 1696. marljivi Vitezović objelodanio tiskani proglas u kojem je pozvao slavenski ili ilirski narod da skuplja građu i da mu je šalje za njegovu stematografiju ili grboslovlje, što će predstavljati pripremnu radnju za glavno njegovo djelo »De aris et focis Illyriorum« (»Žrtvenici i ognjišta Ilira«).

Očekivao je da će mu se listom odazvati, ali se u tome prevario jer, kako kaže u predgovoru svoje kronike od 1. VI. 1696, »...od nikogar ništar takvoga neprijeh«. To nije umanjilo njegovu volju za radom, on tiska prigodne pjesme i polovicom iste godine tiskao je svoju kroniku na hrvatskom jeziku pod naslovom »Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov, u dva dela razredyen; koterih pervi, dershi od pocsetka szvieta, do Kristusevoga porojena, druggi, od Kristusevoga porojena do ispunenya letta 1690. szloshen i naszvitlo dán po Pavlu Vittezovichu zlatnom vitezu ù Zagrebu letta Gosp. 1696.« Ovu je kroniku posvetio kanoniku Ivanu Zniki, starješini zagrebačkog kaptola. U samoj posveti piše kako su već odavna mnogi muževi pa i književnici željeli da se izda opća povjesnica, koja bi se napose obazirala i na prošlost naroda ilirskoga, naravno u domaćem jeziku. Ali to se je teško moglo provesti, jer su u jednu ruku domaći vrlo malo bilježili zgode svoje domovine, a drugi su voljeli više pisati latinskim jezikom nego slavnim jezikom domovine slovinske ili ilirske. On prigovara Brodariću, Tomašiću, Istvanffyu i Rattkayu što su svoja historijska djela pisali latinski, dok hvali zagrebačkog kanonika Antuna Vramca koji je jedini sastavio kroniku u domaćem jeziku. Budući da je Vramčeva kronika postala rijetkost, on je poduzeo da sastavi takvo djelo koje je izašlo zaslugom kanonika Znike. Iza posvete slijedi predgovor u kojem se obraća čitateljima. Osim toga taj predgovor sadrži vrlo zanimljive Vitezovićeve misli o hrvatskom književnom jeziku i o pravopisu. On razlikuje više narječja. Tako slovensko ili slovinsko, majdačko (između Save i Kupe oko Jastrebarskog), posavsko, podravsko, primorsko i kranjsko iz kojih je uzimao riječi samo da ne mora upotrebljavati tuđice iz latinskog, njemačkog i mađarskog jezika, izjavljujući da je dično ako se u jeziku imade više izvornih riječi za jednu stvar ili pojam. On dapače uvodi svoj zasebni pravopis i žali što su Hrvati mjesto glagoljice prihvatili latinicu od 23 slova, koja ne mogu »izreći vsaku reč jezika slovenskoga«. Obrazlaže zašto je svoju kroniku napisao samo do 1690. g. i obnavlja svoju molbu na svu gospodu, uglednike, gradske i krajiške časnike da mu odsada šalju historijat svoj i svojih predа kako bi mogao od 1690. do 1696. g. opisati događaje. Moli svakoga, kome je Bog dao razum i zna pisati, da bi popisao

sve stvari i događaje, koje su se za njegovog života dogodile da bi tako potomci znali kako su oni živjeli te da iz toga povuku pouku.

Taj Vitezovićev apel je imao djelomičnog uspjeha jer mu neki plemići stavljaju na raspolaganje svoje arhive, a barun Baltazar Patačić (1663–1713) je izgleda pod tim utjecajem napisao svoj »Diarium vitae« u kojem je ocrtao sve važnije događaje od 1687. do 1717. g. Na kraju svoje kronike Vitezović je dao vrlo karakterističan zaglavak (»Pridavak«) u kojem kaže da je uzeo na više mjesta ime »Slovin« i »Slovencev« i da to ime ne postoji samo u Slavoniji između Drave i Save već i od izvora Dunava do Crnoga mora i od Jadranskog mora do krajeva uz Sjeverno more.[904] On čak nabraja koji sve narodi govore ilirskim ili slovinskim jezikom; dapače taj govor proširuje i u Malu Aziju, navodeći da se i na turskom dvoru »našim jezikom služe«. Citira bulu Karla IV. u kojoj ovaj vladar zapovijeda njemačkim izbornicima da imaju svoje sinove naučiti njemački, latinski i slovinski. Zato Vitezović poziva svoju braću i prijatelje »Slovince«, kojima je Bog dao tako dičan jezik i slavnu domovinu »da sa svojim kripostima jezik proslave i domovinu prodiče«.

Vitezović je želio da njegova kronika[905] prodre do najširih slojeva naroda a građu je uzeo do 1578. iz Vramčeve kronike, jezički je popravio i znatno dopunio s Luciusom, Bonfiniusom, Istvanffyem, Tuberonom, Tomašićem i još nekim piscima i izvorima.

Daljnje izdanje Vitezovićeve kronike s dodacima zagrebačkog prebendara Stjepana Rafaja izašlo je 1744. g. a isusovac Nikola Laurenčić[906] (Krapina, 1707 — Zagreb, 25. IX. 1762)[907] nastavlja s izdavanjem iste kronike.

U međuvremenu Vitezović je objavio pjesme u čast vojvodine Kranjske i njenih dostojanstvenika, a krajem 1696. g. u zemaljskoj tiskari u Zagrebu objelodanjuje hrvatski kalendar za g. 1697. Pošto dosad nije pronađen ni jedan primjerak, ne zna se kakav mu je bio sadržaj, niti kakav je naslov nosio. Ta 1697. g. je posebno značajna u životu Vitezovića, u prvom redu zato što je dobio sina, a uskoro je bio izabran za tajnika konzistorija, sa zadatkom da provodi sve zaključke i odredbe Sabora i konferencije. Međutim, od ovoga posla ne bi ništa, jer se oživotvorenje konzistorije odgodilo i tako Vitezović ostade bez stalne službe i zarade. Ali imao je zadovoljstvo da je njegovim zauzimanjem u Beču car Leopold ponovo zajamčio Senjanima njihove povlastice, ugrožene od vojnih vlasti. Krajem 1697. izdaje kalendar za 1698. pod naslovom »Zoroast hervacki ali meszecsnik i dnevnik goszpodski i goszpodarszki«; tu sebe potpisuje »Radovan Javoriković«.

Godine 1698. Vitezović je ponovno u Beču zbog svojih Senjana i usput sastavlja pjesme u čast nekih tamošnjih uglednika.

U srpnju 1698. već je u Zagrebu gdje su izašla njegova »Fata et vota; sive opera Anagrammaton« koja nisu imala ni jedan novi anagramaton. Potkraj te godine objavljuje »Zoroast hervacki« za 1699. pod istim pseudonimom; tu je izašao i poučni članak: »Red i verszta kraljev hervatczkih pocsamssi od Ostrivoja«, izrađen po Popu Dukljaninu i Mavru Orbiniju.

Nakon dugog ratovanja s Turcima car Leopold je 26. I. 1699. sklopio mir u Srijemskim Karlovcima. Hrvati su prolili mnogo krvi u tome ratu i nisu mogli biti zadovoljni s takvim mirom jer su granice hrvatskog kraljevstva bile nepravedno određene.

[904] Šišić opširno iznosi kako »ideja o genetičkom jedinstvu svih Slovena veoma je stara« i citira čitavi niz Ritterovih »prethodnika u pogledu panslavenske ideje, od kojih je zaista i naučio identifikovati staro–ilirsko sa slovjenskim, a tako i to, da ime Sloveni (Slaveni) potječe od riječi slava, dakle Slaveni su gens Slavna, slavni rod ili narod Slave, kako je docnije i pisao« (gl. F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 39–41).

[905] Šišić kaže da »ova Ritterova kronika« ima dosta dragocjenih podataka, kojih drugdje nema, a čuo ih je budi od starijih ljudi, budi ih je sam doživio. Glavna joj je vrijednost u tome, što se Ritter u njoj prvi put jasno prikazuje kao potpun Sloven, upravo pansloven, uzevši čak ime Vitezović« (F. Šišić, o. c, JIČ (I/1–4, 39).

[906] G. 1762. s novim dodacima izašla je dakle treći put u Zagrebu ova kronika, koja seže također do 1762, tj. do smrti njenog nastavljača Laurenčića.

[907] A. Cuvaj, Građa... I, Zagreb ^{2}1910, 399

Po mirovnom ugovoru posebni austrijski i turski komesari trebali su markirati granicu do tursko–austrijsko–mletačke tromeđe. U tu je svrhu car imenovao za svoga komesara grofa Luigia Ferdinanda Marsiglija, a sultan za svoga kapidžibašu Ibrahima efendiju. Obojica su oko sebe imali brojnu pratnju.

Budući da je car Leopold priključio Marsigliju kao povjerenike nekolicinu gospode, koji su štitili interese gradačke komore i ratnog vijeća, smatrali su hrvatski velikaši da i oni moraju imati također svoga povjerenika koji će paziti na interese hrvatskog kraljevstva. Taj je zadatak povjeren Vitezoviću i on je tokom nekoliko mjeseci vrlo uspješno djelovao u toj pograničnoj komisiji.

Nakon podužih pregovora komesari Turske, Austrije i Venecije odrediše tromeđu na Medviđoj glavici na Debelom brdu (Lika), ali uz ogradu da se time ne ukidaju nimalo prava Leopolda na kraljevinu Hrvatsku i njezine oblasti. Tom prilikom je Marsigli povjerio Vitezoviću da izradi spomenspis u kojem bi imao točno odrediti što je Dalmacija, a što Hrvatska.

Već u rujnu je Vitezović dovršio ovaj spis s naslovom »Responsio ad postulata illustrissimo ac excellentissimo domino Aloysio Ferdinando comiti Marsiglio, sac. caes. reg. majestatis camerario, peditatus colonello, et ad limites totius Croatiae commissario plenipotenciario etc. Sub Dresnik 25. Septembris 1699.«[908]

Vitezovićev spomenspis podijeljen je na dva dijela. U prvom, manjem, govori o Dalmaciji, a u drugom, opširnijem, o Hrvatskoj. Služeći se Luciusovim »De regno« (osobito kartama) ustvrdio je da je ime Dalmacija nastalo u doba rimskog vladanja i to kao ime pokrajine. Prije toga vremena zvao se čitav ovaj kraj (s Panonijom) Ilirik, pa je stoga ovo ime starije od Dalmacije. Za propadanja ilirske države na tlu rimske Dalmacije nastale su Hrvatska i Srbija, a ime Dalmacije ostalo je samo u nekim mjestima na primorju, kao Zadru, Trogiru i Splitu.

U drugom dijelu opširno govori o Hrvatskoj s tim što njene granice određuje po Tomi Arhiđakonu. Navodi kako je već Lucius razlikovao tri Hrvatske: primorsku (maritima), zagorsku (mediterranea) i međurječnu ili savsku (interamnis sive Savia), kojima Vitezović još dodaje ovostranu (citerior) i onostranu (ulterior). Tako se Hrvatska sastoji od 5 oblasti koje se dijele na županije a ove opet na sučije (judicatus).

Primorska Hrvatska (maritima) zahvaćala je sve područje kojim teku rijeke s nekih gora u Jadran. Tako se prostirala na Hercegovinu, Crnu Goru sa Skadrom, Dubrovnik sa Stonskim ratom, sve otoke od Cresa do Lastova, zatim na župe: Cetinu, Livno, primorsku (sa Splitom i Trogirom), Klis, Sidragu, Bribir, Knin, Biograd, Nin, Liku, Krbavu, Bušku (Senjsku), Gacku i Vinodol. Zagorska ili međuzemska Hrvatska (mediterranea) obuhvaća predjel, kojim teku rijeke s gora u Savu, a dijeli se: na pravu ili užu Hrvatsku (propria Croatia) i na Bosnu, koja je od nje odijeljena Borovom gorom (Pini montes) i seže do Drine.

Međurječna ili savska Hrvatska (interamnis sive Savia Croatia), zvana Slavonija, na jugu se proteže do Save, a na sjeveru do Drave i Dunava (nekad do Mure). Ona ima ove županije: celjsku, varaždinsku (prije zagorsku), zagrebačku, križevačku, virovitičku, požešku, valpovačku i srijemsku hercegovinu.

Ovostrana Hrvatska (citerior Croatia) zahvaća: Istru i Kranjsku, a onostrana Hrvatska obuhvaća Srbiju koja se opet dijeli na Srbiju i Rašku.

Nakon prikaza hrvatskih oblasti Vitezović prelazi na njihovo crkveno uređenje i nabraja biskupije i nadbiskupije katoličke i pravoslavne crkve.

---

908 Ovaj spis (Pauli Ritter, Responsio et postulataa a Co. Lud. Ferd. Marsili de regno Dalmatiae et Croatiae, Dresnich 25. IX. 1699: S. A.), koji se je nalazio u Marsiglijevoj zbirci rukopisa u univ. biblioteci u Bologni (vol. 27–34) tiskan je u »Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu« 1901. g., str. 537–563, gdje su nabrojeni i svi Marsiglijevi spisi, koji se odnose na Hrvatsku i zemlje na Balkanu. No u tom Marsiglijevom fondu ima i nekoliko drugih Ritterovih rukopisa (Gl. Ludovico Prati, Catalogo di manoscritti Luigi Ferdinando Marsili, conservati nella biblioteka di Bologna, Firenze 1928, str. 162).

Iz čitavog njegovog razlaganja očita je tendencija da ukloni ime Dalmacija iz dotadašnje upotrebe i da sve oblasti u kojima stanuju Srbi, Hrvati i Slovenci proglasi Hrvatskom.

To je bilo u suprotnosti s njegovom prijašnjom tvrdnjom da su Hrvati, Srbi i Slovenci Iliri, zatim Slaveni (»Slovinci«), a sada ih sve stopi u Hrvate.

No Vitezovićev spis nije polučio svoju svrhu. Uslijed podmitljivosti bečkoga dvora u turske ruke su prešla utvrđena mjesta i bogati krajevi od Save do Vrbasa.

Nezadovoljstvo Hrvata zbog ovakvog čina našlo je odraza i u Vitezovićevoj elegiji koju je posvetio Marsigliju i predao mu je koncem srpnja 1700. godine.

U njoj se Hrvatska tuži carskom opunomoćeniku Marsigliju, što se nakon toliko godina ratovanja i pobjeda, mora pomiriti s Turcima i uz to im njegovim posredovanjem izručiti svoja mjesta. Boli je takav postupak jer je zločin neprijatelju izručivati svetinju. Ona nije navikla bez krvi prepustiti očinske zemlje već je uvijek odlučivao mač. Ali budući da je tako htio Bog a i kralj nalaže, ona se pokorava. Stoga neka Turčin (Thrax) zna, ako u išta vjeruje, da sve što ima, duguje caru. Da pak potomstvo ne bi mislilo da je Hrvatska ovo učinila iz straha ili zbog kakvog drugog uzroka, neka Marsigli bude svjedok, kolikom ona snagom i duhom raspolaže i da se Turčina ne boji. On je upoznao hrabar i vjeran narod, koji je svjestan kako se treba vladati prema neprijatelju i prijatelju. Teško je, ma i rođenom bratu, ustupiti mjesta i zemlje, gotovo polovicu kraljevstva, budući da je za njene sinove ionako malena zemlja. Ne žali Hrvatska što je on dao neprijatelju utvrdu pod Kostajnicom, jer su je Turci ionako sami sagradili, već joj se para srce od boli za slavnu utvrdu Dubicu i drevnu utvrdu Jasenovca. Ne smeta je što je izručena Gradiška, bogati gradovi srijemskoga polja. Kamo sreće da bi neprijatelj bio s time zadovoljan, kao i s Novim, Drežnikom i Popinom, koje iznova posjeduje. Ona se boji da neće Turci poštivati međe što ih je on s efendijom uglavio. Tiranin neće biti zadovoljan s ovim mjestima i tražit će naknadno još više. Kako blagi Bog i car hoće, tako neka bude. Hrvatska sumnja da će se mir sklopljen na određeno vrijeme održati i želi da bi Turska, pobijeđena poslije novoga rata, izručila Marsigliju ključeve Jajca i da on kao posrednik između neprijatelja i Hrvata povrati sve to Hrvatskoj. Stoga mu želi sretan put i kad opet dođe, neka Hrvatskoj povrati Bosnu, srijemska polja i zarobljenu Ramu.

I dok ovdje Vitezović izražava nadu da će Hrvatska doći do svojih starih posjeda, u drugoj knjižici, dotiskanoj siječnja 1700. uzeo si je za cilj da Hrvatsku prikaže onakvu kakva je bila prije nego što su Turci raskomadali njen teritorij.

Ova vrlo važna knjižica izašla je pod naslovom »Croatia rediviva, regnante Leopoldo Magno Caesare, deducta ab Eq. Paulo Ritter, Zagrabiae (1700)« na 40 stranica (sasvim na stražnjoj strani korica bio je tobožnji grb staroga Ilirika: šesterokraka zvijezda i polumjesec).

U posveti caru Leopoldu i njegovom prvorođenom sinu Josipu, »kraljevima čitave Hrvatske«, Vitezović kaže da je ovu pripravnu radnju ili prospekt za veliko djelo sastavio s velikim trudom iz raznih autora i u njoj razlaže detaljno o hrvatskom imenu i što je Bog darovao hrvatskoj zemlji. Posveti je dodao i poziv na sve staleže »staroga i novoga Ilirika« moleći ih da mu pošalju građu za njegovu stematografiju. Zatim je napisao pripomenu u stihovima, kojom upućuje svoje djelo u sve ilirske zemlje od izvora Dunava do Crnoga mora i od Jadrana do Ledenog mora želeći da ova knjižica stigne u sve gradove i plemićke dvorove i neka im bude podsjetnik da mu pošalju sve što je vrijedno (kao grbove, pečate) da izda što prije svoje djelo o ilirskim grbovima.

Sam pak »Prodromus in Croaciam redivivam« na 32 strane[909] je kao uvodna radnja u veće djelo, a ima svrhu da prikaže prijašnju prostranu Hrvatsku, za razliku od sadašnje i da izbriše poseban pojam Dalmacije.

[909] Šišić piše da ovaj spis »ima svega 32 stranice teksta i 8 stranica uvoda u kvartu« (F. Šišić, o. c, JIČ, I/1–4, 44).

Vrlo je obilna građa kojom se Vitezović služio. Tako je on pored Luciusova djela upotrijebio grčke i rimske pisce, bizantske, franačke, langobardske i mletačke izvore, kao i suvremene pisce. U znatnoj mjeri se je koristio i domaćim piscima (Pop Dukljanin, Mrnavić, Orbini, Lukarević, isusovac Mikalja, Juraj Baraković, Bračanin Ivan Ivanišević, Vitezovićev suvremenik i zadarski kanonik Ivan Zanotić).[910]

Ovdje on nadmašuje sva svoja prijašnja djela u pogledu dokazivanja koja je prostranstva Hrvatska obuhvaćala.

Na temelju mnogobrojnih navoda (citata) iz raznih pisaca Vitezović tvrdi da je Hrvatska obuhvaćala cijeli rimski Ilirik osim Recije i dijela Norika, te Ahaje i egejskih otoka. Ovu Hrvatsku on dijeli po toku Dunava na dva dijela, tj. na južnu i sjevernu. Južnu dijeli na Bijelu i Crvenu, kojima ispravlja granice. Bijela se dijeli na primorje (maritima), zagorje ili međuzemlje (mediterranea), medurječje (interamnia) i na planinsku Hrvatsku. Ove se inače zovu Dalmacija, sadašnja Hrvatska (Croatia moderna), Slovenija (Slovinia propria) i Norik ili stara Japodija. Crvena Hrvatska se sastoji iz Srbije, Makedonije, Bugarske i Trakije (Odrysia).

Sjevernu Hrvatsku dijeli na venedsku (venedicam), sarmatsku (sarmaticam) i ugarsku (ungaricam). Napominje da će o svakoj pojedinoj kao i o sastavnim dijelovima govoriti u posebnim knjigama i poglavljima.

Iako se na prvi pogled čini kako se ovdje izneseni Vitezovićevi izvodi podudaraju s onima u spomenici Marsigliju, ipak se nakon boljeg promatranja opažaju dosta velike razlike. Tako mjesto »ovostrane Hrvatske« (citerior Croatia) i »onostrane« (ulterior), sada uzima nazive: »planinska Hrvatska« (Croatia alpestris) za Kranjsku, Korušku i Štajersku, te »crvena Hrvatska« (Croatia rubea) za Srbiju sa Raškom, kojima je pridodao Makedoniju, Bugarsku i Trakiju.

Iako Vitezović zna da se ove pokrajine razlikuju po zasebnim granicama, imenima, grbovima, pučkim običajima itd., on čvrsto zastupa gledište da je to jedan te isti narod, tj. ilirski, slavenski ili hrvatski i oni su po njemu svi Hrvati.[911]

Što se tiče Dalmacije on i dalje ostaje pri svojoj ranijoj tvrdnji, tj. ponavlja ono što je rekao u već navedenoj spomenici: ako se održalo ime Dalmacija za neke primorske gradove (Zadar, Split, Trogir), ona ne predstavlja posebnu pokrajinu već dio Hrvatske, što dokazuje citatom iz Tome Arhiđakona.

Taj Vitezovićev spis[912] postigao je svoju svrhu i izazvao veliku pažnju, naročito na bečkom dvoru, gdje se je tragalo za novim dokazima da dalmatinsko zagorje (Knin, Sinj itd.) pripada Hrvatskoj, tj. kruni sv. Stjepana, a ne Dalmaciji. Naime, Venecija je sebi i mimo ugovora s Leopoldom od 1684. g. svojatala, a i držala pod svojom vlašću neke gradove kao da pripadaju Dalmaciji.[913] Stoga su ugarska

[910] Tj. Ivan Zanotti Tanzlinger.

[911] Ritter je, po Šišiću koji se poziva na istovjetno izraženo mišljenje Vj. Klaića, »polazio s gledišta, da je svima Slovenima bilo nekoć zajedničko ime Hrvati« i kako »je bio uvjeren, da u svim ovim zemljama živi samo jedan jedini narod ilirski ili slovinski (slavenski) ili hrvatski, inače razdrobljen u mnoštvo osobitih plemena, koja govore tek različite dijalekte jednoga istoga ilirskoga ili slovinskoga (slavenskoga) ili hrvatskoga jezika« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 45, 46).

[912] Prema Šišiću ovaj je spis »svojom sadržinom, a još više svojom tendencijom, jedan od najznačajnijih spisa u ranijoj hrvatskoj historiografiji. To je prvi hrvatski historijski rad u službi aktuelne politike, u isti mah i naučni rad i patriotski istup«, te »plameni protest protiv Karlovačkog mira, koji je tako nemilosrdno i nepravedno prikratio Hrvatsku za njene drevne teritorije« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 44).

[913] Naime, Venecija je 1684. prema sklopljenom sporazumu izjavila da je spremna od ubuduće osvojenih teritorija ustupiti caru Leopoldu sve što je nekoć pripadalo kruni sv. Stjepana ili bolje reći Hrvatskoj. No nakon mira u Srijemskim Karlovcima Venecija je zaboravila na ovu svoju obvezu i 1700. zaokružila svoj tzv. »acquisto vecchio« novim tekovinama »na račun nekadašnje srednjevjekovne hrvatske teritorije i na njih protegnula ime 'Dalmacije', na tešku žalost i srdžbu hrvatskih staleža, koji su se nadali da će bar Knin, staru hrvatsku prijestolnicu, opet sjediniti s materom zemljom«, kaže Šišić, pozivajući se u pogledu bečko-mletačkih pregovora na rad Bidermanna iz 1889. g. (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 43 i bilj. 40).

dvorska kancelarija, kao i austrijska tajna dvorska kancelarija pa i sam car Leopold I.[914] usred toga spora sa Serenissimom primili s velikim zadovoljstvom ovaj Vitezovićev spis.

Da bi ga sasvim iskoristio u svoje svrhe car mu je 20. XI. 1700. pismeno naredio budući »da se iz stanovitih i zamašnih razloga čini njegova nazočnost za podavanje nekih obavijesti prijeko potrebna... sva pisma i isprave, koje označuju i utvrđuju međe i granice kraljevine Hrvatske« a koje on ima kod sebe neka donese i bez odlaganja dođe u Beč.[915]

Nije čudo što se Vitezović silno obradovao carevom pismu i što se odmah odazvao pozivu te 13. XII. pošao s jednim slugom preko Varaždina i Ugarske u Beč. Usput je imao nekih nezgoda, ali sve se sretno svršilo i u Beč je stigao 20. XII. Nakon kratkog predaha zaredao je po gradu da se pokaže raznim uglednicima na dvoru. Posjetio je vrhovnog kancelara grofa Julija Friderika Bucellenija, koji mu je usmeno izložio što car od njega želi. Zatim mu je rekao da je on zadužen da se brine o njemu kao i da prima spise i spomenice koje je Vitezović prikupio.

Istodobno — koncem travnja 1701. — dotiskano je u Beču njegovo djelo »Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio, et restitutio[916] authore Equite Paulo Ritter« koje je posvetio Bucelleniju, dodavši na stražnjoj strani naslovnoga lista njegov grb.

Ta stematografija ima 87 strana. Od 1. do 56. strane nacrtan je po jedan grb zemlje ili oblasti s natpisom i opisom grba u dva distiha.

Od 57. do 87. napisan je tumač grbova uopće i svakog grba napose. Na kraju tumača Vitezović je dodao da će objelodaniti grbove zapadnih ilirskih pokrajina s opisom zemalja i običaja slavenskih plemena u započetom djelu »De aris et focis Illyriorum«. Na 88. strani tuži se na tiskaru i bakroresce i navodi tiskarske pogreške, a na str. 89. štampana je pjesma viteza Nikole Garzie de Londonio koji uzdiže i hvali Vitezovića i njegovo djelo.

U toj stematografiji ima 56 grbova pokrajina i oblasti koje su obuhvaćale, po Vitezoviću, Ilirik. (U onom rukopisnom spisu od 1694. čak su 72 grba). Na prvoj strani je grb cijeloga Ilirika (šesterokraka zvijezda i polumjesec) i grb srpskog carstva Nemanjića (orao s dvije okrunjene glave), a iza njih se nižu po abecedi grbovi pojedinih zemalja i oblasti: Albania, Austria vetus, Austria hodierna, Besarabia, Bohemia, Borussia, Bosna, Bulgaria, Carinthia, Celtae, Carniolia, Creta, Croatia, Chulmia, Cumania, Dacia, Dalmatia, Dardania, Epirus, Graecia, Hercegovina, Japodia, Istria, Libur-

---

914 Na bečkom dvoru se je još uvijek išlo za tim »da se kod mletačke vlade izdejstvuje, da mu dobrovoljno ustupi čitavo dalmatinsko Zagorje između Zrmanje i Cetine s Kninom i Sinjem, stečenim Karlovačkim mirom«, piše F. Šišić (o. c, JIČ I/1–4, 46).

915 Gl. i F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 47 i bilj. 45

916 U Sveučilišnoj biblioteci u Bologni se čuva u ostavštini grofa Luigi Ferdinanda Marsiglija i spis od 1694. g. pod sign. Codex 103, koji je našao A. Matkovski. Taj spis nosi naslov »Regnorum et provinciarum *illyricorum* (sic! S. A.) insignia genuina«, a između 30. i 31. strane ima novi naslov »Magnatum et nobilium quorum Croatiae regum insignia«. Grbovi u ovoj Stematografiji (kako ju je prozvao Matkovski) su u boji i sređeni su po nekom sistematskom redu tako da je na listu I. grb Nemanjića, na V. grb Dalmacije, na VI. Hrvatske, na VII. Slavonije, na IX. Bosne, na X. Srbije, na XVII. Bugarske i na XVI. listu grb Makedonije. Tu je po mišljenju Matkovskog Vitezović napravio »ogromna greška, koja potoa ostavila dlaboki posledici sé do denes«, tj. on je zamijenio bugarski i makedonski grb i tu je grešku prenio i u tiskanu Stematografiju od 1701. g. Tako isto, slijedeći Vitezovića prenio je ovu pogrešku i Žefarović (1741). Inače razlika između ove rukopisne Stematografije od 1694. i tiskane od 1701. g. jest u tome što u prvom spisu ispod grbova nema nikakvih stihova, koji objašnjavaju pojedini grb (A. Matkovski, Grbovite na Makedonija (Prilog kon makedonskata heraldika), Skopje, 1970, 111–113). I dok, dakle, Matkovski sebi pripisuje otkriće ovoga rukopisa u ostavštini grofa Marsiglia u Bologni, evo što je rekao za taj spis Vj. Klaić (1914): »U ostavštini Marsiglijevoj imade još i treće rukopisno djelo o ilirskim grbovima (Regnorum et provinciarum *illycarum* (S. A.) insignia genuina; — contiene 72 scudi d'arme miniati), koje mu je svakako pribavio Ritter, pa stoga nema ni najmanje sumnje, da je i on to djelo poznavao« (Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713), MH, Zagreb, 1914, 155). To znači da Klaić smatra da ovo nije spis Rittera tj. neka vrst njegove rukopisne stematografije.

nia, Lodemeria, Macedonia, Moesia, Moldavia, Moravia, Moscovia, Pannonia, Polonia, Ragusa, Rama, Rassia, Romania, Russia, Scythia, Serblia, Silesia, Sirmium, Slavonia Danubiana, Slavonia Maris Balthici, Slavonia moderna, Stiria, Thessalia, Thracia Odrysiorum, Thracia Romanorum, Transylvania, Triballià, Turcia, Valachia, Venetia i Ungaria.

Vrlo je zanimljivo što Vitezović ovdje donosi i grbove zemalja koji već odavno nisu postojali (Liburnia, Moesia, Thracia itd.), pa se služi nekim proizvoljnim dokazima da ih učini vjerodostojnima. U toj stematografiji ima pravih i izmišljenih grbova. Pravih je 24, a izmišljeni su oni koji se odnose na starorimske pokrajine i balkanske oblasti (npr. grb Ilirika, Turske). Neke je pak grbove uzajmio ili zamijenio od drugih zemalja (npr. za staru Panoniju uzeo je grb tadašnje Ugarske). Potpuno su izmišljeni: grb nemanjićke države, Bugarske, Huma, Hercegovine, Makedonije,[917] Raške, Srbije, Tesalije i dr.

Da bi osnažio svoje navode, Vitezović se poziva na pisce kao npr. Münstera, Gerharda Mercatora, Orbinija i na neki rukopis koji je našao, a služio se je i drugim djelima.

Unatoč tome što je ova stematografija puna historijskih netočnosti i što je autor pri tumačenju grbova unio mnogo fantazije ona ipak ima svoju vrijednost, jer se za određivanje jednog broja grbova pisac služio izvorima prve ruke, tj. pečatima, novcima i kamenim spomenicima. Kao prvo sustavno tiskano djelo ove vrste donedavno je smatrano jedinim izvorom i putokazom u heraldičkim pitanjima. Njime su se služili naročito Srbi pa ju je Hristofor Žefarović[918] preveo na slavenosrpski i izdao zajedno s grbovima 1741. g. u Beču.[919]

Tek što je prošao mjesec dana otkad je Vitezović predao Bucelleniju svoju stematografiju, on ponovo dolazi kod njega u svibnju 1701. g. sa spomenicom, posvećenoj caru Leopoldu »kralju čitave Hrvatske« (rukopis ove radnje nije se ni do danas pronašao nego je jedino sačuvan njen koncept ili bolje rečeno diktat). Naslov ove spomenice je »Regia Illyriorum Croatia sive Croatia redidiva« čiji sami tekst zaprema 45 listova ili 90 strana.[920] U predgovoru ili uvodu Vitezović govori koliko je težak njegov položaj da po kraljevom nalogu odredi i utvrdi granice Hrvatske, jer domaći o tome nisu ništa ili bolje rečeno malo su pisali, a stranci površno i zbrkano. Osobito se obara na Luciusa koji je u svome »De Regno« nastojao uspostaviti Dalmaciju, taj sastavni dio Hrvatske, na njenu štetu kao i njenog kralja. Ali on će dokazati da je Hrvatska imala one granice koje je Svetonije pridijelio Iliriku. To znači na zapadu Italiju i dio Norika, na istoku Makedoniju i donju Moesiu (Mysia), na jugu Jadransko more i na sjeveru Dunav. Ova Hrvatska se dijelila općenito na Bijelu i Crvenu. Crvena je poslije imala svoga vlastitoga kralja, te je u velikome svome dijelu primila imena Srbije i Raške.

Bijela pak, iako je stvorila kraljevstvo Rame–Bosne i njom raskomadanom vladaju razni vladari, ipak je svoje vlastito ime Hrvatske (Hyrvatiae) vječno sačuvala. (Ovo samo ime »Hyrvatiae sive Chroatiae« i plemenito dostojanstvo staroga Ilirika dosta potvrđuju.) On će to dokazati suvremenim brojnim piscima i ugledom najvećih vladara, da nema nikakve Dalmacije.

U tom spisu Vitezović se ograničuje na onu Hrvatsku koja je osnovana na tlu starog Ilirika i kojom su vladali narodni vladari, a kasnije hrvatsko–ugarski kraljevi. On joj određuje i granice, služeći se

---

[917] Gl. opširni opis toga grba u Vitezovićevoj stematografiji od 1701. u knjizi A. Matkovski (o. c, 113–118).

[918] Hristofor Žefarović (umro u Moskvi 18. IX. 1753), zograf, ikonopisac, bakrorezac, kaluđer, trgovac i prvi makedonski heraldičar. Smatralo se da je on Bugarin ili Srbin sve dok Veljko Petrović nije napisao u Stanojevićevoj enciklopediji da je Makedonac. Po svoj prilici je iz Dojrana (gl. opširno o njemu: A. Matkovski, o. c, 121–129).

[919] Cijeli naslov ovoga djela glasi »Izobraženie Oružii illuriičeskihъ autoromъ Paulomъ Ritteromъ v dielekte latinskomъ«. Izdanoe na svetъ i po ego uvaždeniju na slaveno serbskii jazikъ prevedenoe o. h. ž. ill. ob. zog. 21. oktomvri 1741. godina v viennie« (A. Matkovski, o. c, 125).

[920] Koncept ove radnje se nalazi u zborniku u današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Osim ove spomenice u tom zborniku ima i više dodataka (additiones) kao npr. brojnih historijsko–geografskih bilježaka o slavonskim i hrvatskim županijama. Nekoć mu je bila signatura: M–S. 31. B. 15 (Vj. Klaić, o. c, 150, bilj. 1), a danas mu je signatura: R–3570 s naslovom »Regia Illyriorum Croatia« (gl. Izložba djela Pavla Vitezovića 1652–1952. Zagreb, 1952, 22).

starim, srednjovjekovnim i novovjekovnim historičarima i geografima. Naročito se koristi Tomom Arhiđakonom za granicu Hrvatske na zapadu prema Koruškoj, a za južnu i sjevernu granicu navodi Trpimirovu ispravu od 852. g. Za istočnu granicu služi se Popom Dukljaninom koji hrvatskom (slovinskom) kraljevstvu pribraja Srbiju.

Odredivši ovako granice Hrvatske opisuje njenu razdiobu na Bijelu i Crvenu te njene dijelove, a govori i o nekim važnijim događajima. Potanko raspravlja o onom dijelu Bijele Hrvatske koju s Luciusom naziva »primorska Hrvatska« (Croatia maritima). Citatima iz mletačkih pisaca pokušava dokazati da talijanski pisci nisu primorske otoke i gradove pribrajali Dalmaciji već Liburniji i Iliriku, pa i Slavoniji.

Na kraju ovog memorijala, Vitezović predlaže da kralj Leopold mjesto pojedinih kraljevinâ Dalmacije (čije je ime postalo isprazno), Slavonije, Rame i Srbije upotrebljava naslov kralja »čitave Hrvatske«, budući da taj naslov svu obuhvaća i jer su se njime nekada služili knezovi i kraljevi čitavoga onog kraja.

Nije poznato kakvo je djelovanje imao memorijal na carskom dvoru. Zna se samo to da je trebalo dosta vremena dok je cenzuriran od kompetentnih lica i predan na najviše mjesto.

U to doba Vitezović živi oskudno, ostao je bez novaca i razbolio se je, te se ponovo obraća poslanicom Buccelleniju i drugim uglednicima za novčanu pripomoć. Iako bolestan, sastavio je novi memorijal u kojem je razložio sva prava i prihode kraljevskog fiska u Hrvatskoj i Slavoniji (i ovaj je spis izgubljen ili zametnut). Bečka dvorska komora je taj memorijal predala na ocjenu tridesetničaru u Varaždinu, s tim da isti pismeno iznese svoje mišljenje.

Takav postupak je uvrijedio Vitezovića, ali nije mogao ništa učiniti jer je imao dosta protivnika, a medu njima i Matiassovskog, njitranskog biskupa i ugarskog dvorskog kancelara. Svi oni su ometali da se Vitezović imenuje dvorskim savjetnikom. Videći da mu na sve strane čine zapreke obrati se caru (26. VIII. 1701) opširnom poslanicom u stihovima u kojoj je izložio sva svoja stradanja kao i poslove izvršene po njegovom nalogu. Tuži se da mu ugarski kancelar priječi put do cara, zatim mu zahvaljuje na naslovu dvorskog savjetnika, moli ga za pripomoć da se može izdržavati i na kraju izražava želju da ga car primi u audijenciju. Koliko je u svojoj molbi uspio, nije poznato.

Međutim, preko svojih prijatelja je postigao da mu kralj naloži da, s obzirom na onaj memorijal kraljevskog fiska u Hrvatskoj i Slavoniji, putuje po tim zemljama i pretraži sve arhive, svjetovne i crkvene a također i privatne, da iz njih skupi podatke i isprave »koje bi se ticale prava svete krune ugarske i granice kraljevine Hrvatske«.[921] U tu svrhu mu je car Leopold izdao iz Ebersdorfa (nedaleko Beča) 15. IX. 1701. dva »otvorena« pisma. Prvo je upravljeno na sve hrvatske staleže, tj. na sve biskupe, kaptole, samostane, velikaše, plemiće, slobodne gradove i općine u Hrvatskoj i Slavoniji s preporukom i naređenjem da »dvorskom njegovom savjetniku« (consiliario nostro aulico) Pavlu Ritteru otvore i stave na raspolaganje sve svoje arhive i biblioteke. Car to od njih zahtijeva radi Ritterovih studija »o pravima svete krune našega kraljevstva Ugarske ili o granicama kraljevine Hrvatske (iura sacrae coronae regni nostri Hungariae aut regni Croatiae limites tangentium)«.[922]

Drugim pismom car se obraća samo na kaptole (zagrebački, čazmanski, senjski, novljanski) kao i na predstojnike samostana. Obavještava ih da će kraljevski odvjetnik Stjepan Hrabovsky u poslu kraljeve krune i probitaka obavljati neka istraživanja (inquisitiones), te će tom prilikom preslušavati razne osobe crkvenog i svjetovnog staleža, plemenitaše i ostale. Te njihove izjave i iskaze on će vjerodostojnim načinom i pismeno utvrditi. Stoga kralj poziva navedene kaptole i samostane da pošalju svojega člana za svjedoka pri svakom pojedinom slučaju. Tim istragama će uvijek prisustvovati i po jedan kraljevski čovjek kao svjedok i to jedan od onih koje on ovdje spominje (među njima

921 Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713), 3–164.
922 F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 48

je kralj naveo i Antuna Rittera). Nakon svakog obavljenog posla napisat će kaptol ili samostan, čiji je član sudjelovao pri tome činu, točan i opširan izvještaj, potkrijepljen običnim i vjerodostojnim pečatom, pa će onda taj u obliku isprave predati u ruke vjernom Pavlu Ritteru, zlatnom vitezu sv. Jurja, dvorskom savjetniku za njegovu daljnju upotrebu.

Vitezović je s ovim mogao poći u Hrvatsku. Ali kao i dotad najveću zapreku mu je činila nestašica novca. Ipak nekako se domogao sredstava i na Božić 1701. došao u Zagreb, tjelesno i duševno oslabljen.

No uskoro se je u tom gradu, po starom običaju dobro snašao i stupio u uske veze sa zagrebačkim biskupom Seliščevićem kojemu je ranije pomogao u sporu između zagrebačke i pečujske biskupije zbog crkvene pripadnosti požeške kao i dijela virovitičke županije. Sprijateljio se i s ostalim uglednicima, počam od bana pa naniže, preko pismenih čestitaka i pjesničkih poslanica.

Kad je po zadatku kralja počeo istraživački rad u arhivima, nailazio je na zapreke, jer mu se spočitavalo da radi protiv pravâ kraljevstva (adversum regni iura). Stoga se Vitezović žalio kancelaru Buccelleniju (6. III. 1702), kako mu mnogi zavide što je upravo njemu taj posao povjeren, te da radi za korist cara i kralja. Čak su ga se stali neki njegovi dotadašnji prijatelji kloniti, gledajući u njemu »kraljeva čovjeka« i otvoreno mu sprečavati pristup u staleške arhive, naročito u arhiv zagrebačkog kaptola.[923] Od toga vremena dalje, piše Šišić, Ritter je »postajao sve sumnjiviji i zazorniji hrvatskom plemstvu, pa ga je to po prirodi same stvari prisiljavalo da se i on sa svoje strane uzeo sve tješnje prislanjati uz bečki dvor, očekujući jedino od njega da mu konačno osigura život u starosti«.[924]

Ritter je 1702. g.[925] u Zagrebu izdao i »Stemmatographiae Illyricanae liber primus«[926] (IV + 81), zapravo to je novo, popravljeno i umnoženo izdanje bečkog tiska o ilirskim grbovima. To je djelo posvetio »slavnim staležima i redovima čitave Hrvatske«. U posveti naglašava da je to djelo dokaz njegove ljubavi prema slatkoj domovini i moli staleže da ga milostivo prime. Na kraju pak knjige dodao je patriotsku elegiju nekadašnjeg hrvatskog notara Ivana Zaknardija, koju je ovaj ispjevao Hrvatskoj (Illa ego Slavonia ac iam dicta Croatia tellus). Čini se da se ovim htio opravdati pred njima, da nije istina da radi protiv pravâ hrvatskog kraljevstva.

U međuvremenu je putovao po Hrvatskoj i pregledavao arhive (Senj, čazmanski arhiv), te čak pokušavao preko bečkih mogućnika postati veliki kapetan u Lici i Krbavi. No njegove se želje u tome smislu nisu ostvarile; to mjesto je dobio barun Franjo Andrija Oberburg. Usporedo s ovim poslovima Vitezović i dalje radi na književnom polju spremajući se izdati svoje pjesničko–historijsko djelo »Plorantis Croatiae saecula duo«, koje je započeo pisati još 1700. a dovršio ga je u rukopisu sredinom 1701. g. Kad je djelo bilo pregledano, on ga je u siječnju ili početkom veljače 1703. tiskao pod navedenim naslovom.[927] (VIII + 96 strana) i posvetio grofu Ivanu Ferdinandu Herbersteinu, potpredsjedniku dvorskog ratnog vijeća u Grazu.

923 Vj. Klaić, o. c, 165–172

924 F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 48, 49

925 Da li je u Zagrebu tiskano djelce »Priricsnik, aliti razliko mudrosti cvitje«, posvećeno grofu Coblenzu, kraljevskom komorniku i prvom komorniku nadvojvode Karla (18. II. 1703) o tome raspravlja Vj. Klaić (o. c, 172) i priklanja se 1702. g., dok se V. Putanec ipak opredjeljuje za 1703. g. (Izložba djela Pavla Vitezovića, 9). Inače u posveti navodi Ritter da je sva svoja razasuta hrvatska prirečja, izdana dosad anonimno, skupio i razdijelio u 8 poglavlja. Osobito je zanimljiv njegov hrvatski predgovor upućen čitaocu u kojem raspravlja o načinu pisanja. No i ovdje nije dao ništa novo već samo ono što je prije tiskao u kalendarima za g. 1696–1702. g. (Vj. Klaić, o. c, 172–174).

926 Gdje se sve nalazi ova »Stemmatographia« u Zagrebu gl., »Izložba djela Pavla Vitezovića«, 20, 21.

927 Zapravo naslov je »Plorantis Croatiae saecula duo, Carmine Descripta ab Equite Paulo Ritter s. c. r. Maj. Consilario«. Jedan primjerak se čuva u Nac. i sveuč. biblioteci u Zagrebu (R. 2565). Ovo djelo je pretiskano u »Calendarium Zagrabiense« posljednjih godina 18. st. (Knjižnica HAZU R 1098 i R 521, ali nepotpuno). Tu je svako stoljeće razdijeljeno na nekoliko sekcija, čega nema u originalu (Izložba djela Pavla Vitezovića, 21). Isto djelo je htio ponovno tiskati književnik A. Baričević (Vl. Dukat, O knjizi i naučnom radu Adama Alojzija Baričevića (1756–1806), »Rad« JAZU 224, Zagreb, 1921, 90).

U posveti napominje da su ga na izdavanje ove knjige ponukale sve one nevolje koje je Hrvatska u toku dva prijašnja stoljeća propatila, jer je njeno stradanje zavrijedilo da ju oplakuju ne samo njeni stanovnici već i cijeli kršćanski svijet. On želi grofu dugi život i da dočeka čas kad će mu moći predati knjigu o sretnijoj Hrvatskoj od ove. Iza posvete slijedi predgovor čitateljima, u kojem raspravlja o novim pismenima za hrvatske glasove, koje latinski jezik ne poznaje, a on ih je sam iznio i upotrijebio pri tiskanju. Ujedno napominje da je sve to jasnije izložio u svojoj ilirskoj ortografiji ili nauku, kako se imaju hrvatski glasovi pisati latinskim znakovima.

Od 1. do 52. strane »Plorantis Croatiae saecula duo« govori se o događajima u 16. stoljeću (1501–1600) a od 52. do 90. str. nabraja zgode i nezgode u 17. stoljeću (1601–1700). Događaji teku kronološkim redom, a ispuštaju se godine u kojima se nije ništa značajno dogodilo. Najviše se opisuju stoljetne i neprekidne borbe s Turcima, s Venecijom, unutarnje smutnje i nesreće (potresi, glad, kuga itd.). Također govori o životu pojedinih velikih hrvatskih muževa, i pritom ne zaboravlja ni sebe (npr. govori čak o svome rođenju). U tzv. uvodu u ovo djelo prizivaju se bogovi neka kažu što je nesretna Hrvatska njima učinila te ih razljutila da ni u ratno ni u mirno doba ne osjeća nikakvu utjehu. Moli ih da joj barem dozvole nabrojiti svoje posljednje jade i da ih suzama ublaži, pa će onda lakše podnijeti nove boli sljedećeg stoljeća.

Nakon što je opisao propast Bosne (1463) i krbavsku bitku (1493), gdje je poginulo brojno hrvatsko plemstvo, nastavlja s iznošenjem događaja u svakoj godini. Opis završava Karlovačkim mirom, kad se je odlučivalo o sudbini Hrvatske bez njezinog sudjelovanja. Kad su se određivale granice, ona je morala predati pobijeđenom neprijatelju plodne krajeve i novosagrađene utvrde (Kostajnica, Dubica, Jasenovac, Gradiška, Doboj) da mu uskoro bude otvoren put za provalu u njene pokrajine.

U zaglavku, nakon što se je Hrvatska izjadala, moli višnje bogove da budu milostivi prema hrvatskom narodu i njoj da ih uzmogne hvaliti bez kraja i konca.[928]

Vitezovićev suvremenik Franjo Josip Vernić naveliko je pohvalio ovo djelo. Naime on je u svojoj popratnoj pjesmi »Plorantis Croatiae« napisao da je Ritter stvorio »veliko djelo, koje je svjedokom velike ljubavi prema domovini, za koju je mnogo pisao i radio« (fecit opus magnum, magni quod testis amoris in Patriam, pro qua multa scripsit et equit).

Vj. Klaić se pita gdje da se uvrsti ovo djelo i opredjeljuje se da se prozove »pjesničko–historijskim djelom« u kojem su zanosno »ali vjerno i istinito prikazana dva stoljeća mukotrpne Hrvatske ili *herojsko doba hrvatskoga* naroda.«[929]

Prihvaćajući mišljenje Klaića o istom djelu Šišić kaže da je Ritter »htio da ovom kronikom hrvatskoga naroda u XVI. i XVII. st. (1501–1700) dade oduška svojoj velikoj boli u pjesničkoj formi i da prikaže potanko što je sve nevoljna Hrvatska propatila od Turaka puna dva stoljeća, pa da se onda vidi kolika joj je nepravda učinjena mirom u Karlovcima a još više komisijom za razgraničenje«. To »je djelo jedan od najboljih Ritterovih *historijskih* spisa, u kojem se u heksametrima nižu hrvatski događaji, u prvom redu stalni bojevi sa Turcima na granici. Naročito podaci iz XVII. st. ističu se velikom pouzdanošću, jer ih inače drugdje ne nalazimo, imaju oni i znatnu historijsko–izvornu vrijednost«, ovako završava svoju ocjenu Šišić.[930]

Fr. Švelec, komentirajući sadržaj »Plorantis Croatiae saecula duo« (»Dva stoljeća plačuće Hrvatske«) dodaje da »ni to nije pravo povijesno djelo«. Pisano je »doduše pjesničkim slogom« ali »nije pak ni poezija, jer je stihovima nizana građa bez ikakva pjesničkog zamaha«. To je »i opet povijesno–pjesničko djelo u kojem nema dovoljno povijesnog pristupa ni pjesničke fantazije, ali je napisano u strasti

928 Vj. Klaić, o. c, 175–178, 187, 188, 181–187
929 Vj. Klaić, o. c, 187
930 O. c, JIČ I/1–4, 49

borbe za tadašnji integritet Hrvatske, bez obzira na to što su mu pojmovi o narodno–nacionalnim pitanjima bili nejasni i mutni«.[931]

U doba kad je objelodanjeno to djelo Vitezović živi od svojih godišnjih 250 forinti koje je primao kao upravitelj tiskare, a i od onoga što je kao pisac mogao zaraditi.

Bečki dvor ga je sasvim napustio, jer se prestao zanimati pitanjem granica Dalmacije i Hrvatske, a svu svoju pažnju obratio je ratu za španjolsku baštinu (1701–1714) i buni Franje II. Rakoczya u Ugarskoj.

Početkom 1703. g. u Hrvatskoj su se dogodile neke promjene i u crkvi i u upravi. Naime, na mjesto pokojnog biskupa Seliščevića došao je dotadašnji senjski biskup Martin Brajković, Ritterov zemljak i suradnik, a na bansku stolicu umjesto također pokojnog Batthyanya postavljen je grof Ivan Palffy (15. I. 1704), koji je pretežno bio odsutan iz Hrvatske (uslijed rata u Ugarskoj), te ga je zamjenjivao grof Petar Keglević kao banski namjesnik, također Vitezovićev prijatelj.

Sredinom 1703. g. Vitezović je dotiskao novu omašnu raspravu o sv. Ladislavu koja je izašla na javnost početkom 1704. pod naslovom »Natales D (ivo) Ladislavo Re (gi) Slavoniae apostolo restituti« na 49 strana.[932] Pišući ovaj spis Vitezović je imao za cilj rasvijetliti podrijetlo i mjesto rođenja ugarskog kralja Ladislava, osnivača zagrebačke biskupije kojeg on naziva apostolom Slavonije. Na temelju brojnih izvora i priručnih djela pokušao je dokazati da je sv. Ladislav (tj. Vladislav) podrijetlom iz hrvatske kneževske ili kraljevske obitelji, a ne od Arpadovića, te da se je rodio upravo u gradu Gorici ili Steničnjaku na jugu Kupe u Goričkoj županiji.

Zanimljive su Vitezovićeve tvrdnje kada dokazuje da je Ladislavov pradjed bio Ilir ili Hrvat i da je identičan s Mihajlom, kojeg mletački anali oko g. 920. zovu »dux Sclavorum«. Ladislavov otac Bela bio je hrvatski kralj, a Ladislavov brat Gejza hrvatski ban za vrijeme vladanja kralja Petra Krešimira.

Za tezu da je pak sv. Ladislav hrvatskog porijekla i da se upravo u Hrvatskoj rodio, Vitezović navodi 19 dokaza. Stoga on poručuje Mađarima neka ih ne smeta što je Ladislava proglasio Hrvatom, kad su oni ionako po izumiranju njegove obitelji uzimali vladare iz daleke Italije i od omraženih Nijemaca.

Pisac je raspravu završio himnom u čast Ladislava i njegove rođene domovine Hrvatske iz koje su još davno potekli Čeh, Leh i Meh, te osnovali kraljevstvo, a sada joj je vraćen i Vladislav od kraljevske krvi, taj apostol Slavonije, pun zasluga na ovom i onom svijetu kojem duguje hvalu i Ugarska. I na kraju kliče: »Oj ti Hrvatska, koja si obogatila Sarmatiju, Europu i sebe tolikim slavnim sinovima svojim, sada stenješ pritisnuta teškim barbarstvom, ali će dati nebesa te ćeš dočekati bolja vremena«. Zašto je Ritter htio dokazati da je Ladislav Hrvat? Vj. Klaić misli da je time želio pokazati kako Ladislav nije kao ugarski kralj zavladao Hrvatskom, gdje je bio njen ban, zatim kralj, a tek iza toga ugarski vladar.[933]

Takav Ritterov pokušaj za današnju se historiografiju pokazao apsurdnim. Ali ako pratimo tok njegovog rada, onda se ne treba čuditi što Ladislava naprosto proglašava Hrvatom kada ionako znamo da je pod ime Hrvatska stavio i Ugarsku, pa prema tome u nju uklopio i Mađare.

Neposredno nakon objelodanjivanja ove rasprave u siječnju 1704. Vitezoviću izlazi iz tiska jedna mala knjižica (144 strane) pod naslovom »Szejncsica Aliti Djacska od Szejnskoga na moru junastva, ucsinjenoga v' Misseczu Sziesnju, Letta tekuchega 1704«. U njoj zlatni vitez Pavao Vitezović slavi

[931] Povijest hrvatske književnosti 3, 260

[932] Nalazi se u Knjižnici HAZU (R 530) i Nacionalnoj i sveuč. knjižnici u Zagrebu (R 2508) [Izložba..., 21].

[933] Vj. Klaić, o. c, 189–192

junaštvo Senjana, jer su u luci Maslinici na otoku Šolti oteli jedan ratni brod od Francuza, svojih neprijatelja koji su htjeli uništiti njihov grad.

Nešto kasnije Vitezović objelodanjuje hrvatski kalendar za g. 1705. pod nazivom »Miszecznik hervacki gozpodi, gozpodarom, i vsake verszti lyudem obojega sztana i szpola, za vsako vreme, priliku i shelu kruto hasnovit i potriban«; posvetio ga je biskupu Brajkoviću, dok sebe potpisuje »Radovan Zelenlugovich«.

Iza ovoga kalendara izlazi mu spis »Vita et martyrium B (eati) Vladimiri,[934] Croatiae Regis,[935] fido calamo piis patriotis relata, ab E (quite) Pau(lo) Ritter...« (Zagreb, 1705) na 16 strana, posvetivši ga prepoštu zagrebačke crkve kanoniku Paulu Antunu Češkoviću, svome velikome prijatelju.

Ovdje je Vitezović obradio legendu o sv. Vladimiru, kralju crvene Hrvatske kojeg je dao pogubiti »bugarski« car Vladislav. Spis je sastavio po pričanju Popa Dukljanina, ali je nešto preradio po svome kalupu da oživi uspomenu na svetoga kralja u domovini. Usporedo s pisanjem on marljivo skuplja razne isprave, pregledava plemićke arhive i važi kao stručnjak za razna historijsko–genealoška pitanja pa je jedno vrijeme bio mnogo tražen.

Imao je želju dotiskati knjižicu »Lado hervacki iliti Sibilla«[936] (knjiga gatalica), međutim to mu nije bilo moguće i tako je ta knjižica izdana tek 1781. g. od strane nama nepoznatog književnika i to u kajkavštini umjesto u čakavštini.

Uzrok da ju Vitezović nije mogao dotiskati bio je veliki požar u Zagrebu 14. VI. 1706. Tada je uništen veliki dio grada pa i Vitezovićeva kuća, a zemaljska tiskara je bila tako jako oštećena da nije mogla raditi kroz nekoliko sljedećih godina, što je Vitezovića dovelo u još veće materijalne nevolje.

Početkom 1707. g. uzima u zakup vlasteoski dvor i imanje Šćitarjevo kod Zagreba što je pripadalo Ivanu Jonati grofu Ivanoviću, zagrebačkom kanoniku, jednom nastranom čovjeku, inače posljednjem i jedinom muškom članu te obitelji.

Taj posjed nisu Ivanovići imali od starine već su ga dobili ženidbom. Tako su u Šćitarjevu imali u to doba svoje posjede ne samo Ivanovići nego i šćitarjevački Vagići, Črnkoci i zagrebački kaptol, pa je novi zakupnik dolazio u sukob sa svojim susjedima, štoviše tužili su se pred sudom.

Od 1706. do 1708. g. Vitezović nije objelodanio ni jednu knjigu, jer je nije imao gdje tiskati (za Beč ili kamo drugdje nije imao novaca) ali je radio na svojim djelima koja su sve do danas ostala u rukopisu.[937]

Tu je u prvom redu njegov polemički spis »Offuciae[938] Joannis Lucii, De Regno Dalmatiae et Croatiae, refutatae ab Equite Paulo Ritter...« započet negdje ujesen 1701. g. Taj spis je sačuvan samo od 13. do 220. strane dok nedostaje prvih 13 strana koje je sam Vitezović nadomjestio sa deset listova prvotnoga koncepta. U stvari te »Offuciae« su prepune proturječnosti i »opsjena«. On je nastojao i to vrlo detaljno obesnažiti pojedina poglavlja iz Luciusovog tobože tendencioznog djela. Njega je najviše smetala Luciusova pristranost u korist Venecije čiju je težnju da bude gospodarica Jadrana na stanovit način opravdavao. Vitezović se s posebnom težinom oborio na ona mjesta na kojima Lucius govori da je Veneciju već u 8. st. zapalo gospodstvo na moru, već onda kada je malaksalo Istočno rimsko

[934] Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 2508 (gl. Izložba..., 21)

[935] O kralju Vladimiru i legendi o njemu gl. opširno: S. Antoljak, Samuilovata država, Skopje, 1969, 36–37, 139, 140 (bilj. 343–365), 97–99, 179–181 (bilj. 1019–1037).

[936] Ova pokajkavljena Sibila doživjela je pretiskavanje i 1783, 1801, 1820, 1837, 1849. i 1864. g. (Izložba... 9, 10).

[937] Šišić (1935) piše da se ti njegovi rukopisi čuvaju »danas u univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu« (F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 49, bilj. 49).

[938] Autograf »nastao oko 1706.« kako piše Vl. Košćak, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (sign. R–3453), a prijepis Ivana Kukuljevića nalazi se sada u A HAZU pod sign. I d 23 (A. Schneider, o. c, »Nastavni vjesnik« XIV, 262; Izložba..., 23) i III d 207 (Ove »Offuciae« su prepisane krajem 19. ili poč. 20 st.).

carstvo pa Mletačka Republika nije plaćala danak hrvatskim vladarima. Vitezović isto tako upozorava na temelju pouzdanih izvora da od 822. g. pa do kraja 10. st. nema ni govora o »Adriatici dominium« Venecije.

U II, III. i IV. knjizi Luciusa kojeg Vitezović zove »iniquus Dalmata« nema ni jednog poglavlja koje nije nastojao obesnažiti.

Kako se vidi on je bio zaokupljen težnjom da dokaže kako je Luciusovo djelo napisano na štetu Hrvatske i da je sam Lucius nepouzdan i pristran. No u tome ipak nije sasvim uspio, jer se je i sam ponekad i suviše daleko zaletio u svojim dokazivanjima.[939]

Prema Šišiću, Vitezović je »izvodio taj posao tako da prije svega saopćuje od riječi do riječi, ili u izvatku, tvrdnju (tezu) Luciusovu, a onda je kritički analizira i pobija«. Svakako je ovo Ritterovo djelo »veoma interesantno, iako je moderna hrvatska historiografija jasno pokazala sve prave zablude Ritterove, pa se zato može i danas još čitati s nekim interesom«, kaže F. Šišić.[940]

Sljedeći Vitezovićev rukopis je zbornik pod naslovom »Indigetes Illyricani sive vitae sanctorum Illyrici«,[941] koji možda i nije potpuno njegov jer je samo djelomično pisan njegovom rukom. U to je prvi posumnjao Krčelić koji je bio u velikoj nedoumici da li je autor Vitezović ili netko drugi.

Rukopis sadrži kratke životopise svetaca i blaženih, koji su ili rođeni u Iliriku ili su se ondje »svetim« životom i mučeničkom smrću proslavili. U svemu ima 121 životopis na 175 strana a raspoređeni su po danima i mjestima u godini, onako kako ih slavi katolička crkva.

Taj je zbornik zapravo kompilacija iz raznih djela i Vitezović ga je kasnije popravljao, dotjerivao i proširivao, pa je uvrstio i neke svece pravoslavne vjere, a naročito srpske (vladare iz dinastije Nemanjića i Brankovića, kao i znamenite srpske episkope i arhiepiskope).

Godine 1708. gotovo je dovršen njegov rječnik hrvatskoga jezika, sastavljen od dva dijela: hrvatsko–latinskog (izgubljen) u dva sveska i od latinsko–hrvatskog (sačuvan u nekadašnjoj Metropolitanskoj knjižnici). Taj sačuvani rukopis, stalno proširivan i popunjavan, nosi naslov »Eq. Pav. Ritter Lexicon latino–illyricum« (566 listova), rađen velikom pomnjom kroz nekoliko godina. U njemu se pisac obazire na tri hrvatska narječja (štokavsko, kajkavsko i čakavsko), a cilj mu je stvoriti »hrvatski književni« jezik.[942]

Pored toga Vitezović je sastavio i slovnicu hrvatskoga (ilirskoga) jezika, međutim, ona je izgubljena, ali je njen raspored ili osnova, po mišljenju Ivana Broza, sačuvana u Ritterovom djelu »De aris et focis Illyricorum« (izvorni rukopis u Metropolitanskoj knjižnici, stara sign. XXVIII. 4, a danas Mr–74).

Djelo »De aris et focis Illyricorum« obuhvaća oko 100 listova, te nije izrađeno već je sastavljeno od raznih bilježaka, članaka i člančića bez neke povezanosti. Po starijoj osnovi u svom rukopisu, koju si je pisac zamislio, ovo bi djelo bilo razdijeljeno na četiri dijela, a ovi na knjige i na glave. Po mlađoj osnovi ovo bi isto djelo u prvom dijelu prikazivalo Ilirik uopće, naročito u srednjem i početkom novoga vijeka; u drugom pak bijelu Hrvatsku sa starim i novim oblastima; u trećem crvenu Hrvatsku, a u četvrtom hiperborejsku ili sjevernu Hrvatsku.

Posebnu je pažnju posvetio hrvatskom (ilirskom) pravopisu, slovnici i književnosti u II. knjizi prvoga dijela, o kojoj bi se imalo raspravljati u dvadeset glava.

939 Vj. Klaić, o. c, 193–207

940 o. c, JIČ/1–4, 49

941 Nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R–3456) a nastao je, prema Vl. Košćaku, »oko 1706.« (Izložba..., 23).

942 Gl. detaljnije o tome: Vj. Klaić, o. c, 209–213 i Izložba djela Pavla Vitezovića 16, 17, te T. Matić, Vitezovićev »Lexicon–Latino–Illyricum« (»Rad« JAZU 303, Zagreb, 1955, 5–49).

Iz svega ovoga se vidi da Ritter »nije ni sam sobom bio na čistu, kako da svoje djelo do kraja provede«, kaže Vj. Klaić.[943]

I tako je, prema Vl. Koščaku, »od naveliko snovanog opusa, koji je trebao nadmašiti djelo Vitezovićeva učitelja Valvasora, ostala samo opća skica i predradnje za prvi dio«.[944]

U međuvremenu Vitezović je zaokupljen željom da ga car Josip I. postavi za skrbnika teško bolesnom i maloumnom grofu Ivanoviću, ali tome se usprotivio zagrebački kaptol i on, privremeno, nije uspio u svome naumu.

Istoga vladara on moli da ga imenuje za svoga dvorskoga povjesničara i obećaje da će nastojati da se kroz stoljeća zanemarena povijesna istina uspostavi, te da se objasne prava svete krune na Jadransko more i ostale pokrajine prostranog Ilirika. Naglasio je da bi drugome to teško uspjelo, pa ipak nije mu udovoljena želja.

Konačno ga car 14. IX. 1708. razveseli darovnicom imanja Šćitarjeva s kaštelom u zagrebačkoj županiji i plemićkom kurijom Čanjevom u križevačkoj županiji. To bi sve imao dobiti nakon smrti grofa Ivana Jonate Ivanovića. Ovo mu je poklonjeno radi usluga koje je učinio ugarskoj kruni i austrijskoj kući. Tako neobičan način darivanja dok je još živ njegov posjednik, izazvao je veliku reakciju u Hrvatskoj, a naročito je protiv toga negodovao daljnji i bliži rod umobolnog kanonika. Na čelu akcije protiv novoga posjednika in spe ustade Lj. Vagić, turopoljski plemić, a uz njega pristade jedan dio nižeg hrvatskog plemstva i zagrebački kaptol.

Ulje na vatru ulio je novi kraljevski dekret od 17. X. 1708, koji su izradili Ritterovi utjecajni prijatelji. Njime ga je vladar postavio za skrbnika onih imanja, čime je izazvan zagrebački kaptol. Ta ustanova je uložila protest kod kralja, jer je ona sama, kako stoji u izjavi, već postavila skrbnika za ta imanja.

Nato kralj izda novi dekret (7. II. 1709) kojim je potvrdio svoju odluku od prošle godine, te zagrebačkom kaptolu ponovno zapovjedi da prema prvome dekretu sve spise i isprave koje se tiču Ivanovićevih prava i posjeda uz točan popis uruči Ritteru i predade mu osim Šćitarjeva još i predij Čanjevo.

Kaptolu tada nije ništa drugo preostalo nego da se pokori carevoj odluci. I tako nekadašnji zakupnik Šćitarjeva (u Scutari ga je polatinio novi vlasnik) Vitezović, sada već »slobodni barun Senja i Modruša«, postade ne samo Ivanovićev skrbnik nego i upravitelj njegovih imanja i predestinirani vlasnik.

Novi posjednik nije dugo uživao miran život na tim imanjima, jer je već 25. V. 1709. morao odande pobjeći u Zagreb ispred oružanih Vagićevih momaka.

Uplašeni i ražalošćeni Vitezović se potuži kralju koji 6. IX. iste godine naredi banu Palffyu da ga se ima vratiti u Šćitarjevo.

Tako Vitezović bude uveden u taj posjed, a Vagić izbačen, što je ponovno izazvalo nezadovoljstvo medu hrvatskim nižim plemstvom (turopoljskim) i kaptolom.

Kad se Hrvatski sabor sastao u Zagrebu (16. XII. 1709), na njemu su brojni Vitezovićevi neprijatelji ustali protiv njega, staleži mu oduzeše upravu zemaljske tiskare i prihvatiše Vagićev protest što je Vitezoviću dano imanje. Štoviše, Vagić je tužio Vitezovića te protonotarski sud 12. XII. 1710. dosudi da se kuratela i uprava Ivanovićevih imanja ima predati Vagiću.[945] Prema tome nije točan Šišićev navod da je Vagić izbacio Rittera poslije odluke Hrvatskog sabora od 16. XII. 1709. g.[946] već se je to dogodilo 25. V. 1709. kako smo prije kazali.

---

943 o. c, 207–214

944 Izložba..., 26

945 Vj. Klaić, o. c, 216–245

946 F. Šišić, Priručnik... I/1, 69. Ali zato 1935. Šišić (Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 50, 51) piše da je Rittera istjerao Vagić »oružanom silom« 25. V. 1709. što kaže i Vj. Klaić (o. c, 226, 227),

Ta je osuda strahovito djelovala na njega, jer je bio i moralno i materijalno oštećen. Taj akt je dočekao u Beču, kamo se je još u drugoj polovici ožujka 1710. preselio.[947]

Dva su ga razloga dovela u Beč, kamo se je zauvijek sklonio, napustivši Hrvatsku i Zagreb.

Jedan je bio da kod najviših mjesta dokrajči rovarenje svojih neprijatelja i da spriječi Vagićevu parnicu i drugi da bude namješten kod ugarske kancelarije u Beču i kod ugarske komore u Bratislavi. Da bi to postigao, upotrijebio je sva sredstva kod svojih prijatelja i zaštitnika, obasipajući ih pismima, čestitkama, pjesničkim poslanicama i anagramima. Kada mu nisu pomogli ugarski i hrvatski veliko-dostojanstvenici, obraća se na austrijske.

Za vrijeme svoga boravka u Beču sastavio je svu silu poslanica i molbenica u stihovima i prozi da bi se materijalno potpomogao, a osim toga piše prigodnice i čestitke koje upućuje članovima habsburške kuće, stranim vladarima i papi. U slavu Petra Velikog sastavio je pjesmu »geniticon« ili »rodosudje«[948] u kojoj ga poziva da zauzme Carigrad i obori tursko carstvo.

Dana 26. II. 1711. ispjevao je na hrvatskom jeziku (ćirilicom) pjesmu u čast ruskog kneza Aleksandra Jaroslavskog i Prozorskoga koji je valjda u to doba bio pri ruskom poslanstvu u Beču.

Nije izgubio iz vida što se događa u Hrvatskoj i Zagrebu, jer održava veze sa svojim starim prijateljima. Tako piše, iako uzaludno, banskom namjesniku zagrebačkom biskupu Emeriku Eszterhazyu, u pogledu isplate zaostale plaće za upravu tiskare. Ako mu to isposluje, daje mu svoju plemićku riječ da će svoje djelo o ilirskim (hrvatskim) banovima zajedno s popisom svih banova izdati. U drugom pismu pak protonotaru Jurju Plemiću ponavlja ovu svoju molbu i obećaje izdati o svome trošku banologiju hrvatsku zajedno s kronologijom banova od 610. g. dalje, ili raspravu kako se je Hrvatska pridružila Mađarskoj (qualiter Croatia ad ius Ungaricum devenerit), vrijednu da se čuva u arhivu. Ni od jednoga nije dobio odgovor.[949] Od već spomenute banologije sačuvano je oko 10 rukopisa, dok su od Vitezovića samo dva — i to jedan starije a drugi novije redakcije. Rukopis starije redakcije[950] nosi naslov »Banologia sive de banatu Croatiae cum continua banorum chronologia ab A. Ch. 641 (ta je godina precrtana i stavljena godina 576;[951] Opera Eq. Pau. Ritter« na 69 strana.)[952]

U kratkom uvodu pisac napominje da su povijest banova već pisali Rattkay i Ladanyi, a on će najprije prikazati porijeklo banske časti i zatim samu povijest banova. Svoju pravno–povijesnu raspravu o banskoj časti i vlasti razdijelio je na 10 poglavlja. Tako u tim poglavljima raspravlja na str. 1–33. o imenu ban i njegovoj starini, dostojanstvu, vlasti, uzvišenosti, naslovu, moći, prihodima, novcu, sjedištu i o prostranstvu banovine. Od 33. do 69. pak je dodana »Chronologia banorum sive ducum Chroatiae«,[953] tj. redoslijed banova i hercega od 610. do bana Palffya (1704).

Što je bliže svome dobu, to opširnije govori o svakom banu, pa spominje i banovce, a od 13. st. donosi i 54 grba pojedinih banova.

---

947 Vj. Klaić, o. c, 241

948 Ovaj rukopis (nastao oko 1710. g.) »Geneticon sive Fatum ex Nominibus Serenissimi' Potentissimi Invictimissimique Principis ac Domini, Petri Alexievich, Moscorum Imperatoris, Magnae Russiae Monarchae etc., etc.« koji ima i hrvatski prijevod naslova pisan crkvenom ćirilicom i počinje ovako: »Rodosudie, aliti odsudi...« nalazio se nekoć u Kukuljevićevoj knjižnici, a danas je u A HAZU pod sign. II b 58 (Vj. Klaić, o. c, 257; Izložba..., 15).

949 Vj. Klaić, o. c, 249–262

950 Nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu R–3455.

951 Vl. Koščak, donoseći taj naslov rukopisa, stavlja bez komentara »ab. A. Ch. 576« (Izložba... 24).

952 I dok Vj. Klaić kaže da ovaj rukopis zaprema »69 strana« (Vj. Klaić, o. c, 262), Vl. Koščak donosi da ima »pp. 72 + 5 priljepljenih listića« i da je rukopisno djelo Vitezovića »nastalo oko 1710« (Izložba..., 24). Prijepis iz poč. 19. st. »Pauli Ritter Equitis Aureati Banologia seu De Banatu Chorvatiae«, nalazio se je nekoć u Kukuljevićevoj knjižnici (Knjižnica I. Kukuljevića..., 10) a danas je u Arhivu HAZU III d 20 u kodeksu N° XLIX (str. 58–83).

953 Prijepis kronologije banova nalazi se u Arhivu HAZU–III d 125 (Izložba... 24).

Vitezović je taj svoj rukopis popunjavao i davao ga svome pisaru da ga na čisto prepiše. To je rukopis druge redakcije pod naslovom »Pauli Ritteri Equitis Aurati Banologia seu de Banatu Chorvatiae«.[954]

Ta se redakcija banologije, koju je također Vitezović prepravljao, razlikuje od prve u tome što ima 11 poglavlja i na kraju nema kronologije banova. Po Klaićevom mišljenju ta je Ritterova banologija[955] najbolja historijska radnja, iako je prema sadašnjem stanju znanosti, zastarjela, te ima samo još literarnu vrijednost. Svakako pati od netočnosti popisa svih banova i radi nepoznavanja gradiva slabo je uspio pisac u prikazu razvitka banske časti i vlasti.[956]

Šišić također kaže da ovo djelo »iako puno grešaka pod vidom današnjeg našega znanja o tim stvarima, ipak nije bez interesa još i danas«.[957]

Vitezovićev spis »Tractatus qualiter Croatia ad jus Ungariam devenerit« (raspravlja o najstarijem odnosu Hrvatske prema Ugarskoj prije Ladislava i Kolomana) izgubio se je, a poznato je da ga je Krčelić imao u svojim rukama, te ga je 1778. dao u pohranu knjižnici tadašnje Kr. akademije, a kamo je odande otišao ne zna se.[958] Svakako ga nema danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Kako vrijeme odmiče tako se Vitezovićev materijalni položaj sve više pogoršava, čak su ga njegovi neprijatelji u Hrvatskoj preko suda nastojali sasvim uništiti.

U velikom očajanju obraća se ponovno caru Josipu I. s molbom da mu odgodi rok za isplatu dugova kako bi uzmogao podmiriti sve svoje vjerovnike. Doista, car mu izda dekret (31. I. 1711) kojim mu je dozvolio moratorij za 2 godine, tj. do 31. I. 1713. O carskoj odluci bile su obaviještene crkvene i svjetovne vlasti u Hrvatskoj.

Kroz te dvije godine odgode Vitezović dovršava neke svoje davno započete radnje, a pripravio je i nove kako bi se materijalno potpomogao i spasio dugova.

Pošto nije dobio odgovor na ponudu glede banologije, zanosi se mišlju da napiše povijest Bosne i da razradi historiju zadnjih njenih vladara, te kako je došlo do propasti same bosanske države.

Za to djelce, od koga je sačuvan samo kratki rukopis[959] proučavao je brojne izvore i pisce, te je pravio bilješke. U njemu je prikazana ukratko povijest Bosne od hrvatskoga kralja Krešimira (1035) do Stjepana Tomaševića, zatim povijest Hercegovine (Huma) i Hlivna, a tomu su dodana brojna srpska rodoslovlja (Nemanjića, Mrnjačevića) i albanskih Kastriota (str. 1–37).

Kako je htio taj rukopis tiskati, obratio se je za novčanu pomoć svome zaštitniku Petru Kegleviću i ovaj mu je obećao da će mu darovati 50 forinti, jer više ne može dati.

Uskoro umire daroviti Josip I (17. IV. 1711) i naslijedio ga je brat Karlo III. Našeg pjesnika je ražalostila careva smrt pa mu je ispjevao i objavio dvije tužaljke. U prvoj ucviljena Ugarska plače nad kraljem od kojeg se je nadala da će joj vratiti izgubljeni dio Hrvatske, Dalmacije, jadranske otoke,

[954] Vl. Košćak ovome spisu daje samo naslov »Banologia« i kaže da ima 40 strana, da je prijepis Vitezovićeva pisara »ali ispravljen od samoga autora« a dovršen »poslije 1710.« i da se čuva u A HAZU II d 36 (Izložba..., 24). Noviji prijepis »Banologiae« pod naslovom »Brevissima vera notitia et cognitio banorum et banalis officii praeambula« nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu i A HAZU, kako piše A. Schneider (o. c, »Nastavni vjesnik« XIV, 24, 103). Zapravo se u Arhivu HAZU nalaze još dva prijepisa same »Banologije«, čije signature ne donosi Vl. Košćak (Izložba..., 24). Naime, uz signaturu II d 36 (već navedenu) jedan prijepis se čuva i pod sig. II b 136.

[955] Prema Košćaku Lj. Gaj je preveo »Banologiju« zajedno s kronologijom banova dopunivši je do početka XIX. stoljeća, te je tiskao u »Danici ilirskoj« za g. 1863. (Izložba..., 24).

[956] Vj. Klaić, o. c, 263–264

[957] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ/I/1–4, 50

[958] Vj. Klaić, o. c, 264

[959] U kodeksu Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu pod naslovom »Opuscula varia ad historiam illyricam spectantia« sa sign. R–3454 nalazi se na 18 strana i ova »povijest Bosne« (Izložba..., 25).

Bosnu, Daciju, Srbiju i Bugarsku. U drugoj tužaljci nariče ucviljena Austrija za vladarom koji je umro tako mlad bez muških potomaka.

Vitezović s nestrpljenjem očekuje dolazak novog vladara Karla iz Španjolske, ali u radu ne posustaje već priređuje za tisak povijest Srbije u srednjem vijeku koju je sastavio na latinskom jeziku pod naslovom »Ritter, Serbia illustrata. Libri octo«.[960] (Zapravo naslov nije dao sam pisac nego netko drugi).

S posvetom rukopis zaprema 186 strana + 34 strane dopuna i ispravaka, a razdijeljen je u osam knjiga i obuhvaća povijest Srbije od najstarijeg doba do pada Smedereva (1459). Vitezović je namjeravao napisati i devetu knjigu, ali nije dospio.

Za to se djelo naročito zanimao bački episkop Kristofor Mitrović, koji je nastojao da se što prije tiska. Kad ga je Vitezović obavijestio da će knjiga biti tiskana do 27. III. 1712. g., ovaj prelat mu je pisao da u vezi s tim podigne kod nekoga Rabentića u Beču 2 oke kave za dar. U međuvremenu Vitezović se teško razbolio tako da o pisanju i tiskanju nije bilo ni govora. I tako, uz najbolju Vitezovićevu volju, a i uz stanovito pomaganje Mitrovića, ovo djelo ipak ostade neobjelodanjeno.

Taj dakle izvorni rukopis, koji se i danas nalazi, kako je već navedeno, u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, pisao je pretežno sam Vitezović a samo ponegdje i druga ruka.

U ovih 8 knjiga, koje je pisac podijelio na poglavlja, govori se o porijeklu Srba i Srbije, njenim vladarima od prvih početaka do despota Đurđa i Lazara Brankovića (1459), a svemu ovome su priključeni i »Additiones« ili dodaci i ispravci s posebnom paginacijom. Ispred samoga teksta napisao je Vitezović posvetu s predgovorom. Djelo je posvetio u prvom redu Kristoforu Mitroviću, zatim srpskom saboru i srpskom narodu (toti denique senatui populoque Syrblorum), prema kojem gaji tople i iskrene osjećaje, te ističe da je on prvi napisao sustavnu povijest Srbije pa tako srpsku prošlost poput feniks ptice uskrsio iz pepela. On dakle ovu povijest posvećuje srpskom narodu da vidi svoju nekadašnju slavnu prošlost ali i nestalnost sreće na ovome svijetu.

Sokoli ga na daljnju borbu za krst časni, da izbaci tirane iz svoje krvlju zasićene domovine. Zatim nabraja i ocjenjuje izvore i pisce koji su prije njega pisali štogod o Srbima i navodi one s kojima se on služio (Pop Dukljanin, Lucius, Orbini, Lukarević, biz. pisci, posebno Kantakuzen itd.).

Svakako je značajno da je prvu sustavnu povijest srednjovjekovne Srbije napisao Hrvat[961] i šteta je što nije tiskana, jer je ona za ono doba sasvim dobro napisana i izložena.[962]

[960] I dok Vj. Klaić (o. c, 275) daje ovakav naslov i tumačenja kako je do njega došlo, Vl. Košćak ga naslovljuje »Serbiae Illustratae Libri Octo« i dodaje da je nastao »1710 i slijedećih godina« (Izložba..., 24). Prijepis ovoga djela grofa Ivana Patačića (1755) također je pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a prijepis Adama Tome Švagela iz 1827. g. u A HAZU (A. Schneider, o. c, »Nastavni vjesnik« XIV, 344, 345) pod sign. I d 15. Cijeli ovaj naslov glasi »Serbia illustrata Pauli Ritter Ex genuino Authore Manuscripto descriptum par me Adamum Thomam Svagel A° Dni 1827«, 173 str. s Vitezovićevom posvetom Kristoforu Mitroviću »pećkom patrijarhu«. Na str. 170. Svagel je pod »Notandum« dodao: »Comemorati hic sub fine, *Sequetas libri* (S. A.), Continuatis in hoc opere Manuscripto Originali, unde ego Copiari, non exstabat. Scire igitur non possum, *utrum Ritter Author hujus Operis* (S. A.), quod ultro Scripserit, vel non? et Si etiam Scripserit, An in Bibliotheca Academica Zagrabiensi *aliqua continuatio* (S. A.) Manuscripta existat? Non enim ultra indigavi«. Na str. 171–173 su genealogije Nemanjića, Mrnjačevića, Vojnovića, Balšića, Kotromanića, kneza Lazara i Ivana Kastriota. U Arhivu SANU u Beogradu (br. 120) dospjela je »Serbia illustrata Pauli Ritter ex genuino Authoris Manuscripto descripta per Adamum Thoman Švagel anno domini 1827 et ex ejusdem descriptionis opus manuscripto iterum descripsit hacce opus Mihajlo Derkos Vukmanicanim anno domini 1852 mense Octobris« (34 lista–olovkom), gdje se i danas čuva.

[961] Vj. Klaić, o. c, 264–277

[962] Šišić smatra da je »Serbia illustrata libri octo« jedno od najvrednijih Ritterovih djela i zavrijedilo bi da ga se tiskanjem učini pristupnim širim krugovima već zato što je to uopće *prva* — kronološki uzeto — *napisana sistematska historija srednjevjekovne Srbije* do pada Smedereva (1459), koju je izradio »po svima tada pristupnim mu izvorima, što je već samo od sebe od naučnoga interesa« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ I/1–4, 50).

Unatoč bolesti i drugim nedaćama Vitezović budno prati političke događaje i tiska svoje prigodne pjesme, posvećene Karlu III. i brojnim europskim velikašima.

Senj ga je ponovno počastio svojim povjerenjem i bira ga za svoga poklisara (uz još dvojicu) da brani komunalne interese na bratislavskom saboru, gdje se je Karlo III. okrunio za ugarsko--hrvatskog kralja (22. V. 1712). Tom prigodom i ovom vladaru upućuje molbu da ga postavi za vijećnika ugarske komore, ali opet bezuspješno.

Za vrijeme svoga boravka u nekadašnjoj Ugarskoj (a danas Slovačkoj) Vitezović tiska 1712. u Trnavi svoje djelo o zadnjim danima bosanskog kraljevstva pod naslovom »Bosna captiva sive regnum et interitus Stephani ultimi Bosnae regis« (srpanj ili kolovoz 1712),[963] a posvetio ga je Petru Keglevića, svome meceni.

U posveti, tj. predgovoru iznosi da je to djelo napisano zato da ispravi brojne pogreške bizantskih pisaca, jer je on uvijek ljubio istinu, a mrzio neistinu. Osim toga htio je potomstvu ostaviti uspomenu na žalosnu sudbinu Bosne, tog »srca Ilirika« (cor est Illyrici), a posvećuje ga Kegleviću, jer su njegovi preci potekli iz Bosne i zato što je on nosio, prigodom kraljeve krunidbe barjak Rame te se nada da će se ova zemlja za vladanja Karla III. vratiti svetoj kruni. Iza predgovora tiskane su popratne pjesmice Vitezovićevih prijatelja u njegovu počast »kojem Bosna duguje mnogo, a još više domovina«.

U toj radnji Vitezović je pored ostalog nastojao ispraviti tvrdje bizantskog pisca Laonika Halkondilasa, glavnog izvora o tragediji Tomaševića, pomoću narodne predaje, suvremenih latinskih pisaca, te Orbinija i Lukarevića.

Živo se zalažući za svoj Senj kojem su delegati Hrvatskog sabora uskraćivali pravo da šalje svoje posebne poslanike na zajednički sabor, on doživljava brojna razočaranja, jer su njegovi neprijatelji u Hrvatskoj, a naročito u Zagrebu sve poduzeli da ga učine beskućnikom.

Unatoč ovako teškom stanju i još teže bolesti on se i dalje zdušno zauzima za svoju općinu Senj i neumorno tiska pojedine pjesme i anagrame.

Međutim, smrt je već bila pred vratima zgrade u središtu Beča, gdje je Vitezović stanovao i gdje mu je olakšavao posljednje dane njegov vjerni sustanar senjski vojvoda Ivan Čudinović.

Umro je 20. I. 1713. Sutradan (21. I) došli su u njegov stan izaslanici ugarske kancelarije i sastavili popis Vitezovićeve goleme književne zaostavštine. (Originalni popis čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.)[964]

Nesumnjivo najdragocjeniji su bili rukopisi — i to preko 16 rukopisnih zbornika.

Većinu tih rukopisa koji su bili pohranjeni u ugarskoj kancelariji do 1749. g. preuzeo je i donio u Zagreb Baltazar Adam Krčelić, zagrebački kanonik, da pomoću njih sastavi povijest Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Konačno se ta Vitezovićeva zaostavština koncentrirala u Zagrebu na dva mjesta i to: u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i Arhivu HAZU.[965]

963 Prijepis iz 18. st. u A HAZU (A. Schneider, o. c, »Nastavni vjesnik« XIV, 344, 345).

964 Pod sign. R–3451. Miscellanea, fol. pp, 224. U ovom zborniku, prema Vl. Košćaku nalazi se i »Inventar stvari pokojnog gospodina Pavla Rittera 20. (!S. A.) I. 1713 oko 7 sati u jutro ovdje u Beču u svratištu k Zlatnom medvjedu... sačinjen« (9 strana). Posljednje stranice »Inventara« sadrže popis Vitezovićevih knjiga i potpise i pečate službenika, koji su sastavili inventar (Izložba..., 28). Vj. Klaić pak u prvom redu donosi originalni latinski naslov toga popisa (inventarium rerum perillustris condam domini Pauli Ritter) i kaže da je sačinjen 21. I. 1713, a sačuvan je u Zborniku koji se je čuvao u »kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (sa signaturom S. M. 30. B. 3)«. Nadalje piše da je taj inventar tiskao A. Schneider u »Vjesniku kr. zemaljskog arkiva«, godina VI (1904), str. 122–126 uz druge priloge za život i književni rad Pavla Rittera Vitezovića. (Vj. Klaić, o. c, 290 i bilj. 1).

965 Vj. Klaić, o. c, 277–292

Tako se u Nac. i sveuč. biblioteci nalazi njegova »Chronica Hungariae[966] et Fragmenti not. hist. ab anno Dni 1358«, za koju je crpio građu iz raznih starih kronika, opisujući porijeklo Mađara i njihov dolazak u Panoniju kao i njihove knezove i kraljeve do Abe. Na kraju je dao katalog bizantskih pisaca i bilješke iz njih.[967]

U istoj biblioteci su i njegova dva istoimena rukopisa »Fragmenta Historica et extractus auctorum rerum Illyricarum«,[968] gdje su razne bilješke i ekscerpti iz Tuberona, Luciusa, Istvanffya, Ivana Kantakuzena kao i iz raznih arhiva. Pojedine bilješke i ekscerpti u gotovo istom obliku su prešli u Vitezovićevu »Kroniku«.[969] U toj knjižnici je već citirani njegov rukopis u obliku kodeksa »Opuscula varia ad historiam illyricam spectantia« (fol., pp. 202). Ta »Opuscula« (Sign. R–3454) sadrže, pored bilježaka i koncepata, još i neke važne historijske rasprave. Tako o povijesti Bosne, kako je već rečeno, zatim o povijesti dukata sv. Save (Hercegovina, 8 str.), povijest Livna (3 str.), genealogije nekih južnoslavenskih vladarskih obitelji (7 str.) kao Nemanjića, Mrnjačevića, Balšića, Kotromanića, kneza Lazara, Kosače i Ivana Kastriota.

U istom kodeksu zatim slijedi »Apographum de Regno Slavoniae«, gdje se daje nacrt o rasprostranjenosti Slavena prema dubrovačkim i dalmatinskim piscima (6 str.), o bosanskoj biskupiji (12 str.), te zagrebačkoj biskupiji[970] (51 stranica — rasprava u 4 dijela, podijeljena na poglavlja, u kojem se opisuje povijest zagrebačke biskupije i njeno tadašnje stanje). Nakon kronoloških bilježaka (3 str.) slijede dvije rasprave o senjskoj županiji (26 str.) u kojima se izlaže povijest i pravno–politički položaj Senja u hrvatskom kraljevstvu, te odgovori hrvatskim poslanicima glede zastupanja Senja na Saboru (2 str.) i konačno zbirka prijepisa 10 pisama glede senjske općine na spomenutom Saboru (12 str.).[971]

Nac. i sveuč. biblioteka također čuva pod sign. R–3451 već prije navedena Vitezovićeva »Miscellanea« (str. 244) u kojima su neke bilješke »valjda V. pisara« kako kaže Vl. Košćak. Taj zbornik sadrži pored citiranog »Inventara stvari pokojnog gospodina Pavla Rittera...« i njegove koncepte pisama (preko 50) upućene caru, raznim velikašima i prijateljima, te historijske bilješke (3 str.), raspravu o Bogu (6 str.) i zakone korisne državi (1 str.). Nadalje tu su njegovi sastavci o gradovima primorske Hrvatske (68 str. To su zapravo bilješke i citati iz raznih pisaca svrstani uglavnom ispod imena pojedinih dalmatinskih gradova), pa onda napomene djelu Ivana Luciusa o kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske (1 str.) i na kraju razne historijske bilješke i izvatke (34 str.).

U toj je prebogatoj rukopisima i raritetima biblioteci i prijepis iz sredine 19. st. »Pauli Ritteri Equitis aurati et Poetae Laureati Opera Hactenus Inedicta transumpta ab exemplari accuratissimo quod in nationali Bibliotheca Inclyti Regni Hungariae partiumque annexarum conservatur. A. MDCCCVIII« (R–3449 — str. 174). Ovaj zbornik sadrži: »Annales Croatiae« (83 str.) gdje su obuhvaćeni događaji isključivo s područja Ilirika, te »Origo Slavorum et progressus eorum Imperii« (3 str.), »Origo, progressus et finis imperii regum domus Nemanyae, qui dominabantur in Rassia et Servia. Ex Mauro Orbino, abbate Melitensi« (36 str.). Zatim slijedi rasprava »Bosna« (7 str.) s podnaslovima: »Genealoško stablo Kotromanića«, »Kraljevi Bosne« i »Okrunjeni kraljevi Bosne«, te »Serbiae duces« (18 stranica — O srpskim knezovima nakon kosovske bitke), »Principatus

966 Vitezovićev rukopis (str. 56) pod sign. R–3462 (Izložba..., 26)

967 Cathalogus Scriptorum Historiae Bysantinae — 26 str. — R–3462

968 Prvi Vitezovićev rukopis (82 str.) pod sign. R–3450, a drugi (354 str.) pod sign. R–3459 (Izložba..., 26)

969 A. Schneider, o. c, »Nastavni vjesnik« XIV, 104, 108, 109

970 Prema Barleu, Lj. Ivančan je prepisao uz ostalo i raspravu Pavla Rittera »De Zagrabiensi Episcopatu (str. 32 — original u Sveučilišnoj knjižnici pod sign. R 3454)« (J. Barle, Dr. Ljudevit Ivančan (2. VIII. 1853–1. III. 1935), JIČ I/1–4, 768).

971 Inače ova »Opuscula« imaju i 3 spisa, koja nisu Vitezovićeva, a to su: O častima, arhidjakonatu i župi zagrebačke katedrale (14 str.), ivaničkom dvoru i samostanu (9 str.) kao i o zbornoj crkvi sv. Petra u Požegi (6 str.) [Izložba... 25].

Chelmiae« (3 str.), »Arbor genealogica Lazari Serbiae Principis« (1 str.), »Duces et Reges Croatiae« (1 str.), »Ex Notatis Joan. Barth. Gladić« (3 str.) i »Animadversiones« (5 str.).[972] U Arhivu HAZU također se čuvaju vrijedni pažnje Vitezovićevi rukopisi ili njihovi prijepisi, bilješke i koncepti.

Tako su ovdje pohranjena njegova »Regesta Privilegiorum abbatiam toplicensem respicientium« (autograf) i »Regesta Diplomatum et Privilegiorum archivii Comitum Keglevich« (autograf).[973]

Zatim slijede »Brevissima notitia et cognitio banorum et banalis officii item chronologice deductio banorum sive ducum regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae« (II. c 4), te nepotpuno djelce »Atreion despotorum magnorumque ducum Serbiae posteritatis Anno Domini MDCXCIV«, koje je posvetio caru Leopoldu (II. d 92–prijepis)[974] i »Documenta biographica« (II. d 137), »Epistolarum metricum liber I« (II. d 147), »Tractatus de comitibus Corbaviae qui fuerunt de genere Gusich« (II d 176), »De banatu Chroatiae«, »De familia Zriniorum«, »De Frangipaniana familia«, »Karlovichiorum« (sve pod sign. III. d 125) i »Ordo Pontificum Ecclesiae Zagrabiensis auctore Paulo Ritter, equite« (III. d 150 — 21. str.), prijepis Ivana Krst. Tkalčića, koji sadrži popis i kratki historijat 61 zagrebačkog biskupa, od Duha (1091) do Emerika Eszterhazija.[975]

U istom arhivu je zbornik »Manuscriptum Authenticum Pauli Ritter aliter Vitezovich« (142), uglavnom Vitezovićev rukopis (sign. III. d 194). Tu se nalaze prijepisi srednjovjekovnih povelja (papinskih, ugarskih kraljeva, bosanskih vladara, zagrebačkog kaptola itd. — str. 92), zatim »Antiquae Romanorum inscriptiones, quae passim per Croatiam visuntur« (8 str. plus 6 umetnutih listića), gdje su skupljeni od strane Vitezovića neki rimski natpisi s područja Hrvatske, a onda slijede drugom rukom a ne Vitezovićevom, spisi »Proprietates Civitatum Carnioliae« (1 str.) i »Antiquitates Labacenses« (7 str.), dok na 15 slobodnih listova stoje kratka rodoslovlja pojedinih hrvatskih obitelji, među kojima je umetnuta i genealogija Brankovića.

Arhiv HAZU čuva i »Miscellanea et Fragmenta Autographa« (IV. c 3 — 160 str.). Taj Vitezovićev rukopis u obliku zbornika obuhvaća veći broj listića s najrazličitijim bilješkama, a 4 strane su ispunjene heraldičkim crtežima. U nastavku je 35 ispisanih strana punih bibliografskih bilježaka i kronoloških data, dok 108 strana plus 8 umetnutih listića sadrže članke pod posebnim naslovima koji obuhvaćaju imena pojedinih pokrajina Vitezovićeve »Ilirije«, zapravo »Slovenije« kako piše Vl. Košćak.

Sljedeći Vitezovićev rukopis u A HAZU su »Fragmenta historica«, s raznim historijskim bilješkama i izvacima. Tako ovdje nalazimo koncept »De antiquis Croatiae accolis«. Iz naslova se vidi da je to rasprava o prastanovnicima Hrvatske zamišljena kao 5. knjiga prvoga dijela Vitezovićevog nedovršenog djela »De aris et focis Illyriorum« (3–100). Tu su sadržani po alfabetskom redu opisi raznih naroda i plemena za koja je Vitezović pretpostavljao da su nastanjivali ilirske provincije, kao i poglavlje o Sarmatiji i Bugarskoj. U drugom konceptu »Denominationes Montium, Fluviorum Civitatumque et aliorum locorum per Illyricum eorumque ab antiquo differentiae et significata« (101–122) iznesen je popis uglavnom hrvatskih toponima, također alfabetskim redom, a na posljednje četiri strane nalazi se nekoliko kratkih bilježaka i heraldičkih crteža.[976] U zaostavštini Vitezovićevoj nađena je i velika »Korespondencija« kao i čitav niz raznovrsnih dokumenata koje je popisao i u obliku kratkog opisa izdao Vl. Košćak (1952).

[972] Izložba... 25, 28, 27. U Arhivu SANU (br. 35) pohranjen je rukopis »Pauli Ritter Equitis Aurati et pactae Laurati Origo progressus et Finis imperii regum domus Nemanyae qui dominabatur in Rassia et Servia. Ex codice MS Musei nationalis Hungaricis scripsit Adrianus Ring« (rukopis u platnu, 42 lista).

[973] Sign. II d 134. Ovaj svezak ima 52 strane i sadržava veći broj regesta različitih isprava od 13. do 17. st. (Izložba..., 28).

[974] Ne »Atocion...,« kako piše Vl. Košćak (gl. Izložba..., 22).

[975] Izložba..., 23. Vj. Klaić piše da je Tkalčić izradio ovaj prijepis »po Ritterovom originalu« (Vj. Klaić, o. c, 262, bilj. 1).

[976] Izložba..., 25, 27, 28

Tako je sačuvana korespondencija Pavla Rittera Vitezovića (1709–1712) u obliku originalnih pisama koje je on pisao drugima ili ih dobijao, kao i prijepisa (A HAZU IV d 85).

U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci su i ilirski listovi pisani Vitezoviću 1711. i 1712. g. (R–3952–19 listova), te korespondencija, koja sadrži pisma na latinskom jeziku upućena Vitezoviću u intervalu 1702–1712. od raznih autora (R 3953–32 pisma).

U Arhivu Zagrebačke nadbiskupije (volumeni od 1680–1712. g.) čuva se 6 Vitezovićevih pisama (Epistolae Missiles ad Episcopos 1682–1711), kao i spis »Pobijanje pretenzija pećuhske biskupije na Slavoniju« (Pismo biskupu Seliščeviću, Beč, 25. X. 1701) — Arhiv Zagr. nadbiskupije — Epistolae ad diversos CLIV (XIII), 168.

Nadalje u Arhivu HAZU (A74) je plemićki list na pergameni od 1652. kojim se podjeljuje plemstvo i grb braći Ritterima. U istom arhivu se čuvaju i »Documenta Biographica Pauli Ritter aliter Vitezović Equitis aurati et Poetae laureati« (II. d 137 — 42 str.), te »Obrana Paula Rittera Vitezovića od 1710« (IV. d 86 — 28 + 6 str.), a u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci je pohranjen Vitezovićev rukopis u obliku sveska, zapravo priručnika pod naslovom »Extracta — Et Notitiae Historicae« (R 3463–146 str.) u kojem su iznesene mnoge poslovice i mudre izreke, kao i razni panegirici starih pjesnika. Ovdje se čuva i original štampanog »Proglasa« na latinskom, kojim se Vitezović obraća svim stanovnicima sviju kraljevina i provincija slavenske ili ilirske narodnosti u vezi sa slanjem građe za povijesno–etnografsko filološko djelo »De aris et focis Illyriorum«[977] (R 2501).

Za opis Vitezovićeva života važne su njegove raznovrsne epistolae metrice, koje se nalaze u Arhivu HAZU (II. d 147, IV. c 4),[978] te članci Hrvatskog sabora o Vitezoviću /HDA u Zagrebu–Protocollum congregationum br. 3–5 (1635–1728)/ itd.

Također su važni grafički radovi i bakrorezi Vitezovića tiskani u Valvasorovoj knjizi »Topographia ducatus carnioliae modernae« (1679) gdje ima čitav niz urisanih hrvatskih mjesta, i još nekoliko posebnih bakroreza raznolikoga sadržaja.[979] O Ritteru Vitezoviću se je jako puno pisalo i to zapravo počam od B. A. Krčelića do danas. O njemu su pisali J. Chr. Engel, P. J. Šafarik i K. Wurzbach. Ali najsnažnije i najopsežnije djelo o tome velikanu iz druge pol. 17. i poč. 18. st. dao je 1914. Vj. Klaić koji ga je obesmrtio s knjigom pod naslovom »Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713)« na pune 294 strane.

Kao bibliografski prilog dala je M. Despot 1952. »Literaturu o Pavlu Ritteru Vitezoviću«, tj. svu važniju izravnu i neizravnu literaturu o njemu pisanu od 1689. pa do 1952. g.[980]

Kakav je dakle konačni sud o ovoj istaknutoj ličnosti u vremenu u kojem je živio, djelovao i patio?

Prvi je o sebi i svojim djelima progovorio sam Vitezović prigodom svoje 51. godišnjice života u svome djelu »Plorantis Croatiae saecula duo« (1703), kada uz godinu 1652. opjevava svoje rođenje u Senju i kada plačuća Hrvatska tuguje ovim stihovima u hrvatskom prijevodu Stj. Ivšića:

»Poslije početka ljeta pedeset i drugoga rodi
Viteza Pavla Senj, za velike sposobna dosta
Stvari, no sreće slabe; jedanput on će imena
Moja i djela možda pohranit, što propasti neće.

[977] Godine 1741. u Beču je pak izašlo na staroslavenskom Vitezovićevo »Izobraženie oružei illyričeskih« (I. i II. izdanje: Jug. knjižnica I. K. S., 11).

[978] Izložba..., 23.

[979] Izložba..., 34–37

[980] Gl. Izložba..., 38–46. No postoji i »Bibliografija radova Pavla Rittera Vitezovića«, u kojoj su ispisani njegovi rukopisi, a osim toga navedeno je gdje se isti rukopisi nalaze i gdje su tiskani. Pohranjena je u rukopisnoj ostavštini Tome Matića u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 4809, br. 1–4, str. 1–50).

Nezahvalnu će ipak domaju svoju upoznat,
Nestalne pritelje [pokraćeno, umjesto: prijatelje]
svoje i nade isprazne posve,
Jer će živjet u v'jeku, u komu će i hrvatska krepost
Smanjiti, te će se svatko za svoje starati dobro,
Za opće nitko, a on će o stvarima časnim više
Nego o korisnim mislit. U takoj je plemenit kušnji:
Napredak u kući svojoj za hvalu i slavu držat
Prosti veseli svijet. Sudbina kad nam isteče,
Od sreće dare gubimo, a jedino ostaje za nas
Nepropadljivi glas o kreposnom našem životu«.

Pa ipak on je bio uvjeren da će njegova djela, u kojima je zapisao žalosne i slavne dane svoje domovine Hrvatske, ostati možda za vječna vremena, kako te stihove komentira Vj. Klaić.[981] Za Vitezovića i njegov rad bilo je puno pohvala i od njegovih suvremenika, kako smo već vidjeli.

I dok bi očekivali da će Vj. Klaić, koji je najopširnije i najrealnije do danas pisao o Vitezoviću, izreći o njemu poduži sud, on je izgleda smatrao da je sve o njemu rekao time što je ovako vrlo široko i detaljno iznio.

Zato i možemo razumjeti Klaića kada pri kraju svoga djela tacitovski kratko kaže da Ritter »nije čitav umro; njegov duh živi i dalje u njegovim djelima sve do danas. I njemu se je ispunilo što je rimski pjesnik Horacije još za života svoga o sebi naviještao: 'Non omnis moriar'«.[982]

Drugi naš historičar, F. Šišić (1936) »posmatrajući rad Senjanina Pavla Rittera Vitezovića s gledišta XIX i XX st.« kaže da »treba za nj kazati da je bio upravo epohalan u svima svojim smjerovima«. Po Šišiću Ritter je »pravi otac moderne hrvatske politike i kulturne ideje od Gaja dalje, pa čak i do danas za znatnu čest hrvatskog naroda: on je naime formulom identifikovanja geografsko–historijskih pojmova Ilir–Slaven–Hrvat (u Starom, Srednjem i Novom vijeku) položio osnov i Gajevu Ilirizmu i Štrosmayer–Račkovu Jugoslavenstvu i Starčevićevu Panhrvatstvu.«[983]

Antun Barac (1952) piše da je Vitezović »jedan od najdalekovidnijih Hrvata svoga vremena«. On je upotrijebio »za svoje djelovanje jedino sredstvo koje mu je bilo pristupačno: nauku i književnost«. Kao »najpotpuniji hrvatski pisac svojega vremena bavio se je naučnim i književnim poslovima svake vrsti. Bio je i historik, i gramatik, i leksikograf, i stihotvorac, i politički i pravni pisac, i izdavač. Po sudu stručnjaka bio je u mnogome samo diletant«. Zanesen željom »za slobodom i veličinom vlastitog naroda« htio je »da se sve jugoslavenske zemlje ujedine u jednu političku cijelost, s jednim imenom hrvatskim«. Shvaćen je »tek 200 godina iza smrti i u punom pak značenju shvatit će ga tek naše doba«, kaže pri kraju svoga razmatranja o Vitezoviću A. Barac.[984]

M. Franičević iznosi (1971) kako je u cjelini »kulturnohistorijsko značenje Vitezovićevo mnogo veće nego književno. Prihvativši misao o povezanosti Južnih Slavena, koje je jednostavno nazvao Hrvatima, Vitezović će, uvjetovan u prilikama, u kojima se našao, tražiti rješenje toga svoga za ono vrijeme utopijskog jedinstva u okviru Austrije, i tako će bečkom dvoru vjerno služiti do kraja života«.

981 Vj. Klaić, o. c, 11; Gl. i Izložba..., 1

982 Vj. Klaić o. c, 292. Gl. Snopek Fr., Paul Ritter Vitezović, Beiträge zur seiner Biographie, Archiv für slavische Philologie 28, Berlin 1906, 593–600 (Tu je i njegova autobiografija u obliku pjesme, upućena oloumockom biskupu Karlu i knezu Lichtensteinu).

983 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 16

984 Izložba..., 5, 6

Ali »njegov pokušaj povezivanja hrvatskih krajeva nije ostao sasvim neplodan«, završava svoje izlaganje o tome velikanu, M. Franičević.[985]

F. Švelec (1974) tvrdi da Vitezović »nije povjesničar od znanosti, on je tek na njenom pragu«, te da su njegova povjesničarska djela »u prvom redu bila sredstvo borbe za ujedinjenje hrvatskih zemalja — istina, pod habsburškim žezlom, jer u ono doba valjda drugačije nije mogao ni zamisliti«. Njegovo značenje po Švelecu je ipak »u književnoj i osobito u kulturnoj povijesti hrvatskog naroda neosporno«.[986]

Prema našem mišljenju Vitezović je tipičan polihistor 17. i 18. st. Kao pisac je više diletant i kroničar. Nijedno njegovo djelo nije plod dubljih studija i trajnog intenzivnog rada. Uvijek je težio za velikom koncepcijom, ali štogod je zamislio u većem stilu, nije dovršio. No svakako mu se mora priznati da se prvi kod nas bavio s velikim uspjehom i teorijski i praktički heraldikom, a uz to i toponomastikom i topografijom. Prvi je razradio velikohrvatsku ideju u političkom smislu.

Kao historičar pak nije nigdje zaorao jednu dublju brazdu u povijesnoj nauci poput Luciusa. Ali je zato svojim talentom i spremom nastojao pomoću raznovrsnog historijskog gradiva s mnogo puta proizvoljnim dokazima dati Hrvatima volju za život i nadu u sretniju budućnost. Pokušavao ih je uvjeriti kako je došlo vrijeme kada se oni trebaju osjećati političkim centrom oko kojega će se okupiti svi narodi na Balkanu.

Nešto mlađi Vitezovićev suvremenik bio je *Đuro III. Patačić,* sin Nikole III. i brat Ivana III. On je zarana otišao u isusovce. Kasnije je iz toga reda istupio, te je bio i u Bologni. Postao je doktor teologije, zagrebački kanonik i »bosanski biskup«. Umro je 1716. godine. Uz ostalo tiskao je i »Gloria Collegii Ungaro–Illyrici Bononiae fundati sub cura Venerabilis Capituli Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis...« (Bononiae, 1699) i »Heroes Hungariae et Illyriae tam bellica fortitudine quam singulari aliquo facinore illustres« (Bononiae, 1699).[987]

Martin Brajković je također mlađi od Vitezovića. Rodio se je u Senju 1664. godine. Bio je potomak brinjske plemićke obitelji, koja vuče lozu iz Poljica. Solidno obrazovanje stekao je kod isusovaca na Rijeci, u Zagrebu, Grazu i Trnavi.[988] Godine 1695. postaje senjski kanonik, 1696. zagrebački, 1699. senjski biskup, a 1704. zagrebački biskup, koji je radio na tome da njegova biskupija postane nadbiskupija. Umro je u Beču 4. VI. 1708,[989] a sahranjen je u katedrali u Zagrebu.[990]

Brajković je sastavio raspravu »Historia episcopatus Corbaviensis Modrusani translati« na temelju povijesne građe u kojoj je dokazao pravo senjskog biskupa na nekadašnju krbavsku biskupiju, koja mu je iza toga 1702. g. bila dodijeljena.[991]

Vršnjak Brajkovićev je bio zagrebački kanonik *Toma Kovačević.* S njime počinje dugi niz hrvatskih katoličkih svećenika, koji su u prvom redu gajili hrvatsku historiografiju i dali joj uglavnom pravac i smjer, stekavši za njen razvitak velike zasluge i to ne samo na polju crkvene i opće hrvatske kulturne povijesti već i političke.

Jedino na polju hrvatske pravne i ustavne povijesti utjecaj katoličkog svećenstva u Hrvatskoj bio je nešto slabiji i zato su ove grane i slabije obrađene.

Ovako nije bilo samo u nas nego i u Ugarskoj s kojom je hrvatska stoljećima stajala u najtješnjim političkim i kulturnim vezama.

---

985 EJ 8 (1971), 508

986 Povijest hrvatske književnosti 3, 260, 261

987 J. Matasović, Prilog genealogiji Patačića, Narodna starina 24, Zagreb 1930, 418–421

988 Hrvatska enciklopedija III, 223

989 Inventar zagrebačkog biskupa Brajkovića iz 1708. g. čuva se u HDA Acta capitoli antiqua 67/41.

990 D. Farlati, Illyricum sacrum IV, Venetiis, 1769, 148–157, V (Venetiis, 1775), 592. Gl. i: Podaci o zagrebačkim kanonicima od god. 1193. do 1924. Sabrao dr. Ljudevit Ivančan, zagrebački kanonik i kustos, II, 686–688. Gl. i HBL 2, 257, 258

991 D. Farlati, o. c, IV, 150–152

Kako hrvatski tako su i ugarski historičari toga vremena radili i nadalje u duhu škole benediktinca J. Mabillona (1632–1707) i njegovog klasičnog djela »Annales ordinis S. Benedicti« kao i temeljnog mu djela za čitavu europsku historiografiju »De re diplomatica« (1681) ili jansenista Tillemonta (1637–1698) i njegovih sjajnih radova o povijesti rimskog carstva i o prvim stoljećima kršćanske crkve.

Zato nije ni čudo da je historiografija epohe racionalizma, druge polovice 18. st. koju je inaugurirao Voltaire (1694–1778) i Gibbon (1737–1794) proslavio, u Hrvatskoj i Ugarskoj prošla bez ikakvog utjecaja.

Toma Kovačević, sin plemićkih roditelja, rodio se je 6. I. 1664. u Križevcima. Gimnaziju je završio u Zagrebu, a zatim je učio u Beču i Rimu u »germanico–hungarico« kolegiju filozofiju i teologiju (1684–1691). U Zagreb se vratio kao zaređeni svećenik i odmah mu bi povjerena župa u Ivancu nedaleko Varaždina, a 1694. zagrebački biskup Stjepan Seliščević imenova ga kanonikom. Zatim je poslan u Beč, gdje je 1700. g. kao rektor upravljao hrvatskim plemićkim kolegijem, a kad se vratio u Zagreb bi imenovan čazmanskim arhiđakonom.[992]

Kako izgleda, Kovačević se u Beču upoznao s Vitezovićem koji mu se 1710. g. povodom afere Vagić obraća da bude posrednik između njega i zagrebačkog kaptola.[993]

Prije toga, još 1708. g. Kovačević je zastupao zagrebački kaptol na bratislavskom saboru i zajedno je radio sa zagrebačkim biskupom Martinom Brajkovićem da se ta biskupija podigne na rang nadbiskupije sa sufraganima i biskupima senjskim, đakovačkim i marčansko–križevačkim.[994]

Cijelu ovu lijepu zamisao spriječila je iznenadna smrt biskupa Brajkovića u Beču (4. VI. 1708), kamo ga je teško bolesnog dopratio Kovačević da se ondje liječi.[995]

Već u to vrijeme Kovačević se bavi poviješću zagrebačke biskupije, te je pomagao talijanskom isusovcu Filipu Riceputiju, koji je boravio u Zagrebu (1. XI–2. XII. 1720) oko predradnji za djelo »Illyricum sacrum«.[996]

Kad je zagrebački biskup grof Emerik Eszterházy (1708–1722) napustio Zagreb i prešao u Vesprim, predložen je Kovačević caru Karlu VI. za njegovog nasljednika. Ali vladar imenuje na to mjesto Đuru Branjuga (1723–1748).

Godinu dana nakon toga umire Kovačević u Zagrebu 13. VI. 1724.[997] On je napisao mnogo historijskih radova, ali nijedan nije tiskan, već su svi ostali u rukopisu te se danas čuvaju u A HAZU u Zagrebu.

Na prvom mjestu treba spomenuti njegov rukopis »Cathalogus Praesulum Zagrabiensium« čija je mlada redakcija pohranjena u A HAZU (II. a 70) a broji 506 stranica.[998] Taj je »Cathalogus« pretipkao

[992] F. Šišić, Priručnik..., I/1, 70; isti, Hxvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 17, 18. Gl. i Vj. Klaić, Toma Kovačević povjesničar hrvatski (1664–1724), »Bogoslovna smotra« XIII, Zagreb, 1925, 69–83 (opširnije od Šišića)

[993] Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića, 189, 190, 242, 243

[994] F. Šišić, Priručnik I/1, 70, ibid, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 18, 19

[995] Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića, 222

[996] Opširnije o tome gl. Vj. Klaić, Toma Kovačević..., »Bogoslovna smotra« XIII, 69, 79–81.

[997] Napisao je 13. VI. 1724. svoju oporuku, u kojoj je naveo točno što kome ima pripasti i isti dan je umro. Sahranjen je u katedrali sv. Stjepana u 61. godini i o njemu je kaptolski historičar sve to ubilježio kao i kronika ilirskog kolegija u Bologni (Vj. Klaić, Toma Kovačević..., »Bogoslovna smotra« XIII/1, 82, 83). Podatke o životu Tome Kovačevića skupio je Lj. Ivančan (u. 1934) u svojoj rukopisnoj historiji zagrebačkih kanonika (A HAZU): F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 19, bilj. 3. To je već navedeni njegov rukopis »podaci o zagrebačkim kanonicima od god. 1193 do 1924«. II, 676–683. od kojih se jedan, u prijepisu na pisaćem stroju čuva i u HDA.

[998] Ovo djelo »Catalogus praesulum Zagrabiensium« — prema Klaiću — sačuvano je u dva kodeksa. Prvi ima sign. II. d 219, a drugi II. a 70 (207 listova). Ovoj drugoj mlađoj redakciji kvart kodeksa (II a 70) priloženi su i neki ekskursi u kojima se govori o posjedima zagrebačkih biskupa i njihovoj sudbini. Kovačević se je služio vrlo mnogo arhivalijama, pa i s Rattkayem

Lj. Ivančan i na kraju toga prijepisa (on broji 314 str.) načinio indeks, čime je olakšao njegovu upotrebu.[999]

U tom je djelu, kako piše Šišić, Kovačević opisao životopise zagrebačkih biskupa od Duha (1094) pa do Branjuga (1723) na temelju građe iz kaptolskog i biskupskog arhiva u Zagrebu. Taj se »Catalogus« razlikuje kritičkom obradom i naročito je važan za 17. i poč. 18. st.[1000]

U A HAZU nalazi se pod signaturom II. a 219 drugi rukopis T. Kovačevića koji se od navedenog rukopisa neznatno razlikuje, ali mu zato manjka mnogo listova. Ivančan je pretipkao iz toga rukopisa stranice 1–84, gdje se opisuju biskupi M. Borković, J. Mikulić, Stj. Seliščević i M. Brajković i to radi toga što se životopisi tih biskupa ne nalaze u prvom rukopisu (sign. II. a 70). Naime Riceputi, s kojim je usko surađivao Kovačević, imao je već te rukopise, pa ih Toma Kovačević nije dao ponovno prepisati, kako kaže J. Barle.[1001] Pored toga napisao je veliki broj životopisa zagrebačkih kanonika (tako i Jurja Rattkaya).[1002]

Djelo o zagrebačkom kaptolu — prema Vj. Klaiću — nosi naslov »Iniuriae, adversitates et incommoda capitulo Zagrabiensi iam ab extris iam a domesticis illata«.

Studije o nedaćama zagrebačkog kaptola prikazane su — opet po Klaiću — u 3 kodeksa. Kodeks sa sign. II. a 26 obuhvaća povijest varoša i grada Siska kao i sisačkog vlastelinstva od najstarijih vremena do 1682. g.

Osim toga potanko iznosi što je sve kaptol morao prepatiti radi svojih podanika (kmetova), a također i od Turaka i krajiških generala. Naslov ovoj raspravi (164 str.) jest »Historia provinciae seu bonorum ven (erabilis) capituli Zagrabiensi Sisciensium«.[1003] Studija je razdijeljena na poglavlja i zasnovana na temelju povelja i pisama. Sadrži opis sisačke bune od 1613. g. Kovačević je ovu raspravu dovršio 14. V. 1718. g.

---

i Vitezovićem s kojim polemizira i pobija ga (Vj. Klaić, Toma Kovačević, »Bogoslovna smotra« XIII, 84, 85). Još 1912. kada je Vj. Klaić iznio podatak o životopisu zagrebačkog biskupa Emerika Eszterhazya o događajima iz 1711. i 1712. g. iz »Thomas Kovachevich: Catalogus praesulum Zagrabiensium. Arkiv JAZU II. a. 70, p. 198–199. tiskano i u Farlatijevu »Illyricum sacrum« (Vj. Klaić, Nekoliko priloga za povijest hrvatske pragmatičke sankcije od god. 1712, »Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« XIV. Zagreb, 1912, 65–67) on je time zaveo J. Šidaka (Kovačević Toma, EJ 5, Zagreb, 1962, 356) da je pogrešno napisao u bibliografiji o T. Kovačeviću »Catalogus praesculum Zagrabiensium (do XVIII st.) izdao V. Klaić), »Vjesnik kr. zemaljskog arhiva«, 1912. Inače u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 4120 pohranjen je i spis pod naslovom »Kovačević Toma, Catalogus praesulum Zagrabiensium (prijepis) 17–18 st.« uvezan u kartonske korice a tipkan na pisaćem stroju. Taj spis je nađen u Golubovcu 1980. g. i predan ovoj biblioteci.

999 J. Barle, o. c, JIČ II/1–4, 19

1000 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 19

1001 o. c, I/1–4, 767

1002 Ovaj rukopis je uvršten u A HAZU pod sign. II. d 214 i njega je Ivančan prepisao na 195 stranica (J. Barle, o. c, 768). U nekadašnjoj Kukuljevićevoj knjižnici nalazili su se, kako je on naveo, i ovi Kukuljevićevi rukopisi: »Kovachevich Thomae can. Zagrab. Catalogus Praesulum et Canonicorum Zagrabiensium cum Miscellaneis historicis, saec. XVII. f.« i »Kovachevich Th., Vitae Episcoporum et Canonicorum Eccl. Zagr. Cod. saec. XVII. f« (Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb 1867, 8), a danas bi trebala biti u A HAZU, gdje pod sign. III d 132 stavlja Barle »Catalogus Praesulum et Canonicorum Zagrabiensium« s opisima pojedinih biskupa (J. Barle, o. c, JIČ I/1–4 768). Inače pod sign. II. d 214 čuvaju se i Kovačevićeve »Vitae canonicorum ecclesiae Zagrabiensis ab anno 1578–1718«, pod sign. II. d 216: »Vitae canonicorum eccl. zagr. ab anno 1600–1711«, a pod II d 217: »Necrologium canonicorum zagrabiensis ecclesiae«.

1003 Ovaj Kovačevićev rukopis je Lj. Ivančan također pretipkao pod naslovom »Possessio Sziszek, castrum, rebelliones« (J. Barle, o. c, JIČ/1–4, 768). Šišić piše da je Kovačević u ovom djelu nacrtao na temelju kaptolskog arhiva, historiju mjesta i grada Siska 1628. godine (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 19). Međutim još 1867. Kukuljević piše »...et eiusdem ni fallor auctoris. Historia Provinciae, Castri, Proventus et Rebellionis Siscianae, anno 1718 conscripta« (Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu 10), što potvrđuje da nije bio siguran da je to djelo, kome je dao proizvoljni naslov, također Kovačevićevo.

Daljnje dvije studije o nedaćama kaptola sadrži folio–kodeks II. c 58. Jedna ima naslov »Historia ternae rebellionis Stibrensis« (106 str.), a druga »Manifestatio dissidiorum civitatis Montis graecensis Zagrabiensis cum capitulo Zagrabiensi« (53 str.).[1004]

U »Historii...« Kovačević kazuje o bunama štibrenjaka protiv kaptola (1608/9, 1633–35. i 1654), ali i da su se svaki put morali pokoriti svojim feudalnim gospodarima. U drugom radu navedenoga kodeksa »Manifestatio...« opisuje odnose između zagrebačkog kaptola i gradske općine na Gradecu, te se napose osvrće na razmirice i krvave borbe zbog raznih davanja. Autor se za ovu studiju poslužio radovima ili rukopisima Benedikta Vinkovića i Rafaela Levakovića.

Studiju o Sisku i štibrenecima Kovačević je napisao svojom rukom, dok je onu o razmiricama na brdu Gradecu prepisao netko drugi. Godine 1722. Kovačević je napisao predgovor posvećen zagrebačkim kanonicima u kojem je iznio što su sve njegovi preci morali podnositi od svojih podanika i građana Gradeca.

Poznata je i Kovačevićeva rasprava »Notitia provinciae s. Ladislai et conventuum eiusdem in regno Sclavonie religiosorum D. Francisci de Observantia dictorum«[1005] (Kodeks: A HAZU — II. a 70), a kao dodatak toj radnji je člančić »De sanctimonialibus«, u kojem je ukratko prikazana povijest zagrebačkih klarisa.

Postoji još kodeks sa sign. III. d 8 (A HAZU); u njemu se govori o franjevačkim i pavlinskim samostanima u okviru zagrebačke biskupije. Taj je rukopis dosta krnj, pa je zato i povijest franjevačkih samostana manjkava. Što se tiče historije pavlinskih samostana pod naslovom »Ordo coenobiorum provinciae Croatiae actu existentium«, spis je sastavljen prije 1721. g. Kovačević je koristio podatke iz rukopisne studije pavlinskog povjesničara Ivana Krištolovca. Opisao je postojeće (7) i porušene (6) pavlinske samostane.[1006] U rukopisu Kovačević je ostavio i »Fragmenta historica« (A HAZU II. d 175) kao i raspravicu »De Regnorum Croatiae et Sclavoniae fidelitate in Principes«, čiji se odlomci nalaze u dva kodeksa: II. a 70 i II. d 219. (Rad se dijeli na dva dijela.)[1007] Kovačević se nije bavio samo historijskim radom već se istakao i kao stručnjak za crkvene obrede, a od njega je sačuvano i jedno privatno pismo, pisano karakterističnom kajkavštinom, upućeno Nikoli Vojkoviću, vicekapetanu karlovačke Vojne krajine, iz Zagreba 23. VII. 1723. godine.[1008]

Mlađi Kovačevićev suvremenik je *Đuro Marcelović,* porijeklom iz okolice hrvatske Dubice na Uni.

Rodio se je 7. IV. 1701. u Zagrebu, gdje je učio gimnaziju kod isusovaca. Zatim je otišao u Beč i završio filozofski fakultet (1716–1718); teologiju je studirao u Rimu gdje je promoviran na čast doktora (1725).

Kad se je vratio u Zagreb, postaje župnikom u Dubravi kod Čazme (1725), a 1726. u Drnju na Dravi nedaleko Koprivnice.

[1004] To je po Klaićevim navodima (V. Klaić, o. c, »Bogoslovna smotra« XIII, 87). Međutim, pod tom sign. II. d 58 nalaze se ovi radovi u rukopisu: I. Historia rebellionis stibrensium; 2. Historia castri et rebellionis Sisciensis; 3. Dissidia civitatis Montis Graecensis cum capitulo Zagrabiensi; 4. Abalienatio castri Medved. (I. Kukuljević u svojoj knjižnici »Jugoslavenska knjižnica...« (10) daje ovakav naslov »Historia Abalienationis arcis Medved. f.«); 5. Memoria praeposituræ et capituli Chasmensis (No J. Barle, o. c, 768: navodi da se original toga spisa čuva u A HAZU pod sign. II. a 70) i 6. Historia de castri Okić.

[1005] J. Barle (o. c, 768) daje ovoj radnji naslov »Notitiae Provinciae s. Ladislai et Conventuum et Residentiarum eiusdem« i ne kaže da je Kovačevićeva već samo da ga je prepisao Lj. Ivančan.

[1006] Vj. Klaić, Toma Kovačević..., »Bogoslovna smotra« XIII, 80–91

[1007] U A HAZU–II d. 219. Ovaj je spis također prepisao Lj. Ivančan (J. Barle, o. c, 767). Inače se »De Regnorum...« u odlomcima nalazi u dva kodeksa (A HAZU: II. a 70 i II. d 219) [Vj. Klaić, Toma Kovačević..., »Bogoslovna smotra« XIII/1, 90].

[1008] Vj. Klaić, o. c, »Bogoslovna smotra« XIII/1, 91

Biskup Branjug imenovao ga je 1729. g. zagrebačkim kanonikom i nešto kasnije poslao u Bolognu, gdje je od 1733–1734. bio rektor tamošnjeg hrvatskog plemićkog kolegija. Kad se ponovno vratio u Zagreb, nije dugo istrajao u dobrom zdravlju, već se teško razbolio i otišao na liječenje u Beč, gdje i umire 13. IV. 1741. a pokopan je kod crkve sv. Stjepana.[1009]

Marcelović se kao i Kovačević rano počeo baviti poviješću zagrebačke biskupije, te je kao kanonik proučavao golemu građu zagrebačkog kaptolskog i biskupskog arhiva, praveći iz ovih regesta. Također je proučavao i čazmanski kaptolski arhiv koji se od polovice 16. st. nalazio u Varaždinu.

Plod njegovog rada je djelo »Synopsis diplomatum aliorumque monumentorum Croatiae respitientium ab an. 1273. usque ad an. 1693. chronologicae disposita«.[1010]

Sav taj golemi rukopisni materijal, prije svog odlaska u Beč, Marcelović je darovao 1740. mladome Baltazaru Adamu Krčeliću, tada župniku u Selima kod Siska, uz obvezu da napiše povijest zagrebačke crkve. Da li je Marcelović i sam napisao povijest zagrebačke biskupije,[1011] pa i to onda predao svome bivšem učeniku Krčeliću, nije poznato, ali nije nimalo vjerojatno.[1012]

Ovdje treba samo spomenuti *Stjepana Raffaya* (umro u Zagrebu 2. XI. 1750), prebendera zagrebačke stolne crkve i čazmanskog kanonika,[1013] koji je nastavio Vitezovićevu »Kroniku ali Spomenik vsega sveta vekov«. On ju je obradio do 1744. te je te iste godine ona i ponovno tiskana.

1009 U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 5546 pohranjen je rukopis: I. Kukuljević Sakcinski, Građa za biografiju J. Marcelovića 18. i 19. st. O njemu je pisao 1924. g. i Lj. Ivančan, Podaci o zagrebačkim kanonicima od 1193. do 1924, II, 776–778.

1010 Originalni Marcelovićev rukopis nalazi se u Metropolitanskoj biblioteci, tj. sada deponiranoj u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a Marcelovićev pak »Extractus dipl. Croat. ab ann. 1273–1693« u istoj biblioteci pod sign. R 3341, dok je prijepis iz 18. st. u Arhivu HAZU — II. d 237 i III. d 30. Regesti kanonika Marcelovića (4 lista) o pobuni seljaka na kapt. posjedima u Sisku (1542–1672) su u HDA u Zagrebu — MSC 285.

1011 U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalazi se »Ex Marcellevichianis Extractus Stephan. Z. Eppus Zagrsis« rukopis 18. st. (V. Gaj, Gajeva knjižnica, Zagreb 1875, 186). Zapravo pod sign. 3741 je rukopis iz 18. st. pod naslovom »Dj. Marcelović, Stephanus II Babonich«.

1012 Gl. F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 19, 20, (i bilj. 4).

1013 B. A. Krčelić, Annuae ili historija 1748–1764, JAZU, Zagreb, 1952, 18, 60

HISTORIOGRAFI OVOGA RAZDOBLJA IZVAN ZAGREBAČKOG KRUGA

Među prvima je *Ivan Krištolovec,* crkveni historičar, rođen u Varaždinu 1658. a umro u Lepoglavi 16. IV. 1730. g.[1014]

Još zarana je stupio u pavlinski red, te je u pavlinskom samostanu u Lepoglavi bio profesor filozofije a kasnije teologije i generalni vikar. Godine 1715. izabran je za starješinu hrvatske pavlinske provincije i car Karlo VI. ga imenuje carskim savjetnikom.[1015] Krištolovec je napisao »De origine ordinis S. Pauli eremitae« (1703),[1016] a u rukopisu je ostavio »Descriptio synoptica monasteriorum ordinis S. Pauli I Eremitae in Illyrico olim fundatorum, sed sub temporum mutatione, aliorum per Turcarum irruptione eversarum, aliarum autem in praesens existentium, cum suis memorabilibus«.

Taj sačuvani rukopis popunio je kasnije N. Benger svojim historijskim bilješkama.[1017] (Sada se nalazi u A HAZU — II. b 72 i Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.)

U ovom razdoblju je živio i djelovao grof *Aleksandar Antonije Patačić,* za kojeg Krčelić[1018] tvrdi da se također bavio poviješću. Rodio se je 1697. g. Otac mu je bio analista *Baltazar Patačić.*[1019]

U ranoj mladosti proputovao je Austriju, Njemačku, Belgiju, Holandiju, Englesku i Francusku. Godine 1718. brani tezu na Pravnom fakultetu u Beču. Kao saborski ablegat borio se je na bečkom

---

1014 EJ 5 (1962), 397 (M. U.)

1015 A. Cuvaj, Građa... I, 297; I. Tkalčić, O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah, »Rad« JAZU XCIII, Zagreb, 1888, 93, 99, 100, 102

1016 I. Tkalčić (o. c, 102, 93) piše da je taj spis objelodanjen u Zagrebu.

1017 I. Tkalčić, o. c, 102, 103

1018 T. Smičiklas, Balthasari Adami Kercselich: Annuae 1748–1767, Scriptores IV, MSHSM XXX, Zagrabiae, 1901, LXIII

1019 Baltazar Patačić (Vidovec kraj Varaždina, 14. X. 1663–Zagreb, 7. XII. 1719) školovao se u Grazu, Beču i Zagrebu. Godine 1684. ratuje protiv Turaka u Ugarskoj, a 1685. u Hrvatskoj. Hrvatski sabor ga u nekoliko navrata šalje kao svoga poslanika u Beč caru Leopoldu I, koji ga imenuje za dvorskog savjetnika kod ugarske dvorske kancelarije. On je osnovao »društvo doktorah vinskih« ili »društvo pinte«, čiji članovi uskoro postadoše brojni hrvatski i ugarski plemići i velikaši. Pisao je i pjesme, napose epigrame. Godine 1706. imenovan je barunom, a 1707. velikim županom virovitičkim, a vršio je do svoje iznenadne smrti i druge razne dužnosti (gl. I. K. S., Zapisci Barona Baltazara Patačića i grofa Adama Oršića od godine 1691 do 1814, »Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku« X, Zagreb, 1859, 225–230). On je napisao na latinskom jeziku »Diarum« koji po EJ 6 (Zagreb, 1965, 438) ide od 1687. do 1717. Međutim iz njegovog originalnog teksta koji je objavio Kukuljević pod naslovom »Ex diario vitae Balthasaris Pattachich (propria manu conscripto) Excerpta memorabiliora« očito je da taj dnevnik ide od 20. III. 1691. do rujna 1717. g. (I. K. S., o. c, »Arkiv« X, 232–244. O tome spisu je i E. Laszowski pisao pod naslovom »Dnevnik baruna Baltazara Patačića od g. 1687–1690.«, »Starine« JAZU 27, Zagreb, 1895). Prema Kukuljeviću ovaj je rukopis »koj se do sada sačuvao, samo izvadak iz povećega rukopisa, te je ovaj po svoj prilici izgubljen«. Obrazlažući kako je bilježio Patačić u svoj dnevnik, Kukuljević kaže da su »ovi Patačićevi zapisci, ako i veoma površno pisani« od »dosta velike važnosti za povjestnicu onoga vremena« (I. K. S., o. c, »Arkiv... X, 225, 226).

dvoru gdje je bio u velikoj milosti. Godine 1735. njegova obitelj dobiva grofovsku čast. A. A. Patačić umro je u svibnju 1747. g. i sahranjen u Beču.[1020]

Još 1740. dao je da se sastavi »Status familiae Patacich sive notitia illius generalis honorifica alique ac utilis ex archivis anno MDCCXXXX. redacta«[1021] u Beču, na temelju arhivske građe i u svojoj redakciji.

Taj »Status« obuhvaća genealoške i heraldičke podatke o obitelji Patačić od 1440. pa do doba Aleksandra Patačića; on i danas ima svoju vrijednost, a čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[1022]

Rukopisno djelo A. Patačića pod naslovom »Origo Familiae Comitum Patacich, Bonorum, honorum, rerumque gestarum ab anno 1440 usque ad annum 1747, locupletum opus diversis notatis usque ad a. 1814.« imao je još 1867. g. u svome posjedu Kukuljević, a sada je pohranjeno u Arhivu HAZU.[1023]

Krčelić kaže da su Patačićeva djela ostala samo u rukopisu i da se je on služio bilješkama Baltazara i Aleksandra Patačića, naročito za povijest Zagreba.[1024]

Godine 1737. izašla je u Trnavi knjiga pod naslovom »Series banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae« od nepoznatog autora. Troškove tiskanja preuzeli su na sebe mladi grof Franjo Bereny s osam svojih drugova, učenika isusovačkog kolegija u tom istom mjestu.

Vj. Klaić pristaje uz tezu da joj je autor isusovac Mađar *Valentin Kéry* (rođen 1712, umro 1763),[1025] Fancev pak dokazuje da je to isusovac Hrvat *Franjo Zdelar* (rođen u Križu ili Križevcima 20. IX. 1685, umro u Ljubljani 9. VI. 1745), koji je također bio profesor filozofije i teologije na tom sveučilištu.[1026]

Da je Zdelar autor toga djela nije nikakva novost, jer je bio u to potpuno uvjeren i Kukuljević koji ga pod tim naslovom i citira,[1027] što Fancevu izgleda nije bilo poznato.

Godine 1746. izašla je u Bratislavi (Posonii) jedna zanimljiva knjiga o povijesti Hrvata, Srba i Bugara pod dosta opširnim naslovom »*Caroli du Fresne domini du Cange* Illyricum vetus et novum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Seviae atque Bulgariae, locupletissimis accessionibus aucta, atque a primis temporibus, usque ad nostram continuata aetatem«.

1020 Krčelić piše da je grof Aleksandar Patačić umro u Beču 6. V. 1747. kao savjetnik ugarske kancelarije. O obitelji Patačić kaže da potječe iz Bosne i da se je podigla ženidbenim vezama te da je bila »uopće slavna i vrlo korisna domovini«, kako se to može vidjeti u Krčelićevom prikazu njegove »povijesti zagrebačke crkve«. Nabrajajući pojedine članove ove obitelji on navodi i čime su se isticali, napose kao pisci i vojnici, a za Baltazara Patačića dodaje da je bio »vrlo načitan i plodan pisac«. Spominje i njegova dva sina, Aleksandra, savjetnika ugarske kancelarije, velikog župana šimeške županije i komornika Njezina Veličanstva, koji nije ostavio muškog potomstva, te Gabriela, kaločkog nadbiskupa. Po pričanju Krčelića ta dvojica su podigla 1733. g. ogranak svoje obitelji »na čast i stepen grofova ili velikaša« (gl. B. A. Krčelić, Annuae ili historija 1745–1767, 7, 478, 523, 551).«

1021 Po Jonkeu: A. Patačićev »Status familiae Patacchich« je tiskan u Viennae 1735.« (EJ 6, 438).

1022 J. Matasović, Prilog genealogiji Patačića, »Narodna starina« XXIV, Zagreb, 1930, 424, 425, 410–413

1023 Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga 12. Rukopis pod naslovom: Patačić com. Alexander, Status familiae Patačić sive notitia... 1400–1747. Locupletatum diversis notatis usque annum 1814. doista se nalazi u Arhivu HAZU pod sign. IV c 31.

1024 T. Smičiklas, Balthazari Adami Kercselich Annuae... LXIII

1025 Vj. Klaić. Acta Keglevichiana annorum 1322–1527, MSHSM XLII, Zagreb, 1917, VIII–XI

1026 Fr. Fancev, Prilozi za reviziju hrvatske bibliografije, Šišićev zbornik, Zagreb, 1929, 124–128. Gl. i M. Vanino, Franjo Zdelar (1685–1745). Biografski podaci. Vrela i prinosi 8, Sarajevo, 1938, 173–177.

1027 I. K. S., Događaji Medvedgrada, »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« III, Zagreb 1854, 53. O ovome »Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae sub regibus Croatiae, Ungariae et Ungariae Austriacis, Tyrnaviae, Typis academicis Anno 1737« detaljno je 1939. raspravio i N. Žic, koji iznosi kako je Fr. Fancev u Šišićevom Zborniku dokazao da je Zdelar autor tome djelu. Žic je dao opis ove banologije koja ide od 1733. g. i navodi kojim se je piscima služio njen autor (gl. detaljno o tom: N. Žic, O tiskanim djelima Franje Zdelara, Vrela i prinosi 9, Sarajevo, 1939, 50–60).

Međutim, čuveni francuski historičar C. du Fresne dominus du Cange (rođen u Amiensu 1610 — umro u Parizu 1688) nije nikada napisao to djelo. Stoga se postavlja pitanje tko ga je sastavio?

Kad se pogleda ta knjiga odmah se može zapaziti da ju je izdao o svom trošku mladi grof Josip Keglević Bužinski,[1028] a posvećena je caru Franji I. i supruzi mu Mariji Tereziji.

U predgovoru čitaocima nepoznati autor izlaže svoje nazore o Ilirima i Južnim Slavenima, te kako je sastavio knjigu i koje je sve izvore i pomagala upotrijebio. Nema sumnje, pisac se je obilno poslužio Du Fresneovom bizantskom historijom[1029] i dapače mnogo toga unutra uklopio. Ali on je sve ovo popunio i mnogim podacima, te produžio sve do 1746. godine.

Dakle 3/5 knjige je od nepoznatog autora. Taj isti pisac je knjigu podijelio na 3 dijela. U prvom i trećem govori on sam, a u drugom prepušta riječ Du Fresneu.

Prvom dijelu je naslov »Tractatio praeliminaris de Illyrico antiqui et medio aevi«. Ovdje autor u tri poglavlja opisuje stari Ilirik i njegovu povijest za vrijeme ilirskih kraljeva i rimskih careva do smrti Heraklija (641). Ovaj dio završava zauzećem Ilirika od strane Južnih Slavena i pričom o Čehu, Lehu i Mehu, koji su se iselili iz Hrvatske i osnovali tri države: češku, poljsku i rusku. Drugi dio je pretiskan tekst iz Du Fresneovog djela i ima naslov »Familiae Dalmaticae, Slavonicae seu series genealogicae ac historiae regum et toparchorum Dalmatiae, Croatiae, Serviae, Bosniae, Bulgariae, sub imperatoribus Constantinopolitanis«.

Naslov trećeg dijela je »Tractatio posterior de Illyrico temporis novi, seu Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae et Bulgariae regnis« u 6 poglavlja.

Autor je naročitu pažnju poklonio historiji hrvatskih banova od 12. st. do 1742. godine. Iz samoga teksta se vidi da on slavi Hrvate i njihove odlične obitelji, ali ne zaboravlja ni na Ugarsku. Za sve ovo crpio je građu iz grčkih i rimskih pisaca, te bizantskih, pa onda ugarskih i mletačkih kroničara, Luciusa, S. Timona i J. Rattkaya.

Stoga Vj. Klaić zaključuje da je autor ovoga djela isusovac Valentin Kéry, iako na drugom mjestu izražava kolebanje u pogledu autorstva između Kérya i protestanta Ivana Saskoga (rođen oko 1700, umro 1762). Svakako je ovaj pisac, kako kaže Klaić, dobro poznavao obitelj Keglević, čiju je povijest ovdje dosta opširno iznio.[1030]

Prema Šišiću je djelo »Illyricum vetus et novum«, sastavljeno od 3 različite česti, napisano od dva različita autora.

Prvu i treću čest (do 1745), vodeći napose računa o hrvatskim banovima, napisao je Slovak, protestantski gimnazijski rektor u Đuru a zatim u Bratislavi Ivan Tomka Szászky, dok je druga čest pretiskana povijest jugoslavenskih vladalačkih i plemićkih obitelji iz glasovitoga djela francuskoga bizantinologa C. du Fresnea du Cangea »Historia Byzantina«.

Time je Šišić prihvatio tezu N. Radojčića, čija je zasluga »da je potpuno raščistio pitanje o autorstvu Ivana Tomke Szászkoga« protiv »mišljenja Klaićeva... koji je pomišljao na isusovca Valentina Kéryja (1712–1763), pisca jedne banologije«.

Nadalje, Šišić opravdava Szászkoga zašto je u sam natpis toga djela stavio »ime čuvenoga i tada već davno umrla Du Cangea kao glavnoga autora, dok je svoje ime, kao nastavljača Du Cangeova, prešutio«.

[1028] J. Keglević Bužimski (1729–1799) je član tzv. ugarske grane, a ne hrvatske obitelji Keglević (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 21 i bilj. 6).

[1029] Historia Byzantina vol. I (Familiae Byzantinae), tiskana u prvom izdanju u Parizu 1680, a drugo izdanje u Veneciji 1729. (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, 21).

[1030] Vj. Klaić, Acta Keglevichiana annorum 1322–1527, I–XVII

To se djelo Ivana Szászkoga odlikuje — opet prema Šišiću — »žarkom ljubavlju za sve što je jugoslavensko i po svojoj tendenciji ide stopama Rittera Vitezovića, no ipak s tom razlikom, da sve južne Slavene zove jednim imenom Iliri, razlikujući kod toga dobro Hrvate, Srbe i Bugare«. Hrvatima priklanja posebne simpatije i obitelji grofova Keglevića Bužimskih »bavi se tako detaljno, da se na prvi pogled vidi, da je primio od grofa Josipa Keglevića izdavača ovoga djela, znatnu čest familijarne arhivske građe, naročito izrađenu genealošku tablicu, na upotrebu«.

Završavajući svoj sud o djelu »Illyricum vetus et novum« Šišić piše da ono »danas nema gotovo nikakve naučne vrijednosti, zaostajući još daleko za radom Lucijevim, već mu glavna važnost leži baš u tome, da je ono — u neku ruku školski udžbenik — služilo hrvatskoj mladeži do Ilirskoga pokreta kao mentor, upućujući je — pored Jambrešićeva Rječnika (1742) u to, *da su svi južni Sloveni zapravo jedna etnička cjelina — Iliri*«.[1031]

[1031] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 20, 21 (i bilj. 5)

DRUGA POLOVICA 18. STOLJEĆA

HISTORIOGRAFIJA GORNJE HRVATSKE

Duga vladavina Marije Terezije odrazila se u Hrvatskoj na svim poljima. Tako ona stavlja županije pod svoju izravnu vlast i ne saziva Sabor, jer je suvišan, ali zato pripaja Slavoniju Hrvatskoj i dijeli je na tri županije: virovitičku, požešku i srijemsku.

Carici je vrlo dobro došla opasna seljačka buna, nastala u okolici Kalnika (1755) sa ciljem da osvoji Zagreb i Varaždin, da potuče svu gospodu i da se stavi pod Vojnu krajinu.

Kada je plemstvo na okrutan način utišalo bunu, carica olakša bijedno stanje seljaka raznim povlasticama i odredi točno što sve seljak ima davati i plaćati svome gospodaru. Time je dala do znanja plemićima da ima netko jači i od njih.

Usporedo s tim započe provoditi germanizaciju hrvatskog plemstva, a od 1764. uopće više ne saziva Hrvatski sabor već preko patenata objavljuje svoju volju hrvatskim županijama.

Godine 1767. osniva Hrvatsko kraljevsko vijeće (consilium regium), po uzoru Ugarskog namjesničkog vijeća u Budimu. Ovo novo organizirano vijeće, koje upravlja svim političko–ekonomskim i vojnim poslovima na čelu sa banom i 5 savjetnika, bilo je zapravo kao hrvatska vlada preko koje je carica županijama objavljivala svoju volju.

No spletke Mađara i nekih hrvatskih velikaša uskoro su izazvale da se ukine ovo vijeće (1779); tako je sve poslove preuzelo Ugarsko namjesničko vijeće. Na taj je način Hrvatska prvi put bila izravno podvrgnuta Ugarskoj i njezinoj vladi. Kako je pod vlast ugarske vlade došla i Rijeka, koju je carica pripojila hrvatskom kraljevstvu još 1776. stadoše Mađari otad tvrditi da je ona neposredno inkorporirana Ugarskoj, a ne Hrvatskoj.

Nakon smrti Marije Terezije njen sin i nasljednik Josip II (1780–1790) otvoreno i svim sredstvima provodi centralizaciju i germanizaciju u svojim zemljama, pa tako i u cijeloj Hrvatskoj.

Patentom o vjerskoj toleranciji (1781) i emancipaciji kmetova (1785), ne sazivajući Sabor, zatim ukidanjem županija i osnivanjem okružja, uvođenjem poreza i popisom cijeloga stanovništva, izazvao je car silan otpor hrvatskog plemstva i neupućenog naroda, a svojim crkvenim reformama i ukidanjem nekih crkvenih redova i samostana (1782) odbio je od sebe svećenstvo.

Time što je u »katoličkoj« Hrvatskoj postavio za bana Mađara i protestanta grofa Franju Balassa de Gyármath, a odijelio Hrvatsku od Slavonije, naredivši usto da svaki činovnik ima u roku od tri godine naučiti njemački, iskopao je još dublji jaz između sebe i dotad kruni odanog hrvatskog plemstva.

Svojim pak političkim sistemom koji je bio koban za Hrvatsku, baca Hrvate u naručaj suviše nacionalističke Ugarske.

Godine 1786. stvara čak »ugarsko primorje« (littorale Ungaricum) na čelu s gubernatorom u Rijeci, sjedinjuje slavonsku, hrvatsku i bansku Vojnu krajinu u jednu generalkomandu sa sjedištem u Zagrebu

(1786) i upleće se u nesretni rat s Turskom (1787–1791), koji ga prisiljava da ukine okružja i uspostavi županije.

Kada je vidio da je cijela monarhija u buni, vrati Ugarskoj i Hrvatskoj ustav, ali ostavi na snazi patent o toleranciji i emancipaciji.

Uskoro car umire (1790) i omraženi Balassa pobježe iz Zagreba.

Vijest o Josipovoj smrti dočekana je s veseljem kako u Zagrebu tako i u čitavoj Hrvatskoj i Ugarskoj.

Međutim, Hrvatski sabor donosi kobnu odluku da šest hrvatskih županija prima naredbe od Ugarskog namjesničkog vijeća dok se ne dobiju oni dijelovi Hrvatske koje su tada držale Turska i Venecija.

Tako su se hrvatski staleži da bi se spasili od bečkog centralizma i sačuvali svoj stari ustav, privilegije i latinski jezik, nepromišljeno ali svojevoljno prepustili mađarskom vodstvu, koje je odsad odlučivalo o njihovim državnim potrebama i financijama, a hrvatski ban postade izvršni organ Ugarskog namjesničkog vijeća.

Kada su uslijed popuštanja hrvatskih staleža mađarski zahtjevi na zajedničkom saboru u Bratislavi (1791) postali sve nezajažljiviji, u Hrvatskoj nastade veliko nezadovoljstvo. (»Slobodna smo kraljevstva, a ako je koga stid da bude Hrvat, neka služi kao rob divljim Hunima«, ovako završava jedna suvremena pjesma na latinskom.)

Iste 1791. godine sklapa Josipov brat i nasljednik Leopold II. (1790–1792) mir s Turcima u Svištovu a Leopoldov sin Franjo I. (1792–1835) uplíće se u dugotrajni rat protiv revolucionarne Francuske (1792–1797). U ovome ratu bore se i Hrvati po brojnim poljanama sjeverne Italije, Nizozemske i Njemačke, a hrvatsko plemstvo otvoreno pokazuje svoje neprijateljsko raspoloženje prema francuskoj građanskoj revoluciji i njenim idejama (sloboda, jednakost i bratstvo), što je znao vješto iskoristiti bečki dvor.

I dok su u Francuskoj skidali ropske lance s naroda, u Hrvatskoj su svjetovni i crkveni feudalci proklinjali cara Josipa II. što je kmetovima dao slobodu. Zbog toga su se hrvatski staleži još više približili Mađarima koji nastoje Hrvatsku što jače uklopiti u krunu sv. Stjepana.

No u redovima građanstva kako u Zagrebu tako i šire u Hrvatskoj bilo je i jakobinaca (pristaša ideja francuske građanske revolucije) protiv kojih vlasti poduzimaju razne mjere, dok je narod sasvim neupućen i daleko su mu ideje ove revolucije.

Bečka vlada i dalje steže, tako da je u cijeloj monarhiji zavladalo mrtvilo u javnom i društvenom životu. To se odrazilo i na Hrvatsku. Uvlači se uhodarstvo povezano s tajnom policijom, zastrašivanje i pooštrena cenzura.

U takvim prilikama se razvijala historiografija u gornjoj Hrvatskoj tokom druge polovice 18. stoljeća.

Zapravo u svim hrvatskim zemljama razvoj historiografije ide puževim korakom, dok u zapadnoj Europi prosvjetiteljska historiografija temeljena na racionalističkoj filozofiji dobiva nove oblike. Čak Voltaire napušta dotadašnji kronološki red opisivanja događaja i traži njihove unutrašnje veze, a Edward Gibbon (1737–1794) prvi je historičar koji uspješno spaja historijsku kritiku na temelju metoda, pomoću stvarne erudicije kao i uopćavanja historijskih pojava s gledišta prosvjetiteljske filozofije.[1032]

Našim historiografima tog razdoblja sve su ove pojave itekako daleke; oni i dalje tapkaju na istom mjestu.

[1032] M. Gross, o. c, 65, 69, 71

Unatoč tome potrebno je da se i s njima pozabavimo.

Prvi po redu je *Nikola Stepanić,* praujak Krčelića. Roden je 1703. u Turopolju. Posvetio se svećeničkom staležu, te je bio župnik u Obrežu, 1738. je kanonik, a 1752. varaždinski arhiđakon. Umro je u Zagrebu 1. IX. 1753.[1033]

Njegova knjiga »Series canonicorum et episcoporum ecclesiae Zagrabiensis« (od 1647. g. dalje) pisana je subjektivno, ali ipak sadrži dosta vrijedne građe.[1034]

Slijedi *Josip Bedeković,* rođen u Remetama 1688, umro također u Remetama 7. III. 1760. godine.[1035]

On je bio pavlin i definitor pavlinskog reda (1759). Pjevao je pjesme[1036] i napisao djelo »Natale solum magni ecclesiae sancti Hieronymi[1037] in ruderibus Stridonis occultatum« (Bečko Novo Mjesto, 1752)[1038] u kojem se uz opširni prikaz života sv. Jeronima bavi i pitanjem njegove domovine i dokazuje da mu je Štrigovo u Međumurju rodno mjesto.

Isusovac *Nikola Laurenčić* rodio se u Krapini 1707. g. Predavao je filozofiju i bogoslovlje u Zagrebu, gdje je i umro 25. IX. 1762.[1039] Radio je na Vitezovićevoj »Kronici« i to ukoliko se odnosila na stranu historiju,[1040] a koja je tiskana u Zagrebu 1762. godine.

Iz ovoga se vidi da je pavlinska književnost 18. stoljeća gotovo isključivo historijska, ali zato rodoljubna. Kada je taj red ukinut (1786), pavlini su ostavili ne samo svoju povijest nego i lijepu uspomenu u prosvjetnom životu Hrvatske.[1041]

Sljedeći pavlin–historičar je *Nikola Benger,* rođen u Križevcima 1695. g. Početne škole i gimnaziju učio je u rodnom mjestu. Godine 1713. stupa u pavlinski red u Lepoglavi i tamo uči filozofiju i teologiju. Godine 1721. postao je doktor teologije i profesor u istom samostanu. Godine 1739. izabran je definitorom reda, a 1743. provincijalom pavlinske redodržave u Hrvatskoj (biran je još dva puta). Umro je u Lepoglavi 1766. u 71. godini života. Benger se je bavio književnim radom punih 40 godina (1726–1766). Napisao je oko 16 djela, većinom historijskog sadržaja, od kojih su tri tiskana, a ostala se nalaze u rukopisu.

Prvo njegovo tiskano djelo jest povijest čudotvorne Majke Božje Koruške kraj Križevaca. Napisao ga je 1726. a dozvolu za tiskanje dobio je 1729. godine.[1042] U njemu potanko pripovijeda o čudesima te Majke Božje, ali i stavlja neke svoje primjedbe.

Drugo i najglavnije njegovo djelo jest povijest pavlinskog reda.

Prije Bengera, kako smo već ukazali, *Andrija Eggerer* je napisao i u Beču izdao 1663. g. ljetopis pavlinskog reda (»Fragmen panus corvi protoeremitici seu reliquiae annalium ereni–coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli primi eremitae...«), koji ide do godine izdanja.

[1033] Baltazar Adam Krčelić, Annuae ili historia 1748–1767, 89, 122

[1034] Znameniti..., 246

[1035] EJ I, 406

[1036] Baltazar Adam Krčelić, o. c, 145, 384

[1037] U EJ 1 (406) samo se dovde daje sadržaj naslova i ne citira gdje je ta knjiga izašla.

[1038] U Sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti nalazilo se je Bedekovićevo rukopisno djelo pod naslovom »Stridon, Natale solum S. Hieronymi a Paulo Ritter aliter Vitezovich contra P. Ireneum Carmelitum a P. Josepho Bedekovich Paulino contra Paulum praecognominatum Ritterum in duabus partibus per plura colloquia vindicata« (178 strana), koje je dosta važno. U istoj biblioteci se je čuvao kao rukopis i njegov »Liber vitae et mortis, sive Catalogus fratrum Ord. S. Pauli 1721.« (I. K. S., Rukopisi od važnosti za historiu Jugoslavensku, »Arkiv«... I, 177).

[1039] A. Cuvaj, Građa... I, 399. Gl. i M. Vanino, Notae biographiae de P. Nicolao Laurenčić (1707–1762), Vrela i prinosi 6, Sarajevo 1936, 30–33

[1040] Znameniti..., 165. Laurenčić je zapravo radio na »Pridavku« Vitezovićeve kronike, a njegov pomagač bio je Baltazar Adam Krčelić. (Opširnije gl. bilj. 1092).

[1041] B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti I, Zagreb, 1913, 356, 357

[1042] Tiskano je pod naslovom »Regina Martyrum...« 1730. g. (EJ 1, 440).

Kako se je osjećala potreba da se ovaj ljetopis nastavi i nadopuni, povjeren je zadatak prvo Dioniziju Chelstovskome (umro 1719), a zatim Konstantinu Pavlovskome, ali nijedan od njih ne završi taj posao. Sada se toga lati Benger i napisa nastavak ljetopisa od 1663. do 1727. godine.

Tako je ovo djelo izašlo kao II. svezak pavlinskih anala u Bratislavi 1743. godine pod naslovom »Annalium eremi–coenobiticorum ordinis fratrum erenitarum s. Pauli primi erenitae, volumen secundum, duos in libros partitum Quitus ab anno Christi 1663. usque ad annum 1727. eiusdem proto–eremitici ordinis progressu referentur...«[1043]

U ovom opširnom djelu prvo su dane ispravke i dopune Eggererovom ljetopisu, a onda se potanko izlaže povijest pavlina u drugoj polovici 17. i prvoj polovici 18. stoljeća.

Kasnije je Benger napisao i III. svezak pavlinskog ljetopisa za 1727–1739, ali je taj ostao u rukopisu.

Radeći na ovoj stvari Benger je proučio svu građu o samostanima toga reda, pa je lako mogao napisati monografiju o pavlinskim samostanima uopće, a napose o onom u Lepoglavi.

Tako djelo o pavlinskim samostanima uopće nosi naslov »Chronotaxis monasterium ordinis fratrum eremitarum s. Pauli primi eremitae«,[1044] a o Lepoglavi »Synopsis historico–chronologica monasterii Lepoglavensis ordinis s. Pauli eremitae provinciae Croato–Slavonica«[1045] koji ide do 1764. godine.

Benger je napisao raspravu »Cathalogus authorum ex religiosis ordinis s. Pauli I eremitae« (Arhiv HAZU), u kojem se nalazi popis pisaca ovoga reda i njihovih djela. Ovo je kasnije dopunio neki nepoznati redovnik kasnijim podacima, pa je u taj spis uvrstio i Bengera s popisom njegovih radova.

Daljnje Bengerove studije su: »Menologium Illyricarum sive sylabu divorum ad Illyricum spectantium«,[1046] »Sacer thesaurus ecclesiae ortodoxae seu de ss. indulgentis«, »Flores Paulinae solitudinis«, »Elucidatio bullae Coenae cum plurimus adiunctis«,[1047] »Conatus Theologico–canonisticus de cultu b. p. Eusebii« (Cum Biographis diversorum Sanctorum et hominum Ordinis S. Pauli — Arhiv HAZU), »Commentarius in mare magnum ordinis s. Pauli primi Eremitae«, »Supplementum annalium ordinis, Lucubratio theologico–canonistica de v. martyro p. Georgio Caepelleny«, »Floretum variarum resontionum canonico–regularium«, »Nucleus annalium ecclesiasticoillyricorum« »Vindiciae historiae tragicae Petri Pereny« (pod pseudonimom: »Theodalos Stauropolitanus«). U Arhivu HAZU[1048] nalazi se i Bengerov rukopis koji se tiče političke povijesti Hrvatske i Slavonije. To je mali spis od 18 sitno pisanih stranica pod naslovom »Historica epitomes de regno et natione Illyrica speciatim de slavonico–croatica« (1734). Zamisao mu je bila obraditi postanak imena i naroda, opis i običaje zemlje i naroda, vjeru, svece, slavne ljude, kraljeve i banove, vojvode i junake, te svjetovne i crkvene velikaše, stanje crkve i redova, škole i književnost, slavne i nekoć ugledne obitelji, gradove i županije, tvrđave i utvrde, razna mjesta, te bojeve i druge važne zgode.

1043 Kako je B. A. Krčelić došao u vrlo oštri sukob s pavlinima u Hrvatskoj zbog nekih svojih filozofskih teza, njemu se je bio zamjerio i o. Nikola Benger, tadašnji provincijal pavlinske provincije. Stoga je Krčelić napisao u svojim analima (pod 1761. godinu) vrlo potcjenjivački o Bengeru da ga samo pavlini »smatraju i veličaju kao vrhovni naučni autoritet jer je izdao zbrkanu povijest pavlinâ« (Baltazar Adam Krčelić, o. c, 418). Inače se još 23. VIII. 1743. u ugovoru, koji je sklopio član obitelji Drašković s pavlinskim samostanom u Lepoglavi, potpisuje u ime te crkvene ustanove »Frater Nicolaus Benger Prior Provincialis meo et totius... Definitori Provincialis nomine...«, a na kraju je stavljen i pečat toga samostana (HDA u Zagrebu — Arhiv obitelji Drašković — kutija Archivium maius fasc. VIII).

1044 Zapravo naslov je Chronotaxis monasteriorum ordinis Eremitarum s. Pauli in provinciis Istriae et Chroatiae« (Arhiv HAZU — III d 212).

1045 Arhiv HAZU — II a 22

1046 Ili »Menologium Illyricarum seu Syllabus Sanctorum et ven. Dei servorum ad Illyricam nationem spectantium cum indice« od 1742. g. čuva se u knjižnici Budimpeštanskog sveučilišta (I. K. S., o. c, »Arkiv«... I, 177).

1047 U knjižnici Budimpeštanskog sveučilišta (I. K. S., o. c, »Arkiv«... I, 177)

1048 IV d 77: (Benger), Liber memorabilium parochiae Lepoglavensis ab a. 1461–1789.

Od svega toga malo je napravljeno. Dogotovljena je prva glava, tj. postanak imena i naroda ilirsko–slavonsko–hrvatskoga, i druga: vojvode i kraljevi Hrvatske i Slavonije, a posljednje stranice sadržavaju geografskotopografske bilješke o Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni.

Iz cijeloga spisa se vidi da je Benger poznavao djela Konstantina Porfirogeneta, Popa Dukljanina, Tome Arhiđakona, neke rimske pisce, Rattkaya, Luciusa, Vitezovića i pojedine ugarske historičare, koji su pisali latinski.

Sama radnja nema nikakvu vrijednost za hrvatsku historiografiju, kako to piše Vj. Klaić.[1049]

Sve ove historičare nadmašio je svojim djelima i učenošću zagrebački kanonik *Baltazar (Boltižar, Boltek) Adam Krčelić (Kersselich)*[1050] rođen u selu Šenkovcu (kraj Zaprešića, a ne u Brdovcu, kako se donedavno držalo)[1051] 5. II. 1715. godine od uglednih roditelja,[1052] a imao je braću i dvije sestre.[1053]

Krčelićevi preci došli su iz Krbave. Zato se i on piše »De Corbavia«.[1054] Na krštenju su mu kumovali podban Adam David Rauch i barunica Julijana Sermage, rođ. Moscon, iz čega se može također zaključiti da je bio plemićkoga roda. Već sa 8 godina Baltazar uči gramatiku kod isusovaca u Zagrebu, a u 14. godini ušao je u tamošnje biskupsko sjemenište,[1055] gdje mu je bio učitelj i Juraj Marcelović.

Kad je navršio 17 godina (1731) poslan je u hrvatski kolegij u Beč,[1056] a zatim prelazi u hrvatski kolegij u Bologni, gdje je ostao 4 godine (1734–1738). Ondje je naučio talijanski i francuski.[1057] Ujesen 1738. vratio se kući kao dvostruki doktor, filozofije i teologije, dovršivši uz to i pravne nauke.

Tadašnji zagrebački biskup Đuro Branjug dade mu župu u Selima blizu Siska, gdje je ostao do 1745. g. Kad je ondje bjesnjela kuga, osobito hrabro se je ponio pa ga je i sama kraljica Marija pohvalila i u znak priznanja odlikovala.

Osim toga proveo je i neke reforme u svojoj župi, što su nakon biskupovog odobrenja prihvatili i susjedni župnici.

Iste 1745. postao je prefekt ili sublektor zagrebačkog sjemeništa; 23. I. 1747. Branjug ga imenuje zagrebačkim kanonikom[1058] u njegovoj 32. godini, dok ga istodobno papa Benedikt XIV. odlikova titulom apostolskog protonotara koju su onda redovito dobivali svi zagrebački kanonici.[1059]

[1049] Nikola Benger hrvatski povjesničar, Hrvatska 1906. g. br. 107, 108. Gl. i A. Cuvaj, Građa... I, 341–344; EJ 1, 440, te HBL 1, 648

[1050] Gl. najnoviji prikaz života i rada ovoga historičara, koji je obradio Stjepan Krivošić pod naslovom »Baltazar Adam Krčelić (1715–1778)«, »Rad« JAZU 375, Zagreb, 1978, 107–229. On se je služio samo arhivima u Zagrebu iako je Šišić još 1936. upozorio da »začudo, još nisu pocrpeni bečki i budimpeštanski arhivi, gdje ima mnoštvo građe o Krčeliću, naročito u arhivu ugar. dvor. kancelarije i u zbirci Ecclesiastica« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 22, bilj. 7).

[1051] Opširnije o tome: Stj. Krivošić, o. c, 110–115.

[1052] Baltazarov otac zvao se je Nikola Krčelić, a majka Judita Darić, čiji je otac bio zagrebački građanin (Stj. Krivošić, o. c, 117–119).

[1053] Oni su se zvali: Josip, Ivan Krsto Ignjat i Mirko, te Ana i Julijana (gl. Stj. Krivošić, o. c, 121–131). T. Smičiklas (Životopis B. A. Krčelića — Krčelićeva djela, MSHSM XXX, Zagreb, 1901, II) zna samo za tri brata Baltazara Krčelića.

[1054] O podrijetlu i doseljenju Baltazarovih predaka iz Krbave piše detaljnije Stj. Krivošić (o. c, 115–117). Kada se u jednom spisu — od 1632. g. navodi kako je Ivan Krčelić primio u zalog jedan vinograd u »goricama« Oplaznik kraj Marije Gorice (S. Krivošić, o. c, 115), u drugom spisu na hrvatskom jeziku, izdanom u Karlovcu 26. I. 1632. citira se: »Ja Mattias condam Juray Bossich aliter Kercelichy...«, objavljuje da daje »jednu nassu plemenitu zemlu...« (HDA u Zagrebu — Arhiv obitelji Drašković — kutija 12 — Archivium maius f. XXXI).

[1055] T. Smičiklas, o. c, II

[1056] M. Mesić, O Krčeliću i njegovih annuah, »Rad« JAZU 32, Zagreb, 1875, 11

[1057] Prema Stj. Krivošiću (o. c, 141) Krčelić »nije znao njemački, barem ne toliko koliko francuski i talijanski, iako je imao prilike naučiti i taj jezik«.

[1058] T. Smičiklas, o. c, IV, V

[1059] F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, 22

U ljeto 1747. pošalje ga biskup u Beč za rektora[1060] ondašnjeg hrvatskog plemićkog kolegija.[1061] Tako Krčelić postade u razmjerno mladim godinama odgojitelj hrvatske aristokracije[1062] i prirodni zastupnik svoga biskupa i kaptola kod bečkog dvora i dvorskih vlasti.[1063]

Da se je na svom novom položaju vrlo dobro snašao, najbolje svjedoči to što se je ondje upoznao s prvim caričinim savjetnikom po školskim pitanjima Gerhardom von Swietenom, dvorskim bibliotekarom Franjom Adamom Kollarom[1064] i sa kr. ugarskim dvorskim kancelarom grofom Leopoldom Nadasdyem i još nekim drugim uglednicima.[1065]

Za vrijeme Krčelićevog dugogodišnjeg službovanja — kao rektor u Beču,[1066] umro je njegov zaštitnik biskup Branjug (28. IV. 1748), a već 13. V. 1748. imenuje kraljica erdeljskog biskupa baruna Franju Xavera Klobušickog »motu proprio« na Branjugovu upražnjenu stolicu, na veliko nezadovoljstvo zagrebačkog kaptola. Naime, svi su kanonici vidjeli u tom hitnom popunjavanju biskupske stolice potajni utjecaj Krčelića, predbacujući mu »da voli tuđincu nego li svomu«. Ovu sumnju je pojačala i ta činjenica što ga je novi biskup odmah nakon položene zakletve (5. IV. 1749) imenovao svojim kanonikom *a latere*, a kraljica opatom SS. Petri et Pauli de Kács u egerskoj biskupiji.[1067]

Krčelića se to neugodno dojmilo i nagnalo ga da se je osobno zahvalio carici, koja ga je tom prigodom zapitala je li primio Ritterove rukopise »položene od nekada u dvorskoj ugarskoj kancelariji«, a koje mu je ona još prije dala.[1068] Na njegov potvrdan odgovor, kraljica mu zapovjedi da rasvijetli povijest i pravo kraljevina (Ugarske i Hrvatske) i zemalja (Dalmacije, Bosne i Srbije), što će naći u onim Ritterovim spisima ili u nekim drugim.

I dok se Krčelić ispričavao zbog svoje slabosti, carica mu reče da je dovoljno obaviještena o njemu i da su joj poznate njegove sposobnosti i ne treba joj ništa drugo nego samo duh, sklon da služi kralju i općem dobru. Caričina ljubaznost oduševila je našeg historika, koji je razgovor s njome smatrao najsretnijim danom svoga života.

Potkraj svibnja 1749. uđe Krčelić s novim biskupom Klobušickim u Zagreb, bez velike buke. Malo zatim šalje ga Klobušicki u Slavoniju da tamo uredi važne biskupske poslove, radi čega je Krčelić morao čak u Beč putovati i ostati sve do siječnja 1750. godine.[1069]

Sljedeće se godine trebao sastati u Bratislavi ugarsko–hrvatski sabor, zakazan za 18. IV. 1751. na koji je Klobušicki poveo sa sobom i Krčelića.

Nakon kratkog vremena kraljica ga šalje u bansku krajinu (Glina, Petrinja) da ondje još s dvojicom umiri narod koji se bunio pod vodstvom Todora Kijuga. Buna je bila ugušena[1070] kad je krajiški general izdajom uhvatio Kijuga.

1060 On je bio rektor od 1. IX. 1747. do kraja svibnja 1749. g. (Stj. Krivošić, o. c, 146).

1061 T. Smičiklas, o. c, V. Inače je Vuk Kukuljević o tom kolegiju napisao djelce pod naslovom »Historia collegii Viennae ab a. 1629–1733« koje je zagrebački kanonik Lj. Ivančan pretipkao (J. Barle, dr. Ljudevit Ivančan... JIČ I/1–4, 768).

1062 Među njima su bili braća Petar i Nikola Škrlec, grof Ivan Patačić (T. Smičiklas, o. c, VI), s kojima se je Krčelić najviše ponosio (Stj. Krivošić, o. c, 146) i oni su ga kasnije nazivali čak svojim »ocem«, kako piše F. Šišić (Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 24).

1063 F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 22, 23

1064 Rođen u Trenčinskoj Trnavi, 1718 — umro u Beču 1783 (F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 23).

1065 M. Mesić, o. c, 13

1066 T. Smičiklas, o. c, VI

1067 M. Mesić, o. c, 14, 15

1068 Po Šišiću Marija Terezija je bila uvjerena da joj Krčelić neće moći poslužiti kao političar nego kao historičar... Stoga mu je predala »čitavu rukopisnu ostavštinu Pavla Rittera Vitezovića, koja se tada čuvala kod ugarske dvorske kancelarije«, a sa željom »da je upotrebi za izrađivanje jedne hrvatske historije« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 23, 24).

1069 Te godine (1750) Krčelić piše povijesni prikaz Dubice (HDA — Acta capituli antiqua 24/52). Gl. i Stj. Krivošić, o. c, 179.

1070 Pod naslovom »Kiugova buna (1751)« obradio ju je S. Antoljak u knjizi »Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj«, Zagreb, 1956, 243–247.

Još dok je buna trajala, kraljica imenuje Klobušickog kaločkim nadbiskupom, a dotadašnjega bosansko–đakovačkoga biskupa Franju Thauszya[1071] zagrebačkim biskupom.

Krčelić je dobro shvatio da se je ovim imenovanjem htjelo njega izigrati »kod tamošnjih promaknuća«. Klobušicki pak, kojem je Krčelić dotad bio desna ruka u svemu, htjede mu u zao čas pomoći te mu podijeli gorički arhiđakonat, a Patačiću bekćinski. Međutim je kanonik Paksy u konzistoriji od 10. XII. 1751. izjavio da je »electus« biskup Thauszy već imenovao Patačića i još drugoga na ta mjesta. Sada se postavilo pitanje može li »electus episcopus«[1072] ikoga promaknuti. Naravno da je većina kanonika zastupala gledište da to nije moguće jer Klobušicki još uvijek ima vlast.

Kada je pak Klobušicki 14. XII. javio da je papa potvrdio njegov izbor za nadbiskupa, svi pristadoše uz novoga biskupa, a protiv Krčelića koji se zbog toga istoga dana pismeno žalio carici, Leopoldu Nadasdyu, dvorskom savjetniku Adamu Patačiću, Klobušickom i Thauszyu. Već 19. XII. kraljica naredi kaptolu da se ovaj put izuzetno, a pod prijetnjom nemilosti, prilagodi »dojakošnjem običaju i navadi zagrebačke crkve«, radi čega nastade prava smutnja među kanonicima, te svi navale na Krčelića da se odrekne arhiđakonata.

Iako nerado, Krčelić to učini, ali pošalje dvoru svoju rezignaciju, a biskup Thauszy nato investituira svoja dva kandidata.

Taj je postupak izazvao dugogodišnji rat[1073] između Krčelića i Thauszya,[1074] završen tek biskupovom smrću (siječanj, 1769).[1075]

Pod utjecajem bana Batthyánya i banskog namjesnika grofa Ljudevita Erdödya imenuje kraljica ojađenoga Krčelića prisjednikom sudbenog stola (assessor), što mu je kao svršenom pravniku veoma godilo i laskalo. Kada je pak 12. III. 1752. umro kanonik i vrbovečki arhiđakon (Zagorje na Sutli) Ivan Radić, Krčelić je nastojao svim silama da preko svojih prijatelja dođe na to mjesto, koje mu je obećavao Thauszy putem istih osoba. Ali biskup ipak imenuje drugoga i to Đuru Resza, izgovarajući se pred banom i ugarskim kancelarom da ga Krčelić nije za to molio. Izvan sebe od bijesa, Krčelić stade snovati kako da se osveti svome biskupu. Prilika mu se za to pruži prije nego što je očekivao. Naime, kada je Thauszyu stigla bula da je potvrđen zagrebačkim biskupom, stavljeno mu je na volju da položi zakletvu ili pred ostrogonskim nadbiskupom ili pred pečujskim biskupom. Budući da mu se nije dalo tako daleko ići, a uz to je bio i škrt, pa nije želio da se izlaže trošku, mislio je da može položiti zakletvu u Zagrebu pred kojim kanonikom. Da bi potkrijepio svoje mišljenje kako ima pravo, pitao je i Krčelića, dobrog kanonista, da li to može učiniti. Da mu se osveti za prijašnje podvale i da ga obruka, Krčelić odgovori da bez daljnjega može.[1076]

Tako Thauszy i učini, a ostrogonski nadbiskup, ugarski primas grof Nikola Csáky mu nato poruči je li moguće da on te stvari ne zna, a već je bio bosansko–đakovački biskup[1077] te je kao takav morao polagati propisnu prisegu.[1078]

1071 Rođen negdje u karlovačkoj okolici 1698, od 1729. do 1749. g. bio je zagrebački kanonik (F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, 25).

1072 Tj. biskup kojeg još nije potvrdila papinska kurija (F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 26).

1073 Inače odnosi između Thauszya i Krčelića nisu »uvijek bili tako loši, dapače Baltazar ga je smatrao svojim prijateljem«, kako piše u Annuama. Oni su se svojevremeno čak i vrlo često dopisivali. Kada je i kojom prilikom Thauszy od prijatelja postao Krčelićev neprijatelj, izneseno je u Annuama. Thauszy je bio protiv svakoga tko je bio uz Krčelića pa tako i protiv njegovih rođaka (Stj. Krivošić, o. c, 156–160).

1074 T. Smičiklas, o. c, VIII–XI

1075 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 26

1076 T. Smičiklas, o. c, XI, XII

1077 F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 27

1078 M. Mesić, o. c, 24

Otad je između Krčelića i Thauszya nastala još veća mržnja i biskup je nastojao da svome zlobnome kanoniku napakosti gdje god mu se ukazala prilika.

Protiv njega je čak otvoren kanonički proces. Naime, po Thauszyevu nagovoru, Đuro Malenić, advokat zagrebačke biskupije, podigne tužbu protiv Krčelića s teškim i nevjerojatnim objedama: da je, naime, od nekih poreznih novaca nešto za sebe uzeo, da je s ostavinom pokojnog Ivana Radića nekorektno postupao, da kao nekadašnji rektor hrvatskog kolegija u Beču nije položio račune, da nemarno polazi u crkvu i da se pederastijom obeščastio i onemogućio.[1079]

Uto 19. VI. 1755. umire prepozit zagrebačkog kaptola barun Žigmund Bernhard Sinersperg,[1080] nakon čega najstariji kanonik poslije Bernharda, lektor Stjepan Putz, veliki protivnik Krčelića, smjesta požuri u Beč da se preporuči za to mjesto, noseći preporuku svojih kolega kanonika i Thauszya. Međutim, ni Krčelić ne sjedi prekriženih ruku, nego preko svojih prijatelja, pa i bana, pokušava pridobiti za sebe Thauszya. Dapače 2. XII. stiže u Beč, gdje se prvo sastade s Nadasdyem, a zatim i s banom Karlom Batthyányem.

Konačno bude primljen i u audijenciju kod carice, koja mu vrlo ljubazno izjavi da za njega čuva prepozituru, a bila bi mu je i podijelila da joj barem nije izložio neke stvari u ime zagrebačkog kaptola. »Da mi nije Batthyány kazao«, rekla mu je na kraju audijencije, »da ste zapleteni u jedan infamni proces, budite uvjereni, Vaše bi imenovanje već bilo objavljeno. A budući da znam, da Vam je i biskup neprijatelj, želim da se najprije ovaj proces završi. Neka traje i pet godina, ja neću dotle nikoga imenovati zagrebačkim prepozitom, sve dok se taj proces ne dokonča«.

Dok je Krčelić za sebe radio u Beču, dotle mu je Thauszy pripremao novu nepriliku u Zagrebu.

Sud ga poziva na prvo ročište zakazano 27. IX. Svi su se okomili na njega tako da mu je imenovan branitelj po dužnosti, jer se nitko nije usudio da se toga prihvati.

Kad se Krčelić vratio u domovinu i opazio da je sve protiv njega, povukao se na svoje kanoničko imanje u Brešću i na ročište poslao kao svoje zastupnike i branitelje rođake i kanonika Adama Stjepanića i grofa Ivana Patačića. Biskup je sve i sva poduzeo da Krčelić bude osuđen, a on je odlučio da ode prvo u Varaždin, a zatim u Reku kod Kalnika na imanje grofice Aleksandre Keglević. U međuvremenu prepozitom bude imenovan Putz (16. X) što je častohlepnog historika jako uvrijedilo, te je izjavio da je uvidio da »niti kraljevska riječ nije sveta, pa ne treba više vjerovati kraljevima nego li drugima ljudima«.

Drugo ročište je zakazano 12. I. 1756. i Krčelić se odazove pozivu, te dođe u Zagreb na veliko zaprepaštenje svojih protivnika. Taj su ga dan njegovi protivnici nastojali preko predstojnika ovoga sudišta kanonika Resza, skloniti da se nagodi, ali bezuspješno. Konačno, Krčelić je proglašen krivim (što je djelomice i bio) te su mu svi kanonički prihodi oduzeti.

Sada se on žali na drugu instancu, kaločku nadbiskupiju[1081] i u kolovozu 1757. g. kaločki sud donosi presudu u njegovu korist, tj. proglašen je nedužnim, a Malenića je osudio da Krčeliću plati 3000 forinti za naknadu štete i troškova.

Isti sud je odbio Thauszyev priziv po ovome predmetu, te se biskup prituži u Beču, dapače i kod same kraljice. Konačno, bude mu dopušteno da zatraži od papinske kurije reviziju procesa, na što je Krčelić, po želji dvora, morao pristati.

Na tom obnovljenom procesu rimska kurija imenuje svojim delegatom bečkog nadbiskupa grofa Kristofora Migazzija; on je Krčelića pismeno uvjeravao da će suditi po zakonu, ako se prije rješenja ne bi obje strane nagodile.[1082]

[1079] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 27

[1080] Njega je Krčelić ubrajao među svoje najveće protivnike. Rođen je 1681. u Petrinji, a umro je 1755. u Gorama nedaleko Petrinje (Stj. Krivošić, o. c, 151 i bilj. 237).

[1081] T. Smičiklas, o. c, XV–XX

[1082] M. Mesić, o. c, 35

Nakon mnogo raznih peripetija konačno se 14. VI. 1760. izmiriše oba protivnika uz sljedeće uvjete:

1. Krčelić daje izjavu da se rado pokorava svome biskupu. Budući da je u svoje svrhe upotrijebio kaptolski novac, neće kroz godinu dana sudjelovati u poslovima u kojima se radi o novcu.
2. Krčelić će izjaviti da će pred dvojicom kanonika zamoliti biskupa za oproštenje, ako ga je u čemu uvrijedio.
3. Sve pridržane poreske i altarističke novce (3.644 for.) vratit će sa 6% kamata, ali će se odbiti od toga ono što je kaptol već dosad kao sekvestar pridržao od Krčelićevih prihoda.
4. Krčeliću se vraćaju svi prihodi, ali će mu se ustezati sve novčane divizije (od kaptolskih zajedničkih posjeda) dok ne podmiri čitav dug. U tu svrhu će kaptol svake godine pokazati Krčeliću račun da vidi koliko je otplatio.
5. Najduže za pola godine mora dati objašnjenje i položiti račune iz vremena bečkog rektorata.
6. Također mora položiti račune o ostavštini kanonika Radića.
7. Krčelić nije nikada sumnjao da mu treba polaziti u stolnu crkvu, pa će to i dalje rado činiti.
8. Malenić odustaje od svih tužbi i priznaje Krčeliću svaku čast.
9. Obadvije stranke zaboravljaju sve prošle uvrede, kao da ih nije nikada ni bilo.[1083]

Tako je završio ovaj dugi proces. Iako za Krčelića nije završio sramotno, ipak je to bio teški moralni poraz, jer sve točke izravnanja jasno pokazuju da kod njega u novčanim stvarima nije sve bilo u redu.

Kroz cijelo vrijeme dok je proces trajao, znači četiri godine, Krčelić je vrlo oskudno živio zadržavajući se ponajviše kod nekih prijatelja izvan Zagreba. Jedini prihodi su mu bili neki književni honorari i nagrade za privatno podučavanje aristokratske mladeži.[1084]

Ni kad je proces završen Krčelić kao kanonik ne dobiva sve svoje dohotke pa i dalje živi dosta oskudno, a osim toga i pobolijeva. No unatoč svim teškoćama on uspijeva i dalje marljivo raditi. Dana 11. I. 1769. umro je biskup Thauszy i za Krčelića su nastali bolji dani. Konačno ga carica 20. XII. iste godine imenuje čazmanskim arhiđakonom a time mu se povećaše dohoci.

Međutim, kostobolja ga je sve jače mučila[1085] i on odluči 10. VII. 1777. učiniti jedno lijepo i patriotsko djelo. Cijelu svoju biblioteku i sve svoje rukopise daruje preko kr. namjesničkog vijeća[1086] zagrebačkoj pravoslovnoj biblioteci, osnovanoj tek 1776. Iz nje su preneseni u današnju Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku u Zagrebu. Naravno, Krčelić je postavio i svoje uvjete o kojima je raspravljalo isto vijeće i obratilo se predstavkom samoj kraljici koja prihvati ovaj legat i u znak svoje milosti pošalje čazmanskom arhiđakonu na dar dragocjeni prsten.

Kada je vijeće o svemu tome obavijestilo Krčelića, on se trudio da sastavi popis knjiga i rukopisa, ali je taj posao sporo napredovao zbog njegove već poznate bolesti.

Knjiga je bilo 673, ponajviše na latinskom, a samo desetak na hrvatskom jeziku. Među rukopisima bilo je djela Vitezovića, Marcelovića, Ladanya, Farlatija, Levakovića, Gundulića, Krčelića (12) i uz to još 12 rukopisa anonimnih autora.[1087]

Krčelić nije uspio predati cjelokupni legat — smrt ga je pretekla... Pokopan je 29. III. 1778.[1088] u zagrebačkoj katedrali. Posmrtno slovo izrekao je profesor Vinko Kalafatić, slaveći njegove zasluge za znanost i domovinu.

[1083] T. Smičiklas, o. c, XV–XX

[1084] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 29

[1085] O bolestima, koje su Krčelića mučile piše opširnije Stj. Krivošić (o. c, 225–226).

[1086] Mišljenje o hrvatskom kraljevskom vijeću, osnovanom 1767. g, iznio je Krčelić i u svojim Annuama (gl. Stj. Krivošić, o. c, 176–178).

[1087] Prvi prikaz Krčelićevih tiskanih djela i sačuvanih rukopisa načinio je, kako piše Krivošić, T. Smičiklas (Stj. Krivošić, o. c, 178)

[1088] Šest dana prije, tj. 23. III. 1778. potpisao je oporuku, kojom je odredio nasljednike svoje nepokretne imovine na području Zagreba (Stj. Krivošić, o. c, 227).

Krčelić je bio obrazovan čovjek, duševno obdaren, ali rastrgan strastima. Njegov suvremenik ga opisuje kao malena, odebela, crnomanjasta, kaže da je u govoru peskao, dok je u izražaju lica bio pravi seljak. U nastavku isti suvremenik piše: »Inače bio je čovjek komu drugi nisu imali što da zavide osim rijetke inteligencije, u tome mu je malo ravnih, a natkriljivao ga nije nitko.«.[1089]

Krčelić je dosta pisao i kao teolog i kao jurist, a ponajviše kao historičar[1090] i to na latinskom i hrvatskom (kajkavskom narječju) jeziku.

Od tiskanih njegovih djela treba spomenuti anonimnu knjižicu »Živlenje blaženoga Gazotti Augustina, zagrebačkog biskupa...« (102 strane) koju je Krčelić izdao 1747. i posvetio svome dobrotvoru Jurju Branjugu.[1091]

Kada je 1762. izašlo treće izdanje Vitezovićeve »Kronike aliti spomenek vsega sveta vikov«, koju je izdao Nikola Laurenčić, Krčelić je u trećem dijelu od 1747. do 1762.[1092] opisao većinu događaja u Hrvatskoj.[1093]

Daljnje Krčelićevo djelo je »De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae motitiae praeliminares« (Zagrabiae, 1770. Typis Antonii Jandera, 522 str.). Na ovom djelu je Krčelić radio više od 20 godina, na srcu ga nosio i dapače dolazio u situaciju da ga spali. Ustvari, on je ovo pisao na izričitu zapovijed kraljice Marije Terezije, čiju je milost bio stekao i koja mu je poklonila 1748. g. bogatu Vitezovićevu ostavštinu s tim da rasvijetli povijest i pravo kraljevina i zemalja, što je našao u ovim ili drugim spisima. Godine 1768. djelo je bilo završeno i Krčelić ga je želio posvetiti kraljici, pa je stoga pitao za savjet svoga prijatelja Franju Adama Kollara,[1094] tada već činovnika na ugarskoj dvorskoj kancelariji. Ovaj mu je odgovorio neka napiše u tu svrhu molbenicu na caricu, što kraću, i neka jasno u njoj kaže da njegov rad ide za tim da Dalmaciju obrani od Mlečana. Potom, čim djelo izađe iz tiska neka mu pošalje jedan primjerak da ga preda na cenzuru. U posveti pak carici neka kaže da ga je izazvao Lucius (zapravo Kollar piše zabunom Farlatius), koji se nije ustručavao braniti prava Venecije na Dalmaciju.[1095]

Carica je prihvatila posvetu i djelo je izašlo na svjetlo.[1096] U posveti Krčelić najavljuje da ta knjiga ima svrhu i cilj »iznijeti historijska prava naših kraljeva na Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Srbiju i Bosnu; ocijenit ću vlast kraljevsku, ogledat ću preimućstva kraljeva, pa će onda na vidjelo izaći, da su kraljevi, naši gospodari u svojoj pravoj pravcatoj svojini, prirodni gospodari to jest samovladari. Djelu sam dao naslov: Praeliminares notitiae, jer ne pišem povijest svih zemalja nego noticije–bilješke, koje će poslužiti za podlogu onome, koji danas sutra poduzme da napiše sistematsku historiju.«

1089 T. Smičiklas, o. c, XXIII, XXXVIII–XLIIX

1090 Opis njegova rada kao historičara i sud o tome pokušao je dati Stj. Krivošić (o. c, 203–220).

1091 T. Smičiklas, o. c, V, XLII, gl. i Stj. Krivošić (o. c, 180, 203, 204)

1092 Ovaj »Pridavek kronike iliti spomenka pripečeni od leta po narođenju Kristuševom 1744 do leta 1761«, tiskan je 1762. g. kao prilog i dopuna trećem izdanju Vitezovićeve Kronike. Od ranije je poznat podatak, koji potječe od samoga Krčelića da je on, kako piše Šidak, opisao domaće događaje od 1748. g. uključivo. Zašto se je Krčelić odlučio da Laurenčiću pruži pomoć tek za 1748. g. i dalje, opširno raspravlja Stj. Krivošić (o. c, 183, 184). Godine 1945. ovaj »Pridavek...«, koji se nalazi u HDA, nanovo je objelodanio N. Žic pod naslovom »Hrvatska kronika kanonika Baltazara Adama Krčelića od god. 1749. do 1762«, »Vjesnik hrvatskog državnog arhiva« XI, Zagreb, 1945, 233–254.

1093 T. Smičiklas, o. c, XXIII, XLIII

1094 T. Smičiklas, o. c, VI, VIII, XXII, XXIII

1095 F. Šišić, Priručnik izvora I/1, 74, ibid, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 33

1096 Zanimljivo je da u popisu knjiga Krčelićeve ostavštine stoji da su Notitiae izašle 1769. (Nacionalna i sveučilišna biblioteka — sign. R 3559. Rukopis nije Krčelićev autograf). Smičiklas je u svome uvodu jednom napisao 1760. a drugi put 1770. g. izdanja (T. Smičiklas, o. c, XXXII, XLIV), a Š. Jurić se je opredijelio za 1760. što Krivošić sadržajem Notitiae pobija.

Dakle, on je htio dokazati pravo ugarske krune na hrvatske i srpske zemlje, a kada to uspije, onda prepušta pisanje hrvatske povijesti drugome.[1097]

Znači, Krčelić je radio u duhu centralističke dvorske politike, ali je u tom poslu bio daleko od Vitezovića, jer je Vitezović imao puno ideja, a Krčelić nije imao nijednu.

Dok Vitezović polazi sa čisto hrvatskoga stajališta da posluži aspiracijama habsburške krune na Balkanski poluotok, dotle Krčelić naprosto lomi koplja za prava ugarske krune. Bio je svjestan da to neće biti pravo njegovim zemljacima i da će oni u tome vidjeti izdajničko djelo pisca koji se hoće dodvoriti kraljici.[1098] Zato je u posveti i dodao ove riječi: »Vidjet ćete, da li sam izdajica domovine i koje li sam krune podanik, pa i to da li sam nevjernik svojih kraljeva. Mislim da će moja nastojanja steći pohvalu kada se iz moga djela upozna da sam tako rasvijetlio stvari domovine, kako to nije učinio nijedan sin domovine«.

Iza ovakvog predgovora iznosi svoje izvore i dodaje na jednom mjestu da se je njima služio prema zakonima historijske vjerojatnosti. »Lijepo bi bilo djelo, po kojem bi se razabiralo, koje su prave, a koje krive povelje, ali to će tek napisati pisac, koji se pod sretnom zvijezdom rodi« kaže u tom pogledu naivni Krčelić, ne znajući da diplomatika već sto godina prije njega postoji, te da je time ojačana i historijska kritika.

Izvore, koje je iznio, razdijelio je u natpise (inscriptiones), pisma (epistolae), ostale listine i rukopise (instrumenta alia et Mss = Manuscripta), povelje i kraljevske otpise (diplomata et regum rescripta) i spomenike drugih kraljeva i vojvoda Slavonije (regum aliorum; ducum item Sclavoniae monumenta). Zatim je naveo »pisce kao svjedoke za ono što tvrdi (Scriptores ut testes suis loci adhibiti)«, te je uz Tacita i Livija stavio kao »testes« Kollara i Bedekovića.[1099]

Što da se pak kaže više o Krčeliću,[1100] rođenom Hrvatu, koji na početku toga djela moli svoje čitatelje da mu oproste što je na više mjesta napisao da se Sava izlijeva u Dravu.

Ovo djelo obuhvaća čitavu hrvatsku historiju od najstarijih vremena (rimskih) do 1606. godine i to tako da je jedino doba vladavine Ferdinanda I. (1526–1564) nešto detaljnije obrađeno, dok se iz kasnijeg vremena spominju samo neki najkrupniji događaji.

Vremenski je svoju historiju podijelio na četiri razdoblja. Prvo obuhvaća rimsko doba i rani srednji vijek do 7. st. Drugo obuhvaća vladanje hrvatskih narodnih knezova do kraja 9. st. Treće, prošlost hrvatske zemlje u vrijeme knezova i kraljeva do 1526. a četvrto vrijeme ugarsko–hrvatskih kraljeva iz dinastije Habsburg. U dodatku prikazuje Hrvatsku i Slavoniju kakve su bile u njegovo doba, zatim govori o banskoj i Vojnoj krajini, o njenoj državnoj i crkvenoj upravi, o samostanima i duhovnim redovima, o školama i na kraju daje geografski opis pojedinih županija (varaždinske, zagrebačke, križevačke i drugih). Ovaj podatak je svakako i najvredniji dio čitavog Krčelićevog djela i služi kao dobar izvor.

Treba istaći da je u ovoj historiji pisac učinio par nerazumljivih stvari. Tako on »silom« stavlja vrijeme hrvatskih kraljeva iz 10. i 11. stoljeća u razdoblje vladanja ugarskih knezova i kraljeva!

Prijelaz k Ladislavu i Kolomanu od 1091. do 1102. »objašnjava baštinskim pravom hrvatske kraljice Jelene, koje je ona prenijela na brata, ugarskoga kralja Ladislava«, nakon smrti svoga muža, »hrvatskoga kralja Zvonimira«, piše dalje Šišić. Uz to, opet prema Šišiću, Krčelić piše teško razumljivom, upravo barbarskom latinštinom, što slabi vrijednost njegove historije.[1101]

1097 T. Smičiklas, o. c, XXXIII

1098 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 34

1099 T. Smičiklas, o. c, XXX–XXXV

1100 Krčelić je po Šišiću u vezi s ovim djelom »prototip jednoga politizirajućeg historika, tendencioznoga preko svake mjere i bez ikakve akribije« (F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 34

1101 F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 34, 35; isti, Priručnik I/1, 75

Krčelićevi pak suvremenici imali su o ovome djelu različita mišljenja. Tako Horanyi smatra da je konfuzno, iako se vidi velika načitanost i marljivost pisca, a da se i ne govori o strašnoj latinštini. Neki ga pak Mađari slave, pa i Kollar. Drugačije, međutim, o tome govore Hrvati. Tako Baričević piše da mu mnogi i s pravom upisuju u grijeh što ne kaže odakle je uzeo izvore ili prepisao, već ih iskazuje kao svoje. Tako je orobio Vitezovića i Marcelovića, a način pisanja mu je grozan. Nadalje, kaže Baričević da mu jedni predbacuju da je izdajica domovine, drugi da je neke isprave iskrivio, a treći da je njime izazvao mržnju na svećenstvo i redovnike.

Svakako cijelo to djelo treba[1102] uzimati s puno opreza, iako je u njemu dao nekih dobrih stvari.[1103] Sljedeće Krčelićevo djelo jest »Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus primus« (Zagrabiae, Typis Antonii Jandera, 1769).[1104]

Kako je nastalo ovo djelo sam je Krčelić ispričao u predgovoru svoje historije pečujske biskupije (u rukopisu). Kaže da ga je 1740. g. pozvao Marcelović k sebi u Zagreb i darovao mu djelo o povijesti zagrebačke crkve pod naslovom »Historiarum ecclesiae Zagrabiensis« s molbom da ga dovrši.[1105]

Šišić smatra da je Marcelović predao Krčeliću regesta i ništa više, jer se ni jednom drugom njegovom djelu nije našao trag.[1106] Krčelićev rad na toj povijesti svakako je morao zapinjati[1107] dok je bio na župi. Tek 1745. kad je premješten za prefekta zagrebačkog sjemeništa u Zagreb, pa i za vrijeme boravka u Beču, stao se je ozbiljnije baviti time.[1108]

Godine 1754. Krčelićeva povijest zagrebačke crkve bila je gotova za tisak, pa je s tim upoznao kanonike na konzistorijalnoj sjednici. Oni su to prihvatili s oduševljenjem i obećali mu novčanu pomoć. Budući da je Krčelić bio u zavadi s biskupom Thauszyem, zamolio je ugarskog dvorskog kancelara grofa Leopolda Nadasdya da posreduje i da utječe na biskupa kako bi dao pristanak da se djelo tiska. Thauszy ne popušta,[1109] međutim, Krčelić se drugim kanalima snašao tako da je u travnju 1754. g. zagrebačkom tiskaru Antunu Raineru stigao privilegij da može tiskati Krčelićevu povijest i njih dvojica se nagodiše da izađe 1000 primjeraka.

Čim su kanonici saznali da se djelo počelo tiskati, digoše veliku buku i navodeći neke naivne razloge pokušaše spriječiti daljnje tiskanje. U krajnjoj nevolji Krčelić piše Thauszyu u Požegu, ali ne dobi odgovora.

Godine 1756. kanonici su uspjeli zabraniti daljnje tiskanje i Krčelić je morao platiti sav trošak.[1110]

1102 To je djelo izdao Krčelić na svoj trošak i prodaja te knjige nije išla onako kako si je on zamišljao (Stj. Krivošić, o. c, 191).

1103 T. Smičiklas, o. c, XXXV–XXXVI

1104 Svi Krčelićevi suvremenici citirali su da je ovo djelo izašlo 1770. pa tako iza njih i ostali znanstveni radnici. Istom 1971. Š. Jurić je naznačio 1769. kao godinu tiskanja Historia, s čime se je složio i Krivošić (Stj. Krivošić, o. c., 185–188). Godine 1994. Institut za suvremenu povijest u Zagrebu izdao je u svojoj ediciji »Biblioteka Hrvatska povjesnica« ovo Krčelićevo djelo u hrvatskom prijevodu, koje je preveo Zlatko Šešelj pod naslovom »Povijest stolne crkve zagrebačke prvi dio svezak I«, popraćeno sa bilješkama, te »Pogovorom« dr. M. Valentića kao glavnog urednika kao i Šešelja u naslovu »Riječ prevoditelja« s potrebnim obrazloženjima.

1105 T. Smičiklas, o. c, IV.

1106 F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 31

1107 Jedan razlog tome zapinjanju bio je taj, što je iznio Krčelić tek 1777: ...»Ali treba znati i to: Kanoničke knjige, predane biskupskoj ili kaptolskoj biblioteci, nisu nikome pristupačne. Dok sam ja *izrađivao moja djela ne samo da ih nisam dobivao da se njima služim, nego mi čak nisu mi dopuštali da u njih bar zavirim ili da ih prelistam* (S. A.). Niko ne zna kakve su i koje su knjige ondje (u biblioteci) pohranjene, ni od kojih pisaca. Knjige i pisci nisu dakle u biblioteci nego u tamnici...« (F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 30 i bilj. 12).

1108 T. Smičiklas, o. c, IV–VI

1109 M. Mesić, o. c, 25, 26

1110 T. Smičiklas, o. c, XIII, XIV

Unatoč tome nije izgubio nadu da će to djelo biti dovršeno,[1111] jer su ga u tom podržavali njegovi prijatelji izvan i unutar domovine. Doista, u tome je i uspio, ali tek kad je umro njegov neprijatelj Thauszy na čije je mjesto došao biskup Pakši i dao pristanak da se djelo izda. Tako je ugledao svjetlo I. svezak njegove povijesti zagrebačke crkve.[1112]

U predgovoru te knjige Krčelić kaže sljedeće: »Ovo moje djelo jest tek zbirka ili bolje priručna radnja, koju sam ja na brzu ruku sastavio, da dobijem prepise iz Rima od jednog odličnog čovjeka, koji je iz Njemačke ondje boravio. Nije se dao namoliti da mi dade te prijepise. Htio je prije vidjeti čijugod marljivost, da dade na svijet nešto od povijesti ove biskupije. Budući da sam predvidio, da djelo neće biti savršeno, zato sam mu dao naslov »povijest zagrebačke crkve«.

Čudan i konfuzan predgovor!

Krčelić je zamislio ovo svoje djelo u 3 toma. U prvom je trebao biti prikazan red biskupa i njihovih djela; u drugom povijest kaptola, stolne crkve i samostana, a u trećem odnos prema drugim biskupijama. Međutim, razne smetnje i neprilike, koje je doživio,[1113] onemogućile su da se ove lijepe zamisli ostvare.

I tako je tiskan samo prvi dio,[1114] podijeljen u 14 poglavlja. U prvom poglavlju govori o sv. Ladislavu, osnivaču zagrebačke biskupije, u drugom o mjestu gdje se je nalazila prva katedrala, u trećem o vremenu i prilikama utemeljenja biskupije, u četvrtom o onim starim biskupijama, koje su nekoć bile u Slavoniji prije osnutka zagrebačke biskupije, u petom se razlaže, iako neispravno, da je zagrebačka biskupija bila samo produženje stare sisačke biskupije, u šestom o zemljišnom opsegu zagrebačke biskupije od njena postojanja, u sedmom o biskupskoj rezidenciji, u osmom o privilegijama zagrebačke crkve, u devetom o prihodima i posjedima, u desetom o utvrdi (castrum) Ivaniću, u jedanaestom o ostalim dobrima biskupije, a od dvanaestog do četrnaestog poglavlja — to je zapravo i najveći dio knjige (str. 74–340) — prikazan je niz zagrebačkih biskupa od Duha do Nikole Stjepanića Selničkoga (1094–1602).

Prema metodici onoga vremena Krčelić donosi sve isprave koje su mu bile i poznate i pri ruci, ali su ti prijepisi suviše nepouzdani i veoma loši. Isprave su uzete iz biskupskog i kaptolskog arhiva, a Krčelić se je pokazao kao loš paleograf.

Unatoč tome on je ovo svoje djelo cijenio, a također su ga cijenili i njegovi prijatelji i suvremenici.[1115]

Pa i sam Farlati[1116] se je njime naročito puno služio. Mikoczy je o tom djelu dao sljedeći sud: »'Povijest zagrebačke biskupije' napisao je Marcelović i odnio ga u tisak u Beč, gdje ga smrt preteče, a rukopisi se rastepoše, pa tako dođoše u najvećem dijelu u ruke Krčelića. On ih je onda izdao u svojoj povijesti zagrebačke crkve od riječi do riječi, a pogdjegdje i skratio. Uz to je uzeo i Vinkovića i Kovačevića, a malo je dodao svoga, nigdje ne navevši odakle je što pocrpio«. Mikoczy dakle jedino nije imao pravo glede Marcelovića, a ostalo je uglavnom točno.[1117]

U ranijim partijama, koje se tiču srednjeg vijeka, djelo je bez prave znanstvene vrijednosti.

[1111] Stj. Krivošić (o. c, 187) na temelju jedne zabilješke Krčelića zaključuje da je »prvobitni autograf, zapravo bio tiskan u cijelosti« kod Rainera još 1754. g. — to bi bilo upravo prvo izdanje, a »konačno kod Jandere 1769. god.«

[1112] M. Mesić, o. c, 67, 66

[1113] T. Smičiklas, o. c, XXXVII

[1114] Prema Krivošiću »terminus post quem non za tiskanje« je »prosinac 1769. god.« Osim toga na naslovnoj stranici piše: »Typis primo Rainerianis, dein Zerauschegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi Vbl. Cap. Eccl. Zagrabiensis im Nova Villa« (Stj. Krivošić, o. c, 185–186). Još detaljnije o povijesti tiskanja ove knjige gl. i Stj. Krivošić, o. c, 187, 188.

[1115] M. Mesić, o. c, 67

[1116] On je u V. tomu djela »Illyricum sacrum« na temelju Krčelićeva djela obradio povijest zagrebačke crkve.

[1117] T. Smičiklas, o. c, XXXVIII

Za hrvatsku povijest su dobri oni dijelovi u kojima se obrađuje 17. stoljeće, naročito oni u kojima se govori o biskupu Gašparu Stankovačkom (1588–1596) i o bojevima kod Siska (1591–1593), a onda i čitavi, nažalost netiskani, drugi dio do 1667. g. u kojem se nižu zagrebački biskupi od Šimuna Bratulića do Petra Petretića (1603–1667). Ovu drugu knjigu Krčelić je pisao u posljednjim godinama svoga života za biskupovanja Josipa Galjuta (1772–1786), a danas se čuva u rukopisu u Arhivu HAZU, dok kaptolska biblioteka[1118] ima samo njen prijepis.[1119]

Posljednje Krčelićevo djelo, prema Smičiklasu, tiskom objelodanjeno za njegova života pod imenom Adalberta Barića[1120] izašlo je u Varaždinu 1774. g. pod naslovom »Barits Adalberti Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII inclusive collectio, publico et auditoribus prolata...« To djelce na 54 stranice počinje razmatranjem kako su Hrvati kada su došli u savsku Panoniju već imali pisaca. Iza toga spominje pisce prije 14. st. i onda donosi kratke biografije pojedinaca. Prvi mu je sv. Augustin Gazotti, o kojem je već 1747. pisao, te onda npr. Ivan arhiđakon Gorički, Stjepan Brodarić, Nikola Olah, Pavao Gregorijanec, Đuro Drašković, Antun Vramec, Nikola Istvanffy, Benedikt Vinković, Levaković, Rattkay, Petretić, Ladany i Pavao Ritter Vitezović. Te su biografije oskudne, ali napisane su jasno i popularno. Odmah se zapaža da je Krčelić ispustio neke pisce kao npr. Petra i Katarinu Zrinski itd. Od 52. do 54. strane dao je popis nekih rukopisnih djela iz prve polovice 18. st. te je tako ovo djelo najstariji prinos kajkavskoj literaturi i važno za literarnog i kulturnog historičara, iako je stvarno od male vrijednosti.[1121]

Sljedeće je njegovo djelo »Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767.) ad posteritatis notitiam«.

Smičiklas, a onda i Šišić, zaključuju na temelju jednog podatka u »Annuama« da ih je Krčelić započeo pisati tek 1764. i to je mišljenje vladalo sve donedavno. Međutim, Stj. Krivošić je 1978. iznio nekoliko uvjerljivih izvornih ispisa iz njih, koji pokazuju da se je Krčelićeva ideja o pisanju »Annua« rodila još za vrijeme Krčelićeva rektorovanja u Beču te da je prve podatke upisao već 1749. nastavljajući sa pisanjem »Annua« do travnja 1755. g. Pisanju istih »Annua« se je vratio ponovno 1763. ili »najkasnije u ljeto 1764«, kada je »najprije napisao dodatke u prvom dijelu »Annua«; no pisanje nije ažurirao ni do 1767, zadnje godine u »Annuama«. U »Annuama« je pak 1769. dodao »Summaria memoria officia tenentium«, a »zatim je najkasnije 1774. g. završio glavni dio 'Annua' s opisom događaja u 1767. god: tada je autograf 'Annua' i zapečatio«, kaže na kraju Krivošić.[1122]

[1118] Da se je ovaj prijepis drugoga toma u rukopisu nalazio u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu piše i J. Buturac, dok Stj. Krivošić kaže da »neki povjesničari smatraju da je Krčelić napisao i drugi svezak«, te iznosi da se je sačuvalo više autografa, u kojima se Baltazar »bavi zagrebačkim biskupima« (Stj. Krivošić, o. c, 188, 189 i bilj. 358, 189).

[1119] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 32; M. Mesić, o. c, 67, 68

[1120] U Krčelićevo doba djelovao je kao pravni teoretičar Adalbert Adam Barić (Novi Sad, 1742–Beč, 1813), koji je uz ostalo od 1769–1772. bio profesor na visokoj školi za »političke i kameralne« znanosti u Varaždinu, a od 1772–1776. u Zagrebu. Od 1777. do 1796, tj. do svoga umirovljenja predavao je na Pravnom fakultetu u Budimu. Pisao je na njemačkom i latinskom jeziku (EJ 1, 368). I dok je Vinko Kalafatić, koji je održao posmrtni govor Krčeliću (i taj tiskao) 6. IV. 1778. citirao kao autora ovih »Scriptorum« Adalberta Barića (Baltazar Adam Krčelić, Annuae ili historia 1748–1767, JAZU, Zagreb, 1952, 620, bilj. f), Smičiklas je označio Krčelića kao autora, što je prihvatio uz ostale i J. Matasović. On je čak u prijevodu Kalafatićevog govora na hrvatski stavio napomenu da taj govornik »nije upućen, da je autor ovog spisa zapravo sam Krčelić, koji je prepustio autorstvo profesoru Bariću kao rukovodiocu ispita, što ga je pred njim polagao Krčelićev rođak Matija. Uostalom i drugdje su u staro doba profesori sastavljali disertacije, a kandidati branili teze« završava ovako svoje tvrdnje Matasović (B. A. Krčelić, o. c, 620, bilj. f). I prevodilac Annua na hrvatski V. Gortan, slijedeći Smičiklasa slaže se da je Krčelić autor (B. A. Krčelić, o. c, 623). Stoga je malo čudno da se Stj. Krivošić, u najnovije doba najbolji poznavalac života i djela Krčelića, nije uopće osvrnuo na ovo djelce i izrekao svoj sud o autorstvu.

[1121] T. Smičiklas, o. c, XL, XLIV, XLV

[1122] Gl. opširnije, Stj. Krivošić, o. c, 195–203.

Neobičan je sam naziv »Annuae«. Kako latinski pridjev annuus znači »godišnji, koji obuhvaća jednu godinu«, zato naziv »Annuae«, po mišljenju V. Gortana, prevodioca ovih »Annua«, »treba nadopuniti kakvom imenicom, npr. notitiae ili annotationes ili relationes ili kojom sličnom onako isto, kako se naziv Annales nadopunjuju imenicom libri«.

Analogijom prema Annales upotrebljava Krčelić i »Annuae« supstantivirano, te »taj naslov njegova djela treba shvatiti kao sinonim za Annales«. Zato su u popisu njegovih rukopisa predanih Pravoslovnoj akademiji »Annuae« i nazvane »Annales regni Sclavoniae ab anno 1748. ad annum 1774« (sic). Isto tako i savjetnik Festetić u svom referatu o tom Krčelićevom djelu daje djelu naslov »Annales regni Croatiae«. Time što je »Annuama« dao podnaslov — sive Historia — Krčelić je »jasno pokazao da ih smatra povijesnim djelom«,[1123] završava Gortan svoje obrazloženje.

Što su »Annuae« zapitao se je i Krivošić. Po jednima one nisu »povijesno djelo«, po drugima nisu »ni književno djelo«. »Annuae« nisu ni memoari, anali ili kronika i one su mu »sve to zajedno: ništa odvojeno, tj. izvan kategorija«.[1124]

Smičiklas pak smatra da su »Annuae« u neku ruku »memoari i to ne po svom obliku nego po sadržaju«. Cilj im je da se pisac opere pred potomstvom, koje treba vidjeti koliko je slavni sin ovoga naroda nepravedno propatio i kako je spasonosno djelovao i nastojao unatoč svim zaprekama i neprilikama. Evo što on kaže čitaocu: »Svi se mi žalimo na naše pređe, što su nas svojim nemarom toliko zapustili, da smo danas primorani da učimo historiju njihova vremena iz gole tradicije; ovako se žalimo, a nećemo da okajemo grijeh naših otaca našom marljivošću. Ja pak hoću da potomcima ispričam punom vjernošću i iskrenošću događaje ovih godina (1748–1767)«.

U Zagrebu se znalo da Krčelić piše »Annuae«, a poznavajući njegovu oštrinu, mnogi su bili uvjereni da će njegovi protivnici loše proći. Godinu dana prije smrti, svoj je rukopis zapečatio svojim pečatom i predao Pravoslovnoj akademiji, uz izričitu želju da se otpečati poslije njegove smrti.[1125]

Kada su otvorili rukopis, prisutni se preneraziše od čuda. Vrhovni školski i prosvjetni upravitelj kod tadašnjeg hrvatskog namjesničkog vijeća Nikola Škrlec, Krčelićev miljenik, dade rukopis na izvještaj savjetniku grofu Festetiću. Ovaj pred spomenutim vijećem »bolnim srcem otkrije ljuti otrov ovih anala ili historije već bolestima istrošena starca koji ne ima snage za ispravak ovoga djela i svojim je proizvodom toliko zaslijepljen, te je mislio, što više uspomena ostaviti potomstvu u ovoj knjizi. Primjer Italije naveo ga je da sastavi knjigu, u koju je i tajne obiteljske unosio i tako sabrao u jedno javne i privatne sablazni«. On smatra »ako je bila nakana pokojnog gospodina kanonika da se iz njegovih knjiga nježna mladost ili sama, ili preko svojih učitelja naobrazi i ako je ovoj knjizi svrha, da rasvijetli povijest, onda nije smio privatne prilike sa javnim miješati. Trebalo je da služi istini, koja je pravo oko povijesti...«. Njegovo je mišljenje, »da se ova knjiga, kao posljednji ostaci Krčelićeve ljudske slabosti spali na vatri ili da se podvrgnu skupnoj cenzuri ovog zbora, koji će spremiti što je vrijedno, a drugo će na vatru«.

To je bio stav Festetića koji nije bio Krčelićev prijatelj, te je predložio da se o tome obavijesti i kruna.

Škrlec kao predsjednik vijeća je, međutim, odlučio nešto sasvim drugo da bi sačuvao čast svoga »poočima«. On je dao da se na dvadeset i dvije stranice crnom tintom izbriše sve ono što je moglo sablazniti buduća pokoljenja. Ali i to se većinom dade danas dosta lako pročitati.[1126] Naime, ova

[1123] B. A. Krčelić, Annuae ili historia 1748–1767, JAZU, Zagreb, 1952, 624

[1124] Stj. Krivošić, o. c, 193

[1125] Gortan kaže da pisac nije htio izdati Annuae za svoga života »da bi mogao što slobodnije pisati i riješiti se obzira prema bilo kome«. (B. A. Krčelić, Annuae..., 624). Stj. Krivošić pak, iznosi Smičiklasovu tvrdnju da Krčelić nije ni mislio da budu Annuae tiskane i da nije ni slutio da bi to netko drugi mogao učiniti, dodaje da se onda »ne treba čuditi ni da Annuae po sadržaju i obliku, ne možemo i ne trebamo stavljati u neki kalup« (Stj. Krivošić, o. c, 193).

[1126] T. Smičiklas, o. c, XXVIII–XXX

mjesta sadrže razne poruge i skandale iz pojedinih obitelji, te pisac ne štedi nikoga. Inače po mišljenju Šišića, »Annuae« su ne samo dragocjeni historijski izvor nego bez svake sumnje Krčelićevo najvrednije djelo.[1127] U tim »Annuama« Krčelić daje kulturnu i političku sliku Hrvatske, iako negdje samo u glavnim crtama za 18. st. (1748–1767) i dotiče se iz tih područja svih pitanja koja nastoji razjasniti.

Stoga uz saborska akta ostaju »Annuae« kao jedan od najglavnijih izvora za hrvatsku povijest u doba Marije Terezije.

Rukopis ovih »Annua«[1128] veoma je lijep i čisto pisan, te tvrdo uvezan u debele korice. Na prednjoj strani tih korica na bijelom papiru stoji naslov: »Vita mea comite nec aperiendum hoc volo nec legendum: ideo illud meo Sigillo obsignavi. B. Kercselich«. (Želim da se ovo ne otvara i ne čita za moga života: zato sam zapečatio svojim pečatom. B. Krčelić). Preveo V. Gortan: B. A. Krčelić, Annuae... Iako su »Annuae« napisane barbarskim latinskim jezikom, za razliku od ostalih njegovih djela, pripovijedanje u njima je laganije i razumljivije.

Kada se zaviri u sadržaj »Annua«, dolazi se do zaključka da ih pisac nije nikada mislio ovako u cijelosti tiskati.[1129]

Za tisak ih je spremio Tade Smičiklas, te je to djelo izašlo u izdanju JAZU pod naslovom »Balthasari Adami Kercselich: Annuae 1748.–1767.« (Scriptores IV, MSHSM XXX, Zagrabiae, 1901). Smičiklas je ovaj izvor popratio vrlo opširnim i preglednim uvodom o životu i djelima Krčelića (str. I–LXX). Sam tekst »Annua« obuhvaća 538 strana. Budući da je Smičiklas našao uz »Annue« i razne Krčelićeve bilješke, koje je Krčelić smatrao cjelovitim dijelom svoga djela, stavio ih je u »Dodatak« kao i darovnicu Krčelića knjižnici kr. zagrebačke akademije, te popis rukopisa i mišljenje savjetnika Festetića o »Annuama« i o 16 pisama na hrvatskom jeziku odličnih hrvatskih gospođa Krčeliću (1749–1755). Na kraju je dodao vrlo obilan i koristan »Index personarum et locorum«.

Same »Annuae«[1130] su podijeljene po godinama, a ove opet na pojedine odsjeke s podnaslovima (npr. 1750: Qualiter olim confinis gubernata; 1755: Tumultus IV. subditorem Inferioris Sclavoniae itd.).

Krčelić počinje svoje »Annuae« smrću zagrebačkog biskupa Đure Branjuga (umro 26. IV. 1748) te opisuje tadašnje stanje u toj biskupiji. Zatim govori o sjedinjenju Slavonije i Hrvatske s jedne strane, a Slavonije i Ugarske s druge strane, te o tome kakva je nova županijska uprava zavedena u Slavoniji. I kada se raduje što je jedan dio Hrvatske vraćen matici, on istodobno mora sa žalošću konstatirati kako ispod vlasti i zakona Hrvatske izmiče velik dio njenoga teritorija.

Sve je to ponukalo Krčelića da opširno isprića kako je do toga došlo i kako je narod tu stvar shvatio. Nadalje piše kako se u Hrvatskoj grade crkve, samostani i gradovi, kako se širi odgoj i školstvo, a ne govori, kaže Smičiklas, da je sve to njemački sistem.[1131]

Vrlo detaljno bilježi događaje u banskoj Hrvatskoj, koji osvjetljavaju njen odnos prema Ugarskoj i Beču kao i o apsolutističko–germanizacijskim težnjama Beča. Zato on s velikom pažnjom prati sve

[1127] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 36

[1128] Danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 3444 (Stj. Krivošić, o. c, 195, bilj. 391)

[1129] T. Smičiklas, o. c, XXXII, XLVII

[1130] Odličan prijevod ovih Annua s latinskog na hrvatski jezik (3–534) dao je 1952. g. V. Gortan, koji je pod Dodaci uz Annuae (535–556) preveo i Krčelićeve životopise triju biskupa (J. Branjuga, Fr. X. Klobušickog i Fr. Thauszya). Ujedno je izradio i opširno kazalo imena (570–606), zatim preveo Kalafatićev »Posmrtni govor na zadušnicama za Krčelića g. 1778.« (609–620), te sastavio bilješku o piscu (621–625) kao i pogovor (626, 627). Prigodom prevođenja V. Gortan je usporedio Smičiklasovo izdanje Annua s Krčelićevim autografom. Promjene u opsegu i rasporedu građe izvršio je J. Matasović, koji je bio određen za redaktora prijevoda (B. A. Krčelić, o. c, 626, 627). Matasović je čak bio zadužen od MH da izradi uvod i bilješke. U međuvremenu on je odustao i taj posao je ponuđen meni, ali ga ja nisam prihvatio.

[1131] T. Smičiklas, o. c, XXXI

hrvatske sabore, koji su se održali u doba njegovih »Annua«. Zato i njegove bilješke razjašnjavaju mnogo toga što je samo nabačeno u saborskim aktima (pa i o ugarskohrvatskom saboru od 1764. g.). Također bilježi svaku ustavnu promjenu u Hrvatskoj, govori o poreznoj snazi zemlje, o konskripciji i o urbaru, te o seljačkim bunama (1755).[1132]

Krčelić zna za osam »tumultus rusticoruma« koje su u vezi s ovim reformama.[1133]

Kada je Krčelić pozvan da dade vladavinski sustav po kojem bi u vladi sjedili i njemački generali, on predlaže da ban ima biti vojnik sa svojih dvanaest prisjednika i da zapovijeda u Hrvatskoj umjesto Sabora. Ako li se to ne učini, neka se uvedu županije kao u Ugarskoj, što Beč i provede. Radi toga su Krčelića, kako je poznato, zamrzili Hrvati. Krčelić se nadalje zanosi i reformom školstva, zbog čega hvali caricu. Budući da su u Hrvatskoj kroz stoljeća držali škole crkveni redovi, on o njima ne govori baš najpovoljnije. Naročito ne voli isusovce, za njih kaže da su sluge i prenosioci španjolskog sistema po Europi. Kao crvena nit provlači se ova Krčelićeva netrpeljivost prema crkvenim redovima u njegovim »Annuama«. Isto tako ne voli pravoslavne,[1134] te bilježi o njima mišljenja svojih suvremenika.[1135] Opisuje i sudjelovanje Hrvata u Sedmogodišnjem ratu (1756–1763), navodeći broj vojnika i materijalne žrtve koje su dali, te govori o pojedinim bitkama.[1136]

»Annuae« završavaju time kako je osnovano hrvatsko kraljevsko vijeće (consilium regium) u Varaždinu i kako je barun Koller s generalom Šiškovićem posjetio slavonsku krajinu.[1137]

»Annuae« su svakako najizdašniji izvor za Krčelićev životopis, iako veoma subjektivan. Uz događaje u Hrvatskoj i izvan nje, on govori o pojedinim osobama što pojačava vrijednost memoara. Osim toga u njima je mnogo korektniji kad prosuđuje odnos Hrvatske prema Ugarskoj negoli u ostalim svojim tiskanim djelima.[1138]

Po Krivošiću »objektivnost se 'Annua' može provjeriti na vrlo velikom broju isprava«.[1139] Krčelićeve »Annuae« su ne samo vrijedan dokumenat njegova vremena i važan izvor za proučavanje političke, kulturne i društvene povijesti Hrvatske u 18. st. nego i glavno vrelo za povijest seljačkih buna onoga vremena.

Zbog velikog mnoštva historijske građe i načina pripovijedanja »Annuae« su (još tada dok su bile u rukopisu) poslužile Augustu Šenoi da na temelju njih napiše historijski roman »Diogeneš«, a Josip Eugen Tomić svoj historijski roman »Za kralja i za dom«.[1140] U vezi sa svim ovim treba navesti i neka Krčelićeva netiskana djela, koja su većinom nedovršena i jedva prikladna za tisak. To su: »Sistemata varia gubernii regni Hungariae et Sclavoniae«, »Ex privilegiis diversis, rescriptis regiis, antiquis manuscriptis et probatis authoribus, moribus quoque populi ac tandem articulis corpori juris insertis« (valjda iz 1756. g.). Rukopis je u prijepisu iz 18. ili početka 19. st. (Arhiv HAZU), a drugi prijepis je iz Gajeve knjižnice u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci.

[1132] Ivan Krstitelj Šimunić, zagrebački isusovac, opisao je kao očevidac i po vjerodostojnom pripovijedanju, ovu bunu pod naslovom »Rebellio in Croatia a. 1755.« Taj se rukopis nalazi u A HAZU, a nekoć je bio u Kukuljevićevoj knjižnici (Vj. Noršić, Još o buni oko Križevaca i u nekom dijelu generalata varaždinskoga godine 1755, »Vjesnik kr. državnog arhiva u Zagrebu«, Zagreb, 1934, 200)

[1133] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 36, 37

[1134] T. Smičiklas, o. c, XXXI

[1135] F. Šišić (o. c, JIČ II/1–4, 37) komentira »kako u ono vrijeme još nije zakonom bio uređen položaj doseljenih pravoslavnih Srba (Valachi) pruža mu se česta prilika da i o tima pitanjima zabilježi mišljenje svojih savremenika«.

[1136] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 37

[1137] T. Smičiklas, o. c, 537, 538

[1138] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 37

[1139] Stj. Krivošić, o. c, 219

[1140] B. A. Krčelić, Annuae..., 625

Za ovaj rad Krčelić se služio Corpus jurisom, Luciusom, Vitezovićem o Banatu. Zahvaća doba od Kolomana do Vladislava (1490–1516), ali ide i dalje sve do 1715, iako kaže da nije pisao »dalje radi sada vladajuće dinastije«.

»Brevissima, vera tamen notitia et cognitio banorum et banalis officii praembula« (u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i A HAZU) govori o banskoj časti do Vladislava, a u njoj je prepisao uglavnom Vitezovićevu banologiju. Ovaj je rukopis u originalu predao svojedobno Krčelić banu, koji ga je za to nagradio, a od toga je ostao prijepis.[1141]

»De banis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae accedit. De locumtenentibus Banalibus« etc.[1142] Ovome su kao dodatak Krčelićeva »Notitia officii Locumtenentiae Banalis«, a radnje »N. o. Protonotharialis«, »Vice–Banalis« i »Capitaneus« nisu pisane Krčelićevom rukom.

»Notanda ad civilem historiam de et sub Leopoldo ac antea« (A HAZU početak 19. st.) i »De familia Lapsanovichiana et ex hac descedentis in specie Voykovichiane« (u novije doba prepisano: u A HAZU III. d 87) izgleda da također nisu od Krčelića, a Smičiklas čak misli da je ovu drugu radnju napisao sam Vitezović.

U Arhivu HAZU nalazi se vlastoručni Krčelićev rukopis »Kronike aliti Spomenek vsega sveta vekov« koji počinje od 1748. i ide do 1762.[1143] Zatim slijedi radnja »De initiis et origine particularis Christi ecclesiae Hungariae prouti etiam sacrae regni hujus coronae unitorum regnorum provinciarumque videlicet Sclavoniae, Dalmatiae, Croatiae, Serviae, Bulgariae, Bosnae (samo dva lista u Arhivu HAZU).

Od ostalih njegovih radova (sada su svi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu) treba spomenuti »Notata de populis Dalmatiae« (12 listova). To je zapravo priprava za geografski pregled Dalmacije, bez vrijednosti.

»De Celia seu Celbia hodie dicta«. U prvom odlomku na dva lista samo je materijal za radnju, a u drugom na 8 listova obrađuje staru povijest Celja do 8. stoljeća.

»Notitia Szamobor ex eorumdem privilegiis desumpta« (na jednom listu izvaci iz privilegija i samostanskih listova od 1242–1652. g.).

»Fundamentalis deductio communitatis Draganicensis« (na tri lista govori o pravima te općine na šumu i pašu, što su joj osporavali karlovački vojni zapovjednici).

»Memoriae variae. De fundatione parochiae S. Joannis Baptistae in Villanova« (nepotpuno iznosi neke listine od 1347. do 1550. g.).

»Ad historiam et eruditionem in Monte Claudio« (na 2 lista daje opis ovoga mjesta od rimskih vremena do novoga vijeka).

»Memorie ab anno 1565.« (Izvaci sabranih spisa od 1565. do 1571. g. Tu je riječ o granicama prema Kranjskoj i Metlici na 2 lista).

»Historia canonicorum Zagrabiensium« (na 15 i pol listova su biografije zagrebačkih kanonika u 17. st. od kojih manjka početak. Inače su životopisi dobri i upotrebljivi).

»Notata diversa sive fragmenta varia chronologica« (na 16 listova izvaci iz listina za povijest zagrebačke biskupije u 15. st. a onda do kraja kronološke bilješke za povijest rimskih careva do Karla VI — pisano naivno).

[1141] T. Smičiklas, o. c, XLV, XXI, XXII

[1142] Kasnija kopija (Jugosl. knjižnica I. K. S. u Zagrebu, Zagreb, 1867, 9). U Arhivu HAZU II b 32

[1143] Krčelić je zajedno sa zagrebačkim isusovcem Nikolom Laurenčićem (umro 25. IX. 1762) radio na »Pridavku« te Vitezovićeve kronike i to prvi u vezi s događajima iz domaće a drugi iz strane povijesti [gl. rukopis Krčelića u Arhivu HAZU III. d. 78, koji ide od 1749. do 1762. g.; N. Žic, De literaria P. Nicolai Laurenčić, Vrela i prinosi 6, 16–29, ibid, Hrvatska kronika kanonika Baltazara Adama Krčelića od god. 1749. do god. 1762, »Vjesnik hrvatskog državnog arhiva XI, Zagreb, 1945, 233–254, J. Šidak, Hrvatska kronika Baltazara Adama Krčelića 1749–1762, Kaj IV, 1971, br. 5, 31–75 (Šidak je ovdje izdao, poslije M. Žica ponovno ovu hrvatsku kroniku Krčelića od 1749. do 1762. i ocijenio njeno mjesto u Krčelićevom historiografskom radu) i Stj. Krivošić, o. c, 183–185].

»Descriptio civitatis Zagrabiensis« (na 10 i pol strana opisuje međe Zagreba, govori o Andautoniji, o srednjovjekovnom nazivu grada — sve bez truna kritičnosti).

»Cuinam in regni congregationibus de jure adeoque legitime competat praecondentia, an nempe collegiato Chasmensi capitulo? nec PP. Paulinis?« (na 28 strana brani prvenstvo čazmanskog kaptola prema starim običajima, dok je pavlinima davao prvenstvo Hrvatski sabor).

»De ecclesiarum cathedralium in particulari ecclesiae regni Hungariae vario multipliciquae populo hujusque obligationibus et aliis ut infra deductio (na 17 i pol listića o svemu i svačemu, bez vrijednosti).

»Catalogus episcoporum Zagrabiensium ab erecta sede s. a. 1091. ad. a. praes. 1764. ex historiarum ecclesiae Zagrabiensis tomo, conscripto ex diplomatibus et aliis monumentis publicis ac authenticis secundum regulas historiae probabilitatis« (na 11 ispisanih listića priređeno za neki kalendar — upotrijebio je i svoje tiskano djelo — inače bez vrijednosti).

»Catalogi episcoporum Hungariae« (bez vrijednosti).

»De finibus totius regni Hungariae, adeoque de Hungaria, Sclavonia, Dalmatia, Rama, Servia etc. opus ad utilitatem Apostolicorum S. Coronae Regum, totiusque reipublicae jura cognoscenda conservandaque ex obligatione civili ac in patriam pietate collectum et conscriptum« (na 5 strana predgovor, a na 3 počeo pisati tekst, u stvari on nije bio pripravan za ovu radnju).

»De Cileae praerogativis veteribus«[1144] (17 strana od male vrijednosti).

»Dissertatio de Tripartito sive opera Verböczy« (na 66 strana dokazuje da prije 16 st., tj. 1514. g. nije bilo ni jednoga zakonika itd.).

»De insulae Vegliae ad Venetos devolutione (na 4 i pol listića samo nešto počeo i zasnovao).

»Dissertatio ex inscriptione Sztenjevicensi de veteri Andautonio Pannoniae olim oppido« (na 18 i pol listova; nema početka, bez vrijednosti).

»De sacrae regni coronae sive ecclesiae Hungariae ecclesiastico jure« (finis deest — na 12 listova, samo početak rasprave).

»De episcopatu Svidnicensi« (na 9 listova: koncept predstavke biskupa Klobušickog, izradio ga je Krčelić 1775. g. bez svršetka — ima vrijednost).

»Inscriptio reperta Sisciae occasione erectionis templi Sellensis 1760. A.« (na 7 listova opis nekih starih novaca).

»Privilegium Andreae regis 1217. ex transcripto capituli Chasmensis« (fragment na 7 listova).

»Epistola de limitibus Licae et Corbaviae« (na 2 lista — nepotpuno).

»Ad dei gloriam episcopatus Penthe seu Quinqueecclesiensis ecclesiae notitiae veteres cum aliis pluribus ad historiam partimentibus atque regnorum Hungarice illustrantibus, tum dignissi — morum huius ecclesiae pontificum, in quantum erui voluit cum notitiis erutis specialibus A. D. 1764. Comitiorum Posoniensium P. I. et II.« (na str. 385. do 412. povijest pečujske biskupije, a od 413–453. u »Appendixu« raspravlja o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj od Ladislava i Kolomana do 15. st. Od 454. do 485. daje »Deductio, quod tres inferiores comitatus non ad Hungariam sed ad Sclavoniam pertinent«!

Za Krčelićev životopis osobito je važan predgovor u kojem govori:

1. o historijskoj diplomatičkoj kritici,
2. o svojim izvorima i rukopisnim pomagalima i
3. o samome sebi.

»De comitatu Szeveriensi Compendiosa notitia« (na 11 i pol listova geografski opis i nešto o historiji Rijeke).

[1144] Gl. o tome i Stj. Krivošić, o. c, 192 i bilj. 382.

»De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares... adjectis supplementibus et correctionibus auctoris manu« (bez vrijednosti).

»Historia Illyrici. Extractus dipl.« (ex archivis). Razne bilješke i ispisi iz listina i tiskanih knjiga za Krčelićeva tiskana djela.

»Summaria notationum varia de Illyrico et Dalmatia in genere dein de regibus Croatiae, Bosniae, Serviae, Bulgariae, Rasciae, Ducibus Spalatensibus, S. Sabae Culmiae« (bilješke iz pisaca bez značenja — A HAZU — II. d 213).

»Colloraria ad opus: De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares« (prijepis iz 18. st. A HAZU — II. d 70).

»Historia celebris ecclesiae Zagrabiensis continuata MSS. bibl. Episcopatus Zagrabiensis«[1145] (na 173 lista — prijepis iz početka 19. st. Počinje sa Šimunom Bratulićem, a svršava 1661. g. tj. s Petretićem. Ima dobre i pouzdane biografije biskupa).

»Catalogi Zagrabiensium Antistitum, Canonicorum Abbatum, Praepossitorum, Cantorum, Lectorum et Archidiaconorum« (A HAZU). Na 13 strana donosi red biskupa do Bratulića, a onda kanonika od 1665. na nekoliko listića.

»Miscellanea (u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, spisi iz 18. st.). Zatim slijede ponovno: »Miscellanea« (A HAZU): »De Cileia«. »De urbe Segniensi« (na 4 lista predstavka Senja na Sabor te na 3 strane: »Bilješka za povijest zagrebačke biskupije«); »Extractus legum et privilegiorum de restituendis episcopatui et capitulo Chasmensi bonis, per confinia Ivaniczensia, Crisiensia et Caproniczensia possessis, sonantium et loquentium a. 1635« (na tri lista).

»Statuta nova proposita venerabili Zagr. capitulo per dom. prel. Georgium Braniug« (na 2 lista).

»Litere pro domino barone de Koh« (na 1 listu zagrebački biskup piše neka se grkokatolicima vrati Marča i obuzda nasilje pravoslavnih).

»Parochiae quae praetendantur ab episcopatu Bosnensi in Sclavonia inferiori« (na 1 listu).

»Dopis grada Varaždina, o severinskoj županiji« (na 4 lista).

»Bosnia« (na 4 lista geografski pregled).

»Relatio inter dominium Csaktornyae et parochum S. Georgii in Aquis« (1 list). »Somsedvariana« (na 1 listu: 3 listine).

»Notata ex literis Siprax ad Ivanić« (1 list).

»Collegium Vindobonae et Alumnos concernentia« (na 1 listu popis đaka u 1748. g.) i »Diversa fragmenta«.[1146]

Osim nabrojenog, u Arhivu HAZU se čuvaju i ove njegove radnje: »Summarium breviarium rerum status Hungariae post obitum Ludovici II usque Josephum gestorum« (II. a 6), »Series episcoporum zagr.« (II. a 39), »Disertatio de decimis« (III. d 143) i »Descriptio comitatus Crisiensis et processus (Podravanis) campi Varasdiensis circa a 1760« (III. d 61).

Pored ovih rukopisa ima ih nekoliko i u HDA u Zagrebu. To su sljedeći rukopisi — Krčelićevi autografi:

»Relatio negotii Dubiczensis anno 1749 et respective 1750 Viennae acti« (knjižica od 34 stranice sa Krčelićevim potpisom); »Humilis postulatorum Ecclesiae Zagrabiensis occasione regulationis confiniarum Regni Croatiae Banalium representatio« (bez potpisa Krčelića);

»Contra comitis curialis Ecclesiae Zagrabiensis judicatum«, 1764;

»Seminarii clericorum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis...« 1754. (16 listova); »Descriptiones progressus alumnorum pro et in anno 1749 sive anno secundo R. D. Balth. Kercselich«;

[1145] Ovu je povijest htio obraditi Baričević (V. Dukat, O književnom i naučnom radu Adama Alojzija Baričevića, »Rad« JAZU 224, Zagreb, 1921, 90)

[1146] T. Smičiklas, o. c, XLV–LXVII

»Remetenses PP. Paulini, quod respectu vinearum quarum capitulum iisdemque retendo penes se supremo dominio et litteras quaerales expediendi jure contulit limites egressi sint notatas et actiones conspectas per canonicorum Balth. Kercselich elaboratas« 1773. itd. Uz sve ovo postoje i neka pisma, zapisnici, prozni spisi i slično.[1147]

Krčelić se također zanimao što drugi rade pa je dolazio u vezu i doticaj s ljudima koji su proučavali ili pisali povijesna djela. S njima je usmeno ili pismeno polemizirao i njega se uvijek kao povjesničara uvažavalo. Iz sačuvane korespondencije vidi se da je ponajviše saobraćao s Adamom Franjom Kollarom (1723–1783), te Danielom Farlatijem (1690–1773), Jurjem Žigmundom Lakićem (1739–1819), sveučilišnim profesorom u Insbrucku i Trnavi, povjesničarom Franjom Karlom Palmom (1735–1787), Karlom Andrijom Belom (1717–1782), sveučilišnim profesorom u Leipzigu, Mihajlom Bibienom iz Dresdena, Kristoforom Woliusom iz Leipziga, Antunom Terzijem iz Ljubljane, povjesničarom Erazmom Frölichom iz Graza, Mihajlom Lipšicem, profesorom teologije u Đuru, Jurjom Prayom (1723–1801), poznatim mađarskim historičarom, Gottfriedom Schwarzom (1707–1786), protestantskim teologom i povjesničarom itd.[1148]

Od svih ovih znanstvenih radnika većeg ili manjeg formata zapaža se da su se neki od njih vrlo pohvalno izjašnjavali o Krčelićevim djelima. Ali bilo je suvremenika koji su njegov način pisanja smatrali konfuznim. Čak je Krčelićev kolega kanonik Baltazar Bedeković, čiji se sud ipak ne može uzeti kao mjerodavan, kazao — istina poslije Krčelićeve smrti — da je ovaj pisao mnogo i da bi bolje učinio da uopće nije pisao. Pa i Smičiklas, njegov kasniji biograf, osuđuje Krčelića zbog barbarskoga jezika. Mikoczy je pak uvažavao rad Krčelića, dok je naša starija historiografija izgrađivala sud samo na temelju njegovih tiskanih djela, a novija je uzela u obzir i »Annuae«.

Poslijeratna historiografija mu mnogo toga priznaje ali još više smatra beznačajnim.

Sve je to iznio Stj. Krivošić i završio (1978) da »o povjesničarskom radu Baltazara Adama Krčelića« ne možemo još donijeti zaključak »ali je sigurno — za određivanje njegova mjesta u hrvatskoj historiografiji — da je preoštar, neodrživ sud po kojem B. A. Krčelić u usporedbi s prethodnikom Ivanom Lucićem i svojim sljedbenikom Josipom Mikocijem znači zastoj, odnosno korak unazad u hrvatskoj povijesnoj nauci«.[1149]

No nas i danas ipak privlači mišljenje Šišića koji kaže da Krčelić nije nikakav rodoljub,[1150] kao što je bio Vitezović,[1151] niti ima nacionalne svijesti o narodnom jedinstvu, jer razlikuje Hrvate, Slavonce, Dalmatince itd. On nije niti nikakav »liberalac« zadojen onovremenskim francuskim prosvjetiteljskim idejama, već čovjek pravdaškog i neobuzdanog temperamenta.

On je doduše bio vrlo talentiran, no nije imao onakvog solidnog historiografskog značaja, a niti metodike[1152] kao Lucius kojeg nije uspio nadvisiti.[1153]

[1147] Stj. Krivošić, o. c, 179, 180

[1148] Stj. Krivošić, o. c, 206–213

[1149] Stj. Krivošić, o. c, 215–220

[1150] Vl. Lunaček u feljtonu zagrebačkog »Obzora« (28. II. i 21. III. 1915) usudio se je, iako je bio diletant, napisati za Krčelića da spada »među prve naše nacionaliste«, koji je imao »na umu očuvati autonomiju i samostalnost svoje domovine«, proglasivši ga »gorljivim rodoljubom Hrvatom« a pored Rittera čak »ocem velikohrvatske misli«, što je najblaže rečeno netočno (gl. F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 38, bilj. 14).

[1151] Krčelić u Annuama pod 1764 g. navodi kako ga je zagr. kolega kanonik Pakić optuživao da on širi Ritterove ideje (B. A. Krčelić, o. c, 481).

[1152] U svome poznatom govoru u čast Krčelića, Kalafatić toliko uzdiže njegovu učenost da je ne samo pregledao brojne knjižnice u kraljevini nego i konzultirao arhive, te da si je postavio »za cilj da se povodi za muževima, kao što su: Mabillon, Martène, Montfaucon, Muratori, Lambeck, Baluse, Kollar i drugi, koji su vrlo dobro poznavali čitavu starinu« (B. A. Krčelić, Annuae..., 616).

[1153] F. Šišić, o. c, JIČ II/I–4, 37, 38

Šidak pak kaže da se Krčelić, iako nije imao dovoljno spreme ni kritičnosti u upotrebi izvorne građe, unatoč tome istakao među suvremenicima svojom učenošću i da je poslije Vitezovića svakako najizrazitija ličnost tadašnjeg kulturnog života u hrvatskim zemljama.[1154]

Mlađi je suvremenik Krčelića bio *Nikola Škerlec Lomnički,* protonotar i kasnije savjetnik hrvatskog kraljevskog namjesničkog vijeća, te veliki župan Zagrebačke biskupije. Rođen je u Zagrebu oko 1731. godine. Srednje škole svršio je u ilirskom kolegiju u Bologni, a pravne nauke u Eggeru (Ugarska). Bio je uvjeren unionist i to najviše iz gospodarskih razloga. Napisao je nekoliko rasprava pravnoga i historijskoga sadržaja. Umro je u Zagrebu 1799. godine.[1155]

Nikoli Škerlecu Lomničkom je po kazivanju Krčelića u »Annuama« bila pred očima »jedino opća dobrobit, a nije ga vodilo lično koristoljublje, prigodom popravljanja« kraljevske palače u Zagrebu određene za arhiv. On je čak 1761. g. raspodijelio »arhive kraljevine po posebnim sobama«, a pojedine spise je odjeljivao prema tome kojoj oblasti pripadaju i »prenosio ih u određene arhive, da ih kasnije potpuno sredi«.

To isto je učinio i sa spisima distriktualnog sudbenog stola, a oni spisi koji su se ticali križevačke županije predani su Križevčanima, koji su ih privremeno smjestili kod pavlina u Križevcima. Nikola Škerlec je uz sjajnu naobrazbu, opet po Krčeliću, poznavao latinski, hrvatski, njemački, mađarski, francuski i talijanski jezik. S područja znanosti napisao je »sjajna djela, npr. o pravnim pitanjima i povijest javnog prava« kraljevine Hrvatske. Godine 1764. stade Nikola Škerlec pomišljati na osnivanje arhiva kraljevine i kao blagajnik podigne zgrade, a još 1763. iznese prijedlog da se prenesu škrinje u kojima su bile pohranjene isprave, te pregledaju i popišu »jer je sramota, da ne poznajemo ono što imamo«. Inače se je Škerlec »proslavio i omrazio stilizacijom podnesaka i pritužbi kraljevine Slavonije«, kako to navodi Krčelić.[1156]

Prva pak Škerlčeva rasprava je »Observationes historicae ad opus Stephani Szalagii 'de statu ecclesiae Pannonicae« (A HAZU — III. d 76), druga njegova historijska radnja, sastavljena u drugoj polovici 18. st. nosi naslov »Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae« (njeni se rukopisi nalaze u A HAZU i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu). To su zapravo kratke bilješke o postojanju i historijskom razvitku najvažnijih službi hrvatskoga kraljevstva (podbana, protonotara, zemaljskog kapetana, banskog namjesnika, banskih konferencija i zemaljske blagajne), a naročita joj je vrijednost za razdoblje druge polovice 16. stoljeća. Tiskana je 1920. g. u »Radu« JAZU (222),[1157] dok je o Škerlecu kao piscu narodno–ekonomskih spisa govorio Blaž Lorković 19. X. 1883. prilikom svoje instalacije za rektora Sveučilišta u Zagrebu (gl. »Govori rektora« 1883 — str. 22–41).[1158]

1154 EJ 5, 389

1155 Znameniti..., 240

1156 B. A. Krčelić, Annuae..., 417, 451, 481

1157 M. Maurović, Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae, »Rad« JAZU 222, Zagreb, 1920, 1–29. Inače rukopisna ostavština Nikole pl. Škrleca nalazi se danas u HDA u Zagrebu — 0–26 — Fond obitelji Josipović–Vojković — kutija br. 45. U najnovije vrijeme je Zl. Herkov vrlo opširno pisao o gore navedenom rukopisu i njegovom tekstu, koji na kraju i tiska. Ujedno je zaključio da »nije *presmiono* (S. A.) da se kao autor Noticija označio Krčelić i da one spadaju u okvir onih povijesnih prikaza koje je Krčelić godine 1756. izradio za bana Franju Nadaždija... *No bez obzira na to tko je autor* (S. A.), taj rukopis jest i ostaje vrijedan izvor za proučavanje povijesti stare kraljevinske uprave, osobito u XVIII stoljeću, kao i njezina sloma« (Zl. Herkov, O rukopisu Notitiae de praecipuis officiis regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae, »Rad« JAZU 405, Zagreb, 1984, 118).

1158 Vj. Klaić, Prilozi za historiju državnoga prava hrvatskoga, »Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu« III, Zagreb, 1928, 126

Drugi Krčelićev suvremenik jest *Franjo Žaver (Ksaver) Pejačević (Pejacsevich),* rođen u Osijeku 15. VII. 1707.[1159] godine.[1160] Još kao mladić stupio je u isusovački red, u kojem je postigao doktorat filozofije i teologije.[1161] Kao nastavnik predavao je u Trnavi (Nagy–Szombat) etiku, u Zagrebu filozofiju, a u Ljubljani, Linzu i Beču kazuistiku. U Grazu je bio kancelar sveučilišta i predavao kanonsko pravo. Kao rektor isusovačkog kolegija služio je u Zagrebu, Pečuhu i Požegi do ukinuća reda (1773). Kad je dakle taj red ukinut, postao je opat (s infulom) u Petrovaradinu. Umro je 7. X. 1781. u Slavonskoj Požegi.

Veći dio Pejačevićevih radova je bogoslovne prirode.

Povod da napiše srpsku povijest »Historia Serviae seu colloquia XIII. de statu regni et religionis Serviae ab exordio ad finem sive a saeculo VII. ad XV.« bio je sukob između pravoslavnih i unijata koji je izbio nakon tiskanja srpskog kalendara u Beču (1771) zbog broja blagdana i zbog srpskih svetaca.

On nije uspio tiskati tu svoju povijest nego ju je nakon njegove smrti izdao M. F. Kertica u Kaloči 1797. godine.

Pejačević je nastojao u obliku dijaloga između Srbina i Bugarina dokazati da su Srbi, osobito njihovi vladari i sveci, bili u vezi s katoličkom crkvom i pod njom sve dok nisu potpali pod tursko gospodstvo i time pod jaki grčki utjecaj.

Ovim djelom[1162] Pejačević je htio olakšati Srbima da se sjedine sa katoličkom crkvom.[1163] Zapravo je na temelju izvora i literature pokušao dokazati da su Srbi, kako je već rečeno, sve do pada pod Turke, bili stvarno, iako ne i formalno, u uniji sa zapadnom crkvom. Prema tome su i srpski svetitelji (napose sv. Sava, kojeg je priznala bečka vlada 1775. kao jedinog od brojnih kanoniziranih srpskih svetaca, 1769) bili uvijek odani Rimu.[1164]

Pejačevićeva historija raspravlja ne samo o srednjovjekovnoj historiji Srbije nego i Bosne[1165] pa i Hrvatske.[1166] Pisana je na temelju velikog broja izvora (naročito rukopisa) i probrane literature. Ali utjecaj Pejačevićeve historije zbog njene nepreglednosti i tendencioznosti nije bio nikakav na razvoj moderne srpske historiografije.[1167] Pejačevićeva historija je prema N. Radojčiću,[1168] pretežno »kon-

---

1159 U Šišiću (Priručnik izvora... I/1, 79) stoji da je rođen 1713. god. Vanino pak stavlja godinu rođenja 1708, a godinu smrti »1780?« (M. Vanino, Franjo Ksaver Pejačević (1708–1780?). Biografski podaci. Vrela i prinosi 4, Sarajevo, 1934, 96, 97).

1160 J. Šidak, Pejačević (Pejacsevich) 1. Franjo Ksaver, EJ 6, 455

1161 Franjo Ksaver Pejačević, po Krčeliću, bio je ugledan čovjek, doktor teologije, profesor i kancelar u Grazu, te rektor isusovačkog kolegija u Zagrebu (1762). [B. A. Krčelić, Annuae..., 421, 441]. Godine 1722. stupio je u taj red, a 1728. svršio je filozofiju (EJ 6, 459).

1162 Radojčić donosi ovakav naziv toga tiskanoga djela »Pejacsevich, Franc, Xav., c. 1. b. de, Historia Serviae seu colloquia XIII. de statu regni et religionis Serviae ab exordio ad finem, sive a saeculo VII. ad XV. Opus posthumam piis sumptibus... Mathaei Franc. Kerticza, Colocae 1797.« Prema Radojčiću postoje i primjerci ovoga Pejačevićeva posthumnog djela koje je izdao đakovački biskup Krtica, i to 1799, što je isto (N. Radojčić, Istorija Srbije Franje Ksavera barona Pejačevića, Razprave znanstvenog društva za humanističke vede u Ljubljani V–VI, Ljubljana, 1930, 253, bilj. 1). U Arhivu HAZU (sign. antiq. 227, Nor. IV. c. 48) pod nazivom »Chronicon Serbicum« je jedan njen prijepis, dok se po tvrđenju Radojčića u Metropolitanskoj biblioteci (danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (S. A.) nalazi i ovaj Pejačevićev rukopis »Colloquia XIII de statu regni et religionis Servianorum ab exordio ad finem sive a saeculo VII ad XV« (N. Radojčić, o. c, Razprave... V–VI, 259, bilj. 2).

1163 St. Stanojević, Enciklopedija... III, Zagreb, 1928, 403

1164 EJ 6, 459

1165 U XII. razgovoru navedenoga djela pod nazivom »De statu regni et religionis Serblorum per Bosnam« (str. 273–432) prikazao je srednjovjekovnu prošlost Bosne — i to je po mišljenju Šidaka — »prvi pokušaj te vrste u jugoslavenskoj historiografiji« (EJ 6, 459).

1166 F. Šišić, Priručnik... I/1, 79

1167 St. Stanojević, o. c, III, 403

1168 Istorija Srbije Ksavera barona Pejačevića, Razprave... V–VI, 292

fesionalna i hronološka, a po metodi racionalistička«, pa ipak, smatra Šidak,[1169] on je dobro uočio neke od problema povijesti južnoslavenskih naroda i objasnio mnoge dotad nepoznate veze između Bosne i Srbije.

Pored ostalog Pejačević je ostavio u rukopisu i »Miscellanea Historica rem Illyricam respicientia«.[1170]

Daljnji su mu rukopisi »Extractus lectionis de natione Illirica« i »Descriptio Bulgariae« (tiskano poslije njegove smrti).[1171]

Zatim slijedi rukopis »Contraversiae ecclesiarum orientalis et occidentalis« (Graecii, 1752).[1172]

Isusovac *Kazimir Bedeković,* rođen u Sigetcu 2. III. 1726.[1173] Predavao je filozofiju, a kasnije u Raabu i Trnavi povijest. Nakon što je ukinut njegov red postao je zagrebački kanonik, a zatim ravnatelj hrvatskog kolegija u Beču, čiju je povijest ostavio u rukopisu. Umro je u Beču 1782. godine.[1174]

Vinko Kalafatić, rodio se 25. V. 1747. u Bribiru u Vinodolu. Bio je profesor na zagrebačkoj gimnaziji i akademiji. Godine 1784. napustio je profesuru i postao župnik u Pokupskom. Umro je u Zagrebu 1792. godine.

Napisao je povijest Zagrebačke akademije koja se izgubila.[1175] Kao profesor prirodnog prava Zagrebačke akademije održao je posmrtni govor »iz zahvalnosti« 6. IV. 1778. kada je ta ista Akademija priredila zadušnice u svojoj crkvi za Baltazara Adama Krčelića (taj govor je izašao iz tiskare T. pl. Trattnera).

Uz veliko ispričavanje o svojoj nedoraslosti održao je govor sa ciljem da Krčelića proslavi i ovjekovječi, da istakne njegovo mjesto u znanosti, posebno u povijesti u korist domovine, da bi se uvidjelo kakvog se je učenoga čovjeka izgubilo. Po tvrđenju Kalafatića, akademska mladež u Zagrebu je izgubila svoga oca, koji je tu mladež silno volio te darovao Akademiji svoje knjige i rukopise.[1176]

Pored Pejačevića ne smije se zaboraviti ni na još jednog historiografa — to je također isusovac *Andrija Blašković de Blaskovez,* arheolog i historičar, rođen u Ivanić–Gradu 28. XI. 1726.[1177] Godine 1743. stupio je u isusovački red, a po završenim studijama predavao je na bogosloviji u Zagrebu.[1178] Umoren je od nekog Švagela u noći 30. na 31. III. 1796. godine.

Puno se bavio numizmatikom i imao je lijepu zbirku starih rimskih novaca koji su nađeni u Sisku i Šćitarjevu.[1179]

Pisao je na latinskom i hrvatskom jeziku, ali većina njegovih radova ostala je u rukopisu i sada se nalaze u A HAZU u Zagrebu.

1169 EJ 6, 459

1170 Nekoć u knjižnici I. Kukuljevića, a sada u A HAZU sign. antiq. 50 Nor. IV. p. 20. Ima još jedan njegov rukopis koji ima sličan naslov »Miscellanea historica seu excerpta uberiora ex diversis scriptis et authoribus« (IV c. 20). Prema podatku, koji je svojedobno dobio od F. Fanceva N. Radojčić piše da »Excerpta historica« ima i današnja Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, 1–3 tom, 4. je pak u A HAZU, a prijepisi tih četiriju tomova su učinjeni 1815–1820. g. i čuvaju se u Metropolitanskoj biblioteci (N. Radojčić, o. c, Razprave... V–VI, 259, bilj. 2).

1171 Arhiv HAZU — Catalogus codicum manuscriptorum I c. 3

1172 J. Kempf, Požega, 1910, 635

1173 Sin podbana Baltazara Bedekovića, koji je ženidbom s bogatom udovicom pribavio za se i za svoje sinove imanja Gotalovec, Granje i Jalžabet (B. A. Krčelić, Annuae..., 409).

1174 Znameniti..., 23 i HE II, Zagreb, 1941, 327

1175 Znameniti..., 125

1176 B. A. Krčelić, Annuae..., 608–619

1177 HE II, 675

1178 EJ 1, 620

1179 Znameniti..., 29

Od tiskanih radova treba spomenuti: Dissertatiorum Pars I. occasione recens eruti marmoris ab Andautoniensi Pannoniae Saviae republica, Imperatori Traiano Decio olim dedicati concinata... fol., (Trattner, Zagreb, 1781), Dissertatio I., Itineraria et decora Pannoniae Saviae complexa, II. De titulis imperatorum et forma republicae Andautoniae, III. Imperii Decii Augusti chronologia: inscriptionis Sztenevecensis aetas et causa dicuntur. Pars II. Occasione alterius reperti marmoris Herenniae Etruscillae Augustae... fol. (Trattner, Zagreb, 1781). Dissertatio« IV. In Schitarievensis marmoris inscriptionem. V. De urbe et altera finibus republicae Andautoniae... VI. De urbe tertia reipublicae Andautoniae... Pars III. Jus Andautonensium et res Pannoniae Saviae amplius illustrantur... (Trattner, Zagreb, 1782). Dissertatio VII. De jure et forma regiminis urbis ac populi seu Andautoniensis sive huic consimilium.[1180]

Kao prvi dio (liber I) »Historiarum Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria«, izdao je kod Trattnera 1793. raspravu »De origine nominis et gentis Illyricae«, a 1794. u biskupskoj tiskari u Zagrebu izašle su sljedeće dvije rasprave u 4 toma s istom paginacijom pod naslovom »Historia universalis Illyrici ab ultime gentiset nominis memoria«.[1181]

Da se je hrvatska povijest dosta učila i to već u prvom razredu gimnazije, dokaz je tiskana knjižica iz 1775. godine (Varaždin) pod naslovom »Tentamen publicum ex historia veterum Croatiae ducum seu banorum eorumque serie in genere, tum in specie virorum quorundam illustrium, qui seu Croatia, seu Hungaria oriundi, in regno Croatiae Proregis insignati honoribus sub auspiciis domus Austricae susceptis praecique in Turcas armis, ac egregiis factis ad nos usque pererebuere«, u kojoj su pitanja iz povijesti o staroj Hrvatskoj i njezinom porijeklu, hrvatskim banovima i vojvodama, istaknutim muževima i o tadašnjoj Hrvatskoj, a vrijedila su za varaždinsku gimnaziju.[1182]

Vrijedno je istaći da je u Zagrebu 1780. g. izašla također jedna knjižica pod naslovom »Zachetek historiae od jednoga massnika iz Tovarustva Jessussevoga z–Diachkem jezikom popiszan; od drugoga pak na Horvaczki obernyen za skole toga isztoga Tovarustva K. J.«[1183]

Još treba barem spomenuti i anonimni rad »Conspectus rerum memorabilium sistens suicintam regni Dalmatiae et Croatiae historiam« (Calendarium Zagrabiense, Zagrabiae, 1794–5).[1184]

[1180] U EJ 1 (421) u natuknici Blašković Andrija pod bibliografija navedeni su ti njegovi tiskani radovi ovako: Dissertationum Pars I, Zagreb, 1781; Pars II, Zagreb, 1781; Pars III, Zagreb, 1782.

[1181] Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, 27; HE II, 675

[1182] I. Bojničić, Kako se u hrvatskim gimnazijama XVIII. vijeka učila domaća povijest, »Vjesnik... zem. arkiva« XV, Zagreb, 1913, 70–72

[1183] V. Gaj, Gajeva knjižnica, Zagreb, 1875, 43

[1184] G. Valentinelli, o. c, 7

HISTORIOGRAFIJA JADRANSKE REGIJE

ISTRA

Stanje nastalo u drugoj pol. 15. st. bilo je presudno za daljnji razvoj Istre. Naime, Venecija je zavladala južnom i zapadnom Istrom kao i dijelom istočne do Plomina, a u srednjoj i istočnoj Istri gospodarili su Habsburgovci. U takvom statusu razjedinjenosti Istra je ostala sve do 1797. godine.

Ratovi, razaranja, malarija, kuga i druge nedaće prorijedili su stanovništvo. Kako je Istra propadala naročito u 16. i 17. st., to ju je Venecija morala kolonizirati novim naseljenicima. Gotovo sve pridošlice u seoskim predjelima mletačke Istre bili su Hrvati pored nešto pripadnika drugih južnoslavenskih naroda. Međutim, mletačka se vlast osjećala na svakom koraku, pogotovo u gradskim općinama kojima su na čelu bili mletački upravitelji, a članovi gradskog vijeća samo plemići.

Društveni odnosi su bili vrlo složeni, ekonomske prilike izvanredno teške. Cjelokupna uprava u mletačkoj Istri, naročito u posljednjem razdoblju njene vladavine krajem 18. st. postala je usitnjena i bez međusobne povezanosti.

Društvena slika je i dalje ista: Hrvati i Slovenci su seljaci, a Talijani kao građani, povezani s ladanjskim plemstvom.

Osim Trsta koji je imao znatnu korist od trgovine, opće stanje u Istri je slabo i nije se puno promijenilo ni kad je ta zemlja potpala pod Austriju (1797).

U okvirima istarske povijesti od 15. do 18. st. njena historiografija izgleda vrlo bijedno. U doba humanizma i renesanse samo se rijetko pojavi poneki strani znanstveni radnik zainteresiran za povijest Istre.

Među njima je *Aeneas Sylvius Piccolomini* (Carignano kod Siene, 18. X. 1405 — Ancona, 14. VIII. 1464), humanist i papa (Pio II). Godine 1439. postao je tajnik pape Feliksa V, 1442. tajni tajnik i glavni savjetnik njemačkoga vladara Fridriha III. Habsburgovca, a 1447. biskup u Trstu, zatim biskup u Sieni te 1456. kardinal. Od 1458. do smrti je papa.

Napisao je čitav niz historijskih, geografskih i drugih djela. On tvrdi da su Istrani Slaveni, a stanovnici primorskih gradova da se služe »italskim govorom« iako su vješti i hrvatskom, odnosno slavenskom govoru.[1185] Drugim riječima po njemu, dobrom poznavaocu prilika u Istri, to je slavenska zemlja.[1186]

1185 S. Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije — srednji vijek, Zagreb, 1978, 117, 93

1186 Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb, 1953, 778

Neke podatke za Istru donosi i *Marin Sanudo mlađi* (Venecija, 22. VI. 1466–4. IV. 1536) u svojim djelima »Le vite dei dogi i Diarii« (58 svezaka).[1187]

Pop *Andrija Istranin* piše svoje ljetopisne bilješke, čiji tekst ide od 1360. do 1525. g., tj. do doba kada je živio.[1188]

Novigradski biskup *Jakov Tommasini* (Padova, 1595–1654)[1189] iznio je vrlo zanimljive poglede u vezi s etničkim odnosima u Istri. Napisao je više radova, a među njima i 8 knjiga povijesno–geografskih komentara o istarskoj pokrajini.[1190] S obzirom na to da je veći dio života proveo u Istri, vrlo dobro je poznavao i prilike i historiju te zemlje. Sve svoje znanje temeljeno na iskustvu i poznavanju starijih historijskih izvora sabrao je u svojim komentarima. Tako uz ostalo govori da su u Istri prvi i najbrojniji »Schiavoni«, koje drugi nazivaju Slavenima (Slavi), a koji potječu iz Dalmacije ili Slavonije (Schiavonia), starog Ilirika (antico Ilirico). Oni su snažni i sposobni za napore, raštrkani po svim mjestima tako da je slavenski jezik postao zajednički gotovo za svakoga, te stanovnici mnogih sela (villa) ne znaju ni govoriti talijanski. Oni su 966. godine silom ušli u tu pokrajinu i osobito uništili porečko područje, zbog čega su u jednoj povelji nazvani opakim Slavenima i okrutnim barbarima. Po Tommasiniju, oni su većinom zemljoradnici i poljodjelci pa se i nastanjuju u selima i na poljima. Ovu su zemlju nastanjivali i došljaci iz Karnije, samo što oni žive po većim selima (villagi), kaštelima i poljskim imanjima, opasanim zidom, ali oni nisu tako stari stanovnici kao »Schiavoni«. Karnijcima, zvanim općenito Karnijolima, pridružuju se mnogi Furlanci, koji nisu daleko od njih.[1191] Treću narodnost sačinjavaju oni iz Gradeža gdje se rađaju ribari naučeni i vješti na moru sa svojim brodicama. Oni su nastanili primorske krajeve (Umag, Novigrad, Poreč, Vrsar itd.) i bave se prijevozom ribe i drugih roba u Veneciju. Četvrtu grupu sačinjavaju novodošli iz Boke kotorske i drugih mjesta, zauzetih od Turaka. Njih je pozvala Venecija pa imaju povlašten položaj i uživaju mnoge sloboštine. U petu grupu spadaju domoroci iz nezdravih mjesta.

Ovi Tommasinijevi podaci su vrlo važni stoga jer on kao stranac iz Padove, koji je duže vremena živio u Istri, nabraja i opisuje pojedine narodnosti u toj zemlji tokom stoljeća.[1192]

Drugi pisac, *Irenej della Croce* napisao je opsežnu knjigu: »Historia antica, e moderna, sacra, e profana della città di Trieste« (Venetia, 1698). On smatra da treba istražiti kako su Slaveni ušli u Dalmaciju i iz te se pokrajine proširili po Istri, Krasu, Koruškoj i Kranjskoj. Citirajući Bionda, Pavla Đakona, Dandola, Baroniusa i Ivana Luciusa, tj. njihove rečenice o doseljenju Slavena u Istru, zaključuje da je oko 600. jedan dio njih napustio Dalmaciju i došao da stanuje zajedno s domaćim elementom u Kranjskoj, Koruškoj i Istri.[1193]

Dakle, della Croce samo zna za Slavene u Istri, ali ih ne razlikuje kao Tommasini.

Prema Beucu Croce je u svojoj povijesti Trsta »dijelio mišljenje Tommasinija u pogledu etničkih odnosa u Istri«.

Svakako Tommasinijevi i della Croceovi podaci daju »vjernu sliku etničkih odnosa u Istri, a za nas su oni dragocjeni, jer su ih donijeli stranci, koji su živjeli u Istri.[1194]

Godine 1760. *Carlo Gianrinaldo Carli* u Veneciji tiska djelce o Istri (21 strana), pod nazivom »Della constituzione geografica e civile dell'Istra, Friuli e Dalmazia nel tempo di mezzo, e della promiscuità dei loro nomi«.

[1187] S. Antoljak, Izvori..., 93, 85

[1188] I. Kukuljević Sakcinski, Ljetopisna bilješka Popa Andrije Istrijanina, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV, 45, 46

[1189] G. Vassilich, Sui Rumeni dell' Istria, Archeografo Triestino NS XXIII, Trieste, 1899–1900, 179

[1190] G. F. Tommasini, Commentarii storico–geografici della Provincia dell'Istria, Archeografo Triestino IV, Trieste 1837.

[1191] G. F. Tommasini, o. c, A T IV, 52, 53

[1192] I. Beuc, Etnički odnosi u Istri u svjetlu povijesnih izvora, Arhivist 1 (separat), Beograd, 1954, 49, 50

[1193] I. della Croce, o. c, 552, 553, 555

[1194] I. Beuc, o. c, Arhivist I, 50, 51

Marchese Girolamo Gravisi pak objelodanjuje »Dissertazione sopra la Dalmazia detta Region d'Italia« (Nuova raccolta Calogerà XXVII t. p. 52) koju posvećuje monsignoru kontu Gerolimu Silvestru, kanoniku u Rovinju.[1195]

Historijom Poreča i njegovog kraja bavio se je porečki biskup *Gasparo Negri,* rođen u Veneciji 20. IV. 1697. Nakon što je posvećen za svećenika postao je biskup Novigrada u Istri, a onda je posvećen i za biskupa u Poreču. Umro je 1778. u istom gradu i sahranjen u tamošnjoj eufrazijanskoj bazilici. Ostavio je više rukopisa i pisama, a svoju bogatu biblioteku poklonio je svome nećaku Marku Gozzi, porečkom kanoniku koji nije znao cijeniti taj poklon. Kasnije su mnogi Negrijevi rukopisi i knjige bili razneseni te su neki od njih dospjeli čak u Marcianu u Veneciji.

Naslov njegovog glavnog djela, tiskanog tek 1886. u Poreču, jest »Memorie storiche della città e diocesi di Parenzo raccolte da mons. Gasparo Negri vescovo della medesima ad uso e comodo de' dileti suoi diocesani«. (Memorie storiche..., Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria II/3 i 4, Parenzo, 1886, 127–181, III/1 i 2, Parenzo, 1887, 111–178).

U predgovoru objašnjava Negri zbog čega se dao na pisanje ove historije, a onda prelazi na opširni geografski opis Istre i njenih mjesta, te piše o tome kada je nastao grad Poreč koji također detaljno opisuje. Zatim iznosi prikaz stanja toga grada od rimskog doba i ide do 1646. godine. Napose je opširan u prikazivanju događaja, vezanih za Poreč, tijekom vladavine Bizanta, Langobarda i Franaka, te pojedinih vremenskih razdoblja mletačkog gospodstva. Služio se je za to svoje djelo, podijeljeno na poglavlja, brojnim mletačkim kronikama (napose Dandolom) i tiskanim i netiskanim ispravama i spisima, koje je većinom citirao u izvacima u samome tekstu svojih »Memorie storiche...«, a koje je namijenio da se njima koriste »ljubljeni« stanovnici njegove biskupije. Uz to si je uzeo za zadaću da njegovi dijecezani upoznaju pravu i istinitu historiju svoje domovine.

Po našem mišljenju ovo djelo, koje biskup Negri za svoga života nije dospio tiskati, još ni danas nije dobilo svoju punu kritičku ocjenu i bilo bi korisno da se naši historiografi na njega osvrnu i izreknu svoj sud. Inače je Negri, koliko se zna, skupio toliko raznovrsne izvorne građe da je namjeravao na temelju toga napisati opću povijest svih crkava u Istri. Radio je čak više vremena i na jednoj »Istria sacra« (gl. Memorie..., Atti e memorie II/3 i 4, 131).

SENJ

Kada je 1746. g. nanovo preuređena karlovačka i primorska krajina, kojoj je pripadao i Senj, nastalo je nezadovoljstvo ne samo u tom gradu nego i oko Brinja i jednog dijela Like. To se je pretvorilo u tzv. brinjsko–ličku bunu (1746).

Ovim je preustrojstvom, naime, povrijeđen teritorij Hrvatske i pobunjenici su tada htjeli da im se Senj vrati i da dobije gradsku umjesto dotadašnje vojne uprave. No namjere se nisu realizirale.[1196] Istina je da 1749. ugarska kancelarija šalje u Senj svoga komesara za uvođenje reda među Senjanima koji su se međusobno mrzili. Ipak komesar ne postiže nikakav uspjeh. Ali zato se već 1751. pokušava Senj podvrgnuti pod jurisdikciju bratislavske komore.

Inače o Senjanima govori i Krčelić u svojim »Annuama« (pod 1759. g.). Tamo stoji da su »častohlepni, lakomi, prevrtljivi, osvetljivi, lijeni i pohotljivi«, i nisu voljeli svoga biskupa Jurja Vuka Čolića.[1197]

[1195] G. Valentinelli, o. c, 8
[1196] S. Antoljak, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, Zagreb, 1956, 237, 236, 239
[1197] B. A. Krčelić, o. c, 41, 101, 385, 386

Kada je Marija Terezija pripojila hrvatskom kraljevstvu Rijeku i njenu luku, te Bakar, Bakarac i Kraljevicu, ostavila je i dalje Senj i Bag u Vojnoj krajini.[1198]

U takvim prilikama živi kao pisac rođeni Senjanin *Juraj Vuk barun Čolić (Chiolich) de Lewensberg.*

Carica Marija Terezija imenovala ga je 20. II. 1746. senjsko–modruškim ili krbavskim biskupom. Zatim je dobio naslov baruna i postavljen je za kr. tajnog savjetnika. Bio je doktor bogoslovije.[1199]

I dok je biskupov brat Mate Čolić zajedno s pjesnikom Matom Kuhačevićem nastojao u Beču isposlovati da se Senj oslobodi vojne uprave i podvrgne građanskoj, barun Juraj Vuk Čolić, senjski prelat denuncirao je pjesnika nekom carskom savjetniku u Beču i tim svojim ne baš časnim činom pridonio da se je uskoro ugasila tzv. »ličko–primorska puntarija« (1746).[1200]

Godine 1749. biskup Čolić prisustvuje radu Hrvatskog sabora u Zagrebu kao gost zagrebačkog biskupa. Za njega kaže Krčelić da se je još od 1747. zamjerio Senjanima zbog svoga nadmenog ponašanja tako da je dolazilo do međusobnih tužbi čak u Beču.

Kad je pak dobio dijete s jednom Senjankom (1759), također je o tome odmah bio obaviješten bečki dvor koji dozvoli da se protiv njega pokrene postupak u Rimu. Parnica se produži i 1760. a u Senju se istodobno provodi istraga protiv biskupa. Umro je 2. XII. 1763.[1201] Time je dokrajčena parnica i optužbe protiv njega. On je bio posljednji barun u svojoj obitelji i prema pričanju papa je smatrao »da senjski biskup ne smije biti osuđen«. Krčelić čak kaže da se govorilo kako je Čolić bio otrovan i slično.[1202]

Ova je kontroverzna ličnost u svojstvu senjskog biskupa sastavila 1747. »Catalogus episcoporum segnensium ex authenticis documentis concinnatus«[1203] i to na temelju tiskanih izvora i pisaca. U njima nabraja biskupe od 414. do 1746. g. Čolić je zatim izradio i »Catalogus episcoporum corbaviensium seu Modrussiensium ex authenticis documentis concinnatus«, gdje opisuje biskupe od 1185. do 1568. g. On je također autor rada »In Ecclesia S. Jovannis Baptistae, Segniae, cernitur seqnens inscriptio«, gdje je dodao neke natpise nađene u Senju.

Drugi je Senjanin bio *Ivan Dominik Vukasović,* odvjetak senjskih Vukasovića. Bio je svećenik senjske biskupije. Neko je vrijeme služio kao župnik u Otočcu, a zatim je postao senjski kanonik. Godine 1793. je kantor zagrebačkog kaptola i na kraju opat sv. Marije de Monostor. Umro je 1799. godine.[1204]

Tiskao je knjižicu »Geographische und historische Beschreibung des Karlstädter Generalats in der Königreich Kroatien a. 1772 »(rukopis u Arhivu HAZU — III. d. 66).[1205]

Treći je Senjanin *Ivan Caballini,* senjski i modruški biskup. On je u Novom 28. I. 1775. sastavio spis »Brevis et compendiosa duorum Comitatum Regni Croatiae, Licae et Corbaviae descriptio«, koji se čuva u rukopisu (HDA u Zagrebu — MSC kutija 64).

[1198] S. Antoljak, Pregled hrvatske povijesti, Zagreb, 1942, 116, 117. Još 1740. sastavljene su »Memorie storiche di Buccari del canonico Barcich, manoscritto del 1740. conservato nella famiglia Kopaitich in Buccari«, a iz 1796. su »Lettere del conte Batthayany sul suo viaggio del 1796. nel Littorale Ungarico«.

[1199] D. Farlati, Illyricum sacrum IV, Venetiis, 1769, 162, HE IV, 412

[1200] S. Antoljak, Bune..., 239, 240

[1201] Ne 3. I. 1764. kako piše D. Farlati (o. c, IV, 162) i HE IV, 412.

[1202] B. A. Krčelić, o. c, 27, 385, 386, 438, 450, 464 i HBL 3 (1993) 155, 156

[1203] Ovaj »Catalogus« tiskao mu je G. Schwandtner u »Scriptores rerum hungaricarum, dalmaticarum, croaticarum et slavonicarum veteres et genuini, partim primum, partim antehac quidem editi...« (Beč, 1748, 466–473).

[1204] Znameniti..., 284

[1205] Novi prijepis ima pak ovakav naslov »Georg. und hist. neue Beschreibung des Karlsstädter Generalat in dem Königreich Kroatien durch den Joannem Dominicum v. Vukasovich, Proto–notarium apostolicum Canonicum von Zengg, Consistorial–Rath und Pfarrer von Otočac« anno 1777 (HDA u Zagrebu — MSC kutija 31, br. 486). Prijepis pak ovoga spisa učinjen od strane R. Lopašića nalazi se u Arhivu HAZU (Kodeksi velikoga formata br. 180). U istom Arhivu HAZU (sign. IV a 123) pohranjen je rukopis: Thian Aquino Padre, Segniae Historia celeberimae civitatis anno 1784.

ZADAR I NJEGOV BLIŽI PREDIO

Kao sjedište generalnog providura za Dalmaciju i Boku kotorsku Zadar u teškoj oskudici proživljava zadnje dane dugotrajne Mletačke Republike.[1206] Kad je 1764. zavladala velika glad u Dalmaciji, narod se pobuni, pa se nekoliko tisuća naoružanih ljudi spremalo napasti Zadar i opljačkati ga.[1207] Međutim, vlasti su tu pobunu ugušile i nastupilo je razdoblje relativnog mira.

Val prosvjetiteljstva zahvatio je i Zadar, a imala je ondje odjeka i francuska građanska revolucija.

No sve su ovo nadvisili događaji 1797. godine. To nisu više bile pobune lokalnog karaktera nego masovni pokreti koji su nicali u gradovima i otocima gotovo cijele Dalmacije.

U okviru rata Francuske s koalicijom europskih država, francuske su čete pod vodstvom generala Napoleona Bonapartea u nizu bojeva tukle Austrijance. Primirjem u Leobenu (18. IV. 1797) Austrija gubi posjede u Belgiji, na lijevoj obali Rajne i u Lombardiji, a za odštetu dobija uz ostalo mletačku Istru i Dalmaciju.

U takvim okolnostima nije se više mogao održati stari aristokratski režim u Veneciji, pa je uvedena demokratska vladavina. Međutim, sve je to bilo kratkoga vijeka jer je već 17. X. 1797. mirom u Campo–Formiju (danas Compoformido) Venecija ukinuta kao samostalna država.

Nakon pada Republike pojavili su se u Zadru, glavnom gradu Dalmacije, neki pokreti, a težaci iz okolice i otoka udružili su se i pripremali razne akcije koje su onemogućene slanjem nekoliko naoružanih brodova i hvatanjem vođa pobune. Tako je ovaj pokret u zametku ugušen.[1208] Kad je austrijska uprava uspostavljena u Zadru, odmah se sprečava pokret za pripajanje Dalmacije Hrvatskoj.[1209]

U vezi sa svim tim razvija se proučavanje i pisanje historije u Zadru i njegovom užem predjelu (npr. Ninu).

Drugoj polovici 18. st. pripadaju dakle *Matej Karaman*, zadarski nadbiskup — rodom Splićanin, zatim Zadranin *Domenico Ignazio Freuenberger* kao i *Guerrino Ferrante,* marljivi istraživači zavičajne prošlosti.

Matej Karaman rodio se u Splitu 6. VI. 1700. Od 1724. do 1731. bio je nastavnik u zadarskom sjemeništu, a od 1732. do 1737. bio je misionar i kapelan Mate Zmajevića, ruskog admirala i brata zadarskog nadbiskupa Vicka Zmajevića. Godine 1742. postaje osorski biskup, a nakon Zmajevićeve smrti zadarski nadbiskup (1745). U Zadru je otvorio 1748. »ilirsko« sjemenište. Umro je u istom gradu 5. VI. 1771.[1210]

Svoje rukopise je ostavio nećaku Antoniju Karamanu, rogovskom opatu. Napisao je poznati spis pod naslovom »Informazione per rapporto à Serviani di rito greco esistenti nella Dalmazia, loro derivazione dogmi, costumi ecc. 1750« kao i »Relatio status archidiocesis Jadertinae post suam canonicum visitationem sacrae Congregationi« (1754).[1211] O prilikama u Rusiji, a naročito o problemu crkvene unije, podnio je tri izvještaja rimskoj kongregaciji za propagandu (1737, 1739. i 1742).[1212]

Ukupno uzevši Karaman je više pisac (crkveni) negoli historičar, iako u navedenim izvještajima ima podataka koji se odnose na prošlost Dalmacije i prilike u toj zemlji kao što općenito imaju stanovitu važnost za razdoblje u kojem su pisani.

1206 Gl. detaljnije o organizaciji mletačke vlasti u Dalmaciji u II. pol. 18. st. Š. Peričić, Dalmacija uoči pada mletačke republike, Monografije 10, Zagreb, 1980, 24–34.

1207 S. Antoljak, Bune..., 68

1208 S. Antoljak, o. c, 69–72

1209 S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb, 1944, 64, 76, 88, 92–101

1210 EJ 5, 200, 201 (Vj. Štefanić, Karaman Matej)

1211 S. Gliubich, o. c, 74, 73, 74

1212 EJ 5, 201

Freuenberger je rođen u Češkoj 27. VII. 1712. Kao mletački vojnik došao je u Zadar i tu ostao. Bio je primljen u kuću pukovnika konta Josipa Fanfogne te su otad on i njegovi potomci bili poznati pod nadimkom »Bercich«.

Freuenberger prozvani »Bercich« je ubrzo pokazao da je vješt čitanju starih spisa. Tako je bio namješten sa zadatkom da sredi arhive i notarske spise, zatim arhive sv. Marije[1213] i sv. Krševana,[1214] obitelji Fanfogna i mnogih drugih privatnika. Umro je 14. VIII. 1791. i sahranjen je u crkvi sv. Marije.[1215]

Guerrino Ferrante bio je isprva svećenik, a zatim kanonik crkve sv. Stošije. Od 1750. godine[1216] do 1799. radio je na regestima zadarskih spisa koji su počinjali od 1375, a završavali sa 1783. godinom.[1217]

Osim toga sastavio je »Descrizione de' vescovi e arcivescovi della metropolitana di Zara e dal loro operato con moltissime varie dichiarazioni degne a sapersi dell'anno 388 fino al 1754«.[1218] To je djelo, kako piše V. Brunelli,[1219] malo kritično ali zanimljivo jer sadrži mnoge legende.

Ferrante je također autor spisa »Descrizione del Nobile Monastero della M. M. R. R. Madri Benedittine denominate di Santa Maria nonche di quello di Santa Catharina«. Na prvoj strani toga spisa Ferrante kaže da potječe »ex notis compositis labore et studio Reverendissimi Domini Domini Canonici Ecclesiae Nonensis *Quirini de Ferrante«* (S. A.). Od ovih Descrizione potječu dva primjerka: jedan u samostanu sv. Marije a drugi u HAZ–u, kako piše V. Novak.[1220] Ferranteova je i »Storia liburnica« koja je međutim izgubljena.[1221]

Iz ovoga razdoblja postoje još dva historijska djela. Brunelli pretpostavlja (1913) da je prvo kompilirao neki *Licini,* a drugo neki *Fondra.*

Prvome je naslov »Notizie storiche su Zara e Nona«,[1222] a drugome »Notizie istoriche della città di Zara, capitale dela Dalmazia, divise in oto libri, nei quali si tratta di tutte le cose sacre e profane in essa esistenti, del suo contado ed uomini illustri ecc., fatiche dedicate allo gioventù zaratina dallo scrittore l'anno 1782. ecc«.

1213 I. Kukuljević Sakcinski još 1874. u predgovoru svoga »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« piše da je kartular samostana sv. Marije prepisao »Dominik Bersić i da je uz ovaj prijepis bilo zabilježeno, rukom samoga prepisivača: »Omnia hucusque scripta quodam libello in carta membrana antiquo caractere scripto, ego Dominicus Bersich, exemplavi, anno 1755.« Iste godine (1874) Fr. Rački naziva ga »Brčić« prema znamenitom Zadraninu slavistu Ivanu Brčiću, ali uz njegovo prezime dodaje i njemačko ime »Trauenberger«, te iznosi da je ovaj bio arhivar obitelji knezova Fanfogne i da je taj posao dovršio »1765(?) godine« (Fr. Rački, Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, »Rad« JAZU XXVI, Zagreb. 1894, 166). M. Klarić je također radio u arhivu samostana sv. Marije i našao je »u kopijalnoj knjizi, što ju je za samostan god. 1763. svršio Dominik Ign. Frauenberger prozvani Brčić« (M. Klarić, Obrovac sredovječnih isprava, od X–XIV vijeka, »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva« NS XVI, Zagreb, 1935, 41, b. 37). Iznoseći sve ovo V. Novak zaključuje: »Dakle, Bersić, Brćić i Trauenberger i Frauenberger godine 1755, 1765. i 1763. — Kod trojice historičara!« (V. Novak, Zadarski kartular samostana svete Marije, JAZU, Zagreb, 1959, 8, bilj. 8). Međutim i Klarić i V. Novak ne citiraju knjigu V. Brunellija »Storia della città di Zara« (I, Venezia, 1913, 15), koji sasvim određeno ovoga zove »Frauenberger« s nadimkom »Bercich«.

1214 Na isti način Berčić je prepisao i kartular samostana sv. Krševana (S. A.).

1215 V. Brunelli, o. c, I, 15

1216 G. 1750. je Zadranin dr. G. M. Ferrari napisao »Praxis Ecclesiae Jadrensis« (C. F. Bianchi, Zara cristiana I, 118, 220).

1217 Danas se ovi regesti nalaze u Naučnoj biblioteci u Zadru, a samo jedan mali djelić i u Historijskom arhivu u Zadru. Bilo bi uistinu krajnje vrijeme da se objelodane jer su vrlo zanimljivi i od vrijednosti za povijest Zadra i njegove bliže i dalje okolice.

1218 I danas u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru (I, 9* 57). Ovaj rukopis obuhvaća 58 strana.

1219 o. c, 15, 16

1220 Zadarski kartular..., 8, 9 i bilj. 9

1221 V. Brunelli, o. c, I, 16

1222 »Notizie storiche su Zara e Nona — Memorie succese dell' anno del mondo 2500« vol. 1 u rukopisu iz 18. st. nalaze se u Naučnoj biblioteci u Zadru.

Ovo drugo djelo pripadalo je obitelji Filippi i prema mišljenju Brunellija bilo je od velike vrijednosti iako mu je manjkala kritičnost. Obuhvaćalo je oko 1000 listova. Ima dosta sačuvanih legendi, tradicija, običaja itd. o kojima je na drugim mjestima sačuvan samo spomen.

U Zadru je iz istoga doba postojalo još i drugih kronika, memoara i dnevnika, koje su od 14. pa do 18. st. pisane o Zadru. No one su propale ili nestale iz različitih razloga.[1223] Pored Zadra i u Ninu, kojem je u to doba na čelu predstavnik mletačke uprave, zapaža se stanovita aktivnost na historijskom polju. Tako rad Ivana Kašića nastavlja Grk iz Kefalonije *Juraj Caridi*, ninski plemić (od 1754). Njemu se čak pripisuju neka »Miscellanea storica« o gradu Ninu, koja su izgubljena.

Po rukopisima Ivana Kašića i Jurja Caridija, a i po vlastitom arhivskom istraživanju *Marchio Sorari* (umro 1799), upravitelj providurske kancelarije u Zadru je — po Jeliću — izradio opširne »Notizie istoriche della città di Zara... e del suo contado... Come pure alcune memorie della vicina città di Nona–Fatiche dedicate alla gioventù zaratina dello scrittore l'anno 1782«.[1224] Međutim, kako smo prije naveli, Brunelli stavlja da je autor toga spisa neki Fondra i daje malo opširniji i samo nešto različitiji naslov toga rukopisa.[1225]

Prema tome ostaje diskutabilno tko je autor: neki Fondra ili određena ličnost, Marchio Sorari. Jasno će biti kad se i ako se rukopis pronađe.

Što se tiče Sorarija, on je služio — opet po navodima Jelića — u raznim dalmatinskim kancelarijama i na kraju je bio registrator providurskog tajništva u Zadru (1783–1791).

Jelić opisuje taj izvorni rukopis koji pripisuje Sorariju i kaže da se sastojao od 8 knjiga i da je bio u posjedu obitelji Filipi.[1226]

Od ovih 8 knjiga treća (str. 173–217) se bavi, kako iznosi Jelić, samim Ninom.[1227] Vijesti o Ninu i nalazima u njemu počinju 1630. g. kada je nakon kandijskog rata počela obnova ovoga grada. Budući da su ove vijesti temeljene većinom na predaji a ne na ispravama, nisu baš sasvim pouzdane.[1228] Unatoč tome bilo je ovdje dragocjenih podataka ne samo za lokalnu topografiju nego i za stara srednjovjekovna zdanja. Ovim rukopisom, danas izgubljenim, uvelike se je služio i gotovo ga je prepisao od riječi do riječi C. F. Bianchi u »Zara cristiana« (II, Zara, 1880, 183 itd.), kada govori o Ninu,[1229] a jedan ulomak je iscrpno dao i V. Brunelli u »Il Dalmata« (Zara, 1893, br. 76).[1230] Sve dok se ne pronađe ovaj golemi rukopis od 8 knjiga, mi se samo možemo služiti podacima o njemu i u pitanju autorstva složiti se sa L. Jelićem i V. Brunellijem. Oni su ga vidjeli i iskorištavali ga onoliko koliko im je bilo potrebno, ali ni jedan ni drugi nije detaljno opisao sadržaj.

Iako je jedno vrijeme boravio u emigraciji (u Rusiji), *Simeon Končarević* je kao pisac i kao crkveni poslenik bio povezan s događajima i ličnostima u Dalmaciji tijekom druge polovice 18. st. Rodio se je početkom 18. st. u Karinu.[1231] Poput njegovog prethodnika Stevana Ljubibratića i on se bio zamjerio mletačkim vlastima pa je zbog toga protjeran iz Dalmacije (1763). Njegov najveći

[1223] V. Brunelli, o. c, I, 17

[1224] Tako misli L. Jelić da je on pisac (L. Jelić, Dvorska kapela sv. Križa u Ninu, Zagreb, 1911, 3), dok je 1900. tvrdio da je ovo djelo napisao anonimni zadarski kroničar (L. Jelić, Spomenici grada Nina, »Vjesnik hrv. arheološkoga društva« NS IV, Zagreb, 1900 (separat) 10).

[1225] V. Brunelli, o. c, I, 16, 17. Inače o »Notizie istoriche della città di Zara dello scrittore l'anno 1782.« gl. La Domenica, Zara, 1891, br. 6, str. 46.

[1226] L. Jelić, Spomenici..., 11

[1227] L. Jelić, Dvorska kapela..., 3

[1228] L. Jelić, Spomenici..., 10

[1229] L. Jelić, Dvorska kapela..., 3, 4

[1230] L. Jelić, Spomenici..., 10

[1231] Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb 1978, 506. Ali zato o njemu uopće ne piše i Enciklopedija Jugoslavije!

protivnik bio je zadarski nadbiskup Karaman, iz čijih se izvještaja vidi da je Končarević učinio »delikt protiv države«, tj. da je skupljao narod i slao ga u službu Moskve. Zbog toga je nakon izrečene presude protjeran, pa je otišao u Liku, odakle se je žalio mletačkom senatu kako je »osuđen bez obrane« i da mu se nije navelo »zločinstvo«. Pošto na žalbu nije dobio odgovor, Končarević prelazi u Rusiju kamo je poveo i neke pravoslavne obitelji. Prema Petranoviću, Končarević je umro 1770, prema Milašu 12. VII. 1770, a prema proti Dimitrijeviću 26. VIII. 1769.[1232] u Kijevu.

Samo je Šime Ljubić 1869. g. u svome »Ogledalu književne povijesti jugoslavenske« (II) dao bilješku da »Končarevićevi spisi još leže u rukopisu«, što ni Božidar Petranović ni brat mu Gerasim nisu zapazili.

Istom 1897. N. Milaš, slijedeći ovu Ljubićevu zabilješku, objavio je u »Glasniku pravosl. dalmatinsko–istarske eparhije« pronalazak Končarevićevog rukopisa »Ljetopisa« na prilično tajanstven način. Naime, Milaš je primio ovaj rukopis u Beču od ruskog poslanika i vratio ga je nakon što je učinio prijepis. Tada Milaš sam daje naslov tome rukopisu »Ljetopis građanskih i crkvenih događaja«, tvrdeći da je »pravo blago za dalmatinsku prošlost, a svakako će trebati naći načina da se štampa«.

Prilikom izdavanja svoga djela »Pravoslavna Dalmacija« (1901) Milaš je otvoreno priznao da mu je Končarevićev rukopis »bio glavni izvor njegove radnje«.

Inače sam Končarevićev rukopis ide do 1755. godine. Međutim, N. Milaš, koji je objavio pronalazak ovoga rukopisa, opisao je da počinje sa 9. g. n. e. i da ide do 1754. godine.

Pored ostalog Končarević govori o doseljenju Srba i Hrvata kao i o događajima u doba Stevana Nemanje, Dušana i Tvrtka, te daje opis pada Bosne, turskih osvajanja u Dalmaciji i useljavanja Srba u tu zemlju (do Požarevačkog mira). Zanimljiva su mu opažanja glede pravoslavne crkve u Dalmaciji (do 1750)[1233] kao i o manastirima Krki, Krupi i Dragoviću.

Jezik »Ljetopisa« se približava slavenosrpskom, puno je bolji od jezika kroničara Đorđa Brankovića i pisca historije Pavla Julinca. Ne može se pouzdano reći kojim se sve izvorima Končarević služio za pisanje svoga »Ljetopisa«. Milaš pretpostavlja da je upotrebljavao Luciusove »Memorie Storiche di Tragurio« pa i Orbinija, uvjeren da je poznavao latinski. Subotić pak misli da se koristio i drugim piscima, ali to su sve same pretpostavke.

U dvjema svojim studijama, »Pravoslavnoj Dalmaciji« i »Stonu«, Milaš je napisao i naglasio da posjeduje dobar i vjeran Končarevićev rukopis. Zato ga je Subotić tražio u velikoj Milaševoj biblioteci, koja je onda pripadala Prav. fakultetu Univerziteta u Beogradu i SANU. Prema nekim izjavama prije I. svjetskog rata, Milaš ga je tamo predao da se tiska. Subotić ga, međutim, nije tamo našao pa čak ni kod Milaševe sestre A. Babić koja je Subotiću dala na uvid[1234] preostale rukopise svoga brata.

Naše je mišljenje da ovaj Končarevićev »Ljetopis« prepisan od strane Milaša nije izgubljen, a original se bez sumnje nalazi u jednoj od velikih biblioteka u Moskvi.

[1232] Začudo Opća enciklopedija Jug. leks. zavoda (4, 506), koja daje neke podatke iz njegova burna života, donosi samo da je umro 1769. u Kijevu!

[1233] Usp. s opisom vjerskih prilika u Dalmaciji u II. pol. 18. st, rad Š. Peričića (Dalmacija uoči pada Mletačke republike, 55–57).

[1234] N. Subotić, Vladika Simeon Končarević i njegov letopis, Magazin Sjeverne Dalmacije, Split, 1934, 47–49, 43–45, 50–52. Gl. i M. Pekić, Postanak manastira Krke (magistarska radnja), Zadar, 1981. U njoj (str. 22–36, 136) raspravlja o Končareviću i njegovom ljetopisu na temelju starije, nove i najnovije literature te dolazi do zaključka da je Končarević kao historijska ličnost postojao »ali to ne znači da je napisao »Ljetopis«, koji je bio značajna podloga Milaševu djelu«.

ŠIBENIK I NJEGOVA OKOLICA

Kao jedan od većih gradova u Dalmaciji, Šibenik je imao na čelu svoje uprave u jednoj osobi kneza i kapetana, dok su okolna sela imala svoje predstavnike vlasti — glavare, suce i čauše.[1235] Nakon vala prosvjetiteljstva izbija francuska građanska revolucija što mletačku vlast u Dalmaciji potiče da strogo pazi na pojedine ličnosti, a naročito na francuskog konzularnog predstavnika u Šibeniku Nikolu Bortolletija–Zulattija kojega je ljeti 1797. ubila razjarena šibenska svjetina.[1236]

To se dogodilo poslije pada Mletačke Republike i odmah je odjeknulo kod težaka iz Šibenika i okolice. Dolazi do izražaja mržnja i bijes protiv vlasnika zemlje, a anarhija se pojačala kada su se seoske mase slegle u grad.

No ubrzo je došlo do smirenja i predstavnici klera, plemstva, građanstva i puka Šibenika i okolice dobrovoljno zaključiše da se grad preda austrijskom vladaru (23. VI. 1797). Štoviše bilo je pokušaja da se traži od cara uvođenje vojne uprave, tj. ustava Vojne krajine, do čega ipak nije došlo.

General Rukavina 8. VII. 1797. uđe u Šibenik, gdje se obavi svečana predaja toga grada, čiji je plemić Kazimir Draganić uzaludno očekivao da će car u Dalmaciji uvesti ugarski sistem,[1237] tj. provesti sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom.

U ovo dosta burno doba Šibenik ima malo historičara i kroničara. Tako se u 18. st. navodi samo konte *Franjo Draganić Vrančić,* rođeni Šibenčanin. On je ostavio rukopisni spis pod naslovom »Memorie istoriche di Zlosella e sue tenute con instruzioni«.[1238] U njegovoj bogatoj biblioteci čuvao se je i stari prijepis Tome Arhiđakona »Chronica Salonitanorum pontificum, atque Spalatensium«, koju je prepisao 1747. *Marin Zaninović,* župnik u Rogoznici.[1239]

Od Zaninovića je i »Compendio istorico della Dalmazia con diverse memorie antiche e recente« iz 1752. g. i on se kao rukopis nalazi u biblioteci HAZ–a.[1240]

Iako je iz Neretve, fra *Luka Vladimirović*[1241] je povezan sa Šibenikom,[1242] gdje je bio generalni lektor i apostolski legat.[1243]

[1235] Š. Peričić, o. c, 24, 31, 196, 197

[1236] S. Antoljak, Bune..., 77–80, 88, 89

[1237] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 76, 77, 98

[1238] Franjo Draganić, sin Jeronima rođen je 1711. g. On je autor navedenog spisa »Memorie«, koji se kao rukopis od 1738. do 1789. g. nalazio kod šibenske obitelji Gogala a odnosi se na zemlje i prava Draganića (K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik, 1941, 145, 148 i bilj. 4).

[1239] S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, Monografija 9, Zagreb, 1980, 48, 49, bilj. 183. Gl. o Zaninoviću: K. Stošić, o. c, 273.

[1240] Ovaj rukopis, koji se nalazi u navedenoj biblioteci HAZ–a Rkp 20, nekoć sign. II C^{-X-} 126, ima ovakav puni naslov: »Compendio istorico della Dalmazia con diverse Memorie antiche, e recenti raccolte dà me Prè Marino Zaninovich Parocho di Rogosniza. Sotto la felicissima Regenza, e buona memoria Dell' Illustrissimo, e Reverendissimo Monsign.^{re} Frà Carlo Antonio Donadoni Prelato Vigilantissimo di Sibenico; Il tuto fedelmente estratto dà altri simili veridici Originali, ed esteso nel presente Manuscritto di mio proprio pugno, col suo Indice nel prospetto. In data 15 Novembre, L'anno del Sign^{re} 1752.« (1 sv., pag. 356). Tu se nalazi i Zavorovićeva »Istoria Della Dalmazia« (S. Antoljak, Pacta..., 11, bilj. 20). U Naučnoj biblioteci u Zadru pak čuva se rukopis »Frammento di una Storia della Dalmazia — Epoca antica« na 44 strane, sastavljen od nekog anonimusa u 18 st. (I manoscritti della Biblioteca communale »Paravia«, 201).

[1241] Već navedeni Antonio Vladimirić, prema pisanju Ljubića, tiskao je u Veneciji 1607. g. »Compendio storico della Dalmazia« (S. Gliubich, o. c, 312), što je malo teže vjerovati.

[1242] Kada su se u Šibeniku 1783. pojavile neke opake bolesti, onda je dr. Giuseppe Frari tiskao u Anconi 1786. knjigu pod naslovom »Storia ragionata delle malattie acute insorte a Sebenico l' anno 1783.« (I. von Düringsfeld, o. c, I, 271).

[1243] S. Gliubich, o. c, 312, Znameniti..., 277. U najnovije vrijeme je Josip Ante Soldo najopširnije i vrlo detaljno obradio život, rad i djelovanje fra Luke Vladimirovića (1718–1788) pod naslovom »Luka Vladimirović i njegov krug«, HZ XXXVI (1), Zagreb, 1983, 189–213.

Pod raznim pseudonimima: Plinius Naronis, Narentinus, Prudentius, Lucius, Starograđanin itd. napisao je desetak knjižica na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku osobito povijesnog značenja — i to o Neretvi i tamošnjim knezovima Vladimirovićima,[1244] od kojih bi i on imao potjecati.

U Veneciji je 1765. tiskao »Xivot svetoga Sime Zadranina« (str. 56). Nadalje je pod pseudonimom »Prudentii Narentani« pisao o »Vetustissimae ac per illustris familiae Comitum et Equitum Vladomirich de Narenta elogium historicum, dicatum Lucae Vladomirich«.

Taj je spis izašao kao prilog u njegovu djelu »De regno Bosniae eiusque interritu« (Venetiis, 1781, na str. 95–135).

Također je u Veneciji 1775. g. tiskao »Pripisanje početka kraljevstva bosanskoga, sliedenje i dospitak«;[1245] ovdje je uzeo pseudonim »Norini Starograđanin Narentanski«.

U istom ovom gradu izlazi mu 1790. g. pod pseudonimom »Lucii Narentini« »Brevis descriptio almae antiquissimae domus Comitum et Equitum Vladomirich, qui ab hacce uberima palma hactenus effloruere«, koja se nalazi u njegovoj »Chronicon archivale«.[1246]

U A HAZU (IV. d 100) je pak pohranjen njegov rukopis pod naslovom »Libro genealogico della antichissima famiglia de Conte Dobretich in tempo del Regno della Bosna« (Venezia, 1775). Po ovim svojim radovima izgleda da je Vladimirović bio mali epigon Mrnavića.

Kudikamo bolje i ozbiljnije radio je fra *Gašpar Vinjalić*. Rodio se je 3. X. 1707. u Zadru, a na krštenju je dobio ime Petar. Imao je tri brata i dvije sestre, svi su bili stariji od njega. Poslije završenih nižih nauka u rodnom mjestu, pođe u franjevački samostan na otočiću Visovcu da postane redovnik. Tako 1735. obuče franjevačke haljine i promijeni ime u Vinko, k tomu još pridjene i ime Gašpar te se otad tako zove i potpisuje. Kad je završio teologiju, zaredio se za svećenika i bio poslan za župnika i učitelja redovničke mladeži u Knin.[1247]

Za starješinu tamošnjeg samostana imenovan je 1749. g. ali je već 1752. premješten za župnika u selo Gradac na istočnom kutu Petrovog polja, gdje ostade sve do 1757. godine.

Ondje je njegovom zaslugom popravljena župna crkva blažene Gospe, srušena još za vrijeme Turaka.

Treći put je bio imenovan župnikom u Kninu 1760.[1248] i drugi put starješinom istoga samostana. Godne 1763. pak izabran je definitorom, a zatim je ponovno imenovan učiteljem redovničke mladeži u Kninu. Godine 1774. premješten je u Visovac, gdje je i umro 16. V. 1781. Vinjalić se mnogo bavio čitanjem povijesnih djela i bilježio je sve što je smatrao važnim.

Prvi put je 1759. g. pokušao napisati povijest Dalmacije. Taj rukopis se čuva u visovačkom samostanu pod naslovom »Ristretto di memorie istoriche della Dalmazia« i zahvaća najstarija vremena do 587. g. Ta je povijest razdijeljena na tri knjige, koje se opet dijele na više nejednakih poglavlja.

[1244] S. Zlatović, Franovci države presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb, 1888, 474

[1245] S. Ljubić, Ogledalo književne poviesti Jugoslavjanske na podučavanje mladeži II, Rieka, 1869, 469

[1246] G. Valentinelli, o. c, 97, 115

[1247] O. Marijan Lekušić sastavio je do 1731. g. »Liber Archilais Provinciae«, tj. »dogodopis redodržave«, a imao ga je nastaviti o. Bono Radnić, koji je u tu svrhu zamolio sve samostanske starješine da mu za taj posao pošalju vijesti i listine« (S. Zlatović, Stare narodne zadužbine hrvatskih kralja u Dalmaciji, »Vjesnik hrv. arh. društva« V/2, Zagreb, 1883, 53). Drugim riječima Radnić je tražio od tih starješina i župnika da bi mu poslali izvještaj o prošlosti svojih župa. Kao kninski župnik ovome se je pozivu odazvao i fra Gašpar Vinjalić. On je definitoru Radniću uputio pismo na talijanskom jeziku 17. XII. 1746. g. o prošlosti kninske okolice, »koji je« — po Vinjalićevim riječima — »u prošlosti bio sav katolički, a sada skoro sav šizmatički«. Ovo pismo je djelomično objelodanio Zlatović još 1886, zatim u cijelosti Šišić (1925) i 1949. S. Gunjača zajedno sa hrvatskim prijevodom (O položaju kninske katedrale, Starohrvatska prosvjeta III/1, Zagreb, 1949, 39–42).

[1248] Te iste godine u Veneciji objelodanjuju se od Flamenii Cornelii »Imagines miraculosae Beatae Mariae Virginis in provincia Dalmatiae« (Apparitiorum et celebriorum Imaginum etc., str. 408–428, a onda 1761. i na talijanskom, str. 557–586) [G. Valentinelli, o. c, 19].

Budući da je ta povijest napisana kao kakva suhoparna kronika, a kako izgleda nije ni sam Vinjalić bio s njom zadovoljan, to se 1763. g. lati posla da napiše novu povijest Dalmacije od prvih početaka do 1738. godine. To je zapravo bio prošireni i usavršeni »Ristretto« iz 1759. g. Samo sada je naslov glasio »Compendio istorico delle cose della Dalmazia«. Za tu povijest poslužio se je prvim trima svescima Farlatijeva djela »Illyricum sacrum«.

Zašto je baš na talijanskom napisao ovaj »Compendio« to sam Vinjalić objašnjava u uvodu, gdje kaže da je Farlati već napisao povijest Ilirika — i to posve opširno. Kako pak mnogi koji dolaze u Dalmaciju žele znati o njenoj prošlosti i narodu, on se odlučio ukratko je prikazati i to na talijanskom jeziku.

Kada je 1769. izašao Farlatijev IV. svezak djela »Illyricum sacrum« uvidio je Vinjalić kako je oskudan njegov »Compendio istorico delle cose, della Dalmazia« (sačuvan u 10 snopića), pa ga preradi po ovom Farlatijevom svesku. Tada je proširio povijest Dalmacije čak do 1769. g. pod nešto promijenjenim naslovom: »Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse gli Illirj e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna«, iako se ovdje tek malo govori o ovim dvjema zadnjim zemljama.

Otišao je u Veneciju 1773. g. na liječenje pa je sa sobom ponio svoj prerađeni »Compendio« s nadom da će naći nekoga tko bi ga o svom trošku tiskao. Crkvena vlast je odobrila tisak, a svjetovna je to učinila nakon nešto dužeg oklijevanja. Kad je to sređeno, Vinjalić ponudi svoj rukopis nekom mletačkom tiskaru da bi ga izdao na svoj trošak. Ovaj ga upozori da mu se djelo neće prodavati, jer je pisano starim stilom, pa ga savjetuje da ga preuredi po novom stilu, a zatim bi on preuzeo tiskanje na svoj račun.

Nemajući kuda, obrati se za pomoć franjevcu Mlečaninu *Antonu Bommanu,* svom davnašnjem poznaniku iz Šibenika gdje je ovaj učio teologiju. On izađe u susret Vinjaliću i ispravi jezik u datom rukopisu. Sada se ponudi tiskar Locatelli da će mu djelo izdati o svom trošku, čim sabere dovoljan broj pretplatnika.

Kada je 1775. g. dotiskan novi svezak, pošalje Bomman Vinjaliću u ime Locatellija samo 4 umjesto 50 primjeraka, kako je bilo unaprijed dogovoreno.

Koliko je tek bilo razočaranje Vinjalića kad na čelu knjige nije bilo njegovog imena i prezimena, već je Bomman samo u predgovoru spomenuo da se ne bi latio pisanja povijesti da ga na to nije potakao otac Vinjalić, koji je odasvuda sabrao uspomene svoga naroda. Ali Bomman se nije ograničio samo na to da ispravi jezik u Vinjalićevoj povijesti već je preinačio i naslov, nazvavši ga »Storia civile e ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna«.[1249] Uz to je ovo djelo, napisano kronološkim redom, razdijelio na 12 knjiga (»libri«), odnosno tri sveska po četiri knjige.

Prvi svezak ide od najstarijeg doba do 773. g. Drugi svezak od 773. do 1520. a treći je imao obuhvaćati razdoblje od 1520. do 1769. g. ali taj nije nikada izašao.

Stoga je bilo razumljivo što se je Vinjalić žalio Bommanu da mu je u samom tekstu napravio pravu geografsku zbrku. Čudio se što u to djelo nije umetnuo kartu koju mu je on dao. U jednom mu pismu javlja da je čuo kako i dr. *Grgur Stratiko* (Stratico) u Zadru kani tiskati povijest Dalmacije,[1250] te da će to biti uzrok što se je u tom mjestu pretplatila za »Compendio« samo jedna osoba. Izrazio je mišljenje da ga ovaj ne može nadmašiti u starijoj povijesti Dalmacije, jer može nešto novo donijeti samo za Zadar, a isto tako misli da Stratiko neće uspjeti skupiti toliko podataka i vijesti za kandijski

[1249] Ljubić čak piše da je Ivan Antonio Boman (sic! S. A.) napisao »Storia civile e Ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bossnia, Venezia 1795.« (S. Gliubich, o. c, 45).

[1250] Dr. Grgur Stratico živio je krajem 18. st. i skupljao s mnogo kritičnosti dokumente i historijske spise o Dalmaciji, kojima se je poslužio Kreljanović (S. Gliubich, o. c, 295). Inače o njemu je opširno pisao Š. Peričić, Zadranin Grgur Stratico (1736–1806), Radovi Centra JAZU 21, Zadar, 1974, 271–289

rat kao što je on sabrao po franjevačkim arhivima i iz obiteljskih zbirki Sinobada i Nakića. Vinjaliću je naročito bilo stalo da Bomman ništa ne izostavlja o nekim dalmatinskim obiteljima, što može biti na slavu franjevačkog reda, uvjeravajući ga da je on sve istinito napisao.

Budući da su se prva dva sveska slabo prodavala i budući da su Bommanu s raznih strana stizali prigovori, naročito u pogledu geografije, tiskar Locatelli obustavi tiskanje trećega sveska.

Tada Bomman vrati ovaj rukopis Vinjaliću u Visovac, gdje se i do danas nalazi pohranjen.

Ako se usporedi Vinjalićev rukopis s prva dva sveska izdana u Veneciji pod Bommanovim imenom, onda se može mirne duše reći da je ovaj više pokvario negoli ispravio Vinjalićevu povijest.

Dok Vinjalić ne vjeruje uvijek slijepo u ono što su pisali prеđašnji historičari, Bomman većinom griješi i smišlja po svojoj glavi. Zato su ona dva tiskana sveska u Veneciji, danas od sasvim male, neznatne vrijednosti za povijest Dalmacije, dok se to ne bi moglo reći za onaj dio koji je ostao u rukopisu.

Taj netiskani dio dijeli prof. Š. Urlić na tri odsjeka. Prvi ide od 1520. do kandijskog rata i to smatra pukom kompilacijom. Drugi dio od Kandijskog rata do Karlovačkog mira, također je većim dijelom kompilacija, ali ima dobrih podataka o ratovanju, četovanju i seljenju naroda po srednjoj Dalmaciji. U trećem odsjeku od Karlovačkog mira do 1769. g. kada se izuzme crkvena povijest, izneseni su događaji većinom po onom što je Vinjalić čuo od očevidaca ili sam svojim očima vidio. Za taj dio, koji je ostao u rukopisu, on se je najviše poslužio Farlatijem, domaćim rukopisnim kronikama i ispravama iz samostanskih i privatnih arhiva kao i tiskanim piscima (Minucci, Sarpi, Brusoni, Contarini, Garzoni, Doglioni, Fr. Divnić, Zavorović itd.). Inače je ovo djelo napisano vrlo lošim talijanskim jezikom.

Šime Urlić je prepisao Vinjalićevo djelo iz originalnog rukopisa i poslao ga JAZU (1911). Taj rukopis počinje s 1514. i seže do kraja 1769. g. a ima natpis »Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli Slavi di Dalmazia (1514–1769) compilato dalp. f. Gasparo Vinjalić«.[1251] Ujedno je Urlić ovome djelu dodao »Index locorum«, a u tekstu je označio na mnogo mjesta pod crtom naznaku tiskanih i pisanih izvora, kako ih je utvrdio proučavajući ovaj rukopis. Sa strane je pak naznačio godinu zbivanja. Ovaj prijepis ima 291 strane i pohranjen je u Arhivu HAZU.[1252]

TROGIR

Tokom druge polovice 18. stoljeća Trogir je dijelio sudbinu dalmatinskih gradova pod Venecijom. Tako je i ondje na čelu gradske uprave bio mletački knez, koji je ujedno bio i kapetan.[1253]

Poslije pada Venecije 1797. anarhija je naročito uzela maha u Trogiru, gdje je proglas Andrije Dorotića snažno djelovao na narod. Val prosvjetiteljstva je već bio zapljusnuo Trogir i neki njegovi građani su čitali i proučavali djela francuskih enciklopedista i racionalista.

Kasnije se među plemićima i građanima pojavio veći broj pristaša demokratskih ideja koje je narod zvao »jakobincima«. Nastupili su nemiri pa su čak naoružani seljaci iz Kaštela ušli u grad gdje je naročito oštećena kuća plemića Garanjina. Narod se je stao osvećivati tim nazovi »jakobincima«. Kako su se nemiri sve više širili, skupština je odlučila da se Trogir sa čitavim područjem preda caru i kralju Franji II. i da se razvrgnu pogodbe po kojima su težaci bili dužni vlasnicima davati određene namete.

[1251] U Arhivu HAZU (IV. d 80) čuva se taj »Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli slavi in Dalmazia 1514–1769.«

[1252] Š. Urlić, O. Gašpar Vinjalić, »Rad« JAZU 189, Zagreb, 1911, 277–287. O Vinjaliću je pisao i S. Zlatović u »Nadi« (Split, 1883, br. 10)

[1253] Š. Peričić, Dalmacija..., 24, 195

Kada je 22. VI. 1797. zavijorila »ugarska« zastava na trogirskom trgu, prestale su pljačke i ubojstva, ali zastrašivanja pa i nasilje je još potrajalo.

Konačno 9. VII. ulaskom generala Rukavine u Trogir, koji se je zakletvom izjasnio na vjernost caru, stao se vraćati mir u kuće trogirskih građana i plemića.[1254]

U ovom razdoblju u Trogiru je živio i radio *Grisogono Pietro Nutrizio* čijim se je rukopisima o Trogiru služio Fortis u svome »Viaggio in Dalmazia«, nazivajući ga obrazovanim plemićem. Nutrizio je napisao: »Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia« (Firenze, 1775), »De Republica Dalmatiae« (Venetiis, 1777), »Lettera al Co. Rados ant. Michieli Vitturi« (Venezia, 1779), »Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia con l' ággiunta di un storia civile del Sig. Giovanni Rossignoli«[1255] (Firenze, 1780), »Sopra il morbo pestilenziale insorto nella Dalmazia veneta l'anno 1783« (Venezia, Mantova, 1789).[1256]

I. von Düringsfeld navodi da je ostavio u rukopisu »Memorie degli uomini illustri della Dalmazia«,[1257] o čemu govori i Kreljanović te još dodaje da je Nutrizio htio ove biografije objelodaniti.[1258] Uz to ista spisateljica zna i za drugi njegov rukopis pod nazivom »Memorie storiche sopra Traù«,[1259] kojima se je služio Fortis, kako smo već prije naveli.

U Trogiru je potpuno osamljeno djelovao i biskupovao *Gian Antonio Miočević (Miocevich),* rođen od plemićke obitelji u Šibeniku 4. X. 1738. Rano je postao svećenik, zatim je učio pravo te doktorirao u Padovi. Nakon toga se vraća u Šibenik[1260] a 1766. postaje biskupom u Trogiru gdje je o svom trošku obnovio biskupsku palaču. Kao istaknuti znanstvenik ostavio je nekoliko rukopisa. Tako i zbirku dokumenata koja se odnose na Trogir, zatim zabilješke o bl. Ivanu Ursinu i dopune Luciusa[1261] (tj. njegovu djelu).

Njegova bogata biblioteka s brojnim tiskanim i neizdatim knjigama bila je uvijek otvorena javnosti. O njemu je pisao i Fortis kao učenome biskupu, a konte Radoš Antonio Michieli Vitturi mu je uputio sa nekoliko posvetnih riječi vlastiti »Saggio epistolare sopra la republica della Dalmazia« (Venezia, 1777).

Umro je iznenada u listopadu 1786. i oplakan, kako piše G. Ferrari Cupilli, od siromaha, poštovan od znanstvenika, voljen od dobrih ljudi i uvažavan od čitave Dalmacije.[1262]

SINJ

U novostečenim mletačkim područjima upravljali su providuri. Tako je bilo i u Sinju, kao istaknutoj tvrđavi u unutrašnjosti pokrajine. Providur je imao svu vlast (političku, vojnu i sudsku).[1263] U Sinju se je za ideje prosvjetiteljstva i racionalizma zagrijao osamljeni *Ivan Lovrić.* U svojim

[1254] S. Antoljak, Bune..., 72–76

[1255] Ovaj pisac je živio u 17. st. i ostavio iza sebe u rukopisu »Compendio dell'istoria civile della Dalmazia«, koji je izašao u Trevisu 1780. priključen Nutrizijevom djelu »Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia« (S. Gliubich, o. c, 270; I. von Düringsfeld, o. c, II, 209).

[1256] S. Gliubich, o. c, 228. Š. Peričić (o. c, 261–indeks) neobično puno se je služio Nutrizijevim djelom »Reflessioni...« za svoj rad.

[1257] I. von Düringsfeld, o. c, II, 209

[1258] S. Gliubich, o. c, 228

[1259] I. von Düringsfeld, o. c, II, 209

[1260] Na prijepisu Tomine »Chronica Salonitanorum atque Spalatinorum« koji je učinio 1747. rogoznički župnik Marin Zaninović, 10. IX. 1761. svojom rukom ondje dodaje Miočević: »Joannis utriusque juris Doctoris Miocevich Sibenicensis, et Canonici. Die 10 Septembris Anno 1761.« (S. Antoljak, Pacta..., 48, bilj. 183). Znači već tada je bio doktor obaju prava i šibenski kanonik.

[1261] Ove su dopune bile pretežno rukopisne (I. von Düringsfeld, o. c, I, 270).

[1262] S. Gliubich, o. c, 215–217

[1263] Š. Peričić, o. c, 24, 27, 195, 219, 114, 115, 118, 119. Gl. i B. Stulli, Gospodarsko–društvene prilike u Cetinskoj krajini sredinom XVIII. stoljeća, Zbornik Cetinske krajine I. Ivan Lovrić i njegovo doba, Sinj, 1979, 37–106, te N. Bezić–Božanić, Stanovništvo Sinja u Lovrićevo doba, Zbornik I, 125–154

»Bilješkama« je prezentirao misli Hobbesa, Humea i francuskih enciklopedista. Članovi njegove obitelji su se pak bavili praktičnim poslovima; posjedovali su rudnik željezne rudače i nastojali tu rudaču što racionalnije iskoristiti.

Nakon pada Venecije (1797) Sinj je okupirao austrijski pukovnik Casimir (u srpnju) a u listopadu 1797. na putu iz Boke za Zadar u Sinj stiže general Rukavina.[1264]

Godine 1799. nastali su sukobi između nekih seljaka i austrijske vojske u Sinju, ali nisu dugo trajali već su uskoro stišani.[1265]

U tom vremenu živi fra *Petar Filipović,* rođen u Ramljanima kod Mući 1706. godine. Bio je definitor i redodržavnik novoosnovane provincije Presv. Otkupitelja u Dalmaciji. Umro je u Sinju 8. III. 1769.

Uz razna djela napisao je »Archivium Conventis olim S. Petri Ramae... nunc autem S. Mariae Signi in Dalmatia 1756.«, tj. povijest sinjskog samostana i sinjske crkve.[1266] Taj se rukopis nalazi u arhivu franjevačkog samostana u Sinju. Osim toga Filipović je sastavio »Descriptio Miraculosae Imaginis« (rukopis u istom arhivu sinjskog samostana) tiskan od strane fra. S. Petrova u »Gospi Sinjskoj« 1922. g.[1267]

Mnogo zanimljiviji od Filipovića je Sinjanin *Ivan Lovrić,* »morlački liječnik«, rođen oko 1754. u Sinju. Studirao je neko vrijeme jezike i filozofiju u Veneciji, a onda medicinu u Padovi, gdje je kako izgleda, i doktorirao. Umro je vrlo mlad u 23. godini života, 14. XI. 1777.[1268]

Objavio je svoje jedino djelo: knjigu uspomena o putopisu »Viaggio in Dalmazia«, opata Alberta Fortisa (1774).[1269]

To su Lovrićeve »Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del Signor abate Alberto Fortis, coll'aggiunta della vita di Socivizza«[1270] (Venecija, 1776, 260+4) gdje se bavi geografijom, historijom, starinama i ruševinama u sinjskom kraju, Morlacima i u dodatku životom hajduka Stanislava Sočivice (rođen oko 1715), koji je još tada bio u životu.[1271]

U svojim »Osservazioni...«[1272] Lovrić donosi zapravo tri rada: jedan putopis (»O toku Cetine«), jednu etnološku raspravu (»O običajima Morlaka«) i jednu biografiju (»Pustolovna biografija hajdučkog harambaše Stanka Sočivice«).

U prvom radu donosi putne impresije, koje dopunjava historijskim reminiscencijama i arheološko–epigrafskim bilješkama.

[1264] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 76

[1265] S. Antoljak, Bune..., 90

[1266] Znameniti..., 80

[1267] S. Petrov, Gospa Sinjska, Zagreb, Izd. društvo sv. Jeronima, 55

[1268] M. Stojković, Ivan Lovrić, pristaša racionalizma u Dalmaciji, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXVIII/2, Zagreb, 1932, 2, 3. U vezi s ovim radom o Lovriću gl. i J. Soldo, Porodica Lovrić u XVIII stoljeću, Zbornik Cetinske krajine I, Ivan Lovrić i njegovo doba, 155–166, te C. Fisković, Lovrićeve kuće u Sinju, Zbornik... I, 181–208, B. Gabričević, Arheološka zapažanja i epigrafičke bilješke Ivana Lovrića, Zbornik I, 209–216 i I. Mimica, Književne značajke Lovrićeva djela »Život Stanislava Sočivice«, Zbornik... I, 239–251.

[1269] K. Krstić, Lovrić Ivan, EJ 5, 557. Bibliografija radova o Ivanu Lovriću dana je od V. Turčina (Zbornik Cetinske krajine I. Ivan Lovrić i njegovo doba, 381–391).

[1270] Godine 1778. u Leipzigu je izašla knjiga »Leben des berüchtigen Hayduken Sotschiwiza vom der Nation der Morlaken, aus dem italienischen« (G. Valentinelli, o. c, 91). O Sočivici je još 1857. opširno pisala I. von Düringsfeld u svome putopisu »Aus Dalmatieni«.

[1271] M. Stojković, o. c, 2, 3

[1272] I. Lovrić, Bilješke o putu u Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice, JAZU, Zagreb, 1948 (hrvatski prijevod M. Kombola).

Samo pak izlaganje mu je isprepleteno kritičkim opaskama na Fortisov izvještaj o tome kraju. Isto tako kritizira Fortisa i glede njegovih opažanja o etnologiji »Morlaka«. Što se tiče Sočivice i historije o njemu bio je sasvim u pravu jer su to potvrdili dokumenti iz mletačkog doba, pronađeni prije nekog vremena u HAZ–u.

Lovrićeve »Osservazioni« ili »Napomene« ili »Bilješke« napisane su s namjerom da isprave Fortisa, pa čak i da mu se izrugaju. Međutim, nekoliko mjeseci nakon tiskanja ovih »Osservazioni« Lovrić je napadnut sa strane Fortisa i njegove »iliromorlakističke« svite kao što su: J. Bajamonti, R. Michieli–Vitturi i dr. pa ga nisu poštedjeli čak ni sami franjevci (A. Vitaljić). Spremao je odgovor Fortisu (»L' Abate Fortis al Signor »Giovanni Lovrich« Brescia, 1777), ali se nije stigao obraniti, pretekla ga je iznenadna smrt od tuberkuloze.

Što se tiče talijanskog biologa i putopisca *Alberta Fortisa* (Padova, 11. XI. 1741–Bologna, 21. X. 1803) koji je u Dalmaciji imao više prijatelja ali mu je najintimniji bio Julije Bajamonti, on je još 1770. pohodio Cres i opisao ga pod naslovom »Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero« (Venezia, 1771). No on mnogo opširnije izvještava o našim krajevima u djelu »Viaggio in Dalmazia«[1273] (I/II, Venezia, 1774).[1274] Ovdje je dao vrlo dobrih podataka o gradovima i otocima Dalmacije iz historijskog kulturnog etnografsko–topografsko–geografskog područja, koje je popratio s nekoliko slika.

SPLIT

Budući da je Venecija u drugoj pol. 18. st. imala u svojoj vlasti cijelo primorje od Zadra do Neretve, i od Sutorine dalje na jug do Albanije, smatrala je da može dopustiti razvitak slobodne trgovine. Tako u Split nisu dolazili samo mletački brodovi i trgovci nego i strane lađe. One su krcale robu koja je stizala iz Bosne. Time je uz trgovinu u Splitu bilo oživjelo i brodarstvo. No već 1784. ponovno ga nemilice pokosi kuga. Tada su obustavljene sve karavane iz Bosne i s ovim je gradom prekinuta svaka veza obližnjih mjesta.

Kada je ova opaka bolest suzbijena, ostale su teške posljedice i poduzete su oštre mjere da se takva vrst zaraze ubuduće spriječi. U to doba, znači pri kraju mletačke vladavine, Split je zajedno s predgrađima brojio 8000 stanovnika[1275] i u nj su već bile prodrle ideje prosvjetiteljstva.[1276]

Glas o padu Venecije imao je naročitog odjeka u Splitu. Naoružani pobunjenici iz splitskog predgrađa ušli su u sam grad, gdje su ubili pukovnika Jurja Antuna Matutinovića, zagovornika novih naprednih demokratskih ideja i mletačkih revolucionara.

Trezniji splitski građani su uskoro poduzeli protumjere[1277] i fra Andrija Dorotić još 12. VI. 1797. upravo u Splitu raspačava svoj čuveni proglas »Narode Slavni«, koji je stvorio silan dojam u cijeloj Dalmaciji.

Sada Splićani donose zaključak da se vrate u zajednicu sa Hrvatskom. U Split stigne 14. VII. i general Rukavina, pred kojim skupljeni narod u gradu položi zakletvu vjernosti austrijskom vladaru, očekujući sjedinjenje Dalmacije, pa tako i Splita, sa Hrvatskom.

No do sjedinjenja tada nije došlo jer je bečka vlada bila protiv toga. Novi dalmatinski namjesnik grof Thurn ostavi upravu u Dalmaciji uglavnom kao i prije i Split dobije »suce upravitelje«.[1278]

[1273] EJ 5, 557

[1274] Ovaj je spis izašao na francuskom: Bern 1778, na engleskom: London 1878. i na njemačkom jeziku: Bern 1796. u 2 knjige (G. Valentinelli, o. c, 23, 25).

[1275] G. Novak, Povijest Splita II, Čakavski sabor. Split 1978, 1126–1134, 1160

[1276] Š. Peričić, o. c, 195

[1277] S. Antoljak. Bune..., 72

[1278] G. Novak, o. c, III, Split, 1978, 1633, 1640–1651, 1653–1662

U kontekstu takvih novih događaja i prilika treba sagledati kako se je razvijala historiografija u tome drevnom gradu punom starina i stare slave.

U Splitu je i u drugoj polovici 18. st. živio već navedeni Korčulanin *dr. Ante Paulini,* vrlo obrazovan čovjek i izvrstan književnik, koji se uz svoju osnovnu profesiju — medicinu, bavio i filozofijom. On je u Split došao iz Šibenika gdje je službovao kao liječnik. Budući da je u splitskoj okolici počela harati kuga njegov zadatak je bio da radi na suzbijanju i istraživanju te opake zaraze. U međuvremenu ga je generalni providur za Dalmaciju i Mletačku Albaniju Sebastijan Vendramin imenovao primariusom Splita.

Po nalogu mletačkog senata neko je vrijeme bio namješten kod bosanskog paše i bio je zbog svoga zalaganja u zdravstvu obasut mnogim počastima.[1279]

Skupio je ne malo građe za povijest Korčule i Dalmacije i tom spisu dao naslov »Istoria di Corzola[1280] Ecclesiastico–Profana del Dottor Antonio Paulini, che contiene anco le cose principali della Dalmazia con varie dissertazioni sopra«[1281] i taj je rukopis[1282] ostao do danas neizdat.

U rukopisu je također ostao i spis »Paulini dr. cittadino Corzolano,[1283] Memorie di omini (uomini: S. A.) riguardanti che ebbe Curzola dal 1400–1735« (Arhiv HAZU–II. c 34).

1279 Antun Paulini je rođen 1696, a umro 1757. g. (V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420, Djela JAZU XXXVI, Zagreb, 1940, 12). Navodimo da je 1778. tiskao svoj »Descrizione storico–fisico–medico del morbo epidemico della Brazza« Pier Antonio Tommaseo iz Brača, liječnik na glasu, koji je bio i općinski doktor u Hvaru (S. Gliubich, o. c, 300).

1280 Malobračanin iz Blata (Korčula) Marin Grego (umro 30. X. 1791) napisao je također povijest Korčule, i to u stihovima na hrvatskom jeziku (in versi illirici), kako kaže S. Gliubich (o. c, 173). Gl. i V. Vuletić Vukasović, O Korčuli i o korčulanskijem saveznicima Neretvancima, »Srpski magazin«, godišnji časopis za 1897. g., Dubrovnik 1898, 16.

1281 S. Gliubich, o. c, 247. Taj se rukopis čuva u A HAZU pod sign. I a 119 i 119 a.

1282 Po Foretiću, koji ne citira odakle je uzeo taj naziv, Paulinijeva radnja glasi ovako: »Istoria ecclesiastico–profana di Corzola che contiene anco le cose principali della Dalmazia e varie disertazioni sopra diverse cose relative a Corzola«. Ta radnja nije tiskana, a sačuvana je u više prijepisa. Autograf se je još 1940. nalazio — po izjavi Fanceva datoj Foretiću — u »biblioteci zagr. sveučilišta« (danas Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu — R 5534 (S. A.). Jedan rukopisni primjerak (bez dva dijela) nalazi se u istoj biblioteci pod sign. R 4043. Prijepis toga rukopisa izvršio je i Frano Radić i on se čuva (bez jednog dijela) u toj istoj ustanovi pod sign. 6310. Od ostala dva rukopisa jedan je bio pohranjen u biblioteci obitelji nasljednika Frana Portolana i njime se je služio Foretić. Prvi prijepis učinio je iz originala Petar Dimitri Dimitrijev, a iz njegova prijepisa je napravio svoj prijepis Ivan Marija Boschi 1843. g., kao i Frane Portolan. Gdje je danas Dimitrijev prijepis ne zna se. U Šibeniku se Paulinijev rukopis nalazio kod društva talijanskih optanata, a po tome šibenskom rukopisu sastavljen je »prije nekoliko godina« u Zadru, nastojanjem tamošnjih historičara jedan najnoviji prijepis, kako kaže i g. Praga u članku »Baiamonte Tiepolo, dopo la congiura« (Atti e memorie della società dalmata di storia patria vol. I, p. 63). Nadalje se jedan Paulinijev rukopis čuvao kod dra Stjepana Smrkinića u Trstu, a jedan kod Ljuba Smrkinića u Veneciji. Knjižnica Male braće u Dubrovniku ima također Pauliniev rukopis, kojem nedostaju dva poglavlja (gl. detaljni opis i sadržaj ovoga rukopisa: M. Brlek, o. c, 277–279, koji je upozorio i na njegovu ocjenu po Foretiću). Uz to i kod obitelji Boschi su još 3 nepotpuna Paulinijeva rukopisa, a jedan nepotpuni je bio kod dr. M. Franasovića u Orebiću, jedan, također nepotpuni u knjižnici korčulanskog kaptola, a jedan također nepotpuni kod Gogale u Šibeniku. Glavni cilj Paulinija je, kako dalje kaže Foretić, da proslavi ovim djelom što više svoj rodni grad Korčulu. Ono je nadahnuto velikim lokalnim patriotizmom. Za 18. st. ima vrijednih podataka, »ali ih ima i bez ikakve historijske vrijednosti«. Naročito je nekritički obrađen stari vijek i prva razdoblja srednjeg vijeka. Paulini je tvorac historijskih zabluda o povijesti Korčule, što je od njega prodrlo u razne članke i časopise, kako to detaljno ukazuje V. Foretić (o. c, Djela JAZU XXXVI, 12, 13). Pauliniju su, prema tvrđenju Düringsfeldove, u rukopisu ostale i »Memorie sopra Lesina« (I. von Düringsfeld, o. c, II, 232), što Foretić ne spominje, dok je arcipresbiter na Braču Franjo Bonačić (u. 1788) ostavio više rukopisa, a među njima i »Trattato sopra ie decime« (I. von Düringsfeld, o. c, I, 311, S. Gliubich, o. c, 48).

1283 Također rodom iz Korčule bio je i isusovac Pietro Barnaba Ferro, koji je umro u Rimu 1777. te je ondje sahranjen u crkvi sv. Jeronima, gdje mu se nalazi i nadgrobna ploča. Bio je veliki latinist i pravnik (S. Gliubich, o. c, 131, 132). Napisao je »Commentarium in monumentum Arusisianum« (Raccolta Calogerà XLIXt, Patavii 1753, 439–450), gdje osvjetljuje epigraf Nonia Arusia Pancesta, sačuvan u Rimu. Nadalje je objelodanio »Iscrizione trovele a Scardona in Dalmazia gli anni 1750, 1758 descritte« (Nuova raccolta d'opuscoli VII, 1760, 31–59, 1–29 (G. Valentinelli, o. c, 297, 231, 125), a napisao je i »Dissertazione sulle lapide di Nonio Arusio« (S. Gliubich, o. c, 131).

Paulinijev suvremenik je i Hvaranin *Juraj Ivan Franjo Nicolini.* Bavio se je poviješću i ostavio je nekoliko historijskih radnji u rukopisu dok je tiskao samo jedno djelce u Veneciji 1765. g. pod naslovom »Spalato sostenuto contro i Turchi nel 1757«.[1284] Posvetio ga je Ivanu Antoniu Zenu.[1285]

Od *Klementa Grubišića,* rođenog po Ljubiću u Makarskoj,[1286] a po J. Hammu u Splitu 1733. g. ostao je u rukopisu jedan jedini historijski rad pod nazivom »Storia Narentana«. Ustvari on se najviše bavio filologijom i arheologijom. Umro je 19. IV. 1773.[1287]

Nešto zaslužniji od Grubišića jest *Petar Aleksandar Bogetić,* također rodom iz Splita — u kojem je za vrijeme kuge i umro 1784. godine.

Proučavao je povijest i arheologiju svog rodnog grada. Napisao je »Catalogus virorum illustrium Spalatensium conscriptus manu propria et charactere clarissimi viri Petri Alexandri Boghetić«.[1288] Taj abecedni popis znamenitih Splićana objavio je Ciccarelli u svome biografskom zborniku (1811).[1289] Osim navedenog Bogetić je ostavio u rukopisu i sljedeće djelo: »Inscriptiones antiguae ex marmoribus salonitanis a Petro Alexandro Boghetich cive Spalatensi fideliter descriptae«.[1290]

Kako se vidi, on je prikupljao podatke i dokumente o Splitu (Series Magistratum quos sub Imperio supremo Graeco, Veneto, Hungarico–urbi Spalatenses praefecerunt),[1291] te je proučavao Dioklecijanovu palaču,[1292] i opisivao antikne spomenike.

Jedan dio Bogetićevog sakupljenog materijala upotrijebljen je za »Illyricum sacrum«, kako to zapaža K. Krstić.[1293]

Znatno više od ovih poviješću se bavio dr. *Julije Bajamonti,* sin dr. Ivana Dinka. Rođen je u Splitu 24. VIII. 1744. Obitelj Bajamonti doselila se iz Italije u ovaj grad i uživala je ondje sva građanska prava preko 300 godina.

Nakon što je izučio škole u Splitu, mladi Julije je u Padovi stekao doktorat medicine. Kao liječnik proveo je 5 godina u Hvaru[1294] (1785–1790) i bio orguljaš stolne crkve. Nakon što se preselio u Split i nije bio izabran za gradskog liječnika, morao se baviti privatnom praksom. Usput je bio kapelnik i zborovođa u nadbiskupskoj katedrali.

Kako nije bio zadovoljan u Splitu, smatrao je da ga dovoljno ne cijene, nosio se je mišlju da postane sveučilišni profesor u Italiji. Bajamonti je bio učenik francuske filozofije svoga vremena te pristaša svakog napretka i demokracije.

Međutim, zapažala se i slabost njegova karaktera koja se sastojala u tome da se klanjao uglednim ljudima (Fortis, Ferić, Sorgo) i ponosio se što uživa njihovo prijateljstvo. Također je bio nestalnog

1284 S. Gliubich, o. c, 225
1285 G. Valentinelli, o. c, 136
1286 S. Gliubich, o. c, 174, 175
1287 S. Gliubich, o. c, 174, 175, EJ 3, 628
1288 S. Gliubich, o. c, 44
1289 A. Ciccarelli, Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato e di parecchi altri Dalmati, Ragusa 1811, 46–51
1290 S. Gliubich, o. c, 44
1291 D. Farlati, Illyricum sacrum V, Venetiis, 1775, 5–8
1292 Godine 1764. u Londonu izlazi djelo »Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian et Spalatro in Dalmatia«. Autor je engleski arhitekt R. F. R. S. F. S. A. Adam (1728–1792), koji je 1757. došao u Split. Ovo djelo je prevedeno i na talijanski (G. Valentinelli, o. c, 157, Lj. Karaman, Adam Robert, EJ 1, 6).
1293 HE II (1941), 713, EJ I, 634 (Bogetić Petar Aleksander)
1294 Iz Hvara je Bajamonti 25. V. 1790. pisao Fortisu pismo u kojem se ruga Hvaranima, ali ih i hvali, iako izražava svoje nezadovoljstvo životom u tome mjestu (G. Novak, Pismo dra Julija Bajamontija god. 1790, »Starine« JAZU 57, 75–92), a 1791. u Veneciji tiska svoj »Opuscolo sull'agricoltura in Dalmaziae«.

političkog uvjerenja. Kad je propala mletačka vladavina, on se odmah sprijateljio s austrijskim sistemom i pjeva pjesme u slavu austrijskog komesara za Dalmaciju Thurna i austrijskog ministra vanjskih poslova Thuguta, dok je 1797. g. dokazivao da Dalmacija pripada caru Franji na temelju ugarsko–hrvatskoga državnoga prava.

Umro je 12. XII. 1800. u Splitu ostavivši iza sebe jedinicu kćer. Bajamonti je znao hrvatski, talijanski, latinski, francuski, njemački i nešto engleskog, a pisao je najviše u talijanskim stručnim časopisima i to bez honorara.

Pored medicine, bavio se je poviješću, arheologijom, meteorologijom, nautikom i kemijom. Imao je smisla i za pjesništvo, pjeva na talijanskom, a ponešto na latinskom; zanima se također za glazbu. Sabire hrvatske narodne pjesme, prevodi na talijanski, a zanima se i za gospodarska pitanja Dalmacije. Bajamonti je bio enciklopedist, bilježio je bibliografske podatke iz časopisa i knjiga svih mogućih grana ljudskog znanja. Imao je ispisana sva historijska djela o Dalmaciji, a uz to je sakupljao biografsku i bibliografsku građu, koja se je odnosila na tu zemlju.[1295] S posebnom je ljubavlju proučavao povijest Dalmacije. Tako je napisao poveću raspravu »Storia de Diocleziano« (u rukopisu), koja se temelji na izvacima iz raznih pisaca staroga i novoga vijeka (Eutropije, Laktancije, Mrnavić, Farlati, Gibbon). Iako je to samo kompilacija, ipak pokazuje piščevu veliku načitanost.

Na većim i manjim papirićima Bajamonti je sabrao »Bilješke o povijesti Dalmacije u XVII. i XVIII. stoljeću«, koje su crpljene iz prvorazrednih autentičnih izvora. To su uglavnom izvještaji mletačkih generalnih providura za Dalmaciju (1680, 1717, 1748, 1777) a ima također izvadaka iz raznih pisaca (Toma Arhiđakon, Orbini, Lucius, Peyssonel, Fortis, A. Cutheis, Barbagiani, Villa, Farlati).

Najvažnije je njegovo rukopisno djelo »Memorie della città de Spalato in Dalmazia, raccolte da Giulio Bajamonti« (149 strana);[1296] danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.

U predgovoru ovoga djela (3–5) autor iznosi da ga je radoznalost i ljubav rukovodila da napiše povijest Splita, što bi bilo na korist strancima, iako možda njegovim sugrađanima neće biti pravo što je ovdje naveo. Zatim prelazi na »Memorie fisiche e filologiche« (7–55) u kojima govori o smještaju Splita, opisuje njegovu okolicu i susjedne otoke, stanovništvo, kugu, lazaret, proizvode i trgovinu. Bavi se etimologijom imena Split, postankom toga grada i porijeklom Splićana. Sa zanosom govori o rimskim starinama u Splitu i Solinu, te prigovara Splićanima što ih nisu znali cijeniti i čuvati. Bavi se i splitskim književnicima Tomom Arhiđakonom, Mihom Madiem de Barbezanisom, A. Cutheisom i Markom Marulićem.

U »Memorie ecclesiastiche« (56–149) iznosi povijest splitske crkve[1297] na temelju tiskanih izvora iz Tome Arhiđakona, Luciusa i Farlatija kao i isprava iz tamošnjeg nadbiskupskog arhiva.

Ova povijest ide od najstarijih vremena do prve desetine 18. st. S dosta simpatije piše o hrvatskim narodnim vladarima i slavenskoj liturgiji, a najviše prostora je posvetio Markantoniju de Dominisu, splitskom nadbiskupu.

[1295] I. Milčetić, Dr Julije Bajamonti i njegova djela, »Rad« JAZU 192, Zagreb, 1912, 99–105, 124, 125. Gl. i G. Novak, Povijest Splita III, Split, 1978, 1435–1437

[1296] Ovo djelo naslovljeno »Julije Bajamonti: Zapisi o gradu Splitu« objavio je 1975 (Split) D. Kečkemet, koji smatra da ih je Bajamonti sastavio oko 1798. g. Kečkemet je ne samo preveo ovo djelo (u obliku izbora iz njega) nego i komentirao, protumačio, te dao jedan opširan uvod o njegovom životu i djelu s bilješkama.

[1297] Jedan anonimus u to doba izdaje u Veneciji 1767. na 44 strane »Storia di S. Doimo primo vescovo di Salona« (G. Valentinelli, o. c, 139). Gl. i D. Kečkemet (o. c, 331), koji kaže da se taj spis čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, ali ni on ne označava tko bi mogao biti njegov autor.

Svoje »Memorie« Bajamonti je po svoj prilici završio 1800. g.[1298] i u njima je najviše opisana kulturna povijest grada Splita. Iako je i to kompilacija, sadrži dosta izvorne građe koju slijedi ali dodaje i svoje primjedbe.

Poznato je iz Bajamontijevih pisama upućenih drugima (1797/8) da je on bio zasnovao djelo o prošlosti i sadašnjosti Dalmacije. Sva je prilika, kako misli njegov biograf Milčetić, da je ta zamisao jednim dijelom pretočena u ovom djelu, u kojem je možda isprva kanio govoriti o cijeloj Dalmaciji.

Nadalje je Bajamonti bio pripravio i djelo »Storia de'costumi de Morlachi« (1797), ali mu nije tiskano kao ni »Memorie« i nema mu nigdje traga.

Sljedeći je njegov rad u obliku poslanice, namijenjene mladom Antunu Sorgu (5. IX. 1791) pod naslovom »Della famiglia Sorgo«, u kojoj donosi kroniku ove plemićke obitelji od 15. st. do svoga vremena. Izrađena je na temelju spisa nađenih u toj obitelji u Dubrovniku (1791). Posebnu pak pažnju zaslužuje njegova »kronika događaja« pod naslovom »Cose più notabili avvenute a Spalatro (e in qualche altro luogo della Dalmazia), dopo la caduta dell'aristocrazia veneta«, u kojoj on kao hladni promatrač prikazuje događaje od 13. VI. do listopada 1797. Naravno da ne zaboravlja opisati ulogu koju je on sam tom prigodom igrao.

Ostale njegove raspravice su gotovo bez ikakve vrijednosti: »Breve storia della rivoluzione, nata in Francia l'anno 1789« (kompilacija ili prijevod), »Famiglia illustri de Cesari ed Auguste, cominciando da Pomponio sino a Nerone, che fu l'ultimo del sangue de Cesari« (kompilacija) i »Notizie cavate dalle Memorie di Trevoux«. (Obrana Trevotove kronologije u historiji protiv Newtona). Sačuvane su i neke njegove bilješke o splitskim novcima (15. st.) i o hvarskom i splitskom statutu.[1299]

Čini se da je Bajamonti autor »Relazione storico–naturale sull'isola di Lissa scritta da un medico il Nov. 1782«, koja se nalazila kao rukopis u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku, a možda je napisao i »Brevi cenni sulla stato antico ed attuale dell'isola di Lissa e sopra i suoi uomini illustri«.[1300]

Najveće je pak Bajamontijevo tiskano djelo »Storia della peste che regnò in Dalmazia negli anni 1783–1784« (Venezia, 1786).[1301]

Suvremenik i sumještanin J. Bajamontija je *Ivan Luka Garanjin* (Trogir, prva pol. 18. st.–Split, 20. X. 1783). On je postao 1756. rapski biskup, a 1765. splitski nadbiskup i vršio tu funkciju do svoje smrti (gl. S. Gliubich, Dizionario..., 138 i Znameniti Hrvati..., 90). Pored toga što je pjevao pjesme (lat. i hrv.), kao ljubitelj starina te prosvjetitelj i prijatelj Fortisa, osnovao je arhiv s bibliotekom trogirske patricijske obitelji Garanjin, u kojoj su se nalazile i rijetke knjige kao i dragocjeni rukopisi. Još u 18. st. ova Garanjinova kolekcija bila je zamišljena kao mali obiteljski muzej (J. Kolanović,

[1298] D. Kečkemet nigdje ne citira kada je zapravo napisan taj spis, ali zato navodi da je na trećoj strani ovoga rukopisa »Memorie« zapisao don F. Bulić 1927. g. da će izdati taj spis »ako ne vas, a to barem do str. 45. uklj.« u »Vjesniku za arh. i hist. dalm.« 1928, »ponavljajući u Opaskama netočnosti. Bulić«. Inače je nekoliko krnjih izvadaka iz »Povijesnih zapisa Splita« objavio A. Belas 1940. u »Hrvatskom glasniku«, Split, 23. III. 1940. (D. Kečkemet, o. c, 86, 89). U već navedenom djelu 1975. g. D. Kečkemet je opisao život i djela J. Bajamontija (5–82) te donio prijevode (svagdje s predgovorom) tzv. »Memorie...« (83–215), »Povijest kuge«... (217–244), »Nastavak povijesti sv. Dujma«... (245–266), te prijevode još nekih spisa. Zatim je donio popis tiskanih djela Bajamontija (327–331), njegovih rukopisnih djela (332–334) kao i muzičkih djela (335–336) i na kraju bibliografiju o Bajamontiju sređenu po abecednom redu (337–344), komentare i bilješke (345–379). Završio je s rodoslovnim stablom obitelji Bajamonti (380).

[1299] J. Milčetić, o. c, 149–166

[1300] Biblioteca di fra Inozento Ciulich nella libreria de' RRPP Francescani di Ragusa, Zara, 1860, 184. Inače se »Ostavština« Julija Bajamontija koju je svojedobno pronašao M. Ujević, nalazi u Nac. i sveuč. biblioteci u Zagrebu (R 5327). U HDA u Zagrebu /MSC–kutija 2 (Korespondencija–A–F)/ 26. I. 1781. iz Herceg–Novog pisao je J. Bajamonti splitskom nadbiskupu Luki Garagninu o vjeri i pravoslavnima. U cod. 1611, br. 4 Cicognine Biblioteke (ili zbirke) pronašao je Š. Ljubić »Lettera francese del Vesc. Stratico e di Giulio Bajamonti« (Catalogo della Biblioteca di Emmanuele di Cicogna–Codici manoscritti).

[1301] K. Krstić, Bajamonti Julije (EJ 1, 284: s bibliografijom i literaturom)

Zbirka Fanfogna–Garagnin u HDA, Zagreb 1980 /rukopis/, 5, 6). Jedan dio Garanjinove prebogate građe dospio je već prije u HDA u Zagrebu, koju je J. Kolanović sredio i popisao prema skupinama i čak je sastavio 1980. g. jedan njen popis pod već navedenim naslovom »Zbirka Fanfogna–Garagnin u HDA« (str. 1–169). Pored brojnih spisa, rukopisa i pisama (kao npr. Coletija Garagninu iz Venecije 1779. g.) vrijedno je navesti da je taj nadbiskup ostavio i rukopis pod naslovom »Prikaz povijesti Dalmacije do 1202.« (HDA u Zagrebu — SMC kutija 7).

MAKARSKA

U Makarskoj kao i u Kninu, Sinju, Klisu i Imotskom na novostečenom području upravljali su providuri.

U tome gradu ondašnje svećenstvo osniva 1784. »Congregazione dell' Oratorio«, čija je svrha odgoj mladeži, a u Podgori nedaleko Makarske početkom 1788. formira se osnovna škola za dječake.[1302]

I u Makarskoj je pad stare aristokratske Mletačke Republike doveo 1797. g. do previranja među okolnim težacima. Međutim i tamo je za kratko vrijeme uspostavljen red i mir. Pred bivšim mletačkim providurom izvješena je austrijska carska zastava i ubrzo su izabrani poslanici izvijestili vladara o predaji Makarske i njenog primorja u carske ruke.[1303]

U drugoj polovici srpnja 1797. Rukavina stiže i u Makarsku, gdje je kao i u ostalim gradovima zakleo narod na vjernost caru,[1304] tj. Austriji.

Krajem prve i početkom druge polovice 18. st. djeluje u Makarskom primorju pjesnik i pisac fra *Andrija Kačić Miošić* (Brist kraj Makarske, 1704–Zaostrog, 1760). Prve škole je učio u Zaostrogu, a studij filozofije u Šibeniku kao učitelj, pa »lector generalis« u tamošnjoj bogosloviji, a onda prelazi u samostan Sumartin na Braču, gdje 1747. postaje starješina toga samostana. Vraća se 1750. u Zaostrog, gdje 1760. i umire (Povijest hrvatske književnosti 3, Zagreb, 1974, 119. Gl. i S. Gliubich, o. c., 67, 68 i C. Wurzbach, Lexicon... 2 Theil, Wien, 1857, 226. Zatim: Djela Andrije Kašića Miošića. Priredio za tisak i uvod napisao T. Matić. Stari pisci hrvatski XXVII, Zagreb, 1942, V–LII kao i M. Franičević, Kačić Miošić Andrija, EJ 5, 169, 170).

Kako vidimo puno je pisano o njegovom životu i radu. Stoga ćemo se ovdje osvrnuti samo na njegov udio glede kroničarskog opisivanja događaja i ličnosti iz naše povijesti.

Veliku popularnost je stekao svojim djelom »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« (Mletci, 1756, i ²1759). To je zapravo knjiga rađena »iz različiti knigah talianskii«, a složena »u jezik Slovinski«, posvećena »Vicenzu Cossovichu biskupu korculanskomu« (U Mletci MDCCLVI), dok je drugo prošireno i prerađeno izdanje »Razgovora« (1759) posvećeno »knezu Luci Ivanoviću iz Dobrote od Buke Kotorske«. U njoj u prozi i stihovima priča i pjeva o važnijim događajima i zbivanjima iz prošlosti Južnih Slavena i susjednih naroda. Ovo je napisao zbog širokih narodnih slojeva, tj. »onih ljudi koji izvan slovenskim drugim jezikom govoriti ne znadu«, a on »radi toga« ne misli »*sloviti pod imenom historika, jer je to jizbina ljudi sveznanaca*« (S. A.), kojima on nije »vrstan sluga biti«. On »želi da siromasi, težaci i čobani naroda slovinskoga« uživaju i uče u njegovim djelima (Povijest hrvatske književnosti 3, 321, 323, 322). U »Razgovoru« Kačić se često poziva i na strane latinske i talijanske kronike i historije: Doglionija, Sagreda, Barlecija, Brusonija. Uz to, a pogotovo u drugom izdanju, vrlo rado i često ističe kao svoje vrelo »diplome, dukale, i atestate, davorije i

[1302] Š. Peričić, o. c, 24, 208. Cjelokupnu pak bibliografiju dao je D. Kečkemet 1975. (o. c, 337–344), kako smo već naveli.
[1303] S. Antoljak, Bune..., 80, 81
[1304] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 77, 78

svidogbe staraca, redovnika i svitovnaka«, napose kada slavi junačka djela sinova uglednih domaćih obitelji (Djela Andrije Kačića Miošića, Stari pisci hrvatski XXVII, XX).

To je djelo »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, poznato i pod naslovom »Pismaria Fra Andrie Kačića«, od oca Emerika iz Budve prevedena na latinski i izdana na svjetlo 1764. pod imenom »Descriptio soluta et rytmica Regum, Banorum, caeterumque heroum Slavinorum seu Illyricorum etc«. Original je pak tiskan u Beču, Zagrebu (dr. Lj. Gaj), Dubrovniku (Martecchini) i Zadru (Battara), kako piše S. Gliubich (o. c, 68).

Drugo mu je djelo izašlo također u Mlecima 1760 (str. 520) pod ovako širokim naslovom: »Korabglica pisma svetoga i svih vikovah svite dogagliaijh poglavitih u dva poglavja razdigliena Jedno pocimglie od pocela svita, do porogegna Issusova: a druggo od porogegná Issussova do godisctaa 1760. prineseno iz kgniga latinskih, talianskih, i iz kronikah Pavla Vitezovichia u jezik *bosanski* (S. A.) po fra Andrii Kacichiu iz Brista sctioczu jubilatomu reda s. Frane Male Bratie, dárxave pris. Odkupiteglia u Dalmaczii prikazana prisvitlomu gosp. gosp. knezu Jakovu Ivichievichiu iz Makarske uceniku alliti skolaru od zanata vojnickoga u Gradu Veroni« /ova knjiga tiskana u Mlecih 1760. g., obuhvaća str: V–XVII+494, a posjeduje je Knjižnica HAZU u Zagrebu pod sign. R 284; isto tako ona ima i izdanje od 1782. u Mlecih pod: R–567, te ono od 1802. takodjer u Mlecih pod sign. R–806. Godine 1836. je ova knjiga »Iznova pritisctena« u Dubrovniku »po Pet. Frane Martekini utiscteniku« i nju iz 1836. g. citiraju i S. Gliubich (o. c, 68) i C. von Wurzbach (o. c, 2, 277, ali zato ne i ona prijašnja izdanja. T. Matić ne zna za izdanje od 1802, ali zato citira ono od 1833. i 1836. u Dubrovniku, te 1857. i 1889. u Zadru: Djela Andrije Kačića Miošića, Stari pisci hrvatski XXVII. Zadnje izdanje teksta »Korabljice« iz 1760. g. izašlo je 1945. (Stari pisci hrvatski XXVIII, Zagreb, 1945, str. 335), a priredio ga je za tisak već imenovani T. Matić.

U posveti Ivičeviću Kačić iznosi razlog radi čega je ovu knjigu izdao i govori o ratnim zaslugama članova obitelji Ivičević te koje su sve privilegije zato dobili od Venecije. Obraćajući se pak »Bogocasnomu sctioczu« obrazlaže zašto je dao naslov tome djelu »Korábglicza«. Zatim prelazi na prikazivanje događaja od tzv. stvaranja svijeta do navješćenja rođenja Isusa »na 3999« godine i time završava prvo poglavlje, temeljeno na Bibliji i Vitezovićevoj kronici (i dok M. Franičević, EJ 5, 170 piše da je Kačić »Korabljicu« u prvom dijelu izradio »prema Bibliji«, a u drugom da je »prinešena iz knjiga latinskih, talijanskih i iz kronike Pavla Vitezovića«, u Općoj enciklopediji Leksikografskog zavoda 4, Zagreb, 1978, 202 čak stoji: »Korabljica« je pučki pisana kronika u prozi. Prvi dio obuhvaća priče iz Biblije, a drugi događaje na slavenskom jugu. Tendencija je izrazito prosvjetiteljska«. Iz ovoga se vidi da se ni Franičević a ni anonimus u Općoj enciklopediji nisu osobno upoznali sa sadržajem »Korabljice«, jer inače ne bi ovako napisali!). Iz Vitezovićeve kronike Kačić čak crpi one podatke koji se tiču ranoga staroga vijeka. U ovom istom poglavlju za mnoge narode kaže da su »od Jezika i Naroda Slovinskoga« te preporuča čitaocu da se ne stidi da govori svojim slovinskim jezikom, a kada ga se bude pitalo, kojega je »Naroda«, neka odgovori: »*jasam Dalmatin, Arvat, Bosgniak, olli Slovinacz,* jersmo od starine *Slavnih,* a ne *Schiavi,* ni *Schiavoni* receni.« U drugom poglavlju sežu događaji od »4000«, tj. od rođenja Krista do 1760. godine, zapravo do rata Austrije sa Pruskom. Počinje dakle sa »Arbor, alliti stablo nascega Spasiteglia Issukarsta«, a onda govori o »Ereticima« ili »Zasclasczima« od 1. do 17. stoljeća, te se osvrće ukratko i na rad De Dominisa, splitskoga nadbiskupa kao odmetnika. Onda mu »Slidi broj svetii naroda slovinskoga, izvagen iz kniiga u latinski jezik na svitlost postavglieni, po otczu Josefu Bedekovichiu, reda S. Paula Pustigniaka«. To je popraćeno citatima knjiga kojima se je služio. Zatim »Slidi broj od Blaxeni Naroda slovinskoga«, popraćen sličnim bilješkama, te »Slide Cesari, Papè, Kragli« po Kačiću mnogi od njih od »Naroda Slovinskoga«

ili »Slovignani«. Tu je čak naveo da je: »Odoakar Kragl Slovinaczah«, a »Teodorik Kragl od Slavonije« te »Justinian Slovinacz«.

Unutar toga teksta je i »Decretum Stephani Thome regis Bosnae« od 1446, pa »Epistola regis Bosnae« Stjepana Tomaševića od 1464. (Te dvije »epistolae« je već prije objelodanio u I. i II. izdanju svoga »Razgovora« dok Arhiv HAZU (III. d 10) čuva Kačićev rukopis pod naslovom: »Kako Bosne kraljevstvo u turske ruke pade«, koja se čuva u franjevačkom samostanu u Fojnici i ona je prepisana odande 1724. godine.) Isto tako je prikazao život Đurđa Kastriota i junaštva »Janka Sibignanina«, te iznio opis »kuchie Francopanovichia«, a onda »Slide knezovi i vlastella naroda Slovinskoga«, »Kratko zabilixenje od plemenite kuchie Omuchivichia«, »Slidi broj poglaviti junakah, od naroda slosinskoga« (sic! S. A.), »Dalmatini«, »Poglaviti Vitezovi od Buke Kotorske dostojni slavitse s'Jankovichiem, i Smiglianichiem«.

Svi ti događaji, koji počinju od rođenja Krista, završavaju sa 1760. godinom, kako smo već prije rekli.

Svakako je Kačić uložio veliki trud u ovu »Korabglicu«, neku vrstu kronike, za koju je trebao i izvore i literaturu. Sam on u jednom dijelu ove svoje knjige ispod crte označuje u bilješkama kojima se je sve knjigama služio. To je učinio onda kada opisuje svete i blažene »naroda slovinskoga«. Pretežna pak građa za to su mu razne martirologije, te Tomko Mrnavić, Ughelli, Bonfinius, Valvasor, Pejačević, razne kronike, pa čak i Thuroczy, onda Vitezovićeva kronika, Timon, Bedeković, Lucius, Baronius, Rattkay, Toma Kovačević itd.

U ostalim pasusima ovoga djela ili knjige nema više bilježaka, ali se osjeća da se i na tome poslu morao služiti brojnim tiskanim djelima na latinskom i talijanskom jeziku (tako npr. uz neke već navedene pisce i Popom Dukljaninom i kronikom Tome Arhiđakona, kojeg čak na jednom mjestu i citira, kao i Orbinijem).

Kada se je pak obratio bogočasnome štiocu, kako smo već prije ukazali, on ga moli da se ne čudi i ne ruga što je dao ovoj knjizi naziv »Korabglicza«, jer »kako u korabgli Noevovoj« je bilo svake vrsti živoga, tako i u njegovim »kgnixiczam ovvim nahodi od svakè vàrstè stvàri, i dogagiajih, sveti i prokletih, harnih i neharnih, mirni i nemirni, duhovnih, i svitovnih, po razlogu dakle imajuse korabgli Noevovoj prilikovati, i Korabglicza zvatti«.

Svakako ovi opisi događaja i osoba u »Korabgliczi« su zanimljivi, ali puni netočnosti, napose u kronologiji i genealogiji (Frankapani) kao i u nazivima pojedinih naroda (tako su mu Franci Franczuzi, Gotti Slovinci, Abari Slovinczi) te tituliranju nekih vladara, napose hrvatskih. Čak je »Korabglicza« prepuna izmišljotina (npr. o postojanju Miloša Kobilića u vezi s kosovskom bitkom, o imenima vlastele »naroda slovinskoga«, a glede objelodanjivanja tzv. »Decretuma« bosanskog kralja Stjepana Tome od 1446, te »Epistolae« njegovog sina Stjepana Tomaševića iz 1464. g., Kačić je potpuno zakazao na području diplomatike i kronologije), što mu ne služi na čast, iako je u narodu stekao toliku popularnost.

Jasno je da je ta svaštarska knjiga kuriozitet u našoj historiografiji. Pa ipak ona nije dovoljno uočena i uopće nije dovoljno ocijenjena, zbog čega je pisac toliko toga raznolikoga sadržaja u njoj dao (napose o Bosni, Kastriotu, Ohmučevićima, Hunjadiju). Zato i zaslužuje da ju se obradi i ukaže na njen utjecaj u vrijeme njenog izlaska iz tiska kao i poslije tijekom 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća, jer već samo toliko puta ponovno tiskanje ovoga djela (od 1760. do 1945) ukazuje na to da je itekako vladao interes za »Korabgliczu«, iako ne onoliko koliko za Kačićev vrlo popularni »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, tiskan nanovo čak 1983. godine.

U drugoj pol. 18. st. Makarska je dala nekoliko pisaca, među kojima već navedenoga Klementa Grubišića i fra *Franju Radmana* rođenog u Muću 1722. godine. Prve škole je završio kod franjevaca u Živogošću. Zaredivši se 1744., izučio je filozofiju i bogosloviju u Šibeniku. Bio je učitelj novaka

u Makarskoj, Živogošću i Zaostrogu, te gvardijan u Živogošću i župnik u Muću, a onda definitor i arhivar franjevačkog reda. Umro je 12. XI. 1789. u Makarskoj.[1305]

Radman je sastavio »Liber archivalis, in quo de origine provinciae Bos. Argent, quae olim vicaria, demun provincia nuncupata. Ac de praeclaris gestis in et extra eam, a Fratribus Minor. Ord. S. P. N. MDCCLXVII« dosta važnu za kulturnu povijest franjevaca u Bosni i u Dalmaciji.[1306]

DUBROVNIK

Dubrovnik je u drugoj pol. 18. st. i dalje pod turskom zaštitom, koja uvelike pomaže razmahu dubrovačkog pomorstva na Levantu. U samom gradu nastavlja se sukob između stare i nove vlastele (1762–3), koja teži za izjednačivanjem. Istodobno pomorsko–trgovačka ekspanzija Dubrovnika po Mediteranu sve više jača, naročito prema zemljama sjeverne Afrike. Kada je pak došlo do rata između Turske i Rusije, koji je trajao do 1774, mala Dubrovačka Republika je također bila uvučena u sukob sa Rusijom.

Odnosi sa Francuskom se mijenjaju i postaju sve bolji. Događaji koji se odvijaju u Europi zadnja dva desetljeća 18. st. imaju svoj odraz i u ovom gradu–republici pa i šire, jer ona održava veze i s ostalim hrvatskim teritorijima, naročito Dalmacijom i Hrvatskim primorjem.

Kada je Austrija nakon primirja u Leobenu, znači prije mira u Campo–Formiju, vojno zaposjela Dalmaciju i Boku kotorsku, Dubrovnik postaje njen susjed. Te 1797. g. uporno se šire vijesti da će Austrija osvojiti taj grad, a istodobno se tvrdi da to zapravo žele učiniti Francuzi i u njemu zavesti »demokratsku« republiku.[1307]

Dvije godine kasnije dubrovačka vlada svojom neelastičnošću i krutošću izaziva bunu svojih podanika–seljaka u Konavlima, koja je dospjela u fokus zapadne europske diplomacije, posebno one u Beču i Carigradu.

Iako je ova buna lokalnog karaktera, kao što rekosmo, izazvala pažnju gotovo cijele europske službene javnosti, ona je propala kao i sve druge, a narod koji se je ondje digao, nahuškan sa strane, ostavljen je sramno na cjedilu i platio za sve račun.[1308]

U pogledu razvoja historiografije Dubrovnik i dalje zadržava vodstvo u jadranskoj regiji i u drugoj pol. 18. st. dao je nekoliko istaknutijih historičara.

Među prvima je mlađi Đurđevićev suvremenik, dominikanac fra *Serafin Marija Crijević (Cerva),* rođen u Dubrovniku 4. X. 1686. godine. Niže škole završio je u svome gradu i Veneciji, filozofiju u Firenci, a teologiju u Rimu. Godine 1711. vratio se je u Dubrovnik, te je dva puta bio vrhovni starješina dubrovačke dominikanske kongregacije. Bavio se je propovijedanjem i njegova braća redovnici slali su ga po raznim poslovima u Italiju i papi. Umro je u Dubrovniku 24. VI. 1759. godine.[1309]

[1305] Toma Juričić iz Gornjeg Vrdola, sela Imotske krajine, napisao je kratki ljetopis g. 1596. i 1599. »Ja fr Šimun Gudelj iz Gornjega Vrdola oli opisati oveć da se ne izgubi ovaka plemenita uspomena i to na 29 listopada 1780. Pripisa ovim slovima iz glagoljskoga Brat Petar Kačić–Peko«. On je umro 1918. u 89. godini i njegov prijepis Juričićevog rukopisa nalazio se je u gradskom makarskom arhivu. U ovom rukopisu Juričić govori o narodnom junaku Ivanu Vlatkoviću, poznatom u narodnim pjesmama pod Ivom Senjaninom, zatim o rodoslovlju kneza Matijaša Juričića, te o događajima iz 1599. u vezi s turskim nasiljem u Župi ili Gornjem i Donjem Vrdolu. To je izvađeno »iz rukopisa koi se navodi u Omišu i koi rukopis pisa Toma Juričić iz Gornjega Vrdola, to jest na 1599« (J. Božitković, Kratki ljetopis Toma Juričića iz g. 1596. i 1599, Narodna starina X, Zagreb, 1931 (br. 25), 117, 118).

[1306] Znameniti..., 224

[1307] V. Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808. II, Zagreb, 1980, 237, 239, 250–268, 273, 276, 328, 329, 334

[1308] S. Antoljak, Bune..., 92–101. Gl. napose: S. Antoljak, Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije, »Rad« JAZU 286, Zagreb, 1952, 107–141.

[1309] Znameniti... 50; HE IV, 97. Gl. detaljno o životu i djelu toga pisca: S. Krasić, Seraphinus Maria Cerva, Bibliotheca ragusina I, JAZU Zagreb 1975, XII–XXIV. Gl. i HBL 2, 720–722

Njegov rad na području crkvene povijesti vrlo je obilan. Tijekom deset godina proučavao je građu u Arhivu Dubrovačke Republike, benediktinskoj knjižnici na Lokrumu te po Italiji i posebno u Rimu.[1310]

Skupljena građa nosi naslov »Ex libro bullarum existentium in Archivio Secreto Reipublicae Ragusinae exscriptarum a Fra Serafino Cervino Ord. Praed.«[1311]

Sva su njegova djela sačuvana u rukopisu i nalaze se u dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku.

Prvo je djelo po kronološkom redu »Iconotheca illustrium fratrum Congregationis Ragusinae Sacri Ordinis Praedicatorum« (1728). U njemu su sadržana 142 životopisa. Zatim slijede tri kazala, uređena kronološki (1250–1727) po imenima i po prezimenima. Iza toga je katalog generalnih vikara dominikanaca u Dubrovniku do 1757, a ovome su dodani tuđom rukom i vikari do 1835. g. kada je dubrovačka kongregacija spojena s dalmatinskom. Za ovim slijedi katalog vizitatora i generalnih komesara dubrovačkog samostana i kongregacije, redoslijed braće koja su u dva prethodna stoljeća živjela u Dubrovniku i »series fratrum conversorum ejusdem aetatis«. Tek iza ovoga dolaze »Monumenta Congregationis Sancti Dominici de Ragusio ordinis Fratrum Praedicatorum edita a Fratre Seraphino Maria Cerva, ejusdem alumno atque in saecula quinque, et sexti appendicem distributa«. To je vrlo važno djelo za dubrovačku povijest, pisano je po izvorima, a sastoji se od 5 svezaka.[1312]

Prvi svezak ide od 1225. do 1324. g. (Ragusii, 1728), drugi od 1325. do 1424. (Ragusii, 1733), treći od 1425. do 1524. (Ragusii, 1733), četvrti od 1525. do 1624. (Ragusii, 1733), i peti od 1625. do 1724. (Ragusii, 1734).

Njegova »Vita Beati Joannis Dominici Florentini Sacri Ord. Praedicatorum Archiepiscopi et Cardinalis Ragusini« (1729) razdijeljena su na 5 knjiga. Tu je dan prvi nacrt opširnijeg životopisa, koji se nalazi u »Sacrae Metrop. Rag. Tomi primi parte altera«; to djelce je ispravljao sam autor.

Nadalje, Crijević je preveo s talijanskog na latinski »De rebus Gestis beatae Osanae a Catharo Virginis Ordinis Praedicatorum Commentariis ignoti Authoris« (1736).

Godine 1742. dovršio je djelo u 4 sveska, započeto 1742. pod naslovom »Bibliotheca Ragusina in quo Ragusini scriptores eorumque gesta ex scripta recensentur«.[1313]

Prvi svezak (1740) ima predgovor, a zatim slijedi 117 biografija; drugi svezak ima 112 biografija, treći (1741) 100, a četvrti (1742) također 100 biografija.[1314]

Prema Krstiću ovo je Crijevićev najvredniji rad u kojem je obuhvaćeno 435 biografskih portreta ljudi, koji su živjeli u Dubrovniku, i bavili se knjigom bilo kakvog sadržaja, od poezije i filozofije do medicine i astronomije.

Za »Bibliothecu« Saro (Serafin) Crijević se je služio i Đurđevićevim biografskim zbornicima (Autori Ragusei, »Vitae illustrium Rhacusinorum«), a u velikoj mjeri je iskoristio objavljena kao i rukopisna djela onih pisaca koje je sam prikazao.

[1310] K. Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, »Starine« JAZU 28, Zagreb 1896, 13. Gl. i S. Krasić, Seraphinus Maria Cerva, o. c, I, XXVII, XXVIII

[1311] K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici II dio: Odnošaji crkve s državom, »Rad« JAZU CXXI, Zagreb 1895, 38

[1312] K. Krstić pak u bibliografiji Cerve piše samo da je napisao: Iconotheca illustrium fratrum Congregationis Ragusinae sacri ordinis Praedicatorum, 5 sv; Monumenta Congregationis S. Dominici de Ragusio 1728–34 (EJ 2, 392). Međutim, S. Krasić detaljno opisuje oba ova rukopisa pod »Sačuvana djela« Cerve te što sve sadrži »Iconotheca« a što »Monumenta congregationis...« (S. Krasić, Seraphinus Maria Cerve, o. c, I, XXIX–XXXI).

[1313] Od ovoga djela postoje i tri prijepisa, od kojih se jedan nalazi u Arhivu HAZU, drugi u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku, (gl. detaljni opis i sadržaj: M. Brlek, o. c, 213–218), a treći je bio u nekadašnjoj biblioteci velike gimnazije u Zadru. Onaj prijepis u Zadru je iz 1860. g. (Catalogo sistematico dell' i. r. biblioteca ginnasiale provinciale di Zara, Programma dell' i. r. ginnasiale superiore a Zara XLV, Zara, 1902, 38).

[1314] K. Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, »Starine« JAZU 28, 11–19. Ovaj Vojnovićev opis začudo M. Brlek (o. c, 318) ne citira.

I pored svih formalnih nedostataka Crijević je, prema Krstiću, posjedovao kritički duh. Zato njegova »Bibliotheca« (u njoj ima priličan broj netočnih podataka koje nisu plod namjernog piščevog iskrivljavanja) jest i danas najiscrpniji izvor informacija o dubrovačkoj književnosti do prve polovice 18. stoljeća.[1315] Svoja pak »Prologomena in sacram metropolim ragusinam ad illustrandam Ragusinae Provinciae Pontificum Historiam necessaria« dogotovio je 1744. godine. Te iste godine je dovršio i djelo u pet dijelova »Sacra Metropolis Ragusina sive Ragusinae Provinciae Pontificum series variis criticis commentariis illustrata«.[1316]

»Chirographotheca Coenobii S. Dominici de Ragusio Ordinis Praedicatorum sive Codices M. C. qui in Bibliotheca ejusdem Coenobii asservantur descripti, per materias digesti variisque animadversionibus illustrati« (1751) je povijest dominikanske knjižnice od 1493. do 1679. g. a zatim slijedi popis djela i katalog rukopisa. Djelomično su sačuvana Crijevićeva »Adversaria« u 12 svezaka na koja se poziva u »Sacra Metropolis Ragusina«. Ondje je također bio skupio dragocjenog materijala.[1317]

Još jedan Crijevićev rukopis nalazio se u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku pod naslovom »Epitomen hystoriae Ecclesiasticae Rhacusanae a P. Seraphino Cerva. O. P. conscriptae«.[1318]

Po mišljenju K. Vojnovića, koji je proučio sva ta djela, Saro (Serafin) Crijević je jedini kritički povjesničar Dubrovnika. On uvijek potkrepljuje činjenice ispravama iz državnog arhiva i drugih domaćih vrela kao i knjižnica, pregledavanih za vrijeme boravka u Rimu i ostalim talijanskim gradovima. Crijevićeva djela su bogata riznica za crkveni, politički pa i domaći život Dubrovnika sve do polovice 18. st. te bi neka od njih trebalo objelodaniti[1319] kao što je to učinio nedavno dominikanac Stj. Krasić. On kaže da su Crijevićeva djela »po sudu velikog broja naših uvaženih znanstvenih radnika... solidno napisana i samo im je čudan splet okolnosti kriv da barem neka od njih nisu bila izdana«. To posebno vrijedi za njegovu »Dubrovačku biblioteku« (Bibliotheca Ragusina) koja je i po broju biografija i opsegu najveće, najšire i najsolidnije izvedeno biografsko djelo u Dubrovniku pa je kao takvo više nego zaslužilo da bude izdano.[1320]

Nakon dugih priprava Krasić je doista objelodanio ovu vrlo važnu »Bibliotheca Ragusina« opskrbivši taj izvorni tekst solidnim uvodom, bilješkama, komentarom i dobrim indeksima.

Već navedena tri sveska (tj. 4 knjige) izdala je JAZU u vremenu od 1975. do 1980. godine.

Time je konačno dobiven za široku i svestranu znanstvenu uporabu tekst ovoga donedavno zakopanog rukopisa u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku.[1321]

[1315] EJ 2, 392. Sa spisom »Bibliotheca Ragusina« se je pored Brleka i Krstića do danas najviše pozabavio S. Krasić, koji je u 4 knjige, tj. u 3 sveska objelodanio čitav ovaj rukopis. Tako je u I. svesku (Zagreb, 1975) opisao prvo Crijevićev život i djela, sve popratio bilješkama (S. Krasić, Seraphinus Maria Cerve, o. c, I, V–LXXIX), zatim slijedi sam tiskani tekst spisa »Bibliotheca Ragusina« (4–318), a taj se nastavlja i u II/III. knjizi II. svezak (Zagreb, 1977), te u IV. (III. svezak, Zagreb, 1980); u svima je dan index (na latinskom od Cerve). Također je u svim svescima dao svoj kritički sud i bibliografske bilješke i na kraju trećeg sveska opće kazalo sa hrvatskim tumačenjem za sve četiri knjige.

[1316] Bolji i potpuniji rukopis u A HAZU, a od ruke Milišića prijepis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (V. Gaj, Gajeva knjižnica, 195) i u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku. Makušev pak kaže da se ovdje nalaze »Vitae illustrum Ragusinorum« (V. V. Makušev, o. c, 422–428). Isti ovaj rukopis »Sacra metropolis« prepisao je 1861. g. klerik Rossi i nalazio se je u biblioteci velike gimnazije u Zadru (Catalogo..., 37). O rukopisu »Prologomena...« i »Sacra metropolis...« donosi u novije doba vrlo korisne podatke i M. Brlek (Rukopis knjižnice Male braće u Dubrovniku, Hrvatska bibliografija 3, 209–218, 254, 255. Gl. i S. Krasić, Seraphinus Maria Cerve, o. c, I, XXXII–XXXV.

[1317] K. Vojnović, Prilozi, »Starine« JAZU 28, 19. Gl. opširno: S. Krasić, Seraphinus Maria Cerve, o. c, I, XXXVIII–XLI

[1318] Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de'RR.PP. Franceschani di Ragusa, Zara, 1860, 46. Ovaj spis ne navodi S. Krasić.

[1319] K. Vojnović, Bibliografski pabirci iz dubrovačkijeh arkiva, »Starine« JAZU XXVII, Zagreb 1895, 209, 210

[1320] S. Krasić, Seraphinus Maria Cerve, o. c, I, V

[1321] Tom prigodom je Krasić sastavio i popis Crijevićevih sačuvanih kao i izgubljenih djela, pa čak i djela koja je Crijević kanio napisati. Od izgubljenih su: Catalogus sacrarum reliquiarum, quae Ragusii asservantur. Appendix Monumentorum

Za Serafina Crijevića koji potječe iz stare plemićke obitelji porijeklom iz Kotora, ne može se točno reći da li svoje početno zanimanje za povijest ima zahvaliti Matijaševiću, Đurđeviću ili kojem od svojih profesora u Veneciji. Zna se da je skupljanje građe za povijesna djela započeo vrlo rano — svakako prije 1715. godine. On je, prema Krasiću, »upravo na području biografije i historiografije dao ono najbolje i najvrednije«.

Njegov doprinos dubrovačkoj historiografiji posebno je značajan, nastavlja Krasić, te su od 17 njegovih različitih djela većina »po svom sadržaju biografska«. Njegova pak »Dubrovačka biblioteka« iako ima određenih propusta i nedostataka, ipak je »ne samo najveće nego i najbolje biografsko djelo nastalo u Dubrovniku i kao takvo još uvijek predstavlja prvorazredan izvor za našu kulturnu povijest«, kaže na kraju S. Krasić.[1322]

Među istraživačima dubrovačke prošlosti zauzima vidno mjesto i *Sigismund Tudišević (Tudisi),* potomak dubrovačke patricijske obitelji. Bio je dubrovački kanonik kada ga je papa Klement XII. imenovao trebinjsko–mrkanjskim biskupom. Na tome položaju je imao mnogo neprilika s Turcima. Umro je 1760. godine.

Taj učeni čovjek i istraživač skupio je puno historijske građe i njegovi su se rukopisi nalazili u biskupskom tabulariju u Dubrovniku.[1323]

Ostavio je dvije rasprave u rukopisu. Jedna nosi naslov »Sopra il titolo e confini del Vescovato Tribunense e Saculmiense« (čuvala se u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku). Ujedno je obradio mnoge životopise biskupa u Mrkanju i Trebinju.[1324]

Talijanski isusovac *Ivan Lauro Camelli* (rođen u Pistoi 10. IV. 1692) dobro je naučio hrvatski jezik u Dubrovniku i ondje je bio gimnazijski profesor, a od 1728. do 1762. g. hrvatski pučki misionar u tada mletačkoj Dalmaciji.

Uz djela vjerskog sadržaja ostavio je u rukopisu životopis »apostola Dalmacije« oca Ardelia della Belle koji je 1888. izdan pod naslovom »Breve ragguglio della vita P. Ardelio della Bella« (Modena, 1888, VII+94), te važnu i zanimljivu povijest misionarskog rada isusovaca u mletačkoj Dalmaciji od 1703. do 1762. godine.[1325]

Dubrovčanin *Brno (Bernardo) Zuzorić (Zuzzeri)* rođen je u tome gradu 2. I. 1683. Isusovac je postao 1697. te je neko vrijeme bio nastavnik u Rimu i u Firenci. Godine 1723. vratio se u Dubrovnik. Kao misionar putovao je po hrvatskim zemljama u kojima je »obraćao« na tisuće ljudi. Umro je 3. IV. 1762. u Rimu.[1326] Napisao je »Eserzizio divoto in onore di S. Biaggio Vescovo e Martire«,[1327] koje je izašlo u »Memorie di S. Biaggio« (Roma, 1752). U rukopisu je pak ostavio na latinskom jeziku »Storia delle missioni in Croazia«.[1328]

congregationis sancti Dominici de Ragusio Ordinis Fratrum Praedicatorum (to je 6. svezak djela »Monumenta congregationis«), Mercanensium ac Tribunensium pontificum historia, Stagnensium pontificum historia i Sacrae Metropolis Ragusinae tomi primi pars sexta (to je šesti i zadnji dio prvoga sveska velikoga djela »Sacra Metropolis Ragusina«). Djela koja je kanio napisati su: Corciulensium pontificum historia, Catharensium pontificum historia i Bosnensium pontificum historia (S. Krasić, Seraphinus Maria Cerva, o. c, I, XXXVII, XXXVIII).

1322 S. Krasić, Seraphinus Maria Cerva, o. c, I, XIII, XXVI, XXVII, XLII, LIII

1323 D. Farlati, Illyricum sacrum VI, Venetiis 1800, 317

1324 F. M. Appendini, o. c, II, 26, 27; S. Gliubich, o. c, 303

1325 Vrela i prinosi 12, Sarajevo, 1941, HE III, 585

1326 Znameniti..., 51. Njegovu smrt zabilježio je Ivan Marija Matijašević (Matthei) na 3. listu rukopisa »Besjedda o Smaerti i Uvjecbanje o Zjelochi od Ispovjesti oza Bernarda Zuzzovichja Dubrovcianina Druscbe Jesusove gnegovom rukom ispisana« (1. 3–18) ovim riječima: »Priminu vrijedni i mudrosnani Redovnik Otaz Bernardo Zuzzovich u Rimu trechi dan mjeseza Travna God. Gospodinova 1762.« (Brlek, o. c, 197)

1327 G. Valentinelli, o. c, 294

1328 S. Gliubich, o. c, 324

Crijevićev i Tudiševićev suvremenik *Đuro Bašić* bio je znanstvenik na glasu.

Rodio se je 24. X. 1695. u Dubrovniku, gdje je polazio škole, a nastavio ih je u Rimu. Godine 1719. je član Akademije slovinskoga jezika (Academia della lingua slava) u Rimu. Predavao je humanističke znanosti prvo u ilirskom kolegiju u Loretu, a kasnije u Fermu. Godine 1727. vraća se u Dubrovnik, gdje je boravio sve do svoje smrti 26. VIII. 1765.[1329]

U rukopisu na latinskom jeziku ostavio je životopis svih 33 isusovaca Dubrovčana pod naslovom »Elogia Jesuitarum Ragusinorum qui usque ad annum 1764. obiere« (u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku).[1330] Objelodanjena je tek 1933. u »Croatia sacra« (sv. 6, 113–216) pod naslovom »Elogia Jesuitarum Ragusinorum«.[1331]

Kud i kamo je poznatiji franjevac Dubrovčanin *Sebastijan Sladović (Dolci*), filozof, govornik, pjesnik i historičar. Rođen je 2. IV. 1699. Svećenikom je postao 1713, a učiteljem filozofije 1724. Zatim je imenovan teologom Republike (1733), a 1737. je kustos provincije. Propovijedao je i po Italiji i u Dubrovniku. Umro je 1777. godine.[1332]

Napisao je »Monumenti storici della Provincia Francescana di Ragusa« (Napoli, 1744)[1333] u kojima hvali pojedine istaknute franjevce.[1334]

U Anconi mu je 1750. g. izašla rasprava pod naslovom »Maximus Hieronymus vitae suae scriptor, sive de moribus, doctrina, et rebus gestis Divi Hieronymi Stridonensis catholicae Ecclesiae Doctoris maximi, commentarius ex ipsismet ejus operibus decerptus, editus, illustratus«.[1335]

Godine 1754. objelodanjuje u Veneciji »De illyricae linguae vetustate et amplitudine«. To je historijsko–kronološko–kritička studija razdijeljena na 33 paragrafa.

Rasprava »De ragusinni archiepiscopatus antiquitate epistola anticritica. Accedit ejusdem ecclasiae Antistitum series chronologica perpetuis confirmata monumentis« izlazi mu u Anconi 1761. godine. Za taj rad upotrijebio je izvore iz biblioteke svoga prijatelja Alethya. Uz redoslijed dubrovačkih biskupa dodao je i katalog biskupa iz Stona i Mrkanja.

Godine 1767. u Veneciji su tiskani njegovi »Fasti litterario–ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum 1766. in ragusina claruerunt ditione, prospectus alphabetico ordine echibitus et notis illustratus.« Ovdje je nabrojeno 271 uglednih dubrovačkih ličnosti.[1336]

1329 EJ 1 (M. Ratković, Bašić Đuro), 388

1330 K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici: I dio: Starije dubrovačke crkve u XVI. i XVII. v., »Rad« JAZU CXIX, Zagreb, 1894, 133, 135. Gl. i detaljniji opis »Elogia«: M. Brlek (o. c., 140, 202, 203). Đuro Bašić je također nastavio od 1751. do 1764. g. sastav »Alme Memorie di questo Collegio di Ragusa«, koji je započeo isusovac Simon Pavao Capitozzi (Rim, 26. VIII. 1670) od 1559. do 1751. To je zapravo Chronicon collegii Ragusini S. J., koji je u cijelosti objelodanio s uvodom o Capitozziju M. Vanino /Ljetopis dubrovačkog kolegija (1559–1764), Vrela i prinosi 6, Sarajevo, 1937, V–XII + 1–171)/.

1331 EJ 1, 388. Pod istim naslovom Drag. Pavlović je ta Bašićeva »Elogia Jesuitarum Ragusinorum« izdao i popratio u Croatia Sacra (6, Zagreb, 1933, 113–216), odakle su pretiskana i u »Vrela i prinosi« (3, Sarajevo, 1933, 1–104).

1332 V. V. Makušev, o. c, 142, 143. Njegov portret s natpisom nalazi se u knjižnici Male braće u Dubrovniku, kojoj je darovao 500 knjiga (M. Brlek, o. c, 12, 20). Gl. i knjigu: M. Pantić, Sebastijan Slado–Dolći, dubrovački biograf XVIII. veka, SAN, Posebna izdanja, Beograd, 1957, 141–171 (tu je Pantić posebno posvetio pažnju Sladeovoj biografiji i radovima).

1333 K. Vojnović daje ovom djelu ovakav naslov: »Monumenta historiae provinciae rhacusanae Ordinis Minoris S. P. N. Francisci, notis criticis et chronologicis perpetuo illustrata a P. F. Sebastiano a Rhacusio«, Neapoli 1746. (K. Vojnović, Crkva..., »Rad« JAZU CXIX, 128), a tako i M. Brlek (o. c, 29). Ovaj je spis nastavio do svoga vremena o. Evangjelista Kuzmić s radom »Cenni storici sui Minori Osservanti di Ragusa« (Trieste, 1864).

1334 F. M. Appendini, o. c, II, 27, 28

1335 S. Gliubich (o. c, 115) daje toj radnji naslov »Commentario sui costumi, dottrina ed imprese di S. Girolamo«, dedicato al Card. Girol. Colonna, stampato in Ancona nel 1750 preso il Bellelli.

1336 G. Valentinelli, o. c, 147, 85, 202, 214

U rukopisu je Sladović (Dolci) ostavio raspravu »De origine urbis Ragusinae diatriba historico–cronologica« (u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu) ili »La Diatriba sull' origine della città di Ragusa« (u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku).[1337]

Ovdje je autor, na temelju kratkih ljetopisa opisao osnutak Dubrovnika (638. g.). Njegova studija »Libertas perpetua Ragusina ab omni jure Veneti dominii asserta et vindicata. Dissertatio critico–cronologico–historica Albini Esadastas de Vergas« (pseudonim Dolcia) napisana je 1771. g. protiv tvrdnja mletačkih historičara, napose Dandola i Sabellica, da je Dubrovnik bio zavisan od Venecije, dokazujući da je bio uvijek slobodan.[1338]

Tu Sladovićevu studiju prvi put je objelodanio Makušev 1867. g.[1339] Prema Appendiniju, Sladović je ostavio u rukopisu i rad koji govori o domovini sv. Blaža (Vlaha).[1340]

Dobar poznavalac hrvatskog jezika je Dubrovčanin *Stijepo Rusić* (*Rosa*). Napisao je »Dissertazione Italiana in forma di varia lettere scritte a Giovanni Alethy sulla patria di S. Biaggio« u kojoj ovaj učeni i umni svećenik hoće dokazati velikom erudicijom da sveti Vlaho nije iz Sebaste Kapodokijske, kako je tvrdio Onorato Fabri, nego iz Sebaste u Albaniji kako kaže Farlati i zadarski nadbiskup Vicko Zmajević.[1341]

Uz sve ovo napisao je i jednu pjesmu o Petru Velikom, ruskom caru, na hrvatskom jeziku (u rukopisu).[1342] Umro je 1770. godine.

[1337] M. Brlek je ovo djelo naslovio »De origine urbis Ragusinae diatriba« (111–7). Pošto je ispisao 6 strana, Sladović (Dolci) ovako završava: »Plusquam satis ista pro me, qui iam ago aetatis annum LXXVII die 20 7 bris 1775« (str. 117). Ovaj podatak po Brleku potvrđuje da je Dolci autor (M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, 256). U arhivu dra Machieda u Hvaru naišao je J. Brunšmid na rukopis »Origine della città di Ragusa. Con aggiunta delle cose più memorabili costumate in detta città« (430 strana) [J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, »Vjesnik hrvatskog arheološkog društva« NS I, Zagreb, 1895/6, 149].

[1338] Rukopisi ovoga djela se nalaze u A HAZU i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a čuvali su se i u biblioteci nekadašnje velike gimnazije u Zadru (V. Brunelli, o. c, Programma..., Zara, 1902, 40).

[1339] V. V. Makušev, Isledovanija..., 144, 145, 428–445

[1340] F. M. Appendini, o. c, II, 28. U knjižnici Male braće u Dubrovniku čuva se rukopis, koji sadrži tri rasprave pisane u obliku pisama Ivanu Natali Aletiju, tajniku Dubrovačke Republike. U prvoj Stjepan Rusić (Rosa) pokušava dokazati da je sv. Vlaho bio biskup i svećenik u Sevasti albanskoj; u drugoj raspravi Sladović (Dolci) pobija ovo Rusićevo tvrđenje, a u trećoj Rusić je i dalje ustrajao u svome mišljenju (gl. opširnije o tom: M. Brlek, o. c, 84).

[1341] F. M. Appendini, o. c, II, 305, 306. Zapravo to njegovo obrazloženje sadržano je u dva pisma koja se kao rukopis čuvaju u knjižnici Male braće u Dubrovniku. Prvo pismo nosi naslov »Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti, Segretario della Rep.ca di Ragusa, sopra S. Biasio vescovo e Martire di Sebaste, Prottetore della stessa Rep.ca–da D. Steffano Rosa, Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi, e sacrista della Metropolitana parimenta di Ragusa. A. D. 1737.« (str. 213–266) i »Lettera 2. da scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti dal Sig.e Abbate D. Steffano Rosa in cui risponde alla critica contrascritta del Pre Fra Sebastiano Dolci« (str. 267–339). Ovim raspravama priložene su »Cinque Lettere scritte dal Sommo Pontefice Benedetto decimo quinto al Sig.e D. Steffano Rosa« (str. 1–5) i ta pisma se tiču Rusićeve radnje o katekizmu i misalu u našem jeziku. Naime, Rusić je preveo s latinskog u »slovinski jezik« evanđelistar i epistolar s nekim dodacima te dao naslov »Missala rimskoga slovinska, illiti illiricka sctegna, vanghjeglja i gneka pomolegna na svoj parvorodni um povrachjena po sapovjedi prisvetoga otza Benedikta PP. XIV. od S. R. popa dubrovačkoga 1751«. Ovaj se rukopis nalazi u knjižnici Male braće u Dubrovniku. U uvodu prevodilac uz ostalo piše: »...Ter da to korisnije sa slovinsko Christjanstvo budde doseghnuti, upotriebioseje oniem samiem slovinskiem riecima, koiehje illi cjuo u sputnu Slovinaaz a ossobito Boscgnakaa govori: illi sctio u gnihovieh kgnigah...« (M. Brlek. o. c, 263).

[1342] U rukopisu uvezanom u pergamenu pod naslovom »Piesni skupljene od Restichia«, koji je pohranjen u knjižnici Male braće u Dubrovniku, nalazi se na 1. 135 v — 162 v. ta pjesma pod naslovom »Petar Aleksievich, aliti, 15. Slamegna diellaa i cesti Petra Parvoga zara, i Samodarscza Russinskoga. Spievagne. Po Stiepu Rusichiu Popu Dubrovackomu. Litta Gospodinova 1717.« Ova ista pjesma je u istoj knjižnici sačuvana u rukopisu »Raslike piesni spievane po rasliziem piesnizim od godiscta 1680. do 1730.« (str. 105–147) i naslov joj glasi »Pettar Alechssiouich Alliti Petnes Slamegnia, diella' i Cesti Petra paruoga Zarra... Spieuagnia po Stiepu Rusichiu popu dubrovackomu godiscta 1717.« (M. Brlek, o. c, 80 144). Gl. i S. Gliubich, o. c, 270, kao i M. Vanino, Stjepan Roza o Evanđelistaru Bartola Kašića, Vrela i prinosi 3, Sarajevo 1933, 133–148.

Još se jedan Dubrovčanin, doktor obaju prava, bavio pored filologije i poviješću; bio je to *Ivan Marija (Gian–Maria) Matijašević (Mattei).*[1343] Rodio se je u Dubrovniku 25. VI. 1714, a umro je 7. II. 1791.[1344]

Njegovi rukopisi su se nalazili u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku, među kojima se ističu »Memorie storiche di Ragusa«. Druga njegova rukopisna djela su »Documenti della chiesa di Ragusa. Estratto delle parti del Consiglio di Pregati apartenenti a materie ecclesiastice attributo a Francesco Gondola« i »Serie chronologica delle paesi ottenuti e possedenti dalla Signoria di Ragusa«.[1345]

U istoj biblioteci[1346] nalazili su se i njegovi »Estratti dall' Istoria dal Resti fatti dal P. G. M. Mattei fino al 1074«.[1347]

Nadalje je Mattei napisao, kako kaže K. Vojnović, i »Ragguaglio dei fatti ed avvenimenti di fra Bonifazio di Stefanis minore osservante Vescovo di Stagno, e delle controversie di Girolamo Matteuci, arcivescovo di Ragusa, da un manoscritto con varie giunte«,[1348] koji se nalazi i u njegovim »Memorie...«

Na kraju on je autor i »Catalogo dei Vescovi di Cattaro« (Zibaldoni V. III — br. 266 nekoć u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku).[1349] Povrh toga Mattei je dao Coletiju i mnogo podataka o dubrovačkoj crkvi.[1350]

Vojnović kaže da je Mattei pravi »Muratori crkvene dubrovačke historije«.[1351]

U Dubrovniku je živio *dr. Ivan Zaničić,* natpop i profesor filozofije. Napisao je u pjesmi i prozi »Kratkopis poglavitijih događaja sadašnje vojne među Marijom Terezijom... i Fridrikom IV, kraljem od Brandiburške od početka 1756–1759« (Pešta, 1762).[1352]

Dubrovčanin je i *Mihael Antonio Sorkočević (Sorgo);* bavio se je pjesništvom i ponešto poviješću. Umro je u Parizu poslije 1796. godine. U Dubrovniku je 1790. izdao spis »Commentariolus

---

1343 S. Gliubich, o. c, 206.

1344 Ljubić piše da je umro 1788. g. (S. Gliubich, o. c, 206). I dok Kosta Vojnović samo zna da je Ivan Marija Mattei živio u prvoj polovici 18. st. (K. Vojnović, Bibliografski pabirci iz dubrovačkijeh arkiva, »Starine« JAZU XXVII, Zagreb, 1895, 208), V. D. 1925. g. naziva ga Mattei Ivan Marija i da je bio isusovac rođen 23. VI. 1714. u Dubrovniku, gdje je bio misionar 1756–1773. Nakon ukinuća isusovačkog reda, kaže da je stupio u franjevce i navodi samo neke njegove nevažne religiozne brošure (Znameniti..., 182), dok ništa ne kaže o datumu njegove smrti. Milan Rešetar ga pak titulira Matijašević Ivan Marija dr. (Mattei) književnik i znanstvenik rođen 1713, a umro u Dubrovniku 7. I. 1791. Naglašava da je bio doktor prava u Rimu, te da je stupio u isusovački red promijenivši ime Matija u Ivan Marija. Zatim da se ubrzo vratio u Dubrovnik i ondje se intenzivno bavio narodnim jezikom i literaturom kao i dubrovačkom historijom (St. Stanojević, Narodna enciklopedija... II, 822).

1345 K. Vojnović, o. c, »Rad« JAZU CXIX, 142, 71, 85, 72, 120. M. Brlek ne navodi te rukopise.

1346 U rukopisu s natpisom »De Diversis Philippus, Descriptio Ragusina« se nalazi i »Compendio della Storia Sacra di Ragusa dell' Ab. e Gia Maria Mattei exgesuita, scritta da lui in Latino Ragusa 1788 — Breve estratto della Storia Sacra di Ragusa dall'abbate Gia Maria Mattei Exgesuita scritta da lui in Latin«, str. 1–67 (M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, Hrvatska bibliografija, 3, 95). Ivan Matija Mattei ili Matijašević je ostavio na talijanskom svoj »Giornale«, tj. dnevnik. Njegov autograf se čuva u knjižnici Male braće u Dubrovniku i sastoji se od 4 neuvezana sveščića. Obuhvaća razdoblje od 27. IX. 1750. do 10. VII. 1753. (M. Brlek, o. c, 281).

1347 Biblioteka... Ciulich, 99. M. Brlek ih ne citira, ali zato je već prije M. Rešetar naveo kako je »u rukopisu ostavio gramatiku i riječnik našega jezika i nekoliko izvadaka iz dubrov. arhiva i bilježaka o dubr. povijesti« (St. Stanojević, o. c, II, 822).

1348 K. Vojnović, Crkva... II, »Rad« JAZU CXXI, 47

1349 G. Gelcich, Memorie storiche sulla Bocche di Cataro, 35. M. Brlek ne kaže ništa o tom rukopisu. Naime, K. Vojnović je našao u franjevačkoj biblioteci 3 toma tzv. Zibaldona (K. Vojnović, Bibliografski pabirci... »Starine« JAZU XXVII, 208), gdje ima i mnogo grade za dubrovačke bratovštine (K. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj« MHJSM VII/1, Zagreb, 1899, I–III itd.). Inače se je pored Vojnovića služio Matijaševićem Zibaldoneom II. i diletant Vid Vuletić–Vukasović kada je pisao o crkvicama blizu Dubrovnika (gl. Bibliografija... IV. Historija... sv. 11, 247, 248).

1350 S. Gliubich, o. c, 206. Coleti pak drži da je i sam F. M. Appendini za svoje djelo crpio izvornu građu »iz tzv. Zibaldona Matteia« (K. Vojnović, Bibliografski pabirci..., »Starine« JAZU XXVII, 208).

1351 K. Vojnović, Crkva i država u dubrovačkoj republici I, »Rad« JAZU CXIX, Zagreb 1894, 72

1352 Znameniti..., 289

de origines et incremento urbis rhacusanae, ejusdem ditionis diserptio, auctore Nicolas Joannis de Bona et Stephani Gradi Antiquitatum rhacusinarum brevis diatriba. His accedit de illustris familiis quae Rhacusanae extant. ad amplissimdem Senatu, elogio Didachi Pyrrhy cum notis et supplementis«, a posvetio ga je kontu Augustinu Karlu de Rubeis.[1353]

Ljubić donosi što je sve objelodanio Sorkočević (Sorgo) iz književnosti i dodaje da je uvelike skupljao cavtatske kamene spomenike, a uz to da je objelodanio u Dubrovniku (Rhagusii) 1790. i »De origine et incremento urbis Rhacusinae«.[1354]

Rafo Bogišić pak zna o Sorkočeviću nešto više i od Valentinellija i od Ljubića te stavlja da se je rodio 1739. a umro 1796. g. Za njega kaže da je latinist i grecist i da se je bavio uz ostalo i prijevodima. Nadalje kazuje gdje je sve živio, s kime se je družio te da je osnovao 1794. u Dubrovniku književno–učeno društvo, akademiju.[1355] Ali zato ni jednom riječju Bogišić ne govori o ovom njegovom historijskom djelu, koje različito citiraju Valentinelli i Ljubić.

U Dubrovniku se je 30. IV. 1711. rodio *Miko Marija Milišić,* pravnik, historičar i pjesnik. Nakon što je završio humanistiku i retoriku u dubrovačkom kolegiju, učio je crkveno i svjetovno pravo u Macerati, gdje je i doktorirao. Nakon nekog vremena vraća se iz Italije u Dubrovnik i otvara privatnu školu za filozofiju i oba prava. Godine 1737. postaje tajnik mrkanjsko–trebinjskog biskupa S. Tudiševića, a zatim opat i austrijski konzul u Dubrovniku. Bavio se je poviješću i pjesništvom, a po mišljenju Appendinija, bio je stručnjak u crkvenoj povijesti. Umro je 2. VIII. 1798. u 87. godini života u Dubrovniku. Milišić je bio prijatelj zagrebačkog kanonika i historičara B. A. Krčelića, kojega je upoznao s djelima Tuberona, Luciusa, Dukljanina i Orbinija. Milišić je čak očekivao da će Krčelić napisati veliko djelo o Dalmaciji i drugim zemljama ugarske krune, te mu daje neke upute o ovoj prvoj zemlji.[1356]

Dopisivao se je i s A. A. Baričevićem pa su međusobno slali neke knjige.[1357] U prijateljskim je odnosima bio s dubrovačkim vlastelinom i historičarom P. F. Sorkočevićem i mađarskim historičarom Đurom Prayem.

Kao austrijski konzul u Dubrovniku zalagao se je na bečkom dvoru za svoju domovinu.

Inače je bio veliki katolik i na svoj način Južnoslaven. Zastupao je gledište da car Austrije, kao kralj Ugarske i Hrvatske, ima pravo na hrvatsko–srpske zemlje, a napose Bosnu. Osobito se je pak zalagao za »ilirski« savez u kojem je vidio jedini spas za svoj narod, te je u dva navrata (1772, 1775) predlagao Beču okupaciju Bosne. Katolički i južnoslavenski stav Milišića bitne su oznake njegovog historijskog rada, iako nekritičnoga i tendencioznog.

Vrlo su zanimljive njegove relacije, upućene austrijskom dvoru (1766–1795), koje se nalaze u Staatsarchivu u Beču, dok su njegove pjesme od manjeg značenja.

Glavno je Milišićevo historijsko djelo »Regum Slavorum brevis historia cui slavonicae ecclesiae accedit chorographia«.[1358] Ona se dijeli na: »De regibus Slavorum primae stirpis«, »De regibus

[1353] G. Valentineli, o. c, 196; gl. i St. Stanojević, Narodna enciklopedija... IV, 281

[1354] S. Gliubich, o. c, 283. M. Brlek (o. c, 166, 170, 171, 173, 245) pak donosi sonete spjevane u čast Mihaelu Sorkočeviću (Sorgo), te »Risposta del Co. Michele Ant. de Sorgo«, a onda slijedi Aletić Petar, »Ad Michaelem de Sorgo epistola« i »Epigrammata ad Michaelem de Sorgo de suo R. Cunichii Elogio...« Svi ovi rukopisi se nalaze u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

[1355] EJ 7 (R. Bogišić, Sorkočević Miho), 436

[1356] P. Mitrović, Dubrovački historik M. Milišić, »Nastavni vjesnik« XVIII, Zagreb 1910, 659; Miho Milišić, dubrovački historičar, »Smotra dalmatinska« 1910, br. 40; Znameniti..., 192; St. Stanojević, Narodna enciklopedija... II, 916. Konzulski pak izvještaji Milišića iz Dubrovnika za 1796, 1797. i 1798. g. kojima je obavještavao o stanovitim događajima i riječki gubernij nabrojeni su i nalaze se u Historijskom arhivu u Rijeci (Spisi riječkog gubernija–Index generalis 1796–A–2 cijeli svežanj Index generalis 1797–A–3 Index generalis 1798–A–3).

[1357] V. Dukat, Korespondencija Adama Alojzija Baričevića, »Rad« JAZU 243, Zagreb, 1932, 159–161

[1358] Ljubić donosi ovaj naslov »Regum Slavorum et Bosnensium Ducum brevis historia cui Slavonica Ecclesiae accedit Chorographia« (S. Gliubich, o. c, 213).

Slavorum secundae stirpis« ili »De Nemanicae stirpis origine et propagatione« i »De regibus seu Bosniae ducibus«. Ovome je djelu dodana i »De slavonicae ecclesiae ritus orientalis chorographia« (O proširenju i uređenju pravoslavlja). Zato i cijelo djelo zbog ovoga dodatka ima drugi naslov, jer Milišić smatra povijest i horografiju jedno, budući da im je ista tendencija.

Rukopis »Regum Slavorum brevis historia« sačuvan je u nekadašnjoj bečkoj dvorskoj biblioteci (danas Österreichische Nationalbibliothek) kao autograf, a rukopis se nalazio i u biblioteci dubrovačke gimnazije kao i Male braće,[1359] te i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[1360]

Po Mitrovićevom mišljenju postoje dakle dvije redakcije ovoga djela: šira i kraća. Šira je samo stilistički, a ne stvarno proširena po Vlahi Stulliju.

»Regum Slavorum brevis historia« je sastavljena zbog djela Pavla Julinca »Kratkoe uvedenie v istoriji proishoždenia slavjanoserbskoga naroda« (Beč, 1760), koje je po Milišićevoj tvrdnji puno nepravilnosti i zato on hoće svojim djelom to ispraviti. To je svoje djelo posvetio trgovačkoj komori u Trstu da dokaže pravo ugarske krune na južnoslavenske zemlje. Kaže da su ga u tome poslu pomagali Krčelić i Pray, a upućivao Sorkočević.

Za »Chorographiu« tvrdi da se služio djelima stručnjaka; zapravo to je kompilacija.

Po Appendinijevom mišljenju Milišićevo je djelo od male vrijednosti, jer ne citira vrela ni pisce. Ali to ne stoji, jer Milišić to svugdje čini, a Appendini se je zabunio zbog toga što je imao rukopis bez historijskih citata.

Prvi dio Milišićevog djela »De regibus Slavorum primae stirpis« sadrži njegova razlaganja da su najstarije vijesti za našu povijest narodne pjesme i tradicija. Zatim iznosi geografiju Ilirije i govori o njenom narodu. Iza toga daje životopise kraljeva Zete i Hrvatske, rađene sve po istom kalupu. Ima mnogo netočnosti, npr. Tomislav mu vlada g. 725. Za ovaj dio služio se je Kačićem, Orbinijem, Dukljaninom, Crijevićem, Rastićem, Lukarevićem, Ranjinom, Luciusom, Jornandesom, Pavlom Đakonom, Prokopijem, Kedrenom, Zonarom, Thuroczyem i Dandolom. Sve je napisano u fantastično–nekritično–pjesničkom stilu. Drugi dio govori o Nemanjićima do propasti srpske države. Hvali sve srpske kraljeve, koji su bili u prijateljskim odnosima s Rimom (katolička tendencija). Ovaj dio je kritičan i historijski vjeran. Treći dio govori o vladarima Bosne od »Nijemca« Kotromana do propasti Hercegovine (Huma). Ovdje poziva kršćane i muslimane u toj zemlji da se vrate ugarskoj kruni i papi. Inače je i taj dio historijski vjeran. Privjesak »Regum Slavorum brevis historia« i »De Slavonicae ritus orientalis chorographia« zapravo je topografija zemalja koje nastanjuju pravoslavni. Ovdje raspravlja o pećkoj patrijaršiji, te o staroj Srbiji, Makedoniji, Bosni, Trebinju, Neretvi, Dalmaciji i Slavoniji. Zatim o temeljima pravoslavne crkve, rastavi crkava i teološkim pitanjima. I ovdje je zauzeo katoličko stajalište.

Po tvrdnji Mitrovića to je najvrednije Milišićevo djelo, iako najmanje originalno.

Kao izvore je upotrijebio Konstantina Porfirogeneta, Luciusa i druge. Pri kraju izriče nadu da će se pravoslavna crkva vratiti u krilo pape pomoću ugarskoga kralja.

Ovo je jedino njegovo djelo koje je tiskano i prevedeno. Tako ga je spomenuti Pray u »Specimen hierarchiae hungaricae« (II, Posonii et Cassoviae 1799) tiskao pod naslovom »Syllabus ecclesiarum, quae archiepiscopo Ipekiensi parent, sive patriarchatus Ipekiensis chorographia«, ali ga je dosta izmijenio i skratio.

[1359] U već navedenoj austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču postoje i sljedeći Milišićevi autografi: »Series regum Illyricorum« (ser. n. 4518), te »De nemannicae stirpis origine et propagatione« unutar kojeg je i rukopis »De regibus seu Bosnae ducibus« (ser. n. 4519, 4520 — prodao je ovoj biblioteci dr. V. Adamović) i »De regibus Illyricorum et Slavorum« (ser. n. 4524). Gl. i P. Mitrović, o. c, »Nastavni vjesnik« XVIII, 660–664.

[1360] V. Dukat, o. c, »Rad« JAZU 243, 161

»Chorographiu« je na srpski preveo Aleksandar Stojačko 1843. g. i izdao u »Srpskom letopisu« pod naslovom »Horografija ipekskoga patrijaršestva«. On ju je međutim ne samo skratio nego i ispustio Milišićevu tendenciju, pa ga čak i ispravljao. Po Ljubiću ovo djelo je prevedeno i na njemački.[1361]

Inače je Milišić[1362] kao historičar od male vrijednosti. P. Mitrović[1363] pak za njega kaže da je posljednji dubrovački povjesničar panslavist u stilu Orbinija.

Prema Kukuljeviću pisac 18. st. bio je i svećenik *Marin Borčić*[1364] koji je 1799. izdao u Dubrovniku »Povijest kraljeva, banova itd.«.[1365]

S kraja 18. st. je i »Storia di una ribellione dei Canalesi dela republica di Ragusa« (14 strana), čiji se rukopis čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru (sign. 19.999).[1366]

KOTOR

U drugoj polovici 18. st. u Kotoru je i dalje izvanredni providur upravljao čitavom Bokom kotorskom, ali je ipak bio izravno podvrgnut generalnom providuru u Zadru. Niže vlasti na tom području su bile providur u Herceg–Novom i načelnik Budve.

Mletačka vlada u Boki nastoji i dalje striktno provoditi politiku neutralnosti prema Crnoj Gori. No unatoč tome dolazilo je do zategnutosti u odnosima mletačkih vlasti u Kotoru sa Crnogorcima. Međutim, bilo je sporova i s Turcima, te je čak skadarski paša Mahmut Bušatlija htio 1796. napasti Boku kotorsku, a 1795. su i Crnogorci napali Kotor. To je bio posljednji incident između Crne Gore i Mletačke Republike, koju je 1797. ukinuo Napoleon.[1367]

Kada je uz ostale — dotad mletačke zemlje — pripala Austriji i Boka kotorska, njeni predstavnici su u srpnju te iste godine tražili od generala Rukavine da što prije tamo dođe i u carevo ime uzme taj teritorij. Već u kolovozu Austrija okupira Boku čiji vojni i civilni guverner postade Irac, general Toma barun Brady.

Narod u Kotoru i Budvi 15. X. 1797. položi zakletvu vjernosti austrijskom vladaru. Kada je pak sklopljen mirovni ugovor u Campo–Formiju (17. X) između Austrije i Francuske, konačno je učvršćena austrijska vlast i u Boki,[1368] čiji general Brady pomaže i štiti buntovne Konavljane od Dubrovačke Republike (1799).[1369]

U 18. st. u Kotoru je živio i konte *Antonio Bisanti*, koji je ostavio u rukopisu »Cronologia di Cattaro«. Ovaj spis se čuvao u kući obitelji Raffaeli u Kotoru.[1370]

[1361] S. Gliubich, o. c, 213. Taj prijevod na njemačkom izašao je u bečkim novinama Königl. Kaiserliche privilegierte Anzeigen (St. Stanojević, o. c, II, 916).

[1362] Razne Milišićeve historijske bilješke o Dubrovniku (Diverse notizie di Ragusa) kao rukopis nalazile su se svojedobno u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku (Biblioteca... Ciulich, 184) pod naslovom »Diverse notizie storiche appartenenti alla città di Ragusa radunate dal Sigr. Millisich« (V. V. Makušev, o. c, 148). Uz to je ostavio pjesmu »U hvalu Sumeta, koga Bodin, kralj slovinski, darova redovnicima sv. Benedikta g. 1100«, te »Comes Rogerius Stahrenberg« (1788), »Excerpta... publ. doc... Ragusinis«, »Poemata varia latina et slovinica« (Gl. Znameniti..., 192).

[1363] O. c, »Nastavni vjesnik« XVIII, 664–667

[1364] Ljubić međutim zna za »Boresich« Marina iz Dubrovnika, ilirskog pjesnika, čije pjesme su ugledale svijetlo 1562. zaslugom njegova nećaka Gabriela Tampariza (S. Gliubich, o. c, 50)

[1365] I. Kukuljević Sakcinski, Bibliografija hrvatska I, Zagreb, 1860, 25. V. Deželić iznosi pak da je Borčić napisao spis »Storia generale dei Regni...« (Dubrovnik, 1799) [Znameniti... 33].

[1366] I manoscritti della Biblioteca communale »Paravia«, 212

[1367] Š. Peričić, Dalmacija..., 27, 191, 192

[1368] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje, 77, 87–89, 91

[1369] S. Antoljak, Bune..., 95, 96

[1370] S. Gliubich, o. c, 35; I. von Düringsfeld, o. c, III, 316; gl. i HBL 1, 790, 791

Konte *Trifone Enrico Gregorino* sastavio je »Memorie per servire all'istoria di questi tempi della Provincia delle Bocche di Cattaro« koje su također ostale u rukopisu.[1371]

Andrija Balović rodio se je početkom 18. st. u Perastu.[1372] Zadarski nadbiskup Vicko Zmajević dao ga je školovati u ilirskom kolegiju u Loretu. Godine 1766. postao je opatom sv. Jurja i župnikom u Perastu, gdje je i umro 28. VII. 1784.[1373] Pored teologije i književnosti bavio se je napose domaćom povijesti, te je priredio za tisak »Annali di Perasto«. Ovaj rukopis pod nazivom »Ballovich–Dentali A, I fasti di Perasto« kao rukopis čuvao se je u biblioteci obitelji Visković u Perastu,[1374] a danas se ti peraški anali Andrije Balovića zajedno s obiteljskim arhivom Visković iz Perasta čuvaju u Historijskom arhivu u Muzeju grada Perasta (fond II).[1375]

PADOVA–VENECIJA

Sav ovaj rad na povijesnom polju u drugoj polovici 18. stoljeća nadmašilo je monumentalno djelo »Illyricum sacrum« koje je zamislio Riceputi, a nastavio njegov pomoćnik–suradnik *Daniele Farlati.* On je jedan od najvećih crkvenih povjesničara 18. st., a o njegovu radu i životu ima mnogo povijesnih izvora i literature kako u inozemstvu tako i kod nas.

Farlati se je rodio 22. II. 1690. u mjestu San Daniele del Friuli.[1376] S prvim općim elementima pismenosti upoznao ga je neki svećenik. Malo zatim roditelji ga, upozoreni na njegovu izuzetnu nadarenost, pošalju u Goricu da ondje pohađa licej u kojem su predavali isusovci. Tamo je stekao humanističko obrazovanje, a kada je navršio 18 godina primljen je u isusovački red (12. XI. 1707) i ušao u novicijat u Bologni. Nakon dvije godine novicijata u tamošnjem isusovačkom kolegiju prešao je na studij filozofije i ubrzo se istakao. Iz Bologne prelazi u kolegij u Padovu (1713–1718) gdje ga uskoro čitava javnost upozna po njegovim govorima kao i književnim i pjesničkim sastavima.

Godine 1718. upućen je u Rim, gdje je završio teologiju u »Collegiumu Romanumu« u kojem je predavao grčki jezik (1720). Svećenikom je postao tek 1721, a ispite iz filozofije i teologije je položio 1722. g. Po nalogu starješina te iste godine se vraća u Padovu u kolegij da bude »socius« i »compagno« patru Filipu Riceputiju u toku pisanja djela »Illyricum sacrum«.[1377]

Iako je Farlati imao drugačiju koncepciju za izradu i pisanje toga djela, on je u svemu slijedio Riceputija i njegove zamisli. Tako su obojica 2 godine sastavljali točna kazala za skupljenu građu pa je zatim razvrstavali. Na taj način je ova golema građa obuhvaćala 300 volumena i ona se je čuvala u novoosnovanom Museo Illyrico. Usporedo s time i Riceputi i Farlati su nailazili na pomoć raznih znanstvenih radnika i suradnika koji su im u tom ogromnom poslu davali još više poticaja.

Nakon smrti Riceputija (1742) izabran je Farlati da nastavi rad na »Illyricum sacrumu« i da vodi Museo Illyrico.

I dok je prije u svemu slijedio Riceputijeve zamisli, sada je Farlati to odbacio, pa je odlučio dati povijest pojedinih biskupija i biskupa u Iliriku, a kroz to prikazati i povijest crkve. Osim crkvene namjeravao je obraditi, ukoliko bude imao vremena, i svjetovnu povijest Ilirika kao i još neke druge teme.

[1371] I. von Düringsfeld, o. c, III, 316, 317
[1372] EJ 1 uopće ne navodi ovoga pisca!
[1373] HE II, 167
[1374] G. Gelcich, o. c, 7
[1375] Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki Kotor, 1977, 360.
[1376] F. Šišić (Hrvatska historiografija... II, JIČ II/1–4, 40) navodi kao mjesto Farlatijeva rođenja: Goricu (Görz).
[1377] J. Lučić, Daniele Farlati (1690–1773), HZ XXV–XXVI, 229, 230. Gl. i A. de Benvenuti, Daniele Farlati, Il Popolo di Friuli, Udine, 1932, br. 110.

Prije nego što će započeti s objelodanjivanjem »Illyricum sacruma« Farlati je morao sve ove volumene i građu iznova srediti i vremenski je ograničiti. Uz to je radio kritički i smatrao da se povjesničar u nesigurnim podacima i događajima može služiti i nagađanjima ukoliko nedostaju sigurne i istražene činjenice.

Radeći na ovakvoj vrsti posla, njemu je trebalo punih 19 godina da napiše i tiska I. tom. Taj svezak obuhvaća povijest Ilirika od početka do 4. stoljeća; u njemu je obrađena i povijest salonitanske crkve. Na kraju je dan indeks koji imaju i ostali svesci.

Taj je svezak[1378] izašao 1751. u Veneciji gdje je također izašao i drugi 1753. U njemu je obuhvaćena daljnja povijest Salone i njene crkve od 4. do početka 7. stoljeća. Treći svezak koji je tiskan čak 1765. sadrži također povijest splitske ili salonitanske crkve, a taj tom posvetio je papi Klementu XIII. Tu je zapravo data u glavnim crtama i srednjovjekovna povijest Hrvatske i Dalmacije.

Četvrti svezak[1379] izašao 1769. obrađuje sufragane splitske metropolije i to biskupije: biogradsku i skradinsku, bosansku, krbavsku, modrušku, senjsku i otočku, duvanjsku, makarsku, ninsku, hvarsku, kninsku, trogirsku i šibensku.

U ožujku 1772. g. pripremio je V. svezak, čiji izlazak nije dočekao, jer je umro 25. IV. 1773. u Padovi.[1380]

Farlati[1381] je ostavio mnoge rukopise, od kojih se neki nalaze u Arhivu HAZU, a prije ih je imao Kukuljević u svojoj knjižnici.

U prvom redu to je »Historia Episcopatus Corbaviensis, Modrusiensis et Ottociensis« (autograf 18. st.) za koju Kukuljević misli da je možda i od Martina Brajkovića, zagrebačkog biskupa. Zatim slijedi Farlatijeva »Historia Croatiae«,[1382] te »Commentaria historica de Slavis et Croatis qui Dalmatiam occuparunt, cum adnotationibus Jacobi Coleti«.[1383] Oba ova rukopisa Kukuljević napose citira i stavlja odvojeno pod br. 40 i 39 navodeći da se ti rukopisi čuvaju u njegovoj zbirci, tj. danas u Arhivu HAZU. U istom ovom Arhivu (II. d 12) čuvaju se i Farlatijeva »Miscellanea historica«, dok se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3034) nalazi prijepis iz 19. st. pod nazivom »Farlati et Coletti, Miscellanea historica excerpta ex 11. vol. msc in Bibliotheca Musei Venetici (Correr) ex Dono Emanuelis Cicognae, asservantis (Cod. MDCXXVI usque MDCXXXVI incl.). Kako se vidi,

1378 Taj je svezak posvetio papi Benediktu XIV.

1379 Posvećen Ivanu Luki Garagninu, splitskom nadbiskupu (umro 1783). Za ovoga prelata Ljubić piše da je ostavio »una raccolta di dotte omelie, inedite« (S. Gliubich, o. c, 138), što nije sasvim točno, jer je od njega ostala ogromna rukopisna ostavština, koja se danas nalazi u HDA u Zagrebu u velikom broju kutija. Tako su u kutiji 1 pohranjene isprave pretežno 16. i 17. st., zatim slijedi korespondencija (kutija 2–4) itd. U kutiji 8, 12 i 15 spisi se odnose na Farlatija i njegov istraživački rad. Isto tako u kutiji 10 je pohranjena zbirka pod naslovom »Salonitana et Spalatensia sacra« itd. Inače ova Garagninova zbirka nosi naslov »Fanfogna–Garagnin«.

1380 J. Lučić, o. c, 232–237.

1381 Godine 1797. tiskan je u Zagrebu Farlatijev »series episcoporum Zagrab.«, kako to citira V. Gaj (o. c, 47).

1382 Puni joj je naslov »Farlati Daniel, Historia Croatiae sive commentaria historica de Slavis et Chrobatis, qui Dalmatiam occuparunt, cum adnotationibus Jacobi Coleti« (A HAZU–I d 31). Ovo su valjda Farlatijeve bilješke o političkoj povijesti Hrvatske, koje nisu mogle ući u »Illyricum sacrum«, jer bi to djelo bilo i suviše opsežno. Stoga ih je Coleti, koji je bio u dopisivanju sa A. A. Baričevićem, valjda i poslao istome da se njima posluži (V. Dukat, Korespondencija Adama Alojzija Baričevića »Rad« JAZU 243, 131). No i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod naslovom »Farlati Daniel, Historia regni Croatiae et Dalmaciae« 18. st... čuva se autograf ovoga znanstvenika (sign. R. 3036).

1383 Farlatijevi »Commentarii de Slavis, Chrobatis, qui Dalmatiam occuparunt« kao rukopis čuvaju se i sada u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pod MR 40–140 folija (A. Markov, Katalog metropolitanskih riedkosti. Kulturno–poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije I, Zagreb, 1944, 539). Gl. i Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb 1867, 8, 9.

Farlati je mnogo radio na »Illyricum sacrumu«[1384] pa ipak dospio je baviti se i drugim stvarima. Tako je preveo s talijanskog na latinski s komentarom knjižicu »La congregazione benedittine di Melita«, koju je napisao Dubrovčanin pater S. Giorgi (Đurđević). Usavršio je i Riceputijev »Martirologium Illyricum«, a napisao je i knjižicu »De artis criticae inscitia antiquitati obiecta«, koju je 1777. izdao u Veneciji Coleti.

Bio je neobično marljiv i svojom rukom je napisao 5 svezaka »Illyricum sacruma«. Šesti svezak je gotovo završio, a VII. je započeo. Vrlina mu je bilo što je uvažavao tuđa mišljenja.

Njegovoj marljivosti i znanju treba odati poštovanje zato što je upoznao Europu sa crkvenom poviješću nekadašnjega Ilirika, koji obuhvaća današnju Dalmaciju, Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i ostale narode nekadašnje Jugoslavije, te Bugarsku, Albaniju i Balkanski poluotok uopće.[1385]

Kada je Farlati umro, V. svezak (1775) je izdao *Jakov (Jacobus) Coleti.* On je taj svezak posvetio zadarskom nadbiskupu Ivanu Carsanu. U njemu se nalazi opis života Farlatija,[1386] te životopis zadarskih biskupa i nadbiskupa kao i njihovih sufragana (Osor, Krk, Rab), zatim sisačka i zagrebačka biskupija, koja je sufragan kaločke metropolije. Na kraju je Coleti dao »Addimenta« za zadarsku nadbiskupiju, te rapsku i krčku biskupiju.

Coleti se rodio u Veneciji 2. V. 1734. Studirao je u kolegiju u Ravenni. Novicijat je proveo u Novellari, a daljnje studije je nastavio u Bologni.[1387] Godine 1752. je stupio u isusovački red, a umro je 15. VIII. 1827.[1388] u Veneciji.[1389] Prema Ljubiću bio je iz Dubrovnika.[1390] Farlati je mnogo držao do Coletija, koji je u daljnjim izdanjima »Illyricum sacruma« slijedio njegovu ideju i osnovu.[1391] Šesti svezak (1800) Coleti je posvetio rektoru i vijećnicima Dubrovačke Republike, a opisuje dubrovačku crkvu i njene sufragane: biskupe Trebinja i Mrkana, Zahumlja ili Stona, Korčule, Risna i Kotora; na kraju su ispravci i dodaci.

Sedmi svezak (1817) posvećen je papi Piu VI, te opisuje dukljansku, barsku, dračku i ostale albanske biskupije kao i Srijem. Tu su sadržani malo poznati povijesni podaci o tim biskupijama.

Osmi svezak (1819) posvećen kardinalskom zboru, obuhvaća biskupije u ondašnjoj Srbiji (ohridska, skopska, niška itd.) kao i u Bugarskoj, a na kraju je dodan ilirski martirologij.

Coleti je bio napisao još i IX. svezak, u kojem su se nalazili dodaci i ispravci cijelome djelu, a izdao ih je 1909. u Splitu Fr. Bulić kao »Supplementi« svome »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, a. 1902–1909. pod naslovom »Accessiones et correctiones all' Illyricum Sacrum del P. D. Farlati di P. G. Coleti« (str. 339).

Osim toga Coleti je napisao »De situ Stridonis urbis natalis S. Hieronymi disceptatio« (Raccolta ferrarese di opuscolo scientifici e letterari tom. XV, Venezia 1784, 49–94). To je djelo posvetio zagrebačkom kanoniku Marku Nikoli Gerliciju i u njemu ustvrdio da je ovaj svetac Panonac.[1392]

1384 U vezi s Farlatijevim djelovanjem na tome djelu poznati su i ovi njegovi radovi: »Ritrovamento dei mss del suo Illyricum sacrum«, »Progetto di ristampa dell'Illyricum Sacrum«, »Sulla nuova edizione dell'Illyricum Sacrum« i »Materiale per l'Illyricum Sacrum« (»Bullettino«... XXVII, 174, XXVIII, 215, 32, 209).

1385 J. Lučić, o. c, 240, 241

1386 Ovaj je životopis pod naslovom »De vita Danielis Farlati S. I. Praefatio ad lectorem« napisao Coleti na početku V. sveska (str. VII–XI), kako je upozorio i F. Šišić (Hrvatska historiografija... II, JIČ II/1–4, 41. bilj. 16).

1387 J. Lučić, o. c, 238

1388 J. Lučić (o. c, 238): 18. VII. 1827, a F. Šišić (o. c, JIČ II/1–4, 41): 15. VIII. 1827.

1389 F. Šišić, Priručnik... I/1, 78

1390 S. Gliubich, o. c, 88

1391 J. Lučić, o. c, 238

1392 U tom stoljeću je bila dosta omiljena tema pisati o tome svecu (G. Valentinelli, o. c, 115–117, 119). I Ljubić piše da je on taj rad napisao 1784. na 46 strana (S. Gliubich, o. c, 88).

Nadalje je autor spisa »Martirologium illyricum Fabiano Blaskovichio Episcopo Macarensi dicatum« (Venetiis, 1818)[1393] te »Ecclesiae Ragusinae Historia« (Venetis, 1800).[1394]

Coleti je stajao u dopisivanju s mnogim znanstvenicima, pa tako i s profesorom zagrebačke arhigimnazije Adamom Alojzijem Baričevićem (Zagreb, 12. IX. 1756 — Zagreb, 21. III. 1806), koji mu je slao neke knjige za njegov »Illyricum sacrum« kao i podatke (1801–1804).[1395] Ovo ogromno djelo »Illyricum sacrum«, po mišljenju Šišića, ide u red najodličnijih produkata svjetske historiografije, a napose crkvene. Njegova vrijednost nije toliko u samoj obradi, koliko u tome što je u njima sabrano golemo mnoštvo izvora (isprava, spisa i pisaca), danas mnogo njih izgubljenih, ne samo za crkvenu nego i za političku povijest Balkana, a napose Dalmacije — i to od najstarijih vremena sve do 18. stoljeća.[1396]

To zamašno djelo, koje obuhvaća 8 svezaka sa preko 4.710 strana (in folio) nije nitko do danas nadmašio. Na njemu su radile tri generacije znanstvenih radnika od 1697. do 1819, tj. preko 120 godina. Riceputi, koji je sa svojim suradnicima neumorno i savjesno prikupljao povijesnu građu i izvore, Farlati, koji ju je obrađivao i davao sintezu i Coleti, koji je ovo djelo završio.

No kao i svako djelo tako je i ovo osim izuzetnih pohvala, dobilo i kritičkih primjedbi, koje se pretežno odnose na Farlatija i pitanje njegovog kritičkog pristupa izvorima kao i na pitanje točnosti ubiciranja lokaliteta i hidronima.

No sve to nije smetalo ni Račkoga ni Šišića da se njime obilno služe, a Fr. Bulić je čak 1906. predložio da se ono tiska nanovo.

Uz sve napore koje su uložili u ovo djelo, Riceputi i njegovi suradnici nisu ipak mogli skupiti svu povijesnu građu, koja se odnosi na povijest nekadašnjega Ilirika. U biblioteci Marciani u Veneciji se čuva nekompletan »Illyricum sacrum« s brojnim dodacima i korekcijama koje je unio Coleti. Sve su te bilješke sabrane u jednom rukopisu, koji je Michele Faloci–Pulignani, generalni provikar u Folignu, poklonio Buliću[1397] i on je taj rukopis, koji je obuhvatio samo nadopune i ispravke od 1. do 5. sv. »Illyricum sacruma« tiskao u već navedenom časopisu »Bullettino«, od 1902. do 1909. g.

1393 G. Valentinelli, o. c, 119, 18

1394 K. Vojnović, Crkva..., »Rad« JAZU CXIX, 72

1395 Vl. Dukat, Korespondencija..., »Rad« JAZU 243, 129–131. Uz to je Coleti primao pisma od raznih osoba iz Dalmacije u vezi s djelom »Illyricum sacrum«, koja su se nalazila u Cod. 1605–1606. u biblioteci Cicogna, kako to navodi Š. Ljubić prema »Catalogo della Biblioteca di Emmanuele di Cicogna — Codici manoscritti«.

1396 F. Šišić, Priručnik... I/1, 78, 79, ibid, Hrvatska historiografija... II, JIČ II/1–2, 41.

1397 Bulić je još 16. I. 1921. godine prisustvovao prvoj sjednici na kojoj se raspravljalo o novom izdanju Farlatijeva »Illyricum sacruma«. Toj sjednici, koja se je održala u dvorani JAZU, prisustvovali su uz Bulića Šišić i benediktinac G. Germain Morin. Tom prilikom je formiran odbor naših znanstvenika iz Zagreba, Beograda, Ljubljane, Sarajeva itd. Druga sjednica komisije za izdanje »Illyricum sacruma« održana je 17. II. 1921. u dvoru crkve sv. Marka u Zagrebu, a na njoj su bili Šišić, St. Stanojević, Morin i Sv. Ritig. Tom prilikom je Stanojević predložio da »Illyricum sacrum« ide ne samo do 9. nego čak do 16. stoljeća, sa čime se je složio Šišić. Ujedno je formiran i odbor kao i program rada. Na četvrtoj sjednici održanoj 24. V. 1921. u stanu Ritiga, gdje su bili prisutni: Bulić, Stanojević, Morin, N. Radojčić, J. Jelenić, Ritig i V. Novak (Zagreb), a ne i Šišić, zapisnik je vodio Novak, koji je predložio da se taj posao razdijeli na serije. Prva serija bi sezala do dolaska Slavena, druga do dolaska Turaka, treća bi zahvatila tursko razdoblje. Tada je Morin zadužen za prvu seriju, za drugu Lj. Hauptmann, jer je France Kos odbio zbog starosti. Ujedno je u ovoj seriji Vl. Ćorović imao obraditi bogumilstvo (izvori i literatura), dok će se o trećoj seriji naknadno raspraviti. Usporedo s tim povjerilo se je V. Novaku da obiđe Dalmaciju, a Bulić je upozorio na važnost da se pregleda Padova i Venecija (HDA u Zagrebu — Ostavština Sv. Ritiga, kutija 2). Prema podacima L. Katića Bulić je bio zamislio da se osnuje tzv. »Fasti episcopales ecclesiarum jugoslavicarum«, koje djelo bi imalo biti dopuna i popravak »Illyricum sacruma« i na njemu bi surađivali znanstvenici historičari u Jugoslaviji. Na tako koncipiranoj osnovi za »Fasti« je bio pripravan surađivati i odličan Bulićev prijatelj benediktinac G. Germain Morin i zbog toga je došao u Zagreb 1922. g. Kada je Morin međutim opazio da je uzaludno čekati potporu za tako opširno djelo, on je napustio Jugoslaviju te se je konačno nastanio u Münchenu, gdje je 1931. izdao svoje čuveno djelo o sv. Augustinu. Te iste godine on je u biblioteci u Bernu otkrio manuskript (Cod. 584) iz 10. st. u kojem se navodi kao »rex Sclavorum«, »Tripimerus« i govori o Dalmaciji i Dalmatincima (gl. L. Katić,

Od onih pak 300 volumena povijesne građe koju su Riceputi i njegovi brojni suradnici skupili, a čuvala se u Padovi pod imenom Museo Ilirico,[1398] danas je većinom nema. Izgleda da je dio toga materijala vraćen prvobitnim vlasnicima ili je dospio u razne privatne biblioteke. Kako se je i mletačka vlada zanimala za tu građu, možda ju je djelomično i uništila, kako piše J. Lučić.

Uz to su i mnogi dokumenti nestali ili su ukradeni, o čemu piše više autora. Brunelli čak tvrdi da Farlati nije uvijek vraćao posuđene dokumente. Kasniji istraživači pronašli su u ostavštini obitelji Fanfogna–Garagnin u Trogiru oko 30 kodeksa, poredanih po biskupijama, koji su pripadali Museo Ilirico. Jedan dio ove zbirke je otkupljen i nalazi se u HDA u Zagrebu, nešto je ostalo u Trogiru,[1399] a zbirka pisama koja je autor izmjenjivao s raznim znanstvenim radnicima pohranjena je u biblioteci Guarneriana di S. Daniele del Friuli. Dio te povijesne građe nalazi se i u »Archivio pubblico« u Veneciji, te HAZ–u. 11 svezaka pod naslovom »Raccolta dei manoscritti usati per l'opera dell'Illyricum sacrum«[1400] čuva se kao Coletijeva zaostavština u »Biblioteca del Seminario« u Padovi. Ta je građa slabo proučena.[1401]

BOSNA I HERCEGOVINA

Suviše je dobro poznato stanje u ovim zemljama uoči pada Bosne pod Turke (1463) kao i prilike u Hercegovini koja je također pripala sultanu (1482).

Kada su konačno Turci zauzeli i Jajce (1528), tu zadnju kršćansku vojnu bazu u osmanlijsko–islamskom moru, započela je stoljetna neograničena turska vladavina, koja se naročito teško odrazila

Saxonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, »Bogoslovna smotra« 4, Zagreb, 1932, 1, bilj. 1, 1–30). Što se tiče onih nekompletnih svezaka »Illyricum sacrum« u Marciani, isti se čuvaju pod sign. Lat. Cl. IX, 172–Col. 2981 i oni su puni bilježaka, ispravaka, križanja teksta i dodavanja od strane samoga Coletija. Da je tome tako mi smo se uvjerili pregledavajući sveske IV, V i VIII.

1398 Šišić kaže da se veliki broj zamotaka (fascikula) ovoga nepreglednoga materijala, koji su Riceputi, Farlati, Coleti i njihovi suradnici sabirali po različitim arhivima (ponajviše onima u Dalmaciji) nalazi i u »Padovi (Biblioteca del Seminario)« te dodaje da tu zbirku poznaje »iz autopsije« (F. Šišić, Hrvatska historiografija... II, JIČ II/1–4, 42, i bilj. 17). U biblioteci isusovačkog kolegija u Padovi pod imenom »Museo Illirico« čuvala se ogromna rukopisna Riceputijeva građa, skupljena za »Illyricum sacrum«, koja ondje danas više ne postoji. Ali je zato u Padovi sačuvano 11 svezaka Coletijeve građe za »Illyricum Sacrum« (M. Samšalović, Građa za »Illyricum sacrum« sačuvana u Padovi, Zbornik Historijskog instituta JAZU 3, Zagreb, 1960, 419–431). Prema Ljubiću u njegovo doba tih 11 svezaka autografa ili originala, materijala za »Storia Illirica«, koji su sakupili Riceputi, Farlati i Coleti našao je u »Catalogo della Biblioteca di Emmanuele di Cicogna — Codici manoscritti« Cod. 1626–1636). O radu na »Illyricum sacrum« gl. što piše i H. Morović, Sa stranica starih knjiga, Split, 1968, 125–140.

1399 Po Šišiću, od ovog upravo nepreglednoga materijala veliki broj fascikula se čuva u »Državnom arhivu u Zagrebu (kupljen 1910. iz biblioteke Garagnina–Fanfogne u Trogiru)« i dodaje kako je čuo »da nije sve preuzeto u Trogiru, nego da su još neki fascikuli zaostali« (F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 42 i bilj. 17). Sama građa za »Illyricum sacrum« čuva se i u HDA u Zagrebu pod nazivom »Zbirka Fanfogna–Garagnin«. Ta građa je sabrana u 14 svezaka ili kutija, a njen popis kao i cijele zbirke »Fanfogna–Garagnin« izvršio je J. Kolanović, koji ju je čak opisao pod naslovom: J. Kolanović, Zbirke Fanfogna–Garagnin u Arhivu Hrvatske Zagreb, 1980, 95–117, 139–169 (ovaj rukopis je pohranjen u HDA pod sign. Dic — 01119). U ovom arhivu i u zbirci Fanfogna–Garagnin (kutija 2–Korespondencija: A–F) čuva se 8 pisama Coletija, upućenih Luki Garagninu iz Venecije 1779. godine. U najnovije se je već spomenuti J. Kolanović pozabavio historijatom građe za »Illyricum sacrum«, upotrijebivši svu literaturu o tome pitanju. Ujedno je iznio gdje se sve ta građa čuva ili nalazi i napose je obradio i opisao onaj dio građe za »Illyricum sacrum« koja je danas u zbirci Fanfogna–Garagnin u HDA. Na koncu je upozorio da će za daljnje istraživanje i evidentiranje ove iste građe biti potrebno napose proučiti nadbiskupski i kaptolski arhiv u Splitu, te knjižnicu Museo Correr u Veneciji, a postoji mogućnost da se jedan dio pronađe i prilikom sređivanja obiteljskog arhiva Fanfogna–Garagnin u Trogiru, te i u drugim knjižnicama i arhivima u Veneciji (J. Kolanović, Građa za Illyricum sacrum, Croatica Christiana Periodica III/5, Zagreb, 1980, 141–153). Da li je tome tako ili ne, pokazat će vrijeme.

1400 »Raccolta di manoscritti usati per l' opera dell'Illyricum Sacrum dai Dan. Farlati« objelodanio je G. Granić u »Bullettino« (XXVII, 174 itd. kako smo već naveli u bilj. 1384).

1401 J. Lučić, o. c, 238–240. U A HAZU (I c 12) čuva se uz već navedena Farlatijeva »Miscellanea historica« i Coletijeva »Miscellanea historica«.

u Bosni i Hercegovini, odakle su ovi novi osvajači stalno i po svojoj volji nezaustavljivo prodirali u habsburške zemlje.

No već od prve polovice 16. stoljeća naslućuju se znakovi krize u turskom timarskom sistemu, a slabost turske imperije je očita pri kraju 17. stoljeća. To je doba ratova Turske s Austrijom, čiji ratni pohodi kroz Bosnu do njenog srca Sarajeva imaju ondje i te kakvog utjecaja. Naročito je to uočljivo među novim bosansko–hercegovačkim feudalcima, a posebno se ističu kapetani, gospodari prostranih kapetanija.

Oni sada ulaze u sukob s bosanskim vezirom, predstavnikom centralne vlasti u Carigradu i u dva navrata (1737, 1788) pobjeđuju austrijsku vojsku čime postižu samopouzdanje i ugled u ondašnjim muslimanskim masama.

No unatoč tome u Bosni i Hercegovini vlada anarhija, povezana s korupcijom i potkraj 18. stoljeća sankcionirano je čitlučenje, tj. opći oblik feudalne zavisnosti kmeta od svojih gospodara.[1402] U kontekstu opstojanja kraljevine Bosne 15. stoljeća ova zemlja nema još svoga domaćega historiografa. No zato su njega s puno uspjeha zamijenila dva stranca.

Prvi je, barem koliko je zasad poznato, fra *Blaž Zalkanin,* vikar (1420–1426) iz Ugarske. On je napisao »Djelovanje bosanskih vikara« (rukopis je ostavio u ozorskom samostanu u Ugarskoj).[1403] Drugi je bio poznati humanist *Aeneas Sylvius Piccolomini* koji je 1458. izabran za papu pod imenom Pio II. On saziva kongres kršćanskih vladara u Mantovi (1459–1460) i 15. I. 1460. poziva zapad na rat protiv Turaka. Godine 1461. pak šalje krunu bosanskom vladaru Stjepanu Tomaševiću.

U svojim radovima Piccolomini donosi dragocjene vijesti o tadašnjim događajima u Bosni. Tako u svojoj »Historia Europae«, tom geografsko–historijskom priručniku, izdanom tek 1490. daje važne podatke o hereticima u Bosni i njih naziva manihejci.

U »Commentarii rerum memorabilium« (1405–1463) izdanom tek 1584. g. govori o poslanstvu Stjepana Tomaševića k njemu kao papi (1461) i o propasti Bosne (1463).

Kao vjerodostojan izvor za povijest Južnih Slavena su i njegova brojna pisma, izdana 1891. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Series VI, vol. VI, Budapest) i 1909–1918. (R. Wolkan, Der Briefwechsel des Eneas Sylvius Piccolomini, Fontes rerum austriacarum, Beč).

Piccolomini je bio prvi koji je za Južne Slavene upotrijebio ime »Illyricae gentes«, tj. ilirsko ime, koje se je otad pa sve do 19. stoljeća uvriježilo u literaturi i administrativnoj praksi.[1404]

O počecima same bosanske historiografije Ante Babić smatra da se može »govoriti tek od sredine 17. st. kada, kod bosanskih franjevaca nastaje interes, potaknut od njihovih starješina u Rimu, pa posredno i za historiju zemlje u kojoj su djelovali«.

Samo pažnju ovakvih kroničara više su privlačili događaji i prilike koje se neposredno tiču svakodnevnog samostanskog života ili franjevačke redodržave nego opća historijska situacija zemlje. Kazivanje im je prožeto praznovjernim pričama i naivnim vjerovanjem u čudesnost uzroka historijskih događaja. No unatoč tome u zapisima o suvremenim događajima ima ipak vrijednih pažnje podataka koji daju bolji uvid u praktično funkcioniranje turske administracije.[1405] Uopće se može primijetiti, kaže J. Jelenić, da su se franjevci vrlo rado bavili poviješću, što dokazuju mnogi sačuvani ljetopisi iz 17. i 18. stoljeća od raznih autora.[1406]

[1402] Gl. i EJ 2 (1956), 48 (Bosna i Hercegovina).

[1403] J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci I. Sarajevo, 1913, 101

[1404] O njemu je kod nas pisao J. Matasović (Tri humanista o Patarenima, »Godišnjak skopskog naučnog društva«, Skopje, 1930) i J. Šidak (EJ 6, 1965, 497, 498).

[1405] A. Babić, Historiografija: Bosna i Hercegovina, EJ 4 (1960), 15

[1406] J. Jelenić, o. c, I, 106

No iz 18. st. ne smiju se zaboraviti ni dva djela koja su također napisali stranci i bili prvi kao i oni u 15. stoljeću. Jednom djelu je naslov »Spicilegium observantionum historico–geographicum de Bosniae regno hungarici quondam juris occasione armorum caesarorum hoc anno MDCCXXVII in Bosniam nostram« (Lugduni Batavorum 1737), a ime autora nije poznato. Dakle, ono je izišlo baš na 600. godišnjicu kako je Bosna potpala pod ugarsko–hrvatskog kralja. Na temelju obilne literature pisac je ovdje obradio najstariju povijest Bosne sve do 1718. g. i uz to je opisao običaje u toj zemlji, njene granice, rijeke, gradove, zemljište i stanovništvo, trgovinu i rudarstvo.

Drugi strani pisac je *Maksimilijan Schimek*, koji je u Beču tiskao »Politische Geschichte des Königreiches Bosnien und Rama vom Jahre 867. bis 1741.« na temelju pristupačnih mu izvora i literature.

Obje ove knjižice pisane su s namjerom da se dokaže pravo ugarske krune na Bosnu.

Iz sredine 18. stoljeća poznata je i »Kronika ilirska«, u kojoj su pobilježeni događaji od tzv. stvaranja svijeta (3962. pr. n. e.) pa do 1690. n. e. Autor je franjevac *Nikola Lašvanin* (iz Lašve povrh Travnika).[1407] Lašvanin se školovao u Italiji i 1690. se spominje kao redovnik franjevačkog samostana u Fojnici.[1408] Njegovu kroniku je od 1690. do 1750. nadopunio o. Stjepan Margalić iz Jajca. Original ovog spisa je pisan bosančicom i čuva se u franjevačkom samostanu u Fojnici, gdje ga je posve istrula prepisao latinicom vjerojatno o. Mate Krističević, koji je nadodao i neke događaje iz vremena od 1300. do 1669. godine. Kopija ove kronike pisane hrvatski i latinicom obaseže 14 listova. Što je bilo »od izvora sa bosančicom pisanog, to se ne zna«. Kako je ovaj ljetopis 2–3 puta prepisivan, to su na više mjesta godine pogrešno stavljene, a također i događaji. No unatoč tome, »ne može se tomu ljetopisu oduzeti njegovu veliku važnost, koju u sebi ima«, kako se o tome rukopisu izjašnjava jedan anonimus u drugoj pol. 19. stoljeća. Ljetopis sadrži dosta podataka za povijest Hrvatske, Istre i Bosne kao i iz srednjovjekovne opće povijesti.[1409]

Pretpostavlja se da je Lašvanin svoj ljetopis pod naslovom »Kronika aliti uspomena od vikovah svega svieta« sastavio ćirilicom između 1725. i 1750, jer je već 21. IX. 1750. umro u Jajcu.

U ovom ljetopisu kao i u drugima sličnima, pripovijedanje je popraćeno raznim praznovjernim pričama, a za razdoblje od 1690. do 1750. ima u njemu vijesti koje su pouzdane i od šireg povijesnog značenja. Ta je »Kronika« objelodanjena u »Glasniku« Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 1914. i 1915. godine.[1410]

Daljnji napredak razvoja bosanske historiografije predstavlja spis *Filipa Lastrića* iz Oćevija (Oćevije, 1700–Sutjeska, 9. IV. 1738). Školovao se je u Ugarskoj i Dalmaciji, a onda je obavljao razne dužnosti u bosanskoj franjevačkoj redodržavi, čiji je bio i provincijal od 1741. do 1745. godine.

Njegovi spisi su vjerskog i crkvenohistorijskog sadržaja. Za Farlatijev »Illyricum sacrum« dao je dosta priloga koji se odnose na crkveno stanje u Bosni. Najvažnije mu je djelo »Epitome vetustatum Provinciae Bosniensis« (Venecija, 1765, Ancona, ^{2}1776). Lastrić je u ovome djelu naročitu pažnju posvetio starim franjevačkim samostanima i franjevačkim piscima, čija su djela tiskana.[1411] Pa ipak

1407 Arhiv HAZU–XV–27– Zbirka Mane Sladovića br. 32

1408 EJ 5, 475

1409 Arhiv HAZU–XV–27– Zbirka Mane Sladovića br. 32

1410 EJ 5, 475. Godine 1981. izdana je ova tzv. kronika pod naslovom »Fra Nikola Lašvanin. Ljetopis.« Biblioteka »Kulturno nasleđe«, Sarajevo, 1981. Priredio i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr fra Ignacije Gavran, str. 306. U toj knjizi govori se o liku i životu Nikole Lašvanina, čije je obiteljsko prezime bilo: Marčinkušić. Gavran pretpostavlja da je Lašvanin rođen 1700, a umro iza 2. IX. 1750 (5–10). Zatim piše o njegovom Ljetopisu i autografu kao i o njegovim izdanjima (11–23) pa donosi i sam Ljetopis s varijantama od Adama do 1741. g. (31–245). Taj Ljetopis je pun kronoloških i historijskih netočnosti, napose glede Slavena, Hrvata i Srba, a sam Gavran, koji je komentirao ovaj Ljetopis (naime Lašvanin se je za njega služio Vitezovićevom kronikom) je dosta površan i slab što se tiče bilješki.

1411 A. Babić, Lastrić Filip, EJ 5, 474

on ne govori samo o starini franjevačke bosanske provincije nego se često osvrće i na političku historiju Bosne. Služio se je Orbinijem i starijim samostanskim ljetopisima, a zatim i izvornom građom iz Waddinga (Annales Minorum) i Farlatijevim »Illyricum sacrumom« (IV, 1769).[1412]

Lastrićeve »Epitome« imale su zadatak da obrane ugrožena prava bosanske redodržave.

Pored »Epitoma« ostali Lastrićevi spisi, vjerskog sadržaja, imaju vrijednost kao građa za izučavanje jezika 18. stoljeća.[1413]

U ovo doba u Bosni živi i kroničar fra *Bono Benić,* rođen u Ćatićima kod Visokog oko 1708, a umro je u Sutjesci 27. III. 1784.

Više nauke je učio u Italiji, odakle dolazi u Dalmaciju, a zatim se vraća u Bosnu, gdje je bio provincijal u dva navrata (1765–1768. i 1774–1777).

Napisao je kroniku franjevačkog samostana u Sutjesci na latinskom i na hrvatskom jeziku (ćirilicom i latinicom) u kojoj ima dosta korisnih podataka za historiju franjevačkog reda i Bosne tijekom 18. stoljeća.

Izvatke iz te kronike kao i opis Lastrićevog života i djelovanja objelodanio je J. Jelenić u »Glasniku Zemaljskog muzeja za 1923–1927.« g. pod naslovom »Ljetopis franjevačkog samostana u Kraljevskoj Sutjesci«.[1414]

Kako vidimo za poznavanje suvremenih prilika i događaja vrijedni su pažnje ljetopisi Sutjeske i Kreševa, dok su ostali, — izuzev »Fojničke kronike«, koju je još Lašvanin unio u svoj »Ljetopis« — manje značajni.

Inače svi navedeni samostanski ljetopisi pokazuju slabo poznavanje starije prošlosti i svaku odsutnost kritike podataka, uzetih iz starijih spisa ili narodne tradicije.

Drukčiji su po sadržaju ljetopisi (kronografi) pravoslavnih manastira na području Bosne i Hercegovine (vrhobrežnički, žitomislički, trebinjski i dr.). To su prijepisi ili prerade starijih rodoslova i ljetopisa s težnjom da prikažu srpsku historiju pod Nemanjićima.

Što se tiče muslimanskih kroničara 18. stoljeća u Bosni prvi je po redu *Omer efendija Novljanin,* pisac iz prve polovice toga stoljeća. On je dao u svojoj »Bosanskoj kronici« (»Tarih–i Bosna–der zeman–« i »Hekim–oghlu Ali paša«) dobar prikaz tursko–austrijskog rata na bosanskim granicama (1736–1739) i uprave tadašnjeg bosanskog namjesnika Ali–paše Hekim–oglu (Hećimovića).

To je njegovo djelo tiskano u Carigradu 1741. i 1746. Zbog svoje vrijednosti prevedeno je na njemački i engleski jezik.

U intervalu od 1775. do 1796. godine napisao je *Ibrahim Kapić Vehbi* kroniku u obliku dnevnika. Taj se rukopis čuva u Arhivu HAZU.[1415]

[1412] EJ 4, 15, 5, 474. Gl. dosad najopširniju obradu života i djela ovoga pisca od Andrije Zirduma pod naslovom »Filip Lastrić–Oćevac 1700–1783«, »Analecta croatica christiana« XV, Zagreb, 1982, XXIV+200 (i prikaz te monografije Anđelko Mijatović, Andrija Zirdum Filip Lastrić Oćevac 1700–1783, »Analecta croatica christiana« XV, Zagreb, 1982, str. XXIV+200. HZ XXXVI (1), Zagreb, 1983, 294–296)

[1413] EJ 5, 474

[1414] »Glasnik zemaljskog muzeja« 1923, 1–30, 1924, 1–26, 1925, 5–42, 1926, 1–34, 1927, 167–192; K. Krstić, Benić Bono, EJ 1, 440

[1415] EJ 4, 15

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA POČETKOM 19. STOLJEĆA

DOPRINOS TROJICE MAĐARSKIH I JEDNOG SRPSKOG HISTORIOGRAFA

Kraj 18. i početak 19. stoljeća u europskim zemljama dočekuju narodi u znaku odjeka francuske građanske revolucije i vladavine Napoleona, koji je znao iskoristiti sve njene tekovine te brojnim pobjedama na bojnom polju uzdrmati stare dinastije i njihove države.

U takvim neizvjesnim prilikama daju svoj doprinos hrvatskoj historiografiji trojica historičara.

Prvi je *Đuro Pray,* rođen 11. I. 1723. u Ersekujváru. Gimnaziju je završio u Bratislavi, zatim je stupio u isusovački red. Više nauke je položio u Beču, a službovao je u Ugarskoj po raznim mjestima kao profesor. Za povjesničara se je obrazovao u Trnavi. Godine 1754. je zaređen i nakon toga službuje na sveučilištima u Trnavi i Budimu. Velikovaradinskim kanonikom je imenovan 1790. i otad se je sav posvetio znanosti. Umro je 23. IX. 1801. Pray je napisao mnogo rasprava od velike historijske vrijednosti, a osim toga izdao je nekoliko važnih djela za hrvatsku povijest.[1416] Tako izdaje »Annales veteres Hunnorum Avarorum et Hungarorum ab anno ante natum Christi CCX. ad annum Christi CMXCVII«. (Vindobonae, 1761). Zatim su tiskani njegovi »Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV« u 5 svezaka (Vindobonae, 1763–1770).

Sljedeća mu je rasprava »Dissertatio historico–critica de prioratu Auranae in qua origo, progressus et interitus ex monumentis nondum editis, compendio a P. Georgio Pray e. S. J. exalicantur« (Vienna, 1773). Dalje je napisao »Commentatio historica de Jure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam« (1786). Ovo malo djelo je tiskano. Još 1799. skupio je gradivo za svoje »Epistolae regni Hungariae« koje su izašle u 3 sveska tek 1806. u Bratislavi. Ovdje su sabrane listine od 1490. do 1711. godine.

Drugi mađarski historičar važan za hrvatsku povijest jest *Stjepan (István) Katona.* Rođen je 13. XII. 1732. u Bolykon–Nógrádu. Nakon izučenih škola u Jegru i Ostrogonu, stupio je 1750. u isusovački red. Profesor na trnavskom sveučilištu postaje 1756, a kad je ukinut njegov red imenovan je za profesora na sveučilištu u Budimu. Godine 1794. postaje kaločki kanonik[1417] i ondje je sve do svoje smrti upravljao nadbiskupskom bibliotekom. Umro je 17. VIII. 1811. u Kalocsi.[1418]

[1416] F. Šišić, Priručnik... I/1, 80. M. Kostić u svome radu »Grof Kaunic i istoriski radovi Isusovca Praja o balkanskim zemljama« (Istorijski časopis SAN I/1–2, Beograd, 1949, 250–252) piše i o Dalmaciji kao i o pravu Austrije na nju u vezi sa Prajem. To što je iznio on smatra nečim sasvim novim. Međutim i F. Šišić (»Hrvatsko kolo« V, 233) a i S. Antoljak (Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb, 1944, 57, 95) su o tome već prije pisali, ali Kostić te radove začudo ne citira, iako ga se smatra vrlo pedantnim srpskim historičarom.

[1417] F. Šišić, o. c, I/1, 80

[1418] EJ 5 (M. Kurelac), 230

Katona je izradio najvažnije djelo starije ugarske historiografije koje je od goleme važnosti i za hrvatsku povijest, jer je u njemu sabrano veliko mnoštvo isprava i spisa za našu prošlost.[1419] Naslov mu je dao »Historia critica regum Hungariae« a izašlo je u 42 sveska (Pestini, 1769–1817).[1420]

Katona je sveske toga svoga djela ovako razdijelio: Stirps Arpadiana (1000–1301) v. I–VII; Stirps mixta (1301–1526) v. VIII–XIX i Stirps austriaca (1526–1810) v. XX–XLII.

U ovom djelu donosi čitave tekstove kronika, povelja i drugih vrsta izvora. Upravo zbog velikog udjela izvorne građe, koja se ovdje nalazi, to je djelo i danas od velike važnosti i ono se uvelike upotrebljava.

Pored ovoga voluminoznog djela Katona je izdao u Pešti 1778. i »Historia critica primorum Hungariae ducum ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata«. Važna je njegova rasprava »Epitome chronologica rerum Hungaricarum,[1421] Transilvanicarum et Illyricarum« (I–III), te »Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae« i »Historia pragmatica Hungariae« (I–II) i druge. Katona se uz Praya smatra osnivačem mađarske historiografije i on je svojim kritičkim istraživanjima udario temelje daljnjoj znanstvenoj obradi povijesti Ugarske,[1422] te je time indirektno pridonio i još dubljem proučavanju hrvatske povijesti.[1423]

Suvremenik Praya i Katone je *Johan Christian Engel.* Rodio se je 17. X. 1770. u Levoči (Slovačka), gdje je učio osnovnu i srednju školu, nastavlja učenje u Bratislavi dok sveučilište pohađa u Göttingenu. Nakon toga službovao je kao činovnik kod erdeljske dvorske kancelarije u Beču (1791), a 1793. postaje akcesist. Godine 1794. je cenzor knjige, 1795. kancelist, 1799. dvorski koncipist. Član evangeličke konzistorije postaje 1801, a dvorski sekretar kod iste kancelarije 1812. g. Umro je u Beču 20. III. 1814.

Odgajan u uglednoj evangeličkoj obitelji, koja je u Slovačku došla s Mađarima, Engel je pokazao živo zanimanje za mnogovrsne probleme kao i dovoljno sposobnosti da ih točno shvati, iako je bio žestoki polemičar i tendenciozan. Napisao je vrlo mnogo. Htio je dokazati prava Ugarske na sve »sporedne« zemlje, valjanost plemićke uprave i dobre strane protestantizma, iako je tvrdio da ne radi u korist Habsburgovaca. Ali mu se nije vjerovalo, pa je ostao sumnjiv kao mađarski patriot, protestantski zelot i prijatelj Slavena, o čijoj je prošlosti pisao.[1424]

Bio je neumoran u skupljanju izvora i literature, ali ih je bez sistema gomilao u svojim djelima.

Engel nije bio neki historičar već marljiv i prilično pouzdan polihistor. Godine 1798. završio je hrvatsku historiju,[1425] koja je tiskana u djelu »Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer«[1426] (t. I–IV, Halle 1797–1804, Allgemeine Welthistorie XLIX, 1–4).[1427]

[1419] F. Šišić, o. c, I/1, 80

[1420] F. Šišić (o. c, I/1, 80) daje ovom djelu naslov »Historia critica regni Hungariae« i kaže da je izlazila od 1778. do 1817, dok M. Kurelac (EJ 5, 230) ga naslovljuje sa »Historia critica regum Hungariae«, a datira ga isto kao Šišić tj. od 1778. do 1817. godine.

[1421] Još 1736. mađarski historičar S. Timon izdaje »Epitome chronologica rerum hungaricarum« (pod ovim naslovom i II. izdanje, a treće izlazi 1764). Prvobitni naziv ovoga djela jest »Synopsis novae chronologicae regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc.« i tako naslovljeno tiskano je u Trnavi 1714. godine.

[1422] EJ 5, 230

[1423] Pored Timona i Praya, Katona se je također pozabavio »Pactom« od 1102. (gl. S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, Monografije Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu 9, 11–13).

[1424] St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko–hrvatsko–slovenačka I, 709

[1425] N. Radojčić, Iz istorije hrvatske i srpske istoriografije, Jugoslavenska njiva, g. VII, knj. I. Zagreb, 1923, 425

[1426] Još 1778. L. A. Gebhardi u Leipzigu je tiskao djelo pod sličnim naslovom »Geschichte des Reiches Ungarn und der damit verbundendenen Staaten« u kojem se dotiče i 1102. godine iz hrvatske historije.

[1427] F. Šišić, Priručnik... I/1, 84

U prvom svesku su na str. 286–292 pored izvora za srpsku historiju i izvori za hrvatsku povijest, od kojih je nastavak tiskan u drugom svesku (145–200). Zatim slijedi geografsko–statistički pregled hrvatskih zemalja (200–212) i opširna historija Dalmacije (213–576), te mali pregled historije Slavonije (576–580) i Hrvatske (581–596).[1428] Zato ovaj svezak i nosi naslov »Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien nebst einiger ungedruckten Denkmälern ungarischen Geschichte« (Halle, 1798). Samo to djelo o hrvatskoj povijesti kao takvoj, iako ima ponegdje koju važniju napomenu, uglavnom je bez veće vrijednosti. Međutim, njegovi obilni i opsežni statistički i geografski podaci o Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Hrvatskom primorju krajem 18. st. služe i danas kao izvor prve ruke. Također su od važnosti i oni literarni podaci, što ih je Engel skupio o hrvatskoj historiografiji.[1429] Naslov toga djela nije bez tendencije, jer je pisac htio pokazati kako je historija Slavonije i Hrvatske sadržana već u mađarskoj historiji.

Treći svezak ima natpis »Geschichte von Servien und Bossnien« (Halle, 1801), gdje se nalazi nastavak izvora za hrvatsku i srpsku historiju (121–139). Završetak pak, ispravljen i dopunjen, sadržan je u IV. svesku prve polovice knjige (1–25).[1430]

Za srpsku i bosansku historiju glavni su mu bili izvori Pejačević i Rajić, kojeg na mnogo mjesta naprosto prepisuje.

Nakon što mu je izašla rasprava »Ueber Sigmunds Königs v. Ungarn Aufenthalt zu Ragusa im J. 1396« (Zeitschrift v. u. f. Ungarn IV/4, Pesth 1803), objelodanio je još jedno važno djelo pod naslovom »Geschichte des Freystaates Ragusa«[1431] (Beč, 1807).[1432]

Tu je povijest nešto sporije obrađivao, pa je zato nešto bolje osmišljena i složena od ostalih njegovih knjiga. Nju je pohvalio slavist J. Dobrovski,[1433] a don Ivan Stojanović ju je preveo, dopunio nekim dobrim bilješkama i izdao pod naslovom »Povijest dubrovačke republike« (Dubrovnik, 1903, Srpska dubrovačka biblioteka br. 1).[1434] Godine 1922. ponovno je izašla ova ista povijest i njen prijevod ide do 239. strane, a dalje je najnovija povijest Dubrovnika napisana od strane prevoditelja.[1435]

Prema Šidaku Engel je »ova djela pisao s dobrim poznavanjem izvora i literature, ali je pritom zastupao pretenzije mađarskog plemstva na naše zemlje«.[1436]

[1428] N. Radojčić, o. c, 425

[1429] F. Šišić, o. c, I/1, 84

[1430] N. Radojčić, o. c, 426

[1431] Sasvim po strani Engela je njemački historičar *Ludwig Albrecht Gebhardi* (Lüneburg, 13. IV. 1735 — Hanover 26. X. 1802), koji je svojim radom ušao i u hrvatsku historiografiju. Nakon svršenih škola u Lüneburgu i Göttingenu, on je 1765. imenovan profesorom, a 1799. i službenim historičarom na hanoveranskom dvoru (J. Šidak, Gebhardi Ludwig Albrecht, EJ 3, 434). Za poznatu zbirku »Allgemeine Weltgeschichte von der Schöpfung an bis auf gegenwärtige Zeit« (Nach W. Guthril, J. Gray und andere Gelehrten von Chr. Gott. Heyne 1–17 Leipzig 1765–1808) napisao je »Geschichte des Reiches Ungarn und der damit verbundenen Staaten« (16, 1–4, Leipzig 1778–82). Pored historije Ugarske, tu je obrađena i historija Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bugarske itd. Treći odjel u ovome svesku je »Geschichte der Königreiche Servien, Raszien, Bosnien und Rama«. (Godine 1793. izišao je srpski prijevod toga djela — bez dubrovačke povijesti od. J. Rajića, koji je Gebhardijev znanstveni aparat zamijenio svojim bilješkama, ponajviše kritičke prirode [J. Šidak, o. c, EJ 3, 434] s dodatkom »Geschichte des Freistadtes Ragusa«). Cijelo to djelo je pretiskano u nekoliko navrata (npr. Brno 1788, Pešta, 1808) [St. Stanojević, Narodna enciklopedija... I (lat.), 714, 715]. Godine 1805, tj. dvije godine prije one Engelove »Geschichte des Freystadtes Ragusa« objelodanio je Gebhardi u Pešti »Geschichte der Königreiche Dalmatien, Kroatien, Slavonien, Servien, Raszien, Rame und des Freystaates Ragusa« u kojoj prepričava »Pacta« s posebnim osvrtom na Kačiće, Tugomeriće i Politčane koje tom prilikom izjednačuje s Poljičanima kraj Splita (S. Antoljak, o. c, 12, bilj. 31).

[1432] F. Šišić, o. c, I/1, 84, 85

[1433] N. Radojčić, o. c, 426

[1434] F. Šišić, o. c, I/1, 85

[1435] St Stanojević, o. c, (ćir.) I, 709

[1436] J. Šidak, Engel, Johann Christian von, EJ 3, 240 (sa probranom literaturom)

Suvremenik ove trojice bio je i Srbin *Jovan Rajić,* književnik i historičar. Rodio se je u Srijemskim Karlovcima 11. XII. 1726. Osnovnu školu je učio u rodnom mjestu a zatim je pohađao isusovačku gimnaziju u Komoranu. Odatle prelazi u protestantsku gimnaziju u Šopronu. Neko je vrijeme učio u Kijevu teologiju[1437] u Duhovnoj akademiji (1753–1756). Radi prikupljanja građe za srpsku historiju posjetio je na kraće vrijeme Hilandar (1758). Nakon toga je bio zaposlen kao profesor u Sr. Karlovcima i u Novom Sadu.

Godine 1772. zamonašio se u manastiru Kovilju i uskoru postade arhimandrit. U istom manastiru ostao je do kraja svoga života. Umro je 11. XII. 1801.[1438]

Rajić se je uz književnost bavio i poviješću, posebno srpskom. Naročito je zavolio Orbinijevo djelo i ispisao velike dijelove iz historije poznatog grofa Đorđa Brankovića (rođen 1645 — umro 1711). Čitajući sva ostala tiskom objelodanjena hrvatska i mađarska historijska djela, napisao je svoju »Istoriju raznih Slavenskih narodov, naipače Bolgar, Horvatov i Serbov« (I–IV, Beč, 1794–1795).[1439] To ogromno djelo (2000 strana) pored sve nekritičnosti i nepotpunosti ima i dobrih osobina.

Malo se je služio izvorima, a isto tako i literaturom, dok je narodnu tradiciju kao historijski izvor odbijao. Upotrijebio je neka djela Rittera Vitezovića, te Saskog, a od Orbinija je napravio dvije ličnosti: Mavra i Orbina.[1440]

Rajić je prvi smislio napisati historiju Južnih Slavena, koji su imali svoje samostalne države, kao historiju narodnih i državnih jedinica, a ne teritorijalnih i plemenskih općina. Kod njega se prvi put javljaju historije Bugara, Hrvata i Srba kao jedna jedinstvena cjelina.

Međutim, kompozicija njegove knjige je mnogo slabija nego koncepcija, a uz to nije pravio razlike između izvora i literature.

Čitavo djelo je razdijeljeno na 4 toma sa 11 knjiga, a dodana su mu još tri, uistinu četiri dodatka i indeks.

Prva knjiga govori o slavenskim narodima, druga o bugarskom narodu, te obje čine prvi tom. U trećoj je hrvatska povijest, dok se u ostalim obrađuje srpska historija.

Pošto nas zanima III. knjiga, mi ćemo se samo njome pozabaviti. Ona je razdijeljena na 6 glava, u kojima se govori: I. O starom Iliriku; 2. O Dalmaciji i njezinim dijelovima; 3. O starim sjedištima Hrvata i naziva im; 4. O domaćim hrvatskim kraljevima;[1441] 5. O stranim hrvatskim kraljevima i 6. O sadašnjem stanju Ilirika.

Tu je podjelu uzeo uglavnom iz knjige »Illyricum vetus et novum« na koju se oslanjao, a služio se je njemačkim prijevodom djela Casimira Frescota »Das Königreichs Dalmatien historische und geographische Vorstellung...«. Osim toga upotrijebio je i neke bizantske, mletačke i ugarske pisce, a od naših Tuberona, Orbinija, Luciusa, Vitezovića i Dolcija.

U prvoj glavi govori o geografiji staroga Ilirika, druga o geografiji stare Dalmacije, dok u trećoj počinje prava hrvatska povijest, koja je vrlo brižljivo izrađena. Prvo govori o pradomovini Hrvata i kršćanstva kod njih, a zatim o seobi, prvim osnovanim državama i njihovim granicama. Dokazuje da su Hrvati Slaveni, te razlaže o etimologiji imena Hrvat. Potom govori o starim i novim hrvatskim običajima a završava s pohvalnim priznanjem hrvatskog oduševljenja za znanost, ponositim opisivanjem hrvatskog junaštva i uzdizanjem hrvatske odanosti državi.

[1437] F. Šišić, o. c, I/1, 81

[1438] EJ 5, 33

[1439] O Rajiću i ovoj historiji najnoviji je prikaz i opis R. Samardžića pod naslovom »Pisci srpske istorije« (Prosveta, Beograd, 1976, 29–59), u kojem se začudo ni jednom riječju ne dotiče priloga ovoga djela hrvatskoj historiografiji.

[1440] St. Stanojević, o. c, (ćir.) III, 656, 657

[1441] Postoji i rukopis (približno polovica 19. st.) »J. Rajić, Genealoška tabela knezova i kraljeva hrvatskih«, koja se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R. 6763.

U petoj glavi daje nacrt hrvatske historije kroz stoljeća od dolaska Arpadovića na hrvatski prijesto, dokazujući da između Hrvata i Mađara nema nikakve razlike, osim imena. Naročito je nepažljivo obradio kraj dinastije Arpadovića, koje čak naziva domaćim kraljevima, držeći se gotovo u svemu kao i dotad »Illyricum vetus et novum«. Za doba Anžuvinaca i vladara iz različitih kuća njegov je izbor izvoda sasvim slučajan, a nipošto udešen naročito za hrvatsku povijest. Od 1526. godine, tj. od dolaska Habsburgovaca izvod mu je nešto plastičniji, ali ne pokazuje naročito znanje hrvatske historije toga doba. Bolji i jasniji mu je opis vremena Leopolda I. Na završetku te glave lijepo opisuje junaštvo Hrvata i Srba, koji su spasili zemlju od težih poraza. Posljednja, tj. 6. glava je više geografska nego historijska, a izrađena je također po već spomenutom »Illyricum vetus et novum«, osim nekih izuzetnih umetaka iz drugih pisaca.

Utjecaj Rajićeve »Istorije« na suvremenike i na kasnija pokoljenja bio je neobično velik, knjiga je pretiskavana, prevođena, pravljeni su izvodi i samo na temelju nje pisane su čitave nove historije.

Zapravo, to je bila prva historija na narodnom jeziku, koja je učila čitaoce da su svi Južni Slaveni jedna cjelina i da treba da budu složni i da se oslanjaju na cjelokupno slavenstvo. Da se Hrvati nisu koristili ni hrvatskom povjesnicom u Rajićevoj »Istoriji« a kamoli cijelim djelom, uzrok su slabe tadašnje književne veze između Srba i Hrvata, a otežavao je i jezik kojim je »Istorija« bila napisana.[1442]

Srbi su pak preko Rajićeve »Istorije« počeli osjećati hrvatsku povjesnicu kao dio svoje i tako je ona pomogla da se ruši plemenska ekskluzivnost i tjesnogrudnost, koje su sprečavale jedinstvo Južnih Slavena.

Kako je već rečeno, Rajićeva »Istorija« je po kompoziciji i načinu prikazivanja teško i nepregledno djelo, no unatoč tim i drugim nedostacima imala je veliko odgojno i prosvjetiteljsko značenje. Po njemu su sve nesreće srpskog naroda potekle iz dva glavna izvora, nesloge i neobrazovanja, a jedini način da se izbjegnu greške iz prošlosti je uvođenje znanosti, prosvjećivanje. S takvom idejom Rajićeva »Istorija« se uokviruje u prosvjetiteljske težnje epohe u kojoj je nastala.

Nekritička i neznanstvena po metodi, a uz to pisana umjetnim slavenosrpskim jezikom, ona je ipak sve do druge polovice 19. st. bila glavni i gotovo jedini izvor znanja o srpskoj historiji.[1443]

Njegova »Istorija« je zapravo ohrabrujuća slava srpske narodne prošlosti, koja narodu treba dati snage za borbu u svakidašnjosti i nade za budućnost. Stoga je vrijedila kod Srba do navedene polovice 19. st. kao uzorno djelo, a uvelike se je doimala Hrvata, osobito u tzv. ilirsko doba.

Godine 1823. izašlo je njeno drugo izdanje u Budimu, a svakako bi iza toga izašlo još nekoliko izdanja da nije napisana onako teškim i dosta nerazumljivim »rusko–slavjanskim« jezikom, kaže F. Šišić.[1444]

[1442] N. Radojčić, Rajićeva Hrvatska istorija, »Rad« JAZU 222, Zagreb, 1920, 84–113. Osim ovoga Radojčić je u vezi sa Rajićem napisao još: »Da li je Jovan Rajić zbilja dovršio svoju istoriju 1768. god.?« Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XIV/1–2, Beograd, 1934, zatim »Srpski istoričar Ivan Rajić«, Posebna izdanja SKA 204, Beograd, 1952, str. 208.
[1443] EJ 5, 33. Gl. i Kr. Georgijević, Kada je Jovan Rajić završio svoju istoriju, Glas SANU CXC, Beograd 1946, 5–12.
[1444] o. c, I/1, 82.

PREDILIRSKO DOBA

JADRANSKA REGIJA

a) ISTRA I KVARNER

Kada je Istra mirom u Campo–Formiju (17. X. 1797) pripala Austriji u njoj je prestala vlast mletačkih vlastodržaca koji nisu ništa dobro donijeli toj zemlji.

No već mirom u Bratislavi (26. XII. 1805) Austrija gubi nekadašnju mletačku Istru, koja sad prelazi pod vlast cara Napoleona, tj. Francuske.[1445] Mirom u Schönbrunnu (14. X. 1809) Napoleon dobiva i preostali dio Istre, Rijeku, Hrvatsko primorje i kvarnerske otoke.[1446] Svi ovi predjeli ostaju u francuskim rukama do 1813. godine i oni stvaraju pored ostalih hrvatsko–slovenskih zemalja »Ilirske provincije« sa sjedištem u Ljubljani. Time i Istra ulazi u sastav ovih »provincija« i tek Bečkim kongresom (1815) priključuje se s Kvarnerom i ostalim hrvatskim zemljama, koje su dotad bile pod Napoleonom, ponovno Austriji.

Za kratkotrajne francuske vladavine i u Istri su izvršene mnoge promjene u društvenim odnosima. Nakon što je potpala pod Austriju ova država stvara od Istre i Slovenskog primorja posebnu pokrajinu »Primorje« sa sjedištem u Trstu. Istra tada ima dva okruga: istarski i riječki.[1447]

Još 1813, kada je Austrija preuzela upravu i nad otokom Krkom, bukne buna Bašćana protiv krčkog biskupa, kojega je narod smatrao krivcem za mnoga zla uslijed dolaska nove vlasti na Krk. No buna je uskoro ugušena bez kapi krvi.[1448]

Godine 1822. pak pripajaju se kvarnerski otoci i cijeli teritorij riječkog okruga osim same Rijeke, novom istarskom okrugu sa sjedištem u Pazinu (1825).[1449]

Takvo je bilo stanje s Istrom i Kvarnerom u tzv. predilirsko doba preporoda koji je uskoro zahvatio sve hrvatske zemlje.

U drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća živio je u Rovinju istarski kroničar *Pier Antonio Biancini.*

Rodio se je 1739. — vjerojatno u Rovinju.

Nakon završenih studija medicine, službuje kao liječnik u Rovinju od 1760. pa sve do svoje smrti 18. II. 1806.

[1445] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje... 114, 115

[1446] S. Antoljak, Dalmacija, Hrvatska s Primorjem, Istra i Slovenija na pregovorima u Ováru i miru u Schönbrunnu, JIČ V/I–2, Ljubljana–Zagreb–Beograd 1939, 146, 147

[1447] Vj. Bratulić, Pregled povijesti Istre, Rijeka 1954, 28

[1448] S. Antoljak, Bune..., 103, 104

[1449] Vj. Bratulić, o. c, 28

Vrlo je aktivno sudjelovao u javnom i političkom životu toga mjesta, a povremeno je obilazio i druge krajeve Istre, dok je u Rimu bio samo jedanput.

Svoju rovinjsku »Kroniku« napisao je na talijanskom jeziku i u njoj je dnevno bilježio događaje od 1. VI. 1760. do 13. I. 1806. On ne piše samo o prilikama u Rovinju nego i o onima u ostaloj Istri a dotiče se povremeno Venecije i Italije.

Zanimljivi su Biancinijevi podaci o zadnjim danima mletačke uprave u Istri kao i u samome Rovinju i van toga mjesta. Uz to pisao je o raznim prirodnim pojavama, zdravstvu, parobrodarstvu i kulturnim prilikama u Rovinju i pojedinim predjelima Istre.

Nesumnjivo, Biancinijeva »Kronika« je zanimljiv suvremeni izvor, preko kojega se upoznaje sa zbivanjima važnim ne samo za prošlost Rovinja nego i za prošlost ostale Istre.

Jedan mali izvadak iz ove »Kronike« — i to razdoblje iz kraja 1796. i 1797. godine, objelodanio je C. de Franceschi u listu »La Provincia«, (1882/3), a tek 1910. je dao cijeli njen tekst Bernardo Benussi pod naslovom »Croniche di Rovigno del dott. P. Antonio Biancini publicate con annotazioni ed aggiunte« (Atti e memorie vol. XXV, Parenzo 1910, I–IX, 1–169). Original ove kronike se je čuvao tokom 19. st. u pokrajinskom arhivu u Poreču.[1450]

Giuseppe de Brodmann iz Gorice bio je sekretar za vrijeme prve austrijske vladavine u Dalmaciji (1797). On je tiskao u Veneciji 1821. »Memorie politico–economiche della città e teritorio di Trieste, della penisola d'Istria, della Dalmazia fu veneta, di Ragusi e dell'Albania ora congiunti coll'austriaco Imperio« (335 str.) podijeljeno na 5 poglavlja. U ovim »Memorie...« daje statistički prospekt tršćansko–dalmatinskog primorja, a onda govori o Dalmaciji, Dubrovniku i austrijskoj Albaniji,[1451] tj. Boki kotorskoj.

Martin Botterini rodio se je oko 1750. u Velikom Lošinju, gdje je bio notar, a živio je još 1803. godine.[1452]

Napisao je djelo »Della storia civila e cronologica della terra sive castello di Lossin Grande nella Dalmazia ventilata nell'anno 1791«. Istom 1883. g. Milčetić je pronašao ovaj rukopis kod Dinka Muškardina, župnika u Malom Stivanu (S. Giovanni), koji mu ga je posudio na uporabu. Zapravo to je bio Muškardinov prijepis izvornika, koji se je nalazio negdje u Velikom Lošinju. Original je bio pisan od dvije ruke, te je negdje netko nešto i dodavao.[1453]

Taj se original, tj. rukopis nalazio kod velikološinjskog župnika Roke Stuparića, koji je još 1881. obećao Vjekoslavu Spinčiću da će ga dati prepisati, ali nije održao riječ.[1454]

U predgovoru svoga djela obrazlaže Botterini što je povijest i zašto je Lošinj bez nje, pa kaže da on želi ispuniti svoju građansku dužnost na korist i slavu svoje domovine i dičnog »ilirskog mletačkog« naroda. Ovo djelo je kompilacija, ali pisac spominje na više mjesta historijske dokumente, ugovore, statute, osobito one iz općinskog župnog arhiva u Velikom Lošinju, koji su djelomice nestali. Od kronika spominje Dandolovu »Cronica Veneta« itd.

Botterini vrlo lijepo govori o svome narodu, ali kao mletački podanik slavi tu Republiku sv. Marka. U toj svojoj povijesti on se prvi bavi etimologijom Lošinja, zatim opisuje bratovštine, crkve kao i tamošnje prilike. Zanimljivo je zabilježiti da je njemu Zagreb u Njemačkoj (nella Germania!). Zatim

[1450] Gl. opširnije: M Despot, Biancinijeva kronika o Istri (1760–1806), »Dometi« X/4, Rijeka 1977, 77–84, te M. Despot ponovno kratko u HBL, 746

[1451] G. Valentinelli, o. c, 55, 56

[1452] Znameniti... Hrvati, 36 i HBL 2, 218

[1453] I. Milčetić, Della storia civile e cronologica della terra sive castello Lossin Grande nella Dalmazia ventilata nell' anno 1791. Napisao lošinjski bilježnik Martin Botterini, »Ljetopis« JAZU 30, Zagreb, 1915, 23, 24.

[1454] Vj. Spinčić, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb, 1926, 30

govori o starim i novim obiteljima u Velikom Lošinju, te daje njihove biografije i genealogije. Građu je crpio iz lošinjskih notarskih knjiga i zapisnika, obiteljskih i bilježničkih spisa pa i iz kućne predaje. Posebno poglavlje posvećuje upravi, notarima i starješinskom zboru Velikog Lošinja, starim i novim nošnjama, lučkim uredima, a na kraju daje 3 prijepisa isprava iz 17. stoljeća.

Botterini kao pisac male povijesti svoga zavičaja je dosta važan, te bi trebalo izdati to djelo,[1455] ali u hrvatskom prijevodu.[1456]

Filolog *Josip Voltić (Voltiggi)* rodio se 27. I. 1750.[1457] u Tinjanu, gdje je svršio početne škole. Gimnaziju je polazio u Gorici, a tek 1797. pravo na sveučilištu u Beču, gdje je ostao do smrti živeći kao učitelj jezika i književnosti. Umro je u krajnjoj bijedi u Beču 21. IX. 1825.[1458]

U istom gradu je za potrebe svoga učenika baruna Francesca Marije di Carnea Steffanea,[1459] dvorskog savjetnika austrijskog vladara Franje II, izradio 1803. i objelodanio »Ricsoslovnik illircskoga, italianskog i nimacskoga jezika s'jednom pridpostavlienom grammatikom ili pismenstvom« na 600 strana.[1460]

U predgovoru svoga »Ricsoslovnika« (Vocabulario, Wörterbuch) najavio je opširno povijesno djelo »De Illyrico illustrando«, koje nije nikada dovršio.[1461]

Na Krku je živio historičar *Ivan Feretić,* rođen 4. XI. 1769. u Vrbniku, gdje je kasnije bio župnik i član kaptola. Umro je 13. II. 1839.[1462] On se je smatrao Dalmatincem. U rukopisu je ostavio nekoliko djela. Glavno mu je »Fragmen Historiae civitatis et Insulae Veglie. Opus criticum. Nobilissimis notis illustratum et locupletatum atque ex optimis probatae fidei Historiographis et Geographis depromptum et in hoc mediocre exemplar brevi methodo, symplici stylo ac materna lyngva, verissime, in quantum licuit, conscriptum et redactum. Studio et labore Joannis Ferretich Parochialis et Decanalis Ecclesiae Verbenicensis sacerdotis«.

Feretićev »Fragmen...« na čisto je prepisao neki pop Gršković, Vrbničanin, a dopunio ga je i ispravio sam autor.

Ispod onoga latinskoga naslova nalazi se grubo izrađeni grb Krka: sova, a oko grba je natpis: Vigilis Veglae Communitas. Pod tim pak dolazi hrvatski naslov »Komad skazanja i povidanja od Grada i Ottoka kersoga iliti Veglskoga. Dillo ogovorno. Priplemenitima billiskami ukraseno i obbogachieno ter iz prividrih i privirnih skazanja pisalczah i zemgliopisalaczah izradjeno i u ovu sridgniu kgnigu kratkim nacinom, prostim govorenjem i materinskim jazikom virno u koliko bi moguchie sloxeno i ispisano. Pomgniom i trudom Popa Ivana Ferretticha, Plovanske i Starescinske Crikve Verbniske Redovnika 1819.« U rukopisu ova knjiga ima 219 strana s mnogo prilijepljenih kasnijih umetaka, pisanih na listovima raznoga formata. Na kraju je »Kazalo od poglavglih«, a iza njega su svakojaki službeni dokumenti do 1808. g. i na kraju »sajmi ovoga ottoka« (rukopis u knjižnici krčkoga kaptola).

1455 Prijepis ovoga djela po Dinku Muškardinu (19. st.) nalazi se u Milčetićevoj zbirci HAZU — Kodeksi velikog formata br. 193.

1456 J. Milčetić, o. c, 25–43

1457 Lj. Jonke mu ne zna godinu rođenja pa stavlja znak pitanja: EJ 8, 531.

1458 M. Breyer, O Josipu Voltiću, Istraninu, »Vienac« XXXIV, Zagreb, 1902, 250, 251, 263–266, gl. i Ante Sekulić, Josip Voltić — hrvatski jezikoslovac, Zbornik Pedagoške akademije, Rijeka, 1970, 118–132

1459 Gl. o njemu opširnije: D. Foretić, Tabela enciclopedica del regno di Dalmazia, Radovi Instituta JAZU 10, Zadar, 1963, 291, 292, bilj. 3.

1460 EJ 8, 531. Giuseppe Voltiggi–Voltić izmijenio je nekoliko pisama sa biskupom Vrhovcem u vezi sa svojim »Dizionariem« ili Ricsoslovnikom (HDA u Zagrebu–MSC kutija 1, br. 6. Excerpta ex epistolis missilabus a diversis ad episcopum Maximilianum Verhovac scriptis de anno 1784. usque ad annum 1815 — rukom 30–tih godina 19. st).

1461 M. Breyer, o. c, »Vienac« XXXIV, 263–266

1462 Znameniti..., 77. U jednom spisu tipkanom na pisaćem stroju, u kojem se prikazuje život, daje popis i opis rukopisa Feretića, stoji da je rođen 13. III. 1439. (HDA u Zagrebu — Ostavština Vjekoslava Spinčića — kutija 58, str. 270).

U uvodu pisac obrazlaže što ga je nagnalo da napiše povijest Krka. Jedan od razloga je i taj što su mnogo o njemu pisali, ali krivo i nemarno, a on je odlučio napisati tu povijest istinito i to po historiji i tradiciji. Na sve ga je nagnala »skerbglivost« i »dragost« da piše ovo djelo.

Svoju povijest počinje s babilonskim tornjem, te prelazi na Jafeta, od kojeg potječu i »Slovinci«. Opširno raspravlja o imenu »Slaven«, Ilir. Zatim tumači kako je nastalo ime Krk i narječje kojim se govori u njemu. Opisuje pojedina mjesta na tom otoku i njihovu historiju te krčke biskupe, kaptol, svećenstvo i samostane.

Nadalje prikazuje razne gospodare Krka i hrvatskih zemalja: Rimljane, Gote, Vandale, Grke, Srbe, »Slavince« i Mlečane.

O čisto hrvatskoj povijesti ne iznosi gotovo ništa. Dosta opširno i pohvalno piše o Frankapanima, na temelju mletačkih pisaca i povelja. Ovdje upliće i vijesti o Modruši i modruškim biskupima. U nepovoljnom svjetlu prikazuje posljednjeg krčkog kneza Ivana Frankapana i osuđuje Frana Krstu Frankapana (1671) što se je digao protiv cara. Simpatizira s Mlečanima, a zatim opisuje dolazak Austrijanaca na Krk (25. VI. 1797), pa Francuza (11. VI. 1806) i onda opet Austrijanaca (6. V. 1809) te završava s 1813. godinom. Bavi se Vrbničkim statutom i nabraja krčke gospodske obitelji, opisuje školstvo, mletačke službe i novce koji su tada bili u uporabi.

Na posljednjim nepaginiranim stranicama priopćuje razne dokumente od 1805. do 1808. g. i na kraju tuđom rukom je dodan popis sajmova i luka na otoku Krku.

Iako je Feretićeva namjera bila da sastavi potpunu i kritičku povijest Krka, on joj je ipak dao naslov »Fragmen Historiae...«

Dosta je načitan, ali mu ipak nedostaje dubljeg znanja i kritike (npr. o staroj historiji Slavena) i općenito je nepouzdan kao historičar. Stil mu također nije potpuno hrvatski, jer stoji pod utjecajem latinskog i talijanskog jezika. Osim toga se u tekstu često ponavlja i razvlači pojedine opise. U davanju pak sudova je nesamostalan. Njegov »Fragmen Historiae Civitatis et Insulae Vegliae« je prvi pokušaj da se napiše povijest otoka Krka i Feretić je taj svoj rad cijenio i u potaji želio da ga se tiska.[1463]

Ostali rukopisi, koje je ostavio ovaj kanonik–historičar, nalazili su se kod dr. Ivana Feretića na Sušaku[1464] (danas Rijeci).

Tako »Littopisanja stvarih dogojenih god. 1792–1814«. Ta je knjiga napisana 1824. g. na 142 stranice, a sadrži povijest od francuske građanske revolucije do smrti cara Napoleona I, te se ponajviše odnosi na otok Krk.

Pored toga u ostavštini Feretića ima i opsežnih fragmenata o prastanovnicima Balkanskog poluotoka, sabranih iz mnogih pisaca, koji su se tim pitanjem bavili.[1465]

Feretićev suvremenik je rapski biskup *Giovanni Pietro Galzigna* (gl. Fabio Luzzatto, La politica ecclesiastica dell'ultimo provveditore generale in Dalmazia (1806–1809), Archivio storico per la Dalmazia XIX, Roma 1935, 165, 283), koji je ostavio u rukopisu spis »Cenni biografici« (A HAZU–II c 45).

[1463] I. Milčetić, Manji prilozi za povijest književnosti Hrvatske — Pop Ivan Feretić, krčki istorik, Građa JAZU 7, Zagreb, 1912, 329–361. Gl. i Mihovil Bolonić, O životu i radu Ivana Feretića (1769–1839), Krčki zbornik 1 (1970), 285–349.

[1464] Znameniti... Hrvati, 77. Sve ove Feretićeve rukopise imao je dr. Fran Anijan Feretić, piščev sinovac. Od njega, kao svoga strica, naslijedio ih je Antun Feretić, zatim sin Antunov dr. Ivan Feretić, sušački liječnik–zubar koji je te rukopise čuvao u svojoj kući u Vrbniku (HDA u Zagrebu — Ostavština Vj. Spinčića — kutija 58, str. 270).

[1465] Vj. Spinčić, o. c, 33, 34. Među rukopise spadaju i »Pisme i popivanja Ivana Feretića...« (Vrbnik, 1825, str. 292), gdje ima i pjesama o franc. revoluciji, točnije odnose se na 1792. godinu. Postoji i rukopis »Kazalo bukvičko« raznih trava, zatim »mnogih drivah, stablah,...« ispisano na hrv., tal. i lat. jeziku, a isto tako i rukopis o nazivu riba na sva ta tri jezika. Kada je Feretić sredio sve ovo gradivo vrbanski đaci su to prepisivali latinicom i ortografijom onoga doba (HDA u Zagrebu — Ostavština... kutija 58, str. 271–273).

Drugi Rabljanin iz ove obitelji, također svećenik, bio je *Giacomo* ili *Jakov Galzigna.* Njegov rukopis pod naslovom »D. Giacomo Galzigna–Arbe 1797. Notizie storiche, sacre, politiche, profane e curiose« našao je Ciprijan de Crnota među papirima istoimene te plemićke obitelji u Rabu. Ne zna se na čiji nagovor se je Crnota odlučio da taj spis »napisan u formi dnevne kronike« izda tako da je probrao iz nje »najvažnija mjesta« i vjerno iz izvornika preveo s talijanskog na hrvatski jezik.

I tako je taj njegov prijevod tiskan pod naslovom »Dalmacija godine 1797 (Kronika Jakova Galzinje). Povjesne, religiozne i političke viesti 1797. god.« u »Obzoru« (Zagreb 5, 7–10. i 12. II. 1908, god XLIX, br. 35, 37–40 i 42), popraćen s nekoliko bilježaka samoga Crnote.

Ta »kronika« počinje s 1. VI. i svršava s 31. XII. 1797, a je li nastavljena, to njen pronalazač nije mogao utvrditi. Isto tako Crnota nije održao obećanje da će »na svrsi kronike potanje dati o kronici i njenom piscu« nego je samo naveo da je bio svećenik i rapski plemić o čijoj obitelji inače dosta opširno piše, ukazujući kako ne može »ustanoviti da li je« ta »porodica hrvatskoga porijekla«. Sam pak Giacomo Galzigna ne opisuje samo prilike i događaje na Rabu nego i na Pagu i ostalim dijelovima Dalmacije od 1. VI. 1797. dalje. Kako je Crnota nažalost objelodanio samo probrane izvatke iz te kronike, za čiji se rukopis zasad ne zna gdje se zapravo nalazi, to se ni ne može odrediti točnost njenih podataka u pojedinostima i u cjelini.

Rabljanin je i *Girolamo Galzigna* (Rab, 3. V. 1768–Rab, 23. VI. 1842). On je bio isprva sudac u Rabu (1800), a onda 1804. u Kotoru, gdje je sudjelovao u procesu, koji se je vodio protiv buntovnika u kneživji Župi (Boka kotorska). Zatim je službovao u Zadru, pa čak i u Beču. Godine 1814. se vraća u Dalmaciju i stalno se nastani u Rabu, u kojem postaje općinski načelnik. Oženjen je bio Laurom Pacificom, kćeri paškog notara i historičara Marka Laura Ruića, a kada je ona umrla (1798), onda Marijom, kćeri Nikole Henrika Portade, također iz Paga. Nekrolog o njemu napisao je G. A. Gurato. Galzignin rukopis izdao je G. Alačević pod naslovom »Girolamo Galzigna d'Arbe: La Ribellione della Quattro Contee di Zuppa negli anni 1802–1804. Documenti storici« (Zara, 1896, III–XII + 3–79). Ovaj spis sastavljen u obliku »Relazione« tj. izvještaja, nije dovršen (gl. i La Rassegna dalmata 1896, br. 64).

U ovo razdoblje spada i rukopisno djelo (preko 1000 strana) »*Josephi Zauerschnigg* Fluminensis Commentaria de Illyrico cum notitiis de Frangepanibus familia« koje se je nalazilo nekoć u Gradskoj biblioteci u Rijeci (sign. II. A. 6), kako je to pisao Rikard Lenac (Malo poznati preteča hrvatskog ilirizma, Hrvatska revija XVI, Zagreb, 1943, 319–322), a danas se nalazi među rukopisima Naučne biblioteke u tom istom gradu. To je djelo bez ikakve podjele na poglavlja, a po svoj prilici je završeno 4. II. 1825. (R. Lenac, o. c., 320). To je prava zbrka iz opće povijesti od najstarijih vremena, a napose glede crkvene historije. Zaveršnik pretežno piše o Frankapanima koji mu vuku podrijetlo još iz rimskih vremena. Bavi se i starim Ilirikom, piše o Čičima, o sv. Jerolimu i Ćirilu i Metodiju (pisao je i napose o sv. Jerolimu i sv. Ćirilu i Metodiju, te se oba ta rukopisa danas nalaze u A JAZU–IV c. 16 i IV c. 17), citira i Luciusa itd. Ima nešto i o Slavenima, Hrvatima i »Kranjcima« u Istri.

Svakako su Zaveršnikova »Commentaria« od male vrijednosti za našu povijest. Ali kako govori i o jeziku (ilirskom) od najstarijih vremena taj spis ipak zaslužuje određenu pažnju naših filologa i slavista. Drugi, također neizdani rukopis, koji se čuva u Österreichische Nationalbibliothek u Beču (br. 13955–Suppl. 1095 Ch. XIX. 117 f.) napisao je *Giorgio Domazetovich* pod naslovom »Descrizione della città di Segna«, a sastoji se od 117 strana.

b) DALMACIJA

S Bokom kotorskom i jadranskim otocima Dalmacija je ostala pod tzv. prvom austrijskom vlasti od 1797.[1466] do 1806. godine. Preko vojnih i civilnih komesara u Dalmaciji i Boki pokušavala je provesti neke reforme, ali sve je to omeo novi rat s Francuskom u kojem je Austrija poražena. Sklopivši mir s Napoleonom u Bratislavi (26. XII. 1805) Austrija je uz ostalo izgubila i Dalmaciju, koja je u veljači 1806. prešla u francuske ruke.

Vojničku upravu u njoj je preuzeo general Marmont, a civilnu kao providur Vincenzo Dandolo, izravno podvrgnut talijanskom potkralju, sa sjedištem u Zadru. Sada je Dalmacija bila podijeljena na okruge (ovi na kotare i općine), sudstvo je odijeljeno od uprave, a seljak postaje vlasnik svoje zemlje, ali plaća desetinu. Pod Dandolovom upravom unaprijeđeno je stočarstvo, trgovina, obrt, vodi se briga o zdravstvu i školstvu (osobito višem), grade se dobre ceste i izdaje službeni list »Il Regio Dalmata–Kraljevski Dalmatin« na talijanskom i hrvatskom jeziku. No unatoč ovakvim pozitivnim pothvatima i mjerama ni svećenstvo ni narod u Dalmaciji ne voli Francuze, što se najbolje očituje u čestim bunama (Poljica, Makarsko primorje),[1467] a u Boki su izbijale i za vrijeme austrijske vladavine; tako je u četiri kneževine Župe buna ugušena (1802–1804). Protiv Francuza i njene uprave bunili su se uz Omišane i Kaštelani. Nezadovoljstvo protiv Francuza nastavilo se je 1808. a naročito 1809. kada se cijela kopnena i otočka Dalmacija digla protiv njih.[1468] Kada je Napoleon dobio od Rusa Boku kotorsku, ukida Dubrovačku Republiku i stvara od njih posebnu pokrajinu s posebnim providurom. Novi rat Francuske s Austrijom začeo je nadu kod naroda u Dalmaciji da će Francuzi biti istjerani iz te zemlje. Ali pobjedom Napoleona kod Wagrama Austrija se po sklopljenom miru u Schönbrunnu (14. X. 1809) odriče te težnje i prepušta veliki dio zemalja, pa tako i prekosavsku Hrvatsku, od kojih Napoleon stvara Ilirske provincije, organizirane 1811. godine. Tada i Dalmacija dobiva svoj definitivni oblik, tj. preuređena je u administrativnom, vojnom i financijskom pogledu.

U sljedećem ratu s Napoleonom Austrija je vratila Dalmaciju pod svoju vlast (1813).[1469]

Prvi civilni i vojni guverner Dalmacije, Dubrovnika i Boke kotorske postaje general Tomašić (27. X. 1813). Bečkim pak kongresom osigurane su konačno Austriji Ilirske provincije pa tako i Dalmacija i prekosavska Hrvatska koje su, međutim, i dalje ostale odijeljene.[1470] Zadar je i tada ostao glavni grad Dalmacije i sjedište namjesnika. Sudska i politička uprava u Dalmaciji bile su zajedno i zemlja je ponovno podijeljena na okružja (ova na kotare). Kako je za nova činovnička mjesta u Dalmaciji Austrija trebala službenike, ona ih je dovodila iz Italije. Tako je zavladao talijanski jezik i duh u svim uredima, sudovima i školama.

Takvim načinom zakočila je vlast hrvatski nacionalni preporod u Dalmaciji i političko sjedinjenje s Hrvatskom.

Ali ma koliko je Zadar za vrijeme austrijskog vladanja bio činovnički grad, on je postojao sve više centar nacionalnog hrvatskog i slavenskog stremljenja u Dalmaciji,[1471] u čijim pojedinim predjelima od 1814. do 1829. g. povremeno izbijaju nemiri i neredi.[1472] I tako svih trideset godina austrijske

[1466] Usporedo s tim odvija se snažni pokušaj sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom od 1797. do 1802. u obje ove zemlje. No pitanje sjedinjenja odgođeno je carevom odlukom (17. X. 1802) »na neizvjesno vrijeme« (S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 59–111).

[1467] S. Antoljak, Dalmacija pod austrijskom i pod francuskom vlašću, HE IV, 473, 474

[1468] S. Antoljak, Bune..., 101–103

[1469] S. Antoljak, Dalmacija..., HE IV, 474

[1470] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 153, 154

[1471] G. Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra. Posebna izdanja Instituta JAZU u Zadru, Zadar 1966, 69, 70

[1472] S. Antoljak, Bune..., 104, 105

vladavine Dalmacija u punom smislu životari, kulturno se ne razvija, gospodarski slabi, gradovi su zapušteni, a sela još gora. U zemlji je zavladalo potpuno mrtvilo uslijed nebrige državne vlasti.[1473] To je bilo doba pune narodne letargije u svakom pogledu, kako kaže G. Novak, koji ipak iznosi da je bilo u Dalmaciji muževa koji su dizali svoj glas, upućujući ovu zemlju na njenu narodnu pripadnost.[1474]

U pogledu historiografije u ovom razdoblju dominira Zadar sa svojom okolicom nad svim ostalim mjestima u Dalmaciji. Tu je u prvom redu advokat *Grgur Stratico*. On je s mnogo kritičnosti skupljao dokumente za povijest Dalmacije, kojima se je koristio Kreljanović.[1475]

Zadarska patricijska obitelj Stratico potječe iz Krete. Grgurova braća su bila biskup Ivan Dominik i Šimun, profesor na sveučilištu u Veneciji i Padovi.

Otac im je bio Ivan–Krstitelj, a majka Elizabeta Stratico rođena Castelli iz Zadra.

Od sve braće još za života je bio najčuveniji Grgur. On se istakao i kao državnik, odvjetnik, pjesnik i historičar. Od Venecije je dobio mnoge zemlje u bližoj i daljoj okolici Zadra tako da je obitelj Stratico spadala u red najimućnijih plemićkih obitelji u Zadru.

Grgur Stratico je rođen 7. X. 1736. u Zadru. Poslije završenog osnovnog obrazovanja u rodnom gradu, studirao je pravo u Padovi i nakon završenog studija (1760) stekao je naslov doktora krivičnog i građanskog prava. Vrativši se u Zadar ondje je obavljao dužnost pisara pokrajinske fiskalne komore, a nakon nekoliko godina prelazi na drugu vrst službe. Godine 1774. imenovan je arhivistom i pisarom ureda za granične poslove koje je obavljao do propasti Venecije (1797). Dolaskom nove austrijske vlasti u Dalmaciji postavljen je za vladina savjetnika (1798) i člana apelacionog suda u Zadru, a 1803. je na toj dužnosti umirovljen.

Kada je austrijsku zamijenila francuska vlast u Dalmaciji (1806) Vicko Dandolo poslavlja Grgura Stratica za radnog člana pri središnjoj zdravstvenoj komisiji kao i središnjoj poljoprivrednoj komisiji u Zadru. Na toj je dužnosti i umro te iste 1806. g. I pored stalne zauzetosti u državnoj službi, Stratico nije zapustio odvjetničku praksu i bio je kao odvjetnik vrlo tražen u dalmatinskim gradovima. Istakao se i kao pravni pisac, a usporedo se bavio javnim i društvenim poslovima. Piše i pjesme edukativno–prigodnog karaktera. Godine 1774. postaje počasni član Gospodarske akademije u Splitu te Agrarne akademije u Trogiru i član Akademije za nauku, književnost i umjetnost u Padovi. Kada je 1787. osnovana Gospodarsko–književna akademija u Zadru, on je bio jedan od njenih osnivača i redovni član, koji je ondje povremeno iznosio svoje ideje u svrhu unapređenja poljoprivrede u Dalmaciji. Zalagao se je da se u Zadru osnuje tiskara ali u tome nije uspio.

Još od mladih dana pokazivao je zanimanje za prošlost Dalmacije. U vezi s tim najprije je stvorio bogatu svoju biblioteku a onda se dao i na skupljanje izvorne građe o povijesti Dalmacije. Kao plod njegovog dugogodišnjeg skupljanja dokumenata bila je zbirka različitih izvora za povijest Zadra i Dalmacije, naročito glede pograničnog pitanja s Austrijom. Sve to potvrđuje da se je bavio mišlju da napiše povijest Dalmacije, izrađenu na temelju skupljenih dokumenata. No da li je htio i tiskati, kako piše fra Gašpar Vinjalić da je tako čuo, nema za to jake potvrde. No njegove heurističke rezultate je uvelike iskoristio, kako smo već prije naveli, njegov mladi suvremenik i sugrađanin Ivan Albinoni Kreljanović. Iza toga je Grgurova zbirka dokumenata netragom iščezla.

[1473] G. Novak, Dalmacija od 1815. do 1860, HE IV, 474, 475

[1474] G. Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb 1944, 320, 326

[1475] I. von Düringsfeld, o. c, I, 247; S. Gliubich, o. c, 295. Inače Brunelli kaže da je Grgur Stratico skupio vrlo mnogo pergamena i drugih spisa, koji su se čuvali u arhivu njegove obitelji. Ujedno navodi 8 svezaka, ondje pohranjenih, od kojih se je šest odnosilo na povijest Zadra, te čak redom iznosi detaljno sadržaj pojedinog sveska ili volumena (V: Brunelli, o. c, I, 16).

Stratico je skupio i lijepi broj prijepisa iz mletačkih arhiva, koji su mu dobro poslužili za njegove elaborate (kao npr. elaborat »Ducali e terminazioni per la Dalmazia«, posvećen dr. Trifunu Pasqualiju). No ipak je najveći dio njegovih radova ili izvještaja bio namijenjen pretpostavljenima radi uspostavljanja veza sa susjednim austrijskim vojnim zapovjednicima ili poduzimanje koraka za unapređenje Dalmacije.

Tako g. 1775. sastavlja na zahtjev mletačke uprave svoju »Relazione storica raggionata sulla Veneta Morlacca«.[1476]

Tu je dokumentarno iznesena geneza graničnih sporova i odnosa podanika mletačke i austrijske vlasti od kraja 17. st. do 1775. g. Elaborat o krajini u Dalmaciji pod naslovom »Relazione ed Informazione sopra le Craine de' Territorij della Dalmazia scritta da dr. G. S. l'anno 1783.«[1477] Stratico je sastavio također na traženje mletačke uprave i taj elaborat je podnesen na uvid mletačkom senatu. Iz ovoga izvještaja se vidi da je autor pisao samo ono u što se je uvjerio na licu mjesta.

Iste ove godine (1783) Stratico je sastavio još dva izvještaja. Prvi pod naslovom »Informazione sullo stato, fazioni, emolimenti, forza reale, ufficiali della Craine di Dalmazia«,[1478] u kojem prikazuje opće stanje na granici, javnu tlaku, kontribuciju i ostalo, dok drugi glasi »Relazione sopra le Terre di Nouva Pubblica Conquista ed altre di Pubblica ragione«,[1479] u kojem analizira privredu sela kopnene Dalmacije.

Daljnji njegov elaborat kao plod dugogodišnjeg rada je »Sistema regolativa della provincia veneta della Dalmazia«; završen je tek 1785. godine.[1480] To je neka vrsta projekta vojne krajine u Dalmaciji i vrlo je koristan za povijest Dalmacije 18. stoljeća.

Općenito na granice Dalmacije odnosi se rukopis »Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi confini«[1481] u dva sveska, dok se na granicu prema Turskoj odnose rukopisi »Summarij sopra le cose dei confini con la Turchia« i »Varie regolazioni di confine tra il Gran Signore e il Veneziani«.[1482]

[1476] Original ovoga rukopisa nalazi se u Historijskom arhivu u Zadru, a dva prijepisa, pod naslovom »Relazione sopra la Morlacca veneta nel contado di Zara di Gregorio Stratico« u Museo Correr u Veneciji. Jedan prijepis se je čuvao i u biblioteci velike zadarske gimnazije (Š. Peričić, Zadranin Grgur Stratico (1736–1806), Radovi Centra JAZU u Zadru 21, Zadar, 1974, 284, bilj. 55). Neki pak rukopisi njegovog brata Simeona Stratico (gl. i Rosetti Fr., Della vita e della opere di Simone Stratico, Venezia, 1876), nalaze se u biblioteci gradskog muzeja u Padovi dok rukopisni članak Ivana Dominika (Giovanni Domenico) Stratica, njihovog trećeg brata pod naslovom »Un eccidio nel Porto di Zara l'anno 1765« tiskan je tek 1886. u listu »Il Dalmata« (br. 52). »Sonetti XVIII di Domenico Stratico, vescovo di Lesina li 22. maggio 1803.« nalaze se u autografu »Bettera Baro, sabrana djela« (str. 35–44), koja se čuvaju u knjižnici Male braće u Dubrovniku (M. Brlek, o. c, 271, 270).

[1477] Ovakav naslov ima primjerak rukopisa, koji se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru, dok onaj u Archivio di Stato u Veneciji, nosi malo izmijenjeni naziv; a u Biblioteci Marciani je čak nešto kraći (gl. Š. Peričić, o. c, 284, bilj. 56).

[1478] Ovaj izvještaj je sačuvan u 2 primjerka. Jedan se nalazi u Naučnoj biblioteci u Zadru, a drugi u Museo Civico Correr (Š. Peričić, o. c, 284, bilj. 58), dok za treći I. von Düringsfeld (o. c, I, 247, 248) kaže da ga je vidjela u biblioteci Fanfogna–Garagnin u Trogiru.

[1479] Primjerak rukopisa se čuva u Museo Civico Correr u Veneciji (Š. Peričić, o. c, 284, bilj. 59). U istom Museo Correr (zbirka Cicogna) u Cod. 1334, br. 5 pored navedenoga rukopisa »Relazione sopra le Terre...« nalazi se i pismo Stratica Tronu, prokuratoru sv. Marka i predsjedniku komore za granične poslove u Veneciji (Zadar, 15. III. 1783) i odgovor Trona Straticu (Catalogi della Biblioteca di Emmanuele Cicogna di Venezia–Codici manoscritti). U istom muzeju Correr (Cicognina zbirka) pohranjena su i pisma Andrije Mema upućena Straticu i obratno — 1790. g., te »Memorie di Gregorio Stratico lette nell'accademia agraria in Zara addi 30 maggio 1788« (Catalogo... Cod. 1335, br. 7–12) itd.

[1480] Od ovoga rukopisa postoje: original u HAZU u Zagrebu (I c 31) i dva prijepisa u Archivio di stato i Museo civico Correr u Veneciji (Š. Peričić, o. c, 285, bilj. 60).

[1481] Rukopis u Naučnoj biblioteci u Zadru (Š. Peričić, o. c, 286. bilj. 62).

[1482] Oba ova rukopisa su također u Naučnoj biblioteci u Zadru (Š. Peričić, o. c, 286, bilj. 63). U Cicogninoj zbirci u Museo Correr pohranjen je i Straticov spis »Trattati d'alleanza e di pace fra Venezia, e la Porta e S. M. C. R. A. tratti da Du–Mont di Gregorio Stratico Dottore Cancellier ai Confini« (Catalogo della Biblioteca di Emmanuele Cicogna di Venezia–Codici manoscritti–cod. 1336, br. 1).

Neki misle da je 22. VI. 1797. sastavio i rukopis pod naslovom »Relazione al proveditor generale Querini sugli Avvenimenti seguiti a Zara alla caduta della Republica Veneta«.[1483] To je zapravo prikaz razvoja događaja u Zadru nakon pada Venecije.

Kako su u Dalmaciji često harale bolesti, to se je Stratico pozabavio i tim zdravstveno–higijenskim problemima. Tako je sastavio rukopis pod nazivom »Sopra le peste à Dobropoglci e Gossich nel contado di Zara e ne' limitrosi stati austriaco e turco di Gregorio Stratico« (nalazi se u HAZ–u) i taj rukopis u kojem su pored vijesti o kugi sadržani i brojni podaci o raznim pograničnim mjestima i tvrđavama, pa i karavanama, zaslužuje da ga se što detaljnije iskoristi i obradi.

Kada je u srednjoj Dalmaciji 1783. i 1784. harala kuga, Stratico je podnio mletačkim vlastima nekoliko opširnih izvještaja o tome problemu.[1484]

Na temelju tih izvještaja sastavio je Stratico dva druga vrlo opširna o tome istome problemu. Prvi nosi naslov »Relazione sulla peste nell' anno 1783...« a drugi »Relazione sulla peste di Spalato negli anni 1783, 1784...«.[1485]

Sve to ukazuje da je Stratico bio vrlo realan kritičar svega onoga što se je zbivalo u Dalmaciji i odlučno se zalagao za reforme u toj tada mletačkoj pokrajini, za koju je načas dobio i podršku u Veneciji.

O Straticu su kao čovjeku izvanrednih kvaliteta mnogi pisci još za njegova života davali izjave i sudove pune hvale (npr. Fortis). Njegovu pak smrt s opširnim nekrologom objavio je i »Kraljski Dalmatin« (15. XI. 1806) naglasivši da su time izgubili »mnogo ovi grad i ova država«.[1486]

Stratico je bio neka vrst enciklopedista 18. stoljeća, poput onih u Francuskoj, dok je kao historičar samo toliko vrijedan koliko je skupio izvorne građe i iznio je u svojim tiskanim radovima i rukopisima.

Znači, on se nije bavio izravno poviješću Dalmacije i njenim problemima u prošlosti nego je samo skupljao izvorne dokumente i građu, pretežno iz svoga doba.

Kao historičar je značajniji i važniji *Marko Lauro Ruić.* Još u 13. st. Ruićeva obitelj se je patronimično prezivala Županić, kako sam ovaj historičar piše. On čak pretpostavlja da je prezime Županić nastalo od riječi župan, koju su čast tobože obnašali u Pagu neki članovi obitelji Ruić. Krajem 15. st. je paški javni notar Cerunko Ruić i tu je službu vršio od 1489. do 1520. godine.

Frane Ruić, sin Marka bio je javni bilježnik u Pagu od 1695. do 1711. godine, a Markantonije Ruić 1716. vrši dužnost zapovjednika ljubačke tvrđave u Pagu. On je imao sina po imenu također Franu i taj je javni notar u Pagu od 1747. do 1777. On je primljen u paško plemićko vijeće 1731. a 1742. u ninsko plemstvo. Frane Ruić oženio se je Laurom Mirković, kćeri paškog plemića i javnog notara Aurelija Mirkovića. Iz toga braka rodio se je 22. X. 1736. *Marko Lauro,* čija je majka umrla na porodu. Otac mu se drugi put oženio Katarinom Giadruleo (Jadrulić); iz toga braka potječe Klara Pacifika, Mark Laurova polusestra koja se udaje 1780. za tršćanskog plemića Gio Antonija Chicchija, agregiranog 1790. paškom, a 1793. ninskom plemstvu.

Marko Ruić je osnovnu školu završio u Pagu, a studij prava je pohađao u Padovi i postao doktor krivičnog i građanskog prava.

Primljen je 16. VII. 1752, kako sam piše, u paško vijeće, koje ga 9. II. 1761. postavlja za javnog notara. Sljedeće godine izabran je za kancelara ninske komune. Dana 14. IV. 1763. ženi se Klarom Giadruleo i iz toga braka potječe kći Laura Pacifika (rođena 1764).

1483 I ovaj rukopis se nalazi u Naučnoj biblioteci u Zadru (Š. Peričić, o. c, 286, bilj. 64).

1484 Š. Peričić (o. c, 286, bilj. 67) pretpostavlja da su originali oni, koji se čuvaju u Archivio di Stato u Veneciji, a u Splitu (Arheološki muzej) i Zadru (Naučna biblioteka) prijepisi.

1485 To su prijepisi originala, koji se nalaze u Naučnoj biblioteci u Zadru (Š. Peričić, o. c, 287 i bilj. 68).

1486 Š. Peričić o. c, Radovi Centra JAZU u Zadru 21, 271–288. Gl. i niz podataka koje je Ljubić svojom rukom napisao o njemu (S. Gliubich, Dizionario..., 295 — na posebnom papiru na lijevoj strani).

Godine 1768. boravi u Vodnjanu (Dignano u Istri), gdje se bavi prijevodom s francuskog na talijanski jezik »Histoire du gouvernement de Venise Abrahama Nicolasa Amelota de la Houssayea« (1634–1705).[1487] Nakon smrti svoje supruge Klare (16. VII. 1792) ženi se ponovno i to Pierinom, kćeri pukovnika Plata iz Kotora.[1488]

Nakon što je pala Mletačka Republika Austrija je počela provoditi organizaciju uprave i sudstva u Dalmaciji i podijelila je na okruge, a ove na kotare tako da je i Pag postao kotar (1798). Tada je za prvog kotarskog suca upravitelja paškog kotara postavljen dr. Marko Lauro Ruić. On je prema Graniću još u listopadu 1797. zatvorio svoju notarsku kancelariju,[1489] dok prema Pragi on vrši svoju notarsku službu od 9. II. 1761. do smrti.[1490]

Na položaju suca upravitelja ostao je do 1. I. 1807. kada su francuske okupacijske vlasti formirale novo sudsko i političko ustrojstvo. Otad pa do svoje smrti živi bez ikakvih funkcija, ali cijenjen čak i od samog Dandola.

Umro je 9. II. 1808. u 72. godini. Pokopan je u stolnoj crkvi sv. Marije, gdje se je sve do 1868. nalazila njegova nadgrobna ploča s natpisom,[1491] koji si je sam sastavio:

D. O. M.[1492]
Marcus Laurus Francisci Filius Antiquae
Jupanorum Familiae Ruich Cognominatae Superstes
Sibi Clarae Coniugi Benemerenti Laurae Filiae
Dulcissimae Posterisque Suis Relicto Majorum
Xarcophago Ut In Pace Quiscant Hoc Preparavit
Anno Sal MDCCLXXXIV[1493]

U rukopisu je ostavio desetak djela:

1. »Storia del Governo di Venezia del Signor Amelot de la Houssie, tradotta dal francese dal Signor Marco Lauro Ruich. In Dignano, l'anno 1768«, vol. 1, autograf (u Naučnoj biblioteci u Zadru, nekoć »Paravia«).[1494]

2. »Notizie storiche della Città di Pago raccolte da Marco Lauro Ruich. 1773«, vol. 1, autograf (u istoj Naučnoj biblioteci).[1495] U ovom rukopisu, popraćenom geografskim kartama i crtežima, opisuje historijske znamenitosti Paga. Ovo je zapravo prvi njegov povijesni rad.

[1487] M. Granić, Pažanin Marko Lauro Ruić (1736–1808), »Zadarska revija« XXIX/4, Zadar, 1980, 307, 310, 311, i bilj. 50, 312 i bilj. 60. Gl. i B. Karavanić, Marko Lauro Ruić (rukopis u Biblioteci HAZ–a).

[1488] G. Praga, Note di storia benedettana. Il monastero di San Pietro in Istmo sull'isola di Pago, Atti e memorie della Società dalmata di storia patria III–IV, Zara, 1934, 169, 170.

[1489] Ovo M. Granić (o. c, 316, bilj. 90) zaključuje na temelju Ruićevih bilježničkih spisa (1761–1797) sa datumom 18. X. 1797. godine.

[1490] G. Praga, o. c, 169. Još 1805. potpisuje se »Marco Lauro Ruich« kao »dirigente di Pago« (HAZ–Atti del commissario aulico conte de Goess degli anni 1802, 1803, e 1804 filza III–1805), a 1806. kao »giudice dirigente di Pago« (HAZ–a. 1806–Governo Francese dal N° 101 sal N° 1050, br. 998).

[1491] G. Praga (o. c, 170) 1934. g. piše da je Ruić sahranjen u crkvici sv. Jurja, gdje postoji njegov grob s natpisom. No 1980. je M. Granić (o. c, 316 i bilj. 95) ukazao da je ta ploča prvo bila u paškoj katedrali (crkvi sv. Marije) te da je putopisac M. Sabljar vidio 1852. taj epitaf i zabilježio ga. Kada je 1868. ova crkva popločena, onda su mnoge nadgrobne ploče dignute. Tom prilikom je Ruićeva ploča prenesena odande u crkvu gradskog patrona sv. Jurja, gdje se i danas nalazi.

[1492] Ovaj natpis sam preuzeo od M. Granića (o. c, 317) a ne od Prage, koji ga donosi malo drugačije (G. Praga, o. c, 170). Inače M. Granić u svojoj rukopisnoj magistarskoj radnji »Plemstvo paške komune i grbovi na Pragu od XIV do XIX stoljeća« (Zadar, 1984, 161–168) opširno piše o plemićkoj obitelji Ruić i njihovu grbu te naravno i o njenom najslavnijem članu dru. Marku Lauru Ruiću.

[1493] M. Granić, o. c, 316 i bilj. 93, 317. Za vrijeme pak simpozijuma o Ruiću kao hrvatskom povjesničaru otkrivena je (11. i 12. X. 1996) spomen–ploča na njegovoj rodnoj kući.

[1494] Stara sign. je ovom prijevodu: Ms 15871.

[1495] Stara sign. Ms 15876, a nova M. S. 391 (gl. M. Granić, o. c, 312, bilj. 61).

3. »Questiones inter Canonicos Paghesenses excitatae in eligendo Archipresbytero. Pars prima 1775, pars altera 1778«, vol. 1, autograf (u biblioteci HAZ–a).[1496]

4. »Osservazioni Storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiasti co della città et isola Pago o sia dell'antica Kessa. Estratte da diversi autori, diplomi, privilegi, et altre carte si publiche come private e scritte da Marco Lauro Ruich 1776.« vol. 1 (u nekadašnjoj biblioteci gimnazije u Zadru).[1497]

Taj se rukopis u 12 svezaka nalazio sve do 1845/6. g. kod obitelji Galzigna u Pagu. Kada se je ondašnje gubernijalno predsjedništvo u Zadru 1851. zainteresiralo za taj rukopis kod odgovarajuće službe u Pagu, bilo je izviješteno da se dotad taj rukopis u 12 svezaka nalazio u tom gradu. U međuvremenu je pozajmljen upravitelju gimnazije Brozoviću, no od njega nikada nije vraćen već je odnesen u Trst i tamo iščeznuo. Stoga je paška uprava zamolila gubernijalno predsjedništvo da istraži taj slučaj i isposluje povratak rukopisa.

Stanje je međutim ovakvo: 5 tomova se nalaze u biblioteci HAZ–u,[1498] neki rukopisi su u Arhivu HAZU, a neki kod obitelji Galzigne na Rijeci (do 1934. g.).

Od 1. i 2. toma je opat G. A. Gurato u Rabu prepisao dva volumena koji su sada u Naučnoj biblioteci u Zadru, a zadnji volumen se je čuvao pod sign. XXII/8 u nekadašnjoj biblioteci gimnazije u Zadru[1499] i zasad je izgubljen.

5. a) »Delle Riflessioni Storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiastico della città et isola di Pago o sia dell'antica Gissa fatte da diversi autori, diplomi, privilegi, et altre carte pubbliche e private da Marco Lauro Ruich 1779–1780«, (knjige IV–XIV), vol. 3 — autograf (u biblioteci HAZ–a).[1500]

b) »Delle Riflessioni Storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico et isola di Pago o sia dell'antica Cissa fatte a diversi autori, diplomi, privilegi, et altre carte publiche e private raccolte da M. L. R. 1779«, (vol. 2. To je kopija 19. st. koju je načinio opat G. Gurato i čuvala se u Naučnoj biblioteci u Zadru.[1501] Unutra je sačuvana jedna arheološka zabilješka G. Ferrari–Cupillija).[1502] Za ove »Delle Reflessioni Storiche« piše Granić da imaju nekoliko svezaka od kojih nisu svi sačuvani. To je nesumnjivo Ruićevo najopsežnije i najkritičnije djelo po mišljenju Granića, koji ga uzdiže u svakom pogledu i tvrdi da se i danas nakon dvjesta godina što je napisano »može po nekim sačuvanim dokumentima provjeriti Ruićeve navode«.

Ovo djelo, popraćeno korisnim bilješkama i što je za to razdoblje rijetka pojava, dodaje svemu ovome Granić, bogato je ilustrirano, a od veduta se ističu one gradova Paga i Karlobaga.[1503]

6. »Blasone Genealogico[1504] di tutte famiglie nobili della città di Pago, con molte de' cittadini, che con esse si apparentarono, o dalle medesime ebbero l'origine. Serie delle famiglie presenti et estinte,

[1496] Stara sign. Ms I, G 10, a nova sign. rkp. 33 (M. Granić, o. c, 312, bilj. 62).

[1497] Nekadašnja sign. Ms 3753, XXII. Nepotpuna kopija ovoga rukopisa je učinjena sredinom 19. stoljeća. Prijepis iz kraja 19. st. potječe od kanonika don Ante Benzije, i taj se prijepis sada nalazi u posjedu M. Granića (o. c, 313, bilj. 63 a).

[1498] M. Granić (o. c, 313, bilj. 63a) piše da se ovaj rukopis čuva u navedenoj biblioteci HAZ–a pod sign. 34a.

[1499] Gl. i S. Antoljak, Pitanje autentičnosti paške isprave, Starohrvatska prosvjeta III/1, Zagreb 1949, 115, 117.

[1500] Stara sign. je Ms I, G, 7, 8 i 9 — nedostaju knjige I–III. i XIV–XVI. (G. Praga, o. c, 170).

[1501] Pod sign. Mss Pappafava 926 (G. Praga, o. c, 170). M. Granić (o. c, 307. bilj. 1, 313 i bilj. 64) navodi prvi i drugi tom »Delle Riflessioni« pod 1779. g. i autografi se nalaze u A HAZU pod sign. I C 67. Drugi primjerak toga djela, u dva volumena, nalazi se u Naučnoj biblioteci u Zadru (Ms. 772/I–II). To su prijepisi opata Gurata iz polovice prošlog stoljeća, dok se tri volumena Delle Riflessioni — knjige IV–V, VI–IX, X–XII. nalaze se u biblioteci HAZ–a, sign. rkp. 34/1–3.

[1502] G. Praga, o. c, 170

[1503] M. Granić, o. c, 313

[1504] Prije 1784. sastavio je Ruić jedan genealoški kodeks, koji mu je poslužio kao prototip pri pisanju Blasone Genealogico. U tom kodeksu (nema originalnog naslova, vodi se pod nazivom »Rodoslovlje otoka Paga« u Arheološkom muzeju u Splitu, sign. 48–g–14) donio je 142 genealogije paških obitelji (M. Granić, o. c, 313 i bilj. 67).

della successione de'Canonici, et altre dignità della chiesa di Pago e de'pubblici Rappresentanti 1784« (vol. 1, autograf u biblioteci HAZ–a).[1505]

Taj je rukopisni grbovnik,[1506] po Graniću, nastao u veljači 1784. U prvom dijelu donosi povijest paškog plemstva, njegove genealogije, grbove i podatke, a drugi dio se odnosi na crkvenu povijest, tj. popise paških izabranih biskupa, kanonika i dostojanstvenika paškog kaptola, kao i popise ninskih biskupa i zadarskih nadbiskupa. U trećem dijelu pak opisao je paške pučanske obitelji.[1507]

7. »Constituiones, indulta, decreta, litterae ducales, sanctiones et alia capituli et Cleri insignis Collegiatae Ecclesiae Matricis Sanctae Mariae maioris Paghensis, quae in hoc volumine collegit et fideliter exemplavit ex authenticis in Archivio Capitulari, Praetorio et Comunitatis existentibus Marcus Laurus Ruich 1792« (vol. 1, autograf u biblioteci HAZ–a).[1508]

U ovoj zbirci povelja paškog kaptola, nastaloj 1792. g. uklopljen je prijepis danas izgubljenog kodeksa Fridriha Mišolića, javnog notara u Pagu (umro 1513). Tu su uključena i Collectanea ad Ecclesiam et Clerum Paghensem koja sadrže brojne isprave od 13. do 16. stoljeća.[1509]

8. »Legum, statutorum, privilegiorum, tum piscarum tum novarum sanctionum et rescriptorum Civitatis et Insulae Paghi in Venetorum Dominio feliciter degentis, amplissima Collectio, cura studio et opera Marci Lauri Ruich ad normam et usum civium et incolarum« (vol. 1 — kopija iz sredine 19. st. pisana rukom G. Gurata u biblioteci HAZ–a).[1510] Ove zakonske spomenike, statute i privilegije, koji se odnose na Pag u doba mletačke uprave, prepisao je Ruić ali nam nije poznata godina kada je on to učinio. Isto tako ni Gurato nije dospio prepisati ovu Ruićevu zbirku i indeks, koji je bio sačinio.[1511]

9. »Frammenti storici ed altre memorie, discorsi, studi ecc. ecc. di Marco Lauro Ruich tratti dagli originali, con Indice in fine«, (vol. 1 — kopija iz 1862. također rukom G. Gurata, od kojega je na strani 5 posveta »agli Arbensi«, a na strani 7 je jedno »obavještenje« (Avvertimento) — u Naučnoj biblioteci u Zadru).[1512]

U ovom Guratovom prijepisu Ruićevih »Frammenti Storici« ima i nekoliko prijepisa Ruićevih pisama, te njegova povijest Karlobaga,[1513] osnažena s ispravama u cijelosti i samome tekstu.

10. »Dello Spirito delle Leggi« (prijevod i komentar iz francuskog djela Montesquieua).[1514]

[1505] Pod starom sign. Ms. I, G* 6, a danas pod sign. rkp. 43. Godine 1938. jedan primjerak ovoga rukopisa našao je V. A. Duisin kod dra Petra Galzigne u Rabu, za što Granić smatra »da se radilo o prijepisu opata Gurata« (M. Granić, o. c, 314, bilj. 68).

[1506] Granić drži da ovaj Blasone Genealogico nadomješta izgubljenu »Libro d'Oro della Nobiltà di Pago« (početa od 1682. dalje), koju navodi i sam Ruić (gl. M. Granić, o. c, 314 i bilj. 69).

[1507] M. Granić, o. c, 314

[1508] Stara sign. Ms I, G*, 11, a danas je sign. rkp. 32 (M. Granić, o. c, 314, bilj. 73)

[1509] M. Granić, o. c, 314, bilj. 73, 74

[1510] Stara sign. je Ms I, B, 14 (G. Praga, o. c, 171), a nova rkp. 31 (M. Granić, o. c, 314, bilj. 75).

[1511] Gl. i M. Granić, o. c, 314 i bilj. 75.

[1512] Stara sign. Mss. 15877. (G. Praga, o. c, 171), a nova sign. Ms. 392 (M. Granić, o. c, 315, bilj. 76). Granić smatra da bi se na Ruićeva djela trebao odnositi jedan rukopis u istoj Naučnoj biblioteci u Zadru pod »Atti concerneti le opere storiche manoscritte di M. L. Ruich. 1851.« sa sign. 23193 (i kasnijim dodatkom na istom kartončiću »Ms. 190«) o kojem nije mogao uopće ni pod ovom starom, a ni pod drugom signaturom »ništa o tome« pronaći (M. Granić, o. c, 317, bilj. 98).

[1513] Puni naslov glasi ovako: »Notizie Storiche del Castello di Carlobago detto anticamente Scrissia Ed onorato da due visite della Cesarea Regia Maestà di Giuseppe II. Scritte in Lettera ad un amico dal Sig. r. Marcolauro Ruich Gentiluomo di Pago«. Ove »Notizie« se nalaze na str. 3–38 »Frammenti Storici« (M. Granić, o. c, 315, bilj. 77).

[1514] Ovo je djelo izgubljeno. Godine 1902. imao ga je u svojim rukama E. Nikolić, koji ga je citirao pod nazivom »Dello Spirito delle Leggi Traduzione e commento dell' opere francese« u svome članku Escursioni in Dalmazia. Pago, Rassegna dalmata, 71/1902 (gl. i M. Granić, o. c, 315 i bilj. 79, 307 i bilj. 1).

Krajem 18. st. Ruić je sastavio i zbirku »Privileggi della magnifica Comunità di Nona. Ex Codic. Munuscriptis eadem lingua exemplavit Marcolaurus Ruich Notar. Paghen«, u kojoj su sadržani svi značajniji spisi ninske komune.[1515]

Osim toga sačuvani su i notarski spisi, koje je Ruić vodio u svojstvu notara. To su u prvom redu: »Instrumenti, libri XXI« (1761–1797), zatim »Contratti dotali« (fasc. 1, 1761–1794) i »Testamenti registrati« (1 svezak, 1761–1796).[1516]

Među Ruićeve izgubljene rukopise spadaju »Rerum Ecclesiasticarum Paghensium« i »Cose statutarie di Pago« kao i već navedene knjige (I–III i XIV–XVI) »Delle Riflessioni Storiche«,[1517] za koje postoji nada da će se pronaći.

Neka Ruićeva djela bila su uoči II. svjetskog rata pohranjena u državnom arhivu u Trstu, kako se vidi iz pisma N. Krekicha G. Pragi,[1518] a za ostalima će trebati i dalje uporno tragati i trud će se svakako isplatiti.

O životu i djelima Marka Laura Ruića na proučavanju historije Paga, pisao je sa hrvatske strane među prvima I. Kukuljević Sakcinski, koji je u Splitu kod dra Lanze pronašao dva sveska njegovih »Delle Riflessioni« i zadržao ih u svojoj biblioteci, odakle su onda dospjeli u HAZU. On je čak prvi izrekao svoje mišljenje o tome historičaru smatrajući da je po njegovom sudu Ruićevo djelo »najbolje historičko djelo što ga je poslie Lucija ikoji Dalmatin pisao«.[1519]

Istom 1894. je izravno pisano pod naslovom »Pago–Marco Lauro Rujć« u »Katoličkoj Dalmaciji« (Zadar, 1894, br. 38, 39, 42–44), a zatim i E. Nikolić u »Rassegna dalmata« (Zara, 1902, br. 71) pod već spomenutim nazivom rada »Pago«. Tu je nazvao Ruića »paškim Lucijem«.

Godine 1934. G. Praga je opširno pisao o djelu Ruića a samo ukratko je dao neke podatke o njegovom životu.[1520]

Godine 1949. osvrnuo se i S. Antoljak na neka Ruićeva djela pa je naveo da je darovnicu kralja Bele IV. u korist Pažana (30. III. 1244)[1521] Ruić donio u svome rukopisnom djelu »Osservazioni storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiastico della città, et isola di Pago o sia dell' antica Kessa. Estratte da diversi Autori, Diplomi, Privilegi, et altre carte si publicha come private, e scritte MDCCLXXVI ab U. C.« te da se taj rukopis nalazi u nadžupskom arhivu u Pagu, a kopija ovoga djela iz polovice 19. st. u nekadašnjoj biblioteci više gimnazije u Zadru. Zatim je ukazao i na drugo Ruićevo djelo pod naslovom »Delle Riflessioni storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico della città, et isola di Pago o sia dell'antica Gissa. Fazze a diversi autori, Privilegi, et altre carte Publiche e Private. Tomo primo MDCCLXXIX ab U. C.« za koje je ustvrdio da se samo njegova dva sveska čuvaju u A HAZU.[1522]

1515 Ta Ruićeva zbirka isprava sačuvana je u prijepisu Petra Ferrari–Cupilli u HAZ–u pod nazivom: Spisi grada Nina, Libro quarto (M. Granić, o. c, 315 i bilj. 80).

1516 Oni se čuvaju u HAZ–u kao: Spisi paškog notara Marka Laura Ruića (1761–1797), b. I. U istom arhivu se nalazi podatak (a. 1806 — Governo Francese dal N° 101 al N° 1050, br. 1111) o paškom katastiku iz 1452. g. kao i o pojedinim posjedima na tom otoku, zatim podatak da je dio karte Paga s opisom strana vjetrova izradio Ruić.

1517 M. Granić, o. c, 315 i bilj. 81 i 82

1518 M. Granić, o. c, 315 i bilj. 83 i 84

1519 I. Kukuljević–Sakcinski, Izvestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854, Zagreb, 1855, 11. Ibid, Bericht über einen Ausflug nach Dalmatien im Spätherbst des Jahres 1854 (aus dem kroatischen übersetzt), Agram, 1855, 15

1520 G. Praga, o. c, Atti e memorie... III–IV, 169, 170, 157, 158, 170, 171 (s literaturom o Ruiću)

1521 S. Antoljak, Pitanje autentičnosti paške isprave, Starohrvatska prosvjeta III/1, 115, 117, 116

1522 U Arhivu HAZU (Kodeksi velikog formata br. 70) čuva se prijepis iz 19. st. na listu 1. »Dalla storia del Ruich« o boravku kralja Bele IV. na Pagu.

Godine 1953. M. Suić također piše o Ruiću u svojoj monografiji »Pag«.[1523] No ipak Ruićevim životom i djelom najopširnije se pozabavio 1980. g. M. Granić u svome zapaženom radu »Pažanin Marko Lauro Ruić (1736–1808)«.[1524]

On je prvo ukazao da je Ruić bio »iskreni poklonik racionalizma i prosvjetiteljstva«, te vrijedan i neumoran znanstveni radnik, pravnik, povjesnik, prevoditelj, prosvjetitelj i humanist, izvrsno poznavajući talijanski i francuski, vladajući latinskim i grčkim, a upućen u latinsku i glagoljsku paleografiju. Kada se pak s vremenom »priđe još dubljoj i svestranijoj obradi njegove ozbiljne ličnosti«, Granić je uvjeren »da će napokon 'paški Lucije' dobiti ono mjesto u hrvatskoj historiografiji koja mu s pravom pripada«.[1525]

Po našem mišljenju za Ruića se sasvim sigurno može reći da je bio pasionirani kroničar i diletant–historičar svoga rodnoga otoka Paga. U njegovim rukopisima su se nalazili i brojni prijepisi raznovrsnih dokumenata u vezi s historijom toga otoka, te vrijedni crteži i karte dane u cilju još boljeg osvjetljavanja njegove prošlosti. Drugim riječima neke od Ruićevih rukopisa, svakako kritički obrađene trebalo bi tiskati i bez njih se ne može nitko ozbiljnije baviti prilično bogatom poviješću otoka Paga, koji nasuprot Zadru ima svoju specifičnu historiju.

Ruićev suvremenik bio je i don *Juraj Bilinić,* svećenik, pseudohistoričar, putopisac i etnograf. U rukopisu je ostavio dva djela i oba su iščezla. Prema priopćenju M. Granića on se spominje do 1779. g.

U isto doba živio je i *Gianclaudio Breganze,* javni notar u Pagu (1798–1806) koji je, opet prema Graniću, prepisao paški katastik iz 1452. godine.

Izvan ovoga paškog historiografsko–diletantskog kruga u to doba živi i to pretežno u manastiru Krupi *Gerasim Zelić* vremenski najbliži Končareviću »episkopu kosovskom«.

Zelić se je rodio u Zegaru 11. VI. 1752. a umro je Budimu 26. III. 1828. Prvo je bio kaluđer a zatim arhimandrit u manastiru Krupi te episkopski vikar u Dalmaciji i Boki kotorskoj. Puno je putovao što iz osobne želje, što stjecajem okolnosti kao emigrant. Dva puta je bio konfiniran u Beču i Budimu.

Po ugledu na Dositeja Obradovića napisao je autobiografiju[1526] pod naslovom »Žitie sivečъ roždenie, vospitanie, stranstvovanija, i različna po svetu i u otečstvu priključenija i stradanija Geresima Zelića arhimandrita sveto–uspenske obiteli Krupe u Dalmacii; bivšega koe u istoi deržavi, koe u Bokki Kotorskoi, od 1. 1796. do konca l. 1811. nadъ pravoslavnimi vostočnoga ispovedanija cerkveni general i velikoga vikarija; Nimъ samimъ Sebi i svoima za spomen opisano; i drugima za ljubipištvo, gdešto zarъ i za poučenie, na svetъ izdano. Vъ Budime, Pismeni Kral. Universiteta Ungarskago 1823« (648 strana).[1527]

To je djelo »posvećeno tune svome ljubeznome Rodu i otačestvu«, a odobreno je da se tiska u Budimu 14. XII. 1822. Iza opširnoga »Predislovi« (III–XVI) koji je Zelić sastavio još u manastiru Krupi u travnju 1817. g. opširno opisuje svoje »Žitie« od 1796. do 1811, zapravo do 1818. godine. To je izdanje popraćeno brojnim prijepisima dokumenata, koji još bolje ilustriraju život i djelovanje ovoga nemirnoga arhimandrita.

Naročito je zanimljiv njegov put u Rusiju, susret s Katarinom II, zatim put u Austriju i Francusku, primanje kod Napoleona. Ovo »Žitie« napisano jasno, živim stilom, krcato je raznovrsnim podacima, posebno važnim za Dalmaciju toga doba. No ipak on u svojoj autobiografiji nije sasvim iskren i točan,

---

[1523] Zadar 1953, 62, 87, 88

[1524] »Zadarska revija« XXIX/4, Zadar, 1980, 307–317

[1525] M. Granić, o. c, 314, 317

[1526] B. Kovačević, Zelić Gerasim, EJ 8, Zagreb, 1971, 619

[1527] Ovu knjigu (u mom posjedu) Zelić je sa svojeručnom posvetom poslao na dar majoru Andriji Sagoniću u Veneciju »u znak poznanstva i priatelstva« iz Beča 18. XII. 1823.

te ponekad prešućuje one okolnosti svoga života koje bi ga mogle učiniti politički sumnjivim kod vlasti.[1528]

Kako je ovo djelo samo po sebi izazvalo pažnju moglo se očekivati da će nedugo potom biti i ponovno tiskano, ali to je učinjeno tek 1897–1900. u Beogradu pod nazivom »Žitije Gerasima Zelića« (I–III).[1529] Uz to tiskan je također prvi put i dodatak »Žitija« od 1817–1824. g. s nekim podacima iz ranijih godina. Izdavač je bila Srpska književna zadruga (sv. 36, 44, 58), a redakciju je proveo P. P. Đordević.[1530] Kako ovo »Žitie« ima puno izvornih podataka za društveno–kulturno–političke prilike u Dalmaciji sedamdesetih godina 18. pa sve do 25–ih godina 19. stoljeća, ne bi bilo na odmet da ga se ponovno tiska s opširnim uvodom i bilješkama, jer takva vrst historiografije u nas je vrlo rijetka.

Stratikov, Ruićev i Zelićev mlađi suvremenik jest *Ivan Kreljanović Albinoni,* pravnik, historičar i književnik. Njegov otac *Grgur,* čiji su rad neki pisci pripisivali sinu mu Ivanu, rodio se je 1750. g. i u mladosti je živio u Kaštelima. Potjecao je iz stare plemićke obitelji Kreljanović. Grgur je svršio pravo u Italiji, a zatim prelazi u Zadar gdje postaje vijećnik mjesne vlasti. Tu ga zatječe pad mletačke vladavine i dolazak austrijske, te bude imenovan sucem prisjednikom tamošnjega suda. Za francuske vladavine Dandolo ga imenuje čak generalnim redarstvenim inspektorom za čitavu Dalmaciju, a zatim postaje okružni poglavar u Zadru. Po ponovnom dolasku Austrije odlazi u mirovinu i seli se u Veneciju.[1531]

Njegov sin Ivan rodio se je 1777. g. ali ne u Zadru niti u Kaštel Starome, pa ni u Trogiru već moguće u kojem drugom mjestu trogirskih Kaštela.[1532]

[1528] EJ 8, 619, 620. U »Žitiu« je zatajio da je kao pravoslavni generalni vikar u Dalmaciji pismeno izjavio svoju lojalnost francuskim vlastima i spremnost za suradnju (G. Zelić generalu Molitoru, civilnom i vojnom guverneru Dalmacije, Zadar, 23. IV. 1806), te čak 1807. uputio »cirkular« svećenstvu i vjernicima pozivajući ih na lojalnost prema Napoleonu i da stupaju u njegovu vojsku i službu (Miscellanea I, Zadar, 1949, 73–75). U proglasu od 15. VII. 1806. [na hrv. i talij. (dvostupačno)] Zelić »po millosti Boxioj archimandrit manastira Kruppe, i vikario general zakona slavjanogreceskago u Dalmaciji« upućuje svojoj »vo Christje Bratio«, u kojem slavi Napoleona i poziva svoje svećenstvo da uvjeri narod o vrijednosti Dandola i pobjedi toga cara i Francuza. U drugom proglasu od 2/14. XI. 1808. tiskanom također u Zadru, Zelić »po milosti Boxiei archimandrit manastira Krupe i vicario general zakona slaviano–greceskago vostoenoga ispovedania u Dalmaziu« svojim parosima i vjernicima slavi i časti Napoleona (Vj. Maštrović, Zadarska oznanenja, 78, 79, 101, 102). Uz navedeno dosta brojni podaci nalaze se razasuti u HAZ–u / Spisi I. austrijske vladavine za Dalmaciju (1797–1806)–1798/9–XIII, br. 1535, 3015; Spisi... IV–1–3000–br. 173, 837, 2292, 3566 3805; Spisi... 1800–10–3–7000–br. 5711, 6046; Spisi... 1801–II–1–3000, br. 375, 2972; Spisi... — 1803 — XXII/I, br. 240. Gl. i Index Spisa I. austrijske vladavine za Dalmaciju–1822, br. 1377. Ovi spisi sadrže ne samo značajne podatke o Zeliću nego i još neka njegova pisma, pisana latinicom i ćirilicom, te razne tužbe protiv toga prelata kao i Zelićeve presude glede otmice itd.

[1529] EJ 8, 620. Dvadeset godina poslije smrti Zelića »Zora dalmatinska« je objelodanila »Putovanje u Srem i Bačku (Iz xivota glasovitoga arhimandrita manastira Krupe u Dalmacii Gerasima Zelicha, njim istim opisana)« (»Zora...« 1848, br. 44, 46 i 48) i »Misli glasovitoga arkimandrita Gerasima Zelicha o padenju Serbske vlade 1812« (»Zora«... 1848, br. 49) (Vj. Maštrović, Jadertina croatica II, 395, 514).

[1530] I. Bach, Ruski zlatarski radovi 18. i 19. stoljeća u crkvi sv. Ilije u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru IX, Zadar 1962, 316, bilj. 9.

[1531] Vj. Maštrović, Zadranin Ivan Kreljanović Albinoni istaknuti hrvatski intelektualac iz početka XIX. st. Radovi Instituta JAZU u Zadru 19, Zadar, 1972, 65–72. Još 30. VIII. 1803. upućuje Grgur Kreljanović »C. K. Sudac« iz Zadra tiskani proglas (hrv. i tal.), u kojem opominje seljane Sestrunja i prijeti im se kaznom, ako prekrše zabranu. U drugom proglasu od 15. XII. 1804. (također na hrv. i tal. jeziku) govori o značenju širenja šuma koje su toliko potrebne »za zdravje, kolliko za more i Tergovinu«, a u trećem proglasu ili razglasu od 20. I. 1807. (hrv. i tal.) upozorava da se desetina »mora Kralju plaćati« kao i »ostala plachiagna« (Vj. Maštrović, Zadarska oznanenja 67, 69, 91).

[1532] Prema knjizi I. von Düringsfeld (o. c, I, 155) on se rodio 1777. g. i potječe iz posjedničke obitelji Kaštel Novog, ali ipak ne kaže da li je i rođen u tom istom mjestu.

Djetinjstvo je proveo u Zadru i zbog toga se je osjećao Zadraninom. Pravo je studirao u Padovi i Veneciji,[1533] zatim je prešao u Zadar, gdje vrši pravničku praksu kod tamošnjega odvjetnika dra Petra kneza od Vrgade, a nakon toga postaje savjetnik u općinskoj upravi (oko 1802).

Sudsku pak službu je vršio od 1803.[1534] do 1805. g., a za francuske vladavine stupa u službu kao sudac prvostepenog suda (1806), uživa povjerenje Dandola i pokazuje smisao za privredna pitanja.

Godine 1807. je sudac okružnog suda u Zadru, zatim vijećnik prizivnog sudišta, onda mu Dandolo povjerava resor pravosuđa u svojstvu predstojnika. Osim sudsko–upravnih poslova I. Kreljanović je pokazivao naročito zanimanje za školstvo i od 1808. redigira list »Kraljski Dalmatin«. Kada je ponovno Austrija preuzela vlast nad Dalmacijom (1814), Kreljanović ostaje na dužnosti suca prizivnog sudišta u Zadru i uskoro bi imenovan i za privremenog inspektora nastave za Dalmaciju kao i za cenzora tiskopisa. No već 1816. napušta dužnost privremenog inspektora nastave, jer se nije mogao složiti s vladinim policijskim mjerama u školstvu. Ne videći svrhe daljnjem svome boravku u Zadru seli se ocu u Veneciju (1818), gdje ga prate razne klevete, upućene vlastima. Odlazak iz Zadra na njega je psihički dosta teško djelovao i on u 48. godini života (1825) bude smješten u bolnicu za duševne bolesti u Veneciji gdje je i umro 7. VIII. 1838. u svojoj 61. godini života.[1535]

Još od rane mladosti I. Kreljanović se bavio pjesništvom (naročito prigodnim) i književnošću (posebno dramskom).[1536] Štoviše, on predlaže F. M. Appendiniju u Dubrovniku da zajednički napišu povijest naše književnosti u Dalmaciji pod naslovom »De scriptoribus Dalmatis«, što nije ostvareno.[1537]

Ivan Kreljanović Albinoni[1538] izdao je u Zadru 1809. u tiskari A. L. Battare djelo pod naslovom »Memorie per la storia della Dalmazia«[1539] u dva sveska, koje je posvetio talijanskom potkralju princu Eugenu Napoleonu Beauharnaisu.

Prvi svezak je podijelio na 5 poglavlja i počinje s Liburnima, a drugi ima 6 poglavlja. Pisac se je uvelike služio za svoje djelo Luciusom i Farlatijem.[1540]

Pored historijskih točnosti u ova dva sveska »Memorie« ima dosta toga što je historijski netočno. Tako slavi Ilire, posebno Liburne, dok Veneciju napada i svu krivicu u pogledu Dalmacije svaljuje na nju. Opravdava uskoke i njihov odnos prema Mlečanima te hvali stav ugarskih vladara prema

[1533] Ista spisateljica kaže da se je za vrijeme studija u Italiji oduševljavao za nove ideje i čak navodi da je napisao komediju u kojoj na šaljiv način prikazuje privrženost svojih zemljaka prema svrgnutoj Veneciji (I. von Düringsfeld, o. c, I. 154).

[1534] Godine 1803. u Zadru je izišao »Saggio letterario di alcuni giovanni secolari del Vic. gen. Giovanni Dott. Scacoz, nel collegio dei nobili di S. Lazzaro di Traù nell' agosto 1802«, u kojem je tiskan od anonimnoga pisca »Saggio storico della Dalmazia antica e moderna«. Inače I. Scacoz je rođen u Trogiru 17. XI. 1752, a umro je 3. IV. 1837. Bio je upravitelj liceja u Zadru 1810. g. a biskup u Hvaru postao je 1823. g. (S. Gliubich, o. c, 273).

[1535] Sve do 1972. g. nije bilo opširnije literature o Ivanu Kreljanoviću Albinoniju. Prvi je o njemu pisao Vl. Vežić (1848), a onda Š. Ljubić koji o njemu daje samo nekoliko redaka. Nešto je pisao i G. Ferrari–Cupilli, V. Deželić i 1957. M. Pantić iznosi veze I. Kreljanovića s Appendinijem i Solarićem. U EJ (5, Zagreb, 1962, 392) o Kreljanoviću je dao podatke Vj. Maštrović, zatim sve to prepravio i nadopunio u svome radu »Zadranin Ivan Kreljanović Albinoni istaknuti hrvatski intelektualac iz početka XIX st.« (Radovi Instituta JAZU u Zadru 19, 63–93).

[1536] Vj. Maštrović, o. c, 73–90. Inače u HDA u Zadru čuvaju se spisi obitelji Kreljanović (0–23) — (1611–1810) u 2 kartonske kutije.

[1537] M. Pantić, Solarić, Kreljanović, Apendini, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor knj. 23, sv. 1–2, Beograd, 1957, 26

[1538] U rukopisu je ostavio spis »Suo rapporto di data 27 agosto 1806 diretto a S. E. il Provveditore Generale della Dalmazia«, koji se danas nalazi u Biblioteci HAZ–a pod starom sign. I f.* 9. Godine 1814. pak izdao je proglas u Zadru pod naslovom »Ai Dalmati lettere d'un vecchio dalmata.« To je prijevod s hrvatskog. Bio je prijatelj i s Pavlovićem Lucićem koji mu je posvetio svoje djelo »Romanorum antiquitatum annalecta quaedam« (Zadar, 1813) (G. Valentinelli, o. c, 51, 53, 105, 106, 79) O tom »Lettere di un vecchio Dalmato« (S. A.) gl. i Vj. Maštrović (o. c, 95).

[1539] Ovo djelo citira i I. von Düringsfeld (o. c, I, 154) kao »Memorie sulla storia della Dalmazia«.

[1540] G. Valentinelli, o. c, 10

Dalmaciji i osuđuje držanje pojedinih hrvatskih feudalaca, osobito knezova Bribirskih. Naročito ističe Zadar i njegov primat nad ostalim slobodnim gradovima u Dalmaciji, dok za ilirski jezik kaže da je majka starih jezika. Osuđujući Mlečane koji su skrivili tolike nedaće Dalmaciji, on nalazi da je za Dalmaciju život i sreća u Napoleonovoj vladavini. To je samo kratki osvrt na ovo djelo koje zaslužuje posebnu kritičku analizu. Budući da je Vicko Dandolo bio službeno zadužen da ove »Memorie« pročita i ocijeni, on je preporučio da se tiskaju uz napomenu »da ovo korisno i valjano dilo zaslužuje javnost« (29. X. 1809). Nešto kasnije austrijsko namjesništvo u Zadru daje da ovo djelo ponovno recenzira zadarski kanonik Frano Senjanović. On je izrazio mišljenje da ove »Memorie« treba zabraniti, jer su pisane u protuvjerskom duhu i protiv Austrije.

I kasniji pisci u Dalmaciji, koji su se osvrtali na ove »Memorie«, davali su svoje mišljenje prema svome političkome uvjerenju. I dok ga Ante Kuzmanić hvali, dotle ga autonomaši–protalijanaši napadaju zbog stava prema Veneciji.[1541]

Od *Giuda Parme* treba navesti samo rad »Storia della sacra reliquia del Santo Simeone Profeta, esistente in Zara« (Zara, 1819, p. 24).[1542]

Njegov suvremenik *Luigi de Grisogono* je sastavio na njemačkom »Bericht über die Wirksamkeit der forza territoriale an Se. Maj. den Kaiser«. Taj spis je ostao u rukopisu i njega je Grisogono stavio na raspolaganje I. von Düringsfeld da se njime posluži.[1543]

U historiografiji Dalmacije toga doba stanovitu ulogu igra *Girolamo Bernardi*, splitski kanonik, rođen sredinom 18. stoljeća. On je ostavio u rukopisu djelo »Notizie biografiche d'alcuni illustri Spalatini«,[1544] koje je tiskao 1811. g. Cicarelli u Dubrovniku.[1545] O njemu je pohvalno pisao i D. Farlati.[1546] Naveo je kako je Bernardi skupljao dokumente, rukopise, natpise itd. L. Jelić piše da je Jeronim Bernardi još početkom 18. st. stavljao bilješke u rukopis »Spalatensia et Sibenicensia« koji se čuva u biblioteci Garagnin–Fanfogna u Trogiru.[1547] Tu se je čuvao i njegov spis–rukopis »Index episcoporum macarensium, transmissus Spalato a. r. d. Hieronimo Bernardi, sacerdote spalatensi, transcriptus a folio msc. antiqui caracteris, extantis apud illustr. d. Nicolaum Biancovich, macarensem episcopum« (1698–1731).[1548]

U Splitu[1549] je također živio kao profesor, kanonik i vikar *Orazio Berghelich.* U istom gradu se rodio i umro 12. V. 1817.[1550] Iza sebe je ostavio više rukopisa o povijesti salonitanske crkve[1551] i njenom primatu.[1552]

Antonije Michieli–Vitturi conte Radoš, rođen je u Splitu 24. VIII. 1752. Nauke je dovršio u kolegiju u Kopru, zatim se vratio kući i počeo se baviti proučavanjem starih kodeksa, arheologijom i naročito rimskim dobom staroga Ilirika. Značajniji je, međutim, njegov rad i nastojanje da ekonomski

---

1541 Vj. Maštrović, o. c, 90–93

1542 G. Valentinelli, o. c, 98. U Zadru još 1803. objavljuje G. Parma, Confronti e ragguagli delle monete e delli pesi plateali di Venezia, Trieste e Zara per uso de negozianti.

1543 I. von Düringsfeld, o. c, I, 248

1544 I. von Düringsfeld, o. c, I. 317

1545 S. Gliubich, o. c, 29

1546 D. Farlati, Illyricum sacrum III, 5

1547 L. Jelić, Zvonik spljetske stolne crkve, »Vjesnik arh. društva« I. Zagreb..., 33.

1548 Fr. Rački, Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, »Rad« JAZU XXVI, Zagreb, 1874, 174

1549 I. von Düringsfeld, o. c, I, 317, S. Gliubich, o. c, 28, 29

1550 G. Valentinelli, o. c, 147

1551 I. von Düringsfeld, o. c, I, S. Gliubich, o. c, 28, 29

1552 S. Gliubich, o. c, 28, 29. U Rimu je 1829. dr. Ottavio Maria Paltrinieri tiskao rad »Notizie intorno alla vita di quatro arcivescovi di Spalatro, Primati della Dalmazia e di tutta la Croazia, che furono della Congregazione di Somascha, chiari per dottrina e virtù apostoliche« (p. 129) (G. Valentinelli, o. c, 145 146).

podigne svoju zemlju.[1553] U tome cilju piše brojne članke i rasprave. Zbog toga je i postao dopisnim članom akademije (Accademia del Cimento) u Firenzi te inspektorom agrikulture 1822. g., tj. u 70. godini svoga života.[1554]

On je, prema pisanju I. von Düringsfeld, sebe smatrao »za malu osamljenu točku u beskonačnom lancu bića« i nije htio ništa drugo nego »jedanput tajne želje blagoslova naroda koje je on visoko cijenio, kao svu hvalu«. Vlada je pak priznala njegovu djelatnost i odredila je da mu se dade kolajna.[1555]

Kako se je koja vladavina mijenjala, tako se mijenjao i Michieli–Vitturi, o čemu najbolje svjedoče njegovi pojedini spisi (napose pjesme).

Naročito je bio politički aktivan za mletačke i francuske uprave i stajao je u dobrim odnosima s Vickom Dandolom.[1556]

Uz sve to bavio se je i književnošću; tako je 1777. g. tiskao u Veneciji »Saggio epistolare sopra la Repubblica della Dalmazia all'illustr. Giov. Antonio Co. Miocevich Vescovo di Traù«.[1557]

Godine 1779. izlazi mu također u Veneciji »Saggio sopra l'antica città di Salona«.[1558]

Nadalje je pisao male radnje: »Lettera su uomini illustri della Dalmazia, al Sign. Dr Andrea Ciccarelli«, »Relazione sulla città e sul territorio di Spalato«,[1559] »Saggio sopra de Dominis«, »Saggio sopra Francesco Patritio dalmatino (di Spalato)«.[1560]

Sve se ovo nalazi u djelu Ciccarellija tiskanom u Dubrovniku 1811. g. Godine 1817. izašle su u Veneciji njegova »Lettere due di Socrato a Meleto e di Bottone Dissidiato a Tiberio Cesare, sulla Dalmazia a tempo de'Romani« zajedno sa »Lettera di Diocleziano a Massimiliano Erculeo«.[1561]

U rukopisu je pak ostavio djelo pod naslovom »Storia delle cose successe in Dalmazia dalla dissoluzione del veneto governo aristocratico fino all'ingresso delle armi di S. M. Francesco II«, koje je tiskano tek 1833. g. u Splitu.

Ovdje je on kao suvremenik opisao događaje u Dalmaciji od 1797. do 1814. g., a na kraju je dodao neke dokumente koji se odnose na taj vremenski raspon.

Kao historičar je poznatiji *Andrija Ciccarelli* (obiteljsko ime: Cikarelić, Ćikarelović), rođen u Pučišćima na otoku Braču 29. III. 1759,[1562] a umro 14. X. 1823. Izgleda da je bio i doktor.[1563]

[1553] I. von Düringsfeld je čak napisala da je Radoš Antonio Michieli Vitturi bio jedan od najznačajnijih ekonomskih pisaca i najistaknutijih duhova Dalmacije, koji je riječju i djelom zadužio svoju domovinu (I. von Düringsfeld, o. c, I, 138, 297). Evo nekoliko njegovih radova iz toga područja: »Sulla moltiplicazione delle specie bovina nella Dalmazia« (1788), »Relazione dello stabilimento de' tabacchi in Nona« (Venezia, 1794), »Memoria sopra la manna di frasimo« (1794), »Riflessioni sopra gli ulivi« (Venezia, 1794), »Notizie sull'agricultura in Dalmazia« itd.

[1554] S. Gliubich, o. c, 211, Memorie storiche sulla famiglia Michielli–Vitturi, »Bullettino«... 1898, br. 1–12 (copertine), 1899, br. 1–12, 1900, br. 12 (copertine)

[1555] I. von Düringsfeld, o. c, I, 297

[1556] G. Valentinelli, o. c, 64

[1557] Dr. Pietro Piazza objelodanjuje u Vincenzi 1833. (p. 15) »Notizie intorno alla vita di Pace Giordano Vescovo di Traù, vicentino...« (G. Valentinelli, o. c, 167)

[1558] To je jedan od najranijih pokušaja monografske obrade povijesti i spomenika antičke Salone (D. R. M, Michieli–Vitturi, Radoš–Ante, EJ 6, 96).

[1559] I. von Düringsfeld (o. c, I, 298) piše da ovaj rad kao i »L' Epoca storia romana nell'Illirio« nažalost nije dobila na uvid.

[1560] G. Valentinelli, o. c, 24, 135, 22, 137, 144, 155

[1561] G. Valentinelli, o. c, 7; S. Gliubich, o. c, 212

[1562] S. A., Ciccarelli Andrija (EJ 2, 376)

[1563] G. Valentinelli, o. c, 12 i HBL 2, 437

Iako je pisao sva svoja djela na talijanskom jeziku, osjećao se je Hrvatom, te čak u jednom svom pismu na hrvatskom zove »jezik naš ilirski ali slavni«. Inače nije znao ćirilicu.[1564] Bio je župnik u svome rodnom mjestu i tu se je bavio znanošću.

Godine 1802.[1565] tiskao je u Veneciji »Osservazioni sull'isola della Brazza[1566] sopra quella Nobilta« (472 str.), koje je posvetio generalu barunu Matiji Rukavini.[1567] Iste godine, također u Veneciji, izlaze i njegove: »Prerogative dell'antica nobiltà Brazzana«.[1568]

U Dubrovniku su pak 1811. g. tiskani njegovi »Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato, e di parecchi altri Dalmati«, posvećeni Dominiku Garagninu, trogirskom plemiću i provincijskom delegatu Dubrovnika i Kotora. U istom gradu tiskana je 1812. njegova »Apologia sopra la patria di S. Girolamo«, dok se 1814. g. sa Ciccarellijevim komentarom tiska u Splitu »Vita S. Joannis Ursini Episcopi et Patroni civitatis Tragurii in Dalmatia« koju je svojedobno na latinskom ispjevao Bernardin Prodi,[1569] brački svećenik, a posvetio ju je kontu Antoniju Radošu Michieli Vitturiju.

Iste godine u Splitu je tiskan Ciccarellijev »Esame critico sopra la patria di S. Elena Imperatrice«, gdje nastoji dokazati da je Brač domovina te carice–svetice.

Došavši u sukob s Josipom Ivanom Pavlović–Lučićem stali su se međusobno obračunavati spisima, koji su izašli 1817. u Veneciji.[1570] Ciccarelli je ostavio i zbirku rukopisa, koji se odnose na povaljsku opatiju na Braču; sve te dokumente je sam razvrstao prema predmetu pod sljedeće naslove: »Memorie del Convento dei Benedittini di San Giovanni di Povglie ora Abbazia Mitrata De'Secolari, estratte dall'altre simile — autentiche esistenti fra le carte di d° Abbaziale Benefizio«; »Votazioni ed elezioni di vari Abbati con molte altre memorie«; »Votazione Vusia«; »La torre di Povglia«; »L'abbate Mladineo con i capi della Comunità rapporto di beni dell'Abbazia«; »Goragnizza, Rasohatizza da Borra, Zavalla e l'approvazione dell'Inventario Abbaziale in civil causa«; »Processo Criminale circa Rasohatizza e circa l'Inventario dell'abbazia ch'è il Tenor Contentorum scritto in Slavo solennemente approvato« i »Informazione dell'Inventario del Convento e dell'Abbazia di Povglie.«[1571]

[1564] Fr. Rački, Najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina, »Starine« JAZU XIII, Zagreb, 1881, 202.

[1565] Iste 1802. g. u Parizu objelodanjuje Louis François Cassas, francuski slikar (1756–1827) svoje djelo »Voyage pittoresque de l'Istrie e de la Dalmatie«, gdje iznosi svoje dojmove iz 1792, kada je obišao Istru i Dalmaciju radi proučavanja rimskih starina. Njegove gravire (npr. Dioklecijanova palača) od znatne su dokumentarne vrijednosti (R. Maixner, Cassas, Louis–François EJ 2, 333). Od 1802–1805. Balthasar Hacquet (1739 ili 1740 — 10. I. 1815), kirurg i prirodnjak (EJ 3, 645, 646) izdaje u Leipzigu djelo »Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden Illyrier und Slawen, deren geographische Beschreibung von dem adriatischen Meere bis den Ponto« (G. Valentinelli, o. c, 26, 27). S njemačkog je ovo djelo preveo na francuski M. Breton pod nazivom »L'Ilirie et la Dalmatie ou Moeurs, Usages et Costumes de leurs habitants et de ceux des Contées voisins... augmenté d' une Memoire sur la Croatie militaire« (Paris 1815, 2 sv.), koje je dosta zanimljivo. Sljedeće godine (1816) izašla je u Pešti knjiga »Illirien und Dalmatien, oder Sitten Gebräuche und Trachten der Illyrier, Dalmatier und ihrer Nachbarn. Aus dem Französischen nach Hacquet, Fortis und Cassas erfassten Werke des Herrn Breton, übersetzte von Janus Pannonius«. Izdanja ovih putopisa nastavila su se i dalje sve do polovice 19. st. tako da pružaju dosta građe (G. Valentinelli, o. c, 27–34).

[1566] Poznati liječnik Petar Antonio Tommaseo je još prije Ciccarellija, u vezi s opisom Brača, sastavio i tiskao spis »La descrizione storico–fisico–medica del morbo epidemico della Brazra«, (Venezia, 1788) (G. Valentinelli, o. c, 172).

[1567] G. Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, Zagreb, 1855, 171, 172

[1568] EJ 2, 376

[1569] Gl. S. Gliubich, o. c, 262

[1570] G. Valentinelli, o. c, 154, 165, 166, 172, 190. Te godine (1817) potvrđuje don Josip Lukinović, bivši župnik u Postirama da Andrija Ciccarelli, bivši župnik u Pučišćima posjeduje prijepis nekog rukopisa koji je on provjerio i potpisao (gl. S. Antoljak, Dosadašnji istraživački radovi o pokretu Matija Ivanića i neka novonastala pitanja i problemi o njemu, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 10, Zagreb, 1977, 11 i bilj. 22)

[1571] I. Ostojić, Povaljska opatija, Narodna starina 24, Zagreb, 1930, 149

Inače ova zbirka što originala što prepisanih dokumenata, ima jedan zajednički naslov »Abbazia di Povglie« (rukopis u župnom uredu u Pučišćima). U istom arhivu u Pučišćima nalaze se kao rukopis i njegove »Memorie degli antichi Romitori e Monasteri della Brazza«.[1572] Ciccarellijev spis pod nazivom »Saggio sopra la città di Narona e sopra la Repubblica Narentana in Dalmazia« izdao je prof. Ivan Danilo u Zadru 1860. g. (Congiunte e note).[1573] Taj se je rukopis nalazio u biblioteci velike gimnazije u Zadru, a napisan je 1822. godine. U toj istoj biblioteci čuvao se je i njegov rukopis »Materiali per servire alla storia della Brazza«. U tome su bili sadržani sljedeći pisci i djela koje je Ciccarelli prepisao: Chranco Chrancis de Doimo, Descriptio insulae Brachiae na 4 strane, Diedo Angelo, Informazione della Brazza fatta nell'ann. 1556. dai proc. e sindici veneti G. Bat. Giustiniano e Q. D. Domini Pietro, Idea dell'isola Brazza, na 47 strana iz 1705. g., Gioannizio dr Giov.,[1574] Lettera parlante dell'antichità dell'isola della Brazza, na 1 strani iz 1660. g., Marulo Marco, Epistola sulla Brazza dall'an. 1496. str. 1, Mladineo Abbozzo, della storia dell'isola della Brazza ann. 1708. str. 4, Nisiteo Mat. Pietro, Alcune notizie dell'isola della Brazza, an. 1729, str. 3, Prodi Bernardo, Beati Jo. Ursini Ep. et Patroni civit. Traguriensis in Dalmatia vita a B. P. Brachiensi versibus latinis conscripta atque ex ejus schedis temp. vetustate corrosis exarata et edita, na str. 32 (više od 14 strana su autografi) i Salomoni Giorgio Istoria delle famiglie de' lo Co. Salomoni abitanti dell'isola Brazza, nobili della stessa e della città di Nona, scritto dal CO: Zorzi Salomoni avo di me Co: Pietro Salomoni. Anno 1719. Brazza (Ciccarelli kopirao 1783. 3–5. XII. na 15 strana).

Uz taj rukopis bili su u istoj biblioteci, porušenoj za vrijeme bombardiranja Zadra (i rukopisi su za sada izgubljeni) i sljedeći Ciccarellijevi rukopisni spisi: »Storia della Brazza« (iz 1801), te »Documenti della cittadella o castello di Bol ove sono fabbricate le chiese di s. Giov. Batt. e di S. Maria della Grazie con il convento e l'investita di quella Ponta, cosi circa l'elezione di quei parrochi« (11 str. + 1 pergamena); »Comme i vescovi di Lesina e Brazza avevvano il loro palazzo a Bol« (7 str. + 1 pergamena); »Frammenti storichi dell'isola di Brazza«; »Memorie delle gloriose azioni e benemerenze della famiglia Vusio, nobile originaria della Brazza del luogo chiamato Bol« (11 strana); »Memorie delle gloriose gesta dell immortale sopracornite Mladineo brazano da Castel Tucischie« (20 strana); »Come i Turchi Narentani di Gabella nel mese di marzo dell'anno 1657 (nel tempo della guerra di Candia) presero Brazza e fecero schiave sette persone« (7 strana); »Esame critico sopra la patria di s. Elena imperatrice« (splitsko izdanje iz 1814. s autorovim bilješkama na 2 stranice); »Come i pirati Almisani spogliarono la chiesa e il monastero di Tremiti, ammazzando quei religiosi cisterciensi nello scader del sec. 13° o nell incominciar del 14°« (10 str); »Privilegio Boccanich e le famiglie nobili di Bosna« (originalni dokumenti i bilješke Ciccarellia, 57 strana — 17. i 18. st.); »Informazione I. sull'isola della Brazza« (10 str. autograf); »Dell'avverbio Quondam per la patria di S. Girolamo« (21 strana); i »Narazione istorica di Pucischie e dell'imagine miracolosa della B. V. M. intitolata Assunta« (28 strana — 1821. godina). Ciccarelli[1575] je napisao i »Descrizione succinta della Dalmazia fatta l'anno 1733 circa«.[1576]

1572 I. Ostojić, Benediktinska opatija u Povljima na otoku Braču, Split, 1934, 6, 7

1573 Programma del ginnasio di Zara 1859–60

1574 Giovanni Gioannizio ossia Ivanišević, rođen 1708. u Dolu na Braču. Postao doktor prava i izabran za hvarskog kanonika. Pjesnik. Na kraju se je povukao za župnika u svoj rodni kraj i bio imenovan opatom u Povljima. Umro je 1765. g. (A. Ciccarelli, Opuscoli..., 55).

1575 Osim literature navedene u EJ 2 (376) o Ciccarelliju je pisao i V. Brunelli (Andrea Ciccarelli, Scintille, Zara, 1889, br. 13–17, 20, 21, 25, 26), te A. Jutronić (Vicko Prodić i njegova »Cronica dell'isola della Brazza«, »Starine« JAZU 45, Zagreb 1955, 346 i passim).

1576 V. Brunelli, Catalogo sistematici dell' i. r. biblioteca ginnasiale provinciale di Zara, Programma dell' i. r. Ginnasio superiore di Zara XLV, Zara, 1902, 38, 39.

Bez svake sumnje, radovi Ciccarellija su vrijedan doprinos našoj historiografiji, a njegove marljivo skupljene zbirke izvorne građe također su vrijedne pažnje i još i danas uporabive.

Ciccarellijev suvremenik bio je i *Baldassare Cattani*, koji je kao službenik došao u Split.[1577]

Za vrijeme boravka cara Franje I. u Dalmaciji 1818. g. on je sastavio spis pod naslovom »Notizie storiche–letterarie« (rukopis se je čuvao kod njegovog sina dra Nikole Cattanija u Splitu).[1578] U njemu je pored kronoloških povijesnih tabela i kratkih biografija najslavnijih Dalmatinaca iznio ponajprije opis dalmatinskih mjesta. Time su te »Notizie« tada služile i kao neke vrste vodiča, ali unatoč tome su ostale u rukopisu.[1579]

Nešto je stariji od Ciccarellija pisac *Petar Bartulović*,[1580] rođen u Makarskoj 1746. g. (nepoznata godina smrti). Doktorirao je iz teologije u Loretu, te kasnije postao kanonik u Makarskoj i neko vrijeme je bio tajnik mletačkog providura.[1581]

Zanimao se za pučku medicinu, a osim toga pisao je povijesne rasprave. Tako 1795. g. izdaje u Veneciji knjigu pod nazivom »Dalmazia antica e recente colle sue gloriose militari virtù«; posvetio ju je Ivanu Nimičić Nempčiću i podijelio na 13 poglavlja.[1582] U istom gradu mu 1796. izlaze iz tiska »Epitome del Privilegio e Ruolo di Macarsca«,[1583] zatim »Antico Ducato S. Sabba. Chelmo, Herzegovina dalle barbare rovine vindicato«[1584] i »Nobil antica Ravlich«[1585] Godine 1797. pak izdao je, također u Veneciji, »Chronicon della dedizione e privilegio di Macarsca, Primorje e Craina etc. dalla Maestà veneta conceduta e confermata al Nob. patrizio Marco Ipsich«.[1586]

Iz Makarske je bio i *Ivan Josip Pavlović–Lučić* rođen 15. III. 1755.[1587] Na sveučilištu u Padovi studirao je filozofiju, pravo i teologiju, te je postao doktorom obaju prava. Vrativši se u svoje rodno

---

[1577] U Splitu je stanovito vrijeme živio i liječnik dr. Antun Anđeo Frari (Šibenik 4. VII. 1780 — Venecija, 1865). Upravljao je pomorskim lazaretom i epidemiološkom službom Dalmacije. Naročito se je istakao za vrijeme raznih epidemija u Makarskoj (1814), Splitu (1817), Crnoj Gori i Albaniji. On je napisao vrlo važno djelo »Della peste e della publica amministrazione sanitaria« (Venezia, 1840), gdje detaljno govori o epidemijama u Dalmaciji (M. D. G., Frari Antun Anđeo, EJ 3, 392). U Padovi 1818. izašla mu je pak »Storia della febbre Epidemica a Spalato sull' anno 1817.« (G. Valentinelli, o. c, 153; I. von Düringsfeld, o. c, I, 271).

[1578] Danas se ovaj rukopis (ukoričen) nalazi u HAZU (II b 11) pod ovakvim naslovom: »Notizie Storiche della principali Città, Terre ed Isole della Dalmazia Ragusi ed Albania in occasione dell' auguratissimo viaggio in queste parti della II. RR. ed AA. Maestà di Francesco I, e Carolina–Augusta raccolte dell umilissimo e fedelissimo suddito e servo Dom.co Baldassare de Cattanj C°. R.° Segretario di governo«. Taj spis obuhvaća 172 strane. Drugi primjerak pod naslovom »Notizie storiche della principal città, terre e Isole di Dalmazia, Ragusa ed Albania« je u biblioteci HAZ–a: I F* 40). Tu su ukratko opisana mjesta (kopno i otoci) u Dalmaciji i Boki (s Dubrovnikom), počam od Zadra do Budve (3–104), zatim slijede kronološke tablice koje se odnose na ove predjele (3993. pr. n. e. — 1814.: str. 105–137) pa kratki prikazi života istaknutih ljudi iz tih zemalja od sv. Jeronima do Simeona Stratica (139–166) i na kraju sadržaj (167–172). Sada je vrijednost ovih Notizia gotovo neznatna.

[1579] I. von Düringsfeld, o. c, I, 242, 290, 312, 242

[1580] Inače D. Berić naziva ovoga pisca Petar Bartulović–Puović (EJ 1, 382).

[1581] M. D. G., Bartulović Petar, EJ I, 382

[1582] G. Valentinelli, o. c, 16

[1583] I dok Ljubić daje ovoj knjizi naslov »Epitome del Privilegio e Ruolo di Macarsca, Primorje, e Graina, Venezia 1796.« (S. Gliubich, o. c, 22), A. Lulich (Compendio storico–cronologico di Macarska, e del suo littorale, ossia Primorje, Spalato 1860, 96) ga citira kao »Epitome del Privilegio e Rolo di Macarsca« i stavlja u 1794. g. a u EJ (1, 382) piše »Epitome del privilegio a (S. A.) ruolo di Macarsca« (Venezia, 1796).

[1584] Jug. knjižnica I. K. S, 27

[1585] A. Lulich, o. c, 96

[1586] G. Valentinelli, o. c, 96

[1587] Ljubić stavlja da je rođen 15. III. 1775. (S. Gliubich, o. c, 247); K. Krstić (EJ 1, 447) datira njegovo rođenje sa 15. III. 1755. godinom! N. Alačević pak samo piše da se je rodio 1755. (N. Alačević, Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet na Biokovo. Spljet 1910, 20 (Kanonik Ivan Josip Pavlović–Lučić). Gl. i P. Kaer, Makarska i primorje, Rijeka 1914, 140. 141.

mjesto bio je imenovan kanonikom, a zatim generalnim vikarom. Budući da se bavio i arheologijom, postao je čak član pariške Académie des Inscriptions.[1588] Umro je 1828. godine.[1589]

Pavlović–Lučić je 1789. izdao »Vita S. Sabae Abbatis–Stephani Nemianae Rasciae Regis filii« koju je izvadio iz Mrnavićeve »Regiae Sanctitatis illyricanae fecunditas« (Venezia, 1789). To je djelce on naprosto pretiskao iz Mrnavićevog autografa i popratio predgovorom i historijsko–kronološko–kritičkim opaskama, a posvetio ga je franjevcu Makaraninu Batušiću, »potomku« Nemanje, s kojim je bio dakako i Lučić u rodu pa je i u njemu dakle tekla krv ovih srpskih vladara. Sadržaj ove »Vitae« je ne samo mršav nego i pogrešan i fantastičan, a fakta su samovoljno izvrnuta u korist katoličke crkve.[1590] Ovdje je izneseno i genealoško stablo Nemanjića.[1591]

Zbog ubiciranja rodnog mjesta sv. Jeronima[1592] došao je u oštar sukob sa Ciccarellijem. Godine 1796. izdao je u Veneciji »De supplicio aedificorum sub Diocletiano imperatore excursus historiographo–criticus« (34 str.). U istom gradu 1798. g. je tiskao i »Kratko Izkazagne Xivota, Kripost i Cudesa Slughe Boxjega Prisvit. i Pripost. Gospodina Nikole Biankovichia Biskupa Makarskoga«. Ta je knjižica izašla iste 1798. g. i na latinskom jeziku, a 1800. također u Veneciji na talijanskom jeziku.[1593]

Kao arheolog, Pavlović–Lučić je ispisao čitavi niz antičkih natpisa skupljenih ponajviše na teritoriju stare Narone. Njegovo pak djelo »Marmora Tragurensia« (Dubrovnik, 1811) donosi antičku epigrafičku građu, pretežno iz Solina, prema zbirci spomenika koju je svojedobno prikupio Ivan Luka Garagnin. Uz to je napisao i nekoliko drugih epigrafičko–arheoloških radova.[1594] Tako je 1810. objavio u Dubrovniku kao drugo prošireno izdanje »Marmora Maccarensia«; 1813. u Zadru mu izlazi »Romanorum antiquitatum annalecta quaedam«, a u Dubrovniku je još 1808. g. tiskan (u knjižari Martechini) katalog Pavlović–Lučićevih objelodanjenih djela.[1595]

U rukopisu je ostavio raspravu »Novissima palaeographica numismatica mytologica atque dactyliographica addimenta« kao i opširnu poslanicu arheološkog sadržaja upućenu Coletiju (Epistola ad Coletium).[1596]

U Boki kotorskoj u to doba živi književnik *Marko Ivanović–Moro,* rođen u Dobroti 1741. godine. Studirao je u Veneciji i Padovi gdje je promoviran za doktora bogoslovije i prava. Bio je tajnik krčkog biskupa, župnik u Dobroti, vikar kotorskog biskupa i konačno kanonik. Ali već 1789. odriče se svih časti i odlazi u Concordiju (Italija), gdje bi izabran kanonikom i općinskim vikarom. U kasno doba života vratio se je u Dobrotu i u istom mjestu umro 26. IV. 1825.

Poznato je Ivanovićevo djelo »Della dedizione della Bocche di Cattaro a S. M. Imp. Francesco II, e dell'antica origine di città« (Cattaro, 1799), tiskano u Veneciji. Uz ostalo to djelo sadrži i popis nekih naših pisaca.[1597]

Ivanović je inače pomogao Coletiju pri uređenju VI. knjige »Illyricum sacruma«, kao i Appendiniju.[1598]

1588 S. Gliubich, o. c, 247; EJ 1, 447

1589 S. Gliubich (o. c, 247) piše da je umro 1818, dok N. Alačević (o. c, 22) kaže da je umro 1828.

1590 A. Pavić, Ivan Tomko Mrnavić, »Rad« JAZU XXXIII, 98

1591 K. Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, »Starine«, JAZU XXVIII, Zagreb, 1896, 35

1592 Fr. Bulić, Stridon..., »Vjesnik«... XLVII, 36

1593 G. Valentinelli, o. c, 148, S. Gliubich, o. c, 248, 188

1594 EJ 6, 447

1595 S. Gliubich, o. c, 248

1596 EJ 6, 447

1597 Gl. o tom djelu: G. Valentinelli, o. c, 243, 249

1598 Znameniti..., 115

Sljedeći historiograf Boke je konte *Tripo Smeća.* Rodio se je u Perastu 1755. g., gimnaziju završio u Veneciji, a pravo u Padovi. Umro je 1812. godine.

Napisao je »Povijest naše krajine«.[1599] Međutim, don N. Luković daje tome djelu naslov »Sunto della storia delle Bocche« (rukopis 18. st.) i kaže da je taj rukopis nestao kod obitelji markiza Pauluccija u Veneciji.[1600]

Kada je početkom 19. st. prolazio neki putopisac kroz Boku, on je 1808. u Kölnu (Cölln) objelodanio svoja zapažanja o tom kraju pod naslovom »Statistisch–hist. mil. Darstellung der Bocche di cattaro von einen Augenzeugen«.

c) DUBROVNIK

Nakon što je ugušena seljačka buna u Konavlima (1800) mislili su dubrovački vlastelini da su uveli red među tim seljacima. Nisu htjeli vidjeti da je došlo vrijeme koje će ih pregaziti, jer nisu bili sposobni unijeti nove i duboke reforme u unutrašnju strukturu svoje Republike, koja je 1806. morala postati laki plijen velikog osvajača Napoleona.[1601]

U razdoblju od 1800. do 1806. tri sile su bile presudne za Dubrovnik: Rusija, Francuska i Austrija i sa svim trima državama ova Republika je imala više težih sporova.

U diplomatskoj igri i ratovima tih velesila Dubrovačka Republika je izgubila svoju slobodu i Francuska provede vojnu okupaciju Dubrovnika (27. V. 1806). Ali prema Napoleonovoj želji Dubrovačka je Republika imala i dalje trajati. Francuska okupacija zadala je dubrovačkom pomorstvu smrtni udarac, a dubrovačka se vlada uzaludno trudi na sve strane da se spasi od željeznog zagrljaja Napoleona. Uskoro, tj. 31. I. 1808. general armije u Dalmaciji Marmont jednim pismenim aktom ukida Dubrovačku Republiku, koja se je stoljećima znala i mogla održati koristeći se ravnotežom europskih sila.[1602] Kako je Napoleon dobio od Rusa i Boku kotorsku, on od nje i Dubrovnika stvara posebnu pokrajinu s posebnim providurom.[1603]

Organizacijom »Ilirskih provincija« civilna Dalmacija je podijeljena na 5 okružja, među kojima Dubrovnik, Kotor i Korčula pripadahu u dubrovačku provinciju.

Novim ratom između Austrije i Francuske (1813) konačno kapitulira francuska posada u Dubrovniku (28. I. 1814) i Austrijanci uđoše u taj grad, čiji stanovnici položiše zakletvu vjernost caru Franji I. Bečkim kongresom Austrija dobija i Dalmaciju koja je u svakom pogledu bila razrovana i uništena. Stoga je Austrija nastojala sve preurediti. Politička i sudska uprava u Dalmaciji su sada zajedno, a cijela ta zemlja se je dijelila na 5 okružja u koje je spadao i Dubrovnik. Tako je sada dubrovačko okružje obuhvaćalo kotare: Dubrovnik, Ston, Orebić, Cavtat i Korčulu.

Godine 1817. preustrojeno je dalmatinsko srednje školstvo i osnovane su tri gimnazije, među kojima i ona u Dubrovniku s nastavnim jezikom talijanskim. Tako se je stvorio, pod utjecajem državnih vlasti, i u Dubrovniku sloj ljudi, odgojenih u talijanskom duhu, ali je ondje bilo i intelektualaca, koji su uoči ilirskog preporoda dizali svoj glas i upućivali Dalmaciju na njenu narodnu pripadnost i zajednički jezik.[1604]

[1599] Znameniti... 241

[1600] N. Luković, Boka kotorska, Cetinje, 1951, 227, 228. Inače originalni zapisi Smeća Tripo pronađeni su u ostavštini don Srećka Vulovića i danas se čuvaju u nadžupskom arhivu crkve sv. Nikole u Perastu — fond XIII — Miscellanea (Vodič kroz arhivsku građu..., 380).

[1601] S. Antoljak, Bune... 100, 101

[1602] Gl. vrlo opširno: V. Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808. II, Zagreb, 1980, 434–466

[1603] S. Antoljak, Dalmacija pod francuskom vlašću, HE IV, 474

[1604] G. Novak, Prošlost Dalmacije II, 301, 310, 311, 316, 324–326

Nakon prvotne letargije i gospodarskog nazatka, Dubrovnik se pod drugom austrijskom vladavinom ponovno oporavlja, obnavlja pomorstvo i taj grad će uskoro biti pripravan da preko svojih istaknutih građana prihvati i podrži ilirski pokret.

U tom dosta burnom razdoblju živi i djeluje *Mato Bašić* (Dubrovnik, 25. XI. 1737, umro 2. IX. 1813).[1605] Njegov otac Ivan bio je kancelarijski službenik Dubrovačke Republike, a stric Đuro poznati pisac životopisa dubrovačkih isusovaca, dok su mu se braća Petar i Stijepo također bavili književnim radom. Mato je napisao povijesni spis »Collezione di notizie istoriche di Ragusa« (rukopis se nalazio u knjižnici Male braće u Dubrovniku) koji seže od početaka Dubrovnika do 1806. g. tj. do francuske okupacije ovoga grada. Obuhvaća 195 strana a dijeli se na 12 »libra« tj. u 12 knjiga.[1606]

Poznatiji je njegov suvremenik književnik *Đuro Gvozdenica Ferić*[1607] rođen u Dubrovniku 5. V. 1739. a umro je 13. III. 1820.[1608] Uz pjesništvo bavio se je i historijom.[1609] Tako je 1798. g. u Beču izdana njegova »Epistola Michaeli Denisio vindobonensi«,[1610] u kojoj je obradio povijest Dalmacije i Dubrovnika od davnih vremena.

Godine 1803. pak tiskan je u Dubrovniku njegov »Periegesis sive descriptio locorum orae Rhacusanae«[1611] u dvije knjige. Tu je opisana povijest, život i običaji Dubrovnika.[1612]

Dubrovčanin je i *Tomo Ivanović,* svećenik. Rođen je 1740. a umro u istom gradu 1804. godine. Napisao je »Povijest dubrovačke crkve«, zatim »Bogoljupstvo Dubrovačko« (Dubrovnik, 1804) i »Pravovjerstvo starijeh mladiem Dubrovcianom na izgled« (Dubrovnik, 1804) gdje je opisao postanak i razvitak duhovnih redova u Dubrovniku.[1613]

Iz Dubrovnika je i *Pierko Ignjat Sorkočević*, sin Ivana Franje, pravnika i pjesnika. Rodio se je 1749. a umro 1829. g. Slovio je kao učeni historičar i teolog.[1614]

Petar Bašić, Matov brat, rodio se je u Dubrovniku 1749. a umro je 1814. godine. Bio je dubrovački kanonik i književni radnik. Njegov »Život sv. Vlasa« izišao je u Dubrovniku 1803. g. Glavni mu je rad novo izdanje Della Bellina rječnika »Dizionario italiano–latino–illirico« (Dubrovnik, 1785).[1615]

Nastavio je rad svoga strica Đure Bašića i iznio 17 životopisa isusovaca (do kraja raspada ovoga reda).[1616]

[1605] I njega ne navodi EJ 1

[1606] Gl. i V. V. Makušev, Materiali dli istorii diplomatičeskih snošenii Rossii v Raguzkoi republikoi, Moskva, 1865, 159, 160, Drag. Pavlović, Đorde Bašić dubrovački biograf XVIII veka, Beograd, 1931, 85, 86. Začudo M. Brlek ništa ne govori o ovom piscu i njegovom spisu.

[1607] Gl. i Znameniti... Hrvati, 77, 78

[1608] Ljubić piše da se je rodio 5. VII. 1739. a umro u 81. godini života, tj. 1820. g. (S. Gliubich, o. c, 130, 131).

[1609] Znameniti..., 77, 78

[1610] Po Ljubiću glasi: Epistola ad Michaelem Denisium Vindelicum, Viennae 1798. (S. Gliubich, o. c, 131), a u EJ (3, 299) stoji: ad clarissimum virum Michaelem Denisium Vindelicum epistola, Dubrovnik 1824 (II izd.?). Gl. i M. Brlek (o. c, 137) koji opisuje i jedno i drugo izdanje, te daje naslove slične onima u EJ 3, 299. Ferić je preveo i 37 narodnih pjesama na latinski jezik, a pisao je i basne i epigrame (M. Brlek, o. c, 167–169, 244).

[1611] Ljubić piše da naslov ovoga djela glasi »Periegesis, sive descriptio locorum orae Rhacusanae duobus libris comprehensa, Ragusii, Martechini 1803« (S. Gliubich, o. c, 131), a u EJ (3, 299) samo piše »Periegesis orae Rhacusanae duobus libris comprehensa«, Dubrovnik 1803.

[1612] G. Valentinelli, o. c, 198, 200

[1613] Znameniti... Hrvati, 115. Gl. i M. Brlek (o. c, 171), koji navodi jednu duhovnu pjesmu Ivanovića u zborniku dubr. latin. pjesnika 18. i 19. st. koji se nalazi u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

[1614] S. Gliubich, o. c, 283, Znameniti... 243, EJ 7, 436

[1615] EJ 1, 388. Petar Bašić se je bavio i prevođenjem s talijanskog (M. Brlek, o. c, 113, 114).

[1616] V. V. Makušev, o. c, 147

Iako se nije bavio izravno historijom, ipak na ovom mjestu treba barem spomenuti i *Luku Stullija,* liječnika (Dubrovnik, 22. IX. 1772 — 17. IX. 1822).[1617] Medicinu je studirao po gradovima Italije, a u svome rodnom mjestu je vršio funkciju opć. liječnika. Pored medicine bavio se je književnim radom (pisao je biografije, pjesme na lat., hrvat. i tal. jeziku) i javnim radom.[1618] Tako je sastavio: »Le tre descrizioni del Terremoto di Ragusa del 1667« (Versione dal Latino, Venezia, 1828), »De Peste quae in exitu anni 1815 in Circulum Rhausinum irreposerat« i »Lettere sulle Detonazioni dell'Isola di Meleda« (Ragusa, 1823, Bologna, 1828).[1619]

Kao historičari posebno mjesto zauzimaju dva brata: Franjo Marija i Urban Appendini.

Franjo Marija Appendini rodio se je 4. XI. 1768.[1620] u Poirinu (kod Torina). Studirao je u Carmagnoli i Torinu, a od 1785. u Rimu, gdje je stupio u red pijarista. Godine 1791.[1621] došao je u Dubrovnik[1622] na dužnost nastavnika tamošnjeg pijarističkog kolegija (gimnazije). Od 1808.[1623] do 1824. g. bio je upravitelj u istome kolegiju, a onda je imenovan za upravitelja zadarskog kolegija. Ali on prepušta to mjesto svome mlađem bratu Urbanu.[1624] Kad je ovaj umro, došao je na to prvobitno za njega određeno mjesto u Zadar i ostao sve do svoje smrti 30. I. 1837.

Franjo Marija Appendini je znao nešto hrvatski, štoviše smatrao ga je najljepšim jezikom, a Dubrovnik je toliko zavolio da se je sav posvetio proučavanju njegove prošlosti, osobito književne povijesti.[1625]

Glavno mu je djelo »Notizie istorico–critiche sulla antichità, storia e letteratura de'Ragusei« u dva sveska (Ragusa, 1802–1803); posvetio ga je dubrovačkom Senatu.

U prvom svesku (str. 332 + 6 slika)[1626] dosta nekritički piše o starom Dubrovniku od mitskih vremena (Kadma) do 1683, zapravo 1718. g. Ovdje je obradio unutarnje uređenje, život, običaje i trgovinu Dubrovnika kao i crkvenu povijest toga grada. Sve svoje tvrdnje i opise popratio je citatima iz raznih starih i novijih pisaca, kronika itd.

[1617] I. von Düringsfeld (o. c, III, 271) stavlja da je rođen 9. IX. 1772. u Dubrovniku, a umro je iznenada 12. IX. 1828. g. G. Valentinelli pak donosi: Necrologia del Dott. Luca Stulli ragusino (n. 1772–m. 1828), Antologia di Firenze, 1828, Decembre n. 96, p. 155, 156 (G. Valentinelli, o. c, 224). U najnovije vrijeme pisao je o njemu M. Brlek.

[1618] M. D. Grmek, Stulli Luka, EJ 8, 203. Tako npr. Lettera ad Urbano Lampredi, relativa alla vita di Mattia Flacco illirico o Matteo Francovich, Antologia di Firenze 1826, p. 138 (G. Valentinelli, o. c, 216).

[1619] I. von Düringsfeld, o. c, III, 271, S. Gliubich, o. c, 295. Gl. i G. Valentinelli, o. c, 240, 241.

[1620] Ljubić stavlja kao dan i godinu rođenja 6. XI. 1769 (S. Gliubich, o. c, 9), a u knjizi »Znameniti i zaslužni Hrvati« (10) piše 4. XI. 1769, dok u EJ (1, 142) stoji 4. XI. 1768. Pored literature koju je J. Nagy o njemu nabrojio, G. Valentinelli (o. c, 228, 297) donosi i ova dva rada: Casnacich Antonio, Memoria storica sulla vita e sulla opere di Francesco Maria Appendini (n. 1768 — m. 1838), Ragusa... 1838, p. 72 i J. Fr. Život P. O. Franje Marie Appendina, »Danica ilirska« 1837, 48–50. Osim članka P. Kasandrića tiskanog u »Iskri« (Zadar, 1891, br. 15–17, 20) koji navodi J. Nagy (EJ 1, 143), o njemu je i list »Slovinac« (1882, br. 13) donio članak »Frano M. Appendini« o kome je u novije dobapisao M. Foretić u HBL–u 1, 213–215.

[1621] U EJ (1, 142) Nagy piše 1792. g.

[1622] Znameniti..., 10

[1623] St. Stanojević, Narodna enciklopedija... I, 67

[1624] J. Nagy (EJ 1, 142) piše da je tek 1834. postao upravitelj liceja u Zadru umjesto svoga pokojnog brata Urbana. Nakon smrti Appendinija 1838. g. u Dubrovniku je njemu na spomen objavljen spis od 78 strana »A perpetua onoranza del Padre Francesco M. Appendini delle scuole pie, direttore generale dei ginnasii della Dalmazia, e del Liceo convitto di Zara, i suoi amici ed alunni di Ragusa« (G. Valentinelli, o. c, 228).

[1625] Znameniti..., 10

[1626] Rukopis prvog sveska čuva se u biblioteci dominikanaca u Dubrovniku (K. Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, »Starine« XXVIII, Zagreb, 1896, 27, 28). Inače V. Foretić ukratko opisujući ovaj rad F. M. Appendinija, kaže da mu povijesni dio za starije doba »nije dovoljno kritičan«, ali unatoč nabrajanju i kompiliranju »daje i svoje originalne poglede«. Kao Talijan »zdušno« je »prigrlio Dubrovnik« a »njegovi pogledi o pravijeku Slavena... nisu kritični te se kreću u krugu još postojećih panslavističkih i autohtonističkih teorija« (V. Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808. II, Zagreb, 1980, 404).

Drugi svezak (str. 336) zapravo je kompilacija o dubrovačkim piscima i drugim znamenitim ličnostima (historičari, arheolozi, biografi, liječnici, matematičari, filozofi, teolozi, političari, pravnici, govornici, pjesnici, ratnici, slikari), a dotakao se je i nekih književnika u staroj Dalmaciji. Za ovo svoje djelo Appendini se je obilno poslužio Đurđevićevim rukopisima.[1627]

Pošto je u ovom svesku prikazana kulturna i književna povijest Dubrovnika njime su se koristili svi povjesničari književnosti od P. J. Šafařika i Š. Ljubića do danas, jer je to glavni izvor podataka za dubrovačku književnost.

Za povijest Dubrovnika pred njegov pad značajan je i Appendinijev dnevnik vođen 1806–1807. godine.[1628] Osim toga Appendini je izdao »De praestantia et vetustate linguae illyricae ejusque necessitate ad plurimarum gentium populorumque origines et antiquitates investigandas dissertatio« (Ragusa, 1806), gdje ukazuje da su Grci i Latini potekli od Ilira.[1629] To isto tvrdi i u djelu »Della analogia della lingua degli antichi popoli dell'Asia minore con la lingua dei popoli antichi e recenti della Tracia e dell'Illirio« (Ragusa, 1810). Čvrsto je vjerovao u ispravnost svoga stava dok su ga drugi zbog toga napadali, čak i njegov brat se nije u tom pogledu s njim slagao pa su došli u koliziju. Zato ga je poznata književnica Ida von Düringsfeld nazvala »Anherr, der Panslavista«.

Appendini je išao tako daleko da je čak Etruščane i Sabince svrstavao u pripadnike slavenskog plemena, pozivajući se na Vergilija kao i još neke stare spomenike.[1630]

Godine 1811. objelodanio je »Memorie spettanti ad alcuni illustri di Cattaro« (Ragusa, 1811),[1631] te opisuje život i djelo Junija Ant. conte Restia, rođen 1755 — umro 1814. (Patavii, 1816). Piše i o »Del sito della città e colonia di Epidauro nell'Illirico. Memoria« (Gazzetta di Zara, 1823, br. 67–73) i izdaje »Esame critico della questione intorno alla patria di S. Girolamo libri IV« (Zara, 1833).[1632]

Tek 1906. objelodanjen je njegov spis pod nazivom »Appendini F. M. Ratovanje oko Dubrovnika godine 1806. Doslije nepoznati spis«. Za tisak priredili P. M. Kolendić i J. D. Nagy, Dubrovnik 1906.

Mladi brat Franjin je *Urban Appendini,* rođen također u Dubrovniku 18. III. 1777. U Rimu je učio filozofiju i matematiku, a u Firenzi astronomiju. Godine 1795. poslan je u Dubrovnik, gdje je ostao gotovo 30 godina.[1633]

[1627] K. Vojnović, Crkva i država... »Rad« JAZU CXIX, 72. Čudno je da G. Valentinelli (o. c, 212) pripisuje ovo djelo »Appendini P. Urbano«!

[1628] EJ 1, 142

[1629] J. Nagy smatra da je taj rad pun fantastičnih etimologija i da nema znanstvene vrijednosti (EJ 1, 142). Godine 1808. Appendini tiska u Dubrovniku »Grammatica della lingua illirica«.

[1630] I. Kasumović, Pjesme Urbana Appendinija i s njime izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika, »Rad« JAZU 174, Zagreb, 1908, 1–5.

[1631] S. Gliubich, o. c, 11. Appendini je objelodanio i »Memoria sulla vita e sugli scritti di Gianfrancesco Gondola patrizio raguseo, autore del poema illirico, intitolato l'Osmanide, Versione libera dell'Osmanide, Canti venti, Ragusa 1827, p. I–55«, te »De vita et Scriptis Bernardi Zamagnae patricii rhacusini commentarium« (Jaderae 1830, p. 287) (G. Valentinelli, o. c, 217, 218, 223, 224).

[1632] G. Valentinelli, o. c, 223, 198, 120. Appendinijev govor na pogrebu Orsata Vladislava Gozzea (Gučetića), rektora Dubrovačke Republike, održan u dubrovačkoj katedrali (30. VI. 1798), kao i govor povodom smrti fra Alojzija Spagnolettija, dubrovačkog nadbiskupa, održan u istoj katedrali (12. VII. 1799), čuvaju se kao rukopisi u knjižnici Male braće u Dubrovniku. Uz to je opat Rafo Radelja napisao »Ad Franciscum Appendini SP descriptio Breni. Elegia« (1 str.), a njemu je odgovorio Fr. Appendini »Ad Raphaelem Radegliam quod nobis Brenensis aequoris descriptionem latinis versibus exaratam miserit« (2 str.). Sam pak Appendini naslovio je svoj govor »De gimnasii Rag. institutione Oratio habita 1817. in eccl. S. Ignatii«. Svi ovi govori nalaze se u knjižnici Male braće u Dubrovniku (M. Brlek, o. c, 219, 241, 166, 241). Godine 1810. pak u Dubrovniku piše i tiska »poesie per le nozze Garagnin–Borelli« (G. Valentinelli, o. c, 290).

[1633] I. Šturlan, Appendini Urban, EJ 1, 143 i HBL 1, 215, 216. (N. Bertić)

Poput njegova brata i on je bio pijarist. U Dubrovniku je bio profesor od 1795. do 1824. a od te godine pa do svoje smrti (17. XII. 1834) nastavnik, zatim i direktor kolegija (liceja) u Zadru. Bio je poznat kao učen čovjek i odličan govornik. Bavio se i pjesništvom.[1634]

Napisao je »Brevis necrologia Petri Ignatii Sorgo–Cerva, patritio Ragusini« (Giornali sulle scienze e lettere delle provinzie Venete« IV, Tarvisii 1830).[1635] Pred kraj života pak kompilirao je »Vite degli uomini illustri della Dalmazia«.[1636]

d) GORNJA HRVATSKA

U 19. stoljeće gornja Hrvatska ulazi s mnogim neriješenim pitanjima koja se nisu mogla skinuti s dnevnoga reda. Najaktualnije je bilo pitanje samouprave i ustava. Položaj Hrvata bio je sve teži i na prekretnici u odlučivanju za Beč ili Peštu lomio se je konzervativni hrvatski staleški element. Sva je sreća da je Hrvatska u to doba imala na kormilu odlučnog čovjeka i prokušanog rodoljuba u osobi biskupa Maksimilijana Vrhovca, banskog namjesnika, koji je dobro vidio svu teškoću političkog položaja svoje zemlje i pokušavao naći tome lijeka.

Iako službena Hrvatska pomalo popušta Mađarima, neslužbena Hrvatska se budi iz mrtvila i sprema se s njima i njihovim pretenzijama odlučno suočiti.

U to vrijeme se i pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom odgađa (1802), a Mađari u dva navrata ne uspijevaju uvesti svoj jezik kao obligatan predmet u hrvatske škole (1805, 1807).

Godina 1809. i u Dalmaciji i u Hrvatskoj (insurekcija) donijela je varljivu nadu da je došao slom Napoleonovog gospodstva.[1637] No ta je iluzija dovršena nizom Napoleonovih pobjeda i mirom u Schönbrunnu (14. X. 1809) kada je Francuska dobila uz ostalo i Hrvatsku s desne strane Save do Jasenovca i Vojnu krajinu, te se od te Hrvatske i Dalmacije stvaraju Ilirske provincije ili Iliriju sa sjedištem u Ljubljani.

Ta nova Napoleonova tvorevina, u koju je ušla kao pokrajina i civilna i vojna Hrvatska, kojoj su bili na čelu intendanti, nije oduševila tamošnje Hrvate. Naime, prekosavska Hrvatska bila je sada za Napoleona vrlo važna i služila je njegovim ciljevima prema Turskoj i Rusiji. Ona je u sklopu Ilirskih provincija bila odlično uređena pod novom francuskom upravom sa sjedištem u Karlovcu, dok je Vojna krajina služila kao vojnički rezervoar Napoleonu. Čak je taj car obećao da će predobiti i ostale »austrijske« Hrvate i tako obnoviti »ilirski«, tj. hrvatski narod, što je izazvalo zaprepaštenje u Beču. No poslije nesretne Napoleonove vojne na Rusiju (1812) poče se rušiti umjetna državna tvorevina Ilirija i 1813. oslobađaju se prekosavski krajevi i Dalmacija francuskog gospodstva.

Sada su Vrhovac i drugi očekivali da će se ovi krajevi vratiti matici–zemlji. Bečki dvor međutim imenuje za vojničkog i civilnog guvernera čitave Ilirije, izuzev Vojne krajine, generala Lattermanna sa sjedištem također u Ljubljani, a za viceguvernera prekosavske Hrvatske i primorja generala Đurkovića, koji mu je bio podređen (Đurkovićevo sjedište je bilo isprva Zagreb, a zatim Rijeka).

[1634] S. Gliubich, o. c, 11, 12. Chersa Antonio je o njemu napisao »In funere P. Urbani Appendini e scholis piis — Epitafio..., inscritto nel Poligrafo di Verona, 1837, Tom. VII. p. 256« (G. Valentinelli, o. c, 227). Pjesme tiskane u Zadru posvećene su caru i kralju Franji I (gl. G. Valentinelli, o. c, 109, 283), dok je u čast Urbana Appendinija 2 pjesme na talijanskom jeziku napisao već spomenuti Rafael Radelja i one su pohranjene u Radeljinom rukopisu u knjižnici Male braće u Dubrovniku (M. Brlek, o. c, 165, 166).

[1635] I. Kasumović, o. c, »Rad« JAZU 174, 1–5

[1636] S. Gliubich, o. c, 11

[1637] S. Antoljak, Pregled hrvatske povijesti, Zagreb, 1942, 130–133. Ibid, Dalmatinsko pitanje..., 129–131. Godine 1809, sačuvan je u rukopisu »Razgovor nemilli naroda ervatskoga Kraine, koji je sastavio Matija Tomičić u Komorskim Moravicama te godine« (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 3170).

Uvođenjem njemačkog jezika kao službenog u prekosavsku Hrvatsku, ona uskoro dolazi u sklop osnovane kraljevine Ilirije (1816), a podvrgnuta je pod primorski gubernij u Trstu i tako se pretvara u carsko–kraljevski okružni kapetanat.

Konačno, nakon upornih nastojanja i ustrajne borbe Hrvata s ove i s one strane Save pod vodstvom Vrhovca, carski dvor odluči vratiti Ugarskoj i Hrvatskoj ustavno stanje i dozvoli sjedinjenje prekosavskih krajeva i primorja s maticom–zemljom. U povodu toga događaja održana je velika svečanost u Zagrebu 1. XI. 1822.[1638] Tako su nakon 9 godina ustrajne borbe svih Hrvata bili vraćeni prekosavski krajevi matici–zemlji, ali bez Dalmacije koja je i dalje ostala austrijska provincija.

Prestankom pak apsolutizma u austrijskoj monarhiji i sazivom sabora u Hrvatskoj i Ugarskoj uzeto je opet u razmatranje sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Za ovo pitanje su naročito važne 1825–7. i 1830. Te je godine buknuo i uskoro bio ugušen seljački ustanak u Krašiću.[1639] Također 1830. g. hrvatski protonotar Josip Kušević izdaje u Zagrebu knjižicu u kojoj dokazuje na temelju isprava da je Hrvatska imala uvijek svoj zasebni državopravni položaj. To je bilo upravo u ono doba kada je izgledalo da će Hrvatska postati sastavni dio Ugarske. Kod Hrvata sve jače raste osjećaj narodne svijesti i ljubav za materinsku riječ.

Grof Janko Drašković 1832. g. izdaje svoju »Disertaciju« u kojoj traži ujedinjenje hrvatskih zemalja, kojima bi trebalo priključiti »s milošću kraljevom« i Sloveniju.[1640]

1. ZAGREB

Većina se događaja i inicijativa s hrvatske strane u ovom razdoblju odvijala u Zagrebu u kojem je do početka 19. st. živio i djelovao *Josip Mikoczi (Mikoczy)*.[1641] Rodio se je u Zagrebu 12. III. 1734. Roditelji su mu bili građani s nekadašnjeg »Dolca«. Prve škole je polazio kod zagrebačkih isusovaca, a 31. X. 1751. stupa u njihov red i to kao završeni šestoškolac. Nakon toga proveo je dvije godine novicijata u isusovačkom samostanu u Trenčinu, a tek poslije 10 godina postade profesor na isusovačkoj gimnaziji u Varaždinu (1761/2), zatim 1763. i 1765. profesor na sveučilištu u Trnavi (Nagy Szombat), 1767. bio je opet profesor varaždinske isusovačke gimnazije. Kad je ukinut isusovački red (1773) Mikoczi je profesor poezije i grčkog jezika u nekadašnjoj isusovačkoj gimnaziji u Zagrebu, a već od 1783. g.[1642] do 1798. bio je knjižničar Zagrebačke akademije, osnovane 1776. s teološkim i jurisdičkim fakultetom.[1643] Spominjući ga na tom mjestu suvremeni ugarski historičar

[1638] Gl. opširno: S. Antoljak, Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije, »Starine« JAZU 45, Zagreb, 1955, 91–150

[1639] S. Antoljak, Bune..., 191–193

[1640] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 159–162

[1641] Ne zna se odakle je došla ova obitelj ali na izvanjskom prostoru jedne manje crkve u gradu Bakru postoji nadgrobni natpis, koji glasi ovako: »Ovoie grob Mikocha y niegovieh predi 1722.« Inače se sam »Mikoczy« u svojim izvještajima od 24. I. 1783, te 11. II. 1789. kao i 8. IX. 1793. naziva i stalno potpisuje »Joseph Mikoczi« (HDA u Zagrebu — Vrhovna upravna škola zagrebačkog školskog distrikta — kutija 10, br. 37, 99 i 133). Znači on bi bio »Mikoczi« a ne »Mikoczy« kako ga se je stalno do danas zvalo!

[1642] Iz pisma Vrhovcu od 23. V. 1789. vidi se da je Josip Mikoczi bio već te godine bibliotekar akademijske biblioteke (HDA — Zagreb — M. S. C. kutija 1, br. 6 — Excerpta ex epistolis missilabus a diversis ad episcopum Maximilianum Verhovec scriptis ab anno 1784. usque ad annum 1815...), a ne 1792. kako piše Šišić (Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 43). No Mikoczi se još od 24. I. 1783. i 11. II. 1789. u svojim izvještajima potpisuje kao »Acad. Bibliothecar« a u onom od 8. IX. 1793. čak kao »Joseph Mikoczi Acad. Bibliot. Custos« (HDA u Zagrebu — Vrhovna uprava... — kutija 10, br. 37, 99, 333 i 334). Drugim riječima Mikoczi nije bio na ovoj dužnosti ni 1789. a pogotovo ne 1792. nego još od 1783. godine!

[1643] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 42, 43

Engel nije ništa o njemu pohvalno rekao.[1644] Mikoczi je umro u Zagrebu naglom smrću[1645] 12. III. 1800.[1646] i sahranjen je u crkvi sv. Marije.[1647]

Po pričanju Mikoczi je čitav niz godina stanovao u niskoj priprostoj kući »pod zidom« na Kaptolu odakle je svaki dan odlazio u akademiju ili knjižnicu. Uz hrvatski jezik Mikoczi je bio vješt grčkom i latinskom, a bavio se je pjesništvom[1648] i teologijom.

Pročitavši temeljito sve tada tiskane pisce i izvore, dao se je na pisanje jednog djela o hrvatskoj povijesti u vrijeme narodnih vladara. »Jedva može biti sumnje«, kaže Šišić, »da je Mikoczi imao pred očima — pišući svoje djelo — upravo hrvatsku mladež. Ovo Mikoczyevo djelo«, nastavlja Šišić »najvažnije je djelo čitave starije posavsko–hrvatske historiografije...«.[1649] Tiskano je istom 6 godina po smrti pisca u Budimu pod naslovom »Josephi Mikoczy olim Societatis Jesu, postea Diocesis Zagrabiensis Presbyteri. Otiorum Croatiae. Liber unus. Opus postumum. Budae, 1806.«[1650] Izdano je po svoj prilici na trošak Mikoczijevih zagrebačkih prijatelja. To svoje djelo Mikoczi je razdijelio na šest glava: I. De Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae initiis divisione, hodiernisque possessoribus. II. De veteribus provinciarum, a Croatis occupatorum, praecipuorumque populorum nominibus, horumque positione: de illarum item possessoribus, ac sorte ad Croatorum usque adventum. III. De Croatorum nomine; antiquioribus recentioribus sedibus. IV. De linguis Illyrica et Pannonica; Slavicae item divisione, literarumque formas. V. De Croatarum rebus a Caroli Magni Imperio usque ad Croatiam Hungariae Regno adiunctam. VI. De Politia his in regionibus cum ante, tum post Croatarum adventum usque ad S. Ladislaum usitata.[1651]

U ovom djelu Mikoczi pretresa samo neka pitanja iz hrvatske povijesti prije 1102. g. Prema tome to nije sistematska historija čitavoga onoga doba. Djelo je razvrstao u tih šest poglavlja, od kojih svako ima nekoliko zasebnih paragrafa. Dakle, bavi se doseljenjem Hrvata kao i onim starorimskim krajevima koje su oni zauzeli, zatim hrvatskim imenom i zakarpatskom pradomovinom, slavenskim

[1644] Gesch. von Dalm. Croatien u. Slavonien, Halle 1798, p. 411; Povijest banovah kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije do XIV vieka od Josipa Mikoca, s uvodom o životu i spisih Josipa Mikoca od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Arkiv... XI, Zagreb, 1872, VIII.

[1645] U povodu njegove smrti sastavio je Mikoczijev prijatelj pijarist Franjo Klohammer tužaljku »Ad tumulum Josephi Mikoczi presbyteri Zagrabiensis olim a Societatu Jesu« (Zagrabiae, 1800), ali bez krupnijih biografskih podataka (F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 42).

[1646] Te godine je H. Novotny, Honorati a s. Cecina, izdao u Beču (Viennae 1800, 141 strana) »Supplementum ad sciographiam seu Hungariae veteris et recentioris notitiam. Fasciculus I. Illyricum seu Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae descriptionem historico–politicam in compendium redactam continens« (gl. i G. Valentinelli, o. c, 9). Jedan primjerak posjeduje i Naučna biblioteka u Zadru (sign. 28051 — 100/II). Sa 30. VII. 1800. godinom završava i rukopisni »Ratni dnevnik«, napisan na njemačkom jeziku (goticom) i počinje od 2. XII. 1798. a ima 90 strana (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 4571). Autor je Franjo Jelačić (Petrinja, 14. VI. 1746 — Zalaapati, Mađarska, 4. II. 1810), austrijski podmaršal, otac bana Josipa Jelačića (Vojna enciklopedija 4, Beograd, 1961, 185). Začudo Vl. Kalečak koji je pisao o ovome vojskovođi u ratu Austrije protiv Napoleona, ne zna za »Ratni dnevnik« Franje Jelačića, kao ni to da je isti bio počasni građanin Feldkircha, Bregenza i Bludenza u Voralbergu.

[1647] F. Šišić, o. c, JIČ II/1–4, 43. Ibid, Priručnik... I/1, 82

[1648] Povijest banovah... s uvodom o životu i spisih Josipa Mikoca od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Arkiv«... XI, str. IX–X

[1649] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 43

[1650] Vl. Dukat tvrdi da je Mikoczy ovaj rukopis svoga djela ostavio kao baštinu svome prijatelju Baričeviću, koji je to djelo nedovršeno i nespremno za tisak priveo kraju. On je to tako vješto napravio da se ne zna što je od Mikoczya a što od izdavača. Dok Kukuljević nagađa da je tiskarske troškove platio Vrhovac, Barle kaže da nije tome našao potvrde u Vrhovčevim pismima. Tkalčić i Andrić drže da je mecena za izdavanje ove knjige bio đakovački biskup Antun Mandić. Dukat pak smatra da nije nemoguće da je to djelo izdao o svome trošku sam Baričević, iako to nigdje ne spominje (Vl. Dukat, O književnom i naučnom radu Adama Alojzija Baričevića (1756–1806), »Rad« JAZU 224, Zagreb 1921, 85–87).

[1651] Povijest banovah... s uvodom o životu i spisih Josipa Mikoca..., Arkiv... XI, str XI

jezikom, napose staroslavenskim (braće Ćirila i Metoda) te hrvatskom historijom 9. st.[1652] do Braslava i odmah zatim prelazi na sv. Ladislava, odnosno na pitanje kojim je on pravom dobio hrvatsko kraljevstvo.[1653] Na kraju obrađuje neka pitanja iz kulturne hrvatske historije prije kraja 9. stoljeća.

Kako je Mikoczi kao temelj za ranije doba uzeo pripovijedanje Konstantina VII. Porfirogeneta, a za kasnije razdoblje sabrane isprave kod Luciusa, on se ograničio na čisto hrvatski politički teritorij između kranjskoštajerske međe i ušća Cetine, te Jadranskog mora i Vrbasa, isključivši iz Hrvatske sve Slovence i Srbe. Osim toga on potpuno zabacuje identifikaciju starih Ilira i Panonaca s kasnijim Hrvatima, tj. autohtonost Hrvata, koje po Porfirogenetu dovodi iz Zakarpaća na jug.[1654]

Mikoczi je napisao i povijest hrvatskih banova do 15. stoljeća. Tu raspravu je još 1792. poslao u Budim na glavnu cenzuru, odakle je dobio dozvolu za tiskanje. Pa ipak dugo vremena je ostala u rukopisu, iako je autor zatajio svoje ime, nazvavši se Alojzije Blumenthal.[1655] Rukopis je neko vrijeme bio u Baričevićevoj knjižnici, a zatim je dospio u biblioteku Zagrebačke akademije.[1656] Mikoczi je htio nastaviti to djelo i dodati popis banova 14. i 15. st. ostavivši mnogo rukopisnih bilješki kronološki nanizanih.

Prvi dio povijesti banova do 14. st. izdao je tiskom Kukuljević 1872. g. u svome »Arkivu« (XI, 1–206) pod naslovom »Josephi Mikoczy Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ad saeculum XIV usque perducta series anno domini 1792.« (rukopis ovoga u A HAZU–IV c 50). Mikoczi je ovim djelom nadvisio sve ostale svoje predšasnike koji su o istoj materiji pisali (Rattkay, Ladanyi, Vitezović, Marcelović, Keri, Krčelić), jer je broj banova od 9. do 14. st. znatno popunio i kronološki kritički nanizao, pretežno se oslanjajući na vjerodostojne isprave.

Ipak, moglo bi mu se i prigovoriti da je unatoč svoj pažnji neke banove ispustio (naročito u 13. st.). Također je pogriješio u rodoslovlju knezova Bribirskih–Šubića–Zrinskih. Zatim, život nekih banova je suviše kratko opisao, oslanjajući se ponajviše na isprave, dok se piscima slabo služio.

Njegov »Series Banorum« također nije sasvim točan, dok svaku hvalu zaslužuju opširne primjedbe cijelom ovom djelu (adnotationes) uz opis o pojedinom banu.[1657]

Drugi dio historije »De banis regni Croatiae saeculi XIV. et XV. notata varia« još i danas se nalazi u rukopisu (Arhiv HAZU).[1658]

[1652] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 49

[1653] F. Šišić, Priručnik... I/1, 83

[1654] F. Šišić, Hrvatska historiografija... II/1–4, 43, 44

[1655] U Arhivu HAZU (IV c 50) evo što o tome kaže dokument: »Aloysii Blumenthal Banorum Dalm. Croat. et Slav. ad Saeculum usque Perducta Series Anno Domini 1792 (lijepim rukopisom pisano: S. A). Pater Josephus Mikoczy fuisset, ut erat, vir litterarum armans, hoc Libro, quoque contentam Banorum, Croatiae Seriem tenuit, Easque Nomine Aloysii Blumenthal insignavit, ideoque, quia nomen suum posteritate hujus operis authorum ignotum esse voluit. Caeterum, qui super hoc testimoniis meo dubitat, consulat in R. accademia Zagrabiensi plura manu ejusdem Patris Josephi Mikoczy scripta Documenta, et de veritate Testimoniii mei abunde informabit. Ita testor Adamus Mravinecz canon. Zagrab«. Na str. 3: Ad Lectorem..., a na str. 4, 5: Tabla banova (popis) od Pribine do Henrika Gisingovca (1299), te onda od str. 21 dalje počinje sam tekst s Pribinom i završava s Pavlom Bribirskim. Na str. 69. piše o Gradecu, a na str. 114. sasvim dolje stoji »Imprimatur Math. Plicthaller Cens. libr. ad ex. consil. R. L. U. Budae 31. X[bris] 1792.«

[1656] Isti rukopis Mikoczy je isprva predao Vrhovcu da ga on izda. Zatim ga je htio Baričević urediti, nadopuniti i tiskati, ali je zato trebao još neke knjige kao npr. Ladanya »De gestis banorum Slavoniae« (Vl. Dukat, o. c, »Rad« JAZU 224, 87). Koliko se je poslužio i sa rukopisom povjesničara Valentina Kerija (18. III. 1712 — Bratislava 23. VIII. 1763), profesora na isusovačkom sveučilištu u Grazu, pod naslovom »Series Banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae« (J. Andritsch, Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782), Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XXII Bd, Graz 1965, 272) nije posve poznato.

[1657] Gl. Povijest banovah... s uvodom o životu i spisih Josipa Mikoca od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Arkiv«... XI, str. X-XIV, 1-206.

[1658] Arhiv HAZU — III. d. 80. Smičiklas je u svome spisu »Scriptores« (Akademijine zbirke) stavio glede toga rukopisa ovakvu zabilješku: »Dobra stvar — ali ipak valja da sam obradim jer je rabio samo izvore izdane do onog doba« (Arhiv HAZU — XV — 45 — Ostavština T. Smičiklasa — 36 — Scriptores).

Međutim, oba ta djela imaju svoju znanstvenu vrijednost. Mikoczi je napisao još »Lexicon historicum et topographicum«[1659] (sa strane je stavljeno olovkom: »Josip Mikoci pisao«),[1660] »Observationes quaedam ad diplomata edita saec. XIII in favorem ecclesiae Zagrabiensis«[1661] i »Geographica descriptio regni Croatiae et Slavoniae«.[1662]

Svi su ti rukopisi pohranjeni u Arhivu HAZU[1663] i od znatne su znanstvene vrijednosti.[1664]

Svoje posljednje djelo »Geographica« razdijelio je po tadašnjim županijama, opisujući sva važnija mjesta i spominjući u vezi s time rijeke i gore. Kada govori o pojedinom mjestu, on daje o njemu i povijesne bilješke, piše o starinama, samostanima, opatijama i crkvenim redovima.

Nažalost ovo djelo je pretežno fragmentarno i od njega je sačuvan opis križevačke, požeške,[1665] virovitičke i srijemske županije, samo ponešto zagrebačke i varaždinske, a potpunije Hrvatskog primorja (severinske županije i Rijeke), dok najmanje govori o Vojnoj krajini, pa se samo dotiče karlovačke.[1666]

Na kraju treba podvući da je Mikoczi, kako to kaže Šišić, »pored Luciusa, prvi naš pravi znanstveni radnik na polju hrvatske historiografije«,[1667] a svojim djelima je pretekao, iako se je odlikovao skromnom nenametljivošću, mnoge svoje predšasnike, jer je svoje radove stvarao na temelju samih izvora — i to najviše listina.

Mikoczijev suvremenik bio je *Matija Kirinić,* rođen u Varaždinskim Toplicama[1668] 20. II. 1746. Gimnaziju je učio u Varaždinu, odakle je otišao u Zagreb u klerikat. Kao pitomac hrvatskog kolegija u Beču je učio filozofiju i bogosloviju i na Bečkom sveučilištu je položio bakalaureat iz istih znanosti. U domovini je bio kapelan u Petrovini, a zatim je podučavao sina baruna Raucha.

U međuvremenu je učio strane jezike (njemački, talijanski, francuski). Godine 1787. promoviran je u Beču doktorom filozofije i nešto prije toga izabran je i potvrđen od kraljice Marije Terezije na Zagrebačkoj akademiji (1776) za profesora historije. Na toj dužnosti ostao je 28 godina, a pored toga vršio je službu bibliotekara akademijske knjižnice i vice–regensa kr. plemićkog konvikta. Umro je u Zagrebu 30. I. 1805.

Prigodom zadušnica (13. II.) držao je njemu u počast svečano spomen–slovo njegov kolega dr. Franjo Klohammer, profesor matematike. Po tadanjem običaju taj govor je tiskan i u njemu se nalaze podaci o Kirinićevom životu i radu. Između ostalog da je uz svoje svećeničke dužnosti toliko mnogo čitao da je od neprekidnog sjedenja ogrbavio i da je smrt nastupila zbog vrućice i boli u prsima.

[1659] U svom popisu »Scriptores« Smičiklas je ispisao ovako: »Mikoczi: Lexicon historicum et topographicum antiq. 1011. Nor. II, c. 51.« i dodao »može se rabiti« (Arhiv HAZU — XV — 45 — Ostavština... T. Smičiklasa — 3 b — Scriptores).

[1660] Ovaj spis ima 42 strane, od kojih su samo nekoliko strana ispunjene. Tu se ukratko opisuju: Ilirik, Jastrebarsko, Ivanić, Kamengrad, Krapina, Kostajnica, Kozara, Krupa, Kladuša, Lika itd. (Arhiv HAZU — II c 51).

[1661] Glede toga rukopisa Smičiklas je u »Scriptores« zabilježio: »Observationes — izd. Tkalčić« (Arhiv HAZU — XV — 45 — Ostavština T. Smičiklasa — 3 — Scriptores), a sign. mu je u Arhiv HAZU — II d 172. Taj spis ima 21 stranu.

[1662] U istom popisu »Scriptores« ima Smičiklas: »Geographica descriptio regni Croatiae et Slavoniae III d 79« i onda je dodao »može se upotrijebiti barem za sliku — rabio poznata vrela i spise« (A HAZU — XV — 45 — Ostavština T. Smičiklasa — 36 — Scriptores).

[1663] Mikoczi je u rukopisu ostavio i »Bibliographia bibliothecae Jesuitarum Zagrabiensium« (A HAZU III. d 113)

[1664] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 44. Ibid, Priručnik... I/1, 83

[1665] »Descriptio geographica comitatus Posegani anno 1779« (Arhiv HAZU)

[1666] I. Kukuljević, o. c, »Arkiv«... XI, XI. Pod naslovom Notitiae histor. de civitate Fluminensi Mikoczyev se »Fragmentum« iz 18. st. čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3032).

[1667] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 44; Isti, Priručnik... I/1, 83

[1668] Jedan od njegovih predа kastelan Kirinić u Varaždinskim Toplicama optužen je 1668. g. zbog »infidelitatis« tj. nevjere (HDA — Acta capituli antiqua 59/9).

O njegovim djelima do danas se ništa ne zna. Poznato je samo to da je 9. VI. 1791. zamolio Hrvatski sabor za dozvolu da u tamošnjem zemaljskom arhivu prepisuje dokumente za povjesnicu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koju je namijenio mladeži. Sabor je udovoljio njegovoj molbi. Ali da li je on što napisao, ne može se ni danas ništa ustanoviti.[1669]

Jedino bi se moglo zaključiti da je prvi nastavnik pomoćnih povijesnih nauka, među njima i diplomatike, na akademiji Filozofskog fakulteta u Zagrebu bio Matija Kirinić sa zvanjem profesora.[1670]

Uz ovu dvojicu ne smije se propustiti da se nešto kaže o *Filipu Wohlgemuthu*, rođenom u Štajerskoj 14. V. 1742. Učio je u zagrebačkom sjemeništu, zatim je prešao u bečki kolegij, pa u bolonjski zavod gdje je postao doktor teologije. Po povratku u Zagreb služi kao kancelist u zagrebačkoj biskupskoj pisarni.[1671] Nakon zaređenja za svećenika postaje župnik u Ivanjskoj, a od 1766. do 1769. u Sunji,[1672] 1771. je u Ivaniću, 1773. u sv. Ivanu u Novoj vesi u Zagrebu, a od 1774. do 1778. je predavao na Zagrebačkoj akademiji.[1673] Godine 1775. s još petoricom »braće« osnovao je slobodnu zidarsku ložu, koja je uvelike pogodovala njemačkom jeziku. Iza toga imenovan je čazmanskim kanonikom lektorom, 1781. zagrebačkim kanonikom, a 1783. nadzornikom narodnih škola (do 1788). Bio je čak opat sv. Salvatora de Lekez, a od 1788. do 1790. rektorom centralnog sjemeništa u Budimpešti.[1674] Godine 1794. je dubički arhiđakon i generalni vikar.[1675] Wohlgemuth je bio vrlo obrazovan i uman čovjek, rijetko talentirani latinski govornik, a bavio se je i književnošću. Umro je 13. IX. 1804.[1676]

Godine 1782. objelodanio je »Spomene grofa Krištofa Oršić od Slavetić...«,[1677] a u rukopisu je ostavio »Descriptio geographica comitatus crisiensis«.

[1669] Vj. Klaić, Matija Kirinić (1746–1805) i sinovac njegov Valentin Kirinić (1783–1840), »Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« IX, Zagreb, 1907, 195, 196. Inače, Šidak navodi da je M. Kirinić predavao »gotovo« trideset godina »pragmatičku povijest Ugarske«. Od njega potječe i popis pitanja iz ugarske povijesti za javne ispite, koji se je od 1797. do 1816. ponavljao (ta ispitna pitanja tiskana pod naslovom »Positiones ili Tentamen ex historia pragmatica Regni Hungariae et partium adnexornm« nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu — R II F — 8°), od kojih je neka već objavio F. Fancev. Iz toga Tentamena se uočuje da je Kirinić predavao i ponešto iz hrvatske povijesti, tj. od doseljenja do početka 12. st. i osvrnuo se napose i na 1102. g. (J. Šidak, Kroz stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 178 i bilj. 25, 26).

[1670] S. Antoljak, Pomoćne istoriske nauke, Kraljevo 1971, 63

[1671] Znameniti... 287

[1672] A. Cuvaj, Građa za povijest školstva... II, Zagreb ^{2}1910, 5

[1673] Znameniti..., 287

[1674] A. Cuvaj, o. c, II, 5, 6

[1675] Znameniti..., 287

[1676] A. Cuvaj, o. c, II, 6

[1677] Znameniti... 287. Grof *Krištof (Krsto) Oršić*, čije je »Spomene« tiskao Wohlgemuth 1782. g. (Znameniti..., 287), rođen je 1718. Pravne nauke je učio u Bologni i Beču. Za tzv. nasljednog rata istakao se je u borbama u gornjoj Austriji i Češkoj. Godine 1744. zbog zasluga u ratu dobiva naslov grofa. Sredivši svoje gospodarske prilike počeo se je baviti javnim poslovima i 1749. postaje prisjednik Banskog stola. Stupivši u vojnu službu postaje pukovnik glinske pukovnije (1753) i ponovno se ističe u tzv. Sedmogodišnjem ratu. Godine 1763. je zamjenik zapovjednika Banske krajine. Iste godine je postao i podkapetan kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Vojnu službu je završio stekavši čin podmaršala. U javnim poslovima je i dalje aktivan tako da je od 1770. do 1782. bio predsjednik banskog stola i veliki župan zagrebačke županije. Od 1763. stalno živi u Zagrebu u svojoj novosagrađenoj baroknoj palači. (Adam grof Oršić Slavetićki, Rod Oršića, Tekstovi i pregledi 6, Izdanje HIBZ–a, Zagreb, 1943, 14–16). Imao je 11 djece a umro je 19. II. 1782. (I. K. S., o. c, »Arkiv«... X, 231). Krištof Oršić je pisao i hrvatskim jezikom /HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Oršić — kutija 6, f. 31, Deposita Oršića (br. 21) — kutija 5 i 11 — Genealogija Oršića, sačinjena 1799. g./ i njegove »Spomene« ne citira uopće J. Šidak (EJ 6, 391). *Adam grof Oršić* bio je po redu četvrti Krištofov sin. On se je rodio 13. XI. 1748. u Stubici. Škole je učio u Zagrebu i Kremsu. Isprva se opredijelio za vojnički poziv i u Velikom Varadinu postaje zapovjednik jedne satnije. No 1779. napušta vojsku i odlazi na očevo imanje u Stubicu. Bavi se gospodarstvom, čitanjem dobrih knjiga i polazi na županijske i zemaljske sastanke i konferencije, ali nikada

Sasvim malo se zna o *Ivanu Nepomuku Bužanu* (rođenom vjerojatno 29. XI. 1746, umro 1823),[1678] koji je u Kozinšćaku napisao »Hrvatske i Ugarske kratka povijest«. Fancev je od ovoga spisa »Predgovor«, pisan u Kozinšćaku 1. prosinca 1813. kao uvod u Bužanovu povijest ugarskih kraljeva objelodanio u »Građi za povijest književnosti hrvatske« (XI. Zagreb, 1932, 231, 232).

Taj se rukopis od 50 folija čuva danas u A HAZU (I. d 48) i nema »natpisnoga lista« a sam bi natpis otprilike glasio — po Fancevu — »Od prezmožnih vugarskih krajev glasoviti čini«. Fancev kaže da ne zna je li Bužan »na kompilaciji ugarskih kraljeva iz kuće Arpadovića radio više godina ili je ona nastala baš 1813, kojom je godinom datiran »Predgovor«, iz samoga djela se ne doznaje«. Na završetku ovoga »Predgovora« piše: »Kozinšćak, 1. decembra 1813. Ivan Nep. Bužan, presvetl. kraljevskoga dvora kraljevski zaufanik«.[1679] Ta kratka povijest seže od Atile do 1301. g., tj. do zadnjih Arpadovića. Pisac, međutim, ništa ne govori o 1102. g. Zapravo ovo je više ugarska povijest jer je sastavljena prema vladavini ugarskih kraljeva.

Mijo Štivalić je rođen 20. V. 1753. u Požegi. U svom rodnom mjestu jedno vrijeme je bio učitelj a od 1781. g. je profesor opće povijesti i povijesti staleža na Zagrebačkoj akademiji. Kasnije je postao vicedirektor kr. arhigimnazije u Zagrebu i na toj dužnosti je umro 6. V. 1806.

U rukopisu je ostavio »Povijest papa« i »Opću povijest«.[1680] Važan je kao izdavač historijskih djela koja je i popunjavao, a ne toliko kao historiograf *Adam Alojzije Baričević.* Rodio se je 12. IX. 1756. u Zagrebu, gdje je polazio i gimnaziju. Godine 1774. otišao je u Beč studirati filozofiju i bogosloviju da bi zatim stupio u svećenički red. Nakon kratkog službovanja u pakračkoj župi, postade profesor retorike i knjižničar na zagrebačkoj gimnaziji. Osam godina kasnije imenovan je župnikom sv. Marije na Kaptolu. U istom svojstvu je službovao u Brdovcu, gdje ga je zatekla smrt 21. III. 1806. u 50. godini života. Baričević je bio dobar latinist i dobar latinski pjesnik, koji se dopisivao s mnogim inozemnim i domaćim znanstvenicima.[1681]

ne prihvaća nikakvu dužnost. Godine 1793. ugarski sabor mu povjerava zadatak da provede ispravak granice između Hrvatske, Štajerske i Kranjske. Otada živi mirno na svome posjedu i glavna mu je strast kako sam kaže, lov. Koncem 1812. započinje pisati, u svojoj 64. godini, memoare (I. K. S., o. c, »Arkiv«... X, 248–252, 248). Umro je 1820. g. i ostavio za nasljednika jedinca sina Juricu grofa Draškovića, jednog od rijetkih hrvatskih velikaša koji su pristali uz ilirski pokret (EJ 6, 391). Svojim memoarima pisanim na njemačkom jeziku, dao je Adam Oršić naslov »Kurze Erinnerung jener Merkwürdigkeiten so im dem Bezirke meiner Familie und zur Zeit meines Lebens vorgegangen sind«. Ovaj njegov spis izdao je Kukuljević 1869. pod vrlo opširnim nazivom »Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich vom Jahre 1725 bis zum Jahre 1814. Kurze Erinnerung jener Merkwürdigkeiten so in Bezirke meiner Familie und zur Zeit meines Lebens vorgegangen sind« (»Arkiv«... X, 245–318). Godine 1943. grof Adam Oršić Slavetićki preveo je na hrvatski ovaj spis i izdao ga pod izmijenjenim naslovom »Uspomene Adama grofa Oršića Slavetićkoga od godine 1725 do godine 1814.« u knjizi »Rod Oršića« (tekstovi i pregledi 6, 55–113). U tim »Uspomenama« Adam Oršić je opisao, kako u samom naslovu kaže, one znamenitosti, koje su se dogodile u krugu njegove obitelji i za vrijeme njegova života. To bi po njegovoj izjavi bili događaji, koje je on znao i koji su se dogodili za vrijeme njegova života uopće, a napose u Hrvatskoj, za čiju istinitost jamči. No zato ne jamči, jer ga je pamćenje zbog starosti jako napustilo »za točnost broja godina, ali razlika neće biti velika« (I. K. S,. o. c, »Arkiv«... X, 245, 252). Šteta je što je više važnosti poklonio opisu prilika u Europi prije Napoleona i za njegove vladavine (do 1814) nego li prilikama u svojoj domovini. Kao rukopis pod naslovom »Oršić Adamus, com 1778–1814, Memoiren« pohranjen je u A HAZU — II. d 166. Spisi obitelji Oršić se nalaze kako je već navedeno, u HDA u Zagrebu — kutija 21 i Deposita Oršić (21) — kutija 11. Ipak ta građa ne daje dovoljan uvid o ulozi i djelovanju te obitelji, usko povezane sa drugim istaknutim hrvatskim plemićkim i stranim obiteljima. Isto tako ni navedena knjiga »Rod Oršića« izašla 1943. ne udovoljava ovoj svrsi pa sve to iziskuje dublja istraživanja u našim i stranim arhivima i bibliotekama kako je to već uočeno u prikazu i kritici ove knjige u »Časopisu za hrvatsku poviest« (I/4, Zagreb 1943, 378, 379).

[1678] Gl. Fr. Fancev, Ivan Nepomuk Bužan (1746–1823), Građa za povijest književnosti hrvatske XI, Zagreb, 1932, 228, 229

[1679] Fr. Fancev, o. c, Građa... XI, 229–232

[1680] A. Cuvaj, o. c, II, 6, 7, Fr. Fancev, o. c, Građa... XI, 230, 231 i bilj. 6. Gl. i J. Šidak (Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 179 i bilj. 32) što iznosi o Štivaliću kao profesoru opće povijesti na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu.

[1681] I. Kukuljević Sakcinski, Prinesci za povjest književnosti hrvatske, »Arkiv«... XII, Zagreb, 1875, 51–53. Gl. i HBL 1, 461–462 (Baričević Adam Alojzije)

Počeo je pisati »Commentarii Scriptorum Croatiae« i »Historia litteraria Pannoniae Saviae« ili »Historia litteraria Croatiae« (»Commentariolum de scriptoribus Panoniae Saviae«, »Commentariolum de scriptoribus Patriae«), ali koliko je od toga napravio nije poznato. Njegov »Vita Reverendissimi viri Balthasaris Adami Kercselich, Abbatis et Canonici Zagrabiensis« sačuvan je u A HAZU, te služi i danas kao važno djelo za Krčelićevu biografiju.

Imao je u planu napisati studiju »De Monachis Pannoniae Saviae«. Započeta je i ostala samo s nekoliko bilježaka. Također je namjeravao obraditi i »Vita Josephi Gallyuffii«. Osim toga izdao je Mikoczijev »Otiorum Croatiae« i pokušao isto tako izdati »Historia Episcoporum Zagrabiensium« kao i jedno malo Vitezovićevo djelo »Plorantis Croatiae saecula duo«.[1682]

U A HAZU[1683] čuvaju se kao rukopis Baričevićeve »Epistolae..., 1787. collecta« (II. b 41) i »Biografica et historica varia notata« (II. b 110).

U Zagrebu je živio i dr. *Franjo Klohamer*, rođen 21. VIII. 1755. u Bazimu (nekadašnja bratislavska županija). Bio je pijarist te je od 1799. do 1814. djelovao u Zagrebu kao profesor i direktor na Filozofskom fakultetu kr. akademije. Umro je 12. II. 1830. u Zagrebu.[1684] Pod njegovim nadzorom izradili su njegovi đaci povijest grada Zagreba: »Ichnographia« (1804) koju je posvetio zagrebačkom magistratu, ali se ne zna gdje je taj rukopis.[1685] Njegovo svečano spomen–slovo, koje je održao u počast svoga kolege Matije Kirinića, svećenika zagrebačke biskupije, doktora slobodnih umjetnosti i filozofije, historičara i bibliotekara akademije, tiskano je u Zagrebu.[1686]

2. OSTALA SLAVONIJA SA PREKOSAVSKOM HRVATSKOM

Kao znanstvenik i književnik značajno mjesto zauzima *Matija Petar Katančić*. Rođen je 12. VIII. 1750. u Valpovu[1687] gdje je završio pučku školu, dok je gimnazijske nauke učio u Pečuhu, Budimu, Baji, Segedinu, a filozofiju u Budimu i Osijeku.

U Beču je 1772. g. stupio u franjevački red i u samostanu primio ime Petar. Godine 1776. postaje svećenik i biva premješten u Budim. Uz stare klasične jezike Katančić je znao mađarski, njemački, a čini se i talijanski, te se je sav posvetio znanosti i književnosti. Godine 1779. postavljen je za profesora na gimnaziji u Osijeku, gdje je 9 godina predavao retoriku i poetiku.

Godine 1789. imenovan je profesorom na zagrebačkoj velikoj gimnaziji, gdje nastavlja svoj znanstveni rad, baveći se historijom, arheologijom, numizmatikom i filologijom.

Predmet njegovih istraživanja bio je stari klasični svijet, ali nije zapostavljao ni poeziju. Godine 1800. polazi u mirovinu i neko vrijeme živi u Pešti. Zatim se povlači u franjevački samostan u Budimu, gdje je i umro 23. V. 1825.[1688]

[1682] Vl. Dukat, O književnom i naučnom radu Adama Alojzija Baričevića (1756–1806), »Rad« JAZU 224, 77–80, 82, 83, 86, 87, 90

[1683] Sasvim po strani od svih ovih je nama nepoznati Dominicus Horvath. Napisao je zanimljivi »Diarium bellicum ab anno 1792–1801 — occasione belli Galliciani ductum et conscriptum«, koji se čuva također u A HAZU (II b 31).

[1684] A. Cuvaj, o. c, II, 228

[1685] Znameniti..., 134. Klohamer je na latinskom spjevao pjesmu u čast J. Klobušickom, koji se je također dopisivao sa Vrhovcem. Ta pjesma se nalazi u HDA u Zagrebu (MSC — kutija 6, br. 132).

[1686] Vj. Klaić, Matija Kirinić (1746–1805) i sinovac njegov Valentin Kirinić (1783–1840), »Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« IX, 196

[1687] I. Slamnig, Katančić Matija Petar, EJ 5, 225. Gl. i T. Matić, Matija Petar Katančić, hrvatski učenjak i pjesnik, Osječki zbornik II. i III, Osijek, 1948, 163–173. i Povijest hrvatske književnosti 3, Zagreb, 1974, 342–345

[1688] I. Slamnig piše da je umro 24. V. 1825. (EJ 5, 225)

Za Katančića se može reći da je čitav život posvetio znanosti.[1689] Njegovo prvo znanstveno djelo je arheološka rasprava »Dissertatio de columno milliaria ad Essekum reperta« (Osijek, 1782. i Zagreb, 1794). Godine 1790. izdao je u Zagrebu historijsko–filološku raspravu »In veterem Croatorum patriam indugatio philologica«. Budući da ga je ovo pitanje uvelike zanimalo, on je još 1787. tražio da se premjesti na koju gimnaziju u Galiciju, kako bi mogao proučiti historiju zakarpatskih krajeva, ali ta mu se želja nije ispunila.

Njegova knjiga je brzo rasprodana, pa je nanovo tiskana u prvom dijelu Katančićevog »Specimen philologiae et geographiae Pannoniarum« (1795) kao »Liber I. De origine et priscis Croatorum sedibus«.[1690] Katančić je obišao krajeve između Kupe, Save i Drave, tražeći rimske spomenike, proučavajući rimske natpise, ceste, mjesta i gradove.[1691]

Sljedeći njegov rad je »Dissertatio qua in agro vici Schitarjevo ad decimum lapidem Zagrabia in exortum remotio Andautonium oppidum, titulo reipublicae, olim stetisse monstrantur«. Ona je izašla u Kotscheovu »Zagrabiense Calendarium« za g. 1792. (na 18 strana) a kasnije je ispravljena i proširena ušla u II. dio već navedenog djela »Specimen philologiae et geographiae Pannoniarum« (1795) »Liber I. De ortu Andautonii in agro Schitarievi«. Zatim je napisao »Sisciae urbis in Pannonia olim celeberrimae imago e monumentis antiquorum expressa«, koja je izašla u istom onom kalendaru za g. 1793. (16 strana), a kasnije proširena i ispravljena u već spomenutom »Specimen... Liber II. De situ Sisciae, urbis olim in Pannonia principis«.

U kalendaru za g. 1795. tiskana je i rasprava »B. S. P. Veteris Pannoniarum linguae exetasis philologicae«; u nešto prerađenom obliku tiskana je ista rasprava i u »Specimen...« kao »Liber II. De lingua Pannoniarum«.[1692]

Katančić je prvi rekonstruirao topografiju krajeva između Kupe, Save i Drave u rimsko doba[1693] u djelu »Specimen philologiae et geographiae Pannoniarum in quo de origine lingua et litteratura Croatorum simul de Sisciae Andautonii Nevioduni Poetovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interiectarum via militari mansionum« (Zagrabiae; 1795, Biskupska tiskara, 232 strane), koje se sastoji iz dva dijela; ova su opet razdijeljena na knjige i dalje na poglavlja.

Prva knjiga I. dijela raspravlja o porijeklu i staroj postojbini Hrvata (De origine et priscis Croatorum sedibus), o čemu je još 1790. pisao. Ovdje iznosi razna mišljenja o pradomovini Hrvata, zatim tvrdi da je Konstantinova »megale Hrobatia« Karantanija i Slavonija (između Drave i Save), te da su Hrvati u Panoniji i Dalmaciji autohtoni, a ne došljaci, dokazujući to raznim citatima iz starih pisaca.

Druga knjiga raspravlja o jeziku i domovini Panonaca, u trećoj o njihovoj književnosti (epitafi, paleografske table Ilira i Panonaca, epigrafike, laminae).

U I. knjizi II. dijela opisuje položaj Andautonije, u II. Siska, nekada glavnog grada Panonije, u III. govori o Neviodummu u Krškom polju, u IV. o Ptuju, Remisti (selo Babinec) i o Varaždinskim Toplicama (Aqua Viva).

Cijelo djelo predstavlja historijsko–geografsko–filološko–arheološku raspravu, temeljenu na dosta opširnoj literaturi, međutim, većina Katančićevih, za čitanje zanimljivih rezultata, nema danas gotovo nikakve znanstvene vrijednosti.

[1689] Br. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti I, Zagreb 1913, 351–355, T. Matić, Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića, Stari pisci hrvatski XXVI, Zagreb, 1940, LIX–LXXVI

[1690] T. Matić, o. c, Stari pisci hrvatski XXVI, str. LXXVIII

[1691] Br. Vodnik, o. c, I, 351–353

[1692] T. Matić, o. c, Stari pisci hrvatski XXVI, str. LXXIX–LXXX

[1693] Br. Vodnik, o. c, I, 353

Radnja »Memoria Belgradi olim Singiduni a priscis temporibus ad recentiorem aetatem perducta« tiskana je, iako nedovršena, u »Zagrabiense Calendarium« za g. 1795. i 1796. a g. 1853. izašla je na srpskom u V. svesku »Glasnika Društva srpske slovesnosti«,[1694] u prijevodu Luke Pavlovića.

Drugo je Katančićevo dosta veliko djelo »De Istro eiusque adcolis commentatio in qua autochtones Illyrii ex genere Thracio advenae item apud Illyrios a primis rerumpublicarum temporibus ad nostram usque aetatem praesertius quod originam linguam et litteraturam eorundem spectat« (Budae, 1798, 325 strana).

Ovdje on raspravlja o Dunavu i njegovu imenu, povezujući sve to sa historijom. Zatim opisuje njegove pritoke i narode koji su od najstarijih vremena obitavali u ovim predjelima (Tračani, Geti, Dačani, Sarmati, Jazigi, Dardanci, Skiti, Skordisci, Grci, Kelti, Gali, Rimljani, Goti, Gepidi, Vandali, Langobardi, Heruli, Huni, Avari, Mađari, Turci, Tatari, Slaveni, Anti, Venedi, koji po njemu potječu od Sarmata i Tračana, Srbi, Bugari, Vendi, Šokci, Bunjevci, Dalmatinci, Bosanci, Hrvati, Židovi, Armenci, Arnauti i Cigani). Posebno poglavlje je posvetio jeziku, narječjima i književnosti ovih naroda. I ovo je djelo historijsko–filološko–geografsko–arheološka radnja, u kojoj pisac hoće dokazati kako su Iliri autohtoni. U njoj ima dosta zanimljivih tvrdnji, koje su danas također neprihvatljive.

Katančić se je bavio i numizmatikom. Prema Vodnikovu mišljenju najvažnije mu je znanstveno djelo »Orbis antiquus ex tabula iteneraria quae Theodosii imperatoris et Peutingeri audit« u dva sveska (Budim, 1824/5), a zatim mu je također u Budimu (1826–1827) tiskano drugo djelo »Istri adcolarum Illyrici geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus et commentariis illustrata« u 2 knjige.

To je zapravo najpotpunija epigrafika Podunavlja do Katančićeva doba i iznesena građa je dosta pouzdana.

Nisu sva Katančićeva djela objelodanjena, mnoga su ostala u rukopisu od kojih se neka nalaze u Arhivu HAZU, ali oni najvažniji njegovi rukopisi su dospjeli u Sveučilišnu knjižnicu u Budimu (danas Budimpešta) gdje se i danas čuvaju.[1695] Takva su mu rukopisna djela već spomenuta »Memoria Belgradi olim Singiduni« i »Memoria Valpo etcetc«,[1696] dok se u Arhivu HAZU nalazi njegova rasprava »Denarius Banalis illustratus« koja je nekoć bila pohranjena u Kukuljevićevoj knjižnici.

Gotovo nepoznat je *Petar Rakitić*, rođen u Sikirevcima (Slavonija) 25. V. 1775. Gimnaziju je završio u Vinkovcima, teologiju u Pečuhu, a 1802. zaređen je za svećenika u Đakovu. Bio je prvo kapelan u Cerni, a od 1807. župnik u Nijemcima, gdje je i umro 2. VI. 1823. Ostavio je u rukopisu spis »Sarad Rakitića 1820«, u kojem je iznio povijest svoje obitelji kao i mnoge kulturno–historijske podatke.[1697]

Povijest križevačke biskupije napisao je *Konstantin Stanić,* tamošnji biskup. Čini se da je taj rukopis sredinom 19. st. bio u križevačkoj biskupiji.[1698] Pisan je na latinskom jeziku[1699] sa ciljem da dokaže korist i znamenitost ove biskupije, kada ju se htjelo ukinuti.

Stanić se rodio u Žumberku 1762, gimnaziju je završio u Zagrebu, a filozofiju i teologiju u Rimu, gdje je postao doktorom iz oba ova predmeta.

[1694] T. Matić, o. c, Stari pisci hrvatski XXVI, str. LXXX, LXXXI

[1695] Br. Vodnik, o. c, I, 354, 355

[1696] Vukova prepiska I (državno izdanje), Beograd, 1907, 722

[1697] Znameniti..., 225

[1698] M. Dimitriev, Odgovori na njekoja pitanja družtva za jugoslavensku povjestnicu i starine, »Arkiv«... IV, Zagreb, 1857, 196, 197

[1699] Naslov je bio »Dissertatio de episcopatu crisiensi« (M. Dimitriev, Biskupija križevačka, »Neven« IV, Zagreb, 1855, 395)

Godine 1809. imenovan je arhiđakonom križevačke biskupije za francusku Hrvatsku. Tada je preveo na hrvatski »Code Napoleon«. Križevački biskup postao je 1813. g., a umro je 1830. godine.[1700]

Sljedeći je kroničar i crkveni pisac fra *Grga Ćevapović,* rođen u Bertolovcima kraj Požege 21. IV. 1786.[1701] Gimnaziju je učio u Požegi, a 1802. stupio u franjevački red. Filozofiju pak studirao je u Mohaču, a bogosloviju u Földvaru. Godine 1807. postaje doktor slobodnih znanosti i filozofije, 1809. imenovan je rektorom filozofije i povijesti u Brodu na Savi, a 1811. rektorom bogoslovije i crkvenog prava u Našicama. Putovao je po Austriji, Hrvatskom primorju i Italiji. Godine 1820. imenovan je gvardijanom franjevačkog samostana u Vukovaru, a 1821. redodržavnikom svoje provincije, isto imenovanje je ponovljeno 1825. godine. Umro je od upale pluća 21. IV. 1830. u Budimu.

Ćevapović se je dosta bavio književnošću a tek ponešto arhivskom građom. Tako je 1823. u Budimu izišao njegov »Synoptico–memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. Joannis a Cap¡strano olim Bosnae Argentinae; a dimidio saaeculi XIII usque recentem aetatem ex archivis et chronicis eiusdem recursus« (372 strane). Ima dosta zanimljivih podataka za razdoblje od 1210. do 1823. g. iz crkvene povijesti te provincije.

Izgubljena mu je inauguralna disertacija »Nationem Illyricam quosque Historiae Universalis objectum constituire«.[1702]

Podijetlom iz požeške županije je i *Martin Đuro Kovačić.* Rodio se 1743. u Šenkvici u Slovačkoj, a umro je 1. XII. 1821. On je zajedno sa svojim sinom *Josipom Nikolom* (rođen 15. II. 1798), kasnijim mađarskim historičarem i državnim arhivarom, prošao Ugarsku, Erdelj i Hrvatsku prikupljajući dokumente za Nacionalni muzej u Pešti. Tako je 19. IX. 1812. došao sa sinom i u Zagreb, gdje ga je biskup Vrhovac, autor čuvenoga »Diariuma« ili »Dnevnika« (1801–1825), lijepo primio. Oni tada u Zagrebu istražuju Arhiv kraljevine Hrvatske, zagrebačke županije, grada i kaptola, te biskupski arhiv, iz kojega su dozvolom biskupa izvadili ponešto i za Nacionalni muzej u Pešti. No tada se nisu duže vremena zadržali u Zagrebu. U studenom 1813. pak u Zagreb dođe Martinov sin Josip Nikola Kovačić sam studirati pravo na ondašnjoj Pravoslovnoj akademiji, a onda onamo stiže

[1700] Znameniti... 245, Gl. i S. Antoljak, Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije, »Starine« JAZU 45, 98, 105, 111, 112, 141, bilj. 157

[1701] J. Jelenić (Pravopisna rasprava između dra Tome Košćaka i dra fra Grge Ćevapovića, Zagreb, 1931, 14) stavlja kao datum njegova rođenja 23. IV. 1786, dok K. Krstić 21. IV. 1786 (EJ 2, 619). Ćevapovićev mnogo stariji subrat bio je *Marijan Lanosović.* Rodio se je početkom lipnja 1742. u slavonskom selu Orubici. Srednju škola učio je u Budimu, a 1761. stupa u franjevački red u Beču. Filozofiju studira u Budimu, a teologiju u Osijeku. 1770. kao profesor predaje filozofiju u Slavonskom Brodu. Od 1774. do 1783. g. je nastavnik na gimnaziji u Osijeku. Nakon kratkog boravka u Beču postaje našički gvardijan (1784–1788), a nekoliko mjeseci boravi i u Slav. Požegi. Na poziv cara Josipa II. dolazi u Beč da u Stullijev rječnik »ilirsko–talijansko–latinski« unosi njemačke riječi. (Taj rad je sačuvan u rukopisu u brodskom samostanskom arhivu.) Iz Beča prelazi 1791. u Budim, gdje je sve do 1800. tajnik provincije sv. Ivana Kapistrana. Od 1800. do 1804. je bački gvardijan, a zatim provincijski vikar. Konačno je prešao u Slavonski Brod i tamo ostao sve do svoje smrti (25. XI. 1817). Fra Grga Ćevapović zapisao je u samostanskoj brodskoj kronici dan njegove smrti, naglasivši da je bio »slavan« po pobožnosti »i učenosti«. Lanosović je bio poznat u hrvatskoj književnosti po svoje dvije gramatike — latinskoj i njemačkoj i po »Evangjelistaru illiricskom«, tiskanom u Budimu 1794. (Ovaj je prijevod evanđelistara iz latinsko–njemačkog jezika.) Lanosović je ostavio više rukopisa, daleko brojnijih od tiskanih. To su u prvom redu njegova pisma (arhiv franjevačkog provincijalata u Zagrebu), dok u brodskom samostanskom arhivu ima nekoliko pisama upućenih njemu. Kroničarske Lanosovićeve zapise iz osječke samostanske kronike objavio je djelomično J. Bösendorfer u »Starinama« JAZU (35, Zagreb, 1916). Tu kroniku Lanosović je vodio od 4. IX. 1774. do 12. VIII. 1784. Ostale kronike (našička, bačka, brodska) dosad nisu tiskane, iako ima u njima zanimljivih podataka raznovrsnog sadržaja (fra Vatroslav Frkin, Marija Lanosović (1742–1812), Kana, XIII/12, Zagreb, 1982, 30, 31).

[1702] J. Jelenić, o. c, 12–14. Gl. i HBL 3 (1993) 57–59 (Ćevapović Grgur sa slikom)

i otac mu Martin (30. XII. 1814). Sada je Martin Đuro Kovačić iz zahvalnosti prema Vrhovcu odlučio srediti spise u biskupskom arhivu i nekoga poučiti tko će taj arhiv registrirati. Taj svoj naum pismeno je izložio biskupu. Kada se je Vrhovac složio sa time, Martin se je dao sa sinom 9. I. 1815. na sređivanje toga arhiva i taj rad je trajao do kolovoza iste godine. Zatim su on i sin mu preko Varaždina 10. XII. stigli u Budim. Godine 1815. opisao je ovaj zajednički rad s ocem u biskupskom arhivu Josip Nikola Kovačić pod naslovom »Memoria solemnis restaurationis archivi episcopatus zagrabiensis A. D. 1815. Josephi Nicolai Kovachich Sequicensis« (sačuvan u rukopisu u današnjem nadbiskupskom arhivu u Zagrebu među protokolima arhiva bez signature, gdje se nalazi i sadržaj onoga očeva prijedloga Vrhovcu. To je bio gornji naslov rukopisa na koricama, dok je unutra na naslovnom listu nešto opširniji naslov: »Memoria solemnis restaurationis archivi episcopatus almae ecclesiae Zagrabiensis accedit parergon de memorabilibus cumprimis codicibus manuscriptis bibliothecae ejusdem ecclesiae conscripsit Josephus Nicolaus Kovachich senquicensis A. A. L. L. Philosophiae doctor«, str. 99). U ovim »Memoria« iza predgovora iznesen je opširan prikaz sređivanja biskupskog arhiva i naveden je popis rukopisnih kodeksa biskupske knjižnice u Zagrebu. Tu se nalazi i pjesma o restauraciji ovoga arhiva u 110 heksametara, koju je sastavio Franjo Klohamer, dobar Vrhovčev znanac.

Posvetivši se izdavanju historijskih izvora većinom na svoj trošak, svojom upornošću i marljivošću sakupio je Martin Kovačić vrijedan i ogroman materijal, za koji je čuveni Johann von Müller rekao da je tom građom uneseno novo svjetlo o državama i zemljama Panonije, Dakije, Ilirika i Mezije kao i o velikim i značajnim ljudima.

Tu svoju literarnu ostavštinu poklonio je Széchényijevoj državnoj biblioteci (preko 300 svezaka svojih rukopisa), a njoj se je nešto kasnije priključila i zbirka rukopisa njegovog sina Josipa Nikole Kovačića. Ima knjiga i rukopisa obojice Kovačića i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, napose u Metropolitanskoj knjižnici. Martin Kovačić je sastavio i »Elenchus chronologicus actorum partim originalium authenticorum, partim autographorum, partim apographorum, ex archivio Werantiano Draganichiano« (taj je arhiv Vrančića bio u Dalmaciji sve do 1797, a onda je uslijed ratne opasnosti prebačen u Beč, te odatle u Peštu, gdje je bio pohranjen u Nacionalnom muzeju, tj. Széchényievoj biblioteci).

Zatim je objelodanio Kovačić »Verantii Fausti, Vita Antonii Verantii Archiepiscopi Strigonensis et Cardinalis ac per Hungariam Locumtenentis« (Scriptores Rerum Hungariae minores, Budae, 1798, str. 195).[1703]

Sa historijskog područja u Budimu je tiskao »Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem célebratorum« (XXX — 832 str.), tj. od 884. do 1790. g., te »Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum« (I–III, Budae, 1798–1801), tj. od Stjepana I. Svetoga do Franje II. (1792). Ondje su sabrane sve vijesti o ugarsko–hrvatskim saborima.

Uz proučavanje rimskih klasika, prava i filozofije bavio se je i poviješću *Ladislav Fodroci (Fodroczy)* od Fodrovca i Bukovca, potomak stare hrvatske plemićke obitelji. Rodio se je u Erdovcu (Križevci) 25. V. 1756. Na Zagrebačkoj akademiji je završio filozofiju i pravo. Umro je u Berkovcu 26. VI. 1834.

[1703] Opširnije o tom: I. Filipović, Martin Juraj i Josip Nikola Kovačević u Hrvatskoj 1812–1815, »Arhivski vjesnik« IX, Zagreb 1966, 273–274 i M. Hrg, Sređivanje biskupskog arhiva u Zagrebu godine 1815, »Arhivski vjesnik« X, Zagreb, 1967, 167–182. Uz to je još 1865. o njima pisao C. von Wurzbach, Lexicon... 13, Wien 1865, 63–66.

Godine 1829. napisao je raspravu »Epistola de antiquitate... civitatis Crisiensis«,[1704] u kojoj je opisao povijest Križevaca.[1705]

U Arhivu HAZU čuvaju se još i ovi njegovi rukopisi: »Commentaria de Crisio« (III. d 95); »Informatio de quibus possessionariis familliae olim comitum de Rattkay« (III. d 94), »Commentarius brevis de familia comitum Patacich« (III. d 93) i »Excerpta« iz nekih kronika (II. b 30).

U istom A HAZU pohranjeni su neki historijski fragmenti *Tome Svagella*, koji je prepisao i Ritterovu »Serbia illustrata« (1827).[1706]

Iz prekosavske Hrvatske je jedini u ovom razdoblju pisac memoara, dakle ne i historičar, *Vinko Knežević* (30. XII. 1755 — Sv. Helena–Szent Ilona, 11. III. 1832), general. On je sastavio spis pod naslovom »Biographie der Familie Knexevich«, kojemu je Velimir Deželić dao naziv »Memoiri«. Iz njih se vidi da mu je djed bio Juraj Knežević, knez i vojvoda u Gračacu i da se je ta obitelj zapravo zvala »Knesich«. Domovina njegove obitelji je Bosna i Hercegovina i glavno sjedište Broćno u Hercegovini. Zatim Vinko Knežević opisuje kako su se članovi njegove obitelji doselili nakon pada Bosne (1463) u Gračac. Otac mu se zvao Martin, a govori i o drugim članovima obitelji da bi najveći dio posvetio kazivanju o sebi i ratovima u kojima je sudjelovao (npr. u Italiji, a posebno se zadržava na opisu simpatije Suvorova prema njemu) i postigao visoke vojne činove (feldmaršalleutenant, divizijski i onda konjički general. Sve je to uspio postići za vrijeme ratovanja Austrije s Napoleonom).

Inače ova »Biographia« je sastavljena na lošem njemačkom jeziku što ukazuje da je Knežević tim jezikom slabo vladao.[1707]

Svakako je ova biografija, tj. memoari, dosta zanimljiva, napose za razdoblje od kraja 18. st. pa sve do 1815. godine.

BOSNA

Početkom 19. st. francuski konzul u Bosni Pierre David imao je veliki utjecaj na bosanske vezire i budno je pazio na prilike u toj zemlji. Njegovo djelovanje se pojačava nakon mira u Schönbrunnu (14. X. 1809), po kojem Francuska dobiva prekosavske krajeve i vojničku Hrvatsku te i sa te strane postaje susjed turske Bosne.

No već 1813/4. opet je Austrija izravni susjed Bosne, u kojoj od 1820. do 1822. strogo i bez milosti veziruje Ali Dželaluddin–paša. Njegov nasljednik Abdurahman–paša u krvi je ugušio ustanak janjičara, uz koje je pristala i većina muslimanskog plemstva sa središtem u Sarajevu (1826). Kad pak Bosanci ne htjedoše 1828. u rat protiv Rusa, odstupi ovaj vezir i njega zamijeni slabi Morali Ali Namik paša (1828–1831) kojemu se oni samo djelomično odazvaše.[1708]

[1704] Puni naslov glasi »De Epistola de antiquitate veterique potentia Civitatis Crisiensis per Lad. Fodroczy... 1828–9« a taj se rukopis čuva u HDA u Zagrebu (MSC kutija 14 a, br. 320). U istom arhivu (MSC kutija 17, br. 340) nalazi se i njegov rukopis »Status antique et Novae Aegypti relate ad Incolas, Comercium, agriculturam et politicam regiminis forman. Quem Dominus Savary Gallus post peregrinationem suam Anno 1777°. per Aegyptum institutam delineavit, ex versione germanica Anno 1799. Viennae edita summarie excerptus per Ladislavum Fodroczy in Curia Borkovecz Anno 1815 to tomus I epistolae I–XXV«. Pod MSC br. 344. čuvaju se i pjesme Fodroczya. U HDA pohranjeni su i spisi obitelji Fodroczy (1736–1887) u 30 kutija.

[1705] Znameniti..., 11

[1706] Jug. knjižnica I. K. S., 11. Svagelov prepis Ritterove »Serbia illustrata« ponovno je prepisao Mihajlo Derkos 1852. i taj rukopisni primjerak se danas nalazi u A SAN–u (br. 120).

[1707] Velimir Deželić, Memoari baruna Vinka Kneževića, »Vjesnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« IX, Zagreb, 1907, 44–73. »Biographie sammt Beilagen und Dokumenten« kao rukopis od majora Josipa Kajetana Knežića (Petrinja, 15. II. 1786 — Senj, 15. IX. 1848) istaknutoga vojnoga graditelja cesta po Lici i Dalmaciji (gl. Znameniti..., 135 i Vojna enciklopedija 4, Beograd 1961, 498) pohranjen je u Arhivu HAZU (II d 211).

[1708] S. Antoljak, Pregled hrvatske povijesti, 131, 133, 137, 138

Sredinom 18. i početkom 19. st. u Sarajevu živi i djeluje muslimanski kroničar *Mula Mustafa Bašeskija,* zvan Šefki. Rodio se je u Sarajevu 1732. g. a umro 1803. godine. Neko vrijeme je bio učitelj u mektebu, zatim imam i hatib jedne sarajevske džamije, i konačno službenik Husrev–begova vakufa. On je od ožujka 1756. bilježio važnije događaje u Sarajevu i ostaloj Bosni te ostavio vrlo opširan zbornik bilježaka na turskom jeziku, osobito važan za povijest Sarajeva u drugoj polovici 18. stoljeća. To je kronika i nekrologij, koji je preveo Reza Muderizović (»Glasnik« Zemaljskog muzeja 1918, 1919).[1709]

Ta kronika obuhvaća razdoblje od 1747. do 1803. g. i sadrži dosta vrijednih zabilješki za to razdoblje.[1710]

Inače je Bašeskija dosta pouzdan kroničar, a njegovi pogledi su identični s mišljenjem i raspoloženjem širokih narodnih slojeva u Bosni. Međutim, on se često susteže da iznese svoje negodovanje zbog zuluma vlastodržaca i njihovih slugu. Autograf ove kronike je pohranjen u Gazi Husref–begovoj biblioteci u Sarajevu.[1711]

1709 Hazim Šabanović, Bašeskija, Mula Mustafa, zvan Šefki (EJ 1, 387)

1710 EJ 4, 15

1711 Hazim Šabanović, o. c, EJ 1, 387, 388 (S literaturom o tom kroničaru).

U PUNOM NOVOM VIJEKU

DOBA ILIRSKOG POKRETA

Tako se je nazvao nacionalni pokret u Hrvatskoj od 1835. do 1848. godine, poznat još pod imenom hrvatski narodni pokret.

Ilirski pokret je zahvatio gotovo sva područja društvene djelatnosti u Hrvata, ne zatvarajući se samo u okvire književnosti.

Kako je Ljudevit Gaj osnovao svoje novine s »Danicom« kao njihovim književnim prilogom 1835. ne može se početak toga pokreta stavljati već u 1830. ili 1832. godinu, iako već tada postoje neke prethodne pripreme i objelodanjuju se neki programski spisi.

Svakako se može prihvatiti stajalište da je ilirski pokret istovjetan s hrvatskim narodnim preporodom i da traje od 1835. do 1849. godine. Ponikao je u određenim ekonomskim i socijalnim prilikama. Izdavanjem novina s književnim prilogom »Danica«, pokret dobiva i organizirana središta u čitaonicama, od kojih zagrebačka (1838) postaje središte cijeloga pokreta.

Aktivnošću Gaja, koji je 1840. putovao i u Dalmaciju, taj se pokret proširio daleko preko granica tadašnje Hrvatske, te je iz Dalmacije zahvatio i Bosnu, a naišao je na odjek i kod Slovenaca i vojvođanskih Srba.

Iako nije imao neki točno određeni politički program, ilirski pokret[1712] je svojom nacionalnom idejom i samosviješću postavio čvrstu branu mađarskom nacionalizmu. Predvođeni Gajem ilirci su uspjeli osigurati svoje pozicije u Hrvatskom saboru i pobijediti mađarone u Hrvatskoj. No uspjesi iliraca ugrozili su strane, a i neke domaće interese, pa je kao posljedica tomu došla 1843. godine zabrana bečke vlade ilirskog imena i grba.

Time je zadan jak udarac pokretu, pa je ilirsko ime zamijenjeno narodnim. Upravo te godine Kukuljević je održao u Hrvatskom saboru prvi politički govor na hrvatskom jeziku, koji ipak nije još neko vrijeme uveden i u javni život.

Stjecajem okolnosti 1846. se osniva katedra novoga književnoga hrvatskoga jezika na Zagrebačkoj akademiji; književnost na tome jeziku postaje bogatija, a i ekonomska djelatnost u mnogo čemu dobiva ilirsko obilježje.

Kada su Ilirci 1848. g. došli na vlast, oni su si postavili za cilj stvaranje južnoslavenske političke jedinice u okviru austrijske federacije kao šire ustavne političke zajednice slobodnih naroda. No

[1712] O tom je pokretu pisao Hippolyte Desprez (Bretuil Eure, 7. X. 1819 — Pariz, 1898), francuski publicist i diplomat koji je boravio u Hrvatskoj 1845. g. i bio u Zagrebu, gdje se je upoznao s prilikama ove zemlje. Svoje članke skupio je pod naslovom »Les Peuples de l'Autriche et de la Turquie, Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyares, des Roumains et des Polonais« (Paris, 1850, 2 sv.). U toj se zbirci posebno ističu članak »La Croatie et le mouvement illyrien« (sv. 1, 1–46), koji je izišao u Annales de l'institut français de Zagreb 1940, br. 13, te »Les Illyriens, Jellachich et l'Autriche« (II, 1–39), »De l'esprit politique des colonies militaires de l'Autriche« (II, 289–301) (HE IV, 690).

pobjedom reakcije u Austriji i uvođenjem oktroiranog ustava u proljeće 1849. ilirski pokret ulazi u krajnju fazu svoje agonije, čiji počeci su se nazirali još u predvečerju revolucije.

Ali unatoč tihoj likvidaciji ilirskog pokreta hrvatski narod je njime dobio čvrstu podlogu za svoj daljnji razvoj ka potpunom nacionalnom oslobođenju, koje je uz hrvatsko dobilo i šire južnoslavensko obilježje.[1713]

U okvirima dakle toga vremenskog razdoblja od 1835. do 1849. a i nešto kasnije hrvatska historiografija dobiva također »ilirsko« obilježje i postaje mnogo aktivnija na tome području.

Istini za volju, nisu svi suvremenici toga pokreta, koji su se manje ili više bavili poviješću, bili svjesni svoje zadaće kao Lj. Gaj i još nekolicina njegovih drugova i pristaša. Ali unatoč tome i oni su pridonijeli daljnjem razvoju hrvatske historiografije kao znanosti.

a) NEKOLIKO POVJESNIČARA–SUVREMENIKA ALI NE I SUDIONIKA ILIRSKOG POKRETA

Iako živi u doba snažnog razvoja ilirskog pokreta *Sigismund Fodroci* (Fodroczy), sin Ladislava, slabo se u njega uključio. Rodio se je 1792. g. Pravo je učio na Zagrebačkoj akademiji, a kao notar nastavio je nauke u Pešti. U zagrebačkoj i križevačkoj županiji vršio je neke službe i umro 1. II. 1843. Bavio se je i poviješću pa je pokušao sastaviti »Series banorum« i prepisao je neke Krčelićeve[1714] rukopise.[1715]

Od male vrijednosti je i rad *Antuna Nagya* rođenog u Požegi 14. I. 1774. Pravne nauke je dovršio po svoj prilici u Pešti, te postao odvjetnik. Zatim je imenovan profesorom opće i domaće povijesti na Zagrebačkoj akademiji. Od 1811. radi u Budimu kao cenzor i revizor knjiga. Na tom mjestu je ostao trideset i tri godine, tj. do svoje mirovine. Otada je živio u mjestancu Kupusinu u torontalskoj županiji i umro iza 1847. g.

Najveće njegovo djelo je »Ispisczavanye Xivlenya i Czinih Napoleona Czeszara Franzuzah i Kralya od Italie od Nyegovog Narodgyena do vrimena szkloplyenoga mira u Tilsitu iz Nimachkoga u narodni Jezik preneseno...« (Zagreb, 1810,[1716] str. 407+20). Knjiga je izašla u ono doba kada je Nagy bio profesor povijesti na Zagrebačkoj akademiji i jedina je te vrste napisana hrvatskim jezikom o moćnom Napoleonu u jeku njegove slave. Zapravo ta je knjiga prijevod iz jednog popularnog djela,

[1713] J. Šidak, Ilirski pokret, EJ 4, 339–342. Gl. i J. Šidak, Ilirski pokret, Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Zagreb, 1981, 191–215 (također s literaturom). U 90. godini života svećenik Stjepan Valdec po sjećanju je napisao »Moji doživljaji poslie svršenog šestog gimnazijalnog razreda u Varaždinu« (prijepis 20. st. — str. 36), u kojem su prikazani i događaji 1846–1848. te napose odjek pariške revolucije od 1848. Drugi rukopis je »Uspomene iz mog kapelanskog života i dalje« tj. od 1852. g. pa naprijed, a treći »Zabavišta u starije doba u Varaždinu« (HDA) u Zagrebu MSC 31, br. 467/1 — III). Smatramo da ovi podaci nisu na odmet za tzv. ilirsko doba i vrijeme Bachova apsolutizma u Hrvatskoj.

[1714] Taj rukopis Sigismunda Fodrocija nalazi se u HDA — MSC 353 (kutija 18) pod naslovom »Balt. Kercselich Notanda ad civilem Historiam de et sub Leopoldo ac ante (22 strane). Descriptum Manuscriptum Kerchelichi hoc, per Sigismundum Fodroczy die 4, 5 et 6 et 7 Martii 1820.«

[1715] Znameniti..., 81

[1716] J. Šidak, iako citira rad Vl. Dukata (Dvije tri o životu i književnom radu Požežanina Antuna Naggya, »Rad« JAZU 214, Zagreb, 1916), stavlja kao godinu izdanja 1811. (EJ 6, 198). Na katedri povijesti zagrebačke Pravoslovne akademije Kirinićev nasljednik bio je Antun Nagy, a poslije njega došao je Simeon Čučić, grkokatolički svećenik i profesor filozofije. Čučićeva pitanja za javni ispit iz g. 1811. (izvatke iz tih pitanja donosi također F. Fancev i oni se nalaze također u Nac. i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu), po Šidakovom mišljenju, sadrže »toliko građe iz hrvatske povijesti, ne samo o njezinom najstarijem razdoblju do XII stoljeća, da pretpostavljaju temeljito poznavanje dotadašnje historiografije«. No već 1812. vraća se Čučić na »Kirinićev popis pitanja, koji je s obzirom na hrvatsku povijest« — piše dalje Šidak — »bio neuporedivo oskudniji«. Čučićev nasljednik iz povijesti bio je Ladislav Žužić, koji je u svojim pitanjima iz 1816. g. »dao hrvatskoj povijesti manje mjesta od Kirinića« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 178, 179).

a Nagy se je služio i još nekim podacima za nju. Ona seže do Schönbrunnskog mira (14. X. 1809). Glavnome sadržaju dodano je »Napoleona Oszobno Xivlenye, Nyegovi Priatelyi, Domacsine I Anekdote«, gdje prikazuje utjecaj ovoga cara na tadašnji svijet, kao i udivljenje svijeta prema njemu. Nagy se je slijepo držao originala. Inače djelo je pisano popularno i razvučeno, a jezik u toj knjizi je mješavina kajkavskog i štokavsko–ikavskog narječja.

Nagy je izdavao i »Novi i stari kalendar illyrichki« od 1813. g. dalje. Tako je u kalendaru za 1813. iznio »Izpisavanye Xivlenya i csinih Gyure Kastrioticsa drugacsie Skanderbeg szvana«, što je nastavio, ali nije dovršio u kalendaru za 1814. godinu.

Njegov mali članak »Nekoga od Slavonacah dokon josh u neznaboxtvu i poganluku bili« u kojem dolazi do proturječja, te mnoge stvari miješa,[1717] tiskan je u kalendaru za 1817. g.

Ovdje treba samo spomenuti i *Ladislava Ebnera* (rođen u Varaždinu 1780. — umro 1851), predsjednika sudbenog stola u Varaždinu koji se je osobito brinuo za školstvo.[1718] On je 1827. u Varaždinu izdao jedno malo djelo: »Hist. stat. topogr. Beschreibung d. k. Freyst. Varasdin«.

Kao plod jedanaestogodišnjega rada na terenu i na temelju službenih akata po arhivima, a djelomično i literature, izdano je djelo »Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums« u 3 dijela (Wien, 1817–1823) od *Carla Bernh. Hietzingera*,[1719] k. k. Feldskriegssekrätera kod karlovačko–varaždinske vojne generalkomande. Djelo je posvetio princu i nadvojvodi Ludwigu Josephu. U I. dijelu je iznio literaturu, izvore i karte, kojima se je služio, a zatim je opisao povijest vojnih krajina, osobito slavonske i hrvatske.

Također je opisao njihovu zemlju i narod, gospodarstvo, opći razvitak, ustav i upravu. U prilogu je dao jednu kartu vojne krajine. U II. dijelu je prikazao zemljoradnju, stočarstvo, rudarstvo, lov, ribarstvo, trgovinu, saobraćaj, ceste, carine itd., a u III. dijelu je opširno obradio ustav i upravu vojnih krajina, kao i reforme do svoga doba.

Vrijednost ovoga djela je u tome što je svagdje ispod crte Hietzinger naveo odakle je uzeo građu, te se ono i danas može korisno upotrebljavati.

Ivan Čoka (Csoka) rodio se u Sl. Požegi, a porijeklom je bio iz željezne županije u Ugarskoj. Četrdesetih godina 19. st. bio je požeški podžupan. Bavio se je arheologijom i poviješću, pa je prikupio vrlo dragocjenih bilježaka iz prošlosti Slavonije, a naročito Požege.

Njegov latinski rukopis preveo je Ivan Petrović, a njime se je služio Luka Ilić Oriovčanin. Čoka je uvelike crpio građu iz nekog starog rukopisa franjevca Abrahama, koji se je čuvao u samostanskom arhivu u Požegi.[1720]

[1717] Vl. Dukat, Dvije tri..., »Rad« JAZU 214, 113, 114, 125, 126, 129–132, 144, 145, 152, 153

[1718] Znameniti..., 74

[1719] Puni naslov ovoga Hietzingerova djela glasi »Versuch einer Statistik der k. k. Militärgrenze des österreichischen Kaiserstaates« (Wien, 1817–1823). Inače je Karl Bernhard Hietzinger (r. Cernovice, 3. XI. 1786 — umro iza 1863) bio barun i carski savjetnik. Neko vrijeme je bio pridijeljen dvorskom ratnom vijeću u Beču glede poslova vojnih krajina. Na koncu je bio predsjednik geografskog društva (C. von Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich 9, Wien, 1863, 7–9). U vezi s ovim može se navesti da je 15. XII. 1835. Spiridon Jović sastavio spis »Die Likaner in der Militärgränze«, koji je ostao u rukopisu (HDA u Zagrebu, MSC 88). Ali zato je Spiridion Jowitsch (Jović) objelodanio ove iste godine u Beču (Wien, 1835) knjigu pod naslovom »Etnographisches Gemählde der slawonischen Militärgränze« (str. 166).

[1720] Znameniti..., 56. Naime latinski rukopis Čoke o Požegi preveo je i priopćio Đ. Deželić pod naslovom »Niešto o Požegi i njenome gradu«, »Narodne novine« 1861 (Bibliografija..., sv. 11, 46). Kao požeški župan Čoka (Csoka) je iz Požege 30. X. 1837. na latinskom jeziku uputio pismo kraljevskom arhivaru Valentinu Kiriniću u kojem postavlja neka pitanja u vezi s historijom donje Panonije (Arhiv HAZU — XV/9 a). No umjesto Kirinića, razjašnjenja je dao barun pukovnik Maretić iz Zagreba 30. I. 1838. g. također na latinskom jeziku (Arhiv HAZU — XV/9 b). O Čoki i HBL 3, 84

b) DR. LJUDEVIT GAJ

Dok je rad na polju hrvatske historiografije u 17. i 18. st. bio kako tako obilan i originalan, u prvoj polovici 19. st. gotovo je sasvim zapeo izuzevši neke sitnije radove, naročito političkog karaktera. Razlog tome treba potražiti u potpunoj duhovnoj dekadenciji hrvatskog političkog života kao i u prestanku plodnog znanstvenog rada nakon ukinuća isusovačkog i pavlinskog reda, tih dvaju glavnih stupova hrvatskog prosvjetnog rada u 17. i 18. stoljeću. Da Hrvati u to doba nisu drugi narod postali, kako to pjeva Pavao Štoos, zasluga je ilirskog pokreta, koji je pod vodstvom Gaja i njegovih drugova probudio narodni duh u Hrvata.[1721]

Ljudevit Gaj se je rodio u Krapini 8. VII. 1809. od oca Ivana, ljekarnika u istom mjestu, kamo se je doselio iz Šopronja (1786). Inače obitelj Gaj potječe od njemačkog plemićkog roda »Gay« starinom iz Burgundije, od koje se je jedan njen član naselio u Spišu (Slovačka) i ondje vjerojatno u drugoj pol. 17. st. postao kmetom. Otac Ljudevitov bio je oženjen Julijanom Schmidt, njemačkog porijekla, pa je prema tome Ljudevitov materinski jezik bio njemački. Inače je Julijana, koju su ilirci općenito nazivali Ljubosava, imala dosta veliki utjecaj na razvoj svoga najmlađeg sina.[1722]

Nakon dovršene osnovne škole u rodnom mjestu polazi gimnaziju u Varaždinu, gdje dobiva jasnije pojmove o svojoj domovini »Iliriji«, a zatim prelazi u Zagreb. U svojoj 16. godini radeći u franjevačkoj samostanskoj knjižnici u Krapini nađe neki rukopis, u kojem su se nalazile bilješke o njegovom rodnom mjestu u Hrvatskoj.[1723] To ga je potaklo da je napisao na latinskom knjižicu »Brevis descriptio loci Krapinae...« i odlučio je tiskati, ali ga cenzor Klohamer, profesor Pravoslovne akademije u Zagrebu odbije i Gaja izgrdi riječima da je deranima učiti, a ne pisati knjige.

Sav mrzovoljan Gaj ode u Karlovac i pokaže tu knjižicu svome učitelju o. Aureliju Hoermannu. Ovaj mu je kao cenzor odobri i nagovori ga da je izda na njemačkom. I tako je tiskana Gajeva knjižica izašla pod naslovom »Die Schlösser bei Krapina, sammt einem Anfange von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht« (1826. kod Prettnera u Karlovcu).

U toj knjižici mladi Gaj govori o ponosu što ga svaki Slaven mora imati kada pogleda stare krapinske gradine.

Nakon očeve smrti Gaj je nastavio više nauke u Beču, a zatim u Grazu.[1724] Tada mu je bio profesor Adalbert Muchar (povjesničar Štajerske). On je mladoga Gaja odgovorio da izda neku povijest Ilirije, koju je napisao na brzu ruku, na temelju bilježaka iz biblioteka u Beču i Grazu. Dapače, rekao mu je neka sve to baci u vatru, jer za taj posao treba mnogo proučavanja, pa ga savjetuje da sebe i druge pripremi da budu podobni udariti temelj narodnoj književnosti koje nemaju.

Kustos pak Johanneuma Wartinger nagovarao ga je da treba nastojati da se hrvatski jezik uzdigne i da se ustroje razni znanstveni zavodi, a hrvatsku povijest treba predavati na hrvatskom jeziku.

Budući da mu je Wartinger govorio da u Pešti ima mnogo izvora za hrvatsku povijest, jer su onamo odneseni spisi dokinutih samostana za Josipa II, preseli se Gaj u Peštu i u biblioteci mađarskog muzeja počne proučavati knjige »de rebus patriae... Croatiae«.[1725] Plod toga rada su rukopisi:[1726] »Historische

[1721] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 46, 47

[1722] J. Šidak, Gaj Ljudevit, EJ 3, 417

[1723] Taj latinski rukopis je od o. Sklenskog, napisan 1799–1800. koji je Gaj dopunio nekim geografskim opisima i ponešto obradio (EJ 3, 417). Iz 1809. pak postojao je rukopis u Gajevoj knjižnici, koji se danas nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod naslovom »Brevis descriptio antiquissimi et famosi loci Krapinae, ejusque oppidi privilegiati in Zagoria comitatuque Varasdinensi situati nec non conventus nostri hoc in oppido collocati« (V. Gaj, Gajeva knjižnica, Zagreb, 1875, 181).

[1724] V. Deželić, Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju i njeki njegovi sastavci (1828–1850), Građa za povijest hrvatske književnosti JAZU 6, Zagreb, 1909, X–XIV

[1725] V. Deželić, o. c, Građa... 6, XIV–XVI

[1726] U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Daten zur Urgeschichte des Königreiches Croatien, gezogen aus Muchar's altceltischen Noricum«, zatim izvaci i bilješke iz hist. knjiga i rukopisa g. 1828–1836, te izvaci i bilješke iz historijskih knjiga i rukopisa (Fesslera, Lehotzkoga, Wagnera) s Gajevim opaskama. Nadalje, »Izvodi iz Farlatievog 'Illyricum sacrum'« (1828. izrađeni u Grazu) i »Na dogodyajniczu horvatzku spadajuća Fragmenta historica« itd.

Sve to dokazuje da je Gaj vrlo rano, a pogotovo od 1828. skupljao građu za hrvatsku povijest.

U njemačkom pak rukopisu »Alphabetisch kritisch–bibliographische Uebersicht derjenigen Schriftsteller, welche über die Statistik oder Geschichte oder einzelne statistische und historische Gegenstände Dalmatiens Croatiens und Slavoniens geschrieben haben, der handschriftlichen sowohl als gedruckten« sastavio je putokaz za skupljanje i obrađivanje historijske građe.[1727]

Iz tih se rukopisa[1728] vidi da se Gaj ozbiljno stao baviti historijom i možda bi s obzirom na oduševljenje koje ga je zahvatilo u ranoj mladosti, nastavio rad na tom području da ga nisu prilike i događaji bacili na političko polje.

Nakon što je svršio nauke u Pešti, vrati se Gaj u Krapinu (1831), a zatim u Zagreb, gdje je ubrzo sve osvojio kako svojom pojavom tako i darom govora.

Godine 1832. donosi odluku sa svojim drugovima da izdaje novine. Doktorat polaže 20. VII. 1834. u Leipzigu, a u listopadu iste godine dobija konačno dopuštenje da smije izdavati list.[1729]

Gaj je bio uvjeren da će upravo u historiji naći jednu od najjačih potpora da realizira svoja nastojanja oko buđenja i ujedinjenja hrvatskog naroda. Stoga je već u svome proglasu na pretplatu za »Novine Horvatzke« i »Daniczu« od 20. X. 1834. obećao da »saderžala bude..., navlastito spomenka vredna znanja od našega naroda slovenskoga vu obćinskom, od njegove starine i dogodjajev, od njegoveh pisam i knjig, z jednum rečjum vsa ona, koja Horvatom i njihovoj ilirskoj bratji od starodavnoga i nekadašnjega stališa vseh slovenskeh pukov zezvedati i znati potrebno je. Najvećum na nadalje marljivostjum vu našeh novinah pisali se budu iz dobreh zvirališć izvadjeni dogadjaji drage naše trojedne kraljevine, tj. pripovesti od starinskoga Ilirov i Horvatov prebivanja ter življenja, od njihoveh županov, knezov, banov, kraljev, vitezov, vučenih ter glasoviteh ljudih razgovori zverhu prešestnoga države ladanja, zverhu sreće i nesreće predjev, zverhu stareh gradov, varašev, znamenitih mest i starinskeh plemen...«

Iako je on na tom području vrlo malo učinio, jer je bio suviše zaposlen vođenjem pokreta, ipak je napisao u svojoj »Danici« nekoliko historijskih članaka od kojih treba spomenuti »Naš Narod« (Danica, 1835, br. 34)[1730] gdje govori o prvim Slavenima i Ilirima.[1731] Zatim daje »Kratki uvod u dogodovštinu Ilirie velike« (Danica, 1836, br. 18); »Tko su bili stari Iliri«[1732] (Danica,

---

1727. Fr. Rački, Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine, »Rad« JAZU 80, Zagreb 1885, 247

1728 U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu se nalaze njegove »Imagines ad historiam Illyricam pertinentes« (1846) kao i druge bilješke (V. Gaj, o. c, 187). Tako npr. Gaj Ljudevit: Izvadci i bilješke historičkih knjigah i rukopisa (R 3898). U njegovoj biblioteci se je nalazio i rukopis »Povjestnica, Kratka Ilirie. Kratka povj. banovah polag Vitezovića i Labaša ilirski« (R 3910). Još 1956. g. su J. Horvath i J. Ravlić iznijeli koji se sve Gajevi historijski rukopisi (bilješke, koncepti i radovi) čuvaju i pod kojom signaturom u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (J. Horvath i J. Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Gradja za povijest književnosti hrvatske 26, Zagreb, 1956, 12), što baš djelomično nije sasvim točno.

1729 V. Deželić, o. c, Građa... 6, XX–XXV

1730 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 247, 248

1731 V. Deželić, o. c, Građa... 6, XXIX

1732 To je nedovršeni rad u kojem se na znanstveno–historijski način pokušava opravdati ime ilirsko i obraniti, iako su savremenici već to pobijali (Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 248). Čak je Gaj potkraj 1841. g. iskovao lozinku u riječima: »Da bog poživi konstituciju ugarsku, kraljevinu hrvatsku i narodnost ilirsku«! Znači, cilj tome pokretu je bio očuvanje posebnog državopravnog položaja Hrvatske unutar ugarske konstitucije — ustava — i razvijanje ilirske ili južnoslavenske narodnosti tj. nacionalne svijesti, kako piše J. Šidak (Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Rasprave i članci za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973, 66).

1839, br. 10–13, 15) i piše crticu »O sukobu na krvavom mostu u XIV stoljeću« (Danica, 1845, br. 51).[1733]

Kako je dalje tekao Gajev život suviše je poznato. Tako se može reći da je od 1832. do 1848. g. živio u slavi i sreći, a od te godine pada sve više i više u zaborav.[1734]

Pritisnut materijalnim teškoćama svoje novine stavlja u službu bečke vlade (29. V. 1849) i one postaju »list zvanični«. Zadužuje se na razne strane i tone u dugove. Godine 1857. mora se obvezati knezu Milošu Obrenoviću vratiti »dug«, a 1858. bankrotira i mora se prinudno nagoditi s vjerovnicima.

Povrh toga za Bachovog apsolutizma tretiran je kao politički nepouzdan i stalno policijski nadziran i osumnjičen zbog svojih veza sa Srbijom.

Kad je ustav ponovno stupio na snagu (1860), on se nije uspio uključiti u politički život, te je čak propao na izborima za Sabor. Njegov posljednji važniji čin kojim želi utjecati na politički razvoj prilika u Hrvatskoj jest spis »Gedanken zum Ausgleich Croatiens und Slavoniens mit der Regierung« (1864), u kojem je zastupao politiku Samostalne narodne stranke i branio izmirenje principa centralizacije i federacije u budućem ustavnom uređenju Austrije.[1735] Umro je u svojoj vili gotovo sasvim zaboravljen[1736] 20. IV. 1872. Toga časa mu je sve oprošteno i sahranjen je tako reći kraljevski.[1737]

Još 1842. g. Gaj je pokušao izdati svoje djelo u dva sveska pod naslovom »Dogodovština Ilirie velike«, za koju 3. VI. 1842. kaže Vraz »da će na posljetku izaći roman ili barem romantička kakova historija«. Naime, te godine je Gaj otišao u Bistricu da tu »Dogodovštinu« ondje svrši. Za ovo svoje djelo je dobio odobrenje bečke centralne vlade da ga može tiskati (27. I. 1846).[1738] No tiskao ga nije nikada te je i ostalo u rukopisu u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 4701).

Zapravo, to je djelo bez ikakve originalnosti i znanstvene vrijednosti kako su to već dobro uočili i sudili njegovi suvremenici. To je ljetopis prošlosti Ilirije od najstarijih (rimskih) do najnovijih

[1733] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 248. Uz to piše i pod malo neobičnim naslovom »Uspomena opomena (Izvadak iz naše dogodovštine narodne stoletja XIV)« (»Danica« 1845, br. 51), o buni kmetova 1303. protiv zagr. biskupa Mihalja i o buni iz 1336. g. (Bibliografija..., sv. 11, 86).

[1734] V. Deželić, o. c, Građa..., 6, XLIV. Gl. o Gaju u tom razdoblju, što piše i J. Šidak (Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Rasprave i članci Instituta za hrvatsku povijest 2, Zagreb, 1973, 95–151, 181–220 itd.) i J. Šidak, Ljudevit Gaj kao historiografski problem, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 221–252, te i »Poljski agent–emigrant dr Karol Gregorowicz (1819–1869) u Zagrebu« (M. Živančević, »Znameniti Hrvati u poljskim tajnim izvještajima nakon revolucije 1848«, »Oko«, Zagreb, 13–25. V. 1982, str. 12, 13).

[1735] EJ 3, 419, 420

[1736] I dok su neki mrzili Gaja, kao npr. T. Smičiklas (J. Šidak, Ljudevit Gaj kao historiografski problem, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 226, bilj. 25), njegov sin V. Gaj je čak sastavio »Colectanea u obranu Ljudevita Gaja«, koja su tiskana sa korekturom te se čuvaju u HDA u Zagrebu (MSC kutija 26, br. 414), a postoje i u rukopisu. U istom arhivu (Spisi obitelji Gaj) pohranjeni su danas i spisi Ljudevita Gaja, koji su složeni u 3 kutije. Među njima su i njegovi osobni spisi, stanovita korespondencija, razne diplome i odlikovanja te pjesme, spjevane u njegovu čast, kao i neke muzičke note (kompozicije) i obiteljske fotografije. Nadalje razni rukopisi Gaja, izresci članaka iz Gajeve Danice i drugih novina, te tlocrt Gajeve kuće itd. Međutim, J. Horvath i J. Ravlić su naveli 1956. da se ondje nalaze četiri fascikla, čiji su sadržaj ukratko opisali (Gl. J. Horvath i J. Ravlić, o. c, Građa... 26, 10), od kojih upravo sada četvrtoga nema.

[1737] V. Deželić, o. c, Građa... 6, XXV

[1738] Gaj je predao na odobrenje ovu »Dogodovštinu«, koja obuhvaća povijest slavenskih zemalja do sredine 15. st. s dodatkom »Kratki pregled«, tj. kronološki pregled događaja navedenih u tom djelu. Iako je cenzor bio za to da se ovaj rukopis propusti, ministar Seldniczky se je zbog političkih razloga obratio tajnoj dvorskoj i državnoj kancelariji da ona o tome raspravi i odobri ga (27. X. 1845). Istodobno je Gaj poslao i svoj drugi rukopis »Bibliotheca illyrica«. Tu su sadržana djela koja govore o povijesti, geografiji, etnografiji, prirodopisu i jeziku ilirskih pokrajina. Seldniczky je odmah dozvolio da se taj rukopis tiska (25. X. 1845) (A. Ivić, Arhivska građa o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima III, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda II odelenje, knjiga II, SKA, Beograd, 1932, 64, 65).

vremena,[1739] redigiran po uzoru na Ritterovu »Kroniku«.[1740] Iako su neke Gajeve radnje ostale netiskane,[1741] što nije velika šteta, ipak mu se mora priznati da se je znao vješto poslužiti poviješću, koja je imala zadaću buditi samosvijest naroda i na temelju prošlosti privesti plemena stare Ilirije jedinstvu u prosvjetnom i narodnom pogledu.

Dakle, historiji je namijenjena odgojna zadaća i ima dužnost iznositi događaje i primjere iz prošlosti da se potiče naraštaj za velika djela i na požrtvovnost i ljubav prema narodu, zemlji i zavičaju.[1742] Iz toga se vidi da je Gaj shvatio historiju ne kao objektivnu znanost nego kao služavku politike (ancilla scientiae politicae) i taj se je pravac u hrvatskoj historiografiji u većini zadržao preko Kvaternika sve donedavno.[1743]

Prema Gajevoj zamisli udešen je i oblik historiografije ilirskog doba. Ne pišu se tada veće rasprave i monografije već kratki članci i omanje rasprave s ciljem da se narodna prošlost razvije na narodnom jeziku.[1744]

c) »ILIRSKA« HISTORIOGRAFIJA U GORNJOJ HRVATSKOJ

Prema ovome glavnom smjeru ilirskog pokreta iz političke povijesti iznosi se borba hrvatskog naroda i njegovih heroja za vjeru, prosvjetu i slobodu.

Tako se opisuje borba s Turcima kod Modruša g. 1493. (Danica 1837, br. 47, 48), a *Gedeon Ernest Maretić Klokočki* (rođen u Novom Mjestu 1776. — umro u Zagrebu 1839)[1745] piše o Tatarima na Grobničkom polju[1746] (Danica 1838, br. 1–2) i obrani grada Gvozdanskog g. 1578. (Danica 1838, br. 1–2).

Maretić je kao umirovljeni pukovnik, koji se je istakao u napoleonskom ratu (nazvan »Bayard«), živio u Zagrebu i amaterski se bavio poviješću.[1747]

Štoviše na njemačkom je napisao sustavnu hrvatsku povijest, pa se je zbog toga često obraćao i usmeno i pismeno za savjet zemaljskom arhivar, dr Valentinu Kiriniću. Ali ta povijest nije nikad izašla. Dapače se je i njen rukopis izgubio ili zametnuo.[1748] Maretić je ostavio još nekoliko rukopisa

[1739] Dakle, 19. st. (F. Šišić, Priručnik... I/1, 90). Tako npr. u svojoj »Dogodovštini« Gaj nije osporavao vjerodostojnost podataka o doseljenju Hrvata, iznesenim u Konstantinu Porfirogenetu (J. Šidak, Jugoslavenska ideja o ilirskom pokretu, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 115, bilj. 7).

[1740] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 47

[1741] Poznato je da je Ljudevit Gaj ostavio veliku biblioteku koju je opisao njegov sin Velimir Gaj pod sljedećim naslovom »Knjižnica Gajeva. Ogled bibliografskih studija: Opisao i na svijet izdao Velimir Gaj, Zagreb 1875« (HDA u Zagrebu — MSC 412 — kutija 25). Tu su pohranjena pisma kao i opis života Lj. Gaja, dok se »Različite starije listine i dokumenti iz ostavštine Ljudevita Gaja (1534–1770)« na 25 listova čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R–6736). Inače, Velimir Gaj, o kojem se vrlo malo pisalo, ostavio je veliki broj rukopisa. Jedan dio je pohranjen i u HDA pod MSC 356 (kutija 18–26). Medu ovim rukopisnim spisima nalazi se i njegova »Povijest austrijske carevine« (1863/4, kutija 20).

[1742] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 248, 249

[1743] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 47

[1744] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 249

[1745] O njemu i njegovu radu gl. C. von Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich 16, Wien 1867, 436–439, Znameniti i zaslužni Hrvati, 173, N. Radojčić, Jedna savremena istorija Prvog Srpskog ustanka, »Rad« JAZU 237, Zagreb 1929, 184 185, Vojna enciklopedija 5, Beograd, 1962, 399 i S. Antoljak, Tko je zapravo prije velikoga Rankea nazvao I srpski ustanak: »Srpska revolucija«, »Vjesnik«, Zagreb, 31. VIII. 1980.

[1746] Rukopis Frane Mate Kovačevića iz 1845. nosi naslov »Zagreb i Grobničko polje« (Arhiv HAZU — Kodeksi velikog formata br. 169).

[1747] S. Antoljak, o. c, »Vjesnik«, Zagreb, 31. VIII. 1980.

[1748] Neko vrijeme se je ona nalazila u Gajevoj knjižnici pod naslovom »Übersicht der Geschichte von Croatien u. Slavonien zwischen den Jahren 1087. u. 1780.« s još nekim izvacima (iz Vitezovića) i bilješkama (V. Gaj, Gajeva knjižnica, 194), a danas se nalazi njegov rukopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod naslovom »Maretić Gideon, Uebersicht

koji se sada nalaze u A HAZU. Njegova »Geschichte der Serbischen Revolution 1791–1808« (2 sveska)[1749] napisana je 3. XII. 1812, tj. 17 godina prije nego što je Ranke izdao svoju »Die serbische Revolution«.[1750]

---

der Geschichte von Croatien und Slavonien« (R 3353). Inače prepiska (korespondencija) Gedeona baruna Maretića o predmetu »Hrvatska povijest«, čuva se u HDA. Ona se sastoji od prijepisa jednoga pisma hrvatskoga bana Maretiću (Zagreb, 13. IX. 1837), te pisama Valentina Kirinića (Zagreb 1838), upućenih Maretiću (9) i još jednog pisma koje je Maretić poslao Kiriniću (1838). Na kraju je dan, također u obliku prijepisa, poziv na pretplatu za knjigu Maretića pod naslovom »Übersicht der Slavon–Croatischen Geschichte vom Jahre 6. (Beginn des letzten Römer Kriegs, nach welchem Panonia Savia die Oberherrschaft Roms, ohne unterjocht zu zeyn, anerkannt (bis zur Jahre 1792) verfasst Vom pensionierten Obersten des k. k. General Quartier Meister Staabes Ritter Gideon Freiherr Maretich von Riv Alpon etc...«. Dalje se iznosi na temelju čega je izradio ovu povijest (izvori i literatura) te da je knjiga razdijeljena na 2 dijela. Prvi ide od 1001, a drugi od 1102. do 1792. g. Prepisivač je ujedno naveo da se sve ovo nalazi u A HAZU pod m. s. c. IV. C. 16 (HDA — Ostavština E. Laszowskog sv. 17 rukopisi — olovkom piše za tu korespondenciju: prepisano–notirano–Maretić–prijepisi). Za sve to ne zna Radojčić kao ni za sam naslov hrvatske povijesti, jer samo piše ovo: ...»Bio je znameniti pisac vojničkih dela, a još važniji kao istorik, ali su mu istorijska dela ostala u rukopisu; jedno, hrvatska istorija, čak je izgubljeno...« (N. Radojčić, Jedna savremena istorija Prvog Srpskog ustanka, »Rad« JAZU 237, 185).

1749 Prvi svezak »Geschichte der Serbischen Revolution« Maretić je obradio od 1791. do 1804. Drugi od 1805. do 1806, a treći opisuje događaje u 1807. i 1808. godini, kojima pisac dodaje i još neke podatke iz 1810. i 1811. godine. Gdje je pak preostali rukopis koji sadrži nastavak tih događaja do Bukureštanskog mira (1812), kako je na početku rukopisa najavio Maretić, zasad je nepoznato. Ovaj rukopis se nalazi u 2 sveska tvrdo ukoričena u A HAZU pod sign. I d 45. Iako je N. Radojčić naglasio da će »ovaj rukopis ukratko opisati«, on je ipak bio opširan ali i dosta neprecizan, jer nije točno stavio ni kada je to djelo napisano, a ni pretpostavke mu nisu ponekad točne (Gl. N. Radojčić, o. c, »Rad« JAZU 237, 185, 186). No on je bio prvi, koji je taj rukopis opisao. Maretić se služio slabijim izvornim podacima nego Ranke, pa ipak njegov spis je vrijedan pažnje, jer je ovaj hrvatski diletant–historičar dao prvi, sve do danas nezapaženi naziv I. srpskom ustanku »srpska revolucija« i prema svojim mogućnostima ga ukratko opisao. Doduše još 31. VIII. 1876. Rački je uz ostalo pisao St. Novakoviću kako »u našoj akad. knjižnici imade u rukopisu historija srbskoga ustanka do 1812. g. od Hrvata bar. Maretića, bivšega majora krajiškoga, u njem. jeziku u dva svezka. Bilo bi vriedno ovo djelo savremenoga Hrvata a prijatelja oslobođenja Srba priobćiti ali u prevodu srbskom. Ako bi srbsko učeno društvo htjelo štampati ovu knjigu, ja bi ju dao vjerno prevesti i sam bi napisao predgovor. Sporazumite se i odpišite mi. Bilo bi ga po prilici 10 štampanih araka« završava Rački u P. S. (M. St. Novaković, Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, Godišnjica Nikole Ćupića XXXVIII, Beograd 1929, 247). Na ovo pismo od 31. VIII. odgovorio mu je Novaković iz Majdanpeka 17/29. IX. 1876. ovako: »...O Maretiću moći ću razmišljati kad se u Beograd vratim. On mi je poznat iz indeksa radova bečke akademije, pa sam uzalud raspitivao za nj po Beču, a nije mi palo ni na kraj pameti, da taj posao stoji u Zagrebu. Po imenu slutio sam da je naš čovjek, pa tako mi je baš milo, što mi vi i od te žice dadoste kraj. No koliko se meni čini ta će se stvar lako štampati u 2–om odelenju Glasnika, kojemu smo baš pod ovaj rat, razmakli granice na građu *za istoriju* uopšte« (V. Novak, Srpski naučnici... 92).

I tako se ova stvar nije više micala sa mjesta sve do 3. II. 1878. kada je Rački ponovno pisao Novakoviću o tome: »Što mislite, da li se i gdje mogla u vas tiskati poviest srbskog ustanka od suvremenika pukovnika Maretića, o kojoj sam vam jednom pisao? Bilo bi je do 10 štampanih araka. Kako je pisana njemački a do jezika nije stalo, polovicu je preveo i odmah ćirilicom pisao jedan mladi književnik; a ja bi prievod još sravnio. Koliko bi prevodilac mogao dobiti? tj. imalo bi se kano text smatrati. Pitam radi prevoditelja«. (M. St. Novaković, o. c, 256). Primivši ovo pismo kao i honorar za svoj rad od JAZU, Novaković se osvrnuo i »na Maretića« kojeg nije zaboravio, »ali sadašnje vreme ne dopušta još misliti na nj. Ni društvo ni škole ne rade još. Čim se povrati redovno stanje, moći će se o tom što raditi. Prevodnicima se može dati po 5 (dukata) na štampani tabak maximum–a, a s prevodom se na jednako ovamo cene i tekstovi. V. Jagiću je npr. tim maximum–om plaćeno za ediciju Konstantina Filozofa u Glasniku XLII. Ali, kako je najbolje raditi neposredno, a ja u istorički odsek naš ne odlazim — to bi najbolje bilo, da Vi o tom napišete koju reč g. arhimandritu N. Dučiću. On se uvek ponosi prijateljstvom i poznanstvom Vašim, i kao cenjen član odseka istoričkog moći će reći dobru reč. No i arh. Dučić još se nije vratio s Javora, kao što su uopšte svi vojnici svak na svom mestu. Među tim ću se i ja starati, da tu stvar ne zaboravim« (V. Novak, Srpski naučnici..., 103), zaključuje Novaković, koji se više nije vratio na ovu stvar. Isto tako se ne zna da li je Rački pisao Dučiću, kako mu je savjetovao Novaković, jer nema o tome traga u pismima Dučića Račkome (V. Novak, o. c, 49–70). Karakteristično je da ni Rački nije dao točan naslov ovoga Maretićeva rukopisa, koji je htio izdati u Beogradu, ali nije uspio. No Rački se nije odrekao svoje zamisli pa je u svojstvu predsjednika JAZU pisao dr Polit–Desančiću (prosinac 1878) »da u tamošnjoj biblioteci akademijskoj ima rukopis pukovnika Maretića o ustanku srpskom pod Karađorđem, pisan veoma kritički i pod utiskom samih događaja, a simpatično po srpski narod«. Stoga on smatra da bi bilo vrijedno da se izda u srpskom jeziku i ćirilicom. On bi se pobrinuo za prijevod i sam napisao uvod. Ova je ponuda »s radošću« prihvaćena i Rački je zamoljen da ga dade prepisati na račun Matice srpske i pošalje, a kada

Zatim je napisao: »Geschichte der Gotho–slavischen Familie Brus–Vezt« (III. d 193), pa »Geschichtliche Darstellung der Ruinen von Medvedgrad« (III. d 106); »Geschichtliche Ubersicht der merkwürdigen Burgen, Sclösser und Thürme im Nordtheile des transcolapischen Cratiens« (III. d 65);[1751] »Beitrage zur Geschichte von Croatien und Slavonien« (III. d. 65); »Croatiae transcolapianae descriptio historica castrorum et locorum« (III. d 65); »Memorabilien über Croatien« (1832–II. d 206); »Die Schlacht bei Grobnik«; »Die Schlacht bei Veglia und Grobnik im Jahre 1242.« (I. d 46); »Uiber die Broschure des Grafen Drašković (1834)« (I. d 46); »Briefe an Valentin Kirinić« (IV. b 16).

Nije u nekadašnjem Zemaljskom arhivu (danas HDA) pohranjeno njegovo veliko rukopisno djelo »Geschichte von Klokoć«[1752] nego u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Naime, on

bude prevedeno, onda će ga moliti »da po svom običaju napiše uvod«. Na to je Rački odgovorio da je polovica rukopisa prevedena »odavno na hrvatski ili srpski jezik, a pismom ćirilskim, pravopisom Vukovim«. Stoga misli da mladi Petar Marković, kandidat profesure, nastavi prevođenje, a on će onda poslati Matici čitav prijevod ujedno s njemačkim izvornikom. Ovo je pismo Matica uzela na znanje i odlučila da mu odgovori i zamoli da taj prijevod zajedno s originalom pošalje i da po svom obećanju napiše uvod. (N. Radojčić, o. c, 183, 184). Što je dalje bilo nije nam poznato. Međutim, kako piše V. Mošin, u Arhivu HAZU pod sign. III. d 190 nalazi se i »prijevod njemačkog rukopisa djela Baron Gedeon Maretich, Serbische Revolution, I–II, koje se čuva u Arhivu HAZU pod sign. I do 45«. Mošin citira kao literaturu: B. Conev, Opis na slavjanskite rukopisi u Sofiiskata narodna biblioteka II (Sofija 1923, str. 45, br. 132), a o djelu Maretića upozorava na N. Radojčića, Jedna savremena istorija Prvog srpskog ustanka, Rad J. A. 237, 1929, str. 182–193, Sitzungsberichte der k. Akademie u. Wissenschaft. Wien, LII, 1866. i kako »original rukopisa spominje Rački u prepisci sa St. Novakovićem, koja je izdana u Godišnjici Ćupića XXXVIII, str. 247«. Dalje kaže koji je format ovoga prijevoda i da ima »24 lista (12 signiranih dvostrukih araka)«. Zatim napominje »kako je utvrdio F. Moačanin (predgovor izdanju originala i prijevoda, koje priprema Historijsko društvo Srbije), ovaj rukopis predstavlja prijevod, koji je izradio Petar Marković 1877. god. (svakako prije februara 1878) za izdanje u Matici Hrvatskoj pod redakcijom Račkoga. Marković je preveo prvi dio (do 1808. god.), ostali dio izradio je Hugo Badalić«. Mošin na kraju kaže: »Sačuvani rukopis predstavlja samo dio Markovićeva prijevoda dok je ostali dio knjige nestao, f. 1. predgovor; f. 1/2–I. odsjek: od Svištovskog mira 1791. god. do početka srpske revolucije 1804. god; f. 4 v II. odsjek: od početka srpske revolucije, pa sve dok nisu Srbi zauzeli Beograd, 1804–1806. god. Rukopis se prekida na primirju posredovanjem Bećir–paše« (Vl. Mošin, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije I, JAZU, Zagreb 1955, 23, 27, 95, br. 47: »III d 190 Maretić pukovnik, Srpski ustanak u početku XIX. vijeka«). Kako vidimo u A HAZU postoji original ovoga rukopisa na njemačkom (I. d 45), a od prijevoda (III. d 190) samo dio, ostali je »nestao«. Što se tiče izdanja Maretićeve »Serbische Revolution« u originalu i u prijevodu, koje je trebalo izdati Historijsko društvo Srbije u Beogradu, ta knjiga ni do danas nije izašla!

Kada sve to rezimiramo, onda se poput Radojčića (1929. g.) možemo i danas zapitati: »Šta da se čini sada s ovom Maretićevom istorijom Prvoga Srpskoga ustanka? Da li je treba celu izdati« ili njene »delove«. »Da li je izdati nemački ili u prevodu?« On pak smatra kao »jedino naučno rešenje« da se »cela Maretićeva istorija Prvog Srpskog Ustanka izda nemački, i to po konceptu, s varijantama iz prepisa u čisto...« te stoga u dodatku Radojčić tiska »Maretićev uvod istoriji Prvog Srpskog Ustanka...« (Gl. N. Radojčić, o. c, 188–193) i ponovno pledira »za potrebu izdanja svih Maretićevih spisa o Prvom Srpskom Ustanku, a »istorije naročito« jer »ovo je djelo prvoklasan istorijski izvor i po ličnim opažanjima piščevim, i po njegovim arhivskim istraživanjima i po čestitosti shvatanja velikoga Karađorđeva pokreta«, završava svoje izlaganje N. Radojčić (o. c, 187).

[1750] »Die serbische Revolution« je izašla 1829. kao knjiga, napisao ju je čuveni njemački historičar Leopold Ranke (20. XII. 1795 — 25. V. 1886) u suradnji sa Vukom Stefanovićem Karadžićem, koji je o tome događaju imao skupljenu građu. Prošireno izdanje pojavilo se je 1844. a III. izdanje pod nazivom Srbija i Turska u XIX. stoljeću priredio je Ranke pod kraj života (R. Mihaljević, Ranke Leopold, EJ 7, 40, 41).

[1751] Pod ovom signaturom (III. d 65) piše »Codex N. DCCCCLXXIX: I Geschichtliche Uibersicht der merkwürdigen Burgen Schlösser und Thurme (: Kula) im Nordtheile des transcolapinischen Croatiens — vormals Sumbra, dann Guercha: Goricza später Ducatus Maroniae genannt«. Prvo dolazi predgovor a onda opis pojedinih gradova i štošta drugo (pa tako i o obitelji Vojković–Maretić de Klokoč), dok je na kraju netko napisao debelo tintom: unwichtig i onda to prešarao.

[1752] Vj. Klaić, Matija Kirinić (1746–1806) i sinovac mu Valentin Kirinić (1783–1840), »Vjesnik... arkiva« IX, 201. Ali je zato u HDA (Arhiv obitelji Drašković — kutija 115) pohranjen Maretićev rukopis pod naslovom »Strategisch–taktische Übersicht der Königreiche Kroazien, Slavonien u. Dalmatien« (Wien, 23. IV. 1832), koji je potpisao »Freiherr Maretich Riv' Alpon k. u. k. Oberst in der Armee«.

se je bavio naročito istraživanjem porijekla svoje obitelji i Klokoća, odakle su potjecali njegovi preci.[1753]

Maretićev suvremenik *Antun Rožić* rodio se je oko 1787. g. Od 1817. do smrti bio je profesor varaždinske gimnazije i ujedno njen ljetopisac, bibliotekar i vicedirektor. Umro je u Varaždinu 3. VI. 1848. Napisao je »Kratek Zavjetek Zemelyzkoga–Ispiszavanya Horvatzke y Vugerzke Zemlye Y Onih Orszagov, koji Z–Vugarszkem Kralyevsztvom Pod Jednum Korunum Zjedineni, Ter za Druge, Y Tretje Skole Vuchenike Prepiszani Jeszu« (Varaždin, 1823).[1754] U rukopisu je pak ostavio još ove radnje: »Pripovest naroda horvat od njegovog početka do Ladislava kralja vugarskoga« i »Belizar i Gelimer, kralj vandalski«.[1755]

Vladislav Vežić (Seline, Dalmacija 29. IV. 1825 — Varaždin 16. VIII. 1894)[1756] dao je »Okoliš mora Velebitskoga« (Danica ilirska 1846, br. 1–2, 22, 48, 50) i »Carticu junačtva dalmatinskoga« (Kolendar zagrebački 1847–8, str. 1–11), a neki *anonimus* opisuje bitku kod Arcole g. 1796. i hrabrost hrvatskih četa (»Danica« 1840, br. 11–12), dok *Bogoslav Šulek* (Subotište, Slovačka, 20. IV. 1816 — Zagreb, 30. XI. 1895)[1757] prikazuje bitku kod Malborgetta, i na Predilu protiv Francuza (Danica 1844, br. 13–17).

Milorad Medaković (Zvoningrad, Lika, 1823 — Beograd, 14. III. 1897), historičar,[1758] piše o pohodu Francuza u Liku 1809. (»Danica« 1845, br. 31). *A. Accurti* iz Senja je dao »Nešto o rodnom mjestu svetog Jerolima« (Danica 1843, br. 25), gdje tvrdi da je »Zrinj njegovo rodno mjesto«.[1759] On je napisao i »Zemljopis stare Ilirije« koji je ostao u rukopisu (Arhiv HAZU — II. d 66).

U ilirskoj historiografiji vidno mjesto zauzima i biografija slavnih hrvatskih muževa koja tada služi za jačanje čuvstva domoljublja.

Tako *Toma Goričanec* (19. st.) izdaje 1837. g. knjižicu (piesma) pod naslovom »Erdödy kneza Tomaša bana opsedanye i poboj sisečki leta 1599 (?)« a jedan drugi *anonimni* pisac u posebnoj knjižici slavi Nikolu Jurišića i njegovo junaštvo pri obrani Kisega.

Luka Ilić–Oriovčanin (Oriovac, 1817 — Novska, 1878), župnik, skupljač narodnih pjesama i istraživač prošlosti i običaja Slavonije,[1760] u jednoj posebnoj knjižici potanko je opisao podvige baruna Franje Trenka i njegovih pandura (»Baron Franje Trenk i slavonski panduri«, Zagreb, 1845),[1761] dok prof. dr. *Stjepan Mojzes* (Veseli, Slovačka, 1797–1869), Slovak, biskup, hrvatski rodoljub,[1762] prikazuje život bana Nikole Zrinskoga (1836).

1753 Znameniti..., 173. O pripadnicima plemena Klokoć piše Maretić još 1838. g. pod naslovom »Prinesci za dogodovštinu junačtva ilirskoga najjače pako hrvatskih i slavonskih, vitezovah od B. M. R. A. iz stare plemenite kuće i obiteli Vojković–Maretić de Klokoč« (»Danica ilirska« 1838, br. 1, 2, 8, 9, 10, »Croatia« 1840, str. 74–84 i »Obći zagrebački koledar« 1851, 38–43), gdje pretežno piše u širem ili kraćem opsegu o tzv. bitki sa Tatarima na Grobničkom polju 1242. g. (Bibliografija... rasprava i članaka IV. sv. 11, Zagreb 1968, 237, 238).

1754 A. Cuvaj, o. c, II, 322, 323

1755 Znameniti..., 231

1756 Znameniti..., 274, EJ 8, 489

1757 EJ 8, 273

1758 EJ 6, 59

1759 G. Valentinelli, o. c, 121. O senjskoj obitelji Accurti kao i o A. Accurtiju gl. J. Horvath i J. Ravlić (o. c, Gradja... 26, 20, 21, bilj. 1) i dosta opširno: HBL 1, 8, 9 (sa brojnom literaturom).

1760 EJ 4, 324

1761 U rukopisu je ostavio »Starožitnosti kraljevstva Slavonije« (EJ 4, 324). Rad »Geschichte von Sirmien von Jahre 480–1300« (A HAZU III. d 37) datiran sa 1846. g. autora Georga Landla, također je ostao u rukopisu. Pisan je goticom i obuhvaća 182 strane. Na kraju su dane karte i rukom izrađene genealogije. Taj rukopis zapravo ide od 480. do 1290. g. i u njemu se o svemu prije piše nego li o Srijemu. I drugi njegov rad ostao je u rukopisu (A HAZU III. d 69) pod naslovom »Mytrovitza oder Syrmiens Alterthümer«.

1762 Znameniti..., 194. Gl. i J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 51, 105, 121, 134–136, 154, 203, 249. Ibid, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 68, 69, 175, 179, 181, 182, 216, 217

Nadalje se u Danici većinom anonimno daju životopisi slavnih hrvatskih umjetnika, pisaca i pjesnika. Tako Fr. Appendinija (»Danica« 1837, br. 48–50) od *J. F.*, pa Petra Katančića (»Danica« 1838, br. 18), Jana Panoniusa (»Danica« 1844, br. 38–40), indologa, porijeklom iz obitelji Gradišćanskih Hrvata Ivana Fil. Vezdina[1763] (»Danica« 1845, br. 46) i bosansko–srijemskog biskupa A. Mandića, umro 1815. g. (»Danica« 1838, br. 31, 32). Opisana je i tragična smrt Veronike Desiničke (»Danica« 1838, br. 30–34). Iznose se i razni putopisi.

Zatim *St. Marjanović* (Brod n/S, 19. VIII. 1802 — Brod n/S, 2. X. 1860), raspravlja o Klementincima u Slavoniji, doseljenim Albancima (»Danica« 1839, br. 8, 9). Jedan pak drugi članak govori o Arbanasima uopće (»Danica« 1839, br. 52), treći o Hrvatima u Doljnoj Austriji (»Danica« 1845, br. 32–34), a četvrti o susjednim bijelim Kranjcima (»Danica« 1841, br. 48).

Gajev pak prijatelj i poklonik *Dragutin Galac* daje opširniji opis Krapine (»Danica« 1848, br. 1–5) navodeći neke listine iz općinskog arhiva, tako to predstavlja prilog hrvatskoj topografiji, vrlo zanemarenoj u to vrijeme.

U obranu narodnih i državnih prava protonotar kraljevstva *Josip Kušević*[1764] izdaje »De muncipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«[1765] (1830),[1766] a *Valentin Kirinić,* zemaljski arhivar[1767] objavljuje raspravu »De jure Croatiae ad urbem portumque Fluminensem«. Valentin Kirinić od Finčevca rođen je u Varaždinskim Toplicama 14. II. 1783. od plemića Ivana Kirinića i majke Barbare Prstec. Vrlo je vjerojatno da ga je stric Matija zarana prihvatio k sebi u Zagreb, gdje je izučio pravne nauke na Juridičkom fakultetu Kr. akademije. Postao je i doktor utriusque juris. Zemaljskim kraljevskim arhivarom imenovan je 1829. godine. Uz to je vršio dužnost izvanrednog prisjednika (asesora) banskog stola. Umro je u Zagrebu 22. III. 1840. u 57. godini života, iskreno ožaljen od mnogih prijatelja i znanaca. Kao arhivar bio je marljiv i savjestan. Kako je u arhivu pronašao stariju radnju u rukopisu grofa Aleksandra Széchenya (1740–1813), nekadašnjeg tajnika kraljevskih konferencija, u kojoj su bili izvaci iz privilegija hrvatskog kraljevstva kao i zapisnik saborskih i konferencijalnih akata od 1222. do 1756. g., to je Kirinić sve dopunio i nastavio od 1756. do 1833. godine.

To opsežno rukopisno djelo danas se nalazi u prijepisu u A HAZU pod naslovom »Conspectus materiarum, in obiectis regnicolaribus...«[1768] U ovom rukopisu je sadržano sve što se tiče javnoga

[1763] Rođen u Cimovu, donja Austrija, 25. IV. 1748 — umro u Rimu 7. V. 1806. Detaljnije o njemu Lj. Jonke, Vezdin Filip, EJ 8, 488

[1764] O Josipu Kuševiću i njegovom radu gl. opširnije Vj. Klaić, Prilozi za historiju državnoga prava hrvatskoga, »Vjesnik kr. državnoga arkiva« u Zagrebu III, Zagreb, 1928, 132–137.

[1765] Dugo vremena se je mislilo da je to djelce napisao Valentin Kirinić, ali je Vj. Klaić iznio da je autor Kušević (Vj. Klaić, Matija Kirinić... »Vjesnik... arkiva« IX, 198, 199). Ovaj spis je preveo Franjo Žigrović Pretočki pod naslovom »O samosvojnih pravih i pravilih kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« (Zagreb, 1863, 40 str.), smatrajući da je autor Kirinić, koji je to izdao pod imenom Kuševića (Vj. Klaić, Prilozi za historiju državnoga prava hrvatskoga, »Vjesnik kr. državnoga arkiva u Zagrebu« III, 130–132).

[1766] U Pešti 1844–1847. izlazi djelo o Hrvatskoj »De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae«. Napisao ga je Juraj D'uriković (Ivanovice kod Trenčina, 12. VII. 1783 — Bratislava 1848), slovački historičar, koji je sabrao veliku zbirku starih rukopisa i pisao znanstvene radove u časopisima, a jedno od većih djela mu je bilo gore navedeni rad (HE V, Zagreb 1945, 456).

[1767] Njegov službeni naziv jest zemaljski arhivar assesor Valentin pl. Kirinić–Gyurgich de Finczevecz; dopisivao se i s Gedeonom Maretićem i davao mu savjete u pogledu pisanja hrvatske povijesti. Ta korespondencija (od 10 pisama) čuva se u A HAZU (m. s. c. IV c. 16), a prijepis tih pisama (1838. g) kako smo već naveli, u HDA (Ostavština E. Laszowski — kutija 17–rukopisi). Korespondencija Valentina Kirinića sa grofom Jankom Draškovićem čuva se također u HDA — Arhiv obitelji Drašković kutija 68. Ona se danas sastoji samo od 9 Kirinićevih pisama na latinskom iz 1811. i 1812. te 1829. Osam ih je pisano iz Božjakovine, jedno iz Zagreba a nekoliko ih nedostaje.

[1768] Jedan prijepis ovoga »Conspectus materiarum...« nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod R 6729. Na koricama pak piše: Kirinić Valentin, Osnova za izdavanje arhivskoga materijala važnoga za hrvatsku pravnu, diplomatsku i kulturnu povijest 1833 (k tomu je priložen i prijepis preporučenoga pisma upućenog banu Franji Vlašiću a potpisali su ga neki članovi zagrebačkog kaptola i drugih. Datirano je Zagreb 1. I. 1834) — Oba ova prijepisa su na lat. jeziku. Prvi ima samo 4 strane i bez potpisa je, ali zato u drugom dopisu na bana (2 strane) se kaže da ga je sastavio asesor Valentin Kirinić.

prava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a temelji se na diplomama i aktima. To je zapravo neka vrst priručnika za državni život Hrvatske u prošlosti. Dijeli se na 25 poglavlja, od kojih treba spomenuti ono o banskoj vlasti, o službi lokumtenensa, kapetana i potkancelara kraljevstva, podbana i protonotara. Zatim poglavlje o sudjelovanju kraljevinâ na ugarskom saboru od najstarijih vremena do njegova doba, o insurekciji i banderijima, o porezima državnoj blagajni, o vezi i pravu kraljevine Hrvatske na Dalmaciju, o političkom agraru Hrvatske u staro i novo doba, o građanima, distriktima i općinama, o sudstvu, trgovini, industriji, brodarstvu itd. Na kraju djela je dodana banologija ili »Series banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«[1769] koja nabraja i donekle karakterizira banove od 870. do 1832. g. Klaić drži da bi taj krnji prijepis u A HAZU, jer su mnoga poglavlja ispuštena, trebalo prostudirati zbog nakrcane i nagomilane građe i usporediti ga sa zbornikom u kr. zemaljskom arhivu (danas HDA: S. A), koji ima naslov »Extractus materianum regnicolarum«[1770] te ustanoviti u kojem su odnosu. U A HAZU se čuvaju i drugi Kirinićevi neproučeni spisi[1771] kao što su: »Extractus actorum congregationalium Dalm. Croat. Slav. inde ab anno 1569–1764. in merito commissionis ablegatorum regni ad regni Hungariae diaetas« (II. d 173); »Theses et axiomata in diverso genere obiectorum ad vitam practicam spectantium«, a u HDA čuvaju se njegove »Regulae et principia juris et spiritu et ratione legum atque motivis decissionum curialium collecta«.[1772] Ona već navedena Kirinićeva rasprava »De jure Croatiae...« izazvala je reakciju Mađara.[1773] U međuvremenu i za obranu Slavonije kao sastavnog dijela Hrvatske izađe 1832. g. u Zagrebu knjižica »Fundamenta, quibus ostenditur, tres inferioris Slavoniae comitatus ad jurisdictionem bani et regni pertinere«, a 1836. g. grof *P. Sermage*[1774] objavljuje raspravu »Die ursprüngliche Vereinigung der Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmatien mit der Krone Ungarn« (Wien)[1775] kojom rasvjetljuje narav ove prvobitne državopravne veze. Iako su sve to mahom polemički spisi, oni ulaze kao prilog »ilirske« historiografije za historiju hrvatskoga državnoga prava. U međuvremenu se radilo i na tome da se isprave koje se odnose na kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju prepišu iz tadašnjeg zemaljskog arhiva u Zagrebu, a posao je 1832. g. povjeren, po odluci Hrvatskog sabora, bilježniku banskoga stola *Vjekoslavu Babukiću* (Požega, 16. VI. 1812 — Zagreb, 20. XII. 1875).[1776]

Godine 1836. Hrvatski sabor je izabrao odbor čiji je zadatak bio da izradi spis koji bi rasvijetlio »muncipalem consistentiam regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«. Potaknuti tim zadatkom obećali su *Ljudevit Jelačić* (Zagreb, 12. II. 1792–?), pravnik i profesor političkih znanosti na Pravnom fakultetu Akademije znanosti u Zagrebu (1812–1824)[1777] i Ljudevit Gaj da će prvi izraditi spis o savezu Hrvatske s Dalmacijom,[1778] a drugi hrvatsku povijest od Mohačke bitke, tj. habsburško

1769 Smičiklas u svojim »Scriptores« navodi ovaj rukopis pod naslovom »Series banorum regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae« sa signaturom Antiq. 372 Nr. II. d 196 (A HAZU — XV — 45 — Ostavština T. Smičiklasa — 36 — Scriptores) ista signatura je i danas.

1770 U Arhivu HAZU (III d 40) stoji ovakav naslov: »Kirinić, Materiae in objectis regnicolaribus elucubratae«.

1771 Svi navedeni ispisi i rukopis Valentina Kirinića su ipak i dalje prijeporni, jer postoji sumnja da su neki među njima ispisi samoga Matije Kirinića, a pripisuju se njegovom nećaku.

1772 Vj. Klaić, Matija Kirinić (1746–1805)... »Vjesnik«... IX, 197–201.

1773 Fr. Rački, Nacrt..., »Rad« JAZU 80, 255

1774 Karlo Ivan Petar Sermage (Zagreb, 24. II. 1753–13. VIII. 1851) svršio je 1818. studij filozofije i prava, a 1826. imenovan je prisjednikom (asesorom) Banskog stola. Kao velikaš sudjelovao je u radu Hrvatskog sabora (1832) i branio u cjelini »municipalna prava« Hrvatske, osuđujući politiku mađarizacije (J. Šidak, Sermage, EJ 7, 186).

1775 U njoj se je suprotstavio mađarskom hegemonizmu ne samo historijskim pravom (»Pacta« 1102) nego i nacionalnom idejom (J. Šidak, Sermage, EJ 7, 186).

1776 On spada u red hrvatskih preporoditelja koji su tijekom 30–ih i 40–ih godina 19. st. nastojali da pod zajedničkim ilirskim imenom okupe u jednu zajednicu ne samo Hrvate nego i sve Južne Slavene (J. Hamm, Babukić Vjekoslav, EJ 1, 266).

1777 J. Šidak, Jelačić Ljudevit, EJ 4, 480, 481

1778 J. Šidak piše da je 1834. g. Jelačić predložio Saboru elaborat o pravima hrvatskoga kraljevstva na Dalmaciju (EJ 4, 481).

razdoblje. Ali od svega toga ne bi ništa, iako su oba pisca često bili podsjećani da izvrše svoju obvezu. Ipak, briga staleža i redova hrvatskog kraljevstva urodila je uspjehom utoliko što je svratila pažnju na historijske izvore i pobudila zanimanje za istraživanje hrvatske povijesti.

Iako je ilirsko preporodno razdoblje dosta skromno u pogledu izdavanja izvora za hrvatsku povijest, ne leži za to krivica na tadašnjim piscima, jer su oni svraćali pozornost na izvore, pisane na narodnom jeziku sa ciljem da se upozna prošlost i jezik. Tako je izdano više listina pisanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom počam od 15. do 18. st. (»Danica« 1840, br. 9, 26, 30, 48; 1841, br. 5; 1843, br. 5; 1846, br. 5; 1848, br. 5; »Kolo« I, 95, V, 69–71).

Usporedo su se počeli pojavljivati i veći historijski pregledi. Tako je *N. Degoricija (Degoriczia)* napisao »Geschichte d. illyroslavischen Staaten von ihrem Ursprunge bei zum Jahre 1102. (Die Begebenheiten vom J. 905–915 unter dem Regierung des Königs Krešimir I)«[1779] dok se rukopis pod nazivom »Krešimir I, König von Croatien« (1836) nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 4617).

U »Danici« je 1843. g. izašao »Pogled na našu vojnu krajinu«, a *F. Žerjavić* izdaje »Crtice iz dogodovštine hrvatske« (Obći zagrebački koledar g. 1846).

Andrija Stipić, svećenik zagrebačke biskupije, objelodanio je u Zagrebu još 1838. g. povijest prve hrvatske pukovnije g. 1809–1814.[1780] koja zapravo nosi naslov »Dika kod neprijatelja ili kratko opisenje pripejenah u početku 3. kasnije 1. horv. regimente od njegova predanja Francezom u g. 1809. do povratka pod Austriju u g. 1814. iz njem. rukopisa preneseno«.[1781]

U zaokružena djela »ilirske« historijske literature spada i rukopisno djelo »Viekovi Ilirie, iz opširnijega djela pokratjeno« (1842. g. na 33 lista), koje je napisao *Stipan Mlinarić,*[1782] te »Ilíria po svojem gerbu«[1783] pjesnika *Pavla Štoosa* (Dubravica, 10. XII. 1806 — Zagreb, 30. III. 1862).[1784]

Spis »Dogodovština Ilirije« napisao je oko 1846. g. svećenik *Dragutin Seljan* (Topolovac kod Siska, 16. XI. 1810 — Zagreb, 14. V. 1848), geograf.[1785] Do danas je ostao u rukopisu u Arhivu Matice hrvatske, što i nije šteta jer je bez ikakve znanstvene vrijednosti.[1786] Seljan je napisao i »Zemljovid Evrope« (Beč, 1847), »Zemljovid carevine austrianske« (Beč, 1847) te »Početak napredak i vrědnost literature ilirske...« (Zagreb, 1840) kao i »Zemljopis pokrajinah ilirskih« (I dio,

---

[1779] V. Gaj, Gajeva knjižnica 183. Gl. i HBL 3, 254

[1780] Fr. Rački, Nacrt... »Rad« JAZU 80, 249–256

[1781] Znameniti..., 247, Rukopis »Junaštva naših krajišnika u bojevima protiv Francuza za prodiranja njihova u ovdašnje krajeve. Priopćuje Antun pl. Cuvaj od Carevdara. Zagreb«. Taj se spis nalazi unutar drugoga, koji ima naslov »Postanak i razvitak varaždinsko–križevačke kraiške pukovnije, k. ob. gradova Bjelovara i Ivanića« (naslov je pisan olovkom a autor toga spisa je general–major Ištvanović). Ovi su rukopisi u HDA u Zagrebu — MSC — kutija 65, među kojima je uz to i spis »Die Likkaner in der Militär–Gränze von Spiridon Jović«, sastavljen 15. XII. 1835. vrlo sitnim slovima i pisan na njemačkom jeziku (HDA u Zagrebu — MSC — kutija 3, br. 88 — original). Rad Spiridona Jovića »Etnografska slika slav. Vojne granice«, Beč, 1835. preveo je s njemačkog Strahinja Kostić (Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 9–10, 1961–62, 114–165). No taj prijevod nije komentirao M. Valentić (O nekim problemima Vojne Krajine u XIX stoljeću, HZ XVII, Zagreb 1964, 380, bilj. 90).

[1782] Ovaj se rukopis nalazio u Kukuljevićevoj knjižnici (Rukopisi hrvatski u knjižnici Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, »Arkiv«... V, 173), a danas je u A HAZU pod naslovom »Mlinarić Stjepan, Vekovi Ilirie, Bistrica 1842.« (Kodeksi velikog formata br. 108).

[1783] Ispočetka je ovaj rukopis bio u Gajevoj knjižnici, a danas se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (V. Gaj, Gajeva knjižnica, 183).

[1784] Opširnije gl. M. Šicel, Štoos Pavao, EJ 8, 267

[1785] Gl. o njemu J. Šidak, Seljan Dragutin, EJ 7, 181

[1786] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 48

Zagreb, 1843)[1787] koji je razdijelio na »Austrijansko Ilirske pokrajine« i »Tursko Ilirske pokrajine«.[1788]

Treba spomenuti i »Čertice iz poviestnice Hrvatske«, koje je objelodanio 1849. g. u Varaždinu tamošnji književnik *Lavoslav Firnholzer* (Varaždin, 1812 — Vinica, 1865).[1789]

»Kroniku grada Broda« napisao je još oko 1838. g. *Ignjat Alojzije Brlić* (Slavonski Brod, 1. VII. 1795 — Nova Gradiška 27. III. 1855), trgovac, gramatičar i književnik. Tu kroniku je kasnije izdao njegov sin dr. *Ignjat Brlić* (Brod n/S, 1. II. 1834 — Brod n/S, 8. IV. 1892) kao knjigu pod naslovom »Uspomene na stari Brod« (I–V, Brod n/S 1884–1888) koje su vrlo važne za povijest grada Broda od najstarijih vremena do 1838. godine.[1790]

d) IVAN ŠVEAR

Svojim historijskim radom natkrilio je prije spomenute, župnik *Ivan Švear*. On se rodio 12. V. 1775. u Ivanić–Gradu, gdje mu je otac bio krojač.

Godine 1786. stupio je u zagrebačku gimnaziju a zatim prelazi na teologiju i 1798. postaje kapelanom najprije u Bedenici kraj Sv. Ivana Zeline, zatim u Virju, te 1813. katehetom na požeškoj gimnaziji.[1791] 10. V. 1818. došao je za župnika u Sesvete kod Požege, gdje je bio »javni redovni profesor«. Iste godine 1. XI. svečano je po vlastima uveden u svoju župu.

Pored materinskog jezika Švear je govorio latinski i njemački. Uživao je naklonost biskupa Maksimilijana Vrhovca kao i novog biskupa Aleksandra Alagovića kojem je u slavu ustoličenja ispjevao na latinskom pjesmu, tiskanu 1830. g. Međutim, kada je Švear tražio kutjevačku župu, odbili su mu molbu, a isto tako nije mogao dobiti ispražnjeno kanoničko mjesto, iako ga je za taj položaj predložio sam biskup Alagović. Posrijedi su bile intrige profesora bogoslovlja na Zagrebačkoj akademiji Josipa Schrotta, koji je postao kutjevački župnik, a zatim ravnatelj biskupske kancelarije. Tako je Švear ostao na svome starome položaju do svoje smrti 13. IX. 1839.[1792] Sahranjen je u sesvetačkoj župnoj crkvi između oltara sv. Križa i sv. Donata.

Švear je ostavio u obliku rukopisnog fragmenta jedno zanimljivo djelo pod dugim naslovom (imao ga je u vlasništvu povjesničar Ivša Tkalčić) »Priatel slavnoga naroda Horvatskoga preizvišenim, presvietlim i visoko plemenitim Horvatskoga roda vlastnikom, poglavicam, i vsim Horvatske pleme-

[1787] Drugi dio, koji obuhvaća Bosnu, Srbiju, Crnu Goru, Bugarsku, sjevernu i srednju Albaniju te »Ilire u kraljevstvu napuljskom«, sačuvan je u rukopisu (EJ 7, 181), i nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R–3013) pod opširnim nazivom: Dragutin Seljan, »Zemljopis pokrajinah Bosne, Serbie, Bugarske iliti Ogledalo zemlje na kojoj prebiva narod ilirsko–slavianski sa opisanjem berdah, Potokah, Gradovah i znatnih městah polag sadašnjeg stališa s kratkim dogodopisnim dodatkom... U Beču tiskom Makateristah 1845.«

[1788] A. Cuvaj, Građa za povijest školstva... III, Zagreb, 1909, 164, 315

[1789] Znameniti..., 80. Puni naslov ove knjižice glasi: Čertice iz Poviestnice Hèrvatske u pitanjih i odgovorih u kratko sastavio Lavoslav Firholcer, oltarnik kod sv. Floriana, niemački propoviednik, i kateheta viših početnih učionah u Varaždinu. Skizzen aus der Geschichte der Kroaten. In Fragen und Antworten kurz verfasst von Leopold Firholzer, Altaristen, deutschen Prediger und Katecheten an der Oberelementarschule zu Warasdin, Varaždin 1849, str. 64 sa Uvodom na hrvatskom i njemačkom: Einleitung, te tekstom na oba jezika usporedo, razdijelivši ovu »Poviestnicu hrvatsku« na 4 dijela, ali zato tekst ide samo od doseljenja Hrvata do 1102. g. Na kraju je Firholcer dao »Dodatak« i »Anhang«, u kome je izložio sukob Hrvata sa Mađarima 1848, te završio čitav tekst ove knjižice riječima: da živi ponos i dika hrvatsko–slavonskoga naroda, naš obćeljubljeni ban Jelačić!

[1790] Ignjat Alojzije Brlić, Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836–1855, 2 knjige, Zagreb 1942/3, HE III, 317; EJ 3, 226, 225 i HBL 2, 339, 340, 341

[1791] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ II/1–4, 48

[1792] F. Šišić (Priručnik... I/1, 91) pogrešno citira 12. IX. kao dan njegove smrti.

nite kervi sinom Velikoću kraljevstva. Horvatskoga Horvatov nepreobladanu jakost, njihovih predjah sa Hungari združenje i svako vreme njihovih zakonitih pravica stalno uzderženje pred oči stavlja:

Horvatska dika
Slavinska velika
Sa Hungari združila

bratinski razgovor trih plemićah Horvata, Dalmatinca i Slavonca. Popisano Ivanom Švearom u Slavoniji.« (netiskano).[1793]

Uz to pisao je spomenicu svoje župe i to otkad je stupio na dužnost (1818) do 1831. g. Nije poznato zašto je nije vodio do smrti (13. IX. 1839). Ipak glavno Švearovo djelo jest »Ogledalo Iliriuma«. To je zapravo prva naša povijest na hrvatskom jeziku.

Pisac je to djelo posvetio zagrebačkom biskupu i kasnijem kardinalu Đuri Hauliku, s napomenom da ju je u »narodnom ilirskom jeziku popisao«, a potpuni mu je naslov »Ogledalo Iliriuma, illiti dogodovština Ilirah, Slavinah, stražnji put Horvatah zvanih, od potopa, to jest godine světa 1656. na četiri strane razděljena po dugoterpnom poslu na světlo dana od Ivana Šveara župe sesvetačke župana kod Požege«.

Još 1838. razaslao je Švear tiskani poziv za svoje »Ogledalo«, u kojem je naveo što će sadržavati, koliko će stajati i kod koga se sve može pretplatiti.

Djelo je tiskano u Zagrebu kod knjižara Franje Županа (Supana) pa je izašao I. i II. sv. 1839, a daljnji III. svezak 1840. i IV. 1842. g. Dapače je posljednjim svescima izmijenjen natpis u »Ogledalo Ilirie« te mjesto »Stražnji put Horvatov« »Stražnji put Horvatov i Serbaljah zvanih«. Sva četiri sveska broje 1170 strana.[1794]

Prva tri sveska obrađuju historiju do 1114. g. zastupajući stanovište da su stari Iliri autohtoni, a Južni Slaveni njihovi potomci. Četvrti svezak, koji ide do 1790. g. mnogo je bolji i može se čak mjestimice upotrebljavati i kao historijski izvor, jer se je poslužio mnogom nepoznatom građom i rukopisima kao i ljetopisima, koji su danas zauvijek propali[1795] iz franjevačkog i isusovačkog arhiva u Požegi, te franjevačkom knjižnicom u istom mjestu koja je imala mnoga povijesna djela. Osim toga on je i sam dobavljao u Sesvete historijska djela i prijepise listina.[1796]

Događaje 17. i 18. st. opisao je donekle po domaćim kronikama, a politički život ocrtao je po saborskim spisima i banskim ispravama.[1797] Vrlo je zanimljiv njegov predgovor na »dragovoljne Štioce« u I. svesku, gdje kaže da »Događaje Naroda Ilirskoga izpisati truda uzeo sam si narodnim jezikom: da kako velni, tako i prosti, koji u narodnoj školi čitati istom naučili su se, štiti i znati mogu: Kako velikoga slavnoga Naroda oni odvetci jesu;... što se pravopisanja i rečih i istih izgovorah u Dogodovštini mojoj dotiče, Tebe u napredak molim: da svaka neprotresaš, već da misliš; da u današnjem Iliriumu, kako i od nepozvanih vremenah Slavinski Narod stanuje, koi u izgovaranju i u pisanju rečih u mnogih krajinah i mestih različit jest..., koliko je moguće bilo, nastojao sam tako pisati, da mene svaki od ovih Narodah razumeti more...«.

1793 »Razgovor bratski trih plemićah Horvata, Dalmatinca i Slavonca, popisan Ivanom Švearom u Slavoniji« (prijepis od Petra Bučara) na 25 listova iz 19. st. bio je isprva u privatnoj zbirci E. Laszowskog.

1794 Gl. i J. Kempf, Prilozi za biografiju Ivana Šveara, »Narodna starina« III/1 Zagreb, 1924, 52–60, 59. Ivan Švear (prije 100 godina napisana je prva hrvatska povijest na narodnom jeziku), »Obzor« 78/1938, 167, 1–2.

1795 F. Šišić, Hrvatska historiografija... JIČ II/1–4, 48

1796 J. Kempf, o. c, »Narodna starina« III/1, 59

1797 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 254

U svome pak III. svesku (na str. 62) pripovijeda pisac putem ilirske historije načela uzajamnosti i bratstva ponajprije Južnih, a zatim ostalih Slavena, te kaže: »Zato, moj dragi Slavjane, bio Ti Slavonac sada ili Hrvat, nemoj razlike među bratjom praviti, jer jedan i drugi jesi Slavjan (ili kako kažu Slaven, Slovin, Slavni, Slavjanin, Slovinjanin ili Slovinac) i gledi, kako slavu celoga naroda uzvisiti moreš; i ako čuješ gdekoju već drugačie izgovarati nego ti izgovaraš, misli, da je veliki i preveliki slavjanski narod, od adrianskoga do baltinskoga mora, od baltinskoga iznad Ponta euxina tia do ledenoga i hvalinskoga (kaspijskoga) mora pretežeći se... Gledaj indi, ako ljudav baštinsku imaš, da kad sve velike grane ovoga slavenskoga naroda u jedan književni jezik više sjediniti nemožeš, barem sve ilirske puke t. j. Horvate, Srblje, Slavonce, Dalmatince, Bošnjake, Štajerce, Crnogorce i t. d. u književstvu među sobom sdružiš...«

Takvim i sličnim riječima isprepleteno je cijelo ovo Švearovo djelo.[1798] On je istina bio svjestan da njegovo djelo ima mnogo manjkavosti i zato moli »domorodnoga štioca« da mu »oprosti starcu, ako je gdi u tolikoj šumi od ilirskih događajah zabludio, ali pako oštrii bio, nego ukus devetnaestog tako nazvanog izobraženog stoletja iziskuje — jer ja sam onako pisao, kako sam znao i u serdcu ćutio. Međutim ne ljuti se, nego pero u ruke, i što ja ne popisah, piši; što zlo ali nakrivo postavih, izpravljaj, te tako će se onda s višeumnih perah ona starinska ilirska izpuniti: Zerno do zerna pogača, kamen do kamena palača« (IV, 544).[1799]

Unatoč tome bio je uvjeren da je prvi napisao hrvatsku povijest na narodnom jeziku[1800] i zato je ovo djelo završio sljedećim riječima: »Dovršujem moju dogodovštinu, koju na poštenje, slavu i diku naroda moga Ilirskoga, zatim Slavinskoga, a napose Horvatskoga i Srbskoga zvanoga, kroz četiri godine i što više jest, tako sam vrućeželjno pisao, da sam od čitanja različitih knjiga, od mlogoga i sveudiljnoga noćom i danjom pisanja najposlije obolio i tako oslabio, da jedva pisati mogu... Uostalom narode moj Ilirski, veselim se, da sam ti štogod u narodnom našem Ilirskom, to jest hrvatskom jeziku ostavio, veselim se — velim — to više, što sam prvi, premda slabim i neumješnim perom, u materinjem našem jeziku našu dogodovštinu kuša pisati«.[1801]

Naravno da se Švearovo »Ogledalo« ne može mjeriti — glede kritike — sa djelima Luciusa, Krčelića i Mikoczija kao i drugih. Doduše i Švear se služi izvorima, ali iz svoga zabitoga mjesta ne poznaje napredak historiografije drugih naroda, u prvom redu Slavena, te mu nisu poznata ni njihova istraživanja. Njegovo zaneseno rodoljublje ilirsko pustilo je maha zanosu nauštrb znanosti. Stoga je ta njegova povijest čija se podloga ograničila na politički i vojnički život naroda, i prodrla među šire krugove.[1802]

Iako historičari, kako današnji tako i oni prijašnji, odbacuju glavnu koncepciju Švearovog djela: porijeklo svih slavenskih naroda od starih Ilira, ipak manje osporavaju njegove navode u IV. svesku, gdje se obrađuje prošlost Hrvata i Srba do 1790. i gdje je rodoljubni Hrvat–Ilirac Švear na mnogim mjestima popratio povijesne događaje osobito zanimljivim svojim subjektivnim refleksijama.[1803]

[1798] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 253, 254

[1799] J. Kempf, o. c, »Narodna starina« III/1, 59

[1800] Švear je u svoje doba bio prvi i jedini, koji je preveo i tiskao u »Ogledalu Iliriuma« »Pacta« od 1102. na temelju Luciusa s latinskog na hrvatski jezik te napisao da »na kraju kronike Arcidiakona splitskoga nahodi se stara jedna věrodostojna pazka...« (Gl. S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, 13, 104–108).

[1801] F. Šišić, Hrvatska historiografija..., JIČ/1–4, 48; Isti, Priručnik... I/1, 91

[1802] Fr. Rački, o. c, Rad JAZU 80, 254

[1803] J. Kempf, o. c, Narodna starina III/1, 59, 60

e) DR. ROMUALD JOSIP KVATERNIK

Dosta je skroman historijski rad dr. *Romualda Josipa Kvaternika (Quatternik),* posljednjeg profesora povijesti na Kr. akademiji znanosti u Zagrebu. On se rodio 7. II. 1799. u Gorskom kotaru u trgovištu Ravna Gora. Otac mu je bio obrtnik, a doselio se je iz Moravica. Obitelj Kvaternik je po svoj prilici iz Furlanije, a ne iz Španjolske, kako je to predaja tvrdila.

Nakon završene pučke škole i gimnazije mladi Romuald je polazio Kr. akademiju u Zagrebu (filozofija) a zatim c. kralj. licej u Ljubljani, gdje je položio ispit iz opće pedagogije. Godine 1821. postaje adjunkt na c. kr. gimnaziji u Ljubljani a 1822. prelazi u Zagreb, gdje je bio najprije učitelj glavne dječačke pučke škole. Godine 1834. postavljen je za profesora na arhigimnaziji koja je bila pridružena Akademiji znanosti. Kako je iste godine umro dugogodišnji profesor opće i »ugarske« historije na Filozofskom fakultetu Akademije znanosti Ladislav Žužić, raspisan je natječaj za njegovo mjesto. Tom prigodom se je natjecao i Kvaternik,[1804] koji je istom 1836. na preporuku grofa Karla Sermagea, vrhovnog školskog ravnatelja za Hrvatsku, postao suplent historije u toj akademiji. No već 1837. imenovan je profesorom, te je ubrzo položio i doktorat na kr. sveučilištu u Pešti. Na tom položaju ostao je do svoje smrti i predavao je opću povijest, a posebno ugarsku. Uz to se je bavio i pjesništvom a bio je oduševljeni pristaša Gaja i ilirskog pokreta. Proučavao je hrvatsku povijest i bio je jedan od prvih profesora ove akademije koji je 1848. izjavio da je kadar predavati svoj predmet na hrvatskom jeziku.[1805]

Usred napornog rada Kvaternik je obolio u tolikoj mjeri da je morao zatražiti dopust i produžavati ga sve do smrti (l. IV. 1851). Kvaternik je izgleda još od prije imao u rukopisu »Hrvatsku historiju«, napisanu na hrvatskom jeziku. Od toga su se sačuvali odlomci koji se odnose na hrvatsku povijest 10. i 11. st. za narodne dinastije i prijelaza Hrvatske pod ugarskog kralja Kolomana. U rukopisu što ga je čuvao E. Laszowski, Kvaternikov tekst obuhvaća 4 poluarka, a razdijeljen je na paragrafe, što pruža dokaze da su to dijelovi neke školske knjige (ili skripta).

Za svoje slušače Kvaternik je sastavio na hrvatskom jeziku i opću historiju pod naslovom »Izvod Sveobće Dogodovštine. Knjiga pérva. Dogodovština staroga véka. U Zagrebu, tiskom i troškom kr. gr. nar. ilir. tiskarne Dra Ljudevita Gaja« (1848). Od nje su sačuvani u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (sign. R 3720) dva kaligrafski ispisana arka od R. Kvaternika (»Izvod iz dogodovštine«, Zagreb, 1848) koji su imali biti prvi arci spomenute opće povijesti. Nju je posvetio biranim i oduševljenim riječima Ljudevitu Gaju, koji ga je, kako kaže, pretekao i s domaćom dogodovštinom.

Značajno je da osim natpisa knjige i posvete nije više ništa sačuvano. Kvaternikova je zasluga kao zadnjeg profesora na akademiji i historiografa kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije da je znao oduševiti mladež za hrvatsku povijest, te se je ona stala ponositi svojim narodom.[1806]

[1804] Sačuvan je originalni »Oratio ad Status et Ordines regni Croatiae in fallor Romualdi Kvaternik anno« (4 lista), koji se je nalazio u »Coll. E. Laszowski«. Da je on autor napisano je olovkom (HDA — MSC 95). Inače se još 1789. g. navodi u spisima da u Bakru živi »Gregorio Quaternik« (Historijski arhiv na Rijeci — Spisi riječkog gubernija — 1789 — XXV, br. 2790).

[1805] R. Kvaternik je sastavio i 15 pitanja, pretežno iz hrvatske povijesti i na hrvatskom jeziku, pod naslovom »Materia Examinis (predmet izpita)« za I polugodište izvanredne školske godine 1848/9. (HDA MSC 36–2 folija).

[1806] Vj. Klaić, Dr. Romuald Josip Kvaternik, »Nastavni vjesnik« XXXI, Zagreb 1923, 281–290. O njemu piše i S. Krivošić, Romualdo Kvaternik i »ilirizam«, Spremnost, Zagreb 1942, br. 34. U razgovoru s Albertom Jelačićem, Kvaternik je izjavio da je ne samo dobar Hrvat nego i da ljubi svoj narod. Taj svoj razgovor je čak i opisao u pismu Nikoli Zdenčaju, velikom županu zagrebačke županije (listopad 1842) potpisujući se »Romualdus Jos. Quaternik AA LL. Philos. Doctor, Historiarum Professor... et Comit. Zagr., Cris. et Varasd. assesor« (HDA u Zagrebu — Arhiv obitelji Drašković — kutija 102). 5. VI. 1849. čak potpisao se je Kvaternik na spis, koji je sam izradio i dao mu naslov »Skrižaljni (Tabellarni) pregled mněnja dra Romualda Josipa Kvaternika, dogodovštine nadučitelja, i starešine *mudroljubnog fakulteta* kod *Akademie zagrebačke* (S. A.)...« (HDA u Zagrebu — Bansko vijeće — kutija 14, str. 252). Njegov pak osjećaj nacionalne pripadnosti objašnjava se i potvrđuje stavom glede tumačenja povijesti hrvatskoga naroda.

f) HISTORIOGRAFIJA U DALMACIJI U DOBA ILIRSKOG POKRETA

Veze između Dalmacije i Hrvatske u doba ilirskog pokreta bile su dosta olabavljene tako da iz Dalmacije dolaze u Hrvatsku rijetki glasovi, a u dalmatinskim gradovima »čujemo u svakome ponešto uzvišenom družtvu jezik italianski — kod prostoga puka naš ilirički, kod činovnika latinski, kod ono malo plemića izvan talianskoga i franzezki, osim toga znade se ponajviše i němački« kako piše Stjepan Herkalović Lj. Gaju iz Kotora, 16. XII. 1838. Unatoč protuhrvatskom djelovanju Austrije u Dalmaciji bilo je intelektualaca koji su svjesni narodne pripadnosti svoje i cijele Dalmacije pokazivali put, kojim treba krenuti cijelo nacionalno i književno nastojanje u toj zemlji.

Uskoro se i veza između dalmatinskih i prekovelebitskih Hrvata opet uspostavlja, svijest o zajedničkoj narodnoj pripadnosti sve jače dolazi do izražaja.

Izlazak časopisa »Zora Dalmatinska« (1844) u Zadru naišao je na topao prijam i suradnju Hrvata s jedne i s druge strane Velebita.

Revolucionarna pak godina 1848. imala je Hrvatima donijeti ispunjenje stoljetnih težnji da se, naime, sve zemlje koje su pod tuđinom ujedine s maticom. Međutim sve su se te želje razbile na slabom odazivu iz Dalmacije tijekom te godine. Pa ipak Dubrovnik je bio za sjedinjenje, a i Boka je imala slične misli.

U jeku stremljenja za sjedinjenje i protiv njega u Dalmaciji, čiji je gubernator postao ban Jelačić, ta se je borba još više rasplamsala. Iako nije donijela političke koristi, ipak je uvelike pomogla buđenju narodne svijesti u cijeloj zemlji kao i nastojanju da se hrvatski jezik uvede u škole i urede.[1807]

Što se tiče same historiografije, u Dalmaciji se u to doba ne ističe novi narodni duh, niti glede jezika niti glede smjera. Jezik je i dalje ostao pretežno talijanski, a prošlost se ispituje samo kao prošlost a ne kao putokaz novoj budućnosti.

Gotovo bi se moglo reći, dok se cijeli slavenski svijet budio, u ovoj se zemlji gajio samo lokalni patriotizam, tj. dalmatinski. Ipak bilo je iznimki a najveću čini Dubrovnik.

Napokon je karakteristično i to da je historiografija u Dalmaciji u većem dijelu sačuvala srednjovjekovno mjesno obilježje, te nastoji osvijetliti prošlost onih gradova, otoka i dijelova zemlje, koji su nekada živjeli jedan prema drugome samostalno.

U tom pogledu odskače nastojanje *Ivana (Giovanni) Katalinića (Cattalinich)*, rođenog u Kaštel Novom 25. III. 1779. Svoje prve škole završio je u Trogiru, a u Splitu je pohađao seminar i posvetio se teologiji. Zatim je otišao u Rim, pa odatle u Zadar.[1808] Pad Mletačke Republike (1797) dovršio je njegovu crkvenu karijeru i on se posvetio pravu. Godine 1800. u Imotskom je namješten kao »segretario della superiorità«, tj. tajnik starješinstva; u Sinju je također službovao. Nakon dolaska Dandola u Dalmaciju imenovan je mirovnim sucem (1805). Borio se je na francuskoj strani protiv Austrijanaca[1809] koji su ga uhvatili i deportirali u Mađarsku. Vrativši se kući, napušta dužnost mirovnog suca (1809) i ponovno postaje kapetan u francuskoj armiji. Godine 1813. imenovan je zapovjednikom eskadrona slunjske konjaničke pukovnije i sudjeluje u dva maha u borbi protiv Turaka na granici Bosne (1810, 1813).[1810] Nakon Napoleonove propasti Katalinić prelazi u austrijsku službu u svojstvu majora.[1811] Preko tri godine patio je od duševnih poremećaja, a kada je ozdravio nastanio se je u Splitu i posvetio historiji. Umro je u istom gradu 27. II. 1847.

[1807] S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, 165, 166, 169, 176–179, 185

[1808] K. Krstić piše da je studirao teologiju u Rimu i Zagrebu (EJ 5, 225)

[1809] Kod Klisa (1809) (EJ 5, 225)

[1810] Naročito se je istakao u bitki kod Klokoča (3. V. 1813), gdje je sa 500 husara izvojevao pobjedu nad Turcima (EJ 5, 225).

[1811] Za vrijeme haranja kuge imenovan je zapovjednikom zdravstvenog kordona na Cetini i prema toj bolesti ponio se je isto onako dobro, piše I. von Düringsfeld, kao i prema Turcima. Čak je 1818. g. trebao formirati novi kordon prema Hercegovini i Crnoj Gori, međutim i sam se teško razbolio i bio onemogućen za daljnje vršenje dužnosti pa se posvetio knjigama (I. von Düringsfeld, o. c, I, 156).

Katalinić je ostavio dva historijska djela. Prvo je »Storia della Dalmazia« (Zara, 1834–5, 3 sveska), posvećena guverneru Dalmacije grofu Vetteru von Lilienbergu.[1812]

On je poduzeo, kako sam kaže, nastaviti rad Luciusa i Farlatija, čije su knjige, napisane na latinskom bile dosta rijetke. Katalinić naročito simpatizira Luciusa, ali se je, kako uvjerava, služio i grčkim i latinskim piscima. Također se služio djelom Ivana Kreljanovića Albinonija »Memorie per la storia della Dalmazia« (Zara, 1808, 2 vol.).[1813]

U svoja dva sveska, (razdijeljena na 6 knjiga) Katalinić iznosi povijest Dalmacije od najstarijeg doba do propasti Mletačke Republike (kampoformijskog mira, tj. do 1797. g.).

Prva knjiga I. sveska ide od najstarijih vremena do 168. g. pr. n. e. (do Gencija); knjiga II. do pretvaranja Dalmacije u rimsku provinciju, a III. do pada Salone (614), zapravo 639. g.

Svezak II. sadrži: kraj treće knjige. Knjiga IV. obuhvaća provalu barbara u rimsko carstvo. Knjiga V. ide od propasti Salone do krunjenja Kolomana u Biogradu (1102), a VI. od ugarskog gospodstva u Dalmaciji (1091) do pada Mletačke Republike (1797).

Svezak III. obuhvaća završetak VI. knjige i raspravu o fizičkoj povijesti Dalmacije koja je napisana bez ikakvog znanstvenog poznavanja.[1814] Zanimljivo je da je Katalinić bio odlučio da ovo djelo preradi pa onda izda na hrvatskom jeziku.

Međutim, on je to dovršio 1843. g. i štoviše iz Splita uputio oglas, iz kojega se vidi da je ta povijest imala izaći »u dve stranĕ«, svaka »strana« po 12 tiskanih araka. U »Kolu« je također izašao oglas i pozivalo se na pretplatu ove knjige, tj. 2 f. za oba dijela.[1815] Inače je ovo djelo na talijanskom jeziku puka kompilacija, po sudu Račkoga, i ondje kraća, gdje pisac nije našao predradnje. Kasnije je nadodao ovoj historiji još jednu knjigu:[1816] to je drugo djelo pod naslovom »Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della repubblica veneta, con un saggio sull'amministrazione pubblica veneta e del regno d'Italia« (Spalato, 1841), 1 sv. Odmah na samom početku knjige pisac govori o raznim narodima stare i tadašnje Dalmacije i odvaja Hrvate porijekla slavenskog i Morlake te navodi razlike među njima, zatim prelazi na događaje 1797. g. i vrlo živo ih opisuje.

[1812] Njome si je, kaže Fr. Carrara stekao »neumrlo poštenje« (»O životopisu i pismim Ivana Katalinića od Dra. Ivana Karrare preveo Josip Mihajlov Grubišić«, »Arkiv«... II, Zagreb 1852, 75). Kada je Kukuljević 1854. g. putovao po Dalmaciji, stigao je i u Zadar. Ondje je pronašao da učitelj Stazić među knjigama na hrvatskom jeziku, posjeduje i jedan rukopis (manuskript) povijesti Dalmacije od umrloga majora Katalinića. To je bila upravo za narod napisana povijest na hrvatskom jeziku, koja se umnogome razlikuje od one Katalinićeve tiskane historije Dalmacije na talijanskom jeziku. (I. Kukuljević Sakcinski, Izvestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854, Zagreb, 1855, 6. Ibid, Bericht über einen Ausflug nach Dalmatien in Spätherbst des Jahres 1854 (Aus dem kroatischen übersetzt) Agram, 1855, 7). U svom pak drugom »Izvjestju o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim« (Iz Arkiva knj. IV, Zagreb, 1857, 11), između ostalog kaže da Stazić »imade... pripravljenu za tisak Katalinićevu povjestnicu Dalmacije na hrvatskom jeziku«. Godine 1892. pak F. A. (Federico Alačević: S. A.) izdaje pismo Ivana Katalinića upućeno iz Splita 28. XII. 1834. kapetanu Augustu Colmanu u Brescii kojem je poslao prijepis I. sveska svoje historije Dalmacije. F. A. u zabilješci kaže kako je u »Zori dalmatinskoj«, gdje je opisan život Katalinića, bilo napisano da je Katalinić bio spremio kratki izvod na hrvatskom (slavo) svoje historije, koju u ono doba nije mogao tiskati uslijed nedostataka pretplate. Stoga F. A. izražava živu želju da se bar sazna što se je dogodilo s tim rukopisom i gdje se sada nalazi. /F. A. Lettera autografa dello storico Giovvani Cattalinich che si trova scritta sulla prima pagina del primo tomo della sua Storia della Dalmazia della copia posseduta dal prof. Federico Alačević in Spalato, Bullettino d'archeologia e storia dalmata XV, Spalato, 1892, 14 (br. 7 dodatka ovome svesku Bullettina S. A.)/. Znači F. A. nije znao da je Kukuljević svojedobno našao kod učitelja Stazića Katalinićev hrvatski sastav historije Dalmacije, koji se danas čuva u Arhivu HAZU (II d 174) pod naslovom »Katalinić Ivan Istor. Dalmacije«. Gl. još što je glede izdanja ove povijesti Dalmacije pisao Gaju Antun Katalinić, Ivanov brat (Trogir, 4. IV. 1844) i Mate Frano Kovačević iz Splita (27. IX. i 26. X. 1844) /J. Horvath i J. Ravlić, o. c, Građa... 26, 242, 265–267, 271/.

[1813] R. Maixner, Ivan Katalinić, historien de la Dalmatie napoléonienne, Annales de l'Institut français de Zagreb N° 18–19, Juillet — décembre 1941 (Zagreb), 176–179

[1814] G. Valentinelli, o. c, 10

[1815] Kolo III, Zagreb, 1843, 139

[1816] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 258

Austrijskoj vladavini od 1797. do 1806. priznaje izvjesne zasluge što je zemlja postigla napredak. Zatim prelazi na francusko doba i ide do 1815. g. Djelo završava prikazom raznih grana uprave i institucija počam od onih pod mletačkom vlašću pa nadalje. Posebno se osvrće na francusku upravu u Dalmaciji.

O ovim »Memoriama« pisalo se je mnogo. Hvaljene su i osporavane kako u Dalmaciji tako i izvan nje. Bilo je i onih koji su Katalinića stavljali čak uz bok Tomi Arhiđakonu i Luciusu.[1817]

U samom Splitu Katalinić je našao malu potporu, a stanovita priznanja samo izvan zemlje.

Kada je poslao Nisiteu I. svezak svoje povijesti, ovaj je već pri letimičnom čitanju odmah zapazio njegovu grešku u pogledu imena jednog konzula. Zbog toga je pisao Kataliniću i molio ga da to ispravi kao tiskarsku pogrešku. Katalinić mu je na tu zamjerku flegmatično odgovorio[1818] da onoga koji to ime zna, ne smeta takva greška, jer se imena dobro znaju, a za one koji ne znaju, također ništa ne šteti, jer oni ne znaju da je to greška.

Ovakva Katalinićeva historijska ravnodušnost, piše Ida von Düringsfeld, dovela je pedantnog Nisitea sasvim »in harmisch«. Zato je on napisao članak u vezi s tim lažnim imenom konzula, i tako je, kaže ista spisateljica, postao najbolji arheolog Dalmacije. Katalinićeve »Memorie agrarie« i pjesme su posvuda raštrkane i nisu bez vrijednosti, po mišljenju Düringsfeldove koja dodaje da ih je Carrara u svome radu »Cenni di Fr. Carrara della Vita e degli scritti di Giov. Cattalinich: Zara, 1849« nabrojio i preveo na hrvatski.[1819]

Svakako oba ova Katalinićeva djela imaju i danas historijsku vrijednost, jer se u njima nalazi dosta vrijednih i vjerodostojnih podataka, koje je mogao iznijeti kako je znao nesuđeni svećenik i zatim ratnik Katalinić.[1820]

Iz toga je doba i prvo historijsko djelo na njemačkom jeziku, koje se odnosi na cijelu Dalmaciju, a izašlo je u Beču 1841. godine. Napisao ga je *Franz Petter,* tadašnji profesor gimnazije u Splitu. Rođen je 4. II. 1798. u Waidhofenu (Austrija). Ispočetka se je bavio trgovinom, zatim se natjecao za mjesto profesora njemačkog jezika u Padovi, ali na tome natječaju nije uspio zato što nije studirao na sveučilištu. Nešto kasnije postao je čak prvi profesor njemačkog jezika na gimnaziji u Dubrovniku (1823). Tu mu je bio ravnatelj Franjo Maria Appendini koji nije imao osobito mišljenje o Petterovom znanju i nije ga podržavao.

Pored nesuglasica u službi, Petter se ni u gradu nije naročito snašao pa je došao u sukob i s vojnim kapelanom Tomaškovićem. Uskoro je bio, po hitnom postupku, premješten u Split (1826), u kojem đaci nisu htjeli učiti njemački i bunili su se. Njemu se pak Split nije sviđao i činio mu se selo prema Dubrovniku. Želio je i pokušavao dobiti službu izvan ove zemlje ali u tome nije uspio. Kada je umirovljen, iznenada je umro u Kotoru (8. VII. 1853). Dakle, umro je u zemlji koju nije volio, ali ju je bolje poznavao nego itko drugi u ono vrijeme.

1817 R. Maixner, o. c, Annales... N° 10–19, 180–184. Prijevodi pojedinih dijelova iz Katalinićeve »Memorie...« tiskani su pod sljedećim naslovima: »Katalinić Ivan, Poljička buna i pad poljičke knežije god. 1807«, »Narodni list«, 1906, br. 55, »Otrag sto godina« »Hrvatska kruna« 1913, br. 10–12; »Anarhija u Dalmaciji iza pada mletačke republike«, »Hrvatska kruna« 1913, br. 13–19; »Ustanak Poljičana i Primoraca protiv Francuza a u prilog Rusa«, »Hrvatska kruna« 1913, br. 23–29 (Bibliografija..., sv. 11, 171, 172).

1818 F. A., Lettera..., Bullettino... XV, 14. Isp. sa bilj. 1812

1819 I. von Düringsfeld, o. c, I, 156, 301

1820 Opširnu Katalinićevu biografiju dala je još 1857. I. von Düringsfeld (o. c, I, 154–156) a u Šišićevoj ostavštini našao se rad »Povjesničar Ivan Katalinić« (A HAZU — XIII — Ostavština F. Šišića — razno — 629). Uz to gl. K. Krstić, Katalinić Ivan, EJ 5, 225; »Cattalinich, der nationale Geschichtschreiber Dalmatiens und dessen Werk« (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1847, br. 127 u članku »Adriatische Briefe« VII, Spalato, Literatur und Geschichte), »Des Historikers J. Kattalinich Tod« (Slavische Jahrbücher 1847, br. 148); M. J., Sonetto in morte di Giovanni Cattalinich i. r. Maggiore« (Dalmazia, 1847, br. 10) (G. Valentinelli, o. c, 171) i »Katalinić Ivan Povjestničar« »Narodni list« 1914, br. 36, 37.

Petter je u svojim djelima botaničar,[1821] statističar,[1822] topograf, geolog, agronom, folklorist, numizmatičar[1823] i historičar, a sam sebe je smatrao germanistom.

Nesumnjivo talentiran, počeo je pisati o Dalmaciji još 1818. g. To je bio članak pod naslovom »Spalatro und die Morlaken« (»Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode«, 1818). Kad je pak došao u Dubrovnik 1823. iznosi svoje dojmove o tome gradu (Bemerkungen auf einer Reise nach Ragusa im Früjahre 1823, »Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst« XIV), služeći se Engelovom »Geschichte der Freistadt Ragusa« (Wien, 1806), a opisao je i Lokrum, na koji se je iskrcao Ričard Lavljega Srca. Pisao je i o okolici izvan Dubrovnika, o Kotoru i Crnogorcima, koje uspoređuje s Dalmatincima. Opisuje i otoke: Vis, Hvar, Korčulu i Lastovo (1829) u istom onome »Wiener Zeitschrift«. Te godine u istom časopisu donosi opširniji opis Splita, a 1834. prikazuje pomorsku bitku kod Visa (13. III. 1811) u »Steiermarkische Zeitschrift« (Graz). Još 1833. u Pragu mu izlazi »Die geographische Skizze von Dalmatien« (talij. verzija »Compendio geografico della Dalmazia«, Zara, 1834). Ova knjiga je proširivana u tri navrata (1841, 1850. i 1857). Tako je ona uz Carrarino djelo (»La Dalmazia descritta«, Zara, 1846) postala neophodno potrebni priručnik za svakoga onoga koji se htio baviti Dalmacijom na bilo kojem području, pa naravno i za povjesničara.

Petter je 1851. i 1852. ponovno pisao o Morlacima,[1824] o čijem podrijetlu daje raznoliko mišljenje.

Osim što je tvorac pojma enciklopedijski pisana djela o Dalmaciji, Petter je ujedno prvi svratio pozornost svijetu na Dalmaciju u prvoj polovici 19. stoljeća.[1825]

Već je navedeno da je Petter pisao o Dalmaciji (Geographische Taschenbuch, Prag 1833, 1834) što je prevedeno i na talijanski pod nazivom »Compendio geografico della Dalmazia con un appendice sul Montenegro« (Zara, 1834). Prošireno izdanje izašlo je zaslugom Adolfa Schmidla (1802–1863), glavnog cenzora u Beču i kasnijeg urednika »Wiener Jahrbücher der Literatur«, koji je 1841. izdao svoju »Pittoreskes Österreich« i u njoj prošireno Petterovo izdanje o Dalmaciji iz 1833. g. pod naslovom »Das Königreich Dalmatien«,[1826] podijeljeno u 4 dijela ili sveska navedene serije.[1827]

[1821] Tako su prema njemu nazvane i neke biljke kao Peucedanum Petteri i ribe Biennius Petteri (I. von Düringsfeld, o. c, I, 314).

[1822] Prvi statističar u Dalmaciji bio bi ipak Franjo Zavoreo, koji je 1821. objelodanio u Veneciji »Memoria statistica della Dalmazia« (I. von Düringsfeld, o. c, I, 270).

[1823] Tako je bio prvi, koji je iz tog područja napisao rad »Münzen, Masse und Gewichte in Dalmatien«, Jahrbuch des polytechnischen Instituts 17 Bd, 1832, pg. 207 (I. von Düringsfeld, o. c, I, 314).

[1824] Tj. »Aberglaube der Morlaken« (Familienbuch des österreichischen Lloyd 1851) i »Die Morlaken in Dalmatien« (Familienbuch... 1852) (C. von Wurzbach, o. c, Wien 1870, 141). Još g. 1815. u talijanskom prijevodu izašla je knjiga o Morlacima od J. Wynne (Les Morlaques, 1788, str. 358, posvećena ruskoj carici Katarini II, a na njemačkom: Berlin 1790, 2 sv., Bresslau 1794, Leipzig, 1807) (G. Valentinelli, o. c, 90).

[1825] C. von Wurzbach, o. c, 22, Wien 1870, 139–142; I. Pederin, Franz Petter i Dalmacija, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar 1974, 105–126. Začudo Pederin (o. c, 105 i bilj. 1) smatra da se je Petter rodio 1788. i ispravlja 1798. g. rođenja, koja je navedena u Petterovoj biografiji kao uvodu II. dijela njegove knjige »Dalmatien in seiner verschiedenen Beziehungen« (Gotha 1857), a to prenosi i Wurzbach. Pederin drži »da se tu radi o tiskarskoj greški jer se životopis zaključuje navodom da je Petter umro 1853. u dobi od 64 godine, što je vjerojatno, ako se zna da je umro poslije nego što je umirovljen«. Ovakvo zaključivanje Pederina ipak nije uvjerljivo, jer Wurzbach ne citira samo točno godinu Petterova rođenja nego također dan i mjesec (4. II. 1798), a tako i datum njegove smrti: 8. VII. 1853. u Kotoru. Wurzbach detaljno obrađuje Petterov život i rad u Dalmaciji; kaže da je živio samo za svoje studije i obitelj, te da si je kao Nijemac stvorio mnogo neprijatelja u Dalmaciji. Radi toga je iz te zemlje htio otići, ali nije uspio (C. von Wurzbach, o. c, 22, 139–142). I. von Düringsfeld piše kako je Petter, koji nije volio Dalmatince, a oni su mu uzvraćali istom mjerom, htio u jesen (god? S. A.) posjetiti svoga jedinoga prijatelja B. Petranovića u Kotoru. Ali prilikom silaska iz broda slomio je nogu i liječeći se u kući Petranovića umro (I. von Düringsfeld, o. c, I, 207, 208).

[1826] Ovu Petterovu knjigu, s vrlo opširnim naslovom i tiskanu u Beču, prepričao je Schmidt i izdao pod svojim prezimenom kao »Das Königreich Dalmatien« (Stuttgart, 1842) (I. Pederin, o. c, 113 122).

[1827] I. Pederin, o. c, 113, 114. Posthumno je izašla Petterova knjiga »Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen« (Wien, 1856) (C. von Wurzbach, o. c, 22, 142).

Ovdje Petter opširno opisuje okružja Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor s geografskog, statističkog, prirodoslovnog i historijskog gledišta.

Kako smo spomenuli, u Zadru je 1846. izašla knjiga »La Dalmazia descritta« koju je napisao *Frano (Francesco) Carrara*. Ovaj arheolog i historičar rodio se je 16. XI. 1812. u Splitu od građanskih roditelja.[1828] U tamošnjem seminaru učio je gramatiku, retoriku i filozofiju, a u zadarskom seminaru završio je teologiju. Vrativši se kući posvetio se je proučavanju arheologije, zatim je neko vrijeme proveo u bečkom Institutu sv. Augustina,[1829] gdje se je usavršio u svome svećeničkom zvanju.

Kad je ponovno došao u Split, postao je ondje profesor povijesti u biskupskom sjemeništu i nešto kasnije konzervator muzeja starina.[1830] Zbog svoga rada i zauzimanja na otkrivanju rimskih starina u Solinu imenovan je upraviteljem istoga muzeja (1847).[1831]

Godine 1850. putuje u znanstvene svrhe u Bavarsku, a 1853. imenovan je profesorom više gimnazije sv. Katarine u Veneciji,[1832] gdje je 29. I. 1854. iznenada umro.[1833]

Carrara je pisao rasprave s područja arheologije, historije, lingvistike i prirodnih znanosti.[1834] Njegov rad su suvremenici visoko cijenili.[1835]

U Beču je 1840. g. izašla njegova historijska rasprava »Teodora Ducaina, Paleologhina. Piombo unico inedito«. Zatim, »Della storia Dalmata« (Beč, 1843), pa »Archivio capitolare di Spalato« (Spalato, 1844), »Chiesa di Spalato un tempo Salonitana«[1836] (Trieste, 1844).[1837] Važno mu je i djelo »La Dalmazia descritta con 48 tavole miniate, rappresentanti i principali costumi nazionali« (Zadar, 1846).[1838] Ta je knjiga bila zapažena i pored Petterove knjige, na koju se je gotovo uvijek upozoravao strani putnik kada bi polazio u Dalmaciju.[1839] Carrarine su i sljedeće rasprave: »Epoche storiche di Spalato« (Spalato, s. d.), »Biografia di Tommaso Archidiacono di Spalato, Scrittore del secolo XIII« (»La Favilla«, Trieste, a IX, sv. VIII, n. 115–119), »La carovane di Spaleto« (»Dalmazia« 1846, nr.

[1828] Njegov otac Karlo di Barnaba doselio se je iz okolice Bergama u Split s Napoleonovom vojskom, a majka mu je bila Hrvatica Katarina Korda. Karlo se je u Splitu bavio trgovinom sve do svoje smrti tj. 1833. g. (I. Pederin, Francesco Carrara i njegovi odnosi s austrijskim vlastima, Crkva u svijetu X/2, Split, 1875, 151). Gl. i I. Pederin, Carrara Frano (HBL 2, Zagreb 1989, 596–597).

[1829] U Beču je osim nauke, volio i zabave, plesove i kazališta, učio je istočnjačke jezike (npr. arapski). Dobro je naučio njemački, a znao je i hrvatski pa je bio ispovjednik hrvatskih vojnika, koji su služili vojsku u Beču odakle ipak nije donio teološku diplomu (I. Pederin, Francesco Carrara..., Crkva i svijet X/2, 153).

[1830] Nakon što je diplomirao teologiju u Padovi (1842) iste godine je imenovan od splitskog okružnog poglavara »privremenim konzervatorom muzeja starina u Splitu u osnivanju« (I. Pederin, o. c, Crkva u svijetu X/2, 153).

[1831] M. Abramić stavlja da je od 1842. do 1853. bio upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu (EJ 2, 333).

[1832] Imenovan je 2. IX. 1852. za profesora na gimnaziji sv. Katarine u Veneciji (I. Pederin; o. c, Crkva u svijetu X/2, 158).

[1833] S. Gliubich, o. c, 75, 76. Godine 1854. dr. A. Bajamonti je tiskao u Splitu spis »Della vita e degli scritti dell'Abbate Dr. Francesco Carrara »Cenni« (str. 132), na kraju kojega (95–121) su dodane pjesme i članci povodom Carrarine smrti. Tako je npr. I. von Düringsfeld napisala pjesmu na njemačkom, Luka Svilović na latinskom, članak–nekrolog Josip Ferrari–Cupilli itd. (gl. G. Valentinelli, o. c, 288).

[1834] EJ 2, 333

[1835] Carrara je bio član više učenih društava u Austriji i njenim zemljama, a dobio je i nekoliko odlikovanja za svoj rad. Smatrali su ga velikim eruditom u svemu što se odnosi na Dalmaciju. Upravo su ga zbog toga zavidnici htjeli uništiti. Pa ipak on nikako nije mogao zaboraviti, iako je morao otići iz Splita, na »nesretnu Dalmaciju«. Bio je čovjek nagle ćudi, osoba koja nije bila draga ni austrijskoj vlasti ni redarstvu. Zato je teško pretpostaviti da bi on bio doušnik što dopušta C. Fisković (I. Pederin, o. c, Crkva u svijetu X/2, 155, 156, 151 i bilj. 10, 158, bilj. 33, 159, 155).

[1836] To je djelo imalo za cilj da dokaže metropolitanska prava splitske crkve, kojoj se je mislilo oduzeti nadbiskupsku titulu i njenom nadbiskupu naslov primasa i svesti ga na rang biskupa. O neprilikama, koje je imao radi toga svoga djela gl. i I. Pederin (o. c, Crkva u svijetu X/2, 153–155).

[1837] S. Gliubich, o. c, 76

[1838] EJ 2, 333. Carrara se u tom djelu oduševljava našim narodnim pjesmama, te ističe: »Cijela je skoro naša historija u narodnim pjesmama« (G. Novak, Povijest Splita IV, Split, 1978, 1851).

[1839] I. Pederin, o. c, Crkva u svijetu X/2, 114

16), »Uomini illustri di Spalato« (Spalato, 1846,[1840] po abecednom redu).[1841] Ima i nekoliko članaka koji govore o ruševinama Solina a onda slijede: »Schizzi biografici di Marc'Antonio de Dominis, Stefano Cosmi, Stefano II Cupilli, Pacifico Bizza, Gianluca Garagnin, Paolo Clemente Miossich« (»Gazzetta di Zara« 1847, br. 27); »Necrologia di Bajamonti« (»Dalmazia costituzionale« 1848, br. 4); »Di due documenti inediti ragusi« (»Favilla di Trieste« 1844, sv. 17) i »Propast pustoga grada Solina« (»Zora dalmatinska« 1844, p. 113), te »Dioclecijan car rimski« (»Zora dalmatinska« 1844, p. 353, 379) i »Splitska kuga god. 1348« (»Zora dalmatinska« 1844, p. 5).[1842]

Također je objavio: »Salona e Spalato«; La Topografia di Salona« (Zara, 1850);[1843] »O životu i pismima Ivana Katalinića« (preveo s tal. Josip M. Grubišić)[1844] i »Odgovor Dr F. Carrare« (preveo sa tal. Vežić)[1845] o starinama u Dalmaciji.

Inače se Carrarina zaostavština nalazi većinom u nesređenom stanju u Arheološkom muzeju u Splitu, gdje ima još dosta njegovih nepoznatih stvari.[1846] U Arhivu HAZU pak čuva se njegov rukopis »Discorso del Seminario in Spalato« (II. b 62). U istom Arhivu pohranjena je korespondencija Carrare s Mijatom Sabljarem /9 pisama iz 1850/ 1. (XV–12 — Ostavština Mijata Sabljara–f)/.

Prema citiranju I. von Düringsfeld jedan oveći rad pod naslovom »Le antichità di Spalato« napisao je konte *Leonardo Dudan* i taj rukopis je stavio na raspolaganje ovoj spisateljici, što je ona popratila sljedećim podacima: Dudan je rođen u Kaštelima 1798. Podrijetlo vuče iz Bosne. Studirao je u Padovi, zatim je bio dugogodišnji načelnik (podesta) Splita.[1847]

Carrarin suvremenik bio je i dr. *Nikola Ostojić,* Starograđanin, liječnik (umro 1848). Napisao je čitav niz omanjih arheoloških rasprava tiskanih u »La Dalmazia« i »Gazzetta di Zara«. On je autor i historijsko–arheološke rasprave »Nuovi cenni sulla scoperta dell'antica Eraclea dalmatica e sue alcune monete di Pharus« (»Gazzetta di Zara« 1840, br. 21). Nadalje: »La costa dalmata nel 43. av. Cr. era libera« (»Gazzetta di Zara« 1843, br. 99, 100); »Notizie di Narona tratte in gran parte dalle lapidi« (»Gazzetta di Zara« 1844, br. 35, 36); »Sulla sede dal re Illirico Balbeo« (»Gazzetta di Zara« 1844, br. 74–76); »Cenni storici per determinare in qual isola venne fatto prigionero O. Antonio, legato di Cesare« (»La Dalmazia« 1845, br. 27); »Investigazioni storiche sull'isola Tauris« (»La Dalmazia« 1846, br. 6, 8); »Cosa avenne di Pharus dopo i disastri da essa patiti nella guerra coi Romani« (»La Dalmazia« 1847, br. 23, p. 177–180).[1848]

1840 Iste godine u »Danici Hrvatskoj, Slavonskoj i Dalmatinskoj« (tečaj XII, br. 5–7, Zagreb, 1846) izašao je prijevod te knjižice pod naslovom »Znameniti Spletjani«. Još 1839. u »Gazzetti di Zara« (1839, br. 6) tiska članak »I Genovesi in Dalmazia. Storia del secolo XVI.«, a 1846. u istom listu (1846, br. 88, 89) »Poche cifre su le carovane di Spalato« (Bibliografija... sv. 11, 39). U »Zori dalmatinskoj« pak (1844, br. 19) izašao je prijevod s talijanskog njegovog članka iz »La Faville«, pod naslovom »Toma arkidiakon splitski spisaevac XIII. stoljetja« (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 487).

1841 G. Valentinelli, o. c, 136, 147, 151, 154

1842 G. Valentinelli, o. c, 158–161, 288, 213, 289, 288

1843 I. von Düringsfeld (o. c, I, 285) ovome radu daje naslov »Topografia e Scavi di Salona« (Trieste, 1850).

1844 »Arkiv«... II/2, Zagreb, 1852, 74–78

1845 »Arkiv«... II/2, Zagreb, 1852, 325–338

1846 Rukopisi i korespondencija Fr. Carrare se dakle čuvaju u navedenom Arheološkom muzeju u Splitu (sign. 49 g 2); pretežni dio u nesređenom stanju je i na tavanu te ustanove (pod br. 10 tu je i pismo P. Kandlera upućeno Carrari iz Trsta 24. I. 1844). Inače »Bilješke arheologa Frane Carrare« nalaze se i u kaptolskom arhivu u Splitu pod br. 489. Tom građom se je prvi koristio C. Fisković pa onda romanist Mate Zorić, a vidio ju je i I. Pederin (o. c, Crkva u svijetu X/2, 150, 151 i bilj. 11).

1847 I. von Düringsfeld, o. c, I, 285, 287, 298. U Veneciji 1827. Dudan tiska »La giostra di Sign, nel giorno natalizio di S. M. Imperatore e Re Francesco I«, gdje izlaže historijat sinjske alke (G. Valentinelli, o. c, 180). O Dudanu gl. i HBL 3, 654

1848 S. Gliubich, o. c, 231; C. von Wurzbach, o. c, 21, Wien, 1870, 121 (po njemu je Ostojić Nikola, arheolog, umro 1849. i bio nećak arheologa Petra Nisitea, a živio je u Starigradu kao liječnik); Fr. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Zbornik Matice hrvatske, Zagreb, 1925, 120.

Imenjak ovoga Starograđanina *Nikola Ostojić,* prema V. Foretiću, posjednik i načelnik u Blatu, dovršio je 1858. »Compendio Storico dell'Isola de Curzola«, a tiskao ga je 20 godina kasnije u Zadru sin mu Frano. Iako je, prema V. Foretiću, pun nevjerojatnih tvrdnji i pogrešaka »uglavnom dobro je za kasnije vrijeme, poslije 1420. g. i Paulini mu je služio kao temelj«, Ostojić spominje »i neku tobožnju kroniku iz 7. st., iz koje donosi i citate, što je fantastično i nevjerojatno«. Foretić je, međutim, kako sam piše, tragao na sve strane u Korčuli za tom kronikom, ali ju nije našao. Za ovoga Ostojića Foretić kaže da je diletant, koji se služi i tradicijom da osnaži svoje tvrdnje. Inače, prije ove opće povijesti Korčule Ostojić je napisao i povijest Vele Luke: »Memorie relative alla fondazione della contrada di Vallegrande nell'isola di Curzola«, od koje su poznata 2 rukopisa. Jedan je bio u obitelji Ostojić u Korčuli, a drugi vlasništvo kanonika Frana Vučetića kojim se je Foretić služio (V. Foretić, Otok Korčula, Djela JAZU XXVI, 14–16).

U prvoj pol. 19. st. u samostanu u Zadru živio je Malobračanin *Konstantin Božić.* Bavio se je crkvenom poviješću[1849] pa je napisao »Biografia di Giovanni IV papa« (Zarattino, morto l'anno 642) (»La Dalmazia« 1845, br. 28–30), zatim »Biografia del. S. Ottavio Jankovich, detto Spader, di Zara, Min. Osservante, Vescovo pria d'Arbe, e poi d'Assissi« (Zara, 1847), koju je posvetio šibenskom biskupu Ivanu Berčiću. U »La Dalmazia« (1845, br. 17) objelodanio je rad »Sdrinia« (patria di S. Girolamo) u kojem pokušava ubicirati Stridon koji bi po njemu bio kod rječice »Strisna« (ona teče s Velebita i ulijeva se kod Kostajnice u Unu). Ujedno je objelodanio u »Zori dalmatinskoj« (1847, br. 40, 42, 44, 46, 48) i »Cerkovnu povistnicu«, a u istoj Zori (1848, br. 11–13) izlazi mu pak članak pod naslovom »Dalmatinska cerkovna povistnica«.[1850]

Suvremenik naprijed spomenutih je i *Ivan Kapor (Capor)* rođen 1772. g. na Korčuli. Dugo vremena je živio kao arcipret crkve sv. Jeronima u Rimu. Bavio se je numizmatikom i poviješću. Umro je u 72. godini života, tj. 13. I. 1844.[1851] u domovini.[1852]

Kako je barbanski kanonik Petar Stanković dokazivao da je sv. Jeronim Istranin, te je u tu svrhu 1824. izdao u Veneciji knjižicu pod naslovom »Della patria di S. Girolamo, Dottore di santa Chiesa, e della lingua slava relativa alla stesso«,[1853] našao se je ponukanim Ivan Kapor da tu tvrdnju obesnaži brojnim izvorima iz raznih pisaca. Stoga je tiskao u Rimu 1828. raspravu pod naslovom »Della patria di San Girolamo risposta di D. Giovanni Capor Dalmatino all'opuscolo del can. D. Pietro Stancovich Istriano« (114 strana), a posvetio ju je kardinalu i generalnom vikaru pape Leona XII. Placidu Zurli. Na kraju je dao i geografsku kartu jednog dijela Dalmacije.

Kapor je smatrao da je time dokazao da je Jeronim Dalmatinac, međutim Stanković se nije osjećao pobijeđenim pa mu je odmah odgovorio brošuricom »Apologia in sostegno dell'istrianità di S. Girolamo« (Trieste, 1828).[1854] To je ponovio novom knjižicom »S. Girolamo dimostrato evidentemente di patria Istriano« (Trieste).

Dvije godine kasnije i Kapor je izdao knjižicu »Della patria di S. Girolamo. Seconda ed ultima risposta al Canonico Pietro Stancovich Istriano« (Zara, 1831)[1855] i ostao čvrsto na svom prvom stajalištu, pobijajući Stankovića.

Osim spomenutih rasprava Kapor je napisao i »Sull'antichità della lingua slava[1856] nell'illirico«.[1857]

[1849] S. Gliubich, o. c, 61

[1850] G. Valentinelli, o. c, 98, 100, 120, 270, Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 493

[1851] I. von Düringsfeld (o. c, II, 238) piše da je umro u Korčuli 1849. a tako misli i G. Valentinelli (o. c, 86).

[1852] S. Gliubich, o. c, 72

[1853] G. Valentinelli, o. c, 119, 120; I. Milčetić, Manji prilozi za povijest književnosti hrvatske, Građa JAZU VII, Zagreb, 1912, 352.

[1854] I. Milčetić, o. c, Građa JAZU VII, 352

[1855] S. Gliubich (o. c, 72) piše ovako: »Della patria di S. Girolamo, Roma 1831«.

Nekoć se je Kaporovo rukopisno djelce »Fatto storico della nazione Illyrica in Roma. Della Congregazione Illyrica etc. chiesa di S. Girolamo de Schiavoni in Roma. 1804« nalazilo u Kukuljevićevoj knjižnici,[1858] a danas se čuva u Arhivu HAZU.

Ivanov brat *Matija Kapor*, Korčula, 1789–1842, bio je također pisac i to numizmatičkih i povijesnih radova. Sakupljao je antički novac i epigrafske spomenike, od kojih su neki bili uzidani u rodnoj kući porodice Kapor na Korčuli.[1859]

Kaporov spis »Commentario dei re della Dalmazia e Croazia tratto dal manoscritto Vaticano da me Matteo Capor da Curzola anno 1819« (autograf) nalazio se je nekoć u Gajevoj biblioteci,[1860] a danas se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 4287). M. Kapor je još napisao »Sulla famiglia Aurelia Valeria« (»Gazzetta di Zara«, Zara, 1838, br. 18 i 19) i »Che la battaglia navale fu Vattinio e M. Ottavio sia successa presso Tórcola (Tauris) e non già presso Giuppana« (»Gazzetta di Zara«, Zara, 1840, br. 12 i 13).[1861]

Godine 1774. u Selcima (Brač) rođen je *Petar Nisiteo.* Za vrijeme francuske vladavine bio je profesor i upravitelj liceja u Gorici (Görz), a nakon pada Napoleona živio je u Starigradu (otok Hvar) gdje je i umro 1866. godine.

Bavio se je arheologijom, numizmatikom i historijom. Zbog zasluga za znanost izabran je za člana arheol. instituta u Rimu kao i drugih brojnih učenih društava. Ostavio je 25 volumena rukopisa, pretežno iz historije Dalmacije, koji su ostali neizdati.[1862]

Posjedovao je bogatu zbirku starina, osobito zbirku novaca i kopije grčkih i rimskih natpisa koje je spremao za tisak. Objavljivao je u talijanskim časopisima kao i u »La Dalmazia«. Iako je kao znanstvenik uživao veliki ugled u stručnim udruženjima, nije bio pošteđen intriga. Tako je bio anonimno optužen da je bezbožnik, da ima vanbračnog sina itd. Austrijskim vlastima je bio sumnjiv pa je okružni poglavar Splita proslijedio njegov dosje u Zadar, pa se Nisiteovom stvari pozabavio čak i namjesnik za Dalmaciju grof Wenzel Vetter von Lilienberg.[1863]

U listu »Dalmazia« (1845, br. 13–15) objavio je »Il Municipio di Riditi«, zatim »Di alcuni epigrafi greche di Faria« (»La Dalmazia« 1846, br. 22) te »Vera lezione di due lapidi, ed opinioni negli scavi di Salona« (»La Dalmazia« 1846, br. 26), »Una lapide romana a Kistagne« (»Dal-

[1856] S. Gliubich (o. c, 72) naslovljuje ovaj spis »Dimostrazione dell'antichità e continuazione della lingua illirica poscia detta slavonica in Dalmazia, Spalato, 1844.«

[1857] G. Valentinelli, o. c, 120, 86

[1858] Jug. knjižnica I. K. S., 9

[1859] EJ 5, 191. Gl. i Vid Vuletić Vukasović, Mato Kapor, starinar, »Viestnik Hrvatskog arheologičkoga družtva« IV/4, Zagreb, 1882, 109–113 (s bibliografijom radova M. Kapora). Prepiska pak Kapor Matteo–Ciulich (1842–1844) pohranjena je na tavanu Arheološkog muzeja u Splitu, među rukopisima i korespondencijom Fr. Carrare pod br. 10.

[1860] V. Gaj, Knjižnica Gajeva, 183

[1861] F. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Zbornik Matice hrvatske, 118. U »Gazzetti di Zara« od 1837. (br. 13 i 14) prikazuje modruškog biskupa Ivana Statilea i modruškog biskupa Jakova Dragaca pod naslovom »Biografia d'illustri dalmati«, a u istom listu od 1838 (br. 61, 62) izlazi mu »Biografia di Giacomo Benisio il Seniore« (Bibliografia..., sv. 11, 39).

[1862] A. Bacotich, Per la riscoperta di un Santo Dalmata Arhivio storico per la Dalmazia, a. IV, vol. VIII, fasc. 44, Rome, 1929, 389, bilj. 2. Gl. i S. Gliubich, o. c, 227. Prema Vidoviću Nisiteo je rođen 1775. a umro je 10. III. 1866. u 51. godini života (gl. opširnije: G. Vidović, Pietro Nisiteo (L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1874, Zara 1874, 135–142).

[1863] I. Pederin, Francesco Carrara i njegovi odnosi s austrijskim vlastima, Crkva u svijetu X/2, 152. Nisiteova pisma upućena arheologu Matiji Kaporu iz Korčule objelodanio je Vid Vuletić Vukasović pod naslovom »Corrispondenza fra Matteo Capor e Pietro Nisiteo de Cittavecchia«, Zara, 1889 (A. Bacotich, o. c, Archivio... a. IV, vol. VIII, fasc. 44, 389, bilj. 2).

mazia« 1846, br. 36)[1864] kao i »Sull'antica religione degli Slavi e degli Ilirj« (»La Dalmazia« 1842, br. 8–10).

U rukopisu je ostavio veliko djelo o najstarijoj povijesti Dalmacije pod naslovom »Memorie staccate sulla storia antica della Dalmazia«. Ono sadrži brojne članke i rasprave kao što su: Della palude Stige — Diracchio–Diomedo–Delle Colonie illiriche in Italia–Dinastia de' re illirici–Del commercio del mar pontico col mare illirico–Del' isole elettridi o dal commercio dell'elettro alla costa illirica–Pirateria degl'Illirici — Dalla derivazione egizia dei Colchi e della loro colonia alle coste illiriche–Nome dei Dalmati–Navigazione degl'Illirici–Veneti antichi–Culto di Ammone in Lesina e Curzola–Mithologia illirica appropriatasi dei Greci–Delle vesti antiche illiriche adottate dai Romani itd.[1865]

Još 1831. izašla je »Memoria sopra la Dalmazia« u »Poligrafo di Verona« (IV, 1831, 111–128), a sastavio ju je *Pietro Bottura*[1866] iz Verone.

On je imao katedru u seminaru u Splitu, zatim u konviktskom liceju u Zadru, a bio je i direktor gimnazija Dalmacije. Proučavao je filozofiju, matematiku, pravo i agrikulturu.[1867] Njegova nedovršena »Memoria« je 1845. g. prevedena na njemački pod naslovom »Uiber Dalmatien« (»Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst«, 1848, br. 52, 53)[1868] a iste godine izlazi mu rad »Della coltura del gelso in Dalmazia«.[1869]

Josip Glumčević ili *Glumac* rodio se je 8. VI. 1751. u Sinju, gdje je izučio pučku i srednju školu. Godine 1775. je zaređen a 1797. g. u Šibeniku je sudjelovao na sprečavanju nemira. Za vrijeme francuske vladavine (1806–1813) vršio je razne službe. Tako je između ostalog bio i provincijal svoje redodržave. Umro je u Sinju 2. VIII. 1839. u 88. godini života.[1870]

U arhivu sinjskog samostana nalazi se njegov rukopis »Hrvatski prijevod raznih povelja hrvatsko–ugarskih kraljeva«, te mnoge povijesne bilješke i njegov po sadržaju važni »Dnevnik«.[1871]

Ovima se može pridružiti i *Don Giovanni Franceschi,* rođen 21. IX. 1810. u Omišu. Studirao je na teološkim seminarima u Splitu i Zadru, gdje je po završetku studija postao profesor.

Od 1845. do 1847. g. na njegov trošak i pod njegovim uredništvom izlazi tjedni list na talijanskom »La Dalmazia« s točno određenom svrhom; u tom listu, kako smo već vidjeli, raspravljano je, pored ostalih tema, i o mnogim historijskim pitanjima. Nakon stanovitog vremena don Giovanni Franceschi prelazi u Split i tamo postaje direktor gimnazije. On nije bio samo publicist nego pjesnik i pisac romana.[1872]

Od njegovih radova u vezi s historijom moglo bi se navesti: »Alcune città importantissime della Dalmazia« (»La Dalmazia« 1845, br. 19, 21),[1873] zatim »Divisione della Dalmazia acquisto vecchio,

[1864] G. Valentinelli, o. c, 20, 122, 132, 158, 178. Godine 1837. u »Gazzetti di Zara« (br. 76) izlazi mu »Storia dei Lotofaghi illirici«, a posthumno u »L'Avvenire« (1875, 25–86 i 1876, 12) »La nostre origini« (Bibliografia..., sv. 11, 282).

[1865] I. von Düringsfeld, o. c, II, 210, 228, 229. Inače je Nisiteo imao veliki utjecaj na znanstveni razvoj Šime Ljubića, svoga mlađeg sugrađanina.

[1866] G. Valentinelli, o. c, 10, 38

[1867] S. Gliubich, o. c, 61. Tako piše »Intorno alle cose economico–agrarie dalmate« (»Dalmazia« 1847, br. 31–33) (G. Valentinelli, o. c, 65).

[1868] G. Valentinelli, o. c, 64

[1869] S. Gliubich, o. c, 61

[1870] I. Marković, Sinj i njegovo slavlje god. 1887, Zagreb, 1898, 63–65.

[1871] Znameniti..., 94. Ovaj »Dnevnik« važan za Glumčevo vrijeme, pa i tadašnje događaje u Šibeniku čuva se, kako je rečeno, u sinjskom franjevačkom samostanu (Kr. Stošić, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik, 1936, 36).

[1872] I. von Düringsfeld, o. c, I, 295, 76, 82, 131, 132

[1873] Fr. Rački, Nacrt..., »Rad« JAZU 80, 258. On je napisao i »Studi storici. Introduzione. La Dalmazia« 1845, br. 3, 6 i »La Bosnia«, »La Dalmazia«, 1847, br. 4–7 (Bibliografia..., sv. 11, 84).

nuovo e novissimo« (»La Dalmazia« 1845, br. 20; »Osservatore dalmato« 1850, br. 11), te »Navigazione in Dalmazia, ai tempi d'Augusto« (»La Dalmazia« 1845, br. 29–31, 1846, 3), pa onda »La Porta di terra ferma in Zara« (»La Dalmazia« 1846, br. 22) kao i »La Poglizza« (»Dalmazia« 1846, br. 6, 12, 19, 22, 46, 50; 1847, br. 3, 9, 15, 22),[1874] dok članak »Assedio di Spalato nel 1657« prikazuje u istom tjedniku »La Dalmazia« (1845, br. 7 i 9)[1875] njegov brat *Petar* (umro 1847. u Padovi).

Mnogo značajniji je konte *Antonije Sorkočević,* rođen u Dubrovniku 24. XII. 1775.

Škole je polazio u rodnom mjestu i u Rimu (1797/8). Od 1805. g. boravio je u Parizu te krajem 1806. preuzima diplomatsko zastupstvo Dubrovačke Republike kod cara Napoleona I. Nakon Napoleonovog pada, zanosio se mišlju da bi se u okviru Austrije mogla stvoriti dubrovačka pokrajina u koju bi bila uključena i Boka kotorska. No uskoro prodaje sve svoje posjede i trajno se nastanjuje u Parizu, gdje je i umro 14. II. 1841.[1876]

U Parizu je 1839. objelodanio »Fragments sur l'histoire politique et littéraire de l'ancienne République de Raguse et sur la langue slave«.[1877] Sorkočević je zatim napisao »Sur le ville e l'ancienne Republique de Raguse. Paris 1. c. in 8°–Lettre à M. Eusèbe Salverte«[1878] (Nel giorn. Le temps 1836).[1879]

Isti pisac je sastavio i »Origine et chute de l'ancienne République de Raguse« u kojem ima dobrih podataka, a cilj mu je opravdati pred svijetom svoju Republiku.[1880]

Manje značajan Dubrovčanin je *Balduin Bizzaro* rođen 1823. g. U seminaru mletačkog patrijarha učio je književnost i filozofiju, zatim se vratio u rodni grad kao svećenik. S velikim strpljenjem i kritičnošću sakupljao je isprave i rukopise, zanimljive za povijest Dubrovnika, gdje je vrlo mlad umro 1848. godine.[1881]

Historijom svoje rodne Boke bavio se je i dr. *Luka Valeri,* rođen u Kotoru u drugoj pol. 18. st. Pravo je završio u Padovi i u tom gradu doktorirao.[1882]

Dana 8. VII. 1797. pokrajinski ga kongres u Kotoru izabire zajedno sa kontom Ivanom Vjekoslavom Burovićem za carskog komesara da pred carskim prijestoljem preda Boku kotorsku Austriji. S tim zadatkom su obojica otišli na pregovore u Zadar.[1883]

Godine 1803. Valeri je postao savjetnik vrhovnog sudišta u Beču, a onda predsjednik prizivnog suda u Dalmaciji.[1884]

Za vrijeme francuske vladavine izabrali su ga predstavnici općine Perasta da ih zastupa kod potkralja Eugena Napoleona kako bi potkralj ukinuo financijski i tarifni plan od 1. III. 1808. jer su

---

1874 G. Valentinelli, o. c, 38, 57, 96, 186. Zanimljivo je da se u »Bibliografia...« (sv. 11, 84) rad »Pogglizza« (»La Dalmazia« 1846, br. 6, 12, 19, 22, 46, 50; 1847, br. 3, 9, 15, 22) pripisuje Petru Franceschiju, dok G. Valentinelli (o. c, 186) izričito navodi ime autora: Giovanni Franceschi.

1875 Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 259

1876 R. Maixner, Sorkočević (Sorgo) Antun, EJ 7, 436. Gl. i ono što je sve o »ducu« Antunu Lukši Sorkočeviću pisao L. Vojnović u djelu »Pad Dubrovnika« I (1797–1806), 370–376. II (1807–1815), Zagreb, 1908, 314–316.

1877 Ovo je djelo preveo na talijanski jezik kanonik Mischiato te se taj rukopis čuvao u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku (Biblioteca... Ciulich, 183). Prijepis rukopisa naslovljenog »Frammenti sull'istoria politica e letteraria antica Repubblica di Ragusa, Parigi 1839« nalazi se i u Biblioteci HAZ–a.

1878 Salverte je sam napisao djelce »De la civilisation: Venise e Raguse« (Paris) (V. V. Makušev, o. c, 294).

1879 S. Gliubich, o. c, 283

1880 V. V. Makušev, o. c, 294

1881 S. Gliubich, o. c, 40, 41. U najnovije doba o Bizzaru je ponešto pisao i S. Obad. Jedno sporno pitanje oko izlaženja lista »L'incerto« u Dubrovniku, Dubrovnik 4, 1968, 129–135, te opširnije u HBL–u 1 (798) M. Foretić (Bizzar Balduin).

1882 Znameniti..., 272

1883 P. Butorac, Boka Kotorska nakon pada mletačke republike do bečkoga kongresa (1797–1815), »Rad« JAZU 265, Zagreb, 1938, 162, 182

1884 Znameniti..., 272

smatrali da će se inače uništiti zemljoradnja i trgovačka mornarica, pa će tako doći do opće bijede i nesreće.[1885]

Valeri je umro 1847. godine. Uz svoje službene poslove proučavao je historiju i napisao je »Memorie sulla Bocche di Cattaro« (rukopis u nekadašnjoj biblioteci »Paravia«,[1886] a danas u Naučnoj biblioteci u Zadru).

Krajem 18. ili poč. 19. st. u Budvi je don *Anton Kojović* napisao »Annali di Budua« u 4 knjige, od kojih su se tri kao rukopisi nalazile u Budvi.[1887]

»Izvodi iz rukopisa don Antona Kojovića« (XIX. st.) kao prijepisi čuvaju se pod »Po–42« u Istorijskom arhivu u Kotoru, dok je kao »Kronika Budve kanonika Antuna Kojovića«[1888] svojedobno ležala u obiteljskom arhivu Visković u Perastu, a danas je pohranjena u Muzeju grada Perasta (Fond II).[1889]

Anton Kojović,[1890] svećenik, pisac i pjesnik, rodio se je 8. III. 1751. u Budvi. Gimnaziju i bogosloviju je završio u Loretu pa je postao doktor. Zatim je u Budvi imenovan kanonikom i upraviteljem stare budvanske biskupije. Kad je izbila buna u tome gradu, Kojović je bio ranjen i otada je ostao sakat. Umro je 22. I. 1845.

Napisao je, kako je već rečeno, 4 debela sveska »Annali di Budua« u kojima je zabilježio svaki i najmanji događaj. Prvi svezak ovih anala, koji su bili u budvanskom župnom arhivu, obuhvaća razdoblje od 1816. do 1819. a drugi od 1820. do 1832. g. Po samom Kojoviću morala su biti 4 sveska — treći je sadržavao opis događaja od 1830. do 1838, četvrti od 1839. dalje; dokle dalje to ne označuje ni sam autor.

Kojović je napisao uspomene o glavnim političkim događajima svoga vremena, a naročito o promjenama u svome zavičaju. Odlomke tih uspomena na talijanskom s uvodom (ćirilicom) koji se kao rukopis čuvaju u A HAZU (I. d 69), objavio je R. Kovačić pod naslovom »Dr Ant. can. Coiovich, Memorie intorno a Budua e Cattaro« (Dubrovnik, 1878) kao drugu sveščicu »Priloga za povjesnicu Boke kotorske«.[1891]

Sljedeći Bokelj je *Vicko (Vincenzo) Balović,* prepozit kotorske katedrale. Rođen je u Perastu 11. VI. 1768. Školovao se je kao i Kojović u Loretu i po povratku postao kanonik u Kotoru (1810). Umro je u Perastu 14. I. 1844. godine.[1892]

Napisao je »Notizie sub intorno alla miracolosa imagine di M. V. detto dello Scarpello e del celebre suo santuario posto nella scoglio dello scarpello presso Perasto« (Venezia, 1823, Zara, 1844). Ta je knjižica tiskana ukupno četiri puta.[1893]

Uz djela i radove spomenutih pisaca u to doba su objavljivane i razne druge rasprave i članci u kojima se govori o pojedinim vremenskim razdobljima povijesti Dalmacije, njenim predjelima, mjestima, gradovima i događajima koji su se zbili tokom stoljeća na njenom području. Tu spada npr. rad »Il mare adriatico« (Zara, 1848), koji je sastavio *G. Menis.*[1894] U »Zori dalmatinskoj« (1844, br.

[1885] Vodič kroz arhivsku građu..., Kotor, 1977, 289
[1886] Znameniti..., 272
[1887] N. Luković, Boka kotorska, 210, 228
[1888] Pod nazivom »Cronaca inedita di Budua« objavljena je u zadarskom listu »Il Popolo« (N^0 47–52) [Vodič..., Kotor, 1977, 360], a u A HAZU (I. d 69) čuva se pak rukopis »Estratto del giornale 1806–1838 di Budua del canonico Cojevich«.
[1889] Vodič..., Kotor, 1977, 313, 360
[1890] Gl. i Sl. Mijušković, Antun Kojović — Moje doba, Titograd, 1969.
[1891] S. Vulović, Popis i ocjena Narodnih Bokeških Spisatelja i njihovih djela, Program vel. gimnazije u Kotoru 1878–79, Zadar, 1879.
[1892] HE II, 167 i HBL 1, 464.
[1893] S. Gliubich, o. c, 17; gl. i G. Valentinelli, o. c, 254, HE II, 167, N. Luković, Boka kotorska (1951), 228
[1894] Fr. Rački, Nacrt... »Rad« JAZU 80, 258

17) ima jedan članak o staroj Dalmaciji, zatim u »La Dalmazia« (1845, br. 28) iznosi se razvoj vladavine dalmatinskih primorskih gradova u srednjem vijeku.

Pjesnik pak *Nikola Giaxich*, Splićanin (umro 15. I. 1841),[1895] piše »I contorni di Sebenico. Saggio dei memorie dalmate« (Zara, 1840, 78 strana)[1896] dok kapetan *Kovačević* u »Gazzetti di Zara« (1843) opisuje svoja istraživanja u Dalmaciji.

U istoj »Gazzetti di Zara« (1844, br. 5) piše o glavnim epohama povijesti Dalmacije konte *Antonio Fenzi*,[1897] koji ondje još 1843. (br. 92) donosi članak »Archeologia dalmatica« i drugi rad pod naslovom »Fatto storico interessante per la città di Sebenico« (br. 94), a u listu »La Dalmazia« (1846, br. 43–45) »Assedio di Sebenico nell'anno 1647« služeći se djelom Nania, Hammera, Divnića i Katalinića. Zajedno sa *V. Nikolićem* napisao je »Della venuta delle carravane turche a Spalato« (»La Dalmazia« 1846, br. 7, 10, 13, 21–23) dok je samo njegov rad »Del commercio della Dalmazia« (»La Dalmazia« 1846, br. 7, 10, 13, 16, 28, 29; 1847, br. 39, 40). U »La Dalmazia« (1846, br. 43) neki »P.« iznosi podatke »Sul commercio di Spalato colla Turchia«.[1898]

U »Zori dalmatinskoj« (1845, br. 14–16) izvjesni *Vrdoljak* piše »Zgodopisje slavnog vojevanja naroda dalmatinskoga« a *S. C.* u »La Dalmazia« 1847, br. 32 objavljuje članak »Das slavische Element in Dalmatien«. Isti S. C. je u »La Dalmazia« 1845, br. 25, napisao »Stato politico e giudiziario della città marittima e delle isole dalmate nell medio evo, desunto dai loro statuti« kao i »Alcuni punti storico sulla sviluppo delle città littorale dalmate« (»La Dalmazia« 1845, br. 28).

Usporedo s tim opet neki anonimni pisac iznosi »Das Wirksamkeit des Grafen von Góëss in Dalmatien« (Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst 1846, br. 106) i »Cenni sull' amministrazione della Dalmazia sotto il Commissario Pietro Conte di Goëss« (»Gazzetta di Venezia« 1846, br. 255) kao i »Conte Pietro Goëss« (»La Dalmazia« 1846, br. 41). *A. F.* pak piše »Se il dominio veneto cercasse di tenere la Dalmazia nella ignoranza« (»La Dalmazia« 1847, br. 47, 48); također je anoniman autor »Di alcuni recenti scritti sulla Dalmazia« (»Appendice della Gazzetta di Venezia« 14. VI. 1843).[1899]

U »Zori dalmatinskoj« (1844, br. 39) *Matija Ivčević*[1900] donosi »Kratko kazalište trogirskih nikoliko dogadjajah«, a u listu »La Dalmazia« (1847, br. 30) piše »Pitture antiche in Trau«.

Cippico pak objavljuje u »Zori dalmatinskoj« (1844, br. 241) »Ništo o Kaštelima« (trogirskim), a u listu »La Dalmazia« (1842, br. 2) govori o »Cenni storici intorno all'isola di Lesina«.

Alfonso de Frisiani raspravlja, također u listu »La Dalmazia« (1845, br. 12), o Dioklecijanovoj palači, a u istom tjednom listu (1846, br. 18 i 42) o »Gli scavi di Salona«. Inače se o Dioklecijanovoj palači kao i o ruševinama Solina u ovo doba dosta piše,[1901] dok 1839. arheolog *Francesco Lanza*[1902] opisuje »Scavi di Danillo in valle di Sebenico« (»Bullettino dell'Instituto di corrispondenza archeologica« 1839, 179–180).[1903]

[1895] S. Gliubich, o. c, 144
[1896] G. Valentinelli, o. c, 11
[1897] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU, 80, 258. Gl. i K. Stošić, o. c, 27. Još 1843. u »Gazzeti di Zara« (1843, br. 75) opisuje »Strade publiche«, a 1844. (br. 5) »Epoche storiche principali e considerevoli della Dalmazia«.
[1898] G. Valentinelli, o. c, 127, 128, 133, 151, 270, 59, 151
[1899] G. Valentinelli, o. c, 38, 48, 49, 52, 87, 88
[1900] Potječe iz Trogira i bio je profesor (gl. S. Gliubich, o. c, 179). On je u »Zori dalmatinskoj« (1845, br. 45) napisao i članak »Selo od Marine i u njemu hrabrene xene god. 1657.« (Bibliografija..., sv. 11, 141).
[1901] G. Valentinelli, o. c, 290, 175, 156–163, 289, 133. A. Frisiani je napisao i članak »I terremoti di Ragusa e la chiesa del SS° Salvatore«, »Gazzetta di Zara« 1844, br. 30 (Bibliografija..., sv. 11, 85).
[1902] Rođen u Splitu 1808, umro u S. Maria della Rovera (Italija), 1892. Iako po struci liječnik pretežno se bavio arheologijom i historijom (EJ 5, 471).
[1903] O Lanzi, njegovim arheološkim izdanim i neizdanim radovima, piše opširnije i citira ih I. von Düringsfeld (o. c, I, 236, 237).

Hvarom se u to doba bavi i Lanza i advokat dr. *Gian Battista Machieddo*, potomak junaka Ivana Obradića zvanog Bevilaqua, kojeg je za zasluge u borbi protiv Turaka Mletačka Republika podigla na čast »cavaliera«. On je pisao o viškoj bitki (»Gazzetta di Zara«, 6. XI. 1832, appendice del N^r 63) kao i čitav niz drugih članaka.[1904] O Visu prilažu povjesničke crtice i razni drugi pisci (»Gazzetta di Zara« 1843, »Osservatore dalmato« 1841), a isto tako i o Boki kotorskoj (»Danica Ilirska« 1839, br. 37–39).[1905]

O Risnu i Paštrovićima pisano je u »Serbsko–dalmatinskom magazinu« 1843. i 1845, dok konte *Ivan Pavlović (Giovanni Paulovich)* tiska svoje »Memorie sul distretto di Knin« (Zara, 1846) koje su samo dio njegove nepublicirane radnje.[1906]

U Dalmaciji je oduvijek bila omiljena, pod utjecajem talijanske književnosti, biografska grana povijesti. Ona se bavi opisom života, djelima i zaslugama pojedinaca ili više njih skupa. Tako je *Antun Ivan Kaznačić*, pjesnik, rođen 28. IX. 1784. u Dubrovniku gdje je i umro 1. IV. 1874.[1907] napisao »Memoria storica sulla vita e sulle opere di Francesco Maria Appendini« (Ragusa, 1838) i »Juraj Ferić« (»Zora dalmatinska« 1845, br. 25, 27, 28), a pripisuje mu se i izdanje »Galleria di Ragusei illustri« (Dubrovnik, 1841).[1908]

Kaznačić je bio kancelar dubrovačkog konzulata u Genovi, gdje je na tamošnjem sveučilištu učio trgovačko pravo. Nakon pada Dubrovačke Republike (1808) stupa u političku službu i postaje advokat.

On je bio posljednji pjesnik među svojim dubrovačkim drugovima, a prvi koji je pristao uz ilirski pokret.[1909]

Pod »Galleria dalmata« (»La Dalmazia«, 1847) opisani su životopisi Splićana i Kotorana.

Posebnu pak knjižicu (14 str.) izdaje *Luka Đurović* iz Prčnja pod naslovom »Patrillogia degli uomini santi, illustri e chiari per probità dottrina ed ingegno, appartenenti alle Boche di Cattaro« (Venezia, 1844).[1910]

Kotorski kanonik *A. Bašić* donosi »Notizie della vita e degli scritti di tré illustri Perastini« (Ragusa, 1825) i »Vita e martirio di San Trifone« (Beč, 1845).[1911] Uz to se piše i anonimno o pojedinim ličnostima kao i onima iz Boke.[1912]

A. Fenzi nastavlja suradnju u listu »La Dalmazia« (1845, br. 16, 17) pa tako piše i o Zavoroviću, a u tom istom tjednom listu (1846, br. 3–5) objelodanjen je rad »Vita di Marco Marulo spalatino« koji je sastavio Fenzijev prijatelj *Francesco Natali,* splitski patricij.[1913]

U »Zori dalmatinskoj« (1846, br. 12, 13) *Ivčević* je napisao biografiju Andrije Kačića Miošića, a zatim slijede biografije Ivana Pavlovića Lučića (Padova, 1841), Petra Hektorovića (»Zora dalmatinska« 1844), Ivana Luciusa (Zara, 1847), obitelji Andreis (»La Dalmazia« 1845, br. 13, 20, 34), Ivana Katalinića i Andrije Dorotića (»Zora dalmatinska« 1844). Ovima se mogu priključiti: »Della

[1904] G. Valentinelli, o. c, 173; I. von Düringsfeld, o. c, II, 221, 161
[1905] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 259
[1906] G. Valentinelli, o. c, 253, 257, 124. Kao rukopis pod istim naslovom (256 strana) pohranjen je taj rad u Naučnoj biblioteci u Zadru (XXIX, II II, br. 150, 49).
[1907] St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko–hrvatsko–slovenačka (hrv.) II, 311
[1908] Znameniti..., 130
[1909] St. Stanojević, o. c, II, 311
[1910] G. Valentinelli, o. c, 245. Luka Đurović (1810–1861) bio je dušobrižnik u Ljutoj te župnik u Prčnju i pisac (gl. HBL 3, Zagreb 1993, 777)
[1911] I. Gliubich, o. c, 23. Kanonik Antun Bašić (Perast 1793–Perast 1873) bio je pjesnik i pisac i pored ostalog bavio se je povješću (gl. HBL 1, 513, 514).
[1912] G. Valentinelli, o. c, 253, 254
[1913] G. Valentinelli, o. c, 133, 155, S. Gliubich, o. c, 223

opere illiriche di P. Ignazio Giorgi« od *Giovannia Franceschija* (»La Dalmazia« 1847, br. 31, 33), životopis Lorgne (»Gazzetta di Zara« 1843, br. 69, 84, 85), te životopisi nekih uglednih Peraštana,[1914] Kotorana i obitelji Bizanti (»La Dalmazia« 1846) kao i Marina Bolice (»La Dalmazia« 1846, 1847), Ivana Scacoza, hvarskog biskupa od *Frisianija* (»La Dalmazia« 1846, br. 44) te Garagnina (Venezia, 1838), Andrije Vitaljića (»Zora dalmatinska« 1844) i biskupa D. A. Miočevića (»La Dalmazia« 1846). Uz to treba navesti i *F. N.* Biografia di Giovanni Niccolo Vuinovich Nachich (»La Dalmazia« 1846, br. 35–37); biografiju konte Ivana St. Simonića (»Illustrierte Zeitung« 14. IX. 1844. i talijanski prijevod s njemačkog u »La Dalmazia« 1845, br. 18) i »Biografia di Sebastiano Cambi spalatino« (»La Dalmazia« 1847, br. 28).

Već iz ovoga pregleda se može zapaziti da je u Dalmaciji biografija kao i pučki običaji u njoj[1915] bila vrlo dobro zastupljena.

Međutim, pravna povijest onoga vremena nije u Dalmaciji zauzimala značajnije mjesto; ona će se nešto kasnije razviti. Pa ipak tu i tamo se proučavaju statuti dalmatinskih gradova[1916] (»La Dalmazia« 1845, br. 25). U istom tjedniku (1845, br. 22) i *G. Franceschi* objelodanjuje »Statuti del 1235 — Primi leggi in Rogosnizza 1235, 5. Aprile«.

Iz crkvene pak povijesti tretiraju se mnogovrsna pitanja. Tako je spomenuti *Petar Nisiteo* pisao o staroj vjeri Slavena i Ilira, kako smo već prije naveli (»La Dalmazia« 1846, br. 8–10). Dotiče se i pitanja slavenske liturgije u Dalmaciji (»Zora dalmatinska« 1844–5), a o pravoslavnoj crkvi izlaze »Cenni storici intorno al Sinodo regionale greco celebrandosi in Zara ai 30 novembre 1808. dipendentamente all'ordinanza dell'Imper. Napoleone 19. settembre 1808« (»Serbsko–dalmatinski magazin« 1838), »Schizzo storico sulla Chiesa greca in Dalmazia« (»Serbsko–dalmatinski magazin« 1839), »Biografia dell'Archimandrita M. Niconoro Bogunovich Skočić Vicario generale della Chiesa greca in Dalmazia nel 1792« (»Serbsko–dalmatinski magazin« 1840); »Životopis Dionizija Novakovića biskupa u Budvi« (»Serbsko–dalmatinski magazin« 1837); »Cenni sulla Comunità greca (orientale) di Sebenico« (»Serbsko–dalmatinski magazin« 1846) i »Zmajevich Vincenzo e suoi scritti« (»La Dalmazia« 1845, br. 16).[1917]

Ne zaboravlja se ni na staru nekadašnju stolnu korčulansku crkvu od Zatona (»Gazzetta di Zara« 1843, br. 43), a Petranović[1918] obrađuje Knin s biskupijom (»Zora dalmatinska« 1844).[1919]

Piše se također o redovnicima u Dalmaciji, a *Urbano Raffaelli*[1920] (umro 1848)[1921] — uz članke s područja arheologije — piše i o bokokotorskim samostanima.

Također su i crkve obrađivane s historijskog i umjetničkog gledišta kao npr. ona u Kotoru (»La Dalmazia« 1847, br. 46) i Šibeniku pod naslovom »Il Tempio cattedrale di Sebenico« (»La Dalmazia«

[1914] G. Valentinelli, o. c, 124, 153

[1915] G. Valentinelli, o. c, 124, 131, 150, Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 261.

[1916] Još 1714. izašlo je u Dorpatu djelo tadašnjeg sveučilišnog profesora A. Reutza »Verfassung und Rechtszustand der dalmatinischen Küstenstädte und Inseln im Mittelalter« (Dorpat 1741).

[1917] G. Valentinelli, o. c, 123, 130, 98

[1918] Petranović Božidar (Šibenik 18. II. 1809 — Venecija, 12. IX. 1874), pravnik i historičar (M. Ujević, Petranović Božidar, EJ 6, 478). Gl. opširno o njemu i I. Perić, Politički portreti iz prošlosti Dalmacije, Književni krug, Split 1990. pod naslovom: Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića (o. c., 5–72).

[1919] G. Valentinelli, o. c, 286. Ovdje se je Valentinelli zabunio u pogledu imena autora, jer to je zapravo B. Petranović a ne Ant.

[1920] S. Gliubich, o. c, 264. Uz to je napisao »Un poema epico inedito«, »Gazzetta di Zara« 1844, br. 46 i »Cenni intorno alcuni individui della cattarina famiglia Bolizza«, »La Dalmazia« III, 1847, br. 13. (Poezija baroka XVII i XVIII vijek antologija. Izbor, komentari, predgovor i prevodi M. Milošević i G. Brajković, Titograd, 1976, 438).

[1921] Dr. Urban Raffaeli bio je u Kotoru advokat i imao je vrlo razgranatu advokatsku djelatnost u prvoj pol. 19. st. Danas se spisi njegove advokatske kancelarije čuvaju u Istoriskom arhivu u Kotoru kao fond LXX (Vodič..., Kotor, 1977, 182, 183).

1847, br. 12), *F.* »Di una Capella nella Chiesa parochiale del sobborgo di terra in Sebenico« (»La Dalmazia« 1847, br. 46), te »I Padri conventuali di Sebenico« (»La Dalmazia« 1848, br. 11).

Stare slike u Trogiru je opisao *M. Ivčević* (»La Dalmazia« 1847, br. 30) a također se iznose životopisi raznih svetaca domaćih sinova (sv. Jeronim) i crkvenih ličnosti.[1922]

Nadalje, zadarski svećenik *Ivan Skopinić* je izdao »Memorie sulla insigne reliquia di S. Simeone Giusto, Profetta, nella città di Zara« (Zara, 1836), za koje je uzeo građu iz Augustina Calmeta, Farlatija i rukopisnog kodeksa Lovre Fondre (1686) kao i iz tradicije,[1923] a *G. Franceschi* izdaje »Inno a S. Simeone Giusto« (»La Dalmazia« 1846, br. 5) i »Inno per S. Anastasia Martire, prottetrice di Zara« (»La Dalmazia« 1845, br. 4).

Također je obrađena povijest pravoslavne crkve u ovoj zemlji i to po parohijama. Tako npr. pravoslavna općina u Šibeniku i Kotoru.[1924]

Što se tiče historijskih spomenika može se reći da se o njima rjeđe pisalo. Svakako u tome prednjači *Carrara* s djelom »Archivio Capitolare di Spalato« (1844), gdje iznosi listine kaptolskog arhiva u Splitu, neke u cijelosti a druge u izvodu.[1925]

Za Carrarom slijedi Splićanin dr. *Vincenzo Solitro*[1926] koji izdaje »Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia, raccolti e annotati« (Venezia, 1844, I vol., str. 375)[1927] s raznim izvještajima npr. o zauzimanju Klisa, pobjedi nad Turcima kod Novigrada i Vrane, osvajanju Nadina, Zemunika, Skradina, zatim o trgovini Splita u 16. st.). Osim ovih djela, tu i tamo u ponekoj raspravi ili časopisu, nađe se izdan gdjekoji spomenik (»La Dalmazia« 1845, 1846, 1847).

Posebno pak mjesto u historiografiji ovoga razdoblja zauzima Dubrovnik, koji je tada bio sastavni dio Dalmacije. Iz ovog razdoblja o njemu ima i posebnih pregleda kao npr. od *Frisianija*: »Ragusi« (»Gazzetta di Zara« 1843, br. 96, 101). Postoje odlomci iz književne kao i političke dubrovačke povijesti. Ali osim takvih pregleda, članaka i odlomaka, nije ipak ovo »ilirsko« doba dalo ono što su prijašnja vremenska razdoblja izbacila na površinu. Međutim, bogate su biografije i povijest književnosti ovoga grada. U prvom redu treba navesti djelo »Galleria di Ragusei illustri« (Dubrovnik, 1841) koji sadrži životopise najslavnijih Dubrovčana. Zanimljivi su i životopisi pojedinaca, objavljeni u raznim časopisima i listovima. Ima i posebnih rasprava o njihovim književnim radovima, te se iznose na vidjelo i njihova djela.

Osim Carrare izdavanju historijskih spomenika pridonio je i tzv. *Pavao Karano–Tvrdković*,[1928] koji 1840. u Beogradu izdaje više ćirilskih povelja iz dubrovačkog arhiva.[1929]

[1922] G. Valentinelli, o. c, 130, 97, 120, 168, 175, 190, 245

[1923] G. Valentinelli, o. c, 98

[1924] G. Valentinelli, o. c, 130, 248

[1925] Fr. Rački, o, c, »Rad« JAZU 80, 259–263

[1926] Dr. Vincenzo Solitro je porijeklom iz Napulja. Njegov djed je kao mladić došao odande u Dalmaciju. Vincenzo je bio u rodu sa N. Tommaseom. Postigao je doktorat prava, ali nije htio biti advokat, već se je posvetio književnosti i tako mu je tiskana knjiga pod naslovom »Documenti storici sull'Istria e Dalmazia« (Venezia, 1844, vol. I). U Veneciji je surađivao u Enciklopediji italiani, a padom Republike Venecije (1848) u tom gradu je osuđen na zatvor. No on se skrivao po raznim mjestima Italije pa se čak i zaposlio kao nastavnik. Umro je 1. VI. 1878. u Splitu (Lettere inedite di Niccolò Tommaseo dirette al pittore zaratino Francesco Salghetti Drioli (1839–1874), Archivio storico per la Dalmazia a. II, vol. II, fasc. 10, Roma, 1927, 31 32, bilj. 2). G. 1848. V. Solitro je uputio zanimljiv »Avviso ai Dalmati che dimorano a Venezia« (Marginalia della nostra Storia (Anni 1848–49), »Archivio«... a. II vol. II, fasc. 11, Roma 1927, 30). O njemu i bratu Juliju piše »Il Dalmata« 1892, br. 75 i »Narodni list« 1896, br. 38, 39, te i »Il Littorio Dalmatico« 1938, br. 82

[1927] Gl. kako pogrešno datira S. Gliubich, o. c, 282

[1928] Naime, Pavle Karano–Tvrdković, pop iz Tvrdkovog Brda kod Jajca objavio je u Beogradu 1840. zbirku ćirilicom pisanih izvora iz dubrovačkog arhiva »Srbskii spomenici ili stare risovule, diplome, povele i snošenija bosanski, serbski, hercegovački, dalmatinski i dubrovački kraleva, careva, banova, despota, knezova, voivoda i vlastelina«. Objavljivanje ove zbirke pod Karano–Tvrdkovićevim imenom izazvalo je proteste, jer je prijepise povelja napravio zapravo pop Georgije (Đorđe)

g) HISTORIOGRAFIJA U ISTRI ZA VRIJEME ILIRSKOG POKRETA

Koliki i kakav je bio utjecaj ilirskog pokreta iz Hrvatske i Dalmacije na kulturno stanje u Istri, ostalo je još i danas nerasvijetljeno uslijed neproučene arhivske građe iz toga razdoblja.

Svakako je utvrđena činjenica da su istarski Talijani pod Metternichovim apsolutizmom bili u znatno povoljnijem položaju od istarskih Hrvata i Slovenaca. Austrijskim zakonom od 1815. g. na sudovima u Istri se upotrebljava samo talijanski jezik. Sama pak djelatnost predstavnika talijanskog građanstva, prožeta historicizmom i nacionalizmom, usredotočena je na 2 časopisa: književni »La Favilla« (1836–1846) i historijski »L'Istria« (1846–1852). Kod hrvatskih svećenika, jedinih školovanih ljudi u seoskoj istarskoj sredini, javljaju se pak slabi odjeci zagrebačkog kruga »iliraca«.

Pobuna kmetova u Lupoglavi (1847) znak je njihove nestrpljivosti u očekivanju pada feudalizma i odraz teških materijalnih prilika koje su pritiskivale to seljaštvo. Istom je revolucija 1848. slomila feudalni poredak. Ujedno su nastali nacionalni sukobi između Talijana i Hrvata (i Slovenaca) u Istri; prvi su tražili priznanje talijanskog jezika kao jedino službenog a drugi pravo hrvatskog jezika u Istri i ujedno iznijeli zahtjev da istočna Istra bude priključena Rijeci, tj. Hrvatskoj.[1930]

U takvom vrlo složenom kontekstu, na polju historiografije prevladavali su historičari koji su se osjećali Talijanima ili pak bili njihovi istomišljenici ili pristaše.

U taj krug spada i *Vincenzo Romani* koji je napisao »Compendio storico della vita e degli scritti di S. Girolamo« (»Dalmazia« 1847, br. 5). On tvrdi da se je rodno mjesto sv. Jeronima nalazilo u sjevernoj Istri.

O toj istoj temi piše i *Pietro Kandler* u časopisu »L'Istria« (1847, br. 1–2) pod naslovom »Della patria di S. Girolamo«.[1931]

Kandler (Trst, 25. V. 1804 — 18. I. 1872) kao arheolog i historičar bio je pisac velikog broja radova o Istri i Trstu. On je autor opsežne izvorne zbirke »Codice diplomatico istriano« (Trst, 1847–1857). Zatim je objelodanio: »Statuto di Parenzo« (Trieste, 1846), »Statuto di Cittanova« (Trieste, 1849), »Notizie storiche di Trieste« (Trieste, 1851), »Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste (1382–1809)«, (Trieste, 1858), »Notizie storiche di Mantova« (Trieste, 1875) i »Notizie storiche di Pola« (Poreč, 1876).

Nikolajević, učitelj u Dubrovniku, koji ih je poslao Jevremu Obrenoviću s molbom da se objave. Karano-Tvrdković je bio pri tome samo posrednik: prenio je prijepise od Trsta do Beograda. U žučnoj polemici, koja se je razvila u vezi s ovom publikacijom, isticali su se Vuk Stefanović Karadžić i Dimitrije Tirol. Vuk je osporio pravo da se smatra Karano–Tvrdković izdavačem te zbirke povelja (D. Kovačević, Karano–Tvrdković Pavle, EJ 5 (1962), 202). Inače Georgije Nikolajević (rođen u Jazaku, Srijem 1807 — umro 8. II. 1896. u Sarajevu) bio je još 1830. poslan od strane mitropolita Stratimirovića u Dubrovnik, a po želji tamošnjih Srba da ih uči srpskom i njemačkom jeziku, kako piše R. Grujić. Čak je 1833. postao i dubrovački paroh, 1858. profesor bogoslovije u Zadru, te konačno 1885. mitropolit dabro–bosanski (St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko–hrvatsko–slovenačka II, Zagreb, 1928 (hrv.), 93, 94). Od 1842. do 1861. i 1869. bio je urednik »Ljubitelj Prosveštenija« (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 6). Georgije Nikolajević je napisao i nekoliko članaka. Tako »Letopis Prav. crkve u Dalmacii. Serbsko obščestvo u Dubrovniku« (»Ljubitelj prosveščenija 1839), »Kneževit' i s kratkom istorijom Like i Krbave« (»Serbskij letopis« 1845) (Gl. Bibliografija... sv. 11, 280) i »Dalmacia. Okružje Zadarsko« (Srbsko–dalm. Magazin za ljeto 1846) te »Eparhija Pravoslavna u Dalmaciji i Parohie i Manastiri« (Srbsko–dalm. Magazin za ljeto 1850) i »Dalmacia« (Srbsko–dalm. Magazin za ljeto 1851).

1929 Gl. i Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 263–265

1930 M. Rojnić, Istra. EJ 4 (1960), 393. Gl. i I. Beuc, Istarske studije, Zagreb, 1975, 3–11 i J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 106 i bilj. 36.

1931 G. Valentinelli, o. c, 118, 120. Inače je Kandler bio i izdavač i urednik »L'Istria« časopisa ili kako neki hoće »jedinstvenih tjednih novina za povijest«, koja je, po Benussiju, Kandleru bila »sama sebi svrhom, za ostale sredstvo« (M. Bertoša, Povjesničar Pietro Kandler i njegov list »L'Istria« (Uz jednu tršćansku nakladničku inicijativu), Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 17, Zagreb, 1984, 87–98).

Velik broj rasprava, radova i članaka objelodanio je u časopisima, od kojih je neke sam izdavao (»Atti istriani«; »L'Istria«). Neki njegovi radovi poslužili su antislavenskoj i iredentističkoj propagandi.[1932] Od brojnih članaka treba spomenuti barem sljedeće: »Peroj« (»Das Ausland« 1843, »December«, N. 337, »Miscellen von dr P. K.) (Preveo Božidar Petranović, »Ljubitelj prosveštenija« 9/1844, 112–114); »Della geografia genetica dell'Istria« (»L'Istria« 1846, 11, 41–42, 12, 45–47); »Biografia del pad. Francesco Glavinich–Istriano« (»L'Istria« 1/1846, 24/25, 94–99, 106); »Pietro Crusich« (»L'Istria 1/1846, 47/48, 193–194; 49/50, 195, 196); »Operazioni di guerra del 1813« (»L'Istria« 1/1846, 62/63, 245–249); »Napoleone Bonaparte in Trieste« (»L'Istria« 1/1846, 78/79, 317); »Raggiomento municipale di Parenzo durante il governo veneto« (»L'Istria« 2/1847, 5/6, 17–19); »Difficile condizioni de'vescovi d'Istria, dopo la scisma istriana fino al 1180« (»L'Istria« 2/1847, 17/18, 65–70, 19/20, 73–76); »Degli uscocchi« (»L'Istria« 2/1847, 52, 211–213), »Della nobilità istriana« (»L'Istria« 2/1847, 69/70, 279–282); »I Turchi in Cittanova« (»L'Istria« 3/1848, 55/56, 224); »Dell'antico Episcopato di Rovigno or soppresso« (»L'Istria« 3/1848, 52/53, 206–208); »Dell'antico Agro parentino« (»L'Istria« 3/1848, 65, 259), »Della costituzione provinciale dell'Istria nel 1100« (»L'Istria« 3/1848, 67, 269–270, 68/69, 277–278); »Dell'Agro antico albanese« (»L'Istria« 3/1848, 68/69, 276–277); »Dell'antico Agro di Emonia o Cittanova« (»L'Istria« 3/1848, 70, 279–281); »Sulla costituzione del »Littorale nel 1814« (»L'Istria« 1849, 6, 21–24; 7, 27–8); »Della decime« (»L'Istria« 4/1849, 24/25, 96–98); »Il comune slavo nell'Istria superiore« (»L'Istria« 6/1851, 6, 25–28); »Dei popoli che abitavono l'Istria« (»L'Istria« 6/1851, I8, 73–80, 19, 81–83, 20 85); »Chiesa di S. Michele in Monte di Pola nella quale era la tomba di Salamone re d'Ungheria« (»L'Istria« 7/1852, 16, 61–62); »Sull'origine di Fiume« (»Almanacco fiumano« 4/1858, 83–89); »Fiume già città nel 1460« (»Almanacco fiumano« 4/1858, 89–90); »Scritti inediti del dottor Kandler« (»Proprietà dell'archivio provinciale«); »Commercio dell'Istria« (»La provincia dell'Istria« 13/1879, 13, 105–106); »La storia dell'Istria« (»Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia partia« 21/1904, XX/1–2, 242–245) i »La istoria di Trieste per P. Kandler«. Parte I. »Dai remoti fino a Carlo Magno« (»Archeografo Triestino«, 1918, VII/XXXVI), 195–279).[1933]

Dakle, Kandler je većinom pisao o Trstu i njegovoj povijesti općenito i u pojedinostima. Zatim je obrađivao stare agere pojedinih rimskih gradova, pojedine istarske biskupije, samostane, crkve, gradove i mjesta. To su bile pretežno omanje rasprave ili članci objavljivani najčešće u listu »L'Istria«, koji je on izdavao.

Inače o Slavenima, odnosno Hrvatima u Istri tu i tamo griješi. Tako npr. što se tiče naziva i položaja tzv. »strada schiavonica« kao i pojedinim detaljima u vezi s prodorom Slavena preko Istre[1934] itd. Uz neke rukopise koji su pohranjeni na raznim mjestima Kandlerovi »Manoscritti autografi« se čak nalaze u biblioteci gradskog muzeja u Padovi (Kandler Pietro 1871: Manoscritti autografi fasc. 756 autografi no. 1).

U vezi s povijesti Istre prezimenjak Francesca Carrare, *Givo Carrara* je napisao »Cenni storici sulla città e territorio di Pola«. Taj spis se kao rukopis nalazi u A HAZU (II. d 191).

[1932] EJ 5 (1962), 87

[1933] Bibliografija rasprava i članaka IV. Historija. IV/2 — sv. 11. Historija jugoslavenskih naroda, Leksikografski zavod, Zagreb, 1968, 165–168. Inače je Pietro Kandler potomak Chandlera, koji su u prošlosti pobjegli iz Škotske u Austriju. Prema M. Debeljaku rodio se je 23. V. 1806. i nakon završenih pravnih nauka službovao je u Trstu. Bio je austrofil. Kandlerova pisma upućena T. Lucianiju (Trst, 26. VI. 1869 — 28. XII. 1871) prepričana na hrvatskom u obliku dužih regesta tiskao je Miho Debeljak pod naslovom »Rukopisi i ostala povijesna građa u naučnoj biblioteci u Puli« (»Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu« XXI, Rijeka 1977, 281–309).

[1934] S. Antoljak, Problematika najranijeg doseljenja i nastanjenja Slavena–Hrvata u Istri. »Starine« JAZU 48, Zagreb, 1958, 69, bilj. 90, 73. bilj. 130

h) HISTORIOGRAFIJA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA ILIRSKOG POKRETA

Za ilirski pokret, odnosno hrvatski narodni preporod, čiji je cilj bio ujedinjenje svih hrvatskih krajeva i južnoslavenskih naroda, zagrijali su se i bosanski franjevci koji su u to doba studirali u Zagrebu i u Ugarskoj. Između tih boraca za ilirizam[1935] ističe se kao historičar na prvom mjestu fra *Ivan Franjo Jukić*. Rodio se je 8. VII. 1818. u Banjaluci, radi čega se i potpisuje: I. F. Jukić Banjalučanin. Otac mu je bio kujundžija. Ivan je bio najstarije dijete svojih roditelja kojeg je banjalučki gvardijan naučio čitati i pisati a podučavao ga je i latinski, zatim ga je poslao u fojnički samostan, gdje je 1833. postao redovnik, dobivši ime Frano.

Nakon završenog novaštva pošalju ga pretpostavljeni u centralni seminar u Zagrebu da nastavi filozofiju koju je započeo učiti u Fojnici. U Zagreb je stigao upravo onda kada je Gaj razvio snažnu djelatnost na širenju ilirizma.[1936] Oduševljen ilirskim idejama, Jukić je bio prvi ilirac iz Bosne kojeg je Gaj primio u svoje kolo i poticao ga na pisanje. Godine 1836. poslan je, nakon dovršenih studija u Zagrebu, na bogosloviju u Vesprim, odakle je koncem 1838. počeo slati Gaju svoje pjesme.

Kad je 1840.[1937] završio bogosloviju i primio svećenički red, odluči se sa nekoliko svojih drugova, oduševljenih ilirskim pokretom, dignuti ustanak protiv Turaka u Bosni. Ali vezir dozna za njihove namjere i Jukić se jedva spasi bijegom od njegove osvete pobjegavši u Dubrovnik.[1938] U tom gradu Jukić marljivo proučava dubrovačke povijesne spomenike i književna djela. U međuvremenu njegova stvar se slegla i malo zataškala, pa se već u studenom 1840. Jukić vratio u Fojnicu, gdje ga biskup Barišić zaredi.

Svoje putovanje iz Dubrovnika opisao je pod naslovom »Putovanje iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu« (»Srpski magazin za 1841«).[1939] U fojničkom se samostanu nije dugo zadržavao već je stalno putovao po Bosni, Slavoniji i Hrvatskoj, ali se je uvijek vraćao u Fojnicu. Godine 1848. postaje kapelanom u Varcaru i na tom položaju ostaje do 1852. godine.

Kad je Omer–paša Latas[1940] došao u Bosnu sa zadatkom da svlada buntovne bosanske begove i da uvede tanzimat (1850), upozna se Jukić s njime i Omer–paša ga šalje da u ime Visoke porte pozdravi bana Jelačića[1941] u Zagrebu (16. IV. 1851).

Jukić se je nadao da će Omer–paša preporoditi tursku carevinu, te mu je čak i pjesmu ispjevao. Ali uskoro je shvatio da paša ide drugim putem, suprotnim njegovim nadama i da je, bojeći se Porte, počeo proganjati kršćane i oduzimati im oružje da mu se ne kaže da je »vlah«.

[1935] To su bili franjevci u Bosni, gdje je propao pokušaj Husein–bega Gradišćevića, da ova zemlja postane autonomna (1831).

[1936] T. Alaupović, I. F. Jukić, Sarajevo 1907, 6

[1937] Te 1840. g. katolici u Bosni i Hercegovini stavljeni su pod pokroviteljstvo habsburške kuće.

[1938] J. Markušić — B. Škarica, Život i rad Ivana Frane Jukića, Sarajevo, 1908, 26, 21–25. Jukić je više mjeseci boravio u samostanu Male braće u Dubrovniku. Ondje je po svoj prilici, kako smatra i Brlek, na koricama jednog rukopisnog kodeksa napisao naslov »Dizionario italianoillirico incominciato«, dok se ne zna za ime sastavljača (gl. M. Brlek, o. c, 133–134).

[1939] J. Markušić — B. Škarica, o. c, 27, 28. Kada se je Jukić vratio u Bosnu on je po vlastitom pisanju, »mnogo i putovao po Bosni, ali još nikad tamo« nije čuo »za sárbski narod, niti za sárbski jezik! Tamo sve ide po bosanski i »naški, a Sàrblje i dan današnji u Sàrbii stanujuće nazivaju prosti Bošnjaci Racima!« Citirajući ovo tvrđenje Jukića, Šidak dodaje kako je Jukiću »do kraja života ostalo tuđe i hrvatsko ime; sam se isključivo nazivao Bošnjakom ili Ilirom iz Bosne« (J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 106 i bilj. 35). U vezi sa svim ovim kao i s tim i da li se Jukić krije pod pseudonimom »Pravoljub« kojim imenom su potpisana tri članka u »Danici ilirskoj« 1841. i 1842. gl. I. Banac, O pseudonimu »Pravoljub« (1841/42), HZ XXXV (1), Zagreb, 1982, 183–191.

[1940] Rođen u zaseoku Latasima u Janjoj Gori kod Plaškog 1806, a umro u Carigradu 1871. g. Porijeklom iz graničarske obitelji i nazvan Mihajlo–Mićo. Nakon završene kadetske škole u Gospiću, služio je u krajiškoj vojsci, a neko vrijeme bio je i u Zadru. 1827. je prebjegao u Bosnu i prešao na islam, uzevši ime Omer. Kao vojskovođa istakao se na Balkanu, u Kurdistanu i krimskom ratu. Postigao je čast mušira, tj. maršala.

[1941] Još 1848, kada je Zagreb postao središte političkog zbivanja, dolazile su deputacije iz svih balkanskih zemalja pozdraviti Jelačića. Neke od njih su mu nudile svoju pomoć protiv Mađara, a neke su molile da ih oslobodi od turskog jarma (to su pogotovo očekivali u Bosni, gdje se je pjevalo: »Za dva do tri dana, eto k nama bana!«).

Među prvima nastrada Jukić, koji je bio optužen zbog panslavizma i rovarenja među bosanskom rajom.[1942] To mu je sve podmetnuo njegov nekadašnji prijatelj Omer–paša,[1943] pa je Jukić bio zatvoren[1944] i poslan u Carigrad (1852).

Nastojanjem Antuna Mihanovića, austrijskog konzula u Solunu i Prokesch–Ostena, austrijskog konzula u Carigradu, te Strossmayera i drugih, Jukić bude pušten i poslan u Rim, odakle se preseli u Dalmaciju. Zatim je otišao u Zagreb, pa u Đakovo Strossmayeru, očekujući da će se skinuti zabrana i da će se moći vratiti u Bosnu.

Narušena zdravlja, u travnju 1857. zaputi se u Beč da se operira. Ali unatoč uspjeloj operaciji kamena u mjehuru 20. V.[1945] 1857. umire u Beču.[1946]

Prvi svoj historijsko–geografski članak objelodanio je Jukić u Petranovićevom »Srpsko–dalmatinskom magazinu za 1841.« pod naslovom »Zemljo–opisno pověstno opisanje Bosne« (pretiskan i u »Danici« br. 28–32, 1841. g.). Isti magazin za g. 1842. tiska i Jukićevo »Zemljo–opisno pověstno opisanje Hercegovine«.

U broju 12. i 13. »Danice« za 1842. g. pod naslovom »Dopis iz Bosne« popunjuje svoj članak »Zemljo–opisno–pověstno opisanje Bosne«, (taj »Dopis iz Bosne« prenio je Petranović u svoj magazin pod naslovom »Topografičesko opisanje Bosne«). U br. 18. i 19. »Danice« za 1842. izlazi već spomenuto Jukićevo »Putovanje iz Dubrovnika...« a zatim njegova »Putovanja po Bosni« u »Magazinu«, Vrazovom »Kolu« i »Bosanskom prijatelju« (III. sv.).

Još 1849. g. htio je izdati svoj »Zemljopis i povestnicu Bosne«, ali je ta knjiga izašla istom 1851. u Zagrebu u tiskari Gaja. Jukić se je krio pod pseudonimom »Slavoljub Bošnjak« kao pisac toga djela.[1947] Posvetio ga je Gaju kao malu blagodarnost za mnoga dobročinstva koja je od njega primio, a i kao zahvalu što je on sve za narod učinio. U predgovoru kaže da se već više godina bavi zemljopisom i povijesti svoje otadžbine koja, koliko je nesretna i potlačena, toliko je opet dosad nepoznata i neopisana ostala. Da ovo djelo dovrši, razne su mu neprilike stajale na putu: bolest, poslovi i premještaji. Uz to je trebao taj posao pomno izraditi, jer je bio silno zapušten. Zatim navodi kako su stranci loše opisivali Bosnu, zbog nepoznavanja jezika a i zbog straha od Turaka.[1948]

Ta Jukićeva knjiga[1949] sastoji se iz dva dijela: I. je zemljopis Bosne i seže do str. 79, a II. dogodopis koji ide do str. 154. U I. dijelu opisuju se međe, prostor, planine i polja, rijeke i jezera, podneblje, prirodni proizvodi, obrt, trgovina i putevi, uprava, danci i porezi, narodnost i broj stanovnika, vjera, naobrazba, običaji i praznovjerja, te kratak pregled Hercegovine.

U II. dijelu iza uvoda raspravlja Jukić o bosanskim banovima i kraljevima, o propasti bosanskog kraljevstva, o vladavini ugarsko–hrvatskih kraljeva u Bosni, o nastojanjima Habsburgovaca da se Bosna oslobodi od Osmanlija i o turskoj vladavini u toj zemlji.

Ta knjiga ima i »Nadostavak« sa željama i molbama »Krstjana u Bosni i Hercegovini« i »Izjašnjavanja« spomenutih želja.

Daleko bi odvelo da se podvrgne kritici to djelo, koje je svakako zastarjelo, iako ima nekoliko dragocjenih podataka. Jukićev »Zemljopis i poviestnicu« ocijenile su »Narodne novine« od 1851.

[1942] T. Alaupović, o. c, 7–11

[1943] J. Markušić — B. Škarica, o. c, 89; T. Alaupović, o. c, 13

[1944] T. Alaupović, o. c, 13, 14

[1945] Ilija Kecmanović (EJ 5, 155) stavlja 20. VI.

[1946] T. Alaupović, o. c, 15–18, J. Markušić — B. Škarica, o. c, 99–119

[1947] T. Alaupović, o. c, 140–144

[1948] Slavoljub Bošnjak, Zemljopis i poviestnica Bosne, Zagreb, 1851, V–X

[1949] G. 1865. Toma Kovačević je objelodanio ovo djelo ćirilicom u Beogradu uz neznatnu promjenu pod naslovom »Opis Bosne i Hercegovine« (J. Jelenić, o. c, II, Sarajevo, 1915, 478).

(br. 34) u jednom dosta velikom članku, vrlo povoljno i pohvalno. Njime se je poslužio i Vj. Klaić pri sastavljanju svoga djela »Bosna I dio Zemljopis« (Zagreb, 1878).

Osim toga djela Jukić je pisao i rasprave, koje se odnose dijelom na stranu, a dijelom na bosansko–hercegovačku povijest.

Tako 1850. u svome »Bosanskom prijatelju« (I) objelodanjuje sljedeće članke i radove: »Zemljo–deržavnopisni pregled turskog carstva u Evropi«, »Životopis F. Mate Benlića, biskupa biogradskog« (rođen 1609, umro 1674), »Starine bosanske i Lietopis katoličke crkve u Bosni«.

U II. svesku 1851. donosi: »Omerpaša Latas i bosanski Turci« i »Životopis fra Nikole Ogramića, posliednjeg bosanskog biskupa« (rođen 1639; umro 1701) i »Starine bosanske«.

U III. svesku, izašlom tek 1861. g. tiskana su produženja Jukićevih radnji: »Zemljo–deržavni pregled turskog carstva u Evropi«, »Omerpaša Latas i bosanski Turci«, »Životopisi slavnih Bošnjakah« kao i »Lijetopis katoličke crkve u Bosni«, te »Juraj Dobretić nadbiskup nazarenski« (umro 1520).

Također treba spomenuti njegove »Starodavnosti bosanske« pretiskane iz »Sarbskog narodnog lista« u »Danicu« za g. 1842. (br. 24, 25, 29, 34), te članak »Hristjani u Dalmaciji i nihova književnost« (»Danica« 1847, br. 22) kao i raspravu »Geografično–statističko opisanje kneževine serbske« (»Danica« 1847, br. 18–21), napisanu dosta anemično.

Godine 1850. izašla je njegova rasprava »Hervoja Vukčić, knez splětskij, i veliki vojvoda kralěvstva bosanskoga, rođen 1350. umro 1415« (»Ljubitelj prosvestenja« 15/1850, 86–93 — »Glasnik dalmatinski« 3/1851, 66, 3–4).[1950] Jukićev historijski rad je diletantski, pa ipak mora mu se priznati da je prvi od franjevaca u Bosni pokušao »ilirsku braću« upoznati s dotad zapuštenom Bosnom i to mu podiže vrijednost.

Pored Jukića bio je jedan od istaknutijih pristalica i propagandista ilirskog pokreta u Bosni i fra *Martin Nedić* (Tolisa, 1. IV. 1810 — 26. V. 1895), koji je još 1835. u Karlovcu objelodanio »Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u proletje god. 1835.«[1951]

[1950] T. Alaupović, o. c, 44–46, Bibliografija rasprava i članaka IV. Historija IV/2, sv. 11. Historija jugoslavenskih naroda 161. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 6734) nalazi se njegov rukopis »Početak pismenstva i napomene nauka kerstjanskoga na službu pučkih učionicah u Bosni 1847«. Ovaj autograf na 12 listova dospio je ovamo iz knjižnice Lj. Gaja.
[1951] M. Džaja, Nedić Martin, EJ 6, 267

HISTORIOGRAFIJA ZA VRIJEME BACHOVOG APSOLUTIZMA (1849–1859)

a) U HRVATSKOJ

U doba Bachovog apsolutizma nestala je u Hrvatskoj svaka vlast revolucionarnog podrijetla iz 1848. g. Pojačan je pritisak na opozicijski tisak. Nezadovoljstvo izbija na svim područjima ekonomskog i društvenog života, porezi stalno rastu, a bijedno stanje najširih slojeva se još i pogoršava.

Pod čizmom germanizatorskog apsolutizma i općenite bijede zamire i stvaralački zanos iz ilirskih vremena. Slom četrdesetosmaških ideala i velika razočaranja dovode do treznijeg i realnijeg ocjenjivanja prilika i pribiranja novih životnih snaga.

Za daljnji razvoj hrvatskog naroda je važna činjenica da je hrvatsko ime sada potpuno istisnulo ilirsko i hrvatskim imenom su osigurane njegove prirodne i historijske međe.[1952]

Razdoblje Bachovog apsolutizma, koji je umrtvio sve narodne snage, zatalasane ilirskim pokretom, pružalo je s druge strane stanovitu nadoknadu u mogućnostima bavljenja povučenim znanstvenim radom.[1953]

Osim toga, ono što nije »ilircima« uspjelo, a to je da stvore posebno književno društvo, koje bi se isključivo bavilo i obrađivalo narodnu historiju, postiglo se je 1850. g. Tada je nekoliko zagrebačkih književnika zaključilo (21. IV. 1850) da se osnuje u Zagrebu »Družtvo za jugoslavensku povestnicu i starine«, što je naišlo na veliki odaziv u Hrvatskoj. Za pokrovitelja toga društva primi se ban Jelačić koji pokloni svotu od 500 forinti za društveni časopis.

Bansko pak vijeće, na prijedlog odsjeka prosvjete, odredi također istu svotu za izdavanje časopisa pod imenom »Arkiv za povestnicu jugoslavensku«,[1954] čijeg se uredništva primi bez honorara, Ivan Kukuljević Sakcinski; on je postao i načelnikom društva dok je za tajnika izabran Andrija Torkvat Brlić.

Svrha toga društva bila je: »Istraživanje, otkrivanje, skupljanje i čuvanje starinah i stvarih koje se na život i historiu našega naroda protežu«. Društvo je odlučilo posvetiti osobitu pozornost na kronike pojedinih zemalja, gradova, općina, samostana i obitelji, na starinske zakone i statute pojedinih mjesta, listine, urbare, račune, mjere, rodoslovlja pojedinih obitelji, rukopisna djela pojedinih domaćih pisaca koja su se našla nakon njihove smrti, na sve vrste znanosti, dopisivanja slavnih muževa i žena, životopise zaslužnih ljudi, opise pojedinih pokrajina, predjela, župa, gospoštija, međa, špilja itd., razne

[1952] J. Šidak, Bachov apsolutizam, EJ 1, 268, 269

[1953] EJ 4 (J. Šidak, Historiografija), 10

[1954] Dana 19. X. 1850. ovaj časopis se je imao zvati »Historijski arkiv« ili »Spomenici jugoslavenske povestnice«, ali se na sjednici od 19. I. 1851. naslov izmijenio.

umotvorine (natpise, spomenike, oružje, novac, posuđe, kipove, slike, pečate itd.), pučke pripovijesti, poslovice, pjesme s napjevima, opise starih svečanosti, običaja, zabava, bajoslovlje (gatanje, vračanje, vile, vukodlake, vještice itd.), na domaći obrt i zanimanje puka (narodni život) i na historijsku bibliografiju.

Da bi se što uspješnije provelo istraživanje i opisivanje spomenutih stvari, društvo će nastojati da u svakom kraju bude članova koji će na to paziti. Ujedno će nabavljati i čuvati iste stvari i stupiti u vezu sa sličnim društvima. Građa će obuhvaćati cijelu jugoslavensku historiju i u tu svrhu će se izdavati posebni društveni časopis. U pojedinim pak krajevima ustrojit će se podružnice koje će s glavnim ravnateljstvom društva stajati u dopisivanju.«[1955]

Kako se vidi rad toga društva bio je vrlo opsežan, jer se je bavio istraživanjem i izdavanjem spomenika za povijest i obrađivanjem jugoslavenske povijesti, a ne samo hrvatske. Društvo je obratilo pažnju i na domaće i strane arhive i knjižnice, pa je dalo prepisivati pojedine listine a i slalo je tamo pojedine stručnjake (kao npr. Kukuljevića). Preko pojedinih organa i na pojedince razaslalo je upitnik da li se u njihovim krajevima nalaze stari spomenici, umotvorine, pripovijetke, bajke itd. Ta su pitanja pobudila zanimanje i šireg općinstva za narodnu prošlost i urodila dobrim plodom.[1956] Kada je izašla I. knjiga »Arkiva za povestnicu jugoslavensku« (1851) pokazao je njegov urednik, koji je cijelu tu knjigu ispunio svojim radovima kako treba i što se ima pisati.

Iako je i u ostalim knjigama najviše njegovih radova, javilo se je u »Arkivu« dosta suradnika iz svih krajeva.

Među prvima je bio dr. *Fr. Carrara*, čiji je članak »O životu i pismima Ivana Katalinića« preveo s talijanskog na hrvatski *Josip Mihajlov Grubišić*.[1957]

Zatim se je javio *Mirko Ožegović* (Vinarec kod Križevaca, 30. IX. 1775 — Senj, 8. I. 1869), senjski biskup,[1958] koji je objelodanio »bulu pape Urbana VIII, kojom s nova podiže Ilirski zavod u Loretu, kojega utemelji papa Gregor XIII.«[1959]

Veći dio radova izdao je za vrijeme Bachova apsolutizma i *Antun Mažuranić*, stariji brat bana Ivana Mažuranića. Rodio se je u Novom Vinodolu 13. VI. 1805. Bio je srednjoškolski profesor u Zagrebu i ravnatelj gimnazije na Rijeci (1861–1868). Umro je 18. XII. 1888. u Zagrebu.

Pored filologije, iz koje je dao nekoliko, u ono vrijeme zapaženih radova,[1960] napisao je u vezi s hrvatskom povijesti također nekoliko radnji, među kojima i »Zakon vinodolski od lěta 1288« (Kolo III, Zagreb, 1843, 50–97), gdje je dao kratki opis Vinodola i prikazao kako je nastao ovaj zakonik, koji je našao u arhivu modruškog kaptola u Novom Vinodolu. Na kraju ga je filološki obradio i dao tumač riječi, koje se u njemu nalaze. Zatim je napisao »Kratek pregled pověstnice gimnazije zagrebačke« (Program zagrebačke gimnazije g. 1852) u kojem je iznio kulturne odnošaje Hrvatske od 16. st. do svoga doba,[1961] te »Kratak pregled stare literature hervatske« (Program zagrebačke gimnazije 1855) i »O važnosti accenta hervatskoga za historiu Slavjanah« (Program zagrebačke gimnazije 1860).[1962]

[1955] »Arkiv za povestnicu i starine I«, Zagreb 1851. Dodatak: Pravila družtva za jugoslavensku povestnicu i starine, 238, 239
[1956] Fr. Rački, Nacrt..., 268, 269
[1957] »Arkiv«... II, Zagreb, 1852, 71–78
[1958] J. Šidak, Ožegović Mirko, EJ 6, 403
[1959] »Arkiv«... II, 90–97
[1960] Lj. Jonke, Mažuranić Antun, EJ 6, 55
[1961] T. Smičiklas, Antun Mažuranić, Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Spomen–knjiga. Zagreb, 1892, 289–300
[1962] Lj. Jonke daje ovoj radnji naslov »O važnosti akcenta hrvatskoga za historiju Slavjanah« i datira je u »1864.« godinu (EJ 6, 55).

Kasniji istaknuti političar i svećenik *Franjo Žuželj* (1819 — Gornja Rijeka kraj Križevaca, 13. IV. 1870)[1963] opisao je »Život Andrije Dudića«.[1964]

Dr. *Ante Starčević* (Žitnik blizu Gospića, 23. V. 1823. — Zagreb, 28. II. 1896), političar i književnik,[1965] objelodanjuje »Razvod istrianski od god. 1325« koji mu je dao na uporabu Gaj. Starčević je taj »Razvod« popratio bilješkama.[1966]

Godine 1858. bez potpisa je objavio članak »Vek XVI–po Hervate« (uglavnom služeći se Vitezovićem)[1967] a još 1851. u »Ilirskim narodnim novinama« (br. 227, 239, 242) polemizirao je sa A. T. Brlićem, kojeg je osobito napao u članku »Nekoje historičke neistine od g. A. T. Brlića« (»Ilirske novine« br. 256, 260).[1968]

Kao član Družtva za jugoslavensku pověstnicu i starine sudjeluje u »Arkivu« i dr. *Antun (Branko) Pavić*. Rođen je 15. V. 1802. u Slavonskoj Požegi gdje je završio pučku školu i gimnaziju. Filozofiju studira u Zagrebu i Pešti, a u Beču medicinu. Godine 1827. postaje doktor medicine i liječnik u Salzburgu, a 1836. gradski fizik u Požegi, zatim županijski fizik. Umro je 18. X. 1853. u tom istom mjestu.[1969]

U »Arkivu« (II/II, 339–343) iznosi neke historijske podatke o požeškoj županiji pod naslovom »Odgovor na pitanja stavljena po družtvu«, a na str. 422–438 istoga časopisa daje »Kratki opis županie požeške« na temelju tiskane literature. Samo je šteta što nije dovršio ovu radnju; bio je obećao, ali ga je smrt pretekla.

Napisao je i »Povjesnicu Slavonije od najstarijih do najnovijih vremena« i »Topografiju i etnologiju Slavonije«.[1970]

Svoje priloge u »Arkivu« davao je i svećenik *Ilija Okrugić Srijemac*.[1971] Rodio se je 12. V. 1827. u Srijemskim Karlovcima, gdje je završio gimnaziju.

Bogosloviju je učio u đakovačkom sjemeništu i zaređen je za svećenika 1850. g. Kao kapelan služio je po raznim mjestima đakovačke biskupije. Prebendar postaje 1855, a 1862. župnik u Sarvašu, zatim u Levanjskoj Varoši i Petrovaradinu, gdje je i umro 30. V. 1897. u 71. godini života.

Okrugić je bio pjesnik i književnik, a pisao je i u raznim novinama i časopisima.[1972] Tako se je već 1852. javio u »Arkivu« (II/II, 407–410) s nekoliko podataka o starinama u Srijemu, što je nastavio i u III knjizi (314–320). 1855. piše o Srijemu u »Katoličkom listu« (br. 34, 35) i zatim 1857. opet u »Arkivu« (IV, 201–232) »Povjestničke crtice Sriema glede njegovieh znamenitostih i u njemu se nahodećih starinah« koje su izazvale dosta pažnje tadašnjih ljubitelja povijesti.

Stjepan Mitrov Ljubiša (Budva, 29. II. 1824 — Beč, 11. XI. 1878), književnik i političar[1973] piše o »Sěni Petra Petrovića Njegoša II. Vladike crnogorskog i spisatelja slavenskog« (»Arkiv«... II/1, 209–211), dok *Stefan Kocijančić* profesor u Gorici šalje »Odgovor na někoja pitanja načelnikova«, pa daje neke podatke o Gorici i nabraja knjige koje govore o njenoj historiji (»Arkiv«... II/2, 404–406). Zatim piše »Zgodovinske drobtnice po goriškem v letu 1853. s prilogami k drobtnicam od

1963 Znameniti..., 297

1964 »Arkiv«... II, 98–127

1965 Gl. opširnije: J. Šidak, Starčević Ante, EJ 8, 127–131. U HDA se nalazi spis tipkan strojopisom 1923. g. pod naslovom »Uspomene iz obitelj. života dr Ante Starčevića napisao Ante Starčević« (MSC kutija 27, br. 442).

1966 »Arkiv«... II, razdoblje II, 227–275

1967 Kalendar za prostu godinu 1858. Ureditelj dr. A. Starčević.

1968 Ante Starčević, Izabrani spisi. Priredio dr. B. Jurišić. Zagreb, 1943, 542, 541.

1969 J. Kempf, Požega, Požega, 1910, 606, 607, Znameniti..., 208

1970 Znameniti..., 208

1971 O njemu gl. i EJ 6, 378.

1972 Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća II. Sakupio i popunio i napisao Milan Grlović. Zagreb 1898–1900.

1973 Gl. i V. Latković, Ljubiša Stjepan Mitrov, EJ 5, 568, 569.

Tomaža Ruttara« (Arkiv... III, Zagreb, 1854, 173–240) i »Odgovori na vprašanje družtva za jugoslavensko poviestnico« (Arkiv... III, 259–309).

Učitelj *Josip Lalić* šalje također »Odgovor na neka pitanja« (»Arkiv«... II/2, 411–422) i nabraja neke stare gradove kraj Ogulina, te starine, pisma i na kraju opisuje narodni život.

Tomaž Ruttar šalje »Odgovor na nekoja vprašanja« (»Arkiv«... III, 310–313), a major *Mihajlo Sabljar* (Dubica, 5. V. 1790–Zagreb, 1865)[1974] daje »Izviešće... o uspjehu svog putovanja po Dalmaciji g. 1853. i 1854.« (»Arkiv...« III, 339–342). Također u III. svesku »Arkiva« (141–170) Sabljar je izdao i svoj jedini pravno–povijesni rad »Statut grada Senja od godine 1388«, koji je popratio komentarom *Ivan Mažuranić* (Novi Vinodol, 11. VIII. 1814 — Zagreb, 4. VIII. 1890), čuveni hrvatski književnik i pjesnik, nazvan »ban–pučanin«. Kao pobornik potpunog oslobođenja Hrvatske jedno vrijeme je bio glavni ideolog narodnog jedinstva Hrvata i Srba i u tom cilju piše članke u naprednom tisku. Kasnije je vodio pomirljivu politiku i zastupao ideju o potrebi sporazuma Hrvata s dvorom.[1975]

Stefan Verković (Ugljara, Bosanska Posavina, 4. III. 1821. — Sofija, 30. XII. 1893)[1976] diletant u arheologiji i historiji, skupljač narodnih pjesama koji je maštao o slavenstvu starih Ilira i Tračana,[1977] opisuje »Starine makedonske« (»Arkiv...« IV, Zagreb, 1857, 163–167), a *Ivan Macun,* profesor i književnik (Trnovci kod Ptuja, 29. I. 1821 — Graz, 27. X. 1883)[1978] živio je dugo godina u Zagrebu i surađivao u Gajevim »Novinama« i »Danici« te pisao školske knjige. Autor je »Slovnice jezika grčkoga« (Beč, 1853),[1979] zatim je preveo s grčkoga »Dvie grčke listine o sjedinjenju crkve grčke i srpske«, koje je objelodanio J. Müller u djelu »Byzantinische Anekdoten aus Handschriften der St. Markus–Bibliothek zu Venedig und der k. k. Hof–Bibliothek zu Wien« (Wien, 1852) iz 1368. i 1371. godine (»Arkiv...« IV, 299–304).

Juraj Jarc daje pak životopis kapelana Janeza Puhara (»Arkiv...« V, Zagreb, 1859, 136–139), a *Peter Hietzinger* kratko piše »O krajini zumberski« (»Arkiv...« V, 218–221), dok župnik *Lavoslav Matošić* iznosi »Nješto od Rakovca pokraj Vrbovca u Hrvatskoj«, gdje opisuje starine, donosi natpise i jednu listinu iz 1460. godine (»Arkiv...« V, 341–344).

Kako se već iz ovoga kratkoga pregleda suradnika »Arkiva« od 1. do 5. sveska vidi, u njemu su pisali i Slovenci i Hrvati a i Srbi.

Kroz ovo vrijeme osim u »Arkivu« pisalo se je i u drugim raznim časopisima kao i u programima gimnazija.

Tako prof. *J. Schadler* piše »Uiber das alte Mursa« (Program osječke gimnazije 1853. g.).

Vjekoslav Babukić (Požega, 16. VI. 1812 — Zagreb, 20. XII. 1875), jezikoslovac i književnik,[1980] napisao je »Mněnje o postanku glagolskih pismena« (Program zagrebačke gimnazije 1859).

Josip Zadravec, svećenik i katehet, namješten na varaždinskoj gimnaziji, sastavio je i objelodanio »Kratku pověstnicu gimnazije varaždinske« (Program varaždinske gimnazije 1853).

1974 Znameniti..., 234. Gl. opširnije: Ivan Mirnik, Mijat Sabljar u Solinu god. 1854, »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku« LXXV, Split, 1981, 209–240.

1975 Gl. T. Smičiklas, Ivan Mažuranić. Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Spomen–knjiga, 96–137, te A. Barac, Mažuranić, Zagreb 1945. J. Šidak, Mažuranić Ivan, EJ 6, 56–58 (s bibliografijom); ibid. Studije za hrvatsku povijest XIX stoljeća (Ivan Mažuranić kao političar), 279–308.

1976 Lj. Doklestić, Verković Stjepan–Stefan, EJ 8, 479

1977 St. Stanojević, Narodna enciklopedija IV, 1065

1978 A. Slodnjak, Macun Ivan, EJ 5, 579

1979 A. Cuvaj, Građa... IV, Zagreb, 1910, 255

1980 T. Smičiklas, Život i djela Vjekoslava Babukića, Zagreb, 1876, 89, gl. i J. Hamm, Babukić Vjekoslav, EJ 1, 266, 267 te HBL 1 (311–313).

Vatroslav Muha piše »Kratku povêstnicu gimnazije požeške« (Program požeške gimnazije 1853) i »O povêstnici i njenom predavanju na učilištih« (Program osječke gimnazije 1852).

Stjepan Sabljak, začasni kanonik i c. kr. savjetnik (Rakovica, 18. VIII. 1816 — Karlovac, 19. XI. 1896) još kao profesor senjske gimnazije napisao je »Chronik des Gymn. zu Zengg« (Program senjske gimnazije 1853) i *G. Lacković* piše »Kratki opis gimnazije osiečke« (Program osječke gimnazije 1854).[1981]

Karl Weiss opisuje »Prvostolnu crkvu zagrebačku« (Wien, 1859, str. 16) koja u stanovitoj mjeri dopunjuje Kukuljevićevu »Prvostolnu crkvu zagrebačku« (Zagreb, 1856).

Stjepan Ivičević (Drvenik kod Makarske, 24. I. 1801 — Makarska, 16. XII. 1871), književnik i političar[1982] govori o životu Andrije Kačića Miošića (»Neven« 1854, br. 51) a mladi i dosta talentirani *Milan Bubanović Dimitriev,* Križevčanin (umro 1857) također se je bavio u to doba historijom svoga rodnoga mjesta i okolice. Napisao je dobar članak »Biskupija križevačka« (»Neven« IV, Zagreb, 1855, str. 394–398 i »Katolički list« 1857, br. 1–3), zatim »Toplice varaždinske« (»Neven« IV, 411–412), pa »Nestor, najstariji historik ruski« (»Neven« IV, 75–78) rađen po »Glasniku slavenskom«, te »Svatopluk, kralj velikomoravski« (»Neven« IV, 536–538), »O historičnoj važnosti naših manastirah« (»Neven« IV, 570, 571) i »O Križevcima i okolici« (»Arkiv...« IV, 191–198).

Usporedo s time u »Nevenu« VII (Rieka 1858, 278–280) izlazi članak »Šćepan mali«, dok u istom broju »Nevena« (VII, 284–286, 296–298) *M. Perok* daje mali rad »Samo, slovjenski kralj izbavio Slovjene od jarma avarskoga po Palackom i Kremplu«, a *P. Athanasiević* donosi historijsku priču »Na Berezini« (1812. g) (Neven VII, 481–485, 497–501).

Još 1854. pak izdaje u Beču *Ig. Katkić* »Obris zemljopisa i povêstnice« (III. dio), a dr. *E. J. Ignatiević de Tkalec*[1983] objelodanjuje »De religione Christiana in Slavis« (Heidelbergae, 1848),[1984] dok *N. Horvat* u Zagrebu 1856. piše »Je li Dimitar biskup zagrebački jošte kao takov bio kardinal?« Fra *Marijan Jaić,* rođen 4. VII. 1795. u Slav. Brodu, umro 4. VIII. 1858. u Budimu, napisao je uz ostalo i »Izvorna povesniha Guospe Raduanske« (Budim, 1856. i njemački 1857. g.).[1985]

Posebno treba istaknuti ime *Lavoslava Vierholzera,* rođenog u Krapini 16. I. 1816. Nakon što je zaređen za svećenika bio je propovjednik u uršulinskom samostanu u Varaždinu, a zatim kateheta gimnazije u istom mjestu. Godine 1850. je župnik u Vinici, gdje je i umro 1. VIII. 1865. U Varaždinu je 1849. izdao »Čertice iz poviestnice Hérvatske. U pitanjih i odgovorih, kratko sastavio... Skizzen aus der Geschichte der Kroaten. In Fragen und Antworten kurz verfasst« (str. 85). Tu je povijest razdijelio na 4 doba: 1. Od došastja Hervatah do Stjepana II posljédnjega kralja Hérvatske, od g. po Isukérstu 638. do 1090. 2. Od sjedinjenja Hérvatske kraljevine Ugarskom do Andrie III. kralja Ugarskog ili od g. 1090. do 1301. 3. Od kralja Vienceslava do smérti Ivana Zapolje ili od g. 1301. do 1540. i 4. Od Ferdinanda pérvoga ugarsko–hérvatskoga kralja iz Austrianske kuće do Franje Josipa ili od g. 1540. do 1849. U svemu ima 76 pitanja i na kraju je priložen dodatak.[1986]

1981 A. Cuvaj, o. c, V, Zagreb, ²1910, 411–413, IV, 349, 354

1982 Znameniti..., 116; EJ 4, 407, 408

1983 To je zapravo Imbro (Emerik) Ignjatijević Tkalac, publicist (Karlovac, 6. V. 1824 — Rim, 6. I. 1912) o kojem opširno piše J. Šidak (EJ 8, 340, 341).

1984 Zapravo naslov glasi »De Religionis christianae in Slavis introducto« (Heidelberg, 1848) i to je teza na temelju koje je Tkalac postigao doktorat iz filozofije u Heidelbergu, gdje je bio izabran docentom za sanskrit i slavističke studije (EJ 8, 340).

1985 Znameniti..., A. Cuvaj, Građa III, 210, 211. Njegova korespondencija s Ignjatom i A. T. Brlićem (34 lista) u vremenskom rasponu od 1826. do 1857. čuva se u Arhivu obitelji Brlić u Brodu /Ml. Stanković, Problematika obiteljskih arhiva s posebnim osvrtom na obiteljski arhiv Brlić (magistarski rad), Zagreb, 1981, 49/.

1986 A. Cuvaj, o. c, III, 99, 516. Godine 1850. Ivan Paur sastavio je spis »Die ältesten Beziehungen der kroatischen Nation zu dem Arpade«, koji se kao rukopis čuva u Arhivu HAZU (IV c 47), a drugi rukopis, također ondje pohranjen (I. d 39) je sastavio Antun Kugelmayer pod naslovom »Topographisch–hist. Beschreibung des Königr. Kroatien«

Sasvim je po strani *Antun Traut* (Langenfeld, Tirol, 4. III. 1806 — Zagreb, 1. XII. 1857), predstojnik reda milosrdnica u Zagrebu koji je zajedno s *Franjom Budickim* (Zagreb 2. X. 1825 — Zagreb, 18. IV. 1898), kanonikom i školskim piscem objavio »Čitanka, Ilirsko–nemačka za mladež kao i za učitelje, odhranitelje, građane i seljake od dvih svetjenikah zagrebačke biskupie« (Zagreb, 1850, 3 dijela). Treći dio sadrži, »Obću dogodovštinu čovečanstva, Za slavjanske dogodovštine i povestnicu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te jezik Jugoslavjanah«. No ona je iste godine zabranjena od vlasti.[1987]

Franjo Bach bio je učitelj u Slunju, 1810. upravitelj liceja u Karlovcu, a 1816. priv. upravitelj škola u Karlovačkom generalatu.[1988] Godine 1855. izdao je u tiskari Iv. Nep. Prettnera u Karlovcu knjigu »Otočaner Regiments–Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale. Verfasst im Jahre 1851, 1852 und 1853 zu Otočac vom Franz Bach k. k. Major im Ruhestände« (V+327) koju je posvetio banu Jelačiću. Ona ima mnogo vrijednih i djelomično izvornih podataka o povijesti, javnom životu i organizaciji opisanog područja na temelju pouzdanih izvora, vlastitog znanja i iskustva.[1989]

Tri godine prije nego što je izašlo ovo djelo *Petar Russan*, vinički župnik, izdao je u Beču (1852) »Kurzgefasste Geschichte des Oguliner–Grenzregiments«, a 1854. izlazi također u Beču tada zapažena knjiga *Andrije Torkvata Brlića* (Brod na Savi, 15. V. 1826–21. V. 1868) »Die Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an der vier letzten österreichischen und türkischen Kriegen«.

Brlić je 1851. izdao »Listine hrvatske« (»Kolo« VIII, 81–101) te »Životopis kralja Krešimira II« (»Kolo« VIII, 108–130) i »Nekoje historičke istine« (»Narodne novine« 1851, 251 i 253), »Kralj Petar Gvozdanski, zatočnik hrvatske slobode med 1096 i 1102 god.« (»Obći zagrebački koledar« 7/1852, 57–61), »Banovanje Jurja Zrinjskoga 1622.« (»Neven« 3/1854, 42, 670), te »Životopisi slavnih muževah iz obitelji Erdödskih Bakačevah« (»Neven« 1854, 8–13) i »Quellen für serbische Geschichte aus türkischen Urkunden« (Wien, 1857).[1990]

Za vrijeme bolovanja R. Kvaternika zamjenjivao ga je od 1. XI. 1849. do 31. III. 1850. dr. *Konrad pl. Šufflay,* hrvatski rodoljub i povjesničar.[1991] On je bio potomak samoborskih Šufflaya, a rodio se je 20. XI. 1826. u Ribniku (ribnička župa zagrebačke županije). Svoje prve škole završio je u Rakovcu kod Karlovca, zatim je učio na zagrebačkoj arhigimnaziji. Prvu godinu filozofije dovršio je na akademiji u Györu (1834/5) a sveučilište je polazio u Pešti. Godine 1846/7. učio je na Zagrebačkoj akademiji, a 15. V. 1846. promoviran je na Peštanskom sveučilištu na čast doktora filozofije i slobodnih umjetnosti. Malo zatim primljen je kao volonter–vježbenik kod Banskog stola, a 1849. položio je odvjetničku prisegu. Tada se je Šufflay zahvalio na mjestu kod Sudbenog stola za Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju.[1992]

Kao suplent nastojao je Šufflay za svoje đake sastaviti hrvatsku historiju pri čemu ga je izdašno pomagao bolesni Kvaternik i stavljao mu na raspolaganje svoju hrvatsku povijest. Sačuvali su se samo odlomci te zajedničke radnje u originalu.[1993] Iz toga je očito da je postojala kolegijalna i tijesna

[1987] A. Cuvaj, o. c, III, 113, 519–521 i HBL 2, 428

[1988] A. Cuvaj, o. c, II, 397–399

[1989] Hrvatska enciklopedija II, 80 i HBL 1, 314

[1990] V. Bogdanov, Brlić Andrija Torkvat, EJ 2, 225. O ostaloj njegovoj spisateljskoj djelatnosti, od koje su neke izvatke i dijelove izdavali pojedinci gl. također u EJ 2, 225 i HBL 2, 336, 337

[1991] Vj. Klaić, Dr Romuald Josip Kvaternik, »Nastavni vjesnik« XXXI, 284. Iz tabele od 1. XII. 1849. vidi se da je dr. Konrad Šufflay zauzimao »stolicu obšte i domaće dogodovštine« na Zagrebačkoj akademiji (HDA u Zagrebu — Bansko vijeće — kutija 14, str. 477).

[1992] E. Laszowski, Dr. Konrad pl. Šufflay Ostruševački, Zagreb, XII, br. 1–3, Zagreb, 1944, 38–40

[1993] »Poviest hrvatske« — rukopis dra Romualda Kvaternika i dr. Konrada Šufflaya 1850. (HDA — Ostavština E. Laszowskoga sv. 74 — Acta familiae Šufflay).

suradnja između obojice historičara na toj hrvatskoj povijesti, koja nažalost, u najvećem dijelu nije sačuvana. Gdje je nestala i što se s njom dogodilo možemo se samo domišljati.

Godine 1851. Šufflay je postao tajnikom zemaljskog povjerenstva za uvođenje zemljarine u Zagrebu, a 1853. dobio je pravo da obavlja odvjetničku praksu, ali je ipak ostao i dalje na starom mjestu. Kao historičar približio se je »Družtvu za jugoslavensku povjestnicu i starine« i postao njegov član (1855).

Šufflay je bio vrlo obrazovan, znao je nekoliko jezika: francuski, talijanski, ruski, latinski i grčki, a učio je i arapski i turski. Za Bachova apsolutizma malo pomalo je padao u depresiju i patio od manije proganjanja, od koje ga je smrt izbavila (29. XI. 1856).

Prije toga spalio je mnogu svoju korespondenciju i spise, a možda i sastavke hrvatske povijesti.[1994]

b) U DALMACIJI

Kada je car Franjo Josip I. izdao prvi oktroirani ustav (4. III. 1849) izazvao je time veliko negodovanje i kod dalmatinskih i kod prekovelebitskih Hrvata, jer je postalo jasno da o sjedinjenju više nema govora.[1995]

Dvije godine kasnije car je ukinuo ustav i dao novo upravno uređenje monarhije. Time je prestala svaka mogućnost sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a Dalmacija je uređena kao posebna »krunovina austrianske carevine«. Tada je došlo vrijeme Bachova apsolutizma pa je i Dalmacija sa svim ostalim austrijskim i ugarsko–hrvatskim zemljama dijelila sve nevolje koje je donijela ta vlast, ali je crpila i neke koristi. Uveden je novi građanski i kazneni zakonik, uređen je katastar, gruntovnica, itd. Međutim, ostale su i dalje talijanske škole, prevladavala je talijanska literatura i mnogi činovnici u toj zemlji bili su iz Lombardije i Venecije.

Apsolutizam je donekle osnažio one elemente, koji nisu osjećali za hrvatsku narodnu stvar ili su se odnarodili, neki su čak prestali pisati materinjim jezikom. Čak se u glavnim crkvama po dalmatinskim gradovima propovijedalo na talijanskom, a za narod su se održavale propovijedi na hrvatskom jeziku.

Tako je sve teklo u Dalmaciji do 1859. kada je car Franjo Josip pod pritiskom poraza kod Magente i Solferina bio prinuđen objaviti tzv. Laxenburški manifest (15. VII. 1859) kojim je obećao poboljšati stanje u Austriji. Umjesto Bacha za ministra unutarnjih poslova dolazi grof Goluchowski.

Apsolutna monarhija je dakle prestala i počelo je novo ustavno doba koje je objavljeno Listopadskom diplomom (20. X. 1860).[1996] Kao što smo naveli, za vrijeme Bachovog apsolutizma u Dalmaciji[1997] se piše i nadalje pretežno talijanski, ali i hrvatski tu i tamo prodire u raznim časopisima, godišnjacima i prigodnim spisima.

[1994] E. Laszowski, o. c, 44, 40–43

[1995] G. Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb, 1944, 354

[1996] G. Novak, Povijest Splita IV, Split, 1978, 1945, 1946, 1953, 1954, 1959, 1954, 1958, 1957. Gl. i S. Obad, Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852–1860), Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru sv. 23, Zadar, 1984, 75–87.

[1997] O Dalmaciji, njenim gradovima i otocima, Morlacima, staroj Liburniji i Japidiji kao i o uskocima 1851. napisao je knjigu Johann Neugebauer pod naslovom »Die Süd–Slaven und deren Länder in Beziehung auf die Geschichte, Cultur und Verfassung« (Leipzig, 1851, str. 391). On je autor i radnje »Die Süd–Slaven und ihr Eingreifen in die österreichische Bewegung« (»Gegenwart«, Leipzig, 1852, £ 52, str. 1–29). O istoj zemlji i njenim znamenitostima piše 1852. g. i Carl Joseph Kinderfreund pod naslovom »Dalmatien und seine Merkwürdigkeiten. Eine historisch–geographische Skizze« (Album für Geist und Herz, Wien 1852, 343–381), taj rad se sastoji iz 6 poglavlja (G. Valentinelli, o. c, 33, 3, 14). I njemačka književnica, više puta spominjana I. von Düringsfeld (Militsch u Donjoj Šleskoj, 12. XI. 1812 — Stuttgart, 25. X. 1876), koja je putovala po Dalmaciji, zadržavajući se po raznim gradovima (Zadar, Šibenik, Split) i napose u Dubrovniku, gdje je crpla građu, napisala je, na temelju skupljenih podataka, knjigu »Aus Dalmatien« (I–III, Prag, 1857–8). Svoje doživljaje iz Dalmacije, motive i ličnosti uplitala je i u svoje pripovijetke (EJ 3, 178, 179). Abely A. napisao je »Reise nach Dalmatien und Ragusa«, čiji se nedatirani i nelocirani rukopis čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3158).

U to vrijeme se naročito ističe bogata aktivnost *Nikole (Niccolò) Tommasea*, rođenog u Šibeniku 9. X. 1802. Osnovnu školu je završio u svom rodnom mjestu, gimnaziju u Splitu a pravo u Padovi. Nakon završenih studija vratio se je kući ali ne zadugo, već ponovno odlazi u Padovu, gdje tiska svoju prvu knjigu i zaposli se kao novinar. Iz Padove se preseli u Milano; opet samo kratko vrijeme, jer se svojim slobodoumnim mišljenjem zamjerio konzervativnim književnicima pa ode u Veneciju.

Godine 1831. je u Firenzi i ondje piše dalje, ali bi prognan iz Italije i ode u Francusku. Iz Pariza prijeđe na Korziku, a 1840. se vrati, koristeći se amnestijom, u Italiju i nastani u Veneciji, gdje je g. 1848. postao ministar prosvjete revolucionarne vlade. Pošto je ugušen ustanak, progonjen od austrijskih vlasti ode na Krf, tamo se oženi i ostade 4 godine. Godine 1854. dolazi u Torino, a 1859. se preseli u Firenzu, novu prijestolnicu ujedinjene Italije. Oko 1861. potpuno oslijepi, ali nastavlja s radom. Umro je 1. V. 1874. u Firenzi.

Tommaseo je bio teolog, filolog, pedagog, literarni historičar, pjesnik, umjetnički i literarni kritičar i političar.[1998] O njegovom književnom radu nije potrebno ovdje govoriti već će se samo navesti oni njegovi radovi koji su u vezi s historijom. Tako je napisao: »Gli Sciti, gli Illirij, gli Slavi« (N. T., »Studj critici« I, Venezia, 1843, 144–151); »La Dalmazia«, (»Studj critici« II, 318–329); »Scritti interno a cose dalmatiche e triestine« (Trieste, 1847, str. 148); »Biografia di Nicolò Giaxich« (»Studj critici« II, 226); »Vita d'Antonmaria Lorgna« (»Studj critici« II, 172) i »Biografia di Antonio Tommaseo« (»Studj critici« II, 226–228).[1999]

Osim nabrojenog još je napisao »Diario intimo«, koji obuhvaća od 1821. do 1852. g., a priredio ga je za tiskanje R. Ciampini (Torino, 1939,[2000] Saggi IX, str. 459) s predgovorom i indeksom. Ciampini je također izdao i njegovu »Cronichetta del sessantasei« (Torino, 1939, Saggi XVIII, str. 213), koja ide od kraja 1865. do kraja 1870. godine. Taj je spis popraćen lijepim predgovorom i dobrim indeksom. Tommaseo je zastupao gledište da postoji posebna dalmatinska narodnost, čiju je budućnost nazirao u autonomističkoj soluciji unutar buduće Jugoslavije. Svojim brošurama napadao je i bio protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom...

Inače, Tommaseo se dopisivao s našim historičarima: Kukuljevićem, S. Ivičevićem, F. Carrarom i drugima.[2001]

Jakov Čudina (Chiudina)[2002] piše o Dubrovniku[2003] u »Osservatore dalmato« (1850), čiji je urednik bio od 1849. do 1856. godine.[2004]

U »Serbsko–dalmatinskom magazinu« (1850) izlazi mu pak »Quadro statistico della dioecesi greca nella Dalmazia«, a u »Clero cattolico« (1851, br. 23, 24) piše *Luca Torre* »Origine e progresso del rito orientale ecclesiastico in Dalmazia«.

[1998] N. Tommaseo, Iskrice, Srpska književna zadruga 50, Beograd–Zagreb 1898, III–XI. Nikolin otac zvao se je Jeronim, a majka Kate Kevešić. O njemu i njegovom radu dosta opširno piše K. Stošić (Galerija uglednih Šibenčana, 87–89). On također donosi i vrlo opsežnu literaturu o Tommaseu.

[1999] G. Valentinelli, o. c, 3, 11, 109, 124, 134

[2000] Treće izdanje se pojavilo 1946. (M. Zorić, Tommaseo Nikola (Niccolò) EJ 8, 353).

[2001] EJ 8, 353. Tommaseova bogata knjižnica s rukopisima nalazi se danas u Firenci (Biblioteca centrale nazionale). Rukopisi koji su tu bili imali su se staviti na upotrebu 1902. i 1925. g, a 1950. razne njegove »memorie politiche, cose dalmate, carteggio« s preko 7.000 pisama, kako je o tome pisano još 1899. u »Rivista Dalmatica« (I, 320–324) (K. Stošić, o. c, 88).

[2002] On je bio publicist i historičar. Rodio se je u Filipjakovu 1825. a umro je u Splitu 1900. g. (Mate Zorić, Čudina /Chiudina/ Jakov, EJ 2, 636). Gl. i HBL 3, 163

[2003] U ovo doba Tafel i Thomas su izdali više grčkih povelja, koje su se ticale Dubrovnika u »Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der k. k. Akademie der Wissenschaften« (Wien, 1851).

[2004] EJ 2, 63. U »Osservatore dalmato« iste 1850. g. tiska »I Turchi sotto Dvare: eroismo dé Morlacchi« (br. 116) (G. Valentinelli, o. c, 187), a 1855. u br. 88. opisuje »Una escursione al Barcagno di Zara«, šest godina ranije tj. 1849. u istom listu (br. 94) pojavio se njegov članak »Futuri legami tra la Dalmazia e la Croazia«.

Zatim slijede od Torrea »Notizie biografice di Vincenzo Buglian da Sign« (Zara, 1849). Napose se proučavaju gradski statuti. Tako J. Čudina piše u »Osservatore dalmato« (1850, br. 138, 148, 165, 171, 172) o statutu Zadra i kako se je njegova gradska uprava razvijala.

U istom listu (1851, br. 95, 97, 102, 106) govori o gradskom zakonodavstvu u Šibeniku u srednjem vijeku, dok *G. Franceschi* u listu »Dalmazia« (1851, br. 22) piše o najstarijim zakonima u Rogoznici od 5. IV. 1235.

Nadalje se ponovno raspravlja u »Osservatore dalmato« (1851, br. 17, 26, 39, 50) o statutu i općinskoj upravi Korčule i zatim u istom listu o Kotoru.[2005]

Izdaju se i dotad nepublicirani statuti. Tako Statut Poljica (»Pravdonoša« 1851–2)[2006] od *Ivana Danila*,[2007] a *Vuk Vrčević*[2008] donosi u istom listu (»Pravdonoša« 1851, br. 25–29, 32–36) Grbaljski statut. U »Osservatore dalmato« (1851, br. 79, 91) tiskani su i »Leggi ed usi notabili dei Comuni nel medio evo«, a u »Archiv für Kunde österreichischen Geschichts–Quellen« (Wien, 1849, 1/3 i 4, 509–581, II/1 i 2, 3–76, III/3 i 4, 361–422) izašao je rad dra *Gustava Wenzela* »Beiträge zur Quellenkunde der dalmatinischen Rechtusgeschichte im Mittelalter«.

I dok *Josip (Giuseppe) Zanella* objelodanjuje u Veneciji 1850. g. »Sagio sulla stato delle ipoteche da'tempi antichi sino al presente«, barun *Reinberg* piše u »Prager Zeitschrift« (1851, br. 24, 29, 32, 34, 35, 42–44) o Morlacima, a o njima u dva navrata piše i *Fr. Petter* pod nazivima »Die Morlaken in Dalmatien« (»Illustriertes Familienbuch«, Triest, 1851, vol. II, 50–51) i »Aberglaube der Morlaken in Dalmatien« (»Illustriertes Familienbuch«, Triest, 1851, 64–71).

Inače već spomenuti *M. Ivičević* priopćava u »Programu zadarske gimnazije« (1857) neka pisma nekolicine znamenitih Dalmatinaca. Donose se i povjesničke crtice o Pagu (»Osservatore dalmato« 1851, br. 159),[2009] te o Boki kotorskoj (»Serbski dalmatinski magazin« 1850).[2010] Nadalje slijedi biografija Antuna Vrančića (»Glasnik dalmatinski« 1850).

U pravnu povijest može se staviti rasprava *Jeronima Cindra* »Dello sviluppo dei comuni in Dalmazia« (Program zadarske gimnazije 1858) i hrvatski prijevod Šafarikovog članka o Poljičkom statutu (Zadar, 1857).

I o Dubrovniku se pretežno piše na talijanskom jeziku. Tako je već spomenuti Antun Ivan Kaznačić opisao Rijeku (Omblu) u »Annuario dalmatico« (I, 198)[2011] a *Miho Messi* je pisao pjesme (npr. o dolasku Francuza u Dubrovnik kao i druge na latinskom, talijanskom i francuskom).[2012] Messi prikazuje i »La città di Ragusa fino al 1815« (Program splitske gimnazije 1857).[2013] Također je izdao prospekt za objavljivanje »La cità di Ragusa dalla sue origine fino al XV. Discorso storico di Michele Messi«.

U njegovoj su zaostavštini sačuvani i drugi brojni prospekti na kojima je stavljao neke nemoguće zabilješke. U istoj zaostavštini čuva se i »Popis« bosanskih, srpskih kraljeva po Dukljaninu, te dubrovačkih plemića i drugih (18. st.) kao i još neki dokumenti.[2014]

2005 G. Valentinelli, o. c, 180, 231, 249

2006 Zapravo mu naslov glasi »Ustanova kneževine poljičke«, »Pravdonoša« 1851, 28 do 1852, 18 (Vj. Maštrović, Danilo Ivan, EJ 2, 663), pretiskana u »Arkivu« a njegov rad »Antichità Zaratina« je izišao u »Objavitelju Dalmatinskome« g. 1887.

2007 Danilo Ivan (Kaštel Stari, 4. X. 1820 — Zadar, 2. VII. 1895), političar i publicist (EJ 2, 663) i HBL 3, 219–221

2008 V. Vrčević, skupljač narodnog blaga, folklorist (Risan, 22. II. 1811 — Dubrovnik, 13. VIII. 1882), J. Vukmanović, Vrčević Vuk, EJ 8, 541.

2009 G. Valentinelli, o. c, 250, 48, 49, 54, 90, 91, 113

2010 Fr. Rački, Nacrt..., 259

2011 Fr. Rački, o. c, 285, 286. Kaznačić opisuje 1859. i »Sezione di storia e letteratura patria nella biblioteca Ginnasiale di Zara« (»Rivista Dalmata« br. 23).

2012 Historijski arhiv u Dubrovniku — Ostavština Mihe Messi Ro 175

2013 Fr. Rački, o. c, 286

2014 HAD — Ostavština M. Messi — 175 RO–7/3, 10/1, 2, 5

Pijarist *L. Giorgi* piše »Saggio sulla coltura intelettuale e morale degli abitanti di Ragusa« (Beč, 1859), raspravlja o javnoj nastavi i domaćem odgoju, naročito među dubrovačkim plemstvom.

Gjorgje Ban pak iznosi životopise nekih Dubrovčana (godišnjak »Dubrovnik« 1850–1).[2015]

Usporedo s ovima *Josip Ciobarnich* je ostavio u rukopisu »Vita di Stefano Blascovich vescovo di Macarsca«.[2016] Ciobarnich se je rodio u Makarskoj, seminar je polazio u Padovi, zatim je postao kanonik u Splitu i konačno prepozit u Makarskoj. Bavio se je i pjesništvom. Umro je u Makarskoj 1852. godine.[2017]

U to doba prikazuje se i prošlost Šibenika i Splita (»Lettere di famiglie«, Trieste, 1857, V, 106–109, VIII, 182), Visa i Hvara (»Osservatore dalmato« 1853, »Lettere di famiglie« 1859, VI, 156–159) i Korčule (»Osservatore dalmato« 1854, »Lettere di famiglie« 1857), a *Petar Franasović* je opisao narodne običaje u Dubrovniku (godišnjak »Dubrovnik« 1850), dok prof. *G. Vorbank* opisuje crkve u Zadru (Program zadarske gimnazije 1857) i njihovu arhitekturu (u djelu »Sull'architectura delle chiese di Zara«, Zara, 1857. i u »Osservatore dalmato« a. 1857, 148–150).[2018]

Vj. Gjorgjić tiska u Trstu 1860. knjižicu »Hrvati, Srbi, Dalmatini i sv. rimska stolica«.

Posebno mjesto među svima ovima koji su se bavili historijom u Dalmaciji za vrijeme Bachovog apsolutizma ipak zauzima književnik *Jerko Šutina* (*Suttina*, rođen u Zlarinu 30. IX. 1796 — umro u Šibeniku 12, X. 1866), župnik u Zlarinu i profesor.[2019]

On je svojedobno izdao »Na svetlost slovnicu, kao književni temelj, za uputjenje i razvijanje materinskoga našeg jezika«.

Godine 1851. u Zadru[2020] tiska knjižicu »Zabavno štivenje u hrvatskom jeziku za mladež dalmatinsku«. U predgovoru »Mladeži dalmatinskoj« iznosi razlog zbog čega je to objelodanio, a V. poglavlju daje naslov »Povistnica Dalmacie«, koja ide od str. 91 do 117. U njoj ukratko opisuje povijest ove zemlje od rimskih vremena do ponovnog dolaska Austrije u Dalmaciju nakon sloma Napoleona I.

Stanovnike ove zemlje zove »Dalmatinci« a i »Dalmatinski Hervati« (str. 104). Inače kralja Sigismunda naziva »Šišman« (108, 109), a opširnije se zadržava na vladavini Venecije i kaže da je, kada je njena vlast propala, »onda u Dalmacii najveći nered i bezvladarstvo zavladalo« (115). Priznaje da je Francuska, kada je dobila ovu zemlju, »uvidila ako po gradovima žive nekoliko Talijanah i potaljančenikah, da je ipak narod slovinskoga korena«. Kada je pak propao Napoleon, »kojega će se uspomeni klanjati došasti naraštaji dok naraštajah bude« dobila je Dalmacija »opet za svog gospodara Austrianskoga Cesara, pod kojim je eto i dan danas« završava ovu »Povistnicu« Šutina (117) koji odmah zatim u VI. poglavlju pod nazivom »Zemljopis Dalmacie« (119–143) nabraja i opisuje po redu dalmatinske gradove (i one u Boki) te isprepliće zemljopis sa poviješću.

2015 Fr. Rački, o. c, 286

2016 A. Lulich, Compendio storico–cronologico di Macarsca e del suo littorale, ossia Primorje, Spalato, 1860, 97

2017 S. Gliubich, o. c, 85. N. Alačević (o. c, 27, 29, 30) piše da se je »Prepožit Josip Ćobarnić« rodio 16. III. 1789, a umro 10. XI. 1852. Gl. i HBL 3, 82, 83

2018 Fr. Rački, o. c, 285, 286

2019 K. Stošić, Sela šibenskog kotara, 174, 175. Jerolim Šutina već kao učitelj iz Zadra, naveden je u popisu pretplatnika »Zore dalmatinske« u godini 1844. (Vj. Maštrović, Pripreme za izdanje »Zore dalmatinske« u Zadru god. 1842. i 1843, Radovi Instituta JAZU u Zadru 4–5, Zagreb, 1959, 102), a 1850. kao profesor hrvatskog jezika na zadarskoj gimnaziji napisao je gramatiku pod naslovom »Principii di grammatica illirica« koja je izašla u knjizi »Vocaboli di prima necessità« (V. Jakić–Cestarić, Ivan Danilo — političar, kulturni radnik, gramatičar i dijalektolog, »Radovi«... 8, Zadar, 1961, 154).

2020 U časopisu »Osservatore dalmato« (1850, br. 84, 87, 1851, br. 1–2) pod naslovom »La Dalmazia« daje se pregled dalmatinske povijesti staroga i srednjega vijeka sa svojevrsnim osvrtom na vladavinu u dalmatinskim gradovima. U istom časopisu (1852, br. 38, 61, 62, 94, 184) izlazi i druga radnja nepoznatog autora »La Dalmazia prima della sua somnissione ai Romani«.

Iako je ta »Povistnica« s današnjeg stajališta gotovo bez ikakve vrijednosti, ipak je u ono doba, doba vladavine Bachovog apsolutizma, korisno poslužila razvoju hrvatskog jezika i narodne svijesti u širim narodnim slojevima u Dalmaciji.

Sasvim po strani je *Jeronim (Girolamo) Machiedo,* tajnik hvarske komune i vatreni skupljač svih mogućih dokumenata, novaca i natpisa, koji su se odnosili na njegovo rodno mjesto Hvar.

On je njemačkoj književnici Idi von Düringsfeld najpripravnije pokazao sve svoje knjige, bilješke i rukopise. Kao sindik franjevačkog samostana u Hvaru, nju i njenog muža, koji ju je pratio na putu po Dalmaciji, upoznao je s rijetkostima pohranjenim u ovom samostanu. Oni su posjetili u Starigradu Šimu Ljubića pa kad su se vratili, Machiedo je s Ivanom Kasandrićem pitao Idinog muža Ota da li on vjeruje da je Starigrad a ne Hvar stara »Pharia«.

Od Machiedovih rukopisa koje je u svojim radovima Ida von Düringsfeld upotrijebila, navela je sljedeće: »Città di Lesina« i »Cenni storici cronologici riguardanti la città di Lesina«.[2021]

Na kraju opisa historiografije toga doba u Dalmaciji (i Boki) treba navesti i *Antonija Bašića,* koji 1857. u Trstu tiska svoju knjigu »Festa dell'anno centennario secondo della riportata vittoria XV maggio 1654 dai Perastini«.[2022]

c) U HRVATSKOM PRIMORJU

Za vrijeme Bachovog apsolutizma, kada je ovaj kraj dijelio istu sudbinu s ostalim dijelovima Hrvatske, u Senju je djelovao *Emanuel Sladović* (umro 1858), profesor tamošnje gimnazije i svećenik senjske biskupije.[2023] Napisao je knjigu »Poviesti biskupija senjske i modruške ili krbavske« (Trst, 1856), urađenu ponajviše na temelju Farlatija, a popunjenu ispravama senjskog biskupskog arhiva.

Neke od njih su priopćene u cijelosti a neke samo u izvodima. One zapravo i daju stanovitu vrijednost tome djelu koje bi inače bilo teže prihvatljivo. Sladović se ovdje dotiče knezova Frankapana i Zrinskih. O toj je knjizi dosta nepovoljnu ocjenu dao Rački u »Narodnim novinama« 1856. godine,[2024] a tako isto i I. Kukuljević u »Nevenu« (V, Zagreb 1856, 156–158), iako ga je Sladović pomagao s građom i pitao za upute.[2025]

Sladović je ostavio i nešto gradiva za tiskanje povijesti senjske biskupije (»Neven« VI, Rijeka, 1865, 15).

d) U ISTRI

Društveno–ekonomska struktura Talijana u Istri imala je veliku prednost i poslije 1848. g. u odnosu na istovrsnu strukturu Hrvata i Slovenaca u Istri.

Talijansko stanovništvo je ekonomski ojačalo, a broj inteligencije od 1848. do 1860. znatno više je porastao kod Talijana negoli kod Hrvata i Slovenaca u Istri.[2026]

U takvim prilikama živi i djeluje *Petar Stanković,* kanonik i nadpop u Barbanu, gdje se i rodio 1771. a umro 1852. godine. Učio je i studirao u Italiji. Glavno mu je djelo »Biografia degli uomini distinti dell'Istria«.[2027]

[2021] I. von Düringsfeld, o. c, II, 221, 108, 110, 114, 161, 221
[2022] N. Luković, Boka kotorska, Cetinje 1951, 229
[2023] Znameniti... 240. Njegova ostavština pohranjena je danas u Arhivu HAZU kao »Zbirka Mane Sladovića« XV–27.
[2024] Fr. Rački, Nacrt..., 276
[2025] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića, 158
[2026] I. Beuc, Istarske studije, 31
[2027] Stankovićevo djelo tiskano je u Trstu u 3 knjige (1828–1829). Reprint tog djela objavljen je 1974. u Rovinju (Centro di ricerche storiche). O autoru vidi Vj. Spinčić, Crte iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb, 1936, 34, 35. Studiozno je o Stankoviću pisao i Cernecca (Jadranski zbornik 1960).

Kao neprijatelj glagoljice napisao je još 1824. g. »Della patria di S. Girolamo Dottore di santa Chiesa, e dela lingua slava relativo allo stesso« (Venezia, 1824, str. 107), gdje pokušava dokazati da je Stridon »Idrigna« u okolici Kopra, što je još 1819. tvrdio u knjižici »S. Girolamo dimostrato evidetemente di patria Istriano«,[2028] čime je izazvao negativne reakcije sa sviju strana.

Iste godine kada je umro Stanković, u časopisu »Istria« (1852) izišao je anonimni rad »Concordia fra Pirano e Spalato nel 1192«.

U tom razdoblju *Pietro Kandler* nastavlja sa svojim radom na području povijesti Istre,[2029] o čemu je već bilo govora.

Mladi sumještanin Botterinija bio je *Gašpar Bonicelli,* rođen u Malom Lošinju 1798. g. U Trogiru i Veneciji je polazio srednju školu a učio je i nešto prava. U početku je bio poštar, zatim se 1825. g. preseli u Trst da bude trgovac i privatni činovnik. Umro je u Trstu 1858. g.

Bavio se je pjesništvom; bio je protivnik njemačke premoći u Austriji i zagovornik ravnopravnosti i pokrajinske autonomije. Nakon njegove smrti, tek 1869. u Trstu mu baštinici izdaju djelo »Storia dell'Isola di Lossini«. Bonicceli je poznavao Botterinijev rukopis, pa ga hvali a i polemizira sa njime. I on tvrdi, kao i Botterini, na temelju tradicije da Lošinjani vuku lozu od Hrvata.

No bez svake sumnje Bonicellijeva povijest je kud i kamo potpunija od Botterinijeve, koju on nadopunjuje i ispravlja.[2030]

[2028] G. Valentinelli, o. c, 119, 120. Gl. i Š. Jurić, Dopisivanje Petra Stankovića s braćom Appendiniima. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 1, Dubrovnik, 1952.

[2029] Gl. i EJ 5, 187

[2030] I. Milčetić, Della storia civile e cronologica della terra sive castello di Lossin Grande nella Dalmazia, ventilata nell'anno 1791. Napisao lošinjski bilježnik Martin Botterini, »Ljetopis« JAZU 30, Zagreb, 1915, 24, 25, 31, 43. Gl. i HBL 2, 136

HISTORIOGRAFIJA OD 1860.
DO KRAJA 19. STOLJEĆA

1) U GORNJOJ HRVATSKOJ

Uspostavljanjem ustavnog poretka (1860) Hrvati su bili prisiljeni zauzeti svoj stav u temeljnim državnim pitanjima.

Ali oni su se u tome pokazali potpuno nespretni[2031] i njih je ponovno izigrala Ugarska, kojoj je nagodbom s Austrijom (1867) Hrvatska u potpunosti prepuštena. U takvoj situaciji neometano dolazi do Hrvatsko–ugarske nagodbe (1868) koju Narodna stranka, tadašnji predstavnik hrvatskog građanstva, bezuspješno osuđuje kao protuzakonitu. Malo zatim dolazi i do neuspjelog ustanka Eugena Kvaternika u Rakovici, kao i do revizije nagodbe.

Čvrsti pak temelji daljnjeg razvitka Hrvatske položeni su za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873–1880), a nakon njegova odlaska s toga položaja, hrvatsko–mađarski odnosi su sve složeniji i teži, jer se politika mađarizacije odražava na stranački život u Hrvatskoj.

Dolaskom za bana grofa Dragutina Khuen–Hédervárya (1883–1903) koji postaje vođa Narodne stranke i slama svaku opoziciju u zemlji, ipak nije uništen i slobodarski duh mladeži, koja se zalaže za nacionalno jedinstvo Hrvata i Srba.

Zagreb i dalje ostaje sjedištem omladinskog pokreta i udružena hrvatska i srpska omladina malo pomalo prerasta u snažni pokret.[2032]

U takvom vremenskom rasponu i uvjetima sazrelo je već prvo pokoljenje znanstvenih radnika. Obnova ustavnog poretka (1860) pridonijela je i snažnijoj stvaralačkoj djelatnosti, koja se je odrazila u časopisima i izdanjima JAZU. Uskoro su se ovom pokoljenju historičara pridružila i druga, nova, čija državnopravna borba daje njihovom radu posebno obilježje.

Zato je to još uvijek pragmatička historiografija, praćena poučnom i patriotskom tendencijom.

[2031] U vezi s tim karakteristično je pismo, koje je uputio Kazimir Jelačić iz Ratkovca 15. XI. 1867. svome prijatelju Vakanoviću. U njemu uz ostalo piše: »Kako goder u civilnoj i političkoj struci želno očekivamo promene, i to posvema, da se sve institucie Bachove odstrane, i ustavne uvedu. To isto želimo i u struci financialnoj — znamo da je mučna stvar Biro kratičkih Vlasti se rešiti, jer kroz to mnoge obitelji propadaju — kojiuh dosta već imade Bach na svojoj duši — nu jedino kad se pomisli na ona vremena, kad je Bachianski Sistem upelan, nisu domovine sini pitani bili, odkuda budu živeli — niti se je na to gledalo, već jesu stotina obiteljih naših kroz inostrance upropaštenih bilo... Ti imadeš najlepšu priliku kod financie — jer zaisto nijedan inostranec nezaslužuje pomilovanja, osobito onaj, koji se nije našega jezika naučio kroz 18 godin, što našeg kruha jede... Ove nesnage se jošte i sada našemu jeziku opiraju — oni su uvek glede našega jezika izjavili das ist eine Hunds Sprache — ja mislim da takovi uvreditelji naroda pomilovanja nezaslužuju... Dragi brate! Doklam se goder inostranci neodstrane, tako dugo budemo uvek tako glede našeg Jezika, kako i glede preustrojenja financialnih vlasti zapreke, imali...«(HDA — Spisi obitelji Vakanović–Simić — Fasc. 1 — Korespondencija).

[2032] J. Šidak, Hrvati, EJ 4, 54–56

Organizacijska podloga za razvoj historiografije proširuje se putem novih izdanja (napose zbirki i izvora) i novih znanstvenih časopisa, kojima se do kraja 19. st. priključuju i drugi.

Tako se sve više i više dobiva zaokružena slika iz pojedinih razdoblja hrvatske povijesti, utemeljene na brojnim objelodanjenim izvorima.[2033]

a) ZAGREB

Iza 1860. pa dalje, u središtu naše historiografije je časopis »Arkiv« čiji je VI. sv. izišao tek 1863. i sadrži samo nastavak »Diaria« Marina Sanuda. Iste godine izlazi i VII. svezak. U njemu *Ante Starčević* daje svoj prijevod s grčkoga »Rimska Iliria od Apiana Aleksandrijskoga« (»Arkiv«... VII, Zagreb, 1863, 163–177), a Žumberčanih *N. R.* iznosi zanimljive »Crtice iz okolice žumberačke« (»Arkiv«... VII, 178–186), dok *Mijat Novak* daje »Odgovor na oglašena početkom g. 1862. njekoja pitanja družtva za jugosl. povjestnicu i starine« (»Arkiv«... VII, 189–198), opisujući starine i mjesta u Baniji i donoseći neke natpise.

V. Lorković, Novograđanin, šalje »Odgovor na njeka pitanja družtva za povjestnicu i starine jugoslavenske iz okolice karlovačke« (»Arkiv«... VII, 233–248) o narodnim običajima i životu, a ove običaje u Varaždinu i njegovoj okolici (»Arkiv«... VII, 249–259) opisuje *Matija Valjavec*, tada profesor na varaždinskoj gimnaziji.

On se rodio 17. II. 1831. u Srednjoj Beli (Preddvor kod Kranja), a umro u Zagrebu, 15. III. 1897. Bio je poznati folklorist, leksikograf, paleolog, književni historičar, izdavač starih glagoljskih i ćirilskih kodeksa i najbolji poznavalac kajkavštine.[2034]

Napisao je odličnu raspravu »O rođenicah ili suđenicah na osnovu pučkih priča« (»Književnik« II. Zagreb, 1865, 52–61), koju je Fr. Rački popratio svojim bilješkama.

B. Modrušić iz Lonje u »Odgovoru na njeka pitanja družtva za povjestnicu i starine jugoslavenske« (»Arkiv«... VII, 260–311) opširno se bavi svojim krajem oko Lonje i obećava nastavak.

Leopold Martin Kranjc, c. kr. sudac, šalje iz Beča »Crtica odgovora na postavljene prašanje ali pitanja« (»Arkiv«... VII, 312–317) o Ljubljani i okolici. *Dimitrije E. Šišman*, trgovac u Svištovu u »Odgovoru na njeka pitanja za povjestnicu i starine jugoslavenske« opisuje neke starine iz Svištova i Trnova.

M. Kombol, župnik u Selcima (»Odgovori...« itd) daje podatke o svome kraju (»Arkiv«... VII, 325–328), a »Čitalačka mladež sjemeništa biskupije križevačke« opisuje narodne običaje u Žumberku (»Arkiv«... VII, 329–347). *B. V. S.* je pak preveo s mađarskog raspravu od Karola Szabóa pod naslovom »Bugarsko–magjarski rat godine 888« (»Arkiv«... IX, Zagreb 1868, 35–51), koju je Kukuljević kao urednik popratio opaskama. *A. Pernar* je (»Arkiv«... IX, 55–62) napisao radnju »Kako postà i napredovà malobratska država sv. Križa Hrvatsko–Kranjske«. U istom broju toga časopisa (»Arkiv«... IX, 65–151) tiskani su i »Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga« koje je Kukuljeviću poslao dr. Vatroslav Jagić (Varaždin, 6. VII. 1838 — Beč, 5. VIII. 1923), naš glasoviti filolog i lingvista.[2035]

Luka Zore, filolog i književni historičar (Cavtat, 1846 — Cetinje, 9. XII. 1906), te profesor, zastupnik dalm. sabora i leksikograf[2036] piše »O ribanju po dubrovačkoj okolici sa dodatcima iz ostalog našeg primorja« (»Arkiv«... X, Zagreb, 1869, 321–368).

[2033] J. Šidak, Historiografija, EJ 4, 10, 11

[2034] A. Music, Uspomeni Matije Valjavca, »Ljetopis« JAZU XII, Zagreb, 1898, 270–292

[2035] O njemu opširno gl. J. Hamm, Jagić Vatroslav, EJ 4, 443–445.

[2036] St. Stanojević, Srpsko–hrv.–slov. narodna enciklopedija IV, 1305, Saša Vereš, Zore Luka, EJ 8, 631

Antun Bogetić, tada bogoslov u Đakovu, šalje »Odgovor na njekoja pitanja družtva za jug. poviestnicu i starine« (»Arkiv«... XI, Zagreb, 1872, 219–224), gdje opisuje okolicu i starine Bidja i Bosuta, dok u XII. svesku »Arkiva« (Zagreb, 1875, 128–134), sada već kapelan Bogetić iznosi što je našao u Gorjanima i okolici.

Janislav Kr. Švrljuga pod naslovom »Odgovor« iznosi narodne običaje u primorju (»Arkiv« XI, 224–232) dok *Danilo Medić* (Doljani, Lika, 1844 — Zemun, 28. VI. 1879), pjesnik,[2037] također pod istim naslovom daje neke historijske podatke o rodnom mjestu Doljanima i okolici (»Arkiv«... XI, 232–234). *Juraj Humar*, župnik, opisuje starine rodnog kraja Vodice nad Kamnikom (»Arkiv«... XI, 234–237), a dr. *Aleksa Praunsperger* (Samobor, 2. IV. 1794–Zagreb, 29. I. 1877), protomedik i pisac,[2038] govori o starom gradu u svom rodnom Samoboru (»Arkiv«... XI, 237–238), *J. B.* pak opisuje »Židovske kuće u Žumberku« (»Arkiv«... XI, 240–244). *Gaspar Križnik*, crevljar u Motniku, daje dosta historijskih podataka pa čak i ljetopis svoga mjesta (»Arkiv«... XI, 244–253), a *Josip Potepan Škerljev*, kmet u Zernonu kod Slovenske Bistrice, piše o starinama svoga kraja (»Arkiv«... XI, 253–261) što Kukuljević s ushićenjem prima i izražava želju da bi tako pisali i hrvatski seljaci i kmetovi.

Isti Škerljev se ponovno javlja u XII. svesku »Arkiva« (147–149) s opisom običaja svoga mjesta.

Mijo Pivčević iz Poljica u kratkim crtama prikazuje starine svoga kraja (»Arkiv«... XI, 164, 265), a bogoslov *Josip Mamuzić* iz Temišvara iznosi što je čuo u svom rodnom kraju kod Subotice o Bunjevcima i nekim običajima (»Arkiv«... XI, 265–268).

Milutin Ratković (Ruma, 1817 — Krušedol, 15. I. 1887), iguman i crkveni pisac,[2039] donosi »Opisanie znanih stvari, koje se u manastiru Vrdniku (Ravanici) u Fruškoj gori nalaze« (»Arkiv«... XII, 121–127).

Jose Antončić iz Modruša daje »Odgovor na pitanja« što se sve nalazi na Carevompolju u općini Josipdolu i u Modrušu (»Arkiv«... XII, 134–142); *Ive Valečić*, župnik u Vetovu, iznosi neke podatke o okolici Požege (»Arkiv«... XII, 149, 150); *Sl. Mařik* prikazuje starine i nalaze u okolici Otočca (»Arkiv«... XII, 151–153); *Antun Mihoković* iz Plesca iznosi narodne običaje u tom selu čabarskog kotara (»Arkiv«... XII, 153–154), a *Ljudevit Hervojić* piše kratki članak »Tragovi rimske naselbine u Térnavi« kraj Zagreba (»Arkiv«... XII, 157).

Iz ovoga kratkog pregleda sadržaja »Arkiva« vidi se kako je »Društvo za povjestnicu jugoslavensku i starine« pod vodstvom Kukuljevića uvelike popunilo praznine u obrađivanju hrvatske povijesti i kako je pokušalo za tu vrstu rada zainteresirati pa i angažirati šire narodne slojeve, u prvom redu seljake, od kojih su neki dali svoje priloge u ovom našem pionirskom časopisu.

»Arkiv« je dakle bio naša prva periodička publikacija, koja je odigrala vrlo važnu ulogu u ovoj znanstvenoj grani, jer je sve do osnivanja JAZU (1866) omogućivala objavljivanje radova ne samo iz historije hrvatskog naroda nego i naroda Jugoslavije.

Obnova ustavnog poretka (1860), kako je već spomenuto, donijela je pored ostalog i snažniju izdavačku djelatnost. Ona kulminira u »Književniku« (1864–1866) i »Radu« JAZU, koji je ispočetka imao zadaću da pored rasprava iznosi i ocjenu i tako postane općeznanstveni časopis.[2040]

Tako *Vinko Sabljar*, vrhovni nadzornik c. kr. financijalne straže, koji je umirovljen još 1856. g. objelodanjuje u »Dragoljubu« (1868) članak »Gvozdanski grad«, a u »Književniku« (I, Zagreb, 1864, 494–504) članak »Bakar i Turopolje«. To je bio izvadak iz njegovog rukopisnog djela »Mjestopis Hrvatske i Slavonije«, na kojem je radio preko 12 godina.

2037 St. Stanojević, o. c, II, 838, 839

2038 Znameniti..., 219, M. D. Grmek, Praunsperger Aleksa, EJ 6, 581

2039 St. Stanojević, o. c, III. (ćir.) 673

2040 H. Šidak, Historiografija, EJ 4, 10

U tom je članku on dao i historijat spomenutih mjesta što je popunio urednik Rački svojim dodacima. Ustvari, Sabljar je 1850. g. počeo skupljati podatke da za svoju službenu uporabu sastavi po abecednom redu točan popis mjesta kraljevine Hrvatske i Slavonije. Kako je 1856. g. bio umirovljen, on se lati posla i 1864. dovrši ovo djelo na temelju službenih podataka i drugih izvora. Sabljar je htio navesti svako i najmanje mjesto, sve doline, špilje, vode, rudnike, šume, površinu, broj stoke, livade, zatim spomenike, povijest slob. kralj. gradova i drugih važnijih mjesta, opći opis međa, položaja, podneblja, zemljišta, cesta itd. pa je djelo toliko naraslo da ga je morao zbog tiskarskih troškova skratiti, pa je tako izašao samo izvadak iz toga velikog rada pod naslovom »Mjestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« (Zagreb, 1866, XXIV + 540).

To je zapravo abecedni popis napučenih mjesta po političkoj, crkvenoj i poštanskoj razdiobi, a u nj su stavljeni i razni statistički podaci.

U »Mjestopisnom riečniku« Sabljar je uključio uz Dalmaciju i Hrvatsku još i Istru (Labin, Podgrad, Volosko). Na kraju je dodao neke spomena vrijedne predmete iz tih zemalja.

Iako je ovo djelo danas zastarjelo, ipak se još i sada može u njemu naći dragocjenih detalja.

Major *Mihajlo (Mijat, Mijo) Sabljar* (Dubica, 5. V. 1790 — Zagreb, 21. XII. 1865) svršio je vojnu školu u Bečkom Novom Mjestu. Godine 1809. ratuje protiv Francuza po Njemačkoj, Italiji i Dalmaciji. U činu kapetana živi prvo na Rijeci, a onda 1854. prelazi u Zagreb. Kao začasni major pomagao je gradnji nekih zagorskih cesta. Uz to je vrlo marljivo sabirao dragocjene historijske i arheološke bilješke sa sviju strana Hrvatske. Po smrti Dragutina Rakovca (1854) postaje upravitelj Nar. muzeja u Zagrebu. Godine 1863. izdaje u Zagrebu »Mane, koje smetaju napredku književnosti i sačuvanju umjetnostih te starinskih predmetih«,[2041] a u rukopisu ostavlja »Welt Chronik mit besonderen Aufsicht auf Croatien« (str. 58) koja ide od 3210. pr. n. e. do 1748. g. n. e.,[2042] dok *Slavomil Perók* piše za širu publiku »Životopisne crte grofa Nikole Šubića Zrinskoga Sigetskoga« (Zagreb, 1861), za što mu je dao upute Kukuljević.[2043]

Ante Starčević pak objelodanjuje: »Bili k slavenstvu ili ka hrvatstvu« (Zagreb, 1867); »Ime Serb« (Zagreb, 1868); »Istočno pitanje« (Zagreb, 1899, II. izdanje Sarajevo, 1936); »Nagodba« (Sušak, 1886) i »Pasmina slavoserbska po Hrvatskoj« (Zagreb, 1876).

Ovdje je potrebno navesti i prvi kratki pregled hrvatske povijesti od najstarijih vremena (tj. od doseljenja Hrvata iz Zakarpaća do 1848. godine) na francuskom jeziku *Josipa baruna Neustädtera.*

To nije posebna knjiga već je dio njegovih memoara kojima je Neustädter dao naslov »Le Ban Jellačić et les évenements Croatie depus l'an 1848«.

Svoje memoare Neustädter je započeo pisati 1853,[2044] a dovršio ih je istom 1865. godine.

Barun Josip Neustädter se rodio 11. V. 1796. u Bratislavi. S majčine strane imao je francuske krvi. Mladi Josip stupio je 1806. u Theresianum a 1812. u c. kr. inžinjerijsku akademiju u Beču. Sljedeće godine postaje zastavnik, a iste godine je unaprijeđen u čin poručnika. Sudjelovao je u ratu protiv

[2041] Znameniti..., 234

[2042] HDA u Zagrebu — MSC 78. U istom arhivu pod sign. MSC nalazi se i Sabljarov (Sabljar Mijo) rukopis »Popis samostana u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji« (1842–61), te drugi »Francuska vladavina u Hrvatskoj — Različiti spisi 1810–1813« u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3934). U A HAZU je pak pohranjena njegova rukopisna zbirka pod nazivom »Ostavština Mijata Sabljara« XV–12, koju je vrijedno i danas pogledati. Njegov brat Matija Sabljar (Dubica, 22. II. 1786 — Zagreb, 1861), kapetan u krajiškoj vojsci, koji je 1840. bio umirovljen kao začasni major te od tada živio na svome imanju Goljaku kod Podsuseda, 1865. se je preselio u Zagreb gdje se uvelike zalagao za razvoj narodnog muzeja. (Znameniti..., 234). U Arhivu HAZU (III. d 90) nalazi se njegov rukopis »Geschichte der Lika seit ihrer Eroberung von den Türken« i »Tagebuch von Jahre 1806–1814« (Arhiv HAZU — II a 12), kako donosi Smičiklas pod »Scriptores« (Arhiv HAZU — XV — 45 — Ostavština T. Smičiklasa).

[2043] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Rad« JAZU 110, Zagreb, 1892, 159.

[2044] Do 1852. godine može nešto pojasniti prilike i dnevnik nekog austrijskog oficira u Hrvatskoj, pisan od 1. VII. 1843. do 31. XII. 1852. na njemačkom (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 5319).

Napoleona i bio u Francuskoj, a 1819. premješten je u Brno zatim u Prag. Iza stoga služio je u Pešti, Napulju, i Milanu, a 1828. dolazi u Beč. U svibnju 1830. je kapetan 9. graničarske pukovnije u Petrovaradinu. Godine 1835. je major ogulinske graničarske pukovnije; 1838. prelazi u brodsku graničarsku pukovniju i već je 1842. imenovan pukovnikom. U tom svojstvu dočekao je 1848. godinu. Borio se protiv Mađara i te godine je banu Jelačiću učinio nekoliko usluga. Sljedeće godine je komandant Osijeka, a zatim brigadir u Pančevu. U studenom 1849. unaprijeđen je na čast podmaršala i divizionera u Karlovcu gdje se je 1850. i oženio u svojoj 54. godini života.

Za divizijskog zapovjednika u Veroni postavljen je 1852. g. Na tome položaju nije dugo ostao već se 1853. g. povukao u mirovinu i otad je živio u Zagrebu i pisao memoare.

Taj »rođeni Ugrin dušom Hrvat pravi«[2045] umro je u Zagrebu 15. XII. 1866. Neustädterovi memoari nalazili su se u rukopisu u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu sve do 1939. pa su stoga bili pristupačni samo rijetkim znanstvenim radnicima (Smičiklas, Šišić, J. Horvat). Istom te godine izdao ih je Francuski institut u Zagrebu, zaslugom svog direktora prof. Jeana Dayera, oženjenog Zagrepčankom–Hrvaticom. Izdana su 4 sveska koji čine prvu knjigu (1940), a 1942. izašla je i druga knjiga. Također 1942. g. ti memoari su izašli i u hrvatskom prijevodu, iako nepotpuni. Upravo zbog toga gotovo se nije ni opazila ova prva kratka hrvatska povijest na francuskom jeziku, koja se nalazila u VI. svesku Neustädterovih memoara.

Pišući taj kratki pregled hrvatske povijesti Neustädter je želio da se što bolje shvati hrvatski narodni pokret u 1848. i 1849. godini i da upozna čitatelje s političkim položajem, privilegijama i zakonima Hrvatske koja je kroz stoljeća uvijek znala sačuvati svoju nezavisnost, a i onda kada je bila pod ugarskom krunom.

Za pisanje te svoje povijesti Neustädter poslužio se je djelima J. Chr. Engela (1770–1814), Roberta Cypriena, Hyppolita Despreza a napose radovima Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i brošurom mađarskog historičara Stephana Horvatha »Uiber Croatien als eine Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil« (Leipzig 1844). Dosta je koristio i poznatu historijsko–državnopravnu raspravu Ljudevita Vukotinovića (1813–1893) pod naslovom »Regni Slavoniae erga Hungariam legalis correlatio« (Zagreb, 1845) koja je napisana kao odgovor Stephanu Horvathu. Uz to je upotrijebio i dvije brošure dra Eugena Kvaternika (1825–1871), obje izašle 1861. u Zagrebu pod sljedećim naslovima: »Das historisch–diplomatische Verhältniss des Königreiches Kroatien zu der ungarischen St. Stephans Krone« i »Was ist die Warheit?«

Neustädter je dosta opširno obradio i doba hrvatskih narodnih vladara (po Engelu). To je kompilatorski rad i danas bez ikakve vrijednosti. Kud i kamo je sažetiji pa i polemičan u prikazivanju događaja od 1102. (Pacta) i dalje. Za razdoblje od 1825. do 1848. poslužio se je pojedinim tadašnjim spisima, knjigama,[2046] pismima, izvorima, novinama, brošurama, izjavama i opaskama svojih suvremenika kao i osobnim viđenjima i doživljajima. Taj dio predstavlja važan i vrijedan historijski izvor za čitavo doba ilirskoga pokreta, a napose je važan zbog zabilježenih činjenica i zbog objektivnosti u njihovom iznošenju, piše J. Šidak.[2047]

[2045] J. barun Neustädter, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848 I, Hrvatska misao i riječ kroz stoljeća, sv. 2. izdanje HIBZ, Zagreb, 1942, 5–11

[2046] U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci (R 5521) čuva se »Neustädter (zbornik pjesama raznih pjesnika, izvoda iz proze, izreka itd.), koji je 1947. g. prodao prof. M. Stahuljak ovoj biblioteci«.

[2047] EJ 6, 212. Čak 1981. g. Šidak piše da ovi memoari »zadržavaju trajnu vrijednost« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća..., 358). Od ovakve Šidakove ocjene Neustädterovih memoara prošlo je punih 13 godina kada je Igor Gostl ostvario svoju davnu želju i preko Školske knjige 1994. priredio i objelodanio ove memoare u hrvatskom prijevodu pod izvornim naslovom, koji mu je na francuskom dao podmaršal Neustädter »Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848«. No tada je tiskan samo 1 svezak knjige 1–4, a uskoro će, nadam se, izaći i drugi svezak i time će se dobiti zaokružena cjelina ovih memoara, koje je njihov sastavljač posvetio, kako sam piše: Gostoljubivoj Hrvatskoj. Svakako, kada izađe iz tiska i drugi svezak, onda će se konačno moći dati uistinu objektivni sud o pravoj vrijednosti ovakve u Europi i u nas uobičajene vrste historijske publicistike, kojoj u hrvatskoj historiografiji treba ubuduće što više pažnje posvetiti.

b) OSTALI GRADOVI U SLAVONIJI

U »Slavoncu« (I. Sl. Požega, 1863) izlazi životopis Luke Ibrišimovića od *anonimnog* pisca.

V. Becić je pak opisao Drenovac (»Glasonoša«, 1865, br. 15). Treba spomenuti i njegove putopise po Hrvatskom primorju (»Neven« 1854, br. 20) te po Slavoniji iz Vukovara do Siska (»Neven« 1854, br. 27, 28).

Luka Ilić Oriovčanin opisao je Staru Gradišku, Bielu Stienu, Raić, Subocki grad, Požegu, Zemun, Kupinovo, Viškovce, Crkvište ili Crkovnik kod Požege (»Neven« 1854, br. 27, 30, 32–4, 1855, 3–7, 13, 31, 33), zatim Kologjvar kod Osijeka, Našice, Morović, Raču (»Glasonoša«, 1864, br. 6, 7, 1865, 19), pa Stražeman, Poljansku, Oriovac, Crnu i Mikanovce (»Slavonac« II, 189, 190, 285, 557).

Mijat Stojanović je donio »Slike iz domaćeg života slavonskoga naroda« (Zemun, 1857).[2048] Kao »Povjerenik družtva za povjestnicu Jugoslavensku u Zemunu« on je napisao na 93 strane rad »Odlomci iz naše slavjanske povjestnice... U Zemunu mjeseca Svibgna 1864« koja se u rukopisu čuva u HDA (MSC — kutija 8, br. 156). Godine 1869. u Varaždinu je izdana knjižica sa malo neobičnim naslovom: »Tuga to jest Mala hrvatska povjestnica« (preštampana iz »Pučkog prijatelja« troškom njegova uredništva) u 22 pitanja razradjena i *seoskoj mladeži namienjena* (S.A.) po Gj. R. (str. 16). U njoj nakladnik u predgovoru iznosi zašto joj je dan naziv »Tuga« u »korist našemu narodu« i kaže seljacima da će kod njih nestati »Tuga«, ako ju budu pomno čitali i učili, a ta povjestnica je izvadak iz »Kratke poviesti Hrvatske« od Vjenc. Mařika i iz drugih. U obliku pitanja tu počinje od prastarih vremena u naših zemljah i završava sa 1848. godinom, kada je mjesto Ferdinanda V. došao za vladara Franjo Josip I, »car austrijski, a kralj hrvatski i ugarski«.

Taj kratki pregled ukazuje da je historiografski rad u gradovima Slavonije, pa i Srijema bio slabo razvijen tijekom ovoga razdoblja. Razlozi mogu biti ovi ili oni, ali činjenica je da pravih povjesničara nije bilo; također je bio neznatan broj diletanata kao i amatera koji su radili na tom polju naše historiografije 19. stoljeća, koja istom dobiva svoje značenje s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim.

c) IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, OTAC HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE 19. STOLJEĆA

Sve historičare »ilirskog« doba natkrilio je svojim golemim radom Ivan Kukuljević Sakcinski, otac hrvatske historiografije 19. stoljeća.[2049] Rodio se je u Varaždinu 29. V. 1816, dakle u onoj godini kad po carevom patentu prekosavska Hrvatska potpade pod primorski gubernij u Trstu i pretvara se u c. kr. kapetanat. Majka mu se je zvala Antonija, rođena Labaš, a otac Antun, podžupan varaždinske županije, hrvatski nuncij na zajedničkom saboru (1832–1836) i vrhovni ravnatelj svih škola u Hrvatskoj i Slavoniji. Ivan je bio deveto i najmlađe dijete svojih roditelja. Sva njegova braća i sestre su u mladosti pomrli. Kukuljevićeva obitelj je potjecala iz Hercegovine, odakle je u 16. st. doselila u Senj.[2050]

[2048] Fr. Rački, Nacrt..., 281, 282

[2049] Usp. J. Šidak, Ivan Kukuljević osnivač moderne hrvatske historiografije, Historijski zbornik XXV–XXVI, Zagreb, 1972, 5–29, ibid, o. c, Kroz pet stoljeća..., Zagreb, 1981, 297–322.

[2050] Prema pisanju u Vodiču kroz HDA (XLIII, 7) (obitelj) Kukuljevići su bili starinom iz okolice Imotskog, odakle su prebjegli kao uskoci u Senj. Ostavština njihova čuva se u HDA pod sign. 0–30 u 5 kartonskih kutija, čija raznovrstna građa seže od 1727. do 1889. godine. U 4. pak kutiji su pisma raznih ličnosti upućenih Božidaru, sinu Ivana Kukuljevića. Sam Kukuljević je sastavio »Geschichte der Familie Kukuljević« (litografirano izdanje, Zagreb, oko godine 1860). Gl. i članak: Draga Ungaro, Rod Kukuljevića, Vjesnik, Zagreb 29. VII. 1993, 26.

Stupivši u rodbinsku vezu s tamošnjom mletačkom patricijskom obitelji Bassani de Sacci, Kukuljevići su uz svoje obiteljsko prezime dodali predikat de Sacci.

Do svoje sedme godine Ivan je živio na očevom imanju Jurketincu kraj Varaždina. Početne škole je učio kod varaždinskih franjevaca, a 1825. otac ga šalje u plemićki konvikt u Zagrebu, gdje je učio do druge godine filozofije. Početkom 1833. prekine studij i protiv očeve volje dade se unovačiti u 39. regimentu, a zatim postade kadet u Kremsu, gdje je uvelike čitao njemačke pjesnike i povijesne romane Waltera Scotta. Ondje je i sam napisao svoju prvu pjesmu na njemačkom jeziku pod naslovom »An Kroatien« (1834).[2051] Zahvaljujući preporukama očevih prijatelja, sljedeće godine bude primljen u ugarsku gardu u Beču i 1836. postade časnik.

Bio je lijepa stasa i glasa, uz to društven i veseo, pa se naveliko zabavljao. No unatoč tome nije zaboravio na knjige iz područja povijesti i književnosti.

U to doba njegov je otac često odlazio u Bratislavu na sabor, pa je s vremena na vrijeme i Ivan išao s njim i tamo se upoznao s biskupom Mirkom Ožegovićem, Hermannom Bužanom, velikim županom Bedekovićem i grofom Jankom Draškovićem. Oni su mu još više užegli ljubav prema ilirstvu i slavjanstvu.

U Beču je pak bio predstavljen crnogorskom vladiki Petru Petroviću Njegošu, zatim se upoznao sa Simom Milutinovićem i Vukom Stefanovićem Karadžićem.[2052]

Ondje je stupio u doticaj i sa hrvatskim književnikom Matom Topalovićem, a 1837. upozna i Ljudevita Gaja, kojemu preda neke svoje pjesme. Jednu od tih pjesama pod naslovom »Tuga za ljubom«, Gaj mu tiska u »Danici« koncem 1837. Iste godine Kukuljević je zgotovio svoju prvu povijesnu dramu »Juran i Sofija ili Turci kod Siska« na njemačkom jeziku, a onda je prevede na hrvatski. Ta je drama tiskana 1839. u Zagrebu i te iste godine izvedena u Sisku, a sljedeće godine u Zagrebu. Ovim djelom je položen temelj hrvatskog kazališta.

Naravno, Kukuljević ne zaboravlja povijest iz koje traži svijetle događaje i osobe hrvatskog naroda.

U Beču je među svojim drugovima osnovao i »Slavjansko ili slavoilirsko društvo«, čiji su članovi morali plaćati mjesečnu članarinu od koje su se kupovale slavenske knjige (1839).

Godine 1840. Kukuljevića premjestiše iz Beča regimenti u Milano gdje se upozna s Petrom Preradovićem kojega predobije da svoje pjesme piše na hrvatskom.

U Milanu nastavlja sa svojim radom pa iz tamošnjih knjižnica ispisuje djela o Ilirima i njihovoj povijesti. Uskoro se je zasitio vojničkog života i nakon teške borbe s ocem, ostavi vojsku 1842. godine. U studenom pak iste godine imenovan je začasnim jurasorom zagrebačke županije. Sada se je mogao posvetiti sav svojoj domovini i narodu. Te 1842. g. tiska svoju novu dramu »Poraz Mongolah«, a izlaze mu i razne njegove pripovijesti.

[2051] Pokraj iste godine u svome dnevniku (Arhiv HAZU XV — 23/VIII, 16 a) zabilježio je da je u Bratislavi čitao spis »Die Vortheile einer Trennung der mit Ungarn verbündeten Königreiche Kroatien und Slavonien«, koji je prepisao. Iako je Kukuljević pribilježio na poleđini ovoga čistopisa da je to rukopis njegova oca Antuna, »nalaz koncepta i citirana bilješka iz njegova dnevnika upućuju« po mišljenju Šidaka »na zaključak o Draškovićevu autorstvu« (J. Šidak, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Rasprave i članci Instituta za hrvatsku povijest sveučilišta u Zagrebu 2, Zagreb, 1973, 221, bilj. 2). Inače T. Macan je u zadnje doba dao »Osvrt na važniju literaturu o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom« (HZ XXXI–XXXII — 1978–79, Zagreb, 1980, 271–279) i pohvalio ovu Šidakovu studiju, ukazujući kako je ona »svojevrsna summa dosadašnjih tuđih rezultata i vlastitih istraživanja« te da »ona zaključuje današnji historiografski pristup Kukuljevićevoj političkoj djelatnosti« (T. Macan, o. c, 279).

[2052] Evo što je Kukuljević uz ostalo rekao u Hrvatskom saboru 28. VIII. 1884: »Šime Milutinović, Magaraševič, Vuk Karadžić, Josip Nović i neumrli vladika crnogorski Petar Njegoš poučili su me, što je naš narod, što treba da radim da u slavenskom duhu *slavensko ono pleme hrvatsko napred dođe* (S. A.). To im neću nikad zaboraviti što su ova *gospoda Srbi mene poučili što je patriotizam* (S. A.), kako se je jedan mali narod srpski borio kroz tristotine godina i oslobodio od Turaka svojom hrabrošću« (V. Novak, Vuk i Hrvati, Posebna izdanja SAN knj. CDXVII/62, Beograd, 1967, 165, 166)

Kukuljević je sve do 1842. g. pisao njemačkim jezikom, a zatim loše prevodio na hrvatski. Posljednji njegov rad napisan na njemačkom pa preveden na hrvatski jezik jest »Put u Primorje« tiskan u »Danici«.

Kukuljević je na političku scenu prvi put stupio 1842. i već u ožujku je za »Narodne novine« napisao vatreni proglas Hrvatima koji mu uredništvo zbog cenzure nije smjelo tiskati, pa mu ga vrati. U tom proglasu 26–godišnjeg Kukuljevića sve kipti buntovničkim otporom protiv Mađara. On kaže da su Hrvati u svojoj domovini kao tuđinci i naseljenici. U javnom životu vlada latinština, u društvenom »nemčina«, a još nema »našega jezika«, koji je već u prastaro doba bio istražen, da ga se dovede u državne poslove. Zar treba čekati na bolja vremena. »Istoria čitavog sveta ne uči nas, da je i koj narod prostodušno i bez interesa tudjeg naroda podignuo i sretnim učinio kao narodą to jest, da mu nije ako ga je bogatim i izobraženim učinio, sve ono uzeo, što ga je činilo narodom«. Zar će Hrvati i nadalje, pita on, živjeti kao privjesak nekog drugog naroda. Zato treba odmah uvesti i vladu (consilium) i ne čekati.[2053] U »Luni« je 1842. g. tiskan njegov članak: »Die Nationalität Kroatien und Slavonien«,[2054] znači nije dijelio sudbinu njegova proglasa. Ovako spreman za političko djelovanje, ušao je Kukuljević pun oduševljenja s Ilirskom strankom u borbu prigodom restauracije zagrebačke županije.

Iako je Ilirska stranka tom prigodom nadvladala Mađare, ubrzo su je ocrnili i kod ugarske vlade i na bečkom dvoru, tako da je carskom odredbom ilirsko ime zabranjeno (1843).

To je u Hrvatskoj pojačalo ogorčenje na Mađare. U spravišću zagrebačke županije 11. IV. 1843.[2055] mladi Kukuljević oštrim riječima napadne Mađare; kazao im je da u njima teče azijska krv te da hoće u svojoj oholosti da vladaju sa pol svijeta. Oni hoće od hrvatskog naroda učiniti sužnje i robove, šaljući u one strane svakojake svoje kreature.

Ovaj Kukuljevićev govor toliko je razbjesnio Mađare da su tražili od samog palatina da ga sudski progoni. Pukim slučajem ova stvar zapne. Međutim, neustrašivi Kukuljević i dalje nastavlja borbu da Hrvati dobiju svoju samostalnu vladu, jezik i škole, pa stoga ponovno šalje jedan članak za »Narodne novine« pod naslovom »Što će biti od nas?«[2056] Ali cenzura ne dozvoli da ga se tiska.

Znači, nisu mu dali da progovori u novinama, ali nije mu se moglo zabraniti da kao zastupnik javno govori u Hrvatskom saboru (2. V. 1843). Ondje je on izrekao prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku, tražeći da se hrvatski jezik uvede u škole i javne urede.

Između ostalog, rekao je i ovo: »Mi gledamo svaki dan, kako nam domovina sve dublje i dublje propada kano imanja one djece, što su pod svojim tutorima; svaki si tutor utakne nešto u džep, svaki si nešto prisvoji; napokon djeci neće ostati ništa. Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Madžari i malo Slavjani, a ukupno govoreć nismo upravo ništa«. Tuđi jezici duše hrvatski narod i krajnje je vrijeme da se hrvatski jezik utvrdi u domovini i postavi ga se vladajućim, zaključio je Kukuljević.

[2053] J. Šidak (Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskoga..., Rasprave i članci 2, 222, bilj. 5) piše da je Smičiklas »taj članak našao u piščevoj ostavštini, ali ga danas više nisam mogao pronaći«.

[2054] U njemu je zacrtao oštru granicu između težnje za književnim jedinstvom Južnih Slavena i optužbe protivnika da ilirski pokret ide za njihovim političkim ujedinjenjem. Ilirsko ime i svijest o ilirskoj »narodnosti« daju, po njegovom uvjerenju, Hrvatima i Slavoncima snagu potrebnu da se održe pred naletom mađarizacije, a oni odgovaraju i interesima Austrije..., Isključivom tendencijom iliraca Kukuljević označava težnju za prosvjećivanjem naroda..., (J. Šidak, o. c, Rasprave i članci..., 2, 222).

[2055] Na ovoj skupštini (spravišću) Kukuljević je napao i cenzuru, koju je u Zagrebu provodio profesor mađarskog jezika na Akademiji znanosti, odnarođeni Slovak Josip Machik i uzeo u obranu zabranjeno ilirsko ime. I taj se govor danas ne nalazi u Kukuljevićevoj ostavštini (J. Šidak, o. c, Rasprave i članci... 2, 223 i bilj. ll).

[2056] U tom članku Kukuljević je zahtijevao da se podigne »Savět u domovini našoj i naš materinski jezik da uvedemo u javne poslove« smatrajući to jedinim spasom »u smèrtnoj pogibelji našoj« (J. Šidak, o. c, 223 i bilj. 10).

Takav govor bio je dotad neuobičajen u Saboru pa ga je mlada inteligencija sa zanosom pozdravila, dok su ga velikaši i stariji ljudi primili sasvim ravnodušno. Stoga je Kukuljevićev prijedlog odbijen uz obrazloženje da je preuranjen.

Kukuljević je 1845. g. postao sudac varaždinske županije, a 29. VII. iste godine na Markovom trgu je prolivena krv »narodnjaka«. Ovaj teški događaj još više je ojačao Narodnu stranku (prijašnju Ilirsku). Kada se je sastao Hrvatski sabor 23. IX. Kukuljević je ponovno tražio samostalnu hrvatsku vladu, jer u »mađarski consilium, u kojemu nema nijednoga Hrvata, nemamo povjerenja«.

Sabor na to zaključi da se zamoli kralja da bi Hrvatskoj vratio samostalnu vladu, kakvu je imala za Marije Terezije. Što se tiče uvođenja hrvatskog jezika u javne poslove, Sabor se zasad nije ništa izjasnio. Sve je to moralo oneraspoložiti Kukuljevića, koji je ostao glas vapijućeg u pustinji.

Sljedeće godine ovaj buntovni duh je obogaćen jednim privatnim događajem, tj. ženidbom sa Kornelijom pl. Novak, koja ga je svojom blagošću i dobrotom znala kroz 42 godine njihovog bračnog života sokoliti na rad i pomagati.

Kukuljević je na saborskoj sjednici 23. X. 1847. ponovno održao sjajan govor, te je između ostalog rekao da je naš narod dao Rimu najbolje vojnike, turskom carstvu najslavnije vezire, Ugarskoj prve junake, a uz to branio granice od Turaka. Zbog toga je zanemario svoj jezik u korist latinskoga i njemačkoga i ostao »u neznanstvu i siromaštvu«. Stoga traži da se hrvatski jezik podigne na njegovo staro mjesto dok ne bude prekasno.

Nakon ovoga njegovoga govora proglasi Sabor narodni jezik zakonskim članom X. uz odobravanje i veliko ushićenje sviju.[2057]

Burna 1848. godina učinila je Kukuljevića vrlo popularnim među patriotima i mladeži.

U skupštini varaždinske županije[2058] opet se ori njegov glas protiv mađarske bahatosti dokazujući Mađarima da nije samo jedan narod, mađarski, pod krunom sv. Stjepana nego ima i hrvatski. Brani Slavoniju i Hrvatsko primorje, dokazujući da su ove zemlje uvijek bile sastavni dio Hrvatske.

Čim je u Zagreb stigla vijest o revoluciji u Beču, 17. III. 1848. Kukuljević dođe s deputacijom zagrebačkih građana u gradsko zastupstvo i zamoli da se kralju pošalje poslanstvo, koje će mu priopćiti želje hrvatskoga naroda. Zato treba brzo raditi kako se bez Hrvata ne bi ovaj put rješavalo i o njihovoj sudbini. Kao slobodni ljudi, izjavio je Kukuljević, slobodnoga naroda, žele dobiti po svojoj volji i svojim trudom sve starinskim narodnim i zakonskim putem, a taj je put državni sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.[2059]

Zastupstvo je s oduševljenjem prihvatilo ovaj prijedlog i imenovalo Kukuljevića počasnim građaninom grada Zagreba.

Nekoliko dana kasnije sklopi Kukuljević s Ambrozom Vranicanijem i Ljudevitom Gajom trijumvirat, koji 25. III. na velikoj skupštini u Zagrebu proglasi Josipa Jelačića banom.

Tom prigodom Kukuljević izloži narodne zahtjeve koje ponese s 300 izabranih drugova u Beč. Kada se je, nakon nekoliko dana, vratio iz Beča, gdje im je sve bilo obećano,[2060] 20. IV. iznese svoj novi prijedlog[2061] (tiskan u »Narodnim novinama« s istim datumom) da se sazove slavenski kongres

---

2057 Prema Šidakovom mišljenju »sjednica sabora od 23. X. 1847, na kojoj je prijedlog o proglašenju narodnog jezika »diplomatičkim« primljen s oduševljenjem, imala je samo manifestacioni karakter«. (J. Šidak, o. c, 234, 235)

2058 On je govorio 22. I. 1848. u velikoj izvanrednoj skupštini varaždinske županije i pri tome »množinu važnih poveljah i listinah pokazao« dokazujući državnu posebnost Hrvatske kroz stoljeća (J. Šidak, o. c, 235).

2059 Gl. opširnije J. Šidak, o. c, 236, 237.

2060 U Beču je ovo poslanstvo pod Gajevim vodstvom uručilo vladaru »Zahtijevanja naroda«, a po riječima Kukuljevića u pismu Tommaseu (8. IV. 1848) deputati su od »nemoćnog Švabe pošli ono zahtěvat što dati nemože jer nema« (J. Šidak, o. c, 238). U jednom spisu (s. d.), gdje Kukuljević piše otvoreno o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, dodaje: »...car dao čak riječ da će se ujediniti, a pogaženo je« (HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Kukuljević — kutija 3/1860–1889/).

2061 Naslov toga članka glasio je »Kakva trěba da bude u obće politika naša«, »Novine narodne«, 20. IV. 1848. br. 37 i »Agramer Zeitung« 27. IV. 1848. br. 44 (J. Šidak, o. c, 238, i bilj. 72).

u Pragu ili bilo kojem drugom gradu. Zatim traži da Hrvatska i Slavonija poput slobodnih kraljevina ostanu kao Ugarskoj »samo pridruženo telo, koje imade svoje upravljanje«. Od Habsburške monarhije zahtijeva da što prije pridruži Hrvatsku Dalmaciju, istarske otoke s hrvatskim okružjima u Istri i neka pogranična mjesta u Kranjskoj.

Ovo je bila neka vrst hrvatskog programa 1848. godine.

Kukuljevićev prijedlog je imao odjeka, jer se samo tri tjedna nakon toga saziva slavenski kongres u Pragu.

Ban Jelačić je uvelike cijenio Kukuljevića, pa mu je povjeravao važnije poslove i misije. Tako je on u Srijemskim Karlovcima uglavio s patrijarhom Josifom Rajačićem savez Hrvata sa Srbima, a u Beogradu se sastade s knezom Aleksandrom Karađorđevićem da o istoj stvari pregovara.[2062]

Vrativši se u Zagreb radio je i dalje u Hrvatskom saboru,[2063] te je bio izabran u odbor, koji je imao sklopiti mir s Mađarima. Ali upravo se zbog srpskog pitanja razbiše pregovori.[2064] Sada je došlo do rata između Mađara i Hrvata.[2065] Po nagovoru baruna Kulmera pošalje Jelačić Kukuljevića u Milano maršalu Radetzkom, da mu dade novčanu pomoć za rat.

S velikom opasnošću za život — prema Smičiklasu — izvršio je Kukuljević uspješno ovaj zadatak donijeviši barunu 200.000 forinti i 7000 pušaka.[2066] Tada Jelačić imenova Kukuljevića članom odbora za narodnu obranu, besplatnim predstojnikom za nastavu i arhivarom. U tom svojstvu Kukuljević je prenio u Hrvatsku sve one spise, koji su bili iz ove zemlje za vrijeme Josipa II. odneseni i pohranjeni u Komornom arhivu u Budimu.[2067]

Boraveći duže vrijeme u Budimu, sastajao se je vrlo često s Jelačićem, koji mu je mnogo toga povjerio.

Nakon svega onoga što su Hrvati učinili za Habsburšku Monarhiju, dobili su za svoju vjernost oktroirani ustav koji ih je silno opekao i uvrijedio. Zato Kukuljević bi izabran da sa svojim drugovima odnese kralju u Beč predstavku hrvatskih staleža, u kojoj se je molilo da se zakonski članci od 1848. potvrde. Franjo Josip I. ih je doduše vrlo lijepo primio, ali nije izvršio riječ.[2068]

[2062] Opširnije gl. J. Šidak, o. c, 238, 239.

[2063] Na tom saboru 21. VI. 1848. čak je imao toliko hrabrosti da istoj ustanovi predloži »da se švapski izdajica u Insbruku (tj. austrijski car Ferdinand V) ima svrgnuti« (V. Bogdanov, Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslavenskog nacionalnog pitanja, »Rad« JAZU 300, Zagreb, 1954, 51 i V. Novak, Nastanak i nestanak »Monumenta Serbica« — diplomatara Ivana Kukuljevića-Sakcinskog, »Glas« SANU 234/8, Beograd, 1959, 6).

[2064] Gl. i J. Šidak, o. c, 240, 241, 245.

[2065] Deset dana prije objave rata izišao je Kukuljevićev članak pod naslovom »Naša očekivanja od budućeg rata« u »Slavenskom Jugu« (1. IX. 1848. br. 12). U njemu se je zalagao za »savez sviuh Slavjanah, savez u svakom smislu, proti svim narodom, osobno proti Nemcem i Mađarom, ovim najljućim neprijateljem Slavjanstva« (J. Šidak, o. c, 246). Ovaj Kukuljevićev članak tiskan je i u »Zori dalmatinskoj« 1848, br. 38 (V. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 475).

[2066] J. Šidak, o. c, 245

[2067] Kao državni arhivar Kukuljević je pošao u Peštu u siječnju 1849. i do 1851. prenio te spise u Zagreb. Među njima je bio pored hrvatskih dokumenata i veliki broj arhivalija, koje su se odnosile na Srbe i na njihovo doseljenje u hrvatske zemlje od 17. st. Kasnije su ovi spisi po naređenju bana Khuena Héderváryja preneseni iz Zagreba u Budimpeštu. 1918. su ona uzalud tražena da se vrate HDA u Zagrebu i tek poslije II. svjetskog rata ti spisi dolaze ponovno na dnevni red. I tako je nakon dugih natezanja, koje je sve zakočila 1948. g. ovo pitanje ponovno oživjelo. Kada je pak sve bilo spremno da se otpreme ove arhivalije u Zagreb i Beograd, buknula je u Budimpešti »revolucija«, pa je ova stvar ponovno odložena (V. Novak, Nastanak i nestanak..., 6, 7 i bilj. 21) i konačno nedavno je sve ovo sretno dovršeno — arhivalija su prenesena iz glavnog grada Mađarske u Zagreb. Među ovim spisima je vraćeno i nekoliko »Elenchusa«, na kraju kojih je stavio Kukuljević svoj potpis i datum (Budae, 8. VIII. 1850). Sve zajedno je pohranjeno u HDA.

[2068] Car ih je primio u audijenciju tek 6. V. 1849. i u svom odgovoru obvezao se da podnesene želje ispuni »ukoliko se one mogu uskladiti s interesima cjelokupne Monarhije i čim to današnje, tako teške prilike »dopuste«. Na kraju pak izreče na hrvatskom: »Živio věrni narod hèrvatsko-slavonski« što je bila slaba utjeha za prijem koji je zapravo značio potpun neuspjeh, kako kaže J. Šidak (o. c, 248).

Sada Kukuljević napiše banu Jelačiću ono glasovito pismo od 9. VIII. 1849. u kojemu mu opisa veliko nezadovoljstvo naroda i posljedice, ako se primi oktroirani ustav. Time se stvara put njemačkim težnjama: Hrvati gube moć svoga Sabora, savez s Vojnom krajinom, neposredni utjecaj u Bosni i Srbiji i odriču se težnje za sjedinjenje s Dalmacijom, Istrom i Kranjskom. Moli ga da se zauzme u Beču da se taj ustav ukine. Ali želje i trud nisu urodili plodom. Reakcija je iznijela pobjedu. Stoga nije ni čudo što se Kukuljević povlači iz politike, koja mu je dosadila i silno ga razočarala.

U razdoblju od 1850. do 1860. tj. u doba apsolutizma on se bavi samo literaturom i historijom. Kao predstojnik odsjeka za prosvjetu predlaže da se osnuje muzej, ali njegov prijedlog propade (1850). Ipak, uspjelo mu je osnovati »Družtvo za povjestnicu jugoslavensku«,[2069] kojemu ban Jelačić postade pokrovitelj, a Kukuljević predsjednik i urednik društvenog glasila »Arkiva«. Ubrzo je okupio veliki broj članova u ovo društvo.[2070] Jedino je bio slab odziv Srba iz Vojvodine, koji su govorili: »Mi smo Srblji, imamo našu povjestnicu posebnu, što nam treba sa Hrvati pristajati u družtvo,[2071] mi imamo našu maticu, imamo našu osebnu književnost...« (Mijat Stojanović, učitelj u Sr. Karlovcima, piše Kukuljeviću, 15. XII. 1852).

Unatoč tome ovo je društvo imalo 1852. g. 415 članova i stupilo je u vezu s ostalim slavenskim i inozemnim društvima, osim onim u Engleskoj.[2072]

Ovo si je društvo stavilo u zadaću istraživanje i izdavanje spomenika za povijest i obrađivanje povijesti Hrvata i ostalih Slavena na jugu.[2073] Istražujući izvore za povijest društvo je obratilo pažnju na domaće i strane knjižnice i arhive. U tu svrhu je ne samo davalo prepisivati spomenike već je slalo i pojedine svoje članove da ih istraže.[2074]

Kukuljević sada često putuje i skuplja povijesnu građu po tadašnjoj Kranjskoj, Štajerskoj, Istri, u Veneciji, Hrvatskom primorju i Dalmaciji, donoseći odande mnogo rukopisa, listina, knjiga i drugih starina. On održava prijateljske veze sa Slovencima, Janezom Bleiweissom i tajnikom »Historijskog društva za Kranjsku« Klunom i Trstenjakom, te austrijskim historičarima Fiedlerom i Firnhaberom, Rusima Hilferdingom, Rajevskim[2075] i Lavrovskim kao i Čehom Šafařikom.[2076] Zatim s Talijanom

2069 To je društvo — po Šidaku — pored Matice ilirske postalo zatim u doba otvorenog apsolutizma nakon 1851. glavni nosilac nacionalnog otpora u Hrvatskoj (J. Šidak, o. c, 249, 250).

2070 Čak je Kukuljević kao utemeljitelj ovoga društva 25. XI. 1850. potpisao diplomu, kojom je skupština Družtva za povestnicu i starine jugoslavenske imenovala »Doktora Vuka Stefana Karadžića« za »svoga počastnoga članka«. (V. Novak, Vuk i Hrvati, 285).

2071 Međutim, Kukuljević u svojoj pripovijetki »Mladen i Stojan«, gdje ističe vođu prvog srpskog ustanka »hrabrog i slobodnog Serbina Kara Đorđa Petrovića koji je bio Serbin i Slavjan dušom i telom«, iskazuje sam svoje izrazite političke misli ovako: ...»U Serbii zaběli zora, ali okolo Serbie ležaše sve jošte tmasta noć i braća slavjanska počivahu u duboku snu. Bugari, Bošnjaci, Hercegovci i Slavjani u Arbanaškoj, Maćedoniji, Rumelii nehtědoše znati, da su jedan narod sa Serblji, da su grana južnoslavenskog stabla, da su potomci od Velike Ilirie, da su članovi jednog těla, i da tada kada se jedan član od těla razdeli, čělo tělo pati i da čim jedna ud boluje, svi tražiti i skrbiti se moraju, kako da mu pomognu« (T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, 9. 10, V. Novak, Nastanak i nestanak..., 4, bilj, 13).

2072 T. Smičiklas, o. c, »Rad« JAZU 110, 110–140

2073 Zapravo u pravilima novoosnovanog društva stoji: »1. Svrha je društva iztraživanje, odkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvarih, koje se na život i historiu našega naroda protežu. Zato će društvo iz sve snage nastojati, da izvede na vidělo i da sačuva od propasti sve izvore pověstnice jugoslavenske, te da ovako položi temelj političkomu obrađivanju historie našega naroda« (»Arkiv za pověstnicu jugoslavensku« I, Zagreb, 1851, 237).

2074 Fr. Rački, Nacrt..., 268

2075 M. F. Rajevski je bio istaknuti slavenofil, kao duhovnik pridijeljen ruskom poslanstvu u Beču, podržavao je brojne veze s mnogim slavenskim kulturnim i javnim radnicima u austrijskoj monarhiji (J. Šidak, o. c, 252, 253)

2076 Tako je 13. X. 1852. Kukuljević u pismu Pavlu Josipu Šafařiku pokušao objasniti raspravu glede pitanja hrvatskoga književnoga jezika »koja se po novinama porodila među Serblji i Hervati, ali neimadu ni Serblji baš u svemu pravo, jer niti to stoji da su svi pravoslavni Jugoslaveni Serblji, niti se može kritički dokazati, da su štokavsko nariečje Serblji samo izumili; a s druge strane nemože se Hrvatima za zlo uzeti ako su malo žešćii, kad im različiti pisci, među koje se isti Miklošić broji, baš u ovo vrijeme kad su toliko na glas došli, u književnosti isto ime utamaniti žele, pa ih među Slavenske puke, kad iste Slovake i Lužičane i Slovence spominju, ni poimence kao osobito pleme uvrstiti za vriedne nedrže...« (Gl. J. Šidak, o. c, 250, 251).

Valentinellijem, kustosom Marciane u Veneciji, koji postade čak suradnik Kukuljevićevog »Arkiva«. Prijateljevao je i s našim poznatim književnicima, historičarima i političarima: Ivanom Danilom, Ivanom Brčićem, Jovanom Sundečićem, J. J. Strossmayerom, Fr. Račkim,[2077] Baltazarom Bogišićem, Josipom Pančićem, Mijatom Sabljarom, Ivanom Črnčićem, Medom Pucićem, Franom Jukićem, Martinom Nedićem, Grgom Martićem, Matijom Mesićem, Radom Lopašićem, Đurom Deželićem, Ivanom Tkalčićem, Vatroslavom Jagićem, Petrom Preradovićem, Dimitrijom Demetrom, Mirkom Bogovićem, Dragutinom Rakovcem, Ivanom Perkovcem, Ilijom Okrugićem, Špirom Dimitrijevićem, Mijatom Stojanovićem, Stjepanom Ljubišom itd.

Godine 1854. ponovno putuje po Dalmaciji[2078] zbog historijskih rukopisa i spomenika koje kupuje na trošak biskupa Strossmayera. Tijekom 1856. prošao je gotovo čitavu Dalmaciju, južnu Italiju (Napulj, Monte Cassino), zatim se duže vremena zadržao u Rimu, te preko Venecije stiže u Zagreb.

I na tom putu[2079] sabrao je veliko mnoštvo historijske građe.[2080] Kukuljević je inače duša svoga »Arkiva«, koji je izišao u 12 knjiga (1851–1875), gdje su sakupljeni brojni njegovi članci kao i članci drugih suradnika, puni dragocjenih podataka.

Sa svojih brojnih putovanja sabrao je veliku biblioteku, koja je brojila oko 1000 svezaka rukopisa iz svih područja hrvatske povijesti (bilo je samih listina 6000), dok je tiskanih knjiga bilo do 12.000 svezaka.

Iz ovoga se jasno vidi koliko je bio produktivan i kolike je zbirke izvora, mnogobrojne rasprave i monografije izdavao. Godine 1855. izabran je članom Petrogradske akademije,[2081] a 1862. dobiva Veliki red sv. Vladimira.

Kada je Listopadskom diplomom (20. X. 1860) car Franjo Josip I. vratio Hrvatskoj ustav, Kukuljević se opet vraća na političko polje. U vezi sa carevim reskriptom sastala se je u Zagrebu banska konferencija (26. XI) na kojoj je Kukuljević sudjelovao[2082] te se je osobito zanimao za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. Tome je ostao dosljedan sve do svoje smrti.

On si je stavio u dužnost da na temelju izdavanja povelja, zakona i saborskih zaključaka razjasni naše staro povijesno pravo prema Ugarskoj, jer »ja i moji prijatelji želimo samo na ovom historičkom temelju sdruženje ili confederaciju, a nikad nebudemo pristali na to, da kraljevina Hrvatska bude razumjevana i na dalje pod partes adnexae ili subjugatae«.[2083]

[2077] S njim je u živom dopisivanju još od 1856. do 1860. i Rački mu šalje iz Rima neke rukopise (gl. T. Šmičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, Djela JAZU 15, Zagreb, 1895, 183).

[2078] U Zadru, gdje je proučavao arhivsku građu iz 12. st. i za to imao preporučeno pismo od Jelačića, strogo je nadziran po organima šefa zadarske policije Gorjupa. Isto tako se na njega pazilo kada je radio po ostalim krajevima Dalmacije (A. Ivić, Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima II (1790–1897), Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II odelenje, knjiga III, SKA, Beograd, 1931, 226–230).

[2079] Godine 1857. čak putuje po Bosni (T. Smičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, 183). Svoje putovanje po Hrvatskom primorju, Dalmaciji, Krfu i Italiji 1856/7. g. opisao je Kukuljević u dva sveska u dnevniku pod naslovom »Putni dnevnik Ivana Kukuljevića Sakcinskog god. 1856/7, sv. I/II (rukopis, koji je pohranjen u knjižnici Muzeja grada Varaždina, L. Šaban, Dnevnički zapisi iz mladih dana Ivana Kukuljevića Sakcinskog, HZ XXXI (1), 193, bilj. 1).

[2080] Tako je 4. VI. 1907. po kazivanju gvardijana samostana sv. Franje konventualca u Šibeniku E. Laszowskome u tamošnjoj biblioteci »latinski rukopis IX vijeka« Kukuljević ne samo »silno izmazao« nego i »izrezao sve inicijale (sitnoslikarije)« /HDA — Ostavština E. Laszowskog sv. 2 Naučno putovanje u Dalmaciji 1907/.

[2081] Prema Smičiklasu izabran je bio 1855. Međutim, prema pismu Kukuljevića I. J. Sreznjevskom (2. IX. 1856), koje citira J. Šidak (o. c, 252, i bilj. 129) istom 1856. godine je »izabran za dopisnog člana Imperatorske akademije nauka«.

[2082] Naime, potkraj 1860. imenovan je članom Banske konferencije koja je dobila zadaću da izvrši pripreme za ponovni saziv Hrvatskog sabora i zacrta osnovne smjernice u prilagođavanju obnovljene ustavnosti potrebama moderne uprave (J. Šidak, o. c, 253).

[2083] S tom izjavom je u vezi brošura, koju Smičiklas pogrešno datira da je izašla u »Glasonoši« 1865. br. 14. Naime, ta brošura ima naslov »Kakav ima biti savez među Hrvatskom i Slavonijom i kraljevinom Ugarskom s obzirom na njihove međusobne odnošaje« (Zagreb, 1861) i ovo izdanje ne poznaje T. Smičiklas, koji tu brošuru pripisuje Kukuljeviću, dok je zapravo njen autor Metel Ožegović (J. Šidak, o. c, 254 i bilj. 135).

Iza toga, tj. 3. I. 1861. Kukuljević je imenovan velikim županom zagrebačke županije.

Znamenit je njegov govor u odnosu Hrvatske prema Ugarskoj održan iste ove godine u Saboru, u kojem je iznio prava hrvatske države tražeći »sustavnu federaciju ili smrt«, ali na temelju historijskog prava. Samo na temelju ovoga može biti savez s Mađarima dugotrajan. Za ovo načelo on se borio i borit će se do svoje smrti, jer samo u njemu vidi spas svoga naroda i drugih.[2084]

Kada je 1862. g. austrijski ministar Schmerling nastojao Hrvatsku pridobiti za realnu uniju s Austrijom, Kukuljević preuzme tu zadaću da u Hrvatskoj osnuje stranku, koja će u suradnji sa slavenskom braćom u Habsburškoj monarhiji zajednički raditi da se Slaveni (tj. Hrvati) prije nagode s Austrijom negoli Mađari. Ta se stranka prozvala Samostalna narodna stranka, a imala je svoj dnevnik »Domobran«, koji je počeo izlaziti 14. V. 1864. Prvi članak u njemu napisao je sam Kukuljević, koji je ovdje ponovio izreku Slavena iz 1848. g.: »Nedajmo upropastiti Austriju, jer je mi trebamo za se, ali ova Austrija treba da bude za sve narodnosti ravnopravna«. S ostalom slavenskom braćom trebaju se Hrvati braniti od dualizma.[2085]

U ostalim člancima u tome listu bori se stalno protiv prijetećeg mađarsko–austrijskog dualizma (»Narodna moralna snaga južnih Slavenah i hrvatska politička stranka«, »Domobran« 1865; »Županija varaždinska i magjaromanija u Hrvatskoj i Slavoniji, Skopčani dielovi Hrvatske (Slavonia–Croatia)«, »Domobran« 1865).

Godine 1865. car imenuje Kukuljevića privremeno banskim namjesnikom (2. VII).[2086] Na tome visokome položaju njegov program je i dalje bio: postojano boriti se protiv mađarskoga dualizma, pa ostao ili propao (Kukuljević M. Ožegoviću, 2. VII. 1865).

Iste ove godine je dva puta u Saboru govorio o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj. Njegova pak stranka, unatoč novom izbornom redu propade nasuprot udruženih narodnjaka i unionista (1865).

Nakon prusko–talijansko–austrijskog rata (1866) nagodi se Austrija s Ugarskom (1867) i Kukuljević bi uklonjen s položaja velikog župana (27. VI. 1867)[2087] dobivši za utjehu »milostinju« od 800 forinti.[2088]

Ova politička borba tijekom šest godina uništila je Kukuljevića naročito materijalno, tako da je morao prodati svoju ogromnu biblioteku (nju je dobila HAZU) i imanje Tonimir.

Sada se je ponovno mogao posvetiti znanstvenom radu. Godine 1866. bude izabran među prvima za člana novoosnovane Jugoslavenske akademije, ali on tu čast odbije. Međutim, nastavlja intenzivan

[2084] Godine 1861. u Saboru je govorio Kukuljević i glede pitanja Vojne krajine i tražio njeno ukidanje. Na ovome Saboru koji je vijećao o najrazličitijim pitanjima, te o administraciji, sudstvu i kulturnim pitanjima narodnog života, Kukuljević je govorio i o socijalnim problemima, te o administraciji, sudstvu i kulturnim pitanjima (gl. opširnije: J. Šidak, o. c, 257–261).

[2085] Naime, poslije nekoliko članaka objavljenih u »Domobranu« 1864. i 1865. Kukuljevićev prvi uvodni članak izašao u tom listu od 14. V. 1864, nosio je naslov »Naše stanje i naša zadaća«. (gl. opširnije: J. Šidak, o. c, 263, 264).

[2086] No on je ostao i dalje na položaju velikog župana (J. Šidak, o. c, 263).

[2087] Ništa mu dakle nije koristilo što je provodio kao veliki župan zagrebački odredbe bečke vlade o općoj obrambenoj dužnosti, koje su izdane izvan Hrvatskog sabora. Zbog toga su mu svi prigovarali, a i sam Strossmayer, koji ga je smatrao egoistom i bez moralne vrijednosti, te da se nudi na prodaju (Korespondencija Rački–Strossmayer I. uredio F. Šišić, Zagreb, 1928, 33, 40). Da li je sve to tako, neka nam posluži kao odgovor jedna Kukuljevićeva zabilješka (olovkom), sačuvana među njegovim spisima. Ona glasi: »Teško onom koj se s hrdjom druži. Teško onom koj neima družtva« (HDA — o — 30 — Spisi obitelji Kukuljević — kutija 5). Zanimljivo je da Šidak u svom radu izbjegava pojedine stvari koje na Kukuljevića bacaju negativno svjetlo. 1867. g. je tiskana »Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu« (str. 80). U uvodu Kukuljević je napisao da se ona sastoji »iz preko tisuće rukopisa i do dvanaest tisuća tiskanih knjiga, te iz više tisuća listina i povelja« a »sabirana je kroz trideset i više godina velikim trudom i troškom sadašnjega vlastnika«. Čitavu zbirku je podijelio »na tri razdiela: I. na rukopise; II. listine i povelje; III. tiskane knjige«. Kako se »popis svih rukopisa, knjiga i listina ovdje priobčiti nije mogao«, to se predaje »ovaj popis u izvadku, iz kojega se ipak lasno razabrati može sav sadržaj rečene zbirke«. Na kraju svega ovoga stavljen je i »Dodatak rukopisah« (str. 79, 80).

[2088] Pa ipak je car ovu svotu, na predstavku hrvatsko–slavonske dvorske kancelarije 14. XI. 1867. povisio na 1200 forinti (A. Ivić, o. c, III Zbornik... knj. V, 259, 260).

rad izvan Akademije, pa se pronosilo kako on misli da će biti izabran za njenoga predsjednika i da je zbog toga odbio izbor za člana.

Godine 1868.[2089] izdaje brošuru »Njekoliko političkih spisah« (Zagreb, 1867).

U lipnju 1870. na želju s visokog mjesta usudio se je Kukuljević iskreno, otvoreno i muški kao pravi hrvatski rodoljub u promemoriji ministru Beustu prikazati prilike u Hrvatskoj. On je ovdje obesnažio mađarske tvrdnje da u Hrvatskoj postoji stranka koja hoće kidati s Austrijom i služiti panslavizmu. Ali su zato osim nekolicine činovnika i aristokrata svi slobodoumni i nezavisni državljani Hrvatske nezadovoljni sa sadašnjim stanjem. Naveo je da su Ugarsko–hrvatskom nagodbom Hrvati samo pretrpjeli štetu u korist Ugarske, a ništa nisu dobili. Dapače i ban je zavisan od ugarske vlade kao i sve hrvatske institucije, a Sabor je samo po imenu. Na taj način Hrvatska je unikum u Europi, a činjenica je da ona nema nikakvih ustavnih sloboština i institucija. Ovdje ne postoji pravo skupljanja i slobode govora kao ni tiska te niti osobna sigurnost, već samo samovolja ovdašnjih vlasti, poduprtih policijom i vojskom. Raspuštaju se društva koja njeguju umjetnost i njihov se imetak konfiscira, te se dapače zabranjuje proslava Jelačića. Mađari hoće da Hrvatsko primorje kao ugarski teritorij sebi pridruže i da morskim putem oživotvore svoj stare planove s Italijom. Ovo nije nikakva tajna u Ugarskoj. Obara se i na režim koji vlada u Hrvatskoj i moli neka car provjeri preko osoba svog povjerenja da li su njegove tvrdnje točne, jer sa sadašnjim vlastodršcima narod nikada neće biti zadovoljan. Zato ih treba promijeniti i onda će biti red, a stanovnici trojedne kraljevine postat će najlojalniji podanici vladara kako su uvijek kroz tri stoljeća pokazali neslomljivu vjernost kući Habsburg.[2090]

Godine 1871. u Beču izlazi anonimno Kukuljevićeva historijsko–politička brošura »Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn«,[2091] gdje je uglavnom ponovio ono što je već 1848. rekao na skupštini varaždinske županije i na saborima do svog povlačenja s političkog polja. Sada se Kukuljević opet predade književnom i historijskom radu, iako je sedamdesetih i osamdesetih godina 19. st. bio zastupnik Hrvatskog sabora.[2092]

On je i dalje u živom dopisivanju s domaćim i stranim književnicima i historičarima.

Odlikovan je mnogim počastima od strane gradova i književnih društava. Tako je bio počasni građanin Zagreba, Osijeka (1848) i Krapine, dopisni član moskovskog Arheološkog društva, Mađarske akademije znanosti, Geografskog društva u Lisabonu, Akademije u Rimu, C. kr. geološkog drušva u Beču, C. kr. književnog društva u Krakovu, Društva srpske slovesnosti u Beogradu, Carske akademije znanosti u Petrogradu pa čak i Društva za sjeverne starine u Kopenhagenu. Bio je i počasni

[2089] Te iste godine nezgode mu je donijela pjesma »Što je prošlost hrvatska!«, koja je izašla 1868. u prvom broju »Dragoljuba«. Zbog te pjesme je, kako sam piše, »pod iztragu stavljen i skoro zatvoren« (J. Šidak, o. c, 169 i bilj. 200). Čak je bio i preslušan, što se vidi iz jednoga dokumenta, koji donosi A. Ivić (o. c, III, 260–262).

[2090] A. Ivić, o. c, III, 231–234. Ovu promemoriju ne citira J. Šidak u svome radu o Kukuljeviću, drugim riječima nije mu poznata.

[2091] Drugo izdanje ove brošure izašlo je 1883. u Zagrebu i u predgovoru datiranom 28. VIII. 1883. Kukuljević je priznao autorstvo prvog izdanja (66 str.) objelodanjenog u vlastitoj nakladi (J. Šidak, o. c, 269, 270 i bilj. 202).

[2092] Dok Smičiklas završava Kukuljevićev politički rad s njegovim umirovljenjem na položaju velikog župana (26. V. 1867), ipak nije točno što kaže Šidak da on ne spominje Kukuljevićevo kasnije dugogodišnje članstvo u Hrvatskom saboru. Naime, on to čini, ali ne na str. 73, koju citira Šidak, već na jednoj od sljedećih. Međutim, Šidak ima pravo što opisuje Kukuljevićevu političku aktivnost iza 1873. u Saboru, u kojem je ostao do smrti. Čak to potkrepljuje s nekoliko primjera (gl. opširno: J. Šidak, o. c, 270–275). Tako je čak 1884. u Zadru tiskan »Govor Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u hrvackom saboru 28. Augusta kad se raspravljao srpski zakon« (gl. Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 131). Još 1872. u »Narodnom listu« (Zadar, 1872, br. 78) pod naslovom »Hrvatski grobovi. Spjevao I. K. S. Ladislava knjeginja kninska i cetinska 1344.« i u istom listu (1872, br. 90) »Hrvatski grobovi. Franjo Tahi Susedgradski i Matija Gubec. 1573.« tiskaju se te dvije pjesme, a treća »Branimir 18. rujna 887.« koju je spjevao u »Viencu« izlazi u »Narodnom listu« 1874, br. 14 (Vj. Maštrović, o. c, II, 283).

član ljubljanskog »Sokola«, Društva za promicanje lijepih umjetnosti, Matice slovačke, dalmatinske, Akademičkoga čtenarskoga spolka u Pragu, Sveučilišta u Harkovu, Narodne čitaonice u Gospiću, Jeronimskog zavoda u Rimu, Arheološkog društva u Zagrebu (čiji je bio i predsjednik), Bugarskog književnog društva u Sofiji, Hrvatskog pedagoškog književnog zbora, Matice slovenske, Historijskog društva za Korušku, za Kranjsku, Sveučilišta u Petrogradu i Kijevu. Bio je predsjednik Matice hrvatske (do svoje smrti),[2093] a 1886. imenuje ga JAZU svojim počasnim članom. Bio je čvrsta zdravlja, u kontaktima ljubazan i veseo. Ipak, iznenada ga stiže teška bolest, pa se zbog kamenaca morao podvrći operaciji. Dvije godine iza toga umire 1. VIII. 1889.[2094] na svome dobru Puhakovcu kraj sv. Križa u Hrv. zagorju. Veoma svečano je sahranjen 3. VIII. uz svoje drugove Gaja i ostale u ilirskoj grobnici na Mirogoju, gdje je našao svoj vječni pokoj.[2095]

Kukuljevićev golemi historijski rad može se podijeliti na tri dijela: 1. Tiskom izašli izvori, 2. Članci, rasprave i monografije i 3. Djela i nacrti u rukopisu.

1. Tiskom izašli izvori

Najpoznatija Kukuljevićeva izvorna zbirka iz ovoga područja jest »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« u 3 sveska (Zagrabiae, 1861/1862). Ta je zbirka imala zadaću nadomjestiti originalne isprave, koje su nosili sa sobom hrvatski poslanici na zajednički sabor, pa se je mnogo tih spisa izgubilo. Osim toga ta zbirka je imala biti povijesni temelj sačuvanih od starine prava, kojima se je kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija kroz mnogo stoljeća služila. Kako je pak Listopadskom diplomom (1860) vraćen Hrvatskoj ustav, imala je ta zbirka i svrhu da se na temelju nje brane i dokazuju hrvatska prava. Zato se je Kukuljević i požurio da je što prije izda. Cijela zbirka je podijeljena u tri dijela. U prvom su skupljene samo javno–pravne isprave pod naslovom »Privilegia et libertates regni C. D. et Sl.« (277 isprava) od 837. (Trpimirova isprava: zapravo od 852: S. A.) do 1790. godine.

Za ovaj dio Kukuljević je najviše isprava uzeo iz 14. i 15. st. iz tzv. »cista regni«, u kojoj je Hrvatski sabor pohranjivao povelje i prava hrvatskog kraljevstva (dakle iz nekadašnjeg Kr. zemaljskog arhiva, danas Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u Zagrebu: S. A.).

Tu zbirku »privilegiorum« (pretežno tzv. slob. kralj. gradova) uzeo je gotovu svu u svoj prvi dio »Jura«. Uz to Kukuljević je donio i isprave iz Arhiva splitske nadbiskupije i kaptola, nekadašnjeg Gubernijalnog arhiva u Zadru (danas Historijskog arhiva), Lateranskog arhiva, samostana sv. Marije u Zadru, nekadašnjeg Općinskog arhiva u Rabu (danas u HAZ–u: S. A.), Arhiva opatije Szentmarton, bečkog dvorskog i tajnog[2096] arhiva (danas Staatsarchiv: S. A.), varaždinskog, zagrebačkog nadbiskupskog i kaptolskog arhiva, Općinskog arhiva u Samoboru, Gradskog arhiva u Zagrebu, iz Vatikanske biblioteke, Gradskog arhiva u Križevcima, iz privilegija opatije Topusko, arhiva obitelji Ferić u Zagrebu, obitelji Keglević, iz zbirke Janković, krapinskog arhiva, iz Karlobaga od Lovre

[2093] U HDA — MSC — kutija 14 a, br. 311, čuva se govor Kukuljevića na glavnoj skupštini Matice hrvatske (autograf).

[2094] Prigodom svoje 70–godišnjice Kukuljević je u jednom pismu prijatelju Ognjeslavu Utješinoviću (15. XI. 1886) otvoreno izrazio svoje tadašnje osjećaje i uvjerenje. Priznao je da mu je »u sadašnjih okolnostih svega našega naroda na jugu dozlogrdio život« i da bi volio »da mi se prikrate još bolje i tako kratki dani života moga«, jer nije mogao zamisliti »da bi mogla nastati tako kukavna vremena po naš narod, kako ih sada doživismo«. Ipak, tješio se je nadom »da će doći vremena, kada će budući naraštaji osvijestiv se na novo, okriepljeni čistim slavenskim duhom, proučavati ono, što smo i namislili, pjevali i pisali, te da će po nama prokrčenom stazom stupajući napred, oživotvoriti našu i svega potlačenog slavenstva ideu prave slobode svih naroda i uzajamnog bratimstva« (J. Šidak, o. c, 275, 276).

[2095] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, 149–205

[2096] Kukuljević je u tom tajnom arhivu iz jednog fascikla krišom pravio neke bilješke, te je zamolio Andriju Torkvata Brlića (12. VI. 1854) da mu od tih dokumenata pošalje kopiju. Ovo je pismo dobila bečka policija u ruke i poslala ga u prijepisu ministru vanjskih poslova grofu Buol–Schauensteinu. Ministar je naredio šefu bečke policije da se ima zapriječiti da Brlić dođe u arhiv (A. Ivić, o. c, III, 224–226).

Mirkovića, Batthyanyevog arhiva u Körmendu, samostana Sitticensis u Kranjskoj i Arhiva Narodnog muzeja u Zagrebu (isprava od 4. I. 1307) itd. Nadalje iz Luciusova djela »De regno Dalmatiae et Croatiae« i »Memorie di Traù«, Farlatijeva »Illyricuma sacruma«, Baronijevih »Annales Ecclesiastici«, Krčelićevih »Notitiae praeliminares« i »Historia Eccl. Zagr.«, Katoninih »Historia critica regni Hungariae«, Fejerova »Codexa dipl. regni Ungariae«, »Codexa dipl. Arpadianusa«, Valvasorovog »Die Ehre des Herzogthmus Krain«, Theinerovog »Monumenta vetera Hungariae«, Kelerovog »Ann. hist«, Ciccarellijevog »Osservazioni sull'isola della Brazza«, te iz svoje vlastite zbirke«.[2097] Ovdje je Kukuljević tražio svaku ispravu u originalu, a ako ju nije našao, onda je iznio njen prijepis.

Budući da mu je bio cilj rasvijetliti državnopravni odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj, uzeo je samo ono što mu je u tom duhu odgovaralo.

Drugi dio obuhvaća saborske spise pod naslovom »Articuli et constitutiones Diaetarum seu Generalium congregationum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« od 1273. do 1848. godine.[2098]

Kukuljević se nije držao toga da pruži potpunu sliku razvitka hrvatskih sabora, već je htio na temelju saborskih zaključaka pokazati koja prava ima hrvatsko kraljevstvo. Zato i daje samo izvatke zaključaka pojedinih sabora. Ti spisi su većinom uzeti iz tadašnjega Kr. zemaljskoga arhiva u Zagrebu (od 1527. do 1537. g.) dok je samo tri spisa uzeo iz Fejera (»Codex diplomaticus regni Hungariae«) i dva iz Luciusovih »Memorie de Traù«.

Treći dio sadrži zakonske članke pod naslovom »Constitutiones comitiorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, koje je povadio iz »Corpus juris Hungarici«. Oni idu od 1222. (»Zlatna bula« Andrije I) do 1844. g. U njemu se nalaze kraljevske odredbe i zakonski članci zajedničkih sabora, a tiču se Hrvatske.

Istini za volju cijelo to djelo je puno paleografskih i kronoloških pogrešaka, a nije ni rađeno prema tadašnjim najstrožim zakonima diplomatike. Ipak tome se dade doskočiti pažljivom upotrebom i uspoređivanjem s originalima.

Što je ispalo tako kriva je Kukuljevićeva žurba da djelo što prije završi i stavi ga na raspolaganje narodu za saborske rasprave. Doista, tamo od 1861. pa dalje ovo djelo je uvelike koristilo Hrvatima[2099] koji u njemu nađoše pomoć za mnoga svoja pravna i državna pitanja. Po Smičiklasovom mišljenju ovo je djelo prvo bistro i jako vrelo, iz kojeg je potekla svijest u hrvatskom narodu o njegovu državnom pravu (Šulek je uglavnom svoje »Naše pravice« izradio odavde i one su bile kao priručna knjiga hrvatskim pravnicima i političarima).[2100]

Godine 1863. izađoše Kukuljevićeva »Acta croatica–Listine hrvatske« (MHSM/»Povjestni spomenici Južnih Slavenah/I. knj. Zagreb u Gajevoj tiskari kao i »Jura«). Da je ove listine izdao velika je zasluga biskupa Strossmayera.

Ta je »Acta« Kukuljević počeo sabirati još otkad je uopće stao skupljati historijske spomenike. Još 1842. pokušava u Veneciji, iako nevješt, odgonetnuti neke glagoljske isprave, a 1843. u »Danici« objavljuje jedno glagoljsko pismo. I na svojim putovanjima je uvijek bilježio, ako je što vidio da je glagoljicom napisano.[2101] Godine 1859, izdao je kratki pregled njemu poznatih južnoslavenskih spomenika na latinskom u kojem je naveo 159 rukopisnih djela, koja bi se mogla izdati pod MHSM kao izvori »povjestnice jugoslavenske«. Ali od onoga vremena do 1863. nabavio je još mnogo nepoznatih rukopisa sa sviju strana i bio je uvjeren da bi se pod tim naslovom moglo izdati 200 rukopisnih djela.

[2097] Gl. i T. Smičiklas, o. c, 169.
[2098] Gl. F. Šišić, Priručnik... I/1, 94.
[2099] Gl. i F. Šišić, o. c, I/1, 94, 95.
[2100] Gl. T. Smičiklas, o. c, 169.
[2101] T. Smičiklas, o. c, 167

Međutim, on se tada ograničio da pod »Povjestni spomenici Južnih Slavenah« počne izdavati samo djela koja ponajviše razjašnjuju crkvenu, građansku i kulturnu historiju Južnih Slavena, te je naumio ove spomenike razdijeliti u tri dijela ili odsjeka, tj. na: I. Listine (Acta seu Diplomata), II. Pisce (Scriptores) i III. Zakone (Leges) ne vodeći računa o razlici jezika u kojem su oni pisani. To bi po Smičiklasu bilo načinjeno po uzoru na »Monumenta Germaniae historica«.

Za prvu knjigu ovih spomenika odabrao je starije »Listine hrvatske« dijelom zato što one jasno predstavljaju ne samo stari jezik stanovnika tadašnje Hrvatske, Dalmacije, Slavonije, Istre, Bosne i Hercegovine, nego i sav narodni, javni i građanski život (sa zakonima i običajima) a dijelom i radi toga što su već takve listine pod imenom »Srpski spomenici« izdali Karano–Tvrdković, Miklošič i Pucić, te će sravnjivanjem hrvatskih listina iz ove knjige s izdanima srpskim uzmoći uvidjeti kako su hrvatsko i srpsko pleme tijesno povezani jezikom, zemljom, običajima i zakonima i po historiji. On se je stoga bio odvažio da ove listine, nakon dvadesetgodišnjeg rada, izda u onom pismu (najviše glagoljica) u kojem su pisane.

U tom golemom poslu naročito mu je pomogao Matija Mesić, koji mu je ne samo neke listine dao, već je sudjelovao i pri prepisivanju i korekturi.[2102]

Da je ovo djelo izašlo potpunije bila je zasluga i prof. Ivana Berčića (Zadar), Ivana Crnčića (Krk), Fiedlera (Bečki arhiv), grofa Keglevića (Lobor), majora Mihajla Sabljara (Zagreb), kapelana Volčića (Istra), senjskog kaptola i gimnazijske biblioteke u Ljubljani, koji su mu svoje zbirke listina poslali (predgovor »Acta croatica«, st. VI, VII).

U ovom djelu ima 337 listina koje idu od 1288. do 1599. g. Ponajviše ima sudbenih klasičnih isprava, zatim korespondencija Krste Frankapana sa senjskim biskupom Jožefićem. Znatan broj isprava ima iz Hrvatskog primorja. Kukuljević ih je povadio iz Glavinića (»Historia Tersatana«), Valvasora (»Die Ehre des Herzogthums Krain«), crkve sv. Marije u Senju, senjskog kaptola, općinske »pismohrane« u Novom Vinodolu, a najviše iz svoje zbirke. Jednu je pak uzeo iz Gajeve zbirke, druge iz tadašnjeg Kr. zem. arhiva (tj. HDA: S. A), s raznih spomenika u Zadru, Krku (Omišalj, Vrbnik), te Ozlja i Paga, a poslale su mu ih i druge osobe. Nadalje, iz arhiva grofa Keglevića i Ferića u Zagrebu, samostana u Crikvenici, iz Novljana, bečkog tajnog i dvorskog arhiva i knjižnice i nadbiskupskog arhiva u Zagrebu. Zatim je prepisao neke povelje iz pojedinih časopisa i knjiga (»Danica«, »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku«, »Katolički list« itd.). Listine su pisane najvećim dijelom glagoljicom, a ima ih i ćirilicom kao i tzv. bosančicom. Dijalekt je pretežno čakavski, a zatim i kajkavski. Ovo djelo je takvo da na njega hrvatski narod može biti ponosan. To je najljepša i najpotpunija zbirka hrvatskog narodnog živog govora u 15. i 16. st. a takvo što iz toga doba ne može pokazati ni jedan ni drugi slavenski narod. To je djelo i od velike važnosti za slaviste, a i za kulturnu i pravnu historiju, kako kaže F. Šišić.[2103]

Kao II. i III. knjiga MHSM izišao je Kukuljevićev »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (»Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom«) I. dio (503–1102, Zagreb 1874) i II. (1102–1200, Zagreb 1875) troškom »Društva za jugoslavensku povijest i starine«.

Da je dovršio ta dva dijela »Codexa« Kukuljeviću je trebalo nekoliko godina rada. Naime, još od 1847. otkako mu je Hrvatski sabor povjerio zadaću da razjasni tamnu prošlost hrvatskoga naroda, on je počeo sabirati isprave i listine koje su se odnosile na povijest trojedne kraljevine. U tu svrhu je pregledao gotovo sve važnije hrvatske arhive, dvaput je bio u Dalmaciji i četiri puta u Italiji, te je

[2102] Mnogo toga mu je prepisao i Ivan Tkalčić (T. Smičiklas, o. c, 167, 168).

[2103] Izvori hrvatske historije od VI. do XIX. vijeka (skripta), 10, 11.

proputovao njene važnije gradove i u nekoliko mahova navratio u Graz, Beč i Budimpeštu. Na taj način je sabrao više tisuća isprava i počeo ih priređivati za diplomatički zbornik. Najveću pak pažnju posvetio je listinama prije 13. st. iz doba narodnih vladara.

Tako je izašao I. dio ovoga »Codexa« u kojem su sabrane listine od 503. do 1102. (zapravo 1101), tj. otkad je Hrvatska stupila u savez s Ugarskom. Građu za ovaj dio uzeo je iz 19 arhiva i knjižnica. To su: u Zadru tzv. Gubernijski arhiv i samostan sv. Marije, u Splitu biskupski i kaptolski arhiv, u Dubrovniku tadašnji Okružni arhiv i knjižnica franjevaca kao i I. A. Kaznačića, u Rabu općinski i kaptolski arhiv kao i knjižnica popa Gurata, u Veneciji Državni arhiv i Marciana, u Rimu Vatikanski arhiv i knjižnice: vatikanska, barberinska i korsinijevska, u Beču iz C. kr. dvorskog arhiva, u Zagrebu iz Zemaljskog arhiva i svoje vlastite zbirke.

Od tiskanih djela poslužio se je Kasiodorom (»Epistolae variae«), Justinijanovim novelama, Mansijem (»Collectio conciliorum«), Baronijevim (»Annales ecclesiastici«), Farlatijem, Luciusom (»De Regno Dalmatiae et Croatiae«, »Memorie di Traù«), Kleinmayerom (»Juvavia«), Ankershofenom (»Handbuch d. Gesch. des Herzgt. Kärnthen«), Vergottinijem (»Breve saggio d'istoria antica e moderna della città di Parenzo nell'Istria«, Venezia, 1796), Hansizem (»Germaniae Sacrae«), Romaninom (»Storia di Venezia I«), Pertzom (MGH), Bocekom (»Cod. dipl. Mor.«), Erbenom (»Reg. dipl. R. Boh«), Wattenbachom (»Beitrage Kircheng. Böhmens u. Mährens«), Labbeom (»Collectio S. conciliorum«), Mainatijem (»Croniche ducatus Styriae«), Kandlerom (»Codice diplomatico istriano«), Fejerom (»Codex diplomaticus regni Hungariae«), Kollerom (»Hist. Episc. Quinque eccl.«), Carnotensisom (»Collectio Canonum«), Jaffeom (»Regesta Pontificum Romanorum«), Tomom Arhiđakonom (»Historia Salonitana«) itd.

No ipak, najobilnije se poslužio građom iz tadašnjeg Gubernijalnog arhiva i samostana sv. Marije u Zadru, odakle je prigodom svojih putovanja 1854. i 1856. prepisao sve izvornike ili matice sa starim prijepisima listina do 13. stoljeća.

Budući da nije bio siguran u svoje prijepise i nadajući se da bi se moglo još što naći, tamo je poslan na trošak »Društva za jugoslavensku povijest i starine« Ivan Tkalčić, koji je za mjesec dana prepisao ne samo one listine već po Kukuljeviću prepisane, nego je i pronašao zbornik povelja benediktinskog samostana sv. Ivana u Biogradu tzv. »Polichorion« iz 14. st. (Gubernijalni arhiv — danas: HAZ: S. A.). Tkalčić je naišao u arhivu samostana sv. Marije i na stari zbornik ovoga samostana (»Kartular«, kako ga je prozvao V. Novak: S. A.). Prigodom izdanja listina u ovom »Codexu« Kukuljević je mnogo truda uložio da odredi njihovo vrijeme i godinu, pri čemu je i griješio (npr. on datira Trpimirovu ispravu sa 837. a ona je zapravo iz 852. g. (gl. predgovor V–X).

U dodatku (193–209) priložio je isprave stranih vladara i papa koje se odnose na Hrvatsku i Dalmaciju. U izvanrednom pak dodatku (209–216) priopćio je nekoliko stranih i kasnije datiranih listina, u kojima se spominju hrvatski vladari i župani (od 819. do 1359). Na kraju je dodao »Natpise« sačuvane iz vremena hrvatskih vladara (11) od 680. do 1101. (217–220), a iza toga historijsko–topografsko–pravno–imensko–stvarni indeks (221–236) dosta točan.

U II. dijelu »Codexa« (1102–1200, zapravo 1199) samo je iznio one isprave koje su iz 12. st., te ih je podvrgao novoj reviziji, uspoređujući ih s originalima i prijepisima, iako su mnoge od njih već tiskane.

Građa je uzeta iz istih arhiva kao i u I. dijelu. Uz to se je poslužio i »Codexom Trevisanusom« tada u Correrovom muzeju u Veneciji, Tafel i Thomasom (»Urkunde zur ält. Handels u. Staatsgesch. der Republ.«. Venedig I), te Luciusom, Farlatijem, Ljubićem, Jaffeom, Tkalčićem (»Monumenta«), Theinerom (»Vetera Mon. Slav. merid.«), Mansijem, Fejerom, Prayem (»Annales regni Hungariae«), Katonom (»Historia critica regni Hungariae«), arhivom u Monte Cassinu, Ciccarellijem i Muratorijem (»Scriptores rerum Italicarum«). Unatoč svoj pažnji uvukle su se u tekst listina mnoge pogreške. U

dodatku (225–234) umetnuo je neke listine od 1163. do 1189. koje je ispustio u zbirci. Na kraju je stavio natpise iz 12. st. od 1101. do 1195. g. (235–239) i onda uobičajeni indeks (241–249). Većina ovih listina su već bile tiskane a samo ih je mali broj što su ovdje prvi put objelodanjene.

Nakon što je Smičiklas izdao svoj »Codex« ovaj Kukuljevićev je postao suvišan. No ipak ga svaki povjesničar mora poznavati zbog hrvatske starije historijske literature.

Dio I. toga »Codexa« vrlo oštro i opravdano je podvrgao kritici Th. Sickel, profesor bečkog Sveučilišta. Kukuljević mu je odgovorio 1874. u »Obzoru« (br. 98, 99) ali dosta neuvjerljivo.[2104]

Drugi napad — i to opširniji — došao je od Račkoga koji je Kukuljeviću priznao marljivost i sve teškoće koje je imao oko toga, ali mu je prigovorio u prvom redu zbog opsega ovoga zbornika. Ujedno je pobijao sam naslov »Codexa« jer u njemu ima isprava ne samo od hrvatskih vladara već i od stranih osoba, a i listina koje se ne tiču pravnih odnošaja te se ne mogu zvati ni »acta« ni »litterae«. Ovamo ne spadaju ni dubrovačke ni kotorske ni humske i zetske isprave glede samoga naslova, a kamoli drugo (oko 100 ih Rački smatra suvišnima). Navodi da ovdje ima falsificiranih isprava (8). Pogrešno su datirane pojedine isprave, a ni natpisi nisu točni. Osim toga izostavio je neke važne isprave, a nije pazio ni prigodom prepisivanja.[2105]

Na tu se ocjenu osvrnuo uvrijeđeni Kukuljević tek 1875. g. u svome »Arkivu« (XII, 111–118) nastojeći obesnažiti prigovore Račkoga; pritom je dodao da se zaboravlja »kod nas rado, da pojedinac ako može i mnogo, ne može sve, a učini li gdjekoju pogrešku, eto udaracah uprav od onih, kojima se pogreške iz uljudnosti kroz prste gledaju«.[2106] Njemu je, dakle, prigodom izdavanja ovoga zbornika bila glavna svrha da što potpunije i bogatije gradivo skupi i smatra također da je dužnost da se povijesni spomenici sabiraju, pa da se tek s vremenom isključi iz njih ono što je sumnjivo i falsificirano. No ovo je stajalište, kaže Kukuljevićev životopisac Smičiklas, sasvim neopravdano.[2107]

Treća velika zbirka Kukuljevićevih izvora su njegova »Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII«, izašla u »Starinama« JAZU (21–24, 26–29) g. 1896, dakle 7 godina nakon njegove smrti.

Ona sežu od 1200. do 1299. g. a ima ih 1628 komada. Jedan manji broj uzeo je iz svoje zbirke, zatim iz dubrovačkog arhiva, pa iz arhiva samostana sv. Matije i tzv. Gubernijalnog arhiva u Zadru, Bečkog arhiva, Kr. zemalj. arhiva u Zagrebu, iz zbirke Papafave, Budimpeštanskog arhiva te arhiva obitelji Frankopan u Porpettu u Furlaniji, zagreb. nadbisk. i kaptolskog arhiva, iz zbirke Keglević u Arhivu HAZU, iz Marciane, Vatik. biblioteke, arhiva Erdödy odnesenog u Galgocz, zbirke Ferić, Arhiva Narodnog muzeja u Zagrebu, zbirke obitelji Janković i Drašković, kao i zbirke Rade Lopašića. Ogromnu građu je prenio iz Farlatija, Theinera, Carrare (»Archivio epistolare di Spalato«), Tkalčića (»Mon. ep. zagreb.«), Luciusa, Fejera, Ljubića, Wenzela (»Cod. dipl. Arp«), Tafel i Thomasa, svojih »Jura«, Krčelića (»Notitiae...«), Miklošiča (»Mon. serb.«), Katone, Fabijanića (»Storia dei frati minori in Dalmazia e Bosna«), iz svoga djela »Borba Hrvata s Mongoli« i još nekih izdanja izvora.

2104 T. Smičiklas, o. c, 185.

2105 Fr. Rački, Obznana knjige: Povjestni spomenici južnih Slavenah, knjiga II. Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio II. U Zagrebu 1874, »Rad« JAZU 27, Zagreb 1874, 194–211.

2106 U »Obzoru« od 31. III. i 1. IV. 1875. Rački je dao »Protuodgovor na »odgovor« presv. g. Kukuljevića«, jer ga je osobno isti napao u »Arkivu« (XII/1875, 111–118) pod naslovom »Odgovor Dru Račkomu, na ocjenu moga diplomatičkoga sbornika, knj. I u »Radu« knj. XXVII.«

2107 T. Smičiklas, o. c, 186. U vezi s tim gl. što je izjavio Kukuljević u pismu Ljubiću još 1866. godine. Tu on uz ostalo kaže: ...»Ja sam si istinabog kroz ovo njekoliko 30 godinah mnogo truda dao da sakupim po mogućnosti sve, što možemo nazvati povjestnima izvorima, ali koliko mi još toga fali, što se nalazi po knjižnicah talijanskih, franceskih, ruskih, engleskih i njemačkih za koje samo ja znam, a koliko će više tog biti, što meni ni po imenu poznato nije!« (S. Antoljak, Miscellanea II–IV, Zadar, 1953, 158).

No i tom zbirkom nije iscrpljen materijal za hrvatsku povijest 13. st. Budući da je Smičiklas izdao već navedeni »Codex«, ta zbirka nije više važna, kao i zbog toga što je puna pogrešaka.

Osim ovih glavnih zbirki izvora Kukuljević je izdavao i neke isprave, kronike, djela starih historiografa, te natpise i izvještaje. Tako objelodanjuje Kroniku Popa Dukljanina pod naslovom »Kronika hrvatska iz XII veka« (»Arkiv«... I, 1–37). Zatim slijede: »Povelje otokah Krka, Cresa i Osora« (»Arkiv«... 1, 55–85), »Zakoni grada Zagreba od godine 1242. do 1429.« (»Arkiv«... I, 196–202), »Stari hrvatski sudovi« (»Arkiv«... I, 203–208), »Izvadci listinah i poveljah bosanskih« (»Arkiv«... II, 1–34), »Spomenici za vreme vladanja kuće habsburške« (»Arkiv«... II, 49–70), »Naredbe kaptola senjskoga od god. 1380.« (»Arkiv«... II, 79–85), »Naredbe biskupie modruške od god. 1589.« (»Arkiv«... II, 86–89), »Pismo Tome Kröna biskupa ljubljanskoga, u kom piše otcu Vilhelmu Ježuitu bečkome, na kakav način mogli bi se Uskoci, kao sledbenici grčke verе, obratiti na veru rimsku. Pisano u Oberburgu dne 1. listopada 1629«. (Dobio iz arhiva ljubljanskog kaptola) [»Arkiv«... II, 127, 128], »Štatut otoka Krka od g. 1388«, (»Arkiv«... II, 277–296), »Razvod medjah od Mošćenicah do Kožljaka od g. 1395.« (»Arkiv«... II, 308–310), »List od Kunfini med Bakrani, Grobničani i Tršćani od g. 1455.« (»Arkiv«... II, 311–312), »Popis medjah i granicah primorskih imanjah knezova Zrinjskih i Frankopanah — Tržačkih« (»Arkiv«... II, 313–316), »Hrvatska parba i osuda od god. 1613.« (»Arkiv«... II, 317–319), »Razvidjanje vrhu ukazanja duše pokojnoga biskupa senjskoga Jačinta Dimitra godine 1699.« (»Arkiv«... II, 320–324), »Srbski letopis despota Đorđa Brankovića u prevodu latinskom« (»Arkiv«... III, 3–30), »Dogadjaji Medvedgrada« (Prilozi: »Arkiv«... III, 79–126), »Dopisi crnogorskog vladike Save Petrovića i gubernatora crnogorskog Ivana Radonića dubrovačkoj vladi« (»Arkiv«... III, 133–138), »Život Stefana Dečanskog, kralja srpskoga« (»Arkiv«... IV, 1–29), »Kratki ljetopis hrvatski« (»Arkiv«... IV, 30–65), »Presvitera Kozme slovo o Bogumilih i ereticih« (»Arkiv«... IV, 69–97. Ovaj rukopis dobio je iz knjižnice Akademije u Moskvi preko Hilferdinga), »Izvorna pisma Ivana Luciusa« (»Arkiv«... IV, 126–135), »Grobni spomenik Vecenege od roda Hrvatskih kraljeva« (»Arkiv«... V, 131–135), »Njekoliko tiskom neizdanih srbskih, bosanskih i dubrovačkih listinah« (»Arkiv«... VIII, 193–203), »Njekoliko hrvatskih listinah bratje Nikole i Petra knezovah Zrinjskih i njihovih suprugah« (»Arkiv«... VIII, 204–229), »Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tommasich minoritae« (»Arkiv«... IX, 3–24), »Zapisci barona Baltazara Patačića i grofa Adama Oršića od godine 1691. do 1814.« (»Arkiv«... X, 225–318), »Povjest Banovah kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije do XIV vieka od Josipa Mikoca« (»Arkiv«... XI, VII–XIV + 3–206).

Još 1879. donosi u »Obzoru« (br. 126–128) »Isprave o smrti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana«, a 1884. izlazi mu u »Starinama« JAZU (16. Zagreb, 1884, 108) »Izvješće Šimuna Jude Sidića o turskoj obsadi grada Beča g. 1683«. U »Starinama« (21–24, 26–28) od 1889. do 1896. tiskana su, kako rekosmo, posmrtno njegova »Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae saeculi XIII«, koja su i danas uporabiva za navedeno stoljeće. Poznato je i drugo njegovo djelo »Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah itd. u Hrvatskoj i Slavoniji« (Zagreb, 1891).

Ta je knjiga plod 40–godišnjeg Kukuljevićevog rada. Mnoge je natpise sam pobilježio, ali je većinu njih dobio od župnika, učitelja i činovnika iz pojedinih gradova, sela i mjesta, što dokazuje obilna korespondencija koju je s njima vodio, upućujući ih kako da rade. U istoj knjizi naročito je obratio pažnju natpisima u Hrvatskoj, Slavoniji i Hrvatskom primorju (bez otoka) kao i Međimurju, te je njima unio nešto više svjetla u hrvatsku kulturnu i političku povijest. Ovi natpisi idu od srednjeg vijeka do zaključno 1848. g., a pisani su većinom latinski, njemački i hrvatski (latinica, glagoljica i ćirilica). Od 1342. g. do kraja 16. st. ima samo 150 natpisa,[2108] a od tih je tek 50 iz srednjega vijeka. Hrvatskih

[2108] Slao mu ih je Fr. Rački (T. Smičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, 162).

glagoljskih natpisa ima nekoliko komada, a ćirilskih i starijega doba nijednoga. Najviše ih je iz 18. i 19. stoljeća.[2109]

Šteta što ovdje nije sabrao i natpise iz Dalmacije, jer bi se tako barem dobio kakav–takav zbornik natpisa s područja hrvatskih zemalja.

2. Članci, rasprave i monografije

Prvi članak iz područja historije 26–godišnjeg samoukog Kukuljevića izišao je 1842. g. u »Danici« (br. 2–4) pod naslovom »Nešto iz Dogodovštine Velike Ilirie«. Bolji je naslov »Carevi rimski od plemena ilirskoga«. Ovdje on nastoji na temelju starijih i novijih izvora dokazati kako je njihovo podrijetlo iz Ilirije.

Karakterističan je uvod kojim je popratio ovaj članak, u kojem želi probuditi »u maglu savijene prijatelje« ilirskoga imena. Dalje kaže: »Ne ponosite se kao potomci roda toga s imenom i dogodovštinom od pojedinih vaših deržavah, koju na prikor celoga sveta napisanu imate, jerbo u njoj ne stoji ništa nego spomenica vaše nesloge i bratinske omraze — divlji boji među bratjom jedne kervi — gnjusno neznanstvo puka — robstvo — nevere — i verhu svega toga cerna tmina, u kojoj do sada počivaste i još počivate«. Neka se dakle ne ponose »s deli celog naroda ni njegovih pukah« već »s pojedinimi muževi od roda vašega, koji su kao pojedini članovi vaši slavu zaslužili, slavu koji celi narod nikada zaslužio nije, oni svetle kao jasne zvezde u tamnoj noći dogodovštine naše, ter poradi njih, ne poradi nas sviuh možemo zahtevati hvali od vlade rimske i bizantinske, od ugarske i turske, od mletačke i nemačke«.

Taj uvod on i kasnije ponavlja u raznim varijacijama i kao pjesnik zalazi u historiju odakle vadi i daje lijepe pjesničke slike i uzore. U prvom redu on traži slavu svoga naroda. »Iz rasperšenih listovah od rasperšene dogodovštine ilirske« on traži da se upoznaju »s velikim muževi naroda... i više neće prezirati staro ono ime« te će upoznati »da Slava s kojom se toliko« ponose »ne narodu nego samo pojedinim osobam prinadleži«.

Njegove nazore pobio je na miran i dostojanstven način dr. Demetar u »Danici« (1842, br. 6 i 7).

Tu je ključ, po mišljenju Smičiklasa, pedesetgodišnjem radu Kukuljevića, koji je napisao više stotina životopisa slavnih i zaslužnih muževa svog naroda, ali nije nikada dospio obraditi neko veće razdoblje hrvatske historije.[2110]

Sljedeće, 1843. g. izlazi njegova rasprava »Naš jezik u pervašnjih stoletjih« (»Danica« br. 4) gdje je sabrao po raznim izvorima podatke o slavenskom jeziku na carigradskom dvoru. Zatim piše »historičku crticu« pod naslovom »Ivan Oršić« (»Danica« 1843, br. 12), »Dalmatinku na zidinah atalskih« (»Danica« 1843, br. 15) i »O Flori Zuzerićevoj« (»Danica« 1846, br. 18–20). Zatim u povećoj raspravi »Pleme grofovah Oršićah« (»Iskra«, Zagreb, 1846, 1–51) pokušava velikim marom, ali ne razlikujući fabulu od izvora, prikazati historijat te plemićke obitelji. Dalje slijede: »Gubčeva buna« (»Neven« 1854, 549–552, 567, 572), »Pavao Skalić« (»Neven« 1854, 596–600), »Izvestje o putovanju po Dalmaciji u jesen 1854« (»Neven« IV, Zagreb, 1855, 261–270, 277–282 — i na njemačkom), »Varaždin s gledišta povjestničkog« (»Neven« VI, Zagreb, 1857, 17–22), »Slovnik umjetnika Jugoslavenskih« (Zagreb, 1858–1860) u pet svezaka, gdje se nalaze opširni životopisi

[2109] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, 187

[2110] T. Smičiklas, o. c, 135, 136. Godine 1843. tiska mu se članak »Lingua Illirica« (»Gazzetta di Zara« 1843, br. 15, 16, 18), a 1848. (br. 29) »Zora Dalmatinska« mu objelodanjuje članak »Istria i Dalmacia. Pisma i uspomene Henrika Stieglitza. U Stutgartu i Tübingi 1845.« (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 218). Za ostale njegove članke i radove koji ovdje nisu navedeni gl. i opći popis u »Bibliografiji rasprava i članaka« (sv. 11, 202–204).

pojedinih umjetnika svih grana po abecedi i nabrojena njihova djela, te gdje se ona nalaze. (Šteta samo što nije dovršio ovo djelo.)

Napisao je i članke: »Ueber einige Baudenkmale in Ober–Krain und Dalmatien« (Mitteilungen der k. k. Centralkommision, Wien 1858, 323–7), »Kroatisch–dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen Königs Matthias Korvinus« (»Agramer Zeitung« 1860).[2111]

Glavno je pak središte njegova rada u »Arkivu«. Tako je ondje napisao »Ilirske porodice u mletačkom plemstvu« (»Arkiv«... I, 38–54), »Ilirski zavod i crkva sv. Jeronima u Rimu« (»Arkiv« I, 105–120), »Dragocjene i umjetne stvari grofova Zrinjskih u gradu Čakovcu« (»Arkiv«... I, 121–154), »Rukopisi od veće ili manje važnosti za historiju jugoslavensku« (»Arkiv«... I, 173–180), »Krst Dušanov sa kamenotiskanom slikom« (»Arkiv«... II/2, 467), »Događaji Medvedgrada« (»Arkiv«... III, 13–132), »Književnici u Hrvatah s ovu strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vjeka« (»Arkiv«... IX, 152–343, X, 1–224), »U koju godinu pada darovna listina Trpimirova?« (»Arkiv«... XI, 207–218), »Borba Hrvata u tridesetljetnom ratu« (»Arkiv«... XII, 1–50) i »Starine u Zagrebu i njegovoj okolici« (»Arkiv«... XII, 157–159).

U »Radu« JAZU su izašli pak ovi njegovi radovi: »Panonija rimska« (23, Zagreb, 1872), »Hrvati za nasljednoga rata« (38, Zagreb, 1877), »Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune« (57–59, Zagreb, 1881),[2112] gdje je opisao Simeona, prvog cara bugarskog, Tomislava, prvog kralja hrvatskoga i Stjepana Nemanjića, prvovjenčanog kralja srpskog.

I konačno u »Radu« 81, 82 (Zagreb, 1886) prikazao je »Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj«. Još 1860. izlazi u Zagrebu prva knjiga njegove »Bibliografije hrvatske« kao dio »Bibliografije jugoslavenske«, koju je namjeravao obraditi u više svezaka. Ovdje su pisci abecednim redom stavljeni, čemu se je uvelike prigovaralo. Zato je on obećao da će u sljedećim svescima razdijeliti ih po strukama, ali to nije dospio učiniti.

Njegova rasprava »Prvostolna crkva zagrebačka opisana s gledišta povjesnice, umjetnosti i starinah« izašla je 1865. godine. Zatim slijede: »Grad Varaždin kratki nacrt s gledišta historičkog« (1857), »Grad Veliki Kalnik« (»Leptir«, 1859) i »Grad Senj« (»Leptir«, 1860). Opise je izvadio iz svoga povećeg rukopisnog djela »Historički opis Hrvatske, Slavonije i Sriema«. Zatim je objelodanio »Crkva i kaptol sv. Jeronima« (»Leptir«, 1860, popularizirano). Godine 1862. dovršio je raspravu »Borba Hrvata s Mongoli i Tatari« koja je izišla sljedeće godine. Ovdje opisuje nadiranje Tatara od ruske nizine do Jadrana na temelju suvremenih bilježaka pisaca ruskih, poljskih, ugarskih i hrvatskih. Trudio se je da u ovoj raspravi što točnije prikaže borbu i pobjedu Hrvata na temelju poznatih i nepoznatih izvora.

U »Književniku« (I, 78–98) 1860. g. izlazi njegova »Opatija bl. dj. Marije u Topuskom«, a 1869. tiska »Marko Marulić i njegovo doba«. Kada je fotograf Ivan Standl 1870. izdao »Fotografijske slike Knj. I. Građanska i vojnička Hrvatska«, glavni mu je suradnik bio Kukuljević, koji je ovdje obradio prvostolnu zagrebačku crkvu, Slunj, Ozalj, Samobor, Susedgrad, Drežnik, Senj, Trsat, Trakošćan, grad Brinjski, Krapinu, Veliki Kalnik. Neke od ovih je već prije opisao, a sad je znatno nadopunio njihov historijat na temelju netiskanih listina i pisaca. Zato ovdje i ima dosta dobrog materijala.[2113] Iste godine izdaje u Sisku malu historijsku crticu pod naslovom »29. Srpanj 1845.« a 1873. u »Obzoru« (br. 79, 80) iznosi »Naša povjestna istraživanja«.

[2111] Fr. Rački, Nacrt..., 280

[2112] Njegov rukopis »Prvovjenčani vladari Bugara, Hrvata i Srba« (prije 1881) čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 6007.

[2113] Gl. T. Smičiklas, o. c, 192, 132. Inače u HDA pod MSC 178 — kutija 9 — pohranjen je rukopis I. Kukuljevića (nekoć u Coll. E. Laszowskog), u kojemu je ovaj obradio: Grad Drežnik, Grad Okić, Grad Susjed i grad Varaždin.

Godine 1875. objelodanio je u »Viencu« (1875, 41, 42) »Trsat–grad« i »Pavao Skalić« (45–50), taj rad je iste godine tiskao u posebnoj knjižici. Godine 1883. tiska svoj »Zrin grad i njegovi gospodari«[2114] (sa rodoslovom knezova Bribirskih i Zrinskih, pretiskano iz »Narodnih novina« 1883, a izrađeno većinom na temelju dotad nepoznate građe) dok 1885. izlazi ponovno u »Viencu« (10, 29, 39, 74, 91, 101, 120, 142, 170, 206, 236) njegova radnja »Beatrice Frankopanka i njezin rod« (tiskana i kao otisak).

U »Obzoru« 1885. g. (br. 179) izlazi Kukuljevićev članak »Još nješto o pismih zemaljskog arkiva«, te »Kulturno stanje u Dalmaciji XIV vijeka« (Objavitelj Dalmatinski 1887, br. 57, 59, 61), a 1889. u Narodnom listu (br. 17) zajedno sa Š. Ljubićem i I. Bojničićem objelodanjuje članak »Za hrvatske starine u Kninu«.

Na poticaj Matice hrvatske, čiji je bio predsjednik, pojaviše se 1886. njegovi »Glasoviti Hrvati prošlih vjekova« gdje su izneseni životopisi Jana Pannoniusa (»Ivan Česmički«), Stjepana Brodarića,[2115] Antuna Vrančića, Mehmeda Sokolovića, Stjepana Konzula Istranina, Dinka Zavorovića,[2116] Jurja Habdelića, povijest obitelji Drašković, Ivana Ivaniševića i Ruđera Boškovića sa 7 slika i opaskama. Svrha mu je iznijeti na vidjelo one Hrvate, koji su se proslavili u stranom svijetu i u domovini i koji su radili za sreću svoga naroda.[2117] U »Viencu« (155, 215, 232) je 1898. posmrtno tiskana njegova radnja »Dva Ivana Vojkovića Klokočka«. Prema tome ovo bi bilo zadnje što je tiskano pod njegovim imenom.

Po izjavi Božidara, Kukuljevićeva sina, zatim Smičiklasa,[2118] želio je proživiti još 4–5 godina, jer se je uvelike spremao napisati opširnu hrvatsku povijest od najstarijih vremena do ugovora s Kolomanom (1102). Ali ga je u tom, ako je uistinu na to mislio, kao i u mnogim drugim planovima, spriječila neminovna smrt. Kukuljević je pisao, iako rijetko, i kritike. Tako npr. o knjizi E. Sladovića »Povijest biskupah Senjske i Modruške« (»Neven« V, Zagreb, 1856, 156–158).

3. Djela i nacrti u rukopisu

U Kukuljevićevoj ostavštini nalazi se među folijantima već izdanih zbirki, materijal za razna djela, veliki svežnjevi raznih listina i pisama, te puno prijepisa.[2119]

Tako ima njegovom rukom prepisanih djela Krčelića, Vitezovića i drugih. Zatim slijedi građa pod naslovima: »Povijest obitelji Kukuljević« (litografirano), »Grbovi porodica hrvatskih« (sa slikama), »Acta Zagrabiensia« (listine i pisma od 14. do 18. st.), »Pisma obitelji Vojkfya« (jedan prijepis iz 13.

2114 Rad »Zrin grad i njegovi gospodari« nalazi se kao rukopis u HDA (sign. O — 30 — spisi obitelji Kukuljević — kutija 4), to djelo je preveo na njemački Milan Sunko i 25. XI. 1924. taj prijevod je darovala Mara Sunko HDA u Zagrebu (MSC — kutija 15, br. 325).

2115 Kukuljevićev rukopis »Stjepan Brodarić (oko 1480–1539)« na 9 fol. pohranjen je u HDA (MSC br. 17).

2116 Drugi rukopisi: a) Ruđer Bošković, c) Draškovići, d) Stjepan Konzul Istranin, e) Mehmed Sokolović, f) Lucijan Vranjanin i Dominik Zavorović na 6 fol. također se čuvaju u istom arhivu (MSC br. 17, kutija 1). U sve te rukopise Kukuljević je unio mnogo ispravaka, precrtavanja i umetaka. Zato bi bilo vrijedno usporediti ih s tiskanim radovima istih naslova.

2117 Gl. T. Smičiklas, o. c, 190

2118 T. Smičiklas, o. c, 195. Kada je u ostavštini I. Kukuljevića nađena zbirka od oko 600 »Nadpisa Istarskih sa otoci Krkom, Cresom, Osorom i Pagom«, koju je Kukuljević priredio za tisak još 1877/78. g., njegov sin Božidar ponudio je tu zbirku HAZU. No ona je taj rukopis vratila s obrazloženjem da je više od 100 natpisa bilo već prije objavljeno, »a da ni neobjelodanjene natpise ne valja primiti bez neke rezerve« (gl. J. Šidak, Kroz pet stoljeća..., 321, 322).

2119 Tako je Kukuljevićevom rukom ispisan »Liber copulandorum Ecclesiae S. Marci–Montis Graecensis Zagrabiensis ab 1708–1738 cum diversis adnotationibus«, koji se je čuvao u župnika sv. Marka, a danas se nalazi u HDA u Zagrebu (MSC — kutija 14 a br. 305). U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu su ovi njegovi rukopisi: »Velikaška pismohrana — oko 1860. Prijepisi isprava« (R 6001), »Miscellanea« (R 6004), zatim »Kukuljević Sakcinski Ivan, Archivarum Vaticanum« (ispisi–autograf) 26. 1. (R 6001) i »Kukuljević Sakcinski Ivan, Bilješke iz raznih djela za povijest Južnih Slovjena« — 384 1. (R 6005) itd.

st., dok spisi idu od 16. st. dalje), »Litterae missiles« (počinju s pismom Katzianera), »Testamenti hrvatski« (od 16. do 18. st — zasad u HDA u Zagrebu), »Opis Like i Krbave« (gradovi i gradine), »Monumenta Istriae et Sloveniae« (natpisi i razni nacrti), »Starine i grobovi u Dalmaciji«,[2120] »Fragmenta glagolitica«, »Rodoslovlje Frankopana«, »Acta Zriniana«, »Excerpta ec epistolis missilibus a diversis ad Episcopum Max. Verhovac scriptis«,[2121] »Acta Tahiana«, »Hrvoja« (gradivo) i još mnogo toga iz knjiga i rukopisa kao i dopune npr. za hrvatsku bibliografiju. Koliko su vrijedni ovi rukopisi da se tiskaju, Smičiklas nije mogao, nakratko ih pregledavajući, ustanoviti.[2122]

Nedvojbeno, među njima ima dosta važnih podataka, što se najbolje da uočiti iz popisa kao i opisa pojedinog rukopisa i njegova sadržaja, koji je dao Smičiklas.

Još u svome »Conspectus monumentorum historiorum i manuscripto existentium, quae ad illustrandam historiam ecclesiasticam ac civilem Slavorum Meridionalium typis. vulgari posent« (1859) priopćuje Kukuljević naslove od 157 pisaca i rukopisa od 13. do 15. st. koji bi se mogli izdati.

Od tih je pisaca imao u svojoj zbirci 87, a drugi su bili pohranjeni u Dubrovniku, Zagrebu i po raznim europskim knjižnicama.[2123] On ovdje ne uzima pod »Scriptores« samo pisce kako je to bilo uobičajeno npr. u Njemačkoj, već i neobjavljene historiografe 17. i 18. st. Sve je to Kukuljević bio pripremio za tisak po svojoj izjavi u »Conspectusu« da ih izda po uzoru na MGH.

Međutim, baš za »Scriptores« nije imao pripremljenu građu i na to nikad nije dospio iz raznih uzroka, iako su upravo pod »Scriptores« njegovih »Monumenta« imala doći po kronološkom redu djela poznatih i nepoznatih pisaca koji su pisali o hrvatskim zemljama. Isto tako se ne zna što je s njegovim povećim rukopisnim djelom »Historički opis Hrvatske, Slavonije i Sriema sa svimi gradovi, gradinami, razvalinami, obkopi, manastiri, crkvami, crkvišći, starinami i ostalim znamenitosti«, iz kojega je vadio historije pojedinih gradova (od 1856. dalje).[2124]

Da ga je namjeravao izdati, svjedoči sam Wurzbach (»Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich XIII«, Wien, 1865), kada u svome leksikonu opisuje životopis Kukuljevića, te kaže da je ovo djelo isti pripremio za tisak. Još jedno djelo je bio dogotovio pod naslovom »Monumenta Serbica, Bosnensia et Montisnigri inde ab saeculo VIII usque ad XIX cum privilegiis et documentis in lingua latina exaratis«. Gotovo do kraja svoga života on je ova »Monumenta« dopunjavao, čuvao i napokon ih poslao svome prijatelju Matiji Banu u Beograd da ih predloži Srpskoj kraljevskoj akademiji. Ovaj je to i učinio, ali što se je s tim djelom kasnije dogodilo, to Smičiklas nije mogao doznati.[2125]

No što ovome nije uspjelo, to se je posrećilo V. Novaku, a evo i kako: V. Novak iznosi prvo da je Kukuljević svoja »Monumenta Serbica« uglavnom dogotovio još 1859. Ujedno upozorava da je te godine i Rački pomagao Kukuljeviću oko izrade »srpskog diplomatara« s »rimskim materijalima« i čak se iz pisma Račkoga, Rim, upućenog Kukuljeviću iz Rima 28. V. 1859. vidi da je Rački bio

[2120] U rukopisu se čuvaju i Kukuljevićeve »Bilježke iz Dalmacije i dalmatinskih arhiva« (ovako je napisano drugom rukom na koricama). To su razni spisi i napose prijepisi s kamenih spomenika u Splitu, Poljicama, Šibeniku itd. (HDA u Zagrebu — MSC — kutija 13, br. 266).

[2121] Ovaj naslov je stavio Kukuljević na koricama u kojima se nalazi prijepis tih vrlo zanimljivih pisama, učinjen 20–30. g. 19. st. Sam pak tekst naslova glasi ovako »Excerpta ex epistolis missilibus a diversis ad episcopum Maximillianum Verhovac scriptis ab anno 1784. usque ad annum 1815.« (HDA u Zagrebu — MSC — kutija 1, br. 6).

[2122] T. Smičiklas, o. c, 198, 199

[2123] U Arhivu HAZU nalazi se nekoliko knjižica u kojima je Kukuljević popisivao pojedine pisce i dokumente, koji se čuvaju i u bibliotekama u Veneciji, Rimu itd. (XV-23 — Ostavština Ivana Kukuljevića).

[2124] Kukuljevićeve bilješke o gradovima dobio je E. Laszowski (R. Lopašić, Oko Kupe i Korane, Zagreb, 1895, XXII).

[2125] T. Smičiklas, o. c, 164–168, 173, 174, 165. Gl. što o tome piše i J. Šidak (Kroz pet stoljeća..., 304, 305 i bilj. 44, 45), koji se drži Smičiklasa, a onda samo citira rad V. Novaka iz 1959. g. radi informiranja »O daljnjoj sudbini rukopisa«.

zainteresiran za taj diplomatar, koji naziva »bosansko–srbski diplomatar«, i predlaže mu da se ovaj »hrvatski i bosansko–srbski diplomatar oživotvori u Jugoslovjenski«.

Kukuljević je umro 1. VIII. 1889, a ovo djelo uopće nije tiskano niti se znalo da li je doista postojalo, iako je već 1859. bilo javljeno da je dovršeno.

Naime, poslije smrti Kukuljevića prvi je T. Smičiklas spomenuo »Monumenta Serbica« i kako ih je poslao u Beograd Banu, koji je na sjednici Srpske kralj. akademije u siječnju 1889. »interpelirao« prilično »oštrim riječima referente« za Kukuljevićevo djelo »Kovačevića i Vulovića«. Inače Matija Ban naziva ovaj epistolar »Codex diplomaticus et epistolaris Regnorum Serbiae et Bosnae, nec non ducatus Montenegrini«, a Čeda Mijatović jednostavno »Codex diplomaticus Serbiae«.

Uslijed raznih smicalica SKA 16. VII. 1889. »nije mogla uzeti na štampanje Kukuljevićeve zbirke Codex Diplomaticus et Epistolaris Serbiae, Bosnae et Montis Nigri«, te mu je rukopis vratila. Međutim, taj rukopis nije stigao Kukuljeviću u Puhakovac, kao ni u Zagreb.

Kad je pak umro Kukuljević, njegov sin Božidar načinio je popis cjelokupne literarne ostavštine svoga oca (3. VIII. 1889) pod naslovom »Ostavština Ivana Kukuljevića« (Arhiv HAZU XV/23), ali u tome popisu nije bilo ni spomena o »Monumenta Serbica«, a nije ga našao ni Kukuljevićev biograf Smičiklas.

O tome nisu znali ni drugi, pa ni V. Novak, koji drži »da do živa Kukuljevića nije stigla pošiljka iz Beograda«.

No zaslugom Božidara Kovačevića, upravitelja Arhiva SANU, pronađen je ondje Kukuljevićev »Kratki sadržaj listinah i poveljah srbskih — pisanih na jeziku latinskom od g. 743 do 1400« (Arhiv SANU, sign. 9197).[2126] Taj je spis sam Kukuljević potpisao i ima 43 strane, a sadrži 312 brojeva povelja s vrlo kratkim regestom. Iz njega se vidi koje je sve dokumente unio Kukuljević u svoj zbornik. Ali ima i takvih povelja, koje se danas ne smatraju autentičnim.[2127] Prema tome ni danas nema traga »Monumenta Serbica«, jedino je ostao onaj »kratki sadržaj«, koji je pisan i ovjeren vlastoručno od Kukuljevića (bez naznake datuma).

»Kratki sadržaj« počinje pismom pape Zaharije od 16. V. 753. Pod »870–900« ubacuje »Natpis na Krstionici Višeslava Župana Zahumskoga«, pod 914 citira »Zakoni crkvenoga Sabora Spljetskoga«. Zatim slijede brojna regesta isprava iz 12, još više iz 13. i 14. st., a zadnji mu je regest iz novembra 1398, gdje »Detrik Bubek nadvornik ugarski produljuje rok parbe poradi rata bosanskoga«. Iza sadržaja stavljeno je: »Sliede povelje i listine od 1400–1800«.[2128] U pismu upućenom Vuku Karadžiću (2/14. XI. 1859) Kukuljević ga podsjeća da mu je u Beču proljeća 1859. govorio o »izdavanju srbskih listinah i poveljah što su pisane na latinskom jeziku«, te kako mu je onda Vuk rekao da mu pošalje »kratak popis ovieh listinah« pa će on gledati da se u Srbiji »uskori i unapredi« njihova »pečatenja i izdavanja«.

Kako on (Kukuljević) kani početkom 1860. izdavati »Istoričkih spomenikah jugoslavenskih«[2129] on bi među ove rado »u prvi red uvrstio i srbske povelje, u jednu knjigu sabrane«, te ga »sada« šaljući

[2126] U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 6002 pohranjen je spis, koji nije bio poznat V. Novaku »I. Kukuljević Sakcinski, Kratak sadržaj listinah srbskih i bosanskih od g. 743. do 1400. — Prije 1859« (autograf) 28 str.

[2127] V. Novak, Nastanak i nestanak..., »Glas« SANU 234/8, 12–15, 18, 21, 26–31

[2128] V. Novak, o. c, 32–44

[2129] Izgleda da je sada taj naziv Kukuljević dao pod utjecajem prijedloga Račkoga od 29. V. 1859. da svoj »hrvatski i bosansko srbski diplomatar u jugoslavenski« obradi (V. Novak o. c, 14). Upravo 1860. g. izašla je prva knjiga »Bibliografija hrvatska–tiskane knjige« u koju su pored Kukuljevića veliki trud uložili i V. Pacel, Antun Mažuranić, Lj. Gaj i M. Sabljar. Naime, među zadacima Društva za jugoslavensku povestnicu i starine bio je i taj da se započne s izdavanjem »Bibliografije jugoslavenske« od koje je međutim tiskana samo prva knjiga »Bibliografije hrvatske...«, koja može i danas, prema riječima Šidaka, »još uvijek ponekad poslužiti« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 304).

mu »kratak popis najstarijih poveljah od g. 743. do 1400. kojih ima 310 na broju« moli da se sjeti onoga što su u Beču govorili. Ujedno napominje da ima »za srbsku Istoriju veoma važnih listinah, kojih do 1800. još tri puta toliko ima«, čiji mu »savršen popis radi kratkoće vremena« ne može »sastaviti«. U nastavku kaže da će ova njegova »zbirka biti podpuna, sadržavajuća prepise iz mletačkog, bečkog, dubrovačkog, rimskog, napuljskog, zagrebačkog, peštanskog itd. arkiva, te ujedno iz starih sada već riedkih latinskih i talijanskih knjigah i rukopisah«.

Otad je proteklo punih 29 godina a da nije riješeno pitanje oko tiskanja njegove »Zbirke«, tako da je on pisao 14/26. VII. 1888. SKA u vezi s njenim dopisom od 29. VI. da je sporazuman da se njegov »srpski zbornik štampa u Beogradu«, a »rukopis prve knjige, koja sadržava listine od 591. do g. 1300, a ukupno 291 br.« je poslao Matiji Banu s molbom da ga preda Akademiji. Što se tiče broja dokumenata ovaj će samo do 15. st. iznositi »daleko preko 700 listina«, a 15. vijek ne može prebrojiti »jer se rukopis nalazi u Zagrebu, a bit će do 300 listina«.

»Izvorne listine« prepisao je »iz arkiva bečkih, peštanskih, zagrebačkih, dubrovačkih, napuljskih, rimskih i mletačkih«, koji »ujedno razjašnjuju u velikoj mjeri staru povijest srpsku«.[2130]

Iz svega ovoga se vidi da je Kukuljevićev »srpski zbornik« (kako ga on zove) ili »Codex Diplomaticus et Epistolaris Serbiae, Bosnae et Montis Nigri« (kako ga naziva M. Đ. Milićević), koji je sezao od 591. do 1300. i bio sadržan u jednoj knjizi, nestao.

Drugi pak rukopis pod naslovom »Kratki sadržaj...« koji je obuhvaćao regesta od 743. do 1400. bio je poslan na uvid i uporabu Vuku Karadžiću i taj rukopis je pronašao B. Kovačević i predao ga V. Novaku. Svakako, po mišljenju Novaka, ono Kukuljevićevo pismo Karadžiću »objašnjava i postanak i namenu Kratkog sadržaja, koji je Kukuljević priložio tome pismu sa željom da Vuk izdejstvuje štampanje Monumenta Serbica u Beogradu još 1859. godine!«

To pismo »nesumnjivo potvrđuje moje napred iskazano stanovište, da je Kukuljević bio doista 1859. završio skupljanje povelja za svoj diplomatar, u što je sumnjao A. Solovjev,«[2131] zaključuje Novak.

Kada se samo letimično baci pogled na sav život i djela Kukuljevića,[2132] vidi se kako je velik i raznovrstan njegov rad i kao novelista, lirika, dramatičara, biografa, literarnog i umjetničkog kritičara, arheologa, historičara umjetnosti, publicista, putopisca, sabirača historijskog blaga i starina, historičara, a uz to i kao političara.

Naročito velik i neizbrisiv trag je ostavio u hrvatskoj historiografiji 19. st. te ga se s punim pravom može nazvati njenim »ocem«. On je prvi poslije 1835. g. stavio hrvatsku historiografiju na znanstvenu podlogu, objelodanjujući povijesne spomenike i na temelju izvora unio je više svjetla u gotovo sva dotad tamna područja hrvatske povijesti, iako nije nikada dospio obraditi jedno sustavno ili barem veće njeno razdoblje. To ne znači da on toga nije bio svjestan, na što ukazuje još 1859. u već

2130 V. Novak, o. c, 44, 45, 22, 23

2131 V. Novak, o. c, 32, 15, bilj. 43, 16

2132 U Gradskom muzeju u Varaždinu nalazi se historijska ostavština Ivana Kukuljevića, koja se sastoji od 1373 pisama (L. Ž., Neproučena ostavština, »Vjesnik«, Zagreb, 7. IX. 1952), a u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 6924) pohranjen je Kukuljevićev »Dnevnik 1838–1840« na 64 1. Po Šabanu on se nalazi, pod sign. R. 6294, a u Arhivu HAZU sastoji se od 7 svezaka i obuhvaća razdoblje od 17. IV. 1834. do 13. I. 1840. g. Na temelju tog dnevnika objelodanio je L. Šaban radnju »Dnevnički zapisi iz mladih dana Ivana Kukuljevića Sakcinskog« (HZ XXXI(1), 193–208), kojom je dao vrijedne podatke i na temelju njih su ispravljeni mnogi pogrešni datumi iz Kukuljevićevih mladenačkih dana. Navedeni dnevnički svesci I, II, IV. i V. čuvaju se u Arhivu HAZU, III. i VI. su u posjedu gospođe Milene Korejzl–Kukuljević u Zagrebu, a VII. u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (po Šabanu: sign. R 6294). Prikaz I. II. sveska objavila je M. Despot 1960. g. a ostali svesci nisu objavljeni. Sudbinu ovih Kukuljevićevih mladenačkih dnevnika opširno je opisao Šaban, koji pretpostavlja da ih više »vjerovatno i nije bilo«. (L. Šaban, Dnevnički zapisi..., 193, 194 i bilj. 1–3). Šidak citirajući signaturu Kukuljevićevog dnevnika u HAZU (XV–23/VIII 16 a) kaže da je »njemački« pisan i iznosi jedan citat iz njega s datumom 25. X. 1834. na tom jeziku (J. Šidak, Studije..., 221, bilj. 2).

spomenutom pismu Vuku Karadžiću sljedećim riječima: »...Valja nam prije svega oko Istorije našega naroda i njegovih pojedinih granah nastojati, te voditi naš razciepljeni narod do samosvesti i do jedinstva, a to ne možemo bolje, nego ako budemo kritičkom i istinitom istoriom pokazali i dokazali koliko smo slabi bili radi nesloge, razdora i mržnje, a koliko bi mogli jaki i veliki biti da smo složni, da smo uzajamno pravedni i da niesmo sebični. Ini narodi na jugu i u našem susjedstvu neka nam budu za primjer, i za nauk koliko može u narodu jedan duh i jedna težnja«.[2133]

Kada se je Kukuljević počeo baviti hrvatskom historijom, još su bili dosta neutrti njeni putovi koje je on dosta proširio i produbio, unoseći pritom i puno svoga pjesničkoga duha što se iz njegovih djela može i uočiti.

Istina griješio je i dosta toga iznio što se sa sadašnjim stanjem znanosti ne poklapa.

Tome se ne treba čuditi, kada se ima na umu da je on bio samouk i neko vrijeme gotovo sam na području historije, gdje je toliko toga zahvatio, obradio, izdajući uz to zbirke izvora, pišući političke brošure i članke, te pjesme i drame. Uz sve to živo je sudjelovao na političkoj sceni.

Kukuljević je preteča velikih hrvatskih historiografa 19. st. koji su od njega mnogo toga naučili, iako to izravno nisu priznavali, i koji su od Kukuljevića dobili poleta.

Bez njegove akcije, »koja je tada mogla da po nekome bude utopistička, nestvarna i neostvarljiva«, kaže V. Novak, a »koja je najzad dala plodove, bez kojih se ne bi mogle da zamisle pojave kakve su posle Kukuljevića pretstavljali Franjo Rački, Matija Mesić, Radoslav Lopašić, Ivan Tkalčić, Ivan Kostrenčić, Tadija Smičiklas, pa i u izrazitoj slavistici Vatroslav Jagić«.[2134]

Na drugi je način Kukuljevića, što se tiče rada na području historije, okarakterizirao Šidak: »U svojim je raspravama obrađivao različite pojave i pitanja iz kulture i političke povijesti, od rimskih vremena do XIX st; od njih su mnoge, osobito biografije, zadržale trajnu vrijednost. Osim na raspravama radio je i dalje na sabiranju izvorne građe, ali mu je za taj posao nedostajala potrebna stručna sprema«.[2135]

d) DON ŠIME LJUBIĆ, HISTORIČAR, IZDAVAČ IZVORA I ARHEOLOG

Jedan od neumornih i značajnih hrvatskih historiografa 19. st. jest don *Šime Ljubić*. Rodio se je 24. V. 1822. u Starom Gradu na otoku Hvaru od oca Petra Ljubića i Pole Skutari. Po Ljubićevom kazivanju njegova obitelj »od davna plemićka u Bosni, za rana se doseli u Hrvatsku, vjerovatno uslied patarenskih buna, te si znala tečajem XIV stoljeća pribaviti gradjanstvo mletačko a zatim ugar. hrv. plemstvo, koje joj 10. lipnja 1568. Maksimilian II potvrdi«.[2136]

[2133] V. Novak, Nastanak i nestanak..., 45, ibid, Vuk i Hrvati, 375.

[2134] V. Novak, o. c, 8

[2135] EJ 5, 444 (s bibliografijom i literaturom). Kao nadopuna ovom prikazu Kukuljevića kao historičara usp. i J. Šidak, Ivan Kukuljević — osnivač moderne hrvatske historiografije, HZ XXV–XXVI–1972/73, 5–29, taj isti rad mu je tiskan i u knjizi: J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, i 297–322. Šidak je ovu radnju napisao na temelju probrane starije literature, a i na temelju najnovijih članaka o tom povjesničaru. Ali sudovi Šidaka o samom Kukuljevićevom pisanju na području hrvatske povijesti pretežno su ocjenjivani i s političkog stajališta onoga vremena. Po našem mišljenju Kukuljević nije bio »osnivač moderne hrvatske historije«, koju mu je malo pretjerano dao Šidak pod utjecajem Šišića. Naime, izraz »moderna« znači »sadašnji, suvremen, današnji, koji je u duhu novog vremena«. Prema tome Kukuljević je mogao biti jedino utemeljitelj naše historiografije, ali ne »moderne« već one 19. st. To je mogao biti samo Franjo Rački, kako je to prvi naveo T. Smičiklas.

[2136] Ovo je vlastoručno napisao u spisu u svome djelomičnome Curriculumu vitae Š. Ljubić (u mome posjedu), a gotovo isto donosi i njegov biograf T. Smičiklas (Život i djela Šime Ljubića, »Ljetopis« JAZU 12, Zagreb, 1898, 150), koji u vezi s tim dodaje: »Kako su do te potvrde došli Ljubići mletački podanici, toga ne znam«. No iz Ljubićevog »Dizionario biografico...« (Vienna, 1865) na str. 160, kada Š. Ljubić piše o »Gliubich Francesco«, rođenom u Šibeniku, on kaže da ti Ljubići potječu od stare i plemićke obitelji iz Ugarske i kako se je Francesco isticao za vrijeme vladavine kralja Ferdinanda I, a njegov sin car Maksimilijan podijelio mu je 1568. plemićki naslov. Znači naš Šime Ljubić je smatrao da je on potomak Francesca Gliubicha iz Šibenika, te je i za svoju obitelj jednostavno prisvojio onu carevu plemićku diplomu od 1568. godine.

Šime Ljubić je završio osnovnu školu u rodnom mjestu, a gimnaziju je polazio u Dubrovniku i Splitu, dok filozofiju i teologiju uči u Zadru (1846). Uz glazbu bavio se je i književnošću pa je pjevao pjesme i pisao drame po uzoru na Alfierija.[2137]

Kako ga je sve ovo zanimalo, »to je kanio tom stazom dalje stupati, ali ga roditelji već u povoju crkvi posvetili, te tim putem morao dalje«; tako piše u svome »Curriculumu«.

»Za bogoslovnoga tečaja« posvetio se »proučavanju narodne poviesti i jezika«.

Na povijest »ga sbudi i upravi njegov sugrađanin Petar Nisetić, najbolji dosadašnji dalmatinski starinar, a na drugo vrli starina Ante Kuzmanić«. Naime, još »u drugom razredu bogoslovlja« on je stao pisati u »Zori dalmatinskoj« (na hrvatskom jeziku) i u »La Dalmazia« (na talijanskom) »razne književne i znanstvene članke, ter jih sve obilnije pomagao kroz mnogo godina do njihova izcesnuća«.

Prva njegova poveća radnja bijaše »pjenezoslovna«, a »Ribanje i ribarsko prigovaranje Petra Hektorovića« (120 str; u T. Smičiklas, o. c, 236. pod br. 11 stoji: str. 113) »je bila prva knjiga natiskana u Dalmaciji Gajevim pravopisom, čega radi morao se dugo boriti s pokrajinskom vladom«. Tada je bio »u IV razredu bogoslovnom (1846)« kako piše u već navedenom »Curriculum vitae«.

U isto vrijeme uporno se je dao na skupljanje »narodnih pjesama i poslovica, od koih je dosta u Zori dalm. tiskano bilo«.

Još 1846. je sabrao »u debeli smotak od 150 komada« pod naslovom »Narodne ljubezne pjesme« i »dobivši službeni imprimatur 18. stud. 1846. obielodani poziv na predbrojku«. Tu je zbirku posvetio »tada pukovniku ali već na glasu slavnomu Josipu Jelačiću, koji ju rado primio«. Ali razne »okolnosti zapriečiše izdanje te knjige«[2138] kaže dalje Ljubić u svome »Curriculum vitae«.

Ljubić je malo »kašnje u red« doveo i poslovice, »ter im predstavi raspravu »O ljubomudrju slavenskoga jezika« (ne: »Ljubomudriju slavjanskom« kako donosi T. Smičiklas, o. c, 160).

Nakon što je dovršio bogoslovne nauke Ljubić je »namiešćen duhovnim pomoćnikom u rodnom mjestu«. Tada mu dozvoli vlada »da ondje podigne školu privatnu za gimnazijalne nauke, koju pridrža tja do 1855«. Međutim, sve više i jače se »zanimao arkeologičkimi nauci, ter tada udari temelj svojoj ogromnoj sbirci grčkih i rimskih nadpisa i sbirci grčko–dalmatinskih novaca«.

U to doba je preveo na hrvatski i talijanski »onda na glasu francosko djelo F. G. Eichoffa Poviest jezika i književnosti Slavjana«, a sa hrvatskoga u »italijanske stihove zlatnu pjesmu Ivaniševićevu kako se piesnik naučio peti (ne: pieti: T. Smičiklas, o. c, 163), dodao uvod i piesnikov život«.

U »prvi politički protres g. 1848. stupi on čas i odlučno u narodno kolo«. U rodnom mjestu podigne »prvu narodnu čitaonicu, gdje se skupljalo sve, što je odličnijega bilo na hvarskom otoku«.[2139] Tada »slavni ban Jelačić rado privoli da mu to družtvo bude posvećeno«. Sada Ljubić »napisa mnogo i političkih članaka u narodnih i stranih časopisah (ne: novine, kako citira T. Smičiklas, o. c, 162). U prvih navlastito zahtijevao, da se uvede naš jezik u sudove i u sam zemaljski sabor;[2140] da se ukinu crkveni savietnici kod namjest. vieća (ovo mu privlači sržbe tadašnjeg savietnika Vitezića) itd.« Ova »njegova nastojanja o probudjenju narodne sviesti, i beskrajno povierenje gradjanstva izkazano mu obilno u svih izborih probudi zavidnost njegovih protivnika, koji uz prvi obrat politike tajno ga opisaše

[2137] T. Smičiklas, o. c, 152

[2138] Ta zbirka ipak nije propala, već se nalazi pohranjena među zbirkama Matice hrvatske, kako piše T. Smičiklas (o. c, 160).

[2139] Božidar Petranović, nar. poslanik pisao mu 2. veljače 1849. g. iz Kromjeriža: »Drago mi je bilo čuti, da se i u Starom Gradu društvo slovinsko podiglo. Vaša je u tomu najveća zasluga. Kamo sreće, kad bi i u ostalih otocih podobnih vami rodoljuba bilo! Naša bi narodnost tadaj u brzo razvila se. Nastojte itd.«. (Curriculum vitae Š. Ljubića, str. 2, bilj. 1)

[2140] Isti Petranović 5. listopada 1848. iz Beča: »Iz vaših sastavaka poznao sam podpuno, da ste pravi Ilir, i vatreni vierni sin majke Slavie. Vaše predloženje da se jezik hrvatski uvede u budući naš sabor zemaljski dopao se mnogo meni i g. Ivićeviću, koj vas pozdravlja. Nastojte itd.« (Curriculum..., str. 2, bilj. 2).

vladi kao *torbido e inquieto*, te odlukom od 19 lipnja 1849 bude od službe odpušten, a redarstvu naloženo, da mu svake sedmice pretrese spise i knjige«. No građani »složno udare prosvjedom (8 srpnja), te vlada još 2 studenoga povrati ga u službu, premiestivši ga ipak u sv. Petar na Braču«.

Tada se je najviše bavio sastavljanjem »Poviesti narodne književnosti dalmatinske«.[2141] Gotovi rukopis poslao je koncem 1849. svome prijatelju prof. Sutini u Zadar »s molbom neka ga prosude najvieštiji«. A »to su bili: Santić, Kuzmanić, Petranović, Skarić itd«.[2142]

U svibnju 1850. Sutina mu javi »da su u rasudi učestvovali najvieštiji tadašnji *katolici i pravoslavni* (S. A.) te: *il risultato si fu soddisfacente, cioè l'applauso dell'opera, e vivissimo desiderio, che vegga la luce*«. No, »djelo osta ipak u rukopisu«.

Kako ga je »poviest. družtvo« u Zagrebu željelo izdati, pošalje ga onamo, ali pošto je bilo »iscrpljeno (tj. neki su ga ovdje pocrpili: T. Smičiklas, o. c, 164) bude piscu povraćeno«.[2143]

Još 5. X. 1851. Ljubić je pisao Kukuljeviću da je taj rukopis prije pet godina završio i da bi ovo djelo izašlo kada bi bilo moguće u »dva debela sveska od 400 stranah« te da se sada »nahodi kod gosp. Božidara Petranovića, viećnika deržavnog u Zadru serčena prijatelja mog«.[2144] Nato ovo djelo »posriedovanjem sl. Vuka Stef. Karadž. preuze ga štampati knjižar Venedikt u Beču, te poziv na predbrojku iznese na vidik Glasnik dalm. br. 77 od 23. ruj. 1856, ali se tiskanje obustavi na petom tabaku s izdavateljeve nesreće«, piše Ljubić.

»U sv. Petru na Braču nagazi Ljubić na župnika od najhudnijih lojolaca (isusovaca: S. A.). Borba koju je s tom nemani neprestano voditi morao iz više uzroka zaustavi znatno njegov rad na književnom polju. Jedva se je otrese 7. trav. 1852. kada bi premiešćen u Nerežišće, da izmieni u časti već iznemogla bračkog nadpopa g. kan. Definisa, koji se radi bolesti odputio bio u Italiju. Tu si znao prisvojiti obću ljubav, koja ga domalo bez njegova znanja od kurije zahtjevala za stalnoga u toj časti, ali se njekoji župnici, navlastito supetarski, protivili i kumu Petru (gazdarica hvarskog biskupa: S. A.) na svoju privukli, te koncem godine Ljubić prodje u svoje rodno miesto, i dobi župu sv. Nedielje.[2145] Nastavivši uz to predavanja gimnazijska u svom privatnom zavodu, nalazio je Ljubić i vremena, da sakupi gradju za biografički dalmatinski slovnik, i da uz Petra Nizetića i N. Ostoića napreduje u arheologičkoj nauci. No videći do malo, da mu ondje za znatni napredak na tom polju premalena sredstva, zaželi dalje se protisnuti u sviet. Tada se uprav po Thunovoj (austrijski ministar grof Leo Thun: S. A.) osnovi podigao biaše u Beču zavod za uzgajanje učitelja za srednje škole. Ljubić prigodom vienčanja Njeg. Veličanstva dobi dopust, da može u Beč. Ondje si on isposlova, da bude na temelju svojih tiskanih radnja riešen kućne zadaće, te položivši pismeni u zatvoru (tj. klauzuri: S. A.) i ustmeni ispit, bude 27 svibnja 1854 potvrdjen za učitelja jezika i književnosti slavenske na cieloj gimnaziji. Ali mu od potrebe bilo usposobiti se još za jedan predmet, hoćeli postati pravim učiteljem. Zamoli dakle podporu, da mu moguće bude doći u Beč, i tu se prepraviti za izpit u poviestničkoj struki. Dne 21 rujna 1855 bude mu od ministerstva dozvoljena, te zamoli biskupa, da ga od pastirske službe odpusti. Ovaj opetovano

2141 Iz »Uvedenja« u ovu »Poviest narodne dalmatinske književnosti«, sastavljenog 1848. g. vide se razlozi zbog kojih se je dao na izradu toga djela, jer Dalmacija nije »do danaska ni jednoga povestnika svoje narodne knjixevnosti dobila«. Svoj uvod završava riječima: »Xivio slavjanski dalmatinski narod. Xivili Svi Slavjani pod ustavom Josipovim (tj. Franje Josipa I: S. A.). Xivio slavjanski jezik. Xivila sloboda rici i pisanja«. (Miscellanea II–IV, Zadar, 1950–1952, 151–153). Gl. i rad: Zlata Bojović, Povijest narodne dalmatinske književnosti Šime Ljubića. Naučni sastanak slavista u Vukove dane, br. 8, Beograd, 1980.

2142 T. Smičiklas (o. c, 164) samo citira: Kuzmanića, Petranovića, Škaricu i druge.

2143 Ljubićev Curriculum vitae, str. 2

2144 T. Smičiklas, o. c, 164

2145 Gl. kako to prepričava T. Smičiklas, o. c, 162.

odbi molbe njegove i njegovih priatelja,[2146] koji su kod dvora veoma moćni bili; no što oni nemogli, izradila kuma Pera uz obećanje dobre nagrade. Jednom bude biskupu podmetnut medju drugimi i spis, kojim je Ljubića riešavao pastirske službe i dozvoljavao mu, da ode u Beč na nauke i da ga O. B. Lucić u službi zamieni, a on u hitnji negledeć na stvari, sve to podpisa«. U Beču je Ljubić proboravio »dvie godine na sveučilištu, budno polazeć predavanja slavnih muževa Aschbacha, Jägera, Miklošića, Arnetha, Sickela, Eitelberga, Grysara i Simonya; a kad zamoli da mu se podpora produlji kako po običaju još na treću godinu, bi mu nasuproć naloženo od učiteljskog zbora, da, pošto je za to zreo, a nužda osposobljenih učitelja, položi ispit, te 28 listopada 1857 uz sjajne sviedočbe bude potvrdjen za učitelja poviesti i zemljopisa na čitavoj gimnaziji.

Za Ljubićeva boravljenja u Beču, naime srpnja 1856, C. kr. odbor za iztraživanje i učuvanje starih spomenika u Austriji posla ga po savietu slav. Eitelberga u Trst k Dru Kandleru, da pripomogne ovome vještaku u iztraživanju okoliša rimskih naselbina. Kandler, povieriv mu svoja odkrića u tom predmetu, uputi ga u Dalmaciju, da na tom terenu, gdje se stari oblik bolje nego drugdje očuvao bio, njegova načela uporavi.

Ljubiću pođe za rukom iznaći savršeni tip za tu znanstvenu struku (V. Wiener Zeitung list 1856.[2147] Wiener Courir 8 stud. 1856 itd.). Vrativši se u Trst, izruči on dotične spise Dru Kandleru, koj se malo kašnje prestavi (tj. umro 1872; S. A.) te se nezna, gdje sada leže. Putujući tom prigodom Ljubić po Dalmaciji, u isto doba nepropusti potraživati i proučavati stare spomenike kudgod prošao, te si sakupi gradiva za debeli svezak, natiskan u XXII knjizi Arkiva c. Akademije znanosti u Beču od g. 1859 pod naslovom »Studi archeologici sulla Dalmazia« sa četiri table.[2148] Spomenuti centralni odbor svojim listom od 19 stud. 1856. liepo mu se zahvali za podpuni uspieh njegova poslanstva, a njegov predsjednik barun Cörnig ponudi mu čast odborskoga tajnika, na koju se on po savietu svoga prijatelja Musaffie zahvali, pošto se mislilo, da taj odbor neće na dugo trajati«.

U Beču »Ljubić je marljivo polazio tajni dvorski Arkiv, gdje izpisa sve do tada neizdane povelje dubrovačke i mnogo drugih prevažnih za jugoslavensku poviest. I ovaj je rukopis putovao u Zagreb, da bude tiskan od poviest. družtva; no, izcrpljen, jedva ga kašnje natrag dobio.

Pregleda jošte u Beču plemski arkiv, a ponajviše se trudio u c. Knjižnici, gdje prouči sve rukopise, koji su i ma u čemu važni bili za jugosl. poviest, navlastito one u odsiecih nazvanih *Serie Foscarini* i *Brera*, te nješto sam prepisa u izvadcih, a nješto podpuno prepisati dade. Tada se lično upozna svojim prijateljem Teod. Mommsenom, komu pruži za porabu svoju bogatu sbirku *grčko–latinskih*

2146 Među njima je bila i poznata njemačka književnica Ida von Düringsfeld (Milisch u Šleziji, 12. XI. 1815 — Stuttgart, 25. X. 1876). O njoj daje podatke Lexicon deutscher Frauen der Feder II, Berlin, 1898. a u vezi s tim je pisao o njenom posjetu u Dubrovnik Josef Matl članak »Preradović, Kukuljević, Düringsfeld in Dubrovnik«, Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru o 70. godišnjici života prijatelji i učenici, Dubrovnik, 1931, 375–377. Düringsfeldova je upoznala Ljubića u Splitu, a zatim u Starigradu sa svojim mužem posjetila »ovoga maloga profesora« i opisala u posebnom poglavlju svoga putopisa pod naslovom »Beim Professor«. Surađivala je s njime i bila mu prijateljski sklona, a on joj je davao i neke svoje rukopise na uporabu (npr. hvarske narodne pjesme). Ljubić joj se čak obratio da zamoli biskupa Bordinija da ga pusti u Njemačku i Češku da proučava što se ondje o slavistici piše. Biskup joj je odgovorio: »Ne mogu, ako bi svi odlazili, ostali bi bez župa i župnika« (I. von Düringsfeld, o. c, II, 118–128, 123). Ovaj zadnji pasus citira i Ljubić u svome »Curriculum vitae«, a i T. Smičiklas, o. c, 162, 163. Inače 5 pisama I. von Düringsfeld upućenih Š. Ljubiću (1856/7) donosi N. Beritić (»Dalmatinske teme Ide Düringsfeld«, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku XII, Dubrovnik, 1970, 385–387), a da nije navela odakle ih uzela, tj. gdje ih je našla.

2147 Što o tome kaže »Wiener Zeitung« od 7. X. 1856. gl. T. Smičiklas, o. c, 167

2148 Archiv f. ö. G. XXII. 235–276. Ova radnja je plod njegova puta po Dalmaciji i sadrži opise starih gradova: Nona (Nin), Nadinum (Nadin), Corinium (Karin), Scardona (Skradin), Municipium Riditarum (Danilo–kraljice), Adra (Medvidja), Asseria (Podgradje ili Lisičić), Liburna ili Burnum (Šupljaja crkva kod Kistanja), Issa (Vis), Pharia (Starigrad). Po mišljenju Smičiklasa ovo je »svakako do onda Ljubićeva najbolja radnja, kojom se služe i danas (tj. 1898: S. A.) historici za povijest stare rimske Dalmacije«. Sada je pak taj rad zastario.

dalmatinskih nadpisa (V. Corpus Inscrip. Lat. Tom III. Dalmatia). Mommsen o tom izviesti Akademiju znanosti u Berlinu, koja listom od 27 srpnja 1857, podpisanim Gerhardom i Lepsiusom, liepo mu se zahvali: *se le stupende fatiche epigrafice di Vostra Signoria, encomiateci da un Mommsen, ci fanno coltivare il rispettabile sue nome nella serie lucente dei veri amanti e promotori della scienza* itd.[2149]

Arkeologički sastavci, koje je do tada izdao bio u *Bullettino* arkeologičkoga zavoda u Rimu, pribaviše mu čast dopisujućeg člana istoga družtva (9 pros. 1856) i drugih. U Beču dovrši svoje djelo »*Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*« i posla ga u sviet (Vienna, Sommer 1856. 8.325). O tom slovniku mnogi se veoma povoljno izjavio (V. Notizienblatt d. Akad. der Wissenschaft. 1857. VII. Chmel; Beilage für Kunst u. Lit. n. 27. 31. 1856. itd.).

I slavni naš N. Tommaseo,[2150] hvaleći tu radnju proti njekome ital. listu, koji se posmieħavao na toliku množ (sic! S. A.) vrlih muževa dalm., primieti i ovo vele važno po našu Dalmaciju: »Se si riguardi alla strettezza del sito, alla miseria del luogo, al difetto di scuole interne non che di stamperie, al non trovare i *libri illirici* (S. A.) nel paese lettori che pochi, alla divisione de'riti latina e greco, la quale diradava anco i pochi facendo *due alfabeti* (S. A.) e *due linguaggi* (S. A.) sovente affettamente discordi; si troverà, che quanto i *Dalmati* (S. A.) fecero per le *lettere slave è pochissimo* (S. A.) si, ma è piu che gl'Italiani, in tanti milioni d'uomini e di ricchezze e d'esempi e di *tradizioni* (S. A.) e di libri e d'aiuti, non facessero per lo loro«.[2151]

Inače ovom »Dizionario« se je mnogo prigovaralo, što je prisililo i samoga Ljubića da se od njih brani riječima: »Ovo je djelo kompilacija a ne djelo originalno; pogreške i nedostatke ja sam priznao u predgovoru; na ovakove neprilike nagazio bi i gosp. Ferrari Cupilli — njegov kritik — ako bi se usudio podmetnuti leđa pod ovakav teret; nitko prije mene nije kušao složiti u gotovo djelo mršave vijesti biografično o našim djedovima, koji su ostavili iza sebe ma koliko glasa, a to rasuto po hiljadu i hiljadu zbornika, časopisa i knjiga; ovo je moje prvo djelo o stvarima domovinskim, koje sam dovršio još tečajem mojih bogoslovnih nauka; ovakova djela mogu potpuno izdati samo akademije, pojedincu je gotovo nemoguće«, završava ovako Ljubić.

Još 10. I. 1856. Ljubić je pisao iz Beča Kukuljeviću pa između ostalog kaže: »...odlučih tiskati životoslovnik dalmatinskih umietnikah, koga sam već odavno na talianski izpisao. Ovo je djelo od velike važnosti za upoznati postupanje učenja sveobćenitog u Dalmacii i od strane slavjanskoga duha i zato držim, da će i u *Hrvatskoj takovo izjavljenje rado biti* primljeno«.[2152]

»Vrativši[2153] se koncem listopada 1857. u Dalmaciju, bude umah postavljen namiestnim učiteljem na Spljetskoj gimnaziji. Taj se zavod tada na zlu glasu nalazio u samom Beču, i ne bez očita razloga. Ljubić, došav tamo izkreno izjavi rane (T. Smičiklas, o. c, 170: mane) s namierom, da jim se čim prije

---

2149 Gl. gotovo cijeli tekst, objavljen u T. Smičiklas (o. c, 158)

2150 Evo kako je to preveo T. Smičiklas (o. c, 165, 166): »Uvaži li se, kako je položaj tijesan, kako je zemlja siromašna, kako ne ima ni u njoj ni škola ni štamparija; uvaži li se, da u zemlji ne ima *hrvatskih knjiga* (S. A.), a čitatelja tek malo; da dvoji vjerozakon, latinski i grčki, i to malo čitelja razdvojava, čineći dva alfabeta, *latinski* i *ćirilski* (!S. A.) i *dva narječja* (S. A.), koja se naumice čine kao da su različna: tada se mora priznati, da to što su Dalmatinci učinili za slavensku književnost, *ako i nije mnogo* (S. A.), ali je ipak više nego što su Talijani uz toliko milijuna ljudi, uz toliko bogatstvo, uz tolike primjere i prevode (! S. A.) i knjige i potpore učinili za svoju »književnost«. Ovo je najveća pohvala koju nam je Ljubić sam zabilježio« dodaje Smičiklas.

2151 »Curriculum vitae« S. Ljubića

2152 T. Smičiklas, o. c, 166, 165

2153 T. Smičiklas (o. c, 170) prvo iznosi mišljenje prof. Jägera o Ljubiću, koji je »malo koristi odnio sa bečkog sveučilišta«, gdje je došao kao »već gotov poluučenjak« i ostao »što je i prije bio«, a zatim sam Smičiklas dodaje kako će »buduće radnje historičke njegove« pokazati »da je u njega uvijek pri strogom naučnom istraživanju mjesto *na hero* (S. A.), jer je u zlatno doba bečko *više pisao negoli učio metodu strogoga historičkog istraživanja*« (S. A.).

lieka nadje; no zlo po njega. Glupani, ogorčeni sve više njegovim imenovanjem za člana c. kr. centralnoga sabora za istraživanje i učuvanje starih spomenika u Austriji (2 veljače 1858), a navlastito onim za pravoga čuvara c. kr. muzeja spljetskoga (6 kol. 1858), nenalazeći javnoga uzroka, udare tajnim putem, potvorami, a ove zloglasnomu Rozneru u Zadru veoma godile. Ljubić studenoga 1. g. 1858 morao je iz Spljeta u Beč, da si pravicu traži. Na to ga bodrio s listovi sam nadzornik srednjih škola Koren. No dočim je čekao na riešenje, eto mu ponude od ministra Bacha: Bi li pošao u Mletke, da ondje u arkivu potraži diplomatičke izprave, iz kojih bi se dalo dokazati, kako su postale one dvie turske pruge Klek i Sutorina, koje sjeku Dalmaciju na dva miesta. Ljubić rado prihvati ponudu, i ode u Mletke, gdje ministarskom naredbom od 2 travnja 1859 br. 2698 bi stalno dodjeljen ravnatelju zavoda kao pomoćnik za uredjenje najstarijih spomenika u onom ogromnom zavodu. *Do tada najvažnije diplomatičko blago morske kraljice ležalo je ondje netaknuto. Ljubić prvi stavi ruke, da s njega strese stoljetnu prašinu* (S. A.). Koliko je on na korist onoga zavoda za one tri godine svoga službovanja izradio živi su sviedoči (sic! S. A.) *katalogi njegovom rukom napisani* (S. A.), onda jedino sredstvo za uputu u diplomatička iztraživanja za starija doba.[2154]

Mnogo je toga do tada nepoznata iz onih ogromnih ruda izkopao, te pružao učenjakom, koji su u onaj zavod iz svih strana svieta dolazili, da prošlost svoga naroda uče, a navlastito izvorne isprave, koje se ticale pada mlet. republike (g. 1797–8), a dobro došle slav. mlet. poviestničaru Romaninu, koga je i razpravami podupirao (V. Tom VIII. 405. La pace di Carlovitz., 455. Intorno alle relazioni politiche tra le due republike di Venezia e Ragusi). Nastojao je marljivo i o dielu po Bachu povierenu mu glede Kleka i Sutorine, te proučivši više od 1000 debelih svezaka izvornih depeša na listu, kroz silni trud dovevši ga u četiri debele knjige diplomatičkih akta i petu zemljovida, priloživši poviestničke preglede kao uvode na točno i lasno shvaćanje samih depeša. Ovu radnju podnese on najprije u izvadku a kašnje po zahtjevu Smerlinga podpunu ministru za izvanjske poslove Rechbergu,[2155] koji mu 17 pros. 1861 o njoj javi: fattolo assoggettare ad esame del rispettivo pregio scientifico, lo trovai degno di formare soggetto di unilissino rapporto a Sua Maestà a di Lei favore te da mu je trud nagrađen sa 300 fr. carskim riešenjem od 4 i. m.; istina neznatna nagrada, ali tim obilno umnožena, pošto mu se i to kazalo, da je Njeg. Veličanstvo pripoznavalo 'il lodevole zelo da Lei dimostrato in quest' incontro«.

U Veneciji je Ljubić »naštampao« sljedeće rasprave: 'Risposta al Prete Giuseppe Cappelletti Veneziano intorno S. Simeone e la storia veneziana dello stesso. Venezia 1860.'; zatim 'In risposta all' opuscolo dal sig. Vin. Duplancich col titolo della civilità italiana o slava in Dalmazia. Venezia

[2154] »Ovo su glavne struke« piše Ljubić ispod crte u bilj. 1. »po njemu u red dovedene i katalogizirane:

a) Provveditori alla Camera de' Confini (medjunarodne pogranične razmirnice). Ima 350 svezaka (Filze) izprava, a 27 risarija.

b) Riformatori allo studio di Padova (Ministarstvo prosvjete). Ima 574 svezaka.

c) Provveditori alla Sanità (zdravstvenost). Do 500 svezaka.

d) Pergamenske isprave (Pacta) u ceduljah opisane. Latinskih 153, grčkih 40, turskih i arapskih 158.

e) Ducales, množtvo njih u 71 škatulju; *Commissiones*, isto u 45 škatulja; *Litterae originales* XIV et XV saeculi, isto u 40 škatulja; *Bullae papales*, isto u 30 škatulja.

f) Miscellanea. Codices ligati, u 431 komada.

g) Miscellanea. Manuscripti, u 123 svezka.

h) Bibliotheca instituti«. (Curriculum vitae... pod bilj. 1).

[2155] U prvom svesku svojih »Listina« kaže Ljubić da je ovo djelo predao ministru vanjskih poslova 1861. u pet debelih svezaka, ali mu je to dosta smetalo na narodnom radu (S. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike I, MSH SM JAZU I, Zagreb, 1870, str. IX). Godine 1875. u »Obzoru« (br. 192) čak napiše članak »O pravu turskom na Klek« (Bibliografija..., sv. 11, 226).

1861.'[2156] Ovdje Ljubić služeći se dokazima iz povijesti pobija pisca i ispravlja mnoge njegove tvrdnje i pogreške. Kada su se na njega oborili sa raznih strana, Ljubić ponovno odgovori svojim protivnicima vrlo smiono brošurom 'Intorno la questione dalmatica, Venezia 1861.'[2157]

Ta se je brošura sastojala od dva pisma Nikoli Tommaseu, koji se je izjasnio protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.[2158]

Poduži je bio odgovor Ferrari–Cuppiliju,[2159] gdje brani izbor zastupnika za Hvar (»Intorno l'elezione del deputato di Lesina–Cittavechia Girolamo Machiedo«) i konačno dolazi članak u istoj brošuri (str. 26–49) pod naslovom »Risposta al discorso detto nel consiglio dell'impero a ll settem. 1861 dal deputato dalmata Lapenna.«[2160] Ovdje se je obilno poslužio historijom i da potkrijepi svoje tvrdnje upotrijebio je mnoge do tada nepoznate izvore iz mletačkog arhiva, a najdetaljnije je obradio kako je Dalmacija potpala pod Veneciju.[2161]

Tada je sastavio i »Brani inediti della divina Commedia tratti da un codice dell'Archivio Veneto«, a »ovo g. 1866 natiska u Padovi njegov prijatelj g. Barocci čuvar gradskog muzeja Correr u Mletcih. Da štogod i za Mletke, u kojih je rado stanovao, izradi, stavi se da probere u arkivu najstarije spise u mletačkom izgovoru sastavljene te jih sakupi pod naslovom 'Scritti in dialetto veneziano nel XIII et XIV secolo'«. Ti su trebali uskoro izaći u »knjiž. listu, Archivio veneto«.[2162] Pripravi »za tisk te uvodom i svestranim izjasnenji obogati najstarije djelo napisano u mlet. izgovoru 'Fra Paolino. De recto regimine' (g. 1313); ali taj rukopis ustupi svom prijatelju Prof. Musaffiji u Beču, koj ga sve bolje usavrši i izda u Leipzigu god. Pored ovoga napisa mnogo raznovrstnih članaka u časopisah italijanskih i nemačkih (navlastito u Ost u. Welt), a zahvali se predsjedništvu mlet. namjest. vieća na uredničtvo književne strane mletačke službene *Gazzetta*, jer mu načela onoga časopisa neprijala.

U Mletcih prouči Ljubić mnogo privatnih arkiva, a najbolje onaj veleuč. Cikonje, gradski Correr i Marciansku Knjižnicu. Koliko je pako sakupio poviestničkoga blaga za jugosl. poviest, to nam sviedoče spisi jugosl. Akademije, te *mnogobrojni rukopisi njegove privatne knjižnice* (S. A.); te da rečemo jedno samo, ima u onih do 400 izviešća, koja su čitali obći providuri i knezovi na njihovom povratku iz Dalmacije u mlet. vieću o stvarih dogodivših se ondje za njihove uprave i o stanju miesta, kojimi su ravnali. Dalmatinski zavidnici nepustili ga mirna ni u Mletcih. Lapenovi čaporci i njegove sliedbe i tu se pružali. Navedu ravnatelja arkiva Mutinellia, da ga tajno pred vladom ocrni. Kleveta neuspije,[2163] a Mutinelli ode iz arkiva«.[2164]

I tako Ljubić ostade »radeći marljivo i za arkiv i za sebe«, kaže T. Smičiklas.[2165]

»Rat g. 1859 i težnje italijanske politike, da se dokopa Mletaka povedoše Ljubića, da traži učiteljsko miesto na Riečkoj gimnaziji. Ta molba osta za dugo neriešena na stolu Kr. hrv.–slav. dikasterija u Beču, kako da na nju ni mislio nije, podpuno svojom službom zadovoljan, jer mu pružala hraneduševne, koja mu najviše prijala. Kad eto iznenada 9 stud. 1861 bude imenovan učiteljem na

2156 Curriculum vitae...

2157 T. Smičiklas, o. c, 172

2158 A. Nicolò Tommaseo a Firenze

2159 In risposta al sig. Gius. Ferrari–Cupilli

2160 Curriculum vitae, T. Smičiklas, o. c, 172

2161 T. Smičiklas, o. c, 172

2162 T. Smičiklas (o. c. 171) iznoseći ovaj rad, dodaje: »Ne veli, gdje je i da li je to štampao«, što ne stoji.

2163 Naime, uslijed denuncijacije Mutinellija dekret o otpuštanju Ljubića stigne na namjesništvo u Veneciju. Kada je Ljubić saznao za ovo od jednog činovnika, koji je bio puka sirotinja, on odmah brzojavi Ministru nastave u Beč, razjasni stanje stvari i raskrinka klevetnike. Na to dekret bude »brzojavno dignut« i Mutinelli morade »proći iz arkiva a Ljubić ostade«, piše T. Smičiklas, o. c, 173).

2164 Curriculum vitae

2165 O. c, 173

osiečkoj gimnaziji. Zabadava odvrati, da si te službe nikada tražio nije. Ravnatelj arkiva knez Dandolo dne 27 stud. 1861 riešavajući ga službe 'con tanta utilità dell'uffizio prestata finora presso questa i. r. direzione' dodavaše da nemože 'dispensarmi di testificarle la piena mia sodisfazione per l'utile e relante servizio, pregandola al tempo stesso di gradire le sincere assicurazione della dispiacenza che io provo nel dovermi separare da un cosi abile cooperatore'«.[2166]

Takvu je pohvalu Ljubić s pravom zaslužio, što se najbolje vidi iz njegova izvještaja o tome svome radu. Tako on uz ostalo kaže i sljedeće: »Arkiv mletački do moga dolazka nije imao ni jednoga novoga kataloga, a stari nisu nikako vriedili, jer dotični arkivi većinom među sobom pomiešani, nisu ni po njih razredjeni stali. Samo se tajni arkiv mogao bar nješto upotrebiti. *Ja sam dakle prvi započeo novo izredjivanje i popisivanje arkiva mletačkoga* (S. A.).

Tri važna arkiva: Riformatori allo studo di Padova (ministarstvo prosvjete), Camera dei Confini i Magistrato alla Sanità, dobili su po meni novouredjeno kazalo. Po duždih razredio sam dukale (duždevne listine), po papah rimske bule, popisao sam do 4000 diplomatičkih povelja i listina; sastavio sam dva reda pomiešanih svezaka sa dotičnim kazalom itd«.[2167]

Kad je Ljubić dobio profesorsko mjesto na gimnaziji u Osijeku, rekao je za sebe da »do tada nebijaše vidio ni Hrvatske ni Slavonije, ali je ovdje dobro poznat bio, s čega poteče predlog, koji bi stavljen i primljen u saborskoj sjednici od 17. svibnja 1861. *da se isti vis. sabor pobrine, kako bi se namiestio kao kustos muzeja g. profesor Šime Ljubić Dalmatinac, radeći tada u pismohranah mletačkih, koji je svojim književnimi radnjami dokazao dovoljno svoju sposobnost.* Sriedom prosinca g. 1861. morao je preko Pešte u Osijek. Došav ovdje, umah se obrati na hrv. slav. dikasterij za svoje premiešćenje na Rieku, i bude mu obećano, da će onamo prvom prilikom«. Iz Osieka »izleti do Biograda, gdje se upozna slavnim starinom Šafarikom i razveseli se uz svečanost na Cvietih, koju potanko opisa u zadarskom listu«.[2168] Naime, upravo na Cvjetnicu, 13. IV. 1862. stigao je u Beograd »ovo sokolovo gnijezdo srbske slobode«. Tada se je uprav slavio dan, kako je »srbski narod« pod vodstvom kneza Miloša Obrenovića skršio »stoljetni dušmanski jaram«. Kada se je ondje saznalo da je Ljubić »Dalmatinac« rastvoriše mu vrata i obasuše ga svom mogućom pažnjom. Sav oduševljen Ljubić je po povratku u Osijek opisao nekom svome nepoznatom prijatelju u pismu (27. VI. 1862) svoju radost i ganuće »misleć o tebi, mila domovino moja, ružico najmirisnija Jugoslavije«.

Došavši u doticaj sa drom Jankom Šafarikom i razgledavši Beograd prođe preko Pančeva i Zemuna u Novi Sad »sriedocilj serbstva u Austrii« i upozna se sa književnikom Emilom Čakrom »veledušnom štovatelju jugoslavenske idee, što nije malo kod Serbinah, koji obično kroz persti gledaju što ne spada, oli neće da spada tako rečenom serbstvu«. Iznoseći netrpeljivost katolika i pravoslavnih u Novom Sadu i uspoređujući sve to sa sličnim stanjem u Dalmaciji i ukazujući na krivce, on preporuči lijek da se odstrani taj jaz, vrati se preko Sr. Karlovaca i Vukovara u Osijek. Na tom svome putu »ko što u Slavonii tako i u ovom sa svim blagom po naravi narešenom predjelu nemarljivost velika je kod seljadije«, kaže pri završetku svoga opširnoga lista,[2169] koji je i danas vrlo koristan i poučan zbog svoga osobitog sadržaja.

Za vrijeme njegova boravka u Osijeku »Osiečka županija odlikovala ga imenovavši ga 4 stud. 1862 članom posebnih skupština. Zloglasni Arvay neda mu mira, ali nagazi na svoje blato. I Ilijaševićeva spletka udari u bah«. Konačno »22 ožujka 1863 dvorska kancelarija na predlog škol.

[2166] Curriculum vitae
[2167] T. Smičiklas, o. c, 173
[2168] Curriculum vitae
[2169] Miscellanea II–IV, 153–158

saviet. Račkoga premiesti ga na Rieku. Gimnazijski ravnatelj Golub riešavajući ga službe 30. ožujka i. g. dodavaše: *Upraviteljstvo ovo izvršuje samo ugodnu dužnost, izjavljujući Vam u ime učiteljstva za Vaše šesnaesteromjesečno učiteljevanje u svakom obziru primjerenu zahvalnost; a osobito priznanje zaslužuje Vaš neumoran trud, što ste ga puna četiri mjeseca sa velikim gubitkom vremena žrtvovali popisivanju i uredjivanju ovdašnje gimnazijske knjižnice«.*

U Rieci »nastavi Ljubić svoj književni rad« kao »učitelj hrvatske poviesti i jugosl. književnosti uvidi potrebu jedne knjige, koja bi u pregledu barem te znanosti predstavila, te bi se mogla u mlade ruke položiti za školsku obuku i za daljnje obrazovanje«.[2170]

Kada je polazio iz Osijeka za Rijeku, susreo se u Zagrebu sa Kukuljevićem (travanj, 1863), kojemu je pričao što je sve ispisao iz mletačkoga arhiva, pa ga je Kukuljević zamolio da mu opiše »u kratko« što ima »prepisanoga iz spisa nalazećih se u Arkivu Mletačkom spadajućih na našu narodnu povjest«.

Vrativši se u Rijeku 25. VII. 1863. uputio je Ljubić Kukuljeviću pismo, kojemu je priložio »dva lista«, gdje će »naći pobilježeno sve« što je »do danas sakupio glede rečenoga predmeta«.

Opisujući kako je radio i pregledavao u tom arhivu građu, prvo mu daje popis najstarijih rukopisa u mlet. arhivu, gdje je »prepisao najvažnije komade za narodnu povijest a sve ostalo«, što nije prepisao on je »na kratko no točno pribilježio«. Također je dodao što je za ovo razdoblje prepisao iz Bečkog arhiva i biblioteke. Zatim detaljnije opisuje koje sve rukopise on ima za 16. st. (»Relazione di Sindici e Provveditori«, »Generali in Dalmazia ed Albania«, »Relazioni di Conti e Provveditori«, »Relazioni miste del sec. XVI«), te onda za 17. i 18. st. (uz ove spise navodi »različite stvari« i »Dispacci di Provv. Generali«). Tomu dodaje i »Zbirku razna sadržaja« (govori, pisma, kronike, statuti dalm. gradova itd.). Sa zbirkom »Acta« Ljubić je iz Rijeke (6. V. 1886) uputio Kukuljeviću i opis rukopisa koje je pregledao u Veneciji i Beču (kronike itd.). Ujedno je obećao, čim se na Rijeci »dobro« nastani, odmah će »sve spise koje je već dobio iz Mletakah i iz Staroga grada, gdje su mu ležali za njegova prognanja u Osieku — staviti u red i štogod na njih izraditi na korist naše povijesti« (Ljubić Kukuljeviću, Rijeka 25. VII. 1863).[2171]

Veza između Ljubića i Kukuljevića bila je ojačana 1866. g. jer se radilo o izdavanju »poviestnih spomenikah (osobito pisacah i zakonah–Scriptores et Leges)«, kako to stoji u Kukuljevićevu pismu od 30. V. 1866. g. Uz ostalo on tom prilikom kaže: »Moja i mojih prijatelja književnih iskrena je želja da dodjete ovamo u naš centrum (tj. Zagreb: S. A.), budi u Muzeum budi u Arkiv, pa da ovdje vašim perom i vašom neutrudljivom marljivostju podpomažete slabe naše sile. Koliko ću moći ja do izpunjenja ove želje djelovati, budite uvjereni da neću štedjeti truda«.[2172]

Svakako Kukuljevićeve želje glede Ljubića nisu bile realne. Naime, 4. III. 1866. osnovana je u Zagrebu Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, koju je car potvrdio na temelju pravila, koja je sastavio Hrvatski sabor.

»Po tih pravilih isti sabor predloži na potvrdu prvu 16 akademičkih članova od njega izabranih, a medju ovima bio i Ljubić.[2173] Sada se radilo u Akademiji, da se i muzej ustroji. Ljubić zamoli miesto

[2170] Curriculum vitae

[2171] T. Smičiklas, o. c, 174–186, 175. No unatoč tolikoj skupljenoj građi, Ljubić i dalje odlazi u Veneciju a onda i u Dalmaciju. Za vrijeme boravka u Veneciji, kako piše Rački Bogišiću (19. X. 1869), Ljubić je ondje »prepisao stari statut otoka (ako se ne varam) Hvara iz XIII stoljeća, stariji njekoliko godina od vinodolskoga. On ga kako drži kano zlato, kao što sve svoje stvari«. (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački. Prepiska (1866–1893). Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda SANU I odelenje, knjiga XXV, Beograd, 1960, 143, 175).

[2172] Miscellanea II–IV, 158, 159

[2173] T. Smičiklas (o. c, 191) kaže da se je dosta ljudi čudilo »kako je Ljubić dospio upravo među prve priznate ljude u svemu narodu«, te iznosi da je »najviše« preporučio Fr. Rački »koji je s udivljenjem ogledao, kako već rekosmo, njegove zbirke iz mletačkoga arkiva«.

čuvara uslied natječaja od 4 rujna 1867. Akoprem jedini za tu čast usposobljen, bude riešeno, da se za tada to miesto nepopuni, te Ljubić bude imenovan 29 stud. 1869 prvim pristavom, te kad se malo kašnje iz Rieke smiesti u Zagrebu, bude mu povjereno privremeno ravnanje istoga Zavoda. Arkeologički odjel zem. muzeja, kada ga primio Ljubić sav je stajao u jednoj sobici, a što je sada svatko vidi. Godine 1869 ponovi se natječaj za miesto muz. čuvara, te u sjednici akademičkoj od 3 svibnja 1869 '*čuvarom nar. zem. muzeja bi imenovan dosadašnji pristav ark. odsjeka u istom muzeju g. Ljubić jednoglasno, po što jedan izmedju devet članova ne dade glasa*' (»Rad« III. 216), ali ga Rauch za svoga banovanja nehtjede predložiti kruni za potvrdu. Stupivši Bedeković na bansku čast, ovaj uslied Pulszkyeva nagovora odvaži se, da Ljubićevo imenovanje kruni podnese; no bude mu medjutim savietovano, da najprije čuje akademičko mnenje. Tiem se smieravalo i sada uspjeh osujetiti. Akademija pod neiztinitim predmievom, da su već tri godine iztekle od prvoga Ljubićeva imenovanja (3 svib. 1869), odluči to, da se prodje na novo imenovanje. Tada muz. akad. odbor, komu bi ova stvar za predlog predana, u glavnoj siednici od 6 studenoga 1871 predloži '*da se čuvar zem. muzeja ne postavlja, nego da izmedju sadašnja tri pristava najstariji izvršuje nutrnju upravu. Ovaj predlog ne bi primljen, buduć da narodni muzej po svoih pravilih treba da ima čuvara, te odlučeno bi absolutnom većinom glasova, da se ponovi predjašnja predstavka radi imenovanja Ljubića za muz. čuvara*' (»Rad« XVII. 215).

Uslied ovoga riešenja Dne 16 prosinca 1871 bi Ljubić Njeg. Veličanstvom potvrdjen prvim čuvarom[2174] nar. zem. muzeja.«[2175]

U Zagrebu je Ljubić kroz 25 godina živio u muzeju i za muzej, gdje je svaki dan pa i na blagdane radio od ranog jutra do kasne noći. Time je za društveni život bio »mrtav«, a »radnje za akademiju, muzej i arkeologija, to je život njegov«, kako kaže njegov biograf T. Smičiklas.[2176]

»Ljubić 3 kol. 1869 dokaza jugosl. akademiji potrebu muzealnoga organa javnoga. Akademija 6 kolov. i. g. prihvati predlog i preporuči ga vladi. Ova 11 svibnja 1877 rieši 'da nema zaprieke, da se već ove godine započne izdavanje kataloga zem. nar. muzeja, te račun o dotičnom trošku, koj nebi smio nadilaziti 350 for., da joj se dostavi, i u isto doba predloži trošak za sliedeću godinu 450 for.'

Plod Ljubićeva nastojanja bjaše knjiga pod naslovom 'Viestnik nar. zem. muzeja u Zagrebu za god. 1870. u Zagrebu 1871.'[2177] Vlada kašnje nedoznači trošak za daljnja izdavanja, akoprem višekrat za to umoljena, te tako nastavljanje ovoga prevažnoga izdanja osta prekinuto«[2178] kroz par godina.

Kada je JAZU prigodom svoje desetogodišnjice htjela izdati posebnu knjigu »o svom postanku i razvitku, djelovanju i stanju onako kako rade druge akademije«, zamolio je pismeno u njeno ime predsjednik Fr. Rački Ljubića (25. V. 1876) da za taj broj »Ljetopisa« Akademije napiše »kratak curriculum vitae« s obzirom na njegov »književni rad« i da nabroji »svoje književne tvorevine, to jest knjige i rasprave od naučne vriednosti (osim razprava i priloga u akademijskih knjiga štampanih)« i da »ove bilježk« pošalje akademiji, najkašnje do 15. srpnja o. g.«

[2174] Još 18. V. 1861. V. Pacel je predložio Hrv. saboru da se ta ustanova »pobrine, kako bi se čuvarom muzeja namjestio g. prof. Šime Ljubić, *Dalmatinac* (S. A.), radeći sada u pismohranama mletačkim, koji je svojim književnim radnjama dovoljno dokazao svoje sposobnosti«. Ne datirajući ovo, Smičiklas kaže da je Akademiji vlada predala po zaključku Sabora upravu »Narodnoga muzeja« i ona »imenova Ljubića čuvarom arkeologičkoga muzeja« (T. Smičiklas, o. c, 191).

[2175] Curriculum vitae

[2176] O. c, 232, 192

[2177] Str. 277. U uvodu napisao je Ljubić povijest muzeja s prilozima (str. 1–25), te onda opisao zbirke i konačno iznio dopise povjerenika muzeja (T. Smičiklas, o. c, 232).

[2178] Curriculum vitae

Na to je Ljubić napismeno sastavio svoj životopis u vrlo žučljivom i iskrenom tonu opisujući svoje djelovanje. Ujedno je nabrojio svoje radove do navedene 1876. g. izašle iz tiska.

Kada se je pak održavao »medjunarodni sastanak u Budimpešti« kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada (Odjel za bogoštovje i nastavu) 30. IV. 1877. odobrila je »čuvaru zem. narodnog muzeja u Zagrebu« Šimi Ljubiću za put 82 for. i 24 novčića.[2179]

Malo zatim je formirao novo »Hrvatsko arkeologičko družtvo« koje je u vezi s Arheološkim muzejom imalo izdavati časopis a za njenog redaktora bude imenovan »ravnatelj muzeja Šime Ljubić«.

Tako nastane »Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva« koji je Ljubić uređivao punih 14 godina, tj. od 1879. do 1892. On je u tome časopisu dao veliki broj svojih radova, članaka i dosta oštrih kritika. Prema mlađim suradnicima bio je vrlo pažljiv, a preko dopisa raznih povjerenika o pojedinim nalazištima u zemlji podigao je nivo i vrijednost »Viestnika«; taj časopis je po Smičiklasu »više privrijedio muzeju nego li nauci«.

Svome muzeju Ljubić je bio »fanatično odan«, pa ipak stizale su i pokude na njegov račun, ali i velika priznanja. Kako je bio cijenjen po svome radu u inozemstvu i domovini najbolje svjedoče brojna odlikovanja. Tako je bio posjednik Velike zlatne austrijske medalje za znanost i umjetnost, komander crnogorskog Crnoga reda kneza Danila, vitez Reda talijanske krune, pravi član JAZU, predsjednik Hrvatskog arheološkog društva, počasni član Sveučilišnog senata u Odesi i Arheološkog društva u Bordeauxu, pravi član Arheološkog društva u Odesi, dopisni član Arheološkog društva u Moskvi, Njem. arh. zavoda u Rimu, Arh. društva i C. kr. centralne komisije za sačuvanje starina u Beču, Kraljevske deputacije za nauku domaće historije u Veneciji, Srpskog učenoga društva u Beogradu itd. kako je to sam pismeno naveo.

Za vrijeme svoga boravka u Zagrebu Ljubić je povučeno živio. Imao je svoje stalne navike. Ujutro je išao na tržnicu, a navečer sjedio na svom stalnom mjestu u kazalištu. Kavane i gostione nije posjećivao kao ni bilo kakvu zabavu. Čak je kao svećenik obavljao — uz dozvolu visokih crkvenih vlasti — službu božju u svom stanu. Po prirodi je bio dosta nagao, ali i pomirljiv. Živio je vrlo štedljivo, pa si je dao sagraditi na ulazu u starigradsku luku lijepu jednokatnu kuću, a kraj nje kapelicu s kupolom od kamena kao mauzolej, što ga je stajalo ukupno 36000 forinti. Kada je protiv svoje volje umirovljen (1892) otišao je u Starigrad, gdje je živio u svojoj kući, ali nije mirovao nego je nastavio raditi i pisati.

Upravo je dovršavao svoju raspravu za Akademiju kad ga zateče smrt 19. X. 1896. u 75. godini života.

Kada je sahranjivan,[2180] nitko mu od stanovnika grada Hvara nije došao na sprovod, jer su bili povrijeđeni zbog njegovih spisa i stavova u njima.

Umro je bez pismene oporuke, a pred svjedocima je usmeno ostavio svoj imetak »Društvu javne dobrotvornosti« u Starom Gradu, kojeg je toliko volio i proslavio.[2181]

Uz književnost i arheologiju Ljubić se je vrlo mnogo bavio i historijom.

Njegov rad na historijskom polju može se podijeliti na tri dijela: 1. Izdavanje izvora, 2. Izdavanje samostalnih rasprava i djela, 3. Izdavanje opće hrvatske povijesti.

2179 Curriculum vitae [koncept u mome posjedu, s prilogom dopisa Račkoga od 25. V. 1876. i zem. vlade (30. IV. 1877)].

2180 Sahranjen je u svojoj kapelici–mauzoleju, za čiju je gradnju na svoju molbu dobio posebnu suglasnost i dozvolu od carskog dvora u Beču.

2181 T. Smičiklas, o. c, 151–235. Gl. i + Šime Ljubić »Bullettino di archeologia e storia dalmata XIX/11–12, Split, 1896, 180–185; Nekrolog — prof. Don Simeon Ljubić, Starohrvatska prosvjeta II, Knin, 1896, 186–189, 259–264; S. Gunjača, Šime Ljubić i kninski starohrvatski spomenici, »Obzor«, Zagreb, 5. IV. 1934. i Š. Batović, Šime Ljubić (Stari Grad 1822–1896), Zadarska smotra XII/6, Zadar 1992, 244–248.

1. Izdavanje izvora

Još 1845. Ljubić je počeo objavljivati dokumente iz rukopisa »Relazione di Dalmazia delli Eccelentissimi Signori Sindici Giò. Batta Guistinian ed Anjolo Diedo«, koji se je čuvao kod Petra Nisitea pod naslovom »Giustinian Giò Batta, Documenti inediti riportanti il prospetto politico–economico–statistico–geografico delle comunità dalmatiche nell'anno 1553« (»Dalmazia« 1845, 34–35, 1846, 1, 11, 12, 1847, 6–8).[2182]

Zatim mu je 1862. g. prvu zbirku izvora izdala bečka akademija u »Archiv für Kunde öster. Gesch.« XXVII Bd. pod naslovom »Gli ultimi successi di' Alberto Valdenstein narrati degli ambasciadori Veneti«. Za njih je sam profesor, akademik Jäger, rekao da spadaju među najdragocjenije izvore koji su akademiji poslani, otkako ona postoji.[2183]

Jasno je da ovakva vrst pohvale daje Ljubiću još više poleta za daljnji rad na tom polju.

Sljedeća zbirka Ljubićevih izvora počela je izlaziti pod naslovom »Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike« (Knjiga I. Od godine 960. do 1335. u izdanju JAZU, MSHSM, Zagreb 1868, str. 466).

Prije nego što je počeo izdavati ove »Listine« Ljubić je dobro proučio mletačku povijest i uređenje te Republike kao i kronologiju, kojom se je ona služila.

Izvore je prvo sakupljao u Bečkom arhivu (1856), a onda je 1859. taj posao nastavio u mletačkom, gdje je sa tamošnjom građom usporedio svoje prijepise iz Beča.

U I. knjizi »Listine« nisu sve isprave iz mletačkog arhiva i Marciane i Cicogne već ih ima nekoliko i iz tadašnjega Bečkoga tajnoga dvorskog arhiva i carske dvorske knjižnice. Ujedno je izostavio sve one listine, koje spadaju u »Codex diplomaticus«, a koje je kanila izdati Akademija. Isprave su u cijelosti prepisane i tiskane, a samo su neke od manje važnosti izdane skraćene (uvod I. knjizi, IX, XII).

Kada je izašla ova prva knjiga »Listina«, uvidjela je JAZU da bi se trebalo isprave dopuniti za Ljubićevu II. knjigu. Radi toga mu je dodijelila novčanu potporu i on je otputovao u Veneciju, gdje u tamošnjem arhivu ispravi sve listine od 1336. do 1348. koje je imao u prijepisu, a koje su trebale izaći u II. knjizi. Tom prigodom je prepisao iz istih izvornika i one zapiske i listine, koje je prije izostavio ili samo u izvacima zabilježio, »jer mu se onda činile od manje važnosti za našu povijest«, kako to sam Ljubić u svome izvještaju kaže.

Budući da je Austrija na temelju mirovnog ugovora od 1866. morala vratiti sve rukopise, koje je iz mletačkog arhiva odnijela u bečki (1805), Ljubić je proučio i njih, te je za svoju I. knjigu našao još 80 novih isprava kao i obilje građe za životopis Markantonija Dominisa. Također je proučavao i tajne spise istoga arhiva, a nije zaboravio ni one listine u Marciani. Obogatio je i svoju zbirku isprava o uroti Petra Zrinskoga novim spisima (»Izvještaji o putovanjih pomocju jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, »Rad« JAZU XII, Zagreb, 1870, 230–232).

Inače Ljubić naznačuje iz kojeg je arhiva uzeo ispravu i gdje je ona izdana, tj. tiskana.[2184]

Prva knjiga »Listina« obuhvaća svega 696 povelja. Unatoč tome Ljubić se ovdje nije baš sasvim držao zakona diplomatike, jer ponekad uz izvatke na latinskom donosi i izvatke na hrvatskom.

Tako je 1870. izašla popunjena i ispravljena II. knjiga »Listina« od 1336. do 1347. (MSHSM II), str. 464 sa oko 729 isprava.

[2182] G. Valentinelli, o. c, 8, 7

[2183] Iznoseći naslov ovoga djela Ljubić u svome »Curriculum vitae« dodaje: »...O tih depešah ovako je pisao poznati bečki akademik i prof. Jäger: »gehören unstretig zu den werthvolsten Quellen, welche der k. Akademie seit ihren Bestand zur Publication zugesendet worden«, te jih u svojih predavanjih osobito uvažavao«.

[2184] T. Smičiklas, o. c, 193

Godine 1872. već je tiskana III. knjiga od 1347. do 1358. (s dodatkom listinama u knjizi I–III. od g. 1116. do 1347, str. 451. Ovdje je sabrano 551 + 128 isprava). 1874. izlazi IV. knjiga od 1358. do 1403. (480 str. sa 691 listina), a 1875. g. V. knjiga od 1403. do 1409. (353 str. sa dodatkom listinama u knjizi I–IV. od g. 1226. do 1397. Ova knjiga obuhvaća 193 + 111 listina).

Prvih pet knjiga sačinjavaju jednu cjelinu.

Budući da se je osjećala potreba da se za te knjige izda opširno kazalo, Ljubić ga je nakon dužeg vremena, tj. tek 1893. izdao na punih 393 strana pod naslovom »Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I–V. Monumentorum spectantium historiam Slavorum Meridionalium« (MSHSM 24). Taj je »Index« bio vrlo opširan, jer je Ljubić kraj imena dodao i kratki sadržaj smatrajući da tako ne treba gubiti vremena u čitanju cijele listine.

Međutim JAZU je smatrala da treba i dalje objelodanjivati ove »Listine«, pa je Ljubić nastavio s njihovim izdavanjem. Tako 1878. izađe VI. knjiga (MSHSM 9) od 1409. do 1412. (252 isprave na 309 strana), 1882. VII. (MSHSM 12) od 1412. do 1420. (234 isprave na 325 strana), 1886. VIII. (MSHSM 17) od 1420. do 1424. (197 isprava na 299 strana), 1890. g. IX. (MSHSM 21) od 1424. do 1452. (408 listina na 489 strana), a 1891. izašla je i X. knjiga (MSHSM 22) od 1453. do 1469. g. (491 isprava na 496 strana). U ovih 10 knjiga unio je Ljubić preko 4000 isprava važnih za povijest Hrvatske, Bosne, Dubrovnika, Srbije, Ugarske i susjednih zemalja od druge polovice 10. do druge polovice 15. stoljeća.[2185]

Otkako je otvoren javnosti bogati mletački arhiv, pojedini znanstveni radnici europskih naroda obilno su se služili njegovim gradivom, koje su izdavale njihove akademije.

Tako je među ostalim to činio i čuveni njemački historičar *Leopold von Ranke*.[2186] Samo što ih je Ljubić sve nadmašio svojim silnim marom pri otkrivanju toliko dragocjenog gradiva koje je odande prepisao i objelodanio. Time je snažno osvijetlio kulturnu i političku povijest jugoistočne Europe, a napose 14. i 15. stoljeće.

Budući da je JAZU namjeravala prestati s izdavanjem listina zaključno sa 1409, ponudio joj Ljubić drugu bogatu seriju svojih zbirki izvora iz mletačkog arhiva »Commissiones et Relationes Venetae«.

Tako je I. svezak ovih »Commissiones et Relationes Venetae« izašao 1876. u MSHSM (6) od g. 1433. do 1527. g. na 242 strane.

Sljedeće godine se pojavi II. svezak u MSHSM (8) od 1525. do 1553. na 302 strane, a 1880. III. (MSHSM 11) od 1553. do 1571. na 300 stranica.

Na kraju svakog sveska dan je indeks osoba i mjesta.

Kako su nastale ove »Commissiones et Relationes Venetae«?

Još od polovice 13. st. morali su mletački poslanici polagati prisegu da će prije svršetka svoga službovanja javiti pismeno duždu kakve bi promjene trebalo provesti i primijeniti u onim mjestima, gdje su oni službovali.

To je zametak vrlo zanimljivih relacija, koje su neobično važne za povijest 16. i 17. st.

Od 16. st. morali su pak svi poslanici svaki dan javljati svojoj vladi i najsitniju stvar, a krajem svake godine napisati finalnu relaciju. U tim relacijama do tančina su opisane prilike zemlje, gdje su dotični poslanici boravili.[2187]

Relacije iz mletačke Dalmacije nisu baš bile takve, ali su ipak slične ovima. U njima se je redovito izvještavalo o topografiji zemlje, o broju stanovnika, o privrednim i industrijskim proizvodima,

[2185] No ovo izdanje u 10 knjiga je manjkavo i s dosta grešaka, koje sam uočio i provjerio. Stoga bi trebalo nanovo izdati revidiranu proširenu zbirku ovih »Listina« što je vrlo složen i težak posao, ali ipak bi se isplatilo i koristilo našoj znanosti.

[2186] T. Smičiklas, o. c, 194–197

[2187] F. Šišić, Skripta..., 13

trgovini, o civilnoj i kriminalnoj upravi, utvrdama, vojsci, daćama, dohocima i izdacima te o bogatstvu i siromaštvu tamošnjeg naroda. Dakle ove relacije su zahvaćale čitav kulturni, društveni i politički život Dalmacije, a pisali su ih otvoreno i iskreno providuri, sindici i drugi mletački upravni činovnici.

U relacijama se nalazi odgovor na pitanje postavljeno u »Commissiones«, na pitanje koje glasi: »Kakvim duhom dišu naši podanici[2188]

Ove »Commissiones« Ljubić je počeo skupljati od 1856. g. i na tom je poslu bio sretne ruke.

Mnogo građe je našao u tadašnjoj Dvorskoj biblioteci u Beču, kao i u mletačkom arhivu, u Gradskom muzeju Correr i Marciani, te Patrijarhijskoj biblioteci u Veneciji, Narodnoj biblioteci u Parizu, Biblioteci JAZU u Zagrebu, a nešto je uzeo i iz svoje vlastite zbirke. Ljubić svagdje naznačuje gdje se dotični spis nalazi i gdje je tiskan.

Između ostalih vrlo su važne relacije Antonia Vinciguerra o otoku Krku (1481), zatim Petra Pasqualiga, mletačkog ambasadora na dvoru ug. hrv. kralja Vladislava II (1509–1512) i u »Diarii« Marcantonia Michielija, mlet. patricija (1511–1520), koji opisuje događaje u Ugarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji (I. sv.).

Također je važan itinerer Giovannia Battiste Giustinianija, sindika u Dalmaciji i Albaniji iz 1553. g. (II. sv). On ne samo da opisuje Istru, Dalmaciju i mletačku Albaniju već i pojedine gradove (napose one u Dalmaciji) te prikazuje tamošnje običaje, prilike i ljude. Zatim su važne dvije relacije o Dalmaciji i Albaniji iz 16. st. te onda relacije sindika u Dalmaciji Michiela Bona i Gaspara Erizza (1559), Zuanna Moceniga, »provveditor generale de cavalli in Dalmazia« (1567) i Zuanna di Lezze (1570) (III. sv.). Ovim trima svescima ili knjigama »Commissiones« prigovorio je Smičiklas, navodeći da je tiskanje cijelih i mnogih komisija suvišno, jer se iz samih relacija vidi kakve je naputke primio poslanik, te je tako ušlo mnogo balasta. Napomenuo je da su se relacije mogle ukratko obraditi, jer je Ljubić donio i stvari sasvim neznatne.

Na takav prigovor JAZU je prestala s g. 1571. izdavati Ljubićeve »Commissiones« i stavljeno mu je u zadaću da učini za dalja godišta izbor i znatnije izvode iz njih za historijsku uporabu.[2189] Unatoč tome ove tri Ljubićeve knjige su vrlo važne, budući da osvjetljavaju hrvatsku povijest od kraja 15. do druge polovice 16. stoljeća.

I tako, dok se Ljubić dao na skupljanje gradiva za tzv. »splitsku skelu« (16. st.), koju je Venecija htjela podići na račun Dubrovnika, iznenada umre, te to ostade nedovršeno kao i njegove relacije iz 17. i 18. st. do propasti Venecije (1797).[2190]

Godine 1882/3. izašla su u knjizi »Monumenta historico–juridica Slavorum Meridionalium« (Pars I, v. III) Ljubićeva »Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae« na 618 strana s obilnim abecednim indeksom stvari, imena i mjesta. Za Budvanski statut upotrijebio je dva rukopisa (iz pol. 17. i 1700. g.) iz Marciane, a treći (iz 19. st.) iz Arhiva JAZU (prije se je nalazio u knjižnici Kukuljevića). Za Skradinski statut služio se je manjkavim rukopisom iz 14. st. iz Marciane. Hvarski pak statut tiskao je po već tiskanom primjerku iz 1643–1646. g. u Veneciji.

Osobito su vrijedna njegova »Addimenta« sa 89 isprava od 1177. do 1797. godine. Ondje se prvi put spominje hvarski knez i plemstvo. Iako prevladavaju isprave o Hvaru, ima i onih koje se odnose

[2188] T. Smičiklas, o. c, 199

[2189] T. Smičiklas, o. c, 199, 200

[2190] Ove Ljubićeve »Commissiones et relationes venetae« koje su sezale od 1453. do 1571, nastavio je G. Novak i izdao ih ovim redom: 1964. IV. svezak, koji obuhvaća razdoblje od 1572. do 1590; 1966. uslijedio je V. svezak (1591–1600) pa onda 1970. VI. (1588–1620); 1972. VII (1621–1671) i 1977. VIII (1620–1688), a u pripremi je već imao i IX. svezak, za koji je izjavila JAZU da će ga prirediti za tisak njegova kćer dr. Maja Novak. Gotovo svaki od ovih svezaka ima vrlo dobar index nominum et locorum, odnosno index rerum et notionum.

na Brač, Korčulu i Lastovo. Nadalje tu su iznesene i tri relacije. U »Starinama« JAZU priopćava veće ili manje izvorne priloge. Tako u I. knjizi izlazi »Ugri u Mletačkoj. Listina od g. 900.« (str. 211–215). U II. pak tiskani su »Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa« (str. 1–260). Na temelju dokumenata iz mletačkog arhiva (od 1434. zapravo od 1599. do 1624. g.) osvjetljava se lik ovoga prelata. Naročito su zanimljivi dokumenti koji prikazuju unutarnje prilike Dalmacije te sukob između Venecije i uskoka kao i detaljni opis smrti Rabatte, zatim ulogu u tome De Dominisa, saveznika Venecije.

U IV. knjizi donosi »Prilog k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu« (1–19). To je zapravo Dominisovom rukom pisan »Martellino Dialogo sopra di dispaveri tra il sommo Pontefice Paulo Papa V e la serenissima Republica di Venetia« u kojem se g. 1606. Dominis ruga pokvarenosti papinskog dvora i ekskomunikaciji u obliku dijaloga (mletački arhiv).

U VI. knjizi iznosi »Razvod istarski u latinskom i talijanskom jeziku« (1–99). Tu iza neke vrste uvoda o historijatu istarskog razvoda, tj. njihovih izvornika (na njemačkom, latinskom i hrvatskom jeziku) kao i prijepisa, daje sam tekst toga razvoda na latinskom, a ispod crte usporedo i na talijanskom jeziku. Oni su kao prijepisi čuvani u mlet. arhivu, odakle ih je Ljubić ispisao i objelodanio. Prvi na latinskom pod naslovom »Instrumentum Confinium« je datiran sa 1526. u Pazinu, a drugi na talijanskom 1717, također u Pazinu.[2191]

U X. knjizi je donio Rukoviet jugoslavenskih listina[2192] (1–43) i to pod A. 4 srpske listine od 1305–1440. (2 iz mletačkog arhiva i 2 iz svoje zbirke). Pod B. Tursko–mletačke listine od 1534. do 1652. U svemu 19 pisama turskih namjesnika i begova upućenih mletačkim vlastima u Dalmaciji i obrnuto (svi izvornici i prijepisi u Ljubića). Pod C. Turske listine (5) iz 1689. g. i XVII. st. (izvornici u Ljubića), D. Crnogorsko–mletačke listine (18) iz kraja 17. i druge polovice do kraja 18. st. (17 u izvorniku i prijepisu kod Ljubića, a 1 iz mletačkog arhiva). Pod E. Mletačke listine i pod F. Bosanska listina od 1452 g. (iz mletačkog arhiva).

U XI. knjizi izašao mu je »Popis prodaja dubrovačkih iz XIV. stoljeća« (1–12). Ovdje su popisana sva pa i najmanja napučena mjesta Dubrovačke Republike, a to je važno i za poznavanje i proučavanje dubrovačkih isprava. Građu je Ljubić uzeo iz tadašnje c. kr. dvorske knjižnice u Beču.

U XII. knjizi tiskan je »Marijana Bolice Kotoranina opis Sandžakata Skadarskoga od g. 1614.« (164–193), koji je našao u Marciani. Ovome je Ljubić dodao »Relazione dell'Albania e sue città, fiumi, monti, laghi, piani, confini etc. fatta l'anno 1570« (193–200) iz Arhiva JAZU i »Relazione di Ragusi, Bosnia e Albania...« (201–202) od nepoznatog pisca (mletački arhiv). Na kraju je dao »Imenik mjestni« (202–205).

U XIII. knjizi iznio je »Izvještaj gosp. La Mairea francezkoga konsula u Koronu, o Dubrovačkoj republiki« (39–118). Taj je izvještaj 1766. g. sastavio La Maire i podnio ga u prijepisu mletačkoj vladi. On smatra da je Dubrovačka Republika slaba ali istodobno i bahata prema Veneciji, koju također kori što Dubrovčane ponizuje. Taj svoj izvještaj konzul je razdijelio na sljedeća poglavlja: 1. Opis Dubrovnika. Izvor i utemeljenje Dubrovnika. Topografski opis države. 2. Vladanje i javno gospodar-

[2191] I nakon ovakve Ljubićeve obrade izdanja tzv. Razvoda istarskoga, nastavilo se je s pisanjem o tome zakoniku. Tako je od talijanskih znanstvenih radnika prvi izdao prijepise razvoda s opširnim predgovorom C. de Franceschi (»Archeografo Triestino« 1884), koji je samo na par mjesta citirao Ljubićev rad na tome, a onda su slijedili radovi, članci i opisi hrvatskih znanstvenih radnika sve do Vj. Bratulića. Pa ipak, ni time nije dovršeno istraživanje i pitanje autentičnosti ovoga izvora i sve što je s njime u vezi.

[2192] Kada je Stojan Novaković u pismu Račkome (Beograd, 15/27 II. 1879) »vrlo rado pročitao Ljubićevu zbirku sličnih pisama«, izjavio je da mu se čini »da bi Ljubiću trebalo zabraniti izdavanje ćirilskih spomenika« (V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, SANU I odelenje, knj. XXVI, Beograd 1964, 111)

stvo (ekonomija). 3. Pravosuđe i policija. 4. Odnosi Dubrovačke Republike sa drugim europskim državama. 5. a) Politika. b) Politička opažanja o interesu Francuske prema Dubrovačkoj Republici. 6. Zemaljski proizvodi. 7. Industrija. 8. Trgovina. 9. Pomorstvo. 10. Prihodi i financije. 11. Običaji i način života zemlje. Značaj stanovnika. 12. Napomena (memorie). Sve ovo je dotični konzul potanko opisao, ali sa slabim poznavanjem dubrovačke povijesti, kako on to i sam priznaje.

U XIV. knjizi donosi Ljubić »Skadarski zemljišnik od g. 1416.« a u XV. knjizi »Poslanice dubrovačke na mletačku republiku« (1–94) koje idu od 1461. do 1791. godine. Sve te »poslanice« Ljubić je uzeo iz mletačkog arhiva, osim četiri, koje su se nalazile kod njega.

Iz tih se spisa vidi kako Venecija nije rado gledala razvitak Dubrovnika, koji je protiv nje tražio zaštitu i kod same Turske. Stoga je razumljivo što su Mlečani prezirali okretne Dubrovčane, koji su opet njih iz dubine svega srca mrzili, iako su im u poslanicama laskali.

U XIX. knjizi iznio je »Dva popisa listina glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru« (81–171). Prvi je rukopis iz tadašnjeg zadarskog Gubernijalnog arhiva pod naslovom »Compendium scripturarum archivii monasterii s. Chrysogoni de Jadra sine ordine dispositarum usque ad certum tempus, nuns plurimum auctarum«.

Te isprave počinju od 908. i idu do 1642. g. Ali je Ljubić ipak ovdje objelodanio samo one koje idu do 1409, tj. otkad je Dalmacija potpala pod Veneciju. On je sve te povelje poredao kronološki, a desetak ih je u cijelosti prepisanih, i te se razlikuju od onih koje su tiskali Rački i Kukuljević, koji ovaj rukopis nisu upotrebljavali.

U tijesnoj vezi s ovim rukopisom jest i drugi popis listina krševanskog arhiva koji se sada čuva u zadarskom arhivu pod naslovom »Inventario della quantità dei documenti scritti in caratteri–gottici ed in idioma latino di ragione del sopresso convento di san Grisogono esistenti presso il c. r. archivio generale degli atti antichi di Zara«. I taj popis počinje sa 908. i seže do 1782. g. a sastavljen je 18. VI. 1826. u Zadru od Antuna Nikolića. Ovdje je iznesen kratak izvadak od 617 listina, koje je Ljubić također kronološki poredao.

Konačno, u XXIII. knjizi priopćio je »Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur« iz istoga zadarskog arhiva (154–219). Ovo je najstariji rukopis kod nas, a bez dvojbe je po Ljubićevom mišljenju iz 14. st.

Rački je odande objelodanio u »Documenta« sve što spada do 1100. g. a Kukuljević u »Codexu diplomaticusu« do kraja 12. st.

Ljubić je pak vjerno prenio u tisak cijeli taj »Libellus« propale benediktinske opatije sv. Ivana u Rogovu, koji ide od 1059. do 1369. (134 dokumenta). Tome je dodao kao »Priložak« (220–230) iz istoga arhiva samo dvije isprave (1069, 1100) iz »Catastico dei beni stabili del monastero di S. Benedetto alias S. Rainerio di Spalato«. Te su listine već prije objelodanjene i kod Račkoga (»Documenta«) i kod Kukuljevića (CD II), ali se njihovi prijepisi u mnogočemu razlikuju od Ljubićevih. Na kraju je dobar indeks.

Godine 1870. izašli su u »Glasniku srpskog učenog društva« (2. odeljak, II. knjiga, str. 160) Ljubićevi »Spomenici o Šćepanu malom« iz mletačkog arhiva. No on nije ovdje iznio cijele depeše i njihove priloge već samo onoliko koliko su važni za samu stvar. U »Uvodu« (3–15) Ljubić je donio povijest Šćepana Malog, a iza toga dokumente koji sežu od 1767. do 1774. godine. Zbog ovoga dosta aljkavog izdanja izvora o vladavini Šćepana Malog, napao ga je oštro i otvoreno Rački,[2193] čiju je kritiku Šime Ljubić smatrao kao »nepravednu i neistinitu iz puke srdžbe«.[2194]

[2193] Gl. F. Rački, Spomenici o Stepanu Malom. Ispisao iz mletačkog arhiva prof. Šime Ljubić. (»Glasnik srpskog učenog društva«, II od II. knj. U Beogradu, 1870. str. 160), »Rad« JAZU XVII, Zagreb, 1871, 208–210

[2194] S. Antoljak, Misija kneza Dolgorukova u Crnoj Gori, Zbornik za proučavanje Petra II Petrovića Njegoša 3, Istoriski institut N. R. Crne Gore, Cetinje, 1949, 4

Kada je Rački nakanio izdati svoje »Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana« (Zagreb, 1873), zamolio je Ljubića da mu on prepiše iz mletačkog arhiva depeše koje se odnose na ovu urotu.[2195] I tako je izašlo u toj knjizi 207 listina iz toga arhiva, a Ljubić mu je povrh toga samoinicijativno priopćio 13 iz arhiva u Grazu. Pored toga on je davao puno gradivo Račkome i za njegov »Pokret na slavenskom jugu« kao i za druge radnje.[2196]

Godine 1876. Ljubić je izdao i tiskao u Zagrebu na svoju ruku »Dispacci di Luca de Tollentis vescovo di Sebenico e di Lionello, vescovo di Traù nunzi apostolici in Borgogna e nelle Fiandre 1372–1488«. Taj spis je posvetio svome rođaku Andriji Iliću, biskupu Hvara, Brača i Visa, koji je baš tada imenovan.[2197]

Kad se sagleda koje je sve zbirke izvora izdao Ljubić kroz gotovo tri desetljeća iz europskih arhiva,[2198] mora se diviti njegovoj strpljivosti i golemoj marljivosti.

2. Izdavanje samostalnih rasprava i djela

Prema samom Ljubiću bijaše njegova »prva poveća rasprava... pjenezoslovna« uperena »protiv nadpopa Kopora, koj se trudio da dokaže, da je Iustinian I, rodom Slaven, kovao slavenske novce (V. »Zora Dalm.« 1844, br. 31 itd.)«.[2199]

Međutim, Smičiklas, njegov biograf, tvrdi da se je on prvi put javio »sa životopisom Petra Hektorovića« (1844, br. 31) potpisujući se »Djak S. Ljubich Starogradjanin« i bio je »slušalac bogoslovlja druge godine«. Ovaj »Životopis Petra Hektorovića« napisan »ne pitajte: kakovim poznavanjem jezika«, dodaje T. Smičiklas.[2200]

Ljubić nastavlja: »...Tada se zametne u domaćih listovih borba medju Starim Gradom i Hvarom o tom gdje je pravo ležao slavni grad *Pharos* za grčkoga i rimskoga doba, te gdje je prvo zavedena biskupska stolica. Na puke tvrdnje Hvarana odvrati Ljubić *višeput s nepobitnim razlozi, te dokaza bjelodano* (S. A.) da sadašnji Stari Grad leži na tlu staroga, i da se je *stolica biskupska* (S. A.) prvo zavela u ovom gradu, i da je *sadašnji Hvar podignut stoprv koncem 13 vieka*« (S. A.).[2201]

Prvi njegov članak u vezi s tim pitanjem nosi naslov »Verhu Hvara« (»Zora dalmatinska« 1845, br. 5), a drugi »Chiesa vescovile di Cività vecchia« (»Dalmazia« 1846, br. 13, 14), dok bi treći bio »Risposta all' articolo Pharia, Città Lesina e non Citta vecchia« (»Gazetta di Zara 1846«). Prema Smičiklasu »može se upravo reći, da su prve ove dvije rasprave po svemu pravi početak ozbiljnoga njegova znanstvenoga istraživanja.[2202]

Glede Starog Grada Ljubić ima pravo da je tu bio stari »Pharos«, ali nema pravo kad tvrdi da je taj isti grad bio prvo biskupsko mjesto i kad nastoji pobiti Farlatija, koji se je opredijelio da je prva biskupska stolica na otoku bila u Hvaru.

[2195] Ljubić o tome samo piše da je »znatno sudielovao u izdanju knjige »Izprave o uroti bana Petra Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana g. 1872.« (Curriculum vitae).

[2196] T. Smičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, Djela JAZU XV, Zagreb, 1895, 78.

[2197] T. Smičiklas, Život i djela Šime Ljubića, 206, 207

[2198] Karakteristično je pismo Kukuljevića koje je u vezi s tim uputio (Zagreb 30/5 1866) Ljubiću. Tu on kaže da je Ljubićevo mišljenje glede »izdavanja poviestnih spomenika (osobito pisacah i zakonah — Scriptores et Leges)« odavno i njegovo »mnenje«, te da treba i »takve spomenike kronologičkim redom izdavati... budući da svi spomenici do sada jošte ni istraženi nisu«, te stoga misli »da bi prva zadaća naše akademije imala biti da pošalje jednoga vieštoga čovjeka u sve veće gradove europejske, da traži posvuda i bilježi one stare naše povjestne izvore, koji do sada tiskani nisu, da znamo i vriednost i sadržaj njihov, pa da si prema tome pribavimo prepise za moći ih izdati«. (S. Antoljak, Miscellanea II–IV, 158)

[2199] Curriculum...

[2200] o. c, 153, 235, 154

[2201] Curriculum vitae; T. Smičiklas, o. c, 155

[2202] T. Smičiklas, o. c, 155

Iza ovih članaka slijedi njegova »Biografia del Cardinale Giorgio Drascovich Dalmata« (»Dalmazia« 1846, br. 24, 25, 27, 28, 33), koja je zapravo puka kompilacija, rađena na temelju Farlatija, Krčelića, Du Fresnea i Šveara.

Više samostalnosti pokazuje u članku »Sulla patria di S. Girolamo. Lettere al Prof. Vincenzo Romani« (»Dalmazia« 1846, br. 5), pobijajući Stankovića, Kapora i Appendinija da bi se ovaj svetac rodio u Istri, te se priključuje mišljenju da je on iz Dalmacije.

Dosta mu je slaba radnja, u kojoj ima historijskih opažanja do najstarijega doba, pod nazivom »Svilno rukotvorstvo u Dalmaciji« (»Zora dalmatinska« 1845, br. 36, 37), dok je zanimljiv članak »Smotranje vèrhu nekoliko rěčih starovitih uzděržanih kao slavjanskih« (»Zora dalm.« 1846, br. 23) tvrdeći da Bilazora, Teuta i Triteuta nisu slavenska imena.

U »Gazzetti di Zara« (1846, br. 30) piše članak »Sulla fondazione di una colonia a Lissa da Dionigi tyranno di Syracusa«, a u »Zori dalmatinskoj« (1845, br. 13) prikaže knjigu Fr. Carrare »Chiesa di Spalato un tempo Salonitano«. Sve je ovo pisao Ljubić kao klerik arheolog, kako to kaže Smičiklas.

Vrlo je zanimljiv njegov članak »Životopis Ivana Ivaniševića« (»Zora dalm.« 1845, br. 37–39) i »Životopis P. Kanavelića i B. Kašića« (»Zora dalm.« 1846, br. 16 i 17).

Kao posebna knjiga izlazi mu 1846. u Zadru »Običaji kod Morlakah« (Vlaha: Š. Ljubić u »Curriculumu vitae«). Šime Starčević, kojemu je Ljubić poslao ovu knjigu, citira je čak: »Narodni Obicsaji Vlahah u Dalmacii«: Miscellanea II–IV, 145. On dokazuje da stari Iliri nisu Slaveni, dok Morlaci jesu. Kako nema »što je zabilježio kao očevidac i u kojem kraju«, Smičiklas smatra da je ta knjiga »kao izvor u ovom naučnom poslu gotovo bez vrijednosti«.[2203]

Svi članci i radovi, koje je Ljubić pisao od 1844. do 1846. plod su marljivosti, diletantizma, prekrivenog ambicijom i ljubavlju lokalnog patriota, jednog mladog čovjeka od 22. do 24. godine. Godine 1851. u »Nevenu« (br. 30) mu izlazi »Kotor«, a 1852. u »Arkivu« (II, 169–208) »Staro–dalmatinsko pjenezovlje«, gdje na temelju starih novaca i pisaca dokazuje postanak i porijeklo 7 starih grčkih gradova u Dalmaciji (ova je radnja izašla i u »Archivu f. öster. Gesch.« XI–1851. g. pod naslovom »Numnografia dalmata«).

U Beču mu se 1856. pojavljuje već spomenuti »Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia compilato dall'Ab. Simeone Gliubich di Città Vecchia membro di parecchie Accademie«[2204] (325 str.), gdje je iznio veliki broj životopisa slavnih »Dalmatinaca«. Iako to djelo nije originalni rad nego kompilacija puna nedostataka i pogrešaka, kako je sam Ljubić priznao u opširnom predgovoru (»Prefazione«), ima i danas dosta vrijednih podataka. Uz to je ovo prvo djelo svoje vrste u nas, koje je Ljubić posvetio »Ai Dalmati che memori della prisca gloria tengono desto tra essi il sacro fuoco del sapere e della civittà mediante opere di mente e di cuore l'autore in segno di patria devozione D.«.

»Prefazione« ili predgovor ide od III. do VIII. strane i napisan je: »Vienna, primavera del 1856«, a onda ide tekst abecednim redom i počinje prezimenom »Abdelich (padre) Giorgio« (str. 1), a završava sa »Zuzzero Benedetto«, tj. sa »Fine« (325).

Godine 1858. ponovno mu izlazi članak »Kotor« (»Neven« IV, Zagreb 1855, 474–477), zatim u istom časopisu (»Neven« VI, Rieka 1858, 472–474, 492, 494, 506–509, 522–524, 536, 537) piše

[2203] T. Smičiklas, 155–161. Kada se je Šime Starčević zahvalio Ljubiću, što mu je poslao onu svoju knjigu (Karlobag, 10. VII. 1847), pohvalio ga je prvo zbog govora u »Obicsajim«, a onda ga pita »zashto na pervoj strani« postavlja »Vlahah, a na drugoj Morlakah«, te što će odgovoriti, ako ga tko upita: »Jesu–li ovo dva puka ili jedan? Koja je njihova derxava? Koga su zakona? Odkako se na zemlji pokazali, i od kuda su izishli?« (Miscellanea II–IV, 146).

[2204] Ovo je djelo s Ljubićevim naknadnim bilješkama po izlasku iz tiska u Beču sačuvano kod pisca ove Hrvatske historiografije; pri kraju naslova stoji »Viena 1856 Rod. Lechner librajo dell' i. r. università — Zara Battara e Abelich libraj«.

»Nješto o Pelaškom jeziku iliti ilirskom sada arbanaškom«, a onda i članak »Šćepan Mali« (»Neven« VII, 278–280).

Godine 1862. tiska u »Izvestju vel. gimnazije u Osijeku« (1861–1862, str. 3–14) svoju raspravu »Križobojnici u Zadru. Ulomak iz mletačkog križoboja 1202. do 1204.«[2205] na temelju tiskanih izvora.

U programu riječke gimnazije tiska 1865. vrlo dobru radnju »Vladanje mletačko na Rieci od 1509. do 1510.« na temelju samih netiskanih izvora iz mletačkog arhiva. »Ova je rasprava« — piše Rački u »Književniku« (II, Zagreb, 1865, 580) — »po svojem sadržaju i izvedenju najznamenitija od svih, koje se u ovogodišnjih gimnazijskih izvješćih čitaju«.[2206] U istom svesku »Književnika« (II, 1865, 290–299) Ljubić se kritički osvrće na neke zbirke izvora. Tako donosi »Izviešća iz dnevnika Sanutova štampana u Arkivu za jugosl. povjest. 1865, str. 290«[2207] i ukazuje kako je to izdanje Sanuda »od našega historičkoga zagrebačkoga družtva« gotovo neuporabivo, a napose što se tiče kronologije.

Kada je u istom »Književniku« izašla druga njegova kritika, koja se je odnosila na »Šafarikovo izdanje akta mletačkih prinadležećih k istoriji Srba i ostalih Jugoslavena« (1865, str. 292), onda je »uslijed ove kritike« — kako piše Ljubić u svome »Curriculum vitae« — »Srbsko Učeno Družtvo — zamolilo ga — neka u red dovede zbirku spomenika srbskih iz mlet. arkiva, koju je isto družtvo izdalo bilo u Glasniku i na koju se ona kritika odnosila«. No »pošto je Ljubić već odlučio bio, sve redom izdati, što se u mlet. arkivu nalazilo o Jugoslovenih, tim je i prestala nužda, da se ona zbirka izpravi (Sjednica učen. sr. družtva 21. jan. 1868)«. Prema Smičiklasu zbog svega toga Ljubić »odbije ovu časnu ponudu«.

Godine 1866. u »Književniku« (III, 496–510) izlazi mu rasprava »Predaje Jadranske. O Diomedu ilirskom«, gdje dokazuje da su u prastaro doba bila dva Diomeda, jedan Ilir, a drugi Grk, te je prvi stariji od drugoga.

Nakon višegodišnjeg skupljanja gradiva dovršio je svoju »Povjest diplomatička republike dubrovačke«, i 1862. g. dao je to djelo na pregled Račkome, a 1863. nudi ga Kukuljeviću da ga tiska u »Arkivu«.[2208] No ovo djelo je duže vremena ostalo u rukopisu i tek kasnije je objelodanjeno u obliku triju rasprava u »Radu« JAZU.

Tako u V. knjizi »Rada« (1868, 44–122) izlazi prva rasprava pod naslovom »O odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do godine 1358«. Ovoj raspravi su dodani i »Prilozi«: A. Imenik knezova mletačkih u Dubrovniku od g. 998. do 1358. B. Pogodbe s Venecijom g. 1232, 1236, 1252. Tu Ljubić nastoji dokazati, na temelju izvora iz bečkoga i mletačkog arhiva, da Dubrovnik od svoga postanka nikada nije bio samostalan, te pobija pisce (Appendini, Dolci), koji drugačije tvrde. Naravno Ljubić u tome nema pravo, iako u uvodu kaže »da je ova razprava potekla... upravo iz ljubavi prema historičkoj istini«. Tim svojim objašnjenjem nije mogao zavarati svoga biografa Smičiklasa, koji ga pobija i opravdava kao čovjeka »inata« i »ne velika duha«.

U XVII. knjizi »Rada« (1871) nastavlja »O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugarsko–hrvatskoga vladanja u Dubrovniku. Od godine 1358–1526.«[2209] (1–69) na temelju mletačkih izvora i pisaca. Ali ni ovdje nije baš sasvim objektivan, jer potpuno vjeruje mletačkim službenim izvorima. Takav je i u nastavku svoje rasprave »O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti« (»Rad« JAZU LIII, Zagreb 1880, 94–185, LIV 1880,

[2205] U svome Curriculum vitae Ljubić kaže za sebe da je napisao u Osijeku »za gimn. program razpravu 'Ulomak iz mletačkoga Križoboja 1203–4.', naime u koliko zasieca u našu poviest«.

[2206] T. Smičiklas, o. c, 174

[2207] Curriculum vitae

[2208] T. Smičiklas, o. c, 189, 190, 207

[2209] Za ovu radnju Ljubić piše u Curriculum vitae: »Rasprava ostaje gola, neutemeljena, pošto prilozi još do danas netiskani«.

62–159). Stoga Smičiklas iznoseći sadržaj ove rasprave dodaje kako se čovjek »mora čuditi tolikomu poznavaocu mletačkih diplomatičkih spisa, kako može najgadniju mletačku himbu uzeti za pravu iskrenu argumentaciju«. Uz to »nije bio napokon jak svladati sav ogromni materijal, pa ga podaje u samoj raspravi u regestima«. Zato su Smičiklasu »milija... ova regesta, nego li Ljubićevo umovanje«, a »milo« mu je »i opet vidjeti njegovu neizrecivu marljivost, koja te neodoljivom silom goni, da joj se pokloniš«.[2210]

U X. knjizi »Rada« (1870, 1–159) izašla je Ljubićeva vrlo važna rasprava »O Markantunu Dominisu Rabljaninu, historično–kritičko istraživanje navlastito po izvorih mletačkoga arhiva i knjižnice arsenala parižkoga«, koja zajedno s onim izvornim podacima o tom nadbiskupu, izašlim u »Starinama« (II, 1870) ima i danas stanovitu svoju vrijednost.[2211] Sam pak Ljubić za tu raspravu kaže da bi »mogla i veća biti, ali se nije smio tako daleko prekoračiti okvir akademičkih razprava«. Opisujući sadržaj te radnje Smičiklas piše da Ljubić »prati Dominisa kao navezan na spomenike vez velike samostalnosti«, te da »štedi svoga miljenika, gdje bi ga imao prikoriti«. Smičiklasu je naročito »crna — slika Dominisova kao biskupa Senjskoga, kada kao tajni službenik Venecije radi proti svojoj vlastitoj krvi. To govore jasno sama pisma Dominisova, a Ljubić kao da nije opazio« zaključuje svoj osvrt na ovu raspravu Smičiklas.[2212]

Jedan od razloga što je takav stav zauzeo Ljubićev biograf Smičiklas svakako leži u tome što se je na sjednici odsjeka za povijest raspravljalo o nagradi Ljubićevoj raspravi »O Mark Antunu Dominisu«. Kako se je tu radilo o nagradi radova Ljubića i Račkoga, ovaj prvi nije dobio nagradu i on je onda sastavio pismeni protestni akt iznoseći opširno kako je »zaključak stvoren sinoć u odsječ. sjednici« za tu njegovu rasprvu nezakonit »iz nekoliko razloga i uzroka. (Tako je ondje odlučivala većina filologa, a ne kao sudci u jednom poslu sami strukovnjaci)«. Ali najglavniji »leži u jednom podlistku Zatočnika, o kojem bolje da šutim«, uzvikuje ogorčeni Ljubić.[2213]

Kako se je dalje ova afera odvijala i završila, nije nam poznato, a bilo bi je dobro i to preko spisa u Arhivu HAZU proučiti, jer sličnih primjera ima i danas u mnogim našim sličnim ustanovama.

Od manjih rasprava u »Radu« XXVI (1874, 74–92) izašla su Ljubićeva »Povjestnička iztraživanja o Hrvoju velikom bosanskom vojvodi i spljetskom hercegu« većinom na temelju tiskanih izvora. Danas je taj rad od male vrijednosti, jer ga je nadmašila u svemu knjiga F. Šišića »Vojvoda Vukčić Hrvatinić i njegovo doba« (1350–1416, Zagreb 1902), tj. jedno od najglavnijih djela o toj samovoljnoj ličnosti.

U istoj knjizi »Rada« (93–102) tiskan je i »Pisan spomenik iz doba hrvatskog vojvode Branimira«. Ljubić je to dosta loše pročitao, kako se jasno vidi po pravilnom čitanju i tumačenju Račkog, koje je odmah iza te radnje tiskano (103–108).

U XXXI. knjizi »Rada« (1875) pojavljuje se dosta zanimljiva Ljubićeva rasprava »O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja« (1–68), izrađena na temelju natpisâ iz starijih pisaca.

Vrlo su neuvjerljivi Ljubićevi zaključci do kojih je došao u svojoj raspravi »O Posavskoj Hrvatskoj i zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serme (1018)«, tiskanoj u »Radu« (XLIII, 1878, 107–148). On je izveo da Sermo nije bio »Bugarin« ni predstavnik bugarske vlasti u Sirmiumu već Hrvat i samovladar Posavske Hrvatske, koja se je širila između Drave, Dunava, Drine i Dalmatinske Hrvatske. Nadalje je ustvrdio da je Posavska Hrvatska i pod franačkom vlašću a i kasnije imala svoje posebne knezove, a Sermo je bio zadnji, te da Bugari nisu nikada vladali njom do konca 11. st. Tek iza Sermove

[2210] T. Smičiklas, o. c, 207–211

[2211] Usp. S. Antoljak, Arhivske zabilješke i marginalije o Markantunu de Dominisu, Radovi Centra JAZU u Zadru XXII–XXIII, Zadar, 1976, 49–62

[2212] T. Smičiklas, o. c, 211, 212

[2213] »Zaključak stvoren sinoć u odsječ. sjednici u poslu nagrade za moju razpravu o Mark' Antunu Dominisu...« (koncept u spisu Curriculum vitae).

smrti Posavska Hrvatska se sjedinila s Dalmatinskom Hrvatskom i Mađari nisu prije kralja Ladislava imali u svojoj vlasti ni komadić zemlje između Drave i Save.

Zbog takvih svojih tvrdnji bio je napadnut s raznih strana.[2214] Tko je pak uistinu bio Sermo time se je 1969. pozabavio S. Antoljak, koji je iznio sva mišljenja o tome »gospodaru Srijema« kao i izvore koji govore o njegovu upravljanju tim predjelom.[2215]

Ljubićeva posljednja historijsko–literarna rasprava pojavila se je u »Radu« (LVII, 1881, 150–187) pod naslovom »Borba za glagolicu na Lošinju« pisana na temelju dokumenata, najviše iz arhiva župne crkve u Vel. Lošinju.

Treba spomenuti i njegove ostale radnje: »Njekoliko glagolskih nadpisa u Vinodolu« (»Viestnik hrv. ark. družtva« II, 70–76); »Nadpisi iz srednjega doba« (»Viestnik«... III, 24–28); »Privoljski nadpis« (»Viestnik«... III, 97, 98); »Baška na otoku Krku« (»Viestnik«... VI, Zagreb 1884); »Srebren novac grofa Nikole Zrinskoga« (»Viestnik«... VIII, 33–36), »Riedki spomenik sredovječni našast u Zadru« (»Viestnik«... IX, 87, 88); »Starobosanski pečat« (»Viestnik«... IX, 99, 100); »Prinosak k staro–hrvatskim spomenikom i ornamentiki iz Nina« (»Viestnik«... X, 13–16); »Novci Jelačića bana« (»Viestnik«... XII, 88, 89).

Godine 1873. izlazi u Zagrebu Ljubićeva posebna knjiga »Faria Città Vecchia e non Lesnina. Pietro Hektorović Cittàvecchiano e non Lessignano« (Zagreb 1873, str. 68),[2216] u kojoj se gnjevno obara na svoga protivnika Boglića koji tvrdi da je Hvar stara Faria na temelju dokaza. Ali Ljubić i dalje tvrdokorno ostaje na svojim starim pozicijama.

U vezi s tim je i Ljubićeva biografija Petra Hektorovića, koju je napisao u uvodu knjige (III–XXVII) »Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića« (priredio Seb. Žepić, biografiju napisao S. Ljubić, Stari pisci hrvatski 6, Zagreb 1874, XXVIII + 298 str.). Još treba navesti njegov članak u »Viestniku« (VIII, 65, 66): »Nov dokaz da je Hvar prvobitno Πιτεύια«, te onaj »Naputak za istraživanje predhistoričkih starina navlastito u mogilah i humcih« (»Vienac«, Zagreb 1877), u »Pozoru« (1873, br. 73) »Mletačka republika i hrvatski jezik« i »O hrvatskih novcih« (»Ljetopis« JAZU III, Zagreb, 1888, 119–124, tiskan i u feljtonu »Narodni list« 1889. g.). Pored ovih radova i djela u stanovitoj povezanosti je i »Obznana djela: Documenta Forumjulii, Patriarchatum Aquilejensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, inde a recessione tempore usque ad medium seculum XV, regesta collegit prof. A. S. Minotto Doct. Cecur. Histt. tradendae a veterum monumentorum in provincia Forijulii curatoribus propriis sumptibus editam. Vol. I. Sect. 1. Venetia 1870« (»Rad« JAZU XIV, 1871, 166–168). Ovdje dosta kritizira rad Minotta na obradi dokumenata koji se odnose na naše predjele, pa ih je u dodatku III. sveska svojih »Listina« neke i upotrijebio. Ljubić se je kritički osvrnuo i na djelo »Notizie naturali e storiche sull'isola di'Veglia, compilate dal dr. Giambattista Cubich, Trieste, 1874« (»Rad« JAZU XXXVII, 1876, 186–202) kao i na knjigu »L'Italia descritta nel libro del rè Ruggero compilato da Edrisi. Testo arabo publicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli, Roma, 1883«. Sa zemljovidom (»Književna obznana«) (»Rad« LXXXV, 1887, 229–240). Tu on ukazuje šta se sve u ovom djelu tiče i naše jadranske obale.

[2214] T. Smičiklas, o. c, 212

[2215] Gl. S. Antoljak, Samuilovata država, Skopje 1969, 112–115, 190–192

[2216] T. Smičiklas, o. c, 212–214. Te 1873. g. izlazi mu u časopisu »Pravo« (Zadar, 1873, 3, 4, 6) članak »Sud dobrih ljudi« (Vj. Maštrović, Jadertina croatica II, 525).

3. Izdavanje opće hrvatske povijesti

Još prije svoga polaska na studije u Beč, Ljubić je bio ponudio austrijskoj vladi svoje gotovo djelo »Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji«[2217] za upotrebu u gimnazijama. Ali su mu stručnjaci preporučili da ga skrati i da će onda biti primljeno. Budući da je autor htio da se ono tiska onakvo kakvo je, tj. u cijelosti, zamolio je Kukuljevića (19. XI. 1855) da mu ga izda »Zagrebačko družtvo za jugoslavjansku poviestnicu oli Matica«. On bi ga poslao Kukuljeviću, ako su ove dvije institucije pripremne »odmah ga tiskati«, a ako ne, onda bi mogao »pogoditi želju povišje Vlade«. Međutim, to djelo ipak »ostade u rukopisu«, kaže T. Smičiklas.[2218]

Kada je Kukuljević saznao da je Ljubić svoj rukopis »Poviest dalmatinske književnosti« dao na čitanje Karadžiću, on mu je to odobrio u pismu od 15. III. 1856, ali je pored toga izrazio i bojazan neće li ga »on nagovoriti na srbsko ime, budući da nije niko toliko hrvatskih stvari posrbio, koliko on«.[2219]

U pismu od 26. VI. 1857. Kukuljević nastoji uvjeriti Ljubića kako staru književnost u Dalmaciji, o kojoj je tada pripremao knjigu, treba nazvati hrvatskom, a ne dalmatinskom ili čak »slovinskom«. On se »u Dalmaciji snova osvjedočio da je kod konservativnog našeg naroda sve do Arbanije ime *hrvatsko* jedino živo i narodno«.[2220] Otada je prošlo nekoliko godina i rukopis je još uvijek stajao kod Ljubića.

Kada je pak Strossmayer u Hrvatskom saboru izjavio da će dati 1000 forinti nagrade onome tko napiše južnoslavensku povijest, uz ostale kandidate pokuša to i Ljubić, te preradi i proširi svoj rukopis »Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji« u »Povijest južnoslavenskih književnosti« a uz to napiše i političku povijest južnoslavenskih plemena Slovenaca, Hrvata, Srba, Bošnjaka, Hercegovaca i Bugara.[2221]

Evo što je rekao uz ostalo o genezi ove knjige sam Ljubić kad je boravio na Rijeci »kao učitelj hrvatske povijesti i jugosl. književnosti«. Čim se je uvjerio o potrebi jedne takve knjige, on se odmah dade na posao »da takovu knjigu koja bi ujedno i nar. političku i književnu poviest zastupala izradi. Kako smo gori videli, imao je već gotov rukopis obširni o poviesti nar. književnosti dalmatinske. Tom pomoću a po koliko mu ondješnja učevna sredstva dopušćala osnova on dakle onakovu knjigu, koje prvi svezak ugleda bieli sviet na Rieci kod tisk. kam. zavoda Emid. Mohovića pod naslovom: *Ogledalo*[2222] *književne poviesti jugoslavenske na podučavanju mladeži*«.[2223]

Autor je tu knjigu posvetio Benediktu Bartolu Zmajiću, riječkom velikom županu, »prijatelju učeće se mladeži i narodne pouke«. Ta knjiga »na prvo raszu se po gradu bez nijedne zaprieke od strane nalježne«, piše Ljubić. »No njekome se šupljaku pričinilo, da mu neodmjerio Ljubić hvale

[2217] Kakav je bio uvod »Poviesti narodne dalmatinske književnosti« Šime Ljubića Starograđanina, gl. Miscellanea II–IV, 151–153.

[2218] o. c, 188

[2219] V. Valčić — M. Škrbić, Geneza Ljubićeva »Ogledala...« u svjetlu razvitka nacionalnoga pokreta u Dalmaciji, Radovi Fil. fakulteta u Zadru 2, Zadar, 1963, 184; J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Rasprave i članci Instituta za hrvatsku povijest 2, Zagreb 1973, 74, bilj. 30

[2220] J. Šidak (o. c, 251), donoseći ovo pismo iz rada Valčić–Škrbića, kritizira taj prilog pun neshvatljivih protuslovlja i jedino Kukuljevićeva pisma »daju vrijednost njihovu prilogu« (J. Šidak, o. c, 251, 252, bilj. 124). Mi bismo k tome dodali da ova dvojica nemaju pravo kada tvrde da je Smičiklas »Ljubićev životopis pisao najvećim dijelom po sjećanju na razgovore s Ljubićem«. (V. Valčić — M. Škrbić, o. c, 177, bilj. 19) jer je on svakako imao ovaj Curriculum vitae u originalu a ne u konceptu, koji mi posjedujemo. Pa ipak nije naodmet, za šire razumijevanje geneze Ljubićeva »Ogledala«, poslužiti se onim materijalom, koji su V. Valčić — M. Škrbić (o. c, 170, 195) iznijeli uz izvjesnu dozu opreza i provjere.

[2221] T. Smičiklas, o. c, 188

[2222] Curriculum vitae

[2223] Rieka 1864, str. 348. T. Smičiklas (o. c, 189); 344, dok V. Valčić — M. Škrbić (o. c, 170, bilj, 1) čak imaju: Rieka 1865.

kakovu si sanjao, te si nadje odziva u drž. odvjetnika Gradića, koj se medjutim zasjekao bjaše u glavu, da Ljubić u tršćanskom časopisu *Tempo* odkrojio bjaše kritiku proti njekoj neslanoj njegovoj pjesmi, koju ono doba natiskao bjaše u Rieci, i tako ovaj iznenada naloži redarstvu, da Ogledalo uzapti. A pošto predmet ovoga djela nepružao načina za opravdanje toga čina, trebalo, da se o slamki uhvate i da ju po svojoj zloj ćudi izkrive. A tu prividnu slamku nadjoše u O. 8 str. 47 u stavku, gdje se piše o naprezanju dušmana glagoljice da ju satru: '*već odavna propade Omiško narodno siemenište, a u Zadru ga satre g. 1829. jedan Čeh, nadbiskup Josip Franjo Novak*. Teška mu zemljica u grobu...' Htjede se ovdje naći ozleda javnoga morala![2224] Valjda zato, jer se radi nadbiskupu, davno trulu u grobu? Bilo je i još višjih crkvenih častnika, koji su na viešalih svoje dne dokončali, a poviestničar treba da žigosi opačinu ma gdje ju našao«.[2225]

Ova zapljena Ljubićevog »Ogledala« dogodila se upravo onda kad se je ta knjiga stala bez zapreke prodavati u riječkim knjižarama.[2226] Pa ipak, sve knjige nisu bile zaplijenjene, jer je jedan primjerak još u travnju 1865. bio predan na pregled državnoj prokuraturi, kako se to saznaje iz opširnog tajnoga izvještaja bečkoj vladi, tj. ministarstvu policije. Naime, činovnik te institucije Monasteriotti je poslao taj primjerak svojoj kući da ga ondje čitaju, a nije obavijestio državnog odvjetnika Gradića, koji je zamolio vrhovnog komesara riječke policije Parmu da na temelju toga »Ogledala« zaplijeni čitavu nakladu. Sadašnje stanje glagoljice kod Južnih Slavena, napisano je po tajnom izvještaču (zbilja vatreno i rodoljubno), u kojem se izaziva neprijateljsko raspoloženje protiv pojedinih društvenih klasa, naime zagrebačkog i zadarskog nadbiskupa. Nadalje, što se na jednom mjestu kaže da su Hrvati i Južni Slaveni bili podvrgnuti već 6 stoljeća njemačkim barbarima i na drugom je mjestu napadnut zagrebački nadbiskup Haulik, jer je privržen prijestolju a ne nacionalnim težnjama.

Iako je zaplijenjena čitava naklada knjige »egzaltiranog Slavena i profesora na tamošnjoj gimnaziji« Ljubića, Parma nije bio za to da se provede sudski postupak protiv Ljubića, jer bi to ultranarodna stranka iskoristila za se i provela demonstracije, a cilj se ne bi postigao. Ali Gradić je ostao na svome uvjerenju i uz suglasnot Parme dao je pismeni nalog za zapljenu. Sve ovo izazvalo je na Rijeci pravu senzaciju, a pojedina divot izdanja ovoga »Ogledala« bila su već poslana hrvatskom dvorskom kancelaru u Beču Mažuraniću, banu Šokčeviću i Zmajiću. Ujedno su i pojedinci kupili primjerke, te je javnost sada bila upoznata sa sadržajem knjige.

Na to je i sam Zmajić pismeno zapitao Parmu za uzroke zapljene i izjavio da inkrimirana mjesta ne zaslužuju takvu strogost. Ujedno se je potužio i banskom stolu, a i Ljubić je zbog toga uložio protest.

Kada je predsjedništvo ministarstva policije u Beču bilo za to doznalo, obratilo se je šefu zagrebačke policije Schadeku da pošalje izvještaj o tome predmetu. Ovaj je to odmah učinio i obećao javiti kakvu će donijeti odluku o tome riječki sudbeni stol.[2227] U to »Riečki župan. sud odbaci dakako zahtjev Gradićev, da se istraga provede, a Gradić udri prizivom. Medjutim proglašena amnestija za štamparske stvari pribavi Ljubiću uzapćene knjige, ako ne i sve«, završava tako prikaz ove afere Ljubić.[2228]

[2224] Usp. što kaže T. Smičiklas (o. c, 187), jer kako se vidi iz Ljubićeva Curriculum vitae, nije bio »tobožnji razlog toga postupka... jedna izreka...«

[2225] Iza ove rečenice Ljubić dodaje: »Senjski biskup Ožegović i Sović (dakle, ne samo Ožegović, kako piše T. Smičiklas, o. c, 189; S. A.) nenadjoše onomu ni trunka, no dapače 30 svib. 1866 imenovaše ga nadstojnikom crkve sv. Andrije i podieliše mu dozvolu, da može čitati misu glagoljski« (Curriculum vitae).

[2226] T. Smičiklas, o. c, 187

[2227] A. Ivić, Arhivska građa... IV, Zbornik... II odelenje, IX knjiga, Beograd 1935, 400–402

[2228] Curriculum vitae

U svojoj I. knjizi »Ogledala« pisac je obradio uz povijest jugoslavenske književnosti i političku povijest već spomenutih »jugoslavenskih plemena« od njihovih najstarijih početaka. Tako opisuje slavensku povijest do druge polovice 9. st., hrvatsku do 1382, srpsku do 1571, bosansku do 1527, hercegovačku do 1566. i bugarsku do 1861. g. Ta je povijest napisana s puno poleta i patriotizma, ali je, naravno, sada itekako zastarjela.[2229]

Tek 1869. izdao je Ljubić na Rijeci, kod istoga tiskara Emidija Mohovića, II. knjigu svoga »Ogledala književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži« (587 str.). U njoj je dao »Pregled političke poviesti jugoslavjanskih naroda za drugoga doba«, služeći sestanovitom literaturom i tiskanim izvorima kao i originalnim spisima iz mletačkog arhiva. Na same tri strane (3–5) dotakao se je povijesti južnoslavenskih naroda, a na punih 291 stranica opisao je političku povijest Hrvatske od 1382. do 1835. godine, dotičući se i povijesti Dalmacije, Dubrovnika i same Crne Gore da tako dovrši pregled političke povijesti jugoslavenske s namjerom da mladež upozna barem pregled narodne političke i književne povijesti i da nauči iz nje »zidati čvrste temelje mirnijoj i srećnijoj budućnosti« (str. 5). Kraj ovoga pregleda posvetio je početku vladavine Ferdinanda V, smatrajući da bi bilo prerano govoriti o daljnjim događajima i da treba zato pričekati »da se bujnost razvrgne i bieli dan ograne i za našu domovinu«. Onda će u trećoj knjizi nastaviti hrvatsku povijest i srpsku kao i dati pregled dubrovačke i crnogorske povijesti (str. 296). Osim toga u II. knjizi je dao dosta podataka o školstvu u Dalmaciji i Hrvatskoj (310–364) kao i o književnicima u obje zemlje (428–480, 491–501, 516–537).

Usporedo s izdavanjem prve knjige svoga »Ogledala« izišao je na Rijeci, u istoj tiskari Mohovića, Ljubićev »Pregled hrvatske poviesti« (str. 360) koji je on izvadio iz gore spomenute knjige (1864), kako sam kaže.[2230] Ali tomu nije bilo baš tako već i zbog toga što je ta knjiga izišla tek 1867. (1. travnja) i bila stavljena na prodaju (»Pregled«..., str. 360), iako na naslovnoj strani sasvim krivo stoji 1864. g. Zato se ne treba čuditi što se je Smičiklas zabunio u datiranju,[2231] dok je Matija Mesić u ocjeni te knjige naveo pravu godinu tiskanja.[2232]

U znak štovanja i prijateljstva Ljubić tu svoju knjigu posvećuje »slavnom Teodoru Mommsenu i Franji Račkomu«.

Tiskan u samo 200 primjeraka taj »Pregled hrvatske poviesti« obuhvaća razdoblje od dolaska Hrvata u njihovu novu postojbinu do dolaska cara Ferdinanda V. na prijestolje (1835. g.). Ovdje je stao »uz zaviet ipak, da nam mili Bog podieli, neka se sadašnji politički zamršaj, u kom se nalazimo, rieši na sve to veću slavu i korist duševnu i tielesnu naše žalibože već dosta tužne i razdrte banovine« (str. 359).

Dakle, on je taj »Pregled« uzeo samo do 1382. iz I. knjige »Ogledala«, a u II. knjigu »Ogledala« stavio je onaj dio od 1382. do 1835. što ga je tiskao 1867. godine.

Nedvojbeno, to je bio golemi posao, pogotovo za ono doba kad je Ljubić plod svoga dugogodišnjeg rada objelodanio pod skromnim naslovom »Pregled hrvatske poviesti«.

Iz te se knjige vidi da Ljubić pozna bolje nego itko drugi bogate zbirke izvora mletačkog arhiva. Upravo zbog toga ima i danas najveću vrijednost onaj dio »Pregleda« koji je temeljen na ovim izvorima. Time su mnogi dotad nepoznati događaji potpuno rasvijetljeni. Osim mletačkih izvora, Ljubić je upotrijebio i druge, istina ne u tolikoj mjeri, a oslanjao se i na vjerodostojne historičare. Ipak mu je Mesić prigovorio na objektivan način, što je počeo svoju povijest s dolaskom Hrvata iz

[2229] Ljubić u Curriculum vitae kaže sljedeće: »O ovom I dielu Ogledala nalazi se ociena Jagićeva u Književniku 1865 str. 566«.

[2230] »Iz Ogledala preštampa Ljubić naposeb ono, što izključivo spada na političku poviest hrvatsku, a ovo izdaje na vidik u Rieci g. 1867. pod naslovom: Pregled hrvatske poviesti« (Curriculum vitae).

[2231] »Ljubić preštampa iz 'Ogledala' i izdade napose 'Pregled povjesti hrvatske', Rieka, 1864, str. 359« (T. Smičiklas, o. c, 188, 189).

[2232] M. Mesić, Pregled hrvatske poviesti. Nacrtao prof. Šime Ljubić. Rad JAZU I, Zagreb, 1867, 251.

Zakarpaća u novu postojbinu, a ne kaže ništa o njihovom životu u ondašnjim krajevima. Isto tako se ne obazire na sve one predjele i zemlje koje su Hrvati zauzeli. Malo govori o Dubrovniku, a još manje o Bosni. Zamjera mu što je slabo prikazan razvitak svega narodnoga života (državni i kulturni), a pogotovo što je malo obrađen ustav i odnos pojedinih staleža i krune, te gospodarstvo, trgovina, zanati, obrt, umjetnost, znanost i književnost. Zatim da ni samo gradivo nije sustavno obrađeno te više pripovijeda o manjim i nevažnim stvarima, nego li o onima od većeg značenja. Zbog toga bi trebalo mnoge stvari u »Pregledu« skratiti. Ali hvali njegov način pisanja da kod čitaoca uspiri »svetu vatru domoljublja« i preporučuje tu knjigu, želeći da što prije izađe prerađeno izdanje svega toga djela.[2233]

S Mesićevim sudom uglavnom bismo se i mi složili uz opasku da je to djelo zastarjelo, s tim što je upotrebljivo samo ono razdoblje koje je obrađeno na temelju mletačkih, dosad neobjavljenih izvora.

Članci i radovi s područja numizmatike i arheologije

a) Ljubić kao numizmatičar

Prve svoje »razne književne i znanstvene članke« Ljubić je počeo pisati u časopisima »Zori dalmatinskoj« i »La Dalmazii«.

»Prva poveća razprava njegova bijaše pjenezoslovna naperena proti nadpopu Kaporu, koji se trudio da dokaže de je Justinian I, rodom slaven, kovao slavenske novce (V. »Zora dalm.« 1844, br. 31 itd.)«.[2234] Tome je članku dao naslov »Sumlja sverhu članka g. I. Zafrona« (»Zora dalm.« 1845, br. 52), koji je branio Kapora. Iako je Ljubić uspješno pobio Zafrona, ovaj mu odgovori (»Zora dalm.« 1845, br. 11–13). Na to se Ljubić ponovno osvrne na »nesmisao« Zafrona (»Zora dalm.« 1845, br. 47–52) i upozorio čak »da prije Ćirila ne ima ćirilskih pismena«. Tada je Ljubić imao 22 godine i bio bogoslov četvrte godine.[2235]

»Proučivši staro–grčke dalmatinske novce, o njih napisa razpravu, koja je tiskana g. 1851. u XI svezku Arkiva c. bečke akademije znanosti pod naslovom 'Numnografia Dalmata'[2236] te po njegovom prijevodu i u 'Arkivu poviest. družtva' u Zagrebu sljedeće godine pod nazivom 'Pjenezoslovlje[2237] Dalmatinsko'«.[2238] Istom 1864. u »Književniku« (I, Zagreb, 1864, 395–401) izlazi mu članak »O pjenezih grčkih, iskopanih u Starom gradu na Hvarskom otoku u Dalmaciji«,[2239] gdje dokazuje da taj novac pripada Joniju, rodom Iliru, s Visa.

Iza toga slijedi u nastavcima »Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu, kojih ne ima u Cohena ili se u čem od njegovih razlikuju« (»Viestnik ark. družtva« I, 22–24, 58–59, II, 21–21, 45–47, 120–122, III, 49–50, IV, 80–88, 113–116, V, 17–19, 83–88, IX, 81–84),[2240] Godine 1871. u »Radu« JAZU (XVI, 198–216) Ljubić piše »O dubrovačkoj kovnici i obzirom na razpravu prof. Norb. Dechanta; »Die Münzen der Republik Ragusa 1870«, gdje dokazuje da Dubrovčani nisu mogli prije 1327. kovati novac bez dozvole Venecije, te opisuje rad dubrovačke kovnice do kraja 18. st.

Još »god. 1869. zamisli Ljubić sastaviti obširno djelo o jugosl. numizmatici, ter u akademičkoj sjednici 13. srpnja 1870. pročita razpravu o tom predmetu i osnovu, po kojoj je mislio svoju radnju

[2233] M. Mesić, o. c, 251–261

[2234] Curriculum vitae

[2235] T. Smičiklas, o. c, 154, 236

[2236] Pod bilj. 3 u svome Curriculum vitae Ljubić o tom radu kaže: »Neki su htjeli da je to radnja P. Nisetića, ali je to puka kleveta. Sam Nisetić u poslanici na Ljubića od 8. travnja 1852 veli mu: »Ho letto con piacere la *vostra* memoria numismatica nell'archivio de accademia. Tocca a voi, che siete giovane, di lavorare«. Izvornik kod Ljubića«.

[2237] Zapravo »Staro dalmatinsko pjenezoslovje« Arkiv... II, 1852, 169–208. U A HAZU (II b 52) je rukopis: Ilić Luka, Dalmatinski novci, Zadar 1868.

[2238] Curriculum vitae

[2239] T. Smičiklas (o. c, 190, 237) »O nekojih pjenezih grčkih iz otoka Hvara«

[2240] T. Smičiklas, o. c, 220

izvesti. Akademija tada primi, da se ova tiska akademičkim troškom (»Rad« XIII, 238). No kašnje zamieni to riešenje tim, da će Ljubiću pripomoći u izdanju ovoga djela sa svotom do 800 for. pod uvietom, ako izbriše uvodne povjestne preglede, *koji ne samo nisu potrebni, nego su još na štetu djelu*, i ako je štampa *na papiru na kom se štampaju Listine i onakovimi slovi* itd.«[2241]

Naime, taj je rukopis dobio F. Rački da ga ocijeni i on je smatrao da su »ovi... uvodi upravo na štetu djelu« namijenjenom »hrvatsko–srbskom narodu i Slavenstvu«. Nadalje »i za isto inostranstvo suvišni su ovi uvodi, kada bi se preveli u drugi jezik«.

Stoga smatra »potrebnim svakako već radi koristi samoga djela i radi pristojnosti naše naučne književnosti, da se ovi uvodi, kakovi jesu, sasvim ispuste; te da pisac ili sastavi druge, koji bi se jedino kao na rezultat crpljeni iz nauke o novcih opisanih osvrtali, ili pred dotičnimi novci navelo samo podpuno, poveljami utvrdjeno ime vladaoca s njegovim naslovom i dobom vladanja«.

No Ljubić se »ovome nije sasvim pokorio« kako kaže T. Smičiklas.[2242] Evo što piše o tome osjetljivi Starograđanin: »Ljubić, da bez te potpore neostane, morao je na svietlo dati svoje djelo u dvostrukom izdanju, naime *podpuno* kako ga željela c. akademija bečka, koja mu pruži 1000 for. podpore, i vrli strukovnjak Dr. Janko Šafarik, komu se imao zahvaliti na pripomoć od 2000 for., koju mu podijeli svijetli knez srbski Milan, i na *kraće*, kako je zahtijevala jugosl. akademija. Djelo ugleda bieli svijet početkom tekuće godine 1875 u Albrechtovoj tiskari na vel. 4 i u dva stupca sa 20 u mjedu urezanih tabla. Glede izvanskoga lica ovakova izdanja jošte su u jugoslavenstvu videlo nije. A bilo u tom mnogo numizmatičkih poteškoća, koje je pisac sam, negledeć na trošak, sjajno nadvladati znao. Važnost pako i vriednost znanstvenu ovoga djela visoku su istaknule domaće i vanjske novine. Upućujemo jedino na obširne ociene vieštim perom izdate u *Numismatische Zeitschrift redigirt* v. Dr. Jos. Karabacek (Wien, 1875 V Bd. s. 239–246) i u *Zeitschrift für Numismatik redigirt* v. Dr. Alf. *von Sallet* (Berlin, 1875. III. Bd. II. Heft s. 168–172). Njegovo c. ap. Veličanstvo Franjo Josip I ove numis. radnje radi dostojalo se je spisatelja odlikovati velikom zlatnom medaljom za znanost, a svietli knez Nikola I komanderskim Krstom reda Danila I, dočim gorispomenutih listina radi Njeg. Veličanstvo Kralj Italije Emanuel I blagoizvolio mu podieliti vitežki red italijanske krune«.[2243]

Sam naslov ovoga djela glasi »Opis jugoslavenskih novaca« (Zagreb, 1875, str. XXVIII + 235 sa 20 »u mjedu urezanih tabla i dvie slike u drvorezu«). Ljubić je u ovoj knjizi opisao 167 bugarskih novaca, služeći se pretežno literaturom i nekim numizmatičkim zbirkama u domaćim i stranim muzejima. Mnogo veći broj je prikazanih srpskih novaca od 13. do 15. st., ukupno 963, koji su pripadali pojedinim srpskim vladarima, velikašima i gradovima. Zatim je iznio 216 bosanskih novaca i njima priključi novce Nikole Iločkoga, naslovnoga bosanskog kralja kao i hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

Iako je Ljubić prije nego što je to djelo izašlo iz tiska, bio upozoren da neke novce krivo pripisuje starijoj dobi, on je ostao na svome i nije htio poslušati čak ni kritiku Račkoga. Najzrelija ocjena je ipak ona koju je 1897. objelodanio dr. Brunšmid u »Viestniku arh. družtva« (1897, 131, 132). On priznaje Ljubiću da je opisao ove novce »do XV. vijeka na temelju ogromnog materijala, što ga je proučio po raznim javnim i privatnim zbirkama«. Kaže da je Ljubić »u mnogim detaljima... došao do novih pozitivnih rezultata, te si je stekao tim veliku zaslugu, koju ni najmanje ne može da okrnji činjenica, da i u ovom njegovom djelu ima dosta pogrešaka«. No »i pored ovih pogrešaka«, kaže Smičiklas, može se reći da je Ljubić ovim svojim »Opisom« postavio »jak temelj jugoslavenskoj numizmatici, na kojem se dalje imade raditi«. Godine 1876. izlazi Ljubiću radnja »Skrovište rimskih

[2241] Curriculum vitae
[2242] O. c, 216, 217
[2243] Curriculum vitae

carskih novaca u zlatu iz prvog stoljeća, odkrito u Zemunu 16. prosinca 1875«. (»Rad« JAZU XXXV, 177–200), koja je prevedena i na njemački i tiskana je u Zagrebu (Agram, 1876).[2244]

Iste godine Ljubić napiše rad »Na obranu pravosti starosrbskih zlatnih novaca« (»Rad« JAZU XXXIV, 75–110). Ta Ljubićeva »obrana« kako piše Daničić Račkome (Beograd, 6. V. 1876), »nije dostojna strukovnjaka«. Još u kolovozu 1873. g. dobi knez Milan Obrenović »od nekle iz stare Srbije silu božiju starih novaca srpskih, kojih je ondje iskopano nekoliko oka« kako piše Daničić Račkomu (Beograd, 10. VIII. 1873). Među njima je bilo i dosta nepoznatih, te je Šafarik rekao Daničiću »da će pisati Ljubiću da ustavi štampanje[2245] dok mu on pošlje novce«.

Naime, Ljubić je u »nalaze« ovih novaca u Srbiji upao »zabludom« i ti »stari srpski zlatni novci« su bili i 1876. »predmet polemike i otvoreno pitanje«, kako piše St. Novaković Račkomu (Beograd, 28. XI. 1876). On je bio jedan od otkrivača »ove interesantne numizmatičke mistifikacije«, čiji je autor Ilija Apostolović Simić, kujundžija i trgovac u Prizrenu. Tome je dakle nasjeo akademik S. Ljubić,[2246] kojeg njegov biograf Smičiklas brani što je napisao uz navedenu radnju i drugu pod naslovom »Odgovor na njeke primjedbe numizmatičkoga lista bečkoga u poslu starosrbskih zlatnih novaca« (»Rad« JAZU XXXVI, 1876, 201–203). On smatra da se »Ljubiću dogodila nesreća, da je branio novce krive za prave. Nije on osamljen sa svojom nezgodom. Bilo je toga i biva u Europi dosta, da kojekakvi sljepari namadjare pametne i poštene ljude. Njeki Arnauti pripovijeda se da su našli oko šest hiljada komada starih srpskih novaca na Kosovu itd. A što ćemo dalje pripovijedati?«, pita se Smičiklas (1898). Godinu dana ranije (1897) Brunšmid u »Viestniku arh. družtva« ukazuje kako je tada »stalno ustanovljeno, da su ti zlatni novci dosta nespretno izvedeni falsifikati nekih prevejanaca, kojima do toga stalo bilo, da učine što bolji posao, i jedan dio njihovih originalnih kalupa nabavljen je kao dokazalo za to sljeparstvo za beogradski muzej«. Ljubić je »tako silno mogao zabasati samo s toga, što mu je manjkao pravi osjećaj za stil u umjetnosti«, dodaje svemu ovome Brunšmid.[2247]

Unatoč toj blamaži na numizmatičkom polju, o kojoj Ljubić ni riječi ne kaže u svome »Curriculum vitae«, napisao je drugo veće djelo — i to svoje zadnje iz rimske numizmatike, i tiskao ga u Zagrebu 1890. pod naslovom »Popis arkeologičkoga odjela nar. zemalj. muzeja u Zagrebu. Numizmatička zbirka od najstarije dobe do cara Dioklecijana« (str. 472) i to je zapravo neka vrsta zastarjelog kataloga iz navedene numizmatike.[2248]

b) Ljubić kao arheolog

Mnogo brojniji su članci i radovi ovoga neumornoga radnika i istaživača na području arheologije koja ga je još u ranoj mladosti privukla k sebi u Starigradu punom antičkih iskopina.

Kao i numizmatikom tako se je počeo baviti vrlo rano i arheologijom, povezanom s epigrafikom. To se vidi u njegovim radovima u kojima su zastupane na jednom mjestu sve ove struke.

Jedan od tih radova je izašao u »Archivu f. ö G.« (XXII, 235–276) pod naslovom »Studi archeologici sulla Dalmazia«, a 1857. u »Bullettino dell ist. arch.« (Roma, 45–49) »Iscrizioni dalmatine«.

2244 Gl. i T. Smičiklas, o. c, 215, 216, 218, 219

2245 Daničić je tu mislio na Ljubićevo djelo »Opis jugoslavenskih novaca«.

2246 V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prijepisu sa Franjom Račkim, 38, 39, 16, 17, 93, 94 i bilj. 3. Gl. i članak: V. M. Jovanović, Lažni zlatnici srpskih careva i kraljeva i lažna kruna cara Dušana (Borba, Beograd, 24 marta 1956–27. marta 1956), na koji je upozorio V. Novak (Srpski naučnici..., 94, bilj. 3).

2247 T. Smičiklas, o. c, 220

2248 U ovom poglavlju, u kojem se prikazuje Ljubića kao numizmatičara, nisu izneseni svi njegovi članci i radovi zato što su neki od njih povezani sa čistom historijom, pa su prije citirani.

Godine 1867. u »Radu« I (164–175) izlaze mu »Arkeologičke crtice«, u kojima na temelju natpisa ukaza na opstanak XI. rimske legije u Dalmaciji kao i postojanje oko Velebita grada Varvaria od plemena Varvarinorum.

U »Viestniku« je 1871. pisao o čuvenom natpisu s olovne ploče, koja je ponovno izašla u zborniku spomenika pod naslovom »Spicilegium Monumentorum archeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum« (1876. »Rad« JAZU XXXIV, 1–28, XXXV, 29–74, XXXVI, 75–90, XXXVII, 91–100).

Plan za objelodanjivanje ovoga zbornika predložio je Ljubić JAZU s opširnim obrazloženjem, 5. IV. 1875. I tako JAZU zaključi da će od 1876. započeti izdavati »Stare natpise grčke, latinske, i druge, koji se nadju na našem domaćem zemljištu«.[2249] U ovom »Spicilegiumu« Ljubić je objelodanio samo spomenike, koji su se nalazili »u našem zemaljskom muzeju, a ne ima ih u poznatoj zbirci berlinske akademije«. No to je bio samo početak ovakve vrste publiciranja, a kada je Ljubić počeo tiskati »Viestnik« u njemu »snosi svoje radnje ove vrsti«, kako to kaže Smičiklas. Ipak 1883. se je vratio da sličnu vrst radnje publicira u »Radu« LXV (129–154) pod naslovom »Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju« u kojoj iznese »Inscriptiones romanae, quae in manuscripto libro de rebus dalmaticis Dominici Zavorei ad car. 19. et seqq. reperiuntur« (133–137). Taj Zavorovićev rukopis Ljubić je pronašao u Marciani, a za njega je znao i Mommsen, samo ga nije mogao pronaći. Iz toga rukopisa Ljubić je ovdje objelodanio u svemu 20 natpisa (tako uz ostalo: 7 iz Solina i Splita, 4 iz Zadra, 2 iz Šibenika, 1 iz Nina, 1 iz Visovca itd.).

U uvodu poglavlja »Inscriptiones romanae ex Codici Cicognano n. 1340. Venetiis in museo Corrario adservato« (137–154) jest rukopis »Cronica della città di Spalato«[2250] koju je prepisao iz Cicogninog kodeksa i tu je našao 115 natpisa, koje je i publicirao u već citiranoj radnji. Čim je 1879. Ljubić ponovno dobio svoj stalni časopis »Viestnik arkeologičkoga družtva«, koji se bio još 1871. g. ugasio zbog nestašice novca, već u njegovom prvom broju počne donositi »Nadpise« uz napomenu: »Pod ovim naslovom izdavati ćemo nadpise našaste na našem tlu, jošte nepoznate ili krivo izdane«.

I tako su navedeni rimski natpisi počeli izlaziti od I. do XIV. sveska »Viestnika«.[2251]

Kada se sagleda koje je sve natpise Ljubić objelodanio i kako, što mu je bio cilj, kakva je obrazloženja davao, mora mu se priznati da je u ono doba postigao svrhu, za kojom je težio. Ali danas onako popraćeni i čitani »nadpisi« su od slabe vrijednosti.

U prvom svesku »Viestnika« (I, 12–15, 50–55) opisuje »Biač« (rimski), te »Aquae Jasae« (Toplice Varaždinske) (I, 32–43), »Rittium« (Surduk) (I, 97–101), a u drugom svesku (II, 1–11) »Topusko« (ad fines); u III. (47–49) pokušava ubicirati gdje je »Alveria« dok u V. (1–13) ubicira »Andautoniu« (Šćitarjevo) zatim opisuje »izkapanja od strane nar. zem. muzeja na onom tlu«.

U IV. svesku (1–9, 48–54, 66–77) prikazuje »Arkeologičko izkapanje u Bakru«. Zanimljive su i »Arkeologičke crtice iz moga putovanja po njekojih predjelih Podravine i Zagorja god. 1879.«

2249 Evo što o tome piše u svome Curriculum vitae: »U akadem. sjednici od 27. travnja t. g. (T. Smičiklas, o. c, 221, 5. travnja 1875: S. A.) podnio je pismeni predlog, da se započmu uz Rad izdavati naposeb svi starogrčki, rimski i drugi suvremeni spomenici, koji su se tečajem vremena odkrili na jugoslav. zemljištu. Akademija ga mudro uvažila i odredila da se s tim izdanje započme još početkom 1876, te Ljubić sprema za prvi svezak sve pisane spomenike grčke i rimske, koji se nalaze u našem zem. muzeju«. Time i završava ovaj originalni koncept Ljubićevog Curriculum vitae. No kako je Ljubić mislio samo na objelodanjivanje svoje građe, bio je ponekad i protivan da se objelodanjuju izvori drugih. Tako je 1877, kako piše Rački Bogišiću (26. VI. 1887) »digao strašnu viku« u odboru za juridičke spomenike JAZU da se ne publiciraju Bogišićeve »isprave«, jer »da imamo mnogo dragocienije gradje (misli na svoje mletačke), i mnogo preče itd«. (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački — Prepiska (1866–1893), 250, 324).

2250 Još 1866. Ljubić ju je htio poslati na uvid Kukuljeviću (Miscellanea II–IV, 159).

2251 T. Smičiklas, o. c, 237, 226, 223, 221–226

(»Viestnik« II, 110–121), te »Putopisne arkeologičke bilježke od Ogulina do Prozora« (»Viestnik IV, 12–23), »Arkeologička izkapanja na Petrovačkoj gradini u Sriemu, gdje tobož starorimska Bassianis« (»Viestnik« V, 33–49, 65–70), »Dukljanske starine« (»Viestnik« VI, 33–43), »Rimske Thermae u Mitrovici (Syrmium)« (»Viestnik VIII, 1–6), »O groblju sv. Sinerota u Mitrovici« (»Viestnik« VIII, 97–105) koje je on prvi otkrio, a kada piše u »Viestniku« (IX, 33–36) članak »Harpokrates«, on je iznenađen što je nađen u okolici Broda na Savi.

Članak »Rimska kola« (»Viestnik« VIII, 1–5) prikazuje sačuvane ostatke rimske kočije u selu Petrovini blizu Jaske, a »Izkapanje na Gradini kod Petrova sela blizu Nove Gradiške« (»Viestnik« XI, 69–72) ukazuje da je rimski grad Urbate bio na utoku Vrbasa u Savu. Iza još triju sitnijih članaka u istom »Viestniku« (I, 107, 108, 118–120, II, 80, 81, VI, 116–119, VII, 113), Ljubić je dao nekoliko priloga i iz prethistorijskog razdoblja u našim predjelima. Ovim dobom se je bavio istom onda kada je stupio na čelo Narodnog muzeja u Zagrebu. Prva radnja za to razdoblje nosi naslov »Popis predmeta iz prethistoričke dobe u Narodnom muzeju u Zagrebu« (Zagreb, 1876, str. 56), sljedeća opis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja. Odsjek I. Svezak I. »Egipatska zbirka–Predhistorička zbirka« (Zagreb, 1889, str. 192). To djelo vrijedi kao neka vrsta kataloga i tu je Ljubić iznio rezultate svoga dvadesetogodišnjega rada u toj struci. Osim ovih radnji od vremena do vremena priopćavao je Ljubić izvješća o svojim kopanjima iz prethistorije kao što je i iznosio pojedina pitanja iz toga doba u »Viestniku« (I, 6–12, 120–122, II, 20–21, 47–58, 82–90, III, 1–11, 11–14, V, 49–52, VI, 1–14, VII, 1–11, 39–47, 65–72, 97, 98, VIII, 17–19, 39–50, IX, 1–4, 97–98, X, 3–5, XI, 1, 2) itd.

U svim ovim radovima prikazuje i opisuje predmete iz prethistorijskog vremena, koje je pronašao na licu mjesta. Tu je bio gotovo samouk, jer tada nije bilo kod nas gotovo nikakvih predradnji. Na taj je način uz ostale zbirke obogatio u Arheološkom muzeju u Zagrebu i prethistorijsku zbirku.

Takoreći usput otkrio je i starohrvatsko groblje u Velikom Bukovcu, a drugo na Pijescima kraj Kloštra, ali o tome nije pisao.

Još 1877. u »Radu« (XL) govori »O 8. zasjedanju svenarodnoga sastanka za antropologiju i arkeologiju predhistoričku 4–13 rujna 1876.«, dok g. 1883. piše »O napredku arkeologičke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji« (»Rad« LXXX, 148–164), a posljednji rad mu je bio »Izvješće o prvom sastanku kršćanskih arkeologa u Spljetu–Solinu u Dalmaciji« (»Rad« CXXI, 1895, 210–236),[2252] u kojem se osjećaju znakovi njegove starosti.

Ostavština Šime Ljubića

I pored ovako golemog opusa objelodanjenih radova i djela Ljubić je ostavio i neke rukopise. Tako je I. von Düringsfeld, kad ga je posjetila u Starom Gradu, stavio na raspolaganje svoj rukopis »Bibliografia Dalmata« koji je ona koristila za svoj putopis »Aus Dalmatien« i često citirala.[2253] Danas se ne zna gdje je završio taj Ljubićev rukopis.

Nakon Ljubićeve smrti, JAZU je stavila u dužnost Smičiklasu, da opiše život i djela Šime Ljubića. No, on unatoč svim molbama i posredovanjima prijatelja, nije mogao doći do nekih spisa i bilježaka pokojnoga Ljubića, pa je radi toga i putovao u Dalmaciju.[2254] I ovaj put je bio bezuspješan.

Čak je JAZU još 1897. pisala Ljubićevu bratu i don Frani Buliću da se pošalje drugi dio njegove rasprave »O (starih) slavonskih novcih«[2255] koju je on nekoć čitao na sjednici Akademije, kao i građu

[2252] R. Smičiklas, o. c, 226–231, 241–243, 232

[2253] I. von Düringsfeld, o. c, 248, 272

[2254] T. Smičiklas, o. c, 150

[2255] U taj slučaj malo više svjetla unosi Brunšmid u »Viestniku« 1897. godine ovim riječima: »Moram da spomenem još jednu Ljubićevu numizmatičku radnju *o starim hrvatskim novcima*, što su ih kraljevi i banovi u arpadovsko i anžuvinsko doba

o prilikama u Dalmaciji u 16. i 17. st. za koju je za života izjavljivao da je ponudio na tisak.[2256] Ista Akademija je bila voljna kupiti ostale Ljubićeve rukopise, pa je 9. XI. 1899. zaključeno da se preko Bulića prvo pregleda tu ostavštinu, uz revers.[2257]

Uz navedene ostala je Ljubiću u rukopisu i rasprava »O skeli splitskoj«, koju je htio predati Akademiji, ali je nije dovršio jer ga je zatekla smrt.[2258] Gdje je ona danas, ostaje bez odgovora, kao što se ne zna ni za još neke njegove nedovršene radnje, čije čak ni naslove ne znamo. Također nam nije poznato što je s njegovim rukopisom »Storia municipale di Lesina, Brazza e Lissa«, a taj citira 1857. Ida von Düringsfeld, uz ostale Ljubićeve rukopise: »Numismatografia dalmata«, »Poviest Dalmatinske narod. književnosti« i »Dizionario biografico dalmata«.[2259]

Te je rukopise ona vidjela kod Ljubića u Starom Gradu. Kako Ljubić nije ostavio oporuku, to je njegova ostavština, koja se je sastojala od rukopisa i knjiga, bila na neobičan način podijeljena između članova njegova roda. Tako je sva ta ostavština bila razasuta na više strana, a samo jedan manji dio pronašao je pisac ove historiografije, kada je bio upravitelj Historijskog arhiva u Zadru i posredovanjem svoga prijatelja Starograđanina Frane Plančića otkupio je u ime istoga arhiva od dvije Ljubićeve rodice taj preostatak zaostavštine, koja se je tada čuvala u podrumu nekadašnje Ljubićeve kuće.

Danas je taj otkupljeni dio pohranjen u HAZ–u dok se jedan dio nalazi na nekom nepoznatom mjestu u Starigradu, a preostali dijelovi su možda i danas kod nama nepoznatih osoba. Ostavština Šime Ljubića u HAZ–u je potpuno sređena i katalogizirana. Podijeljena je na nekoliko grupa kao što su: I. Arheologija; II. Numizmatika; III. Originalni sastavci; IV. Originalna arhivska građa i stari prijepisi; V. Ispisi iz djela i rasprava; VI. Ispisi iz arhiva (O Hvaru, Izvještaji generalnih providura, Ispisi iz mletačkog arhiva, Ispisi iz bečkog arhiva, Ispisi iz mletačkih arhiva i biblioteka); VII. Književna ostavština; VIII. Korespondencija; IX. Građa za životopis; Školovanje (1–4), Pitanje plaća i namještenja (46–139), Znanstvena putovanja i rad (140–187), Kuće i posjedi (188–199), Zemlje i posjedi Šime Ljubića (200), Dopisivanje s tvornicom A. Metlicovitz (201); Ostavština Magdalene Budrović ud. pok. J. Oštrića (202); X. Razno (gl. i N. Čolak, Inventar rukopisne ostavštine Šime Ljubića, »Arhivski vjesnik« IV–V — 1961–1962, Zagreb, 1961–1962, 225–262).

Iz ove ostavštine, do čijih spisa i bilježaka nije mogao doći njegov najbolji biograf Tade Smičiklas, vidi se da o životu i radu Ljubića[2260] ima i danas i te kako mnogo novoga da se kaže. Kada se pak pogleda Ljubićev golemi rad na književnom, arheološkom, numizmatičkom, a naročito na historij-

kovali za Hrvatsku (»Moneta regis per Sclavoniam« i »pro Sclavonia«). Ljubić je bio sabrao dosta materijala, te je dapače radnju o tom zamršenom pitanju čitao u jednoj svečanoj akademijskoj sjednici, ali radnje nije nikada štampao osim maloga izvoda u 'Ljetopisu', jer je Ljubić, kako mu je jedan dio na nepojmljiv način nestao, nije mogao dovršiti i akademiji predati. *Jedan dio toga rukopisa i to o partiji neznatne važnosti, iza Ljubićeve je smrti akademiji povraćen!.*« (S. A.). Da li se ostatak nalazi u pokojnikovoj ostavštini, nije poznato, a nebi ni bilo od važnosti znati, jer je Ljubićeva radnja iza krasne Truhelkine monografije o hrvatskim novcima sigurno antikvirana« završava Brunšmid (T. Smičiklas, o. c, 221).

2256 Ljetopis JAZU XII, Zagreb, 1898, 16

2257 Ljetopis JAZU XIV, Zagreb, 1900, 22, 23, 28. XI. 1899. (Tj. 19 dana kasnije nakon zaključka JAZU glede ljubićeve rukopisne ostavštine) piše K. Jireček iz Beča T. Smičiklasu ovo: »Za rukopise pokojnoga Šime Ljubića se u Bečkoj akademiji nitko neinteresira, i da se tko u Beču za te stvari interesira, znao bi po bibliotekama i arkivima u Mlecima sam pokupiti ono što mu treba...« (HAZU–XV–45 — Ostavština T. Smičiklasa — Korespondencija).

2258 T. Smičiklas, o. c, 235

2259 I. von Düringsfeld, o. c, II, 230

2260 Uz navedeni Smičiklasov tiskani rad »Život i djela Šime Ljubića« (»Ljetopis« JAZU za godinu 1897 XII, Zagreb, 1898, 150–243) nalazi se i rukopis pod istim naslovom (str. 73), koji se čuva u HDA: MSC kutija 28, br. 437. U arhivu pak obitelji Brlić u Brodu nalazi se 10 pisama Š. Ljubića, upućenih A. T. Brliću između 1856–1866. g. (Beč, Venecija, Split, Rijeka, Osijek) koja upotpunjavaju uvid u djelovanje ovoga našega znanstvenog radnika /Gl. Ml. Stanković, Problematika obiteljskih arhiva s posebnim osvrtom na obiteljski arhiv Brlić (magistarski rad), Zagreb, 1980, 55–57/.

sko–istraživačkom polju, onda mu se mora odati svako priznanje na njegovoj ogromnoj marljivosti,[2261] kojom je nadmašio i Kukuljevića i Račkoga.

Osim toga ne smije se zaboraviti da je on bio i historijsko–arheološki kritičar,[2262] pogotovo mu je arheologija prirasla srcu.[2263] Da je toliko izdao, uzrok je taj što se sav posvetio znanosti, koja ga je svega zaokupila, a za drugo ništa nije imao vremena ni volje.[2264]

Iako se danas mnogi njegovi radovi ne mogu u svemu prihvatiti, ipak su ostali i dalje vrijedni radi mnoštva izvora. Može se mirne duše reći da je Ljubić više pridonio poznavanju hrvatske povijesti izdavanjem zbirki izvora iz raznih arhiva negoli svojim radovima.[2265]

Baš u tome što je bio rođeni arhivski radnik i leži njegova veličina.[2266] Naravno to nipošto ne umanjuje njegovu vrijednost kao znanstvenog radnika i pisca, jer je on kroz niz desetljeća svoga života iznio na javnost više negoli ma koji od njegovih tada velikih živućih suvremenika u Hrvatskoj,[2267] pa i u cijeloj jugoistočnoj Europi.

Jednom riječju, kao historičar kojemu je boravak u Beču i Veneciji usmjerio područje budućeg rada, ostavio je značajan broj rasprava, vrijednih i po raznovrsnosti historijske tematike. Nedvojbeno, trajnu vrijednost imaju njegova izdanja izvora za nacionalnu historiju, među kojima prvo mjesto zauzimaju »Listine« i »Commissiones et relationes«,[2268] dok za tiskanje mletačkih kronika koje je u izobilju našao u Veneciji, nije uopće mario, smatrajući da nisu vrijedne ni »za našu ni za mletačku poviest«.[2269]

2261 »Radnje za akademiju, muzej i arkeologiju, to je život njegov«, piše T. Smičiklas, o. c, 192.

2262 »U kritikama je neobično oštar. Mnogo puta imao odbijati navale na svoje radnje. Nije se bojao protivnika nesmiljeno pogrditi. Isto je tako žestoko odbijao takove naučne radnje stranaca, koji su takove neistine pisali o našem narodu, osobito ako su dirnuli u čast imena hrvatskoga«, kaže T. Smičiklas (o. c, 233).

2263 »Ljubić je kao ravnatelj muzeja arkeologičkoga smatrao za svoju svetu dužnost, da se što intenzivnije bavi i arkeologijom u svim njezinim granama... Nitko prije njega nije se u nas ovom granatom strukom nauke tako svestrano bavio, kao što je on bio prinužden da se bavi«, piše neumorni T. Smičiklas (o. c, 215).

2264 »Napokon Ljubić i nije utjecao u javnom životu. I za društveni život bio je mrtav« (T. Smičiklas, o. c, 192).

2265 »Neprolazna je njegova zasluga što je sakupio golemu građu za proučavanje naših odnosa sa Venecijom pa i njegovi historijski radovi s tog područja imadu i danas stanovitu vrijednost« kažu V. Valčić — M. Škrbić (o. c, 175).

Bilo bi zanimljivo opisati i njegov rad na građi u HAZ–u kao i njegovo dopisivanje s tom ustanovom glede posuđivanja pojedinih arhivskih zbirki i ponašanja tadašnje uprave HAZ–a, (Gl. HAZ–Atti della corispondenza ufficiosa d'archivio Filza XII[a] dall' anno 1869 a tutto anno 1884, N° 17, 19. IV. 1883; Filza XIII[a] dall' anno 1885 all'anno 1898, N° 40, 12. IX. 1885; N° 49, 22. XII. 1886, N° 9, 1. III. 1889).

2266 T. Smičiklas (o. c, 209) naziva Ljubića »čovjek ne velika srca«.

2267 T. Smičiklas (o. c, 150) piše da je Š. Ljubić »množinom svojih prinosa, osobito spomenikâ, sve svoje suvremenike« u JAZU »nadmašio«. Međutim, Ljubić je oko izdavanja svojih knjiga i rasprava imao i dosta neprilika u JAZU, smetnji pa čak i prepirki s pojedincima. Uostalom kakvo je stanje 1893. u JAZU, saznaje se iz pisma koje je Jovan Sundečić uputio Ljubiću (Kotor, 13. XI. 1893). Sundečić kaže da je većini članova JAZU »Hedervari strah u dušu ugnao, kojima bi Giusti (najbolji talijanski pjesnik toga doba: S. A.), da je živ, imenom Mameluka žigosao«. Nadalje iznosi kako Ljubićevi »akademičari blude, kad samo sebe drže za nješto veliko; a druge radenike na njivi narodnoj bagatelišu«. Ujedno ga je ovlastio »da ovo pismo« čita kome god hoće (S. Antoljak, Miscellanea I, Zadar, 1950, 85–87).

2268 Ksenija Vinski Gasperini, Ljubić Šime, EJ 5, 567

2269 Evo što on piše Kukuljeviću o tome iz Rijeke 6. V. 1866: »Glede mletačkih kronika, valjda nema nijedne, koju nisam pomnjivo pregledao, ali nisam ipak iz njih mnogo crpio, jer sam se uvjerio, da sve ukupno (izim ono malo napisanih do konca XIV. vieka, već tiskanih i Sanudom) nemaju ni ma koje vrijednosti za našu ni za mletačku poviest. Jedna prepisuje drugu, a i to je većim dielom pokvareno ili kronologički pomiešano, kô što sam se osvjedočio višekrat, sravnjujući s njimi službene spise dotične Arkiva Mletačkoga... Virujte mi, gospodine, ti izvadci iz kronika mletačkih mogli bi više pokvariti negoli pomoći razvoj naše poviesti... Ono, što ja imam izcrpljeno iz tih kronika, nije poteklo iz namjere, da se tiska, te zato je neuredno i neupotrebljivo, a žalim vrieme nato izgubljeno«. Zatim se osvrće na svoje prijepise rukopisa »Cronica de Spalato«, Zadarske kronike i kronike Vinciguerre (iz Beča) koju namjerava tiskati, dok bi mu »Spljetsku i Zadarsku kroniku mogao... poslati« (T. Smičiklas, o. c, 185, 186). Na ovo mu je pismo odgovorio Kukuljević iz Zagreba 30. V. 1866. također vrlo opširno,

e) DR. EUGEN KVATERNIK

1.

Hrvatski političar i publicist dr. Eugen Kvaternik (Zagreb, 31. X. 1825–Rakovica, 11. X. 1871) također se je dosta, ali laički, bavio historijom, te su neke njegove brošure isprepletene citatima iz toga doba.

Otac mu je bio dr. Romuald Josip Kvaternik, profesor povijesti na Zagrebačkoj akademiji.[2270] Eugen je u djetinjstvu bio slab i boležljiv, a na očima je patio sve do svoje smrti. Nakon dovršene osnovne škole i pet razreda gimnazije u Zagrebu, učio je na riječkoj gimnaziji filozofiju. Iza toga stupio je u sjemenište u Senju (1842) pa je onda kao odličan đak poslan u peštansko centralno sjemenište. Tek što je prošla godina dana, a on napusti bogosloviju i stade učiti pravo i državopravne nauke na tamošnjem sveučilištu, gdje je i pored velike oskudice završio studije (1846). Godine 1847. postade začasni pristav u Varaždinu, a u 1848. već igra neku političku ulogu u Hrvatskoj. U Zagrebu je postavljen za perovođu banskog vijeća, a 1851. otvara odvjetničku kancelariju u Brodu na Kupi i ženi se.

Za vrijeme Bachova apsolutizma bio je stalno šikaniran od vlasti zbog svoga patriotizma. Stoga se zaputi iz domovine u Rusiju, s nadom da će naći veze u korist Hrvatske (1858). Tamo se je upoznao s raznim ruskim znanstvenicima i političarima. Ali ovaj znanstveni idealist nije računao s realnim činjenicama. Kad je u Rusiji počeo bolje proučavati austrijske odnose, uvjerio se je da ne poznaje dobro hrvatsku povijest, stoga se odluči vratiti u monarhiju, a da ne bi imao neprilika, postade ruski državljanin.[2271] I tako 24. XII. 1858. stiže u Peštu,[2272] gdje je prekapao po arhivima, proučavao stare spise i pisce kako bi svoja politička načela utvrdio na historiji. Istodobno je prikupio golemi materijal za svoje kasnije političko–znanstvene rasprave; »La Croatie et la Conféderation italienne«,[2273] »Politička razmatranja«, »Odnošaji Hrvatske naprama kruni sv. Stjepana« itd.[2274]

Nakon tri mjeseca boravka u Pešti, pođe Kvaternik u Beč. Kako je Rusija imala važnijeg posla nego da se bavi hrvatskim pitanjem, ode Kvaternik u Italiju, gdje se upozna s tamošnjim državnicima, a zatim stiže u Pariz (1859).[2275] Ondje je izašla njegova brošura »La Croatie et la Conféderation italienne«, pa je tako hrvatsko pitanje pokrenuo u diplomatskom svijetu.

Gotovo stalno je putovao iz Francuske u Italiju i obratno, a ujedno je slao svoje dopise u razne talijanske novine.

---

raspravljajući o raznovrsnim izvorima, potrebi njihovog pronalaženja i ispisivanja. Što se tiče »mletačkih kronika« i on pozna »velike mahne njihove«. Ali ipak neće da ih »sasvim« zabaci, »jer i u ovom blatu«, kako ih Ljubić naziva, »ima kojekakva zrnca na našu, osobito stariju (do 13 vieka) povjest«. Stoga prihvaća i zahvaljuje što će mu poslati »Spljetsku i Zadarsku kroniku«, koje će »moći prispodabljati s drugimi izvori« (S. Antoljak, Miscellanea I, 158, 159).

[2270] O Romualdu Kvaterniku, da je umro 1851. g. ukratko piše i C. Wurzbach na temelju Šafařikova djela »Geschichte der südslavischen Literatur«, (Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich 13 Teil, Wien, 1865, 441).

[2271] Lj. Kuntić piše da je primivši rusko državljanstvo poslan »kao povjerljivi agent ruske vlade u Peštu« (Kvaternik Eugen, EJ 5, 462).

[2272] M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata XIX stoljeća I, Zagreb, 1898–1900 — Eugen Kvaternik

[2273] Prema disertaciji Lj. Kuntić »Vanjskopolitički pogledi pravaša od godine 1858–1871«, obranjenoj 1960. g. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, taj spis je »po svome tumačenju temelja hrvatske historije i po svojoj političkoj poanti prvi štampani pravaški program« (J. Šidak, o. c, 24), a po M. Gross »Klasičan primjer historije–ideologije jest knjiga Eugena Kvaternika: »La Croatie et la Conféderation italienne«, Paris, 1859« (M. Gross, Historijska znanost, 302, bilj. 14).

[2274] Ch. Šegvić, Prvo progonstvo Eugena Kvaternika godine 1858. — 1862. Hrvatska poučna knjižica I, Zagreb [2]1907, 102

[2275] Lj. Kuntić piše da je Kvaternik, kada mu je otkazana služba agenta ruske vlade u ožujku 1859. zbog suprotnog stava njegovih ruskih suradnika prema pravoslavlju na slavenskom jugu, otišao u Italiju i Francusku, gdje je nastojao svoju agitaciju za oslobođenje Hrvatske od Austrije uskladiti s predstojećim austro–ugarsko–francuskim ratom (EJ 5, 462).

Nakon proglasa Listopadske (oktobarske) diplome 1860. vraća se Kvaternik u Zagreb, gdje je izdao brošuru »Das historisch–diplomatische Verhältniss Croatiens zu der ungarischen St. Stephans Kröne« (tiskana na hrvatskom jeziku: Zadar, 1894) i »Politička razmatranja na razkršću hrvatskog naroda« I. (1861).

Kako je bio izabran za zastupnika, ušao je u Hrvatski sabor i razvio veliku aktivnost, boreći se za samostalnost Hrvatske. Kad je sabor raspušten (14. XI. 1861), Kvaternik izdaje rad »Was ist die Wahrheit?«[2276] protiv brošure Mađara Szalaya koji je svojatao Hrvatsku za Mađare.

Početkom 1862. izađe II. svezak njegove brošure »Politička razmatranja...,« koja je zabranjena.

Usred toga doživio je čitav niz neprilika, pa je zbog svojih »Političkih razmatranja« osuđen na 6 tjedana zatvora. Osim toga, kao ruski podanik morao je otići iz svoje domovine i opet se vratiti u Pariz (1863).[2277] No već u prosincu 1865. vraća se u Zagreb, odakle na sam Božić mora ponovno natrag.

Za boravka u Italiji u kojoj je Austrija bila poražena, općom amnestijom mu je omogućen povratak u Hrvatsku (2. VII. 1867).

Sada se baci na proučavanje i pisanje hrvatske povijesti, živeći čas u Zagrebu, čas u Karlovcu i Novom Gradu.

Tako 1868. g. izda prvi dio svoga djela »Iztočno pitanje i Hrvati«, a već 1869. na njegovu inicijativu poče izlaziti »Hrvat«, organ Stranke prava.

U međuvremenu dobi otpusnicu iz Rusije, te postade zagrebački građanin.

Godine 1870. vraćeno mu je pravo da može vršiti odvjetničku praksu, a malo zatim objelodani i II. svezak svoga djela »Iztočno pitanje i Hrvati« kao i brošuru »Rieč u zgodno vrieme«.

Sljedeće godine pisao je mnogo u organu Stranke prava »Hérvatska« zagovarajući da se svećenici okane politike. Zatim se na stanovit način povlači, ali i dalje ostaje u vezi sa svojim pouzdanicima i snuje fantastične planove, koji su dokrajčeni u »rakovačkoj buni«, gdje je i sam zaglavio (11. X. 1871).[2278]

O Kvaterniku se dosta pisalo,[2279] a i on sam je udario temelje budućoj historiografiji o sebi.

No prvu Kvaternikovu dosta opširnu biografiju na stranom jeziku, temeljenu pretežno na tadašnjim austrijskim i češkim novinama i časopisima, koji su o njemu i o njegovim djelima pisali (1860–1862. g.), objelodanio je 1865. C. Wurzbach. Ona seže do njegovog ponovnog odlaska u Francusku (1863) i nju ne citira J. Šidak. Ta je biografija zanimljiva i zato što o njemu Wurzbach piše sa simpatijama i završava riječima kako »daljnji putevi ovoga plemenitoga Hrvata, koji sebe naziva sinom trojedne kraljevine, nijesu poznati«.[2280]

[2276] Zapravo je naslov »Was ist Wahrheit? Eine Erwiederung auf das Szalay'sche Pamphlet« (Agram, 1861, 40–72); tu je Kvaternik ustao protiv Szalayeve brošure, o »hrvatskom pitanju« u kojoj ovaj mađarski historičar odlučno odbacuje »Pacta« od 1102. kao apokrif. U odgovoru Kvaternik je tvrdio da je Hrvatska za vrijeme Kolomana 1102. sklopila s Ugarskom personalnu uniju, a ovaj ugovor (tj. Pacta: S. A.) rekonstruirao je kombinacijom memoria (tj. Pacta: S. A.) i privilegija grada Trogira »od god. 1108.« (S. Antoljak, Pacta ili Concordia od 1102. godine, 14 i bilj. 45).

[2277] Pod utjecajem poljskog ustanka 1863/4. g. Kvaternik je 1864. g. sastavio »Promemoriju« princu Jérômeu Napoléonu na francuskom jeziku. U njoj je utemeljio samostalnost Hrvatske, ubrajajući u nju i slavenske zemlje, u okviru francusko–poljske politike, s katoličkim obilježjem. Ovu »Promemoriju« je preveo i predgovor napisao F. Bučar (Zagreb, 1936). Zapravo taj je spis namijenjen poljskoj revolucionarnoj vladi, u čiju je službu Kvaternik stupio 7. III. 1864. (gl. opširnije: J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 26 i bilj. 80). Kvaternik je princu Jérômeu nudio hrvatsko prijestolje, a ako se ne bi htio primiti toga, »tad da bi mi« Wladislava Czartoryzkoga »izabrali« (J. Šidak, o. c, 177 i bilj. 47).

[2278] Gl. opširno i najnoviji stav: J. Šidak, Značenje Rakovačke bune u austrijskoj politici 1871. Historijski pregled III, Zagreb, 1961, 26–43; Isti, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 359–378.

[2279] Literaturu o njemu do 1959. daje Lj. Kuntić (EJ 5, 464), a J. Šidak piše o tim radovima i ostaloj literaturi domaćoj i stranoj do 1971. pod naslovom »Eugen Kvaternik u historiografiji« (»Časopis za suvremenu povijest« IV, 1972, br. 1, 5–23); Ibid, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća (Eugen Kvaternik u historiografiji), 339–358.

[2280] C. Wurzbach, o. c, 13 Theil, 439–441

Prva pak Kvaternikova biografija na hrvatskom jeziku bila je anonimna. Napisao ju je dr. Jakov Radošević,[2281] a objavljena je u »Knjizi za godinu 1880« i to pod naslovom »Hérvatska« (»Životopis Eugena Kvaternika«, 207–240) s njegovim portretom.

Godine 1900. opisao je njegov život i novinar M. Grlović, što također ne navodi Šidak.

No ipak prije II. svjetskog rata najopširniju studiju o Kvaterniku, iako nepotpunu, napisao je književnik M. Nehajev pod naslovom »Rakovica« (izd. MH, Zagreb, 1932) za koju se je poslužio i neobjelodanjenom arhivskom građom.

Dobro obrazloženu ocjenu Kvaternikove ličnosti i njegovih shvaćanja iznio je u nekoliko navrata (1939–1941) i August Cesarec.

Poslije 1945. lik E. Kvaternika izazvao je pažnju pisaca u nas i vani (1951–1971).

Dr. Lj. Kuntić već gotovo trideset godina radi dosljedno, stalno, vrlo uspješno i zapaženo na obradi cjelokupne Kvaternikove ličnosti i djelovanja, dok se drugi znanstveni radnici i historičari, kako naši tako i strani, samo parcijalno osvrću na Kvaternika.

No bez rezerve se može reći da je rijetko koja ličnost iz novije hrvatske povijesti naišla i još uvijek nailazi na takvo zanimanje historičara i ostalih pisaca kao što je Eugen Kvaternik, okružen mučeničkom aureolom.[2282]

2.

Još u proslovu svoje rasprave »Iztočno pitanje i Hrvati«, Kvaternik obznanjuje da radi na velikom djelu o hrvatskoj povijesti, koja je plod »četirigodišnje radnje i napora, nastavljenih u progonstvu u tuđem svijetu«. Taj plod je imao ugledati svjetlo pod naslovom »Poviest Hrvata« u više knjiga. »Najveća će nam pritom biti slast« — kaže dalje — »što ćemo moći tako, jednom za uvijek, premnogi dragocjeni listak prošlosti naše, dosad budi posve tamom zaboravi zastrti, budi neprijateljnim ili nesmotrenim duhom pisaca, tuđih ili domaćih, zamršeni ili potamnjeni, nepotamnjivoj svijetlosti istine neoskrvnjeni izručiti. Ova, koja u nazočnom spisu ob istočnoj stvari pišemo, crpljena su, dakako u izvadku, iz III. i slijedećih knjiga raspravljajućih o Hrvatih, drevnu Dalmaciju, Ilirik i Panoniju zauzevših«.

Na temelju ove objave, dugo vremena se mislilo da je Kvaternik napisao barem jedan dio »Poviesti Hrvata«.

Kako su njegovi rukopisi nakon rakovačke bune bili sakriti, nastala je legenda da je netko zlorabio Kvaternikovu izabranu građu (gl. »Sloboda« 1881. g.). Međutim, Kvaternikov materijal postoji ne samo netaknut i potpun već ga nitko nije zlorabio ni koristio. Na velikim arcima ispisani su podaci o hrvatskoj povijesti, crpljeni po bibliotekama iz tiskanih vrela. Tako čitav rukopis ima nekoliko stotina stranica, od kojih se zbog sitnih slova neke ne daju čitati ni pod povećalom.

Građa je skupljena po bibliotekama u Pešti, Torinu, Firenzi i Zagrebu. Ujedno su iscrpljene i zbirke autora o bizantskoj, franačkoj, germanskoj, langobardskoj, gotskoj i slavenskoj povijesti. Citati su često navedeni u originalnom jeziku, a to je plod višegodišnjeg neumornog rada.

Nadalje, Kvaternik je sve ovo komentirao, uspoređivao a i kritizirao u obliku polemike (npr. Šafařika).

No upravo ovdje je teško razlikovati Kvaternika–historičara od publicista i političara.

Zbog toga treba znati da Kvaternik nije nastojao napisati akademski suhoparno djelo (npr. kao Rački) već je njegova glavna namjera bila — poučavati.

[2281] J. Šidak, Studije..., 339 i bilj. 4

[2282] Gl. o tome opširno: J. Šidak, Studije..., 345, 346, 348–357.

Tako je ovo njegovo djelo imalo »ne samo kritički put narodnoj historiji, no i biti političkim putokazom naroda«, kojem ga je i posvetio.

Prema tome Kvaternik ne pripisuje uopće povijesti značenje čiste znanosti, pa je i u sebi htio sjediniti povjesničara i političara, što je uostalom bio bitni sadržaj programa pravaša.

Zato je njemu tako sjajna hrvatska prošlost, a hrvatski narod od svih Slavena prosvjetom najstariji. On je uvjeren da do njegova vremena povijest nije pisana za Hrvate.

Svoju »Poviest Hrvata« htio je razdijeliti na 6 knjiga — i to: I. Povijest sjevernih Hrvata, II. Povijest Alpinaca i dokaz njihove hrvatske narodnosti, III. Povijest dalmatinsko–ilirsko panonskih Hrvata, IV. Hrvatština Istre, V. Pansrbizam i VI. Pogled u budućnost. Najviše ga je zanimao dolazak Hrvata u današnju domovinu. Uz to je htio napisati epopeju hrvatske povijesti, koja je imala biti djelo za sebe.

Međutim, rukopisna »Poviest Hrvata«[2283] ostala je nedovršen san Kvaternikovog života. Radio je neumorno i zaneseno, ali kao »znanstveni« historičar nije dospio izraditi do sretnog oblika svoju sintezu.

Kada se sva ta njegova građa[2284] prouči u detalje, vidjet će se da je pravaškom isticanju veličine Hrvata najviše pridonio sam Kvaternik,[2285] čiji je prijatelj bio povjesničar Vojne krajine Radoslav Lopašić.[2286]

Inače, Kvaternikov suvremenik Rački, pišući u »Obzoru« (10–14. I. 1881, br. 6–10) odrekao mu je kao »autoritetu in historicis« svako znanstveno tumačenje. Pobijao je čak »zgoljnje fantazije Deželića i učitelja njegovog Kvaternika« o Velikoj Hrvatskoj, pa je zaključio: »Ni zabašurivanje, ni uveličavanje ne koristi, a mnogo manje *falzificiranje historije*.« (S. A.)

A. Cesarec (1939)[2287] koji je proučio uz tadašnju literaturu i veliki dio Kvaternikove ostavštine, pa i njegove bilješke iz hrvatske povijesti, napisao je uz ostalo i ovo: »Mnogo bi se još moglo reći o Kvaternikovim historijskim *zapiscima, punim izraza mržnje i ljubavi, srdžbe i zanosa* (S. A.), s kojima je komentirao ovaj ili onaj događaj i pojavu, a koji svi omogućuju uvid u njegovo intimno proživljavanje stvari, osvjetljuju još bolje njegov karakter, topao, strasan, kadkad možda i previše pristrasan, no uvijek pošten«.

Lj. Kuntić (1958) iznosi Kvaternikovu tezu o Planinskim i Noričkim Hrvatima, koja, prema njoj, počiva na nekim »samovoljnim« i »izrazito političkim« pretpostavkama historijske prirode.

U vezi s pogledima Lj. Kuntića na Kvaternikovo shvaćanje, Šidak smatra da ako je on »u nečemu ostao dosljedan razmatrajući to pitanje, onda je to bilo negiranje slovenskog imena i naroda, kao tobožnje tvorevine Austrije«.

2283 Šegvić donosi važan podatak o uništenju (od miševa!) Kvaternikova rukopisa »Poviest Hrvata«, koji se nakon Rakovice našao u posjedu Jose Gržanića (J. Šidak, Studije..., 342). Inače Kvaternik pored Starčevića uzima termin »događajnica«, koji se je upotrebljavao još u doba ilirskog pokreta (M. Gross, Historijska znanost, 21, bilj. 4). Zato je malo neobična njegova nedosljednost što on svoje djelo zove »Poviest Hrvata« a ne naziva ga: Događajnica Hrvata! Građa pak za tu »Poviest Hrvata« iz II. pol. 19. st. čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 5948) pod naslovom: Kvaternik Eugen, Materijal za djelo »Poviest Hrvata«. Ekscerpti iz Šafarikovih »Starožitnosti« 258, kom, 515 1.

2284 Drugi njegovi rukopisi nalaze se i sada također u istoj biblioteci u Zagrebu pod ovim naslovom »E. Kvaternik, Ekscerpti iz povjesnih djela« iz II. pol. 19. st. (R 5947). Sam pak čuveni »Dnevnik Eugena Kvaternika« nalazi se u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. On je napisan vrlo nečitljivo u nekoliko svezaka.

2285 M. Nehajev, Rakovica, Zagreb 1932, 32–43

2286 J. Šidak, o. c, 341

2287 Pisac ove »Hrvatske historiografije«, u godinama pred II. sv. rat gotovo svaki dan je viđao Cesarca u tadašnjem Državnom arhivu u Zagrebu, gdje je proučavao spise u vezi s Kvaternikom, kao što je i sam uz ostalo radio na spisima iz doba francuske vladavine u hrvatskim predjelima.

Prema Šidaku, Lj. Kuntić, koja je nedavno učinila izbor iz »Političkih spisa« E. Kvaternika, ukazala je da ga je, iako »historicizam nije nikakav specificum pravaša«, Kvaternik doveo »do zadnjih konzekvenca«, koje su »upravo pravaški program«.

Lj. Kuntić drži da su Kvaternikova historijska razmatranja često zamorna i da bi im danas u interesu čitaoca bio neophodno potreban temeljit komentar.[2288]

Iz ovih nekoliko šturih podataka o Kvaternikovoj djelatnosti na historijskom području, možemo zaključiti:

1. Kvaternik se ne može ubrojiti u prave, a pogotovo ne znanstvene historičare 19. st., jer je njegov način obrade hrvatske povijesti suviše subjektivan, pojednostavljen i mnogo puta netočan.

2. On je povezao politiku s poviješću i tako je historiju učinio »ancillom« svojih političko–fantastičkih koncepcija.

3. Smatramo da bi bilo najbolje da njegova »Poviest Hrvata«, planirana da izađe u 6 knjiga, a koja je počinjala od doseljenja u ove krajeve i uključivala pod hrvatsko ime i Slovence (to je bila koncepcija i Vitezovića) pa do »Pogleda u budućnost«, ostane u našoj historiografiji samo registrirana, prokomentirana i ocijenjena, ali da ju se ne nastoji tiskati. Drugim riječima ona je zastarjela, jer se ni u doba kad je pisana nije mogla mjeriti, po svojoj koncepciji i razrađenosti, s djelima i radovima Kukuljevića, Ljubića, Račkog, Mesića i Lopašića.

f) MATIJA MESIĆ, PRVI NAŠ OBRAĐIVAČ JAGELOVSKOG RAZDOBLJA HRVATSKE POVIJESTI (1490–1526)

Uz Kukuljevića i Ljubića ističe se kao historiograf *Matija Mesić*, koji je mnogo manje od njih dao na tome polju.

Rodio se je 19. II. 1826. u Brodu na Savi od siromašnih roditelja. Otac mu je bio opančar, podrijetlom iz Like; bio je vrlo ponosan što je iz njegova roda potjecao junački pop Marko Mesić. Majka mu je bila rođena Brođanka, koja je svome suprugu rodila više sinova i kćeri.[2289]

Matija je pučku školu završio u rodnom mjestu, pa odatle prešao na požešku gimnaziju i bio primljen u tamošnje biskupsko sjemenište.[2290] Zatim ga stariji brat odvede k njihovom ujaku zagrebačkom kanoniku Stjepanu Ilijaševiću, i tako Matija nastavi prekinuto gimnazijsko školovanje.

Još prije ujakove smrti uđe u biskupsko sjemenište,[2291] te kao njegov pitomac izuči filozofski tečaj na tadašnjoj akademiji (1841–1844). Budući da je bio izvrstan đak, poslan je 1844. u Beč u Pazmaneum da na tamošnjem sveučilištu studira bogosloviju, koju je 1848. i završio. Kao i svi njegovi tadašnji drugovi prošao je školski sustav, po kojem je povijest ograničena samo na poznavanje prošlosti ugarske kraljevine. Zato se on nije mogao zadovoljiti onim što mu je pružala samo škola. Za vrijeme studija u Beču naučio je češki, poljski i ruski, tako da je mogao razumjeti svu slavensku literaturu.[2292] Učio je i romanske jezike, dok je mađarski naučio od svojih kolega Mađara.

[2288] J. Šidak, Studije..., 340, 348, 351, 352, 357

[2289] T. Smičiklas, Matija Mesić, Matica hrvatska od godine 1842. do 1892. Spomen knjiga. Zagreb, 1892, 140. A. O., Matija Mesić. Prigodom 100. godišnjice rođenja, Napredak /kalendar/ 16 (17!)/1927, 182–183.

[2290] Fr. Rački, Akademik Mato Mesić, nekrolog »Rad« JAZU XLVIII, Zagreb, 1879, 224

[2291] T. Smičiklas, o. c, 140

[2292] Fr. Rački, o. c, 224–226

U Beču je drugovao s Andrijom Torkvatom Brlićem[2293] kao i s još nekoliko Slovaka (Martin Hattal, Čulen). Godine 1849. bio je zaređen za svećenika[2294] i poslan za kapelana k Svetom Brcku kraj Božjakovine.

Kako je mladi Mesić težio poći na daljnje nauke u Beč, zamjenik zagrebačkog biskupa ga odbije. Ali je on bio uporan i nastojao je dovršiti doktorat iz bogoslovije. Horizonti su se počeli otvarati već 1850. g. kada je postao suplent na zagrebačkoj gimnaziji, gdje je ostao godinu dana.[2295]

Početkom 1851. imenovan je namjesnim učiteljem uz nalog da primi na zagrebačkoj gimnaziji zemljopis i povijest. Sav se posvetio svome zvanju i kada je Bečka vlada prihvatila njegovu molbu da se na njen trošak pripravi na tamošnjem sveučilištu za učiteljski ispit, on se upiše na filozofski fakultet. U Beču je boravio samo jedan semestar, zanimajući se za slavensku historiju, uz marljivo čitanje knjiga iz svoje struke. Sljedeći semestar se upiše na Praško sveučilište (1851/2) gdje je slušao predavanja iz historije, arheologije kulture jezika i književnosti (Tomek iz austrijske i češke historije, Ćelakovski iz slavenskih jezika i literature).[2296]

U Pragu se je sprijateljio s ocem češke historije Franjom Palackim, a naročito s velikim slavistom Pavlom Šafařikom i Tomekom. Štoviše, bio je posrednik između Šafařika i Kukuljevića i Brčića, kad je ovaj tražio od njih neke podatke o glagoljici.[2297]

Na taj je način stekao čvrste veze u Češkoj i potpuno naučio taj jezik. Profesorski ispit je položio s izvrsnim uspjehom (1853), te je bio osposobljen tako da je mogao predavati zemljopis i povijest na gimnaziji. Početkom škol. godine 1853/4. imenovan je profesorom na zagrebačkoj gimnaziji. Ovdje je služio tri godine, te 1856. g. postade izvanredni profesor na pravoslovnoj gimnaziji, a 1859. redovitim profesorom austrijske povijesti i zatim crkvenog prava.[2298]

Godine 1858. izabran je za potpredsjednika Matice ilirske, čiji je predsjednik od 1872. do 1874.[2299] Za ravnatelja Pravoslovne akademije imenovan je 1871. g.

Kada je osnovano tzv. Sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu, Mesić je imenovan javnim redovitim profesorom na Mudroslovnom (filozofskom) fakultetu za hrvatsku povijest (27. IV. 1874), a zatim i prvim rektorom (4. X. 1874).

Za člana posebnog školskog odbora, kao savjetodavnog tijela, imenovan je još 1860. g. U tom je svojstvu izradio osnovu o općoj povijesti za hrvatske gimnazije. Kada je ona odobrena, Mesić je pozvan da napiše knjigu po toj osnovi, ali on to odbije. Malo iza toga postao je članom nastavničkog vijeća za cijelu monarhiju, te je sudjelovao i na raspravi o hrvatskom sveučilištu (1865) i ocjenjivao je stručne školske knjige.

Godine 1868. Mesić je dodijeljen vladinom Odjelu za bogoštovlje i nastavu kod hrvatske zemaljske vlade, ali se je ubrzo odrekao toga položaja.[2300] Neko vrijeme je bio i član Hrvatskog sabora

---

[2293] T. Smičiklas, o. c, 141

[2294] Fr. Rački, o. c, 226

[2295] T. Smičiklas, o. c, 141. Godine 1851. Matija Mesić se obratio Strossmayeru da se zauzme u bečkom ministarstvu da ga unaprijede za profesora, jer je već bio suplent za katedru austrijske povijesti. Biskup se odlučio da mu pomogne, iako se za isto profesorsko mjesto natjecao njegov nekadašnji školski kolega Ante Starčević. (V. Novak, Vuk i Hrvati, Posebna izdanja SAN CD XVII. Odelenje društvenih nauka, knjiga 62, Beograd, 1967, 301, 302).

[2296] Fr. Rački, o. c, 227, 228

[2297] T. Smičiklas, o. c, 142

[2298] Fr. Rački, o. c, 229. U HDA u Zagrebu [Razne obitelji: 1–Acta Neoregistrata–kutija 28 (Z, Ž)] pohranjen je indeks studenta pravne akademije u Zagrebu Milana Zovka iz 1872/3. godine. U njemu se uz ostale nastavnike potpisao i M. Mesić, tj. potvrdio da je dotični student polazio predavanja.

[2299] T. Smičiklas, o. c, 143–146

[2300] Fr. Rački, o. c, 229–232. Upravo ove 1868. g. prije polaganja mature Vj. Spinčić piše svome prijatelju na Rijeci: ...»Povjest pak i religija neće biti lahka kako niti Vam jer će doći na ispit pop i povjesničar Mesić, koji se u te stvari rado mjera. To da ti je živi vrag na maturi!...« (HDA u Zagrebu — Ostavština Vj. Spinčića — Korespondencija–kutija 67).

kao zastupnik modruško–senjskog kaptola (1861). Na njemu je tražio uvođenje njemačkog jezika u gimnazije kao obligatnog predmeta; bio je za uniju s Ugarskom i za očuvanje narodne autonomije.[2301]

Akademik Mesić je uvijek pobolijevao i zbog toga je mnogo patio.[2302] Umro je 6. XII. 1878. u pedeset i trećoj godini života,[2303] a sahranjen je nakon dva dana uz veliki sjaj i brojno sudjelovanje njegovih drugova, prijatelja, znanaca i poštovalaca.

Mesić je bio ne samo dobar svećenik već i vrijedan profesor, pravi prijatelj mladeži, iskren drug i neumorni radnik, ali čovjek kompromisa.[2304]

On je zastupao narodne interese, ali nije odobravao ispade pojedinih suviše vatrenih političkih stranaka.

Uživao je opće poštovanje i glas znanstvenika, uz to bio je odan habsburškoj dinastiji.[2305]

Njegov historijski rad po opsegu nije velik, ali je zato stručan i sažet. Može se podijeliti na tri dijela: 1. Prevođenje i izdavanje školskih knjiga; 2. Izdavanje izvora i 3. Pisanje rasprava.

1. Prevođenje i izdavanje školskih knjiga

Kao student na Praškom sveučilištu Mesić je preveo knjižicu za povijest srednjega vijeka za više gimnazije[2306] u koju je upleo i povijest slavenskih naroda.[2307] Zatim je preveo Bellingerovu knjigu »Počátkové zeměpisu«,[2308] a još 1853. preveo je Tomekovu austrijsku povijest za srednja učilišta, koja mu je 1854. poslana od ministarstva na preradbu i dopunu.[2309]

Tako je Mesić za vrijeme svoga pripravljanja za profesorski ispit i druge književne poslove dospio prevesti tri školske knjige. Za vrijeme svoga školovanja na zagrebačkoj gimnaziji sudjelovao je uvelike kod sastavljanja čitanke za gornje gimnazije,[2310] koja je dosta oskudna i slaba.

Kada je prešao na Pravoslovnu akademiju, preveo je Fosslerovu crkvenu povijest za višu gimnaziju (1865),[2311] dodavši joj samostalne odlomke iz crkvene povijesti slavenskih naroda. Godine 1869.

2301 A. Ivić, Građa... II, 274, 275.

2302 Tako je 1876. g. zbog slabog zdravlja odbio Mažuranićev prijedlog da postane senjski biskup (Korespondencija Rački — Strossmayer II, 9).

2303 T. Smičiklas, o. c, 146, 147. Šest dana nakon Mesićeve smrti, Rački piše St. Novakoviću: »Siromah Mesić umrie dosta naglo. Nije bio zdrav ni prije, ali Radegundske mrzlice upravo ga ubiše. *Šteta bijaše pošten i radin* (S. A.). U velikoj su neprilici za nasljednika na prof. stolici« (M. St. Novaković, Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, Godišnjica Nikole Čupića XXXVIII, Beograd 1929, 259). Na tu vijest St. Novaković je odgovorio vrlo toplo (10. XII. 1878, tj. 22. XII. 1878. po novom kalendaru: S. A.) izrazivši svoje saučešće (V. Novak, Srpski naučnici..., 108). Međutim Rački, inače Mesićev biograf, u pismu Bogišiću (8. II. 1879) ovako je prokomentirao njegovu smrt... »Stariji umiru, kako što je Mesić umro, ili malaksaju; a podmladka u nas imade veoma malo« (V. Novak, V. Bogišić i Franjo Rački — prepiska (1866–1893), 276).

2304 Fr. Rački, o. c, 222–224

2305 A. Ivić, o. c, II, 275

2306 Tiskana je u Beču. (Pichler) pod naslovom »Obris zemljopisa i povjestnice za c. k. niže gimnazije iz njemačkoga« (C. Wurzbach, Lexicon... 17 Theil, Wien, 1867, 424; A. Cuvaj, Građa... IV, 232).

2307 T. Smičiklas, o. c, 142

2308 »Početnica zemljopisna za I razred niže gimnazije i niže realke« prevedena za češkoga (Wien, 1854) [C. Wurzbach, o. c, 17, 424].

2309 Izašla je u Beču 1856. pod naslovom »Pověstnica austrijske države za porabu gimnazijah. Napisao V. Vladivoj Tomek« (C. Wurzbach, o. c, 17, 424; A. Cuvaj, o. c, IV, 232).

2310 »Ilirska čitanka za gornje gimnazije«, 2 dijela (Wien, 1856. i 1860). Sastavio ju je Mesić zajedno sa A. Mažuranićem i A. Veberom (C. Wurzbach, o. c, 17, 424).

2311 Uz ostale knjige i ovaj prijevod navodi Wurzbach, koji je o njegovom životu i radu dosta opširno napisao do uključivo 1865. godine (C. Wurzbach, o. c, 17, 422–424), kada je Mesić boravio na arhivskim studijama u Beču, gdje je susreo Valtazara Bogišića koji mu je u Dvorskoj biblioteci bio od znatne pomoći. Mesić je i povezao Bogišića s Račkim, koji ga do tada nije osobno poznavao (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, Prepiska/1866–1893/, 6, 7).

objelodanjen je Mesićev nacrt povijesti i zemljopisa za niže gimnazije. Sudjelovao je i kod pisanja čitanki za pučke učione.[2312]

Još 1856. nagovarao ga je njegov prijatelj Josip Jireček da napiše hrvatsku povijest s općeaustrijskog stajališta, što je tada itekako bilo važno.

Sve ovo ga je ometalo da se može posvetiti samostalnom znanstvenom radu, jer ionako nije dao ni jednu samostalnu školsku knjigu.[2313]

2. Izdavanje izvora

Godine 1872. Mesić je dovršio »Građu mojih razprava u 'Radu': Listine i izprave«, koju je JAZU, čiji je bio pravi član, tiskala u »Starinama« V. (1873, 109–228).

Ta građa ima 314 isprava od 1387. do 1526. g. a na kraju je dodan obilan »Index nominum et rerum notatu digniorum«. Te su listine povađene iz današnjeg HDA u Zagrebu, te kaptolskog i nadbiskupskog, Biblioteke JAZU, Bečkog državnog arhiva (1), a također iz rukopisa zagrebačke prvostolne crkve pod naslovom »Monumenta diplomatica Batthyaniana ad notitiam status et juris publici Hungariae facientia, ex archivio Körmendiensi illustrissimae familiae permissu celsissimi principis Philippi et ipsius stirpis de Batthyan selegit, desumpsit et vulgavit Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis«.

I sam Ljubić mu je dao nešto građe iz mletačkih arhiva i knjižnica (Sanudovi »Diarii« koje je donio u izvatku, pa je tako nadopunio i izdanje istih u »Arkivu« od Valentinellija).[2314]

Neke isprave donio je u cijelosti, a druge je skratio ili izdao u obliku regesta.

Ti su izvori, dotad većinom nepoznati, vrlo vrijedan prilog za poznavanje prilika u hrvatskim zemljama od 1490. do 1526. g. U VIII. knjizi »Starina« (Zagreb, 1876, 93–242) izašla je od Mesića »Korespondencija Krčelićeva i nješto gradje iz njegove velike pravde«. Tu je priopćio svega 190 pisama + 8 isprava koje se odnose na »Krčelićevu pravdu«. Ova građa ide od 1735. do 1778. g., a Mesić ju je sabrao iz Sveučilišne knjižnice i Knjižnice JAZU, Arhiva zagrebačkog kaptola i iz privatne knjižnice Radoslava Lopašića i Velimira Gaja.

Za poznavanje onoga doba, a i samoga Krčelića, ova zbirka predstavlja lijep i vrijedan prilog.

Pored svoga rada Mesić je pune dvije godine ne samo pomagao Kukuljeviću pri izdavanju njegovih »Acta croatica«,[2315] već mu je dao i neke listine.[2316]

Budući da mu se je Valentinellijevo izdanje Sanudovog dnevnika činilo nepotpuno i nesavršeno (izišlo u »Arkivu« V, VI, VIII. i XII), pošao je u Beč da ispita njegov prijepis, a zatim u Veneciju, gdje se je nalazio Sanudov original.

Oba rukopisa je usporedio i što je našao da je neispravno ili nepotpuno (od 1517. g. dalje) to je olovkom u Sanudovom izdanju (iz »Arkiva«) zabilježio. Čega pak nije bilo u ovom izdanju, to je prepisao na listove i umetnuo u to isto izdanje. Ovako ispravljeno i popunjeno izdanje upotrijebio je za svoja istraživanja hrvatske povijesti XVI. stoljeća (do 1526. g.), a one izvode, koje nije našao u »Arkivu«, objelodanio je u »Starinama« JAZU (V) pod već spomenutim naslovom »Građa mojih razprava u 'Radu'; Listine i izprave« — i tako je popunio Sanudov »Diarij«.

Prijepis istoga dnevnika dobio je i iz ostavštine pok. Valentinellija, koji nastavlja ondje gdje je u XII. knjizi »Arkiva« izdavanje prekinuto.

[2312] Rad na tome naglašava i C. Wurzbach (o. c, 17, 424)

[2313] F. Rački, o. c, 432–434

[2314] Gl. Mesićeva prepiska s Valentinellijem i Soranzom u vezi sa »Dnevnicima« Marina Sanuda i Mesićeve bilješke iz Sanuda (do 1527. g.) sa 13 pisama (Arhiv HAZU–XV–Ostavština Matije Mesića (I/i).

[2315] T. Smičiklas, o. c, 144

[2316] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Rad« JAZU 110, 168

Mesić ga je popunio iz originala, kada je 1877. g. boravio u Veneciji, a ostatak »Diarija« mu je dalje uspoređivao asistent Marciane Kamilo Soranzo.[2317]

Budući da je Mesić relativno rano umro, nije dospio objelodaniti nastavak ovog dnevnika. Iz Mesićeve ostavštine[2318] sve ovo je dobio Rački i kasnije izdao.[2319]

3. Pisanje rasprava

Prva Mesićeva radnja bila je »Život sv. Ćirila i Methoda«, izašla u programu zagrebačke gimnazije 1854. g.[2320]

Tim radom, na temelju dvaju izvora, tj. panonskih legendi, koje je objelodanio Šafařik, Mesić je htio upoznati hrvatsku književnu javnost i navesti rezultate do kojih može znanost doći.[2321]

Godine 1859. pojavljuje se u »Arkivu« V (225–318) njegov »Poljički statut«, kojega je obradio na nagovor Kukuljevića i dosta je oko toga truda uložio, jer ta grana znanosti nije u to doba bila dovoljno utemeljena, pa se je morao pomoći kako je znao i umio.

Tekst Statuta priređen je u 6 rukopisa (4 Kukuljevićeva prijepisa, 1 od Franje Carrare i rukopis Andrije Stazića, ravnatelja škole u Splitu) sa svim znatnijim varijantama. Prvi je rukopis prepisan po Mesićevom mišljenju u drugoj polovici 16. st., drugi je iz 1738, treći iz 1781, zapravo 1796, četvrti i peti iz 1785, a šesti također iz toga doba. Prva tri pisana su bosančicom ili hrvatsko–bosanskom ćirilicom, a tako i zadnji. Sam tekst Statuta dopire do 1400. godine.

Kada se je 1863. u Hrvatskoj htjelo proslaviti tisućgodišnju uspomenu svete braće Ćirila i Metoda, Mesić je preuzeo dužnost da izda »Službu sv. Ćirila i Metoda« (Tisućnica slavjanskih apoštola sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1863, 67–84) i pokaže kako je hrvatska crkva imala u upotrebi staroslavenski jezik sa glagoljicom, i kako je nekada slavila prve slavenske prosvjetitelje.[2322]

Veća mu je rasprava »Hrvati na domaku XV. i na početku XVI. vieka« (»Književnik« I, 401–431, 504–533, II, 61–78, 197–217). Ovdje je obuhvaćena hrvatska povijest od 1491. do 1516. na temelju tiskanih i nešto neobjelodanjenih izvora (Sanudov »Diarij« najviše) te tadašnje literature. Vrijednost ove rasprave ni danas nije puno umanjena iako su objelodanjeni neki novi izvori.

Kada se je slavila tristogodišnjica sigetskog junaka, na poziv Matice ilirske Mesić kao njen potpredsjednik sastavi, i to u kratkom roku, djelo »Život Nikole Zrinjskoga, sigetskoga junaka« (Zagreb, 1866).

Po sudu samoga autora ova mu radnja zbog kratkoće vremena »ne ima jedinstva ni ljepote oblika«, međutim, to je najpotpunije djelo o Zrinskom, po mišljenju Račkoga, ne samo u Hrvatskoj već i u stranoj historiografiji. Važno je i zbog toga što je obrađeno na temelju poznatih i nepoznatih izvora, a na kraju je prvi put dodano 75 isprava — i to još više pojačava vrijednost ove radnje.[2323] Mesić nije ostao na obrađivanju hrvatske povijesti samo do 1516. već se odlučio obraditi i vladanje Ludovika II. (1516–1526). Kao nastavak ove njegove radnje u »Književniku« je izašlo »Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II« (»Rad« JAZU III, Zagreb 1868, 1–64) sa 7 priloženih isprava

[2317] Gl. bilj. 2314.

[2318] Kako je već prije navedeno, ostavština Mesića se nalazi u A HAZU (XV). Ali to nije cijela ostavština, mnogo toga iz nje manjka, te se ni danas ne zna kamo je dospjela!

[2319] Gl. o tome: Fr. Rački, Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526–1533, »Starine« JAZU XV, Zagreb, 1883, 177–180. Inače su ti izvodi tiskani u »Starinama« XV, XVI, XXI, XIV i XXV.

[2320] Nju citira i C. Wurzbach (o. c, 17, 424)

[2321] Fr. Rački, Akademik Mato Mesić, 236

[2322] Fr. Rački, o. c, 236

[2323] Fr. Rački, o. c, 237. Gl. kako je Rački ocijenio ovaj rad u »Književniku« (III, 590) u kojem je tiskan i prilog Račkoga o smrti Nikole Zrinskoga.

(1517. do 1519. g.). Taj rad seže od 1516. do 1520, tj. do smrti bana Berislavića, a napisan je ne samo na temelju tiskanih izvora, pisaca i bogate literature, već i na temelju dotad nepoznatih izvora, koje je pet godina kasnije objelodanio u svojoj »Građi« (»Starine« JAZU V).

Druga poveća Mesićeva rasprava »Pleme Berislavića« izašla je u »Radu« (VIII, Zagreb, 1869, 30–104). Ovdje je obrađena povijest Berislavića Grabarskih (rjeđe: Doborskih) i Vrhriječkih, a kasnije Malomlačkih od prvih početaka do 1525. odnosno 1547. na temelju literature i tiskanih i neobjelodanjenih izvora.

Budući da je Krsto Frankapan, nakon smrti bana Berislavića, bio najvažnija osoba u Hrvatskoj i Ugarskoj, Mesić je o njemu izdao u »Radu« (XIII, Zagreb, 1870, 30–79) raspravu pod naslovom »Krsto Frankopan u tuđini«. Započinje sa 1449. i završava sa 1525, zapravo 1524. godinom, tj. do Krstinog dolaska u domovinu. Ovdje se je većinom služio tiskanom građom (Sanudo) i literaturom, dok se u »Radu« (XXI, Zagreb, 1872, 199–202) pod nazivom »Izvod iz razprave pravoga člana M. Mesića o životu i djelih kneza Krste Frankopana« opisuje sasvim ukratko Krstin povratak u domovinu i događaje s njim povezane do 5. IX. 1526. g. bez navođenja literature.

U XVIII. knjizi »Rada« (Zagreb, 1872, 77–163) Mesić je nastavio ono doba, što je već u III. knjizi »Rada« opisao. Ovdje opširno govori o položaju Hrvatske i to pod naslovom »Hrvati nakon bana Berislavića do mohačke bitke«, tj. od 1520. do kraja 1522. g. a u »Radu« XXII (Zagreb, 1873, 55–204) dovršio je tu raspravu, tj. od 1523. do 1526. g. (do smrti kralja Ludovika II).

Ne treba ni spomenuti da se je za ovo razdoblje poslužio svim tiskanim i neobjelodanjenim izvorima kao i brojnom literaturom, do čega god je mogao doći. Tako je Mesić zaokružio svoju hrvatsku povijest od 1491. do 1526. i najsitnije detalje obradio na vrlo rigorozan i pedantan način, kako mu je to već bilo prirođeno. Nastavljajući izučavati građu 16. st. dva puta je ušao i u druga stoljeća kao npr. kada je napisao u »Radu« (XXXII, Zagreb, 1875, 1–82) »O Krčeliću i njegovih Annuah« na temelju građe u knjižnici Pravoslovne akademije, prvostolne zagrebačke crkve, Gajeve knjižnice kao i Bečkog arhiva.

On nije smatrao tu raspravu potpunim i savršenim djelom već samo nadopunom za pravi životopis Krčelića.

Iako se je bavio drugim poslovima, bio je ponukan napisati raspravu »Dimitar Zvonimir kralj hrvatski« (»Rad« JAZU XXXIX, Zagreb, 1877, 115–141) jer se pripremala proslava 800. godišnjice krunidbe ovoga vladara. Obrada te radnje je vrlo detaljna, iako nije nigdje naveo odakle je upotrijebio gradivo. Naravno da i Mesić ovdje zapada u istu pogrešku kao i njegovi suvremenici, a i kasniji historičari da je Zvonimir krunjen listopada 1076, umjesto u listopadu 1075. g. Kad je taj rad objelodanjen, naziralo se da je Mesić pri kraju svojih fizičkih snaga.[2324]

Ipak ne napušta glavni zadatak koji si je postavio, tj. da nastavi proučavanje 16. stoljeća, te je skupljao građu za prvo doba vladanja Ferdinanda I. U tu svrhu je išao u Veneciju još 1877. i na prolazu kroz Beč navratio je u tamošnji Državni arhiv. Pregledavao je sve arhive i knjižnice u Zagrebu, a najviše građe je ipak našao u sadašnjem HDA, iako je u to vrijeme već bio teško bolestan.[2325]

Umro je u toku priprema završetka životopisa Krste Frankapana.[2326] Tako je nestalo istaknutog historičara za hrvatsku povijest od 1491. do 1526. godine. Savjestan i do krajnosti pedantan, on je opisivao događaje onako kako ih je našao u izvorima, te si nije unaprijed stvarao sud o osobama i prilikama da bi ih uklopio u svoju koncepciju. Nastojao je istaknuti svijetle trenutke iz prošlosti hrvatskog naroda, ali nije prešućivao ni tamne stranice, držeći se pravila da povijest ima biti »magistra

[2324] T. Smičiklas, Matija Mesić, 145, 146. Gl. i Bibliografija..., sv. 11, 252. Dosta slabo obrađena Mesićeva bibliografija.
[2325] Fr. Rački, o. c, 238, 239
[2326] T. Smičiklas, o. c, 145

vitae«. Zbog toga što je smatrao da ne može prijeći preko sitnica, dosta su mu radovi štetovali na cijelosti.[2327]

»U razvitku moderne hrvatske historiografije« Mesić je, kako kaže Šidak, »prvi kritički obradio čitavo razdoblje hrvatske povijesti doba Jagelovića od 1491. do 1526, a dao je vrijednih radova i iz drugih razdoblja«.[2328]

On je mogao pridonijeti još više hrvatskoj historiografiji 16. st. da nije bio suviše opterećen školskim stvarima[2329] i raznim drugim dužnostima koje su slabile njegovo krhko zdravlje i snagu te izlomile njegove započete ili zamišljene radove i rasprave.

g) DR. FRANJO RAČKI, UTEMELJITELJ MODERNE KRITIČKE HISTORIOGRAFIJE I NAŠ VRHUNSKI HISTORIČAR 19. ST.

Središte svega znanstvenoga historijskoga rada u drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj i na Balkanu bio je Franjo Rački,[2330] potpuni čovjek, Hrvat i Slaven, kako kaže njegov biograf T. Smičiklas.[2331]

Obitelj Rački, koja još i danas živi u Fužinama, doselila se je potkraj 17. i početkom 18. st. iz susjedne Kranjske u Brod na Kupi, a odatle je prešla u Fužine.[2332]

Prema Šišiću ta je obitelj došla iz mjesta Fara s lijeve obale Kupe, a starinom potječe iz mjesta i općine Raka (njem. Arch), tada kotar Krško. Šišić misli da je ova obitelj i dobila svoje ime po mjestu Raka.[2333]

Franjo Rački rodio se je u Fužinama 25. XI. 1828.[2334] od oca Grge i majke Margarete r. Padavić.

2327 Fr. Rački, o. c, 239

2328 J. Šidak, Mesić Matija, EJ 6, 77

2329 Tako je u »Radu« I (Zagreb, 1867) izašla »Obznana knjige: Pregled hrvatske povijesti. Nacrtao prof. S. Ljubić, Rieka 1867.« Tu je Mesić objektivno ocijenio ovo djelo.

2330 F. Šišić, Priručnik izvora... I/1, 98

2331 T. Smičiklas, Život i djela Franje Račkoga, Djela JAZU XV, Zagreb, 1895, V

2332 T. Smičiklas, o. c, 1, 2

2333 F. Šišić, Franjo Rački historik. Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga u Zagrebu 1 i 2 juna 1929, Zagreb 1929 (JAZU, SKA) 26. No, Raka kao selo nalazi se pored Kupe i u okolici Delnica, gdje su prezime Rački nosili i nose mnogi. Stoga sastavljači velikoga Rječnika JAZU zaključuju da je to prezime nastalo od posvojnog pridjeva, koji je izveden od topografskog imena Raka. Ujedno svemu ovome dodaju da se u blizini Delnica, kako je zabilježio Pavičić, i planinski vis naziva: Rački vrh (Rj. JAZU XII, Zagreb 1952, 851). Međutim, meni je izjavio Miho Barada 11. VI. 1952. kako glede toga Šišić nema pravo, jer Rački potječe iz Račke kraj Skrada i da prezime dolazi od Hradcki. U najnovije doba Branimir Rački, umirovljeni sudac Vrhovnog suda Hrvatske, sjetio se je da skupi neke dokaze o podrijetlu Franje Račkoga pa je pokušao pobiti Šišićevu tvrdnju da je obitelj Rački dobila svoje ime po mjestu Raka, naselju općine Krško. Ujedno »smatra vjerojatnim da prezime Rački potječe od naselja Rake u opć. Kočevje, a ne naselja Raka općine Krško« (B. Rački, O porijeklu Franje Račkoga, HZ XXXVI(1), Zagreb, 1983, 343, 344). J. Šidak, kojeg je Rački naveo u vezi s njegovim člankom o Franji Račkome u EJ 7 (1968), osvrnuo se je na ovo mišljenje i ukazao da »iako je sporno pitanje ovim pismom riješeno u prilog autorova zaključka o lokalitetu Rake (pl.) u općini Kočevje, na lijevoj obali Kupe, kao prvobitnoj postojbini predaka historičara Franje Račkoga, ostaje i dalje otvoreno pitanje, na temelju kakvih je podataka F. Šišić ustvrdio da prezime Rački potječe od lokaliteta Raka kod Krškoga« (J. Šidak, Dodatak tekstu B. Račkog o porijeklu Franje Račkoga, HZ XXXVI(1), 345). Kao dopunu o porijeklu ove obitelji i njenim istaknutijim članovima prije Franje Račkoga potrebno je ovdje navesti da se na temelju podataka iz Historijskog arhiva na Rijeci (Spisi riječkog gubernija — 1784–39. vol. N° 218) saznaje da je u Fužinama 31. IV. 1783. umro kapelan »*Rachki*« (S. A.), dok list »Corriere Illirico« (Trieste, sabbato 23. giugno 1810, N° 56) donosi vijest da je 31. V. t. g. u Beču nakon kraće bolesti umro državni odvjetnik Josip *Ratschky* (S. A.), poznati pjesnik i jedan od rijetkih učenjaka, koji su još iz epohe Josipa II. preostali (Arhiv Slovenije u Ljubljani).

2334 C. Wurzbach (Lexicon..., 24 Theil, Wien, 1872, 166) navodi da se je rodio 25. XI. 1829. godine.

Grga Rački, iako nepismen, bio je jedan od najuglednijih ljudi ovoga kraja i materijalno dobro stojeći.[2335] Štoviše, ponudili su mu i plemstvo, ali je on to odbio.

Uz Franju, Grga i Margareta su imali još dva sina i tri kćeri. Franjo je međutim bio ljubimac roditelja. Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, prvi razred gimnazije u Rijeci, zatim prelazi u Varaždin i s odličnim uspjehom završava gimnaziju, koja se tada sastojala od 6 razreda.

I njega je zanio Ilirski pokret, te pjeva na latinskom, a u pismima se potpisuje »Ilir iz Hrvatske«.

Filozofiju (VII. i VIII. razred gimnazije) i bogosloviju učio je u Senju, gdje je dočekao burnu 1848. godinu.

Kao dvadesetgodišnji mladić pjeva na hrvatskom jeziku pjesme,[2336] ali ne sve u čast katoličke crkve, kako je to mislio njegov životopisac T. Smičiklas,[2337] nego su one većinom imale itekako naglašen svjetovan karakter i sadržaj. Naime, dr. M. Ćutić je 1951. pronašao u biskupskoj biblioteci u Senju svesku pod naslovom »Kita mladjanih potočnicah nabranih kraj vilinske rěke...« a na poleđini naslovnog lista stoji: »Slavenskome Družtvu Duhovne Mladeži Sěmeništva Modruško Senjskoga posvetjena po Franji Račkiu članu istoga družtva«. Iza toga slijedi »Predgovor«, datiran: »u Fužini dne 24 Rujna 1851.« i potpisao se kao »Pěsnik«, naglašavajući da su ove pjesme iz »veće zbirke« njegove kao »plod« njegova »u Semeništu prebivanja« i »Saderžaj« pak »diše domoljublje plamtećeg sina«.

Iako ove pjesme ne ukazuju da je Rački pravi pjesnik, one su ipak rodoljubne, jer su protkane hrvatskom povijesti, kao npr. pjesma »Slavica kralj Hervatah (g. 1075)«. Neke pjesme (ukupno ova zbirka broji 15 pjesama) ističu neslogu kao uzrok porobljavanja hrvatskog naroda pod dominaciju tuđina... i zato ga poziva »na oružje« i da »strese jaram« te da putem prosvjete krene poput drugih slavenskih naroda boljoj budućnosti. Zadojen je idejom bratstva i pjeva u čast bana Jelačića, a u jednoj pjesmi iznosi prikriveno parole francuske buržoaske revolucije, nazivajući ih »tri... zvezde«.

Godine 1862. bilo je predloženo »Družtvu duhovne mladeži« da se pjesme Račkoga tiskaju kao izdanje društva. No to nije učinjeno »jer da ne bi ni sam autor na to pristao... i jer ne odgovaraju duhu vremena«.[2338]

Još kao teolog priredio je prema gramatici Ziakovoj hrvatskim jezikom napisan »Kratak pregled pravila češkog jezika«, a posvetio ga je svome prijatelju i starijem drugu Ivanu Balasu (u rukopisu). U vrlo originalno sastavljenom »Predgovoru« pokazuje se u kolikoj mjeri je on izgradio svoje slavensko mišljenje kojem je ostao vjeran cijelog života. On vjeruje u budućnost Slavena koje treba preporoditi, ali najveće je zlo što se oni međusobno slabo poznaju, iako su oni jedne iste krvi, te zato gledaju »kako horda slavofoba kuša da poništi i posljednje slavenske snage, Jer, tako dugo, dok Ilir ne pruži ruku Čehu, a Poljak Rusu, i tako dugo dok Slaveni nad pepelom svojih otaca, na žrtveniku slavenske domovine ne budu jedan drugome obećali pomoć i sveto bratstvo, nema spasenja slavenskom svijetu. Samo međusobnim nastojanjem Slaveni će jednoga dana postići cilj, koji im je prorekao veliki Herder«.[2339]

Najesen 1849. senjski biskup Ožegović pošalje Račkoga u Beč da nastavi teološke nauke u Pazmaneumu. Isti prelat mu dade preporučeno pismo za tadašnjeg dvorskog kapelana i upravitelja

[2335] C. Wurzbach (o. c, 24 Theil, 166, 167) koji opisuje život i djela Račkoga do 1865. g. na temelju austrijskih i čeških novina i časopisa, piše da je bio sin dobrostojećeg trgovca.

[2336] T. Smičiklas, o. c, 1–4

[2337] Naime, prva pjesmica Račkoga »Cerkvi« izašla je u »Katol. listu« (1849, br. 25), a onda slijede još neke njegove pjesme u istom listu 1850. i 1851. Međutim Smičiklas je bio uvjeren da poslije ovih pjesmica nije više bio zaokupljen pjesništvom (Gl. T. Smičiklas, o. c, 3, 4).

[2338] Gl. M. Ćutić, Pjesme Franje Račkoga, Građa JAZU 27, Zagreb, 1957, 121–151,

[2339] F. Šišić, Franjo Rački kao historik, 28, 29

svećeničkog doma augustinijanca dra Josipa Jurja Strossmayera (1815–1905). To je bio njihov prvi sastanak i poznanstvo koje se kasnije razvilo u veliko prijateljstvo.

Tada je već Strossmayer bio imenovan đakovačkim biskupom, a mladi, sitni klerik, čedan, razborit i oštrouman, odmah mu je omilio. U Beču Rački također pjeva vjerske pjesme, uči teologiju, ali i jezike: poljski, ruski i francuski. Usporedo studira na filozofskom fakultetu historiju i počinje pisati.

Svršivši teologiju bi zaređen za svećenika u Senju (15. VIII. 1852). Biskup Ožegović je osnovao gimnaziju u Senju i odredio Račkoga za profesora matematike i fizike, ali prije toga mladi nastavnik je morao iz tih predmeta položiti odgovarajuće ispite na Bečkom sveučilištu. Tako Rački ponovno dolazi u Beč i posveti se filozofiji i prirodnim znanostima. Dapače i piše iz toga područja, te se bori s terminologijom, a upotrijebio bi i rusku, ali mu žalibože nije bilo moguće, kako kaže, zbog kineskog zida, dodajući da je Meksiko Hrvatima bliži negoli Petrograd, Moskva ili Kijev, pa ipak, samo u uzajamnosti slavenskoj leži »naše spasenje«.

Videći da nema dovoljno predznanja, Rački se okani studiranja matematike i fizike, pa se vrati i Fužine roditeljima i stade se pripremati za doktorat iz teologije.

Od kolovoza 1853. do 12. srpnja 1855. nastavlja u Beču pripreme za rigoroz i sjajno promovira (12. VII. 1855).

Nastavio se baviti filozofijom i teologijom ali i poviješću. Kada se vratio u Senj, biskup ga postavi za profesora crkvene povijesti i kanonskog prava u seminaru, gdje je već imenovan za nadstojnika. Uopće se može reći da je Rački bio u milosti Ožegovića, koji ga u svemu pomaže.

Rački u međuvremenu šalje glagoljske spomenike i Kukuljeviću i Šafařiku, a i sam polazi u Bašku na Krku da na licu mjesta prouči i prepiše Bašćansku ploču. Čak je napisao u »Kat. listu« (1856, br. 34, 35) članak »Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige«.

Uskoro mu se pruži prilika da pođe u zavod sv. Jeronima u Rimu, u čemu su ga podupirali Kukuljević, Ožegović i Strossmayer.

Senjskim kanonikom imenovan je 2. VIII. 1857. Zatim dolazi u Rim i nastani se kod glasovitog bakroresca Petra Mančuna, Dubrovčanina. Živio je vrlo skromno jer mu kanonička plaća nije dostajala ni za takav život, pa ga je morao otac pomagati. Njegov položaj se poboljšava Strossmayerovim dolaskom u Rim (1858) kada je taj biskup darovao Zavodu Sv. Jeronima 20.000 forinti.

U Rimu je Rački upoznao ugledne znanstvene radnike, pa tako i A. Theinera koji ga preporuči nadbiskupu Samarcianu, kustosu Vatikanske knjižnice, da mu dozvoli odande upotrebljavati rukopise. Budući da je kanonik Rački htio sve sustavno proučiti, odlučio je u prvom redu proći kataloge rukopisa po svim rimskim knjižnicama. Tako je počeo bilježiti rukopise od veće ili manje važnosti »za jugoslovjansku povjestnicu« u knjižnici dominikanskog reda S. Maria sopra Minerva (ondje je našao 79 rukopisa). Zatim je pošao u Korsiniansku knjižnicu (tu je zabilježio 50 rukopisa), a onda u Vatikansku (odatle je povadio najviše rukopisa). Pregledao je biblioteku augustinaca, cistercitskog samostana sv. Križa jeruzalemskog, kneza Chigia, Barberinsku i Vellicelliansku.[2340]

[2340] Iz Rima je 5. VII. 1858. čak uputio »Poziv« uredništvu »Nevena«. U njemu je objavio kako priprema regesta za hrvatsku povijest i da ima već 2000 uređenih. Da bi taj posao valjano proučio, obraća se na uredništvo, ako ono koga zna da ima latinske i hrvatske listine do 16. ili 17. stoljeća neka mu ih uputi u Rim u formi regesta, s naznakom godine, dana i mjesta gdje je listina pisana, od koga i njen kratki sadržaj. Moli da se pošalju i listine bez neke jače važnosti, a osobito one od Frankapana i Zrinskih. Uredništvo je taj »Poziv« popratilo preporukom i zamolilo druge časopise da ga pretiskaju (»Neven« VII, Rieka, 1858, 253, 254). O radu Račkoga u arhivima i bibliotekama u Rimu od 1857. do 1860. gl. opširni opis: M. Peloza, Značenje rada Franje Račkoga u rimskim i talijanskim arhivima i bibliotekama za razvoj hrvatske historiografije, Zbornik zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU 9, Zagreb, 1979, 147–183.

Usporedo je dospio temeljito izučiti pomoćne historijske nauke, naročito paleografiju. Tada se upoznao osim s Theinerom i sa Martinuzzijem, Tostijem, Gullelmottijem, Henzenom i drugima.

Polazio je i Akademiju »dei Quiritti« i »della religione catholica«, pa onda pruski (kasnije njemački) Arheološki institut, koji ga imenuje svojim članom. Radio je vrlo mnogo. Bavio se je i epigrafikom, a pomagao je i Theineru da uredi svoja »Vetera monumenta Slavorum Meridionalium« (I. tom, Roma, 1863. i II, Zagreb, 1876) kao i »Monumenta Hungariae«. Ujedno je prepisivao neke rukopise i za Kukuljevića,[2341] u rimskoj Akademiji »dei Quiritti« bio je izvjestitelj za slavenske stvari, dok je u pruskom arheološkom zavodu imao isto ulogu izvjestitelja za hrvatske. Dospio je raditi i za slavensku službu božju, a nije zapustio ni svoju ljubav prema domovini, te budno prati hrvatsku književnost. On je u »Narodnim novinama« glavni izvjestitelj o književnim pojavama. Vjerovao je u budućnost »jugoslavenske književnosti sa hrvatsko–srpskim jezikom«, koji će napokon primiti Bugari i Slovenci.

Među crkvenim krugovima u Rimu[2342] uživao je veliki ugled i malo mu je manjkalo da postane kardinal. Ali zbog intriga austrijske vlade propade ta zamisao i Rački se, nakon trogodišnjeg boravka u Rimu, vraća u svoju domovinu (lipanj 1860).[2343]

Kada je Listopadskom diplomom 1860. vraćen Hrvatskoj ustav, Rački se sprema opet u Rim. Ali zbog napete situacije u Italiji, on ostaje u svojoj zemlji upravo na želju Strossmayera, koji mu je povjerio da kani osnovati akademiju i stao se s njim dogovarati o ustrojstvu i zadacima buduće akademije.

Malo zatim, na banskoj konferenciji Strossmayer je objavio osnutak Jugoslavenske akademije. Tako su se ova dva velika čovjeka našla skupa i Rački postade biskupov *alter ego*.

I Rački i Strossmayer bili su članovi »Narodne stranke«, nasljednice »Ilirske«.[2344]

Kao izaslanik senjskog kaptola,[2345] Rački je bio član Hrvatskog sabora, te je skupa s biskupom i svojom strankom radio na ujedinjenju hrvatske zemlje i za njenu samostalnost u okviru Habsburške monarhije.

U politički život unio je neumornu marljivost i radinost, iako nije volio govoriti. Međutim, njegovi članci u novinama ispunili bi više svezaka. Kod svih ovih članaka očitovalo se da ih piše strogi znanstvenik, pa široj čitalačkoj publici nisu bili naročito zanimljivi, činili su im se suviše učeni i nerazumljivi.

Prvi njegov članak pod naslovom »Jugoslovjanstvo« izišao je u »Prozoru« (kasnije »Obzor«) 1860. g. (br. 27–29). Pod to ime on stavlja: Srbe, Hrvate, Slovence i Bugare, iako vjerom i politikom razdružene.[2346] »Ovo toli suđeno jedinstvo svih Jugoslovjanah, a ponajviše Serbo–Hrvatah i Slovencah, pospiešiti bi imala Jugoslovjanska akademija«, kojoj, po njegovom mišljenju u tom članku, »prvi najveći Jugoslovjen naumi metnuti temelj«. To je bio njegov program[2347] i tih se misli nije odricao ni u politici.

[2341] Tako mu šalje neke rukopise, za koje kasnije doznaje da su već tiskani (T. Smičiklas, o. c, 183, 185).

[2342] Tamo mu je stiglo pismo Vuka Stefanovića Karadžića, datirano u Beču, latinicom pisano, 7. X. 1858. U njemu mu Vuk »radi književne potrebe« piše da bi »rad znati, koliko u Senjsko–modruškoj eparhiji ima *Čakavaca*, tj. ljudi Slavenskoga jezika...« Moli ga da ovo dozna preko senjskog biskupa (Ožegovića: S. A.), zatim »koliko pomenutih ljudi ima na otocima i po primorskim mjestima«, a najviše mu je stalo da bi doznao koliko ih ima »u vojničkoj granici... i gdje su sami gdje li su pomiešani s drugima...«. Paja Čarlović, povjerenik Garašanina, kada je pisao Vuku (18. X. 1861) poslao mu je »i nove bilješke Franje Račkoga o čakavcima« (V. Novak, Vuk i Hrvati, 361, 232, 377).

[2343] I to prvo u Senj, odakle moli Kukuljevića da mu pošalje nepoznate i dotada netiskane listine o provali Tatara u Hrvatsku, da se time barem bavi, kada se ondje ionako nitko toga posla ne laća (T. Smičiklas, o. c, 218, 219).

[2344] T. Smičiklas, o. c, 1–32

[2345] A. Ivić, o. c, II, 270

[2346] T. Smičiklas, o. c, 32–34

Ali njegove misli naišle su u Hrvatskoj na sasvim drugi odjek, jer su gotovo svi bili za savez s Ugarskom protiv Austrije.

Sada Rački nastoji da na temelju historije probudi u hrvatskom narodu misao o državnoj samostalnosti. U tom duhu napisana je i njegova rasprava »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastije« (Beč, 1861).

Kada je bečka vlada izdala patent u kojem se Hrvatska i Ugarska pozivaju u austrijski centralni parlament (26. II. 1861) a pozivaju se i Hrvati da se izjasne o svom odnosu prema Mađarskoj, Rački preuzima zadaću da dokaže pravo Hrvatske i prema Ugarskoj i prema Austriji. Tako izlazi u »Pozoru« (1861, br. 63, 71, 72) njegova državopravna rasprava »Madjari i Rieka ili odgovor Ladislavu Szalayu« u kojoj dokumentirano dokazuje da je Rijeka sastavni dio Hrvatske.[2348]

Isto tako dokazuje da je Dalmacija sastavni dio Hrvatske (»Spljetski municipij i dalmatinsko pitanje«, »Pozor« 1861, br. 15 i »Prva zadaća trojedne kraljevine«, »Pozor« 1861, br. 18, »Prispevci k javnom mnienju u Dalmaciji«, »Pozor« 1861, br. 19).

U vezi sa Srijemom kaže da je od narodnih vladara i poslije Srijem uvijek bio u sastavu Hrvatske (»Sriem i Hrvati ili odgovor Vidov danu«, »Pozor« 1861, br. 133–136 i »Još jednom: Sriem i Hrvati ili drugi odgovor Vidovdanu«, »Pozor« 1861, br. 173).

Kada se je sastao Hrvatski sabor (travanj do studeni 1861), progovorio je i Rački jedanput u njemu, braneći državnu samostalnost Hrvatske na temelju ugovora od 1527. i 1712. te je prikazao historijski razvitak hrvatskih državnih odnošaja (»Pozor« 1861, br. 144 donosi taj njegov govor).[2349] Ove svoje misli potanko je razradio u saborskoj adresi (»Pozor« 1861, br. 213, 215),[2350] koja se temelji na zaključcima Hrvatskog sabora od 1848. godine. Po tome je Hrvatska neovisna i samostalna od Ugarske, ali je voljna s njom raditi. Sabor traži Krajinu, Dalmaciju i Kvarnerske otoke kao cjeloviti dio hrvatskog kraljevstva i samostalnu vladu na temelju državnog prava.

Sve što Rački dokazuje u ovoj adresi, temeljeno je na izvacima iz zapisnika hrvatskih sabora.

Istu adresu je protumačio i u svojim raspravama npr. »Sabor trojedne kraljevine od god. 1848. naprama Austriji« (»Pozor« 1861, br. 203, 204, 206, 223, 224) u kojoj tvrdi da su se Hrvati još 1848. branili od austrijske i mađarske centralizacije, ali je i onda Jelačić htio savez s Ugarskom kao država s državom i narod s narodom. U drugoj raspravi »Slike iz sabora trojedne kraljevine« (»Pozor« 1861, br. 223, 234–236) dokazuje da sabor ima stvoriti nove vanjske i unutrašnje odnošaje ne ispustivši iz vida »historički temelj i narodno predanje«. Najbolje pak ilustrira adresu u raspravi »Misli o kraljevskom odpisu na adresu sabora trojedne kraljevine« (»Pozor« 1861, br. 287–289), gdje donosi ono što se nije izreklo ili moglo navesti u samoj adresi na temelju dokaza.

Iste godine biskup Strossmayer nastoji nagovoriti kardinala Haulika da predloži Račkoga za zagrebačkog kanonika. Haulik to odbije s obrazloženjem da je Rački još premlad za kanonika.

U proljeće 1862. pođe Rački sa Strossmayerom u Rim urediti neke stvari u Zavodu Sv. Jeronima, a zatim se vrati u Zagreb gdje se biskup Strossmayer ne prestaje zalagati da mu u tom gradu nađe dostojno mjesto.

[2347] Franjo Rački u govorima i raspravama. Priredio V. Novak, Zagreb 1925, XIII.

[2348] H. Sirotković, Stavovi Franje Račkoga o riječkom pitanju, Zbornik zavoda za povijesne znanosti 9, 227–242

[2349] »Govor preč. g. Fr. Račkog, kanonika, što je govorio na saborskoj sjednici od 22. lipnja o. g.« (A. Gulin, Bibliografija radova Franje Račkoga i bibliografija radova o njemu, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU 9, Zagreb, 1979, 291).

[2350] »Osnova adrese sabora sastavljene po dru. Fr. Račkomu« (A. Gulin, o. c, 292)

Rački pak nastavlja s pisanjem u »Pozoru«. Tako izlazi njegova radnja »Centralizacija, dualizam i federacija u Austriji« (»Pozor« 1862, br. 10, 11, 13, 14).[2351]

Karakteristično je stajalište Račkoga u ovoj radnji; on, naime, pretpostavlja da centralizam i dualizam ne odgovaraju organizmu Austrije. Prema tome bi vladavinski sistem bio onaj sistem koji bi svim stanovnicima te državne zajednice jamčio njihovu nacionalnu i historijsko-političku individualnost. Glavni pak uvjet ovog jamstva jest nacionalna autonomija, tj. tim narodima treba dati potrebnu zakonsku i političku moć u ruke. Takav sistem će uspostaviti ravnotežu između cara i centruma i na ovaj posljednji prenijeti tu moć. Sve se ovo može postići putem federacije, koju će prema svojoj uviđavnosti znati provesti pravnici i publicisti.

Značajno je da su baš u to vrijeme Mađari smatrali Račkoga slabim političarom, iako su mu priznavali važnost, ali ga je zato njegova stranka, koja je u većini bila za federaciju, uvelike cijenila i ubrajala među svoje najistaknutije članove.[2352]

Rački ne propušta kazati nešto i o istočnom pitanju.[2353] Tako izlazi u »Pozoru« (1862, br. 198, 199, 202–207, 210–214) njegova veća rasprava »Misli jednog Hrvata nedržavnika o iztočnom pitanju«, u kojoj se zalaže »za solidarnost Južnih Slavena, Rumunja i Grka«. On drži da će se istočno pitanje moći samo onda riješiti, ako kršćanski narodi osnuju nove državne organizme. Srbima pridaje u tome značajnu ulogu, njih i Hrvate smatra za dva plemena, jednog te istog naroda razdvojenog samo poviješću, izričući nadu u njihovo sjedinjenje.[2354]

Sljedeće godine opet se dotiče Hrvata i Srba u »Pozoru« (1863, br. 54: »Hrvati i Srbi od Ferde Filipovića«). Zatim raspravlja i o jedinstvu austrijske monarhije (»Jedinstvo carevine austrijske)«, »Pozor« 1863, br. 23–25).

Još godine 1862. ban Josip Šokčević nastoji da Rački postane školski nadzornik,[2355] te je štoviše radi toga zatražilo ministarstvo policije u Beču osobne podatke o njemu od same zagrebačke policije i dostavilo ih nadvojvodi Raineru, koji ga predloži caru na potvrdu uz vrlo lijepe popratne riječi (2. I. 1863). Nato ga car imenuje za školskog inspektora pri Hrvatskoslavenskom namjesničkom vijeću. (4. I. 1863).[2356]

Na položaju zemaljskog školskog nadzornika Rački je ostao samo godinu i pol; za to vrijeme je imao posla sa srednjim školama. U srpnju 1864. povjereni su mu poslovi osnovnog školstva, za koje je mnogo učinio. On je osnivao nove osnovne škole i kao nadzornik ih je obilazio.[2357]

Zapravo ovo je mjesto bilo samo stepenica do kanonikata. Sada ga papa Pio IX. imenuje apostolskim protonotarom (16. XII. 1864) i sljedeći korak, tj. predložiti ga za kanonika, trebao je učiniti Haulik. Ali tu je stalo zbog nepopustljivosti Račkog u politici.[2358]

Kroz cijelo to vrijeme Račkome je bila glavna preokupacija kako će se osnovati Jugoslavenska akademija. Još 1861. izradio je njena prva pravila koja je potvrdio Hrvatski sabor.

Po tim pravilima Akademija se temelji na jugoslavenskoj ideji i njena je svrha da podupire i njeguje znanost i umjetnost na slavenskom jugu među Hrvatima, Srbima, Slovencima i Bugarima. Ovaj bi dakle zavod bio »književno sredotočje svoga naroda od Soče do Dunava od jadranskog do crnog mora«. Zato je htio da se Matica i »historičko društvo« stope s budućom akademijom.

2351 Gl. i T. Smičiklas, o. c, 34–39, 44, 45, 41.
2352 A. Ivić, o. c, II, 271, 273
2353 Gl. Drag. Pavličević, Franjo Rački i istočno pitanje (1860–1885) Zbornik... 9, 185–216.
2354 T. Smičiklas, o. c, 43, 44
2355 T. Smičiklas, o. c, 39, 45
2356 A. Ivić, o. c, II, 270–272, III, Zbornik... II. vol. knj, V. 235–237
2357 Gl. o tom A. Cuvaj, o. c, V, 52–63.
2358 T. Smičiklas, o. c, 45–47

Međutim, godina za godinom prolazi, a pravila u Beču stoje neodobrena iako Rački putem novina piše o toj akademiji.[2359]

Rački 1864. osniva časopis »Književnik« (izlazio je do 1866), u kojem su se imali obraditi »jezikoslovlje, povjest i prirodne nauke s obzirom na hrvatske zemlje«. Suurednici su mu bili Vatroslav Jagić i Josip Torbar. Oko ovoga časopisa okupio je znanstvene radnike, vrijedne sudjelovanja i u Akademiji.

»Književnik« je prestao izlaziti kada su u Hrvatski sabor konačno stigla pravila Akademije (2. I. 1866), istina dosta izmijenjena. Prema ovim pravilima Akademija nije bila neovisno društvo kako je to Rački u prijašnjim pravilima želio.

Unatoč tome Sabor prihvati i ovakva pravila te predloži 16 akademika, od kojih kralj potvrdi samo 14.[2360]

Novi akademici nato izaberu Račkoga za predsjednika. Potvrđen je tek 15. IV. 1867. Istodobno je dobio rješenje o smjenjivanju s položaja školskog nadzornika. No Strossmayer i tome doskoči na taj način što je Račkome dodijelio onaj dohodak, koji je imao kao nadzornik, samo da se ne odrekne predsjedništva.[2361]

Kada je i to obavljeno nakon dugog dogovaranja[2362] na najsvečaniji način je govorom Račkoga otvorena JAZU 28. VII. 1867.[2363] Tom je prilikom iznio njen program čiji je »Temelj jugoslavenska misao«, koju čini jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, koje je tuđinski utjecaj razdijelio. On opravdava jugoslavensko ime, koje ne dira u plemenske osobine, ne vrijeđa plemenske osjećaje i želi da im ono bude zajednička zastava oko koje se imaju na temelju narodnog jedinstva kupiti na prosvjetnom poprištu.

To ime bilo bi i jest kamenom spoticanja samo »protivnikom naše narodne zajednice i tjesnogrudnim plemenskim zanesenjakom«. Njemu se je dakle »Akademija jugoslavenska« porodila iz »ilirske« ideje i znanost ima biti narodna. Zato Akademija mora imati slobodu i on vjeruje u čvrstoću znanosti u kršćanskom duhu.[2364]

Kroz svo to vrijeme Rački ne napušta politiku i marljivo nastavlja pisanje u »Pozoru«. Tako izlazi njegov članak »Mnenje o prvom pravu djelovanja našega sabora u državopravnih pitanjih«[2365] (»Pozor« 1865, br. 7). Zatim slijedi »Pragmatička sankcija« (»Pozor« 1866, br. 39, 41, 43), koja mu je glavni temelj hrvatske samostalnosti u austrijskoj monarhiji. Nadalje piše »Osnova saborske adrese«[2366] (»Pozor« 1866, br. 50) i brani Vojnu krajinu kao cjeloviti dio Hrvatske.[2367]

Ponovno se dotiče Rijeke u članku »Pester Lloyd o Rieci« (»Pozor« 1866, br. 18). On je autor još niza članaka kao: »Srbski zahtievi u trojednoj kraljevini« (»Pozor« 1866, br. 106),[2368] »Ustavne razmirice u Ugarskoj i trojednoj kraljevini« (»Pozor« 1866, br. 111–113, 117, 119), »Položaj Austrije,

[2359] Tako, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (»Pozor« 1861, br. 271–273, Jugoslavenska akademija znanosti naprama povj. družtvu i matici ilirskoj (»Pozor« 1862, br. 141) [A. Gulin, o. c, 109]. Čak i »Glasnik dalmatinski« (Zadar, 1861, br. 65–69) objavljuje »Pravila jugoslavjanske akademije znanosti i umjetnosti« (Vj. Maštrović. Zadar i osnivanje jugoslavenske akademije s osvrtom na Franju Račkog, Zbornik... 9, 248 i bilj. 23).

[2360] Izuzev Petra Preradovića i Đuru Daničića (9. V. 1866) (A. Ivić. o. c, III, 418, 419).

[2361] T. Smičiklas, o. c, 48–54

[2362] Gl. što o tome piše Fr. Rački iz Zagreba 15. III. 1867. odgovarajući na Bogišićevo pitanje: da li je akademija počela raditi (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački. Prepiska (1866–1893), 126, 127).

[2363] U Narodnom domu, gdje su bile prve prostorije JAZU (V. Novak, o. c, 127, bilj. 3), tj. HAZU.

[2364] Perva svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. srpnja 1867. II. Besjeda predsjednikova (»Rad« JAZU I, Zagreb, 1867, 44–53).

[2365] A. Gulin (o. c, Zbornik... 9, 295) »Mnenje o *prvom djelovanju* (S. A.) našega sabora u državnopravnih pitanjih«

[2366] »Osnova saborske adrese od prečastnoga g. kanonika dra. Račkoga nacrtana i od odbora za izradbu saborske adrese prihvaćena« (A. Gulin, o. c, 296)

[2367] »Besjeda preč. g. dra. Franje Račkoga o krajiškom pitanju, što ju je besjedio u saborskoj sjednici od 5. veljače« (»Pozor« 1866, br. 70) [A. Gulin, o. c, 296]

[2368] Ovaj članak nema nabrojen A. Gulin (o. c, 296, 297).

ako dođe do rata« (»Pozor« 1866, br. 147) i »Dualizam i trojedna kraljevina« (»Pozor« 1866, br. 244, 245, 247, 249, 252, 255).

Kada je hrvatska regnikolarna deputacija pošla u Budimpeštu (1866), Rački vrlo uporno i oštroumno dokazuje kako Hrvatska ima pravo priznati samo one zajedničke poslove koji se mogu izvesti iz pragmatičke sankcije (»Državno pravo trojedne kraljevine po tumačenju magjarskom i po našem«, »Pozor« 1866, br. 300–302, »Jedna ili dvie krunidbene zavjernice«, »Pozor«, br. 303, »Predlozi o državopravnih pitanjih na stolu našega sabora«, »Pozor« 1866, br. 329, 330, 332). Nakon neuspjelih pregovora napisao je »Otvoreno pismo[2369] narodnim zastupnikom« (»Pozor« 1866, br. 307) u kojem je kazao — kada se radi u Saboru da se Hrvatskoj vrati zemljišna i državna cjelokupnost i neoskvrnjeno da se čuva njeno temeljno ustavno pravo, onda nesmije biti nikakve stranke.

Godine 1867. piše članak »Rieka se je god. 1777. radovala, što je Hrvatskoj utjelovljena« (»Pozor« 1867, br. 25) i izdaje svoje djelo »Rieka prema Hrvatskoj« (Zagreb, 1867, str. 134 + CVIII), koje je preveo na njemački pjesnik Petar Preradović. Time je Rački dokazao da je Rijeka sastavni dio Hrvatske.[2370]

Nadalje, on stavlja u zadatak Narodnoj stranci da trojednoj kraljevini izvojuje što veću samostalnost i neovisnost, utvrđenu na slobodoumnim načelima. Prema monarhiji pak ona ne smije ignorirati one veze, koje su se razvile iz pragmatičke sankcije i političkih okolnosti (»Pogled na djelovanje našega sabora u minulom zasjedanju«, »Pozor« 1867, br. 17).

Kada je sklapana nagodba s Ugarskom, Rački daje u »Novom Pozoru« svoje »Primjedbe na odborsku osnovu o nagodbi s Ugarskom« (»Novi Pozor« 1868, br. 266, 268, 272, 274, 275, 277, 278, 280), a zatim u »Pozoru« članak »Šta hoćemo?« (1869, br. 3, 4, 6).

Ali nigdje i nikada nije tako jasno otkrio svoje misli o politici Hrvatske koliko u knjizi »Listovi jednoga antiunioniste« (pretiskano iz »Zatočnika«, Zagreb, 1870, str. 48). U njoj on izjavljuje da se griješi kada se priznaje da je Hrvatska pod krunom sv. Stjepana, jer su ova kruna i Zvonimirova u početku dvije krune materijalno, a po pravu dvije juridički različite krune, i dva nekada odijeljena simbola dviju različitih neovisnih država. »Sada je materijalno jedan simbol, ali se u njemu predstavljaju dvije odijeljene savezne državne osebine«. Glavni pak razlog što »jugoslavenska« plemena nisu uzela u povijesti mjesto koje im pripada jest taj što si nisu stvorili jedne državne zadruge u kojoj bi stan uredili po svojoj volji. Iz ovoga prvobitnoga vrenja na jugu, kada je svaki kraj imao svoga skoro neovisnoga župana, nastale su tri samostalne države: hrvatska, bugarska i srpska. Prva se je hrvatska država odrekla bratskog savezništva i združila se po zajedničkom kralju s državom, koja je bila pozvana da spriječi ovo savezništvo.

Pomisao na »jugoslavensku« državnu zajednicu u Hrvatskoj, Bosni ili Srbiji nije nigdje naišla na tako žilavog protivnika kao u Ugarskoj. Stoga se boji da će Hrvatska, skučena pod Ugarsku, ojačati istu i omogućiti joj da spriječi jugoslavensku zajednicu. U narodnoj politici su Hrvati i Mađari dva antipoda; u slavenskoj i južnoslavenskoj solidarnosti vide Hrvati najjače jamstvo svome narodnom biću, a Mađari grob svoje narodnosti. Stoga Hrvati zahtijevaju svoju samostalnu domovinu i hrvatsku državu.[2371]

Zbog svoga političkog stava Rački je trn u oku pravašima. Tako se, kada je ubijen Kvaternik (11. X. 1871), našlo kod njega i pismo Vj. Bacha u kojem je bilo popisano 30 osoba koje su imali smaknuti, čim pobunjenici osvoje Zagreb. Među njima stajala su imena Mažuranića, Mrazovića, Račkoga i drugih.

[2369] »Otvorena rieč našim zastupnikom« (A. Gulin, o. c, 297)

[2370] Gl. T. Smičiklas, o. c, 39, 40, 36.

[2371] Gl. T. Smičiklas, o. c, 41, 42.

Sljedeće godine polazi Rački na izbornu agitaciju u svoj kotar Vrbovsko, gdje je veliki sudac Accurti radio protiv njega. Unatoč tome Rački je ipak izabran i to jednoglasno, a Accurti se morao zahvaliti.[2372]

Kao predsjednik JAZU Rački je bio glava odbora, koji je imao upravljati književnim radom Matice. Budući da je to bilo nemoguće, Matica se opet osamostali, a Rački oslobodi jedne suvišne brige.

U toku toga razdoblja on se mnogo brine za osnutak »Vienca« i njegov je stalni suradnik. Dosta posla mu zadaje i muzej kojem je nadzornik. No ta funkcija mu je brzo otpala kad se muzej povezao sa Sveučilištem (1878).

Uz niz drugih poslova Rački je od osnutka Akademije[2373] pa sve do svoje smrti vodio sve njene blagajničke i gospodarske poslove. Borio se je za kvalitetu rasprava koje su izlazile u izdanjima JAZU, te je posvuda tražio suradnike koji su se bavili znanošću.

Tako je njegova zasluga da je Ljubić publicirao svoje izvore i radove. On sa simpatijama prati rad Jagića u Rusiji, podupire Bogišića,[2374] Ivana Črnčića, Luke Jelića i Josipa Parčića.

Izdaje izvore koje je sakupio Fermendžin. Traži i sokoli mlade ljude, kao Armina Pavića, Izidora Kršnjavoga, Ivana Kostrenčića i Ivana Milčetića. Nalazi znanstvene suradnike u Dalmaciji i Dubrovniku, npr. grofa Medu Pucića, prof. Luku Zoru, Petra Budmanija, Antu Kaznačića, Srećka Vulovića,[2375] fra Stipana Zlatovića, Franu Radića, Vidu Vuletić–Vukasovića, Ivana Danila, Miju Pavlinovića[2376] i Mihu Klaića. Budno prati rad Bulića, Maruna i Jelića.

Druguje sa Srbima:[2377] Đurom Daničićem, Stojanom Novakovićem, Nićiforom Dučićem, Čedom Mijatovićem, Ljubomirom Stojanovićem, Ilarionom Ruvarcem, drom Mihajlom Polit–Desančićem i Jovanom Sundečićem. Srbi ga uvelike cijene te ga učiniše članom Srpskog naučnog društva, a zatim Srpske akademije nauka.

Također je u dobrim odnosima sa Slovencima: Janezom Bleiweissom, A. Hribarom, D. Trstenjakom, Schumiem, Matijom Murkom i Franjom Miklošičem,[2378] a manje s Bugarima, koji imaju mali broj znanstvenih radnika, ali su ga imenovali počasnim članom svoga književnoga društva.

2372 F. Šišić, Korespondencija Rački — Strossmayer I, 145, 146, 178–180

2373 Rački je bio svjestan da je »vladi... akademija trn u oku«, piše Bogišiću (Zagreb, 30. XII. 1869), te kako ne može »proti njoj ništa izravno, nastoji preko ljudi od nje odvisnih«. Stoga Rački smatra dužnošću da »nas njekoliko« stanu »na braniku«, te da ne puštaju »s oka taj zavod, dok se neojači«. Akademija se drži ne samo opozicijskim zavodom, nego i razširiteljem panslavizma, russizma itd.« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački — Prepiska (1866–1893), 178).

2374 Gl. V. Novak. o. c, 1–447, gdje se to stalno očituje kroz dopisivanje Bogišića i Račkoga.

2375 U vezi sa Srećkom Vulovićem, kapelanom u Pokriveniku kod Herceg–Novoga, Bogišić piše Račkome iz Beograda 23. IX. 1874. uz ostalo i sljedeće: »To je kako sam Vam već kazao jedini čovjek u Boki koji se knjigom bavi, koji već i do sada a može i unapripeda (sic. S. A.) i još više biti na uslugu Akademiji... Osim toga on Vam je odasvuda okružen morem pravoslavlja, a Vi kao *potajni član Congregationis de propaganda fide* (S. A.) i paladin latinizma, treba da pomažete svoga mlagjega brata in partibus« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački... 244). Što mu je Rački odgovorio na ovo, nije poznato, odgovor valjda nije sačuvan ili je Rački naprosto preko toga šutke prešao.

2376 Miho Pavlović ne smo da surađuje sa JAZU nego je prigodom osnivanja predlagao prve kandidate iz Dalmacije za članove ove znanstvene ustanove: Ivana Brčića, Božidara Petranovića, Ivana Danila i Medu Pucića (Vj. Maštrović, o. c, 249).

2377 Gl. V, Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci s Franjom Račkim 7–156. Napose je zanimljiva korespondencija Račkoga s Daničićem, Novakovićem i Ruvarcem (V. Novak, o.c, 11–45, 75–130, 139–150) i o međusobnom odnosu Račkoga i Ruvarca gl. K. Milutinović, Franjo Rački i Ilariom Ruvarac, Zbornik Matice srpske 21, Novi Sad, 1980, 159–170. Inače je Rački još 24. V. 1875. pozvao Ruvarca na suradnju, kada JAZU počne »izdavati *Scriptores* za jugoslavensku poviest«. No Ruvarac, čiji je zadatak bio da popuni »zbirke ljetopisa i izvoda iz onih izvora, poimenice iz Bizantinaca«, već 8. VI. 1875. izjavljuje da na njegov prijedlog »u ovaj par...« ne može »odlučnoga odgovora dati«. (V. Novak, Srpski naučnici..., 139, 140). Rački je 24. IX. 1875. pisao i St. Novakoviću i tom prigodom se vratio na njihovu »davnu pomisao« da ovaj priredi »srbske historijske spomenike za naše scriptores«. Naveo je da je Ruvarac obećao »pripomoć, ali poslije, kada se rieši posla«, te se nada da mu i on neće »uskratiti svoju pripomoć književnu«. U pismu pak od 4. XI. 1875. mu objašnjava kako on to misli izdavati (M. St. Novaković, o. c, 238, 240).

2378 Franz Miklošič je bio izabran među prvima članovima JAZU kao njen počasni član 25. VII. 1867 (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački. Prepiska (1866–1893), 120, bilj. 5).

Dopisuje se s Rusima: Izmailom Sreznovskim, Vladimirom Solovjevim, Florinskim, Grotom, Kulakovskim, Lamanskim, Perwolfom, Nil Popovom, Uspenskim i drugima. Rusi su ga imenovali počasnim članom sveučilišta u Odesi, Moskvi, Kijevu i Petrogradu, a dopisnim članom Petrogradske akademije i Arheološkog društva u Moskvi. Održava veze i s Poljacima kao Hubeom, Grabovskim. Prijatelj je sa Česima: Riegerom, Tomekom, Hermegildom i Konstantinom Jirečekom, Brandlom, Lasinekom itd. Češka akademija, čim je osnovana, imenuje ga svojim članom.

Francuz Luis Leger prevodi njegove »Bogumile...« na francuski, a prijateljuje i s Pierlingom[2379] koji piše u »Starinama«. Poznat je i s francuskim političarima (La Faivre, Moranges itd.).

Bio je u vezi sa Sickelom, Biedermannom, Zahnom, Leskienom i Mađarima Paulerom, Fraknoiem itd.,[2380] a pratio je razne francuske, njemačke, austrijske i druge časopise.

Kada je Mažuranić postao banom (1873), Rački ostade u opoziciji, ali nastavlja podupirati sva nastojanja oko uređenja zemlje i narodne prosvjete. On je u Saboru glavni izvjestitelj za Sveučilište i po banovoj želji daje osnovu, te na sve strane traži profesore[2381] u čemu je bio nesebičan i neumoran.

U Saboru Rački ostaje sve do 1874. kada napušta politički rad. Vlada mu nudi katedru iz opće povijesti na novoosnovanom Sveučilištu u Zagrebu, ali on tu čast odbija.[2382]

Ban je nastojao da Rački postane biskup,[2383] no taj je prijedlog propao, a isto tako zbog intriga nije imenovan ni zemaljskim historiografom. Rački nije bio častohlepan, kako piše njegov biograf T. Smičiklas, pa ipak takvi su ga postupci boljeli. Sada Strossmayer odluči preko bana da ga se imenuje zagrebačkim kanonikom. Kada ni to nije uspjelo, biskup ga predloži za kanonika–lektora đakovačke biskupije (1876). Tako Rački bude imenovan[2384] na radost Bogišića,[2385] Đure Daničića[2386] i Stojana Novakovića.[2387]

[2379] Evo Pierlingovih radova: »Izvještaj Spljećanina Mate Karamana o Rusiji« (»Starine« JAZU 15, Zagreb, 1883), »Novi izvori o Komuloviću« (»Starine« JAZU 16, Zagreb, 1884) i (sa Račkim) »L. Komulovića izvještaj i listovi (god. 1593–4) o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku« (»Starine« JAZU 14, Zagreb, 1882).

[2380] T. Smičiklas, o. c, 72–90

[2381] Pored stalnog pisanja o stanju i radu JAZU u raznim zagrebačkim novinama i časopisima od 1868. g. dalje, piše i o otvorenju profesorskih stolica na hrvatskom sveučilištu u »Obzoru« (1874, br, 75), zatim o suradnji JAZU i Sveučilišta (»Rad« JAZU XXIX, Zagreb, 1874, 206–210 i »Narodni list« 1874, br. 97 itd.): [A. Gulin, o. c, 298–303].

[2382] Još prije otvorenja sveučilišta, na kojem odbija katedru opće povijesti, izlaže u »Obzoru« od 2. IV. 1874. (br. 75) svoje misli o katedrama, a napose o onim hrvatske i opće povijesti (F. Šišić, Korespondencija... I, 299).

[2383] Rački je želio postati senjski biskup, pa je na tome, iako bezuspješno, i radio. Strossmayer je pak mislio da bi Rački trebao postati bosanski biskup, ali je glavni razlog što nije, njegova nenadoknadivost u Zagrebu (F. Šišić, Korespondencija... II, Zagreb, 1929, 2, 380).

[2384] O tom prijedlogu Strossmayera i imenovanju Račkoga za kanonika lektora, pisao je Rački Bogišiću u dva navrata (Zagreb, 25. VII. i 20. X. 1876). U prvom mu piše kako ga je Strossmayer predložio za kanonika lektora u Đakovu »pošto naša gospoda ne imadu za mene mjesta u Zagrebu«. Dakako, on ne ide rado, ali »sila boga ne moli«, jer ni on »za uvijek visiti u zraku« ne može. U drugom pismu ga obavještava da je imenovan kanonikom lektorom i »to je druga osoba u djakovačkom kaptolu«, ali ove zime on ostaje u Zagrebu a možda i dulje »jer su se naša gospoda tek sada usplahirila, te sabor bi rado imenovati me zemaljskim historiografom, samo da ostanem u Zagrebu« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 264, 265).

[2385] Saznavši za ovo imenovanje Bogišić je Račkomu pisao 26. IX. 1876. iz Pariza i izrazio mu svoju radost, ali i bojazan za Akademiju, ako bi Rački napustio Zagreb. Stoga on misli da bi uz kanonikat, Rački mogao »zapremiti kakovu katedru na universitadi« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 264).

[2386] Kada je Đuro Daničić pročitao u »Obzoru« da je Rački postao kanonik–lektor, on mu je također pismeno izrazio svoje zadovoljstvo i čestitke (8. XI. 1876) uz napomenu da ne bi trebao napustiti Zagreb (V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, 41).

[2387] Za to imenovanje čuo je i St. Novaković, a i Rački ga je pismeno obavijestio. Tako se i on pridružio (7. XII. 1876) onima koji žele da on ostane u Zagrebu, jer što bi Rački bez Zagreba i Zagreb bez njega, naročito »što bi akademija« bez njega (V. Novak, Srpski naučnici..., 95). U vezi s prijateljstvom i slogom između ove dvojice znanstvenika karakteristično je pismo Račkoga od 17. III. 1877. upućeno Novakoviću, u kojem kaže i ovo... »ako je Južnim Slavenom sudjena ljepša budućnost,

U studenome 1876. Rački je ponovno bio jednoglasno izabran predsjednikom JAZU i održao uobičajenu svečanu besjedu.[2388]

Istom sada popusti zagrebački nadbiskup na banovu molbu i predloži Račkoga za kanonika. U svibnju 1877. imenovan je kanonikom i opatom,[2389] što je izazvalo veselje kod njegovih prijatelja i znanaca u Hrvatskoj i izvan nje.

Ujedno je postavljen za izvjestitelja Duhovnog stola, što mu je zadavalo mnogo posla. Pored toga dane su mu i druge duhovne službe koje je zdušno vršio. Neko vrijeme je obavljao i dužnost bilježnika kaptola, a uz to je imenovan komorničkim arhiđakonom. Brinuo se je i za restauraciju katedrale.[2390]

Morao je »podržavati... i akademiju, da ne ide natrag«, pa je kako piše Bogišiću (8. II. 1879) imao »posla dosta«.

Žali što stariji umiru i malaksavaju »a podmlatka u nas imade veoma malo. Možebiť je drugdje bolje, ali kod nas mlađi naraštaj malo uči i ide za uživanjem. Osobito ne posvećuje se rado naukam, koje ne davaju svagdanjega hljeba«, kaže Rački.[2391]

S vremena na vrijeme javlja se sa pokojim člankom i u »Obzoru« kao npr. »Mađari u Bosni« (»Obzor«, 1878, br. 223). Kada je pak Mrazović osnovao »Neovisnu narodnu stranku« (1880), on i Rački prihvatiše stara načela Narodne stranke prije revizije Nagodbe. Tada Rački napiše u »Obzoru« (1880, br. 150–153) članak »Zašto i na što promjena?« Zatim slijede drugi članci: »Mane u organizmu naše crkve« (»Obzor«, 1880, br. 289, 290, 293), »Uspostava katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini« (»Obzor«, 1881, br. 21, 22),[2392] »Stranka prava«[2393] (»Obzor«, 1881, br. 27–31), »Rieka je na redu« (»Obzor«, 1881, br. 42), »Kamo spada Rieka« (»Pozor«, 1881, br. 28–30), »Čemu borba za Rieku« (»Pozor«, 1881, br. 42, 43), »Krpana nagodba« (»Obzor«, 1881, br. 146–149, 152), »Germania iridenta« (»Pozor«, 1882, br. 26, 27, 29, 31, 32), »Buncanje Friedricha Peštija« (»Obzor«, 1882, br. 46, 47, 50, 52, 54, 56, 57, 59, 60), »Germani contra Hungariam« (»Obzor«, 1882, br. 65, 68, 72), »Kako stoje danas stvari u Rusiji« (»Pozor«, 1882, br. 112, 113), »Nagodba za Rieku« (»Obzor«, 1882, br. 159, 160), »Friedrich Pesty über Kroatiens Verhältniss zu Ungarn« (»Kroatische Revue«, 1882, br. 2), »Na raspuću« (»Obzor«, 1883, br. 284–288), te »Najnovije magjarske pisarije o Rieci« (»Obzor«, 1883, br. 107).[2394]

---

može jim ona niknuti samo iz *bratskoga sporazumka Hrvata i Srba, koji su jedan narod sa dva imena i dve historije* (S. A.). Ovaj Sporazumak imao bi se *najprije utvrditi na duševnom, književnom polju i bez obzira na dvoje pismo, ako smo ljudi, ne može nam smetati* (S. A.)...«. U pismu pak od 15. XI. 1879. također upućenom Novakoviću, Rački se raduje »što su se odnošaji s Bugari na dobro uredili. *Savez balkanskih država historijska je nužda a i naravan*« (S. A.). On se nada »*da je exklusivan 'croatisam' u nas prielazan* (S. A.). Razmirica sa Srbi već sada popušta — ona je nenaravna. A kad se u nas 'ad oculos' dokaže, da se u današnjem okviru prenapete misli ne mogu oživotvoriti, prebaciti će se u drugo. Stoga strpljivost!« Tako završava svoje rezoniranje Rački (M. St. Novaković, o. c, 251, 266).

2388 Gl. o tom »Obzor«, 1876, br. 275–279 (A. Gulin, o. c, 305).

2389 Naime, nadbiskup Mihalović pristao je da Račkoga imenuje zagrebačkim kanonikom (1877), za što ga je već prije izabrao kaptol. Tako je Rački ostao u Zagrebu, što su željeli svi prijatelji JAZU i u Zagrebu i u Beogradu. Ujedno mu je time bila osigurana i materijalna strana boravka u ovom gradu i njegova nezavisnost od svake vlade, kako piše V. Novak (Srpski naučnici..., 95, bilj. 3, 41, bilj. 2). Svoju radost što je Rački postao zagrebački kanonik izrazio je Medo Pucić iz Pariza (12. VI. 1877), upućujući novom kanoniku čestitke i uvjeren da je postati »članom slavnog kaptola« to »zemaljski raj«. Rački pak veselio se »dvorcu svomu s bašćom« gdje će stanovati, kako piše Smičiklas, hvaleći se svakome »da će mu biti lijepo« i nikome ne zaboravlja reći: »Kada dođete u Zagreb, vi ste moj gost, moja kuća vaša je kuća« (T. Smičiklas, o. c, 113).

2390 T. Smičiklas, o. c, 109–116

2391 V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 276

2392 A. Gulin, o. c, 307, 308

2393 U međuvremenu Starčević stalno napada u svome listu »Sloboda« Račkoga, Akademiju i Strossmayera. No unatoč tome, Rački je na izborima 1887. g. glasao za Starčevića [F. Šišić, Korespondencija... II, 223, III. (1930), 214].

2394 Gl. i T. Smičiklas, o. c, 121, 122, 124, kao i A. Gulin, o. c, 306–311.

Najviše mu pak koče njegov znanstveni rad poslovi u javnom životu. On se brine da Akademija na Zrinskom trgu dobije svoju zgradu,[2395] koja ne samo da je od potresa stradala već je zamalo stradao i sam Rački (1880).[2396] Zato mu je glavna briga kako će i čime popraviti ovu palaču, te uređuje njen arhiv.[2397]

Godine 1881. dobiva ponudu da pođe u Petrograd, gdje bi postao metropolit svih katolika[2398] u Rusiji. Ali on to odbije[2399] zbog Akademije, kako piše i opet Smičiklas.[2400]

Činjenica je da je Rački 1882. bio toliko opterećen poslom, da je u pismu Strossmayeru bio pripravan da se odrekne predsjedništva JAZU, jer bi mu za strogo znanstveni i književni rad više vremena preostalo.[2401]

»Nastavljajući svoja historijska studija za stariju dobu«, te priređujući »svakojaki materijal za historiju«, a pored toga mu »dolaze manji poslići na hrpe... službenoga posla dosta« kako piše Bogišiću (3. XII. 1881),[2402] Rački[2403] je dospio zalagati se za izmirenje Hrvata sa Srbima. Stvari se ne odvijaju kako bi on želio, te smatra da mu je posao bio uzaludan, kriveći za to Novosađane, na čelu s Miletićem[2404] s jedne strane, a s druge Starčevića.[2405] Ipak s vremena na vrijeme bavi se političkim radom. Tako sastavlja adresu Neodvisne narodne stranke (1884), kojoj je on zapravo bio glava, iako se to nije smatrao.

Svako novo pitanje on je raspravio u »Obzoru«, ali nije više volio biti u Saboru.

[2395] Prve prostorije Akademije od 1867. g. dalje nalazile su se u Narodnom domu (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 127 i bilj. 3).

[2396] Rački je opisao ovaj potres u »Obzoru« od 15. XI. 1880 (br. 262).

[2397] Arhiv HAZU Rački je obogatio raznim zbirkama izvora, nabavljenim uz nesebičnu potporu Strossmayera (F. Šišić, Korespondencija... IV, 388).

[2398] Rački je 1881. g. bio sa Strossmayerom u Rimu, gdje mu je bio ponuđen položaj mitropolita svih katolika u Mohilevu, gradu na Dnjepru (F. Šišić, Korespondencija... II, 406–408). U vezi s tim Rački je pisao Bogišiću (Zagreb, 18. VII. 1882) kako se ne može »odlučiti na onu misiju, pa ni onda« kada bi mu se »u službenoj formi nudila«. U najboljem slučaju prije bi se »na licu mjesta obavijestio tako u Rimu kako u Petrogradu«, što se od njega traži, i zavirio u tajne, bi li što mogao dobra učiniti za zbliženje obiju crkava. Inače je on »posvema zadovoljan i čednijim sadašnjim položajem«, u kojem može »nješto privrediti za prosvjetu svoje uže domovine, koja ionako ne ima u obilju ljudi dobre volje, a tako će i ostati; pa već na ono prvašnje« on i ne misli. Na ovo pismo Bogišić mu je odgovorio (Petrograd, 8. VIII. 1882) i savjetovao ga da se ne upušta »u posao bez čistih i tvrdo opredjeljenih uvjeta«. Inače će se zaplesti. To mu govori iz iskustva i ako ne uspije »unaprijeda razbistriti položaj«, neka odgovori: »Stoj zeko gdje stojiš nikoga se ne bojiš!« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 288, bilj. 1, 289, 290).

[2399] Ovdje je svakako glavnu ulogu odigrao Rim, koji se je po Bogišiću (8. VIII. 1882) »sa svojom zabranom još jedanput kompromitirao« (Gl. V. Novak, o. c, 290, 287).

[2400] o. c, 117–120

[2401] F. Šišić, Korespondencija... III, 47

[2402] V. Novak, o. c, 283

[2403] U pismu od 4. (16) XI. 1883. St. Novaković, tada već ministar, prikazuje Račkome stanje u Srpskom učenom društvu, gdje »jedna gomila rđavih naučnika i književnika a s toga i plitkih političara zauzela je naše učeno društvo nepravilnim biranjem članova bez kvalifikacije...« (V. Novak, Srpski naučnici... 119).

[2404] Naime, Svetozar Miletić, koji je tada dirigirao srpskom politikom u monarhiji i vjerovao u njenu skoru propast, ipak nije bio sklon, kako piše Šidak, »da zbog Slovenaca dođe do sukoba između Njemačke s jedne te ujedinjenih Hrvata i Srba s druge strane. Uostalom, značajna je crta Ujedinjene omladine srpske uopće da njezina aktivnost, makako bila revolucionarna i progresivna, nije imala južnoslavensko obilježje«. Podvajanje srpskog stanovništva u Hrvatskoj dostiglo je svoj vrhunac za hercegovačko–bosanskog ustanka. Iako su Strossmayer, Rački i Starčević osudili okupaciju Bosne i Hercegovine od strane Austrije, ipak je ovaj događaj, kako dalje kaže Šidak, »otkrio dublju suštinu hrvatsko–srpskog antagonizma: sukob dviju političkih i državnih koncepcija«. Miletić je pak bio onaj, koji je još prije toga poveo akciju za osnivanje srpske samostalne stranke u Trojednoj kraljevini (J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 57, 58 i bilj. 54). No unatoč takvom stanju Rački u pismu Bogišiću od 29. III. 1887. se nada. »Nješto je ovdje kod nas pokazalo se utješljivim ovih dana: da se počima uzpostavljati sloga izmedju *nepokvarenih* hrvatskih i srbskih elemenata; te kano da će se doći do sporazumka za zajedničku akciju. Ako samo i taj tračak svjetla ne zapane« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 322).

[2405] F. Šišić, Korespondencija... III, 56–61

U vezi s tim izlazi u »Obzoru« (1884, br. 63–66) njegov »Program neodvisne narodne stranke pred sudom službenoga lista«, zatim »Srpski predlog od 18. lipnja« (»Obzor«, 1884, br. 145–148, 150, 151), »Riegerov govor — Madjari pred Slavenima« (»Obzor«, 1884, br. 283–287) kao i »Primjedbe na Ivekovićev članak, o ravnopravnosti Izraelićana« (»Obzor«, 1884, br. 171).[2406]

Upravo uoči izbora u Hrvatskoj Rački odlazi u Rusiju, što je bila njegova davna želja. Prisustvovao je kongresu arheologa u Odesi, gdje je bio lijepo dočekan, kako je i dolikovalo.

Odavde je pošao u Kijev, kako sam kaže, jedan od najljepših gradova u Europi, a onda u Moskvu (1884).[2407]

Rački je priznao da su ruski državnici počinili dosta pogrešaka i još će ih počiniti, ali će sve taj veliki narod ispraviti, jer u ogromnosti prostora silne mane i zablude iščezavaju.[2408]

S ovim putovanjem je bio vrlo zadovoljan, pa ga je opisao u »Viencu« (1886, br. 3–52) pod naslovom »Putne uspomene o Rusiji«.[2409] Kada se je vratio nakon dvomjesečnog izbivanja iz Rusije u Zagreb, otvorio je galeriju slika.[2410] »Ova se svečanost uz prisutnoga biskupa Strossmayera razvila tako veličanstveno« — piše Rački Bogišiću — »da takove ne doživismo u Zagrebu. Bijaše to za biskupa više no carsko slavlje. Neka vam Jagić daje one broje »Pozora«, pak da vidite«.[2411]

Dakle, potpuno je uspio s otvaranjem Strossmayerove galerije slika, dok jednu drugu svoju zamisao nije mogao do kraja realizirati. Naime, on je u ime Akademije spremao u kolovozu 1885. održati »prvi sastanak jugoslavenskih književnika, tj. hrvatskih, srpskih, slovenskih i bugarskih«. Bila su pozvana i razna jugoslavenska književna i znanstvena društva koja su se odazvala i »za taj prvi kongres« tražila se dozvola od vlade.

No unatoč sveopćem zauzimanju JAZU da se organizira taj kongres, podijeljen u odsjeke po strukama, od kojih je jedan bio i »za poviest i arheologiju«, čitav plan je propao jer je po uputama bana Dragutina Khuen–Héderváry a taj kongres bio zabranjen.

Héderváry je zauzimao neprijateljski stav prema Račkome pa je čak nastojao da ga kralj više ne potvrđuje za predsjednika JAZU.[2412] Doista, 1886. g. Rački nije potvrđen za ovo mjesto,[2413] ali unatoč

[2406] Gl. također: T. Smičiklas, o. c, 117–124 kao i A. Gulin, o. c, 311, 312.

[2407] Rački se je duže vremena pripravljao poći u Rusiju na arheološki kongres u Odesu, gdje se je mislio sastati s Jagićem i onda s njime dalje poći. Pozvao je i Bogišića da tamo dođe. On mu je odgovorio da mu odobrava put u Odesu »k starinama, a odatle... po sjevernim stranama«. Tako je Rački krenuo 18. VIII. 1884. preko Siska, Beograda, Ruščuka i Varne za Rusiju, gdje je ostao »skoro dva mjeseca«. U Petrogradu je s Jagićem ostao 8 dana (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 303–307). Sa svime ovim mogla bi se povezati i radnja L. I. Rovjakova »Franjo Rački i Rusija — Iz povijesti hrvatsko–ruskih kulturnih odnosa u posljednjoj trećini 19. stoljeća«, koja je izašla 1978. u publikaciji »Zarubežnije Slavjane i ruskaja kultura« u izdanju Akademije nauka SSSR. Ocjenu toga rada dao je dr. Pavličević (Radovi Instituta za hrvatsku povijest 13, Zagreb, 1980, 221–227), ukazujući na propuste autorice glede literature o Račkome.

[2408] Po povratku u Zagreb (25. XI. 1884) Rački je s oduševljenjem pisao Bogišiću o Rusiji i svome boravku u njoj. On je naveo »da je Rusija više zemlja budućnosti nego li prošlosti«, a »narod brojem ogroman«. U njemu je »ovo putovanje postavilo želju, da se opet« vrati i nastavi »svoja opažanja« (V. Novak, o. c, 307, 308).

[2409] Time je izvršio svoju zamisao, kako je javio Bogišiću uz ostalo (25. XI. 1884) da će ako dospije pisati »svojim zemljakom«, pošto se ni Bogišić ni drugi ne daju »na takav posao« (V. Novak, o. c, 308). Proširene pak njegove »Putne uspomene o Rusiji i Poljskoj« izašle su 1877. kako zasebna knjiga (V. Novak, o. c, 311, bilj. 6, 313).

[2410] T. Smičiklas, o. c, 125–129

[2411] V. Novak, o. c, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 307

[2412] V. Novak, o. c, 301, 302, bilj. 2, 309, bilj. 1

[2413] F. Šišić, o. c, III. 194, 271, 272. Usporedo s time može se povezati i pismo Račkoga Bogišiću (26. VI. 1887) u kojem prikazuje kako su kod »minulih izbora počinjena po vladinih organa takova nasilja, bezzakonja itd. da u Zapadnoj Europi neimaju o tom ni pojma. Naša ustavnost jest prava karikatura, pravo farizejstvo«. U drugom pismu od 25. X. 1887. otvoreno kaže da je Khuen Héderváry »neprijatelj akademije« i ukazuje da si on jedva može predstaviti »u kakovih okolnostih Hrvatska živi. Stranci, kojim pripovijedamo, jedva vjeruju« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 325, 335).

tome je sljedeće 1887.[2414] ponovno izabran za predsjednika JAZU, kako piše Smičiklas. Te godine (1887) umrla je Račkome majka,[2415] dok mu je otac umro još 1868. g.[2416]

U međuvremenu, od 1885. g. pa nadalje Rački ponovno surađuje u »Obzoru« gdje se ističe njegov članak »Nova buncanja mađarskog akademika Fridricha Pestya« (»Obzor«, 1885, br. 159), a onda slijedi »Ustavno licemjerstvo« (»Obzor«, 1885, br. 184, 185), te »Zablude srpske politike« (»Obzor«, 1886, br. 39–42).

U »Obzoru« (1886, br. 260) osvrće se na odgovor urednika »Katol. lista« dr. A. Bauera, a onda piše »O odnosima Josipa Jurja Strossmayera i M. Stepinca« (»Obzor«, 1886, br. 243).

Godine 1887. u »Viencu« (br. 13–16, 19, 21, 22, 23, 25) pod naslovom »Poljska: Varšava i Krakov (Putne uspomene)«, opširno opisuje doživljaje u toj zemlji, a onda slijede njegovi izvještaji kao predstojnika (ne predsjednika jer iza 1887. g. više nije bio: S. A.) o svečanom slovu na sjednicama JAZU (1888, 1889), tiskani u »Obzoru« tih godina.

U »Viencu« (br. 27) 1890. objelodanjuje članak »Najnovija stečevina Strossmayerove galerije«, a u »Obzoru« (1890, br. 53) javno se zahvaljuje svima koji su mu izrazili sućut povodom smrti njegove sestre.

Karakterističan mu je i članak »Još matematička politika« (Obzor, 1890, br. 248–253, 255, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 267, 269)[2417] u vezi sa čl. 42. nagodbe od 1861.

U »Obzoru« (1890, br. 282) tiskano je »Svečano slovo« Račkoga, tada već zamjenika predsjednika JAZU na svečanoj sjednici ove ustanove 6. XII. 1890. g.

Godine 1892.[2418] objelodanjuje članak »Riečko pitanje i Obzorvaši« (»Obzor« 1892, br. 6) te »Centralna biblioteka u Zagrebu« (»Obzor« 1892, br. 26), »Riečko pitanje« (»Obzor« 1892, 84), »Madjarski jezik« (»Obzor« 1892, br. 145), »Madjaroni i hrvatska pragmatička sankcija« (»Obzor« 1893, br. 23), »Sv. Sava prvi srbski metropolita i srbski fanatici« (»Obzor« 1893, br. 74), »Dvadesetpet godišnjica nagodbe« (»Obzor« 1893, 257) i »Tisućgodišnjica Madjara i Hrvatska«[2419] (»Obzor« 1893, br. 283).

Zadnja mu je politička brošura »Program oporbenih stranaka« (Zagreb, 1894), u kojoj se zrcale težnje hrvatske ujedinjene opozicije za zemljišnom cjelokupnošću kraljevine Hrvatske.[2420]

Rački je bio malog rasta, ali je sve do 1890. bio svjež, brz i okretan.[2421] Te godine ga uhvati influenca i shrva ga toliko da se više nije mogao oporaviti.[2422]

[2414] Kako je ban predložio da se »više ne potvrdi Rački za pretsednika Jugoslavenske akademije« piše V. Novak, car je »na to pristao i od 1886. Rački nije više pretsednik, iako će do smrti biti i dalje maxima pars JAZU« (V. Novak, o. c, 309, bilj. 1). Međutim iz »Obzora« br. 271 vidi se da je 26. XI. 1886. Rački kao predsjednik JAZU držao besjedu na svečanoj sjednici, a tako isto 7. XII. 1887. (»Obzor« 1887, br. 280). U vezi s tim Rački javlja Bogišiću (14. XI. 1886) da njegovo imenovanje »za predsjednika nije još poslije skoro godine potvrdjeno«, te »ili će ga mukom propustiti ili odbiti, što će skoro usliediti«. Njemu »nije stalo do predsjedničtva« jer neće »prestati raditi za akademiju«, ako i ne bude »predsjednikom, tada pače na literarnom polju više«; ali on ne bi »da se taj zavod koji se znao na svojoj visini uzdržati, raztruje«. U jednom drugom pismu iz Zagreba 25. I. 1888, Rački mu piše da ostaje »rukoviditeljem akademije de facto, žalibože, iz nužde, jer bi se inače« i on »rado umirovio«, kada se »ne bi bojao, da bi zavod stradao«.

[2415] T. Smičiklas, o. c, 128–130

[2416] F. Šišić, Korespondencija..., I, 66

[2417] Tu prikazuje mađarsko držanje prema Hrvatima i kako Strossmayer i njegove pristaše mogu mirno primati na se odgovornost za događaje od 1861. do 1866, koliko su od njih ovisili (T. Smičiklas, o. c, 124, 41).

[2418] A. Gulin, o. c, 312–317. Inače Gulin nije uvijek ispisivao sve članke iz »Obzora«.

[2419] Ovaj članak »prema sadržaju« smatra A. Gulin (o. c, 318) da je »vjerovatno« napisao Rački.

[2420] T. Smičiklas, o. c, 131, 132

[2421] Tako je kao rukovoditelj JAZU i dalje radio za nju, smatrajući da je ne smije pustiti »na ciedilu«, svjestan kako »kod nas sve... pada na pojedine osobe«. Živeći za Akademiju on se zgraža kako u Beogradu »nauka strada«, jer se »bore novo spečena akademija i staro učeno društvo; samo da ne dolaze na noževe«. »Sloga slavenska«, dodaje u pismu Bogišiću od 31. I. 1888. (Gl. V. Novak, o. c, 346, 348).

[2422] T. Smičiklas, o. c, 154. Čak je u srpnju 1893. išao u Karlove Váry na liječenje (gl. V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 403, 404).

Ovako uzdrmana zdravlja ipak pozorno i dalje prati unutarnje i vanjske događaje. Tako je zadovoljan što su se »naše opozicije«[2423] složile i nada se da će »ta sloga ostati trajnom, tim više što je ona stara zadjevica izgubila u stranci upliv«. Usporedo s tim bila mu je »želja sporazumjeti se sa Srbima«, kako piše Bogišiću 4. II. 1893. No »sada imade malo nade, jer su svi »naši Srbi, osim njekolicine, koji nisu stranka, u magjaronskom logoru«. Pa ipak on izjavljuje da će se upotrijebiti »svaku zgodu za sporazumak«.

U drugom pismu iz Karlovih Vary od 1. VIII. 1893. upućenom Bogišiću čudi se Rački nepojmljivoj zavisti »Hrvata i Srba trojedne i srbske kraljevine«. Još je »manje pojmljivo ponašanje Srba u Hrvatskoj i Dalmaciji naprama hrvatskim aspiracijama osobito glede zemljišne cjelokupnosti. Jer nitko pametan ne može ponjati, kako može Srbstvu koristiti savez Srba s Magjarima i Talijanašima? Slabiti Hrvatsku znači rušiti bedem, koji štiti i Srbstvo«. Svakako »naši Srbi ne imadu ni razloga opirati se zahtjevima Hrvata oko uspostave zemljišne cjelokupnosti i državne samostalnosti. Svi ozbiljni hrvatski političari izjavili su Srbima i ustmeno i pismeno, da nitko ne dira a) u ime srbsko, b) u ćirilsko pismo, c) u crkvenu i školsku autonomiju. Pozvani su neka se očituju što žele; ali ne dadoše odgovora. Od kada su se hrvatske opozicije ujedinile, povoljniji su nastali uvjeti za poravnanje hrvatsko–srbske razmirice, jer je sada i stranka prava usvojila naša načela. Mi od naših Srba ne tražimo drugo, nego da se priznaju za hrvatske državljane te da s Hrvati rade oko stvaranja hrvatske državne skupine, koja neće biti prikrpinom Ugarske i Madjara. A takova Hrvatska bila bi jako zaledje Srbiji. Ostalo propuštamo budućnosti«,[2424] ovako završava Rački glede hrvatsko–srpskog spora.

U svom pak posljednjem pismu Bogišiću (Zagreb, 20. XII. 1893) žali mu se na »naše nevolje«, koje su mu poznate »iz javnih listova«. Dalje kaže, »smućuje da u Srbiji ne ide na bolje. Prijepor između Hrvata i Srba traje; naši Srbi ostaju glavna podpora vladajućeg sustava. Jedan se od njih (Milekić iz Mitrovice) usudio u proračunskom odboru predložiti, da se uvede u srednje škole magjarski jezik, tako da je čak i gr. Hedervara iznenadio svojom drzovitošću. Ima jih, koji drže, da se najprije Hrvatstvo upropasti, pak da će onda Srbstvo procvasti. Ludjaci!«,[2425] uzvikuje i završava to pismo lucidni i realni Rački jedva dva mjeseca prije svoje smrti. Rački je umro 13. II. 1894. u svojoj 66. godini života, ožaljen ne samo od crkve već i od hrvatskog naroda, Srba, Slovenaca i Bugara, slavenskog svijeta i ostale kulturne Europe.

Živio je samo za svoj narod, bio je čovjek djela a ne riječi. Služio je samo Bogu i narodu, kako piše Smičiklas, i to je bio »glavni i jedini zakon njegova života«.[2426]

Njegova smrt osobito se je kosnula Strossmayera, kojemu je bio »najmiliji, najstariji i najpostojaniji prijatelj i brat u Isusu«.

Gubitak je, prema biskupovu sudu, neizmjeran i nenadoknadiv i za crkvu i Hrvatsku. Od prvog početka pa do posljednjeg trena svoga života Račkome je Bog i vjera, domovina i narod »prva riječ i glavna briga bila«.

Štogod je biskup za Boga i vjeru, za domovinu i za narod pomislio i izveo, kaže Strossmayer u svojoj okružnici kleru bosansko–đakovačke biskupije (15. II. 1894), u plemenitoj je duši Račkoga i u plemenitom srcu i volji postojalo i izvedeno bilo. Bolja polovina svega toga njegova je misao,

[2423] Pod tim misli na Hrvatsku stranku prava s njenim vođom A. Starčevićem i na drugu opozicionu stranku Nezavisnu narodnu stranku, kojoj je Rački bio na čelu (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 402, bilj. 3).

[2424] U istom pismu (Karlove Váry, 1. VIII. 1893) izražava mišljenje da bi u sadašnjim okolnostima Crna Gora mogla biti najpodesnijim posrednikom u toj razmirici. On ne misli toliko na službenu Crnu Goru, »koliko njezina javna glasila«, koja su »pozvana da posreduju, osobito kod Srba Dalmacije i Hrvatske« (V. Novak, o. c, 404).

[2425] V. Novak, o. c, 404, 407

[2426] T. Smičiklas, o. c, 154, 155. Cijeli svežanj pismenih podataka sastavio je za životopis Račkoga I. Kršnjavi (gl. HDA u Zagrebu — Ostavština Ise Kršnjavoga — kutija 6).

njegova zasluga i slava. Može se punim pravom reći da je pokojnik jedan od najčvršćih i najčestitijih od najučenijih i najzaslužnijih svećenika bio, koji je igda hrvatska crkva i hrvatska država imala, završava tim riječima veliki vladika Strossmayer.[2427]

Da je doista bilo tako, svjedoče pisma, koja su ova dva naša velikana svaki na svom polju, međusobno izmjenjivali. Rački je bio ne samo biskupov alter ego već i mentor u svim poslovima, tako da biskup nikada nije postupio drugačije nego što je ovaj rastom mali, ali duhom veliki čovjek, htio i savjetovao.[2428]

No nije samo Strossmayera duboko kosnula smrt Račkoga. Bio je čitav niz ličnosti koji su na tu vijest jače ili slabije reagirali. Tako je zanimljivo pismo iz Pule od 17. II. 1894. koje sin pjesnika Petra Preradovića upućuje Š. Ljubiću, u kojem uz ostalo kaže: »...Prekjučer dobih žalostnu viest o smrti Račkijevoj, pa ostadoh poražen. Dočim njekoje njemačke novine spominju ukratko tu činjenicu, ima i takovih koje ju sasma prešute — a tamo kada umre koji čifut viču i nariču na sva usta!«[2429]

Smrt Račkoga su komemorirale novine i to ne samo u Hrvatskoj, i Dalmaciji, nego i one u Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Mađarskoj,[2430] te ostalim zemljama Europe.

U svojoj širokoj južnoslavenskoj i općeslavenskoj koncepciji, Rački se nikada nije ogriješio o hrvatstvo, smatrajući ga uvijek određenim i važnim faktorom u sklopu svoje ideologije. On je kao političar i istaknuti član Narodne stranke, a kasnije Nezavisne narodne stranke, izradio djela o koja su se razbijali bijesni i lukavi napadi Mađara. Rački je neprestano na temelju historijskog prava, tražio historijskim argumentima revindikaciju narodno–ustavnih i državnih prava. Zapravo on je ne samo uskrisio nego i sagradio hrvatsko državno pravo, a ne Stranka prava, kako piše novinar Dinko Politeo.

Sve njegove političke istupe u spomenicama i prijedlozima, adresama i govorima, prožima historijski duh prava i zakona, kojim se u ono doba jedva uspješno moglo i moralo napadati i braniti.

On je priznavao da bez Rusije ne može biti slavenstva i zahtijevao je da ostali Slaveni nauče ruski, koji će prema njegovom mišljenju tijekom vremena postati općeslavenskim jezikom.

Kao umnom i dalekovidnom čovjeku glavni mu je motiv tokom čitava života bio čuvstvo dužnosti, tako rijetka pojava među Slavenima. Sjedinio je u sebi žarki hrvatski i sveslavenski patriotizam s veličajnim razborom i zdravim pogledom na stvari i ljude.[2431]

Zanimljivo je što su o Račkome pored Strossmayera mislili i sudili drugi njegovi suvremenici s kojima je bio u vezi.

Tako je i August Šenoa podržavao s njim dobre odnose i prema njegovu pričanju Rački ga je htio učiniti akademikom, ako napiše malu historijsku raspravu. Književnik mu je na to odgovorio da ako ono što je dosad napisao, nije dosta zavrijedilo, onda mu neće ni mala rasprava vrijediti.[2432]

Šenoa je smatrao Račkoga, koji »danas (tj. 1880; S. A.) spada također među skrivene političare« svakako zanimljivom pojavom, pa ga je pokušao što objektivnije oslikati.

2427 F. Šišić, Korespondencija... IV, 415

2428 Gl. za to potvrdu: F. Šišić, o. c, I–IV, Zagreb 1928–1931.

2429 HAZ — Ostavština Šime Ljubića

2430 Gl. detaljno: A. Gulin, o. c, 337–343

2431 V. Novak, Franjo Rački u govorima i raspravama, Zagreb, 1925, XIX, XXII, XXVIII

2432 Naime, Rački je još 11. I. 1882, kada je pisao Strossmayeru u vezi s njegovim traženjem zbog čega Pavlinovića i Sundečića ne imenuje JAZU za akademike, odgovorio da »svaki književnik naški, koji želi stupiti u naše kolo, treba da se radom prijavi... Ako dakle Pavlinović i Sundečić žele stupiti u naše kolo, neka pišu za akademiju... tu i onamo imamo od starije doba dosta balasta; novijega nam ne treba! Bolje da je 20 *radinih* akademika, negoli da ih bude pedeset, a da ne rade« (F. Šišić, Korespondencija... III, 2). Gl. Miscellanea I, 85, 86, gdje piše Sundečić Ljubiću iz Kotora 13. XI. 1893. i tu se očituje kako su članovi JAZU, izuzev Ljubića i još nekih, spriječili da ne bude član te ustanove.

On ga opisuje kao čovjeka maloga rasta, dosta mršava, kratkih nogu i debele glave. Nos mu je vanredno velik, usta široka i stisnuta, a svjetle oči zure nepomično preda se bez i najmanje iskrice. Crte lica su mu dosta grube, lice blijedo i nepomično, te je teško pogoditi što misli. On smatra da se Rački hotimice tako drži da mu je »lice kao Sfinx«, ali mu to uspijeva samo na časak, jer se iz djela razabire karakter čovjeka.

Šenoa mu priznaje da ima puno znanja, a još više žilavosti i okretnosti, ali kraj svega vanjskoga mira ima »u njega i strasti i spletkarskog« te od njega ljudi doživljuju malenih pojava osvete, a pregnuća za gospodstvom ne može zatajiti. Rački drži Akademiju na okupu i da njega nije ovi »besmrtnici«[2433] bi se odavna međusobno počupali. On je diktator Akademije, ali ne uvijek na njenu korist, jer se ona sve više petrificira. Nadalje drži da je Rački »glas vapijućeg«, koji ide pred biskupom Strossmayerom[2434] i da nije nimalo samostalan.[2435]

Rački je ostavio skupocjenu biblioteku i 200 forinti Akademiji, koju je svojim znanstvenim radom proslavio pred stranim svijetom.[2436]

Njegov golemi znanstveni rad može se podijeliti na tri dijela: 1. Objelodanjivanje izvora, 2. Izdavanje radnji, rasprava, članaka, biografija i nekrologa i 3. Prikazi i kritike.

1. Objelodanjivanje izvora

Rački se je vrlo rano počeo baviti srednjovjekovnim izvorima, a početni mu je cilj bio posvetiti se »isključivo povjestnici, i to... narodno crkvenoj« (1856).

Tako je već u 28. godini proučio »obilne latinske oli grčke izvore« kao i »listine«, koje je Kukuljević naveo u svome »Arkivu« iz Farlatija, Fejera, Katone itd. a uz to je od njega molio »kakve rukopise« za obradu patarenskog pitanja.

Kako je odlično poznavao glagoljicu i ćirilicu, to mu nije bilo teško ispisivati povelje, sastavljene ovim vrstama pisma i to je ispočetka radio za Kukuljevića. Znao je latinski i grčki, a od stranih jezika pored poljskog i ruskog rano je naučio i francuski, uz razumljivo njemački i talijanski.

No unatoč tome on je još i 1856. g. ovisan o Kukuljeviću, kojega moli da bi ga »u svakom književnom poslu« podupirao.

U 1857. g. pak gotovo svaki njegov rad, bilo veći ili manji, sadrži poneki novi izvor.

Za svoje prvo veće djelo »Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slavjenskih apôstolov« (Zagreb, 1857), proučio je sve domaće i strane izvore koje je našao u istaknutih njemačkih, a napose slavenskih historičara. Tom prigodom je slijedio »samo izvornike imenito byzantinske (po Stritteru) i kašnje franačke pisce«.

Izvore je navodio »ne da tobož kakovu učenost na vidik iznese, već radi same stvari, koje važnost taj trudan posao doista iziskuje, i radi takovih, koji bi bili Tome nevjerovani u sviuh, gdje se radi o slavi našega naroda; a takovieh ima po dobar broj«.

2433 Inače ih je Sundečić u pismu Ljubiću (13. XI. 1893) okarakterizirao kao kukavice i nazvao »imenom Mameluka«, kojima je većini »Hedervari strah u dušu ugnao« (S. Antoljak, Miscellanea I. 85).

2434 Nešto više od tri mjeseca prije smrti Račkoga Strossmayer mu uz ostalo piše (21. IX. 1893): »Vi ste, mili moj prijatelju i brate, upravo dika naše Akademije, Vi ste Akademiju našu, Vašim znanstvenim radom pred svim svijetom proslavili, Vi ste nam, napose Vašim divnim veleplodonosnim radom oko naše narodne povijesti, a napose oko naših historičkih spomenika i vrela upravo oči otvorili, Vi ćete dakle ove, što rekoh, i sami duboko u srcu i svijesti Vašoj oćutjeti i rado se mojoj želji priključiti, da nam se ono, što još u narodu raspršeno postoji starih spomenika i izvora, u Akademiji našoj sabere, sačuva i upotrijebi« (F. Šišić, Korespondencija... IV, Zagreb, 1931, 388, 389).

2435 M. Šenoa, Šenoin portret Račkoga. Iz neobjelodanjenih zapisaka Augusta Šenoe. (Spremnost, 5. IX. 1943, br. 80, str. 12); M. Šenoa. Iz ostavštine Augusta Šenoe. Građa za povijest književnosti hrvatske 19, JAZU, Zagreb, 1950, 99, 100; A. Šenoa, Djela hrvatskih pisaca I, Zagreb 1951, 584, 585.

2436 T. Smičiklas, o. c, 130

Ove 1857. g. Rački već ne djeluje kao učenik Kukuljevića, koji mu čak savjetuje da što prije objelodani svoje »bogate spomenike«, što ih ima u svojoj bogatoj zbirci, »pa ako ne inače bar poput regestov«, jer to bi bilo »od velike koristi bar za one, koji se rado našom prošlostju zabavljaju«.

Sa svoje strane Rački pak sugerira Kukuljeviću da bi bilo dobro da se znade »što tko radi« i da jedan pisac drugoga pomaže »sredstvi, što su mu pri ruci«, te ga moli da mu pošalje, ako ima štogod što se tiče trećega dijela ovoga djela (tj. njegove studije o Ćirilu i Metodiju: S. A.) ili se odnosi na »Bogomile«.[2437]

Ipak, sav taj trud, nastojanja i sugestije Račkoga daleko su još od toga da bi se vidjelo kako je postao pravi vrhunski kritički istraživač izvorne građe i naš veliki medijevalist. Zapravo, ovo su bile samo priprave za Rim, gdje će on ispeći historijski zanat i poći ne samo Luciusovim stopama nego ga čak svojom kritičnošću i nadmašiti.

On je čvrsto vjerovao »da u Rimu leži zakopana prošlost sviuh naroda i svijuh stoljeća« i da »ini narodi običavaju tamo slati svoje povjestničare,... ...te bi mi tada imali ondje svoje stanovite istražitelje povjestnice«.

Kako je Kukuljević bio jedan od glavnih inicijatora koji je tražio da se Rački pošalje u Rim, mladi historičar ga zamoli da mu dozvoli da pregleda u Zagrebu kod njega, prije nego otputuje, »sakupljeno gradivo za našu povjestnicu«, te da se dogovore »o daljnjem istraživanju«, jer je i za to potreban »njeki sustav«.[2438]

Stigavši u Rim potkraj rujna 1857. g. ondje je ostao do lipnja 1860. tj. preko dvije i pol godine.[2439]

Imao je razrađen plan »latiti se posla i to stranom radom u arkivih i knjižnicah, stranom kod kuće do — i savršavanjem svoga djela«. Ujedno je odlučio nastojati »da najprije pregleda i ispiše rukopise«, koje mu je označio Kukuljević.

Nakon što se je upoznao s mnogim »rimskim književnici«, koji su ga stali »u svoje kolo uvadjati«, osobito se je sprijateljio s Augustinom Theinerom, poznatim vatikanskim arhivistom, koji ga je preporučio kustosu Vatikanske knjižnice i tako je dobio dozvolu »za služiti se rukopisi« ove biblioteke. Zatim je Rački stvorio plan kako će »reorganizirati književno zemljište u Rimu« i u prvom redu »proći imenike rukopisov po raznih javnih i sukromnih knjižnicah rimskieh«.

Također je sebi postavio zadatak »prvo prepisivati rukopise nalazeće se u ovdašnjih knjižnicah, drugo sakupljeno gradivo malo po malo uredjivati«.

Radeći svaki dan u Vatikanskoj knjižnici, kod kuće je izrađivao »regesta o našoj povjestnici, poput Böhmerovih o državi franačkoj i o carstvu njemačkom rimskom« posebno iz Pertzovih MGH. Zamolio je i Kukuljevića da bi mu »izvadke ili bar regesta listin hrvatskih kraljev, koje dosad niesu objelodanjene« te se u njega nalaze poslao da ih može uvrstiti u »svoja regesta«.

Usporedo s ovim poslom nastavio je s pregledavanjem rukopisa i u ostalim rimskim bibliotekama, od kojih nije mogao, kao ni za Vaticanu, »dobiti imenika do ruk« i zbog toga je na svoju molbu bio primljen u audienciju kod samoga pape, koji mu je dopustio »imenik pregledati«.

Dosta važnih rukopisa je našao u knjižnici »kneza Chigia«, sakupio je i »više listin, do sada netiskanih«, a nadao se je sakupiti još više kad mu »dodje red na papinski tajni arkiv«.

Radeći na regestama, dogodilo mu se da je »prepisao listine, koje su već tiskane«. Zbog obilja materijala odlučio je u Rimu ostati tako dugo »dok glavnije spomenike« ne prepiše, »a za druge« ne bude »znao gdje leže«.

2437 T. Smičiklas, o. c, 157–159, 162, 163, 5, 164, 13, 165, 166

2438 T. Smičiklas, o. c, 16, 17

2439 Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga u Zagrebu 1. i 2. juna 1929, Zagreb, 1929, 32

Kroz ovo vrijeme Rački je uspio detaljno proučiti pomoćne historijske znanosti u različitim rimskim znanstvenim zavodima, osobito epigrafiku, arheologiju, paleografiju i diplomatiku. Koliko je radio na tome najbolje dokazuje njegova izjava u pismu upućenom Črnčiću (20. IV. 1873) gdje kaže da »bivši u Rimu, sam se učah mnogo«.[2440]

Takvi teoretski i praktički načini učenja pomoćnih historijskih znanosti, piše Šišić, »učiniše sada od Račkoga našega prvoga metodički obrazovana historika naučenjaka«.

Plod pak njegova dvoipolgodišnjega studijskog rada u Rimu je »veoma pomno sastavljeni spisak rukopisa iz sviju rimskih biblioteka, što se tiče i crkvene i političke i literarne historije Južnih Slovena«,[2441] koji i danas može svakom našem historičaru, kada dođe u Rim, poslužiti »kao odlična pomoć«.[2442]

Iako Rački nije u »vječnom gradu« uspio u svome glavnom cilju »da sakupi gradivo za povjestnicu južnoslovensku« a i nije dovršio svoja »regesta«,[2443] on u lipnju 1860. dolazi u Hrvatsku na odmor sa čvrstom odlukom da se ponovno vrati u taj grad, gdje je ostavio svoje stvari i bilješke. Ali usred presudnih političkih događaja u domovini, on nije mogao izvršiti ovu svoju tvrdu nakanu i vratiti se ponovno u vječni grad — Rim.[2444]

Dobro verziran u pomoćnim historijskim naukama Rački zajedno sa Theinerom dolazi u rujnu 1859. g. u Napulj, gdje je još 1856. Kukuljević pobilježio u tamošnjem arhivu i biblioteci »što važnijega nadje«.[2445]

Za vrijeme jednomjesečnog boravka u Napulju »u tamošnjem osrednjem kr. arkivu« pomnjivo i »točno« je prošao »do 36 foliantov i pregledao 28.800 listin«, dok mu je preostalo »indi do 300 foliantov« a prepisao je »do 89 listin, koje se protežu na jugoslovjensku poviest«.[2446]

Iz tog je arhiva iz tzv. anžuvinskih regesta »t. j. prepisa autentičnih kralj. razaslanih listin i pisam« objelodanio povelje, koje se tiču hrvatske povijesti, od 14. IX. 1270. do 27. VII. 1407, znači 64 listine iz doba anžuvinske dinastije. One su tiskane pod naslovom »Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju za jugoslovjensku poviest« (»Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« VII, Zagreb, 1863. 1–71). Godine 1867. izašli su pak u »Radu« JAZU (I, 124–163) njegovi »Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina«. Ondje je donio 27 isprava, koje dotada nisu bile nigdje tiskane, a sežu od 1186. do 1463. godine. Građu je uzeo iz starog kotorskog rituala za potrebe crkve sv. Tripuna (u Račkoga prijepis), zatim iz mletačkog i bečkog arhiva (Ljubić mu je dao nekoliko listina u prijepisu),[2447] iz dubrovačkog arhiva (pismohrana dubrovačkog okružja — dao mu je u prijepisu I. Kukuljević–Sakcinski), te iz

2440 T. Smičiklas, o. c, 178, 179, 183, 187–192, 194, 21

2441 Ovaj spisak je Rački tiskao tek 1872. u »Radu« JAZU (XVIII, 205–258) pod naslovom »Rukopisi tičući se južnoslovenske povjesti u arkivih srednje i dolnje Italije«.

2442 Proslava..., 32

2443 U ostavštini Franje Račkoga (Arkiv HAZU–XII E 21) sačuvani su njegovi »Ispisi i regesta za hrvatsku povijest srednjega vijeka iz raznih arhiva i literature (Farlati, Krčelić, Katona, Fejer itd.)«.

2444 T. Smičiklas, o. c, 22, 23, 30

2445 I. Kukuljević Sakcinski, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV. Zagreb, 1857, 354–362

2446 T. Smičiklas, o. c, 209

2447 Čak 10. X. 1867. Rački se obraća Ljubiću s molbom, ako ima prilike, neka mu sravni »izdanje Kararino listine pod A (u arch. capit.) s maticom. Listina je velevažna; ali na njekih mjestih *sigurno* (podvukao Rački) pogrešno štampana ili prepisana« (HAZ–Ostavština Š. Ljubića–VIII–Korespondencija). No još 19. IX. 1867. po istoj stvari pisao je Bogišiću u Beč i zamolio ga da usporedi »važnu listinu izdanu Kararom u Archivio capitolare di Spalato p. 51–69, koja bi se imala čuvati u bečkom dvorskom arkivu tajnom«, jer bi rado »imao varijante«, a »drži da nije svagdje dobro prepisana«. Donoseći ovo pismo Račkoga, V. Novak komentira da to na što se Rački poziva »nije povelja već jedan niz, koji su ušle u spomenuti Kartular« (V. Novak, Baltazar Bogišić i Franjo Rački..., 134 i 135, bilj. 2).

prijepisa, koji su se nalazili kod njega. Pored toga Kukuljević mu je darovao »građu iz bečkog tajnog arhiva«.

Jedna povelja je iz knjižnice kneza Chigia u Rimu, jedna iz Narodnog muzeja u Pešti, a 4 iz Vatikanske knjižnice.

Te su listine većinom pisane na latinskom, 4 na talijanskom jeziku i samo jedna ćirilicom. Za one koje je sam prepisao jamči, a tih ima nekoliko. Pa ipak za dvije, koje je on imao u prijepisu kaže da je »gdješto netočan« ili »netočan«, a tako i za neke koje mu je dao Kukuljević piše također da je njihov prijepis »netočan« ili »gdješto netočan«.

Za veći broj povelja naznačuje gdje se koja nalazi. Uočljivo je da prigodom izdanja ovih priloga Rački još uvijek ne pokazuje onu točnost i preciznost kojom se kasnije odlikovao u objelodanjivanju izvora.

Kako mu se prigovaralo da nije zgodno u »Radu« priopćavati izvore nego bi trebalo da se ondje objelodanjuju rasprave, počele su zato izlaziti »Starine«.

I tako su u I. knjizi »Starina« JAZU (Zagreb, 1869, 93–140) izašli Račkijevi vrlo važni »Prilozi za poviest bosanskih Patarena sa uvodom o knjigama koje pišu za i protiv Bogomila«.

Već iz naslova je jasno koju vrst izvora ovdje donosi. Među njima je i sam prijepis spisa, koji pobija vjerovanje bosanskih patarena, iz Knjižnice (danas Arhiva) HAZU, a koji je dao s izvornikom, pohranjenim u Biblioteci Marciani, da usporedi njegov prijatelj Makušev, zimi 1868. g. To je učinio zbog toga, jer je taj izvornik bio prepun »svakojakih kratica« i Makušev je usporedio Račkijev »priepis« s »izvornikom« — i to »do preko polovice«. Stoga je Rački izrazio mišljenje »da će ovo izdanje, koliko je moguće biti vjerno«.[2448] Međutim iz sačuvane korespondencije Račkoga sa Makuševim vidi se da je ovaj drugi još u svibnju 1868. bio zadužen od njega da pregleda »neki rukopis« u Marciani. Ali kako nije znao »latinsku paleografiju« zamolio je opata Valentinellija, upravitelja Marciane, da mu nađe »vješta paleografa« koji bi »mogao dobro prepisati onaj rukopis...« Tom prilikom je Makušev pregledao i »katalog knjiga knjižnice sv. Marka«, ali nije »ništo već našao o bohumilih«, te je obećao Račkome, ako nađe »štogod u arkivu«, da će mu prepisati.[2449]

U sljedećem pismu (25. V. 1868) Makušev mu javlja da »o bogomilah« nije »ništo našao... ni u Marčianskoj knjižnici ni u Museo Korrer«, ali je zato našao »dosta važnijih rukopisa za povjestnicu gradjansku različitih slavjanskih plemena«, osobito za Rusiju »i Poljsku, u arkivu, knjižnici i Muzeju...«. Ujedno ga moli da mu piše adresu na talijanskom, francuskom ili njemačkom jeziku »jerbo ovde neznadu čitati *kroatski*« (S. A.). U pismu iz Venecije od 23. X. 1868. čak ga izvještava kako članke »Patarenih niko nije mogao prepisati, premda trojica se mučili na prepisivanju«. Ujedno se čudi što mu Valentinelli »nije kazao« — da Kukuljević — »ima već prepis...«, a on je molio »Ljubića da prepiše i on je prepisao nekoliko stranica...«. I konačno 15. I. 1869. također iz Venecije, Makušev prigovara Račkome kako mu je dao »vrlo mučan posao« koji je »već počeo juče« ali ne zna da li će »imati vremena svršiti ga«. Doduše u arhivu sada čita »lasno svaki rukopis, ali onaj marcianski« je »jako težak, jer pun skraćenij i bogoslovnih izraza...« — te će učiniti koliko može.[2450]

Godine 1872. u IV. knjizi »Starina« JAZU (119–129) izdao je Rački i »Razhod grada Zagreba 1362. godine«, koji je našao kao rukopis u ondašnjoj Knjižnici JAZU. No ovaj registar osvjetljuje

[2448] Fr. Rački, Prilozi..., »Starine« JAZU 1, 92

[2449] A HAZU u Zagrebu — Ostavština Franje Račkoga–XII 388, V. Makušev Fr. Račkome, Mletci 11. V. 1868.

[2450] A HAZU — Ostavština Franje Račkoga–XII 388

kulturne i gospodarske prilike u Zagrebu u drugoj polovici 15. st. a ne u drugoj polovici 14. st.[2451] kako je to mislio Rački.[2452]

U istoj svesci »Starina« (201–229) donosi i »Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine« iz kaptolskog arhiva u Zagrebu i iz starog prijepisa u ondašnjoj Knjižnici JAZU.

Oba popisa su važna za topografiju 14. i 16. st. i u njemu su najstariji popisi katoličkih župa u Hrvatskoj.

Ovdje je Rački dao samo tekst »u podpunoj vjernosti«, a nije ulazio u tumačenje, jer »ovoga akademičkoga zbornika nije svrha tumačiti spomenike«.

Ta IV. knjiga »Starina« (154–200) donosi još i rad Račkoga »Iz djela E. L. Crievića, Dubrovčanina«. Građu je uzeo iz Vatikanske knjižnice. To je vrlo vrijedan prilog književnoj i prosvjetnoj povijesti Dubrovnika krajem 15. i početkom 16. stoljeća.

Kada se je približavala 200. godišnjica smrti Zrinskoga i Frankopana, Rački se je dao na posao da objelodani povijesnu građu o tom događaju. Stoga je 1870. g. otišao u Beč, odakle je iz državnog arhiva povadio isprave,[2453] a pomagao mu je i Ivan Kostrenčić. Zatim je dobio od Ljubića građu iz Marciane i arhiva u Veneciji, kao i iz gradačkog arhiva. U istu svrhu je crpljen vatikanski arhiv, arhiv kneza Lobkovića u Roudnici (Češka — 18 isprava),[2454] a Rački je osobno ispisao spise iz tadašnjeg Zemaljskog, nadbiskupskog i kaptolskog arhiva u Zagrebu (32) kao i Knjižnice JAZU.

Najviše materijala je bilo iz Bečkog arhiva (349 isprava), zatim iz mletačkog (207) a najoskudniji su bili naši domaći arhivi. Rački je imao namjeru da preko jednoga svoga prijatelja dobije dokumente iz pariških arhiva, ali je to spriječio francusko–pruski rat i kratkotrajna vladavina Komune u Parizu.

Ipak, g. 1873. izašle su »Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Kr. Frankopana« (str. 595) u izdanju JAZU (u zbirci »Različita djela«), a na trošak Strossmayera, koji ga je pomagao i pri sabiranju tih dokumenata.

Ove isprave počinju od 1665. i idu do 5. IX. 1671. a ima ih ukupno 648 komada.

Iako nisu korišteni svi arhivi, ova zbirka predstavlja uglavnom zaokruženu cjelinu, koju su kasnije popunili Bogišić (iz pariških arhiva)[2455] i Lopašić (iz domaćih).

[2451] Naime, ovdje se je Rački grdno prevario u datumu, jer taj »razhod« nije iz 1362. već 1462. g. kako je to dokazao I. Tkalčić (Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba priestolnice kraljevine dalmatinsko–hrvatsko–slavonske XI, Zagreb, 1905 — Predgovor). Znači promašio je za jedno stoljeće u prikazivanju navedenoga stanja u Zagrebu!

[2452] Fr. Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine, »Starine« JAZU 4, Zagreb, 1872, 202

[2453] Rački je još 23. X. 1868. molio Bogišića da ide na ruku Ivanu Kostrenčiću, činovniku dvorske bečke biblioteke, »nebi li se za akademiju mogla prepisati iz arkiva njenoga popečiteljstva akta odnoseća se na Zrinsko–Frankopansku urotu pod Leopoldom I.« Kaže da je o tome poslu pisao i Kostrenčiću, pa neka mu pomogne ako zna. Kada je pak od Daničića doznao da je Bogišić u Beču pronašao »među rukopisima dvorske biblioteke proces Zrinjskoga i Frankopana«, na molbu Račkoga Bogišić mu je 24. XI. 1868. poslao »naslov toga rukopisa« i ako misli »da je vrijedno da se prepiše« neka javi »pa će biti učinjeno«. U pismu od 7. VIII. 1869. pita Bogišića »kako bi, akademija mogla doći do bečkih spomenika?« te da ga o tome što prije obavijesti, jer on bi mogao tek u studenom 1869. u Beč. Konačno je Bogišić uspio naći nekoga kopistu u bečkom arhivu, po imenu Bogdana da mu ondje prepisuje akta o uroti. No Rački je htio da prvo sam pregleda rukopise u Beču, te bi onda »zabilježio koji da se cielomice prepišu, iz ostalih pak bi on učinio izvadke«. No on se već krajem 1869. predomislio pa piše Bogišiću da li bi njegov zemljak Bogdan »stao prepisivati listine i spomenike o uroti Zrinjsko–Frankopanskoj« i prije njegova dolaska u Beč. Mogao bi početi »sa dopisima«. Dana 26. III. 1871. Rački izvještava Bogišića da je bio »opet u Beču, te sravnio prepise iz Zrinjsko–Frankopanskih akta, koja će se ove godine štampati...« /V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 153, 155, 156, 169–172 (19. X. 1869), 176, 193/.

[2454] Dana 7. VIII. 1869. Rački javlja Bogišiću, kako Akademija sprema (tj. 1870: S. A.) »izdanje svih spomenika odnosećih se na urotu Ugarsko–hrvatsku pod Leopoldom I. kojoj je... stojao u nas ban Petar Zrinji na čelu. Spomenike mletačkoga, gradačkoga i našega arkiva imademo ili se sakupljaju«, dok je češkog slavistu Perwolfa u Pragu zamolio »da dade prepisati one u Roudnici« (V. Novak, o. c, 169)

[2455] Tako 16. XII. 1874. Rački nagovara Bogišića da u državnom arkivu u Parizu potraži »izprave o Zrinsko–Frankopanskoj uroti u depeših francuskog poslanika Gremonvilla«. Na to je pristao Bogišić i tražio upute od Račkoga, koji mu je 31. I. 1875.

Tako isprave koje je objelodanio Rački,[2456] uz Bogišićevo izdanje izvora, čini glavni izvor za to pitanje.

Najveći dio građe odnosi se na istragu i proces, a budući da su to većinom austrijski izvještaji, teško je objektivno pisati o čitavoj zavjeri, jer još nema svih spisa.

Jezgra je čitavog pitanja odnos s Turcima. Iz ovih akata kao i iz obrane Zrinskoga izgledalo bi da toga saveza uopće nema, već da su to glasine i intrige. Ali to nije tako, jer akta koja se tiču toga saveza nisu ovdje uopće iznesena i donedavno tiskana, a nalaze se u Državnom arhivu u Beču pod imenom »Acta Turcica«.[2457]

Šteta je da ovako opširna i važna Račkijeva zbirka izvora nema nikakvog indeksa, što je i te kako potrebno da se svlada tako velika građa.

Sljedeće 1874. g. u VI. knjizi »Starina« (1–18) priopćeni su Račkijevi »Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke obćine naprama Bosni i Turskoj godini raspa bosanske kraljevine«.

Ovome je dao uvod u suvremenoj historiografiji bizantskoj, turskoj i slavenskoj koja govori o toj katastrofi.

Kada je Rački 1873. boravio u Dubrovniku, pretražio je tamošnji arhiv za 1463. g. i našao građe. Ujedno je ovome dodao i ispise iz pouzdanih dubrovačkih ljetopisa (Rastić).

U VII. knjizi »Starina« (Zagreb, 1875,[2458] 47–52) objelodanjuje »Pismen spomenik iz doba hrvatskoga kralja Krešimira II« (s tabelama II. i III), koji je izvadio iz zagrebačke nadbiskupske knjižnice, a pisan je beneventanom — i to prije 1030. godine. Odmah zatim objelodanio je »Pismo prvovjenčanoga kralja srbskog Stjepana I papi Honoriju III g. 1220« (Starine VII, 53–56), koje je nađeno u ostavštini pok. Augustina Theinera, a njemu ga je poslao kanonik i prijatelj mu dr. Nikola Voršag. Ovo pismo, kojim Stefan traži od pape krunu i dobiva je[2459] nalazi se u regestima pape Honorija III. i Rački ga je tiskao u »priepisu«, koji mu je bio »priobćen«. Tom prilikom je izrazio mišljenje da ga je Theiner propustio izdati u svojim »Vetera monumenta Slavorum Meridionalium« (I, Rim, 1863, II, Zagreb, 1876); čak se smatralo da je Rački »uredio« ovu zbirku[2460] i da je za nju i te kako bio zaslužan.[2461]

U trećem prilogu VII. knjige »Starina« (130–163) pod naslovom »Starohrvatski glagoljski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku« iznosi historijat čitanja ove ploče i koliko ju je puta dao snimiti i pregledati u Baškoj. Pročitavši nanovo taj natpis, koji su prije njega čitali i proučavali Šafařik, Kukuljević i Črnčić, dao je sada i njegov latinski prijevod, podijelivši ga u dva dijela te na temelju

---

u vezi s tim dosta neodređeno odgovorio. Unatoč tome, zahvaljujući vezama i velikom trudu Bogišić je u pariškom arhivu našao mnogo građe koja se odnosi na urotu, tako »da će biti posebna knjiga«, kako je javio Račkome iz Dubrovnika 23. VII. 1875. Obradovan što će ta bogata građa biti »dopunjak« njegovom izdanju »o uroti Zrinsko–Frankopanskoj« pita ga kada ju misli prirediti za štampu (V. Novak, o. c, 248–250, 252, 253, 254).

[2456] Za vrijeme svoga boravka u Kotoru krajem lipnja 1873. Rački je poslao ovo svoje djelo preko Bogišića u Cetinje knjazu Nikoli na poklon jer »u osobi ovih dvaju hrvatskih velikaša, odsieva se u malom poviest našega naroda«. (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 222, 221). Knjaz Nikola mu se pismeno zahvalio (Cetinje, 18. XII. 1876) »za taj dragocijenjeni dar« i ovo djelo »već zauze pristojno mjesto« u njegovoj »privatnoj biblioteci« (V. Novak, Srpski naučnici i književnici, 131).

[2457] F. Šišić, Skripta..., 19. Usp. i J. Šidak, Urota Zrinsko–frankopanska kao historiografski problem, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 148–167.

[2458] Ove 1875. g. Rački traži od Strossmayera da mu pošalje pariški prijepis spomenika o Ivanu Kapistranu, koji bi tiskao u VII. knjizi »Starina«. Biskup je poslao, ali ga Rački ipak nije objelodanio, iako je ovaj izvor imao veliku vrijednost za topografiju i kulturnu povijest Srijema prije dolaska Turaka (F. Šišić, Korespondencija... I, 347, 349).

[2459] Zbog ovoga napao ga je I. Ruvarac da je pristran i religiozni fanatik. Ali se Rački nije htio s njime svađati, kako piše St. Novakoviću (23. IV. 1876), jer se i onako »mi Sloveni ne možemo pohvaliti osobito velikom uzajamnom prijaznosti« (M. St. Novaković, Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, 242 i T. Smičiklas, o. c, 99).

[2460] Ta sam Rački, u pismu Bogišiću iz Zagreba 15. X. 1875. kaže da će u »ove dane« da »izađe II knjiga Theinerovih 'Vetera monumenta itd. *koju sam ja uredio* (S. A.), akademija pak izdala« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 254).

[2461] T. Smičiklas, o. c, 26, 95

unutarnjih i vanjskih dokaza zaključuje da je »ploča sv. Lucije postavljena god. 1100«, tj. dvije godine prije Kolomanove krunidbe. Odmah iza toga izašla je njegova poznata »Građa za poviest hrvatsko–slovenske seljačke bune god. 1573.« (Starine VII, 164–322). Izvore za tu bunu tražio je u Bečkom državnom arhivu, preko svojih znanaca, a i mletačkom arhivu preko Ljubića, ali ni jedna jedina isprava nije nađena.

Naprotiv, dosta dokumenata je pronašao u nadbiskupskom arhivu kao i u Arhivu HAZU u Zagrebu, dok u tzv. Zemaljskom arhivu u istom gradu ništa.

U zagrebačkom kaptolskom arhivu našao je samo jednu ispravu, u vatikanskom arhivu također jednu, a poslužio se i djelom »Mon. hung. historica: Scriptores XXVI«, Bud. 1873. kao i Kronesovim »Actenmässige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes v. J. 1573« (Beiträge zur Kunde Steiermärkischer Geschichtsquellen V, 1868). Međutim obilje građe je pronašao u ljubljanskom zemaljskom i gradačkom arhivu, koji popunjuju svu onu prazninu hrvatskih domaćih izvora. Da zbirka bude što kompletnija, on ju uvrstio i kratke opise ove bune iz djela Nikole Istvanffija[2462] (1538–1615) i Valvasora.

Cijela pak zbirka obuhvaća 157 isprava, ide od 1. II. 1573. do 9. XII. 1574. godine i unatoč manjkavosti daje jasnu sliku navedene bune.[2463]

U VIII. knjizi »Starina« (1876, 243–252) tiskao je Rački »Dopunjak gradje za poviest hrvatsko–slovenske seljačke bune god. 1573. i nekoliko izprava o hrv. poturici Franji Filipoviću«. Građu je uzeo iz nadbiskupskog arhiva, a iz kaptolskog arhiva mu je dao nekoliko isprava Tkalčić. Ovdje je ukupno 10 povelja, koje sežu od 11. II. 1573. do 19. II. 1575. g.

U IX. knjizi »Starina« (1877, 172–256) priopćio je Rački »Prilog za poviest hrvatskih uskoka«.

Kada je Makušev boravio u Firenzi, u tamošnjem državnom arhivu je pronašao jedan rukopis, koji se je nalazio u Strozzijevoj zbirci, a vrlo povoljno govori o uskocima, koje ionako u drugačijem svjetlu prikazuju mletački izvori.[2464]

Rački je uspio preko svoga prijatelja kanonika Voršaka dobiti taj rukopis u prijepisu (1875)[2465] i objelodaniti ga.

Autor toga rukopisa je rodom iz Ferma (rođen 1558), a 1574. je došao na Rijeku. Kao trgovac živio je na Rijeci, Hrvatskom primorju i u Dalmaciji punih 47 godina. Naučio je hrvatski. Iako je po zanimanju bio trgovac, on se dao na pisanje zato što se u Italiji prikazivalo uskoke u krivom svjetlu. Poznavao je i djelo Minuccija »Historia degli Uschochi...« (do 1602. i njegovog nastavljača Sarpija do 1613). Još bliži povod da izda svoje djelo bio je uskočki rat[2466] koji je završio Madridskim (zapravo Pariškim: S. A.) mirom.

[2462] Jedan dio pisama i akata, koje je Istvanffy izdavao ili se na njega odnose, nalazi se u HDA u Zagrebu–Arhiv obitelji Drašković (0–13) — napose kutija 3 i 11. itd.

[2463] Godine 1973. održan je znanstveni skup o toj buni u Stubičkim Toplicama i svi referati tiskani su u »Radovima« Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb, 1973. (str. 288). Iz njih se dobiva jasan uvid u današnje stanje naše historiografije o toj buni, osvijetljenoj s raznih aspekata. Pa ipak, još uvijek su ostala neka pitanja nerazjašnjena, kao npr. u vezi s imenom Gupca, karaktera same bune itd. Ni dva objavljena rada J. Šidaka »Seljačka buna g. 1573. u historiografiji« i »Današnja historiografija o hrvatsko–slovenskoj buni 1573.« (Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 13–60), nisu u tom smislu dali razjašnjenja, jer se on u popriličnoj mjeri kloni problema i istraživanja izvorne arhivske građe.

[2464] Gl. Fr. Rački, Rukopisi tičući se »južno–slovienske povjesti u arkivih srednje i južne Italije«, »Rad« JAZU XVIII, Zagreb, 1872, 206, 207.

[2465] Još krajem 1872. moli biskupa Strossmayera koji je boravio u Italiji, da mu dade prepisati u Firenci rukopis »Historia degli Uscocchi«, navodeći točno gdje se nalazi (F. Šišić, Korespondencija... I, 199).

[2466] Gl. za to: Gl. Stanojević, Senjski uskoci, Beograd, 1973 (s predgovorom o izvorima u literaturi), 5–336.

Budući da su Mlečani krivo prikazivali uskoke, on se dade na to da ispravi javno mnijenje o njima i odabere dijalošku formu.

Usput je upleo i povijest uskoka, a o događajima od 1574. govori ili kao svjedok ili što je od drugih čuo. Izgleda da je ta obrana uskoka sastavljena iza 1621. g. i ona u mnogočemu svojom nepristrasnošću i točnošću ispravlja kao i dopunjuje Minuccija i Sarpija.[2467]

Spis ovoga trgovca počinje opisom Senja i okolice, zatim iznosi njegovu povijest od 1480. dalje. Govori i o Klisu i njegovu padu. Pokazuje središte uskočke djelatnosti i njihove borbe s Turcima i Mlečanima. Na kraju ističe sudioništvo uskoka u španjolsko–mletačkoj vojni. Usput pisac govori ne samo o ratobornosti uskoka već i njihovim običajima koje hvali.[2468] Može se reći da je taj spis pravi temelj za proučavanje unutrašnjeg života uskoka.[2469]

Godine 1877. JAZU je objelodanila Račkijeva čuvena »Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia« (Zagrabiae, 1877, MSHSM VII, XXV + 545), koji stoje na visini tadašnje strogo diplomatičke kritike.

Naime, na prijedlog filološko–historijskog razreda od 13. XII. 1872. JAZU je zaključila »da se imade sakupiti i izdati svakolika povjestna građa odnoseća se na doba hrvatskih vladalaca iz narodne hrvatske dinastije, t.j. do početka XII. vieka«.

Rad na sabiranju građe povjeren je Račkome koji je to prihvatio i zaključio da »u taj povjestni zbornik dođu kao građa«: a) listine i izprave; b) ljetopisi i pisci; c) žitija ili »vitae« — i to bez razlike »jesu li ovi spomenici do onda štampani ili ne«. Građa naznačena pod b) ponajviše je bila »franačkih i mletačkih ljetopisaca i bizantinskih pisaca« iz kojih treba uz veći trud i nastojanje »sastaviti odande dobre i točne izvode«. No mnogo mu je teži posao bio »glede gradje naznačene pod a) i c)«, iz nekoliko razloga, a jedan je bio i taj »da je ona do sada netočno i nekritički izdana«. Zato je Rački smatrao opravdanim zaključak akademije »da se imadu arkivi i knjižnice u Dalmaciji pretražiti u svrhu da se listine i izprave do XII vieka, koje su već Lučić i Farlati upotriebili, prispodobe i za novo izdanje upotriebe; pak da se i nova gradja potraži, ako se slučajno negdje nalazi«.

To je bio »glavni ciel« Račkova »putovanja u Dalmaciju«, poduzetom koncem svibnja i dovršenim početkom srpnja 1873. godine.[2470]

Tako mu je u Zadru bio »glavni posao potražiti u tamošnjem zemaljskom arkivu listine i izprave do XII vieka (naročito listine i spise nekadašnjih zad. samostana)«, a onda je proučio i arhiv samostana sv. Marije te bogatu rukopisnu zbirku biblioteke nekadašnje velike gimnazije (iščezlu: S. A.), tadašnji arhiv okružnog suda itd. U Splitu je bio slabije sreće i nije naišao na onakvu susretljivost i razumijevanje kao u Zadru. Naime, ta građa pohranjena u sanducima, poslana u Državni arhiv u Beč (1840), odakle je uskoro i vraćena, nije mu unatoč svim intervencijama stavljena na uvid, dok su mu u kaptolskom arhivu jednostavno rekli »da neima u njemu ništa« i »da nije u najboljem redu«. Stoga je Rački došao do zaključka da je Split »u rukopisih tako siromašan, kano što je bogat u umotvorih«. Ali sve što mu je »štedri i skupi Spljet« uskratio, to mu je »bližnji malen Trogir« nadoknadio. Ovdje je pregledao čuvenu knjižnicu sa zbirkom rukopisa obitelji knezova Fanfogne i zbirke »kod tamošnjeg

2467 »Starine« JAZU IX, 172–174

2468 »Rad« JAZU XVIII, 208, 209

2469 F. Šišić, Skripta..., 20

2470 Tako 8. IV. 1873. piše Bogišiću zašto ne može »do polovice svibnja« 1873. na put u Dalmaciju, gdje prvo ide »glavno radi zemaljskog arkiva u Zadru«, svrnut će se »onda u Trogir i Split«, a »u Dubrovnik« da utre »put jednomu mlađemu, koj će ovih školskih praznika onamo doći da za akademiju prepiše starije »Lettere e commissioni de Levante« itd. Ovu priliku bi rado upotrijebio da vidi Crnu Goru. No već 21. VI. 1873. piše mu iz Kotora zašto ne može doći »u vrletnu Crnu goru«, jer mora »pohrliti u Spljet i Trogir, i vratiti se u zavičaj«. 9. VIII. 1873. iz Zagreba se hvali kako je »u Dalmaciji našao... liepih stvari« (V. Novak, o. c, 220–222).

kaptola i c. kr. suda«, u kojima nije našao »izprava, bud u matici, bud u priepisu, iz dobe hrvatskih kraljeva narodne dinastije«. Iako se nije nadao da će u Dubrovniku naći određenu građu kao u Zadru, ipak je posjetio i taj grad da ga vidi i pregleda »njegove knjižnice i arkive« i da se osobno osvjedoči »o pokladu njihovu«. Bio je zadivljen sadržajem dubrovačkog arhiva i to ga je navelo »kako da se blago ondje sahranjeno čim prije na svijetlo iznese«. Pregledavši i bogate zbirke rukopisa u dubrovačkim knjižnicama, bio je razočaran Kotorom gdje nije našao »veoma stare listine«, o kojima su mu u Zadru govorili, nego je naišao na spise od 1398. godine[2471] dalje.

Na povratku se zaustavio u Šibeniku i tamo našao samo stare zapisnike, »koji dopiru u XIV viek« — i zato je opet došao u Zadar.[2472] Pa ipak je postigao glavnu svrhu svoga putovanja »u toliko« što mu je pošlo za rukom ispisati 94 isprave od početka 10. do kraja 11. st. a od njih su bili 14 originala i 70 starih prijepisa.[2473]

Kada se vratio u Zagreb, Rački je nastavio rad na svojoj zbirci »Documenta« i nakon tri godine je dovršio i predao u rukopisu JAZU da se objelodani.[2474]

I tako se ovo djelo počelo tiskati, pa je Rački imao silno mnogo posla s tekstovima starih listina koji su bili dosta izopačeni.

Svoja »Documenta« razdijelio je na 3 dijela; I. Acta (3–182), II. Rescripta et synodalia (184–214) i III. Excerpta e scriptoribus (217–489).

U prvom dijelu su isprave, koje su se sačuvale iz vremena narodne dinastije, kao i one koje su dotada bile poznate i očuvane. Kod toga posla Rački je postupao veoma kritički, a katkad i suviše strogo, jer se nije zadovoljio samo time što je tražio originale ili prijepise, već je i neke povelje[2475] označio sumnjivim, falsificiranim ili prerađenim.

Iako je to izdanje povelja tada bilo najbolje što ga Hrvati imaju, ipak je u naše doba trebalo izvršiti njegovu temeljnu reviziju.[2476] Zbirka tih isprava (143) ide od 839. g. do kraja 11. stoljeća. Drugi dio »Documenta« sadrži sačuvane zapisnike crkvenih sabora, koji su itekako važni za povijest hrvatskog naroda. Naročito su vrijedni zapisnici splitskih sabora iz 10. st. (925?, 928?: S. A.) čiji je tekst Rački ispravio i tako im pokušao dati pravi smisao. Po mišljenju Smičiklasa i drugih tadašnjih historičara ovi bi zapisnici trebali ostati među »Acta« koje bi on, tj. Smičiklas, razdijelio na dva dijela. U prvi bi stavio povelje i listine, a u drugi sabore i razne reskripte koji se tiču sabora.[2477]

Treći dio obuhvaća izvadke iz pisaca i ljetopisa, domaćih i stranih, koji se tiču hrvatske povijesti od 548. do 1102. godine.

[2471] U onom pismu od 21. VI. 1873. Bogišiću, kaže kako »u pismohranah ovdešnjih, iz kojih upravo sada« dolazi, nije »ništa za se našao«, dok »Sudbeni zapisnici u arkivu kod ovdješnjega sudišta započinju s god. 1398. U pismohrani kod kotorske oblasti imade i prepiske radi maloga Stjepana« — i to bi ga moglo zanimati, ako mu nije poznato. (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 221, 222).

[2472] Sve one rukopise koje je dobio u Šibeniku za »akademičku zbirku« od tamošnjeg kanonika Belamarića kao i one rukopise nabavljene u Zadru, Rački je pohranio u tadašnju akademičku knjižnicu (Fr. Rački, Iztraživanje u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, »Rad« JAZU XXVI. Zagreb, 1874, 186) ili današnji A HAZU.

[2473] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU XXVI, 153–188

[2474] Dana 7. V. 1876. piše Rački Bogišiću kako će se »ovih dana« započeti »štampanje spomenika do XII vieka za poviest hrvatsku«, koju je on »priredio« te da će to biti »VI knjiga obćenitoga zbornika (Monumenta itd.)« i ona će »na posebnom naslovu« nositi njegovo ime (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 262). Međutim, to je bila VII. knjiga! Isto tako St. Novakoviću javlja (19. VI. 1876) da »ovih dana predaje akademija tiskari tri nove knjige« a treća je Račkijev »zbornik sa svimi spomenici njekadanje države hrvatske do XII vieka« (M. St. Novaković, Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, Godišnjica Nikole Čupića XXXVIII, 245).

[2475] Čak je u nekim poveljama, prema svome nahođenju mijenjao pojedine izraze ili imena pa i datume (Fr. Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia (RD, 100–103).

[2476] F. Šišić, Priručnik... I/1, 112

[2477] T. Smičiklas, o. c, 107

Pisci su sređeni kao regesta kronološkim redom. Ovdje je Rački upotrijebio najbolje tadašnje tekstove a i prijevode koje je sam revidirao. Tako ovi ekscerpti izgledaju kao neka zasebna hrvatska kronika, kako kaže Vj. Klaić.[2478] Šišić pak drži, iako je takav način objelodanjivanja spretan za historičara, kako da se brzo uputi u ono što je sačuvano u izvorima o nekom događaju ili dobi, toliko on nije podesan s metodičkog stajališta. Naime historičar treba upoznati pojedinoga pisca u cijelosti (kao Konstantina Porfirogeneta), a ne u razmetanim fragmentima, jer samo tako će prodrijeti u njegov duh i način pisanja.[2479]

Sva tri ova dijela popraćena su dobrim komentarom, koji je ipak danas prilično zastario.

Na kraju svakoga akta ili izvatka iz pisca i ljetopisa, Rački je dodao odakle je uzet i gdje se nalazi. Također je naznačena i literatura o tome, a u bilješkama je pokušao protumačiti pojedina imena, lokalitete, izraze i datiranja.

Na kraju ove zbirke dodan je »Index personarum, locorum et rerum« (491–544) vrlo pedantno, opširno i pregledno složen, te se pomoću njega bez velikog truda može historičar vrlo lako snaći u »Documentima«.

Unatoč svoj pažnji uvukle su se i neke pogreške, pa ih je Rački ispravio na str. 545. pod »Corrigenda et addenda«.

To je djelo tada pobudilo veliku pažnju u znanstvenom svijetu u Europi i kod nas i upotrebljavali su ga svi historičari,[2480] koji su se bavili poviješću jugoistočne Europe.

Biograf Račkoga T. Smičiklas o »Documenta« kaže uz ostalo i ovo: »Hiljadu puta morao sam listati u ovom zborniku, pa opet mi ga je teško opisati u ovoj biografiji, u kojoj se ima prikazati kao najljepši cvijet rada našega Račkoga«, te na kraju dodaje da je to djelo »ures i ponos hrvatske nauke... i prekrasno je udivilo vas učeni slavenski svijet«.[2481]

I danas su znanstveni radnici prisiljeni služiti se ovim djelom, iako je krajnje vrijeme da se ova »Documenta« revidiraju.

Tà još 1895. Smičiklas, odajući Račkome najveće priznanje pri obradi ovih »Documenta«, ipak mu je posmrtno zamjerio što nije one svoje tri rasprave o poveljama »složio u uvod i štampao pred samom zbirkom« koja bi time »pred očima učene diplomatike dobila onaj oblik, koji nas toliko veseli od Delisla, Sickela i drugih«. I pored toga on je pun hvale za sva tri dijela »Documenta«, tj. za »Acta«, gdje su kritički izdane povelje, »koje su najtvrdji bedem, na kojem počiva istorija Hrvatske«, te za »Rescripta et synodalia« i za »Excerpta e scriptoribus«. Sada je »sve ovdje na okupu« i više se ne mora »pretraživati i prebirati po ogromnim zbirkama bizantskim, mletačkim, njemačkim, ugarskim, po Luciću i Farlatu itd.«.

2478 Povijest Hrvata I, Zagreb, 1899, 305

2479 F. Šišić, o. c, I/1, 112, 113

2480 Pišući Račkome 11/23. IX. 1878. St. Novaković prvo kaže da je u Ruvarca u Sr. Karlovcima vidio njegova »Documenta«, a kada se je vratio u Beograd, zatekao ih je i tamo. Stoga mu uveliko zahvaljuje na »ovakvom delu, za koje« mu se »s čistom dušom može i zahvaliti i čestitati«. Ujedno dodaje da je Ruvarac »potpuno zadovoljan« i da veoma hvali njegovo djelo. U drugom pak pismu od 3. II. 1879. Novaković ga blagosilja »za divno uređenu knjigu Documenta« i izjavljuje da svoj posao »o staroj geografiji srpskih zemalja do Nemanje« bez »Documenta« ne bi »nikad radio«. Ovako Račkijeva »kritička predradnja čini mogućnim njegova umovanja i istraživanja geografska« (V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, 107, 110). Danas se dokumentacija St. Novakovića čuva u Arhivu Srbije u Beogradu, koji ju je prijestanovitog vremena uspio otkupiti.

2481 T. Smičiklas, o. c, 105, 108. T. Smičiklas je imao kod sebe jedan primjerak »Documenta« Račkoga. U njemu je Šufflay vršio neke »ispravke i dopune«. Smičiklas je čak »predviđao eventualno novo izdanje Documenta«. Ovaj Smičiklasov »primjerak Documenta sa Šufflayevim korekturama« nalazio se u biblioteci V. Novaka, kako je on to izjavio još 1969. (V. Novak, Mare nostrum dalmaticum, Radovi Instituta JAZU 16–17, Zadar, 1969, 399, bilj. 8). Jedan primjerak Račkijevih »Documenta« posjedovao je i M. Barada, koji je u njemu izvršio brojne paleografsko–diplomatičko–kronološke ispravke. Taj primjerak je poslije njegove smrti nestao i na razne načine se komentira o tome gdje bi se sada nalazio.

Ovo je, kaže Smičiklas, »kruna djelovanja akademije iza desetogodišnjega njezina truda i časna života«.[2482]

Doista, bilo je to monumentalno djelo u ono doba, ali danas je ta zbirka dosta zastarjela, naročito u metodološkom pogledu, pa bi sada HAZU trebala pripremiti novo izdanje »Documenta« kojim bi se popunila praznina na tom području.

Kao prethodnica tome je 1967. g. konačno i nakon dugih priprava JAZU pod uredništvom M. Kostrenčića izdala »Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije« (Zagreb). On sadrži povelje od 743. (kod Račkoga od 839.; S. A.) do 1100. godine, koje su nanovo sakupili i obradili J. Stipišić i M. Šamšalović. Na taj način, iako ne baš sasvim uspješno, krenulo se je ipak naprijed.

Kako pak revizija obrade cjelokupnih »Documenta« iziskuje golem posao i trud, dosad se nitko nije usudio toga prihvatiti, a za to je upravo JAZU trebala dati poticaj, jer je tu zbirku ona i izdala prije nešto više od 100 godina.

Nedvojbeno, »Documenta« Račkog općenito i u cjelini uzevši, zaslužuju svaku hvalu i ona su sve do danas bila od velike pomoći našim i stranim historiografima za proučavanje izvorne građe u odnosu na povijest hrvatskoga naroda od 7. do početka 12. stoljeća. No kao i svaka zbirka izvora tako i ova ima svojih propusta i praznina, o kojima se do sada nije otvorenije govorilo. Naime u »Documenta« se nisu našli svi oni izvori koji su tada bili poznati. To je osjetio i F. Šišić, koji je 1914. g. objelodanio »Priručnik izvora hrvatske historije« (I/1). U njemu je iznio i neke nove izvore, za koje Rački nije ili znao ili ih je objelodanio u lošijem prijepisu. Šišićev pak nasljednik na katedri za hrvatsku povijest M. Barada bavio se je mišlju da se pod njegovom redakcijom obnove i revidiraju »Documenta« Račkoga. Sve je stalo na riječima, od zamišljenog plana nije ostalo ništa jer ga je smrt pretekla.

Prema tome ni Šišić, ni Barada, a ni drugi naši historičari nisu dosad pokušali izvršiti reviziju ovih »Documenta« pretežno uzeti iz čuvene zbirke »Monumenta Germaniae Historica«. Da su to učinili, uvidjeli bi da je Rački ipak proizvoljno postupao u odabiranju izvora za »Documenta« i time je ponegdje zamaglio cjeloviti uvid o događajima i ličnostima koji su bili povezani s našom historijom ili su čak sačinjavali njezin sastavni dio.

Da je tome tako pokazat ćemo na nekoliko primjera iz kojih će se vidjeti kako je nužno da se što skorije izvrši znanstvena revizija i kritika izvora iz srednjovjekovne hrvatske povijesti te da se istom onda izdaju nova »Documenta«, jer je zbirka izvora Račkoga s vremenom zastarjela i nije sasvim uporabiva.

To se u prvom redu odnosi na anale koji pišu o Vojnomiru (796). Rački poimence citira samo neke od njih, ali ne donosi i izvorni podatak iz njih ili pak objelodanjuje malo drugačije nego što oni glase. Isto tako je propustio tiskati nekoliko izvora o pogibiji furlanskog markgrofa Eriha kod Trsata (799), iako oni unose unekoliko drugačije podatke o ovom događaju.

Gotovo u istoj mjeri to važi za Račkoga i onda kada donosi samo jedan izvor o Paulu, duxu Zadra (805. ili 806).[2483]

I dok Rački daje podatke iz svih anala, koji govore o knezu Borni, on je u svojim »Documenta« o »tiraninu« Ljudevitu Posavskom, duxu i rektoru Donje Panonije, kao i o »Ljudevitovoj vojni« također propustio objelodaniti još nekoliko izvora u obliku anala ili kronika.[2484]

[2482] T. Smičiklas, o. c, 103, 104, 106–108

[2483] S. Antoljak, Miscellanea mediaevaliae adriatico-croatica, Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru 1, Zadar, 1974. 255, 256, 259, 260, 262

[2484] S. Antoljak, Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima Borni i Ljudevitu Posavskom, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet vo Skopje 19, Skopje 1967, 129–138

Kad donosi izvorne podatke o Mihajlu Viševiću, Rački navodi izvod iz samo jednih anala, dok iz drugih anala i kronika citira samo naslove, bez objelodanjivanja podataka.

Također je Rački iznio nekoliko izvora o ratnoj djelatnosti vojvode Roberta Guiskarda i njegovih Normana na Jadranskom moru. No zato mu nije poznata o toj djelatnosti i ona isprava iz 1093. g. koja se nalazi u »Chartularium Tremintense« iz 12. st. (Narodna biblioteka u Napulju). Što se tiče pjesničkog djela suvremenog pisca Vilima Apulskog koji opisuje ratne Guiskardove podvige, iz njega je ispustio nekoliko stihova veoma važnih za našu pomorsku prošlost.[2485] Sasvim je sigurno da ova zapažanja ne umanjuju u tolikoj mjeri »Documenta« Račkoga kao priručnik izvora, ali zato potvrđuju da je potrebno da HAZU započne s njihovom revizijom i izdavanjem nove zbirke izvora za ovo značajno razdoblje, čija bi baza i okosnica bila upravo navedena u »Documenta«, i podijeljena kao 1877. g. na tri dijela.

Godine 1879. i 1880. u XI. (76–152) i XII. (1–41) knjizi »Starina« pojavili su se Račkijevi »Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih častnika«[2486] koje je većinom povadio iz A JAZU. Pisani su pučkim hrvatskim jezikom — i to latinicom ili pak »bosanskom« ćirilicom.

Budući da pretežni dio dopisa nije imao datuma, Rački je nastojao po sadržaju i po osobama kojima su dopisi upućeni, ustanoviti godine.

Takvih dopisa ima 154, a idu od oko 1567. do oko 1719. godine.

Svakako će poslužiti historičarima za proučavanje kulturnih odnošaja između Bosne i Hrvatske od 16. do 18. st. i osvijetliti prilike u Vojnoj krajini kao i pružiti prigodu da se upoznaju neke dosad nepoznate osobe.

Zanimljivo je kako su 1880. u XII. knjizi »Starina« (206–223) izašli »Novo nadjeni spomenici iz 9. i 11. vieka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest«, čiji se izvorni rukopis nalazi u British museumu u Londonu.

Te je spomenike Rački izdao zajedno s Miklošičem, a evo kako je do toga došlo. Budući da je P. Ewald objelodanio »Die Papstbriefe der britischen Sammlung« (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde V, Hannover, 1880, 275–414, 503, 596), htio je Rački, čim je to pročitao, dobaviti one isprave koje je taj znanstvenik samo u sadržaju priopćio. Stoga se preko Jagića obratio Ewaldu i Wattenbachu, a oni su mu poručili da su prijepise tih listina predali u Beču Franji Miklošiču. Ovaj ih je zatim uputio Račkome uz prijedlog da ih skupa objelodane.

U jednoj vrsti predgovora Rački je rastumačio važnost tih spomenika kojih ima 15 i idu od 872. do 1062. godine — i to bi bila kao neka nadopuna »Documentima«.

Te su isprave donesene u izvacima ili u cijelosti i označene odakle su uzete. Naravno da je Rački dao i bilješke svakoj ispravi.

Kada je u proljeće 1881. Luka Grego iz Pučišća na otoku Braču poslao Račkome »vele znamenitu listinu pisanu ćirilicom« iz 1185. g. čuvanu »u župničkoj knjižnici«, on ju je izdao u »Starinama« (XIII, Zagreb, 1881, 197–210) pod naslovom »Najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina«. Ta je listina važna zbog toga što je pisana na hrvatskom tlu i ćirilicom, te iz toga proizlazi da se ovo pismo ovdje upotrebljavalo jednako kao i glagoljica. Našavši pak u tadašnjoj Knjižnici JAZU (pod br. 566) rukopis, iz njega je publicirao izvode iz povelja od 15. II. 1226. do 13. VI. 1515. g. ispisanih vlastoručno od Luciusa, kao »Notae Joannis Lucii« (Starine XIII, 211–268). To su bili izvaci iz gradskih trogirskih zapisnika i drugih listina, a imaju važnost ne samo za prošlost Trogira nego i za povijest Dalmacije, Hrvatske i Bosne.

[2485] S. Antoljak, Miscellanea..., Adriatica maritima 1, 273, 279, 280

[2486] Da izda ovu zbirku dopisa nagovorio ga je Đuro Daničić od kojeg je to doznao i Novaković pa ga i on potiče (15. II. 1879) da ne oklijeva »ni malo. To će biti najljepše stvari za jezik, istoriju kulturnu itd.« (V. Novak, Srpski naučnici i književnici..., III).

Godine 1882. priopćio je Rački »Dva nova priloga za poviest bosanskih Patarena« (Starine XIV, Zagreb, 1882, 1–29). U prvom prilogu je »Kardinala Ivana Torquemade razprava proti bosanskim Patarenom«, a u drugom »Rukopis bosanskoga krstjanina Radoslava«.

Prvi je rukopis iz druge polovice 15. st. bio pohranjen u Vatikanskoj biblioteci i njega je Rački još 1881.[2487] samo djelomice prepisao, jer mu se je činilo da je »poznato svakom bogoslovu«. Stoga je iz njega »samo ona mjesta pocrpao«, koja su mu se »činila prikladna za razjašnjenje patarenskog vjerovanja«. Inače taj rukopis sadrži opis kako je bosanski kralj Stjepan Tomaš 1460. ili 1461. poslao u Rim tri odlična patarena da ih se tamo obrati ili kazni. Oni su predani trojici kardinala, a među njima je bio i Torquemada, koji ih je ispitivao o njihovoj vjeri.

U pedeset članaka sažeta je u tom istom rukopisu nauka »bosanske crkve« koju je kardinal sve redom pobijao. Kao uvod u to uvršteno je pismo Torquemade papi Piu II, a na kraju je dodan tekst vjeroispovijesti, koju su ona trojica »Bošnjana« položila u crkvi sv. Petra. Taj je prilog kao nadopuna onima već saopćenima u I. knjizi »Starina«.

Na drugi prilog Račkoga je upozorio još 1881. g. ruski književnik Vladimir Stasov. Upozorio ga je da je naišao »u knjižnici sbora de Propaganda fide u Rimu na rukopis nikakvim brojem naznačen, pisan ćirilicom a za njega zanimiv radi nakićenih inicijala«. Nato je Rački obavijestio o tome svoga prijatelja kanonika Dragutina Parčića u Rimu i onda je u ljetu 1882. s njime pošao u tu biblioteku, gdje je »letimice« pregledao ovaj rukopis, pisan »bosanskom bukvicom« iz 15. st. Ujedno je zamolio Parčića da mu ga prepiše.

Rački je iz njega objelodanio izvadak i to »Molitvu gospodnju«, iz čega se vidi velika sličnost bosanskih patarena s obredom francuskih katara.

Taj »mali rukopis«, pisan ćirilicom a prijepis ima učinjen i glagoljicom, ukazuje Račkomu »za potvrdu jedne vjerske obćine, kojoj je njekada pripadao znamenit dio našega naroda«.

U XIV. knjizi »Starina« (83–124) publicirao je Rački zajedno sa francuskim književnikom O. Pierlingom »L. Komulovića izvještaj i listovi (god. 1593–4) o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldaviju i Poljsku«.[2488] Predgovor je napisao Rački i naznačio da mu je ove rukopise poslao Pierling iz Pariza, a oni se sada nalaze u arhivu knezova Borghese u Rimu. Ovim pismima dodao je Rački izvještaj Komulovića, koji mu je poslao u prijepisu iz Barberinske biblioteke kanonik sv. Jeronima A. Frisch.

Komulovićevi izvještaji protkani su težnjom da se europski istok oslobodi od turskog jarma. Ukupno ima 15 dokumenata, od kojih je prvi nedatiran, a ostali su od 1593. do 17. XII. 1594. godine.

U istoj knjizi »Starina« (173–195) izašli su i Račkijevi »Prilozi za geografsko–statistički opis bosanskoga pašaluka«; građu je uzeo iz rukopisa JAZU. Prvi prilog sadrži opis bosanskog pašaluka na talijanskom jeziku, a potječe — po mišljenju Račkoga — iz mletačko–dalmatinskoga vrela. Taj opis je sastavljen iza 1624. g. dakle u prvoj polovici 17. st. U njemu se navode mjesta svakog sandžakata uz kratku opasku o njegovu položaju s vojničkog stajališta, a onda se dodaje broj kuća i oružja odraslih stanovnika. Opisani su sljedeći sandžakati: hercegovački, kliški, bihački, cernički, požeški, zvornički i bosanski.

[2487] Dana 5. V. 1881. pisao je Rački Bogišiću iz Zagreba da početkom lipnja odlazi »s biskupom Strosmajerom u Rim«, a 3. XII. 1881. zove ga u Zagreb, gdje bi mu imao »svašta pripoviedati« o svojim »doživljajih u Rimu« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 281, 283).

[2488] O. Pierling, francuski književnik, osobni prijatelj Račkoga je uz ovaj »Izvještaj...« koji je izdao u suradnji s Račkim, objelodanio i sam građu, nađenu u arhivu Propagande fide u Rimu pod naslovom »Izvještaji Splječanina Mate Karamana o Rusiji« (»Starine« JAZU XV, Zagreb 1883, 95–113), a onda građu iz Arhiva knezova Borghese pod nazivom »Novi izvori o L. Komuloviću« (»Starine« JAZU XVI, Zagreb, 1884, 209–251).

Drugi je prilog putopis Šibenčanâ Franje Butrišića i Ivana Divnića u Livno i Skoplje u Bosni godine 1574. Ovaj rukopis nepoznatog autora iz 17. st. popunjuje radove P. Matkovića kao i navedeni prilog o bosanskom pašaluku i to za starije doba.

Budući da je Valentinellijevo izdanje dnevnika Marina Sanuda ml., izašlo u Kukuljevićevu »Arkivu« (V, VI, VIII. i XII), bilo nezavršeno i nepotpuno, Mesić se našao ponukanim da pođe u Beč i pregleda prijepis, a zatim original u Veneciji pa je onda usporedio oba rukopisa. Tom je prigodom prepravio i ispravio nešto sam, a nešto je dao asistentu Marciane Soranzu. Ove izvode je dobio Rački i odlučio ih publicirati, iako je već od 1879. g. »R. Deputazione veneta di storia patria« stala izdavati tu zbirku izvora, ali dosta polagano. Stoga je Rački izvršio redakciju i priredio ove izvore za tisak, što baš nije bilo tako lako, jer je sve to morao uskladiti i kronološki poredati. I tako su se konačno pojavili »Izvori za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526–1533«. (»Starine« JAZU XV, 1883, 177–240, XVI, 1884, 130–208, XXI, 1889, 133–183, XXIV, 1891, 161–203, XXV, 1892, 103–133). Na kraju tih izvoda nije Rački začudo dodao kazalo (indeks) osoba i mjesta, iako je obećao u XV. knjizi »Starina«.

Ovi izvodi počinju sa 29. IX. 1526. i sežu do 26. IX. 1533. te predstavljaju vrijedan prilog za proučavanje hrvatske povijesti toga razdoblja, iako je u Veneciji već izašlo gotovo cijelo to Sanudovo djelo.

U XX. knjizi »Starina« (1888, 50–156) priopćio je Rački »Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju g. 1610. po Arbanaskoj i staroj Srbiji« uzet iz knjižnice knezova Barberini, a prepisao mu ga je kanonik Friš.

Taj je izvještaj dobar prilog za poznavanje balkanskih zemalja u doba turske vladavine, jer daje vijesti o stanovništvu i vjeri, te dapače i o nasiljima turskih upravljača. Pisac toga izvještaja je rodom iz Raba.

U XXI. knjizi »Starina« (1889, 21–23) pojavila se »Povelja bosanskoga kralja Tvrdka od god. 1366«, izdana pod Prozorom na Rami, pisana ćirilicom. Rački ju je pronašao u ostavštini pok. grofice Vjekoslave Sermage, koju je od grofice dobila JAZU skupa s drugom ostavštinom (1888). Ta povelja govori o provali Ludovika I. u Plivu i pod grad Sokol.

Posljednji prilog Račkoga u »Starinama« izašao je u XXV. knjizi (1892, 152–163) pod naslovom »Oporuka Marka Marulića«, koja se čuva u A HAZU, (nekada u njenoj knjižnici). Oporuka je sastavljena 14. VII. 1501. Ona popunjuje Marulićev životopis i osvjetljuje njegove društvene odnose. Sadrži dragocjenih podataka za povijest naše književnosti.

Kako se vidi svi su ti njegovi prinosi iz nekadašnje Knjižnice (danas Arhiva) HAZU ili ih je preko svojih prijatelja[2489] dobio iz stranih arhiva i biblioteka. Sam većinom nije mogao nikako iz Zagreba, gdje je bio kao prikovan i sav u tolikom poslu da se nije mogao ni maknuti.[2490]

Još 1890. Rački je s Jagićem i Črnčićem dospio objelodaniti u MHJSM (sv. 4) »Statuta lingua croatica conscripta (Hrvatske pisane zakone)«, od kojih je on objavio: Vinodolski, Kastavski, Veprinački[2491] i Trsatski. Za Vinodolski zakonik iz 1288. g. poslužio se je rukopisom iz Nacionalne

[2489] Tako Rački, pišući Bogišiću (14. VII. 1883) pored ostaloga ne zaboravlja mu napomenuti: »Ako u svojih ekskurzijah u arkivih« nađe »što za nas«, neka zabilježi, »te bi se moglo dati i prepisati« (V. Novak, o. c, 297).

[2490] Na pitanje Bogišića 3. XII. 1881. čime se sada bavi, Rački odgovara kako nastavlja »svoja historijska studija za stariju dobu, sada osobito obzirom na kulturnu poviest«. Zatim priređuje »svakojaki materijal za historiju«, a »uza to dolaze manji poslići na hrpe«, te »službenog posla« ima dosta. (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 283).

[2491] U pismu iz Odese 11. II. 1871. Bogišić je prigovorio Račkome što mu ne htjede »dati prepisati« za njega Kastavski i Veprinački statut, bojeći se da ga on ne štampa »ovdje«. To ga je iznenadilo tim, što se on ne može sjetiti da se je ikada »bavio literarnim piratstvom«. Na ovaj prigovor Rački mu je odgovorio 26. III. 1871. U prvom redu izrazio je svoje žaljenje, ako se

i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, koji nije izvornik (MHJSM 4, III–IX + 3–24). Kastavski statut (MHJSM 4, LXX–LXXVII + 181–207) našao je u prijepisu u tadašnjoj Knjižnici JAZU, a dobio je još jedan prijepis na talijanskom iz Rijeke. Prigodom izdanja morao se je držati onoga iz JAZU. Taj statut je nastao krajem 1490. a Veprinački 1507. (LXXVII–LXXVIII + 201–216) i bio je pohranjen također u nekadašnjoj Knjižnici JAZU. Trsatski statut je uzet iz prijepisa od 1640. g. i on je čuvan u istoj Knjižnici.

Usporedno s time Rački je sa Črnčićem uredio »statut vrbanski i doniekle i svega krčkoga otoka« (XC–XCVIII + 145–177).

Ta je zbirka statuta plod Račkovog dugogodišnjeg rada. Čak se je nosio mišlju da izda i Dušanov zakonik,[2492] ali mu to prilike ipak nisu dopustile.

Pored toga imao je i drugih velikih zamisli.

Naime, JAZU je odlučila izdati sve pisce važne za hrvatsku srednjovjekovnu povijest kao i veliki Codex diplomaticus,[2493] koji bi sezali do vladavine Habsburgovaca. To bi bila kao neka vrst MGH.

Rački preuzme na sebe izdati »Scriptores rerum croaticarum«. Kao temelj su mu imali biti pisci, koje je već tiskao Lucius. Naravno da bi ih on prema boljim rukopisima ispravio, a iza toga bi dodao ostale pisce. Cijela ta zbirka bila bi kao nastavak »Documenta«, a sezala bi od 12. do 16. st., dakle svršavala bi sa Tuberonom Crijevićem (umro 1522). Od stranih kroničara uzeo bi Rački samo one koji govore o hrvatskim prilikama i poredao bi ih poput regesta.

Štoviše, Rački je htio sam na svoj trošak izdati ove »Scriptores«,[2494] a JAZU bi davao svezak po svezak gotova djela da primi u seriju svojih publikacija i sav prihod od toga da ona ubere.

Ali mnogo godina je proteklo dok je on svoj prvi svezak dogotovio, a izašao je tek poslije njegove smrti.

»sustezanje glede prepisanoga kastavskog i veprinačkog statuta...« pripisuje »kakvoj nečistoj namjeri«, jer se vara. Žao bi mu bilo kada bi njega i njegove prijatelje tako sudio, jer bi time posvjedočio da ih slabo poznaje. Zatim mu kaže da je preko Jagića poručio da prvo sastavi i uredi bibliografiju te da je ovamo pošalje za tisak, »a onda« da se bavi »sa štatuti« i da ih pripravi »za štampanje«. Dana 16. IV. 1871. stiže Bogišićevo objašnjenje iz Odese, kako je »glede Kastavskoga i Veprinačkoga statuta« promijenio »svoj plan«, pa mu »sad i netrebaju« jer za svoje »studente« ne misli »zasada izdavati spomenike«, nego će se u svojim »lekcijama na drugi način pomagati«. Prijepisi navedenih statuta trebat će mu tek do koji mjesec, kada se bude utvrdio plan izdavanja »Corpus juris–a«. U pismu pak od 29. IV. 1871. Rački ga pita ne bi li bilo zgodnije da tekst »vinodolskoga, krčkoga itd.« Jagić priredi i da mu to pošalju (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 191–193, 195).

[2492] Naime, ovaj zakonik je imao doći u Bogišićevo djelo »Pisani zakoni na slovenskom jugu«. (Zagreb, 1872), kako piše Smičiklas. Ali prilike nisu dale da se to tako izvede, kako je Rački želio (T. Smičiklas, o. c, 136). I stvarno još 1871. Rački je htio da tekst Dušanova zakona priredi filolog Daničić i tražio je 29. IV. 1871. suglasnost od Bogišića. Rekao je da Daničić »sada piše recenziju na text, izdan po Novakoviću« i da se Daničić »osobito ne slaže što je Novaković članke uredio po sadržini«. U pismu pak od 27. VIII. 1872. javlja Bogišiću da je Daničić »pripravio text Dušanova zakona za štampu po zakonih filologičkih« i njega pita ne bi li on pripravio »ostale odlomke, koji su zakon«. Bogišić mu sugerira 25. X. 1872. da se Dušanov zakon tiska u njegovoj knjizi »Pisani zakoni«. (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 195, 214, 216). Međutim, 4. XI. 1883. St. Novaković piše Račkome da je on pripravan poduzeti se posla da se izda taj zakonik, a 11. VI. 1885. mu kaže da »za Dušanov Zakonik«, misli »što skorije urediti« (V. Novak, Srpski naučnici i književnici..., 120, 123), itd. No Novaković nije nikada objavio ovo djelo u izdanjima JAZU, iako je bio voljan to učiniti, iako su on i Rački o tome dugo vremena raspravljali (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 313, 314, bilj. 2).

[2493] Dana 27. XI. 1883. Rački piše Bogišiću o izdavačkoj djelatnosti JAZU, kako se »jednako... sabire gradja za Codex diplomaticus Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae« (V. Novak, o. c, 299).

[2494] Zanimljivo je da Rački 3. XII. 1881. obavještava Bogišića kako uz ostalo sprema I. knjigu »*Scriptorum rerum jugoslavicarum*« (S. A.) što V. Novak tumači u jednoj bilješci da su to prvi tom »Annales Ragusini Anonymi u redakciji N. Nodila, 1883«. (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 283, 284, bilj. 4). Međutim, u zbirci MSHSM pod 14. su: »Scriptores vol. I. Annales Ragusini Anonymi item Nic. de Ragnina. Digessit Sper. Nodilo 1833 (XII+326 str.)« (popis publikacija Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867–1935, Zagreb, 1935, 87). U drugom pismu od 27. XI. 1883. čak piše da je »*skoro gotov sa Scriptores rerum croaticarum*« (S. A.), a Nodilo je »priredio i akademija je ove godine izdala *Annales ragusini anonymi*« (S. A.). Stoga sve ovo mora Bogišića potaknuti da i on postavi »posljednju ruku na Dubrovački statut« (V. Novak, o. c, 286, 299).

To je njegov čuveni »Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana« (MSHSM XXVI, Scriptores III,[2495] Zagrabiae, 1894. 225 str.).

U vezi s tim Rački je pisao Jagiću 20. XII. 1893. kako je njegov »Toma arcidjakon hvala Bogu doštampan«, te da sada piše »uvod« i sastavlja »kazalo«.

Iznoseći ovo, Smičiklas kaže da je od uvoda našao »dosta bilješčica sa većim i manjim karticama, kako već učeni ljudi spremaju ovakve radnje. O rukopisima Tominim počeo je bio već i pisati. To je ipak bilo tako za prvi put bačeno na papir, da drugi toga upotrebiti ne može.«

Smičiklas je razabrao da je Rački najprije u Rimu u Vatikanskoj biblioteci »ogledao rukopis Lucićev«. Poslije, više godina radeći za svoja »Documenta« dobio je dozvolu od kneza Fanfogne u Trogiru »da njegov kodeks prepiše« i taj je »Fanfognin kodeks smatrao dugo najboljim i mislio ga uzeti za podlogu. Nadje se najednom u spljetskom kaptolu dragocjen poklad listina od vjekova zatvoren i u njem Toma arcidjakon najstariji i jamačno sasvim blizu samome Tomi. *Ovaj rukopis uzme za podlogu svome djelu, a sve drugo uzme kao varijante.*«[2496] (S. A.)

Je li sve ovako bilo kako to Smičiklas opisuje u pogledu objelodanjivanja ove Tomine »Historiae Salonitanae«?

Prije svega onaj »rukopis nadpopa Tome« otkrio je u kaptolskom arhivu u Splitu kanonik i arhivist Ivan Dević već oko 1887. a ne oko 1889. godine,[2497] kako Šišić piše, te onda to isto tvrde kasnije i drugi. Nakon što je taj isti kanonik sastavio popis toga arhiva, koji je preuredio, prvi je taj rukopis vidio dr. Faber, koji se je po nalogu mađarske vlade bavio »o Tominim rukopisima kod nas«, a zatim je u listopadu 1889. Luka Jelić imao dobiti taj »rukopis« od Devića. Stoga je Jelić pisao Račkome (8. X. 1889) o tome nalazu i zatražio od njega da mu pošalje »tiskarske pokušaje« da napravi »kolaciju«.

Doista, Dević je potajno izručio Jeliću ovaj rukopis ili kodeks »na nekoliko dana« i on je »fotografično« snimio nekoliko komada. Račkome je poslao (6. XI. 1889) »prvi snopić rukopisa sa kolacijama« da pregleda i javi da može »tako i unaprieda«. Zatim je detaljno opisao ovaj kodeks da u svemu ima »122 foliuma od pergamene« kao i kolika je njegova visina i širina, pismo i starost, te da bi mogao biti »ako ne sam Tomin izvornik, barem prepis prvoga reda«.

Istodobno mu je poslao u prilogu navedenoga pisma i negative od folija 2 do 4 i 8 da napravi pozitive, a negative da vrati Arheološkom muzeju u Splitu, obećavši da će mu sljedeći put poslati uz nastavak rukopisa i »druge dvie negative«.

Dana 29. XI. 1889. upućuje mu »Talijanski opis Tomina rukopisa« kao i »ostale bilješke«, koje je Rački mogao slobodno upotrijebiti i onda mu ih vratiti, a 18. XII. 1889. mu dostavlja negativ »zadnje polovice fol. 120 b, gdje završuje Tomin tekst«. Još ga izvještava da nije mogao vidjeti Tomina rukopisa, koji se pripisuje Petru Cindriću, od g. 1599.[2498] »o kom i Lucić dosta govori«.[2499]

Kako se je Rački zanimao i za rukopis Tome, koji je Jelić dobio od dra Rendića »na ogled«,[2500] on mu je taj »prepis... starijega rukopisa« također poslao (30. XII. 1889) i upozorio ga »da i ovaj rukopis nazivlje Tominu povjest 'Coronica' kao i bilješke 1490. god. na 122a spljetskoga kodeksa«.

[2495] Prije ovoga: HSHSM XXV. Scriptores. vol. II. Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451–1484). Digessit Speratus Nodilo. 1893 (XIX + 439).

[2496] T. Smičiklas, o. c, 135, 138

[2497] S. Antoljak, Miscellanea mediaevalia Jugoslavica, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje 20, Skopje, 1968, 122

[2498] To je onaj rukopis Petra Cindra, koji je bio isprva kod obitelji Pezzoli u Splitu. Za njega je Jelić pisao Račkome (31. XII. 1890) »da nema osobite važnosti« i danas se nalazi u Trstu, kako piše Gunjača (S. Antoljak, Miscellanea..., Godišen zbornik... 20, 122, bilj. 5).

[2499] A HAZU — ostavština Franje Račkoga — XII a — Pisma raznih korespondenata Račkome — 261

[2500] Ovaj rukopis je Rački preko Bulića vratio Jeliću tek krajem ožujka 1890. g. (S. Antoljak, o. c, Godišen zbornik... 20, 125, bilj. 16).

Prošlo je nekoliko godina kad je Jelić ponovno spomenuo Račkome Tomin rukopis (19. X. 1893), od koga je dao učiniti kod splitskog fotografa »2 snimka« u »izvornoj veličini« od fol. 3v i 120v.[2501]

Što je kroz to cijelo vrijeme odgovarao Rački na Jelićeva pisma, njegova zapažanja kao i prijepisi, opisi i bilješke nije poznato. Naime, Jelić nije sva njegova pisma »sačuvao« a neka je i »morao uništiti radi posla trećih osoba«, kako je 26. VII. 1895. odgovorio T. Smičiklasu na njegov list. U biti, Jelić je bio uvjeren da Smičiklas o tome zna, jer »te stvari još ne smiju na javnost«, a svakako će »sam biljezke napraviti«.[2502]

Kako se dosad nije našlo ni jedno pismo Račkog upućeno Jeliću,[2503] moglo bi se, povezavši sve to s nejasnom izjavom Jelića Smičiklasu, stvoriti razne zaključke pa i nezdrave kombinacije u pogledu rukopisa Tome Arhiđakona.

Sve do sada se je pisalo da Rački nije ostavio nikakav predgovor svome izdanju Tome Arhiđakona nego da je među njegovim papirima pronađena samo »Bilježka mjesto predgovora nadjena medju papirima pokojnog dra Fr. Račkoga«, tiskana 1894. u Thomas Archidiaconus (o. c, MSHSM XXXVI, SS III). Međutim, upravo se u tim papirima na dva mjesta nalazi korektura ove njegove tiskane »Bilježke« koju je izvršio Milan Šufflay 4. V. 1894, tj. oko tri mjeseca poslije smrti Račkoga (13. II. 1894).

Samo ova »Bilježka« nije tako kratka kao ona u predgovoru Tominog izdanja, nego je čak vrlo opširna i obuhvaća tri stranice teksta a ovako glasi: »Bilježka mjesto predgovora nadjena među papirima pokojnoga dra Fr. Račkoga«. Dakle ima isti naslov kao i ona »Bilježka«, tiskana ispred Tomina teksta HS.

U toj dosad neobjavljenoj opširnoj »Bilježci«, koja je čak korigirana, a nije začudo i tiskana, autor prvo govori o rukopisima Tome Arhiđakona (9 rukopisa) s posebnim osvrtom — i to detaljno na rukopis u kaptolskom arhivu u Splitu, koji je našao Dević i ustupio ga Jeliću »na porabu«. Opisuje koliko listova ima taj splitski kodeks, te koliko ih je prije imao (124). Nadalje, u što je uvezan i kakav mu je format, te kako izgleda s paleografske strane i na kraju uz obrazloženje zaključuje »da je spljetski rkp od vatikanskoga stariji«.[2504] Kako se vidi, ovaj predgovor, zapravo »Bilježku«, Rački je pretežno sastavio na temelju onog opširnijeg opisa Tomina rukopisa u Kaptolskom arhivu u Splitu, koji mu je svojedobno poslao Jelić, ali se danas ne nalazi u ostavštini Račkoga. No zato je sačuvan u ostavštini Luke Jelića, pohranjenoj u Arheološkom muzeju u Splitu.

Svakako je čudno što je neko omeo da se u cijelosti objelodani ovdje iznesena »Bilježka... dra Fr. Račkoga« i da se netočno ustvrdi da je njen tekst glasio onako kako je otisnut na početku tiskane Tomine kronike. Jasno je da nekome nije bilo u interesu.

Naravno, od presudne važnosti za ovo pitanje bilo bi da je sačuvan i Račkijev prijepis ovoga Tomina djela ili barem njegova korektura kao gore–navedena »Bilježka«. Isto tako bi bilo dragocjeno da su sačuvane i sve one fotokopije koje je Jelić poslao Račkome, kao i onaj opširniji »talijanski opis Tomina rukopisa« koji mu je uputio. Možda su te fotokopije negdje zametnute kao i ostalo što je u vezi s ovim rukopisom, a možda se nalaze i u ostavštini kojeg našeg znanstvenog radnika koji je proučavao rukopise Račkoga, pisma i sl.

Ako bi se barem jedan dio toga materijala pronašao, mnogo toga bi se pojasnilo u vezi s ovim pitanjem.

2501 A HAZU — Ostavština Franje Račkoga — XII a — Pisma..., 261

2502 A HAZU — Korespondencija T. Smičiklasa — L. Jelić T. Smičiklasu Zadar, 26. VII. 1895.

2503 T. Smičiklas (o. c, 82) iznosi kako je Račkome najljepše nade »probuđivao mladi dr. Luka Jelić zato ga i u *Rimu i u Spljetu, a napokon u Zadru tražio sa svojim pismima i radi prepisa arkivalija i radi arkeologije*« (S. A.). Znači, Smičiklas je znao za ova pisma i njihov sadržaj!

2504 A HAZU — Ostavština Franje Račkoga — XII F. 5. Sitne bilješke — XII 7 a — Rački o Tomi arciđakonu

Jasno je dakle da je taj Tomin rukopis, čuvan i danas u kaptolskom arhivu u Splitu, najstariji od svih dosad poznatih, kako je to prvi vremenski utvrdio Jelić, a istom onda — na temelju Jelićevih podataka i Rački.[2505]

I dok Smičiklas tvrdi da je Rački »za podlogu svome djelu« uzeo Tomin rukopis u kaptolskom arhivu u Splitu, a sve druge uzeo samo kao »varijante«,[2506] F. Šišić, govoreći o ovom izdanju Račkoga iz 1894. g. navodi da je ono »puno grešaka, jer se Rački nije konzekventno i prvenstveno koristio, kako je trebalo, najstarijim poznatim rukopisom, što se danas čuva u arhivu splitskoga kaptola, nego takozvanim rimskim (vatikanskim) rukopisom (nekoć Lucijeva svojina) iz XIV. veka.«[2507]

Tko od te dvojice ima pravo najbolje će nam dati odgovor i uvid u to istraživački rad Račkoga u Rimu, Jelićeva korespondencija s Račkim, te Račkijeva netiskana i tiskana »Bilježka« kao i sam tiskani tekst Tomine HS iz 1894. godine.

Poznato je da je Rački u svibnju 1859. u Barberinskoj knjižnici usporedio »takodje hist. salonit. Tome arcidjakona netiskanu s tiskanom«, te ispisao »dodatke i raznosti« i on ju tada namjeravao u Zagrebu »priobćiti«. Zato 3. II. 1860. i pita iz Rima Kukuljevića ne bi li on izdao »Tomu arcidj. *s dodatkom iz rukopisa netiskanoga u vatik. Barber. i Propag. knjižnicah?*« (S. A.), te ga moli da mu odgovori.[2508] Godine 1864. pak Rački je opisao tu Tominu historiju u Barberinskoj knjižnici (br. 3481, str. 109–157) s naslovom »Incipit historia salonitanorum pontificum Thomae archidiaconi Spalatensis«.

No on se nije slagao s Farlatijem glede dobe preinačenja ove historije (konac 13. ili početak 14. st.) nego je tvrdio da je »nepoznati pisac XVI. vieka popunio tu poviest Tome arcidjakona dodavši joj neke listine i spomenike«.[2509]

Kako je Rački te iste 1864. g. naglasio signaturu 3481, dok je Črnčić, koji se također služio barberinskim rukopisom, nije naveo, to je prema Črnčićevom opisu ovoga barberinskoga rukopisa u »Pripomenku« zaključio Gunjača da se vidi »da se taj opis podudara s ovim oznakama istog manuskripta, koji ocjenjuje Rački, tj. s onim pod signaturom 3481.«

Iako Šišić »međutim govori o barberinskom rukopisu Lat. 3218«, Gunjača ipak kaže da sva ova »trojica, a po njima i ostali znaju samo za jedan barberinski rukopis«. Međutim u Vatikanskoj biblioteci postoje 2 primjerka barberinskog: onaj koji su pregledavali Rački i Črnčić, a na kojem je od početka ovoga stoljeća promijenjena signatura u »Barb. lat. 3218 (prije 3636).« Šišić je dakle u uvjerenju — opet po mišljenju Gunjače — »da postoji samo jedan barberinski egzemplar, držao, da je to taj i *ne osjetivši da je naišao na drugi* (S. A.), koji je od Luciusovih vremena pao u zaborav«. Stoga je Gunjača načistu da sada u Rimu »postoje tj. da se zna za tri primjerka prijepisa H. s. maior: Propagandin i dva barberinska«: 3218 i 828.[2510]

Prema ovim Gunjačinim tvrdnjama Račkijeva signatura 3481 dobila je početkom 20. st. novu signaturu: 828, a Šišić je znao za sign. 3218, koja je Gunjači bila prije 3636.

[2505] S. Antoljak, Miscellanea..., Godišen zbornik... 20, 129, bilj. 38, 38, 124, 125, bilj. 12, 129, 130, bilj. 39, 130 i bilj. 47

[2506] T. Smičiklas, o. c, 138. Smičiklasa je na to zavela ona »Bilježka«, tiskana umjesto predgovora u Tominoj HS (1894), gdje za rukopis u kaptolskom arhivu u Splitu piše... »i služio je za temelj ovomu izdanju« (Thomas Archidiaconus, o. c, »Bilježka«) dok u onoj netiskanoj »Bilježci« umjesto toga samo stoji »Pisan na pergameni« (A HAZU — Ostavština Franje Račkoga — XII F 5 g — Sitne bilješke — XII F 7a — Rački o Tomi arciđakonu).

[2507] F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, Beograd — Zagreb 1928, SKA, 7, bilj. 7

[2508] T. Smičiklas, o. c, 203, 214

[2509] Fr. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka, »Književnik« I, Zagreb, 1864, * 385, 225, 226, * 387

[2510] S. Gunjača, Historia Salonitana maior, »Rad« JAZU 283, Zagreb 1951.

S ovim signaturama Gunjača je stvorio nepotrebnu zbrku[2511] i zato će trebati prijašnje (3481 i 3636) i sadašnje signature (828 i 3218) još jedanput provjeriti i tako konačno utvrditi točnost pretvaranja njihovih signatura u nove!

U Vatikanskoj biblioteci (br. 7019) Rački »svestrano je pregledao« rukopis »incipit istoria salonitanorum pontificium atque spalatensium«, koji je Lucius dobio od splitskoga patricija Petra Cindra, te smatrao da je taj »najstariji primjerak« Tomine povijesti, pisan »malo poslije smrti« pisca.[2512] Unatoč tome Lucius se ipak nije služio ovim »primjerkom«, nego mu »tada bijaše pri ruci vjeran prepis Cindrićev«. Međutim je Rački pretpostavio na temelju paleografskih karakteristika i uspoređivanja s autografom Petrarce (1304–1347) da taj Cindrov »rukopis« ima s ovim »jednake paleografičke biljege«.

Kada je pak pisao o Tomi i ovaj isti rukopis opširno opisivao, on je izrazio svoju suglasnost s Luciusom utoliko »u koliko ovaj primjerak bijaše zbilja pisan ili još XIII. i najkašnje u prvoj polovici XIV. vieka«, a u bilješci je nadodao: »U knjižnici kneza Fanfogne–Garagnina u Trogiru ima također vrlo star rukopis Tomine poviesti«,[2513] koji je tek 1873. pregledao, detaljno opisao i datirao s »koncem XIV vieka, što i pismo potvrđuje«.[2514]

Sve te rukopise pod br. 7019 Rački je detaljno pregledao, »proučio paleografičke biljege i razpitao sve vještake«, te se je složio s Luciusom.

Smatrajući da je ova Tomina »poviest« u »*najstarijem rukopisu Vatikanskom*« razdijeljena »u 51 glavu«, navodi da se »u istom najstarijem Vatikanskom rukopisu« čita »na kraju kao dodatak *jednom te istom rukom pisan*«« (S. A.): »memoriale bonae memoriae domini Thomae q(uondam) archidiaconi, ecclesiae spalat.« i datira u konac »XIII. ili početkom XIV. stoljeća.« Kao njegova sastavljača Rački označuje Tomu Arhidjakona, te je čvrsto uvjeren da mu je dokazao autorstvo ovoga »memoriale«.[2515]

Rekli smo prije da bi se iz one tiskane »Bilježke« moglo reći da je Račkome kao temelj tom izdanju iz 1894. g. služio onaj Tomin rukopis u Kaptolskom arhivu u Splitu. No već na str. 1. HS kaže da su korišteni za isto izdanje: Codex Spalatensis, Codex Vaticanus, C. Tragurinus, C. Zagrabiensis i C. Barberianus. Međutim ne kaže u kolikoj mjeri je svaki pojedini korišten, tako da se o tome možemo samo domišljati.

Ako se usporedi ovaj Račkijev tiskani tekst HS–a s onim Tominim rukopisom u Kodeksu trogirskom odmah se može uočiti da se je vrlo malo služio njime, a to isto vrijedi i za Cod. sp. što dokazuje početak i svršetak HS, pa čak i za Cod. vat. jer je pitanje koji je rukopis u Vatikanskoj biblioteci upotrijebio, tj. da li onaj sa signaturom 6525 ili 7019 i da li je to isto? Da zaključimo: Rački je na svoj način upotrijebio sve te rukopise[2516] za svoje izdanje[2517] i bilo bi poželjno sve to proučiti,

2511 S. Gunjača, o. c, »Rad« JAZU 283, 176–180; Ibid, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I, Zagreb 1973, 26

2512 Još 1877. u »Documenta« Rački za ovaj rukopis u Vat. biblioteci kaže da je iz kraja 13. st. i da se ondje nalazi pod br. 6525 (RD, 200). U Račkijevoj tiskanoj »Biljezči« od 1894. stoji da je Tomin rukopis u bibl. vat. br. 6525 izdan od Lučića, po njegovom mišljenju »ne mnogo poslije smrti Tome (+ 1268) pisan«, a u netiskanoj »Biljezči« stoji ovo isto samo je »br. 6526« (A HAZU — Ostavština Franje Račkoga — XII F 5 g — Sitne bilješke — XII F 7 — Rački o Tomi arciđakonu).

2513 Fr. Rački, Ocjena..., »Književnik« I, 368, 369 i bilj. 1

2514 Fr. Rački, Iztraživanja u pismarah..., »Rad« JAZU XXVI, 175

2515 Fr. Rački, Ocjena..., »Književnik« I, 368, 222, 223, 369, 375, 378, 379

2516 Gl. o tome opširnije »Nešto o Tominoj historiji«, poglavlje u raspravi S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine. Monografije Odjela za hrvatsku povijest 9, Zagreb 1980, 44–90. U vezi s Tominom historijom zanimljivo je pismo Račkoga I. Ruvarcu (20. XII. 1889) u kojem kaže da je počeo »štampati I knj. Scriptores rerum croaticarum« te da je »za arhidjakona Tomu upotrebio... četiri rukopisa, kojih najstariji, ako nije Tomin, nije mnogo docniji«. Komentirajući taj podatak V. Novak (Srpski naučnici..., 150 bilj. 3) dodaje da je Tomina HS izašla u Scriptores III tek poslije smrti Račkoga 1894. g., što je točno. Ujedno iz pisma Račkoga je jasno da je on već 1889. g. znao za onaj Tomin originalni prijepis u kaptolskom arhivu u Splitu, koji je pokušao općenito datirati.

povezati i komparirati s onim izdanjem u Luciusovom »De Regno«. Kao rezultat slijedilo bi da je krajnje vrijeme da se ponovno objelodani što kritičniji tekst HS i usporedi sa svima poznatim rukopisima[2518] ove Tomine »Historia Salonitana Minor«, kako ju naziva Farlati.[2519]

Svakako je čudno što je u Račkijevom posmrtnom izdanju HS na str. 58 i 59. tj. negdje u sredini, proizvoljno stavljena tzv. apendikula koja se je ponešto razlikovala od one što ju je Rački izdao u svojim »Documenta« (481, 482). Tu je čak upisana brojka »XXX«[2520] konjanika, što nijedan prijepis Tomine historije nema, a za što je I. Kršnjavi svojedobno samo naveo da je to »tiskarska pogreška«[2521] i ništa više.

No bez obzira na taj broj neobično je ovo Račkijevo ubacivanje apendikule ili »Pacta« upravo u taj dio tiskanog teksta Tomine historije, što pobuđuje razna pitanja i sumnje. S diplomatičkog stajališta kao i sa stajališta sadašnjeg vremena to se nikako ne bi moglo opravdati.

Svakako je to Rački, svjestan posljedica, tako ostavio, a isto tako je i onaj koji je pregledavao taj rukopisni tekst Račkoga priređen za tiskanje bez ikakve opaske ili napomene odobrio da se ovako objelodani.

Rački je ovo izdanje Tomine HS osvijetlio bogatim komentarom. Za svaku Tominu vijest on traži potvrdu u listinama, papinskim bulama i u pouzdanim piscima. Tumači imena mjesta i osoba, te navodi za ono doba brojnu poznatu literaturu. Pored toga, dodao je u bilješci kao popunu za cijeli Tomin opis o provali Tatara, Rogerijevu »Carmen miserabile super destructione regni Hungariae per Tartaros facta« (Thomas Achidiaconus, o. c., 132–160). Na kraju je pak dao »Index personarum, locorum et rerum« (215–225).

O vrijednosti ovoga izdanja ne treba puno govoriti, jer ono samo po sebi dovoljno pokazuje svoju vrijednost svojim izvornim sadržajem.

Što se tiče velikog zbornika »Scriptores rerum croaticarum«, koji je Rački započeo, on ga nije dovršio već je ostavio samo neke predradnje. Tako je kronološki poredao popis pisaca iz Luciusova »De Regno Dalmatiae et Croatiae«. Sastavio je i izvode iz ugarskih i mletačkih kronika. Sve je sada trebalo obraditi i poći onamo gdje se ti rukopisi nalaze. Rački, međutim, nije za to imao vremena, iako se je uvijek spremao u Veneciju, Beč, Budimpeštu, kao i ponovno u Dalmaciju.

Stoga je ovo djelo i ostalo samo u početnoj fazi obrade, iako je Rački još 27. XI. 1883. tvrdio Bogišiću, kako smo već prije naveli, da je »skoro... gotovo sa Scriptores rerum croaticarum«.[2522] Drugo važno njegovo djelo imalo je biti »Zbornik ili Codex diplomaticus«. Tom zamišlju Rački se je bavio duže vremena,[2523] ali nije nailazio na ljude koji bi ovaj posao preuzeli na svoja leđa. Kada je

[2517] Gl. što o tome na svoj način misli S. Gunjača, Uz rukopise djela »Incipit istoria Salonitanorum pontificium atque Spalatensium« Tome Arciđakona Splitskog (Razprave V. Hauptmanov zbornik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1966, 163).

[2518] Za ovakvu vrstu rada pripremao se je svojedobno V. Novak, koji je dugo vremena skupljao komparativni materijal za HS, no duga bolest ga je onemogućila da taj svoj plan ostvari.

[2519] D. Farlati, Illyricum sacrum I, Venetiis, 1751, 319, 404, 405, II. (1753), 161

[2520] Gl. o toj brojki: S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, 225–230

[2521] S. Antoljak, Miscellanea..., 147

[2522] V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 299

[2523] Tako je još 3. IX. 1858. iz Rima predlagao Kukuljeviću da bi »ovo važno djelo za našu povjestnicu«, tj. »diplomatar« mogli »skupa sastaviti«, a izdalo bi ga »historičko družtvo, kad bude, da bude«, te ga pita što on o tome misli. (T. Smičiklas, o. c, 192). U pismu pak Novakoviću 11. X. 1883. upozorava ga da bi trebalo izdati »izvore pravoslovne srpskoga naroda, a misliti i na codex et epistolaris Serbiae, Bosnae itd., u koji bi uz rukopisnu građu imala doći i dosada izdana ali kojekuda porazbacana, dà kako bez obzira na jezik, dakle izprave pisane srpski, latinski, grčki, talijanski. Mi ovdje sabiremo sada građu za cod. dipl. Croatiae Slavoniae et Dalm.«, kaže na kraju. Dana 16. V. 1885. ponovno se vraća na izvore i pita ga da li kod njih »misli na izdavanje codicis diplomatici serbici, u koji bi došle sve izprave bez razlike jezika...«. Sigurno zna da »naša

konačno uvidio da sam mora početi, zatražio je pomoć Ivana Tkalčića, a on sam preuzeo brigu da skupi izvore za 13. stoljeće. I ovdje je započeo predradnje, jer je trebalo poći u domaće i strane arhive,[2524] a on za to nije imao vremena, a ni snage.

Doduše, JAZU je dala u Rimu po papinskim regestima »pregledati trinaesti vijek«, ali gdje je »istom Cod. dipl. XIV. i XV. vijeka« uzvikuje Smičiklas, biograf Račkoga, koji na to upozorava »mlađe ljude, da se prenu i budu oprezni na naše velike zadatke«, jer »takav dovršen Cod. dipl. postavlja narodnu povijest na stalan fundament«.[2525]

U tome je imao pravo Smičiklas koji je uspješno zamijenio Račkoga oko izdavanja »Codexa diplomaticusa« i tako ostvario njegovu veliku zamisao. No u zaostavštini Račkoga našlo se je još dosta neobjelodanjene građe koju je povadio iz arhiva i knjižnica u Rimu i drugdje.

2. Izdavanje radnji, rasprava, članaka, biografija i nekrologa

Još kao student na Bečkom sveučilištu Rački se je zagrijao za historiju, te je 1851. g. napisao veću radnju pod naslovom »Sredotočje povjestnice« (»Kat. list« 1851, br. 14, 15, 19–26), dokazujući da su vjera i crkva središte svih najljepših i najuzvišenijih nastojanja naroda i država.

Osobito se je zanimao za život sv. Ćirila i Metodija. Tako izlaze u »Kat. listu« (1854, br. 12) njegove »Nabožne misli na dan sv. Ćirila i Metoda«, a 1855. u istom listu (br. 10–26) »Slavi slavenskih Apostolah na njihov blagdan«. To je početak njegova ozbiljnoga znanstvenog rada. Na snažni poticaj Kukuljevića[2526] on se posvetio hrvatskoj povijesti.

Usput piše članak »Prvi dolazak Rusa u Carigrad« (»Neven« IV, 1855, br. 1) ali to je samo jedan mali skok u opću povijest. Zatim slijede »Nekoje zemljo– i sgodopisne crtice iz dvijuh sriednjega vieka arapskieh spisateljah o Slavenstvu, navlaš južnomu« (»Neven« IV, 1855, br. 23).

U Beču je sastavio i životopis slavenskih apostola, koji je prepravljao i odlučio ga izdati u »Arkivu«. Ujedno se je spremao napisati za isti Kukuljevićev časopis »Povjestnicu Patarena«, što ga je silno privlačilo i nije se bojao poslati mu rukopise, koji se odnose na ovu temu i da ga savjetuje, navodeći mu kakvu je sve građu dosad našao.

Vrativši se u domovinu, napisao je »Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige« (»Kat. list«, 1856, br. 34, 35) s namjerom da zainteresira svoje drugove svećenike za crkvenu povijest. Zato je u istom listu i dalje nastavio pisati članke. Tako su se pojavile »Crtice iz domaće cèrkvene pověstnice« — i to »Prabiskupi dalmatinsko–hèrvatski I« (»Kat. list« 1857, br. 1–3), »Nješto o preměštenju biskupske stolice iz Kèrbave u Modrušu« (»Kat. list«, 1857, br. 8), »Katarina Zrinjska, rođena Frankopanka, pobožna spisateljica hèrvatska« (»Kat. list«, 1857, br. 28), »Někoje primědbe na legendu: Passio SS. Quatuor Coronatorum« (»Kat. list«, 1857, br. 29–31) i »Krištofor biskup modruški« (»Kat. list«, 1857, br. 46, 47). Svi su ovi članci rađeni znanstvenom metodom i u svakom od njih Rački donosi pokoji novi izvor, što ga je i navelo da o tome predmetu piše.

---

akademija skuplja gradju za cod. dipl. Cr. Sl. Dalm., koja je dakako mnogo obilnija od vaše, te s toga sakupljanje i izdavanje bit će teže i skuplje« (M. St. Novaković, o. c, 271, 275).

2524 Godine 1886. Rački polazi u Ljubljanu, gdje proučava arhiv Babonića ili Blagajskih, koji su onamo utekli ispred Turaka krajem 16. st. Ondje je našao vrlo zanimljive građe, osobito za povijest krajeva na Uni, Savi, Vrbasu i Kupi, dok 1889. istražuje ponovno u bečkom arhivu (F. Šišić, Korespondencija..., 347, 349, III, 219, IV, 89).

2525 Gl. T. Smičiklas, o. c, 138, 139

2526 Rački, kako sam piše Kukuljeviću (Fužine, 5. X. 1857) nema ni u koga u Hrvatskoj toliko povjerenja, koliko u njega, koji se toliko za hrvatsku povijest brine, te se može reći da je u Hrvatskoj gradivo za nju kod njega usredotočeno (T. Smičiklas, o. c, 178, 179).

Ni danas nisu ti članci naodmet, a pisani su s namjerom da u ono doba pobude ljubav kod hrvatskog svećenstva da se bave crkvenom poviješću.

Izašao je 1857. g. u »Nevenu« (VI, br. 2) »Životopis Tome Arcidjakona Spljetskoga i domaćega povjestnika«, koji je rađen po njegovoj historiji,[2527] a 1858. g. Rački je napisao članak u istom časopisu (VII, 1858, br. 31, 32) »Crtice iz putopisa Jurja Hustoga« po vatikanskom rukopisu i »Glagoljski nadpis na ploči u crkvi sv. Lucije kod Nove Baške na otoku Krku« (»Neven« VII, br. 16, 17).[2528]

U IV. knjizi »Arkiva« (Zagreb, 1857, 98–108) izdao je »Niekoje opazke vrhu dvijuh legendah o slavenskih apostolih« koje je objelodanio Šafařik još 1851. u Pragu. Rački ovdje pokušava riješiti gdje su one napisane a napose kada, te daje svoje opaske.

U istoj knjizi »Arkiva« (235–280) napisao je i »Nacrt jugoslavjonskih povjestij do IX. stoljetja«,[2529] koja je bila kao prvi svezak povećeg njegova djela, pripravljenog za tisak pod naslovom »Životopis slovjenskieh apostolov i njihova djelovanja u crkvi i književnosti«.

Kao i mnoge druge tako je i Račkoga naročito zanimao životopis slavenskih apostola. Budući da se njihovo djelovanje ne da ni zamisliti bez državnog i crkvenog života slavenskog naroda, osobito onog na jugu, to je u prvom dijelu Rački dao nacrt »državne povijesti« do 9. stoljeća. U drugom dijelu imao je slijediti životopis braće Ćirila i Metodija na temelju domaćih i stranih izvora. U trećem dijelu je htio pokazati njihovo djelovanje u crkvi i književnosti, povezavši to s nacrtom povijesti glagoljske liturgije.

Drugi svezak (čest) imao je skoro gotov, a treći u nacrtu. Za »Nacrt jugoslovjenskih povjestih«, iako to nije potpuna povjesnica jugoslavenskih naroda do IX. stoljeća, Rački se je poslužio bizantskim i franačkim izvorima i piscima kao i tada najnovijom literaturom, ali je izložio i svoje originalne misli.

Odmah iza ovog »Nacrta« izašla je u istoj knjizi »Arkiva« (281–298) njegova kritička rasprava »Je li je podmetnuta poslanica Hadriana II na Rostislava i Kocelja, što se nalazi u panonskoj legendi?« Tu je on uspio pobiti profesora Ginzela, koji je dokazivao da je ono pismo od samog legendista podmetnuto i da je ova poslanica doista od pape Hadriana II.

U Zagrebu se 1857. g. pojavilo njegovo poveće djelo »Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolov« (str. 77), koje je posvetio svome dobročinitelju biskupu Ožegoviću. U uvodu kaže da je taj svoj rad podijelio u tri odsjeka. Prvi nosi naslov kao i u IV knjizi »Arkiva« »Nacrt jugoslovjenskih povjestij do IX. stoletja«, a podijelio ga je na 2 glave: 1. Državne povjesti (1–44); i 2. Nabožno–crkvene povjesti (45–77). Prva glava je od riječi do riječi jednaka onom »nacrtu« iz IV. knjige »Arkiva«. Druga glava prikazuje crkvenu povijest onih slavenskih zemalja, gdje su apostoli djelovali.

Iako u to doba Rački nije bio izučeni historičar, pokazao je veliku kritičnost uz prirođenu umjetničku kompoziciju. Te mane se nije ni kasnije mogao osloboditi a kada su mu prigovarali zbog jezika, on je odgovarao: »Ne treba paziti na to, kako se piše, već što se piše«.

Za vrijeme usavršavanja u Rimu, nastavio je rad na započetom djelu »Viek i djelovanje«, spremao ga je za tisak i usavršio. Sada više ne upotrebljava bizantske pisce po Stritteru već po bonskom i pariškom izdanju, koristi i velike zbornike Pertza, Mansija i Baroniusa (anale), te bogatu literaturu, a poslužio se je i rukopisima Vatikanske biblioteke. Već u veljači 1858. poslao je u Zagreb gotovo dvije glave novoga djela,[2530] a u srpnju ga je posve dovršio.[2531]

[2527] T. Smičiklas, o. c, 5, 8, 9, 12, 13, 24, A. Gulin, o. c, 283–287

[2528] A. Gulin, o. c, 288

[2529] A. Gulin (o. c, 287) dodaje da je ovaj rad »I glava autorova djela: Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Metoda«.

[2530] Šaljući Kukuljeviću III. glavu (25. V. 1858) obećao mu je poslati »Kritičke sitnice iz jugoslovjanske povjestnice« i »Napis nadgrobni Nikole modruškoga zakopanog u S. Maria del popolo« a iz Zadra mu piše da bi »poslao nova data za životopis Šimuna Kožičića, na kom radi Berčić i Cupilli«. On je još 1857. htio »priopćiti njegov životopis u Kat. listu«, a kada ga uredi mogao bi ga poslati za »Arkiv«, ako ga hoće Kukuljević tiskati (T. Smičiklas, o. c, 188).

Tako je u Zagrebu 1859. g. izašao II. svezak ovoga djela (str. 420) pod starim naslovom,[2532] a iznutra je stavio naziv »Život sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolov, njihov viek i djelovanje, trud, nepogode, progoni, odvažnost i ljubav prema vjeri i narodu«, a razdijelio je na 4 glave: 1. »Konstantin i Method u neslovjenskom svietu« (83–128), 2. »Konstantin i Method u slovjenskom svietu« (129–236), 3. »Method na stolici panonske metropolije« (237–367) i 4. »Sudbina slovjenskih učenikov i panonske metropolije po smrti Methodovoj« (368–420). To djelo seže dakle do oko 917. godine. U oba sveska pokušao je Rački kritički osvijetliti ne samo život i djelovanje svete braće već i ono doba, u kojem su živjeli.[2533] »Mnogo se je poslije toga pisalo o Cirilu i Metodu, ali ovako široke osnove ne ima nijedno djelo«, u kome je, kako kaže dalje Smičiklas, »mnogo zastarilo, ali je ipak i danas (tj. 1895: S. A.) cijenjeno«.[2534] Šišić ima slično mišljenje: »...iako je danas već zastarjelo (1914. g.: S. A.), može se uz izvjesne ispravke i sada korisno upotrebiti«.[2535]

Ne manje truda ulagao je Rački u treći svezak u kojem je htio ocijeniti književni rad Ćirila i Metodija. Tim je bio mnogo zaokupljen dok je boravio u Rimu i često je mijenjao osnovu kako će sve to komponirati.

Ipak dovršio je i taj svezak ili, bolje rečeno, prvi dio trećega sveska pod naslovom »Slovjensko pismo«[2536] (Zagreb, 1861, str. 144 s jednom tablom).

Za prvu glavu se je osobito poslužio knjižnicom Pruskog arh. društva u Rimu. U toj glavi dokazuje da je glagoljsko pismo starije od ćirilice i da ga je izumio sv. Ćiril, što je danas sasvim usvojeno.[2537] Istodobno marljivo piše u »Katoličkom listu«. Tako »O Zmajevićevom« rukopisu: »Lětopisa cr'kovnoga staroga i novoga zakona sveta i krepostna država slovinsko–latinska« (1858, br. 30), »Starodavni križ u bribirskom sboru modruškoga kaptola«[2538] (1858, br. 44) iz 15. st. (1491), »Stari hrvatski molitvenjak XIV. i XV. vijeka« (1859, br. 46), koji bi imao biti najstariji poznati hrvatski molitvenik, »Marko Križevčanin blaženi — mučenik crkve g. 1619.« (1859, br. 51), »Četiri nadpisa latinska na džamiji u Baru s njekimi povjestnimi crtami« (1860, br. 44, 45), sadrži kratki opis barske nadbiskupije, »Život Šimuna Kožičića Begne biskupa modruškoga i pisca« (1861, br. 1–6) predstavlja i danas vrijedan prilog, dok u članku »Grčka crkva i narod bugarski« (1861, br. 46–52) opisuje Rački grozne bugarske patnje od Fanariota. Zanimljiv mu je i članak »Zašto pišem Slovjen, a ne Slavjan ili Slaven« (»Narodne novine«, 1859, br. 141–144, 146, 148, 149), [2539] a tako i onaj neobični članak izašao u »Nevenu« (VII, 1858, br. 16) i »Katoličkom listu« (IX, 1858, br. 30) pod naslovom »Poziv. Iz Rima 5. srpnja 1858«, u kojem apelira na vlasnike povelja, koje se odnose na hrvatsku povijest, da mu njihove regeste pošalju u Rim.

U »Nevenu« (1858, br. 31, 32) tiskane su i »Crtice iz putopisa Jurja Hustoga« (po vatikanskom rukopisu bibl. Reginae N. 931, fol. 30, pag. 60).

[2531] T. Smičiklas, o. c, 15, 20

[2532] U zagrebačkom »Katol. listu« (X, 1859, br. 27) izašao je anonimni prikaz ovoga II. sveska (A. Gulin, o. c, 324), a u pismu iz Rima od 4. IV. 1860. Rački kaže Kukuljeviću kako su mu prva dva sveska istoga djela recenzirana u »izviestjah petrogradske akademije«. »O. Martinov recenzovat će ih u francezkih Etudes etc.«, a i Šafařik mu je pisao da mu se II. svezak »velme libi« (T. Smičiklas, o. c, 217).

[2533] F. Šišić, Priručnik... I/1, 99

[2534] T. Smičiklas, o. c, 20

[2535] F. Šišić, o. c, I/1, 99. Gl. što o tom vrlo opširno piše: Ivanka Petrović, Franjo Rački — otac hrvatske Cyrillo–methodiane, Zbornik zavoda za povijesne znanosti... 9, 47–99.

[2536] A. Gulin (o. c, 292) »Pismo slovjensko«

[2537] T. Smičiklas, o. c, 21, 22

[2538] A. Gulin (o. c, 288) »Starodavni križ u bribirskom saboru modričkog (!S. A.) kaptola«

[2539] Gl. i T. Smičiklas, o. c, 27–29

»Iz Rima u Napulj. Putopisne crtice« objelodanio je u »Narodnim novinama« (XXV, 1859, br. 226, 261, 262, XXVI, 1850, br. 11, 12, 14); »Poslanica iz Rima o Rimu i naših stvari« izašla je u »Katoličkom listu« (1859, br. 1–3, 15–17, 22, 1860, br. 3–5), a »Oslobođenje i omlada biskupije zagrebačke prije četiri sto godinah« u istom listu (1860, br. 11–15), gdje prikazuje stanje ove biskupije u razdoblju od 1430. do 1460. godine.

U »Narodnim novinama« (1860, br. 82, 85, 87) čak donosi »Tri rimska napisa«, dok u »Pozoru« (1861, br. 151) izlazi njegov članak »Pavao Josip Šafařik«, u kojem opisuje život i rad ovoga pisca.[2540]

Posebnu pak pažnju pobudila je njegova knjiga »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije« (Beč, 1861, str. 162), objelodanjena o trošku K. Stojšića.

Iako je ovo djelo imalo političku tendenciju, ono je dokumentirano na samim izvorima. Cilj mu je da hrvatski narod dozna kakve su bile granice hrvatske države od poč. 7. do konca 11. st. i vidi da mu je domovina bila nekada mnogo šira. Želio je probuditi svijest kod naroda da je imao svoju samostalnu i nezavisnu državu međunarodno poznatu, kada se o Ugarskoj nije ni znalo. Sve ono što tvrdi potkrijepio je dokazima. Knjigu je razdijelio na 2 glave. U prvoj iznosi »Granice i celovitost države za narodne dinastie« (1–40), a drugoj je naslov »Ustroj i vlada«.

Iz svega što je prostudirao i napisao izveo je zaključak da se državni život u Hrvatskoj za narodne dinastije nije mnogo udaljio od prvobitnoga slavensko–demokratskog temelja. Državnu vlast dijelio je vladar s narodom i predstavnicima, stoga je Hrvatska u to doba bila ustavna monarhija. Kada se je približavala 1000. godišnjica svete braće, Rački je u »Pozoru« (1862, br. 183) napisao članak »Imamo li i mi slaviti tisuć–godišnjicu slovjenskih apostolah sv. Cirila i Metoda«? U vezi s tim datumom, predlagao je da se u Zagrebu formira književni odbor, koji će obraditi sve one struke iz slavenske književne i liturgijske povijesti, utemeljene po svetoj braći.

Tako je 1863. izašla knjiga »Književni rad sv. Cirila i Methoda. Tisućnica slovjenskih apostolah sv. Cirila i Methoda«[2541] (Zagreb, 1863, str. 1–27). Ovo je zapravo drugi dio njegovog trećeg sveska i to »Izvadak«. U njemu dokazuje koje su knjige pripravila i napisala sveta braća.

Međutim, Rački nikada nije izdao ovo najavljeno djelo, jer nije dospio zbog velike zaposlenosti.

Kako Smičiklas, biograf Račkoga, nije našao rukopis iz kojeg se je htio uvjeriti da li je ova rasprava samo »izvadak«, on zaključuje da je Rački »sam taj rukopis uništio«.[2542]

Kada je osnovao »Književnik«, on je na suradnju privukao stručnjake s raznih strana a i sam u njemu objavljuje radove iz područja povijesti. Tako je izašla njegova odlična rasprava »Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka« (»Književnik« I/1–4, Zagreb, 1864, 36–77, 200–227, 358–388, 544, 548, 557, II/1–3, Zagreb, 1865, 36–52, 218–241, 380–398).[2543]

Ocijenio je vrijednost kao izvora: Konstantina Porfirogeneta, »Kroniku« Popa Dukljanina, Tomu Arhiđakona, te ljetopisce 14. stoljeća, Mihu Madija de Barbazanisa, Ivana Goričkog, dva ljetopisa o opsjedanju grada Zadra, Memoriale Pauli de Paulo i A. Cutheisa de gestis Spalatinorum kao i srpske ljetopise od 12. do 14. stoljeća. Namjera mu je bila da ovakvom ocjenom pokuša rasvijetliti hrvatsku i srpsku povijest srednjega vijeka.[2544]

[2540] A. Gulin, o. c, 288–291

[2541] U »Katoličkom listu« (1863, br. 30) Rački je objelodanio članak pod naslovom »Tisućnica slovjenskih apoštolah u Rimu« (A. Gulin, o. c, 294).

[2542] T. Smičiklas, o. c, 47, 48. Gl. i A. Gulin, o. c, 293, 294

[2543] Pod naslovom »Ocjene starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest« ova je rasprava pretiskana iz »Književnika« I/1–4 i II/1–3, Zagreb, 1865, str. 178 (gl. T. Smičiklas, o. c, 51, bilj. 1 i A. Gulin, o. c, 295).

[2544] Prema ocjeni Šišića ova je rasprava uz neke ispravke i dopune i »danas« (tj. 1929: S. A.) na visini znanosti i to je prvi pokušaj kritike historijskih izvora u našoj literaturi uopće (F. Šišić, Franjo Rački historik, Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga u Zagrebu, Zagreb, 1929, 34).

U I. svesku »Književnika« (485–493) Rački je priopćio »Prinesci za jugoslovjensku epigrafiku«. Pod tim naslovom je objelodanio: »Nadpis od g. 1195. u crkvi sv. Luke u Kotoru«; »Tri nadgrobna nadpisa biskupa kotorskih od god. 1205, 1209. i 1254.« Nadalje »U samostanu Trieskavačkom u Maćedoniji nadgrobni nadpis od god. 1362.«, te »Nadgrobni nadpis u crkvi sv. Dimitrija u starom gradu Velesu u Maćedoniji«. Sve ove natpise je pročitao i popratio svojim tumačenjem.

U II. svesku prikazao je »Odnošaj srbskih despotah i doselacah naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1503« (476–488).[2545] To je bio samo izvadak iz njegovog opširnijeg djela. Ovdje on dokazuje na temelju tiskanih izvora i literature da srpski despoti iz plemena Berislavića nisu uživali u Srijemu druga prava od onih koja im je ugarsko–hrvatski sabor podijelio kao baronima kraljevstva. Naime, ugarska kruna je imala pravo da, kad izumre loza Brankovića, dodijeli naslov despota i drugim hrvatsko–ugarskim velikašima pa tako i Berislavićima. Napokon, doseljenici iz Srbije u Ugarskoj i Srijemu morali su se pokoravati kao i ostali podanici zemaljskim zakonima.

U III. svesku (510–541) napisao je raspravu »Ob obrani hrvatsko–slavonske granice u XVI. i XVII. vieku s gledišta državnopravnoga« (1866, br. 3 i 4),[2546] gdje dokazuje da su Hrvati, pored svih nasilja bečke vlade, uvijek smatrali ovaj teritorij cjelovitim dijelom svoga kraljevstva.[2547]

U razdoblju izlaženja »Književnika« (1864–1866) on tiska u kalendaru »Dragoljub« (Zagreb, 1864, str. 96–108) članak »Katarina Kosača, kraljica bosanska (1424 — + 25. listop. 1478.)«, a u »Pozoru« (V, 1866, br. 59, 60) tiska »Pacta conventa« i »Magjarom na Stjepanje« (Pozor, VI, 1867, br. 189), gdje raspravlja o osnivanju država, dok mu u »Katoličkom listu« (1867, br. 43, 44) izlazi »Neobjelodanjena razprava sv. Augustina Gazotta, biskupa zagrebačkoga«.[2548] Čim je pak počeo izlaziti »Rad« JAZU, Rački je i u njemu marljivo surađivao. Tako se u nastavcima pojavljuje njegov »Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća«. (»Rad« JAZU II, 1868, 66–110, III, 1868, 65–156, IV, 1868, 1–103).

Još dok je boravio u Rimu, pripremao se za tu radnju, a zbog čega je izabrao upravo taj predmet, postojala su dva razloga. Taj pokret spada među rijetke pojave u hrvatskoj povijesti iz kojih se vidi državna samosvijest »naših« otaca i težnja Hrvatske za očitovanjem svoje potpune državne samostalnosti. Nadalje se očituje da je ta samosvijest i težnja tražila nove forme i kombinacije. Ta rasprava je prilog koji rasvjetljuje jedno dotad neobrađeno doba hrvatske povijesti, a temeljena je na mnogim nepoznatim i neupotrijebljenim tiskanim izvorima i literaturi. Ispravio je i neka pogrešna mišljenja. Građu je uzeo dijelom iz Bečkog tajnog arhiva i knjižnice (dao mu je Ljubić), te mletačkog, napuljskog i ondašnjeg zagrebačkog Zemaljskog arhiva.

Počinje od vladanja Ludovika I. do 1409. Iznosi dosta pojedinosti, što pridonosi da se jače ocrta to važno razdoblje na slavenskom jugu. Odmah po dolasku u Rim, od prvoga dana traži podatke o patarenima i sve više ih skuplja.[2549]

I drugi su strani znanstvenici pisali o bogomilima, ali samo na temelju tiskanih bizantskih pisaca. Rački pak nije upotrijebio samo strane izvore već i domaće. Dakle, poslužio se je rukopisima iz Vatikanske i Dominikanske knjižnice u Rimu, Bečke dvorske knjižnice[2550] i Marciane u Veneciji,

[2545] Pod istim naslovom izašlo i u »Pozoru« XIV, 1865, br. 19, 20, 22, 23 (A. Gulin, o. c, 295).

[2546] Isto tako naslovljen i u »Pozoru« VI, 1867, br. 82–91, 93, 95–97 (A. Gulin, o. c, 295).

[2547] Gl. i. T. Smičiklas, o. c, 52.

[2548] A. Gulin, o. c, 295–298

[2549] Gl. T. Smičiklas, o. c, 91, 92, 25.

[2550] Tako je Rački još 13. XI. 1868. pišući Bogišiću u Beč, molio da mu I. Kostrenčić ispiše iz carske biblioteke »popis katarskih crkava« koje ima »Reineri Sachoni«. Ujedno ga pita ima li u »c. knjižnici kakav rukopis o Bogumilih i Patarenih«? Zatim ga obavještava da piše »o njih razpravu na temelju dvaju do sada netiskanih spomenika iz XIV vieka«. Na kraju izražava želju da ga »o svemu tom čim prije« obavijesti, a ako bi »bio kakav rukopis«, onda neka ga za njega dade prepisati. U pismu od 1.

Sveučilišne knjižnice u Bologni i Knjižnice JAZU u Zagrebu. Također se koristio građom iz Vatikanskog tajnog arhiva kao i iz dubrovačkog, dok mu je Daničić ustupio jedan rukopis. Pored toga upotrijebio je sve tiskane zbirke izvora, kao i dotad izašlu literaturu.

Kao plod tih istraživanja pojavili su se njegovi »Bogomili i Patareni« (»Rad« JAZU VII, 1869, 84–179, VIII, 1869, 121–187, X, 1870, 160–263).[2551] Ovo djelo zajedno sa Račkijevim radom »Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u 11. vieku« objelodanio je J. Radonić u posebnim izdanjima SKA (LXXXVII, Beograd, 1931, III–XXXVI (uvod J. Radonića), tako rad »Bogomili i Patareni« sežu od 337–559 str. U prvom dijelu pod naslovom »Povijest Bogomila i Patarena« govori o njihovom podrijetlu, zatim prikazuje širenje te vjere među Grcima (Bizantincima) i Južnim Slavenima. U zasebnom poglavlju se bavi patarenima u Bosni, obrađujući i povijest te zemlje (kao i Hercegovine) sve do iza njene propasti (1470? S. A.). Opisuje posljednje trzaje ove vjere u Bugarskoj i bizantskom carstvu.

U drugom dijelu pod naslovom »Vjerozakonska obćina Bogomila i Patarena« govori o ustrojstvu i uređenju te vjere, zatim o bogomilskoj nauci, o Bogu, svijetu, čovjeku i spasenju, crkvi, bogoštovlju i crkvenim obredima, životu članova vjere, knjigama i položaju te sekte u kršćanskom svijetu.

Time je pokušao razjasniti jedno veliko pitanje u našoj prošlosti, a usput je pobio mišljenje Božidara Petranovića o bogomilima. Danas ima i drugih mišljenja[2552] o toj vjeri,[2553] za koju se tvrdi da nije heretička. Ali sve je to bez jačih dokaza i monumentalna rasprava Račkoga i dalje je uglavnom na snazi i služi kao putokaz za daljnje proučavanje ovoga zakučastog pitanja. To djelo je toliko zainteresiralo tadašnje znanstvenike da ga je na francuski jezik preveo Louis Leger, a praški profesor C. Höfler molio je Račkoga za dozvolu da ga prevede na njemački. Kakav je odgovor dao Rački nije poznato.

Iako je pisac te rasprave bio katolički svećenik, ne može mu se, prema mišljenju Smičiklasa, nigdje prigovoriti neobjektivnost.[2554]

Kao pripravu za veće djelo Rački je napisao u »Radu« (XIII, 1870, 213–220) »O slovjenskoj chronografiji srednjega vieka«, gdje raspravlja o novim ruskim djelima koja se bave tim pitanjem i zaključuje da je kolijevka slavenskoj kronografiji slavenski jug, tj. Srbija i Bugarska.

XII. 1868. zahvaljuje mu na prijepisu ili ispisu »iz Reineria«. No kako se on neko vrijeme bavi »monografijom o Patarenih«, a dobio je i »dva vrlo važna rukopisa proti bosanskim Patarenom« koje misli »štampati kao prilog k razpravi«, dok »u sveučilišnoj knjižnici u Bologni« ima »rukopis pisan g. 1404. od Patarena Hvala za Patarena Hrvoja«, koji je »jedini do sada poznati, patarenski rukopis s njekim apokrifi«. Stoga ga moli da »se o tom« raspita i da ga odmah obavijesti, jer će inače »drugim putem krenuti«. Bogišić mu na ovo pismo odgovara (8. XII. 1868) i kaže da se obratio »na ratno ministarstvo radi bolognskoga rukopisa«, ali se boji da li će uspjeti od talij. vlasti. Zato misli da bi »možda dobro bilo«, da Rački piše »i privatnim putem bolognskom bibliotekaru« da ga zamoli »da se priječio ne bi«. Iz pisma Račkoga (10. III. 1869) razabire se da mu je Bogišić priskrbio »bolognski slavenski rukopis«, a poslao mu ga je na upotrebu 26. V. 1869. Proučivši »Hvalov rukopis«, koliko je potrebito za njegov »posao«, Rački obećaje da će ga vratiti do 15. VI., nakon što ga pregleda i Daničić. Ujedno ga obavještava da će uskoro dobiti »prvi diel« njegove »razprave o Bogumilih i Patarenih« i da će se to nastaviti i u VIII. knjizi »Rada«, u kojoj će biti važniji dio razprave (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 159, 160, 159, 162, 163, 165–167).

2551 Dana 11. VII. 1869. Rački se žali Bogišiću kako se njegova rasprava »razvukla, da neće biti gotova niti u VIII knjizi »Rada« koja će se do konca o. m. doštampati«. To mu »i daje truda, jer je gradja veoma rastrešena i razcjepkana. Samo ako što pripomognemo razjašnjenju ovoga zanimljivog pitanja«, kaže na kraju lista (V. Novak, o. c, 108).

2552 Gl. za to opširno (sa historijatom proučavanja toga pitanja od Račkoga do danas) J. Šidak, Studije o »crkvi bosanskoj« i bogomilstvu, Zagreb, 1975, Liber, 5–401.

2553 Kada je pisac ove historiografije u nekoliko navrata boravio u Rimu, upoznao se je i sa čuvenim slavistom Giovanni Maverom. On mu je jednom prilikom rekao: »Rusi su dali kao prilog europskoj kulturi, roman preko Tolstoja i Dostojevskog, a Južni Slaveni: bogumilstvo«.

2554 Gl. T. Smičiklas, o. c, 92–94

U XIV. knjizi »Rada« (1871, 45–87) piše »O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe«. To je plod njegova proučavanja najstarije prošlosti hrvatskih zemalja. Tako je eto prešao i na polje numizmatike, kao što se je u Rimu 1860. bavio epigrafikom (»Tri rimska nadpisa«, »Narodne novine« 1860, br. 82, 85, 87).[2555]

U raspravi »Kada i kako se preobrazi Hrvatska kneževina u kraljevinu« (»Rad« JAZU XVII, 1871, 70–89),[2556] on prvo proširuje svoje dokaze o tome kada je kneževska vlast prešla u kraljevsku, kako je već utvrdio 1861. u knjižici »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga«. Nadalje iznosi da se je Tomislav sam zakraljio između 914. i 924. g. a nije primio krunu od Bizanta. Prema tome on je prvi hrvatski kralj, a ne Stjepan Držislav, kako to tvrdi Toma Arhiđakon. Sve ovo je Rački dokazivao na temelju dokumenata.

Ovamo spada i njegova rasprava »Dopunjci i izpravci za stariju povjest hrvatsku«[2557] (»Rad« JAZU XIX, 1872, 62–104), sastavljenu iz tri dijela: 1. Red u vladanju i rodoslovlje hrvatskih kraljeva narodne dinastije. Na podlozi tiskanih listina i pisaca ustanovio je red i imena Tomislavovih nasljednika,[2558] a zatim je dao kronološku tablicu istih vladara.

Drugi dio raspravlja »O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavica 1075. godine«[2559] također temeljenu na tiskanim izvorima i djelima, a u trećem dijelu piše »O smrti hrvatskoga kralja Dimitrija Zvonimira«,[2560] dokazujući da je taj vladar umro prirodnom smrću.

Dva posljednja pitanja u ovoj značajnoj raspravi[2561] i danas su predmet proučavanja jer su dokazi Račkoga stavljeni u sumnju pa ostaju i dalje kao problem.

Druga velika rasprava Račkoga jest »Borba Južnih Slavena za državnu neodvistnost u 11. vieku« (»Rad« JAZU XXIV, 1873, 80–149, XXV, 1873, 180–243, XXVII, 1874, 77–130, XXVIII, 1874, 147–182, XXX, 1875, 75–138, XXXI, 1875, 196–239).[2562]

Strogo dokumentirano, ovo znanstveno djelo obrađuje u prvom redu pozornicu gdje se je ta borba odvijala, zatim prikazuje oslobođenje Bugara od bizantskog jarma i borbu Samuila koji proširuje svoju državu i napokon njegovu smrt i propast te državne tvorevine za njegovih nasljednika (do 1019. g.).[2563]

U sklopu toga opisuje stanje hrvatske države u 10. st. sve do 1019. kada i ona poput Samuilove državne tvorevine dolazi pod utjecajnu sferu Bizanta. Nadalje prikazuje položaj slavenskog juga (Bugarska, Srbija) od te godine do 1053. Ponovno se vraća na Hrvatsku od 1019. do kraja vladavine

---

2555 Gl. T. Smičiklas, o. c, 25, bilj. 1

2556 Pod istim naslovom izašla 1925. u Zborniku kralja Tomislava, Zagreb, 1925, LXXII + 1–18 (A. Gulin, o. c, 300)

2557 Po uzoru na ovaj naslov S. Gunjača je izdao u 4 knjige: Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I–IV, Zagreb, 1973, 1975, 1976.

2558 Gl. postavljanje nove kronologije hrvatskih vladara: S. Antoljak, Značaj i važnost isprava kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 10, Zadar, 1972, 41–116.

2559 Gl. o tom pitanju: N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 69–71.

2560 Gl. i S. Gunjača, Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitar Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kaptolu kod Knina, »Rad« JAZU 288, Zagreb, 1952; N. Klaić, o. c, 71, 72.

2561 U božićnom prilogu 1888. g. (od 24. XII) »Agramer Zeitunga« napisao je umirovljeni kapetan u Vinkovcima Schulzer von Müggenburg članak »Petar Svačić. Ein angeblicher kroatischer König«, u kojem je napao ovu raspravu Račkoga. Tendencija mu je bila, po sudu samoga Račkoga, mađarska i da poput mađarskih historičara brani Ladislava i Kolomana. Inače je članak dosta naivno pisan, a izgleda da je povod tome napadaju bio i taj što mu JAZU nije tiskala knjigu o gljivama. Rački mu je odgovorio u »Obzoru« (1889, br. 1–3) pod naslovom »Zanovetanja Sch. V. M–a« (F. Šišić, Korespondencija... IV, Zagreb, 1931, 56, 57).

2562 Ovo djelo je zajedno s onim »Bogumili i Patareni« izdao 1931. g. J. Radonić, kako je već prije rečeno.

2563 Gl. i o tom vrlo opširno sa svim izvorima i literaturom (starijom i najnovijom) S. Antoljak, Samuilova država, Skopje, 1969 (str. 192).

Petra Krešimira. Opet govori i o položaju Srbije i Bugarske od početka vlade zetskog kneza Mihajla do 1078. g.

Nakon toga raspravlja o prilikama u Hrvatskoj iza smrti Petra Krešimira i naročito potanko opisuje vladavinu Zvonimira (do 1083). Povezujući osobu pape Grgura VII. sa Zvonimirom, prelazi na odnose kneza Mihajla sa Stolicom sv. Petra te opisuje Bodinovo kraljevanje (do 1085). U nastavku opet je riječ o Hrvatskoj te prikazuje kakvo je bilo stanje u toj zemlji od 1083. do 1102, zapravo 1105. Na kraju te svoje glomazne rasprave opisuje prilike u Bugarskoj i Srbiji u drugoj polovici 11. st. dotičući se i križarskih vojni, koje su imale veliki odjek na Balkanu.

Nakon svega ovoga Rački daje »Zaključno razmatranje«, navodeći da je razvoj narodne državne zajednice južnoslavenskih plemena naišao na goleme vanjske zapreke i protivljenja. Južno slavenstvo je ušlo u 12. st. siromašnije za jednu potpuno samostalnu državu, Hrvatsku, koja je imala biti posrednik između istoka i zapada. To je djelo neka vrst južnoslavenske povijesti do kraja 11. st. a rađeno je vrlo solidno i dokumentirano.[2564]

U XXVI. knjizi »Rada« (1874, 100–108) objelodanio je Rački »Pisan spomenik iz doba hrvatskog vojvode Branimira« na kojem je sasvim drugačije pročitao natpis negoli Ljubić. U istoj ovoj knjizi »Rada« (153–188) donio je »Iztraživanje u pismarah i knjižnicah dalmatinskih«. To je plod njegova putovanja po Dalmaciji (1873) gdje je obišao sve važnije arhive i knjižnice (Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik, Kotor, Šibenik) naznačujući gdje se što nalazi, a najviše se je zadržao na opisivanju listina iz doba narodnih vladara. Usput je proučavao crkve i crkvice kao i muzeje, a da je imao uspjeha u svome radu zasluga je pojedinih istaknutih Dalmatinaca koji su mu u svemu išli na ruku. Vrlo je zanimljiva i njegova radnja »Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije« (»Rad« JAZU, XXXV, 1876, 1–49), kojoj su temelj listine hrvatskih narodnih vladara. Ovdje je Rački ocrtao ustrojstvo i položaj hrvatske dvorske kancelarije i osoblja, te se je opširno osvrnuo i na povelje, koje su iz nje izašle, tj. ispitao je njene unutrašnje i vanjske znakove. Sljedeća je njegova rasprava »Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam« (»Rad« JAZU XXXVI, 1875, 135–164), koja je nastavak njegove rasprave o hrvatskoj dvorskoj kancelariji. Ovdje je ukazao koliko su prijepisi isprava prije 12. st. falsifikati, a koliko su vjerodostojni.

Nastavljajući istraživanje u tom smjeru napisao je »Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka« (»Rad« JAZU XLV, 1878, 128–150)[2565] i »Izpravak k razpravi: Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka« (»Rad« JAZU XLVIII, 1879, 222, 223). Ovdje je iz velike opreznosti, po mišljenju Smičiklasa, suviše oštro prosudio pojedine listine.[2566]

U XLII. knjizi »Rada« (1878, 198–208) izašli su njegovi »Slovenski, a napose bugarski i hrvatski u Italiji putnici, ponajviše druge polovice IX. vieka«, gdje su navedena i imena hrvatskih vladara i uglednika, koji su posjetili benediktinski samostan u Ćividalu (Čedadu).

Upravo kad se 1879. navršila 200. godišnjica smrti našega velikoga historičara Luciusa, prema želji JAZU Rački napiše njegov životopis pod naslovom »Povjestnik Ivan Lučić, Trogiranin« (»Rad« JAZU XLIX, 1879, 65–102), na temelju dokumenata i literature, opisavši sav njegov rad i djela. Ova radnja ima i danas svoju vrijednost.

2564 Prema Smičiklasu »temeljitije ovu dobu nije do sada obradio nijedan Hrvat, niti Srbin, niti Bugarin« (T. Smičiklas, o. c, 101), a prema mišljenju Šišića, sva današnja hrvatska, srpska i bugarska historiografija ima svoje izlazište baš od ovog djela (F. Šišić, Priručnik... I/1, 36) — a mi bismo dodali i makedonska koja je pošla svojim putem istraživanja i obrade izvora kao i rasvjetljavanjem pojedinih pitanja, koja su bila tobože u sklopu bugarske historiografije.

2565 Anonimni prijevod te radnje na talijanski jezik izašao je u »Bulletino di archeologia e storia dalmata« II, Spalato, 1879, br. 4–6 pod naslovom »Documenti dalmati anteriori al secolo duodecimo, falsificati, asspetti e rifatti« (gl. i A. Gulin, o. c, 328).

2566 T. Smičiklas, o. c, 105

Također vrijedan prilog predstavljaju i njegovi »Scriptores rerum chroaticarum pred 12. stoljećem« (»Rad« JAZU LI, 1880, 140–207). Cijelu radnju je podijelio na tri poglavlja. U prvom je opisao važnost istočnjačkih pisaca za hrvatsku povijest, u drugom zapadnih, a u trećem domaćih. Zatim je te pisce klasificirao na suvremenike, koji su živjeli u doba događaja koje opisuje i na kasnije koji su crpili vijesti iz suvremenih izvora (anala, kronika, isprava). Istočnjački su mu pisci bizantski i arapski, a zapadni franački, mletački i ugarski. Pod domaće pisce je stavio one iz Dalmacije i Hrvatske. Dakle, prikazao je pisce i njihova djela od 6. do 12. zapravo 14. stoljeća (iako je u naslovu stavio »Pred 12. stoljećem«).

Sljedeća radnja Račkoga pod naslovom »Biela Hrvatska i biela Srbija« (»Rad« JAZU LII, 1880, 141–189), analizira spis Konstantina Porfirogeneta »De administrando imperio«, u odnosu na te zemlje, te određuje granice Mađarske, Njemačke i Bavarske, s kojima su međašile. Ujedno dokazuje, na temelju franačkih i čeških izvora, gdje je pradomovina Hrvata i Srba, pobijajući Porfirogeneta.

Ta je rasprava pobudila opću pažnju domaćih[2567] i stranih znanstvenika,[2568] danas je, međutim, takva kombinacija Račkoga neodrživa. Posebna je njegova rasprava »Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod« (»Rad« JAZU LVI, 1881, 63–140, LVII, 1881, 102–149).[2569] U prvom dijelu pod naslovom »Zemljišni obseg« dokazuje kako se je Hrvatska tokom stoljeća nekad širila, a nekad smanjivala, i uglavnom bila podijeljena na područje Jadranskoga i Crnoga mora, tj. na Podunavlje. U drugom dijelu »Narod« govori o imenu Hrvat te kako stranci nazivaju Hrvate. Zatim ispituje etnografske odnose u hrvatskoj državi na temelju izvora pa zaključuje da su u toj državi bile dvije narodnosti: hrvatska i romanska s tim što je ova druga bila samo u opsegu bizantske teme Dalmacije.

Naravno da nije propustio govoriti o plemenskom kao i o društvenom uređenju države a bavi se i Vlasima s osobitim osvrtom na njihovo podrijetlo.

Od ovih radova ipak je najopsežniji »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća« (»Rad« JAZU LXX, 1884, 153–190, LXXIX, 1886, 135–185, XCI, 188, 125–180, XCIX, 1890, 73–128, CV, 1891, 202–238, CXV, 1893, 37–67, CXVI, 1893, 175–229). Ovo je nastavak njegove rasprave »Hrvatska prije XII. vieka...« a podijelio ga je u 6 poglavlja. U prvom, pod naslovom »Društvo« (»Rad« LXX, 153–190) prikazuje položaj slobodnih i neslobodnih ljudi u hrvatskoj državi, također opisuje društvene prilike u romanskim gradovima Dalmacije. Dotiče se i ostalih narodnosti u državi, a zatim govori o stanovnicima gradova i plemstvu.

U poglavlju »Crkva hrvatska« (LXXIX, 135–185) raspravlja što se pod crkvom ima razumijevati u Hrvatskoj i želi uz taj pojam razbistriti i pojam države. Tako piše o hijerarhiji crkve i njenim članovima, kako se je biskupska i nadbiskupska stolica popunjavala i kakav je položaj zauzimala ta ista hijerarhija u Hrvatskoj. Osvrće se i na redovnike pa i njihove samostane te raspravlja o odnosu hrvatske crkve prema zapadnoj i istočnoj crkvi kao i o pravima koja je imala u Hrvatskoj i Dalmaciji.

U trećem poglavlju »Vrhovna državna vlast. Odnošaj medju crkvom i državom« (XCI, 125–180) govori o nosiocima državne vlasti, naročito o vladaru, a posebno o vlasti kao takvoj. Zatim prelazi na

[2567] Kada je St. Novaković primio ovu raspravu, odgovorio mu je 26. VI. 1880. i »osobito« zahvalio se, dodajući u pismu kako je radost »gledati, kako se u našoj prošlosti otima od mraka svaki čas po koje pitanje« (V. Novak, Srpski naučnici..., 115).

[2568] T. Smičiklas, o. c, 141, 142

[2569] Smičiklas zabunom daje naslov ovome radu »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća« i kaže kako Rački ovdje ogleda »Zemljišni opseg« i »Narod«, te sve to stavlja u »Rad« LVI, 140 i LVII, 102–149 (T. Smičiklas, o. c, 148, 149). Još 20. II. 1879. Rački je u pismu Novakoviću izrazio zadovoljstvo što mu »Documenta« služe u njegovoj »geografskoj radnji«, te misli da će se njihove »radnje popuniti«, jer snuje »razpravu zemljište i narod hrvatske države prije XII vieka«, u kojoj će »razbiti mnoge dojakošnje predsude i krive nazore...« (M. St. Novaković, o. c, 261).

odnos državne vlasti prema crkvi u Hrvatskoj i raspravlja kakav je bio njen utjecaj na crkvu. Dokazuje da je svaka od njih bila samostalna u svom djelokrugu, iako su stajale u tijesnoj vezi.

Sljedeće poglavlje ima naslov »Državno uređenje. 1. Vladalac i njegova vlast. 2. Župa i grad« (XCIX, 73–128). U njemu kaže da je vladar vršio vrhovnu vlast samo neposredno i osobno. Nadalje govori o prihodima vladara, o kovanju novca a posebno raspravlja o uređenju hrvatskih župa i njihovoj razdiobi kao i o gradskoj upravi u Dalmaciji.

Prema tome hrvatska država se s gledišta upravnog uređenja sastojala od župa (županija) sa župskim gradom i iz dalmatinskih samoupravnih gradova.

U petom poglavlju prikazani su »Imovni i gospodarstveni odnošaji« (CV, 202–238). Tu opisuje poljodjelstvo i ratarstvo kao glavno zanimanje hrvatskoga naroda, zatim govori o vlasništvu posjeda, te prodaji, kupnji i zamjeni zemlje, ne zaboravlja ni ribarstvo a dotakao se je čak i pomorstva i trgovine. Sve je temeljeno na dokumentima.

Zadnje poglavlje sastoji se iz »Obuka i pismenost« (CXV 37–67) i »Umjetnost i umjetni obrt« (CXVI, 175–229). Za prvi dio morao je uzeti ne samo domaće izvore nego je bio prisiljen poslužiti i stranima, a u drugom dijelu istog poglavlja prikazuje arhitekturu i graditeljstvo, i u sklopu toga govori o pojedinim crkvenim građevinama, ukrašenim ornamentima. Osvrnuo se je i na umjetnički obrt.

Kada se je u »Radu« tiskao »svršetak« njegove »dugačke razprave o nutarnjem stanju Hrvatske za vladanja narodne dinastije«, Rački je u pismu Jagiću (20. XII. 1893) dodao da »ako bude vremena i zdravlja« rado »bi nadopuniti i pokupiti sve ove razprave u jednu knjigu«.[2570] Doista, sva ta poglavlja su bila složena i uvezana kao jedna posebna knjiga, i taj njegov rad ima i danas veliku vrijednost, iako se je puno toga izmijenilo i popunilo.

Sabravši »što se je sabrati moglo o umjetnosti i umjetnome obrtu«, koji je tiskan u svršetku njegove rasprave »o stanju Hrvatske za vladanja narodne dinastije« nametnula se je Račkome »misao i želja«, kako je pisao svome prijatelju u Dalmaciji (20. XII. 1893) »da jugoslavenska akademija izda točan opis s ilustracijami svih gradjevina i umotvorina, najprije do XII. v. onda kasnije do dobe preporoda umjetnosti. Ovakovo djelo bilo bi podpunije i savršenije od Eitelbergova, Jacksonova itd. *Valjalo bi da se slože umjetnici, arkeolozi i povjestničari* (S. A.). Moglo bi se po dogovorenom planu izraditi polagano i izdavati u svescih«. Stoga ga pita što on misli o tome i da li je »hora« i kaže mu na kraju neka misli »o tom«. Donoseći ova dva pisma Smičiklas piše da o »ovoj osnovi valja da misli ne samo akademija nego i cijeli naš narod, biskupi i velikaši, plemstvo i gradjanstvo«.[2571]

Uz sve ove radove u LXXIV knjizi »Rada« (1885, 135–191) pojavili su se Račkijevi »Prilozi za povijest humanisma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj. I. Ivan Ravenanjin, učenik Petrarkin, dubrovački kancelar (1384–87) kano predteča humanisma u Dubrovniku«. Građa za ovu radnju je uzeta iz tadašnje Akademijine knjižnice, te Vatikanske kao i one u Leipzigu.

Kasnije se Rački nije više bavio humanizmom i renesansom kod nas, već je nagovarao druge da oni taj predmet obrađuju.[2572] Kada se je 1885. g. slavila pedesetgodišnjica preporoda hrvatske knjige, izašao je Račkijev »Nacrt hrvatske historiografije od 1835–1885 godine« (»Rad« JAZU LXXX, 1885, 246–313). Podijelio ju je na tri doba. Prvo je ilirsko od 1835. do 1850, drugo je prijelazno od 1850. do 1867. a treće nosi naslov »Naše vrieme«, tj. kada je Akademija, namjesto Društva za jugoslavensku povijest i starine, preuzela obrađivanje hrvatske historije.

[2570] Gl. T. Smičiklas, o. c, 152
[2571] T. Smičiklas, o. c, 152, 153
[2572] T. Smičiklas, o. c, 145

Prvo doba počinje radom Gaja i njegove »Danice«. Navodi radnje i članke iz političke i književne historije, biografije, putopise, historijske preglede i izdanja izvora za hrvatsku povijest. Opisuje — i to vrlo detaljno — historijski rad u Dalmaciji i Dubrovniku.

S radom Kukuljevića započeo je drugo doba i naveo svaku radnju i članak iz hrvatske povijesti, književne historije, zatim crkvene, iz arheologije, izdanja izvora, biografske radnje da bi onda opisao rad na historiji u Dalmaciji.

U trećem dijelu prikazuje radnje izašle u izdanjima JAZU, ali govori i o ostalim radovima i knjigama, koje su se pojavile izvan Akademije u raznim časopisima, programima gimnazija i kalendarima. Dajući ocjenu ove radnje Smičiklas piše da je Rački »zabilježio svaku i najsitniju radnju počamši od prvoga broja »Danice« po svim časopisima i na kratko ocijenio«. Da je »sve zabilježio« u to se on (Smičiklas: S. A.) sam »uvjerio«, ali mu ipak prigovara »što nije zabilježio svoje njeke dobre radnje u 'Kat. listu' pisane u Rimu u ono doba, kada je u nas nauka tako na suhu živila«.[2573]

»Na temelju rasprave F. Račkoga o hrvatskoj historiografiji u razdoblju od 1835. do 1885. godine«, Nikša Stančić je napisao rad pod naslovom »Franjo Rački o historiografiji kao znanosti i njenoj društvenoj funkciji« i dao svoju ocjenu »Nacrta« Račkoga, služeći se i onom od Smičiklasa. Na kraju je zaključio da je Rački svojom raspravom »Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine« dao ocjenu razvitka, rezultata i znanstvene razine prvih pedeset godina moderne hrvatske historiografije i time u hrvatskoj historiografiji prvi učinio ono za čime se periodički osjeća potreba u svakoj historiografiji«.[2574]

Ovome bi se moglo primijetiti što je Rački u svojoj doista potpunoj historiografiji od 1835. do 1885. uključio samo Hrvatsku i Dalmaciju, ali ne i Istru, a to je ipak stanovit promašaj ili propust. Kada se je 1887. navršila stogodišnjica smrti Ruđera Boškovića, JAZU je obilježila taj događaj i posvetila njemu i njegovim djelima »Radove« od 87, 88. i 90. knjige (Zagreb, 1887–1889).

Rački je obradio njegov životopis pod naslovom »Ruđer Josip Bošković, životopisna crtica« (1–100) — i to vrlo opširno. Ujedno je priredio i njegovu korespondenciju pod naslovom »Dopisi Boškovićevi. I. u poslovi dubrovačkih i II. s različnim osobami« (101–428).[2575] Dva su glavna izvora odakle je crpio građu: Dubrovnik i Milano. Dubrovačka pisma, čuvana u tamošnjem arhivu (103–246) prepisao mu je Giuseppe Gelcich. Ima ih ukupno 91, te idu od 6. V. 1756. do 21. XI. 1783. Drugi dio pisama obuhvaća 124 lista i počinju od 27. V. 1741. do 27. IV. 1787. g. Ona su većinom uzeta iz milanskog astronomskog opservatorija, a za Račkoga ih je prepisao J. Schiaparelli, dok je V. Bogišić saznao da takvih pisama ima u Arhivu i Knjižnici Francuskog instituta, zvjezdarnici, Ministarstvu za pomorstvo i Narodnoj biblioteci u Parizu,[2576] pa ih je dao prepisati i onda ih poslao.

[2573] T. Smičiklas, o. c, 145

[2574] N. Stančić, Franjo Rački o historiografiji kao znanosti i njenoj društvenoj funkciji (na temelju rasprave F. Račkoga o hrvatskoj historiografiji u razdoblju od 1835. do 1885. godine), Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU 9, 35–44

[2575] D. Nedeljković naziva monumentalnim kolektivnim djelom »Rad« JAZU »1887–1888« (S. A.) posvećen stogodišnjici smrti Ruđera Boškovića, »sa uvodnom studijom Boškovićeve naučne biografije F. Račkoga (str. 1–100) i obilatom Boškovićevom prepiskom, koju je priredio G. Gelcich (str. 101–428)«, te imenuje Račkoga kao »stvaralačkog začetnika i pionira novoga... naučnoga zahvata... gorostasne istorijske pojave... Ruđera Boškovića...« (D. Nedeljković, Franjo Rački u istoriji filozofije i danas, Zbornik Zavoda... 9, 141).

[2576] Obavještavajući Bogišića (7. X. 1887) kako ima posla »sa štampanjem Boškovićeve biografije i njegove korespondencije«, Rački ga pita ne bi li mogao »usput pogledati u akademiju francezku (Institut), ne nalazili se ondje kakova izprava tičuća se Boškovića?« Kaže da je već »200 listova njegovih posakupio«, dok je biografija »potpunija od ikoje dojakošnje«. Bogišić mu je na to odgovorio (Paris 9–10. X. 1887) da on ima »uplivnih znanaca u ovdješnjoj akademiji« te da će pokušati, iako je vrlo zauzet, »da se prepišu pisma Boškovićeva ako ih bude«, zatim ga kori što radi toga nije pisao prije, jer »do sad bi bilo gotovo«. U pismu pak od 21. X. 1887. Bogišić mu kaže da je jedan njegov prijatelj našao »u samoj biblioteci de l'Institut okolo 20 pisama Boškovićevih« kao i neke odgovore Boškoviću, a uz to misli »da još na pet različitih mjesta u Parizu može se naći po koje pismo njegovo«. Rački mu zahvaljuje 25. X. 1887. i moli ga da ih na njegov trošak dade »bezodvlačno« prepisati, jer su

Ostala pisma donio je Rački iz tiskane građe.[2577] Izdanjem tih pisama kao i Boškovićevom biografijom, Rački je imao potpuno pravo kad je rekao da je JAZU »povodom stogodišnjice slavnoga Rudjera Josipa Boškovića ocienila u tri knjige njegova znanstvena djela tako obširno i temeljito, kako nisu još ni u svjetskoj literaturi ocienjena«.[2578]

U spomen 500. godišnjice kosovske bitke Rački je 1889. napisao u »Radu« (XCVII, 1889, 1–68) radnju »Boj na Kosovu. Uzroci i posljedice«,[2579] na temelju tiskanih izvora i znatne literature. Tema toga rada jasna je iz samoga naslova.

Druga radnja »Stari grb bosanski«[2580] (»Rad« JAZU CI, 1890, 127–169), bila je plod njegova istraživanja toga grba, na što ga je ponukala bosansko–hercegovačka vlada, koja je htjela novookupiranoj zemlji dati grb koji joj odgovara.

Iako su o tome razni historičari imali svoje mišljenje, Rački se time nije zadovoljio, pa je odlučio sam ovo pitanje riješiti na temelju bosanskih novaca, pečata i kamenih spomenika.[2581] I tako je došao

---

se ostala pisma, koje je on sakupio počela tiskati. »Za biografiju koja je već doštampana«, jasno je da ih neće moći upotrijebiti. Listove koji su u Dubrovniku kod Natalića nije mogao dobiti: »u početku bio je obećao, da će jih ustupiti, ali kašnje je porekao«. Bogišić ga 7. XI. 1887. opširno izvještava što je sve poduzeo glede »Boškovićevih pisama«. Obratio se, kaže, na 6 institucija u Parizu, od kojih su mu »Archives de l'Institut« i »Bibliothèque nationale« odgovorili negativno, a od one tri čeka odgovor. Iz »Bibliothèque de l'Institut« dobio je 25 pisama. Rački mu se zahvalio 22. XI. 1887. »oko sakupljanja Boškovićevih pisama«, te da se »poslije biografije« već tiskaju Boškovićeva pisma dubrovačkom vijeću (1756–1784), onda će slijediti »dopisi milanski«, gdje bi on uvrstio one neizdane parizke, ako medju tim prispiju«. 28. XI. 1887. Bogišić mu javlja kako će »Boškovićeve isprave« dobiti »za jednu nedelju«, što je 9. XII. 1887. i poslao. Rački je odmah tj. 13. XII. sa zahvalnošću potvrdio prijem i ujedno opisao kako ih je za tisak podijelio i kako će ih uvrstiti. Zatim ga obavještava da je Medoviću dao da »preslika Boškovićev portrait, koji je sada u dubrov. štionici«, te koliko će araka iznositi Boškovićev životopis a koliko korespondencija tako da »knjiga od 30 araka bit će samo Boškoviću posvećena; takove sada, ne ima u nijednoj literaturi. I zaslužuje!« Dotičući se poslanih pisama Bogišić (15. I. 1888) ga pita kada će »knjiga o Boškoviću biti gotova?« Upozorava ga kome se »u predgovoru« u Parizu ima sve zahvaliti. I konačno Rački mu 25. I. 1888. javlja da je dotiskana Boškovićeva spomenica, od koje će mu poslati »njekoliko otisaka« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 329, 330, 333–338, 340, 341, 343, 346).

2577 Kada sam kao asistent na katedri za povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu istraživao 1938. g. u Historijskom arhivu u Dubrovniku tzv. »Acta gallica«, tadašnji direktor dr. Branko Truhelka, sin poznatog arheologa Ćirila Truhelke, rekao mi je da je u Parizu pronašao još veliki dio građe, koja se odnosi na Boškovića. Ujedno mi je predložio da je skupa izdamo, što ja nisam ni mogao, ni htio prihvatiti, jer ju je on pronašao. Gdje je danas sva ta građa, nije mi poznato.

2578 T. Smičiklas, o. c, 145

2579 Primivši »Rad« (knjiga XCVII), Ruvarac je pročitao Račkijev »Boj na Kosovu« i odmah mu je u pismu (5. XII. 1889) izrekao hvalu... »bez strasti i pristrastija a širokoga srca istoriku«. Iznio je i neke svoje primjedbe u odnosu na dvije povelje bosanskoga bana Tvrtka, u kojima je Rački unio krive datacije. U odgovoru na ovo pismo Rački mu se zahvalio (20. XII. 1889) na priznanju za njegov trud, prihvatio Ruvarčeve opaske i upozorio ga na još neke svoje pogreške »u razpravi o boju na Kosovu« (V. Novak, Srpski naučnici..., 148–150). O razmimoilaženjima između Ruvarca i Račkoga, koja su počela još od 1875. do 1889, napose glede učešća Hrvata na Kosovu gl. i K. Milutinović, Franjo Rački i Ilarion Ruvarac, 164–166. N. Dučić je sasvim drugačije reagirao kada je primio »izvrsnu raspravu 'O boju na Kosovu'« pa mu je odmah 6. I. 1890. iz Beograda zahvalio i iznio kakav je ona »ovdje« učinila dojam. Kaže da je njome učinio »veliku uslugu našoj istorijskoj nauci i književnosti« i »da do sada niko nije pisao o boju na Kosovu s onakom istorijskom temeljitošću i objektivnošću« kao on (V. Novak, o. c, 64).

2580 Kada je N. Dučić primio ovu »lijepu raspravu Račkoga«, ogovorio mu je 28. VIII. 1890. da ju je »u slast« pročitao, te da je »divno« rasvijetlio »i to pitanje u heraldici južnoslavenskih zemalja istorički i kritički« raspravio »onako, kako je samo« njegovo »pero kadro da raspravi« (V. Novak, Srpski naučnici..., 69). Gl. o tom i T. Smičiklas (o. c, 143), koji je također pun hvale.

2581 Naime, još 15. XI. 1879. pita Novakovića ne bi li mu mogao »poslati snimke na staniolu pečata na srbskih i bosanskih listina«, koje ima »u Biogradu (n. pr. na Dušanovih)«, a onda mu se ponovno javlja 19. VI. 1880. i kaže kako ga »nuka nužda, i to znanstvena«, da nastavi »dopisivanje«. Htio bi »imati vjerne snimke (u staniolu ili nacrte ili odlievke) pečata na banskih ili kraljevskih listina bosanskih«, koje u Beogradu imaju. Odlučio je naime »preraditi i popuniti svoju razpravicu o grbu banova i kraljeva bosanskih, kojoj je povoda dala sarajevska vlada«. Kako mu je »Badovinac ovdje pripoviedao, jedan grb u staroj gradini u Jajcu, uprav je onakav, kakav ga« je on »po novcih i pečatih opisao«. Njemu »nije stalo do praktičke već jedino do znanstvene svrhe«. Stoga ga moli da neke snimke pošalje »čim prije« (M. St. Novaković, o. c, 266, 267). Na ovo pismo

do rezulatata da je jedini i pravi grb bosanskih vladara štit, ili prugom koso presječen s dva reda krinova duž pruge, ili s krunom krinovom nasred polja.

Osim u izdanjima svoje Akademije Rački je pisao i za druge časopise i novine pojedine historijske članke i radnje. Pisao je npr. »Nadpis iz hrvatske dobe u Ninu« (»Bulletino di archeologia e storia dalmata«, XI, Spalato, 1889, br. 1).

Spomenuli smo da je bio stalan suradnik »Vienca«. Evo nekoliko njegovih radnji: »Knez Krsto Frankopan nepoznat do sada pjesnik«[2582] (»Vienac« 1871, br. 3); »Ban Petar Zrinski i knez tržački Frane Krsto Frankopan na stratištu« (»Vienac« 1871, br. 17);[2583] »Crtice o hrvatskih i talijanskih Frankopanih« (»Vienac« 1871, br. 37; »Obzor«, 1871, br. 40); »Ivana Gundulića »Jeruzalem oslobođen« (»Vienac« 1873, br. 7); »Na Lokrumu. Putopisna bilježka« (»Vienac« 1873, br. 34; Narodni list 1873, br. 74); »Marko Antun de Dominis«[2584] (»Vienac« 1874, br. 48–52); »Dubrovnik« (»Vienac« 1875, br. 10–13); »Dr. Božidar Petranović« (»Vienac« 1875, br. 15); »Rieka« (»Vienac« 1875, br. 34, 35); »Lesina (Hvar)« (»Vienac« 1876, br. 2), »Solin« (»Vienac« 1876, br. 11–13); »Glagolski rukopis u Oportu« (»Vienac« 1876, br. 6); »Naš književni i naučni rad« (»Vienac« 1876, br. 51); »Skok u Križevce i tamošnja stara crkva sv. Križa« (»Vienac« 1876, br. 39); »Stolna crkva u Spljetu« (»Vienac« 1877, br. 8, 9); »Kanonik zagrebački Martin, astrolog kr. Matije Korvina« (»Vienac« 1879, br. 24); »Pismo Stanka Vraza Vuku Karadžiću« (»Vienac« 1879, br. 43); »Matija Petar Katančić« (»Vienac« 1881, br. 15–17); »Čitanje u Petrogradu o dubrovačkom pjesniku A. Gleđeviću« (»Vienac« 1881, br. 39); »Novo otkriti spomenici o Juliju Kloviju« (»Vienac« 1882, br. 28); »Antisemitizam u Dubrovniku g. 1622.« (»Vienac« 1883, br. 1; »Židovska svijest«, 1922–23, br. 206–208); »Obnova stolne crkve u Spljetu« (»Vienac« 1883, br. 18); »Mletci« (»Vienac« 1884, br. 1–3); »Proslava tisućgodišnjice smrti sv. Metodija« (»Vienac« 1885, br. 12); »Stara slika slovjenskih prvoučitelja« (»Vienac« 1885, br. 14); »Novo odkriti spisi Jurja Križanića« (»Vienac« 1889, br. 7); »Glagolica« (»Vienac« 1890, br. 30); »Andrija Kačić prema Slovinstvu« (»Vienac« 1890, br. 34); »Glagoljski službenik vojvode Hrvoja« (»Vienac« 1891, br. 29); »O Franji Glaviniću« (»Vienac« 1892, br. 1); »Etruščanski nadpis našega narodnoga muzeja« (»Vienac« 1892, br. 38) i »Izvadak iz matice mrtvih o smrti Ivana Gundulića« (»Vienac« 1893, br. 24).[2585]

Nastavio je pisati u »Pozoru«, kasnijem »Obzoru«. Tako npr. »Rukopisi mag. Georgii de Sclavonia (+1416) u Toursu« (»Kat. list« 1874, br. 14), »Stolna crkva u Djakovu« (»Obzor« 1874, br. 123);

Novaković mu je odgovorio (26. VI. 1880) da je radi njegove želje da dobije »istiske bosanskih pečata« pregledao »ono malo pisama« što ih se ima. Ali nije našao »gotovo ništa«, jer »pisma koja se ovamo čuvaju pored toga što ih je samo nekolicina, i nemaju pečata«. Pečat ima samo pismo bana »Matije Stefana od 7 Marta 1249 (Mon. serb. XXXIX), koje se nalazi u Srpskoga Učenoga društva, i potom pismo Stepana Ostoje od 8. Dek. 1400, kojim daje Hlijevno Hrvoju« (Mon. serb. CCXXXVII, Glasnik 23. Arkiv II), u kojem čini mu se »ima i snimak pečata. Ne našavši više« on je »za ta dva naredio muzejskom posluzniku« da mu »najpažljivije izvadi snimke u stanjolu (za drukčije ovde ni majstora nema)«. Kad to bude gotovo, »odmah« će mu »poslati« (V. Novak, Srpski književnici..., 116). U opširnom listu od 4/16. XI. 1883. Novaković dodaje i ovo: ...»Držim da će Vaši polemizatori u pitanju bosanskog grba biti postiđeni za ono svoje šarabatanje kad moju raspravu pročitaju«. To su »Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti«, Godišnjica N. Ćupića VI, 1884, 1–104 — i posebno tiskana (gl. V. Novak, o. c, 120, 121 i bilj. 3).

2582 Rački je početkom 1871. bio u Beču, gdje su u arhivu nađene dotad nepoznate pjesme kneza Krste Frankopana (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 193).

2583 Naime, još od 1868. Rački je počeo skupljati građu za Zrinsko–frankopansku urotu (gl. bilj. 2453, 2454) pa je nešto od toga iskoristio za svoj rad u »Viencu«

2854 Budući da je ovu radnju uvelike cijenio, molio je Strossmayera da je oprezno čita (T. Smičiklas, o. c, 73, bilj. 2). U najnovije doba Dušan Nedeljković kaže da je Račkijev »izvanredan ogled o osuđenom 'jeretiku', značajnom fizičaru i utopisti XVI. veka Marku Antunu de Dominisu u 'Viencu' 1877.« Hvali oštroumnost i smjelost Račkoga, ali tom prigodom Nedeljković ukazuje i na svoje radove o de Dominisu kao i na rezultate svojih istraživanja u vezi sa de Dominisom (D. Nedeljković, Franjo Rački u istoriji filozofije i danas, 142–144).

2585 Gl. i A. Gulin, o. c, 300, 302–306, 308, 310–312, 315–318.

»Još jednom o bosanskom sjemeništu u Djakovu« (»Obzor« 1875, br. 54, 55); »Svinimir ili Zvonimir?« (»Obzor« 1876, br. 128; »Kat. list« 1876, br. 22); »Da li Svinjimir ili Svinimir?« (»Primorac« 1876, br. 75); »Uspomena na Svinimira« (»Obzor« 1876, br. 131); »Još jednom Svinimir ili Zvonimir?« (»Obzor« 1876, br. 144); »Krunidba hrvatskoga kralja Dimitra Svinimira« (»Danica« kalendar za godinu 1877 — Zagreb 1876); »Ueber das alte Wappen Bosniens« (»O starom bosanskom grbu«) (Agramer Zeitung 1879, br. 199; »Narodne novine« 1879, br. 190–200 i »Obzor« 1879, br. 204;[2586] »Mein letztes Wort an Herrn I. Bojničić über das bosnische Wappen Bosniens« (Beilage zur Agramer Zeitung 1879, br. 243); »Ueber das alte Wappen Bosniens« (»Archiv für slavische Philologie« (Berlin, 1880, IV/2, 342–349, V/I, 501–510); »O gradu Doboru u Bosni« (»Bosansko–hercegovačke novine« 1880, br. 70); »Tisućnica« (»Obzor« 1880, br. 131); »Književna zanovetanja Deželićeva« (»Obzor« 1881, br. 6–10); »Uzpostava katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini« (»Obzor« 1881, br. 21, 22); »Pjesma o Soriću i Kumalijiću Aliji« (»Obzor« 1887, br. 51–53); »Žrtvenici u prvostolnoj crkvi« (»Kat. list« 1887, br. 52); »K pitanju o proslavi osamstogodišnjice osnutka zagrebačke biskupije« (»Kat. list« 1888, br. 23, 24); »A. M. Seitz« (»Obzor« 1888, br. 103); »Osvrt na 25–godišnje djelovanje akademije« (»Ljetopis« JAZU 1892, 109–135, »Vienac« 1892, br. 50; »Obzor« 1892, br. 284, 285; »Hrvatska« 1892, br. 295–298, 1893, br. 1 i »Narodne novine« 1892, br. 286, 287), »Madjaroni i hrvatska pragmatička sankcija« (»Obzor« 1893, br. 23); »Sv. Sava, prvi srbski metropolita i srbski fanatici« (»Obzor« 1893, br. 74); »Tisućgodišnjica Madjara i Hrvatska« (»Obzor« 1893, br. 283)[2587] i »Staroslavenski misal« (»Obzor« 1893, br. 227)

Uz njegove stalne članke o JAZU ne smiju se zaboraviti ni biografije i nekrolozi. Neke biografije već su spomenute (Luciusa, Boškovića), ali treba dodati da je Rački autor još i sljedećih biografija: Frana Lukarevića Burine,[2588] Miha Bunića Babulinova, Marija Oracija Mažibradića i Marina Burešića.[2589] Također je pisao nekrologe: »Karlo Jaromir Erben« (»Rad« JAZU XIV, 1871); »Jan Erazim Vocel« (»Rad« JAZU XXII, 1873); »Dr. Božidar Petranović« (»Rad« JAZU XXX, 1875); »Mihail Petrović Pogodin« (»Rad« JAZU XXXVIII, 1877); »Nekrolog M. Mesića« (»Rad« JAZU XLVII, 1879); »Ruski historik Sergej Mihajlovič Solovjev« (»Rad« JAZU LIV, 1880); »Aleksandar Aleksandrovič Kotljarevskij« (XL, 1882); »Vaclav Aleksandro Maciejovski« (»Rad« JAZU LXVIII, 1883); »Nikolaj Ivanovič Kostomoroo« (»Ljetopis« JAZU 3) »Dr. Lavoslav Geitler« (»Ljetopis« JAZU 4, 1889); »Dr. Jovan Subotić« (»Ljetopis« JAZU 4, 1889), »Petar Aleksejevič Lavrovski« (»Ljetopis« JAZU 5, 1890); »Josip Jireček« (»Ljetopis« JAZU 5, 1890) i »Romualdo Mihajlovič Hube« (»Ljetopis« JAZU 6, 1891). Zatim slijedi: »Žaoba Hrvata na grobu Jakova Grimma« (»Pozor« 1863, br. 220); »Moskovski metropolita Makarij Bulgakov« (»Vienac«, 1881, br. 28); »Dr. Djuro Daničić« (»Pozor« 1882, br. 266); »Grigorij Petrovič Danilevskij« (»Vienac« 1891, br. 1); »Josip Josipović Pervolf« (»Vienac« 1892, br. 5),[2590] i »Mijo Mikić, kanonik prvostolne crkve« (»Obzor« 1893, br. 91).

Sve te biografije i nekrolozi pokazuju osjećaj Račkoga prema slavenstvu i njegovim znanstvenicima i književnim radnicima.

[2586] Protiv ovakvog mišljenja Račkoga o grbu ustao je bosanski historičar fra Ante Knežević, koji je u »Obzoru« (1879, br. 251) napisao članak »Opet o grbu bosanskom« (gl. o tom Ć. Truhelka, Jedno zanimljivo pismo bosanskog historičara fra Ante Kneževića, »Narodna starina« 24, Zagreb, 1930, 227–233).
[2587] Gl. i A. Gulin, o. c, 300, 302–306, 308, 310–312, 315–318.
[2588] Djela Frana Lukarevića Burine (priredio S. Žepić, Biografiju napisao F. Rački), Stari pisci hrvatski 10, Zagreb, 1878, XI + 257
[2589] Pjesme Miha Bunića Babudinova, Marija i Gracija Mažibradića i Marina Burešića (priredio S. Žepić, biografiju napisao Fr. Rački), Stari pisci hrvatski 11, Zagreb 1880, XV + 257
[2590] A. Gulin, o. c, 293, 310, 316

3. Pisanje prikaza i kritika

Prvi prikaz Račkoga odnosi se na bečki teološki časopis (»Kat. list« 1851, br. 17, 18, 22, 45). Šest godina kasnije, tj. 1857. u »Narodnim novinama« (br. 241, 143–145) prikazuje rad E. Dümmlera »Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (549–928)«.[2591] To je zapravo njegov prvi prikaz sa historijskog stranog područja. Sljedeće godine daje prikaze Čeha F. J. Jezbera o Ćirilu i Metodu (»Neven« 1858, br. 29, 30), zatim Miklošičevih »Monumenta serbica« (»Neven« 1858, br. 36), te isusovca P. Martinova o slavenskim rukopisima u carskoj biblioteci u Parizu (»Narodne novine« 1858, br. 113, 114, 116 i 117), te knjige koje su zajedno izdali Miklošič i Fiedler (»Narodne novine« 1858, br. 173–175, 178, 179), dok u Kat. listu (1859, br. 14, 15, 1860, br. 18, 19) prikazuje Theinerova »Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia« (I/II Romae 1859/1860) i navodi kolika je vrijednost te zbirke za našu povijest.[2592]

Opisuje i vrijednost Miklošičeva rada »Zum Glagolita Clozianus«, a onda Müllerova »Acta patriarchatus Constantinopolitani ab a. 1315–1412...« (»Kat. list« 1862, br. 42).[2593]

Prikaz koji se odnosi na našu crkvenu povijest napisao je još 1856. u »Narodnim novinama« (br. 108, 109, 116, 118, 122, 123)[2594] i to u povodu izlaska iz tiska knjige M. Sladovića »Poviest biskupiah senjske i modruške ili kèrbavske« (Trst, 1856). Tom prigodom je ne samo ispravio mnoge Sladovićeve pogreške nego je iznio na vidjelo i mnoge nepoznate podatke.[2595] U »Pozoru« (1862, br. 155–157) pod naslovom »Nješto o njekih izvorih netom obielodanjenih za povjest i pravo jugoslovjensko« prikazuje Kukuljevićeve »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (Zagreb, 1861–1862, I–III), a zatim u istom listu (1863, br. 60) još jedan Kukuljevićev rad »Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari«. Također je u »Pozoru« (1863, br. 84 i »Il Nazionale« 1863, br. 33) prikazao Kukuljevićeve »Povjestne spomenike južnih Slavenah« (I. Listine hrvatske), a u »Kat. listu« (1863, br. 5) Hepovu crkvenu poviest. U »Pozoru« (1863, br. 25) i »Kat. listu« (1863, br. 25) daje prikaz Theinerovih »Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia« (I. Romae, 1863).[2596]

Kada je počeo izlaziti časopis »Književnik«, koji su uređivali i izdavali Rački, Jagić i Torbar, u tome časopisu za »jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti« (Zagreb, 1864) Rački je dao svoje zapažene kritike. Tako je ocijenio »djelce« »Jihoslovane. Obraz nàrodopisno — literarni. V. Praze, 1864« (I, 431–435) ustvrdivši »da je to prvi pokus poviesti književnosti jugoslovjenske po načelih novije znanosti te vrsti«.

U istom svesku »Književnika« (131–133) napisao je kritičku ocjenu i dao svoje opaske Kukuljevićevoj knjizi »Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari«, a u sličnom tonu je ocijenio i Tkalčićevu »Hrvatsku povjestnicu« (133–135). Dosta oštar i nepovoljan sud u »Književniku« (135–138) dao je Rački o djelu nepoznatog pisca »Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermini, Zara, 1863. Pag. 300«. Tu je (440–441) ocijenio i »Glasnik društva srbske slovesnosti«, sv. XVII. U Beogradu 1863. str. 329, sa željom »da 'glasnik' bude opet onakav, kakav je bio, dok bijaše tajnikom društva Daničić«.

U tom broju »Književnika« (594, 595) pod svoju oštru kritičku lupu stavio je i povijesno–kritičke crtice o otoku Visu »Studii storico critici sopra l'isola e l'antica città di Lissa« (Issa), od učitelja I. Stanića (u programu c. k. više gimnazije zadarske za god. 1864) str. 102.

[2591] A. Gulin, o. c, 284, 287

[2592] T. Smičiklas, o. c, 29, 27; A. Gulin, o. c, 288–290

[2593] A. Gulin, o. c, 290, 292

[2594] A. Gullin, o. c, 286

[2595] A. Cuvaj, Građa V, Zagreb 1910, 47

[2596] A. Gulin, o. c, 292–294

Međutim, bio je mnogo blaži kada je ocjenjivao rad »Istoria srbskoga naroda, napisao dr. Nikola Krstić. U Beogradu 1863–64. S. I. i II. str. 164«; opširno je prikazao i na kraju ipak ustvrdio »obzirom dakle na sadržaj srbska historiografija nije mnogo dobila Krstićevom historijom«. (595–599)

U »Književniku« (II, 1865, br. 1) nastavlja s kritikom. Tako ocjenjuje »Geschichte der Südslavischen Literatur«, (II/III, Prag, 1865) od P. Šafařika, zbirku »Dečanski spomenici« koje je skupio St. Ristić (II, 132–133; »Slavische Blätter« od A. Lukšića (Wien, 1865) I, 72 (II, 138–140); »Aktenmässige Beiträge zur Geschichte des Tattenbach'schen Processes von J. 1670.« od Fr. Kronesa (II, 147, 148); »Život sv. Simeuna i sv. Save« od Domentijana, koji je izdao Đ. Daničić (II, 446, 447); »Arkiv za jugoslovjensku povjestnicu« VIII (II, 447, 448); »Glasnik srbskog učenog društva« I (II, 578–580); dva djela Šafařika (II, 457, 458, 580), te rad S. Ljubića »Vladanje mletačko u Rieci« (II, 580–581); »Opis Bosne i Hercegovine« od Tome Kovačevića, Beograd, 1865 (»Književnik« III, 1866, 156, 157); »Glasnik srbskog učenog društva« II, Beograd, 1868 (III, 596, 597); »O povjesnim raspravama Nikole Krstića 'Boj pod Beogradom u godini 1456.' i Jovana Gavrilovića 'O našim pećskim patrijarsima'... (III, 597, 598); »Život kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Napisao arhiepiskop Danilo i drugi. Na svijet izdao G. Daničić. U Zagrebu, 1866.« (III, 598, 599); »Statistika austrijske carevine za viša učilišta. Napisao dr. Petar Matković« (III, 599) i »Život Nikole Zrinjskoga, sigetskog junaka. Nacrtao M. Mesić« (III, 590–596, »Pozor« 1867, br. 38, 39).

Zatim slijedi »Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Napisao V. Jagić...« (»Novi Pozor«, Beč, 1867, br. 36); »Bogomili, crkva bosanska i kršćani. Istorička rasprava. Napisao dr. Božidar Petranović, u Zadru 1867, str. 172« (»Rad« JAZU I, 1867, 242–250); »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« IX, 1868 (»Rad« JAZU V, 1868, 203–209); »Cyrille et Méthode... par Louis Leger, Paris 1868...« (»Rad« JAZU V, 1868, 229–233); »Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metoda«. Izdao Ivan Brčić (»Kat. list« 1870, br. 49); »Poviest Hrvatah, napisao ju Iv. K. Tkalčić. Sv. I. u Zagrebu 1870, str. 92« (»Zatočnik« 1870, br. 201), te topografska djela Andreja Popova (»Rad« JAZU XIII, 1870, 213–230) kao i »Najnovija izdanja izvora za život sv. Ćirila i Metoda« (»Rad« JAZU XV, 1871, 166–178). Slijedi njegova kritika ispisa iz mletačkog arhiva, koje je objelodanio S. Ljubić pod naslovom »Spomenici o Stjepanu Malom«, »Glasnik Srbskog učenog društva« II od II. knj. u Beogradu 1870, str. 160 (»Rad« JAZU XVII, 1871, 208–210), te Tkalčićevih »Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis«. I i II. (»Kat. list« 1873, br. 77, 1874, br. 41) i Kukuljevićevih »Povjestni spomenici južnih Slavenah. Knjiga II: Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom... Dio I...« (»Rad« JAZU XXVII, 1874, 194–211); Bethmannov, Die Evangellienhandschrift iz Zavidale (Neues Archiv der Gesellschaft für altere deutsche Geschichte II pod naslovom »Slovenski a napose bugarski i hrvatski u Italiji putnici druge polovice IX vieka« (»Rad« JAZU LII, 1878, 198–208) i »K. Grot i F. Florinskij o Konstantinu bagrenorodnom« (»Rad« JAZU LIX, 1881, 201–218).[2597] Istodobno daje i druge »književne obznane« i ocjene u »Viencu« (1875, br. 7, 19, 28, 36, 43, 1876, br. 4, 16, 25, 51, 1877, br. 12, 25), tj. prikaz »Rada« JAZU i »Letopisa Matice srpske«, te drugih knjiga i časopisa.

Uporedo s time u »Obzoru« daje »Protuodgovor na 'Odgovor' presv. g. Kukuljevića« (»Obzor« 1875, br. 72, 73); g. 1893. osvrće se na knjigu »Istorija srpske crkve od episkopa Nikanora Ružičića. U Zagrebu 1893. Knjiga I.« (»Obzor« 1893, br. 232)[2598] i to mu je bio zadnji prikaz i kritika.

Rački je, kako kaže Smičiklas, u svojim kritikama blag i pozitivan i uvijek poštuje slobodu mišljenja. No budući da je volio istinu iznad svega, znao je kada se je kakva neznalica digla da bude

[2597] Gl. A. Gulin, o. c, 295–302, 306, 309, 303

[2598] A. Gulin, o. c, 304, 318

sudac u znanosti ponekad biti vrlo oštar.[2599] Ipak, prevladavala je blagost i isticanje pozitivnih strana pa je neko djelo preporučio »svim...«[2600] ili uz vrlo oprezno sastavljanje opaske pojedinu raspravu staviti »u broj najboljih monografija pisanih do sada o pojedinih čestih hrvatske poviesti«.[2601]

Mnogo je rigorozniji u ocjeni »Hrvatske povjestnice« kao djela, a naročito kada se radi o mladom piscu, »koji po svojoj čednosti rado će slušati ove primjedbe«.[2602]

Još je stroži i kritičniji kada se radi »o kojekakvim kompilacijama«. Pa ipak i tada autoru ostavlja put, ako uvaži njegove »opaske u svojoj književnoj radnji«, da će ga se »drugi put« sastati »na tom polju s pohvalom«.[2603]

Međutim, takvu nadu ne ostavlja svakome, pogotovo kad se radi o piscu koji na temelju bilježaka drugoga sastavlja povijesno–kritičke crtice o jednom našem otoku.[2604]

Već se iz ovih nekoliko primjera vidi kakav je Rački bio kritičar i kakav je imao stav u znanosti. No ipak nije bio svagdje tako dosljedan. To se vidi u slučaju kada ga je opravdano napao Ruvarac za »pismo Stjepana prvovjenčanoga na papu Honoria III«. Tada je bio »naumio« da mu odgovori, ali se je kasnije predomislio: »K čemu zavada«?[2605] Isto tako nije nikada negativno ocijenio ni jedan rad St. Novakovića, nego ga je stalno hvalio i čak odobravao njegov kritički stav prema pisanju Ljubića. Slagao se je i s Novakovićevim sudom o jednoj raspravi A. Pavića, kojeg je on »ustmeno pobijao još prije« Novakovićeve »ocjene«.

Kada je Rački zapitao Novakovića (22. X. 1879), je li čitao »u listku 'Obzoru' tobožnju kritiku« svoga (tj. Novakovićeva) djela »od prof. Klaića«, koji ga »dosta bahato odbija... Klaić je takav čovjek — k tomu prikriven Starčevićanac«,[2606] osjetljivi Novaković mu je ubrzo opširno odgovorio (28. X. 1879). Tom prigodom je, na uštrb znanstvene kritike u Hrvatskoj, izrekao nekoliko misli koje vrijedi ovdje navesti. Prvo piše da »ono u »Obzoru« o njegovoj knjizi nije »pročitao sve, osim dva broja s početka« i »mnogo za to i ne hajem«. Sjetio se je da je Klaićevo i poznao »svu tendenciju«. Ali mu je milo što je i Rački potvrdio njegovo »nagađanje«. On je svjestan koliko vrijedi njegov »posao (da bogme u glavnome — pojedinosti treba uvek da ostanu ostavljene prepirci), pa se na feljtonske delije« malo i obazire. Misli »da se narodna budućnost nema čemu radovati od pravca, *koji zavlađuje u podmlatka naučnoga u Hrvatskoj. To nije onaj plemeniti pravac, kojim prvaci obeležiše početak obnove kulturne u Hvatskoj*« (S. A.), i koji je Rački sa svojim drugovima zastupao i zastupa. »Pa tu — naravno — nije ni unutrašnji *soliditet, na koji smo se u starije generacije navikli.* (S. A.). Traži se silom kavga — baca se rukavica po mnogo koječemu moćnijoj istočnoj

2599 T. Smičiklas, o. c, 53. I dok Smičiklas ovako prikazuje Račkoga kao kritičara, evo kako je sam Rački u pismu Pavlinoviću (Zagreb, 4. III. 1877), iznio svoje poglede na tadašnji način pisanja naše historije: »...a ja mislim da ne ima dosta oštrih rieči kojim treba ošinuti današnju historičku nadripisariju kod nas, koja se upravo ništa ne osvrće ni na izvore ni na rezultate hrvatske novije historiografije. Naša mladež ne uči ništa i ne zna ništa, pa si ipak drzovito prisvaja sud u svem i u svačem. Tko hoće da se upusti u historičke rasprave, neka uči prije... mladi ljudi neka uče, pa onda neka pišu; tko piše, neka piše ob onom što razumije (M. P.: Istorija je svojina Jugoslavenske Akademije i njezina predsjednika!) Non omnes omnia...« (A. Palavršić — B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, izdanja Historijskog arhiva — Split sv. 4, Split, 1962, 248, 251).

2600 Jihoslované Obraz národopisno–literárni. V. Praže 1864, »Književnik« I, 431–435. U njemu je pisao i V. Jagić.

2601 To se odnosi na Kukuljevićevu monografiju »Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari« (Zagreb, 1863), čiji naslov zapravo ne odgovara, jer su Mongoli i Tatari jedno te isto, a to nije zapazio ni Rački iako identificira u svome prikazu jedne i druge (»Književnik« I, 131–133).

2602 »Hrvatska povjestnica. Spisao Ivan K. Tkalčić. U Zagrebu 1863. Izd. II« (»Književnik« I, 133–135)

2603 »Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermini. Zara, 1863. Pag. 300« (»Književnik« I, 135–138)

2604 »Studii storico–critici sopra l'isola e antica città di Lissa« (Issa) od učitelja S. Stanića (u Programu c. k. više gimnazije zadarske za god. 1864) str. 102 (»Književnik« I, 594, 595)

2605 M. St. Novaković, o. c, 242, 243

2606 M. St. Novaković, o. c, 244, 250, 259, 264, 265

polovini naroda. Što ima finijih ljudi, i trpi, i potrpeće; ali ni mi ovamo nismo ribe. Noblesse oblige — pa ćemo se mi negdje uspraviti s podignutom rukavicom. Sigurno je da će se tu radovati tertius, ali ja vrlo sumnjam, da će specijalno Hrvati što dobiti«; ovako završava svoje izlaganje Novaković.[2607]

Na Balkanu i u ostalim dijelovima Europe znalo se za golemo znanje Račkoga i njegov istraživačko–kritički stav prema našoj historiji kao i historiji ostalih naroda na tom poluotoku. Zato je sasvim razumljivo što mu to priznaje i Nićifor Dučić, kada mu piše (28. III. 1874) da je onaj »koji najbrižljivije, najobjektivnije i najeklatantnije« obrađuje »južnoslavensku političku istoriju« te mu šalje jedan egzemplar svoje radnje »Crna Gora. Bilješke« (Glasnik SUD XL, 1874) i moli ga da mu opći svoje »makar glavnije opaske« o toj njegovoj »raspravi« jer »svaka« njegova »opaska u toj stvari« za Dučića »će biti dragocjena«, jer ga on smatra »za najkompetentnijega sudiju...«[2608]

Jasno je da mediokriteti nisu voljeli oštre kritičke sudove Račkoga, iako je on, kao što smo rekli u svakome radu pronašao i dosta toga pozitivnoga i gotovo nikada nije prelomio štap nad takvom radnjom ili djelom.

Kako je pak on reagirao na kritike drugih o njegovim raspravama? Može se reći da je većinom šutio na napadaje, ili je nastojao da nikog jače ne povrijedi, iako je poneki put imao razloga da dade oštriji odgovor.

Ne bi se mogla dobiti zaokružena slika o golemom historijskom opusu i radu ovoga velikana, a da se ne navede kako je namjeravao obraditi staru hrvatsku povijest. Prema Smičiklasu, on se još 1859. počeo baviti mišlju da izradi I. knjigu »naše povjesti«, koja mu, piše Jagiću (10. II. 1881) »od više godina leži«.[2609]

Međutim Smičiklasov podatak u vezi sa 1859. ne bi se mogao potvrditi, jer Račkoga je prvi P. Preradović pismeno potakao (3. III. 1862) da napiše povijest našega naroda, kojemu manjka taj »krstni list« i zato ga ne poznaju drugi narodi. Zapravo, Preradović je smatrao da je Rački »jedini kadar to važno djelo dostojno izvesti i osvjetljati sebi i rodu lice«. Odmah po primitku pisma oduševljen Rački odgovara (15. III. 1862) Preradoviću i prihvaća njegovu sugestiju da napiše »poviest našega naroda«. On se slaže »posvema« s njime, »a tako misle svi našinci, da bi trebalo što prije dati našemu narodu u ruke taj krstni list. Ali s druge strane, što više« on se bavi »*od njekoliko godina sakupljanjem dotičnog gradiva*«, to više uviđa »koliko je tuj trieba muke i truda«. Po njegovom »osviedotočenju malo bi nam se pomoglo, kada bi tko pokupio ono, što je dosle sabrano. Za našu poviest mnogo još leži u listinah i rukopisih koje treba proučiti. Isto tako *slabo bi nam koristila povjest politička; nam trieba s njom skopčati državnu, književnu, umjetničku itd. da bude pravo zrcalo naše prošlosti* (S. A.) Misle njeki, da bi se imala najprije obielodaniti *kratka poviest*« (S. A.) — ali je opazio »da pošto trieba nam proučiti sve izvore, *kratka poviest nebi bila ino, van izvadak iz velike. Tko dakle umie napisati kritički veliku povjest taj će znati i kratku, a ova nemože se prije sastaviti, dok nebude one* (S. A.)«. On kupi »materijal; postane li pako iz njega kada sgrada, visit će od okolnostih«, u koje će doći. I Strossmayeru je Rački pisao da priređuje I. knjigu »Jugoslovjenske poviesti« (S. A.) a onda obavještava i V. Pacela da pripravlja za tisak »*I. dio hrvatske historije*«[2610] (S.A.). Istom 8. II. 1879. na Bogišićevo pitanje — što radi — Rački mu uz ostalo javlja kako »se sveudilj« bavi »*proučavanjem starije poviesti jugoslavenske*« (S. A.), te

[2607] V. Novak, Srpski naučnici..., 114

[2608] V. Novak, o. c, 50

[2609] T. Smičiklas, o. c, 25

[2610] I. Erceg, Djelatnost dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji, Zbornik historijskog Instituta JAZU 2, Zagreb, 1959, 273, 274

»pojedine dijelove« priopćuje »u spisih akademičkih«. Uvjerava ga da nije odustao »od misli« da priredi *»prvu knjigu naše poviesti«* (S. A.).[2611]

U vezi s istim predmetom još je jasniji kad piše Jagiću (17. VII. 1879) kako ga »grde«, što nije priredio *»za tiskanje I. knjigu naše poviesti, koja je malo ne gotova, ali trebalo bi je pregledati i počešljati«* (S. A.)[2612]

Zanimljivo je da u svom radu na dovršavanju starije hrvatske povijesti ni jednom riječju nije obavijestio St. Novakovića, s kojim je bio u vrlo tijesnim prijateljskim vezama. To ne spominje čak ni onda kada mu Novaković piše (29. X. 1879), kako mu se obratio V. J. Lamanski iz »Peterburga« pismom u kojem ga obavještava »da su oni radi izdati krug popularnih istorija o slovenskim narodima, u kojima bi se u kratkom sumarnom pregledu izlagali događaji kao što se čini u gimnazijskim knjigama«. Lamanski dalje pita Novakovića: »Koja bi se hrvatska knjiga mogla uzeti za prevođenje (jer su tu potrebu radi popuniti prevodima domaćih radova)«. On zna »Tkalčića, Balenovića«, i nedavno je čitao »da je i T. Smičiklas neki pregled hrvatske istorije izdao. Ljubićev je 'Pregled' poznat Lamanskom, ali njim nije zadovoljan«. Stoga on »bez pripita« Račkoga nije »rad« niti može »preporučiti što«, pa ga moli da mu napiše »ma u dve tri reči, bi li se ma za nevolju mogao preporučiti Balenović ili Smičiklas«.

Svemu ovome dopisuje Novaković kako i u Srbiji »stoji strašno zlo s knjigom o istoriji srbskoj iz koje se uči podmladak«.[2613] Na ovaj opširni list odgovorio je Rački (14. XI. 1879) uvjeravajući Novakovića kako »ne stojimo ni mi bolje od vas s historijom. *Monografija ima dosta ali cjelokupne velike i kritičke historije ne ima* (S. A.). Smičiklasova ipak je bolja od Ljubićeve, Balenovićeve, Tkalčićeve, ali od nje izađe tek II knjiga tj. *perioda* od 1526–1848. god. *Prva knjiga izaći će na godinu. Za poviest do 1526. god. imade dosta članaka u našem 'Radu'«*.[2614] Dakle, Novakoviću ništa ne piše o tome da on sam priprema tu veliku povijest, dok drugima i dalje iznosi u kojoj fazi obrade se nalazi. Tako Jagiću ponovno javlja (10. II. 1881) kako je bio *»naumio izraditi I. knjigu naše poviesti«* (S. A.), koja mu *»od više godina leži«* (S. A.), ali sada »potres i tu *osnovu poremeti«*[2615] (S. A.).

Na kurtoazno pitanje Bogišića — čime se sada bavi — (20. XI. 1881), Rački mu opširno obrazlaže da nastavlja »svoja historijska studija na stariju dobu, sada osobito obzirom na kulturnu poviest«. Uz to priređuje »svakojaki materijal za historiju. Među ostalim sprema I. knjigu »scriptores rerum jugoslavicarum«. No on bi rad *»jednom uredio svoje predradnje za I knjigu jugoslavenske historije«* (S. A.), samo ne zna hoće li »dospijeti«.[2616]

Iz ove se korespondencije lako zapaža da je Rački imao samo nedovršene i nesređene predradnje za I. knjigu »naše poviesti«, od kojih gotovo nema ni traga u njegovoj ostavštini.

Da je to tako, ukazao je i Smičiklas, koji je »pomno« pregledao »njegovu pismenu ostavinu«. Ali nije našao »te I knjige naše povjesti« nego ipak »nješto« — a to je neke vrsti pregleda geografskog balkanskog poluotoka. To bi — po Smičiklasu — bio »uvod u prvu knjigu njegove snovane južnoslavenske povjesti«. Prema tome, zaključuje Smičiklas, »iza Tome arcidjakona bila bi došla na red prva knjiga naše narodne povjesti u najstarijoj dobi«.[2617]

[2611] V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 276

[2612] I. Erceg, o. c, 274. No Smičiklas taj tekst iz pisma (17. VII. 1879) prepisuje ovako: »...Već me *grize* (S. A.) što ne dospijevam, da priredim za tiskanje I knjigu naše poviesti, koja je malo ne gotova, ali trebalo bi je pregledati i počešljati«.

[2613] V. Novak, Srpski naučnici..., 115

[2614] M. St. Novaković, o. c, 153

[2615] T. Smičiklas, o. c, 26, 153

[2616] V. Novak, Valtazar Bogišić..., 287, 283

[2617] T. Smičiklas, o. c, 153, 154. U A HAZU (III d 203) pohranjen je rukopis Račkoga i Pilara o Balkanskom poluotoku sa geografskim slikama. Možda je to onaj geografski pregled Račkoga koji bi po Smičiklasu bio kao uvod u I. knjigu njegove planirane, ali nikad napisane »jugoslavenske povijesti«.

Ostavština Račkoga

Poslije smrti Račkoga njegova bogata književna ostavština prenesena je u Arhiv i Knjižnicu HAZU, što je bila želja ovoga našeg velikoga historičara. Tako je Arhiv dobio iz te ostavštine deset rukopisnih svezaka koji su važni ne toliko za povijest koliko za etnografiju i topografiju južne Dalmacije, po imenu Boke kotorske. Uz to je »iz ostavine Račkoga«, kako stoji u »Ljetopisu« JAZU IX (1894, str. 6) primio ovaj isti Arhiv i »svukoliku njegovu po sadašnju hrvatsku poviest vrlo znamenitu korespondenciju...«[2618] U ostavštini Račkog našlo se je i nekoliko njegovih spisa. Tako npr. »Zapisnik knjigah narodne knjižnice Franje Rački–a Bogoslovca« s njegovim potpisom i datumom: »g. 1848.«,[2619] te »Bogumili i Patareni.[2620] Čitao u sjednici Filologičko–historičkog razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. 28. studenoga 1868. *Pravi član* dr. Franjo Rački«.[2621] Zatim slijedi »Neizdan Spomenik o položaju Slavjanah u Istriji za vrieme Karla Velikoga 804. godišta«. U istoj ostavštini nalazi se i prijepis iz 19. st. pisma fra G. Vinjalića (1746) kao i papir s nebrojenim spisima koji se nalaze u Arhivu Propagande fide, a odnose se pretežno na Kotor, zatim »Ispisi« i regesta za hrvatsku povijest srednjega vijeka iz raznih arhiva i literature (Farlati, Krčelić, Katona, Fejer i dr.) na 226 listova, kao i razni manji prijepisi isprava od 1270. g. dalje (prijepis iz kraja 19. st.)[2622] itd.

Pretpostavlja se da je i rukopis »Povjest Bugarske« (na koricama tako piše), čiji autor nije potpisan niti pak naveden, od Franje Račkoga. Tu je opisana povijest te zemlje od 1019. do 1396. na 54 nepaginirana lista.[2623] S današnjega stajališta ta povijest je sasvim zastarjela.

Sve dosad se pretpostavljalo da Rački nije ostavio nikakav predgovor svome izdanju Tome Arhidjakona nego da je nađena samo jedna kratka »Bilježka«.[2624]

No među papirima na dva se mjesta nalazi korektura njegove opširnije, također tiskane »Bilježke«, koja je izvršena 4. V. 1894, dakle poslije smrti Račkoga.

Ova »Bilježka« nije tako kratka kao u predgovoru Tominog izdanja (1894) nego čak vrlo opširna i ona obuhvaća tri stranice (paginirane sa V–VII) pod istim naslovom kao što ga ima i ona kraća. U cijelosti je tu opširnu »Bilježku«[2625] objelodanio 1968. g. S. Antoljak u radu Miscellanea medievalia jugoslavica (Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na univerzitetot vo Skopje 20, Skopje, 1968, 127–129).

I dok ona »Bilježka« tiskana 1894, obuhvaća jedva 3/4 strane teksta, ova veća ima pune tri tiskane strane. Znači, prva je sažetak one opširnije bilješke, kojoj je dan onakav naslov, kada je Rački već bio umro. Još nešto. Rački je nesumnjivo sastavio ovu opširniju »Bilježku« na temelju podataka koje mu je dao L. Jelić i takvu je htio objelodaniti. No zatekla ga je smrt i druga ruka je načinila kraću »Bilježku«, a ovu odbacila, iako je i ona bila u špaltama tiskana. Nekome nije bilo u interesu da se

[2618] I. Erceg, o.c, 263

[2619] A HAZU — Ostavština Franje Račkoga — XII D c

[2620] Tiskana u već navedenom »Radu« JAZU VII, VIII i X (1869, 1870)

[2621] A HAZU — Ostavština... — XII D c7

[2622] A HAZU — Ostavština Franje Račkoga — Miscellanea — XII E 1, E 3, E 21, F 1, F2 a i b, F 13

[2623] HDA u Zagrebu — MSC 179. Ovaj rukopis je bio nekoć u zbirci E. Laszowskoga. Druga je neobjelodanjena radnja »Knezovi, vojvode i vladike Zete, zatim Crne Gore i Brda, od raznih plemena. Sastavio po izvorih povijestnih dr. F. Rački«, koju je prikazao Marković Štedimlija Savić pod naslovom »Vladari Crne Gore (neobjelodanjena radnja dra Franje Račkoga)«, »Obzor« 1937, br. 247 (A. Gulin, o. c, 365).

[2624] Ona je tiskana pod naslovom »Bilježka umjesto predgovora nađena među papirima pokojnoga dra Fr. Račkoga« (Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, ed. Fr. Rački, MSHSM 26, Scriptores III, Zagrabiae, 1894 — Bilježka).

[2625] A HAZU — Ostavština Fr. Račkoga — XII F g. Sitne bilješke — XII F 7a — Rački o Tomi Arhidjakonu

kao takva objelodani. Bilo bi također od velike važnosti da je sačuvan i prijepis Račkoga ovoga Tominog djela ili barem njegova korektura kao gore navedena »Bilježka«.[2626]

Pored ove važne »Bilježke«, pod naslovom »Razni noviji prijepisi isprava« čuvaju se u ostavštini Račkoga prijepisi nekih povelja od 1270. g. dalje (na lat. a ima ih i na hrvatskom).[2627]

U toj ostavštini naročitu pažnju privlači njegova korespondencija koja je pohranjena u HAZU. Od nje su publicirana pisma V. Jagića, Petra Preradovića, Ilariona Ruvarca i korespondencija Strossmayer–Rački.[2628]

Osim u Arhivu HAZU, pisma–odgovori Račkoga nalaze se i u drugim institucijama. Npr. u Arhivu SANU u Beogradu (Novakoviću i Ruvarcu,[2629] u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu (Bogišiću),[2630] Arhivu Đakovačke biskupije[2631] (Strossmayeru),[2632] Arhivu Matice srpske, Gradskom historijskom arhivu u Varaždinu (Kukuljeviću), Arhivu HAZU (94 pisama) i Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci (ukupno 118) u Zagrebu.[2633] I. Erceg, objavljujući gdje se sva ova pisma Račkoga, upućena drugima, nalaze i u kojim se ustanovama čuvaju, ipak je učinio propust što nije citirao i one ruske političare i znanstvene radnike, npr. Makuševa, s kojim je Rački često korespondirao.

Nadalje, u ostavštini Račkoga postoje i pisma koja su pojedinci njemu slali, npr. Luka Jelić,[2634] dok se ovdje ne nalazi ni jedno pismo–odgovor Račkoga koje bi bilo upućeno Jeliću, kao što se nije našlo ni u ostavštini L. Jelića.[2635]

Pored onih po Ercegu nabrojenih ustanova u Zagrebu, pisma Račkoga upućena drugima, nalaze se i u HDA. Tako su ondje sačuvani dosta zanimljivi listovi Račkoga I. Kršnjavome, a ima ih razasutih i u drugim zbirkama ili ostavštinama.[2636]

O historijskom radu Franje Račkoga postoji određen i ustaljen sud. Ipak nije naodmet da se ponovno čuje i sud njegovog suvremenika Augusta Šenoe iz 1880. g. On priznaje da »njegove historijske radnje pokazuju vrlo mnogo revnosti«, a »za sakupljanje historijskih spomenika ima velikih zasluga«, te mu Kukuljević »u tom nije ni s daleka ravan«. Ipak Šenoa prigovara »dvoje« Račkijevim »radnjam« — kako su se »njega dojmile«, kada je »izvore« za svoje »historičke pripovijesti učio. — Rački neima onog jasnog kritičkog oka, koje poput električnog svjetla ožaruje

[2626] Gl. bilj. 2625

[2627] A HAZU — Ostavština ...XII F 13

[2628] I. Erceg, o.c, 263

[2629] V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, Zbornik... SANU I od., knj. XXVI, Beograd, 1964, 75–150

[2630] V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, prepiska (1866–1893), Zbornik... SANU I od., knj. XXV, Beograd, 1960, str. 453

[2631] Neka pisma Račkoga, upućena Jeliću, trebala su se po njegovoj izjavi Smičiklasu (Zadar, 25. VI. 1895) nalaziti »u biskupskom arhivu u Đakovu« (S. Antoljak, Miscellanea..., 126, bilj. 20). No danas ih ondje nema, kako mi je prije nekoliko godina odande odgovoreno, kada sam se bio obratio tamošnjoj biskupskoj kancelariji.

[2632] F. Šišić, Korespondencija Rački–Strossmayer I–IV, Zagreb, 1928–1931. Gdje su sve objelodanjena ostala pisma Račkoga gl. A. Gulin, o. c, 318, 319, 321

[2633] I. Erceg, o. c, 263–265

[2634] A HAZU — Ostavština Fr. Račkoga — XIIa — Pisma raznih korespondenata Račkome — 261

[2635] Zašto nije sačuvan ni jedan odgovor Račkoga Jeliću, to je 26. VI. 1895. sam Jelić objasnio Smičiklasu ovako: ...»Ja žalibože nijesam sačuvao sva Račkijeva pisma, jer sam njeka morao uništiti, radi posla trećih osoba, o čemu ćete valjda znati. Te stvari još ne smiju na javnost, a svakako ću sam bilježke napraviti...« (HAZU — XV — 45 — Korespondencija T. Smičiklasa — L. Jelić T. Smičiklasu, Zadar, 26. VI. 1895).

[2636] HDA — Ostavština I. Kršnjavoga — kutija 4 — pisma Franje Račkoga (1875–1893) — 18 komada; ostavština Đuro Pilar — kutija 152: 20 pisama dr. Franje Račkoga (1869–1871) i A HAZU — Ostavština Frana Kurelca — XV — 8: 7 pisama (1856/7. i 1860. g.) te ostavština Đure Daničića — XV — 7: 7 pisma Račkoga upućenih Daničiću (1874/5), kao i ostavština Ivana Črnčića — XV — 5c/X, gdje su pisma Račkoga upućena Črnčiću, dok je u ostavštini Matije i Lacka Mrazovića XV — 46 pohranjeno 13 pisama Račkog (1870–1881).

cielu jednu dobu povijesti, njegova radnja nije jasna plastička cjelina kao salivena, već mravljom revnosti snizani detaili, a učeći plodove njegova pera, izgubit ćeš od samih stramputica glavnu nit. Karakteri nisu kratko crtani, kroničarski ton dosađuje često, a pripovijedanje nije jako krepko se dojmiti čovjeka. Forma, jezik da! Za to naši pisci malo mare, zato su im plodovi često vrlo nečešljani. Koli pomniji (su) u tom Francezi i Talijani. Smičiklas[2637] je u svojoj »Povijesti Hrvata« formom Račkoga daleko nadkrilio — a to je za historike velik grieh — da nemože uviek biti objektivan tj. da ima u njegovoj radnji tendencija, koju kadkad za nekoliko godina bitno mienja. U borbi proti Madjarom stekao si je svojim članci u »Pozoru« (i razpravom o »Rieci«) velike zasluge, što mu ovdje priznano budi. U prijašnjih svojih radnjah npr. u »Odlomcih o hrvatskom državnom pravu« naginje Rački mnogo na Starčevićijanizam,[2638] sada mu je nuanca pera Srbom više prijazna nego što možebiti istina dopušta. To nije nipošto uspjeh učenjačkog iztraživanja već antipatija proti Austrije, koja je nas 'vierne Hrvate' toliko puta na cjedilu ostavila. To čuvstvo je dakako opravdano, ali nesmije se premetnuti u malodušnost, nesmije nadahnjivati historijske spise na uštrb hrvatskoga naroda. Nestoji da je Srbija Piemontom zato, što nas Beč varaka«, tim riječima je Šenoa opisao i okarakterizirao znanstveni lik i rad Račkoga.[2639] U stvari, ovo je bilo mišljenje Šenoe kao književnika i pisca povijesnih romana.

Međutim Smičiklas u nekrologu Račkome nije štedio najljepše i najpohvalnije riječi o njemu kao čovjeku i znanstveniku (1895),[2640] a u tome su ga slijedili do danas i drugi historičari i znanstveni radnici.

Kada se je Rački počeo baviti hrvatskom historijom, njeno polje je bilo skromno obrađeno, jer su se većinom stranci njome bavili, a među Hrvatima tek rijetki pojedinci.

Njegovo glavno polje rada jest područje hrvatske historije za narodnih vladara od početka 7. do početka 12. stoljeća. Tim se je razdobljem, dotad gotovo neobrađenim (osim Luciusa), Rački bavio intenzivno i neumorno čitav svoj vijek, često se vraćajući na pojedina tamna područja koja je još ranije raspravio.

Na tome polju je i požnjeo glavne rezultate svoga rada, koji su ponajviše ušli u svu slavensku znanstvenu historiografiju. Nijedan od svih hrvatskih historičara do danas nije po važnosti dostigao Račkoga. On je pravi otac hrvatske moderne kritičke historiografije, uvijek je tražio istinu i samo istinu. Zato je kod njega i bilo toliko opreznosti i strepnje da će pogriješiti, zato je povećavao svoju znanstvenu zalihu dokazima, dapače ponekad rušio svoj prijašnji rad, da bi ga nanovo izgradio na solidnijem temelju. Radi toga i vrši tolike predradnje, putuje u razne domaće i inozemne arhive, iako je uvelike ograničen vremenom i drugim zaduženjima. Pomno je pratio i literaturu, ali je uvijek iznosio

[2637] On je bio Šenoin prijatelj.

[2638] U pismu (22. X. 1879) Rački upozorava Novakovića da je Vj. Klaić, kako smo već prije naveli, u »Obzoru« napisao kritiku Novakovićeva djela, pa za Klaića kaže da je »takav... čovjek — k tomu prikriven Starčevićanac«. (M. St. Novaković, o. c, 264, 265). To ukazuje da Šenoa nema uopće pravo što Račkome predbacuje »Starčevićijanizam«.

[2639] M. Šenoa, Šenoin portret Račkoga, »Spremnost«, Zagreb, 5. IX. 1943, 80, str. 12. Ibid. Iz ostavštine Augusta Šenoe. Građa za povijest književnosti hrvatske 19, Zagreb, 1950, 99.

[2640] T. Smičiklas, o. c, V–VI + 155. Još 13. II. 1894. kada je umro F. Rački napisan je o njemu anonimni članak u »Narodnim novinama« (LX, br. 35, Zagreb, 13. II. 1894) pod naslovom »+Dr Franjo Rački«. U prvom redu je ovdje navedeno da je umro u 7 sati ujutro u Zagrebu »iza dugotrajne i teške bolesti«. Nadalje je napisano i ovo: »Kako se pristoji pravome svećeniku, bavio se je pokojni Rački od najranije svoje mladosti neumorno naukom, a naročito je svom dušom prigrlio narodnu historiju, koju je zatekao posve neobrađenu, posve zapuštenu i zanemarenu... Ako je pokojni *Mesić počeo udarati osnov modernoj nauci historijskoj u Hrvatskoj, Rački ga je u tom naslijedio* (S. A.), te je u znatnom nizu godinah nastavljao rad Mesićev (!S. A.) tako, da se *tek o njemu može s punim pravom reći, da je historiju hrvatsku podigao na niveau moderne kritične nauke, te će njegov rad na polju historije ostati temelj za sva daljnja vremena* (S. A.)... Mi nećemo da osudimo politički rad pokojnikov... kojemu nije bilo sudjeno, da onako pogodi pravu metodu i ozbiljne interese narodne, kako je to unio u svojem naučnom radu, *neprolaznom za sva vremena* (S. A.)...«

samo najglavnija i najvažnija djela, originalna po shvaćanju i koncepciji, nikada se ne obazirući na kompilacije i druge beznačajne stvari. Dapače, citirao je odakle je uzeo građu, da ga čitalac lakše može kritizirati.

On je prvi kod Hrvata obratio pažnju na analogije, naročito kod ostalih Slavena i drugih europskih naroda, čiju je cjelokupnu historiju temeljito poznavao.

Tako je otvorio i pokazao put svima onima koji hoće da se ozbiljno i znanstveno bave našom narodnom prošlošću.[2641] U svom istraživačkom radu nije doduše uspio osvijetliti i obraditi povijest hrvatskoga naroda u cjelini, što mu je bila davna želja, ali je zato svojim raznovrsnim raspravama i radovima kao i monografijama o različitim problemima i pitanjima ne samo hrvatske nego i ostale povijesti južnoslavenskih naroda i narodnosti, uvrstio hrvatsku medijevalistiku, po metodama tadašnjega znanstvenoga rada, u tok suvremene historijske znanosti.[2642]

Akribičan do krajnosti, postao je izvrsni paleograf i diplomatičar, te epigrafičar, numizmatičar, sfragističar i heraldičar, specijalni historičar nacionalne historije. Uz sve to bio je glavni organizator JAZU i stožer oko kojeg se je okupilo i kretalo »naučno Jugoslavenstvo«.[2643]

On je izradio i brojna djela, koja i danas predstavljaju dragocjenu riznicu značajnih rezultata i nepresušna vrela za daljnje pobude u israživanjima najzakučastijih problema nacionalne historije.[2644] Da nije Rački bio toliko zaokupljen politikom, poslovima u Akademiji, u kaptolu i životu, on bi mogao još mnogo više dati hrvatskoj kritičkoj historiografiji, kojoj je udario čvrsti temelj za sva vremena.[2645]

2641 F. Šišić, Franjo Rački historik, 33, 35–38

2642 J. Šidak, Rački Franjo, EJ 7, 6

2643 I dok 1880. Šenoa piše da je Rački »diktator akademije — al ne svaki put na korist toga društva, koje se sve više petrificira« (M. Šenoa, Iz ostavštine Augusta Šenoe, 100), književnik Ante Tresić–Pavičić naziva Račkoga »najvećim falzifikatorom na čelu«, a JAZU mu izgleda »nije bila za drugo utemeljena nego da pretvara i kalja slavnu hrvatsku historiju...« /Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 4954 — Tresić–Pavičić Ante, Moljci hrvatske historije (rukopis), str. 96./

2644 V. Novak, Franjo Rački u govorima i raspravama, XXIII

2645 O Račkome se je pisalo vrlo mnogo do danas. Tako je nedavno A. Gulin dao »Kronološku bibliografiju radova o Franji Račkomu« od 1857. do 1973. g. (Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU 9, 323–370). Svemu ovome treba dodati i rukopis (pisaćim strojem): Podaci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924. Sabrao dr. Ljudevit Ivančan, zagrebački kanonik i kustos. On je od 1912. do 1924. napisao i otipkao u 4 primjerka ovaj rukopis, od kojih je prvi primjerak pohranjen u katedralnoj riznici, drugi u metropol. biblioteci, treći u A HAZU, a 4. u knjižnici zagr. katol. sjemeništa. Izvorni rukopis je u kaptolskom arhivu, koji je pohranjen kao i metropol. biblioteka u zgradi Sveučilišne knjižnice i HDA. Pod br. 1118. (III. svezak, str. 1023–1025) opisan je »Franciscus Rački«. Kako se je u studenom 1978. navršilo 150 godina od rođenja Franje Račkoga, JAZU je odlučila da izda Zbornik kao sjećanje na Račkoga i njegovo djelo. Taj Zbornik je izašao 1979. Prilozi su raznolike vrijednosti i obrade kao: M. Gross, O ideološkom sustavu Franje Račkoga (Zbornik... 9, 5–34), N. Stančić, Franjo Rački, o historiografiji kao znanosti i njenoj društvenoj funkciji (35–45). I. Petrović, Franjo Rački — otac hrvatske Cyrillo–Methodiane (47–99), Fr. Zenko, Osvjetovljenje povijesnog mišljenja u (mladog) Račkog (101–127), M. Marković, Udio Franje Račkog u napretku naše historije geografije (129–139), D. Nedeljković, Franjo Rački u istoriji filozofije i danas (141–146), M. Peloza, Značenje rada Franje Račkoga u rimskim i talijanskim arhivima i bibliotekama za razvoj hrvatske historiografije (147–183), Dr. Pavlićević, Franjo Rački i istočno pitanje (1860–1885) [185–216], R. Petrović, Franjo Rački o istorijskom pravu na Bosnu i Hercegovinu (217–225), H. Sirotković, Stavovi Franje Račkoga o riječkom pitanju (227–242), Vj. Maštrović, Zadar i osnivanje Jugoslavenske akademije s osvrtom na Franju Račkoga (243–257), H. Polenaković, Braća Miladinovci i dr. Franjo Rački (259–268), M. Peić, Franjo Rački kao putopisac (268–274), A Gulin, Bibliografija radova Franje Račkoga (275–322); Ibid, Bibliografija radova o Franji Račkomu (323–370). No svim ovim prilozima, koji su ovdje donijeti, ni izdaleka nije obuhvaćena »sva bogata aktivnost i znanstveni doprinos Račkoga«, čega je i sama redakcija ovoga zbornika bila svijesna. Izostao je kritički osvrt na njegovu obradu srednjovjekovnih izvora i pojedinih razdoblja ranije hrvatske srednjovjekovne povijesti.

h) DR. IVAN ČRNČIĆ, HISTORIČAR KRKA

Suvremenik i suradnik Franje Račkoga je dr. Ivan Črnčić. Rodio se je u selu Polju na otoku Krku 2. V. 1830. od siromašnih roditelja. Osnovnu je školu završio u Dobrinju, udaljenu od Polja sat hoda. Mališan je želio nastaviti školu, ali je morao s ocem brodariti sve do svoje četrnaeste godine. Kada mu otac umre, u Crikvenici se Ivan spremi za prijelaz u gimnaziju, koju je polazio na Rijeci. Ispočetka je živio vrlo oskudno, a zatim postade odgojitelj bogate riječke obitelji Pessi i tako svrši šest razreda gimnazije kao odličan đak. Ovdje mu je bio profesor Fran Kurelac, koji ga je oduševio svojim žarkim rodoljubljem za hrvatstvo i slavenstvo.

Sa 22 godine on ode u Senj, gdje dovrši gimnaziju i s odlikom maturira (1853). Najesen iste godine otišao je u sjemenište Goričko, gdje se je spremao za svećenika. Odavde se javljao s književnim prilozima u »Nevenu« i u »Ljubljanskim novicama«. U sjemeništu je poučavao čak svoje slovenske drugove u hrvatskom jeziku, iako nije poznavao narodni govor već krčki dijalekt. Nakon što je zaređen za svećenika pošao je u Beč[2646] da se u Augustineumu pripravi za doktorat teologije. Usporedo s time bavi se slavistikom i studira kod Miklošiča.

S položenim doktoratom, vrati se u Krk (1861), gdje ga biskup Vitezić uzme za svoga tajnika.

Kada se Rački vratio iz Rima u domovinu, Strossmayer odredi Črnčića za rektora u Kolegiju sv. Jeronima. Ali on nije bio dorastao tome položaju, jer nije bio dovoljno energičan, već mekan i popustljiv.[2647]

U Rim je došao u vrijeme kad se je stvarala Italija, a Jeronimski zavod padao iz jedne krize u drugu, te je tako ostao bez značenja i koristi za hrvatski narod.

Uz svoj književni rad Črnčić se bori i za slavensku službu božju. Dok je boravio u Rimu, za pojedine književnike, znanstvenike i historičare prepisivao je razna dokumente. Tako ga obasipaju molbama: Miklošič, Rački, Jagić, Geitler, Pavić i drugi. To nije nimalo čudno, jer je Črnčić u Rimu živio preko trideset i tri godine.[2648] Od Črnčića je Rački, koji nikada nije zaboravio svoj boravak i istraživanja u rimskim znanstvenim ustanovama, očekivao da će on pismeno dostaviti JAZU svoj prijedlog, »odnosno osnovu« glede »radnje u vatikanskom arkivu«, pa da se ondje »prepisuje naše spomenike«. Ako ne to, onda bi on mogao tražiti »spomenike, a nadjene« da pod njegovim »nadzorom prepisuju drugi uz nagradu«, te da onda Črnčić »prepise« prispodobi »s maticom«.

U vezi s tim bila je i vrlo lijepa zamisao Račkoga i Strossmayera da se Zavod sv. Jeronima, kako kaže Smičiklas »preuredi, da bude od njega institut za kršćansku arkeologiju i istoriju, kako ga imadu davno Nijemci i Francezi, a u novije doba Austrija i Ugarska«.[2649] No Črnčić zbog svog ponašanja nije kod svih uživao prijateljsku naklonost kao kod Račkoga i Strossmayera. Tako I. Kršnjavi piše iz Rima Račkome (12. XII. 1875) kako »kraj sve te nevolje imademo medju nam izdajicu Judu Iskariota Črnčića, koji nam sve zapliće...«[2650] Na ovakav sud, za koji se ne za koliko je bio opravdan, Rački se nije puno osvrtao, nego je i dalje ostao u prijateljskim vezama sa Črnčićem i ovaj je na njegovu molbu »ispisao sve što je u našem arkivu (u Zavodu sv. Jeronima: S. A.) o Ivanu Lučiću« (1878). Zatim je polovicom studenoga 1881. počeo kolacionirati Račkijev »prepis Tome arhidjakona« s »vatikanskim

[2646] Iz Beča piše Račkome 2. II. 1861. uz ostalo i ovo: ...»Hrvati pitaju Dalmaciju i otoke naše — ali pitaju li za se, ili za Madjare? Koga bi radi objaćali sebe ili njih? Ovo moje pitanje, ova moja bojazan nije, bez razloga, kad vidiš što čine jedni a što drugi...«. Na kraju se potpisuje sa »Vaš prijatelj« (A HAZU — Ostavština Franje Račkoga XII A 115).

[2647] Ta i sam Strossmayer kaže za njega da je čestit i pobožan, ali pun skrupula (F. Šišić, Korespondencija... II, 260, 273).

[2648] T. Smičiklas, Dr. Ivan Črnčić, »Ljetopis« JAZU XII, Zagreb, 1898, 244–246, 248, 249, 261 i I. Petrović, Črnčić Ivan (Crnčić), HBL 3, Zagreb, 1993, 100, 101.

[2649] T. Smičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, 79

[2650] A HAZU — Ostavština Franje Račkoga XII A — 332

rukopisom«, što mu je zajedno zadavalo mnogo muke. Odgovarajući na pismo Račkoga, u vezi s tim poslom, Črnčić mu preporuča neka mu bude »na srdcu Slovinstvo, taj naš spas, nego samo Hrvatstvo!« (15. XI. 1881).

U drugom pismu od 1. XII. 1881. zapitao je Račkoga — tko mu je to prepisao i otkud, uvjeravajući ga »da je bila velika potreba kolacionirat ovaj prepis«. Šaljući konačno poštom Račkijev »prepis Tome arcidjakona ter vas od rieči do rieči kolacioniran« opširno mu je iznio (1. I. 1882) da je zbog njega bio »do petnaest puta u Vatikanskoj knjižnici« i da »vriedno je bilo kolacionirati ga«, kako mu je već pisao.

Pošto je uočio da postoje izvjesne razlike glede pisanja nekih slova između prijepisa Račkoga i vatikanskog rukopisa, to mu je prepustio na volju da on sam ispravi. Nadalje je upozorio da »ovdje« nema »ni velikih slova« nego »samo na početku i za točkom«, a što se tiče »za velika pismena u Tominoj povjesti« još mu ima »reći da idu nesamo crnilom napisana nego nekoliko i crljenilom«, pa mu stoga šalje »ovo« i »fac. simila... nekoliko«.[2651]

Iako je Črnčić čitava desetljeća proveo izvan svoje domovine, on nikada nije zaboravio na svoj Krk, gdje pomaže svu svoju rodbinu i bližnje. Dapače, u svom rodnom mjestu je sagradio crkvu i školu, a 20.000 forinti ostavio je svojim rođacima za stipendiju.

Svi su stoga očekivali da će postati krčki biskup. Ali kao fanatični Jugoslaven (»ein fanatisch gesinnter Südslave«) i da »zagovara već dvadeset godina u Rimu Jugoslavenstvo« nije postigao tu čast. Godine 1882. izabrala ga je JAZU svojim dopisnim članom, tako je njen suradnik bio punih 30 godina.

Godine 1887. postade arhiprezbiter (nadpop) i rektor kaptola i Zavoda sv. Jeronima, »da se muči sa raznim krizama, koje on nije skrivao«, kako piše Smičiklas, »a morao se patiti i ozlovoljavati sve do groba«. Umro je u Rimu 7. I. 1897. godine.[2652]

Črnčićev rad se može podijeliti na dva dijela: 1. Objelodanjivanje radnji i rasprava i 2. Izdavanje izvora.

1. Objelodanjivanje radnji i rasprava

Njegova je prva radnja bila »Vid Omišljanin naš pisac XIV vijeka« (»Katolički list«, 1859, br. 43–45). Za historiju ima tu vrijednost što donosi zanimljive analitički zabilježene događaje iz druge polovice 14. st.

Sljedeća mu je radnja »Hrvatska škola u Priku« (»Kat. list« 1860, br. 1) u kojoj je dao prilog za povijest hrvatske glagoljice.[2653] Nadalje se ističe njegova rasprava »Krčke starine« (»Književnik« II, Zagreb, 1865, 1–23).[2654] Taj rad se sastoji iz tri dijela: A. Rimski napis. B. Hrvatski napis. C. Dvie glagoljske listine Dobrinjske od god. 1100. i 1230.

Prvi dio je popratio svojim komentarom sam urednik Rački. U ovom prvom dijelu pročitao je Črnčić neke rimske natpise s kamena, novaca i opeka. U drugom dijelu pročitao je izvjesne hrvatske natpise i pokušao protumačiti Bašćansku ploču, na čijem je odgonetavanju radio čitav niz godina.[2655]

[2651] A HAZU — Ostavština Franje Račkoga XII A — 115 Črnčić Račkome, Rim, 23. XI. 1878, 15. XI. 1. XII. 1881. i 1. I. 1882.

[2652] T. Smičiklas, Dr Ivan Črnčić, 261, 262, 250, 262

[2653] T. Smičiklas, o.c, 248

[2654] Kako je Rački bio urednik »Književnika«, to mu se je iz Rima žalio Črnčić (12. VI. 1865) kako ga je mogao »onako osramotiti pred svietom« onim, što je Rački na str. 1. tiskao (A HAZU — Ostavština Fr. Račkoga XII A–115).

[2655] Naime, Črnčić je s popovima Antunom Kirinićem i Petrom Dorčićem pročitao tekst na Bašćanskoj ploči i s tim svojim čitanjem izašao pred javnost 1865. godine. Tom prilikom on se je osvrnuo i na podatak »...v dni kneza Kosmata obladajušćago

Uz to je opisao povijest opatije sv. Lucije na Krku. U III. dijelu dokazuje da su one dvije glagoljske isprave bile pisane hrvatski i tek 1574. i 1579. prevedene na latinski. Osvjetljujući povijest Krka napisao je knjigu »Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji« (Rim, 1867).

S ovom je knjigom Črnčić unio malo više jasnoće u crkvenu povijest ovih biskupija i obesnažio mnoge stavove i mišljenja (Dandolo, Kandler, Sladović, Kukuljević), a najviše je ispravio Farlatija.

Ovdje ima ne samo zanimljivih prinosa za geografiju Hrvatskog primorja, već i pisama iz Krka na hrvatskom jeziku, također prvi put tu objelodanjenih. Ta knjiga sadrži i dosta drugih zanimljivosti, ali mu je način pisanja i uopće izražavanja vrlo loš. Črnčić je, međutim, imao drugačije mišljenje, pa je tu povijest tiskao u Rimu da mu je u Zagrebu jezično ne pokvare.

Godine 1868. izašle su u Trstu njegove »Dvie razprave. Slovinski sveti Jeronim u Rimu a Rieka, i: Drugo je Senj a drugo Segni« (str. 27). Na temelju dokumenata u prvoj radnji dokazuje da je Rijeka hrvatska kao i sv. Jeronim, te pobija neke pisce iznoseći njihove pogreške. U drugoj pak raspravi suprotstavlja se mišljenju Vitezovića, Farlatija i Sladovića, dokazujući da je jedno Segni, a drugo Senj.

Napisao je još sljedeće rasprave »Još o Belom« (»Viestnik arheološkog društva« VII, 83–85, VIII, 66–72) i »Natpis na sakristiji stolne crkve krčke« (»Viestnik arheološkog društva« IX, 7–12).[2656] Črnčić je pisao i u »Radu« JAZU. Kao prva njegova radnja objelodanjena u tom časopisu (XVI, Zagreb, 1871, 1–6) bila bi »Popravci ka glagolskim spomenikom«. On ovdje tvrdi da su istarski »razvodi« bili 1275. g. a vrlo malo je vjerojatnosti za 1280. ili 1281. godinu. Također je radio na ispravci kronologije nekih spomenika, koje je izdao Kukuljević, a odnose se na otok Krk.

U rapravi »Brojna vriednost slova III« (»Rad« JAZU XXIII, Zagreb, 1873, 18–23) opet na temelju dokumenata iz arhiva Propagande fide u Rimu, dokazuje da to slovo znači: 5000. U »Viencu« (Zagreb, 1878, 472) piše pak »Opit o imenu Ledjan«.

Raspravu »Imena Slovjanin i Ilir u našem gostincu u Rimu poslije 1453. godine« (»Rad« JAZU LXXIX, Zagreb 1886, 1–70) napisao je služeći se dokumentima iz toga zavoda, tj. pokazuje kada i dokle se je upotrebljavalo ime »Slovjenin« i »Ilir« i da su sami članovi ovoga naroda do 1485. zvali svoj zavod »slovjanskim«, a od tada do 1655. i »slovjenskim« i »ilirskim«.

Istoj temi se vraća u radnji »Još dvoje o slovjenskom gostincu u Rimu izopačeno« (»Rad« JAZU CXXV, Zagreb, 1896, I–32), gdje nastavlja i proširuje svoje dokaze iznesene u »Radu« LXXIX i na kraju daje priloge isprava iz 1650. i 1651. g.

U »Starinama« (VII, Zagreb, 1875, 1–12) izašla je njegova radnja »Još oble glagolice na Krčkom otoku« u kojoj pokazuje čudne oblike glagoljice iz 12. st. koju bi trebalo zvati hrvatskom. Također je u »Starinama« (XX, Zagreb 1888, 33–49) objavio svoj rad »Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u drazi bašćanskoj« u kojem iznosi kako je u dva navrata pročitao taj natpis i to 1861. i 1863. g. Budući da je i Rački o ovome pisao, on je ovdje pokušao ispraviti neke njegove pogreške, popratìvši svoje čitanje s velikim brojem primjera i drugih spomenika kao i komentarom. Uz taj rad dao je i Rački svoj »Pripomenak«, ne prigovarajući stvarno Črnčićevom čitanju.

---

vsu Krainu...« te ga je i prokomentirao. Tako je on bio prvi od naših historičara, koji je upozorio na »Krajinu« sa Bašćanske ploče. On je o njoj čak i pisao, što donedavno nitko nije uočio iz ovih ili onih razloga, pa tako ni Barada a ni M. Kostrenčić, koji je za njeno postojanje krivio Baradu, ne znajući obojica da ju je prvi otkrio Črnčić (S. Antoljak, Miscellanea mediaevalia jugoslavica, Godišen Zbornik... 20, Skopje 1968, 120, 121)

[2656] T. Smičiklas, o. c, 252, 253

2. Izdavanje izvora

Kao prvi izvor tiskao je Črnčić dva skoro najstarija spomenika, koje je našao među spisima 18. st. pod naslovom »Dva slovenska spomenika glagoljicom pisana u Dobrinju g. 1100 i 1230«. (»Kat. list«, 1860, br. 79) koja je poslije Kukuljević pretiskao u svoja »Acta croatica« (str. 315–317).[2657]

Črnčićeva »Rimsko–slovinska služba sv. Kurilu i Metodu« (»Starine« JAZU XIV, Zagreb, 1882, 210–220) popunjuje rad Mesića i Brčića na tom istom području. Ovdje on donosi iz Arhiva Propagande fide brevijare i misale iz 14. i 15. st. i uspoređuje ih s onima što se nalaze u nekadašnjoj c. knjižnici u Beču. Time je htio pokazati kako su Hrvati i u Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Lici i u Istri štovali svetu braću.

U radnji »Nekoliko južnih Sloviena zapisanih od 1478 do 1520 godine u bratštini sv. Duha u Rimu« (»Starine« JAZU XV, Zagreb, 1883, 168–176), Črnčić donosi popis osoba iz knjiga te bratovštine. Među njima se nalaze imena osoba iz Hrvatske (Zagreb), Slavonije, Srijema i Dalmacije.

Kao dopunu svojoj radnji objelodanjenoj u »Radu« JAZU LXXIX, izašli su u »Starinama« (XVIII, Zagreb, 1886, 1–164) »Prilozi k raspravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god.« Ovdje je iznio dokumente iz Arhiva sv. Jeronima od 1449. do 1659. g. dakle ukupno 89 isprava, koje je popratio svojim opaskama.[2658] U »Starinama« XX (Zagreb, 1888, 1–21) pod naslovom »Što je pisama sakupio P. Blagoslav Bartoli« iznosi isprave iz franjevačkog arhiva u Krku od 1248. do 1521. g. (31 komad).

Zatim je objelodanio »Njekoliko izprava krčkih biskupa« (»Starine« JAZU XXI, Zagreb, 1889, 69–80) koje je pronašao u arhivu istoimene biskupije. Ovdje je sabrano 10 listina koje sežu od 1410. do 1540. i povrh toga je dan popis nekoliko krčkih biskupa (od 1059. do 1792). Kao zadnji njegov prilog u »Starinama« (XXVI, Zagreb 1893, 20–26) izašla je »Paoporuka Ivana Lučića, trogiranina, našega povjestnika, od 1679 godine« koju je otkrio u Rimu.

Godine 1874. Črnčić je u Kraljevici izdao »Popa Dukljanina lětopis po latinsku i toga nekoliko još nešto po hrvatsku, po prepisu popa Jerolima Kaletića« (59 str.). Na početku ove knjige dao je opširan uvod (»Pripomenak«) u kojem je razmatrao tko je pisac toga ljetopisa i gdje je postala ta hrvatska kronika, koja ima dva teksta: latinski i hrvatski. Črnčić je dokumentirano dokazao da je ova hrvatska kronika nastala u Krajini, tj. između Cetine, Neretve i Jadrana i da nije starija od 15. stoljeća. Napomenuo je vjerojatnost da je ona ispisana iz ćirilskog izvornika. Usporedo je iznio latinski i hrvatski tekst s dosta opširnim opaskama, i pokušao razjasniti odnos hrvatskog prema latinskom tekstu, ne ulazeći u vrijednost toga.

To se Črnčićevo izdanje upotrebljavalo sve do 1928. g., tj. dok Šišić nije izdao »Letopis Popa Dukljanina« (SKA, Beograd–Zagreb) koji je popratio opširnim uvodom i tumačenjem.

U tome »Letopisu« Šišić je »zbog važnosti svoje i trajne naučne vrednosti« odmah iza uvoda donio i Črnčićev »Pripomenak«[2659] gdje se je »iz tehničkih razloga moralo Črnčićevo ě zamijeniti s našim današnjim je, odnosno ije«.

Isto tako je u »Komentaru« uvažio »i neke njegove beleške, označivši ih izrečeno kao njegove. U originalnom tekstu Lucijevu — a tako i u rukopisu — nije Letopis podeljen u glave, već je *čitav tekst jedna neprekinuta celina*. Prvi ga je zbog lakše i preglednije upotrebe podelio u glave Schwandner,

[2657] T. Smičiklas, o. c, 248, 249

[2658] Tako se u tim dokumentima među bratimima sv. Jeronima »Illiricorum« pored nekoliko ličnosti, koji se nazivaju »Ilirci« navodi i »Matthaeus Iuanich«, čuveni vođa velike bune pučana i težaka na Hvaru (1510–1514), koji je tamo stigao iz južne Italije (S. Antoljak, Dosadašnji istraživački radovi o pokretu Matija Ivanića i neka novonastala pitanja i problemi o njemu, Radovi Institua za hrvatsku povijest 10, Zagreb, 1977, 22 i bilj. 99.

[2659] F. Šišić, o. c, 259–285

a onda Črnčić«. Stoga je Šišić »pridržao Črnčićevu podelu ne samo zbog lakše upotrebe, nego i zato, što je ovo poslednih pedesetak godina sva naša (pa i strana) istoriografija radila prema njegovoj podeli«.[2660]

Pored detaljne obrade ove hrvatske kronike u »Pripomenku« Črnčić se je ovdje pozabavio i tzv. barberinskim rukopisom »Incipt historia salonitanorum Pontificum«[2661] koji je detaljno opisao i postanak toga rukopisa datirao »malo više sto ljet prije 1658, po pismu sudeć, i što onako razređuje besede...«[2662]

Godine 1878. izdao je Črnčić u Rimu i »Assemanovo izborno evangjelje« latinskim slovima. Na taj pothvat odlučio se je po nagovoru Miklošiča a zatim i Jagića jer je izdanje Račkog bilo puno pogrešaka.[2663]

Dvije godine kasnije Črnčić je zajedno s Račkim i Jagićem priredio »Hrvatske pisane zakone« (MHJSM 4), gdje je izašao njegov »Krčki ili bolje Vrbanski štatut«. U predgovoru je dokazao da su ti zakoni iz 1388, 1470, 1483. i 1484. prijepisi, a ne originali (MHJSM 4, XLIV–LXXI, 145–227).

S ovim izdanjem Črnčić ipak nije bio sasvim zadovoljan, jer je pronašao nekoliko pogrešaka, koje bi se ispravile da je dobio u Rimu barem jednu korekturu, kako je sam prokomentirao u svojim bilješkama, koje je pregledao njegov biograf T. Smičiklas.[2664]

Kada je Smičiklas tek 18. XI. 1897. komemorirao Črnčića »člana naše akademije od mnogo godina«, on je uz ostalo kazao kako je »proživio gotovo vas svoj vijek izvan domovine« i »dapače malo ga ljudi znade u domovini. Bolje ga znade nauka hrvatska i slavenska«, a »učinio je djela, koja mu zajamčuju trajnu uspomenu u knjizi hrvatskoj i slavenskoj«, te »u njemu izgubismo stručnjaka in glagoliticis u cijelom slavenskom svijetu«.[2665]

Pišući o Črnčiću Vj. Štefanić 1942. ukazuje kako su mnogi njegovi znanstveni radovi »sačuvali sve do danas znanstvenu vrijednost, jer se uvijek osnivaju na izvornoj građi iz prve ruke, mada su često bez metode i stilom, koji odaje čovjeka čudaka«.[2666]

Četrnaest godina kasnije u Enciklopediji Jugoslavije (2, Zagreb, 1956, 611, 612) ukazuje se da je Črnčić bio istaknuti hrvatski rodoljub jugoslavenske orijentacije. »Kao najvažniji dio Črnčićevog rada sastoji se u izdavanju i objavljivanju naših i ostalih slav. rukopisa i dokumenata« dok je jezik »njegovih radova bizaran, a stil težak«. S naše bismo strane mogli reći da je Črnčić pisao svoje radove čudnim hrvatskim jezikom, a stil mu je nedotjeran i upravo nerazumljiv. Ipak dao je nekoliko priloga, koji i danas imaju vrijednost na području hrvatske povijesti, a napose crkvene.

Inače se za njega može reći da je isključivo historik svoga voljenoga otoka Krka i Zavoda sv. Jeronima, a samo tu i tamo zarezao je povremeno koju brazdu iz širega područja hrvatske povijesti kao i povijesti glagoljice.

I da zaključimo. Zapaženo je njegovo životno geslo, kojeg se je uvijek držao, a to je: »...Ja volim istinu, nego sebe. Samo istina je znanje...« (I. Črnčić, Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u drazi bašćanskoj, »Starine« JAZU XX, 33).

2660 F. Šišić, o. c, 29, 30 i bilj. 6

2661 Barb. Lat. 828. Opširan opis gl. i u S. Antoljak, Pacta..., 52–55 i bilj. 189–204.

2662 F. Šišić (»Pripomenak«), 285

2663 T. Smičiklas, o.c, 255–258

2664 O. c, 258. Rukopis Smičiklasa o Črnčiću pod navedenim tiskanim naslovom nalazi se u HDA u Zagrebu (MSC — kutija 28, br. 438, str. 18). Inače je i »Starohrvatska prosvjeta« II (265, 266) donijela »Nekrolog — Dr Ivan Črnčić«. Korespondencija i još neki spisi Črnčića pohranjeni su u A HAZU pod »Ostavština Ivana Črnčića — XV — 5 c«

2665 T. Smičiklas, o. c, 244, 262

2666 Vj. Štefanić, Črnčić Ivan, Hrvatska enciklopedija IV, Zagreb 1942, 377

i) DR. PETAR MATKOVIĆ, NAŠ PRVI HISTORIJSKI GEOGRAF, KARTOGRAF I EKONOMSKI HISTORIČAR

Iste godine kada i Črnčić, dakle 19. VI. 1830. rodio se je u Senju *Petar Matković*, dijete siromašnih roditelja.

Svršivši osnovnu školu i gimnaziju u svom rodnom mjestu prijeđe u senjsku gimnaziju da se pripravi za svećenika. Još kao bogoslov III. godine predavao je na gimnaziji povijest i geografiju (1851–1853) i tada je zaređen za svećenika, te postade kapelan u Rakovici, gdje ostade do travnja 1854. g. Tek na velike molbe biskup mu dozvoli da prijeđe na sveučilište u Beč, dobivši od ministarstva stipendiju. U Beču je bio samo jedan semestar, a sljedeća dva u Pragu. Odatle je prešao u Berlin, gdje je slušao predavanja osnivača novog smjera u geografiji Karla Rittera (1855–1857). U toku tri semestra koliko je ostao u Berlinu Ritter je zapazio njegovu marljivost pa mu preporuči da ode u Göttingen i da zadnji semestar završi na tamošnjem sveučilištu. Odavde se pun ponosa vratio kući i najesen 1857. dobio mjesto na akademijskoj gimnaziji u Grazu. Zbog svoje strogosti poslije godinu dana bi premješten na gimnaziju u Varaždinu, gdje ostade dvije godine.[2667] Godine 1860. položio je doktorat filozofije u Grazu, pa se nadao da će postati profesor geografije na univerzitetu. Međutim on je u listopadu iste godine premješten na zagrebačku realku i na tom je mjestu ostao čitave 23 godine.

Kada je osnovan časopis »Književnik«, Matković postaje njegov stalni suradnik i već u I. knjizi priopćuje rad »Statistički odlomci«.[2668] Pravi član JAZU Matković je postao još 1867, a od 1874. do 1892. g. bio je njen tajnik.[2669]

Godine 1876. bio je predložen za profesora iz geografije na Sveučilištu u Zagrebu,[2670] no njegovo imenovanje »zape o jednom quinquenalu«[2671] kako je pisao Rački Novakoviću (31. VIII. 1876),[2672] kojemu ovo »beše posve nemilo čuti«. On se je na taj slučaj osvrnuo u pismu Račkome (17/29. IX. 1876) s pitanjem »Kakvim se komplimentima, kakvoj se kritici može nadati hrvatska prosvetna uprava kad se za tričavu *kvinkvenciju* (S. A.) razgodila s čovekom onakoga dara, rada i imena i vrednoće kao što je Matković? To je vrlo rđav potupak, tim pre, što je hrv. prosvetna uprava i do sad u tom istom pravcu silno grešila prema hrvatskom univerzitetu«. Zato on ne može »dovoljno žaliti taj greh prema višoj zemaljskoj nastavi i prema literaturi, koja se također silno šteti kad se za niže poslove upotrebljavaju jači, a za više slabiji ljudi. Ima neko kod vas (ko) hoće da samu ustanovu univerziteta malo po malo takvim postupcima učini iluzornim? To bi bilo zlo i vrlo nepatriotično«, dovršava svoje

[2667] Matković se je, iako Hrvat, sasvim ponijemčio, pa je u doba Bachova apsolutuzma silio hrvatske đake da mu odgovaraju na njemačkom jeziku. Sam Matković je govorio berlinskim žargonom, kao da je rođeni Berlinac (P. Karlić, Život i djela Vjekoslava Klaića, Zagreb, 1928, 4).

[2668] Ovi »Odlomci«, kako on sam kaže, »izvadjeni su iz statističkog nacrta trojedne kraljevine« koji je upravo sastavljao »za obći dio kataloga namijenjenoga izložbi trojedne kraljevine« (»Književnik« I, 98–107). U prvom redu govori o broju »stanovnika u hrvatsko–slavonskoj krajini na početku upravne godine 1863.« Zatim obrazlaže da se »pučanstvo po narodnosti, vjeri, zvanju, zasluzbi i dobi nije« ni »u Krajini od godine 1857. kao što ni u ostalih zemaljah carevine austrijske, popisivalo«. Glede »Hrvatske i Slavonije težko je saznati, ukupni broj stanovnika pred 1848, budući da se pred spomenutom godinom samo pučanstvo neplemenito popisivalo, kojega se brojilo god. 1805 do 503.121 duša« (o. c, I, 98, 101, 104). Godine 1873. izašla je Matkovićeva knjiga »Hrvatska i Slavonija u svojih fizičkih i duševnih odnošajih. Spomenica za svjetsku izložbu u Beču« (Zagreb, 1873, str. 160).

[2669] T. Smičiklas, Dr. Petar Matković, nekrolog, »Ljetopis« JAZU XIV, Zagreb, 1900, 111–113, 116, 114, 132

[2670] M. St. Novaković, o.c, Godišnjica... XXXVIII, 245, 247

[2671] »Petogodišnji početak plaćanja« ili »odlaganje plaćanja« do pet godina (M. Vujaklija, Leksikon stranih reči i izraza, Beograd, 1954, 422, 596)

[2672] M. St. Novaković, o. c, 247

pismo Novaković.[2673] Istom 3. X. 1883. Matković bi imenovan profesorom geografije na Zagrebačkom sveučilištu, na kojem je umirovljen na vlastiti zahtjev 29. IV. 1893. godine.[2674]

Još 1891. g. Matković je podnio ostavku na tajništvo u JAZU, kako piše njegov prijatelj N. Dučić Račkome (18/30. I. 1891),[2675] ali mu je ona uvažena 1892, tj. nakon punih osamnaest godina vođenja tajničke službe u JAZU.

Nakon svoga umirovljenja na Sveučilištu Matković napušta »zlovoljan« svoju domovinu i Zagreb i preseli se u Beč, gdje umre 25. III. 1898. godine, kako to kaže njegov biograf T. Smičiklas. Matković je kroz cijeli svoj život nastojao pridonijeti znanosti što više može. Radi toga je mnogo putovao i sklopio brojna poznanstva sa stranim znanstvenicima. Tako je postao članom Petrogradske akademije, Srpskog učenog društva, kasnije Srpske akademije i drugih znanstvenih ustanova.

Politikom se nije nikada bavio i uvijek je ostao Hrvat. »Nije si znao sticati intimnih prijatelja. Jednoga si izvanredna stekao i služio mu vjerno do groba. To je bio Gjuro Daničić. Njemu je bio zadnje dane i brat i sestra i otac i majka. Njegovim se prijateljstvom pred cijelim narodom punim pravom ponosio«, kaže tako T. Smičiklas.[2676]

No ipak, on je uz Daničića imao još nekoliko prijatelja od kojih su najizrazitiji bili: V. Bogišić,[2677] a naročito N. Dučić,[2678] te St. Novaković.[2679]

Pored geografije, Matković se je bavio i hrvatskom poviješću[2680] i to najviše trgovačkom kao i historijskom geografijom i kartografijom.[2681] Naime, on si je stavio u zadatak da ispita geografsko–historijski Balkanski poluotok i tome je svome cilju ostao vjeran do svoje smrti.

Njegov historijski rad može se podijeliti na: 1. Objelodanjivanje radova i putopisa i 2. Izdavanje izvora.

1. Objelodanjivanje radova i putopisa

Prvi njegov rad s područja opće povijesti jest »Das Reich des Priesters Johannes. Ein Beitrag zur Geschichte der geographischen Entdeckungen im Mittelalter«, [2682] dok je prvi rad iz polja hrvatske povijesti povezan sa svjetskom, »Marko Polo, starinom Dalmatinac, najznamenitiji putnik srednjega vieka« (izašao pod naslovom »Zemljopisni odlomci«, »Književnik« II, 547–566), gdje tvrdi na temelju tada poznate mu literature da je Polo porijeklom s Korčule, te opisuje njegova putovanja po Aziji.

2673 V. Novak, Srpski naučnici i književnici..., 92
2674 T. Smičiklas, o. c, 132, ibid, Dr Petar Matković, »Obzor«, Zagreb, 1898, br. 70
2675 V. Novak, Srpski naučnici..., 58, 69
2676 o. c, 132, 133
2677 V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 55, 116, 220, 351, 355, 358
2678 V. Novak, Valtazar Bogišić..., 332, ibid, Srpski književnici..., 55, 57, 58, 61–63, 65, 66, 69, 70
2679 V. Novak, Srpski književnici..., 87, 92, 108
2680 U Kukuljevićevoj knjižnici a sada u A HAZU, nalazi se Matkovićev rukopisni spis »Jezgra Starodavne–ilirske povĕstnice« (Rukopisi hrvatski u knjižnici Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu »Arkiv«... V, Zagreb, 1859, 173) pod sign. II. b 131. Spis je crpljen, kako piše »iz Sacrum Illiricum« i odnosi se na stare Ilire i njihove vladare. Ovome rukopisu je priloženo i pismo Petra Matkovića od 15. VIII. 1852. g. Inače se u istom A HAZU čuva i »Ostavština Petra Matkovića — XVII — 47«.
2681 Godine 1864. ocjenjujući »Fr. V. Kružića: Krajobraz trojedne kraljevine i pripadajućih dielah vojničke Krajine, kao što i prinadležećih pokrajinah sa turskom Hrvatskom, Hercegovinom, Crnom Gorom i Bosnom. — Posvećen preuzv. gosp. biskupu J. J. Štrossmayeru — Kamenotiskarski zavod Drag. Albrechta u Zagrebu« (»Književnik« I, 442–444) iznio je kratak opis kartografije kao i zadaću tadašnjih kartografa.
2682 Programm des Gymnasiums zu Varasdin 1859. Ovu raspravu tiskanu 1859. čitao je još 1856. g. u Češkom učenom društvu u Pragu, kada je »bio na naukama« (T. Smičiklas, o. c, 115).

Još 1858. g. boravio je u Veneciji i proučavao tamošnje arhive i biblioteke. Tom prigodom je pronašao kartu fra Maura, koju izdade na njemačkom jeziku pod naslovom »Topographische Karte des Gebietes S. Michael di Lemno in Istrien, gezaichnet von fra Mauro, dem berühmsten Cosmographen des XV. Jahrhunderts« (Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft III/1, Wien, 1859). Iste 1859. za vrijeme praznika dođe u Beč, gdje je u tadašnjoj carskoj dvorskoj biblioteci proučavao stariju kartografiju do 16. st. Kao plod toga rada izašla je 1860. u programu varaždinske gimnazije (Programm des Gymnasiums in Varasdin 1860) njegova nova radnja »Alte handschriftliche Schiffkarten in der kais. Hofbibliothek in Wien mit zwei dem Portolano des Gr. Benincasa 1480 entnommenen Karten von der Westküste Afrika's«.

Kao profesor varaždinske gimnazije 1860. je ponovno otišao u Veneciju i na temelju toga istraživanja priopći u K. k. Geografskom društvu u Beču radnju pod nazivom »Alte handschriftliche Schiffenkarten in den Bibliotheken zu Venedig« (1863).

Svojim radovima dao je doprinos historiji geografske znanosti i izazvao pažnju europskih znanstvenih krugova. Oni su mu čak priznali da je bio prvi od Ritterovih studenata koji je počeo obrađivati »ovaj zapušteni dio geografske nauke«.[2683]

Kako je Matković proučavao historiju srednjovjekovne kartografije, morao se je pozabaviti i historijom trgovine i brodarstva talijanskih republika, a osobito Venecije. Stoga je 1858. i 1860. istraživao i proučavao građu u Veneciji, a 1859. kako je već rečeno, i u Beču u tamošnjim arhivima i bibliotekama.

Kako je uvidio da i Dubrovnik ima slavnu trgovačku prošlost, on se je posvetio proučavanju njegove povijesti. Na trošak Strossmayera otišao je u taj grad da u tamošnjem arhivu prouči trgovački i pomorski život Republike sv. Vlaha (1862).

Išao je i u Kotor, pa i u Crnu Goru, a na povratku zadržao se je u Zadru, gdje je razgledao također tamošnji arhiv. O tome svome znanstvenom proučavanju napisao je 1862. g. članak u »Pozoru« (br. 288, 289) pod naslovom »Crtice iz dubr. i zadarskog arkiva«. Budući da je 1862. prepisao samo jedan dio isprava, koje su se odnosile na trgovačku povijest, iz dubrovačkog arhiva, 1868.[2684] ponovno je došao u taj grad i nastavio započeta istraživanja.[2685] Godine 1870. krenuo je također drugi put proučavati dokumente u mletačkom arhivu.[2686]

Plod njegova istraživačkog rada u tim arhivima su »Prilozi k trgovačko–političkoj historiji republike dubrovačke« (»Rad« JAZU VII, Zagreb, 1869, 180–266, XV, Zagreb, 1871, 1–69).

Građu je uzeo ne samo iz dubrovačkog arhiva nego također iz knjižnice Male braće u istom mjestu, mletačkog arhiva, bečkoga C. tajnoga arhiva,[2687] a upotrijebio je i sve tiskane izvore kao i literaturu. Iza uvoda o geografskom položaju Dubrovnika, prikazao je trgovačko–političko stanje te republike pod ugarsko–hrvatskom zaštitom od 1359, zapravo 1345, do 1526. g. Zatim je opisao trgovačke odnose između Dubrovnika i srednje Italije (gradovi: Fano, Senigaglia, Firmo, Rimini, Ravenna, Recanati, Pesaro, Ferrara, Pisa, Firenza), a napose s Anconom od kraja 12. čak do početka druge plovice 17. st. Na kraju je iznio i dotad netiskane izvore (»Rad« JAZU XV, 49–69).

2683 T. Smičiklas, o. c, 114–116

2684 Godine 1868. Rački u dva navrata javlja Bogišiću kako će Jagić i Matković izaslani od JAZU, l. VIII. ići u Dubrovnik. Zatim kako su tamo ostali »do konca praznika« (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 142, 243).

2685 Gl. i P. Matković, Izvještaji o putovanjih pomoću jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, »Rad« JAZU XII, Zagreb, 1870, 222–226.

2686 F. Šišić, Korespondencija... I, 108

2687 Tada je gimn. kandidat na Bečkom sveučilištu Mijo Brašnić prepisao Matkoviću iz ovoga arhiva jednu listinu (»Rad« JAZU XV, 69), koja se je odnosila na trgovačko–političku historiju Dubrovnika.

Smičiklas smatra da se je Matković pokazao u ovakvoj historijskoj obradi kao početnik, iako se je mnogo trudio.[2688]

U svojoj sljedećoj radnji »Stariji rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih« (»Rad« JAZU XV, 192–223) opširno opisuje koja se sve rukopisna djela nalaze u Marciani, u Muzeju Correr, kao i u Knjižnici Querini, iznoseći njihov kratki sadržaj i historijat. Ima i nekoliko rukopisa koji se tiču Dalmacije. Svi ti putopisi većinom su iz 16. st. te uz geografske podatke sadrže dosta topografske, etnografske, statističke[2689] i historijske građe.

U ovoj radnji Matković je naročitu pozornost svratio na mletačke putopise po Balkanskom poluotoku. Kako je on još 1870. istraživao u Marciani i Muzeju Correr starije rukopisne putopise, koji su prvorazredni izvor ne samo za geografa i topografa već i za historičara, naišao je i na nekoliko putopisa iz 16. st. po europskoj Turskoj. Tom je prigodom pobilježio oko 130 putopisa većinom na latinskom, njemačkom, talijanskom i francuskom jeziku iz 16. i 17. st. Također je pronašao da ima dosta putopisa po Balkanskom poluotoku iz srednjega vijeka. Motivi tih putovanja u srednjem vijeku bili su ponajviše hodočašća u tzv. Sv. Zemlju, a u novom vijeku diplomatski poslovi, tj. putovanja raznih poslanstava u Carigrad na turski dvor. Uz to je Matković proučio i druge tiskane izvore i literaturu pa je u »Radu« JAZU XLII (Zagreb, 1878, 56–184) objelodanio radnju »Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vijeka«, koja je bila kao uvod u njegova daljnja istraživanja u 16. stoljeću.

Ovdje on opisuje putovanja prije križarskih vojni, zatim u toku križarskih ratova (1096–1101) kao i za vrijeme druge i treće vojne. Nadalje je iznio putopisna djela Idrisia (Edrisia) i Abulfele, arapskih geografa, te ostale putopise od 13. do 15. stoljeća. Ova radnja nije bila sasvim zaokružena, jer Matković nije mogao svu građu pregledati. Obećao je da će to drugom zgodom nadoknaditi. Sljedeći njegov rad je »Putovanje po balkanskom poluotoku XVI. vieka« (»Rad« JAZU XLIX, Zagreb, 1879, 106–164, LXI, Zagreb, 1881, 141–232, LXII, Zagreb, 1882, 45–133, LXXI, Zagreb, 1884, 1–60, LXXXIV, Zagreb, 1887, 45–99, C, Zagreb, 1890, 65–168, CV, Zagreb, 1891, 142–201, CXII, Zagreb, 1892, 163–243, CXII, Zagreb, 1893, 1–112, CXXIV, Zagreb, 1895, 1–102, CXXIX, Zagreb, 1896, 1–89, CXXX, Zagreb, 1897, 86–181, CXXXVI, Zagreb, 1898, 1–96).

Ovdje prikazuje putopise, zapravo ponajviše putničke dnevnike 16. st. koji se razlikuju od prijašnjih po tome što nisu pisani s namjerom da budu objelodanjeni, nego su putnici vodili dnevnike za svoju osobnu potrebu, želeći da im barem nešto ostane u sjećanju. U njima se zrcali individualno mišljenje, sud i pogledi putopisca i upravo zbog toga oni imaju veliku vrijednost.

Dnevnici putopisaca s obzirom na Balkanski puluotok su i sa historijskog gledišta od velike važnosti, a imaju dosta građe i za kulturnu historiju.

Prikaz ovog putovanja Matković je započeo pod naslovom »Felix Petančić i njegov opis puteva u Tursku« (»Rad« JAZU XLIX, 106–164). Ovdje je ukratko opisao život ovoga Šibenčanina i njegovu misiju kao i njegov opis putova, koje je detaljno iznio u opširnim bilješkama i tumačenjima.

Cilj Petančićevog djela bio je prikazati putove kojima bi se moglo provaliti u Tursku.

Zatim je prikazao »Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta« (»Rad« LVI, 141–232).

Najstariji opis putovanja po Balkanskom poluotoku u 16. st. jest od B. Kuripešića iz g. 1530. Taj putopis je osobito važan glede Bosne s obzirom na topografsko–historijsku građu. Nije bez interesa ni putopis Leonarda Nogarola iz 1532. u Carigrad kao i Benedetta Rambertija, tajnika Serenissime i

[2688] T. Smičiklas, o. c, 121

[2689] Matkovićev rad na području statistike u nas i njegove zasluge gl. opširno: T. Smičiklas, o. c, 115–119. Uz to treba navesti da je Matković u kolovozu 1872. prisustvovao VIII. statističkom kongresu u Petrogradu i o tome pisao. On je u Rusiji bio i prije toga, tj. 1867. g. na etnografskoj izložbi u Moskvi (T. Smičiklas, o. c, 118).

pisca (1534), koji prikazuje jedan od najglavnijih putova koji su vodili od Jadranske obale u Carigrad i unutrašnjost Balkana. On se usput bavi i geografijom i historijom krajeva kojima je prolazio, ali nije baš točan u opisivanju. Zanimljivo je i »Putovanje Kornelija Duplicia Šepera g. 1533.« (»Rad« JAZU LXII, 45–67), savjetnika cara Ferdinanda I, koji je sa Rijeke došao u Gabelu na Neretvi i odatle preko Niša u Carigrad. Matković je iznio i Šeperov opis puta od Carigrada preko Niša do ušća Neretve. Njegov putopis daleko zaostaje za Kuripešićevim glede građe, jer ga putem nije zanimala ni povijest, ni geografija a ni običaji i jezik.

»Putovanje Jeana Chasneau–a g. 1547« (»Rad« JAZU LXII, 67–75), tajnika francuskog poslanika, započelo je od Pariza preko Venecije morem do Dubrovnika, a odatle kopnom u Carigrad.

Matković je također iznio putopise francuskih znanstvenika Pierra Gillesa, Pierra Belona, tajnika francuskog poslanika i Nicolasa de Nicolaya (76–86). Prva dvojica nemaju za nas važnosti, a treći opisuje ukratko Dubrovnik, ali to je sve suviše dobro poznato. »Putovanje Katarina Zena g. 1550« (»Rad« JAZU LXII, 87–126) počinje od Venecije do Splita morem, a nastavlja se odatle kopnom do Carigrada i natrag. Onaj dio putopisa od Splita do Carigrada najstariji je potanji opis srednjovjekovnoga puta, kojim se išlo odavde u tursku prijestolnicu i u druge balkanske zemlje. Zenov putopis donekle popunjava i rasvjetljuje one putopise Kuripešića i Rambertija glede Bosne i Dubrovnika.

Još su dva putopisca, Bartul Gjurgjević i Ljudevit Bassano (»Rad« JAZU LXII, 126–133), koji su putovali po turskim zemljama i ondje živjeli, ali nisu napisali putopise o svojim putovanjima, već su ostavili spise o turskim običajima i životu. Bassanovi opisi su bolji, poučniji i oštroumniji od Gjurgjevićevih koji je po sadržaju jednostavan i priprost. Njegov spis je izašao 1558. a Bassanov 1561. Dosta je važno »Putovanje Antuna Vrančića g. 1553.« (»Rad« JAZU LXXI, 1–60), koji je osim mađarskog znao i svoj materinji hrvatski jezik. Opisuje put od Budima do Beograda Dunavom i odatle kopnom do Jedrena.

Uz ovaj putopis treba spomenuti i kratki putopis Busbeka, podrijetlom Nizozemca, koji je putovao s Vrančićem u Amaziju (Azija), »Putovanje Melchiora Seydlitza g. 1556–59« (»Rad« JAZU LXXXIV, 45–57), hodočasnika za Svetu Zemlju; obuhvaća prikaz puta od Venecije do Jeruzalema, te povratak preko Carigrada do Dubrovnika i Venecije u Njemačku. On opisuje glavni srednjovjekovni put od Dubrovnika do Carigrada kojim su išli Dubrovčani. Njegov opis zemalja je vrlo manjkav i više iznosi svoje doživljaje negoli prirodu i život narodâ.

»Bezimeni opis puta kopnom u Carigrad g. 1559–60« (»Rad« JAZU LXXXIV, 58–80) obuhvaća sve primorske gradove od Venecije do Ulcinja i kod Tatarpasardžika stupa pisac na poznatu cestu do Carigrada. »Itinerari carskog kurira Jakova Betzeka g. 1564–1573« (»Rad« JAZU LXXXIV, 80–99) idu od Beča preko Beograda u Carigrad.

»Putopis Marka Antuna Pigafette, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567. godine« (»Rad« JAZU C, 65–168) opisuje put od Beča u Carigrad. Pigafetta je bio u službi Vrančića i navodi razlog ovog putovanja preko Beograda Dunavom do Carigrada i natrag. Njegov putopis uglavnom prikazuje Srbiju i Bugarsku, ali se iz njega vidi da je inače mnogo putovao i poznavao druge zemlje. »Dva putopisa poljskih poslanstava u Carigrad: E. Otvinovskoga od g. 1557. i Andrije Taranovskoga komornika od g. 1569« (»Rad« JAZU CV, 142–201); prvi ide Dunavom za Carigrad, a drugi preko rumunjske u tursku prijestolnicu.

Nijedan nije zanimljiv jer ne sadrže nikakvih značajnijih podataka iz područja historije i geografije.

»Opis putovanja dvaju carskih poslanstava u Carigradu: K. Ryma godine 1571. i D. Ungnada godine 1572« (»Rad« JAZU CXII, 154–243); opisan je put carskog poslanika Karla Ryme, Nizozemca, od Bruxellesa u Carigrad preko Praga, Bratislave, Budima i Beograda (154–199). Carski pak poslanik David Ungnad putovao je iz Beča za Carigrad istim putem i natrag i taj je put opisao nepoznati

autor. Nešto se dotiče i Slavonije i Srijema. Inače su mu topografska imena pogrešna, jer nije poznavao slavenski jezik.

Slijede »Putopisi Stj. Gerlacha i Sal. Schweigera, ili opisi putovanja carskih poslanstava u Carigrad, naime Davida Ungnada od g. 1573–1577. i Joah. Sinzendorfa od g. 1577« (»Rad« JAZU CXVI, 1–112); »Putopisi Stjepana Gerlacha o drugom putovanju carskoga poslanika D. Ungnada u Carigrad g. 1573–78.« (13–65) zapravo je dnevnik Gerlacha, svećenika i pratioca Ungnada, koji počinje 1573. i završava sa 1578. godinom. Opisuje put od Beča preko Beograda za Carigrad. U tom putopisu ima dosta vrijedne historijske građe.

»Putopis Salamona Šveigera o putovanju poslanika J. Sinzendorfa u Carigrad g. 1577« (65–112) prikazuje put od Beča preko Budima, Beograda, Srbije, Plovdiva, Jedrena u Carigrad. Šveiger je kao i Gerlach bio svećenik i pratilac Sinzendorfa.

»Dnevnici o putovanju mletačkih poslanstva u Carigrad: osobito Jakova Sorance od g. 1575. i 1581., i Pavla Kontarina od g. 1580« (»Rad« JAZU CXXIV, 1–102) sadrže dosta podataka. Prvo su izneseni »Putopisi A. Badoara i K. Garzona od g. 1573« (1–5). Badoar opisuje put od Venecije preko Zadra i Dubrovnika u Carigrad, a Garzoni put iz Venecije preko Hvara, Dubrovnika, Skopja, Plovdiva, Jedrena u Carigrad.

»Putni dnevnik Fr. Butrišića i Ivana Divnića o putovanju od Šibenika u Hlievno g. 1574.« (5–10) već je bio objelodanio Rački u »Starinama« JAZU (XIV, 191–195). Matković je pak taj dnevnik popratio kratkim komentarom. Inače ovo nije pravi putopis, jer ne donosi ni geografskih i topografskih podataka već samo bilježi prenoćišta i važnija mjesta bez opisa.

Istom sada dolazi »Dnevnik o putovanju mletačkog poslanika J. Sorance od Mletaka u Carigrad g. 1575« (10–52). Vrlo je zanimljiv jer opisuje Dalmaciju, njene pojedine gradove, običaje, te dosta opširno prikazuje i Dubrovnik, odakle je Soranzo krenuo preko Kotora do ušća Drima, zatim preko Skopja do Tatarpasardžika u Carigrad. »Dnevnik o trećem putovanju Sorance u Carigrad g. 1581« (53–59) bavi se njegovim putovanjem od Venecije preko Pule, Zadra, Dubrovnika i Krfa u Carigrad.

»Dnevnik o putovanju mletačkoga baila M. Pavla Kontarina od Mletaka u Carigrad g. 1580« (59–102) prikazuje put od Venecije do Gruža morem, a od Dubrovnika do Carigrada kopnom. Neznani pisac dosta vjerno prikazuje i pojedine predjele kojima se je išlo, ali su mu topografska imena izopačena.

»Putopisi Hen. Porša od g. 1579., A. Wolfa i Lev. Rhyma od g. 1583. i Mel. Besolta od g. 1584« (»Rad« JAZU CXXIX, 1–89) nisu za nas od neke veće važnosti.

»Putopis Henrika Porša o putovanju c. poslanika V. Eitzinga u Carigrad g. 1579« (2–11) obuhvaća put od Beča preko Budima i Beograda za Carigrad.

»Putopisi Andrije Wolfa i Lev. Rhyma o putovanju car. poslanika Pavla Eitzinga u Carigrad g. 1583« (12–47) idu od Beča istim putem u Carigrad.

»Putopis Melchiora Besolta o putovanju c. poslanika H. Lichtensteina u Carigrad g. 1584« (47–89) također opisuje isti put.

»Putni dnevnik Jakova Bongarsa od g. 1585. i Vratislava s Mitrovica g. 1591« (»Rad« JAZU CXXX, 86–181) slične su vrijednosti.

»Putni dnevnik Jakova Bongarsa od Beča u Carigrad g. 1585« (86–112) prikazuje mučno putovanje preko Ugarske i Rumunjske u Carigrad, a »Putnički dnevnik V. Vratislava s Mitrovica ili putovanje c. poslanika Frd. Krekvica u Carigrad uz putopis Ad. Wennera od g. 1616« (112–181) također prikazuje uobičajeni put od Beča preko Beograda u Carigrad.

»Putopisi Jos. Rosaccia i M. Quada, put u Carigrad L. Bernarda, Fr. Korobejnikova i Gj. Douse« (»Rad« JAZU CXXXVI, 1–96) tu i tamo imaju zanimljivih poglavlja. »Putopisi Josipa Rosaccia (g. 1574–1600.) i Matije Quada (g. 1600.)« (1–14) međusobno se razlikuju opisom puta. Prvi je geograf

i putnik no ipak nije točan u pisanju topografskih imena. On opisuje put od Venecije preko Dubrovnika u Carigrad i ima nekih historijskih podataka za mjesta u Dalmaciji, dapače popratio ih je i slikama. Matija Quado je učenjak i bakrorezac, on prikazuje put iz Augsburga preko Beča, Ugarske, Beograda u Carigrad. Opisuje i put od Venecije preko Dubrovnika u Carigrad i također donosi slike nekih dalmatinskih gradova. Međutim, on sam nije prešao sve ove putove, već ih je opisao služeći se dotad poznatim putopisima. »Putopis o putovanju mletačkoga poslanika Lovre Bernarda u Carigrad od god. 1591« (15–67) prikazuje put od Venecije preko Zadra i otokâ u Dubrovnik, pa na Kotor, Elbasan, Solun i Carigrad. »Drugo putovanje Trifona Korobejnikova od g. 1593« (67–75) a ne »1693« kako iznosi T. Smičiklas (o. c., 130), ide od Moskve Dunavom u Carigrad.

»Pismo Gjure Douse o svom putu u Carigrad god. 1597« (75–90) sadrži opis Nürnberga, Karlovih Vary, Praga, Krakova, odakle je krenuo Douse, te dalje slijedi opis od Lavova do Izmaila na Dunavu preko Drinopolja u Carigrad i natrag.

»Spomenica Pavla Gjorgjića od 1595. godine« (90–95) prikazuje prilike u Bugarskoj i u narodu.

Za tu ogromnu građu Matković je upotrijebio pet putopisa, uzetih neposredno iz izvora, od kojih su tri još netiskana. Tim se je »Putovanjima« bavio preko 20 godina i u njih je uložio veliki trud i posao ali zato mu je rijetko što izmaklo oku. Zapravo on je ovdje objelodanio samo one putopise koji govore o Balkanskom poluotoku i o Jadranu, a druge je ispustio.

Tako je Matković spremio gradivo za historijsku geografiju poluotoka do kraja 18. stoljeća.

U međuvremenu obradio je još jednoga putopisca, a to je »Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinja, glasoviti putnik XVI. vieka« (»Rad« JAZU LV, Zagreb, 1881, 116–184). Prije Matkovića ovim se putnikom pozabavio, kako smo već prije naveli, Fr. Rački,[2690] a sada si je dao truda i on sam, iako se Husov putopis ne odnosi na Balkanski poluotok.

Ali budući da je Hus podrijetlom Hrvat,[2691] koji je vrlo daleko putovao, smatrao je Matković za potrebno da 1879. g. prouči vatikanski rukopis u kojem se je nalazio opis Husova putovanja. Osim toga potražio je građu o Husu u Pešti, Beču, Pragu, Krakovu i po Italiji i došao do zaključka da ovaj putopis nije nigdje tiskan. Ujedno je usporedio vatikanski rukopis s onim iz bečke dvorske biblioteke. Zatim je prepričao kako je Hus bio zarobljen od Turaka u Rasinju (1532) i odveden u Carigrad. Ondje je doživio razne nevolje dok ga sultan nije oslobodio, a onda je pošao u Egipat i u indijski rat.

Uz ovaj putopis, Matković donosi i putopis nepoznatog Mlečanina te ga uspoređuje sa Husovim. Zatim se ponovno vraća na Husov putopis, iz kojega se doznaje kako se je on vratio u Egipat nakon završenog rata, a tada je posjetio i Palestinu, pa je preko Mesine, Napulja, Rima, Ancone i Rijeke stigao u Slavoniju »svoju preslatku domovinu«. Kao putopisac Hus je dosta humanistički obrazovan što se vidi i u njegovu dnevniku.

Još treba spomenuti jednu Matkovićevu radnju, a to je »Vicko Dimitrija Volčić Dubrovčanin, kartograf XVI. vieka« (»Rad« JAZU CXXX, Zagreb 1897, 182–188 a ne »Rad« LXXX, kako donosi T. Smičiklas, o. c, 132). To bi uglavnom bili svi Matkovićevi radovi, ukoliko imaju vezu s našom historijom.

[2690] Naime, on je »Po vatikanskom rukopisu bibl. Reginae N. 931, fol. 30, pag. 60« iznio »Crtice iz putopisa Jurja Hustoga«, Neven VII, 1858, br. 31, 32 (A. Gulin, Kronološka biografija radova Franje Račkoga, 288).

[2691] Ovakav stav karakterističan je za Matkovića. On je za Bachovog apsolutizma započeo svoj rad na njemačkom jeziku, a poslije njegova pada on »prestade pisati njemački, prestade nositi vodu u njemačko more«, kako piše Smičiklas, te je »zagrlio i obljubio duh hrvatski« (T. Smičiklas, o. c, 114–116).

2. Izdavanje izvora

Prvi izvor koji je izdao Matković bio je »Trgovački ugovor republike mletačke, sklopljen sa knezovi senjskimi god. 1408. i 1455.« (»Arkiv«... VII, Zagreb, 1863, 149–160), a pronašao ga je u Historijskom arhivu u Zadru.

Kao sljedeća zbirka izvora tiskani su njegovi »Spomenici za dubrovačku poviest u vrieme ugarsko–hrvatske zaštite« (»Starine« JAZU I, Zagreb 1869, 141–210). Ovi su kao dodatak njegovoj radnji u VII. knjizi »Rada«. Građu je podijelio na: A. Povelje i listine, B. Izvodi iz »Lettere e Commissioni de Levante.« Povelje idu 1358. do 1529. (30 komada), a izvodi od 1362. do 1518. g. (46 komada).

Nadalje je izdao »Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. vieka« (»Starine« JAZU X, Zagreb, 1878, 201–256). Prvi je »Descrizione del viazo da Constantinopoli 1550 de ser Catharin Zen, ambasador straordinario a sultan Soliman, e suo ritorno« (»Starine« JAZU X, 203–247), koji je našao u Muzeju Correr u Veneciji, a drugi »Descrizione del viaggio per terra di Constantinopoli e delle cose principali del paese« (»Starine« X, 247–256). I ovo je dodatak njegovoj radnji u LXII. knjizi »Rada«, gdje opisuje oba putopisa. »Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii« (»Starine« JAZU XIII, Zagreb 1881, 1–38) izašao je istodobno kada i njegova radnja o Husu u »Radu« LV.

Zadnji je izvor »Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567« (»Starine« JAZU XXII, Zagreb 1890, 68–194). Za tim je itinererom Matković dugo i bezuspješno tragao po svim knjižnicama u Italiji, da bi ga na kraju pronašao u biblioteci Britanskog muzeja u Londonu. Zamolio je tamošnju upravu da mu ga prepiše, ali nije dobio odgovora. Što mu je drugo preostalo već da dalje traži i doista našao je taj putopis u prijepisu iz londonskog izdanja od 1585. g. u Münchenu u tamošnjoj dvorskoj i državnoj knjižnici, koja mu ga je pozajmila na uporabu. Ovaj putopis je izašao kao dodatak njegovoj radnji u CK knjizi »Rada«. Kada se sagleda sve ovo što je učinio, Matkoviću se ne može zanijekati golema marljivost.

On je bio jedan od prvih naših statističara, koji je osnovao statistički ured, te ga organizirao prema zahtjevima znanosti (1874) i uveo u život kako to lijepo kaže T. Smičiklas. Matković se je istakao i kao kartograf koji je ne samo pisao o tom području nego se povremeno osvrtao i na pojedine radove drugih. Kao geograf je također pokazao širinu jer se nije opredijelio samo za pisanje radova iz područja fizičke nego i historijske geografije.[2692] Zapravo dao se je na izdavanje putopisa i radnji, većinom iz područja trgovine, što je kod nas i danas slabo obrađeno, a u ono doba se toj struci uopće nije posvećivala dovoljna pažnja, iako je to itekako važna grana nauke. Nadalje se je bavio, i to prvi u nas, historijom geografije a uz to i topografijom,[2693] u to doba isto tako slabo poznatom granom znanosti.

Matkovićeva je dakle zasluga što je dao našoj znanosti, a napose historiji, nekoliko vrijednih priloga, po kojima se može dublje ući u mnoga njena dotad tamna i nepouzdana područja. Iako je prema ostalim suvremenicima srazmjerno malo napisao, ipak ga se može staviti, po njegovoj znanstvenoj spremi i radu, uz bok mnogim znanstvenicima koji su se u to vrijeme intenzivno bavili istim područjem historijsko–geografskoga karaktera.

[2692] T. Smičiklas, o. c, 116–118

[2693] Čudno je da dr. J. Riđanović, koji je obradio natuknicu o Matkoviću u EJ (6, 50) uopće nije uočio sve ove njegove znanstvene karakteristike, već ga je prikazao samo kao geografa i statističara.

j) RADOSLAV LOPAŠIĆ, SAMOUKI HISTORIČAR, SKUPLJAČ I IZDAVAČ ZBIRKI IZVORA

Jedan od najmarljivijih skupljača historijske građe bio je samouki historičar *Radoslav Lopašić*, rođen 20. V. 1835. u Karlovcu. Njegov otac Mirko Lopašić (umro 1838), bio je načelnik i namjesni sudac toga grada, a bavio se je i pjesništvom; majka mu se zvala Magdalena rođena Dobrilović (umrla 1843). Ostavši rano bez roditelja mali i boležljivi Rade potpade pod skrbništvo nekoga rođaka. Svoje djetinjstvo i mladost proveo je u Karlovcu, u to doba jednom od najvažnijih trgovačkih gradova u Hrvatskoj.

Godina 1848. zatekla ga je u drugom razredu gimnazije i već se zanosio idejama ilirskog pokreta.

Taj zanos su kočili na vrlo grubi način franjevci reda sv. Križa, ponijemčeni Slovenci, koji su tamošnju gimnaziju uredili po austrijskom sustavu.

Tih godina mladi je Lopašić čitao i knjige izvan školskog programa. U prvom redu Kačića, koji ga je oduševio svojim pjesmama, pa je neke i napamet naučio. Osim toga čitao je i Valvasora, mučio se je i sa starim slavenosrpskim knjigama. Kada mu je dopao u ruke Kukuljevićev »Arkiv«, u kojemu je našao obilje historijskih stvari, to ga je toliko oduševilo da je dalo pravac njegovom budućem radu i životu. Godine 1852. prešao je sa karlovačke u zagrebačku gimnaziju, gdje se je nešto zbog slaboga zdravlja, a i zbog slabe spreme jedva provlačio iz razreda u razred. Godine 1856. upisao se na Pravoslovnu akademiju, ali dalje nije studirao zbog pogoršanog zdravlja. Stoga ode na očinsko imanje Hrčić i tamo se počne baviti gospodarstvom.[2694] Ondje su ga njegovi suopćinari izabrali za općinskog poglavara. No njegovo glavarstvo ne potraja dugo, jer je po nalogu bana uskoro svrgnut sa te dužnosti i to zbog članka u »Narodnim novinama«, gdje je istinito pisao o gladi u svom kraju.[2695]

U dokolici pak počeo je skupljati građu o svom rodnom Karlovcu i susjednim mjestima, po svim župskim i vlastelinskim dvorovima, što baš nije bio lak posao, jer je nailazio na razne zapreke. Ubrzo je stekao glas sabirača historijskih spomenika i već 1861. tadašnji zagrebački župan Ivan Kukuljević dade ga izabrati na skupštini pristavom severinskog kotara. Na tom poslu pokazao se je vrlo vješt i predan poslu. Godine 1866. imenovan je kotarskim sucem. Na tom položaju pokazao je mnogo srca pa je stekao opće simpatije. Najveću pak brigu posvetio je pučkim školama, pa je za taj rad pohvaljen od same vlade (1868).

Kao sudac nastavio je skupljati stare spomenike i sada su mu se otvorili svi arhivi iz kojih je sabrao veliku zbirku ne samo po svome kotaru već i po susjednim.

Godine 1871. imenovan je podbilježnikom zagrebačke županije. Usporedo s napredovanjem u službi razvio se u vještog sabirača i izdavača historijskih izvora, posvećujući svaki slobodni trenutak ovome poslu. Kad god može prekapa po arhivima u Zagrebu, Budimpešti, Grazu, Beču i Ljubljani. Godine 1881. otišao je u Beč kao hrvatski izaslanik vlade zbog žumberačkog pitanja. Ponovo ide u Beč 1885. da bi dopunio svoju zbirku izvora i čak mu je ista vlada dala novčanu pomoć.[2696]

Godine 1886. pak morao je protiv svoje volje poći u Budimpeštu da sa mađarskim arhivarom Paulerom razvidi koje se od onamo poslanih listina po banu Khuenu imaju vratiti Hrvatskoj.[2697]

[2694] T. Smičiklas, Uspomeni Radoslava Lopašića, »Ljetopis« JAZU 9, Zagreb, 1894, 112–114,

[2695] R. Lopašić, Oko Kupe i Korane, Zagreb, 1895, X. Još 1862. u masovnoj seljačkoj buni bosiljevačkog vlastelinstva u severinskoj županiji R. Lopašić kao severinski sudac pokušao je seljake silom smiriti, ali je i sam bio prinuđen da se spasi bijegom (Dr. Pavličević, Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj šezdesetih godina 19. stoljeća. HZ XXXIII–XXXIV (1), Zagreb, 1982, 22, 23).

[2696] Gl. T. Smičiklas, o. c, 112–125

[2697] F. Šišić, Korespondencija... IV, 444

Inače kroz ovo cijelo vrijeme gotovo stalno pobolijeva i 1891. bi umirovljen u svojstvu tajnika Kr. hrv. slav. dalm. vlade. Nije bio častohlepan niti gramziv u materijalnom pogledu. Za cijeloga života nije tražio ni velikih odlikovanja ni časti. Ako je tko trebao što iz njegove zbirke izvora, on mu je od srca rado davao. Nije ostavio ni veliki imetak, a oženjen je bio Anom rođenom Alberti. Kako je tiho i neupadno živio tako je i umro 25. IV. 1893. u Zagrebu u 57. godini života.[2698] Rački je rekao »šteta, jer je radio«.[2699] Unatoč tome što je toliko radio i što mu je sama JAZU izdala njegovu brojnu historijsku građu, bio je samo njen dopisni član (od 1883). Lopašić je ostavio bogatu i vrlo dragocjenu zbirku rukopisa i listina, koje je sakupljao cijeloga svog života.

Po nagovoru Račkoga i Smičiklasa, njegova je udova predala tu zbirku JAZU, koja joj ponudi 1000 forinti, iako je vrijedila pet puta više. Budući da JAZU nije imala novca da otkupi ovu zbirku od blizu 200 svezaka, zamolio je Rački Strossmayera da on daruje tu svotu, čemu se je ovaj najpripravnije odazvao.[2700] Nakon Lopašićeve smrti pokrenuli su Karlovčani akciju da mu podignu spomenik koji je izradio kipar Ivan Rendić. Uz velike svečanosti spomenik je otkriven na karlovačkom šetalištu 1901. godine.[2701] Dosta veliki Lopašićev rad može se podijeliti na 3 dijela: 1. Članci i radnje, 2. Izdavanje izvora i 3. Rukopisna djela.

1. Članci i radnje

Njegov prvi historijski članak je »O karlovačkih generalih« (»Karlovački viestnik«, 1861. g.), a zatim slijedi »O postanku Krajine« (»Karlovački viestnik«, 1861) te »Grof Petar Zrinski i Franjo Frankopan« (»Leptir«, 1861) i »Dubovac« (»Leptir«, 1862).

Nadalje su izašli redom i ovi članci: »O Tomi Erdödiu banu«, »O porazu udbinjanskom (1492)«, »Smrt Herberta Auersperga kod Radonje«, »Tomo Miklošić pisac hrvatski«, (»Glasonoša«, 1863), »Bitka kod Siska 1593«, »General Juraj Lenković u Klisu 1696« i »Obrana grada Kisega 1532« (»Glasonoša«, 1864), te »Zrinski i Frankopan na stratištu« (»Leptir«, 1865).

Sve je te članke obradio na temelju literature i ponešto na temelju građe iz svoje zbirke.[2702] Zatim je napisao članak »Tristogodišnjica sigetskoga junaka« (»Pozor«, Zagreb, 1866, br. 40). Iste ogdine objelodanjena je u »Književniku« (III, Zagreb, 1866, 477–495) njegova radnja pod naslovom »Cetin«. Ovdje se Lopašić već pokazuje historičarom, koji se ispravno služi izvorima iz svoje zbirke i dobro poznaje literaturu.

Ovu radnju je napisao zbog toga što se radilo na tom da se Cetin poruši, a Lopašić je smatrao da ga treba sačuvati, pa je pokazao slavnu prošlost ovoga grada u kojem su Hrvati svojom voljom izabrali Ferdinanda za svoga kralja. Usporedno s time u istoj radnji nabraja i gradove oko Cetina te opisuje rod Frankapana kao i još neke obitelji iz tih krajeva.

Na stanovit način ovim je zacrtao program svog budućeg rada i kada je premješten u Zagreb, on se upravo usavršio u svomu poslu.[2703] U Zagrebu je došao u vezu sa Kukuljevićem, u čijem je »Arkivu« (XI, Zagreb, 1872, 261–163) samo jedanput pisao pod naslovom »Odgovor na pitanja

[2698] T. Smičiklas, Uspomeni..., 228, 136; ibid, + Radoslav Lopašić, »Obzor«, Zagreb, 1893, br. 95 i »Spomenik Radoslavu Lopašiću«, »Obzor«, Zagreb, 1901, br. 159; + Radoslav Lopašić, »Hrvatski učitelj« 17/1893, 163–4.

[2699] F. Šišić, Korespondencija... IV, 367

[2700] F. Šišić, o. c, IV, 386–388. Po pisanju R. Horvata sve ove zbirke, koje je otkupila Akademija od udovice R. Lopašića, da se tiskaju, iznosile »bi oko 200 araka (3200 stranica)« [R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, II izdanje, Zagreb, 1943, 292 (R. Horvat, Radoslav Lopašić)].

[2701] R. Lopašić, II. izdanje, Zagreb, 1943, 289 (R. Horvat, Radoslav Lopašić)

[2702] T. Smičiklas, Uspomeni..., 118. Gl. i Bibliografija... IV/2, sv. 11, 221, gdje su navedeni i neki njegovi članci, koji ovdje nisu uneseni. Uz to gl. i F. C, Najkarakterističniji momenti o radu R. Lopašića, »Narodne novine«, Zagreb, 1933, br. 190.

[2703] T. Smičiklas, o. c, 118, 119

družtva za jugosl. poviest i starine« u kojem daje podatke o nalazima u severinskom kraju, iznoseći pri tome i svoje mišljenje. Nakon što su prošle tri godine njegova stalnog boravka u Zagrebu, napisao je prigodni člančić »Severin« (»Vienac«, 1874, br. 55) bez veće vrijednosti.[2704] Taj isti članak je izašao i u »Obzoru« (1874, br. 55) s malo proširenim naslovom »Severin na Kupi«.

Sljedeće godine je tiskao pomno obrađenu monografiju »Bosiljevo« (»Vienac«, 1875, br. 20, 21), u kojoj je dao mnogo novih podataka, naročito iz 16. stoljeća. I ovdje se bavi Frankapanima, kao i u svojim drugim radnjama.

Iste godine je izašao i njegov »Grad Karlovac« (»Vienac«, 1875, br. 28–30), koji je još 1858. dogotovio za tisak. Ta je radnja dotjerana i temeljena na izvorima, od kojih su mnogi iz njegove zbirke. Ovamo je dodao i povijest Dubovca, koji je posebno i vrlo pažljivo obradio pod naslovom »Dubovac« (»Vienac«, 1876, br. 52, 53).[2705] Na popularan način je napisao radnju »Nikola Jurišić u Kisegu« (»Vienac«, 1876, br. 22–24), a zatim »Hrvatska garda u Draždjanih« (»Vienac«, 1876, br. 50).

Godine 1877. izašao mu je »Ogulin« (»Vienac«, 1877, br. 23–25 i »Obzor«, Zagreb, 1877, br. 147–150). Zatim »Grad Barilović« (»Vienac«, 1877, br. 30, 31), pa »Klokoč« (»Vienac, 1877, br. 42, 43), te »Banska Zastava u Žirovcu« (»Vienac«, 1877, br. 29), »Valvazorova čast Kranjske« (»Vienac«, 1877, br. 16), »Lipa grad« (»Vienac«, 1878, br. 1, 2), »Kamensko i Pavlini« (»Vienac«, 1878, br. 15–18), »Cazinski kraj u turskoj Hrvatskoj« (»Vienac«, 1878, br. 42) i »Bihać« (»Vienac«, 1879, br. 18–24) kao i »Občina draganićka« (»Narodne novine«, Zagreb, 1883).[2706] Kako se je bližila tristogodišnjica postojanja grada Karlovca, ponudio se je Lopašić Matici hrvatskoj da napiše njegovu povijest,[2707] što ova i prihvati. Za taj rad pisac je već bio pripremio građu još u ono doba kada je tijekom više godina prikupljao topografske podatke za predjele i mjesta oko Kupe i Une. Sabrao je dokumente iz tadašnjeg Zemaljskog, nadbiskupskog i kaptolskog arhiva kao i arhiva kod Glavnog vojnog zapovjedništva u Zagrebu, te iz ondašnje Knjižnice JAZU.

Dobivši novčanu pripomoć narodnog zastupništva u Karlovcu, 1878. g. Lopašić putuje u Graz i Beč da i tamo potraži dokumente za svoju knjigu. U Grazu se je obilno poslužio spisima iz štajerskog Zemaljskog arhiva, a u Beču Arhivom ratnog ministarstva kao i još nekim arhivima. Ipak, nije mogao svu tu građu dovoljno iscrpsti zbog kratkoće vremena jer se je u Grazu zadržao mjesec dana.

Gotovo djelo se pojavilo u izdanju Matice hrvatske pod naslovom »Karlovac — Poviest i mjestopis grada i okolice« (Poučna knjižnica »Matice Hrvatske« VI, Zagreb, 1879, 244+XXXII). Knjiga je pisana, pogotovo onaj dio koji se odnosi na starije vrijeme, pretežno po izvorima iz spomenutih arhiva i zbirki, a za novije doba upotrijebio je pisac svoju zbirku rukopisa i gradski arhiv u Karlovcu. Sve to je popunio starijom i novijom literaturom.

Prvenstveni mu je cilj bio opisati političku povijest grada Karlovca, a u sklopu toga dotakao se i drugih strana narodnog života u karlovačkoj okolici želeći da slika o prošlosti toga grada i njegova okolnog područja bude što potpunija. U političkoj povijesti naročitu pažnju je posvetio francuskoj vladavini, a onda i austrijskoj kada je Prekosavska Hrvatska bila otcijepljenja od svoje matice kroz neko vrijeme.

U opaskama a također i u dodatku iznio je građu za vojnu, kulturnu i crkvenu povijest, koju je sabrao u prekokupskim krajevima za vrijeme svoga službovanja.

2704 T. Smičiklas, o. c, 119

2705 T. Smičiklas, o. c, 119, 120

2706 Ovaj članak je iz »Narodnih novina« i napose pretiskan (Fr. Rački, Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine, 311, bilj. 14).

2707 T. Smičiklas, o. c, 120

Prigodom izdanja ovoga djela, on sam je bio toliko skroman da je izjavio da si ne prisvaja ime historika i da mu je knjiga u koječemu nepotpuna i nesavršena. Ali je ipak bio svjestan da je pomogao rasvijetliti jedan dio hrvatske još maglovite prošloti. (S. A.)

Djelo je podijelio na osam poglavlja i to: Navala Turaka na Unu i Kupu; Osnutak i razvitak Karlovca; Katoličke crkve i svećenstvo u Karlovcu i oko njega; Školski zavodi u Karlovcu; O eparhiji karlovačkoj; Karlovački generali; Karlovačka krajiška vojska u Dubovac. Prvo poglavlje obuhvaća razdoblje od 1363. do 1579. g. Drugo ide od najstarijega doba do 1872. Ovo mu je najvrednije i najbolje. Treće poglavlje ide također od najstarijeg doba do 1813. Četvrto počinje od osnutka Karlovca do 1878/9, a peto od 15. st. do 1818. Šesto poglavlje zahvaća razdoblje od 1527. do 1813. odnosno 1848, sedmo od 1573. do 1873. a osmo od 1262. do 1811. godine. Iza toga je dao popis »predstojnika« Karlovca od 1763. do 1876. i na kraju »priloge«, tj. isprave (18) od 1496. do 1814. iz svoje zbirke, zagrebačkog Nadbiskupskog arhiva, štajerskog Zem. arhiva u Grazu i Zem. arhiva u Zagrebu kao i Arhiva grada Karlovca.

Ta je knjiga samo mjestimično malo zastarjela, tako da i danas služi kao glavni izvor za tursko doba, a osobito za francusko vladanje pa djelomično i za razdoblje od 1813. do 1822. godine.[2708] Poslije Lopašića pokušali su napisati povijest Karlovca: R. Strohal (»Grad Karlovac opisan i orisan«, Karlovac, 1906) i F. Deak (»Grad Karlovac u vjekovnoj borbi Hrvata za slobodu i nezavisnost«, Karlovac, 1943). Ipak oni nisu dostigli Lopašića, kojega su jednostavno na mnogim mjestima prepisali, a samo tu i tamo nadopunili s obzirom na drugu polovicu 19. stoljeća.

Lopašić je vrlo objektivno napisao povijest Karlovca, pa ga je njegov rodni grad imenovao svojim počasnim građaninom, čemu se je naš historičar od srca radovao.

Sljedeće godine napisao je radnju »Žumberak« (»Vienac«, 1880, br. 39–48 i kao poseban otisak Zagreb, 1881, str. 55) na temelju neobjelodanjenih izvora i literature. Zatim mu izlazi »Jastrebarsko« (»Vienac«, 1881, br. 23). Iste godine piše članak pod naslovom »Hrvatsko novinstvo« (»Vienac«, 1881, br. 31), a sljedeće godine »Križanić–Turanj« (»Vienac«, 1882, br. 37 i posebni otisak, posvećen Jurju Križaniću, zagrebačkom kanoniku, potomku slavnih Križanića, prigodom njegove devedesete godišnjice rođenja — str. 11). Uz literaturu upotrijebio je i građu iz svoje zbirke, bečke c. biblioteke, Arhiva Ministarstva rata u Beču i Zemaljskog arhiva u Zagrebu.

»Novi Grad na Dobri« (»Vienac«, 1882, br. 43 i kao poseban otisak) pisan je pretežno na temelju izvora iz arhiva u Beču i u Zagrebu. Zatim mu izlazi članak »General Maroičić« (»Obzor«, 1882, br. 241, 242) a 1883. objavljuje članke pod naslovom »Pavao Štoos« (»Vienac«, 1883, br. 15) i »Uspomena na put u slunjsku krajinu god. 1865.« (»Vienac«, 1883, br. 20–28 i poseban otisak, str. 46), te »Vuk Krsto Frankopan« (Kalendar »Danica« 1885). Svi opisi gradova sadrže vrlo vrijedno gradivo za unutrašnje prilike u Hrvatskoj tijekom 16. stoljeća.

Godine 1888. izdala je Matica hrvatska Lopašićev rad »Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović« (Zagreb, 1888, str. 167 sa 7 slika). Tu je knjigu Matica posvetila »Uspomeni junačkih djela kršne Like i Požege biele«, a pojavila se je prigodom 200 godišnjice, otkako je turska vlast prestala u Hrvatskoj.

Građu za tu knjigu je uzeo samo malo iz tiskanih knjiga, a ostalo se temelji na izvorima iz Arhiva Ministarstva rata i Komornog arhiva u Beču, kao i tadašnjeg Zemaljskog arhiva u Budimpešti, Grazu, Ljubljani i Zagrebu.

Kao uvod u knjigu Lopašić je prikazao vladanje u Hrvatskoj (do 1683) a zatim život i djelovanje Mesića i onda Ibrišimovića, povezavši sve to s opisom unutarnjih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji.

[2708] Naime, za ovo razdoblje su sada mnogo obilniji izvorni podaci, koje nema Lopašić, u radu: S. Antoljak, Prekosavska Hrvatska i pitanje njene reinkorporacije (1813–1822), »Starine« JAZU 45, Zagreb 1955, 91–150

Knjiga je napisana dosta popularno i Lopašić nigdje ne citira svoje izvore »da mu se djelo ne poveća i čitanje ne otegoti«. Iste godine mu je objavljen članak »Madjarska akademija znanosti« (»Vienac«, 1888, str. 202), 1889. pak »Posjet kod grofa Blagaja«[2709] (»Vienac«, 1889, str. 185, 204) a 1890. »Kneginja Rakoci u Hrvatskoj« (»Vienac«, 1890, str. 594).

Također 1890. godine Matica hrvatska mu tiska djelo »Bihać i Bihaćka krajina« (Zagreb, 1890, str. 312 — s jednom zemljopisnom kartom i 14 slika). Ovdje je obrađena povijest ne samo Bihaća (do 1878) već i ostalih gradova na Uni (Bijela Stijena, Brekovina, Bušević, Bužin, Cazin, Kresno, Izačić, Jezersko, Kladuša, Krupa, Menići, Mutnik, Obrovac, Ostrožac, Otoka, Peći, Podzvizd, Vranograč, Ripač, Sokolac, Sturlić, Todorovo, Tržac) i na kraju je Lopašić dodao 15 listina, koje idu od 1271. do 1592. godine.

Tužna je povijest tih gradova, većinom dograđenih u drugoj polovici 15. st. a svi su pali u 16 st. u turske ruke. Od isprava koje je objelodanio na kraju knjige, samo su prve dvije listine bile tiskane, a ostale je Lopašić povadio iz trsatskog samostana, budimpeštanskog arhiva, arhiva senjskog kaptola, Arhiva JAZU, Arhiva Ministarstva financija u Beču, te svoje zbirke.

Dvije listine su bile na latinskom jeziku, a ostale na hrvatskom. Za starije doba građu je povadio iz tzv. Zemaljskog i kaptolskog arhiva u Zagrebu kao i iz zbirke JAZU. Za novije doba (tursko) pocrpio je izvore iz akata ratnog i komorskog arhiva u Beču kao i Zemaljskog arhiva u Grazu, Ljubljani i Zagrebu.

Mnogo građe je skupio iz karlovačke okolice po tamošnjim mjestima i dvorcima vlastele, koja je dijelom potekla iz Pounja, a to se sve nalazilo u njegovoj zbirci. Osim toga mu je grof Ludovik Blagajski, vlastelin u Bosteinu u tadašnjoj Kranjskoj, velikodušno poslao u Zagreb na uporabu veći dio ostatka arhiva predа Babonića–Blagajskih. Time se je Lopašić obilno poslužio. Zemljopisna karta prikazuje Hrvatsko pounje (Bihaćka krajina iz 14. st. i nju je po Lopašićevim uputama narisao njegov nećak kapetan Hugo Lopašić). U »Pripomenku«, napisanom 1890. g. Lopašić izražava uvjerenje »da će stručnjaci, napose kad se gdjekoji novopoviestni spomenici u ovom kraju naše domovine na vidjelo iznesu, na ovoj karti naći koješta pogrješno i netočno, ali neka se uvaži, da je ovo prvi pokus, pa da je bolje zasada i ovo, nego ništa«. »Opis priedjela i mjesta bio bi točniji i slikovitiji« da je on »kojom srećom mogao sve bihaćke krajeve svojim očima vidjeti«. To je od »srdca želio«, ali ga je »bolest zapriečila«. U »drugim prilikama ova bi knjiga jamačno i sadržajem i oblikom bila savršenija i podpunija ali i ovako« učinio je što je mogao »pa kao Hrvat« želi »starodavnom Bišću i njegovoj junačkoj Krajini, da ih minu za uviek tužni dani prošlosti, i da prignuvši uz narodnu stvar u svezi i sporazumku s ostalom jednokrvnom braćom poprave štete i zabune prošlih vremena...«[2710]

Prema mišljenju Vj. Klaića (»Vienac«, 1891, br. 5) ova knjiga, koju je čitavu pročitao »dva puta«, nije »roman, ni pripoviest, a ni zbirka pjesama, već historijsko djelo bez ikakve tendencije, nego jedino da nam istumači prošlost Bihaćke Krajine. Ona je prava mozaik–radnja sastavljena od stotine i stotine viesti i podataka«. Ovakva djela se »ne bacaju u zapećak nego se pomno sahrane u knjižnicu« i ta knjiga »toliko ima čisto nova arhivalnoga gradiva, da ovoga djela niti ne može niti ne smije kritizirati čovjek, koji samo poznaje tiskane izvore« završava svoj sud Klaić.[2711]

Godine 1943. Matica hrvatska je drugi put izdala tu knjigu (str. 297) i popunila je slikama iz novoga Bihaća. Samo bilješke nije stavila ispod crte u tekstu već na kraju knjige, gdje je R. Horvat opisao život i djela Radoslava Lopašića (283–292). Dvije godine nakon Lopašićeve smrti, Matica hrvatska

[2709] Još 4. IX. 1886. pisao je Rački Novakoviću kako ide »na njekoliko dana u Ljubljanu«, da pregleda »arkiv njekadanje hrvatske obitelji gr. Blagajskih« (M. St. Novaković, Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, Godišnjica... XXXVIII, 281).

[2710] R. Lopašić, o. c, II izdanje, 5–7

[2711] T. Smičiklas, Uspomeni..., 5–7

je objavila i njegovo drugo djelo »Oko Kupe i Korane« (sa 23 slike i jednom zemljopisnom kartom), koje je dopunio E. Laszowski (Zagreb, 1895, str. 328).

Naime, gotovo istodobno, kada je Lopašić radio na tome da izda »Hrvatske urbare«, nastojao je i prikazati povijest gradova i općina od Karlovca do Jadrana.

Taj svoj rad razdijelio je na 2 knjige: na povijest gradova »oko Kupe i Korane« i na povijest gradova »oko Modruše i po Vinodolu«, koje bi imala izdati također Matica hrvatska.

Dva mjeseca pred svoju smrt (8. II. 1893)[2712] Lopašić je pisao odboru Matice hrvatske da ova I. knjiga može odmah ući u tisak. Drugu pak knjigu obećao je predati do ljeta i tako bi Hrvati dobili, barem za jednu stranu svoje zemlje, »Schlösser–Buch«, koju ima »svaka kulturna zemlja, a svaki narod te knjige rado čita«.[2713] Ali nije dospio ni prvu knjigu sasvim dovršiti, jer ga je smrt pretekla. Budući da je trebalo napisati uvod i opisati gradove Ozalj, Ribnik i Švarču kao i još ponešto dopuniti u Lopašićevom rukopisu Matica je povjerila taj posao E. Laszowskom, tadašnjem činovniku hrvatskog Zemaljskog arhiva. On je upotrijebio i preostalu Lopašićevu rukopisnu građu te imajući uz to mnogo svoga i Kukuljevićevog materijala, napisao je uvod pod naslovom »Krajevi oko Kupe i Korane« i opisao Ozalj, Ribnik i Švarču. Osim toga, ispustivši opis Draganića, dodao je opis grada Brloga i znatno popunio Lopašićeve opise gradova Barilovića, Klokoča i Lipe s novim podacima. Pobrinuo se je i za slike, a dr. M. Šenoa izradio je kartu »Krajevi oko Kupe i Korane koncem XV. vieka«.

U ovoj knjizi prikazan je geografsko–statistički opis krajeva oko Kupe i Korane s historijskim uvodom koji je napisao Laszowski. Zatim su prikazani gradovi: Barilović, Belaj, Blagaj na Korani, Bosiljevo, Brlog (nadopunio Laszowski), Budački ili Gorica, Cetin, Kamensko, Klokoč (dopunio Laszowski), Kremen ili Ladihovići, Križanić–Turanj, Lipa (dopunio Laszowski), Novigrad na Dobri, Ozalj (nadopunio Laszowski), Perna i Peranski, Petrovac, Ribnik (nadopunio Laszowski), Severin, Skrad, Steničnjak, Svetice, Sveti Petar na Mrežnici, Švarča (dopunio Laszowski) i Zvečaj.

O nekim gradovima Lopašić je već pisao u »Viencu« i »Narodnim novinama«, pa ih je ovdje ipak stavio da odgovara naslovu. Knjiga je pisana načinom kao i »Bihać i Bihaćka Krajina«, a poslužio se je istom građom iz već spomenutih arhiva.

Laszowski je pak, uz obilnu literaturu i tiskane izvore dao i novu izvornu građu, iznoseći i neke listine u cijelosti.

Ova knjiga sadrži dosta dobrih historijsko–topografskih podataka, naročito za razdoblje od 16. do 18. st. a vrijednost joj ne zaostaje ništa manje od »Bihaća i Bihaćke Krajine«.

Dvije godine nakon njezina izlaska pojavio se je i Lopašićev »Pavao Ritter Vitezović« (Građa za povijest književnosti hrvatske I, Zagreb, 1897, 39–55), u kojem je ukratko obrađen njegov životopis i samo su spomenuta neka njegova djela.

Lopašić je ovu radnju ostavio samo u nacrtu, pa ju je pomoću toga i nekih bilježaka sastavio Ivan Krst. Tkalčić i izdao pod Lopašićevim imenom (»Ljetopis« JAZU za g. 1894, IX, Zagreb, 1894, 49, 50). Šteta što ovaj marljivi radnik nije dulje živio, jer je u planu imao još mnogo toga obraditi. Tako je htio pisati o turopoljskoj općini, a i o zagrebačkoj, moravečkoj, roviškoj, garešničkoj, čazmanskoj, ivaničkoj, dubravskoj, podgorskoj, goričkoj, bužanskoj, sanskoj, vrbaskoj i dubičkoj županiji. Zatim o gradovima Gariču, Moslavini, Vugri, Čučerju, Samoboru, Jaski, Ribniku, Kostajnici, općini Cirkveno, o Metlici i o Černomelju, te o knezovima Zrinskim, obitelji Tompa, Delišimunović, Konjski, Mogorić, Celjskim knezovima u Hrvatskoj kao i o Gorskom kotaru.[2714] Sve je to ostalo

[2712] Umro je (25. IV. 1893) u Zagrebu u svojoj kući, Kukovićeva ul. 18 [R. Lopašić, Bihać..., II, izdanje, 291 (R. Horvat, o. c,)]

[2713] T. Smičiklas, o. c, 128–130

[2714] T. Smičiklas, o. c, 136

sadržano samo u naslovu, nažalost, jer je upravo Lopašić bio pozvan da ovo obradi na način kako je samo on znao.

2. Izdavanje izvora

Prvi je izvor Lopašićevih »Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Frane (Krištofa, Krste) Frankopana« (»Starine« JAZU XV, Zagreb, 1883, 114–154). Dokumente je pronašao za vrijeme svoga službovanja u severinskom kraju, kao i u Arhivu Ministarstva rata u Beču.[2715] Od 25 isprava 6 su iz njegove zbirke, a ostale iz spomenutog arhiva u Beču. One su iz 1670. i 1671. g. a pisane su hrvatski, latinski, njemački i talijanski. Neke su sačuvane u originalu, a ima ih u konceptu ili čak u vjerodostojnom prijepisu. Manji dio tih povelja odnosi se na hrvatske krajiške časnike i plemiće, koji su ispočetka sudjelovali u uroti, a zatim se na vrijeme predomislili i predali kraljevoj milosti. Veći pak dio isprava tiče se tadašnjih događaja na primorskim imanjima Zrinskih i Frankopana pa se iz njih vidi bahato ponašanje njemačkih viših časnika. »Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskog zemaljskog arkiva u Gradcu« (»Starine« JAZU XVII, Zagreb, 1885, 151–231, XIX, Zagreb, 1887, 1–80) plod su njegova jednomjesečnog boravka 1879. i osmodnevnog rada 1887. g. u istom arhivu.

To su zapravo bilješke, a tek tu i tamo je dao Lopašić neke isprave u cijelosti, jer mu je da bi sve objelodanio trebalo više vremena da se posveti proučavanju historijske građe u gradačkom arhivu. Ovi prilozi sežu od 1529. do 1599. a odnose se na hrvatsku i slavonsku vojnu krajinu i unutarnje prilike u njima.

»Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Frane Krste Frankopana« (»Starine« JAZU XXIV, Zagreb, 1891, 41–112) uzeti su iz bečkog ratnog arhiva, ljubljanskog, zagrebačkog, nadbiskupskog i akademijinog arhiva, a dijelom ih je pronašao po Primorju, Pokuplju kod tamošnje vlastele (»u mojoj sbirci« dodaje Lopašić).

Ovih isprava ima 53 komada, pisane su ponajviše hrvatski i njemački, a nešto latinski i talijanski.

Radi lakšeg razumijevanja razdijelio ih je na 4 skupine. U prvoj skupini (28 isprava od 1669. do 1671. g.) uočava se rad kapetana Franje Frankulina, pouzdanika Petra Zrinskoga na podizanju bune, te bratića Krste, Orfeja Frankopana i još nekih ličnosti. Druga skupina (6 isprava od 1670. do 1672. g.) obuhvaća istražne spise križevačkog poručnika Franje Ivanovića, koji je bio osuđen na smrt, jer je sudjelovao u uroti, ali je kasnije pomilovan. U trećoj skupini (6 isprava od 1671. do 1672. g.) opisano je nastojanje karlovačkog generala Ivana Herbersteina da se pomiluje kapetan Franjo Bukovački, koji je boravio u Turskoj i da mu se vrate imanja, te odluka cara Leopolda I. koji je na to pristao. Četvrta skupina (13 isprava od 1668. do 1684. g.) odnosi se na samu urotu i na rad Zrinskoga i Frankopana, kojima su oteli imanja krajiški generali i optuživali neke Hrvate da su sudjelovali u toj buni. Iz čitavoga gradiva može se razabrati da je ta urota našla dosta veliki odziv među Hrvatima, a da nije uspjela, krivi su uglavnom njeni kolovođe.

[2715] Rački u pismu Bogišiću (14. VII. 1883) kaže da je Lopašić, »prepisujući u bečkom arkivu ratnoga ministarstva izprave tičuće se bivše krajine, koje će akademija izdati, naišao je na njekoliko izprava odnosećih se na urotu, koje će se u »Starinah« izdati. Ali te su izprave iz dobe neposredno poslije novomjeske katastrofe. Ja mislim, da se kod sakupljanja histor. građe imade brinuti o čim podpunijoj ali ne absolutno podpunoj, jer se tada ne bi skoro nikada objelodanila. Ja sam izdao, što sam u ono doba sakupio. (Tu misli na svoju knjigu: Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza K. Frankopana, Različita djela, Zagreb, 1873, X + 595: S. A.). Nemogući sam doći do parizkih izprava, ostavio sam taj posao drugim, imenito Vam. Vi ste sakupili što ste ondje našli, sada izdajte to. Ako tko kašnje još što nadje, a tada neka on iznese na svijetlo. Tako je u nauci uviek bivalo i bivat će, jer drugačije biti nemože« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački..., 297).

»Hrvatski izvještaj o velikom Dubrovačkom potresu« (»Starine« JAZU XXV, Zagreb, 1892, 134–137) našao je Lopašić 1891. g. u trsatskom samostanu.

»Spomenici Tržačkih Frankopana« (»Starine« JAZU XXV, 201–332) povađeni su iz Zemaljskog arhiva u Zagrebu, Kukuljevićeve zbirke, novljanske općine, Lopašićeve zbirke, zbirke Levina Horvata, Mažuranića, ljubljanskog arhiva, nadbiskupskog arhiva i Arhiva JAZU u Zagrebu, manastira u Gomirju, trsatskog samostana, arhiva ratnog ministarstva i zajedničkog financijskog arhiva u Beču, urbarijalnih spisa severinske i bosiljevačke gospoštije, kaptolskog arhiva u Zagrebu, senjskog kaptolskog arhiva, urbarijalnih spisa grada Bribira i arhiva tržačke grane Frankopana u Porpettu kraj Videna u Italiji. Ove isprave (117 + 114 popisa povijesnih dokumenata obitelji Frankopana u Porpettu) razdijelio je Lopašić na tri dijela: A. Rukovet listina i poslanica posljednjih tržačkih Frankopana. B. Popis poviestnih dokumenta porodice Frankopanske, nalazećih se u gradu Porpettu kod Videna u Italiji i pod C. je dodao »Rodopis Tržačkih Frankopana.« U uvodu je također iznio neke podatke o tržačkim Frankopanima, o kojima se govori u ovim listinama, kao što je i dao podatke o dijelu B. i C. Većina tih listina je pisana na hrvatskom jeziku. Pod A. (211–318) je donio listine od 1591. do 1673. (117), a pod B. (319–329) izvatke listina od 1240. do 1610. (114), dok je pod C (330–332) objelodanio rodoslov Frankapana, popratívši ga opširnim opaskama.

Ovakva zbirka je nesumnjivo značajan prilog proučavanju loze Frankapana, a osim toga osvjetljuje i tadašnje prilike u Hrvatskoj.

»Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj« (»Starine« JAZU XXVI, Zagreb, 1893, 162–194) idu od 1557. do 1712. g. (26 komada). Ove isprave je uzeo iz svoje zbirke, c. zemalj. arhiva u Grazu, Ljubljani, nadbiskupskog arhiva u Zagrebu i iz arhiva ratnog ministarstva u Beču. Objelodanjena građa sadrži dosta podataka za hrvatsku literarnu i kulturnu povijest 16. st. i popunjuje dotadašnje tiskane zbirke isprava, koje se odnose na taj predmet.

»Spomenici o hrvatskih gardah na dvorovih u Draždjanih i Potsdamu« (»Starine« JAZU XXVII, Zagreb, 1895, 169–193) izašle su tek nakon dvije godine od njegove smrti. Ti su spomenici popraćeni opširnim historijskim uvodom. Sami izvori idu od 1659. do 1734. g. (17 isprava) i znače vrlo zanimljive priloge za vojničku povijest Hrvatske. Isprave je Lopašić pretežno uzeo iz svoje zbirke i nešto iz tadašnjeg Zem. arhiva kao i kapt. arhiva u Zagrebu.

U istoj knjizi »Starina« tiskan je Lopašićev podnesak hrv. zem. vladi od 1886. koji je on sastavio još 1885. godine pod naslovom »Iz izvještaja o primorskim arkivima« (XXVII, 216–225). Ovdje on ne samo opisuje već i daje kratki sadržaj pojedinih isprava, koje je našao u arhivima u Ogulinu, Vrbovskom, Fužinama, arhivu riječke županije, trsatskog samostana, Bakra, Grižana (općinski župni arkiv), Bribira, Novog, novljanske općine i Senja.

Još 1891. Lopašić je predao JAZU zbirku dokumenata pod naslovom »Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. vieku (1633–1709)«, koje mu je ona izdala tek 1902. g. u XXX knjizi »Starina« JAZU (1–176). Ovdje je Lopašić objelodanio građu iz zagr. nadbiskupskog i Akademijinog arhiva, te zajedničkog Ministarstva financija i Komorskog arhiva u Beču, Državnog arhiva u Budimpešti, kao i iz svoje zbirke. Ukupno ima 141 isprava. [One ne idu od 1683. kako donosi »Popis publikacija JAZU 1865–1935« (Zagreb, 1935, 47) već još od 1633.] Te isprave se najviše odnose na crkvenu povijest kao i na Luku Ibrišimovića. No ponešto gradiva ima i za unutarnje stanje Slavonije, te njenu političku i ratnu povijest. Tom zbirkom izvora se dopunjuje ono što su izdali Fermendžin i Smičiklas, a Lopašić je izrazio nadu »da će se pregaoci oko hrvatske poviesti priobćenom ovdje gradjom poslužiti moći sa zadovoljstvom«.

Daleko važnija je njegova zbirka izvora »Acta historiam confinii militari croatici illustrantia (Spomenici hrvatske krajine)« I–III, MSHSM XV, XVI, XX, Zagrabiae, 1884 (XXVIII + str. 390, 1885 (XX + str. 435), 1889 (str. 519). Ta je zbirka uglavnom plod Lopašićevog proučavanja izvorne

građe u Zem. arhivu i Sveuč. biblioteci u Grazu, arhivu ratnog ministarstva u Beču, kamo je dolazio 1879. i 1881. i 1884. g. Uz to je našao građu i u Državnom i tajnom dvorskom arhivu i u Carskoj biblioteci u Beču, te nešto u Zemaljskom, Nadbiskupskom i kaptolskom arhivu, arhivu general–komande i JAZU u Zagrebu, kaptolskom arhivu u Senju i Zem. arhivu u Ljubljani. Pored toga je iskoristio i neke isprave iz svoje zbirke kao i škrinje Vlaških pravica, pohranjenih kod severinske općine kraj Bjelovara.

Prvi svezak obuhvaća 283 isprave koje sežu od 1479. do 1609. g. Drugi svezak ima 272 povelje i one idu od 1610. do 1692. g. U III. svesku se nalaze 193 listine koje počinju od 1693. pa idu do 1780. g. + 39 povelja, stavljenih u dodatku (od 1531. do 1730. g.). Od str. 464. do 473. dao je popis zapovjednika i kapetana banske hrvatske i slavonske krajine (od 1526. do 1741), te popis gubernatora i kapetana Rijeke (1413–1848) i Vinodola (1529–1695). Na kraju ovog (III) sveska je dao dobar i svrsishodan indeks osoba i mjesta za sve sveske ili knjige (474–519).

Ovi su »Spomenici« ili »Acta«[2716] i danas najvažnija zbirka za povijest Vojne krajine, a pisani su većinom njemački, te hrvatski i tek nešto latinski.

Osim Vojne krajine ovi »Spomenici« osvjetljavaju prilike i događaje kako u Hrvatskoj tako i u Slavoniji. Naročito mnogo građe se odnosi na kolonizaciju Vlaha i uređenje Vojne krajine kao i na povijest Senjskih uskoka.

Pa ipak, ova zbirka[2717] danas ne zadovoljava sasvim, jer ima još mnogo neobjelodanjene građe za jače rasvjetljavanje povijesti Vojne krajine. Jedno od glavnih vrela za poznavanje gospodarstva, topografije, statistike, pravne i kulturne povijesti uopće, jesu stari urbari, rationariji, registri tlaka i daća, inventari, iskazi o cijenama i vrijednosti novca i katastri.

Sve do 1894. Južni Slaveni nisu imali izdan ni jedan urbar u pravom smislu te riječi.

Budući da je JAZU bila nakanila izdavati urbare, preuzeo je Lopašić zadaću da on publicira one urbare koje je tijekom svog službovanja skupio. Izašli su iz tiska godinu dana nakon njegove smrti pod naslovom »Urbaria lingua croatica conscripta (Hrvatski urbari)«[2718] I (MHJSM V, Zagabriae, 1894, VIII+484). Ti urbari sežu od 1436. do 1886. g. Svi su na hrvatskom jeziku, osim dubovačkog urbara iz 1581. koji Lopašić nije mogao odijeliti od hrvatskoga iz 1579. g. Ostale pak urbare na latinskom obećao je objelodaniti u II. svesku, ali oni nisu ni do danas izdani. U I. knjizi izašli urbari zovu se ili urbari (zakoni, kvaderne) ili registri (legistri). Prve iznose općenite ustanove, a drugi opisuju vlastelinstva po selima i mjestima.

Lopašić je te urbare iznio kronološkim redom i ispred teksta svakoga pojedinoga urbara dao je uvod o povijesti i topografiji dotičnog vlastelinstva i osobama, pa je tek onda opisao dotični urbar, a ispod samoga teksta je stavio bilješke glede njegovog pravilnog čitanja i razumijevanja.

Prvi urbar u ovoj knjizi je tzv. »Zakon za hrvatske Vlahe županije Cetinske oko g. 1436.« (1–12) kojem je dodao i listinu iz 1476. g. Ovo je obadvoje sačuvano u rukopisu u franjevačkom samostnu u Trsatu.

[2716] Kada je Ruvarac pisao Račkome (manastir Grgetek, 8. XII. 1884), dodao je kako sa nestrpljenjem očekuje »Lopašićeva Acta, što se troškom akademije štampaju«, te ga moli da požuri Lopašića i da ga pozdravi (V. Novak, Srpski naučnici..., 142).

[2717] I dok Smičiklas drži da je to »najznamenitija zbirka za povjest hrvatske krajine« bez koje »nitko ne može pisati povjesti obrane Hrvatske i susjednih zemalja« i »time bi se rekla velika pohvala sabiraču ove zbirke« (T. Smičiklas, o. c, 125), R. Horvat (1943) piše kako je Lopašić »stvorio djelo koje se punim pravom smatra najznamenitijom zbirkom izvora za prošlost Vojne Krajine« [R. Lopašić, Bihać i Bihaćka krajina II. izdanje (R. Horvat, Radoslav Lopašić, 289)], a nasuprot njima Šišić je smatrao da su ovdje mnogi Lopašićevi prijepisi dijelom netočni i dapače nepotpuni, jer je ispustio ne samo pojedine riječi već i čitave stavke katkad važnoga sadržaja (F. Šišić, Hrvatski saborski spisi V, MSHSM XLIII, Zagreb, 1918, VII).

[2718] Još 4. II. 1893. Rački je upozoravao Bogišića na ove urbare, »koji su pod tiskom«, smatrajući da će ga »zanimati« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 402).

Samo Vlaski zakon je još 1890. g. objelodanio Lopašić u knjizi »Bihać i Bihaćka krajina« (296–298, II. izdanje 237–238) latinicom a ne kao u I. knjizi »Hrvatski urbari« ćirilicom. Sljedeći je »Urbar kneza Grgura Blagaja za podanike u Brubnu g. 1453.« (13–19), Lopašić ga je dobio iz arhiva grofa Ludovika Blagajskog u Boštajnu (Bostein).

Iako je i taj urbar u obliku povelje objelodanjen od svećenika Kobea (»Danica ilirska« 1841, br. 1) i Kukuljevića (»Acta croatica«, 255, 256), Lopašić ga je nanovo izdao i ispravio njihove pogreške. »Urbar Modruški od g. 1486.« (20–81) priopćuje Lopašić na temelju dvaju prijepisa, od kojih se jedan nalazi u Arhivu JAZU, a drugi u tadašnjem Zem. arhivu u Zagrebu, jer original nije mogao naći, unatoč tome što je pretražio i bečki i gradački arhiv.

»Urbar Grižanski od g. 1544.« (82–93) uzeo je iz Arhiva JAZU. »Urbari grada Dubovca od g. 1579. i 1581.« (94–128) nalaze se u registraturi ratnog ministarstva u Beču. Urbar na hrvatskom od 1579. i onaj od 1581. na latinskom potpunjavaju se međusobno. Dapače ovaj drugi je kompletniji i kao neka vrst kontrole za prvi.

»Urbar grada Novog u Vinodolu od g. 1609. i 1653.« (129–148), čiji se jedan primjerak nalazi u Budimpešti, a drugi u novljanskoj općini, poslužili su Lopašiću. Prvi sadrži pisane zakone i propise, a drugi, koji mu je više poslužio, nanovo zabilježene ustanove o redu i službi podanika.

»Urbar Trsatski od g. 1610.« (149–165) nalazi se u prijepisu u franjevačkom samostanu u Trsatu.

»Urbar grada Rakovca od g. 1630.« (166–168) uzeo je iz svoje zbirke, a popratio ga je opaskama i ispravama koje je pronašao u nekim arhivima.

»Urbar grada Grobnika od g. 1642.« (187–198) priopćio je po novijem prijepisu, koji je učinjen iz urbara pohranjenog u arhivu grada Ozlja, te se je nalazio u zbirci Kukuljevića.

»Urbar grada Ozlja, počev od g. 1642.« (199–297) izdao je na temelju dvaju rukopisa. Stariji se nalazi u arhivu grada Ozlja, a drugi u Drž. arhivu u Budimpešti.

»Urbar imanja Bukovca oko g. 1645.« (298–305) nalazi se u prijepisu u Arhivu HAZU.

»Urbar grada Bosiljeva g. 1650. i inventar od g. 1697.« (306–367) uzet je iz zbirke E. Laszowskog, a inventar iz budimpeštanskog arhiva.

»Urbar Švarački od g. 1652.« (368–378) nalazi se gdje i ozaljski. »Rukoviet listina sa urbarskim ustanovami« (379–411) ide od 1544. do 1673. godine. Ovih 30 isprava su uzete iz općine u Prilišću, u Hrvatima kraj Zdenčine, od A. Mažuranića i iz Lopašićeve zbirke, arhiva gospoštije Ozalj i JAZU, urbara spisa vlastelinstva Vrbovca, kapt. arhiva u Zagrebu, iz spisa gospoštije Brod, Rakovca i arhiva u Budimpešti. Osim jedne sve ostale su na hrvatskom jeziku. Na kraju knjige dodano je opširno »Kazalo osoba, mjesta i predmeta« (413–484). U ovoj su knjizi sabrani gotovo svi urbari od Karlovca do Jadranskog mora. To je prvo djelo svoje vrste u hrvatskoj historiografiji i bogata riznica za filologe, pravnike, a naravno u prvom redu za pravne historičare i same historičare.[2719]

3. Rukopisna djela

Lopašić je upravo neumoran u skupljanju historijske građe, od koje je nastala njegova velika zbirka starijih hrvatskih listina. Tu su u prvom redu njegova »Acta croatica«, u kojoj ima 600 hrvatskih listina, poslanica i drugih spisa, pisanih latinicom i ćirilicom, od 1288. do 1600. godine.

Te je listine skupljao i Kukuljević i 1863. g. izdao ih pod naslovom »Acta croatica«.

Kada je JAZU preuzela Kukuljevićevu zbirku rukopisa, bilo je među njima i takvih koji nisu nigdje tiskani. Kasnije je otkupila i Lopašićeve rukopise. Budući da je u Lopašićevoj zbirci bilo uz originale i prepisanih spomenika, koje je trebalo urediti, a bilo je čak i neprepisanih originala, JAZU je povjerila

[2719] Gl. i što piše o tim urbarima: T. Smičiklas, o. c, 128, 129

prof. dr. Đuri Šurminu da on uredi ovu zbirku i da ju tiska. Šurmin se prihvatio zadatka pa je svu tu građu Kukuljevića i Lopašića ne samo priredio za tisak nego ju je i popunio i izdao ćirilicom pod naslovom »Hrvatski spomenici (Acta croatica)« I (od 1100. do 1499) [MHJSM VI, Zagreb, 1898, X + 500] s kazalom osoba, mjesta i predmeta.

Ipak znatna većina ovih isprava je od Kukuljevića, a manji dio od Lopašića. »Poslanice hrvatske XV. u XVI. vijeka« odlučio je Lopašić također tiskati, ali nije dospio. Ova zbirka sadrži mnogo vijesti o borbama s Turcima, a u njoj su i vlastoručna pisma pojedinih hrvatskih vojskovođa i junaka.[2720]

Tu je zbirku on smatrao gotovom, pa je napisao i kratki predgovor.

Za XVII. st. je također sakupljao građu pa je nastala velika zbirka »Hrvatske listine XVII. vijeka«, pisane pretežno latinicom. Od ove zbirke je posebno odijelio »Poslanice hrvatske XVII. vijeka«, koje idu od 1610. do 1700. godine. U njima ima i originala i prijepisa, a jedan mali dio poslanica prepisao je Stanko Vraz. Većinom potječu od uglednih hrvatskih javnih i političkih radnika te predstavljaju vrijednost za upoznavanje unutarnjih prilika Hrvatske tijekom toga stoljeća.

»Stariji hrvatski zakoni i naredbe tičuće se narodnoga gospodarstva, trgovine, rudarstva i obrta od g. 1355. pa do XVIII. vijeka« sadržavaju izvanredno dragocjene odredbe pojedinih općina, te bi ih svakako trebalo izdati, ali i naći osobu, koja bi ih obradila i dovršila.[2721]

Vrlo je važna zbirka »Monumenta ecclesiae graeco — orientalis in Croatia et Slavonia« u dva velika sveska. U prvom svesku su papinske bule, carski privilegiji i odluke raznih vlasti i biskupa. U drugom su rasprave. Tako Vinkovićeva o vlaškoj biskupiji 1640. g., Petretićeva o historiji Vlaha, hrvatski pisana dogmatička rasprava Zorčića o Marči, kao i Simona Filipovića također o Marči. Ta je zbirka bila sasvim gotova za tisak i zahvaćala je razdoblje od 1595. do XVIII. stoljeća. Spomenici su uzeti iz hrvatskih i austrijskih arhiva i to je bila najpotpunija zbirka za crkvene prilike 16. do 18. st. u Hrvatskoj.[2722]

Ali taj divni materijal, po riječima Tkalčića, mirno je počivao u ormaru Akademije »jer vele da nije jošte došao red da se izda, a bojim se da bi moglo biti ono što se je i zbilo sa prepisom listina Blagajskoga arhiva«.[2723]

Tkalčićeva bojazan bila je na mjestu, jer je taj rukopis ostao do danas neizdan, iako je još 1900. na prijedlog Smičiklasa Akademija zaključila da se ta zbirka izda.[2724]

Šišić je, međutim, smatrao da ova »Monumenta« ne mogu ući u tisak, jer niti su prijepisi pouzdani (ni latinski ni njemački) niti su toliko potpuna, koliko bi trebala biti. Ona su ponajviše sastavljena od spisa iz nadbiskupskog arhiva u Zagrebu, te se ne malo Lopašić ne obazire na spise u arhivima Beča i Budimpešte, a kamoli na domaće u pravoslavnim dijecezama i manastirskim arhivima. Stoga on smatra da će taj posao Akademija morati iz temelja nanovo započeti.[2725] Kada je Lopašić izdavao svoje »Hrvatske urbare«, on je bio obećao da će u II. svesku donijeti urbare na latinskom jeziku, ali

[2720] To su vlastoručna pisma Nikole Zrinskoga, Ivana i Jurja Lenkovića, Franje Frankapana Slunjskoga (T. Smičiklas, o. c, 131). Na 8 str. kao rukopis pod naslovom »Nekoliko hrvatskih poslanica 15. i 16. vieka pisanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Sakupio i izdao Radoslav Lopašić« s bilješkama i dodacima pohranjeno je u HDA u Zagrebu (MSC kutija 1, br. 19).

[2721] U nekrologu Lopašiću, Smičiklas opisuje i tu zbirku u rukopisu te doslovno kaže: »Treba je ipak do konačne spreme za štampu sve revidirati i konačno urediti. Taj zahvalni posao nadajmo se, da će naći, ako Bog da, čovjeka u ovoj akademiji, da dovrši djelo, kojim će se moći ponositi i akademija i narod hrvatski« (T. Smičiklas, o. c, 132). Međutim do danas se nitko nije latio toga posla!

[2722] T. Smičiklas, o. c, 130–132

[2723] A. Ivić, Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima II, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda II odelenje, knjiga III, Beograd 1931, 159.

[2724] »Ljetopis« JAZU XV, Zagreb 1901, 22

[2725] F. Šišić, Hrvatski saborski spisi... I, VII

ih nije dovršio, iako je skupio 13 urbara — i to: Novoga u Primorju i Istri, Hreljina, Grobnika, Grižana, Fužina, zagrebačkog samostana sv. Klare, Dubovca, Rečice, Bencetića, Božjakovine i primorskih frankapanskih imanja, u originalu, i prijepisima iz novijeg vremena.

To je sve bio samo grubi materijal,[2726] pa bi ga trebalo preurediti i nadopuniti. Stoga ima pravo Smičiklas kada kaže, da »u ovom poslu« uređenja drugoga sveska urbara, »jeste uopće jošte veliko polje rada, na kojem će trebati još mnogo snažnih ruku«.

Lopašićeva »Monumenta Habsburgica« su uglavnom, kako piše Smičiklas, bila »dosta... spremna za štampu«. Od ovih spomenika bilo je »do pet stotina poslanica za povjest XVI. vijeka« i ti spomenici »idu od 1527. pa do iza 1600.« Za samu vladavinu Ferdinanda I. broji 300 spomenika, koje je Lopašić povadio iz ljubljanskog, gradačkog, ratnog i financijskog ministarskog arhiva u Beču, zemaljskog i nadbiskupskog arhiva u Zagrebu i budimpeštanskog arhiva, a neke je uzeo iz svoje bogate zbirke. Kako je JAZU još 1884. zaključila da će izdavati i posebnu skupinu tzv. »Comitialia«, gdje bi bili svi saborski spisi od najstarijih vremena do tadašnjeg doba, taj posao su na sebe preuzeli Tade Smičiklas i Rade Lopašić. Smičiklas je kroz dvije godine, 1889. i 1890, skupljao građu u bečkom tajnom državnom arhivu i pritom je dao kopirati i kolacionirati mnoštvo spisa, naročito od 1526. do 1540. g. a u nešto manjem opsegu za daljnje godine 16. stoljeća. Lopašić je pak iskoristio ljubljanski arhiv, gdje je prepisao mnogo pisama iz Katzianerove korespondencije i kopirao nekoliko isprava iz arhiva JAZU i Zem. arhiva u Zagrebu. Ova građa je daleko zaostajala za onom, što ju je skupio Smičiklas.[2727]

Kako je Lopašić umro još 1893. a Smičiklas se posvetio redakciji »Codexa diplomaticusa«, to je JAZU povjerila redakciju saborskih spisa Ferdi Šišiću i E. Laszowskom (1911). Također je zaključila da se usporedo s izdavanjem saborskih spisa izdaju i »Monumenta Habsburgica«.

Šišić je pregledao svu tu građu što je bila skupljena i upotrijebio je Smičiklasove kopije, ali Lopašićevi prijepisi pokazali su se većinom kao nepouzdan i manjkav materijal, tako da je bio prisiljen posegnuti za originalima te ih nanovo točno i savjesno prepisati. Čak se nekim Lopašićevim prijepisima nisu našli originali. Izgleda da Lopašić nije bio odredio ove prijepise za tisak već više za svoju privatnu uporabu.[2728]

Slično je morao učiniti i Laszowski koji je sve Lopašićeve prijepise provjerio.

Naime, Laszowski je dao provjeriti Smičiklasove prijepise iz bečkoga arhiva, koji se se »pokazali pouzdanima i dobrima do nekih sitnica«, koje je on »ispoređivanjem s originalima popravio«. No zato mu je bilo »mnogo teže« s Lopašićevim prijepisima. Tako mu je »već samo sitno pismo Lopašićevo« zadavalo »mnogo muke«, a mnoge isprave nisu bile ni potpuno prepisane. Čini se da je Lopašić prepisao samo ono, što je samo njega zanimalo. No »bilo je među tim prijepisima i posve dobrih, ali su poradi nečitljivosti bili neuporabljivi za tisak. Tek tri prijepisa mogao je Laszowski upotrijebiti, dok je »ostale ponovo po originalu priredio«. Ova tri prijepisa po mogućnosti« je »ispravio i priredio za tisak, zato što« nije »pronašao originale, na koje se poziva«; to je »kod ovih isprava označio u opasci«.[2729] I tako je Laszowski konačno izdao 1914. prvu knjigu zbirke pod naslovom »Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«.[2730]

[2726] U rukopisu je ostao i »Regestum decimarum capituli Zagrabiensis in Podgoria a. 1450 — copia facta per R. Lopašić« (HDA u Zagrebu — MSC kutija 12, 248).

[2727] T. Smičiklas, o. c, 132, 133

[2728] Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I. Uredio F. Šišić, MSHSM XXXIII, Zagrabiae, 1912, VI, VII. Gl. i T. Smičiklas (o. c, 133), što piše o toj zbirci, citirajući i Lopašićevo mišljenje o njoj i njenim nedostacima.

[2729] Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I. Uredio E. Laszowski. MSHSM XXXV, Zagrabiae, 1914, V.

[2730] I. knjiga od 1526. do 1530. (VIII+530), II. MSHSM 38, 1916. g. od 1531. do 1540. (VI + 582), a III. MSHSM 40, 1917, od 1544. do 1554. (VII + 606).

Lopašićeva »Pisma zagrebačkim biskupom upravljena u XVII. vieku« uzeta su iz zagrebačkog nadbiskupskog arhiva. On je odavde prepisao veliki broj zanimljivih poslanica, koje vrlo dobro ilustriraju unutarnje stanje Hrvatske u tome stoljeću.

»Posljednji Zrinski Nikola i Petar u suvremenih spomenicah« od 1619. do 1671. g. imali su sadržavati latinska i hrvatska pisma ove dvojice banova i njihovih službenika. Osim toga u toj zbirci se nalazi i poveljâ. Zanimljivija je, međutim, korespondencija, koja ocrtava političke prilike Hrvatske u 17. stoljeću.

Ovo su dosad veće zbirke, manje ili više priređene za tisak. Pored njih ima i manjih zbirki i prijepisa. Tako su »Instrumenta comitum Babonić Blagaj« od 1278. do 1575, u kojima se nalazi rodoslovlje ove obitelji. Tu je sakupljena i građa iz arhiva grofa Blagaja u Boštajnu. To su većinom listine koje su upotrijebljene za Smičiklasov »Codex diplomaticus«.[2731]

Taj se Lopašićev prijepis od 1893. čuvao u JAZU, ali nikada nije mogao doći na red da se izda kao zbirka.

Istom ga je 1897. je Mađarska akademija objelodanila ovo pod naslovom »Codex diplomaticus comitum de Blagay« (uredili L. Thalloczy i S. Barabas). »I tako će,« piše Tkalčić Ilarionu Ruvarcu, »ovi naši spomenici kolati kao da su magjarski«.[2732]

Za »Codex diplomaticus« su upotrijebljeni i Lopašićevi »Prepisi i listine srednjega vijeka«, koje počinju od 13. stoljeća. »Spisi o buni kneza Franje Rakocia« od 1703. do 1712, povađeni najviše iz nadbiskupskog arhiva u Zagrebu, unose novo svjetlo i prikazuju kako je Hrvatska sudjelovala u buni.[2733]

»Nastavak krajiških spomenika« uzeo je iz arhiva bečkog ratnog ministarstva. Napose je ispisao regesta, koja se odnose na organizaciju krajine, naseljavanje naroda i crkvene poslove. Ima građe koja ide od 1547. do čak 1803. godine.

»Pisma o odnošajih sa pograničnimi Turci u Hrvatskoj« počinju od 1620. g., pisana su hrvatski, te i ona rasvjetljavaju prilike u Krajini.

Posebni fascikl zauzimaju Lopašićeve »Razne spomenice i bilješke«. Među tim bilješkama ističe se »Izvještaj o arkivima počamši od Ogulina do mora g. 1886.« Naime Lopašić je bio poslan s profesorom Magdićem od zemaljske vlade da se pregledaju arhivi po cijeloj zemlji, pa da se prenesu u Zemaljski arhiv, koji bi spomenike sačuvao od propasti i omogućio upotrebu znanstvenim krugovima. Govoreći o ovom »Izvještaju« Lopašićev biograf Smičiklas predlaže neka taj izvještaj »bude početak veoma važnoj i za nas najnužnijoj novoj ali daj Bože i stalnoj rubrici u našim 'Starinama': '*Opisi domaćih i stranih arkiva'*«, to bi se bilo imalo učiniti kao prvi početak pri osnutku akademije, to bi se bilo imalo učiniti još i prije pedeset godina. Ovakvi opisi jesu prvi temelji Pertzovim 'Monumenta Germaniae'. Ovakvi spisi osigurat će stalni napredak našoj akademiji. Što smo do sada zanemarili, to moramo što prije započeti i što jače nastaviti«, zaključuje svoje razmišljanje Smičiklas. Time bi u glavnim crtama bile opisane Lopašićeve zbirke, koje su se trebale tiskati. Sve skupa bi to iznosilo do 200 tiskanih araka, tj. 3200 stranica.

Posebno bi pak trebalo opisati i druge Lopašićeve zbirke kao i njegov arhiv od 100 fascikala,[2734] što Smičiklas nije htio, odnosno nije imao volje navesti u nekrologu o njemu, iako je upravo on jedini imao u to uvid.[2735]

2731 T. Smičiklas, o. c, 133, 134

2732 A. Ivić, o. c, II, 159

2733 O tome piše E. Valdec u tiskanom poglavlju svoje disertacije »Hrvatska u doba bune Franje II Rákoczyja«, naslovljenom »VI. Rakoczyev emisar barun Josip Vojnović, njegovo djelovanje i rad u Hrvatskoj«, Zagreb, 1942.

2734 Gl. T. Smičiklas, o. c, 134, 135

Isto tako bi trebalo detaljno pregledati ostavštinu Radoslava Lopašića koja je pohranjena u A HAZU (XV–25), gdje ima uz već spomenute rukopise i brojnih prijepisa, naročito iz austrijskih arhiva, te pored ostalog i građe (rukopisi i prijepisi) koja se odnosi na Zadar u 17. i 18. stoljeću itd. Sagledavajući danas cijeli historijski Lopašićev opus što ga je tiskao i ostavio u rukopisu, zapazit će se da je on napisao veći dio svojih članaka i radnji o Vojnoj krajini[2736] i gradovima na tome području.

Ne smije se ni to zaboraviti da on nije prošao historijsku školu kao Ljubić, Rački i drugi njegovi suvremenici, već je bio samouk, koji se je od običnog diletanta i skupljača izvorne građe razvio u pravog stručnjaka.

Kada je izdavao koje djelo, nije si postavljao neki veći cilj i nije se mučio nekim problemima, ali je zato ono što je napisao bilo obično točno i dokazano.

Ovaj marljivi radnik na historijskom polju bio je ne samo dobar pisac, već i plodan izdavač izvora.

Živio je vrlo tiho i nije si pravio velike reklame nego je samo radio i radio.[2737]

Zato je i mogao dati toliko mnoštvo topografske građe koju je povezao sa historijatom pojedinih plemićkih i velikaških obitelji na području hrvatske Vojne krajine.

Iako si je omeđio svoj rad na proučavanju krajeva od Karlovca do Jadrana, a napose trokuta između Kupe, Korane i Une, ponekad je ipak izlazio iz toga kruga i objelodanjivao građu pronađenu po raznim arhivima da bi se odmah vratio na svoje staro polje.

Unatoč tome zbirka njegovih izdanih izvora daleko zaostaje po opsegu za onom građom koja se nalazi u njegovoj ostavštini i gdje ima dosta netočnih prijepisa, njegovom rukom, kako smo već naveli. Plod Lopašićevog tridesetgodišnjeg neumornog historijskog rada su, dakle, uglavnom topografsko–historijske radnje[2738] iz područja hrvatske Vojne krajine, a isto tako u većini i izvori.

Time je Lopašić uvelike pridonio rasvjetljavanju mnoge do tada tamne stranice hrvatske povijeti počam od 15. do 18. stoljeća. Sav njegov rad ima gotovo i danas kao i u ono vrijeme jednaku vrijednost, pa ga samo tu i tamo treba popuniti novim objelodanjenim historijskim izvorima.

k) ŠIMUN (SIMO) BALENOVIĆ, NAŠ SAMOUKI KULTURNI I SOCIJALNI HISTORIČAR

Pored Lopašića treba spomenuti još jednog samouka na polju historije, koji je izdao samo jednu knjigu, a to je *Šimun (Simo) Balenović.* Rodio se je 21. X. 1835. u selu Kruščici (općina Klanac–Pazarište, nekoć kotar Perušić). Njegovi su preci bili senjski uskoci i pomorski kapetani. Majka mu je rano umrla, a otac je bio narednik stalno u službi pa je Simo polazio pučku školu u Klancu, a kasnije ga otac, po nagovoru Ante i Šime Starčevića, odvede u Zagreb na »više nauke«. Na zagrebačkoj gimnaziji je svršio 6 razreda, a sedmi i osmi, tj. filozofiju i bogosloviju u zagrebačkom sjemeništu (1859). Iste godine zaređen je za svećenika i dodijeljen uredništvu »Katoličkog lista« kao suurednik, a od 1866. kao urednik. Godine 1862. bio je postavljen za vjeroučitelja na uzornoj glavnoj i višoj djevojačkoj školi (do 1866), a 1867. imenovan je na učiteljskoj školi katehetom i učiteljem

[2735] Naime, on je očekivao »da će u stalnoj rubrici budućoj u »Starinama« opisa naših arkiva biti opisan i znatni arkiv Radoslava Lopašića« (T. Smičiklas, o. c, 135).

[2736] Pored Lopašića samo da spomenem, bavili su se amaterski poviješću Vojne krajine ili njenih pukovnija Franz Julius Frass (HDA u Zagrebu — MSC kutija 59), Franjo Turić ličkom pukovnijom i Karl Eggenberger poviješću ličke regimente (1850) [MSC kutija 71].

[2737] On je, kako piše R. Horvat, neumorno radio prema svome načelu, što ga je često isticao na saborskim sjednicama Matice hrvatske: »Dajte hrvatskom narodu što više knjiga!« [R. Lopašić, Bihać i Bihaćka krajina, II. izd. Zagreb, 1943 (R. Horvat, Radoslav Lopašić), 292].

[2738] Gl. i T. Smičiklas, o. c, 136

pedagogije i didaktike. Krajem 1871. zahvalio se je na toj službi zbog osjetljivog zdravlja, pa je postavljen za ravnatelja nadbiskupske knjižnice (na toj dužnosti je ostao do smrti). Godine 1869. bio je jedan od utemeljivača Društva sv. Jeronima. Poznavao se je s Račkim, Kukuljevićem i Mesićem i oni su na njega dosta utjecali. Puno se je družio s pjesnikom Ivanom Vitezom Trnskim. Balenović je umro mlad u 37. godini života 17. V. 1872. Njegov rad može se podijeliti na vjersko–crkveni, pedagoški, publicistički, pjesnički i historijski.

Od publicističkih članaka ističu se: »Ogled na svijet« (»Katolički list« 1860, br. 27, 28, 40–47, 1861, br. 27, 28); »Propovijed i politika« (»Kat. list« 1867, br. 1–4); »Obzori« (»Kat. list« 1867, br. 9, 16, 21, 26, 32, 39, 46, 47, 52, 1868, br. 6, 12, 18, 19, 25, 35, 39, 41, 48, 53, 1870. br. 7, 14, 21, 30, 43, 49, 1871, br. 5, 12, 21, 38, 47, 52, 1872, br. 8, 18); »Pazimo se« (»Kat. list« 1867, br. 18); »Placetum regium« (»Kat. list« 1868, br. 12, 32, 42, 51); »Saborski izbori i svećenstvo« (»Kat. list« 1871, br. 22); »Internacionalci« (»Kat. list.« 1871, br. 51) i »Duhovnik i politika« (»Kat. list« 1872, br. 1–5)

Od njegovih pjesama treba spomenuti onu pod naslovom »Suze za svijetlim banom grofom Jelačićem usnuvšim 20. svibnja 1859. proljivene u ime mladine hrvatske, Zagreb 1859«, zatim pjesme u čast Adolfa Tkalčevića, Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Jurja Haulika.

Historijski rad

Prva njegova radnja na tome polju jest »Kritika knjige Nova povestnica tridentinskoga sabora« (»Kat. list« 1857, br. 26), u kojoj uspoređuje povijest Pallavicinija kao prijatelja, a Pavla Sarpija kao neprijatelja katoličke crkve.[2739]

Društvo sv. Jeronima mu je 1870. izdalo knjigu pod naslovom »Povjestnica hrvatskoga naroda« (Pučka knjižnica IV, Zagreb, 1870, VII–320). Ovu je »Povjestnicu« napisao za narod i pučkim stilom, kada se drugi nisu htjeli prihvatiti toga posla. Okosnica mu je hrvatska kraljevina, a usput je ukratko opisao i povijest njenih susjednih zemalja, povezujući sve to prema potrebi s ostalim svjetskim događajima. Nastojao se je držati istine; a odakle je uzeo građu za svoju povijest to nije spomenuo, jer je smatrao »da prema namjeni knjige nebi bilo vriedno, a zapremilo bi koliko toliko prostora«.

Već sam početak njegove »Povjestnice« odaje da ju je pisao diletant.

Evo prvih naslova: Sviet, Zemlja (vrlo opširan geografski opis), Čovjek (o njegovom stvorenju na čisto kršćanskoj bazi), Plemena (o kolijevci ljudskoga roda u Aziji i rasama = pet plemena), Narodi (kako se dijele po stupnju razvitka), Vjera (poganstvo, kat. crkva i njena hijerarhija, broj ljudi po vjeroispovijesti), Država (što je, koliko je ima vrsta, uređenje) i Seoba naroda (rimsko i biz. carstvo, seoba barbara).

Sve su ove glave obrađene dosta naivno i sa čisto katoličkog stanovišta, kao i s neodrživim tvrdnjama koje danas same po sebi otpadaju.

Pod naslovom »Hrvati« govori prvo o Slavenima, njihovu imenu i mjestu stanovanja, kao i o njihovoj seobi. Zatim prelazi na samu seobu Hrvata i Srba za koje kaže da se je iz Velike Hrvatske i donekle Srbije (onkraj Karpata) jedan njihov dio odselio u Bohemiu, Saksonsku, Austriju itd. Ne zaboravlja ni na Slovence kao ni na Avare i Sama. »Dolazak Hrvata u Dalmaciju i Panoniju« opisuje po Konstantinu Porfirogenetu, ali ne vjeruje da je to istina. U naslovu »Nove hrvatske zemlje« daje kratki opis zemalja i plemena prije dolaska Hrvata u te krajeve i tumači ime »Hrvat«, te ocrtava granice Dalmacije i Posavske Hrvatske.

[2739] V. Balenović, Život i rad Šimuna Balenovića, pretiskano iz »Katoličkog lista« g. 1935, Zagreb, 1935, 3–48. Gl. i: E. Štampar, Balenović Šimun, HE II, 135.

U naslovu »Susjedi Hrvatske Franak« iznosi ukratko franačku povijest i prikazuje Karlovu vladavinu kao i vladavinu njegovih nasljednika, a naslovi: »Italija (Papa i Venecija)«; »Avar ili Obar«, »Slavjanske kneževine Panonska i Moravska«; »Bugarin«; »Srbin« i »Grčko carstvo« sami od sebe govore o čemu se radi.

Iza svega ovoga podijelio je svoju »Povjestnicu« na 3 doba: Prvo doba: Hrvat sam za sebe. Drugo doba: Hrvat s Madjarom. Treće doba: Hrvat i Madjar pod domom Habsburgom.

Prvo doba je opet razdijelio na: Vladanje, Vjera, Zakon i pravica. U podnaslovu »Veliki župan i knezovi« (dio naslova »Vladanje«) počinje s Karlom Velikim, kojem je pomogao skršiti Avare knez Panonskih Hrvata Zvonimir (točnije Svinimir. No to je Vojnomir: S. A.). Zatim prikazuje poraz markgrofa Eriha kod Trsata (799) i kako su 800. g. pokorene jedna i druga Hrvatska. Nadalje opisuje Ljudevita Posavskog, Braslava, Porina (Borna), njegova nasljednika Ladislava (821) i Mojslava, Ljudevita, Trpimira (za ovoga kaže da je imao 60 000 konjanika itd.), Krešimira, Miroslava, Pribunju, iza njega Domagoja, Sedeslava (877), Branimira, Mutimira, Tomislava (od 910. po njemu) i Krešimira II »Većeg«, koji je ostavio četiri sina: Držislava, Svetoslava, Krešimira i Goslava(?).

U podnaslovu »Hrvatski kralji« za Držislava kaže da je sjeo na prijestolje 990, a 994. dobio je kraljevske znakove iz Carigrada (prvi hrv. kralj i kraljevina). Kada je umro (1000), ostavi krunu svome bratu Svetoslavu, a skupa s njim vladaju Krešimir III. i Gojslav, a onda Svetoslavov sin Stjepan I. (umro 1050) te sin ovoga Krešimir IV. Opisuje bana Slavišu kao prisvajača i izbor te krunidbu Dmitra Zvonimira (Svinimira) za hrvatskog kralja (listopad 1067). Kako je umro »povjestnica pravo nezna poviedati«, kaže Balenović. U nastavku opisuje izbor Krešimirovog nećaka u Šibeniku (1087) i krunidbu u istom gradu od nadbiskupa Lovre (1089), te njegovu smrt (1090). Balenović opisuje Petra kao bana i župana sidraškog i kao rođaka Slaviše kralja, te kako je sjeo na prijesto i kako je Ladislav zavladao Hrvatskom, koja je stradala od sebičnih plemena i poglavara, kao i zbog toga što se nije mogla ustaliti narodna dinastija.

Naslov »Vjera« razdijelio je na pet podnaslova: Razdor med Rimom i Carigradom, Slavjanski apoštoli sv. Ciril i Metod i Hrvat med Rimom i Carigradom.

Naslov pak »Zakon i pravica« dijeli na podnaslove: Pravica u Slavjanah u obće; Kralj hrvatski i njegov dvor; Ustav i vlada; Zemlja i imanje i Sud.

Kao uvod II. doba opisuje »Što i kako biva ove dobe u svietu?« »Križarske vojne« i »Viteški redovi i stalež viteški«. Zatim prelazi na susjede Hrvatske: Dubrovnik, Bosna, Srbin, Mađar, navodeći historijat svake zemlje i vladanje.

Pod naslovom »Vladanje« iznosi kako »Hrvat sklapa savez s arpadovskim kraljem Kolomanom« (1102. a kako se misli u Križevcima). Nadalje, »Hrvat pod kraljevskim domom Arpadovim«, opisuje poraz Tatara u Primorju. Iza toga prelázi na vladavinu Anžuvinaca i Sigismunda Luksemburgovca, te njegovih nasljednika iz drugih kuća (do 1526), a u podnaslovu »Turčin« opširno prikazuje tursku domovinu i širenje po Balkanu i prodiranje u Hrvatsku (1526). U naslovu »Vjera« opisuje pojedine biskupije i crkvene redove, te bogumile i patarene (do propasti Bosne). U »Zakonu i pravici« raspravlja koje su »Ime i granice Hrvatske«, te što je »Kralj i vojvoda«, »Ban« i »Sabor«, »Zemlja i gospoština«, »Slobodni gradovi i varoši«, »Sud« i »Znanost i umjetnost«.

U trećem dobu opisuje »Habsburg dom«, »Izbor Habsburga«, vladanje tih kraljeva Hrvatskom i završava 1868. g. kada je sklopljena ugarsko–hrvatska nagodba.

U posebnom naslovu »Granica (Krajina) i nje obrana« iznosi njen postanak i razvoj (do 1851), a onda se opisuje tursko širenje i poraze od 1527. do 1815. g.

Pod »Vjera« prikazuje protestantizam u Hrvatskoj, biskupije i redove, grko–istočnu crkvu, kalendar i znanost, a u »Zakonu i pravici« ustav i vladanje, zemlje i imanje, novac i daće, te vojsku.

Očito, Balenović posvećuje mnogo veću pažnju kulturnoj i socijalnoj negoli političkoj povijesti Hrvata.

Ta se knjiga u njegovo doba dosta cijenila i postala popularna,[2740] dok je danas sasvim malo uporabiva. Prvi dio naročito vrvi pogreškama i netočnostima, a osim toga je i sasvim zastario. Najbolji je za doba od 1527. pa nadalje, tako da tu i tamo može još i sada poslužiti.

Knjiga je napisana ponešto na temelju arhivske građe, ali također i na temelju radova Kukuljevića i Račkog.

Svakako ne stoji više navod Šišića da bi se ova knjiga ispravljena i djelomično prerađena i »danas mogla izdati«.[2741]

Balenović nije historičar, ali se ipak znao poslužiti tuđim znakovima, većinom ne nasjedajući lijepim pričama, koje nisu temeljene na izvorima.

Da nije bio toliko zaposlen, a prije svega da nije suviše mlad umro možda bi dao nešto više na polju historije, iako je bio samouk i diletant.

l) EUSEBIJE FERMENDŽIN, IZDAVAČ ZBIRKI IZVORA

Eusebije Fermendžin rodio se je u Vingi u Banatu 20. IX. 1845. od roditelja Bugara. Na krštenju je dobio ime Martin. Rano je ušao u franjevački red, a nakon dovršenog novicijata pođe u Földvar slušati filozofiju. Zatim je učio teologiju u Vukovaru i Baji, odakle prelazi u Beč da nastavi i završi nauke na ondašnjem sveučilištu. Godine 1868. održi prvu misu, a 1871. položi ispit za profesora teologije.

Fermendžin je bio izvanredno darovit i po prirodi skroman. Prema podacima o. Ivana Rodića, zarana se počeo baviti poviješću, iako za to nije imao nikakvih priprava, osim što je za vrijeme studiranja na Bečkom sveučilištu slušao usput i predavanja poznatog historičara Maxa Büdingera. I to je bilo, po Smičiklasu, »sve njegovo naučno historijsko školovanje«.[2742]

Fermendžin je bio profesor teologije u Iloku, zatim upravitelj samostana u Baji. Godine 1882. imenovan je generalnim definitorom reda sa sjedištem u Rimu gdje je uvelike znanstveno radio. Vrlo teško je obolio i sav slomljen se vratio u franjevački samostan u Našice, gdje je i umro 25. VI. 1897.[2743]

Bio je nekoliko godina suradnik JAZU, a od 1890. njen dopisni član. U Rimu se bio posvetio proučavanju crkvene povijesti. Kada je još 1871. g. umro o. Stanislav Melchior a Ceneto, proslavljeni historičar franjevačkog reda, koji je zastao kod dvadesetpetoga sveska Wadingeovih »Annales Fratrum Minorum«, general istoga reda je ponudo Fermendžinu da taj nedovršeni svezak ispuni i uredi. Tako je 1886. u redakciji Fermendžina izašao veliki svezak »Annales Minorum ad Claras aquas (Quaracchi)« za g. 1612 — 1622. (str. 741). Ovdje se opisuje povijest franjevačkog reda u Europi i ostalim dijelovima svijeta i spominju se njegovi članovi koji su se istakli »svetim« životom ili knjigom.

2740 V. Balenović, o. c, 26, 27

2741 F. Šišić, Priručnik... I/1, 102, bilj. 1

2742 J. Šidak piše da je Fermendžin u Beču, gdje je završio studij teologije, slušao i predavanja Maxa Büdingera, ali se povijesnim studijem nije sistematski bavio (J. Šidak, Fermendžin Eusebije, EJ 3, Zagreb 1958, 299).

2743 Smičiklas je prema podacima, koje mu je dao exprovincijal Ivo Rodić, objelodanio ukratko opis života i rada Fermendžina (T. Smičiklas, O. Eusebije Fermendžin, »Ljetopis« JAZU XII, Zagreb, 1898, 262–264, 269). O njemu je pisao i V. Novak, oslanjajući se na Smičiklasa (Narodna enciklopedija srpsko–hrvatsko–slovenska I, Zagreb, 668, 669), a tako i J. Šidak (EJ 5, 299). Inače rukopis, pisan rukom Smičiklasa o Fermendžinu nalazi se u HDA (MSC kutija 28, br. 439, str. 8), dok se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 4114) čuva korespondencija E. Fermendžina (20 pisama). Inače Fermendžin je u svojoj 31. godini napisao historijski članak »Nješta o Iloku, samostanu iločkom i crkvi samostanskoj« (»Glasnik Biskupije djakovačko sriemske« 1876, br. 14), a 1878. u istom »Glasniku« (br. 7) piše drugi članak »Nješta o protestantizmu po Slavoniji (Bibliografija... 11, 81), gdje se radi o razdoblju od 1540. do 1560. g.

Da bi svoj rad mogao što temeljitije nastaviti, pregledao je sve arhive samostanâ u Italiji, Austrougarskoj monarhiji, po Balkanu, Prednjoj Aziji i naročito u Palestini. Od velike koristi su mu bili arhivi Propagande fide kao i franjevačkog reda u Rimu. Ujesen 1896. odnio je rukopis posljednjega sveska u Quaracchi da ga tiska. Tada je izjavio Smičiklasu »da je dospio do konca sedamnaestoga vijeka a dalje i ne treba da se u jednom djelu piše historija cijeloga reda«. Naime, on je bio uvjeren da se je franjevački red toliko razgranao i razvio da već za 18. stoljeće može svaka država o sebi imati svoju povijest. Zato ga je sve ovo i nagnalo »da dovrši sa koncem sedamnaestoga vijeka«.

U ovome dijelu, izašlom nakon Fermendžinove smrti, ima vrlo lijepih priloga za kulturnu povijest »naših jugoslavenskih zemalja«, kako piše T. Smičiklas.[2744]

Glavna preokupacija Fermendžina je bila izdavanje izvora koje mu je objelodanila JAZU. Tako je izišao u »Starinama« (XVIII, Zagreb, 1886, 210–229) njegov »Prinos za životopis Gjurgja Križanića, svećenika i kanonika zagrebačke biskupije«. Ovdje su skupljeni podaci iz Aracelitanskog arhiva u Rimu i oni osvjetljavaju životopis velikog slavenofila (pisma i pjesme Križanića).[2745]

Taj »Prinos« dopunjuje drugu njegovu zbirku izvora pod naslovom »O. Rafo Levaković i Vlasi u Hrvatskoj g. 1641.«[2746] (»Starine« JAZU XX, Zagreb, 1888, 22–32). Tu je objelodanio 6 pisama Levakovića (1641. g.) koje je našao u Aracelitanskom arhivu.

Objelodanio je i »Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici« (»Starine« JAZU XXII, Zagreb, 1890, 1–67) od 1339. do 1735. g. iz raznih spomenika, dotad većim dijelom netiskanih.

Ti spomenici su ili kronike ili pak manje isprave, rasprave i bilješke. Gradivo za ovaj »Cronicon« dali su mu ljetopis iz Gyóngyosa (1313–1546), Kološvara, Broda, Vukovara i Dubrovnika. Nadalje je pregledao 30 debelih svezaka u Arhivu Propagande fide, te mnoge rukopise u Vatikanskom tajnom arhivu, Arhivu franjevačkog reda u Rimu (samostan sv. Isidora), knjižnicama knezova Barberinskih, Casanatskoj i još nekim bibliotekama. Poslužio se je i rukopisima iz biskupske knjižnice u Erdeljskom Biogradu (Karlsburg), knjižnice franjevaca u Dubrovniku, Budimpešti, Vukovaru kao i raznim bosanskim ljetopisima (Sutjeska), ljetopisima samostana u Sl. Požegi, Kremnici, Zagrebu, Baji itd. Pored toga upotrijebio je pedeset tiskanih zbornika i rasprava.[2747] Ovo je vrlo važan prilog povijesti franjevačkog reda bosanske provincije kao i političkoj historiji balkanskih zemalja.

Važni su i njegovi »Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620–1648« (»Starine« JAZU XXIV, Zagreb, 1891, 1–40).

Ovdje je objelodanjeno 50 pisama, a među njima i Rafaela Levakovića, Ivana Tomka Mrnavića, Franje Glavinića i još nekih, koje je Fermendžin pronašao u biblioteci knezova Chigi u Rimu i Arhivu Propagande fide.[2748]

»Izprave god. 1579–1671 tičuće se Crne Gore i Stare Srbije« (»Starine« JAZU XXV, Zagreb, 1892, 164–200) povadio je iz rimskih arhiva i knjižnica (Vatikanski arhiv i Arhiv Propaganda fide,

2744 T. Smičiklas, o. c, 269, 264, 265

2745 U ostavštini E. Fermendžina (A HAZU — XV–24) pod IV/6 nalazi se ispisana građa o Križaniću po ovome franjevcu, koji ju je upotrijebio i za »Prinos...«, o kojem piše i J. Šidak te ukazuje na neke Fermendžinove greške (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 93, bilj. 21–24 i bilj. 25).

2746 Građa, koju je upotrijebio i za ovu temu, nalazi se u Fermendžinovu prijepisu također u njegovoj ostavštini u A HAZU (XV–24: XIII/7).

2747 Brojni ispisi iz kodeksa, rukopisa i ostale građe koja se tiče ove »Chronicon«, nalaze se također u ostavštini E. Fermendžina, u obliku bilježnica i knjižica.

2748 U ostavštini E. Fermendžina postoji u obliku bilježnica i knjižica rukopis, koji je u direktnoj vezi s ovom građom, pod naslovom »Listovi o slovjenskoj tiskari u Rimu, o izdavanju slovjenskih liturgičkih knjiga, i drugih literarnih predmeta od 1620–1648, sabrao o. E. Fermendžin franjevac (unutra gotovo ništa nema: S. A.)«. Tu spominje i Mrnavića, Glavinića, Levakovića i druge. Zatim kaže da je sve to sabrao u Propagandinom arhivu i našao i u knjižnici kneza Chigi (A HAZU — XV–24–13 b. d.).

Casanatska biblioteka) kao i iz A JAZU u Zagrebu.[2749] Tu iznesena građa ukazuje uz ostalo kako se Srbi utječu pod papino okrilje i izjavljuju pripravnost priznati ga za svoga crkvenoga poglavara.

Još 1896. priredio je za tisak izvore, koje je pronašao u knjižnici knezova Barberini (sada u Vatikanskoj biblioteci) i Casanatskoj pod naslovom »Prilozi k poznavanju diplomatskoga poslanstva Aleksandra Komulovića medju Slovene od godine 1593. do 1597.« (»Starine« JAZU XXXVI, Zagreb, 1918, 7–30).

To su zapravo upute papinskog dvora Komuloviću, kako se ima ponašati na europskim dvorovima.

Još 1887. izdala mu je JAZU »Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565. usque ad a. 1799.« (MSHSM XVIII, Zagreb, 1887, XXII + 409). Građu je povadio iz Arhiva i Knjižnice JAZU u Zagrebu, franjevačkog samostana u Rimu, a najviše iz Arhiva Propagande,[2750] te nešto iz Vatikanskog arhiva, Knjižnice Casanatese, franjevačke provincije sv. Stjepana u Erd. Biogradu (Claudiopolitianum) i još nekih samostana u Erdelju i Ugarskoj kao i iz nekih tiskanih zbirki izvora (Farlati itd.).

Na kraju je dao »Index personarum et locorum« (395–409).

Iz ovih se izvora jasno razabire misionarski rad franjevaca u Bugarskoj, gdje su tokom dva stoljeća djelovali. Usput je osvijetljena i teška historija bugarskog naroda.

Još prije nego što je ova zbirka izašla iz tiska, Rački je za nju pisao Bogišiću (3. IX. 1886) naglašavajući da je ona »*veoma znamenita zbirka* izvještaja iz rimskih arhiva, odnosećih se na Bugarsku i staru Srbiju, koju je sakupio o. Fermendžin, a koja će geografiju, etnografiju, poviest itd. onih krajeva od XVI v. ovamo veoma razjasniti«.[2751]

Posebnu pažnju zavređuju njegova »Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum dokumentorum regestis ab anno 915 usque ad annum 1742.« (MSHSM XXIII, Zagrabiae, 1892, VI + 613). Sabirući spomenike za povijest franjevačkog reda u Bosni, odluči Fermendžin da u obliku regesta dade i druge spomenike za političku povijest ove zemlje. Tako je izišao zbornik izvora kao jedna vrsta diplomatičnoga priručnika za Bosnu.

U njemu je iznesena sva borba franjevaca u toj zemlji u kojoj su iskorjenjivali patarene, a poslije su ovdje kao i u susjednim zemljama pod turskom vlašću čuvali kršćansku vjeru i prolijevali krv za nju i svoju otadžbinu, kaže Fermendžin.

Sve patnje i muke što su podnijeli za tamošnji narod, koji je zajedno s njima prolazio istu kalvariju, prikazane su vjerno u ovom zborniku. Zato će i filolog i etnograf i geograf naći ondje također dosta korisne građe.[2752]

Za ova akta i regesta poslužio se je svim tiskanim zbirkama izvora i uz to već spomenutim rimskim arhivima (vatikanskim–propagandinim najviše), te onim JAZU kao i pojedinih franjevačkih samostana u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj. Na kraju je dao obilan »Index nominorum« (566–613).

U rukopisu je ostavio »Acta Croatiae ecclesiastica«,[2753] koja govore o franjevačkim samostanima u hrvatskim zemljama. Iako i u njima ima dosta lijepih prinosa za kulturne prilike 17. stoljeća, ipak nisu toliko zanimljiva kao ona »Acta Bulgariae« i »Acta Bosnae«.

[2749] I ova građa ispisana rukom Fermendžina čuva se u njegovoj ostavštini (A HAZU — XV–24).

[2750] Smičiklas kaže da će mu znanost biti tim zahvalnija »što je rijetku sreću samo njemu danu, da proučava propagandin arhiv, tako krasno i izdašno upotrebio« (T. Smičiklas, o. c, 266).

[2751] V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 313

[2752] Gl. i T. Smičiklas, o. c, 266, 267

[2753] Pod naslovom »Acta Croatiae potissimum ecclesiastica« (2. sv.) u rukopisu se čuvaju u A HAZU u ostavštini Fermendžina (XV–24 — I/1–6) vrijedni prijepisi dokumenata od 15. do 17. stoljeća, koji se odnose ne samo na crkvene prilike u hrvatskim zemljama. U njima se govori npr. o Kninu u 15. st., plemenu Tugomerić (1449) i Karinjana (1510). Tu je i prijepis pisma Jeronima Zadranina, Ferdinandova izaslanika, koji piše o miru iz Carigrada 11. II. 1531. bosančicom. Ima spisa iz 17. st. koji se odnose na stanje zagr. crkve (1623–8), luteranstva u Rijeci (1566), o Levakoviću (1625) i o Petru Zrinskom (1666) kao i o imanjima Zrinsko–Frankopanskih (1670) itd.

Svojedobno je JAZU odlučila objelodaniti ih u »Starinama«, ali to nije ni do danas učinila, kao što nije objelodanila ni njegovu najavljenu »Listinu Sigismunda Talovcima od god. 1473« iako je bila prihvaćena 23. I. 1897. da ju se tiska.[2754]

U Fermendžinovoj ostavštini pohranjeni su prijepisi i ispisi raznih listina i spisa iz rimskih biblioteka i arhiva, kao i razne njegove bilješke (3 sveska). Posebno su zanimljivi prijepisi iz raznih kodeksa, iz kojih je povadio neke pjesme. Ima ispisa o St. Gradiću i njegovim djelima, Marinu Cabogi, Beneši, Levakoviću te o stanju crkve u Dalmaciji, Srbiji, o Zadru, Bosni (pretežno 17. st.), o stanju kršćanstva u Bugarskoj (sasvim kratko),[2755] prijepis izvještaja Vicka Zmajevića Propagandi fide (1704), o Pastričiću itd.[2756]

Iz cijeloga ovoga prikaza Fermendžinovog rada jasno se vidi da se on bavio izdavanjima izvora, a nije zapravo napisao ni jednu raspravu. Njegova je zasluga što je objelodanjen jedan, istina mali, ali vrlo vrijedan i važan dio ogromne izvorne građe crkvene povijesti za balkanske zemlje, pa tako i za Hrvatsku, koju je pronašao pretežno u rimskim arhivima i bibliotekama.

S kakvim je predradnjama pristupio ovome velikome poslu i koji je trud u to uložio najbolje svjedoči njegova ostavština u kojoj su sačuvani njegovi brojni prijepisi i ispisi raznih rukopisa, listina kao i bilješke, većinom i danas neproučene od naših znanstvenih radnika.

m) MIJO BRAŠNIĆ, NAŠ TALENTIRANI HISTORIČAR I STRUČNJAK

Mijo Brašnić rodio se je 13. IX. 1849. u Vinkovcima, gdje je završio pučku školu i gimnaziju, a maturirao je 1868. g. Do 1872. studirao je na Bečkom sveučilištu povijest, zemljopis, latinsku i slavensku paleografiju, arheologiju i povijest umjetnosti, a istodobno živo sudjeluje u studentskom društvenom i narodnom radu. Kada je apsolvirao filozofiju u rujnu 1872. postade suplent za povijest, zemljopis i njemački na rakovačkoj gimnaziji u Karlovcu, a u kolovozu 1874. premješten je na molbu vinkovačke gimnazije u svoje rodno mjesto. Od 1. X. 1874. do rujna 1875. služio je kao »dobrovoljac« u vojsci, što se odrazilo na njegovo osjetljivo zdravlje. Za njega je i rad na gimnaziji bio opterećenje, jer je uz predavanja hrvatskog i psihologije radio i za profesorski ispit. Natjecao se da dobije mjesto pristava u Arheološkom muzeju u Zagrebu kod Š. Ljubića, ali je na to mjesto imenovan dr. Ivan Bojničić. Teško tuberkulozan pao je u rezignaciju, pa ipak je smogao snage položiti profesorski ispit (1880) i postati pravi učitelj. No bolest ga je sve više nagrizala tako da se više nije mogao baviti znanošću a uskoro ga je i smrt pokosila, 2. I. 1883. »Pozor« i »Vienac« su doduše notirali njegovu smrt bilješkama »o vrsnom strukovnjaku u hrvatskoj historiji«, ali njegovo rodno mjesto ga je zaboravilo i nije mu se ničim odužilo. Kao srednjoškolac napisao je radnju »Posavska Hrvatska za narodne dinastije« (»Dragoljub« I, 1867, 252, 346, 377). Već je ta radnja pokazala erudiciju rano sazrelog gimnazijalca.

[2754] T. Smičiklas, o. c, 267, 79, 81

[2755] Uz to su sačuvani rukopisi »Primae Lineae gramaticae linguae Bulgariense in Banatu seu Meridionali Hungaria vigentis scripsit P. Eusebius Fermendžin ord. S. Francisci sacerdos, Vingae 1878«, te mala knjižica s bugarskim pričama i pjesmama (Vingae 1875) itd. (A HAZU — Ostavština E. Fermendžina XV–24 — VII–3; VIII–1–4). Godine 1882. u Beču izdaje »raspravu o podunavskih i potiskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom i gospodarskom« Fermendžinov stariji suvremenik i poznanik *Ivan Antunović* »najkrupniji lik bunjevačkog preporoda«. On se rodio u Kumbaji, Bačkom Almašu 19. VI. 1815. Nakon redovnog školovanja (Kaloča, Subotica, Pečuh, Segedin) svršio je bogosloviju u Kaloči i 1842. postao župnik u Almašu. Bio je i bilježnik, zatim arhivar i tajnik nadbiskupa u Kaloči. U Almašu je unaprijeđen za arcidjakona, zatim postaje kaločki kanonik i na kraju baranjski biskup. Umro je 13. I. 1888. u Kaloči. On je bio pisac, vođa i preporoditelj bunjevačkih Hrvata (M. Šrepel, Biskup Ivan Antunović, Građa JAZU 2, Zagreb, 1899, 234–244; St. Stanojević, Nar. enciklopedija... I (ćiril.), 67; Ml. Leskovac, Antunović Ivan; EJ 1, 131 i Hrvatski biografski leksikon 1, Zagreb 1983, 201, 202). U navedenoj knjizi Antunović proučava porijeklo Bunjevaca i Šokaca s mnogo dokumenata, ali bez sustavnog reda.

[2756] A HAZU — Ostavština E. Fermendžina XV–24–I/1–6–XIII/9

Drugi mu je članak »Rimski nadpisi u Vinkovcih« (»Dragoljub« I, 713)[2757] u kojem iznosi neke natpise i da je »Cibalum« bio na tlu današnjih Vinkovaca.

Kada je dr. Ante Starčević napisao studiju »Ime Serb« (1868), recenzirao ju je mladi Brašnić u »Zatočniku« (Sisak, 1870, br. 63) pobijajući njegovo domišljanje, te pokušavajući protumačiti kronologijskim redom historijske pojave imena Srbin, odbacujući čak i navode cara Konstantina VII. Porfirogeneta. Obećao je da će napisati recenziju o Starčevićevom historiografskom radu, ali je to propustio.

Sljedeći njegov članak ima naslov »Odlomak iz rasprava 'Župe u trojedinici za nar. dinastije'« (»Obzor« 1870, br. 289, 290). Zatim slijedi radnja »Odlomci iz zemljopisa i narodopisa Hrvatske i Slavonije u 9. stoljeću« (»Rad« JAZU XVI, Zagreb, 1871, 7–18). Tu raspravlja o opsegu i podjeli Panonije, međama hrvatskih i slovenskih naselja, odbacuje Kopitarovo i Šafařikovo mišljenje da su Slovenci nastanjivali cijeli predjel do ušća Save u Dunav, već su to po njemu bili Hrvati.

Također pobija tvrdnje mađarskih historičara da su Savsku Panoniju zauzeli Mađari još u 9. stoljeću. Sve u svemu ta je radnja napisana na temelju suvremene i publicirane znanstvene građe te je još i danas zanimljiva.

Brašnićeve »Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije« (»Rad« JAZU XXV, Zagreb, 1873, 31–52) imaju i sada vrijednost.

Prvo opisuje ulogu županskog grada u Hrvatskoj, zatim pokušava rekonstruirati stanje javne rasprave za vrijeme narodne dinastije, pokazujući punu kritičnost. Govori o problemu 12 hrvatskih plemena i nabraja župe. Pacta od 1102. naziva »memoriale Tome nadđakona spljetskoga« i smatra da je Račkijevo izdanje »Tomina memoriala« kritičnije od Kukuljevićeva. Kako u »Tominu memorialu nema porodice Mogorovića, koja se spominje u ispravi u arkivu spljetskom iz konca 11. ili početka 12. st.« on misli »da će ova stvar neriešena stati, dok nam koj novi spomenik tu stvar razjasnio bude«.[2758]

Svoje nove teze razvio je u radnji »Županije u današnjoj Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj Krajini od g. 1102.–1301.« (Achter Jahresbericht der k. k. Ober–Realschule in Rakovac in 1872/3 und 1873/4, Agram 1874, 3–15), gdje tvrdi da su se hrvatske županije razvile iz plemenskih sjedišta, te su stoga malene, kao i da se međe županija i arhiđakonata posve podudaraju, a vlast župana je nasljedna.

Kratka radnja »Panonski grad Cibalum« (Achter Jahresbericht der k. k. Ober–Realschule zu Rakovac in der k. k. Militärgränze um Ende der Schuljahre 1872/3 und 1873/4, Agram 1874, 18–24) raspravlja o imenu, zatim o položaju, političkoj i crkvenoj važnosti Cibalisa kako ga Grci zovu, te ubicira položaj toga mjesta.

U raspravi »Municipija u hrvatskoj državi za narodne dinastije« (»Rad« JAZU XXXII, Zagreb, 1875, 83–103) iznosi staleško uređenje i faktore municipija (prior, biskup) kao i njihov odnos prema kruni.

»Postavljanje knezova zadarskih za vlade mletačke (1202. — 1358.)« (Izvještaj o c. kr. velikoj gimnaziji u Vinkovcih za školsku godinu 1876/7 u Vinkovcih 1877, 3–7) jasno govori o čemu se radi.

»Župe u hrvatskoj državi za vlade knezova i kraljeva narodne dinastije« (Izvještaj o c. kr. velikoj gimnaziji u Vinkovcih za školsku godinu 1876/7 u Vinkovcih 1877, 7–12) jest drugo popravljeno izdanje njegove rasprave u »Radu« (XXV), gdje proširuje neka tumačenja, te utvrđuje pojam »grada« i »župe«.

2757 U istom »Dragoljubu« I (1867, 574–576) izišao je i njegov članak »Rodbinski i obiteljski odnošaji sunca« (odlomak iz poveće rasprave naslovljene »Sunce kano biće bajoslovno u naših narodnih pjesmah, pripoviјestih i običajih«.

2758 M. Brašnić, Župe..., »Rad« JAZU XXV, 39, 48, bilj. 68, 39

Treće pak prepravljeno izdanje pod istim naslovom izašlo je u »Izvještaju« iste gimnazije (koncem šk. g. 1878/9, u Osieku 1879, 3–16), koje je dosta skraćeno, zbijeno i s malo bilježaka.

Ta, tri puta prostudirana radnja, odličan je i fundamentalan rad sve do današnjega dana i dokaz Brašnićeve savjesne radinosti. Jedna od zadnjih njegovih studija je »Močvara između Murse (Osijeka) i Cibala (Vinkovaca)« (Izvještaj o c. kr. velikoj gimnaziji u Vinkovcih za školsku godinu 1877/8, u Osieku 1878, str. 16), gdje je uz izvore upotrijebio i arheološki materijal iz Vinkovaca, te dokazuje ponovno smještaj Cibala i utvrđuje da su se močvare morale nalaziti između Osijeka i Vinkovaca.

Ta je radnja iste godine prevedena u »Esseker Zeitung« (br. 81, 82) pod naslovom »Die Sümpfe zwischen Mursa (Essek) und Cibalis (Vinkovci)«.

Posljednji Brašnićev rad je prigodan: »Ces. kralj. velika gimnazija u Vinkovcih za prvoga stogodišta svoga obstanka 1780.–1879. Historičko–statističke crte sastavio jih po nalogu vis. k. zemaljske upravne oblasti...« (Agram, 1879, str. 61). Ovo je najslabija njegova stvar, što nije čudo jer je pisana u vrijeme kad je teško patio od tuberkuloze. Inače u rukopisu nije ništa ostavio.[2759]

Mijo Brašnić je pokazao u svim svojim radovima veliku erudiciju i znanje, koje se nije moglo dalje razviti zbog dosta skučene sredine, a pogotovo zbog stalnog suputnika — tuberkuloze koja mu je onemogućila dati mnogo više od sebe. S obzirom na njegov kratki životni put, u vremenu Kukuljevića, Račkoga, Ljubića, Nodila i drugih, on je sa svojim prilozima dostojan član ovoga društva.

n) FRANJO TRNKA, HISTORIČAR

Jedan gotovo sasvim zaboravljen ali odličan naš historiograf bio je *Franjo Trnka*. Rodio se je u Wiessenbachu (Donja Austrija) 2. III. 1857. Sa svojom majkom došao je u Sl. Požegu, gdje su imali rodbinu. U Požegi je svršio gimnaziju, a u Zagrebu propisano trogodište na tamošnjem sveučilištu, gdje je položio ispit iz zemljopisa i povijesti. Nakon toga je 1878. imenovan namjesnim učiteljem na kr. gimnaziji u Požegi. Godine 1882. premješten je u istom svojstvu u kr. realku u Zagrebu, a 1884. na kr. gimnaziju u Varaždinu. Dvije godine kasnije prelazi na veliku realku i učiteljsku školu u Zagreb. Godine 1889. premješten je na učiteljsku školu u Petrinji; 1892. imenovan je pravim učiteljem viših pučkih škola u Kostajnici s tim što je i dalje ostao dodijeljen na rad u petrinjskoj učiteljskoj školi, gdje je 1893. dobio naslov profesora i glavnog učitelja (od 1. I. 1894). U kolovozu 1894. ponovno dobija premještaj, ovaj put u Osijek. Imao je osjetljiv nervni sustav i s vremena na vrijeme je pobolijevao. Nakon preležane influence u veljači 1896. njegovo se psihičko stanje iz dana u dan pogoršavalo i liječnici ga uputiše u Zavod za umobolne u Stenjevac, gdje je već 17. V. 1896. umro i sljedećeg dana pokopan na tamošnjem groblju.[2760] Nije imao svoju obitelj niti ikakav imetak.

Trnka je pisao vrlo malo, ali je ono što je napisao u većem dijelu i danas vrijedno. Kao đaku Mesića i Nodila, te suvremeniku Kukuljevića, Račkoga i Ljubića, rad mu se, uistinu, gubi. Ali mu se zato moramo čuditi s koliko je pedantnosti i kritičnosti uz uporabu tiskanih izvora napisao ove svoje radove: »Odlomak iz oveće radnje o Aleksandru Severu (I. nutarnje vladanje, II. sukromni život i značaj)« (Izvješće varaždinske gimnazije g. 1885); »Djelovanje Ferdinanda I. u Ugarskoj i Hrvatskoj

[2759] Dosad je o Brašniću napisao monografiju jedini J. Matasović pod naslovom »Životopis Mije Brašnića« (Zagreb, 1922, str. 42), odakle su kasnije uzimani gotovo svi podaci o tome talentiranom historičaru. Na temelju Matasovića pisali su o njemu: V. Novak, Brašnić Mijo, St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko–hrvatska–slovenačka I, Zagreb, 296, te S. Antoljak, Brašnić Mijo, HE III, Zagreb, 1942, 244 i EJ 2, Zagreb 1956, 185 i A. Mijatović, Brašnić Mijo, HBL 2, Zagreb 1989, 274.

[2760] Gl. o njemu: Historijski arhiv u Osijeku — Matica i sposobnik za učiteljske kraljevske muške škole u Osijeku (1894... 1918) pod rednim brojem 2; Spisi gradskog poglavarstva u Osijeku za 1896; Izvještaj kr. muške učiteljske škole u Osijeku koncem školske god. 1895, 96..., Osijek 1896, 29, 31.

od izbora u Cetinju do bitke tokajske i smrt Krste Frankopana« (Godišnje izvješće kr. vel. realke i s njom spojene trgovačke škole u Zagrebu, Zagreb, 1888, 5–76) i »Borba o prijestolje u Ugarskoj i Hrvatskoj od bitke Mohačke do izbora na Cetinu« (Godišnje izvješće kr. učiteljske škole i vježbaonice u Petrinji za školsku godinu 1889–1890, Zagreb, 1890, 3–47).

Osim ova tri rada napisao je i »Povijest u srednjoj školi« (Hrvatski učitelj XII (Zagreb, 1888), 289–291, 305–307, 321–323, 337–339, 356–358, 371–373, XIII (1889), 4–6, 20–21).

Ovdje ima jedno poglavlje pod naslovom Zadaci i cilj historijske obuke u kojem se uz ostalo kaže kako je zadaća učitelja da učenika »historijski naobrazi da mu pokaže put do znanstvenog shvaćanja historije i da ga pripravi za znanstveno izučavanje poviesti« (»Hrvatski učitelj« XII, 290).

Uz to je 1892. g. dao »Ocjenu školskog atlasa od D. Rothanga, koji je 'hrvatski priredio prof. I. Steklasa'«. Velika je šteta što je Trnka toliko pobolijevao i tako bio zapriječen da više radi i piše. Ali je ono što je dao na mjestu i čak vrlo dobro za ono vrijeme.

Kako je tiho živio, tako je gotovo nezapažen i umro, a tome stanoviti dio krivice snose i tadašnji istaknuti historičari koji nisu njegovu radu na novijoj hrvatskoj povijesti, dosta zapuštenoj nakon smrti Mesića, posvećivali uopće pažnje, niti su upozoravali na njegovu djelatnost kao historičara.

o) OSTALI HISTORIČARI U ZAGREBU I U GORNJOJ HRVATSKOJ

Među njima je dr. *Đuro Šporer* (Karlovac, 24. II. 1795 — Rijeka, 1. VIII. 1884) vojni liječnik i književnik.[2761]

Napisao je svoju autobiografiju pod naslovom »Jedna izpovjed«. Odlomak iz rukopisa »Odzivi iz moje prošlosti« (»Pozor« 1862, 272) i »Odziv iz prošlosti« (»Pozor« 1863, 68–104)

Franjevac *Kajo Agjić* rodio se je 19. I. 1805. u Pleternici gdje je završio osnovnu školu, a gimnaziju u Zagrebu i Sl. Požegi. U franjevački red stupa 1820. Zaređen je 1828. i postaje profesor filozofije, a 1830. profesor teologije. Bio je gvardijan i upravitelj vukovarske župe, zatim 1848. bi imenovan ravnateljem gimnazije u Sl. Požegi. Za provincijala izabran je 1857. i drugi put 1866. Umro je 1. XII. 1892. u Požegi.

Bio je stari ilirac i bavio se književnošću. Zanimao se za starine, pa je napisao kratku povijest požeškog samostana,[2762] a u rukopisu je ostavio »Povijest crkve Kristove« (Arhiv požeškoga samostana). Sabrao je i lijepu numizmatičku zbirku za biblioteku požeškog samostana.[2763] On je dapače kanio tiskati dalmatinsko–hrvatsko–slavonsku monasteriologiju, ali zbog stanovitih razloga morao je od toga pothvata odustati.

Kao uvod u opis samostana i crkava franjevačkog reda hrvatsko–kranjske redodržave sv. Križa u Hrvatskoj imala je biti radnja »Kako postà i napredovà malobratska država sv. Križa Hrvatsko–Kranjska«.[2764]

Stjepan Matković rodio se 8. XII. 1808. u Širincu kod sv. Križa pod Obedom. Prve škole je završio u Vojnom Križu, a ostale u Zagrebu. Nakon zaređenja (1833) postaje kapelan u Bukovcu, župnik u Pušći, dekan stubičkog kotara i od 1867. zagrebački kanonik. Umro je u Zagrebu 20. VIII. 1889.

[2761] F. Šišić, O Šporerovim novinama, Građa JAZU VII, Zagreb, 1912, 49–94, M. Šicel, Šporer Đuro Matija, EJ 8, 262

[2762] A. Cuvaj, Građa... III, Zagreb, ^{2}1910, 476, 477

[2763] Znamenitosti..., 3. Već navedena Adžićeva »crkvena poviest« (S. Požega 1856) obuhvaća 594 strane i pohranjena je u arhivu franjevačkog samostana u Sl. Požegi pod: B. Pisane knjige (B–15).

[2764] »Arkiv«... IX, Zagreb, 1868, 55–62

Napisao je prvu kronologiju zagrebačkih biskupa, nadbiskupa i kanonika pod naslovom »Recensio Episcoporum, Archiepiscoporum, Praepositorum majorum et Canonicorum... Ecclesiae Zagrabiensis« (Zagrabiae, 1887).[2765]

Franjo Vaniček je rođen 6. VII. 1809. u Walterdorfu (Češka), gdje je završio pučku školu, gimnaziju u Lytomišlu, a filozofski fakultet u Pragu. Godine 1841. postane nastavnik na gimnaziji u Vinkovcima, a kasnije je postao i ravnatelj. Kao umirovljenik sa višečlanom obitelji preseli se u Andrijevce (1869), odatle se 1872. g. seli u Osijek. Živeći skromno umro je u istom gradu 6. IV. 1894.

Bio je počasni građanin Senja i dopisni član tadašnje Srpske kraljevske akademije nauka u Beogradu. Vrlo nadaren i pun ideja neko vrijeme se bavio žurnalistikom a kasnije i historijom.

Godine 1855. napisao je »Die Vorzeit und I Geschichtsperiode der Länder der österr. Monarchie« (Program vinkovačke gimnazije 1854, 5), »Der Karst« (Program... 1855) i »Der Kulturboden des Broder Regiments in seinen Umfangsverhältnissen« (Program... 1860).[2766] Nadalje je izdao »Crtice Krajiškoga junačtva u francuskih ratovah« (»Obzor« 1873, br. 156 i dalje), a pisao je i različite kulturno–historijske crtice u osječkom listu »Die Drau«.

U svojoj 60. godini života Vaniček je dobio nalog od Ministarstva rata u Beču da sastavi povijest Vojne krajine, koju je napisao 1872. u Andrijevcima.

Na raspolaganju je imao sva pomagala kao i akta iz Arhiva Ministarstva rata u Beču, te bivše Vojne komande u Zagrebu, Petrovaradinu i Temišvaru.

Puni naslov ovog djela, prvoga ovakve vrste je »Specialgeschichte der Militärgrenze« (I–V, Wien, 1875), koju je preveo Justin Milan Šimić pod nazivom »Istorija vojničke Krajine« (Novi Sad, 1875). U I. svesku (str. 588) iznio je Vaniček samo historijat svih vojnih krajina, pa tako i hrvatske, slavonske, banske krajine, u bivšoj Austro–Ugarskoj Monarhiji, od prvih početaka prikazavši unutarnje prilike kao i ratovanja u i izvan zemlje do 1754. godine.

U II. svesku (str. 664) vrlo opširno su opisane prilike u samim krajinama od 1754. do 1787. g. kao i ratovanja u tom razdoblju. U III. svesku (str. 472) zahvaćeno je u unutarnje stanje krajina od 1787. do 1850. a u IV. svesku (str. 601) prikazano je sudjelovanje graničara u francuskim ratovima (1792–1797, 1799, 1800–1801, 1805, 1809, 1812–1814) kao i u godinama 1848. i 1849. Također se govori o unutarnjim prilikama za to razdoblje (uprava, crkve, školstvo), kao i o stanju koje je nastupilo nakon što je kmetstvo ukinuto do 1873. g., tj. prestanka Krajine.

Prema Valentiću (1981) ovo Vaničekovo djelo »sadrži cjelovit prikaz razvitka Vojne krajine od njenih početaka do razvojačenja, ali s mnogo podataka, koji nisu uvijek pouzdani«. On čak smatra da Vaniček nije slučajno dao onakav naslov i ta njegova knjiga u 4 sveska »nastala je upravo u procesu ukidanja stare austrijske kasarne na hrvatskom teritoriju«. Vaniček je daleko od spoznaje svojih suvremenika da je Vojna krajina upravo zbog svoje »posebne« povijesti postala najzaostaliji dio monarhije.

Kada se 1875. g. Vaničekovo djelo pojavilo u Krajini, ondje je primljeno »s podijeljenom simpatijom«. Ministar pak rata smatrao je da djelo Franje Vaničeka, direktora krajiške gimnazije u Vinkovcima, treba posebno preporučiti, pa je u pismu caru 27. VII. 1875. molio njegovu osobnu intervenciju kako bi ovo »povijesno djelo« brže dospjelo do najutjecajnijih pojedinaca i ministarstava, čak je i inzistirao da se veći broj primjeraka pošalje članovima carske obitelji, svim ministarstvima, glavnom zapovjedništvu u Zagrebu, i svim institucijama c. kr. vojske.[2767]

[2765] Znameniti..., 182

[2766] A. Cuvaj, Građa... III, 298, 299, IV (1911), 349. Gl. i EJ 8, Zagreb, 1971, 954

[2767] M. Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881, Monografije odjela za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 12, Zagreb 1981, 11, bilj. *, 268, 269

Vaniček je na svoj trošak izdao 1889. u Osijeku i brošuricu »Ein arbeitsames Leben« (autobiografija), u kojoj govori ne samo o sebi nego i o raznim zgodama i prilikama iz svoga doba.[2768] U rukopisu je ostavio spis »Likaner Regiments–Geschichten« i to samo III, IV, i V. svezak, dok mu je prema njegovoj pismenoj izjavi »ukrao I i II sv. jedan gospodin«, što ga je pohodio (br. 7). Usporedo s ovim treba navesti i još nekoliko rukopisa sličnog sadržaja. Tako »Vormerkung mehrerer Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von den Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben: 1683–1813/« od *anonimusa*, (br. 1) »Fortsetzung der Likaner regiment von Oberleutenant *Franz Turić* I i II« (br. 3), »Geschichte (Annalen) der Lika seit ihrer Eroberung von den Türken« (br. 5) i *Pavičić* »Geschichte der Graffschaften Lika und Corbavien« (br. 8).[2769]

Kao nadopunu Vaničekovu djelu iz povijesti Vojne krajine može se smatrati knjiga prof. dra *I. H. Schwickera* »Geschichte der österreichischen Militärgrenze« (Wien und Tescheb 1883, str. 446), koju je posvetio nadvojvodi Albrechtu. Za nju se je poslužio građom iz Bečkih arhiva i bivše ugarske dvorske kancelarije u Budimpešti kao i još nekom starijom i novijom literaturom.

Samu knjigu je razdijelio na tri razdoblja. Prvi ide od 1535. do 1780, drugi od 1780. do 1850, a treći od 1850. do 1881. godine. Uz ostale, dosta pažnje je posvetio i našim krajinama. No ipak ovo djelo nema onu istu vrijednost kao Vaničekovo.[2770]

Pisac *Eduard Breier*, sin židovskih roditelja, rodio se je 3. XII. 1811. u Varaždinu,[2771] gdje je od 1821. do 1826. bio školski drug Lj. Gaja, o kojemu je pisao u svojim »Uspomenama«, izdanima u Beču 1843/4. Godine 1828. je učenik Pravoslovne akademije u Zagrebu, a 1831. stupi u vojsku kao topnik. U Veroni je polazio štapsku školu, a neko vrijeme je bio učitelj aritmetike na vojnoj školi u Wiener Neustadtu.

Od 1837. posvetio se je književnosti i pisao na njemačkom, beletrističke, povijesne i folklorističke priloge.[2772]

Duže vremena boravio je u Pragu, gdje je objelodanio pripovijetku iz varaždinskog kraja »Der Servianer«(1837). Godine 1839. i 1840. je urednik i glavni suradnik časopisa »Croatia«, koji je izlazio u Zagrebu. Za taj je časopis slao svoje priloge još dok je službovao u Wiener Neustadtu. Među ostalim tiskane su njegove radnje »Ludbreg und seine Sagen«, »Sagen aus dem Lande der Kroaten«, »Geschichtliche Umrisse aus der Vorzeit Croatienss«, »Geschichtliche Umrisse aus Agramer Vorzeit«, »Die kgl. Freistadt Warasdin« i »Kroatenknaben«.

Breier je također obradio i priopćio književnu ostavštinu umir. pukovnika baruna Gedeona Maretića (umro 1839), kojoj je građa uzeta iz hrvatske povijesti.

Surađivao je u karlovačkom časopisu »Der Pilger«, gdje su tiskani njegovi članci i prilozi: »Das Kroatenmädchen«, »Zengg«, »Historische Traditionen«, »Paul Todor«.

Najpoznatije njegovo djelo, za koje je crpio motive iz hrvatske povijesti, bila je 1841. u Beču tiskana knjiga »Die Tartaren in Croatien un Dalmatien«, »Historische Gemälder aus den Zeiten König Bela des Vierten«, sa zanosnom posvetom svojoj hrvatskoj domovini (»An mein Vaterland«).

Ta je knjiga izdana više puta na njemačkom, a priređena je na hrvatski jezik zajedno s pripovijetkom »Das Kroatenmädchen«. Nju je izdao rođak mu Jakov Breyer pod naslovom »Tatari u Hrvatskoj i Dalmaciji i Hrvatica«, Zagreb, 1872.

[2768] A. Cuvaj, Građa... III, 300, EJ 8, 454

[2769] HDA u Zagrebu — MSC kutija 73, br. 7, 1, 3, 8

[2770] Gl. i glavnije radove iz starije historiografije o Vojnoj krajini (među njima i Vaničekovo ali ne i Schwickerovo) kao i novije, koje navodi M. Valentić u svome već citiranom djelu »Vojna Krajina...« (11, bilj. *).

[2771] C. von Wurzbach, Biographisches Lexicon der Kaiserthurms Oesterreich 2 Theil, Wien, 1857, 128 i M. Kaminski, Breier Eduard, HBL 2, 293, 294

[2772] Godine 1840. napisao je za 11 dana roman »Fluch das Rabbi« i iste godine tiskao ga u Beču, a zatim mu izlazi priča »Alt–und Jungsisrael«. Uz to u Beču je tiskao i hist. novele i romane iz ugarske povijesti (npr. o mohačkoj bitki, Wien, 1840)

Iz osobnih razloga, a nešto i zbog svoje okoline jedno vrijeme nije bio tako tijesno povezan sa svojom rodnom grudom, kasnije je pak obrađivao još po koju epizodu iz hrvatske povijesti kao što su: »Trenk der Parteigänger« (1852);[2773] »Pandur und Freimauer« (Wien, 1855),[2774] a potkraj života napisao je: »Nikolaus Zrinyi« (1866) i »Ivo Czernovicz« (1883). Te godine (1883/4) izdao je u Beču[2775] i svoje »Uspomene« s nizom zanimljivih podataka za ono doba.

Uz književnost bavio se i novinarstvom. Tako je u Pragu uređivao 1847/8. g. »Prager Zeitung«, službeni list kraljevine Češke u kojem je priopćavao i vijesti iz Hrvatske. Uređivao je još neke listove, a onda je zbog sukoba sa cenzurom napustio Prag i preselio se u Beč gdje izdaje časopise »Der grade Michael« i »Der Freimuthige«, u kojima je zastupao svoje političko uvjerenje: Hoćemo veliku i moćnu Austriju, ali ne putem nasilno narodima nametnuta jedinstva. Želimo da s pomoću prosvjete dođemo do slobode. Breier je umro kod Znojma u Moravskoj 1886. g.[2776]

Za njega je Wurzbach kazao da je bio vrlo snažan pripovjedač, koji je težio da što više piše, ali mu je zato stil bio vrlo loš,[2777] a M. Breyer iznosi da je bio »jedan od najčitanijih austrijskih pisaca svoga vremena«.[2778]

Svakako E. Breier[2779] je bio više pisac historijskih novela i romana na njemačkom jeziku, ali sadržaj se ticao hrvatske povijesti. Kao amater, ponešto je pisao, opet na njemačkom, i o događajima pretežno iz srednjovjekovne hrvatske historije, temeljeći se na građi koju je ostavio Gideon Maretić, a Breier ju je sređivao i iz nje objelodanjivao ono što mu je odgovaralo.

Breierov suvremenik je *Ljudevit pl. Farkaš Vukotinović*,[2780] političar, književnik i prirodoslovac. Rodio se je 13. I. 1813. u Zagrebu, gdje je polazio pučku školu i gimnaziju, a zatim u Velikoj Kanjiži. Filozofiju je dovršio u Szombathelyu; pravo je slušao u Zagrebu i Bratislavi, gdje postaje jurator. U Beču je upoznao Gaja, Demetra, Rakovca i Kurelca.

U Zagrebu kod dvojice odvjetnika prakticira kao jurat banskoga stola. Surađivao je u »Horvatskim novinama« i »Danici«.

Godine 1836. imenovan je za županskog podbilježnika u Križevcima, gdje je bio jedan od prvaka ilirskog pokreta. Godine 1840. izabran je za velikog suca moslavačkog kotara, te kao njegov zastupnik sudjeluje na Hrvatskom saboru (1847).

Ban Jelačić ga imenuje 1848. g. inspektorom tridesetnice i povjeri mu jednu važnu političku misiju.

Za Bachovog apsolutizma je neko vrijeme bio predsjednik kr. zemaljskog križevačkog suda, no kao panslavista maknu ga s toga mjesta. Tada se povuče u privatni život i nastani u Zagrebu, gdje se posvetio prirodoslovnim i gospodarskim naukama.

Godine 1861. imenovan je velikim županom križevačke županije da bi 1867. odstupio s toga položaja i vratio se na svoje imanje.

---

a najvećma iz povijesti Beča i napoleonskih ratova (C. von Wurzbach, o. c, 2, 128, 129) kao i austrijske povijesti (M. Breyer, Breier Eduard, HE III, 273).

2773 To je zapravo hist. roman u 4 sveska (C. von Wurzbach, o. c, 2, 129).

2774 Također hist. roman u 4 dijela (C. von Wurzbach, o. c, 2, 129)

2775 U Beču je bio neko vrijeme i urednik poznate tamošnje književne smotre »Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode« (HE III, 273).

2776 M. Breyer, o. c, HE III, 273

2777 C. von Wurzbach, o. c, 2, 129

2778 HE III, 273

2779 O njemu je napisao knjigu: H. Vinković, E. Breier, Sein Leben und seine Werke (1931): HE III, 273.

2780 On je obiteljsko prezime Farkaš, koje je mađarskog porijekla, promijenio u vrijeme ilirskog pokreta u Vukotinović i legalizirao (O. Šojat — Ljudevit Ilijanić, Vukotinović Ljudevit, EJ 8, Zagreb, 1971, 555). Prema tome nema pravo Wurzbach kad kaže da je Vukotinović potomak stare hrvatske plemićke obitelji (C. von Wurzbach, o. c, 52, Wien, 1885, 27)

Već sljedeće godine, tj. 1868. izabran je u moslavačkom kraju za zastupnika i djelovao je u Hrvatskom saboru tijekom nekoliko godina. Vukotinović je bio član raznih akademija i društava pa tako i JAZU. Umro je 17. III. 1893. u Zagrebu.[2781]

Uz prirodoslovne nauke bavio se je i pjesništvom[2782] i politikom. Tako mu je u »Kolu« (II, 109–115) izašao vrlo važan spis »Ilirisam i kroatisam«,[2783] zatim historijsko–državnopravna rasprava »Regni Slavoniae erga Ungariam legalis correlatio« (Zagreb, 1845, str. 94) koju je posvetio hrvatskim staležima. U njoj nastoji dokazati da su se kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od srednjeg vijeka do novijeg doba u dokumentima, ispravama i zakonima zvale »regnum Slavoniae« kao i to da je Hrvatska (Slavonija) uvijek bila slobodna kraljevina sa svojim posebnim pravom, priznavajući sa kraljevinom Ugarskom samo one poslove koji se tiču obiju država. Ovim se suprotstavlja teoriji St. Horvatha (»Ueber Croatien als ein durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wircklichen Theil«, izašloj 1844. g. u Leipzigu).

Konačno pobija mađarske pretenzije na požešku, virovitičku i srijemsku županiju, jer one po pravdi i zakonu pripadaju Hrvatskoj. Njegova knjižica »Někoja glavna pitanja našeg vremena« (Zagreb, 1848) odiše duhom revolucije. Ovdje se raspravlja o provođenju velikih političkih, narodnih i socijalnih reformi, južnoslavenstvu i zajednici svih Slavena, te o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji.[2784] U raznim časopisima i listovima[2785] napisao je mnogo političkih članaka. Tako: »Pravo historično i jedno još višje« (»Pozor« 1860, br. 22); »Uvjeti združenja s Ugarskom« (»Pozor« 1860, br. 48); »Viek narodnosti« (»Pozor« 1862, br. 261); »Moje mnenje« (»Pozor« 1863, br. 62); »Sad i nekad« (»Obzor« 1879, br. 252) itd.

Godine 1861. u »Viencu« je objelodanio »Uspomene iz god. 1848.« dok mu je u rukopisu sačuvana brošurica »Magjaronstvo u Hrvatskoj« (arhiv JAZU — 1876) u kojoj prikazuje političku borbu od 1832. g. dalje. Nju J. Torbar smatra Vukotinovićevom »političkom oporukom«; također u rukopisu mu je ostala raspravica »Ustroj županijah. Odnošaji vlastele i kmetovah« zanimljiva za one koji se žele baviti poviješću naše političke uprave i nekadašnjih urbarijalnih prilika.[2786]

Politički pravac Mirka Ožegovića slijedio je i njegov nećak *Metel Ožegović*, rođen 4. V. 1814. u Zagrebu. Školovao se je u Zagrebu i Pešti, te je već 1831. podbilježnik varaždinske županije. Bio je oduševljeni pristaša Gaja. Godine 1842. izabran je za zastupnika u zajednički sabor. Godine 1845. postaje dvorski tajnik ugarske kancelarije u Bratislavi, a 1847. savjetnik je kod ugarskog namjesništva. Za poslanika u zajednički sabor ponovno je izabran 1847. g. a sljedeće 1848. igra važnu ulogu u Hrvatskoj, gdje zauzima položaj predstojnika političkog odsjeka banske vlasti. Iste godine je savjetnik u Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču, a 1851. vijećnik Vrhovnog i Kasacionog suda, te tajni savjetnik i član državnoga savjeta do svoga umirovljenja (1868).

Godine 1858. dobiva barunat po svome stricu–biskupu. Bio je počasni građanin Zagreba, Varaždina, Križevaca, Koprivnice, Bakra i Požege. Nije prihvatio 1861. g. ponuđenu čast hrvatskog kancelara, povlači se u svoju vilu u Hietzingu u Beču, gdje je i umro 9. II. 1890.[2787] Kasnije su njegovi posmrtni ostaci preneseni na njegovo dobro Belu u varaždinskoj županiji.

[2781] Gl. J. Torbar, Život i djelovanje Ljudevita Vukotinovića, »Ljetopis« JAZU 12, Zagreb, 1898, 120–129, 148, 149, 120.

[2782] To piše i C. von Wurzbach (o. c, 52, 27)

[2783] O. Šojat — Lj. Ilijanić, o. c, EJ 8, 555, J. Šidak, Studije... 216, bilj. 112

[2784] Gl. J. Torbar, o. c, »Ljetopis« JAZU 12, 133, 134

[2785] O. Šojat — Lj. Ilijanić, o. c, EJ 8, 555, 556. Tako uz ostalo: Lj. Vukotinović, Uspomena na godine 1833–1835. »Narodne novine« 5. I. 1885.

[2786] J. Torbar, o. c, »Ljetopis« JAZU 12, 144, 147. Ostavština Lj. Vukotinovića nalazi se u A HAZU XV, 17, 18 itd. Među spisima sačuvanim u ovoj ostavštini J. Šidak (Studije..., 221, bilj. 3) navodi i njegove »Kratke crtice iz moga života«.

[2787] O njemu je prvi pisao C. von Wurzbach (o. c, 21, Wien, 1870, 141, 142).

Svoju bogatu korespondenciju ostavio je JAZU a veći dio knjižnice Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[2788]

U Bratislavi je 1844. izdao raspravu »Refutatio de jure voti nobilibus in Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae congregationibus competentis«.

U studenom 1860. izlazi mu pak brošura »Kakav bi imao biti savez među kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom s kraljevinom Ugarskom obzirom na medjusobne njihove odnose« (Zagreb, 1861)[2789] u kojoj na temelju dokumenata traži da u hrvatskim zemljama bude hrvatski jezik, zatim namjesništvo, banski stol kao prizivno sudište, a u Beču hrvatska dvorska kancelarija. Nadalje je zahtijevao Srijem, Dalmaciju, Kvarnerske otoke, Istru do Raše, prava na Bosnu do Vrbasa i izvora Neretve, a zastupnici naroda neka uvedu svoju javnu upravu u Sabor. Metel Ožegović je 1868. u Beču anonimno izdao svoju drugu brošuru »Der alte Verband und der neue Ausgleich mit Ungarn–von einem Kroaten«,[2790] a 1887. u Zagrebu su izašli i njegovi »Njekoji spisi iz javnoga i političkoga djelovanja Metela Ožegovića belskoga i barlabaševačkoga«.[2791]

Ožegovićev je vršnjak bio *Franjo X. Žigrović–Pretočki*, političar i književnik (Zagreb, 27. XI. 1814. — Zagreb, 24. I. 1890). U rodnom gradu učio je sve škole, pa tako i filozofiju i pravo. Posvetio se je političkom radu i zvanju, bio je podžupan križevačke županije, savjetnik banske vlade,[2792] potkancelar u hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beču (1861–1865), a 1869. ravnatelj kazališta.[2793]

Napisao je nekoliko historijsko–političkih brošura kao »Ueber das Verhältniss Croatiens zu Ungaren. Eine Erläuterung der Stephan V. Horvath'schen Unterjochungsgeschichte Croatiens durch Ungarn« (Leipzig, 1846).

Naime, Stj. Horvath je napisao, po želji bratislavskog sabora od 1843. do 1844. na kojem su uvelike napadani Hrvati, polemički spis »Ueber Croatien as eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklicher Theil« (Leipzig, 1844). Horvathov je cilj bio da uvjeri Europu u neosnovanost zahtjeva koje postavljaju Hrvati. Formalno, taj je Horvathov rad imao zadaću »da osvijetli državnopravne odnose Hrvatske i Dalmacije naprama kraljevini Ugarskoj kao majci zemlji u službenom obliku i nepristrano«. On je, naime, u ovoj brošuri jednostavno ustvrdio da je tzv. »Memoriale« Tome Arhiđakona falsifikat navodeći svojoj tezi u prilog nekoliko primjera, koji su mu odgovarali, kako bi pobio vjerodostojnost ovoga ugovora iz 1102. godine. Na kraju svoje radnje

[2788] Gl. M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća II, Zagreb, 1898 (sa slikom Ožegovića). Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925, Zagreb, 1925, 204 i J. Šidak, Ožegović Metel, EJ 6 (1965), 402, 403. U HDA u Zagrebu (0–24 — Ostavština obitelji Stjepana Ivičevića 1804–1899, kutija 1) nalazi se 12 pisama M. Ožegovića, upućenih Stjepanu Ivičeviću tijekom 1861. do 1862. godine.

[2789] Prema Grloviću je ovakav naslov, dok prema Šidaku glasi »Kakav ima biti savez medju Hrvatskom i Slavonijom i kraljevinom Ugarskom s obzirom na njihove medjusobne odnošaje«, Zagreb, 1861. Šidak se čudi što Smičiklas ne poznaje ovo izdanje nego tvrdi da je brošura »štampana tek 1865 u 'Glasonoši' br. 14«, a nije mu poznato ni to da je njezin tekst bio unesen u izdanje »Njekoji spisi iz javnoga političkoga djelovanja Metela baruna Ožegovića belskoga i barlabeševačkoga«, Zagreb, 1887, 68–79. Tekst ovoga izdanja, kaže dalje Šidak, popraćen je bilješkom: »Pisao barum Metel Ožegović mjeseca studenoga g. 1860, a izišlo tiskom dra Ljudevita Gaja u Zagrebu mjeseca siječnja 1861.« (J. Šidak, Studije..., 254 i bilj. 135). Trudeći se da pojasni autorstvo Ožegovića, Šidak ipak ne citira Grlovića, koji je još 1898. pisao o Metelu Ožegoviću i naveo da je on autor spomenute brošure.

[2790] I dok Grlović (kojeg ni ovaj put Šidak ne citira) sasvim određeno kaže da je Ožegović napisao i ovu brošuru, Šidak pobija Smičiklasa, koji Kukuljeviću pripisuje tu raspravu, izašlu u bečkom časopisu »Vaterland« i kaže da je njen sakriveni autor bio Metel Ožegović (J. Šidak, o. c, 269 i bilj. 201).

[2791] M. Grlović, o. c, II

[2792] Još 8. II. 1856. u jednom rukopisu, danas pohranjenom u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3311), navodi se i Franju Žigrovića »savjetnika pri namjesništvu dolnjo austrijskom« (S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, 64, bilj. 224).

[2793] M. Grlović, o. c, II, Zagreb, 1899–1900; J. Šidak, Žigrović–Pretočki Franjo, EJ 8, 644

zaključio je da taj ugovor nije napisao Toma, nego da je to, svakako, bez ikakve vrijednosti, izmišljotina jednoga glupoga neznalice.

Horvathovim tvrdnjama suprotstavio se Franjo Žigrović–Protočki u navedenoj radnji tiskanoj u Leipzigu. On je sasvim opravdano pobio Horvatha ističući da dosada nitko nije tvrdio da je onaj podatak iz pera Tome Arhiđakona i da hrvatski pisci vrlo dobro znaju da je tu staru bilješku dodao suvremenik kojem je pripao Tomin rukopis.[2794] Iza anonimnog članka »Rěč u doba« (»Novine dalmatinsko–horvatsko–slavonske« od 3. II. 1847, br. 10) kojem je, kako je utvrđeno, autor Žigrović, koji je predbacio da se po primjeru mađarske konzervativne stranke »i u Hrvatskoj konservativci slože, hèrvatske okolnoti razaberu, presude, i radi izravnanja takovih s ovimi (tj. mađarskim konzervativcima: J. Š.) u sporazumljenje stupe«,[2795] objelodanio je: »Ueber das Selbstbestimmungsrecht des Königreiches Dalmatien, Croatien und Slavonien« (Wien, 1864, str. 157).

Godine 1883. Žigrović je objelodanio hrvatski prijevod djela »De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae« (Zagreb, 1830), smatrajući autorom Kirinića, dok je zapravo to bio Kušević.[2796]

Naslov tome svome prijevodu je dao »O samosvojnih pravih i pravilih kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« (Zagreb, 1883, 40 str.) te ga je popratio svojim komentarom, označujući da je autor toga djela arhivar Valentin Kirinić.[2797]

Inače, Žigrović je napisao i članak »Aleksa plemeniti Praunšperger, doktor medicine, praliečnik kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« (»Vienac« 1877).

Petar Bučar, pučki pisac, rodio se je 25. V. 1815. u Karlovcu, gdje je svršio osnovnu školu i gimnaziju, a teologiju u Zagrebu. Bio je kapelan po raznim mjestima Hrvatske, a umro je u Sv. Petru na Mrežnici 27. IX. 1894.

Bavio se je politikom i književnošću.[2798]

Napisao je i historijske članke: »Križevački top« (»Pozor« 1880, br. 142–145); »Izprava« (»Pozor« 1882, br. 227–232) i »Slunjska gospoda« (»Pozor« 1882, br. 260–268).

Sljedeći amater na području povijesti bio je *Petar Zoričić* (Vojna krajina, oko 1816. do 25. IV. 1877), profesor velike realke u Zagrebu. U svojoj privatnoj školi prvi je uveo realnu obuku po načelima Komenskog.

Godine 1850. izdao je u Zagrebu čitanku za pučke učionice »u Hrvatskoj i Slavoniji« (str. 288), u kojoj je uz ostalo napisao »Kratku povestnicu cěloga světa, kratku dogodovštinu Slavjanah i kratku dogodovštinu Hèrvatah (kratku povestnicu Srbaljah i nešto iz početnice ilirskih narodah«).[2799]

Suvremenik prije navedenih ličnosti bio je publicist i znanstvenik *Bogoslav Šulek*, koji se je također bavio historijom. Rodio se je 20. IV. 1816. u Subotištu (Slovačka) od oca Slovaka evangelističkog župnika. Početne škole završio je u svom rodnom mjestu, a više nauke (bogosloviju, filozofiju i pravo) u Bratislavi. Zanimao se je i za botaniku.

Neko vrijeme zamjenjivao je oca u školskim i crkvenim poslovima. Kako je od malena bio nagluh baci se na književno polje. Na poziv brata liječnika dođe k njemu u Brod (1838) gdje je marljivo učio hrvatski, a zatim se uputi u Zagreb (1839) učiti slagarstvo, te postade slagarom i faktorom. Malo zatim počeo se je baviti publicistikom. Tako već 1841. piše u »Danici«, čak je bio i njen urednik

[2794] S. Antoljak, Pacta..., 13
[2795] J. Šidak, Studije..., 146 i bilj. 91
[2796] Vj. Klaić, Prilozi za historiju državnoga prava hrvatskoga, »Vjesnik kr. državnoga arkiva« u Zagrebu III, 130–132.
[2797] Gl. o tome J. Šidak, o. c, 132. i bilj. 31
[2798] Znameniti..., 42, F. Bučar, + Petar Bučar, »Obzor« 1894, br. 48; Bučar Petar, HBL 2, 405
[2799] A. Cuvaj, o. c, III, 411, 522

(1843–1846), zatim u »Narodnim novinama«, a od 1844. urednik je »Branislava«,[2800] političkog tjednika, koji je samo kratko vrijeme izlazio u Beogradu, a izdavali su ga hrvatski ilirci. Od 1846. do 1849. je urednik »Narodnih novina«,[2801] a 1849. »Slavenskog Juga«. Godine 1850. izabran je za počasnog građanina Zagreba.

Sljedeće 1860. suradnik je tadašnjeg »Pozora«, a 1865. njegov urednik. Od 1858. do 1863. bio je i urednik »Gospodarskog lista«, a 1866. postaje pravi član JAZU, čiji je tajnik od 1874. g.

Šulek nije imao drugoga dohotka ni zarade osim svoga pera, pa je, kao onaj koji je na takav način zarađivao i opskrbljivao svoju obitelj, bio rijetka iznimka među našim književnicima.

Godine 1862. se je mislilo da ga se namjesti za kr. arhivara, ali je on to otklonio, jer se nije htio pokoravati uvjetu da se odrekne politike.

Za Šuleka su rekli da je bio znamenit i slavan čovjek, ali nagluh i gotovo uvijek bolestan.[2802] Ipak živio je blizu 80 godina i umro 30. XI. 1895. u Zagrebu.[2803]

Šulek je napisao veliki broj rasprava i članaka koji su imali veliki odjek u javnosti. Među njima se ističe anonimni spis »Šta naměravaju Iliri?«[2804] tiskan u Beogradu 1844. g. izvan dohvata zagrebačke cenzure. Pored ostalog u njemu kaže: »Premda ilirskim domorodcima nije baš toliko do imena stalo, zvali se oni kako mu drago, samo da je jedno i ukupno, pod kojim će se svi najlaglje u literaturi složiti, nije toga vendar jošte nitko dokazivao, da se Horvatska, Slavonija, Dalmacija, Donja Ugarska itd. ikada Serbiom, a njihovi stanovnici Sàrblji zvali... kao što pravi Sàrbljanin nebi nipošto dopustio, da se njegovo slavno *sàrbsko* ime u *horvatsko* oli *slavonsko* stopi; tako bi se i Horvatu i Slavoncu vidilo krivo, da bi svoje *horvatsko* oli *slavonsko* ime s *sàrbskim* zameniti morao...«.[2805]

U »Danici« je izašao njegov prvi historijski članak koji govori o hrabrosti hrvatskih četa u bitki kod Malborgetta i na Predilu »proti Francezom« (1849, br. 13–17), a zatim »Kratka poviestnica nadbiskupije zagrebačke, prvi biskupi dalmatinsko–hrvatski« (»Neven« 1853. i »Katolički list« 1857), te njegova filološko–historijska radnja »Srbi i Hrvati« (»Neven« V, Zagreb, 1856, 233–244).[2806]

[2800] Gl. o tome detaljno: J. Šidak, Studije... 139 i bilj. 58, 158–165.

[2801] Kao urednik tih novina silno se je zamjerio Gaju, koji ga je, prema riječima poljskog agenta u Zagrebu Karola Gregorowitza zamrzio (M. Živančević, Znameniti Hrvati u poljskim tajnim izvještajima nakon revolucije 1848, »Oko«, Zagreb, 13–27. V. 1982, 13).

[2802] Spomenuti poljski agent dr. Karol Gregorowitz piše za Šuleka da dobro poznaje slavensko pitanje i da je nepokolebljivi neprijatelj Nijemaca i Mađara, te veliki radnik. »Ne može se nazvati učenim, stil mu je umjeren, izrazi čudni, ali kao polemičar je nepobjediv. Uporan je kao Luther, a teško je suprotstaviti mu se, jer se odmah uvrijedi kao dijete«. Nije »revolucionaran pa zato nije u svakoj epohi dobar kao pisac; kao što mu je u ušima vječna tišina, tako mu je u umu mir, a budući da je gluh, gluh je na sve revolucije« (M. Živančević, o. c, »Oko«, Zagreb, 13–27. V. 1982, 13).

[2803] J. Torbar, O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka, »Ljetopis« JAZU 11, Zagreb, 1897, 101–135, 188, 135–146, 186–192. Gl. i C. Wurzbach, Biographisches Lexicon... 32, Wien 1876, 144–147 (sa Šulekovom bibliografijom); M. Šrepel, Šulekovi listovi Gaju, Građa za povijest književnosti hrvatske 2, Zagreb, 1899, 274–288; I. Milčetić, Šulekova pisma I. Trnskome, Građa... 5, Zagreb, 1907, 278–282. i Noviji pisci hrvatski JAZU 8, Zagreb, 1952 (s biografijom Šuleka na str. 7–33), te V. Novak, Vuk i Hrvati, 348, 349 i J. Šidak, Šulek Bogoslav, EJ 8, 274 (bez naznaka bibliografije i literature) i I. Gostl, Bogoslav Šulek, MH, Zagreb 1995.

[2804] Gl. i rukopis Šulekove brošure pod naslovom »Što smo mi Horvati ili Iliri?« i podnaslovom »Dobra ruka svim Horvatom i Hrvaticam od Drag. Bogoslava Šuleka *Ugra od Nitre*« (S. A.) pohranjena u Institutu za književnost HAZU — Šulekova ostavština I, 9 (J. Šidak, o. c, 119, bilj. 25). U A HAZU se nalazi i ostavština B. Šuleka — XV–19.

[2805] Gl. J. Šidak, Studije..., 11, bilj. 19, 98 i bilj. 11; Zl. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, SNL, Zagreb, 1978, 225, 226.

[2806] Ovaj Šulekov članak pretiskan je u »Izabranim člancima« B. Šuleka, što su ih priredili R. Maixner i I. Esih (Noviji pisci hrvatski JAZU 8, Zagreb, 1952, 150–180).

Da napiše ovu raspravu, Šuleka je s jedne strane potaknulo pisanje »Srbskog dnevnika«, a s druge strane držanje Ante Starčevića.[2807]

Prvo je ukazao zbog čega nema sloge kod Južnih Slavena, »dok nesloga iz svakoga kuta proviruje«. Stoga se oni nisu ni mogli »na književnom polju — jer se samo o takvoj slozi ovdje besjedi — sve do danas ujediniti«.[2808]

U nastavku govori o tadašnjem pravopisu i njegovoj primjeni, a onda prelazi na to što »su Hrvati predlagali i radili, odkako im se narodnost pomladila; nu to mora svaki nepristrani sudac priznati da su općoj slozi, osobito takozvani provincijalni Hrvati, neizmjernu žrtvu donijeli, ne samo gledeć na jezik, nego i gledeć na ime. Želeći u tom zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi *prastaro ime ovih zemalja* (S. A.) ime *ilirsko, za opći naziv, budući da su se imenom ovim i u novije doba južni Slaveni kojegdje služili«* (S. A.). Zatim »bude predloženo ime *slovinsko* ili *slovjansko*, kojim mnogi naši dubrovački pisci od mnogo vjekova nazivahu ukupne sve južne Slavene«. No on ne zna »da li se je i jedan Srbin ovim imenom poslužio«. Napokon »budu Srbi ponuđeni imenom *jugoslavenskim* (S. A.). Ni ovo nije prodrlo. Tako ostade sve nastojanje Hrvata u tom poslu jalovo; dapače se čini, da se tim u nekih Srba pobudilo krivo mnijenje, da Hrvati svoga imena ne štuju i ne ljube i da samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ovo nekoliko godina srpski pisci ime srpsko počeli protezati i na Hrvate, i to isprva na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, hrvatske Kekavce, pače i na sve ostale Slovence...« kako on već blizu dvadeset godina živi »među Hrvatima i tako poznavajući prilično njihovu ćud i narav«, uvjeren je »da ni oni svoga narodnoga imena ne će zamijeniti sa srpskim«, a mora se priznati »da Hrvati svoga imena Srbljem ne nameću«. Ali mu je žao što ne može »i za Srbe isto kazati, a jošte više« žali »što im u tom poslu prednjači inače velezaslužni g. Vuk Karadžić, koji je svojim člankom »Srbi svi i svuda« u »Kovčežiću«, kao što mu se čini, »najviše toj raspri povoda dao«. U vezi s tim stalo se je sužavati hrvatsko ime. Uostalom zna se »da sadašnja *provincijalna Hrvatska u novije vrijeme ime ovo starijim svojim imenom Slavonije zamijenila«* (S. A.). Govoriti da samo u ovoj novijoj Hrvatskoj ima pravih Hrvata, budući da se ovi govorom od ostale braće ponešto razlikuju, to znači tvrditi, da samo u sadašnjem novom srpskom vojvodstvu ima pravih Srba, a na »jugu Srbije da nisu više Srbi«. Šulek dalje izlaže Vukovo gledište o imenima i dokle se ta imena šire, što je kasnije znanstveno utvrđeno kao neosnovano.

Zaustavlja se na tumačenju vijesti Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata i Srba u krajeve koje sada obitavaju.

Uvjerljivo pobijajući Vuka i njegove istomišljenike, Šulek vrlo zanimljivo izlaže o Ilirima i o sloju Slavena, koji je postojao na Balkanu još prije općeg dolaska Hrvata i Srba u 7. stoljeću. Da bi dokazao koliko su njegovi stavovi ispravni, Šulek se osvrće i na historijske elemente, i to iz vremena prije dolaska Hrvata i Srba u današnje postojbine. U doba Rimljana Iliri su bili glasoviti pomorci, mornari i brodari, a od njih su preuzeli stari Hrvati mnogovrsna znanja i sposobnost da se istaknu kao odlični pomorci već u 9. st. (borba sa Saracenima kod Barija).

Tako su nekadašnji pastiri s vremenom postali pomorci i moreplovci. Šulek je stručno objasnio i gdje su se sve Hrvati prije doseljenja bili nastanili: u područjima između Drave i Save, zatim od Vrbasa do Istre, kao i u gotovo svim dalmatinskim krajevima, gdje su konačno osnovali i prvu državnu organizaciju. Šulek dalje navodi niz pisaca, hrvatskih, koji svoja djela nazivaju hrvatskima. Zatim iznosi kako narod u pojedinim predjelima naziva jezik kojim govori i piše; on kaže da to »što se dakle stanovnici Slavonije zovu Slavonci, Dalmacije Dalmatinci, Dubrovnika Dubrovčani itd. to su imena

[2807] V. Novak, Vuk i Hrvati, 357, bilj. 16 a

[2808] Zl. Vince, o. c, 292 (gl. faksimil toga članka).

politička, a ne narodna; odatle se ne može dakle nimalo izvoditi da im ne pripada ime Hrvata«. Ta i »stanovnici Bačke zovu se Bačvani, Bosne Bošnjaci, Banata Banaćani, Hercegovine Hercegovci itd, nu zato se opet mogu i općim imenom Srba služiti...«

Iz svega ovoga »vidi se«, kaže Šulek »*da su Hrvati i Srbi jedan narod, jednoga roda i koljena* (S. A.). Ovu istinu potvrđuje cijela povjesnica«. Još »u staro vrijeme držali su ih pisci za jedan narod« i pravo kaže Karadžić u Kovčežiću »da vrlo lasno može biti da su Srbi i Hrvati, kad su se amo doselili bili jedan narod pod dva različna imena; i da to svi pametni Srbi i Hrvati priznaju, da su jedan narod«. Ako su, nastavlja Šulek nakon citiranja Karadžića, »bili jedan narod, mora da su imali i jedan jezik, ta narodi se upravo jezikom razlikuju«.

Prepirati se dakle »o tome, u čemu se je razlikovao jezik Hrvata od jezika Srba, to će reći istraživati Markove konake. Ako je možda i bilo kakve razlike u njihovom jeziku, nestade je ono za tisuću godina neprestanog općenja, miješanja i selenja... Srbi su se vremenom rasprostranili na istok i na sjever; Hrvati su se pružili na zapad i jug. Srbi su si *pridružili silu Bugara, primivši i u svoj jezik mnoge bugarske osobine* (S. A.); Hrvati su si pripojili Čakavce i Kekavce, prelivši u svoj jezik koješta iz njihova narječja. Zato se svi oni mogu nazvati *narod jednoga jezika* kao što ih bio nazvao već mudri *Dositej Obradović*, pišući 'Ko ne zna, da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosanski, srbijanski, hrvatski, slavonijanski, sremski, bački i banatski (osim Vlaha) jednim istim jezikom govore?«

Ne valja dakle, nastavlja Šulek, »radi neznatne razlike u govoru turati koga iz hrama opće *narodnosti*; već ono *što su jedni i drugi granice naroda rasprostranili, neka se drži za opću stečevinu, a ne za razlog razdora* (S. A.). — Dobro bi zaista bilo, da se Srbi i Hrvati jednim imenom zovu; nu različnost imena ne može im, ako su pametni smetati u tom da se ljube i štuju, kao što ne smeta rođenoj braći da se paze, što se jedan Ivan zove, a drugi Pavao«.

Za svoja izlaganja Šulek se poziva na Pavla Šafařika te zaključuje s uvjerenjem da su Hrvati i Srbi braća, i po krvi i po mlijeku »*narod jednoga roda i jednoga jezika — to je posljedak nepristranoga povjesničkoga istraživanja, to je cilj* i svrha ove rasprave«.

Na kraju izjavljuje da on nije »rođen Srbin, niti Hrvat: kao Slavenin jednakom ljubavlju ljubi »oba ova« njemu »srodna plemena«, jednako štuje »njihov značaj i njihova slavna djela«, jednako im želi »sreću i napredak«. Samo ova želja i štovanje potakla ga da se primi pera, ne bi li mu »za rukom pošlo zaroniti jaz, rastavljajući Hrvate i Srbe, koji su istom nedavno zasipani, klete ruke opet počele iskapati...« Šulek je uvjerenja da je u svome izlaganju želio istaknuti ravnopravnost obiju strana. Jedni i drugi su se u prošlosti istakli u suzbijanju barbarskih najezdi Tatara, Turaka, Franaka i Talijana, spasavajući svoje domove krvlju i žrtvama, koje su konačno donijele i uspjeha i spasile obje strane.

»Hrvati i Srbi živjeli su već 1200 godina bez rata jedan uz drugoga, i sada se svađaju i kolju za golo ime? Na takvo što može ih samo neprijatelj nagovarati. Neka dakle ime srpsko živi i nadalje uz ime hrvatsko, kamo ga je sudbina postavila. Hrvat neka se raduje srpskom napretku, a Srbin hrvatskomu; jedan neka drugoga pomaže, podupire, zaklanja, brani; što je hrvatsko, neka bude zajedno i srpsko, al' što je srpsko, neka bude također i hrvatsko. Hrvat neka se naslađuje knjigama Dositeja i Vuka kao svojom svojinom, a Srbin neka ljubi Gundulića i Đorđića kao svoje gore list; Srbin i Hrvat neka se svijetle kao dvije zvijezde–posestrime, kao Lelj i Polelj (Castor et Pollux); jedna neka drugu obasjava svojim svijetlom, da se tako obje podvostručenom svjetlošću vijekom sjaju na slavenskom nebu«.[2809]

Ovo Šulekovo izlaganje je i političko i historijsko, i imalo je, prema V. Novaku, u atmosferi u kojoj i za koju je pisano, svoj dalekomisleni cilj.

[2809] V. Novak, o. c, 349–356; Gl. i Zl. Vince, o. c, 291–294.

Šulek je čekao pet godina da Vuk odgovori. Istom 1861. g. izlazi Vukov članak »Srbi i Hrvati« (»Vidovdan«, Beograd) u kojem je objasnio zašto je toliko odugovlačio s odgovorom.[2810]

Kako se je radilo o vrlo značajnoj temi, kojom Šulek u svome radu obrađuje i prošlost Dalmacije, napisao je Šime Ljubić članak u listu »Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst« (»Beilage zur Oesterreichisch–Kaiserlichen Wiener Zeitung«) od 25. VII. i 1. VIII. 1858. (br. 30 i 31) pod naslovom »Ueber die Sprachen Dalmatiens Kritisch Bemerkungen des ab. S. Gliubich«. U početku on napominje kako se je pojavilo više istraživanja o starijoj slavenskoj povijesti, ali bi se tek za neka moglo reći da su na znanstvenoj visini. Ujedno ističe da se 1856. pojavio »članak nekoga B. S.« u Nevenu, koji bi jedva zaslužio pažnju da nije izišao u vrlo raširenom listu i da se tu ne govori o vrlo značajnoj temi, koja obrađuje prošlost njegove domovine Dalmacije.

Iznoseći Šulekovu misao da su Hrvati u više navrata pokazivali težnju za jedinstvom sa Srbima te su radi toga predložili i zajedničko ime Ilir za sve južne Slavene, Ljubić odobrava što su taj prijedlog s punim pravom Srbi odbacili,[2811] jer se oni protive povijesnom tradicionalizmu. Srbi nisu prihvatili ni novo zajedničko ime »Jugoslavjan« (tako smatra da je to bolji izraz nego Jugoslaven), a Karadžić, kako tvrdi Ljubić, nije imao namjeru da Hrvatima nametne srpsko ime, što bi svakako bilo pravedenije, jer Hrvati prema Srbima znatno zaostaju brojem, dok dalmatinska inteligencija ne bi imala nikakve primjedbe protiv takva jednog imena. Dajući pravo Karadžiću i izražavajući želju da svi Južni Slaveni prihvate srpski književni jezik, Ljubić čak predbacuje Šuleku da ili ne poznaje djelo Porfirogeneta (napose 30. glavu) gdje se govori o Hrvatima i Srbima i njihovoj podjeli ili ne priznaje takvu podjelu, koja se zasniva na tome piscu.[2812] Toliko o reagiranju Ljubića na Šulekovu spomenutu raspravu.

Iza članka »Grof Ivan Nep. Drašković« (»Neven«, V, 25–28), istom 1861, Šulek je izdao brošuru »Hrvatsko–ugarski ustav ili konstitucija« (prevedena i na talijanski jezik),[2813] da bi kasnije 1867. g. u Zagrebu tiskao brošuricu: »Memoria Rogerii Bošković« na latinskom jeziku u kojoj opisuje život i djela ovoga slavnoga znanstvenika.[2814]

No ipak najznačajnije je Šulekovo djelo, »Naše pravice«, izdano 1868. u Zagrebu. To je zapravo izbor zakona, povelja i spisa važnih za državno pravo Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 1108. do 1867. godine.

Da napiše to djelo, Šulek kaže da ga je nagnalo slabo poznavanje mnogih Hrvata njihove prošlosti. Stoga je on odlučio da ih odvede k samome vrelu i da im pokaže ona pisma na kojima se osniva i crpi državno pravo trojedne kraljevine, ne bi li se osvijestili i sa stranputice vratili na pravi put »vodeći k boljoj budućnosti, osnovanoj na tvrdom temelju prošlosti«.

Sve te listine, pisane latinskim jezikom, do 1848. g. preveo je na hrvatski i razjasnio ih u kratkim bilješkama. Ujedno je dodao i original svake isprave, navodeći odakle ga je uzeo. Glavno vrelo odakle je crpio građu za svoju knjigu su Kukuljevićeva »Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, zatim Luciusov »De regno Dalmatiae et Croatiae«, arhivi splitske i zagrebačke nadbiskupije, Fejerov »Codex diplomaticus Regni Hungariae«, Vatikanski arhiv, Državni arhiv trojedne kraljevine, Farlatiev »Illyricum sacrum«, Bečki tajni dvorski arhiv i Corpus juris. Knjigu je razdijelio na dva dijela.

2810 V. Novak, o. c, 357, 360

2811 U svome članku »Politička nedosljednost« (»Pozor« 10. VII. 1863, br. 155) B. Šulek to ponovno potvrđuje ovim riječima: ...»Nu ime ilirsko steče prijatelja ponajviše samo u Hrvatskoj; već u Slavoniji i Dalmaciji bijaše to pomanje, a braća naša srpskog plemena *odbaciše ga rek bi jednoglasno* (S. A.), akoprem u zakonih naših uprav oni dolaze pod imenom 'Illyrica natio'...« (J. Šidak, Studije..., 51, bilj. 25).

2812 Zl. Vince, o. c, 295, 296

2813 J. Šidak, Šulek Bogoslav, EJ 8, 274

2814 J. Torbar, o. c, 149–151

Prvi zahvaća pisane spomenike od 1108. do 1808. godine (2–239), a drugi od 1848. do 1867. (242–496+CLII), koji sadrži samo hrvatski pisane dokumente i »Posebni povjestnički nacrt o gradu Rieci« (LXXIII–XCIX) od 18. st. do 1822. g. Tu on ne navodi odakle je uzeo akta. Ovom je djelu namijenio zadatak da bude priručnik onima koji se bave politikom na veliko, a napose članovima Sabora. Iz predgovora Šulek je dao lijepi uvod u samo djelo, govoreći o ispravama počev od Kolomana pa dalje, dokazujući da je Hrvatska bila ispočetka povezana s Ugarskom samo personalnom unijom. Zatim se zadržava na imenu trojedne kraljevine, geografskom položaju i granicama, Vojnoj krajini, banu i banskoj časti, ustavu, administraciji i Saboru do 1848. g.

U ovom djelu, Šulek se dotiče i »Pacta« pa kaže »kako prvotne pogodbe neima dan danas, a niti se ne zna, da li je ikada napisana... Otuda su njekoji mađarski mudrijaši izvodili da je sve to izmišljotina što Hrvati govore o njekakvoj pogodbi 'pacta conventa' i da smo već zbilja od Kolomana preobladani i pod njegovu vlast spravljeni. Srećom je doprlo do nas njekoliko poveljah Kolomanovih, koje dokazuju baš protivno«.[2815]

Ujedno je Šulek na malo neobičan način donio svoj slobodni prijevod »Pacta« na hrvatskom jeziku, koji je uskladio prema »Memoriale« Tome Arhiđakona i pozivajući se na rad Račkoga u »Književniku« (I, 358). No tom prigodom je sasvim ispustio nabrojiti župane i pojedina hrvatska plemena![2816]

Kakav je učinak izazvala rasprava »Naše pravice« najbolji je dokaz taj što je 1869. g. Svetojeronimsko i gospodarsko društvo pozvalo Šuleka da napiše popularnu hrvatsku historiju za puk, jer je već u više monografija pokazao da ju dobro pozna i da razumljivo i čitko piše, obećavajući mu honorar, kojigod zatraži.[2817]

Godine 1872. napisao je u »Obzoru« (br. 91) nekrolog Lj. Gaju, a to je ponovio i u »Vinecu« (XXIII, Zagreb, 1891, 618–620).

U 43. knjizi »Rada« g. 1878. napisao je raspravu »Zašto Slaveni poštuju lipu?« navodeći o tom najstarije pisane spomenike sjevernih i južnih Slavena; našao je tragove poštivanja ovoga drveta još u pogansko doba, te ga svodi na religiozne motive.

Što je dalje s tim bilo, ne zna se.

Godine 1882. izdaje »Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.« da upozna svoje državljane s tadašnjim ustavom. U uvodu razlaže o državi i zakonu, ustavu i samovlasnosti, glavnim načelima ustava, trojednoj kraljevini, njenom opsegu i pučanstvu, vrelima ustava i njegovom razvitku, temeljima, državljanstvu, vlasti, zakonodavstvu, hrvatskom i zajedničkom saboru, vladavini i financijama, a na kraju je svemu tome priložio tri isprave (1867, Hrvatsko–ugarska nagodba 1868. i 1871. godine).

Osim toga napisao je još i sljedeće članke: »Ognjeslav Utiešinović Ostrožinski« (»Vienac«, Zagreb, 1884, 220, 237) i »Ivan Kukuljević Sakcinski« (»Vienac«, Zagreb, 1889, 489), iako je Šulek još u pismu Petru Preradoviću (6. VI. 1863) osudio Kukuljevićevo »impertinentno ponašanje« i nazvao ga »zatočnikom Agramerice«, tj. zagrebačkih novina na njemačkom jeziku, koje su konačno postale vladinim organom.[2818] Šulek je svoj publicistički i znanstveni rad povezivao s politikom i kao rođeni Slovak, čija je domovina također stalno trpila nepravde od strane mađarske vladajuće klike, sasvim je suosjećao s Hrvatima koji su bili u sličnom položaju.

[2815] B. Šulek, o. c, XI, XII

[2816] B. Šulek, o. c, 7, 5, 6 i S. Antoljak, Pacta..., 104, bilj. 441

[2817] J. Torbar, o. c, 175

[2818] J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti..., 262 i bilj. 173. Šulek se je u tri navrata u »Obzoru« (1891, br. 285, 1892, br. 287, 1893, br. 287) osvrnuo na radnje Račkoga u Hrvatskoj za vladanje narodne dinastije (A. Gulin, Kronološka bibliografija radova o Franji Račkome, Zbornik radova za povijesne znanosti JAZU 9, 336, 337).

On je putem povijesnih izvora neprestano ukazivao na prava hrvatskog naroda,[2819] pozivajući se na njegovu daleku prošlost.

Promatrajući tako Šulekov rad na polju naše historije može se ocijeniti i valorizirati svojevrsno njegovo djelo »Naše pravice« čiji sadržaj u pogledu izvorne građe i danas privlači pažnju naše historiografije.

O *Luki Iliću Oriovčaninu* već je bilo govora, jer se sa svojim radovima počeo javljati još u doba ilirskog pokreta.[2820]

Uz prije navedeni članak o Franji Trenku i njegovim pandurima (1845) napisao je i »Historische Skizze der kais. königl. Militär Communität Pančevo« (1855) i »Lovorike gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8 opjevavaju narodne pjesme« (1874).

Potkraj života, iako nije izdavao ništa, bavio se je poviješću starih gradina, sabiranjem starina i starih novaca. Svoje rukopise oporučno je ostavio Matici hrvatskoj. Među njima su i »Starožitnosti kraljevstva Slavonije« (Rukopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu), zatim omašan svezak bilježaka i dopisa povijesnog, arheološkog i literarnog sadržaja, te veliki svezak izrađenih mitoloških nacrta i veliki rukopis »Grčko i rimsko bajoglasje«. Svojim pak baštinicima ostavio je rukopis o numizmatici.

Matica hrvatska je čak i bila zaključila da T. Smičiklas o njemu napiše životopis i da ga objelodani u »Viencu«. Ali do toga nije došlo.[2821] Ilić je bio naš Tomko Mrnavić 19. stoljeća — kako kaže J. Matasović — koji je patio od bolesti falsificiranja epigrafike iz naših strana, te je uspio prevariti na neko vrijeme i Mommsena. Slično je u bolesnoj ambiciji »sabirao« niz narodnih pjesama spjevanih tobože kao »lovorike« iz Sedmogodišnjeg rata od samih sudionika–pučana.[2822]

Sasvim drugačijeg formata i stila kao pisac jest *Ognjeslav Utješenović Ostrožinski* (Ostrožin, kraj Vrginmosta, 21. VIII. 1817 — Zagreb, 8. VI. 1890).[2823]

Njegova se obitelj prema tradiciji, naselila iz Dalmacije u Liku. Otac mu je bio graničarski stražmeštar. Osnovnu njemačku školu Ognjeslav je svršio u Vrginmostu, a ostalo je postigao kao samouk. Jedno vrijeme je bio na praksi u pukovnijskoj kancelariji u Glini, a zatim pisar na Rijeci, gdje je naučio talijanski i francuski a uz to je i mnogo čitao.

Godine 1836. pridijeljen je generalnoj komandi u Zagrebu, gdje se dalje obrazuje i sam izdržava te s oduševljenjem pristaje uz ilirski pokret.[2824] Istodobno polaže ispit na Pravoslovnoj akademiji i postaje administrativni poručnik u Karlovcu, gdje je i dočekao revolucionarnu godinu 1848.[2825]

[2819] I dok je Kukuljević uvjeren da će se samo radom ukloniti bijeda »i naša današnja nesložnost« te tako utrti put »do prave slobode«, Šulek u članku »Batina ili tamnica« (»Novine dalmatinsko-hrvatsko–slavonske« 7. XII. 1847, br. 38) nalazi rješenja seljačkog pitanja u tome da se stane »prosti puk od malih nogu obrazovati, na pravi put navraćati« (J. Šidak, Studije..., 232 i bilj. 53).

[2820] St. Stanojević, o. c, II, 8, 9. U doba ilirizma djelovao je Luka Ilić Oriovčanin, čiji je bio književni pseudonim Slavoljub Slavončević (EJ 4, 324). O njegovj književnoj djelatnosti gl. što opširno piše i T. Matić, Književni rad Luke Ilića Oriovčanina (»Rad« JAZU 324, Zagreb, 1962, 115–144).

[2821] Gl. »Vienac« X, Zagreb, 1878, 112

[2822] J. Matasović, Životopis Mije Brašnića, 23

[2823] J. Šidak, Utješinović Ostrožinski Ognjeslav, EJ 8, 445 (s bibliografijom i literaturom). Gl. i C. Wurzbach, o. c, 49, Wien, 1884, 154–159 i St. Stanojević, o. c, IV, 1020, te »Srpski glas«, 1890, br. 23, 25.

[2824] On je kao prvi Srbin, »koji će« — kako piše V. Novak — »i kasnije ceo život posvećivati jednako Hrvatima i Srbima«, prisustvovao u Zagrebu 18. X. 1834. znamenitom i brojnom sastanku, na kojem je prihvaćen Gajev nacrt i Oglas za pokretanje novina i časopisa, upućen »Svetloj i prepoštovanoj gospodi vsakoga stališa i reda slavnoga naroda slavenskoga vu južneh strankah, kanoti: Horvatom, Slavencem, Dalmatinom, Dubrovčaninom, Serbljem, Kranjcem, Štajercem, Korušcem, Istrijanom, Bošnjakom, ter ostalem ljubiteljem i zavetnikom lepo pozdravljuje« (V. Novak, Vuk i Hrvati, 152, 153).

[2825] O njegovu radu 1848. kao i iza te godine gl. EJ 8, 445.

Potkraj 1848. objavio je Ognjeslav Utješenović Ostrožinski u Kušlanovom »Slavenskom Jugu« svoj nacrt ustava za austrijsku federaciju pod naslovom »Osnova za savezno preporođenje cesarovine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne naravstvene jednakosti«. Ovaj nacrt ustava bio je, kako piše Šidak, najpomnije izrađen od svih tadašnjih ustavnih prijedloga za Monarhiju, te je na podlozi prirodnog prava, jednu od pet federalnih jedinica dodijelio Južnim Slavenima.[2826]

Iste te godine uzima ga ban Jelačić u svoj štab, a zatim postaje savjetnik zagrebačkoga vojnog odsjeka, te priprema zakone o ustrojstvu hrvatske narodne vojske kao i projekte o ukidanju Vojne krajine. Za stečene zasluge Jelačić ga postavlja podžupanom zagrebačke županije koju je odlično uredio.[2827] Ali je 1856. premješten u Beč u tamošnje Ministarstvo unutarnjih poslova. Nakon pada Bachova apsolutizma postaje dvorski savjetnik u hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beču (1862) odakle uvelike koristi svojoj zemlji.[2828]

Godine 1867. umirovljen je kao nepoćudan, a 1875. za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića vraćen je u državnu službu kao veliki župan varaždinske županije i na tom položaju je ostao sve do 1883. godine.

Ostavku daje po dolasku na bansku stolicu Khuen–Héderváry a i odlazi u Beč. Umro je u Zagrebu i sahranjen je u zajedničkoj grobnici ilirskih preporoditelja.[2829]

Uz književnost i publicistiku bavio se je pitanjem Vojne krajine. Tako je napisao »Tajne Vojne Krajine« u obliku članaka koji su izlazili u njemačkim novinama, upereni protiv vojnih vlasti u toj zemlji.[2830] Zatim je napisao »Die Haus–Communionen der Südslaven« (Wien, 1859) i »Die Militärgränze und die Verfassung« (Wien, 1861, 172. str.).

To je studija u kojoj je prikazao porijeklo i bit ove Krajine i njen odnos prema zemaljskom ustavu, s kratkim historijskim uvodom, služeći se Hietzingerom, Krčelićem, Rattkayem, Katalinićem, Račkim, Kvaternikom, Fesslerom, Engelom, Majlathom, Kukuljevićem itd.

Godine 1869. u listopadu izdao je u Beču anonimnu knjigu pod naslovom »Die Militärgrenz–Frage und der Österreichisch ungarische Constitucionalismus«.

Prema izvještaju generala Ferdinanda Križa saznaje se da je autor upravo O. Utješenović Ostrožinski, tadašnji dvorski savjetnik. U ovoj brošuri pisanoj u obliku tipičnog političkog pamfleta, koja je izašla u nekoliko izdanja, kao izvanredan poznavalac krajiškog problema pokreće reviziju cjelokupnog ustava dualističke monarhije.

Kako se je ovdje zalagao za ravnopravnost naroda na temelju Listopadske diplome, širio se je sve veći broj čitalaca toga teksta, napose u Vojnoj krajini, koja je i sama tražila svoj program.

Ta je brošura bila uperena protiv dualizma i Mađara, s ciljem da unaprijedi ostvarenje ideje federacije naroda Monarhije, pa je zato izazvala pažnju i u Pešti i u Hrvatskoj, kao i u Vojnoj krajini. »Na tu brošuru, koja je bila puna pakosti protiv Ugarske« u Vojnoj krajini su se kleli »prije svega poluobrazovani, kao na evanđelje«, tvrdi historičar Wertheiner, kako sam kaže na temelju iznesene arhivske građe.[2831]

[2826] J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti..., 18, 73

[2827] J. Šidak (EJ 8, 445) pogrešno piše da je bio »podžupan u Varaždinu«.

[2828] Utješenović je stajao u bliskim i prijateljskim odnosima sa Kukuljevićem, od kojeg 1864. traži odgovor glede njegovog nastojanja oko stvaranja vladine stranke u Zagrebu (J. Šidak, Studije..., 263 i bilj. 180), a iste te godine intervenira kod Mažuranića jednom promemorijom da car Franjo Josip pomogne otplatiti Vukov dug za IV. knjigu »Srpskijeh narodnih pjesama« (V. Novak, o. c, 478, 482).

[2829] O. Aranicki, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor VIII, Beograd, 1928, 12–20. J. Grlović, Album... III; B. Šulek, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, »Vienac« VII. Zagreb, 1884, 220–223, 237–240.

[2830] J. barun Neustädler, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848 I, Zagreb, 1942, 156

[2831] M. Valentić, Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881, 130, 181. Prema navodu Vl. Bogovića Marx je prije 1880. g. »preko jednog francuskog specijalnog izdanja prostudirao... jedan Utješenovićev rad« (Vl. Bogović, Posljednje godine života Karla Marxa, »Vjesnik«, Zagreb, 25. III. 1983, 10 strana).

Kroz duže vrijeme bavio se Ognjeslav Utješenović Ostrožinski i proučavanjem života i rada svoga pretka kardinala Jurja Utješenovića, velikog ugarskog državnika u prvoj polovici 16. stoljeća. Ta radnja primljena od JAZU 1879. izašla je pod naslovom »Životopis kardinala brata Gjorgja Utiešenovića, prozvanoga Martinusius« (»Rad« JAZU LIII, Zagreb, 1880, 1–93, LIV, Zagreb 1880, 1–61).

Za ovu solidnu raspravu upotrijebio je ne samo svu poznatu stariju i noviju literaturu već i rukopisna djela, te spise iz tadašnjeg Bečkog tajnog dvorskog i državnog arhiva, Carske dvorske knjižnice, zagrebačkog Zemaljskog arhiva i onog grofa Draškovića u Trakošćanu (danas u HDA u Zagrebu: S. A.).

Pisac je želio prikazati pravi lik toga velikana koji 1545. s ponosom piše da je »...Ex nobili et antiqua *stirpe Dominorum Croatiae* (S. A.) sum oriundus«,[2832] a kojemu su razne laži i potvore njegovi neprijatelji podmetali. U tome prikazu je uspio, temeljeći sve to na golim činjenicama i izvorima.

One iste 1879. g. Ognjeslav Utješenović je predao JAZU svu građu o tom državniku,[2833] koja je tiskana 1880. u »Starinama« (XII, 42–128) pod naslovom »Izprave k životopisu kardinala br. Gjorgja Utiešenovića prozvanoga Martinusiem«.

Svakako je šteta što se ovaj Kukuljevićev prijatelj i suborac iz »zanosnog doba ilirskog«,[2834] nije malo više posvetio proučavanju povijesti, jer bi mogao dati dobrih priloga na tom području kao što je to učinio na drugim poljima.

Suvremenik Šuleka i Utješenovića bio je također diletant–historičar *Mijat Stojanović*, koji se je ipak pretežno bavio književnošću i pedagogijom. On se rodio 20. IX. 1818. u Babinoj Gredi od roditelja seljaka. Tadašnje krajiške škole izučio je po njemačkom sustavu. Ispočetka je bio besplatni učiteljski pomoćnik u svome rodnom mjestu, a 1832. učitelj kod brodske pukovnije do 1834. g. Kao stalni učitelj službovao je u Šamcu, Velikoj Kopanici, Brodu, Otoku, Županiji, Babinoj Gredi (1844–1850), Sr. Karlovcima i Zemunu (1850–1871). Nakon preustrojstva krajiških škola imenovan je školskim nadzornikom za bivšu slunjsku pukovniju u Karlovcu (1871–1873), a zatim u istom svojstvu u Ogulinu i Gospiću.

Umirovljen je 1877. i nastanio se je u Zagrebu, gdje je postao predsjednik Hrvatskog pedagoškog književnog zbora. Umro je 19. XI. 1881. u Zagrebu.[2835] Bio je član raznih društava pa tako i onog za povjestnicu jugoslavensku i starine.

Napisao je više članaka iz povijesti od kojih u prvom redu treba spomenuti: »Crte iz Sriema« (»Neven« V, Zagreb, 1856, 203–6); »Njekoje znamenitosti iz Sriema« (»Arkiv«... VI, Zagreb, 1857, 178–188); »Sitnice o postanku imena njekih gradovah, trgovištah i selah slavonsko–sriemskih, zatim biskupijah, župah itd.« (»Arkiv«... V, 189–205); »Križarska vojna na Turke« (»Glasonoša« 1861, br. 15–18); »Nješto za ričoslovlje jugoslavensko« (»Glasonoša« 1861, br. 18–19); »Nješto o praznovjerju i predsudah našega prostoga puka« (»Neven« 1854, br. 29); »Slike iz domaćeg života slavjanskoga naroda« (Zemun, 1857)[2836] i »Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu« (1881). Tiskana mu je i radnja »Nješto iz povjestnice uređivanja vojničke naše Krajine« (»Arkiv«... VII,

---

[2832] O. Utješenović, Izprave k životopisu kardinala br. Gjorgja Utiešenovića prozvanoga Martinusiem, »Starine« JAZU XII, Zagreb, 1880, 42.

[2833] U rukopisu postoji »Zlatna knjiga porodice Utješenovića«, kojom se je služio B. Kovačević za svoj neobjavljeni rad »Vuk i Ostrožinski«, kako piše V. Novak (Vuk i Hrvati, 474, bilj. 54). Gdje su pak ostali rukopisi O. Utješenovića danas, osim jednoga u ASAN, nažalost zasad nije sasma poznato, iako i u A HAZU postoji ostavština Ognjeslava Utješenovića pod sign. XV–39.

[2834] J. Šidak, Studije..., 275

[2835] A. Cuvaj, o. c, VI. Zagreb, ^{2}1911, 136, St. Stanojević, o. c, IV, 498

[2836] Fr. Rački, Nacrt..., 282

Zagreb, 1863, 72–91), koja se temelji na Hietzingerovoj knjizi »Statistik der Militärgrenze« (1817) i još nekim djelima. To je je dosta slab rad, što i sam Stojanović priznaje da je »nevješt u povjestnici«.

U rukopisu je ostavio dvadesetak radova od kojih valja spomenuti: »Pokojni i živući važni i zaslužni muževi hrvatskoga naroda«; »Bilješka iz prošlosti Like« (od 1863. do 1876. g.); »Novovječni orijaši« i »Sgode i nesgode moga života« (preko 677 strana u 4–i). To je zapravo Stojanovićev dnevnik od 1847. do smrti, i u njemu se nalazi dosta gradiva za poznavanje tadašnjega doba.[2837]

Prota, pisac i nacionalno prosvjetni radnik *Nikola Begović* rođen je u Begovićima, Banja, 1. XII. 1821 — umro u Karlovcu, 20. IV. 1895. Bio je i poslanik na crkvenim saborima u Srijemskim Karlovcima (1867–1885).[2838]

Napisao je uz ostalo: »Banska Krajina. Prilog za povjestnicu domaću« (»Neven« 1856, br. 6), »Žumberak« (»Srbski dnevnik« 1863, br. 203 i 232, »Srbsko–dalmatinski magazin« 1869, 34–60, 1873, 80–93), »Komogovina i Plaški« (»Srbsko–dalmatinski magazin« 1866, 7–39), »Pravoslavna crkva u Kraini« (»Srbsko–dalmatinski magazin« 1866), »Povjestnica Pravoslavne (srbske) obćine u Karlovcu (»Srbsko–dalmatinski magazin« 1868, 1–39), te »Istorija srpske crkve na osnovi pravoslavnog duha i kanona apostolskih, priljubio mladoj Srbadiji« (1877)[2839] i »Život i običaji Srba–graničara«.[2840]

Begović pomaže i Šuleku, koji to napominje u predgovoru svoga »Nemačko–hrvatskog rečnika« izašlog 1860. u 2 sveska, pri sabiranju riječi.[2841]

Vladislav Vežić učio je gimnaziju u Zadru, a pravo u Zagrebu, da bi kasnije bio odvjetnik i javni bilježnik u Varaždinu, gdje je i umro 6. VIII. 1894. Surađivao je u raznim časopisima; tako »Kalendar zagrebački« 1849. donosi njegov članak o Dalmaciji, njenoj historiji i geografiji.

U »Viencu« 1880. izlazi mu »Dopisivanje grofa Corberona s kraljem hanoveranskim o hrv. pokretu 1848–1849«.

Po uzoru na Andriju Kačića Miošića sastavio je spjev »Milovanka« u kojem opjevava pojedine zgode iz povijesti Južnih Slavena i posebno ističe primjere hrabrosti i požrtvovanosti.[2842]

Bartol Francelj, rođen 1824. u Polićanima, gimnaziju je svršio u Mariboru, a sveučilište u Pragu i Grazu, te bio profesor u Zagrebu, na Rijeci i u Varaždinu, gdje je i umro 16. VI. 1889. Objelodanio je samo jednu stvar: »Tuga. Kratka povjesnica naroda hrvatskoga« (Varaždin, 1871).[2843]

Nekoliko historijskih radova dao je *Josip Torbar* (Krašić, 1. IV. 1824 — Zagreb, 26. VII. 1900), svećenik, književnik i predsjednik JAZU.[2844] Napisao je: »O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka« (»Ljetopis« JAZU 11, Zagreb, 1896); »Život i djelovanje Ljudevita Vukotinovića« (»Ljetopis« JAZU 12, Zagreb, 1897), te »Autobiografiju« (»Ljetopis« JAZU 15, Zagreb, 1900).

2837 A. Cuvaj, o. c, VI, 138, St. Stanojević, o. c, IV, 498

2838 Prema A. Cuvaju (o. c, IV, 370) on je bio učitelj, đakon i paroh u Karlovcu i narodni zastupnik.

2839 R. Grujić, Begović Nikola: St. Stanojević, o. c, I, 155, 156, Bibliografija... sv. 11, 17

2840 A. Cuvaj, o. c, IV, 278, St. Stanojević, o. c, I, 156. Gl. i M. Valentić, Vojna krajina..., 91, 93–95, 98

2841 Zl. Vince, o. c, 536, 539

2842 M. Grlović, Album... II, Znameniti..., 274; St. Stanojević, o. c, IV, 1073; EJ 8, 489

2843 A. Cuvaj, o. c, II, 172, 173

2844 Gl. A. Cuvaj, o. c, IV, 233–235; M. Grlović, o. c, Znameniti... 266; EJ 8, 357 (T. Macan, Torbar Josip).

2845 Gl. o toj buni i S. Antoljak, Bune..., 191–193

2846 A. Cuvaj, o. c, IV, 278

2847 M. Grlović, o. c, Znameniti..., 273; St. Stanojević, o. c, IV, 1043; Lj. Jonke, Veber Tkalčić Adolf, EJ 8, 469; Zl. Vince, o. c, 628 (Kazalo imena)

2848 A. Cuvaj, o. c, I, 183–185

2849 Obitelj Brlić potječe iz Hercegovine, odakle se je doselila u Brod početkom 18. st. Gl. Ml. Stanković, Problematika obiteljskih arhiva s posebnim osvrtom na obiteljski arhiv Brlić (magistarski rad), Zagreb, 1981, 25, 26.

Na temelju svojih doživljaja i pričanja svojih mještana[2845] opisao je »Seljački ustanak u Krašiću g. 1830« (»Vienac« 1894).

Njegov članak »Osvrt na prosvjetu u XIX stoljeću« objavile su »Narodne novine«, Zagreb, 1899, br. 291.

Eduard Streer (Sitova, Češka, 31. I. 1825–1889), bio je profesor na gimnaziji u Rijeci i u Osijeku. Napisao je »Kratak pregled povêstnice kr. gimnazije osečke« (Program os. gimnazije 1871/2), zatim »Neke misli ob 'obćoj historiji' kao predmetu gimnazijske obuke« (Program varaždin. gimnazije 1865) i »Borbe Evrope nad Islamom« (Program osječke gimnazije 1876).[2846]

Kanonik *Adolf Veber Tkalčević*, filolog (Bakar, 11. V. 1825 — Zagreb, 6. VIII. 1889)[2847] opisao je s područja historije svoj »Bakar« (»Vienac«, Zagreb, 1875), zatim »Poviest nagode s Ugarskom« (Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika V, Zagreb, 1889).

Josip pl. Lajer (Križevci, 3. X. 1825 — Zagreb, 21. IV. 1896), prvo učitelj, a kasnije tajnik gospodarskog šumarskog učilišta u Križevcima, napisao je kratak nacrt o postanku i razvitku glavne škole križevačke (1864).[2848]

Vrlo je zanimljiva, po opsegu mala, ali raznolika, djelatnost na području naše historije *Andrije Torkvata Brlića*, sina Ignjata Alojzija.[2849] Rodio se je, kako je već prije navedeno, u Brodu 15. V. 1826. Gimnaziju je polazio u Vinkovcima i Zagrebu, gdje je bio pitomac plemićkog konvikta i u sjemeništu. Vrlo rano stupa u vezu s književnicima i već u 16. godini objelodanjuje u »Danici« svoju prvu pjesmu. Godine 1843. odlazi u Beč kao pitomac Pazmaneuma. Po završetku teologije nije mogao primiti svećenički red, jer je bio premlad, pa ostaje ondje da se pripremi za doktorat teologije. Ali revolucionarna godina 1848. promijeni tijek njegova života i u Beču[2850] doživljava martovsku bunu, u Pragu se bori na barikadama i sudjeluje na slavenskom kongresu. Napušta svećenički red i sudjeluje u slovačkom ustanku, vraća se ponovno u Beč i pridružuje Jelačiću, koji ga šalje u svojstvu političkog izaslanika u Pariz, gdje se sprijatelji sa snažnom poljskom emigrantskom grupom,[2851] francuskim slavenofilima (Cyprien Robert i Hypolit Desprez) kao i ličnostima drugih naroda.

Pošto je bio u kontaktu i s vodećim francuskim političarima, o svojim je dojmovima i razgovorima obavještavao Jelačića i hrvatsku javnost preko »Novina Dalmatinsko–Hrvatsko–Slavonskih«.

U pariškim pak listovima pisao je informativne članke o Jelačićevoj vojni i političkim težnjama Hrvata. Kad se vratio u zemlju, nije mu uspjelo pridobiti bana da radi na federalističkom preuređenju Austrije.

U ljetu 1849. postaje županijski tajnik u Osijeku, gdje se je uzalud zalagao za mađarsko–hrvatsko pomirenje protiv Beča, kamo stiže u jesen iste godine, da bi nešto kasnije preko Dresdena i Praga došao i prezimio u Zagrebu. U travnju 1850. odlazi opet u Pariz i stječe nova poznanstva. Iz Pariza putuje u London, odakle se preko Belgije, Švicarske i Italije vratio u Zagreb.

Za vrijeme Bachova apsolutizma napušta politiku i posvećuje se književnosti.

Kao tajnik Matice ilirske uređuje »Kolo«.[2852] Njegovu na Rijeci potajno tiskanu brošuru sa člancima »Kratka uspomena 1848–1849« i »Njemština i Slavjanstvo« zaplijenilo je redarstvo i stavilo Brlića pod nadzor.

[2850] Prema V. Novaku, mladi Andrija Torkvat Brlić, kojega je Vuk Stefanović Karadžić zavolio još u Brodu kao maloga dječaka, bio je u Beču »oduševljeni vukovac« i čak je ondje sudjelovao u svečanoj proslavi (24. I. 1848) u čast Karadžića i opisao ju je u Gajevim »Novinama« (V. Novak, Vuk i Hrvati, 265).

[2851] Gl. o tom i J. Šidak, Studije..., 171, 173–176. Gl. i R. Maixner, Andrija Torkvat Brlić emisar bana Jelačića u Francuskoj. Prijevod s francuskoga Zore Milčić–Brlić, Zagreb 1939.

[2852] Kao urednik »Kola« i istaknuti vukovac ušao je u sukob s Antom Starčevićem, koji ga isprva hvali da je »lietima mladić, ali iskustvom i znanostju starac na slavjanskom temelju, temeljito slavjanski učen«. O diskusiji koja je kasnije uslijedila opširno piše V. Novak, o. c, 313–318.

Godine 1853. u Beču upisuje studije pravnih nauka koje i završi 1857.[2853] Dok je boravio u toj prijestolnici, naišao je u »starinarnici Schrottovoj u Beču« na »rukopis Chronicon Thomae Archidiaconi Spalatensis«, koji prilozima »od domorodcah u Beču naime Presvijetl. gospode dvorskih savjetnikah: Metela Ožegovića, Hermana Bužana, Velmožne gospode: Franje Žigrovića, savjetnika pri namjestništvu doljnjo austrijskom, Franje Miklošića bivšeg Rektora sveučil. bečkog, Gosp. Stěvana Vočinčića namjestn. perovođe opredielěnoga kod popečitel. nutranjih dielah, Evgenie Opačića c. k. poručnika, Andrije Torkv. Brlića, Ignjata Bartulića« kupi za »narodni muzeum u Zagrebu«. Otkupljeni rukopis je odnio poznatom arhivisti J. Chmelu da ga datira. Na poleđini prvoga lista ovoga rukopisa Chmel je dao izjavu i ukazao da je ta Tomina »Kronika« neobično važna za povijest Ugarske, Hrvatske kao i Dalmacije te da svršava sa 1266. g.

Prvi dio toga rukopisa je, kako se čini, napisan oko 1460, a drugi krajem 15. stoljeća.[2854]

Taj je Tomin rukopis, izgleda, Brlić poslao Kukuljeviću, koji mu se je pismeno zahvalio (16. III. 1856),[2855] a onda je pohranjen u Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku u Zagrebu (sign. R 3311). Za ovaj vrlo zanimljiv rukopis znao je još krajem 19. st. I. Kršnjavi. On je prihvatio Chmelovu dataciju, ali je izbjegao citirati njegov naslov, koji začudo ovako glasi: »Incipit Istoria Salonitanorum principum atque spalatensium«, te prema papiru i rukopisu pisma ovo djelo bi moglo biti prepisano u drugoj polovici XVI. st. a možda i nešto ranije, ali nikako krajem XV. stoljeća, kako to smatra Chmel.[2856]

Po povratku iz Beča Andrija Torkvat Brlić posvetio se odvjetničkom poslu u svome rodnome gradu, a istodobno se bavio bosanskim pitanjem i stajao u vezi sa franjevcima[2857] i ustanicima. Godine 1861. izabran je za zastupnika Vojne krajine u Hrvatski sabor, te je predvodio krajišku deputaciju caru[2858] te iste godine.[2859] S obzirom na to da je bio poznat krajiški odvjetnik i političar na području Slavonske krajine, austrijska policija je obratila posebnu pozornost (1863) na njegovo djelovanje, a imala je i zašto, jer on upućuje na novi Hrvatski sabor (1865–1867) »Želje izbornika obćine Brod«, koje su imale poslužiti kao temelj za djelovanje krajiških zastupnika.[2860]

Usporedo s time A. T. Brlić najizrazitiji je zagovornik sloge između Hrvata i Srba. Kad se pak prešlo na zatrovane međusobne napade putem tiska, Brlić se i sam javi u »Pozoru« 3. III. 1863. te iznese svoje poglede opominjući na opći interes i na teške posljedice ove svađe, odgovarajući jednom od napadača »Srpskom dnevniku«.[2861] Dok je živio i djelovao u Brodu, budno je pratio političke prilike u Austriji, a napose u Hrvatskoj i u vezi s tim je imao svoje mišljenje i svoje stajalište je

[2853] Gl. HE III, 316, 317, EJ (V. Bogdanov, Brlić Andrija Torkvat) 2, 225. i Ml. Schwab, Brlić Andrija Torkvat, HBL 2, 336, 337. Za vrijeme svoga studiranja u Beču Brlić tiska ondje 1854. knjigu pod naslovom: »Die Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an der vier letzten österreichisch–türkischen Kriegen dargethan in einer Sammlung gleichzeitiger geschichtlicher Urkunden«, čiji se jedan primjerak nalazi u knjižnici HAZU u Zagrebu, a njega je 24. V. 1854. (Beč) poklonio sa posvetom Andrija Torkvat Ivanu Kukuljeviću Sakcinskome. Ove je isprave tiskao Brlić na njemačkom jeziku, a neke od njih se odnose i na Karpošev ustanak u Makedoniji 1689. g. (S. Antoljak, Doprinos kritičkom proučavanju izvora i literature o Karpoševom ustanku (1689), Prilozi MANU 2, Skopje, 13–15). Potkraj 1857. tiska u Beču i knjigu: »Izvori srpske povjestnice iz turskih spomenika 1.«

[2854] S. Antoljak, Pacta..., 64 i bilj. 224

[2855] Ml. Stanković, o. c, 55

[2856] S. Antoljak, o. c, 64, 65

[2857] Tako su se sa njime dopisivali: fra Marijan Jaić, fra Blaž Josić, fra Grga Martić, fra Martin Nedić, fra Marjan Šunjić. Sva ova korespondencija nalazi se u obiteljskom arhivu Brlić u Brodu (Ml. Stanković, o. c, 49, 50, 52, 58 a, 64).

[2858] Opširnije o tom: M. Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881, 91, 94–97, 101, 103, 108.

[2859] EJ 2, 225

[2860] M. Valentić, o. c, 126, 134

[2861] V. Novak, Vuk i Hrvati, 462, 463

otvoreno izražavao u brojnim pismima, upućenim Đuri Pilaru (Slav. Brod, 1846 — Zagreb, 1893) koji je studirao na sveučilištu u Bruxellesu.

Vrlo je zanimljivo njegovo pismo od 12. I. 1867. u kojem pun ogorčenja piše Pilaru: »...Da mogu! jednim hipom bi preporodio naš od *Švabe austrijskog* (S. A.) ugnjeteni narod, koji osobito u granici robuje načinom tako okrutnim, da se čovjeku više puta srce sgrozi, kad pomisli, pod kojim je stegami ovdje osobna sloboda, sloboda imovine, pravica sudovah, valjanost uprave — *Da znadu na Zapadu* (S. A.) barbarizam kojim Austrija ubija na granici samosvojnost čovjeka, slobodni promet, odbranenje itd. izpod Turske bi je ranžirali! — *I zabadava se od vlade moli, da tomu kraj učini* (S. A.).

U novije vrieme osjećam uprav progonstvo krajiških oblastih proti meni, jer želim i radim za slobodu i Napredak! Možda sjeme koje u krajini sijem, kada nikne!!« Zatim pita Pilara: »...Imateli prilike med sučenici o slavenstvu govoriti, i razširiti ideu oslobodjenja od Turske! Srbija kani ove godine osvojiti Bosnu i Hercegovinu. Bože daj sretno!« Opet mu postavlja pitanje: »...Jesteli se s kojim Poljakom upoznali? Imal još u Bruselju Slavjanah samosviesnih na nauci? Dobivatel iz Zagreba novinah?«. Završava s očekivanjem da će na sve ovo dobiti odgovor i potpisuje se: »Vaš prijatelj A T Brlić«.

U drugom pismu od 2. III. 1867. kaže: »...*Domovine mi uprav neimamo, nego imamo zemlju i narod: a domovinu u višjem smislu čine njene političke institucije a tih neimamo valjanih ni ljubavi dostojnih*« (S. A.). »Dakle o tom se radi, da si domovinu stvorimo. Mnogi još i sad žele da ta domovina bude dio jedinstvene, federativne Austrije! Zato su onu adresu od 19. pros. sastavili i u Beč odnieli; u njoj nudivši Austriji tj. Beču *krv i novac* (S. A.) i centralne vlasti. Beč na to još nije odgovorio, dali tu ponudu prima ili neprima. Al odgovor na tu adressu ima već u concessijih učinjenih *Ugrom* (S. A.), u kojim concessijami se sadržana i zemljištna cjelokupnost krune sv. Stjepana, k'kojoj kruni i mi u smislu čl. 42.861 spadamo...« U nastavku obrazlaže zašto se ne ukida Granica i »niti š njom združuje Dalmacija«, te kako je Austrija »omrznuta... *kod nas* (S. A.), i kad bi Ugri znali upotrebiti mrzost Austrije odmah bismo mogli bit na čistu«. Dotičući se Srbije kaže: »...Za slavjanske stvari osebujno zanimiva neima, na što bih ja bio naišao, jer su pomrli oni zlameniti ljudi, s kojimi ja tamo 1850. obćah. To je bio general Skrzynecky i Lelewel. S ovim sam u Vandermeelonov institut tadar išao, gdje je bilo gdješto Poljskoga...«

Kad govori o Strossmayeru i njegovoj ulogi glede Krajine i utjelovljenja Dalmacije, on mu u pismu od 17. VII. 1867. sugerira: »*Duševni pokret Jugoslavenstva, recite Belgijancem oteo je u Beogradu i Zagrebu mah* (S. A.). Civilizacija ovih zemalja i ovog naroda na temelju njegove slavenske Narodnosti osigurana je. Samo trebamo bolju vladu. Le governement nevalja kod nas ni lule ispušena duhana, jer Kancelar Kušević, locumtenens Bana Raucha, dvorski savjetnik Eduard Jellačić to su ljudi bez obćeg izobraženja, šarlatani politički i prirepine Madjara. *Znanost slavenska njima je ništa, oni ju nepodupiru, nego bi ju, da mogu ustavili* (S. A.). Kriv je tomu Beust i Andrásy, *koji narodni i neodolivi pokret hrvatsko–srpski zaustavit misle, kad glupakom prve službe u zemlji daju* (S. A.). Izbori za novi sabor raspisat će se za koji mjesec. Ali taj sabor neće moć izpasti na korist sadanje vlade, uzprkos svih sredstava, koja će se upotrebit pri izboru za korupciju izbornika. *Jugoslavenska idea, težeća za sjedinjenjem Bosne, Herceg., Srbije, Hrv. Slav. i Bugarske jačja je neg makinacije bečke i peštanske sadanje vlade* (S. A.). No zato mi ipak Savez s Ugarskom želimo, i ako dojde pravedniji prema nam Ministerij u Budimu, mi ćemo ga podupirat. Svakako smo bliže ljevici neg Déakovoj partiji, koja se slizala sa Švabama, da Slavene tiranizira. *Nami nedadu Univerziteta u Zagrebu, akoprem Fond od 200000 fr. za njeg imamo* (S. A.), nedadu nam u Krajini gymnazija, realkih — obustavljaju duševni napredak kako Julian

Apostata nekoć kršćanstvo. Ele, kažem Vam, *mladi naraštaj uči, napreduje, i bit će oživotvoritelj civilizacije Jugoslavenske* (S. A.). Učite se i Vi, dragi moj, da budete Učitelj svog Naroda!...«

I sljedeće Brlićevo pismo od 23. XII. 1867. prepuno je raznih novosti, opisa političkih prilika u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni, kojoj će »Austrija spriečiti« njeno »zauzeće«. Zaključuje da je »Austrijska vlada... dušmanka naša! i za ništa drugo nije toliko propasti zaslužila, koliko što granicu u ropstvu drži...«

Kao prekaljeni Jugoslaven Brlić u novom pismu Pilaru od 21. II. 1868. sasvim otvoreno piše: »...*Svakako većina Unionistah teži za Jugoslavenskom državom i ako bude Srbija znala na čelo stati idei Jugoslavenskoj* (S. A.), kao što i Pruska Njemačkoj, Sardinija talijanskoj, onda će nad jadranskim i crnim morem podić se država veće važnosti neg je Ugarska, i pretegnut će i Trojednu u svoj krug. Dosad je knez Mihajlo pokazao, da je *nakan izvesti Jugoslavensku Ideu* (S. A.)«.[2862]

Iz ovih se pisama vidi kako je A. T. Brlić zauzimao stajalište prema Austriji i Mađarskoj[2863] i da se opredijelio za stvaranje »Jugoslavenske države«. Umro je u Brodu 21. V. 1868.[2864]

A. T. Brlić je stekao vrlo zavidno obrazovanje, vladao je gotovo svim europskim jezicima, a napose latinskim i grčkim. Od klerika je postao revolucionar (1848), borac na barikadama, tajnik bana Jelačića, prijatelj Strossmayera i upravitelj njegovih dobara u Đakovu (1851/2). Imao je samo 22 godine kada je postao emisar bana Jelačića u Parizu te kod Luja Napoleona diplomatski zastupa ideju federativne Austrije. Održavao je tijesne veze s poljskim emigrantima, a po opisu Lukše Gučetića (konte Gozze), tajnika austrijskog poslanstva u Dresdenu bio je »čovjek koji plamti slavenskim rodoljubljem i sav pulsira političkim instinktom i aktivnošću«. Umro je sa 42 godine u naponu svoje aktivnosti kao član »Propagande«, tajne revolucionarne organizacije za Bosnu.[2865]

Pored odvjetničkog rada A. T. Brlić je pokazivao zanimanje i za arhiv svoje obitelji, koji je sam donekle sredio.

Iza sebe je ostavio svoj čuveni »Dnevnik«, u kojem je opisao događaje od 1840. do 1855. Taj »Dnevnik« u 15 svezaka ustupio je dr. Ivan Brlić 1969. g. Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[2866]

Iako su pojedini ulomci ovoga »Dnevnika« tiskani, bilo bi svakako vrijedno da ih se u cijelosti izda s opširnom biografijom A. T. Brlića.

U obiteljskom arhivu u Brodu čuva se i vrlo bogata korespondencija između raznih ličnosti i A. T. Brlića, od kojih bi neka pisma trebalo izabrati i tiskati s komentarom, jer su poneka sadržajno vrlo važna.

[2862] HDA u Zagrebu — Ostavština Đuro Pilar — kutija 152 — 18 pisama A. T. Brlića Pilaru. S ovim pismima povezuje se i radnja P. Korunić, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866–1868 (Zbornik zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU 11, Zagreb, 1981, 1–107), koji piše i o djelatnosti A. T. Brlića u vezi s ovim (P. Korunić, o. c, 61, 67, 87, 90, 92, 99). Ali mu nije poznata prije navedena Brlićeva zbirka pisama koja se nalazi u HDA. Osim toga trebalo bi za to pitanje istražiti i brojne fondove, koji se za te godine (1866–1868) nalaze u Državnom arhivu u Beču i u Arhivu Ministarstva vanjskih poslova Italije u Rimu.

[2863] M. Valentić stavlja da je A. T. Brlić djelovao i 1876. g. (o. c, 294, 355), što je netočno, jer je on već 1868. umro.

[2864] EJ 2, 225

[2865] N. Brlić, Kuća Brlićevih u Brodu — memorijalna kuća Ivane Brlić Mažuranić, »Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske«, br. 3–4, 23 i M. Stanković, o. c, 87, 27, 28, 31

[2866] Stanković isprva donosi da je bilo 11 komada »Dnevnika« (1840–1855), a onda da ih je bilo 15 svezaka i da idu do 1857. g. (Ml. Stanković, o. c, 34, bilj. 26, 42 i bilj. 3, 99). Pored toga u obiteljskom arhivu Brlić u Brodu, po M. Stankoviću, u nekoliko kutija nalaze se parcijalni kronološki dnevnici A. T. Brlića, pa čak i neki njegovi prijepisi (gl. Ml. Stanković, o. c, 96, 97, 99). Godine 1935. »Ulomci dnevnika Andrije Torquata Brlića« pretiskani su iz »Obzora« i njih je priopćila Ivana Brlić–Mažuranić pod ovim istim naslovom kao knjižicu u dva ulomka (Zagreb, 1935).

Među njima su pisma Baltazara Bogišića, Mirka Bogovića, Đure Daničića, Lukše Gučetića (15 pisama), Stj. Ivičevića,[2867] Ivana Kukuljevića (20), Šime Ljubića[2868] (10), Matije Mesića, A. Oreškovića, J. J. Strossmayera, B. Šuleka, članova njegove obitelji[2869] itd. koja ilustriraju ono doba, kao i pojedine događaje i ličnosti. Kako su svi njegovi radovi i članci, koji se tiču povijesti, već prije navedeni, to ćemo ovdje naznačiti i neke njegove spise od historijskog značenja.

To bi bio u prvom redu tiskani primjerak »Slavenski kongres u Pragu 1848 maj« s bilješkama A. T. Brlića na marginama. Taj se čuva u obiteljskom arhivu Brlić (kutija 7–8, svežnjić IX). Tu su pohranjeni i razni sastavci A. T. Brlića (II. skupina). Ne smije se zaboraviti ni to da je Brlić bio tajnik Društva za povjestnicu i starine Jugoslavensku, koga je još 7. XII. 1850. opunomoćio Kukuljević da može pregovarati s grofom Keglevićem u vezi s rukopisom i starinama, koje je preko društva ustupio muzeju iza smrti oca.[2870]

Kad je Vraz umro, Brlić je postao urednik »Kola«, [2871] i u njemu objavio nekoliko historijskih članaka (VIII, Zagreb, 1851), kako je već prije rečeno.

Te iste godine A. Starčević je napisao u »Narodnim novinama« (Zagreb 1851, 256 i 260) članak pod naslovom »Nekoje historičke neistine od A. T. Brlića«, u kojem je napao Brlićev članak »Nekoje historičke istine« (Narodne novine, Zagreb, 1851, 251 i 253).

Brlić je dosta kontroverzna ličnost pa se o njemu malo što određeno može reći, međutim, njegovu djelatnost na području historije bilo je potrebno iznijeti, jer se njegov politički stav upravo odražavao u njegovim, istina, malobrojnim povijesnim radovima i člancima, iako oni danas nemaju gotovo nikakvu vrijednost. No unatoč takvoj ocjeni bilo bi ipak poželjno obraditi u posebnoj monografiji sve djelatnosti A. T. Brlića,[2872] pa tako uzeti u razmatranje njegovo vremenski ograničeno sudioništvo (1851–1857) na području naše historiografije i pojasniti zbog čega je pokušavao upravo onakve priloge tiskati.

Uz Brlića treba samo spomenuti *Ivana Perkovca* (Harmina kod Brdovca, 25. V. 1826 — Samobor, 16. IV. 1871), političara i žurnalista,[2873] koji je izdao »Crtice iz bojnog odsjeka« od 1848.

2867 Tako on piše A. T. Brliću uz ostalo: ...»Dalmacija želi uzdržati svoju Narodnost Slavjansku i složiti se s braćom Slavjanim. Ali, dok se vi ne otresete od jarma Ugarskoga, Dalmacija voli ostati o sebi kano dosad«. U pismu pak od 24. IV. 1848. čak mu kaže da treba razlikovati Talijane u Dalmaciji od onih u Lombardiji na koje su Hrvati ljuti. Zazire od Mađara, ali se ipak treba s njima nagoditi i osloboditi Bosnu, Hercegovinu i Ugarsku. Na kraju dodaje: »Tko neće brata kao brata hoće tuđina kao dušmanina«. (Ml. Stanković, o. c, 49)

2868 Tako Š. Ljubić piše iz Venecije 7. VIII. 1860. kao arhivski službenik, te upozorava na neprocjenjivo blago koje se ondje nalazi, napose na izvore za »Slavjansku povjesnicu...« Ističe ćirilska pisma, naročito srpska, većinom iz 16. st. dalje. Spominje i svoje djelo »Povijest dalmatinske književnosti« te se zanima da li bi ga mogao posredstvom biskupa Strossmayera izdati. Na kraju iznosi kako se u Dalmaciji budi narodni duh. No ujedno upozorava da prema Talijanima treba biti ispravan, jer da nije bilo njihovog utjecaja Dalmacija bi bila pod Turcima kao i Bosna i Hercegovina. Dana 12. II. 1861. iz Venecije opisuje koliko je materijala prikupio i prepisao od 10. st. dalje što se odnosi na jugoslavenstvo, posebno za Dalmaciju i sve je to učinio »bez kazalah, koja su najpotrebnija orudja arhivskih pohranicah«, 29. VIII. 1861. brani se od optužbi uperenih protiv njega i traži da se ispita njegovo političko i građansko ponašanje, zatim ukazuje na svoj članak o Tommaseu u »Ost und West«. 12. I. 1863. zanima se za natpis u Grabarju (nedaleko od Sl. Broda), traži da mu se pošalje ploča kako bi snimio sa nje natpis i proučio ga. Dana 15. V. 1866. (Rijeka) sjeća se sa zahvalnošću Torkvata i prikazuje kako se na Rijeci širi borba među »madjaronštinom (italianštinom) i harvaštinom« (Ml. Stanković, o. c, 56). Ova pisma je objelodanio I. Brlić pod naslovom »Deset pisama akademika Šime Ljubića A. T. Brliću« (»Starine« JAZU 45, Zagreb 1955, 311–330).

2869 Gl. Ml. Stanković, o. c, 38, 42–95 itd.

2870 Ml. Stanković, o. c, 87, 105, 55

2871 V. Novak, Vuk i Hrvati, 313

2872 Uz literaturu o A. T. Brliću u EJ 2, 225, gl. opširno i Ml. Stanković, o. c, 140–145.

2873 M. Grlović, o. c, II, Znameniti... 211, EJ 6, 467, 468

do 1850. g. (»Kolo« VIII, 1851 i »Vienac« 1869, br. 31) kao i »Uspomene na Bana Jelačića i ostalo« (»Vienac« 1869, br. 33–35).[2874]

Njemu se može pridružiti i svećenik *Ilija Okrugić Sremac* (Sr. Karlovci, 12. V. 1827 — Petrovaradin, 30. IV. 1897).[2875] Još od mladih dana bavio se je pjesništvom i književnošću, a zagovarao je slogu između Hrvata i Srba, čiji su listovi iskreno oplakivali njegovu smrt.[2876]

Kada ga je Društvo za jugoslavensku povestnicu (tj. Kukuljević) pozvalo da mu pošalje »Odgovor na neka pitanja« o starinama u Srijemu, on se je rado odazvao i stao surađivati u »Arkivu«. U radu »Povjestničke crtice Sriema glede njegovieh znamenitostih i u njemu se nahodećih starinah« (»Arkiv« IV, Zagreb, 1857, 201–232) Okrugić je prvi put pokušao na hrvatskom jeziku ukratko napisati sve ono što je čitao o starodrevnom Srijemu i što je vidio, a naročito se je dotaknuo njegovih starina. Nadalje mu je bila namjera da ova »malena i gola okostnica« potakne vještijeg pisca na bolje i opširnije opisivanje Srijema, koji zaslužuje sa svakoga gledišta najveću pažnju.

Svoje crtice započeo je sa Sr. Mitrovicom, pa redom o mjestima uz Dunav do Zemuna, i dalje o gradovima na Savi. Spremao je cjelokupniji opis Srijema, pa je o tome izašla cijela radnja pod naslovom »Sriemske starine«.

Godine 1892. u Novom Sadu mu je tiskana radnja »Sveti Ivan Kapistran, pobjednik Turaka kod Biograda«.[2877]

Ukupno uzevši, njegovi radovi i članci su neznatne vrijednosti, ali nađe se i ponešto sirove i nepoznate izvorne građe.

Vatroslav Katkić (Jaska, 16. VII. 1827 — Bjelovar, 19. VI. 1880), svećenik i profesor, preveo je sa njemačkog »Opću povijest«, koja se je upotrebljavala i u gimnazijama.[2878]

Zanimljiva je kao osoba *Gabriela Zemljić–Gaj* rođena *Štajduhar*. Rodila se je u Mariji Bistrici na župnom dvoru svoga praujaka opata Ivana Krizmanića. Umrla je 29. VII. 1898. u Zagrebu. Još od svoje rane mladosti uživjela se je u ilirski pokret. Svoje dojmove opisala je u raznim brošurama, a napose u listu »Agramer Tagblatt« pod pseudonimom »Hortense«. U tim člancima iznijela je mnogo osobnih uspomena, te crtica iz kulture i političke povijesti ovoga pokreta.[2879]

Rudolfo Zemljić,[2880] profesor gimnazije prvo u Karlovcu pa u Zagrebu, napisao je »Mahnitost careva iz obitelji Julio–Klaudijeve opisana na caru Neronu« (Program karlovačke gimnazije 1877).[2881]

Franjo (Franz) Kořinek, (Olesno u Moravskoj 1831 — 20. XI. 1874) polazio je gimnaziju u Iglau i Pragu, gdje je svršio filozofiju i 1854. postao suplent na varaždinskoj gimnaziji.

Pravim učiteljem u Grazu imenovan je 1858. g. da bi već sljedeće godine prešao u istom zvanju u Zagreb[2882] i tu ostao sve do 1867. godine, kada ga je tadašnji namjesnik banske časti barun Levin

---

[2874] J. Šidak, Perkovac Ivan, EJ 6, 467, 468

[2875] M. Grlović, o. c, II, St. Stanojević, Narodna enciklopedija... III, 225, EJ 6, 378

[2876] M. Grlović, o. c, II

[2877] M. Ujević, Okrugić–Sremac Ilija, EJ 6, 378 (s bibliografijom i literaturom o piscu). Gl. i Luka Vincetić, Obljetnice. Čuvenije od čuvenog traminca (Ilija Okrugić–Sriemac), »Oko«, Zagreb, 24. XII, 1981–7. I. 1982, 19.

[2878] A. Cuvaj, o. c, IV, 276, 277

[2879] Znameniti..., 290

[2880] Još 21. V. 1592. (u prijepisu iz 18. st.) daje izjavu: »Ja Mikula Zemlić, sudac slobodnoga varoša Bihaća...« (R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, Zagreb, ^{2}1943, 248). U Donjoj Stubici pak 20. II. 1682. »Istvan Zemlich...« učinio je oporuku na hrvatskom jeziku, a 13. V. 1686. sastavljena je u Oroslavlju jedna pogodba na hrvatskom jeziku u kojoj se naodi: »Ja Ferencz Zemlich ij Judith Zemlich« te su se čak i potpisali (HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Sermage — kutija 12, broj 1350 i kutija 11, br. 1269).

[2881] A. Cuvaj, o. c, VI, 92, VII, 208

[2882] C. von Wurzbach, o. c, 12, Wien 1864, 454

Rauch lišio profesorske službe i otjerao iz Hrvatske. Vrativši se u Prag isprva se je posvetio publicistici i politici, a 1871. se vrati profesuri i u toj službi ostade do smrti.

Napisao je »Ueber die Eintheilung der Weltgeschichte« (Program varaždinske gimnazije 1855), te »Obća povijest po Pertzu: I. stari vijek« (Zagreb, 1867), »Obća povjestnica za srednje škole. II. dio: srednji vijek« (Zagreb, 1874) i »Obća povjestnica za srednje škole. III. dio: novi vijek« (Zagreb, 1876).[2883]

Franjo Pongračić (Prelog, Međimurje, 2. II. 1834 — Varaždin, 4. XII. 1899) profesor i ravnatelj varaždinske gimnazije, napisao je povijest te gimnazije (Program varaždinske gimnazije 1873).[2884]

August Šenoa, u svoje doba proslavljen kao pisac historijskih romana također je dao nekoliko priloga našoj historiografiji, što je potrebno oteti zaboravu.

On je bio porijeklom Čeh, a rodio se je 14. XI. 1838. u Zagrebu, gdje je svršio pučku školu i gimnaziju, dok je pravo studirao u Pragu i u tom gradu ostao više godina. Iz Praga odlazi u Beč i postaje urednik »Glasonoše« i »Slavische Blätter« (1865–1866).

No uskoro se preseli u Zagreb i uređuje književnu rubriku »Pozora«. Oženio se 1868. i iste godine postade prvi gradski bilježnik. U kazalištu je bio artistički ravnatelj, od 1870. do 1873. kazališni dramaturg, a od 1874. urednik »Vienca«. Umro je 13. XII. 1881. u Zagrebu.[2885]

Za svoje poznate romane Šenoa crpi teme, piše O. Keršovani (1902–1941) iz specijalne historijske građe koje skupljaju Rački (»Kletva«, »Seljačka buna«) i Tkalčić (»Kletva«, »Zlatarovo zlato«). On čak proučava arhive i dokumente, tražeći »životne detalje«. Svoje historijske romane — prema mišljenju Keršovanija — piše onako kako Smičiklas kaže za svoju »Poviest hrvatsku«: »...Pisao sam ovu knjigu s ljubavi kako ištu zakoni historijske umjetnosti za narodnu povijest«.[2886] Izgrađujući romane na temelju obilnih historijskih dokumenata Šenoa je, prema A. Barcu (1894–1955), s jedne strane gledao oživjeti atmosferu i ljude pojedinih epoha, a s druge je strane analogijom između prošlosti i svoga vremena htio djelovati na razvitak hrvatskoga narodnoga života.[2887]

N. Klaić upozorava »što se tiče historičara, koji su se dosad osvrtali na Šenoin historijski roman«, da »vlada o njemu prilično jedinstveno mišljenje. Hvale ga čak u tolikoj mjeri da ga preporučuju kao vjerodostojan izvor« (Koji su to? S. A.). Za primjer citira samo Šišića i njegovo mišljenje o »Seljačkoj buni«, te dodaje: »Zaista ne bi imalo smisla i dalje se zadržavati na nabrajanju *nebrojenih pohvala* (!S. A.) vjerodostojnosti Šenoina historijskog romana«. Kako je Šenoa, piše dalje N. Klaić, »počeo prevrtati stare gradske spise s namjerom da« — kako kaže — »uskrisi iz groba stare Hrvate« i otkrije »ruševine staroga Zagreba«, već »tada ima gotovu mozaičku sliku hrvatske prošlosti, u koju ugrađuje samo one kamenčiće koji njemu odgovaraju«. Ona naglašava kako Šenoa u predgovoru »Seljačke bune« iznosi svoj credo: historia magistra vitae, te onda nastavlja kako »Šenoa ne želi biti *samo historičar* (S. A.), on je prorok i vrač koji iz crne prošlosti proriče ne manje crnu budućnost!«

[2883] A. Cuvaj, o. c, V, 293. Gl. opširnije o njemu što piše Vj. Klaić/Franjo Bronislav Kořinek (1831–1874), »Nastavni vjesnik« XXIX, Zagreb, 1921, 204–209/, koji u tom članku kaže da ga je Kořinek kao njegov učitelj »toliko oduševio za povijesnu znanost, da se napokon i sam njoj posvetio«.

[2884] A. Cuvaj, o. c, VII, Zagreb, ^{2}1910, 210, 211

[2885] Fr. Marković, August Šenoa, Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Spomen–knjiga, Zagreb, 1892, 175–324, gl. i M. Grlović, o. c, II, Znameniti..., 252, St. Stanojević, o. c, IV; EJ 8, 237, 328. U HDA u Zagrebu (MSC — kutija 65) sačuvan je rukopis na tri strane pod naslovom »Koja je zadaća akademije Jugoslavenske znanosti. U Zagrebu 7^{a} Ožujka 1868. A. Š.« sa zanimljivim uvodom i razmatranjem. Po našem mišljenju autor ovoga spisa je August Šenoa.

[2886] O. Keršovani, O Šenoi. Povodom 110. godišnjice rođenja velikog hrvatskog književnika, »Borba« 14. XI. 1948, str. 6; ibid, O Šenoi (»Republika« 1945), Antologija hrvatskog eseja. Antologija jugoslavenske književnosti, Beograd, 1957, 751.

[2887] A. Barac, August Šenoa (1838–1881). August Šenoa, Djela I. Djela hrvatskih pisaca, Zagreb, 1951, »Zora«, 20

Njemu je »historijska građa tek neizbježno sredstvo u stvaranju historijskog romana«, on je »obračunao s jugoslavenskom idejom Račkoga i Strossmayera«, te »Šenoa zna o 16. stoljeću, na žalost, *vrlo malo!*« N. Klaić zatim ukratko ukazuje u čemu je Šenoa pogriješio u svojim romanima »Seljačkoj buni« i »Kletvi« da bi na koncu izjavila: »Stoga kao historičar koji iskreno i neobično voli i svoju domovinu i svoj narod borim se i borit ću se protiv svih onih koji doduše otimaju zaboravu hrvatsku prošlost, ali joj prije nego što je predaju javnosti udaraju svoj pečat! Dakako zbog sebe!«[2888]

Kako vidimo N. Klaić zaboravlja da romanopisac ima stanovitu slobodu kako u pisanju tako i u načinu obrade, pa ni ovdje nije bila prva sa svojim dosta oštrim, ali ne i sasvim na izvorima dokazanim izlaganjem, glede Šenoinih historijskih romana, o kojima su već pisali Keršovani i Barac, a prije njih Šišić koji je sigurno bio svjestan što je iznio.

Uz to je zaboravila, prije nego što će prelomiti štap nad ovim piscem, da pogleda u Šenoine »Moje zapise«, u kojima on daje ocjenu Račkoga kao historičara te iznosi kako su ga dojmile »historičke njegove radnje«, kada je »izvore« za svoje »historičke pripovijesti učio«.[2889]

Kako je dakle Šenoa bio uglavnom pisac historijskih romana i novela koji se bave Zagrebom, to je duboko zaronio u prošlost toga grada; proučavao ga je, kako je već rečeno, na temelju arhivske građe. Kao plod pojavilo se nekoliko članaka iz tog područja, a i nekoliko takvih, koji su izvan zagrebačkog historijskog okvira. Prvi članak mu je iz zavičajne historije »Popis Zagreba prije 90 godina i danas« (»Vienac« 1870), zatim »Kako se jugoslavenstvo započelo i razvilo« (»Vienac« 1872), pa »Medo grof Pucić« (»Vienac« 1875) i »Red konjanika hrvatske krajiške vojske u XVII v.« (»Vienac« 1876). Dalje objavljuje »Porez u Zagrebu u XVIII vieku i danas« (»Vienac« 1877), »Gospodarstvo grada Zagreba prije sto god.« (»Vienac« 1877); »Sitnice iz kronike grada Zagreba« (»Vienac« 1877), »Životopis Luke Ilića Oriovčanina« (»Vienac« 1878); »Stjepan Ivičević« (»Vienac« 1878); »Ime »Slovinac« (»Vienac« 1878) i »Lepoglavski sužanj Poljak prošlog vieka« (»Vienac« 1878). To je zapravo historijska crtica napisana na temelju Krčelićevih Anua.

Sljedećih godina izlaze mu radovi »Iz kronike zagrebačke« (»Vienac« 1879); »Zagreb u 17. vieku« (»Vienac« 1879, 1880); »Ilirska kraljevina pod Napolenom I.« (»Vienac« 1879) i »Le regiment Royal Croate« (»Vienac« 1880).

S radom na polju historije bile su povezane i njegove povjesnice (pjesme) i epske pjesme s tematikom iz hrvatske povijesti ili iz narodne tradicije. Bio je začetnik i glavni predstavnik historijskog romana u Hrvatskoj toga doba, što je bio odraz i utjecaj tadašnje hrvatske historiografije, koja se je tada naglo razvijala i postajala baza nacionalne svijesti i nacionalnog programa (I. Kukuljević, Fr. Rački, T. Smičiklas, osobni Šenoin prijatelj).[2890]

Među svojim spisima Šenoa je ostavio i početak dnevnika »Moji zapisi«. Već u prvim rečenicama naglašava da je ove »zapiske« počeo pisati pošto je već 40 godina »prevalio«. Što je pak »prije doživio

[2888] N. Klaić, Šenoin historijski roman, »Oko«, Zagreb, 24. XII. 1981 — 7. I. 1982, 14. I dok N. Klaić ovako piše, J. Šidak je u svojoj knjizi »Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti« izašloj u ožujku 1981. upravo glede »Seljačke bune« ukazao da je Šenoa u posveti svoga djela Mihovilu Pavlinoviću istaknuo da se u njemu nije iznevjerio povijesti, koje se »do najmanje malice držao«, te da su sve osobe u toj knjizi »historične«. Nadalje je tvrdio da se nije samo »Građom« Račkoga o buni služio nego i »starimi netiskanimi izvori našega zemaljskog arkiva«. Iznoseći sve ovo Šidak citira što o tom romanu pišu Šišić i Barac, te dodaje da je Barčeva ocjena »pretjerana i nepotrebno aktualizirana«, a ni Šišićevo se mišljenje ne može danas usvojiti bez znatne suzdržljivosti«. Ne odričući veliku vrijednost književnu i idejnu Šenoinu romanu, Šidak ipak upozorava da je »njegova koncepcija — unatoč mnogim, historijski vjernim podacima — u osnovi nehistorijska«. On dalje kaže da je Šenoa »historijsku istinu iskrivio u jednom od glavnih uvjeta za ispravno shvaćanje događaja o kojima piše«, te navodi koji su to uvjeti (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 20, 21) itd.

[2889] M. Šenoa, Iz ostavštine Augusta Šenoe, Građa za povijest književnosti hrvatske 19, JAZU Zagreb, 1950, 99.

[2890] I. Frangeš, Šenoa August, EJ 8, 237, 238. Gl. i Bibliografija radova Augusta Šenoe, sastavila O. Šojat. A. Šenoa, Djela I. Djela hrvatskih pisaca, 31–69.

i vidio« zapisao je »u drugoj knjižici u kratko«. Zažalio je što nije »prije dan po dan bilježio sgodjaje, jer kasnije pišući ostavlja čovjek koješta zanimiva u peru, što je uminulo z pameti«. Obrazlaže zašto je sve ovo pisao i kaže da mu je želja »nacrtat osobe po istini, zabilježit o njih koješta, što kašnji viek neće moći razabrat ni iz novina ni iz knjiga, pa se *historik badava muči poslije sto godina, kako da ovaj ili onaj pojav protumači* (S. A.)...« Na kraju izražava nadu »da će ove — njegove — bilježke gdjekomu dobro doći, da će u njih naći *mnogu karakterističnu crtu biednoga hrvatskoga živovanja u onom vremenu*« (S. A.).

»Moji zapisi počam od 1880 godine« idu od 5. III, dok im je »nastavak izgubljen« prema izjavi njegovog sina, dr. M. Šenoe. U njima je zabilježio dosta zanimljivih podatka o ljudima i događajima onoga doba (npr. o Vojnoj krajini, o potresu u Zagrebu). Ponajviše piše o I. Mažuraniću, zatim o Anti Starčeviću, Eugenu Kvaterniku, Milanu Makancu, te Franji Račkome i drugima.

Za nas je zanimljiviji opis Račkoga, kojega je vrlo živo prikazao i o kojem smo već prije govorili. Jedan dio ovog dnevnika objavljen je još 1911. u »Savremeniku«, a cijeli 1950. u »Građi za povijest književnosti hrvatske«[2891] te onda 1951. u ediciji »Djela hrvatskih književnika«.[2892]

Svakako se ne može zanijekati da se je Šenoa morao kao romanopisac baviti proučavanjem tiskane i netiskane izvorne građe iz raznih stoljeća, na temelju koje je kao urednik »Vienca« u tom istom časopisu napisao nekoliko zapaženih historijskih članaka, kojima nije bilo prigovora u ono vrijeme.

Stoga bi bilo vrlo korisno, uzevši u obzir ondašnji nivo historijske znanosti i književnosti, da neki naš historičar što detaljnije i što više kritički obradi cjelokupni, a ne samo parcijalni, opus njegovih povijesnih romana i povjesnica (pjesama), uključivši i njegov »Kratki dnevnik«, te da se konačno ukaže kako je pristupao izvorima kojima se je onda služio i izrekne o toj njegovoj svojevrsnoj djelatnosti konačni sud.

Šenoin nešto mlađi suvremenik bio je *Blaž Lorković* (Jarčepolje kraj Karlovca, 29. I. 1839 — Zagreb, 17. II. 1892), hrvatski ekonomist i pravnik, publicist i političar, sin siromašnih seljačkih roditelja. Nakon svršene pučke škole gimnaziju uči u Varaždinu, zatim je primljen u biskupsko sjemenište u Zagrebu, gdje nastavlja gimnaziju.

No uskoro izlazi iz sjemeništa (1862) i upisuje se na Pravoslovnu akademiju (1863). Odavde polazi u Graz na sveučilište i unatoč materijalnih neprilika ovdje dovršava studije i 1871. promoviran je za doktora prava. Odmah zatim postaje namjesni učitelj na zagrebačkoj Pravoslovnoj akademiji, te se sav posveti znanosti. Godine 1873. imenovan je izvanrednim profesorom narodne ekonomije i financijskih znanosti, a 1874. redovnim profesorom na Pravnom fakultetu novootvorenog Sveučilišta u Zagrebu. Bio je dekan ovog fakulteta, a 1883/4. postaje rektor Sveučilišta. Ali već 22. VII. 1884. suspendiran je sa te časti, jer je došao u sukob sa vlastima. Pripadao je Neodvisnoj narodnoj stranci i mnogo je pisao u novinama. Godine 1890. izabran je za pravoga člana JAZU i nakon dvije godine umire u Zagrebu.

Kao urednik »Naše gore lista« pisao je[2893] u njemu ove članke; »Prošlost i sadašnjost« (1865), »Hrvati i Srbi« (1866) i »Tristogodišnjica sigetskoga junaka« (1866).

Prilikom instaliranja za rektora čitao je raspravu »Kakovo bijaše gospodarsko stanje Hrvatske u 18. stoljeću, kakove su narodno–gospodarske ideje tada vladale i kakovi bijahu zastupnici tih ideja«. Tu je opisao, na temelju akata tadašnjeg Zemaljskog arhiva u Zagrebu gospodarsko stanje u Hrvatskoj koncem 18. stoljeća, rad državne uprave na gospodarskom polju, te djelovanje i spise Nikole

[2891] M. Šenoa, Iz ostavštine Augusta Šenoe, Građa za povijest književnosti hrvatske 19, JAZU, Zagreb, 1950, 89–102.

[2892] A. Šenoa, Djela I, Djela hrvatskih književnika, 578–588 i 602 (uvodna bilješka A. Barca)

[2893] Još 1860. htio je pisati o banu Jelačiću, pa je molio za to podatke od Kukuljevića (T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Rad« JAZU 110–159).

Škrlca.[2894] Godine 1880. objelodanio je djelo »Razgovori o narodnom gospodarstvu«, u kojem je iznio sliku ekonomskih prilika u Hrvatskoj i osvrnuo se na vladajuće ekonomske ideje i njihove predstavnike.

Djelo pak »Počela političke ekonomije ili nauke općega gospodarstva« (Zagreb, 1889) naprosto je kompilacija iz radova austrijskih, njemačkih i francuskih (tzv. vulgarnih) ekonomista, dok njegova knjiga »Sadanje stanje gospodarske nauke« (Zagreb, 1891) daje pregled razvoja i stanja ekonomskih doktrina u Europi.[2895]

Pedagoški pisac *Ljudevit Modec*[2896] (Križevci, 15. VII. 1844 — Zagreb, 2. I. 1897), učitelj i ravnatelj učiteljske škole u Zagrebu, a zatim u Petrinji (do 1893) napisao je »Povjesne crtice o kr. preparandiji u Zagrebu« (1889).[2897]

»Život i značaj Nerona« (Program zagrebačke velike gimnazije 1885) začudo je napisao *Ferdo Quiquerez* (Budim, 1845 — Zagreb, 13. I. 1893), slikar i profesor crtanja,[2898] a s. *Ignacija Eleonora Bernatović*, učiteljica učiteljske škole u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu (Vukovar, 9. IV. 1846 — Zagreb, 6. VII. 1892) prevodila je i sastavljala školske knjige. To su »Povjestnički pregled hrvatske književnosti« (1871) i »Kratka povijest austro–ugarske države po Šubertu« (1873).[2899]

Na tom polju djelotvorniji je od nje fra *Roberto Kauk* (Vukovar, 1848 — Zagreb, 16. X. 1900),[2900] gvardijan u Iloku, tajnik definitor provincije sv. Ivana Kapistrana, vikar osječkog samostana. On se je bavio književnošću, pjesništvom i poviješću, o čemu je napisao par članaka i povijesnih monografija. Najvažnija mu je ipak knjiga »Povijest pavlinskoga samostana u Lepoglavi« (Vukovar, 1895)[2901]

Ladislav Mrazović (Zagreb, 20. VIII. 1849 — Zagreb, 30. VIII. 1881), publicist, gimnaziju je učio u Zagrebu, a pravo u Zagrebu, Pragu i Beču. U vojsci se razbolio od tuberkuloze (1860), napušta pravo i posvećuje se izučavanju umjetnosti. Za »Vienac« i »Obzor« piše književne i kazališne kritike, putopisne crtice iz Italije. Neko vrijeme bio je tajnik Matice hrvatske i odbora Narodnog kazališta.[2902]

Godine 1877. u »Viencu« (br. 13, 14) napisao je »Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa«,[2903] a prije toga u istom časopisu izašli su mu ovi članci: »Dr. Franjo Rački«, »Prof. Šime Ljubić«, »Bar«, »Budva«, »Gruž«, (sve u »Viencu« 1875), »Pulj«, »Crnogorsko vjerovanje«, »Bitka na Vučjem dolu« (sve u »Viencu« 1876), »Otok Mljet« i »Prva željeznica u Dalmaciji« (sve u »Viencu« 1877).

Za vrijeme svoga boravka u Parizu prof. *I. Krst. Švrljuga*[2904] pronašao je u Ministarstvu vanjskih poslova tri oveća sveska dokumenata, koji se odnose na Hrvatsku. Iz sveska pod naslovom »Raguse«,

---

[2894] Fr. Vrbanić, Dr. Blaž Lorković, »Ljetopis« JAZU 7, Zagreb, 1892, 136–183.

[2895] Adolf Dragičević, Lorković Blaž, EJ 5, 553. Uz to gl. i M. Grlović, o. c, II, Znameniti..., 164, St. Stanojević, o. c, II, 684, 685

[2896] Godine 1869. on je sudjelovao sa Đ. Deželićem pri izradi Novoga rječnika hrvatskoga i njemačkoga za porabu pravnikâ, činovnikâ, učiteljâ, trgovacâ i obrtnikâ itd, koji je sastavio »po najnovijih izvorih« Ivan Filipović (gl. Zl. Vince, Putovima hrvatskoga jezika, 551, 552).

[2897] A. Cuvaj, o. c, VI, 269, 270, Znameniti..., 193

[2898] Znameniti..., 132

[2899] A. Cuvaj, o. c, VII, 129, 130 i E. Palanović, Bernatović Ignacija, HBL 1, Zagreb, 1983, 706.

[2900] Inače u knjizi »Znameniti...,« 129 stoji da se je rodio u Petrinji 10. IV. 1871, a umro u Zagrebu 1900.

[2901] A. Cuvaj, o. c, X, Zagreb, ^{2}1913, 143

[2902] St. Stanojević, o. c, II, 1053 (M. Prelog, Mrazović Ladislav), ostavština Lacka Mrazovića (XV–46) pohranjena je u A HAZU.

[2903] Zl. Vince, o. c, 501, bilj. 8

[2904] Na Katančićevu I. svesku prijevoda Svetoga pisma (Budim, 1831) koji je nekoć bio vlasništvo Vel. Gaja, napisao je zapis Bartol Švrljuga, porijeklom Primorac iz Švrljugova Dola kraj Bakarca a naseljen u čakavsko–kajkavskim Fužinama u Gorskom kotaru. Taj zapis glasi ovako: »Buduch, Pismo Sveto u Jeziku Horvatskom, od Mladosti Moje, ja Serceseno xelil jesam nesamo vidit nego i ukuchi imatiga, i evo Sada po Svemoguchnosti Boxjoj dobihga, koje xelim da i moji odvetki uxivati i Zapovidi njegove dobrovoljno overshavati budu. Za Berdo dana 2 Aprilja 1833. — B. Šverliũga«. (Zl. Vince, 145, 147, bilj. 148). I. Kost. Švrljuga je čak 1878. htio biti učitelj za hrvatski jezik na Rijeci. No ipak se je predomislio i odlučio se vratiti u Zagreb (HDA u Zagrebu — ostavština — korespondencija Vj. Spinčića — kutija 64).

izvadio je građu, koju mu je izdala JAZU pod nazivom »Prinosi k diplomatskim odnošajem Dubrovnika s Francezkom« (»Starine« JAZU XIV, Zagreb, 1882, 58–79).[2905] Iza korisnog historijskog uvoda slijedi 18 isprava, koje idu od 1753. do 31. V. 1795. Iz istoga arhiva Švrljuga je objelodanio i dokumenat, kojem je dao naslov »Dubrovčani Ljudevitu XIV. o velikom potresu od godine 1667« (»Starine« JAZU XIV, 80–82).

Rano preminuli mladi historičar *Juraj Tomljenović*, rodio se je u Bužimu kraj Smiljana 1869. g. Gimnaziju je završio u Gospiću, a sveučilište u Zagrebu, gdje je studirao povijest i sav se posvetio proučavanju hrvatske povijesti. Kad je pak imao doktorirati i postići profesuru, iznenada umire u Zagrebu početkom 1893. godine. Njegova doktorska disertacija bila je »O uroti Zrinsko–Frankopanskoj«.[2906] Zatim je napisao i ove članke: »Nješto iz hrvatske prošlosti. O banu Josipu Jelačiću Bužimskom« (»Ličanin« 1888), »Slika banovanja biskupa Berislavića« (»Hrvatski učitelj« 1890), »Propast Države Dubrovačke« (»Hrvatski učitelj« 1890), »Hrvatski biskup Selnički i Sveta stolica u Hrvatskoj« (»Vienac« 1893), »Istra dio hrvatske kraljevine« (»Vienac« 1893), »U našoj domovini prije trista godina« (»Vienac« 1893) i »Katarina Zrinska, banica hrvatska« (»Vienac« 1893).

[2905] Kada je Rački pisao Bogišiću 2. VI. 1882. postavio mu je pitanje: ima li vremena da u francuskim arhivima potraži spomenike »tičuće se južnoga Slavenstva?« i dodaje: »Prof. Švrljuga izpisa iz doba prve republike dosije odnoseć se na Dubrovnik i našu literaturu.« Štampat će se u 'Starinah', kaže Rački (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 286).
[2906] Znameniti..., 265

2) U DALMACIJI

Kada je potkraj rujna 1860. g. u pojačanom Carevinskom vijeću istaknut zahtjev da se Dalmacija ujedini s Hrvatskom, pitanje jezika postalo je ključno i odjedanput je izbilo na površinu javnog života u Dalmaciji, te podvojilo dotad jedinstvene redove protivnika Bachova apsolutizma.

Ma koliko jezični program narodnjaka bio umjeren i prema talijanskom jeziku izuzetno tolerantan, ipak je jezično pitanje i dalje ostalo osnovno u političkom životu Dalmacije. Postupno uvođenje hrvatskoga jezika u javni život povlačio je nužno i sva druga pitanja, kulturna i politička. O njemu je konačno ovisila i nacionalna pripadnost zemlje.

Pobjeda pak austrijske mornarice u bitki kod Visa (20. VII. 1866) snažno je utjecala i na borbu narodnjaka u Dalmaciji, dok su ratni sukobi između Austrije i Italije i posljedice talijanskog poraza na bojištu utjecale i na autonomaše, koji sada prenose borbu protiv narodnjaka na ulicu (napose u Splitu).

Kada je pak dotad jedinstvena Austrija pretvorena u dualističku Austro–Ugarsku (1867), nepovoljno se je to odrazilo na borbu Narodne stranke za ujedinjenje sa Hrvatskom i za jezičnu ravnopravnost u toj zemlji.

No već 1870. narodnjaci pobjeđuju na izborima u Dalmaciji što je istodobno označilo i prekretnicu u jezičnom pitanju. Godine 1872. hrvatski jezik je izjednačen s talijanskim i u škole je uveden narodni jezik. Usporedo s time raste nacionalizam u Hrvata i Srba, a 1877. Klub Narodne stranke donosi svoj program o ujedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom. Godine 1883. talijanski jezik čak prestaje biti službenim jezikom u Dalmatinskom saboru i Zemaljskom odboru.

Obilježje Narodne stranke u osamdesetim godinama predstavlja i tzv. splitska politika, a početak 1884. obilježen je sukobom u Narodnoj stranki, zbog pokretanja organa splitske općine *Naroda*, koji treba zastupati posebne splitske interese.

Godine 1889. Narodna stranka se prozove Narodnom hrvatskom strankom te prihvaća program temeljen na hrvatskom državnom pravu. U njegovu okviru Hrvati i Srbi imaju ista prava, jer su prema shvaćanju te stranke jedan narod.

U Dalmaciji se pravaška politička akcija pojavila dvadesetak godina nakon njena početka u Hrvatskoj, tako da osamdesetih godina 19. st. pravaštvo u Dalmaciji nema ništa zajedničko sa smjerom pravaštva u Hrvatskoj u isto vrijeme, izuzevšui deklaraciju o potrebi ujedinjenja hrvatskih zemalja i Bosne, kao i s Hercegovinom na temelju hrvatskoga državnoga prava.

No upravo je što se tiče pitanja Bosne i Hercegovine 70–ih godina izbio sukob između hrvatskih i srpskih članova Narodne stranke pa je to stvorilo u Pavlinovića koncepciju koja postaje podlogom za klerikalno pravaštvo. Prvi pak predstavnik pravaštva u Dalmaciji jest svećenik Ivo Prodan, koji se stalno poziva na Starčevića, dok ga Pavlinović nije trpio.

Tih godina ekonomske su prilike bile vrlo nepovoljne u Dalmaciji i naročito ih obilježava kriza vinogradarstva i jedrenjaka. Tek devedesetih godina 19. st. neki bečki krugovi pokazuju nešto veće zanimanje za Dalmaciju kao strateško područje i važnu obalu u vezi s potrebom izgradnje trgovačke i ratne mornarice. Drugi pak gledaju tu zemlju kao objekt unosnih investicija.

Godine 1890. na općinskim izborima pobjeđuje u Dubrovniku srpsko–autonomaška koalicija. Biankini 1892. napušta Narodnu stranku i stvara Hrvatski klub. On je za trijalističku politiku i već 1894. se deklarativno priključuje Stranki prava. Time je 1894. stvorena mogućnost za postojanje jedinstvene dalmatinske Stranke prava i njen razvoj teče od 1897. do početka 20. st. svojim posebnim pravcem, koji se uveliko razlikuje od onoga u Hrvatskoj.[2907]

a) ZADARSKI KRUG

U krug ovoga vremenskoga razdoblja, kojem Zl. Vince daje naziv »Zadarski jezično–kulturni krug«[2908] spada u prvom redu *Ante Kuzmanić*. Rodio se je 12. VI. 1807. u predgrađu Splita, a starinom je bio iz sela Rogoznice u omiškoj krajini, »od plemenitog hrvatskog kolina Dikličića«. Kuzmanić se prozvao »po stareniku svom Kuzmanu Dikličiću«. Otac Ivan je bio iz »Lušca (varoša pri gradu Splitu)«, pobirač »kraljevske desetine«. Nauke je učio u tamošnjem splitskom sjemeništu, gdje se istakao kao odličan učenik, te mu upravitelj sjemeništa proriče da će opisati povijest Dalmacije.[2909]

Filozofiju je učio u zadarskom liceju, ali zbog siromaštva nije mogao nastaviti školu pa se vraća u Split (1824) i postaje vježbenik okružnog poglavarstva. Istodobno uči pedagogiju i odlazi u Beč, gdje svrši tečaj za magistra vidarstva i primaljstva.[2910] Dok je boravio u Beču, često je išao u biblioteku, čitao Luciusovo »De regno Dalmatiae et Croatiae« i ondje upoznao bibliotekara Bartola Kopitara. Tamo se je sretao i sa studentima Poljacima upravo »onda (1830–1831) kada je rat plamtio među Rusima i Poljacima« i prvi put vidio političke novine tiskane slavenskim–poljskim jezikom. Nadalje je slušao predavanja čuvenih liječnika Hartmanna i Hildebranda, koja su držali na latinskom jeziku, a pored toga učio je i botaniku; da bi se što bolje upoznao s različitim vrstama zemlje polazio je »ratarsko učilište«.

Već 1831. g. vraća se u Dalmaciju s diplomom magistra »vidarstva i primaljstva« pa je u Omišu i Imotskom zamjenjivao odsutne liječnike. Godine 1834. imenuje ga kralj Franjo I. pravim profesorom primaljstva u zadarskoj babičkoj školi, nakon položena pismenog ispita.[2911] Pored talijanskoga Kuzmanić je znao latinski i njemački jezik.[2912] Još od 1834. Kuzmanić je nastojao u Zadru pokrenuti časopis na hrvatskom jeziku, ali do ostvarenja te zamisli prošlo je više godina.[2913] Tako 10. VIII. 1842. s Kuzmanićem u dogovoru podnose zadarski tiskari braća Battara molbu Predsjedništvu

[2907] J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — Dr. Šepić, Povijest hrvatskoga naroda g. 1860–1914, Zagreb, 1968, 53–57, 59, 60, 105, 108, 110, 112, 160, 164–169, 171, 173–176. Gl. i N. Stančić, Narodni preporod u Dalmaciji (sa historiografijom). M. Gross, Društveni razvoj u Hrvatskoj, Zagreb, 1981, 231–250. Gl. i D. Foretić, O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata. Zbornik »Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri«, Zagreb, 1969, 9–45.

[2908] Zl. Vince, o. c, 12, 315, 371

[2909] Zl. Vince, o. c, 336

[2910] Prof. Ante Kuzmanić, »Osservatore dalmato« 1879, br. 100, Ante Kuzmanić, jubilarni broj »Narodnog lista« (»Il Nazionale«), Zadar, 1912, 62

[2911] Zl. Vince, o. c, 336 i bilj. 58. Gl. i Vj. Maštrović, Kuzmanić Ante, EJ 5, 461

[2912] Ante Kuzmanić, Jubilarni broj..., 62

[2913] Zl. Vince, o. c, 325

Namjesništva u Zadru da im odobri izdavanje književnih novina (»Giornale Letterario«) na »pučko–dalmatinskom jeziku« (in lingua Dalmata volgare). U toj molbi navode da profesor primaljstva Ante Kuzmanić, poznat kod učenih Slavena, već nekoliko godina skuplja gradivo za ovaj list, te se nadaju da će dobiti odobrenje, na temelju kojega bi mogli 1843. početi izdavati taj list.

Kako je vrijeme protjecalo a dozvola nije stizala, braća Battara i Kuzmanić u svibnju ponovno podnose molbu za izdavanje novog književnog časopisa na hrvatskom jeziku u Zadru pod naslovom »Zora dalmatinska«. Konačno je molba pozitivno riješena 14. VI. 1843. a za odobrenje programa morali su čekati još dva mjeseca, tj. do 15. VIII. 1843. I tako je prvi broj »Zore dalmatinske« izišao 1. I. 1844.[2914]

Kuzmanić je u »Zori dalmatinskoj« od njenog osnivanja pa do prestanka izlaženja, napisao blizu 100 članaka iz područja jezika, pravopisa, medicine, poljoprivrede, povijesti i gospodarstva, a kada se je nalazio izvan redakcije toga časopisa, pokušava osnovati listove »Zavičaj« (1845) i »Maslinu« (1846). Usporedo s tim surađuje i u nekim zagrebačkim listovima i kalendarima.[2915]

Godine 1848. »Zora dalmatinska« nije samo književno–zabavni nego i politički časopis koji već 25. VI. 1849. prestaje izlaziti, ali tomu nije jedini razlog što njen urednik Ante Kuzmanić napušta list i izdavače, nego i to što su nastupile »oštrine nove naredbe više utištenja«, a te su donesene, pretežno iz političkih razloga.[2916] Te iste 1848. g.[2917] Kuzmanić »Hrvat po tankoj i debeloj krvi« i »Slavjanin«, osniva »Družtvo slavjanske lipe u Dalmaciji«, a uzor mu je bilo slično narodno–političko društvo u Pragu[2918] i Zagrebu. Program rada je obuhvaćao sve najaktualnije potrebe Dalmacije. Konačni cilj Kuzmanićeva plana bio je sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Tako je sa istomišljenicima u Zadru, Kuzmanić sastavio u prosincu 1848. i objavio poziv na upis u »Lipu«, kojoj je svrha da preko »Slavjanskog jezika« u javnoj nastavi »...ukrepi i razgrana... duh Slavjanski, tj. čuvstvo narodno« i da se poveže sa slavenskim i drugim narodima u Austriji radi održanja njene cjelokupnosti i opstanka zajedničke obrane od unutrašnjih i vanjskih neprijatelja. Članovi su mogli biti samo Slaveni

[2914] Gl. o tom detaljno što piše Vj. Maštrović, Priprema za izdanje »Zore dalmatinske« u Zadru god. 1842. i 1843, radovi JAZU u Zadru 4–5, Zagreb, 1959, 85–116. Svoj sud o »Zori« i načinu pisanja u njoj izrekao je Božidar Petranović u pismu Stipanu Ivičeviću (10. V. 1844). U prvom redu on se ispričava što zbog »preturskog ispita« ne sudjeluje u njoj, a onda hvali Ivičevićeve članke, koji »Zoru uistinu krase«; preporučuje mu da se ne obazire »na oklevetanja i ogovaranje nevěstakah i nedozrelih glavah«. »Zora« »obćenito govoreći« dopada mu se, ali mu ipak savjetuje »da bez potrebe nove reči po sebi ne pravi, ako ove u narodu, ili kod istočne crkve Serbaljah nahodese. Dobro je katkad tudju reč — bila gerčka, rimska, franceska oli němačka priemiti; to su one tako zvane tehničke reči, jer s'tomse u svojstvo jezika nimalo nedira, nit se jezik kvari... Suviše želiti — bi bilo da se kadkad i podgdikoja pěsma klasičkih naših Dubrovčanah u Zori pečata. Ta trebalo bi da su oni temelj poradjajuće naše književnosti. Opomenite na to Kuzmanića. Ne velim da jezik pučki zanemariti treba — Bog sačuva! dapače valje nam narodne reči u knjige uvoditi, jer znamo da je narod živi filologie vrutak. Vas i gosp. Kuzmanića u tom vrlo pohvaljuje jer ste do sada u mnogim čestim i narodnim rečima jezik obogatili...« (HDA u Zagrebu — 0–24 — Ostavština obitelji Stjepana Ivičevića (1864–1899) — kutija 1). Trinaest dana poslije ovoga Petranovićeva pisma, tj. 23. V. 1844. u Zadru piše Petar Preradović I. Kukuljeviću uz drugo i ovo: »Zora bitće naskoro bez urednika... Kuzmanich se je ovih dana odrekao uredništva; vike od svih stranah su ga preplašile... i bolje je on nije bio za ovaj posao...« (Preradovićevo pismo Kukuljeviću, Zadar, 23. V. 1844, Savremenik XIII, Zagreb, 1918, 197).

[2915] Zl. Vince, o. c, 337. Inače je Kuzmanić još 1845. g. tražio od vlade u Zadru da izdaje list pod naslovom »Texacki Priatelj« (HAZ–Index spisa austrijskog Namjesništva za Dalmaciju za 1845. g.) u čemu, kako po svemu izgleda, nije dobio podršku.

[2916] Vj. Maštrović, o. c, »Radovi«... 4–5, 85

[2917] Kao urednik »Zore dalmatinske« Kuzmanić i druge brojne istaknute ličnosti u Dalmaciji, napose iz Zadra i okolice, uputili su 21. V. 1848. g. tiskani pozdrav »slavjanskoj skupštini« u »zlatnom Pragu«, koja će se održati 31. V. iste godine. Izjavili su da »poslanika« ne mogu poslati, jer su poziv primili kasno, ali svi oni kao potpisnici njihova »bratja Dalmatini« već sada pristaju »dragovoljno na odluke velike tamošnje skupštine, želeći joj svaku dobru srići u njezinom domorodnomu nastojanju...« preporučujući im »narodnost našu Slavjansku« [Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja iz XVIII, XIX. i početka XX. stoljeća (»Jadertina croatica«), Djela zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Zadru 6, Zagreb, 1979, 231, 232].

[2918] P. Karlić, Matica dalmatinska, dio I–III, Zadar, 1913, 33–36, 31

iz Dalmacije i svake druge slavenske zemlje u Austriji, bez obzira na društveni položaj. Osnivačka skupština ovoga društva održana je 29. I. 1849. u Zadru, na vrlo svečan način, a skupštinu je otvorio Kuzmanić, koji je između ostalog rekao da mi »hoćemo da nadižemo, i branimo svoju hrvatsku narodnost, da pomažemo svome narodu; baš da ga iz živinskoga stanja izrenemo, i na ljudski nastavimo«. Uvjeren je da samo »Slavjan može pomoći Slavjanu«, a spominje i »pogaženu narodnost«, koju će, nada se, ova skupština podići. On se dotiče i talijansko–hrvatskih odnosa u Dalmaciji i izjavljuje da nije protiv talijanskog jezika, ali je zato protiv njegova širenja na selo i po njemu hrvatska narodnost ne trpi dva jezika. Izražava uvjerenje da smo »mi jedna grana« jugoslavenskog naroda i »Dunav, Drava, Sava naše su vode; Rieka i Trst naše su skele; Vojvodina je sestra mlizinica Dalmacie; Bosna, Ercegovina i Crna Gora jesu naše nadanje«. Na kraju svoga govora zalaže se da se ovdje treba držati »čvrsto s našom braćom Hervatima; velike su njihove usluge, velika ima im biti i naknada; što bude od njih, neka bude i od nas; njihova baština, neka bude i naša baština!« Nesumnjivo, osnutak »Lipe« imao je najveći odjek u Zadru i okolici, dok je u ostalim dalmatinskim gradovima Kuzmanićev poziv naišao na hladan prijem.

Prema nacrtu statuta zadarska »Lipa« je uzela naziv »Družtvo Slavianske Lipe u Dalmacii«. Njegov zadatak je bio da se zakonskim sredstvima unapređuje »slavenska narodnost« i »slavenski jezik«, koji treba uvesti u škole i urede pokrajine.

No tijekom 1849. »Lipa« se je ugasila, a sredinom 1849. prestaje izlaziti i »Zora dalmatinska«.[2919]

Još četrdesetih godina u dalmatinskom jezičnom krugu oko »Zore dalmatinske«, javili su se opozicijski glasovi prema jeziku i pravopisu iliraca, tj. prema zagrebačkoj filološkoj školi. Ova skupina, tzv. zadarski jezično–kulturni krug, na čelu s Kuzmanićem nije se slagala sa zagrebačkim filolozima i književnicima ni u pitanju tipa književnog jezika. Kuzmanić i njegovi prijatelji iz Dalmacije Jerolim Vrdoljak iz Imotskog i Stjepan Ivičević iz Makarske, te Ličanin Šime Starčević i Slavonac I. A. Brlić iz Broda n/S, koji su surađivali u »Zori«, smatrali su da treba pisati onako kako se govori u pučkim govorima u Dalmaciji, odnosno Lici i Slavoniji, pa se zato nisu slagali ni sa zagrebačkom filološkom školom; ustvari bili su bliži Karadžićevim jezičnim pogledima, iako su odbacivali njegov hercegovački ijekavski govor.

Ovaj zadarski jezični krug smatrao je da je Dalmacija kolijevka hrvatske države i da je zato pozvana da daje pravac u kulturnom životu hrvatskoga naroda, pa i jezičnim pitanjima.

Stojeći na čelu ovoga kruga, Kuzmanić jasno i određeno piše i često ponavlja da je za čisti pučki jezik kojemu je osnova govor dalmatinskih ikavskih područja i zato treba da taj jezik bude temelj jedinstvenom književnom jeziku za sve Hrvate, jer se Hrvati štokavci pretežno služe ikavicom.[2920]

Unatoč ovakvom svome stavu u jezičnom pogledu prema zagrebačkoj filološkoj školi, Kuzmanić se bavi mišlju da se preseli u Zagreb ili bilo gdje u Hrvatsku. Stoga 10. III. 1849. piše pismo Kukuljeviću u kojem ga moli da mu u Zagrebu ili u selu »nađe zaposlenje kao učitelju u školi« tužeći se da mu je uz to dodijala ova njegova »teška služba likarnika«. »Istina« — nastavlja on u istom pismu — »mnogi su mi dosad kazivali, i pisali, da će biti moje zasluge nagradjene, ali ja to ne nevěrujem, nego věrujem, da će i u napreda ovom děržavom upravljati talijanske i němačke glave, te da ću ja ostati bez ičega«. Kada bi on pomoću Kukuljevića to »dobio«, imao bi »kad raditi o našoj književnosti, osobito u dogovoru s tamošnjim književnicima«.

[2919] S. Obad, Slavenska lipa u Zadru, Radovi Fil. fakulteta u Zadru g. 12, sv. 12, Zadar, 1974, 128, 130–132, 134–136, 139, 140

[2920] Zl. Vince, o. c, 8, 9. Gl. i Zl. Vince, Pravopisno–jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860. god. Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, Zadar, 1961, 263–294.

No ipak, ostao je u Zadru te se i dalje bavio knjigom, jezikom i uređenjem listova.

Tako od 1849. do 1855. uređuje »Glasnik dalmatinski«, a kroz jedno kratko vrijeme zajedno sa J. Čudinom uređuje i list »Smotritelj dalmatinski« — »L'Osservatore dalmato«; god 1851. pokreće prvi pravnički list na hrvatskom jeziku »Pravdonoša«, koji je kasnije uređivao Ivan Danilo.[2921]

Kako je 1861. bio u velikoj novčanoj nevolji, splitski načelnik Bajamonti priteče mu u pomoć, te je izabran za hrvatskog prevodioca pri tamošnjem općinskom poglavarstvu i za »uzdržnika« (upravitelja) tamošnje Gradske knjižnice. Ali već 1863. tu službu napušta i na poziv namjesništva za Dalmaciju primi se ponovno uredništva službenoga dnevnika »Glasnika dalmatinskoga«.[2922]

Budući da je bio usko povezan sa narodom i kako je još od mladih dana, bio zainteresiran za voćarstvo, savjetovao je mnogim seljacima na kakav način da sade voćke po zapuštenim mjestima. Da bi ih lakše nagovorio na to, davao im je, kako piše, badava »likarsko svitovanje«.

Kada se 1861. pokreće »Il Nazionale«, Kuzmanić ne sudjeluje u njemu i zauzima prema narodnjacima kritičan i čak negativan stav, objavljujući članke u listu »Le voce dalmatica«, naročito 1863. g. No pisao je i u listu »Glasnik dalmatinski«,[2923] čiji je bio urednik (1864–1866), veliki broj članaka o književnom jeziku i narodnosti. Surađivao je i u autonomaškom listu »Il Dalmata«, ali sa člancima pisanim hrvatskim jezikom, 1873. ipak surađuje i u narodnjačkom, »Narodnom listu«, nekadašnjem »Il Nazionale«.

Napisao je i nekoliko brošura i knjižica. Tako mu je 1861. izašla u Splitu »Poslanica Dalmatincima«. Na to pisanje potakla ga je Tommaseova poslanica Dalmatincima.

Kuzmanić je u toj svojoj brošuri već na samom početku iznio da Dalmacija mora biti »jali hèrvatska, jali talianska«. On neće svoju brošuru pisati talijanski nego »po hèrvatski, illiti kao što vele, dalmatinski«, te se čudi zašto i Tommaseo svoju brošuru nije izdao na hrvatskom, jer poznaje taj jezik.

Dalje Kuzmanić kaže da se Dalmacija treba združiti sa sjevernom Hrvatskom i »samo Hèrvat Hèrvatu iskreno pomoći može«. Za sebe pak kaže da je »Hèrvat... ...po tankoj i debeloj kèrvi« i otac mu »u kući pivao pisme starca Milovana«. Hrvatski je narod u Dalmaciji brojem »pritežnji« od Tommaseovih »Dalmatinacah«. Naš narod »kao čuvar i baštinik starinskoga predavanja i imanja, ovu zemlju Dalmaciu od Velebita do Kleka na dvoje dili: na gornju (gorsku), i na donju (primorsku) hèrvatsku ruku, i ako nije čuo onoga gori naznačena povidanja. Da smo ostali pri vladi svojoj, doista bi i na zemljopisnom (geografičnom) listu *Hèrvatska* značila čak do Kleka, *Dalmatinski* naslov krio bio bi se kao negdašnja *Liburnia, Japidia, Kurecia i Mizia*, gdi sada naša braća Hèrvati i Sèrbli stanuju... Narodno zemaljsko ime je narodu svakom stup najslavniji...« Kuzmanić se zato okomio na neprijatelje, koji »raztrubiše, da su Hèrvati s'one strane Velebita lupeži i divljaci«, dok su u Zadru viču kako nisu Hrvati, ali »mi smo Hèrvati, i ima nas puno više nego njih«. Kao što Petrarka ljubi Italiju tako Kuzmanić izjavljuje da ljubi »Hèrvatsku (a i Dalmatinsku Hèrvatsku), jer mi je majka, i majka je glasovitih junakah...« Kako hrvatska braća ih zovu da im se pridruže, on kaže da s braćom treba svuda poći i dijeliti »s braćom vladu prirodnu hèrvatsku, svoj jezik, običaj i svaku poštenu nasladu...« Ta braća »pružaju moleć svoje ruke, da se kroz sdruženje triuh ovih sestarah — Dalmacie, Hèrvatske i Slavonie — povrati vilovitost krune hèrvatske, te da dionici budemo naše slobode«. Dokazuje neispravnost Tommaseovog obrazloženja o autonomnoj Dalmaciji, »jerbo mi smo Hèrvati, a oni su Dalmatinci, a i dan danas talijanska gospoda neznaju nazivati naš jezik kako treba i smatraju

[2921] Zl. Vince, Putovima..., 338, 339 i bilj. 64, 65

[2922] A. Kuzmanić, Jubilarni broj..., 62

[2923] Taj »Glasnik dalmatinski« imao je službeni i neslužbeni dio (vijesti) i »književnu stranu« sa stalnom književnom rubrikom (Vj. Maštrović, Priprema..., »Radovi«... 4–5, 86).

ga da je to ilirski jezik (illirico)«, što Kuzmanić nikada nije čuo u narodu. »Dila ištemo«, kaže dalje, »utemeljivanja naše narodnosti, istraživanje novčane pomoći k'napredovanju naše književnosti dokgod nam jezik poslovni, javni, vladajući ne postane...« Ujedinjenje pak Dalmacije s Hrvatskom »bit će našoj narodnosti i našim pravicama, kamen stanac, temelj neoborivi«. Ukazujući na opasnost potalijenčenja i od utjecaja talijanskog ili njemačkog jezika iznosi kako treba raditi da naš jezik postane vladajući... »jerbo nijedan narod nije narod dokgod s' tuđim naukom upravlja«.

Kuzmanić nije bio zadovoljan, kako je rečeno, ni slavenskim, tj. »slavinskim« tonom »Narodnog lista«, kada se je pojavio 1. III. 1862. »jekavskim govorom«, a također nije se zanosio zagrebačkim »Pozorom« i njegovim jugoslavenstvom. U odnosu na to pitanje on izlaže svoje poglede u »La voce dalmatica«, a zatim u »Glasniku dalmatinskom«. Ujedno osuđuje Karadžićev stav glede Dalmacije, koju želi posrbiti, prikazujući je srpskom po proširenoj štokavštini. Stoga on misli da bi najbolje bilo doći do mirnoga i postupnog prijelaza u stvaranju zajedničkog jezika za cijelu Južnu Slaviju. On čak nije ni zato da se narodni jezik odmah uvede u sudove, jer se nije dovoljno afirmirao, te se zalaže za »slavjansko–dalmatinski jezik«, koji je odgovaro dalmatinskoj vladi i ona ga je podržavala. Zbog njegova oportunističkog stava, narodnjaci su oštro napadali Kuzmanića, koji se pravdao da nije ni aneksionist, ni autonomaš već slijedi svoju prirodu koja ga ne čini ničijim slugom (»La voce dalmatica« 1862, br. 53). Kada je pak Kuzmanić preuzeo uredništvo »Glasnika dalmatinskog« ne upotrebljava više naziv slavjansko–dalmatinski jezik već ga naziva hrvatskim jezikom. Uvjeren da će hrvatski jezik zamijeniti talijanski, on upravo zato misli da se ne treba žuriti već nastojati da se u javni život u Dalmaciji uvede pravi i čisti hrvatski jezik, temeljen na ikavici.

Za svoj stav se energično borio i ustao protiv Pavlinovića, što upotrebljava naziv »slovinski« za hrvatski književni jezik. Glede ikavice, Kuzmanić čini zadnji pokušaj 1873. g. Tada, naime, objavljuje članak u autonomaškom listu »Il Dalmata« (1873, br. 45), u kojem se ponovno zalaže za ikavicu kao »što govori pretežna većina naroda našega«. On ukazuje i na to da naša omladina jest za »jezik jekavštine«. I dalje je uporno stajao na svom gledištu pa ipak nije mogao spriječiti da se ijekavica sve više učvrstila.[2924] Usred tih zbivanja Ante Kuzmanić umire u Zadru 10. XII. 1879.[2925] a sahranjen je na otočiću Galevcu (Školjiću) kraj Zadra.[2926] Kuzmanić je bio po naravi nepopustljiv, naročito je o filološkim pitanjima vodio oštre polemike. On je bio jedan od prvih muževa u Dalmaciji, koji se je perom i riječju borio za hrvatski narod i jezik.[2927] Bio je dobar poznavalac prilika u slavenskom svijetu,

---

[2924] Zl. Vince, o. c, 339 i bilj. 68, 339, 473–477, 485–491, 502–504

[2915] A. Kuzmanić, Jubilarni broj..., 62. U povodu njegove smrti izašla su tri nekrologa–oznanjenja. Prvome su bili izdavači Srbi iz Zadra (tekst ćirilicom). U njemu se ističe da je bio »proniknut žarkom ljubavlju k rodu svome u težnji da slavenstvo uskrsne i u domovini ga svojoj učvrsti propovijedajući slogu bratsku i samopravnost zakonitu uzeto Srbima i Hrvatima, kao jedini uvjet općoj narodnoj dobrobiti zajedno sa nezaboravljenim pokojnicima uzor slavenskim rodoljubima Petranovićem i Ivičevićem prije trideset godina slavenskoj narodnoj misli na primorju temelj položi neumorno za nju do kraja života radeći«. Drugi nekrolog–oznanjenje je anoniman. Počinje ovako: »Na X prosinca MDCCCLXXIX nakon LXXII godine neumorna života u Božje krilo predje *Ante Kuzmanić*«, a u završetku teksta piše: »Ogledaj se malo i veliko u kršno neoborivost — u toliki značaj — u zlatno poštenje ovog svetog mučenika«. Treći nekrolog–oznanjenje je također bez potpisa, a izdavač je »Uredništvo Objavitelja Dalmatinskog«. U početku stoji: X prosinca MDCCCLXXIX prestavi se u vjekovičnost *Ante Kuzmanić* umirovljeni naučitelj primaljstva sedamdeset i dvije godine star«. Ovaj nekrolog u obliku epitafa sastoji se od 6 dijelova. Tekst drugoga dijela glasi: »On za mlade dobe znanstvene nauke učenjem s materinskim mliekom usisana hrvackog jezika začinjaše«. Treći dio: »Iztraživanjem po narodu sakupljeno neizmierno blago najprvi u Dalmaciji i Pravdonoši sabrao i turio u narod«. Četvrti: »Svoj mu jezik brzo postade jedinim poslom ostavivši učiteljovanje cio se njemu posveti«. Peti dio: »Pri koncu svoga vieka opet nabere i složi znanstvene svoje žice primaljstvo u knjigu i ovo prvi dar svomu narodu«. U završnom dijelu pak govori se da ga je smrt zatekla kao suradnika »Objavitelja–dalmatinskoga« (V. Maštrović, Zadarska oznanjenja, 307, 308).

[2926] Zl. Vince, o. c, 341. Neki spisi Ante Kuzmanića bili su pohranjeni u Arheološkom muzeju u Splitu (49 h 4).

[2927] A. Kuzmanić, Jubilarni broj..., 62

te je proučio »i češki i slovački... ruski i poljački jezik«. Čak je u Zagrebu uživao ugled kao dobar poznavalac hrvatskoga jezika, napose terminologije. Polazio je sa stanovišta da svaki narod, pa tako i svaki južnoslavenski narod, treba izgrađivati svoj vlastiti književni jezik ili svoj vlastiti tip književnog jezika na temelju najrasprostranijega govora, radi jačanja vlastite narodnosti. Kuzmanić želi da središte kulturnog života bude Dalmacija, ali je u tim svojim stremljenjima konačno ostao osamljen.[2928] Neki su ga smatrali autonomašem, što je on opovrgavao. Prema Jonkeu bio je konzervativac i suviše radikalan katolik, a po Ravliću neuravnotežen i autonomaš.

Vince smatra da nije ipak bio načelan, kada je u »Poslanici Dalmatincima« zastupao ikavicu kao tip hrvatskoga jezika, a uz to usko surađuje s vlastima.[2929]

Prema opisu Ide von Düringsfeld, Kuzmanić je bio jedan od najoriginalnijih originala na originalnom tlu Dalmacije. Visok i pravi morlački tip smatrao se melankolikom, a život mu je značio bijedu. Ovoj spisateljici je rekao da je napustio studiranje medicine zato što nije htio vječno gledati na bijedu čovječanstva, jer je imao dosta i svoje vlastite.

On je čak želio otići u pustinjake i to u Prusiju, jer mu više nisu odgovarali ni grad, ni ljudi. Sebe je smatrao čudakovićem od kojeg su se i žene gnušale, osim što su ga samo stare žene trpjele. Kad mu je Ida von Düringsfeld na kraju razgovora rekla da je grub ali dobar, bio je vrlo zadovoljan izjavljujući joj puno poštovanje.[2930] Ovako kontroverzne ličnosti, a dičeći se svojim morlačkim podrijetlom, pored književnosti, naročitu je ljubav gajio za domaću povijest. Čak mu je, kako je već rečeno, upravitelj splitskog sjemeništa, gdje je učio, proricao da će opisati povijest Dalmacije.[2931]

Još 1829. po narudžbi liječnika Karla Lanze preveo je jednu njemačku povijest Dalmacije na talijanski.[2932]

U »Zori dalmatinskoj« objelodanio je čitav niz članaka ovim redom: »Xalovanje i pogreb kralja Atile« (1844, br. 1), »Najposlidnje kamenovanje« (1884, br. 2), »Dva primera slavoljublja« (1844, br. 4), »Zadar od Mleçanah i Francuzah 1202. godine razoren« (1844, br. 11 i »Obći zagrebački koledar« 1848, 87–100), »Propast pustoga Solina« (1844, br. 15 i »Obći zagrebački koledar« 1848, 95–97), »Kraljevi i drugi poglavice koji su se vladanja odrekli« (1844, br. 18), »Makarska« (1844, br. 25), »Grčki natpisi« (1844, br. 32), »Njekoliko primirah ljubavi prema otaçbini« (1844, br. 43), »Dioklecian cesar rimski« (1844, br. 45, 48), »Početak ratovanja Mlečanah s Turcima u Dalmaciji — 1645 godine — do osvojenja Novigrada« (1846, br. 40),[2933] »Život Marka Marulića vlastelina Splitskoga« (1846, br. 42), »O prinošenju tila s. Dujma pervoga biškupa Solinskoga, koju je Luka Gaudencio u šesnaestom viku pripisao iz jednoga pisma cerkve Splitske na ugladjenoj kožici

---

2928 Zl. Vince, o. c, 329, 283, 610, 611

2929 Pismo Zl. Vincea S. Antoljaku, Zagreb, 14. I. 1967.

2930 I. von Düringsfeld, o. c, I, Prag, 1857, 25–28. No još prije 5. VI. 1848. (tj. 9 godina prije izlaska iz tiska knjige Ide von Düringsfeld S. A.), kada Božidar Petranović piše Stjepanu Ivičeviću iz Knina, on mu kaže kako je »onomadne u Zadru poznao kako valja« Kuzmanića. »On je brate čovek sebičan, komu je do svoje koristi, a ne do blagostanja naroda našega stalo. Ti si upravo pogodio da mnogi na njega merze...« (HDA u Zagrebu — 0–24 — Ostavština obitelji Stjepana Ivičevića (1864–1899) — kutija 1).

2931 Zl. Vince, o. c, 336

2932 A. Kuzmanić, Jubilarni broj..., 62, Kuzmanić prof. Antonio »Osservatore dalmato« 1879, br. 100

2933 Wurzbach navodi da Valentinelli pored Ante Kuzmanića citira i Andriju Kuzmanića, kojemu pripisuje da je autor »Guerra de Veneziani coi Turchi in Dalmazia negli anni 1645–1648«, a taj je članak objavljen ne samo u »Zori dalmatinskoj« nego i u zagrebačkom ilirskom kalendaru za 1849. g. (str. 69–97). Kako Valentinelli pripisuje još nekoliko članaka Andriji Kuzmaniću to Wurzbach drži da su prema svemu Ante i Andrija Kuzmanić jedna te ista ličnost (C. von Wurzbach, o. c, 3, Wien, 1865, 435, 437). No zapravo istina je da je Valentinelli jedino kada citira članak »Guerra de' Veneziani coi Turchi in Dalmazia negli anni 1645–1648« piše da se taj nalazi »nel Calendario illirico Zagrabiense, stampato in Zagabria nell'anno 1849 p. 69–97« (G. Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, 14) stavlja da je autor »Kusmanich Andrea«, dok za ostale članke samo piše »A. Kusmanich«. Drugim riječima Valentinelli je samo ovdje, jedanput, pogriješio u imenu, a drugdje nije.

napisanoga. Priveo iz latinskoga A. Kuzmanić« (1846, br. 42), »Obsida i osvojenje Zemunika, koje se dogodi 1647 godine« (1846, br. 43), »Vrana, Karin i Nadin 1647 godine osvojeni i razoreni« (1846, br. 45), »Nikoliko riçih na uspomenu Ivana Kumbata« (1846, br. 45), »Velin i Skradin 1647 g. osvojeni i razoreni« (1846, br. 47), »Obsida Šibenika 1647 godine« (1846, br. 48), »Obsada i osvojenje Klisa, koje se dogodi 1648 godine« (1846, br. 51), »Dogadjaji po padenju Klisa (1648)« (1847, br. 2), »Jedan primer Hrvatskoga iliti Ilirskoga jezika u jedanaestom viku, pripisan iz knjige redovnika Bernardina Splichanina peçatena u Mlecjim 1495 godine« (1847, br. 2), »Glad i kuga u Dalmaciji a osobito u gradu Šibeniku 1649 godine« (1847, br. 6), »Odkud su Uskoci i njihovo pervo vojevanje« (1847, br. 8), »Mihailo Aleksander nareçeni knez Cernogorski« (1847, br. 9), »Boj pod Ribnikom 1648 godine« (1847, br. 22), »Arambaša Petar Smiljanich i njegova çetiri sina Ilija, Filip, Ivan i Mate« (1847, br. 25, 36, 43), »Dalmatinski običaji« (1847, br. 28, 35, 38), »Spomenika memóriale Tome Arkidjakona, koja je pri njegovoj povistnici Cerkve Solinsko–Splitske« (1848, br. 10) i »Çeska povistnica. Ljubuša« (1848, br. 37).[2934]

Prijevod iz knjige »Storia del Basso Impero di le Beau« izašao je u Zadru 1853. u tiskari braće Battara, pod naslovom »Povistnica slavianska od godine 485 posli rodjenja Isusova do propasti gerčkoga carstva 1453. god.[2935] Dio pervi s talianskog na hervatski jezik priveo je prof. Ante Kuzmanić«.[2936]

Izdao je sljedeće radove: »Na uspomenu izvèrsnoga i zaslužnoga Zadranina Jozipa Ferrariè–Cupillia« (Zadar, 1865); »Braća Ante, Frane, Petar Ergovac, Ivan Petar Marchi; braća Ante Otavij, Ivan Petar Martinis–Marchi, Josip de Marchi, dobročinci[2937] splitski. Napisao prof. Ante Kuzmanić starim kolinom Dikličić« (Zadar, 1871),[2938] te »Sale«[2939] (Zadar, 1871).[2940] Kuzmanić je napisao i članak »Ime Hervat« (Il Dalmata 4/1869, 95, 1; 7, 1; 18, 1; 19, 2; 25, 3; 30, 3; 40, 3; 44, 2; 50, 2) kao i »Pop Surić« (Narodni list 1873), a onda izdaje i svoje uspomene pod naslovom »Spomeni iz mojega dnevnika« (Narodni list 1873, br. 7–49) i »Iz moga dnevnika« (Narodni list 1875).[2941] Kratko prije smrti zamolili su ga iz Zagreba da opiše svoj život što ga je imao objelodaniti »Vienac« u Zagrebu s Kuzmanićevom fotografijom, ali nije dovršio započet životopis, kako kaže Zl. Vince.[2942] Kuzmanić, »koji u sebi nosi hrvatsku povijest, hrvatske knezove i kraljeve«, kako se prema Vinceu »sam znao iztraživati, ističući kako ga njegov odgoj potiče da slijedi svoju katoličku i hrvatsku liniju«, bio je

2934 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 507, 506, 517, 179, 506, 198, 498, 506, 507, 506, 142, 496, 506, 517, 497, 506. Gl. i bibliografija... sv. 11, 205, koja je dosta netočna.

2935 Fr. Rački, (Nacrt..., 283) piše da A. Kuzmanić »sastavi iz Le–Beau–a poviestnicu slavensku od 485 do 1453 godine (Zadar, 1853)«.

2936 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, Zagreb, 1949, 66

2937 Zl. Vince (o. c, 339, 340) samo piše za brošuru »Splitski dobročinci« (1871) »o humanom djelovanju splitskih humanih ljudi«.

2938 Vj. Maštrović, o. c, I, 85, 98

2939 Kada je 1981. (Sali) izašla iz tiska »Župa Sali« (str. 150), autori koji su opisali povijest toga mjesta, nisu pod »glavni izvori i djela« (58, 59) naveli začudo kao kuriozitet ovaj članak Kuzmanića, koji je prvi izravno pisao o Salima.

2040 Vj. Maštrović, Kuzmanić Ante, EJ 5, 461

2941 Te godine u Zadru izdaje »Ses deset učenjah iz Primaljstva za primalje. Napisao Ante Kuzmanić, c. k. doslužni profesor primaljstva« (Vj. Maštrović, »Jadertina crotica« I, 110). Uz to je napisao u »Narodnom listu« (1873, br. 51): »Je li Klis za držanje«, »U uspomenu Nikole Ostojića« (1873, 63), »Juraj Baljivi Dubrovčanin« (1873, br. 80), »Mitrovići« (1876, br. 15), »Hrvatska rodna imena potalijančena« (1876, br. 18), »Alberti i Kambi« (1876, br. 30) i »Moj jezik« (1876, br. 39) [Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 506, 488, 440, 496, 517, 287]. Objelodanio je još čitav niz članaka: »Zasluge, junaštva i dobročinstva plemenite i gospodske obitelji Voinovića–Nakića« (»Glasnik dalmatinski« 1851, br. 88), »Stari Solin — njegova povistnička važnost« (»Glasnik«... 1854, br. 51, 53, 54), »Srićko patrijarh« (»Il Dalmata« 1869, br. 33), »Serdar Mate Bilić« (1869, br. 45), »Rat u Dalmaciji godine 1683–88« (1869, br. 62, 70, 76, 81, 88), »Smrt kneza Mate Despotovića« (»Narodni list« 1873, br. 64), »Smiljanići« (1876, br. 12), »Vuk Mandušić« (1876, br. 12) i »Omišani« (1876, br. 27–29) [Bibliografija... sv. 11, 205, 206].

2942 O. c, 341

dosta naivan ili čak fantast kad se usudio pisati 19. XI. 1843. iz Zadra češkom znanstveniku Josipu Jungmannu da je njihova kraljica Libuša Čehe »Hervatima nazvala«. Isto tako je nesređen 1849. kada poučava urednika zagrebačkih »Narodnih novina« i njihove suradnike da »Narod hèrvatski (pod tim imenom razumi se i Dalmatinski i Istrianski, i Bosanski Katolici) zajedno sa *Slavonskim* (S. A.) mora imati svoj osobiti književni jezik...« Drugim riječima on i Dalmatincima i Bošnjacima i Istrianima dodaje naziv »Hèrvati« ili »Hèrvaćani«, ali zato ne i »Slavoncima«, te čak svemu ovome dodaje »da Hèrvati, Sremci, Resavci, Istrianci, Hèrvati Dalmatinci, Slavonci to jest, većina Jugoslavjanah iliti Ilirah nisu nigda govorili diete, viera, tielo itd.«[2943]

Sve to ukazuje s jedne strane na njegovu konfuznost, a s druge opet na dosljednost da se ikavica uvede u život. Iz svega izloženog jasno se očituje da se Ante Kuzmanić istakao kao uporan borac za hrvatski književni jezik, dok kao povjesničar nema nikakvog značenja, jer nijednim svojim radom nije na sebe svratio pažnju naše historiografije.

Mnogo smirenji rad i život od Kuzmanića imao je *fra Donat Fabijanić*.[2944] Rodio se je 17. XII. 1808. u Pagu od siromašnih roditelja. Kao dječak ušao je u samostan i 1826. obukao franjevački habit.

Srednju školu je učio u gimnazijsko–filozofskom zavodu, a studij filozofije i bogoslovije je završio u Zadru; 1836. postaje svećenik. Uglavnom je živio u zadarskom franjevačkom samostanu i 1844. je tajnik franjevačke provincije, a 1846. izabran je za definitora (savjetnika). Godine 1862. je i definitor i vikar u zadarskom samostanu. Te iste godine postaje i učitelj klerika. Gvardijanom u Zadru imenovan je 1869. i 1871, a 1882. g. po četvrti put je izabran za definitora provincije.

U Zadru je imao niz prijatelja, među kojima su bili braća Borelli, Š. Ljubić i Josip Ferrari Cupilli. Usko prijateljstvo ga je vezalo sa glazbenikom Franzom von Suppeom iz Beča, a sam Fabijanić je kao suplent predavao glazbu na višoj državnoj gimnaziji u Zadru. Osim glazbe na istoj gimnaziji je neko vrijeme predavao latinski i talijanski jezik, te geografiju, povijest i matematiku (do 1858/9). T. Erber, historičar ove gimnazije, hvali ga kao izvanrednog nastavnika.

U povodu njegove smrti 8. IV. 1890. sve tamošnje novine su objavile tople nekrologe. Sahranjen je na Pašmanu.[2945]

Fabijanić je dosta pisao s područja povijesti i to na temelju literature, a i izvorne građe, koju je nalazio u Dalmaciji »u starim ormanima samostana, crkava ili privatnih obitelji«.

Svoje radove o pojedinim osobama ili događajima objavljivao je prvo u zadarskim novinama, pa bi ih zatim skupio i izdavao u manje knjižice. Iako je dobro znao hrvatski, pisao je isključivo talijanski.

Njegovo pisanje s područja naše povijesti može se podijeliti na: 1. članke i 2. knjige i knjižice.

1. Članci

Prvi njegov članak je »Biografia di Antonio Kadcich« (»Gazzetta di Zara« 1840, br. 103).[2946]

Pisao je i u »La Dalmazia« (1845, br. 4): »Minucio de Minuci Arcivescovo di Zara«, zatim »Biografia di Muzio Callini arcivescovo di Zara« (1845, br. 12); »Vincenzo Zmajevich e suoi scritti« (»La Dalmazia« 1845, br. 16); »Babich padre Tommaso (Cvit razlika mirisa duhovnoga)« (»La Dalmazia« 1846, br. 23); »L'episcopato della Dalmazia sotto Giustiniano I. e san Gregorio Magno

2943 Zl. Vince, o. c, 611, 329, 375

2944 Gl. S. Gliubich, o. c, 129, »Gazzetta di Zara« 1845, br. 68, 69, »Osservatore dalmato« 1863, br. 51. Gl. i popis listova o njemu i njegovoj smrti: J. A. Soldo, Fra Donat Fabijanić, Samostan sv. Frane u Zadru, Zadar, 1980, 251, bilj. 12; + Padre Donato Fabianich, »Smotra Dalmatinska« (Rassegna dalmata), 1890, br. 30, »La Domenica« 1890, br. 1.

2945 J. A. Soldo, Fra Donat Fabijanić. Samostan sv. Frane u Zadru 247–251. I dok Soldo donosi ovakav datum rođenja i smrti Fabijanića, A. de Benvenuti, za kojeg Soldo samo kaže da spominje Fabijanićev rad (A. Soldo, o. c, 273, bilj. 108), navodi da se je fra Donat rodio 7. XII. 1809. u Pagu, a da je umro u Zadru 8. IV. 1890. (A. de Benvenuti, Storia di Zara dal 1797 al 1918 Milano — Roma, 1953, 318), što je netočno!

2946 J. A. Soldo (o. c, 274) piše Antonio Kadcich, »Gazzetta di Zara« XI/1843, br. 103, 185, a G. Valentinelli (o. c, 285) datira sa 1840. god.

(Storia ecclesiastica)« (»Rivista Dalmata« 1859, br. 4, 13, 14, 25); »I patarini in Dalmazia« (»La voce dalmatica« 1860, br. 8); »Ian Gregorio Magno e la Dalmazia« (»La voce dalmatica« 1860, br. 18); »Il convento di Carin« (»La voce dalmatica« 1860, br. 29); »Marcelino Re« (»La voce dalmatica« 1862, br. 4); »Studi storici, Dalmazia sotto Odoacre e Teodorico — libertà del culto cattolico — Stefano vescovo salonitano« (»La voce dalmatica« 1862, br. 16, »La Dalmazia cattolica« 1870, br. 10): »Il Medio evo ed i Frati Minori in Dalmazia e nelle terre slave« (»La Domenica« 1889, br. 29–41, 46–48, 50, 1890, br. 2, 3); »Paludi« (»La chiesone spalatino« 1893) te »Biografia de Conte Giov. Kreglianovich–Albinoni« (»Biografie degli illustri italiani del secolo XVIII, vol. VIII«, str. 95).

2. Knjige i knjižice

U ovu grupu kao prva spada »Viaggio sul Monte Vellebich da Zara a kraljiçine vrata« (Zara, 1841).

On je ovdje opisao svoje putovanje preko Karina, Novigrada, Zrmanjom do Kraljičinih vrata na Velebitu, prikazujući usput neke historijske ličnosti i događaje, kao i život stanovništva velebitskih uvala, prožet narodnim kolima i junačkim pjesmama.

Drugo njegovo djelo »Alcuni cenni sulli scienze e lettere di secoli passati in Dalmazia« (Venezia, 1843) podijelio je na dva dijela, a ova na pet poglavlja. U prvom dijelu govori o našim znanstvenicima i piscima 16. do 18. st. koji su radili vani (tako npr. Franjo Petrić, Mark Antonije de Dominis, Vinko Pribojević, Antun i Faust Vrančić, Ivan Lucius, Marko Marulić, Ivan Dominik Stratiko itd.), a u drugom dijelu o pjesnicima i znanstvenicima u zemlji (npr. Petar Hektorović, Petar Zoranić, Juraj Baraković, Petar Kanavelić, Aleksandar Komulović, Bartul Kašić, Rafael Levaković, Andrija Vitalić, Ivan Tanzlinger Zanotti, Andrija Kačić Miošić itd.). Na kraju je opisao otok Košljun i donio kratku povijest knezova Frankapana, istakavši njihovo tobožnje porijeklo od rimske obitelji Anicia, što će i kasnije naglašavati u drugim svojim radovima. Iste godine kad i »Opere edite e inedite di Gian–Domenico Stratico Zaratino« (Fas. III, Venezia, 1845) izašle su mu također u Veneciji »Memorie storico letterarie di alcuni conventi della Dalmazia«. Sastavio ih je u obliku pisama i u njima je opisao položaj samostana, gradova, zatim biografije zaslužnih pojedinaca, umjetničke slike, vrijedne rukopise i inkunabule po samostanima u Dalmaciji. Na tu se njegovu knjigu osvrnuo G. Ferrari Cupilli (»Gazzetta di Zara« 1845, br. 68, 69) zbog nekih pretjeranosti i preuveličavanja (osobito glede samostana na Pašmanu i Ugljanu te o porijeklu Frankapana), dok je Kukuljević smatrao da je to djelo »od prevelike važnosti« (»Danica hrvatska, slavonska, dalmatinska« 1847, br. 10).

Godine 1846. i opet u Veneciji objelodanjuje knjigu »Patriotti illustri« u koju je naprosto pretiskao svoje životopise, već objavljene prethodne godine u zadarskim novinama (Minucio de Minuci, Muzio Callini, Vincenzo Zmajevich, Babich padre Tomaso). Tu je knjigu posvetio šibenskom biskupu Ivanu Brčiću, a sastoji se iz dva dijela. U prvom donosi pet biografija zadarskih nadbiskupa, sastavljenih pretežno prema Farlatiju. U drugom dijelu prikazao je splitskog nadbiskupa I. A. Kadčića (u. 1745), fra Jeronima Filipovića (u. 1765) i fra Tomu Babića (u. 1750) i analizirao njihova djela.

O slikama u franjevačkoj samostanskoj crkvi na Hvaru (napose o slici »Posljednja večera«) Fabijanić piše u knjizi »Dipiniti della città di Lesina illustrata« (Zara, 1849), a zatim 1864. izdaje svoje životno djelo »Storia dei Frati Minori dai primordi della loro istutizione in Dalmazia e Bossina fino ai giorni nostri« (Parte prima: Zara, 1863, Parte secunda: Zara, 1864).

I ta se knjiga sastoji iz dva dijela. U prvom govori o počecima rada franjevaca od 1212. do 1860. g. a u drugom o prošlosti pojedinih samostana po franjevačkim provincijama, zatim opisuje umjetničke spomenike, iznosi biografije istaknutih franjevaca, spise i knjige. Na kraju pojedinih poglavlja naveo je, istina nepotpuno, upotrijebljenu literaturu, do koje je mogao doći. Uz to se je poslužio i

djelima nekih franjevačkih historičara. Osim toga objavio je dosta dokumenata kojima su se za svoj »Codex diplomaticus« poslužili i Kukuljević i Smičiklas.[2947]

U prvom dijelu ove knjige Fabijanić piše i o dolasku Franje Asiškog na našu obalu (1212) kada se osnivaju prvi franjevački samostani. Ovaj netočni podatak Soldo ne komentira već samo pobija Fabijanovićevu godinu osnutka franjevačkog samostana. Tu mu čini Soldo zamjerke i glede osnivanja franjevačkih samostana u Trogiru, Splitu i Bribiru, ali o tome piše samo općenito. Soldo također ne komentira ni pisanje Fabijanića da je sv. Franjo »vjerovatno« pohodio Istru i Kvarner nakon povratka iz Palestine. Ali zato opširno iznosi Fabijanićev prikaz o počecima širenja franjevaca u Bosni (pretežno prema Farlatiju) kojem čini stanovite zamjerke, ukazujući kako on nije pratio pisanje hrvatskih povjesničara. Zatim se Soldo vraća na Fabijanićev opis franjevačkih samostana u Dalmaciji od 16. do 19. st.

U drugom dijelu Fabijanić je obradio prošlost pojedinih franjevačkih samostana, svrstavajući ih prema provincijama, pri čemu je samostane svoje provincije opisao opširnije od drugih (npr. Dubrovačke provincije samostana u Bosni). Uz opis samostana dodao je i biografije istaknutih franjevaca koji su djelovali u tim samostanima (123 životopisa).

Ukazujući kakvim se je materijalom za te biografije Fabijanić služio, Soldo smatra da »bez obzira na slabosti i nemarno donošenje godina« već »samo skupljeni toliki broj životopisa na jednom mjestu veliki je uspjeh«, a Fabijanićeve biografije ušle su i u Ljubićev »Dizionario«.

Kada Fabijanić opisuje samostane, on donosi epigrafičke tekstove s raznih natpisa, grobnih spomenika po crkvama i klaustrima. Služeći se arhivskom građom dao je podatak o gradnji samostana i crkava (Zadar, Trogir, Hvar, Dubrovnik itd.), te je čak i popisao slike po crkvama, ne dajući svoje mišljenje o njima nego iznoseći mišljenja drugih.

U vezi s tim Soldo kaže da ipak Fabijanić nije donio »potpun popis slika da bismo mogli prokontrolirati što je od umjetnina ostalo« i navodi neke njegove propuste. Ali mu priznaje da je upozorio »javnost na inkunabule i rukopise što se čuvaju u samostanskim knjižnicama i on je bio jedan od prvih« koji je »upozorio na to kulturno blago što se čuva u samostanskim knjižnicama«.

Još je 1969. fra Teofil Velnić, prikazujući ovu Fabijanićevu knjigu, naveo kako ona nije »pisana onom kritičnošću koju mi danas tražimo u povijesnim djelima«. On je uvjeren da to Fabijanić nije mogao, ali u pisanju nije bio ni površan ni nekritičan, s čime se slaže i Soldo, koji citira i mišljenje nepotpisanog autora u »Scintille« (1890) da je ova knjiga napisana u žurbi. I s tim sudom Soldo se slaže i nalazi da »u tom sudu ima dosta istine«. Štoviše, smatra da bi Fabijanić učinio bolje da je »još sakupljao materijal i tek tada napisao knjigu s kojom je preuranio«. No ipak on priznaje veliku vrijednost ovom djelu »zbog objavljivanja pojedinih dokumenata i iskorištavanja zadarskog samostanskog arhiva«.

Ukazujući na to da je ova knjiga »izvršila veliki uticaj«, iznosi koga je sve potakla »da pristupi obradi redovničkih zajednica« (Mijo Vj. Batinić, Stj. Zlatović, koji su se koristili njegovim rezultatima), dok je Bianchi »po njemu opisao postanak samostana u Pašmanu«.

Soldo kaže da je ovo prvo djelo, »a ni danas ga nema, koje obuhvaća djelovanje franjevaca u Dalmaciji i Istri, na području Dubrovačke Republike, Bosne i Hercegovine.[2948]

Sljedeća je Fabijanićeva knjiga »La Dalmazia ne' primi cinque secoli del cristianesiano« (Zara, 1874), u kojoj na početku piše o rimskom vladanju u Dalmaciji i na temelju Vinjalića čak opisuje kako je sv. Pavao bio na Visovcu, »što je obična tradicija koju pričaju kaluđeri s Aranđelovca« kaže Soldo.

[2947] A. Soldo, o. c, 274, 273, 253–255, 259, 260, 256, 257, 266, 260, 261 i bilj. 54

[2948] Gl. A. Soldo, o. c, 261–268, 260

Fabijanić je posebno opisao razvoj haljine dalmatike, a kad govori o glagoljici (na panegiričan način) pripisuje je sv. Jeronimu, kao i prvim benediktincima, zatim se vraća na navale Avara i Slavena. Ujedno piše o Dalmaciji za vrijeme Gota i ponovnog potpadanja pod Bizant i opet prema Farlatiju opisuje širenje hereze u Saloni. U tom radu, kaže Soldo, »Fabijanić je bio najmanje samostalan« i »na svoj način je iznio pisanje drugih, uglavnom Farlatija«.

U knjizi »Il presente e il passato di Bosnia, Erzegovina e Albania terre della Dalmazia romana« (Zara, 1879), Fabijanić obrađuje neka pitanja iz srednjovjekovne Bosne a piše i o širenju hereze u Italiji i na Balkanu, služeći se Cantuom, Farlatijem i Vinjalićem.

Na prošlost franjevačkog samostana u Zadru ponovno se vratio u knjizi »Convento il più antico dei Frati Minori in Dalmazia« (Prato, 1882). Tu je ušao sistematičnije u prikaz samostana u Zadru, objavivši čak i onaj zadarski mirovni ugovor (1358) sklopljen u tamošnjoj sakristiji samostana. Ovu ispravu mu je poslao iz Venecije Ljubić, koji ju je još 1872. objavio, a to Fabijanić nije znao ili nije htio spomenuti. Fabijanić nije propustio pisati i o orguljama u crkvi sv. Franje u Zadru, ali tom prigodom ne navodi i romaničko–bizantski križ i korale. Unio je, međutim, brojne epitafe s nadgrobnih ploča, koje se i danas nalaze u klaustru samostana i u crkvi. Ujedno je opisao i staru crkvicu, u kojoj je po predanju tobože bio sv. Franjo, kada se je iskrcao u Zadru.

Prema Soldinom sudu je »možda najzapaženije djelo« Fabijanića »Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina« (Firenze, 1884). U uvodu je ukratko opisao povijest Bosne za vrijeme kraljeva i širenja hereze, ponavljajući prijašnje tvrdnje i služeći se starom literaturom, a ne citira Klaićevu »Poviest Bosne« (Zagreb, 1882). Iza toga je objavio 54 sultanska fermana i 4 bujuruldije bosanskih vezira od 1463. do 1845. g. u korist franjevaca u Bosni i Hercegovini. Ovi prijepisi turskih dokumenata, kako je dokazao G. Jelenić, prevedeni s turskog na talijanski jezik, učinjeni su još 1818. od strane Demetra Atanackovića, a ne kako je mislio Fabijanić od biskupa fra Anđela Kraljevića, koji ih je dao Fabijaniću kada je prolazio kroz Zadar za Rim.

Izlazak ove knjige pozdravili su i pohvalili »Narodni list« (Zadar, 1884), »Bulletino di archeologia e storia dalmata« (1884) kao i još neki listovi u gornjoj Hrvatskoj i Hercegovini.

Posljednja Fabijanićeva knjiga izašla za njegova života jest »Discorso sulla storia religiosa e civile della Dalmazia e popoli affini« (Firence, 1889) posvećena barskom nadbiskupu fra Šimunu Milinoviću. Ovdje ponovno piše o povijesti kršćanstva u nas, širenju hereze, srpskim vladarima, ulozi franjevaca, a govori i o ruskom panslavizmu, kojem suprotstavlja austrijski panslavizam.

Dosta je posvetio temi širenja katolicizma u Bugarskoj, Albaniji i Crnoj Gori, a na kraju knjige objavljuje čak i ugovor Vatikana s Crnom Gorom 1886. g. o uspostavi barske nadbiskupije.

Ta knjiga, po navodu Solda, »je uvod njegove zamišljene velike knjige u kojoj je htio objaviti papinske isprave«, od čega je prema jednom piscu, uslijed intriga »morao odustati«.[2949]

Inače o Fabijaniću njegove kolege — franjevci nisu imali baš dobro mišljenje. Tako fra Gabro Puratić kaže u svome pismu Zlatoviću od 2. V. 1875. kako »naš magloviti Fabijanić trpa sve i svašta i od svačesa gradi kule u zraku«, a sve radi toga »da sagradi svojoj državi slavu kao matici i bosanske vikarije«. U pismu od 3. II. 1882. indirektno prigovara i Račkome da je »ne tvrdeći ni dokazujući« nabacio jednu vijest »onako iz Fabianića«.[2950]

Za Fabijanićev rad na području crkvene povijesti zanimali su se i pažljivo ga pratili pojedini znanstveni radnici od Wurzbacha do J. Lučića i J. A. Solda, te davali svoje raznolike prikaze i ocjene. Budući da je pisao samo talijanski jer je smatrao da je to jezik kulture, njemu se je to neizravno i

[2949] Gl. A. Soldo, o. c, 257, 258, 270, 268, 269 i bilj. 90 i 94, 270, 272, 273, 270 i bilj. 99.

[2950] F. K. E. Nešto iz korespondencije o. Zlatovića, »Nova revija« XI/5, Makarska, 1932, 433, 435.

predbacivalo. On sam pak nije se nacionalno opredijelio, tj. nije se izjašnjavao o tome da li je Hrvat i nije bio zainteresiran za narodni preporod Dalmacije. No, austrofil je bio, u to nema sumnje.

Kako u njegovim člancima, tako i u knjigama primjećuje se da hramlje glede kronologije, a često ne navodi bilješke.

Prema J. Lučiću (1967) glavni cilj njegova pisanja bio je isticanje kulturnog razvoja i bogatstva Dalmacije, napose preko franjevaca i blaga koje se čuva u samostanima.

Unatoč tome što je uvelike cijenio arhivsko istraživanje izvora, sam ponekad zaboravlja navesti odakle je uzeo dokumente i gdje se oni nalaze.[2951] Drugim riječima, Fabijanić je dosta nepouzdan kao historičar. Zato bi bilo zanimljivo potražiti rukopise koji se tiču njega i njegova rada[2952] na području ove vrste historije kako bi se konačno zaokružila slika o vrijednosti njegovih istraživačko–historijskih napora u vezi s crkvenom historijom naših zemalja.

Fabijanićev suvremenik i kritičar jest profesor *Giuseppe Ferrari–Cupilli*,[2953] Zadranin (rođen 4. VI. 1809 — 9. XI. 1865). Za njega kaže Benvenuti da je prešao u državnu službu i postao prvo računarski savjetnik, a 1848. g. računarski tajnik tzv. Narodne straže (guardia Nazionale). Na koncu je zauzeo mjesto upravitelja Opće gradske biblioteke Paravia (1854). 31. V. 1864. postaje pravim bibliotekarom.[2954]

Uz svoje redovne poslove, on se uvelike bavio književnošću i poviješću i to napose životopisima istaknutih Dalmatinaca.

Tako u »La Dalmazia« (1846, br. 30, 32) piše o književnim akademijama u Dalmaciji, te izdaje i pisma pojedinih istaknutih Dalmatinaca (Zadar, 1860).[2955]

Godine 1852. tiskao je članak »Monasterio di S. Demetrio di Zara« (»Osservatore dalmato« 1852, br. 2; »Voce dalmatica« 1860, br. 10–12, 15, 16).[2956] Zatim je objelodanio članak »Alla memoria di Bartolomeo Prospero Battara« (nato in Ragusa circa il 1770 mori a 21 del Luglio 1852) u »Osservatore dalmato« (1853, br. 135, 136), a 1854. napisao je ondje i nekrolog o dr. Fr. Carrari.[2957]

Izlazi mu 1856. »La istituzione dell'arcivescovato di Zara«, a 1860. »I templari e gli ospitalieri in Dalmazia« (»La Voce dalmatica«, br. 25–28). Napisao je lijep prilog o školstvu i učiteljima u Zadru u prošlosti (Program zadarske gimnazije 1859) a u drugoj raspravi govori o sredstvima nastave i zaslužnim Dalmatincima u tom pogledu (u djelu: »La caduta della Republica Veneta, Venezia, 1855).

Nadalje je prikazao život Šimuna Begne Kožičića (»Annuario dalmato« I, Spalato, 1859),[2958] bana Petra Berislavića (Zadar, 1857, str. 29), članova obitelji Boldu od 16–18. st. (»Memorie zaratine«...,

[2951] Gl. J. A. Soldo, o. c, 252, 253, 260

[2952] A. de Benvenuti (o. c, 354) piše da 1953. g. kanonik Blaž Karavanić posjeduje rukopise koji se tiču Fabijanića. Kako je ovaj kanonik, rodom Pažanin, umro prije nekoliko godina, bilo bi poželjno pronaći gdje se taj materijal sada čuva i da li se što od Fabijanićeve ostavštine nalazi u franjevačkom arhivu u Zadru, gdje je i umro. Što se tiče zadarskog povjesničara Angela de Benvenutija (Zadar, 2. VI. 1895 — Zadar, 25. III. 1979) i njegova djelovanja na povijesnom polju gl. i T. Galić, Benvenuti Angelo de, HBL 1, 669, 670.

[2953] A. de Benvenuti (o. c, 354, bilj. 170) samo citira Brunellija, Dudana i Tacconija, što je nedovoljno. Naime o njemu su pisali: »Glasnik dalmatinski« 1865, br. 91, »Osservatore dalmato« 1863, br. 179, 174, 177, 180, 186, 1865, br. 91, 180, 182 i »Rammentatore Dalmato« 1871. U Biblioteci HAZ–a pak u skedariju je popis njegovih članaka, a ima ih čitavi niz i u Naučnoj biblioteci u Zadru.

[2954] A. de Benvenuti, o. c, 317

[2955] Fr. Rački, Nacrt..., 260, 283 i bilj. 6

[2956] G. Valentinelli, o. c, 110; Fr. Rački, o. c, 283

[2957] G. Valentinelli, o. c, 255. Gl. i Bibliografija... IV/2, sv. 11, 81, 82, gdje je naveden samo neznatan broj njegovih članaka iz »Gazzette di Zara«, »Osservatore dalmato«, i »La Voce dalmatica«.

[2958] Naslov je »Della vita e degli scritti di Simone Begna zaratino vescovo di Modrussa«. Faber i I. Kršnjavi od Ferrari–Cupillijevog »Beni (Begna)« učinili su »Penius« ili »Pegni« te na taj način stvorili zbrku u vezi s autorom »Historiae salonitanae maior« (gl. S. Antoljak, Pacta..., 85, 86 i bilj. 352 i 357).

Zara, 1859), šibenskog biskupa Ivana Brčića (Zara, 1857), Ivana Tanzlinghera (»Annuario dalmato« II, 77–103), Stjepana Ivačića (»Annuario dalmato« I, 61–86), o kojem je pisao i J. Franceschi (»Annuario dalmato« I, 87–152), dra Nikole Giaxicha[2959] (Program zadarske gimnazije 1856), te viteza P. A. Paravia (1797–1857), osnivača zadarske gradske biblioteke (»Gazzetta di Zara« 1859. i posebna knjiga, Zadar, 1857).[2960]

G. Ferrari–Cupilli u dva je navrata pisao o Višeslavovoj krstionici. Tako je u »Osservatore dalmato« (1853, br. 135, 183) iznio mišljenje da je ona pripadala jednom hrvatsko–dalmatinskom knezu. Na to je Kukuljević ustvrdio da je to ime zahumskog kneza Višeslava, kojeg Porfirogenet spominje, kao oca Mihajla Viševića. Godine 1860. tim spomenikom se je nanovo pozabavio Ferrari–Cupilli (»Su d'un antica vasca battesimale del Museo Correr di Venezia«, »La voce Dalmatica« 1860, br. 22; isti članak je ponovno izišao bez ikakvih izmjena i u »La Domenica« 1890, br. 22, 23).

Naime, proučavajući »Annonim Filippi« primijetio je da se nakon opisa ninskog baptisterija navodi kako je netko krišom iz Nina odnio zajedno s nekim fragmentima i jednu otkopanu kamenicu s natpisom i grbovima. Uzimajući ovo u obzir Ferrari–Cupilli pretpostavlja da je ta kamenica mogla biti odnesena u Veneciju, a pisac 18. st. da je lako mogao ukrase smatrati grbovima i po tome ta bi kamenica mogla biti upravo ona koja se našla u Veneciji.

To je Ferrari–Cupilli objavio u obliku pisma upućenog Kukuljeviću i prepustio njemu kao većem autoritetu da dade konačnu riječ. Ali u Kukuljevićevim »Putnim uspomenama« (1873) nema ni spomena o tom problemu. Međutim je Rački prihvatio tezu Ferrari–Cupillija i odbacio onu Kukuljevićevu, a tako je učinio i L. Jelić kao »nedvojbenu historijsku činjenicu«. Šišić je preuzeo Jelićevo mišljenje i odonda se je ono proširilo te tako to vlada i danas.[2961]

Posebna je pak njegova radnja »I Francescani del Terz'Ordine ed il convento di Zara« (Zara, 1864, str. 19)

Zajedno sa Bianchijem sudjelovao je na razradi važnijih dodataka »Istoria della Insigne Reliquia di S. Simeono Profeta, che si venera in Zara« od Lorenza Fondre.[2962]

Njegove »Biografie e necrologie de'illustri e benemeriti Dalmati« izašle su posmrtno u Zadru 1874, a izdao ih je Simeone Ferrari–Cupilli,[2963] koji je skupio i druge očeve radove i izdao ih djelomično pod naslovom »Scritti storici e letterari« (Zara, 1899, I sv.). Inače Ferrari–Cupilli se je povremeno bavio i kritikom. Tako je 1845. u »Gazzetta di Zara« (br. 68, 69) pisao o Fabijanićevoj

[2959] Još 1841. izašla je o njemu u Zadru knjiga D. Fabijanića pod naslovom »Alle ceneri ed alla memoria di Nicolò Giaxich, elegio e scritto dal padre Donato F. M. O.« (J. A. Soldo, o. c, 273)

[2960] Fr. Rački, o. c, 283, 284. U »Gazzetta di Zara« (1846, br. 83) piše o »Andrea Ciccarelli«, »Papi Dalmata« (1846, br. 69, 70), »Giovanni Tomco Marnavich« (1846, br. 103, 105), »Pastrizio Giovanni« (1847, 9), »Giovanni Cattalinich« (1847, br. 18), »Zavoreo Domenico« (1847, br. 82), »Monsignor Stratico ed il Barone di Carnea Steffaneo« (1847, br. 97) itd.

[2961] Gl. I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, Radovi Instituta JAZU u Zadru 16–17, Zadar, 1944, 277

[2962] To je izdao kao knjigu G. Ferrari–Cupilli 1855. u tiskari Battara u Zadru (A. de Benvenuti, Storia di Zara del 1409 al 1797, Milano, 1944, 277).

[2963] Simeone Ferrari–Cupilli je sudjelovao pri uređenju biblioteke Paravia i bio jedan od urednika »Annuario Dalmatico«, te je izdao »Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia« (Zara, 1887) [A. de Benvenuti, Storia di Zara del 1797 al 1918, 318], a u »Cronaca Dalmatica« (1888, br. 9) tiskan mu je članak »Dalmati a Bologna«. U očevim »Scritti storici letterari« obuhvaćeni su brojni već ranije objelodanjeni članci Giovanni Ferrari–Cupillija kao: »La torre di Buovo d'Antona in Zara«, »Accademie letterarie in Dalmazia«, »Statuto di Zara«, »Di alcune scuole e d'alcuni maestri che'ebbe nel passato la città di Zara«, »Sulla cittadinanza di Zara, indagini e opinioni« itd. Inače u Naučnoj biblioteci u Zadru (XXIX–IV I, r. 10571) čuva se original djela pod nazivom »Ferrari–Cupilli Giov., Biografie d'uomini illustri della Dalmazia. Autografo, sec. XIX. Stampato in parte a cura di V. Brunelli nel 1887, e da Simeone Ferrari–Cupilli nel 1888«.

knjizi »Memorie storico–letterarie di alcuni conventi della Dalmazia« (Venezia, 1845) i pobijao njegovo mišljenje glede podizanja franjevačkog samostana u Pašmanu. Također mu je zamjerio na nekim preuveličavanjima, ali unatoč tih primjedbi on ipak hvali Fabijanićev pokušaj, kao i zrelost njegova pisanja, a naročito ljubav za domovinsku prošlost.[2964]

Zanimljivo je da je Š. Ljubić u svome »Dizionario« pod »Cupilli–Ferrari Giuseppe di Zara« kaže da je bio odličan skupljač domovinskih stvari[2965] i naziva ga odličnim pjesnikom našega doba, koji je pisao mnogo članaka od interesa za domovinu.[2966] I to je sve. Dakle, ni riječi o njegovim historijskim radovima. Ali zato je Ida von Düringsfeld, koja se upoznala sa Ferrari–Cupillijem i smatrala ga istaknutim Zadraninom, iznijela da se on zanosio mišlju da izda povijest svoga rodnoga grada.[2967]

Kako se iz izloženoga vidi, G. Ferrari–Cupilli bio je u prvom redu biograf, i to napose životopisac uglednih Zadrana, a zatim i nekih istaknutih ličnosti u Dalmaciji. Bavio se je i nekim događajima, koji su se odnosili na crkvene prilike u Zadru.

Za njega se ne bi moglo reći da je bio slavenofil, nego u pravom smislu Zadranin, koji se oduševljavao historijom svoga grada, ali nažalost nije upio da je napiše i objelodani.

Bilo bi zanimljivo istražiti kakvi su poticaji postojali da je zadarski nadbiskup *Pietro Doimi Maupas* rodom Splićanin, napisao povijest Dalmacije pod naslovom »Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie slave contermini« (Zara, 1863, str. 300).

Maupas se je rodio u Splitu 21. IX. 1813. Šibenski biskup je postao 1855. a nakon smrti Josipa Godeassia zadarski nadbiskup (1862). Umro je 8. III. 1891.[2968]

Njegova povijest Dalmacije je sastavljena kronološkim redom[2969] a građu za nju je uzeo iz pisaca koji su se služili arhivima i knjižnicama u Dalmaciji. Naveo je sve važnije događaje od najstarijeg doba, ukoliko su utjecali na sudbinu Dalmacije.

Knjiga se sastoji iz dva dijela. U prvom (27–182) prikazana je politička, a u drugom dijelu (185–290) crkvena povijest Dalmacije. Svaki dio ima svoja razdoblja. Tako npr. politička povijest sadrži: ilirsko (do 180. g. pr. n. e.), dalmatinsko (od 180. pr. n. e. do 9. g. n. e.), rimsko (9. do 476. g.), gotsko–istočno–rimsko–slavensko (476–636), dalmatinsko–hrvatsko–slavensko (806–1102), dalmatinsko–ugarsko (1102–1420), mletačko–tursko (1420–1718), mletačko (1718–1797) i austrijsko razdoblje (1797. do svoga doba).

Autor je u ovoj knjizi dosta griješio, npr. kada piše o Ilirima i o postanku njihovog jezika; nadalje hipoteze uzima kao gotove činjenice. Pelazge drži za Feničane, griješi u datumima, a napose je površan u opisivanju bosanske i srpske povijesti kao i kronologije. Isto tako krivo prikazuje 1797. g. u Dalmaciji.

2964 J. A. Soldo, o. c, 259, 260

2965 Čim je »Gazzetta di Zara« (1843) donijela najavu braće Battara o izlasku »Zore dalmatinske«, Ferrari–Cupilli je smatrao opravdanim što u Dalmaciji izlazi list na narodnom jeziku. »Zora dalmatinska« će po njegovom mišljenju pomoći širenju slavenske misli i prosvjete u ovoj zaspaloj zemlji. Ujedno će svima omogućiti da u »Zori« surađuju, te da su imena suradnika kao i sam urednik Kuzmanić dovoljno jamstvo za ozbiljnost lista. Zato se i nada da će taj list donositi korisne priloge i za seljake i za građane (Zl. Vince, o. c, 320, 321).

2066 S. Gliubich, o. c, 56

2967 I. von Düringsfeld, o. c, I, 25

2968 C. F. Bianchi, »Zara cristiana« I, Zara, 1877, 88, 89, A. de Benvenuti o. c, 459. Uz to gl. »Il Dalmata« 1891, br. 20, 21, 1892, br. 20, 1893, br. 19, »Katolička Dalmacija« 1891, br. 14, 15, »Il Foglio dioces. Sebenico« 1891 (4), 1892 (4), 1893 (3) »Il Foglio dioces. Jadr.« 1891 (3–4), 1892 (3), »List biskupije splitske i makarske« 1891, br. 4, »Rassegna Dalmata« (»Smotra dalmatinska«) 1891, br. 18, 20, 21, »Il Nazionale« (»Narodni list«) 1891, br. 20, »Il Dalmata« 1915, br. 65–67.

2969 Kao II. izdanje ponovno je izašla u Zadru 1878. pod naslovom »Petar Dujam Maupas, Prospetto cronologico della storia della Dalmazia« (gl. La Dalmazia cattolica 9 Zara, 1878, 33 pod »Bibliografia«). Prema navodima I. Ostojića (Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima II. Benediktinci u Dalmaciji, Split, 1964, 226, bilj. 21) postoji ostavština zad. nadbiskupa Maupasa, ali taj pisac nažalost uopće ne kaže gdje se ona sada nalazi.

Crkvenu povijest dijeli na 6 razdoblja i to: od Tita i Dujma do cara Konstantina Velikog (52–312. g.), od Konstantina do razorenja Salone (312–636), od razorenja Salone ili utemeljenja splitske metropolije do osnivanja novih metropolija u Baru, Dubrovniku i Zadru (636–1145. ili 1154), do crkvenog koncila u Tridentu (do 1545), do preustrojenja crkve u Dalmaciji (do 1820), te do svoga doba. Sve je ovo izradio po nekim poznatijim piscima, napose po Farlatiju, izrazivši želju da »Illyricum sacrum« nastavi koji dalmatinski svećenik, a toj želji se je pridružio i Fr. Rački prilikom kritičke ocjene ove knjige. Na kraju kritičkog prikaza Rački se je ispričavao što tomu djelu ne može »povoljnijega suda izreći. Ako je pisac za štioce talijanske knjige u Dalmaciji htio sastaviti kratak pregled državne i crkvene poviesti Dalmatinske, bio bi se imao pomnjivije osvrnuti na golemi napredak, koji je naša povijest posljednjih 20. godina učinila u obće i koj se očituje u raznih spisih«. Taj napredak, kaže dalje Rački, »imamo zahvaliti obilju odkritih spomenika i listina, a napose razvitku slavistike, koja nam otvori pred očima novi sviet... naša kritika uslied toga nesmije se više zadovoljiti kojekakvim kompilacijama koje umnožavaju doduše broj knjiga, ali nepromiču znanosti«.

Na kraju Rački kao kritičar dodaje: »Ako pisac 'pregleda' prihvati ove naše opaske, prem stroge, tè jih uvaži u svojoj književnoj radnji, drugi put sastat ćemo ga na tom polju s pohvalom«.[2970] Koliko je Maupas prihvatio ove Račkijeve »opazke« može se vidjeti u novom izdanju toga »Prospetto cronologico della Storia della Dalmazia«, izašlom u Zadru 1878. g. o kojem je odmah pisao list »La Dalmazia cattolica« (Zara, 1878, 33) i donio prikaz, a onda su uslijedili tijekom godine prikazi i u drugim novinama u Dalmaciji.

U svemu ova knjiga je kompilacija i autor se nije osvrnuo na dosta veliki napredak koji je hrvatska historiografija kroz to vrijeme učinila. Zato se njome (oba izdanja 1863. i 1878) moramo s velikim oprezom služiti i tek onda uvažiti podatke u njoj, kada ih usporedimo s drugim knjigama, temeljenim na izvornoj građi i provjerenoj literaturi.

Kudikamo opširniju povijest Dalmacije izdao je *Valentin Lago*, austrijski finacijski savjetnik u miru. On je u Zadru boravio od 1844. a kada je Venecija oslobođena od austrijske vlasti (1866), on se u taj grad vraća i objavljuje »Memorie sulla Dalmazia« (I–III vol., Venezia, 1869–1871).[2971]

Za nas je važan I. svezak Lagovih »Memorie sulla Dalmazia« koji obuhvaća 450 strana. U predgovoru, koji je sastavio u Veneciji 9. IV. 1868. Lago je obrazložio kako je razdijelio sva tri svoja sveska i kojom se je literaturom služio. Iza toga slijedi kronološka povijest Dalmacije od najstarijih vremena (2000. pr. n. e.) do 28. XI. 1866. Lago ju je podijelio na 8 razdoblja i popunio dodatkom. U ovom I. svesku »Memoria«, koji je danas zastario, ima niz vijesti o prošlosti Dalmacije i još nekih susjednih zemalja, no one su ponekad kronološki netočne, a također i faktički nesigurne i zbrkane. Poslije svega toga Lago je dao genealoške tablice ilirskih vladara, rimskoga cara Dioklecijana, te srpskih, bosanskih, hrvatskih, ugarsko–hrvatskih kraljeva i mletačkih duždeva. Samu pak ovu svoju povijest izradio je i po dokumentima iz HAZ–a kao i po drugim tiskanim izvorima, a pretežno se je ipak oslanjao na nepouzdanoga Bommana. Na kraju I. sveska dodao je i dobru topografsku kartu Dalmacije.

Drugi svezak »Memorie sulla Dalmazia« (Venezia, 1870, 528 str.) obuhvaća opširne podatke o Dubrovniku i njegovoj okolici, a isto tako i o Splitu i Zadru s njihovim obližnjim predjelima, a onda i o drugim mjestima Dalmacije.

Treći pak svezak ovoga djela (Venezia, 1871, 408 str.) govori o porijeklu jezika »Slavo–dalmata«, te o mletačkom širenju i dobivanju predjela Dalmacije tijekom stoljeća, pa onda o raznim vrstama

[2970] Fr. Rački, Prospetto cronologico della storia della Dalmazia con riguardo alle provincie contermini, »Zara« 1863, Pag. 300, »Književnik« I, Zagreb, 1864, 135–138. Gl. i Prikaz ove knjige u »Il Nacionale« 1863, br. 68–69.
[2971] Gl. A. Benvenuti, o. c, 338

uprave u toj zemlji također kroz stoljeća kao i o ekonomskim prilikama u njoj. Sve u svemu ovo djelo ipak tu i tamo može uz provjeru i konsultaciju drugih radova ponekad korisno poslužiti.

U Zadru je živio i djelovao pop *Ivan Danilo* (Kaštel Stari, 4. X. 1820 — Zadar, 2. VII.[2972] (1895),[2973] političar i pisac

Danilo je isprva bio suplent na zad. gimnaziji (1853), a još 1851. s Božidarom Petranovićem i Antom Kuzmanovićem pokreće list »Pravdonoša« čiji je zadatak bio da »sudački činovnici u Dalmaciji nauče naš jezik«. U doba Bachova apsolutizma Danilo nije sagnuo glavu već radi na polju kulture i jezika, a nakon pada apsolutizma on vodi mlade probuđene snage, koje su pokrenule narodni preporod u Dalmaciji. Sudjeluje i u osnivanju Matice dalmatinske (1862), a 1863. daje otkaz u zadarskoj gimnaziji kako bi imao više vremena za političku aktivnost. Stalno je uključen u rad oko »Narodnog lista«, a 1867. je bio nakratko uhapšen. Godine 1870. je zastupnik u carevinskom vijeću u Beču. Iza 1872. g. na javnost izbiše neslaganja između njega i Pavlinovića.

Od 1875. do 1876. uređuje list »Zemljak« i tada se već povlači iz političkog života. Posljednjih godina uređuje službeni »Objavitelj dalmatinski« (1883, 1893, 1894) i »Gospodarski list dalmatinski« (1877–1885).

Nedvojbeno, Ivan Danilo je bio neustrašiv borac, koji je u narodnom preporodu u Dalmaciji od 1860. do 1872. g. igrao jednu od glavnih uloga. U sklopu političkih ciljeva vršio je i kulturnu ulogu.[2974]

Od radova i članaka s područja historije objavio je još 1851. g. u »Pravdonoši« (br. 28, 30, 34, 36–37, 1852, br. 2, 5, 8, 13, 15, 16, 18) svoju raspravu »Ustanova kneževine Poljičke«. On prvi iznosi u široku javnost »ovi naški biser dosle duboko zakopan«. Tumačeći ga slobodno, htio je otvoriti našem svijetu »naški hram zakona«. Hvaleći Poljičane zbog njihovog razuma i morala, jer su prije Engleza ustali protiv trgovanja robljem, on je tim svojim opisom indirektno pridonio da je 1854. Pavao Šafařik objelodanio svoju »Kratka zprava o Statutu Polickem«, a Kukuljević 1859. izdao Poljički statut u svome »Arkivu« (V).

Prema tome Danilo je prvi iznio, slobodno tumačeći član po član toga Statuta, taj »neprocjenjivo vrijedni spomenik našega narodnog prava« kako piše V. Jakić–Cestarić.[2975]

U »Osservatore dalmato« (1858) tiskao je životopis Matije Šantića (»Prete Matteo Santić«), a 1860. priopćio je, obrazložio i nadopunio A. Ciccarellija »Saggio sopra la città di Narona« (Program zad. gimnazije 1860).[2976]

U cilju obrane slavenstva Dalmacije Danilo piše članak u »Glasniku dalmatinskom« (1860, br. 104). Naime iz rukopisne knjige »Itinerario della Dalmazia« Zan Battiste Giustinianija i Anzola Dieda,

[2972] Zanimljivo je da V. Jakić–Cestarić, koja izravno i opsežno piše o Ivanu Danilu navodi da se je rodio 1820. u Kaštel Starom a ne 1830. kako je to utvrdio Vj. Maštrović (EJ II, 663) i da je umro 1895. g. (V. Jakić–Cestarić, Ivan Danilo — političar i kulturni radnik, gramatičar i dijalektolog, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, Zadar, 1961, 135 bilj. 1).

[2973] Vj. Maštrović, Danilo Ivan, EJ 2, 663, V. Jakić–Cestarić, Ivan Danilo — političar i kulturni radnik... Radovi Instituta JAZU u Zadru, 8, 135, bilj. 1, 137, bilj 6 (gdje navodi tko je sve pisao o Danilu kao i popis Danilove bibliografije), »Narodni list« 1895, br. 53. Gl. i L. Čoralić, Danilo Ivan, HBL 3, 219–221

[2974] V. Jakić–Cestarić, o. c, 137–140, 145, 146, 148–151, 135

[2975] O. c, 138. Ona citira da je ta rasprava izašla u »Pravdonoši« 1851, br. 34, str. 3 (V. Jakić–Cestarić, o. c, 138, bilj. 9). Ali još 1855. je Valentinelli o toj radnji napisao ovako »*Danilov* (S. A.) Ivan. Ustanova kneževine Poljičke (Statuto della Contea di Poglizza — Sta in Pravdonosa, 1851, n. 28, 30, 32, 34, 36–37; 1852, n. 2, 5, 8, 13, 15, 16, 18.« (G. Valentinelli, o. c, 292). Rački je pak u tome još koncizniji: ...»te je Ivan *Danilov* (S. A) izdao statut poljički« a u bilj. 4. stavlja »Pravdonoša 1851–52« (Fr. Rački, Nacrt..., 262), što je uglavnom točno. Začudo Vj. Maštrović u »Jadertina croatica« II ovu raspravu uopće ne citira niti njenoga autora, ni kao »Danilo« niti »Danilov«. Gl. i tumačenje V. Jakić–Cestarić (o. c, »Radovi«... 8, 135, bilj. 2) u vezi s potpisivanjem Ivana Danila kao »Danilo« i »Danilov«.

[2976] Fr. Rački, Pregled..., 285. U »Narodnom koledaru« (Zadar, 1863, 21–25, 1864, 23–27, 1866, 20–26, 1867, 43–51) opisuje »Narod slovinski«, a 1870. u istom »Koledaru« (116–142) tiska članak »Obitelj zadarska de Fanfogna«, svagdje se potpisujući Ivan Danilov (Bibliografija... sv. 11, 53), dok mu u »Ephemeris Bihaćensis« izlazi »La chiesetta 'de Pusterla'«.

mletačkih sindika, iznosi podatke o nacionalnosti, jeziku i nošnji u gradovima Dalmacije sredinom 16. st. Iz ovoga rukopisa donosi ispise, jer je tekst u tiskanim primjercima okrnjen uslijed toga što izdavačima istina o stanju u Dalmaciji u to doba nije odgovarala. U tekstu se prikazuje čisto slavenstvo gradova Zadra, Šibenika, Splita, Trogira, Hvara, Korčule, Dubrovnika i Kotora sredinom 16. stoljeća. Krajem 1860. Danilo se javio brošurom »L'autonomia della Dalmazia« kao odgovorom Nikoli Tommaseu, koji je u svojim polemičkim člancima ustao protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

Danilo u svom članku tumači oblike vlasti u Dalmaciji od rimskih vremena preko doba narodnih vladara kada je postojala autonomija županija, primorskih gradova i autonomija slobodnih gradova i slobodnih oblasti (Poljica, Brač), ali zato nije postojala autonomija Dalmacije.

Takvo stanje zatekla je Venecija u 15. st. kada su se autonomije zadržale još samo nominalno, a zapravo svu vlast su imali mletački providuri i plemići. On je u ovoj brošuri nastojao znanstvenom analizom i historijskim argumentima obesnažiti tvrdnje protivnika. U ovom kao i u ostalim radovima dolazi do izražaja njegova ljubav za »domaće povjesničke i starinarske nauke«, kako je to napisao u nekrologu Fr. Bulić 1896. g. (»Bullettino di storia e archeologia dalmata« 1896, br. 13)

Još jače se to ističe u njegovoj knjižici »Sulla civiltà in Dalmazia« tiskanoj u Zadru 1861. g. To je zapravo odgovor Vincenzu Duplančiću, koji je negirao sve slavensko u Dalmaciji, i jezik i kulturu, samo što ovdje Danilo nije miran i staložen kao u prvoj brošuri, već pun gnjeva i ironije. Snagom argumenata on sada pobija Duplančićevu tvrdnju o legitimnosti gospodstva talijanske rase u Dalmaciji, te mu izvacima iz Konstantina Porfirogeneta i Tome Arhidjakona dokazuje i postojanost slavenske rase na jadranskoj obali, gdje je usadila i znak svoje civilizacije. Dokumentarno pobija i Duplančićevu tvrdnju o prioritetu talijanskog jezika u Dalmaciji (služeći se kao primjerom Dubrovnikom, gdje je bio slavenski jezik kancelarijski prije nego što se je talijanski jezik pojavio u javnim aktima Italije). Članak objavljen u »Glasniku dalmatinskom« (1861, br. 5) pisan je na temelju ispisa iz knjige Lorenza Fondre »Istoria della insigue reliquia di San Simeone profeta« (Zara, 1855), djela Luciusovih »Memorie storiche di Tragurio«, A. Ciccarellija »Osservazioni sull'isola della Brazza« i drugih izvora. U njemu Danilo dokazuje da nosioci romaniziranih prezimena u Dalmaciji nisu etnički pripadnici talijanske rase te iznosi primjer kako su naši ljudi tijekom vremena dobivali talijanska prezimena, da bi zaključio kako »obitelji dalmatinske rase koje dan današnji latinski ili talijanski pridjevak nose ne mogu se zato samo smatrati latinske ili talijanske obitelji«.

Godine 1885. Danilo je preveo i izdao djelo Dominika Bertolija »Sveti Ćirilo i Metod«. Iz bilježaka se vidi da je Danilo pratio literaturu i da je bio upoznat s tadašnjim rezultatima znanosti. Danilo se uza sva svoja politička angažiranja bavio i arheološkim istraživanjima. Tako u Prilogu »Narodnom listu« (br. 75, 1862) u članku »Rimske starine«, uredništvo priopćava da je Danilo proučio rimski natpis nađen u Sl. Brodu. Stoga je uredništvo radosno što može objaviti raspravu »neka vide protivnici naši koji bez prestanka trube o *talijanskoj inteligenzi dalmatinskoj* da se i naša *ignoranza slava* zabavlja nezaludno svakom strukom znanja i mnienja«.[2977]

U »Avvisatore dalmato« (1877, br. 66–68, 70, 72, 1883, br. 76–81, 1884, br. 13, 16–19) objavljivao je rezultate svojih istraživanja s područja Zadra pod naslovom »Antichità Zaratine«.[2978] Tu je pokazao iznenađujuću znanstvenu spremu i akribiju.

Kako se može zapaziti iz njegovih historijskih radova Danilo je vrlo vješto povezivao znanost s politikom, što je Dalmaciji toga doba bilo itekako potrebno da bi se mogla braniti slavenska narodnost od autonomaša, koji su htjeli sasvim nametnuti svoj jezik i kulturu u toj zemlji. Namjere autonomaša

[2977] V. Jakić–Cestarić, o. c, 140, 141 i bilj. 13, 142, 143, 148 i bilj. 30, 167.

[2978] V. Jakić–Cestarić (o. c, 167) piše da su samo »Antichità zaratine« objelodanjivane u »Objavitelju dalmatinskom — Avvisatore Dalmata«.

spriječio je narodni preporod u Dalmaciji, koji je pobijedio i preko druge preporodne generacije iznio konačnu prevagu hrvatskog nacionalno–integracijskog pravca nad slavo–dalmatinskim u dalmatinskom građanstvu, kako piše N. Stančić.[2979]

Malo mlađi Danilov drug bio je *Ivan Berčić (Brčić)*, glagoljaš i filolog (Zadar, 9. I. 1824 — Zadar 24. V. 1870). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Zadru a onda se posvetio svećeničkom zvanju. Teologiju je nastavio u Beču, gdje je i zaređen za svećenika (1848). Prekinuvši studij teologije postade kapelan crkve sv. Šime u Zadru i kateheta na ženskoj školi u samostanu sv. Marije. Zatim je bio učitelj staroslavenskog jezika i glagoljske liturgije u zadarskom sjemeništu. Godine 1865. imenovan je profesorom Staroga zavjeta i istočnih jezika, a 1868. počasnikom kanonikom Sv. Jeronima u Rimu i zadarske nadbiskupije. Tijekom cijelog svoga života Berčić se je bavio proučavanjem glagoljice, pa je iz toga područja napisao nekoliko knjiga i radova, a njegovi rukopisi i rukopisne radnje kao i ostavština razasuti su na sve strane i imaju ih u posjedu još i danas živući privatnici.

Prvo ćemo spomenuti dvije njegove radnje posmrtno tiskane: »Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metoda«[2980] i »Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo« (»Rad« JAZU LIX, Zagreb, 1881, 158–185).

U Pragu je još 1859. izdao čitanku iz glagoljskih starina pod nazivom: »Chrestomathia linguae veteroslovenicae charactere glagolitica e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis«, čime je uz ostalo htio udariti temelje budućem proučavanju hrvatskih glagoljskih spomenika. Godine 1860. u Zadru (tiskara Demarchi–Rougier) objelodanjuje »Život Sv. Šimuna Pravednika Proroka i molitve na slavu istoga Svetca« (str. 38).[2981]

Budući da je od 1867. g. bio pravi član JAZU svoje radove objavljuje u njenim izdanjima, a u rukopisu je ostavio latinskim jezikom pisanu povijest slavenskog bogoslužja (»Historia slavicae liturgiae«), dok se neki glagoljski rukopisi iz njegove ostavštine i danas čuvaju u Javnoj bilioteci u Petrogradu.[2982]

Berčić se rodio, živio i umro u Zadru, za koji Fran Kurelac, kada je 1853. stigao u taj grad gdje se susreo i s Berčićem, piše: »...od vsih gradov, što ih je uz morje, nijedan se tako izvrgao, nijednog rak tudjinstva tako raztočio, ni lica mu tako nagrdio nije, kako u Zadru«. Grad koji se nekada s ponosom spominjao »pokle ga lacmanstvo uredilo i slovo mu i slovinstvo zamuknulo, pusti je kukavac i žalostnjak, da ne može gorje...« U Zadru, kaže Kurelac, nema ničega slavenskoga do »Berčica Ivana, Noeta Zadarskoga«, popa Zadrana i njegova »znanca još iz Beča«.

Kurelčeva ocjena o slavenstvu, odnosno hrvatstvu Zadra, svakako je pretjerana, jer pored Berčića bilo je u to doba i drugih zaslužnih Zadrana–Hrvata kao što su Andrija Stazić i Ante Kuzmanić pa Ivan Danilo kao i drugi.[2983]

No svakako Ivanu Berčiću treba priznati da je, kada se započeo buditi hrvatski narodni duh u Dalmaciji, među prvima iskazivao rodoljublje na znanstvenom polju, skupljao glagoljske starine i pisao o njima. On je, kako kaže J. Kalaj, uskrisitelj glagoljske nauke u Dalmaciji.[2984]

[2979] Narodni preporod u Dalmaciji, 240

[2980] Različita izdanja, JAZU, Zagreb, 1870 (XV + 79) s predgovorom V. Jagića, odakle je uzet Berčićev životopis. Jagić piše da je ovaj glagoljaš umro 24. V. 1868. u 46. godini u Zadru, a J. Hamm (EJ 1, 478) 24. V. 1870. O njemu je pisao i J. Kalaj u HE II (1941), 414, 415 i dao popis njegovih djela i literature o njemu. Uz to je A. Gavrilović 1907. tiskao u Građi za povijest književnosti hrvatske (5, 268–277) »Deset pisama Ivana Berčića Vuku Stefanoviću Karadžiću«. Gl. i J. Tandarić, Berčić (Brčić) Ivan, HBL 1, 678, 679.

[2981] Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 78

[2982] EJ 1, 478, 479

[2983] Zl. Vince, o. c, 373

[2984] HE II, 415

Među svim ovim znanstvenim radnicima i historičarima, po svojoj marljivosti, vrijednosti i značenju ističe se *Carlo Federico Bianchi*, rođen 30. VII. 1809. u Zadru, gdje je i umro 16. IV. 1891. Gimnaziju i bogosloviju svršava u rodnom gradu da bi postao svećenik 1832. g. Vršio je razne crkvene službe i dužnosti, a ujedno je bio i konzervator historijskih spomenika u Zadru.

Poznavao je i pregledao skoro sve zadarske crkvene, javne i privatne biblioteke i pronašao mnoštvo dokumenata, iz kojih je crpio podatke za svoje radove. Međutim, on u tim radovima ne navodi izvore, tako da se mnogi njegovi podaci vrlo teško dadu izravno provjeriti. Ipak njegova djela i rasprave mnogo znače za proučavanje crkvene i svjetovne povijesti Zadra i okolice.

Važniji rukopisi i bilješke, koje je Bianchi ostavio, zasad su zametnuti i nalaze[2985] se u Zadru i Zagrebu.

Navest ćemo nekoliko njegovih objavljenih radova: »Istoria della insigne reliquia di San Simeone prefeta che si venera in Zara, scritta da Lorenzo Fondra nel secolo XVII«, (Zara, 1853), »Memorie di Zara« (Zara, 1875), »Zara cristiana« (I/II, Zara, 1877–79), »Vicende storiche di Zara, capitale della Dalmazia, e sua spontanea dedizione all'Imperatore d'Austria Francesco I« (Zara, 1879), »Nicolo de Matafari, arcivescovo di Zara, ed i suoi scritti« (Zara, 1881), »Antichità romana e medievali di Zara« (Zara, 1883), »Memorie sull'antichissima e nobilissima famiglia patrizia veneta di Cornaro« (Zara, 1886), »Turchi in Dalmazia, Opus Pro Patria del Sabalich« (Zara, 1887) i »I Fastidi Zara« (Zara 1888 — prikaz u »La Rassegna Dalmata«, Zara, 1888, br. 71–75).[2986]

Međutim, Bianchijevo najglavnije i najvrednije djelo jest »Zara cristiana« u 2 sveska, koje je i danas neophodan vodič za crkvene i svjetovne prilike kako u samom Zadru tako i u njegovoj bližoj i daljoj okolici tijekom stoljeća.

Ova »Zara cristiana«, koju je posvetio zad. nadbiskupu i metropoliti Dalmacije P. D. A. Maupasu, značajna je ne samo zbog nekih podataka iz povijesti umjetnosti nego i zbog brojnih ondje naznačenih toponima u navedenom zadarskom predjelu.

Osim toga, Bianchi se u tom djelu prvi pozabavio zadarskim Evengelistarom i prvi je objavio tekst tzv. »Laudes«, pjevanih u čast Kolomana i njegovih velikodostojanstvenika, u čijem je prilogu dodano i nekoliko historijskih zapisa, koji se nalaze u posljednjem foliju toga rukopisa.

Vrijedni pažnje su i njegovi »Fasti di Zara religioso–politico–civili dell'anno 1184 an. cr. fino all'anno 1888 dell'era volgae« (Zara, 1888, str. 202). U njima Bianchi (tada nazvan i kaptolski prepozit

2985 Carlo Federico Bianchi, Collectio actuum officialium Curiae archiepiscopalis Jadrensis 1882, br. 8, Carlo Federico Bianchi, »Katolička Dalmacija« 1891, br. 24, »La Rassegna Dalmata« 1891, br. 31, »Il Dalmata« 1891, br. 31, 32. S. Antoljak, Bianchi Carlo Federico, EJ 1, 493. Gl. i podatke o obitelji Bianchi u HAZ (Atti della correspondenza ufficiosa d'archivio — Filza XIII[a] dall'anno 1885 all'anno 1898, No 32, 25. VII. 1892). Carlo Federico Bianchi — povjesničar (1809–1891) (uz 100–obljetnicu smrti), Zadarska smotra, Zadar 1992, XLI/4–5, 29–35. Ništa manje od Bianchija, koji je ispisivao stare rukopise i dokumente, bio je po toj vrsti marljivosti poznat njegov nešto stariji vršnjak *Ivan Gurato* (Zadar, 10. IX. 1804 — Rab, 17. V. 1874), čiji su roditelji biti Zadrani. On je počeo studirati gimnaziju u rodnom gradu, onda ju je nastavio u Beču, a u Gorici je završio teologiju. Vrativši se u Zadar kao svećenik vršio je razne duhovne službe. Godine 1836. nadbiskup Novak ga je imenovao svojim kancelarom i zakletim notarom kod nadbiskupske kurije. No nasljednik Novaka nadbiskup Godeassi lišio ga je svih ovih službi pa je Gurato otišao na Rab, gdje je prepisao veliki broj dokumenata, koji se tiču Dalmacije, a napose Zadra i Raba. Sahranjen je u franjevačkom samostanu u Kamporu na Rabu, gdje je bio neobično omiljen i cijenjen. Oporučno je ostavio kaptolu metropolitanske bazilike u Zadru svoju vrlo dragocjenu bilioteku, te brojna tiskana djela i rukopise. Iako nije ništa napisao i tiskao na temelju svojih ispisa, Gurato je bio poznat izvan Zadra i Raba, te je postao član društva slobodnih umjetnosti u Beču, društva zoofila u Trstu, te član–povjerenik Narodnog muzeja u Zagrebu (C. F. Bianchi, »Zara cristiana« I, 248, 249). Danas se njegovi rukopisi, uz one u kaptolskoj biblioteci, odakle su mnogi nestali, jedan njihov dio u prijepisima, čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru.

2986 S. Antoljak, o. c, EJ 1, 493. Još 1874. u »La Dalmazia cattolica« (48–50, 52) publicirao je C. F. B. članak »Il 24. novembre 1202.« Inače je A. S. napisao prikaz »Fasti di Zara... compilato dal proposito capitolare Carlo Federico cav. Bianchi, Cronaca dalmatica I/1888/, 16. Gl. i S. Antoljak, Bianchi Carlo Federico, HBL 1, 744, 745

i vitez) daje instruktivni predgovor, u kojem izlaže tko je sve pisao »i fasti di Zara«. Zatim prelazi na svoje »Fasti di Zara« i navodi 1184. pr. n. e. pozivajući se na Luciusa, kao godinu osnivanja Zadra. U nastavku spominje 500. g. pr. n. e. i citira Skilaka, koji prvi imenuje »Idassu«, tj. Zadar itd.

U vezi s pojedinim godinama srednjega i novoga vijeka iznosi karakteristične događaje ili osobe, vezane za Zadar, te završava sa 6. VII. 1888. opisujući što je sve tada, tj. prigodom restauracije crkve sv. Krševana u njoj pronađeno od starih materijalnih spomenika (između ostalog i sarkofag).

Za sve ove, manje ili veće Bianchijeve radove, može se reći da su vrijedni pažnje te i danas korisni i upotrebivi, ali da tamo iznesene podatke ipak treba pažljivo prokontrolirati prema tiskanim i rukopisnim izvorima u HAZ–u i Naučnoj biblioteci u Zadru.

Bianchijev suvremenik je *Luigi Maschek*. Proveo je veći dio svoje službe u Zadru i oženio se je Zadrankom, kneginjom Ginom de Borelli Vranskom. Bio je član brojnih akademija, a službeničku karijeru je završio kao carski savjetnik i upravitelj ureda kod Namjesništva Dalmacije.

Maschek je izdao na svoj trošak u šest svezaka svoj poznati »Manuale del Regno di Dalmazia« (Zara, 1871–1877). Od prvog sveska jedno je izdanje bilo tiskano na talijankom (1000 primjeraka), a drugo na hrvatskom jeziku (600 primjeraka), a oba su uskoro bila sasvim iscrpljena, tj. rasprodana. Zato se Maschek u težnji da nastavi u istom duhu izdavanje II. sveska svoga »Manuale« obratio Matici dalmatinskoj za izdanje »jednog povjestničko–državoslovnog godišnjaka« zbog novaca. No kako mu ona nije dala nikakav odgovor, to je on sada — i opet na svoj trošak — objelodanio »Ručnu knjigu za kraljevinu Dalmaciju 1872. g.« samo na talijanskom pod naslovom »Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1872« (anno II, Zara, 1872, 336 str.). On i u tom svesku govori općenito o Dalmaciji (kao što će to uvijek činiti i dalje u obliku uvoda), a onda i o ostalim gradovima i mjestima Dalmacije (npr. Zadar od najstarijih vremena do 1871. g., te Rab, Dubrovnik, mjesta Boke kotorske itd.), kao i po pojedinim nadbiskupijama i biskupijama u toj zemlji te o njenom školstvu i upravi. U ovom svesku, koji je Maschek sastavio, kako on kaže, za Dalmatince, kao motto je citirao što misli o historiji Tommaseo, kojem je taj svezak i uputio, pa mu se je onda taj isti pismeno zahvalio i pozdravio (Firenze, 10. II. 1872) izlazak toga »Manuale«.

Kada je pak Maschek tiskao treći svezak svoga »Manuale« (Anno III, Zara, 1873) on je u predgovoru objelodanio ono Tommaseovo pismo i iznio opis života Tommasea i njegovih djela. U tom istom svesku je dao i neke povijesno–topografske nadopune o pojedinim gradovima, mjestima i otocima Dalmacije, pa čak i o generalnim providurima ove pokrajine. No prigodom tadašnjega i kasnijeg opisivanja navedenih mjesta i predjela on se često ponavlja ili pak daje drugim autorima da oni o tome pišu. Zato se ne trebamo iznenaditi što četvrti svezak toga »Manuale« za 1874. (Anno IV, Zara, 1874, 361 str.) sadrži daljnje izvjesno ponavljanje ili nadopune. No peti svezak (Anno V, Zara, 1875, 305 str.) već govori o prirodnim znanostima u Dalmaciji, pa ponešto i o administraciji, o numizmatici (napose o kotorskim novcima), te ponovno o historijatu nekih mjesta i o industriji u Dalmaciji. I konačno šesti, tj. zadnji svezak za dvogodište 1876–77. (Anno VI e VII, Zara, 1876–77, 450 str.) ponovno ima historijske nadopune o nekim mjestima i otocima Dalmacije, a i osvrće se na industriju ove zemlje.

Gledajući sve te sveske, bez obzira na to što u njima ima raznih nedostataka ili nespretnosti, ipak ovaj priručnik i danas može korisno poslužiti svojim povijesnim podacima za Dalmaciju i za njena pojedina mjesta na kopnu i na otocima.

Upravo kada Maschek objelodanjuje 1872. drugi svezak svoga »Manuale«, iste te godine također u Zadru tiska »Repertorio delle località del Regno di Dalmazia« (46 str.). Objelodanio je i članak »Zur Geschichte und Praxis der Volkszählung in Dalmazien« (Statistische Monatsschrift VI Jahrg. VIII Heft). Još 1883. imao je izaći i Maschekov »Repertorio geografico–statistico dei luoghi abitati

nel Regno di Dalmazia sulla base di dati ufficiali«. No ovo je izlaženje odgađano uslijed teške bolesti Mascheka, koji je ipak i dalje radio na toj knjizi, te je iznenada umro 19. XI. 1887.[2987] upravo u vrijeme kada je za nju pisao predgovor. I tako je ostavio nedovršen svoj »Compendio storico statistico«, koji je konačno poslije njegove smrti tiskan, kako se kaže u nadopunjenom predgovoru ovoga »Repertorio geografico–statistico...« (Zara, 1888, 286 str.). Taj isti »Repertorio« tiskan je i na njemačkom jeziku. Na kraju knjige dan je i alfabetski indeks nastanjenih mjesta u Dalmaciji.

b) OSTALI GRADOVI U DALMACIJI

Izvan Zadra, koji je u ovo vrijeme imao znatan dio raznovrsnih historičara, što je i razumljivo jer je bio metropola Dalmacije, u ostalim gradovima i mjestima historiografski rad je bio, ukupno uzevši, na manjem nivou.

Prvo ćemo spomenuti *Stjepana Ivičevića* (Makarska, 24. I. 1801 — 16. XII. 1871), političara i publicista.[2988] Iznio je životopis A. Kačića Miošića (Zadar, 1860).[2989]

Neko vrijeme djelovao je u Splitu *Stjepan Pavlović–Lučić*,[2990] profesor tamošnje gimnazije, a zatim kotorski biskup (1828–1853).[2991] On je izdao Riceputijeve »Memorie di cose dalmatiche nella storia della vita di S. Giovanni Orsini, vescovo di Traù« (Zara, 1864), gdje je dodao i regesta (»Rivista dalmatica« 1859).[2992] Po njegovom nalogu izdan je i »Kalendarium ecclesiae cathedralis et dioceasis Catharensis pro anno D M D CCC LIII« (u Trstu na 96 strana) u kojem se od 55 do 80 strane nalazi »De origine Episcopatus et de singulis episcopis Diocesis Catharensis cum cathalogo cleri ibidem existentis«.[2993]

[2987] A. de Benvenuti, o. c, 338, 339. Još u knjizi L. Mascheka »Manuale de Regno di Dalmazia per l'anno 1871« (Zara 1871) su sadržani npr. i ovi prilozi na hrvatskom jeziku: »Historijat gimnazije u Sinju«, »Crtice povjestničko–državoslovne za Pelješko pomorsko društvo«, te »Kratki nacrt hrvatsko–dalmatinske povijesti«. Napisao Krunoslav Jović–Otočki itd. (Vj. Maštrović, Dopuna 1. »Jadertina croatica«. I dio knjige, Zadar, 1977, 7 i bilj. 5). U nekrologu pak povodom smrti Luja ili Vjekoslava Mašeka (19. XI. 1887) »carskog savjetnika« rodom iz Praga, koji je »srdcem pameću razboritošću izvrstan«, navodi se da je »zaljubio Dalmaciju, proučio, opisao, proslavio zemlju, narod« i da je imao »pero plodno« (Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja iz XVIII, XIX. i početka XX. stoljeća (»Jadertina croatica«), Djela zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Zadru 6, Zagreb, 1979, 353). Ostavština pak Mašeka nalazila se je u HAZ–u i do danas je neproučena.

[2988] N. Alačević, Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet u Biokovo. Spljet, 1910, 12–17 (Stjepan Ivičević), EJ 4, 407, 408. Gl. i Zl. Vince, o. c, 476–480. Kako je Stipan Ivičević bio vrlo uvažena politička ličnost a cijenjen i kao pisac dokaz su brojna pisma, koja su mu uputili istaknuti naši političari i književnici npr. Božidar Petranović (preko 40 listova od 1841–1866. g.), Mihovil Pavlinović (57 listova od 1857–1871), Metel Ožegović (12 listova od 1861/2. g.), Vuk Stefanović Karadžić (1846) itd. U njegovoj ostavštini sačuvano je pismo austrijskom caru u vezi s tiskanjem svog rukopisa »Obstopisje (Pangraphia)«..., datirano u Beču 16. III. 1889. Stipan se tu potpisao kao »Dalmatinac iz Makarske«. Sačuvan je i »Govor Stipana Ivičevića na Hrvatskom saboru god. 1861« (nedovršen, napisan njegovom rukom a i pretipkan na pisaćem stroju). Taj govor sastavljen je u duhu sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom počinje ovako: »Slavni Sabore! Svietli Bane! Časna gospodo! Mila Braćo!« (HDA u Zagrebu — 0–24 — Ostavština obitelji Stjepana Ivičevića (1864–1899) — kutija 1).

[2989] Zapravo brošura glasi »Ivičević, Stjepan. Preradović, Petar. Na stoletnicu M. P. O. Andrije Kačić–Miošića dne 14 prosinca 1860 u Zadru«. Str. 16. U brošuri je »Kratki životopis M. P. O. Andrije Kačić–Miošića iz Brista u Gornjem Primorju tojest u Krajini«, od Stjepana Ivičevića i »Piesma poslanica Andrije Kačić–Miošiću na dan 14. prosinca 1860 stogodišnjice njegove smrti« od P.(etra) P(reradovića) [Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 78].

[2990] U »Znameniti...« na str. 209. za Pavlovića piše: »vidi: Lučić–Pavlović«. Međutim, na str. 166. i 167. nema Lučić–Pavlović već samo Lučić (Franjo i Ivan). Inače, N. Alačević (»Slavni i zaslužni muževi«..., 20) netočno piše da je Stjepan Pavlović–Lučić, kotorski biskup umro 1852. g.

[2991] G. Valentinelli, o. c, 147, 247

[2992] F. Rački, Nacrt..., 283

[2993] G. Valentinelli, o. c, 249

Korčulanski vidar *Demetrij Dimitri* (25. VII. 1805 — Korčula, 10. XII. 1883) bavio se je »domaćijem stvarima« i u svojoj biblioteci je imao dosta »zlamenitijev rukopisa za povjest Korčulansku«.[2994]

Uz ove treba nešto reći i o fra *Vanđu (Ivana Evanđeliste) Kuzmiću*, rođenom 1807. u Dubrovniku,[2995] gdje je izučio bogosloviju, a medicinu u Padovi. Bavio se je glazbom,[2996] a osim toga i povijesnim istraživanjima.[2997]

Godine 1864. u Trstu je objelodanio knjigu »Cenni storici sui Minori Osservanti di Ragusa« (43 str.).[2998] Umro je u Dubrovniku 1880. g.

Arheolog dr. *Franjo (Francesco) Lanza de Casalanza*, rodio se je 1808. u Splitu, gdje je završio gimnaziju dok je filozofiju i medicinu studirao u Padovi, Parizu i Beču. Mnogo se je bavio arheologijom i arheološkim iskapanjima. Bio je profesor na gimnaziji u Zadru i Splitu[2999] i kasnije konzervator Arheološkog muzeja u Splitu od 1863–72.[3000]

Dalmaciju napušta 1872. i odlazi u Treviso. Bio je član mnogih društava, a umro je u S. Maria della Rovere 2. I. 1892.[3001]

Franjo Lanza se u svojim radovima najviše bavi starom rimskom Salonom i Splitom (Dioklecijanovom palačom).

Iz historije navest ćemo ove njegove radove: »Saggio storico–statistico–medico sopra l'antica città di Narona e lo stato presente del suo territorio« (Bologna, 1842), »Del antico palazzo di Diocleziano in Spalato« (Trieste, 1855), »Discorci critici sulla antiche storie degl'Illirici, dei Dalmati e dei Liburni« (»Bullettino«... XV, 1892–3, 30–32), dok mu 1889. izlazi »Le origini primitive di Salona Dalmatica Heraclea Illirica«.

2994 V. V. V. Demetrij Dimitar, »Viestnik hrvatskoga arheološkoga družtva« VI/2, Zagreb, 1884, 63. Prema Gulinu, Petar Dimitri, korčulanski lokalni povjesničar 19. st, napisao je djelo o korčulanskoj biskupiji pod naslovom »Vescovato« i taj rukopis se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 4043 i R 6310 (Ante Gulin, Srednjovjekovna crkvena sfragistika u Hrvatskoj (doktorska disertacija u rukopisu), Zagreb, 1984, 372, bilj. 1).

2995 U tom gradu je živio i »Giurgevich Padre fra Agostino«, koji je ostavio svoj vlastiti rukopis u dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku pod naslovom »Memorie cronologico–storiche delle Chiese e Conventi della Ragusina Congregazione di San Domenico« Parte prima — 1864, str. 18 (A. Zaninović, Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu, Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950, Zagreb, 1950, 309). Isti Giurgjević Aug. O P. izdao je u Splitu 1867. i »Cenni biografico–letterarii del personaggi più illustri della congr. Ragusina di S. Domenico dal 1750 in poi« (M. Brlek, Rukopisi..., 218). Inače, Đurđević Augustin (Giurgevich, Gjurgjević, Mustapić, Antun) bio je ne samo biograf nego i vjerski pisac (Dubrovnik, 2. VIII. 1828 — Dubrovnik, 7. III. 1874), porijeklom iz Hercegovine i postao dominikanac. Ovo djelo Cenni biografico–letterarii je izradio kao nastavak djela S. M. Crijevića Iconotheca i Bibliotheca Ragusina (HBL 3, 760).

2996 Godine 1880. u sastav knjižnice Male braće u Dubrovniku ušlo je 1500 primjeraka, koje je kroz niz godina skupio magistar farmacije Male braće o. Ivan Evanđelista Kuzmić i gotovo sve učinio za popunu i uređenje bogatog muzičkog arhiva. Njegov portret se nalazi u navedenoj knjižnici (M. Brlek, o. c, 13, 20).

2997 S. Brusina, I. E. Kuzmić, Biografičke crtice, Zagreb, 1881, Znameniti..., 156.

2998 M. Brlek, o. c, 29

2999 I. von Düringsfeld upoznala ga je u Zadru i u svojoj knjizi je opisala život i djelovanje njegovog oca Karla Lanze, podrijetlom iz Roccasema (Italija), poznatoga liječnika i osnivača muzeja u Splitu. Također je opisala i njegova sina, za kojeg kaže da je bio ne samo profesor u Zadru nego i upravitelj tamošnjega narodnoga muzeja, a 1852. prešao je u Split za nastavnika. Donijela je i popis njegovih radova (I. von Düringsfeld, o. c, I, 236, 237).

3000 Još 28. VI. 1848. u »La Dalmazia Costituzionale« (br. 7) F. Lanza u svom članku »Sulle condizioni presenti dell' Austria« iznosi da je za Dalmaciju bolje da bude pod Bečom nego pod Zagrebom (G. Novak, Povijest Splita IV, 1923, 1924). Godine 1864. imenovala je austrijska vlada u Splitu novo općinsko vijeće s načelnikom F. Lanzom /G. Novak, Kako je došlo do pobjede Hrvata u Splitu god. 1862. (prilikom 80–godišnjice). Radovi Instituta JAZU u Zadru 9. Zadar, 17, 20/. Kao novi načelnik Lanza je na sjednici općinskog vijeća u Splitu (29. I. 1865) žestoko napao prijašnju Bajamontijevu upravu i ukazao na njene mnoge zloupotrebe (G. Novak, o. c, IV, 2168, 2169).

3001 C. von Wurzbach, o. c, 14, Wien, 1865, 149, 150 (ne donosi godinu rođenja) »Rassegna dalmata« 1892, 3, 48 EJ 5, 471.

Što je s drugim raznim njegovim neizdanim djelima, koja se tiču Dalmacije, te gdje se sve nalaze, morali bi se u prvom redu zanimati arheolozi, a onda istraživači s područja medicinskih i prirodoslovnih nauka.

Kao osoba i pisac posebnu pažnju privlači *Božidar Petranović*, rođen u Šibeniku 18. II. 1809, gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je učio u Sr. Karlovcima a filozofiju u Grazu. Zatim prelazi u Beč i studira pravo iz kojeg je doktorirao u Padovi (1833).

Nadahnut ilirskom idejom 1836. počeo je izdavati ćirilicom »Srbski dalmatinski almanah«, nešto kasnije zvani »Srpski dalmatinski magazin«[3002] kojemu je dao poučno–zabavni karakter. Petranović ga je uređivao do 1841. kada je prešao na sud u Split.

Godine 1848. izabran je za poslanika u bečki državni sabor. Nastoji da se osnuje Matica dalmatinska i 1849. postaje pristav kod c. kr. preture u Kninu, a zatim savjetnik zemaljskog suda u Zadru, gdje sa svojim sumišljenicima pokreće list »Pravdonoša« (1851),[3003] kojemu je bio zadatak

3002 Kako se ovaj časopis nalazi u Naučnoj biblioteci u Zadru, to ga je Vj. Maštrović još 1954. g. opisao. Tako mu prvo daje opći naziv »Ljubitelj Prosveštenja« (1836–1873) i kaže da taj naslov ostaje i kasnije, kada se časopis naziva još »Srpsko–dalmatinski almanah«, odnosno »Srpsko–dalmatinski Magazin«. Od 1854. mijenja se dio naslova u »Ljubitelj prosvjete i narodnoga jezika«, koji poslije otpada i ostaje samo »Srbsko–dalmatinski magazin«. Dalje Maštrović kaže da je »Ljubitelj prosveštenja. Srbsko–dalmatinski almanah« (I/1836–II/1837) tiskan u Karlovcu (Karlstadt), a »Ljubitelj prosveštenja. Srbsko–dalmatinski Magazin« (III/1838–IV/1849) u Zadru itd. /Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II (Časopisi i novine), Zagreb, 1954, 6/. Ovim Maštrovićevim podacima se je služio u dva navrata Zl. Vince (Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovici XIX stoljeća u Dalmaciji. »Radovi«... 11–12, 414 i bilj. 32, ibid. Putovima hrvatskog književnog jezika, 322 i bilj. 17). No ne smije se zaboraviti da je već 1936. i K. Stošić (Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik, 1936, 67) na temelju izašle literature naveo kako Petranović od 1836. »pokreće Srpski dalmatinski almanah, *kasnije nazvan Magazin srpsko–hrvatski*« (S. A.). Ali zato suvremenik Petranovića Š. Ljubić piše da je Teodor Petranović 1835. objelodanio domovinski list »Serbsko–Dalmatinski Magazin« (S. Gliubich, Dizionario..., 250), a I. von Düringsfeld (o. c, I, 271), kojoj je Ljubić davao mnoge korisne upute, kaže da je Petranović više godina izdavao »Srbsko–Dalmatinski Magazin«. Godine 1870. Wurzbach piše da je Petranović 1836. g. osnovao periodički spis »Srbsko dalmatinski magazin« na »ilirskom« pismu, za čiju se je redakciju brinuo do 1841. g. Prva dva sveska ovog spisa, čija je zadaća bila da se oplemeni kultura i duh nesjedinjenih Ilira u Dalmaciji, bila su tiskana u Karlovcu, a sljedeća 1849. u Zadru kod braće Battare, dok su zadnja dva tiskana kod braće Zupan u Zagrebu. Malo zatim Wurzbach dodaje kako je 1836. Petranović izdavao i »Ljubitelj prosvještenja, srbsko dalmatinski almanah«, tj. prijatelj kulture, čija su dva godišta izlazila u Karlovcu 1836. i 1837. g. (C. von Wurzbach, o. c, 22, 100). Dakle, prema Wurzbachu, Petranović 1836. i 1837. izdaje dva časopisa s dva različita naziva, oba tiskana u Karlovcu. 1838. g. sam Petranović tiska u Zadru (tipografia Battara) ćirilicom brošuru pod naslovom »Nekolike reči Dalmatinskim Srbljima prilikom nove 1839 godine od ednog domorodca«. Ispod dvostruko podvučene debele crte stoji latinicom: »Njekolike rjeçi dalmatinskim Ilirima (Serbljima) prilikom nove 1839 godine od jednoga domorodca«. Tekst brošure je dvostupačan: lijevi ćirilicom, desni latinicom, te na str. 12 (ćirilicom) piše... »izdaemъ evo večъ 4. godina *'Ljubitelj prosvećenja Srbsko–Dalmatinski Magazinъ* (S. A.). Želja e moja, a i svakogъ domorodca biti mora, da namъ ovai *magazinъ* (S. A.), središte knъiževnogъ poslovanja *Sviju Dalmatima* (S. A.) ne gledajući na věrozakonъ postane«...« Na str. 13. Petranović naziva ovaj list »Magazinъ Dalmatinski« u kojem će se tiskati prilozi pisani ne samo ćirilicom nego i latinicom. Na kraju se potpisuje »Dr. P.« U istoj tiskari Battara u Zadru izašla je prigodna pjesma B. Petranovića pod naslovom »Na dan rodjenja nascega presvetloga i premilostivoga cara i kralja Ferdinanda I ec. ec. ec.«, u kojoj on uz ostalo kaže: »...I 'Magazin' vech puni se... Sa espapom koristnime« (Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja..., 206, 207). Znači »Ljubitelj prosveštenja. Srbsko–dalmatinski almanah za »leto 1836« izdao je »na svet Teodor Petranović obiju prava doktor« u Karlstadtu. Umjesto uvoda odmah daje kalendar »za leto 1836«, a tako radi i u onom broju almanaha za 1837. g. Kada pak izdaje »Ljubitelj prosveštenja. Srbsko–Dalmatinski magazin za leto 1838« (tipografia Frat. Battara–Zara) on kaže da je tome spisu već treća godina i ujedno donosi »tipografičke pogreške u Almanahu za 1837. g.«, uz obrazloženje da nije tiskara karlstadskog korektora imala« te su se zato i uvukle neke pogreške.

3003 O »Pravdonoši« koji su pokrenuli B. Petranović, Antun Kuzmanić i Ivan Danilo gl. opširnije: V. Jakić–Cestarić, o. c, 137, 138, Zl. Vince, Briga za hrvatsku terminologiju u Dalmatinskoj Hrvatskoj XIX stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru 19, Zadar, 1972, 256–258, Zl. Vince, Putovima..., 380–391. Kada B. Petranović piše iz Knina (5. VI. 1848) Stipanu Ivičeviću, javlja kako mu je »Predsedetalj od Appella napertio« tako breme »to jest pregledanje Zakonika gradjanskog, koj je još 1820 godine pokojni Appendini u naški jezik priveo. Iz Beča je naredba stigla, da se isti zakonik u Zadru utiska. Nego je prevod veoma herdjav« (HDA u Zagrebu — 0 — 24 — Ostavština obitelji Stjepana Ivičevića — kutija 1). Kako smo već prije naveli (bilj. 2988) Božidar ili Teodor Petranović bio je u živom dopisivanju sa Stipanom Ivičevićem. Ta korespondencija od 1841.

da sudski činovnici nauče hrvatski jezik. Ali već 1852. prestade izlaziti ovaj list. Sljedeće 1853. Petranovića premjeste na sud u Kotor.[3004]

Kada je Matica dalmatinska počela sa svojim radom, on postade njen prvi predsjednik i na čelu njene uprave plodno je djelovao 12 godina. Bio je član raznih društava, a JAZU ga je već 1867. izabrala za svoga pravoga člana.

Umro je u Veneciji 31. VIII.[3005] 1874. g.,[3006] a sahranjen u Šibeniku.[3007] Petranović je još 1832. izdao u Padovi »Lettera al Autore delle osservazioni critiche sull'opuscolo del s. canonico Stancovich«[3008] (str. 11), gdje ispravlja samo piščeve pogreške o slavenstvu, ali ne ulazi i u samo prijeporno pitanje. Zatim slijede članci: »Iz obštežitelnog monastira Krke u Dalmaciji, mjeseca Augusta 1833. ljeta« (»Novij Serbskij letopis«, knj. 43, Pešta, 1838); »Pismo učredniku iz Šibenika« (»Serbskij narodnij list«, Pešta, 1838, 1); »Pismo Šibenčanina« (»Serbsko–dalmatinski magazin«, Zadar, 1841); »Popis onih Dalmatinaca, koji su u kandijskom ratu poginuli (1669)« (»Serbsko–dalmatinski magazin« IX, 1844, 32–37); »Nekrolog Aleksiju Miloradoviću« (»Serbsko–dalmatinski magazin XI, 1846).

---

do 1866. g. čuva se u HDA u Zagrebu (0 — 24 — Ostavština obitelji Stipana Ivičevića 1864–1899 — kutija 1). Tu se vidi osobno političko i nacionalno stajalište Petranovića kao i njegov rad na književnom polju. Naročito je upadljiv njegov odnos prema Kuzmaniću, zatim opisivanje struja u Dalmaciji 1848–1851. itd. kao i izlaganje o »Pravdonoši« itd. Službovao je po raznim mjestima Dalmacije: Vis, Imotski, Knin itd.

3004 Međutim, on je kao i c. kr. zem. savjetnik u Kotoru (1853) i dalje ostao na svom stajalištu protiv Bečkog dogovora (1850), tj. on je bio zastupnik antivukovskih jerova. Zato V. Novak, ne štedi riječi pišući da je Petranović bio »poprilično bez osećanja i smisla za naučne istine, zamagljivane velikosrpskim šovinizmom«. On je »nastojao na inat Dogovoru svoja gledišta proturiti«, te da stoji »neprijateljski prema Vuku, samouveren u vrednost svojih književnih i naučnih sposobnosti«. Godine 1853. je izjavio Petranović da on »kako onda tako i danas jednako« misli »da je *južnoslavenskome srbohrvatskom narodu* (S. A.) od velike nužde izobraženi književni jezik... Samo ne treba nam u izbiranju sredstva prenagliti...« (V. Novak, Vuk i Hrvati, 288, 291, 292). Drugačije mišljenje o Petranoviću ima I. von Düringsfled, koja ga je upoznala u Kotoru. Ona ga smatra »ausgezeichneter Slavist«, kaže da on radi na povijesti ilirske književnosti i hvali ga da joj je puno pomogao (I. von Düringsfeld, o. c. 207, 271, III, 160). U svojoj već spomenutoj brošuri (latinicom i ćirilicom) od 1838. g. »Nekoliko reči...« Petranović u stupcu latinicom izraz »ilirski« zamjenjuje u stupcu ćirilicom s izrazom »srpski«. Zatim u ćiriličnom stupcu kaže da je Dalmacija kolijevka »slavnoga naroda srbskog« a latinicom piše da je kolijevka »slavnoga naroda Ilirskog« itd. On navodi »Rvate i Srblje u Madjarskoj« i da su »ovi narodi s nami jednog roda i plemena... jedne gore list«. On čak zna za ime »Srbo–dalmatinѣ« (ćiril.) tj. »Iliro–Dalmatin« (lat.) i obrazlaže da je njegova želja i svakoga domorodca da »Ljubitelj prosvjechenja Ilirsko–Dalmatinski Magazin« (lat.) postane književno središte »sviju Dalmatina bez obzira na vjeru« i da u buduće »treba jedan svima obchjeni knixevni jezik da medjusobno vexe« (lat.) te poziva svoje zemljake obiju crkava na suradnju u tom magazinu »da tako sloxnim, dvostrukim silama pravi temelj knjixestvu i izobraxenju nasem postavimo« (lat.). Iz ove brošure jasno se vidi da je Petranović poistovjećivao Ilire i ilirstvo sa Srbima i srpstvom i kakav je kompromis predlagao glede književnog jezika. Veliki je propust što naši filolozi nisu uopće o ovoj brošuri tj. njenom sadržaju do danas raspravljali! Prema Wurzbachu, Petranović je nakon tiskanja u Zadru 1838. istu brošuru tiskao u »Danici ilirskoj« 1839. br. 7 i na talijanskom pod naslovom »Alcune parole ai Dalmati illirici nel nuovo Anno 1839.« (C. von Wurzbach, o. c, 22, 101).

3005 I dok P. Karlić (»Matica dalmatinska« I–III, Zadar, 1913, 105) piše da je umro 31. VIII. 1874, a K. Stošić (Galerija uglednih Šibenčana, 68) 30. VIII. 1874, M. Ujević (EJ 6, 478) donosi da je umro 12. IX. 1874. Gl. i »Osservatore dalmato« 1875 br. 73. U najnovije doba I. Perić je napisao vrlo opširnu radnju o Petranoviću pod naslovom »Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića« (Radovi Instituta za hrvatsku povijest 16, Zagreb, 1983, 45–96), u kojoj, pozivajući se na Sundečića, kaže da je umro za liječenja u Veneciji 12. IX. 1874. godine.

3006 P. Karlić, o. c, 7–105

3007 K. Stošić, o. c, 68 (sa literaturom o Petranoviću). Gl. i Zl. Vince, o. c, 321–325 itd. Godine 1909. priopćio je Danilo Petranović (u Narodnom listu br. 43) »Pismo Dra Božidara Petranovića Banu Jelačiću iz god. 1849.« (Vj. Maštrović, Jadertina... II, 395).

3008 Zapravo brošura glasi na tal. jeziku ovako »Lettere al chiariss. Autore dell' osservazioni critiche sull' opuscolo del signor canonico Stancovich intitolato: Trieste non fu villaghio carnico ma luogo dell'Istria« (Padova, 1832), gdje se uz ostalo odbija prevođenje Srbi sa Serviani i Servi, negirajući njihovo etimološko tumačenje u vezi sa latinskim izrazom servus. Takvo tumačenje Petranović smatra vrijeđanjem svoga naroda, koji se uvijek pokazivao dostojnim sve od Nemanje do danas te stekao divljenje cijele Europe (Zl. Vince, o. c, 321).

Značajan je njegov »Die zwei Nationalitäten in Dalmatien«. Osim toga napisao je i »Historiju književnosti[3009] poglavitih na svietu naroda od najstarijih vremena do današnjega vijeka« (Novi Sad, 1858).[3010] Još 1844. opisao je »Ein Grabstein mit serbischen Inschrift in Cattaro« (»Slavische Jahrbücher«, 1844), a 1839. dao je »Geografičko–statistički pregled Dalmacie« (»Serbsko–dalmatinski magazin« 1838, str. 33–59; »Danica ilirska« 1839, br. 35, 36, 44).[3011]

Kako je Srpsko učeno društvo 1865. raspisalo nagradu od 500 dukata za spis o bogomilima u Bosni, davši direktive, na taj se posao bacio B. Petranović, te je napisao raspravu »Bogomili. Crkva bosanska i krstjani« i dobio nagradu (1867). Ta se knjiga sastoji iz dva glavna dijela, od kojih se prvi (1–104) pretežno bavi bogumilima i katarima na slavenskom jugu i na zapadu, a drugi (102–172) crkvom bosanskom i patarenima do propasti Bosne (1463). Radi lakšega razumijevanja stvari Petranović je dao historijski uvod. Glavni cilj mu je bio da dokaže kako je bosanska crkva istočno–pravoslavna a samo vanjski oblik ima bogumilski.

Ta književna rasprava, tiskana u Zadru 1867. (ćir.) izazvala je opće priznanje u slavenskom svijetu,[3012] dok ju je Rački podvrgao oštroj kritici ukazavši na razne manjkavosti i nedorečenosti, ali je ipak priznao da se je time pomaklo kritičko istraživanje o bogumilima, jer je pisac uz strane izvore upotrijebio i domaće, slavenske spomenike.[3013]

U zadnje doba J. Šidak piše da Petranović »nije nipošto povećao heretički utjecaj u toj crkvi« i da je učio da su »krstjani« uživali svoje povlastice »kao moćna potpora svjetskoj vlasti«. Nadalje, dodaje ovome Šidak, Petranović je priznavao da su »Crkva bosanska« i naročito »krstjani« pali pod pobliže neodređeni utjecaj dualističkog učenja i prakse, ali da su konačno svoje pravoslavlje ipak očuvali neokrnjeno. No Rački je odbacio tu pretpostavku kao neutemeljenu. Iako je stajalište Račkoga o tom pitanju naišlo na opće priznanje, ipak je, po Šidaku, »Petranovićeva teza utjecala u određenom smislu na dalju njegovu izgradnju«. Šidak naglašava da je Petranović bio prvi, koji je iskoristio domaću izvornu građu do tada objavljenu (1867) za »bosansku crkvu« i došao do zaključka da u njoj »nema nigdje pomena« takvoj herezi. Šidak je još 1937. čak upisao u zaslugu Petranoviću što je prvi pokušao pokazati ulogu »Crkve bosanske« u državnom i socijalnom životu, u čemu je »daleko premašio Račkoga i da taj dio njegove radnje« nije do danas ništa izgubio od vrijednosti«.[3014]

Nema sumnje, Petranovićeva je zasluga što je u ovoj raspravi upotrijebio svu dotad objelodanjenu domaću građu na narodnom jeziku, ali u cjelini gledajući ona je ipak promašena u odnosu na rješenja osnovnog problema.

[3009] Fr. Rački (Nacrt..., 260) kaže da Petranović pišući o dalmatinskoj književnosti u »Zori« (1845), u »Slavische Jahrbücher« (1846) i »Österreichische Blätter für Literatur und Kunst« (1846), naročito se osvrće na jezik, »slovnicu i leksikografiju...«

[3010] Fr. Rački, Dr Božidar Petranović, »Rad« JAZU XXX, Zagreb, 1875, 192, 183, 184, 187, 190, 191. O njemu je iza Račkoga pisao J. Sundečić pod naslovom »Život i rad dra Božidara Petranovića«, Slovinac, Dubrovnik, 1878, 12–16, 1870, 1–3.

[3011] G. Valentinelli, o.c, 251, 272. Gl. Fr. Rački, Nacrt..., 258, bilj. 1 (ne naznačuje autora članka »Geografičko statistički nacrt Dalm«.). U tzv. »Ljubitelju prosveščenija« (1837, 107–112) piše članak »Srbsko obšćestvo u Šibeniku«, a drugi »O bezvlastiju byvšem u Dalmacii posle padenija Republike mletačke« (1842, 8–23) [Bibliografija... 11, 305]. Zatim tiska »Povijest o Svetoroždenstkom Manastiru Dragoviću u Prav. Eparhiji Dalmatinskoj« (Zadar, 1859), »Istorija Pravoslav. Obsteštvo Zadarsko« (»Serbsko–dalm. Magazin« za g. 1865), »Pravoslavni Crkveno–narodni Sinod držan u Zadru g. 1808« (pretiskano iz »Magazina« za g. 1870/1, Zadar 1871), »Spomenici o pravosl. Crkvi u Dalmaciji (»Srbsko–dalm. magazin« za g. 1872–3 (XXX), Izvještaj o Pravosl. Bogosl. Zavodu u Zadru šk. g. 1898), »Istorički datumj o M. Krupe« (»Srbsko–dalm. Magazin« za g. 1861) itd. Članak »Jezikoslovje ilirsko–dalmatinsko« izlazi mu u »Zori dalmatinskoj« (1845, br. 31) [Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 147].

[3012] Fr. Rački, Dr Božidar Petranović..., 192

[3013] Fr. Rački, Bogumili crkva bosanska i krstjani. Istorička rasprava. Napisao dr Božidar Petranović. U Zadru 1867. Str. 172. Rad JAZU I, Zagreb, 1867, 242–250

[3014] J. Šidak, Studije o »crkvi bosanskoj« i bogumilstvu, Liber, Zagreb 1975, 43, 104, 105, 297, 347

U pojedinostima pak, naročito o ulozi »Crkve bosanske« u društveno–političkom životu Bosne ima dosta točnosti, kako kaže Mate Ujević.[3015] Petranović je osim te knjige, napisao još nekoliko rasprava većinom objelodanjenih u izdanjima JAZU.

To su: »O osveti, mirenju, vraždi po nekadašnjem hrvatskom pravnom običaju« (»Rad« JAZU VI, Zagreb, 1869, 1–19); »O robstvu. Po srpskim spomenicima i statutima prim. dalm. gradova« (»Rad« JAZU XVI, Zagreb, 1871, 59–86); »O pravu nasljedstva kod Srba na osnovu pravnoga običaja i pisanih spomenika« (Ćir. — »Rad« JAZU XXIII, Zagreb, 1873, 24–42); nakon njegove smrti tiskan mu je rad »O kmetstvu po srbskom uobičajnom pravu, po ustanovama Dušanova zakonika i po statutima dalmatinskih gradova« (»Rad« JAZU XXX, Zagreb, 1875, 60–74).

Petranović je bio u prvom redu književnik zanesen svojim jezikom i narodnošću. Dobro poznavajući njemački i talijanski jezik bavio se i prevođenjem.

On je ujedno bio dobar pravnik i napisao je nekoliko stručnih pravnih ili pravnohistorijskih radova.

Ali kao historičar bio je ipak amater, jer je za to trebao imati mnogo više znanja i kritičnosti, kao i jačeg osjećaja za znanstvenu istinu, koja je bila često zamagljena velikosrpskim šovinizmom, kako to izričito kaže V. Novak (»Vuk i Hrvati«, Posebna izdanja SANU CDVII/62, Beograd, 1967, 288).

Dubrovčanin *Luka Svilović* (rođen u Dubrovniku 1809) svojedobno je bio pristaša narodnog pokreta u Dalmaciji, danas već gotovo sasvim zaboravljen.

Kao pučki učitelj službovao je u Budvi (1830), a onda kao profesor gimnazije u Dubrovniku.[3016] Četrdesetih godina 19. st. pristaje uz narodnu misao da bi 1849. g., kada se je hrvatski jezik počeo učiti kao obvezan predmet na gimnazijama u Dalmaciji, počeo besplatno podučavati taj jezik na splitskoj gimnaziji,[3017] čiji je bio upravitelj više godina (1865–1869).[3018]

Poslije 1860. pristajao je uz narodni pokret u Dalmaciji. Pisao je većinom prigodne stvari na hrvatskom jeziku, ponešto i na latinskom i talijanskom, a prevodio je književna djela s talijanskog na hrvatski.[3019] Za vrijeme Kukuljevićeva boravka u Splitu, Svilović mu je bio kao vodič a inače je bio poznat kao uslužan i plemenit čovjek.[3020] Umro je 1877. godine.[3021]

Bavio se je pretežno književnošću.[3022] Tako je pretiskao u izvrsnom sastavu, kako kaže I. von Düringsfeld, »Vita di Marco Marulo Spalatino scritta di Francesco Natali suo concittadino« (»Critica letteraria« u časopisu »La Dalmazia« II, 2–5), a onda tiska u Beču 1862. svoje »Memorie storiche sull'isoletta di Lacroma«.[3023] Ipak je njegovo najznačajnije djelo »Kratka poviestnica Dalmacije« (Zagreb, 1861), posvećena Strossmayeru s riječima: »Posvećuje mali ovaj darak iz posestrime Dalmacije u dubokoj odanosti pisac«. U njenom uvodu Svilović naglašava hrvatski karakter Dalma-

[3015] M. U., Petranović Božidar, EJ 6, 478

[3016] Znameniti..., 251

[3017] V. Foretić, Šest pisama Andrije Alibrantija pisanih iz Zadra g. 1849. Petru Franasoviću u Korčuli, Radovi Instituta JAZU u Zadru 4/5, Zagreb, 1959, 163

[3018] Znameniti..., 251

[3019] V. Foretić, o. c, 263

[3020] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića–Sakcinskog, 156

[3021] Znameniti..., 251. Svilovićev osobni prijatelj Andrija Korčulanin Alibranti izdao je u Dubrovniku 1888. g. panegiričku njegovu biografiju, naslovljenu »Sulla vita e negli scriti di Luca Svilović«, u kojoj preuveličava značenje književnog rada Svilovića, zatim govori o Dubrovniku kao slavenskoj Ateni (V. Foretić, o. c, 263).

[3022] Iz toga područja napisao je »Piesnička Hora« (Split, 1852) i »Upravljenje dětci za izreći u pismu svoje misli«. Dio pervi. U Splitu 1849. (S. Gliubich, o. c, 295).

[3023] I. von Düringsfeld, o. c, I. 290. I dok ona tako citira ovaj broj lista, Valentinelli stavlja kraći naslov te 1846. g. i br. 3–5 (G. Valentinelli, o. c, 155). Ovdje treba navesti i Svilovićeve posthumno objavljene članke »Cenni storici sul Principato del Montenegro dai tempi antichi sino al 1860, de prof. Luca Svillovich Raguseo, fu direttore dell' I. r. Gimnasio sup. di Spalato« (L'Epidauritano 1897, 63–69) i »Republica di Ragusa. Cenni storici del professore Luca Svillovich« (L'Epidauritano 1913, 33–39) [Bibliografija..., sv. 11, 403].

cije, upotrebljavajući izraze »povjest hrvatsko–dalmatinskoga naroda« i »Hrvat–Dalmatinac«.[3024] Iako je ovo nakon nekoliko stoljeća bila uopće prva povijest Dalmacije na hrvatskom jeziku, ona ipak nema nikakve vrijednosti, jer je puka kompilacija iz ovećih djela.

Augustin Grubišić rodio se je 1810. u Makarskoj, a ne kako neki pišu 1814. g. U Italiji je dovršio nauke i pisao u raznim talijanskim novinama. Bio je protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Neko vrijeme je živio u Beču, a onda se je vratio u Split i na gimnaziji dobio katedru talijanskog jezika i književnosti kao i klasične filologije.[3025] Bio je član mnogih društava. Umro je u Splitu 1882. g. Napisao je »Della lodi del vescovo Miošić« i »La peste di Macarsca nell 1815« (»Bullettino di archeologia e storia dalmata« 1883, br. 6–10), tj. o kugi 1815. g.[3026]

Ivan August Kaznačić rođen je 25. IV. 1817. u Dubrovniku, gdje je učio gimnaziju, filozofiju u Zagrebu, ranarstvo u Beču, a medicinu u Padovi, te je u tom gradu postao doktor medicine.[3027] Kao liječnik služio je u svom rodnom gradu i konačno postao ravnatelj gradske bolnice. Umro je u Dubrovniku 19. III.[3028] 1883. godine.

Surađivao je u raznim časopisima.[3029] Tako su u »Arkivu za povjestnicu jugoslavensku« (V. Zagreb, 1859, 139–186) izašli njegovi »Rukopisi hrvatski, koji se nalaze u knjižnici O. Frančeskanah u Dubrovniku«. Nadalje je napisao članke »Prošlost Dubrovnika« (»Vienac« 1875) i »Još nešto o Dubrovniku« (»Vienac« 1876).

Kada je zbirka Inocenca Čulića postala sastavni dio biblioteke Male braće u Dubrovniku (očekivalo se je da će sam Čulić izraditi katalog svoje zbirke), počeo je dr. Ivan August Kaznačić uz pomoć redovnika samostana Male braće izdavati popis rukopisa i knjiga Čulićeve knjižnice u »Supplemento all'Osservatore Dalmato«. Taj popis, koji je izlazio u navedenom »Supplemento...« uvezan je u posebnu knjigu pod naslovom »Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich sulla libraria de'RR. PP.

3024 Da ponovimo: U svojoj brošuri od 1838. »Njekoliko rječi...« B. Petranović ima naziv »Srbo–dalmatin« (ćir.) i usporedo latinicom »Iliro–Dalmatin«.

3025 Prema G. Novaku »neki Augustin Antun Grubišić... svećenik talijanske crkve u Beču« bio je na čelu akcije nekolicine Dalmatinaca, koji su se našli u tom gradu, protivnika ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Oni su čak 1. IV. 1848. uputili preko ministra unutrašnjih poslova caru protest da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom i Slavonijom. Kada je splitska kongregacija saznala za taj čin bečkih Dalmatinaca, ona im je uputila pismo i potvrdila tu njihovu akciju. Ovaj isti »Opat Agostino Grubisich« piše svome bratu Josipu u Kninu (25. IV. 1848) i u pismu stavlja naslov »Opaske o austrijskom ustavu«. Stjepan Ivičević iz Makarske odgovara istome opatu Augustinu Antunu Grubisichu u Beč (na njegovo pismo od 25. IV) i pita ga zar nije Slaven i što su oni kao »Italo–Dalmati Iliriji za narodnost«. Predbacuje mu što podučava »na talijanskom jeziku«, i djecu od slavenske obitelji otcijepi i pridruži talijanskoj itd. Na to mu je Grubišić odgovorio u listu »La Dalmazia constituzionale« navodeći da ga je Ivičević krivo razumio i da oni zapravo iste misle (G. Novak, Povijest Splita IV, Split, 1878, 1877, 1878, 1924, 1925). Još 5. VI. 1848. B. Petranović iz Knina piše Stipanu Ivičeviću u Makarsku da bi trebao »odgovoriti budali Grubišiću u Beč gděno veli da mi niti Slavjani niti Italijani, nego *Dalmatini* biti imamo. Je li mogao budalastije reći«, zaključuje ovako Petranović i k tomu još dodaje: »Članak tvoj o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom svakome se domorodcu dopada«. (HDA u Zagrebu — Ostavština obitelji Stjepana Ivičevića — kutija 1). Š. Ljubić pak navodi »Grubissich Ab. Agostino di Macarsca« kao izdavača Davidovih psalma na talijanskom (Padova, 1846) i pisca mnogih članaka u domaćim i stranim novinama (S. Gliubich, o. c, 174). Znači on nije »neki« Augustin Grubišić, kako to piše G. Novak.

3026 N. Alačević, o. c, 33–35

3027 Ida von Düringsfeld karakterizira dra Ivana Kaznačića kao jednoga »der originellsten Menschenlängen«, te ilirskog i talijanskog pjesnika i protiv volje doktora, koji najradije ništa ne radi itd. Ona mu je čak prevela na njemački i objelodanila dvije pjesme i to »Tražih davnim u knjigama znanje« i »Mili brate, mnogo prodje doba«, zatim je iznijela koje je sve časopise uređivao (»La Favila« u Trstu, »L'Avvenire« u Dubrovniku, »Zora Dalmatinska« u Zadru) i povijesni kalendar »Lunario Raguseo« kao i to da je bio i prevodilac raznih djela (I. von Düringsfeld, o. c, III, 46–48, 218, 219, 282). Gotovo sve ovo donosi o I. A. Kaznačiću i Wurzbach, koji kaže da je zastupao panslavistički pravac te da se bavio i poviješću (C. von Wurzbach, o. c, 11, Wien 1864, 114)

3028 Ivan Slamnig piše da je umro 19. II. (EJ 5, 234).

3029 M. Grlović, Album... I (1898–1900). U Dubrovniku 1851. Kaznačić je pak izdao knjigu »O piesnami naroda srbskoga i dalmatinskoga« (C. von Wurzbach, o. c, 11, 114).

Francescani di Ragusa«, Zara (Tipografia governale) 1860 (str. 8 + 427). Uvod u ovaj Kaznačićev katalog napisao je prema kazivanju dra Ernesta Katića, dubrovački filozof dr. Đuro Pulić. Katalog sadrži popis 1.132 rukopisa i 1.904 tiskanih knjiga, ali ima dosta pogrešaka i nedostataka.

U izvještaju »Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih« pohvalio je Rački taj rad I. A. Kaznačića.[3030]

Kako se vidi Kaznačić je samo povremeno pisao i pjevao pjesme, a isto tako se samo tu i tamo dotakao dubrovačke povijesti i to više iz dokolice i razbibrige.

Nešto mlađi od Kaznačića i mnogo više angažiran u pisanju povijesti bio je dubrovački pjesnik[3031] i književnik knez *Medo Pucić*. Rodio se je 11. III. 1821.[3032] u Dubrovniku. Prve škole završio je u svom rodnom gradu, a klasične nauke u mletačkom sjemeništu. Pravo je studirao na sveučilištu u Padovi i Beču. Dovršivši svoje obrazovanje putuje po cijeloj Europi,[3033] ali uvijek je ostao vezan za svoj rodni kraj i bio je duša narodnog pokreta. Neko vrijeme boravio je i u Srbiji kao odgojitelj kralja Milana Obrenovića. Umro je 30. VI. 1882. u Dubrovniku.[3034]

Vrlo mlad je postao suradnik »Zore dalmatinske« i sudjelovao u raspravama o jeziku.[3035] No, pisao je i u raznim talijanskim i slavenskim časopisima, naročito od 1849. u časopisu »Dubrovnik« koji je uz Matiju Bana uređivao. Pjevao je na talijanskom i slavenskom jeziku, prevodio iz svih starih i modernih jezika na slavenski i s ovoga na talijanski.[3036]

Nakon pada Bachova apsolutizma Niko Pucić Veliki s bratom Medom sudjeluje na banskoj konferenciji u Zagrebu. Za razliku od svoga brata Medo je bio više teoretičar nego političar. On ide smjerom jugoslavenstva i smatra da se s toga stajališta može lakše boriti protiv talijanskih i njemačkih težnji, iako uviđa nesavladive zapreke na putu okupljanja svih Južnih Slavena. Te svoje poglede izlaže u »Pozoru«. Kao najjače sredstvo u borbi protiv autonomaša ističe sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i to povrđuje primjerima iz historije kao i pripadnošću Dubrovnika toj cjelini.[3037]

3030 M. Brlek, Rukopisi..., 16, 19, 34

3031 Orsata Medu Pucića upoznala je Ida von Düringsfeld u Dubrovniku, gdje inače nije mnogo boravio, već je stalno putovao po Europi. Stoga ga je i prozvala »le juif errant de Raguse«. S njime je razgovarala bez reda, onako po dubrovački (ragusaich) tj. talijanski, francuski, engleski, njemački i slavenski. Prevela mu je na njemački dvije pjesme pod naslovom »Biežte, biežte moji barzi dani« i »Često brodar pomnjivi« i tiskala u svome putopisu. Ujedno je iznijela ukratko njegov životopis kao i rad na književnom polju (I. von Düringsfeld, o. c, III, 208–217, 216, 217, 331). O Pucićima (genealogija i grb) opširno piše C. von Wurzbach (o. c, 23, Wien, 1872, 184, 185, 183).

3032 I. von Düringsfeld (o. c, III, 331) pogrešno datira 1824. kao godinu Orsatova rođenja. C. von Wurzbach (o. c, 23, 183) pak kaže da je rođen u Dubrovniku 1821. dok drugi stavljaju kao i Ida von Düringsfeld 1824. g.

3033 Po kazivanju Ide von Düringsfeld on je bio komornik vojvode od Lucce, kojeg je poučavao u »ilirskom« jeziku i kojem je 1844. posvetio svoju »Slaviansku Antologiju iz rukopisah Dubrovaçkih Piesnikah« (I. von Düringsfeld, o. c, III, 331), tiskana u Beču (C. von Wurzbach, o. c, 23, 184).

3034 S. V. P. Knez Medo Pucić, »Srpske ilustrovane novine« sv. II i III, Novi Sad, 1882, 302, 303, Fr. Marković, Knez Medo Pucić, »Rad« JAZU LXVII, Zagreb, 1883, 125–206, V. Petrović, Pucić knez Medo, St. Stanojević, o. c, III, Zagreb, 1928, 733, 734 (s literaturom), R. Pucić Medo, EJ 6, 646 (s oskudnijom naznakom literature o njemu nego kod St. Stanojevića). Portret Mede Pucića radio je u Parizu 1880. g. Vlaho Bukovac. Danas je taj portret vlasništvo obitelji Nasso–Gradić u Dubrovniku. K. Prijatelj smatra da je taj Bukovčev rad »jedno od najkarakterističnijih slikarskih djela ranijih godina pariškog boravka«. No danas »taj veliki portret djeluje hladno i daleko« (K. Prijatelj, Nekoliko umjetničkih portreta dalmatinskih preporoditelja, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, Zadar, 1961, 222, 223).

3035 Zl. Vince, Putovima..., 367

3036 I. von Düringsfeld, o. c, III, 331

3037 N. Čolak, Narodni preporod u Dalmaciji u svjetlu historiografije. Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 382, 383). Gl. i K. Milutinović, Medo Pucić i narodni preporod u Dubrovniku. »Dubrovnik«, Dubrovnik 1962. Pa ipak, kada Medo Pucić u pismu Bogišiću 14. X. 1878. brani gledište da su bugarštice samo srpske, kaže i ovo... »i tako Hrvati bi šćeli da je sve njihovo i Dubrovački pisci i Bosna ponosna i Crna Gora i mal da ne Dušanovo carstvo. Do sad je sve to bilo detinja igra (zogo de putti), ali od sada, pošto je srpska grana slovinstva već do nezavisnosti došla a hrvatska s nesrećnijem Ausgleichom svaku političku

Godine 1867. Medo Pucić je izabran dopisnim, a ne redovnim članom JAZU, zato što je talijanski podanik, kako je pravovremeno upozorio Niko Veliki Pucić Bogišića.[3038]

Kao historičar Medo Orsat Pucić bio je plodan i vrlo rano se je počeo baviti pretežno poviješću svoga grada.

Prvo je sastavio »Opis života i djela Ignjata Gjorgjića« (»Zora dalmatinska« 1845).[3039]

U zajednici s Ivanom Augustom Kaznačićem sastavio je članak »Sugli Slavi« koji je tiskan u »La Favilla« (1842, 1843 i 1844. g.). Kasnije je taj članak Kaznačić zajedno s Baldovinom de Bizzaro nastavio u »La Dalmazia« (1847, br. 43).[3040]

Godine 1849. prevodi iz djela Johannesa Müllera članak »Dubrovnik republika, I. dio« koji je popratio svojim opaskama (»Danica ilirska« 1849; »Dalmacia« 1849) a isto tako historiju Dubrovnika od Antuna Sorkočevića na francuskom, koju također nadopunjuje svojim bilješkama. Iste godine piše i o Dubrovčanima, koji su bili hrvatski banovi (»L'Avvenire« 1849).[3041] Nadalje je objelodanio »Zakone otoka Mljeta god. 1345.« (Dubrovnik, 1850–1).[3042]

Godine 1856. izašao je Pucićev izvadak u hrvatskom prijevodu iz djela Giunia Rastija »Cronaca di Ragusei« od 650. do 1358. godine u »Glasniku dalmatinskom« pod naslovom »Poviestnica Dubrovnika po knezu Orsatu Puciću–Škatiću« (i kao separat Zadar, 1856, str. 16).[3043]

---

važnost izgubila, što joj neće ni akademija ni univerzitet povratiti, nama ne stoji nipošto da dalje puštamo tu igru igrati i nas k sebi prikopčavati. Amen. Amen. Dixi et animam salvavi. Možda bi slovinsko ime, kao neutralno i čisto književno, moglo doć ti u pomoć; sam razberi« (Br. M. Nedeljković, Prepiska Stojana Novakovića i Valtazara Bogišića, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda XXXVIII, Beograd, 1968, 123, bilj. 1).

3038 V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 15, 126. Medo Pucić je prigodom osnivanja i otvorenja JAZU 1867. ispjevao sljedeće stihove:

Akademija 1867.
Svjetlost sunca, svjetlost duše
Božjeg žara plam.
Slava!
Svetovid nam Bielibog
Slavjanski je stari Bog;
Slava!
Svjètu — bogu podignuše
u Zagrebu novi hram;
Slava!
Prosvjetom će na okrug
Ražariti slavski Jug
Slava!

U zamotuljku »Medo Pucić Dalmatinischer Dichter eigentlich graf Pocis jetzt genannt« (HDA u Zagrebu — Paul Wocher's Autograf — Sammlung — Register).

3039 Fr. Marković, o. c, 149

3040 C. von Wurzbach, o. c, 23, 183

3041 Fr. Marković, o. c, 149, 150. Te iste godine (1849) u Zagrebu tiska zbirku svojih originalnih pjesama pod nazivom »Talijanka« (C. von Wurzbach, o. c, 23, 184) ili »Tallianke« kako piše S. Gliubich (o. c, 261)

3042 Fr. Rački, Nacrt..., 286

3043 Vj. Maštrović opisujući ovo djelo, iznosi mišljenje Kukuljevića (1860) da je ta »Povjestnica« Dubrovnika »po Gjonu Restiću spisana s tal. prev.«, dok Vito Morpurgo (1859) piše da je »s talijanskog rukopisa Gjona Restića u kratko posrbiena po nastojanju O. Pocića u Zadru« (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 72). U uvodu pak svoga djela »Spomenici srbski od 1395. do 1423. to jest pisma pisana od republike dubrovačke Kraljevine, Despotima, Voivodama i Knezovima Srbskiem, Bosanskiem i Primorskiem« (Beograd, 1858, I) Medo Pucić predstavlja čitateljima »dubrovačku pověstnicu« onog doba, ukratko ponašenu iz znamenitog talijanskog rukopisa Žuna Rastića dubrovačkog senatura (1735) »Cronaca di Ragusa del senatore Giugno Resti« iz koje je »već god. 1856 izvadio i izdao u 'Glasniku dalmatinskome' dubrovačku pověstnicu od 650 do 1358.« Wurzbach pak iznosi da je »Povestnica dubrovačka s talianskog rukopisa Gjono Restic u kratko po srbiena po nastojanju O. Počića« (Zara, 1856, Battara) i prevodi što to znači na njemačkom (C. von Wurzbach, o. c, 23, Wien, 1870, 184). Godine 1922. u »Hrvatskoj slogi« (5–6) tiskan je rad »Pucić Medo, Domaća povijest. Dubrovnik prije velikog potresa; priredio i priopćio Antun Krespi« (Bibliografija... sv. 17, 333).

Iste te godine tiska u Zadru knjigu »Delle colonie slave nel regno di Napoli. Lettere del prof. Giovanni de Rubertis, publicate per cura del conte Orsato Pozza« (Zara, 1856). Ta je knjiga plod njegova boravka u Napulju, u čijoj je okolini obišao slavensku koloniju i opisao je.[3044]

No ipak je Pucićevo najveće djelo »Spomenici srpski od 1935. do 1423. to jest pisma pisana od republike dubrovačke Kraljevima, Despotima, Vojvodama i Knezovima Srbskiem, Bosanskiem i Primorskiem«, koji su izašli »narodniem troškom u državnoi pečatnici« u Beogradu 1858. (XXXVII + 178 + XXXI strana).

Te spomenike, dozvolom Lazara Mamule, namjesnika u Dalmaciji, je »prepisao s dubrovačke arhive knez Medo Pucić vlastelin dubrovački, grof Zagorski, vitez jonitski, komornik n. k. vel. španskog mladenca voivode od Parme, član rimske akademie od Kvirita, i c. k. bečkog društva za iztraživanje i sačuvanje starina«.

U uvodu ove knjige, pisane također ćirilicom, prvo je dao kratki pregled događaja (1393–1424) u vezi s ovim aktima (III–XXIII). Iza toga dolaze »Primetbe« koje tumače sastav dubrovačkog vijeća, ustrojstvo vladavine i popis vlastele od 1395. do 1423. g. izvađen iz knjiga Velikog vijeća — sve popraćeno s izvacima isprava (XXIV–XXXVII). Onda dolazi »Pisma republike dubrovačke od 1395. do 1423.« (1–178) i na kraju knjige »Primetbe izvadjene iz službenih knjiga« (I–XXXI), koje je »bukvalno« prepisao. Ta »Pisma« ili »Spomenici« su zapravo kopija onoga koncepta i prijepisa srpskih pisama od 1395. do 1423. godine, dubrovačkog kancelara Ruska Hristiforovića koji je uvodio ta pisma (304 komada) u tzv. zbirku »Lettere e commissioni di Levante«.

Nakon 4 godine Pucić je izdao II. knjigu, pod pod naslovom »Spomenici srpski« (Beograd, 1862). U njoj su tiskani dokumenti iz raznih zbirki dubrovačkog arhiva, u svemu 174 isprave. To su trgovački ugovori, razna pisma, priznanice, testameni itd. pisani većinom ćirilicom (na srpskom jeziku), a ima ih dosta i u latinskom i talijanskom prijevodu.[3045] Cijela ta zbirka ima i danas svoju izvjesnu vrijednost.

Još treba navesti Pucićev podulji članak »Ljetopis crkveni XVIII. vieka« (»Katolički list« 1858), o kojem je još prije pisao u »Danici«, dokazujući da je pisac toga barski nadbiskup Andrija Zmajević.

Nadalje je pisao »O talijanstvu u Dalmaciji« (»Glasnik dalmatinski« 1860, br. 62, 72; »Pozor« 1860, br. 13), gdje ustaje protiv branitelja talijanstva i pobija mišljenje da bi Dalmacija bez mletačke vlasti pala u tursko ropstvo, već naprotiv, ona je spasila Veneciju, tj. nju je obranilo junaštvo Dalmatinaca. Zatim piše »O Kačićevoj stogodišnjici« (»Pozor« 1860, br. 63), šalje »Otvoreno pismo Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom« (»Pozor« 1860, br. 72) i objelodanjuje članak »Dubrovački razlozi« (»Pozor« 1861, br. 16).

Još treba spomenuti njegove članke u »Pozoru« od 1860. (br. 3) i 1861. (br. 9, 10, 26, 46, 60, 69) u kojima naglašava potrebu sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.[3046]

Pucić je objelodanio i prijevod pisama ruskog historičara Hilferdinga o povijesti Bugara i Srba (»Narodni list« 1863), a 1867. izišao mu je politički spis »La Serbia e l'Impero d'Oriente per Orsatto Pozze« (»Nuova antologia Firenze« 1867).[3047] U njemu analizira narodnosni princip kao jedinu mogućnost da se povoljno riješi istočno pitanje, iz kojega bi došlo do formiranja balkanske konfederacije s Jugoslavijom kao gravitacijskim centrom.[3048] Zašao je i u staru prošlost hrvatske i srpske historije.[3049]

[3044] C. von Wurzbach, o. c, 23, 183

[3045] S. Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije, Srednji vijek, 96, 106

[3046] Fr. Marković, o. c, 166–173

[3047] Fr. Marković, o. c, 181–185, EJ 6, 645, 646

[3048] N. Čolak, o. c, 383

[3049] Fr. Marković, o. c, 185

Kao i nekolicina znanstvenih radnika (Vj. Klaić, I. Bojničić, Š. Ljubić, V. Jagić) koji su se osvrnuli na mišljenja Račkog o bosanskom grbu i njegovu izgledu napisao je svoj zadnji članak iz pomoćnih historijskih znanosti i Orsat Pucić pod naslovom: »Zur südslavischen Heraldik« (»Arhiv für slavische Philologie« IV/3, 1880, 339–342).[3050]

Orsat Medo Pucić bio je, kako rekosmo, ne samo pjesnik i književnik, nego i historičar–diletant, koji je pretežno pisao o Dubrovniku i nekim njegovim istaknutim ličnostima, a davao je i u hrvatskom prijevodu izvatke iz kronike Restija i historije Sorkočevića. Ali ipak najvredniji su mu »Spomenici srpski«, koje je kao diletant ne samo prepisao iz dubrovačkog arhiva, nego i popratio historijskim uvodom i bilješkama.

U ono doba to je bio vrijedan prilog za historiju Dubrovnika i susjednih zemalja krajem 14. i prvoj pol. 15. stoljeća. Danas pak uslijed obilja tiskane izvorne građe iz dubrovačkog arhiva ta je Pucićeva zbirka suviše skromna. No ipak se na nju ne smije ni u naše doba zaboraviti pri upotrebi izvora koji se odnose na prošlost ove republike i njenih odnosa s Bosnom i Srbijom u navedenom stoljeću.

S nekoliko rečenica treba ovdje citirati i dr. *Antu (Antonio) Bajamontija* (Split, 18. IX. 1822 — 13. I. 1891), političara, autonomaša i načelnika Splita,[3051] koji je uvelike oživio građevnu djelatnost u Splitu i ukrasio taj grad većim brojem reprezentativnih građevina.[3052] On je objelodanio »Cenno biografico d'Antonio Marincovich« (»Dalmazia« 1845, br. 11), liječnika u Komiži i knjigu »Della vita e degli scritti dell'abbate di Francesco Carrara« (»Spalato, 1854, str. 132).[3053]

Već spomenuti *Jakov Čudina (Chiudina)*, publicist i historičar (Filip Jakov, 1825 — Split 1900)[3054] nastavlja pisati i u ovom razdoblju historijske radove.

On je gimnaziju polazio u Splitu. Kasnije je jedno kratko vrijeme bio nastavnik na nautičko–trgovačkoj akademiji u Trstu, a onda se odluči studirati pravo.

U Zadru uređuje »Gazzetta di Zara« (1848–1849), kao i službeni list »Osservatore dalmato« (1849–1856),[3055] zatim se vraća u Split i postaje javni bilježnik. Kao pripadnik tzv. »Slavo–Dalmata« bio je politički i kulturno italofilski orijentiran, ali ponosan na svoje slavensko »porijeklo« te sa oduševljenjem piše o jugoslavenskim narodima i njihovoj prošlosti.[3056]

S područja povijesti piše: »Statuto e regime municipale della città di Zara« (»Osservatore Dalmato« 1850, 138, 148, 165, 171, 172), »Regine municipale delle città marittine« (»Osservatore«... 1851, 10, 17, 22, 26, 39, 58), »Leggi ed usi notabili dei comuni dalmati nel medio evo« (»Osservatore«... 1851, 79, 81, 91, 102, 106), »Legislazione municipale di Sebenico« (»Osservatore«... 1851, 95, 97, 102, 106), »Regime e statuto municipale di Curzola« (»Osservatore«... 1851, 17, 26, 39, 58), »Storia e legislazione di Cattaro« (»Osservatore«... 1851, 119, 123, 138), »La città di Spalato« (»Annuario dalmatico« 1859, str. 48–69), »Storia del Montenegro (Crnagora)« (Split, 1882), »Biografia di Maria Selebam de Catanni« (Split, 1884), »Karagjorgje il Grande« (Split, 1885), »Santuario della beatissima vergine Maria di Poisan« (Venezia, 1887), »I pirati d'Almissa« (Split, 1890), »Il monastero di Sant'Arcangelo« (Zadar, 1891), »Sign e il suo distretto« (Split 1893), »Knjaz pjesnik

3050 A. Gulin, Kronološka bibliografija radova o Franji Račkomu, Zbornik radova za povijesne znanosti... 9, 329

3051 G. Novak, Bajamonti Ante, EJ 1, 283 (s bibliografijom i vrlo oskudnom literaturom o njemu). Gl. mnogo opširnije i bolje o Bajamontiu što piše G. Novak, Povijest Splita IV, Split, 1978 (2370 — indeks).

3052 G. Novak, o. c, IV, 2345, 2346. Gl. opširno: J. Grabovac, Bajamonti Ante, HBL 1, 349–351.

3053 G. Valentinelli, o. c, 179, 288

3054 »Il Dalmata« 1900, br. 21, 23, »Jedinstvo« 1900, br. 21, 23, »Narodni list« 1900, br. 21

3055 I. von Düringsfeld (o. c, I, 243) kaže za njega da je doktor prava, pjesnik i urednik »Osservatore Dalmato«, u kojem je napisao nekoliko dobrih historijskih sastavaka. Osim toga je preveo zbirku dalmatinskih pjesama i dramu »Gorski Věnac« vladike Crne Gore.

3056 Gl. HE IV, 413, M. Zorić, Čudina Jakov, EJ 2, 636. Gl. i Karmen Milačić, Čudina Jakov, HBL 3, 163.

Nikola I Crnogorski«, (»Luča« 1895, 7–8), »Le Castella di Spalato e Traù« (Split, 1895), »Traù ed il suo distretto« (Zadar, 1899), i »Verlica e il suo distretto« (Zadar, 1900).[3057]

Kako sa vidi Čudina je u prvom redu publicist; uz to se je bavio pravnom historijom, a onda tek lokalnom poviješću nekih mjesta u Dalmaciji i Boki. Napisao je kratku historiju Crne Gore, te o Karađorđu Velikom, crnogorskom knezu Nikoli kao pjesniku.

Svojim je radom na historijskom polju izazvao osobitu pažnju, danas su, međutim, svi ti članci i knjige nadmašeni kako obradom tako i novim izvornim gradivom.

Čudinin vršnjak bio je isusovac *Maksimilijan Budinić* (Vel. Lošinj, 15. II. 1825 — Dubrovnik, 15. I. 1894) koji je tijekom vremena skupio mnoštvo izvorne građe za povijest isusovačkog reda u Dalmaciji. S J. Adelasiom napisao je »Alcune memorie per servise Storia della Comp. di Gesù in Dalmazia« (rukopis) u kojem je obradio prvi dio od 16. do 18. st. Nadalje je sastavio »Breve Storia della Prov. Veneta di Compania Gesù« tiskanu nakon njegove smrti u Veneciji 1914. godine.[3058]

Mnogo je radio, pisao i obrađivao crkvenu povijest šibenski biskup *Antonio Giuseppe Fosco*, rođen 19. III. 1826. u Šibeniku. Škole je učio u Splitu i Zadru, a kao svećenik služio je na Zlarinu, Raslinama i Šibeniku, gdje je 1866. postao kanonikom i deset godina kasnije biskupom.[3059] Bio je omiljen u narodu, a i politički se nije nikome zamjerio. Umro je 25. III. 1894.[3060] i sahranjen u šibenskoj katedrali, gdje mu je postavljen nadgrobni spomenik.

Za života imenovan je članom raznih društava (npr. Geografskog društva na Malti 1888. g.). Godine 1885. o svom trošku je nabavio tiskaru (ona je imala i židovska slova) tako da se od te godine dalje u njoj tiska »Folium Dioecesanum«, koji je on osnovao i u kojem je on najviše pisao. Svi njegovi radovi su pisani na talijanskom i latinskom jeziku. Tako: »Della venuta, e dei miracoli del crocefisco nella chiesa del sobborgo di mare in Sebenico« (Zara, 1856, str. 76), »La cattedrale di Sebenico e il suo architetto Giorgio Dalmatico« (Zara, 1873, str. 36), »La casa abitata a Sebenico di Gior. Dalmatico« (Zara, 1870, str. 4), »Per erezione del campanile d. cattedrale di Sebenico« (Sebenico, 1880, str. 7), »Per il processo del culto al b. Nicolò Tavileo« (Sebenico, 1880, str. 8), »I Fenici e Cananei ossia i Pelasgi primi abitatori di Dalmazia« (Zara, 1881, opširnije u »Folium dioec.« 1886–1889), »San Cristoforo m. patrono d. città e diocesi di Sebenico« (Spalato, 1884, str. 59, II izd., str. 23), »Stridon o Sidron patria del mass. dott. san Girolamo« /Sebenico, 1885, str. 52 (prije tiskano i u »Folium dioec.« 1883 i 1884)/, »Vita di Giovanni Tonco Marnavich« /Sebenico, 1890, str. 62 (i u Fol. dioec. izlazilo prije)/, »Le necropoli fenice in Dalmazia« (Sebenico, 1890, str. 62), »Documenti inediti per la storia d. fabrica d. cattedrale di Sebenico e del suo architetto Giorgio Orsini« (Sebenico, 1891, str. 30), »I nomi di Sebenico spiegati c. lingua ebracio fenicia« (Sebenico, 1892, str. 14), »La cattedrale di Sebenico ed. il suo arch. Giov. Orsini« (Sebenico, 1893, str. 102) itd. Od 1882. počeo je Fosco svakoga mjeseca izdavati: »Folium Dioecesanum curiae sibenicensis« do 1894. g. Tu je tiskao veliki broj svojih članaka na temelju dokumenata u šibenskoj kuriji. Ovi su podaci važni, ali mnogi od njih nisu pouzdani ni potpuni. Navest ćemo samo neke objavljene u »Foliumu«: »Početak

[3057] Gl. i HE IV, 413, EJ 2, 636. Kao nadopunu tim člancima gl. i Bibliografija... sv. 11, 50. Članak »Una escursione al Barcagno di Zara« izašao je također u »Osservatore dalmato« (1855, br. 88), a »Critica La Dalmatie ancienne et moderne, son histoire... per F. L. Levasseur« u Voce Dalmatica (1862, br. 14).

[3058] HE III, 453 i HBL 2, 430

[3059] Te godine kao papinski prelat i šibenski biskup, na hrvatskom upućuje svoju poslanicu »svemu Priljubljenom Puku«... u tom gradu (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 111, 112)

[3060] O njemu i njegovoj smrti: Mons. Antonio Giuseppe Fosco, »Bullettino«... XVII, Split, 1894, 80: Nekrolog, »Il Dalmata« 1894, br. 25–28; 1898, br. 94, Il »Folium Dioecesanum« Jadr. 1894, br. 3, Il »Folium Dioecesanum« di Siebenico 1894, br. 4, »La Rassegna Dalmata« (»Smotra dalmatinska«) 1894, br. 25, 26, 1898, br. 33, 34, »Katolička Dalmacija« 1894, br. 24, 25; V. Miagostovich, »Il nuovo Cronista di Sebenico dell'anno 1895« III, 141–147, »Il Dalmata« 1898, br. 39, 1899, br. 94; K. Stošić, A. J. Fosco, »Dijec. list« 1932, 28, 29.

šib. biskupije i njenih sela«, »Aneksija kninske i trogirske biskupije«, »Sv. Kristofor i njegove moći«, »Lazaret«, »Bl. Nikola Tavelić«, »Zvonik stolne crkve«, »Biografija šib. biskupa« (»Fol. Dioec.« 1890–1893), »Samostani i crkve sv. Frane, Dominika, sv. Lovre u Šibeniku i u Krapnju«, »V. Pisano ruši Šibenik 1378«, »Trećoredkinje sv. Frane«, »Kuga 1649.«, »Bratovština Nove crkve, sv. Marka, Duha i Ivana«, »Manje Bratovštine«, »Manje šib. crkve«, »Natpisi u Šibeniku«, »Događaji u Šibeniku g. 1807–1827«, »Događaji 1797–1818«, »Župnik Doca Kinkela interniran od Francuza«, »Povijest Šibenika u prethistorijsko doba« (»Fol. Dioec. 1893–sama nagađanja), »Bribir (Kastel)«, »Biskupi«, »Šibenčani«, »Neki biskupi u Skradinu«, »Hronološki prospekt Šibenika od g. 650. do 1412« (»Fol. Dioec.« 1894, ali prekinuto).

Fosco nije imao pojma o komparativnoj filologiji, pa ipak bavio se nagađanjem da sve riječi nastaju od feničkog i židovskog jezika. U vezi s tim napisao je čitav niz članaka i radnji, koje su bez ikakve vrijednosti.

Međutim, on je i dalje pripremao mnogo drugog materijala koji se je odnosio na povijest Šibenika, pa ga je u tom poslu i smrt zatekla. Njegova rukopisna zaostavština je »iščezla bez traga u jednom dućanu kao papir za zamotavanje«, piše K. Stošić.

Neke pak Foscove nestale rukopise naveo je 1895. V. Miggostorich.[3061] Svakako Foscu se mora priznati ogromna marljivost pri skupljanju dokumenata o crkvenoj povijesti Šibenika (općenito i u pojedinostima). Unatoč tome on nije uvijek pouzdan i zato se njegovi članci i radovi iz toga područja moraju uzimati s rezervom.[3062]

Hvaranin *Jakov Boglić* rodio se 12. VI. 1826. Gimnaziju je učio u Splitu, a bogosloviju u Zadru i Dubrovniku. Od 1850. bio je kateheta i gimnazijski nastavnik najprije u Hvaru, zatim u Zadru. Bio je član Arheološkog instituta u Rimu i bavio se je uz to numizmatikom. Umro je u svom rodnom Hvaru 3. XII. 1897.[3063] S područja historije prvo je napisao članak »Cose interne del Comune di Lesina dal 1000–1420«. (»Narodni list« 1863, br. 37–46).[3064] Još 1861. dovršio je »Studi storici sull'isola di Lesina«, ali je ovaj rad i dalje stalno dopunjavao i prepravljao. Od te povijesti u dva sveska objavljen je 1873. prvi dio (Programma dell' i. r. gimnasio superiore di Zara, šk. g. 1872–73, Zadar, 1873) koji sadrži povijest otoka Hvara od prvih početaka do 1421. g. (2. izdanje istoga djela tiskano je 1898. u Splitu).[3065]

[3061] K. Stošić, Galerija uglednih Šibenčana, 30–33 (s manjom literaturom).

[3062] Tako npr. Fosco pripisuje osnutak samostana sv. Frane u Šibeniku fra Adamu, kada je prošao kroz Dalmaciju (1221). No, to je očita zabuna, piše M. Oreb, jer se napis u kojem se spominje fra Adam, ne odnosi na Šibenik nego na Trogir. Nadalje izgradnju crkve sv. Frane u Šibeniku, Fosco stavlja u 1483. g. a ona je sagrađena u drugoj pol. 14. st. To se vidi iz originalnih kamenih natpisa izvan ove crkve, s lijeve strane portala (1356, 1361. i 1348. g.), koje Fosco nije zapazio. Da sve to bude još zanimljivije, Fosco se, pored ostalog, istražujući lokalnu povijest Šibenika služi i bibliotekom i arhivom samostana sv. Frane u Šibeniku. (Gl. M. Oreb, Samostan sv. Frane u Šibeniku, Radovi Instituta JAZU u Zadru XIII–XIV, Zadar, 1967, 278, 286 i bilj. 47, 297). Inače od tolikih radova i članaka Fosca, Bibliografija Leks. zavoda (sv. 11, 83) začudo navodi samo dva i to »Vincenzo Fillippo Sisgoreo di Sebenico« (»Osservatore dalmato« 1862, 197) i »I Fenicii e Cananei ossia Pelasgi primi abitatori della Dalmazia comprovati coi nomi geografici« (»Folium dioecesanum« 1886–1889, 1893; u »Archivio storico per la Dalmazia« 1926. taj rad je objavljen pod naslovom »L'origine fenicia e pelasga dei nomi geografici dalle località della Dalmazia«).

[3063] + Prof. G. Boglich, »Smotra dalmatinska« 1897, br. 97, 104, don G. Boglich, Katolička Dalmazija, Zadar, 1897, br. 94, 99; S. A., Boglić Jakov EJ 1, 636. Gl. i Nikša Petrić, Boglić Jakov, HBL 2, 84.

[3064] »Bullettino«... XX, Spalato, 1897, 202

[3065] EJ 1, 636 (s literaturom o Bogliću). Kao gimnazijski profesor u Zadru Jakov Boglić je 25. IV. 1883. uputio molbu upravi tadašnjeg gubernijskog arhiva u tom gradu, da mu se dozvoli proučavati spise o historiji Hvara. Uz preporuku S. Böttnera započeo je s radom 22. V. iste godine (HAZ–Atti della Corespondenza ufficiosa d'arhivio — Filza XII^{a} dell'anno 1869 a tutto anno 1884, N^{0} 18, 25. IV. 1883). To se je radilo o skupljanju građe za I. svezak. No kako je Boglić, koji je bio i član arheološkog društva u Rimu, živio u posljednjim godinama života u Hvaru (»Bullettino«... XX/12, Spalato, 1897, 202 — osmrtnica), nije nam poznato koliki je bio raspon njegova istraživačkog rada za tu knjigu u rodnom mu mjestu.

Boglić se je u ovoj svojoj knjizi pozabavio pored ostalog i tzv. »Darovnicom« kralja Bele III(IV) od 10. V. 1242(!) Hvaranima. Ta isprava nalazila se je u biblioteci više gimnazije u Zadru u rukopisnoj zbirci pod naslovom »Sommario dei Privilegi della comunità di Lesina«, obuhvaćajući razdoblje od 1243. do 1641. godine.

Godine 1860. Boglić je uspoređivao ove privilegije s originalima i autentičnim prijepisima pa se uvjerio da se doista slažu.[3066]

Malo je čudo što se je u knjizi »Studi storici...« Boglić samo usput dotakao pokreta Matije Ivanića na Hvaru (1510–1514), iako je još 1. III. 1860. sastavio popis svega rukopisnog materijala, koji se je čuvao u biblioteci gimnazije u Zadru, a odnosio se upravo na taj Ivanićev ustanak.[3067]

Ukupno uzevši, Boglić je malo pisao i svakako je šteta što se nije intenzivnije bavio historijom Hvara, jer je pokazao strogu kritičnost pri upotrebljavanju izvora kao i objektivnost.

Je li ostavio kakve rukopise, tj. da li se nakon njegove smrti našla rukopisna ostavština, koju je eventualno netko preuzeo, zasad nam nije poznato.

Mate Ivčević[3068] — Trogiranin (Traguriense), profesor gimnazije u Zadru, uistinu bi mogao potejcati iz Trogira, kako to piše S. Ljubić.[3069] Ondje se naime pored pomorskih obitelji Andrić, Madirazza, Allegretti, Carli, Puović, Moretti navodi i pomorska obitelj Ivčević u prvoj polovici 19. st.[3070]

Ovome profesoru Ivčeviću pripisuje Ljubić sljedeće radove: »Delle lodi di Sant'Anastasia Martire«, »Orazione«, Spalato, 1851, Di Dante Alighieri il canto V. dell'inferno esporto con note istoriche, estetiche e filologiche, Spalato, 1847, »Breve Geografia della Palestina«, Zara, 1861, »Poviest Vanjelska«, rukopis dra Jeronima Kavanjina, u Zadru 1853.[3071] Na kraju teksta »Poviest vangelska...« označen je autor »Prof. Mate Ivčević«.[3072] I. von Düringsfeld,[3073] kada nabraja istaknute Trogiranine kao pisce, kaže da je »Ivcevich Matheo« satavio »Novena, Vesperi e Messa in onore di S. Luigi Gonzaga« (Spalato, 1847), te »Di Dante Alighieri il canto V. dell inferno esposto« (Spalato, 1851) i »Delle lodi...« (Spalato, 1851). Godine 1844. u »Zori dalmatinskoj« (br. 1) Ivčević Mate izdaje »Molitve kerstjanske N. Tomasea«[3074] kao i članak »Onima koji neznaju« (»Zora dalmatinska« 1844, br. 12) gdje objašnjava zašto se zovu »Tavole Pesetingeriane«, te »Selo od Marine i u njemu hrabrene xene god. 1657.« (»Zora«... 1844, br. 5).[3075] Godine 1856. M. Ivčević tiska u Zadru »Životopis profesora i kanonika Antuna Točića«, 1860. također u Zadru »Životopis oca Konstantina iz Pašmana«.[3076]

3066 S. Antoljak, Belina »darovnica« Hvaranima je falsifikat, Godišen Zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje 9, Skopje, 1956, 39, 40.

3067 Gl. V. Brunelli, Catalogo sistematico dell'i. r. biblioteca ginasiale–provinciale di Zara, programma dell'i. r. ginnasio superiore di Zara XLV, 1901–1902, Zara, 1902, 44, 45. Gl. i S. Antoljak, Dosadašnji istraživčki radovi o pokretu Matije Ivanića i neka novonastala pitanja i problemi o njemu, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 10, Zagreb, 1977, 7. bilj. 1.

3068 U radovima i knjigama pojedinih znanstvenih radnika odjelito se navodi Mate Ivčević od Mate Ivičevića. Tako, s pravom radi i Vj. Maštrović, kada je pravio indeks »Radovi« Instituta JAZU u Zadru 1–20, Zadar, 1974, 76, 77. Drugim riječima: Mate Ivčević je bio Trogiranin, dok je Mate Ivičević Makaranin, što mnogi autori, koji su o njima pisali, nisu, osim Ljubića, uočili.

3069 S. Gliubich, o. c, 179

3070 O. Fijo, Narodni preporod u Dalmaciji i pomorstvo, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 178, 179

3071 S. Gliubich, o. c, 179

3072 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 66

3073 o. c, II, 208

3074 Maštrović piše da je u 1. broju »Zore dalmatinske« (1. I. 1844) tiskan i članak »Molitve kerstjanske N. Tomasea« Mate Ivčevića (Vj. Maštrović, Pripreme za izdavanje »Zore dalmatinske« u Zadru god. 1842. i 1843, Radovi Instituta JAZU u Zadru 4–5, 97, 98).

3075 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 216, 495, 504

3076 Fr. Rački, Nacrt..., 284

Prema mišljenju Vj. Maštrovića, Mate Ivčević je objelodanio u tiskari »Narodnog lista« oko 1870. »Pištule i Vangjelja. Šćavet«,[3077] a 1878. u Rijeci knjižicu »O svetoj Stošiji mučenici, svetom Dunatu biskupu i svetom Šimunu Proroku... ...Štenja i kratki razgovori po Visku Ivčeviću kanoniku i župniku prvostolne crkve zadarske«.[3078] Ovdje je M. Ivčević objavio hrvatsku legendu o mučeništvu (u sklopu legende o sv. Stošiji).[3079]

Don Mate Ivičević — Makaranac, rođak samoukoga Stjepana (Stipe) Ivičevića, rodio se je 1828. u Drveniku. U Makarskoj je učio početne škole, u Splitu gimnaziju, u Zadru bogosloviju i postao svećenik. Neko vrijeme je bio nastavnik hrvatskoga jezika na realnoj gimnaziji u Splitu, gdje je i umro 1875. godine.[3080] Još 31. V. 1848. nalazi se potpis »Mate Ivichevich iz Primorja Makarskoga« u spisu Dalmatinaca, koji pozdravljaju slavjansku skupštinu u Pragu.[3081]

Zatim se nalazi u adresi upućenoj hrvatskom dikasteriju »za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju u Beču« (siječanj 1861). Tu se je među brojnim splitskim intelektualcima potpisao kao »pop Mate Ivičević, kancelir biskupski i upravitelj bogomolišta filipinskoga u Spljetu«.

U ožujku 1861. tiska u Splitu knjižicu: »Vinac pisamah mirisa dalmatinskog, hérvatskog i slovinskog«. On joj je stavio sljedeću posvetu: »Slavnom puku dalmatinskom od serdca napijajući najpri društvo i pobratimstvo s braćom Hérvatima i Slavoncima, a za time pridruženje s ostalom braćom jugoslavenskom pop Mate Ivičević[3082] iz Drvenika Makarskoga[3083] ovi vinac pisamah kog no je u visjem dilu savio po stolitno i zadnjemu dnevu neumrlog našega pisaoca Oca Andrije Kačića Miošića posvećuje i poklonjuje«. Dalje u uvodu kaže: »...ko ti govori da smo Dalmatinci, a nemari za jezik Dalmatinski iliti Hèrvatski, neviruj mu... Ko ti govori da nismo Slavjani dok smo Dalmatinci neviruj mu... Ko ti govori da nismo Hèrvati, jer nas je, s onu stranu četiristo godinah, tudja nevira i nepravda od njih odcipila, neviruj mu. Hèrvati su starenjaci, a Talijani su dovedenjaci u kući Dalmatinskoj — jeli pravo i jeli pošteno da zapreda dovedenjak starenjaku u kući njegovoj?

Ko ti govori da su nas Mlečići uljudili, zagladili, neviruj mu, jer Mlečići nisu nigda ništa učinili u Dalmaciji. Ko ti govori da naše pridruženje s braćom Hèrvatima nije korisno i da nam je štetno, neviruj mu... Ko ti govori, da su Hèrvati željni povlastice kod nas, neviruj mu. Hèrvati bo žele da svaki od nas, sa sobom vlada, niti je podobno da zaniću nami kod nas, što kod sebe pitaju i brane za sve... Eto si vrime dočekao, koje te uoblašćuje odabrati odvitnika kod Deržavnog sabora u tverdomu premda gnjidavome Zadru... Tamo će uz dnevne potrebi biti razgovora i o našem pridruženju s braćom Hèrvatima i Slavoncima...«

Zanimljive su i Ivičevićeve pjesme u kojima je opet riječ o združenju Dalmatinaca sa Hrvatima, da sv. Duje »prosvitli pamet Splićanima« »za da čistu narodnosti drume...« i na kraju Ivičević pjeva o Andriji Kačiću i Strossmayeru, te banu Šokčeviću da bi završio riječima:

3077 Vj. Maštrović, o. c, I, 95

3078 M. Grgić, Zadarske laude (Aklamacije) iz godine 1677, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 286, bilj. 23

3079 M. Grgić, Kalendar zadarske stolne crkve u 15. stoljeću, Radovi Instituta JAZU u Zadru 20, Zadar, 1973, 148

3080 N. Alačević, o. c, 36, 37

3081 Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja, 231, 232

3082 U svojoj radnji naslovljenoj »God. 1860 u polemičkim spisima...« (Radovi... 8, Zadar, 1961, 31–33), G. Novak donosi posvetu iz jedne knjižice izdane u Splitu 1861. g... »pop Mate Ivčević iz Dervenika Makarskoga...« a 1978. u Povijesti Splita (IV, 2077–2079, 2357, bilj. 3803, 3804) iz iste knjižnice ispisuje... »pop Mate Ivičević...« i tako ga dalje zove.

3083 Današnji Drvenik nalazi se u uvalama. Jedna se je u prošlom stoljeću zvala Ivičevićeva Vala, po plemićkoj obitelji Ivičević, koja je tu imala svoje dvore i crkvicu sv. Mihovila. Osim ovoga Drvenika u našoj zemlji postoji i Drvenik kod Trogira, drugi kod Dubrovnika, kod Crikvenice je Drivenik, a u Sloveniji je Drevenik (K. Jurišić, Nazivi naselja makarskog primorja, Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i makarskom primorju 28–30. rujna 1969, Makarska 1970, 103).

»S Hervatim put je Dalmatinu,
S njim nas druži, Ti Slovinski sinu!«[3084]

Kada je 1862. otvorena »Narodna slavjanska čitaonica« u Splitu, na poziv »Promicateljnog odbora« pojavili su se brojni rodoljubi, a među njima i Mate Ivičević.[3085]

On je, nema sumnje, bio uvjereni Hrvat iz Dalmacije i u tom duhu je pisao svoje članke i radove.

Tako u »Zori dalmatinskoj« (1847, br. 21) obrađuje »književnot« a onda piše o poeziji. U istom časopisu (1847, br. 20) naziva sebe »Mate Ivichevich Makaranac«. U »Zori« (1848, br. 10) donosi članak »Što je smert?« U prethodnom broju izašla mu je i »Xenidba Radulova«, a 1849. (br. 3) upućuje »Narodu slovinskomu Pozdrav!«

U »Zori« (1848, br. 2) opisuje »Primorkinje«; dalje govori o »Ervanju kraljevicha s vilom« (1848, br. 7), »Privari Senjanina Ive« (1848, br. 14) i »Zareçenju Senjanina Ive« (1848, br. 12).

Godine 1869. u »Narodnom listu« (br. 89, 91, 96, 97) tiskana mu je »Narodna Pjesma. Spjevana u Sinju na dan imenovanja Načelnika, od popa Mate Juričevića, narodu i Sinjskom puku na čast, uspomenu zabavu god. 1869«, a 1873. u istom listu (br. 53) izlazi mu »Prigodom boravka prepoštovanoga Dra. Franje Račkoga u Splitu dne 26 lipnja miseca. Napitnice«.[3086]

Jedan od rijetko vrijednih i skromnih radnika na polju hrvatske povijesti bio je franjevac *Stjepan Zlatović*. On se rodio 10. X.[3087] 1831. u Šibeniku gdje je dovršio početne nauke (na talijanskom jeziku). Nakon što je godinu dana proveo kod varoškog župana kao franjevački kandidat (1842), prešao je u samostan sv. Lovre i nastavio školovanje. Gimnaziju je učio privatno, a u Split je putovao radi polaganja ispita i položio je sva četiri razreda (1846–1849).

Kao sedamnaestogodišnjak dočekao je revolucionarnu godinu 1848. Peti i šesti razred gimnazije svršio je na Visovcu, novicijat je proveo 1851/52. U Živogošću i Zaostrogu svršio je ostatak gimnazije. Godine 1853/4. u Šibeniku je učio crkvenu povijest, kanonsko pravo i filozofiju. Iste godine položio je redovničke zavjete. U Makarskoj je nastavio studirati liturgiku i crkveno pjevanje. Jedno vrijeme bio je župnik u Kruševu (1855), a 1857. postaje župnik u Lišanima i Ostrovici. Početkom 1858. imenovan je župnikom Krkovića, gdje je imao mnogo poteškoća, jer je župna kuća bila zapuštena a on bez novaca i drugih materijalnih sredstava. Početkom 1859. prešao je u starodrevni Knin za župnika i starješinu samostana (1860). Godine 1863. oslobođen je službe župnika i izabran za definitora i imenovan gvardijanom samostana u Sinju, gdje je boravio pune tri godine. Sljedeće četiri godine bio je župnik u seocu Danilo kod Šibenika. Zatim je postao dekan u Drnišu, dijacezanski i kotarski nadzornik pučkih škola.

Krajem 1873. imenovan je gvardijanom samostana na Visovcu; na toj dužnosti ostao je do 1877. da bi godinu dana kasnije bio ekonom provincije, vikar samostana u Splitu i sakristan samostanske crkve. Zatim je postao konzultorom pastoralnih konferencija splitske i makarske biskupije. Godine 1880. starješinstvo provincije povjerilo mu je pisanje povijesti te redodržave. Godine 1883. oslobođen je svih dužnosti i jedina mu je obveza bila da radi na toj povijesti i da je završi. Za mjesto svoga boravka Zlatović je izabrao samostan sv. Lovre u Šibeniku. Posljednjih godina je pobolijevao od

[3084] G. Novak, Godine 1860..., Radovi... 8, 31–33, ibid, Povijest Splita IV, 2077–2079.

[3085] G. Novak, Povijest Splita IV, 2105

[3086] Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 178, 259, 398, 259

[3087] L. Marun (Stjepan Zlatović, »Vienac«, XIII, Zagreb, 1891) piše da je rođen 22. X. Inače Zlatovići su imali pridjevak, Ružica, a fra Stjepan je na krštenju dobio ime Šimun (K. Eterović, O. Stjepan Zlatović, franjevac, »Nova revija« XI/5, Makarska, 1932, 381).

sušice i umro 11. III. 1891.[3088] Uz svoje svećeničke i redovničke obveze Zlatović je dospio svoju djelatnot proširiti, pa se bavio arheologijom, povješću i izdavanjem izvora. U Kninu (1859–1863) je kao amater proučavao hrvatske starine u Kapitulu i Biskupiji, zatim je u selu Danilu (1867–1871) nalazio ostatke iz rimskog i starokršćanskog doba, kao i na Vrilu Vrlike (1883). Njegova djelatnost iz toga područja bila je povezana s radom »Hrvatskog starinskog društva« u Kninu i »Narodnog zemaljskog muzeja« u Zagrebu. Objavio je više priloga i danas važnih za hrvatsku arheologiju.[3089] Njegov rad je bio zapažen tako da je postao članom dopisnikom Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu i pravim članom znanstvenog odbora Kninskog starinskog društva, a prema riječima L. Maruna pokazao se je vrlo zaslužan za svoj narod.[3090]

Zlatović je srazmjerno dosta pisao pa se njegov rad može svrstati u tri grupe: 1. Pisanje članaka, radnji i knjiga, 2. Izdavanje izvora i 3. Djela i rukopisi.

1. Članci, radnje i knjige

Prvo ćemo navesti knjižicu »Tristogodišnjica Samostana Blaž. Gospe na Visovcu u Dalmaciji« (Zadar, 1876, str. 34), zatim »Nekoliko vijesti o životu fra Filipa Grabovca« (»Nada«, Split, 1883), »Smrt kneza Petra Kružića« (»Nada«, Split, 1883), »Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji« (»Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva« V, Zagreb, 1883, 52–55), »Stara crkva i grobište u Vrelu Cetine« (»Viestnik«... V, 102–107), »Ruševine dvaju gradova latinskih u Vrilu Cetine« (»Bullettino di archeologia e storia dalmata« VI, Spalato, 1883, 136–138), »Rožki e non gia Romski o Ronski slap« (»Bullettino«... VI, 19–21), »O Cetini, gdje se obavio izbor Habsburgovaca na priestol hrvatski« (»Viestnik«... VI, Zagreb, 1884, 76–79, 97–105), »Gradina Ključi na Čikoli« (»Viestnik«... VII, Zagreb, 1885, 101–107), »Assedio di Sign del 1715« (»Bullettino« VIII, Spalato, 1885, 75 ss.), »O ponudah primorskih seljana, turskih podanika, mletačkoj Skupno–vladi« (»Bullettino«... IX, Spalato, 1886, 62, 63), »Stari predjeli makarske biskupije« (»Bullettino«... IX, 71–74), »Mladin I. sin hrvatskog bana Stjepka Šubića kneza bribirskog« (»Bullettino«... IX, 119–121), »Il Dalmatino conte Zanović« (»Bullettino«... X, Spalato, 1887, 37–39), »Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciji i franovci na Visovcu« (»Koledar« Matice Dalmatinske 1887), »Mala mreža rimskih puta u Dalmaciji« (»Bullettino«... X, 50–52), »Hrvatski knezovi Draškovići starinom Dalmatinci« (»Bullettino«... X, 140, 141), »Nešto o slogu i gradjevinah i ornatih starih Hrvata« (»Viestnik«... IX, Zagreb, 1887, 4–9) i »O iskopavanju hrvatskih starina u Kninskoj okolini« (»Narodni list« 1888, br. 26). Godine 1888. izdao je Zlatović u Zagrebu »Životopis o. Špire Tomića«, a iste godine također u Zagrebu objelodanjuje svoje najveće djelo »Franovci Države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji« (VIII + 488 str.).

Za pisanje toga djela poslužio se je Farlatijem (»Illyricum sacrum«), Vinjalićem (»Compendio storico« u rukopisu), Tomom Arhiđakonom (jedan prijepis te kronike je tada imao kod sebe), Theinerom (»Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium«), Lucićem (»Compendio storico«), radovima Račkoga (JAZU), Ljubićevim radovima kao i njegovim »Ogledalo književnosti...«, Fabianićem (»Storia dei frati minori«), te dokumentima u franjevačkom arhivu u Šibeniku, Zaostrogu, Makarskoj, Imotskom, Živogošću, Sinju, Braču, Kninu, Drnišu, Splitu, Karinu, Livnu, Dobrom, Propagande fide u Rimu, a uz to još nekim tiskanim radovima i člancima. Poslužio se je i brojnim kronikama, nađenim u spomenutim arhivima.

3088 L. Marun, Stjepan Zlatović, »Vienac« XXIII, Zagreb, 1891, 543, 544, 551, 552, St. Zlatović, »Narodni list« 1891, br. 21, 23, »Katolička Dalmacija« 1891, br. 15, »Folium dioecesanum organon curiae episcopalis sibenicensis« 1891, br. 4, K. Stošić, O. Stjepan Zlatović, »Novo doba« Split, 1931, br. 327, ibid, Galeria..., 99, 100, Stj. D. O. fra Stjepan Zlatović, »Obzor« 1931, br. 298, K. Eterović, o. c, »Nova revija« I/5, 381, A. Milin, Fra Stjepan Zlatović, »Veritas« XX/11, Zagreb, 1981, 25.

3089 A. Milin, o. c, 25

3090 L. Marun, o. c, »Vienac« XXIII, Zagreb, 1891.

Ta se povijest franjevaca u Dalmaciji sastoji iz dva dijela. Prvi ide od njihova dolaska u ovu zemlju (1212) do 1735, a drugi od 1735. do 1880. g. Kao prilog tomu dao je popis svih franjevačkih redodržavnika, biskupa, definitora, poslanika, istaknutih članova reda, te broj njihovih župa i stanovnika, književni rad redovnika i na kraju kazalo imena i stvari.

I danas to djelo ima znatnu vrijednost zbog obilja građe, a Zlatović ga je namjeravao proširiti trećim dijelom u kojem bi donio dokumente i više stotina izvornih listina, uvrštenih kao gradivo u spomenutu radnju.

Kao suradnik na ovom trećem dijelu trebao je sudjelovati i Mihovil Pavlinović, zbog čega su se franjevci potajno bunili i Zlatović je imao neprilika zato što je za pomoćnika uzeo svećenika a ne fratra, iako se je on na mnoge druge obraćao ali se nisu htjeli odazvati. Nešto zbog intriga a nešto zbog slabog zdravlja Pavlinović je vratio Zlatoviću rukopis, s objašnjenjem da čitavu ovu povijest treba preraditi i on će se istom tada prihvatiti posla.[3091]

Knjiga je, međutim, izašla u Zagrebu 1888. i pozitivno je primljena u znanstvenoj javnosti. Tako N. Nodilo (1889) čestita autoru i kliče: »Dobro došli u kolo naših povjesničara«.

Na istu knjigu osvrnuli su se gotovo svi ondašnji listovi (»Obzor«, »Narodni list«, »Katolička Dalmacija«, »Vienac«).[3092] Čak se je 1932. javio neki Š. S. u »Novoj reviji«,[3093] dakle 44 godine poslije izlaska te knjige (1888). U prvom redu taj člankopisac je ustvrdio da je Zlatović »po naravi povjesničar«, koji je »zaljubljen u narodnu franjevačku povijest«, te je njegovo »pripovijedanje konkretno i uopće izvorno«, a jedina mu je manjkavost što nije »još pregledao i arhive biskupskih kurija, arhive u Veneciji, Zadru i Beču«, osim toga što mu je stil »neuglađen«. Mislio je tiskati i »dokumente«, tj. sve listine i povelje po kojima je napisao ovu povijest. Dakle, Š. S. drži da Zlatovićeva knjiga i »danas ostaje vrijedan spomenik prošlosti, knjiga koja ne stari«.[3094]

Daljnje Zlatovićeve radnje su: »Vitez Žarko Dražoević« (»Danica« 1888), »Predgradje u Šibeniku« (»Bullettino«... XII, Spalato, 1889, 21, 22), »Vrhgorski serdar Miletić« (»Bullettino«... XII, 39), »Vojvoda Kruta« (»Bullettino«... XII, 54–56) i »Stari grad Karin u Dalmaciji« (»Vienac« XXIII, Zagreb, 1891, 203–206).

Osim što je pisao u »Nadi«, »Iskri«, »Danici« i »Narodnom listu«, svoje članke je objavljivao i u »Glasniku franjevaca«, »Koledaru Matice Dalmatinske«, »Katoličkoj Dalmaciji« i u »Starohrvatskoj Prosvjeti«, gdje je posmrtno izašla njegova radnja »Topografičke crte o hrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve« (»Starohrvatska Prosvjeta« I, Knin, 1895, II, Knin, 1896, III, Knin, 1897).

Ovom svojom radnjom Zlatović se nije namjeravao baviti svim spomenutim županijama, već jedino onima, koje su se nalazile »između rieka Neretve, Cetine, Krke i Zrmanje do Velebita i samo nuzgredno što spomenuti o ostalim...« (»Starohrvatska Prosvjeta« I, 12).

2. Izdavanje izvora

Još 1889. JAZU je izdala u »Starinama« (XXI, Zagreb, 1889, 83–85) njegov »Bribirski nekrolog XIV. i XV. vieka«, koji je Zlatović pronašao u franjevačkom samostanu sv. Frane u Šibeniku. U njemu je zabilježena godina i dan smrti nekih hrvatskih plemića od 1303. do 1453. (najviše Šubića–Bribirskih). U istoj knjizi »Starina« (86–115) tiskana je i »Kronaka O. Pavla Šilobadovića o

[3091] F. K. Eterović, Nekoliko pisama don Mije Pavlinovića ocu Stjepanu Zlatoviću, »Nova revija« X/1, Makarska, 1931, 37–40, M. Pavlinović, Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od godine 1848. u svjetlu nepoznatih izvora, Zagreb, 1936, 85

[3092] K. Eterović, o. Stjepan Zlatović, franjevac, »Nova revija« XI/5, 400

[3093] XI/5, Makarska, 1932, 478–480

[3094] A. Milin (o. c, 25) iznosi kako je »jedan prikazatelj toga djela« napisao da mu je autor Zlatović »Hrvat po duši« i »franovac osvjedočenjem«, te kaže da »značajnost toga djela i pored svega napredovanja historiografije i danas je velika«.

četovanju u Primorju (1662–86)«, koju je Zlatović pronašao u arhivu franjevačkog samostana u Makarskoj. Ova kronika ili dnevnik, pisana bosančicom, zahvaća događaje od 1662. do 1686. g. i pruža dosta vrijedne građe, jer je sastavljena po očevicu župniku–franjevcu Šilobadoviću.

Godine 1890. Zlatović je tiskao u »Starinama« (XXIII, Zagreb, 1890, 1–38) »Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja«, koji je pronašao u dva primjerka u franjevačkom samostanu na Visovcu i u samostanu sv. Martina na Vrhbraču. Pravi mu je naslov »Nobil memoria della visita del M. R. P. Paolo di Rovigno, commissario in Provincia di Bosna Argentina nell'a. 1640«. Zlatović je ovome izvještaju dao obilni komentar radi lakšeg razumijevanja.

3. Djela u rukopisu

U jednoj neobjelodanjenoj raspravi Zlatović pobija Farlatijevo mišljenje da je biskupska crkva sv. Marije na Kapitulu ležala. U Splitu je pak sastavio drugo djelo »Uskoci« o uskocima koje je htio na temelju najvjerodostojnijih podataka braniti od osvada da su gusari i ubojice. U rukopisu je ostavio »Moja[3095] svjedočenja«[3096] kao i »Franjevački samostani u Cetini« (u arhivu sinjskog samostana). Trećinu ovoga djela izdao je fra S. Petrov u »Gospi Sinjskoj« g. 1922–1923.[3097] Njegova zbirka[3098] o turskom vladanju, krcata ispravama[3099] nalazi se u HAZU.[3100]

U Arhivu šibenskog samostana sv. Lovre postoje dva rukopisa jednog te istog Zlatovićevog djela. Prvi ima 377, a drugi 493 stranice. Prvi je određen za tisak, dok je drugi tiskan 1888. g. u Zagrebu. Prvi nosi naslov »Franovci Redodržave Presv. Odkupitelja u Dalmaciji. Za vjeru i za Domovinu«, a drugi »Franovci presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji«.

Zlatovićeve monografije pojedinih samostana nalazile su se također u arhivu samostana sv. Lovre, a monografija kninskog samostana čuvala se je u Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu (Kartular »Zlatović«, a sada je u Muzeju hrv. nar. starina u Splitu S. A.).

»Uspomene moga života« (str. 62) kao rukopis se ne nalazi u Šibeniku, dok se rukopisna radnja »Bezvladje 1797« tj. »Bezvladje u Šibeniku« (19 listova) čuvala također u kninskom muzeju.

U kartularu »Zlatović« pohranjenom u nekadašnjem kninskom muzeju bio je i Zlatovićev rukopis »Moja razmišljanja, osvidočenja«, u kojima ima i naslov »Socijalizam i komunizam«.[3101] O Zlatoviću i njegovu radu, kako smo već naveli, pisano je u više navrata. Pa ipak je najsvestranije u zadnje vrijeme obradio Zlatovićev lik i djelovanje K. Kosor.[3102]

Sam Zlatović je vodio živu korespondenciju s raznim ličnostima. Tako s Matasom koji ga je savjetovao u njegovu radu, te s fra Gabrom Puratićem, teologom, koji ga je upozoravao da se ne naslanja »na svačija svjedočanstva, jer su se ponekad bajka i gatanja nazvalo... poviest«. Katkad ga i

---

[3095] Sada se nalazi u arhivu franjevačkog samostana sv. Lovre u Šibeniku.

[3096] L. Marun, o. c, »Vienac« XXIII, 544–552

[3097] S. Petrov, Gospa Sinjska, Zagreb, 55

[3098] St. Zlatović je 22. IV. 1886. vjerno prepisao »Notitie Provinciae Bosnae Argentinae« (5 str.) iz izvornog rukopisa Ot. Bernardina Nagnanadića, koji se je čuvao u arhivu samostana Zaostroga. Nagnanadić je krajem 17. st. bio učitelj bogoslovlja, a 1717. je postao tajnik redodržave bosanske i iste je godine umro (HDA u Zagrebu — MSC kutija 5, br. 104).

[3099] Stjepan Zlatović, Turske listine iz franj. samostana u Dalmaciji iz g. 1466–1700 — prevedeno od uredovnih tumača (A HAZU–I d 167)

[3100] T. Smičiklas, Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije I, Djela JAZU XI, Zagreb, 1891, 10, 11 itd. Uz ovu zbirku u A HAZU (I. d 166) čuva se druga Zlatovićeva zbirka pod naslovom »Po listinah bosančicom iz fran. samostana u Dalmaciji (iz g. 1464.–1788)«.

[3101] Popis radnja, rasprava i djela O. St. Zlatovića, »Nova revija« XI/5, 456, 457

[3102] O. fra Stjepan Zlatović, Zbornik »Kačić« I, Split, 1967. Gl. i J. Šidak, Zlatović Stjepan, EJ 8, 627.

Ljubić ispravlja, pa traži od njega na uvid »stari zakonik hercegovačke lige makarske krajine 1551.« (16. III. 1884), a pisali su mu i drugi.[3103]

Istraživačko djelovanje i pisanje Zlatovića[3104] na polju hrvatske povijesti bilo je u svakom pogledu zapaženo, jer je bilo plodno i korisno, iako je on bio samo diletant, istina kudikamo realniji i objektivniji od nekih svojih suvremenih kolega–svećenika i redovnika, koji su se također bavili poviješću.

Zlatovićev prijatelj je bio fra *Ante Konstantin Matas* rođen 1833. u Gornjim Kladnjicama (župa Čvrljevo, općina Lećevica). Početne škole učio je u sinjskom franjevačkom samostanu, a onda je prešao u samostan Zaostrog, zatim u Visovac na Krki, gdje je nastavio tzv. gimnaziju. Tu su mu bili drugovi fra Gabro Puratić, fra Stjepan Zlatović i fra Petar Kačić–Peko. Sedmi i osmi razred gimnazije, tzv. filozofički tečaj dovršava u Sinju. Bogosloviju je pak završio u Šibeniku i Makarskoj te kao bogoslov odlazi u Beč na sveučilište (1856), gdje je zaređen i osposobljen da u svim razredima gimnazije predaje zemljopis, povijest i hrvatski jezik. U Sinju je prvo postavljen za profesora (1859/60) a onda gimnazijskog ravnatelja (1860/1), odakle je premješten u Dubrovnik u svojstvu ravnatelja c. k. gimnazije.

Franjevački red je napustio 1876. Zbog bolesti uskoro je bio umirovljen, a umro je u Splitu 3. X. 1884.

Matas je bio vrlo kulturan i čuveni propovjednik, osim svojim hrvatskim vladao je talijanskim i njemačkim jezikom.

Godine 1860. u Zagrebu mu je izašla knjižica »Glas hrvatsko–slovinski iz Dalmacije« (30 str.).[3105] Ta je brošura tiskana u kolovozu 1860, posvećena »Uzvišenom državnom vijeću a napose državnim vjećnikom iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i Srbske Vojvodine sazvanim«. Predgovor je napisao netko u Zagrebu (sa »X«). U tekstu Matas govori kako su oči dalmatinskih Hrvata uprte »na onoga muža, koji nas zastupa, i o kojega hrvatsko–dalmatinskom domoljublju možda i ne bismo imali toliko ni sumnjati«. Dalmatinski Hrvati se nadaju da će on pokazati caru i svijetu kakvim je narodom naseljena Dalmacija, ali ih plaši držanje Talijana, koji su postali suviše bahati. »To nisu Talijani«, kaže Matas, »nego na našu štetu i sramotu potalijanjeni Srbo–Hrvati, koji bjesnoćom poturica hoće, da širom svijeta raztrube Dalmaciju za talijansku državu«. Dalmacija ne treba talijanskoga jezika »za službeni jezik, dok ima svoj lijepi i bogati jezik, kojim govori 10 milijuna jugoslavjana«. U Dalmaciji talijanske gimnazije plaća država, a samo sinjsku gimnaziju izdržavaju franjevci i općina.

Ova brošura, uperena protiv autonomaša i učenja talijanskoga jezika, postigla je znatan odjek u cijeloj Dalmaciji, a napose u Sinju, gdje je Matas bio upravitelj franjevačke gimnazije. Stoga je sinjski pretor zabranio raspačavanje te brošure, dok je pretura u Drnišu obavijestila Namjesništvo za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru da je Matas zadojen panslavističkim idejama i da ga treba nadzirati kao pogibeljnoga za državu.

Kada je Antun Bajamonti, tadašnji splitski načelnik, održao govor na sjednici splitskog municipija (23. XII. 1860) i usprotivio se priključenju Dalmacije Hrvatskoj, izazvao je zgražanje u toj zemlji. Matas se osjetio izazvanim pa je Bajamontiju odgovorio brošurom »Šilo za ognjilo« (U Splitu miseca sičnja 1861. Tiskom dra Ljudevita Gaja u Zagrebu). On pobija Bajamontija točku po točku, a naročito je bio revoltiran Bajamontijevim riječima da je Dalmatincima zasad najbolje da ne budu ni Talijani,

[3103] F. K. E, Nešto iz korespondencije o. Zlatovića, »Nova revija« XI/5, 427–453

[3104] Prigodom stote obljetnice njegova rođenja Šibenčani su 26. XII. 1931. bili postavili spomen–ploču na njegovu rodnu kuću s natpisom, u kojem ga, uz ostalo, slave kao »uzor redovnika–povjesničara svoga reda i hrvatskog naroda...« (K. Stošić, Galerija..., 100). Tu ploču su talijanski fašisti skinuli 1942. g. (A. Milin, o. c, 25).

[3105] +fra Petar Bačić, Fra Ante Konstantin Matas, »Nova revija« XI/5, Makarska, 1932, 474, 477

ni Slaveni već Dalmatinci. On kaže da će se Dalmatinci uvijek zvati Dalmatincima, makar bili u kojoj državi, dok u Dalmaciji žive, »ali tih Dalmatinaca kao naroda nema, već samo u glavam vas Dalmatinskih Taliana...«. Iznijevši kratki historijat naseljavanja Dalmacije, on odlučno tvrdi da »mi nemamo u Dalmaciji nego jedan jedini narod: Hrvatski, koji govori hrvatski a po uplivu okolovštine umi govoriti talijanski«.

Pobijajući razna mišljenja a napose ona protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, on na kraju upozorava kako »Hrvatstvo u Dalmaciji se probudilo i jur zagazilo stazom svog vlastitog razvitka...« i »misli o Hrvatstvu od 1840. u Dalmaciji posijane i dosad poodrasle, već ne vehnu...«[3106]

S obje svoje brošure Matas je pokazao da je u Splitu, centru autonomaške fronte u Dalmaciji, spadao u red istaknutih prvoboraca za narodno buđenje i sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.[3107] Što se tiče same povijesti, Matas se njome malo bavio. U »Dalmatinskom koledaru« 1869. opisao je samostan Zaostrog (od 1468. do 1868: S. A.), a 1872/3. izdao je »Izvješće sinjskog gimnazija« sa zanimljivim zemljopisnim i historijskim bilješkama,[3108] dok mu 1882. izlazi »Miletii versus« (Gelčić, Biblioteka za povijest dalmatinsku 1, Dubrovnik, 1882), tj. izdaje tekst Miletija kao izvora za dubrovačku srednjovjekovnu povijest.

Kada je Zlatović poslao Matasu neku svoju radnju, on ju je detaljno pregledao i dao vrlo oštar sud. Iz Dubrovnika mu je napisao (5. III. 1882) da mu je »stil nešto neotesan ili bolje rekuć neizglađen više ascetičan nego li znanstven. U istoriji može izostati oni ascetički patos i ona naglasivanja nabožna jer istoriji daju vriednost *facta* zlamenita i čvrsto dokazana...«

I dok je on tako oštro ocjenjivao knjigu Zlatovića, Puratić je nešto ranije pisao Zlatoviću (27. XII. 1880) i upozoravao ga na Matasa, kojeg smatra »nepouzdanim povjesnikom« koji »izvrće događaje prema svojoj simpatiji i antipatiji«. Zamjera mu da je napose »zablatio sebe baš ružno« kada je iznio nedostojnu povijest »o postanku Sinjskog manastira u Gimnazijskom izvješću 1872–73«.[3109]

Vršnjak Zlatovića i Matasa bio je i arheolog *Mihovil Glavinić* (Makarska, 14. X. 1833–Zadar, 27. VIII. 1898).[3110]

Srednju školu učio je u Splitu, filozofiju u Padovi, a onda je postao profesor na splitskoj gimnaziji.[3111] Godine 1862. ušao je u »Odbor narodne slavjanske čitaonice« u Splitu.[3112] U Berlinu je studirao arheologiju i bio učenik Th. Mommsena,[3113] a od 1872. do 1883. naslijedio je Fr. Lanzu i bio direktor Arheološkog muzeja u Splitu i konzervator starih spomenika.[3114] Godine 1878. je zajedno s J. Alačevićem osnovao muzejski organ »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, kojeg uređuje do svog odlaska u Zadar, gdje je 1883. postao školski nadzornik srednjih škola i neko vrijeme je upravljao tamošnjim muzejom sv. Donata.

[3106] G. Novak, Godine 1860 u polemičkim spisima..., Radovi... 8, 3–5 i bilj. 2, 12–14

[3107] Gl. i G. Novak, Kako je došlo do pobjede Hrvata u Splitu god. 1882. Radovi Institua JAZU u Zadru 9, Zadar, 1962, 14, G. Novak, Povijest Splita IV, 2302, 2303

[3108] +fra Petar Bačić, o. c, »Nova revija« XI/5, 477

[3109] F. K. E., Nešto iz korespondencije o St. Zlatoviću sa našim znamenitim ljudima, »Nova revija« XI/5, 428, 429, 433

[3110] I dok E. Laszowski piše da je umro u Splitu 31. VIII. 1895. (Znameniti..., 94), a tako i D. Rendić Miočević (Glavinić Mihael EJ 3, 474), iz pjesme prigodnice povodom njegove smrti (»Plač domovine nad grobom Mihovila Pavlinovića...« izd. »Sbor učitelja c. k. Niže gimnazije u Zadru«) vidi se očito da je »na XXI kolovoza MDCCCXCVIII (Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja, 407) umro u Zadru (N. Alačević, o. c, 49). Gl. o njemu i »Smotra dalmatinska« 1898, br. 68, »Vjesnik arh. muzeja u Zagrebu« III (1898), 246, »Bullettino«... XXI, 193–199: umro 22. VIII. 1898, N. Alačević, o. c, 49, 50.

[3111] Znameniti..., 94

[3112] G. Novak, Povijest Splita IV, 2105, 2106

[3113] N. Alačević, o. c, 49

[3114] G. Novak, o. c, IV, 2341

Historijom se bavio samo usput, tj. objavio je više radova iz topografije i antičke povijesti Dalmacije.[3115]

Tako je pisao o Solinu (i njegovim neizdanim natpisima) [»Bullettino«... 1883], Promoni (Teplju-hu) [»Bullettino«... 1886], Glamoču (»Bullettino«... 1888), Hadri (Medviđi) [»Bullettino« 1889], Asserii (Podgrađe kod Benkovca) [»Bullettino«... 1889, 1890, 1891], Nediniumu (Nadinu) [»Bullettino«... 1889, 1890, 1891], Zadru (»Bullettino« 1891), Karinu (»Bullettino«... 1894), Ortopuli (Starigrad di Obrovac) [»Bullettino«, 1896] sve u vezi s neizdanim natpisima.[3116]

Vrijedan skupljač historijske građe bio je *Srećko Vulović*, rođen 15. VIII. 1840. u Perastu. Gimnaziju i bogosloviju završio je u Zadru. Bio je kateheta na velikoj gimnaziji u Kotoru. Umro je 8. XI. 1900.

Dopisivao se s više znanstvenih radnika u Dalmaciji i van nje, a napose s V. Bogišićem.[3117]

Od njegovih radova treba navesti: »Popis Narodnih Bokeških Spisatelja i njihovih djela« (I. Program c. k. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru, za šk. g. 1872–1873, Dubrovnik, 1873; Program c. k. Realnog i Velikog Gimnazija u Kotoru za šk. g. 1878–1879, Zadar, 1879). »Književni spomenici u Boki kotarskoj, Opis staroga rukopisa« (»Narodni list« Zadar, 1875, br. 104), »Crkva katolička i vjeroispovjedanje istočno u Boki kotorskoj« (Zagreb, 1875), »Životopisne crtice o Antunu Kojoviću« (»Narodni list«, Zadar, 1876, br. 31, 35), »Rietki običaj kod starih Peraščana« (»Narodni list« 1882),[3118] »Gospa od Škrpjela« (Zadar, 1887, str. 158), »Bove d'Oro, Rukopisno djelo Benediktinca Kotoranina o. Timoteja Cisilla« (Zadar, 1888),[3119] »Spomen knjiga radostnom prigodom posvećenja Presvietloga i Prečasnoga Pragogospodina Tripa Dra Radoničića...« (Zagreb, 1888), »Nastava u Boki kotorskoj (Povijesne bilješke)«, /Program c. k. državne velike gimnazije u Kotoru 1889/90. (Zagreb, 1890, 1–29)/, »Tko su bili starosjedioci Boke kotorske« (»Vienac« 1892), »Junačka mučenica, mati slavnih muževa (Epizoda iz bokeške povijesti 1624)« (Vienac, 1892), »Hrvat–baša« (Vienac 1892), »Popis i ocjena nar. bokeških spisatelja i njihovih djela«, »O nastavi u Boki kotorskoj«, »Isprave o navali Hairedin–paše (Barbarosse) na Kotor god. 1539«, »Opaske na Đorđa Stratimirovića« itd.[3120]

S. Vulović je bio vrlo kritičan i prema narodnoj tradiciji kao i prema onima, koji su je prihvatili kao istinitu. Tako je još 1873. u pismu V. Bogišiću ukazao da je natpis u staroj crkvi sv. Gjorgija u Orahovcu iz 18. st. a ne čak iz 9. ili 13. st. Time je odbačena tradicija da je ova crkva građena u doba Nemanjića.[3121]

Ostavština don Srećka Vulovića nalazi se danas u nadžupskom arhivu crkve sv. Nikole u Perastu (Fond XIII–Miscellanea).[3122] Ona se pretežno — prema izjavi dra Miloša Miloševića, direktora Istoriskog arhiva u Kotoru, odnosi na književnost.

Od manje vrijednosti je rad fra *Ante Lulića*, rođenog u Makarskoj 1842. g. On je bio redodržavnik svoje provincije presv. Otkupitelja i član vrhovne franjevačke uprave u Rimu. Za njegova provinci-

3115 Znameniti..., 94, EJ 3, 474, Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja, 407, 408

3116 Bibliografija rasprava i članaka, Historija Jugosl. leksikografskog zavoda IV, Zagreb, 1965, 184

3117 Gl. M. Pantić, Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića, Zbornik istorije književnosti SAN, Beograd 1961. O Vuloviću piše i Juraj Biankini u dva navrata Mihi Pavlinoviću. Tako mu u prvom pismu (7. VIII. 1879) navodi »poštenog popa Vulovića iz Kotora« a u drugom pismu (22. V. 1884) čudi se »*fanatičnom* Vuloviću«, kome je »dosta dobra učinio« i »nebi bio katehetom« da mu nije bilo njega, tj. Biankinija (A. Palavršić — B. Zelić).

3118 Korespondencija Mihovila Pavlinovića, 293, 433.

3119 Nije Vulović Svetislav pisao u »Narodnom listu« 1882, br. 51, kako to piše Vj. Maštrović (»Jadertina croatica« II, 141), već je Srećko Vulović autor toga članka.

3120 Znameniti..., 285. Poezija baroka XVII i XVIII vijek antologija, Titograd, 1976, 439

3121 Gl. opširnije: S. Antoljak, Orahovac (Boka kotorska), Boka 11, Hercegnovi 1979, 58–63.

3122 Vodič kroz arhivsku građu, Kotor 1977, 380

jalstva otvorena je u Sinju franjevačka gimnazija, kojoj je on bio prvi upravitelj. Umro je 21. VII. 1888.[3123]

Napisao je više knjiga iz povijesti. Tako »Stato della Dalmate Osserv. Prov. del S. Redentore« (Spalato, 1857), »Serie dei tutti ministri generali« (Spalato, 1860), »Compendio storico–cronologico di Macarsca e del suo littorale, ossia Primorje« (Spalato, 1860) i »Osservatore dalmato a. 1860, nri 118, 133, 149, 153, 178« i »Memoria della Provincia« (Spalato, 1867).

Najvažniji rad mu je citirani »Compendio...« koji počinje od doseljenja Grka na Jadran pa sve do 1856. g. Upotrijebio je dosta tiskanih izvora i netiskanih iz franjevačkih arhiva u Dalmaciji (Makarska, Zaostrog) kao i literature. Na kraju je dao popis znamenitih osoba, rođenih u Makarskoj i u primorskoj krajini.

Fra *Petar Kačić–Peko*, bio je poklonik Pavlinovića[3124] i njegove ideje.

Kao franjevački bogoslov bio je školski drug Zlatovića, Matasa i Puratića. Godine 1856. odlazi na studije u Beč, ali zbog slabog zdravstvenog stanja tamo ostaje samo nekoliko mjeseci.

Za M. Pavlinovića i njegove ideje bio je tako reći doživotno vezan.[3125] Bavio se je objelodanjivanjem pučkih pjesama, a ponešto je pisao i iz prošlosti makarskog područja.

Tako mu Kukuljević tiska »Odgovore na njekoja pitanja družtva kotara Makarskoga« (»Arkiv«... V, Zagreb, 1859, 321–340) i »Poviest okružja makarskoga u Dalmaciji« (»Arkiv«... VII, Zagreb, 1863, 92–128). U tom području on prikazuje svako selo napose.

I dok *Babuder* prikazuje P. P. Vergerija (Program zadarske gimnazije 1860), a u »Dizionario di erudizione storica–ecclesiastica« od G. Moronija (Venezia, 1861, vol. CIII, 413–16) i prošlost Zadra, *L. Giorgi* (Gjorgjić) opisuje Lokrum (Beč, 1861), a *Koriolan (C.) de Cerineo Lucio* bavi se opisom kaštela između Splita i Trogira (»Annuario dalmatico« I, 1859, 33).[3126]

On je u siječnju 1861. objavio u »La voce dalmatica« (br. 3) predgovor svojoj knjizi »Studi critici sulle condizioni politiche e civili della Dalmazia« i još istoga mjeseca je ponudio splitskoj općini da bi tiskala tu knjižicu. Prijedlog je prihvaćen i knjiga je izašla pod navedenim nazivom (str. 169). Pisac je ovome radu dao znanstveni pečat mnogobrojnim citiranjem raznih starih i suvremenih pisaca, trudeći se da pomoću njih dokaže kako je u Dalmaciji od davnine ostao dalmatinski narod, kako je on romaniziran i kako je u Dalmaciji od rimskih vremena kontinuitet u romansko–talijanskom jeziku, da on nipošto nije kasnije importiran nego je dalmatinski talijanski, kojim se je tada govorilo, samo prirodnim razvojem nastao iz staroga latinskoga.

Uz te Dalmatince došli su i Slaveni koji su ostali u unutrašnjosti i kojima su se priključili Vlasi (Morlaci), koji su opet slavizirani potomci starih romaniziranih Dalmatinaca.

Početkom 15. st. završava se borba koja je ostavila Dalmaciju »definitivno... pod najstarijim, zakonitim i korisnim gospodarstvom Mletačke republike«. Cerineo dalje zastupa gledište da Dalmacija nije došla pod Austriju primirjem u Leobenu i mirovnim ugovorom nego da se je ona dobrovoljno predala Austriji. Kao potkrepu svojoj tezi citira Luciusa i Porfirogeneta i još mnogobrojne povelje. Ali zato potpuno prelazi preko onoga što se je s hrvatske strane u pogledu kritičnoga proučavanja naše historije već tada postiglo.

[3123] Znameniti..., 167

[3124] Gl. i Slavin Sergjije Jablanov, Makarske uspomene i Don Miho Pavlinović. Prilog za njegov životopis, Spljet, 1895. Inače Joso D. Paštrović (Novigrad 1827 — Zadar, 1913) pravnik i poslanik u dalmatinskom saboru, kada piše Pavlinoviću (Zadar, 8. IV. 1866) kaže da je Peko »žestoki narodnjak a i opet dosta pametan« te da don Mihu Pavlinovića »nesamo štuje ma i ljubi« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 566, 39).

[3125] Fr. Glavina, Kulturno–politička strujanja u Makarskoj i njenom primorju u 19. stoljeću, Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i makarskom primorju 28–30. rujna 1969, Makarska, 1970, 438, 439

[3126] Fr. Rački, Nacrt..., 285, 286, 285 i opširnije D. Kečkemet, Cerineo Lucio Koriolan, HBL 2, 634.

Cerineo se je na taj način pokazao neobjektivan, jer je već unaprijed postavio tezu koju svim njemu poznatim argumentima nastoji potkrijepiti, namjerno ispuštajući ono što joj ne bi išlo u prilog.

Unatoč tome, drži G. Novak »ne može se poreći radu Cerinea Lucija velika erudicija, iako je ona ostala ipak skučena i nedostaje joj šire naučno znanje«.[3127]

O državnopravnom odnosu Dalmacije s Hrvatskom poslije 1860. g. ima cijeli niz poznatih članaka i spisa od N. Tommasea, I. Danila, Š. Ljubića, V. Duplančića, L. Montija, K. Vojnovića, Koriolana de Cerineo Lucia, V. Milića i drugih;[3128] o nekima od njih smo već govorili. To su polemički spisi, izašli nakon Listopadske diplome 1860. g. koji su zagovarali ili pobijali sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.[3129]

Uz već navedene novine na talijanskom i hrvatskom jeziku u ovom razdoblju dosta zapaženu ulogu sa povijesnim člancima imao je feljton u »Narodnom listu«.

Tako dr. *G. P.* opisuje »Il governo Veneto in Dalmazia« (»Narodni list« 1863), te »Sede originaria diffussione e primo svolgimento degli Slavi« (»Narodni list« 1863), služeći se djelima Bodjanskog, Miklošiča, Grimma i Šafařika. *G. M. V.* u više feljtona piše o bosanskim franjevcima, maniheizmu u Europi, bogomilima kod Hrvata i Srba, o nauci bogomila, bosanskoj književnosti, Jukiću i Martiću (»Narodni list« 1864). Nadalje treba spomenuti i putopisne crtice: »Il paese serbe e il principato di Serbia« (»Narodni list« 1884, br. 52–71), »Le insurrezione nazionale dei Servi« (»Narodni list« 1868), »Balkanski poluotok i njegovi narodi uoči rješenja istočnog pitanja« (»Narodni list« 1868), »La Serbia nel secolo dezimonono« (»Narodni list« 1870) i »Slaveni u Turskoj« (»Narodni list« 1870, br. 11–41).[3130]

[3127] G. Novak, Povijest Splita IV, 2057, 2082, 2083. Gl. ibid, Godine 1860. u polemičkim spisima, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 33, 34.

[3128] Fr. Rački, Nacrt..., 285

[3129] Gl. opširno kojim su redom pojedinci pisali članke i brošure za i protiv sjedinjenja: G. Novak, Godine 1860. u polemičkim spisima, Radovi... 8, 1–43.

[3130] Dr. M. Perković, Nešto o feljtonu »Narodnog lista« kroz pedeset godina njegovog opstanka, jubilarni broj »Narodnog lista«, Zadar, 1912, 96

3) U ISTRI, RIJECI I KRKU

Donošenjem Zemaljskog reda za markgrofoviju *Istru*, ta je pokrajina prestala biti samo jedno okružje austrijsko–ilirskog primorja i 1861. je dobila svoj zemaljski sabor sa sjedištem u Poreču. No unatoč tome službeni jezik je ostao talijanski. U to doba posebnu ulogu ima biskup Dobrila, koji radi na nacionalnom osvještenju Istre. Godine 1866. u Kastvu se osniva prva narodna čitaonica, a od 1870. zapravo se može govoriti o hrvatskom narodnom preporodu u Istri, gdje se pokreće narodno glasilo »Naša sloga« i priređuju političke skupštine nazvane tabori. Međutim, hrvatski preporoditelji nailaze na velike teškoće, jer je hrvatsko selo u Istri bilo ovisno o talijanskom gradu. Talijanska liberalna buržoazija pak nastavlja borbu protiv hrvatskog narodnog pokreta, koji se udružuje s pokretom primorskih Slovenaca, talijanizacija Istre sve je intenzivnija u posljednjim desetljećima 19. stoljeća.

Tri grada istarskog poluotoka, Trst, Pula i Rijeka, koji bilježe veliki uspon, uvlače Istru u vrtlog kapitalističkih odnosa i pridonose prodiranju kapitalizma na selo. Oni djeluju i na razvoj kapitalizma u manjim gradovima. Time u Istri uz talijansko jača i hrvatsko građanstvo kao i proletarijat. Iza 80–tih godina 19. st. mladi ljudi liberalnijih nazora (napose svećenici) unose u narodne redove više borbenosti. Broj hrvatskih čitaonica raste, a 1892. osniva se klub neovisnih hrvatskih i slovenskih zastupnika.

Krajem 19. st. u Istri nastupaju nove političke snage i one počinju mijenjati sliku političkog života. Uz početke radničkog pokreta, ondje se javlja i klerikalizam, tako da nacionalna borba u Istri sada biva sve složenija i oštrija naročito što se tiče jezika. Talijanska liberalna stranka dobiva na većini (1897), ali potkraj 19. st. snaga narodnog pokreta u Istri je znatno ojačala na terenu.[3131]

Iz Istre je potjecao, ali je bio sasvim talijanski orijentiran, *Carlo de Franceschi*. Rodio se je 17. X. 1809. u Gologorici (pazinski kraj).

Godine 1835. stupio je u sudačku službu kod okružnog suda u Rovinju. Za burnih 1848. i 1849. zastupa izborni kotar Pazin–Rovinj–Vodnjan u Parlamentu u Beču i Kromjerižu, te razvija živu publicističku djelatnost. Time se zamjerio kasnijoj austrijskoj apsolutističkoj vladavini, te 1854. ostaje bez službe i živi na Rijeci kao privatni namještenik. Godine 1861. do 1876. vrši službu tajnika pri istarskom zemaljskom odboru u Poreču. Između 1866. i 1869. je na čelu Società Istriana archeologica e Storia Patria. Umro je u svom rodnom kraju 8. I. 1893. i u Pazinu mu je bilo podignuto brončano poprsje.[3132]

3131 J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — dr. Šepić, o. c, 61–63, 112–115, 180–191

3132 M. Rojnić, Defranceschi Carlo, HE IV, Zagreb, 1942, 597. Istom 1971. g. M. Bertoša ponovno je samo ukratko pisao o C. De Franceschiju. On kaže da je »istarski talijanski povjesničar, autor prve sinteze povijesti Istre »L'Istria. Note storiche«, Poreč, 1879. i da je »kao istaknuti pripadnik iredentističkog pokreta u Istri podredio... svoj znanstveni rad političkom« (M. Bertoša, Jakov Volčić i njegova prepiska s kulturnim radnicima u Hrvatskoj u drugoj polovici XIX stoljeća, HZ XXIII–XXIV (1970–1971, Zagreb, 1972, 334, bilj. 87). Gl. i T. Radauš, De Franceschi C., HBL 3, 249–250

De Franceschi ima ukupno preko sedamdeset napisanih članaka, radnji i knjiga, od kojih su neki i političkog sadržaja, a neki se bave arheologijom; ima nekrologa i prikaza. No ipak pretežan broj se odnosi na prošlost Istre od najstarijih vremena do druge polovice 19. stoljeća.

Prvi mu je bio članak »Intorno della Storia e Statistica dell' Istria« (»Osservatore Triestino« 1843, br. 44) a onda u obliku pisma svome učitelju i prijatelju Kandleru »L'Istria« (Trieste, 1846, br. 26, 27) piše mu o kaštelima u okolici Boljuna. Zatim slijede »Serie dei Capitani di Pisino« (»L'Istria« 1846, br. 55, 56), te o keltskom i rimskom stanovništvu Istre (»L'Istria« 1852, br. 35), »Sulle varie popolazioni dell'Istria« (»L'Istria« 1852, br. 50, 51), »Cenni sull'antica Liburnia e Giapidia« (»Almanacco Fiumano per l'anno 1857«), »Dell'origine del Liburni e loro venuta nell'Illirio« (»Almanacco Fiumano 1857«), »Epigrafia« (»Almanacco Fiumano per l'anno 1857«), »Cantico di S. Paolino Patriarca d'Aquileia sulla morte di Enrico o Erico Duca d'Istria per Carlo Magno uccisso in battaglia presso Laurana« (»Almanacco Fiumino per l'anno 1857«), »Osservazioni sulla lingua d'insegnamento nell'Istria« (»L'Ecco di Fiume« 1859, br. 41), »Ancora alcune parole sulla lingua d'insegnamento nell'Istria« (»L'Ecco di Fiume« 1859, br. 51), »L'Istria« (I. »I confini dell'Istria«)« (L'Istriano–Rovigno 1860, br. 16 i 17), »Escursioni per l'Istria« (»La Provincia–Capodistria« 1870, br. 5–7, 10, 12–14), »Saggio d'una storia dell'Istria dei primi tempi sino all'epoca della dominazione romana« (»La Provincia« 1872, br. 22, 23), »Descrizione di Margraviato d'Istria in riguardo alle sue condizioni naturali et agricole e relative industrie« (»Annuario della Società Agraria Istriana, Trieste, 1872), »Necrologia (di Pietro Kandler)« (»La Provincia« 1872, br. 3), »Dove sorgessero la città di Nesazio, Mutila e Favevia« (»Notizie storiche di Pola« 1876), »Tavola Peutingeriana« (»La Provincia dell'Istria« 1877, br. 11).

Glavno mu je djelo »L'Istria. Note storiche«. (Parenzo, 1879, str. 508), pa opet slijede članci i radnje: »Lettera al Kandler sui popoli alpini dell'Istria da Plinio« (»La Provincia dell'Istria« 1879, br. 3), »Osservazioni sull'dedizione di Chafisole« (»Bullettino di archeologia e storia dalmata« 1879, br. 6), »Degli errori moderni nello scrivere alcuni nomi di luoghi e persone dell'Istria« (»La Provincia dell'Istria« 1881, br. 10), »Il Duomo di Parenzo« (»L'Istria–Parenso« 1882, br. 4) i »Una cronaca di Rovigno del secolo 18«. (»La Provincia dell'Istria« 1882, br. 10, 11, 14, 16, 19, 20, 22; 1883, br. 1). To je zapravo kronika dra Piera Antonia Bianchinija. Dalje slijede: »Dove siâ stato uccisso Gallo Cesare« (»La Provincia dell'Istria« 1882, br. 12, 13), »Studio critico sull'instrumento della reambulazione di confini de 5 maggio del 1325, indizione VIII, tra il patriarca d'Aquileia Raimondo della Torre col mezzo del suo marchese d'Istra Guiglicemo di Cividale, il conte Alberto di Gorizia ed Istria ed i Veneziani« (»Archeografo Triestino« NS XI, 1884). Tu osporava vjerodostojnost Istarskog razvoda, čiji prevedeni talijanski tekst kanonika Giovanni Snebal sastavljen 1548. g. donosi De Franceschi.

Zanimljivi su i ostali Franceschijevi radovi kao »Podestà e Capitani di S. Lorenzo del Pasenatico« (»La Provincia dell'Istria« 1884, br. 17), te »Storia di Fiume« (»Il Giovine Pensiero–Pola« 1887, br. 23) i »A proposito di pretese Zupanie errate in Istria« (»L'Istria' 1892, br. 531; »Provincia dell'Istria« 1892, br. 4), koji mu je ujedno bio i posljednji rad pri kraju njegova života.

Za poznavanje prošlosti Istre u 19. st. važne su i »Memorie autobiografiche«, koje je svojedobno napisao C. de Franceschi, a izašle su tek 1926. pod istim naslovom u »Archeografo Triestino« (XII, Trieste, 1925–26, str. 5–304) i to zaslugom njegova sina Camilla, koji je sastavio uvod i dao tri priloga (»Due poesie di C. D. C.«, »Articolo inedito di, C. D. F. sulle condizioni dell'Istria alla viglia del 1848« i »Un articolo de C. D. F. in difesa dell'italianità dell'Istria e contro i governanti stranieri«).

Godine 1928. tiskane su i »Lettere di Carlo De Franceschi a Giovanni Kobler« (Fiume, »Rivista semestrale della Società di studi fiumani VI, 1928, p. 107–207),[3133] koje sadrže 33 pisma od 6. II.

[3133] Bibliografia degli scritti editi di Carlo De Franceschi (Atti e memoria della società istriana di archeologia e storia patria XI/2, Pola 1928, 243–255). Gl. i Bibliografija rasprava i članaka. IV. Historija (A–O), Jug. leks. zavod, Zagreb, 1965, 115 (De Franceschi Carlo).

1873. do 19. VI. 1889. U njima Franceschi iznosi historijske podatke o istarskim gradovima i krajevima iz antike i srednjega vijeka. Te iste godine tiskana su i »Lettere di Carlo De Franceschi a Pietro Kandler e al altri« (»Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria XI/2, 257–346). Ovih pisama ima 39 i sežu od 15. IX. 1843. do 29. II. 1884. Tridesetsedam od njih upućena su Kandleru (1843–1868), jedno markizu Giampaolo de'Polesini u Poreču (1864), i jedno grofu Stefanu Rota u Piranu (1884).

Sva ta pisma sadrže De Franceschijeva razmatranja o historiji Istre kroz stoljeća; posebno se osvrće na neka pitanja iz njene prošlosti, te i danas imaju svoju određenu vrijednost. Ovdje treba istaknuti da je de Franceschi kao i Kandler bio sasvim prožet protalijanskim duhom glede pripadnosti Istre, pa ipak vrijedan je da se prikaže njegov rad na području istraživanja Istre, iako je ondje bilo i još nekih drugih, također protalijanskih pisaca,[3134] no oni su manje značajni i nisu imali onakav utjecaj u Istri kao Kandler i De Franceschi.

Što se tiče ranosrednjovjekovne povijesti Istre, pogotovo glede doseljenja Slavena (i Hrvata) u Istri, kao i nekih nešto kasnijih stoljeća, De Franceschi ponekad toliko zaboravlja da tvrdi kako oni tek 804. postoje u Istri te da ta zemlja nije nikad bila zauzeta od nekog slavenskog naroda i da Hrvati nisu prešli granice Istre itd.[3135]

Sve to potvrđuje da se radovima ovoga talijanskog historičara moramo služiti s velikim oprezom, stalno i uporno provjeravati njegove postavke, mišljenja i tvrdnje, naročito kad su u pitanju rana stoljeća naše Istre.

Poznato je ime svećenika *Jakova Volčića* (1815 — 10. XI. 1888), o čijem je djelovanju u istarskom narodnom preporodu dosta pisano. Posebno se naglašava njegov pionirski rad na prikupljanju folklorne građe, te istraživanju i prepisivanju glagoljskih rukopisa i zapisa. Zato I. Milčetić za njega i kaže da mu »u glagoljskoj bibliografiji pripada... časna uspomena«.

Volčić je surađivao s tadašnjim Narodnim muzejom u Zagrebu, koji ga je imenovao svojim pomoćnikom i povjerenikom u Istri, a osim toga održavao je veze i s Ivanom Koblerom, ministerijalnim savjetnikom i historičarem u Rijeci kao i sa Carlom de Franceschi, tajnikom Pokrajinskog odbora Istre u Poreču, također istarskim talijanskim historičarem. Volčić im je bio pri ruci u vezi s njihovim radom na historijskom polju. No ipak je najviše surađivao s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim, kojega izvještava o nalazu novoga prepisa Razvoda istarskoga (1880). On dostavlja Kukuljeviću i razne istarske napise, prepisuje »Zakon Kaštela Mošćenic«, a uz to je svojim prikupljačkim radom spasio mnoge važne rukopise, koji su danas pohranjeni u pojedinim znanstvenim institucijama u Zagrebu.[3136] Tako se u Arhivu HAZU čuvaju »Istarske listine od 1583–1658« koje je Volčić prepisao.[3137]

Na temelju Volčićevih prijepisa tzv. liburnijskih statuta napisane su i velike rasprave. On je čak i Kukuljeviću bio poslao »Kroniku« nađenu u Boljunu, pisanu glagoljicom do 1623. g. (A HAZU–II. c. 776). Zatim ga je obavijestio o svojim nalazima glagoljskih zapisnika bratovština u Istri od početka 16. st. kao i o tome da su neke »slovenske spomenike po Istri pobrali i zatrli« talijanski historičari

[3134] Npr. T. Luciani, koji je u Puli 1869. izdao knjižicu na 24 strane pod naslovom »Mattio Flacio Istriano di Albona« i »Albona« (Venezia, 1879), te G. Greguretti itd.

[3135] S. Antoljak, Problematika najranijeg doseljenja i nastanjenja Slavena — Hrvata u Istri, »Starine« 48, 55, 56, 69, bilj. 93, 77, 78, bilj. 187 itd.

[3136] M. Bertoša, Jakov Volčić i njegova prepiska s kulturnim radnicima u Hrvatskoj u drugoj polovici XIX stoljeća, HZ XXIII–XXIV (1970–71), 326, i bilj. 17, 333–336, 338, 339. U ostavštini (korespondenciji) Vj. Spinčića (HDA u Zagrebu — kutija 132–I, 132) pod 25. VII. 1885. sačuvana je duga pjesma »Jakovu Volčiću za Imendan«, koju je sastavio »Filip Svjetoslavljević u ime ovih čestitarâ Svečarovih«, gdje uz ostalo kaže: »Zdravo Jakove mili oj! zdravo ljubimče Istre, Tvojega imena da opet si dočekâ zdrav« itd.

[3137] A HAZU–I b. 136

tragajući za izvornom građom o prošlosti ove zemlje. U prijepisu je poslao Kukuljeviću i »Zakon nekadašnjega Kapitula Kastavskoga« uz još »neke druge prepise« među kojima su se nalazili i Bratovština sv. Roka u Boljunu (1595–1663), matice krštenih, vjenčanih i krizmanih u Boljunu (1598–1656) te različiti spisi iz Boljuna, Veprinca i Mošćenica (svi su danas u A HAZU).

Povremeno ga Kukuljević izvještava i o brojnim svojim nalazima, dodajući »morda bi se po Istri jošće stogod pronašlo, da su naši popovi nažgani za takve stvari, ali žali bože mnogi su i protivni«.

Iz svega toga se vidi da je Volčićeva prikupljačka i prepisivačka aktivnost bila značajna, jer time nije samo zadovoljio zanimanje znanstvenih radnika za prošlost Istre, nego i pridonio još jačem povezivanju Istre s ostalom Hrvatskom.[3138]

Sam pak, nažalost, nije imao smisla za obrađivanje prošlosti Istre, pa je to prepustio drugima, šaljući im u prijepisima raznovrsnu građu, koja je ponekad dosta netočno i površno prepisana.

Volčićev suvremenik bio je historičar–amater *Josip Antun Batel* (Barban, 18. II. 1827 — Barban, 22. XII. 1889).

U svom rodnom mjestu bio je isprva orguljaš zborne crkve, zatim općinski aktuar i blagajnik (to isto mu je bio prije i otac) te konačno općinski načelnik (70–ih godina 19. st.).

Na poticaj historičara Petra Stankovića, koji je živio u Barbanu, mladi Batel je vrlo rano počeo pregledavati i proučavati spise u barbanskom općinskom arhivu, odakle je prepisivanjem te građe stvorio svoj vlastiti arhiv. Na temelju takve vrste izvorne građe započeo je pisati barbansko–rakaljske anale, koji do danas nisu objavljeni i kritički proučeni.

Batelova zasluga je i ta što su se u prijepisu sačuvali mnogi važni spisi iz nekadašnjega izgorjelog općinskog i crkvenog arhiva u Barbanu. Njegovu zaostavštinu dobio je pop Luka Kirac, koji ju je potajno prenio pod fašističkim vlastima u Zagreb i predao A HAZU, gdje se i danas nalazi.

Batel je objavio prijepise nekih barbanskih spisa i izvještaja (»La Provincia dell'Istria« 10, Kopar, 1876, br. 14, 17, 23; 1877, br. 11, 14, 15, 19, 20; 1878, br. 12, 19, 20), a 1880. u podlisku »Naše sloge« tiska mu se prilog »Glagoljica u Barbanu, Raklju i Motovranu«. Dopisivao se je s Pietrom Kandlerom u vezi s lociranjem Nesakcija i druge istarske povijesne problematike, a u usmenoj vezi stajao je i s Tomasom Lucianijem, porijeklom iz Labina, koji je živio u Veneciji, te je od njega tražio raznovrsne podatke. Dopisivao se je i s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim, kojem je dao do znanja da je pripadnik »našega naroda« u Barbanu i Raklju (1889).[3139]

Rijeka je poslije 1848. g. državnopravno bila pod Hrvatskom do 1868. odnosno 1870. g. kada je došla pod Ugarsku, koja je uvelike favorizirala, jer su to zapravo bila ugarska vrata na more. Tada Rijeka industrijski jača, ali nadmoć mađarskog kapitala u Rijeci dovodi do sve intenzivnijeg doseljenja Mađara a s tim i do mađarizacije škola i kulturnog života.

Krajem pak 19. st. stao se je razvijati nacionalistički pokret Talijana, koji ispočetka nije bio i iredentistički. Nacionalni rad Hrvata također raste u Rijeci[3140] (E. Barčić, J. Vranicani, F. Supilo) a »Hrvatska čitaonica« u Rijeci djeluje već od pol. 19. stoljeća.

[3138] M. Bertoša, o. c, HZ XXIII–XXIV, 339–346, 338. O onoj Boljunskoj glagoljskoj maloj kronici, o kojoj 21. VI. 1877. Volčić piše Kukuljeviću (M. Bertoša, o. c, 346) ponovno se na nju osvrće i 3. II. 1881. U tom pismu upućenom na »Slavno urednictvo« izvještava da mu šalje »prepis Boljunske glagolitske male kronike, morda bude kada tada, što to iz nje rabilo«. Ujedno upozorava da je na molbu već »prepisao jednomu gospodinu u Zagrebu (to je Kukuljević: S. A.), drugomu na Rieci (I. Kobler: S. A.), a dvema u Istri...« Svemu tome dodaje: »Bivajuć na istočnoj strani Učke čuh mnogokrat da su se ljudi Lovrancem rugali: Lovranci upaljenci, ako pridu, bežimo, ako nepridu branimo se i grad molinom zakračunajmo, i pitajuć zašto to nemogoh doznati, dokle nečatah u toj kronici dogadjaj lita 1614.« (HDA u Zagrebu — Ostavština Vj. Spinčića korespondencija — kutija 66). Inače je Volčić u dopisivanju sa Spinčićem još od 1875. i dalje (HDA u Zagrebu, Ostavština... Vj. Spinčića — kutija 64. i dalje).

[3139] Gl. M. Bertoša, Interes Ivana Kukuljevićša za istarske starine, njegove veze s kulturnim i javnim radnicima u Istri, »Forum« 10 (1971), knj. 21, br. 1–2, 296, 297, D. Klen, J. A. Battel o barbanskim Stankovićima, »Dometi«, Rijeka 7 (1974), 5, str. 25–40.

[3140] D. Klen, Rijeka, EJ 7, 77

U takvom, eto, miljeu na Rijeci je živio i djelovao *Giovanni (Ivan) Kobler*, rođen u tome gradu 22. VIII. 1811. kao sin Marka Koblera iz Kranjske, trgovca u Rijeci, koji je postao njen građanin 1801. i od majke Terese r. Lusser.

Pučku školu i 6 razreda gimnazije je svršio na Rijeci, a filozofiju i pravo u Zagrebu (1829–1832). Bio je na raznim službama u gradskoj upravi na Rijeci, pa i sudac rektor i patricijski savjetnik. Od 1835. je odvjetnik a 1843. zastupnik svoga grada u Pešti. Služio je i u Zagrebu (npr. 1853. kao pomoćni referent banskog stola, a godinu dana kasnije kao savjetnik). Godine 1861. postade prisjednik banskoga stola, a 1870. predsjednik apelacijskog suda u financijskim stvarima. Od 1871. je umirovljen kao ministarijalni savjetnik, živi na Rijeci, gdje i umire 2. VII. 1893.

Nakon njegove smrti grad Rijeka izdao je opširnu monografiju pod naslovom »Memorie per la storia della liburnica città di Fiume« (3 sveska, Fiume, 1896)[3141] koja je 1978. g. u izvjesnoj mjeri proširena i tiskana u Trstu. Izašla je u tri sveska a izdavač je Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume Università popolare di Trieste.

Kobler je dugi niz godina proučavao riječki gradski arhiv i pregledavao arhive i biblioteke u Trstu, Gorici, Ljubljani, Grazu, Beču i Veneciji. Također je koristio sve dostupne tiskane zbirke izvora ili pojedine tiskane dokumente i spise.

Svoje djelo je podijelio u tri velika sveska, odnosno u pet dijelova.

Prvi svezak (str. 292) obuhvaća 3 dijela i počinje od najstarijih vremena do 1300. g. U prvom dijelu (str. 53) toga sveska iznosi najstariju povijest Rijeke, te keltsko razdoblje, rimsko gospodstvo, doba Ist. Gota i Bizantinaca, zatim Franaka i Hrvata (do 13. st.), govori i o dukatu Meraniji i slično.

Drugi dio (55–169) opisuje crkvene stvari i prilike (tzv. Trsatska biskupija, pojedine biskupije u Istri i na Hrv. primorju, kaptol na Rijeci, ondašnji samostani, crkve, bratovštine, groblja itd.).

Treći dio (171–292) donosi posebne vijesti o predjelima na Kvarneru kao i njihov historijat, zatim piše o otocima Cresu, Lošinju i Krku kao i o primorskim mjestima: Vinodolu, Trsatu, Sušaku, Martinščici, Grobniku, Hreljinu, Bakru,[3142] Kraljevici, pa i o Senju tijekom stoljeća (čak ide do 18. st.). Opisuje i nekadašnje gospoštije Kastav, Veprinac, Mošćenice (crkveno stanje, statuti itd.) te prikazuje Volosko, Lovran, Brseč, Labin i Plomin (seže čak do 1881. g.).

Svezak drugi (str. 235) obuhvaća samo četvrti dio, tj. razdoblje od 1300. do 1776. godine. Ovdje uokviruje položaj Rijeke kroz 14, 15. i 16. st. u odnosu na susjedne krajeve i pod vlašću stranih feudalaca i dinastija. Naročito detaljno iznosi unutarnje stanje Rijeke (Kaštel, kule, kuće, luka itd.), zatim prelazi na trgovinu Rijeke kroz 16, 17. i 18. st. Također govori o novcu i mjerama koje su se u tom gradu upotrebljavale. Detaljno iznosi sadržaj i odredbe statuta Rijeke od 1530. g. Time ovaj dio završava.

Svezak treći (301 str.), tj. peti dio seže od 1776. do zaključno 1848/9. g. Tu se ukratko osvrće na pitanje inkorporacije Rijeke ugarskoj kruni i njenoj autonomiji. Donosi raznolike vijesti, koje se izravno tiču Rijeke od 16. do 18. st. Prikazuje Rijeku pod francuskom vladavinom (1809–1813), austrijskom (1813–1822), a napose donosi opis događaja u Rijeci tijekom 1848/9. godine. Daje i zabilješke o pojedinim patricijskim obiteljima na Rijeci (abecednim redom), koje je skupio iz raznih knjiga i dokumenata. Naročito mu je zanimljiv prvi dodatak (Appendice I) »Serie cronologica di notizie utili per la storia della città di Fiume« (204–231), koji počinje sa 396. g. n. e., a završava sa 1875.

[3141] G. Kobler, Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, Fiume 1896 (Cenno biografico sull' autore), V–VII

[3142] Nekoć u obitelji Kopajtić u Bakru čuvale su se »Memorie storiche di Buccari del canonico Barcich, manoscritto del 1740« (G. Kobler, o. c, I, 8).

Koristan je i drugi dodatak (Appendice II) »Registro di documenti utili per la storia della città di Fiume« (232–301). Ovdje on iznosi sadržaj svake pojedine isprave ili spisa, kao i to gdje se nalazi i gdje je tiskan.

Taj »Registro« obuhvaća razdoblje od 803. do 1839. g.

Time završava ovo djelo, koje je i sada korisno i služi kao temelj za daljnje i dublje proučavanje Rijeke i njene regije, ali samo kroz određena stoljeća.

Mora se priznati da je Kobler[3143] uložio ogroman trud u to svoje djelo, međutim, s današnjega stajališta ono je dosta manjkavo, odnosno zastarjelo, napose glede izvora i literature, jer se je služio samo onom (pretežno talijanskom) koja je išla u prilog njegovoj koncepciji.

Uz to, on je očigledno zauzimao prougarski stav u svojoj knjizi, a što je više mogao izbjegavao je govoriti o Hrvatskoj i Hrvatima u odnosu na Rijeku i njenom predjelu tijekom stoljeća.

Znači, na njega nije djelovao, iako je živio neko vrijeme u Zagrebu, ni ilirski pokret, ni 1848. a ni 1860. što se vidi i iz njegova opisa tih godina.

To potvrđuje i odluka riječke gradske općine na sjednici od 11. VII. 1894. koja je prihvatila iscrpan izvještaj prof. Aladara (Alfredo) Festa (Mađara: S. A.) da se tiska ovo Koblerovo djelo povodom »slavne ugarske hiljadugodišnjice« (in occasione del glorioso millenario ungarico) i »da se stavi spomen–ploča na kuću, gdje se je rodio slavni pisac«.[3144]

U *Senju* je djelovao barun *Mirko Ožegović*, rođen 20. IV. 1775. u Vinarcu (blizu Križevaca), gdje je polazio početnu školu, gimnaziju u Križevcima i Varaždinu, a filozofiju i pravo u Zagrebu. Neko vrijeme je bio zakleti bilježnik banskog stola, a onda je stupio u zagrebačko sjemenište (1798), te bio zaređen i postao kapelan u Konjščini (1800). Iste godine imenovan je župnikom u Bisagu, 1815. zagrebačkim kanonikom, a 1816. ravnateljem plemićkog konvikta. Sada je dobivao jednu čast za drugom. Tako postaje izabrani biskup i poklisar Hrvatskog sabora na zajedničkom saboru u Bratislavi, gdje je neustrašivo branio prava Hrvatske. Godine 1833. imenovan je biskupom u Senju, gdje osniva gimnaziju i konvikt »Ožegovićanum« za odgoj siromašne primorske djece. Godine 1858. postaje barun i grof rimski. Umro je 8. I. 1869. u 94. godini u Senju.[3145]

Kao član Društva za jugoslavensku povijest i starine priopćio je »Bula pape Urbana VII kojom s nova podiže ilirski zavod u Loretu, kojega utemelji papa Gregor XIII« (»Arkiv«... II, Zagreb, 1852, 90–92). Kada je Đ. Fejer pošao istim putem kao i St. Horvath sa svojom radnjom »Croatiae et Slavoniae cum regno Ungariae nexus et relationes« (Budae, 1839) a za njim se poveo i Gj. Gjuriković djelcem »De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae« (1844) nastojeći dokazati da je Hrvatska oružjem pokorena mađarska provincija, ustade protiv tih tvrdnji Mirko Ožegović i pobije ih u dvjema knjigama: »Responsa ad vastum illud: Croatiae et Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes disquisivit g. Fejer...; non minus quam et ad illud: De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae, critice

3143 G. Kobler u svome djelu (I, 8) navodi i rukopis »Topografia della città di Fiume di autore anonimo, 1869.« kojim se je služio za svoje djelo. Kako smo rekli Kobler se je dopisivao i sa C. de Franceschijem. Njihova korespondencija se poteže na čitavih 16 godina. Naime, De Franceschi je tada živio u Poreču i bio tajnik izvršnog odbora Istarskog sabora (Giunta provinciale dell'Istria). Pisma se odnose na razna pitanja o istarskoj, riječkoj i hrvatskoj povijesti. Na postavljena pitanja De Franceschi je odgovarao i davao podatke što ih je pronalazio tijekom svojih istraživanja. Ova pisma su bila pohranjena u gradskoj biblioteci u Trstu u sklopu Diplomatičkog arhiva. Datirana su od 4. XII. 1872. do 28. II. 1888. J. Jelinčić je objavio pod naslovom »Korespondencija Giovanni Kobler — Carlo de Franceschi« u dva dijela ta pisma, koja sežu od 18. XII. 1872. do 25. XI. 1873. (»Vjesnik historijskih arhiva« u Rijeci i Pazinu XXI, Rijeka, 1977, 181–196) i od 22. V. 1874. do 26. XII. 1876. (»Vjesnik«... XXII, Rijeka, 1978, 37–57). Kobler je bio u prepisci i s Kukuljevićem, Lucianijem, Benussijem, Kandlerom (J. Jelinčić, o. c, »Vjesnik«... XXI, 182), a »nekoliko liet« dopisivali su se Volčić i Kobler, koji se »bavi starinoslovljem« kako piše Volčić K. Jelušiću 1880. g. (M. Bertoša, Jakov Volčić..., HZ XXIII–XXIV, 334, bilj. 86).

3144 G. Kobler, o. c, I, str. VII

3145 M. Grlović, Album... II

illustravit... G. Gyurikovits« (Zagreb, 1847) i »Succinatae animadversationes unius a Croatis in partem III.–tiam Illustrationis criticae situs et ambitus Slavoniae et Croatiae quam... adornavit G. Gyurikovits« (Posonii, 1848).[3146]

Talijan dr. *Giambattista Cubich*, liječnik, došao je na *Krk* 1832. a umro nešto prije 1870. g.

Svoje djelo pod naslovom »Notizie Naturali e storiche sull'Isola di Veglia«, počeo je pisati 1840. i na njemu radio do kraja svoga života, ne uspjevši da ga sam izda. Djelo je izašlo nakon njegove smrti[3147] u Trstu 1874. i 1875. i to u dva dijela. U prvom daje geografski pregled Krka itd. Drugi dio bavi se najstarijom povijesti Krka sve do svojega doba, služeći se Plinijem, Orbinijem, Valvasorom, Luciusom, Farlatijem, Kreljanovićem, Krčelićem i drugima. Arhivsku građu ne upotrebljava[3148] te ne zna nešto više o Frankopanima od Panvinija, Pasconija i drugih. Kao prilog ili treći dio su mu »Documenti sull'isola di Veglia«.[3149]

Cubich se služi istim onim piscima kao i Farlati, što bi se moglo zaključiti da mu je netko dao literaturu iz Farlatijeva djela. Inače je Cubich nesamostalan u svojim sudovima, a o hrvatskom narodu govori ne samo s omalovažavanjem nego i s prezirom.[3150] Njegova monografija je pusta kompilacija, bez osobite cijene, a historijski dio ne vrijedi upravo ništa.[3151] I dok I. Kobler samo citira »Storia dei Lussini del *Dr. Nicolich*«[3152] za rukopis »Lo statuto dell'isola di Chersko ed Ossero, Capodistria 1889« (str. 11–44), koju je prepisao *Stefano Petris*, znamo da se čuva u A HAZU pod br. 284 (kodeksi velikog formata).

Kao dopuna historiji ovih otoka je i članak »Grad Rab i njegova okolica« (Vienac, 1885), koji je napisao *Josip Gržetić–Krasanin* (na Krasu kod Dobrinja, 9. VI. 1837 — Mundanija na Rabu, 1894), župnik i književnik.[3153]

3146 J. Šidak, Ožegović Mirko, EJ 6, 403

3147 I. Milčetić, Manji prilozi za povijest književnosti hrvatske, Građa JAZU 7, Zagreb, 1912, 360, 361

3148 Š. Ljubić, Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia, Compilate dal dr. Giambattista Cubich. Trieste, 1874, »Rad« JAZU XXXVII, Zagreb, 1876, 186–202

3149 Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb, 1901, 1, 8, 303

3150 I. Milčetić, o. c, Građa JAZU 7, 361, gl. i Radmila Matejčić, Zdravstvene prilike na Krku u knjizi »Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia« doktora Giambattiste Cubicha, Zbornik radova 26. sastanka naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije Poreč, 30. IX. do 2. X. 1976, Rijeka, 1977, 219–232

3151 Vj. Klaić, o. c, 303

3152 G. Kobler, o. c, I, 8

3153 Znameniti..., 99

4) U BOSNI I HERCEGOVINI

Kada je Omer–paša Latas slomio otpor bosanskih feudalaca, provedena je u Bosni i Hercegovini nova organizacija uprave, sudstva i poreznog sistema. Ukinut je Hercegovački pašaluk i Hercegovina je do 1865. zadržala samoupravu. Sjedište vezira u Bosni postaje sada Sarajevo (1852), otvaraju se neke škole, osniva Vilajetska štamparija itd.

U Krajini i Posavini (1858) sporadično izbijaju bune seljaka, koje se guše u krvi.

Ustanak 1875. dobiva značenje općeg ustanka, iako je ograničen na pogranična područja Hercegovine, Bosanske krajine i zapadnog dijela Posavine. Nemoć Turske da skrši taj ustanak iskorištava Austro–Ugarska[3154] odlukom Berlinskog kongresa (13. VII. 1878) izvršivši okupaciju Bosne i Hercegovine. Kao imperijalistička sila ona je prilagođuje svome cilju za dalje prodiranje na Balkan. No takva vrsta vladavine dala je samo poticaj i snagu narodnim masama za borbu protiv te okupacije.

Prodiranje kapitala razara patrijarhalne odnose na selu, a što se tiče inteligencije, ona se pojavljuje kao značajan društveno–politički faktor tek početkom 20. stoljeća.

Kallayeva nacionalna politika u Bosni bila je protuhrvatska i protusrpska. U zemlji su potisnuti domaći franjevci, a povlašteni su isusovci i svjetovno svećenstvo pod vodstvom sarajevskog nadbiskupa Stadlera. Kočeno je nacionalno buđenje Muslimana i kidane su njihove kulturne i političke veze s Carigradom, što izaziva otpor u narodu.[3155] Historiografija u Bosni i Hercegovini iza 60–ih godina 19. st. je tek u početnoj fazi; njome se bave mnogi ali tek onako usput i to kroničarski.

Jedan od njih je bio već spomenuti fra *Martin Nedić*, »prvi Ilir iz Bosne«. Rodio se je 1. IV. 1810. u Tolisi.

U franjevački red je stupio 1825. g., a bogoslovno–filozofske nauke pohađao je po raznim mjestima Mađarske. Zatim je postao kapelan kod fra Marijana Šunjića u Orašju (1836–9) kod kojeg je i naučio istočne jezike a napose turski. Godine 1839.[3156] postaje učitelj tzv. latinske škole u Sutjesci, 1848. župnik u Ulicama, a 1854. je već provincijal. Umro je 16. V. 1895. u Tolisu.[3157]

[3154] Tada 25. X. 1876. izlazi u Zagrebu tiskani proglas u kojem akademska mladež kliče da »živi jedan narod hrvatski... živila sloboda! Živio narod bugarski! Živila Bosna i Hercegovina u jedinstvenoj i nezavisnoj kraljevini Hrvatskoj! Živio Franjo Josip I kralj svih Hrvata!...« U drugom tiskanom proglasu od 7. V. 1877. također u Zagrebu donesena je »Izjava hrv. akad. mladeži prigodom dolaska Nj. c. i kr. Visosti prej g. nadvojv. Albrechta u Zagreb«, gdje se slično govori o Bosni i Hercegovini (HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Vakanović — Simić — fasc. 6 — stampata — školske teke — fotografije).

[3155] Bosna i Hercegovina: EJ 2, 49–53

[3156] Upravo 12. V. 1839. kada ilirac Nedić šalje neke pjesme, on zahtijeva da mu se tiskaju starom bosanskom grafijom koja je u Bosni uobičajena (Zl. Vince, Putovima hrvatskog književnog jezika, 347).

[3157] J. Jelenić, o. c, II, 505–507

Nedić se je dopisivao s raznim ličnostima pa tako i s A. T. Brlićem u rasponu od 1851. do 1884. g. (57 pisama). Nedić njemu piše o tiskanju svojih djela i Jukićevoj smrti (15. X. 1857). Zahvaljuje mu na darovanoj knjizi »Izvori srpske Poviestnice« i šalje mu jedan primjerak svoga »Pievanja« (10. XI. 1857). O prilikama u Bosni piše mu u pismu na latinskom jeziku (27. X. 1857), a u ostalim pismima opisuje stalno prilike u Bosni kao i postupak turskih vlasti s kršćanskom rajom.[3158]

Da se je Nedić posvetio historiji, jedan od razloga jest i taj što su gotovo svi njegovi pjesnički radovi vezani za povijesne događaje.

Uz to volio je starine pa je zato i skoro svim svojim pjesničkim djelima davao komentare i historijska razjašnjenja.

Kada se sagleda, kako je kroničarski posao u 19. st. bio jako razvijen u Bosni, onda je još jasniji Nedićev historijsko–memoarski rad. Bliži povod i jače zanimanje za bosansku prošlost dao mu je po svoj prilici poziv »Družtva za povjestnicu jugoslavensku i starine« (20. II. 1857).

Prvi rad u okviru Nedićeva historijskog opusa jest »1848. i 1849.« (Carigrad, 1851), a tek onda slijedi »Schematismus almae Missionariae Provinciae Argentinae« (Budim, 1855), posvećen fra Marijanu Šunjiću, apostolskom vikaru u Bosni. Nedićev shematizam sadrži popis svih samostana i župa u Bosni Srebrenoj i njihov historijat, a na kraju je dodan kronološki pregled svih vikara i provincijala Bosne. Godine 1857. odazvao se je pozivu spomenutog »Družtva« i tako mu je Kukuljević izdao u IV. knjizi svoga »Arkiva« rad »Starine Bosanske«. Iz uvoda te radnje zapaža se da je Nedić pun romantičarskog raspoloženja za povijest Bosne, te da je historijski diletant–kroničar, koji nastoji da sve ono, što se je sačuvalo u izvorima i narodnoj tradiciji, skupi. Po uzoru na tadašnje kroničare i on se bavio etimologijom i nestručno pokušao protumačiti značenje mnogih mjesta i rijeka u Bosni i Hercegovini. Iza uvoda Nedić donosi opis nekih dvadesetak rimskih, hrvatskih i turskih spomenika iz raznih krajeva Bosne sa skicama. Tako je i on dao jednu od prvih diletantskih studija takve vrste za Bosnu.

U VII. pak knjizi »Arkiva« (321–324) donosi ukratko podatke o crkvi u Sutiskoj pod naslovom »Iz Sutiske u Bosni«.

Godine 1883. u Đakovu mu izlazi »Život fra Marijana Šunjića«, a 1884. u Pečuhu mu je objavljen rad »Poraz baša a zavedenje nizama u Bosni«. Glavno mu je historijsko djelo »Stanje redodržave Bosne Srebrene« (Đakovo, 1884), koje je izlazilo u »Glasniku đakovačke biskupije«, te je i zasebno tiskano. Ima 123 stranice, a sam autor ga je razdijelio na 4 razdoblja: I. Povijest Bosne Srebrene od 1463. do 1553. (do smrti Selima II;?! S. A.); II. 1556–1687. (do Mehmeda IV); III. 1687–1771. (do Mustafe III) i IV. 1771–1884. (do svoga doba). To je djelo utoliko važno što su u njemu sačuvani prijevodi mnogih fermana, upućenih bosanskim franjevcima, na koje se Nedić posebno obazire.

Po svom ustaljenom običaju on i ovdje nestručno zapada u filološko razglabanje i pokušava etimološki protumačiti postanak pojedinih riječi.

Međutim, Nedić nije dao sintetički pregled historijskog razvoja svoje redodržave, već je jednom riječju — memoarist. Zato njegovo »Stanje redodržave Bosne Srebrene« i nije jače utjecalo na razvoj historiografije bosanskih franjevaca. U Nedićev historiografski rad treba još ubrojiti i njegove dopise u »Narodnim novinama« (1853–1870), jer se iz njih dade popuniti mnoga praznina u historiji Bosne u 19. stoljeću.

Ovdje su opisani i neki turski namjesnici i njihovo djelovanje, a ima i dosta podataka o stanju raje i svećenstva u Bosni. Kao turkolog Nedić se napose bavio proučavanjem i prevođenjem turskih isprava — i to onih, koje se odnose na pravni položaj bosanskih franjevaca i raje prema Porti. Na tom području

[3158] Ml. Stanković, Problematika obiteljskih arhiva s posebnim osvrtom na obiteljski arhiv Brlić, 58a

osobito su važne njegove tiskane i neobjavljene bilješke o agrarnim sporovima. Neke je članke tiskao u već spomenutom »Narodnom listu« i »Obzoru«.

Prema mišljenju M. Pavića, Nedić je napisao i članak iz crkvene povijesti »Crte iz crkvene prošlosti u Bosni« (»Glasnik đakovačke biskupije«). U njegov historiografski rad spada i dostatan broj njegovih nepubliciranih spisa, te prepiska s A. T. Brlićem, kao i s Nacom Brlićem Mlađim. U korespondenciji Nedić–Brlić ima također mnogo historijskih podataka koji se odnose na Bosnu.

Historijske bilješke u njegovim raznim literarnim radnjama također se imaju ubrojiti u historijske radove kao i prevođenje i komentiranje raznih tiskanih buruntija, berata, fermana i povelja, a fragmenti njegovoga historijskog rada nalaze se rasuti tu i tamo. Dva značajna Nedićeva autobiografska djela, za koje se zna da su postojala, jesu njegova »Zapamćenja« i »Ljetopis«.

Iz ovog pregleda Nedićeva historiografskog opusa očito je da on uopće nije historiograf po pozivu, niti da je imao neku spremu za to. Zapravo, on se tim poslom bavi diletantski i na to su ga naprosto silile teške prilike u Bosni. Pored toga je radio kao ljetopisac i memoarist, koji bilježi događaje i sjećanja na ličnosti, prevodi fermane itd. Sve to u namjeri da pokaže pravo opstanka kršćanstva u Bosni i da utvrdi njegov pravni odnošaj kod Porte i vezira.[3159]

Pored Jukića i Nedića, ponešto se poviješću bavio i čuveni filolog *Marijan Šunjić* (1798–1860),[3160] što je potrebno samo registrirati.

Više se ima reći o radu na historiografskom polju fra *Petra Bakule*, rođenog u selu Zalim kod Posušja 14. V. 1816. Niže škole učio je u Kreševu, gdje je stupio u franjevački red (1833) a više je dovršio u Italiji (Toskana) i tamo je zaređen za svećenika (1839). Položio je i učiteljski ispit iz teologije i filozofije, ali je ubrzo morao napustiti Toskanu. Kao župnik bio je po raznim mjestima u Hercegovini. Godine 1852. isposlovao je u Rimu novo uređenje hercegovačke redodržave u kojoj je vršio razne službe i časti. Bio je i biskupov generalni vikar. Ovaj zaslužni čovjek za narod umro je u Mostaru 2. X. 1873.

Bakula se je uz književnost bavio i poviješću. Tako je napisao: »Cenno Storico sulla Provincia di Bosna« (Lucca, 1846), »Hercegovina za 19 godina vezirovanja Alipaše« (Beč, 1853), »Breve compendio sacroistorico sulle vicende della regolare missionaria Custodia e vicariato Apostolico di Hercegovina« (Dubrovnik, 1853), »Pisma sveto–iskazna od hercegovačke redovničke redodržave« (Dubrovnik, 1853), »I Martirii nella missione Francescana Osservatore in Hercegovina« (Roma, 1862), »Schematismus topographico–historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina« (Split, 1867, i Mostar, 1873) i »O francuzko–pruskom ratu god. 1870–71« (Dubrovnik, 1873. i 1890).[3161]

Jukićevim tragom krenuo je njegov epigon fra *Anto Knežević* (Varcar Vakuf, danas Mrkonjić–grad, 19. I. 1834–Kotor–Varoš, 22. IX. 1889). Školovao se je u franjevačkom fojničkom samostanu i u Italiji, a bio je kao fratar župnik i učitelj u raznim mjestima Bosne.[3162] Tijekom 1861–1863. g. pokušava osnovati u Fojnici »Historijsko–geografsko društvo« sa zadaćom da obrađuje povijest i zemljopis Bosne. Ali nije uspio ostvariti svoju zamisao.[3163]

[3159] R. Drljić, Prvi Ilir Bosne, Fra Martin Nedić, Sarajevo, 1937, 97, 110, M. Džaja, Nedić, Martin, EJ 6, 267. Inače »Zaostavština fra Martina Nedića« čuva se u Arhivu franjevačkog samostana u Tolisi (Galić Šljivo, Omer–paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850–1852, Sarajevo, 1977, 207).

[3160] J. Jelenić, o. c, II, 481–483. N. Dučić se još 27. VIII/8. IX. 1873. zanimao kod Račkoga za biografiju biskupa Šunjića, bosanskog rodoljuba, želio bi znati, »koje se godine rodio, koliko je vremena bio biskup u Bosni, koje je godine umro i šta je u književnosti radio i t d.« Rački mu je pismeno javio »izvor za njegovu biografiju« a Dučić mu se istom 28. III. 1874. zahvalio i zamolio da mu ne zamjeri što nije prije odgovorio (V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci s Franjom Račkim 49, 50).

[3161] R. Glavaš, Spomenica pedesetgodišnjice hercegovačke franjevačke redodržave, Mostar, 1897, 155–157, 162, 163

[3162] I. Kecmanović, Knežević Antun, EJ 5, 263

[3163] J. Jelenić, o. c, II, 565

Unatoč tome nastavlja s proučavanjem prošlosti svoje domovine. Tako je napisao »Krvavu knjigu ili spomenik na 450 godina poslije propasti slavnog kraljevstva bosanskoga po XX.«, koja je izašla u Zagrebu 1869. g. U njoj opisuje zulume turskog režima u Bosni i Hercegovini i nekritički veliča bosansku srednjovjekovnu državu, zalažući se za vjersku toleranciju i bratsku slogu »u narodnosti bosanskoj«.[3164] Kada je 1871. Josip Pervolf stao u svojoj »Historijskoj studiji« dokazivati historijsko pravo Mađara na Ramu, tj. Bosnu, te kada je iste godine tu studiju prenio i »Zatočnik«, Knežević se diže protiv Pervolfa i pokušava opovrgnuti njegove tvrdnje.

Ta Kneževićeva polemika s uglednim stručnjacima izazvala je pravu buru, jedni su ga kudili, a drugi hvalili.

On se, međutim, nije dao preplašiti; nastavlja sa svojim radom i već 1884. izlazi u Dubrovniku njegov prvi svezak »Kratka povjest kraljâ bosanskih«, drugi 1886, a treći 1887. Zatim publicira »Pad Bosne«[3165] u Senju 1885. i »Carsko–tursko namjestniki u Bosni i Hercegovini god. 1463–1878.« Ta radnja je također tiskana u Senju 1887. godine. Iako je on mnogo radio, kako to kaže njegov biograf fra Matković, te dobre izvore rabio, ipak njegova djela zbog prevelikog temperamenta i zanesenosti za preživjelo »bosanstvo« nemaju one vrijednosti, koju bi morali imati kada bi se gledalo na uloženi trud Kneževića.[3166] Inače se Knežević kao historičar–publicist bavio i politikom, pa je čak bio Strossmayerov mandator u nekim političkim poslovima i u kontaktu s brojnim ondašnjim političkim ličnostima u Novom Sadu i Beogradu.

Njegov pak »bošnjakluk«, čiji je on bio vatreni zagovornik, nije prihvaćen ni u jednom dijelu javnoga mišljenja Hrvatske i Srbije.[3167]

U isto to vrijeme nekolicina franjevaca rade na crkvenoj historiji Bosne ili pak opisuju svoje doživljaje. Napose se probudilo zanimanje za domaću prošlost i za povijest bosanske franjevačke redodržave uopće.

Poznavanju crkvene povijesti puno je pridonijelo samo redodržavništvo Bosne Srebrne sa svojim »Schematismima«, u kojima se je od vremena do vremena opisivalo historijsko i suvremeno stanje ove zmelje. Prvi takav pregled izišao je još 1835. u Anconi pod naslovom »Status personalis officialis et localis... Bosnae Argentinae«, a 1836. dalje već izlazi »Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae«.

Poput bosanske redodržave i pojedini njeni samostani imali su svoje ljetopise. Od svih je najistaknutiji ljetopisac fra *Stjepan Mikić*, koji nije dao samo ljetopis franjevačkoga samostana u Sutjesci, nego i obilni materijal za povijest cijele bosanske redodržave na temelju objelodanjenih djela i predaje kao i vlastitih doživljaja.

Ovim se je ljetopisom uvelike poslužio franjevac–povjesničar *Mijo Vjenceslav Batinić* (Fojnica, 25. X. 1846 — 26. VIII. 1921) pri obrađivanju svoga glavnoga djela »Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka« (I–III, Zagreb, 1881–1887).[3168]

Kada je G. Puratić pročito ovu radnju, on je u pismu Zlatoviću (3. II. 1882) naveo da je Batinićevo »razloženje više po srcu nego po umu«. Inače mu priznaje da je »svistan i pošten i da je obilno pribirao

---

[3164] EJ 5, 263

[3165] U predgovoru ove knjige Knežević se žali na Hrvate i Srbe, koji žele podijeliti Bosnu, jer je svaki svojata (EJ 5, 263). Uz to 1863. u »Zvijezdi« tiska »Opis grobova plemića bosanskih« i »Das Wappenbuch von Fojnicza«. U »Viencu« 1873. izlazi članak »Katarina, pretposljednja kraljica bosanska«, u »Obzoru« 1879. piše »Opet o grbu bosanskom«, a u listu »Bosnische Post« 1889, »Zur Angelegenkeit der bosnischen Alterthümer« (P. Živković, Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo 1982, 41, 139, 195, 153).

[3166] J. Jelenić, o. c, II, 479–481

[3167] EJ 5, 263

[3168] J. Jelenić, o. c, II, 483–486, I. Kecmanović, Batinić Mijo Vjenceslav, EJ 1, 391 i HBL 1, 526.

povisne izvore«, u čijoj ocjeni »šteta što nije oprezniji« a povodi se i za Fabijanićem, te Mesićem i Račkim pa je zato »negdi... čvrst na nogu, a negdi hramlje«.

I sam Batinić se obraćao Zlatoviću (28. XI. 1881), iako ga ne zna, te mu opisuje kako se je neiskusan dao na obradu ove knjige, ne znajući da je i on slično pisao 1880: »3 sedmice pribirao sam arhiv Propagandin i silu za vas i nas našao zanimivih podataka«. On mu nudi neke prijepise odande, a i njega moli da mu prepiše iz šibenskog arhiva, što Zlatović vrlo rado čini. Također ga je zamolio da mu otvoreno dade svoju »oštru kritiku« o njegovoj knjizi.[3169]

U vezi s tim trebalo bi napomenuti da je neki *anonimni hercegovački franjevac* poklonio Gaju svoje rukopisno djelo pod naslovom »Niekoliko Punatah, od opisanja s poslanjstva Franciskanskoga, namišljenog u Hercegovini. Od došastja male bratje, reda sv. Franje u Hercegovinu, od priuzetja Hercegovine od turakah i od mučenstvah, koja su podnosila mala bratja u istoj, tj. do 1862.«[3170]

Pisac *Josip Dobroslav Božić* rodio se je 11. IX. 1860. u Jošanima kod Odžaka. Godine 1875. stupa u franjevački red, filozofiju i teologiju je učio u Plehanu i Tolisi, a zatim u Ostrogonu. Nakon službovanja po Bosni, odlazi u Albaniju, koju je morao napustiti. Ponovno se vraća u Bosnu i napušta franjevački red. Preporukom Strossmayera odlazi u Pittsburgh, gdje gradi župnu crkvu i osniva tiskaru, te organizira tamošnje Hrvate. Odande prelazi u Steelton; tamo je i umro 17. I. 1900.

Božić se bavio albanskom povijesti pa je 1892. izdao djelo »Albania« (»Crte o narodu i povijesti Albanije do pada joj u turske ruke 1571«), ali je to zaplijenjeno. Napisao je još i »Banovina Usora i njezine važnosti«.[3171]

Fra *Rafo Barišić ml.* rodio se je 3. II. 1865. u Očevju. Više škole je učio u Pečuhu, zatim je bio kapelan u Tuzli i Brčkom, a onda župnik u Brodu i Vijaci, gdje je i umro 26. XII. 1898. Pored pisanja pripovijedaka i nabožnih knjiga bavio se je i poviješću. Tako je izašla njegova radnja »Franjevački samostan i crkva u Sutjeskoj« (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« II, Sarajevo, 1890; na njemačkom u »Wissenschaftliche Mitteillungen in Bosnien und Herzegovina« II). Godine 1895. ova radnja je prepravljena i onda je tiskana u »Franjevačkom vjesniku« te iste godine pod naslovom »Samostan sv. Ivana Krstitelja u Sutjeskoj«.

U rukopisu mu je ostalo »Loretsko svetilište Majke Božje«, koje je preradio po talijanskom izdanju.[3172]

Malo po strani od historiografskog rada franjevaca u Bosni i Hercegovini stoji pisanje *Nićifora Dučića.* On se je rodio 21. XI. 1832. u Lugu na Trebišnjici (Hercegovina), a zakaluđerio se je u manastiru Duži. Zatim je prešao u Beograd, gdje je izučio teologiju i zainteresirao se za starine. U tome ga je poticao ruski konzul za Bosnu i Hercegovinu Aleksandar Feodorovič Hilferding. Dučić je sudjelovao i u ustanku Luke Vukalovića u Hercegovini kao jedan od vođa, zbog čega je morao jedno vrijeme odstupiti u Crnu Goru, gdje je postavljen za nadzornika škola. Odavde ide u Srbiju i ratuje 1876/7. g. protiv Turaka. U raznim važnim misijama putovao je u Rusiju, a u mirno doba radio je kao bibliotekar Narodne biblioteke u Beogradu. Bio je član SKA i JAZU i predsjednik Srpskog učenog društva. Željan znanja pošao je u Pariz, marljivo radio u Narodnoj biblioteci i slušao predavanja francuskih historičara Lavissea i Rambauda. Umro je u Beogradu 6. III.[3173] 1900.[3174]

3169 F. K. E., Nešto iz korespondencije o. Zlatovića, »Nova revija« XI/5, 435, 434, 451–453

3170 Nekoć u Gajevoj biblioteci (V. Gaj, Gajeva knjižnica, 197), a danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

3171 Znameniti..., 36. Popis ostalih članaka Josipa Dobroslava Božića gl. u: P. Živković, o. c, 29, 123, 131, 137, 144, 149, 154, 169, 194. O J. D. Božiću publicirana je, u novije vrijeme, knjiga Roka Špionjaka »Josip Dobroslav Božić. Život i djelo«, Beograd 1983. i HBL 2, 234, 235.

3172 HE II, Zagreb 1941, 233. Popis drugih Barišićevih članaka gl.: P. Živković, o. c, 107, 123.

3173 Prema A. Beliću (EJ 3, 158) N. Dučić je umro 21. II. 1900. i HBL 1, 472.

3174 T. Smičiklas, Uspomeni Nićifora Dučića, »Ljetopis« JAZU 17, Zagreb, 1903, 150–152

Dučić je stajao u vrlo prijateljskim odnosima s Franjom Račkim i s njime bio u živoj prepisci[3175] od 1865. do 1891. g. Tako mu on stalno šalje svoje radove i moli ga za sud, jer ga smatra »za najkompetentnijega sudiju« i onoga »koji najbrižljivije, najobjektivnije i najeklatantnije« obrađuje »južnoslovensku političku istoriju« (Beograd, 28. III. 1874). Dučiću je bio glavni cilj »solidarnost književna i naučna između Biograda i Zagreba: ova dva najvažnija centra, na Slovenskom jugu«, a od »prvaka, književnika, naučnika i u opće dobrijeh patriota srpskijeh i hrvatskijeh zavisiće« — piše Račkome (14/26. XI. 1883) — »bolja i svjetlija budućnost narodu srpskom i hrvatskom«.

Drugom prilikom piše Račkome (12. V. 1884) kako su »mali narodi, koji hoće da žive nezavisnijem i kulturnijem životom«, dužni »ili upravo osuđeni, da i dan i noć rade; inače će ih pregaziti svjetska kolosalna kola«. Njegova je »najveća ambicija bila« — kaže mu u pismu od 28. VI. do 10. VII. 1889. »oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda, njegova prosvjeta i napredak«.

U pismu od 6/18. I. 1890. Dučić kaže da »umna i književna zajednica srpskog i hrvatskog naroda imaće neocjenove (! S. A.) dobre posljedice za obje polovine jednoga naroda s dva imena. Svi njegovi prosvećeni sinovi tamo i onamo valja da neprekidno rade na toj zajednici. Mi ne smijemo mnogo idealisati u ovome vremenu, u kojemu živimo, niti ostati u iluzijama dotično budućnosti naše zajedničke cjelokupne domovine. Ako do sada nijesu stekle iskustva obje naše polovine našega naroda, mučno će ga ikad steći«.[3176]

Dučić je bio u prijateljskim odnosima i s V. Bogišićem, koji ga je iz Pariza (9/10. X. 1887) opširno i najtoplije preporučio Račkome kao predsjedniku JAZU da ga se izabere za njenog dopisnika. U svom obrazloženju Bogišić kaže da je Dučić »ličnost tim originalnija što se taj tip, koji poštovati treba, u nas gubi pa i u onim krajevima u kojima su se obično mogli javljati, — a to je da se u njegovoj osobi sjedinjuje *crkovnjak, vojnik i književnik*«.[3177] Otada su prošle tri godine i tek je 4. XII. 1890. Dučić izabran za dopisnoga člana JAZU, jer je vlada Khuena Hédervàrya stvarala velike smetnje izboru stranih, a napose srpskih kandidata.[3178]

Kada je Rački priopćio Dučiću da je izabran, on mu je odgovorio (30. XI — 12. XII. 1890) kako ga je »neiskazano« obradovala »vijest o izboru za dopisnoga člana slavne Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, te mu kao »svojemu visokocijenjenome prijatelju« izriče »najdublju zahvalnost na toj velikoj naučnoj počasti«.[3179]

Dučić je pisao o svom rodnom kraju i o Crnoj Gori. Prva radnja mu je bila s područja Bosne i Hercegovine »Manastiri Duži i Tvrdoš (Trebinje) u Hercegovini«, koju je prvo tiskao Hilferding u svome zborniku, a onda je izašla prerađena i dopunjena u I. knjizi »Književni radovi Nićifora Dučića arhimandrita« (Beograd, 1891, 1–53). Zatim je opisao »Manastir Žitomišljić u Hercegovini« (»Književni radovi«..., 54–106). Ta radnja je već bila objelodanjena u »Srbsko–dalmat. Magazinu za god. 1861.« Nadalje je donio »Zapis o staroj dobrunskoj crkvi u višegradskoj nahiji« (»Književni radovi«... II, 141–145), tiskan još u »Javoru« (Novi Sad, 1884), dok mu je »Dobrušta« (»Kniiž. radovi«... II, 167–175), izdana u »Radu« JAZU (LXX, Zagreb, 1884, 191–195). U »Starinama« JAZU (XXI, Zagreb, 1899, 116–126) izašli su njegovi »Slovenski rukopisi u narodnoj biblioteci u Parizu« (»Knjiž. radovi«... II, 228–252) te »Humska (hercegovačka) pravoslavna episkopija od 1220. do 1346. godine, a od 1346. g. do naših dana metropolija«, tiskana u »Vesniku srpske crkve« (V, 1890; »Književni radovi«... II, 274–288).

[3175] V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, 49–70.

[3176] V. Novak, o. c, 50, 53, 54, 62, 64

[3177] V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 330–331

[3178] V. Novak, o. c, 333, bilj. 1, 391

[3179] V. Novak, Srpski naučnici..., 66

Treću knjigu svojih »Književnih radova« (Beograd, 1893) gotovo cijelu je posvetio Crnoj Gori i zahvatio ne samo njenu povijest i zemljopis nego i unutarnju upravu.

Godine 1888. objelodanjuje »Kolašin, predjel i pleme u Hercegovini« (»Bratstvo« II, 1888; »Knjiž. radovi«... III, 337–356); nekoliko godina kasnije izašao mu je »Hronograf žitomišljički« (»Književ. radovi«... IV, Beograd, 1895, 149–196), koji je tiskan i u »Glasniku srp. uč. društva« (XXXII). Napisao je i veći broj malih rasprava, sitnih radova, prikaza[3180] i kritika, ali sve to je od male vrijednosti i danas sasvim zastarjelo. Dučić je bio sam zamislio sabrati sve svoje članke i radove razasute po raznim časopisima pod natpisom »Književni radovi arhimandrita Nićifora Dučića«, od kojih je izašlo 9 knjiga (1891–1899).[3181] Deveti svezak je sav ispunjen sa »Istorijom srpske pravoslavne crkve od prvijeh desetina VII. v. do naših dana«, gdje je sabrao u jednu cjelinu sve svoje »pokuse« i radnje na polju srpske crkvene historije tokom 20 godina. Namjeravao je napisatii »Povijest o političkim suvremenim događanjima u Hercegovini i Crnoj Gori«, ali to ostade samo njegova zamisao.[3182]

U svemu, Dučić je ostao dobronamjeran diletant,[3183] a kada su ga kritizirali, ljut polemičar.[3184]

Također izvan franjevačkoga historiografskog okvira spada i *Franjo Fiala*, botaničar, kemičar i arheolog. On se je rodio 14. IV. 1861. u Brnu, gdje je završio pučku i srednju školu, a ondje je polazio i tehničku školu. Godine 1886. postade činovnik kod duhanske režije u Sarajevu, a 1892. kustos bosansko–hercegovačkog Zemaljskog muzeja. Umro je u Sarajevu 28. I. 1898. Bavio se je iskapanjima i istraživanjima prethistorijskih naselja u Bosni i Hercegovini.

Sve ovo je opisao u »Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« kao i u njegovu njemačkom izdanju »Wissenschaftliche Mitteillungen aus Bosnien und Herzegovina«.

Svoje priloge o nalazima ne samo iz prethistorije nego i iz rimskog doba davao je u »Glasniku« od njegova izlaska tj. 1889. do 1897. g.[3185]

[3180] Tako je u »Srpskoj književnosti« br. 98 (1890) prikazao raspravu Račkoga o »Starom grbu bosanskom« (»Rad« CI, Zagreb, 1890, 127–169), koju je pročitao »u slast«, kako bi se »i po kraljevini Srbiji raširilo znanje o istinskom starom grbu bosanskom« (V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, 66).

[3181] St. Stanojević, Narodna enciklopedija I (ćir.), 681

[3182] T. Smičiklas, o. c, 155, 154

[3183] To dokazuje i u slučaju, kada piše Račkome (17/29. XII. 1890) kao predsjednik Srpskog učenoga društva, koji također zagovara da se ovo sjedini sa Srpskom–kraljevskom akademijom i onda će se moći »postupiti k radnji kritičkoga kodeksa diplomatičkog, u Srbiji, koji bi«, kao što veli Rački, »bio vrlo koristan. Tada će se moći obratiti živa pažnja i tradicionalnoj literaturi...« (V. Novak, Srpski naučnici..., 68).

[3184] St. Stanojević, o. c, I, 681

[3185] Franjo Fiala, »Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« X, Sarajevo, 1898, 1–3, A. Benac, Fiala Franjo, EJ 3, 318 (s biografijom). Gl. i P. Živković, o. c, 53.

5) DOPRINOS STRANIH ZNANSTVENIH RADNIKA HISTORIOGRAFIJI HRVATSKIH ZEMALJA I JEDNOG DIJELA BALKANA

Među prvima stranim znanstvenim radnicima i historičarima, koji su dali svoj doprinos historiografiji hrvatskih zemalja i jednog dijela Balkana, ističe se *Pavel Josef Šafařik*, filolog i historičar. Rodio se je u Kobeliarovu (Slovačka) 13. V. 1795. i bio je jedan od vođa češkog i slovačkog narodnog pokreta.[3186] Njegova je obitelj bila porijeklom iz Češke. Gimnaziju je polazio u Rožnjavi, a onda u Dopšinu. U Kežmarku je učio teologiju i filozofiju i ius hungaricum (1810–1814). Nakon što je dovršio licej polazi na sveučilište u Jenu, gdje sluša predavanja iz filologije i historije (1815–1817). Odavde odlazi u Halle, pa u Leipzig, Prag i Bratislavu. Ondje je započeo trajno prijateljstvo s Palackym, a u Beču s Kopitarom. Godine 1813. izabran za profesora srpske gimnazije u Novom Sadu.

Pošto su mu Mađari pravili velike neprilike, a osim toga financijski je loše stajao, preseli se u Prag i posveti se književnom radu. Prvo je postao cenzor, a 1841. izvanredni kustos tamošnje sveučilišne biblioteke. Godine 1848. kao oduševljeni panslavist uključio se je u politiku i sprijateljio se s Gajem i Jelačićem. Iste te godine postaje bibliotekar praškog sveučilišta, ali odbija katedru slavistike zbog starosti. Potpuno klonulog duha umro je u Pragu 26. VI. 1861.

U historiji slavenske filologije Šafařik zauzima jedno od najuglednijih mjesta i on joj je utro stazu. U slavenskoj filologiji bio je samouk, a znao je francuski, engleski i njemački, te sve slavenske jezike pa i hrvatski i srpski. Još kao student na Jeni zamislio je napisati historiju slavenske literature, te je već 1825. g. u Novom Sadu bio s time gotov. Tako je 1826. izašla njegova »Geschichte der slavistischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten«. U uvodu je iznio sve što se do tada znalo o podrijetlu, kulturi i jeziku Slavena. Knjigu je podijelio na dva dijela, prema razdiobi slavenskih plemena i jezika. U prvi dio istočnojužni a u drugi sjeverozapadni Slaveni. Nadalje se bavi historijom staroslavenskog jezika i njegove literature, te drugim slavenskim jezicima i literaturom. On dijeli Hrvate i Srbe ne po vjeri već po dijalektu i abecedi (azbuci), a Bugare smatra čak srpskim plemenom. Ovo djelo obuhvaća ne samo literaturu i jezikoslovnu historiju svih Slavena nego i njihovu etnografiju i političku historiju.

Iza toga objelodanio je novo djelo »Über die Abkunft der Slaven nach Lorenz Sarowiecki« (Pesth, 1828), u kojem tvrdi da su Slaveni autohtoni u Europi, i da su stari Iliri Slaveni; tu je napravio velike etimološke pogreške.

[3186] M. Pavlović, Šafařik (Šafárik), Pavel Josef, EJ 8, 229

Nekoliko godina kasnije izašlo je njegovo najkompletnije djelo »Slovanske starožitnosti« (Praha, 1837) također sastavljeno u dva dijela. U prvom dokazuje da su Slaveni davni doseljenici u Europi, te su mu opća imena za njih u davnini Srbi i Venedi. U drugom dijelu obrađuje najstariju historiju slavenskih naroda, govori o njihovom širenju na Balkanskom poluotoku od 453. g. dalje. Zatim se bavi svakim slavenskim narodom napose, pa tako i Hrvatima do kraja 9. st. Iako je na mnogim mjestima učinio dosta pogrešaka, ovo djelo je i danas ostalo vrlo poučno.

Prema prvom izdanju ta je knjiga izašla i u njemačkom prijevodu (1843. i 1844), a drugo izdanje na češkom s nekim ispravkama g. 1862. kojim se svakako može i danas služiti.

Šafařik je napisao još dosta radova, među kojima se ističe »Slovanský narodopis« (Praha, 1842, ^{3}1843).[3187] To je statistika i etnografija Slavena u XIX. stoljeću, kojoj je dodana i geografska karta. Ta je radnja danas bez važnosti.[3188]

Poznata mu je i knjiga »Pametký drevního písemnictví Jíhoslovanův (v Praze 1851, ^{2}1873: J. Jireček), gdje je iznio žitije i ljetopise, kao i Zakonik cara Dušana.

U jednom manjem djelu pod naslovom »Über den Ursprung und die Heimath des Glagolismus« (Prag, 1858) dokazuje da je glagoljica starija od ćirilice. Također u Pragu objavljuje 1853. g. »Pametky hlaholského pisemnictví«, u kojem je donio i nekoliko glagoljskih isprava i spisa iz 13, 14. i 15. st.[3189] a onda slijedi i članak »Srodnost Dalmatinacah i Hérvatah po jeziku a i po poreklu« (»Domovina« 3/1861–62, 34).

Svojim djelima i jakim osobnim angažiranjem, Šafařik je duboko utjecao na narodni pokret Hrvata, iako je hrvatske štokavce ubrajao u »Slawoserben« katoličke vjere. On je zapravo probudio svijest o pripadnosti nekom općenitom »slavenskom narodu«. Dočekao je i pobjedu štokavštine, a sam je uvelike proučavao književnost starih Dubrovčana i preporučivao ju je i Ilircima.

Iako se je kasnije odrekao teorije o slavenstvu antičkih Ilira, ipak nije nikada zamjerio što se je ilirsko ime upotrebljavalo kao zajedničko za sve Južne Slavene.[3190]

Nešto mlađi od Šafařika je o. *Augustin Theiner*, rođen 11. IV. 1804. u Breslau (Šlezija). Godine 1829. promoviran je za doktora prava. U cilju proučavanja kanonskog prava obišao je, odnosno pregledao veliki broj europskih biblioteka. Postavši svećenik uđe u oratorijance. Godine 1850. imenuje ga papa Pio IX. arhivarom u Vatikanu, a 1855. prefektom vatikanskog tajnog arhiva.[3191] Umro je iznenada 10. VIII. 1874. u Cività Vecchia kraj Rima.[3192] Theiner je bio osobito zaslužan za izdavanje izvora, koje je većim dijelom pronašao u vatikanskom arhivu, a odnose se na povijest hrvatskih i balkanskih zemalja.

[3187] I god. 1955. četvrto izdanje (EJ 8, 229). U tom Šafařikovom Slovanskom narodopisu iz 1842. piše da Srba ima 5,294.000, a Hrvata 801.000. Taj podatak je zapazio i Vraz, ali nije htio prigovarati (Zl. Vince, Putovima... 282). U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 3506 čuva se rukopis: Šafarik Pavao, Crtica iz povijeti južnih Slavenah, s. d.

[3188] F. Šišić, Priručnik..., I/1, 85–90

[3189] F. Šišić, Priručnik... I/1, 90. Iako je Šafařik držao da je glagoljica starija od ćirilice, on je ipak htio to do kraja ispitati pa je preko Kukuljevića zamolio i Račkoga da mu pronađe spomenike hrvatske glagoljice. Rački je to s veseljem prihvatio, »jer se ovdje radi« — kako piše Kukuljeviću — »o sudu, koga će izreći o tih slavenskih hieroglifih najveći slavista«. Zatim piše (24. III. 1858) da mu Šafařik »ne da... mira« da priredi za tisak »Asemanov evangjelistar« (T. Smičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, 11, 22).

[3190] J. Šidak, Šafařik (Šafárik), Pavel Josef, EJ 8, 230

[3191] U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pohranjen je rukopis iz druge pol. 19. st. pod sign. R. 4055: A. Theiner, Prijepisi iz vat. arhiva.

[3192] F. Šišić, Izvori bosanske poviesti. Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I, Sarajevo, 1942, 35. Gl. i Theiner Augustin, prefekt taj. arhiva u Vatikanu — članci iz novina (HDA u Zagrebu — Paul Wocher's Autografen Sammlung — kutija 29, br. 39).

Tako je izdao »Annales ecclesiastici, Quos post Caesarem S. R. E. Card. Baronium, Od. Raynaldum ac. Jac. Laderchum presbyteros Congregationis Oratorii de Urbe ab anno MDLXXII. ad nostra usque tempore continuit« (III v., Romae, 1856), a zatim »Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia« (2. vol., Romae, 1859. i 1860), u kojima se objašnjavaju odnosi između papinske kurije i Ugarske od 1198. do 1527. godine. Tu je iznesena ne samo građa za ugarsku i hrvatsku nego i za bosansku povijest, a naročito za tzv. »bogomilsko pitanje« od prvih početaka do propasti Bosne. U II. svesku napose su važna pisma Ivana Antonia Pulleonija, baruna Burgia, papinskog nuncija u Ugarskoj za prilike u toj zemlji i Hrvatskoj od 1524. do 10. IV. 1527.[3193]

Theineru je u tom poslu pomagao Fr. Rački, koji je tada boravio u Rimu. U tome gradu Rački je imao prigodu saobraćati s Theinerom i ovaj ga je uveo u tamošnji znanstveni krug. Theiner je čak pozvao Račkoga da idu zajedno u Napulj i Rački je tamo našao vrlo vrijedne građe za hrvatsku povijest.[3194] Daljnja su Theinerova djela: »Monuments historiques relatifs aux regnes d'Alexis Michaelowitch Féodor III et Piere le Grand Csars de Roussie, extraits des archives du Vatican et de Naples« (I, Rome, 1859), »Vetera monumenta Poloniae gentiumque finitimarum historicam illustrantia etc.« (Romae, 1860), »Codex diplomaticus dominii temporalis S. Sedis — Recueil de documents pour servir à l'Siège extraits des archives du Vatican« (Romae, 1862). Pod utjecajem Račkoga i biskupa Strossmayera dao se je Theiner na sabiranje građe za povijest Južnih Slavena. No prije toga je morao svladati neke zapreke, te je kanio s Račkijevom pomoću »u posebnom foliantu izdati listine iz tajnoga Arkiva tičuće se povijesti jugoslovjenske u obširnom smislu. One listine, koje su tiskane jur u Monum. Hung. bi se samo registrovale. On je našô« — piše Rački Kukuljeviću iz Rima (3. II. 1860) — »onomadne do 80 tomov papirnih regestov XIV. i XV. vieka, kojih se do sada nije nitko ni taknuo, a veli da ima ih i za nas mnogo. Tiskao bi i izviestja biskupa, nunciatorska itd. o naših pokrajinah«, a sada tiska »spomenike za poljsku poviest«.

Dana 4. IV. 1860. Rački kaže Kukuljeviću da ga Theiner »liepo« pozdravlja i »već *sabiramo* (S. A.) naše listine za Monumenta Slavor. mer. Bit će važna zbirka... Gledajte! Theiner postade Slavista«.[3195] Tako je eto nastalo Theinerovo djelo »Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta collecta ac serie cronologica disposita« [I v. (1198–1459), Romae, 1863, II (1524–1800), Zagrabiae, 1875[3196] izd. JAZU].

Kako smo već rekli Theineru je pomagao Rački urediti izd. JAZU »Monumenta Slavorum Meridionalium«; on mu je također pomogao i za »Monumenta Hungariae«. No za »Theinerove spomenike jugoslovjanske radio je toliko da je smio reći, da ih je on uredio«,[3197] piše T. Smičiklas.

[3193] Kada Rački piše iz Rima (9. IX. 1859) Kukuljeviću, kaže da je II. knjiga »Vetera...« gotova, te da je baš 8. IX. svršio »za nju kazalo. Bit će mnogo važnija od prve; znameniti su listovi Brodarevićevi, Bernardina i Krištofa Frankopana, Kružića Senjanina itd, a navlastito obširno izvjestje barona Burga u Ugarskoj malo prije mohačke bitke«. O njoj će opširnije progovoriti u »Kat. listu«. U pismu od 25. X. 1859. ponavlja gotovo sve ovo i dodaje kako Theiner »misli izdati i tretju (knjigu: S. A.) od 1527. na dalje, bude li ga podupirao ugarski episkopat tako darežljivo, kô što za prve dvie knjige. Po Hrvatih arkiv vatik. lje neće progovoriti!« (T. Smičiklas, o. c, 208, 210).

[3194] T. Smičiklas, o. c, 21, 26, 179, 207, 209

[3195] T. Smičiklas, o. c, 215, 218

[3196] Ne: 1876. kako piše T. Smičiklas (o. c, 26). Upravo 1875. kada su u Zagrebu izašla posthumno Theinerova »Vetera monumenta Slavorum meridionalium...« tiskano je također u Zagrebu, zauzimanjem Strossmayera, i posljednje Theinerovo djelo »Acta genuina Sancti oecumenici consilii Triedentini«. Pojavom tih »Acta« izazvana je prava bura, čak i na papinskom dvoru, a zbog toga je bio napadnut i dr. Nikola Voršak, kanonik Zavoda sv. Jeronima u Rimu, koji je bio optužen da je surađivao sa Theinerom u tom poslu. Ogorčeni Voršak je u vezi s tim pisao iz Rima Pavlinoviću u nekoliko navrata (gl. A. Pavlinović — B. Zelić, o. c, 224 i bilj. 1, 225, 226, bilj. 1, 227, 240).

[3197] Međutim, sam Rački u pismu Bogišiću (Zagreb, 15. X. 1875) kaže: »Ove dane izadje II knjiga Theinerovih 'Vetera monumenta' itd. *koju sam ja uredio, akademija pak izdala* (S. A.)...« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 154). To bi značilo da je »uredio« samo II. knjigu jer je, kako je rečeno, Theiner umro 10. VIII. 1874.

Oba ta sveska su posvećena Strossmayeru, na čiji su trošak i izašla. Ovdje je Theiner objelodanio onu građu, koja mu je preostala od mađarskih i poljskih akata, zatim je u tim svescima uz dokumente iznio i papinska pisma iz vatikanskog arhiva kao i ona iz arhiva u Firenzi i Napulju.

Prvi svezak ide od 1181. do 1459. godine, a ima u njemu dosta građe za južnu Hrvatsku, Dalmaciju, Srbiju, Bugarsku i Albaniju kao i za Bosnu.

Kako su prvom svesku prigovarali da ima previše neznatnih stvari, Rački se je trudio da iz I. sveska izbaci manje vrijedne spise, pa da tako ovaj zbornik bude, ako nešto manji, a to zanimljiviji za historiju Hrvatske.

Tako je II. svezak izašao kud i kamo jezgrovitiji i važniji.[3198] U njemu je Rački dodao još neke isprave, koje je ispustio Theiner u I. svesku (1275–6. i 1373. g.). On je napisao i predgovor tome II. svesku, koji obuhvaća vrlo važne akte od 1524. do 1800. g. za osvjetljenje hrvatske, dubrovačke i bosanske povijesti. U oba sveska dodani su indeksi osoba i mjesta, ali oba su dosta površno sastavljena.

Među stranim znanstvenim radnicima ističe se svojim bibliografskim radom i naročitim doprinosom historiografiji Dalmacije (i Crne Gore) opat *Giuseppe Valentinelli*, talijanski historičar, bibliotekar i bibliograf (1805–1874).[3199]

On je bio kustos i nadstojnik Marciane u Veneciji. Godine 1842. izdao je »Specimen bibliographicum de Dalmatiae at Agro Labeaticum« (Venezia, 1842, str. 126), posvećen saskom kralju Fridrihu Augustu. U ovom katalogu je navedeno 416 tiskanih djela i rukopisa, koji se tiču osoba i stvari Dalmacije, a poredani su alfabetskim redom. U istom gradu Valentinelli je 1845. g. tiskao »Bibliografia dalmata tratta da'Codici manoscritti della Marciana di Venezia« (Venezia, 1845, str. 45).[3200]

Još od 1842. Valentinelli se je sprijateljio s Kukuljevićem, koji je tada boravio u Veneciji; kasnije se s njim uvelike dopisuje. Bio je marljiv bibliograf pa skuplja svaki i najmanji podatak ma gdje se nalazio u Dalmaciji.[3201]

Kao počasni član »Družtva za povjestnicu jugoslavensku i starine« sastavio je značajno djelo »Bibliographia della Dalmazia e del Montenegro« (Zagabria, 1855, str. 339), koje mu je izdalo istoimeno društvo. Ovdje je Valentinelli naveo 1969 djelâ, raspravâ, radnji i članakâ, povađenih odasvuda. U tom poslu pomagali su ga i Giuseppe Ferrari Cupilli iz Zadra, Fr. Carrara iz Splita, kanonik Luka Torre[3202] iz Hvara i dr. U. Raffaelli iz Kotora. Valentinelli ovdje prvo iznosi one radove, koji općenito govore o Dalmaciji (svjetovna, vojna, crkvena povijest, putopisi,[3203] geografija, topografija, corografija, hidrografija, politička historija, časopisi, ekonomija, prirodne znanosti, književna historija, Morlaci).[3204] Zatim donosi radove o pojedinim gradovima. Tako u Zadru (svjetovna,

3198 T. Smičiklas, o. c, 96

3199 EJ 7, Zagreb 1964, 600. Gl. i G. de Leva, Giuseppe Valentinelli (necr.), Archivio Veneto X, 445–454.

3200 G. Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, 88. U vezi sa »Bibliografia dalmata...« od 1845. g. tiskan je »Anhang zur Bibliografia Dalmata. Dalmazia in genere Storia, Ven. 1845.« U Notizblatt, Beilage des Archives für Kunde Öster. Geschichtsquellen II, 13–16, 28–32, III, 1–6, 23–26, VII, 97, 98. Kao rukopis pohranjen je u Naučnoj biblioteci u Zadru (br. 22597) spis »G. Ferrari–Cupilli, Centuria di aggiunte con aggiunta di osservazioni alle Specimen bibliographicum de Dalmatie et agro Labeaticum publicato da G. Valentinelli, 1843–1864. (Con minute di lettere del Ferrari–Cupilli all' abbate Valentinelli e le risposte originali di questi«. Što se tiče Valentinellijeve »Bibliografia dalmata...« iz nje je svojedobno dok je boravio u Veneciji Š. Ljubić ispisao 52 rukopisa.

3201 T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, »Rad« JAZU 110, 150, 151

3202 Kod kanonika Torre nalazio se je rukopis »De Magno Illirico Ignatii Giorgii« (A HAZU–XV–23 — Ostavština Ivana Kukuljevića).

3203 Ovdje bi se moglo usput citirati: Eitelberg »Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens« (Wien, 1860), te Carlotte de Lazeu »Excursion artistique en Dalmatie« (Paris, 1860), koje je sastavila po Fortisu, Wilkensonu, Carrari, Kohlu i Lanzi (Fr. Rački, Nacrt..., 284).

3204 U svojoj »Bibliografia...« Valentinelli je pogrešno donio kao da je izašao talijanski prijevod djela Giustiane Wynne Orsini — Rosenberg »Les Morlaques« (Venezia, 1788). No taj nije nikada tiskan (gl. J. Ravlić, Petar Preradović u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 4–5, 63, 64). Inače njegov rukopis naslovljen: Valentinelli Josephus, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro nalazi se u A HAZU pod sign. II. d 83.

crkvena, politička povijest, trgovina, ekonomija, prirodne znanosti, književna historija), Ninu, Rabu, Pagu, Vrani, Stridonu, Obrovcu i putu na Velebit, o Novigradu, Nadinu, Kistanju, Kninu, rijeci Krki, Skradinu, Dubravici, Čitluku, Šibeniku (gotovo ista razdioba), Visu, Sinju, Klisu, uskocima, Omišu, Cetini, Makarskoj (ista razdioba), Imotskom, Neretvi, Zaostrogu, Dubrovniku (gotovo ista razdioba), Korčuli, Mljetu (gotovo ista razdioba), Kotoru (ista razdioba), Risnu, Perastu, Herceg Novom, Budvi, Župi i Paštrovićima.

Isto tako je postupio i s radovima o Crnoj Gori. Onda je dodao »Supplemento«, tj. po istom redoslijedu naveo je sve radove, koje je prije ispustio, te ispravio neke pogreške. Na kraju je dao indeks osoba i, napose, stvari.

Godine 1862. izašli su kao nadopuna ovom djelu »Supplementi al saggio bibliografico della Dalmazia e Montenegro« (Zagabria, 1862).[3205]

U oba djela je navedeno 2785 radnji i priloga.[3206]

D. Kečkemet kaže da je »Valentinellijeva opširna dalmatinska bibliografija izdavana od 1842–1862. g. manje iscrpna i ne odiše onim nacionalnim duhom« koji se odražava u dalmatinskoj bibliografiji Vida Morpurga, mladog splitskog knjižara i nakladnika, jednog od inicijatora narodnog pokreta u Dalmaciji.[3207]

No naše je mišljenje da je Kečkemet tu pogriješio, jer Valentinellijev bibliografski rad što je u vezi s Dalmacijom, i po širini sadržaja i kronološki nadmašuje Morpurgovu dalmatinsku bibliografiju, koja je parcijalno zastarjela i ograničena na samo nekoliko godina.[3208]

Iz Sanudovih »Diaria« (LVIII knjiga), čiji se je original nalazio u c. kr. knjižnici u Beču, a prijepis u Marciani, izvadio je Valentinelli sve ono što zasijeca u povijest južnih Slavena i to je poslao Kukuljeviću koji je to tiskao u »Arkivu« pod naslovom »Odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom priobćeni u izvadcih iz rukopisnih ljetopisah Marina Sanuda od godine 1496. do 1533. (Rapporti della repubblica veneta coi Slavi Meridionali brani tratti dei diarij manoscritti di Marino Sanudo 1496–1533)«.

Kako to djelo nije moglo čitavo najedanput izaći, to ga je Kukuljević razdijelio na nekoliko dijelova. Tako su u V. svesku »Arkiva« (Zagreb, 1859, VI+160) izašli »Diarii« od 1496. do 1500, a u cijelom VI. svesku »Diarii« od 1501. do 1516. g.

Sve je to objavljeno i kao posebna knjiga pod naslovom »Espozicione di rapporti fra la Repubblica Veneta e gli Slavi Meridionali, brani tratti dei diarij di Marino Sanudo esistenti nell'i. r. Biblioteca ad S. Marco 1496–1533.« Volume I. 1496–1515.[3209] (Venezia, 1863, p. 476), troškom Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine. Kako Valentinelli nije usporedio mletački prijepis s bečkim izvornikom, nastalo je u njemu mnogo stvarnih (kronologija, datum) i tiskanih pogrešaka, koje je iznio Š. Ljubić u »Književniku« (II, Zagreb, 1865, 290–292), preporučujući da II. svezak ispravi prema bečkom izvorniku koji je on ispisao do 1501. godine.

Unatoč tome nastavilo se je s izdavanjem »Diaria«, kako ga je priredio Valentinelli, i produženo je s »Arkivom« VIII (Zagreb, 1865, 1–256) od 1517. do 1526. g. a u XII. svesku (Zagreb, 1875, 257–336) izašao je još »dodatak« od 1527. do 7. III. 1528.

To je izdanje bilo nepotpuno i nesavršeno, te je M. Mesić nastojao to popuniti na taj način, što si je dobavio prijepis »Diaria« tada već pok. Valentinellija, gdje je prekinuto u XII. svesku »Arkiva«.

[3205] T. Smičiklas, o. c, 151

[3206] Fr. Rački, Nacrt..., 269

[3207] D. Kečkemet, Neobjelodanjena dalmatinska bibliografija Vida Morpurga za 1861 godinu. Radovi Instituta JAZU u Zadru 10, Zadar, 1963, 429, 427

[3208] Usp. D. Kečkemet, o. c, 427–443

[3209] Zapravo do 1516. godine.

Ujedno ih je preko asistenta Marciane Soranza sravnio s izvornikom u Veneciji (1877. i 1878. g.). Kasnije je sve to popunio sam Fr. Rački i objelodanio pod naslovom »Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanude za g. 1526–1533.« (»Starine« JAZU 15, 16, 21, 24, 25).

Tako reći cijelog svoga radnog života Valentinelli je pisao Kukuljeviću o svemu što je našao u Veneciji ili što je izašlo u talijanskoj književnosti, a odnosi se na Dalmaciju. Štoviše, sastavlja »Catalogus manuscriptorum diversarum bibliothecarum Europae«[3210] i predaje mu ga. Taj katalog se za doba Smičiklasa nalazio u 2 sveska u knjižnici JAZU.

Valentinelli je Kukuljeviću slao podatke i za njegov »Slovnik umjetnika« i stalno je bio s njim u prepisci.[3211] Za nas je još važan Valentinellijev rukopis »Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum«.[3212] i time bismo završili opis njegovog bibliotekarskog opusa, napose vrijednog za prošlost Dalmacije i nekih drugih naših predjela, kako smo već prije kazali.

Suvremenik Theinera i Valentinellija bio je dr. *Janko Šafařik*, sinovac Pavela Josefa Šafařika. Rodio se je 14. XI. 1811. u Kiskörösu (Mađarska), gdje je završio prve škole, a gimnaziju uči u Novom Sadu. Stanovao je kod svoga strica, koji mu je probudio ljubav prema slavenskoj filologiji i historiji. Godine 1829. otišao je u Bratislavu slušati filozofiju i pravo (do 1832), zatim se u Pešti upisuje na medicinski fakultet. Odatle se zaputi u Beč, dovrši studij i 1838. postade doktor medicine. Kao liječnik služio je u Pešti, Kiskörösu i Novom Sadu (1840–1843).

Godine 1843. prelazi u Beograd i postaje profesor fizike na liceju, držeći javna predavanja o historiji i literaturi Slavena. U međuvremenu je proputovao gotovo cijelu Srbiju, skupljajući građu i historijske spomenike. Profesorom historije na istom liceju imenovan je 1849, a sljedeće godine putuje u Veneciju i proučava tamošnji arhiv. Godine 1851. ponovno odlazi u Veneciju preko Zagreba, što je i opisao, te je čak svoju numizmatičku zbirku ustupio Š. Ljubiću da je upotrijebi.[3213]

Bio je član raznih kulturnih, historijskih i arheoloških društava u Srbiji i izvan nje,[3214] a i dobio je mnoga odlikovanja. Umro je noću 18/19. VII. 1876. u Beogradu.

Šafařik se je bavio numizmatikom, heraldikom i sfragistikom, ali je ipak glavno njegovo područje — izdavanje izvora.

Tako je već 1840. poslao »Danici ilirskoj« dopis (br. 26) u kojem je priopćio i opisao prijepise dvaju glagoljskih pisama i odlomke jedne crkvene glagoljske knjige, koje je našao u Mađarskoj. Zatim je objelodanio: »Kletva obštini dubrovačkoi dana u Brusi 5. Marta 1577. god.« (»Glasnik« Društva Srbske Slovesnosti IV, 219–226), »Pismo veroidaino kralja bosanskoga Tomaša knezu dubrovačkom od god. 1440–1460« (»Glasnik«... V, 184–186), »Kletva velikog bana bosanskoga Matije Stepana (Ninoslava?) izdate obštini dubrovačkoj u Martu 1279«, (»Glasnik«... VI, 179–184). Veća su mu izdanja »Popis akta prinadležeći u istorii Srba i ostali' Jugoslavena' naodeći' se u ces. kr. mletačkom generalnom arkivu (Elenchus actorum spectantium ad historiam Serborum et reliquorum Slavenorum

[3210] Još 20. II. 1869. Rački piše Bogišiću kako će JAZU objelodaniti »valjda Valentinellijev popis rukopisa nalazećih se u raznih bibliotekah evropskih a odnosećih se na južne Slavene«, dok se iz njegova drugog pisma Bogišiću (7. VIII. 1869) vidi da »Valentinellia znamenitijeh knjižnica evropskih« rukopis još nije tiskan (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 165, 169) — tako je ostao i do danas neobjelodanjen.

[3211] T. Smičiklas, o. c, 151

[3212] EJ 7, 600. U »Archivio veneto« (I, 450–460, II, 132–251, III, 160–185) izašla je »Bibliografia della Biblioteca Marciana« G. Valentinellija, a još 1843. u Veneciji izdaje već spomenuti Emmanuele Antonio Cicogna »Saggio dei Bibliografia Veneziana«.

[3213] Ovo je Ljubić i učinio u svome poznatom djelu »Opis jugoslavenskih novaca« (Zagreb, 1875) u kojem hvali Šafařika kao našega vrloga starinara na polju numizmatike (str. III).

[3214] Kada je primio »diplomu dopisnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« on joj se je 3. I. 1868. najtoplije zahvalio i izjavio da će se »dokle« bude »živ« truditi sa svojim neznatnim silama »oko unapređivanja prosvete i obrazovanosti južnih naroda našeg premilog Slavenskog naroda« (V. Novak, Srpski naučnici..., 169).

meridionalium, quae in caes. reg. generali archivo Venetiarum reperiuntur«) /»Glasnik«... X, 1–158/ i »Srpski spomenici mletačkog arhiva (Monumenta historica serbica archivi veneti)« /»Glasnik«... XI, 1859, 317–463, XII, 1860, 1–397, XIII, 1861, 1–283, XIV, 1862, 1–233, XV, 1862, 137–249/.

To je djelo izašlo i zasebno u dvije knjige pod istim naslovom na 1170 strana.[3215]

Šafařik je te isprave prepisao za 30 dana 1857. g. uz pomoć Cezara Fukarda, arhivara mletačkog arhiva i profesora paleografije. Za vrijeme toga istraživanja Šafařik je sastavio popis od 1800 dokumenata uglavnom između 1200–1526. On je osobno sam prepisao samo 30 dokumenata, a ostale je dao da prepišu ili snime drugi. Godine 1858. ponovno je otišao u Veneciju i u istom arhivu prepisao mnoge akte u vezi sa starom srpskom historijom. Njegovi »Srpski spomenici mletačkog arhiva« u dva sveska idu od 1225. do 1488. (I–1225–1415, II–1419–1488) s dodatkom spisa od 1059. do 1512. godine.[3216]

Na to Šafařikovo izdanje Š. Ljubić je dao dokumentiranu kritiku s nepovoljnom ocjenom, ukazujući na mnoge krupne greške i nedostatke ove zbirke (pogrešno datiranje i loše prepisivanje).[3217] U vezi s tim Srpsko učeno društvo je ponudilo samom Ljubiću da priredi izdanje ovih dokumenata, ali je on tu ponudu odbio.

Pa ipak može se reći da su ovi »Srpski spomenici« J. Šafařika za doba od 1469. do 1488. kao neki nastavak Ljubićevih »Listina o odnošajih južnoga Slavenstva i Mletačke republike« u 10 svezaka (do 1469),[3218] dok je za ranije godine ta zbirka postala gotovo suvišna.

Ukupno uzevši, ta se zbirka može, ali uz puno opreza i kritičnosti, tu i tamo koristiti kada se proučavaju pojedine godine srpske, bosanske i hrvatske povijesti.

Kao i njegov stric tako je i Janko Šafařik izdao »Žitie svetoga Metodija prvogu arhiepiskopa moravskog ravnoapostolskog učitelja i prosvetitelja Slovena« (»Glasnik«... XVI, 23–41). S obzirom na to da dr. J. Šafařik nije imao nikakve historijske škole, bio je samo diletant, pa je i na tom polju u ono doba učinio u Srbiji onoliko koliko je mogao.

Zato je za njega dosta problematičan naziv »istorik–filolog« koji mu je dao J. Šidak nastojeći ukazati što je Šafařik sve učinio na tome području a napose kakve je sve veze imao s ilircima i drugim slavenskim naprednim prvacima.[3219]

Zato je sasvim sigurno istinski lingvist i talent bio *dr. Franc Miklošič*, rođen 20. XI. 1813. u Radomeršćaku kraj Ljutomera. Početne škole izučio je u Ljutomeru, a gimnaziju u Varaždinu i Mariboru, dok filozofiju i pravo studira u Grazu, gdje na tamošnjem sveučilištu postaje namjesni učitelj filozofije, zatim i doktor filozofije, te odlazi u Beč gdje je promoviran na čast doktora prava. Tada stupa u advokatsku kancelariju Mihajla Bacha, oca ministra Aleksandra Bacha. Prijateljstvo s Kopitarom potaklo ga je da studira slavensku filologiju (znao je sve slavenske jezike) pa napušta advokaturu i postaje skriptor u c. kr. dvorskoj biblioteci (1844). Godine 1848. je slovenski narodni zastupnik u austrijskom državnom saboru i predsjednik političkog društva »Slovenija«. Ali već 1849. nakon »oktroiranog ustava« on se ponovno povlači u svoju biblioteku i nastavlja sa znanstvenim radom te postaje prvo izvanredni profesor slavenske filologije na Bečkom sveučilištu, 1850. redovnim profesorom, a 1851. pravim članom bečke Akademije nauka. Godine 1862. imenovan je doživotnim[3220] članom bečke gospodske kuće, 1864. dobiva viteško austrijsko plemstvo, a 1867. postaje počasni član JAZU.[3221] Godine 1885. je umirovljen. Umro je 7. III. 1891. i sahranjen je u Beču.[3222]

3215 S. Novaković, Dr Janko Šafarik, »Rad« JAZU XLI, Zagreb, 1887, 190–225

3216 S. Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije, Srednji vijek, 108

3217 »Književnik« II, Zagreb, 1865, 292–299

3218 S. Antoljak, o. c, 88

3219 Gl. J. Šidak, Šafarik, Janko, EJ 8, 229

3220 Dana 23. VII. 1863. dobiva viteški red Leopolda, 16. IV. 1869. pak naslov dvorskog savjetnika, a 23. II. 1870. povisuje mu se mirovina (A. Ivić, o. c, III, 231–234).

Prvi Miklošičev historijski članak izašao je 1859. pod riječju »Glagolisch« u Ersch–Gruberovoj enciklopediji (*Allgemeine Encyclopaedie...*, 403–422) u kojem dokazuje da je glagoljica izumljena od Ćirila starija od ćirilice koju je sastavio sv. Kliment.

Veća mu je rasprava »Altslovenische Formlehre in Paradigmen« (Wien, 1874, XXXV+96), u kojoj opet dokazuje da je slavenska liturgija započela u Panoniji i Moravskoj u 9. st. te da su Moravci, Slovaci, i panonski Slaveni isto pleme, što je kasnije obesnaženo. Napisao je i dvije radnje iz srpske historije,[3223] zatim »Die Blutrache bei den Slaven« (Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften 36, Wien, 1887, 127–210). Izdavao je i razne izvorne spise. Tako »Vita s. Clementis episcopi Bulgarorum« (Vindobonae, 1847, XXII+34) i »Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii« (Vienna, 1858, XII+580 i reprint, Atena). Ovdje je Miklošič velikim zalaganjem i znanstvenom spremom još jedanput izdao isprave što ih je publicirao pravoslavni svećenik u Bosni Pavao Karano–Tvrdković iz okolice Jajca pod naslovom »Srpski spomenici ili stare hrisovulje, diplome, povelje i snošenija bosanskih, srpskih, hercegovačkih, dalmatinskih i dubrovačkih kraljeva, careva, banova, despota, knezova, vojvoda i vlastelina« (I. dio, Beograd, 1840), što je zapravo bio trud dubrovačkog pravoslavnog svećenika Đorđa Nikolajevića, kasnijeg dabro–bosanskog mitropolita.[3224]

To tzv. Tvrdkovićevo djelo danas je zanimljivo samo utoliko što je u njemu prvi put izdana zbirka bosančicom pisanih isprava bosanskih vladara od bana Kulina (1189) do pada Bosne (1463). Na tom temelju je izašla onda i prva povijest Bosne od Ivana Jukića (Slavoljub Bošnjak, »Zemljopis i povjesnica Bosne«, Zagreb, 1851). Kako Karano–Tvrdković nije radio samo po originalu već po prijepisima, to je Miklošič izdao iste isprave po originalima ili po najstarijim prijepisima, koji su se nalazili od 1833. g. u Bečkom državnom arhivu, a osim toga putujući po Dalmaciji, Crnoj Gori i drugim našim krajevima, sabrao je znatan broj novih povelja. Time je Karano–Tvrdkovićeva zbirka postala stvarno suvišna i ona danas ima samo bibliografsku važnost.[3225] Osim isprava tiskani su u ovoj knjizi i natpisi[3226] za koje je Miklošič doznao da imaju historijsku vrijednost. Od nekih povelja priopćuje samo izvod ili sadržaj, jer je samo toliko o njima doznao. Uzeo je isprave iz zbirke izvora Karano–Tvrdkovića i Šafařika, a neke je dobio od pojedinih ljudi koje poimenice citira. U originalima i starijim prijepisima nije mijenjao drugo osim što je izostavio suvišne znakove, razriješio skraćenice i uveo interpunkciju po smislu. Kod svake isprave je dodao kada je i gdje, tko ju je objelodanio i zašto, te gdje se čuva i na čemu je sastavljena.[3227] Miklošičeva zbirka sadrži 497 isprava,

[3221] U lipnju 1866. g. Bogišić je razgovarao s Miklošičem u Beču o članstvu u JAZU i vidio je »da bi mu bilo milo« biti članom JAZU »pa bio pravi ili počastni«. Kako bečka akademija imenuje samo »Vojvode i Nadvojvode austrijske, kao i neke suvremene ministre«, to smatra Bogišić u pismu Račkome (30. VI. 1866) »da su počastni članovi ove vrste samo inostranci, Austrijanci pak, ma kako slavni bili, nalaze se medju pravijem članovima. Tako je dakle ovdje: a kako Vi mislite to udesite, Vaš je posao«, zaključuje ovako Bogišić. I Miklošič je, kako piše Novak, »doista bio izabran među prvim članovima Jugoslavenske akademije kao njen počasni član, 27. VII. 1867« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 120 i bilj. 5), dok je već bio redovni član bečke akademije.

[3222] T. Maretić, Život i književni rad F. Miklošiča, »Rad« JAZU CXII, Zagreb, 1892, 41–50.

[3223] T. Maretić, o. c, 102–107

[3224] Nikolajević je bio zadužen da prepiše te stare srpske povelje, pisma i akte prije nego što ih se prenese, po nalogu austrijske vlade, iz dubrovačkog arhiva u Beč. U vezi s tim s navedenim izdanjem nastala je velika polemika. U nju se je upleo i Vuk Stefanović Karadžić, koji je raskrinkao Karano–Tvrdkovića i osporio mu pravo da se smatra izdavačem te zbirke povelja (S. Antoljak, Izvori..., 106).

[3225] F. Šišić, Izvori bosanske povijesti. Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I, 20

[3226] U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu nalazi se rukopis »F. Miklošič. Prijepisi listina, natpisa i dr. 18/19. st.« pod sign. R 6242.

[3227] T. Maretić, o. c, 130, 131

koje idu od 1189. do 1618. godine. Najstarija je ona Kulina bana (29. VIII. 1189), čiji se original nalazi u bivšoj carskoj biblioteci u Petrogradu (tiskao ju je Iljinski pod naslovom »Gramota bana Kulina«, Pamjatniki drevnej pismenosti i iskustva, Nr. 164, Sanktpeterburg, 1906), a mlađi prijepis je u Beču.

S historijske strane najviše se povelja odnosi na prošlost Dubrovnika, zatim na Bosnu, susjedne hercegovačke velikaške obitelji i oblasti, te na Srbiju i Bugarsku. Na kraju je dodao i indeks.[3228] Danas je ta zbirka velika bibliografska rijetkost.

Pored ovoga treba spomenuti i sljedeća Miklošičeva izdanja: »Die Legende vom heiligen Cyrillus« (zajedno sa E. Dümmlerom, Denkschriften... 19, 203–248), »Vita Sancti Methodi russico–slovenice et latine« (Vindobonae, 1870, str. 29) i »Izvještaj od god. 1772. o manastirih na Fruškoj gori u Sriemu, podastrt kr. dalm.–hrv.–slav. namjestničkom vijeću« (»Starine« JAZU VIII, Zagreb, 1876, 1–19).

I na kraju zajedno s Fr. Račkim objelodanio je zbirku izvora pod naslovom »Novo nadjeni spomenici iz IX. i XI. vieka za panonsko–moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest« (»Starine« JAZU XII, Zagreb, 1880, 206–223). Predgovor je tomu napisao Rački, iz njega se vidi kako je dobio ove isprave Miklošič, kome su ih poslali P. Ewald i W. Wattenbach u prijepisu iz zbornika u British Museumu u Londonu, a ovaj ih je onda predao Račkome da ih tiska u »Starinama«. Ovdje je izneseno u izvodu 15 papinskih pisama od 872. do 1062. godine. Kako se vidi, Miklošič je zaslužan glede izdanja ovih izvora, ali još više bi bio da ih je popratio obilnijim komentarom, tj. bilješkama. Kao slavist Miklošič je posebno zadužio znanost, neki ga čak smatraju najvećim slavistom[3229] u 19. stoljeću.[3230]

Mnogo više izvorne građe za hrvatsku povijest nego Miklošič dao je dr. *Gustav Wenzel* (umro u Budimpešti 24. XI. 1891), sveučilišni profesor i član ugarske velikaške kuće, te dopisni član JAZU. On je dosta dobro poznavao pravno–povijesne i povijesne spomenike hrvatske prošlosti, a znao je i hrvatski jezik.[3231]

Wenzel se je prvi od naših i stranih znanstvenih radnika pozabavio otokom Mljetom, koji je dugo vremena pripadao Dubrovniku. Tako je izdao »Liber de ordinamenti e delle usanze der Insel Meletta« (»Archiv für österreichischen Geschichtsquellen«, Wien, 1849), a 1857. objelodanjuje spis Jurja Srijemca (Georgius Sirmiensis) iz Kamenice (rođen 1490, umro oko 1550), kapelana Ludovika II. (1516–1526) i sekretara Ivana Zapolje (1527–1540) pod naslovom »Epistola de perditione regni Hungarorum« (Pešta, 1857). U tom spisu je Srijemac nezgrapnom latinštinom i nekritički veoma opširno opisao događaje od 1456. do 1543. g. i to napose pad Beograda (1521) i bitku na Mohačkom polju (1526).

Wenzel je zatim izdao »Codex diplomaticus Arpadianus continuatus« (1858–1874), u kojem se nalazi i nekoliko dokumenata iz dubrovačkog arhiva, te »Monumenta Hungariae historica: Acta extera« (I–III, Budimpešta, 1875/6). Ta zbirka obuhvaća građu iz arhiva u Veneciji, Firenzi, Napulju i drugih gradova i razdoblje od 1268. do 1396. g.[3232] Iste godine publicira i »Magyar diplomacziai emlékek az Anjou–Korból« (II, Budapest, 1875), važno za doba Anžuvinaca.

[3228] F. Šišić, o. c, 20, 21

[3229] Pa ipak je, kako Bogišić piše Račkome (Odesa, 21. IX. 1870): »Miklosich vazda Vostokovu (tvorcu ruske filološke škole: 1781–1864: V. Novak) zavidio da on plije u bogatstvu materijala za slavistiku; dočim u Austriji nema mrvicâ...« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 188, 189, bilj. 1).

[3230] Gl. EJ 6, 104, 105

[3231] Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb, 1901, 10

[3232] S. Antoljak, Izvori..., 97, 123, 124, 108, 122, 92

Uz sve ovo naročito se je istakao svojom radnjom »Kritikai tanulmányok a Frangepán család törtenétéhas« (»Kritička istraživanja povijesti porodice Frankapan«), koju je u Budimpešti 1884. izdala Mađarska akademija. Tu raspravlja o podrijetlu Frankapana i njihovom djelovanju i ulozi u mađarskoj povijesti. Ta je radnja dosta manjkava i netočna. Mnogo je temeljitija i na temelju najboljih izvora napisana njegova rasprava »A Frangepánok magyaroszág törtentében az Anjou királyok Korában« (»Frankapani u ugarskoj povijesti u doba kraljeva Anžuvinaca«), izašla u Budimpešti 1890. u časopisu »Szazádok« (XXV), u kojoj prikazuje političko djelovanje krčkih knezova u 14. st. kao privrženika iz kuće Anžuvinaca.[3233]

U Varaždinu je djelovao *Vaclav Križek*, rođen 25. XI. 1833. u Stražanu (Češka), gdje je svršio osnovnu školu, gimnaziju u Klatvu, a sveučilište u Pragu. Godine 1855. došao je u Varaždin kao suplent na tamošnjoj gimnaziji i ostao 6 godina. Na svoju molbu premješten je u Tabor (Češka) za upravitelja gimnazije. U istom gradu je i umro.

Križek je 1857. g. napisao radnju »Uiber die Ursitze, die Ausbreitung und erste Entwicklung der Slaven« (Program varaždinske gimnazije za g. 1857), a zatim članak o rodu Šubića–Zrinskih u češkom »Svetozaru« 1869. g.[3234] Bio je u dopisivanju s Kukuljevićem, šalje mu svoje članke na pregled prije nego što će ih dati tiskati u časopisu češkoga muzeja.[3235]

Vikentij Vasiljevič Makušev rodio se je 11. XI. 1837. a umro je 2. III. 1883. Isprva je bio diplomatski činovnik, a kasnije profesor sveučilišta u Varšavi.[3236]

Od 1868. do 1871. bio je na studijskom putovanju u Italiji i po raznim arhivima i bibliotekama skupljao građu za povijest Južnih Slavena i njima susjednih naroda, u prvom redu Mađara i Turaka.[3237] Za vrijeme njegova boravka u Veneciji 1868. g. gdje je istraživao građu u tamošnjem arhivu, biblioteci Marciani i Museo Correru, zamolio ga je njegov prijatelj Fr. Rački da mu usporedi jedan prijepis iz Arhiva JAZU s izvornikom u Marciani, a koji se je odnosio na bosanske patarene. Kako Makušev nije znao latinsku paleografiju, on je za to zadužio Valentinellija, upravitelja ove biblioteke. Ujedno je pisao Račkome da je u Marciani i u Museo Correru našao dosta važnih rukopisa za političku historiju raznih slavenskih plemena.[3238] Jedan od prvih radova Makuševa bila su »Kazivanja inostranaca 6–10 vijeka o životu i običajima Slavena« (1861) na ruskom jeziku.[3239] Zatim su slijedili »Materijali dla istorii diplomat. Rosii s raguzkoi republikoi« (Čtenija v Imp. Obš. Ist. i Drevn. Ros. pri Mosk. Univ. Moskva, 1875, knj. 3, str. 182). Ovdje je prikazao veze Rusije s Dubrovačkom Republikom od prvih početaka do 1806. g.

Zatim je iznio isprave, pjesme, pisma i opise, koje je našao u franjevačkoj biblioteci i Historijskom arhivu u Dubrovniku (najviše iz 18. i početka 19. st.). Na kraju se nalazi plan Dubrovnika iz 1806. g. Dvije godine kasnije izašlo mu je djelo »Isledovanja ob istoričeskih pamjatnikav i bitospisateljah Dubrovnika« (St. Peterburg, 1867, str. 446). I to je djelo kao i ono iz 1865. plod njegovog četverogodišnjeg boravka u Dubrovniku (1862–1865), gdje je pregledavao sve biblioteke i arhive. To je prava riznica i bogati rudnik za dubrovačku političku, pravnu, privrednu i kulturnu historiju, historiografiju i povijest književnosti. Na kraju je iznio u cijelosti ili pak samo odlomke starih dnevnika

[3233] Vj. Klaić, o. c, 10, 11. U HDA u Zagrebu (MSC — kutija 1, br. 39) čuva se rukopis »Izvestje o mletačkom sužanjstvu Krištofa Frankopana 1514–1519 (polag magjarskoga od Gustava Wenzela, ponašio Widulović)« uz »opazke k mljetackom sužanjstvu«.

[3234] Znameniti..., 149

[3235] T. Smičiklas, Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, 159

[3236] St. Stanojević, Srpsko–hrvatsko–slovenačka narodna enciklopedija II, 757

[3237] F. Šišić, o. c, 19

[3238] A HAZU u Zagrebu — Ostavština Franje Račkoga XII–388

[3239] St. Stanojević, o. c, II, 757

(ljetopisa), knjige historija i spisa, ukupno na broju 12.[3240] Godine 1870. pojavila se je iz tiska njegova nova knjiga »Florent. gosud. arhiv i hranjašiešja v nem materiali dlja slavjanskoi istorii« (Sanktpeterburg, 1870), a 1871. je napisao raspravu »Slavjane v Južnoi Italii« (Zapiski imp. akademii nauk XVIII/1), koju je preveo I. Zahar na hrvatski jezik (Vienac 1871, br. 39, 40) pod naslovom »Slaveni u J. Italiji«.

Jedna zbirka izvora izašla mu je pod naslovom »Prilozi k srpskoj istoriji XIV. i XV. veka« (»Glasnik Srpskog učenog društva XXXII, Beograd, 1871, 164–208). Ovdje je tiskao samo 12 isprava (2 ćirilicom, 10 na tal. i lat. jeziku) koje idu od 1313. do 1480. godine. Izvađene su iz arhiva i Marciane u Veneciji, te iz arhiva u Firenzi i Milanu a odnose se uglavnom na povijest Bosne.

Zatim je objelodanio »Italijanskie arhivi i hranjašiesja v nih materiali dlja slavjanskoi istorii« (Zapiski imp. akademii nauk t. XVI, kn. II, t. XIX, kn. 2, Sanktpeterburg, 1870–1871), gdje je iznio građu, koju je pronašao u arhivima i bibliotekama Firenze, Napulja, Palerma, Baria i Ancone. Tako je u arhivu u Firenzi naišao na listine od 1327. g. dalje, a u onom u Napulju na mnogo dokumenata za povijest Hrvatske, Dalmacije, Dubrovnika i Kotora. Manje sreće je imao u Palermu i u Bariju, dok je u Anconi nešto više pronašao. Istodobno je skupio i lijepi broj historijskih podataka za povijest slavenskih naseobina u Italiji.

Važna su i njegova »Istoričeskie raziskanija o Slavjanah v Albaniji v srednie veka« (Varš. Univ. Izv. 1871 i 1873).[3241] Plod pak svog trogodišnjeg istraživanja po arhivima Italije (1868–1871), o čemu je pisao u »Zapiskima«... (XVI/2 i XIX/2–1871/1), Makušev je iznio u zbirci izvora pod naslovom »Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis deprompta (Istoričeskie pamjatniki Južnih Slavjan i sosednih im narodov izvlečenie iz italijanskih arhivov i bibliotek)« t. I, vol. 1, Varšava, 1874,[3242] str. 559 + XXXI, vol. II, Belgradi, 1882, str. 323 (»Glasnik srpskog učenog društva«, drugog odjeljka, XIV knjiga).

U prvom volumenu sabrao je građu iz arhiva u Anconi, Bologni i Firenzi, te točno opisao gdje se što nalazi. On nije svoju građu iznio kronološkim redom već je svrstao na grupe, najprije po gradovima, pa po sadržaju i tek tada kronološki. Tako je isprave iz ankonskog arhiva podijelio na I. dio — A. Monumenta croatica: 1. Senj (1378–1553), 2. Rijeka (1483); B. Monumenta dalmatica: 1. Zadar (1258–1558), 2. Šibenik (1451), 3. Trogir (1236), 4. Dubrovnik (1372–1556) i 5. Kotor (1440); C. Monumenta Hungarica (1379–1531); D. Monumenta Byzantina (1308–1520) i E. Monumenta Turcica (1430–1589).

U drugom dijelu daje povelje, koje se odnose na: 1. »Universitas Slavorum, habitantium in Marca Anconitana« (1379–1510) i 2. »Coloniae Albanensium in Marca Anconitana« (1458–1522). Isprave pak iz bolonjskih arhiva i biblioteka idu od 1454. do iza 1665. godine. Listine iz arhiva i biblioteka u Firenzi razdijelio je Makušev otprilike kao i one nađene u Anconi, tj. na: I. Monumenta Croatica (1389–1484), II. Monumenta Dalmatica (1188–1403), III. Monumenta Ragusina (1327–1654), IV. Monumenta Serbica (1384–1490), V. Monumenta Bohemica, Polonica et Rossica (1479–1687) i VI. Monumenta Turcica (1452–1469). Na kraju je dao »Index chronologicus monumentorum«, a zatim

[3240] Tako je pisao o rukopisu »Annales Ragusini anonymi« i ujedno izdao neke odlomke iz toga rukopisa, što se tiču povijesti Dubrovnika (1500–1544. g). Također je pisao i o rukopisu S. Crijevića »Prolegomena...« i iz njih tiskao pojedine odlomke, te je opisao i rukopis »Capitolare della dogana grande... di Ragusa...« i objelodanio izvatke iz njega. Zatim je prikazao rukopis Dolcija i osobito anale grada Dubrovnika, dok je iz Đurđevićevih »Rerum Illyricarum...« tiskao jedan predgovor i neke glave s detaljnim opisom istoga rukopisa (gl. M. Brlek, Rukopisi..., 113, 218, 228, 241, 256, 260).

[3241] St. Stanojević, o. c, II, 757, EJ 6, 2

[3242] N. Dučić, pišući Račkome (Beograd, 4/16, IX. 1883), izvještava ga o nekim starijim srbuljama, koje je otkupila Narodna biblioteka, zatim dodaje: »O tijem je starinama pisao nešto pokojni Makušev i štampao u Varšavi«. On je uvjeren da je to čitao Rački te da je ovo djelo »djelomično i nepotpuno« (V. Novak, Srpski naučnici..., 52)

»Index terrarum« po abecednom redu, kao i tumač nekih latinskih i talijanskih riječi na ruskom, što u drugom volumenu nažalost nema. U tom drugom volumenu objelodanio je dokumente iz arhiva u Genovi, Mantovi, arhiva i biblioteke ambrozijanske u Milanu, te arhiva u Palermu i Torinu.

Isprave iz arhiva u Genovi podijelio je na: A. Monumenta Ragusina (1580–1681); B. Monumenta Polonica (1474); C. Monumenta Turcica (1454–1571), a u »Appendixu« je donio opis kapele sv. Blaža. Spomenici iz arhiva u Mantovi sežu od 1394. do 1596. One pak iz arhiva u Milanu je razdijelio na: I. Monumenta Ragusina (1444–1499); II. Monumenta Varia (1456–1557); III. Litterae oratorum ser^mi^ Ducis mediolani (1455); IV. Litterae oratorum ducalium Venetis (1455–1499); V. Litterae oratorum ducalium aliarumque personarum e Roma (1455–1457, 1467, 1499); VI. Litterae variae (1458–1492) i VII. Litterae Petri de Thomasiis, ducalis secretarii in Hungaria, ad ser^mum^ ducum D. ducum Venetiarum, ex Buda (1457–1462). Isprave iz Ambrosiane: I. Litterae variae (1454–1459); II. Litterae oratorum ducalium venetiis ad ser^mum^ ducum mediolani (1462–1464); III. I IV. Monumenta varia (XV–XVII. sec.).

Spomenici iz arhiva u Palermu idu od 1340. do iza 1615. g., a iz Torina su razna pisma, spisi, instrukcije itd. od 1608. do 1610. g. Vrijednost ovoga zbornika za hrvatsku, bosansku kao i dubrovačku povijest je od dosta velike važnosti, naročito za 13, 14. i 15. stoljeće. Ovdje su i povelje kojih inače nigdje nema, a rasvjetljuju trgovačke i političke odnose između spomenutih talijanskih i naših primorskih gradova, te nekih obitelji (npr. Frankapana). Značenje toga djela jest i u tome što Makušev pred svakim odlomkom opisuje u detalje arhiv ili biblioteku dotičnog mjesta i donosi potanko opis svega onoga što se u njima nalazi, s obzirom na povijest Južnih i ostalih Slavena.

Zbirka »Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji« (»Starine« JAZU XXX, Zagreb, 1902, 335–352, XXXI, Zagreb, 1905, 10257), izašla je nakon smrti Makuševa, a priredio je za tisak dr. M. Šufflay. Ti su dokumenti izvađeni iz rukopisne zbirke, koju je sveučilišna biblioteka u Varšavi, dozvolom tadašnjeg ruskog ministarstva u Petrogradu, predala na upotrebu JAZU. Sve te listine uzete su iz mletačkog arhiva, a Šufflay je odstranio one, koje se već nalaze u Ljubićevim »Listinama«, kao i sav loše prepisan materijal za 18. st. (mali broj) i regesta na ruskom, rađene od Makuševa na brzu ruku. Ovdje je dakle sabrano 376 povelja, koje idu od 1228. do 1629, dok dokumenti o Šćepanu Malom i »dispacci« iz Carigrada čekaju i danas da ih se izda na svjetlo dana.

S. Ćirković, donoseći ukratko biografiju i rad Makuševa kao i njegovu glavnu bibliografiju kaže da, iako njegova izdanja arhivske građe nisu »besprijekorna«, ona su ipak »značajan doprinos istorijskoj nauci kod Južnih Slavena«.[3243]

Po nama pak Makušev nije zapravo bio historičar, tj. historiograf već neobično marljivi samouki arhivski radnik, koji je skupljenu građu objelodanio onako kako je mislio da je dobro. Time je uspio, makar djelomično, unijeti nešto više svjetlosti u dotada i onako tamnu prošlost Južnih Slavena na Balkanu tamo od 13. do 17. stoljeća.

Iako je umro iza 1900. g. smatramo da je ovdje opravdano unijeti i čuvenog njemačkog znanstvenog radnika i historičara *Ernsta Ludviga Dümmlera*, rođenog 2. I. 1830. u Berlinu. Povijest je studirao u Bonnu i Berlinu gdje je slušao Rankea i Wattenbacha. Godine 1852. promoviran je za doktora filozofije na temelju rasprave »De Arnulfo Francorum rege«. Nakon habilitacije (1855) postaje izvanredni, a 1866. redovni profesor historije na sveučilištu u Halleu. Godine 1888. izabran je za predsjednika centralne direkcije Monumenta Germaniae Historica u Berlinu, gdje je i umro 11. IX. 1902.[3244] Još od postanka MGH Dümmler je bio njen dopisni član.

3243 S. Ćirković, Makušev, Viktor Vasiljevič, EJ 6, 2

3244 St. Stanojević, o. c, I (ćir.), 598

Za historiju južnoslavenskih naroda, a napose hrvatsku, važan je njegov rad »Uiber die südostlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern 795–907« (»Archiv für die Kunde öster. Geschichte X, Wien 1853), gdje je na temelju samih izvora prikazao i ustanak Hrvata pod vodstvom Ljudevita Posavskog protiv Franaka. Time se je pozabavio ranim razdobljem hrvatske povijesti.

Sljedeći mu je rad »Uiber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (549–928)« /Sitzungsberichte der phil.–hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, 20 Bd., Jahrg. 1856/. Ovdje je napao djelo Konstantina Porfirogeneta, dokazujući da nosi obilježje potpune bezglavosti i mehaničkog sabiranja građe bez kritičkog ispitivanja. Za njegovim se je mišljenjem poveo i Rački.[3245]

Obje ove radnje predstavljale su pripremu za njegov veliki i najvažniji rad »Geschichte des ostfränkischen Reiches« (3 sv., Berlin, 1862–1865, Leipzig, ²1887–1888).

S ovim radovima pokušao je Dümmler rasvijetliti i neke dotada nepoznate stranice iz historije Južnih Slavena na temelju samih izvora i time je potaknuo i naše povjesničare da se i oni za ta pitanja malo jače zainteresiraju i tako provjere njegove pretpostavke i tvrdnje.

[3245] F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 243

GORNJA HRVATSKA, ISTRA I DALMACIJA OD 1900. DO 1914. GODINE

a) GORNJA HRVATSKA

Sukob između hrvatskog i srpskog građanstva nastavlja se nakon kratkotrajnog primirja 1897. tako da već 1902. u Zagrebu nastaju protusrpske demonstracije.

No 1903. situacija se iz temelja mijenja i stvara se siguran temelj za put suradnje hrvatskog i srpskog građanstva. Tada jača radnički pokret u Hrvatskoj, na koji građanstvo gleda neprijateljski i socijaliste proglašava plaćenicima Beča i Pešte te da rade protiv interesa hrvatskog naroda. Unatoč pritisku koji je vršila Khuenova vlada započinje narodni pokret i Khuen napušta bansku stolicu na kojoj ga nasljeđuje Teodor Pejačević.

Kao posljedica narodnog pokreta u Hrvatskoj se stvaraju i organiziraju tri nove političke grupacije: klerikalizam, Napredna stranka i Radićeva Seljačka stranka.

Stvaranjem »novoga kursa« pokreće se pitanje revizije Nagodbe u pravcu financijske samostalnosti Hrvatske i borba za sjedinjenje Hrvatske i Dalmacije. Nakon velikih teškoća osniva se u Hrvatskoj Hrvatsko–srpska koalicija kao nosilac »novoga kursa« koji se nastoji minirati. Unatoč svemu Hrvatsko–srpska koalicija dolazi na vlast, ali u trenutku kada »novi kurs« nema izgleda na uspjeh. Postaje jasno da se vlada ove koalicije ne može održati i njenim padom dolazi i do sloma »novoga kursa«

Raspušta se Hrvatski sabor, u kojem Koalicija ima većinu, a 1908. postaje banom Pavao Rauch kao »spasitelj« monarhije. U takvoj atmosferi proglašava se aneksija Bosne i Hercegovine (6. X. 1908), a Friedjungov proces, koji je bio uskoro raskrinkan, doveo je do promjene u Hrvatskoj.

U toj zemlji pokušava se uspostaviti ustavni režim i za bana dolazi Nikola Tomašić, koji se sporazumijeva s Koalicijom. Međutim, sporazum je kratko trajao, došlo je do novog sukoba s Koalicijom i Tomašić sada nastoji stvoriti vlastitu stranku, ali na izborima je pretrpio neuspjeh i daje ostavku.

Novi ban postaje Slavko Cuvaj, povjerenik Budimpešte, što izaziva demonstracije studenata. Kada je Cuvaj imenovan i za komesara, on je poduzeo mjere da uguši svaki politički život, što dovodi do novih demonstracija i atentata na nj.

Tada je u Hrvatskoj došao za komesara (1913) Nikola Skerlecz, koji je uskoro imenovan i za bana, a u novim izborima Koalicija dobiva uz vladinu pomoć apsolutnu većinu glasova. I tako ona, kao predodređena vladajuća stranka, doduše djeluje protiv opozicije u Hrvatskom saboru, ali ipak ne dobiva u ruke upravu nad zemljom.[3246]

[3246] J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — Dr. Šepić, Povijest hrvatskoga naroda 1860–1914, Zagreb, 1968, 158, 159, 199, 204, 205, 211, 213, 219, 221, 223, 228, 230, 232, 238–252, 265–273, 278–284, 289–292

Eto, to je atmosfera u kojoj hrvatski narod dočekuje početak prvog svjetskog rata (1914).

U ovom vremenskom okviru završili su svoj životni put i neki domaći historičari, koji su manje ili više dali svoje priloge različite vrijednosti našoj hrvatskoj historiografiji. Tu spada *Đuro Kuten* (Vrbovec, 29. III. 1842 — Zagreb, 17. V. 1902), učitelj obrtne škole u Zagrebu.[3247] On je napisao »Među Moravskim Hrvati« (»Vienac« 1887) i »Božji grob u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj« (»Vienac« 1899). Kao pisac je beznačajan.

Učitelj je bio i *Janko Tomić*, dobar književnik, a bavio se je i historijom. Rodio se je u Repovcu kraj Zaboka 28 IV. 1842. Početne škole je polazio u Krapini, a gimnaziju na Rijeci i u Karlovcu. Godine 1865. postaje učitelj na zagrebačkoj, zatim u tom istom svojstvu u Karlovcu, gdje ostaje do smrti (18. X. 1902). Napisao je »Pripovijesti iz grčke povijesti« i »Hrvati, to jest crtice iz hrvatske povijesti« (Karlovac, 1868, str. 71). Ovdje je opisao uz zemljopis i dolazak Hrvata na jug, te kako su vladali Hrvatskom Arpadovići, Anžuvinci i Habsburgovci.[3248] Pri sastavljanju ovoga rada pomogao mu je dr. Petar Tomić.[3249]

Osim toga opisao je i »Hrvatske škole« (»Obzor« 1872, 150–153, 155–162, 171–175, 213, 214); dalje je pisao »O nekim našim školskim piscima iz prošloga stoljeća« (»Napredak« 1902) kao i o povijesti (Program gradske pučke škole u Karlovcu 1881/2).

Učitelj i pisac *Ljudevit Tomšić* (Vinica, 24. X. 1843 — Zagreb, 25. IV. 1902) sastavio je i izdao »Početnicu hrvatske povijesti« (3 izdanja,[3250] Zagreb, 1877, str. 67), u kojoj je prikazao dolazak Hrvata na jug, pokrštenje, borbu s Francima, prve knezove ili velike župane, Ćirila i Metoda, hrvatske kraljeve, ugarske hrvatske kraljeve iz habsburške i habsburško–lotarinške kuće, a završio je s Vojnom krajinom,[3251] dok je *Franjo Stjepanek* (Tabor, Češka, 19. XI. 1843 — Varaždin, 8. II. 1902), također učitelj, ali i županijski nadzornik i pisac, izdao »Malu povjestnicu«.[3252]

Pravnik i županijski tajnik u Varaždinu *Dragutin Jagić* (Varaždin, 1846 — Zagreb, 14. V. 1902),[3253] napisao je »Grofovi Draškovići Trakoštjanski«, »Gjorgje Utiešenović drugčije Martinuzzi, nadbiskup i stožernik (kardinal)«, »Grof Tomo Bakač–Erdödy, Ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« (svi su ovi članci tiskani u Pučkom prijatelju 1867. g.), »Petar Berislavić, ban Trojedne kraljevine« (»Pučki prijatelj« 1868) i »Ivan Kukuljević Sakcinski« (»Vienac« 1885).

Fra *Josip Kovačević* rodio se je 17. II. 1850. u Požegi, gdje je polazio pučku školu i niže razrede gimnazije. Godine 1873. je zaređen za svećenika i bio je gvardijan franjevačkog samostana u Požegi, a zatim definitor franjevačke provincije. Putovao je u Palestinu i sredozemne zemlje kao i u Rim. Umro je u rodnom gradu 8. V. 1902. Napisao je »Povijest samostana i crkve otaca Franjevaca u Požegi« (pretiskane iz »Katoličkog«, Zagreb,[3254] 1891).

Uz veliki publicistički rad važne je priloge dao hrvatskoj novijoj povijesti novinar *Martin Polić* (Kraljevica, 1850 — Zagreb, 17. VI. 1903). Nakon svršene gimnazije posvetio se je novinarstvu, te je uređivao i surađivao u raznim novinama (»Primorac«, »Narodne novine«, »Agramer Tagblatt«).[3255]

3247 A. Cuvaj, Građa... VII, Zagreb ^{2}1911, 37–42

3248 A. Cuvaj, o. c, VI, Zagreb ^{2}1911, 266, V. 470. Godine 1902. »Marija — bistrički katolički kalendar« mu tiska članak »Petar Berislavić«, a u istom kalendaru 1903. (posthumno) mu izlazi drugi članak »Nikola Jurišić u Kisegu« (Bibliografija... sv. 11, 431).

3249 Vl. D., Dr. Petar Tomić, »Nastavni vjesnik« XXVII, Zagreb, 1918, 383.

3250 Znameniti..., 265

3251 A. Cuvaj, o. c, VI, 37, 38, VII, 320

3252 A. Cuvaj, o. c, VII, 98

3253 Znameniti..., 116, 117

3254 J. Kempf, Požega, Požega, 1910, 628, 629. U »Katoličkom listu« (1891) taj članak ima naslov »Kratka povjest franjevačkog samostana i crkve u Požegi« (Bibliografija..., sv. 11. 192).

3255 Znameniti..., 267

Najvažniji je njegov rad na historijskom polju »1860–1880. Parlamentarna povjest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i družtvenoga života« (Zagreb, 1899/1900, 2 dijela).

Već odavna je bila Polićeva želja i nakana napisati pragmatičku povijest parlamentarnih i političkih događaja od 1860. do 1880. g. na temelju saborskih dnevnika i spisa, te novina i drugih izvora, nastojeći biti objektivan i pravedan.

Prvi dio te povijesti zahvatio je događaje i pojedine ličnosti od 1860. do 1867, a drugi od te godine do 1880.

Ta povijest i danas može služiti kao priručnik za spomenuto vremensko razdoblje, pa prema tome ima i sada stanovitu vrijednost. Zato je J. Šidak i priznao da je ta knjiga kao »prikaz i danas za to razdoblje hrvatske povijesti najpotpuniji«.[3256] Nešto slično se ne bi moglo reći za Polićevu knjigu »Ban Dragutin grof Khuen Hédervéry i njegovo doba« (Zagreb, 1901), koju je izdao »jedan hrvatski rodoljub«.

Ovim je djelom Polić htio pružiti sliku osamnaestgodišnjega djelovanja bana Khuena (1883–1901), koji je toliko duboko zahvatio u javni i kulturni život hrvatskoga naroda zalažući se za zajednicu Hrvatske s Ugarskom i nastojeći opravdati njegov rad. Budući da je Polić bio pristaša Khuenove Narodne stranke, knjiga je pisana neobjektivno. Međutim ne smije se smetnuti s uma da je tu knjigu napisao publicist, koji nije imao nikakve spreme iz područja historije.

Govoreći o tome djelu Šidak kaže da je ona trebala biti »u neku ruku nastavak prethodne«, te da »zaostaje daleko za njom po svome nekritičnom odnosu prema tadašnjem glavnom predstavniku mađarskog režima«.[3257]

Kontrast Poliću bio je *Dinko Politeo* (Stari Grad na Hvaru, 31. V. 1854 — Zagreb, 5. III. 1903), publicist, novinar i političar.[3258] Napisao je bezbroj publicističko-političkih članaka po raznim novinama i časopisima, napose o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

U vezi s historijom evo sljedećih: »Rački u javnom životu« (»Vienac« 1894); »Dr. Miho Klaić« (»Vienac« 1896, »Obzor« 1896, 3, 4, 6); »Matija Mrazović« (»Vienac« 1896); »Dr. Ante Starčević« (»Vienac« 1896); »Nikola Tommaseo« (»Vienac« 1896); »Hvar« (»Vienac« 1896); »Pag« (»Vienac« 1896); »Rab« (»Vienac« 1895), »K stogodišnjici Marka Marulića« (»Vienac« 1901), »Izraelićani u Hrvatskoj« (»Obzor« 1893, br. 99), »Česi i Hrvati« (»Obzor« 1893, br. 199), »Hrvatsko državno pravo i slavenska solidarnost« (»Obzor« 1893, br. 207), »Madjaronstvo« (»Obzor« 1893, br. 289), »Ilirizam, nagodba i dr. Pliverić« (»Obzor« 1893, br. 296–8), »Kraljevinski odbor od 1866 — nagodbe i dr. Pliverić« (»Obzor« 1894, br. 3, 4), »Nagodba i dr. Pliverić« (»Obzor« 1894, br. 5, 6), »Zaključak« (»Obzor« 1894, br. 7), »Članak 42/1861 i nagodba« (»Obzor« 1894, br. 11), »Dalmacija prema srpstvu i hrvatstvu« (»Obzor« 1894, br. 82), »Ljudevit Košut« (»Obzor« 1894, br. 66), »Naše stranke« (»Obzor« 1894, br. 94), Tisućugodišnjica Mađara i Hrvata (»Obzor« 1894, br. 100), »J. J. Strossmayer« (»Obzor« 1896, br. 66), »Milenij i Hrvatska« (»Obzor« 1896, br. 84), »Italija i Hrvatska« (»Obzor« 1896, br. 122), »Poslije 30 godina«, »Bitka kod Visa« (»Obzor« 1896, br. 165), »Kamo spada kraljevina Dalmacija« (»Obzor« 1896, br. 173), »Iredentizam i Hrvatska« (»Obzor« 1897, br. 154; 1898, br. 154), »Jugoslavenska država« (»Obzor« 1897, br. 199–202), »Lovro Monti« (»Obzor« 1898, br. 82), »Na obranu hrvatske državne misli« (»Obzor« 1899, br. 96), »Medjumursko pitanje«

[3256] J. Šidak, Polić Martin, EJ 6, 530. Godine 1970. pak Šidak ponavlja kako je u 1. svesku istoga djela sadržan »opširan prikaz ovoga razdoblja u hrvatskoj povijesti« te da je to »doduše dobar publicistički tekst, ali nije znanstveni prikaz«. On priznaje Poliću da je u hrvatskoj historiografiji prvi put prikazao razdoblje rakovičkog ustanka (J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 325, bilj. 1, 369).

[3257] J. Šidak, o. c, EJ 6, 530

[3258] Jubilarni broj »Narodnog lista«..., Zadar, 1912, 9, 10, R. Lovrenčić, Politeo Dinko, EJ 6, 531

(»Obzor« 1899, br. 178), »Na obranu glagolice« (»Obzor« 1899, br. 196), »Patvorenje povijesti« (»Obzor« 1899, br. 204), »Hrvatska politika u XIX vieku« (»Obzor« 1899, br. 299), »Dr. Kršnjavi i Toma Arcidjakon« (»Obzor« 1900, br. 124), »Dr. Gajo F. Bulat« (»Obzor« 1900, br. 133), »Dr. Iso Kršnjavi kao historičar« (»Obzor« 1900, br. 127), »Velika Hrvatska i hrvatsko državno pravo« (»Obzor« 1901, br. 29), »Na uspomenu Mihovila Pavlinovića« (»Obzor« 1901, br. 114), »Historijsko i prirodno pravo u narodnoj borbi« (»Obzor« 1901, br. 142), »Madjari i Rieka« (»Obzor« 1901, br. 156), »Hrvatska državna osobina« (»Obzor« 1901, br. 183, 184), »Za hrvatsku zastavu« (»Obzor« 1901, br. 196), »Starohrvatsko bogoslužje« (»Obzor« 1902, br. 62, 113), »Hrvatska i Crna Gora« (»Obzor« 1902, br. 86), »Jubilej akademije« (»Obzor« 1902, br. 282), »Hrvatska gimnazija na Rieci« (»Obzor« 1893, br. 76), »Srednje škole u Dalmaciji« (»Obzor« 1893, br. 194), »Antun Kazali« (»Obzor« 1894, br. 13, 18, 21), »Dr. Franjo Rački« (»Obzor« 1894, br. 35–39), »Šime Ljubić« (»Obzor« 1896, br. 241), »Dr. Franjo Rački in memoriam« (»Obzor« 1897, br. 35), »Dr. Franjo Rački« (»Obzor« 1898, br. 34), »Dalmatinske starine« (»Obzor« 1902, br. 49), »Starčević i Rački« (»Prava Hrvatska Misao« br. 3).

Osim toga izdao je i »Izabrane članke« (Predgovor, I dio, zatim »Životopisne crtice« II). Kada je izgubio vid, kazivao je u pero svoje »Uspomene«.

Ocjenu njegova rada i publicističke djelatnosti dao je opširno Rene Lovrenčić koji negira Politeu kritičnost, ali mu priznaje obrazovanost na književnom polju kao i poznavanje strane literature i jezika, dok o njegovu historijsko–diletantskom radu ovdje ne govori.[3259]

Antun Mollinary barun de Monte Pastello, austrijski general (Titel, 9. X. 1820–Soavo, jezero Como, 26. X. 1904).[3260] Godine 1831. počeo je služiti kao kadet vojsku, 1848. postaje major. Sudjelovao je u ratu u Italiji, istaknuo se je kod Monte Pastella i dobio je barunat. Godine 1850. postaje potpukovnik, zatim pukovnik, 1854. general, 1865. podmaršal, 1867. general topništva i zapovjednik Vojne krajine, gdje je razvio veliku djelatnost, gradeći škole i ceste.[3261]

Kao komandant austrijske obrane u Tirolu feldmaršal Antun Mollinary pozvan je siječnja 1870. u Beč preuzeti komandu Vojne krajine. Njegov dolazak u Zagreb bio je još jedan dokaz da vojska i bečka diplomacija pridaju veliko značenje Vojnoj krajini. Zadatak je Mollinarya bio provesti ukidanje Vojne krajine — i to samo Varaždinske krajine. On je »svugdje« u Vojnoj krajini nailazio na odbojnost prema Mađarima i prema pripojenju Ugarskoj, a za definitivno ukidanje vojničkog sustava u Krajini.[3262]

Od g. 1872. do 1877. on je general — zapovjednik u Zagrebu i glavar uprave hrvatsko–slavonske Vojne krajine. Bez intervencije stajaće vojske, kao komandant Vojne krajine, likvidirao je Kvaternikovu bunu.[3263] Opire se ujedinjenju Krajine s Hrvatskom i zajedno s vojnim krugovima zanosi se mišlju da se u Hrvatskoj uvede vojnička diktatura i provedu stroge mjere u Krajini kako bi se kod tamošnjeg stanovništva suzbila želja za ujedinjenjem Krajine s banskom Hrvatskom.[3264] Organiziranjem razvojačenja Vojne krajine on se opire nastojanjima mađarske vlade i konačno podnosi caru ostavku na svoj položaj.[3265]

[3259] R. Lovrenčić, o. c, EJ 6, 531. Za dopunu njegovih članaka gl. i usp. Bibliografija... sv. 11, 317 i Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 134, 181, 203, 225, 478, 498, 511. Uz to je Politeo napisao i članak »Mjesec dana u Zadru« (»Mlada Hrvatska« 1895, br. 1) i »Srbsko pitanje u Dalmaciji« (Split, 1889).

[3260] EJ 6, 153. C. von Wurzbach (o. c, 18, Wien, 1868, 455–457) o njemu samo piše do 1868. g. a u Znameniti..., 194 sasvim kratko.

[3261] St. Stanojević, o. c, II, 1021

[3262] M. Valentić, Vojna krajina..., 193, 196

[3263] EJ 6, 153

[3264] M. Valentić, o. c, 281, 282, 293

[3265] EJ 6, 153 i M. Valentić, o. c, 299, 300, i bilj. 535

Mollinary se je bavio proučavanjem rimskih cesta po Hrvatskoj, pa je o tome napisao i objavio znanstveno djelo.[3266]

Ostavio je i svoje »Memoare«,[3267] koji su 1905. izašli u Zürichu pod naslovom »Sechsundvierzig Jahre im österreichisch–ungarischen Heere 1833–1879«[3268] u kojima zorno osvjetljuje tadašnje prilike u Hrvatskoj.[3269]

Franjo Bradaška (Kranj, 3. XII. 1829 — Zagreb, 30. I. 1904) gimnaziju je svršio u Ljubljani, a filozofiju u Grazu i Beču, gdje je položio profesorski ispit iz povijesti, zemljopisa i njemačkog jezika. Službovao je u raznim mjestima Hrvatske i Slovenije. Godine 1870. imenovan je ravnateljem varaždinske gimnazije, a 1877. zagrebačke. Godine 1883. pođe u mirovinu. Od njegovih radnji treba spomenuti »Bogumili u Bosni«,[3270] »Najstarija povijest slavenska« (Program zagrebačke gimnazije...), »Türkische Slaven« (Pattermanns Mitteilungen...),[3271] »Slovani po popisu nėkoga Nemca« (»Slovanska pčeta« 1852, br. 18) te »Der Kampf des letzten Arpaden Andreas III unter besonderer Berücksichtung Croatiens, Slavoniens und Dalmatiens« (Program zagrebačke gimnazije za g. 1858) i »Jugoslovjeni u Turskoj« (»Književnik« II, Zagreb 1865, 321–348).[3272]

Josip Zorić (Oratje, Zagorje, 20. X. 1837 — Dugo Selo, 8. VIII. 1904), župnik i književnik,[3273] napisao je sljedeće članke: »Radomir Lopašić« (»Obzor« 1893, br. 100), »Župa i crkva u Dugomselu« (»Obzor« 1900, br. 166) kao i »Vek i delovanje Gergura VII« (Program gimnazije varaždinske 1862) i »Grof Đuro Jelačić« (»Prijatelj naroda« 1901).

Pravnom historijom bavio se je nešto i dr. *Šandor pl. Bresztyenzky* (Prečec, 5. IX. 1843 — Pleso, 9. V. 1904). Pučku školu i gimnaziju je svršio u Zagrebu, a pravo u Zagrebu i Budimpešti, gdje je i doktorirao. Godine 1869. postao je profesor na zagrebačkoj Pravoslovnoj akademiji, a 1874. profesor građanskog parbenog postupka i hrvatsko–ugarskoga privatnoga prava na Sveučilištu u Zagrebu. Godine 1894. je umirovljen. Bavio se je i politikom, a umro je na svome dobru Pleso kod Velike Gorice.[3274]

Kao »ničiji čovjek«, tj. bez izrazita stranačkog profila Bresztyenzky je izabran za predsjednika nove Hrvatske stranke prava (1903). U našim i stranim listovima kao publicist pisao je o političkim i kulturnim prilikama u Hrvatskoj. Bavio se je mišlju sjedinjenja istočne i zapadne crkve, pa je zbog propagiranja te ideje izdavao časopis »Balkan« (»jedinstvu i bratskoj slozi«) 1896–1901, ali nije naišao na odziv ni na jednoj ni na drugoj strani.[3275]

Od njegovih radnji u vezi s povijesti treba spomenuti samo tri: »Zapisnici plemenite sudčije Pleso — Rakarje od godine 1642. do 1746«, (»Obzor« 1889, br. 82–89 i kao separat tiskano), »Izraelićani i vršenje patronatskog prava« (Zagreb, 1890), te »Pravno–povjestni podaci o Turopolju« (Mjesečnik pravničkog družtva XVIII, Zagreb, 1892).

[3266] Pod naslovom »Die Römerstrassen in der Türkei«. Taj njegov rukopis iz 1870. g. nalazi se u HAZU (Kodeksi velikog formata br. 144). Pod naslovom »Die Römerstrassen in der europäischen Türkei« djelo je objavljeno u Zagrebu 1914.

[3267] Znameniti..., 194

[3268] I dok J. Šidak citira ovo djelo »Sechsundvierzig Jahre im österreichisch–ungarischen Heere 1833–1879, II, Zürich 1905« (J. Šidak, Studije..., 371, bilj. 39), a tako datira i EJ 6, 153; M. Valentić (o. c, 194, bilj. 367) donosi tu knjigu pod naslovom »Sachsundvierzig Jahre im österreichisch–ungarischen Heere 1833–1899, Zürich 1901«.

[3269] EJ 6, 153

[3270] A. Cuvaj, o. c, VI, 88, i HBL 2, 250.

[3271] Znameniti..., 36

[3272] Bibliografija rasprava i članaka. IV. Historija (A–O). Jug. leks. zavod. 54. Bibliografija..., sv. 11, 31

[3273] Znameniti... 292

[3274] J. Šilović, + Dr. Šandor pl. Bresztyenszky, »Mjesečnik pravničkoga družtva« u Zagrebu XXX, Zagreb, 1904, 469, 470, Z. Šenoa, Bresztyenszky Aleksandar, HBL 2, 297, 298.

[3275] M. Ujević, Bresztyenszky Šandor, EJ 2, 198, 199

Književnik *Eugen Kumičić* (Brseć, Istra, 11. I. 1850 — Zagreb, 13. V. 1904) suviše je dobro poznat na tom području. Pisao je i historijske romane, koji su morali imati historijsku podlogu. Stoga je smatrao neophodnim proučavati izvore kao i literaturu, koja u njegovo doba nije bila tako golema kao danas.[3276] Kada ga je dr. Mitrović napao u brošuri zbog prevelike glorifikacije Zrinskih i Frankapana, Kumičić mu je dosta oštro odgovorio u svojoj brošuri »Petar Zrinski, Frano K. Frankopan i njegovi klevetnici«.[3277]

I veliki srpski znanstveni radnik i historičar *Ilarion Ruvarac* (Sremska Mitrovica, 1. IX. 1832 — manastir Grgetek, 8. VIII. 1905) s vremena na vrijeme ulazio je u historiju hrvatskog naroda. On je bio porijeklom iz Bosanske krajine (okolica Cazina), gdje su Turci Ruvarce možda naselili sredinom 17. st. iz. Makedonije. Otac mu je bio svećenik–prota, trezven, otresit i istinoljubiv čovjek, te je svojoj djeci ulijevao ljubav prema narodu i znanosti. Ilarion je bio osobenjak, prgav i oštar, ali pravičan. U Srijemskim Karlovcima je svršio 6 razreda gimnazije, koju je dovršio u Beču a kasnije je tamo završio i pravo.

Godine 1861. se zakaluđerio, a 1874. imenovan je arhimandritom u manastiru Grgeteku. Unatoč tome ostaje i dalje profesor i ravnatelj bogoslovije u Sr. Karlovcima. Pretpostavljeni ga vrate 1882. u Grgetek. Vršačkim vladikom imenovan je 1886. ali on se na toj časti zahvali. Još kao pravnik u Beču počeo je izučavati historiju na temelju samih izvora, tražeći svugdje čistu istinu,[3278] zbog čega je bio silno napadan, jer je mnoge uvriježene laži u srpskoj historiji nemilice rušio.[3279] Mi ćemo ovdje samo navesti one njegove radnje koje su u vezi ili se odnose na bosansku i hrvatsku povijest.

Tako je na prvom mjestu rad »O natpisu na crkvi hercega Stevana u Goraždu« (»Glas SKA« XVI, Beograd, 1889, 1–30), »Zažablje u Hercegovini, starome Humu« (»Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« II, Sarajevo, 1890. i na njemačkom u »Wiessenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina« II, »Opis turskih oblasti i u njima hrišćanskih naroda, a naročito naroda srpskog, sastavljen 1771 srpskim patrijarhom Vasilijem Brkićem« (Spomenik SKA X, Beograd, 1891), »Katarina, kći Tvrdka I bana (od 1353–1377) i od 1377–1391 kralja bosanskoga (»Glasnik«... IV, Sarajevo 1892 i na njemačkom u Wissenschaftliche Mitteilungen... II, Wien, 1894), »O natpisima u Ozrenskoj crkvi i o životopiscu popu Strahinji« (»Glasnik«... IV), »Stari Slankamen« (Zemun, 1892, str. 49), »Dvije bosanske kraljice. Pretpošljedna bosanska kraljica Katarina, Mara pošljednja bosanska kraljica« (»Glasnik«... V, Sarajevo, 1893. i na njemačkom u »Wissenschaftliche Mitteilungen III, Wien, 1895), »Banovanje Tvrdka bana (1353–1377)« (»Glasnik«... VI, Sarajevo 1894. i na njemačkom u Wiessenschaftliche Mitteilungen IV, Wien, 1896), »Tri dodatka k raspravi »Banovanje Tvrdka bana (1353–1377)« (A. O ustupu humske zemlje od strane bana Tvrdka ugarskom kralju Ludoviku godine 1357, B. Završje, Zagorje i Podrinje, V. O dijaku bana Tvrdka od godine 1354 do 1367 godine i o vjeri, koju je ispovijedao Tvrdko) [»Glasnik«... VI], »Montenegrina–Prilošci istoriji Crne Gore« (Zemun ^{2}1899, pretiskano iz »Brankovog kola« za g. 1897. i 1898), »Poreklo Sibinjanin Janka« (pretiskano iz »Kola«, Beograd 1901), »Nešto o Bosni, Dabarskoj ili Dabro–bosanskoj episkopiji i o srpskim manastirima u Bosni« (Godišnjica Nikole Čupića II), »Vukan, najstariji sin Stef. Nemanje i Vukanovići« (Godišnjica... X), »Prilozi k poznavanju izvora srpske istorije« (Godišnjica... XIV), »O napisu na epitarhiju koji je sada u manastiru Banji blizu Kotora« (»Rad« JAZU XVI, Zagreb, 1871), »Nochmals Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen« (»Archiv für slavische Philologie«...

[3276] Gl. o tome: I. Frangeš, Kumičić Eugen, EJ 5, 451, 452. Eugenij Kumičić, potpisujući se i »Jenio« bio je veliki prijatelj Vj. Spinčića, s kojim je od 1833. kroz niz godina u stalnom dopisivanju (HDA u Zagrebu — Ostavština Vj. Spinčića — Korespondencija — kutija 68, 69 itd.).

[3277] Znameniti..., 153, 154. Gl. i Bibliografija..., sv. 11, 104.

[3278] T. Smičiklas, Ilarion Ruvarac, »Ljetopis« JAZU 21, Zagreb, 1907, 168–170

[3279] N. Radojčić, Ruvarčeva težnja za istinom, »Brankovo kolo« XV, Sremski Karlovci, 1909, 241–244, 257–259

X), »Kleinigkeiten zur Geschichte der Balkanhalbinsel« (»Archiv« XVII), »O humskim episkopima i hercegovačkim mitropolitima« (Šematizam mostarske mitropolije...), »O postanku dieceze pakračke« (Šematizam pravoslavne eparhije pakračke za g. 1895) itd.

Posthumno su izdana njegova »Nekoliko pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine« (Tuzla, 1921) i »Zbornik Ilariona Ruvarca. Odabrani istoriski radovi« (posebna izdanja SKA CIII, Beograd 1934, XXX, 1–579). O Ruvarcu i njegovom radu iznosila su se razna mišljenja, često i suprotna. Tako A. Ivić doduše priznaje da »pojava Ilariona Ruvarca na naučnom polju dala je nov pravac srpskoj istorijskoj nauci«, ali »pokraj svih lepih strana doneo je sistem Ruvarčeva rada i mnogo štete srpskoj istoriografiji«. Prema njemu se je Ruvarac »bavio isključivo hronologijom i genealogijom« te mu još predbacuje da Ilarion i »njegova generacija nije znala, kakvo blago za srpsku prošlost skrivaju arhive«. Zato traži da se »promeni sistem rada u istoriografiji koji do sad postoji« i da se »otpočne publikovati materijal iz raznih arhiva«.[3280]

Sasvim sigurno je Ruvarac bio »nepokolebivi borac za istinu«, kako piše Đ. Sp. Radojičić,[3281] koji je tu i tamo ulazio i u povijest hrvatskoga naroda, pa je i u tome bio dosljedno istinoljubiv. U vezi s tim Ruvarčevim radom zanimljiv je bio njegov odnos prema Račkome i JAZU.

Još 1875. Rački je obavijestio Ruvarca da JAZU kani izdavati »'Scriptores' za jugoslavensku poviest«, te da u taj »sbornik spadali bi srbski ljetopisi i žitija«. Iznijevši plan kako ih treba izdavati, on je u dogovoru s Daničićem i Novakovićem izjavio da bi za taj »inače mučan posao« bio Ruvarac »najprikladniji, jer se ovakovimi spomenici« bavi. Iako ovim pozivom polaskan Ruvarac je privremeno odbio suradnju uslijed teškoća i neprilika u kojima se je nalazio. Ali mu je zato predložio da JAZU sve ono što se »u Mavroorbinskoi istorii, u Lukarevićevim Letopisima i u drugim dubrovačkim i obšte dalmatinskim letopisima i izvorima njihovim za južnoslavensku povest odnosi, točno prevede i od prilike onako, kao što je Štriter odlomke iz vizantinaca, isporedi i na svet izda...« Ruvarac istodobno budno prati izlazak Lopašićevih »Spomenika hrvatske krajine« koje s »nestrpljenjem« očekuje.

Nastavljajući dopisivanje Rački mu iznosi kakav je način pisanja u Europi i pita ga »zašto ne bismo i mi usvojili i sliedili« taj način. U odgovoru Ruvarac mu priznaje »da je polemisanje najneblagodarniji posao« (9. VII. 1888), a u pismu od 15. I. 1889. on se zahvaljuje na izboru za dopisnog člana JAZU. U tom istom listu on se jada Račkome i izražava svoju ljutnju što ne može doznati »kada je upravo episkop dubrovački postao Arhiepiskop? i koje su biskupije bile pod njim? A ti Dubrovčani mnogo su lagali i izmišljali lažne listine i zapise«.

Prigovara Račkome što mu je »sad više stalo do Spljeta a među Dubrovčanima nema nijednog, koji bi mogao razjasniti crkvene odnošaje njihove Arcibiskupije; i ako ima koga među njima i drugim Lacmanima, koji se s tim stvarima bavi, — oni pišu talijanski, i tko od nas da dozna gde pišu i šta pišu ti Lacmani«, završava ovako svoje pismo Ruvarac.[3282]

I dok Ruvarac, ta »zagrizlica«, kako ga karakterizira Rački u pismu Bogišiću (27. X. 1887),[3283] s oduševljenjem čestita Račkome na radu »Boj na Kosovu«, za drugu radnju »Povelja bosanskog kralja

---

[3280] A. Ivić, Nekoliko reči o srpskoj istoriografiji, »Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva« IX, Zagreb, 1907, 173–175. Gl. sud R. Samardžića (Pisci srpske istorije, Beograd, 1976, 192–196), što on kaže o Ruvarcu i njegovoj ulozi u srpskoj historiografiji.

[3281] Ruvarac Ilarion, EJ 7, 120. 1933. g. pak N. Radojčić piše o Ruvarcu i ovo: »...o imenu Srbin je sakupljao građu Ruvarac ali je nije objelodanio. Rastužen zbog hrvatskog pogrđivanja Srba, on je ispisivao i sve nedostojne pogrde, kojima su Hrvati — ne najmanje istoričari — obasipali Srbe...« (N. Radojčić, O stogodišnjici rođenja srpskog istoričara Ilariona Ruvarca »Glasnik Skopskog Naučnog društva« XII. Skopje, 1933, 233).

[3282] V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, 139–142, 145–147

[3283] V. Novak, Srpski naučnici..., 148–150

Tvrdka od g. 1366.« (»Starine« JAZU XXI) iznosi svoje opaske i upozorava ga na dosta krupnu kronološku grešku. S time se je Rački složio i naveo mu da je »u tekstu tiskarska pogreška«, koju će on uskoro ispraviti.[3284] Tako se je završila prepiska ova dva znanstvena radnika, među kojima, po izjavi Polit–Desančića (1895) »nije nikad došlo do protivnosti, a još manje do kakve ogorčene polemike«. To je istina, kaže K. Milutinović, ali je ipak dolazilo »do izvesnih razmimoilaženja.« Prvu svoju grešku je Rački priznao, iako je držao da mu je Ruvarac »krivo učinio svojom potvorom« svladao se je da svojim odgovorom ne izazove sukob.

Drugo razmimoilaženje između Ruvarca i Račkoga nastalo je nekoliko godina kasnije kada je izašla Ruvarčeva studija o knezu Lazaru (1888). U njoj se je Ruvarac kritički osvrnuo i na neka ranija istraživanja Račkoga u vezi s ovom složenom problematikom, između ostalog i na podatak o sudjelovanju Hrvata u bitki na Kosovu (1389). Naime, Ruvarac je zabacio izvor na koji se je Rački pozivao i ustvrdio kako »Hrvati i nisu ni mogli doći braći svojoj u pomoć«.

Ovakav stav Ruvarca nije pokolebao Račkoga u njegovom uvjerenju da su Hrvati doista sudjelovali u bitki na Kosovu, pa mu je samo indirektno odgovorio u posebnoj studiji »Boj na Kosovu« (»Rad« JAZU 97, Zagreb, 1889) u jednoj primjedbi ispod teksta, ovim riječima: »I Ruvarcu (O knezu Lazaru, str. 331–333) ne čini se da su Hrvati pomagali na Kosovu; ali razlog nije mu osnovan«.[3285] Očigledno, Ruvarac je svojim radom uglavnom ostao na području analitičke rasprave, pogodne za kronološka, genealoška, historijsko–geografska i druga, sasvim posebna ispitivanja.

Ruvarčevim stavom i radom izvojevana je i pobjeda kritičke metode u srpskoj historiografiji. Zbog toga nije bez razloga što se čitav jedan pravac u potonjoj srpskoj historiografiji vezao za Ruvarca kao svoga učitelja i u njegovoj kritici izvora i činjenica našao temeljna načela i metode svoga rada, kaže R. Samardžić.[3286]

Bilo bi, međutim, zanimljivo istražiti koliki je bio utjecaj Ruvarčeve kritičke historijske metode u historiografiji južnoslavenskih naroda, a kakav Franje Račkoga. Oni su, naime, živjeli u vrijeme nagomilanih nacionalističkih strasti i šovinističkih antagonizama, koji su se posebno odražavali u tekstovima starijih historičara.

S obzirom na obradu zavičajne povijesti, određeno mjesto u hrvatskoj historiografiji zauzima *Ivan Krstitelj Tkalčić* (Zagreb, 4. V. 1840 — Zagreb, 11. V. 1905).[3287] Otac mu je bio Samoborac, kožar i krčmar, a majka Barbara r. Martinjak.

Gradsku pučku školu učio je u »Popovu tornju« na Vrazovom šetalištu. Prvih 6 razreda gimnazije svršio je 1855,[3288] zatim prelazi u klerikat i uči sedmi i osmi razred. Godine 1857. stupio je u bogosloviju i dovršio ju je 1861. g. Za vrijeme teoloških studija posebno se zanimao za hrvatsku povijest i čitao djela Farlatija, Krčelića i Mikoczija. Samoinicijativno je naučio i glagoljicu. S obzirom na to da nije imao potreban broj godina, nije mogao biti zaređen za svećenika, pa ga namjestiše za pisara u nadbiskupskoj kancelariji (1861/2). Istom 7. IX. 1862. zaređen je i poslan za kapelana u Sisak, gdje je upotpunio svoje historijsko znanje i proučavao rimske starine u starodrevnoj »Siscii«. Pet godina kasnije, tj. 10. X. 1867. zagrebački kaptol ga izabere prebenderom prvostolne crkve i na tom položaju ostaje sve do svoje smrti.

[3285] K. Milutinović, Franjo Rački i Ilarion Ruvarac, Zbornik za istoriju Matice srpske 21, Novi Sad 1980, 164–166. Gl. i M. Stoy, Ruvarac Ilarion, Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas, IV, 69, 70

[3286] R. Samardžić, o. c, 194, 193

[3287] + Ivan Krst. Tkalčić, »Vjesnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« VII, Zagreb, 1905, 277, 278. Znameniti..., 262

[3288] Ovdje kao i u sjemeništu borio se protiv nijemštine (Đ. Deželić, Uspomene na Ivana Tkalčića i Novu Ves. Stari i Novi Zagreb I sv. Zagreb, 1925, 80, 81).

Još 1867. Tkalčić je počeo izdavati svoje pjesme u »Katoličkom listu« i »Dragoljubu« (1867. i 1868), ali se poslije toga nije više javljao. Napisao je historijsku pripovijest iz četvrtog stoljeća pod naslovom »Severila ili slika iz progonstva kršćana u Sisku« koju je, prema vlastitoj izjavi, napisao po uzoru na Weismannovu »Fabiolu«. Međutim, prema mišljenju prof. dr. Vl. Dukata, Tkalčić se je u samoj izvedbi ovoga romana više poveo za Bulwerovim »Posljednjim danima Pompeja«, odakle je prenio ne samo neka lica, već i prizore i situacije pa čak i rečenice.

Opisujući progon kršćana za Dioklecijana i biskupovanja sv. Kvirina u Sisku, Tkalčić je nastojao prikazati i javni i privatni život Rimljana.

Zbog njegovih zasluga za hrvatsku povijesnu znanost izabrala ga je JAZU svojim dopisnim članom (22. XI. 1875), a zatim i pravim (21. XI. 1883). Isprva je imao službu arhivara Kaptolskog arhiva, a kasnije (1882) je postao arhivar i knjižničar JAZU,[3289] na kojem je položaju ostao sve do 1897. g. kada je Akademija zaključila da se najljepši i najstariji glagoljski i ćirilski rukopisi izlože na mađarskoj milenijskoj izložbi. Tkalčića je taj zaključak gorko uvrijedio i u znak protesta daje ostavku na službu i prestaje čak općiti s akademicima.[3290]

Prije toga 1881. g. Rački je predlagao Strossmayeru da Tkalčića, s obzirom na njegove zasluge stečene književnim radnjama za hrvatsku povijest uopće, a za hrvatsku crkvenu historiju napose, imenuje prisjednikom duhovnog stola svoje bosansko–srijemske biskupije s pravom na crveni pojas. To je Rački zagovarao zbog toga što zagrebački nadbiskup Mihalović nije priznavao Tkalčićeve zasluge i nije mu htio dodijeliti tu čast. Strossmayer se složio s prijedlogom i odmah o tome napismeno izvijestio nadbiskupa. Mihalović je odgovorio Strossmayeru (1. XI. 1881) da on priznaje revnost i zasluge Tkalčića na polju hrvatske i svjetske povijesti, ali ga je optužio da je »kadkada vinu odan« i da se je kod posljednjih izbora za Sabor nelojalno ponašao, te se je predaleko upustio u političke agitacije protivne hrvatskoj zemaljskoj vladi i najvišim kraljevskim »namjenam«, posluživši se načinom i sredstvima, koja nimalo ne dolikuju svećeniku, pa makar ih upotrijebio »i za bolju svrhu«. Prema tome on ne bi mogao zasad željeti da mu se podijeli čast konzistorijalnog savjetnika, koju mu je biskup Strossmayer namijenio, niti bi mogao dopustiti da u njegovoj nadbiskupiji nosi taj naslov, te da se služi ljubičastim pasom. To pak to manje što bi se takav postupak mogao i na najvišem mjestu neugodno dojmiti i uopće nepovoljno tumačiti, kao da biskupi Hrvatske i Slavonije takve nelojalne agitacije u zasluge ubrajaju, dapače da ih nastoje nagraditi. Mihalović izražava nadu da će biskup uvažiti njegove razloge i javlja mu da nije priposlani dekret uručio dotičnome, ali ga uvjerava da će on, čim nestane spomenutih zapreka, u području svoje dijacezanske vlasti odlikovati Tkalčića.

Prije nego što je biskup odgovorio nadbiskupu i kardinalu Mihaloviću na ovo pismo, on ga je poslao Račkome i zamolio ga da izrazi svoje mišljenje. Rački je izjavio da je kardinal krivo obaviješten da je Tkalčić kod posljednjih izbora agitirao na način koji svećeniku ne pristoji. Naveo je da je prebender bio član odbora Nezavisne narodne stranke u III. izbornom kotaru, u kojem je njezin kandidat bio Mrazović, a protukandidat ban Pejačević. Kao član toga pododbora Tkalčić je dolazio na izborne skupštine i na dogovore, ali da bi se ondje nedostojno vladao to nikome u Zagrebu nije poznato. On nije držao nikakvih pijanki i nije ih pohađao, jer Nezavisna narodna stranka nije takve ni davala. Sigurno je ban tužio Tkalčića kao što je tužio i druge koji su bili protiv njega. Zagrebački kanonik Vučetić se je u svome kotaru Varaždinskih Toplica vozikao od sela do sela, kortešovao i pohađao pijanke — i to mu se sve upisuje u zasluge. Glede onih »misli« u intenciji Njeg. Veličanstva ne može biti druge nego da car želi da narodi budu sretni i zadovoljni. Da se to ispuni, vladar je

[3289] D. Gruber, Ivan Krstitelj Tkalčić, »Ljetopis« JAZU 20, Zagreb, 1906, 117–121, 155, 156

[3290] A. Ivić, Arhivska građa..., II, 159

nekoliko puta promijenio isti sustav vladavine. Intervencijama caru odgovara da se postojeći zakoni vrše i da se sustavna sloboda ni za koga i ni protiv koga ne krnji. Što se Tkalčiću predbacuje da je »kad kada vinu podan« evo što je na stvari. Tkalčić je po naravi dobroćudan i gostoljubiv, a kako je malo zagrebačkih literata u položaju da budu gostoljubivi, dolaze često k njemu mladi književnici na objed ili na večeru. Tako Smičiklas, Šenoa (dok je bio zdrav), Kostrenčić i drugi. Da se je tom zgodom pijančevalo, on nije nikada čuo. Moguće da se Tkalčić razigra, no da bi »piću podan bio«, da bi pijanac bio, to nije čuo. Rački dapače pored Tkalčićeve marljivosti i radinosti ne može vjerovati u to, jer tko je piću odan, taj prestaje raditi na književnom polju. Kardinal je ovu manu opazio tek poslije izbora, dočim se je prije s »Ivšom« šalio. Stoga savjetuje Strossmayeru da sasvim mirno i primjereno odgovori Mihaloviću i da primijeti kako je mislio da će ovo priznanje Tkalčićevih zasluga od pokrovitelja Akademije biti ugodno kardinalu »s tim više, što se je iz šematizma uvjerio da isti daje odlikovanja stranim svećenicima koji nemaju ni izdaleka onih zasluga za nadbiskupiju, domovinu i literaturu, koje priznaje kardinal svome svećeniku Tkalčiću. Ujedno on ne bi mogao ni pomisliti da bi te zasluge mogle biti umanjene tim, što Tkalčić iznosi svoje političko uvjerenje načinom, koji zakon dozvolja-va«.[3291]

Prema svemu izgleda da je u tom duhu Strossmayer odgovorio Mihaloviću koji je konačno Tkalčića, zbog njegova književnog zaslužnog rada što ga je učinio crkvi i domovini, imenovao začasnim prisjednikom duhovnog stola (5. VI. 1884).[3292]

Tkalčić je bio uz to mnogo godina i potpredsjednik hrvatskog Arheološkog društva u Zagrebu, a kao znanstvenik poznat je bio ne samo u Hrvatskoj već i u stranom znanstvenom svijetu. S njime se dopisuju hrvatski, srpski, slovenski, ruski, njemački, engleski i mađarski znanstveni radnici, a neke akademije čak traže njegove publikacije. Herderova pak knjižnica u Freiburgu šalje mu na ispravak članak o Zagrebu za svoj »Konservationslexicon«, a k njemu dolazi Englez Andrew Hamilton, koji je pod svoje stare dane dosta dobro naučio hrvatski. Posjećuje ga i arhimandrit Ilarion Ruvarac, s kojim se prijateljski dopisuje, a isto tako je u vezi sa zadarskim nadbiskupom Petrom Dujmom Maupasom. U osobitom je pak prijateljstvu s o. Euzebijem Fermendžinom.[3293]

Vjerno i tijesno prijateljstvo ga je vezivalo s Đurom Deželićem od gimnazijskih klupa do smrti. Dapače je ovaj, kako sam Tkalčić tvrdi, probudio u njemu želju k marljivosti i pisanju za narod. Bio je prijatelj i s Kukuljevićem, kojem je pomagao u čitanju glagoljskih isprava.[3294]

Pravi i iskreni prijatelj bio je i s Augustom Šenoom za kojeg ga je vezivala zajednička ljubav za prošlost grada Zagreba. Dapače, Tkalčić je kod historijskih romana uvelike pomagao Šenoi s raznim podacima, a naročito kod njegove »Kletve«.[3295]

Zanimljiva je šaljiva pjesma, koju mu je Šenoa spjevao, pod naslovom »Zmožnomu človeku Ivši, krtu dogodovštine hrvatske, Kolumbušu novověskih pravic na njegovo godovno kakti na dan 24. Juniusa 1874. Onufrius Kopriva, poeta laškouličanski«.

Osobito i tijesno prijateljstvo vezivalo je Tkalčića s Milivojem Šrepelom s kojim je i pisma izmjenjivao kada se Šrepel teško razbolio. Gajio je prijateljstvo i s kanonikom J. Barlèom.

[3291] F. Šišić, Korespondencija Rački — Strossmayer II, Zagreb, 1929, 410, 411, 418–421

[3292] Gl. o odnosu Tkalčića prema nadbiskupu Mihaloviću: Đ. Deželić, o. c, 84–87

[3293] D. Gruber, o. c, 156, 157

[3294] Đ. Deželić, o. c, 76–78

[3295] Šteta je što na znanstvenom skupu »August Šenoa jučer i danas«, održanom u Zagrebu od 3. do 5. XII, 1981. g. na kojem je iznesen i referat N. Klaića pod naslovom »Šenoini historijski romani« (tiskan u »Oku« 24. XII. 1981–7. I. 1982, str. 14) nije autorica ukazala i na usku suradnju te nesebičnu i veliku pomoć I. Kr. Tkalčića koji je Šenoi, kod pisanja njegovih historijskih romana, stavljao na raspolaganje izvornu građu. Možda onda ne bi tako lako prelomila štap i dala onakvu brzometnu ocjenu našem »velikom književnom geniju«, upravo glede »Kletve«.

Uopće se može reći da je Tkalčić prema svakome bio blagonaklon i da je i nepoznatom pomagao svojim znanjem i savjetom. Imao je izvanredno pamćenje i bio je do krajnosti točan i savjestan, zato nije ni kod drugih volio površnost u književnom radu. Njegova dobrota bila je poznata, a svoju dugotrajnu i tešku bolest podnosio je strpljivo, nikada se nije tužio i radio je tako reći do svoga zadnjega daha.[3296]

Kada je 1899. protiv Tkalčićeve volje proslavljena četrdesetgodišnjica njegova književnog rada, primio je brojne čestitke,[3297] pa tako i od Strossmayera, koji mu je pisao da će njegovo ime u slavnoj uspomeni hrvatskog naroda »vijekovima živjeti«.

Gotovo deset godina nije izlazio iz kuće jer je patio od ekcema.[3298] Umro je u svom rodnom gradu Zagrebu[3299] koji je ovjekovječio u svom opusu historijskih djela i radova.

I tako nije doživio dan da ga grad Zagreb, čiji je postao zastupnik, proglasi i svojim počasnim građaninom. Trebalo je to biti još 1899, ali je Khuenov režim to spriječio.

Tkalčićev golemi historijski rad može se podijeliti na: 1. Članke i radnje iz hrvatske povijesti uopće; 2. Rasprave i djela: a) O gradu Zagrebu, b) O zagrebačkoj biskupiji i crkvi; 3. Izdanja Povijesti Hrvata; 4. Izdanja izvora; 5. Kritike i polemike i 6. Rukopisne radnje.

1. Članci i radnje iz hrvatske povijesti uopće

Tkalčić je još kao teolog napisao svoj prvi historijski članak o Zagrebu (»Narodne novine« 1859, br. 285–289 i 299). Zatim je 1861. iznio povijest »Slavenskog bogoslužja« (»Katolički list« 1861, br. 16–19, 21, 22), koja je prevedena i na poljski i rusinski jezik. Tu opisuje život i djelovanje svete braće, biskupovanje Metodija u Panoniji i Moravskoj kao i njihovu borbu s njemačkim biskupima. Dalje je prikazan progon Metodijevih učenika nakon njegove smrti i sudbina slavenske liturgije u Hrvatskoj do najnovijeg doba. Napose je spomenuo one biskupije i župe u kojima se još u njegovo doba služila služba na slavenskom jeziku. Naveo je također i one župe zagrebačke biskupije u kojima se do XVIII. stoljeća glagoljalo, dok je u đakovačkoj biskupiji slavenska liturgija životarila sve do biskupa Mirka Karla Raffaya (1816–1830).

Godine 1863. izdao je u Zagrebu sam životopis svetih apostola i povijest slavenskog bogoslužja pod naslovom »Na uspomenu tisuću–godišnjice sv. Cyrilla i Methoda, slavenskih apostola«. Zatim je napisao članak »Povjestničke crte o školarstvu u Hrvatskoj« (»Napredak« 1865) i »Riječ o godini Kvirinove smrti« (»Katolički list« 1866, br. 23), gdje dokazuje da sv. Kvirin, sisački biskup, nije umro 308. ili 309. već 304. godine.[3300] Godine 1867. opisao je »Tri novo obređena rimska groba u Sisku« (»Pozor« 1867, br. 9) a 1869. tiskao je knjižicu »Sumporne toplice kod Varaždina u Hrvatskoj« (Zagreb, 1869), gdje iznosi njihovu povijest od prastarog doba i kako je zagrebački kaptol postao njihov vlasnik. Na kraju daje čak naputak kako se liječi u ovim toplicama, a u prilozima navodi darovnice koje se nalaze u kaptolskom arhivu.[3301]

Prva veća Tkalčićeva radnja izašla je u »Radu« JAZU (XXXIV, Zagreb, 1876, 1–34) pod naslovom »Borba naroda hrvatskoga za anžuvinsku kuću proti ugarskomu kralju Arpadovcu, Andriji III«. Ovdje je on zahvatio razdoblje od vladanja Bele III (IV), a naročito ono od 1290. do 1301. g.

[3296] J. Barlè, Nekoliko uspomena na Ivana Krst. Tkalčića. Prosvjeta XIII, Zagreb, 1905, 413, 414

[3297] Jedna čestitka Ivanu Tkalčiću, povodom 40–godišnjeg njegovog rada datirana je sa 1894. g. (Gl. HDA u Zagrebu — Ostavština E. Laszowskog sv. 16), što ne odgovara, jer bi to značilo da je počeo pisati sa 14 godina (tzv. pak »Spomenploča I. K. Tkalčića II« 1910–40 listova nalazi se u HDA u Zagrebu — akvizicije — kutija 149).

[3298] Đ. Deželić, o. c, 79, 80, 76, 84

[3299] D. Gruber, o. c, 158, 121

[3300] D. Gruber, o. c, 118, 119, 132, 133, 120, 146, 147

[3301] D. Gruber, o. c, 150, 151

Budući da se je o tome pokretu pisalo dosta površno i pristrano zbog nestašice građe, Tkalčić je pokušao osvijetliti ovo dosta nejasno doba. Ta se radnja većim dijelom temelji na izvornoj građi iz zagrebačke nadbiskupske knjižnice, Zemaljskog arhiva i Arhiva JAZU, te arhiva trsatskog samostana i Arhiva grada Zagreba kao i tiskanih izvora, a samo tu i tamo neke literature.

Iste godine u XXXV. knjizi »Rada« (168–174) izašao mu je »Izvještaj o arkivarskih istraživanjih u Dalmaciji« u kojem je opisao što je sve našao 1875. g. u trsatskom samostanu i dubrovačkom arhivu te u privatnoj zbirci Pavla Rešetara (Dubrovnik), zatim u splitskom kaptolskom arhivu[3302] i u privatnoj zbirci Filippija u Zadru. Članak »Odakle se izvodi naziv Granešina?« priopćio je u »Katoličkom listu« (1876, br. 28) a u »Viencu« (1876, br. 6) prikazuje »Red (regiment) konjanika hrvatske krajiške vojske u XVII. vijeku«, koji je našao u Zemaljskom arhivu u Zagrebu.

Godine 1878. izlazi mu mala radnja u Jagićevom »Archiv für slavische Philologie« (IV Bd. Berlin, 1878, 433–441) pod naslovom »Die nördlichen Grenzen des dalmatinisch–kroatischen Glagolismus im XV–XVII. Jahrhundert«, koje određuje na temelju kanonskih vizitacija, nađenih u nadbiskupskom arhivu, te iz Kukuljevićevih »Acta croatica« i podataka dobijenih od Lopašića, kao i iz još nekih drugih djela. Dalje je napisao članak »Špilja sv. Martina pod Susedom« (»Vienac« 1880, br. 50). To je kratka povijest te špilje, koja je prije 1200. g. pretvorena u crkvicu i posvećena sv. Martinu pustinjaku. Zatim opisuje i kratku povijest samostana i crkve u Remetama (»Remete«) [»Vienac« 1880, br. 52] koja je od potresa 1880. mnogo stradala. Sljedeće godine (»Vienac« 1881, br. 31) ponovno opisuje »Varaždinske toplice«. Nadalje piše o »Oporuci Ivana, župana petrovinskoga g. 1504.« (»Katolički list« 1882, br. 8) i zaključuje da su glagoljaši u zagrebačkoj biskupiji bili ravnopravni latinskim svećenicima. Kada se je 1883. proslavljala »Obnova i blagoslov župne crkve sv. Križa u Križevcima«, iznio je Tkalčić u »Katoličkom listu« neke podatke iz prošlosti toga grada i spomenute župne crkve. Iste godine napisao je članak »Grad Sisak« (»Danica« 1883) gdje je ocrtao prošlost ovoga grada do najnovijeg doba. 1884. piše u »Obzoru« (br. 118, 119) članak »Ignjat Kristianović«. Nakon što su odneseni mnogi spisi iz Zem. arhiva u Zagrebu i predani mađarskom arhivu, napisao je Tkalčić članak u »Obzoru« (1884) »O odnesenim arhivalijama«,[3303] a u istom listu (1891, br. 286) opisuje »Misal hrvatski«.

Godine 1888. objelodanio je važnu raspravu »O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah« JAZU LXXIX, 70–109), gdje je na temelju izvora iz zagrebačkog Kaptolskog, Zemaljskog, Akademijinog arhiva i tiskane građe dokazao da su najznamenitije škole bile po samostanima, a naročito pavlinskim (Dubica, Remete, Garić, Donja Bukovica, Petrova Gora, Streza, Čakovec, Lepoglava, Kamensko, Dobra kuća) a zatim su od njih preuzeli škole isusovci. Posebno je istakao važnost pavlina na književnom polju, te njihova djela i zasluge.[3304] Vrlo je zanimljiva njegova rasprava pod naslovom »Parnice proti vješticam u Hrvatskoj« (»Rad« JAZU CIII, Zagreb 1891, 83–116) u kojoj je na temelju sudbenih zapisnika grada Zagreba, te građe iz Nadbiskupskog arhiva i Zemaljskog arhiva, prikazao čitav sudbeni postupak vođen protiv vještica od polovice 14. st. do 1758.

[3302] Tkalčić je u svome »Izvještaju« opisao na kakve je sve teškoće i smetnje naišao kada je htio raditi u ovom arhivu, gdje je uz ostalo pronašao i »sav materijal kojim se je služio povjestnik Lucij« (gl. V. Novak, Mare nostrum dalmaticum, Radovi Instituta JAZU u Zadru 16–17, Zadar, 1969, 398, bilj. 2). Tu je naišao i na »prepis listine Krešimirove (g. 950)« u 7. svesku Luciusove ostavštine, kao i »jedan original« ili »Montaneum« iz 14. ili početka 15. st. kojega ni sada (iza 1972. g.: S. A.) nema i njemu se zameo trag (gl. S. Antoljak, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 10, Zadar, 1972, 43, 57, bilj. 61). Inače je Tkalčić ostavio »Bilježnicu sa dnevnikom putovanja po Dalmaciji (preko Rijeke u Zadar, Šibenik i Split)« od 15. IV. do 14. V. 1873. (A HAZU — Ostavština I. Krst. Tkalčića XV–B/9).

[3303] D. Gruber, o. c, 151, 147, 133, 147, 153, 154

[3304] D. Gruber, o. c, 138, 139

g. kada su odredbom kraljice Marije Terezije bili zabranjeni ti progoni. Da je ova rasprava izišla potpunija, zasluga je dra J. Kiseljaka i R. Lopašića, koji su mu ustupili na uporabu nekoliko parnica vođenih protiv vještica.

U božićnom prilogu »Obzora« (24. XII. 1895, br. 296) iznio je neumorni Tkalčić izvadak iz svoje nikad objavljene radnje »Viši prosvjetni zavod u Bologni«. Tu je naveo samo podatke iz prvog dijela iste rasprave.[3305]

Nadalje je opisao »Pavlinski samostan u Dubici« (»Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva NS I, Zagreb, 1895–6, 189–202), i potanko prikazao njegov historijat na temelju sačuvanih isprava iz toga samostana i Zem. arhiva u Zagrebu.

»Cistercitski samostan u Topuskom« (»Vjesnik hrv. arheol. društva« NS II, Zagreb, 1897, 110–129) opisao je uglavnom na temelju izvora, koje je sam izdao kao i onih iz Nadbiskupskog arhiva. Zatim je objelodanio »Osnutak župe sv. Klare u Zaprudju god. 1366.« (»Vjestnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskog zemaljskog arhiva« I, Zagreb, 1899, 53–57) na temelju isprava iz A JAZU.

Godine 1902. objelodanio je i članak »Slika Majke Božje iz ruševina medvedgradskih« (»Katolički list« 1902, br. 41), u kojem se je napose osvrnuo na rad zagrebačkog biskupa Mikulića. Dalje je priopćio »Crte o bivšoj sisačkoj biskupiji« (»Katolički list« 1904, br. 17–20) od rimskoga doba do »1093« tj. kada je osnovana zagrebačka biskupija. Još jedanput je opisao »Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj« (Zagreb, 1904, str. 124) koje je počelo izlaziti istodobno i u »Obzoru« (1904, br. 182 i dalje) i u »Katoličkom listu« (1904, br. 14, 15). Samo je u »Katoličkom listu« najedanput obustavljeno izlaženje ove rasprave, te ju je onda Tkalčić izdao kao posebnu knjižicu. Građu je sabrao iz članaka što ih je pisao u »Katoličkom listu« (1861, br. 16–19, 21, 22, 1873, br. 7, 8 i 1883, br. 33) te iz svoga spisa »Na uspomenu tisuć–godišnjice sv. Cyrilla i Methoda, slavenskih apostola« (1863). Uz to ju je nadopunio »na podlozi autentičnih izvora i nepobitnih vijesti« sa svrhom da upute čitaoca u povijest slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj uopće, a u zagrebačkoj nadbiskupiji napose.

To se djelo sastoji od pet odsjeka s kratkim uvodom i zaključkom u kojem je ukratko ponovio rezultate svoga istraživanja u ovoj raspravi.

Sasvim na kraju dao je »Imenik« gradova, župa i mjesta u zagrebačkoj biskupiji u kojima se je obavljala služba božja na slavenskom jeziku.

2. Rasprave i djela

a) O gradu Zagrebu

Već je spomenuto da je Tkalčić još 1859. g. objelodanio u »Narodnim novinama« (br. 285, 286, 288, 290, 297, 299) svoj prvi članak pod naslovom »Zagreb« u kojem je iznio kratke povijesne crtice toga grada od najstarijeg doba do 1845. godine. Zatim je taj isti članak i pod istim naslovom objavio i u »Danici« (1876, br. 132–143). Godine 1873. u »Katoličkom listu« (br. 9–11) izašao mu je članak »Gdje je stajao stari Zagreb i stolna crkva?« Zaključio je da je bio u Vlaškoj i Petrinjskoj ulici.

U njegovoj opširnoj radnji »Zagreb do XVI. vieka« izašloj u »Viencu« 1881. g. (br. 11–14, 18–22, 24–26, 28, 30, 32, 34–37, 42, 43, 45–48) opisana je prošlost grada od osnutka do spomenutog stoljeća i prikazan život, uprava, trgovina, obrt, običaji, tloris (ulice, kuće, vrata itd.), građanstvo, magistrat, biskupija i kaptol kao i krvave borbe između kaptola i općine Gradec.

U istom godištu »Vienca« (br. 40) saopćio je »Crtice iz zagrebačke prošlosti« iz g. 1605. i 1606.[3306]

[3305] D. Gruber, o. c, 154

[3306] D. Gruber, o. c, 118, 140–142

U članku »Zastava grada Zagreba i njezina boja« (»Obzor« 1902, br. 101) tvrdi da je Zagreb već u davno doba imao svoju vlastitu zastavu i da je ona bila crvene boje. Kada je pak arhivar Ivan Bojničić objavio svoj izvještaj gradskom poglavarstvu u kojem pobija Tkalčićevo mišljenje, ovaj je ponovno napisao članak »Opet o zastavi grada Zagreba i njezinoj boji« (»Obzor« 1902, br. 103); ostao je i uporno branio svoje dotadašnje mišljenje.[3307]

U »Obzoru« pak iz 1904. g. (br. 76–79) opisuje »Zagreb za strahovlade grofova Celjskih« od 1437. do 1461. godine[3308] U istom listu 1905. prikazuje »Popov turen u Zagrebu. Prva hrvatska astronomijska observatorija« (br. 14, 15).

Još 18. listopada 1893. Tkalčić je čitao na sjednici filološko–historijskog razreda JAZU svoju raspravu »O zagrebačkoj trgovini u staro doba«, koju je zbog nestašice objelodanjenih izvora ograničio na sam Zagreb i upotrijebio svu građu iz zagrebačkog gradskog arhiva.[3309] Istom 5. prosinca 1906. predložio je Vj. Klaić da se ona tiska u »Radu« i da se spomene da nije dovršena.[3310] Tako je ta nedovršena radnja izašla tek 1909. g. u »Radu« JAZU (knj. 176, str. 177–238, knj. 178, 87–114) pod naslovom »O staroj zagrebačkoj trgovini«. U njoj je Tkalčić opisao zagrebačke obrtnike, trgovce, njihove zadruge, cehove, upravu i nadzor, prometne i trgovačke puteve, putne nezgode zagrebačkih trgovaca, zagrebačke sajmove, tržne pristojbe, borbe i nagodbe o trgu između Kaptola i Gradeca od 1242. do 1619. godine.

b) O zagrebačkoj biskupiji i crkvi

Prvi članak o zagrebačkoj biskupiji Tkalčić je napisao pod naslovom »Neki prekobrojni biskupi zagrebački« (»Katolički list« 1870, br. 8), gdje je ispravio podatke šematizma zagrebačke nadbiskupije, koji navodi neke biskupe, a oni nisu ni postojali. Dalje opisuje »Zametak i staro lice sjemeništa zagrebačkog« (»Katolički list« 1870, br. 13), a 1871. piše »Utemeljenje biskupije zagrebačke« (»Katolički list« 1871, br. 27) i dokazuje da ju je utemeljio kralj Ladislav iz političkih razloga i da je u njoj bilo slavensko bogoslužje. Sve to navodi na temelju izvora i tvrdi da su pojedine župe ove biskupije bile glagoljaške.

U članku »Iz domaće crkvene povijesti. I. Stope glagoljaške po zagrebačkoj biskupiji« (»Katolički list« 1873, br. 7), navodi one župe zagrebačke biskupije u kojima se spominju glagoljaški svećenici, knjige i isprave.[3311]

Već je spomenut članak »Gdje je stajao stari Zagreb i stolna crkva« (»Katolički list« 1873, br. 9–11) u kojem dokazuje da Ladislav nije sagradio stolnu crkvu prigodom osnutka biskupije. Današnja pak katedrala počela se je graditi tek u 18. st. dok je stolna crkva bila kod potoka Cirkvenice (Medveščaka). U članku »Neki oltari u prvostolnoj crkvi« (»Katolički list« 1876, br. 16–19) opisuje 10 pobočnih oltara.[3312]

Njegova pak rasprava »Preporod biskupije zagrebačke u XIII. vieku« (»Rad« JAZU XLI, Zagreb, 122–153) sadrži kratki opis povijesti ove biskupije od 1093. g. do početka 13. stoljeća. Izložio je njeno žalosno stanje u tom stoljeću dok ju nije podigao i preporodio veliki biskup Stjepan II, koji je pomagao kaptol i redovnike te namjeravao spojiti svoju biskupiju sa splitskom. Međutim, sve je to spriječila provala Tatara u Ugarsku i Hrvatsku. Ta je rasprava napisana uglavnom po tiskanim

3307 D. Gruber, o. c, 155
3308 D. Gruber, o. c, 143
3309 »Ljetopis« JAZU VIII, Zagreb, 1893, 60–62
3310 »Ljetopis« JAZU XXI, Zagreb, 1907, 23
3311 D. Gruber, o. c, 121, 197, 122, 133
3312 D. Gruber, o. c, 128, 129

izvorima, a tek tu i tamo po ispravama iz Nadbiskupskog, Akademijinog, Zemaljskog i Kaptolskog arhiva.

Tkalčićeva poznata rasprava »Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u 14. vieku« (»Rad« JAZU XLIX, Zagreb 1879, 165–230)[3313] prikazuje kako se je pobirala ta daća u biskupiji i borba protiv nje, te rad biskupa Kažotića.

Dalje raspravlja o uzroku bune za biskupovanja Ladislava de Kobola (1326–1343) kao i o tome kako je ugušena. Građu za ovu raspravu uzeo je najviše iz svoje tiskane zbirke izvora »Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis« a koristio je i druge tiskane zbirke spomenika. Zatim je napisao članke »Prvostolna crkva zagrebačka«[3314] (»Obzor« 1880, br. 263–268, 270) i »O jabuci prvostolne crkve zagrebačke« (»Obzor« 1880, br. 292), te »Veliki tjedan po starom zagrebačkom obredu« i »Tijelovo po starom zagrebačkom obredu« (»Katolički list« 1881, br. 13–16, 24–25), »Vigilia Epiphaniae po starom zagrebačkom obredu« (»Katolički list« 1882, br. 1) i »Još jednu o slavenskoj liturgiji u nadbiskupiji zagrebačkoj« (»Katolički list« 1883, br. 33).[3315]

U članku »Gdje je u staro doba u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj Tabernaculum i svetohranište« (»Katolički list« 1883, br. 12) zaključuje da tabernakul i svetohranište nisu bili na glavnom oltaru već postrance. Članak »Absida bl. dj. Marije ili 'Chorus Prebendariorum' u prvostolnoj crkvi Zagrebačkoj« (»Katolički list« 1883, br. 29–31) ukratko govori o postanku i razvoju ovoga zbora. Godinu dana kasnije ponovno se vraća na tu temu i u deset poglavlja piše »Sbor prebendara prvostolne crkve zagrebačke« (»Katolički list« 1884, br. 12–24, 42, 45, 48–50). Ovdje razlaže postanak, razvoj i uopće historijat toga zbora (izašlo i kao posebna knjižica na 141 strani).

Ta se historijska rasprava temelji najviše na građi iz Nadbiskupske knjižnice i arhiva, te iz Kaptolskog i Zemaljskog arhiva i tiskanih izvora.

Tkalčić je istraživao iz kojega doba potječu »Plohorezbe sv. Petra i Pavla u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj« (»Katolički list« 1885, br. 25), a 1885. izdaje posebnu knjižicu pod naslovom »Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada« u kojoj je dao opširan opis crkve i njene povijesti od prve izgradnje do obnove u 1885. godini.[3316]

U »Obzoru« (1886, br. 253–255) pak prikazuje »Popravak zagrebačke franjevačke crkve« i donosi njen historijat. Oveća Tkalčićeva radnja »Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. vieku« (»Rad« JAZU LXXIX, Zagreb, 1886, 71–134) obuhvaća ne samo opširni životopis ovoga pisca, već i prilike u kojima je živio i djelovao, njegov rad i zasluge za zagrebačku biskupiju i kaptol. Naročito je važan njegov zbornik zakona i odredaba po kojima se je imao ravnati kaptol (1334) i njegova izgubljena »Chronicon«.[3317] To je zapravo kratka historija Slavonije u 11. stoljeću. Tkalčić je tu raspravu napisao po tiskanoj izvornoj građi i po ispravama iz Kaptolskog, Gradskog, Nadbiskupskog, Akademijinog i Zemaljskog arhiva.

Objelodanio je i životopis »Adama Barićevića (1756–1806), učenoga svećenika biskupije zagrebačke« (»Katolički list« 1887, br. 39, 40), a 1888. je priopćio biografsko–historijsku crticu pod naslovom »Nikola Turčić kanonik zagrebački« (»Katolički list« 1888, br. 19) također na temelju

[3313] Gl. za to i: S. Antoljak, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, Zagreb, 1956, 114–125, te J. Šidak, Studije o crkvi bosanskoj i bogumilstvu, Zagreb, 1975, 279, bilj. 19.

[3314] Godine 1882. Wurzbach, pišući o Tkalčiću i njegovu radu, kaže da se je isti zanimao poviješću zagrebačke katedrale, te da je u njenoj sakristiji otkrio freske nakon što je odstranio zidnu naslagu. Po Wurzbachu ove su freske žive boje, on donosi latinske natpise na njima, a za stil dodaje da sve to ukazuje na bizantsku školu 12. i 13. stoljeća (C. von Wurzbach, o. c, 24, Wien 1882, 205).

[3315] D. Gruber, o. c, 131, 132, 134

[3316] D. Gruber, o. c, 129, 127–130

[3317] Gl. o tom kakva su danas sve mišljenja: S. Antoljak, Izvori..., 30, 38

izvora, te članak »Suvremena bilješka o požaru zagrebačke katedrale g. 1624.« (»Katolički list« 1888, br. 35), dok je 1889. napisao članak »Svećenički dom« (»Katolički list« 1889, br. 36, 37), gdje je iznio neke povijesne podatke o njemu.[3318]

Godine 1892. objelodanjuje radnju »Biskupi zagrebački« (»Katolički list« 1892, br. 7–9, 12, 33–37, 46–48) u kojoj je prikazao njihov redoslijed od osnutka do kraja 15. stoljeća. »Zagrebačka krvava sinoda god. 1467.« (»Katolički list« 1892, br. 40), govori o tome kako su neki plemići u stolnoj crkvi izmrcvarili više svećenika.[3319]

U »Obzoru« 1895. g. opisuje »Riznicu prvostolne crkve zagrebačke« i »Stari crkveni obred«, koji se je do 1800. g. upotrebljavao u stolnoj crkvi (»Katolički list« 1895, br. 23–27), »Tisak bogoslovnih knjiga staroga zagrebačkoga obreda« od 1484. do 1757. g. (»Katolički list« 1895, br. 39, 40). Nadalje je objelodanio »Imenik zaređenih u zagrebačkoj biskupiji sredinom XIV. vieka« (»Vjesnik hrv. arh. družtva« III, Zagreb, 1898, 215, 216), a 1899. u »Danici« životopis »Martina Borkovića, biskupa zagrebačkoga«.[3320]

Zatim je opisao »Sredovječne utvrde oko zagrebačke prvostolne crkve« (»Obzor« 1901, br. 153) dok u članku »Franjevačka crkva u Zagrebu« (»Obzor« 1902, br. 150) navodi neke važnije zgode iz prošlosti te crkve i samostana.[3321]

Kako se je zanosio mišlju da sustavno i kritički opiše čitavu povijest zagrebačke biskupije, to je početak te povijesti napisao u »Obzoru« (1904, br. 181–184, 186–188, 191, 192, 196–200, 202–205, 208–211) pod naslovom »Iz domaće crkvene povijesti. 1. Utemeljenje i razvitak zagrebačke biskupije (g. 1093–1225)«. Nije stigao ostvariti taj svoj naum, jer ga je smrt pretekla.

Zadnji njegov rad na tom području jest članak »Grobovi u zagrebačkoj stolnoj crkvi kojima se pomen uščuvao« (»Obzor« 1905, br. 94 — uskršnji prilog).[3322]

Sve su to bile samo priprave za njegovo najveće životno djelo »Povijest biskupije zagrebačke«, koju kako rekosmo nije uspio napisati.[3323]

3. Izdanja »Povijesti Hrvata«

Godine 1861. počela je izlaziti Tkalčićeva »Hrvatska povjestnica« (u arcima) u školskom časopisu »Napredak« s namjerom da pučki učitelji u kratkim crtama pričaju mladeži o hrvatskoj prošlosti. Zbog ove »Povjestnice« Tkalčić je došao u sukob s državnim odvjetništvom, koje je zaplijenilo onaj arak u kojem se govorilo o uroti Zrinsko–Frankapanskoj. Ipak uspjelo mu je da se opravda pred vladinim savjetnikom Rubidom. Ali bogzna kako bi se ta stvar svršila da ga nije njegov prijatelj Ivan Kukuljević, tadašnji veliki župan, uputio na narodnog zastupnika Eugena Kvaternika, koji je zbog te zapljene podnio interpelaciju u Saboru. Tek tada se je ta stvar zataškala i uredništvu »Napredka« je naloženo da isti arak iznova tiska s tim da se ispusti ono što je prouzročilo zapljenu. Kada je izdana ova knjižica, koju je Tkalčić posvetio pučkom učiteljstvu, dobio je od njega pismenu zahvalu.[3324]

Tkalčićeva »Hrvatska povjestnica« doživjela je u kratko vrijeme dva izdanja (I. 1861, II. 1863). U njoj je iznio hrvatsku povijest od dolaska Hrvata u svoju sadašnju zemlju do svoga vremena. Sve to dosta kratko. Da je ta knjižica izazvala pažnju javnosti, svjedoči nam i to što je sam Rački napisao o njoj kritiku u »Književniku« (I. Zagreb, 1864, 133–135) i iznio neke njezine nedostatke. Naročito

[3318] D. Gruber, o. c, 147, 125, 148
[3319] D. Gruber, o. c, 126
[3320] D. Gruber, o. c, 130–132, 148, 126
[3321] D. Gruber, o. c, 130, 131, 148, 149
[3322] D. Gruber, o. c, 126, 131, 148, 149
[3323] Đ. Deželić, o. c, 90. Kao nadopuna ovim člancima i radovima gl. i usp. Bibliografija... sv. 11, 427, 428
[3324] J. Barlè, o. c, Prosvjeta XIII, 352

se nije mogao složiti s podjelom gradiva, sa sadržajem, niti s njenom jezičnom stranom. Rački je bio uvjeren da će Tkalčić »rado slušati ove primjedbe, koje neka budu rečene ne samo njemu nego i svakomu, koji bi nam htio pisati kratku poviest narodnu«. Ako »Tkalčić uvaži ove opazke, te prema njima preradi svoju poviest«, Rački ne sumnja »da bi mu takovo djelce našlo velik odziv u pučkom učiteljstvu i hrvatskoj mladeži«.[3325] Držeći se točno ovih uputa počeo je Tkalčić pisati opširniju »Poviest Hrvata«, koju je izdao 1870.[3326] i, kako mu je Rački savjetovao, podijelio je u dva sveska ili 4 odsjeka. U uvodu opisao je »prasjedioce Hrvatske« (Iliri, Kelti, Rimljani i njihova uprava).

Odsjek I. obrađuje seobu Slavena, dolazak Hrvata iz njihove pradomovine u novu postojbinu. Govori i o njenim granicama (po Račkom) i susjedima, a zatim o pokrštenju Hrvata. U nastavku prikazuje borbu Hrvata s Francima kojima su se morali konačno podvrgnuti. Naročito ističe lik Ludovika Posavskog. Poimence govori o pojedinim knezovima dalmatinske Hrvatske, naravno krivo datirajući njihove godine vladanja. Opisuje i odnos hrvatskih vladara prema Bizantu, naročito za vrijeme kneza Domagoja kojega su, kako piše, naslijedili sinovi: »Ilik, Bono i Inik«. Također prikazuje vladanje Zdeslava, Branimira i Mutimira te usput iznosi važnost hrvatske narodne crkve i prelazi na kraljeve Tomislava i Krešimira koji je ostavio četiri sina: Držislava, Svetoslava, Krešimira i Gojslava. Za njihove vladavine Hrvati se bore s Mlečanima, koji se nastoje ugnijezditi u dalmatinskim gradovima. Svetoslavov sin Stjepan I. sačuvao je državu u redu i ostavio je sinu Petru Krešimiru IV. Velikom, za čijeg vladanja se održava splitski crkveni sabor. Nadalje pripovijeda o kralju Slaviću, Svinimiru i Stjepanu II. Posebno se osvrće na vjeru poganskih Hrvata, a zatim na ustrojstvo države (i opet po Račkome), crkvenu upravu, te književnost i umjetnost.

U II. odsjeku izlaže kako je Hrvatska stupila u personalnu uniju s Ugarskom[3327] od Kolomana do Andrije II (1301).

Odsjek III. sadrži prikaz Hrvatske pod Anžuvincima i napose pokret na slavenskom jugu, te vladanje Žigmunda.

U IV. odsjeku iznosi borbu raznih stranih »knezova za ugarski i hrvatski priestol« iza smrti Žigmunda, a s posebnim osvrtom na bezvlađe u Hrvatskoj (1444–1452) i završava sa 1526. godinom.

Na kraju govori o vjeri (biskupije u Hrvatskoj i Slavoniji, crkveni sudovi i svećenstvo, književnost, pravoslavna crkva, bogomili i patareni), ustroj države (naziv, granice, grb, kruna i krunidba, sabor, uprava, dux, ban, zakonodavstvo, financije, porez, sol, rudarstvo, vojska, plemstvo, kmetstvo, slobodnjaci, robovi, desetina, županije, gradovi, zakon i pravica te književnost, umjetnost i tiskarstvo). Za ono doba bila je ova knjiga dobro došla širim slojevima, ali nije bila bogzna kakve vrijednosti,[3328] jer je predstavljala gotovo običnu kompilaciju iz drugih pisaca.

[3325] »Književnik« I, 135

[3326] V. Novak (Srpski naučnici..., 115, bilj. 2) piše da je Tkalčić objavio »1861. Povjestnica hrvatska, a 1870. drugo izdanje kao Poviest Hrvata. I–II, do mohačke bitke«.

[3327] U I. izdanju svoje »Povjestnice hrvatske« Tkalčić je iznio kako su se Hrvati sastali sa Kolomanom na Dravi i »uvjete pod kojima ga samo priznaše za svoga kralja«. Naslov toga poglavlja glasi »Kako je i pod kojim uvjetima ponudila Hrvatska svoju krunu kralju ugarskomu«, a u II. izdanju naslov je »Kraljevina Hrvatska na temelju personalne unije čini savez s Ugarskom« (S. Antoljak, Pacta..., 14 i bilj. 48).

[3328] Kada je St. Novaković pisao iz Petrograda (Peterburga) ruski slavist Lamanski, obavijestio ga je da oni tamo namjeravaju »izdati krug popularnih istorija o slovenskim narodima, u kojima bi se u kratkom sumarnom pregledu izlagali događaji kao što se čini u gimnazijskim knjigama«, pa ga pita »koja bi se hrvatska knjiga mogla uzeti za prevođenje...«. Novaković je o svemu tome pisao Račkome (29. X. 1879) i rekao da zna za Tkalčića i Balenovića te da je skoro čitao kako je i Smičiklas izdao »neki pregled hrvatske istorije«, dok je Lamanskom poznat Ljubićev »Pregled«, ali s njim »nije zadovoljan«. Zatim kaže da bez njegova »pripita« nije »rad« niti može »preporučiti što«. Stoga ga moli da li bi bio ljubazan da mu napiše »u dve tri reči, bi li se ma za nevolju mogao preporučiti Balenović ili Smičiklas« a kao »da je i V. Klaić nešto izdao« (V. Novak, Srpski naučnici..., 115). Rački mu je uskoro odgovorio (15. XI. 1879) kako »monografija imade dosta« u Hrvatskoj »ali cjelokupne velike i kritičke historije ne ima. Smičiklasova ipak je bolja od Ljubićeve, Balenovićeve, Tkalčićeve...« (M. St. Novaković, pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, Godišnjica Nikole Ćupića XXXVIII, 266).

Po Tkalčićevoj »Hrvatskoj povjestnici« priredio je *Pajo Krempler*[3329] za puk knjižicu »Prošlost Hrvatah« u kratkim crtama (Zagreb, 1871, str. 63) i ona seže do 1102. godine. Ta »Prošlost Hrvatah« je »napisana da prikaže ponajznamenitije i najslavnije čine starih Hrvata«, koji nisu nikada mogli dopustiti da im tuđin »vlastiti njihov kruh dieli«. Naravno ta knjižica nema nikakve vrijednosti.

4. Izdavanje izvora

Prvi izvor Tkalčić je izdao u »Katoličkom listu« (1871, br. 50) pod naslovom »Prinos za povijest biskupije zagrebačke«. To je spis zagrebačkog crkvenog sinoda iz 1570. g. koji je našao u arhivu zagrebačkog kaptola. Iz njega se vidi da je u ovoj biskupiji slavensko bogoslužje uživalo ista prava kao i latinsko.

Zatim je objelodanio važnu zbirku izvora »Povjestni spomenici zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus zagrabiensis)«, 2 knjige, Zagreb, 1873–4.

U prvoj knjizi (XXII+280) sabrao je isprave (252) iz Nadbiskupskog, Kaptolskog i Zemaljskog arhiva i one idu od 1134. do 1249. godine. Na kraju je dao obilni i dobar »Index personarum, locorum et rerum praecipuarum«.

Druga knjiga (XIV+159) »Spomenika« ne sadrži isprave iz 14. st. već zbornik prava i povlastica zagrebačkog kaptola (Statuta capituli zagrabiensis saec. XIV), koji je sastavio zagrebački kanonik i arciđakon Ivan Gorički oko 1334. g. (zapravo 1354), a Tkalčić ga je našao u Kaptolskom arhivu.

Taj je zbornik prozvan »liber statutorum«, »liber acclavatus« i »album capitulare«, a sadrži red ugarskih knezova i kraljeva kao i ugarsko–hrvatskih od Alma do Ludovika I. Anžuvinca. Također je naveden redoslijed zagrebačkih biskupa od Duha do Nikole (1350). Opisujući u uvodu životopis Ivana Goričkog, Tkalčić izražava sumnju da bi on taj red sastavio, već smatra da je to izvadak iz njegove kronike.

Cijeli taj zbornik dijeli se na 4 odsjeka. Prvi sadrži prava, dohotke, zatim običaje kaptola te dužnosti i službe sudaca podložnih kaptolu. Drugi govori o pravima i dohocima pojedinih kanonika, a treći o pravima i dohocima kaptolskih dostojanstvenika, kustosa stolne crkve i drugih kanonika. Četvrti pak navodi listine i povelje papa, kraljeva, banova i hrvatskih velikaša, koji su kaptol obdarili pravima, posjedima i sloboštinama. Sve su ove isprave iz 14. stoljeća. Na kraju je dodao uobičajeni indeks osoba, mjesta i stvari. Kada je izašla prva knjiga »Povijestnih spomenika«, Rački je napisao dosta povoljnu kritiku o njoj. On je priznao da je Tkalčić dobro izdao isprave, ali je stavio i neke manje prigovore koji ne umanjuju vrijednost tih spomenika. Rački je izrazio nadu da će Tkalčić nastaviti s izdavanjem izvora za 14. st. i dalje, jer je on upravo za to kao određen (»Katolički list« 1873, br. 7).[3330]

Pregledavajući 1874. stare račune grada Zagreba, pohranjene u gradskoj blagajni, naišao je Tkalčić na dva vrlo važna spomenika, sastavljena u drugoj polovici 14. stoljeća.

Oba je objelodanio pod naslovom »Dva odlomka za poviest grada Zagreba u XIV. vieku« (»Starine« JAZU VII, Zagreb, 1875, 13–16). Prvi potječe iz 1359/60. g., i sadrži sudbene zapisnike grada Zagreba, a zove se »Fragmentum notarium judicialium civitatis Grecensis annis 1359 et 1360«. Drugi nosi naslov »Curiae item numerus inquilinorum et taxa eorundem in civitate Grecensi annis 1367. et 1368.« sastavljen za vrijeme suca Petra, sina Donatova, a donosi popis kuća i stanovnika toga grada.

[3329] On se je rodio 9. I. 1843. u Zagrebu, gdje se i školovao. Bio je kapelan u St. Čičama, Sisku, Dubravi i Tuhlju, a župnik u Hrnetiću, Topuskom i Kutjevu. Uz ovakvu »Prošlost Hrvatah« napisao je i »Majka Božja Kutjevačka« (rukopis) [Znameniti..., 147] i »Jurko Križanić« (sa literaturom na ruskom jeziku) [»Vienac« 1873].

[3330] D. Gruber, o. c, 123

Ispred ovih odlomaka, da bi ih što bolje razjasnio, Tkalčić stavlja izvornu ispravu (iz Zemaljskog arhiva) bana Nikole, koji daje u zakup pravo i dobitak banske blagajne nekim gradečkim građanima. Sve to popratio je kratkim osvrtom na povijest općine Gradec.

Istražujući u »gubernijskom« arhivu u Dubrovniku, Tkalčić je na jednom zabačenom mjestu naišao na saširveni zamotuljak pergamene u kojem se nalazio popis prihoda od obrta i zemljarine u Dubrovniku od 1286. do 1291. godine.

Taj »Liber de introitibus stacionum et territorii communis ragusini 1286–1291«, Tkalčić je objelodanio u »Starinama« JAZU (VIII, Zagreb, 1876, 20–35). U tom popisu pribilježeni su svi obrtnici i uživaoci općinskog zemljišta u gradu i predgrađu, te je označio čime se bave i koliko moraju platiti poreza ili su ga već uplatili. Ovaj popis je služio kao putokaz za odmjeravanje i uplaćivanje poreza u kasnijim godinama.

Godine 1875. JAZU je uputila Tkalčića u Dubrovnik sa zadatkom da za izdanje dubrovačkih spomenika prepiše u tamošnjem okružnom arhivu isprave te Republike iz knjiga »reformationum«. Tkalčić je dospio ispisati samo pet knjiga od 1306. do 1347. godine.

I tako je JAZU izdala pod naslovom »Monumenta Ragusina. Libri reformationum I. Ann. 1306.–1347.« (MSHSM X, Zagrabiae, 1879, str. 315). Uz to je dodan i »Index personarum, locorum ac rerum praecipuarum«. Kasnije su drugi nastavili s prepisivanjem ovih »Libri reformationum«. Godine 1879. izašle su i njegove »Isprave XV. vieka iz 'crvene knjige' zagrebačkog kaptola« (»Starine« JAZU XI, Zagreb, 1879, 19–75), koje je našao u istoimenom arhivu u tzv. »liber rubeus« ili »rubrum capitulare«, a na neke listove se je namjerio i među rukopisima JAZU. Sve te isprave i bilješke odnose se na unutarnje uređenje i život kaptola te njegov odnos prema svojim podanicima. Ovdje je Tkalčić iznio ukupno 74 isprave i bilješke, koje sežu od 1420. do 1502. godine. Među neregistriranim spisima Kaptolskog arhiva naišao je i na dva vrlo stara inventara u kojima su pobilježene ne samo crkvene dragocjenosti, ruho i bogoslužne knjige nego i znanstvene knjige, koje su spadale u vlasništvo kaptola.

Budući da su ovi inventari vrlo zanimljivi, jer se iz njih može doznati na kolikom je stupnju bila razvijena kultura i obrt u zagrebačkoj biskupiji, to ih je Tkalčić objelodanio pod naslovom »Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka« (»Starine« JAZU XIII, Zagreb, 1881, 119–149). Prvi je inventar sastavljen između 1356. i 1387. a drugi svakako prije 1426. godine.

Godine 1884. Tkalčić objavljuje i »Prilog za poviest zagrebačkih sinoda u XV. i XVI. vieku« (»Starine« JAZU XVI, Zagreb, 1884, 117–129). Izvor za krvavu sinodu iz 1471. g. našao je u Arhivu JAZU, a drugi izvor govori o tome kako se je držao sinod u veljači 1570. Taj je izvadio iz Kaptolskog arhiva. Treći izvor koji se nalazi u Nadbiskupskom arhivu sadrži imenik onih osoba i župnika, koji su u ožujku 1574, prisustvovali sinodu, sazvanom po biskupu Draškoviću.

Godine 1892. je objelodanio »Izprave o progonu vješticah u Hrvatskoj« (»Starine« JAZU XXV, Zagreb, 1892, 1–102). Najviše ih je povadio iz sudbenih zapisnika grada Zagreba, te akademijskog (ove je Tkalčić svojedobno poklonio toj ustanovi), a nešto iz Nadbiskupskog i Zemaljskog arhiva. One su pisane na latinskom i hrvatskom jeziku, ima ih ukupno 35 i sežu od 1360. do 1758. godine. S ovim ispravama se mogu poslužiti i domaći povjesničari, pravnici i filozofi, a rasvjetljuju tadašnje kulturne prilike u Hrvatskoj.

Građu za životopis biskupa Kažotića izložio je u obliku regesta i to pod naslovom »Historijski podatci za vjekopis i djelovanje bl. Augustina Kazotija, biskupa zagrebačkoga« (»Vjestnik kr. slav. dalm. zem. arkiva« I, Zagreb, 1899, 73–84). Materijal je povadio iz Theinera (Mon. hung. I/II), Knauza (Mon. Strigon. II), Krčelića, Farlatija i svojih Mon. epis. i Mon. civit. zagr. I, te akademijskog i Nadbiskupskog arhiva kao i arhiva grofa Lud. Blagajskog (prije u Bosteinu u Kranjskoj). Uz to naveo je pisce koji su se bavili životom toga biskupa.

Godine 1902. priopćuje »Glagoljski odlomci u resničkoj župi« (»Katolički list« 1902, br. 36). Ovo su ostaci glagoljskog misala, koji se je upotrebljavao u toj župi, što dokazuje i jedna historijska vijest iz 1517. g. objelodanjena pod naslovom »Prinos glagoljskim odlomcima u resničkoj župi« (»Katolički list« 1902, br. 42).

»Glagoljske matice u župi Vrhovcu« sežu od 1672. do 1680. godine,[3331] objavljene su također u »Katoličkom listu« (1903, br. 16).

Iste godine priopćuje »Urbar bivšega hrvatskoga pavlinskoga samostana u Strezi« (»Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« V, Zagreb, 1903, 201–219), koji je pronašao u Arhivu JAZU, a ima podataka i za 15. kao i za prvu polovicu 16. stoljeća.

Godine 1904. izašao mu je rad »Prinos k progonu vještica u Hrvatskoj« (»Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« VI, Zagreb, 1904, 78, 79). To je zapravo najstarija službena isprava kod nas kojom se određuje progon vještica (24. IX. 1432), a našao ju je u Arhivu JAZU.

Još dok je Smičiklas bio predsjednik, odredila je JAZU da se iz ostavštine pok. Tkalčića izda »Oporuka popa Ivana iz Stenićnjaka, župnika u Petrovini«. Ali ova isprava iz 1504. g. koju je Tkalčić našao u Nadbiskupskom arhivu, izašla je u »Starinama« JAZU (XXXVI, 1–6) tek 1918. godine.

Još 1883. g. zagrebačko gradsko zastupstvo, na prijedlog gradskog senatora Đure Deželića odlučilo je na svojoj sjednici od 6. IV. 1883. izdati srednjovjekovne spomenike slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba i taj je posao povjerilo Tkalčiću, rođenom Zagrepčaninu. Tako je 1889. već bila gotova prva knjiga ovih spomenika koja je izdana, kao i ostale, troškom toga grada, pod naslovom »Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba priestolnice kraljevine dalmatinsko–hrvatsko–slavonske (Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae)« (Isprave 1093–1399), Zagreb, 1889, CCXIX+519).

Izdavajući ove listine, Tkalčić je imao pred očima grad Zagreb onakav, kakav je u njegovo doba bio, a ne kakav je bio u onom razdoblju o kojem govore ovi spomenici, tj. podijeljen na dva nezavisna područja: područje Gradeca i područje biskupskog kaptola. Uz to se je osvrnuo i na zagrebačku okolicu, ukoliko je ona povezana s prošlosti grada. Na početku pak knjige dao je tlocrt staroga Zagreba u 14. st. sačinjen po novom tlorisu. Na pune 192 strane napisao je Tkalčić uvod i to na temelju izvornih listina u kojem je iznio jedan dio srednjovjekovne prošlosti ovoga grada od 5. st. pr. Kr. do kraja 14. st.

Pozabavio se je imenima »Zagreb« i »Gradec«. Posebno je opisao tlocrt »Gradeca« i njegove kule, gradska vrata, ulice, zdence, javne zgrade, crkve i kapele, groblje, škole, ubožnice i bolnice, kuće, vrtove, vinograde, mlinove, kupališta i ribnjake, gradske posjede i borbu za njih. Prikazao je građanstvo i gradsku upravu, obrt i trgovinu, gradske terete, običaje, biskupsku i kaptolsku vlast (utemeljenje zagrebačke biskupije, osnutak i razvoj kaptola, imenovanje biskupa i kanonika, povlastice zagrebačke crkve, ustrojstvo kaptola kao vjerodostojnog mjesta, život i običaje u kaptolu, desetina i borba za nju, kaptolske mlinove i vinograde, zbor prebendara), prvostolnu crkvu, bogoslužje i bratovštine, župe i samostane, škole, ubožnice, kupališta, sukob između gradecke i biskupsko–kaptolske oblasti te zagrebačku okolinu (Remete, Medvedgrad, Susedgrad). Iza toga je dao sadržaj (Argumenta) na punih 26 strana (193–219), te ispravke (Emendanda). Zatim slijedi 417 isprava i to od 1093. do 1399. godine. Ispod svake je naveo odakle ju je uzeo odnosno gdje se nalazi tiskana. Većinu ove građe povadio je iz kaptolskog nadbiskupskog, Gradskog, Zemaljskog i Akad. arhiva u Zagrebu, a nešto i iz tiskanih zbirki i izvora kao i iz metropolitanske knjižnice.

Iza ovih povelja je dodao »Necrologium sepulchrorum memoria ac epitaphia« (403–409) od 12. do kraja 14. st., te »Kalendaria ecclesiae zagrabiensis saec. XIII. et XIV.« (413–416) i »Afferentur ea quorum scriptores coaevi mentionem faciunt« (439–459) od 1241. do 1387. g. (6 komada) iz

[3331] D. Gruber, o. c, 134, 135

tiskanih izvora. Pred kraj prilaže »Addenda« 10 isprava od 1217. do 1393. g. (443–459) iz već spomenutih arhiva. Na kraju je opširni »Index personarum, locorum et rerum« (461–519).

Svezak II. ovih »Povjestnih spomenika« izašao je 1894. g. a sadrži isprave od 1400. do 1499. g. (CCXLVIII+587).

Razlog zbog čega je ovoliko zakasnio s drugim sveskom bio je taj što je Tkalčić prikupljao uz građu za 15. st. i listine za 16. stoljeće. Na punih 216 strana opisao je Zagreb, onako kao u I. knjizi, samo što se opis odnosi na 15. stoljeće. Prošlost toga grada u navedenom razdoblju mogla bi se, po njegovim riječima, ovako definirati »iz vana borba iz nutra strah«.

U ovom svesku iznio je 396 listina (523 strane); gotovo sve potječu iz arhiva spomenutih u I. svesku. U »Addenda« izložio je 3 isprave od 1435. do 1467. godine iz Akademijinog, Kaptol. i grad. arhiva (524–528), a zatim slijedi »Necrologium, epitaphia, inscriptiones« (531–533), prepisane iz nadbiskupske biblioteke, Akademijinog arhiva i zagrebačke katedrale. Na kraju, kao obično dolazi »Index« (535–587).

Svezak III. (CXIX+368) izašao je već 1896. g. a sadrži isprave od 1500. do 1526. godine. Ispred njih je uvod o prošlosti Zagreba u prvoj četvrtini 16. st. On zaprema 99 strana. 204 isprave (1–253) je većinom uzeo iz spomenutih arhiva, zatim je i ovdje dodao »Necrologium, epitaphia ac inscriptiones« (259–261) od 1508. do 1517. g., te »Kalendarium ecclesiae zagrabiensis (e missale ecc. zagr. Venetiis ann. 1511. typis excuso)« [265–287].

U »Addenda« stavio je »Statuta collegii praebendariorum cathedr. eccl. zagrabiensis (ann. 1466–1511)«, koja je uzeo iz Akad. arhiva (291–321) i »Documenta« (6) od 1340. do 1500. g. koje je pronašao u grad. i Kaptol. arhivu kao i u arhivu Levina Horvata, a jednu je uzeo iz tiskane zbirke izvora I. Nagya (Codex dipl. hung. Andegavensis IV). »Index« ovdje zaprema 35 strana (333–368).

U IV. svesku (Zagreb, 1897, XXVII+398) nalaze se knjige sudbenih poziva i presuda od 1355. do 1365. g. (363 str.). Uvod ima 27 strana i prikazuje Gradec, njegovo građanstvo, posjede i kuće, obrt i trgovinu, škole, gradski sud te o čemu se je sudilo i kako (psovke, tučnjava, rane, ubojstvo, dug, štete, palež, čaranje, vračanje, ćudorednost) u prvoj polovici 14. st. Iza toga dolaze sudski pozivi i presude (363 strane).

Svezak V. (XXX+395) 1898. g. obuhvaća knjige sudbenih presuda od 1375. do 1391. g. U uvodu Tkalčić opisuje kakvo je bilo sudovanje u tome razdoblju.

Svezak VI. ima istu temu samo što se odnosi na I. polovicu 15. stoljeća. Izdan je 1900. g. (XXXI+538). Knjige sudbenih poziva i presuda sežu od 1412. do 1448. g. (502 strane).

U VII. svesku nastavio je s izdavanjem »sudbenih poziva i presuda« od 1450. do 1480. (502 strane) s uobičajenim uvodom za to doba, a sa VIII. sveskom (1902, XXXV+281) koji obuhvaća razdoblje od 1481. do 1526. g. završava se izdavanje te vrste spisa.

U IX. (1903, XXXIII+387) i X. svesku (1904, XXVII+309) objelodanio je knjige o posjedima (IX–1384. do 1440. g., X–1441. do 1470) ili kako se danas kaže — gruntovne knjige.

U ova dva sveska, kao i u XI, Tkalčić je u uvodu, na temelju izvorne građe, iznio historijske podatke o prastarom Zagrebu, postanku gradske gruntovnice te je opisao njegove crkve, škole, bolnice, kupališta, mesnice, pučanstvo i njegovo zanimanje, gradsku upravu, kuće, mlinove, vrtove, kmetska selišta, oranice, sjenokoše, vinograde i cijene pojedinih posjeda.

Svezak IX. obuhvaća knjige o posjedima od 1384. do 1440. g. (345), a u »Addenda« stavio je sačuvani odlomak knjige o posjedima od 1403. do 1426. g. (346–354).

U X. svesku objelodanio je »Knjige o posjedima« od 1441. do 1470. (285 str.), a u XI. svesku (1905, XXXVIII+352) uz knjige koje idu od 1471. do 1526. g. (122) dodao je i »Popise imovine i račune« (125–324). Tako je završio s izdavanjem srednjovjekovnih povijesnih spomenika grada Zagreba.

Kakav je to bio posao i koliko je truda uložio da izda ovih 11 svezaka najbolje će se moći shvatiti kad se predoči da ovo djelo obuhvaća blizu 300 tiskanih araka u leksikon formatu. Pri tome treba imati na umu da je Tkalčić sve ove spomenike sam svojom rukom prepisivao iz starih izglodanih i izblijedjelih listina i zapisnika, te je više puta morao utrošiti sat i više vremena da bi samo jednu jedinu riječ pročitao.

Takav posao mogao je svladati samo čovjek velike ustrajnosti i goleme radne energije, a nadasve ljubavi prema svome rodnome gradu i njegovoj prošlosti.

U tim spomenicima naći će dragocjenih podataka povjesničari političke, crkvene i kulturne historije kao i pravnici, filolozi i ostali stručnjaci. Tim se djelom može ponositi ne samo Zagreb već i cijeli hrvatski narod.

Samo izdanje je kritičko, popraćeno opširnim uvodom u svakom pojedinom svesku, a na kraju je dodan točan indeks.

Velika je šteta što Tkalčić nije nastavio s izdavanjem ovih spomenika u novom vijeku, jer ga je kanonik Barlè na to nagovarao, a i sam grad Zagreb mu je kanio povjeriti tu zadaću. No, ukoliko je i imao takvih planova, smrt je sve prekinula.[3332]

U njegovoj ostavštini nije bilo gotovo nikakvih tragova koji bi ukazivali na to da je prikupljao građu za nastavak spomenutog djela. Kako je pak senator Đuro Deželić znao da je s Tkalčićem mnogo radio E. Laszowski, on ga je predložio gradskom zastupstvu kao njegova nasljednika[3333] da nastavi ondje gdje je Tkalčić stao. I tako je Laszowski izdao tek 1929. dvanaesti svezak ovih »Povijesnih spomenika« (1526–1564. g.).[3334]

Tkalčićevih 11 svezaka predstavlja neiscrpno vrelo ne samo za povijest grada Zagreba (i njegove biskupije) već i za hrvatsku povijest uopće, rasvjetljujući nam mnogu stranu naše prošlosti, te ih zato nijedan historičar ne može mimoići u svome radu.[3335]

5. Kritike i polemike

Već na početku svoga historijskoga rada Tkalčić je pisao kritike. Tako, kada je E. Čakra objavio radnju »Slovenska azbuka kirilica i latinica jedna naprama drugoj« tvrdeći da su Slaveni imali svoj alfabet prije Ćirila i prije Krista, a da ga je sv. Jeronim samo doveo u bolji red, te da je sv. Ćiril prekrojio slavenski alfabet 855. g. na grčki, Tkalčić je pobio sve ove tvrdnje u »Narodnim novinama« (1860, br. 88, 89, 91, 93) dokazujući da je sv. Ćiril izumio a ne prekrojio, a zatim ga je i u ostalim stvarima slistio.

Sljedeće godine u istim »Narodnim novinama« (1861, br. 2) kritizirao je članak Slavka Peroka »Kako su Srbi pokršteni« (»Leptir« 1861. g.), navodeći njegove kronološke netočnosti kao i još neke mane.[3336]

Kada je zagrebački kanonik *Stjepan Matković*[3337] izdao knjigu »Recensio episcoporum, archiepiscoporum etc. ecclesiae zagrabiensis«, Tkalčić ga je kritizirao u »Katoličkom listu« (1888, br. 19))

[3332] J. Barlè, Nekoliko uspomena..., 411

[3333] Po želji Tkalčića 30. V. 1905. (Đ. Deželić, Uspomene..., 79).

[3334] E. Laszowski, Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba XII, Zagreb, 1929 (predgovor). Dalje je nastavila Lelja Dobronić objavljivati ovu zbirku izvora za zagrebačku povijest (koju su od 1889. izdavali I. K. Tkalčić i E. Laszowski) u seriji Monumenta historica civitatis Zagrabiae (Povijesni spomenici grada Zagreba): sv. 18 (1949 sa E. Laszowskim), 19 (1953), 20 (1971), 21 (1975) i 22 (1992).

[3335] D. Gruber, o. c, 145

[3336] D. Gruber, o. c, 118, 119

[3337] Ovaj kanonik je ostavio u rukopisu radove »Biographia Stephan Brodarić« i »Biographia Antonii Vrančić (Verantii)«, koji se čuvaju u HDA (MSC br. 94 i 166).

da je to djelo napisao jako površno i da ne navodi biografsko–historijske crtice o pojedinim biskupima i kanonicima.[3338]

Polemizirao je i s Kršnjavim kojem je dao svoj »Odgovor dru. I. Kršnjavom« (»Obzor« 1901, br. 146).

Godine 1902. Tkalčić je ustao protiv tvrdnje kanonika Matije Stepinca iznesene u članku »Ocu dužno poštovanje« (»Katolički list«, 1902) da je papa Inocent IV. dozvolio senjskom biskupu Filipu obavljanje slavenske službe božje samo za njegovu dijacezu.

U vezi s tim Tkalčić je napisao »Jedan historijski ispravak o članku preč. o. Matija Stepinca« (»Katolički list« 1902, br. 34) pobijajući ga navodima iz papine isprave u kojoj se priznaje »davno slavensko bogoslužje, po svekolikoj Hrvatskoj, a time i u senjskoj dijacezi«. Kako je kanonik ustrajao u svom stanovištu te mu proturječio u članku »Odgovor na jedan historijski ispravak« (»Katolički list« 1902, br. 46) Tkalčić odmah odgovara u istome listu (br. 47), potkrepljujući svoju tvrdnju potanjim navodima.[3339]

Kako se je te iste godine radilo na tome da se dijacezanska knjižnica sjedini sa sveučilišnom, Tkalčić je ustao protiv toga (»Katolički list« 1902, br. 41). Međutim zagrebački kanonik Franjo Iveković zagovarao je to sjedinjenje u članku »Knjižnica prvostolne crkve zagrebačke« (»Katolički list« 1902, br. 42) što je izazvalo Tkalčića i on mu je u istom listu (br. 43) odgovorio, žestoko braneći svoje stajalište.[3340]

Tkalčić je vodio polemike i s arhivarom Ivanom pl. Bojničićem, koji je zagovarao da si grad Zagreb dade načiniti zastavu modre boje. Tome se usprotivio Tkalčić u dva navrata i odlučno obrazlagao svoj stav u »Obzoru« (1902, br. 101, 103).[3341]

6. Rukopisne radnje

Na sjednici JAZU 1877. Tkalčić je izložio svoju radnju »Cisterciti u Hrvatskoj«, koji su po njegovom mišljenju nastavak benediktinaca. Nakon što je opisao postanak i zadaću toga reda, iznio je kada su se cisterciti prvi put pojavili u Hrvatskoj i kako su se ondje raširili.[3342] Ta radnja, međutim, nije nikada objavljena. Također nije tiskan ni rad »O viteškom božjačkom redu u Hrvatskoj«, koju je čitao na sjednici JAZU 27. II. 1878.[3343]

Godine 1879. opet na sjednici JAZU čitao je »Doba i djelovanje Augustina Kažotića, biskupa zagrebačkoga« ali u »Radu«[3344] se nije pojavila[3345] ni ta, ni sljedeća radnja »Viši prosvjetni zavod u Bologni«.

Osim toga, u seminaru za povijest (nekada — seminar za hrvatsku povijest: S. A.) nalazio se je Tkalčićev rukopis pod naslovom »Statuta civitatis montis Grechensis Zagrabiensis saec. XIII.–XVI.«, od kojega je pojedine isprave već ranije objelodanio u raznim svescima svojih »Monumenta... civitatis Zagrabiensis« a ne zna se zašto je sve ovo na jedno mjesto skupio. Možda da ih posebno obradi i

3338 D. Gruber, o. c, 125

3339 D. Gruber, o. c, 135

3340 D. Gruber, o. c, 149

3341 D. Gruber, o. c, 155

3342 »Rad« JAZU XLI, Zagreb, 1877, 236

3343 D. Gruber, o. c, 140. U A HAZU (III. d 153) čuva se opis »Seljačka buna u Gorah g. 1730. i sisačka buna 1654–1681« i to je rukopis Ivana Tkalčića, vrijedan pažnje da se pregleda. Ostavština I. Krst. Tkalčića, koja se sastoji od raznih njegovih bilježaka i bilježnica pa čak i ljubavnih pjesama, pohranjena je također u A HAZU (XV–9) kao i Tkalčićeva korespondencija (IV d 30) smještena zajedno s Mamulinom (dar puk. Mamule).

3344 D. Gruber, o. c, 136

3345 D. Gruber, o. c, 154

ponovno izda. Mnogi pak dragocjeni rukopisi iz Tkalčićeve ostavštine pripali su JAZU, kao i jedan dio knjižnice, dok je drugi dio dobio »Zbor duhovne mladeži zagrebačke«.[3346]

Tkalčić je gradivo sabirao po Dalmaciji, a išao je i u Celje i Ljubljanu.[3347] JAZU[3348] ga je slala da prepisuje građu iz arhiva ne samo po Dalmaciji nego i po Hrvatskoj a kada je pripremao »Codex diplomaticus« išao je i u Varaždin te pretražio tamošnji kaptolski arhiv.[3349] No ipak, najvećim dijelom se njegovi radovi i djela temelje na izvorima koje je našao u zagrebačkim arhivima.

Tkalčić je bio samouk u ovome radu, ali se je toliko usavršio da se je mogao sa svojim raspravama mjeriti s ostalim hrvatskim historičarima.[3350]

Njegov rad je gotovo jednako zahvaćao hrvatsku crkvenu koliko i (svjetovnu) političku povijest.

U člancima, radovima i djelima obrađuje povijest zagrebačke biskupije i crkve, kaptola, te životopise i djela njegovih istaknutih predstavnika. Bavio se je poviješću slavenskog bogoslužja i samostana u Hrvatskoj. Napose pak prošlošću Zagreba te općom hrvatskom historijom.

Uz ostale radove i članke raznog povijesnog sadržaja, on opisuje i povijest progona vještica u našoj zemlji, te izdaje izvore, koji zahvaćaju uglavnom srednji vijek naše povijesti.

Njegov rad je raznovrstan i opsežan, temeljit i točan, kritičan no i pored toga, pun rodoljubivog osjećaja.

Sve svoje članke, rasprave i djela temelji na vjerodostojnim izvorima i ispravama, kako je to dobro uočio njegov biograf D. Gruber.[3351] Ipak bi mu se mogla staviti zamjerka što se u svojim radovima na više mjesta ponavlja.

Inače, mnogi njegovi rezultati danas su pobijeni i odbačeni u znanosti, naročito oni o postanku Zagreba.

U najnovije doba to su s različitim uspjehom učinili N. Klaić[3352] i I. Kampuš.[3353]

Unatoč tome Tkalčić je na svim područjima hrvatske srednjovjekovne povijesti[3354] ostao do danas eminentni historičar prošlosti grada Zagreba i u tome radu na polju zavičajne povijesti nitko ga nije do sada nadmašio a niti će ga nadmašiti u dogledno vrijeme.

Nasuprot Tkalčiću pravi je diletant *Kvirin Vidačić* (Križevci, 30. III. 1839 — Zagreb, 10. X. 1906), učitelj u Kašini i Bukevju, zatim ravnajući učitelj u Križevcima, gdje je 1882. umirovljen.[3355] Uz poučne članke napisao je i »Grad Križevac, topografičko–historička crta« (Program gradske pučke škole u Križevcima 1887/9).

3346 »Ljetopis« JAZU 22, Zagreb, 1908, 72. No bilo bi korisno i uputno pregledati i svu ostavštinu I. Krst. Tkalčića, čuvanu u HAZU i drugdje te sve popisati, jer dosad to nije učinjeno.

3347 J. Barlè, o. c, 411

3348 Rački čak navodi u pismu Bogišiću (20. II. 1877) kako »Magjari nude Tkalčiću za listine, koje je prepisao u nadbiskupskom arhivu 15 for., pa to bogata magjarska akademija?« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 273).

3349 D. Gruber, o. c, 153

3350 Dana 19. III. 1885. Ruvarac piše Račkome i preko njega pozdravlja Lopašića i Tkalčića, kojima zavidi »zbog marljivosti i prilika, u kojima se nalaze« (V. Novak, Srpski naučnici..., 144).

3351 O. c, 156

3352 Npr. u radovima: »Recenzija Z. Herkova Ime grada Zagreba u prošlosti, HZ XI–XII, Zagreb, 1958–59, »Postanak slobodne kraljevske varoši na brdu Gradecu«, »Zagrebačka panorama« II/11–12, Zagreb, 1962, »Nastajanje Zagreba«, »Zagrebačka panorama« III/1, Zagreb, 1963, itd. Nedavno joj je izašla knjiga »Zagreb u srednjem vijeku«, Liber, Zagreb, 1983.

3353 Prilog pitanju postanka varoši Gradec kraj Zagreba, HZ XVIII, Zagreb, 1965. Odnosi grofova Celjskih i zagrebačkog Gradeca, HZ XXIX–XXX Zagreb, 1976–77, O utvrđivanju zagrebačkog Gradeca 1557–1559. HZ XXI–XXII, Zagreb, 1968–69, Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, odsjek za povijest 5, Zagreb, 1963, Prilog poznavanju privrednog položaja zagrebačkog Gradeca u 16. stoljeću na osnovu varoških računa prihoda i rashoda, Radovi FF, odsjek za povijest 6, Zagreb, 1968.

3354 Gl. i sasvim kratki članak o njemu i njegovim radovima u EJ 8, 341, 342

3355 A. Cuvaj, o. c, IX, 414

Njemu se pridružuje i *Cvjetko Rubetić* (Ivanić–Grad, 28. II. 1842 — Zagreb, 4. V. 1906), kanonik i pisac.[3356]

On je napisao »Neke starine u Daruvaru« (»Obzor« 1877, br. 213), dok je *Andrija Friš* (Suhopolje, 15. VIII. 1843 — Napulj, 11. XI. 1906), koji je nakon dovršene bogoslovije u Zagrebu obavljao razne službe i na koncu postao kanonik sv. Jeronima u Rimu, pisao u »Katoličkom listu« o Svetojeronimskom zavodu i istočnom obredu.[3357] *Franjo Tićak* (Udbina, 11. I. 1837 — Zagreb, 2. I. 1907), prvo učitelj, zatim okružni školski nadzornik u Ogulinu,[3358] napisao je »Die geschichtliche Entwicklung des Volksschulwesens in der Militärgrenze« (Paedegogium, Wien, 1880 i prijevod »Kratka povijest o razvitku pučkog školstva u kr. hrv. slav. Vojnoj Krajini«, Zagreb, 1880).[3359]

Tkalčićev prijatelj *Đuro Deželić* (Ivanić–Grad, 25. III. 1838 — Zagreb, 28. X. 1907) učio je osnovnu školu u svom rodnom mjestu, a gimnaziju u Zagrebu. Godine 1856. stupa u sjemenište, koje napušta 1862. i postaje publicist. Bio je urednik »Narodnih novina« (1862–4) i »Domobrana« (1864–6), a 1866. stupa u službu grada Zagreba. Postaje gradski senator i tu čast zadržava sve do svoje smrti.[3360] Uz svoj redovni posao bavio se je književnošću, općom i nacionalnom poviješću.

Napisao je: »Celjski pokneženi grofovi. Povj. crta po dru J. Šubiću« (»Narodne novine« 1857, br. 41, 42), »Čakovac i Hrvati« (»Nar. novine« 1858, br. 247), »Nasip oko grada Ivanića« (»Nar. novine« 1858, br. 38), »Životopis generala Josipa Kundeka« (»Jadranska vila«, 1859), »Nasip grada Ivanića« (»Nar. novine« 1860, br. 252, 253), »Dalmacija je pravi pače glavni dio trojedne kraljevine« (»Dragoljub« I, 1861), »Kada i kako je kuća anjouska došla na hrvatski priesto« (»Dragoljub« I, 1861), »Obsada Beograda« (»Dragoljub« I, 1861), »Bogorodičina kućica na Trsatu« (»Dragoljub« I, 1861), »Harač« (»Naše gore list« 1862, br. 1), »Odgovor na pitanja stavljena po historičnom družtvu« (»Arkiv« za povjestnicu jug.«... VII, Zagreb 1863, 199–232. (Tu je opisao Ivanićgrad i njegove starine.) »Dubrovnik« (»Dragoljub« 1862), »Zasluge sv. Cirila i Metoda za slavenske narode« (»Dragoljub« 1862), »Kako su sv. krunu ukrali« (»Dragoljub« 1862), »Dujno« (»Naše gore list« 1862, br. 45), »Serbi u Lužici« (»Danica ilirska« 1863, 309), »Samo, historička crta iz 7. stoljeća« (»Danica ilirska« 1863, 259–262), »Teuta« (»Narodne novine« 1864, br. 54), »Crkvica u Jurjoj vesi« (»Dragoljub« 1864, IV, 101, 102), »Dubrovačka skupnovlada« (»Dragoljub« 1865, V, 33–44), »Šubići, knezovi Bribirski poslie Zrinski. Rodopisna crta« (»Dragoljub« 1865, V, 46–59), »Povjest narodnog doma Zagreb 1866, Sveobće izvješće o narod. svetkovini tristogodišnjice sigetskog junaka«, Zagreb 1857, »Hrvatske naseline u južnoj Italiji« (»Dragoljub« 1867, 266), »Ivan Kocijan« (»Kacijaner«) [»Dragoljub« 1869, VII, 77–111], »Kako su dugo Slovjeni u Evropi« (»Dragoljub« VII, 66–70), »Kaptolska učiona ili Nova bitka varošana i kaptolaca u Zagrebu«, Zagreb, 1870 (brošura), »Nešto o austrijskoj vojsci« (»Dragoljub« 1870, VIII, 108–111), »Ilirija« (»Dragoljub« VIII, 88–92, IX, 1871, 55–64), »Osmansko carstvo u Evropi« (»Dragoljub« 88–92), »Rod Dobrinovića–Vranjičana« (»Dragoljub« IX, 64–70), »Arbanasi ili tko su bili stari Iliri« (»Dragoljub« X, 1872, 56–80), »Pokret u Iliriji« (»Dragoljub« 1873, XI, 68–83), »Narodnost Tračana« (»Dragoljub« 1874, XII, 46–50), »Princ Eugen Savojski« (»Dragoljub« XII, 50–64), »Grčko–istočne eparhije u Hrvatskoj« (»Dragoljub« XII, 68–70), »Kako su Hrvati zvali Herbersteina« (»Dragoljub« XII, 109), »Vjerska parnica. Crta iz 18. vieka« (Dokumenti) [»Dragoljub« 1875, XIII, 40–45], »Iliri nisu govorili

---

3356 A. Cuvaj, o. c, X, Zagreb ^{2}1913, 359–365. On je napisao i članak »Crtice o biskupu Dobrili« (»Mladi Hrvat« 1912) [Bibliografija... sv. 11, 360].

3357 Znameniti..., 88

3358 A. Cuvaj, o. c, VI, 141, 142

3359 »Narodne novine« 1907, br. 3

3360 St. Stanojević, o. c, I (ćir.), 571; HE IV, 716, 717 i HBL 3, 358–360

latinski« (»Dragoljub« 1876, XIV, 14–16), »O nazivu župan i župnik« (»Dragoljub« 1877, XV, 19–23), »Ivanićki dotacij« (»Dragoljub« XV), »Bosanski vilajet« (»Dragoljub« XV, 32–37), »Vlasi« (»Dragoljub« XV, 37, 42), »Pet Vučetića iz 18. stoljeća« (»Dragoljub« XV, 46–56), »Kako se nekoć svetkovala tielovska procesija u Zagrebu u staro doba« (»Dragoljub« XV, 70), »Kada su koje ulice napučene u Zagrebu?« (»Dragoljub« XV), »Kakve su nekoć kazne bile u Zagrebu?« (»Dragoljub« XV), »Veneti« (»Dragoljub« 1878, XVI, 43–46), »Hrvatska narodnost ili duša hrvatskoga naroda« (Zagreb, 1879), »O Arbanasih« (»Nar. novine« 1879, br. 1), »Reakcija poviesti« (»Nar. novine« 1879, br. 182), »Hrvatska narodnost« (»Dragoljub« 1879, XVII, 1–96), »Provinces de Illyrie Division« (pismo od g. 1812) [»Dragoljub« XVII, 105], »Nezgode grada Zagreba 1770.« (»Dragoljub« 1880), »Protestanti u Hrvatskoj« (»Nar. novine 1881, br. 42, 43, 45), »Imenik akademičke čete narodne straže 1848. g.« (»Dragoljub« 1882, XX, 51, 52), »Trnovac i Trnovčani« (»Dragoljub« XX, 44), »Dalmacija je naša!« (»Dragoljub« XX, 46–48), »Statut za dietiće čizmarskoga ceha na Kaptolu od g. 1674.« (»Dragoljub« 1883, XXI, 75 itd.), »Lisinskoga jedna prošnja« (»Dragoljub« 1885, XXIII, 70–73), »Englezka tvornica tanina u Županji« (»Dragoljub« XXIII, 75), »Hrvatske toplice Mlakovec« (»Dragoljub« XXIII, 74, 75), »Ličani častnici« (»Dragoljub« 1887, XXV, 66–77), »Crtice iz Zagreba g. 1848.« (»Dragoljub« XXVI, 74–79), »Blaž Radošić Zagrebčan« (»Dragoljub« XXVI, 88), »Crtice o Gaju i Mažuraniću« (»Dragoljub« 1890, XXVIII, 129), »Cincari« (»Dragoljub« 1891, XXIX, 20), »Za naše doba. Pisma iz moje knjižnice« (»Dragoljub« XXIX, 40 itd., 1892, XXX, 66), »Krčelić o Ivaniću« (»Dragoljub« XXX, 48–52), »Gaj o sebi« (»Dragoljub« XXX, 53–57, XXXII, 1894, 44, 45, XLIV, 1906, 1–7), »Zagreb prije 70 godina« (»Dragoljub« 1893, XXXI, 21), »Ispravak o 'sv. kruni ugarskoj' u 'Dragoljubu'« (»Obzor« 1894, br. 274), »Sveta kruna ugarska« (»Dragoljub« 1894, XXXII), »Ivanićki čizmarski ceh g. 1804.« (»Dragoljub« XXXII, 45–59), »Francezi u Hrvatskoj. Listine iz početka 19. stoljeća« (»Dragoljub« XXXII, 65, 66), »Pred sto godina u Zagrebu« (»Dragoljub« 1895, XXXIII, 43), »Znamenitosti sela Kupinca« (»Dragoljub« XXXIII, 20–24), »Jelačić ban Ljudevitu Vukotinoviću« (»Dragoljub« 1897, XXXV, 11, 12), »Crnogorski Begovići« (»Dragoljub«, XXXV, 12, 13), »Hrvatska »zemaljska gospoda« u XVIII. stoljeću« (»Dragoljub« XXXV, 1–11), »Jubilej hrvatskoga jezika« (»Prosvjeta« 1897, 550), »Sveti Karlo Veliki i Hrvati« (»Dragoljub« 1898, XXXVI, 1–36), »Arbanasi« (»Dragoljub« XXXVI, 40, 41), »Lažne srbske zemlje« (»Dragoljub« XXXVI, 55–58), »Grobovi hrvatskih vladara« (»Dragoljub« XXXVI, 70, 71), »Osvrt na dvadesetgodišnjicu okupacije Bosne i Hercegovine« (»Dragoljub« XXXVI, 70, 71), »Iz staroga Zagreba« (»Dragoljub« XXXVII, 1899, 55, XXXVIII, 1900, 36–40, XLVII, 1904, 56–58), »Čiji je Kraljević Marko« (»Dragoljub« XXXVII, 28, 29), »Postanak i bitak hrvatskoga vladajućega doma« (»Dragoljub« XXXVII, 29–31), »Istina proti laži« (»Dragoljub« XXXVII, 31–48), »Pregled junačke slave Hrvata u godini 1241 i 1242.« (»Dragoljub« XXXVII, 48–52), »Ivanićke uspomene« (»Dragoljub« XXXVII, 10–28, 66, XXXVIII, 1900, 16–36, 1901, XXXIX, 23, 24, 40–48, XL, 1902, 1903, XLI, 23–31, 1904, XLII, 31–34, 1905, XLIII, 45–51, 1906, XLIV, 56–72, 1907, 49–57), »Lažne srbske zemlje«, Zagreb, 1898 (knjiga), »Kako je uspio progon slovjenskoga bogoslužja« (»Dragoljub« 1901, 2–9), »Zagrebački začastni građani« (»Dragoljub« XXXIX, 9–11), »Mala Vlaška u Hrvatskoj« (»Dragoljub« XXXIX, 16–40), »Gdje se je rodio August Šenoa?« (»Hrvatsko pravo« 1901, br. 1638), »Stubičke Toplice, kako su pripale Rauchom« (»Dragoljub« XL, Zagreb, 1902, 33–36), »Vlasi« (»Dragoljub« XL), »Vojarne u starom Zagrebu« (»Prosvjeta« 1902, 506–526), »Čudnovati kip u Ivaniću« (»Prosvjeta« 1903, 1906), »Glina rieka« (»Dragoljub« XLI, 1903, 61–62), »Uskoci i žumberački Vlasi« (»Dragoljub« XLI, 36–60, XLII, 1904, 48–56, XLIII, 1905, 27–42, XLIV, 1906, 48–55, XLV, 1907, 34–40), »Grudobran kraljevine Hrvatske« Zagreb, 1904, »Ivanićke tri dike« (»Prosvjeta« 1904, 443), »Židovi u Hrvatskoj« (»Dragoljub« XLII, 1–31), »Načelnici sl. i kr. glavnoga grada« (»Dragoljub« XLIII, 1905, 34, 35), »Dvie skupštine zagr. županije« (»Dragoljub«

XLIII, 51), »Senjanin Gavro« (»Dragoljub« XLIV, 37, 1907, XLV, 10), »Na remetskom zdencu« (»Dragoljub« XLVI, 3), »Risarska škola u Hrvata u XVIII. stoljeću« (»Napredak« 1902), »Životopisi: Vatroslav Lisinski. Prevedeno iz Perličarke« (»Narodne novine« 1856, br. 135–142), »Ivan Švear« (»Narodne novine« 1857, br. 131), »Matija Ban« (»Nar. novine« 1857, br. 1–2), »Ivan Kukuljević Sakcinski« (Zagreb, 1861 — knjiga[3361] — »Glasonoša« 1862, br. 56, 57, 59–61), »Sbirka životopisah slavnih jugoslavenskih muževa« (Karlovac, 1861), »Pavao Stoos« (»Glasonoša« 1862, br. 40–45), »Ljudevit pl. Vukotinović« (»Glasonoša 1862, br. 33–35), »Dr Franjo Rački« (»Glasonoša« 1862, br. 31, 32), »Nikola Plantić« (»Dragoljub« 1863, III, 79–95, »Danica ilirska« 1863, 291, 301, 306), »Eugen Kvaternik« (»Naše gore list« 1867), »Dragutin Stražimir, župnik doljnjo–zelinski« (»Dragoljub« XXIII, 1885, 53–66), »Mio Lattas Omerpaša« (»Dragoljub« XXIV, 1886, 59–64), »Ahmed–paša« (»Dragoljub« XXVII, 1889, 59–62), »Barbara Celjska« (»Dragoljub« XXVII, 62–68), »Dragutin Pogledić Kurilovečki« (»Dragoljub« XXX, 1892, 1–31), »Josip Šimun Klempaj« (»Dragoljub« XXXI, 1893, 1–27), »Ilarion Ruvarac« (»Dragoljub« XLIII, 9–28), »Dragutin pl. Cekuš kao zagrebački načelnik« (»Dragoljub« XLV, 1907, 13).

Od putopisnih i zemljopisnih članaka navest ćemo samo: »Cetingrad« (»Dragoljub« V, 1865, 44–46), »Pulj« (»Dragoljub« XII, 1869, 74–77), »Zagreb« (»Dragoljub« IX, 1871, 70–89, X, 1872, 70–79), »Niemac o Krapinskih toplicah« (»Nar. novine« 1872, br. 219) i »Sarajevo« (»Dragoljub« 1878, br. 47–52).[3362]

Kada je uredništvo EJ sasvim kratko prikazalo život i rad književnika Đ. Deželića kao pisca eseja, pjesama, romana i putopisa, ono nije uopće navelo da je Deželić napisao i brojne historijske članke, nego samo »veći broj biografija istaknutih ilirskih preporoditelja, zatim Račkoga i drugih«. Upotrijebilo je, međutim, sud A. G. Matoša, koji je rekao da je Deželićev »stil sasma neoriginalan, u starim savremenim klišejima. Osjećanje dosta banalno, fantazija bez inventivne snage, opservacija slaba, psihologija vulgarna«.[3363]

Slika bi bila potpunija da se to uredništvo poslužilo i ocjenom Fr. Račkoga iznesenom povodom Deželićeva članka »Pripetska močvara« (»Dragoljub« XVIII, 1881, 54–60), u kojem je Deželić prikazao raspravu Fr. Račkoga »Biela Hrvatska i Biela Srbija« (»Rad« JAZU LII, 1880, 141–189). Taj članak je izazvao reakciju našega velikog historičara i on piše osvrt pod nazivom »Književna zanovetanja Deželićeva« (»Obzor« 1881, br. 6–19).[3364]

Ocjenjujući neke tekstove Đure Deželića, Rački im osporava svako znanstveno značenje, pobija »fantazije Deželića i učitelja njegovog Kvaternika« o drevnoj Velikoj Hrvatskoj, te zaključuje riječima: »Ni zabašurivanje, ni uzveličavanje ne koristi, a mnogo manje falsificiranje historije«.[3365]

Sabravši sve sudove o njegovom djelovanju i radu, mora se priznati da je vrlo mnogo pisao i na književnom i na historijskom polju. Što se tiče historijskog područja, tu je ostao ne samo pravi diletant nego i neuspjeli »ispravljač« naše povijesti, služeći se čak i neistinama. Takvim radom izazvao je, opravdano, vrlo oštru kritiku Račkoga, koji ga nije više štedio, jer je Deželić pretjerao u svojim fantazijama, kombinacijama i izmišljotinama.

Drugim riječima, on je svojim pisanjem o hrvatskoj povijesti, budući zadojen pretjeranim rodoljubljem, više škodio negoli koristio našoj historiografiji. Pojedini njegovi historijski članci su svojim naslovima na tren privlačili pažnju, a kad su se u cijelosti pročitali, izazivali su opravdanu sumnju u njihovu istinitost i točnost.

3361 Ovu je knjigu izdao Đ. Deželić pod nazivom »Stj. Mirković« (gl. J. Šidak, Studije... 154, bilj. 7, 223, bilj. 11 itd.).

3362 V. Deželić, Književni rad Gjure Stj. Deželića, Zagreb, 1908, 1–7. Usp. i Bibliografija... sv. 11, 58, 59.

3363 EJ 2, Zagreb 1956, 697

3364 A. Gulin, o. c, 347, 330, 308

3365 J. Šidak, Studije..., 340

Književnik i publicist *Ivan Zahar* (Zagreb, 16. XII. 1845 — Zagreb, 30. IV. 1907) učio je pučku školu i gimnaziju u svome rodnom gradu. Jedno vrijeme je na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu slušao pravo da bi ga završio u Beču. Doktor prava postao je 1874. u Grazu. Godine 1879. u Zagrebu otvara svoju advokatsku kancelariju.[3366]

Godine 1903. postaje od suradnika »Obzora« njegov urednik. Kao član Neodvisne stranke i zastupnik Sabora napadao je Khuenov režim. Bavio se je književnošću i politikom.[3367] Tako je napisao veliki broj političkih članaka u »Obzoru«. Usput se je bavio historijom i to povezano s književnošću i s politikom.

Prvo piše »O grofici Katarini Zrinskoj« (»Vienac« 1871), te članke »Dr Ljudevit Gaj« (»Vienac« 1872), »Dr Dimitrije Demetar« (»Vienac« 1872), »Opatija (Abbazia)« [»Vienac« 1885],[3368] »Riečka gimnazija« (»Obzor« 1894, br. 165), »Čija je ideja cjelokupnosti i neodvisnosti Hrvatske?« (»Obzor« 1894, 158, 159), »Otac hrvatstva« (»Obzor« 1894, br. 284), »Savez s Madjarima« (»Obzor« 1894, 295), »Ban Jelačić i pravaši« (»Obzor« 1895, br. 4), »O Turopolju« (»Obzor« 1895, br. 64–66), »Dr Bogoslav Šulek« (»Obzor« 1895, br. 278, 281, 282, 284, 286), »Dr Ante Starčević« (»Obzor« 1896, br. 49–51), »Matija pl. Mrazović« (»Obzor« 1896, br. 210–212), »Josip barun Šokčević« (»Obzor« 1896, br. 266), »Rod Jelačića« (»Obzor« 1898, br. 115), »Strossmayer i god. 1848.« (»Obzor« 1898, br. 161), »Oktroirani ustav« (»Obzor« 1898, br. 180), »Nekoje opazke k 'Poviesti najnovijega vremena od Josipa Rabara'« (»Obzor« 1899, br. 75), »O spisima pok. Artura grofa Nugenta« (»Obzor« 1899, br. 110), »Srbi u Zagrebu i Medvedgradu godine 1457.« (»Obzor« 1899, br. 148), »Godišnjica listopadske diplome« (»Obzor« 1899, br. 242), »Politika i rad« (»Obzor« 1900, br. 160, 172, 173, 178, 179), »Mađarska ili ugarska državna misao« (»Obzor« 1900, br. 213), »Grof Ladislav Pejačević« (»Obzor« 1901, br. 81), »Ugarsko državljanstvo u Hrvatskoj« (»Obzor« 1901, br. 91), »Hrvatska prema austro–ugarskoj nagodbi« (»Obzor« 1902, br. 151), »Pokret protiv taljanštine« (»Obzor« 1902, br. 196), »Konačno uređenje urbarsko–srodnih odnosa« (»Obzor« 1902, br. 283), »Oktroi« (»Obzor« 1903, br. 12), »Nacionalna mađarska država« (»Obzor« 1903, br. 14), »Zaštita državnih zastava i grbova« (»Obzor« 1903, br. 201), »Spomen–listovi Schäfflea«[3369] (Polit. značenje Kvaternikova ustanka) [»Obzor« 1904, br. 182], »Novi politički historičar«, »Kako je nastala unija između Hrvatske i Ugarske«, napisao Nikola Urica (»Obzor« 1905, br. 169, 170), »Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko–djakovački i srijemski, godine 1850–1900...« (»Obzor« 1905, br. 46, 48–52, 54–59), »Nekoje crtice iz života biskupa Strossmayera« (»Obzor« 1906, br. 37).

Pripovjedač i učitelj *Ivan Devčić* (Gospić, 21. XII. 1857 — Zagreb, 19. X. 1908)[3370] napisao je čitav niz historijskih pripovijetki u kojima je ocrtao stanje u Vojnoj krajini kroz stoljeća. Osim toga, s područja naše povijesti objelodanio je sljedeće članke: »Počitelj grad« (»Vienac« 1895), »Hrvati i Hrvatska pod Napoleonom Velikim« (»Dom i svijet« 1900), »Listak iz hrvatske povjesti početkom 19. stoljeća« (»Prosvjeta«, Zagreb 1900), »Kapetan Lazarić« (»Pobratim« 1900/1), »Prijelaz Napoleonove vojske preko »Berezine« (»Pobratim« 1900/1), »Hrvatski plemić Ivan Kobasić« (»Prosvjeta« 1901), »I tu se proli krv hrvatska« (»Dom i svijet« 1902, »Prijatelj naroda–kalendar«, 1905), »Iz naše Bužke knežije« (»Narodne novine« 1903, »Prosvjeta« 1906), »Grad Bočaj i njegova okolina«

[3366] Znameniti..., 288

[3367] »Obzoraši urednici i suradnici«, Obzor — Spomen–knjiga 1860–1935. Zagreb, 1935, 268

[3368] Kako je Zahar boravio u Opatiji tijekom zime 1844. g. on je u dva broja »Vienca« za 1885. g. napisao iscrpan članak o tom mjestu, o toj »zelenoj oazi na jadranskom moru... Više mi ne trebamo — kaže on — ići ni u Meran, ni u Menton, ni u Nizzu... otok Krf ili u Cannes«, jer »imamo mi divnoga kvarnerskog zaljeva, imamo hrvatskoga naroda i srca u krasnoj Opatiji« (V. Antić, Turistički razvoj otoka Krka, Raba i Paga, Radovi Instituta JAZU u Zadru 3, Zagreb, 1957, 356).

[3369] O tom ministru i njegovim memoarima gl. i J. Šidak, Studije..., 368, 371–377.

[3370] A. Cuvaj, o. c, IX, 108, HE IV, Zagreb, 1942, 708, V. Zaninović, Devčić Ivan, EJ 2, 696 i HBL 3, 344, 345.

(»Narodne novine« 1903), »Župna crkva u Brinju« (»Prosvjeta« 1907), »Lapac–grad« (»Prosvjeta« 1907) i posmrtno su mu izašli članci »Iz doba franceskog vladanja u Hrvatskoj« (»Narodne novine« 1908) i »Ratovanje hrvatskih graničara« (»Jelačić« 1910/1911).[3371]

Ivan vitez Tomičić (Ričice, 7. V. 1835 — Beč, 1909). Nakon dovršene vojne škole u Grazu postao je natporučnik a onda je redom napredovao sve do podmaršala. Posebno se angažirao u okupaciji Bosne i Hercegovine, gdje je i služio.

Napisao je veliki broj životopisa hrvatskih vojnih ličnosti i junaka. Tako »Eine kroatische Expedition nach Montenegro« (»Agramer Zeitung« 1896), »Baruni Kneževići, glasovita lička obitelj« (»Ličanin« 1896/7), »Nješto o Udbini i obitelji Kneževića« (»Ličanin« 1896/7), »Rukavine« (»Ličanin« 1896/7, »Hrvatska domovina«, »Narodni list« Zadar 1898, »Prosvjeta« 1898), »Radoševići« (»Ličanin« 1896/7), »Die Jellačiće« (»Agramer Tagblatt« 1898), »Rod Jelačića« (»Obzor« 1898, br. 114, 1901, br. 166, »Prosvjeta« 1898), »Rod Kneževića« (»Obzor« 1898, br. 170), »Rod Draškovića« (»Prosvjeta« 1898), »Die Pejacseviche« (»Agramer Tagblatt« 1904, »Die Drau« 1904) i »Pejačevići« (»Prosvjeta« 1904, br. 20).[3372]

Ferdo Hefele (Bistrać, 10. IV. 1846 — Sisak, 10. VII. 1909) svršio je nižu gimnaziju i učiteljsku školu u Zagrebu, te postaje prvo učitelj (1868), zatim ravnatelj više pučke škole. Napisao je više članaka a mi ćemo navesti »Tisućugodišnjicu bitke kod Siska«,[3373] te »Maglaj na Bosni« (»Vienac« 1887).

Josip Purić (Drenovci kod Vinkovaca, 11. III. 1862 — Vinkovci, 11. X. 1909), profesor,[3374] izdao je »Biskup Strossmayer i Jugoslavenska akademija« (»Vienac« 1900), »Dva latinska rukopisa od god. 1698. u knjižnici i arhivu grofa Rudolfa Normana Ehrenfeldskoga u Valpovu« (»Vjestnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« II, Zagreb, 1900, 247–250). Zapravo, samo je prvi objelodanio dok drugi nije.

Dr. *Jaromir J. Hanel* (Trebič, ČSR, 9. IV. 1847 — Znojmo, 20. X. 1910), pravni historičar, još kao mladi pravnik dao se je na proučavanje povijesti slavenskoga prava, a napose češkoga.

Godine 1874. postavljen je za docenta češke pravne povijesti na Praškom sveučilištu, zatim iste godine na novoosnovanom Zagrebačkom sveučilištu javnim pravnim profesorom opće pravne povijesti Pravnoga fakulteta. Predavao je na hrvatskom jeziku koji je ranije naučio. Te 1874. g. izabran je i za pravoga člana JAZU a postao je i član odbora za izdavanje pravno–historijskih spomenika. Godine 1881. imenovan je profesorom austrijske pravne povijesti na Praškom sveučilištu. Kada se je pak 1882. odijelilo češko sveučilište od njemačkoga, on je ostao na prvom profesor njemačkog prava i austrijske državne i pravne povijesti. Godine 1896. postade rektor.[3375]

U Zagrebu je objavio »Kritički pogled na djela o slavenskom pravu«, u kojem je dosta oštro ocijenio »Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena« I. V. Bogišića (»Rad« JAZU XXXII, Zagreb, 1875, 175–197)[3376] a zatim i druga djela o tome pravu (»Rad« JAZU XXXIII, Zagreb, 1876, 208–227).[3377]

[3371] Gl. EJ 2, 696 (Bibliografija I. Devčića) i Bibliografija... sv. 11, 58

[3372] Znameniti..., 265 i Bibliografija... sv. 17, 430, 431

[3373] A. Cuvaj, o. c, IX, 108, 109, VI, Zagreb, ²1910, 25. Hefelovi pak »Prilozi za povijest grada Siska« (»Novi sisački glas« 1908/9, »Sisački glas« 1908) ostali su nedovršeni (Bibliografija... sv. 11, 108).

[3374] A. Cuvaj, o. c, X, 515–517

[3375] Gl. I. Strohal, Dr. Jaromir J. Hanel, »Ljetopis« JAZU 25, Zagreb, 1910, 129, Đ. Čulić, Hanel J. Jaromir, EJ 3, 660.

[3376] Na ovu ocjenu Bogišić je Hanelu odgovorio svojim »Primjedbama« u splitskom časopisu »Pravo« br. 50 i zasebno 1877. (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 246, bilj. 1).

[3377] To je bila kritika djela ruskog pravnog historičara A. Kotljarevskoga, koju je Đuro Daničić, kako kaže u pismu Račkome (26. II. 1876) s velikom radošću pročitao. Samo mu je bilo žao »što nije Hanel pobliže kazao kakav je to *slovenski način naučnoga pisanja*, koji je našao u Kotljarevskoga...« (V. Novak, Srpski naučnici... 37).

Još 29. XII. 1874. bilo je prihvaćeno na sjednici odbora za izdavanje pravno–historijskih spomenika da Hanel sastavi nacrt po kojem bi se moglo postupiti kod objelodanjivanja spomenika. Nakon nekoliko mjeseci Hanel je na sjednici filološko–historijskog razreda (19. V. 1875) predložio da se izdaju »Monumenta historico–juridica Slavorum meridionalium«, koja bi se sastojala od četiri serije: 1. Statuta et leges, 2. Urbaria et notae civitatum, 3. Acta diaetalia i 4. Monumenta, praxium jurisdictiam spectantia.

Dvije godine kasnije, tj. 1877. izašla su kao I. pars, 1 vol. »Monumenta historico–juridica Slavorum meridionalium«, Hanelova »Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae« (1214–1558)[3378] s latinskim predgovorom (XV. strana).

Ova »Statua et leges« Hanel je podijelio na: 1. Confirmatio et augmentatio statutorum civitatis ac insulae Curzulae, tempore Marsilii Georgii comitis facta. 2. Liber legum ac statutorum civitatis et insulae Curzulae. 3. Reformationes communis Curzulae i 4. Litterae ducales diaeque decisiones, privilegia communitatis ac universitatis populi et insulae Curzulae attintes.

»Confirmatio...« od 1245. g. tiskao je još Hormayr (»Geschichte Tirols« I), ali vrlo neuredno. Hanelu je pak Ljubić dao svoj prijepis iz mletačkog ahriva te je ovaj to izdao na temelju onih dviju u novoj preradi (1–25).

»Liber legum« od 1214. g. pronašao je Hanel na Korčuli (26–72) a isto tako i »Reformationes« od 1426 (73–130), dok je »Litterae ducales« od 1420. do 1558. g. uzeo iz biblioteke plemićke obitelji Arneri u Korčuli (131–258) i svemu tome je dodao još 2 isprave (259–265) kao i »Glossarium« (302–306).

Godine 1878. izdala je JAZU Hanelova »Statuta et leges civitatis Spalati« (MHJSM, pars I, vol. II, XVIII+236), koje je on podijelio na: 1. Statutum vetus (1–232), 2. Statuta nova (233–257), 3. Reformationes (258–298) i 4. Addimenta (299–308).

Za sve ovo poslužio se je rukopisima u A HAZU, Ljubićevom građom, građom franjevačke biblioteke u Dubrovniku[3379] i Cicognievom zbirkom. Iza sadržaja (309–320) dao je »Index rerum« (321–328) i »Index personarum et locorum« (329–332), a sasvim na kraju »Glossarium« (333–336).

Godine 1880. izašla je u »Radu« JAZU (LIV, 178–212) posljednja, nedovršena Hanelova radnja »Pravni život u obćini spljetskoj« u kojoj je opisao glavne momente iz povijesti splitske komune, sadržaj splitskog statuta i temelje njegovih ustanova na osnovu tiskane izvorne građe. Hanel je zaslužan za hrvatsku pravnu povijest i zbog toga što je on, uz pomoć i u dogovoru s Račkim, prvi kod nas počeo izdavati spomenike iz toga područja, te je tako stvorio obrazac po kojem se je dalje radilo pri objelodanjivanju pravnih spomenika.

[3378] Ova »Statuta et leges...« započela su se tiskani još u travnju 1876. No prije toga je Hanel, kako Rački piše Bogišiću (25. III. 1876) imao poći 26. III. na Korčulu »da štampani (korčulanski statut: S. A.) uzporedi sa rukopisom (kažu iz XV vieka) u obitelji Kapor«. Rački je u dvojbi »što bi s textom imalo štampati drugo osim predgovora, glosara i kazala«. U drugom pismu Bogišiću (7. V. 1876) Rački kaže da je komisija JAZU povjerila »priređenje korčulanskog statuta prof. Hanělu, te će štampanje započeti ovih dana...« (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 259, 262).

[3379] Kako je Hanel u predgovoru izdanju Splitskog statuta tvrdio da se »u knjižnici Male braće u Dubrovniku čuva rukopis« koji sadrži »italicam statutorum atque reformationum Spalatensium conversionem...«, Brlek je ukazao da je to »tek djelomično ispravno, jer kodeks donosi talijanski prijevod većeg dijela statuta i početak reformacija na latinskom jeziku, kako je to ispravno uočio Strohal Ivan... Inače se Hanelov i Strohalov opis ne podudaraju u svemu sa stvarnim stanjem rukopisa...« Brlek zatim opisuje taj statut, uvezan u pergameni i iznosi da Hanel drži da taj rukopis potječe iz 18. stoljeća; no na pergamenskim koricama njegovim zabilježno je »Anno 1654«, odatle se dakako ne može izvoditi, da je taj rukopis pisan te godine. To, kaže dalje Brlek, »iziskuje specijalni studij...« (M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, 134, 135).

On je zaslužan i zato što je, također prvi, počeo s proučavanjem prava u hrvatskim starim gradovima koji su, unatoč tome što je nad njima vladala Venecija i što su time bili izvrgnuti talijanskom utjecaju, ipak svaki za sebe razvili svoj posebni pravni život.

Stoga je šteta što nije nastavio[3380] u tom pravcu[3381] već se je pretežno bavio njemačkom i austrijskom državnom i pravnom poviješću.[3382]

Nikola Horvat (Jastrebarsko, 6. XII. 1823 — Zagreb, 1911), osnovnu je školu učio u rodnom mjestu, gimnaziju je završio u Zagrebu, a bogosloviju u Pešti. Godine 1846. je zaređen, a 1848. bio je vojni kapelan hrvatske konjaničke pukovnije.

Godine 1850, zatim od 1856. do 1866. je urednik »Katoličkog lista«. Godine 1852. postaje profesor na biskupskom, tj. nadbiskupskom liceju i knjižničar Metropolitanske biblioteke u Zagrebu. Godine 1870. je kanonik i rektor sjemeništa, 1871. kanonik a latere i ravnatelj pisarne. Čazmanski arhiđakon i kanonik kantor postao je 1880. g. Pod starost je oslijepio.

Kada je 1856. nadbiskup Haulik postao kardinal i ustvrdio da je već zagrebački biskup Dimitar (1376–1378) bio kardinal, pobije ga Horvat raspravom »Jeli Dimitar I jošte kao takav bio kardinal?« (Zagreb, 1856). Inače je napisao veliki broj članaka raznoga sadržaja u »Katoličkom listu«, čiji je bio urednik dugi niz godina.[3383]

Nikola Kreković (umro prije 1911), učitelj,[3384] napisao je »Perušić s okolicom« (»Obzor« 1878, br. 58–60) i »Gačka dolina« (»Obzor« 1880, br. 57, 58, 60–62, 68; 71).

Samo treba spomenuti knjigu svećenika i publicista *Franje Plevnjaka* (Poljana kod Ivanića, 8. XI. 1874 — Zagreb, 4. III. 1911),[3385] izdanu pod naslovom »Prilozi za kulturnu povijest hrvatskoga svećenstva (Rad svećenstva na školskom i prosvjetnom polju)« (Zagreb, 1910).

Ukazat ćemo i na to da je *Franjo Ksaver Kuhač* (Osijek, 20. XI. 1834 — Zagreb, 18. VI. 1911), skupljač narodnih popijevki i muzički etnograf, folklorist i kompozitor,[3386] napisao članak »Valpovo i njegovi gospodari« (»Vienac« 1879), te »Glazbeno nastojanje Gajevih Ilira« (Zagreb, 1885), »Vatroslav Lisinski i njegovo doba« (Zagreb 1887, ^{2}1904), »Ilirski glazbenici« (Zagreb, 1893), »Turski živalj u pučkoj glazbi Hrvata, Srba i Bugara« (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« X, Sarajevo, 1898) i »Historische Notizen über Essek« (»Die Drau« 1908, »Narodne novine« 1908, »Osječki tjednik« 1908).

Vrlo osebujna ličnost jest dr. *Imbro Ignjatijević Tkalac* (Karlovac, 6. V. 1824 — Rim, 6. I. 1912), publicist. Njegovo prvotno prezime imalo je kajkavski oblik Tkalec. Porijekom je iz Turopolja; njegova obitelj je krajem 18. st. stekla novcem čak i plemstvo. Gimnaziju je polazio u Karlovcu, dovršio je u Grazu (1843), studirao je filozofiju i pravo na sveučilištu u Berlinu, Münchenu i Heidelbergu, gdje je 1848. postigao doktorat filozofije[3387] na temelju doktorske radnje »Die religionis

---

[3380] 27. XI. 1883. Rački piše Bogišiću: »Hanël od kada se u Prag preseli, ne radi ništa, bar za nas...« (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 299).

[3381] I. Strohal, Dr. Jaromir J. Hanel, »Ljetopis« JAZU 25, Zagreb, 1910, 129.

[3382] Đ. Čulić, Hanel J. Jaromir, EJ 3, 660

[3383] Znameniti..., 109

[3384] A. Cuvaj, o. c, VI, 183

[3385] Znameniti..., 215, 216. Uz navedenu knjigu Plevnjak je napisao i članak »Uspomeni zadnjega kralja narodne krvi Petra Svačića. (K 800–godišnjici sveze naše s Ugarskom)«, »Glas naroda« 1903 (Bibliografija... sv. 11, 314).

[3386] O njemu je opširno napisao i dao veliku bibliografiju i literaturu: J. Andreis, Kuhač Franjo, EJ 5, 440, 441.

[3387] I dok J. Šidak ovako piše, Wurzbach još 1882. Tkaleca prvo naziva »Tkalac Emmerich (Imbro) Ignjatević«, a zatim kaže da je konačno na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu postigao doktorat filozofije i pravne znanosti (C. von Wurzbach, o. c, 45, Wien, 1882, 204). St. Dvoržak samo navodi da je studirao pravo na zagrebačkoj akademiji (St. Dvoržak, Imbro Ignjatijević Tkalac, Život i djela, »Starine« JAZU 52, Zagreb, 1962, 355).

christianae in Slavis introductione« (Heidelberg, 1848)[3388] i izabran docentom za sanskrt i slavističke studije.

Zastupao je ideju austro–slavizma i njegova brošura »Croaten, Serben und Magyaren, ihre Verhältnisse zueinander und zu Deutschland, Sendschreiben an Arnold Ruge«,[3389] koju je objelodanio u Beču, početkom rujna 1848. bila je spaljena po nalogu vlasti. Tu brošuru Tkalac je posvetio Jelačiću, čiju je politiku branio u interesu »jedne više čovječanske ideje«, a osuđuje mađarsku revoluciju zbog njezina licemjerja i netrpeljivosti.

Boraveći neko vrijeme u Zagrebu nastavio je s pisanjem,[3390] a objavljivao je članke i u francuskim, njemačkim i talijanskim listovima. Piše i o Srbiji.[3391] Godine 1861. u Beču pokreće dnevnik »Ost und West« koji je imao zastupati »slavenske interese« i »stajati na stajalištu slavenske, a ne južnoslavenske ili hrvatske ili srpske itd. politike«. U listopadu 1863. Austriju[3392] je zauvijek napustio i prvo ide[3393] na kraće vrijeme u Rusiju, zatim odlazi u Italiju gdje ubrzo dobija službu u tamošnjem ministarstvu

[3388] Wurzbach iznosi da je u Heidelbergu 1848. objavio spis »De religione christiana in Slavis introducta, propagata, reformata« (C. von Wurzbach, o. c, 45, 204) a tako i St. Dvoržak (o. c, 371).

[3389] Ovu je brošuru objelodanio pod imenom »E. I. Ignatijewitsch« i ona je pretiskana u Građi za povijest književnosti hrvatske (16, Zagreb, 1948). Zastupajući ideju austroslavizma on je smatrao da se Austrija treba pretvoriti u »slavensku zapadnu državu« izgrađenu »na principima demokratsko–nacionalnog federalizma«. Za to je nalazio opravdanje što su Južni Slaveni pružili Austriji pomoć u suzbijanju talijanske revolucije. »Mi hoćemo Austriju održati« objašnjava dalje »jer ne želimo prepustiti našu braću Čehe, Poljake, Slovence, Slovake i Rusine kao dobar plijen ni Mađarima ni Nijemcima« (J. Šidak, Studije..., 20), St. Dvoržak (o. c, 325, 377) pak daje opis ovoga spisa, za koji kaže da je izišao anoniman.

[3390] Tako je od 26. VII. do 13. XII. 1849. anonimno objavio u zagrebačkom listu »Südslavische Zeitung«, seriju od 16 kraćih članaka naslovljenu »Politische Rundschau«. Iste članke je 1850. izdao kao brošuru s naslovom »Ost und West 1849. Eine politische Rundschau« (100 atr.). U ovoj brošuri je sažeo misli da je održanje i preuređenje Austrije dužnost slavenstva i da ta slavenska Austrija ima zadaću ujediniti sve Južne Slavene (J. Šidak, o. c, 20, 21). I dok Wurzbach samo kaže da je pod ovim naslovom te članke tiskao u »Südslavischen Zeitung« (C. von Wurzbach, o. c, 45, 204), M. Prelog smatra ovaj list bečkim /St. Stanojević, o. c, IV (lat.) 810/, što nije točno, jer je Šidak o tim novinama detaljno pisao da su izlazile u Zagrebu od 3. I. 1849. do aprila 1852. i od 5. I. do 30. VI. 1871. (EJ 8, 214, 215). Kada je na kralj. akademiji u Zagrebu ispražnjena stolica »naravnoga i javnoga domaćega prava«, na to mjesto se je prijavio i 26–godišnji »Imbro Ignjatia Tkalec«, kojega su, nakon provedenog postupka, u srpnju 1849. godine preporučili banskoj vladi tamošnji profesori dr. Romuald Kvaternik i Vj. Babukić (HDA u Zagrebu — banska vlada — kutija XXVII).

Kada je u Zagrebu osnovana trgovačko–obrtna komora, Tkalec je postao njen prvi tajnik i na tome je mjestu ostao punih deset godina /St. Stanojević, o. c, IV (lat.), 810/. U vezi s tom službom napisao je »Bericht der (Agramer) Handels–und Gewerbekammer für die Jahre 1852 und 1853.« (C. von Wurzbach, o. c, 45, 204). Gl. i St. Dvoržak, o. c, 355, 359, 379, 380.

[3391] U Leipzigu 1853. mu izlazi druga brošura na 64 str. pod naslovom »Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische Civilisation. Eine Denkschrift«, u kojoj je ovaj put ulogu za rješavanje istočnog pitanja namijenio srpskom narodu (gl. J. Šidak, o. c, 22 i bilj. 66). Godine 1857. tiska brošuru »Das Staatsrecht des Fürstenhums Serbien« (C. von Wurzbach, o. c, 45, 205), za koju piše M. Prelog da je izašla 1858. (St. Stanojević, o. c, IV, 810).

[3392] Naime, austrijska vlada je provela protiv Tkalca veleizdajničku parnicu i on je osuđen na 6 mjeseci zatvora. No uvjetno je pušten na slobodu zbog slabog zdravlja (St. Stanojević, o. c, IV, 810). U svojoj obrani, koju je tiskao u listu »Ost und West«, Tkalac je izjavio da on pripada najvjernijoj i lojalnoj opoziciji Njegova Veličanstva (C. von Würzbach, o. c, 45, 205). Kako se i dalje upustio u političku borbu, morao je pobjeći u Pariz (St. Stanojević, o. c, IV, 810). S. Traljić pak iznosi kako je Imbro Tkalac prenio u svoj bečki list »Ost und West« Pavlinovićev članak »O narodnosti«, tiskan u prvom godištu »Il Nazionale« (»Narodni list«), te je zbog toga 1863. bio osuđen na 8 mjeseci tamnice i novčanu kaznu (S. Traljić, Natko Nodilo kao urednik Narodnog lista, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, Zadar, 1961, 125). Dvoržak pak piše da je 24. V. 1861. osuđen na 6 mjeseci teške tamnice i gubitak 1100 for. jamčevine, a 1. II. 1863. osuđen je na osam mjeseci teške robije, gubitak plemstva i kaucije. No pomilovan je zbog sušice i pušten na slobodu. Kako je započeo političko djelovanje, to odlazi u Berlin, a onda bježi u Rusiju i konačno u Italiju (St. Dvoržak, o. c, 361, 364, 365).

[3393] Naime, Tkalac je 1863. prognan iz Austrije u koju se više nikada nije vratio (V. Novak, Valtazar Bogišić..., 127, bilj. 1). U svojoj poslanici braći Hrvatima i Srbima iz g. 1866. pod punim naslovom »Pitanje austrijsko, kome, kako i kada valja riješiti ga. Poslanica braći Hrvatima i Srbima«, Tkalac sada želi razbijanje Austrije i stvaranje velike južnoslavenske zajednice, kojoj bi bila jezgrom Srbija (J. Šidak, o. c, 26 i bilj. 81). Ovo je djelo kojim si je onemogućio povratak u domovinu, izdao u Parizu (St. Stanojević, o. c, IV, 810).

vanjskih poslova.[3394] Godine 1871. primio je čak talijansko državljanstvo i tako je kao tumač postao i formalno činovnik[3395] tog ministarstva u Rimu.[3396]

U Leipzigu[3397] je 1894. objelodanio svoje »Jugenderinnerungen aus Kroatien«.[3398] To je jedno od najboljih memoarskih djela u našoj književnosti. U njima je slikovito ispričao povijest svoje obitelji i svoj život do 1843. g. Ujedno je vjerno ocrtao kulturne, socijalne i političke prilike u Hrvatskoj krajem 18. i početkom 19. stoljeća.[3399] Nastavio je pisati svoje memoare (od 1843. g. dalje) opisujući tok svoga života[3400] do dolaska u Italiju 1863. g., no taj se dio nije sačuvao, vjerojatno ga je, kako je sam nagovijestio, 1905. spalio.[3401]

Iako je srazmjerno malo napisao s područja historije, po svojoj znanstvenoj spremi i radu *Natko Nodilo* (Split, 31. VIII. 1834 — Zagreb, 21. VI. 1912) se može staviti uz bok Račkoga. Otac mu je bio rodom iz Mljeta, a majka iz Brača.

Školovao se u Splitu i kao pitomac tamošnjeg biskupskog sjemeništa položio je ispit zrelosti (1853). Ovdje se upoznao i sprijateljio sa starijim svojim drugom Mihovilom Pavlinovićem. Ujesen 1853. Nodilo stupa u zadarsku bogosloviju posvetivši se svećeničkom zvanju. Nakon treće godine bogoslovije (1850) napusti svećeničko zvanje i postade pomoćni učitelj na splitskoj gimnaziji, gdje je ostao sve do 1857. Te godine otišao je na Bečko sveučilište,[3402] gdje je studirao historiju i geografiju (1857–1861). U ožujku 1861. položi profesorski ispit i bi osposobljen predavati opću historiju i geografiju na potpunoj gimnaziji s talijanskim kao nastavnim jezikom. Vrativši se u Split, ondje je imenovan suplentom na gimnaziji (31. VIII. 1861), upravo kada je navršio 27 godina.

Nodilo se je odmah, uz Luku Botića i Kostu Vojnovića, izjasnio za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i postao ne samo članom Narodne stranke već i njenim »apostolom«.

3394 Tu mu je službu našao Kossuth (St. Stanojević, o. c, IV, 810). Tkalčevu djelatnost nakon što je emigrirao u Italiju 1863. dosta detaljno je opisao A. Tamborra pod naslovom »Imbro I. Tkalac e 'Italia« (Roma, 1966). Tu se uz ostalo vidi kako su Tkalac i Kvaternik bili odvojeni osobnim neprijateljstvom i razlikovali se dubokim suprotnostima u nacionalno–političkim shvaćanjima (J. Šidak, o. c, 357).

3395 Tj. konačno legacioni savjetnik (St. Stanojević, o. c, IV, 810).

3396 Zalaganjem Bogišića kod Račkoga, 1867. g. Strossmayer je otkupio biblioteku I. Tkalca jer ju nije mogao iznijeti u inozemstvo, a 1879. Bogišić iz Pariza pismeno preporučuje Tkalcu dvojicu bugarskih političara Gešova i Jankolova, koji su iz Londona išli za Rim (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 15, 126, 127, 280).

3397 U Leipzigu je 1883. tiskao »Folia sparsa ex Diario Don Burcardi junioris scorpatoris S. S. palatiorum apostolicorum« (J. Šidak, Tkalac Ignjatović Imbro, EJ 8, 341), koji samo spominje ali ne opisuje St. Dvoržak (o. c.).

3398 Njih je preveo J. Matasović pod naslovom »Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj« i objavljivao u »Obzoru« 1924, a 1925. g. tiskala mu ih je Srpska književna zadruga u Beogradu (J. Šidak, o. c, EJ 8, 341). Godine 1945. MH je izdala ovo djelo i naslovila »Imbro Tkalac, Uspomene iz Hrvatske« (prijevod dra Rittiga), Zagreb, 1945. (St. Dvoržak, o. c, 372).

3399 St. Stanojević, o. c, IV (lat.), 809, 810, J. Šidak, Tkalac Ignjatović Imbro, EJ 8, 340, 341

3400 Zanimljivo je što Wurzbach piše kako je 1863. nestalo iz javnosti ime Tkalca, te da on ne može kazati da li je 13. III. 1865. u Zagrebu kao gimnazijski profesor umro publicist dr. »Tkalac« (C. von Wurzbach, o. c, 45, 205). Dvoržak navodi da je umro u Rimu 4. I. 1912. oženjen Njemicom, s kojom je imao 9 djece (St. Dvoržak, o. c, 370, bilj. 54).

3401 J. Šidak, o. c, EJ 8, 341 (s Tkalčevom bibliografijom i opširnom literaturom o njemu). Tkalac je još 1858. sastavio oglas i poziv na pretplatu za djelo »Bibliografija svij nauka naroda i vjekova«. No kako se prijavilo samo 500 pretplatnika, nije ga izdao. Ostavio je i nekoliko neobjavljenih rukopisa, koji su izgubljeni (St. Dvoržak, o. c, 359, 407–413).

3402 V. Novak se mnogo bavio životom i djelima Nodila i on piše da je Nodilo imao »istoriografski potencijal« s kojim je pošao u Beč studirati »istoriske nauke na Bečkom univerzitetu«. Ondje je surađivao u seminarima, a u bečkim bibliotekama je provodio znatan dio vremena »produbljujući i proširujući znanja stečena na učenim prodavanjima pojedinih profesora«. U seminarima je naročito volio »da analizira izvore iz raznih epoha, a napose iz grčke i rimske istorije«, te je s velikim zalaganjem »upoznao gotovo sva tadašnja glavnija dostignuća na području svetske istoriografije« (V. Novak, Natko Nodilo — istoričar (esej), »Mogućnosti«, Split, 1962, 426, 427). Autobiografija Natka Nodila zaključena njegovim izlaskom iz sjemeništa nosi naslov »Corso degli studii da me fatii« 28. V. 1857. Napisana je talijanski na dva lista i pohranjena, nakon što je otkupljena od dra L. Vojnovića, u HDA u Zagrebu — Akvizacije — kutija 62, br. 15.

Upravo se zbog takvog svoga stava zamjerio bečkoj vladi i vlasti u Dalmaciji, te već koncem veljače 1862. napušta državnu službu.[3403] Sada je ovom borcu za federalizam i slavenstvo, povezano s hrvatstvom, Narodna stranka predala uredništvo svoga političkog organa »Il Nazionale«,[3404] koji je izišao 1. III. 1862. u Zadru.

Odmah se vidjelo da je list povjeren pravom majstoru pera.[3405] Tako je započelo veliko djelo hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji s programom političkog sjedinjenja s Hrvatskom i organiziranjem narodnih škola, uprave, sudstva kao i čitavog javnog života. Najjače pak oružje bilo je hrvatsko državno historijsko pravo. Nije bila nimalo laka zadaća Natka Nodila kao urednika lista »Il Nazionale«, jer su se odasvuda javljali protivnici sjedinjenja s Hrvatskom, među kojima je bio i glasoviti znanstvenik i državnik Nikola Tommaseo. On je bio ne samo protiv sjedinjenja već se je zagrijao i za autonomiju Dalmacije i za posebnu dalmatinsku narodnost. Na ovo mu je Nodilo odgovorio u svom listu (14. V. 1862) razborito i uvjerljivo, dok je Tommaseo reagirao vrlo zajedljivo što je izazvalo Nodila da mu odvrati.

Ova čuvena polemika je jedna od glavnih Nodilovih zasluga za narodni preporod u Dalmaciji i ona je dala povod manifestaciji solidarnosti s narodnom omladinom pri osnivanju prvih narodnih čitaonica.

Kada su autonomaši vidjeli kako je Nodilo slistio njihova poluboga Tommasea, ustadoše protiv Nodila i njegovih novina »Il Nazionale«. Ali upravo ta njihova akcija izazvala je protuakciju i narodnjaci stadoše osnivati narodne čitaonice, središta narodne prosvjete i svijesti.

Nodilov »Nazionale« bio je ne samo politički list već i prosvjetiteljski, koji je širio bratstvo.

No uskoro Nodilo je imao proći teške kušnje, jer je državno odvjetništvo podiglo optužbu protiv njega zbog jednog dopisa iz Rijeke, koji je on tiskao.[3406] Uspio je da bude oslobođen optužbe da je počinio zločin poticanja na pobunu, ali je zbog nepažnje osuđen na novčanu globu (1863). I sljedeće godine je podignuta optužba protiv njega, međutim, prizivni sud je obustavio daljnji progon (1865).

[3403] Naime, dosad se je općenito držalo da je zbog svoga pristupa Narodnoj stranci postao zazoran ne samo talijanašima nego i vladi kao i njezinom šefu Mamuli, te krajem veljače 1862. »od službe otpušten«. Međutim I. Grgić (1960) je na temelju arhivskih spisa pokušao ukazati da je Nodilo sam dao ostavku na službu i zamolio dozvolu za izdavanje političkih novina »Nazionale«, tj. »Narodnog lista« (S. Traljić, Natko Nodilo kao urednik Narodnog lista, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, Zadar, 1961, 124, 125). No austrijskoj vlasti u Splitu bilo je poznato da je on »kao nastavnik... fanatičan pristaša sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom« te da vrši »ne mali utjecaj na svoje sumišljenike« pa je smatrala »da je zbog toga njegov boravak u ovome gradu opasan« (I. Grgić, Iz doba Narodnog preporoda — Oko postanka Nazionale — Narodnog lista, »Zadarska revija« IX, Zadar, 1960, 278). Ovome bi se imalo dodati i to da je Nodilo od 1854. g. dalje gotovo redovito pisao na talijanskom svome prijatelju Pavlinoviću, i da je ispočetka vrlo loše pisao hrvatski (Gl. A. Palavršić — B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, izdanja Historijskog arhiva — Split sv. 4, Split, 1962, 16, 17, 19, 21–26, 31–35, 17, 18).

[3404] O tome gl. opširnije S. Traljić, Natko Nodilo kao urednik Narodnog lista, Radovi Instituta JAZU 8, 123–134.

[3405] U članku »Programa del Nazionale« (1862, br. 1) i N. Nodilo izlaže program lista na talijanskom jeziku, a to isto ponavlja na hrvatskom jeziku u »Prilogu k Narodnom litu br. 1« (1862). Već na početku vidi se da ga je sastavio historičar, jer počinje ovako: »Tko prouči u poviesti nasliedovanjem viekovah razvitak uljudnosti europejske, nadje da svaka miena njezina s viencem novih mislih objavljuje nove potriebe, koje su pristupile obitelji čoviečanskoj...« Dalje iznosi zašto se je pojavilo u Dalmaciji ovo »glasilo, nadahnuto samo korišću našega puka...«, te što će sve zastupati i pisati. U prvom redu »Narodni list« »neće ništa drugo prositi nego slobodu cielu za svakoga...«, a »natražnje težnje« Slovjene »nestraše«. Nadalje: »Slovjaninu je živa korist da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali i takova, da ispuni pravedne želje različitih plemenah, koji u njoj pribivaju, bez pretežanja jednoga naroda nad drugim. Onda će i nami slovjanim dalmatinskim biti dopušteno stegnuti tiešnjim uzljem svezu, koja nas do sada veže s našom braćom Hrvatskom samo po krvi i po jeziku...« Iznosi i što će sve pisati u ovom listu, gdje poziva svakoga, a napose mladež »kojoj gori srdce za otačbinom slovjenskom« da uredništvo »uspomaže svojim perom u ovom listu« itd. (V. Maštrović, »Jadertina croatica« II, časopisi i novine, 24–27).

[3406] O tom gl. A. Palavršić — B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, izdanje Historiografskog arhiva — Split, sv. 4, 26 i bilj. 2, 27.

Padom Schmerlingova ministarstva (1865) osvanuli su ljepši i mirniji dani za Narodnu stranku u Dalmaciji.

Nodilo se pak, nakon pet godina rada, povlači s položaja urednika[3407] i posvećuje profesuri, te je 25. XI. 1866. ponovno imenovan suplentom zadarske gimnazije, iako je u »Nazionalu« surađivao[3408] i list potpisivao sve do 1873. godine.

Razlog zbog kojeg je prestao biti urednik neke su nesuglasice[3409] nastale među članovima stranke.

Godine 1867. Nodilo je izabran zastupnikom za dalmatinski sabor u korčulanskom kotaru i na tom položaju ostaje sve do 22. V. 1870. kada je sabor raspušten.

Te godine je doživio veliku satisfakciju, kao plod svoga teškoga i napornoga političkog rada kod »Nazionala«, jer su upravo 1870. na izborima autonomaši poraženi od Narodne stranke.

Dana 19. XI. 1871. dobio je naslov profesora. Oženio se je Julijom pl. Paitoni iz Splita; u tom braku imao je samo jednu kćer.

Član pokrajinskog školskog vijeća postao je 12. II. 1872.

Kada je pak otvoreno hrvatsko sveučilište u Zagrebu, Rački ponudi Nodilu katedru svjetske povijesti,[3410] koju on prihvati. Oslobođen je svoje stare dužnosti i kralj ga imenuje redovnim profesorom iz opće povijesti (20. IX. 1874).[3411]

U Zagrebu se je Nodilo bavio jedino znanstvenošću, a u javnom životu nije se više isticao, nije se kandidirao, niti je pisao novinske članke, što niukoliko nije umanjivalo njegovo rodoljublje.

Samo je ponekad Nodilo bivao prekinut u svom tihom znanstvenom radu. Tako je, kad je izabran dekanom Filozofskog fakulteta (1878/9), i 1889/90) i rektorom Sveučilišta (1890/1), održao prigodom svoga ustoličenja govor, tiskan i u »Narodnom listu« (1890, br. 89–95).

Kao profesor bijaše jedan od najodličnijih predstavnika hrvatskog sveučilišta. Predavanja su mu zahvaćala doba Egipćana i Asiraca sve do francuske građanske revolucije. Studentima je predavao povijest vrlo jezgrovito, bistro i čarobno, te je ideje i događaje pojedinih epoha čovječanstva sintetizirao u njihovoj jezgri. Poput majstora slikara predočavao je zanesenim slušaocima slike iz

[3407] Budno je pratio uređivanje »Narodnog lista« kao priloga »Nazionala« pa se žalio Pavlinoviću da novi urednik Danilo slabo njime rukovodi (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 45–47, 49).

[3408] U pismu Pavlinoviću 11. XII. 1866. Rački kaže da iz ne zna »kojeg uzroka 'Nazionale' izbjegava pitanje o sjedinjenju. Neprijateljem našim to je po ćudi, ali našemu narodu nije korisno...« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 58).

[3409] V. Novak još jednom piše da je »sudbinski sticaj okolnosti, koji je Nodila prisilio da ostavi 'Il Nacionale' jugoslavenskoj istoriografiji (je) spasao naučnika«. Janko Koharić pak, Nodilov učenik, kaže da je on »sišao sa stolice uredničke onda kad je vidio, da struja kojom je narod zaplovio, promijeniti se neda, a hoće da ponese onamo, kamo on, sa svojim uvjerenjem ne može, a kormilar ostavio je svoj brod; nije rad burnog mora već rad onih, što brodu drugi smer dadoše« zaključuje Koharić (V. Novak, o. c, 428).

[3410] Zapravo Pavlinović je predložio Strossmayeru da se na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu izaberu za profesore dalmatinski prvaci: Kosta Vojnović, Miho Klaić, Natko Nodilo i Đuro Pulić. Strossmayer se složio i odmah o tome obavijestio Račkoga kojem je rekao da je spreman, ako je on sporazuman odmah pisati banu Ivanu Mažuraniću. Pavlinoviću je također odgovorio (Đakovo, 22. III. 1874) i dodao da se samo straši, što je i Račkome »priobćio, a to je: strah« da »tiem neslabimo Dalmaciju« te ga pita što on na to kaže. Pavlinović je obavijestio Strossmayera kako je odmah razgovarao, čim mu se biskup javio, s Klaićem, koji mu je kazao »da se nipošto ne bi više primio profesure, pa ni na Sveučilištu«. Za Vojnovića ne zna da li bi to »mogao učiniti s pogleda ekonomičnoga«, dok za »Nodila i Pulića neće nikakve štete biti po Dalmaciju, da se oni namjeste u Zagreb, jer prvi (tj. Pulić, koji je bio na gimnaziju u Trentu — Južni Tirol: A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 220. bilj. 3) i onako je van zemlje, a drugi (tj. Nodilo: S. A.) je zakopan u zadarskoj gimnaziji, koja ga nipošto ne bodri da se otrese talijanštine, kojoj je privikao, s velikom štetom za hrvatsku knjigu. U Zagrebu bi morao predavati hrvatski, i to bi potaklo njegovu inače odličnu sposobnost da obljubi bolje jezik i narod hrvatski...« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 219, 220).

[3411] Nodilo je uz još neke svoje kolege potvrđen tek mjesec dana prije otvaranja sveučilišta. On se je duže vremena odlučivao, kako piše Novak, da prijeđe na dužnost u Zagreb — i to na nagovor svoga prijatelja Račkoga, koji je ovu stvar izveo do kraja (gl. V. Novak, o. c, 431, 430, 431).

minulih vremena, ostavljajući neizbrisiv trag. Osjećalo se je da je učenik francuskih historičara,[3412] zanosio se za »libertas«.

Iz njegovih predavanja[3413] dobivala je svoje značenje i Ciceronova krilatica »Historia est magistra vitae«.

Iako hrvatska povijest nije bila njegov predmet, on se nije slagao s teorijom Dümmler–Rački, jer je držao da je Konstantin Porfirogenet svoje podatke najviše crpio iz bistroga vrela.

Inače je bio zadojen idealom narodnog jedinstva[3414] govoreći da su Srbi što i Hrvati, a Hrvati što i Srbi.[3415]

[3412] Natko Nodilo je još 1874. g. kao i Ranke odlučno odbio Hegelov apstraktni sustav »apsolutnog duha«, koji je prelazio preko pojedinosti i konkretnosti povijesti. Ujedno je odbacio gledište Bucklea i svih pozitivista Comteove škole, jer »brišu u povijesnom razvitku slobodnu čovječju volju...«. On je shvaćao historiju kao »razloženo svjedočanstvo istinitih i znamenitih zgoda pokolenja ljudskih«, ali ipak to više nije bila »dogodovština«, jer je on obratio pažnju i na »društveno ili ekonomično stanje političkih zadruga... No nova historija ima opsežniji zadatak: jauk u kolibama toliko ju zanima koliko veseli spjevi u palačama, radnja koja ubija u zadimljenim tvornicama koliko mirni život u građanskim kućama«. Iako se je Nodilo, piše M. Gross, pri tome pozivao na Vica i Montesquieua, očito je da na to njegovo mišljenje utječe pozitivizam i građanska demokracija (M. Gross, Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi. Posebna izdanja Instituta za hrvatsku povijest 3, Zagreb 1976, 96, bilj. 6, 110, bilj. 8, 113, bilj. 12).

[3413] Prema pisanju Koharića »na univerzi otvarao je« Nodilo »učenicima svojim vidike daleke u povijest svjetsku; tumačio polom klasičnog svijeta, a kaos varvarskog...« Po Novaku Nodilo je »...u seminarima... više svega unosio svega sebe kao stvaraoca koji je mladima ulijevao volju i smisao za naučan istraživački rad, dakako samostalan. A takvih slušalaca Nodilo nije imao mali broj... O sugestivnosti Nodilovih predavanja govore mnogobrojni njegovi slušatelji, ne samo istoričari, nego i oni s drugih fakulteta, koji su im isto tako najvećim interesovanjem prisustvovali da bi stekli znanja kakva im nisu mogli da pružaju njihovi predavači. Oštri sudovi takvih intelektualaca održali su o Nodilu dugi niz godina predanje o najboljem profesoru–predavaču...« Šišić pak u nekrologu zabilježio je o Nodilu kao učitelju brojnih generacija i ovo: »Nodilo je umeo da predaje tolikom bistrinom, jezgrovitošću i otmjenošću, da su bivši njegovi slušači ne jednom naprosto stali s običajnim bilježenjem, te se posve predali rijetkom duševnom užitku, koji će im svima ostati nezaboravan...« V. Novak završavajući opis Nodilovih predavanja uzdiže ga kao stvaraoca na katedri »kojoj je umeo osobitom sugestivnošću približiti studenta, a takav nenadmašan bio je i u svom naučnom kabinetu, u kome je spremao i svoja predavanja, ali i djela, koja su ga svojim životnim vrednostima nadživela kao izvanredno dragocena baština jugoslavenske istoriografije« (V. Novak, o. c, 432–434).

[3414] Živeći povučeno u Zagrebu Nodilo se »nakon trinaest godina« kako nije vidio Pavlinovića, sjeti da mu piše 7. IV. 1887. U tom pismu kaže da staro njihovo prijateljstvo »raznošeno je na vjetrove«, krivnjom jednoga ili drugoga ili obojice. On i Pavlinović su već »odavna zaokrenuli, svaki svojim putem«, te su »sada rastavljeni čitavim dugim odjelitim razvićem svojih osjećaja o vjeri i svojih misli o pravoj težnji i sreći narodnoj«. On se »u mnogome« osjeća zahvalan Pavlinoviću »svaki put, gdje se pameću« vraća »na lijepe godine prvog cvata i prvog ushita duše«, te mu želi brzo ozdravljenje« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 301, 549).

[3415] Kako svjedoči J. Biankini (Natko Nodilo, Jubilarni broj »Narodnog lista«, str. 9) Nodilo je očitovao svoju nacionalnu orijentaciju riječima: »Srbi jesu što i Hrvati, a Hrvati što i Srbi«. S toga stajališta je oštro osuđivao iz Zagreba borbu između Hrvata i Srba u Dalmaciji, koja je imala svoj zametak u 1876. g. a prvi je sukob izbio iz 1879. prigodom glasanja bukovičkih Srba protiv Narodne stranke. Zbog te borbe je i napustio političko polje da tek poslije 18 godina oduševljeno i toplim riječima pozdravi izdavanje »Narodne misli« ujedinjene hrvatske i srpske mladeži. Tom prilikom je rekao: »Vi naraštaj bolji od starijega, spor eto rješavate plemenitim nadahnućem vrelog srca. Mimo sićušne povode, prepirki i svađi, pregoste gojiti ljubav među sobom, a baš u toj ljubavi leži cijelo rješenje. Ako vjera ima da dijeli, to ravnalo negda uobičajeno, sad kod novijih naroda ne važi. Čini li se dioba zbog historijske prošlosti, onda bi Hrvate i Srbe trebalo mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina na tihi vječni počinak«. Ovakvo Nodilovo gledanje, piše Čolak, na odnose između Hrvata i Srba u Dalmaciji kao i onih u Banovini ukazuje da je on već izgubio stvarni kontakt s Dalmacijom pa i s Banovinom, u kojoj je doduše živio, ali zašao u sfere čiste znanosti, te više nije pravo ni dodirivao stvarnost (N. Čolak, Narodni preporod u Dalmaciji u svjetlu historiografije, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 391). U vezi sa svim ovim zanimljivo je pismo Natka Nodila iz Zagreba 5. VI. 1897, koje je uputio književniku i političaru Anti Tresić–Pavičiću (1867–1949), kada ga je ovaj pismeno pozvao na suradnju u smotri »Novi vijek«. U tom svome odgovoru Nodilo uz ostalo piše ovako: ...»Ničim mi nije zajamčeno da se ne će odvratnost od Srbâ pokazivati u novoj smotri. A vama je već poznato, *da ja Srbe smatram kao sastavni dio našeg naroda* (S. A.). Bilo bi oprjeka mojemu mišljenju i cijelomu radu mojega života kad bih se ja našao u prvim redovima poricateljâ srpskog imena. Kobiti (! S. A.) Srbe ja ne ću nikad, niti jednom rječju...« (HDA u Zagrebu — Ostavština Tresić–Pavičića — kutija 2).

Nodilo je imao osjećaj za pravdu, a prema svakome je bio ljubazan i mio. Skromnost, jasnoća i otvorena muška samostalnost glavne su njegove oznake.

Pravi član JAZU postao je 1883. Na vlastitu molbu umirovljen je 13. XII. 1901. u 67. godini života. Otada nadalje bavi se intenzivno znanošću, unatoč dosta visokom broju godina.[3416]

Nodilo je bio izrazita književna pojava, te se od vremena do vremena javlja u »Savremeniku«. 1907. Društvo hrvatskih književnika bira ga svojim predsjednikom.

U »Savremeniku« je napisao eseje izrazito liberalno–demokratske tendencije. Ti eseji — eseji svoje vrste u našoj literaturi — jesu sljedeći: »Ime narodno i imperijalistički dim« (»Savremenik« 1906, br. 6), »Klerikalizam« i liberalizam« (»Savremenik« 1907, br. 1). »Još o herezi liberalizma« (»Savremenik« 1907, br. 5), »Državna vjera« (»Savremenik« 1907, br. 7), »Slobodna volja u književnika« (»Savremenik« 1908, br. 1) i »Artizam« (»Savremenik« 1908, br. 6)[3417]

Umro je u Zagrebu, čiji je bio počasni građanin, i sahranjen je na Mirogoju (23. V. 1912),[3418] uz veliko sudjelovanje svih kulturnih institucija i radnika.

Nodilov[3419] historijski rad može se razvrstati u tri dijela: 1. Radnje i djela iz opće historije, 2. Radnje i djela iz narodne historije i 3. Izdavanje izvora.

1. Radnje i djela iz opće historije

Još kao profesor zadarske gimnazije Nodilo se je počeo baviti općom historijom, što je tada bila rijetkost.

Iz tog razdoblja postoje tri njegove radnje, objelodanjene u Programu c. kr. velike gimnazije u Zadru na talijanskom jeziku.[3420]

Prva, danas sasvim zastarjela radnja bila je »Egiziani« (Programma dell'imp. regio ginnasio superiore di prima classe in Zara 1870/1). Tema je iz historije staroga vijeka. Nodilo prvo opisuje domaće egipatske izvore, a onda strane. Nadalje govori o klimi i geografiji Egipta, te o najstarijoj historiji. Prelazi na egipatske dinastije i raspravlja o političkom i društvenom uređenju u toj zemlji. Sada je ova povijest zastarjela, jer se od vremena kada je pisana do danas došlo do sasvim novih rezultata, koji su potpuno izmijenili shvaćanja o starom Egiptu. No za ono doba to je bila sasvim solidna radnja. O prethistorijskom svijetu za koji ne postoje izvori već samo ljudski ostaci (kosti i oruđe) pisao je pod naslovom »Storia primitiva dell'uomo sulla base degli studi più recenti« (Programma... 1871/1872). U toj radnji još govori o raznorodnosti i osobitostima ljudskoga roda i raznih životinja. Naročitu pažnju je posvetio ljudskim rasama. Zatim prelazi na opis pojedinih doba (kameno, paleolit, neolit) i govori o životu čovjeka u tim vremenskim razdobljima.

[3416] Dana 16. XII. 1906. Akademski senat Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu predložio je pored Vj. Klaića, T. Smičiklasa i Nodila za odlikovanje, obrazlažući da je Natko Nodilo »jedan od najduhovitijih istraživača moderne historije te kao Dalmatinac osobito zaslužan za probuđenje narodne svijesti u Dalmaciji...« (P. Karlić, Predlog za odlikovanje sveučilišnih profesora Vjekoslava Klaića, Tadije Smičiklasa i Natka Nodila god. 1906, »Vjesnik kr. državnog arkiva« u Zagrebu IV, Zagreb, 1929, 193–196).

[3417] Svi ovi članci su izašli pod naslovom »Natko Nodilo Essayi«. S esejem Janka Koharića o Natku Nodilu (Prosvjetna biblioteka VI, Zagreb, 1918).

[3418] F. Šišić, Natko Nodilo (rođen 1834, umro 1912), »Ljetopis« JAZU 33, Zagreb 1919, 95–142.

[3419] Splićanin Virgil Meneghello — Dinčić (1876–1942), slikar, izradio je portret u sepiji, koji prikazuje Natka Nodila. Taj portret je rađen po fotografiji koju je učinio Nodilov nećak Veljko Manđer 1910. g. znači dvije godine prije Nodilove smrti. Prikazuje ga oronulog, sijede bradice, u kućnoj kapici, ali još uvijek prodornog i živahnog pogleda, piše K. Prijatelj. Portret se nalazi u Muzeju grada Splita (K. Prijatelj, Nekoliko umjetničkih portreta dalmatinskih preporoditelja, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 226, 227).

[3420] Nodilo je, kako je već prije rečeno, još kao urednik »Il Nazionala« vladajući magistralno talijanskim jezikom, svladao i francuski i engleski, a odlično je poznavao ruski i njemački, kako piše V. Novak (o. c, 428)

I ta je radnja sasvim zastarjela, jer su došle nove teorije koje su njegove kombinacije pobile, ali je on na njima ostao tvrdokorno do konca svoga života.

Na sličan način kao »Egiziani« napisana je radnja »Babilonesi e Assiri« (Programma«... 1872/3) u kojoj na početku obrađuje domaće i strane izvore, zatim govori o klimi i geografiji Babilonije i Asirije, te o njihovoj najstarijoj povijesti. Završava sa 539. g. pr. n. e. kada je pao Babilon. I ovdje raspravlja o političkom i društvenom uređenju Babilonaca i Asiraca.[3421]

Zbog novih nalaza koji sasvim drugačije prikazuju historiju obiju zemalja[3422] i ova je radnja zastarjela.

Kao sveučilišni profesor Nodilo nastavlja proučavanje opće historije po vlastitim istraživanjima.

U Zagrebu je 1878. objavio djelo »Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724–774)«.

U vrijeme kada se je u Europi općenito pitalo kako je nastala papinska država, i Nodila je zaokupila ova tema. On je zauzeo liberalno stajalište protiv klerikalnoga. On se je poslužio izvorima iz kojih se je uvjerio da papinska država nema legitimnosti. Sasvim je razumljivo da je u redovima klera ta knjiga izazvala veliko ogorčenje. Zato se protiv Nodila diže zadarski svećenik Anton Franchi, pišući u »Katoličkoj Dalmaciji« članke pod naslovom »Kakova to knjiga? Kakov to povjesničar« (1878), nastojeći ne samo pobiti njegove tvrdnje, već ga je i osobno napao, navodeći da se je ovom knjigom pisac »osramotio« i »opoganio«.[3423]

Na ovaj napadaj odgovorio je Nodilo u »Obzoru« (1879, str. 39–43, 45–48) dosta opširno i stvarno, pod naslovom »Pop Anton Franchi, kritičar moje radnje 'Postanje svjetovne papinske vlasti'«.

Da mu ne ostane dužan, Franchi si je dao truda pa mu je uzvratio odgovor u istom listu i iste godine (»Obzor« 1879, br. 116–124, 126–131, 134, 136, 137) pod naslovom »Pop Anton Franki, kritičar moje radnje 'Postanje svjetovne papinske vlasti'. Napisao Natko Nodilo. Kakav je to odgovor? Kakova je to obrana?«

Polemika je tu prekinuta, iako je Nodilo imao pravo.[3424]

Kao plod njegova dvadesetgodišnjeg rada izašla je »Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski« I–III sv., Zagreb, 1898, 1900, 1905. Prve dvije knjige ili sveske izašle su na trošak JAZU, a treću je Nodilo izdao sam pa ju je tek onda preuzela Akademija u svoje vlasništvo.

Nodilo je zamislio ovu »Historiju« u 8 knjiga i to od 476. do 1453. g. u suradnji s trojicom svojih kolega na sveučilištu i zbog toga što »naš narod ovako razrađene historije za srednji vijek nema,[3425] a drugo, jer pripovijedanje sredovječnih zgoda u tuđim književnim djelima, naročito njemačkim, našem općinstvu najpriručnijim, češće se udešava krivim smjerom po nas Slovene, a i po Romane.

[3421] F. Šišić, o. c, 119–123

[3422] V. Novak opravdava ove Nodilove radove, izašle u Zadru, skučenošću prilika »da se domogne što više knjiga« i da su bili »možda više namenjeni srednjoškolskim potrebama nego nekim novim naučnim pogledima iz stare orijentalne istorije, za vremena prehelenskih i rimskih civilizacija«. No da je ipak »u tim svojim radovima« postavio »i osnove svomu metodu i istoriografskim načelima s kojima je izrađivao kasnije i svoje izrazito istraživačke naučne radove, kao i eseje u toku dugog svog života« (V. Novak, o. c, 428, 429).

[3423] F. Šišić, o. c, 133–136

[3424] Gl. o tome opširnije: V. Novak, o. c, 434–438. A. V. je prikazao Nodilovu studiju »Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724–774)«, »Zastava« 13/1888, 172.

[3425] Evo što kaže 1980. M. Brandt u predgovoru svoje I. knjige naslovljene »Srednjevjekovno doba povijesnog razvitka«: ...»U našoj zemlji predmet opće povijesti srednjega vijeka, kao cjelovita i sveobuhvatna tema nije nailazio autorâ, osim rijetkih izuzetaka, koji su bili voljni ili su se nalazili u pogodnim okolnostima da poduzmu i okončaju prikaz svjetske povijesti u srednjem vijeku, na razini sveučilišnih nastavnih potreba ili u opsegu koji nadilazi elementarna i sumarna izlaganja...« (M. Brandt, o. c, 7).

Takva djela, inače i vrsna, nehajnim ispuštanjem ili tendencioznom napravom, ne kazuju uvijek, osobito o Slovenima, historijsku punu istinu«. Pisac je imao namjeru da ovo djelo izradi isključivo na temelju izvora, dok bi mu literatura bila samo pomoćno sredstvo, i to do Karla Velikog.

Ali od toga su izašla samo tri sveska.

Svezak I. pod naslovom »Rimski svijet na domaku propasti i varvari« (str. 314) predstavlja pristup izlaganju srednjovjekovnih događaja, te opisuje u prvom redu uzroke propasti zapadnorimske države, pobijajući navode njemačkih pisaca o tome. Drugi razlozi bijahu uzroci rimske propasti i to socijalne prirode: ropstvo, latifundije, vojska koja je postala barbarska i nesređene financije.

Zatim prelazi na opis barbarskih Germana, Slavena i Turaka (Huna do smrti Atile 453. g.).

Svezak II. pod naslovom »Bizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana I (476–565)« (str. 496), (doba kada zapravo počinje srednji vijek), prikazuje stanje Istočnog carstva i objašnjava zbog čega je ono duže opstojalo od zapadnorimskog. U nastavku se opisuje vladavina bizantskih careva Zenona, Anastazija, Justina i prvo doba vladavine Justinijana I. Potom prelazi na prikaz germanske države pod Odoakrom, te istočnogotske države pod Teodorihom i opisuje stvaranje istočnogotske države. Opširno se bavi Francima za vrijeme Merovinga, kao i Vandalima te njihovom propašću. Također je opisao pad istočnogotske države i drugo doba vladanja Justinijana I. do njegove smrti.

Svezak III. pod naslovom »Varvarstvo otima mah nad Bizantijom, do propasti cara Heraklija (566–641)« (str. 500) nastavlja s prikazom vladanja nasljednika Justinijana: Justina II. i Tiberija, Mauricija i Foke. Zatim opisuje prilike u Italiji u kojoj se stvara langobardska država, a u bivšim rimskim pokrajinama vladaju Vizigoti, Franci i Anglosasi. Osobito je živo ocrtao unutarnje razrovane prilike u franačkoj državi. Dojmljivo govori o stanju u Bizantu koji od propasti spašava car Heraklije. Ne zaboravlja ni na Avare i ustanak Sama.

Dotiče se Arapa s posebnim naglaskom na njihovo buđenje za Muhameda, zatim opisuje seobu Hrvata i Srba na temelju tiskanih dokumenata i literature. Upravo u ovom dijelu ima dobrih i zanimljivih misli, međutim neke njegove tvrdnje danas ipak nemaju vrijednosti. Pri kraju se opet vraća na prikaz stanja u Lombardiji, Franačkoj i opisuje zadnje dane Heraklijeva carstva.

Ovo djelo, nažalost nedovršeno, donedavno je bilo jedino svoje vrste u našoj historiografiji na polju opće povijesti.

Pored lijepog jezika i stila odlikuje se potpunom samostalnošću i piščevim originalnim shvaćanjem, te nimalo ne zaostaje ni za tada najpoznatijim sličnim djelima europske literature.

Vidi se da je Nodilo poznavao materiju koju je obrađivao i zato nema kontradikcija, praznina i mjestimične dekadanse.

Prikazivanje teče ujednačeno tako da se Nodilo doista ističe kao pravi historičar, a ne pabirčar.

Malo je takvih povjesničara, koji bi kao Nodilo znali dati onako realističku sliku Rima i Bizanta bez uobičajenih filozofskih floskula i retoričko–patetičke dikcije.[3426]

Zanimljivo je da su Nodila studenti potakli na pisanje ovoga djela time što su izrazili želju da on »objavi svoja originalna predavanja, koja bi im uveliko olakšavala spremanja za ispite«, a potaklo ga je i jedno upravo tada objavljeno djelo iz opće historije srednjega vijeka koje je Matica hrvatska bila uzela u svoj plan. To je bila »Poviest Srednjega vieka«, koju je »po najboljim piscima izradio Franjo Valla« (1891–1896). No to je bilo popularno i kompilatorsko djelo, dok je Nodilo imao pred očima samostalno znanstveno djelo, slobodno od jednostranog prikazivanja u poznatim Weltgeschichten, koja su tendenciozno, a i vrlo oskudno prikazivala povijest slavenskih naroda.

[3426] F. Šišić, o. c, 141

Međutim, ovo, kao i druga brojna djela hrvatske historiografije, ostalo je fragmentarno i to ne krivicom Nodila, nego nije bilo više Račkoga da pritekne u pomoć i otkloni sve one zapreke koje njegovi nasljednici nisu umjeli izbjeći.

Kao sociolog i dobar poznavalac ekonomike srednjega vijeka, Nodilo je prožet i filozofijom povijesti. Njegova suptilno izvedena zapažanja sažimaju politička, kulturna, ekonomska i socijalna stanja pojedinih epoha. Umio je »da zahvati u svu uzročnost i povezanost zbivanja više nego ma koji jugoslavenski istoričar« naglašava V. Novak, ne bojeći se da će ga tko »demantirati«.

Koharić pak, hvaleći u superlativima Nodilovu historiju srednjega vijeka, naročito zbog stila, dodaje: »Neznamo ni djela u našoj literaturi, hrvatskoj ni srpskoj, vrste koje bilo, kojim bi dostojno mogli izaći, pred učenu i rasprkošenu Europu; ovo djelo, ovako zasnovano i kraju privedeno, a prevedeno na svjetski koji jezik, po mnijenju sviju njegovih čitalaca, obašlo bi čitavim cijelim učenim svijetom«. Citirajući navedenu ocjenu rano preminulog Koharića, V. Novak piše da ovu »izvanredno tačno iskazanu misao dele svi koji su sa naučnim interesom čitali i uživali u Nodilovu delu«.[3427]

Svemu ovome moglo bi se dodati da je to djelo ipak već zastarjelo u mnogo čemu, i da je šteta što Nodilo ovim knjigama tj. svescima nije dao indeks.

2. Rasprave i djela iz narodne povijesti

U raspravi »Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka« (»Rad« JAZU LXV, Zagreb, 1883, 92–128), Nodilo dokazuje, proučivši razne rukopise (anale i kronike), da najstariji dubrovački ljetopis nije napisan prije polovice 15. st. (oko 1463). Napose kritički obrađuje i vjerodostojnost ovih ljetopisaca te odakle su crpili građu za svoje podatke.

Ovom radnjom Nodilo je udario temelj kritičnom proučavanju starije dubrovačke historije na temelju dubrovačkih ljetopisa.[3428]

U fragmentima je izlazilo njegovo veliko djelo »Religija Srbâ i Hrvatâ na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog« (»Rad« JAZU LXXVII, Zagreb, 1885, 43–126, LXXIX, Zagreb, 1886, 185–246, LXXXI, Zagreb, 1886, 147–217, LXXXIV, Zagreb, 1887, 100–179, LXXXV, Zagreb, 1887, 121–201, LXXXIX, Zagreb, 1888, 129–209, XCI, Zagreb, 1888, 181–221, XCIV, Zagreb, 1889, 115–198, XCIX, Zagreb, 1890, 129–184, CI, Zagreb, 1890, 68–126).

Već 1884. predao je JAZU prvi dio ovoga djela, a 1885. drugi. Isprva je Nodilo svome djelu dao navedeni naslov, a onda ga je pri kraju sažeo u naziv »Stara vjera Srba i Hrvata«.[3429] To je fundamentalno djelo, jer je on ovdje nastojao dokazati da postoji zajednička mitologija kod Hrvata i Srba, iako se i danas zabacuje slavenska sistematska mitologija.

Budući da o tome govori samo jedan izvor Prokopije, Nodilo se poslužio komparativnom mitologijom i utvrdio da se u našoj narodnoj pjesmi i priči ima tražiti glavni izvor za staru mitologiju.[3430] Svojom komparativnom metodom Nodilo je prolazio kroz mnoge nejasnoće i tame, što sve nije bilo lako i jednostavno uklanjati.[3431]

[3427] V. Novak, o. c, 443–445

[3428] I dok V. Novak (o. c, 438, 439, 438) detaljno opisuje ovu raspravu, kojom je »sva zamršenost dubrovačke analistike bila raščlanjena i jasno izložena«, J. Šidak također visoko ocjenjuje ovu studiju »uzornu u metodičkom pogledu« (J. Šidak, Natko Nodilo, EJ 6, 299).

[3429] V. Novak, o. c, 439, 440

[3430] F. Šišić, o. c, 137–139

[3431] V. Novak, o. c, 440

On je zastupao gledište — gdje historičar ne može govoriti, ima riječ teolog i mitolog. Priznaje da će u ovoj studiji biti mnogo pogrešaka, ali on je nakanio pokupiti i složiti »čitav naš mit, zahvaćajući ga iz svih domaćih izvora« i tako da drugima dade pobudu za daljnje proučavanje.

U I. dijelu se bavi imenima Sutvid i Vida (»Rad« JAZU LXXVII), u II. Pojezda, Prijezda i Zora (»Rad«... LXXIX), u III. Suncem (»Rad« LXXXI), u IV. Suncem dvanaestolikom i gradnjom mlade godine (»Rad«... LXXXXIV), u V. Momirom i Grozdom, pa Suncem kroz godinu (»Rad«... LXXXV), u VI. Gromovnikom Perunom i Ognjem (»Rad«... LXXXIX), u VII. Vilama (»Rad«... XCI), u VIII. Religijom groba (»Rad«... XCIV) i u IX. Mjesecom i Danicom kao i Miloševom legendom (»Rad«... XCIX).

Sve je obilno potkrijepio dokazima iz historije i filologije kao i iz drugih srodnih, odnosno sličnih struka.

Na kraju je dodao »Ispravke i dopune« (»Rad«... CI), te je ovdje onaj opširni naslov promijenio u »Stara vjera Srbâ i Hrvatâ« i u navedenim dijelovima ispravio neke rečenice i izraze. Bio je čak voljan još mnogo toga popraviti, ali nije to mogao ovdje (»Rad«... CI).

Po svojoj učenosti, oštroumnosti i neočekivanim rezultatima ta studija, po Šišićevom mišljenju, ide u red najboljih radova što ih pozna cjelokupna naša historiografija. Doduše, ona nije stekla opće priznanje i to ne zbog toga što bi njeni rezultati bili promašeni, već zbog toga što je vrlo teško iznositi stvarno obrazložene prigovore tj. oboriti Nodilove rezultate.

Ima u toj studiji pojedinih dijelova koje je teško, a da se u njih ne sumnja, slijediti, ali ima i takvih, kojima se uopće ništa ne da prigovoriti. Stoga se je i dogodilo da tu Nodilovu raspravu dosad nije nijedan stručnjak ocijenio, iznijevši pritom stvarne prigovore ili ispravke.

Samom Nodilu to je djelo bilo toliko srcu priraslo da je kanio da drugo izdanje bude u posebnoj knjizi, ali ga nije uspio dovršiti. Splitska općina je 1919. g. odlučila da ovo djelo tiska kao posebnu knjigu i da od njenog dohotka podigne Nodilu spomenik,[3432] no to nije ni do danas učinila.

Tu zamisao je realiziralo 1981. g. izdavačko poduzeće u Splitu »Logos«. Djelo je tiskano pod naslovom »Natko Nodilo: 'Stara vjera Srba i Hrvata'« (Split, 1981), a kao uvod Svemir Pavić je dao »Bilješku priređivača«. U njoj je istakao da je Nodilovo djelo prožeto »slavenskom idejom za koju je Nodilo nalazio potvrdu u historijskom, političkom, pa čak i u mitološkom smislu. Posljedica ovakvih istraživanja jest i njegovo kapitalno djelo »Stara vjera Srba i Hrvata...« (str. V, VI). Izdavač je ovo djelo sažeo i signirao od 1. do 703. strane, ali je usporedo s tim naveo »Radove« JAZU, u kojima se »Vjera...« nalazi kao i strane. Jedina je greška ta što »Rad« JAZU CI sadrži »Ispravke i dopune«, dok CII to nema.

Koliku će pak korist znanstvena i šira javnost imati od samoga djela, koje nije popraćeno potrebnim bilješkama kao ni razjašnjenjima, iznijet će uskoro objektivna kritika.

Mnogi rezultati do kojih je Nodilo došao u ovome djelu imaju svoju vrijednost i ne daju se ničim pobiti.

Naročito je zanimljivo koliko je Nodilo obraćao pažnje na onomastičke elemente u kojima nalazi skrivene sadržaje starih vjerovanja koja su ih inicirala. U tom pogledu Nodilo je pravi pionir jedne znanosti koja u etimologijama riječi odgoneta i otkriva porijeklo njegovih semantičkih značenja.

U svojim istraživanjima on traži i komparativne potvrde u ostalim mitologijama arijevskih naroda.

To Nodilovo djelo još uvijek čeka, već više od 80 godina, onoga tko bi ga ocijenio, tko bi, ili potvrdio, ili stavio u sumnju izložene teze.

[3432] F. Šišić, o. c, 139

Mnogi koji su bili zbunjeni pa i impresionirani Nodilovim izlaganjima izvlačili su se konstatacijama da je to djelo znanstvena fantazija.

Nodilove su se kombinacije i Račkome činile presmjele, ali on ga nije sprečavao da ih u cijelosti objavi. Dapače zainteresirao je i St. Novakovića koji se, prema mišljenju V. Novaka, ipak nije usudio ocijeniti ova izlaganja o slavenskom, pretkršćanskom Olimpu.[3433]

Nodilovo djelo, opet po V. Novaku, zaslužuje zasebno ispitivanje i ocjenu, kao što je to sam Novak učinio 1935. i 1962. ponovno.

Samo tako bi se mogla odmjeriti vrijednost Nodilovih rezultata u usporedbi sa sadašnjim stanjem znanosti u historiji religija.[3434]

Treba spomenuti da je Nodilo napisao ocjenu djela Franje Račkoga »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije« izašlu pod naslovom »Appendice. Studi storici« (»Il Nazionale« 1862, br. 13–16),[3435] te još jednu omanju radnju »Pad Solina« (»Glasnik Matice Dalmatinske« III, Zadar, 1903, sv. 1) koja je ulomak iz tada još netiskanog III. sveska njegove »Historije srednjega vijeka...«.[3436]

3. Izdavanje izvora

Iste one godine kada je postao pravi član JAZU i kada je izdao u »Radu« JAZU 65, radnju »Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka«, izašli su mu i »Annales ragusini Anonimi item Nicolai de Ragnina« (MSHSM, XIV, Scriptores I, Zagrabiae, 1883, XII+3–327). Ovdje su izašli sljedeći kritički tekstovi ljetopisa »Li annali della nobilissima republica di Ragusa aggiuntovi nella fine un trattamentuo di moderni annali o veramente cronache« (3–163), koji su popraćeni obilnim komentarom. Ovi anali idu od 457. do 1667. godine i na kraju je dodan abecedni popis plemića Republike do 1700. godine.

»Annali di Ragusa del Magnifico Nicolò di Ragnina« (167–301) također su popraćeni komentarom, a počinju historijskim uvodom, te idu od 400. do 1552. g. Na kraju je dodan indeks imena, mjesta i stvari (303–328). Ovi »Anali«[3437] su vrijedan prilog za poznavanje dubrovačke povijesti.

Sljedeći je izvor »Chronica ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)« [MSHSM XXV, Scriptores II, Zagrabiae, 1893, XIX+439], »Chronica di Ragusa opera di Giungno Resti senatore di Ragusa« (1–315) ima predgovor posvećen čitaocima. Zatim počinje sa 1098. i seže do 1451. g., a napisana je u 13 knjiga. »Chroniche ulteriori di Ragusa probabilmente opera di Giovanni di Marino Gondola« (319–387) su nastavak Restijeve

3433 No ipak se je Novaković u jednom pismu Račkome 18. II/2. III. 1886. osvrnuo na to Nodilovo djelo. U prvom redu on kaže da je posao Nodila koji je »dobro i svestrano rađen« ali on ne dijeli »ono gledište«, te misli »da nije hasne od sve dobrote posla, kad mu je gledište nepouzdano... I o staroj veri« ima on (St. Novaković: S. A.) »pribran silan materijal, koji je ponešto i raspoređen, ali se još« — ne odlučuje da ga počne — »izrađivati«. On se drži »opreznije i skeptičnije škole« i njegov »rezultat ne bi bio ni malo sjajan« ali se nada »da bi ono« — što je našao — »bilo pouzdanije«. Ipak ne drži »da je šteta i što se obrađuje gledište koje je Nodilo uzeo. U tim stvarima i onako nema odsečna rezultata, i onda je bolje kada se kombinovanje ogleda na razne načine« završava svoje razmatranje Novaković (V. Novak, Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim, 129).

3434 V. Novak, Natko Nodilo — istoričar (esej), »Mogućnosti« Split, 1962, 440, 441.

3435 A. Gulin, o. c, 324

3436 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica«, II, 510. Još 1862. u »Il Nazionale« (br. 16, 18) publicira Nodilo članak »Povijest Crne Gore od XV. do XIX. st.«, 1907. »Smotra dalmatinska« (br. 1) mu objavljuje »Pad Solina«, a 1908. u kalendaru Strossmayer izlazi mu članak »Biskup Strossmayer« (Bibliografija... sv. 11, 283).

3437 Iako je Nodilo jednom i drugom djelu dao naslov »anali«, ovo prema današnjoj povijesnoj terminologiji nisu anali nego kronike, jer se u njima događaji nižu jedan za drugim bez međusobne veze, piše V. Foretić, (»Povijest Dubrovnika do 1808«, I, 11).

kronike te idu od 1451. do 1484. godine.[3438] Iza toga su dodane »Cose di qualche rilievo, che si trovano nello scritto di Giovanni Gondola e vennero trascurate dal Resti; con riferimento all'anno della cronica di questo e indicazione della pagina del nostro stampato« (388–394), a onda slijedi posebni indeks osoba, stvari i mjesta za Restijevu kroniku (395–419) kao i za Gondolinu (420–428). Sasvim na kraju su još dodane »Notizie aggiunte da mani ignoti alle Croniche di Giovanni Gondola«. To bi bio kao nastavak ove kronike od 1485. do 1554. godine. Gotovo je suvišno napomenuti da su i ove kronike dobar izvor za proučavanje dubrovačke povijesti s tim da se, dok ih se koristi, kao i drugdje mora biti oprezan.

Nodilo je sve ove anale i kronike popratio predgovorom na talijanskom jeziku.[3439]

Iz svega ovoga se vidi da Nodilo nije mnogo napisao, ali ono što je objelodanio i danas uglavnom ima svoju vrijednost.

Punih četrdeset godina radio je na polju opće i narodne povijesti. Za taj dugi niz godina stvorio je djela koja su stalno privlačila pažnju kulturnoga svijeta. Može se reći da je on kod nas bio tada jedini naš hrvatski historičar, koji se, služeći se izvorima iz prve ruke, bavio nekim pitanjima i razdobljima iz opće povijesti.

Budući da je dobro poznavao grčki i latinski, a uz to potpuno vladao francuskim, talijanskim i ruskim jezikom, on je svojim pronicavim umom, savršenom metodološkom spremom i oštrim pogledom bio pozvan zadrijeti u zakučaste faze političkog ljudskog života i da se s uspjehom baci na obrađivanje ovoga prostranoga polja na kojem ni svjetska literatura ne pozna veći broj majstora. Nodila se može mirne duše ubrojiti među svjetske stručnjake za univerzalnu povijest i to kao sljedbenika francuske historiografske škole, piše F. Šišić.[3440]

I pored toga što je o njemu dosta pisano, Nodilo treba biti objekt daljnjih ispitivanja i studija.

On zauzima jedno sasvim osobito, iznimno mjesto među prvacima koji su izgrađivali našu modernu historiografiju.[3441]

Bilo je i prije Nodila i poslije njega svijetlih imena koja su se bavila proučavanjem domaće i opće povijesti, no ipak on je po V. Novaku, »u jugoslavenskoj historiografiji jedinstven i može se reći u vremenima kad se razvijalo njegovo stvaralaštvo nadmašio je sve tadašnje istoričare, pa i samoga Franju Račkoga«.[3442]

Objektivnost i stroga kritičnost svugdje je pratila Nodilov znanstveni rad, ali iznad svega ga je pratila istina.[3443]

[3438] Nodilo za to djelo označava kao pisca Ivana Marina Gundulića (umro 1650), ali on nije mogao to djelo pronaći, te se je poslužio novijim prijepisom iz 1860. koji se čuva u HAZU. Pa ipak u znanosti prevladava Nodilovo mišljenje da je to djelo Gundulićevo. Za razdoblje do 1451. donio je Nodilo neke odlomke iz Gundulića koji su drugačije obrađeni nego u djelu Rastića. Osim toga je Nodilo Rastićevu pripovijedanju dodao od 1451. pa nadalje Gundulićevo pripovijedanje, koje seže do 1488. (V. Foretić, o. c, I, 12).

[3439] »Ovi kritički redigirani tekstovi dubrovačke analistike sa spomenutom studijom čine jednu izvanrednu celinu u oblasti jugoslavenskih heurističkih istraživanja« kaže V. Novak (o. c, 439)

[3440] o. c, 133

[3441] Dr. Ante Bauer, rektor Sveučilišta u Zagrebu, kada upućuje 16. XII. 1906. prijedlog za »previšnje odlikovanje« umirovljenih profesora Vj. Klaića, T. Smičiklasa i N. Nodila, piše uz ostalo... »da je Tadija Smičiklas prvak u obrađivanju naše domaće historije i da je Natko Nodilo jedan od najdarovitijih istraživača moderne historije...« (P. Karlić, Predlog..., »Vjesnik kr. državnog arhiva« u Zagrebu, IV, 193–196). Gl. i bilj. 3416.

[3442] V. Novak, o. c, 445, 446, 429

[3443] Pored literature, koju J. Šidak navodi o Nodilu (EJ 6, 299) spomenut ćemo i članak I. Tomanović, + Prof. Natko Nodilo, »Glas Crnogorca« (41/1912, 19), a o Nodilu se pisalo i u listovima: »Jedinstvo« (1912, br. 62, 63), »La Rasegna dalmata« (1912, br. 41, 42) i »Narodni list« (1912, br. 40–42). Zatim slijede članci: Vl. Rismondo, Nodilo, čovjek, političar i istoričar, »Novo doba«, Split, 1931, br. 255, L. Vojnović, Natko Nodilo, »Novo doba« Split, 1931, br. 298, V. Cecić, Filozofski lik Natka Nodila, »Vjesnik«, Zagreb, 19. X. 1952 (nova ocjena i o Nodilovom historijskom radu i pogledima) i A. Moritsch, Nodilo Natko (Sperato). U ovom posljednjem članku Nodilo je ocrtan kao hrvatski historičar i dalmatinski političar (Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas III, München, 1979, 332, 333 — s probranom literaturom o njemu).

On je jedan od najboljih hrvatskih stilista, a resila ga je latinska jezgrovitost i francuska lakoća.

Na polju narodne povijesti dao je doduše samo jednu raspravu, ali način na koji je napisana podiže njegovu znanstvenu vrijednost i pokazuje ne samo majstora pera već i stručnjaka, koji se usudio baciti na posve nepoznato i neosvijetljeno područje iz naše prošlosti i koji je dao trajne rezultate svoga rada i učenosti.

On nije stvarao na temelju nepoznate građe, već na temelju objelodanjenih dokumenata i literature. Upravo tu je pokazao svoju golemu znanstvenu spremu i pronicavost, jer je uspio osvijetliti neka razdoblja na objektivan i realan način i to ne samo iz hrvatske već i iz opće povijesti.

Romanska gipkost duha i germanska marljivost uskladile su se u znanstvenom radu ovog našeg velikog hrvatskog historičara, čiju »Historiju srednjega vijeka« nije nitko kod nas sve do danas ni nastavio ni produbio na temelju vlastitih istraživanja, iako odonda postoji katedra za opću povijest na Sveučilištu u Zagrebu.

Nije ni sjena prema Nodilu, književnik i pjesnik *Franjo Ciraki* (Požega, 10. XI. 1847 — Požega, 12. II. 1912), ali ga ipak treba spomenuti. Gimnaziju je učio u Požegi i Osijeku, a pravoslovne nauke u Zagrebu. U rodnom mjestu bio je gradski bilježnik, zatim podžupanijski činovnik i gradski načelnik (1881–1904) te narodni poslanik.[3444]

Posljednjih dvadeset godina Ciraki se bavio i historijsko–genealoškim studijama, tako da je dovršio i za tisak priredio po opsegu veliko djelo »Rodoslovi vladajućih obitelji« u 6 svezaka,[3445] koje predstavlja zanimljiv prilog općoj kulturnoj povijesti. U rukopisu su ostali njegovi »Zapisi« I knjiga (1847–1856).[3446] Prema navodima Slavka Ježića njegove »Životopisne bilješke« su neobjavljene i sastojale su se od 5 svezaka, od kojih je prvi izgubljen,[3447] a to je upravo onaj svezak, koji još 1910. navodi J. Kempf.

Drugi Požežanin dr. *Armin Pavić* (Požega, 19. III. 1844 — Zagreb, 11. II. 1914), književni historičar, svršio je osnovnu školu i nižu gimnaziju u Požegi, a višu u Zagrebu.

Na sveučilištu u Beču dovršio je klasičnu filologiju i slavistiku. Bio je namjesni učitelj u Osijeku, a onda pravi učitelj u Varaždinu, odakle se zbog denuncijacije povuče na neko vrijeme u Zagreb i postade pisar u JAZU. »Nakon dvije godine ponovno dobija službu kao pravi učitelj u Požegi, a zatim u Zagrebu, gdje je izabran za pravoga člana JAZU. Godine 1875. imenovan je privatnim docentom za hrvatski jezik i književnost na sveučilištu u Zagrebu, 1877. izvanrednim,[3448] te 1880. redovnim profesorom. Godine 1884. izabran je narodnim zastupnikom.[3449] Za predstojnika zemaljske vlade — odjel za bogoštovlje i nastavu imenovan je 1898. godine, i s toga položaja je na vlastitu molbu umirovljen 1904. g.

Pavić se je najviše bavio historijom hrvatske književnosti i pojedinim pitanjima iz toga područja, pa je tako ušao i u hrvatsku povijest. Od njegovih radova treba spomenuti opširnu radnju »Ivan Tomko Mrnavić« (»Rad« JAZU XXXIII, Zagreb, 1875, 58–127), u kojoj je iznio život i djela ovoga značajnoga pisca i fantasta.

[3444] M. Grlović, o. c, I. Franjo Ciraki, St. Stanojević, o. c, IV, 898

[3445] M. Grlović, o. c, I

[3446] J. Kempf, Požega..., 628, 626

[3447] S. Ježić, Ciraki Franjo (Požežanin), EJ 2, 382 i HBL 1, 687, 688.

[3448] U pismu Račkome Đ. Daničić (Beograd, 7. V. 1874) se raduje što mu piše o Paviću, za kojeg misli »da će on biti dobar profesor na narodnom univerzitetu, i to baš narodne literature profesor« (V. Novak, Srpski naučnici..., 25). No, kako znamo, Pavić je postao izvanredni profesor tek 1877. g.

[3449] Pavić je uputio Račkome kao predsjedniku JAZU nekoliko otvorenih pisama, objelodanjenih u »Narodnim novinama« (1885, br. 119, 127) i »Agramer Zeitungu« (1885, br. 119, 127). U svima se radi o JAZU, a u zadnjemu o profesuri Armina Pavića (A. Gulin, o. c, 332).

Još kao sveučilišni profesor tumačio je na svojim predavanjima vijesti cara Konstantina VII. Porfirogeneta o Slavenima »u prilog Hrvata« i negda »Velike Hrvatske« i bio uvjeren da je ona doista postojala i bila velika država.

To ga je vjerovanje posljednjih godina života i potaklo da radi na Porfirogenetovom spisu »De administrando imperio«.[3450] Plod toga rada jest rasprava »Cara Konstantinta VII Porfirogeneta 'De administrando' gl. 29–36«, koju je čitao na javnoj sjednici JAZU 28. II. 1906.[3451] Pod istim naslovom je i objelodanjena (Zagreb, 1906, str. 87). U predgovoru iznio je povijest rukopisa i izdanja rečenog Porfirogeneta, govorio je o važnosti toga spisa, te o sudu pojedinih istraživača o njemu. Zatim prelazi na glave 29–36 i kritički ih raščlanjuje. Smatra da tekst toga djela nije takav izašao iz careva pera nego da je takvim postao, jer je kroz dva stoljeća bio mijenjan, nadopunjavan i loše prepisivan.

Stoga je on odlučio srediti taj spis tako da je sam nadopisao čitave partije na grčkom jeziku. Pavić priznaje da je ova njegova radnja temeljena na »konjekturama«, ali »brižljivo promišljenima«.

Iza predgovora, Pavić je dao »Sređeni tekst glava 29–36 careve 'De administrando imperio' s bilješkama dodanim svakoj glavi«, zatim hrvatski prijevod istih glava. Tako je radio i s glavama 13 i 14. Na svoj način je iznio sud o darovnici Petra Krešimira samostanu sv. Krševana (Hrisogona) iz 1067. g., a na kraju pod naslovom »Kronika prezvitera Dukljanskoga i kronika hrvatska« pokušao je da pričanje Popa Dukljanina dovede u sklad s kazivanjem Porfirogeneta, naglasivši da je tekst ovih kronika došao do nas vrlo iskvaren.[3452] Ali, kako kaže Šišić, taj je Pavićev rad posve neupotrebljiv.[3453] Kako se je taj Pavićev rad od početka do kraja temeljio na »konjekturama«, kritika ga je nepovoljno primila. Među prvima je Konstantin Jireček (»Bysantinische Zeitschrift« 1908. g.) odbacio njegovo mišljenje o postanku spisa »De administrando imperio«.

Da bi se obranio od ovih prigovora, Pavić je krajem 1909. g. pod istim naslovom izdao ponovno tu raspravu, bez kritičkih bilježaka darovnice Krešimira i Kronike Popa Dukljanina (Zagreb, 1909, str. 53), oborivši se u predgovoru svom žestinom na Jirečeka, braneći svoje vrlo čudne izmjene i dopune, dokazujući da je Porfirogenet onako pisao, kako je on tekst sredio.

U ovom izdanju tekst Porfirogenetovih glava 29–36 je uglavnom isti kao i od 1906. g. ali u ponečemu i gdjegdje se ipak razlikuje od prvoga izdanja.

I ta je radnja samo fragment iz njegove rasprave »O postanku Konstantina Porfirogenetovih 'De Thematibus' i 'De administrando imperio'« od koje je samo jedan dio čitao na sjednici JAZU 10. XI. 1909.[3454]

Kako je JAZU imala za tisak mnogo staroga materijala, a Paviću se je žurilo, to je on sam na vlastiti trošak izdao spomenutu radnju u kojoj je uložio trud tolikih godina života, iako je i ovaj put promašio cilj.

Tako je na sreću ostala u rukopisu njegova velika radnja o cijelome »De administrando imperio« kao i o »De Thematibus«, koju je na isti način »sredio« poput glava 29–36 i popratio komentarom.

[3450] A Körbler, Armin Pavić, »Ljetopis« JAZU 28, Zagreb, 1914, 87–115. Gl. i Đ. Šurmin, + Armin Pavić (29. März 1844 + 1914), Archiv für slavische Philologie 36 Bd, Berlin, 1916, 592–595.

[3451] »Ljetopis« JAZU 21, Zagreb, 1907, 19. Još 1860. »Domovina« (br. 7, 13) je objelodanila Pavićev članak »Nešto o najstariih věstih povestnice Slavjanah« (Bibliografija... sv 17, 295).

[3452] Izlažući kako Pavić pokušava uskladiti pričanje Popa Dukljanina s kazivanjem Porfirogeneta, Šišić citira i Pavićev sud o tim kronikama, koji glasi: »U danas uščuvanom tekstu naših kronika vide se od svega toga tek amo tamo porazbacane iskvarene notice da je iz njih vrlo teško razabrati originalno kazivanje, jer je sada zbrkano i spleteno s koje čim tuđim« (F. Šišić, Letopis Popa Dukljanina 43). No začudo ovdje Šišić ne daje svoj sud i o Pavićevom tumačenju!

[3453] F. Šišić, Izvori hrvatske historije od VI. do XIX. vijeka (litografirano), 109.

[3454] »Ljetopis« JAZU 24, Zagreb, 1910, 32

Za tisak je bio priredio i radnju »Postanje kronike prezvitera Dukljanskoga i kronike hrvatske«. Kritika se osvrnula i na ovaj Pavićev rad, te ga je oštro napao Jagić u »Archiv für slavische Philologie« (XXXI, 1910. g.).

Pavić mu je silno žučljivo odgovorio u svojoj novoj radnji »Postanje Gundulićeva Osmana i glava 29–36 u Porfirogenetovoj 'De adm. imp.'« (Zagreb, 1913, str. 68),[3455] a na str. 56–68 pod naslovom »Glave 29–36 u Porfirogenetovoj 'De adm. imp.'« naveo je da je ovo treće izdanje predgovora njegovim dvjema studijama od 1906. i 1909. godine. Ovdje se je ponovno oborio na Jirečeka i Jagića, no opet sa slabim uspjehom.

Za taj Pavićev rad moglo bi se reći da je na svoj način zanimljiv i osebujan, a što se tiče vrijednosti jedino dolazi do izražaja njegov lijepi prijevod Porfirogenetovih spisa.

Osim navedenih, mogu se još citirati i sljedeće radnje »Regule sv. Benedikta« (»Starine« JAZU 7, Zagreb, 1875), te »Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389.« (Zagreb, 1877) za koju se je zainteresirao Novaković koji je pišući Račkome[3456] o tome (10/22. III. 1877) pohvalio Pavića »koliko je vredan, učen i uman«, ali misli »da mu nije dobra strana, što često svojom radnjom izaziva polemike...«

Kada je pak izašla ova »Pavićeva studija o kosovskim pesmama narodnim«, Novaković je ponovno uputio pismo Račkom (11. VII. 1878) u kojem opisuje kako je došlo do njegove »kontra–studije« (na srpskom jeziku »Godišnjici N. Čupića II, Beograd, 1878 i na njemačkom u »Archiv für slavische Philologie« III, 1879). U ovoj studiji, koja još nije tiskana dok mu piše, Novaković se opravdava ako »bude čega — što se neće dopasti u vas« neka vjeruje da ju je pisao »samo zato« što onako misli i što je uvjeren »da istinitim svrhama i pravi putovi vode, a i zato«, što mu je »šovinizam u ovome dobu cvetanja njegovo prosto dogrdio«.

Kada je Pavić odgovorio[3457] Novakoviću na njegovu studiju objavljenu u »Godišnjici N. Čupića«, Novaković je ponovno pisao Račkome (10. XII. 1878). U tom pismu on je izrazio da Pavića žali i da nije ni trenutka mislio »odgovarati čoveku, koji je onom knjižicom svakome ko misleći čita, dokazao, da ni svojih misli urediti ne zna, i da uzima pero za naučnu polemiku, ne dočekavši da se staloži i kristališe ono što hoće da kaže«. Stoga bi mu želio »da se ma kad sam ohladi i tako postidi one varvarske kompozicije i stila«, na čemu mu on, tj. Novaković, baš ne zavidi.

U povodu Pavićeva članka o dvjema starim hrvatskim pjesmama objavljenom u »Radu« XLVII (Zagreb, 1879, S. A.), Novaković piše Račkome (28. X. 1879) da Pavić »nije zaslužio mesta u Radu ni po sklopu ni izradu stilističkom, baš da manitu i nenaučnu tendenciju« abstrahira. »Ono nema formu ni rasprave, a ni glosa, ni komentara ni građe — a sve je to tamo! Boga mi se onako carstvo ne otima« završava ovako St. Novaković.[3458]

Ta pisma mogu značiti upozorenje kako moramo pristupiti vrednovanju Pavićevih radova s područja naše historije i izvora na kojima se ona temelji.

[3455] Ferjančić samo citira ovo izdanje »Postanje Gundulićeva Osmana i glava 29–36 u Porfirogenetovoj de adm. imp., Zagreb, 1910, 59 sl.« (Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, 30, bilj. 80), ali ne daje svoj sud o toj radnji.

[3456] Rački je 17. III. 1877. Novakoviću pisao uz ostalo i da se »sada... štampa Pavićeva raprava o kosovskih pjesmah. Nije onako, kako se o njoj raznio glas po novinah«, ali dobro bi bilo da o njoj progovori Novaković — u svoje vrijeme«, jer se on tim predmetom bavio. U pismu od 5. VI. 1877. Rački upozorava Novakovića da će skoro dobiti novu knjigu »Rada« i »posebno štampanu razpravu Pavićevu o nar. pjesmah o kosovskom boju«. Pošto je on proučio to pitanje, vrijedno bi bilo da »potanje« ocijeni »Pavićevo stanovište« (M. St. Novaković, Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću, 252, 253).

[3457] U pismu od 16. XII. 1878. Rački pita Novakovića je li dobio »Pavićev odgovor« na njegovu ocjenu »razprave o pjesmah bosanskih«. Ako nije, on će mu ga poslati. S Novakovićevim sudom se »posvema slaže« i sam je »Pavića ustmeno pobijao« još prije Novakovićeve ocjene. »Odgovor mu ne vriedi ništa. A niti... po svojem obliku dostojan ozbiljne polemike — morao je zadrgnuti i u Jagića i Zora« (M. St. Novaković, o. c, 259).

[3458] V. Novak, Srpski naučnici..., 98, 99, 107, 114

U ovom razdoblju živi i djeluje jedan od najodličnijih hrvatskih povjesničara i pisaca dr. *Tadija Smičiklas* (Restovo, Žumberak, 1. X. 1843 — Zagreb, 8. VI. 1914).[3459]

Njegovi pređi došli su u Žumberak u 16. st. i dobili od kralja Ferdinanda I. darovnicu da im se podjeljuje naselje u tom kraju (Žumberku).[3460]

Početne škole je polazio u Sošicama, zatim ga njegov stric križevački biskup Đuro Smičiklas smjesti u grko–katoličko dječačko sjemenište u Zagrebu, gdje je polazio i dovršio gimnaziju (1863).

Iza toga bio je godinu dana suplent na osječkoj gimnaziji a 1864. kao zemaljski stipendist ode u Beč da se na tamošnjem sveučilištu osposobi za profesora historije i geografije. Za vrijeme studija bili su mu profesori iz opće povijesti Josip Aschbach i Otokar Lorenz, iz austrijske historije Albert Jäger, a iz slavistike Franjo Miklošič.

Glavno obrazovanje stekao je u Institutu »für österreichische Geschichtsforschung«, čiji je bio pravi član, a bio je pod velikim utjecajem i klasičnog djela češkog historičara Franje Palackog, koje mu je uvijek lebdjelo pred očima kao pravi uzor narodne historije.[3461]

Vrativši se u domovinu namješten je kao učitelj na riječkoj gimnaziji (26. X. 1869) da bi već 7. I. 1870. postao pravi učitelj i u istom gradu službovao pune 4 godine.

Dana 29. IX. 1873. imenovan je profesorom gimnazije u Zagrebu te na toj školi ostaje osam i pol godina, 19. III. 1882. imenovan je javnim redovitim profesorom za hrvatsku povijest s osobitim obzirom na austrijsku i ugarsku historiju, na Zagrebačkom sveučilištu. Ujedno je predavao i pomoćne historijske znanosti (njegova skripta iz toga predmeta nalazila se u knjižnici historijskog seminara Filozofskog fakulteta u Zagrebu: S. A.).

Godine 1883. izabran je pravim članom JAZU.

Kao odlučan opozicionar, Smičiklas se angažirao i na političkom polju, od 1884. do 1887. na Hrvatskom saboru je zastupao sotinski kotar, a od 1897, pregradski kotar.[3462]

Na saborskim sjednicama govori o savezu Hrvata i Mađara u prošlosti, o plemstvu iz prošlih stoljeća, o odnosu ugarske države prema Hrvatskoj nekada i sada i iscrpno obrađuje tadanji politički položaj naročito s obzirom na nagodbu kao međunarodni ugovor. Sudjeluje u debatama kod donošenja zakona a pogotovo rado diskutira kad su na dnevnom redu proračuni, te iznosi potrebe sveučilišta i JAZU.[3463]

[3459] A. Cuvaj, o. c, X, Zagreb [2]1913, 415. Prema evidenciji upravitelj grkokatoličke župe Sošice, Smičiklas je rođen u selu Reštovo 1. X. 1842, kako je saznao od njega M. Kostrenčić. Ta godina rođenja zabilježena je i u protokolu maturalnih ispisa iz g. 1862/3. Zato je i čudno, kako je došlo do toga da su godine, zamijenjene i tako navođene sa 1. X. 1843. u svim biografijama i nekrolozima o Smičiklasu. No kako je i sam Smičiklas »označivao u svojim curricula vitae«, to je M. Kostrenčić ostao na toj godini rođenja. Inače je bila tradicija u obitelji Smičiklas da su živjeli u selu Sopoti, blizu Rešetova, pa se jedan njezin član priženio u kući Hranilović u Rešetovu. Kako su Hranilovići izumrli, zadržano je prezime Smičiklas. Iz te je obitelji potekao Tadija, čiji se je otac zvao Ilija, a majka mu Mara r. Kekić (M. Kostrenčić, Tadija Smičiklas, Predavanja održana u JAZU 20, Zagreb, 1962, 59, bilj. 1, 6). Inače bilješke Marka Kostrenčića za životopis T. Smičiklasa (s djelomičnim tekstom) nalaze se u A HAZU /XV–45 — Ostavština Tade Smičiklasa — F. (razno) 4./

[3460] L. S., Iz uspomena na Tadiju Smičiklasa, »Nova Hrvatska«, 20. VII. 1944, br. 165, 5.

[3461] F. Šišić, Dr Tadija Smičiklas, »Savremenik« IX, Zagreb, 1914, 341, 342, ibid, o. c, »Srpski književni glasnik« XXXII, Beograd, 1914, 916. Zanimljivo je pismo T. Smičiklasa, koje je uputio iz Zagreb 5. XI. 1874. svome prijatelju Vj. Spinčiću u Prag, pitajući ga uz ostalo kako u tome gradu i »Što rade naši mladi Hrvati?« (HDA — Ostavština (korespondencija) Vj. Spinčića — kutija 63). Naime, Smičiklas je još 1864. dobio stipendiju da može studirati na sveučilištu u Pragu s time da ondje položi »gimnazijalni učiteljski ispit za povijesno–zemljopisne struke«. Osim toga morao se obvezati da će po svršenom studiju i položenom ispitu deset godina učiteljevati na hrvatsko–slavonskim srednjim školama. No umjesto da ostane tri godine u Pragu na studijama, on ih prekine i već pod jesen 1865. je u Beču, gdje je nastavio studije i ostao pune četiri godine (gl. opširno M. Kostrenčić, o. c, 8–18).

[3462] A. Cuvaj, o. c, X, 495, 497

[3463] B. Murgić, Hrvatski povjestnik Tadija Smičiklas, »Nova Hrvatska«, Zagreb, 8. VI. 1944, br. 132, str. 6. Kakav je bio »Političar i narodni zastupnik« opširno je opisao M. Kostrenčić (o. c, 34–44).

Kada je ban grof Khuen–Héderváry 1885. bez znanja Hrvatskog sabora dao otpraviti neka akta iz Zemaljskog arhiva u Zagrebu, koja su bila za vrijeme Josipa II. prenijeta i 1849. iz Pešte vraćena Hrvatskoj, Stranka prava je stavila pritužbu protiv njega. Na to je Sabor zaključio (10. X. 1885) da to skida s dnevnog reda, izražavajući nadu da će ovi spisi tzv. komorskog arhiva, koji pripadaju kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, biti poslani Zemaljskom arhivu. Protiv bana je tada ustao i Smičiklas, a polemizirao je i s budimpeštanskim sveučilišnim profesorom Marczalyem (»Obzor« 1886, r. 19, 20). Unatoč svemu, ban naređuje 9. VI. 1886. Radoslavu Lopašiću, da u Pešti izvrši predaju komorskih akata, što je ovaj i učinio.[3464] Smičiklas je u Saboru govorio i 4. XII. 1886. ovaj put o školstvu.[3465] Kao zastupnik Narodne nezavisne stranke on je 1891. izrazio stvoj stav sljedećim riječima: »Mi hoćemo da nezavisna Hrvatska imade onaj položaj u monarhiji, koji imade i Ugarska. To vele i naše adrese opetovano u saboru. Što su nam na to odgovorili Starčevićanci: Nije istina da Vi to hoćete. Glede nagodbe vele naše adrese: Nagodba ne veže hrvatski narod, jer je Ugarska opetovano prekršila. Ali zato je nagodba zakon, dok narod ne pošalje takove zastupnike u sabor, koji će ga porušiti. Da je nagodba zakon, evo primjera: Da dođe do sjedinjenja mora govoriti bečki rajhsrat i sabor dalmatinski po onom zakonu, po kojem postoje, a mora govoriti i sabor hrvatski po onom zakonu, po kojem postoji. To nijekati mogu samo djeca i budale. Samo onaj koji hoće prevratom riješiti naše narodno pitanje smije govoriti, da ovi zakoni za njega ne postoje«.[3466]

Da Smičiklas nije zaboravio Khuenov čin od 1886, najbolje svjedoči njegov članak u »Obzoru« (1893, br. 119) pod naslovom »Istinita priča o poslanim u Peštu hrvatskim spisima«.

Kada se je 1897. ponovno povelo pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, među ostalima govorio je u Saboru i Smičiklas. On se je dotakao adresa saborske većine i kolaborirane opozicije. Prije toga je oštro napao uvođenje mađarskog jezika na hrvatskim željeznicama, te se osvrnuo na odnos Hrvata i Mađara prema izjavama Kossutha u njegovim memoarima.

U svom govoru o sjedinjenju spomenuo je nepovoljni geografski položaj Dalmacije, kojoj je s mjerodavne strane preporučeno da pusti taj fantom o sjedinjenju sa Hrvatskom i neka se radije osloni na Bosnu i Hercegovinu. Izrazito je da on vjeruje u svijest hrvatskog naroda u Dalmaciji, koja je prožela sve slojeve naroda za sjedinjenje s Hrvatskom. Zbog toga se može staviti na dnevni red hrvatsko pitanje, jer je Dalmacija danas sva živa od jednoga do drugoga kraja. Zbog toga će on glasati za prijedlog opozicije.[3467]

Kada je bila na redu glavna rasprava proračuna za 1898. godinu, Smičiklas je iskoristio tu prigodu da govori o pučkom školstvu i nastavi (l. II. 1898), iznoseći razne nepravilnosti i potkrepljujući ih službenim brojčanim podacima. Posebno se je osvrnuo na školske čitanke, gdje su tiskane u mađarofilskom duhu razne netočnosti koje krivotvore hrvatsku povijest. Ujedno se je oborio na mađarske škole u Hrvatskoj, koje stalno djeluju na mladež i nastoje je mađarizirati. Svemu tome je kriv sistem u koji nema povjerenja i koji radi na tome da bi Hrvatska bila podložna Ugarskoj. Stoga ponovno izjavljuje da u takav sistem nema povjerenja i ne prima proračun.[3468]

Smičiklas je govorio i na saborskoj sjednici od 4. II. 1898. te sa dvanaestoricom svojih drugova podnio prijedlog da hrvatska vlada izvrši zaključak Hrvatskog sabora od 10. X. 1885. i da se arhivalije

3464 Stenografički zapisnici i prilozi sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1897–1902, sv. II, dio I. g. 1898, Zagreb, 1898, 459–463.

3465 A. Cuvaj, o. c, VII, Zagreb, ^{2}1910, 372, 373

3466 Pismo T. Smičiklasa fra Luji Marunu, Zagreb, 14. IX. 1891. nekoć u kninskom muzeju, a danas valjda u Muzeju hrvatskih narodnih starina u Splitu.

3467 Stenografički zapisnici i prilozi sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1897–1902, sv. I, dio I, godina 1897, Zagreb, 1897, 575–588

3468 Stenografički zapisnici... sv. I, dio I, god. 1898, Zagreb, 1898, 374–385

iz Pešte vrate u Zagreb. Svoj zahtjev Smičiklas je obrazložio u Saboru i iznio dokumentarni historijat otpreme ovih spisa i borbu Hrvatskog sabora da se oni vrate. Tom prigodom je izjavio da ga od svih čina, koji su se dogodili za 14–godišnjega Khuenovog banovanja, nijedan nije do tolikog bjesnila doveo kao ovaj čin, jer zna i osjeća da je time naš narod baš u srce pogođen. Zato moli da se ovaj prijedlog primi. Na njegov govor reagirao je sam Khuen, nastojeći opravdati i obrazložiti svoje stajalište. Podvukao je da se u najnovije doba vodi rasprava o rješenju toga pitanja, te moli da se otkloni Smičiklasov prijedlog koji određuje rok. Obećaje u ime vlade da će se pobrinuti da se spisi ovamo vrate.

Smičiklas je kratko odgovorio i ostao pri svome zahtjevu. Nakon glasanja Smičiklasov prijedlog je ipak otklonjen većinom glasova.[3469]

U ovoj godini Smičiklas je još dva puta govorio na saborskim sjednicama i to 15. II. 1898. u vezi s ratarskom školom u Križevcima i lošem gospodarenju na dobru Božjakovini,[3470] te 23. II. za vrijeme rasprave o protestantskom pitanju u zemlji. Tom prigodom je iznio historijat toga pitanja i ustao protiv vladinog prijedloga i banovog stava o toj stvari.[3471]

U međuvremenu je Smičiklas bio u šk. g. 1886/7. dekan Filozofskog fakulteta, a 1887/8. rektor Sveučilišta, dok je još 1883. postao, kako smo rekli, pravi član JAZU, počasni građanin Zagreba, Varaždina i Karlovca.[3472] Uz sve to uvelike se brine za osnutak Medicinskog fakulteta, te je njegovom zaslugom stvorena i zaklada.

Još 1875. postao je odbornik Matice hrvatske,[3473] a od 1889. do 1901. i njen predsjednik,[3474] dok je 1897. arhivar JAZU.

Dana 13. II. 1900. na glavnoj skupštini JAZU izabran je za njenog predsjednika na tri godine, umjesto pok. J. Torbara.[3475] No na tome položaju je ostao sve do svoje smrti.

Dana 22. V. 1905. na vlastitu molbu je umirovljen, kao profesor[3476] Sveučilišta,[3477] a 1910. podijelio mu je car »austro–ugarski znak za umjetnost i znanost« i imenovao ga predsjednikom povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika.[3478]

3469 Stenografički zapisnici... sv. II, dio I, godina 1898, Zagreb, 1898, 459–464

3470 Stenografički zapisnici... sv. II, dio I, 665–669

3471 Stenografički zapisnici... sv. II, dio I, 789–793

3472 A. Cuvaj, o, c, X, 495, 497

3473 Kada je ova Matica promijenila svoje ime ilirsko u hrvatsko (1874) Smičiklas je nakon izvjesnog vremena obrazložio tu činjenicu ovim riječima: ...»Zašto učinismo? Priznajemo imenu ilirskomu, da je prije trideset godina bilo kao narodno, još i više, jer je potrgana uda narodna sklapalo u jedno živo tijelo; priznajemo da je s imenom ilirskim poraslo najljepše najzanosnije doba hrvatske povijesti. Ali sav je narod to ime pokopao, pa mu ni mi nemogosmo sada istom novi hram graditi. Ime je hrvatsko jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim...« (T. Smičiklas — F. Marković, Matica hrvatska od 1842. do god. 1892, 44, Zl. Vince, Putovima..., 520).

3474 F. Šišić, o. c, 342, ibid, o. c, »Srpski književni glasnik« XXXII, 917, 918. Smičiklasov rad u Matici hrvatskoj dosta opširno je iznio M. Kostrenčić (o. c, 22–33).

3475 »Ljetopis« JAZU XV, Zagreb, 1901, 55 »Djelovanje i rad u Jugoslavenskoj akademiji« koju je oporučno odredio za svoga nasljednika, također je dosta detaljno obradio M. Kostrenčić (o. c, 44–52).

3476 Dr. Ante Bauer, rektor Sveučilišta u Zagrebu, kada 16. XII. 1906. predlaže za odlikovanje umirovljene profesore Klaića, Nodila i Smičiklasa, kaže uz ostalo da je »Tadija Smičiklas prvak u obrađivanju naše domaće historije...« (dr. P. Karlić, o. c, »Vjesnik«... IV, 193–196). Kostrenčić je u radnji naslovljenoj »Smičiklas kao univerzitetski profesor« ukazao kako je bio izabran i kako je djelovao na katedri povijesti (M. Kostrenčić, Tadija Smičiklas, Predavanja održana u JAZU 20, Zagreb, 1962, 33–37).

3477 F. Šišić, Dr. Tadija Smičiklas, »Savremenik« IX, 342. Na temelju ovoga članka, K. Jireček je, kako sam navodi, napisao nekrolog »+Tadija Smičiklas« (»Archiv für slavische Philologie« 36 Bd, 599–601) i u najnovije doba M. Kostrenčić (Tadija Smičiklas, predavanje održano u JAZU 20, 5–64). Koristeći sve te članke opisao je Smičiklasa kao hrvatskog historičara M. Stoy (»Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas« IV, 145–146).

3478 A. Cuvaj, o. c, X, 495, 496

Prigodom njegove sedamdesetgodišnjice Filozofski fakultet ga je izabrao počasnim doktorom Zagrebačkog sveučilišta, dok je JAZU tada odlučila izdati njemu u čast svečani »Zbornik«, što Smičiklas, nažalost, nije dočekao, jer je uskoro umro[3479] i sahranjen 10. VI. 1914. Svoj imetak, izuzimajući neke legate rođacima i služinčadi, ostavio je JAZU, koja je od toga stvorila zakladu.

Biblioteku je pak poklonio historijskom seminaru Filozofskog fakulteta u Zagrebu.[3480] No ona je danas svedena na minimum uslijed tzv. posuđivanja.

Smičiklas je znao kod svojih studenata pobuditi zanimanje i razviti ljubav za historiju, prikazujući pojedine epohe s puno topline i žara. To što su se mnogi dali na izučavanje povijesti, sigurno je najviše pridonio Smičiklasov historijski seminar i predavanja iz diplomatike i paleografije.

U Smičiklasovom seminaru studenti su se mogli uputiti u izvore i vježbati u izrađivanju samostalnih radnji.

Na taj je način stvorio niz odličnih nastavnika i znanstvenih radnika, a među njima i Ferdu Šišića, svoga nasljednika na katedri povijesti. Njegovim plemenitim darom historijskom seminaru položen je temelj za »Smičiklasov institut za istraživanje hrvatske povijesti«.

Svoje slobodno vrijeme koristio je za čitanje i studiranje na našim i stranim jezicima (francuski, njemački, talijanski, ruski, češki itd.).[3481]

Bio je općepoznata i štovana osoba u svim krugovima hrvatskoga društva. Znali su ga kao društvena čovjeka i veseljaka, nedostižnog u šali i pričanju. Njegovi »akademski objedi« koje je kao predsjednik JAZU priređivao u svojoj kući (Mesnička 5), bili su ne samo puni zabave i veselja već i disputacije i učenih debata. Katkada je znao za sebe reći da je »stari dečko«, kako su ga zvali njegovi dobri prijatelji, jer je bio neženja.[3482]

Njegov bogati historijski rad mogao bi se ovako podijeliti: 1. Članci i radovi, 2. Izdavanje Hrvatske povijesti, 3. Životopisi i 4. Izdavanje izvora.

1. Članci i radovi

Pri završetku studija u Beču napisao je svoj prvi članak »Pohod na grob Zrinsko–Frankopanski u Novom mjestu polag Beča« (»Vienac« 1869). Zatim slijedi onaj »O banici i spisateljici Katarini Frankopanki« (»Vienac« 1871).

Od vremena do vremena izdaje i hrvatske čitanke (1871, 1875, 1880) za niže razrede gimnazije.[3483]

Prvi veći rad mu je izašao u Programu riječke gimnazije 1871. g. pod nslovom »Prve dvie dobe književnosti hrvatske« u kojem je iznio kako i u koje vrijeme su nastali počeci naše literature.

Godine 1874. u »Viencu« mu je tiskan članak »O vukodlacih«, zatim drugi »Matica hrvatska« (»Obzor« 1874, br. 175, 176).

Kada je JAZU odlučila da izdavanjem jednoga svoga »Rada« proslavi 50–godišnjicu hrvatskog preporoda i knjige, izašla je i Smičiklasova oveća rasprava »Obrana i razvitak narodne ideje od 1790. do 1835. godine« (»Rad« JAZU 80, Zagreb, 1885, 11–72), u kojoj je većinom na temelju netiskanih izvora iz tadašnjeg Zemaljskog arhiva u Zagrebu vrlo lijepo prikazao kako se je razvio hrvatski preporod iz nacionalnog motiva, osvrćući se ne samo na političke već i na književne prilike. Na kraju ove rasprave u cijelosti je priložio »Disertatiu« grofa Janka Draškovića.[3484]

3479 F. Šišić, o. c, 342, ibid, o. c, »Srpski književni glasnik« XXXII, 917, Gl. i Dr. Tade Smičiklas, »Smotra dalmatinska« 1914, br. 46. Naime, u drugoj polovici 1913. g. liječnici su ustanovili da ima gangrenu na nozi i prijetila mu je amputacija. On je to otklonio i 8. VI. 1914. našli su ga mrtva u krevetu (M. Kostrenčić, o. c, 55).

3480 »Ljetopis« JAZU 29, Zagreb, 1915, 19

3481 F. Šišić, o. c, 345, ibid, o. c, »Srpski književni glasnik« XXXII, 923.

3482 L. S., o. c, »Nova Hrvatska«, 20. VII. 1944, br. 165, 5

3483 A. Cuvaj, o. c, X, 496. Kao nadopunu gl. i Bibliografija... sv. 11, 379.

3484 Uopće bi trebalo detaljno pregledati ostavštinu grofa Janka Draškovića (s korespondencijom koja se nalazi u arhivu obitelji Drašković — kutija 100–105 itd. (HDA u Zagrebu), gdje se uz ostalo čuvaju i neki njegovi nepoznati rukopisi.

Te iste godine izlazi i njegov članak »Proslava tisućgodišnjice sv. Metoda« (»Obzor« 1885, br. 49).

Prigodom svoje instalacije za rektora (1887–8) Smičiklas je govorio »O postanku Gundulićeva »Osmana«, ta brošura je tiskana u Zagrebu 1887. (str. 26). Ovdje je pokušao odgovoriti zašto pjeva Gundulić u slavu Poljaka i kraljevića Vladislava i zašto je svoj spjev ipak nazvao »Osman«.

Godine 1890. piše pak članak »Kačić prema historiji« (»Vienac« 1890). Kada mu je JAZU povjerila da u slavu dvjestogodišnjice oslobođenja Slavonije napiše radnju, Smičiklas je prokrstario cijelu ovu zemlju od Iloka do Požege (1889), ali nije ništa našao iz 17. st. već samo nešto iz početka 18. st. Stoga je pošao u Beč gdje je pregledao sve državne arhive, no ni tamo nije bogzna što pronašao.

U obrađivanju tema poslužio se je i prijepisima i nekim izvorima, koje mu je nesebično dao R. Lopašić.

Tako je 1891. izašla njegova knjiga pod naslovom »Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije. I dio: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja« (Djela JAZU XI, Zagreb, 1891, str. 174) i II dio »Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku (1640–1702)« [Djela JAZU XI, Zagreb, 1891. VII+365].

U prvom dijelu prikazao je unutarnje stanje Slavonije i hrvatskih zemalja pod turskom vlašću (uprava, podanički odnosi, gradovi, krajina, njeno ustrojstvo, vjera, odnos Turaka prema kršćanima, crkva katolička i pravoslavna), zatim bojne priprave i rat s Turcima od 1684. do 1699. godine.

Sve je ovo rađeno na temelju literature, a samo nešto po izvorima iz spomenutih arhiva kao i onoga JAZU, zagrebačke nadbiskupije i Zemaljskog arhiva.

Ta lijepo pisana radnja popunjena je u drugom dijelu izvorima iz navedenih arhiva, koji idu od 1640–1702. godine.

Samo oni pružaju više građe etnolozima i filozofima nego historičarima. U ovom dijelu su prvi put upotrijebljeni oni spisi, koje je kasnije izdao Fermendžin u »Acta Bosnae...«.

Na kraju Smičiklas je dao »Index personarum et locorum«, koji mu je pomagao sastaviti Milan Šenoa, a iza toga je pridodao i kartu »Slavonija u vrijeme požarevačkog mira (1718)«, koju je našao u ratnom arhivu u Beču.

Uoči pedesetgodišnjice postanka Matice hrvatske povjereno je Smičiklasu, njenom predsjedniku (1889–1901) da sastavi historijat ovoga društva i da napiše životopise nekih njegovih istaknutih članova. I tako je on zajedno s dr. Franjom Markovićem sastavio ovo pod naslovom »Matica Hrvatska od godine 1842. do godine 1892. Spomen–knjiga.« (Zagreb, 1892, str. 338).

Ovdje je Smičiklas prikazao historijat »Matice« kroz pedeset godina, započevši sa 1836. Uz to je iznio sveukupni književni rad preporodnog doba, koji je upotpunio sa životopisima grofa Janka Draškovića, Ivana Mažuranića, Matije Mesića, Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Vjekoslava Babukića, grofa Ivana Nep. Draškovića, Dušana Kotura i Antuna Mažuranića.

Zatim je napisao još ove članke: »Jelačić ban« (»Obzor« 1894, br. 114), »Hrvatska zastava« (»Vienac« 1895), »Hiljadugodišnjica magjarske države?« (»Obzor« 1896, br. 103–122), »Priznano pravo kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u poslu abdikacije« (»Obzor« 1896, br. 259) i »Dubrovnik u radnjama Kosta Vojnovića« (»Obzor« 1900, br. 281).

Pored toga je izdao u »Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena«, »Smrt u sv. Jakovu kraj Bakra u Hrvatskoj« (1, Zagreb, 1896), te »Narodne pripovijetke iz osječke okoline u Slavoniji« (Zbornik... 15 b, 16 a, 17 a, 17 b, 18 a, Zagreb, 1910–1912).

2. Izdavanje »Hrvatske povijesti«

Kako se je osjećala potreba da se već jedanput napiše hrvatsku povijest, Smičiklas se baci na to polje i radi toga je ostavio svoja započeta specijalna predavanja. I tako je izašla njegova »Poviest Hrvatska« »po vrelih« u dva dijela u nakladi Matice hrvatske (I, Zagreb, 1882, str. 724, II, Zagreb, 1879, str. 496).

Do toga vremena bile su napisane hrvatskim jezikom historije Šveara, Tkalčića, Ljubića, Balenovića i J. Tomića. Ali sva su ta djela bila nepotpuna a uz to (izuzev II. izdanja Tkalčićeve i Ljubićeve knjige) od slabe ili gotovo nikakve kritičke vrijednosti.

To su zapravo bile manje–više pripovijetke i priče o nekim historijskim zgodama iz prošlosti hrvatskoga naroda.

Stoga je bilo sasvim prirodno da se Smičiklasova povijest pojavila i kao pravi znanstveni fenomen i kao epohalna stečevina, kako kaže Šišić. Ona je piscu pribavila ne samo katedru hrvatske historije na Sveučilištu nego i toliku popularnost, glas i poštovanje u najširim masama hrvatskoga naroda kakve nikada nisu znali steći historičari ni prije, a ni poslije njega sve do danas.[3485]

Tako kada je 1879. izašao II. dio njegove »Poviesti Hrvatske« prirediše mu prijatelji domjenak pod naslovom »knjigopisarskoga ceha«, gdje su uz svečara bili okupljeni A. Šenoa, Ivan Kostrenčić, I. Tkalčić. R. Lopašić, I. Kukuljević, Karlo Albrecht i još neki prijatelji i štovatelji. Tom prigodom su mu izručili »Mešterski list« (diplomu) u stihovima, koju je sastavio Šenoa[3486] u šaljivom duhu.[3487]

O tome se je djelu u javnosti pisalo i govorilo dulje vremena negoli i o jednom drugom historijskom radu prije i poslije, a kako je bilo napisano u smjeru pragmatičkom s jakom patriotskom žicom, pa jezikom i stilom ugodnim i suvremenim, postade ono knjigom za koju se je smatralo, pa gotovo i tražilo, da ju svaki Hrvat čita i pozna.

Doista, rijetko je kad koja knjiga kod nas bila toliko čitana kao ova. Djelovala je snažno na nacionalno osvještenje, podržavala zdvojni otpor i narodnu borbu u posljednjoj četvrti 19. stoljeća.

Kada je St. Novaković primio pismo V. I. Lamanskog, ruskog slaviste u tadašnjem Petersburgu u kojem mu piše »da su oni radi izdati krug popularnih istorija o slovenskim narodima, u kojima bi se u kratkom sumarnom pregledu izlagali događaji kao što se čini u gimnazijskim knjigama«, te ga u tom listu pita »koja bi se hrvatska knjiga mogla uzeti za prevođenje (jer su tu potrebu radi popuniti prijevodima domaćih radova)«, on je pisao Račkome (29. X. 1879) i sve mu to izložio. Dodao je još da on zna za Tkalčića, Balenovića, a čitao je »skoro, da je i T. Smičiklas neki pregled hrvatske istorije izdao«. Ljubićev pregled je poznat Lamanskome »ali s njim nije zadovoljan«. Stoga Novaković »bez pripita« Račkoga nije rad a niti može »preporučiti što«, te ga moli da bi mu on napisao »ma u dve tri reči, bi li se *ma za nevolju* mogao preporučiti Balenović ili Smičiklas... Za nevolju«, ponavlja Novaković »jer u nas stoji strašno ali s knjigom o istoriji srpskoj iz koje se uči podmladak...«[3488]

Na ovo pismo Rački mu je odgovorio 15. XI. 1879. te ustvrdio da »ne stojimo ni mi bolje od vas s historijom. Monografija imade dosta, ali cjelokupne velike i kritičke historije ne ima. Smičiklasova ipak je bolja od Ljubićeve, Balenovićeve, Tkalčićeve; ali od nje izadje tek II knjiga t. j. perioda od 1526–1848. god. Prva knjiga izaći će na godinu. Za povijest do 1526. god. imade dosta članaka u našem 'Radu'«, završava ovako svoje pismo Rački.[3489]

3485 F. Šišić, o. c, 342, 343, ibid, o. c, »Srpski književni glasnik« XXXII, 918.

3486 On je čak u svome dnevniku »Moji zapisi« pod 1880. g. uz ostalo napisao: ...»Smičiklas je u svojoj »Povijesti Hrvatske« formom Račkoga daleko nadkrilio, zato se i mali kanonik na moga prijatelja Smičiklasa srdi, srdeći se gotovo djetinji« (M. Šenoa, Iz ostavštine Augusta Šenoe, Građa za povijest književnosti hrvatske 19, 99). I K. Jireček 1916. g. nalazi da je »Poviest hrvatska« sjajno napisano djelo, za koje su upotrijebljeni i netiskani izvori, ali određeno za široki čitalački krug i zato nažalost nema naznaka izvora (C. Jireček, + Tadija Smičiklas, »Archiv für slavische Philologie« 36 Bd. 600). M. Kostrenčić pak naglašava da »pojava Smičiklasove Povijesti hrvatske bila je za suvremenike krupan događaj, a znamenit je on i u kulturnoj historiji hrvatskoga naroda«. Dalje kaže da je Smičiklas »dao hrvatskom narodu u ruke knjigu koja na osnovu historijskih izvora prikazuje tu časnu prošlost, a hrvatskim političarima daje historijske argumente za njihovu borbu«. Smičiklas je »pisao svoju historiju žarom rodoljuba«, te da »okosnica« kakvu je Smičiklas »dao hrvatskoj historiji u bitnosti ni kasnije nije preinačivana i da su na njoj gradili i svi kasniji historičari« (M. Kostrenčić, o. c, predavanja... 20, 24, 27–30).

3487 L. S., o. c, »Nova Hrvatska«, Zagreb, 20. VII. 1944, br. 165, 5

3488 V. Novak, Srpski naučnici..., 115

3489 M. St. Novaković, o. c, Godišnjica Nikole Čupića XXXVIII, 266

O Smičiklasovoj povijesti Rački se je i javno izjasnio 1885. godine. Evo što je izjavio: »...Kad se pomisli, da su starije poviesti hrvatske ili pisane jezikom većini hrvatskog naroda nepristupačnim, ili nepodpune, ili oboje; da jih neprovejava duh nove dobe, da s oblikom i osnovom svojom ne odgovaraju zahtjevom nove historiografije; a da je Smičiklasova poviest pisana hrvatski, da je podpuna, da pruža proziran pregled svekolike prošlosti hrvatskoga naroda; da u prijaznoj slici i domoljubnom duhu razvija sliku svih grana njegova vjekovnoga života: onda je pojmljiv uzhit, kojom bijaše u čitalačkom hrvatskom obćinstvu primljena.

Uz mnogobrojne predradnje, koje je Smičiklas osobito za stariju i srednju poviest našao, i uz porabu izvora obielodanjenih u II i III razdoblju hrvatske historiografije, crtajući prošlost hrvatsku pošao je samostalnim putem i uz ona vrela upotrebio je i druga jošte ne izdana. Premda je knjiga namienjena široj publici, koja se istraživanjem izvora ne bavi i baviti se ne može: to se ipak ima žaliti, da nisu glavna vrela navedena ili pod tekstom ili na kraju svake knjige, jer bi tim opravdanoj radoznalosti izobraženijega čitaoca zadovoljeno bilo...«[3490]

Na ovoj povijesti Smičiklas je radio dobar niz godina. Bio je svjestan da je puno izgubio pred učenim svijetom što nije citirao izvore, ali njegova je glavna svrha bila pridobiti koliko je god moguće više čitatelja iz svih staleža hrvatskoga naroda, u čemu je i uspio.

Njegovo djelo je plod mnogih predradnji, a o svemu je stvorio svoj vlastiti sud. Odlučio je izdati i drugo izdanje ove knjige, koje je počeo spremati s naznakom vrela. No, kako je napisao pragmatičku povijest po zakonima novovjekovne historiografije, naišao je na razne poteškoće budući da je u središte hrvatske povijesti stavljao Hrvate, Hrvatsku, uključujući kulturnu povijest i geografiju.

Djelo je uredio kronološki, a kako je ispalo veće nego što je očekivao, nije dao ni »kazalo imena i osoba«. Pri radu mu je pomagao pobratim Ivan Kostrenčić, koji mu je dao važne ispise iz bečkog tajnog arhiva za konac 17. stoljeća, a Kukuljević za 15. stoljeće. Dobri Lopašić, po svom starom običaju, dao mu je sve što je iz bečkog i gradačkog arhiva imao, kao i iz svoje vlastite zbirke, a Tkalčić iz Kaptolskog arhiva u Zagrebu.

Svoju »cjelovitu povijest«[3491] razdijelio je Smičiklas, kako je već rečeno, u dva dijela.

I. dio sastoji se iz 3 doba. Prvo (razdijeljeno na 4 knjige) ide od najstarijeg vremena do 1102.[3492] Ovdje je dao geografski opis Hrvatske, zatim je iznio što se je tada znalo o staroj Dalmaciji i Panoniji, Ilirima, Rimljanima i njihovom vladanju u ovim krajevima, seobi naroda, Hrvata, pradomovini,

---

[3490] F. Rački, Pregled hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine, »Rad« JAZU 80, 303, 304

[3491] Još 13. VI. 1883. E. Kumičić piše Spinčiću kako »Hrvatska Vila« treba njegovu pomoć te da su u velikoj neprilici. Stoga ga moli ne bi li mogao napisati ocjenu Smičiklasovu djelu »Hrvatskoj poviesti« I. dio. Spinčić mu odmah 16. VI. odgovara da do 1. VII. ne može pisati o ovom za njega »uzor djelu«. U pismu od 27. VI. Kumičić mu prepušta da učini to čim bude mogao, a 16. VII. ga već pita kada će pisati »o Smičiklasovoj Poviesti« (HDA u Zagrebu — korespondencija Vj. Spinčića — kutija 68) i time završava njihovo dopisivanje o toj knjizi. U ovoj bilješci ćemo navesti dva rada dr. Pere Gavranića koji na neki način predstavljaju kuriozitet u našoj historiografiji. Prvi je »Politička povjest hrvatskoga naroda od prvog početka do danas (sa šest karata)«, Zagreb, 1895, str. 336. Iste godine o toj knjizi je izašlo nekoliko anonimnih članaka u »Obzoru« i »Hrvatskoj« pa čak i u vezi sa Smičiklasom. Gavranić je odgovorio u »Narodnim novinama« (1895, br. 98, 104) [Gl. Bibliografija... IV, sv. 8, Zagreb 1965, 176] ali neargumentirano, jer je ta povijest zapravo kompilacija na temelju neke strane i naše literature i bez bilježaka. Sam pak povod za pisanje bio je naivan, kako se vidi iz »Predgovora«. Započeo je s prikazom stare Grčke, Rima itd. a završio s pitanjem: »A gdje su Srbi?« Isti Gavranić »rođen od pravoslavnog oca i katoličke majke«, koji »može i smije imati jednaki osjećaj za Hrvate kao i za Srbe« napisao je u tri knjige »Uzroci svjetske vojne i nacrt srpsko–hrvatske političke povijesti od godine 1908« (Beograd–Zagreb 1922). »Autor ove knjige« stoji u uvodu, napisao je »na temelju istinskih činjenica, koji je već onda htio, da otpočne Sizifov posao oživotvorenja iskrene sloge i ljubavi između Srba i Hrvata, potkopane bečkom pogubnom politikom, i nesretnom Starčevićevom agitacijom...«

[3492] Godine 1882. u ovoj knjizi Smičiklas vrlo opširno prepričava tzv. Pacta i konačno postavlja si pitanje: »Što je sadržavao taj ugovor« pa odgovara »mi imademo pred sobom odlomak toga ugovora, sastavljen dakako u obliku listine one dobe« (T. Smičiklas, Poviest hrvatska I, 262–264).

doseljenju, pokrštenju, životu i običajima, borbi s Francima, te knezovima i kraljevima kao i o unutrašnjem uređenju pod narodnim vladarima.

Drugo doba (3 knjige) zahvaća razdoblje od 1102. do 1437. godine. Tu je prikazano stanje u Hrvatskoj za Arpadovića, Anžuvinaca do smrti Žigmunda Luksemburgovca, kao i unutarnje stanje.

Treće doba (1. knjiga, tj. 8) ide od 1437. do 1526. i iznosi prilike u Hrvatskoj za vladara raznih kuća.

Dio II. se sastoji od trećeg (9, 10. knjiga) i četvrtog doba (11, 12. knjiga). Treće doba zahvaća razdoblje od 1526. do 1790. s prikazom unutarnjeg stanja Hrvatske u 17. st. a četvrto od 1790. do 11. IX. 1848, kada Jelačić prelazi Dravu i ulazi u Mađarsku.

Za oba ova dijela ili sveska pisao je J. Šidak u EJ (7, 412) i ukazao da je to prva »cjelovita sinteza historije hrvatskoga naroda, od najstarijih vremena do 1848, pisana znatnim dijelom i na osnovi arhivske građe«. Koncepciju djela Smičiklas je, kaže dalje Šidak, »izložio u raspravi *o razdiobi poviesti hrvatske* (I. sv. str. XXIII–XXXII), u kojoj je periodizaciju te povijesti proveo na temelju ideje o borbi i 'dodirima' hrvatskog naroda sa stranim svijetom, sve do 1848. kada »ideom slavenskom Hrvatska se iznova rodila«. Bio je to prvi pokušaj takve periodizacije koja se ne zasniva na smjeni vladara i dinastija. Djelo je rađeno u duhu pragmatičke historiografije, s ciljem da u doba teške borbe protiv mađarske hegemonije poslije Hrvatsko–ugarske nagodbe 1868. razvije i jača u čitaoca nacionalnu svijest. Uz sve to, pisano je kritički, dobrim stilom i pravilnim jezikom, i nije se, po svojoj tematici, ograničilo samo na prikaz političkog razvoja, već je obraćalo pažnju i na društveni razvoj...« ovako dokončava ocjenu o ovoj knjizi J. Šidak.

O istom djelu Šidak ponovno piše 1981. g. Tu je ukratko iznio kako je Smičiklas »1879. i 1882. izdao u dvije knjige prvu sintezu hrvatske povijesti do g. 1848., nalazeći njezin smisao i periodizaciju u vjekovnom otporu hrvatskog naroda protiv stalnih pritisaka moćnijih susjeda«.[3493]

I dok je — po našem mišljenju — I. dio danas gotovo bez ikakve vrijednosti, drugi dio je još i sada dobar za razdoblje od 1740. do 1848, jer se u njemu nalazi dosta vrijednih podataka.

Stoga dok se ne izda jedna cjelokupna hrvatska povijest u nekoliko svezaka, još uvijek se mora posegnuti za Smičiklasovom i to čak od 1608. g. dalje — tamo gdje je Klaić prestao sa svojom »Povijesti Hrvata«.

3. Životopisi

S toga područja prvi mu je rad »Životopis Konstantina Stanića« (»Glasonoša« 1865, br. 12), a onda slijedi »Spomen na Živka Vukasovića« (»Vienac« 1875 i »Obzor« 1876, br. 36, 37) te »Pavao Josip Šafarik« (»Vienac« 1875), »Vjekoslav Babukić« (»Vienac« 1875), taj rad je proširio u Programu zagrebačke gimnazije za 1876. g. pod naslovom »Život i djela Vjekoslava Babukića« (i kao posebna knjiga, Zagreb, 1876, str. 89). To je i danas vrijedna radnja, kojoj je Smičiklas u prilogu dao nekoliko karakterističnih Babukićevih pisama kao i onih upućenih njemu.

Nadalje je objelodanio »Misli i djela biskupa Strossmayera« (»Rad« JAZU 89, Zagreb, 1888, 210–224) i »Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga« (»Rad JAZU 110, Zagreb, 1892, 110–204), u kojem je prikazao vrlo važno razdoblje naše povijesti od 1842. do 1867. g. na temelju raznih pisama Kukuljevića kao i odgovora koje je dobijao, te ostale prvorazredne građe.

Članak »+Radoslav Lopašić« (»Obzor« 1893, br. 95) objelodanio je i pod naslovom »Uspomeni Radoslava Lopašića« (»Ljetopis« JAZU 9, Zagreb, 1893, 112–137), te »Zadnja počast dru Račkomu« (govori na pogrebu dra. Račkoga)« [»Vienac« 1897, br. 7, »Prijatelj naroda« 1894, br. 5, »Katolički list« 1894, br. 8],[3494] »Život i djela dra Franje Račkoga« (Djela JAZU 15, Zagreb, 1895, VII+219),

---
[3493] J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 352

[3494] A. Gulin, o. c, 341

»Stogodišnjica Pavla Josipa Šafarika« (»Vienac« 1895), »Uspomeni Šime Ljubića« (»Vienac« 1896), koji je proširio u »Život i djela Šime Ljubića« (»Ljetopis« JAZU 12, Zagreb, 1897, 150–243), »Eusebij Fermendžin« (»Obzor« 1897, br. 144) i malo prošireno »O. Eusebije Fermendžin« (»Ljetopis« JAZU 12, 266–269), »+Ivan Črnčić« (»Obzor« 1897, br. 5) i prošireno »Dr Ivan Črnčić« (»Ljetopis« JAZU 12, 244–262).[3495] »+Petar Matković« (»Obzor« 1898, br. 70) i prošireno »Dr Petar Matković« (»Ljetopis« JAZU 14, Zagreb, 1900, 111–133), »+Josip Torbar« (»Obzor« 1900, br. 170–172), »+Spomenik Radoslavu Lopašiću« (»Obzor« 1901, br. 159), »Baltazar Adam Krčelić« (»Obzor« 1902, br. 168), »+Dragutin Parčić« (»Obzor« 1903, br. 2), »Dr. Kosta Vojnović« (»Obzor« 1903, br. 116), »Uspomeni Nićifora Dučića« (»Ljetopis« JAZU 17, Zagreb, 1903, 150–155), »Uspomeni Vuka Bradla« (»Ljetopis« JAZU 17, 156–157), »Uspomeni dra Ernsta Dämmlera« (»Ljetopis« JAZU 17, 158, 159) i »Vaclav V. Tomek« (»Ljetopis« JAZU 20, Zagreb, 1906, 160, 161).

Godine 1906. izdao je vrijedno djelo »Nacrt života i djelâ biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi, govori, rasprave, okružnice« (Različita djela JAZU, Zagreb, 1906, VIII+446).

Taj će rad uvijek biti čvrsti temelj na kojem će se dalje graditi životopis velikog mecene i biskupa. Ova knjiga nije sistematski napisana biografija, već je sastavljena od nekoliko slika iz biskupovog rada na crkvenom, narodnom i prosvjetnom polju. Tu Smičiklas donosi i neke Strossmayerove značajne govore i spise.

Osim navedenih, neumorni Smičiklas je izdao i ove životopise: »Ilarion Ruvarac« (»Ljetopis« JAZU 21, Zagreb, 1907, 168–173), »Marin Drinov« (»Ljetopis« JAZU 21, 174–176) i konačno »Govor u slavu 200–god. rođenja Rudžera Boškovića« (»Ljetopis« JAZU 25, Zagreb, 1911, 205–210), a posthumno mu je izašao »Zanimljiv dokument Strossmayera i Račkog« (»Pokret« 1922, br. 30).[3496]

Pojedini od ovih životopisa su samo spomen–slova i kratki, ali ih ima i vrlo opširnih u obliku knjige kao što su oni o Kukuljeviću, Strossmayeru, Račkome, Lopašiću, Ljubiću i Matkoviću te su i danas od vrijednosti.

4. Izdavanje izvora

Smičiklas je izdao samo dvije zbirke izvora. Na sjednici Filološko–historijskog razreda JAZU 13. XI. 1900. predložio je da se izdadu Krčelićeve »Annuae« i da se za tisak spremi prijepis toga rukopisa, koji se nalazi u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[3497] Tako su izašle »Balthasari Adami Kercselich: Annuae 1748.–1767.« (Scriptores IV, MSHSM XXX, Zagreb, 1901, LXX+668).[3498]

Smičiklas je »Annuae« popratio vrlo opširnim i preglednim uvodom o životu i djelu Krčelića.

Kako je pak uz njih našao i razne Krčelićeve bilješke koje je taj kanonik smatrao cjelovitim dijelom svoga djela, to ih je Smičiklas stavio u »Dodatak« (Addimenta) kao i Krčelićevu darovnicu knjižnici kr. zagr. akademije, te 16 pisama na hrvatskom jeziku odličnih hrvatskih gospođa upućenih Krčeliću (1749–1755). Na kraju je radi lakšeg snalaženja dao »Index personarum et locorum«, koji je vrlo obilan i koristan.

Još 1884. g. JAZU je bila odlučila da u svojim publikacijama izda zbirke: »Scriptores«, »Leges et statuta«, »Comitia« i »Codex diplomaticus«. I dok su prve dvije publikacije izlazile, o onim drugim

[3495] I u rukopisu se nalaze Smičiklasov »Život i djela Šime Ljubića«, »O. Euzebije Fermendžin« i »Dr Ivan Črnčić« (HDA u Zagrebu — MSC 437, 439, 438).

[3496] A. Gulin, o. c, 349

[3497] »Ljetopis« JAZU 15, Zagreb, 1901, 22.

[3498] Ove »Annuae sive historia ab anno inclusive 1748 et subsequis (1767) ad posteritatis notitiam« preveo prof. dr. V. Gortan i one su objelodanjene u JAZU 1952. pod naslovovm »Annuae ili historija 1748–1767« s dodacima, bilješkama, pregledom sadržaja, kazalom imena itd.

dvjema nije bilo ni spomena. Ipak se je za »Codex diplomaticus« prepisivalo nekoliko isprava iz zadarskog arhiva kao i iz različitih izdanja za 13. stoljeće. Ali trebalo je prikupljati građu sustavno i po promišljenoj osnovi. Zbog toga je 1888. g. preuzeo Rački uz pomoć Tkalčića skupljati i onda izda »Codex diplomaticus«, dok je Smičiklas s Lopašićem imao sabrati i izdati »Acta diaetalia« kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.[3499] Godine 1889. trebao je Smičiklas otputovati u Beč da ondje dade prepisati građu za ta »Acta«. Tom je prigodom ispisao veliki broj isprava, koje su se odnosile na oslobođenje Slavonije od turskog gospodstva. JAZU mu je odobrio da se to tiska.[3500]

I dok Rački 1890. odgađa skupljanje građe za »Codex« po zagrebačkim arhivima dajući prednost stranim,[3501] Smičiklas je za svoja »Acta« skupio zapisnike iz originala do 1600. g., prijepise iz bečkog arhiva do 1530. a uz to je dao prepisati odlomke do 1600. godine.

Istodobno je Lopašić prepisao za »Acta« i »Acta Habsburgica«, koje je Smičiklas također htio izdati, zatim je prepisao mnogo lijepih stvari iz ljubljanskoga arhiva (korespondencija Katzianera, biskupa Šimuna Erdödya, Ivana Karlovića itd.).

Kako Smičiklas nije tada htio prekoračiti 1600. g. odlučio je poći u Graz i u Ljubljanu, a namjeravao je i u Innsbruck kao i u Budimpeštu istraživati dokumente. Naime, tek kad pripremi za tisak povelje 16. st. kanio je raditi dalje.[3502]

Kada je pak umro Lopašić, prekinut je rad oko sabiranja građe i izdavanja »Acta diaetalia«,[3503] iako su prijepisi iz bečkog arhiva imali biti za koji mjesec gotovi. Ujedno se je htjelo iscrpsti i budimpeštanske arhive te onda pristupiti konačnoj redakciji. Istodobno se je pribrala građa iz »Codex diplomaticusa« pa je u Zadru otkriveno mnogo dotada nepoznatih isprava od 12. stoljeća dalje.[3504]

Nakon smrti Račkoga, Smičiklas je bio određen nastaviti sa sabiranjem građe za »Codex«. Tako je pod njegovim rukovođenjem započeto 1899. g. u Arhivu JAZU prepisivanje listina za 13. i 14. st. a dopunjavalo ih se je iz kaptolskog i Zemaljskog arhiva u Zagrebu. Ujedno su prepisivane i one listine, koje su iz Zemaljskog arhiva odnesene u Budimpeštu.[3505] Godine 1900. izvijestio je Smičiklas JAZU da je građa spremljena za 12 svezaka »Codexa«, koja bi se po želji pravnih stručnjaka imala početi izdavati 1902. godine.[3506]

I tijekom 1901. Smičiklas nastavlja sa skupljanjem isprava za »Codex« u A JAZU, a u istu svrhu otputovao je zajedno sa dr. Milanom Šufflayem u Dalmaciju. Tako je u Trogiru iscrpio cijeli kaptolski arhiv do 1409. g. zatim je iz starog zadarskog arhiva dao prepisati neke listine. Na isti način je radio u kaptolskom arhivu u Splitu, a u samostanu franjevaca–konventualaca dao je prepisati 5 listina. U Zadru je pretražio i nadbiskupski arhiv i samostan sv. Marije, gdje je pronađena zbirka listina iz 13. st. U tzv. Gubernijalnom arhivu je skupljena građa za 14. st. (do 1409. g.), a u zadarskoj Gradskoj biblioteci prepisano je nekoliko povelja iz 14. stoljeća. Konte Nino Begna ustupio je Smičiklasu na

[3499] »Ljetopis« JAZU 3, Zagreb, 1888, 81, 83

[3500] »Ljetopis« JAZU 4, Zagreb, 1889, 63, 71

[3501] Kada je E. Laszowski boravio u Zadru (4–13. VI. 1914), dr. L. Jelić mu je »pripovijedao kako je za pok. Račkoga radio u Vatikanskom arkivu i po Dalmaciji. Akademija ga je Jugoslavenska nagradila za 3 godišnji rad sa 600 for. — kad je Smičiklas preuzeo redakciju u Codex diplom., da je od toga djela sasvijem izigran...« HDA u Zagrebu — Ostavština E. Laszowskoga sv. 3–1914. Put u Zadar — juni 1914).

[3502] »Ljetopis« JAZU 5, Zagreb, 1890, 68, 69

[3503] T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, Zagrabiae, 1904 1904, V

[3504] »Ljetopis« JAZU 8, Zagreb, 1893, 79

[3505] »Ljetopis« JAZU 14, Zagreb, 1900, 85

[3506] »Ljetopis« JAZU 15, 22. Dobivši dozvolu T. Smičiklas je u tadašnjem gubernijskom arhivu u Zadru radio od 20. III. do 19. IV. 1900. g. i ponovno došao s dva paleografa 25. VII. i do 15. IX. 1900. proučavao arhivsku građu 13. i 14. st. te dao ispisati neke pergamene iz arhiva samostana sv. Nikole i sv. Krševana (HAZ–Atti della Corispondenza ufficiosa d'archivio–filza XIV^{a} dal anno 1899 all'anno 1902, No 22, 20. IV. 1900).

upotrebu arhiv svoje stare obitelji Begna Posedarski u kojem je bilo 25 listina iz 13. te 150 iz 14. stoljeća. U samostanu franjevaca u Šibeniku iscrpljeno je oko 20 listina knezova Bribirskih a u kaptolskom arhivu u Hvaru našao je listine iz 12. do 14. st. Kaptolski arhivar don Kuzma Vučetić obećao mu je još neke listine i osim toga njegovim posredovanjem je dr. Boglić dao na uporabu Smičiklasu svoj obiteljski arhiv.

Uz pomoć pak Frane Radića, urednika »Starohrvatske prosvjete«, upotrijebio je neke listine koje su se nalazile u arhivu plemićkih obitelji Arneri i Kapor u gradu Korčuli. Zahvaljujući dru. I. Bojničiću bilo je omogućeno E. Laszowskom prepisivati u Budimpešti »Acta Neoregistrata«.[3507]

I tako je 1904. bilo uglavnom dovršeno sabiranje građe za »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«. No tada je Smičiklas još jedanput došao u Dubrovnik, gdje mu je izuzetno dozvoljeno od kr. namjesništva[3508] raditi u tamošnjem arhivu 2 mjeseca. U državnom pak arhivu u Budimpešti, Šufflay je od studenog 1903. prepisao dosta nepoznatih listina i usporedio s originalima mnoge povelje izdane u diplomatskim zbornicima.[3509]

Ukupno je sabrano oko 7000 listina od 12. do 14. st. tj. do 1400. g. uključujući u taj broj listine iz nadbiskupskog arhiva u Zagrebu, arhiva čazmanskog kaptola u Varaždinu, senjskog kaptola, Arhiva grada Zagreba, Varaždina, Križevaca, Koprivnice, Trgovišta, Jastrebarskog, Samobora, Krapine, plemenite općine Turopolja, općine sv. Jelene kraj Križevaca, obitelji grofova Draškovića u Trakošćanu, Rudolfine u Ljubljani, samostana franjevaca na Trsatu, franjevaca u Ljubljani, samostana sv. Krševana, sv. Dominika u Zadru, te sv. Kuzme i Damjana rogovskog i sv. Nikole (svi ovi arhivi su danas pohranjeni u HAZ–u: S. A.), te splitskog, korčulanskog, ninskog i kotorskog arhiva kao i arhiva konte Fanfogne u Trogiru. Ovamo je priključena skupljena građa iz Vatikanskog, mletačkog, bečkog i budimpeštanskih arhiva (Državni arhiv, Narodni muzej). Međutim, Smičiklas se nije koristio arhivom knezova Eszterhazya u Eisenstadtu (Željezno), Erdödya u Galgoczu i Batthyánya u Körmendu kao i još nekim arhivima u Ugarskoj, jer je to bilo skopčano s neprilikama.

Stoga mu nije drugo preostalo već da pojedine listine iznese iz mađarskih tiskanih diplomatskih zbornika.

Uz sve ovo on je uzeo građu i iz zbornika crkava i samostana koji se kao rukopisi nalaze u već spomenutim našim i stranim arhivima kao i u domaćim i stranim tiskanim zbirkama izvora.

Prigodom izdavanja ovih spomenika Smičiklas je za regesta iznad listina i za kratke tumače ispod listina upotrijebio hrvatski jezik. Smičiklas je jednostavno rješavao sve kratice, a interpunkciju i umetke unosio kako to zahtijeva sadržaj isprave dok je način datiranja rješavao po svom najboljem uvjerenju.

U svoju je zbirku unio i sumnjive listine, kao i falsifikate. Na kraju svakog sveska (osim IV) »Codexa« dao je »Summarium« (Sadržaj) i što je mogao potpuniji i iscrpniji »Index alphabeticus personarum et locorum« i »Index alphabeticus rerum et verborum«.

Budući da su »Documenta« Račkoga sezala do 1102. g. to ih je Smičiklas uzeo kao I. svezak »Codex diplomaticusa«, a svome prvome dao je naziv II. svezak, vjerujući da će s vremenom izdati i I. svezak, dopunjen građom iz Dubrovnika i nekim ispravljenim poveljama.[3510] Pod Smičiklasovom redakcijom izašao je »Codex diplomaticus« u 11 svezaka (II–XII), a u II. i III. sv. dodao je i redoslijed zagrebačkih biskupa i hrvatskih banova, spomenutih u listinama za određeno razdoblje. Svezak II. je tiskan 1904. godine i ovdje su listine od 1102. do 1200. g. (XXXI+499). Samo je taj svezak loše

3507 »Ljetopis« JAZU 16, Zagreb, 1902, 73.

3508 Upravo te godine Smičiklas s P. Karlićem prepisuje isprave iz arhiva Sv. Marije u Zadru (P. Karlić, Tade Smičiklas, Zadar, 1914, 13).

3509 »Ljetopis« JAZU 19, Zagreb, 1905, 61, 62.

3510 T. Smičiklas, Codex... II, str. V–XXXI

redigiran i pun pogrešaka ne samo tiskarskih već i stvarnih tako da će se JAZU morati odlučiti na novo korektno izdanje.[3511]

Treba napomenuti da i u ostalim svescima ima pogrešaka, ali ne toliko važnih i značajnih.

Svezak III. je izašao 1905. Tu listine idu od 1201. do 1235. g. (XII + 538). Svezak IV. sadrži listine od 1236. do 1255. (Zagrabiae, 1906, I + 647) i nema index, zato je u V. svesku (1907, VII + 770), gdje se nalaze isprave od 1256. do 1272. g. izišao zajednički indeks.

Svezak VI. (1908, VII + 815) obuhvaća listine od 1272. do 1290. a VII. (1909, VII + 491) od 1290. do 1300, VIII. sv. (1910, VIII + 668) od 1301. do 1320, IX. sv. (1911, VII + 678) od 1321. do 1331, X. sv. (1912, VII + 777) od 1332. do 1342, XI. sv. (1913, VII + 640) od 1342. do 1350, i XII. sv. (1914, VII + 775) od 1351. do 1359. godine.

U toku tiskanja ovog sveska Smičiklas je umro, no kako je on ostavio sređenu građu do 1409. g. odlučila je JAZU da »Codex diplomaticus« nosi i dalje njegovo ime.

Smičiklasov »Codex« nadvisuje sva slična izdanja izvora, stoga danas predstavlja temelj za proučavanje hrvatske a i bosanske povijesti za 12, 13. i 14. stoljeće.

Namjeravao je izdati i prvu knjigu »Codexa« u kojoj bi bila građa iz vremena hrvatskih narodnih vladara priloživši joj vjerne fotografije, odnosno faksimile pojedinih isprava. Ali nije dospio to učiniti. Kao dobro metodski obrazovan historičar on je znao da bez izvora nema historije. Stoga je držao da će hrvatskom narodu i njegovoj historiografjiji učiniti veću uslugu ako izda brižljivo i kritički izvore, negoli drugo izdanje svoje historije.

Tako je postala ova golema zbirka srednjovjekovnih izvora i isprava kakvom se nijedan narod na jugu ne može podičiti. Njome je položen temelj kritičkom izučavanju hrvatske povijesti u doba Arpadovića i Anžuvinaca, te utvrđivanju i fiksiranju istinitih događaja, jer je to prva i glavna dužnost historije kao znanosti.

5. Rukopisna ostavština

Smičiklasova rukopisna ostavština sastoji se od njegove korespondencije s našim i stranim znanstvenim radnicima, koja je pohranjena u Arhivu HAZU (XV — 45). Ondje se čuvaju i neki rukopisi njegovih znanstvenih radnji, te kao rukopis »Povijest hrvatska knjiga peta 1102–1300« i »Knjiga šesta 1300–1382«. U Arhivu HAZU su i »Regesti kodeksa i acta«, te popis tzv. »Scriptores« (akademijske zbirke), »Scriptores anonymi« (akademijske zbirke) i »Statuta et urbalia«, dok se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 3604 — stara sign: SM 36. B 15) nalazi ukoričeni rukopis »Über die Urkundensammlung bearbeitet von Thaddäus Smičiklas« (potpisao se sam autor), koji ima 2–37 strana. U tome spisu dosta je površno obradio zbirke isprava Štajerske, Kranjske, Češke i Moravkse, Ugarske i Sedmogradske, te Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (samo na 2 strane), a s lijeve strane citira odakle je i od kojeg pisca što uzeo. Drugi njegov rukopis, čuvan u istoj biblioteci pod sign. 3605 ima naslov »T. Smičiklas, Über die Sammelwerke unsere Annalen«.

Smičiklasov rad je ostavio trajne i duboke brazde, a najviše zbog toga što se je znao približiti svome narodu i što je za jačanje njegove nacionalne svijesti učinio više negoli itko drugi. Ono što je Česima Palacky, to je Hrvatima Smičiklas,[3512] piše njegov biograf Šišić.

Dok su Smičiklasovi predšasnici obrađivali hrvatsku povijest u većini kao provincijalnu, on je prvi visoko podigao stijeg narodne misli, ideju hrvatske narodne cjelokupnosti i narodnog ujedinjenja.

[3511] F. Šišić, Izvori bosanske povijesti. Povijest hrv. zemalja Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1942, 28

[3512] 1879. sastavio je njegov prijatelj Ivan Kostrenčić »Klapaja« »Carmen summa devotione dedicatum ingentissimo viro, *Herodoto croatorum* (S. A.) Thadaeo Smičiklas«. Ova pjesma je pisana na hrvatskom jeziku (HDA u Zagrebu — MSC kutija 14, br. 291).

Uz to je snažno istaknuo ideju ustavnosti i kontinuiteta državnoga od najstarijih vremena do svoga doba.

Zato je njegova »Poviest« neke vrsti katekizma hrvatskog patriotizma i više je učinila u tom pravcu negoli toliki govori, članci i brošure onih političara, koji su svoje historijsko argumentiranje ipak naučili od njega, piše F. Šišić.[3513]

»Poviest Hrvatska«, pojedini veći životopisi i »Codex diplomaticus«[3514] sačuvat će Smičiklasu trajno mjesto među prvim našim historičarima.

Sasvim u dubokoj sjeni Smičiklasa kao historičara treba barem spomenuti dr. *Franju Markovića* (Križevci, 26. VII. 1845 — 15. IX. 1914), književnika i estetičara, profesora filozofije na Zagrebačkom sveučilištu, te njegove članke: »Filozofijski pisci 15–18 vijeka u Dalmaciji« (»Vienac« 1881), »Uspomeni Franje Račkoga« (»Vienac« 1884) i »Govori na pogrebu Franje Račkoga« (»Vienac« 1894, br. 7).[3515]

[3513] F. Šišić, Dr. Tadija Smičiklas, 345, ibid, o. c, »Srpski književni glasnik« XXXII, 922, 923

[3514] Gl. J. Šidak, Smičiklas Tade, EJ 7, 412 (s probranom bibliografijom i literaturom o njemu).

[3515] O njemu kao književniku i estetičaru gl. I. Frangeš, Marković Franjo, EJ 6, 22, 23

b) ISTRA

Krajem 19. st. u Istri se razvijaju nove političke snage i one počinju mijenjati dotadašnju sliku istarskog političkog života sa sasvim određenom podjelom na dvije protivničke nacionalne stranke.

Nacionalna borba bivala je sve složenija i oštrija, naročito u pogledu škola i jezika.

Do jačeg odmjeravanja snaga došlo je 1897. g. kada su se održali izbori za Carevinsko vijeće.

Na tim izborima se vidjelo da Hrvatsko–slovenska stranka proživljava krizu. Međutim, vodstvo je brzo uvidjelo u čemu leže glavni problemi pa se odlučilo za intenzivniju akciju u masama i na reorganizaciju stranke. Tako je već početkom 20. st. kriza prevladana i Hrvatsko–slovenska stranka se nalazi na čelu borbe za nacionalnu ravnopravnost i slobodu, dok talijanska Liberalna stranka radi protiv ravnopravnosti Hrvata i Slovenaca.

Godine 1907. Hrvatsko–slovenska stranka izbija kao najjača politička snaga u Istri.

Međutim, u razdoblju aneksione krize u Istri se osjećaju jača politička previranja kao odraz prilika u Hrvatskoj, Dalmaciji i Sloveniji.

Iza 1911. nacionalizam i iredentizam se sve više šire u redovima talijanskog građanstva, dok Hrvatsko–slovenska stranka i talijanska nacionalna Liberalna stranka vode sve oštriju međusobnu borbu. Kako nacionalna borba daje pečat prilikama u Istri, to obje ove stranke pred I. svjetski rat ni ne žele više kompromis ni sporazum.[3516]

U takvoj teškoj i kompliciranoj situaciji jasno je da se nije mogla razvijati hrvatska historiografija u Istri, nego prevladava talijanska ili protalijanska što se sve više očituje u časopisima i radovima pojedinaca.

Zato ćemo iz ovoga razdoblja spomenuti samo fra *Franu Dobrovića* (Cres, 12. III. 1825–Cres, 16. IV. 1914), jedinog hrvatskog istarskog crkvenog historičara. U franjevački je red stupio još 1814. g.

Filozofiju i bogosloviju studirao je u Padovi. Godine 1851. vraća se u Istru. Bio je gvardijan na Cresu, Šibeniku i Splitu. Od 1909. do smrti živio je u Cresu.

Najvažnija su mu djela »Cenni storici sulla origine e fondazione del convento di S. Francesco in Cherso, nonche sulla vita e famiglia dell... padre Antonio Marcelo« (Padova, 1895) i »Studio e fondazioone del convento di S. Francesco in Cherso (Istria) nella occasione del 7. centennario (Vitebro, 1912).[3517]

[3516] J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — Dr. Šepić, o. c, 187, 234, 236, 237, 292, 295, 296

[3517] Znameniti..., 64, HE V, Zagreb, 1945, 138. Još 1892. izišao mu je članak u »Pučkom listu« (1892, br. 8) »Crkva i samostan sv. Frane na obali u Splitu« (Bibliografija... sv. 11, 63).

Inače za ovo razdoblje naše i talijanske historiografije, tj. razdoblje od druge polovice 19. st. do 1914, odnosno 1918. g.[3518] potrebno je pripremiti posebnu studiju da bi se rasvijetlile tamošnje prilike kao i nastojanja Hrvata i Slovenaca da sačuvaju svoju narodnost.

[3518] Članci i radovi pojedinih pisaca iz ovoga razdoblja, koji se odnose na povijest Istre, nalaze se razasuti u »Archeografo Triestino« i »Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria« (gl. EJ 1, 231), čiji detaljni popis imamo i mi.

c) DALMACIJA

Gotovo analogna situacija kao u Hrvatskoj javlja se krajem 19. i poč. 20. st. i u Dalmaciji, gdje Stranka prava, tj. pravaštvo, napreduje dok se Narodna hrvatska stranka postupno povlači. Srpska se pak stranka, prema kojoj je Narodna hrvatska stranka pokazivala stalno svoju sklonost za suradnju, konsolidirala i tako se pomalo stvaraju uvjeti za suradnju Srba s Hrvatima.

Ekonomska zaostalost Dalmacije pak uzrokuje u ovo doba zakašnjenje socijalističkog pokreta i ne dopušta njegov znatniji razvoj sve do propasti monarhije. No unatoč svoj svojoj slabosti i prekida u kontinuitetu, socijalistički pokret postaje od 1902. g. sastavni dio političke organizacije i u Dalmaciji.

Dualističke vlade u Beču i Pešti, kao i u Banovini i u Dalmaciji nastoje na sve načine spriječiti jačanje snaga koje teže ujedinjenju hrvatskih zemalja.

U Dalmaciji se s neskrivenim uzbuđenjem pratio narodni pokret u Hrvatskoj i srpska omladina ponovno očituje svoju težnju za suradnjom. »Novi kurs« u Dalmaciji se pojavljuje prije nego u Hrvatskoj i on izaziva porast otpora protiv Beča.

Narodni pokret stvorio je osnovne uvjete za taj »novi kurs« povezivanjem svih političkih snaga u Dalmaciji, gdje i talijanski prvaci djelomično sa simpatijama pozdravljaju taj pokret.

Tada se u toj zemlji prvi put čuje Trumbićeva lozinka »Od Alpa do Marice na obranu protiv germanstva«, pri čemu on želi suradnju ne samo Jugoslavena nego i sporazum s Talijanima i Mađarima.

Kako je Beč brzo reagirao, to su prvi pokušaji nosilaca »novog kursa« uskoro doživjeli slom ostvarenja svojih ideja. I tako »novi kurs« ne napreduje 1904. g. u Dalmaciji, a u proljeće 1905. dolazi, povezivanjem Narodne hrvatske stranke i Stranke prava, do osnivanja jedinstvene Hrvatske stranke.

Osnovna je koncepcija »novog kursa« bila donekle formulirana u Dalmaciji još ujesen 1903. a krajnji je njegov cilj samostalna jugoslavenska država, do koje treba doći postupno.

Kada su se i srpski poslanici iz Hrvatske i Dalmacije pridružili politici »novoga kursa«, tzv. Zadarskom rezolucijom, bili su pripravni boriti se za ujedinjenje Dalmacije i Hrvatske uz uvjet da hrvatske stranke priznaju ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda.

»Novi kurs« je u Dalmaciji primljen s oduševljenjem. No uskoro akcija bečkih faktora lomi »novi kurs« prvo u Dalmaciji, iako protuaustrijsko raspoloženje, zbog ekonomskih i političkih prilika postupno napreduje sve do I. svjetskog rata.

Nakon sloma »novog kursa« u Dalmaciji, gdje nastaju unutarnji sukobi u strankama i formiraju se razni stavovi prema vladi, ipak dolazi do uvođenja hrvatskog jezika kao službenog unutar te zemlje, uz neke nebitne koncesije talijanskom jeziku.

Tada građanstvo, kako ono u Hrvatskoj tako i ovo u Dalmaciji, popušta u svom odlučnom stavu protubečke politike i oba traže dobre odnose s vladom, što je zapravo napuštanje politike Riječke rezolucije, donesene 3. X. 1905. Stvara se neka vrst austroslavenske politike među tzv. naprednjacima u Dalmaciji, gdje započinje nova pravaška era (1910) i katoličko svećenstvo preuzima prevagu.

Čak 1911. predstavnici iz Hrvatske, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine zaključuju utemeljenje svepravaške organizacije. Godine 1912. Split i Šibenik manifestiraju za Hrvatsku i u Dalmaciji se javljaju glasovi o potrebi odlučne političke akcije u interesu obiju hrvatskih zemalja. Godinu dana ranije, tj. 1911. u Splitu je nastupila grupacija Hrvatsko–srpske napredne omladine sa svojim programom (pretežno protiv klerikalizma). No uskoro se i ona pocijepala, a kada je došlo do balkanskih ratova i u Dalmaciju dopro glas o padu Soluna, ondje zavlada silno oduševljenje i uslijediše brojne manifestacije i nemiri. Zato bečki vojni krugovi zaključiše da je jedini izlaz iz ovakve situacije vojna diktatura u Dalmaciji. Među pravaškim grupama dolazi do rascjepa.

U takvoj političkoj konstelaciji dočekala je ova zemlja početak I. svjetskog rata.[3519]

U ove vremenske okvire spada kao prvi *Grgur Urlić–Ivanović*, koji je gimnaziju učio kod franjevaca i postao pučki učitelj. Najviše je službovao u zadarskom kotaru. Umro je u bolnici u Arbanasima kod Zadra 1. VII. 1902.

Mnogo je pisao u »Slovincu«, »Narodnom listu« itd., te u koledarima Matice dalmatinske, gdje je dao mnogo historijskih monografija, raznih naših krajina i mjesta. Namjeravao je sve svoje radove skupiti u 1–2 knjige i izdati, ali nije dospio, smrt ga je pretekla. (N. Alačević, Slavni i zaslužni muževi Makarske i Primorja..., 41, 42).

Evo redom njegovih najglavnijih radova i članaka: »Poviestna crtica o staromu franovačkom samostanu Visovcu« (»La Dalmazia cattolica« 1872, br. 52, 1873, br. 1), »Na ruševinama Kotarskoga Bribira« (»Narodni list« 1872, br. 92), »Grb kneza Ljubomira Kostanića« (»Narodni list« 1873, br. 18), »Pridavopoviestne uspomene iz kninske prošlosti« (»Narodni koledar«, Zadar, 1875, 117–134) od najstarijih vremena do 11. st., »Hrvatske uspomene iz kninske prošlosti« (»Narodni koledar«, Zadar, 1876, 88–104) od 11. do 16. st., »Uspomene iz kninske prošlosti« (»Narodni koledar« Zadar, 1877, 103–115) od 16. do 19. st., »Mihaljo–Vinik Radulov Lapsanović–Nelipić župan kninski godine 1079« (»Narodni list« 1877, br. 20), »Vrana. Povjestna uspomena iz hrvatske starine« (»Narodni koledar«, Zadar, 1878, 45–87, 1879, 45–89) od 11. do 14. st., »Davorinki na Hrvatski Kosovo. Spomenak« (»Narodni list« 1878, br. 31–34), »Kralj Hrvata na starinu idje! Uzklik!« (»Narodni list« 1878, br 58), »Ključ. Grad Nelipićev u kninskoj županiji. Mjestopisno–poviestni nacrt obzirom na drugo razdoblje kninsko–hrvatske prošlosti« (»Narodni koledar«, Zadar, 1880, 43–69) od 14. do 16. st., »Krv za krv. Povjestna crta« (»Narodni koledar«, Zadar, 1881, 69–79), »Govori o kraljevima Stjepanu Tomašu i sinu mu Stjepanu Tomaševiću Kotromaniću«, »Kotari. Grgur Biokovac Krili Peraštaninu« (»Narodni list« 1882, br. 18–22, 24, 25), »Slike iz starih kotara« (»Narodni list« 1882, 68–70), »Zvinigrad Vranski (putopisna crta)« (»Narodni list« 1882, br. 94, 95, 97), »Slovinci i Hrvati« (»Iz povjestnih sitnica«) (»Mladi Hercegovac« 1882, 54–56), tj. o doseljenju Slavena, »Zadnji Šubići. I. dio. Od god. 1322–1358. II. dio. Od god. 1347–1358« (»Narodni koledar«, Zadar, 1882, 125–160, 1883, 104–123), »Vladislava knjeginja kninska godine 1344.« (»Narodni koledar«, Zadar, 1884, 61–70), riječ je o Vladislavi Nelepić, »Čalma i polumesec (Vezirov han). (Iz Vranskih budilica)« (»Narodni list« 1884, br. 18), »Dvie vode (Iz Vranskih budilica)« (»Narodni list« 1884, br. 22), »Na Rogovu (Iz sidraško–starinskih budilica)« (»Narodni list« 1884, br. 70), »Zvonimirova zadužbina (Iz Vranskih budilica)« (»Narodni list« 1884, br. 80), »Kako ćemo stati na put pogrješkam i predsudam?« (»Narodni list« 1884, br. 71–73), »Osvojenje Zemunika godine 1647.« (»Narodni koledar«, Zadar,

[3519] J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — Dr. Šepić, o. c, 176–179, 206, 207, 214–218, 220–223, 232, 233, 252, 254, 267, 269, 270, 274–276, 278, 281, 283, 285–288

1885, 99–116), »Biograd–Bielograd« (»Narodni koledar«, Zadar, 1886, 99–121), »Samostan Svete Marije kod pakoštanske Trovode« (Poviestno–tradicionalna crtica)« (»Narodni koledar«, Zadar, 1886, 122–125), »Bukovac vranski (Priča iz vranske starine)« (»Narodni list« 1886, br. 68), »Stara Neretva (I) (Odlomak iz zgodopisja)« (»Narodni koledar«, Zadar, 1888, 91–110), »Knezovi Vladimirovići« (»Narodni koledar«, Zadar 1888, 111–126) od 12. do 19. st., »Na Kornatam. Slike i zimski prizori« (»Narodni list« 1888, br. 92), »Nekoje crte iz prošlosti Nina« (»Narodni koledar«, Zadar, 1889, 53–68), od najstarijih vremena do 11. st., »Od Nečvena Bogočina (Putopisne crte s Krke)« (»Narodni list« 1889, br. 86–88), »Kule (Starinska slika iz Kninske županije)« (»Narodni list« 1889, br. 21), »Nečven–kule (Starinska slika iz Kninske županije)« (»Narodni list« 1889, br. 31), »Pag. Zemljopisno–povjestne crte« (»Narodni koledar«, Zadar, 1890, 33–66) od 10. do 19. st., »Knežev slap na Krki (Slike i prizori)« (»Narodni list« 1890, br. 100), »Na Prominu« (»Narodni list« 1890, br. 56–59), »Na Uzdah–Kule (Putna bilježka)« (»Narodni list« 1890, br. 4), »Putopisne crte« (»Narodni list« 1890, br. 100) »Bogočin–grad (Starodavna slika iz Kninske županije)« (»Narodni list« 1891, br. 99, 100), »Iz kninske prošlosti« (»Iskra«, Zadar, 1891, br. 23, 24) od 7. do 16. st., »Vodopad Manojlovac na Krki (Knežev buk)« (»Iskra« 1891, br. 14, 17), »Na Rogovu (Babin–grad)« (»Narodni list« 1892, br. 42, 44–46), »Stolni Bielograd i poglavita zadužbina Petra Krešimira Velikoga« (»Narodni koledar«, Zadar, 1892, 33–53) od 10. do 12. st., »S Bribira na Bielini« (»Narodni list« 1892, br. 92–94), »Doli–gori Krkom« (»Iskra«, Zadar, 1892, br. 4–8, 11, 12, 15, 16, 21–24), »Biokovac«, »Preko Bukovice na Keglevića grad (Kegal grad)« (»Narodni list«, Zadar, 1893, 80–85), »Iz kninske prošlosti« (»Narodni koledar«, Zadar, 1893, 33–47, 1894, 33–54) od 11. do 18. st., »Zvonik–gradac« (»Narodni list« 1896, br. 41–45), »Iz Kninskih uspomena« (»Narodni koledar«, Zadar, 1897, 57–63), tj. o osnivanju kninske biskupije u 11. st. i o njenim prvim biskupima, te »Paulin Drašković, biskup skradinski. Godine 1319–1321« (»Narodni koledar«, Zadar, 1897, 64–70). (Bibliografija... sv. 11, 444: Vj. Maštrović, Jadertina... II, 157, 340–343, 393, 394, 463, 491, 513). Uz to je Urlić–Ivanović surađivao i u »Bullettinu«. Tako mu ondje izlaze članci »Ruševine Kotarske (južno istočni predjel)« (»Bullettino«... IV/5, 7, 10, Spalato, 1881, 74–76, 107–109, 156–158) i »Starine u Radučiću (U Kninskoj Županiji)« (»Bullettino... XIII/5, Spalato, 1890, 69–71) itd.

Kako se vidi, Grgur (Grgo) Urlić–Ivanović je bio vrlo plodan pučki povjesničar–amater, koji je mnoge svoje opise temeljio na raznim pričama, legendama i tradiciji pa čak i na fantaziji.

On je pretežno pisao o predjelu nekadašnje kninske županije, te je obrađivao i pojedina mjesta na tome području.

Povremeno se bavio i bližom okolicom Zadra (Biograd, Vrana, Nin), držeći se istoga načina opisivanja kao i glede kninskog predjela.

Suvremenik Urlić–Ivanovića je *Matija Ban* (Petrovo Selo kod Dubrovnika, 16. XII. 1818–Beograd, 14. III. 1903),[3520] porijeklom iz Bosne. Gimnaziju je završio u Dubrovniku, 1834. uđe u red dominikanaca,[3521] a već sljedeće 1835. g. izlazi iz njega.

U Dubrovniku je na službi do 1839. kada odlazi u Carigrad i postaje profesor talijanskog jezika i književnosti u grčkom zavodu na otoku Halki blizu te turske prijestolnice. Zatim prelazi u sam Carigrad, gdje se oženi Grkinjom (1840). Kasnije se nastanjuje na jedno kupljeno dobro kod Burse. Godine 1844. dolazi u Srbiju i 1845. postaje odgojitelj kćeri Aleksandra Karađorđevića. Srpska vlada mu je često povjeravala diplomatske i nacionalne misije. Tako npr. 1848. g. kada je išao u Novi Sad, Zagreb, Zadar, Dubrovnik i Cetinje.

[3520] M. Leskovac, Ban Matija, EJ 1, 330 i HBL 1, 408–411. Godine 1848. u članku »Domovini svojoj« (»Zora Dalmatinska« 1848, br. 18) potpisao se je »Matija Ban Dalmatinac« (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 469).

[3521] M. Leskovac piše da je 1834. stupio u red franjevaca (EJ 1, 330).

Godine 1850. postavljen je za profesora francuskog jezika na beogradskom liceju. To mjesto je izgubio 1858. g. nakon što je pala stara i stupila nova dinastija. Ali već 1861. g. postaje šef presbiroa,[3522] odakle se povukao u mirovinu 1880.[3523] godine.[3524] Umro je u Beogradu 14. III, a ne 1. III. 1914. kako piše K. Lucerna.[3525]

Bio je ne samo književnik, pjesnik i dramski pisac[3526] već se je bavio i historijom.

Tako je već 1844. sastavio »Iskrice«, tj. primjere vojničkog i građanskog heroizma iz povijesti slavenskih naroda, koje je većinom tiskao 1852. g. u 3. svesci ljetopisa »Dubrovnik«, a 1888. ih je 30 na broju objelodanio kao »Moralne i političke iskrice«.[3527]

Još 1845. u »Zori dalmatinskoj«[3528] (br. 34–39) izašao je njegov članak »Nješto o Dubrovniku«.[3529] Godine 1848. tiska radnju »Cenno istorico sul movimento slavo«, a zatim niz političko–historijskih rasprava o Srbiji i Južnim Slavenima.[3530]

Godine 1845. izdao je i »Zercalo povjesnice dubrovačke«, koje je prerađeno i tiskano 1849–50. u već spomenutom ljetopisu »Dubrovnik«.[3531]

Pravnik i političar dr. *Konstantin Ante Vojnović* (Herceg–Novi, 2. III. 1832–Dubrovnik, 20. V. 1903) uvelike je proširio horizont znanja o dubrovačkoj historiji i nekim njenim pojedinostima. Bio je potomak stare hercegovačke plemićke obitelji koja je gospodarila u Popovu i Trebinju i 1690. se odmetnula od Turaka i stavila pod vlast Venecije. Jedna grana Vojnovića preseli se u Ugarsku i Hrvatsku gdje dobi barunat. Oni su izumrli krajem 18. st. Drugi ogranak je prešao u rusku službu za vrijeme carice Katarine II. Od ovih potječe i Kosta Vojnović, čiji se je otac zvao Ivan, a majka Katarina r. Gojković. Kako mu je otac rano umro, a majka se preudala, ostadoše Konstantin i brat mu Đuro pod isključivim skrbništvom svoje bake kontese Angelini–Radovani, talijanske plemkinje, koja ih odgoji u najgorljivijem katoličkom duhu. Godine 1842. ode Konstantin iz Herceg–Novog u Dubrovnik, gdje je dovršio gimnazijske nauke (1850). Nakon položene mature zaputi se u Beč da uči pravo (1851–1854). Ondje se je upoznao s Vukom Stefanovićem Karadžićem kao i ministrom Aleksandrom Bachom, koji ga je nagovarao da uđe u državnu službu. Ali Vojnović taj prijedlog ponosno odbije.

[3522] U pismu Pavlinoviću J. Sundečić (18. VIII. 1868) oštro napada M. Bana i njegovu suradnju u »Nazionale«, gdje je iz Beograda slao dopise u kojima je informirao o političkim događajima u Srbiji i na istoku (gl. A. Palavršić — B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, 90, 92, bilj. 8).

[3523] M. Ban se je dopisivao na sve strane. Tako i sa Strossmayerom (A. Nazor, Pisma trojice dalmatinskih preporoditelja J. J. Strossmayeru, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 419), kojem je htio posvetiti svoju dramu »Knez Nikola Zrinski«, a ako to Strossmayer ne bi prihvatio »iz kakvih uzroka« kako piše Račkome (Beograd, 30. VII. 1888), onda neka se posveti »Junačkom hrvatskom narodu«. U prepisci s Račkim potpisivao se »Vaš prijatelj« ili »akademski drug« ili »akademski kolega« ili »Vaš kolega« (V. Novak, Srpski naučnici..., 133–137).

[3524] Govor Jovana Boškovića o pedesetogodišnjici književnog rada Matije Bana, »Glasnik Srpskog učenog društva« 65, Beograd, 1886, 12–20.

[3525] U spomen Matije Bana Dubrovčanina, »Ljetopis« JAZU 21, Zagreb, 1907, 120

[3526] Tako je Račkome dostavio svoju posljednju dramu »Knez Nikola Zrinski« da preda Strossmayeru, kojem ju je i posvetio, jer ne zna gdje se biskup nalazi. Ban smatra da Strossmayer treba najprije pročitati ovo djelo i »da vidi iz sadržaja da li mu političke okolnosti dopuštaju da posvetu primi«. Inače »primio on posvetu ili ne primio«, moli Račkoga da izruči taj njegov rukopis »Zagrebačkoj akademiji«, čiji je član, »Da bi ga štampala u svome organu...« (V. Novak, o. c, 134).

[3527] K. Lucerna, o. c, 139

[3528] Pozdravljajući prihvaćanje organskoga pravopisa u »Zori« godine 1846. (br. 10) smatra da bi bilo još bolje »da se svi služimo jednim pěsmanama i jednim pravopisom« (Zl. Vince, Pravopisno–jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860. god., Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, 281).

[3529] Fr. Rački, Nacrt..., 263

[3530] Gl. M. Leskovac, Ban Matija, EJ 1, 330. Gl. za nadopunu i Bibliografija... sv. 11, 11 te Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 230, 515.

[3531] Govor Jovana Boškovića..., 24–26

Vrativši se u Dubrovnik postade prvo prislušnik kod tadašnjega okružnog suda (1854–1855), a 1855. se oženi Marijom pl. Serragli, kćeri istaknutog pripadnika autonomaške stranke u Dalmaciji. Sljedeće godine stječe doktorat prava na mletačko–austrijskom sveučilištu u Padovi, a neko vrijeme se je zadržavao i u Veneciji.

Ponovno se je vratio u Dubrovnik i postao advokat. Na njegovu molbu vlada mu odobri advokatski rad u Splitu, koji je bio kula i srce autonomaške stranke pod vodstvom Bajamontija. U tom tada gotovo skroz talijanaškom mjestu stekao je Vojnović ubrzo, zahvaljujući svom obrazovanju i znanju, glas velikog govornika i advokata, a uz to se je i isticao poštenjem i korektnošću, napose u novčanim stvarima.

Stoga ga tamošnja trgovačka komora izabra svojim tajnikom (1859). U Splitu 1865. g. izdao je prvo statističko djelo u Dalmaciji pod naslovom »Le condizioni ecconomiche del circolo di Spalato negli anni 1861–1863« (Split, 1865).

Istodobno Vojnović se angažirao na političkom polju s glavnim programom: ujedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom. To nije bio nipošto bezopasan stav, dapače bio je povezan s raznim neugodnostima. Tako je jednom prilikom nahuškana splitska rulja jurišala na njegovu kuću,[3532] zato što je izvjesio hrvatsku zastavu.[3533]

Još 1858. Vojnović je napisao u milanskom književnom listu »Il Crepusculo« (IX. godina) »Lettere dela Dalmazia«, gdje konstatira da je budućnost Dalmacije vezana i s Istokom i sa Zapadom.[3534]

Strossmayerov govor u bečkom Reichstagu (1860), temeljen na historijskim činjenicama da je Dalmacija oduvijek sastavni dio kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, utjecao je na neke istaknute dalmatinske rodoljube pa tako i na Vojnovića da pospješe s osnivanjem narodne stranke u svojoj domovini.

Već sljedeće godine ta stranka je osnovana, a u političkom programu bila joj je glavna točka: sjedinjenje s Hrvatskom.[3535]

Iako je prema tadašnjem izbornom pravu bio još maloljetan, jer je imao tek 29 godina, u Splitu je objavio knjižicu na talijanskom jeziku pod naslovom »Un voto per l'Unione ovvero gl'interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungharia« (1861).[3536]

Neposredni povod ovoj knjižici dao je znameniti spis »Ai Dalmati« velikoga Nikole Tommasea. Njemu se je usudio odgovoriti mladi Vojnović, koji u svojoj brošuri kaže da je Dalmacija slavenska zemlja a ne talijanska, te ukratko ocrtava njenu historiju. Nadalje zalazi u samu bit sjedinjenja, koje on brani na temelju historijskog prava.[3537]

Hrvatska ne traži asimilaciju već sjedinjenje i ona će dati ustanove, koje Dalmacija nema. Vojnović ocrtava odnose između narodnosti i slobode, te raspravlja o pitanju jezika i vjere. Hrvatska će dati Dalmaciji političke, a Dalmacija Hrvatskoj socijalne institucije. Na kraju ove brošure on formulira uvjete pod kojim će Dalmacija pristati na sjedinjenje, a to su: županijska uprava, autonomija glavnih

---

3532 Naime, na njegovoj kući na obali, prvi put u Splitu zalepršala je hrvatska zastava, na koju je tamošnja rulja jurišala toliko puta da su je žandari često morali braniti. Tu zastavu isparanu kamenjem i izrešetanu mecima, čuvala je njegova žena sve do svoje smrti, zatim je izgubljena za vrijeme prvog svjetskog rata (D. Kečkemet, Hrvatski narodni preporod u Splitu, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982, 10).

3533 F. Šišić, Dr. Konstantin knez Vojnović Užički, »Ljetopis« JAZU 24, Zagreb, 1910, 77–80

3354 L. Vojnović, Kosta Vojnović i sjedinjenje, jubilarni broj »Narodnog lista« (»Il Nazionale«), 1862–1912, Zadar, 1912, 18

3355 S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb, 1944, 191, 192

3356 M. Pavlinović, Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od godine 1848. do 1887. u svjetlu nepoznatih izvora, Zagreb, 1936, 134

3537 Pa ipak je znao govoriti: »Historijska prava su sve i ništa. Sve ako se podudaraju s narodnim principom, ništa su ako mu protuslove« (D. Kečkemet, o. c, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982, 10).

gradova, odvajanje uprave od sudstva i sudački inamovibilitet, postupno uvođenje narodnog jezika u škole, a talijanski neka bude obligatan, održanje tadašnje carinske tarife, zajednički sabor za zajedničke stvari u kojem će biti 2/5 dalmatinskih zastupnika, s jezikom hrvatskim i talijanskim, zajednica trojedne kraljevine s Ugarskom na temelju ravnopravnosti, jedan podban neka bude u Dalmaciji, gdje bi se apelacioni sud zadržao, a u glavnom gradu zemlje bi bilo pokrajinsko vijeće. Tako bi Dubrovnik postao centar znanstvenog pokreta, Zagreb političko sjedište, a Split trgovačko.

Time je Vojnović pokazao da je za uniju a ne za inkorporaciju ili još manje za reinkorporaciju.[3538]

Ta brošura,[3539] napisana klasičnom talijanštinom, u kojoj on brani sjedinjenje na temelju historijsko–narodnog prava, a u obliku federativnom, postade pragmatičkom za čitav narodni pokret u Dalmaciji.[3540] Na nju se je osvrnuo i sam Tommaseo, koji govori o njoj s poštovanjem.[3541]

Kada je 1862. g. počeo izlaziti »Il Nazionale« Vojnović je jedan od prvih njegovih suradnika, te već u drugom broju izlazi njegov članak »Dei diritti e dei doveri dell'opposizione«, gdje napada njemački centralizam i mađarski dualizam, a zagovara federalizam.[3542]

Te iste godine izlazi i njegova »La Pensiola Slavo–Ellenica« (»Rivista contemporanea di Torino«, Dicembre),[3543] a 1863. izabraše ga hrvatski veleporeznici svojim zastupnikom, dok ga 1864. Kotor čak imenuje svojim počasnim građaninom. On je zastupao ovaj grad sve do 1872, a tada ga izabere Makarska za svoga zastupnika.[3544]

Tijekom te godine proputovao je s Pavlinovićem[3545] Hrvatsku i Slavoniju, upoznao se sa Strossmayerom, s kojim ostade najbolji prijatelj. Vrativši se kući napiše »Lettere della Croazia« u podlisku »Il Nazionale«[3546] (kasnije je izdao i posebnu knjižicu pod istim naslovom, Zara, 1873).[3547]

U svom biračkom mjestu Makarskoj 9. VIII. 1873. izrekao je svoj glasoviti programatski govor u kojem je i tada oštro potcrtao smisao ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom,[3548] te ga iste godine tiskao u Zadru.[3549]

Sljedeće godine izda knjižicu »Cenni statistici sulla Croazia«. U njoj je istakao narodne, ekonomske i političke interese, koji traže sjedinjenje s Hrvatskom.

3538 L. Vojnović, o. c, jubilarni broj »Narodnog lista«..., 18, 19

3539 Kečkemet smatra da je ova brošura »najvažniji Vojnovićev doprinos preporodnoj borbi« i »to je ujedno vjerovatno najtraženije i najuvjerljivije polemičko djelo u nizu brojnih članaka i brošura toga doba« (D. Kečkemet, o. c, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982. 10).

3540 F. Šišić, o. c, 80

3541 Naime, Tommaseo mu je odgovorio u posebnoj brošuri odajući mu priznanje zbog njegovih »poštenih namjera«. On se napose slaže s Vojnovićem da će samo vrijeme dovesti do sjedinjenja, ali savjetuje neka Hrvati najprije riješe svoje zategnute odnose s Mađarima, prije nego se i Dalmacija uvali u te neprilike (D. Kečkemet, o. c, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982).

3542 L. Vojnović, o. c, 17

3543 F. Šišić, o. c, 98

3544 F. Šišić, o. c, 81

3545 Još 1869. Kurelac je prema pisanju Račkoga, s Vojnovićem išao u Dalmaciju (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 169).

3546 U »Il Nazionale« objavio je 1867. g. svoj članak u tri nastavka »L'unione di Dalmazia e Croazia sotto il punto di vista del diritto naturale e storico«, kojim nije bio zadovoljan Stefan Ljubiša i htio se je tome »oprijeti«, kako piše Pavlinoviću (18. VI. 1867), »ali iz sloge i mira« pustio je »neka prođe kao unilateralno mnenje«. U pismu pak od 1. XI. 1868. iz Budve piše Pavlinoviću da je čuo da se je on (Pavlinović: S. A.) i Kosto (Vojnović: S. A.) »na parabrodu« bratimio sa »Bajamontom i Rosinjolom« (splitski autonomaši: S. A.). No on (tj. Ljubiša: S. A.) misli »da će to biti Judin i Lamourettov celiv« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 67, 66, 95).

3547 L. Vojnović, o. c, 17

3548 F. Šišić, o. c, 81

3549 L. Vojnović, o. c, 19. Te iste godine iz Firenze 8. X. 1873. Nikola Tommaseo piše Kosti Vojnoviću pismo, koje je otkupio dr. L. Vojnović, a pohranjeno je u HDA u Zagrebu — Akvizicije — kutija 46. 16 Vojnovićevih pisama (1866–1875) upućenih Lacku Mrazoviću nalaze se u A HAZU–XV–46–Ostavština Matije i Luke Mrazovića.

Kada je pak Pavlinović bio osumnjičen da je bunio Podgorane, od kojih su neki istaknuti ljudi bili pozatvarani, Vojnović ih je branio, te su bili oslobođeni. Ovo je bila prva rasprava u Splitu vođena na hrvatskom jeziku.[3550]

Kroz to vrijeme pisao je u milanskom listu »La Perseveranza« značajne političke članke u kojima se je zalagao za federalizaciju.[3551] Kada je 1874. godine otvoreno hrvatsko sveučilište u Zagrebu, nastojanjem Strossmayera[3552] Vojnović je imenovan javnim redovitim profesorom građanskog prava (24. VIII. 1874) na temelju predočenih radova statističko–političko–ekonomsko–pravnog sadržaja.

Tako je Vojnović napustio svoju sjajnu advokatsku karijeru i preselio se[3553] u Zagreb da i dalje radi na sjedinjenju.[3554]

Na sveučilištu je 24. X. 1874. uz prvog rektora Mesića izabran prvim prorektorom. Tom prigodom je govorio hrvatskim studentima s puno ljubavi i topline, spomenuvši i opet sjedinjenje,[3555] što je ponovio i u svome nastupnom predavanju,[3556] zbog čega je od vlasti dobio ukor.

Sljedeće godine govori opet u dalmatinskom saboru u koji nije biran od Makarana, jer je to odbio.[3557] Naime, on se je tada u Hrvatskoj sav posvetio politici i znanosti.[3558]

Tako je već 1875. izišao njegov članak »Fondazione ed organamento dell'Università di Zagabria« (Archivio giuridico italiano del prof. F. Serafini 1875).[3559] Iste te godine objelodanjuje mu »Narodni list« (1875, br. 19, 20) »Crte s hrvatskog sveučilišta«, gdje obrađuje povijest prava, a »Pravo« (1875, br. 33) tiska mu članak »O filosofičkoj i jurisdičkoj naravi brzojava i njegovoj moralnoj važnosti«.[3560]

Za g. 1876/7. izabran je za dekana Pravnog fakulteta, a za 1877/8. i rektorom Sveučilišta; tema njegova instalacionog govora bila je »O zadaći našega sveučilišta da odgaja najviše ideale«. Kako je i tom prilikom pokazao ljubav za studente, tako nije zaboravio ni na mladež iz Hrvatske, Istre i Dalmacije, pa nastoji da dođe do bližeg reciprociteta između hrvatskog sveučilišta i onih u Austriji. Stoga je izradio opsežnu spomenicu o željama hrvatskog sveučilišta, te ju je predao banu Ivanu

---

3550 Vojnović je bio prvi od splitskih intelektualaca koji je ne samo u svom odvjetničkom uredu, već i na ulici govorio hrvatski, praćen pogrdama i zviždanjem rulje, kako piše D. Kečkemet (o. c, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982). Godine 1869. objelodanio je u nastavcima članak »Narod«, koji je izišao u »Narodnom listu« (1869, br. 1, 4, 8, 10, 12, 14). Taj je »komad crpljen iz talijanskog rukopisa knjige, koju je pod naslovom Fede e Nazione tu nedavno napisao g. K. Vojnović odvjetnik u Spljetu i narodni zastupnik na zadarskom saboru« (Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 484).

3551 L. Vojnović, o. c, 17

3552 Naime, Strossmayer se je obratio na Pavlinovića glede M. Klaića, Vojnovića, Nodila i Pulića. Na to mu je Pavlinović odgovorio da za Vojnovića ne zna »također bili to mogao učiniti s pogleda ekonomičkoga«, premda je uvjeren »da bi on na osob svojom rječitošću i plemenitošću bio uprav ures Sveučilišta. Svakako moglo bi mu se ponuditi a on bi iz Zagreba mogao jako djelovati na Dalmaciju kroz mladež, koju nam valja osobito paziti«, piše Pavlinović biskupu. U vezi s tim odgovara Strossmayer (Đakovo, 22. III. 1874) da su Pavlinovićeve misli »o našem Sveučilištu crpljene iz duše« i on ih je odmah »priobćio« Račkome, kome je izjavio da je spreman, »ako je on sporazuman odmah pisati Banu« (Ivanu Mažuraniću: S. A.) [A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 220, 219].

3553 Napuštajući Split oprostio se je sa svojim suborcima i građanima sljedećim riječima: »Ništa ne bi me moglo utješiti pri odlasku od ovoga zavičaja, da mi se ne otvara srce, misleći da idem u krilo one Hrvatske, koju sam ljubio, častio i mojim slabim snagama branio, kad je ona bila u ovoj koljevci svojoj predmetom mržnje i prezira. Neka moji prijatelji budu uvjereni, da, kako radeć amo uz njih, srce i misao težit će onamo...« Ujedno je priopćio dalmatinskim studentima da odsada ne idu više učiti u inozemstvo, već u Zagreb... (D. Kečkemet, o. c, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982).

3554 F. Šišić, o. c, 82, 83

3555 L. Vojnović, o. c, 17

3556 Ovaj »Nastupni govor Dra Koste Vojnovića profesora građanskog prava na Zagrebačkom sveučilištu držan dne 29. listopada 1874.« tiskan je u listu »Pravo« (1874, br. 21, 22) [Vj. Maštrović, o. c, II, 530].

3557 F. Šišić, 83, 84

3558 L. Vojnović, o. c, 17

3559 F. Šišić, o. c, 98

3560 Vj. Maštrović, o. c, II, 530

Mažuraniću. Čak ga je primio i car Franjo Josip I, što je donijelo pozitivni rezultat. Istodobno je živo sudjelovao i u političkom životu pa se priklonio Mažuranićevoj stranci.[3561]

Vojnović je čak izradio spomenicu (1877), na temelju koje je zaključeno na sastanku devetorice narodnih zastupnika da se u Saboru, koji je neposredno predstojao, postavi zahtjev za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, da se poradi na izjednačenju zakonodavstva »s ovu i onu stranu Velebita« kao i na uspostavi reciprociteta među sveučilištima itd.[3562]

Na poziv K. Vojnovića, jednog od najaktivnijih nezadovoljnika Narodne stranke, održan je rujna 1878. g. sastanak u kući Fr. Račkoga, kojem su prisustvovali: M. Mrazović, Fr. Rački, J. Miškatović, A. Jakić, F. Folnegović, Fr. Vrbanić, M. Makanec, Š. Mazura i sazivač. Cilj toga sastanka bio je odvajanje od Narodne stranke i izrada posebnog izbornog programa, a govorilo se je i o ujedinjenju Vojne krajine i Dalmacije.[3563]

Početkom 1878. Strossmayer u pismu Pavlinoviću ne može nahvaliti Vojnovića. »Našega je Kostu sam Bog doveo u naše sveučilište. Nemožemo misliti, koliko dobro djeluje njegova krasna rieč i još krasniji njegov primjer. Opaziti je da mladež urednija i prilježnija svakomu dobru, od kad je on rektor. I meni se čini, da je bolje, da je za sad propao.[3564] Njega je upravo Bog pozvao, da danas sutra, kad stvari krenu kod nas na bolje, bude chef našega kultusa i naše nastave. Dotle neka djeluje kano profesor, i kao uzor svake dobrote i valjanosti« ovim riječima završava biskup svoje pismo.[3565]

Upravo ove 1878. g. kada ga Strossmayer toliko hvali, Vojnović je održao »Slovo hrvatskoj omladini prigodom njezinog svečanog upisivanja u naše sveučilište u Zagrebu« (»Narodni list« 1878, br. 4) a malo zatim i »Govor odstupajućeg rektora hrvatskog sveučilišta« (»Narodni list« br. 87–89).[3566]

Kada su 1879. započele rasprave o obnovi financijske nagodbe, Kosta Vojnović kao predstavnik opozicije u regnikolarnoj delegaciji Hrvatske predložio je hrvatskoj delegaciji prvi nacrt nove nagodbe. No kako je njegov nacrt bio »odviše radikalan« za većinu članova regnikolarne deputacije, to je odbačen, a za podlogu pregovora s Ugarskom prihvaćen je umjereniji nacrt.[3567]

Sve to je ogorčilo Vojnovića, a još više su ga ozlojedile nezdrave političke prilike u Hrvatskoj, napose u Saboru, gdje je on išao svojim putem kako piše Pavlinoviću.[3568]

Naime, od 1878. do 1881. Vojnović je zastupao u Saboru virovsko–novigradski kotar, a od 1881. do 1884. đakovački.[3569]

Kao član odbora za adresu i njen izvjestitelj još u listopadu 1878. Vojnović je nastojao opravdati onu točku adrese koja govori o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, a krajem te iste godine izradio je i spomenicu, u kojoj je prikazao kako da se provede ujedinjenje, pa ju je poslao Pavlinoviću da ju priopći narodnim prvacima u Dalmaciji.[3570] Bio je izabran i u kraljevinski odbor za produbljenje

[3561] L. Vojnović, o. c, 17

[3562] J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 272

[3563] M. Valentić, o. c, 309, 310

[3564] Naime, u Pavlinovićevom pismu upućenom iz Beča Strossmayeru dana 30. XII. 1877. stoji: »Žao mi je našega prijatelja Koste, da je propao u Virju. Ipak mislim da je zanj, bar zasad, bolje da stoji na dalje. Bez Vas i bez Račkoga, on bi tu bio izgubljen. Teško je stat u vladajućem klubu, pa s njim se ne slagat u odlučnih točkah« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 261, bilj. 1)

[3565] A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 260

[3566] Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 463

[3567] M. Valentić, o. c, 311

[3568] A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 313, 314

[3569] F. Šišić, o. c, 84–88

[3570] S. Antoljak, o. c, 271, 272. U prijepisu na njemačkom čuva se »Promemoria« K. Vojnovića i još nekih u HDA u Zagrebu (MSC — kutija 13, br. 256).

financijske nagodbe s Ugarskom. Poslije dugotrajnih pregovora u Pešti i u Zagrebu Vojnović se ne složi sa stajalištem većine, te izradi svoj posebni votum protiv nove nagodbe, koju je opširno obrazložio u Saboru u dva navrata 16. i 22. VI. 1880.

Istodobno je potpisao prijedlog »dvadeset četvorice« zastupnika da se dokine tečaj mađarskog jezika za financijske činovnike u Zagrebu (»Davidova škola«) kao povreda nagodbe.

Za toga saborskoga zasjedanja došlo je do secesije kod većine. Sada »Obzor« postade organ opozicije, koja se prozove Nezavisna narodna stranka. Njen pak program izradio je Vojnović, koji postade i potpredsjednikom nove stranke.

Zbog govora koji je održao u Saboru o riječkom pitanju, ban Ladislav Pejačević ga je suspendirao od službe i plaće i još ga stavio pod disciplinsku istragu (8. VIII. 1881),[3571] koja ipak nije dovela do povoljnog rezultata za vladu.[3572]

Za novih izbora Vojnović je bio čak izabran za poslanika đakovačkog kotara (13. IX. 1881), te ulazi u Sabor ponosne glave[3573] i ondje se ponovno i dosljedno zalaže za sjedinjenje.[3574]

Sljedeće godine ga ban opet uspostavi za sveučilišnog profesora[3575] uz opomenu da ne utječe na studente politički.

I za ova druga saborska razdoblja (1881–1884) on je jedan od glavnih govornika manjine, te opet iznosi na razmatranje riječko pitanje. Štoviše, izabran je u kraljevinski odbor, koji je imao raspravljati o tome istome pitanju.

Uto Pejačevića naslijedi na banskoj stolici grof Dragutin Khuen–Héderváry, koji u prosincu 1883. otvori Hrvatski sabor[3576] u kojem je i opet pokrenuto pitanje sjedinjenja.

Tada je Nezavisna narodna stranka uputila vladaru adresu, u kojoj uz ostalo traži združenje Dalmacije. Kao zastupnik te stranke Vojnović[3577] je opširno obrazložio ovu adresu,[3578] koju je sam sastavio,[3579] govoreći u dva navrata (15. I. i 7. VI. 1884). Ali je za glasanja odbijena.[3580]

[3571] Upravo tada se je Vojnović nalazio u Zadru, odakle je pisao Pavlinoviću (9. VIII. 1881) i uz ostalo rekao: »...ali komu treba dao sam znati, da ako se ne može u Banovini pošteno služiti Hrvatskoj, vratiti ćemo se a'nostri monti...« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 361).

[3572] Naime, kako Vojnović iz Dubrovnika javlja Pavlinoviću 21. IX. 1881. vladin »istražitelj nezna kako početi istragu« protiv njega i Vrbanića, jer je ban Pejačević prepustio ovome da sam traži podlogu za takav postupak. Kada je Strossmayer čuo što se Vojnoviću dogodilo, on mu je ponudio »mjesto fiškala u Đakovu i upravitelja vlastelinskih dobara«. No Kosta je »po savjetu brata i Bulata«, u slučaju da izgubi prof. stolicu odlučio tražiti »mjesto okružnog vječnika« na sudu u Dubrovniku — i to bi učinio u krajnosti da mu ban »onemogući opstanak u Hrvatskoj« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 361, 362, 361, 362).

[3573] F. Šišić, o. c, 88–90

[3574] S. Antoljak, o. c, 275

[3575] Iz Vojnovićeva pisma Pavlinoviću (Zagreb, 23. XII. 1881) uočava se da je sveučilišni senat uputio banu predstavku u kojoj se je tražilo da ga uspostavi natrag u službu. No ban je ostao pri svom i postavljao neke uvjete. Stoga senat zaključi da tu predstavku uputi kruni za rehabilitaciju Vojnovića, koji je bio pripravan da ide u Beč i da traži audijenciju kod cara. Čak je i sam papa Leon XIII izrazio svoje žaljenje što se je dogodilo Vojnoviću i papinska kurija je zagovarala njegovu stvar (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 370). I Rački je posredovao preko St. Novakovića 13. IX. 1881. da Vojnović dobije mjesto na Velikoj školi u Beogradu. Sa zakašnjenjem od gotovo godinu dana Novaković mu je odgovorio tek 8. VIII. 1882. da to nije njegova stvar »ni vladina, nego glavni ton obično daje škola sama«. Stoga on ne misli ni sad da može »s ljudima praviti eksperimente« (V. Novak, Srpski naučnici..., 117, 118).

[3576] F. Šišić, o. c, 90, 91

[3577] Kada je Vojnović pisao Mihi Klaiću »o nekakvom novom neizvedivom programu u okviru dualizma«, ovaj mu je iz Zadra 18. XII. 1883. odgovorio »da se prođu programa i da se nezavisna stranka raziđe, pa neka joj drugovi idu među pravaše i narodnjake. Kao bolji elementi, one će umanizirati i bistriti im pojmove, ove će ohrabriti na čeličnost i nezavisnost« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 400).

[3578] S. Antoljak, o. c, 279, 280

[3579] F. Šišić, o. c, 91

[3580] S. Antoljak, o. c, 280, 281

Prvi njegov govor i adresa izišao je kao brošura pod naslovom »Što hoće nezavisna narodna stranka«, te se to može smatrati programom stranke. Uto se sastadoše u Pešti oba kraljevinska odbora da riješe riječko pitanje. Kako je Vojnović ostao sa svojim mišljenjem u manjini, on i ovaj put dade svoj votum separatum u smislu da se u potankosti riječke autonomije nema ulaziti sve dotle dok Ugarska ne prizna Hrvatskoj pravo na Rijeku.

Videći da je glavni razlog svake nedaće stranačka rascjepkanost stao je raditi na zbližavanju opozicijskih stranaka, ali bez uspjeha. Isto tako je propao u svom izbornom kotaru Đakovo. Sve ga to nije slomilo, te i dalje radi na zbližavanju političkih frakcija i na tome da Nezavisna narodna stranka podupre akciju novoosnovanog »centruma«.

Shvativši da pod Khuenom propada samostalnost Hrvatske[3581] još jače se angažira na sjedinjenju Nezavisne narodne stranke sa centrumom i nezavisnim Srbima, što mu ovaj put pođe za rukom (lipanj 1887) i to na onom programu koji je sam izradio.

Ali uskoro i među njima nastane jaz. U tom stranačkom kaosu Vojnović se ponovo kandidira u Đakovu i ponovno propada. Tada se konačno povlači s političkog polja (1888) na kojem je toliko godina radio u korist Hrvatske.

Kroz to vrijeme, kao dobar katolik, Vojnović je bio osobito odan papi, koji ga je na razne načine odlikovao,[3582] a ovaj mu u znak zahvalnosti napiše »Na obranu otca (pape Leona XIII) [»Obzor«, 1888, br. 2] i još neke članke o papinskom pitanju po novinama.

Zbog svoga katoličkog stava još 1881. postao je članom Filozofske akademije sv. Tome Akvinskog u Rimu, a 1883. »confrate di S. Girolimo«. Godine 1889. JAZU ga bira svojim dopisnim članom, a 1890. pravim, što ga je uvelike obradovalo.

Kada je, na prijedlog Khuena, umirovljen, to ga je silno pogodilo. Razlozi su se činili nepoznati, međutim, po izjavi samoga Vojnovića, izgleda da je stradao zbog svojih vjerskih načela i prijateljevanja sa Strossmayerom.[3583]

Njegovo umirovljenje izazove pravo ogorčenje u Dalmaciji, kamo se Vojnović zbog slabog zdravlja vrati i nastani u Dubrovniku,[3584] iako ga je JAZU izabrala za svoga tajnika.

Doselivši se u taj mirni grad, posveti se od 1892. do 1902. advokaturi, ali uz to još istražuje ustavne, pravne, trgovačke i socijalne prilike u staroj Dubrovačkoj Republici.[3585]

Međutim misli o sjedinjenju ga još uvijek zaokupljaju. Tako 1901. g. piše »Četrdeset godina kasnije« (»Quarant'anni dopo«). U tome je spisu htio ideje razvijene u 1861. sažeti u okviru

[3581] To se odražava u njegòvim pismima Pavlinoviću. Tako u onom od 21. I. 1885. pita se: »Kad je inteligencija naša slušala narod?« No on se nada da iz ove nevolje »sam narod po milosti božjoj će se znati izvući«. U jednom drugom pismu od 21. VI. 1885. ukazuje »koje plodove nosi razdor među Hrvati«, te da je daleko viša »sadanja pogibelj koja prieti Hrvatskoj, jer potiče iz nutarnjosti njezinoj, dočim prvo prijetila je iz vani«. Iz Zagreba mu piše i 22. VIII. 1885. kako: »Mi skapamo ovdje od nesloge... Hrvatstvo, prem da na slabih noguh, ostaje još spašeno u Dalmaciji... Mi ovdje ginemo, umiramo a nemožemo umrieti od izdajstva nedostojnih sinova Hrvatske, a ne od magjaronskog nasilja, *koje naši Jude omogućuju*«. Sljedeće godine 6. V. 1886. ukazuje na još goru sliku u Hrvatskoj, gdje »ide željeznom rukom za korupciju svih narodnih stališa na svakom polju javne uprave, i sa podobranim uspjehom«. U pismu od 14. V. 1886. kaže da »među komandiranom Krajinom i feudalnom Slavonijom uz srpski klin i rasciepkanu oporbu, — Hrvatska ostaje ko zna dokle zadušena«. Nekoliko mjeseci kasnije, tj. 14. XI. 1886. samo ukratko piše kako vlada »prizor obćenitoga raspadnuća i chaosa« u Hrvatskoj, te da »Malena naša Dalmacija još baca koji zrak svietlosti u ovu tminu«, a u pismu od 24. XII. 1886. crnim bojama slika kako »u oči velikih događaja na istoku sve će na kocki staviti austr. državnici, puštajući da se tako grozno maltretira ova jadna Hrvatska« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 457, 503, 504, 510, 511, 520, 524, 535, 541, 542).

[3582] F. Šišić, o. c, 91–94

[3583] F. Šišić, o. c, 94, 95

[3584] L. Vojnović, o. c, 17

[3585] F. Šišić, o. c, 95, 96

dugogodišnjeg iskustva. Glavni moto svega je sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.[3586] Postavlja razne uvjete za to, i jednom riječju zastupa stajalište da Dalmacija ne bi smjela biti apsorbirana od Hrvatske nego s njom federativno ujedinjena.[3587]

Kada su ga dubrovački veleporeznici izabrali za dalmatinski sabor (11. I. 1902), nije mogao onamo poći zbog starosti i boležljivosti. Naime, još u svibnju 1901. se je razbolio,[3588] imao je srčane tegobe[3589] od kojih se više nikada neće oporaviti.

Kao dobrog katolika ni tada ga papa Leon XIII. nije zaboravio, te mu kao prvom Hrvatu podijeli visoki orden Pia IX.

Smrt ga je zatekla u Dubrovniku 20. V. 1903.[3590]

Vojnović je bio odlučan, gorljiv i oduševljen Hrvat, u čijoj se je kući uvijek govorilo hrvatski. On je jedna od najizrazitijih hrvatskih ličnosti 19. stoljeća, kako piše F. Šišić.[3591]

Vojnović je pisao po raznim časopisima, našim i stranim, kao i u novinama, a napose u »Narodnom listu«, »Katoličkoj Dalmaciji«, »Katoličkom listu« i »Obzoru«, gdje je objelodanio ove životopise: »Dr. Juraj Pulić«[3592] (»Pozor« 1873, br. 120, 121 i još 1875. u »Viencu«), »+Mihovio Pavlinović«[3593] (»Obzor« 1887, br. 114, 115 i »Vienac« 1887), »+Dr. Kažimir Forlani« (»Obzor« 1887, br. 178) i članak »O uzgoju franc. svećenstva« (»Obzor« 1892, br. 51). Zatim je napisao ove radnje: »Seoska obitelj kod Hrvata i Srba« (»Mjesečnik hrvat. pravn. društva« 1885), »Sveučilište u srednjem vijeku« (»Mjesečnik«... 1890) i »Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonodavstvo« (»Rad« JAZU XCVI, Zagreb, 1899, 1–109)

Ali nas ipak više zanima njegov rad na polju dubrovačke političke i pravne historije na kojem je dao nekoliko temeljnih rasprava o državnom uređenju te republike.

Kada je još 1899. g. stanovito vrijeme boravio u Dubrovniku, Vojnović je proučio tzv. sudski arhiv Dubrovačke Republike u okružnom sudu, te je na temelju tamošnje građe i tiskanih izvora i pisaca objavio svoju radnju »O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke« (»Rad« JAZU CIII, Zagreb, 1891, 24–67). Na istom temelju izdao je i »Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke. Prva perioda od godine 1272. do 1459.« (»Rad« JAZU CV, Zagreb, 1891, CVIII, Zagreb, 1892, 98–181); »Druga perioda od godine 1460. do 1667.« (»Rad« JAZU CXIV, Zagreb, 1893, 159–220); »Treća perioda od god. 1667. do pada republike g. 1808.« (»Rad« JAZU CXV, Zagreb, 1893, 1–36).

Sve je ovo popunio novim vrelima koje je pronašao u Dubrovniku, pod naslovom »Dodatci k raspravi 'Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke' (»Rad« JAZU CXV, Zagreb, 1893, 191–210).

Iza tih opširnih i važnih rasprava izdao je novu raspravu koja je plod njegova neumornog rada u arhivima i bibliotekama u Dubrovniku (arhiv, dominikanska i franjevačka biblioteka). Ona je izašla

---

[3586] U tom svome političkom testamentu »Četrdeset godina kasnije« među ostalim razočarano piše: »Sve što se dogodilo u odnosima između Hrvatske i Ugarske od 1868. do 1872. i od 1879. unaprijed, potpuno opravdava Tommaseova strahovanja. Sadašnja hegemonija Ugarske nad Hrvatskom velika je smetnja sjedinjenju. Nova je smetnja raspra između Hrvata i Srba koji nekada bijahu zajedno oduševljeni za sjedinjenje«. Bilo je »to teško razočaranje«, završava Kečkemet opis života i rada K. Vojnovića, »jednog od najpoštenijih i najčasnijih boraca hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji« (D. Kečkemet, Hrvatski narodni preporod u Splitu, »Vjesnik«, Zagreb, 22. X. 1982).

[3587] L. Vojnović, o. c, 19, 20

[3588] F. Šišić, o. c, 97

[3589] L. Vojnović, o. c, 17

[3590] Od novina u Dalmaciji nekrologe o K. Vojnoviću donijeli su uz ostale i »List dubrovačke biskupije« 1903, br. 6 i »Hrvatska kruna« 1903, br. 41. Gl. i Znameniti..., 279.

[3591] o. c, 97, 98

[3592] I »Narodni list« 1877. br. 82–86, 1883, br. 43–46 (Vj. Maštrović, o. c, II, 484)

[3593] I »Narodni list« 1877, br. 90, 91 pod naslovom »Vojnović Kosto, Mihovio Pavlinović« (Vj. Maštrović, o. c, II, 519) te »Katolička Dalmacija« 1877, 37–39.

pod naslovom »Crkva i država u dubrovačkoj republici« (»Rad« JAZU CXIX, Zagreb, 1894, 32–142, CXXXI, Zagreb, 1895, 1–91). Tu je raspravu podijelio na dva dijela. Prvi glasi »Stanje dubrovačke crkve u XVI. i XVII. v.« (»Rad« JAZU CXIX), drugi »Odnošaj crkve s državom« (»Rad« JAZU CXXI). U njoj je opisao postanak, razvitak i stanje dubrovačke crkve u XVI. i XVII. stoljeću, bratovštine, biskupije trebinjsko–mrkanske i stonske, svjetovno svećenstvo, crkvene redove (benediktince, dominikance, franjevce, isusovce, ženske samostane) i jezik u crkvi, te odnose crkve s državom kroz ta dva stoljeća, pravo pribježišta, nadležnost o nekretninama, povredu crkvene sudbenosti, pokušaj reformacije, postupak protiv vještica, odnos države prema pravoslavnim, Židovima i Turcima, crkvu i državu poslije potresa (1667) kao i odnos Rima i Dubrovnika.

Sve ovo popratio je vrlo važnim primjedbama i citatima iz raznih rukopisa i rijetkih djela.

Vrijedan prilog znanosti jest i njegova sljedeća radnja »Državni rizničari republike Dubrovačke« (»Rad« JAZU CXXVII, Zagreb, 1896, 1–101) od prvih početaka do pada Republike, napisana kao i prve na temelju samih dokumenata iz dubrovačkog arhiva. Osobito su mu vrijedne primjedbe u ovoj radnji u kojima je iznio veliki broj nepoznate izvorne građe. Na istom temelju je opisao i »Carinski sustav Dubrovačke republike« (»Rad« JAZU CXXIX, Zagreb, 1896, 90–171) u srednjem i novom vijeku, popraćen također primjedbama.

Vrlo su korisni njegovi »Bibliografski pabirci iz dubrovačkijeh arkiva« (»Starine« JAZU XXVII, Zagreb, 1895, 208–215) i knjižnica, gdje je naveo rukopise i djela, koja se ondje nalaze.

Sve je to proširio u radnji »Prilozi k arkivalnijem pabircima dubrovačkijem« (»Starine« JAZU XXVIII, Zagreb, 1896, 1–96). Ovdje je opširno naveo što se sve nalazi u dominikanskoj knjižnici, starom arhivu dubrovačke nadbiskupije, u tada državnom arhivu, sjemenišnoj knjižnici dubrovačke biskupije, obiteljskom arhivu konte Marinice Giorgia i privatnom arhivu konzula Petra Negrina. Uz to je dao izvatke iz nekih dokumenata ili je pojedine isprave u cijelosti iznio.

U istom svesku »Starina« JAZU (XXVIII, 186–260)[3594] objelodanio je »Dodatak raspravi: Državni rizničari republike dubrovačke«.

Godine 1897. tiska dva članka. Prvi je »Knez Republike Dubrovačke« (»Obćinski glasnik« 1897, br. 10) a drugi »Malo vieće u Republici Dubrovačkoj« (»Obćinski glasnik« 1897, br. 13).[3595]

Zadnja mu je rasprava »Bratovštine i obrtne korporacije u republici dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka« (2 sv. MHJSM VII, Zagreb, 1899, XXXIII+190+LV+137), koju je obradio također na temelju građe iz dubrovačkih arhiva i biblioteka kao i onih u okolici toga grada. U prvom svesku napisao je Vojnović opširan historijat razvoja bratovštine od prvog početka do kraja 18. st. a iza toga je dao kao priloge statute dubrovačkih bratovština od 13. do 18. st.[3596]

U uvodu drugoga sveska pisac je prikazao historijat obrtnih korporacija (cehova), od 13. do 18. st. zapravo početka 19. stoljeća. Ujedno je opisao unutarnji život i dodire sa crkvenim i državnim vlastima i usporedio ih sa suvremenim ustanovama. Iza toga je iznio u prilozima statute obrtnih korporacija od 13. do 16. st. odnosno uz stanovite praznine sve do kraja 18. stoljeća.

Tim je svojim opsežnim i temeljitim radom Vojnović prvi osvijetlio one strane dubrovačke prošlosti koja je do njega bila zanemarivana. Može se mirne duše reći, piše Šišić, da je ono što je Konstantin Jireček bio za političku povijest Dubrovnika, to je Kosta Vojnović bio za unutrašnju, a napose sudsko–upravnu, tj. pravnu, u koju je uložio toliki trud.[3597]

[3594] Ovdje je on (na str. 213) uočio pravo značenje rukopisa I. Đurđevića »Rerum Illiricarum sive historiae Rhacusanae« (M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku I, 260).

[3595] Bibliografija rasprava i članaka IV/2, Jug. leks. zavod sv. 11, Zagreb, 1968, 456

[3596] Tako on spominje 3 kodeksa statuta bratovštine dubrovačkih svećenika sv. Petra, koji je i izdao. Ali zato nije upotrijebio dobro sačuvan rukopis ovoga istoga statuta, pohranjenog u franj. biblioteci u Dubrovniku, koji je prema Brleku »bio četvrti, vjerovatno prvi po važnosti« (M. Brlek, o. c, 91, 92, 91).

[3597] F. Šišić, o. c, 97

Njegovim radovima[3598] otvoreno je polje za mlađe znanstvene radnike iz te struke koji su, nažalost, s toga područja do danas vrlo rijetki.

Historijom se je bavio i sudac *Josip Alačević* (Makarska, 1826 (?) — Zadar, 7. III. 1904). On je potomak plemićke obitelji, koja se spominje već početkom 16. stoljeća.[3599]

Godina i mjesto Josipova rođenja su i danas problematični.[3600] Zna se da mu se otac zvao Antonije.[3601] Službovao je kao sudac u raznim mjestima Dalmacije, u Imotskom, Kninu, Splitu i Zadru, te svuda stekao opće simpatije zbog svoje pravičnosti i karaktera.[3602] Kasnije je imenovan savjetnikom kod pokrajinskog suda u Splitu,[3603] kamo se preselio 1873. godine.[3604]

Ondje je sa svojim rođakom i velikim prijateljem prof. M. Glavinićem[3605] osnovao časopis »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, te je i sam sve do 1887. bio njegov suurednik. Ujedno je bio i konzervator starih spomenika III. odjela (arhivi) za splitsko okružje. Unatoč okupiranosti na polju znanosti, Alačević je bio i politički vrlo aktivan u tome gradu, opredijelivši se na stranu Antuna Bajamontija, te je čak izabran u makarskom općinskom vijeću za poslanika u dalmatinski sabor. Za vrijeme svoga boravka u Splitu on je zajedno s J. Gelchichem osnovao časopis »Biblioteca storica della Dalmazia« koji je od 1882. g. izlazio u Dubrovniku.[3606]

Godine 1887. Alačević se preselio u Zadar u svojstvu savjetnika pokrajinskog prizivnog sudišta i konzervatora za Zadarsko okružje.[3607] I u Zadru je zajedno s arhivarima Sebastianom i Enricom Böttnerom osnovao i izdavao tromjesečni časopis »Tabularium«, čiji je bio vlasnik, izdavač i urednik.

U ovom povijesno–arhivskom časopisu u članku »Program« (Tabularium I/1, str. XI, XII) Alačević kao urednik piše uz ostalo: »Razmišljajući kako je žetva prikladna i obilna da nagradi svaki napor istraživanja, jer naši arhivi, i ako doživješe malo sretnih zgoda, ipak obiluju onim, što može zadovoljiti svakog marljivog prijatelja znanosti; odlučih se, da izdam ono što mi je uspjelo sakupiti, osobito iz arhiva starih isprava kod c. k. dalmatinskog Namjesništva, koje mi, nikad dosta ne pohvaljenom susretljivošću, dalo i dava prigode proučavati ono što u sebi kriju one časne spreme«. U tom istom »Programu« on iznosi kako će svaki svezak »Tabulariuma« izgledati i što će sadržavati, te da je tekst časopisa dvojezičan, tj. hrvatski i talijanski. Hrvatski naslov ovoga časopisa glasi

[3598] K. Vojnović ostavio je rukopis »Dokumenti za političku povijest Dalmacije (1861–1875)«, koji se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod R. 5329. U toj istoj knjižnici pohranjeni su i ovi njegovi rukopisi: »Spisi koji se tiču njegove političke djelatnosti (1865–1900)« [R 5332], »Članci, govori, službe 1856–1900« (R 5334) i »K. Vojnović, Memoari 1874–1891« (R 5623), dok se u HDA u Zagrebu (MSC 256) čuva kao rukopis »Unions Programm Dalmatiens des Dr. Vojnović« i »Dnevnik Kosta Vojnovića 1876–1892« (73 lista) [Knjiga akvizicija arhivskog spremišta HDA — 1976, br. 19], a u HAZU (XV–33) ima također njegovih spisa.

[3599] A. Alacevich, Manifestazioni politiche della famiglia Alacevich. Zara, 1937, 4, 19. O obitelji Alačević pl. »de Bossina« nalaze se podaci u HAZ–u (»Atti della Corrispondenza ufficiosa d'archivio Filza XIV dal anno 1899 all'anno 1902« N° 49, 10. X. 1901).

[3600] Tako A. Alacevich (o. c, 19) piše da se je rodio 1828, a u Hrvatskoj enciklopediji I, Zagreb, 1941, 167) stavlja se »1826(?)«.

[3601] A. Alacevich, o. c, 19

[3602] Fr. Bulić, Necrologia: +Giuseppe Alačević, »Bullettino di archeologia e storia dalmata« XXVII, Spalato, 1904, 38, 39

[3603] N. Alačević, Slavni i zaslužni muževi. Makarska i primorje. Izlet na Biokovo, Spljet, 1910, 51

[3604] Tako je u rujnu 1873. don Kažimir Ljubić (1833–1897), urednik »Narodnog lista« i tajnik Matice dalmatinske u Zadru, poslao Alačeviću Pravilnik za uljarsko društvo s time da ga samo potpiše i pošalje »Sudu Spljetskome« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 205).

[3605] Glavinić je bio tada upravitelj gimnazije u Splitu. On je čak iz Zadra 26. IV. 1886. morao u pismu svome prijatelju Pavlinoviću demantirati što hoće da ga proglase Srbinom. Iako »niesam političan čovjek, ipak znam da sam Hrvat«. On žali »od srdca nesretan razdor među dvama plemenima istoga naroda«, i drži »da se učitelji o politici ne imaju baviti, i da mogu biti potiecatelji mira i sloge«. (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 269, 280, bilj. 2, 520).

[3606] A. Alačević, o. c, 20, 19

[3607] Fr. Bulić, o. c, »Bullettino... XXVII, 39

»Tabularium. Arhivi u Dalmaciji«, a talijanski »Tabularium. Gli archivi della Dalmazia«. Karakteristično je u ovom časopisu paginiranje, koje ponekad izaziva zabunu.

»Tabularium« je izlazio od 1901. do zaključno 1903. godine (I/1–4, II/1–4, III/1–4, IV/1), a onda se ugasio. Posljednji broj je tiskan 1903. godine a izašao je za siječanj 1904. Znači časopis nije uopće tiskan 1904. g.[3608]

U međuvremenu je Alačević postao dopisni član Njemačkog arheološkog instituta u Berlinu, Austrijskog arheološkog zavoda u Beču i Narodnog muzeja u Zagrebu.[3609]

Volio je glazbu, crtanje, poznavao je europske moderne kao i stare jezike. Umro je u 78. godini života u Zadru,[3610] gdje je svečano sahranjen,[3611] dok su Bulić i Jelić tim povodom sastavili i tiskali epigraf na talijanskom jeziku[3612]

Alačević je bio čovjek staroga kova, radin, uz svoju redovitu dužnost dospio je s veseljem proučavati historiju Dalmacije.[3613] Njegov rad na tom polju može se podijeliti na 4 dijela: 1. Arheološki, 2. Izdavanje izvora, 3. Radovi i članci iz područja povijesti Dalmacije i 4. Ocjene tuđih radova.

Iako bez neke jače znanstvene spreme Alačević je sve više i više zalazio na područje arheologije.

1. Evo nekoliko radova: »La via romana da Sirmo a Salona« (»Bullettino«... 1881, i 1882), »Escursione a S. Salvatore di Verlica« (»Bullettino«... 1882), »Rovine e iscrizioni di Doclea« (»Bullettino«... 1882), »Bigeste« (Humac di Ljubuški) [»Bullettino«... 1883], »Vergoratium« (»Bullettino«... 1883), »Pučišće« (Brazza) [»Bullettino... 1883], »Imota« (Imotski) [»Bullettino... 1883], »Narona« (»Bullettino«... 1883), »Stridon« (Glamoč) [»Bullettino... 1884], »Promona« (Tepljuh di Drniš) [»Bullettino... 1884], Antichità romanae a Tinj« (distretto di Benkovac [»Bullettino«... 1891], »Delminium« (»Bullettino«... 1897), »L'antichissimo acquedotto di Zara« (»Bullettino«... 1898) itd.

2. »Cronaca del seicento« (»Scintille 2«, 1887–8), »Estratto dal libro 'Consiliorum della Communità di Spalato della cessazione del Reggime Veneto' (8. Luglio 1358) fino alla nomino del bano Nicolò de Zeuch a conte di Spalato (3 maggio 1359)« [»Bullettino... 1892–1895], »Estratto... fino alla Reggenza del Podestà Ser Gentile da Celli« (novembre 1357) [»Bullettino«... 1894], »La vrasda« (»Bullettino«... 1896), »Alcuni documenti delle cessate Communità Nobili di Arbe e di Nona« (»Bullettino« 1899–1900), »Due documenti del conte Vincenzo Dandolo, provveditore generale della Dalmazia con appunti storici s' una parte del periodo di sua amministrazione« (»Bullettino... 1901, br. 8/9), »I libri 'Ducali e terminazioni' « (»Tabularium« 1903), »Il 'Libro d'oro' dall' antica Communità di Spalato, Estratti dei documenti contenutivi« (»Tabularium« 1902, 1903) i »Il Regimento del nobiluomo Marco Bembo da Venezia, quale conte di Spalato negli anni 1352, 1353, 1354« (»Bullettino«... 1910–1911).

3. »Almissa–Omiš. La contea di Radobolje ed il conte Ivaniš–Nenadić« (»Manuale del Regno di Dalmazia« 1875, 145–152), »La Provincia Romana Dalmazia nella metà del secolo X geograficamente considerata« (»Bullettino«... 1883), »La forza territoriale nella Dalmazia« (»Bullettino«... 1884, br. 4–7), »Studi storici. Il dalmatino Giorgio Utješenović« (»La Difesa« 1884, br. 32), »Stefano

[3608] Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 82, 83

[3609] Fr. Bulić, o. c, 39

[3610] F. A., »Il Dalmata«, Zadar, 16. III. 1904, br. 22 i HBL 1, 45, 46

[3611] Fr. Bulić, o. c, »Bullettino«... XXVII, 40

[3612] HAZ–Epigrafi sv. L.

[3613] Fr. Bulić, o. c, »Bullettino«... XXVII, 40. Tako 20. V. 1890. i 27. VII. 1896. traži dozvolu da proučava zadarski arhiv, kojem daruje 14. VII. 1898. četrdeset pergamena (HAZ — Atti della Corrispondenza ufficiosa d'archivio — Filza XIII^{a} — dall' anno 1885, all'anno 1898, No 24, 20. V. 1890, No 17, 27. VII. 1896, No 48, 14. VII. 1898).

Cupilli arcivescovo di Spalato« (»Annuario dalmatico« 1887, 161–187), »Il monastero e la chiesa di Ss. di Cosmo e Damiano sull'isola di Pasmano« (»Bullettino... 1888, br. 9, 1889, br. 2, 3, 12, 1890, br. 2–7, 12, 1891, br. 2–5), »La fame di Macarsca nel 1783« (»Cronaca dalmatica« 1888, br. 2), »Mercato di schiavi a Spalato nel 1540« (»Cronaca dalmatica« 1888, br. 15), »Un intrigo à Traù nell' anno 1515«. (»Ricavato da documenti originali«) [»Cronaca dalmatica« 1888, br. 17], »Serie cronologica dei provveditori veneti di Clissa dal 1662 all'anno 1797« (»Bullettino«... 1889), »La stario e gl'iperperi« (»Bullettino«... 1890), »Brevi cenni sulla via litorale romana tra Salona e Narona« (»Bullettino«... 1891), »Il reggimento diser Gentile, podestà di Spalato anno 1357–1358«, (»Bullettino«... 1891, br. 8–12, 1892, br. 1–6), »La congregazione generale della Dalmazia fatta a Nona nel 1396«. (»Bullettino«... 1891, br. 8–12), »La torre di Hervoja« (»Ephemeris Spalatensin« 1894), »Lo sviluppo della città di Spalato sotto l'aspetto fortidicatorio« (»Ephemeris Bihacensis« 1894; »Smotra dalmatinska« 1894; »Novo doba«, 1934), »Il padre Andrea Dorotich« (»Bullettino«... 1895, br. 9), »Un' episodi cavalleria dell'anno 1585 a Sppalato« (»Bullettino«... 1897, br. 1, »Smotra dalmatinska« 1897, br. 58), »Sulle cative relazioni tra la provincia Poglizza e la giurisdizione di Almissa« (»Bullettino«... 1897, br. 4, 7/8, 9), »Cristoforo Nigro de Balistić« (»Bullettino«... 1897, br. 12), »La stemma del Regno di Dalmazia« (»Bullettino«... 1898), »Notizie su Narona desunte dalle epigrafi antiche« (»Bullettino«... 1899), »Saggi di preistoria riguardanti la Dalmazia e le contermini sue regioni« (»Bullettino«... 1899, br. 7/8, 23, 1900. br. 1/2, 3/4), »Caterina moglie di Giovanni Nelipcich, conte di Cetina e bano della Dalmazia Croazia« (»Bullettino«... 1900, br. 8/9), »La disgrazie del dottor Girolamo Fasaneo« (»Notizie storiche) (»Bullettino... 1900, br. 8/9, 10/12) i »La guerra della Sacra lega detta pure da guerra di Morea dal 1684 al 1699« (»Tabularium« 1901), »Le gravi crisi di Macarsca sul principio del secolo XIX. Notizie storiche« (»Tabularium« 1901–1903; »Smotra dalmatinska« 1902, 92–101, 1903, 1–83; kasnije u dva sveska izašla i kao posebna knjiga), »La leggenda d'Isotta figlia di ser Madio degli Alberti. Quadro di costumi spalatini del XIV secolo (»Smotra dalmatinska« 1902, 4–9), »Il capitano Marco Ponte (»Smotra dalmatinska 1902, 18–25; »Tabularium« 1902) i posthumno objavljeni članak »Per la storia del Duomo di Spalato« (»Bullettino«... 1906, 88–89).

4. »La Dalmatie de 1797 à 1815. Episode des conquêtes napoléoninnes par l'abbe Paul Pisani«, Paris, Picard 1893. »Recensione del cons. G. Alacevich« (»Bullettino«... 1894–1905), gdje je Alačević dao i svoje nadopune da bi poslužile za eventualno drugo izdanje, »Hercezi svetoga Save« (Pedeset godina povijesti hercegovačke. Napisao Bartul Poparić) [»Bullettino«... 1896], te prikaz knjige: »C. Müller (Geographi Graeci Minores«, Paris, 1885) i »E. Mayera (Die Dalmatisch–Istrische municipal–Verfassung in Mittelalter und ihre römischen Grundlagen–Weimar« 1903) [»Bullettino«... 1904].[3614]

Ovdje treba samo navesti *Andriju Alibrantija* (Korčula, 1826 — Dubrovnik, 1904), koji se je u godini 1848–9. zanosio narodnim slavjanskim duhom[3615] korespondirajući već tada na hrvatskom

[3614] Gl. i Bibliografija rasprava i članaka. IV. Historija — A — O, 8 sv., Zagreb, 1965, 7–8, Leksikografski zavod, kao i Bibliografija... 11, Zagreb, 1968, 3, 4.

[3615] Takvim duhom je disao i pop *Petar Franasović* (Korčula, 1819 — Trsteno, 5. XII. 1883), također Korčulanin. On je preveo i 1871. g. u Dubrovniku izdao opis Turske opsade Korčule g. 1571, koju je prikazao korčulanski arhiđakon Anton Rozanić (u Franasovićevom prijevodu nazvanom Ružić). Naslov te tiskane knjižice je »Povijest korčulanske pobjede Uluz–Aliji Algjerskom polukralju održane dne 15. kolovoza 1571. godine«. U uvodu Franasović ističe kako su Korčulani 1848. g. »prednjačili sve dalmatinske gradove u najiskrenijim izrazima za sve što se ticalo slavijanske narodnosti, uzvišenju i napredku«. Tuži se na svoje doba, kaže da su mnogi Korčulani zavedeni i izruguje se praznim obećanjima austrijske vlade da će sagraditi dok na korčulanskom brodogradilištu. Inače danas se čitav njegov osobni arhiv i svi njegovi tiskani radovi i podaci čuvaju u Historijskom arhivu u Dubrovniku (V. Foretić, Šest pisama Andrije Alibrantija pisanih iz Zadra g. 1849. Petru Franasoviću u Korčuli, Radovi Instituta JAZU u Zadru 4–5, 261, 262).

jeziku Gajevim pravopisom. Kasnije je prešao u autonomaše, a to ga je konačno odvelo u talijanaštvo. Alibranti je učio teologiju u Zadru i postao je svećenik, kasnije kanonik korčulanskog zbornog kaptola i konačno prepozit katedralnog kaptola u Dubrovniku. Prema Foretiću Alibranti je pisao »u splitskom Bullettinu o rimskim starinama u Korčuli«. Godine 1888. izdao je u Dubrovniku knjigu pod naslovom »Sulla vita e sugli scritti di Luca Svilovich«, s kojim je bio povezan osobnim prijateljstvom. Ovo je zapravo malo pretjerana i preuveličana biografija, jer je prema današnjem sudu književni rad Svilovića bio skromnog opsega. U ovoj biografiji Alibranti govori o Dubrovniku kao slavenskoj Ateni, hvali požrtvovnost Svilovića glede proučavanja narodnog jezika i u više navrata priznaje slavenski karakter Dalmacije.[3616] Godine 1896. izašao mu je članak »I santi protettori di Ragusa. Memorie storiche« (»L'Epidauritano« 1896, 18–20), gdje piše o sv. Vlahu kao zaštitniku Dubrovnika.[3617]

Opat dr. *Cezar Lujo (Vjekoslav) Pavišić* (Makarska, 1823 — Gorica, 1905). Nauke je svršio u Beču u Augustineumu i postao doktor filozofije i teologije.[3618] Bio je profesor za talijansku književnost na Akademiji za orijentalne jezike u Beču, a zatim inspektor pučkih i viših škola u Dalmaciji,[3619] te školski savjetnik.[3620] Umro je krajem 1905. g.[3621]

Bavio se je i historijom. Tako je napisao »Cenni storici sulla peste di Macarsca del 1815« (na tal. i hrv. jeziku, Beč, 1815, I. i II. izdanje)[3622] te »Memorie Macarensi« (3 sv.) I. sv. govori o kugi 1815. zatim sadrži životopise zaslužnih Makarana, II. sv. životopis Stj. Ivičevića, a 3. sv. nije izišao.

Napisao je i knjigu »Di Fra Andrea Kačić Miošić, onorato di publico monumento«, u kojoj je pored ostalog dao i njegov životopis.[3623]

Zatim slijedi članak »Cenni sulla vita del generale Nicolò Mastrovich dalmata (Di Macarsca)« (Beč, 1852).[3624] Ujedno je s njemačkog preveo na talijanski djelo F. Szilagya pod naslovom »Gli ultimi giorni della rivoluzione ungherese« (Modena, 1852).[3625]

Godine 1896.[3626] u Trstu mu izlazi talijanski prijevod s latinskog jezika »Giovanni Lucio, Storia del Regno di Dalmazia e di Croazia«, koju je počeo prevoditi još splitski biskup Pavao Miošić (1786–1837). On je od toga posla obavio trećinu i nije dovršio. Ali je zato Pavišić nastavio i dokrajčio prijevod, iako je imao preko 70 godina. Tri pune godine je radio na prijevodu. U predgovoru tog izdanja (u Trstu u 500 primjeraka) iznio je Luciusov opširni životopis i tobožnju sliku ovoga historičara.[3627]

No ovaj prijevod nije naišao na dobar prijem u našoj tadašnjoj historiografiji. Tako mu je B. Poparić ukazao na brojne propuste (»O talijanskom prijevodu Lučićeva De Regno Dalmatiae et Croatiae«, Split, 1896), a onda mu je Pavišić odgovorio »Pavissich Luigi Cezare, Epistola (B. Poparić u)«, Udine, 1896. da bi zatim B. Poparić završio diskusiju »Opet o talijanskom prevodu Lučićeva djela De Regno

[3616] V. Foretić, Šest pisama..., Radovi... 4–5, 262–264. Gl. i HBL 1, 85
[3617] Bibliografija... sv. 11, Leksikografski zavod, 4
[3618] N. Alačević, o. c, 46
[3619] Pavišić, počasni makarski kanonik i pokrajinski školski nadzornik, još 4. VII. 1869. prema pismu Kazimira Ljubića upućenom Pavlinoviću, otezao je »doć u Zadar; boji se kod Rima da se ne izloži postajuć vršitelj nekršćanskih zakona; da mu ne smete Mitri« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 125).
[3620] S. Gliubich, o. c, 248
[3621] J. Ravlić, Makarska i njeno primorje. Pomorska biblioteka Jadranske straže kolo II, sv. IV, Split, 1934, 193. Gl. i »La Rassegna dalmata« 1905, br. 7; »Il Dalmata« 1905, br. 10.
[3622] S. Gliubich, o. c, 249
[3623] N. Alačević, 45, 46
[3624] G. Valentinelli, o. c, 191
[3625] S. Gliubich, o. c, 249
[3626] Pogrešno: Trst, 1898. (St. Stanojević, o. c, II, 695).
[3627] N. Alačević, o. c, 23, 46–49

Dalmatiae et Croatiae (odporuka na »Epistolu« Mons. Pavišića)«, Split, 1896.[3628] Danas je taj prijevod bez ikakve vrijednosti i ne može ni u čemu služiti našoj znanosti.

Pomorski kapetan i nadzornik — inspektor austrijskog Lloyda u Trstu, *konte Frano Visković* (Perast, 1836 — Trst, 16. III. 1905), potomak je istoimene obitelji, čiji su pojedini članovi imali važnu ulogu u povijesti Perasta i Boke kotorske.

Uz pomorstvo bavio se je književnošću i historijom svoga zavičaja. Bio je nosilac nekoliko odlikovanja (austrijskih, crnogorskih itd.) i član »dell'accademie universale dei Quiriti«.

Nadasve se je osjećao Peraštaninom, kako je stavio u svojoj knjizi »Storia di Perasto (»Raccolta di Notizie e Documenti«) dalla caduta della repubblica veneta al ritorno degli Austriaci«. Tiskana je u Trstu 1898. godine (Tipografia del Lloyd austriaco) i obuhvaća preko 332 strane (s fotografijom autora). To je djelo posvetio caru Franji Josipu I. i svome gradu Perastu, a sam tekst te povijesti popratio je brižljivo odabranim ilustracijama. Knjigu je razdijelio na šest dijelova, k tome još zaključak kao i »Appendice«.

U prvom dijelu prikazao je pad Venecije (1797) i odraz toga događaja u Boki a napose u Perastu. U drugom dijelu govori o prvoj austrijskoj vladavini, u trećem je rusko gospodstvo, u četvrtom francusko, u petom tzv. »governo nazionale«, tj. crnogorska uprava, dok u šestom dijelu govori o drugoj austrijskoj vladavini.

U zaključku je iznio razlog zbog kojeg je izdao to djelo i opisao neke događaje iz povijesti Perasta kroz stoljeća, a u dodatku je objelodanio »Lettere e Monografie di Luigi Conte Viscovich (umro 25. XI. 1891: S. A.), relative all'storia di Perasto«.

Ta »Storia di Perasto« obrađena je pretežno na temelju izvorne građe arhiva obitelji Visković i jednog dijela glavne literature. Zato se njena vrijednost i sastoji u tome što je Visković iznio velik broj dokumenata, koji dotada nisu bili poznati, a uporabivi su i danas.

Pored toga djela, kojim se i danas može poslužiti za pojedina razdoblja perastske historije, Visković je izdao i monografiju: »Il monastero di San Giorgio«.[3629]

Među talentirane, rano umrle historičare spada *Janko Koharić*[3630] (Tovarnik, 8. 10. 1877 — Dubrovnik 10. II. 1905). Roditelji su mu bili učitelji. Osnovnu školu učio je u Tovarniku, a gimnaziju prvo u Osijeku, pa u Zagrebu i opet u Osijeku gdje je maturirao. Godine 1898. upisuje na Sveučilištu u Zagrebu povijest i zemljopis. Loše materijalne prilike utjecale su na njegovo krhko zdravlje (bolovao je od tuberkuloze). Po završetku studija 1900. postavljen je za nastavnika u Splitu, gdje se često nalazi u društvu Fr. Bulića. Nakon položenog profesorskog ispita u Beču kao suplent prelazi u Dubrovnik (1904). No već početkom 1905. u 28. godini života izvrši samoubojstvo bacivši se sa stijena u more. Na taj ga je čin, po pismenoj izjavi, natjerala bolest i prekomjerna nervoza.[3631] Njegovu smrt zabilježile su mnoge naše novine i pera istaknutih ličnosti i pisaca.[3632]

[3628] Ivan Lucius-Lučić, De regno Dalmatiae et Croatiae 1666–1960, Trogir–Zagreb, 1966, 21

[3629] Znameniti..., 276

[3630] Njegov prezimenjak je prof. Koharić, s kojim se je dopisivao i Strossmayer (1878). O Koharicu je i K. Vojnović pisao Pavlinoviću (Zagreb, 22. III. 1880) kako u Zagrebu »gine od raka na glavnom crievu čestiti Prof. Koharić«. Čak Strossmayer obavještava Pavlinovića (Đakovo, 29. IV. 1880) da ga je »predstojeća smrt Koharićeva jako ražalostila«, dok Vojnović piše Pavlinoviću (Zagreb 6. VI. 1880) kako je Koharić »još na mučeničkoj postelji« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 260, 328, 332, 337).

[3631] Lj. Racko, Janko Koharić (Prilog poznavanju njegova znanstvenog i publicističkog rada). HZ XXXI–XXXII, Zagreb, 1978–79, 253, 254. Uz to gl. i J. Šidak, Koharić Janko, EJ 5, 288, koji donosi i literaturu o njemu; te i M. Despot, Janko Koharić, zaboravljeni hrvatski historičar (»Republika« XII, Zagreb, prosinac 1956, br. 6, str. 47). Svoj esej »Janko Koharić (1877–1905)« M. Despot je darovala 1977. g. Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, zaveden pod sign. 7637.

[3632] Koji su sve listovi i pisci objavili članke povodom smrti Koharića gl. opširno: Lj. Racko, o. c, 254, bilj. 4. U Dalmaciji su pak o njemu donijeli vijesti: »Crvena Hrvatska« 1905, br. 6, 11, 12 i »Rassegna dalmata« (»Smotra«) 1905, br. 19.

U svome radu tematski je naginjao tzv. kulturnoj historiji, a u načinu pisanja eseju.[3633]

Čini se da je mladi Koharić nasuprot svom učitelju — Nodilu, prihvaćao pozitivistički nauk o prirodno–društvenim zakonima, smatrajući da je Henry Thomas Buckle (1821–1862), utemeljitelj prirodnoznanstvene historije pod utjecajem pozitivizma, neke od njih i dokazao. Čak je Koharić, povodeći se za pozitivistima, osudio sljedbenike Rankeove škole, naglašujući da je zadatak historičara–znanstvenika pronaći zakone koji reguliraju rijeku pojava historijskih. Bio je uvjeren da su to zakoni »očito jasni kao kojigod zakon fizičkih sila« i da će historičar uz pomoć sociologije moći shvatiti »one vječne zakone historijske, kojih se danas toliko žaca, toliko boji«. Prema Koharicu, historija bi morala zakonima objasniti kako su kasnije pojave nastale od ranijih, proniknuti uz pomoć zakona u bit stvari i na temelju zakona proricati budućnost.[3634]

Bio je odlučan protivnik klerikalizma i borac za jedinstvo Hrvata i Srba, smatrajući srpsko pitanje »kardinalnim pitanjem zdrave hrvatske politike« (1904).[3635]

Od njegovih historijskih radova ističu se »Ideje o historiografiji« (»Svjetlo« XV, 1900, br. 26, 27), »Renesansa« (»Essay«) [»Svjetlo 1900, br. 23] i zasebno pretiskano pod naslovom »Renesansa«. »Izvor moderne kulture«, Karlovac, 1900. (»Komentar knjizi Matice Hrvatske, M. Šrepel 'Preporod u Italiji u XV i XVI stoljeću')«, »Natko Nodilo«, »Essay« (Split, 1901, i »Hrvatski pokret«, Zagreb, 1912, br. 117–123, »Prosvjetna biblioteka« VI, 1918, 5–27), »Mađarski historik o odnošaju Dalmacije prema Ugarskoj, Henrik Marczali«, »Les relations de la Dalmatie et de la Hongrie du XI–^{e} au XII–^{e} siècle«. (»Jedinstvo«, Split 1903, 3). Iz »arhiva općine poljičke« priredio je za tisak osam isprava iz 16–18. st., koje su tiskane pod naslovom »Nekoje Dukale i privilegiji cesarski iz županske škrinjice poljičke« (»Vjesnik zemaljskog arkiva V, Zagreb, 1902, 225–235), popraćene zanimljivim predgovorom.

Godine 1901. je stenografirao usmena »Zapamćenja« fra Grge Martića, koja je prepisao i također popratio predgovorom te ih najavio u »Hrvatskoj misli« (1902, br. 1–2). No ova je »Zapamćenja« tek 1906. »priredio za tisak« F. Šišić pod naslovom »Fra Grga Martić: Zapamćenja (1829–1878), po kazivanju autorovom zabilježio Janko Koharić«, Zagreb, 1906. Nadalje je objelodanio »Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu« (»Pokret«, Zagreb, 1904, br. 14–22), te na njemačkom jeziku knjigu »Das Ende des kroatischen National–Königtums« (Zagreb, 1904) i 1905. mu izlazi »Knjiga povjesti hrvatskog naroda. Dio prvi. Od g. 626 — g. 1102. (»Svačić, hrvatski ilustrovani koledar«, Zadar, 1905, 61–75; »Hrvatski radiša« 1924, 21 kao i »Mladi radiša« 1924–1925).[3636]

Zapravo, Koharić je prvi stručni rad napisao, još kao student N. Nodila, u obliku seminarske radnje »Da li je historija pozitivna znanost?« Ta radnja se nije sačuvala, ali ona je preteča drugog njegovog tiskanog rada »Ideje o historiografiji«. Tu on zastupa mišljenje da »historičar mora biti i umjetnik i učenjak — i beletrist, čovjek fantazije i znanstvenik, čovjek hladne krvi i zdrave logike«. On se pita što je povijesna istina i daje kao odgovor svoja razmišljanja. Ali zato tvrdi da historija kao magistra vitae ne postoji.

Svakako su »Ideje o historiografiji« plod njegova mladenačkog razmišljanja i na takvim idejama u 23. godini života zamislio je graditi svoja historijska ostvarenja.

[3633] J. Šidak, o. c, EJ 5, 288

[3634] M. Gross, Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi. Posebna izdanja Instituta za hrvatsku povijest 3, 110, bilj. 8, 113, bilj. 12

[3635] J. Šidak, o. c, EJ 5, 288

[3636] Lj. Racko, o. c, HZ XXXI–XXXII, 255, bilj. 6 (tu su nabrojeni i njegovi historijski radovi, članci i recenzije) 164, 255, bilj. 6; Bibliografija... sv. 11, 183. Malo je neobičan način kojim se je biblioteka Ministarstva unutrašnjih poslova u Beču zanimala za Koharićevu knjigu »Das Ende des kroatischen National–Königtums« preko knjižnice gubernijskog arhiva u Zadru, čija je uprava odgovorila gdje se ona može kupiti (HAZ–Atti della corrispondenza ufficiosa d'archivio–Filza XV^{a}, br. 14, 4. III. 1905).

Te osnovne postavke ponovio je u svome eseju o Nodilu (Split, 1901), tvrdeći da je Nodilu kao zrelom znanstveniku »Historia magistra vitae« postala »historica critica«. Ujedno je tu ocrtao Nodilov lik kao »pjesnika historika« i iznio svoje poimanje povijesti, znanosti, kao i sveučilišta.

Na popularan način prikazao je najstariju hrvatsku povijest pod već navedenim naslovom »Knjiga povjesti hrvatskoga naroda« u koledaru »Svačić« 1905. g. Tu on oživljava doba hrvatskih narodnih vladara, unoseći u tekst i tretiranje Srba i Hrvata kao »dva plemena istoga naroda«, što je već 1904. u članku »Srpsko pitanje u hrvatskom svjetlu« tvrdio kao i opisao položaj Srba u Hrvatskoj.

Po našem mišljenju ipak mu je najvažnije i najizrazitije djelo »Das Ende des kroatischen National–Königtums«, iako je to za Lj. Racko »njegov pokušaj da služeći se izvorima dokaže državnopravni status Hrvatske, koja ugovorno i kao ravnopravni partner ulazi u personalnu uniju s Ugarskom 1102. godine«. Ljerka Racko čak smatra da »u tom svom prvom većem historiografskom radu nije odgovorio zahtjevima koje i sam postavlja na povjesničara«. Ona mu priznaje da je »izvrsni stilist« i »historičar–umjetnik« ali ipak »za krajnje postignuće historičara–znanstvenika mladi Koharić još nije dozrio«. No zato Ljerka Racko iznosi da recenzije i eseji, koje Koharić piše, »odražavaju njegov životni credo«. Raspravljajući »o specijalnim pitanjima prošlosti, on kroz kritiku ili pohvalu unosi svoje ideje, svoj životni stav«. Uvijek spreman boriti se »za svoje ideje i dostojanstvo čovjeka, živio je u stalnom sukobu s mediokritetskim mjerilima sredine koja su ga i prognala iz Zagreba«, te svoje teorijske zasade o historiji nije uspio u prvim historiografskim radovima praktički izraziti; umro je u dvadeset i osmoj godini života netom dovršivši svoj »znanstveni dosje«.[3637]

Kad danas sagledamo cjelokupni Koharićev rad na polju naše historiografije, moramo istaknuti da je bio vrlo načitan i obrazovan, ali suviše mlad da bi stvarao točne koncepcije o historiji i historiografiji. Pa ipak njegovi historijski članci i radovi pobuđuju interes i zaslužuju punu pažnju, iako je današnja historijska znanost otišla daleko naprijed.

Dr. *Matej Milas* (Ston, 1865 — Zagreb, 10. IV. 1906). Gimnaziju je polazio u Dubrovniku, sveučilište u Zagrebu i Beču. Kao nastavnik služio je u Dubrovniku, Mostaru, D. Tuzli i Banjaluci. Pored svoga glavnoga zanimanja za dijalektološke studije jezika,[3638] napisao je članke »Starinski hrvatski Evangelistar« (»Vienac« 1893) i »'Poganica' kod Hrvata na jugu, 'nezit' kod Bogomila« (»Vienac« 1894).

Gerazim Petranović (kršteno mu je ime Đorđe), (Šibenik, 23. IV. 1820 — Kotor, 18. IV. 1906) po ocu je bio porijeklom iz Drniša, a po starini iz Crne Gore.

Školu je učio kod franjevaca u Šibeniku, a njemačku gimnaziju u Sr. Karlovcima. Iz manastira Krupe pozvan je u Zadar da bude profesor kleričke škole. U Beču, gdje je nadzirao tiskanje crkvenih knjiga, upoznao se je s Vukom Karadžićem. Neko vrijeme je bio arhimandrit u manastiru Dragoviću. Godine 1871. postaje episkop u Kotoru,[3639] gdje je i umro.

Devet godina, tj. od 1862. uređuje »Srpski dalmatinski magazin«, koji je osnovao njegov brat dr. Božidar Petranović, i piše razne članke,[3640] koji su od vrlo male znanstvene vrijednosti.

Još 1849. prikazuje »Monastir Krupa u Dalmaciji« (»Ljubitelj prosveštenja« »Srpski dalmatinski magazin«, Zadar), a 1859. kao arhimandrit objavljuje na 16 strana knjižicu »Jovan Bovan Mostaranin«

[3637] Gl. Lj. Racko, o. c, 259 i bilj. 21, 264, 266 i bilj. 49, 267, 261–263, 268, 269

[3638] Znameniti..., 189, 190. Tako je napisao: »Današnji trpanjski dijalekt« (»Rad« JAZU 103, Zagreb, 1891, »Ispravci dubrovačkijeh riječi u Vukovom riječniku« (»Rad« JAZU 136, Zagreb, 1898) i »Današnji mostarski dijalekt« (»Rad« JAZU 153, Zagreb, 1903).

[3639] Pored zadarskog i plaškog, napao je i kotorski vladika, 5. VIII. 1881. dosta umjereno Strossmayera, koji je 4. II. 1881. izdao okružnicu o Svetoj braći i hodočašću katolika u Rim (G. Novak, Podvojene narodne snage u Dalmaciji, Radovi Instituta JAZU u Zadru 10, Zadar, 1963, 22).

[3640] Kr. Stošić, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik, 1936, 68. Uz to gl. Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 6, »La Rassegna Dalmata« 1906, br. 38, »Glasnik Pravoslavne Dalm. crkve« 1906, br. 4, »Crvena Hrvatska« 1906, br. 18 itd.

(ćir.). Te iste godine objavio je drugu knjižicu (str. 24), također ćirilicom »Povest u svetoroždenstvenom manastiru Dragoviću u pravosl. eparhii dalmatinskoi«.[3641] Godine 1861. u »Srbsko–dalmatinskom magazinu« (Beč) daje »Istoričkij datum o M. Krupi« i »O pravoslavnim dalmatinskim episkopima«. U istom magazinu (Zadar) izlazi mu 1864. članak »Pravoslavna obštestva u Istri« a sljedeće 1865. ondje piše »O Srpsko pravoslavnoj opštini u Zadru i na Hvaru«[3642] i ukazuje na »Pravoslavno obštenstvo zadarsko«. Taj članak je pretiskan i izašao kao zasebna knjižica (str. 23 + 1) »po želji Obštenstva zadarskoga«, kako je označio na drugoj strani ove brošurice.[3643]

U »Srbsko–dalmatinskom magazinu« (1867) ukazuje pisac na »Pravoslavno srbsko obštenstvo budvansko«.[3644] I ovo je Petranović »konzistorialni i M. Dragovića arhimadrit« tiskao kao posebnu knjižicu (str. 15) pod naslovom »Kratka povest pravosl. srbskoga obštenstva«.

Godine 1870. opet slijedi knjižica (str. 16) tiskana u Zadru »Petar Kovačević, Mostarac, građanin šibenički«, a zatim »Pravoslavni crkveno narodni sinod držan u Zadru g. 1808.« (tiskano iz »Magazina« od 1870. str. 95). »Odbor svešteničkog udovičkoga fonda Eparhije Bokokotorske« izdao je 1882. »Pastirska pisma Slova i Besjede preosveštenog Gerasima pravoslavnog episkopa Bokokotorskog, Dubrovačkog i Spličanskog« (Zadar, 1882, str. XII + 147),[3645] a tiska se u »Hrišćanskom vesniku« (1885, 4) »Poslanica episkopa bokokotorskog povodom hiljadugodišnjice slovenskog apostola sv. Metodija«.[3646]

Kao episkop (od 1871) Petranović je počeo izdavati svake godine šematizam svoje eparhije u kojem je uz statističke podatke objavljeno i mnogo građe za historiju srpskog naroda.[3647]

Svećenik *Ljudevit Slamnig* (Karlobag, 1. XI. 1827 — Split, 31. I. 1907), profesor zemljopisa i povijesti i ravnatelj riječke gimnazije (do 1886. g), napisao je uz ostalo »Svetište na Trsatu 1868.« U rukopisu je ostavio »Povjestni pabirci kr. gimnazije riječke«.[3648]

Mnogo je važniji na polju historije Dalmacije don *Appolonio Zanella* (Vis, 1829 — Vis, 13. III. 1907), arcipret i počasni kanonik.[3649] Bio je župnik — dekan i živo se zanimao za povijet svoga rodnoga otoka, te je sakupljao razne dokumente i kamene spomenike svih vremena.

Napisao je: »Scavi e Lissa« (»Bullettino«... 1886), »Teatro romano a Lissa« (»Bullettino«... 1895), »Ritravamenti antichi a Lissa« (»Bullettino... 1898), a u »Bullettinu«... 1900 (suppl. a fasc. 12) izdao je rukopis dra A. Matijaševića Karamanea »Riflessioni sopra l'istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona e martire etc.«

Ostavština A. Zanelle prešla je nakon njegove smrti u Arheološki muzej u Splitu. Tu su se nalazili brojni rukopisi i pisma Karamanea, koja je pretežno iskoristio G. Novak.[3650]

Iste one godine kada i Nodilo, rodio se je *Valtazar (Baltazar) Bogišić* (Cavtat, 7. XII. 1834 — Rijeka, 24. IV. 1908), pravnik i pravni historičar. Sin dobrostojećih roditelja, nakon dovršene pučke škole polazio je u Cavtatu neku privatnu školu kod bivšeg pomorskog kapetana A. Kazilarija i cavtatskog župnika J. Zafrona, koji mu je izdao privatnu svjedodžbu da je završio četiri razreda gimnazije.

[3641] Vj. Maštrović, o. c, I, 77
[3642] Gl. Bibliografija... sv. 11, 306
[3643] Vj. Maštrović, o. c, I, 86
[3644] Bibliografija... sv. 11, 306
[3645] Vj. Maštrović, o. c, I, 90, 96, 99, 132
[3646] Bibliografija... sv. 11, 306
[3647] St. Stanojević, Narodna enciklopedija... III, 332
[3648] A. Cuvaj, o. c, IV, 278, II, 410
[3649] Gl. »Katolička Dalmacija« 1896, br. 12, 16, 17, »Hrvatska kruna« 1907, br. 60.
[3650] Vis I, JAZU, Zagreb, 1961, 156, bilj. 2, 157, bilj. 8, 9, 173 i bilj. 68

Mladi Bogišić je želio nastaviti gimnaziju u Dubrovniku i poći na sveučilište, no otac mu to nije dopustio, jer je htio da nakon njegove smrti sin preuzme gospodarstvo.

U takvoj situaciji Baltazaru nije preostalo drugo nego da iskoristi vrijeme za učenje stranih jezika. Tako je naučio francuski, talijanski i njemački.

U trgovačke svrhe dosta je putovao po Dalmaciji[3651] i izvan nje, te se imao prilike upoznati s pojedinim odličnicima i znanstvenim radnicima (Kukuljević, Kandler, Niko Pucić, Kaznačić, Budmani).

Nakon očeve smrti 1856. ponovno se prihvaća učenja pa je osmi razred gimnazije polazio u Veneciji i maturirao 1859. godine. Namjeravao se upisati na filozofski fakultet u Beču i to filozofiju, filologiju i historiju, ali se predomislio i upisao na pravni fakultet.

Samo dva semestra je slušao u Beču, treći u Berlinu i četvrti u Münchenu. Posljednje dvije godine studija proveo je u Beču te pored pravnih nauka sluša i na filozofskom fakultetu filozofiju, filologiju i historiju.

Još prije nego što je završio studije promaknut je na sveučilištu u Göttingenu na čast doktora filozofije (1862),[3652] i to na temelju disertacije »Uiber die Ursachen der Niederlagen des deutschen Heeres im hussitischen Kriege«, a nakon dovršenih pravnih nauka u Beču na čast doktora prava (1864).

Godine 1869. na sveučilištu u Odesi postao je »honoris causa« doktor javnoga prava.

Tri godine ranije tj. 1863. imenovan je, na preporuku Miklošiča, za suradnika u Dvorskoj carskoj biblioteci u Beču, gdje se je upoznao sa svom literaturom što je napisana o Slavenima.[3653] Od tada datira poznanstvo sa Tommaseom, Račkim,[3654] Daničićem, V. Jagićem, I. Tkalčićem, St. Novakovićem kao i s pojedinim poljskim i ruskim znanstvenicima.

U Beču je 1863. utemeljena »Slovanská Beséda« kao društveno središte svih Slavena. Oduševljeni Bogišić bio je izabran u upravni odbor toga društva i odmah se prihvatio uređenja biblioteke. Tako je već 1865. izašlo njegovo »Izvješće o slovenskoj biblioteci u Beču« u izvještaju društva »Slovanská Beséda«. U to doba Bogišić se je bavio mišlju kako bi se osnovao neki muzej ili biblioteka za sve Slavene. U tom muzeju, po njegovoj zamisli, imalo bi se sabrati sve što bi se ticalo Slavena i što bi moglo služiti za upoznavanje kulture i povijesti slavenskih naroda.

Kako bi se trebao urediti takav muzej (ili barem biblioteka) iznio je u članku »O preuređenju narodnog muzeja u Zagrebu«.[3655] On se ne ograničava samo na Hrvatsku i Slavoniju nego predlaže da se ujedine sve biblioteke u tim zemljama. U članku pak »Slovenski muzeum«, izašlom u »Srpskom ljetopisu« za g. 1867. u Novom Sadu, ide još dalje. Ni onda kad je postao profesor u Odesi, nije se odrekao te svoje ideje te nastavlja iznositi nove prijedloge.

Zahvaljujući njegovu zalaganju Slavensko dobrotvorno društvo u Odesi prihvaća Bogišićev prijedlog i tako je utemeljena slavenska biblioteka u Odesi kojom je isprva on sam upravljao i izradio njen statut (»Ustav Slavinskoi Biblioteki«).[3656]

[3651] U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. R 3259 pohranjen je rukopis »B. Bogišić, Piesni ilirske koje se obću spjevati u crkvi Cavtatskoj — 1854.«

[3652] Ovu je disertaciju tiskao 1862. u Giessenu (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 6).

[3653] U toj biblioteci imao je zadatak da radi na sektoru Slavica, a ubrzo i na onom Juridica i tako se je posvetio sav slavenskoj i pravnoj literaturi (V. Novak, o. c, 6).

[3654] Veze između Bogišića i Račkoga uspostavio je Matija Mesić, koji se je 1865. nalazio na arhivskim istraživanjima u Beču. Tada se je Bogišić s njim upoznao i pružio mu veliku pomoć pri radu u dvorskoj biblioteci (V. Novak, o. c, 6, 7).

[3655] »Pozor«, Zagreb 21–24. II. 1866. Tiskan je u 100 primjeraka i s njegovim mislima »o knjižnici posvema« se je složio Rački (V. Novak, o. c, 119 i bilj. 1, 120).

[3656] I. Strohal, Dr Valtazar Bogišić, »Ljetopis« JAZU 23, Zagreb, 1909, 84–89. Gl. vrlo opširno: M. Foretić i Br. Tomečak, Bogišić Baltazar (Boldo, Valtazar), HBL 2, 77–80.

U Beču je uvidio koliko sve ima zadataka na području pravne historije koje bi trebalo napraviti, u prvom redu zadatke koji se tiču običajnog prava Južnih Slavena.

U tom pothvatu on je prvi utirao staze novoj znanstvenoj grani na Balkanu. I tako je nastao njegov rad, prvi takve vrste, a namijenio ga je tiskati u »Književniku«, čiji je urednik bio Fr. Rački.

Svoju radnju poslao je preko Mesića Račkome, koji je prihvatio sve njegove uvjete, i obećao mu da će ju uskoro tiskati. Usput ga je pak Rački (7. I. 1866) zamolio ako bi mu »u c. dvorskoj knjižnici došli pod ruke spomenici tičući se naše prošlosti i književnosti«, da ga izvijesti.

S raspravom »O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slavena« (»Književnik« III, Zagreb, 1866/7) Bogišić se je ubrojio u krug znanstvenih suradnika, koji su bili preteče JAZU. Ta rasprava od 200 strana ujedno označava početak jedne grane historijske znanosti koja se pojavljuje kao dostojan činilac u sklopu znanosti koje će akademija njegovati i razvijati.

U dogovoru s Račkim, Bogišić je poslao u Zagreb svoj znameniti »Questionnaire«, tj. 347 raznih pitanja iz oblasti privatnog i javnog prava pod naslovom »Naputak za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu živu« i Rački to odmah tiska u »Književniku« (III, Zagreb, 1867, 600–613). Taj »Naputak« još i danas predstavlja znanstveni dokument izvanredne misaonosti, kako piše V. Novak, i njime je obuhvaćena čitava materija na koju znanstveni radnik upozorava skupljače što sve može ući u krug sastavnih dijelova traženih pravnih elemenata. Posebno tiskan u 1000 primjeraka ovaj »Naputak« je razaslan po svim jugoslavenskim zemljama, učiteljima, svećenicima, liječnicima i svima onima koji žive u narodu ili barem koji imaju s narodnom neki bliži dodir, kao što su odvjetnici i suci.

Iz Beča Bogišić živo prati što se zbiva u Zagrebu na području prosvjete i znanosti kao i hrvatski dnevni tisak i zasjedanja Hrvatskog sabora na kojem su donošeni razni prosvjetni zakoni.

Čak se zanosi mišlju da se u Hrvatskoj osnuje »juridički časopis« pod imenom »Pravoslov« te traži suglasnost za to od Đ. Daničića, Račkoga i Jagića. No Rački ga je (13. X. 1866) uvjerio da bi »u sadašnjih okolnostih« Bogišićevo nastojanje »ostalo bez uporišta« i u istom pismu ga zapitao da li bi napisao u »Pozoru« »o sveučilištu jugoslavenskom i pravoslovnoj akademiji«, jer se ne smije »pustiti, da ta pitanja prođu iz dnevnog reda«.

Teška srca je Bogišić odustao od svoje zamisli, te u odgovoru Račkome najavljuje da je odlučio »izdavati tromjesečnu Revue juridičku« (ovaj plan Bogišić nikad nije ostvario, kako piše V. Novak). Ujedno se je složio da napiše u Pozoru »budući da se radi o Akademiji i Sveučilištu«, ali »bi se tu htjelo i vremena, volje«.

Iako je bio zapriječen »i drugim kojekakvim poslovima«, obavještava Račkoga (Beč, 18. IX. 1867) da napreduje »sabirati gradju za bibliografiju pravnijeh izvora« i da zbog toga traži »pomoć oda svuda«. U međuvremenu ga Rački pita (19. IX. 1867) ne bi li se primio profesure na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu, jer je to mjesto ispražnjeno »te da se nada da će se prije ili kasnije dobiti i Sveučilište«. No Bogišić je u tom pogledu bolje znao situaciju nego Rački, pa mu odmah odgovara (5. X. 1867) da se ne misli natjecati.

I dok je Bogišić najavljivao Račkome kako »će brzo morati i iz biblioteke seliti«, jer će mu doći za šefa čovjek, koga on ne može trpjeti a ni ovaj njega, već početkom 1868. bio je postavljen za školskog savjetnika u Temišvaru sa zadatkom da u banatsko–srijemskoj Vojnoj krajini organizira i nadzire školstvo.

Kada je Rački saznao za ovo imenovanje i prijelaz Bogišića iz Beča u Temišvar, on mu je pisao (20. II. 1868) da ne zna bi li mu »čestitao ili ne« što je to postao, jer se u Zagrebu boje da mu taj grad »neće prijati za književnu radnju«, te da bi »željeli« da u Beču ostane dotle dok mu »se mjesto ne otvori u Zagrebu«.

Iz pisama koje je Bogišić iz Temišvara slao Račkome, vidi se da se u tom gradu nije osjećao previše dobro. Kako se je u Zagrebu govorilo da će »temišvarska general–komanda preseliti u Peštu, Rački

mu je o tome javio (22. VIII. 1868) kao i to da su ga imenovali »povjerenikom muzeja radi petrovaradinskih regimenta, osobito Mitrovice«. Rački je i dalje nastojao da Bogišića dovede u Zagreb (12. IX. 1868), tj. na Pravoslovnu akademiju, odnosno »na katedru o povijesti slavenskog prava«.

U vezi s tim Bogišić je (Temišvar, 17. IX. 1868) postavio Račkome nekoliko pitanja na koja bi trebao dobiti odgovor prije nego što se prihvati te katedre. Na to mu je Rački (10. X. 1868) savjetovao »u sadanjih okolnostih« da ne dođe »na pravoslovnu akademiju«, za koju su »pobrali nezrele mladiće« i da kandidat koji bi imao predavati »historiju slavenskih prava« dobro razumije »oinologiju«, te da sada ne bi (Rački) »želio Sveučilište, jer bi ponamjestili kojekakve glupake«.

U međuvremenu Bogišić ne sustaje u radu i često dolazi u Beč. Uskoro se je preselio iz Temišvara u Petrovaradin u Militär Comandu, i u rano proljeće 1869. bio je na studijskom putovanju po Italiji i Dalmaciji, gdje je pronašao neke nove materijale.

Te iste godine je usvojen prijedlog o preustrojstvu školstva u Vojnoj krajini i Bogišić demisionira s položaja školskog inspektora, i ponovno se seli u Beč.[3657] Tada prihvaća ponudu da zauzme mjesto na novoosnovanoj katedri slavenske pravne povijesti na Sveučilištu u Odesi.[3658] Ondje je postavši sveučilišni profesor dobio »honoris causa«, naslov doktora javnog prava.[3659]

U Odesi je održao svoje inauguralno predavanje »o naučnoj razrabotke istorii slavjanskoga prava« 3. III. 1870. pred velikim brojem »akademičkih i neakademičkih gragjana« i doživio veliki uspjeh. Sveučilišni savjet je odlučio da se taj govor tiska[3660] te je iza toga jednoglasno izabran »članom–prezidentom univerzitetskoga suda«. U travnju 1870. otišao je u Moskvu, a onda u Petrograd, odakle je pisao Račkome (4. VII. 1870) i iznio zbog čega nije došao za profesora »akademije juridičke u Zagrebu«. Ujedno mu se požalio što ga »oficione novine bečke i peštanske« psuju »da nemogu gore« što je ostavio »tamošnju službu«. Zatim ga pita što se »tamo u Vas radi? Svekolike profesore ćeraju, učenici ne dolaze u školu itd. to je prava pravcata Turkija«, a čuo je da je »Jagić odpušten«. U nastavku kaže mu »nije li to signum temporis da se približava tim siledžijam dies irae?« Rački mu odgovara (18. VII. 1870) kako »Magjaroni, ili bolje njihovi gospodari, htjeli bi u nas uništiti zavode, narod strmoglaviti u glupost i tako pripraviti ga za magjarizaciju«. No on se uzda »da neće jim poći za rukom«. Upravo zato se ne smije »odmicati, pa bi šteta bila, kada bi našinci ostavljali domovinu«.

Dopisujući se s Bogišićem, koji je sada stalno boravio u Odesi, Rački od njega traži razne podatke s područja znanosti i kulture kao i o mogućoj suradnji tamošnjih znanstvenih ustanova sa JAZU.

U pismu pak od 29. IV. 1871. Rački izražava svoje žaljenje što su se u Odesi na sveučilištu za Bogišićem »polakomili« i dodaje: »Valjalo bi, da i vi amo dodjete, a ne da i drugi odlaze. Ta neće valjda ni u nas trajati to barbarstvo u vieke, a dotle se imadu pojedinci žrtvovati. Bez požrtvovanja nije nijedan narod došao do svoje svrhe«. Bogišića je u Odesi »dočekala... gomila posla, egzamena, lekcija,[3661] sjednica i td. bez konca«, ali je imao prigodu i da se upozna s mnogim ličnostima, kojima su bili dobro poznati pravni običaji Južnih Slavena. Tamo se susreo i sa čuvenim vođom hercegovač-

[3657] V. Novak, o. c, 6, 7, 115, 116, 9–11, 122–125, 133, 135, 136, 140, 142, 144, 146–148, 151, 166, 25, 166, 177, 178

[3658] Naime, njega su pozivala tri sveučilišta i to ono u Kijevu, te u Varšavi i u Odesi. Varšavskom sveučilištu je odmah odgovorio da ne prihvaća poziv, a nakon dužeg razmišljanja opredijelio se je za Odesu, kako je pisao Račkome iz Beča 6. I. 1870. Toga dana navečer je i krenuo iz Beča (V. Novak, o. c, 179), a ne »koncem godine 1869.«, kako piše Strohal (o. c, »Ljetopis« JAZU 23, 128).

[3659] I. Strohal, o. c, »Ljetopis« JAZU 23, 127, 128

[3660] On ga je tiskao u Sanktpeterburgu 1870. g. (V. Novak, o. c, 182, bilj. 1).

[3661] Kao sveučilišni profesor imao je mnogo posla. Ruski jezik je otprije poznavao, ali nije njime govorio »gotovo nikada« kaže Strohal (o. c, 128). U međuvremenu je Bogišić 1871. g. boravio u ondašnjem Zem. arhivu u Zagrebu, gdje se je bavio proučavanjem izvora za državno pravo trojedne kraljevine i saborskih akata 1861–1867. godine (Dr. Bogišić, Crnogorka prilog »Crnogorcu«, Cetinje, 1871, br. 2, str. 8).

kih ustanika Lukom Vukalovićem i njegovim sinom Bogdanom kao i sa Milošem Sredanovićem od kojih je dobio mnogo podataka o pravnim običajima u Hercegovini i u Kutunskoj nahiji u Crnoj Gori. Tu je našao i svoga zemljaka pomorskog kapetana Pavla Maguda iz Dubrovnika, koji mu je dao mnoštvo podataka o pravnim običajima u Konavlima, dok je od popa Marka Pejovića dobio podatke o pravnim običajima u Crnoj Gori, a pravnik Marko Marinović uputio ga je kako stoje stvari u makarskom primorju.[3662]

U međuvremenu Bogišić doživljava neugodnost na sveučilištu u Odesi, gdje su neki studenti demonstrirali protiv njega zato što je zahtijevao veću disciplinu. O ovom događaju Bogišić je detaljno izvjestio Jagića i Račkoga.

Za ove demonstracije protiv njega, »rektora i prorektora« optužio je njemačko–židovsku stranu i ukazao da su novine iskrivile ovaj događaj. Ipak sve je ovo ogorčilo Bogišića pa u pismu Račkome 23. XI. 1871. govori i o tome kako mu drugo rusko sveučilište nudi »istu katedru ali pod boljim uvjetima i materijalnim i moralnim nego što su u Odesi«. No on se još ne može odlučiti pa moli Račkoga da mu on ponovi prošlogodišnju poluslužbenu ponudu da dođe u Zagreb na Pravoslovnu akademiju. Po primitku toga pisma Rački je odmah razgovarao o Bogišiću, koji mu opet iz Odese piše (7. XII. 1871) kako je dobio nekoliko anonimnih pisama s upozorenjem da nema na sveučilištu opstanka, jer da može biti i ubijen. Čak su ga neki potkupljeni Grci i Rumunji htjeli napasti pred kućom, što je on spriječio. Zato smatra da je najbolje »otići iz Odese«, jer mu »treba mira i absolutnoga mira za svoje radnje!« Primivši i ovo pismo Rački mu je ubrzo izrazio svoju radost (17. XII. 1871) »što se gungula« na njegovom sveučilištu »utišala« te ako Sabor odredi da se sveučilište u Zagrebu »otvori u listopadu«, onda neka mu »odlučno« izjavi bi li htio da ga »vlada pozovne«.

No i od ovoga ne bi ništa, i Bogišić je otvoreno rekao Račkome (17. II. 1872) kako u Zagrebu nema sreće »i punctum«. Čak su mu u Zagrebu sa službene strane podmetnuli da je njegovim posredovanjem »Slavenski odbor u Odesi« poslao »hrvatskoj narodnoj stranci više tisuća rubalja«, što je Rački smatrao nečuvenom drskošću »kojom se Niemci i Madjari služe u monarkiji proti Slavenom« pitajući: »Kamo to vodi?« Štoviše, predlagao je Bogišiću da na te podvale odgovori »u ruskih i naših listovih«. U međuvremenu Bogišić je boravio na Kavkazu i izučavao »u juridičko socijalnom obziru najinteresantniji kavkaski kraj«, a što se tiče one podvale i laži, on smatra da ne treba odgovarati u novinama.

Pošto je Rački mislio da će sveučilište u Zagrebu »stupiti u život listopada 1873«, on ga ponovno pita (27. VIII. 1872) »ne bi li« imao »volju kad bi vladom« bio pozvan »doći na naše Sveučilište? i pod kojimi uvjeti?«

Istom kada je u listopadu 1872. stigao Bogišić, »tužan, bolan i nevoljan s prokletog Kavkaza« u Odesu, on odgovori (15. X. 1872) Račkome da o »katedri na univerzitetu in spe« misli »da je prerano sada govoriti — a kada universitet bude, bit će razgovora«.[3663]

Još dok je Bogišić bio profesor u Odesi, zamolio je crnogorski knez Nikola cara Aleksandra II. da pošalje u Crnu Goru Bogišića, čiji je znanstveni rad poznavao da sastavi opći građanski zakon. I tako krajem 1872. povjeren je Bogišiću sastav općeg građanskog zakonika za kneževinu Crnu Goru i ujedno mu odobren kao profesoru dopust na neodređeno vrijeme.[3664]

[3662] V. Novak, o. c, 182, 184–187, 191, 193, 195, 198, 245, I. Strohal, o. c, »Ljetopis« JAZU 23, 128

[3663] V. Novak, o. c, 36, 37, 202, 37, 203–208, 210, 212–215.

[3664] I. Strohal, o. c, »Ljetopis« JAZU 23, 129. Kako je došlo do ostvarenja toga zakonika, odnosno kako je to povjereno Bogišiću i kako je proglašen zakonik opisao je knez Nikola u svojim memoarima (Nikola I. Petrović Njegoš, Memoari. Cjelokupna djela Nikole I Petrovića Njegoša knjiga V. Cetinje, 1969, 607–619).

U tom cilju je ruska vlada početkom siječnja 1873. »po prošnji knjaza crnogorskoga« poslala Bogišića »u Crnu Goru radi sastavljanja zakona«. On je prvo stigao u Beč, odakle je pisao Račkome (17. I. 1873) o tome i kako je postao »i crnogorskim Solonom«. Nakon zadržavanja u Beču nekoliko tjedana, Bogišić je stigao u Veneciju. Knjaz Nikola ga je požurivao da što prije dođe na Cetinje, no on je ipak ostao u Veneciji do 20. IV. i radio u tamošnjem arhivu, a od 25. IV. do 7. V. boravio je na Cetinju i uputio se u ogroman posao, koji mu, po njegovoj izjavi, »natovaren na legja«. Od 8. V. pa sve do konca srpnja putovao je s knezom Nikolom po Italiji i jedno vrijeme ostao u Beču. Po povratku sastavio je »cijeli plan za cijelu preliminarnu radnju u Crnoj Gori«, a onda je išao u Dubrovnik »radi zdravlja«, gdje ga je opet uhvatila kavkaska groznica. Malo oporavljen, vraća se i malo duže boravi na Cetinju, zatim putuje u Dubrovnik, Beč, Petrograd na par mjeseci, i opet u Beč. U rujnu 1874. nekoliko dana je ostao u Beogradu, zatim je otputovao u Đakovo i sastao se sa Strossmayerom. Dospio je i u Peštu odakle je na 4 dana došao u Beč da bi već 16. XI. otputovao u Pariz, jer su mu »već dodijali švabe« a i zato što su ga uvjeravali da je život u Parizu jeftiniji negoli u Beču. U Parizu je ostao nekoliko mjeseci, radeći u tamošnjem državnom arhivu. U srpnju 1875. je u Dubrovniku da bi već 23. VII. krenuo za Cetinje. U siječnju 1876. opet je u Parizu[3665] odakle se žali kako mu Rački tek nakon dužeg vremena odgovara na pisma. Inače je u Parizu[3666] svoje trenutke odmora ulagao »u znanstvene radnje« te kada se god pruži prilika sabirao je i prigotovljavao »materijale« za svoja »buduća (ako Bog da života i zdravlja) znanstvena poduzeća i istraživanja«.

Uza svu svoju zauzetost budno je pratio razvoj prilika na Balkanu i unaprijed vidio »da istočno pitanje nije se moglo gore za nas riješiti nego se je riješilo«.

Kako mu je 3. IV. 1881. Rački ponovno ponudio historijsko–pravnu katedru na Zagrebačkom sveučilištu,[3667] to mu je on poručio preko svoga prijatelja K. Vojnovića da će doći u Zagreb i o tome se dogovoriti. Međutim, Bogišić nije mogao doći u Zagreb prije početka lipnja, jer se je morao »zaustaviti na nekoliko mjesta, po nekoliko dana, u interesu« njegovog »crnogorskog posla«, te je pisao Račkome iz Berlina 17. V. 1881. i molio ga da odugovlači sa svojim putem u Rim, ako mu je volja da se sastanu »još ovoga puta«.[3668] Može se pretpostaviti da su se sastali u Zagrebu[3669] ali kada je to bilo, ne zna se jer ne postoji izravna korespondencija između njih dvojice koja bi to potvrdila. Svakako je neko vrijeme boravio u Dubrovniku da prikupi »sve što je moguće za izdanje statuta« dubrovačkog. Kako pak Račkome nije naveo što je sa crnogorskim zakonikom učinio, to ga je on pitao (3. XII. 1881) kada će biti gotov sa »kodifikacijom« toga zakonika i da li će »dubr. statut

[3665] Kada je Miho Klaić sakupljao po Dalmaciji pomoć za hercegovačko–bosanske ustanike (1875–1878), on je u dva navrata pisao i svome prijatelju Bogišiću da pokuša i u Parizu pribaviti nešto novca. To bi se dalo napose dobiti »među bogatim Rusima u Parizu«, a »o našim stvarima« neka prosvijetli i »Francuze«, jer »ako francuska publicistika za ustanak i oslobođenje kršćana pristane to će biti velika dobit« kaže mu Klaić u pismu, upućenom iz Zadra 16. XI. 1875. godine (I. Bendiš, Dva pisma Mihe Klaića iz g. 1875. u vezi s hercegovačkim ustankom, Radovi Instituta JAZU 8, 415, 416).

[3666] Ondje se je Bogišić upoznao s mladim dubrovačkim slikarom Vlahom Bukovcem, rodom također iz Cavtata (1855–1922), koji ga je tada portretirao. Kasnije ga je još dva puta slikao (K. Prijatelj, Nekoliko umjetničkih portreta dalmatinskih preporoditelja, Radovi Instituta JAZU 8, 225). Kako je Bukovac bio slabog imovnog stanja a izvrstan slikar, to se je Bogišić zalagao kod Račkoga (18. II. 1879) da li bi se za njega u Zagrebu mogla naći »u kakvoj nakladi mala potpora«. Rački je obećao da će razviditi to i obavijestiti ga (V. Novak, o. c, 278, 279).

[3667] Bogišiću je još 1877. bilo ponuđeno mjesto »rimskog prava u sveučilištu odeskom«, a kada se otvorila Visoka škola u Beogradu, ponuđena mu je i u njoj katedra slavenske pravne povijesti. Dok je još bio u Odesi pozvan je za profesora u Varšavi, a kad je osnovano Zagrebačko sveučilište ponuđena mu je katedra za opću pravnu povijest, kako piše I. Strohal (o. c, 129), ali on ništa detaljnije ne kaže zašto Bogišić nije došao na ovaj položaj.

[3668] V. Novak, o. c, 43, 217, 219, 223, 230, 231, 233, 235, 244, 246, 251, 252, 255, 264, 275, 277, 278, 280, 281

[3669] Jedino se to iz pisma Bogišića, upućenog Račkome iz Dubrovnika 20. XI. 1881. može razabrati u rečenici: »Kad u Zagrebu bijah sjećam se da ste mi pokazali knjigu...« (V. Novak, o. c, 282).

priredjen biti za štampu do god. 1883?« Ponovno ga je pozvao da dođe u Zagreb »na koje vrijeme«. No Bogišić je tada već bio na Cetinju i onda preko Italije otputovao za Pariz. Nije dugo trebalo da se ovaj nemirni duh već 5. VII. 1882. javi Račkome iz Petrograda kamo je stigao još početkom lipnja. U međuvremenu je uspio pregledati i moskovsku izložbu, divio se ogromnom napretku, »koji je ova zemlja učinila za ove desetak godina u industriji i umjetnosti«. Posjetio je Nižnji Novogorod. U početku je mislio da će u Petrogradu ostati samo 1–2 tjedna, međutim, boravak je produžio čak i u 1883. nekoliko mjeseci, ali svoj »crnogorski posao« ipak nije dovršio.

Početkom svibnja 1883. nalazi se u Beču, gdje nije mislio »još dugo ostati«. Čak je po savjetu liječnika morao otići na liječenje »u Marienbad«, odakle se »eto Likurgo Crnogorski« javlja Račkome (4. VII. 1883). No ondje ga je zatekao »nalog od ministarstva« da sastavi »neodložno podroban izvještaj o crnogorskom poslu, pošto je tada knez boravio u Rusiji«, te je zato otputovao u Berlin, »gdje sve do 1 oktobra« ima »posla s članovima onomašnje kodifikatorske komisije«. On uvjerava Račkoga da njegova »crnogorska radnja« ide »blizu svoga kraja«, jer je sve drugo ostavio na stranu.

U listopadu 1883. opet je u Parizu odakle piše Račkome da mu se nešto neugodno dogodilo i da je jedva ostao živ.

Kako su svi poštovaoci Bogišića bili upoznati s ovim nemilim događajem, to je Rački iskoristio priliku da mu dočara zagrebačku idilu, u kojoj mu se to ne bi moglo dogoditi.

Obojica su željeli da se negdje nađu zajedno i tako utanače sastanak kolovoza 1884. u Zagrebu. Rački je iza toga krenuo u Rusiju, a Bogišić za Krapinske Toplice da bi već prosinca 1884. bio u Petrogradu, pa Beču, Parizu i opet na nekoliko mjeseci u Petrogradu. U toj »sjevernoj Palmyri« ostao je, kako piše, zato što je ovisan »od poslova kojih riješenje zavisi od starijih«, te mu je bilo milo što mu je Rački kazao »o koracima koji se čine k slozi izmedju Srba Hrvata — i ako« je »o uspjehu... užasni skeptik«. (Petrograd, 10. IV. 1887). 6. VI. 1887. evo ga u Parizu, gdje je susreo oca Pierlinga s kojim se je složio da crkvena služba »u Crnoj Gori bude staroslavenska a ne srpska«. Kada ga je pak Rački pitao: »Kako s crnogorskim zakonom?« (7. X. 1887) on mu je otpisao: »crnogorski je zakonik na dobru skoku, do skora će biti« (Paris, 9–10. X. 1887). Takav odgovor nije sasvim zadovoljio Račkoga pa ga ponovno pita: »Kada će zakon crnogorski ugledati svijetlo? Juriste izčekuju ga nestrpljivo« (13. XII. 1887). Umjesto da odgovori na to pitanje, Bogišić ga s velikim zadovoljstvom izvještava (15. I. 1888) da je izabran za člana dopisnika Francuskog instituta i to u Académie des sciences morales et politiques, što je »čast koja se visoko cijeni«. U vezi s tim Bogišić sada duže boravi u Parizu, gdje je dobio obavijest da je postao član Srpske akademije nauka. Kada je Rački za to saznao, javio mu je (22. IV. 1888) da mu na tom članstvu neće čestitati, jer »da je ova akademija mrtvorođeno diete, ako se srbski književnici ne izmire«.[3670]

U međuvremenu Bogišić je konačno dovršio zakon za kneževinu Crnu Goru, koji je već 25. III. 1888. proglašen kao »Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru«.[3671]

U tom zakoniku bila su sabrana pravna načela koja u narodu žive i to je neka vrsta kodifikacije slobodnog prava. Poradi toga je ovaj zakonik uskoro izazvao opću pažnju učenoga svijeta i bio je preveden na 5 jezika. O tome zakoniku se je raspravljalo u znanstvenim društvima po čitavom svijetu, te po raznim znanstvenim časopisima i u novinama. Tako i kod nas u Zagrebu, Beogradu itd. kao i po cijelom Balkanu, a napose kod svih ostalih slavenskih naroda.[3672]

[3670] V. Novak, o. c, 282–285, 287, 288, 292–296, 298, 300, 75, 301–309, 311, 312, 314, 317–324, 330, 333, 341, 343, 356

[3671] O cjelokupnom radu Bogišića na historiji kodifikacije ovoga crnogorskog imovinskog zakonika dao je sveobuhvatnu disertaciju N. S. Martinović »Valtazar Bogišić. I. Izdanje kodifikacije crnogorskog imovinskog prava, Cetinje 1958« (V. Novak, o. c, 43). Inače je taj zakonik tiskan u Cetinju 1888. g.

[3672] Gl. opširnije: I. Strohal, o. c, 106–115.

Pri odlasku iz Pariza u Petrograd Bogišić je s ponosom pisao Račkome (16. V. 1888) kako je nedavno držao dugi referat »o zakoniku crnogorskom à l'Institut« jedan »od najodličnijih članova akademije M. Dareste«. Rački pak u svojim pismima ga stalno podsjeća da dovrši neke rukopise za JAZU. U odgovoru Bogišić izražava svoje zadovoljstvo što će K. Vojnović dati »u akademiji opširniju recenziju Zakonika«. Ujedno ga je izvijestio da se i u Berlinu o tome zakoniku održalo vrlo laskavo predavanje, dok ga je u Petrogradu napala »nekakva soi–isante *juristka* Jevrejinova radi članka 690« kojim je tobože okrnjio »prava crnogorskih žena«, što je on pripisao *»neznanju, naivnosti i banalnosti«*.

Nakon, ovaj put, podužeg boravka u Petrogradu, Bogišić preko Berlina i Beča stiže u Lugano (9. VI. 1889) na odmor, da bi krajem istoga mjeseca bio u Parizu, stalno kontaktirajući s Račkim glede svojih radnji i njenih korektura za JAZU, a kad se u rujnu vratio u Petrograd, Rački mu je čak i telegrame slao.[3673]

Konačno se i Bogišić umorio od silnih putovanja, pa je zatražio i dobio od ruske vlade mirovinu.

Godine 1893. pak imenuje ga crnogorski knez Nikola ministrom pravde, na kojem je položaju ostao do 6. III. 1899.[3674] Iste godine kada je postao ministar, boravio je u Dubrovniku (u siječnju i srpnju) i u vezi s tim jednim pismom je obavijestio Račkoga zbog čega je tako naglo napustio Dubrovnik. Rački mu je odgovorio (1. VIII. 1893) da ga to nimalo ne čudi, a ni Smičiklasa, (obojica su također prisustvovali Gundulićevoj proslavi u Dubrovniku) jer je to njegov »stari običaj«. Ujedno mu sugerira da će »steći novih zasluga za našu obću stvar, ako u svom sadašnjem položaju« uzradi da Crna Gora, zapravo »njena javna glasila« posreduju »osobito kod Srba Dalmacije i Hrvatske«, jer ona dosada »nisu tako shvaćala svoga zadatka«.

Ovo pismo je uvelike obradovalo Bogišića, koji mu sa Cetinja piše (29. IX. 1893) o stvarnim razlozima zbog kojih je naglo otišao iz Dubrovnika, zatim da »pažljivo prati razvoj razmirice i njezine faze — ali se misli da nije još došlo vrijeme ni k mirenju, ni k posredovanju. Ali da se mora naći njeka formula pomirenju svak je objegjen«. Rački je nekoliko mjeseci odgađao s odgovorom »od velike neprilike« a i što da mu piše »na glavni dio pisma«.

U stvari tim pismom se i završava korespondencija Bogišić–Rački, koju je objelodanio V. Novak. To dakle zadnje pismo, naš veliki historičar Rački završava ovim riječima: »Naše nevolje poznate su Vam iz javnih listova. Što nas smućuje je, da u Srbiji ne ide na bolje. Priepor izmedju Hrvata i Srba traje; naši Srbi ostaju glavna podpora vladajućega sustava. Jedan se od njih (Milekić iz Mitrovice) usudio u proračunskom odboru predložiti, da se uvede u srednje škole magjarski jezik, tako da je čak i gr. Hedervara iznenadio svojom drzovitošću. Ima jih, koji drže, da se najprije Hrvatstvo upropasti, pak da će onda Srbstvo procvasti. Ludjaci!« Pri kraju je još dodao: »Ako tko na Cetinju za mene mari, pozdravite ga. Sretan Božić! Vaš davni prijatelj Fr. Rački« — posljednje »su reči koje je Rački preko Bogišića uputio i Crnogorcima« kaže V. Novak, izdavač ovih pisama.[3675]

Još dok je Bogišić bio ministar na Cetinju došlo je do drugog neznatno promijenjenog izdanja njegovog »Opšteg imovinskog zakonika za knjaževinu Crnu Goru«. To izdanje je proglašeno ukazom 14. I. 1898. Prikazi i ocjene izašli su kao i za prvo izdanje, ne samo na hrvatskom i srpskom jeziku nego i na svim europskim jezicima. Osim ovoga imovinskog zakonika, Bogišić je kao ministar pravde izradio više uredaba, koje su se odnosile na sudsku upravu Crne Gore. Od 1899. kada je napustio

[3673] V. Novak, o. c, 359–374, 381–385, 392–399. Veliki putnik Bogišić je dospio u rujnu 1892. g. i u Zadar, gdje u tzv. »Archivio generalizio« proučava pravne prilike u Dalmaciji za mletačkog doba i to napose one u Splitu, Korčuli i Kotoru (HAZ–Atti della Correspondenza ufficiosa d'archivio... filza XIII[a], No 25, 17. IX. 1892).

[3674] I. Strohal, o. c, 130

[3675] V. Novak, o. c, 400, 402–405, 407, 111

Cetinje živi ponovo u Parizu gdje se je čak u službenim krugovima mislilo da će postati kršćanski guverner u Makedoniji (1908).

Zimi 1908. razboli se od upale pluća i čim se malo oporavio, krene za svoj Cavtat i Dubrovnik. Na proputovanju zaustavio se je u Beču[3676] te sa svojim prijateljem J. Jirečekom uvelike planira što još treba učiniti i izdati na znanstvenom polju.

Zbog svojega zdravlja konzultirao je nekoliko poznatih liječnika i pošto je dobio odgovor da stoji vrlo loše, obavještava Jirečeka da od planova neće ništa biti, jer mu nema više dugog života. I tako je krenuo prema jugu, stigao na Rijeku i umro 24. IV. 1908. Njegov lijes je prenesen u Cavtat i tamo mu je podignuta grobnica. Za svoga života Bogišić je bio vrlo cijenjen i uvažavan. Odlikovan je crnogorskim Velikim krstom Danilova reda, srpskim Velikim krstom sv. Save, Velikim krstom reda talijanske krune, otomanskim Redom Medžidije, vitezom ruskog Reda sv. Ane, vitezom francuske Legije časti itd.

Bio je pravi član JAZU (od 1867) i Srpske akademije u Beogradu, član dopisnik Instituta de France u Parizu, član Geografskog društva u Petrogradu, član antropološkog društva u Moskvi, član Internacionalnog instituta za sociologiju (Institut international de sociologie), član Sociološkog društva (Societé de sociologie), član Društva za komparativno zakonodavstvo (Société de législation comparée), kao i drugih znanstvenih zavoda i društava.

O njegovu životu i znanstvenom radu pisalo se mnogo po raznim domaćim i stranim časopisima, kao i po novinama. Bio je vrlo savjestan i najviše mu je bilo stalo do istine. Strohal ističe da je njemu »Slavenstvo kao i starim Dubrovčanima bilo jedinstvena cjelina«. Budući da je držao Slavene jednom cjelinom smatrao je da imaju i jedno pravo koje živi u narodu.

Najviše se bavio pravom Južnih Slavena, a pisao je na šest jezika (hrvatski, njemački, francuski, ruski, talijanski, latinski). Uz to se bavio pravnom i narodnom historijom.[3677]

Prema tome njegov rad na historijskom polju može se podijeliti na: 1. Objavljivanje radova i rasprava, 2. Izdavanje izvora.

1. Radovi i rasprave

Njegov prvi rad iz toga područja je mala informativna radnja pod naslovom »Dvije riječi o Stjepanu Gradiću i njegovim pismima dubrovačkoj republici« (»Dubrovnik, zabavnik narodne štionice dubrovačke« za godinu 1867. Spljet, 1866, 303–321 — izašao i kao poseban otisak). Građu za ovo uzeo je iz dubrovačkog arhiva još 1862. g. a služio se je nešto i literaturom. Kada su mu u Beč poslali i preostalu građu o Gradiću, čuvanu u dubrovačkom arhivu (436 pisama), on je sastavio novi članak »Sull'epistolario di Stefano Gradi« (Archiv für Kunde Oesterr. Geschichtsquellen XXXVIII, Wien, 1867). Ovu svoju »Malu disertaciju o Gradićevom Epistolariju«, kako ju je sam nazvao, odmah je po izlasku iz tiska poslao Račkome i pisao mu iz Beča 6. XI. 1867.[3678] Iste te godine napisao je u I. knjizi »Rada« JAZU[3679] (Zagreb, 1867, 229–236) omanju raspravu »Spomenik narodnoga običajnoga prava iz XVI. vijeka«, koji je dobio iz knjižnice Male braće u Dubrovniku. I od Ljubića je dobio jedan stari

[3676] Kadgod je dolazio u Beč, od tamošnje policije je bio stalno nadziran (1884, 1885, 1892, 1893, 1894) kao »ruski državni savjetnik« (A. Ivić, o. c, III, 301–304). To bi moglo izgledati malo čudno, kad se zna za njegovu izjavu Novakoviću (5. X. 1903): »Ja se u politiku ne razumijem, jer mi je mrska...« Pa ipak on je budno i stalno pratio političke događaje na Balkanu kao i u Dalmaciji i Hrvatskoj odnose između Srba i Hrvata. Posebno se zalagao, prema vlastitoj izjavi »sa samoga početka« za »jedinstvo jezika i književnosti« (Br. M. Nedeljković, o. c, Zbornik... XXVIII, 181, 214, 226).

[3677] I. Strohal, o. c, 115–118, 130–134

[3678] V. Novak, o. c, 133, 138

[3679] Da je to tiskao u »Radu«, nagovorio ga je Rački, koji mu je predložio da bi mogao »znanstvenohistoričke rasprave« pisati »u akademičkim spisima« (V. Novak, o. c, 125).

rukopis iz 16. st. koji se nalazi u Archivio de'Frari u Veneciji, a dobavio je istisak toga iz Zadra. Za historičare vrlo je zanimljivo da se u tom dokumentu, kraj od Zadra do Nina zove hrvatska zemlja (nel paese di Croazia).

Dalje je napisao »Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava o starom Dubrovniku«[3680] (»Rad« JAZU 5, Zagreb, 1868)[3681] i redovito davao izvještaje o sabiranju narodnih pravnih običaja (»Rad« JAZU 1, 5, 11, 19, Zagreb, 1867, 1868, 1870, 1872).

JAZU mu je izdala djelo »Pisani zakoni na slovenskom Jugu. I. Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću u samostalnim državama« (Zagreb, 1872, str. 204). On se naime, počeo baviti pisanim zakonima još dok je bio službenik Bečke biblioteke, kada je sakupio dosta veliku bibliografsku građu. Taj je posao prekinuo jer je otišao u Rusiju. Tako je prošlo neko vrijeme dok se odlučio izdati navedeni prvi svezak ovih zakona po citiranom podnaslovu, popunivši ga, kolikogod je tada mogao.

To je bila više bibliografska negoli historijska radnja i imala je za svrhu probuditi kod prijatelja slavenske znanosti želju da ju popune. Uz ovaj svezak nakanio je izdati još tri. U drugom bi bili zakoni pojedinih predjela, municipija, otoka, općina i korporacija, u trećem zakoni izdani vlastima i organima obiju crkava a u četvrtom svesku zakoni namijenjeni pojedinim zemljama i predjelima od inorodnog zakonodavca.

Tek tada, kada bi ovo izašlo Bogišić se je mislio pozabaviti drugim izvorima za pravnu povijest (opis pravnih običaja, sudbeni zapisi djela učenih pravnika itd.).

U prvom svesku iznio je i opisao zakone Bugarske i njenih vladara, zatim zakone Srbije, Bosne, Huma, Zete (Crne Gore), Dubrovnika, Poljica, Hrvatske, a u dodatku je iznio zakone i prijedloge zakona kneževine Srbije do 1867. godine.

Dok je taj svezak još bio u rukopisu, pregledao ga je Rački i ispravio neke greške, a kada je knjiga bila tiskana (svibanj 1872), on piše Bogišiću (3. V. 1872) i obećava mu da će se pobrinuti »da neki od naših pravoslovaca progovori u naših listovih« o njegovom djelu, na koje bi i u Rusiji valjalo svratiti pozornost.[3682] Prema mišljenju Strohala iz I. sv. »Pisanih zakona« se vidi, kolika je šteta »da ovo djelo nije nastavljeno i dovršeno«, jer to je »podjedno pregled čitave pravne povijesti južnih Slavena, napose pregled i uputa o pravnim vrelima u južnih Slavena«, koje ni Bogišić nije dospio »da nastavi započeto djelo, a nije ga nastavio ni tko drugi«.[3683] Da prouči pravne običaje Južnih Slavena, morao je Bogišić baviti se i etnografijom. Kao plod tog rada izašla je njegova rasprava »Die slavisierte Zigeuner in Montenegro« (časopis »Ausland«, Stuttgart, 1873). Iste pak godine u Etnografskom

---

[3680] I. Strohal (o. c, 121) piše kako se iz ove rasprave vidi da su Bogišiću »već onda bili dobro poznati pravni spomenici staroga Dubrovnika, od kojih je i danas tek jedan dio objavljen«.

[3681] Te godine (1868) objelodanjuje »Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina u Dubrovniku, Dubrovnik, zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868« (Spljet, 1868, 272–282), gdje govori o talijansko–ilirsko–moskovskom rječniku iz 1751. g. koji je bio pohranjen u knjižnici Male braće u Dubrovniku (Gl. I. Strohal, o. c, 125 i M. Brlek, o. c, 281). U »Radu« JAZU 6, (Zagreb, 1869, 218–221) ocjenjuje na poticaj Račkoga, djelo poljskog pravnog historičara Romualda Hubea (1803–1890) »O znaczeniu prawa rzymsko–byzantyńskiego u narodow slowianskich. W dodatku Sxcerpta serbiskie z praw rzymsko–byzantyńskich. Warszawa 1868« (V. Novak, 141, 142, bilj. 3).

[3682] V. Novak, o. c, 208

[3683] I. Strohal, o. c, 121. Kao plod Bogišićevih nastojanja od 1866. g. dalje, JAZU mu pod svoja »Različita izdanja« objelodanjuje 1874. »Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slavena. Knjiga I. Gragja o odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga« (LXXIV + 714 strana). Kako izgleda Bogišić je namjeravao na temelju ovoga materijala izraditi potpuni sustav napisanih prava u Južnih Slavena, do čega ipak nije došlo. Na ovaj Zbornik osvrnuli su se pohvalno a i s osporavanjem razni europski znanstveni radnici u mnogim časopisima, pa i onima na francuskom jeziku (I. Strohal, o. c, 91–96). Tako je i Marx, preko jednog francuskog specijalnog izdanja, prostudirao istraživanja V. Bogišića o običajnom pravu Južnih Slavena (Vl. Bogović, Posljednje godine života Karla Marxa, »Vjesnik«, Zagreb, 15. III. 1983, str. 10), što bi bilo vrijedno da se s naše strane malo bolje obradi i osvijetli.

zborniku Geografskog društva u Petrogradu izlazi mu rad »Mestija nazvanija slavjanskih predelov Adriatiki«, tj. popis slavenskih naziva za mjesta na istočnoj strani Jadrana.

Još 1877. tiskao je radnju »Stanak po dubrovačkom zakoniku od 1272 godine« (»Glasnik« XLIV, Beograd, 1877, 197–231 i na njemačkom »Stanak (stanicum) nach dem Rechtsstatut der Republik Ragusa vom Jahre 1272«, »Archiv für slavische Philologie« II, 1877, 570–593).

Videći da naš narod ne poznaje ni same »zadruge« ni naziv »inokoština« on je o tome objelodanio raspravu »De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates« (»Revue de droit international et de législation comparée 1884), koju je iste godine preveo uz izvjesne izmjene na srpski J. Aćimović pod nazivom »O obliku nazvanom Inokoština u seoskoj porodici u Srba i Hrvata«, a 1885. prevedena je i na ruski jezik.

Kako je stalno prikupljao materijal za Statut Dubrovnika, a nije mogao odmah pristupiti njegovu izdanju, to je 1893. samo opisao taj Statut, pod naslovom »Le statut de Raguse, codification inédite du XIII siècle« (»Nouvelle revue historique de droit française et étranger«, Paris, 1893).[3684] On je napisao još nekoliko članaka ali ih nije dospio objelodaniti, tako da su izašli nakon njegove smrti. To su: »Bogišić Valtazar, Bilješke s jednog Bogišićevog putovanja. Priopćio Antun Kriletić«, »Crvena Hrvatska« 1911, 84, »Spomenica o povišenju cijele državne titulature crnogorskih gospodara« (»Zapisi«... XIII/1, Cetinje, 1935) te »Razredi i slojevi naroda u Crnoj Gori« (Beleške iz godine 1873).« Objavio Stanislav Borovski (»Zapisi«... XXI/2, Cetinje, 1939).[3685]

2. Izdavanje izvora

Svoje »Priloge za historiju« (»Rad« JAZU 3, Zagreb, 1868, 157–182) razdijelio je na dva dijela. Prvi nosi naslov »Prepiska lažnoga cara Stjepana Maloga s Dubrovačkom republikom (1771–1773)« [157–180] koju je još 1862. našao u dubrovačkom arhivu. Ova pisma ne samo da karakteriziraju cara–samozvanca već i rasvjetljavaju odnos Dubrovnika s Rusijom. Ukupno ima 24 pisma.

Drugi dio je pod naslovom »Arapsko zvanično nazivlje počasno za kraljeve srpske i bugarske« (»Rad« JAZU, 3, 181, 82). Građu za ovo je dobio iz biblioteke L'Ambrosiana u Milanu od prof. Ascolija, čuvenoga orijentalista.

Godine 1872. objelodanio je u Petrogradu »Razbor sočinjenija N. A. Popova, Rossija i Serbija. Istoričeski očerk pokrovitelstva Serbii s 1806 do 1856 god. I–II (1869)«. To mu je dala petrogradska akademija da ocijeni, jer se je Popov htio natjecati za nagradu grofa Uvarova, ruskog arheologa (1824–1884). U svojoj recenziji Bogišić se je ograničio samo na pravnu stranu ovoga djela, a »druga politička fakta« je prepustio ostalima.[3686] No zato je kao prilog svoje ocjene toga djela dao jedan dio isprava, koje je sabrao u petrogradskim arhivima, a tiču se oslobođenja Srbije ispod turskog jarma. Ostale povelje nije u cijelosti izdao. Nekoliko pak najvažnijih isprava objelodanio je V. Đorđević u članku »Bogišićeve zbirke« (»Otadžbina«, 1892. g.).[3687] Nakon punih petnaest godina kako je Rački izdao »Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza F. Frankopana«,[3688] izašla je zbirka izvora iz pariških arhiva, koje je sakupio Bogišić, pod naslovom »Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de

[3684] I. Strohal, o. c, 124, 121, 122, 102

[3685] Bibliografija... A–O, sv. 8, 45

[3686] V. Novak, o. c, 182 i bilj. 2

[3687] I. Strohal, o. c, 123, Gl. i A. Ivić, Građa..., II odelenje, knjiga VIII, Beograd, 1935, XXX

[3688] Bogišić je u bečkoj dvorskoj biblioteci pronašao sam »proces Zrinjskoga i Frankopana« (24. XI. 1868), a onda ga je i Rački zamolio 7. VIII. 1869, s obzirom da se JAZU sprema na godinu izdati sve spomenike koji se odnose na ovu urotu, kako bi »akademija mogla doći do tih bečkih spomenika«. Dobivši Bogišićev pristanak, Rački mu je dalje davao upute kako da postupi glede tih izvora (V. Novak, o. c, 161 169, 171, 172 itd.).

Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia 1663–1671 e tabularis galicis desumpta« (MSHSM XIX, Zagrabiae, 1888, XXXIX + 284).

Naime, Rački je još ranije nastojao da preko poznatih dobije ovu građu iz pariških arhiva, ali mu nije pošlo za rukom.

Stoga se 1874, dakle godinu dana poslije izlaska svoje zbirke o Zrinsko–frankopanskoj uroti, obrati na Bogišića, koji se u međuvremenu iz Beča preselio u Pariz.

Tako mu Rački u pismu od 16. XII. 1874. poslanom preko Stojana Novakovića u Pariz postavlja pitanje ne bi li »za zabavu« mogao u tamošnjem državnom arhivu potražiti »izprave o Zrinsko–Frankopanskoj uroti u depešah francuskog poslanika Gremonvilla?« On je za to molio Legera »ali bez uspjeha« a prepisivanje bi sam Rački platio.

Bogišić mu je već 23. XII. 1874. odgovorio da je voljan potražiti to što želi i da će to prepisati, ali bi mu bili potrebni neki kronološki podaci o tim depešama kao i upute.

Istom 31. I. 1875. Rački mu otpisuje »glede isprava francezkoga poslanika kod bečkoga dvora, Gremonvilla« ne može mu »dati potanjih data, nego to, da bi se mogla naći megju njegovim depešama. Valjalo bi potražiti korespondencije 1664 i 1671 god., o kojih nalaze se tragovi i u mletačkih depešah«. Stoga ga moli, ako ga je volja da dade na trošak Račkoga prepisati sve ono što bi našao.

Bogišić je pošao u državni arhiv i zamolio da mu »nagju dopise Gremonvilla« koje mu obećaše naći drugi dan.

I tako je on započeo s radom u tom arhivu, gdje su mu stavili na raspolaganje spise koje je tražio.

Rački mu sada savjetuje što je od njih najvažnije prepisati. Ujedno mu stavlja na volju da se odluči: da li će ih prepisati na trošak Račkoga pa bi ih u tom slučaju Rački izdao, ili pak sam Bogišić želi da ih izda »pod svojim imenom«, čemu se Rački također ne protivi, ili voli da ih »oba« izdaju — i na to pristaje. Račkome je glavno »da se iznese sva gradja, koja onaj diel naše povijesti rasvjetljuje«. Znači »prvo je indi i prvo, da se prepiše što je u Parizu. Ako je toga mnogo« mogao bi Bogišić »uzeti pomagača, koj bi bar prepisivački posao obavio, a kolacija bi ostala« Bogišiću.

Radeći na tome poslu, Bogišić je »u pariškom arhivu« našao dosta, ali ga je i truda »stalo pet puta više« nego što je mislio.

Kako »u archives centrales« nije pronašao »ništa«, to je preko ruskog ambasadora Orlova u Parizu dobio dozvolu za Arhiv Ministarstva vanjskih poslova. Ondje je preturio »okolo 100 fascikula« dok je našao što mu je trebalo. U arhivu je našao mnogo važnoga materijala i toliko gradje da će biti posebna knjiga«.

Dana 21. I. 1876. on piše Račkome da su »Zrinsko–frankopanske isprave, koje su veoma važne, prepisane« i da bi ih sada trebalo »staviti u red, sastaviti kazalo o sadržaju svakog dokumenta, i predgovor«.

U svakom slučaju »trebalo bi šiljati ovamo korekture da se mogu ispraviti na originalima, jer i pravopis i sve ostalo treba da ostane kako je bilo u vrijeme Ljudevita XIV, u koje jezik bio dalek od današnje forme«. Ali »prije svega trebalo bi se dogovoriti kako ima biti štampano kada itd.«

Rački mu je odgovorio (10. II. 1876) da »Zrinsko–Frankopanske izprave, ako jih akademija ima štampati, mogle bi se izdati ili kano posebna knjiga, koja bi prvu svezku popunila, ili u 'Starinah'«. Kako je Bogišić htio da ovi spisi budu tiskani dok je on u Parizu, »jer je to jedini način po kome bi se mogle korekture ispravljati na originalima«, on je Račkome postavio čitav niz tehničkih pitanja kako da izgleda »predgovor, sadržaj komada, note itd.« Dalje kaže da će on u predgovoru svakako navesti da je Rački dao »povoda traženju tih dokumenata« kao što je već i sam sabrao »po drugim arhivima« te izdao »ostale materijale«. Stoga ga moli da mu dade svoje »mnijenje čim prije«. No Rački je bio mišljenja (25. III. 1876) da bi JAZU mogla »na svoj trošak izdati dopise o uroti Zrinskoga i Frankopana«, a mogle bi se tiskati 1877. ako joj se preda »gotov rukopis«. Suglasan je da se

»predgovor štampa francezki, pokle su dopisi pisani tim jezikom« Bogišić je bio zadovoljan što se Rački suglasio da se »predgovor i ostalo štampa francuski u zborniku Frankopanskih isprava«, pa je u vezi s tim zatražio još nekoliko objašnjenja. Rački ga je u sljedećem pismu (7. V. 1875) umirio glede francuskog predgovora i sugerirao mu kako ima biti sastavljen. Sličnoga mišljenja je bio i Bogišić, tj. da predgovor ima biti »čim kraći, ali ipak treba kazati po nekoliko riječi i ob osudjenicima«, pa moli Račkoga da mu priopći što »treba uvrstiti«. Rački je ovo jedva dočekao i iznio mu opširne sugestije. Sada su »prepisi Frankopanske urote« gotovi, uvjerava ga Bogišić, »pa su skoro gotovi i summaria«, ali ih neće slati JAZU dok god mu ona »nenamiri račun na Zbornik«.

Rački se složio da se prije tiskanja pogodi pismeno s Akademijom, te neka Bogišić postavi uvjete. Ako pak misli JAZU »predati izprave« i ako bi želio »da se štampa god. 1877.« imao bi »odmah ugovoriti s akademijom, da uzmogne postaviti trošak u proračun za 1877. godinu.

No Bogišić ponovno odugovlači glede »dokumenata frankopanske urote« i kaže (24. X. 1876) »teško će moći biti gotovi do 20 novembra«. Isto tako teško da će mu poslati »ugovor do toga vremena«, jer su mu pune ruke posla, i za »višu nesreću, rukopisi dijelom« mu ostadoše »u direktorovu arhivu, koji nije sada u Parizu, a neće se prije 2–3 nedjelje povratiti«.

Konačno 2. II. 1877. on šalje Račkome vrlo opširan »opis radnja i materijala sabranih u ovgjašnjim arhivima o uroti frankopanskoj«, pa neka na toj osnovi uglavi sa strane JAZU »štampanje i uvjete« kao i da kaže svoje mnijenje o samoj radnji. Stavivši svoje uvjete, on moli da Rački uglavi ugovor s JAZU.

Primivši sve ovo Rački izražava žaljenje što se je Bogišić mučio »opisom radnji i materijala, jer akademija ne odlučuje, da će ovo ili ono štampati, prije nego li joj se ne *pošalje sav rukopis, potpunoma za štampanje priređen*«. Stoga bi Bogišić imao »poslati najbrže sav rukopis onako, kako je priređen za štampanje, zajedno s uvodom. Jedino bi se »index« sastavio kašnje«.

Razočaran odgovorom Račkoga, Bogišić mu zamjera što nije pročitao njegov »opis« i dao svoje mišljenje. Prigovara mu kako se on toga posla primio upravo da njemu ugodi i da mu je taj posao »donio ne malo štete« njegovim »vrlo važnijim radnjama i koga se nehtje primiti ni Langer ni Medo Pucić, u kojih je više slobodna vremena« nego li u njega — Bogišića. »Nego sada« kad vidi da Rački za taj posao malo mari, »tim bolje«, on će »ga baciti u kut, pa nek leži kao što je ležao i prije nego što je prepisan bio« (10. III. 1877).

Prošlo je gotovo dvije godine kad Rački ponovno pita Bogišića (8. II. 1879) što radi njegov »priepis izprava o Zrinjskom Petru i Frankopanu« i ne bi li se štampali u »Starinah«, jer »za posebnu knjigu« nema JAZU »za ovu godinu troška«.

Odgovarajući na ovo pitanje Bogišić mu piše (18. II. 1879), ako mu »ikako moguće bude« — ali ne obećava »za sigurno« — nastojat će »da do koji mjesec« prigotovi i »francuske dopise o Zrinskoj uroti za štampu«. Međutim, teško će pristati da se tiskaju u »Starinama«, a ne zna »da li bi i moguće bilo, jer ima materijala *za podeblju posebnu knjigu*. Nego o svemu tome bit će govora kad posao svršen bude«, jer mu neće »rukopisa slati dok *potpuno* gotov ne bude«.

Ovaj put je prošlo više od dvije godine kada je Bogišić javio Račkome (20. IV. 1881) da će »Gremonvilla donijeti sobom« te da će oni dva »i o tome odlučiti što bude zgodnije«. Obradovan tom viješću, Rački je željno očekivao dolazak Bogišića u Zagreb.

No, on je opet odgodio svoj put u Zagreb, te ga Rački (3. XII. 1881) pita da li bi mogao za XII. knjigu »Starina«, koja će biti 1882. g. tiskana, »prirediti materijal parižki o Zrinsko–Frankopanskoj uroti?« Na ovo izravno pitanje Bogišić je odgovorio (Cetinje, 27. XII. 1881) kako »lako može biti da i isprave o uroti Zrinsko–Frankopanskoj i statut budu gotovi za sveske« koje mu naznačuje, ali obećati ne može »odista ništa«, jer su njegove »sadanje radnje vrlo pipave i raznolične«.

Istom 2. VI. 1882. Rački ga pita ponovno, kada će poslati »izprave o Zrinsko–Frankopanskoj uroti?«

Kako se je u to vrijeme Bogišić nalazio u Petrogradu »u sjevernoj Palmyri«, on priznaje svoju tromost, ali ipak uvjerava Račkoga (5. VII. 1882), da je »Gremonville... gotov nefali nego predgovor — ali bi trebalo« da sam vrši korekturu a nema »kad za sada«, pa dodaje »bit će vremena svemu pošto se oficijalne radnje« oslobodi.

Preko Bogišićevog obećanja Rački je strpljivo i sa razumijevanjem prešao (18. VII. 1882). Ali uskoro se Bogišić pokrenuo i iz Petrograda (22. XII. 1882) ga uvjerava da je došao do zaključka »da bi se izprave o Zrinskoj uroti mogle izdati tečajem 1883. godine«, zatim izlaže kako će to provesti u djelo. Stoga bi Rački trebao da obavi »što je moguće skorije formalnosti u akademiji da bi se radnja štampanja mogla započeti, pošto mu pošalje »rukopis«.

Molio je da mu Rački odmah odgovori, što je on i učinio (27. XII. 1882). Stavio mu je na izbor tiskanje ili u »Starinama« ili ako pošalje »ovamo rukopis za štampu gotov«, onda bi se mogao tiskati »negdje ljeti god. 1883«. Neka se odluči, »za jednu ili drugu alternativu«.

Ovo pismo je uvrijedilo Bogišića pa je izjavio Račkome (Petrograd, ll. I. 1883), kako se »vrlo« raduje »što nema mjesta ove godine ispravama o uroti Zrinjsko–Frankopanskoj, jer to pokazuje da u akademiji ima dosta i *radnje* i *radnika*. Isprave mogu čekati buduću godinu, ali je pitanje, hoće li buduće godine« u njega »biti vremena za taku ne vele važnu radnju. Nego da bi se ipak jednom taj posao svršio«, on će »ako ikako moguće bude — nastojati da tamo do ljeta bude rukopis posve gotov pa da se jeseni počne štampati na račun buduće godine«.

Dana 24. V. 1883. Bogišić piše Račkome iz Beča, izražavajući nadu da će se obojica naći u tom gradu, jer bi to bila »najbolja zgoda« da se porazgovore uz ostalo i »o Gremonvillu, koji bi do skora mogao u štampu kad bi sreća bila«, jer se i »sada u Parizu njime« bavi.

To stalno odlaganje i obećavanje u znatnoj mjeri je ohladilo Račkoga koji mu odgovara da »izdanje parizkih izprava visi« o njegovoj (Bogišićevoj) volji i podsjeća ga da treba na vrijeme prijaviti, »jer inače opet jedna godina može proći«. Mišljenja je da bi ipak najsigurnije bilo da dozvoli da se ove isprave tiskaju u »Starinama«.

Liječeći se u Marienbadu, Bogišić je odlučio da konačno dovrši i prigotovi za tisak »Gremonvilla«, piše o tome Račkome (4. VII. 1883) i traži njegovu pomoć glede nekih objašnjenja u tim ispravama. Uvjerava ga »da će rukopis ako što ostane poslije Marienbada biti druckfertig do septembra« i on bi želio da se tiska još ove godine i to »da bude posebna knjiga«, a nije suglasan da se tiska u »Starinama«. Jedan od razloga što želi da bude posebna knjiga jest i taj što je u predgovoru naveo da ova »nije drugo nego prosto dopuna« knjige Račkoga. Izvjesna objašnjenja Rački mu je uputio (14. VII. 1883) s priznanjem da sam nije mogao doći »do parizkih izprava«, te da je taj posao ostavio drugima »imenito« Bogišiću. Budući da je on sve skupio što je našao, neka sada to i izda. »Ako tko kasnije još nešto nađe, neka tada on iznese na svijetlo. Tako je u nauci bivalo i bivat će, jer drugačije biti nemože«. Rački kaže da nema ništa protiv tomu da se Bogišićeva zbirka »izdade kano posebna knjiga«. Ali ako želi da izađe 1884. morao bi »sav gotov rukopis predati najkašnje u oktobru o. g.«.

Sredinom oktobra (16. X. 1883) Bogišić objašnjava Račkome zašto se dogodilo da »rukopisa« još nema u Zagrebu. On je, naime, dobio službeni nalog od ruskog ministarstva da sastavi »neodložno podroban izvještaj o crnogorskom poslu« i zato je »Gremonvilla trebalo na stranu baciti, a službeni posao u ruke uzeti«. Kako vidi »ove godine o Gremonvillu nemože biti govora, iako protiv volje, jer bi se sada bio kurtalisao toga belaja«. U ostalom »gdje je čekao toliko godina, neka i još pričeka«.

Rački sa razumijevanjem prima njegovu ispriku i izražava žaljenje što je Bogišić bio zapriječen da pošalje »gotov rukopis Gremonvillovih pisama«.

Nakon nekoliko mjeseci, tj. 30. III. 1884. Rački mu upućuje više puta ponovljeno pitanje kada će poslati »izprave o Zrinjsko–Frankopanskoj uroti?« Dalje kaže, neka to pospješi, jer će opet zakasniti »a bilo bi vriedno, da se što prije štampaju«. To ponavlja i u pismu od 30. IV. (tj. na dan pogubljenja Zrinskog i Frankopana: S. A.). Bogišić mu otpisuje 5. V. 1884. iz Pariza i ovako dodaje: »O Gremonvillu i o svemu ostalom porazgovorićemo se kad se ako Bog da vidimo«. Otad je prošlo 7 mjeseci i Rački opet urgira (25. XI. 1884), a Bogišić istom 2. VI. 1886. iz Pariza pita »bili se Gremonville počeo odmah štampati«, pošto bi mu »do koju nedelju poslao rukopis« te ponavlja što je i prije govorio u vezi s tim rukopisom. Strpljivi Rački ne gubi nadu i (7. VI. 1886) obavještava ga da »ove godine« nikako ne može »tiskati Gremonvillova izvješća«, ma koliko bi sam želio jer ga »vrlo interesuju«. Osim toga treba »da čitav rukopis ovamo« pošalje, »jer se to zahtieva i nikomu... ne oprašta... Ovaj birokratizam je *za nas Hrvate* neophodan...«

I ovaj put Bogišić izmiče glede svoga rukopisa. On doduše kaže (9. VIII. 1886) »O Gremonvillu« da je »posao... svršen jer su i summaria i predgovor *francuski* gotovi«, te ga »i danas« može poslati. Ali, kako mu je već prije pisao, »treba da sve to bude pisano i u oficijelnom jeziku akademije, tim više što će knjiga«, uvjeren je »biti upotrebljavana i u Francuskoj i u Ugarskoj« pa ne bi htio »da kažu, da svoj jezik zanemarujemo«. Dakle, pošto nema kad da sjedne »za taj posao« te da provede »s njime nekoliko dana *uzastobice*«, treba mu »nekoliko nedelja vremena da taj prijevod« učini »malo po malo upotrebljujući ustriške slobodna vremena«. Zatim dodaje da mu je jedan mladić »koji u arkivu ima nekoliko znanaca« pronašao još neke isprave u »sveskama u kojima su pisma«, o uroti, a on će ga natjerati »da traži i ostale«, te »to iskanje, neće zadocniti posla jer će se isprave štampati u *dodatku*«.

U vezi s najavljenim popunjenjem zbirke »izprava tičućih se poznate urote Zrinsko Frankopanske« sa strane Bogišića, Rački je izrazio svoju radost (3. IX. 1886). Ujedno mu sugerira da bi bilo dobro da njegov rukopis bude »ovdje do *konca listopada*« (S. A.) 1886. a bit će dovoljno ako dotle samo isprave podnese, jer predgovor može »sliediti kašnje, ako baš nije gotov«. On misli »da će dovoljno biti, da se predgovor sastavi u jednom jeziku, npr. u francezkom a hrvatski samo u kratko«. Međutim, Bogišić nije poslao rukopis ni do kraja listopada. Otputovao je u Petrograd, odakle se je javio Račkome tek 6. XI. 1886. iako je ondje boravio »već dva mjeseca«. Kaže da je popunio »neke praznine našeg vjekovječnog Gremonvilla... te je... osim predgovora hrvatskog, ostalo mal ne sve gotovo«. Stoga mu žurno šalje ovoga 6. XI. same isprave, »tj. pisma Gremonvilla sa hrv. summarijem na vrh svakoga« te »francuski sommaire cijeloga sadržaja« i »chronološki red svijeh isprava koje će ući u zbornik (osim dodatka)«. On mu ovo zato hitno šalje »da bi prispjelo za ovogodišnju glavnu sjednicu« i da ne bi zakasnilo, jer mu je Rački kazao »da treba da *do polovice novembra* (S. A.) rukopis bude u Zagrebu«. Objašnjava što će mu sve poslati i opširno govori o svome honoraru i tiskanju.

Primivši, konačno, Bogišićev rukopis, Rački ga upozorava da je stigao prekasno »za proračun« za g. 1887. ali će on nastojati da te »izprave« što prije dođu u tisak »ali na račun 1888. god. tako da se god. 1887. štampaju«. Glede pak Bogišićevog zahtjeva za većim honorarom, Rački ga moli da od toga odustane, jer je »akademija sirota, ne samo prema petrogradskoj i bečkoj, nego i prema magjarskoj«.

Dana 20. XI. 1886. Bogišić šalje iz Petrograda ostatak isprava i kaže da je time »cijeli rukopis« predan. Nedostaje samo »dodatak za koji se ištu isprave u arhivu, ali i bez njih može ova zbirka izdana biti, jer je po sebi samoj cjelina«. Što se tiče honorara, on je i dalje nepopustljiv, a tiskanje može započeti kad god Rački želi, »jer eto sad« ima »sav rukopis«. Predgovori »su mal ne gotovi samo treba vremena naći« da ih popuni i prepiše što mu je najteže. Primivši ovaj »ostatak velevažnih izprava«, Rački piše Bogišiću (30. XII. 1866) da će »poslije nove godine sazvati historički odbor i

predložiti mu, da se one izprave štampaju na račun god. 1888, a da se sa štampanjem može započeti« kada mu je povoljno, tj. kada se vrati u Pariz.

Čim je predao rukopis, Bogišić je postao nestrpljiv i u ožujku 1887. još uvijek boraveći u Petrogradu, javlja se Račkome i izražava svoje čuđenje što mu ne piše kako je riješeno »o honoraru« za njegove »frankopanske isprave« kao i o tome je li priredio »posao za štampanje«, jer su govorili obojica »da se počne odmah poslije nove godine«. Kako su već u ožujku, smatra »da je grehota vrijeme gubiti, jer će biti duga kuburenja s korekturama«. Zato moli da požuri i da ga što prije izvijesti. Uvijek dosljedni Rački, čim je primio ovo pismo, odgovara Bogišiću glede tiskanja ovih isprava »kano da se mali nesporazumak dogodio«. Ta on mu je stalno pisao da želi »da se štampanje započne«, kada dođe u Pariz, jer da bi nešto kolacionirao. Stoga je čekao da Bogišić dođe u Pariz to više »što knjiga ide na račun god. 1888. pa nije sile sa štampanjem, ako se i može«, bude li ga volja »još do konca o. g. dovršiti«. Ali i to zavisi od njegove »korekture ili revizije«. Prema tome ako on želi da se tiskanje započne, učinit će mu po volji i poslije Uskrsa sazvat će odbor, »te u njemu razpraviti sva pitanja tičuća se izdavanja«.

Da objasni »vječne nedorazumke glede Gremonvillovih pisama« Bogišić je i dalje pripravan obaviti kolacioniranje, ali glede ondašnje ortografije pisama on predlaže jednoga svoga učenika. Znači »treba početi čim prije« i neka se »dakle počne slagati čim prije« tj. da 2–3 arka budu barem složena, dok on u Pariz dođe. Stigavši u Pariz lipnja 1887. Bogišić traži da mu Rački pošalje »korekturu prvih listova Gremonvilla *čim prije*, jer poznije teško da će vremena biti time se baviti«. Zato ga moli, »ruke na posao!« Rački mu sasvim mirno odgovara da mu žalibože ne može poslati »ni jednoga arka« njegovih »izprava, jer do sada nije ništa tiskano«. Zato ima više razloga. No ipak to »djelo može biti doštampano na vrieme, tim više što ide na budget god. 1888.« Osim toga »Ljubić je digao strašnu viku« da se Bogišićeve »izprave netiskaju«, jer da JAZU ima »mnogo dragocjenije gradje (misli na svoje mletačke), i mnogo preče itd.«.

Ipak je Rački uspio ubrzati stvar, te mu već početkom sljedećeg mjeseca (7. VII. 1887) javlja »da je zaključeno štampati« njegov »rukopis uz običnu nagradu na račun god. 1888, ali da se štampa odmah«. Dakle, on će ga »bezodvlačno dati u štampu«, čim mu Bogišić razjasni nekoliko stvari u tom rukopisu. Kada bude »text doštampan, francezki Sommaire može se štampati, ili sprieda ii odtraga. Hrvatski sadržaj ne trieba da se tiska, jer su izprave i onako francezki pisane«. Glede korektura on misli da se »ovdje vodi«, a njemu šalje »revizija«.

Pošto su jedan drugome dali sva potrebna objašnjenja, Rački mu 13. VII. 1887. obećaje da će rukopis »dati u tiskaru da se slaže« te da će tiskanje »ići polaganije« jer tiskare u Zagrebu nisu »i onako uređene kao parizke«.

Istom 21. IX. 1887. Bogišić pita iz Pariza, što to znači da mu korekture još ne dolaze, iako je on u ovome gradu već 4 mjeseca i neće još dugo ostati, pa ako ode »prije neg se korigiranje organizira i započne, Bog zna kad će opet prilike biti da se štampa«. Stoga moli da Rački to pospješi i da mu još ponešto razjasni. Rački piše 7. X. da zbog zauzetosti na drugim rukopisima ne može i njegov korigirati.

Bogišić je bio zadovoljan da se je konačno »počeo štampati Gremonville« i da s nestrpljenjem čeka »složene tabake«, jer on želi da svaki arak osobno pregleda prije nego se tiska. Kad je pak primio »korekturu Gremonvilla«, opet je potegao pitanje honorara, na što mu je Rački ponovio poznati stav JAZU o toj stvari.

U pismu od 28. XI. 1887. Bogišić kaže da korektura ovih isprava »nije prosta revizija, nego korektura u najširem smislu te riječi«, te traži sljedeće arke. Rački ubrzava tiskanje, ali ga moli da se strpi zog uređenja ovdašnjih tiskara. Dana 8. I. 1888. mu javlja da je njegov rukopis »sada doštampan«, te će ovih dana dobiti korekturu. Upozorava ga na neke propuste njegovih prepisivača, odgovara mu na njegove »punktacije« i završava da sada ovisi od Bogišića »da knjiga izađe čim prije«.

Doista, Bogišić sada žuri s ispravljanjem araka »Gremonvilla«, šalje »popravljenje korekture«, i traži mišljenje Račkoga i očekuje opet daljnju »korekturu«.

Krajem siječnja 1888. Rački ima dosta muke s onom revizijom, koju vrši Bogišić, pa mu to čak i kaže, dok Bogišić smatra da »u načinu štampanja ni korigiranje netreba ništa mijenjati«, inače bi »mogao izgubiti onoga mladića koji korigira i sličava«, a ako ga izgubi »tada može štampanje čekati i sudnji dan«, jer u njega »neće naći vremena take trice, kao sličavanje ortografskih osobina«. Zato ponavlja »neka ovako ide naprieda«. Uz to treba odlučiti »hoće li se predgovor, koji je dosta interesantan i hrvatski štampati, ili samo francuski«. Ako bude na oba jezika »gdje će se *citati* i *note* uvrstiti«. On misli »na kraju, jer bi inače trebalo dva puta da dolaze«.

Na ovo ne mnogo ljubazno pismo odgovorio je Rački (8. II. 1888) mirno i s puno takta — da mu je stalo da to njegovo »djelo bude gotovo najkašnje do kolovoza« i za to neka se on brine »korekturom«. Što se tiče predgovora, koji se ima »osvrnuti samo na izvore (a ne na povijest)« tj. »na samoediciju«, neka sastavi »po hrvatski i francezki, a note i citate samo po francezki, jer su tim jezikom, pisane izprave«. Šaljući (18. II. 1888) »prva dva tabaka Gremonvilla« sa »corrigenda« Bogišić moli Račkoga da ih pregleda prije nego dade »konačni imprimatur«. Nadalje inzistira da »ovo bude, što je moguće više, kao knjiga samostalna« i kao dopuna Račkijeva »zbornika akta«, te traži njegovo mišljenje. Šest dana kasnije šalje Račkome još dva arka te ga moli »da još jednu korekturu« sam učini »da se ne dangubi«. Upozorava ga na neke greške i što treba ispraviti te moli da mu što prije pošalje »sljedeće tabake«. Sutradan upućuje slična upozorenja, koja je Rački uzeo u obzir i sam si je »superreviziju pridržao«. Kako je protivnik dugačkih predgovora, ističe ono što je prije kazao i dodaje: »O uroti ne valja govoriti, jer to spada u posebne historijske razprave«.

No uskoro je Bogišić zapeo s korekturom, jer je dobio 5. i 6. arak, »ali bez rukopisa, a bez toga nije moguće raditi«. Zato moli da mu se to pošalje kao i daljnje arke. Ovo zahtijevanje je malo izazvalo Račkoga pa mu (22. IV. 1888) piše kako se »u tiskari, a i u akademiji čude« što revizija »tako dugo, već preko mjesec dana izostaje«, te da se pribojava da Bogišić nije obolio ili negdje otišao. U pismu (30. IV. 1888) Rački ga upozorava na neke propuste i kaže da za to ima »više uzroka«. I Bogišić sa svoje strane upozorava, pita i traži da mu se pošalju neka pisma da ih pregleda pa da će ih on ispravljene vratiti. Tada neka sve to pregleda Rački i dade svoj imprimatur. Rački urgira »korekturu ili bolje reviziju«, napominjući da će on »obaviti superreviziju«, te da neće trebati da mu se šalje u Pariz. Preporuča mu da požuri »nebi li knjiga čim prije izašla« i to je »takodjer u interesu akademije«.

Spremajući se na odlazak iz Pariza, Bogišić požuruje (8. V. 1888) Račkoga što da mu se pošalje na pregled i već 16. V. mu »listove« vraća. Moli ga da mu zasada više ne šalje i prebacuje na Račkoga daljnje ispravljanje i »odgovornost superrevizije«. Kako »do koji dan« odlazi, pisat će mu gdje da mu šalje »korekturu«. Saznavši od K. Vojnovića da je Bogišić opet u Petrogradu, Rački mu je odmah (15. VI. 1888) poslao 11–13 araka »na reviziju« i po njegovoj želji »sav ostali rukopis, koji nije još složen«. Moli da se odmah lati posla i da ovaj ostatak »čim prije« povrati, ne bi li se »polagano slagao«, dok on reviziju obavi ili dade obaviti. U međuvremenu neka sastavi predgovor.

Sada je Bogišić ažuran, tako da već 18. VI. 1888. iz Petrograda šalje »nazad nesloženi još rukopis da ne bude dangube« i upućuje ga što još ima učiniti u vezi s tim ispravama. Samo dva dana kasnije (20. VI. 1888) najedanput traži da mu se pošalju »sve do sada štampane tabake«, jer mu treba »svakako... radi ispravljanja francuskih sumarija prema hrvatskih«, dok u pismu od 11. VII. 1888. piše da je primio 9 araka »već odštampanih isprava« i ponovno upozorava »da se ispravke izvrše točno« ili pak njemu pošalju, »jer se na štampara« ne može »posve osloniti«.

Svim ovim Rački nije zadovoljan, on kaže (22. X. 1888) kako ne zna ni sada, kada se »primiče godina kraju« hoće li njegova knjiga biti gotova. Tekst je gotov, ali bi Bogišić još trebao sastaviti predgovor, »koji može kratak biti« i indeks. Bogišić s nelagodom prima nedoumicu Račkoga pa ga

čak i okrivljuje zbog toga što tiskara nije radila »ljetom« i što mu dugo nije pisao. Zatim iznosi svoje mišljenje o »dodatku« (»Appendice«) kao i sadržaj predgovora. Iza toga mu gotovo ultimativno kaže da ako mu je »*doista* stalo da ova knjiga izagje *čim skorije*, treba da, ni časa počasiv« organizira da se odmah složi »summarium francuski« i da nađe mladića, »koji će sastaviti *alfabetski registar* mjesnih i ličnih u tekstu *nagrgjenih* imena te u protivnom stupcu dodati imena korektno napisana«. Predlažući kako da se to provede, očekuje od njega pismo i mišljenje »o novim ispravama«, koje će ući u »Dodatak«.

Osjetljivi Rački, u odgovoru (20. XI. 1888) ukazuje kako nije tiskara kriva što je nastupio zastoj, već njegovi prepisivači. On je 23 nove isprave za »Dodatak« odmah predao tiskari i uskoro će dobiti arak »na reviziju«, ali ako ga bude slao u Pariz, opet će zakasniti. Predbacuje mu što ga nije htio slušati »da se priepis kolacionira s originalom« i ukazuje da po njegovu mišljenju je »nemoguće, da ta knjiga bude tečajem ove godine gotova«. »Za index personarum i rerum« on će preuzeti brigu, a glede predgovora ostaje »kod prvobitnoga mnienja«. Stoga neka pospješi »radnju, jer sve visi« od Bogišića koji mu opet iz Petrograda 26. XI. 1888. šalje »korekturne tabake« i odbacuje da je on kriv, a ne tiskara. Laska mu što se Rački »u mnogome« oslanja na njega i što je ova knjiga dopuna Račkijeva »ogromnoga Zbornika«. Ne žali što neće izaći »ove godine«, jer to »ništa ne znači«. Na kraju izražava zadovoljstvo što je Rački preuzeo »brigu sastavljanja indexa personarum et rerum«, ali ga moli da mu pošalje »specimen prije neg« počne »štampati«.

Očekujući novu korekturu, Bogišić piše 4. XII. 1888. i hvali tiskaru u Zagrebu kako »junački radi«, da bi samo dan kasnije obasuo Račkoga brojnim opaskama–uputama u vezi s tiskanjem. Kako se ovim svršava »štampanje teksta« moli ga da uzme »francuzki sommaire« i da ga sravni »sa redom pisama da ne bude kakve zbrke i razlike u redu ili sadržaju francuzkih i hrvatskih sommaire–a«.

Na oba pisma Rački je odgovorio »u kratko držeći, da je uspješnije pospiešiti štampanje izprava nego li mnogo umovati«. On se ne želi s njim »više prepirati o sadržaju predgovora« nego neka odmah pošalje »gotov predgovor, da se uzmogne štampati, dok se dovrši dodatak (Appendix)«. Ne slaže se sa nekim Bogišićevim prijedlozima i traži da mu ovamo pošalje »predgovor, da se uzmogne štampati«, a poslije njega će slijediti »sumarij«. Naglašava da JAZU nije svejedno, ako je Bogišiću, kada će knjiga izaći. Dakle, ako odmah pošalje predgovor i dopunu za sumarij, »može biti do konca o. g. doštampana, te već početkom sliedeće godine doći u javnost«. Ponavlja što treba učiniti Bogišić, a što ga on i još moli »da sve poslove« metne na stranu samo da ovo djelo dogotovi. U tom poslu on je sam »osobno angažovan naprama akademiji«.

Bogišić otpisuje iz Petrograda (21. XII. 1888), odbacujući svaku krivnju sa sebe, optužuje prepisivače za greške te iznosi što je sve ispravio i iznova sastavio. Objašnjava što sve treba tiskara učiniti i moli Račkoga da »*bez odlaganja*« riješi nabrojena pitanja. Sljedeće pismo, također iz Petrograda (8. I. 1889) ukazuje da je Bogišić uznemiren pa i ogorčen, ali se ipak nada, kada sve sagleda, »da će se nesporazum koji istječe iz pomenutog zaključka lako ispraviti«. Ako se pak »to nebi izvršilo« moli Račkoga da zaustavi »svaku daljnju radnju oko štampanja« te da mu se rukopisi, »koji još preostaju natrag pošalju, jer publikacije nemože biti inače nego pod uvjetom koji su iz početka uglavljeni«. Na kraju mu priopćava da ni »korektura na superreviziju« o kojoj mu piše »nije nikako došla do rukâ«.

Rački vraća Bogišiću »uvod predgovora« koji mu je bio poslao preko Vojnovića, i moli ga da sastavi i dogotovi čim prije i ovamo ujedno s hrvatskim tekstom pošalje, »da kako i s posljednjimi arci«, koji su mu »odavle dosta davno poslani«. U Zagrebu se samo još na ovu knjigu čeka, »da se zaključi književna radnja god. 1888, a dotle se ne mogu ni akademijini računi zaključiti«. Rački smatra »da se ona uzrujanost«, o kojoj mu piše kao i Vojnoviću, »ima pripisati« njegovoj »južnoj vrućoj

krvi« i njegovom »djuvegijstvu«. Očekujući od njega dakle »rečene pošiljke«, on će gledati »stvar poravnati glede franc. predgovora«, dok se indeks sastavlja.

Sa svoje strane, Bogišić optužuje one što su bili zaduženi za korekture glede »Appendica« zbog zatezanja, smatra da više nema smisla da ih šalje u Pariz nego će ih sam ispravljati. Traži da mu Rački pošalje neke tiskane strane i »korekturu francuskih summarija«, dok je predgovor »davno počeo prepisivati. Kud će sreća da se te radnje o Zrinskome et comp. nikad zauzimao nijesam, — ona mi je pogubna u mnogome obziru«. Unatoč tome, on i dalje korigira, upozorava Račkoga na što treba paziti ili ispraviti, požuruje stvar ali i prigovara (5. III. 1889) da je Rački prema njemu nepravedan. Pita ga zbog čega mu šalje »Index rerum et personarum« i izražava svoje nezadovoljstvo, što se njegove »želje i naredbe izvršuju uprav naobrat od onoga« što kaže: »Što da se sad radi, kako da se pogreška ta popravi« i u slučaju ako Rački nema vremena »ili volje« da posao nadgleda i da se s njime dopisuje, neka naznači »ko će to raditi«, jer on inače ne vidi »kako će se taj posao svršiti!«

Još više je ogorčen (9. VI. 1889) i ljuti se što Rački predika »sve jedno te jedno«. Iz Pariza (1. VII. 1889) ponavlja svoje upute i nabraja što mu se treba poslati. Rački mu ovaj puta sasvim kratko odgovara (7. VII. 1889) da je njemu »još više« stalo da ta knjiga »čim prije izađe«, jer je njegova »riječ kod akademije angažovana«, da ne kaže »kompromitovana«. 21. VII. 1889. Bogišić šalje u Zagreb »korekture posljednjih listova« i kaže koliko je »muke bilo s njima«, a i koliko mu »drugih na vratu poslova« te se čudi da je i »danas uspio«. Nestrpljivo očekuje da dobije traženo i iznosi što se ima još s tehničke strane obaviti. Primajući stalno korekture, popraćene uputama i opaskama, Rački također ukazuje na njegove propuste i greške. »Ako dakle« pošalje što je kod njega, onda može »knjiga skoro gotova biti«. Ako pak »kod sebe« zadržava, »bit će kašnje gotova«. Na kraju pisma (30. VII. 1889) ističe »odmah sve korekture, pak će knjiga skoro ugledati svjetlo«, a ostalo neka njemu prepusti. Bogišić i dalje nešto šalje, nešto traži, prigovara i stvara konfuziju time što izjavljuje da svim ovim poslanim ispravama može pridodati »i još neke«. Nabraja što želi, čime nije zadovoljan, i stječe se dojam kako gubi živce kad piše da će Račkome, a i njemu odlanuti, jer mu je taj »nesretni posao već dodijao, i, što no kažu, dosmrdio!« Rački se ne osvrće na Bogišićeve jadikovke, već pored uobičajenih obavijesti o poslanom i primljenom kaže da su se oni u pogledu naslova ranije sporazumjeli i taj je tiskan u ljetopisu g. 1888. tj. »Acta coniurationem croatorum comitum Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan illustrantia, desumpta e tabulariis gallicis. Collegit et redigit dr. B. Bogišić«. JAZU daje »spomenikom naslove samo latinski ili hrvatski, na francezki, talijanski itd. nebi nikako pristala. Tuj ne ima kompromisa«. On smatra »ovaj naslov je posvema pristojan i dobar«. Zato neka se Bogišić ne brine za naslov, to »spada na akademiju, a ne na pisca«, na koga spada »kod učenih naroda« samo »prirediti text i nastojati o korektnom izdanju, sve ostalo spada na zavod«. Bogišić se, međutim, ne slaže (5. IX. 1889) glede naslova knjige. On čak nalazi »da je protuznanstveno izbacivati pojedine dokumente koji se tiču neke historički nerazdeljive grupe, na to što pojedinac te grupe pripada jednoj ili drugoj narodnosti«. Stoga traži da u naslov uđe »i Nadasdy« ili »da se o uroti kaže u opće bez ikakvih imena«. U naslov koji Rački predlaže, »moglo bi se dodati i još nec nom com. Fr. Nadasdy«. Šaljući mu natrag predgovor, sommaire i ostatak teksta, moli da mu se pošalje na pregled indeks, errata i predgovor hrvatski. Rački mu je poslao samo errata s tim da ih odmah vrati, a ostalo je kaže, sam ispravio.

Bogišić se iz Petrograda (24. IX. 1889) čudi što mu ne šalje »Naslov knjige« niti mu o tome kaže »ni po riječce«. Zatim »da se knjiga ne smije ni doštampavati ni izdati«, dok on ne odobri naslov, jer »sve akademije staroga i novoga svijeta ujedno uzete nemaju pravo narinjavati titule knjigama bez saglasja njihova pisca«. Ali on se nada da će vidjeti »doskora titule na korrekturu prema onome što je kazano« u njegovu posljednjem pismu i smatra da bi bilo smiješno »da se okolo trica« prepiru i time zakašnjuju »izdanje knjige«.

Izgleda da je sve ovo Račkome dojadilo pa je počeo slati telegrame Bogišiću u Petrograd. Ovaj je opet zbacivao krivicu sa sebe i reviziju je isporučivao Račkome preko Vojnovića. Pišući o tome Račkome (30. X. 1889) izržava nadu da se sve »još može, gotovo bez truda i dangube, popraviti«. Kroz dva dana (1. XI. 1889) mu opet piše i to samo »o naslovu knjige«, jer je Rački ostao pri svome, a i on ne odustaje od svoga prijedloga da se u »latinski naslov metne i ime Nadasdy–a«. Uzimajući sve u obzir s gledišta logike, s gledišta historije, s gledišta stila i s političkog gledišta, on mu predlaže »da prema primjeru« Račkijeva zbornika i na njegovoj »knjizi bude naslov prostiji, racionalniji i estetičkiji: Acta coniurationem comitum bani Petri a Zrinio, Francisci de Frangepan et Francisci de Nadasdy illustrantia, desumpta e tabularius gallicis. Collegit et redegit V. Bogišić (treba V. Bogišić a ne B. jer je tako na svim dosadašnjim mojim spisima i na tugjim jezicima pisanima). Protiv moje volje *niko* na svijetu nema pravo oktroirati titule na moje knjige, bez mojega pristajanja!« Znači, ako Rački pri svome ostane, on sa sebe skida »svaku odgovornost za neprijatne posljedice koje bilo vrste; — i one će »pasti« na Račkoga »sa svom težinom« i na akademiju. Ipak on je uvjeren da će Rački »u interesu akademije, uvažiti navedene razloge«. U P. S. kaže, kako mu je došla »prijeteća telegrama upravo od akademije« pa moli »da i pismo ovo bude pročitano na sjednici«, jer se njemu »nikako neće ostati pod bremenom te prijetnje ni komentarija koji su je neizbježno pratili«.

Svoje razloge Bogišić je sažeo u 4 točke, dovoljne da uvjere Račkoga kako mora udovoljiti Bogišićevom zahtjevu glede naslova na latinskom jeziku. No zato u izdanju nema uopće francuskog predgovora, iako je o tome postojao sporazum, koji ni jedna strana nije osporavala. Kako je još početkom studenog 1889. bilo neizvjesno kada će knjiga biti puštena u knjižare, to je učinjeno, po mišljenju V. Novaka, najranije krajem 1889, a nikako 1888. kako je tiskano na naslovu knjige »Zagrabiae 1888.«[3689]

I tako je Bogišić proveo glede naslova onako kako je želio, a to su prihvatili Rački i JAZU. Građu je, kako smo već rekli, našao u Arhivu Ministarstva vanjskih poslova i u Narodnoj biblioteci u Parizu. Naravno, većinu ovih isprava donio je u odlomcima, koliko se tiču Hrvatske i Ugarske, a ne u cijelosti. Šifrirana mjesta je riješio po ključu. Iza predgovora[3690] (V–IX) dan je sadržaj (X+XXXIX), a zatim slijede isprave od 15. VIII. 1664. do 12. XII. 1671. (ukupno 268 komada od str. 1–220). Kako su neki zanimljivi spisi bili razasuti u drugim svescima Arhiva Ministarstva vanjskih poslova, on je uspio ipak sve pronaći. Njegov pak prijatelj R. Acollas,[3691] savjetnik pariškog računarskog dvora, dao si je truda da odatle ispiše još 49 isprava. Budući da je glavni dio »Acta« već bio gotov za tisak, Bogišić je morao te dobivene listine staviti u »Dodatak« (223–278) i one idu od 21. V. 1663. do 25. IV. 1671. Na kraju pak knjige dodan je indeks imena i mjesta (279–284).[3692]

Listine (717) su pisane većinom francuskim jezikom, a tek gdjekoja i latinskim. One sadrže instrukcije francuskog ministra vanjskih poslova Lionnea i kralja Ljudevita XIV. upućene De

[3689] V. Novak, o. c, 248–253, 255–274, 276, 277, 281, 283, 284, 286, 288–301, 302, 304, 308, 309, 310, 312–319, 321, 322–330, 333–335, 339, 341–344, 348, 349, 351, 399 i bilj. 1

[3690] Zanimljivo je da pri kraju samog predgovora kako piše V. Novak (o. c, 399, bilj. 1), »nema ni reči o svim tim razlozima, koji su nam poznati isključivo iz prepiske Bogišić–Rački«. Svakako se iz ove korespondencije može dobiti prava i vrlo poučna slika kako se je u JAZU za vrijeme Račkoga vršila valorizacija rukopisa — a to se radi tako sve do danas — i zašto su tolika oklijevanja kod prijema radnji, tiskanja, korektura itd. i o kome sve to ovisi.

[3691] Ovaj Acollas, jedino njega Bogišić spominje u predgovoru (str. VII), bio je po Bogišićevom sudu »u tim poslovima vrlo nevješt«. U pismu Račkome (24. VII. 1889) navodi i Massona pa kaže da su ne samo »zlo prepisivali i propuštali važne dokumente, nego evo otkrili sada i još jednu vjetrenost im...« (V. Novak, o. c, 97, 98, 384).

[3692] O ovoj zbirci pisao je Bogišićev prijatelj arhimandrit Dučić u beogradskom »Kolu« g. 1890. (I. Strohal, o. c, 123). No on je prije toga tražio od Fr. Račkoga »na objašnjenje Bogišićeva zbornika francuskih isprava«. Kada je dobio odgovor, Dučić mu se zahvalio i izjavio u pismu od 29. XII. 1890. g. da mu je »sada... stvar jasna«. (V. Novak, Srpski naučnici..., 68).

Gremonvilleu, francuskom ambasadoru u Beču, te Gremonvilleove izvještaje ministru i vladaru. Zatim slijedi pismo Leopolda I. Ljudevitu XIV, austrijskog kancelara Hochera Lionneu, francuskog poslanika u Veneciji biskupa de Bonsya ovom ministru i kralju i obrnuto, Michaela Apaffia erdeljskog kneza Ljudevitu XIV, kneza Nikole Zrinskoga štajerskom upravnom vijeću, M. Moru, trgovcu i svome agentu u Veneciji, Bonsyu, pisma kralja upućena Zrinskom, Apaffyu, te ugovori između Vesselenya i P. Zrinskoga u Stubičkim Toplicama (5. IV. 1666), pismo ove dvojice kralju, pisma Nadasdya i Zrinskoga upućeno Gremonvillu s prijedlozima da sklope savez s kraljem, pismo Zrinskoga i Rakoczya kralju, kao i još neki podaci o urotnicima.

U svemu, ta je zbirka[3693] osobno važan prilog za rasvjetljavanje ove urote hrvatskih i ugarskih velikaša, čijem je kobnom završetku kriva dvolična francuska diplomacija.

Spomenuto je već da je Bogišić skupio svu Gradićevu korespondenciju koju mu je Bečka akademija nauka bila obećala tiskati u »Archiv für Kunde Osterreichischer Geschichtsquellen«. No kako je Bogišić otišao iz Beča za profesora u Odesu i dao ostavku na »šulratstvo« (druga polovica 1869), ova akademija »pod izlikom da treba iz pisma izvaditi sva malo važna za historiju mjesta« povrati mu »cijeli zbornik«. On sada »nehoteći se baviti više 'Ausscheidungsprocessom' ne šalje ih natrag akademiji nego ih ostavi da »leže u Odesi u rukopisu«. Sve ovo iznio je Bogišić Račkome u pismu iz Beča 17. I. 1873. i predložio mu da bi se njih dvojica sastali i o tome progovorili, »jer je grehota da taki materiao leži pod spudom i našao bi se bez sumnje modus kako ih objelodaniti.«

Rački je prihvatio sastanak, ali da to bude u Zagrebu, gdje bi mogli »razgovarati i o izdanju Gradićevih pisama i o koječem drugom«. Poručuje mu neka se ne plaši Zagreba, »naši magjaroni ipak nisu ljudožderi, ako i jesu Ruso–žderi« (24. I. 1873).

Otada je prošlo dosta vremena, pisma, iako pripremljena za tisak, stajala su neizdana u kartonima.

Kada je pak Bogišić dovršio crnogorski zakonik, ponovno je pokrenuo pitanje oko tiskanja te zbirke. Čak je Kosta Vojnović pisao Račkome da je Bogišić suglasan »da se dopisivanje Stjepana Gradića s republikom štampa u 'Monumenta historica'«.

Kako je Rački već imao »sommaire« ove zbirke, koji je Bogišić sastavio na talijanskom, a trebalo ga je prevesti, to on pita iz Cetinja (29. IX. 1893) ima li koga da to učini, te hoće li se »štampati samo naški ili i talijanski?« Pita ga i »kad bi mogla biti štampana ta zbirka »pisama«, on bi želio »što prije, i to u posebnoj knjizi Monumenta«.

Na odgovor je morao malo pričekati, jer mu Rački tek 20. XII. 1893. javlja da se »dopisivanje Stjepana Gradića ne može god. 1894. obielodaniti, jer ne ima za to novca«. Žaleći što je tako i što se ne da popraviti smatra da nema »drugo nego strpljivo čekati«.[3694] Sljedeće godine umire Rački i JAZU se je predomislila da izda ova pisma.[3695]

Prošao je čitav niz godina dok se Bogišić nije odlučio ponovno ponuditi taj rukopis JAZU. Godine 1906. JAZU je zaključila da rukopis pripremi za »Starine«, ali izdavač ima izbaciti sva ona pisma u kojima se nalaze izvori važni za svjetsku, a ne i za dubrovačku povijest, osim toga treba da napisati predgovor i obavezati se dodati »Index rerum et personarum«. Međutim, Bogišić je umro prije nego što se je dao na taj posao, tako da je ovaj rukopis ustupila besplatno njegova sestra JAZU da izabere iz njega i upotrijebi ono što je važno za povijest Dubrovnika i našega naroda. Taj je zadatak preuzeo na sebe Đuro Körbler i još našao u dubrovačkom arhivu nekoliko Gradićevih pisama, koje Bogišić nije poznavao.[3696]

3693 Inače je Bogišić, pišući Račkome iz Petrograda (26. XI. 1888) bio uvjeren da će se ova knjiga »čitati na Zapadu možda osobito ljudima koji su pobliže diplomaciji i koji nijesu vele vješti historiji osobito istočnih krajeva...« (V. Novak, Valtazar Bogišić, Franjo Rački, 366).

3694 V. Novak, o. c, 217, 218, 405, 406

3695 Spomenik SKA XXXVIII, Beograd 1900, 2

3696 A. Körbler, O Bogišićevom prijepisu Gundulićevih pisama, »Ljetopis« JAZU za godinu 1911 XXVI, Zagreb, 1912, 232, 241

No još za života Bogišića izdala je Srpska akademija nauka isprave iz Gradićeve zbirke pod naslovom »Srpski umetci u italijanskim pismima XVII stoljeća« (»Spomenik SKA« XXXVIII, II/34, Beograd, 1900, 1–13). To su pisma između Nikole Rossija, kanonika sv. Jeronima u Rimu i opata Stjepana Gradića, književnika, svećenika i otpravnika poslova Dubrovačke Republike u istome gradu. Oba pisca su Dubrovčani i oni su u svojim pismima stavljali umetke za stvari na hrvatskom (a ne na srpskom kako to hoće Bogišić: S. A.) za koje su htjeli da ih svatko ne razumije. Sam tekst pisama popraćen je komentarom. Konačno i to sedam godina nakon Bogišićeve smrti, u redakciji Đure Körblera izlazi Gradićeva zbirka pisama pod naslovom »Abbatis Stephani Gradii Ragusinii ad Consilium Ragatorum rei publicae Ragusinae epistolae scriptae. Ab anno 1667 usque ad mortem Gradii« (MSHSM 37, Zagreb, 1915, VI+528 str.). Körbler je ovaj Bogišićev prijepis dopunio, uredio za tiskanje, napisao uvod o životu i radu Gradića, te dodao popis lica i mjesta. Time je ova zbirka konačno postala dostupna i uporabiva za dubrovačku povijest.

Još 1905. Bogišić je objelodanio »Dva neizdana pisma Alberta Fortisa o Dubrovniku a iz Dubrovnika« (Srđ g. IV, br. II, 12, Dubrovnik, 1905). Godine 1906. pak tiskana mu je i »Desetina sudskih zapisa iz Paštrovića« u »Arhivu za pravne i društvene nauke« (sv. 5 i 6, Beograd, 1906, 3–22 — i kao poseban otisak) s podužim uvodom u samu stvar (3–15), i prilogom od 10 sudskih isprava (1779–1800. g.).

Slične peripetije, odlaganja i zatezanja, kao sa Zrinsko–frankopanskom zbirkom isprava, imao je Bogišić i s Dubrovačkim statutom od g. 1272. To se najbolje može sagledati iz korespondencije Bogišić–Rački od 1867. do 1894. g. Naime, Bogišić je kao bibliotekar u Beču pronašao »nekoliko važnijeh rukopisa dalmatinskih Štatuta« (1867), stao se je zanimati i za brojne prijepise Dubrovačkog statuta pa je tražio da mu Rački pošalje neke od njih. Od samog početka Rački mu najpripravnije izlazi u susret pa mu je čak savjetovao da najprije za tisak priredi Statut, a tek onda »njegov nastavak«. Tada će akademija moći »i onako, ako joj ne bi zemlja pomogla, malo po malo izdavati«. Od toga datuma tj. 13. XI. 1868. pa nadalje u njihovoj prepisci će stalno biti na dnevnom redu pitanje izdavanja Dubrovačkog statuta — i to sve do smrti Račkoga.

Kada je Bogišić krajem 1869. dobio »tri autentična najstarija rukopisa zakona dubrovačkih«, on je bio oduševljen i nadao se da će naći vremena raditi »za izdavanje Dubrovačkih zakona«. No iz njegova pisma Račkome (Odesa, 17. V. 1872) razabire se samo »da i prigotovljenje izdanja tudjega djeteta t.j. dubrovačkoga statuta i reformacija malo po malo napreduje«. Pa ipak, Rački ga 24. I. 1873. pita: »Jeda li je dubrovački statut gotov?« Ujedno se čudi kako mu »toliko godina treba za taj posao«. Ta kada je imao »sve moguće rukopise«, da usporedi »textove«, mogao je »već prirediti statut za štampanje«. Od njega se ne može tražiti »drugo, nego što se traži od svakoga izdavatelja«, a mogao se već »odlučiti, koj izmedju rukopisa« će staviti »za temelj, a za tiem pobilježiti variante«. Dakle, neka pošalje Akademiji »priredjen za štampu statut« ponavlja Rački. Dana 7. III. 1874.[3697] traži da Bogišić odmah vrati JAZU posuđene rukopise Dubrovačkog statuta. I 1876. g. ga opominje »glede statuta« i zahtijeva »kritički text«, jer čim bi poslao rukopis, »predao bi se štampi pa da dođe, još ove godine«. Godine 1879. mu postavlja isto pitanje je li priredio »dubrovački statut«, a 1881. da li se može nadati »da će dubrov. statut priredjen biti za štampu do god. 1883?«

Kako se Bogišiću nije žurilo, Rački ga podsjeća (2. VI. 1882) na to da li se može »računati na godinu na statut dubrovački?« Odgovor je dobio iz Petrograda (5. VII. 1882) u kojem Bogišić kaže kako se je još u Dubrovniku zabavio »i sa statutom ali o štampi se njegovoj tj. o prigotovljenju« on

[3697] Te iste 1874. g. JAZU je u ediciji »Različita izdanja« objelodanila Bogišiću »Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slavena. Knjiga I. Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga« (LXXIV + 714).

nema »kad za sada brinuti«. Svemu će »vrijeme doći ako Bog da zdravlja«, a Rački zna, kako je Bogišić »od prirode vrlo trom, ali najposlije nešto« skuca.

U opširnom pismu (27. XII. 1882) Rački ga nagovara da priredi »text dubrov. statuta do ožujka 1883.«, koji se »odavna izčekuje« i za koji se »propitkuju iz Dubrovnika«. No Bogišić (11. I. 1883) odlučno kaže da »dok god Crnogorski posao ne bude gotov« i on »od skitača« ne postane »sjedeći na jednom mjestu čovjek, o izdanju statuta ne može biti govora«.

Nakon što je izašla III. knjiga statutâ (budvanski, skradinski, hvarski) Rački ne propušta priliku da potakne Bogišića da i on postavi »poslednju ruku na dubrovački statut«. Ali Bogišić preko svega prelazi šutke, što smeta Račkoga, pa mu ponovno predlaže da u zimi 1884. priredi za tiskanje taj statut, koji bi mogao izaći u IV. knjizi »Monumenta historico–juridica za god. 1885.« Kako Bogišić nije na ovaj prijedlog odgovorio, izgleda da je i Rački izgubio volju da više urgira.

Boraveći u Parizu, Bogišić iznenada podsjeća Račkoga (9–10. X. 1887) da se Dubrovački statut može »do godine štampati« i da mu »fali samo predgovor«. Kad bi pak »znao od zanaga (!) da će se štampati«, on bi ga »za to vrijeme prigotovio«.

Primivši ovu izjavu, Rački mu je odgovorio tek 13. XII. 1887. da, ako priredi »za štampanje text dubrovačkog statuta do srpnja t. g. mogao bi se tiskati na račun buduće godine. Dovoljno bi bilo prirediti kritički samo text«, a predgovor može »sastaviti i tečajem štampanja«. Nakon par mjeseci (18. II. 1888) Rački ga upozorava da ako do listopada pošalje dubrovački statut »mogao bi se buduće godine izdati«. Istom 22. I. 1893. iz Dubrovnika Bogišić obnavlja razgovor o izdavanju ovoga statuta i napominje da mu je Gelčić obećao, ako dođe »do štampe« statuta, »da će on rado uz neki honorar sravnjivati tekst uporedo s originalima koji su ovdje«. I ovaj prijedlog Rački objeručke prihvaća te mu piše (4. II. 1893) da će njegov »statut« staviti »na dnevni red, čim ga za tisak« priredi, »a i sudjelovanje Gelčićevo prima se«.[3698]

Sada je Rački bio uvjeren da više neće biti nikakvog odlaganja i da će Bogišić konačno predati JAZU Dubrovački statut za tiskanje. No sljedeće godine (1894) umire Rački i tako je za dogledno vrijeme propao njegov ogromni napor da nagovori Bogišića da priredi i preda tekst ovoga statuta JAZU za tiskanje.

Tek deset godina poslije smrti Račkoga, Bogišić je zajedno sa K. Jirečekom objelodanio taj statut pod naslovom »Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anni 1271. cum legibus aetate posteriore insertis atque cum summariis, adnotationibus et scholiis a veteribus juris consultis Ragusii additis, nunc primum in lucem protularunt, praefatione et apparatu critico instruxerunt, indices adiecerunt V. Bogišić et C. Jireček« (MHJSM IX, Zagrabiae, 1904, LXIX + 446 str.).

Ovo je izdanje izvanredno točno i na kraju je dodan bogati indeks imena i mjesta, dok je na početku dan koristan predgovor, tako da je važnost »Liber statutorum«[3699] i danas velika. O izdanju ovoga statuta pisao je R. Dareste u dva navrata (»Journal des savants« 1904. i »Nouvele revue historique de

[3698] V. Novak, o. c, 130, 153, 154, 159, 160, bilj. 2, 177, 178, 209, 218, 259, 279, 283, 284, 286, 288, 292, 293, 297, 299, 308, 333, 341, 351, 400, 401, 402

[3699] Jedan od prijepisa ovoga Statuta (br. 610) koji se je čuvao u Biblioteci Male braće u Dubrovniku bio je posudio Bogišić i jedva ga vratio natrag, dok se drugi rukopis (br. 24) koji je on također upotrebljavao, prema izvještaju H. Talije, tamošnjeg bibliotekara 1928. g. bio zametnuo u Zagrebu, a od 1884. g. je »u sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu« od koje ga je knjižnica Male braće u Dubrovniku uzaludno tražila »da joj se povrati...«, kako je na jednoj prilijepljenoj ceduljici onoga vraćenoga prijepisa (br. 610) zabilježio Talija (M. Brlek, o. c, 275). Kada je Bogišić o ovom Statutu pisao Novakoviću (8. IX. 1904) dodao je kako je njega i njegova druga »Dr Jirečeka, stao mnogo truda i dangube«. Komentirajući ovo Nedeljković kaže da su dva izdavača bila tako umorna, da je Jireček odbio prijedlog Bogišićev da se odmah nastavi s izdavanjem »Reformacija« pravdajući se premorenošću oko izdavanja Statuta (pismo od 22. III. 1905) ali i radom na srpskoj historiji (Br. M. Nedeljković, Prepiska..., Zbornik... XXVIII, 201, 202, bilj. 5).

droit français et étranger« 1905), te K. Kadlec (»Srđ«, Dubrovnik, 1907). Bogišić je, prema kazivanju, imao sakupljeni materijal za »liber viridis« i »liber croceus«,[3700] pa je namjeravao izdati i te zakone, ali ga je smrt pretekla.[3701]

Iako je Bogišićeva doktorska disertacija bila iz područja historije, on se nije njoj izravno posvetio nego dotada zapuštenoj pravnoj historiji Južnih Slavena, u koju je unio mnogo svjetla. Međutim, Bogišić[3702] je zaslužan i za našu povijest, jer je izdao, kako smo već iznijeli, neke zbirke izvora, koje razjašnjavaju pojedina do tada nepoznata razdoblja. Da je skupio iz pariških arhiva i Narodne biblioteke zbirku isprava o Zrinsko–frankopanskoj uroti i potom izdao, zasluga je i Račkoga koji je bio inicijator toga rada, stalno ga poticao i opominjao da dovrši, u čemu je konačno i uspio. Ali to mu nije pošlo za rukom glede objelodanjivanja Dubrovačkog statuta iz 1272. g. jer je Bogišić na tome radio još čitav niz godina poslije smrti Račkoga.

Uzroci, zbog kojih je Bogišić stalno odgađao jasni su kada se sagleda čitava korespondencija između njega i Račkoga. Usprkos tome nikako ne može biti umanjena zasluga našega velikog pravnog historičara za tiskanje ovih dvaju djela, čija je vrijednost i danas nedvojbena. Bogišić je napisao više ocjena i izvještaja o pravnim i historijskim djelima. Po mišljenju I. Strohala, koji je prikazao njegov život i rad, Bogišićeva djela »nije moguće iznijeti«, jer imade »bezbroj manjih članaka u različitim časopisima, kojima nije tako lako u trag ući; a ima opet neznatnih članaka, koje pored znamenitijih rasprava nije vrijedno ni nabrajati«.

Još za Bogišićeva života vrlo malo se pisalo o njegovom znanstvenom radu. Pisci su bili i strani istaknuti znanstveni radnici i njegovo ime je ušlo u sve važnije leksikone onoga doba. Bogišićev rad bio je mnogostruk, bavio se je etnografijom i poviješću, ali ipak najviše pravom i pravnom historijom. Pisao je na 6 jezika što je za ono doba bila rijetkost.[3703] Rački je smatrao Bogišića jednim od pionira JAZU i stručnjakom »svjetskoga glasa« na skupljanju, dopunjavanju i osvjetljavanju građe za pravne običaje.

Sam pak Bogišić se je strogo distancirao od toga da je historičar kao njegov »davni prijatelj« Rački, što mu je dao do znanja i u jednom pismu iz Beča (6. XI. 1868).[3704]

Godine 1928. M. Kostrenčić je pisao da se je Bogišić svojim životom i svojim djelima znatno izdigao iznad svoje kulturne sredine i osigurao je sebi mjesto ne samo u slavenskom nego i u stranom znanstvenom svijetu. Bogišić se, kaže dalje, odlikovao dubokim i pronicavim umom, velikom erudicijom i obrazovanošću i naučnom akribijom.[3705] Godine 1955. pak ukazuje na Bogišićevo »pogrešno tematsko shvaćanje prava i njegovih funkcija« a onda dodaje kako je on »i lično i naučno izuzetno zanimljiva pojava u našem kulturnom životu druge polovice XIX. st.«.[3706]

[3700] M. Brlek (o. c, 252, 253) prikazujući ovaj »liber croceus«, koji se čuva u biblioteci Male braće u Dubrovniku, iznosi da ga je Bogišić »djelomično, negdje i malo netočno« opisao.

[3701] I. Strohal, o. c, 122

[3702] Još 1898. g. neki R. opisao je u kalendaru »Dubrovnik« Bogišićevu »zbirku slovenskih inkunabulu po vlastitim Bogišićevim podacima«, dok je sam Bogišić napisao posebnu raspravu o traženju i izdavanju narodnih poslovica u Rusiji pod naslovom »Publication et enquête de proverbes en Russie« (Melusine, 1901, str. 129–141). Osim toga nastojao je da za se formira neku vrst muzeja pa je u tom smislu sabirao građu i po Francuskoj (I. Strohal, o. c, 123, 125, 126). Inače Bogišić je vodio dnevnik »Brouillon« od 1898. do 1908. g. u koji je unosio i koncepte svojih pisama (Br. M. Nedeljković, o. c, Zbornik... XXVIII, 2).

[3703] I. Strohal, o. c, 126, 127, 131–133

[3704] V. Novak, o. c, 105, 158, 407

[3705] St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko–hrvatsko–slovenačka I, 238. Povodom 100–godišnjice rođenja V. Bogišića 20. XII. 1934. g. objavljen je čitav niz članaka, predavanja i svečanih sjednica. Ali zato tadašnja SKA i JAZU kao i pravna društva »nisu ništa učinili za stogodišnjicu tog velikog naučnika i oduševljenog Jugoslavena« piše A. V. S. u JIČ (I/1–4, 753, 754).

[3706] M. Kostrenčić, Bogišić Valtazar, EJ 1, 636.

Inače, anonimus u Općoj enciklopediji (I. Zagreb, 1977, 577) kaže kako »gotovo čitav Bogišićev znanstveni rad posvećen je proučavanju nar. slav., posebno južnoslav. pravnog shvaćanja, ustanova i običaja;« te da je »izraziti predstavnik, hist. pravne škole«. On je »bio jedan od najvećih jugosl. bibliofila; njegova bogata knjižnica[3707] s 18000 sv. (49 slav. incunabula), arhiv i grafička zbirka čuvaju se u Institutu JAZU u Cavtatu«.

Suvremenik Bogišićev, ali u usporedbi s njegovim djelom sasvim neznatan, jest dr. *Antun Ivan Franchi — Franki* (Omišalj, 2. XI. 1844 — Omišalj, 30. I. 1908). Učio je u svome rodnom mjestu, te na Rijeci, u Gorici i u Beču, gdje je promoviran za direktora bogoslovlja. Bio je profesor crkvene povijesti i kanonik prava u sjemeništu u Zadru, a kasnije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Jedno vrijeme je bio ravnatelj unijatskog sjemeništa u Zagrebu. Izgubivši taj položaj napušta Zagreb i odlazi u svoje rodno mjesto, gdje je kao upravitelj i kanonik župe u Krku umro.

U Zadru je dao tiskati tri kritike o sljedećim knjigama: »Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724–774). Napisao Natko Nodilo. Kakova to knjiga? Kakov to povjesničar?« (Zadar, 1878, str. 64 — pretiskano iz »Katoličke Dalmacije«), »Dvije poslanice dvaju pravoslavnih episkopa u Dalmaciji obielodanjene prigodom slavenskoga hodočašća u Rim. Raspravio Anton Franki« (Zadar, 1881, IV + 188 str), »Hrvatska bibliotečica svezak IX, Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja. Napisao Dr. Nikodim Milaš Arhimandrit i profesor Bogoslovije — Ocijenio A. Franki« (Zadar, 1882 — preštampano iz »Katoličke Dalmacije«, str. 53).[3708]

Od svih koje je napao jedino je odgovorio Natko Nodilo u »Obzoru« (1879, br. 39–43, 45–48), a Franki opet njemu u istom listu (1879, br. 116–124, 126, 131, 134, 136, 137). Time je ova polemika prekinuta, iako je Nodilo imao pravo.

U Zadru je živio i umro *Tullio Erber* (Verona, 18. VIII. 1854 — Zadar, 23. III. 1909), historičar. Filozofski fakultet je završio u Grazu. Punih 30 godina bio je srednjoškolski profesor na gimnaziji u Zadru (od 1878. g.) gdje se je napose bavio poviješću Dalmacije od pada Venecije pa dalje, a ujedno i najstarijom prošlošću školstva u Dalmaciji.[3709]

Tako je 1883. u Dubrovniku izašla njegova radnja »La colonia albanese di Borgo Erizzo presso Zara« (pretiskano pod istim naslovom i objelodanjeno u »Rivista Dalmatica« I–IV–1936–1939). U studiji »La contea di Poglizza« (»Annuario dalmatico« 2, Zara, 1885, 213–267, 3, 1886, 1–60) iznesena je povijest Poljica i objelodanjena su tri dokumenta, koji se odnose na tu republiku, iz 15. i 16. st. (ovaj rad je izišao i kao posebna knjiga). Također u Zadru objavljuje svoju veliku raspravu »Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814.« (Programma del'I. r. ginnasio superiore di Zara, Zara 1886–1891 — i kao knjiga izašla, ponovno je tiskana i u »Il Risorgimento« 1908–1913, br. 1–125 kao i u »Archivio storico per la Dalmazia« 1928–1935, fasc. 24–111, dok je samo jedan dio toga rada izišao u »Il Dalmata« 1866. g.).

[3707] J. Andrassy u HE (2, 715) iznosi kako se u njegovom rodnom Cavtatu »nalazi njegova knjižnica i muzej, a na obali mu je podignut spomenik«.

[3708] Vj. Spinčić, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, 1926 (koncept), 190 (HDA u Zagrebu — Ostavština Vj. Spinčića kutija 57), ibid, o. c, Zagreb, 1926, 99, 100, Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 117, 126, 130. Sa Spinčićem se je dopisivao Franchi iz Omišlja (Korespondencija Vj. Spinčića u HDA u Zagrebu).

[3709] »Il Dalmata« (mart 1909), »Il Risorgimento« 1909 (II), br. 24, »La Rassegna Dalmata« (»Smotra«) 1909, br. 24, 26, »Hrvatska kruna« 1909, br. 35, »Il Popolo« 1909, r. 14, »Archivio storico per la Dalmazia« 1924, fasc. 24, str. 276–281 (s njegovim portretom). A. de Benvenuti, Storia di Zara del 1797 al 1918, 32, Vj. Maštrović, Erber Tullio, EJ 3, 266 (s djelomičnom literaturom o Erberu). Kao i drugi tako je i T. Erber morao uputiti molbu da mu se dozvoli raditi u Gubernijskom arhivu u Zadru. 1. V. 1889. moli da mu se dozvoli pregledati neke turske isprave radi redakcije djela »La Monarchia Austro–Ungarica descritta et illustrata« (HAZ–Atti della Correspondenza ufficiosa d'archivio — Filza XIII[a], No 22, 1. V. 1889). Iza toga tek se 1902. i od 7. I. do 31. V. 1903. g. navodi da Erber istražuje u ovom arhivu i da proučava podatke o zadarskoj gimnaziji (HAZ–Atti... Filza XIV[a], No 88, 97, Filza XV[a], No 2, 1903).

Prikaz Erberove studije »La contea di Poglizza« objavljen je u »Scintille« (1886–8), dok je Petar Škarica (Suburbiensis) napisao »Još dvie gospodinu profesoru Erberu« (»Narodni list« 1887), tj. polemički se je osvrnuo na taj njegov rad. U »Scintille« (1887–9) je izišao osvrt i na drugu Erberovu raspravu »La storia della Dalmazia dal 1797 al 1814.« koja je izlazila od 1886–1891. g.

Gotovo identičan naslov dao je svojoj knjizi francuski opat i historičar *P. Pisani* »La Dalmatiae de 1797 à 1815« (Paris, 1893). Da je Pisani sabrao toliku arhivsku građu, donekle je i Erberova zasluga, naročito ga je upozoravao, dok je Pisani boravio u Zadru, da bude oprezan pri obrađivanju napoleonskog razdoblja. Čak se pronio glas, kada je Pisani u Parizu predao svoj rad na ocjenu i na temelju njega dobio čast doktora, da mu je predsjednik komisije tiho šapnuo u sarkastičnom tonu: »Sada polovinu doktorata pošaljite u Zadar prof. Erberu«. (»Corriere della Dalmazia«, Anno I, Zara, 10. IX. 1919, 1621).

Posljednji Erberov rad je njegova »Storia del Ginnasio Superiore in Zara con lingua d'istruzione italiana« (Programmi Ginnasio, 1903–1905 i posebna knjiga »Zara 1905«).

Svi Erberovi radovi su vrlo važni za proučavanje prošlosti Dalmacije od pada Venecije do početka druge austrijske vladavine, u koju je uključena i obrada povijesti Zadra, jer se je poslužio dotad nepoznatom građom iz zadarskog arhiva.

Međutim, prigodom korištenja rezultata, koje on donosi, ne smije se zaboraviti da je bio oduševljeni Talijan, prožet talijanskim duhom i kulturom.

Zanimljiv je kao historičar fra *Šimun Milinović* (Opanci kod Lovreča, 24. II. 1835 — Bar, 24. III. 1910), nadbiskup i »primas Serbiae«. Kršteno ime mu je bilo Mato a škole je učio u Omišu, Zaostrogu i Sinju. U franjevački red stupio je 1854. g. Filozofske i bogoslovne nauke izučio je u Omišu, Zaostrogu, Šibeniku i Makarskoj, a 1859. bi zaređen. Iste godine je postao učitelj na javnoj franjevačkoj gimnaziji u Sinju. Zatim je na Bečkom sveučilištu studirao povijest i geografiju te 1866. položio profesorski ispit. U Beču je usporedo slušao predavanja slavista Miklošiča[3710] i općenito pokazivao veliko zanimanje za znanost i želju da se što spremniji vrati kako bi koristio svome narodu. On je uspio kod tamošnjeg ministarstva i putem novina odvratiti opasnost koja je lebdjela nad franjevcima u Dalmaciji zbog optužbe da siju mržnju i bune narod.[3711] Od 1876. do 1885. bio je upravitelj sinjske gimnazije, neko vrijeme upravitelj pučke škole, sinjski župnik i definitor franjevačke provincije.[3712]

Svojim uzornim životom, neumornim radom, stalnim obrazovanjem bio je živi primjer karaktera i žarkog rodoljublja, pa ga je sva sinjska krajina zvala: »Naš fra Šimun«. Jednostavan u ophođenju sa seljacima, razgovoran i duhovit čovjek, u politici je imao ideal kao i biskup Strossmayer: sjedinjenje Južnih Slavena. Svugdje je zagovarao slogu sa Srbima čija ga je prošlost osobito zanosila. Nijemce je oštro osuđivao i smatrao ih najpogibeljnijim neprijateljima Slavena, te je zdušno težio za slobodom Hrvatske.[3713] Godine 1886. postao je barski nadbiskup[3714] da bi već sljedeće godine primio palij.[3715]

[3710] Znameniti i zaslužni Hrvati, 191, 192. Kada je Ivan Kukuljević Sakcinski 1858. g. uputio pisma trojici ljudi u Dalmaciji moleći ih da odgovore na pitanja kažu li »Dalmatinci da su hrvati, srbi ili slovinci« i da li jezik nazivaju hrvatskim, srpskim ili dalmatinskim, Šime Milinović, tada franjevac, kasnije je postao barski nadbiskup, odgovorio mu je: »Jezik kojim se govori u Dalmaciji zove se 'hrvatski', a oni koji su što učili ili čitali zovu ga 'slavjanski ili horvacki', a nikada ne i srpski, našem čovjeku reći da je Srb, opsova bi ga. Ako bi netko nazvao jezik i srpskim, to dolazi tek od Karadžićevih vremena, a kaluđeri to šire«. (Zl. Vince, Putovima hrvatskoga književnoga jezika, 296).

[3711] Jubilarni broj »Narodnog lista« (»Il Nazionale«) 1892–1912, Zadar, 1912, 95.

[3712] Znameniti..., 192

[3713] Jubilarni broj »Narodnog lista«..., 95

[3714] »Iz dubokog štovanja Franjevačka mladež u Zadru« 11. XII. 1886. tiskala je pjesmu prigodnicu od pet strofa povodom imenovanja Šimuna Milinovića za barskog nadbiskupa 1886. g. /Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja iz XVIII, XIX. i početkom XX. stoljeća (»Jadertina croatica«), 349, 350./

[3715] Znameniti..., 192

Kao nadbiskup često je dolazio u dodir sa stranim visokim ličnostima i svaku je priliku koristio da ih uputi u hrvatske državne zahtjeve. Otvoreno je branio glagoljicu gdje god je mogao pa i pred papom Leonom XIII. Naročito usko prijateljstvo ga je vezivalo sa Strossmayerom tako da su se skoro svake godine sastajali.[3716] Također je bio prijatelj s Mihovilom Pavlinovićem.[3717] Vrlo dobar je bio i sa Stipanom Zlatovićem, kojeg je izvještavao o svome radu na polju historije i prihvaćao njegove sugestije.[3718]

Zanimljivo je da je pisao Zlatoviću kako stoji u prijateljskim odnosima sa knjazom Nikolom i njegovom obitelji te da bi bila velika sreća za Crnu Goru da dobije Skadar s okolicom i još kad »bi kakvo družtvo udarilo željeznicu od Bara do Skadra, napravilo Barsku luku i kanaliziralo velike ravnice, tim bi kroz malo vremena pravi raj zemaljski mogao postati, jer blago podneblje, a zemljište pitomo i plodno«. Imao je čak viziju da »vas taj prediel mogao bi biti najljepši na istočnoj obali jadranskoga mora«.[3719]

Inače je Milinović zbog svoga shvaćanja imao dosta neprijatelja u državnim vlastima kojima nije htio biti puko oruđe.[3720] Mnogo je učinio za procvat staroslavenske službe[3721] božje i njegovim zalaganjem tiskan je Parčićev novi glagoljski misal (1894). Godine 1904. papa je priznao njemu i njegovim nasljednicima naslov »primas Serbiae«.

Fra Šimun je bio cijenjen nadaleko i široko,[3722] mnogo je pisao o pučkim običajima svoga naroda, a osim toga bavio se i poviješću. Prvi njegov rad s toga područja jest »Kratko opisanje Lovreča u Dalmaciji s narodnim običaji« (»Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« V, Zagreb, 1861, 206–217), a zatim slijede: »O Sinju u Dalmaciji i okolišnim starinam« (»Arkiv«... VII, Zagreb 1863, 129–146), »Hrvatske uspomene u Dalmaciji« (»Narodni list« 1873–1875 i »Vienac« 1873–1875), gdje govori o hrvatstvu Dalmacije kroz povijest, dok u »Hrvatske uspomene iz Dalmacije. II. Povjest sinjske alke« (»Narodni list« 1875) piše ne samo o sinjskoj, nego i o zadarskoj i makarskoj alki.

3716 Jubilarni broj »Narodnog lista«..., 95

3717 M. Pavlinović, Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od godine 1848–87 u svjetlu nepoznatih izvora, Zagreb, 1936, 69, 73. Inače je Milinović od 1883. do 1885. bio u živoj prepisci s Pavlinovićem. Iz tih pisama se vidi kako vrlo budno prati ne samo političke prilike u Sinju i sinjskoj krajini, nego i u Dalmaciji i Hrvatskoj, smatrajući bečku vladu da je »proti Slavjanom u obće a Hrvatom napose« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 394–397, 471–473, 475, 476, 512–514).

3718 No i Milinović je njemu ponekad slao svoje. Tako kada franjevci nisu Zlatoviću htjeli pomoći u sabiranju podataka »za našu povist« (tj. za Zlatovićevo djelo »Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji«: S. A.), svi su ga odbijali, iako ih je on molio da ga »posvituju, prigledaju, poprave i isprave što bi trebalo«. Čak je tada i Milinović »smatrao pismeno« ga »opomenuti, svitujuć« ga, da toga »ne radi, da je bolje da svoju radnju položi u arkiv, dok se rodi fratar mušterija, koji bi je priredio i obilodanio«. Sa tim mu »pod nos i ostali dolaze« te i »naš fra Špiro (Špiro Tomić, gvardijan franjevačkog samostana u Sinju: S. A.) tim se zar u Sinju nadojio«, te mu »jednako poručio, jer mislim da tako govori fra Šimun«. Tako je o svome radu ozlojeđeni Zlatović izvijestio iz Šibenika 10. V. 1886. M. Pavlinovića (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 522, 523).

3719 F. K. E., Nešto iz korespondencije O. Zlatovića, »Nova revija« XI/5, Makarska, 1932, 441–445.

3720 Jubilarni broj..., 95

3721 Naime, Bogišić je u Petrogradu pročitao »da se u Crnoj Gori ima uvesti u katolika bogoslužje slovensko«, pa je pitao Račkoga je li to istina (10. IV. 1887). Zatim je dodao, ako se misli na narodni jezik, moli ga da mu javi, jer bi mu on »možda saopćio neke argumente protiv toga, a za staroslavenski jezik«. Tek nakon dva mjeseca Rački mu je na to pitanje odgovorio ovako: »Knjige liturgijske za Crnu Goru biti će u staroslovenskom jeziku i po srbsko–hrvatskoj recenziji; ali je pogreška učinjena (po savjetu Milinovića i naših sv. Jerolimaca) da će pismo biti ne staro (ćirilsko) nego novo građansko. Mi smo nastojali da se to izpravi; ali nam je dat savjet, da za sada u to ne diramo, jer bi ovo moglo cielo pitanje ili osujetiti ili odgoditi, pošto je austro–ugarska i njemačka diplomacija i onako veliku graju digla, dočuvši što je za Crnu Goru učinjeno«. Prema objašnjenju V. Novaka, kada je crnogorsko–vatikanskim konkordatom, sklopljenim 1886, sklopljena barsko–dukljanska nadbiskupija, uz veliko sudjelovanje Strossmayera, prvim barskim nadbiskupom postao je glagoljaš fra Šimun Milinović. Njegovim nastojanjem kao i nastojanjem Strossmayera i Račkoga, uvedeno je poslije dužeg otezanja Rima, slavensko bogoslužje sa staroslavenskim jezikom (V. Novak, Valtazar Bogišić i Franjo Rački, 323, 324, 323, bilj. 3).

3722 Znameniti..., 192

Napisao je još ove radove: »Zadar hrvatski grad. Njegova prošlost i sadašnjost« (»Narodni list« 1876), »Prilog k radnji 'Zadar hrvatski grad'«. »Otvoreno pismo gosp. D. Frani Uccellini–u prof. bogoslovlja i gosp. O. M. Ivančiću Trećoredcu S. Franje u Zadru« (»Narodni list« 1877, br. 15),[3723] »Knin« (»Vienac« 1876), »Sinj« (»Vienac« 1876), »Stećci« (»Vienac« 1879), »Kako su u Dalmaciji birali hrvatske kralje?«. (»Hrvatski učitelj« 1879), »Dušmani Slavjanstva i Poljska propast« (»Narodni list« 1880). U Zadru je 1880. izdao »Crtice o slovenskoj liturgiji« (pretiskano iz »Katoličke Dalmacije«), koje je napisao pretežno na temelju tiskanih izvora, a sežu u razdoblje Ćirila i Metoda pa do njegova doba. »Biskup Juraj Dobrila« objavio je u »Narodnom listu« 1882. i »Drid« (»Viestnik hrvatskoga arheološkoga družtva« V, Zagreb, 1883, 109–115), te kratku radnju »Solinski Sustjepan« (»Viestnik«... V) gdje pogrešno dokazuje da se crkva sv. Stjepana, grobnica hrvatskih kraljeva, nalazi u Sućurcu.

Godine 1885. poslao je uredniku »Narodnoga lista« Jurju Biankiniju svoju historijsku radnju »Knez Domaldo cetinski«, s molbom da ju tiska kao feljton, jer mu je želja da dokaže Zadranima na temelju istine »neka zahvale Hrvatu, ako živu«. Isto tako i da Splićanima kaže »kako samo treći dio palače Dioklecijanove napućili su preostali Solinjani, a ostalo Hrvati«. Zbog toga je hotimice istakao borbu u Splitu za Domalda kako bi čitaoci znali: »Borba, koja danas opstoji, bila je još najprvih viekova«. U toj je radnji više pazio na stvar dok ju je jezično zapustio, što je i sam uvidio.[3724] Tako je ova radnja pod naslovom »Cetinski knez Domaldo Obnovitelj Zadra« izašla u »Narodnom listu« 1886. (br. 26–54),[3725] a onda i kao posebna knjižica te iste godine samo pod skraćenim nazivom »Cetinski knez Domaldo. Napisao O. Šimun Milinović, gimnazijski profesor« (str. 124+4).[3726]

Također je 1886. u »Viencu« objavio historijski članak »Potravski Kotromanići«, tj. o Kotromanićima u Potravlju kod Sinja, te »Biač. Starodavna hrvatska prestolnica u Kaštelim. Poviestne crtice O. Š. Milinovića sada barskoga nadbiskupa metropolite« (pretiskano iz »Katoličke Dalmacije«, str. 30).[3727]

Milinović je bio nakanio pisati i obraditi mnoga nedirnuta pitanja iz hrvatske povijesti, koja su mu bila najmilija. Ali mu je daljnji rad, kao i bavljenje tim omiljenim predmetima, sustavno i ozbiljno, spriječilo imenovanje za nadbiskupa što je svakako bila velika šteta, jer je za to imao ljubavi i dosta spreme.[3728]

Dr. *Ivan Marković* (Sinj, 23. X. 1839 — Sinj, 22. X. 1910), početnu školu uči u Sinju, a gimnaziju u Zaostrogu, Sinju i Splitu. Godine 1857. stupio je u franjevce te uči bogosloviju u Šibeniku, Makarskoj i Zadru. Zaređen je 1866. g.

Bio je profesor crkvene povijesti u šibenskoj učiteljskoj školi, no uslijed bolesti napušta službu i odlazi u Sinj (1874). Godine 1886. papa mu daje naslov doktora bogoslovlja »honoris causa«,[3729] a 1888. imenovan je za provincijala. Marković je bio jedan od pokretača narodnog preporoda u Sinjskoj krajini. Kao odlučni zagovornik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom djelovao je još za vrijeme službovanja u Šibeniku, a stajao je u tijesnim vezama s Pavlinovićem, čiji je bio vjerni sjedbenik.[3730]

[3723] Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 509, 497, 509
[3724] Jubilarni broj..., 95
[3725] Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 509
[3726] Vj. Maštrović, o. c, I, 155
[3727] Vj. Maštrović, o. c, I, 155
[3728] Jubilarni broj..., 95
[3729] Znameniti..., 175, 176
[3730] A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 564, 172, 173

Dao je dosta radova s područja crkvene povijesti i kao takav bio je poznat i u stranom svijetu.[3731]

Osim članaka u raznim listovima napisao je i sljedeće radove: »Učenje Leona Velikoga o prvenstvu svoje stolice i odnošaji papa napram crkvenim kanonim. Dogmatičko–polemična rasprava o. Iv. Markovića« (pretiskano iz »Katoličke Dalmacije«), Hrvatska bibliotečica sv. X (Zadar, 1882, str. 241+1),[3732] »Papino poglavarstvo u Crkvi za prvih osam vjekova« (Zagreb, 1882), »Le Parrochie Francescane in Dalmazia« (Zadar, 1885), »Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephanis« (»Katolička Dalmacija« 1885), »Cezarizam i Bizantstvo u povijesti istočnoga razkola« (2 sv., Zagreb, 1891), »Gli Slavi ed i Papi« (2 sv., Zagreb, 1897. Prijevod P. Perkovića izašao je pod naslovom: »Slaveni i Pape«, Zagreb, 1903), »Sinj i njegovo slavlje god. 1887.« (Zagreb, 1898), »Gospa Sinjska« (Zagreb, 1886, ^{2}1899, a treće prerađeno izdanje uredio je dr. fra. St. Petrov, Split 1921), »Dukljansko–barska metropolija« (Zagreb), »Nešto o sv. Dujmu« (Split, 1906).

Uz ovo objelodanio je »Nekoliko rieči na odgovornijim kritičarima« (»Novi viek« 1897) u kojima polemizira o svom djelu »Gli Slavi ed i Papi«, te »Mojim prijateljima« (»Katolička Dalmacija« 1898), zapravo to je odgovor Markovića kritici I. sv. navedenog djela.[3733] Danas su neki njegovi radovi pa i djela postali već zastarjeli, a rezultate do kojih je došao sadašnja kritička historiografija većinom ne može prihvatiti.

Vlaho Bogdan (Dubrovnik, 13. II. 1843 — Dubrovnik, 5. III. 1910) svršio je gimnaziju u Dubrovniku, a sveučilište (filozofiju) u Beču.[3734] Govorio je gotovo sve slavenske i europske jezike. Bio je čak osobni tajnik toskanskog vojvode u Salzburgu odakle je budno pratio političke događaje u svojoj domovini.[3735] Osim što je bio dopisnik »Narodnog lista«[3736] surađivao je u mnogim njemačkim i francuskim listovima.[3737]

Poznavao je paleografiju i diplomatiku, a bavio se je heraldikom kao i poviješću. Skupljao je građu za dubrovačku povijest. Tako npr. o odnosu Dubrovačke Republike i toskanskog dvora, o Mariji Tereziji u vezi s Ruđerom Boškovićem itd. Godine 1908. izgubio je na putu svoje dragocjene rukopise, što je vjerojatno pospješilo njegovu smrt.[3738]

Fra *Ivan Tonković* (umro 1911) bio je učitelj u sinjskoj gimnaziji i župnik u Imotskom, gdje je i umro. Blizak je bio s narodom i promatrao njegov život i običaje. Plod toga su njegovi feljtoni u »Narodnom listu« o praznovjerju, kojim se je poslužio i Nodilo za svoje djelo »Religija Srba i Hrvata« (»Rad« JAZU 77 itd.).

Tonkovićevom zaslugom počele su se iskapati rimske starine na Čitluku kod Sinja. U vezi s tim napisao je članak »O iskopinama Čitluka« objavljen u »Narodnom listu« 1880. godine.[3739] Osim toga bavio se je i numizmatikom.

[3731] I dok za njega kaže J. Jelenić da je bio plodan pisac, ali ne uvijek kritičan (St. Stanojević, o. c, II, 798), dotle A. Palavršić i B. Zelić (o. c, 564) pišu da »kao vrstan poznavalac crkvene povijesti napisao je mnogo djela s tog područja i s njima stekao slavu«. Za Markovića kao exprovinciala imamo podatak iz 1898. g. da je dobio dozvolu za proučavanje dokumenata u Gubernijskom arhivu i njegovoj biblioteci (HAZ–Atti... Filza XIII^{a}, No 71, 23. XII. 1898).

[3732] Vj. Maštrović, o. c, I, 131, 132

[3733] Znameniti..., 176, Bibliografija rasprava i članaka, IV. Historija, Zagreb, 1965, 432

[3734] A. Palavršić — B. Zelić (o. c, 209, 210, bilj. 5) prvo ga nazivaju u bilješci: Ivo Bogdan i pišu da je završio pravo u Salzburgu i da je bio osobni tajnik vojvode toskanskog Ferdinanda III. On je zapravo: Vlaho.

[3735] Znameniti..., 300, HE II, 712

[3736] Za Bogdana se je živo zanimao Pavlinović, kojemu Ljubić (Zadar, 21. XI. 1869) piše da o njemu ne zna »ništa kazati«. Miho Klaić obavještava Pavlinovića o suradnji Bogdana »u Vaterlandu« (12. XII. 1873), a nekoliko mjeseci kasnije (Zadar, 14. III. 1874) izražava svoje negodovanje glede pogodbe učinjene s Bogdanom da bude suradnik i dopisnik »Narodnog lista«, jer njegovi »dopisi ne vriede šuplja boba« (A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 120, 209, 218, 219).

[3737] A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 210, bilj. 5

[3738] Znameniti..., 300, HE II, 712

[3739] Jubilarni broj »Narodnog lista«, 95, 96 i R. Jelić, Benevenia Lorenzo, HBL 1, 647, 648

Istaknuti istraživač prošlosti Zadra bio je *Lorenzo Benevenia* (Zadar, 1. VIII. 1849 — Zadar, 7. XII. 1914).[3740] Gimnaziju je završio u Zadru, a studije u Beču. Kroz 30 godina djelovao je kao nastavnik na realki u Zadru, sve dok nije na svoju molbu umirovljen. Reaktivirao se 1902. g. i predavao na Gradskom tehničkom institutu u Trstu, a 1905. na ženskom pokrajinskom liceju u Puli. Uslijed bolesti, aktivnu službu napušta 1912. g. U svoj rodni Zadar vratio se je 1914. i krajem iste godine umro. Ostavio je vrlo zanimljive, iako nedovršene memoare.

Benevenia je bio direktor »L'Annuario Dalmatico« i suradnik u glavnim časopisima i listovima onoga doba. Od 1885. do 1895. talijanski je poslanik u Dalmatinskom saboru. Bio je i direktor zadarskog društva »Pro Patria«, koje je austrijska vlada ukinula (1890). Napisao je himnu Zadru, koju je uglazbio maestro Levi. Ostavio je niz novela i prijevoda s njemačkog jezika itd.[3741] Njegovi članci i radovi s historijskog područja su vrijedni pažnje i vrlo su upotrebljivi, napose za srednjovjekovnu povijest Zadra, a prožeti talijanskim osjećajem.

Evo ih redom »Studi di storia patria« (»Il Dalmata« 1872) govori o dolasku Ilira i o Dalmatima, »Diocleziano...« (»La Palestra« 1881), »L'abbazia ed il castello di Monte S. Michele d'Ugliano« (»Annuario dalmatico« 1884), »Contributo alla storia di Nona« (»Il Dalmata« 1885) iznosi političku i crkvenu povijest Nina od 11. do 18. st., »Il commune di Zara nel medio evo (Dal V al XII secolo«) [»Annuario dalmatico« 1886/1887], »Casa Sanfermo« (»Scintille« 1886) govori o zadarskoj obitelji Sanfermo deseljenoj u Zadar iz Verone, »Chiesa e convento di S. Nicolò di Zara« (»Scintille« 1887/8), »In S. Grisogono« (»Scintille« 1887/8), tj. o grobovima i nadgrobnim natpisima u samostanu sv. Krševana u Zadru u 17. i 18. st., »L'unione della chiesa di S. Grisogono alla Congregazione cassinesi di santa Giustina di Padova« (»Scintille« 1887/8), donosi tekst i komentar dokumenata iz 16. st., »Questioni di nome« (»Scintille« 1888/9) tj. o imenu starih crkvica u djelu C. F. Bianchi, »Zara cristiana« 1–2, Zara, 1877–1880, »Le lapidi funeraria di S. Grisogono« (»Scintille« 1888/9) i »Ancora di S. Grisogono« (»Scintille« 1888/9), ovdje iznosi povijest ove crkve i samostana sv. Krševana.

Benevenia nastavlja objavljivanje u istom časopisu, tako mu ondje izlazi rad »Del commercio di Ragusa ne'secoli XII e XIII« (»Scintille« 1888), te članak, »Un regicidio« (»Scintille« 1890) u kojem govori o smaknuću Jelisavete Kotromanićke, žene Ludovika I, u novigradskoj tvrđavi kod Zadra, zatim radnja »Una pagina di storia dalmata« (»Scintille« 1890), u kojoj opisuje odnose između Venecije i Dubrovnika od 1382. do 1409. godine i članak »Per la storia della cultura di Zara« (»Scintille« 1890) ima kao temu nastavu u Zadru u 15. st.[3742] Rad »A proposito di alcune iscrizioni lapidarie venete in Zara«, objelodanio je u »Annuario Dalmatico« (1890).

Jedno od glavnih njegovih djela jest »Il commune di Zara nel saecolo XII.« (»Rivista dalmatica« 1899/1900 — i posebno tiskano kao knjiga). Ovaj zadarski lokalni historičar bio je prvi od talijanskih i naših povjesničara toga doba, koji je u svom djelu izrazio neslaganje sa smještajem »Treni« kod Puntamike, gdje bi se tobože imala odigrati pomorska bitka između Venecije i Zadrana 1190. g.[3743] Ali se je zato u potpunosti složio s Brunellijem da se pri dolasku pape Aleksandra III. u Zadar (1177) nije čula ni lauda ni kantika na hrvatskom jeziku. Čak je išao tako daleko da je u toj svojoj studiji potpuno zanijekao vrijednost dokaza Acta Alexandri Pontificis o tome događaju u Zadru, služeći se

[3740] »Il Dalmata« 1914, br. 87, 88, »La Rassegna dalmata« (»Smotra«) 1914, br, 99, »San Marco« (»Giornale«) 1914, br. 101. Tko je sve još pisao o njemu i njegovom radu iznosi A. de Benvenuti, Storia di Zara dal 1797 al 1918, 355, bilj. 175.

[3741] A. de Benvenuti, Storia di Zara dal 1797 al 1918, 320, 355, bilj. 175, 320, 321. I prof. Lorenzo Benevenia je proučavao akte u Gubernijskom arhivu u Zadru i to 1883. dokumente opatije i kaštela sv. Mihovila na Ugljanu, te ponovno radi 1899. g. (HAZ–Atti della correspondenza ufficiosa d'archivio... Filza XII^{a}, No 37, 6. X. 1883; Atti... Filza XIV^{a}, No 19, 1899).

[3742] Gl. i Bibliografija... sv. 11, 20. Gl. i sv. 8, 37.

[3743] S. Antoljak, Miscellanea jadertina, Radovi Instituta JAZU u Zadru 1, Zagreb, 1954, 117

istim prigovorima kao i Brunelli. Jednom riječju njemu su sve ovo izmišljotine, on to smatra da je »poezija« a ne povijest.[3744]

Godine 1899. u »Annuario dalmatico« objelodanio je rad »Di Zorzi Ventura pittore zarationo e del suo casato«, i šest godina kasnije u »Rivista dalmatica« (1905) radnju »La chiesa di S. Francisco di Zara«. Njegovi radovi su vrlo opsežni i vrijedni, ali kako svoj talijanski osjećaj prenosi i na područje zadarske historije, više puta je pristran, odnosno neprihvatljiv.

[3744] A. M. Strgačić, Papa Aleksander III u Zadru, Radovi Instituta JAZU 1, 155, 167, 168

BOSNA I HERCEGOVINA (1900–1914)

Početak 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini obilježava sukobljavanje konzervativnih snaga s različitim težnjama Srba, Muslimana i Hrvata.

Godine 1903. prestaju hercegovački franjevci biti nosioci nacionalne ideje i pojavljuje se inteligencija, koja u suradnji s franjevcima usmjerava hrvatski pokret u interesu hrvatskog građanstva. S druge strane i klerikalizam nastoji preuzeti vodstvo, a i srpska nacionalna propaganda dobiva novi poticaj kojemu se suprotstavlja organizirana hrvatska katolička propaganda. Vlada pak ne dopušta osnivanje političke organizacije, a političke stranke u Hrvatskoj i Dalmaciji nisu pružale gotovo nikakvu potporu bosansko–hercegovačkim Hrvatima. Ali zato vlast uoči aneksije želi suradnju Hrvata i Muslimana protiv Srba.

Nakon aneksije bosansko–hercegovačka vlada omogućuje djelatnost bos. herc. sabora na kojem ipak nije moglo doći do trajne suradnje Hrvata i Srba. Čak je potkraj 1913. g. uspjelo vladi stvoriti većinu Hrvata, Muslimana i Srba, koja je prihvatila njene odredbe, iako joj se suprotstavljala zajednički hrvatska i srpska opozicija. U takvoj atmosferi I. svjetski rat su dočekale tri hrvatske struje: opozicija, koja se angažirala za hrvatsko–srpsku suradnju protiv vlade, Stadlerova struja, koja je bila protiv Srba i Hrvatski klub, oruđe dnevnih političkih potreba režima.[3745]

Jedan od njenih piona jest fra *Augustin (Jerko) Zubac* (Brotanj, 1. II. 1843 — Mostar, 1. XI. 1907), potomak plemićke obitelji Radmanovića. Godine 1859. stupio je u franjevački red, a bogosloviju je učio u Zagrebu i Innsbrucku. Bio je župnik u Hercegovini, a kasnije zamjenik franjevačkog generala u Rimu. Kao vizitator posjetio je Englesku, Francusku, Italiju, Albaniju i Austro–Ugarsku. Najviše je pridonio sjedinjenju franjevačkog reda u jedno stablo. Spada među najučenije hercegovačke franjevce svoga doba, a napisao je »Discours sur Tiers Ordre Franciscain« (Limoges, 1885).[3746]

[3745] J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — Dr. Šepić, o. c, 196, 257–259, 297–302

[3746] Znameniti..., 295

HISTORIOGRAFIJA OD 1914. DO 1918.

Prvi svjetski rat je daljnju sudbinu hrvatskih zemalja[3747] neodvojivo povezao s pitanjem budućnosti Južnih Slavena.

Rezultat te povezanosti, u kojoj je značajnu ulogu odigrao razvoj Međunarodnih odnosa za vrijeme rata, bila je odluka Hrvatskog sabora od 29. X. 1918. kojom se »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom proglašuje posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji« i »pristupa u zajedničku narodnu saveznu državu Slovena, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda«.[3748] U tom razdoblju, koje završava raspadom Austro–Ugarske Monarhije, hrvatska historiografija je postigla u nekom pogledu visinu, koju nije zatim uspjela prijeći još ni punih četvrt stoljeća.[3749]

3747 Čim je buknuo I. svjetski rat, bilo je hrvatskih intelektualaca i znanstvenika, koji su se zabrinuli za daljnju sudbinu hrvatskog naroda, pa su pokušali poduzeti neke mjere »da se hrvatski narodni individualitet i njegova cjelokupnost sačuva«. Jedan od takvih naših znanstvenika–nepolitičara bio je i don Frane Bulić, koji je uputio Vj. Spinčiću, tada narodnom zastupniku, sljedeće vrlo značajno pismo:

»Štovani Gospodine!

Sudbonosni događaji, koji se razvijaju pred našim očima, a koji će uroditi bez dvojbe nedoglednim posljedicama za sve narode svijeta zabrinjuju svakog hrvatskog otačbenika, kojemu je, kao što je sigurno i Vama, na srdcu budućnost i sreća hrvatskoga naroda, očuvanje njegove narodne i političke individualnosti, prema njegovim tradicijama i prema njegovoj lojalnoj prošlosti i sadašnjosti.

Radi toga uslobođujemo se obratiti se sasvijim konfidencijalno Vašem Gospodstvu molbom, da biste bili tako dobri, da mi izvolite povjerljivo javiti, što mislite, da bi se dalo započeti, ili barem pripraviti — ma kakav bio uspjeh ovoga rata — da se hrvatski narodni individualitet i njegova cjelokupnost očuva.

Ugled, koje Vaše Gospodstvo uživa u hrvatskom narodu, dosadanja Vaša javna djelatnost nukaju me, da se, usljed dogovora sa njekojim intimnim prijateljima, ovim putem na Vas obratim. Cijenim da mi nećete zamjeriti ovaj korak, premda nisam aktivni političar. Na kocki su tako veliki interesi hrvatskoga naroda, da mi patriotizam i ljubav prema njemu, kojemu sam posvetio cijelu svoju znanstvenu djelatnost nalažu, da se za njegovu budućnost i ja pobrinem.

Vaš cijenjeni odgovor na pitanje ima li se što pripraviti i što se ima učiniti očekujem što prije.

Izvolite primiti Štovani Gospodine izraz moga dubokog štovanja.

U Spljetu na 15 Novembra 1914.

Vaš Don Frane Bulić.«

Ovo je pismo Spinčić dobio 26. XI. u Kastav i olovkom je sa strane napisao što će učiniti (HDA u Zagrebu — Korespondencije Vj. Spinčića kutija 106, br. 419). Svakako bi bilo vrlo važno da se ovaj rodoljubni pothvat don Frane Bulića i njegovih istomišljenika, koji nije dosada poznat u našoj historiografiji, detaljnije istraži. Inače je ovo pismo objelodanio i pok. dr. Ljubo Boban bez obrazloženja kako je do njega došao.

3748 EJ 4 (Hrvati), 58. U vezi s tim zanimljiv je spis »Jeli hrv. narod htio ujedinjenje 1918«, Klanjec, 13. IX. 1928. koji se kao rukopis čuva među rukopisima Dragutina Hrvoja (HDA u Zagrebu — Knjiga akvizicija arhivskog spremišta HDA — 1973. g. br. 12/1).

3749 EJ 4, (Historiografija), 11

a) GORNJA HRVATSKA

U ovom razdoblju treba barem spomenuti *Ferdu Filipovića* (Velika Kopanica, 25. V. 1833 — Đakovo, 16. X. 1916), župnika i začasnog kanonika. Gimnaziju je učio u Vinkovcima, zaređen je za svećenika 1856, a iza toga bio je kapelan po raznim mjestima. Iz naše historije napisao je beletristički rad: »Bitka kod Slankamena« (»Neven« VII, Zagreb 1858, 230–232), »Zašto nam narod propada?« i životopis Adama Filipovića. Zatim, historijat Đakova,[3750] »Gorjane. Povjesna crtica« (»Narodna knjiga« 1858, 18–22), »Kako Turci osvojiše Slavoniju« (»Narodna knjiga« 1859, 42–54), »Iz poviesti naše. Povjestni pokusi« (»Narodna knjiga« 1860, 53–60), tj. o Slavenima i »Niemci, mjesto u Slavonskoj krajini« (»Zagrebački katolički list« 1860, 253–254, 260–262).[3751]

Desetak godina mlađi od njega jest dr. *Ivan Krapac* (Karlovac, 19. VI. 1843 — Zagreb, 15. VIII. 1916), bosansko–đakovački biskup. Osnovnu školu i nižu gimnaziju učio je u Karlovcu, a višu na Rijeci i u Zagrebu, gdje je završio i teologiju. Godine 1866. zaređen je za svećenika, te je bio kapelan u Sisku i Zagrebu, župnik u Sveticama, crkvi sv. Petra u Zagrebu, a 1890. postao je kanonik. Iste godine promoviran je na Peštanskom sveučilištu doktorom crkvenog prava i car ga imenuje biskupom beogradskim i smederevskim, a 1890. g. postao je bosansko–đakovački biskup.[3752] Napisao je više historijskih članaka.[3753] Tako mu izlazi »Sisačka buna (Od g. 1653–1659.)« [»Dragoljub–kolendar«, 1869, 36–40], a zatim sljede članci objavljeni u zagrebačkom »Katoličkom listu« »Samostan remetski« (»Katolički list« 1870. i »Narodne novine« br. 98, 1870), »Samostan ljepoglavski. Historička crta« (»Katolički list« 1870), »Svetice manastir pavlinski« (»K. 1.« 1871), »Kamensko, manastir pavlinski« (»K. 1.« 1871)[3754] i »Što učiniše biskupi zagrebački?« (»K. 1.« 1882).

Učitelj *Antun Pechan* (Pančevo, 30. I. 1884 — Zagreb, 1916) bio je u nastavnoj službi u Petrinji i Osijeku.[3755] Napisao je »Povijest škola u Petrinji« (Zagreb, 1894).

Za to je doba vrlo važan kao pravni pisac i historičar dr. *Ivan Strohal* (Orahovica, Sušak, 23. VII. 1871 — Zagreb, 8. XII. 1917). Po ocu je porijeklom bio iz Moravske. Uslijed oskudnih prilika u obitelji sve do 11. godine nije napuštao selo, te nije znao ni čitati ni pisati. Tek zauzimanjem svoje braće svršio je osnovnu školu u Završju, a gimnaziju na Rijeci i Karlovcu. Godine 1890. polazio je

[3750] Znameniti..., 79

[3751] Bibliografija... sv. 11, 82

[3752] A. Cuvaj, o. c, VIII, Zagreb ^{2}1913, 116–119. U ostavštini Ise Kršnjavoga (kutija 7 — HDA u Zagrebu) nalaze se podaci o biskupu Krapcu u 2 fascikla.

[3753] Znameniti..., 146

[3754] Bibliografija..., sv. 11, 196

[3755] Znameniti, 210, A. Cuvaj, o. c, X, 190–193

pravne nauke u Budimpešti, a onda u Zagrebu, gdje je 1895. promoviran na čast doktora prava. Godine 1898. na temelju habilitacijske radnje imenovan je privatnim docentom za povijest i institucije rimskog prava i rimskog civilnog prava. Istodobno je bio u državnoj službi kao tajnički pristav banskog stola dodijeljen kr. zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove (1902).

Na toj funkciji detaljno je proučio hrvatsko pozitivno pravo, te je na temelju svoga literarnog rada iz toga područja izabran dopisnim članom JAZU (1908). Po vlastitoj molbi premješten je 1913. g. kao tajnik vlade pravosudnom odjelu, a 1915. imenovan je vijećnikom banskoga stola. Cijelog života bio je silno marljiv, radio je i usavršavao se. Poznavao je talijanski, njemački, francuski, ruski, češki i mađarski jezik. Naporan rad ostavio je traga na njegovo zdravlje, ali unatoč tome pisao je do kraja života.[3756]

Strohalovo polje rada bilo je neobično široko. Mnogo truda je uložio oko rješavanja osnovnih pravno–filozofskih pitanja, a bavio se je i pravnom stranom našeg folklora. Pažljivo je proučavao jugoslavensku zadrugu,[3757] naše zadružno pravo i pitanje reforme seljačkog posjedovnog prava. Samostalno, po izvorima obrađivao je ne samo najstariju germansku pravnu povijest već i opću narodnu.[3758] Njegova prva radnja, u vezi s historijom, jest »Razvitak zadružnog prava« (»Mjesečnik«... Zagreb, 1904, br. 8–12, 1905, 1, 2, 1906, br. 1–6, 1907, br. 2–4), zatim je objelodanio sljedeće radove: »Imade li zadruge u gorskom Kotaru« (»Mjesečnik«..., 1907, br. 11), »Primjer agregacionalnog lista iz doba razriješenja podaničkih odnošaja« (»Mjesečnik«... 1907, br. 12), »Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji« (»Mjesečnik«... 1908, br. 1–12). Opširna i dokumentirana rasprava »Zadruge u Južnih Slovjena« (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« XI, Sarajevo, 1909, 215–296 — i separatni otisak na 82 strane), sastavljena je na temelju literature, tiskanih i netiskanih izvora (izašla je i u »Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina« XII, Wien, 1912), te radnja »O zadruzi u staroj dubrovačkoj republici« (»Mjesečnik« 1911, br. 4).

Objelodanio je i sljedeće životopise: »Valtazar Bogišić (»Mjesečnik« 1908 — i kao separat, te u »Ljetopisu« JAZU 25, Zagreb, 1909, 80–140), »Dr. Hermenegild vitez Jireček od Samokova« (»Ljetopis« JAZU 25, Zagreb, 1911, 106–117), »Dr Jaromir Hanel« (»Ljetopis« JAZU 25, 118–129) i Dr. Fran Vrbanić, (»Ljetopis« JAZU 26, Zagreb, 1912, 154–229). Nadalje je napisao članak »O hrvatskoj pravnoj terminologiji« (»Mjesečnik«... 1909, br. 7–9), te radnje: »Ustanovljenje prava, koje u narodu živi« (»Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena« 14 a, Zagreb, 1909), »Osnova za sabiranje građe o pravu, koje u narodu živi« (»Zbornik«... 14 a i 14 b, Zagreb, 1909), »Značenje riječi u pravu« (»Zbornik«... 14b), »Pravo koje u narodu živi« (»Zbornik«... 15a, Zagreb 1910), »Priroda i država« (»Rad« JAZU 182, Zagreb 1910) i »Priroda i pravo« (»Rad« JAZU 209, Zagreb, 1915).

U vezi s vlasništvom tiskao je sljedeće radove: »Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci« (»Rad« JAZU 150 i 151, Zagreb, 1902), »Opravdanost vlasnosti« (»Rad« JAZU 156, 157, 160, Zagreb, 1904, 1905), »Razvitak vlasnosti, I. dio: Današnje stanje o razvitku vlasnosti« (»Rad« JAZU 164, Zagreb, 1906), »Individualna vlasnost u starih Germana« (»Rad« JAZU 184, Zagreb, 1910), »Individualna vlasnost u Irokeza« (»Rad« JAZU 205, Zagreb, 1914). Zanimljiv mu je rad »Gospodar kuće u starih Germana« (»Mjesečnik«... 1910, br. 12), a u rukopisu je ostavio djelo »Individualizam u Germana«, za koje je izrazio želju da se tiska poslije prvoga svjetskog rata.[3759]

[3756] M. Maurović, Dr Ivan Strohal, »Ljetopis« JAZU 33, Zagreb, 1919, 157, 158

[3757] Kod nas se je zadrugom prvi počeo baviti V. Bogišić (gl. I. Strohal, dr Valtazar Bogišić, 102–105).

[3758] M. Maurović, o. c, 191

[3759] M. Maurović, o. c, 175

Posebno je važna pravnopovijesna radnja »Otkupno pravo u starih Hrvata« (»Rad« JAZU 189, Zagreb, 1911, 1–115), izrađena na temelju tiskanih i neobjelodanjenih statuta i zakona. Vrijedni su pažnje i radovi »Bratstva (bratovštine) u starom Trogiru« (»Rad« JAZU 201, Zagreb, 1914, 47–66) i »O starosti i redakcijama dubrovačkog statuta« (»Rad« JAZU 207, Zagreb, 1915, 94–100).

Godine 1911. JAZU mu je izdala radnju »Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografski nacrt« (Zagreb, 1911, VI + 121). Ovdje je Strohal na temelju nađene građe u Zadru, Splitu, Šibeniku, Dubrovniku, Cavtatu (Bogišićev arhiv: S. A.) i Beču, pri čemu su mu pomagali drugi znanstvenici i javni radnici, te iz tiskanih zbirki statuta, opisao statute gradova Zadra, Šibenika, Skradina, Trogira, Splita, Kotora, Budve, grada i otoka Krka, Cresa i Osora, Raba, Paga, Brača, Hvara i Visa, Korčule, Dubrovnika, Stona i Mljeta, gdje se nalaze i kako izgledaju.

Također je opisao statute pisane na hrvatskom jeziku i to: grbaljske općine i poljičke, te Vinodolski zakon, Statut Krka, grada Trsata, Kotora, općine Veprinac, mjesta Boljuna, grada Mošćenica, općine Risna, zatim statute pisane na latinskom i talijanskom kao što su oni Rijeke, Senja, Labina, Barbana, Buzeta, Oprtalja, Motovuna, Pule, Vodnjana, Rovinja, Vrsara, Poreča, Novigrada, Grižnjana, Dviju Kaštela, Buja, Sv. Lovreća, Umaga, Pirana, Ižole, Kopra, Milja, Trsta, Tržića, Gradiške, grofovije Gorice i na kraju je iznio popis običajnog prava za teritorij između Zadra i Nina, zakone Nina, Rogoznice, makarske i primorske krajine te Omiša. Posebno je izdao »Moščenički statut« (»Mjesečnik«... 1912, br. 2 i 3), kao i »Opet jedan hrvatskim jezikom pisani statut« (»Mjesečnik«... 1913, br. 3, 4).

Proučavajući pojedine statute dalmatinskih gradova, Strohal je došao do uvjerenja da se mnoge pojave u tim statutima ne mogu objasniti uz tada uobičajeno shvaćanje društvenog stanja u tim krajevima. Zbog toga je bio prisiljen upustiti se u ispitivanje stvari, koje gotovo nemaju veze s pravnom poviješću. Plod toga ispitivanja, koji je imao služiti za temelj i ishodište s kojega se gleda na čitavi pravni i društveni razvitak dalmatinskih gradova, jest rasprava »Pravna povijest dalmatinskih gradova. I. Osnovke razvitka pravne povijesti dalmatinskih gradova« (»Različita izdanja JAZU«, Zagreb, 1913, XII + 376).

Ovdje pisac istražuje opće historijske elemente potrebne za povijest dalmatinskih gradova, te je prikazao istrebljenje romanskog pučanstva odatle kao i slavenske provale. Nadalje je opisao dolazak i naseljenje Hrvata u Dalmaciju i njene gradove, gdje je bio narodni jezik hrvatski, a plemstva »dalmatinski«, dok je službeni jezik bio latinski, kasnije talijanski. Zatim je prikazao pravno stanje u Hrvata nakon što su zaposjeli i naselili Dalmaciju (obitelj, župa, država) te utjecaj katoličke crkve na razvoj dalmatinskih gradova, plemstvo i odnos gradova prema vangradskom stanovništvu, pobijajući dotad uvriježena razna mišljenja pojedinih znanstvenika što je izazvalo reakciju kod nekih od njih.

Dalje je objavio: »O starim Hrvatima« (»Mjesečnik«... XL, 1914), »Hrvatskim jezikom pisana pravila nekih bratstva u Dalmaciji« (»Mjesečnik«... 1914), »Izvješće o mojem naučnom putovanju u Dalmaciju mjeseca kolovoza i rujna 1913.« (»Ljetopis« JAZU 28, Zagreb 1914, 131–181), gdje je opisao razne statute i pravila nađena u pojedinim tamošnjim arhivima. Godine 1915. izdala mu je JAZU »Statut i reformacije grada Trogira« (MHJSM X, Zagreb, 1915, CI + 376). U uvodu je dao kratku povijest Trogira, razvoj ustava u tom mjestu, postanak statuta i njegove reformacije, osvrnuvši se na rad Luciusa oko spoznaje trogirskog prava, također je opisao sačuvane rukopise Trogirskog statuta i reformacije te kako je došlo do ovoga izdanja. Tome je dodao dokumente, koji osvjetljuju postanak i prvi razvoj Trogira (od Konstantina Porfirogeneta do Tome Arhidjakona), one o razvoju trogirskog ustava (od 1064. do 1421. g), i dokumente kako je Trogir podvrgnut Veneciji. Iza toga su objavljena »Statuta of reformationes civitatis Tragurij« s komentarom, a na kraju je dan obilan »index alphabeticus materiarum statutorum et reformationum« kao i »tumač riječi manje poznatih i stručnih termina« s kronološkim redom biskupa, priora, komesa, podestata, kapetana, rektora i vikara ovoga

grada sa četiri priložene fotografije. Posljednja njegova radnja jest »Romanstvo starih Splićana i Toma Arcidjakon. Napisao... povodom djela Tommaso Archidiacono... di prof. D. Cherubino Šegvić, Supplemento all'Bullettino di archeologia e storia dalmata« (»Ljetopis« JAZU 31/I, Zagreb, 1916, 115–128). Strohal je ocijenio ovo djelo samo u odnosu na 13. glavu Tomine povijesti, a isto radi i glede knjige »Don Frane Bulić i dr. Ivan Bervalli, kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak kronotaksa spljetskih biskupa« (»Vjesnik kr. hrvatsko–slavensko–dalmatinskoga zemaljskog arkiva« XV, Zagreb, 1913, 240–242), u kojoj iznosi neka svoja mišljenja.

Prema zaključku Marka Kostrenčića, Strohal je »polazeći od idealističko metafizičkih pozicija« postavljao »teze i gradio teorije koje ne samo što nisu vodile računa o rezultatima do kojih su društvene nauke već bile došle nego i bile u izravnoj suprotnosti s tim rezultatima«.[3760]

Međutim, Strohal kao pravni historičar koji je slijedio Bogišića u pogledu razvoja naših statuta, bio je vrlo marljiv istraživač pravne povijesti dalmatinskih srednjovjekovnih komuna, stvarajući doduše mnogo puta sasvim pogrešne sudove, ali s onim izvornim gradivom, koje je iznio, možemo se i danas bez bojazni služiti.

Svećenik *Dragutin Jambrećak* (Makušje, 26. VII. 1838 — Samobor, 24. I. 1918), književnik i profesor[3761] napisao je »Grad Trakošćan« (»Vienac« 1871) i »Iz mojih doživljaja!« (»Obzor« 1901, br. 21, 22, 26, 59–61).

Historičar prof. dr. *Petar Tomić* (Zabok, 22. IV. 1839 — Zagreb, 11. II. 1918) gimnaziju je svršio u Trnavi (Ugarska), a sveučilište u Beču, gdje je osposobljen za učitelja zemljopisa i povijesti. Godine 1874. doktorirao je na sveučilištu u Grazu. Službovao je u Zagrebu, Osijeku, zatim na realki u Rakovcu kod Karlovca i u Sr. Mitrovici. Umirovljen je 1882. g. da bi potom nekoliko godina proveo u Rusiji, istražujući spise Jurja Križanića. Vrativši se u domovinu reaktiviran je i pridijeljen je prvo zagrebačkoj gimnaziji pa onda realci, 1890. imenovan je profesorom gornjogradske gimnazije na kojoj je ostao sve do ponovnog umirovljenja (1909). Uglavnom se je bavio općom povijesti. Tako je 1881. g. Matica hrvatska izdala u jednom svesku »Grčku povijest« (s mapom), koju je Tomić popunio prema Duruyu. Godine 1884. i 1885. pak Matica hrvatska je objelodanila Tomićevu »Rimsku povijest do careva« u dva sveska, sastavljenu prema Duruyu i Mommsenu.[3762]

Danas su obje te povijesti sasvim zastarjele. Napisao je i dva članka. Jedan pod naslovom »Kako je Vladimir Solovjev došao k biskupu Strossmayeru« (»Hrvatski pokret« 1911) i »Na sprovodu bana Jelačića dne 26. svibnja 1859. (zabunom je napisana: '1589'). Mala uspomena« (»Hrvatski pokret« 1914. i »Naše pravice« 1914), gdje osim samoga sprovoda opisuje i tadašnje političke prilike u

[3760] M. Kostrenčić, Strohal Ivan, EJ 8, 194. Kada je I. Strohal napao K. Jirečeka u svojoj Pravnoj povijesti na više mjesta, Jireček se je spremao odgovoriti »na suvišne napadaje« ovoga pisca. Ali, kako pripovijeda V. Jagiću, »nikako nije mogao« (Gl. N. Radojčić, Jos. Konstantin Jireček, Narodna starina II, Zagreb, 1923, 207, bilj. 50).

[3761] Znameniti..., 118

[3762] Vl. Dukat, Dr Petar Tomić, »Nastavni vjesnik« XXVI, Zagreb, 1918, 382–387. Gl. i Znameniti..., 265, te St. Stanojević, o. c, IV, 827 i EJ 8, 351. Nakon smrti M. Mesića, koji je držao katedru hrvatske povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, raspisan je natječaj za profesora hrvatske povijesti na tom fakultetu i javila su se tri kandidata: Petar Tomić, profesor gimnazije, Vjekoslav Klaić, profesor povijesti i suplent na katedri za hrvatsku povijest, te Tadija Smičiklas, profesor povijesti na zagrebačkoj gimnaziji. Tomić i Klaić su se natjecali za izvanrednu, a Smičiklas za redovnu profesuru. Svaki kandidat je sebe predstavio u najboljem svjetlu. Tako je Tomić uvelike isticao svoj doktorat, koji ni Klaić a ni Smičiklas nisu imali, čak je naveo da poznaje 12 jezika, a nije zaboravio istaknuti svoje »hrvatsko rodoljublje«. Kada je profesorski zbor Filozofskog fakulteta povjerio komisiji od tri člana (Franjo Marković, Armin Pavić i Natko Nodilo) da podnesu svoj izvještaj i prijedlog o molbama spomenutih kandidata, toga posla se je prihvatio Nodilo kao profesor opće povijesti. On se sarkastično osvrnuo na Tomićevo hvalisanje i ukazao da Tomić nije naveo nikakvih pisanih radova. Stoga ga je u svom izvještaju odmah isključio kao ozbiljna kandidata na tom natječaju, a onda je odbio i Klaića te predložio Smičiklasa, koji je uskoro izabran (gl. M. Kostrenčić, o. c, 33–36).

Hrvatskoj.[3763] Ostavio je dnevnik u 10 svezaka pod nazivom »Svašta« (od 1864. g. dalje), međutim, taj je većim dijelom izgubljen.[3764] Njegova pak »Autobiografija« tiskana je u »Nastavnom vjesniku« 1918.[3765] g.

Marko pl. *Czerlien* ili *Crljen* (Sumeće kod Sl. Broda, 25. IX. 1840 — Zagreb, 17. X. 1918), potomak je stare graničarske obitelji, pa je kao takav rano poslan u vojničke škole, apsolvirao je 1853. ženijsku akademiju u Klosterbrucku kod Znojma. Uznapredovao je do čina general–majora (1890), da bi već sljedeće godine 1891. u punoj snazi ipak bio umirovljen. Još kao mladi oficir od 1873. do 1883. publicirao je 10 rasprava stručno–vojničkog karaktera.[3766] Ali pisao je i djela u vezi s historijom. Tako »Die Wehrverhältnisse des osmanischen Reiches« (1878) i »Unser Kaukassus und dessen systematische Pazifizierung« (1882) gdje govori o Boki kotorskoj i prilikama u njoj. »Die Serbenfrage und der Hochverratsprocess in Agram« (Wien, 1909) ocrtava političku pozadinu procesa.[3767] Ovaj njegov spis je izašao za vrijeme veleizdajničke parnice 1909. g. pod šifrom: A. Z.[3768] Zatim je objelodanio »Die Serbenfrage nach Vladan Gjorgjević. Beleuchtet auf Grund eigener Wahnehmungen des Verfassers« (Zagreb, 1909). Crljen se pokušavao baviti porijeklom i prošlošću Slavena, tako je u svom radu »Auf slavischen Spuren« (Zagreb, 1914), pored ostalog pisao o starosti i širenju slavenskog jezika, o ratovanju starih Slavena, o utjecaju slavenskih jezika na imena, odnosno nazive u neslavenskim zemljama itd. Međutim, to djelo nema znanstvene vrijednosti.[3769] Radnja »Berühmte slavische Renegaten im Dienste der Türkei« (»Staroslovan« 1914), zapravo je dopuna Kukuljevićeve rasprave »Berühmte türkische Renegaten aus den südslavischen Stamme« (»Luna« 1844, br. 36, 37).[3770]

Godine 1909. Crljen je predao JAZU 20.000 kruna da se utemelji zaklada, iz koje bi se imao izdati Jugoslavenski enciklopedijski rječnik. No 1915. pristaje da se izda za prvo vrijeme samo Hrvatski biografski rječnik. Godine 1917. oporučno ostavlja sav svoj imetak JAZU, izdvojivši knjižnicu, koju je poklonio Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.[3771]

Neki Crljenovi članci, rasprave i izvaci iz raznih djela o odnošajima Hrvatske i Ugarske na njemačkom jeziku čuvaju se danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (sign. R. 6152 i R 6155). Pod R 6153 su njegovi »Ekscerpti iz djela hrv. historičara«, a pod R 6154 »Ekscerpti iz djela srpskih historičara«, dok pod R 6043 je Crljenova ostala ostavština.

Pravnik i političar dr. *Franjo Spevec* (Hrvatski Vukanci kod Lobora, 27. III. 1855 — Zagreb, 31. III. 1918), bio je prvo docent opće pravne povijesti na Sveučilištu u Zagrebu, a od 1883. je predavao kao profesor opću pravnu historiju i enciklopediju do 1892. kada je preuzeo predavanje iz civilnog prava.[3772] Kao član Hrvatskog sabora (1886–1906) isticao se je u odboru za zakonodavni rad, a bio je jedan od eksponata Khuenovog mađarskog režima.[3773] Iz pravne historije glavni su mu radovi »Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina po starogermanskom i staroslavenskom pravu«

[3763] Bibliografija... sv. 11, 433

[3764] Vl. Dukat, o. c, »Nastavni vjesnik« XXVI, 387

[3765] A. Barac, Tomić Petar dr; St. Stanojević, o. c, IV, 827

[3766] M. Prelog, Czerlien Marko (Crljen); St. Stanojević, o. c, I, 409, Gl. i HE IV, 115 i EJ 2, 397, gdje je o njemu u obje enciklopedije pisao Ivan Esih. Gl. i HBL 2, 726, 727.

[3767] HE IV, 115, EJ 2, 397

[3768] St. Stanojević, o. c, I, 409

[3769] HE IV, 115; St. Stanojević, o. c, 410, EJ 2, 397

[3770] Bibliografija... sv. 11, 43

[3771] EJ 2, 397. Gl. i Đ. Körbler, Marko pl. Czerlien, »Ljetopis« JAZU 33, Zagreb 1918; St. Stanojević, o. c, I, 410

[3772] St. Stanojević, o. c, IV, 276

[3773] J. Andrassy, Spevec Franjo, EJ 7, 449

(»Mjesečnik«... 1883) te prijevod djela M. Vladimirskij–Budanova, »Neizdanie zakoni jugozapadnih Slavjan« (»Mjesečnik«... 1882), koji je popratio svojim opaskama, zatim »Oporuka po statutu korčulanskom i spljetskom« (»Mjesečnik«... 1889). Spevec se je odlikovao oštrim zapažanjem i lijepim načinom prikazivanja.[3774]

Nastavnik povijesti *Aleksandar Virag* (Varaždin 1859 — 13. I. 1918), osnovnu školu je učio u Bjelovaru i Daruvaru, a srednju i više u Zagrebu.

Bio je nastavnik povijesti i geografije na gimnazijama u Rijeci, Sl. Požegi i Sušaku. Po vlastitoj želji umirovljen[3775] je 1915. godine. Napisao je »Pabirci po davnoj hrvatskoj povijesti« (1891), što je prikazano u »Archiv für slavischer Philologie« (XIV 1892, 620), »Otkle je riječ »mêropah?« (»Nastavni vjesnik« I, Zagreb, 1893, 79, 80) i »O kralju Slaviću i Amiku« (»Nastavni vjesnik« 1900, 312–318) i »Zvonimir ili Svinimir«.

Kao pravni historičar svakako je jači od Strohala *Nikola Tomašić* (Zagreb, 13. I. 1864 — Trešćerovac kod Ozlja, 29. V. 1918), potomak starog hrvatskog praplemstva Mogorovića, (što J. Horvat u svojoj knjizi Hrvatski panoptikum... negira) čija je postojbina bila nekoč poriječje rijeke Like pod Velebitom. Od 16. st. njegovi preci igraju vidniju ulogu u političkom životu Hrvatske.[3776] Otac Petar bio je narodni poslanik i unionist, a majka Emilija pl. Šufflay, kći vlastelina iz Brloga. Kao posljednji potomak svoga roda Nikola Tomašić[3777] se školovao u svom rodnom gradu, postao doktor prava i počeo se baviti advokatskom praksom. Malo zatim polazi u Njemačku te se na raznim sveučilištima priprema za sveučilišnu karijeru. Vrativši se u domovinu postaje pomoćni tajnik u Hrvatskom ministarstvu u Pešti (1890–1891). Ondje je u dokonim trenucima pregledao čitav stariji dio tamošnjeg arhiva (spise iz doba apsolutizma 1849–1860) i hrvatske dvorske kancelarije (1860–1869) kao i spise Hrvatskog ministarstva od njegovog utemeljenja do Hrvatsko–ugarske nagodbe. U Pešti se upoznao s čuvenim političarem Desiderijem Szilagyem, koji ga je preporučio tadašnjem banu grofu Khuenu Héderváryu kao mladu »unionističku koreniku«. Tako je Tomašić umjesto odvjetnika postao sveučilišni profesor[3778] i glavni pomagač i suradnik Hédervárya (od 1892. g. dalje).[3779] Time mu je otvoren put do »velikog gospodina« kako je to ukazivao njegov rad iz rane mladosti. Na Zagrebačkom sveučilištu Tomašić je bio redoviti profesor nacionalne ekonomije i izabran je za narodnog zastupnika (1892). Godine 1903. (27. VI — 13. XI) postade hrvatsko–dalmatinsko–slavonski ministar, kada je Khuen bio ugarski ministar–predsjednik. Ali su Tomašića s toga položaja uskoro

[3774] St. Stanojević, o. c, IV, 286

[3775] Gl. i Dr Aleksandar Virag, »Nastavni vjesnik«, Zagreb, 1918, 387–389, Znameniti..., 276

[3776] Tomašići si daju pridjevak »de Corana«. I guverner Dalmacije Franjo Lud. Tomašić, koji je sahranjen na groblju u Zadru, pripadao je ovoj obitelji [HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Tomašić kutija 1: Acta Tomasich de Corana illustr. (1481–1826) stavljena u korice].

[3777] F. Šišić, O Nikoli Tomašiću, »Hrvatska njiva« II, Zagreb, 1918, 333. Tomašićeva supruga Marija spjevala je 5. IX. 1927. Mariji Jambrešak, tada poznatom pedagogu, pjesmu na kojoj se potpisala kao »Marija pl. Tomašić udova bana« (HDA u Zagrebu — Razne obitelji i — Acta Neoregistrata — kutija G/J).

[3778] Kao tajnik u hrvatskom ministarstvu u Budimpešti položio je 1890. g. odvjetnički ispit i habilitirao (raspravom »Počela pogodbe i pacta in favorem tertii«) za docenta iz građanskog prava. Godine 1891. je suplent, a 1892. red. sveuč. prof. u Zagrebu (Znameniti..., 263).

[3779] I dok E. Laszowski kaže da je kao narodni zastupnik narodne nagodbene stranke (1897–1906) znao spriječiti nasilja, koja je ban Héderváry spremao hrvatskom narodu (Znameniti..., 263), M. Gross piše: »Kao i većina viđenih hrv. članova Khuenove narodne stranke T. je bio konzervativac i protivnik demokratizacije političkog života. Smatrao je da je Khuenova politika jedina mogućnost za održanje ustavnog života, pa se opredijelio za taktiku manjeg zla. No ipak njegova se javna djelatnost kretala na dva suprotna kolosjeka. Kao pravni historičar bio je pobornik hrvatskoga državnoga prava, a kao političar je promicao interese mađarskih vladajućih klasa, koje su negirale ne samo državnu tradiciju Hrvatske nego i onaj minimum državnosti koju joj je Hrvatsko–ugarska nagodba dopuštala...« (EJ 8, 350).

Mađari srušili. Nakon pada Narodne stranke u Hrvatskoj (1906) povlači se i Tomašić s političkog polja u pozadinu. Kako 1910. g. Khuen postaje drugi put ministar–predsjednik, on sklopi aranžman s Hrvatsko–srpskom koalicijom da umjesto Pavla Raucha bude ban Tomašić, koji je imao izmijeniti odjelne predstojnike s novima i Saboru podnijeti novi izborni red.[3780] Tako je povećan broj izbornika od 45.381 na 190.096. Ali Tomašić se ubrzo zavadi sa Koalicijom i raspiše nove izbore (28. X. 1910), na kojima pobijedi Koalicija. Sljedeće godine ponovno je raspisao izbore (15. XI. 1911) i tada Koalicija dobija manje zastupnika nego prije. Videći da neće moći vladati ustavno i pošto nije uspio privoljeti mađarsku vladu da promijeni željezničarsku pragmatiku, zahvali se početkom 1912. na banskoj časti,[3781] povuče se s političkog polja i opredijeli za rad u Zemaljskoj hipotekarnoj banci u kojoj je od 1912. bio predsjednik.[3782]

Umro je bez potomaka, na svome imanju Trešćerovcu kod Ozlja u 54. g. života. Grob mu se nalazi ispod ozaljskog grada, zaštićen željeznom ogradom.

Tomašić je bio snažna, izgrađena i osobita individualnost, rođeni politički mislilac i čovjek izvanredne kulture[3783] i duha. Znanstvenik najviše subjektivne kulture, majstor u narodnoj ekonomiji, financijskoj znanosti i sociologiji, građanskom i državnom pravu, strastven bibliofil i osobiti poznavalac opće i pravne filozofije, grčke književnosti i hrvatske povijesti, aristokrat i žestoka gospodska narav, koja nije pristajala u demokratsku sredinu. Svoju bogatu knjižnicu od 30.000 svezaka darovao je Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a JAZU čiji je bio počasni član, oveći zapis kao zakladu za proučavanje hrvatskog jezika i povijesti. Tomašić nije mnogo pisao iz hrvatske pravne povijesti. Ali ono što je dao, to je prilog prvog reda.

Prvo mu je izašla rasprava o hrvatskom ministru (»Mjesečnik pravničkog društva«, Zagreb, 1892). Svoj snažni hrvatski osjećaj Tomašić je najbolje pokazao u poznatom djelu »Temelji državnog prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae)« koje je mislio obraditi u četiri dijela: 1. Izbor i krunisanje Kolomana (1102), 2. Izbor Ferdinanda I (1527), 3. Pragmatička sankcija (1712) i 4. Hrvatsko–ugarska nagodba (1868). Ali od svega toga izišao je samo prvi dio[3784] u »Vjesniku kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arkiva« (g. XI, sv. 3 i 4, Zagreb, 1909. i kao posebni otisak: Zagreb, 1910, 1–175) pod naslovom »Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae). Najstarije doba: Pacta conventa«.

Tomašić je smatrao da u svom radu može o pitanju postojanja Pacta Conventa bez bojazni raspravljati i držao je da se istina može tražiti »u ljubavi prema svome hrvatskomu narodu i u poštovanju bratskoga naroda ugarskoga«, s kojim se živi »državnoj zajednici«. Naglasio je da tzv. Pacta Conventa nisu sačuvana, jer Tomin tzv. memorial »je tek izvadak iz jednog akta, koji je sačinjen na temelju pacta conventa... Kako pak izvorni ugovor, koji sklopiše Hrvati s ugarskim kraljem Kolomanom, sačuvan nije, ne preostaje drugo«, kaže dalje Tomašić, »van sadržaj njegov rekonstruirati na temelju sačuvanih isprava«. Stoga on dolazi do uvjerenja da bi se ova rekonstrukcija mogla provesti »posvema lako i na temelju trogirske diplome«, koju potanko analizira, ali ne i onaj ugovor

[3780] F. Šišić, o. c, 334

[3781] R. Horvat, Hrvatska u vrijeme Habsburgovaca od godine 1527. do 1918. Znameniti i zaslužni Hrvati, LXXIV

[3782] M. Prelog, Tomašić Nikola, St. Stanojević, o. c, IV, 823. Gl. i Amruš, Nikola, Dr Nikola Tomašić, ban hrvatski, »Narodne novine« 1918, 124.

[3783] Uz politiku Tomašić se bavio učenjem jezika, te je poznavao gotovo sve europske jezike, a učio je arapski i hebrejski. Osobito je volio klas. grč. i rimsku literaturu (Znameniti..., 263). Jedan cijeli svežanj Tomašićeve privatne korespondencije čuva se u HDA u Zagrebu (Ostavština N. Tomašića — kutija 6) kao i njegovo dopisivanje sa Bojničićem (depozit I. Bojničića 1 d).

[3784] F. Šišić, o. c, 334. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. 6319 nalazi se ovaj rukopis pod naslovom: N. Tomašić, Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva — 1910.

iz 1102. osim što ga ipak donosi negdje na kraju svoga rada pod malo neobičnim naslovom »Trogirska apendikula u povjesti Tome arcidjakona, sastavljena na temelju listina od godine 1102.«, citirajući u bilješci do tada poznatu literaturu o njoj. I dok na jednom mjestu Tomašić kaže »da li je trogirska apendikula djelo samoga Tome arcidjakona, kako je Rački mislio, ili pako onaj dodatak drugoga pisca, može biti od interesa za pitanje, iz koje doba poteče memorijal, ali nema nikojega zamašaja za pitanje o vjerodostojnosti njegova sadržaja«; malo zatim nadodaje da »po logičnom nizu pripovijedanja mogao bi bio posvema lako i sam Toma napisati taj nadopunjak, pa bi ovaj bio u potpunom savezu sa tekstom cap. XVII. Tomine povijesti, i posvema ispravno pristajao na ono mjesto, kamo ga je Rački u izdanju Tomine historije nametnuo«.[3785]

Ta je studija pobudila u javnosti i u znanstvenom svijetu veliku senzaciju, ne toliko radi predmeta koji je u njoj obrađen, nego radi ličnosti koja je u ovakvom duhu napisala tu studiju.

Naime, Tomašić kao glavni predstavnik tadašnjeg nagodbenog odnosa, koji je u mnogom pogledu značio podređenost Hrvatske pod Ugarsku, digao se u obranu stajališta hrvatskih historičara, tj. da je Hrvatska 1102. g. stupila slobodnom voljom, državnopravnim, međunarodnim ugovorom u ravnopravni položaj s Ugarskom, dakle zastupao je stav protivan tvrdnji ugarskih historičara, da je Hrvatska silom oružja pridružena Ugarskoj. Kao glavnu podlogu za svoju tvrdnju Tomašić je uzeo povelju, koju je kralj Koloman podijelio gradu Trogiru 1108. g. Zatim je naveo pojedine točke te povelje uspoređujući ih s jednakim ili sličnim u drugim domaćim ili stranim ispravama, kao i vijestima vjerodostojnih izvor–pisaca, potkrepljujući svoje tvrdnje obilnom domaćom i stranom literaturom. Na kraju studije dao je 10 Kolomanovih listina, koje govore o ovom predmetu, k tome dodao rodoslovlje Arpadovića i indeks. Osobita je prednost ove studije velika temeljitost, kojom pisac razlaže i obrađuje pojedina pitanja i potkrepljuje svoje tvrdnje,[3786] nastojeći u svome istraživanju da bude vazda nepristran.[3787] Razumljivo, ova radnja nije bila povoljno primljena od onih protiv kojih je bila uperena tj. od mađarske javnosti i mađarskih historičara. Neki mađarski dnevnici donijeli su članke u kojima se jako napada Tomašić i hrvatski historičari, s optužbom da krivotvore hrvatsku povijest. Stručna i nepovoljna kritika izašla je iz pera mađarskog akademika dr. János Karácsonya u časopisu »Szazadok« (g. 1910, 641–652), iako po vlastitoj izjavi nije znao ni hrvatski niti bilo koji drugi slavenski jezik. Prije svega naveo je da u Hrvatskoj i Dalmaciji stoljećima cvate falsificiranje listina među koje ubraja i memorijal Tome Arhidjakona koji, po njemu, ne potječe od Tome, nego ga je skalupio pristalica »zloglasnoga« bana Mladena II, »koji je sam vladao poput hrvatskoga kralja«. Po Karácsonyu »privilegij se trogirski ne odnosi na Hrvate, a pripisak samo hrvatski pium desiderium iz XIV. vijeka a nipošto iz vremena Kolomana... dakle željica XIV. vijeka a ne stanje u XII. vijeku«.[3788]

Tomašićevu stavu se pridružio D. Gruber i nastojao obesnažiti sve Karácsonyeve tvrdnje. Tako je dosta uspješno pobio njegovo pisanje da je apendikula sastavljena u doba Mladena II, a što se tiče navođenja Kolomana kao sina Vladislava, smatra kako ova pripiska nije isprava nego samo sastavak na temelju isprave i možda kakve historijske bilješke, pa se ne treba čuditi »da je piscu ispala iz pera pogrješka«. Također se oborio i na ostale Karácsonyeve tvrdnje o 12 plemena.[3789]

[3785] N. Tomašić, Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae). Najstarije doba: Pacta conventa (posebni otisak iz »Vjesnika kr.–hrv.–slav.–dalm. zemaljskog arkiva« XI/3 i 4), Zagreb, 1910, VIII, 84, 85, 116–118, 121–123 i bilj. 7, 124, 125.

[3786] D. Gruber, Tomašić kao historičar, »Vjesnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« XIX, Zagreb, 1917, 317–320.

[3787] N. Tomašić, o. c, Zagreb, 1910, VIII

[3788] I. Karácsonyi, Tomašićevo djelo o državnom pravu kraljevstva hrvatskoga (preveo s mađarskoga Gj. Szabó), »Vjesnik... arkiva« XIII/1 i 2, Zagreb, 1911, 66, 67, 70, 75.

[3789] D. Gruber, Primjedbe na Karácsonyevu kritiku Tomašićeva djela, »Vjesnik... arkiva« XIII/1 i 2, 76–85.

Šišić pak, prikazujući ovu Tomašićevu knjigu, kaže kako je jasno da ona nije »historička rasprava, koja želi da pokaže, kako je došlo do ugovora s Kolomanom već je to eminentno stručna pravnička studija, koja tumači s državno–pravnoga gledišta bitnosti ugovora«.[3790] Sve ono što je Tomašić iznio 1910. na hrvatskom jeziku bilo je objavljeno 1918 — uz stanovite manje izmjene lat. teksta »Pacta« — na njemačkom jeziku — i to u prijevodu dra I. Bojničića pod naslovom »N. Tomašić, Fundamenta des Staatsrechtes des Königreiches Kroatien (Fundamenta iuris publici regni Croatiae). Älteste Zeit: Pacta conventa«. Zagreb, 1918.[3791] Cilj je jasan. Više nije postojala Austro–Ugarska Monarhija, a formirala se Kraljevina SHS, u čiji je sklop ušla i Hrvatska. I dok se je Tomašića i njegovo djelo napadalo u ugarskom saboru, gdje su ga svi s mržnjom spominjali, na drugoj strani ova je studija naišla na odobravanje, pohvale i udivljenje i to ne samo kod nas. Tako Jovan Radonić kod Srba, Česi Kadlec i Jireček, Francuz L. Leger i Nijemac Krumbacher su puni hvale.

Šišić se pak u članku »O Nikoli Tomašiću«, objavljenom 1918. g. u »Hrvatskoj njivi«, usprotivio nekim tvrdnjama u Tomašićevim »Pacta conventa«, ali je priznao da je ovim djelom Tomašić stekao neprolaznu zaslugu, da je hrvatskom historijskom državnom pravu udario čvrst i zdrav temelj, i to na znanstvenoj osnovi. U tom djelu, koje je izrađeno velikim trudom i oštroumljem, ima više partija za koje kaže Šišić da su od trajne znanstvene vrijednosti.[3792]

Tada je bivši ban Tomašić pozvao k sebi D. Grubera, koji je namjeravao pisati o tome pitanju da ga posjeti i da se dogovore o »obrani« njegova »shvaćanja«. No smrt je omela Tomašića da odgovori Šišiću pa je 1918. D. Gruber u nekrologu »Tomašić kao historičar«[3793] pokušao obraniti Tomašićeve tvrdnje da su Hrvati 1102. g. međunarodnim ugovorom (Pacta Conventa) stupili u personalni savez s Ugarskom, protiv čega je ustao Šišić. Gruber je pak smatrao da je Tomašić ove svoje tvrdnje tako valjano obrazložio i potkrijepio da ih nitko nije mogao potresti ili oboriti.[3794] Zato je Gruber smatrao kako je velika šteta da Tomašić nije nastavio na isti način obrađivati i ostale tri sudbonosne faze hrvatske historije (1527, 1712, 1868), čime bi pokazao kako je došla Hrvatska od svoga nezavisnoga odnosa prema Ugarskoj u podređeni položaj.

Kako je dr. L. Polić čuo da je Tomašić drugi dio (1527) znatno obradio, to je predložio da se ta rasprava na svijet što prije izda, jer je ovo djelo ostalo monumentalan torzo.[3795] Također je obavijestio

3790 Ferdo Šišić, Dr. Nikola Tomašić, Temelji državnoga... Najstarije doba: Pacta conventa. Zagreb, 1910. »Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva NS« XI (1910/11), Zagreb, 1911, 284. Gl. i osvrt na to: Bogomil Vošnjak, Nikola pl. Tomašić, Temelji državnoga prava... Pacta conventa..., Veda 1/1911, 71–7.

3791 Autograf na njemačkom nalazi se u HDA u Zagrebu — MSC kutija 27, br. 430. pod naslovom »Die Fundamente des Staatsrechte des Königreiches Kroatien/: Fundamenta juris publici regni Croatiae: /Pacta conventa von Dr Nikola von Tomašić«.

3792 F. Šišić, O Nikoli Tomašiću, »Hrvatska Njiva« II, 335, 333, 335. Gl. i Šišićev rukopis »Tomašić Nikola, ban i historičar« (A HAZU XIII ormar — ostavština F. Šišića — razno br. 629).

3793 »Vjesnik... arkiva« XIX/3 i 4, Zagreb, 1917, 322–328

3794 U vezi s tim zanimljivo je što piše V. Jagić M. Rešetaru (Payerbach, 2. 9. 1920) uz ostalo: »...Ja sam vrlo pomno pročitao Tomašićevu knjigu te mislim još i sada, da nisam odveć hvalio njegovu stvar, ali dakako, bolje bi bilo da Bojničić onoga nije iznesao u javnost, ja znam da Tomašić nije bio popularan kao političar, ali njegovo nastojanje je hvale vrijedno, da koliko toliko razjasni ono zapleteno pitanje o pacta conventa. Samo plan njegova rada, ne čini mi se dotjeran, suviše je toga ostalo onako, kako se radi u prvi mah; umjetnik kao pripovijedač nije nikakav...« (Korespondencija Vatroslava Jagića 1, JAZU, Zagreb, 1953, 201). Godine 1931. pak P. Karlić, služeći se Račkim i Tomašićem, sasvim je neodređen što se tiče tzv. Tominog memorijala, ali je smatrao da je Tomašić »potpuno rekonstruirao« sadržaj Pacta conventa u sedam točaka i prihvaća da su ta Pacta conventa »sklopljeni državnopravni ugovor« (P. Karlić, O smrti posljednjega Trpimirovića Stjepana II do ugovora na Dravi 1102, »Vjesnik kr. državnoga arhiva« u Zagrebu V, Zagreb, 1936, 136, 137).

3795 Dr. Milorad Jamnicki, profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu i nekadašnji ambasador predratne Jugoslavije te kasnije na kratko vrijeme visoki diplomatski funkcioner u NDH koji je znao sve europske jezike, pa čak i finski, htio je obraditi ovu 1527. g. pa je u tom cilju sabirao izvore i literaturu kod nas i po cijeloj Europi.

javnost da će posthumno izaći Tomašićev spis o caru Konstantinu VII. Porfirogenetu u kojem će poznatom svojom oštrom analizom zacijelo osvijetliti mnogu stranicu iz prastare povijesti Južnih Slavena.[3796] Doista 1918. izišao je ovaj spis pod naslovom »Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogeneta« (»Vjesnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskog arkiva« XX/1 i 2, Zagreb, 1918, 1–91), u kojem je Tomašić ukratko opisao carev život, naveo njegove spise i sadržaj, izdanja, literaturu i vrela za spis, »De administrando imperio«, pregled djela i doba kada je ono pisano, te Pavićevu teoriju za glave 29–36, svagdje izričući svoje mišljenje. Zatim je iznio prijevod glava I–XXXVI na hrvatskom jeziku s vrlo opširnim komentarom.

Godine 1928. njegov rođak E. Laszowski sredio je rukopis Tomašićeva posthumnog nastavka ovoga djela i objelodanio glave XXXVII–LIII. (sa svim Tomašićevim komentarom) pod naslovom »Tomašić Nikola, Constantin Imp. Porphirogeneti de administrando imperio liber« (nastavak i svršetak, uredio E. Laszowski) [»Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu« III, Zagreb 1928, 1–70]. Tako se može reći da je ovim Porfirogenetov »DAI« preveden na hrvatski jezik u cijelosti, o čemu B. Ferjančić, izdavač djela Konstantina VII uopće ne govori.[3797] U vezi s tim zanimljivo je i to da ga je N. Tomašić, koji je preveo »DAI« prokomentirao sa bilješkama u svom rukopisu pod naslovom »Exkursi o glavama 29–36 de adm. imp. i ulomak iz taktike Lava mudroga« (HDA u Zagrebu — Spisi obitelji Tomašić — kutija 7).

U Tomašićevoj ostavštini pohranjenoj u istom arhivu nalaze se uz navedeni prijevod »Constantini Imp. Porphirogeneti De administrando imperio« kao rukopis i ostali prijevodi djela cara–pisca. Tako »De thematibus« (HDA — Spisi... kutija 7). Nadalje Tomašićeva radnja o gentilnoj prošlosti Hrvata,[3798] dok je njegov posthumni rad, koji je bio također pohranjen u toj ostavštini, 1939. g. priredio za tisak i objelodanio E. Laszowski pod naslovom »+ Dr. Nikola Tomašić, Vrhovničko pravo kovanja novca u vrijeme sklopljene unije s Ugarskom« (»Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu« VIII, Zagreb, 1939, 22–26). U njemu Tomašić zaključuje da »...ovo vrhovničko pravo... dokazuje da se Slavonija nije smatrala osvojenom ugarskom provincijom, već dijelom hrvatskoga kraljevstva, koje je ugovorom stupilo u savez sa ugarskim kraljevstvom«.

Pored toga sačuvana su i »Acta« obitelji Tomašić od 1481. do 1826, gdje ima i isprava na hrvatskom, zatim genealogija te obitelji (kutija 1), razne Tomašićeve »Bilješke iz historije« (Bilježnica A) i slike među kojima i slika N. Tomašića (kutija 2), onda pisma iz 19. st. (kutija 3 i 5) kao i plemićki listovi te obitelji (kutija 4). Osim Tomašićeve korespondencije pretežno političkog sadržaja, ondje su pohranjeni i razni njegovi rukopisni sastavci iz mladih dana, kao i iz zrelog doba, te podaci o njegovom službovanju, bolesti i smrti (kutija 6). Tu je bila pohranjena kao literarni rad »Pacta conventa«, koje međutim danas više nema. Bit će da je taj rukopis netko »posudio« zauvijek.

U kutiji 7 se uz navedene prijevode djelâ Porfirogeneta čuvaju i dva rukopisa »Hrv. i ug. javno pravo« i »Ugarska državna borba. Povijesni razvitak i pravna narav«. Kada se zaokruženo sagleda Tomašićeva djelatnost na području pravne povijesti kao i naše narodne historije mora se priznati da je on svojim radom pokazao da je trijezan, kritičan i oštrouman historičar, koji znade operirati i vladati

[3796] L. Polić, Nikola pl. Tomašić, »Savremenik«, Zagreb, 1918, 401, 402.

[3797] Gl. Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, Posebna izdanja Vizantološkog instituta SAN CCCXXXIII/7, Beograd 1959, 6. Godine 1994. pak izdavači August Cesarec d. o. o. i »Biblioteka Fontes« tiskali su knjigu »Konstantin Porfirogenet o upravljanju carstvom«, što je priredio M. Švab i popratio sa »Umjesto pogovora« i »Prilog za životopis Nikole pl. Tomašića«, dok je »Predgovor« sastavio Stj. Antoljak. U ovom izdavačkom poduzeću prvi puta je objavljen cjeloviti Porfirogenetov spis u prijevodu nekadašnjeg hrvatskoga bana Tomašića sa njegovim bilješkama uvodnim tekstom »Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogeneta«, a njemu je priključen i Tomašićev prijevod drugoga Porfirogenetova djela o temama, čiji je sastav na grčkom sačuvan također u 11. stoljeću.

[3798] J. Matasović, Životopis Mije Brašnića, Zagreb, 1922, 32

izvornom građom. Napose je zaslužan, o čemu se u našoj historiografiji uopće nije dao stručni sud, za svoj prevodilački rad kao i obradu djelâ Konstantina VII. Porfirogeneta, jednog od najvažnijih izvora za prošlost Južnih Slavena, a napose Hrvata, čiju je povijest prvi opisao.

U naponu svoga znanstvenoga rada umro je dr. *Bogoljub Krnic* (Kostajnica, 25. V. 1874 — Zagreb, 5. II. 1918), historičar. Roditelji su mu bili graničarskog porijekla. Osnovnu školu je učio u Kostajnici, a gimnaziju i sveučilišne studije u Zagrebu, gdje je vrlo rano počeo djelovati na književnom polju. Bio je član ravnateljstva glazbenog zavoda u Zagrebu (do smrti), a od 1899. namjesni učitelj u Požegi. Nakon položenog ispita iz historije i zemljopisa na Sveučilištu u Zagrebu (1900) imenovan je pravim učiteljem i 1906. pridijeljen ženskom liceju u tom istom gradu.

Tada je dobio dopust u znanstvene svrhe i kao izvanredan slušač na sveučilištu u Beču imenovan je izvanrednim članom Instituta za istraživanje austrijske historije. Zatim je prešao u Leipzig i Pariz da bi studirao pomoćne historijske nauke i opću povijest novoga vijeka. Nakon povratka u domovinu premješten je u gornjogradsku gimnaziju i 1907. je doktorirao. Godine 1913. ponovno je pridijeljen ženskom liceju i postaje profesorom. Neko vrijeme je služio u vojsci. Arhivarom JAZU izabran je poslije smrti Tade Smičiklasa (8. VI. 1914), pa je kao redaktor imao nastaviti »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, od 1400. do 1536. g. U tu svrhu je obavljao predradnje, čitajući i prepisujući isprave u arhivu HAZU. Iste godine je habilitirao za docenta opće povijesti, razdoblje od 1517. do 1648. g. Početkom školske g. 1917/18. vraćen je na gornjogradsku gimnaziju, ali za kratko, jer je već 5. II. 1918. umro.[3799] Svoj prvi rad na polju hrvatske historije »Zagrebačka isprava iz g. 1482. o oprostu od plaćanja maltarine«, koju je našao u A HAZU (»Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva NS« VIII, Zagreb, 1905, 159–164) popratio je malim uvodom.

Doktorska disertacija mu je »Iudicium generale (Opći sud) u Ugarskoj i Hrvatskoj« (»Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva NS« IX, Zagreb, 1907, 1–76). Ta je studija rađena vrlo pomno, pretežno na temelju tiskanih izvora kao i isprava, koje je našao u tadašnjem Zem. arhivu, Arhivu HAZU i Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, te je onda sve to popunio literaturom.

Slijedi njegov manji rad »Parnica između prebendara čazmanskih i zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza (g. 1481)« (»Vjesnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskog arkiva« IX, Zagreb, 1907, 1–17), gdje je donio izvornu i opširnu ispravu iz 1481. g. nađenu u Dijecezanskom arhivu Zagrebačke nadbiskupije.

Proučavanjem spisa u Arhivu c. i kr. zajedničkog Ministarstva financija u Beču napisao je radnju »Darivanja kralja Ferdinanda I za Hrvatsku 1527. do 1529.« (»Vjesnik kr. hrvat.–slav.–dalm. zemaljskog arkiva X, Zagreb, 1908, 1–20), popraćenu malim uvodom o tim darovnicama u obliku koncepta, koje je Krnic majstorski pročitao.

Po opsegu sasvim mali, ali značajni prilog o Zrinsko–Frankopanskoj uroti, koji je prvi objelodanio prof. R. Knott o godišnjem izvješću c. kr. državne više gimnazije u Teplitz–Schönau (Češka) za g. 1902/3, prenio je odande Krnic u »Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva« (X, Zagreb, 1908, 238–242) i taj izvještaj na talijanskom dao je usporedo s hrvatskim prijevodom. Najvažnija i najzamašnija Krnicova studija jest »Ivan Pastor Zagrebčanin, politički agent Ferdinanda I« (»Rad« JAZU 201, Zagreb, 1914, 67–174), napisana u znatnom dijelu po do tada neobjelodanjenim dokumentima, nađenim u A HAZU i bečkom c. kr. dvorskom arhivu, kao i na temelju literature i tiskanih izvora.

[3799] P. Karlić, Dr Bogoljub Krnić, »Nastavni vjesnik« XXVI, Zagreb, 1918, 379–381. Gl. i Znameniti i zaslužni Hrvati, 150 i St. Stanojević, o. c, II, 534

O ovoj tzv. habilitacijskoj radnji prikazao je politički rad Pastora od 1527. do 1539. godine a uz to je obradio Pastorovu misiju u Dubrovniku, odakle je izvještavao Ferdinandov dvor o stanju u Dalmaciji i Istri, koje bi car Karlo lako mogao zauzeti i oteti Veneciji. Prijepise Pastorove korespondencije ustupio je Krnic tadašnjoj JAZU da se tiskaju u zborniku »Monumenta Habsburgica« (I. MSHSM 35, Zagrabiae, 1914), koje je izdao E. Laszowski. Ova radnja je zapravo bila tek mali dio Krnicove na veliko zasnovane studije o borbi između Ferdinanda I. Habsburgovca i Ivana Zapolje i utjecaju francuskog kralja Franje I. na tadašnje prilike. Za ovu studiju sakupio je građu ne samo iz arhiva u Beču nego i iz onih u Parizu.[3800]

Ranom smrću Krnica, naša historiografija izgubila je odličnog paleografa i sposobnog historičara, koji je zahvatio razdoblje od 1480. g. nadalje,[3801] ali nažalost nije dospio pokazati što sve može dati na tome području kojemu je utro put Matija Mesić.

[3800] P. Karlić, o. c, »Nastavni vjesnik« XXVI, 381

[3801] J. Šidak (EJ 5, 426) sasvim kratko o njemu piše i na kraju samo kaže: »Proučavao je napose hrvatsku povijest s kraja XV i prve polovice XVI st.«

b) DALMACIJA

Početkom 20. st. Dalmacija, od svih zemalja Habsburške monarhije, osjeća i dalje dualizam, koji joj je stalno priječio da se ujedini s ostalim hrvatskim zemljama. Ulaskom Austro–Ugarske u rat (1914) političari i javni radnici vodili su cijelo vrijeme ovoga rata vrlo tešku i složenu borbu protiv talijanskih imperijalističkih zahtjeva. Pa ipak, nakon I. svjetskog rata Italija je dobila Zadar, otok Lastovo i Palagružu, dok je ostala Dalmacija ušla u sklop kraljevine SHS.

U ovom teškom razdoblju radi i djeluje dr. *Nikodim Milaš* (Šibenik, 4. IV. 1845 — Dubrovnik, 30. III. 1915), crkveni historičar. Osnovnu školu na talijanskom jeziku uči u Šibeniku, gdje polazi i nižu privatnu gimnaziju u sv. Dominiku. Četvrti pak razred gimnazije polaže kod isusovaca u Dubrovniku, a maturu u Zadru (7. VIII. 1863). Na bogosloviji u Sremskim Karlovcima bio mu je profesor Ilarion Ruvarac. Godine 1866. vraća se u Dalmaciju s namjerom da postane profesor historije. Zatim polazi u Beč i upisuje se na Filozofski fakultet. Odatle pak prelazi u Kijev (1871) na Duhovnu akademiju, a iza toga je postao suplent bogoslovije u Zadru i bibliotekar pravoslavne »Seminarije«. Uz to je bio član upravnih tijela Matice dalmatinske (do 1891. g.). Još u listopadu 1873. na sastanku u manastiru Krki, on i prof. Ljubomir Vujnović, njegov najbolji prijatelj, nastojali su svim silama »da slože sve dalmatinske Srbe na zajednički rad u obranu srbstva«, i radili na tome da probude »uspavanu srbsku svijest« (1875). Te iste godine potpisuju, uz mnoge druge, tiskani poziv upućen Srbima u Dalmaciji i Boki. Između ostalog tu je kazano, kako se od strane Hrvata tlači »Srbima... narodnost...« i »niječe« im se »i biće, i ruše najsvetije... ustanove«. Zbog toga oni podižu svoj glas da probude »srpsku dalmatinsku braću na ujedinjenje i bratski rad, kako bi obranili i uzdržali svetinje« itd. Milaš se zajedno s Vujnovićem zanosio mišlju da osnuje samostalnu političku srpsku stranku na primorju, te je ustao »protivu onih dalmatinskih Hrvata, koji su poricali Srbima u Dalmaciji njihovu nacionalnu individualnost«. Serija njegovih oštrih napisa u »Glasu Crnogorca« i »Zastavi« (1886/7) osigurala mu je još više neprijatelja »među Hrvatima u Dalmaciji ali isto i među mnogim dalmatinskim Srbima«, kako sam priznaje u svojim memoarima. U ovom prijelomnom vremenu »oblikovanje moderne srpske nacionalne svijesti« u Dalmaciji vjerskim podvajanjem, sijanjem mržnje i rušenjem jedinstva Milaš je stao nasuprot Pavlinoviću, koji je već 1870. »fiksirao hrvatski nacionalni program« tj. »koncepciju hrvatske nacionalnosti«. Sva ta i slična trvenja išla su u prilog Austro–Ugarskoj i njenoj politici u Dalmaciji.

Što se tiče samog Milaša, on se uskoro razočarao u politici i jedno vrijeme se povlači iz javnog političkog života, tako da je iza 1886. »počeo intenzivnije raditi u nauci«, da se ponovno 1896. vrati politici.[3802] U međuvremenu je 1890. postao dalmatinski (zadarsko–istrijski) epi-

[3802] M. Pekić, Postanak manastira Krke (magistarska radnja), Zadar, 1981, 13–16, 69–71, bilj. 143–161 (rukopis). Razni spisi pa i pisma u vezi s Milašem (afere) čuvaju se u HAZ–u u Miscellaena 20.

skop.[3803] Tu je razvio vrlo veliku aktivnost i odlučno ustao usmeno i pismeno protiv poziva pape i nastojanja dalmatinskih katoličkih biskupa da se pravoslavna crkva sjedini s rimskom.

Takav njegov stav doveo je do konferencije svih dalmatinskih biskupa na kojoj se je raspravljalo o Milaševu istupu i tražilo čak od Beča da ga se ukloni s episkopske stolice. Svi ovi događaji »probudili« su Milaša, kako on to ističe u svojim memoarima, da se počne dublje baviti izučavanjem »sudbe pravoslavne vjere i crkve u Dalmaciji od najstarijih vremena«. Tako je eto došao na ideju o pisanju »Pravoslavne Dalmacije«, koje je vrlo sporo teklo.[3804] Milaš (Nikola svjetovno ime, a kaluđersko Mikodim: S. A.) sa Lj. Vujnovićem bio je 1873. zadnji urednik lista »Ljubitelj prvosveštenja« tj. »Srbsko–dalmatinskog magazina«, koji je te iste godine prestao izlaziti, jer se nije javio dovoljan broj pretplatnika.[3805] Inače oba ova prijatelja su imala veliki utjecaj na »Srbe po Dalmaciji« (1879).[3806] Prema Grujiću glavni Milašev znanstveni rad je kanoničkog sadržaja.[3807] No za našu historiografiju je pored pisanja o crkvenom pravu kud i kamo važniji njegov rad na području crkvene i ponešto svjetovne povijesti. Među prvima je rad »Istoričko–kanonički pregled na ustanovljenje nove srpsko–rumunjske mitropolije« (Zadar, 1873),[3808] te članak »Pogled na najnovije događaje u Dalmaciji« (»Zastava«, Novi Sad, 1876. pod pseudonimom »Jedan Srbin«).[3809] Zatim slijedi radnja »Dostojanstva u pravoslavnoj crkvi. Po crkveno–pravnim izvorima do XIV vijeka raspravio prof. N. Milaš« (Pančevo, 1879; Pečatnja Ivana Vodicke u Zadru, str. VIII + 167), te knjiga »Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja. Povodom rimskog pokreta u 1880–81 god. protivu pravoslavne crkve. Napisao Dr. Nikodim Milaš, Arhimandrit i profesor bogoslovije« (Zadar 1881, str. XXVIII + 387). Tu je knjigu opširno prikazao Jeftimije Vukadinović u »Ljetopisu Matice srpske« 1883. (CXXXVI/4, 88–108). Zatim mu izlazi rad »Slavenski apostoli Kiril i Metodije i rimski papa«,[3810] koji je »Prepečateno iz većeg djela istoga pisca pod naslovom »Slavenski Apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja« (Zadar, 1881, str. XX + 60), pa mala brošura »Kanoničko načelo pravoslavne crkve pri razređivanju crkvenih oblasti. — K pitanju o jegarhičkom položaju sarajevske mitropolije« (Zadar, 1884, str. 18), koju je napisao »Arhimandrit Nikodim Milaš Doktor Bogoslovije i Profesor Crkvenog prava i Crkvene istorije«, te nešto veća knjižica »Krmčija savinska«, koji je »Opisao Dr. Nikodim Milaš Arhimandrit« (Zadar, 1884, str. 41),[3811] a onda »Das Synodal–Statut der orth. Oriental Mitropolie der Bukowina und Dalmatien mit Erläuterungen« (1885).[3812] Iz te godine je i Milašev članak »O ponarodjenju Zadarske gimnazije« (»Narodni list« 1885, br. 56),[3813] te knjižica »Nikola

3803 R. Grujić, Milaš Nikodim dr, St. Stanojević, o. c, II, 905, R. Veselinović, Milaš Nikodim, EJ 6, 107. Godine 1976. Dj. Stijepčević opširno piše o Milašu pod natuknicom: Milaš Nikodim (eigentlich Nikola) u Biografisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas II, 207, 210 (s probranom literaturom). Prigodom ustoličenja za dalmatinsko istrijanskog episkopa u Zadru (7–19. X. 1890) tiskalo mu je tamošnje pravoslavno »sveštenstvo« 3 prigodne pjesme (Vj. Maštrović, Zadarska Obznanjenja, 375, 376).

3804 M. Pekić, o. c, 16, 17. Još 1897. Nikodim Milaš, kao pravoslavni episkop u Zadru dobiva dozvolu da posjeti Gubernijski arhiv i biblioteku i u svibnju je ondje radio (HAZ–Atti della Correspondenza ufficiale d'archivio... XIII[a], no 11, 1. VII. 1897).

3805 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« II, 6, 8

3806 A. Palavršić — B. Zelić, o. c, 290. Godine 1883. Milaš tiska članak »Uspomeni profesora prav. Bogoslovije u Zadru Ljubomira Vuinovića« (Izvještaj pravoslavnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru za 1882–83. šk. godinu, Zadar, 1883. i separat (M. Pekić, o. c, 170).

3807 Gl. St. Stanojević, o. c, II, 905, 906 i EJ 6, 107.

3808 EJ 6, 107

3809 M. Pekić, o. c, 169

3810 M. Pekić (o. c, 169) donosi to ovako: Milaš Nikodim, »Slavenski apostoli Kiril i Metodije i rimski pape«. Izvještaj Pravoslavne bogoslovije u Zadru za škol. godinu 1883/84, Zadar, 1884. (i separat).

3811 Vj. Maštrović, »Jadertina croatica« I, 120, 127, 128, 141

3812 St. Stanojević, o. c, II, 905

3813 Vj. Maštrović, o. c, II, 509

Miletić narodni dobrotvor« (Zadar, 1885, str. 35)[3814] kao i ona pod naslovom »Propaganda, njezin postanak i današnja uredba« (1889, ruski prijevod 1889, a bugarski 1901),[3815] tj. o Propagandi fide u Rimu. Od 1891. do 1899. gotovo redovito upućuje »Uskršnji pozdrav (ili poslanica: S. A.) pravoslavnog episkopa dalmatinskog i istrijskog Nikodima prečasnome kleru i svemu pravoslavnom narodu eparhije svoje«, tiskan u Zadru.

Svoju pak knjigu »Pravoslavno crkveno pravo. Po općim crkveno–pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama, koji važe u pojedinim crkvama« (str. XVI + 655),[3816] objelodanio je također u Zadru 1890. a drugo izdanje izašlo je 1902. g. (u ruskom i njemačkom prijevodu još 1879. dok na bugarskom tek 1903).[3817]

Godine 1895. u Novom Sadu mu izlazi »Pravila (Canones) pravoslavne crkve srpske s tumačenjima«[3818] a 1897. tiska »Jedan do sada nepoznati rukopis« (»Glasnik Pravoslavne dalmatinske i istrijske eparhije«, Zadar, 1897). Godine 1898. objelodanio je »Provjera mnogih dalmatinskih Srba u polovini XVII vijeka (Bilješke iz prošlosti pravoslavne crkve u Dalmaciji)« (»Glasnik Pravoslavne dalmatinske crkve«, Zadar, 1898). U istom »Glasniku«... tiskao je 1899. i 1900. g. rad »Iz prošlosti pravoslavne crkve u Dalmaciji« kao i »Istočno crkveno pitanje i zadaća Austrije u riješenju tog pitanja« (1899, njem. i rumunjski prijevod 1900).[3819]

Za nas je najvažnije njegovo djelo »Documenta spectantia historiam ortodoxae dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum (Spisi o istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko–istrijskom vladičanstvu od XV do XIX vijeka)« I (Zadar, 1899, str. XXVI + 501),[3820] koji je prikazao Milan P. Jovanović u »Zastavi« (1899) i J. Radonić u »Letopisu Matice srpske« (1900), kao i »anonimus u Vjesniku kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskog zemaljskog arkiva« (Zagreb, 1900).

Iza opširnog uvoda slijedi skupljena građa za historiju pravoslavne crkve u Dalmaciji i Istri od 1412. do 1796. godine. Ukupno je imao 325 dokumenta, od kojih je u prvom svesku ili knjizi tiskao 193, a u drugom je namjeravao izdati ostala 132. Tom prigodom izostavio je spise koji se odnose na Dubrovnik i Boku kotorsku, jer ne spadaju u »dalmatinsko–istrijsko vladičanstvo«. Spise je tiskao onako kako se nalaze u rukopisu, a uzeo ih je iz arhiva zadarske episkopije, konzistorije, crkvene općine, šibenske i skradinske crkvene općine, manastira Krke, državnog arhiva i Marciane u Veneciji te iz 7 tiskanih djela, koji sadržavaju izvornu građu (Farlati, Lamanski, Theiner, Le Bret itd.). Ispod svakog spisa označio je izvor odakle je uzet dok je abecedni pregled osoba i predmeta namjeravao izdati u II. knjizi ili svesku, koji nije dosad izišao.

Unatoč navedenim prikazima ovoga djela bilo bi i danas korisno ponovno se strogo kritički osvrnuti na izvore, koje je Milaš donio, zatim kako ih je ispisao i obradio. O njegovoj tendenciozno napisanoj knjizi »Pravoslavna Dalmacija« (Novi Sad, 1901), pisalo se je i raspravljalo s raznih gledišta, od njenog izlaska pa sve do danas.

Već prije smo rekli koji su razlozi naveli Milaša i kako je došao na ideju da piše ovu knjigu, koja je vrlo sporo napredovala, jer nikakvih predradnji nije bilo. Budući da su njegovi potčinjeni vrlo malo znali o povijesti svojih crkava, Milaš se je za pomoć obratio brojnim ličnostima, a među njima Nićiforu Dučiću, Gerasimu Petranoviću i Ilarionu Ruvarcu. Sam se pak hvalio da je »stotinu knjiga na raznim

3814 Vj. Maštrović, o. c, I, 145

3815 St. Stanojević, o. c, II, 905

3816 Vj. Maštrović, o. c, I, 179, 183, 188, 193, 199, 206, 212, 217, 222, 173

3817 St. Stanojević, o. c, II 905

3818 EJ 6, 107

3819 M. Pekić, o. c, 169, St. Stanojević, o. c, II, 905

3820 Vj. Maštrović, o. c, I, 221, 222

jezicima proučio i čitave hrpe rukopisa iz raznih arhiva i naših i inostranih nakupio« za izdanje ove svoje »mile i najmilije knjige«. Kada je 1901. izašla »Pravoslavna Dalmacija« pojavili su se sasvim suprotni prikazi; jedni hvalili, a drugi uvelike kudili.[3821] Tako jedan anonimus naziva ovu knjigu monumentalnim djelom, a drugi ukazuje na plagijat, dok J. Radonić upozorava na propuste autora »Pravoslavne Dalmacije«.[3822] Cilj ove knjige bio je jasan i pun neprovjerenih tvrdnji i izmišljotina, koje i danas nisu sasvim uočene i nije na njih ukazano, te nisu u potpunosti pobijene.[3823]

Sljedeće godine mu je izašao rad »Pravoslavno kaluđerstvo« (Mostar, 1902)[3824] te članak »Uspomene iz prvih godina srpskog političkog pokreta na Primorju« (»Primorski srpski list«, Zadar, 1903)[3825] zatim »Narodno crkvena autonomija u Sibinjskoj mitropologiji« (»Arhiv za pravne i društvene nauke« 1908, 265–271) kao i rad »Ston u srednjim vijekovima« (Dubrovnik, 1914),[3826] koji je prikazan u časopisu »Dubrovnik« (1914), zatim ga je prikazao Milan P. Jovanović u »Sriemskim novinama« (1914) i Lazar Tomanović u »Glasu Crnogorca« (1914).

Milaševa nedovršena radnja »Vjerska politika dubrovačke Republike« tiskana je u »Hrišćanskom vjesniku« 1914.[3827] Njegova pak pisma, upućena raznim osobama, objelodanjena su 1923,[3828] 1928.[3829] i 1931. g.[3830] Ostala Milaševa pisma čuvaju se u Arhivu SAN, kao jedan dio njegove ostavštine — i to u prvom redu njegovi »Memoari«,[3831] dosada gotovo neproučeni i nedovoljno iskorišteni. U tim »Memoarima« navodi, između ostalog, kako mu je 1914. g. austrijska policija oduzela »razna pisma« i »promemorije« iz njegova »života, osobito posljednjih godina«. No sačuvalo mu se je »i tako dosta hartija i pisama, do kojih policija nije mogla da dođe«.[3832] Gdje se još nalaze

3821 Tako npr.: Ilarion Ruvarac, Pravoslavna Dalmacija. Istorijski pregled. Napisao E. N. M. Novi Sad. Istočnik, Sarajevo, 1902, 39–42, ibid, Pravoslavna Dalmacija. Istorijski pregled. Napisao E. N. M. Novi Sad, 1901. »Letopis Matice srpske«, 1902, 114–116, Otokar Rybař, Pravoslavna Dalmacija. Istorijski pregled. Napisao episkop dr. Nikanor (Nikodim!) Milaš. Novi Sad, 1901, »Nova iskra« 1901, 190, Stevan Veselinović, Pravoslavna Dalmacija, napisao E. N. M. Novi Sad. Izdavačka knjižnica A. Pajevića 1901. Bratimstvo, Beograd, 1901, 33–35, 37–39, itd.

3822 M. Pekić, o. c, 16–18

3823 Npr. legenda o postanku manastira Krke i pitanje autentičnosti tzv. Končarevićevog Ljetopisa (gl. magistarski rad: M. Pekić, Postanak manastira Krke, Zadar, 1981, 11–30 itd.).

3824 Te godine u Zadru publicira knjižicu (str. IV+81) »Neodoljiva mržnja kao brakorazvodni uzrok po austrijskom građanskom zakonu« (Vj. Maštrović, o. c, I, 235).

3825 M. Pekić, o. c, 170

3826 EJ 6, 107

3827 Bibliografija... sv. 11, 257

3828 Tako ih je D. Ruvarac tiskao pod nazivom »Korespondencija dr. Nikodima Milaša arhimandrita s Georgijem Nikolajevićem protoprezviterom–arhimandritom« (Crkva i život 1923, 274–287). Tu je publicirano 12 pisama Milaša od 1882. do 1885. i 1890. te pismo Nikolajeviću od 1884. g.

3829 »Pisma D–ra Nikodima Milaša, pravoslavnog episkopa, Tomu K. Popoviću, učitelju u Herceg–Novom« izašla su u »Viencu« 1928. (Tu je objavljeno 8 pisama od 1882. do 1912. kao građa za istoriju srpske pravoslavne crkve u Dubrovniku) [Bibliografija... sv. 10, 454]

3830 Gl. D. Ruvarac »Patrijarh Georgije Branković i vladika Milaš« (»Glasnik Istoriskog društva« u Novom Sadu 1931, 146–149), gdje je objelodanjeno pismo G. Brankovića iz 1900. i 1901. kao i Brankovićev odgovor od 4. I. 1901.

3831 Ovu Miliševu ostavštinu otkupila je 1972. g. SANU od dra Miloša Martekinija iz Ljubljane i tako je stvoren »Fond dr Milaša«, gdje su pohranjeni i »Memoari«, koji se kseroksirani nalaze i u HAZ–u pod naslovom »Ljubljanska ostavština episkopa dr Milaša« (gl. M. Pekić, o. c, 12, 68, bilj. 115, 122, 138, 139). Godine 1983. Marko Jačov je tiskao ove memoare pod naslovom »Autobiografija Nikodima Milaša« /Građa Istoriskog Instituta knj. 24–Mešovita građa (Miscellanea) knj. 12, Beograd, 1983, 9–130/. U ovoj autobiografiji Milaš koji ju je, ojađen i opterećen složenom prošlošću svoga života, počeo pisati u navršenoj 60 godini, tj. 1905, priča o svojim precima, roditeljima i rođenju, kao i o ostalom svom životu, te završava s julom 1914. godine. Ovu svoju autobiografiju je stalno dopunjavao i »na taj način« je, kao piše Jačov u predgovoru ovoga izdanja, Milaš »pored osnovnog autobiografskog teksta... napisao i pet priloga za upotpunjavanje autobiografije«.

3832 M. Pekić, o. c, 68, bilj. 117.

rukopisi[3833] ili spisi Milaševi, vrijedno bi bilo istražitii na temelju sve te tiskane i netiskane izvorne građe, pa i ne baš velike literature o njemu, opisati u obliku monografije život i rad ovoga vrlo talentiranog i plodnog pisca. No u pogledu kritičnosti i jednostranosti njegova rada, ostao je na istoj razini sud koji je prevagnuo još za njegova života. Milaš je bio poznati kanonist, ali zato ne i »slavni historičar«, kako to piše Stefan Boca 1974. g.[3834]

No ipak on spada u istaknute srpske crkvene historičare, obrađujući pojedina razdoblja crkvene prošlosti Dalmacije u koju je utkao proizvoljno svoja gledanja, pa ako je trebalo služio se je ponekad i falsificiranjem izvora i kronoloških podataka.

Pučki učitelj i pisac *Nikola Alačević* (Makarska, 9. X. 1847 — Makarska, 12. X. 1918) službovao je po raznim mjestima. Od njegovih brojnih radova vrijedan je spomena zbornik »Slavni i zaslužni muževi. Makarska i Primorje. Izlet na Biokovo« (Split, 1910) gdje je uz ostalo ukratko prikazao sve glavnije ličnosti iz povijesti svoga grada i makarskog primorja.[3835] Zatim članak »Mihovio Pavlinović apostol hrvatske misli u Dalmaciji« (»Hrvatstvo« 1905) u povodu 17. godišnjice njegove smrti.[3836]

Marko Dragović (Velestovo, 22. VIII. 1852 — Cetinje, 19. IX. 1918), crnogorski historičar, uz ostalo piše i iz prošlosti Boke kotorske. Srednju školu je učio na Cetinju, a višu u Petrogradu. Neko vrijeme je bio sekretar Ministarstva prosvjete, zatim član okružnog suda u Ulcinju i profesor. S mnogo ljubavi i razumijevanja bavio se je uz historiju Crne Gore[3837] i historijom Boke kotorske, te je objavljivao historijske spomenike, napose iz ruskih arhiva.[3838] Radovi su mu posvuda razasuti. U vezi s Bokom treba spomenuti sljedeće: »Građa za istoriju grada Risna« (SKA XVII, Beograd, 1892, 117–124), »Prilozi za istoriju Boke kotorske« (»Spomenik«... XXX, Beograd 1896, 25–36), »Prilozi za istoriju Crne Gore i Boke kotorske početkom XIX stoleća« (»Spomenik«... XXXI, Beograd, 1898, 95–127) te »Nekolike arheološke bilješke Ulcinja« (»Letopis Matice srpske«, Novi Sad, 1912) itd. Ostavio je više rukopisa spremljenih za tisak.[3839]

Češki znanstveni radnik i historičar dr. *Konstantin Jireček* (Beč 24. VII. 1854 — Beč, 10. I. 1918) i danas je nenadmašiv za historiju južnoslavenskih naroda u srednjem vijeku. Gimnaziju je završio u rodnom gradu u Terezianumu, a historiju i filologiju na sveučilištu u Pragu. Bio je darovit mladić, koji je zarana naučio sve slavenske jezike[3840] i radi u tamošnjim bibliotekama. Sa 16 godina

---

[3833] O »Jednoj neštampanoj monografiji episkopa d–ra Nikodima Milaša« napisao je »Povodom prenosa smrtnih mu ostataka u Šibenik« članak Jovan Jeremić u »Letopisu Matice srpske« (1930). Gl. Bibliografija rasprava i članaka IV (Historija), Zagreb, 1955, 270, br. 7980. Rukopis pak naslovljen »Dr Nikodim Milaš u Beogradu« (13 listova) nalazi se danas u zaostavštini Vojislava Markovića (Arhiv Istorijskog instituta u Beogradu — R. br. 297, kutija 41).

[3834] Boca Stefan, Kome dato tome i zadato, Dalmatinska Lazarica i pravoslavni Kosovljani (povodom stogodišnjice osvećenja dalmatinske Lazarice 1874–1974), Zemun, 1974, 8; gl. i Vaso Ivošević, Dr Nikodim Milaš, episkop dalmatinsko–istarski. Almanah Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku. Zagreb, 1971. kao i M. Pekić, o. c, 68, bilj. 114, 150. U najnovije doba već navedeni Marko Jačov kaže da je dosad »u našoj istoriografiji« pisano o Milašu »uglavnom kao crkvenom velikodostojniku, a sasvim zanemarljivo kao kanonisti, istoričaru i organizatoru srpskog školstva u Dalmaciji i Beogradu«. Ali priznaje da se Milaš »nije obrazovao kao profesionalni istoričar, niti je to bio po svom osnovnom životnom opredeljenju«. Dalje Jačov ukazuje kako »Milaševa dela istorijske sadržine« ga stavljaju »na veoma visoko mesto u srpskoj istoriografiji i kad se ona posmatra u celini«, te da ga se »može smatrati prvim istoričarem koji je prihvatio stroge Ruvarčeve metode kritike izvora i istorijskih činjenica« (gl. M. Jačov, o. c, 11, 9 — predgovor) itd. No takav sud o Milašu, kao historičaru — po našem mišljenju — je vrlo jednostran i neuvjerljiv.

[3835] HE I, 167, J. Ravlić, Alačević Nikola, EJ 1, 52, 53 i HBL 1, 47.

[3836] Bibliografija... sv. 11, 4

[3837] Gl. Bibliografija... sv. 11, 67

[3838] St. Stanojević, o. c, I, 629, R. Dragičević, Dragović Marko, EJ 3, 70

[3839] St. Stanojević, o. c, I, 629

[3840] Tako je dobro i rado govorio hrvatski [I. M. + O Konstantinu Josipu Jirečeku (Uspomene. Refleksije), »Nastavni vjesnik« XXVI, Zagreb, 1918, 449].

počeo je objavljivati manje radove, a u 22. godini (1876) promoviran je na Praškom sveučilištu za doktora filozofije.[3841] Zatim se je habilitirao na istom sveučilištu za docenta s odličnom studijom »Die Heerstrase von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe« (Prag, 1877) te privukao pažnju ne samo slavenskog već i šireg europskog svijeta. Kao docent »balkanske historije« predavao je na Praškom sveučilištu od 1877. do 1879. g.[3842] kada ga poziva bugarska vlada da bude glavni tajnik Ministarstva prosvjete (1879). U Bugarskoj je ostao do 1884. g. U međuvremenu je bio ministar prosvjete, predsjednik prosvjetnog savjeta i direktor narodne biblioteke i muzeja.[3843] Godine 1884. prihvati poziv Filozofskog fakulteta češkog sveučilišta, koje se je odvojilo od njemačkog, i postade redoviti profesor iz opće historije s osobitim obzirom na historiju Slavena, napose Južnih Slavena,[3844] 1893. g. prešao je na bečki Filozofski fakultet[3845] i na tome položaju[3846] ostaje sve do svoje smrti.[3847]

U privatnom životu bio je ljubazan i ugodan, a politikom se nije nikada bavio.[3848] Jirečekov rad je ne samo golem po mnoštvu publikacija već i epohalan. Pisao je izvrsno na češkom, hrvatskom,

3841 Ovaj Šafařikov unuk napisao je disertaciju »Istorija Bugara«, koja je 1876. g. izašla na češkom i njemačkom jeziku i uskoro doživjela 2. izdanje na ruskom (M. J. Dinić, Jireček Konstantin. EJ 4, 529). On je bio Šafařikov unuk po ženskoj liniji, jer mu je majka Božena bila kći Pavla Josipa Šafařika »velikog slaviste i oca srpske književne istorije« kako piše N. Radojčić (Jos. Konstantin Jireček, Narodna starina II, Zagreb, 1923, 198). Budući da je Vj. Spinčić imao tijesne veze s Pragom i Česima, dobio je tiskani poziv da će Konstantin Josip Jireček biti promoviran na sveučilištu u Pragu za doktora filozofije 10. VI. 1876. u 12 sati. Dvadeset godina kasnije Jireček je pisao iz Beča 6. I. 1896. Spinčiću pitajući ga da li ima tiskan spisak hrvatskih imena pojedinih mjesta u Istri, onako kako narod govori. U odgovoru (14. I. 1896) Spinčić mu je naveo nekoliko primjera (HDA u Zagrebu — Korespondencija Vj. Spinčića — kutija 64 i kutija 82, br. 7).

3842 Godine 1874. Jireček je proputovao Srbiju i Hrvatsku te je svoje dojmove s puta objavio u časopisu »Osveta« za god. 1875. Nakon što je izabran za docenta nastavio je svoje studije u dotad teško pristupačnom dubrovačkom arhivu, zahvaljujući zauzimanju svoga oca kod generala Rodića, tadašnjeg namjesnika za Dalmaciju. Otad je on u više navrata radio u istom arhivu, proputovao Boku kotorsku, posjetio Crnu Goru i Trebinje (J. Radonić, Konstantin Jos. Jireček, Zbornik Konstantina Jirečeka I, Posebna izdanja SANU CCCXXVI/33, Beograd, 1959, 9).

3843 U Sofiji se je upoznao s Hrvaticom, ravnateljicom prve ženske stručne škole u tome gradu. Ona je kao i Jireček imala određenu ulogu na dvoru kneza Battenberga, bila je dvorska dama. Zaručili su se, ali do braka nije došlo zbog raznih intriga i tako Jireček ode u Prag, a ona u Zagreb, gdje se u zrelo doba udade za nekog savjetnika (J. M., o. c, »Nastavni vjesnik« XXVI, 447). Prema navodu Kostrenčića u ovu Jirečekovu simpatiju, za koju se govorilo da je jedna vrlo kulturna učiteljica ručnog rada, zagledao se i Smičiklas. Kao što znamo ni ovdje nije došlo do ženidbe jer je Smičiklas »ostao momak« (M. Kostrenčić, o. c, 54). Inače, Jireček se nije u Sofiji dobro snašao. Većina Bugara je smatrala da je u njihovu zemlju došao iz materijalne koristi. To je Jirečeka pogodilo, tako da mu se život i rad u Bugarskoj činio izgubljenim (gl. N. Radojčić, o. c, Narodna starina II, 200, 201).

3844 Uskoro je postao dopisni član Bečke akademije nauka, a 1891. izabran je za redovnog člana nove češke akademije nauka. U ljeto pak 1890. otišao je na studije u dalmatinske i talijanske arhive (J. Radonić, o. c, Zbornik Konstantina Jiričeka I, 9).

3845 Jireček je važio kao okorjeli neženja. Ali jednoga dana na vrlo tajanstven način se oženi i otada prestade za svoju okolinu živjeti sasvim se povukavši pa čak nije više zalazio ni svome starom prijatelju Jagiću (J. M, o. c, »Nastavni vjesnik« XXVI, 449).

3846 U Beču su se kod njega školovali: J. Radonić, St. Stanojević i Vl. Ćorović (EJ 4, 529).

3847 Kao nastavniku Jirečeku nije bilo stalo da kod svojih slušača izazove zanimanje u onolikoj mjeri u kojoj je to činio njegov kolega Jagić, koji ga je i doveo na bečki fakultet. Godine 1898. Jireček je postao pravi član Bečke akademije nauka, a uz to i član arhivskog savjeta u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Kao takav on je ne samo podnosio izvještaje o arhivima u Dalmaciji, nego je i uvelike utjecao na njihovo uređenje (J. Radonić, o. c, Zbornik Konstantina Jirečeka I, 10). Umro je od slabosti srca 10. I. 1918. (J. M, o. c, »Nastavni jezik« XXVI, 449).

3848 J. Nagy, +Dr Josip Konstantin Jireček »Hrvatska njiva« II, Zagreb, 1918, 87–89. Gl. i F. Šišić, Konstantin Josip Jireček kao historik, »Savremenik« XIII, Zagreb, 1918, 113–119 i V. Jagić, Jireček kao čovjek, »Savremenik« XIII, Zagreb, 1918, 120–122. Nazivajući K. Jirečeka češkim historičarem i balkanologom R. Rehder piše o njemu dosta ilustrativno (Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas II, München 1976, 267–269). U najnovije vrijeme Ivan Dorovsky napisao je o tom historičaru čak knjigu pod naslovom »Konstantin Jireček. Život a dilo« (Brno, 1983. str. 231), u kojoj je vrlo slabo obradio doprinos Jirečeka na proučavanju hrvatske povijesti. No zato je na kraju svoje knjige dao dosta iscrpnu bibliografiju Konstantina Jirečeka (od 1871. dalje) kao i obilnu literaturu o njemu (abecednim redom). Jireček se dopisivao i s M. Šufflayem, te se njegova 3 pisma iz 1911. g. nalaze u HDA u Zagrebu — Ostavština M. Šufflaya.

srpskom, bugarskom, njemačkom pa i na francuskom jeziku. Proučavanje mu se odnosi uglavnom na Balkanski poluotok u čiju je historiju unio nove vidike, koje je ipak današnja historiografija premašila. Naročito mnogo je dao na polju historije Srba i Hrvata. Nakon proučavanja građe u dubrovačkom arhivu dao je djelo »Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters« (Abhandlungen der Kgl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften VI Folge, 10. Band. Classe f. Philosophie, Geschichte und Philologie N°2, Prag, 1879). Ovo je djelo i danas temelj našega znanja o srednjovjekovnim srpskim, bosanskim i južnodalmatinskim oblastima, a k tome još i o rudarstvu u Srbiji i Bosni, dubrovačkoj trgovini i trgovačkim cestama s primorja u unutrašnjost Balkanskog poluotoka. Godine 1916. pretiskano je u Pragu[3849] bez ikakvih promjena. Njegov rad »Die Wlachen und Maurowlachen in de Denkmalern von Ragusa«[3850] izašao je 1879. u »Sitzungsberichte der Königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag«.

Iz toga područja treba spomenuti i rad »Nastojanja starijeh Dubrovčana oko raširenja granica« (»Slovinac«, Dubrovnik, 1879, br. 4 i 5).[3851] Iste godine (1879) »Glasnik Srp. učenog Društva« (XLVII, 304–312) mu publicira »Ugovor Stefana Prvovenčanog sa Dubrovčanima iz god. 1215.–1219.« Jireček je bio posebno obradovan kada je pronašao ovaj ugovor. Mali članak »Epidaur« (Srĕtozor, br. 2, 4–5) tiskao je također te godine.[3852]

U vezi s Dubrovnikom napisao je čitav niz radova. Tako »Die Beziehungen der Ragusaner zu Serbien unter Car Uroš und König Vlkašin 1355.–1371.« (Sitzungsberichte der Königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Prag 1885) i nešto opširniji na češkom »Srbský cář Uroš, kralj Vlkašin a Dubrovčané (»Časopis Musea Kral. Českeho« LX, 1886),[3853] »Poselstva republiky dubrovnické k cisařovně Katerine II. v. 1. 1771.–1775.« (Studie k dějinam juhoslovanským a ruským. V. Praze. Raspravy česke akademie cisaře Františka Josefa pro vĕdi slovesnost a umĕni v Praze 1892); to su zapravo bila njegova predavanja o historiji istočnog pitanja. »Dubrovnik« (Ottov »Naučni slovnik« 1892), »Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters« (»Almanach der kais. Akademie der Wissenschaften« 49, Wien, 1899). Ovu je studiju preveo B. Cvjetković i izdao u Dubrovniku 1915. pod naslovom »Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti Srednjeg Vijeka«. »Beiträge zur ragusanischer Literaturgeschichte« (»Archiv für slav. Philologie« XXI, 1899), »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner« (»Archiv für slav. Philologie« XXV (1903), XXVI (1904) itd.

Velika je šteta što se Jireček nije odazvao 1906. g. pozivu Matice hrvatske da napiše za njena izdanja jednu sustavnu historiju Dubrovnika.[3854]

[3849] Ovo djelo izašlo je s predgovorom K. Jirečeka, koji sam ondje kaže da ono predstavlja sličnu historijsko-geografsku raspravu kao njegova studija »Die Heerstrasse...« iz 1877. g. Kad je SANU 1959. izdala Zbornik Konstantina Jirečeka I, u njemu je tiskala, u prijevodu Đ. Pejanovića, Jirečekov rad »Die Handelstrassen...« (str. 205–303).

[3850] Prijevod ove rasprave dao je I. Sindik, a redigirao J. Radonić. Izdala ju je i SANU 1959. u Zborniku Konstantina Jirečeka I, 191–204. To je početak i preteča kasnijih Jirečekovih studija o Romanima na Balkanskom poluotoku, a napose u Dalmaciji, kako piše N. Radojčić (o. c, »Narodna starina« II, 200).

[3851] Ovaj rad je ponovno izdala SANU 1959. u Zborniku Konstantina Jirečeka I (305–314).

[3852] N. Radojčić, o. c, Narodna starina II, 200

[3853] I ovaj rad je u prijevodu Olge Šafarik, tiskala SANU 1959. u Zborniku Konstantina Jirečeka I (339–385) i dala mu naslov »Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani«.

[3854] Nakladni zavod Matice hrvatske objelodanio je 1980. g. »Povijest Dubrovnika do 1808« u dva dijela koju je napisao Vinko Foretić. No on u svome uvodu ne govori o ovome pozivu MH upućenom Jirečeku. Inače je Jagić još 1918. g. karakterizirajući lik Jirečeka naveo i ovo: »...Tko je imao prilika da vidi te njegove rukopisne bilješke, ispise, izvadke, jednom riječju svu njegovu rukopisnu ostavštinu, kažu da znatno više vrijedi nego li sama biblioteka štampanih knjiga. Sudeći po njegovoj mnogogodišnjoj radnji o Dubrovačkim i drugim dalmatinskim arkivima, u njegovoj će rukopisnoj ostavštini biti najviše blaga za historiju Dubrovnika i njegovih sredovječnih zaledjnih susjeda...« (V. Jagić, Jireček kao čovjek, »Savremenik« XIII, 121, 122).

Pored ovih radova plod njegova istraživačkog rada u dubrovačkom arhivu su »Srpski spomenici« (Spomenici SKA 11, Beograd, 1892).

To je zapravo dopuna Pucićevih spomenika.

Jirečekovi spomenici idu od 1286. do 1693. g. a najviše se odnose na 14. i 15. st. Ima ih i na hrvatskom, latinskom i talijanskom jeziku, a odnose se i na bosansku povijest.

Tom je zborniku dao historijski uvod o sadržaju objelodanjenih isprava, a na kraju knjige precizan i odličan indeks imena i stvari.[3855] Zajedno s Bogišićem objelodanio je uz veliko zalaganje i trud u izdanju JAZU Dubrovački statut od 1272. (MHJSM IX, Zagrabiae, 1904), o čemu smo već pisali u vezi s Bogišićevim radom, koji je ovu ediciju godinama zatezao.

Još 1897. napisao je studiju »Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–historische Classe Bd 136, Wien, 1897),[3856] čiji su rezultati, po N. Radojčiću, »iznenadili celi učeni svet i utvrdili interesantna središta rane hristianizacije na zapadnoj okrajnici Balkanskog Poluotoka i u Makedoniji«.[3857] Iz prošlosti Dubrovnika, kao nastavak ranijih studija, izdan je iste ove godine »Die Archive von Dalmatien« (Mitteilungen der k. k. Central–Commission, Archiv Sect. W. 1897)[3858] u kojem opisuje neke dalmatinske arhive, a napose one u Zadru i Dubrovniku, te glede njih iznosi svoje prijedloge. Istodobno se je zanimao i za romanski element po dalmatinskim gradovima. Tako je nastalo djelo »Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters« [I–III, Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.–hist. Casse Bd 48 (1901), 49 (1903/4][3859] u kojem je ocrtao rasprostranjenje Romana prije i poslije doseljenja Slavena i pozabavio se postankom Vlaha (Rumunja), te geografskom nomenklaturom, krštenim i narodnim imenima Romana i Slavena, kako ih sačuvaše isprave do 15. stoljeća. Sve je to obrađeno pretežno na temelju izvorne građe iz arhiva u Dalmaciji, naročito iz zadarskog i dubrovačkog arhiva kao i stručne literature.

Članak »Dubrovačka republika od kraja XVII vijeka do svoga pada«, objelodanio je u listu »Glas Crnogorca« (1894, br. 15, 16), a u »Agramer Tagblatt« (1899, br. 154–157) članak »Dalmatien (Eine historische Skizze)«.[3860]

Jireček je napisao i veliki broj recenzija i objava goleme znanstvene vrijednosti, zapravo studija, koje su postale nerijetko posve samostalni eseji.

[3855] F. Šišić, Izvori bosanske povijesti. Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, Sarajevo, 1942, 11, 12.

[3856] I ovaj je rad u prijevodu I. Sindika tiskala 1959. g. SANU u Zborniku Konstantina Jirečeka I (461–528). Dana 17. I. 1897. Jireček iz Beča zahvaljuje Spinčiću na bogatim podacima o hrvatskim zemljopisnim imenima u Istri koje mu je poslao (14. I. 1896: S. A.). Ujedno mu javlja da će se pozvati na njega u jednoj svojoj raspravi o kršćanskom elementu u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja, koju priprema za tisak. (HDA u Zagrebu — Korespondencija Vj. Spinčića — kutija 83, br. 20). On je to učinio u već navedenoj raspravi »Das christliche Element...« (1897), koju je 1959. g. u srpskom prijevodu izdala SANU. Naime, Jireček se u jednoj bilješci ovoga rada (Zbornik Konstantina Jirečeka I, 480, bilj. 72) zahvaljuje za ta objašnjenja Spinčiću, svome nekadašnjem kolegi sa studija, a tada istarskom poslaniku u bečkom parlamentu.

[3857] N. Radojčić, o. c, »Narodna starina« II, 209. Obavještavajući St. Novakovića iz Beča 23. V. 1897. »ove zime« napisao »opširnu raspravu o kršćanskom uplivu na topografska imena balk. zemalja, o imenima sela i gradova po svecima i crkvama, kojih na pr. u Grčkoj, Albaniji i Dalmaciji ima toliko«, Jireček zatim dodaje »ali u Bosni gotovo ništa.« (M. St. Novaković, o. c, 302, 303).

[3858] Godine 1959. u Zborniku Konstantina Jirečeka I (529–536) SANU je objavila u srpskom prijevodu J. Radonića članak »Arhivi u Dalmaciji«. U vezi s tim izvještajem o arhivima u Dalmaciji, Böttner je još 1. XII. 1897. smatrao da treba udovoljiti prijedlogu Jirečeka da se notarski arhiv iz prvostepenog tribunala prenese u zadarski Gubernijski arhiv (HAZ–Atti della Correspondenza ufficiale d'archivio... Filza XII[a], No 82, 1. XII. 1897).

[3859] Sa njemačkog na srpski jezik ovo djelo je preveo St. Stojanović, a izdala ga je također SANU pod naslovom: Konstantin Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega vijeka, Zbornik Konstantina Jirečeka II, Posebna izdanja CCCLVI/42, Beograd, 1962, 1–366.

[3860] Bibliografija... sv. 11, 154

Od recenzija samo da se spomenu: »Monumenta Ragusina« I–IV,[3861] MSHSM X, XIII, XXVII, XXVIII (»Časopis čes. muzeja« 1885. i »Archiv für slavische Philologie« XX, 1897), »P. Pierling, Un protagonisme du panslavisme au XVII–e siècle. Memoire inedit de Jouri Krijanich« (»Revue des questions historique. XXX année, 117e livraison«, Ier Janivier 1896), »Archiv für slavische Philologie XVIII (626, 627), »Surmin, Acta croatica« (»Archiv für slavische Philologie« XXI, 1899) »L. Vojnović, Pad Dubrovnika, Zagreb, 1908« (»Archiv für slavische Philologie« XXXII, 1911) i nekrolog + Tadija Smičiklas (»Archiv für slavische Philologie« 1916, LXXXVI).[3862]

Svi su Jirečekovi radovi svojom temeljitošću i raznovrsnosti ukazali da je on određen napisati historiju Srba za kolekciju Allgemeine Staatsgeschichte, koja je izlazila u Gothi.

Iako je on prihvatio ponudu još 1901. ta je historija ugledala svjetlost dana tek 1911. g.

Prva knjiga »Geschichte der Serben« (I Bd, Gothe 1911) obuhvaća razdoblje do 1371. druga do 1537. a izašla je također u Gothi 1918. posthumno. Korekturu knjige dovršio je V. Jagić.

S njemačkog na srpski jezik obje je knjige preveo J. Radonić pod naslovom »Istorija Srba« (I, Beograd, ²1952), studiju »Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13.–15. Jahrhunderts« (I, II, Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften Phil. hist. Klasse Bd LVI (1912), III, Bd LVIII (1914) i IV (Nach dem handschriftlichen Nachlass des Verfassers bearbeitet von V. Jagić), LXIV (1919) preveo je također J. Radonić, tj. sva četiri djela i objelodanio pod nazivom »Istorija Srba« (II, Beograd, ²1952).[3863]

U ove dvije knjige »Istorija Srba«[3864] nalazi se opisana i povijest hrvatskih zemalja kao i Dubrovnika u navedenom razdoblju i može se mirne duše reći da su podaci u tom monumentalnom i zasad nenadmašnom djelu za povijest hrvatskog naroda u srednjem vijeku od velike važnosti i vrijednosti, jer je rađeno pretežno na tiskanoj i neobjelodanjenoj izvornoj građi.

Jirečekovo znanje je bilo golemo i on ga je velikom marljivošću neprekidno do smrti popunjavao.

Literatura balkanske historije, može se reći, rađala se i nastajala pod njegovim vodstvom.

Radovi mu se odlikuju bogatstvom građe, strogom kritičnošću, objektivnošću, širokim pogledom i golemom erudicijom.[3865]

Njegov rad na prošlosti balkanskih naroda — po Diniću — je jedinstven. Osnovna odlika im je široka, svestrana i temeljna erudicija, spojena s izvanrednom kritičnošću i opreznošću u stvaranju zaključaka, i to im daje trajnu vrijednost.[3866]

3861 Prikaz I. i II. toma prevela je sa češkog Božena Konečni i 1959. je to izašlo u Zborniku Konstantina Jirečeka I (321–338). Posthumno 1924. u listu »Konavska sloga« (I, 1924) tiskan mu je članak »Kako su Konavle došle pod Dubrovačku republiku« (Bibliografija... sv. 11, 155).

3862 Gl. i F. Šišić, o. c, »Savremenik«... XIII, 119. Uz navedeni nekrolog također sa zakašnjenjem K. Jireček je objelodanio godinu dana kasnije članak pod naslovom: Thaddäus Smičiklas, Mitteilungen des Institut für osterreichische Geschichtforschung sv. 36 (1915, 217). Inače u ovoj Hrvatskoj historiografiji neke nespomenute omanje članke i prikaze, koji se tiču hrvatske povijesti, donosi detaljnije već navedeni Ivan Dvorovsky (Konstantin Jireček. Život a dilo, Brno, 1983, 205–218). Jireček se dopisivao i sa Smičiklasom, što svjedoče njegovih nekoliko pisama (Beč, 28. XI. 1899, 26. X. 1901, 8. II. 1904, 16. III. 1905) [A HAZU–XV–45 — Ostavština T. Smičiklasa — korespondencija].

3863 M. Dinić, Jireček Konstantin Josef, EJ 4, 529, 530. Gl. i N. Radonić, o. c, »Narodna starina« II, 214 i bilj. 68, 215 i bilj. 71, 72 i V. Jagić, Josef Konstantin Jireček, Gestorben am 10. Jännuar 1918. (Separat aus Alamanach der Akademie, der Wissenschaften in Wien Jahrgang 1918, Wien 1918.

3864 Godine 1981. Srpska književna zadruga je objelodanila prvu i drugu knjigu »Istorija srpskog naroda, tj. od najstarijih vremena do maričke bitke (1371)« i »Doba borbi za očuvanje i obnovu države« (1371–1537)«. Ovim svescima je obuhvaćena sva ona historija Srba, koju je svojedobno napisao Jireček, a J. Radonić preveo, nadopunio u biljeŝkama te izdao pod naslovom »Istorija Srba« (I. knjiga do 1537. godine, Beograd, ²1952). Treće pak izdanje Jirečekove »Istorije Srba« s predgovorom R. Mihaljčića izašlo je 1978. također u Beogradu. Inače Srpska književna zadruga sukcesivno izdaje »Istoriju srpskog naroda« od doseljenja na Balkan do 1918. godine u 8 knjiga, od koje je dosad izašlo iz tiska 5 tomova.

3865 J. Nagy, o. c, »Hrvatska njiva« II, 89

3866 EJ 4, 530

Što se tiče njegovih istraživanja izvora po arhivima,[3867] koji se tiču hrvatske srednjovjekovne povijesti,[3868] i to je bilo temeljito, pouzdano i točno.

Od predavanja, koja je držao kao profesor na Bečkom sveučilištu, najvažnija su ona o izvorima i stručnoj literaturi ne samo Južnih Slavena nego i susjednih naroda. Isticao je da u nas nema uopće sistematskog pregleda historijskog materijala. Međutim, priznavao je da je stanje glede toga ponajbolje u Dalmaciji i Hrvatskoj, citirajući na prvom mjestu Luciusa u Dalmaciji, dok u Hrvatskoj ističe koliko toliko sistematski rad JAZU, podvlačeći zasluge Račkog u ocjenjivanju starih izvora za južnoslavensku povijest.[3869] Pa ipak, unatoč velikom poznavanju izvora za povijest hrvatskog naroda, Jireček nije na tom području dao onoliko koliko za srpsku i bugarsku povijest.

[3867] Tako 1890. boravi u Zadru, Dubrovniku, Kotoru pa i u Veneciji, gdje istražuje i pronalazi važnu građu u vezi s hrvatskom poviješću. U tu svrhu obilazi i Nin, Šibenik, Drniš, Knin, Klis i Sinj, razgleda ruševine starih kula i gradova. Čak se 1893. sprema izdati »prigotovljeni opis arhiva« u Dubrovniku. Kritizira Ljubićevu zbirku »Listine« i te iste godine piše Novakoviću što bi se još imalo izdati iz golemih izvornih zbirki dubrovačkog arhiva (M. St. Novaković, Pisma Konstantina Jirečeka Stojanu Novakoviću, Godišnjica Nikole Ćupića XLIII, Beograd, 1934, 283–285, 288, 289, 296, 304). U pismu Smičiklasu od 28. XI. 1899. iz Beča Jireček kaže: »Za rukopise pokojnoga Šime Ljubića se u Bečkoj akademiji nitko neinteresira, i da se tko u Beču za te stvari interesira, znao bi po bibliotekama i arhivima u Mlecima sam prikupiti ono što mu treba...« U drugom pismu od 26. X. 1901. osvrće se na »Codex dipl.« i kaže: »Po mojem mnijenju je bilo najbolje da se za svaki grad u Dalmaciji sastavi osobiti codex, za Rab, Zadar itd., pa i za Dubrovnik. Sve što je izašlo iz kancelarije jedne uprave, neka bude na okupu«. U pismu od 16. III. 1905. javlja Smičiklasu kako mu je 5. 3. 1903. pisao P. Kaer iz Rasline kod Šibenika »da se kod njega nalazi lijepa zbirka neobjelodanjenih pergamenâ i drugih isprava, odnosećih se gradskom življenju Šibenika, počamši od XIV do XVII vijeka«, te da mu je on odgovorio »da bi dobro bilo da on tu zbirku opiše i negdje izda...« (A HAZU–XV–45 — Ostavština T. Smičiklasa — korespondencija). Komentirajući pisma St. Novakovića i V. Bogišića, Br. M. Nedeljković, u jednoj bilješci kaže za Jirečeka i ovo: »Jireček Konstantin (1854–1918), znameniti istoričar proučavao prošlost Bugara, Srba i Dubrovnika, bavio se i vizantologijom. Prijatelj Valtazara Bogišića...« (Br. M. Nedeljković, Prepiska Stojana Novakovića i Valtazara Bogišića, Zbornik... XXVIII, 127, bilj. 7).

[3868] Tako npr. kada iz Praga (3. IV. 1877) šalje Novakoviću »jednu raspravicu o Cividalskom jevanđelju« (M. St. Novaković, Pisma Konstantina Jirečeka Stojanu Novakoviću, godišnjica Nikole Ćupića XLIII, 257), on se dotiče i ondje upisanih imena hrvatskih knezova. Te iste godine i Rački je u svojim »Documentima« objelodanio taj izvor.

[3869] Zbornik Konstantina Jirečeka I, 10

BOSNA I HERCEGOVINA

S obzirom na stanje, koje je u ovom razdoblju vladalo u Bosni i Hercegovini, ističe se kao njen historiograf Mađar po rodu dr. *Ljudevit (Lajos) Thallóczy* (Budim 8. XII. 1854 — postaja Herczeghalom, 1. XII. 1916).

U svom rodnom gradu Budimpešti, gdje se je isprva prezivao Strommer i tako potpisao svoj prvi historijski rad, svršio je i Filozofski fakultet. Onda je promijenio svoje prezime i nazvao se — prema mišljenju Đorđa Sp. Radojičića — »očevidno po hrvatskoj velikaškoj porodici Talovcima (mađ. Thallóczy)«[3870]

Godine 1877. postao je privatni docent na sveučilištu u Budimpešti i perovođa u kr. zemaljskom arhivu.[3871] Tom prilikom je — prema navođenju Šišića — promijenio svoje ime Ludvig Strommer u Thallóczy.[3872] Otad pa sve do svoje smrti posvetio se znanstvenom obrađivanju arhivskih spomenika. Godine 1894. imenovan je vladinim savjetnikom i direktorom bivšeg kameralnog arhiva u zajedničkom Ministarstvu financija u Beču.

Thallóczy je bio glavni savjetnik i pomoćnik ministru Benjaminu pl. Kallayu, te je njihovim nastojanjem stvoreno povoljno tlo za znanstveni i kulturni rad u Bosni. Godine 1896. Thallóczy postaje dvorski savjetnik, a 1912. pravi tajni savjetnik cara i kralja, te je pozvan da sudjeluje i u upravnoj struci Bosne,[3873] imajući u referadi bosansko školstvo. Vrlo dobro je naučio hrvatski jezik.[3874]

Thallóczy je bio dobroćudan čovjek, pripravan da pomogne svakom pregaocu na polju znanstvenog proučavanja Bosne.

Pri kraju svoga života bio je zemaljski građanski povjerenik Srbije. Umro je za vrijeme teške željezničke nesreće kod Herczeghaloma.

[3870] Đ. Sp. Radojičić, Thallóczy Lajos, EJ 8, 331. Gl. i G. Stadmüller, Thallóczy Lajos (Ludwig), kojeg naziva ugarskim političarem i historičarem, te osnivačem ugarskih balkanoloških istraživanja (Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas IV, 294–296).

[3871] Ć. Truhelka, Dr Ljudevit pl. Thallóczy + 1. prosinca 1916, »Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« XXIX (1817), Sarajevo, 1918, 297. Gl. i dr. M. Šufflay, Ludwig v. Thallóczy (1854–1916), Archiv für slavische Philologie 37, Berlin 1920, 547–552.

[3872] F. Šišić, Izvori bosanske povijesti, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463 I, Sarajevo, 1942, 31

[3873] Ć. Truhelka, o. c, 297, 298. Gl. i F. Hauptmann, Ein Reisebericht dr Ludwig Thallóczy's aus Bosnien, Mitteilungen des österr. Staats archivs 13, Wien, 1960, 404–450.

[3874] F. Šišić, o. c, 32

Kao Mađar po narodnosti i arhivar po struci, isprva se je posvetio proučavanju ugarske povijesti, bavio se sabiranjem i izdavanjem listina i dokumenata. No sakupljao je građu za povijest sjevernih balkanskih zemalja.

Bio je polihistor kao i drugi znanstveni radnici prošlih stoljeća, te se nije ograničio na stanovito znanstveno područje.

Jednako se je bavio historijskom kritikom, epigrafikom, sfragistikom, lingvistikom, etnografijom i drugim historijskim pomoćnim naukama kao i izdavanjem spomenika.

Iako nije ni u jednoj struci specijalist, ipak je postigao lijepe rezultate, jer je imao širok i bistar pogled u stvar.

Proučio je gotovo sve važnije arhive[3875] u Austro–Ugarskoj Monarhiji i izvan nje, te izdao građu sam ili pomoću odabranih suradnika.

To su veliki diplomatari, koji predstavljaju znameniti dio modernog proučavanja historijskih izvora.[3876]

Njegov znanstveni rad s obzirom na našu povijest, može se podijeliti na dva dijela: 1. Izdavanje izvora za hrvatsku i bosansku povijest i 2. Radnje i studije iz istog područja.

1. Izdavanje izvora za hrvatsku i bosansku povijest

Thallóczy je zajedno s Gelčićem izdao »Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae« (Budapest, 1887), a onda sa Samuelom Barabásom: »Codex diplomaticus de Blagay (a Blagay család oklevéltára)«, »Monumenta Hungariae historica«, »Diplomataria XXVIII«, Budapest, 1897. Ovdje su skupljene sve isprave knezova Blagajskih od 1200. do 1578. godine, iz mađarskog arhiva koje je odande prepisao Barabás, a opširni historijski uvod o knezovima Blagajskim (Babonićima) napisao je na mađarskom sam Thallóczy. One se odnose ne samo na hrvatsku već i na bosansku povijest, a ima ih oko 265 komada, govore o postojbini knezova Blagajskih i o drugim krajevima Bosne, pa i o rodu Hrvatinića.

To je, po Šišiću, jedna od najvažnijih historijskih zbirka za našu prošlost. Uz to ima odličan indeks i geografsku kartu.

S Antalom Hodinkom izdao je tzv. »Codex diplomaticus partium regno Ungariae adnexarum (Magyar–Ország melléktartsmányainak oklevéltára)« I vol. 1490–1527 (MHH XXXI, Budapest 1903, str. 753). Ondje se nalaze 582 isprave, povađene iz tadašnjeg Haus–Hof und Staatsarchiva, komorskog i ratnog arhiva u Beču, te zemaljskog arhiva u Grazu kao i tiskanih izdanja izvora, a najviše se odnose na prilike u Hrvatskoj i Bosni od 1490. do 1527. g. s puno dragocjenih podataka. Na kraju je dan odličan i pregledan indeks s geografskom kartom.

Thallóczy je sam izdao u Budimpešti 1905. g. djelo »Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéröl fötekintettel a Körmendi levéltár okleveleire« (»Istraživanja o podrijetlu bosanskog banstva, s poglavitim obzirom na isprave körmendskog arhiva«). Sabrao je 11 isprava na hrvatskom jeziku s još nekoliko na latinskom, a napose za povijest obitelji Hrvatinića i za srednjovjekovnu bosansku geografiju. No u toj geografiji ima i dosta krupnih pogrešaka.[3877]

[3875] Kada je Thallóczy 17. II. 1915. došao u tadašnji kr. arhiv u Zagrebu, gdje je bio direktor njegov veliki prijatelj dr. I. Bojničić, napisao je u arhivsku spomen knjigu: »Salve Croatia«, što je naveo E. Laszowski u svom dnevniku i dodao: »Dao Bog da je prorokom!« (HDA u Zagrebu — Ostavština E. Laszowskog sv 2). Čak je Bojničić u pismima bio s Thallóczyem per »tu« (HDA — depozit I. Bojničić — pisma 1888–1905 — 27. VII. 1890, pisma 1896–1900, pisma 1897–1913 — kaseta 1a, 1b i 1c). Od arhiva u Dalmaciji Thallóczy je u prvom redu posjetio HAZ u prosincu 1881. g. i ondje proučavao pergamene 13. i 14. st. U istom arhivu radio je i 1897. g. (HAZ–Atti della Correspondenza ufficiosa d'archivio... Filza XII[a], no 29, 1881, Atti... XIII[a], No 7, 16. I. 1898 — izvještaj o radu u arhivu 1897. g.).

[3876] Ć. Truhelka, o. c, 297, 298

[3877] F. Šišić, Izvori bosanske povijesti..., 35. Ovo djelo je izašlo na hrvatskom jeziku u »Glasniku«... XVIII, Sarajevo, 1906, te na njemačkom u Wissenschaftliche Mitteilungen XI, Wien, 1909.

Sljedeću zbirku izvora izdao je opet zajedno s Barabásom pod naslovom »Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus (A Frangepán csalad oklevéltára)«, MHH, »Diplomataria XXXVI, XXXVIII«, 2 sv. Budapest, 1910–1913. U prvom svesku sakupljeno je 375 isprava, koje idu od 1133. do 1453. g. a uzete su iz raznih europskih arhiva, te onog u Beču, Zagrebu i Budimpešti kao i iz zbirke tiskanih izvora.

U drugom svesku, iza predgovora slijede 374 isprave, koje sežu od 1454. do 1527. godine, a u dodatku je stavljeno još 17 komada i one idu od 1209. do 1481. godine. Na kraju oba sveska dan je kao i ranije odličan indeks.

Na Thallóczyev prijedlog počela je Mađarska akademija nauka izdavati već spomenuti »Codex diplomaticus partium adnexarum regno Hungariae« do g. 1527. Tu su imali izaći »Zbornik isprava za 'Donju Slavoniju'«, »Zbornik isprava 'Stare Hrvatske'« kao i »Spomenici frankopanski«, »Listine 'jajačke banovine'« i »Confiniam Croatiam«, »Listine za Bosnu i Hercegovinu«, Listine za odnošaje Ugarske i Srbije te »Listine Albanije«.[3878]

Kao nastavak toga, iza zbirke Thallóczy–Hodinka, izišao je »Zbornik Thallóczy–Horváth«, »Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum Comitatuum Dubicza, Orbász et Szana (1244–1710)«, MHH XXXVI, Budapest, 1912. Ovdje se nalaze 190 isprava uzetih iz ugarskih i hrvatskih arhiva, a one sežu od 1240. do 1530. godine. Na kraju je dan dobar indeks.

Godine 1914. izašla je u Münchenu Thallóczyeva knjiga u njemačkom prijevodu Eckharta pod naslovom »Studien zur Geschichte Bosnien und Serbiens im Mittelalter«.

Osim prijevoda spomenute rasprave iz 1905. g. s mađarskog u toj knjizi se naročito ističe na kraju dodana zbirka isprava (Urkunden, 325–449), uzetih iz arhiva u Beču, Budimpešti, Barceloni i Körmendu. Ima ih 100 komada, a odnose se najvećim dijelom na povijest Bosne od 1301. do 1528. godine. Prijepisi su točni i pouzdani, knjiga je puna važnih podataka s brižljivo sastavljenim indeksom.[3879]

Godinu dana prije svoje smrti Thallóczy je izdao zajedno sa Šandorom Horváthom »Codex diplomaticus partium regno Ungariae adnexarum (Banatus, castrum et oppidum Jajcza)«, MHH, Diplomataria XL, Budapest, 1915, str. 442. Ovaj zbornik ima 259 isprava koje idu od 1393. do 1527. g. a uzete su iz raznih mađarskih i hrvatskih arhiva, napose onog u Körmendu. Sve se one odnose isključivo na hrvatsku i bosansku povijest.

Ispred ovih isprava Thallóczy je napisao na mađarskom lijep i značajan uvod u kojem je potanko prikazao povijest Jajačke banovine na temelju sabrane građe u ovom zborniku. Na kraju, kao obično, dao je odličan indeks.

Taj Thallóczyev uvod preveo je Milan Šufflay na hrvatski 1916. pod naslovom »Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450–1527.« (Znanstvena knjižnica što je izdaje kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, Odio za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1916, str. 312). Thallóczy je imao zamisli da objelodani velik, na temelju arhivalnih studija, zasnovani »Codex diplomaticus« za Bosnu. To je namjeravao obraditi zajedno sa svojim prijateljima i suradnicima kada ode u mirovinu. Čak je želio da se zastalno preseli u Bosnu pa si je kupio i zemljište za svoj »Tusculum« u Jajcu. Ali željeznička nesreća je sve njegove lijepe planove pretvorila u prah.[3880]

3878 F. Šišić, Izvori hrvatske istorije od VI. do XIX. vijeka — skripta F. Šišića, 21

3879 F. Šišić, Izvori bosanske povijesti..., 35

3880 Ć. Truhelka, o. c, 299

2. Radnje i studije s područja hrvatske i bosanske povijesti

Prvi njegov rad iz ovog područja jest »Magyarország és Raguza« (XXX–LIX), koji je izišao kao predgovor u izdanju MHH pod naslovom »Diplomatarium relationem reipublicae Ragusinae cum regno Hungariae« (Budapest, 1887), gdje je prikazao ukratko odnose Dubrovačke Republike s kraljevinom Ugarskom od 1358. do 1814. g. Zatim slijede njegovi veći radovi »O značenju imena »Bosna« (Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu I, Sarajevo, 1889. i prijevod na njemačkom »Über die Bedeutung des Namens Bosna«, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina I, Wien 1893), »L'Ungharia e Ragusa« (Traduzione del. prof. A. Fest. Smotra dalmatinska 1889, br. 57–62), »Vojvoda Hrvoje i njegov grb« (»Glasnik«... IV, Sarajevo, 1892 i na njemačkom u Wissenschaftliche Mitteilungen... II, Wien, 1894), »Glagoljski misal hercega Hrvoja u Eski — saraju u Carigradu« (»Glasnik«... IV, 1892), »Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije (I Prilog k životopisu Mladena Šubića, bana bosanskoga, II Genealoško–biografički prilozi iz XIV stoljeća, III Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru, IV K'historiji despotske porodice Brankovića, Dodatak (isprave), V Prilozi k nauci o Bogumilstvu)« [»Glasnik«... V, Sarajevo, 1893. i na njemačkom u Wissenschaftliche Mitteilungen III, Wien, 1895], »Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski?« (»Glasnik«... IX, Sarajevo, 1897. i na njemačkom u Wissenschaftliche Mitteilungen... VI, 1899), »Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova« (»Glasnik«... VII–IX, Sarajevo, 1897), »Hrvatsko običajno pravo od godine 1551. i 1553.« (»Glasnik«... XIII, Sarajevo, 1906, koje je objelodanio u dva navrata i na njemačkom pod naslovom »Das kroatische Gewohnheitsrecht vom Jahre 1551 und 1553« (Wissenschaftliche Mitteilungen... XI, Wien, 1909; Illyrisch–albanische Forschungen I, München u. Berlin 1916, 487–526. Ovdje je Thallóczy donio talijanski tekst i njemački prijevod).

Zatim slijedi rad »Notiz von einem bosnischen Kalendar« (»Archiv für slavische Philologie« XXXV/3–4, 1914, 625). Taj je rukopis dobio iz biblioteke u Hedervaru.

»Die ungarische Beziehungen der Chronik des Presbyter Diocleas« (»Archiv für slav. Philologie« XX, 201–224) i posljednji njegov rad »Österreich–Ungarn und die Balkanländer« (Beograd, 1916, str. 175).

S K. Jirečekom i M. Šufflayem objavio je »Acta et diplomata res Albaniae mediae aettis illustrantia« (I/II, Vindobonae, 1913, 1918), pa »Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter« (München u. Leipzig 1914), a s V. Jagićem i F. Wickhoffom publicira »Missale glagoliticum Hervoiaae ducis Spalatensis« (Vindobonae, 1891) i priredio je za tisak već navedeni zbornik »Illyrisch–albanische Forschungen« (I–II, München u. Leipzig, 1916), gdje su uz njegove i radovi K. Jirečeka i M. Šufflaya. Ujedno je priredio za tisak i nedovršeni rukopis B. Kállaya »Geschichte des serbischen Aufstandes 1807–1810« (Wien, 1910) i napisao »Zur Geschichte Serbiens« (Budapest, 1916).[3881] Pod kraj života počeo se baviti albanologijom i u tom pravcu izdao je neke radove.

Namjeravao je obraditi pragmatički cjelokupnu povijest Bosne, ali ga je u tome smrt pretekla.[3882]

Thallóczy je, iako mađarski šovinist, nesumnjivo jedan od prvih historičara koji je zaorao mnoge nepoznate brazde u poznavanju stare prošlosti Bosne i ukazao put kojim treba ići naprijed.

Usporedo s Thallóczyem na području proučavanja historije Bosne radio je njegov vršnjak po godinama, već navedeni češki historičar, koji je ujedno i naš povjesničar, *Konstantin Jireček*. Njegovo prvo djelo u vezi sa srednjovjekovnom Bosnom »Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalter« (Prag, 1879, 1916), izašlo je i na srpskom jeziku 1959. g. kako smo već prije rekli.

[3881] Đ. Sp. Radojičić, o. c, EJ 8, 331
[3882] Ć. Truhelka, o. c, 299

Godine 1879. publicirao je članak »Bosna i Hercegovina za středověku« (»Časopis Musea Království Českého« LIII–1879). Tada je već bio zapažen njegov znanstveni potencijal.

Druga njegova knjiga, čiji se izvori odnose i na povijest Bosne jest, »Srpski spomenici« (Beograd, 1892).[3883]

Prije smo govorili o tome da je u »Istoriji Srba« dosta detaljno obradio srednjovjekovnu prošlost Bosne i Hercegovine (ondašnjeg Huma) i da su ondje navedeni podaci i danas od vrijednosti. Zatim je publicirao »Glasinac u srednjem vijeku« (»Glasnik«... IV, Sarajevo, 1892, 93–101 i na njemačkom pod naslovom »Glasinac im Mittelalter, Wissenschaftliche Mitteilungen... II, Wien, 1894), gdje je donio 11 regesta dokumenata od 1404. do 1430. g. o tome mjestu. Rad »Vlastela humska na natpisu u Veličanima« (»Glasnik«... IV, Sarajevo 1892)[3884] izašao je i na njemačkom 1895. u Wissenschaftliche Mitteilungen III. Zapažen je i njegov rad »Toljen, sin kneza Miroslava Humskog« (»Glas SANU« XXXV, Beograd, 1892).

Ukupno uzevši, djelovanje Jirečeka na polju naše historije bilo je golemo. Stoga bi trebalo, prigodom istraživanja pojedinih balkanskih naroda, punu pažnju pokloniti njegovoj biblioteci, koju je poslije I. sv. rata otkupio austrijski »Forschungsinstitut für Osten und Orient« u Beču, gdje ima velik broj njegovih zabilježaka. Naročito je vrijedna njegova znanstvena ostavština, koju je gotovo u isto vrijeme otkupila Bugarska akademija nauka u Sofiji. Među tom građom bio je i Jirečekov dnevnik za g. 1879–1884. koji je preveden i objelodanjen na bugarskom (I–1930, II–1932).[3885]

Taj Jirečekov arhiv ili ostavština zaslužuje još veće zanimanje znanstvenih radnika, a napose historičara da ju se detaljno pregleda, jer je ona i danas većinom nepoznata u pogledu sadržaja.

Naime, Jireček je pored povijesti Bugarske i Srbije bio dobar poznavalac prošlosti Hrvatske i Dalmacije, pa tako i Bosne. Svojim predavanjima na Bečkom sveučilištu[3886] kao i u svojim pisanim radovima stalno je ukazivao na izvornu građu i literaturu,[3887] koja se je odnosila na ove zemlje.

Jireček je jedan od rijetkih historičara i znanstvenika kojeg se nije, kako piše N. Radojčić,[3888] »nikada ozbiljno i sistematski napadalo« i priznanje »njegovih radova« je »bilo opšte i došlo je veoma brzo«. Zanimljivo je pak »da Jireček nije bio napadan čak ni zbog svog sudjelovanja u austrijskim naučnim poduzećima pri proučavanju Bosne i naročito Albanije, koja nisu bila diktirana naučnim, nego političkim razlozima«. On je »bio i tu obazriv i tako se striktno držao samo naučnih svrha svojih radova, da nije dao povoda za napadaje, kakve su dočekali njegovi temperamentniji i neoprezniji saradnici u istim poslovima«.

Ovim, dakle, opisom života i djela Konstantina Jirečeka, koji je umro upravo početkom 1918. godine, dovršavamo i naš prikaz svih onih domaćih i stranih historičara razne vrste, koji su u bilo kakvoj mjeri pridonijeli razvoju hrvatske historiografije tijekom navedenih stoljeća i pojedinih vremenskih razdoblja.

[3883] Kada je objelodanio ovu zbirku, on iz Praga 19. XII. 1892. javlja St. Novakoviću: »...Pišu mi iz Dalmacije, da me je »Vienac« korio, što sam svoju zbirku listinâ izdao kao spomenike *srpske*. Naivni ljudi u Zagrebu čekaju, vidi se, da pisma kralja Milutina, cara Stefana i njegove vlastele, Vuka Brankovića, despota Stefana i despota Đurđa itd. izlaze kao spomenici — hrvatski« (M. St. Novaković, Pisma Konstantina Jirečeka Stojanu Novakoviću, 294).

[3884] U vezi s time piše u onom istom pismu od 19. XII. 1892. St. Novakoviću da će mu uskoro poslati svoju »malu raspravu o humskoj vlasteli iz bosanskog Glasnika« te dodaje »napisao sam nju samo da pokvarim radost nekih ljudi, koji su na jednom stećku iz Popova polja odkrili uspomenu — Paganije Konstantina Porfirogeneta!« (M. St. Novaković, o. c, 294).

[3885] N. Radojčić, o. c, Zbornik Konstantina Jirečeka I, 3

[3886] Gl. J. Radonić, o. c, Zbornik... I, 10–18

[3887] Inače, Jireček, kako piše Jagić, nije nikada ništa pokazivao od svojih započetih radova. Jagić također kaže da je Jireček volio više usmeno kritizirati, pa i primjedbama (često vrlo oštro), te da je čak skupljao kuriozne primjere neznanja, smušenosti, drskog varanja, glupog plagiranja i svakojake aljkavosti, no nije uspio tu zbirku objaviti, kako to iznosi N. Radojčić (Jos. Konst. Jireček, »Narodna starina« II, 207, bilj. 50, 51). Zanimljiv je podatak da je A. Ivić sakupljao »Pogreške kod Jirečeka, Gavrilovića, Bidermanna i drugih pisaca«. Taj rukopis se čuva u Arhivu Istorijskog instituta u Beogradu (R. br. 183, kutija 29).

[3888] N. Radojčić, o. c, 207, bilj. 51

ZAVRŠNA RIJEČ

1.

Ako se sada sagleda presjek razvoja ove naše historiografije tijekom raznih stoljeća, vremenskih razdoblja pa i godina, onda će se odmah moći uočiti kako se vrlo teško i dosta polagano stvarala ovakva vrst historijske znanosti u našim neobično složenim političko–ekonomsko–kulturnim prilikama.

Putovi kojima se kretala bili su neutrti, a pojedinci koji su se bavili historiografijom poluobrazovani ili obrazovani, svećenici ili laici, bili su pretežno ovisni o raznovrsnim političkim sistemima, ustanovama, koje su im ponekad jedva omogućivale minimalna materijalna i novčana sredstva za dnevne životne potrebe i izdavanje kao i tiskanje radova i knjiga.

Danas je već poznato da je prvi tvorac i pisac »Povijesti Hrvata« bio bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet. No utjecaj tog spisa u hrvatskoj historiografiji tek je počeo u 17. stoljeću i on se tek u potpunosti znanstveno vidio istom u djelu Luciusa.

Usporedo s ovom historijom, nastalom u carskom dvorskom skriptoriju u Carigradu, tom tada vrhunskom kulturnom centru bizantskog imperija, na hrvatskom tlu od 8. do 15. st. niču raznovrsni domaći historiografski izvori, i to pretežno u gradovima duž jadranske obale (Zadar, Split, Rab, Osor, Korčula, Bar, Dubrovnik), a tek u 14. st. u Zagrebu nastaje prva »Chronologia« i »Chronicon«.

Većina pisaca tih spisa su svećenici, a manji dio svjetovnjaci iz redova gradskog patricijata.

Na temelju ovakvih historijskih izvora, pisanih najviše latinskim jezikom, koji nisu i literatura, počela je vrlo polagana ali i nezaustavljiva izgradnja naše buduće znanstvene historiografije, koja je neminovno ovisila o raznolikim događajima i prilikama tijekom stoljećâ.

Kada su u drugoj polovici europski historičari u doba humanizma digli historiografiju s razine kronika i ljetopisa na stupanj znanosti, kako piše F. Šišić,[3889] djeluje i živi u Italiji kao historiograf i istaknuti humanist Kotoranin biskup *Nikola Modruški* (oko 1427–1480). On se u svojim djelima, kao i svi tadašnji talijanski humanisti, ne zadovoljava više da samo niže činjenice nego i nastoji objasniti povijesne događaje. No oni se odnose na predjele u kojima je Nikola boravio, a ne izravno i na njegovu zemlju. Još istaknutiji od njega je naš humanist *Marko Marulić* »Splićanin« (1450–1524), koji je cijeli život proveo i djelovao u svojoj domovini, proslavljeni pjesnik, književnik, prvi naš staloženi povijesni polemičar, koji se je za svoju nepoštednu kritiku služio izvornom građom, marljivi arheolog, epigrafičar, toponomastičar, minijaturist, a iznad svega on je kao pravi rodoljub upoznao europsku znanstvenu javnost sa svojim prijevodom tzv. »Hrvatske kronike« na latinski jezik,

[3889] Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća I, JIČ I/1–4, 23

kojoj je dao zvučan naziv »Regum Dalmatiae et Croatiae gesta«. Time je postigao svoju svrhu, naročito u humanističkoj Italiji, a prema Šišićevu mišljenju ovim svojim slobodnim prevođenjem navedenoga djela postavio je u nas »prvi osnov hrvatske historiografije«.

Dubrovčanin benediktinac *Ludovik Crijević Tuberon* (1459–1527), taj, kako su ga zvali »dubrovački Salustije«, sa svojim nekoliko puta tiskanim izvan svoje domovine »Commentariorum...« prvi je naš historiograf, koji je kritički i što vjernije iznio događaje ne samo na Balkanu, uključujući ovdje i prošlost svoga rodnoga grada, nego je dao i svoju dosta objektivnu ocjenu i zapažanja o ostalim narodima u Europi. Stoga bi bilo vrijedno proučiti u kolikoj je mjeri Tuberon poznavao političke i historijske spise Nicolòa Machiavelija (1469–1527), svoga suvremenika, te da li su oni imali izvjesnog utjecaja pri sastavljanju i obradi njegovih »Commentarii de temporibus suis«, stavljenih zbog njihova sadržaja tek 1734. g. od papinske kurije na indeks zabranjenih knjiga.

Inače, po našem mišljenju Tuberona svakako treba uvrstiti i među tadašnje suvremene istaknute europske historiografe, a što se tiče hrvatske historiografije on je svojim stavom, kritičkim pogledima i smionim ulaženjem u pojedine probleme produbio njenu bazu, čiji je utemeljitelj bio ipak Marulić.

Sljedeća značajna ličnost našeg humanističkog kruga jest dominikanac Šibenčanin *Ivan Polikarp Severitan* (1472 — iza 1525). On je prvi sastavio i napisao, danas izgubljeno i neobjelodanjeno djelo »Historia Dalmatiae vel de laudibus Dalmatiae«, o čijem sadržaju osim naslova ne znamo zapravo ništa.

Što je uistinu namjeravao postići Severitanov suvremenik Splićanin biskup *Toma de Negris* (1450/1460–o. 1531) s nedovršenim spisom »Knižica od horvacke zemlje i od hvale njeje«, tom prvom poviješću Hrvatske na latinskom jeziku poslije one Porfirogenetove »Historije Hrvatâ« na grčkom, ne može se također ništa reći nego jedino samo registrirati. Također u ovaj humanističko–historiografski okvir ulaze vremenski neodređene »Memorie sulla Dalmazia« biskupa Zadranina i glagoljaša *Simeona Kožičića Benje* (1460/70–1536), koji je u duhu svoga vremena sabirao i skupljao stare dokumente, danas poznate kao njegova »Collectanea«.

No zapravo prvu sintezu povijesti Dalmacije, koja se odnosi na stari i srednji vijek (do 1525. g.) sastavio je dominikanac Hvaranin *Vinko Pribojević* i ona je sadržana u njegovom spisu, tiskanom 1532. u Veneciji, pod naslovom »Oratio Fratris Vineentii Priboevi... de Origine successibusque Slavorum habita Phariae anno 1525.« U ovoj maloj ali vrlo rijetkoj knjižici Pribojević je prvi od svih naših dotadašnjih historiografa iznio svoje poglede na povijest uopće kao i obrazložio što se njome postiže i kome ona koristi. On je i prvi naš panslavist, koji smatra Dalmaciju kolijevkom iz koje su potekli praoci Čeha, Poljaka i Rusa. On je zastupao ideju o autohtonosti Slavena na Balkanu, ne znajući da je tu misao sasvim odbacio njegov suvremenik dubrovački benediktinac Tuberon. Pored toga je nekontrolirano pretjerao što je pod ime »Slaveni« uklopio: Ilire, Makedonce, Grke pa čak i Rimljane i Gote. U cijeloj toj zbrci on svjesno radi na tome da proslavi Slavene i da istakne njihovu povijesnu ulogu što jače, služeći se svim mogućim dokazima (izvori i pisci).

No unatoč tome ovaj njegov »Oratio« nije odmah prodro u europsku humanističku historiografiju i tek 6 godina prije Orbinijeva »Il Regno degli Slavi« (Pesaro, 1601), tiska se taj »Oratio« ponovno u Veneciji (1595), ali na talijanskom jeziku. Istom tada će valovi Pribojevićevog panslavizma preko Orbinija izazvati pažnju naših domaćih pisaca za ovu ideju, koja će dobiti različite forme obrade.

Od svih ovih naših većih ili manje značajnih domaćih historiografa, koji pripadaju humanističkom razdoblju: 12 ih je bilo svećenika (a 6 od njih redovnika), 5 laika, 2 su stranci, a od naših historiografa djeluju samo 2 u Italiji, dok su ostali u svojoj domovini (i to na Braču 1, u Hvaru 2, u Dubrovniku 4, u Splitu 2, u Zadru 3, u Šibeniku 1, u Trogiru 1 i u Lepoglavi 1).

Trojica su svršili više nauke u Padovi (Koriolan Cipiko, M. Marulić, Severitan), jedan u Parizu (Tuberon), a jedan u Veneciji (Nikola Modruški).

2.

U doba reformacije i protureformacije, kad su se u većem dijelu Europe zaoštrile vjerske borbe između protestanata i katolika, te su i jedni i drugi pokušavali prema svojim religioznim potrebama uvrđivati historijske činjenice kritikom izvora, utjecaj tih vjerskih trvenja odrazio se je začudo i u Dalmaciji i u Hrvatskoj vrlo malo na našu historiografiju. U Dalmaciji, koja je i dalje ostala središte naše historiografije, živi 12 historiografa, od kojih je čak 8 Dubrovčana, u Hrvatskoj su 3, a izvan domovine 4. Među ovim zadnjima najjača je ličnost *Matija Vlačić Ilirik*, istarski Hrvat, duboko zadojen protestantizmom, sveučilišni profesor i pisac dvaju velikih historijskih djela, popraćenih izvornom građom, a sastavljenih s točno određenom svrhom. U oba ova djela ima i podataka za hrvatsku srednjovjekovnu prošlost. No ipak sve do današnjeg dana nije provedena detaljnija valorizacija svih tih Vlačićevih djela, a napose onih njihovih dijelova, koji se odnose na tamnija razdoblja rane srednjovjekovne hrvatske povijesti.

Od domaćih naših historiografa i danas smo na muci kako se treba služiti Tomašićevom »Cronicon breve Regni Croatiae«, koja stalno privlači historičare svojim bogatim sadržajem. Što se tiče *Vramčeve* kratke kronike, tog prvog povijesnog djela na hrvatskom jeziku kajkavskim narječjem, tiskanog u protestantskoj tiskari u Ljubljani (1578), nju, također, treba znanstveno proučiti i ukazati na to kolika joj je vrijednost, naročito u pogledu izvorne građe.

Svakako u razdoblju reformacije i protureformacije historiografija, predstavljena preko dvojice crkvenih ličnosti, u Hrvatskoj je dobila širinom sadržaja prevagu nad onom u Dalmaciji te je dala čak i prvu našu kroniku na hrvatskom jeziku koja vrlo spretno povezuje događaje iz opće i narodne povijesti kroz stoljeća.

Kraj 16. i prva polovica 17. stoljeća u hrvatskim je zemljama prvenstveno u znaku pobjedonosne protureformacije. Također je to razdoblje puno ratova s Turcima i sudjelovanja Hrvata na europskim bojištima. U ovom razdoblju Zadar gotovo ni nema nijednog svoga domaćeg historičara (problematično je i danas da li je *Juraj Baraković* sastavio »Povijest Dalmatinaca i Hrvata« koja je i tiskana). Ali je zato u Šibeniku nastao historiografski krug u kojem djeluje hrvatski plemić *Dinko Zavorović* (oko 1540–1608) i on se odužuje svome rodnom gradu time što je napisao na talijanskom jeziku njegovu prvu povijest (do 1412), koja je djelomično sačuvana u rukopisu. Svojoj pak Dalmaciji u čast obradio je povijest te zemlje na latinskom jeziku (a njen talijanski prijevod je iz 1714. g.) i nju (ide od 1437) je morao u dva navrata sastavljati zbog svoje skupo plaćene lakovjernosti.

Svakako je Zavorović prvi naš novovjeki historiograf koji je napisao povijest Dalmacije u osam knjiga raznolike vrijednosti. Drugi Šibenčanin je biskup *Ivan Tomko Mrnavić* (1580–1637). I on je pripadao navedenom historiografskom krugu, iako je većinom boravio u Rimu, gdje su ga kao prvoga Hrvata izabrali za svoga počasnoga građanina. Sva djela mu odišu katoličkim duhom i vjerni su odraz onog vremena. No što je najgore on spada među naše najveće falsifikatore i plagijatore. Ali to ipak nije utjecalo na znanstvene krugove u Europi, jer su njegovi radovi, koji su pobuđivali izvjesno zanimanje, ušli čak u »svjetsku literaturu«.

Poslije ovakvoga uspona historiografije u Šibeniku, ona je otada u toj komuni stalno u opadanju. Ali je zato u neprestanom porastu sa svojim predstavnicima historiografija u Dubrovniku. To je ono doba kada fra Jerolim Kukić (Cuchic), drivatski biskup, papinski administrator i vikar za Bosnu piše (1649) dubrovačkom rektoru i vijeću da je Dubrovačka Republika »kruna čitave Ilirije«.[3890]

[3890] »...che la Serenissima Repubblica di Ragusa (qual è la Corona di tutta Illiria)...« (Historijski arhiv u Dubrovniku — Lettere di varj. ambasciatori e diversi corrispondenti da Bosnia e Herzegovina dell' anno 1604 al 1692 fasc. LIII, No 1935)

Tada je postao Dubrovnik najjači naš kulturni centar na Balkanu u kojem se napose snažno uzdigla historiografija kao znanost. To je zasluga dubrovačkog diplomata i benediktinca *Mavra Orbinija* (umro 1611), tvorca glasovite knjige »Il Regno degli Slavi« (1601), kojom je proslavio svoj rodni grad i opisao njegovu prošlost, uspješno je spojivši s historijom Južnih Slavena.

No tom prilikom je poistovjetio gotovo sve srednjovjekovne narode u Europi sa Slavenima, što je pokušao osnažiti i izvorima te tako pošao Pribojevićevim stopama i s pravom ga se može tretirati drugim našim panslavistom. Ovim svojim djelom, iako promjenljive vrijednosti, on je dugo vremena utjecao na čitav niz pokoljenja hrvatskih i srpskih (te napose dubrovačkih pisaca) i ostalih slavenskih historičara i književnika, a s tim se spisom upoznala i često služila i ostala europska historijska znanost.

Orbinijev ideološki sljedbenik jest i svjetski putnik dubrovački patricij *Jakov Lukarević* (1551–1615), koji je 1605. objelodanio historiju svoga grada (do 1600) u pragmatičkom duhu, punu zanimljivih, ali i teško provjerljivih podataka.

Na repu naše historiografije ovoga doba ostao je Kotor sa svojom okolicom kao i sa svojih nekoliko gotovo nezapaženih lokalnih historičara.

Izvan svih ovih jadranskih historiografskih krugova jest *Franjo Glavinić* (1585–1650), rodom Istranin, inače crkveni povijesni pisac, čiji spisi imaju izvjesnu vrijednost, te Hvaranin *Ivan Franjo Biundović* (1574–1645), vješti diplomat svoga rodnoga grada i republike sv. Marka, prijatelj Galileja, komornik engleskog kralja u Londonu, pjesnik i književnik kao i pisac poznate engleske historije (1377–1509) u kojoj zagovara nužnost apsolutne monarhije.

Usporedo s ovakvim stanjem hrvatske historiografije u radovima jadranskog pojasa, ova znanost u našim predjelima između Save i Drave s kulturno–političkim središtem u Zagrebu u sve jačem je porastu. Doduše njeni pisci su ovdje malobrojni, ali prema prijašnjim razdobljima od 1 do 2 povećao im se broj na 5. Od ovih je jedan bio hrvatski velikaš *Nikola Istvanffy* (1538–1615), porijeklom Mađar, inače dugogodišnji podpalatin i beskompromisni protivnik protestantizma. On je napisao na latinskom povijesno djelo puno izvorne građe i za hrvatsku povijest koje i danas s naše strane nije dovoljno iscrpljeno i kritički ocijenjeno.

Ostala četvorica su svi visoki prelati, naši domaći sinovi. Od njih treba ipak izdvojiti zbog njihove uloge u našoj historiografiji zagrebačkog biskupa *Benka Vinkovića* (1581–1642), zagovornika protureformacije, koji je ostavio u rukopisu radove iz povijesti zagrebačke crkve, te njegovog vjernog prijatelja fra *Rafaela Levakovića* (oko 1590 — oko 1650) nesuđenog ohridskog nadbiskupa i vrlo spretnog papinskog izaslanika, čija rukopisna djela i radovi ili radnje iz historije zagrebačke crkve nisu još sva utvrđena i vrednovana, a što se je s onim ostalim zasad izgubljenim njegovim spisima dogodilo, ne znamo, te bi ih trebalo sa što većom pomnjom pokušati pronaći.

3.

Ne smije se zaboraviti da je druga polovica 17. stoljeća i dalje u znaku neprestanih ratova u Europi, a napose borbi s Turcima u kojima stalno sudjeluju i krvare i Hrvati. Jedan od sudionika u ovim borbama bio je hrvatski velikaš i zagrebački kanonik, uvijek sklon ljubavnim avanturama *Juraj Rattkay* (1612–1666). On je napisao i u Beču 1652. tiskao svoja »Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, u čijem je naslovu već sadržana i izražena misao o jedinstvu hrvatskih zemalja, iako nije i dosljedno provedena. Kako je ovo historijsko djelo, koje seže od tzv. potopa pa do 1651. godine, sastavljeno u protureformacijskom duhu, izazvalo je žestoku reakciju protestanata u Njemačkoj i bilo čak spaljeno. U Hrvatskoj uslijedio je također napad na Rattkaya kojemu se jedan naš anonimni kritičar tako tada narugao što ga je prozvao »hrvatski Tacit«.

Svakako je točno da su ova Rattkayeva »Memoria« raznolike vrijednosti uslijed piščeva nekritičkog i nespretnog služenja raznovrsnim izvorima i literaturom. Povrh toga djelo je i tendenciozno, jer slijepo zastupa interese katoličke crkve i brani feudalne institucije u svojoj zemlji. Uz to je Rattkay učinio i razne propuste glede prošlosti Hrvatske i Dalmacije u koju je unio i razne izmišljotine. No unatoč tome europski historiografi (u pojedinim njemačkim gradovima i Rimu) za ta su »Memoria« itekako znali i njima se služili, a s tim je djelom i taj naš pisac zapaženo utjecao i na daljnji razvoj hrvatske historiografije.

Sve do svoje pedesete godine života boravio je u svome rodnome gradu Trogiru jedan od naših najvećih historiografa uopće *Ivan Lucius* (1604–1679). No, osjećajući skučenost u svome znanstvenom radu na monumentalnom svome djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex«, on napušta zauvijek Dalmaciju i prvo, povremeno, a onda i stalno boravi (od 1654) do smrti u vječnome gradu Rimu, gdje se 23 godine intenzivno bavio historijskom znanošću. U Rimu se usredotočio na objelodanjivanje djelâ među kojima svakako odskače kao vrhunsko »De Regno«, koje su mu 1666. tiskali, prema njegovoj izjavi Forstalu, »heretici« Blaeu.[3891]

Iako je bio svjestan nesavršenosti ovoga svoga djela, »ljubav prema domovini i prema istini« natjerali su ga da napiše »De Regno«[3892] i to je njegov »Testimonium amoris patriae« kako je naveo još 1654. g. u svojoj oporuci.[3893]

One iste 1666. godine je u Europi G. W. Leibniz zastupao mišljenje da se istraživanje i spoznavanje prošlosti može osloniti samo na vjerodostojna svjedočanstva u historijskim izvorima,[3894] dok je nešto kasnije Jean Jacque Mabillon (1632–1707) svojim djelom »De re diplomatica libri sex« (1681) udario temelje diplomatici, tj. dao prvi temeljna pravila historijske kritike izvora, u prvom redu isprava.

Za oba ova djela Lucius nije znao ili se nije njima mogao služiti. Zato mi možemo ustvrditi da je on bio ipak prvi i u našoj i u europskoj historiografiji koji je izravno ukazao i teorijski i praktički na kritičku usporedbu izvora, napose povelja, jer je stajao na stajalištu da one imaju za njega veći autoritet od bilo kojeg historičarâ. Ujedno je davao i praktičke upute Forstalu kako će metodološki i kritički pristupiti provjeravanju isprava.[3895]

Taj svoj unutarnji poticaj i motiv pisanja historijskih djelâ radi ljubavi prema domovini i istini — prenio je Lucius s uspjehom i na svoje brojne prijatelje u Dalmaciji, a napose u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku.[3896]

Znači, znao je svoju historijsku metodu primijeniti i praktički, čime se potvrđuje kakav kritički historiograf je bio. »De Regno« pak izašlo je iz okvira Luciusove obveze, kojom je trebao poslužiti državnim interesima republike sv. Marka, jer je ono postalo prva vrhunska naša kritička historija Dalmacije i Hrvatske, čija visoka vrijednost nije ni u našoj, a ni u svjetskoj historiografiji ni danas okrnjena. Poslije objelodanjivanja svoga »De Regno« u koji je unio i tekstove brojnih naših kronika, odužio se je poput Zavorovića svome rodnome mjestu Trogiru time što je tiskao njegovu prošlost (1673) i ujedno njome zaokružio svoju povijest Dalmacije i Hrvatske.

Ostale svoje izdavačke planove nije Lucius, stalno i pozorno prateći uzbudljive prilike u svojoj domovini, ugroženoj od Turaka, proveo u život. On nam je doduše ostavio u nasljeđe svoju historijsku znanstvenu metodu, ali zato nije iza njega ostala nikakva škola koja bi ga slijedila.

[3891] M. Kurelac, Prilog Luciusa–Lučića povijesti roda Zrinskih i njegove veze s banom Petrom Zrinskim, Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8, 125

[3892] M. Kurelac, Suvremenici i suradnici Ivana Lučića, Zbornik Historijskog instituta JAZU 6, 253

[3893] M. Kurelac, »Illyricum Hodiernum« Ivana Lučića i ban Petar Zrinski, Zbornik... 6, 254

[3894] Ivan Lucius–Lučić, De Regno Dalmaciae et Croatiae 1666–1966, Trogir–Zagreb, 1966 (uvod napisao M. Kostrenčić), 8

[3895] M. Kurelac, Prilog..., Zbornik... 8, 115, 117 i bilj. 39

[3896] M. Kurelac, »Suvremenici«..., 133, 134

Od Luciusove smrti pa do 19. st. taj naš pisac bio je često napadan u našim stranama, pa čak ponekad i zaboravljen. Istom u navedenom stoljeću on i njegova historijska djela su ponovno na cijeni i otad ga se smatra pravim utemeljiteljem hrvatske historiografije, bez obzira na to što Krleža piše da Lucius uz Dukljanina i Tomu Arhiđakona »našu historiografiju još uvijek (nažalost) remorkiraju«.[3897]

Lucius je imao čitavi znanstveni krug svojih suradnika u domovini. Poneki od tih nisu bili samo njegovi sabirači građe po arhivima dalmatinskih gradova i prepisivači, nego su se i sami bavili proučavanjem prošlosti, te su čak i pisali historijske i druge znanstvene radove. Za njih je Lucius bio najveći autoritet. Ali i on je držao mnogo do njihovog suda o svojim radovima, koje im je slao na uvid i tražio njihovo mišljenje.[3898]

Pored ovih postojao je u hrvatskim zemljama i krug Luciusovih suvremenika, od kojih se neki nisu slagali s njegovim izlaganjima na području naše historiografije (npr. Trogiranin *Pavao Andreis*), te su ga čak i pobijali, dok drugi nisu ni znali za Luciusova djela i mimo njih su se služili izvorima za svoje radove, kako su umjeli. No svi ovi suradnici i suvremenici ostali su u dobokoj sjeni nenadmašnog Luciusa i njegova historijsko–znanstvenog opusa.

Daleko od svih utjecaja i pravaca, koji su prožimali historiografiju u europskim zemljama, naša domovina je bila izolirana od svega toga u prvoj polovici 18. stoljeća. Krivnju za to snose tadašnji naši historičari, a napose oni u Dalmaciji koji se samo iživljavaju svojim načinom pisanja unutar svojih manjih ili većih komuna. Doduše, tada mnogi od njih znaju i služe se gotovo svim dotadašnjim našim piscima, historiografima, kronikama, a napose izvorima, ne izuzimajući ni Luciusa, ali vrijednost njihova rada na obradi povijesti je vrlo mala i gotovo nezapažena. Pa ipak od njih odskače svojim kritičkim i objektivnim stavom u svojim historijskim radovima svećenik Višanin dr. *Antun Matijašević Karamaneo* (1658–1721). On je neko vrijeme imao i svoj znanstveni krug, a njegovi kritički osvrti u vezi s lokalnom crkvenom historijom u Dalmaciji izazvali su to da su ih čak pokušali bezuspješno minorizirati Riceputi i Farlati, tvorci i nosioci djela »Illyricum sacrum«.

U ovo doba u Dubrovniku se je razvio historiografski krug u kojem je zauzeo istaknuto mjesto zbog svoje stroge kritičnosti pri obradi izvora (napose arhivske građe) kao i pisanja historije svoga rodnoga grada patricij *Junije Rastić* (1671–1735).

Daleko stoji iza ovakvoga Rastićevog stava prema izvornoj građi i načinu pisanja historije benediktinac *Ignjat Đurđević* (1675–1737). On je s raznih strana (pa čak i u Rimu) skupio ogromnu arhivsku građu o »Iliriji« na čijoj je povijesti do smrti radio, ne zaboravljajući ni na prošlost Dubrovnika.

Zadojen mišlju da su Iliri bili Slaveni, ostavio je iza sebe brojne rukopise, pune izvornog materijala, koji zaslužuje da ga se danas što pomnije prouči i ocijeni, pa da se ono što je vrijedno, objelodani.

4.

I dok Zadar poslije smrti crkvenog historičara *Valerija Pontea* (1603–1679), Luciusova najboljeg prijatelja i stalnog suradnika, jedva daje neke znakove o svojoj djelatnosti na području lokalne historije (npr. *Ivan Zanotti Tanzlinger*), a tako ali i još manje Kotor, sasvim na sjeveru Hrvatske — u Zagrebu osjeća se snažniji zamah na izučavanju i pisanju naše prošlosti. Svoj osebujni pečat daje tom izučavanju *Pavao Ritter Vitezović* (1652–1713), barun, dvorski savjetnik, političar, ratnik,

[3897] M. Krleža, 99 varijacija lexicographica — eseji i zapisi. Biblioteka XX vek 10, Beograd, 1972, 62. Gl. i članak: M. Stoy, Lucius (Lučić, Lucić) Ivan /Bibliographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas II (G–K), München, 1976, 51/ s izvjesnom literaturom i tu se njega naziva: hrvatsko–dalmatinski historičar.
[3898] G. o tome detaljnije: M. Kurelac, o. c, 133–142.

pjesnik, bakrorezac, tiskar, kartograf, heraldičar, književnik i povjesničar. Ispočetka je zanesen mišlju da su Iliri Slaveni, koji su po cijeloj Europi, pa tako i Hrvati, Srbi i Slovenci. No, nešto kasnije odbacuje tu tezu i sada Srbe i Slovence proglašava Hrvatima, a time i svojevoljno širi granice Hrvatske, dok pojam Dalmacije pokušava odstraniti iz dotadašnje upotrebe. Na taj način u svojim daljnjim spisima Vitezović je, poslužïvši se onakvim izvorima kakvi su mu odgovarali, ustvrdio da je Hrvatska obuhvaćala gotovo cijeli rimski Ilirik i da su svi narodi koji tu žive Hrvati. Ovakve njegove tendencije odgovarale su u potpunosti budućim političkim planovima bečkog dvora, koji mu je dao u zadaću da odredi i utvrdi granice takve Hrvatske.

Pišući dalje i izdajući radove u kojima sve zemlje i narode na Balkanu stavlja pod svoj ukalupljeni pojam Hrvatske i Hrvata, on napada i Luciusa zbog tobožnje pristranosti i netočnosti. Sam pak kao u začaranom krugu stalno miješa naziv ilirski i hrvatski, te piše i o ilirskim grbovima i dovršava rukopis »Banologija« i drugi spis »Serbia illustrata«, tu prvu sustavnu srednjovjekovnu historiju srpskog naroda. Tom prilikom ne zaboravlja ni na Bosnu, »srce Ilirika«, koja je pod Turcima i taj svoj zadnji rad tiska čak u Trnavi (1712) pod naslovom »Bosna captiva«, proričući joj povratak pod ugarsku krunu.

Njegovi rukopisi danas su doduše gotovo svi pohranjeni u Zagrebu, ali ne i sasvim proučeni i valorizirani. Naime, preporučljivo bi bilo da se ovaj golemi rukopisni materijal još jedanput detaljno pregleda i odijeli što bi se od historijske građe imalo tiskati. No pored toga se ipak ne smije zaboraviti da će biti nužno obraditi ponovno i život i djela genijalnoga Vitezovića o kome su i toliki naši pisci i historičari 19. i 20. st. dali svoj sud, koji ipak nije ni danas definitivan.

Vitezovićev suvremenik, koji je djelovao u Zagrebu, bio je tamošnji kanonik *Toma Kovačević* (1664–1724), suradnik Riceputija, čija se djela, sačuvana u rukopisu, odnose na kulturne, crkvene i društvene prilike u zagrebačkoj biskupiji od 11. st. do onoga doba u kojem je Kovačević živio i radio. S njime se nanovo obnavlja djelovanje hrvatskih katoličkih svećenika, koji su se također bavili poviješću zagrebačke crkve, dok pravih svjetovnih historičara u gornjoj Hrvatskoj zapravo ni nema. To se u Slavoniji i u gornjoj Hrvatskoj nastavlja i u drugoj polovici 18. stoljeća.

No u Zagrebu, tom sada ustaljenom centru vrhovne crkvene i svjetovne uprave ovoga dijela Hrvatske, prelama zauvijek ovakvo stagniranje naše historiografije kanonik *Baltazar Krčelić* (1715–1778), doktor filozofije i teologije i odličan pravnik. Posvetivši se sasvim historiji Krčelić, slijedeći Vitezovića, kojeg je »orobio«, sastavlja knjigu kojoj je cilj dokazati historijska prava ugarske krune na Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Srbiju i Bosnu. To su njegove »De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares«, tiskane u Zagrebu (1770), s kojima je, kako se hvali u predgovoru, »tako rasvijetlio stvari domovine, kako to nije učinio nijedan sin domovine«. No zato služeći se izvorima za to djelo, on ipak ne zna ni za obična pravila diplomatike o vjerodostojnosti povelja, a izgleda da uopće nije bio upoznat s tadašnjim radom i djelovanjem na polju historijske kritike u Europi. Iako je imao na raspolaganju čitav niz poznatih i nepoznatih rukopisa i listina, on je s ovim istim djelom napravio pravu zbrku u našoj historiji, čije se posljedice osjećaju i danas i teško ih je ispraviti.

Drugo je njegovo djelo o povijesti zagrebačke crkve, po svoj prilici, nedovršen rad Marcelovića, koji je Krčelić naprosto nadopunio. Od toga rada je izišao prvi dio, a drugi i treći dio je ostao u rukopisu. Kako je o čuvenom Krčelićevom spisu »Annuae« puno pisano u nas, a uz to je ono obilno iskorištavano i od niza historičara i književnika i kako su o njemu davani i kontradiktorni sudovi i osvrti, smatramo da ga ovdje trebamo samo spomenuti. Svakako ovi memoari ili anali »već bolestima istrošenog starca« nisu ipak spaljeni od suvremenika koji su u njima nalazili »ljuti otrov«.

Kad se danas čita tiskane »Annuae« na latinskom (1901) i u hrvatskom prijevodu (1952) i kad se ukloni sva ona subjektivnost autora, mora se priznati da su one zbog velikog mnoštva historijske građe i načina izlaganja nezamjenjiv i nepresušni izvor za uvid u političku, kulturnu i društvenu prošlost Hrvatske u 18. st.

Krčelić je ostavio i vrlo mnogo nedovršenih i neiskorištenih rukopisa kao i izvornog materijala raznolikog sadržaja i vrijednosti. Ova rukopisna ostavština je doduše popisana, ali ne i sasvim ispitana i ocijenjena. Drugim riječima o Krčeliću kao historiografu i njegovim djelima, koja su daleko iza Luciusovih i Vitezovićevih, nije ni u naše vrijeme još dana točna i kritička ocjena u cjelini i nije mu se dalo mjesto koje mu u našoj historiografiji uistinu pripada.

Inače ni na Krčelića, a tako ni na njegove mlađe suvremenike u gornjoj Hrvatskoj nije europska prosvjetiteljska historiografija imala nikakvo djelovanje, jer oni su i dalje ostali začahureni u svome krugu. To isto bi se moglo kazati i za historiografe Istre i Hrvatskog primorja. U Zadru pak historiografija, pretežno opterećena crkvenom poviješću, životari. U Šibeniku fra *Gašpar Vinjalić* (1707–1781) sastavlja, nadopunjava i prerađuje svoju povijest Dalmacije i ona konačno dobiva naslov »Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse gli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna«. Vinjalić je napisao ovu historiju na talijanskom stoga što su se mnogi koji bi doputovali u Dalmaciju, zanimali za prošlost te zemlje i za narod. No ovaj je »Compendio« ostao sve do danas u rukopisu, a uslijed lakovjernosti Vinjalića Venecijanac fra *Antun Bomman*, njegov znanac iz Šibenika, prisvojio si njegov trud i objelodanio ovo djelo pod svojim imenom i novim naslovom (»Storia civile e ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna«). Ali Bomman je ipak bio prisiljen vratiti Vinjaliću taj rukopis od kojeg su tiskana samo 2 sveska. Takvo »prisvajanje« podsjeća nas na drastičniji slučaj, koji se je dogodio Zavoroviću.

I dok ni u Zadru, a ni u Šibeniku, nisu našle svoj odjek ideje prosviječenosti i racionalizma, koje će se u Dalmaciji jače odraziti tek nešto kasnije, u malome Sinju ih je odmah prihvatio dr. *Ivan Lovrić* (oko 1754–1777), »morlački liječnik«, koji ih je primijenio u svojim radovima, popraćenim ponekad historijskim reminescencijama.

Tada u Splitu živi i radi dr. *Julije Bajamonti* (1744–1800), također liječnik, zadojen idejama prosviječenosti, ali ne i protivnik vladajućeg sistema u svojoj domovini. On je bio prvi naš enciklopedist, bibliograf i odličan poznavalac europskih jezika, ali je ipak pretežno pisao talijanski. I on je, zbog sličnog razloga kao i Vinjalić, napisao povijest (pretežno kulturnu) Splita na talijanskom (ostala je u rukopisu) iz ljubavi prema svome gradu i na korist stranaca, koji će onamo dolaziti. Zanosio se je i mišlju da sastavi djelo o prošlosti i sadašnjosti Dalmacije, a iz pomoćnih historijskih nauka pisao je ponešto iz područja kronologije i numizmatike, što je u ono doba od nas još uvijek bila rijetkost. Kao kuriozitet treba ovdje napomenuti da je Bajamontijev mlađi suvremenik Trogiranin *Ivan Luka Garanjin* (umro 1783), splitski nadbiskup, bio također zadojen prosviječenošću i da je zapravo pripadao onom krugu naših erudita i antikvara, koji su osnivali arhivske zbirke i s uspjehom sakupljali dokumente, vrlo vrijedne rukopise i rijetke knjige.

Iako se nije smatrao za »historika, jer je to jizbina ljudi sveznalica« (kakva definicija za sadašnjeg historičara! S. A.) fra *Andrija Kačić Miošić* (1704–1760) sa dvije svoje knjige, napisane na hrvatskom jeziku, u ono doba među narodom vrlo popularne, ipak se može staviti u krug svaštara, pučkih povjesničara. Naime i za svoj »Razgovor ugodni« i za »Korabgliczu« služio se je bez ikakve kritičnosti i dostupnim izvorima i literaturom, tj. pisao je na temelju tih podataka onako kao i njegovi brojni kolege–redovnici, ne brinući se koliko će tom prilikom učiniti propusta i grešaka.

No sve ove historiografe iz druge polovice 18. stoljeća nadmašio je svojim zapaženim radovima čitav niz istaknutih historiografa u Dubrovniku. Na njihovom čelu bio je franjevac *Serafin Marija*

Crijević (1686–1759), pisac s područja crkvene povijesti ove republike, te prožet historijskom kritičnošću. Zatim slijedi svećenik polihistoričar *Sebastijan Sladović* (1699–1777), te »Muratori crkvene dubrovačke historije« *Ivan Marija Matijašević* (1714–1791), koji je surađivao sa Coletijem za njegov »Illyricum sacrum« i konačno *Miho Marija Milišić* (1711–1798), pravnik, pjesnik i dugogodišnji austrijski konzul u Dubrovniku, a prijatelj Krčelića. Zadojen katoličanstvom i jugoslavenstvom nekritički i tendenciozno piše historijske radove u panslavističkom stilu Orbinija. S njime se zatvara krug historiografa, koji su živjeli u slobodnoj Dubrovačkoj Republici prije njezinog ukinuća.

U fokusu naše historiografije druge polovice 18. st. jest »Illyricum sacrum«, djelo *Riceputija* (umro 1742), s kojim su surađivali brojni naši historičari i pisci od Drave do Jadrana i od Kopra do Kotora, dok je jedan bio izvan toga kruga bosanski franjevac *fra Filip Lastrić* (1700–1738).

Rukopisna građa navedene trojice u vezi s monumentalnim djelom »Illyricum sacrum«, raštrkana po Italiji i u nas danas nije detaljno proučena i zaslužuje ponovni i minuciozni pregled i određeniji sud.

5.

Hrvatska historiografija, nadopunjena zapaženim djelima i radovima mađarskih historičara *Đure Praya* (1723–1801), *Stjepana Katone* (1732–1811) i *Johanna Christiana Engela* (1770–1814) kao i srpskog književnika i historičara *Jovana Rajića* (1726–1801), ulazi početkom 19. st. u nove političke okvire predilirskog doba.

I dok u Istri i tada sasvim prevladavaju kroničari, zadojeni talijanskom kulturom, na Krku se ističe kao historičar narodni svećenik *Ivan Feretić* (1769–1839), koji se osjećao »Dalmatincem«. On je prvi u nas pokušao napisati kritičku historiju otoka Krka na latinskom jeziku (i danas u rukopisu) u čemu nije uspio, jer je zbog nedovoljnog znanja u svojim navodima dosta nepouzdan i netočan.

U ovom istom predilirskom razdoblju u Dalmaciji, tj. u Zadru djeluje pravnik i historičar–heurističar *Grgur Stratico* (1736–1806), poput Bajamontija enciklopedist i sakupljač šarolike arhivske izvorne građe, koju će tek mlađi suvremenici znati iskoristiti za svoje radove. Stalno boraveći u svome Pagu *Marko Lauro Ruić* (1736–1808), a služeći poput Stratica svim režimima i obavljajući notarske poslove, bavio se je kroz čitav svoj život nesmetano uvelike historijom Paga, ostavivši iza sebe i ogromnu rukopisnu ostavštinu, koja je doduše proučena, ali nije probrano što da se od nje tiska. Ovaj »paški Lucije« bio je također oduševljeni pristaša racionalizma i prosvjetiteljstva, a kao povjesničar, po našem sudu, vrijedni i neumorni istraživač i kroničar prošlosti svoga otoka kojeg je u svojim rukopisnim djelima ovjekovječio vrlo lijepo izrađenim kartma i uspješnim crtežima. Treći po redu je po struci pravnik a po zainteresiranosti historičar *Ivan Kreljanović Albinoni* (1777–1838), koji se je osjećao Zadraninom i bio vjeran službenik i francuske i austrijske uprave u Dalmaciji. Pretežno koristeći tiskana djela izdao je svoje i danas kritički nedovoljno ocijenjene »Memorie per la storia della Dalmazia« (1809), uperene protiv stare mletačke vladavine, a prožete profrancuskim duhom.

U nizu ovih historičara raznolikog vrednovanja na Braču živi lokalni historičar tog otoka mjesni župnik *Andrija Ciccarelli* (1750–1823). Iako se je osjećao Hrvatom, on sva svoja djela piše talijanski i vrlo marljivo skuplja brojnu izvornu građu, koja je razasuta i mi ni sada nemamo u nju točan uvid. Ostali mjesni pisci historije po Dalmaciji i Boki gotovo su neprimjetni, a tako i u austrijskom Dubrovniku izuzev pijarista *Franje Marije Appendinija* (1768–1837), poklonika ilirstva, tj. panslavizma, koji je bio više književni negoli pravi historičar.

S njegovim djelima, u koje je utkana kulturna i književna prošlost staroga Dubrovnika, upoznali su se i njime služili i povjesničari kao i historičari književnosti od njihova izlaska iz tiska do danas. Među svima ovima historiografima od Drave do Jadrana i od Istre do Boke kotorske najvidnije mjesto zauzima gotovo nezapažen zbog svoje skromnosti isusovac *Josip Mikoczi*[3899] (1734–1800). On nije doživio da iz tiska izađe njegovo glavno kritičko obrađeno djelo »Otiorum Croatiae« (1806), koje obuhvaća razdoblje hrvatske povijesti samo do 1102. godine. Time je postao preteča Račkoga. Uz ovaj rad u rukopisu je ostavio i još nekoliko rasprava i spisa, koje sežu do 15. st. Ali većina od njih su pohranjeni u Zagrebu i vrijedno bi bilo neke od njih uz obilan komentar objelodaniti.

U njegovo vrijeme djeluje na akademiji Filozofskog fakulteta u Zagrebu *Matija Kirinić*, doktor filozofije i profesor na toj ustanovi, u kojoj je on bio prvi naš predavač pomoćnih povijesnih nauka, a napose diplomatike kojoj je temelj udario još 1681. g. Mabillon.

Pored Mikoczija može se navesti i *Matiju Petra Katančića* (1750–1825), klasičnog arheologa, epigrafičara i topografa. On je u svojim raspravama ulazio i u područje historije, filologije i književnosti, te stajao na stajalištu o autohtonosti Ilira, a isto tako je pogrešni stav imao i glede autohtonosti Hrvata u Panoniji i Dalmaciji. Iako je dosta tiskao, ipak su ostali mnogi njegovi spisi u rukopisu. Gotovo nezapažena je ostala sve do nedavno djelatnost arhivista i historičara *Martina Đure Kovačića* (1743–1821) i sina mu *Josipa Nikole Kovačića*, kasnijeg mađ. historičara i državnog arhivara, koji su dozvolom biskupa Vrhovca uspješno sredili spise u biskupskom arhivu i ujedno su sastavili popis rukopisnih knjiga biskupske knjižnice u Zagrebu. Kako vidimo, naša se historiografija početkom 19. st. odvijala a da nije nastojala saznati kakva je tada uloga historije u društvenom životu u Europi i kakve su nove historijske metode. Svaki naš historičar bio je prepušten svome načinu obrade povijesti i zato su i rezultati na tom polju jedva zapaženi i mali.

6.

U novom političko–kulturnom razdoblju Hrvatske, tj. u doba ilirskog pokreta (1835–1849) neko vrijeme je njegov glavni nosilac dr. *Ljudevit Gaj* (1809–1872), čija ličnost i djelatnost nije ni danas sasvim ocijenjena od književnih historičara i historičara[3900] uopće, a koji je historiju spojio sa svojim političkim radom. On prvi među tadašnjim našim piscima primjenjuje izraz za povijest »dogodovština«, čije se značenje tumači u Gajevoj »Danici« (21. I. 1845) i razlaže »Nešto o čitanju dogodovštine« (»Danica ilirska«, 27. VIII. 1836). Sam pak Gaj u »Danici« (1836, br. 18) daje »Kratki uvod u dogodovštinu Ilirie velike«, toga svoga djela, kojemu je namijenio odgojno–političku zadaću. No ta »Dogodovština«, iako je ostala neobjelodanjena i u rukopisu, ukazala je sa svojim sastavljačem budućim naraštajima na političko–poučni pravac u našoj historiografiji, koji se je dugo vremena održao. Tada se u gornjoj Hrvatskoj pišu omanji historijski članci i radnje različite vrijednosti iz političke povijesti hrvatskoga naroda sa rodoljubnom svrhom. Njihovi sastavljači su ih pretežno objavljivali na hrvatskom jeziku, izuzev pukovnika *Gedeona Ernesta Maretić Klokočkog* (1776–1839), koji je pisao i na njemačkom jeziku (i čak prije Rankea napisao »Geschichte der Serbischen Revolution 1791–1808«, koja je ostala u rukopisu), te arhivara *Valentina Kirinića* (1783–1840), koji sastavlja i objavljuje radove na latinskom.

No od svih ovih ipak je najzapaženiji sa svojim posmrtno tiskanim rodoljubnim djelom »Ogledalo Iliriuma« (1839–1842) svećenik *Ivan Švear* (1775–1839), »Ilir« i »Priatel slavnoga naroda Horvat-

[3899] Za njega kaže Šidak kako je »još jednom pokazao da daroviti pojedinac može, po metodi rada, izuzetno sustići općeniti razvoj historiografije« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 351).

[3900] Gl. opširnije: J. Šidak, Kroz pet... (Ljudevit Gaj kao historiografski problem), Zagreb, 1981, 221–252.

skoga«, kako se zove u jednom svome rukopisnom spisu. To »Ogledalo« ili »dogodovština Ilirah, Slavinah..., Horvatah zvanih...«, na kojoj je neumorno radio četiri godine, prva je naša tiskana povijest izašla »narodnim jezikom«, a namijenjena širokim narodnim slojevima, »koji u narodnoj školi čitati istom naučili su se«. On se u tom djelu, dosta nekritičnom, ali ipak uporabivom za događaje od 17. st. dalje, u prvom redu zalaže za bratstvo svih Južnih Slavena, a onda kao panslavist i ostalih Slavena »od adrianskoga do baltinskoga mora, od baltinskoga... do ledenoga i hvalinskoga mora«, uvjeren u autohtonost Ilira, čiji su potomci Južni Slaveni. U vrijeme ilirskog pokreta napisao je za svoje đake na Filozofskom fakultetu Akademije znanosti u Zagrebu prva skripta iz hrvatske povijesti (sačuvana u odlomcima) na hrvatskom jeziku dr. *Romuald Kvaternik* (1799–1851), profesor historije na toj školi, koji je tiskao i prvi »Izvod Sveobće Dogodovštine«, tj. prvu »Dogodovštinu staroga veka« (1848), posvećenu Gaju, svome uzoru.

Sav takav rad na području historiografije u gornjoj Hrvatskoj ukazuje koliko se je krenulo naprijed i kako i koliko se je politika ispremiješala s poviješću pretežno rodoljubnog karaktera, koja još upravo zbog toga nije mogla dobiti u društvu ulogu prave znanosti.

No zato već tada nastojanjem Kvaternika hrvatski đaci dobivaju prvi put svoj udžbenik iz historije (opće i narodne) na narodnom jeziku.

Međutim, stanje historiografije u Dalmaciji u doba ilirskog pokreta je ostalo petrificirano i nepromijenjeno, tj. talijanski jezik dominira na području pisanja povijesti, većinom i dalje lokalnog karaktera.

Takve su karakteristike ostale i u historijskom djelu majora *Ivana Katalinića* (1779–1847) »Storia della Dalmazia« (1834/5), koju je odlučio ipak preraditi i izdati na hrvatskom jeziku. Ali umjesto toga rada, koji ostade u rukopisu, izdao je drugo djelo pod naslovom »Memorie...« (1841), tj. djelo o događajima poslije pada Venecije (1797). Iako je i Katalinić bio pretežno kompilator, neko vrijeme je u Dalmaciji uvrštavan od nekih svojih suvremenika u isti red s Tomom Arhiđakonom i Luciusom, što je dovodilo s druge strane do osporavanja njegove vrijednosti uopće.

Ali zato nije nikada osporavan istraživački rad na području arheologije i historije svećenika *Franje Carrare* (1812–1854), rodom Splićanina, koji je sa svojom knjigom »La Dalmazia descritta« (1846) izazvao pažnju, a njegova rukopisna ostavština, koja se odnosi na Split i okolicu ni danas nije sasvim proučena.

Ostali naši lokalni historičari–laici i svećenici duž Jadrana u ovo isto vrijeme obrađivali su raznovrsne teme iz povijesti, koje su se ticale grada ili okolice gdje su živjeli. Nijedan od njih nije imao širu koncepciju niti se je isticao kao pravi znanstveni radnik. No zato u Istri za vrijeme ilirskog pokreta koji je u toj zemlji i u naše vrijeme ostao nerasvijetljen dominira veliki historijski opus *Pietra Kandlera* (1804–1872), pa talijanska propaganda i danas koristi njegova djela i radove za dokazivanje prava na našu Istru.

U Bosni se je prvi od franjevaca oduševio za ilirizam fra *Ivan Frano Jukić* (1818–1857). Ovaj diletant na području povijesti uzeo je za cilj da preko svojih malobrojnih radova iz prošlosti Bosne upozna što uvjerljivije »ilirsku braću« u drugim zemljama sa stanjem Bosne i Hercegovine pod Turcima u čemu je i uspio.

S time se zatvara vremenski krug ilirskog pokreta u navedenim zemljama u kojima su općenito uzevši rezultati s područja naše znanstvene historiografije bili ipak pretežno vrlo oskudni.

Pa ipak moramo podvući da je već tada »Ilirska historiografija« u gornjoj Hrvatskoj dobila prevagu i zapaženo mjesto na Balkanu. Naime, u razdoblju ilirskog pokreta Zagreb se je konačno učvrstio kao stalno kulturno središte hrvatskoga naroda i ondje su i nastajale sve ideje o povezivanju s narodima na Balkanu i o raznim oblicima suradnje. U doba Bachova apsolutizma (1849–1859) hrvatska historiografija prvi put dobiva svoje prvo Društvo za jugoslavensku povestnicu i starine (1850), čiji

je pokrovitelj bio ban Josip Jelačić,[3901] kao i svoj prvi znanstveno–popularni časopis »Arkiv za povestnicu jugoslavensku«[3902] s točno određenim planom i programom.

U okvirima jugoslavenske »povestnice« naravno da je bila u centru istraživanja i pisanja hrvatska historija, što se najbolje vidi u odazivu i zapaženoj suradnji u »Arkivu« brojnih pisaca i historičara, pretežno diletanata, političara, književnika, svećenika, nastavnika razne vrste (čak po struci historičara kao npr. dr. *Konrad Šufflay*) i liječnika ne samo iz Hrvatske (napose iz Vojne krajine) i Dalmacije i Boke kotorske nego i iz Bosne i Slovenije.

Istodobno u Dalmaciji, toj posebnoj »krunovini austrianske carevine«, gdje se je manje osjećao pritisak Bachovog apsolutizma, a odakle »Arkiv« dobiva znatan broj suradnika, prevladava u pisanju i dalje talijanski jezik uz stalnu i zapaženu podršku vlasti. No piše se i hrvatski — ali rjeđe. Tu spada i *Šutinina* »Povistnica Dalmacie«, koja je od vrlo male vrijednosti, ali dolazi kao osvježenje i služi kao zabavno »štivenje u hrvatskom jeziku za mladež dalmatinsku«.

Mnogo lošija situacija i na političkom i kulturnom polju je bila u Istri u kojoj i dalje potpuno dominira na području talijanizirane historiografije Pietro Kandler, a svi ostali su ondje u njegovoj sjeni.

7.

Nakon sloma Bachovog apsolutizma za vrijeme kojeg je naša historiografija potiho radila koliko su joj mogućnosti dozvoljavale i vršila odgojnu zadaću u hrvatskim zemljama, nastupilo je ustavno doba (1860). Tada je hrvatska historiografija nastavila i još više proširila svoj pragmatički cilj preko svoga središnjeg časopisa »Arkiva«,[3903] koji je časno izvršavao svoju ulogu do 1875. g., kada se je ugasio. Krug suradnika se je sada još više proširio sa cijelog Balkana čija je prošlost prvi put ušla na stranice ovog zapaženoga i svima zajedničkog časopisa »za povjestnicu jugoslavensku«. No bilo je i drugih novina i časopisa u kojima je, kako kaže Rački, »poviest uzgredice i prigodice njegovana«. To su bili: »Pozor«, »Narodne novine«, »Domobran«, »Svijet«, »Karlovački věstnik« (1816), »Glasonoša« (1861–5), »Naše gore list« (1861. i dalje), »Slavonac« (1863–5), zabavni kalendar »Dragoljub« itd.

Svi ti novi časopisi i listovi donosili su »također članke i razprave iz narodne poviesti«. Ali, dok je u njima sve to bilo »uzgredice« kako i piše Rački, novi časopis »Književnik« (1864–5–3 knjige) posveti posebnu pažnju »za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti«. Taj dakle »Književnik« bijaše u neku ruku preteča »Rada« JAZU i po navođenju i opet Račkoga bio mu »i zadatak prikupiti oko sebe sve domaće znanstvene sile, koje su se imale ogledati na popřištu akademije«. Zato »i završi svoj život, čim akademija započe svoju radnju« dodaje svemu ovome Fr. Rački.[3904]

[3901] Kao pokrovitelj toga društva evo što je rekao Jelačić za povijest: »Pověstnicu svakoga naroda možemo smatrati krstnim njegovim listom. Kao što krstni list služi pojedinomu čověku na biljegu čověčjeg družtva, u koje spada, tako je i svakom narodu pověstnica obilježje njegovog města u velikom krugu čověčanstva. Bez nje nezna narod što je bio ili kamo spada« (»Arkiv«... II, 438: Fr. Rački, Nacrt..., »Rad« JAZU 80, 267). Na osnivačkoj skupštini ovoga Društva Kukuljević je pak naglasio da je »pověstnica naroda našega jugoslavenskog« tako zanemarena »kao kod nijednog naroda u Evropi« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća..., 301).

[3902] Do 1861. g. skoro sav književni rad bio je usredotočen »oko historičkoga družtva«, kako piše Fr. Rački (o. c, »Rad« JAZU 80, 274), tj. »Društva za jugoslavensku povestnicu i starine« i njenog časopisa. No bilo je i drugih časopisa kao što su: »Kolo«, »Neven«, »Katolički list«, »Leptir« itd, gdje su se objelodanjivali historijski članci u pragmatičkom smjeru.

[3903] No ovaj Kukuljevićev časopis, kako se vidi iz pisma V. Jagića upućenog V. Bogišiću (1866), »neće tako skoro izaći, jer društvo neima novaca, a neima ni gradiva« (N. Ivanišin, Jagićeva pisma Bogišiću, »Arhivski vjesnik« IV–V, Zagreb, 1961–1962, 24).

[3904] Fr. Rački, Nacrt..., »Rad« JAZU 80, 274, 275

Od svih ovih suradnika, koji su pisali u navedenim časopisima i novinama, nijedan se nije jače istaknuo, osim Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Franje Račkoga. Ostali su, dakle, bili samo povremeni i prigodni pisci–amateri ili diletanti, naročito u »Arkivu«, čiji je prvi i glavni pokretač bio Kukuljević. On je »prvi poslije god. 1835. hrvatsku historiografiju prenio na naučnu podlogu, iznoseći na svjetlo povjestne spomenike i osnivajući povjestna istraživanja na izvorih«, kaže i priznaje Rački.[3905]

Po Šidaku, koji je o njemu u zadnje vrijeme najviše pisao, *Ivan Kukuljević Sakcinski* (1816–1889) je »osnivač moderne hrvatske historiografije uopće«.[3906] No mi držimo da je on zapravo »otac hrvatske historiografije 19. stoljeća, jer je bio samouk i bez klasične školsko–znanstvene stručne spreme, koju je djelomično nadoknađivao smislom i ljubavlju za povijest, ali nije imao strogi kritički pristup izvorima, napose poveljama. Njega i Račkoga čak M. Gross bez stvarnog obrazloženja ubraja među predstavnike genetičke historije i kaže da su on i Rački probijali »uski okvir političke historije« i bavili se »i kulturnim i društvenim pojavama«. Za samoga Kukuljevića M. Gross iznosi da je bio »povjesničar, političar i književnik«, te »i sam historijski rad Ivana Kukuljevića može se podijeliti s aspekta političke povijesti te povijesti književnosti i umjetnosti«.[3907]

Po našem mišljenju on je imao mnogo širi djelokrug svoga rada u čemu se upravo razlikuje od ovih naših historičara 19. stoljeća. Naime bio je novelist, lirik, dramatičar, biograf, literarni i umjetnički kritičar, arheolog, epigrafičar, historičar umjetnosti, publicist, putopisac, prvi naš konzervator (za Hrvatsku i Slavoniju), skupljač historijskog blaga i starina (rukopisa, listina, tiskanih rijetkih knjiga, tj. prvi naš skupljač i popisivač inkunabula i osnivač hrvatske bibliografije itd.), historičar i uza sve to i političar, koji nije htio nikada iz osobnih razloga biti član JAZU.[3908]

Kukuljević je ipak bio u prvom redu historičar čiji je sveukupni rad i djelovanje na tom polju i danas ostalo nedovoljno uočeno i prikazano. On je prvi izmijenio naziv »dogodovschina«, koji je prevladavao u doba ilirskog pokreta u »pověstnica«, kasnije pretvoren u »povijest« ili »historija«. Tokom svojih putovanja i istraživanja u domaćim i stranim arhivima, bibliotekama i muzejima uspio je Kukuljević na razne načine skupiti i oformiti svoju veliku i čuvenu zbirku izvorne građe, u prvom redu povelja i rukopisa, te onda inkunabula i rijetkih knjiga,[3909] od kojih je većina sačuvana u Zagrebu. No ima od njegove ostavštine i dijelova u Varaždinu, a možda i drugdje.

Sve to nije dovoljno istraženo i traži strpljiv posao da se to popiše i kao neka vrst vodiča objavi.

Isto tako nemamo detaljniji uvid u Kukuljevićev istraživački i skupljački rad u hrvatskim zemljama i po Ugarskoj i Italiji.

Ne smijemo zaboraviti ni to, kako kaže Rački, da je on bio prvi i glavni pokretač »na polju domaće historiografije« u »dobi od 1850 do 1866 godine«.[3910] U vrijeme pak Bachova apsolutizma, kaže

---

[3905] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 273, 274

[3906] Naime Šidak je iskombinirao ovakav naziv za Kukuljevića na temelju sljedećeg citiranja iz Šišićeva Priručnika (Zagreb, 1914, I/1, 93) gdje ovaj kaže da je Kukuljević položio temelje »modernom naučnom radu oko hrvatske historije« (J. Šidak, Ivan Kukuljević — osnivač moderne hrvatske historiografije. Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 322, 297), te Šišićeve knjige »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« (Zagreb, 1925, 19, 20), u kojoj ovaj naš veliki historičar označava da je Ivan Kukuljević »otac moderne historiografije hrvatske« (J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, 221). U članku Kukuljević–Sakcinski Ivan (Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas II, 521–524), H. Sundhansen opširno govori o Kukuljeviću kao hrvatskom historičaru, političaru i piscu.

[3907] M. Gross, Historijska znanost, 29, bilj. 22, 218

[3908] Evo kako to Jagić objašnjava Bogišiću (1866): »...Bit će Vas jamačno iznenadilo, što se zahvalio na akademičkoj časti (tj. Kukuljević: S. A.), a motivi su tome osobni — mržnja na Štrosmajera i Račkoga, s kojim nehtjede ni u literaturi na sloški radi. On je ovim korakom mnogo štete prouzročio svojemu ugledu« (N. Ivanišin, o. c, »Arhivski vjesnik« IV–V, 24).

[3909] Gl. T. Jakić, O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića, »Rad« JAZU 324, Zagreb, 1962, 145–170 i ibid. Ivan Kukuljević — bibliofil i bibliograf, »Vjesnik bibliotekara Hrvatske« XXI/1–4, Zagreb, 1975.

[3910] Fr. Rački, o. c, »Rad« JAZU 80, 273

Šidak, koji se je u zadnje doba najviše Kukuljevićem bavio, »kada je svaka politička aktivnost potpuno zamrla«, on je »svu svoju golemu radnu sposobnost unio u znanstveni rad«. Najviše pak »trajnih vrednota ostavio« je »za sobom na području« toga rada, »kojim se intenzivno bavio gotovo četiri posljednja desetljeća svoga životnoga vijeka«, okarakterizirao je ovakvim riječima takvu djelatnost Kukuljevića.[3911]

Svakako Kukuljevićevi suvremenici, koji su se bavili poviješću, nisu iz raznih razloga objektivno prikazali Kukuljevića kao jednoga od prvih naših historiografa 19. stoljeća, koji je bio preteča svima ostalima pa tako i Račkome. Zato je imao pravo Šidak što je iznio Kukuljevićevo pismo, upućeno Ognjeslavu Utješenoviću (15. XI. 1886), u kojem je ovaj već godinama opterećeni velikan, obuzet tijekom cijeloga svoga života istraživanjem i objavljivanjem izvora kao i pisanjem radova i djela na temelju te iste izvorne građe, izrazio svoj pesimizam zbog tadašnjih teških prilika, koje su zadesile sav naš narod na jugu. Ali se je tješio i nadom, daleko gledajući u budućnost, »da će doći vremena, kad će budući naraštaji, osvijestiv se na novo, okriepljeni istim slavenskim duhom, *proučavati ono, što smo mi namislili, pjevali i pisali*« (S. A.), te da će »po nama prokrčenom stazom stupajući napred, oživotvoriti našu i svega potlačnog slavenstva ideu prave slobode svih naroda i uzajamnog bratimstva«.[3912]

Nasuprot Kukuljeviću, koji je od samoukog historičara postao s vremenom pravi stručnjak, ističe se na polju hrvatske historiografije *Don Šime Ljubić* (1822–1896), kojemu ljubav za povijest probude Petar Nizetić i Ante Kuzmanić. No on se nije time zadovoljio nego je sam produbio svoje zanimanje i za arheologiju, a napose za numizmatiku i epigrafiku, pri čemu je mnogo puta znanstveno zakazao. Osjećajući potrebu da se usavrši i u povijesti na najvišem nivou, prešao je u Beč, gdje je u tome u potpunosti uspio. Stručno osposobljen za nastavnika povijesti (i zemljopisa) započeo je svoju dugu znanstveno–istraživačku karijeru u kojoj je doživio mnogo neprilika zbog svoga žestokog temperamenta. No sve je to nadmašila njegova ogromna marljivost i upornost i kao posljedica tomu nastali su brojni njegovi historijski radovi i djela kao i veliki broj zbirki dotad potpuno nepoznate izvorne građe, s kojom je reflektorski osvijetlio mnoga tamna razdoblja hrvatske srednjovjekovne i novovjekovne povijesti. U tom poslu bio je u mnogo čemu i pionir (napose u osvjetljavanju stoljetnih odnosa Hrvata i ostalih južnoslavenskih naroda s Venecijom, čime je prvi udario solidne znanstvene temelje putem objelodanjivanja zbirke izvora i radova), svjestan svojih grešaka i nedostataka, ali i korisnosti svoga istraživačkog posla u stranim i domaćim arhivima na neoranom području povijesti, povijesti hrvatske književnosti i arheologije. No ipak ga je rad nekoliko godina u mletačkom arhivu, za koji je prvi priredio pregledne kataloge izvorne građe, najviše proslavio u domovini i van nje, a slični uspjeh je doživio i što se tiče terenskih istraživanja na polju arheologije.

Ovakva ličnost, koja je živjela samo za znanost, do tančina upoznata s građom u arhivima i bibliotekama u Veneciji i Beču, nakon povratka u domovinu, zalaganjem Kukuljevića i Račkoga nastanjuje se u Zagrebu, postaje član JAZU i rukovodilac Arheološkog muzeja. Sada je još više pojačana njegova izdavačka djelatnost iz naše historije i arheologije, koja je trajala do kraja života.

Rezultati rada ovog neobičnog čovjeka i znanstvenog radnika, koji je svojom upornošću i marljivošću pri otkrivanju i sabiranju arhivske građe nadmašio i samoga Rankea, usredotočeni su i sintetizirani uglavnom u njegovim zbirkama »Listine«, čiju bi reviziju trebalo ponovno provesti i onda ih nadopuniti i objelodaniti, te u »Commissiones et relationes« i u knjizi »Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske« u koju je ukomponirao svoj »Pregled književne povijesti jugoslavenskih naroda«. Ova nedovršena, danas samo tu i tamo uporabiva, jest uopće prva na Balkanu politička i književna »poviest jugoslavjanskih naroda«, pretežno izrađena na temelju tiskanih i netiskanih izvora.

[3911] J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti..., 250, 221

[3912] J. Šidak, o. c, 275, 276

Začudo Rački, koji je često rado davao prikaze i kritike, nije se uopće osvrnuo na ovaj »Pregled«, nego je samo tek 1885. g. upozorio na Ljubićevo »Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske« i na njegovu ocjenu od V. Jagića (»Književnik« II, 567),[3913] što je svakako malo neobično. Isto tako je čudno što Rački nigdje ne piše, a ni u tome svome »Nacrtu hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine«, gdje je bio obvezan to učiniti, o Ljubićevom »Pregledu hrvatske poviesti«, koji je ovaj pretiskao iz »Ogledala«, te izdao kao posebnu knjigu (Rieka, 1867) i posvetio u znak štovanja i prijateljstva čuvenom Teodoru Mommsenu i samome Franji Račkome. Stoga u vezi sa svim ovim mi i ovdje moramo ukazati na to da je ovaj »Pregled« tj. pretisak »Poviesti jugoslavjanskih naroda«, ne samo prvi naš priručnik hrvatske povijesti nego i prvi pokušaj ovakvog pristupa hrvatskoj povijesti u nas u 19. stoljeću, što se dosada u hrvatskoj historiografiji također nije uočilo.[3914]

Godine 1875. Ljubić i opet prvi udara temelj cjelokupnoj numizmatici svojim poznatim pionirskim, iako sada već zastarjelim djelom »Opis jugoslavenskih novaca«,[3915] koje je ubrzo doživjelo brojne pohvale ali i oštre kritike ili zamjerke. Na ovome djelu Ljubić je radio od 1869. godine, te je, iako mu je Rački savjetovao da ispusti uvod, ipak ga tiskao. No, zato mu ga nije izdala JAZU niti mu je dala bilo kakvu pripomoć već srpski knez Milan i bečka akademija. U svom vrlo opširnom uvodu Ljubić je otvoreno iznio žalosno stanje »jugosl. numismatike«, čija »je struka bila u njekoliko godina prije sasvim kod nas zanemarena, te ono malo, što se odprije obradilo, tudji su nam ne naši obavili«.[3916]

U vezi s »Ogledalom« i »Opisom« vidi se kontinuitet Ljubićevog stava prema jugoslavenstvu. On se je dao isprva doduše nazivati »Dalmatinac« — i to napose kada je putovao za Beograd i Novi Sad (1892), a Dalmaciju je s ushitom zvao: »Ružico najmilisnija Jugoslavije« i bio je uvjeren »da nema jugoslavenskog serca koi ne kuca za te, koi ne ljubi tvoje umireno podneblje, tvoje vlažne zenice, tvoju prošastu slavu«. On čak misli da »jezična sličnost u cerkvi sama mogla bi umiriti one dvije strane (tj. pravoslavne i katolike: S. A.) jugoslavenskog naroda, a kroz mir jedinito more se do sjedinjenja«.[3917]

I. von Düringsfeld je o Ljubiću 1857. g. pisala s uvjerenjem da bi on čak mogao biti dobar posrednik između sjevernih i južnih Slavena.[3918] Kao historičar–istraživač Ljubić je — da ponovimo — radio u arhivima i bibliotekama u zemlji i izvan nje. Tako je pravio ispise u arhivima u Beču, Zadru i Splitu,

[3913] Fr. Rački, Nacrt..., »Rad« JAZU 80, 279

[3914] Jedino njegov objektivni kritičar M. Mesić, uza sve svoje kritičke napomene, na kraju preporučuje ovu knjigu »kanoti priručnu knjigu o hrvatskoj poviesti, koja u svakom pogledu daleko nadmašuje sve, što je odprije pod tim imenom bieli sviet ugledalo. Želim pako i u svoje i u njegovo (tj. čitatelja: S. A.) ime, da nas g. pisac što prije obraduje prerađenim izdanjem svoga djela« (M. Mesić, Pregled hrvatske poviesti. Nacrtao prof. Šime Ljubić..., »Rad« JAZU I, 261).

[3915] Ovo djelo je posvetio »Uspomeni dana 19 listopada 1874 na koi je Sveučilište Franjo Josip I u Zagrebu svečano otvoreno slavi njegova sjajnoga začetnika te *cieloga hrvatskoga naroda* (S. A.) posvećuje pisac«. Na istom listu, gdje je napisana ova posveta, s lijeve strane je umetnuta kružnica (poput većeg metalnog novca ili pečata) s natpisom okolo: Doctrinae lumen Gentium vigor, a u sredini je prikazana mlada žena s zvijezdom na glavi, u desnoj ruci drži baklju, a u lijevoj štitasti grb Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Na desnoj strani ovoga lista je također kružnica istoga obujma kao na lijevoj strani i u njoj je naokolo nacrtano lišće, a u sredini piše: »Regnante Francisco Josepho I. Banatum tenente Joanne Mažuranić universitas litterarum croatica auctore Eppo G. J. Strossmayer populi opibus condita a regis nomine appellata solenniter inaugurata Zagrabiae A. D. XIV. Kal. Nov. MDCCCLXXIV«. Na posebnom listu lijevo od ovoga stoji:

»Izdano pomoćju Njegove Svjetlosti Milana kneza srbskoga

Sl. carske akademije znanosti u Beču«

Sasvim pri dnu u zagradi piše: »(Pisac si pridržava pravo na prevod po obstojećih propisah).«

[3916] Š. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, I

[3917] Miscellanea II–IV, Zadar, 1950–1952, 155, 157

[3918] I. von Düringsfled, o. c, II, 123. O njemu kao historičaru i arheologu pisao je 1971, vrlo oskudno, M. Šeper, na temelju probrane dotadašnje literature (Österreichisches Biographisches Lexicon 1815–1915, 23 Lieferung, Wien–Köln–Graz 1971, 255), a 1979. g. opširnije već spomenuti M. Stoy kao o dalm. hrvatskom historičaru i arheologu /Biographisches Lexicon zur Geschichte des Südost Europas III (L–P), München, 1979, 39–41/.

ali je ipak sav njegov istraživački rad bio usredotočen na Državni arhiv u Veneciji, odakle je pravio ispise ili čak uzimao originalne spise. To nam potvrđuje njegova velika ostavština pohranjena u HAZ–u. Tu je sačuvana i njegova velika korespondencija iz koje se vidi koliko su ga cijenili znanstveni radnici i stručnjaci s raznih područja u domovini i u ostaloj Europi. To svjedoče i brojna priznanja i odlikovanja,[3919] koja je dobio sa sviju strana zadržavši unatoč tome skromnost, koja ga je pratila do groba.

Sve u svemu, o Ljubiću kao historičaru, arheologu, numizmatičaru, epigrafičaru, polemičaru i kritičaru kao i književnom historičaru nije do danas rečena zadnja riječ — a vrijedno bi bilo da se i o njemu i njegovu radu nešto više piše i u naše vrijeme.

Nasuprot Ljubićevu tiskanom »Pregledu hrvatske poviesti« vrednovanje i objelodanjivanje i danas netiskane »Poviesti Hrvata« dr. *Eugena Kvaternika* (1825–1871), koji je sanjario o tome da je upravo on pozvan spasiti Hrvatsku, neizvedivo je i nekorisno u svakom pogledu. I dok je Ljubić pravi znanstveni radnik–historičar, Kvaternik je u prvom redu političar i publicist, koji je smatrao ovo svoje djelo »političkim putokazom naroda«. Prema tome svojom obradom »Poviesti Hrvata«, pri čemu se je služio prešućivanjem pojedinih događaja, koji nisu odgovarali njegovoj koncepciji, uveličavanjem i čak svjesnim falsificiranjem, Kvaternik sa svojom »dogadjajnicom« kako je nazivao povijest, nije ostavio nikakav trag, a ni posljedice u našoj historiografiji.

Kukuljevićev suradnik, a Ljubićev povijesni kritičar, bio je, kako smo naveli, *Matija Mesić* (1826–1878), potomak čuvenog popa Marka Mesića, čovjek kompromisa i prijatelj mnogih istaknutih čeških, te hrvatskih i srpskih znanstvenih radnika i historičara, zadnji upravitelj Pravoslovne akademije (1871–1874), gdje je kao redovni profesor uz kanonsko pravo, predavao i novouvedeni predmet: Povjestnica austrijske carevine. Kada je umjesto te akademije osnovano i otvoreno »pèrvo hèrvatsko sveučilište« (19. X. 1874), njen prvi rektor postao je Matija Mesić.[3920] Tom prigodom je on održao vrlo značajan govor u kome je naglasio kako je ovo veliki dan, »što ga danas slavi vaskoliki hrvatski narod«.[3921] On je bio ponosan što je spadao u red »prvih učitelja hrvatskoga sveučilišta i svjestan velikoga zadatka svoga i odgovornosti velike, koju pred narodom i pred poviešću na se« sa drugima preuzima. Kao prvi rektor Sveučilišta Mesić je na Filozofskom fakultetu postao i prvi profesor na osnovanoj katedri za hrvatsku povijest.[3922]

Osposobljen i stručno, znanstveno i praktički za istraživanje historijske izvorne građe, on se, izuzev nekoliko zapaženih ekskursa u izvjesna vremenska područja hrvatske povijesti, sasvim posvetio dotad uopće neobrađivanom razdoblju od 1491. do 1526. godine i tu je postao nezamjenljiv ekspert. Rezultat su bili njegovi radovi puni sitnih detalja na štetu cjelovitosti o tom razdoblju, kao i na njima utemeljeni dokumenti, koje je gotovo istodobno tiskao u izdanjima JAZU.

No ipak, kada se sagleda koji je sve izvorni arhivski materijal objelodanio, može se reći da je upravo za navedeno vremensko razdoblje iz kraja 15. i poč. 16. st. ostalo u samom HDA još mnogo takve neizdane građe, sa kojom će trebati nadopuniti Mesićeve publikacije izvora. Iako je svojim stvaralačkim radom, praćenim strogom kritičnošću i objektivnošću, dao snažni doprinos razvoju hrvatske historiografije i uz to uzgojio nekoliko mlađih hrvatskih historičara, Rački je poslije njegove smrti pisao za Mesića Novakoviću da je bio »pošten i radin«, dok je Novaković u odgovoru Račkomu (10. XII. 1878) bio mnogo širi, izrazivši da žali »vrlo i univerzitet — i njega, te tople lične ljubavi i prijateljskog susreta, kojim izobilovaše kad god imasmo prilike biti zajedno«.[3923]

[3919] Gl. N. Čolak, Inventar rukopisne ostavštine Šime Ljubića, »Arhivski vjesnik« IV–V, 225–262.

[3920] Spomenica u povodu proslave 300–godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I, Zagreb, 1969, 19, 20, 85, 100.

[3921] Gl. cijeli ovaj vrlo karakteristični i historijski govor. Spomenica... I, 357–374.

[3922] Spomenica... I, 371, Spomenica II (1969), 73

[3923] V. Novak, Srpski naučni radnici..., 108

Svakako je Mesićevo mjesto u našoj historiografiji danas sasvim jasno i zacrtano, jer je prvi uspio ispuniti onu prazninu kojom se dotada nitko od hrvatskih historičara nije znanstveno–kritički bavio.

No ipak je među svim našim historičarima 19. i početka 20. st. bio i ostao vrhunska zvijezda hrvatske (i balkanske) historiografije dr. *Franjo Rački* (1828–1894), znanstveni radnik svjetskoga glasa, čije obiteljsko porijeklo nije ni danas potpuno razjašnjeno.

O njemu reći u našoj završnoj riječi sve ono što bismo još željeli nadopuniti, gotovo je nemoguće i ostat će tako kroz dugi niz godina. Pa ipak moramo pokušati da s nekoliko dopuna uokvirimo kolikogod je moguće njega i njegov rad na našoj modernoj kritičkoj historiografiji, čiji je on uistinu pravi i neprikosnoveni utemeljitelj, nosilac i promicatelj.

Rački je prvenstveno kao »svijesni« Hrvat, hrvatski historičar i političar, tvorac ideologije koja pomaže integraciju hrvatske nacije, pokušao uskladiti svoje hrvatstvo s jugoslavenstvom. U borbi za južnoslavensku »historičko–kulturnu osebnost« temeljno je Račkome postići zbliženje Hrvata i Srba, koji su po njemu jedan narod. No unatoč tome on je stajao na stajalištu do kraja svoga života da je hrvatska »prosvjeta« jača od srpske, a Srbe je osuđivao što su prekomjerno isticali svoju narodnu svijest i »plemensku« isključivost, te nijesu htjeli ništa žrtvovati za jugoslavensku zajednicu. Uz to je želio biti i »kritički i narodni povjestnik«, koji je postao i »naš prvi metodički obrazovani historik naučenjak«.[3924] On je doduše bio pripadnik genetičke historije, koja se je učvrstila u 19. st, te se uz političku historiju bavio i kulturnim i društvenim pojavama,[3925] ali je zato vrlo teško prihvatiti navod M. Gross, koji se temelji na citiranju Šišića (a on to zapravo tako i ne kaže: S. A.) da je Rački »pripadao Rankeovoj školi« i slijedio »njen idealizam i njezine metodološke norme«,[3926] kada znamo kako se je i gdje sve stručno i praktički obrazovao i kakvo je imao mišljenje o historiji i njenoj metodi.[3927] Dokaz za to jest i tvrdnja Šišića, koji je također pripadao genetičko–historijskom pravcu, da je Račkijeva rasprava »Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apostolov« (Zagreb) »bila prvo modernom znanstvenom metodom napisano historijsko djelo u našoj historiografiji«.[3928]

Iako nije provedena detaljna analiza djela Račkoga već samo djelomično, ipak se može konstatirati kako je on već u prvim radovima historiografiju kao znanost i kao sredstvo za postizanje određenih ideoloških ciljeva povezao »sretnim načinom koji nije krnjio znanstveni karakter njegova djela«, kako sam piše.[3929]

U kontekstu svoga rada na području hrvatske povijesti Rački je dao i »izvanredno vrijedan doprinos našoj historijskoj geografiji«, kako piše M. Marković.[3930]

[3924] M. Gross, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, Zbornik zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU 9, 8, 15, 17, 18, 27. Više s političkog gledišta opisao je u najnovije doba B. Grolshammer Račkoga kao hrvatskog historičara i političara (Biographisches Lexicon zur Geschichte Südosteuropas IV, München, 1981, 2–4 navodeći stariju i najnoviju literaturu od 1895. do 1971. g.).

[3925] M. Gross, Historijska znanost, 28, 29 i bilj. 22

[3926] M. Gross, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, Zbornik..., 9, 27 i bilj. 92. Gl. i M. Gross, »Ideja jugoslovjenstva« Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860–1862), HZ XXIX–XXX, Zagreb, 1976–77, 332, bilj. 3.

[3927] U vezi s tim poznata je njegova izreka, koju je ponavljao: »Ne treba paziti na to, kako se piše, već što se piše«. Ranke je pak obraćao naročitu pažnju »prezentaciji svojih rezultata u što savršenijem književnom obliku«, piše M. Gross. »Smatrao je da bi bilo idealno kad bi proizvod historičara imao znanstven i umjetnički značaj...« (M. Gross, Historijska znanost, 97). U njenom već spomenutom drugom radu »Ideja jugoslavenstva...« M. Gross čak tvrdi da je Rački »bio prvi hrvatski povjesničar, koji je radio po strogim pravilima Rankeove genetičko–erudicijske škole« (HZ XXIX–XXX, 332, bilj. 3). No takav zaključak, kako se da uočiti iz bibliografije radova Račkoga, ipak ne odgovara njegovoj historijskoj metodi rada i zato bi M. Gross trebala to dokazati ili navesti tko je prvi činjenicama to pokazao i dokazao!

[3928] F. Šišić, Franjo Rački i jugoslavenska misao. Proslava stogodišnjice rođenja Franje Račkoga, Zagreb, 1929, 34

[3929] N. Stančić, Franjo Rački o historiografiji kao znanosti i njenoj društvenoj funkciji, Zbornik..., 9, 36

[3930] Udio Franje Račkoga o napredku naše historijske geografije, Zbornik... 9, 138

Inače, o znanstveno–historijskoj objektivnosti Račkoga pisali su brojni naši i strani historičari, a među njima i mi. No većina radova njegova historiografskog opusa u pojedinostima i u cjelini izdržala je do danas znanstvenu kritiku, iako je ukazano i na pojedine njegove propuste i greške.

Iz korespondencije Račkoga, koju bi vrijedilo probrati i onda izdati, s drugim stranim i domaćim znanstvenim radnicima sa svih područja, a napose s historičarima, od kojih su često mnogi tražili njegovu pomoć i savjet, može se jasno uočiti koliko je on bio cijenjen kao istraživač i povjesničar i kako se je gledalo na njegove zbirke izvora, djela, rasprave, radove, članke, prikaze i kritike.

Posebnu ulogu imao je Rački onda kad je postao prvi predsjednik JAZU od koje se očekivalo da će ona »stupiti na čelo naše historiografije«. Tada se »zadatak historičkoga družtva«, koje je kroz 15 godina »bilo glavno, a donjekle i jedino gojilište historiografije« prenijelo na nju, dok se »domaća arkeologija, povjeri novom hrvatskomu arkeologičkomu družtvu«.

Iz Račkovog »Nacrta hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine« može se točno razabrati koliko je JAZU »na polju historiografije do sada udovoljila obćenitom očekivanju«, tj. »što je akademija privriedila za poznavanje vriela ili izvora za domaću poviest, pak onda, što je privriedila obradjujući tu poviest u pojedinih većih ili manjih monografijah«.[3931]

Kako se procvat JAZU uvjetovao otvaranjem sveučilišta kao »sjemeništa mladih ljudi, koji bi se za višu duševnu radnju udesili i usposobili«, to je formiran saborski »odbor znanstvene struke« da izradi osnovu i »za sveučilište jugoslavensko«. Kao nadopunu osnovi, koja je izrađena, Rački je tada (1861) predložio, što je i primljeno od Sabora, da kandidat mora na rigorozu od povijesti »dokazati sjegurno znanje jugoslavj. poviesti«, a ne samo domaće, jer je ova sa »jugoslavenskom skopčana«.[3932]

Razvijajući stalno bogatu izdavačku djelatnost JAZU[3933] putem njenih zbornika, starina, radova itd. Rački je i sam do svoje smrti ondje objelodanio svoje radove. Tom prilikom se nije žacao ući u bilo koji problem hrvatske historiografije. Od tolikog broja njegovih radnji i djela, tiskanih u izdanjima JAZU, ipak odskaču među izvorima po svojoj vrijednosti i nezamjenjivosti »Documenta« (1877), koja treba zbog zastarivanja revidirati i ponovno izdati, te »Historia Salonitana« Tome Arhidjakona (1894), čije izdanje nije dočekao, a koja je u svoje vrijeme odigrala značajnu ulogu u našoj historiografiji.

Proučavajući sve rukopise ove HS V. Novak je skupio veliki izvorni materijal i pripremao se da ponovno kritički objelodani tzv. »Historia Salonitana Minor«, pri čemu ga je smrt zatekla. Stoga bi bilo krajnje vrijeme da HAZU, ne zapuštajući našu medijevalistiku na korist drugih znanstvenih grana, pristane da se pristupi poslu kompariranja svih rukopisa glede HSMi, uzimajući u obzir i građu, koju je skupio V. Novak, te da se onda izda, jer moglo bi se dogoditi da nas u tome poslu uskoro pretekne netko drugi izvan naše zemlje.

Što se tiče opusa radova i radnji ovoga našega velikana, koji nije ipak ostao znanstveno neranjiv, trajnu vrijednost ima njegovo djelo »Bogomili i Patareni« (1869/70), a vrlo je korisno i sada »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća« (1884–1893) kao i već toliko puta spomenuti »Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885 godine« (1885). Karakteristično je djelovanje Račkoga i na polju historijske kritike, gdje ipak nije bio uvijek sasvim dosljedan. Pa ipak na tom području rijetko se je tko na Balkanu i u jednom dijelu Europe mogao mjeriti s njegovim znanjem i spremom. Ali Ahilova peta njegova rada ipak je bila ta što nije nikada izdao i napisao stariju hrvatsku povijest, iako je tvrdio

[3931] Fr. Rački, Nacrt..., 286, 287

[3932] Spomenica... I, 91, 92

[3933] Iako se je Rački zalagao u JAZU za što više objavljivanje izvorne građe i radova, ipak se je 1877. zajedno sa Strossmayerom i drugim članovima Akademije suprotstavio da se knjižnica Akademije sjedini sa Sveučilišnom, unatoč pozitivne odluke JAZU (Spomenica... I, 604).

da je ima u rukopisu. Da je Rački tiskao ovo djelo, ono bi bilo, po Smičiklasu, »prva knjiga naše narodne povijesti u najstarijoj dobi«.[3934] No što on to nije iz ovoga razdoblja objelodanio, to je učinio i u potpunosti nadoknadio njegov pravi nasljednik na proučavanju starohrvatske prošlosti, također sljedbenik genetičkog pravca historije Ferdo Šišić sa svojom knjigom »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« (1925). Za takav njihov rad obojicu je ovih naših velikih historičara književnik i publicist, koji je čak pokušao amaterski i neuspješno pisati iz područja naše povijesti, dr. Ante Tresić Pavičić (1867–1949), proizvoljno uvrstio pod naziv »Moljci hrvatske historije« okrstivši Račkoga čak »najvećim falzifikatorom na čelu«, dok mu je JAZU bila »utemeljena« zato da »pretvara i kalja hrvatsku historiju«.[3935]

Takvu si nebuloznu ocjenu ipak nije htio priuštiti Račkijev suvremenik, književnik August Šenoa, koji mu je odao priznanje za njegov historijski rad i skupljanje izvorne građe, ali mu je prigovorio na načinu pisanja — i ništa više. No zato Smičiklas, Šenoin prijatelj, nije štedio u nekrologu Račkome pohvale u superlativu, koje ipak nisu bile sasvim pretjerane. On je naglasio da »s narodom hrvatskim tuguju i ublažuju mu tugu Srbi, Slovenci i Bugari i vas ogromni slavenski svijet — srdačno i bratski. Tuguje i nauka prosvijetljene Evrope časno i dostojno«. Kao »odredjeni biograf Franje Račkoga« svoga »miloga starijega prijatelja«, Smičiklas je po želji JAZU osvijetlio njegov lik riječima kako »on nije živio sebi, nego samo svome narodu. On nije bio čovjek riječi, nego djela. Pred protivnikom istine nije nikada uzmakao, a prijatelju se nije nikada iznevjerio. Služiti Bogu i narodu... bio je glavni i jedini zakon njegova života«.[3936]

Poslije ovoga opisa života i djela Račkoga sve do danas slijedili su i drugi prikazi, ali svi su se kretali većinom u ovakvom krugu. Ocjena opusa rada Račkoga na polju naše historiografije sve do danas sagledana je i ocjenjivana od svih naših i stranih znanstvenih radnika i historičara samo pozitivno. Šišić je jednom prilikom naveo: »Velika djela valja procjenjivati po njihovoj cjelini rada, a ne iz kojekakvih sitnica iskonstruirati neku »kritiku«.[3937] To se može sasvim primijeniti na djela Račkoga, jer, kako kaže i opet Šišić: »Historija može samo jednom da bude istinita ili lažna«.[3938]

Suvremenik i prijatelj Račkoga bio je svojeglavi čudaković dr. *Ivan Črnčić* (1830–1897), Hrvat i »fanatični Jugoslaven«, rodom s otoka Krka o čijoj je historiji pisao. On je na temelju izvorne arhivske građe o Krku pisao čudnim hrvatskim jezikom i stilom svoje radnje i izdavao izvore. No on je uz svoj rad na području crkvene i svjetovne povijesti dao i zapaženi doprinos iz područja glagoljice, u čemu je pretekao Račkoga, te je prvi pročitao i objavio tekst Baščanske ploče (1865). No time je izazvao Račkoga, koji je ispravio čitanje Črnčića (1875), tada priznatoga stručnjaka za glagoljicu »u cijelom slavenskom svijetu«, kako piše T. Smičiklas.[3939] Ali mu ni Črnčić nije ostao dužan, te je u dva navrata iznio svoje ispravke na čitanje Račkoga (1888). Time su obojica položila sigurne temelje za čitanje ove ploče, čiji je najnoviji tekst objavio B. Fučić (1983).

Prigodom objave teksta sa Baščanske ploče Črnčić je prvi upozorio na toponim »Krajina« na toj ploči, čime su se Barada i Kostrenčić ponovno pozabavili, ne znajući za prvenstvo Črnčića u tom pitanju. Črnčić, duboko uvjeren da »samo istina je znanje«, bio je zaslužan i zato što je 1874. objavio »Popa Dukljanina Ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku« s dragocjenim uvodom (Pripomenak), za koji je Šišić rekao da je od »trajne naučne vrijednosti«, a za Črnčićevu podjelu teksta

3934 T. Smičiklas, Život i djela Dra Franje Račkoga, Djela JAZU XV, 154

3935 Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 4954: Tresić–Pavičić Ante, Moljci hrvatske historije

3936 T. Smičiklas, o. c, 154, 155

3937 F. Šišić, Ćorović Vladimir, Istorija Jugoslavije, Narodno delo. Uređuje P. M. Petrović, Beograd, 1933, veliki 8°, 614, JIČ I/1–4, Ljubljana–Zagreb–Beograd, 1935, 134.

3938 Gl. za citat: F. Šišić, o. c, JIČ I/1–4, 135

3939 Dr. Ivan Črnčić, »Ljetopis« JAZU 12, 262

ovog ljetopisa je upozorio da je »sada naša (pa i strana) istoriografija radila prema njegovoj podeli«.[3940] Boraveći u Rimu nekoliko desetina godina, a odlično poznavajući tamošnje arhive i biblioteke, crpio je i objelodanjivao ne samo odande izvornu građu za sebe nego i za druge, a napose za Račkoga koji ga je zbog njegova ponašanja posvuda branio. No unatoč tome Črnčić se nije založio za ostvarenje zamisli svoga prijatelja i biskupa Strossmayera da se Zavod sv. Jeronima u Rimu, kojemu je on bio neko vrijeme na čelu, pretvori u »institut za kršćansku arheologiju i istoriju«, što je bila velika šteta za nas i posljedice toga što se sličan institut nije ostvario u tom gradu osjećaju se i danas.

Drugi i to mnogo bliži suradnik Račkoga bio je akademik dr. *Petar Matković* (1830–1898), naš prvi historijski geograf, kartograf i ekonomski historičar. On je bio prijatelj St. Novakovića, koji je Matkovića naročito cijenio kao znanstvenog radnika s područja geografije u koju je bio i te kako upućen. Kada je unutar Sveučilišta u Zagrebu formiran Prirodoslovno–matematički fakultet, 1883. je osnovana i geografska katedra (koja je danas najstarija katedra takve vrsti na Balkanu, čijim je prvim predstojnikom i profesorom postao Matković (1883–1898).[3941] Stavivši si u trajni zadatak obraditi Balkanski poluotok s geografsko–historijske strane on je puno putovao i proučavao strane i domaće arhive i biblioteke (Venecija, Beč, Dubrovnik, Zadar itd.). Plod toga bila je ogromna izvorna građa koju je skupio za obradu i izdavanje starih putopisa[3942] i putopisnih dnevnika od kraja 11. do 18. st. No tom prigodom on je tiskao sa znanstvenim elaboratom jedino one putopise, koji se odnose na Balkanski poluotok i Jadran u 16. st., a druge je, iako su bili također zanimljivi, jednostavno izostavio. Time je on prvi udario znanstvene temelje historijskoj geografiji[3943] u nas i jednoj od njenih grana topografiji,[3944] koja se je u to doba slabo znanstveno obrađivala. Uz to je dao nekoliko priloga, popraćenih izvornim arhivskim podacima za trgovačku ili ekonomsku povijest, napose dubrovačku. Istakao se je i kao kartograf[3945] kao i jedan od prvih naših statističara. Takvim svojim svestranim istraživačkim doprinosom Matković je dao svoj prilog da se do izvjesne mjere osvijetle neka dosad nedovoljno poznata područja historije naroda na Balkanu, kao i fizičke i historijske geografije,[3946] koje se tiču Balkana.

3940 Ljetopis Popa Dukljanina. Uredio F. Šišić, Beograd–Zagreb, 1928, 29, 30 i bilj. 6.

3941 Spomenica... II, 289, 301

3942 Osvrnuvši se na proučavanje starih putopisa J. Lučić smatra da su »zanimljivo povijesno vrelo, premda se po svom značaju ubrajaju u drugorazredne izvore«. Tom prigodom citira »Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vijeka«, koje je u Radu JAZU objavljivao P. Matković od g. 1879. do 1896, te nadodaje da su ona »dala potrebnu dopunu poznavanju prilika na našem tlu« [J. Lučić, Prilog pitanju historijske geografije HZ XXIX–XXX (1976–77), 72].

3943 U vezi ovoga malo je začuđujuće što Mirko Marković ukazuje da je Franjo Rački bio »i pionir na području naše historijske geografije«, te da »najveći dio naših današnjih spoznaja iz historijske geografije Hrvatske počiva upravo na temeljima koje nam je on dao (M. Mirković, Udio Franje Račkoga u napredku naše historijske geografije, Zbornik... 9, 129, 138). Iz toga bi se moglo zaključiti da je Rački zapravo bio prvi naš historijski geograf, a ne Matković. No to je samo nesporazum, jer je Marković mislio na historijsku geografiju Hrvatske, povezanu s njenom topografijom i toponomastikom. To je dakle posve nešto drugo od osposobljenoga naučnoga rada na području historijske geografije Matkovića, kojemu nitko ni danas ne može poreći prvenstvo u toj struci.

3944 Još 1864. ukazao je Matković kako je u pogledu »mjestopisa«, tj. topografije dužnost »rodjenom Hrvatu imena mjesta točno pisati upravo kako jih narod izgovara« (P. Matković, Fr. V. Kružića, Krajobraz..., Književnik I, 443).

3945 Što je zapravo kartograf i kartografija prvi je kod nas vrlo zorno obrazložio upravo P. Matković (o. C, Književnik I, 442, 444).

3946 J. Lučić upozorava da je na postdiplomskom studiju u Zadru (Filozofski fakultet) iz Pomoćnih povijesnih znanosti u nastavni plan uključena i »Historijska geografija s topografijom i toponomastikom« koja se ondje predaje »pod svojim nazivom« kao i »na geografiji, na prirodno–matematičkim fakultetima u Zagrebu, dok na nekim Filozofskim fakultetima u SFRJ predaje se kao poseban kolegij na povijesnoj skupini predmeta (npr. u Beogradu)«. Lučić dalje opširno izlaže što je historijska geografija i kakvo je njeno značenje da bi zaključio kako »ona stoga, zaslužuje više pažnje u naporima naše, posebno hrvatske historiografije« (J. Lučić, o. c, HZ XXIX, 63, bilj. 25, 61–68, 75).

Godinu dana prije Račkoga umro je *Radoslav (Rade) Lopašić* (1835–1893), koji se prvi u nas razvio od samoukog sabirača izvorne građe u zemlji i inozemstvu kao i amatera–historičara do jedinstvenoga eksperta, koji se je sav posvetio proučavanju prošlosti hrvatske Vojne krajine. Uporedo s time dao je i velik doprinos hrvatskoj historijskoj geografiji, napose topografiji na području te iste Krajine, naročito minuciozno obradivši trokut između Kupe, Korane i Une. U vezi sa svim ovim uzeo je u fokus svoga istraživanja i samo središte te Krajine: Karlovac, tj. »poviest i mjestopis« toga grada i okolice, temeljeći se pretežno na izvornoj građi.

Ovo Lopašićevo djelo je izazvalo u ono doba,[3947] a izaziva i danas, pažnju zbog obilja novih arhivskih podataka i ono je i sada većim dijelom uporabivo.

Sve do svoje smrti sakupljajući građu za hrvatsku Vojnu krajinu i objelodanjujući u okviru toga zanimanja brojne historijske radove, dospio je i izdati svoju čuvenu zbirku »Spomenici hrvatske Krajine« (I–III, Zagreb, 1884–1889), kojom je izazvao pažnju zbog njenog neobično bogatog izvornog sadržaja ne samo u našoj[3948] nego i u jednom dijelu europske historiografije.

Lopašić se je okušao i na drugim područjima hrvatske povijesti, uvijek to popraćujući novim izvornim podacima iznoseći svoje mišljenje.[3949] Kako nije uspio objelodaniti goleme zbirke građe: »Acta croatica« i »Monumenta habsburgica«, što je ipak bio preveliki zalogaj za Lopašića, to su nešto kasnije učinili drugi uz velike korekcije.

Danas Lopašić ima točno određeno mjesto u našoj historiografiji, na što ipak naši mladi historičari ne bi smjeli zaboraviti.

Drugi naš samouk–historičar bio je i ostao svećenik *Šimun Balenović* (1835–1872), koji uopće nije proučavao arhivsku građu, ali je zato napisao »Povjestnicu hrvatskog naroda« (1870), u kojoj je prvi u nas dao prednost kulturnoj i socijalnoj historiji, a ne političkoj. Pa ipak ta knjiga nije zauzela nikakvo mjesto u našoj historiografiji[3950] i ona je danas sasvim zastarjela.

3947 Kada je biskup Dobrila pročitao ovu »povijest i mjestopis grada Karlovca i okolice« on je u pismu jednom svome prijatelju rekao uz ostalo: »...Ja nisam strukovnjak u povjestnici a još manje kritičar od zanata, pa sebi ni iz daleka ne prisvajam ni znanja ni zvanja za kritiku, nego samo izražujem osjećaj, kako me se dojmila knjiga o Karlovcu. Ovom je knjigom g. Lopašić izpunio prazninu o posebnoj *dogodovštini* (S. A.) hrvatskoga naroda. Pisac je pčelinjom marljivošću valjda još od svoje mladosti sabirao građu i slagao ju u jedinstvo *povjestničke nadovezlosti* (S. A.) i sklada. Za takav rad hoće se mara i uztrajnosti, a bora mi i domoljublja kakvim se među mnogima iztiče Radoslav Lopašić. To valja priznati tim više, što se u svemu vidi osobita skromnost i čednost...« [R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, redovno izdanje MH, Zagreb ²1943 (R. Horvat, Radoslav Lopašić), 288, 289].

3948 Zato je zanimljivo da M. Valentić u svom radu »O nekim problemima Vojne Krajine u XIX stoljeću« (HZ XVII, Zagreb, 1964, 359 i bilj. *) ukazuje doduše da je proučavanje Vojne krajine bilo »u našoj dosadašnjoj historiografiji potpuno zanemareno«, te navodi samo neka starija djela o Krajini, dok za ostalu stariju literaturu upozorava što piše Historija naroda Jugoslavije (II, Zagreb, 1959, 474–475, 757–758). To isto čini i u svojoj knjizi »Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881« (Zagreb, 1981, 11 i bilj. *) te glede proučavanja krajine i literature ponavlja od riječi do riječi ono iz 1964. g. Čak i u svome »kazalu imena« (357) nema Lopašića, iako u tekstu piše o postanku i razvoju Vojne krajine. No zato »Historija naroda Jugoslavije« (II, 467, 468) pod »Izvori« govori o Lopašićevoj zbirki dokumenata za historiju Vojne krajine i njenim nadopunama, a pod »Literatura« čak se kaže da su »osnove monografijskom istraživanju krajiških problema udarili H. Bidermann i R. Lopašić«, zatim se citira Lopašićeve radove u vezi s tim pitanjem (Historija... II, 474, 757). Šidak pak 1982. piše kako je »tek... Radoslav Lopašić u desetljeću 1879., dakle još za života Račkoga, položio temelj za daljnji znanstveni rad o Krajini svojim cjelovitim prikazom razvoja Hrvatske krajine do početka XIX st.« (J. Šidak, O značenju Vojne Krajine u hrvatskoj povijesti, HZ XXXV(1), Zagreb 1982, 2, bilj. 3).

3949 Tako npr. ukazuje da su se u »starom Kosinju štampale... nekoć glagolske knjige i to prvi put na hrvatskoj zemlji« (R. Lopašić, Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović, Zagreb, 1888, 16, 17). Zatim je prvi u nas u dva navrata iznio »svoj negativni sud o ustanku Petra Zrinskoga«, kako piše J. Šidak (Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 150–152, 155).

3950 Citirajući 1886. »djelca Šimuna Balenovića, Ivana Tkalčića, J. Tomića, namienjena puku i školi, pak osvrćući se na razumljivo pripoviedanje dogadjaja nego li na promicanje samostalnih iztraživanja, za koja kod ovih pisaca, osim kod drugoga (Tkalčića: S. A.), nije bilo ni potrebite priprave«, Rački dalje kaže »neka budu samo podpunosti radi *spomenuta* (S. A.) uz tu opazku, da ni ove izradbe ne odgovaraju zahtjevom, koji se danas (1886: S. A.) mogu staviti i na poviest za puk i za mladež« (Fr. Rački, Nacrt..., »Rad« JAZU 80, 303).

Franjevac *Eusebije Fermendžin* (1845–1897), po porijeklu Bugarin, na vrlo visokoj dužnosti u svom redu, poznat je samo kao istraživač i izdavač zbirki izvorne građe, koja se pretežno odnosi na crkvenu povijest balkanskih zemalja (Bugarske, Srbije, Bosne i Hrvatske). U rukopisu je ostavio »Acta Croatice ecclesiastica«, koju JAZU unatoč svojem odobrenju nije uopće objelodanila, a Fermedžinova ostavština ni danas nije detaljno pregledana. Fermendžinu pripada zasluga što je prvi s izdanjem izvorne građe upozorio da se Juraj Križanić bavio muzikom i pjesništvom.[3951]

Kao hrvatski medijevalist u drugoj polovici 19. st. ističe se gimnazijski profesor i historičar *Mijo Brašnić* (1849–1883), rodom Vinkovčanin, ožaljen u našim novinama kao »strukovnjak u hrvatskoj historiji«. No njemu je njegov dosad jedini pravi biograf dr. Josip Matasović (1892–1962), rođen u Vrpolju, priznavao doduše da se razmjerno dosta podrobno bavio dobom narodne dinastije, ali je bio i ostat će samo »pomoćna« predradnja »poznijim od sebe historičarima«. No taj je Matasovićev sud o Brašniću, po mišljenju M. Despot »možda bio i ponešto preoštar, ponajviše zbog toga što treba ipak držati na umu uvjete u kojima je taj skroman i požrtvovan stvaralac radio i pisao priloge imajući rijetko mogućnost u potpunosti koristiti već tada poznati i istraženi materijal«.[3952]

Iako je Brašnić obrađivao, stalno pobolijevajući, i prošlost svoga rodnoga mjesta, ipak je centar njegove djelatnosti razdoblje hrvatskih narodnih vladara i njegovi su historijski radovi i sada vrijedni pažnje. No ovdje i za njega vrijedi reći da se ni Kukuljević, ni Rački, ni Ljubić, a ni Nodilo nisu na njegove historijske priloge uopće osvrtali, zaboravljajući pritom da je svojedobno on na Bečkom sveučilištu ispekao zanat upravo iz povijesti i pomoćnih historijskih nauka. No još više nego Brašnić nije bio zapažen od naših istaknutih historičara, među kojima napose od svojih profesora M. Mesića i N. Nodila, te čak ni od svojih kolega iz svoje okolice ni *Franjo Trnka* (1857–1896), koji je konačno završio u ludnici. On se pretežno bavio upravo onim područjem naše povijesti na kojem je cijeli svoj život radio Mesić. Malo je neobično što se sve do danas gotovo nitko od naših historičara nije služio njegovim malim ali vrijednim prilozima za hrvatsku povijest za prvu polovicu 16. st., ne znajući čak ni za druge njegove manje priloge. U isto vrijeme kad su živjeli i djelovali u drugoj polovici 19. st. svi ovi naši historičari raznolike stručnosti, obrazovanosti i stila, živio je i čitav niz drugih naših književnika, političara, svećenika, učitelja i nastavnika, koji su se iz raznih pobuda bavili poviješću i pisali raznovrsne historijske članke, radnje, pa i knjige, rijetko od neke veće vrijednosti. Među ovima treba ipak u cijelosti izdvojiti *Franju Vaničeka* (1809–1894), tendencioznog pisca historije Vojne krajine. Zatim treba istaći i publicista Slovaka *Bogoslava Šuleka* (1816–1895), autora i danas uporabivog djela »Naše pravice« (1868), u kojem je u hrvatskom prijevodu ukazao na izvore koji potvrđuju historijska prava hrvatskog naroda. Kako »Naše pravice« začudo nije citirao u svome »Nacrtu« (1885) Fr. Rački, to ukazuje da im ili nije davao nikakvu znanstvenu vrijednost ili je to možda bio njegov nehotični propust.

Pored Šulekovog rada, rada pravoga člana JAZU i tajnika te institucije (od 1874. dalje), zanimljiv je raznovrsni rad na polju naše historiografije *Andrije Torkvata Brlića* (1826–1868), nesuđenog svećenika, borca na barikadama, protivnika Austrije i njene vlasti te zagovornika »jugoslavenske ideje«, političara, diplomata, pravnika i advokata i čovjeka velikog talenta o kojem još ni danas nije izašla barem jedna monografija.

Gotovo nezapažene historijske priloge dao je proslavljeni pisac historijskih romana, pripovjedaka i pjesama *August Šenoa* (1838–1881). On se doduše služio i arhivskom građom za svoje historijske romane, ali oni ipak nisu neke historijske monografije u formi romana, kako je tvrdio Šišić, a J. Šidak sa znatnom suzdržljivošću prihvaćao. Kako je u ono vrijeme u nas ekonomska povijest kao posebna

[3951] J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 94, 102, 110.

[3952] M. Despot, Josip Matasović, Spomenica Josipa Matasovića (1892–1962), Zagreb, 1972, 13.

grana historiografije bila tek u povoju, poticaj za njeno kakvo takvo napredovanje, a ne tapkanje na istom mjestu, dao je *Blaž Lorković* (1839–1892), isprva profesor na Pravoslovnoj akademiji za predmete: Narodna ekonomija, Financijska znanost i Financijsko zakonoslovlje, a od 1874. do 1892. na Pravoslovnom i državoslovnom fakultetu Sveučilišta. On je svoj znanstveni interes na temelju izvorne građe usmjerio na proučavanje osnovnih pitanja narodnog gospodarstva uopće, napose u Hrvatskoj,[3953] te tako prvi dao svoj već tada zapaženi doprinos polaganom razvoju naše ekonomske historje.

8.

U drugoj polovici 19. st. historiografija u Dalmaciji razvijala se i dalje u već uhodanom pravcu, ali se sada djela i radovi tiskaju na hrvatskom jeziku.

U tzv. »zadarski jezično–kulturni krug« toga doba svakako spada sa svojim historijskim slabo uprabivim člancima i radovima *Ante Kuzmanić* (1807–1879), liječnik i književnik, koji je sam sebe smatrao čudakom.[3954] Ovaj »Hrvat po tankoj i debeloj krvi« i »Slavjanin«, pišući i zagovarajući ikavicu, ostat će u našoj znanosti zabilježen ne kao historičar nego jedino kao izdavač i urednik »Zore dalmatinske«. Drugi iz kruga je franjevac *Donat Fabijanić* (1808–1890), nepouzdani crkveni historičar, koji uopće ne citira izvore, a onda slijede *Giuseppe Ferrari Cupilli* (1809–1865), poznatiji po svojim biografijama istaknutih ličnosti u Dalmaciji, te zadarski nadbiskup *Pietro Doimi Maupas* (1813–1891), dosta slab kompilat političke i crkvene historije Dalmacije na talijanskom jeziku. Uz još neke iz ovoga istoga kruga najznačajniji je po svojim djelima i radovima iz crkvene historije Zadra, temeljenim na netiskanoj arhivskoj građi, zadarski kanonik *Carlo Federico Bianchi* (1809–1891) i danas još neproučen i neocijenjen u našoj historiografiji.

U ostalim gradovima Dalmacije, također iz toga razdoblja, broj historičara koji bi se mogli mjeriti sa bilo kojim navedenim pripadnikom zadarskog kruga, nadmašio je ostale. Među takvima je Šibenčanin pravnik *Božidar Petranović* (1809–1874), koji je postao čuven u nas i u cijelom slavenskom svijetu svojom raspravom »Bogomili. Crkva bosanska i krstjani« (Zadar, 1867). Znači ona je izašla 2 godine prije Račkijeve još glasovitije rasprave »Bogomili i Patareni« (1869) i zato je razumljivo što je Petranovićeve teze oštro kritizirao Rački, a J. Matasović je čak osudio njegovu »srpsko–ortodoksnu tendenciju«,[3955] dok je Šidak smatrao da ona ima i danas svoju vrijednost.[3956]

I dok Dubrovčanin, gimnazijski profesor hrvatskoga jezika *Luka Svilović* (1809–1877) objelodanjuje u Zagrebu 1861, prvu »Kratku poviestnicu Dalmacije« na hrvatskom jeziku, drugi Dubrovčanin poliglot knez *Medo Pucić* (1821–1882), zadojen jugoslavenstvom i opredijeljen za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, izdaje u Beogradu 1858. i danas još uporabivu svoju zbirku izvora »Spomenici srpski«, koju uskoro i nadopunjuje (1862). No ipak među svima se uzdiže značenjem, važnošću i novošću svojih djela i radova iz naše historiografije franjevac Šibenčanin *Stjepan (Stipan) Zlatović* (1831–1891) »po naravi povjesničar«. On je bio i ostao diletant, o čijem se je radu (tiskanom i u rukopisu) pisalo (N. Nodilo) i pisat će se, jer je ipak sa svojim načinom obrade nekih događaja i ličnosti ostao originalan i, među tamošnjim franjevcima, neponovljiv. Zlatovićev strogi kritičar bio je također franjevac–historičar *Ante Matas* (1833–1884), borac za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, koji se je vrlo malo bavio poviješću, a tako isto i poznati arheolog *Mihovil Glavinić*

[3953] Spomenica u povodu proslave 300–godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, I, 86, 382.
[3954] I. von Düringsfeld, o. c, I, 28
[3955] J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 331
[3956] J. Šidak, Studije o »crkvi bosanskoj« i bogumilstvu, 347

(1833–1898), jedan od osnivača glasovitoga znanstvenog časopisa »Bullettino di archeologia e storia dalmata«.

U isto vrijeme djeluje u Boki kotorskoj i skromni svećenik *Srećko Vulović* (1840–1900), neumorni istraživač izvorne građe za prošlost svoje regije, koji je i pisao brojne članke raznolike vrijednosti, nastojeći zadržati kritičnost.

U istom vremenskom razdoblju kao i u Dalmaciji i u Istri prevladava historiografski rad *C. de Franceschija* (1809–1893), protkan sav protalijanskim duhom, a u tom istom smjeru na Rijeci djeluje njegov sumišljenik *Giovanni Kobler* (1811–1893), koji je čak u doba Bachova apsolutizma niz godina službovao u Zagrebu. Obojica su vješto iskorištavali narodnog svećenika *Jakova Volčića* (1815–1888), skupljača i poznavaoca glagoljskih rukopisa i zapisa kao i druge građe, za svoje radove.

Za nas je od De Franceschija mnogo važniji Kobler, pisac talijanski sastavljene historije Rijeke (Fiume, 1896, Trieste, ²1978) od najstarijeg do svoga vremena, koja je u stanovitoj mjeri uporabiva, iako je tendenciozna, te zahtijeva s naše strane novu i detaljniju obradu.

Što se tiče historiografije Bosne i Hercegovine ona je u istom dobu tek u povojima i njeni historičari su većinom povezani s onima u Zagrebu ili Beogradu. Među njima su i fra *Martin Nedić* (1810–1895) i fra *Ante Knežević* (1834–1889), čije sudjelovanje u razvoju historiografije u Bosni i Hercegovini nije ni danas sasvim uočeno, a slično nije uočeno ni djelovanje kaluđera *Nikifora Dučića* (1832–1900), inače člana JAZU i prijatelja Račkoga i Bogišića.

U drugoj polovici 19. st., određeni doprinos historiografiji hrvatskih zemalja i dijela Balkana toga vremena dali su: Čeh *Pavel Josip Šafařik* (1795–1861), čuveni filolog i historičar, a prijatelj Gaja, Nijemac o. *Augustin Theiner* (1804–1874), istaknuti izdavač izvorne građe iz Vatikanskog arhiva za našu povijest, inače prijatelj Račkoga, te Talijan *Giuseppe Valentinelli* (1805–1874), bibliograf, koji je na nagovor svoga prijatelj Kukuljevića a svojom izdavačkom djelatnošću ostavio trajan trag u našoj historiografiji, i dr. *Janko Šafařik* (1811–1876), sinovac Pavela, »istorik–filolog« kojeg ovdje treba samo navesti.

Odjelito od svih djelovao je u Beču austrijski Slovenac dr. *Franc Miklošič* (1813–1891), poznat kao nenadmašan lingvist u cijeloj tadašnjoj Europi s kojim je Rački usko surađivao u izdavanju izvora.

I dok je pomađareni Nijemac dr. *Gustav Wenzel* (umro 1891) objelodanjivao neumorno zbirke dokumenata, koji su se ticali mađarske i hrvatske povijesti, Rus *Vikentij Makušev* (1837–1883) jako je dobro poznat na cijelom Balkanu a svojim radom kao istraživač i izdavač izvorne građe iz dotad poznatih i nepoznatih arhiva i biblioteka (napose u Italiji) za povijest Južnih Slavena, a napose Dubrovnika.

Svima ovima treba priključiti *Ernsta Ludwiga Dümmlera* (1830–1902), ne samo glasovitoga njemačkoga historičara nego i izdavača zbirki MGH, koji je uspio pridobiti za svoj negativni stav prema djelu Konstantina Porfirogeneta i našeg kritički opreznog i objektivnog Račkoga, to je gledište danas sasvim odbačeno i time je bizantskom piscu–caru priznata ponovno puna vjerodostojnost kao izvora.

No unatoč ovom našem nizanju historičara iz druge polovice 19. st. za razne grane naše povijesti, njihova uloga u današnjoj našoj historiografiji nije još uvijek potpuno proučena i točnije vrednovana.

9.

Od 1900. do 1914. g. predigri za sudbonosne događaje prvoga svjetskoga rata, historiografija u Hrvatskoj ne može se više pohvaliti domaćim historičarima ranga Ljubića ili Račkoga ili čak Lopašića. Karakteristično je da i ovo razdoblje pati od diletantizma političara, književnika, publicista, novinara, pa čak i nastavnika, koje treba samo registrirati. No zato se ne može mimoići zapaženi, iako mali

doprinos hrvatskoj historiografiji, koji je dao veliki srpski historičar arhimandrit *Ilarion Ruvarac* (1832–1905), koji je uvažavao samo kritički obrađene i ocijenjene izvore. Ali unatoč tome ipak se nije usudio prihvatiti prijedlog Račkoga da sudjeluje u radu JAZU oko izdavanja »Scriptores za jugoslavensku poviest«.

U isto vrijeme stalno živi i djeluje u Zagrebu Ruvarčev prijatej *Ivan Krst. Tkalčić* (1840–1905), pravi član JAZU, njen arhivist i knjižničar, koji se je gotovo isključivo posvetio zavičajnoj povijesti. Radeći marljivo i skromno, isticao se je kao pošten i blag čovjek, dobar hrvatski patriot, liberalan svećenik i znanstvenik. Tijekom godina umio je steći samo prijatelje (Šenoa, Kukuljević, Smičiklas itd.) i poštovatelje, a nijednog protivnika. Književni rad bio mu je vrlo bogat. Prva radnja mu je bio članak »Zagreb« u »Narodnim novinama« (1859) i otad taj pravac ne ostavlja. On, dakle, postaje u prvom redu historičar grada Zagreba i njegove biskupije i crkve. Pisao je brojne rasprave i objelodanjivao povijesne izvore i tim djelima »stekao je grad Zagreb potpuno izrađenu srednjevjekovnu poviest svoju« kaže anonimni sastavljač Tkalčićeva nekrologa.[3957]

Kako je taj »naš glavni grad« postao, »kako se je razvijao, kako se tude živjelo« upozorio je A. Šenoa čitatelja »Vienca« (1877) da će »na prva pitanja o starijoj dobi« odgovoriti »zakratko vješto pero našega prijatelja Tkalčića«.[3958] To je tako onda mislio Šenoa a i njegovi suvremenici. No danas mnogi Tkalčićevi radovi, koji se odnose na prošlost Zagreba, iako su utemeljeni na izvorima, zahtijevaju reviziju. Na to su nedavno ukazali neki naši historičari, koji su se također opredijelili za primamljivo područje zavičajne povijesti.

Inače je Tkalčić neumorno surađivao u listovima i časopisima (npr. u »Vjesniku kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« od njegova izlaska) svojim vrlo zapaženim originalnim prilozima iz raznih razdoblja političke, kulturne, i crkvene srednjovjekovne povijesti hrvatskoga naroda. Svi ti radovi, rasprave i članci su plod njegova neumornog istraživačkog rada po arhivima u Dalmaciji (Zadar, Split, Dubrovnik), Hrvatskoj (Zagreb, Varaždin) i Sloveniji (Celje, Ljubljana). On je kroz cijelo vrijeme svoje znanstvene djelatnosti jedini i općepriznati u Hrvatskoj i izvan nje ekspert za izvornu građu, koja se čuvala u crkvenim i svjetovnim arhivima grada Zagreba, a da je to uistinu bio, dokaz su njegovi brojni radovi i poneke zbirke izvora, koje je iz tih zagrebačkih ustanova neumorno i neprekidno prepisivao i objelodanjivao. Još 1861. kao 21–godišnjak nemajući dovoljno iskustva napisao je popularnu knjižicu »Hrvatska povjestnica«, koja je kao prvi pokušaj cjelovitog pregleda hrvatske povijesti sjeverne Hrvatske, iako je doživjela oštru stručnu kritiku Račkoga, imala uspjeha[3959] među pučkim učiteljima, koji su je sa zahvalnošću primili (I. izdanje 1861, II. 1863). Isto je tako u tadašnjim širim krugovima primljena sa zadovoljstvom i njegova proširena »Povijest Hrvata« (I. svezak do 1526. g.), tiskana 1870. No za stručnjake je i ona danas pretežno neuporabiva i promašena, jer je bila obična kompilacija iz raznih historijskih djela i pisaca. Uvidjevši Tkalčić da za nastavak obrade »Povijesti Hrvata« treba uložiti još mnogo više truda, on je tijekom vremena odustao od objelodanjivanja II. sveska, te se je »posvetio historičkom istraživanju crkvenih prilika u Hrvatskoj, a napose historiji samog grada Zagreba«, kako piše M. Kostrenčić.[3960]

Uokvirivši tako svoje znanstveno–istraživačko polje rada u kojem je stavio u središte djelatnosti obradu srednjovjekovne prošlosti Zagreba, postao je stručno nezamjenljiv i neponovljiv sve do današnjega vremena. Usporedo s Tkalčićem postoji čitav niz diletanata–historičara raznih zvanja,

[3957] +Ivan Krst. Tkalčić, »Vjesnik kr. hrvatsko–slavonsko–dalmatinskoga zemaljskoga arkiva« VII, Zagreb, 1905, 277, 278

[3958] August Šenoa, Djela I, Zagreb, 1951, 277

[3959] Šidak iznosi kako je »to čitko pisano djelce bilo veoma brzo razgrabljeno« i »ono je mnogo pridonijelo daljnjem ukorijenjenju legende o 'seljačkom kralju' i njegovoj mučeničkoj smrti« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 18).

[3960] Tadija Smičiklas, Zagreb, 1962, 25

među kojima i nekoliko Tkalčićevih prijatelja, koji se bave istim područjem. Odvojeno od njih treba navesti Čeha dr. *Jaromira J. Hanela* (1847–1910), pravog člana JAZU, koji se je prvi uspješno počeo sistematski baviti proučavanjem statuta i zakona komuna u Dalmaciji, te ih objelodanjivati. Nije naodmet upozoriti i na publicističko–historijski rad dr. *Imbra Ignjatijevića Tkalca* (1824–1912), hrvatskoga »Ahasvera«.

Ali zato se u ovom razdoblju mora zastati pred ličnošću *Natka Nodila* (1823–1912),[3961] bečkoga đaka, političara, političkog ideologa, antiklerikalca, publicista, filozofa, sociologa, izvanrednoga stilista i predavača i prvog profesora opće povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1874–1901) kao i samostalnog i dosad u nas nezamjenljivog istraživača opće povijesti srednjega vijeka, koju je povremeno povezivao s našom historijom.[3962] On je u svoje vrijeme u Hrvatskoj i u ostaloj Europi priznati pisac opsežne »Historije srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski«, nedovršene, ali dosad jedine u hrvatskoj historiografiji,[3963] izrađene na temelju izvorne građe.[3964]

Taj naš historičar »Hrvat Jugoslaven«,[3965] prijatelj Račkoga, nije samo ustao još 1874. g. protiv Hegela i njegove škole, koja je s njime prelazila preko pojedinosti i konkretnosti povijesti, nego je i odbacio gledište svih pozitivista Comteove škole.[3966]

Danas kada se sagleda ne baš velik opus Nodilovih radova s područja opće i hrvatske historiografije, teško je dati o njemu onakav sud kakav je svojedobno dao V. Novak. Nadalje, iako se sve do sada obasipa Nodila samo stalnim pohvalama, kao našega izvanrednoga i čak jedinstvenoga historičara,[3967] došlo je ipak vrijeme da se svi ti sudovi stave na pravo mjesto i da se više ne izbjegava upozoriti i na izvjesnu zastarjelost i pogrešnost njegovih zaključaka kao i na vrijednost Nodilovih historijskih djela i radova, pa čak i objelodanjenih zbirki izvora, koji se odnose na raniju prošlost Dubrovnika. Izvornoga gradiva za to ima dosta. I još nešto. Trebalo bi istražiti gdje je njegova ostavština kao i korespondencija.

I dok je Nodilo branio samo autoritet Konstantina VII. Porfirogeneta ne ulazeći u to kako je njegov spis »De administrando imperio« sačuvan i prepisivan, našao se je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Nodilov kolega dr. *Armin Pavić* (1844–1914), književni historičar, koji je došao na apsurdnu misao da je taj spis tijekom stoljeća mijenjan, ispravljan i nadopunjavan. Stoga ga je on stao »uređivati« na osobit način dopisavši sam iz svoje glave grčkim jezikom — »a to je bez sumnje unikum na svijetu« kako kaže F. Šišić.[3968] Ovakvim neznanstvenim pristupom izazvao je oštru kritiku i sva je sreća da Paviću nije uspjelo izdati i sljedeći, onako isto prepravljeni Konstantinov spis »De Thematibus«.

[3961] Gl. i S. Antoljak, Natko Nodilo — Stogodišnjica rođenja jednog velikana, »Jutarnji list«, Zagreb, 1934, br. 23.

[3962] Tako je u svojoj historiji srednjega vijeka branio autoritet Konstantina Porfirogeneta o seobi Hrvata i Srba, koje stavlja među Ante. Čak tvrdi da su »davni Hrvati, isto kao i Velikorusi, bili antskog podrijetla«. Iznoseći opširno ovo mišljenje Nodila »najoštroumnijega branitelja cara Konstantina«, Šišić ga otklanja »jer je u suštini osnovano na domišljanju bez dovoljno oslona u izvorima, pače mjestimice je i u protivrječju s onima što ih imamo, dok mu je filološka strana, naime 'antsko' podrijetlo Hrvata i Srba sasma pogrešna« (F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 257–260).

[3963] Evo što piše 1982. g. Ivo Petrinović u predgovoru Izabranih djela Nodila o toj povijesti: »...ipak je njegovo istraživanje više rezultat vlastitih gledanja na povijest nego primjena nekog cjelovitog filozofsko–povijesnog razmatranja... Prema tome Nodilo se kao povjesničar pokazao vještim analitičarem i plodnim piscem bogate i duhovite erudicije koji je zadužio našu historiografiju ne samo što njegovo djelo (tj. Historija srednjega vijeka: S. A.) nije u njoj dobilo pravu i primjerenu ocjenu...« (Natko Nodilo, Izabrani spisi, Logos, Split, 1982, 37).

[3964] Spomenica u povodu proslave 300–godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, II, Zagreb, 1969, 74

[3965] »...Ne mogu iz još jednog uzroka: narodnoga. *Ja Hrvat! Jugoslaven* (S. A.) punom mrzošću mrzim na prijateljstvo, inače neiskreno, među Turskom i Njemačkom... Nas *Južne Slavene* (S. A.) Germanija smatra kao đubre za svoju njivu... mi Južni Slaveni (S. A.) na bližem istoku...« (N. Nodilo, Liberalizam i klerikalizam, Natko Nodilo, Izabrani spisi, 315).

[3966] M. Gross, Historijska znanost, 96 i bilj. 6, 110, bilj. 8

[3967] Gl. Ivo Petrinović, Predgovor: Život i rad N. Nodila, Natko Nodilo: Izabrani spisi, Logos, Split 1982, str. 538.

[3968] o. c, 260

Takva metoda rada jednoga književnoga historičara samo je dokaz kako svako misli da je, iako bez dovoljno kritičkog znanja i spreme, pozvan da obračunava sa historijskim izvorima kojima tako iskrivljava pojedina razdoblja rane srednjovjekovne povijesti hrvatskoga naroda.

Nažalost i poslije Pavića, a i danas, ima pojedinaca koji misle da je u našoj historiji sve dopušteno i da su oni pozvani da tumače i prekrajaju izvore kako im odgovara.

U ovom razdoblju (1900–1914) vrlo zapaženo djeluje i radi u Hrvatskoj *Tade Smičiklas* (1843–1914), koji se je isprva kao dvadesetpetogodišnjak i potkraj svojih studija u Beču (1868) kolebao da li da bude arheolog ili historičar. Naime od nekvalificiranog učitelja u Osijeku (1863/4) postaje stipendist na sveučilištu u Pragu (1864–8) uz obvezu da se osposobi za učitelja povijesno–zemljopisne struke. No već 1868. prelazi u Beč i opet kao stipendist i kao jedan »između najodličnijih đaka bečkog sveučilišta« postaje pravi član Instituta für österreichische Geschichtsforschung, gdje je kao »jedini... od svih Hrvata, što ih je učilo u Beču od postanka toga zavoda« postigao pravo da predaje »historiju i pomoćne znanosti na svih sveučilištih austrougarske monarhije« te je čak preporučen »za službu u arhivih i u knjižničarskih odjelih za rukopise« (1869). Osposobljen »pred ispitnom komisijom u Beču za historiju i geografiju za čistu gimnaziju« (17. IX. 1869), a »pred komisijom Zavoda za istraživanje austrijske historije u Beču« (10. VII. 1869) »za historijsku kritiku i pomoćne znanosti« vraća se u domovinu i postaje nastavnik na riječkoj gimnaziji.[3969] To je bio uvod u uspon njegove sjajne pedagoško–znanstvene karijere. Prelaskom u Zagreb (1873) za nastavnika Velike gimnazije, sljedeće godine postaje odbornik Matice hrvatske, od 1889. do 1901. njen predsjednik, a od 1900. do 1914, tj. do svoje smrti i predsjednik JAZU. U obje ove ustanove pokazao je sve svoje organizatorske i znanstveno–istraživačke kvalitete, a to se je još više vidjelo, kad je na preporuku Nodila, unatoč oštroj konkurenciji, imenovan za redovitog profesora »hrvatske povijesti« (1882) na kojem je položaju kao nasljednik Mesića ostao 22 godine. Kao dobar pedagog odgojio je čitav niz naših historičara (F. Šišić) a napose zapaženih stručnjaka iz pomoćnih historijskih nauka (M. Šufflay,[3970] B. Krnic).[3971]

I tako je Smičiklas, prozvan i »hrvatski Herodot«, dugo vremena bio gotovo apsolutni arbitar naše historiografije, dirigirajući s katedre hrvatske povijesti kao njen dugogodišnji nastavnik, zatim kao član odbora, a onda i predsjednik Matice hrvatske i konačno iz JAZU, kojoj je stajao na čelu punih 14 godina. Kao mladi historičar Smičiklas je još 1869. za stručni ispit u navedenom bečkom institutu uz pomoć Račkoga izradio temeljito domaću kritičnu raspravu, kojoj bijaše predmet »Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium« ili »Toma arhidjakon«, ali je nije nikada objelodanio i ona nije sačuvana.[3972]

Otad je stalno pisao razne članke, radove i knjige, a kruna svemu ovome jest njegova »Poviest hrvatska« i čuveni »Codex diplomaticus«. O Smičiklasovoj »Poviesti hrvatske« pisalo se je kritički od njena izlaska sve do danas. Sam Smičiklas bio je svjestan nedostataka[3973] (npr. uz ostalo priznanje

---

[3969] Gl. M. Kostrenčić, Tadija Smičiklas, 11–13, 8–10, 15, 16, 19, 21.

[3970] Njega je Smičiklas još kao studenta uzeo za pomagača kod pripremanja »Codexa diplomaticusa«. No Šufflay je uskoro priredio velika razočaranja svome učitelju, čiji je bio miljenik. Naime, Šufflay je bio uvrijeđen što mu nije uspjelo da bude promoviran za doktora sub auspiciis regis, pa je otišao u Budimpeštu, gdje je postao asistent Narodnog muzeja i počeo se izdavati Mađarom. Zbog takvog postupka svoga štićenika, za kojeg se je unatoč opomena svojih prijatelja svesrdno zalagao i u JAZU i na fakultetu, Smičiklas je 1905. odlučio napustiti katedru hrvatske povijesti u svojoj 62 godini života. Po vlastitoj molbi bio je 9. V. 1905. umirovljen. Ali ranu, koju mu je zadao labilni i neuravnoteženi Šufflay, sve do svoje smrti nije prebolio, jer je silno cijenio njegov talent (M. Kostrenčić, o. c, 62, 37, 53, 54).

[3971] M. Kostrenčić, o. c, 36

[3972] M. Kostrenčić, o. c, 15, 14

[3973] Kakve je nedostatke i pozitivne strane ove »Poviesti« iznio još N. Nodilo, gl. M. Kostrenčić, o. c, 34, 35.

da nije dao »Kazalo osoba i mjesta«) u tom svome djelu, koje je po njegovim riječima u predgovoru I. dijela, »rodio vapaj narodni« a da ga je »do kraja« doveo »Amor patriae«. Ispričava se što je napisao da je djelo pisano »po vrelih«, a u njemu »vrela se ne spominju«. Uviđajući taj nedostatak, tj. koliko je »pravo ili krivo učinio« želi »o tom neka sudi pravedna kritika«, od koje će »zahvalno primiti i uporijebiti sve primjedbe *za drugo izdanje ove knjige*« (S. A.), koje počinje »odmah sada spremati *s naznakom vrela*« (S. A.). Ali Smičiklas to drugo izdanje »s naznakom vrela« piše M. Kostrenčić,[3974] »nije nikad ni spremao niti izdao«.

Za ovu »pragmatičku poviest po zakonih novovjeke historiografije«, kako sam Smičiklas piše u spomenutom predgovoru I. knjige »Poviesti hrvatske«, a koju je pisao, kako navodi u Pripomenku II. knjige, »s ljubavi, kako ištu zakoni historijske umjetnosti za narodnu poviest«, naveo je još 1925. Šišić da je Smičiklas bio prvi, koji se je za nju poslužio »rezultatima Kukuljevićeva rada, kao i publikacijama Jugoslavenske Akademije i pomenutih stranih naučenjaka«. Opisujući ukratko što oba sveska ovoga djela sadrže, on potcrtava da je Smičiklas »izradio« svoje djelo »na osnovu svega *tada* mu pristupna štampom objelodanjena izvornog blaga i literature, a u drugom svesku upotrijebio je gdjegdje i neke arhivalne podatke. Kako je bilo napisano u smjeru pragmatičkom i jakom patriotskom žicom, a jezikom i stilom nada sve ugodnim, bilo je u *svoje vrijeme možda najpopularnija hrvatska knjiga* (S. A.). Medjutim, kako je od onda, kad je ono izradjeno, prošlo više od *četrdeset godina* (S. A.), a za to vrijeme objelodanjeno veliko mnoštvo novih izvora, a od tih zamjeran broj upravo njegovim trudom, naročito *Codex diplomaticus*, danas (tj. 1925: S. A.) je ono *ponajviše stvarno* zastarjelo«[3975] (S. A.) dovršava ovako Šišić svoj sud.

Istom 1962. g. Šišićev prijatelj M. Kostrenčić, čiji je otac Ivan bio još »od ranih bečkih studentskih vremena prijatelj i pobratim« Smičiklasa, pošao je još dalje od Šišića u ocjeni one »Poviesti hrvatske«. On je iznio da je Smičiklas »pisao svoju historiju žarom rodoljuba«, da je neke događaje »naslikao zanesen romantičarskom fantazijom, da ima u njega mnogo netočnosti i grešaka, dosta krivih shvaćanja i nelogičnih povezivanja«. No »znamo i to« da je »imao da rješava na stotine gordijskih čvorova«, te »na kraju i to da okosnica kakvu je Smičiklas dao hrvatskoj historiji u bitnosti ni kasnije nije preinačivana«. Stoga zaključuje Kostrenčić da Smičiklas »kao pisac prve historije hrvatskog naroda« zaslužuje »izuzetno mjesto u hrvatskoj kulturnoj historiji«.[3976]

Godine 1975. T. Macan, koji je priredio i pogovor napisao za III. izdanje Šišićeva »Pregleda povijesti hrvatskoga naroda« neznatno izmijenivši Šišićev tekst ocjene o Smičiklasu, sa svoje strane dodao je da je Smičiklas »pisac prve sintetske — nadasve popularne — Poviesti hrvatske« i da je »to, za ono doba moderno djelo« napisano »uz konzultiranje arhivske gradje«.[3977] I konačno ne tako davno, tj. 1981. g. J. Šidak, ne ulazeći detaljnije u ocjenu Smičiklasove »Poviesti« ostao je na tome, kao i prije u više navrata, da je to »prva sinteza hrvatske povijesti do 1848«[3978] izbjegavši dati sveobuhvatni kritički osvrt na to djelo. Šidak nam je ostao dužan detaljniji osvrt i potpuniju valorizaciju Smičiklasove »Poviesti hrvatske« kao i mišljenje o onome rukopisu »za povijest hrvatsku, što je bilo spremno za štampu« kako je sam Smičiklas naveo u svojoj oporuci od 14. III. 1913,[3979] dodavši: »Ali neka se

[3974] o. c, 28, 29

[3975] F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 36

[3976] M. Kostrenčić, o. c, 29, 30

[3977] F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1975, 16, 17

[3978] J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 352

[3979] Prema toj oporuci Smičiklas je odredio da se Marku Kostrenčiću predaju sve njegove bilješke i »ono rukopisa za povijest hrvatsku«. Ali Konstrenčić, kako sam kaže, nije ništa našao u toj ostavštini »što bi bilo spremno za štampu«. Jedino su bili »tu dijelovi njegova rukopisa za Povijest hrvatsku, a pored toga je bilo bilježaka i ispisa iz raznih historijskih djela i ekscerpata iz arhivske građe« (M. Kostrenčić, o. c, 56).

ne štampa«. Zato je itekako potrebno detaljnije pregledati i cjelokupnu ostavštinu Smičiklasa, koja je pretežno sačuvana u HAZU, gdje se čuva i dio njegove korespondencije.

Pored »Poviesti hrvatske« Smičiklasovo ime trajno je povezano sa zbirkom isprava tzv. »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (II–XII),[3980] kojemu je potrebna ne samo revizija, kako su to neki njegovi suvremenici zapazili, nego i da ga se popuni s mnogim novopronađenim važnim ispravama ili čak da se neke, koje su u njemu tiskane, jednostavno izuzme u novoj obradi i izdanju.

Napose je zanimljivo djelovanje Smičiklasa unutar JAZU i to prvo kao njenoga pravoga člana, a onda i predsjednika. U okvirima te ustanove izdao je čitav niz odličnih životopisa hrvatskih i stranih znanstvenika, napose historičara, rađenih stručno i objektivno, a uvelike se zalagao da JAZU objelodani što više svojih raznovrsnih izdanja. Čak se od 1908. svim silama zauzima da JAZU u suradnji sa SKA (danas SANU) pripremi i izda »Jugoslavenski enciklopedički rječnik« ili »Enciklopediju jugoslavensku«. No to ipak nije ostvareno zbog balkanskih ratova, bolesti i smrti Smičiklasa.[3981]

Svakako se može reći da je Smičiklas poslije smrti Račkoga dostojno Račkoga zamijenio u JAZU koja, po njegovim riječima, prati »vjerno svaki kucaj srca naroda hrvatskoga«,[3982] kao i da je svojim radom i poticanjima[3983] kao i odgojem mladih znanstvenih istraživača i povjesničara[3984] stekao istaknuto i nezamjenjivo mjesto u panteonu hrvatske historiografije. U ovo isto doba (1900–1914) Dalmacija ima nekoliko zapaženih diletanata i amatera–historičara i to pretežno lokalnog karaktera (npr. Josip Alačević, Frano Visković). U Dubrovniku pak potkraj svoga života (1892–1903) radi i djeluje umirovljeni sveučilišni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu (1874–1891) i političar dr. *Kosta Vojnović*, duboko prožet religijom. Za njega piše u »Spomenici« u povodu proslave 300–godišnjice Sveučilišta u Zagrebu (I, Zagreb, 1969, 380) da je »pored znanstvenih radova iz svoje uže struke« proučavao »napose unutrašnji razvitak Dubrovačke republike«, dok V. Foretić, pisac »Povijesti Dubrovnika« (I, Zagreb, 1980, 14) kaže da je Vojnović »ugodan i pregledan sustavan hod kroz dubrovačku povijest pružio svojim radovima«. Takva ocjena njegova istraživanja[3985] izvorne građe u dubrovačkim arhivima i bibliotekama, da na toj osnovi dade nekoliko fundamentalnih priloga nutarnjem uređenju Dubrovačke Republike, nije zadovoljavajuća i sadašnji historičari i pravni povjesničari obvezni su se na cjelokupni njegov znanstveni opus ponovno osvrnuti i izreći svoj objektivni sud, a ne se samo njegovim rezultatima povremeno služiti.

Kao što u Dubrovniku živi i umire Kosta Vojnović, tako ondje boravi i lišava se života Nodilov nekadašnji student, historičar *Janko Koharić* (1877–1905), suviše osjećajna ličnost, protivnik klerikalizma i borac za jedinstvo Hrvata i Srba.[3986]

[3980] M. Kostrenčić, (o. c, 49, 52) krivo iznosi da je »1914. izišao XIV svezak pod nesposrednom Smičiklasovom redakcijom, ali već posthumno...«. Naime, ovaj XIV. sv. »Codexa« Kostrenčić je izdao 1916. g. a XIII. u redakciji M. Kostrenčića i E. Laszowskog 1915. g.

[3981] M. Kostrenčić, o. c, 50–52

[3982] T. Smičiklas, Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije I, Djela JAZU XI, Zagreb, 1891 (Predgovor).

[3983] On je imao velikog utjecaja na mladoga pravnika M. Kostrenčića, upućivao ga je »u tajne historijske nauke« i probudio u njemu »sklonost za historiju«, da se ovaj »na kraju posvetio historiji hrvatskoga prava«. Ujedno se Smičiklas založio da se na Pravnom fakultetu osnuje katedra za hrvatsku pravnu povijest (1911) i njen prvi nastavnik postaje 1913. M. Kostrenčić (o. c, 55).

[3984] Svojom već navedenom oporukom (14. III. 1913) Smičiklas je odredio univerzalnog nasljednika JAZU, koja mora od njegova imetka osnovati zakladu pod njegovim imenom, a od njezinih prihoda trebalo je da se podupiru oni koji spremaju historičko–filološke radnje kao i oni koji putuju zbog toga da takve radnje spremaju (M. Kostrenčić, o. c, 52).

[3985] Danas se otkupljena rukopisna ostavština Koste Vojnovića čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (Spomenici... I, 622).

[3986] Opća enciklopedija Leksikografskog zavoda 4, Zagreb, 1978, 441

Koharić se je dosta bavio historiografijom uopće, pri čemu je neshvaćen stvarao brze i nedovoljno obrazložene zaključke, dok je u obradu hrvatske povijesti ulazio s raznih strana. On je sinuo kao mali meteor koji je suviše brzo zgasnuo da bi mogao pokazati sve svoje prvorazredne kvalitete znanstvenog rada na polju naše historiografije. Treća ličnost koja je preko svoga rodnoga mjesta Cavtata bila tijesno povezana s Dubrovnikom i slučajno završila svoj život u Rijeci bio je *Valtazar Bogišić* (1834–1908), čuveni pravnik i historičar europskog glasa.

O njemu smo toliko iznijeli u tekstu ove »Hrvatske historiografije« iz kojeg se vidi koliki je velik prilog proučavanju i objelodanjivanju novovjekovne izvorne arhivske građe dao našoj povijesti, da je u ovoj našoj završnoj riječi gotovo nepotrebno nešto više dodati.

Znajući jezike ćutio se je u svim europskim zemljama i gradovima kao kod kuće. Imajući ogroman broj poznanika i prijatelja, on se je svugdje isticao svojim znanjem. Jedino je pred Račkim, svojim prijateljem, bio otvoren i od njega je puno naučio prigodom istraživanja i obrade historijskih i historijsko–pravnih izvora.

Tko još danas želi pronaći nove podatke o njegovu znanstvenom radu naći će obilje građe u Bogišićevoj knjižnici u Cavtatu, u kojoj se čuva njegova ogromna korespondencija (jednim dijelom objelodanjena) i brojni rukopisi.

Svakako će se Bogišića i njegovu znanstvenu djelatnost u prvom redu kao jednog od naših i slavenskih najistaknutijih pravnih historičara i dalje obrađivati, jer su uz navedenu dokumentaciju u Cavtatu izvorni podaci, razasuti o njemu po glavnim europskim gradovima gdje je živio ili službovao, još uvijek neproučeni. Ali zato slobodno možemo reći da je naš sud o Bogišiću i njegovu istraživačkom doprinosu iz Beča i Pariza za osvjetljenje događaja novije hrvatske povijesti danas ipak određen i realan.

U ovom istom razdoblju u Zadru djeluju i pišu dva protalijanski orijentirana historičara: *Tullio Erber* (1854–1909) i *Lorenzo Benevenia* (1849–1914). Prvi se bavi pretežno novijom prošlošću Dalmacije, a onda i onom Zadra, dok je drugi usredotočio cijelo svoje pisanje na obradu srednjovjekovne historije Zadra i okolice.

U isto vrijeme uključuje se svojim radom na historiji Dalmacije nekoliko hrvatskih narodnih svećenika — napose franjevaca. Među njima je najzanimljiviji plodni pisac barski nadbiskup fra *Šimun Milinović* (1835–1910), Zlatovićev prijatelj i fra *Ivan Marković* (1839–1910), crkveni historičar (sa danas već zastarjelim rezultatima). Doprinos ove četvorice hrvatskoj historiografiji onoga doba je minimalan i jedva primjetan.

10.

U I. svjetskom ratu (1914–1918) hrvatska historiografija jedva postoji i kreće se u sasvim zatvorenom krugu.

Tada žive dva pravna historičara. Prvi je *Ivan Strohal* (1871–1917), vječni privatni docent (1897–1917) na katedri za rimsko pravo na Pravnom fakultetu, koji je bio izraziti istraživač pravne i povijesti dalmatinskih komuna, slijepo slijedeći Bogišića glede razvoja naših statuta. Tom prigodom je dolazio do sasvim pogrešnih zaključaka i teza, koje su sa znanstvenog gledišta unaprijed bile osuđene na propast. Drugi je bio također pravni historičar, koji je daleko nadmašio Strohala, neobično talentirani znanstvenik i poliglot *Nikola Tomašić* (1864–1918), na čiju je inicijativu kao bana izgrađena impozantna nova zgrada, u koju se smjestila Sveučilišna biblioteka[3987] i ondašnji Zemaljski arhiv.[3988]

[3987] Tomašić je oporukom darovao ovoj biblioteci »oko 15.000 svezaka s djelima iz različitih struka, osobito iz povijesti prava, a bila je i jedna inkunabula i nekoliko rukopisa« (Spomenica... I, Zagreb, 1969, 614).
[3988] Spomenica... I, 609

Za našu historiografiju Tomašić je dao dva značajna priloga na koja je potrebno i u naše vrijeme podsjetiti. Jedan je »Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae). Najstarije doba: Pacta conventa«[3989] (Zagreb, 1909. i 1910). Osam godina kasnije ova »historička rasprava« bila je objelodanjena i na njemačkom jeziku. Reagiranje na nju 1910. i 1918. bilo je raznoliko i imalo stanoviti odjek u čitavoj Europi (napose u Ugarskoj), što je i bilo sasvim razumljivo poslije raspada Austro–Ugarske Monarhije. Svakako je šteta da se poslije Šišića s hrvatske strane izravno nitko ni od pravnih historičara a ni historičara nije pozabavio detaljnije i kritičkije obradom i tvrdnjama Tomašića glede 1102. g. nego se je otada samo povremeno raspravljalo da li je taj dokumenat falsifikat ili nije.[3990]

Drugi Tomašićev prilog ne samo hrvatskoj nego i historiografiji južnoslavenskih naroda, pa i Balkana, jest prvi cjeloviti hrvatski prijevod i obrada Porfirogenetovog »De administrando imperio« i »De Thematibus«, na što je tek nedavno upozorena znanstvena javnost. Ali ni za ovakvu vrst prevodilačkog rada, popraćenog Tomašićevim bilješkama nemamo kritičku ocjenu ni prijedlog da li da se oba ta spisa tiskaju u cjelini niti se zna koja bi ustanova preuzela na se tu obvezu.

Početkom 1918. završio je svoj život 44–godišnji *Bogoljub Krnic* (1874–1918), koji je studirao u Zagrebu, Beču, Leipzigu i Parizu pomoćne historijske nauke, ali nije postao i profesor tih znanosti, jer je tu katedru dobio protiv volje Filozofskog fakulteta Milan Šufflay.[3991] Kao učenik i suradnik Smičiklasa radio je na »Codexu diplomaticusu«, pri čemu se je istakao kao odličan paleograf i diplomatičar. S nekoliko svojih historijskih radova on je upotpunio ono razdoblje, kojim se je prvi bavio Mesić. Zbog svoje skromnosti, iako visokokvalificirani historičar, nije se znao snaći u tadašnjim političkim prilikama u Hrvatskoj, te je zato uvijek ostajao u sjeni drugih.

U Dalmaciji, koja neprestano čeka da se sjedini s Hrvatskom, živi i radi vrlo daroviti crkveni historičar *Nikodim Milaš* (1845–1915), kontroverzna ličnost, koja se ne žaca i falsificirati izvornu građu. To je dokazao svojim djelom »Pravoslavna Dalmacija« (1901), punim netočnosti i izmišljotina, koje je poslije izlaska iz tiska sve do danas, ili pretjerano hvaljeno, ili kuđeno.

U ovo doba srednjovjekovna hrvatska povijest dobila je nekoliko vrlo vrijednih priloga raznolike namjene od dvojice stranih historičara. Prvi je *Konstantin Jireček* (1854–1918), češki historičar, Šafařikov unuk, koji je prema riječima Šišića (1925) »u više navrata izučavajući historiju Bugara i Srba došao u priliku da se *obazre* (S. A.) i na stariju hrvatsku historiju,[3992] a navlast na Dalmaciju«.[3993] Po Kostrenčiću (1962) Jireček je »sav svoj veliki naučni potencijal posvetio istraživanjima historije balkanskih naroda, napose Hrvata, Srba i Arbanasa, i svima je njima dao *neka osnovna djela*« (S. A.).[3994]

Svakako je Jireček svojim radovima, iako sa strane, utjecao i na razvoj hrvatske historiografije, u čije je prilike imao točan uvid. On je osvijetlio mnoge dotad nepoznate stranice starije hrvatske povijesti, proširio naše znanje o povijesti Dubrovnika (i izvornim radovima i objelodanjivanjem arhivske građe) kao i Bosne. On je jedan od rijetkih europskih historičara, čije se radove s područja

---

[3989] Evo što o tome piše Krleža: »Slučaj Tomašićevih '*Pacta conventa*' u tom je pogledu klasičan. Tom historiku zamjerne erudicije elementi ugarskog i hrvatskog državnoga prava vrijede kao vječni i neoborivi, dvije–tri godine prije sloma, čitave feudalne bečko–budimske apstrakcije« (M. Krleža, 99 varijacija, 35).

[3990] Gl. S. Antoljak, Pacta ili concordia od 1102. godine, 21–43.

[3991] M. Konstrenčić, o. c, 62

[3992] Tako npr. Šišić donosi i to kako je Jireček prihvatio rezultate Račkoga o seobi Hrvata i Srba na temelju Konstantina VII Porfirogeneta. Zatim da je Jireček u jednom svome radu ukazao »u čemu je glavna grije源ška svih onih, koji brane historijsku vjerodostojnost Konstantinova pričanja« (F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 249).

[3993] F. Šišić, o. c, 36

[3994] M. Kostrenčić, o. c, 64

hrvatske historiografije, općenito i u pojedinostima, mora prihvaćati, jer je u svojim eventualnim greškama gotovo neuhvatljiv.

Sasvim drugi stav od Jirečeka zauzeo je u svojim istraživanjima i izdavanju izvorne građe, koja se tiče hrvatske povijesti, *Ljudevit (Lajoš) Thallóczy* (1854–1916), mađarski historičar. No ipak centar njegova znanstveno–tendencioznog djelovanja bilo je obrađivanje srednjovjekovne prošlosti Bosne u pojedinostima, te čak težnja da obradi pragmatički cjelokupnu historiju ove zemlje. Za svoju djelatnost na sabiranju građe po raznim arhivima vješto je iskoristio Thallóczy i Šufflaya, Smičiklasovog ljubimca, koji je u njega u našoj znanosti velike nade polagao.

Tako se je Thallóczy — po pisanju Kostrenčića — kao »ekspert za jugoslavenske stvari« nekako »specijalizovao kao lovac na duše mladih talentiranih Hrvata da ih pridobije za mađarsku stvar i učini renegatima«.[3995]

11.

Da ne ostane torzo ovdje prikazane »Hrvatske historiografije«, pokušat ćemo letimično iznijeti njen razvoj i od 1918. do danas.

Duboke promjene, koje su nakon oktobarske revolucije i završenog I. svjetskog rata potresale svijet nisu se, kako kaže Šidak, odrazile na daljnji razvoj hrvatske historiografije.[3996]

Pored neumornog radnika na proučavanju prošlosti hrvatskoga naroda *Vj. Klaića* (1849–1929) ipak je u rasponu od 1818. do 1940. centralna ličnost hrvatske historiografije *F. Šišić* (1869–1940), koji je zračio svojim ogromnim znanjem i genetičkim metodom rada, imponirao golemim mnoštvom svojih djela (»Šišićeva škola«).[3997] te nadmašio brojem svojih učenika — budućih istaknutih historičara, većinom izgrađenih na temelju arhivske izvorne građe i arheoloških nalaza, sve svoje prethodnike na katedri hrvatske povijesti.

Šišić je obrađujući razna razdoblja hrvatske povijesti (od najstarijih vremena do 1918. g., pa i dalje) preko svojih radova o hrvatskoj historiografiji ponovno ušao u kontekst europske historiografije i on[3998] se tako izjednačuje s Jorgom i Zlatarskim, s kojima je u vrlo prijateljskim i znanstvenim odnosima. Ocjenjujući Šidak Šišićev utjecaj na razvoj hrvatske historiografije ustvrdio je da je on »svojom mnogostranom i plodnom djelatnošću doveo tada našu građansku historiografiju do njezina vrhunca«.[3999]

Od 1918. kada je talijanska vojska okupirala Istru i Zadar s bližom okolicom, koji je tako odsječen od Dalmacije, konačno ujedinjenje s maticom zemljom Hrvatskom, nastoje talijanski mjesni histori-

---

[3995] M. Kostrenčić, o. c, 53

[3996] J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, 354. Pa ipak unatoč tadašnjih jakih stranačkih prilika i slabog razumijevanja »za neki ozbiljan rad, a naročito za onaj, koji ide na korist naroda i države«, kako J. Nagy piše Vj. Spinčiću (Zagreb, 10. I. 1923) tadašnji kraljevski državni arhiv u Zagrebu na njegovu inicijativu je osnovao »Odsjek za noviju povijest našega naroda«, koji se je bavio sabiranjem građe iz novijega razdoblja (HDA u Zagrebu — Ostavština Vjekoslava Spinčića — kutija 117–I, br. 2)). U vezi s tim gl. i V. Novak, Jugoslavenska istoriografija između dva svetska rata i njeni suvremeni zadaci, Istoriski časopis Istoriskog instituta SAN I/1–2, Beograd, 1949.

[3997] Gl. S. Antoljak, Ferdo Šišić, »Savremenik« XXVIII, Zagreb, 1940, 87–89, F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Priredio i pogovor napisao T. Macan, Zagreb, 1975, 487–506, S. Antoljak, Ferdo Šišić–Miho Barada — u povodu 110. i 90. godišnjice rođenja, Nastava povijesti 3, Zagreb, 1979, 206–208, J. Šidak, Kroz pet stoljeća... 353, 354.

[3998] Još 14. I. 1921. Aleksije Jelačić, profesor Filozofskog fakulteta u Skopju, za svoga boravka u Zagrebu, rekao je E. Laszowskom uz ostalo: »...da srpski historičari pišu sve pod strančarskim uplivom. Nemaju kritike. Hrvatski su daleko veći i ozbiljniji i kritički. Naročito mu imponira dr. Šišić itd. a radovi u našim (tj. u Hrvatskoj: S. A.) stručnim publikacijama su prvorazredni« /HDA u Zagrebu — Dnevnik E. Laszowskog sv. 5 (1921–1925)/.

[3999] J. Šidak, o. c, 354

čari osporiti rezultate hrvatske historiografije glede prošlosti tih krajeva i ukazati na njihovu u političkom i kulturnom pogledu pripadnost Italiji. U Istri to vješto provodi B. Benussi, a u Zadru postoji čitav niz historičara, koji putem ondašnjih stručnih časopisa, knjiga i radova nastavljaju istom metodom, kako su to činili i za vrijeme austrijske vladavine (npr. V. Brunelli, Angelo Nani, G. Sabalich, S. Mitis, G. Praga, A. de Benvenuti itd.). Nažalost o ovom razdoblju glede ovakvog pristupa povijesti Istre i Zadra kao i stava naših historičara, sve do danas se nije opširnije i konkretnije progovorilo u hrvatskoj historiografiji.

I kako Hrvatska tako i Dalmacija sada zajednički prolaze kroz razne političke trzavice i krize sve do 1939. g. i refleksi toga vide se itekako u radu hrvatskih historičara (npr. F. Šišić, M. Šufflay, D. Gruber, G. Novak, L. Katić, A. Belas, V. Foretić i dr.).

1939. nastala je Banovina Hrvatska, koja je za razliku od ostalih dobila izvjesnu autonomiju, a te iste 1939. godine odlazi i Šišić s katedre hrvatske povijesti u mirovinu, stoga je njegov utjecaj na daljnju izgradnju hrvatske historiografije ponešto smanjen. Kada je hrvatska historiografija ostala tako bez svoga prvaka, ubrzo je njeno kormilo preuzeo Šišićev nasljednik na katedri hrvatske povijesti *Miho Barada* (1889–1957), koji je i po svome temperamentu i po načinu rada bio sasvim drukčiji od svog predšasnika. Nasuprot Šišiću, koji je ulazio u širu problematiku i šire obrađivao našu povijest, Barada se zanimao naoko malim pitanjima i problemima hrvatske srednjovjekovne historije. I on je kao i Šišić obrađivao pojedine sporne točke srednjovjekovne prošlosti Zadra i njegove okolice (npr. rasprava s Pragom), ali zato ne i Zagreba, iako se o njegovoj najstarijoj povijesti itekako imalo što reći ne samo onda nego i u sadašnje vrijeme. I dok se Šišiću, koji je otkrio Baradu, pripisuje da je utemeljio svoju historijsku školu, za Baradu se to ne može reći, jer je bio pretežno individualist. Uz to je bio čvrsto uvjeren u svoje znanstvene rezultate. Od njih nije odstupao poput Šišića, koji je od njega bio mnogo kompromisniji i elastičniji.[4000]

Za kratkog postojanja Banovine Hrvatske (1939–1941) hrvatska historiografija nije mogla razviti svu svoju aktivnost, a jedan od razloga jest i taj što su se malobrojni učenici F. Šišića i *G. Novaka* tek počeli javljati sa svojim radovima. No ipak katedra za hrvatsku povijest, koja je dotad bila nedjeljiva i uvijek imala samo jednoga stalnoga nastavnika, doživljava sada prvi put promjenu. Naime imenuje se redoviti nastavnik za hrvatsku povijest srednjega vijeka i nastavnik za noviju hrvatsku povijest, zadužen predavati i hrvatsku historiografiju kao predmet.

Okupacijom i podjelom kraljevine Jugoslavije, nakon njena sloma u travanjskom ratu 1941. g. hrvatska historiografija je ušla u razdoblje, koje se doduše po svojoj organizacijskoj podlozi, nije moglo smatrati zadovoljavajućim, ali koje je, uzev u cjelini sadržavalo dovoljno pobuda za daljnji razvoj.[4001]

To se je naročito odrazilo u novonastaloj NDH (10. IV. 1941), u kojoj su se, svaka na svoj način, isticale publicistika i znanost. Posebno je mjesto zauzimala propagandna literatura u svrhu promicanja ustaškog pokreta. Ovakvu politiku vodilo je u NDH Ministarstvo bogoštovlja i nastave (narodne prosvjete). Međutim ipak je bilo najutjecajniji čimbenik za cjelokupnu kulturnu djelatnost i kulturnu politiku glavno ravnateljstvo za promidžbu. Njegov utjecaj je bio raznolik, a naročito se je to odrazilo kada je objelodanjena knjiga: Naša domovina u 2 sveska čiji je glavni urednik bio prof. Filip Sunak u izdanju Glavnog ustaškog stana 1943. g. u tiskari Hrvatskih akademičara u Zagrebu. U njoj je uz ostale znanosti bila i zastupljena Hrvatska povijest (Hrvatska povijest za VIII razred srednjih škola I svezak. Napisali dr. Mile Barada, dr. Lovre Katić i dr. Jaroslav Šidak, Zagreb, 1943. Predgovor:

[4000] S. Antoljak, Ferdo Šišić–Miho Barada..., Nastava povijesti 3, 208, 209

[4001] Gl. detaljnije J. Šidak, Kroz pet stoljeća..., 357

Povjesničari hrvatskoj mladeži) dok je Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima objelodanilo: Povijest crkve u Hrvatskoj, koju su napisali K. Prugovečki i J. Butkovac, a izašla je 1944.

U istom razdoblju (1941–1945) više promjena doživjela je i katedra za hrvatsku povijest[4030] te će se posljedice toga itekako vidjeti 1945. godine, što bi bilo vrijedno detaljnije istražiti i dati konačni sud, no koji se pisci o NDH doista nijesu usudili to učiniti.

Teške prilike u kojima se naša zemlja našla nakon rata nisu odmah dopuštale da se započne s nekim sustavnijim radom na području historiografije. Tada se je neko vrijeme obustavilo izlaženje časopisâ osim »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« u Splitu. Godine 1947. osniva se Povijesno društvo u Zagrebu, a 1948. se pokreće časopis »Historijski zbornik«, koji izlazi sve do danas. Te iste 1947. obnavlja se i JAZU i ona započinje sa svojim izdanjima, stvara svoje prve historijske institute (Zagreb, Zadar, Dubrovnik),[4003] od kojih onaj u Zadru prvi započinje davati najviše priloga hrvatskoj povijesti. I studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu organiziran je oko dvije temeljne katedre: za narodnu i opću povijest. Godina 1948. obilježava povoljniji razvoj hrvatske historiografije i od te godine do 1955. pojavljuje se nekih dvadesetak novih imena u našoj historiografiji.

Razdoblje do 1955. je značajno i zbog toga što se je sa svojim radovima pojavila prva poratna generacija hrvatskih historičara koji danas, prema mišljenju Šidaka, »zajedno s nekoliko pripadnih starijih pokoljenja, nose na sebi poglaviti teret hrvatske historiografije«.[4004]

Gotovo iste one godine kada je Barada otišao u mirovinu, na katedru za hrvatsku povijest dolazi *N. Klaić* i započinje predavati povijest Hrvata u srednjem vijeku (do 1526), od 1958. J. Šidak predaje novovjekovnu hrvatsku povijest (od početka 16. do kraja 19. st.) i povijest hrvatske historiografije, dok *M. Gross* tumači hrvatsku povijest do 1914. godine.[4005]

4002 Spomenica II, 76, 77

4003 J. Šidak, o. c, 358–360

4004 J. Šidak, o. c, 361

4005 Spomenica... II, 77, 78

RENESANSA HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE

DOSADAŠNJE, SADAŠNJE I BUDUĆE ZADAĆE

1.

Upravo kada se hrvatska historiografija imala uzdići do onoga stupnja razvoja koji bi se izjednačio u potpunosti s historiografijom drugih europskih slavenskih i neslavenskih naroda, zadesilo ju je nekoliko svjetskih kataklizmi. To su bili u prvom redu I. i II. svjetski rat sa svim njihovim posljedicama, od kojih je bilo krucijalno razdoblje od 1945. do kraja 80–tih godina 20. stoljeća. Tada je hrvatska historiografija u bivšoj tzv. socijalističkoj Jugoslaviji, bila stalno i vješto prosijavana kroz partijsko–marksističko sito, pa je stoga tek tu i tamo dala od sebe nekad slabije, a rijetko jače znakove o svojoj izrazitoj hrvatskoj samobitnosti u znaku hrvatske državnosti.

Usporedo s time izrasli su i brojni povjesničari,[4006] koji su nastojali što više minorizirati i čak ugasiti srednjovjekovnu povijest hrvatskog naroda i postaviti na marksistički prijesto ono razdoblje, u kojem je dominiralo jugoslavenstvo i komunistički credo, prikazujući ga nezamjenjivim i vječnim.

U takvim političkim prilikama, gotovo cjelokupna hrvatska historiografija (i ime Hrvat) trebala je poći onim putem koji joj je dirigirao svemoćni jednopartijski sustav,[4007] čiji se valovi ipak nisu osjećali u tolikoj mjeri i u ostalim republičkim i pokrajinskim historiografijama u tzv. Jugoslaviji, jer im se nije stavljalo nikakve zahtjeve i izazivalo smetnje za njihov daljnji razvoj i uspon.

Sve je ovo uzrokovalo da je hrvatska historiografija iskočila iz zapadnoeuropskih historiografskih tračnica i jedva se sačuvala od toga da prestane biti znanost. Time je uvelike bio umanjen njen doprinos hrvatskoj kulturi, iako je nakon godine 1948. nastupio nešto povoljniji kurs za njezin daljnji razvoj, s povećanim brojem raznovrsnih hrvatskih historiografa i publicista. Od njih su pak mnogi postali čak zagovornici »marksistički zasnovane povijesne nauke o odgoju i obrazovanju mladeži« i oni su ušli u zacrtani krug kreativnih stvaralaca u jugoslavenskoj historiografiji i u srodnim istraživanjima društvenih znanosti. Takvim isforsiranim načinom ubrzan je porast zanimanja i u Hrvatskoj za povijesna pitanja, napose za pitanja iz novije i tzv. suvremene povijesti naroda i narodnosti Jugoslavije. Sve je to vodilo opsesiji da se samo tako može bolje razumijeti prošlost i sadašnjost, u svrhu što

[4006] Još je godine 1960. Bernard Stulli, tada direktor Arhiva Hrvatske, napisao članak »Problemi naše historiografije. Uz drugi tom Historije naroda Jugoslavije« (Naše teme 6, Zagreb 1960, 957–978).

[4007] Čak je Mirjana Gross, po citiranju dr. povijesnih nauka Jure Krišta, svojevremeno, kao »oblikovateljica dobrog dijela hrvatske historiografije« smjelo izjavila da »nije bilo marksizma u hrvatskoj historiografiji već u službi komunističkog režima i partije« (Jure Krišto, Neuspjela potraga za revizionizmom, Vjesnik, Zagreb, 27. VII. 1994, 14)), dok je J. Šidak na znanstvenom skupu o pogubljenju Zrinskih Frankopana (od 24. do 26. IV. 1971), izazvan od Maksa Baćea, izrekao da »krizu hrvatske historiografije nisu uzrokovali hrvatski povjesničari nego hrvatski političari«, (Vjesnik, Zagreb 29. IV. 1994, 16, 17)

pripravnijeg prihvaćanja budućnosti. Kao posljedica toga, i hrvatska historiografija je inficirana takvim ideološkim elementima, koji su zato ponekad presudno djelovali na rad mnogih hrvatskih povjesničara, stručnjaka za razdoblje najnovije hrvatske povijesti.

Takvim stavom bili su oštećeni oni rijetki naši povjesničari, koji su se borili protiv mitomanije, fetišiziranja i nekorektnosti u pisanju o zbivanjima iz pojedinih razdoblja hrvatske povijesti. Ujedno su stavljeni u sjenu nasuprot gore navedenih, koji su bili, ponekad svjesno daleko od obaviješćenosti o razvoju povijesne znanosti u ostalim dijelovima Europe, ali su zato postali prekaljeni nosioci ideološke jednostranosti i nestvarnog iznošenja povijesnih zbivanja. Drugim riječima, podlegli su ideologizaciji povijesti i izgubili su smisao da se služe znanstvenim metodama, tj. time su prestali biti i objektivni tumači povijesne istine. Tom prilikom je najviše stradala događajna ili politička povijest, od koje se, iako je ona bila okvir u kojem su se okupljale sve moguće druge povijesti, počevši od ekonomske kao središnje, tražilo da mora poći putem istraživanja društvene podloge političke akcije.

Drukčije rečeno, htjela se dati prednost socijalnoj povijesti, koja je ipak ostala *vox in deserto.* Da zaokružimo, tadašnja historiografija djelomično je postala ideologija pod lažnom znanstvenom maskom kojoj su kumovala istraživanja najnovije prošlosti.

2.

S ovakvom marksističko–dijalektičkom paukovom mrežom usko je bio povezan akcioni program zadataka u idejnoj izgradnji, osposobljavanju i djelovanju organizacija i članova SKH, donesen na 10. sjednici CK SKH održanoj 6. travnja 1983. godine. U 8. točki toga programa izričito stoji ovo: »Komunisti i osnovne organizacije SK u području historiografije (na katedrama, u institutima, arhivima, muzejima i sl.) pozvani su da: 1. nastave istraživanja i marksističku obradu ključnih problema iz svih razdoblja naše povijesti, a posebno iz povijesti našeg radničkog, socijalističkog i komunističkog pokreta i socijalističke revolucije; 2. organiziranije pristupe realizaciji krupnih historijskih sinteza; 3. zalažu se za marksističku usmjerenost i bore se za izgradnju znanstvenih kadrova; 4. suprotstavljaju se svim pokušajima neznanstvenog antimarksističkog tumačenja povijesnih zbivanja i ličnosti, pojavama iskrivljavanja povijesnih činjenica, tendencijama zloupotreba povijesne znanosti u političke svrhe i obnavljanju preživjelih povijesnih legendi, obmana, mitova i zabluda, a posebno pokušajima idejne i političke destrukcije razbijanja temeljnih tekovina i vrednota NOB–e, te nacionalističkom i dogmatsko–birokratskom prekrajanju povijesti naše revolucije. Realizacija ovih zadataka zahtijeva da sve organizacije SK usvoje »konkretne programe svoje aktivnosti, odrede nosioce i rokove ostvarivanja i osiguraju njihovo provođenje«. (Vjesnik, Zagreb 28. travnja 1983, 3).

Drugim riječima, te godine su komunisti u svim znanstveno–istraživačkim i kulturnim ustanovama u Hrvatskoj, konačno otvoreno preuzeli kormilo i arbitriranje u onome što se sve ima provesti na polju hrvatske historiografije. Oni su dakle imali obračunati sa svim onim, što je po njihovom shvaćanju antimarksističko u povijesnoj znanosti, i zalagati se za marksističku usmjerenost te dati prednost najnovijem razdoblju povijesti, čijim su idealima trebali biti čvrsto prožeti. Kada sve ovo saberemo, pogledajmo kako se u ovakvim umjetno jednostranim okvirima razvijala od g. 1945. hrvatska historiografija i kako se sa svojim nosiocima odnosila prema tim marksističkim programima. Pođimo redom.

Upravo one iste 1983, a mjesec i pol dana prije objelodanjivanja akcionog programa CK SKH u »Startu« (Zagreb, 26. veljače 1983) naša se, sada već pokojna kontroverzna povjesničarka narugala historičarima, za koje je rekla da im je »neobično stalo što sredina oko njih misli« i da su oni »historičari puni gaća«. No, u tome se ipak prevarila, jer upravo glavni i odgovorni urednik i redaktor »Historijskog zbornika«, Jaroslav Šidak stalno i autoritativno u tom časopisu obrađuje pretežno

hrvatsku historiografiju jednog naroda. To je čak i potvrđeno dvije godine iza njegove smrti (1986) 1988. g. u njegovu posmrtnom djelu »Hrvatski narodni preporod ilirski pokret« od njegovog izdavača »Školske knjige« u Zagrebu riječima da je on[4008] imao istaknutu i dominantnu ulogu »pri oblikovanju povijesne znanosti u Hrvatskoj posljednjih desetljeća (od oslobođenja 1945. pa do osamdesetih godina)« (J. Šidak — V. Foretić — J. Grabovac — I. Karaman — P. Strčić — M. Valentić, Hrvatski narodni preporod ilirski pokret, Zagreb 1988, Školska knjiga, 5). Ovakvo Šidakovo ponašanje izazvalo je publicistu Zvonimira Kulundžića da je osobno tangiran od nekoliko hrvatskih povjesničara, na čelu upravo sa Šidakom, označio to »tragedijom hrvatske historiografije« i napisao knjigu pod istoimenim naslovom (Zagreb 1970). Na ovakvo njegovo izlaganje i tvrdnje okomili su se tada Šidak i njegovi sljedbenici[4009] svom žestinom i ukazivali da pisac ne govori istinu i da stvari stoje sasvim drukčije. No, ipak, Šidakova sljedbenica Mirjana Gross, još je godine 1970. priznala da je »hrvatska historiografija na prekretnici« (Kritika, Zagreb, rujan, listopad, 1970, br. 14) te da je ključni problem teškoća u razvoju hrvatske historiografije od 1945. do 1970. ostao »neuspjeh u organizaciji znanstvenog rada«[4010] i da bi nova institucionalna podloga hrvatske historiografije morala težiti dalekosežnim ciljevima.[4011]

Sljedeće godine ova ista povjesničarka je potvrdila u dijalogu »o dilemama oko poslijeratne hrvatske historiografije« da »hrvatska historiografija nije poslije 1945. godine mogla izvršiti svoju društvenu funkciju« te da historiografija nije imala takvu ličnost, kao što je Krleža za našu književnost.

[4008] Kada ga je pak glavna godišnja skupština Povijesnog društva Hrvatske u Zagrebu izabrala još 1950. g. za predsjednika toga društva, Šidak je uz ostalo čak naglasio »važnost materijalističke obrade i kritičke analize našeg znanstvenog naslijeđa« (Sveučilišni list; Zagreb, 15. III. 1950, 4).

[4009] I. Banac opisujući ovaj napad Kulundžića ne citira doduše izravno Šidaka i njegove sljedbenike nego ih uvrštava pod »službeni povjesničari u Hrvatskoj, koje je Kulundžić osuđivao« za »njihovu plašljivost i nedostatak rodoljublja« i »da je nesreća hrvatske historiografije u tome što su njome vladali oni koji su podanički služili dotadašnjim režimima...« (I. Banac, Cijena Bosne, Zagreb 1994, 17, 18 i bilj. 13).

[4010] No tada je zaboravila navesti da je 1960. g. već formiran u Beogradu »Savezni savet za naučni rad FNRJ«, koji je saobraćao i s Filozofskim fakultetom u Zagrebu i kome je čak ove iste godine uputio »Nacrt programa naučno–istraživačkog rada društvenih nauka za period od 1960. do 1965. godine«. Iz toga nacrta samo da navedemo za ilustraciju nekoliko rečenica. Tako u poglavlju 16. pod naslovom Istorija jugoslavenske istoriografije izričito stoji da »u našoj istoriografiji nedostaje studija, koja bi u neku ruku bila kompas (S. A.) za obaveštavanje ocenjivanje perioda, pravaca, istoričara, pa čak i pojedinih većih dela na pređenom putu razvoja naše jugoslavenske istoriografije. Jedna marksistički obrađena istorija jugoslavenske istoriografije treba da predstavlja kolektivno sistematsko delo izrazito ideološke prirode, koja će vršiti veliki utjecaj sa stanovišta ukupne nacionalne kulture, i predstavljati značajan prilog proučavanju ideologije, pre svega našeg buržuaskog društva.« Nadalje se ukazuje: što treba od izvora objelodanjivati pretežno 19. i 20. stoljeće i što iznositi i obrađivati u okvirima Jugoslavije itd. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HDA) — ostavština Milana Preloga Mlađega — kutija 4). Inače je ovaj Savezni Savet bio sastavljen od komisija i stručnih podkomisija. Jedna, čiji su članovi bili uz ostale i J. Šidak (od 1950. g.) i M. Gross, te M. Brandt, Grga Novak, bila je Komisija za istorijske i filološke nauke, koja je sazivala podkomisiju za istorijske nauke. Na njoj se održavalo savjetovanje jugoslavenskih historičara o tendencijama razvitka jugoslavenske historiografije, o radu na »Istoriji jugoslavenske istoriografije«, o jugoslavenskom Istorijskom časopisu i korekcijama njegove redakcije, o realizaciji projekta »Istorija naroda Jugoslavije u 20. veku«, o učestvovanju na međunarodnim kongresima itd. (HDA — ostavština B. Stullija — kutija 5). U vezi s tim je u Zagrebu postojao također Savjet za naučni rad NR Hrvatske, unutar koga je osnovan odbor za društvene nauke. Ovaj Savjet se bavio stanjem historijske nauke u SRH i svima pitanjima iz tog područja. U taj Savjet bili su uključeni brojni znanstvenici u Zagrebu, pa tako i B. Stulli, direktor Arhiva Hrvatske koji je u tome igrao jednu od glavnih uloga, napose glede obrade ovakve povijesti i njene historiografije. Isto tako u Zagrebu je radio, djelovao i Republički zavod za planiranje SR Hrvatske koji je 28. II. 1971. povjerio čak Bernardu Stulliju direktoru Zagrebačkog arhiva i članu arhivskog Saveta Jugoslavije u Beogradu od 1967. g. da izradi »Elaborat o arhivskoj djelatnosti Hrvatske u dugoročnom planskom razdoblju od 1985–2000. godine« (HDA — ostavština B. Stullija — kutija 3).

[4011] I. Banac upozoravajući, za uvid u težnje i kritiku vodećih hrvatskih povjesničara u ranim sedamdesetim godinama 20. stoljeća, na ovaj članak M. Gross kaže, da se taj »uglavnom bavi nedostatkom institucionalne podrške i neprimjerenim financiranjem hrvatskih povjesničara« (I. Banac, o. c., 17 bilj. 12).

Ali je zato naša historiografija »proširila svoja istraživanja na mnoga neistražena razdoblja i na nova područja (npr. ekonomsku povijest).« Grossovica doduše ne poriče da je historiografija izolirana, ali se nada da će »srazmjerno brzo postići svoju pravu društvenu funkciju« (Dometi, Rijeka, travanj–svibanj 1971).

Međutim, drugi sudionik u dijalogu s M. Gross, Petar Strčić ukazuje kako se u posljednje vrijeme »uglavnom iz redova publicista, lingvista i književnika povela gotovo prava hajka na hrvatske historiografe, bez uočavanja pravih problema koji muče hrvatsku historiografiju« dodajući da se u historiografiju još »uvijek plete svatko«.

I dok se književnik Zvane Črnja, treći sudionik u ovom dijalogu nije složio s Grossovicom i Strčićem u pogledu stanja »naše povijesne znanosti«, Grossovica je zaključila da je misija povjesničara »da poveže prošlost i sadašnjost« i da »bez njega nema stvarne prošlosti niti povijesnog iskustva u sadašnjosti« izrazivši želju da bi voljela »da naša javnost pogleda kroz dalekozor povjesničara i da tek nakon toga stvori svoje mišljenje o njihovu radu« (Dometi, travanj–svibanj 1971).

Dva mjeseca prije izjava ove trojice, književni kritičar Dubravko Jelčić piše u »Vjesniku« (Zagreb, 9. veljače 1971) uz ostalo, kako »pojedini naši službouljudni povjesničari... smatraju svojim glavnim zadatkom i (možda) životnim djelom da osporavaju autentičnost naših povijesnih isprava i ličnosti, dotle su mnogi povijesni dokumenti, govori, članci, memorandumi, pisma i druga građa doslovno zatrpani u stenogramima po našim ili stranim javnim i privatnim arhivima i bibliotekama«. Ovakav način prigovora našim povjesničarima izazvao je Šidaka da mu je pokušao dati lekciju, ukazujući kako on ne poznaje »uopće suvremenu hrvatsku historiografiju i probleme koje ona rješava«,[4012] ali ga ipak nije pobio ni glede vjerodostojnosti izvora i prigovora nagomilane i neistražene ogromne arhivske građe u zemlji i inozemstvu (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb, 1981, 367, bilj. 16). Inače Šidak u to vrijeme nije uz Grossovicu sam vojevao na području hrvatske historiografije. Tu je bio i Stulli, koji obrađujući stanje »Historiografije u Hrvatskoj i Jugoslaviji« s posebnim osvrtom kaže »Nešto o razvoju historiografije u Hrvatskoj« s »Nekoliko misli povodom održane Skupštine povijesnog društva Hrvatske«. Tome priključuje i svoj rad pod nazivom »Neka aktualna pitanja razvitku hrvatske historiografije s osvrtom na problematiku na razdoblje od 1972–5. g.« i na njene zadatke koji se imaju nastaviti »slobodnom i otvorenom kritikom« (HDA — ostavština B. Stullija, kutija 40).

Pored ovakvih izjava povjesničara i književnika, uvijek kontroverzni hrvatski književnik Miroslav Krleža, koji je svojim djelima i izjavama stekao svjetski glas, evo što je rekao 1972. godine u izdanju svoje knjige »99 varijacija lexicographica — eseji i zapisi« (Biblioteka XX veka, 10, Duga, Beograd 1972), objelodanjene od Mate Lončara, u poglavlju »Dekorativne kulise historiografije« uz ostalo: »...Naša latinska historiografija od Farlatija do fra Maruna ne radi drugo nego prepisuje notarske knjige, lokalizira krunidbene bazilike devetog i desetog stoljeća, što samo po sebi nije (da nije) nekoristan posao, ali ne može da bude glavnom i jedinom svrhom stvari (kvantiteti jednoličnog arhivskog materijala neće se pretvoriti u kvalitet historije)«, te dodaje svemu tome kako »našu historiografiju još uvijek (nažalost) remorkiraju Lucius, Dukljanin i Toma Arhiđakon« s tom razlikom da »hrvatski kraljevi kod Šišića razmišljaju po liniji konjukture... Šufflay i Stanojević ekstremi su jedne te iste papazjanije, koja se zove Südland, Ivanov ili Krsta Cicvarić«. U poglavlju pak »Plagijati croaticae et serbicae« iznosi kako se nitko »od naših historika nije sjetio da nam prikaže naš boljarski

[4012] J. Šidak je ocjenjujući knjigu Dubravka Jelčića »Hrvatski narodi i književni preporod« (Zagreb 1978) u Historijskom zborniku (XXXVII/1, Zagreb 1984, 266–271), prigovorio mu ponovno i 1984. kako ne obraća dostojnu pažnju razvoju i rezultatima hrvatske historiografije, ograničujući se, bez kritičkog provjeravanja, na uži okvir književno–povijesne literature, u koju se pouzdaje i tada kada to ona ne zaslužuje (269).

srednji vijek takvim, kakav je on doista i bio: kriminalna i hajdučka mješavina feudalne anarhije, sa veoma slabom socijalnom podlogom, bez gradova, bez prometa i bez ikakve solidnije organizirane ekonomske baze«.

Iako je Krležino poglavlje u ovoj istoj knjizi pod naslovom »Iz hrvatske kulturne historije« puno njegovih kronoloških i povijesnih grešaka, on nesvjestan toga postavlja pitanje: »zašto naši povjesnici, ovi pjesnici bez dara, ne pišu dramu, kad je kod njih razvijen urođeni smisao za komponiranje kraljevskih uloga velikog stila«, te domeće: »čitav naš Srednji vijek golema je kosturnica, nepregledno groblje likova i događaja, koji su se svi izdimili kao potpuno zaboravljene i nepoznate epizode...« itd. Na ovakvo Krležino mišljenje i njegove zbunjujuće sudove o hrvatskoj historiografiji, u Hrvatskoj se tada začudo nitko nije osvrnuo, iako su bili pozvani upravo i Šidak i njegova škola s njenim pripadnicima da mu stručno i snažno odgovore, kao što su nešto prije oštro i žučno reagirali u nekoliko navrata na tvrdnju Kulundžića glede naše historiografije. To su trebali učiniti tim više što je Krleža kao glavni redaktor »Enciklopedije Jugoslavije« u toj svojoj vrlo zapaženoj knjizi, u kojoj se obilato osvrnuo i na događaje i ličnosti iz opće i naše povijesti od 16. do 20. stoljeća, ustvrdio čak da je »čitava ekonomska i politička problematika... potpuno neispitana« i još uvijek historiografski »terra incognita«. Ne osvrćući se na ovo što je Krleža napisao u ovoj svojoj beogradskoj ediciji, Šidak se nastavlja baviti stanjem hrvatske historiografije u 1973.[4013] i odlučno tvrdi da ona ima sada »dovoljno znanstvenih ustanova[4014] i časopisa«, te »što više, s obzirom na svega pedesetak povjesničara koji danas znanstveno rade, jaču organizacionu podlogu hrvatska historiografija ne bi mogla podnijeti«. S tim u vezi, žali se što »oskudijevamo na znanstvenoj kritici koju većina povjesničara, iz različitih razloga, svjesno izbjegava«, te upozorava da je »znanstveni interes povjesničara« već »duže vremena pretežno usmjeren prema novijoj povijesti, od druge polovice XIX. stoljeća dalje«, što on smatra da je ta od 1945. godine »svjesna usmjerenost je znanstveno opravdana«, jer je upravo povijest u posljednjih stotinu godina bila u nas najviše zanemarivana. Ako uzmemo povijest hrvatskog naroda u cjelini, onda upada u oči opadanje interesa za zbivanja i probleme u srednjem vijeku, među ostalim i zato što rad na njima zahtijeva dobro poznavanje latinskog jezika i pomoćnih povijesnih znanosti. To donekle vrijedi i za razdoblje od XVI–XVIII. stoljeća, iako se u posljednje vrijeme opaža i na tom području napredak«, dodaje svemu ovome Šidak. Nadalje, naglašava da »hrvatska poratna historiografija, za razliku od prethodne, obraća posebnu pažnju ekonomskom i socijalnom razvoju, u čemu se prvenstveno odrazio utjecaj dubokih promjena u našem poratnom društvu. Tek od tada, kaže Šidak »možemo govoriti o ekonomskoj povijesti kao posebnoj grani historiografije u nas, iako uvjeti za njezin razvoj nisu još uvijek dostatni«. No zato »očigledan napredak opaža se u proučavanju povijesti nekih hrvatskih oblasti kao Istre i Dalmacije, ali prošlost bunjevačkih Hrvata i Hrvata u Bosni i Hercegovini nije još postala predmet sustavnijeg istraživanja. To vrijedi i za povijest migracija, starijih

[4013] Upravo 15. II. 1973. godine održano je savjetovanje »Marksizam i historiografija« na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na kome je bio i Šidak, a poziv je na taj sastanak uputio dr. Ljubo Boban, direktor Instituta za Hrvatsku povijest svim povjesničarima za koje se mislilo da ih se tiče (HDA — ostavština B. Stullija, kutija 40).

[4014] Ne znam da li je on tada mislio da pod taj naziv spada i postdiplomski studij »Susret kultura na istočnoj obali Jadrana (HDA — ostavština Milana Preloga Mlađeg, kutija 3), osnovan u Dubrovniku 1970. g. i u kome su djelovali pojedini strani i Zagrebački znanstvenici i sveučilišni profesori a on ne. Pod takvim neobičnim naslovom, kome se kumovalo iz Zagreba stvorio se je niz magistara i doktora, čiji radovi nisu nikada utjecali na razvoj hrvatske historiografije a izgleda da im je tendencija imala sasvim drugu svrhu. Iako tako možda se ova Šidakova pohvala odnosi i na formiranje Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu (Jezuitski trg 4), čija bi zadaća imala biti rad na kulturi u SR Hrvatskoj, kako se to vidi iz pisma od 9. XI. 1973. upućenog drugim ustanovama (HDA — ostavština Branka Gušića, kutija 9), te na Savjet zajednice Instituta i ustanova povijesnih znanosti SR Hrvatske (1973), a da ne govorimo i o drugim ustanovama nastalim u Zagrebu, čiji su centralni odbori bili u Beogradu i od kojih su one primale vješto kamuflirane upute za svoj rad.

i novijih«. Iznoseći dalje poglede »u odnosu povijesti kao znanstvene discipline prema nastavi povijesti«, on kao iskusni nastavnik za svoje slušače kaže da ne studiraju povijest niti čitaju znanstvene rasprave, nego spremaju ispite zadovoljavajući se »tek minimumom propisane literature«, izbjegavaju »seminarski način rada«, pisanje referata i radnji. U njegovoj ocjeni ne prolaze bolje ni neki nastavnici povijesti u Zagrebu »koji se bave koječim, ali za stručnu literaturu ne pokazuju nikakav interes« (H. Matković, Dr. Jaroslav Šidak za naš časopis, Nastava povijesti 1 (1973), 41, 42).

Dvije godine zatim, akademik Marko Kostrenčić »jedan od prvih naših starijih sveučilišnih nastavnika«, koji kako piše Hodimir Sirotković (Marko Kostrenčić 1884–1976, JAZU, Zagreb (1979, 23) »u poslijeratnom razdoblju prihvaća naučnu metodu historijskog materijalizma«, želeći također da se čuje i njegovo mišljenje o »Historiografiji danas«, što je i tiskao, nakon održanog predavanja u tadašnjoj JAZU u Zagrebu (1975), založio se čak da svijest historika mora biti prožeta »socijalističkim saznanjem« i njegov pogled u svijet »mora biti istinski socijalistički«, dok »tendenciju današnje historiografije da ide u širinu treba obuzdati i time spriječiti da ona dobije degenerativne oblike«, jer je uvjeren da »nitko neće moći ozbiljno sporiti da u današnjoj historiografskoj radionici nešto nije u redu.«

No već 1976. godine Mirjana Gross se opet javlja sa svojom knjigom »Historijska znanost — razvoj, oblik i smjerovi« (Posebna izdanja Instituta za hrvatsku povijest 2 i 3, Zagreb, 1970, ^{2}1976)), ukazujući da »Jugoslavenska historiografija ne može stati po strani od velikih previranja u svijetu, »ne želi li izgubiti i ovu skromnu društvenu funkciju koju ima danas i beznadno zaostati iza drugih europskih historiografija. I jugoslavenski historičari morali bi se odlučnije okrenuti prema marksistički shvaćenoj strukturalnoj historiji, tj. prema istraživanju društvenih struktura u razvoju« napominjući da »historiografija koja se ne služi strukturalnom metodom ne može biti marksistička«. Međutim je još uvijek vitalni Šidak, okružen 1977. godine svojim učenicima, koji po rezultatima svojega rada »čine stožer hrvatske historiografije«, kako je to okarakterizirala u »Vjesniku« od 23. studenog 1977. mr. Ljerka Racko, održao predavanje u Vijećnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (17. studenog 1977) prigodom svoje 75. godišnjice života i 30. godišnjice svog uređivanja »Historijskog zbornika«. U njemu je iznio »credo« svoje znanstvene, životne djelatnosti i ukazao da tadašnja »historijska znanost, treba po svojim djelatnicima uzmoći snage i očuvati svoj integritet i mogućnost razvoja pred naletom ideoloških shematizacija«. Osvjetljujući dalje pregled teškoća pri donošenju objektivne istine o hrvatskoj povijesti s kojima se hrvatska historiografija posljednjih godina sukobljava, doživljavajući napade »odozgo i odozdo, slijeva i sdesna«, on zaključuje da je »naš zadatak, ako historija ima biti znanost«, staviti preda se kao ideal historijsku istinu. Pri tome se smisao povijesne znanosti vidi, ne u iznošenju pukih fakata, već u obuhvaćanju povijesnog razvoja, te upravo tim mislenim pogledom na vremena koja su prethodila suvremenosti, nalazi ona svoje opravdanje i danas i sutra. Rezultati tih istraživanja i pokušaja hrvatske historiografije mogu se odčitati na stranicama »Historijskog zbornika«, zaključuje ovako svoje vrlo opširno izlaganje slavljenik.

Upravo ove iste godine (1977) napao je svom svojom već poznatom polemičnom žestinom, zadojen marksizmom na svoj način srpski historičar Branislav Đurđev knjigu M. Gross iz 1976. u radu pod naslovom »Povodom jednog priručnika za istoriju istoriografije i istorijsku metodologiju« (Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 13, Sarajevo 1977, 335–372). Tom prilikom se osvrnuo i na druge njene radove i članke, koji su se ticali historiografije, služeći se što jačim izrazima da joj obezvrijedi njen način obrade. Istom 1979. naoko neranjiva na ovakve ispade, koji se dosad nisu pojavljivali u znanosti na njene radove i knjige, ona mu je konačno odgovorila u obliku diskusije sa svojim radom »Koji su zapravo osnovni problemi naše historijske znanosti« (Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 16, Sarajevo 1979, 239–261). Ovdje je u prvom redu iznijela potrebu zajedničke i organizirane borbe »jugoslavenskih historičara... protiv potiskivanja historije gdjegod se ona pojavi

i da su nužni zajednički napori radi podizanja razine jugoslavenske historijske znanosti koji bi bar otežali proces njena mrvljenja«. Nadalje je ukazala kako »u Jugoslaviji postoje historičari različitih profila u širokoj lepezi od kroničara do onih koji su već dali vrijedne priloge istraživanju društvenih struktura«. Ona smatra »da je vrijeme da treba prestati proglašavati odmetnicima od »izvornog marksizma« one historičare koji misle da se može učiti od drugih jer to znači izolirati jugoslavenske historičare od transformacija u suvremenoj historijskoj znanosti. Pri tom mogu i moraju postojati različite ocjene u kretanju u suvremenoj historijskoj znanosti, o položaju i usmjerenju naše historijske znanosti, o mogućnostima zajedničke akcije protiv potiskivanja historije« i zato »način i sadržaj polemike koju nameće Đurđev zacijelo nisu doprinos ostvarenju spomenutih težnji«, završila je ovim riječima M. Gross svoj polemički odgovor svome nemilosrdnom ocjenjivaču i kritičaru, koji je po našem mišljenju uvijek želio da bude na svoj način originalan i ekstravagantan u svojim sudovima. Od ovog znanstveno–polemičkog dijaloga između Đurđeva i Grossovice prošlo je nekoliko godina i njeni valovi nisu imali odjeka ni u jednoj od republika tadašnje Jugoslavije, pa tako ni u Hrvatskoj, gdje je 1981. izašla knjiga J. Šidaka »Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti«. U njoj je on ponovio što je još 1971. iznio i ustvrdio da »hrvatska historiografija je u posljednjih četvrt stoljeća uradila više nego u jednom svojem prijašnjem razdoblju, i to ne samo s obzirom na količinu obavljena posla nego i na njegovu kakvoću. Pored velikog broja rasprava, kojih rezultati utječu na cjelovitu koncepciju hrvatske povijesti, ona je dala i nekoliko temeljnih sinteza na pojedinim područjima svojih istraživanja, a u cjelini je položila dosta čvrstu osnovu za buduću sintezu cjelokupne povijesti hrvatskog naroda...«. No nekoliko redaka dalje, dodaje Šidak: »...Unatoč očiglednom napredku u prošlih četvrt stoljeća, hrvatska se historiografija danas nalazi u apsurdnom položaju« citirajući izjavu Mirjane Gross da hrvatska historiografija doista »nije izvršila svoju društvenu funkciju«. Međutim, kaže na kraju Šidak, hrvatska historiografija »može danas s pouzdanjem gledati na svoj daljnji razvoj, jer je — ako je obuhvatimo u njezinoj dijalektičkoj cjelini, sa svim njezinim unutrašnjim suprotnostima, sukobima i nedostacima — ipak svoju društvenu funkciju dostojno vršila«, te »ako želi ostati znanošću, ne može biti drugo nego pronalaženje istine« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća..., 368, 369).

Sljedeće godine (1982) već citirana po Šidaku, M. Gross objelodanjuje zapaženi članak pod naslovom »Historija — ideologija, skladište podataka, znanost« (Naše teme 12, Zagreb 1982, 2175–2188), u kojem u najkraćim crtama prepričava svoju knjigu »Historijska znanost«, a u bilješci obrazlaže da njoj »historija« i »povijest« znače stvarnu prošlost (res gestae), dok se »u nas... često upotrebljava pojam historiografija« u značenju njenog shvaćanja pojma »historija«. Stoga ona to ne može prihvatiti »zato jer se »historiografija« može odnositi samo na ono što je napisano«, a njoj (tj. M. Gross, S. A.) je »nužan pojam koji obuhvaća svako bavljenje poviješću, dakle opću znanstvenu i nastavnu aktivnost, žurnalistiku, ideologiju«. U suvremenoj povijesnoj znanosti nalazimo »tri metodološka obrasca: tradicionalnu (događajnu) povijest, strukturalnu povijest i genetičko–strukturalni (marksistički) smjer«, nastavlja dalje Grossovica. U Hrvata je — po njoj — nastala u drugoj polovici 19. stoljeća »znanstvena historiografija, koja se uglavnom temeljila na normama idealističkog historicizma Rankeove škole.« Izraziti interes za hrvatsku povijest postojao je kod »istaknutih marksističkih intelektualaca i književnika kao što su Keršovani, Cesarec i Krleža«, ali »je hrvatska historijska znanost ušla u socijalističku Jugoslaviju bez marksističke tradicije«. Opisujući stanje hrvatske historiografije u pedesetim i šezdesetim godinama 20. stoljeća tu pretjeruje gledajući kroz svoj dalekozor i u vezi povjesničara i svojih studenata povijesti. Ujedno zaključuje da »izgledi za sustavni napredak genetičko–strukturalne historije baš nisu sjajni«, te da je sigurno da će »historija i dalje biti ideologija i skladište podataka za mitomane i političku instrumentalizaciju«. Stoga na koncu smatra da treba »svim silama nastojati da historija ne bude samo ideologija i samo skladište podataka,

nego da bude i znanost koja će pružiti pomoć pri snalaženju u povijesnim akcijama i dati značajan doprinos hrvatskoj kulturi« (M. Gross, n. dj., 2175, 2177, 2182 i 2183).

To svoje uvjerenje ona je ovako iznijela upravo u vrijeme kada je Eric Hobsbawn, jedan od najpoznatijih marksističkih povjesničara u svijetu, prema ocjeni R. Lovrenčića, koji je s njim vodio razgovor za vrijeme zasjedanja Međunarodne tribine »Socijalizam u svijetu«, održane u Cavtatu 1982. godine, ukazao da je »sve teže načiniti oštru razliku između marksističkih i najboljih nemarksističkih historiografa« i da »danas vrlo mali broj ljudi odlazi u historičare, jer na zapadu je velika kriza i za njih nema posla«, s čime se složio i Lovrenčić priznavši da je to »svjetski, pa i naš problem« (Rene Lovrenčić — Eric Hobsbawn, O mogućnostima marksističke historiografije, Kulturni radnik XXXV/6, Zagreb 1982, 45, 46).

Ovo su neizravno potvrdili i hrvatski politički emigranti na Zapadu i u Americi, gdje su se pretežno njihovi pojedinci bavili publicistikom i pisanjem i objelodanjivanjem svojih dnevnika, uspomena i memoara. Neku iznimku je od vremena do vremena činio Ernst Bauer (u. Zagreb, 1996) koji je na publicistički način pisao u nekoliko navrata o tridesetogodišnjem ratu, banu Jelačiću (o njemu je Bauer pisao pretežito na osnovu Neustädterovih memoara, a da ih nije citirao) i sl., dok je Zlatko Tanodi u Argentini udario temelje argentinskoj diplomatici, čime je stekao opće odobravanje u znanstvenim krugovima obiju Amerika, o čemu se u njegovoj domovini vrlo malo znalo. I dok je tada bila gotovo zaboravljena iranska teza o podrijetlu Hrvata (Chicago 1955) isusovca Stjepana Sakača, koji je umro u Rimu, sasvim drukčije su bile prihvaćene sa svojim sadržajem povijesne knjige i rasprave nekadašnjeg hercegovačkog franjevca Dominika Mandića (1889–1973), najistaknutijeg hrvatskog povjesničara izvan njegove domovine Hrvatske, osnivača i rukovoditelja Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, gdje je najprije boravio i onda prešao u Chicago.

To su bile u prvom redu knjige koje su imale svoj odjek u Hrvatskoj a napose u Bosni i Hercegovini odakle je Mandić potjecao. Evo ih redom: Bosna i Hercegovina: državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine, Chicago 1960. Bogumilska crkva bosanskih krstijana, Chicago 1962. i Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967. Zatim: Crvena Hrvatska u svijetlu povijesnih izvora, Chicago 1957, Rim 1972, te: Rasprave i prilozi iz starije hrvatske povijesti, Rim 1963, a kao treće izdanje mu je bilo djelo: Hrvati i Srbi. Dva različita naroda, Rim 1970, Chicago 1973, Zagreb 1990. (MH), za koji mladi hrvatski povjesničar Neven Budak, u izdanju iz 1990. u predgovoru piše da je »prije politički pamflet nego historijsko djelo«. Interesantno je da je Mandić s tim svojim izlaganjima još godine 1967. tako reagirao što je tiskom objelodanio svoj prikaz knjige Nade Klaić »Povijest Hrvata u srednjem vijeku« (Zagreb 1965) u Hrvatskoj Reviji (XVII/3–4 München 1967, 278–299 i separat), gdje je čak ustvrdio da je »povijesni rad N. Klaić neispravan i štetan hrvatskom narodu«, čime ipak nije postigao željeni efekt u Hrvatskoj a napose u Zagrebu. Svakako da ovdje samo letimično nabrojena vrst emigrantske hrvatske historiografije, o kojoj će se morati detaljnije pisati i dati joj određeno mjesto u našoj povijesnoj znanosti, nije ni mogla imati neki veći utjecaj na hrvatsku historiografiju koja je morala paziti pred komunističkim režimom na svoje znanstveno držanje u obradi pojedinih tema iz svoje povijesti. Jedini su ipak izuzetak tu i tamo knjige i radovi iz srednjovjekovne povijesti.

3.

Od svih je ovih do sada nabrojenih godina, za hrvatsku historiografiju bila ipak najkarakterističnija 1983. godina. Te dakle prijelomne godine sve više i jače ulazi u fokus hrvatskih povjesničara i političara – komunista Blaževića, Bilića i Vrhovca upravo hrvatska historiografija. Tako u »Vjesniku« od 4. siječnja 1983. Petar Strčić, tadašnji direktor Arhiva Hrvatske u Zagrebu, kada piše o »Šidakovoj

školi« kaže da je Šidak »bitno utjecao na osebujna razmišljanja i stvaranje osobite svijesti — da je historija nauka koju nitko ne može i ne smije zloupotrebljavati«, te da su i njegovi sljedbenici obvezni »da javno i oštro reagiraju protiv sadržaja negativne povijesne publicistike i šunda koji započinju zapljuskivati čak i historiografiju«. Jakov Blažević u »Danas–u« od 25. siječnja 1983. tvrdi da je u hrvatskoj povijesti ne samo »mnogo falsifikata«, nego mu se čini »da se može konstatirati kako još uvijek u nas prevladava građanska historiografija« te da »nam je nužno potrebno prevrednovanje građanske historiografije, da treba marksistički valorizirati historiju« i »da valja u našoj historiografiji mnogo toga mijenjati«. (On je te godine u Zagrebu čak tiskao i knjigu pod naslovom: »Povijest i falsifikati«, gdje je dao svoju ocjenu o velikim hrvatskim povjesničarima, a napose o Petru Strčiću.) U »Vjesniku« pak od 28. siječnja 1983. objelodanjuje se što je na Komisiji predsjedništva CK SKH za historiju SKH rekao Jure Bilić, tj. da je »zadatak historiografije... da se bavi i ulogom KPH u ustanku 1941. godine«, a Petar Strčić u istoj komisiji je govorio »o manjkavosti naše historiografske literature« i »kako nam nestručnjaci vršljaju po historiji«, dok se Josip Vrhovec složio sa Strčićevom ocjenom »da nam nedostaje monografske literature«, da moramo »otvarati prostore za življi rad na historiji« i upozorio kako »neki kvazi historičari komercijaliziraju zanimljive kurentne teme i stvaraju iskrivljenu svijest o našoj historiji«.

I dok je u »Startu« od 26. veljače 1983. godine Nada Klaić, nazvana »najplodniji jugoslavenski medijevalist«, ostala dosljedna da je u intervjuu ponovno proglasila sve isprave iz doba hrvatskih narodnih vladara falsifikatima, ali korisnima »za historiografski rad« na čelu s tzv. Pacta conventa, a 6. travnja 1983. Centralni komitet SKH donosi uz ostalo i točku 8. svoga programa o hrvatskoj historiografiji, o čemu smo ovdje već prije naveli, 28. travnja 1983. prošireni odbor Saveza povijesnih društava Hrvatske u Zagrebu zaključuje da se krajem 1983. održi šire savjetovanje s nastavnicima povijesti SRH, gdje će se raspravljati o problemima historiografije, njenim naučnim rezultatima i o samoj nastavi povijesti u osnovnim školama.

Na jednoj pak od sjednica Predsjedništva CK SKH za povijest Partije, kada se govorilo o dosadašnjem radu na »Historiji KPH — SKJ«, Rene Lovrenčić, tada predsjednik komisije CK SKH za historiju Partije je među ostalim rekao kako je »naša historiografija, međutim, još nerazvijena, a dijelom je formalna i rutinerski kritična«. Petar Strčić je pak naveo kako »je neshvatljivo da unatoč mnoštvu kadrova i institucija nemamo zadovoljavajućih rezultata, posebno u istraživanju poslijeratnog razdoblja, te suviše često« rekao je Strčić »među historičarima vlada oportunizam i politika nezamjeranja«. Zaključujući ovu raspravu Josip Vrhovec je iznio kako smo sada »preplavljeni pravim negativizmom i antihistorijom u obradi nekih događaja iz prošlosti«, te da je čak izrazio čuđenje što »naši najistaknutiji historičari ne reagiraju i ne kažu što je u svim tim bezbrojnim djelima istina, a što falsifikat. Ima nažalost, rekao je Vrhovec »takvih historičara, koji olako daju recenzije, koje su samo formalni pokrivač za izdavačke biznise. Recenzenti za svoje ocjene moraju javno odgovarati«. Osvrnuo se i na to kako je teško »sintezu historije pisati, ako nema prethodnih monografija u kojima je obrađeno pojedino područje ili razdoblje«. Upozorio je da nam se nude »kao monografije« i »takve knjige koje nemaju veze s naukom ali ni s publicistikom«. Zato on kaže kako je »interes društva i nauke da stimuliramo pravu nauku i prava istraživanja da kažu potpunu historijsku istinu« i da se treba popularizirati »našu pravu historiografiju« (Vjesnik, Zagreb, 13. rujan 1983, 4).

U listopadu 1983. godine u Zagrebu je održano savjetovanje u organizaciji Centra SKH za idejni teorijski rad »Vladimir Bakarić« i komisije CK SKH za idejni rad i informiranje. Tema toga skupa bila je: »Historiografija, memoarsko–publicistička i feljtonistička produkcija u svjetlu idejnih kontroverzi«. Na taj skup bili su pozvani iz čitave tadašnje Jugoslavije gotovi svi historičari od imena i ugleda, koji su se bavili najnovijom poviješću, napose historijom južnoslavenskog komunističkog

pokreta, socijalističke revolucije i narodnooslobodilačkog rata. Na otvorenju rasprave na tom savjetovanju, Stipe Šuvar je nadugačko govorio te je uz ostalo napomenuo kako »raste pritisak svojevrsnog ideološkog šunda u historiografiji, odnosno tobožnjoj historiografiji, memoarskoj literaturi i feljtonistici«. Naglasio je da je »potrebna... maksimalna sloboda pisanja i istraživanja i u području historiografije i nju organizirane socijalističke snage moraju štititi i stimulirati, ali i maksimalna javna odgovornost za falsifikate i mistifikacije«. General Fabijan Trgo je ukazao da će rezultati znanstveno zasnovane historiografije biti »prava i pouzdana osnova za interpretiranja« povijesnih tema u svim vidovima pisane riječi od publicistike do dnevne štampe, a znanstvena kritika treba sve to zajedno valorizirati itd.

Uz ovu dvojicu dodajmo i mišljenje Drage Roksandića, tadašnjeg nastavnika na katedri za Istoriju naroda Jugoslavije u novom veku na Filozofskom fakultetu u Beogradu, koji je također sudjelovao na ovom skupu u Zagrebu i koji je u intervjuu za NIN (Beograd, 23. listopada 1983) uz ostalo izjavio i ovo: »Jugoslavenska historiografija nije nešto izvan europske, odnosno svjetske«, da se historijska nauka »u nas« dugo razvijala »kao nacionalna ideologija«, da znanstvena kritika treba biti djelo same historiografije i da je »uistinu vrlo važno pitanje kako se u javnosti historiografija raspravlja ako nam je stalo do one njezine socijalne funkcije...«. Opisujući što se na ovom skupu dogodilo, Gojko Marinković u »Danasu« (Zagreb, 18. listopada 1983) u članku »Historičari znaju, ali neće reći«, ukazao je da »je ovaj skup jedini ovakve vrste u posljednjih dvadesetak godina«, kako mu se čini »najslabiji bio kada je trebalo odgovoriti i na pitanje: kako dalje? Kako prekinuti šutnju historičara i ono njihovo: znam ali neću reći?«[4015]

Na proširenom pak sastanku Upravnog odbora saveza povijesnih društava Hrvatske u Zagrebu, održanom, 13. listopada 1983. godine, zaključeno je ponovo da se savjetovanje o historiografiji s diskusijom organizira u proljeće 1984. godine.

Naime, još 28. travnja 1983. taj isti odbor Saveza povijesnih društava Hrvatske donio je zaključak da se krajem 1983. održi savjetovanje s nastavnicima povijesti SRH, gdje će se raspravljati o problemima historiografije, njenim znanstvenim rezultatima i o samoj nastavi povijesti u osnovnim i srednjim školama. To je taj odbor tako zaključio u svezi s onim točkama programa CK SKH od 6. travnja 1983, o čemu smo već pisali.

I dok Rade Petrović, šef Katedre za nacionalnu historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu u listu »As« od 11. studenog 1983. piše kako je više nego teško »u istorijskoj nauci preskočiti republičke i druge granice«, te da »svako ima svoje istoričare, profesore, novinare, što je naravno pogubno za naučni rad i duh svakog naroda kao i kulturu naše zajednice«, osam dana kasnije Petar Strčić u »Startu« od 19. studenog 1983. ukazuje ne samo na pad kvalitete naše historiografije nego čak i tvrdi ovo: »Mi (tj. u Hrvatskoj, S. A.) svi smo historičari regionalnog, republičkog, ili možda saveznog značenja. Onih međunarodno važnih, nema među nama«, što je po mom mišljenju ipak malo pretjerano i neupućeno rečeno.

4.

Nakon one simptomatične 1983. godine, u kojoj se sve imalo usredotočiti na jugoslavenskoj historiografiji, gotovo je šaptom, prošla 1984. godina. Ali je zato 1985. godina potvrdila da Savez centra za društvena istraživanja predstavništva CK SKJ ne shvaća još tadašnju političko–znanstvenu situaciju ni u tzv. Jugoslaviji, a ni u pojedinim njenim tadašnjim republikama, iako je već Kongres

[4015] Gledaj i kako je opisao ovaj skup Ivo Banac, (Cijena Bosne, Zagreb 1994, 25, 26).

istoričara Jugoslavije, održan 20–22. listopada 1983. u Aranđelovcu, ukazao time što na njemu nisu prisustvovale poznata imena »naše historiografije«. (Politika, Beograd, 27. listopada 1983).[4016]

Naime, od četvrtog do osmog veljače 1985. bila je u Neumu održana »Nedelja marksističkih rasprava '85« s temom »Marksistički zasnovana istorijska nauka u vaspitanju i obrazovanju omladine«. Rasprave su organizirali Centar za društvena istraživanja Predsjedništva CK SKJ, marksistički centri republičkih i pokrajinskih rukovodstava Saveza komunista, republički i pokrajinski prosvjetno–pedagoški zavodi, Komitet SKJ u JNA i Politička škola »Josip Broz Tito«. U radu tog skupa sudjelovalo je oko 400 učesnika. Opredjeljujući se za ovakvu vrstu teme, Pripremni odbor »Nedelje marksističkih rasprava«, budući da se pitanja marksističkog utemeljenja nastave povijesti ne mogu razlučivati od temeljnih pitanja razvoja povijesne znanosti u Jugoslaviji, odlučio je da u program rada budu uvrštene i rasprave o bitnim teorijsko–metodološkim i istraživačkim pitanjima razvoja jugoslavenske historiografije.

Takvu odluku, po tvrđenju Pripremnog odbora »opravdao je i sve ubrzaniji porast zanimanja za povijesna pitanja, posebno za pitanja iz novije i suvremene povijesti naroda i narodnosti Jugoslavije u cijeloj zemlji«.

Zato je taj isti odbor nastojao okupiti »što je moguće kreativnije stvaraoce u jugoslavenskoj historiografiji i u srodnim istraživanjima u društvenim naukama«, uvjeren da će sve to »korisno doprinijeti unapređenju stvaralaštva u jugoslavenskoj historiografiji i nastavi povijesti« (Nedelja marksističkih rasprava '85, Istoriografija, marksizam i obrazovanje, Beograd 1986; Predgovor).

Na navedenom skupu gotovo svi pozvani povjesničari su se ustegli izravno, a napose oni iz Zagreba, da govore o hrvatskoj historiografiji, već su se držali okvira jugoslavenske historiografije. Kao izuzetak u tome bio je referat Zorice Stipetić pod naslovom »Ideološki supstrat u hrvatskoj historiografiji« (nav. dj. 180–189).

Ona je čak u svoju tezu ubacila citat F. Šišića kako je ustvrdio da čitava hrvatska historiografija »ima obilježje plemićko, aristokratsko« ne navodeći odakle je to iz njegovih radova uzela. Nadalje je ukazala da »analiza ideoloških sadržaja historiografije poslije rata zahtijevala bi opsežan studij« i da je »pred historijskom znanošću... bitan problem ovladavanja marksističkim instrumentarijem« (str. 185). Slovenski historičar Ignacij Voje izlažući u Neumu: »Ulogu stručnih istorijskih društava u oblikovanju programa sadašnjeg usmjerenog obrazovanja« i u reformi »usmjerenog obrazovanja istoričara na univerzitetu« (206–219) odbacio je shvaćanje »da su fakulteti isključivo pedagoške škole« i da »cilj univerzitetskog studija na odeljenjima za istoriju nije samo cilj školovati učiteljski kadar nego je njihov zadatak mnogo širi. Univerziteti se brinu za svoj podmladak, na istorijskim odelenjima se školuju različiti profili kao što su arhivari, muzeolozi, pa čak i »politički i turistički radnici« (219). Drago Roksandić u referatu »Jugoslavenstvo u suvremenim udžbenicima povijesti u Jugoslaviji« (nav. dj. 223–229), opisuje kako su on i Đorđe Stanković, te Nikša Stančić i Marjan Maticka iz Zagreba odlučili »kvantitativnim metodama, komparativnom analizom svih srednjoškolskih udžbenika historije, ograničavajući se na poglavlja u kojima se objašnjava historija naroda i narodnosti Jugoslavije od početka XIX. stoljeća do 1918. godine, ispitati što đaci u pojedinim republikama i pokrajinama uče o povijesti vlastitog naroda«. Ovo je istraživanje naslovljeno »Nacionalno i jugoslavenstvo od početka XIX. stoljeća do 1918. godine u srednjoškolskim udžbenicima

[4016] Naime u Aranđelovcu, ali u organizaciji Društva istoričara Srbije, održan je sedmi kongres povjesničara Jugoslavije. Temeljna tema Kongresa je bila: »Oslobodilački pokreti i društvena kretanja u povijesti naroda i narodnosti Jugoslavije s posebnim osvrtom na Drugo zasjedanje AVNOJ–a (1943–1983)«. Ta je tema započinjala od rimskih vremena, te zahvaćala feudalizaciju društva i onda pokrete »u jugoslavenskim zemljama XVI. i XVII. stoljeća«, sve do 1943. godine. Kongresu je prisustvovalo više od 600 sudionika. Iz Hrvatske prijavila su se s referatima 24 povjesničara, a doputovalo ih je u Aranđelovac 15, od kojih je tek 10 pročitalo svoje referate (D. Pavličević, Osmi kongres jugoslavenskih historičara s posebnim osvrtom na sudjelovanje hrvatskih povjesničara, HZ XXXVII/1, 255–257).

historije« (224). To je istraživanje počelo još 1985. godine, dok je početkom 1986. određeno da se u Beogradu održi »stručno savjetovanje u ovom istraživanju s nizom historičara — istraživača, s piscima udžbenika, izdavačima, predstavnicima prosvjetnih vlasti itd.« (227).

Na neumskom skupu je Vasilije Krestić ukratko predavao »O pisanju Istorije naroda i narodnosti Jugoslavije« (291–295) upozoravajući kako »Istorija naroda i narodnosti Jugoslavije mora biti napisana na temelju celokupnih dosadašnjih naučnih rezultata jugoslavenske i strane istoriografije uz primenu metode dijalektičkog materijalizma« (294).

Poslije održanja ovako provedenog jugoslavenskog marksističkog skupa, položaj hrvatske historiografije još više je bio integriran u pore jugoslavenske historiografije — i osjećalo se u samoj Hrvatskoj da bi nešto trebalo učiniti da hrvatska historiografija pronađe sama svoj izlaz, jer sve je sazrelo da se tako konačno postupi.

5.

U vezi s tim interesantna je svojevremena izjava dr. Branislava Gligorijevića, historičara i naučnog savjetnika Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, koju je dao Danici Đurđević (Politika, Beograd, 5. siječnja 1991. 5) o utjecaju komunističke ideologije na historiografiju, gdje je uz ostalo rekao da 1975/76. godine »istoričari počinju da pišu o sopstvenim narodima«, a jedina je intervencija komunističkih i političkih struktura prema historiografiji »da se dođe do nekakvog kompromisa između već zaraćenih istoriografija...« Stvara se neka vrsta »dogovorne istorije« u odnosu na sporne događaje, a to ni do danas (tj. 1991. S. A.) nije rešeno«.

U siječnju 1991. je redakcija skopskog lista »Nova Makedonija« razaslala pozive, pa tako i meni, najavljujući kako će od sredine siječnja 1991. pokrenuti kulturnu rubriku sa serijom napisa na temu »Demokratizacija i istoriska nauka«, s pozivom na suradnju. Ujedno je izložila o čemu bi se u ovoj temi moglo pisati. Tako npr. o stanju historijske znanosti u nas, te kako se odražavaju promjene, koje su se zbile, da li se može sa sadašnje distance ocijeniti utjecaj dosadašnje ideologije na pisanje povijesti i da li se može povijesna znanost uopće osloboditi politike itd.

Nadalje je još 1987. godine na znanstvenom skupu glede prošlosti Crne Gore, ondašnji crnogorski pisac, a i danas političar Novak Kilibarda naveo kako je »...dužna... istorijska i književna nauka da se bori protiv šarlatanstva i nacionalističkih mistifikacija koje se u novinama i revijama proturaju pod vidom istorijske nauke...« (Prošlost Crne Gore kao prednost naučnog istraživanja i obrade, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Naučni skupovi 7, Titograd 1987, 431).

6.

Što se tiče Hrvatske uoči proglašenja njene samostalnosti i nezavisnosti 25. VI. 1991, potrebno je navesti još dva karakteristična članka o hrvatskoj historiografiji koje su napisali hrvatski znanstvenici. Prvoga je napisao povjesničar Nikša Stančić pod naslovom »Plodovi i ožiljci« (Vjesnik — Panorama Zagreb, 15. veljače 1991). U njemu on piše kako je zadnjih 45 godina historiografija pripadala užem krugu onih disciplina s područja društvenih i humanističkih znanosti koje »su bile najizloženije nekad direktnim a nekad manje izravnim zahtjevima vladajuće ideologije«. Dalje tvrdi kako se može »općenito reći da je hrvatska historiografija u svom najvećem i najkvalitetnijem dijelu interiorizirala dio tih zahtjeva, ali i da je ostala u vječitoj blaže ili izrazitije primjetnoj opoziciji prema ideološkim zahtjevima te da je, napose u razdobljima popuštanja ideoloških stega, ispunjala slobodni prostor i širila okvir slobode svojih istraživanja i interpretiranja prošlosti«. Od hrvatske historiografije tražilo se da ona prihvati »marksističku metodu, da težište stavi na istraživanje povijesti radničkog pokreta, Komunističke partije i Narodnooslobodilačkog rata, te da u istraživanju povijesti jugoslavenskih naroda izbjegava teme koje govore o njihovim sukobljavanjima u prošlosti a afirmira ideju jugosla-

venskog zajedništva.« Pa ipak, po Stančiću »u hrvatskoj historiografiji doista dogmatski marksizam nikad nije stekao znatnijeg utjecaja«, ali zato »hrvatskoj historiografiji, koja je nosila nasljeđe tradicionalne metode (kakvu je u međuratnom razdoblju najbolje predstavljao Ferdo Šišić) bilo je lako nakalemiti simplificirani dijalektički materijalizam«. Drugim riječima, Stančić iznosi da je »historiografiji time bila namijenjena uloga pribavljanja povijesne legitimacije postojećeg političkog i nacionalnog sustava«. No »takva gledanja na povijesni razvoj najmanje su bila prisutna kod kreativnih istraživača i u sveučilišnoj nastavi«. Traženje, »novih puteva započelo je u hrvatskoj historiografiji kada i u cijelom socijalističkom svijetu« tj. od 1965. godine i od tada — i opet po njemu — se »historiografija — bez obzira na sve zastoje u političkoj liberalizaciji, nalazi u procesu promjena na svim planovima«.

Sudeći prema današnjim programima istraživanja povijesti radničkog i komunističkog pokreta gotovo da je ugasnulo ili se usmjerilo prema dosada »tabuiziranim temama«, a hrvatska historiografija bi sada po njegovom konačnom sudu nakon 20 godina (tj. od 1971) trebala ocijeniti vlastiti »prijeđeni poslijeratni put, plodove i ožiljke koji su na njoj ostali« i da bez vanjskih ograničenja razgovara »o svojoj metodi, pravcima i područjima daljnjih istraživanja, institucionalnoj osnovici i nastavi povijesti« završava ovako svoj članak N. Stančić.

Dana 24. ožujka 1991. godine u razgovoru s urednikom »Starta« drugačiji ali sasvim kratki pristup ovoj temi, koja i nije bila u fokusu njegova izlaganja, imao je Franjo Tuđman kao državnik i političar, a onda i povjesničar. Tako on, izazvan od urednika »Starta« da mu odgovori na pitanje »o teoriji historijske distance«, kaže da postoji »problem te povijesne distance«, ali »za činovnički dio historiografije, tj. za one ljude koji na historiografskom polju nisu stvaraoci, kao što većina ljudi nije kadra stvarati ni pravu povijest u životu«. Nadalje, on ukazuje da je bila »službena historiografija, katedarska, akademska itd. veoma daleko od zadaće koju bi trebala imati« kada se on počeo baviti hrvatskom poviješću i historiografijom.

7.

Tako je, eto, izgledalo historiografsko nebo koje je poput boga Atlasa stalno prizemljivalo umjetni marksizam, prenesen iz Sovjetskog Saveza i obrađivan po izvjesnim odabranicima i dirigentima u Hrvatskoj, napose u Zagrebu.[4017] Sada kada je proglašena samostalnost Hrvatske, koju su priznale i Ujedinjene nacije i uvrstile među svoje članice (22. V. 1992), hrvatska povijesna znanost koju je donedavno pritiskivalo naslijeđe kondenzirano u vješto stvorenim okvirima jugoslavenske historiografije,[4018] obvezna je postupno i ponekad iznositi sliku davno minulih događaja, nikad sigurna da je uspjela prodrijeti do sušte istine.

Još je Dostojevski prigodom komemoracije o Puškinu rekao: »Istina nije izvan Tebe već je u Tebi samome. Nađi sebe u sebi, potčini sebe sebi, savladaj sebe i ugledat ćeš istinu« (Ratko Pasarić — Dubrovčanin, Don Niko i Boka, Spomenica don Nike Lukovića, Kotor 1980, 192). I izreći konačan sud — nadopunio bih ovu rečenicu velikog ruskog mislioca.

[4017] Kada pak 30. studenog 1618. iz Hilandara tamošnji monasi »biskupu Hrvatom i Slovinju« pišu tražeći pomoć, oni ga ovako tituliraju: »...preslavnoga i bogom pokrivog grada Zagreba Premilostivomu gospodinu i svetom ocu Petru Domitrovigju, biškupu zagrebskom i vsega hrvatskoga orsaga i slovinskoga...« (Fr. Miklosich, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosniae Ragusii, Graz 1964 /nadopunjeno izdanje iz 1858, tiskano u Beču/, 559, 560).

Koliko je pak ovaj grad presudno djelovao na hrvatski narod izrekao je Vj. Klaić u svome radu »Zagreb 1091–1913« ovako: »Hrvatima je Zagreb oko i srce njihovo, ma da stoji na periferiji hrvatskih zemalja... Sravni Zagreb sa zemljom, pa je nestalo Hrvatske za sve vjekove« (Vjekoslav Klaić, Crtice iz hrvatske prošlosti, MK, Zagreb 1928, IX: J. Nagy, Vjekoslav Klaić–uvod).

[4018] O raspadu jugoslavenske historiografije dosta opširno piše u proljeće 1994. godine I. Banac (o. c., 14–33).

Zato i stalni napori da se dođe do takve istine, rađaju nova djela. Ako pak ona donesu znanstveno opravdana objašnjenja glede jedne zemlje ili naroda, u ovom slučaju Hrvatske i hrvatskog naroda, predstavljaju ne samo dragocjeni doprinos znanosti, nego i korisnu pomoć čitavom nizu generacija da sagledaju jasnije duboke korijene svijeta u kojem žive. No ovom prigodom rezultati dosadašnjih istraživanja, izmjenjuju dosadašnju sliku o cijeloj povijesti hrvatskog naroda.

Nadalje, čim izađe iz tiska jedan cjeloviti prikaz, odmah zastarijeva. Sve to stvara razmišljanje kako dalje. Kao pravi putokaz tome moramo se držati kao pravila da u povijesnoj znanosti — a tako i u drugim pravim znanostima — nema mirovanja, jer je ona stalno u traženju novijih puteva i rješavanja pojedinih ili ključnih problema.

Zato držim kako će u prvom redu biti potrebno provesti reviziju rezultata u pojedinostima i u cjelini na području čitave hrvatske povijesti od najstarijih vremena do danas. To je upravo sada aktualno, kada se i u svijetu postavljaju pitanja: tko su ti Hrvati, kako se zapravo zovu, odakle su došli, što su bili (etnogenetski procesi i njihov etnološki značaj), što hoće i čime su zadužili Europu da se nanovo mora pristupiti konačnom rješenju hrvatskog pitanja, koje se vuklo kroz stoljeća.

U vezi sa svim ovim će dakle trebati, da bismo što uspješnije učinili prodor hrvatske historiografije u europsku povijesnu znanost,[4019] na jednom ili na više europskih jezika izdati davno najavljenu i pripravljenu, ali još uvijek ulеđenu i netiskanu Povijest hrvatskoga naroda kroz vjekove u nekoliko svezaka ili knjiga sa stručnim bilješkama i na osnovi najnovijih znanstveno–istraživačkih rezultata. Svakako prije svega tu povijest treba tiskati na hrvatskom jeziku.

Inače, ova Povijest hrvatskoga naroda ima svoj historijat, iz kojega se može uočiti zašto nije uopće izišao nijedan njezin svezak prije toliko godina, a u međuvremenu su nicale kao gljive povijesti nekolicine naroda na balkanskoj vjetrometini i tako smjelo kročile i uskočile u okvire europske historiografije, koja nije provjeravala njihovu valorizaciju sa svoje strane.

Time je s hrvatske znanstvene strane i opet učinjen gotovo fatalan promašaj, koji se danas mora ukloniti i ovako zacrtanu cjelokupnu hrvatsku povijest što skorije objelodaniti.[4020] Za to postoji više razloga, od kojih ću navesti samo nekoliko.

[4019] M. Gross, zaboravljajući što je prije pisala godinama o hrvatskoj historiografiji, 1992. (zapravo 1993. g.) kada joj je tiskan rad »Traženje novih puteva na njemački način (Previranja u njemačkoj historijskoj znanosti posljednjih 25 godina), »Časopis za suvremenu povijest« 24, Zagreb 1992, 157, 158) ukazuje u njemu svoje zasluge za podizanje hrvatske historiografije još od 1955. g. dalje, kada je naišla »na otpor predstavnika tradicionalne historije, ali na odobravanje mlađih povjesničara«, te tvrdi da »danas je dio hrvatskih profesionalnih povjesničara s novim temama i novim pristupom okrenut prema razini evropske historiografije«. No tom prilikom je trebala navesti u čemu se taj preokret naših mlađih povjesničara sastoji, koje se je odgajalo u marksističkom duhu? U potvrdu toga evo što je još 26. VII. 1971. g. rekao Jakov Blažević uz ostalo optužujući i naše historiografe da su »klerikalno orijentirani« te da hrvatsku historiografiju drže »još uvijek ljudi okupljeni u katoličkim vrhovima, impotentno vezani s katoličkom crkvom« pa je zato vrijeme da mlađi ljudi koji su našu narodnooslobodilačku borbu prošli kao djeca zauzmu katedre i tumače našu prošlost, za sadašnjicu i sutrašnjicu kako valja. Istinito zaključio je ovaj političar« (Vjesnik u srijedu, Zagreb 26. VII. 1971. 3). No Blažević je zaboravio kao prekaljeni komunist da je svojevremeno već Stjepan Radić, kada je 1925. g. bio ministar prosvjete izjavio: »...Mi treba da u školstvu prikupimo svu snagu, svu vedrinu, svu radost života i svijest naroda koju nam daje samo dobro poznavanje i shvaćanje narodne povijesti« (Vjesnik, 28. IV. 1994, 30).

[4020] Još 1971. g. J. Šidak je predložio da se započne s pripremama na pisanju sinteze »nacionalne povijesti hrvatskog naroda u granicama Jugoslavije, bez obzira na to odgovara li to nekome ili ne«. Naravno, u toj sintezi bilo bi riječi i o povijesti drugih naroda (osobito Srba) onoliko koliko su oni na to realno utjecali. M. Gross je tada također izjavila da sinteza »ne može biti ono što je nekoć bila kada ju je pisao pojedinac...« i »ona bi se trebala rađati u suradnji svih nas« rekla je ona. D. Foretić je tada tvrdio da se »hrvatska povijest« ne može, kao nekoć predstavljati kao »povijest plemstva i Sabora« nego »cijeloga naroda, njegovih klasnih odnosa, svih njegovih regija«, dok je Igor Karaman sugerirao da smisao ili crvena nit u toj sintezi bude »integracija hrvatskog političkog prostora« (D. Stuparić, Sinteza povijesti, Vjesnik u srijedu, Zagreb, 14. VII. 1971). Dragutin Pavličević pisac rodoljubne »Povijesti Hrvatske« (Zagreb 1994, 17) izrazio je 1994. godine veselje, ako bi izašla »sinteza Povijesti hrvatskog naroda u osam knjiga«, koju Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu »priprema«, ne navodeći zašto nije izišla prije i kada će ona konačno biti tiskana!

Naime, to je bitno upravo u sadašnje vrijeme, kada je stvorena hrvatska država tj. »regnum Chroatorum«, čiji je naziv prvi put uklesan u čuvenoj ispravi kneza Trpimira od 4. ožujka 852. godine. Tu našu stoljetnu težnju za samostalnom državom, koja je sada sasvim ostvarena i međunarodno priznata, dugo vremena nije Europa pa i Sjeverna Amerika mogla uskladiti sa svojim zastarjelim političkim pogledima, inficiranim s Balkana, čiji ovakav zemljopisni naziv bi već jedanput trebalo promijeniti u Ilirski poluotok, o čemu sam i usmeno govorio, a i pismeno predlagao sa znanstvenim obrazloženjem znanstvenoj javnosti.

Jedan pak od dosadašnjih razloga stranog nepoznavanja hrvatske povijesti i znanosti općenito i u pojedinostima je bio i taj, što su se svi ti zapadni znanstvenici, a napose povjesničari, držali kao pravila uzrečice: »slavica non leguntur«. To se odrazilo dakle, kako rekosmo, s nepoznavanjem slavenskih jezika i znanstvene literature slavenskih naroda, a napose hrvatske historiografije. Upravo zbog toga se i događalo da su pojedini europski znanstvenici napisali čitave članke, rasprave i djela o raznim problemima iz hrvatske prošlosti koje su hrvatski historičari već davno riješili. Stoga se je iza 1945. godine zaključilo da se na međunarodnim kongresima uz francuski, engleski i njemački uvede kao službeni jezik i ruski. No sada treba sve to zauvijek prestati, tj. došlo je krajnje vrijeme da se ti isti znanstvenici potrude da nauče naš hrvatski jezik kao što smo mi naučili njihove. Time će prevladati onu krajnju dosadašnju zapreku, koja im je stajala na putu, ako su htjeli u cijelosti i u korijenu shvatiti i razumjeti hrvatski narod i njegovu povijest. Tada će im i danas biti jasna ona vizionarska rečenica, koju je još 1850. godine izrekao legendarni ban Josip Jelačić ovim riječima: da »povestnicu svakoga naroda možemo smatrati krstnim njegovim listom« i da je »svakom narodu povestnica obilježje njegovog města u velikom krugu čovečanstva« te da »bez nje nezna narod što je bio ili kamo spada« (S. Antoljak, Hrvatska historiografija 2, Zagreb 1992, 582, bilj. 3901).

No zato su se mnogi pisci, publicisti i nestručnjaci iz široke balkanske piste upravo tijekom 20. stoljeća natjecali tumačiti hrvatsku povijest kako im je odgovaralo.

I dok Aleksije Jelačić, potomak hrvatskih Jelačića, profesor filozofskog fakulteta u Skopju izjavljuje još 1921. godine »da srpski historičari pišu sve pod strančarskim uplivom« te »nemaju kritike«, »a hrvatski su daleko veći i ozbiljniji i kritički« (S. Antoljak, nav. dj., 527, bilj. 3998), osnivač i urednik časopisa »Zenit«, koji je izlazio u Zagrebu od 1921. do 1923. godine, kontroverzni Ljubomir Mičić (1895–1971) izjavio je za našu povijest da je ona »patološki slučaj hrvatskoga plemena na Balkanu« (Vl. Maleković, Evropske sentencije balkanske ideologije, Vjesnik, Zagreb 24. travnja 1983, 6).

No zato dok je lucidni dr. Milan Šufflay 1930. godine tvrdio da su »Hrvati narod budućnosti« (Josip Buturac, Katolički dnevnik, Hrvatska straža 1929–1941, Croatica christiana XIII/23 i 24, Zagreb 1989, 147), dr. Benjamin Šuperina, senator u Senatu nekadašnje kraljevine Jugoslavije, 21. ožujka 1934. je uz ostalo rekao; »...u školama se sasvim zanemaruje hrvatska historija, neka naša djeca zaborave da su Hrvati i da imaju svoju prošlost«.

Književno–politički časopis »Srbijanstvo« 1940. godine pak, pod uredništvom već spomenutog Ljubomira Mičića u članku »Manifest Srbijanstva«, za hrvatsku povijest kaže da je »takozvana istorija samo u bajkama o Kati i Mati, o Čehu i Lehu, o Tugi i Bugi«. Nadalje je tome istome člankopiscu povijest hrvatskih narodnih vladara »ono malo katoličko–franačke istorije«, a Gubec ne bi podigao seljačku bunu bez »duhovne vatre srbijanstva«, dok su Rakovičku bunu podigli Srbi, a »izdao ju je jedan tuđinac, takozvani Hrvat« tj. Kvaternik (J. Buturac, nav. dj., 153, 155).

U beogradskoj »Politici« od 28. listopada 1990. godine Mihajlo Konjević, pravnik iz Miami Beacha na Floridi (SAD) čak iznosi kako se prekrajanje i uljepšavanje hrvatske povijesti o granicama Hrvatske sada raspravlja i piše na osnovi Račkog, Šišića i Srkulja, te pobija Pactu conventu od 1102.

godine time što kaže da Encyclopaedia Britanica, kada piše o povijesti Ugarske, »nema ni pomena« o Pacti niti o »krunisanju Kolomana u Biogradu posebnom hrvatskom krunom« i slično.

Čak beogradska »Duga« od 1. listopada 1990. podsjeća u jednom članku zapravo zapisu s naučnog skupa održanog još 1971. godine u Luzernu, na kojem su po njoj »hrvatski intelektualci pokušali da ulepšaju sliku o Hrvatima u evropskoj javnosti«.

Svi ovi ovdje letimično dani primjeri o hrvatskoj povijesti, koja je usko povezana s općom poviješću, ukazuju kako je prijeko potrebno našu povijest sagledati u cijeloj njenoj kompleksnosti i težiti za pravom povijesnom istinom. Za indirektnu potvrdu toga, evo kako je još 4. ožujka 1877. godine naš veliki povjesničar dr. Fr. Rački iznio svoje poglede na tadašnji način pisanja hrvatske povijesti. U prvom redu on »ne ima dosta oštrih rieči kojim trieba ošinuti današnju (tj. ondašnju: S. A.) historičku nadripisaniju, kod nas, koja se upravo ništa ne osvrće ni na izvore ni na rezultate hrvatske novije historiografije...« (S. Antoljak, nav. dj. 150, bilj. 2599).

Povijesna istina dakle, potiče se po našem mišljenju, da ponovimo, u prvom redu revizijom u pojedinostima i u cjelini rezultata s područja čitave naše hrvatske povijesti od najstarijih vremena do 1996. godine. Ona treba biti pravi znanstveni barometar, pomoću kojega će se ukazivati i uklanjati razne nezdrave legendarne tradicije (naime povijest sazidana na legendama i tradiciji kao izvorima nije prava povijest. Ona je neprihvatljiva za povijest jednoga naroda, kojemu takvo što nije potrebno, ako hoće da se vjeruje u njegovu prošlost kao istinito iznesenu), događaje i osobe, stvorene iz romantičarskog patriotizma, koji je zazirao od kritike i koji je ponekad, u nekom nacionalnom interesu zaobilazio istinu, a ponekad čak i frizirao, pa i izmišljao činjenice. Takvim balastom naročito su bile opterećene povijesti nekih naših susjednih država na Balkanu, što nam danas može poslužiti samo kao primjer kako ne valja raditi, a povijesna znanost to već razotkriva kao neistinitost!

Inače hrvatska povijest ne smije biti i »ancilla politicae«.[4021] Ta poznato je da je T. G. Masaryk svojevremeno izjavio Karelu Čapeku kako je »Historia magistra vitae«, ali i zapitao ga »koliko je historika koji su zbilja magistri?« (Karel Čapek, Razgovori s T. G. Masarykom, Anali naših dana, Zagreb, 157).

Prema tome ima pravo, iako nije povjesničar, engleski književnik Oscar Wilde, koji je ustvrdio kako je malo onih, koji umiju da povijest pišu (Predrag Milojević, Pesma nas je održala, Politika, Beograd 23. prosinca 1983), a slično je rekao i Winston Churchill kada je upozorio kako je »pisati povijest... tvrd orah« (Politika, Beograd 11. travnja 1956).

Zato je kao i svakoj povijesti, tako i našoj cjelokupnoj hrvatskoj povijesti naročito danas prijeko potrebna i jedna povijesna dobronamjerna, principijelna, prava, objektivna i konstruktivna, a ne ponekad kao prije osobna ili klanska kritika, s adekvatnim časopisima, koji će biti na korist i onome koga se kritizira kao i onome koji je piše.

Takva kritička razmišljanja daju svim pravim povjesničarima samo poticaj i volju za daljnjim proučavanjem hrvatske povijesti, kojoj je konačno došlo vrijeme da se što uže poveže s općom europskom poviješću, od koje je nedjeljiva. Tom prigodom će nestati ova dugogodišnja supremacija povjesničara koji su bili neke vrste dvorski ili režimski povjesničari. U sadašnjoj slobodnoj demokratskoj Hrvatskoj imat će jednaka prava svi historičari (i stariji i mlađi) koji vladaju povijesnim znanjem i metodom i pripravni su sudjelovati u ovakvom značajnom pothvatu kao što je sintetička obrada povijesti hrvatskoga naroda kroz stoljeća, i sličnim pothvatima, pretežno od međunarodnog značaja.

[4021] Naime, još 10. prosinca 1889. je Stojan Novaković u pismu Vatroslavu Jagiću iz Carigrada uz ostalo rekao: »...Politika ne zna za mir, ljubav i razlog nego za borbu, poraz i pobedu...« (V. Jagić, Stojan Novaković po prepisci sa mnom od 1867. do 1891, Godišnjica N. Čupića 35, Beograd 1930, 805).

Na osnovi takva razmatranja o potrebi izdanja hrvatske povijesti nužno je upravo u sadašnjoj državi Hrvatskoj, koja danas trijezno i sistematski okuplja svoje vjekovne »reliquiae reliquiarum« u jednu pravno–demokratsku cjelinu, da se kroz dogledno vrijeme zajednički napiše i tiska znanstveno–kritička povijest hrvatskog naroda, za koju se još 1879. godine zalagao naš Rački, ističući kako »monografija imade dosta, ali cjelokupne velike i kritične historije ne ima« (Mileta Novaković, Pisma Franje Račkog Stojanu Novakoviću, Godišnjica N. Čupića 38, Beograd 1929, 266). Ona koja bi bila istinsko zrcalo, iz kojeg će se uočiti karakter i intelektualne osobine hrvatskog naroda, treba dakle izaći ne samo na hrvatskom nego istovremeno i na glavnim svjetskim stranim jezicima da se tako konačno naša hrvatska povijest približi europskoj znanstvenoj historiografiji i njezinim predstavnicima.

Time će oni, upoznavši se detaljno sa sviju strana s našom prošlošću kroz vjekove, sasvim drukčije gledati na hrvatski narod i njegovu prohujalu mukotrpnu ali i slavnu i sjajnu povijest, popločenu istinitim podacima iz njene prebogate tiskane i netiskane izvorne građe.

Tako će se ostvariti i dugogodišnje želje pionira i pravih graditelja hrvatske povijesti, počam od Marka Marulića, pa preko Franje Račkoga, Ivana Kukuljevića, Tadije Smičiklasa, Šime Ljubića,[4022] Milana Šufflaya, Ferde Šišića, Mihe Barade i čitavog još niza znanih i neznanih istinskih povjesničara.

Takvim pothvatom u velikom sintetičkom obliku s punom kritičnošću i znanstvenom temeljitošću, a kloneći se pretjeranog precjenjivanja vrijednosti pisanih izvora za proučavanje prošlosti i od usko povijesnog interpretiranja ovih izvora hrvatska povijest će konačno dobiti svoje pravo i zasluženo mjesto u lepezi povijesti ostalih europskih naroda.

Preko pak svojih istaknutih povjesničara na taj će način objelodanjena hrvatska povijest stvarno moći poslužiti i europskim historičarima da sastave, napišu i zajednički izdaju pravu u obliku sinteze znanstveno–objektivno kritičku povijest svih naroda Europe, u kojoj će se odraziti njihova milenijska težnja da se povežu u jednu harmoničnu cjelinu i tako ostvare pravu demokraciju u svakom pogledu.

Kao eho gore navedene višetomne povijesti hrvatskog naroda, zapravo izvod iz nje, potrebno je tiskati i pregled hrvatske povijesti na nekoliko europskih jezika uz hrvatski. Ta upravo je 1992. godine izašla mala knjižica »Povijest Hrvata« na engleskom jeziku pod naslovom A short history of Croatia, čiji su autori Trpimir Macan i Josip Šentija. Uvod je napisao Ivo Banac. Knjižica je popraćena korisnim slikama, te obuhvaća 150 strana, a njen izdavač je časopis »Most« (The Bridge) u Zagrebu. Sličnu knjižicu, ali u izdanju Matice hrvatske tiskao je Trpimir Macan i 1995. pod nazivom: Hrvatska povijest. Pregled. Ona obuhvaća 239 strana, te seže od 4. stoljeća prije Krista i ide do 8. listopada 1991. godine, a na kraju je dana Bilješka o piscu, tj. o Macanu. Tekst je popraćen brojnim ilustracijama.

Ovdje želim istaknuti da je još u NDH izlazio u nastavcima kratki pregled hrvatske povijesti na hrvatskom, španjolskom, njemačkom i talijanskom jeziku, s ciljem da se što kraće upozna europska javnost s Hrvatima i njihovom vjekovnom prošlošću. Upravo u vezi s time kako u Hrvatskoj državi u Zagrebu postoje već sada 33 društva kao npr. Hrvatsko–makedonsko, Hrvatsko–bugarsko, Hrvatsko–poljsko, Hrvatsko–rusko, Hrvatsko–mađarsko, Hrvatsko–talijansko, Hrvatsko–albansko, Hrvatsko–američko, Hrvatsko–njemačko, Hrvatsko–francusko, Hrvatsko–austrijsko itd., bilo bi potrebno da se zbog međusobnog što bližeg upoznavanja kroz obostranu prošlost u što skorije vrijeme nastoji izdati: znanstveno–publicistički pregled hrvatske povijesti. U njemu bi se naglasile stoljetne veze i odnosi između Hrvata i ovoga naroda, na čijem će jeziku biti dat u njegovu prijevodu.

[4022] Te 1868. on je napisao uz ostalo da mu je želja »da naša narodna povijest jednom se otrese zasjena, koje ju pritiskuju, i pravom svijetlosti prosine, a puklo kud puklo« (Šime Ljubić, Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tj. do g. 1358, Rad JAZU V. Zagreb 1868, 45, bilj. 1).

Takva vrst povijesne biblioteke mogla bi nositi naslov: Zbirka pregleda iz opće i hrvatske povijesti — i to zato što bi ona sadržavala i preglede pojedinih naroda u Europi i izvan nje koji su se preko ovakvih društava povezala s nama na hrvatskom jeziku.

O koristi takve zbirke, i njenom značenju nije potrebno uopće upozoravati jer njihovi sadržaji govore sami za sebe. Kao nepresušni izvor gdje bi se ostvarili takvi budući pothvati bilo bi što skorije osnivanje Instituta za proučavanje europskih država i naroda sa sjedištem u Zagrebu. U njemu bi se dakle formirala priručna i znanstvena istraživačka knjižnica, u kojoj bi izlazila povijest pojedinih država u obliku priručnika i na hrvatskom i na bilo kojem stranom jeziku, te veća djela kao i povijest Europe i časopis toga Instituta, pa čak i kratka Europska enciklopedija ili Leksikon, povijesni atlasi i priručnici itd.

Inače 1994. je izišao u Splitu moj kronologijski »Pregled hrvatkse povijesti« kao drugo dopunjeno izdanje istoimenog priručnika tiskanog još 1942. od knjižare St. Kugli u Zagrebu. Pored mene su u izradi ovoga »Pregleda« sudjelovali kao autori: Šime Batović (Zadar), Nenad Cambi (Split — Zadar), Stijepo Obad (Zadar), Petar Strčić (Zagreb) i pokojni Ivo Jelić (Zagreb), koji je mjesec dana prije svoje nenadane smrti predao svoj rukopis iz najnovijeg razdoblja hrvatske povijesti. Na ovoj knjizi su djelomično surađivali kao koautori Franjo Smiljanić, Josip Vrandečić te Agneza Szabo, koja je bila recenzent knjige, dok je sada već pokojni Josip Lučić priredio izbor povijesnih karata od prapovijesti do naših dana. Ovoliki broj autora i koautora koji su surađivali na mojoj knjizi, koja je podijeljena na deset doba i kojoj je na kraju dodana kao potvrda razdoblju od prije 4 milijuna godina do danas (1992), na ogled bogata bibliografija, čini dosada unikum i u hrvatskoj i u europskoj historiografiji, što će također trebati valorizirati objektivna povijesna kritika, a pogotovo onda kada taj isti pregled izađe iz tiska i u prijevodu na njemačkom, francuskom, engleskom i talijanskom jeziku. Ovakvim populariziranjem hrvatske povijesti te kontinuiranim znanstvenim radom, (za što ne bi smjeli biti zainteresirani samo stručnjaci i jedan uži krug obrazovanih ljudi) potvrdit će se kako povijest pripada narodu. Ona jest narodna ukoliko narod za nju zna.

Isto tako izuzetno je važno da redovito počne izlaziti stalni časopis pod nazivom Hrvatski povijesni časopis ili možda Časopis za hrvatsku povijest, koji je pod tim imenom bio tiskan 1942. i 1943. i onda uslijed političkih promjena od 1944. prestao izlaziti u Hrvatskoj. Njegovi urednici su bili Miho Barada i Ljubo Karaman čije je uredništvo kao i sadržaj toga časopisa u našoj povijesnoj znanosti nisu još dobili svoju kritičku ocjenu. No za razliku od svih ovih časopisa koji su tiskani samo na hrvatskom jeziku, ovakva vrsta časopisa u sadašnjoj hrvatskoj državi nužno je da se pojavi ne samo na hrvatskom nego istovremeno i na jednom od stranih jezika, preko kojega će se moći upoznati europski povjesničari i znanstvenici na najjednostavniji, objektivan i kritički način o pojedinim razdobljima vjekovne hrvatske prošlosti i nepokolebljivom održavanju Hrvata na tzv. balkanskoj vjetrometini i mostobranu preko tisuću godina.

Znači da će se naši znanstvenici–povjesničari trebati odlučiti za takvu vrstu i naziv časopisa, koji će imati svoj točno definirani sadržaj i ulogu u hrvatskoj historiografiji, povezanoj s europskom. No to ne znači da tiskanjem ovakve vrste povijesnog časopisa trebaju prestati izlaziti i dosadašnji slični časopisi kao primjerice Časopis za suvremenu povijest i Povijesni prilozi, koje izdaje Institut za suvremenu povijest u Zagrebu. Kroz niz godina i u njemu su, naime, izdani vrlo zapaženi radovi i članci. Taj Institut danas »polazeći od novih potreba hrvatske historiografije vlastitih, možda malo preširoko zahvaćenih znanstvenih planova« nastoji od godine 1992. težište svoga rada položiti »najvećim dijelom« na tematska područja kao što su »povijest Hrvatske u XIX. i XX. stoljeću; porijeklo i razvoj modernog hrvatskog društva; istraživanje gravitacijskog okruženja s kojim je hrvatski narod uspostavljao civilizacijske, kulturne, političke, gospodarske komunikacije, istraživanje podrijetla i razvoja hrvatske nacije; istraživanje hrvatske državotvorne tradicije, političkih ideologija

stranaka kao i drugih nekih tema, koje je zacrtao u svojim znanstveno–istraživačkim projektima«. (Gl. opširnije o tom: Institut za suvremenu povijest, Planiranje znanstvenog rada Instituta, Časopis za suvremenu povijest 24, Zagreb 1992, 205–215). U vezi s time bilo bi korisno da pođu stopama ovog Instituta ovakvog objavljivanja svojih znanstveno–istraživačkih planova i zadaća i druge znanstvene ustanove, u prvom redu HAZU, jer će inače nastati nepotrebno kolidiranje i ponavljanje obrade istih tema ili čak projekata što si Hrvatska kao mala država taj nepotrebni luksuz ipak ne bi mogla zasada priuštiti. Što se tiče Historijskog zbornika koji je izlazio iza 1945. do danas, o njegovom naslovu i fizionomiji će svakako skupština Povijesnog društva Hrvatske uskoro morati raspraviti i donijeti konačnu odluku i procijeniti mu oblik i sadržaj. Ovome se može priključiti i Povijesna čitanka za događajno–povijesno upućivanje hrvatskog naroda u njegovu šaroliku vjekovnu prošlost, poput one koju imaju Rumunji. U njoj bi se na popularan način, pazeći na znanstvene okvire, objelodanjivali i opisivali događaji, osobe i pojedina razdoblja iz hrvatske prošlosti s privlačnim naslovima i daleko od toga da se izvrće povijesna istina. Takva čitanka određena za široke hrvatske narodne slojeve mogla bi izlaziti iz tiska svaki mjesec u godini i prodavati se javno na kioscima za novine i časopise, a njeni odgovorni i glavni urednici kao i suradnici dužni bi bili truditi se svim silama da njeno izlaženje ne presahne, već obrnuto da se njena naklada i popularnost što više poveća i pojača. Također je potrebno izvršiti sve pripreme da se što skorije tiska hrvatski povijesni imenik, koji bi obuhvatio razdoblje od doseljenja Hrvata u ove krajeve do danas, a tiskan bi bio uz hrvatski i na njemačkom ili engleskom jeziku.

Nadalje iz svega ovoga proizlazi kako valja osnovati jednu popularnu povijesnu knjižnicu, čiji sadržaj bi odgovarao ovakvom naslovu. Držim da bi najprikladniji izdavač mogla biti Matica hrvatska koja je to činila već od 19. stoljeća dalje. Ne treba ni naglasiti da će s ovom knjižnicom biti sinhronizirana i znanstvena knjižnica. U njoj će se tiskati kapitalna djela iz bogate hrvatske povijesti, koja su simbol naše kritičko–istraživačke znanosti i krajnji domet povijesne znanosti. Zato je i poželjno da se izdaju ne samo na hrvatskom nego i na jednom od glavnih svjetskih jezika. Kao dopuna ovakvoj vrsti samo od sebe je jasno, da se nastavi u prijevodu s tiskanjem takvih povijesnih djela i knjiga iz europske povijesne znanosti koji su važni za našu povijest ili se nje tiču, ili su čak neophodno korisna i poučna za naše znanstvenike pa i šire društvene slojeve.

Takvom vrstom izdavačke djelatnosti još više bi se produbila veza između hrvatskih i ostalih europskih povjesničara i znanstvenika, što bi bilo od dalekosežne koristi i utjecaja. Nadalje je neophodno potrebno da se naša povijesna znanost temeljito i izvorno upozna što su sve o nama znali strani putopisci, koji su pisali o hrvatskim zemljama kroz stoljeća. Stoga bi ih valjalo uslijed ovakve izuzetne važnosti, izdavati u obliku monografija uz hrvatski i na raznim europskim jezicima. To je tim značajnije, jer takvi putopisi iz brojnih stoljeća su nepobitno vrelo iz kojeg se odražava raznolika prošlost hrvatskog naroda, o kojem svi oni govore po svome osjećaju i nacionalnoj pripadnosti.

Usporedo sa svim ovim moraju se u detalje iznijeti i planovi kako će se i kojim redom objelodanjivati raznovrsne ostale povijesti hrvatskog naroda. To se u prvom redu odnosi na vojnu ili na ratnu povijest Hrvata, koju su već neki nestručni pojedinci pokušavali sastaviti ali im ona ili nije tiskana ili je tako općenita i siromašna da se samo ubuduće može citirati i ništa drugo. Među njima je i ona koja je izašla u zborniku »Naša domovina« (1, Zagreb 1943, 1856–202) pod naslovom »Hrvatska vojna povijest«, čiji su autori označeni dr. Slavko Pavičić i ing. Franjo Perše, kojoj su oni dodali na kraju i dosta siromašnu bibliografiju (202). Ove iste 1943. godine izdao je i sam dr. prava Slavko Pavičić (1885–1948) u Nakladi »Hrvatske knjige« u Zagrebu svoju »Hrvatsku vojnu i ratnu povijest i prvi svjetski rat« s predgovorom u kome Pavičić smatra da njegova knjiga nije »potpun i iscrpiv pregled hrvatske ratne i vojne povijesti«. Nakon više od 50 godina ovo vrlo opsežno Pavičićevo djelo (726 stranica plus ilustracije) dočekalo je 1995. i svoje drugo izdanje »u pretisku«. Njen izdavač je sada

bilo Nakladničko trgovačko poduzeće »Mato Lovrak« iz Zagreba, koje je ovu knjigu posvetilo »svima onima koji su dali svoj život za lijepu našu Hrvatsku«, a pogovor je drugom izdanju ove knjige napisao Anđelko Mijatović, naglašavajući da je Pavičićevo djelo »Hrvatska vojna i ratna povijest i prvi svjetski rat« jedinstveno djelo iz te grane hrvatske povijesti, i da je »bez obzira na njegove nedostatke nezamjenjivo i preporučljivo«. Inače u toj knjizi autor počinje s razdobljem vojne i ratne hrvatske povijesti od doba hrvatskih narodnih vladara i završava s koncem prvog svjetskog rata. (Gl. i Miroslav Ležaja, Ratna prošlost hrvatskog naroda, Vjesnik, Zagreb 11. II. 1995, 27). Svakako to je bio prvi pokušaj takve vrste povijesti u kojoj se moglo mnogo više reći da se Pavičić znao poslužiti barem djelomično bogatom izvornom građom i tiskanom i netiskanom iz arhiva u Hrvatskoj i van nje. Znajući ili neznajući za ovaj pothvat, iza 1945. je sastavio izvjesni pukovnik u m. iz Zagreba neku vrst vojne hrvatske povijesti i predao je Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, ali ona ipak nikada nije izašla, dok su zato tiskane u izdanju istoga instituta i ratna povijest Makedonaca te i Albanaca, koji su sastavili ili sugerirali srpski povjesničari iz Beograda.

Unatoč, Pavičićevog drugog izdanja njegove knjige buduća naša višetomna vojna ili ratna povijest bi dakle imala obuhvatiti razdoblje od doseljenja Hrvata u ove predjele, tj. od 7. stoljeća do sadašnjih dana. I ona bi trebala biti popraćena određenim bilješkama, slikama, planovima i zemljopisnim kartama itd. Na njezin opseg se ne bi smjelo gledati (čak bi se pored ovakve višetomne vojne i ratne povijesti moglo izdati i kao priručnik ili udžbenik jedan kratki pregled te povijesti na popularan način), jer je ona također stvarni lik Hrvata kao ratnika, koji su branili svoju domovinu ili su krstarili u službi tuđina po Europi kroz stoljeća, te ostavljali iza sebe takve znakove po kojima su ušli u ratnu povijest ostalih europskih naroda i njihovih zemalja te ispisali čak izvjesne ratne stranice na zemljopisnoj vojnoj karti Europe.

Uz ovakvu povijest prednost ima Hrvatska diplomatska povijest koja dosada uopće nije objelodanjena kao jedna cjelina nego samo parcijalno. Jedina je tu ipak izvjesna iznimka Dubrovnik[4023] kao republika sa svojom stoljetnom diplomacijom, čija je povijest i djelomično, a i u izvjesnoj cjelini ipak obrađena. Ova hrvatska diplomatska povijest treba dakle sa svojom obradom također početi od 7. stoljeća do danas. Naročito su karakteristični njeni počeci, koji su tijesno protkani s papinskom diplomacijom i nešto kasnije s bizantsko–franačkom. No već se od 1102. godine uokviruje hrvatska diplomatska povijest u mađarsku diplomatsku povijest, a nekoliko stoljeća kasnije gubi se u diplomatskoj povijesti Austrije i Austro–Ugarske. Jedino od 1941. do 1945. je Hrvatska imala kakvu takvu samostalnost i svoju diplomaciju koju je ponovno sada postigla u punoj mjeri u državi Hrvatskoj. Zato je upravo postulat da se europska znanstveno–politička javnost upozna s hrvatskom diplomatskom poviješću na taj način, što će izaći također tiskana na hrvatskom i jednom stranom europskom jeziku.[4024]

Danas još uvijek nemamo napisanu u znanstvenoj maniri cjelovitu pomorsku povijest u nekoliko svezaka koju bi valjalo prevesti na jedan od svjetskih jezika, s bilješkama stručno izrađenu. Ta poznato je da su Hrvati, koji spadaju među najstarije pomorske narode svijeta, još od 7. stoljeća pa sve do danas bili vrsni pomorci, graditelji brodova, moreplovci i otkrivači izvaneuropskih predjela i pomor-

[4023] Interesantno je naime što njemački putopisac Konrad von Grünemberg u svom djelu »Pilgerreise von Kostanz, nach Jerusalem 1486.« kaže da je »Dubrovnik (Ragussa) kraljevski glavni grad u Hrvatskom kraljevstvu« (J. Šidak, Historijski zbornik XXXVII/1, Zagreb 1984, 313).

[4024] Pored svega ovoga morala bi se odmah formirati viša diplomatska škola u Zagrebu (ukoliko nije već započela sa svojim radom) na kojoj bi se predavala i izučavala uz opću i narodnu povijest i hrvatska diplomatska povijest, povezana s europskom u cjelini i u pojedinim njenim djelovima, tj. ukratko bi se izučavala i diplomatska povijest pojedinih država Europe, napose susjednih država, koje graniče s Hrvatskom.

skih puteva te su neki čak vrlo rano oplovili zemaljsku kuglu. To nepobitno potvrđuje i svjedoči bogata izvorna građa, domaćih i stranih arhiva.

Iako su hrvatski pravni povjesničari tokom 19. i 20. stoljeća bez obzira na političke prilike u zemlji osjećali nezaustavljivi poriv da se sastavi jedna hrvatska pravna povijest (M. Kostrenčić, A. Dabinović, I. Beuc i još drugi), to im je uspijevalo samo u polovičnoj mjeri. Naime, oni su je pisali bez dubljeg proučavanja izvorne građe, iako je pravnih dokumenata bilo u Hrvatskoj i izvan nje na pretek, a uz to se nisu puno trudili da sadržaj i obrada takve povijesti bude izrađena na osnovi stroge kritičnosti i znanstvenosti. Rijetki su zato bili pojedinci među njima, koji su se na tom području istaknuli i ostali sa svojim djelom ili radovima i danas u izvjesnoj historiografskoj uporabi. Pogotovo to vrijedi za našu sadašnjicu, u kojoj pravo, a napose historijsko hrvatskoga naroda ima svoju presudnu težinu i bez njega ne može opstojati ni jedna država u konglomeratu ostalih europskih pravnih državnih tvorevina manjeg ili većeg formata.

Upravo zbog svega ovoga trebaju naši pravno–znanstveni povjesničari konačno shvatiti i pisati ovakvu povijest koja iziskuje i dublje poznavanje pravne povijesti ostalih naroda, napose slavenskih, jer i u njihovoj izvornoj građi nalaze se ponekad relikti hrvatske pravne povijesti srednjega i novoga vijeka.

Do sada se je u tzv. Jugoslaviji puno važnosti pridavalo, zbog ideološko–marksističkih razloga, gospodarskoj povijesti, u čijem pisanju su hrvatski ekonomski povjesničari imali dosta zapaženi udio. No ona je rađena na osnovi prozirnih razloga i potreba.

Zbog toga naša država takvu vrstu povijesti više ne treba i mora je iz temelja mijenjati da se sastavi voluminozna hrvatska gospodarska povijest, na bazi strogo provjerenih izvornih činjenica i takve građe, iz koje će se moći uočiti njena prava slika i razvoj kroz stoljeća.

I hrvatsku crkvenu povijest, pretežno crkveni hrvatski znanstvenici i pisci u njenim su pojedinim razdobljima ili nešto rjeđe u cjelini (npr. i danas) sastavljali ili objelodanjivali. Na takav posao ih je natjeravalo ili njihovo zvanje ili mjesto gdje su stanovali ili poticaj s drugih strana. Zato je i njihov broj bio vrlo velik tijekom stoljeća, a nabrajati ih redom, od Tome Arhiđakona preko Krčelića i Tkalčića do Barade i od njega do nekolicine starijih i mlađih crkvenih povjesničara, ne bi ovdje bilo potrebno.

Ali ipak oni su dali izvjesnu solidnu osnovu te se već danas može govoriti kako je od posebne važnosti da se sada napiše hrvatska crkvena povijest u nekoliko svezaka, (i ona bi se odmah prevela na jedan europski jezik) a ona bi obuhvatila i razdoblje prije naseljenja Hrvata na Balkanu. Kako će se pisati, to je stvar dogovora, tj. predložilo bi se da se organizira ili jedan okrugli stol ili pak znanstveni skup, na koji bi bili pozvani oni crkveni i svjetovni povjesničari (mlađi i stariji), koji su se istakli svojim radom na području crkvene i svjetovne povijesti. Tom prigodom bi se iznijele brojne teme, koje je potrebno u potpunosti rasvijetliti, a ne da one u starom nacionalno–mitskom kalupu i dalje zavode svojim nedokazanim sadržajem i znanstvenu javnost kao i šire krugove hrvatskog naroda, jer nam to više nije potrebno. Da se u tom pothvatu što prije i korisnije uspije, nužno je po prvi put u našoj historiografiji obraditi što minucioznije kao temu *Patrimonium sancti Petri* u hrvatskim zemljama, iz kojeg je i po čijem uzoru je nešto kasnije nastao uz *Patrimonium ecclesiasticum* i *Patrimonium regalis!* Zatim će se moći tim lakše pristupiti izradi i povijesti pojedinih biskupija i nadbiskupija u hrvatskim zemljama, (kao i izdavati njihovo izvorno gradivo pod nazivom za takvu pojedinu crkvenu jedinicu: Monumenta ili Codex ili čak pod jedan zajednički naziv za sve: Codex ecclesiasticus Croatiae), jer su već neke crkvene župe i mjesta u našoj zemlji u priličnoj mjeri obrađeni i puni izvornih podataka. Svakako bi ovakva hrvatska crkvena povijest (s ponovno revidiranim tiskanjem hrvatskog povijesnog atlasa, koji su nedavno objelodanili J. Lučić i F. Šanjek) mogla biti u sadašnje vrijeme izvjesna zamjena za širom svijeta poznatu višetomnu zbirku »Illyricum sacrum«,

koja će nešto prerađena morati biti kad tad u reprintu tiskana ako ne u nas, a onda u Rimu. Koliko će Hrvati dobiti s planiranom obradom svoje vjekovne crkvene povijesti, iz koje će konačno detaljno i točno uočiti sudbonosnu ulogu crkve u povijesti hrvatskoga naroda, nije potrebno također više od ovoga što smo rekli dalje govoriti. Svakako njeno skorašnje izdanje s obnavljanjem tiskanja časopisa »Croatia sacra«, uz suradnju crkvenih i svjetovnih povjesničara je od prijeke važnosti, što sada potvrđuju i događaji u Europi i u hrvatskim zemljama, u kojima katolička crkva igra vrlo istaknutu ulogu.

U zapaženoj izdavačkoj ljestvici ovakvih kapitalnih izdavačkih pothvata spada i povijest novinarstva u Hrvatskoj koju je dosada obrađivalo nekoliko publicista novinarske struke iz 19. i 20. stoljeća. Među njima iskaču kao pisci Josip Horvat i Rudolf Maixner, a i neki drugi o kojima još nije naša publicistička znanost izrekla svoj konačni sud.

Za ovakav pothvat danas imamo nekolicinu pisaca, koji su se počeli s tom vrstom izvorne pisane građe baviti — i mi smo uvjereni da bi oni u takvom značajnom pothvatu itekako uspjeli. Radi toga je potrebno da se osnuje na Politološkom fakultetu (ili Pravnom) katedra za novinarstvo ili čak Institut za novinarstvo Hrvatske, u koji bi bila uklopljena viša novinarska škola, gdje bi se predavala, kao jedan od glavnih predmeta i hrvatska povijest sa svim svojim razdobljima i potrebnim opsegom. No nije na odmet da se formira s vremenom i fakultet za novinarstvo kao ni privatni novinarski fakultet što je nedavno predložio preko novina i prof. dr. Mario Plenković (Slobodna Dalmacija, Split 27. XI. 1994, 7).

Malo je neobično za naše sadašnje kulturne prilike zahtijevati da se tiska hrvatska strogo znanstveno–kulturna povijest i na stranim jezicima i na hrvatskom. Ona bi bila nastavak nastojanja pojedinaca u Zagrebu koji su u obliku manjih knjiga sastavljali ovakvu vrstu književnosti (V. Bazala, Ž. Dadić i drugi). No ipak ovakva, kakvu treba danas objelodaniti — mora biti strogo znanstveno–kritički pisana i potkrijepljena bilješkama i kritički provjerenim izvorima. Za to ima više razloga, a jedan je i taj da ona ne smije biti obično publicističko djelo, nego strogo znanstveno djelo, (ovo naše upozorenje se prvenstveno odnosi na najavu objelodanjivanja djela pod naslovom »Hrvatska i Europa« u pet svezaka, koje priprema HAZU sa sedamdeset suradnika, a tiče se prikaza naše kulture, umjetnosti i znanosti), koje se kao takvo treba reprezentirati i u ime hrvatskog naroda europskoj znanstvenoj javnosti.

Na istoj razini potrebe obrade i što skorijeg izdanja poput povijesti hrvatskog naroda u nekoliko svezaka, spada i nastavak tiskanja hrvatske historiografije od 1918. godine do danas. Na njenoj obradi još je u 19. stoljeću intenzivno radio Franjo Rački, a u 20. stoljeću F. Šišić, pa onda J. Šidak, koji ju je namjeravao u cijelosti izdati. Pa ipak to nije učinio, nego je samo to radio parcijalno i izjavljivao da ima gotov rukopis. No u njegovoj ostavštini on se nije našao i tako su Šidakova želja i nastojanje pošli s njim u grob.

Međutim, još prije Šidaka, zapravo od 1940. do 1984. godine sakupljao je građu za Hrvatsku historiografiju pisac ovih redaka, koji je kao docent Filozofskog fakulteta imao i nastavni predmet: hrvatska historiografija (1941–1946). Iako je ta historiografija predana na tiskanje Nakladnom zavodu Matice hrvatske još 27. ožujka 1984. godine, ona je izašla tek 1992. pod naslovom »Hrvatska historiografija do 1918« u 2 sveska, kao odraz karaktera i intelektualnih osobina hrvatskog naroda i njegov autoportret i svjedok svojih prohujalih vremena, o kojima je Tacit uz ostalo napisao: »kako se o važnim i značajnim događajima nikada ne sazna prava istina, jer dok jedni sve što čuju uzimaju za tvrde činjenice, drugi pak namjerno izvrću istinu, a sud potomstva zavisi i od jednih i od drugih« (Kornelije Tacit, Anali. Kolo Srpske književne zadruge 422, Beograd 1970, 117), ili zapravo, da ja kao hrvatski povjesničar ovome dodam: budućnosti za hrvatski narod ne može biti, ako se do detalja ne upoznaju putevi njegove prošlosti!

Držeći se godinama toga putokaza autor ove sada izašle dvotomne historiografije je nastojao još od navedene 1940. godine da u njenom rukopisu na znanstveno–popularan način iznese što vjernije podatke o piscima i djelima nastalim na čitavom hrvatskom etničkom prostoru u južnoj Hrvatskoj, tj. u Dalmaciji i Boki kotorskoj, te sjevernoj Hrvatskoj, Istri i Bosni i Hercegovini. Uporedo s tim je uvrstio i sve pisce tzv. zadarskog kruga.

Autor je bio uvjeren da će ova ista historiografija, koja djelomično prelazi i vremenske okvire iza 1918. godine ipak korisno poslužiti znanstvenicima, a napose povjesničarima svih vrsta za njihove buduće radove, dok će pak europska historiografija, napose slavenska, uskoro moći odrediti joj njeno pravo mjesto u historijskoj općoj znanosti.

U vezi s tim, evo što je još 31. kolovoza 1992. godine u zagrebačkom »Večernjem listu« napisao uz ostalo o ovoj historiografiji istaknuti hrvatski književnik Tomislav Sabljak: »Mislim da je knjiga nestora hrvatske historiografije Stjepana Antoljaka u dva sveska na gotovo tisuću stranica trebala biti na stolu mnogih čelnika svjetske diplomacije na Londonskoj konferenciji, a da bi je zbog dezinformacija koje se ponegdje u svijetu šire o Hrvatskoj, valjalo prevesti na engleski i odaslati u svijet...«

Kako je danas njeno prvo izdanje sasvim rasprodano, a Nakladni zavod Matice hrvatske je pripravan tiskati njeno drugo izdanje iako još nema novaca za to, njen autor je čak predložio istome zavodu da se ona nastavi obrađivati iza 1918. godine do danas. S tim u vezi, podijelio je vremensko razdoblje planski na razdoblja: 1. 1918–1929; 2. 6. I. 1929–9. X. 1934; 3. 1934–1939; 4. 26. VIII. 1939–27. III. 1941; 5. 10. IV. 1941–1945.; 6. 1945–1948; 7. 1948–1971; 8. 1972–1983; 9. 1983–1991. i 10. 8. X. 1991. do danas.

Svakako je sada još samo pitanje vremena hoće li se toga posla prihvatiti Nakladni zavod Matice hrvatske, koji unutar sebe ima čak i svoj povijesni odjel, te sakupiti niz vrsnih povjesničara, koji će pridonijeti da se ta zamisao što brže ostvari i tiska u nekoliko knjiga. (U vezi s ovim naša hrvatska znanost sa znatiželjom čeka izlazak iz tiska nove knjige M. Gross »Suvremena historiografija — Korijeni, dostignuća, traganja«, koja je najavljena da će uskoro izaći u ediciji Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (ona je uistinu 1996. g. izašla iz tiska, te čeka na svoju znanstveno povijesnu kritičku ocjenu) a koji i dalje, unatoč političkih promjena nastavlja u svom starom stilu obradu nekih tema). Kada na to upozoravam, na um mi padaju riječi koje je iznio još 1440. godine u obliku izreke Filip de Diversis de Quartigianis, dubrovački humanist, kako je »nedostojno zapostavljati ljude od knjige i pera...« (Ivan Božić, Dve beleške o Filipu de Diversisu, Zbornik Filozofskog fakulteta XI/1, Beograd 1970, 315), a ja bih tome dodao: i »povjesničare od pera«, koji će trebati biti uvršteni u ovu hrvatsku historiografiju.

S tim u vezi prikladno bi bilo ovdje napomenuti još i što je Goethe u svome razgovoru s Eckermannom rekao: »Mi moramo svi da primamo i da učimo kako od onih, koji su bili prije nas, tako i od onih sa kojima smo...«, a 22. srpnja 1844. godine je Jernej Kopitar, slovenski preporoditelj i filolog pred svoju smrt kazao Janu Kolaru: »Mi zamišljamo da smo nenadoknadivi, ali čim umremo, petorica i desetorica drugih zauzme naše mjesto«, dodajući: »Tako je i sa naučenjacima i književnicima«, a autor ovoga rada dodaje »i s povjesničarima«.

Pored svih nabrojenih prijedloga što bi bilo najprimarnije tiskati, u šarolikoj lepezi toga moramo navesti da upravo vapi u nas da se ubrzano objelodani na znanstveni način – poput povijesti hrvatskoga naroda — i povijest Bosne i Hercegovine od najstarijeg doba do užarene današnjice, iako je bilo već brojnih pokušaja da se je tijekom 19. i 20. stoljeća tiska. To počinje od Jukića pa preko Vj. Klaića, M. Preloga i Povijesti hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I sastavljene od više autora, od kojih je pored Šišića lavlji dio obradio Marko Perojević, tiskane u Sarajevu 1942. godine, te Ante Babića. (Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972). Čak se i na razne strane rastrgani Josip Horvat pokušao — na nagovor publiciste V. Cihlara — napisati povijest Bosne. On ju pretvara u »Biografiju

Bosne«, koju je on počeo »ozbiljno... pisati« 1944. godine, ekscerptirajući Šišića, Kreševljakovića i Watsona, ali mu po vlastitoj izjavi »pravo ne ide«, iako ju je dovršio do 1953. godine. Naime, on je smatrao da su Bosna i Vojna krajina »kardinalni problemi naše povijesti uopće« (Josip Horvat, Preživjeti u Zagrebu, Dnevnik 1943–1945, Zagreb 1985, 59, 69, 154, 165, 190, 192, 196). Nedavno je pak najavio dr. E. Peričić da će i on pisati povijest Bosne i Hercegovine, što je i ostvario, te ju je i tiskao u Zadarskoj smotri (6, Zadar 1992, 93 — 138) pod naslovom »Bosansko–hercegovački septakord (Recital)« u stihovima i na svoj neobičan način, a bez ikakvog komentara i obrazloženja (s nekoliko zemljopisnih karata i slika), o čemu će naša povijesna kritika svakako izreći svoj sud! Dok je, gotovo zaboravljena Mandićeva Povijest Bosne i Hercegovine (I, Chicago 1960), koju treba s našim nadopunama osvježiti i objelodaniti. To isto vrijedi i za knjigu Šime Đodana »Bosna i Hercegovina — hrvatska djedovina (kroz povijesna vrela)« izašla u Zagrebu 1994. g. On se je kao znanstvenik iz područja ekonomske znanosti pretvorio u autora ovog povijesnog štiva, služeći se uglavnom djelima O. Mandića, Fr. Šišića i Fehima Spahe, a polazeći od prapovijesti Hrvata (Iranska teorija), te preko pregleda starije povijesti Hrvata, hrabro je ušao u samu povijest Bosne i Hercegovine zahvaćujući njen srednji vijek do početka 15. stoljeća. O njoj će također naša uža i šira znanstvena javnost zbog njenog izazovnog sadržaja morati izreći svoje mišljenje, a s naše je strane danas obveza da je ovdje uključimo među šarolike vrijednosti, tj. lepezu dosadašnjih historija Bosne i Hercegovine (tu spada i knjiga: Noel Malcom, Povijest Bosne kratki pregled, Sarajevo, Erazmus — ona obuhvaća razdoblje od Kulina 1173–1873. g. sa probranom bibliografijom).

Sve ovo izloženo potvrđuje moje stajalište na kakav je način potrebno izdati povijest Bosne i Hercegovine u 2–3 sveska, uz istovremeni hrvatski tekst i u prijevodu na engleskom, njemačkom, francuskom ili talijanskom jeziku. Uz to se mora obraditi i tiskati: Bosansko–hercegovačka historiografija do danas, te: Codex diplomaticus Bosnensis et Hercegoviensis, a napose sasvim na izvorima temeljeno djelo pod nazivom: Migracije, emigracije i imigracije u Bosni i Hercegovini tokom stoljeća, a uz te izdati knjigu pod nazivom »Islamizacija u Bosni i Hercegovini«. U uži kontekst ovih planova ulazi i kratki pregled povijesti Bosne i Hercegovine, te: uloga i utjecaj vjere i crkve u tim zemljama kroz vjekove gdje bi se imalo uz ostalo ukloniti naziv bogomili i zamijeniti s patareni (s tim nazivom povezati i izdati: Patarensku historiografiju i bibliografiju u hrvatskim zemljama). Uz to se ima nastaviti: Bibliografija (domaća i strana) o Bosni i Hercegovini, a od gradova izraditi veliku monografiju o Sarajevu kao i nezaobilazno djelo pod naslovom: »Kulturno–povijesno–gospodarske prilike u Bosni Hercegovini za vrijeme austrijske uprave (1878 — 1918) itd.

Nije potrebno u vezi sa svim ovim izlaganjima ni naglašavati kako bi bilo korisno izdati i vrlo proširenu i kritički provjerenu hrvatsku povijest u tablama, sinhroniziranu s općom povijesti, što je autor ovoga rada već učinio 1943. godine također u ediciji »Naša domovina I«. Kada se pak govori o ovakvim izdanjima, neophodno će se morati nastaviti usporedo raditi i na bibliografiji o hrvatskoj povijesti, zapravo na hrvatskoj povijesnoj bibliografiji, koja bi uz sve vrsne suradnike mogla izaći tek kroz nekoliko godina u izdanju Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« koji je ionako tiskao takvu vrstu bibliografije, ali samo do 1945. godine.

Tom idejom zanosio se i J. Šidak u čijoj ostavštini sigurno ima toliko bibliografskih podataka s kojima bi se moglo nastaviti na obradi hrvatske povijesne bibliografije. A i drugi, primjerice J. Matasović, koji je ostavio na tisuće ispisanih ceduljica, a danas su pohranjene u Hrvatskom državnom arhivu, te djelomično i B. Stulli. Sve je to ostalo na parcijalnim pokušajima i pridonescima, koji su stalno ukazivali, ali ne i ostvarivali krajnji cilj ovakvog nezaobilaznog bibliografskog pothvata.

Ovo će biti golem i mukotrpan posao, ali vrlo koristan kao svojevrstan stručni putokaz za buduće generacije povjesničara, kojima će tako biti olakšan i pojednostavljen pristup pojedinim razdobljima hrvatske vjekovne prošlosti.

Takav podvig zaslužuje i obrada izvora za hrvatsku povijest kroz vjekove. Taj šaroliki izvorni materijal sastavljen od raznolikih naših i stranih izvora obuhvatio bi nekoliko svezaka ili knjiga, a rađen bi bio po strogo znanstvenom kriteriju, kakav se primjenjuje u ostaloj Europi. Ne bi trebalo ni spomenuti da su ovakvu zbirku izvora — ali probranih i ne svih — izdavali od Račkoga (u originalnom tekstu i latinskom prijevodu) pa do Šidaka i N. Klaić (samo u hrvatskom prijevodu) kao i još nekih, čija imena nije potrebno navoditi, jer su već poznati u hrvatskoj historiografiji. No ipak se dosada nije mislilo ući u ovakav posao, koji bi u cjelini polazio objelodanjivanjem izvorne građe o hrvatskoj prošlosti od 6. stoljeća do današnjih dana, tj. do proglašenja Hrvatske kao države i njenog priznavanja od Europske zajednice. Naslov bi ipak takve zbirke mogao glasiti: Monumenta Croatiae historica.

Da zaokružimo. Ovo bi bili primarni zadaci hrvatske povijesne znanosti koje valja provesti u stvarnost i što skorije tiskati planski i po izvjesnoj gotovosti prikupljenog materijala.

Uz izneseno, držim kako hrvatska historiografija valja poraditi i na sljedećim zadaćama. Prvi put u hrvatskoj događajnoj povijesti pristupiti mnogostrukoj obradi odnosa i veza Hrvata s narodima Europe kroz vjekove. Zato će se morati izraditi privremeni nacrt kako da se ta zamisao provede u djelo, imajući uvijek na umu da ti odnosi moraju biti temeljeni na pouzdanoj izvornoj građi, koja će biti raznolika karaktera i obujma.

Tako će morati dobiti prvenstvo obrada gotovo nerješive teme u obliku gordijskog čvora: Dolazak Hrvata na Balkan, tj. Ilirski poluotok, koji su nastanjivali prije njih Grci, Rimljani, Iliri i Bizantinci i Romani, a paralelno s tim će u takvoj vrsti pothvata po prvi put dobiti svoje mjesto detaljna obrada veza između Hrvata i Arapa tokom stoljeća, pa onda Hrvata s Langobardima, a napose Hrvata i Talijana (tj. naroda državica i gradova u Italiji) s posebnim osvrtom na stoljetne odnose i veze između Hrvatske i Venecije. Samo je po sebi razumljivo da će u povijesni fokus obrade morati ući vjekovni odnosi Hrvata sa Srbima, pa onda s Bugarima, Makedoncima, Albancima, Crnogorcima, Slovencima, Bosancima, Bizantincima (Romejima), pa Tatarima (Mongolima), Turcima, Grcima i svim ostalim narodima na Balkanu. Zatim svakako s Mađarima, Rumunjima, Austrijancima, Česima, Moravcima, Slovacima, Poljacima, Rusima, Ukrajincima, Nijemcima, Francuzima, Englezima, Španjolcima, Švedima, Dancima, Norvežanima, Litvancima itd. itd. Ne smije se propustiti ni veze i dodire Hrvata s narodima u Aziji, Africi i Sjevernoj i Južnoj Americi. Sve ovo moglo bi se sažeti u obliku cjelovitog djela, a onda bi se moglo prijeći i na pojedinačne stoljetne dodire u nekoliko knjiga (na hrvatskom i stranom jeziku) s detaljnim iznošenjem izvora i literature o tim vezama i doprinosu Hrvata na njihovom političkom, kulturnom i gospodarskom polju.

Budući da je i to pionirski posao, jasno je da će i njegova obrada biti samo površinski točna, ali ne i zasada sveobuhvatna.

Zbog takvog polazišta jasno je da će i s jedne i s druge strane, tj. sa strane Hrvata ali i sa strane naroda u Europi ili na bilo kojem kontinentu, s kojim su imali dodire, niknuti ideje i prijedlozi, kako da se još bolje osvijetle njihove međusobne stoljetne veze.

U uskoj je vezi s ovim projektom i plan kako da se pristupi opisu stoljetne dijaspore Hrvata, tj. migracijama i emigracijama Hrvata, o čemu je kod nas dosta pisano, ali ne u jednoj širokoj i strogo znanstvenoj cjelini. Sve će se to povezati sa stoljetnim pitanjem migracija balkanskih naroda na sadašnje tlo Hrvatske, koje je bilo upravo fatalno presudno za budućnost današnje hrvatske države. Naime, tu bi uz znanstvenu kritičku obradu i publicistika imala svoju riječ i ulogu.

Osobito bi bilo važno naglasiti kakvu su presudnu ulogu imali Hrvati u svjetskoj povijesti, a naročito koji je doprinos Hrvata bio u Europskoj kulturi i znanosti u doba humanizma i renesanse te baroka, a i dalje. Sve to moglo bi dati u obliku sinteze i izdati na jednom od europskih jezika. U tom pothvatu su nas na neki način pretekli, iako su imali mnogo manji stoljetni dodir s europskom

kulturom, srpski znanstvenici, koji su tiskali već u 1993. godini na srpskom i engleskom jeziku djelo pod naslovom: »Srbi u europskoj civilizaciji«, a izdavač mu je SANU u Beogradu.

Nepobitna je činjenica da je Hrvatska služila kao stoljetno utočište balkanskih naroda i narodnosti, ali bila je i vjekovni poligon preko kojeg su prodirale razne vojne formacije s Istoka i Zapada i obrnuto. Ujedno su se Hrvati iskazali tokom stoljeća kao nezamjenjivi i nepobjedivi čuvari Jadranskog mora. Sve te vrlo važne teme iziskuju što precizniju obradu i tiskanje na stranim jezicima.

S tim pitanjima je upravo tijesno povezana tema: uloga Hrvata u srednjovjekovnim križarskim ratovima kao i heretički pokreti u hrvatskim zemljama, te: problemi i kontroverze u srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti. I one čekaju svoju obradu u obliku pravovaljane sinteze.

Od međunarodnog pak značenja bila bi obrada hrvatskog pitanja u europskoj i svjetskoj diplomaciji, o čemu je bilo samo izvjesnih pokušaja pisanja, ali ne u cjelovitom obujmu. Uostalom to je neko vrijeme i bilo tabu–pitanje za hrvatske povjesničare dok su mu drugi europski publicisti ili povjesničari pristupili površinski, nedovoljno upućeni u taj povijesni konglomerat. U povijesnom lancu s ovim pitanjem spada i muslimansko pitanje[4025] kao i srpsko–pravoslavno pitanje, koje je ušlo i u pore hrvatske povijesti kroz stoljeće. Razrada ovakvih problematičnih i složenih tema je od takve nužnosti da je nije uopće potrebno sada bilo kojim pismenim izrazom pojačavati ili na njih prstom ukazivati.

Isto tako je vrlo osjetljivo, a opet i vrlo izazivajuće da se detaljno i strogo znanstveno–istraživački obradi kao tema: Dominum maris Adriatici od najstarijih vremena tj. od prapovijesti do danas. Značaj ovakvom pristupu obrade ovdje također nije ni potrebno naglasiti ili na nju upozoriti, jer i sada je od međunarodnog i političkog značenja. Ovdje bi dobilo presudnu riječ nekoliko pomoćnih povijesnih znanosti uz kritičku obradu raznovrsnih izvora od same prapovijesti dalje (jedan dio ovih izvora bi trebalo objelodaniti za srednji i novi vijek pod nazivom: Codex diplomaticus Adriaticus). Zato je ta tema i od dugoročnog značenja, ali od velike važnosti i na njoj bi trebalo raditi nekoliko znanstvenika, a ne samo jedan.

Kako je očito da je katolička crkva tijekom svih stoljeća igrala presudnu ulogu u Hrvatskoj i njenoj povijesti, također nije nužno upozoriti da je i taj fenomen neophodno potrebno posebno što jače reflektorski osvijetliti uz najstrožu primjenu prebogate raznovrsne izvorne građe.

Iako je pravoslavna nacionalna crkva u hrvatskim zemljama ispočetka imala vrlo nezamjetljivu, a kasnije sve upadniju i šaroliku ulogu u hrvatskom državnom prostoru, ona time sama od sebe ulazi u povijesni fokus istovremeno s ulogom katoličke crkve i vjere u hrvatskim zemljama na balkanskom vjerski užarenom prostoru, na što neoborivo ukazuju i potvrđuju izvorni podaci domaće i europske provenijencije. U sklopu obrade narodnih pokreta u Europi, a napose na Balkanu, istaknuto mjesto zauzimaju bune i pokreti u Hrvatskoj i s njom usko povezanim prostorima. One su raznovrsno obrađivane, a pretežno one koje su objelodanjivane pod naslovom Bune pučana i seljaka, od 1956. intenzivnije dalje. No tom su prilikom zapušteni i drugi stoljetni pokreti na hrvatskom prostoru, koje je sve trebalo povezati u jednu skladnu cjelinu i takvu povijesnu obradu uokviriti u europsku historiografiju, gdje se stalno opisuju i obrađuju slični pokreti i bune. Čak će trebati tražiti komponente i utjecaje jednih na druge. Zato je obvezno da i ovakva vrsta tema dobije što skorije svoju znanstvenu obradu i da se europski znanstvenici zainteresiraju za izvornu građu o tim pokretima u našoj vjekovnoj povijesnoj stvarnosti i da se tako pronađu dodirne točke s onima u zapadnoj i istočnoj Europi. Iza

[4025] O tome se je već prije pisalo, a 1990. g. je čak Muhamed Hadžijahić objelodanio djelo: Porijeklo hrvatskih Muslimana (Sarajevo 1990, str. 186), dok je 1991. časopis »Prilozi za orijentalnu filologiju« (41, Sarajevo 1991, str. 450) bio ispunjen od nekoliko autora posvećen gotovo isključivo proučavanju islamizacije Bosne i Hercegovine kroz stoljeća.

Gl. i Džaja M. S., Konfessionalität und Nationalität Bosniens und Herzegovina. Voremanzipatarische Phase 1643–1804, Südosteuropäische arbeiten 80, München 1984.

ovakvog znanstvenog upozorenja o raznovrsnim društvenim pokretima u Hrvatskoj, od neobične važnosti je obrada vrlo složenog vlaškog pitanja na Balkanu, usko povezanog s onim u hrvatskim zemljama kroz izvjesna stoljeća, gdje je dominirao tijekom stoljeća tzv. morlakizam, unijačenje, krajiški sustav, vjera i pismo kao i uloga političko–vojnih vlasti usmjeravanih iz Beča i Graza itd.[4026]

Kako je sada stvorena pravna hrvatska država, sa svim svojim funkcionalnim strukturama, jasno je da će se morati posegnuti i u daleku našu prošlost i dati na istraživanje i opis: Otkada i kako su se održavali hrvatski sabori[4027] te vršili izbori i obrazovale razne političke stranke, te kakvu su ulogu i značenje imale županije u hrvatskim zemljama, gdje su postojali gradovi i sela, u kojima se odvijao društveno–ekonomski život, ovisan o vanjskim mirnim ili ratnim prilikama. Sa svim ovim temama, u istom su gotovo lančanom sklopu i teme, dosada drukčije obrađivane: nacionalna ideja i misao u Hrvatskoj kroz stoljeća i raznovrsno upravno uređenje u hrvatskim zemljama. Nadalje, uloga i značenje hrvatske inteligencije, građanstva i seljaštva, uz uspoređivanje s ovakvim istim pitanjima obrade u ostalim europskim državama. Za što kritičnijom obradom teže upravo izazivajuće teme: Planovi i programi buna i ustanaka kao i politički pamfleti u hrvatskim zemljama te razvoj pojma o državi i državnosti u hrvatskoj historiografiji.

Kako je pak danas u fokusu svjetske javnosti genocid na Balkanu, zapravo u predjelima nekih republika bivše Jugoslavije, nužno je istražiti njegove korijene u dalekoj svjetskoj i našoj prošlosti i upozoriti na posljedice njegovog djelovanja itd.

Vrlo široku i nezaobilaznu obradu mora imati i hrvatska povijesna topografija i toponomastika, koja je sadržajno značajna u starom, srednjem i novom vijeku. Njeni počeci su inicirani u nekadašnjoj JAZU (danas HAZU) i ispisi takve vrste građe, koje su obrađivali uz ostale napose Viktor Novak i Stipe Gunjača, nalaze se pohranjeni u toj ustanovi ali u vrlo maloj količini i nesređeno predani. Zato bi trebalo da HAZU odmah organizira Institut za hrvatsku povijesnu topografiju i toponomastiku, pri kojem će se formirati znanstveni odbor koji će dirigirati ovakvom vrsti daljnjeg istraživanja te građe i stvoriti plan kako da se objelodani i učini pristupačnim znanstvenoj javnosti. Jedan od ključnih zadataka ovoga instituta bio bi i izdavanje hrvatskog povijesnog topografsko — toponomastičkog atlasa i imenika u nekoliko knjiga.

Takva vrst pothvata bio bi temelj za slični podstrek i na ostalim dijelovima Balkana, u nekadašnjim tzv. južnoslavenskim republikama i pokrajinama. Daljnja razrada bi se dakle odvijala u budućem dogovoru sa sličnim institucijama u pojedinim europskim znanstvenim ustanovama, u prvom redu onima u slavenskim zemljama.

Kapitalno mjesto među svim ovim znanstvenim pothvatima, a i nezamjenljivo mjesto zauzimaju: pomoćne povijesne znanosti u hrvatskim zemljama. Njihova početna obrada iza II. svjetskog rata i kao sveučilišni obvezni predmet započela je u nekadašnjoj SR Makedoniji, a onda na Kosovu u Prištini, pa djelomično u Bosni i Hercegovini i konačno u Hrvatskoj i to u Zadru. Čak su objelodanjeni pod istim naslovom i udžbenici na makedonskom, srpskom i albanskom jeziku, ali zato ne i na hrvatskom, uslijed neshvaćanja sveučilišnih znanstvenika.

Zato je dužnost naše najviše znanstvene vlasti da ispravi tu grešku ili previd i da što skorije formira ili zapravo udovolji potraživanju da osnuje Institut za pomoćne povijesne znanosti pri Hrvatskom

[4026] Za ovo pitanje gl. rad: Mirko Valentić, O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba (Časopis za suvremenu povijest 24, Zagreb 1992, 1–22) i Zef Mirdita, Pokušaj rasvjetljavanja i rješavanja problema fenomena »plemenskih« odnosno »pastirskih« socijalnih struktura Balkana (Povijesni prilozi 12, Zagreb 1995, 283–326).

[4027] Gl. knjigu »Hrvatski sabor«, (Zagreb, 1994) posvećenu povijesti hrvatskoga sabora. U njemu su svoje priloge dali Josip Kolanović, Nikša Stančić, Hodimir Sirotković i Lelja Dobronić, popraćene s bogatim ilustracijama, ali nažalost bez navođenja povijesne bibliografije. Izdavači su ovoga djela Sabor Republike Hrvatske, Nakladni zavod Globus i Školska knjiga u Zagrebu.

državnom arhivu u Zagrebu, gdje bi uz njega postojale i viša i niža arhivistička škola. S čime će se ova institucija baviti, to će joj odrediti pravilnik. No svakako će mu biti jedan od primarnih zadataka izdavati svoj stalni časopis čak i povremeno jedan na stranom jeziku, i da uz to još jače proširi krug svoje izdavačke djelatnosti. Uz općenito bavljenje pomoćnim povijesnim znanostima, (njih će se možda na hrvatskom i jednom od stranih jezika izdati u proširenom i nadopunjenom izdanju čiji je autor na makedonskom i srpskom (latinicom) pisac ovih redaka). Izdvojit će se od ovakve cjelovitosti diplomatika (ona bi se tiskala pod nazivom Hrvatska srednjovjekovna diplomatika), kojom se je uz ostale bavio J. Stipišić, M. Šamšalović i drugi, arhivistika (krajnje je vrijeme da se tiska Hrvatska arhivistika u sasvim kratkom a onda i većem obujmu uz hrvatski i na strani jezik na kojoj već duže vrijeme radi Josip Kolanović), kronologija, numizmatika (u Zagrebu postoji časopis Numizmatika u kojem sudjeluje nekoliko amatera — numizmatičara), epigrafika (njome se bavio uspješno B. Gabričević i napisao o tome knjigu), te heraldika. Ove su godine 1995. kao reprint objavljeni od zagrebačke privatne nakladničke kuće »Goldenmarketing« djela: I. Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nürnberg 1899, te Carl Georg Friedrich, Wappenbuch des Königreichs Dalmatien, Nürnberg 1873. Ta ista kuća kani uskoro objelodaniti i prijevod obiju ovih djela, s nadopunom iz ostavštine Bartola Zmajića, koji je službovao u Hrvatskom državnom arhivu (gl. Mirjana Dugandžija, Život s plaštom, kacigom i štitom, Vjesnik, Zagreb 19. II. 1995, 24–25). To je zasada nestvarni potez za koji trebaju duže priprave. U ove pomoćne povijesne znanosti uključena je i sfragistika (nažalost hrvatska crkvena sfragistika, koju je napisao Ante Gulin, nalazi se još uvijek kao rukopis u izdavačkom poduzeću Kršćanska sadašnjost), epistolografija (ona je u nas još u razvoju), povijesna geografija (njome se je bavio djelomično dr. Josip Lučić i posmrtno je sigurno ostavio materijal na osnovi koga bi se mogla sastaviti hrvatska povijesna geografija) itd., za koje postoji čitav niz stručnih znanstvenika, prokušanih na tom polju kroz niz godina. U centar pažnje iz pomoćnih povijesnih znanosti spadaju uz arhivistiku (koja u našoj državi dobiva sve veće značenje i pažnju, pa je čak na Filozofskom fakultetu u Zagrebu osnovana Katedra za arhivistiku, bez povezanosti s Hrvatskim državnim arhivom, što joj samo ide na štetu) i sami arhivi u Hrvatskoj i izvan nje, čija izvorna građa znanstveno obrađena treba tiskom prijeći hrvatske državne okvire i usko se povezati s istoimenim europskim institucijama i njihovim planovima. Iako su to naoko »pia desideria«, ona su ipak ostvariva, a sve to ovisi od naše stručnosti i upornosti kao i snažne podrške vrhovnih državnih vlasti, čije se snaga i izvršno djelovanje odrazuje preko hrvatskog sabora, županija i općina.

Uz sve ovako nabrojeno nužna je, uz veću navedenu povijesnu obradu prošlosti starih hrvatskih gradova, mjesta, sela i naselja tokom stoljeća, i obrada pojedinih starohrvatskih i novovjekovnih predjela Hrvatske, kao što su u prvom redu Slavonija (u cjelovitosti i pojedinostima), zapravo sjeverna Hrvatska (na ovom području a napose povijesnom zasada je mali broj znanstvenika kao što su npr. I. Mažuran, N. Moačanin, ali ima i čitav niz publicista koje treba upozoriti na pravi put svojevrsne obrade ove zemlje), Istra (kako je prapovijest i povijest ovog poluotoka još više zamagljena talijanskom historiografijom a onda iza 1945. dijalektički i djelomično opisana proizvoljnom obradom pojedinaca (primjerice B. Stulli, P. Strčić i još neki) kao i ustanova raznovrsnih odgojno obrazovnih razina, potrebno je danas izvršiti sistematsku preobrazbu napose znanstvene i kulturne djelatnosti u Istri, te stvoriti veći broj znanstvenika naročito povjesničara svih vrsta struka iako ih ima već nekolicina koji se ističu svojim znanstvenim radovima koji bi se mogli staviti na čelo te preobrazbe (kao primjerice Miroslav Bertoša). Gledaj zato i: Program obnove i razvitka Županije istarske, Pazin 1994, str. 69. U taj sklop ide Hrvatsko primorje (ovaj dio Hrvatske je također nedovoljno obrađen i napose u povijesnom pogledu koji se je sveo na neke gradove, mjesta i sela, što je nedovoljno i treba veću širinu obrade), Lika (o ovom predjelu Hrvatske dosada se je pisalo i u pojedinostima i u cjelini ali većinom publicistički od raznovrsnih znanstvenika, publicista i novinara, što je svakako nedovolj-

no. Novu znanstveno–kritičku obradu zato treba preuzeti HAZU iz opravdanih razloga da će se istom tada moći doći do pozitivnih rezultata), Dalmacija (iako je Dalmacija kroz stoljeća bila u središtu domaćih i europskih pisaca raznih struka, a naročito povjesničara, ona unatoč tome iziskuje gotovo totalnu reviziju onoga što je o njoj pisano. To se u prvom redu odnosi na arheologiju i povijest usprkos tome što izgleda da je sve točno i jasno. Rad na tome pothvatu obuhvatit će niz godina, jer su izvorni podaci ovih grana o njoj gotovo neiscrpni i mnogi čak zasada nejasni i nedohvatljivi. Inače putokaz u njenu problematiku pružaju nam razni priručnici i iskusni stručni pisci, a naročito povjesničari od XVII. stoljeća do današnjih vremena) s Bokom kotorskom (kako je ovaj predjel s jednim od najljepših zaljeva na svijetu pretežno uklopljen u razne povijesti a građa o njemu i domaća i strana je i danas nedovoljno proučena, dok je pravih stručnjaka za nju sve manje, to je put do krajnjega cilja da se sastavi jedna objektivna–znanstvena povijest Boke kotorske dugotrajan ali svakako koristan za budućnost ovakve neponovljive zemlje), Bosna i Hercegovina (o Bosni i Hercegovini je već prije u našem tekstu rečeno, ali ne i sve, jer su teme njene obrade gotovo neiscrpne i traže što izvorniju potvrdu), Banat, Bačka i Baranja (za ove tri zemlje izvorni materijal je i danas zakopan u domaće i europske arhive, biblioteke i muzeje, a stručnjaka je premalo, među kojima odskaču sa svojim radovima Ante Sekulić koji proširuje znanje o njima s punom znanstvenom odgovornošću), Srijem (ovaj kraj, najviše u vlasti raznih osvajača od prahistorije do danas, zaslužuje ne samo punu pažnju nego i što skorašnju znanstveno kritičku obradu, jer izvora za to ima dosta, ali su zato pojedini problemi iz njegove prošlosti gotovo nerješivi i traže strpljivi pristup da ih se okonča) itd.

Nadalje, kako su dosad opisane međunarodne granice Hrvatske kroz prohujali ciklus stoljeća, najviše na osnovi literature, ne treba ni naglašavati da je upravo vapijuća obrada tih istih granica ili međa Hrvatske od najstarijeg njenog razdoblja do danas s pojedinim europskim državama ili zemljama upravo na bazi izvorne građe i brojnih geografsko političkih karata, uz minuciozni opis i historijat vojnih krajina na Balkanu. Tako onih pod turskom vladavinom, mletačkom i austrijskom, gdje dominiraju dvije hrvatske vojne krajine, koje su bile stalni i nepresušni izvor austrijskoj vladavini i njenom vladaru za vojni obračun s pojedinim državama u Europi.

Zatim će se trebati pozabaviti novim pristupom glede kritičke revalorizacije raznovrsnih srednjovjekovnih i novovjekovnih izvora. Tako u prvom redu obnove i nadopune Račkijevih Documenta (1877), Historiae Salonitanae Tome Arhiđakona (s novom obradom i uspoređivanjem svih njenih prijepisa, s komentarima i novim tiskanjem teksta), te kritičkim izdanjem obrade ostalih kronika, memoara, dnevnika, autobiografija kao i legendi, tradicija i nacionalnih mitova itd. Kao neka vrsta reflektora za ovu vrstu izvorne građe, neophodno je proučavanje i objelodanjivanje raznovrsne korespondecije naših političara, državnika i znanstvenika u hrvatskim zemljama i izvan njih, čak tamo od 15. stoljeća do danas, a svemu tome bi se mogla priključiti kao nepresušni nezamjenjivi izvor za hrvatsko–europske odnose i veze raznovrsne novine i časopisi u zemlji i izvan nje od 18. stoljeća do danas. Tom prilikom će se morati uspostaviti nova edicija kao što je Hrvatska memoaristika (naši dnevnici od početka 15. stoljeća i memoari, čiji su preteče bili upravo dnevnici nazvani diarii) koju je pokrenula Školska knjiga preko objelodanjivanja Neustädterovih memoara (nažalost do sada izašla tek prva knjiga a kroz godinu dana će uslijediti druga knjiga). O važnosti ovakve edicije, napose ako su u njoj uvrštene emigrantske memoaristike i politički dnevnici i zapisi ne treba ništa također govoriti, jer ona sama po sebi daje vjekovni pečat i značaj u nas i u Europi.

Još smjelije mora se pristupiti prvenstveno najkritičnijoj totalnoj reviziji Kandlerovog Codice Istriano, od kojega je danas tiskan samo reprint, što je nedovoljno, te Ljubićevih Listina, tako i Smičiklasovog Codexa diplomaticusa, a onda tek opredijeliti se za izdavanje Codexa diplomaticusa pojedinih naših gradova i mjesta u srednjem vijeku iz Gornje i Donje Hrvatske (tj. Dalmacije i Istre). U ovakav okvir objelodanjivanja izvorne građe ulaze prvenstveno kao zbirke isprava i tzv. Codexi. Tako Codex diplomaticus ragusinus, Jadertinus, Sibenicensis, Spalatensis, Crisiensis, te Codex

maritimus mediaevalis croaticus, kao i Codex diplomaticus croaticus, neke vrste nastavljača Smičiklasovog Codexa do naših dana. Usporedo s time znanstveno bi se obrađivala i povijest svih tih gradova pojedinačno ili u cjelini. Svemu ovome mora se dodati i tiskanje Codexa diplomaticusa hrvatskih županija, povezanog s obradom povijesti tih administrativno vojnih jedinica, (kao putokaz obradi ovih župa ili županija od ranoga srednjega vijeka do danas gl. radove F. Račkoga, S. Zlatovića, M. Brašnića, F. Šišića, M. Kostrenčića, I. Beuca, a napose F. Smiljanića, koji je, pripremio za tisak: Kninsku županiju, te najava knjige »Županije u hrvatskoj povijesti«, koja će izaći u izdanju Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu a čiji će urednik biti B. Vranješ–Šoljan) sada nanovo oformljenih u državi Hrvatskoj.

Nadalje, pored izdavanja pisanih spomenika zagrebačke biskupije, koje je djelomično proveo Ivan Pl. Tkalčić, a sada oživio i nastavio Andrija Lukinović, po istom kalupu ili metodi obrađivali bi se i takvi isti spomenici pojedinih hrvatskih biskupija i nadbiskupija, kako smo već nešto prije naveli, s istovremenom obradom njihove povijesti od postanka sve do sada. Iz pojedinih pak naših arhiva objelodanjivala bi se također i takva građa, koja je značajna za hrvatsku povijest[4028] u obliku raznovrsnih serija. Napose se to odnosi na raznovrsne notarske spise (koji su se započeli izdavati u raznim razdobljima pojedinih gradskih arhiva u Hrvatskoj), a među njima zaslužuje što skorije tiskanje i oporuke (testamenti i kodicili) od doba hrvatskih narodnih vladara na latinskom i hrvatskom jeziku kao i one oporuke pisane glagoljicom i ćirilicom tzv. bosančicom, županijske (za takav posao još nisu ni započete priprave ali se mora uskoro i njih objelodanjivati) i banske akte (ne postoji još plan kako da se to provede u cijelosti), kao i čitav niz drugih akata. Među njima i nastavak izdavanja saborskih spisa, iz kojih će se konačno moći napisati velika studija o njihovu postanku, te stoljetnom uređenju i daljnjem razvoju i djelatnosti (Šišić je čak obećao 1912. godine napisati posebnu studiju o hrvatskim saborima u 16. stoljeću, o njihovom uređenju, kompetenciji kao i radu, ali to obećanje ipak nije nikada ostvario).

Nadalje će se morati mnogo smjelije prići rješavanju pojedinih presudnih, ključnih i bitnih problema i osvjetljavanja iz cjelokupne hrvatske povijesti od prapovijesti do sadašnjih dana. Također i iznijeti detaljno i strogo kritički izvjesne ispravke i nadopune, osobito o hrvatskoj povijesti od 1918. do 1945. i od te godine do danas (npr. napose utjecaj raznih političkih ideologija u hrvatskim zemljama) na osnovi dosada nepoznate ili zabranjene izvorne građe iz naših i europskih arhiva, u kojima se svima kriju gotovo nepresušni izvori stvaralaštva minulih vjekova.

U vezi s tim bit će potrebno osnovati hrvatske povijesne institute za istraživanje izvorne građe koja se odnosi na hrvatsku povijest u arhivima, bibliotekama i muzejima, kao i sličnim ustanovama. Drugim riječima, upravo onakve znanstveno istraživačke ustanove, kakve već odavno imaju Amerikanci, Nijemci, Francuzi, Englezi i drugi, u Rimu, Veneciji, Parizu, Carigradu, Beču, Grazu, Budimpešti, Madridu i drugdje. Time bi sada i mi, uz sve takve slične institucije morali imati i svoj institut u New Yorku pri arhivu i biblioteci Ujedinjenih naroda, kao i u Washingtonu.

Nadalje će se upravo od danas morati formirati pri katedrama povijesti na istaknutim europskim i američkim sveučilištima (fakultetima) neke vrste odjela za povijest hrvatskog naroda, tj. zapravo za kroatistiku.

U samom pak Zagrebu, vrijedno bi bilo osnovati hrvatski povijesni (središnji) centar za znanstvenu i izdavačku djelatnost, čiji bi članovi bili i vrhunski povijesni stručnjaci. Ovaj centar bi ujedno bio koordinator, kao i medijator između reformiranih odjela HAZU, Odjela za povijest pri Matici hrvatskoj, Instituta za hrvatsku suvremenu povijest itd. kao i sličnih ustanova u ostalim gradovima Hrvatske, gdje buja znanstveno–istraživalački rad.

[4028] Još 1868. godine je napisao F. Rački (Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća, Rad JAZU IV, Zagreb 1868, 103) proročku rečenicu da je zbog tadašnjega stanja naša historiografija »sada (tj. 1868: S. A.) dužna sakupljati malu i veliku građu za buduće uzvišenije svrhe (S. A.)...«.

Takav centar mogao bi biti pri Ministarstvu za prosvjetu i kulturu ili pri Ministarstvu za znanost u Zagrebu. U tom gradu je kako smo već predložili neophodno korisno osnovati Institut za pomoćne povijesne znanosti s časopisom i Institut za povijesnu topografiju i toponomastiku pri HAZU. Time će naši povjesničari, a i naša historiografija, prožeta stalnim traženjem novih puteva i rješenja, konačno izaći iz svojih dosadašnjih uskih okvira i uklopiti se u europske. Ujedno će se proširiti i odrediti sama valorizacija naše historiografije za hrvatski narod, njegovu povijest i budućnost. Naime, neki naši povjesničari su do nedavno djelomično pridonijeli da se hrvatska historiografija s vremenom i ponekad, kako sam već naglasio, naprosto pretvorila u sve prije nego joj je bila zadaća i svrha — a to je da iznosi povijesnu istinu u cijeloj njenoj kompleksnosti.

Kako u nas do sada uopće nije posvećena pažnja tome kada je postala i kako se razvijala povijesna kritika u Hrvata i u njihovim krajevima i gradovima do danas, ona će morati također ući u fokus naše izdavačke djelatnosti, a tako i sinhronizirana tema: stav europske povijesne kritike prema hrvatskoj historiografiji i povijesti hrvatskoga naroda od 16. stoljeća do naših dana. Nadalje i nezaobilazna tema: utjecaj europske, a napose slavenske historiografije, njenih smjerova i istaknutih predstavnika na razvoj hrvatske historiografije i njenih najutjecajnijih pisaca, tj. povjesničara.

Potpuno nenačeta povijesna problematika je u znanstvenoj Hrvatskoj: kakvu je ulogu odigrala izvorna građa iz europskih arhiva glede pisanja i rasvjetljavanja pojedinih presudnih razdoblja hrvatske povijesti, a napose sada, kada je naši susjedi tiskaju na sve strane na svoj jednostran način i tako zamagljuju pravu istinu o nama i našoj zemlji kroz vjekove.

Sada konačno moramo uspostaviti i izvjesni red u našoj historiografiji, koja je jedan od autoportreta hrvatskog naroda, tj. odrediti točno mjesto koje pripada publicistici, a koje pravoj povijesnoj znanosti, gdje treba konačno prestati i svako tzv. posuđivanje iz drugih djela i radova bez naznake korisnika odakle su ti citati uzeti ili uzimani. Jasno je da bez svijesti o svojoj povijesti narodi ne bi mogli opstojati, a to je zapravo zasluga i povijesne znanosti, kao objektivne znanosti koja poravnava trnoviti put sporazumijevanju među narodima cijeloga svijeta.

Što se tiče hrvatske povijesti i drugih naroda na Balkanu, za koji je svojevremeno engleski ministar vanjskih poslova Eduard Grey rekao ruskom ambasadoru u Londonu, grofu Benkendorfu da je taj poluotok »zavijen u magli laži« (Dimitrije Popović, Diplomati u Petrogradu u vreme balkanskih ratova, »Trenutni snimci«, Godišnjica N. Čupića XLIII, Beograd 1934, 79), i ostaloj Europi, preporučljivo bi bilo što više izbjegavati ono što izaziva rasprave i svađe (npr. mitomanija). Nužno je stalno tražiti međusobni dijalog i pretežno pisati o onome što pojedine narode spaja ili gasi svaku bolesnu mržnju ili još dublji razdor.

Time će se pridonijeti jačanju buduće europske zajednice, u kojoj će i hrvatski narod naći svoje zapaženo mjesto. To će tim lakše postići sadašnjim obnavljanjem hrvatske enciklopedije u kojoj su hrvatska povijest i njene pomoćne povijesne znanosti dobile kao i 1938. godine istaknuto mjesto, što je u sadašnje doba od presudne važnosti. Kao neka sinteza hrvatske povijesti, naročito u pojedinostima, usporedo bi se mogla tiskati Hrvatska povijesna enciklopedija ili čak leksikon pod nazivom: Mala hrvatska povijesna enciklopedija. Time će se također pridonijeti i što boljem upoznavanju i sporazumijevanju naroda međusobno, što je u ovim presudnim danima itekako poželjno i nužno. Ujedno će se i sve manje postavljati pitanje: Quo vadis, Croatia?

Znači moramo stalno imati na umu da hrvatska povijest (i historiografija) ne smije biti i »ancilla politicae«, jer time prestaje biti istinska nauka i prava »magistra vitae«. S ovakvim stavom će se uvelike pridonijeti daljem znanstvenom razvoju povijesne kritike u nas. Ujedno će se tako lakše postići promicanje neprekidne međunarodne suradnje i koordinacije europskih i hrvatskih povjesničara, povjesničara umjetnosti, arheologa i povjesničara hrvatske književnosti za što uspješniji progres svih tih znanosti u budućoj europskoj zajednici.

8.

U vrtlogu i procjepu između publicistike i znanstvene historiografije, u kome su svjesno ili nesvjesno uklliješteni mnogi hrvatski povjesničari, može se ipak sagledati sadašnja uloga takve vrste povijesnih znanstvenika, u čije su se područje uključili i brojni amateri ili osobe bez prijeko potrebne obrazovanosti u toj povijesnoj grani.

U isto vrijeme nakon što je stvorena država Hrvatska povećan je i broj svih vrsta povjesničara i povjesničarki, koje u mnogim stvarima imaju tu i tamo izvjesnu prevagu.

Sada se nameće pitanje, je li to korisno za proučavanje hrvatske povijesti kroz vjekove i kakva je budućnost tih nazovi historiografa?

Mi znamo da se pravi povjesničar odmah prepoznaje, po svojim radovima, talentu i dostignućima, prelazeći ponekad čak okvire svoje historiografije i ulazeći u krug europske. No to je rijetkost, a pogotovo u današnjim otrovanim političkim prilikama u cijelome svijetu, gdje je zavladala laž, a istina zamaskirana raznim vještim smicalicama koje ne dopuštaju da bi se što bolje shvatila prošlost bez izobličenja i prepravljanja.

To je indirektno priznala i M. Gross, koja si je u svome radu »Nevidljive« žene (Erazmus, Zagreb 1993, broj 3) obavještavajući i o kretanjima u suvremenoj hrvatskoj znanosti uzela za zadaću »da potakne hrvatske povjesničare i povjesničarke na razmišljanje o vlastitom radu na aktualna i nadahnuća u traženju novih puteva kako bi se postigla europska znanstvena razina« (o. c. 63).

Drugim riječima mi nesmijemo dozvoliti da se sada stvore »bespuća« hrvatske historiografije i tendenciozno prekrajanje hrvatske povijesti nego da si pred očima svoga naroda i Europe postavimo onakve ciljeve, kojima će kritički obrađena hrvatska prošlost kroz vjekove u cjelini i pojedinostima biti izložena europskoj znanstvenoj javnosti na ogled i ocjenu, a i na upoznavanje s istinskom povijesti hrvatskog naroda na svim stupnjevima objektivne kritičnosti.

Potrebno je puno truda i znanja da povijesni mlin samelje sve činjenice i događaje iz hrvatske prošlosti i ovako oblikovane iznese na svjetlost dana. To znači da u našoj povijesti ne smiju više postojati tabu teme nego nastojanje da istraživačko–kritičkim pristupom i na osnovi izvorne građe prikazujemo našu prošlost bez ikakvih prekrajanja i ograda, a takav način obrade upravo mnogi narodi u Europi nisu postigli niti postižu nego se bave stvarima, koje su ponekad potpuno bezvezne i nepotrebne te nemaju za cilj da istinski upoznaju sa svojom prošlošću druge narode i ukažu im nove puteve, koji vode do međunarodnog povezivanja, kao i upoznavanja povijesne istine.

Prema tome hrvatski povjesničar ne smije biti i političar, a hrvatska historiografija, da ponovimo ne i »ancilla politicae«, no takvih naših »čistih« povjesničara je vrlo malo u državi Hrvatskoj, i oni nisu omiljeni.

Ti su dakle unatoč toga preuzeli olimpijsku povijesnu baklju da pročiste svojom kritičnošću hrvatsku prošlost i prokrčivši puteve, koji vode ravno do prave povijesne istine, uz punu odgovornost sa svojim su radovima i djelima uspjeli istupiti pred svoj narod i Europu. To je dakle jedan od krajnjih ciljeva hrvatske historiografije, koja se danas uslijed nesnalažljivosti ili jednostranosti sa svojim rezultatima našla na raskrsnici: kuda dalje i kako.

Nadalje se postavlja pitanje: treba li za to stvoriti plan višegodišnji ili nešto kraći, ugledajući se kako i koliko na tome rade europski historičari i s kakvim uspjehom.

Takvim nastojanjem mi trebamo u našoj državi Hrvatskoj stvoriti nove korisne osnove. Pomoću njih ćemo preko takve kulturne izgradnje ući na glavna vrata svih znanosti i dostignuća Europe, na čemu su već dali zapažene priloge naši istaknuti prethodnici tijekom stoljeća.

Kakav je sve bio udio u tome, danas se to sasvim otkriva, a sa strane Zapada već stižu pohvale i priznanja.

Prema tome htjeli mi ili ne, mi smo fizički i psihički uključeni u europske tekovine i kao posljedica toga je sadašnje naše upozoravanje da se valja održati na tzv. balkanskoj vjetrometini, čiji izazivač, taj balkanski pauk, nastoji svim sredstvima da se opravda i ubaci u zapadni kulturni krug.

Hrvatski pak dugogodišnji vakuum i čežnja da se dođe do prave afirmacije sada se polagano ali sigurno otvara na svim poljima znanosti, kulture i tehnike.

U sredini tih znanosti sudbonosna je uloga i stav naše historiografije, čiji su prvi korijeni zapravo nastali pod utjecajem Zapada i sada se ona vraća u njegove okvirne tokove. Ovakav moj izloženi stav, glede budućnosti hrvatskih povjesničara, obvezuje me i zato što se godinama bavim poviješću ne samo hrvatskog naroda u svim vremenskim okvirima nego i prošlošću makedonskog, slovenskog, albanskog, srpskog i crnogorskog naroda te naroda u Bosni i Hercegovini.

9.

Na rubu ovih mojih razmišljanja i izlaganja još bi, po mome mišljenju, preostalo da se ovdje barem ukratko osvrnem i iznesem moj stav prema upotrebi opće i hrvatske povijesti u hrvatskom školstvu te u srednjim i osnovnim školama u Hrvatskoj iza 1945. godine do nedavno, tj. u eri dominantnog marksizma.

Tada su isprva imali prevagu sovjetski udžbenici koje su nešto kasnije stidljivo preko Školske knjige u Zagrebu, na osnovi strogo provedene cenzure i obrade zamjenjivali domaći udžbenici za povijest a napose za opću povijest od raznih autora, koji su bili provjereni sa svojim stavovima u tadašnjoj politiziranoj znanstvenoj i prosvjetnoj javnosti. Što se tiče nacionalne povijesti ona je iz političkih i drugih razloga tijekom dugih godina bila podcjenjivana, krnjena i čak suspendirana. Sedamdesetih godina 20. stoljeća nastojali su doduše neki hrvatski povjesničari vratiti ugled i značenje povijesti i napose nadoknaditi gubitke, što su pretrpjele historiografija i nastava povijesti, a osobito njeni nastavni planovi i programi.

Tada se pojačava i zamisao pisanju sinteze hrvatske povijesti (1971), a po Šidaku »u granicama Jugoslavije, bez obzira na to odgovara li to nekome ili ne«. (Darko Stuparić, Sinteza povijesti, Vjesnik u srijedu, Zagreb 14. VII. 1971).

Sada je pak, nakon obnove hrvatske države, nastala sasvim druga situacija i sve tabu teme su ukinute i otvoreno se pristupilo hrvatskoj historiografiji, opisu nekih događaja i osoba o kojima se dosada nije smjelo pisati ili samo u strogo dozvoljenom prostoru opisivati. No, unatoč tomu javili su se i sada ponovno i oni autori, kojima su prije udžbenici bili favorizirani, da se uključe u pisanje novih udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole, pri čemu su mnogi od njih doživjeli svoj konačni debakl. Naime oni se nisu mogli osloboditi marksističkog taloga i nesvjesno su u tom stilu ostali pri sadašnjoj obradi naše hrvatske povijesti. Rijetki su bili koji su nastojali u razdoblju iza 1945. izvući se iz marksističkog kruga kao što je to učinio Miroslav Brandt za srednji vijek opće povijesti, »slijedeći vlastiti doživljaj prošlosti« i opredjelivši se »za temu o kretanju ljudskih zajednica medijem vremena« (M. Brandt, Srednjevjekovno doba povijesnog razvitka, Zagreb 1980, 8 i o. c., Zagreb ^{2}1995, 6). Tim svojim djelom je »pregazio« sovjetski udžbenik »Istorija srednjih vekov« u redakciji A. D. Udalcova, E. A. Kosminskog i O. L. Vainštajna, izašlom u srpskom prijevodu 1950, a uz blagoslov redaktora prijevoda dr. Georgija Ostrogorskog, dok se nije uopće osvrtao na davno zaboravljenu opću povijest srednjeg vijeka, od S. Srkulja (1869–1954), izdavanu u više navrata do 1945. godine koja je u Hrvatskoj neizravno tolerirana i upotrebljavana i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a naročito u srednjim školama kao nezamjenjivi udžbenik. No tada je prestao automatski vrijediti kao dugogodišnji ideološki zastario u ono doba udžbenik »Povijest staroga, srednjega i novoga vijeka za više razrede srednjih škola« od spomenutog Stjepana Srkulja, historičara i nekadašnjeg političara, koji je uz udžbenik iz opće i nacionalne povijesti, izdavao i korepetitorije, historijske članke, povijesne atlase itd.

Što se tiče tadašnje obrade hrvatske povijesti od najranijeg doba do nedavnih godina ostalo je mnogo širega prostora za naše primjedbe. Tu povijesnu zastavu prvenstveno i dalje nosi knjiga Ferde Šišića »Pregled povijesti hrvatskoga naroda« (Zagreb 1918. i 1920) koju su uspješno svaki na svoj način ponovno izdali uz svoje dopune i obrazloženja J. Šidak (1962) i T. Macan (1975), ističući da je to »najbolja pregledna sinteza čitave hrvatske povijesti«.

I dok se 1953. i 1959. u dva sveska obradila Povijest hrvatskog naroda u okviru Historije naroda Jugoslavije (do kraja 18. stoljeća) od petorice povjesničara iz Zagreba, u njenom predgovoru je rečeno da je taj udžbenik »oslobođen od ideoloških shvaćanja i šovinističkih tendencija koje su postojale u predratnim udžbenicima«. Nadi Klaić Školska knjiga tiska njenu »Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku« (Zagreb 1971) i »Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku« (Zagreb 1976). U predgovoru pak ove svoje prve knjige ona iznaša da se je prihvatila ne baš lake zadaće da u povećoj sintezi prikaže »Povijest Hrvata do XII. stoljeća«,[4029] a u predgovoru svoje druge knjige naglašava da ovo njeno djelo ide njenim »vlastitim putem, koji je utvrđivala u više od 30 godina svoga znanstvenog rada«, te iskreno priznaje da je ovu knjigu »napisala za svoje studente, nadajući se da će se među njima naći i takvi, koji će nastaviti njen rad na hrvatskoj prošlosti«.

U međuvremenu je ova ista Školska knjiga još 1968. g. u Zagrebu tiskala i »Povijest hrvatskoga naroda g. 1860–1914.«, koju su izradili J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić. Oni su u predgovoru ove iste knjige iznijeli da za to razdoblje dosada nije bilo »djela koje bi ga u cjelini« obuhvatilo »kao rezultat samostalnog znanstveno–istraživačkog rada« i da se je nastojalo »da razvoj hrvatskog naroda obuhvati na čitavom njegovom etničkom području«. Ujedno su naglasili »da povijest srpskog naroda u hrvatskim zemljama nije ni danas temeljitije istražena i proučena«, te da se ta »zadaća postavlja danas pred našu povijesnu nauku kao jedna od najprečih«.

Otada je prošlo dosta vremena, kada je 1992. g. u općepriznatoj državi Hrvatskoj tiskala Matica hrvatska zajedno sa Školskom knjigom »Povijest hrvatskog naroda«, u čijem je Predgovoru njen autor Trpimir Macan opisao ukratko egzodus te svoje knjige, koja je po njemu »popularan pregled, kojim se nastoji popuniti praznina u povijesnom štivu«. Iza ove Macanove »Povijesti« izašla je 1993. kao »priručnik za studente«: »Suvremena politička povijest Hrvatske« od H. Matkovića, koji je u njenom »Predgovoru« iznio njen sadržaj i razloge tiskanja, a 1994. Dragutin Pavličević tiska svoju »Povijest Hrvatske«, koji je također u »Predgovoru« obrazložio zašto se dao na ovaj posao i ovaj način obrade, izražavajući na kraju svoje veselje »da izađe sinteza Povijesti hrvatskog naroda u osam knjiga«, koju priprema »Zavod za hrvatsku povijest«. Uspoređujući, kao primjer, sve ove udžbenike kojima su se s vremenom koristili znanstvenici, sveučilišni i srednjoškolski profesori i nastavnici osnovnih škola kao i drugi, kroz ovakav letimični pregled, može se uočiti iz nekoliko navedenih primjera kako se proučavala uz opću i hrvatska povijest tokom tih godina i kakav je izgledao prosjek znanstveno–nastavnog kadra povijesne struke i koji su i kakav utjecaj izvršile te edicije na njih i s kakvim posljedicama.

Prema tome i mi sada moramo, barem ukratko s naše strane upozoriti na daljnje perspektive proučavanja hrvatske povijesti i njenih istraživača i predavača na svim razinama našega školstva.

U prvom redu mi trebamo naći sredinu i mjeru glede prepričavanja pojedinih događaja, osoba i stvari iz izvorne građe, služeći se primjereno metodologijom povijesti, na kojoj će se u budućnosti i dalje izgrađivati naša znanstvena historiografija.

[4029] Tada se nije osvrnula na raspravu članova Povijesnog društva Hrvatske kojem je bio 1950. g. predsjednik J. Šidak. Naime ona je upravo te godine prikazala veliku aktivnost na području naše historiografije o udžbenicima. Tom prilikom su se sukobili neki njeni članovi o obradi hrvatske povijesti do 12. stoljeća i čak je jedan od njih tražio da to ne bude baza »dijalektički materijalizam« (HDA — ostavština B. Stullija, kutija 40).

To će svakako trebati potvrditi novonastale rasprave, oslobođene i odijeljene od štetne žurnalistike (publicistike).[4030] S njihovim znanstveno–istraživačkim rezultatima mi ćemo dakle morati djelomično izmijeniti tok proučavanja povijesnih područja ili hrvatske povijesti — te i opet dati izvjesne prednosti nešto potisnutom srednjem vijeku i razdobljima od 16. do 19. stoljeća a ostajući čvrsto i dalje na stalnom rasvjetljivanju novoga doba, osobito od 1848. g. do danas.

Svega ovoga moraju biti svjesni povijesni znanstvenici, oboružani, svaki na svoj način, solidnim znanjem i kritičnošću kako bi bili osposobljeni objektivno utvrditi ono, što je ušlo u fokus njihova zanimanja ili osjećaja da je to nužno objelodaniti.

Tom se prigodom ne smije ni pretjerivati s publiciranjem sve moguće arhivske građe koja je već sada počela zauzimati maha. Nju je potrebno znalački znati odabrati i načiniti korisni izbor.

Sagledavajući budućnost takve vrste rada moramo biti svjesni da na ovaj način tiskani znanstveni rezultati ne smiju samo zainteresirati stanoviti krug naših povjesničara i kulturnih znanstvenika nego oni moraju, pažljivo probrani, ući i u pedagoške pore nastave, tj. u pedagošku primjenu u školi. Time će se postići da povijesna nauka uspješno odigra značajnu ulogu u budućnosti u općoj izobrazbi i kulturi hrvatskih đaka i studenata, počevši od osnovne škole do fakulteta i raznih instituta.

Da se ta svrha postigne, nastavnici povijesti u Hrvatskoj, prvenstveno u osnovnim školama, moraju se stručno i solidno obrazovati putem dobrih udžbenika, priručnika (leksikona, enciklopedija) i ostalih audiovizualnih sredstava. Ujedno će se u našoj državi konačno prekinuti s time, što je od 1945. g. do nedavno vladalo na Balkanu, da povijest nije znanost i da je svatko može predavati.

Jasno je da u sadašnjim srednjim školama otpada stara marksistička koncepcija da s 19. stoljećem treba početi obradu povijesti, pa tako i hrvatske, čemu su se neki naši povjesničari nesvjesno ili svjesno priklonili i pretežni dio svojih radova prebacili na 19. i 20. stoljeće.

Takvo mjerenje je bilo prodrlo i u krugove srednjoškolskih nastavnika povijesti koji nisu dospijevali da išta stručno čitaju glede historijske literature i časopisa, i naprosto su pribjegavali verbalizmu i ponavljanju istih fraza.[4031] Zbog toga su đaci i zamrzili povijest.

S takvim se stavom mora prekinuti, ali se ne smije zaboraviti da se danas razne publikacije iz hrvatske historiografije tiskaju u nedogled i da ih povjesničar, a kamoli nastavnik povijesti u srednjoj školi, ne može u potpunosti poznavati. Doduše pisci udžbenika pretežno se također trude da upotrijebe nove rezultate, koji ipak zaostaju za izdavačkom djelatnošću nepromijenjenih izdanja ovih udžbenika.[4032] Zbog toga, a napose glede nastave povijesti, školske naobrazbe i odgoja u Hrvatskoj već sada dolazi do raznih žučnih polemika oko pisanja udžbenika, što se vrlo štetno odrazuje u javnosti.

Jedno je jasno da nastavnik povijesti osnovnih i srednjih škola mora mnogo više znati od onoga gradiva, što u udžbeniku piše, a povrh toga mora se truditi da ne zaostane u poznavanju novih rezultata znanstvene historiografije.

[4030] Ova se grana ne smije izroditi u šarlatanstvo i svatko tko se želi njome baviti, a napose povijesnom publicistikom, treba posjedovati izvjesni smisao kritičnosti i biti svjestan da nije nepogrešiv o čemu piše. To se odnosi osobito na izdavačku djelatnost ogranaka Matice hrvatske u raznim našim mjestima gdje se tiskaju, ponekad bez određenog plana i svrhe izvjesne povijesne knjige (neke i kao reprint) ili zbornici, koji spadaju većinom u vrstu povijesne publicistike.

[4031] Još je Milivoj Dežman (1873–1940) liječnik, književnik, publicist izjavio kako u »Hrvatskoj ne trebaju ljudi koji će opetovati samo naučene riječi, koji će živjeti od tuđih ideja, tih klica neiskrenosti i nestabilnosti. Trebamo razvitih individua koji žive životom naroda, koji pojme sadašnje narodne potrebe — ljudi slobodnih u duši svojoj...« (gl. Josip Horvat, Hrvatski panoptikum, Zagreb, 1982, 2, 146, 147).

[4032] O tome je dr. Dragutin Pavličević u »Večernjem listu« (tjedni prilog: Kulturni obzor), Zagreb 22. I. 1995, 17) u vezi svoje novoizašle knjige »Povijest Hrvatske« za koju je naveo da je zaista prva povijesna sinteza napisana u slobodnoj demokratskoj Hrvatskoj uz ostalo rekao kako »dugoročno gledajući udžbenika povijesti još nemamo i da su neki samo prilagođeni i dopunjeni«. Drugim riječima: »nemamo novih udžbenika s novim programima, i to zato što nemamo novih programa i novih autora« iako se još 1990. g. poslije demokratskih promjena i nastanka slobodne Republike Hrvatske formirao odbor za deideologizaciju udžbenika i programa za nastavu povijesti u našim školama (gl. D. Pavličević, prof. dr. M. Brandt, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 27, Zagreb 1994, 391).

Što se tiče studenata povijesti na fakultetu oni se moraju uz kvalitetna predavanja nastavnika upoznati i putem prisustvovanja seminara, te izradom radnji što bolje sa svojom opredijeljenom strukom kao naukom. No i takav način osposobljavanja i za njih kao i za njihova nastavnika da vrednuju povijesne radove i rezultate znanstvene historiografije stječe se s vremenom. Jednom riječju sve to zavisi od sveučilišnog nastavnika povijesti i od njegovog odnosa prema studentu povijesti tijekom studija. Zato današnji naši nastavnici povijesti na ovakvim najvišim školama moraju biti oslobođeni od svake vrste historijske publicistike, od koje jedan dio pod naslovom znanosti, autoriteta i položaja pokazuje sasvim nepoznavanje osnovnih normi kritike povijesnih izvora i koji te iste izvore iskorištava za svoje ponekad netočne stavove ili čak »posuđuje« tuđe podatke za svoje ponekad netočne tvrdnje ili postavke, ili pak uzimaju ideje, podatke i rezultate iz djela, ne citirajući toga autora, ili pak pišu o nečemu što je već davno neki povjesničar razradio. No time se oni upravo razotkrivaju i daju ocjenu svoga poštenja i znanja.

Isto tako nastavnici a ponekad i mlađi kadrovi, koji se danas u ovako složenim prilikama bave znanstvenim radom, ne smiju, ponekad uslijed izvjesne nesnalažljivosti srljati »kao guske u maglu«, kako je to rekao Stjepan Radić 1918. g. Naime moraju steći takvo znanje i iskustveno uvjerenje glede ocjene hrvatske historiografije i autora koji se iskreno trude dati svoj objektivni doprinos razvoju historijske znanosti.

S takvim, eto, razmatranjem ukomponirao sam u ovaj moj rad i ovo, što smatram da je u sadašnjim našim prilikama u državi Hrvatskoj od nacionalne koristi.

Zaključujući ovu studiju slažem se s T. G. Masarykom da je »Historia magistra vitae«, i s F. Šišićem da »Historija može samo jedno da bude istinita ili lažna«, ali zato ne i s Anatoleom Franceom koji je napisao da je povijest pisano prikazivanje minulih događaja, a da povjesničar prosuđuje proizvoljno događaje po svom ukusu, po svojoj ćudi i po svojim poimanjima, ukratko kao umjetnik! Zato mu »povijest i nije znanost, ona je umjetnost i tu se ne uspijeva drugačije doli puštajući maha mašti« (Anatole France, Zločin Sylvestra Bonnarda, Zagreb 1985, 9). Njemački filozof Friedrich Nietzsche (1844–1900) ide tako daleko da u svom djelu »Zraci zore« zaključuje ovako: »Vi morate krivotvoriti povijest kako bi za vas svjedočila, morate poricati vrline da ne bi zasjenile vrline vaših idola i ideala!« (Vlado Gotovac, Moj slučaj, Ljubljana — Zagreb 1985, 129). U svome pak dnevniku pod datumom 12. veljače 1944. Josip Horvat, poznati zagrebački novinar i publicist, ali i samozvani povjesničar, naveo je čak kako je »Historija posve jalova znanost, te nikog ništa ne uči. Da nešto vrijedi, odavno bi svijetom vladao Zlatni vijek« (Josip Horvat, Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik (1943–1945), Zagreb 1985, 58), a Miroslav Krleža govoreći o historiji za nju kaže da je ona »više bludnica u svakom slučaju nego učiteljica« (Vjesnik, Panorama tjedna, Zagreb, 3. III. 1973). Međutim bosansko–srpski književnik Meša Selimović ide tako daleko da piše kako »istorija nas ničemu ne uči i nikome nije učiteljica života« (Meša Selimović, Roman i istorija. Zbornik radova posvećenih uspomeni Salka Nazačića, Sarajevo 1972, 93), čemu ne treba komentara, dok kontroverzni Vladimir Dedijer prihvaća poznatu Gramšijevu tezu da se »istorija ne može prepustiti samo profesionalcima« (Vladimir Dedijer, Interesne sfere, Beograd 1980, 19).

S time bih, eto, završio ova svoja razmišljanja. Ako se dakle na ovaj način, kako sam izložio, uključimo u europske znanstvene okvire, onda ćemo se i mi Hrvati manje pitati »Quo vadis historiographia nostra« i tako uskoro doživjeti zvjezdane trenutke hrvatske historiografije, koja će kao signum ili sigillum Croaticum, u kontekstu europske historiografije,[4033] uskoro moći započeti ne samo svoju renesansu, nego i sadržajno mjesto u cjelokupnoj svjetskoj znanstvenoj historiografiji.

[4033] U svojoj knjizi I. Banac (Protiv straha, Zagreb 1992) a M. Žanko u članku »Povijest u postkomunističkoj Hrvatskoj« zaključuje da sada »Hrvatska historiografija mora njegovati: stručnost i intelektualnost. Bez straha« (48).

KAZALO IMENA

BILJEŠKA O AUTORU

Stjepan Antoljak (Doboj, 29. kolovoza 1909 — Zagreb, 2. rujna 1997), povjesničar i sveučilišni profesor, osnovnu školu pohađao je najprije u Strpcima 1916. a od 1916–1920. u Sarajevu. Gimnaziju je pohađao u Sarajevu od 1920–1923, nastavio u Vinkovcima do 1927. da bi 1929. maturirao u Zagrebu.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu godine 1933. završio je studij povijesti, a na istom je fakultetu 19. prosinca 1935. obranio i doktorsku tezu pod naslovom »Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo–Formiju«.

Od godine 1934. radi kao asistent dnevničar na Katedri za povijest, a od 1941. postaje docentom za narodnu povijest do 1946. kada je imenovan direktorom Državnoga arhiva u Zadru. U razdoblju od 1952–1956. obavlja posao znanstvenoga suradnika u Državnom arhivu u Rijeci.

Redovitim profesorom Opće povijesti novoga vijeka na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Skopju postaje godine 1956, a od 1960. i Povijesti srednjega vijeka naroda FNRJ (SFRJ) te predavač pomoćnih povijesnih znanosti. Istodobno je utemeljitelj i profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Prištini od 1963–1969.

Od godine 1969. djeluje kao redoviti profesor Opće povijesti srednjega vijeka na Katedri za opću povijest Filozofskog fakulteta u Zadru, gdje ostaje sve do umirovljenja 1979.

Školovanje, a potom sveučilišno djelovanje i znanstveno istraživanje, u posve različitim sredinama, u razdoblju od šest desetljeća, umnogome su pridonijeli da je Antoljakovo historiografsko djelo opsežno i raznovrsno. Naime, uz značajan prinos proučavanju hrvatske povijesti i kulturne baštine, objavljujući sustavno u znanstvenoj periodici, Stjepan Antoljak svojim je radovima uvelike zaslužan i za razvoj makedonske i albanske historiografije, napose nakon Drugoga svjetskog rata.

Riječ je, posve sigurno, o jednom od najboljih poznavatelja, ne samo arhivske građe bivše države, nego i čitava niza europskih zemalja, jer je, u svrhu svojih istraživanja, nerijetko boravio u arhivima Beča, Graza, Muenchena, Pariza, Udina, Firence, Rima, Bologne, Padove, Venecije, Barija i Stockholma.

Svojim je znanstvenim i stručnim prilozima surađivao u sljedećim dnevnicima, časopisima i zbornicima: *Jugoslavenski list* (1934), *Jutarnji list* (1934, 1936, 1938, 1941),

Hrvatski dnevnik (1936–1940), *Croatia sacra* (1937–1949), *Annales de l'Institut français de Zagreb* (1938–1940, 1944–1954), *Jadranska straža* (1938), *Jugoslovenski istoriski časopis* (1938–1939), *Židov* (1938), *Nastavni vjesnik* (1939–1943), *Suvremenik* (1940), *Časopis za hrvatsku poviest* (1943), *Gospodarstvo* (1944), *Slobodna Dalmacija* (1947), *Starine* (1949, 1955, 1958, 1959), *Istorijski zapisi* (1951, 1954, 1977), *Građa za povijest književnosti hrvatske* (1952), *Rad JAZU* (1952), *Starohrvatska prosvjeta* (1952), *Riječka revija* (1953, 1972), *Peristil* (1954, 1957), *Radovi Instituta JAZU u Zadru* (1954, 1962, 1972–1974, 1976, 1980), *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (1954), *Godišen zbornik* (Skopje 1956, 1959, 1960, 1962, 1967, 1968), *Jadranski zbornik* (1956, 1957), *Zbornik radova Vizantološkog instituta SANU* (1956), *Zadarska revija* (1957, 1969, 1971, 1972), *Glasnik na Institutot za nacionalna historija* (1958, 1972–1974, 1976, 1977), *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* (1959), *Mogućnosti* (1963), *Politika* (1963), XXIIe *Congrès international des études byzantines Ochrides* (1964), *Gjurmime albanologjike* (1969), *Istorija* (1969–1972), 1974), *Iz prošlosti makedonskog naroda* (1969), *Vjesnik* (1969, 1979), *Godišnjak Arhiva Kosova* (1970), *Prilozi MANU* (1970), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (1971–1979), *Susreti na dragom kamenu* (1972), *Diadora* (1973), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* (1973, 1977), *Adriatica maritima* (1974), *Zbornik o F. Grisogonu* (1975). Urednik je treće knjige (od godine 1102. do 1526) *Povijesti hrvatskog naroda.*

Stjepan Antoljak sudjelovao je i na brojnim međunarodnim znanstvenim skupovima: Međunarodni kongres za bizantološke studije (Ohrid 1960, Oxford 1966), Intereklezijastički kongres (Bari 1969), Međunarodni balkanološki kongres (Atena 1970), 3. međunarodni kongres za povijest i filologiju (Salzburg i Regensburg 1970), Međunarodni kongres historičara (Moskva 1970), Međunarodni kongres bizantologa (Bukurešt 1971), Međunarodni kulturno–historijski simpozij (Mogersdorf 1975), XVI. međunarodni bizantološki kongres (Beč 1981).

Od godine 1946. Antoljak je član mnogih stručnih društava, a od 1950. postao je i suradnikom Akademije znanosti i umjetnosti. Bio je i potpredsjednikom Jugoslavenskog komiteta za historijske nauke u Beogradu u razdoblju od 1976–1980, a godine 1979. izabran je za člana izvan radnog sastava Makedonske akademije nauka i umjetnosti.

Posebno značajan svakako je Antoljakov prinos hrvatskoj enciklopedistici. Tako je već 1940. bio urednikom struke hrvatske povijesti u Hrvatskoj enciklopediji Mate Ujevića, uz Antuna Dabinovića i Miha Baradu, a godine 1978. postao je i vanjskim urednikom struke povijesti u Hrvatskom biografskom leksikonu.

Kao autor enciklopedijskih članaka za Hrvatsku enciklopediju napisao je više od sedamdeset potpisanih članaka o povijesnim pojavama i ličnostima od srednjega vijeka do 20. stoljeća. Daljnjih devetnaest članaka napisao je za prvo izdanje Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb 1955–1971. te deset članaka za prvih pet svezaka njezina drugog izdanja. Napokon, za Hrvatski biografski leksikon 1–3, Zagreb 1983–1993, napisao je novih trinaest članaka.

Objavio je, među ostalim, sljedeće naslove: *Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo–Formiju,* Zagreb 1936. — *Pregled hrvatske poviesti,*

Zagreb 1942. — *Poviest Hrvata,* Zagreb 1943. — *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove,* Zagreb 1944. — *Nekoliko dokumenata o misiji kneza Dolgorukova u Crnoj Gori (1769), Cetinje 1949.* — *Miscellanea, I–IV. (zbirka izvora),* Zadar 1949–1952. — *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj,* Zagreb 1956. — *Izvori za historijata na narodite FNRJ za sreden vek,* Skopje 1962, Zadar 1978. — *Pomosni istoriski nauki,* Skopje 1966, 1982; Kraljevo 1971; Priština 1972. — *Doaganjeto na Slovenite na Balkanot,* Skopje 1968. — *Samuilovata država,* Skopje 1969. — *Die Makedonischen Sklavinien,* Skopje 1970. — *»Peturgoz« ili Patur Gozdia. Jedna povijesno topografsko toponomastička zagonetka ili ne?,* Zadar 1971. — *Metodologija i tehnika znanstvenog rada u povijesnoj znanosti (za internu upotrebu postdiplomskog studija iz Pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu u Zadru),* Zadar 1973. *(skripta)* — *Izvori za historiju naroda Jugoslavije (srednji vijek),* Zadar 1978. — *Orahovac (Boka Kotorska),* Herceg–Novi 1979. — *»Pacta« ili »Concordia« od 1102. godine,* Zagreb 1980. — *Hrvatska historiografija do 1918,* sv. I–II, Zagreb 1992. — *Hrvati u prošlosti,* Split 1992. — *Pregled hrvatske povijesti,* drugo, prošireno i dopunjeno, izdanje sa suradnicima, Split 1994. — *A survey of Croatian history,* Split 1994. — *Renesansa hrvatske historiografije,* Pazin 1996.

Među brojnim Antoljakovim izdanjima posebno mjesto pripada djelu *Hrvatska historiografija do 1918,* u pripremu kojega je autor uložio višedesetljetni rad i dovršio ga tek godine 1984.

Konačno, široka naobrazba, veliko znanje i marljiv dugotrajan rad neposredno na izvorima, u brojnim arhivima, urodili su vrijednim i zrelim plodom: životnim djelom autora, a za nas nezaobilaznim priručnikom za svako daljnje ozbiljnije bavljenje hrvatskom poviješću.

Na više od dvije tisuće autorskih kartica Antoljak je, uz iscrpan znanstveni aparat, ostvario jedinstveno djelo koje će pojedinac teško moći nadmašiti u skoroj budućnosti.

To je djelo, u dva sveska, prvi put tiskano u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske 1992. i ubrzo bilo rasprodano.

Ohrabren tom činjenicom autor je, iako već u visokim godinama, prionuo radu na pripremi drugoga izdanja: načinio je mnoge dopune i ispravke te djelu dodao i svoj posljednji objavljeni rad 1996. pod naslovom *Renesansa hrvatske historiografije* te na taj način zaokružio svoj opus o hrvatskoj historiografiji.

Napokon, za svoj znanstveni i nastavnički rad Stjepan Antoljak dobio je brojna priznanja i nagrade među kojima su: Nagrada za životno djelo SRH 1976, Nagrada grada Zadra 1978. te, posljednja, Red Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića 1996.

KAZALO

DRUGA POLOVICA 18. STOLJEĆA

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA POČETKOM 19. STOLJEĆA

PREDILIRSKO DOBA

U PUNOM NOVOM VIJEKU

MATICA HRVATSKA
POSEBNA IZDANJA

Stjepan Antoljak
Hrvatska historiografija

Za nakladnika *Igor Zidić*
Lektura i korektura *Mirko Sardelić*
Likovna i tehnička oprema *Luka Gusić*
Priprema i tisak *Tehnički centar NZMH*
Tiskanje dovršeno u travnju 2004.

ISBN 953-150-140-8